q991
G267

Gedenkboek van Nederlandsch-Indië

1898 1923

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
BOOKSTACKS

Digitized by the Internet Archive
in 2025 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign

https://archive.org/details/gedenkboekvoorne00unse

240445

GEDENKBOEK

VOOR

NEDERLANDSCH-INDIË

TER GELEGENHEID VAN HET
REGEERINGSJUBILEUM

VAN

H. M. DE KONINGIN
1898 - 1923

UITGEGEVEN NAMENS HET HOOFDCOMITÉ VOOR
HET JUBILEUM, DOOR DE REDACTIE-COMMISSIE:
L. F. VAN GENT, W. A. PENARD, Dr. D. A. RINKES

MET STEUN VAN DEN RAAD VAN ADVIES:
Dr. E. MORESCO, Dr. J. H. BOEKE, Dr. C. BRAAK, Ds.
W. F. BREYER, L. F. VAN GENT, RADEN KAMIL, H. H.
KAN, Th. LIGTHART, W. A. PENARD, Dr. D. A. RINKES,
Pastoor J. J. VAN RIJCKEVORSEL en F. H. K. ZAALBERG
EN MEDEWERKING VAN VELE DESKUNDIGEN.

1923 - G. KOLFF & Co. - BATAVIA - WELTEVREDEN - LEIDEN

INHOUD.

NED. INDIE EN HET HUIS VAN ORANJE NASSAU.

	Pag.
Onder het bewind van H.M. Koningin Wilhelmina.	1
In het licht der historie.	2

LAND EN VOLK.

Illustraties 2—52.

Het Indische land.	5
Exploratietochten.	7
Uitbreiding en bevestiging van het geregeld gezag.	11
De bevolking van Nederlandsch=Indië.	
De bevolkingsstatistiek.	17
De Europeesche maatschappij in Indië.	18
De Europeesche vrouw en het kind.	20
De Indo=Europeesche bevolkingsgroep.	23
Het Inlandsche gezin op Java.	25
De Sumatranen.	28
De Baliërs.	31
Uit Borneo's binnenland.	33
De bevolking van Celebes.	35
De Menadoneezen.	39
De bevolking van den Timor=archipel.	42
Nieuw=Guinea.	46
De Chineezen.	47
De Arabieren.	48
De Westersche vreemdelingen.	50
Pionierswerk in de cultures.	53
De Europeesche pers.	57
De Inlandsche en Chineesche pers.	58
De kinematograaf.	60

DE BINNENLANDSCHE VERHOUDINGEN.

De bestuursontwikkeling op Java en Madoera.	63
Het Inlandsch Bestuur op Java.	66
Hervorming in de Javaansche Vorstenlanden.	69
Het Inlandsche gemeentewezen op Java.	77
Bestuursontwikkeling in de Buitengewesten.	80
De financieele verhouding tot de Zelfbesturen in de Buitengewesten.	85
Volkshoofden en Inlandsche gemeenten in de Buitengewesten.	88
De vooruitgang der Buitengewesten.	93
De heerendiensten.	95
Agrarische aangelegenheden.	97
De decentralisatie.	104
De arbeid der groote gemeenten.	105
De bestuurshervorming.	109
De ontvoogding van het Inl. bestuur.	113
De politieke ontwikkeling.	116
Het Inlandsch vereenigingsleven.	119
De Volksraad.	122

DE HANDHAVING VAN HET RECHT.

Illustraties 53=58.

Recht en Rechtspraak.	127
De Politie.	132
Het Gevangeniswezen.	136
De Balie.	140
Tucht en opvoedingswezen.	142
De immigratie=dienst.	147

ONDERWIJS EN OPVOEDING.

Illustraties 59=73.

De ontwikkeling van het Indisch onderwijs.	
Sociologie en onderwijs.	151
Het hedendaagsche Indische onderwijs.	166
De opvoeding van de Indische jeugd.	176
De Technische Hoogeschool.	181
Volkslectuur.	183
De beroepskeuze.	189
Sport en lichamelijke opvoeding.	190
Het zeilen.	192

WETENSCHAP EN KUNST.

Illustraties 74=118.

Natuurkundige Wetenschappen.	
Natuurkundige onderzoekingen; geophysica.	193
Geologische onderzoekingen.	195
Zoölogische onderzoekingen.	197
Het onderzoek der zee.	201
De bestrijding van de ziekten en plagen der cultuurgewassen.	202
Technische Wetenschappen.	
Vordering der techniek op het gebied van bruggen en wegenbouw.	206
De ontwikkeling der Westersche bouwkunst.	208
De ontwikkeling der mechanische techniek.	210
Medische Wetenschappen.	213
De zorg voor de Volksgezondheid.	223
Medische propaganda.	229
De litteraire wetenschappen.	230
Oudheidkundig onderzoek.	235
Wetenschappelijke instellingen en Genootschappen.	
Het Koninklijk Magnetisch en Meteorolo=gisch Observatorium.	238
De Bosscha=sterrewacht.	240
De Topografische Dienst.	241
's Lands plantentuin te Buitenzorg en Bo=tanische Wetenschap.	246

Pag.
Het Deli-proefstation. 250
Het Openbaar laboratorium voor materiaal onderzoek. 252
Het laboratorium voor veeartsenijkundig onderzoek en de Nederl. Ind. Veeartsenschool. 253
Het Encyclopaedisch Bureau. 255
Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. 257
Het bibliotheekwezen. 258
Algemeen Nederl. Verbond, groep Nederl. Indië. 262
Oostersche en Westersche Kunst.
Ind. Muziek, Dans en Tooneel op Java. 264
Inlandsche Kunstnijverheid. 267
De Schilderkunst. 271
Westersche muziek, tooneel en litteratuur. 275
Het Huis, oud en nieuw. 279
De Bond van Ned. Ind. Kunstkringen. 282
Technisch-hygiënische werken. 284

GODSDIENSTIG EN MAATSCHAPPELIJK WERK.
Illustraties 119—151.
Het Animisme. 286
Het Hindoeisme. 289
De Islam. 291
De Protestantsche Kerk. 297
De Gereformeerde Kerken in N.I. 301
De Katholieke Kerk. 303
De Protestantsche Zending in Indië. 308
Het Leger des Heils. 310
De Vrijmetselarij. 312
De Theosofische Vereenigingen in N.I. 313
Maatschappelijk werk en weldadigheid. 314
De Vrouw in het maatschappelijk werk. 317
Het Oranje Nassau-gesticht te Magelang. 320
De Witte-kruis kolonie te Warak bij Salatiga. 321

DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN INDIË.
Illustraties 152—209.
De Volkswelvaart.
Inleiding. 323
Landbouw. 327
Veeteelt. 332
Visscherij. 336
Nijverheid en handel. 337
Volkscredietwezen. 340
Kolonisatie. 344
De Pandhuisdienst. 345
De Postspaarbank. 348
Irrigatiewezen. 350

Indië als producent voor de Wereldmarkt.
Suiker. 356
Rubber 363
Tabak. 366
Kina. 368
Thee. 372
Koffie. 374
Andere cultures. 383
Het Depart. van Landb. Nijverh. en Handel. 384
Het Boschwezen. 387
Het Departement van Gouvernementsbedrijven. 393
Mijnbouw. 396
Waterkracht en Electriciteit. 404
Het Zoutmonopolie. 408
De Opium-regie. 410
Fabriek der Opium-regie. 415
De Landsdrukkerij. 418
Ned. Indië als zetel van fabrieksnijverheid. 421
De Import- en exporthandel. 428
Het Geld-, Crediet- en Bankwezen. 437
Het Jaarbeurswezen. 446
Tentoonstellingen. 450
Het arbeidsvraagstuk. 452
a. De vakbeweging. 455
b. De Koelie-ordonnantie. 459
Sumatra's-Oostkust. 460

HET VERKEERSWEZEN.
Illustraties 210—234.
Het wegennet. 468
Spoor- en tramwegen. 472
Scheepvaart. 478
Havenwezen. 483
Het vliegwezen.
a. Leger. 486
b. Marine. 490
De Post-, telegraaf- en telefoondienst. 492
Het toerisme in Indië. 498

DE FINANCIËN.
De bezuiniging en de begrooting. 501
Het belastingwezen. 512
Directe belastingen. 514
Indirecte belastingen. 519
De zoogenaamde kleine middelen. 523
De dienst der in- en uitvoerrechten en accijnzen 524
Het verkoopbureau van het Dept. van Gouv. bedrijven 528
Indisch muntstelsel en circulatiebank 529

DE INTERNATIONALE POSITIE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.
Illustraties 235—261
De internationale en politieke verhoudingen. 535
Handhaving van de neutraliteit.
a. Vloot. 543
b. Leger. 546
Het Leger. 547
De Vloot. 566
SLOTWOORD.

ALPHABETISCHE LIJST DER MEDEWERKERS

		pag.
Alatas, S. Ismail bin Abdoellah	De Arabieren.	48
Alphen, de Veer, Ir. W. H. van	Het Openbaar laboratorium voor materiaal onderzoek	252
Arriëns, Mr. W. C. A. B. P.	De Immigratie-dienst.	174
Asbeck, W. A. baron van	Het Boschwezen.	387
Berendsen, J.	De Postspaarbank.	348
Bergmeyer, P. B.	De Europeesche maatschappij in Indië	17
Bestuur van het „Deli-Proefstation".	Het Deli-Proefstation.	250
Blackstone, Ir. J.	Irrigatiewezen.	350
Boeke Dr. J. De Volkswelvaart	Inleiding.	332
	Inlandsche landbouw.	327
	„ veeteelt.	323
	„ visscherij.	336
	Nijverheid en handel.	337
	Volkscredietwezen.	340
	Kolonisatie.	344
Boers, L. A.	Het Verkoopbur. Gouvt. Bedr.	528
Bosch, Dr. F. D. K.	Oudheidkundig onderzoek.	235
	Het Bataviaasch Genootschap van kunsten en Wetenschappen	257
Bosscha, K. A. R.	Thee.	372
Brasser, J. E.	Uit Borneo's binnenland.	33
Bree, L. de	Geld-, crediet- en bankwezen.	437
Breyer, 1) Ds. W. T.	De Protestantsche Kerk.	297
Broeke, D. H. van den	Post-, Telegraaf- en Telefoondienst.	492
Brondgeest, B. Th.	Hollandsche vertaling van het Arabisch huldegedicht.	—
Bubberman, Dr. C.	Het Laboratorium voor veeartsenijkundig onderzoek en de Ned Ind.- Veeartsenschool.	253
Burck, W. J.	De Opiumfabriek.	415
Bussche, C. van den	De bezuiniging en de begrooting.	501
Cohen Mr. S.	De bestuurshervorming.	109
	De ontvoogding van het Inl. Bestuur.	113
Cohen Stuart, Mr. A. B.	De internationale politieke verhoudingen.	
Cramer, Ir. H.	Het wegennet.	468
Crommelin, D.	De Protestantsche Zending in Ned. Indië.	308
Dammerman, Dr. K. W.	Zoölogische onderzoekingen.	197
Delsman, Dr. H. C.	Het onderzoek der zee.	201
Diemont, J. W. M.	Sport en lichamelijke opvoeding.	190
Dienst v/d Mijnbouw. 2)	Mijnbouw.	396
Dienst der Zoutregie.	Zoutmonopolie.	408
Dwidjosewojo, M. W.	Het Inlandsche vereenigingsleven.	119
Enthoven, Mr. K. L. J.	Recht en Rechtspraak.	127
Eyken, A. J. H.	De bestuursontwikkeling op Java en Madoera.	63
Fermont, A. A.	Het huis, oud en nieuw.	279
Feuilletau de Bruin, Dr. W.	Nieuw-Guinea.	46
Fevrell, Th.	De Westersche vreemdelingen.	50
Fock, Mr. D.	Ned.-Indië onder het bewind van H.M. Koningin Wilhelmina.	1
Gent, L. F. van	De Menadoneezen.	39
	De Topografische dienst.	241
	Het bibliotheekwezen.	258
	De Witte-kruis kolonie te Warak bij Salatiga.	321
	Slotwoord.	570
Geus, A. de	De Vrijmetselarij.	312
Gobée, E.	De Islam.	291
Godée Molsbergen, Dr. B. C.	Ned-Indië in het licht der historie.	2
Goeje, C. H. de	Scheepvaart.	478
Gronewold B. H.	Tentoonstellingen.	450
Haas, W. S. de	Tucht- en opvoedingswezen.	142
	Maatschappelijk werk en weldadigheid.	314
Haften, H. M. van	De beroepskeuze.	189
Hall, Dr. C. J. J. van	De bestrijding van de ziekten en plagen der cultuur-gewassen.	202

1) De initialen W. F. B. op bladz. 302 dienen onder het hoofdstuk van bladz. 301 te staan.
2) De plaatsing van de initialen Ir. P. H. onder deze bijdrage berust op een vergissing.

Hamaker, C. M.	Pionierswerk in de cultures.	53
Harreveld, Dr. Ph. van	Suiker.	356
Hasjim, S. Mohammad bin	Arabisch huldegedicht.	—
Hendriks, B.	Het Leger.	547
Hoekman, J. G.	Het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.	384
Holle, *) W. H. C.	Het Toerisme in Indië.	498
Hoytema, Ir. I. T. van	Vordering der techniek op het gebied van bruggen en wegenbouw.	206
	De ontwikkeling der Westersche bouwkunst.	208
	De ontwikkeling der mechanische techniek.	210
Huinink, D.*)	De Gereformeerde kerken in Indië.	301
Huizinga, J.	De zorg voor de Volksgezondheid.	223
's Jacob, Mr. H.	Ned.-Indië als zetel van fabrieksnijverheid.	421
Jasper, J. E.	Inlandsehe Kunstnijverheid.	267
Jonge van der Halen, D. Q. C. F. de	Handhaving van de neutraliteit.	195
Jongh, Ir. A. C de	Geologische onderzoekingen.	195
Kamil, R.	Het Inlandsche gezin op Java.	25
Kat Angelino, P. de	De Baliers.	31
Kats, J.	Inlandsche muziek, dans en tooneel op Java.	264
Keizer, W. de	Hervorming in de Javaansche Vorstenlanden.	69
Kerbosch, Dr. M. G. M.	Kina.	368
Khouw Kim An.	De Chineezen.	47
Klopper, Prof. Ir. J.	De Technische Hoogeschool.	181
Knaap, A. J.	Uitbreiding en bevestiging van het geregeld gezag.	11
	Bestuursontwikkeling in de Buitengewesten.	80
	De financieele verhouding tot de Zelfbesturen in de Buitengewesten.	85
	Volkshoofden en Inlandsche gemeenten in de Buitengewesten.	88
	De vooruitgang der Buitengewesten.	93
Koesnodhiningrat, R. M. A. R. A.	Het Inlandsche Bestuur op Java	66
Kraemer, Dr. H.	Litteraire wetenschappen.	230
Krol, B. J.	Het Jaarbeurswezen	446
Kruisheer, J.	De Theosofische Vereeniging in Ned. Indië.	313
Lamster, J. C.	De kinemotograaf.	60
Later, J. F. H. A.	De Inlandsche en Chineesche Pers.	58
Leeuwen, Ir. C. A. E. van	Technisch-hygiënische werken.	284
Leroux, Ch.	De bevolking van den Timor-Archipel.	42
Leij, Ir. J. N. van der	Waterkracht en electriciteit.	404
Ligthart, Th	De import- en exporthandel.	428
Maclaine Pont, Mr. A. J. G.	De Balie.	140
Marchie Servaas, G. J. du	De heerendiensten.	95
	Agrarische aangelegenheden.	97
Meijer Ranneft, J. W.	Het Inlandsche gemeentewezen op Java.	77
Meyers, Ir. A A.	Havenwezen.	483
Mooy, Ir. A. de	De arbeid der groote gemeenten.	105
Moojen, P. A. J.	De Schilderkunst.	271
	De Bond van Ned.-Ind. kunstkringen.	282
Muusses, Mej. Dr. M. A.	Het Hindoeïsme.	289
Nawawi.	De Sumatranen.	28
Neytzell de Wilde, Mr. A.	De politie.	132
Nienhuis, J. T. C.	Het gevangeniswezen.	136
Nieuwenhuis, Dr. G. J.	De ontwikkeling van het Indisch onderwijs.	151
Nieuwenhuis, H.	De Marineluchtvaartdienst.	490
Noordhoek Hegt, A. C.	De koelie-ordonnantie.	459
O'Brien, J. L.	De Sumatranen.	28
Ottolander, T.	Koffie.	374
Pénard, W. A.	De bevolking van Celebes.	35
	Het Encyclopedische Bureau.	255
	Het Animisme.	286
	Andere cultures.	383
	Slotwoord.	
Prins, Jan	Het Indische land.	5
Priester, C. de	Het belastingwezen.	512
Quentin, J. A. A. F.	Landsdrukkerij.	418

*) De plaatsing van de initia'en B. H. Gr. onder deze bijdrage berust op eene vergissing.
*) De plaatsing der initialen B. H. G. onder deze bijdrage berust op een vergissing.
**) „ „ „ „ W. F. B. „ „ „ „ „ „ „

Reitsma-Brutel de la Rivière Mevr. M. E	De Europeesche vrouw en het kind	20
Reitsma, S A.	Spoor en tramwegen.	472
	Het Dept. van Gouvernementsbedrijven.	393
Rinkes, Dr. D. A.	Volkslectuur.	183
	Het zeilen.	192
	Slotwoord.	
Roessingh van Iterson- van Deun, Mevr. L	De Vrouw in het maatschappelijk werk.	317
Roessingh van Iterson, J. W.	Het algemeen Nederl. verbond. Groep Ned. Indië.	262
Römer, Dr. I. S. A. M. von	Medische propaganda.	229
Roukens, I. A	De Militaire Luchtvaartdienst.	486
Rijckevorsel, Past. J. J. M. M. van	De Katholieke Kerk.	303
Schabeek. A. J.	De dienst der in-en uitvoerrechten en accijnzen.	524
Schepp, C. L.	Handhaving van de neutraliteit (de vloot).	543
Schreiner, R. G. A.	De Gouvernementspandhuisdienst.	345
Schrieke, Mr. J. J.	De decentralisatie.	104
	De politieke ontwikkeling.	116
Schumann-van den Bos, Mevr. E.	Klokkenlied.	—
Schumann, Mr. Dr. W. M. G.	De Volksraad.	122
Smit, Dr. H. J.	De Ned.-Ind. veeartsenschool.	253
Smith, Dr. J J.	's Lands Plantentuin te Buitenzorg en de Bataviasche wetenschap.	246
Steur, Joh. van der	De Oranje-Nassau stichting te Magelang.	320
Treffers. *) G.	Exploratietochten.	7
Valkenburg, Dr. S.	De bevolkingsstatistiek.	17
Visser, Dr. S. W.	Natuurkundige onderzoekingen; geophysica.	193
	Het Koninklijk magnetisch en meteorologisch laboratorium.	238
Voûte, Ir. J.	De Bosscha-sterrewacht.	240
Vreede, Mr. A. G.	Het arbeidsvraagstuk.	452
	De vakbeweging.	455
Vries, Dr. O. de	Rubber.	363
	Tabak.	366
Waart, Dr. A. de	Medische wetenschappen.	213
Wall, H. van de	Westersche muziek, tooneel en litteratuur.	275
Wellenstein, E. P.	Indisch muntstelsel en circulatiebank.	310
Werken, Mevr. Kolonel M. Joh. v. d.	Het Leger des Heils.	310
Wessels, H. M.	De opiumregie.	410
Westenenk, L. C.	Sumatra's Oostkust.	460
Wijbenga, N. A.	Het Toerisme in Indië.	498
Zaalberg, F. H. K. **)	De Indo- Europeesche bevolkingsgroep.	23
	De Europeesche pers.	57

Personen die zich meer in het bijzonder met betrekking tot het Gedenkboek hebben bezig gehouden:

a. Van het kantoor voor de Volkslectuur de H. H. J. L. O'Brien, P. F. Dahler, R. Ibrahim Singadilaga, R Poerawinata, P. J. Schuijl en G. J. P. Vernet.

b. Van de Firma G. Kolff & Co. de H. H. W. L. Steffers, A. Montfoort en B. Tiemstra.

c. Van den Topografischen dienst de H. H. Th. Ouborg, J. H. de Roode en A. van de Wolk.

*) Abusievelijk niet mede opgenomen als medewerker onder de betrekkelijke bijdrage.

**) Onder de betrekkelijke bijdrage staat abusievelijk L. P. L. (blz 58).

LIJST VAN ILLUSTRATIES.

1. Inhuldiging van H. M. Koningin Wilhelmina in de Nieuwe Kerk te Amsterdam op den 6den September 1898.
2. Zonsopgang in de Preanger.
3. Aan de Wijnkoopsbaai.
4. Het Keloedgebergte.
5. Het voorbijtrekken van een stroomversnelling in de Boven-Kajan rivier op Borneo.
6. Exploratietransport op de Rouffaer rivier (N. Guinea).
7. Bivak aan de Otakwarivier in N. Guinea.
8. Dwergstammen in het hartje van N. Guinea.
9. De pretendent-Sultan van Atjeh onderwerpt zich bij den Generaal van Heutsz.
10. De Datoe van Loewoe (Celebes) met familie en volgelingen na haar onderwerping.
11. Huisbedienden.
12. Inkoopen doen.
13. Regent in ambtskleeding.
14. Deftige Javaan in dagelijksche kleedij.
15. Javaansche vrouw.
16. Moeder en kind.
17. Dorpsgezicht in de Padangsche Bovenlanden (Solok).
18. Batatksche typen (Habinsaran).
19. Menangkabausche vrouwen.
20. Voorname Niassche vrouw in adatkleeding.
21. Offerfeesten bij de Toradja's op Celebes.
22. Toradja's in adatfeestkleedij.
23. Gewapende Dajakker (Borneo).
24. Op de Schouten eilanden.
25. Mannen van Hoemitetoe (Seran).
26. Viering van Koninginnedag te Ambon.
27. Timoreesche dansfeesten.
28. Dochter van den Poenggawa van Boeleleng.
29. Offers brengende vrouwen voor een tempelpoort (Bali).
30. Bergkampong op Flores.
31. Strandkampong op N. Guinea.
32. Man uit Merauke (N. Guinea).
33. Man uit Koembe (N. Guinea).
34. Een Chinees in staatsiekleed.
35. Een Japansche vrouw.
36. Een Bengalees.
37. Een Arabier van naam.
38. Aanvang eener boschontginning.
39. Een reuzenboom in het oerbosch.
40. De Soenan op weg naar den Sitinggil.
41. De vrouwen uit des Soenans gevolg.
42. De benedenstad van Soerabaja in vogelvlucht.
43. Weltevreden met Waterlooplein in vogelvlucht.
44. Een woonhuis uit de 17de eeuw te Batavia.
45. Een woonhuis uit de 18de eeuw te Benkoelen.
46. Een woonhuis uit de 19de eeuw te Weltevreden.
47. Een modern woonhuis te Weltevreden.
48. Een Chineesche handelswijk te Batavia.
49. Een achterbuurt te Batavia.
50. Het centrum van Weltevreden.
51. Het waterzuiveringsreservoir te Soerabaja.
52. Brandweer te Weltevreden.
53. Houtbewerking in 's Lands Gevangenis te Soerabaja.
54. Kleermakerij in het dwangarbeiderskwartier te Semarang.
55. Leerlingen der politieschool op motorfietsen.
56. Een detachement veldpolitie te Rembang.
57. Sportoefeningen (touwtrekken) van de veldpolitie.
58. Een groep verpleegden uit 's Lands opvoedingsgesticht nabij Semarang.
59. Een Atjèhsche volksschool.
60. Herdenking van Koninginnedag op een Inlandsche school
61. Een meisjesschool in Midden-Java.
62. Een huisvlijtschool in de Preanger.
63. Een Inl. school 2de kl. te Batoer.
64. Een Gouvernements lagere school tevens kerk (Menado).
65. Een M. U. L. O. school te Weltevreden.
66. Kweekschool voor onderwijzeressen te Meester-Cornelis.
67. Bandoengsch Internaat.
68. H. B. S. te Bandoeng.
69. Technische Hoogeschool te Bandoeng.
70. Reclame van Volkslectuur op de jaarbeurs te Bandoeng.
71. Proeven van illustraties in boekwerken van de commissie voor de Volkslectuur.
72. Sportfeesten bij de inwijding van een H.I.S. te Garoet.
73. Padvinders voor het Volksraadgebouw te Weltevreden.
74. Krater van den Tangkoeban Prahoe.
75. Op het Idjenplateau
76. Visscherijstation te Batavia.
77. Koraalvormen aan Java's kust.
78. School tot Opleiding van Inlandsche Artsen te Batavia
79. Vóór en na de behandeling van frambosiaziekte.
80. Veeartsenijkundig laboratorium te Buitenzorg.
81. Gifonderzoek bij slangen.
82. Maleisch geïllustreerd handschrift.
83. Balineesch handschrift op lontarblad.
84. Javaansch geïllustreerd handschrift.
85. Bataksch handschrift op een bamboe.
86. Kon. magnetisch en meteorologisch Observatorium.
87. Astrofotografische refractor met geopend dak van de Bosscha-sterrenwacht te Lembang.
88. In 's Lands plantentuin te Buitenzorg.
89. Vijver in 's Lands plantentuin.
90. 's Lands plantentuin te Tjibodas, tegen de helling van den G. Gedé.
91. Het reproductiebedrijf van den Topografischen dienst.
92. Een opnemer op marsch, koelies inwachtend in het bosch.
93. Een opnemer aan den kraterrand van den G. Raoeng.
94. De Boeroeboedoer vóór de herstelling.
65. De Boeroeboedoer na de herstelling.
96. De Tjandi Mendoet na herstelling.
97. Ruïnen van fort Speelwijk te Bantam.
98. Fort Nieuw-Victoria te Ambon.
99. Het Museum van het Bataviaasch Oudheidkundig Genootschap.
100. De leeszaal van het Museum te Weltevreden.
101. Openbare leeszaal en bibliotheek te Weltevreden.
102. Het inwendige van de Openbare leeszaal en bibliotheek te Weltevreden.
103. Openbare leeszaal en bibliotheek te Malang.
104. Balineesch orkest.
105. Het Javaansche schaduwspel.
106. Javaansch gamelanspel.
107. De heilige gamelan van Bandjermasin.
108. Javaansche dansen aan het Hof te Solo.
109. Javaansch tooneel.
110. Palembangsche meisjes, gereed voor den dans.
111. Chineesch tooneel.
112. Sangireesch vrouwenkoor.
113. Opvoering van het pseudo-drama Julius Cesar door den Kath. Jongelingenbond te Weltevreden.
114. Kunstsnijwerk in Bataksche woningen.
115. Batiksters op Java.
116. Hoeden vlechten te Tangerang.
117. Kunstnijverheid.
118. Missigit te Tasikmalaja.

119 Desinfectie van terugkeerende Mekkagangers.
120. Terugkeerende Mekkagangers in quarantaine.
121. Mekkagangers gereed om naar Priok te worden overgebracht.
122 Een priester (pedanda) op Bali.
123 Tempel met vleermuizengrot bij Koesambe (Bali).
124. De Willemskerk te Weltevreden.
125. Inwendige van de oude Portugeesche kerk te Batavia.
126. Kerkje en school te Haroekoe.
127. Kerkje te Nilla (Molukken)
128. Katholieke kerk te Bandoeng.
129. Kathedraal te Weltevreden.
130. Katholiek kerkje te Wolohan (Menado).
131. Katholieke kweekschool te Moentilan.
132. Tehuis voor meisjes van het Leger des Heils te Weltevreden.
133. Wachtende patiënten voor het ooglijdershospitaal van het Leger des Heils te Semarang.
134. School van het Leger des Heils te Gimpoe (Celebes).
135. Leprozenschool van het Leger des Heils te Semarang.
136. Front van het Vrijmetselaars Logegebouw te Weltevreden.
137. Het theosophisch Hoofdkwartier te Weltevreden.
138. Het jongensweeshuis te Soerabaja.
139. Het St. Vincentius gesticht te Weltevreden.
140. Het Katholieke weeshuis te Semarang.
141. Het Parapattan weeshuis te Weltevreden.
142. Vleugel van het schoolgebouw van de Carpentier Alting stichting te Weltevreden.
143. De R. K. Juliana H. B. S. te Weltevreden.
144. Christelijke school te Buitenzorg.
145. R. K. kweekschool te Djocja.
146. Een bizondere Inlandsche school te Djocja.
147. De Kartinischool te Weltevreden.
148. Rusthuis van de Roemer Visscher Vereeniging te Meester-Cornelis.
149. Het muziekkorps van de Oranje-Nassau stichting te Magelang.
150 Pa van der Steur te midden zijner catechisanten.
151. De Heer van Emmerik en de Wittekruiskolonie nabij Salatiga.
152. Bewerking van het rijstveld.
153. Het binnenhalen van den rijstoogst.
154. Madoereesche ossen, gereed voor den hardloopwedstrijd.
155. Een Batakhengst.
156. Op Java geboren volbloed Hollandsche stier.
157. Vischvangst op de Djambirivier.
158. Een pottenbakkerij.
159. Een weverij.
160. Een Chineesch verkooper.
161. Een Inlandsch verkooper.
162. Marktdag te Parapat aan het Tobameer.
163. Een Atjehsche pasar.
164. In het kantoor der postspaarbank.
165. Tunnelingang bij Bandjar.
166. Watervang in de Tjiwidej.
167. Bandjersluis bij Wonokromo.
168. Aquaduct in de Goengleiding.
169. Aquaduct te Leuwikoeje.
170. Het graven van plantgeulen voor de suiker.
171. Het suikerriet, rijp om te worden gesneden.
172. Riettransport naar de fabriek.
173. Een suikerfabriek op Java.
174. De 2 oudste heveaboomen in Ned.-Indië.
175. Jonge veredelde hevea aanplant, bestaande uit oculaties.
176. Tabaksplanten in bloei.
177. Een sorteerloods voor tabak.
178. Het uitzoeken van kinazaad.
179. Een thee- en kina onderneming in de Preanger.
180. Theefabriek op de Afd. Tanara van de Asamthee onderneming Malabar.
181. Sorteerlokaal voor thee.
182. Aanplant van klapperbibit.
183. De klappervrucht tot copra verwerkt.
184. Een gemengd robustakoffie- en hevea-aanplant.
185. Vergelijkende koffieopbrengst van 1698 — 1898.
186. Een casave-aanplant.
187. Een vruchtdragende kapokboom.
188. Het persen van kapok ter verzending.
189. De pluk van peper.
190. Bereiding van witte peper.
191. Houtstapelplaats van den dienst van het Boschwezen.
192. Een 95 M. lange kabelbrug door den dienst van het Boschwezen gebouwd.
193. Het opspoelen van een dam met behulp van grondpompen bij de Banka-tinwinning.
194. Het afspoelen van deklagen bij de Boekit-Asam steenkolenmijnen.
195. Waterkrachtwerk Oebroeg in de Tji Tjatih (Preanger).
196. „ Plengan in de Tjisarea („)
197 Cementfabriek Indaroeng ter Sumatra's Westkust.
198. Het inwendige van de papierfabriek te Padalarang.
199. Het inwendige van de droogdokmaatschappij te Tandjong-Priok.
200. Drukkerij van de firma Albrecht te Batavia.
201. Zout scheppen op de pannen (Madoera).
202. Het vervoer van zout naar de pakhuizen (Madoera).
203. In de opiumfabriek te Weltevreden.
204. De zetterij van 's Lands Drukkerij.
205. De drukkerij van „ „ .
206. Bandoengsche jaarbeursgebouwen in vogelvlucht.
207. De Javasche Bank te Batavia.
208. Kantoren van de Levensverzekering Mij. Arnhem te Weltevreden.
209. Gebouw van de West-Java-Handel-Mij. te Batavia.
210. Aanleg van een weg op Sumatra.
211. De Kerintjiweg (Sumatra).
212. Wegviaduct te Meester-Cornelis.
213. Steenen boogbrug over de Lok Oeloe (weg Maos — Djocja).
214 Aanleg van een spoorbaan.
215. Bouw van een viaduct.
216. Spoorbrug in aanleg.
217. Spoorbrug voltooid.
218. Inwendige van een restauratierijtuig der S. S.
219. Hoofdkantoor van de Ned. Ind. Spoorweg Mij. te Semarang.
220. Chineesche wangkang.
221. Zeilende Inlandsche zeeprauw.
222. Gouvernementsstoomer „Aldebaran" in de baai van Tapanoeli.
223. Kustlicht op Java's Eerste punt.
224. De Tasman der Koninklijke Paketvaart Mij., Tandjong-Priok verlatend.
225. Haven te Tandjong-Priok in vogelvlucht.
226. „ „ Soerabaja „ „ .
227. De kade te Makasser met schepen der K. P. M.
228. Vliegveld nabij Bandoeng.
229. Een amphibie-vliegtuig te water.
230. Het kabelschip „Telegraaf".
231. Post- en telegraafkantoor te Medan.
232. Telefoonkantoor te Buitenzorg.
233. Draadloos station te Malabar.
234. Een vleugel van het Hotel des Indes te Weltevreden.
235. Bivak Padangtidji (Pedië) in Augustus 1898.
236. Generaal van Heutsz en zijn staf bij Samalanga in 1901.
237. Uitreiking van het Commandeurskruis der Militaire Willemsorde door Gouverneur-Generaal Van Heutsz aan kolonel Van Daalen.

238. Het Departement van oorlog en het paleis van den Legercommandant te Bandoeng.
239. Vliegmachines tijdens een parade boven Bandoeng.
240. Bergbatterij gereed voor den marsch.
241. Een patrouille op Borneo.
242. Wielrijders, een rivier overstekend.
243. idem.
244. Legertransport met olifanten op Sumatra.
245. De militaire school te Mr. Cornelis.
246. Legioen van de Mangkoenegara.
247. Lijfwacht van den Sultan van Djokja.
248. Jagers in de vaart (Bulhond, Lynx en Vos).
249. Onderzeebooten in de vaart (K 5 en K 6).
250. Marinevliegtuig te water.
251. Marinevliegtuig in de lucht.
252. De Duizendeilanden, gefotografeerd uit een Marinevliegtuig
253. De Marinewerf met H. M.'s Zeven Provinciën.
254. Ingangspoort van het kerkhof Peutjoet (Atjeh).
255. Het Celebes-monument te Makasser.
256. Z. E. de Gouverneur-Generaal Jhr. C. H. A. van der Wijck (1893-1899).
257. Z. E. de Gouverneur-Generaal W. Rooseboom (1899-1904).
258. „ „ J. B. van Heutsz (1904-1909).
259. „ „ A.W.F. Idenburg (1909-1916).
260. „ „ Mr. J. P. Graaf van Limburg Stirum (1916-1921).
261. Z. E. Gouverneur-Generaal Mr. D. Fock (1921 —).

PLATEN TUSSCHEN DEN TEKST.

1. Portret van H. M. Koningin Wilhelmina.
2. Klokkenlied.
3. Arabisch huldegedicht, met Nederl. vertaling.
4. Copie van een origineelen brief van Prins Maurits.
5. Kaarten ter verduidelijking van:
   a) de bevolkingsdichtheid op Java en Madoera.
   b) de bevolkingstoename „ „ „ „ .
6. Kaart ter verduidelijking van den stand van het kaarteeringswerk in den Ned. O. I. Archipel.
7. Serimpidans.
8. Gedeelte van een wajang-bèbèr-plaat.

Dit gedenkboek wordt door de medewerkers eerbiedig opgedragen aan Hare Majesteit Koningin Wilhelmina, als een blijk van den geestelijken en stoffelijken vooruitgang, welke aan Nederlandsch-Indië ten deel viel gedurende de eerste 25 jaren van Haar zegenrijk bewind.

H. M. Wilhelmina Helena Pauline Maria Koningin der Nederlanden,
Prinses van Oranje-Nassau, Hertogin van Mecklenburg enz. enz.

NED.=INDIË EN HET HUIS VAN ORANJE=NASSAU

ONDER HET BEWIND VAN H. M. KONINGIN WILHELMINA.

HET was in het jaar 1816 dat in Nederlandsch=Indië voor het eerst de stem wordt gehoord van een Koning uit het huis van Oranje Nassau. In hunne publicatie van 19 Augustus van dat jaar voegden de daartoe door WILLEM I uitgezonden Commissarissen=Generaal aan de bekendmaking, dat Java onder Nederlandsch bestuur was teruggebracht, deze woorden toe:

> „Gij komt onder de regeering en de bescherming van een vorst uit Nederlands dierbaarst geslacht gesproten, bij wien gansch Nederland, in edelen moed ontstoken, zijn heil zocht en, dank zij de Goddelijke Voorzienigheid, ook vond. Nederl. Indië, aan Nederland hergeven, zal ook in dat heil deelen en, zoo God Zijnen zegen schenkt, tot grooteren luister nog dan voorheen geraken. Zoodanig is des Konings vaste wil en onze pogingen mogen en zullen geen ander doel hebben dan beider vereenigd welzijn".

Zoodanig was ook de vaste wil van de eerste Koningin van grooter Nederland, uit hetzelfde beminde vorstenhuis, toen zij Hare regeering over deze gewesten inzette met het uitspreken, in Hare proclamatie van den 31sten Augustus 1898, van de volgende zinsneden:

„Ik wensch bij het Opperbestuur over de Bezittingen en Koloniën in Oost en West rechtvaardigheid te betrachten en naar Mijn vermogen bij te dragen tot verhooging van Uw geestelijk en stoffelijk welzijn".

Nu welhaast 25 jaren verloopen zijn sinds het tijdstip, waarop deze woorden werden gehoord, past het, den blik een wijle terugwerpende op het afgeloopen tijdperk, met blijdschap en dankbaarheid te constateeren, dat die vaste wil, dat onvermoeid streven voor het welzijn van Haar volk bij uitstek de kenmerken zijn gebleven van de regeering van onze geliefde vorstin, ook over Nederlandsch=Indië.

Wie het voorrecht heeft gehad als raadsman der Kroon voor Nederlandsch=Indië Hare Majesteit te dienen en dus de gewichtige zaken, die Nederlandsch=Indië betreffen, met Hare Majesteit heeft mogen behandelen, weet, hoe steeds de belangen van de Nederlandsch=Indische bevolking aan Hare Majesteit ter harte gaan, hoe elk bericht, elk feit van beteekenis Haar volle aandacht heeft en hoe Haar streven altijd gericht is op krachtige ontwikkeling van Land en Volk.

Toen Hare Majesteit in 1898 het bestuur aanvaardde, behoorde de exploitatie=politiek reeds lang tot een geheel afgesloten verleden. Maar in de 25 jaren, die nu laatstelijk achter ons liggen, heeft overeenkomstig de wenschen van Hare Majesteit onze politiek zich nog meer en sterker gericht op de verheffing van de bevolking, zoo geestelijk, zedelijk als stoffelijk.

Het onderwijs is tijdens het bestuur van Hare Majesteit meer ernstig ter hand genomen. Met de uitbreiding van het onderwijs, die in het jaar 1907 werd ingezet, is geregeld voortgegaan. Voor verschillende betrekkingen en beroepen zijn opleidingsinrichtingen in Nederlandsch=Indië opgericht.

In het belang van de hygiënische toestanden is vooral in het latere deel der 25 jaren door aanleg van waterleidingen, door assaineeringswerken en andere maatregelen veel goeds tot stand gebracht.

De Christelijke zending, zoowel de Protestantsche als Roomsch=Katholieke, werd en wordt gesteund in den voortreffelijken arbeid, dien zij voor onderwijs en voor ziekenzorg verricht.

En zoo is op verschillend gebied onder het Opperbestuur van Hare Majesteit met kracht en voortvarendheid gewerkt om de welvaart van de bevolking van Nederlandsch=Indië te bevorderen en den bloei van het land te verhoogen.

Ook staatkundig is het tot een hervorming van belang en van beteekenis gekomen. Waren het vroeger slechts ambtelijke stemmen, die tot de Regeering doordrongen en invloed op Haar hadden, daarin is wijziging gebracht en voor een gezonde politieke ontwikkeling is de grondslag gelegd.

Raden zijn ingesteld voor gemeenten en gewesten, die de plaatselijke en gewestelijke belangen behartigen. De gemeenteraden worden door de ingezetenen gekozen, zoodat het een werkelijk vertegenwoordigend Kollege is, dat de gemeentelijke zaken behandelt. En sedert vijf jaren werkt voor het algemeen belang van Nederlandsch=Indië de Volksraad, die ook ten deele een vertegenwoordigend karakter draagt.

Voor het bestuur van land en volk is het een geluk, wanneer de wenschen van de bevolking en de gevoelens die haar bezielen, kunnen worden uitgesproken in een officieel Kollege, dat door de Regeering moet worden geraadpleegd. En de bevoegdheden van dat Kollege zullen worden uitgebreid, de invloed van dat Kollege zal toenemen.

Het streven zit steeds voor om met de wenschen, die de zich ontwikkelende bevolking koestert, zooveel dat

mogelijk is rekening te houden en haar, waar dat kan, medezeggenschap toe te kennen.

Nederlandsch=Indië is hoogst erkentelijk jegens Hare Majesteit voor het krachtige en vooruitstrevende beleid, dat onder Haar Opperbestuur is en wordt gevoerd.

Het eerste woord, waarmede Koningin WILHELMINA Haar volk toesprak was er een van dankbaarheid voor de Haar sedert Haar vroegste jeugd betoonde liefde. Thans is het ons een groot voorrecht om Haar, die se=dert dat oogenblik immer blijk gaf bezield te zijn van den vasten wil, gericht op het heil van Haar volk ook in deze gewesten, Haar, wie het in meerdere mate dan een Harer voorouders mocht gelukken, deze gewesten ge=luk en voorspoed te brengen, om Haar, onze geliefde Koningin, onzen warmen dank en eerbiedige hulde te brengen voor al wat Zij en Haar Regeering in het af=geloopen tijdperk ons schonken. En als op 31 Augustus van dit jaar de vlaggen wapperen en het oranje schit=tert in de tropische zon, zal aan onze vreugde over de=zen gedenkdag, die nauwer nog te zamen bindt Oranje en Nederland, zich de bede paren, dat Zij nog lang mo=ge worden gespaard voor Haar gezin en Haar volk, dat nog lang het Opperbestuur over Nederlandsch=Indië moge zijn in handen van onze geëerbiedigde Koningin WILHELMINA.

Mr. D. FOCK.

IN HET LICHT DER HISTORIE

GEEN regeerend Oranjevorst bezocht ooit Indië. Toch toonde het Oranjehuis van verre belang=stelling in het koloniaal Rijk, dat in en om de Molukken en Java groeide. Prins MAURITS was de eerste der Oranjes die als machthebbende de jonge Republiek tegenover de Indische potentaten vertegenwoordigde.

In het Landsarchief te Batavia ziet men den geloofs=brief waarin „Mavricio Principe d' Orange Conde de Nassau De Catzenelleboga Vianda e Diets Marques de Vera e Flissingas Governador do Ducado de Geldria e dos Condados de Hollanda Zelanda Zutphe e Senorio de Frisa occidental de Vtreque e Ouueryssel Almirante e Capitao general em todo o Mar de Frandes" doet we=ten „A todos os Emperadores Reys Duques Principes E Governadores De Provincias E Respublicas A Quem estas forem presentadas" dat „nosso muyto amado JACOME NECK ...... Almirante de nossa Armada de Seis naos ....." gemachtigd is tot zijn tocht. Toen later de vereeniging der elkaar bestrijdende Compag=nieën noodig bleek, was het Prins MAURITS die de Zeeu=wen tot toegeven wist te bewegen.

Gezanten van den Atjehschen Sultan Aloeddin be=zochten den Prins te velde in zijn kamp te Grave. De Sultan had in Augustus 1601 een door Prins MAURITS onderteekend schrijven ontvangen. Deze brief bewerkte FREDERIK DE HOUTMAN's vrijlating uit de Atjehsche gevangenschap, en toen de vloot de terugreis begon, voer een gezantschap mee, bestaande uit den ruim zeventig=jarigen ABDOEL'HAMID (die in Augustus 1602 te Middelburg overleed), SRI MOHAMMED, Admi=raal van Atjeh en een edelman MIR HASSAN. Een Luxem=burger, LEONARD WERNER, diende als tolk.

Prins MAURITS belegerde Grave toen het gezantschap in zijn kamp aankwam. Een statie=karos, begeleid door een compagnie ruiters, bracht de Oostersche heeren in een woning bij 's Prinsen tent en na den maaltijd ont=ving MAURITS hen, omgeven door een schitterend ge=zelschap van edelen en krijgsoversten. Na op Moham=medaansche wijze plechtig gegroet te hebben, overhan=digde de gezant 's Prinsen bovengenoemden brief „met sijns Coninghs .... Zeghel geteeckent, om te bewijsen, dat die Brieven wel ontfangen, hem weert ende aenghe=naem waren gheweest", benevens twee brieven van den Sultan aan den Prins. Als geschenk was er bij een kris „omtrent een halve elle lanck, met eenen serpentijnen ofte ghevlamden lemmer, den hecht ghegarnisseert sijnde met een mixture van goud ende koper .... ende met robijn". Voorts een gouden schotel en beker. „Hier=in bevond sich omtrent twee pont Camphora van Borneo ...., wesende het pont gheëstimeert honderd Ducaten daer te lande". Een lans, behoorende tot de geschenken, was op een der nog varende schepen.

De Prins dankte „haren Coningh voor de presenten ende Gode voor haer voorspoedighe reyse ende aencom=ste", en betreurde het dat een lichte ongesteldheid Hem verhinderde de gasten in het legerkamp rond te leiden.

Onder geleide van de Graven ERNST en LODEWIJK van Nassau bezichtigden de Atjehers de schansen voor de stad Grave, „mette gaelderijen ende batterijen, ende de andere wercken teghen de belegherde stadt, dat dinghen waren, weert om se te sien. Dies schoot de principale Ambassador, ter memorie van sulcken belegh, twee cartouwen los op de stadt". Vijftien maanden ble=ven de gezanten in de Republiek, als gasten van de Oostindische Compagnie „gemerckt zijluijden tot dien=ste ende confirmatie van de negocie gecomen zijn", en keerden toen naar hun land terug, vol verbazing over het land, waar ze zagen hoe men „soms met menschen, sleden, paarden en wagens over de gestolde wateren trekt; dat daar elk man zijn eigen meester en heer is; dat daar geen slaven waren, maar vrije menschen, die, reeds dertig jaar lang, oorlog gevoerd hadden tegen den grooten Koning van Spanje, en dat zij toch rijk wa=ren gebleven". Met zoo'n volk kon de machtige Sultan, die was „glinsterende als de zon op den middag en als

„KLOKKENLIED" uit de Koninginne-Cantate.

(voor Gemengd Koor en Sopraan-solo)

Woorden van H. Mulder

Muziek van Elisabeth Schumann.

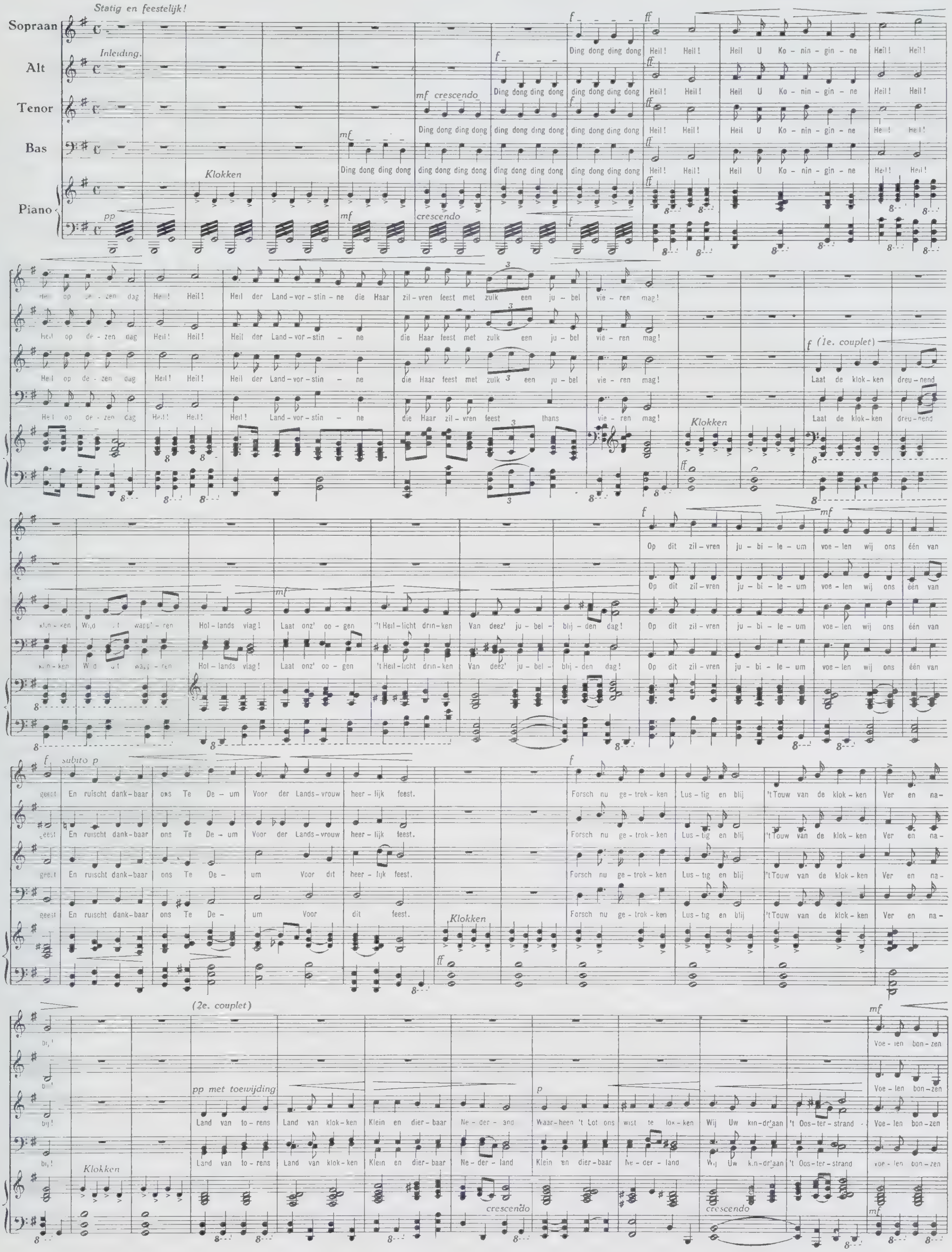

1e. bladzijde uit de Cantate

Aanvang eener Cantate te zingen op den 31sten Augustus 1923.

قصيدة

حبل المسرة لا يزال متينا	منذ اعتلت للعرش ولهلمينا
ذات المكارم وابنة الاملاك من	بات الزمان بمثلها الضنينا
فخرت بسوددها العروش وطالما	حنت للقياها العروش حنينا
تجنى ثمار العلم وهى يوانع	عن دوحة ورثت عن الاهلينا
خضعت لهيبتها الرؤس فاصبحت	عرصاتها بين الملوك عرينا
من آل «اورنج» الافاضل من بنوا	للفخر حصنا لا يرام حصينا
وتبوأوا أعلى المجرة محتدا	فى المجد وامتطوا النجوم سفينا
لله انتِ مليكة محبوبة	جعلت رعاياها هواها دينا
إن أصدرت حكما اجابوا رغبة	أو إن دعت قالوا لها آمينا
مدت رواق الأمن فوق جزائر	فغدا ذووها بالهنا زاهينا
وبنت سياج العدل فى اكنافها	برجال صدق مدّنوا تمدينا
عرفوا الذين يرون الأمور ويدركو	ن الغث غثا والسمين سمينا
ان تلقهم بغدوهم ورواحهم	لم تلق الا مخلصا وامينا
يا ربة التاج المنيف وربة الـ	جيش الكثيف يعز من تحمينا
لك فى العيون وفى القلوب مكانة	قعساء فيها مكنت تمكينا
وسرى ثناؤك فى البرية ناضرا	عطرا فلا وردا ولا نسرينا
لك فى الوغى سطوات بأس شأنها	تدع العدو لدى البوار دفينا
وتزج ارباب العناد بذلة	تطوى عليها أشهرا وسنينا
من ذا يحدث بالتحزب نفسه	الا ويصبح خاسيا ومهينا
وفيالق يروى النجيع أوامها	تزداد إن حمى الوطيس يقينا
جاوزتِ قولى فى المكارم والعلى	حتى انثنيت ولم أطق تبيينا
إن كنت أحسنت القريض فإنما	ذكرى لاسمك زاده تحسينا
أو كان شعرى فى علاك مطولا	فالشعر ليس بغير ذاك قمينا
دومي وذا العلم المثلث لونه	بالسعد يخفق يسرة ويمينا
أبقاك ربي للبلاد وأهلها	والله خير حافظا ومعينا

ARABISCH HULDEDICHT AAN H. M. DE KONINGIN DOOR SAJJID MOHAMMAD BIN HASJIM.

Niet hield het koord der harte- (vreugd in sterkte op te zijn	sinds Wilhelmina den vorsten- (troon besteeg,
De edelmoedige, der vorsten telg, (aan wie gelijk	de tijd in spaarzaamheid geen (tweede bracht,
Die steeds de vorsten in adel (overtrof,	die elke troon verlangend is te (dragen.
De plukster van der kunde vrucht,	gerijpt aan den boom, van de (vaderen geërfd.
Voor wier grootheid 't hoofd oot- (moedig buigt,	wier rijk de wijkplaats wierd van (vorsten.
Telg der edele Oranjes, die bouw- (den	voor hun roem een burcht, door (sterkte onbegeerd,
Door roemrijke afkomst tot den (melkweg gestegen,	wien de sterren als voertuigen (dienden.
O, beminde Koningin,	wier liefde tot haar volk hetzelve (een godsdienst is,
Wier woord met liefde wordt (gevolgd	en wier verzoek het „amen'' im- (mer wacht.
Zij breidde over d'eilanden de (galerij der veiligheid uit	zoodat het volk er in voorspoed (bloeiend wierd.
En trok rondom zich op van recht- (vaardigheid een haag	door zeer rechtschapen mannen, (bekwaam in alle zaken,
Die 't alles konden regelen en	wisten 't slechte slecht, het goede (goed te zijn,
Die ten avond en ten morgen	oprecht steeds en vertrouwbaar (waren.
O, Vorstin van zóó verheven (kroon, Vorstin	van zulk een krachtig leger, aan- (zien krijgt, dien gij beschermt.
U is in alle oogen, alle harten	een ruime en hechte plaats.
Uw schitterende lof bereikt al (het geschapene,	geuriger dan de roode en dan de (muskusroos.
U is in den oorlog de stormende (kracht,	die den vijand begraaft in 't ver- (derf,
Den opstandige treft met verne- (dering,	die hem maanden, jaren omwik- (kelt.
Wie tegen U beraamt het vormen (van partijen,	die wordt, voorwaar, verdreven (en vernederd.
Uw legerscharen verzadigen met (stroomend bloed hun dorst	en nemen toe in trouw naar mate (de oorlog gloeit.
Vorstin, gij gaat mijn woord te (boven in edelmoed en grootheid	zoodat ik wijk en 't niet vermag (te zingen
Zoo al mijn verzen schoon zijn	dan neemt deez' schoonheid toe (door het melden van Uw naam,
Of is mijn vers soms lang in 't zin- (gen van Uw hoogheid	dan is 't ook niet, dan door deez' (lengte gepast.
O, dat Gij leve en dat 't drie- (kleurig doek	wappere in voorspoed heen en (weder.
Spare U mijn Heer voor de lan- (den en hun volk.	Hij die het best beschermt, de (beste hulpe is.

Getrouwe vertaling van B.

Serenissimo y Potentissimo Rey y Principe.

El año passado de noventa y ocho partieron dos navios de Mercadores por mi orden de estas Provincias para hazer su trato en las INDIAS ORIENTALES, y bolvieron a quinze d'Agosto del presente. Dando me relation del buen recibimento y caricias que vra MAGESTAD les ha hecho a su venida en los Reynos de vra dicha Mad. y Que confiando se en aquella amistad proseguieron su trato con todo lealdad y realmente segun el natural y costumbre de los de esta nation: Mas que los Portugueses subditos del Rey d'España y enemigos destos Estados, auiendo entendido Que los dichos Navios estavan assegurados y amparados de baxo de la palabra Real de V. Ma auian dado a entender falsedades a vra dicha Mad. y enganadole con mentiras: accusando los dichos Mercadores como Cossarios, y que auian venido para robar las tierras y subditos de vra Mad. Que auia sido causa Que vra Mad. auia detenido en sus prisones a FADRIQz HOUTMAN Capitan del uno de los dichos Navios con algunos Marineros, de que he recebido pesadumbre: Mas confiando de la sincera voluntad y animo Real de vra Mad tengo esperança Que les aura mandado bien tratar como ban sido los que han venido de aquellos Reynos, y buelven agora con entera libertad, lo que yo confio que sera permitido tambien a los dichos presos que alla quedaron. Tambien me han dado parte de la guerra Que los Portugueses hazen en estas Reynos por mandado del Rey d'España. Pretendiendo de quitarles su libertad y ponerles en subiection como a esclavos como lo han pretendido de hazer en estas Provincias por el espacio de mas de treinta annos continos. Lo que DIOS no ha querido: Mas antes les hemos resistido con fuerca de armas como aun lo hazemos de contino. Y por tanto Supplico a vra Mad De no dar fe a los dichos Portugeses. Y para que vra Mad no tengo de oy mas occasion de alguna sospecha de los que de aqui venieren a tratar en sus Reynos. He dado orden y provision a los que lleuan estas que son quatro Capitanes (cuyos nombres son CORNELIO BASTIAENSEN, IVAN TONNEMAN, MATHEO ANTHONISS y CORNELIO ADRIAENSS, y otros tantos COMISSARIOS qui se llaman GERIT DE ROY, LORENCO BEGGER, IVAN IACOBSS y NICOLAO VADER LEE, que buelvan a tratar con quatro navios en mi nombre con la Real persona de vra Mad y con sus subditos a cerca del soccorro que aura menester contra sus enemigos, que por esto effeto lleuan orden y poder bastante. Tambien les he dado cargo de dar a vra Mad algunos presentes a uso destas tierras, en señal del desseo que tengo de tener amistad con vra dicha Mad. Supplico la los accepte de tan buena volontad como yo los embio, Y Conesso rogare a nro SEÑOR guarde la real persona de vra Magestad, y en Estados accresciente, como yo se lo desseo. De la Haya en Holanda a XIe de Decembre de Mil y Seiscientos años.

Besa las manos de V. Mad su servidor

Maurice de Nassau

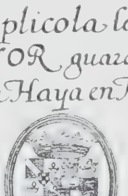

de maan, wanneer zij vol is" met eere in verbond treden. En Prins MAURITS was toen het brandpunt van de glorie der Republiek.

Nederlanders gaven 's Prinsen naam, desnoods met doorhaling van den Portugeeschen, aan voor hun nieuw gebied, b.v. Prinsen=eiland en Mauritius, een gebruik, dat sedert bleef bestaan in het gebied waar de Vereenigde Oostindische Compagnie, later de Staat, macht had. Van de Zuid=Afrikaansche Oranjerivier tot de bergen in Nieuw=Guinea wordt men telkens aan het Oranje=huis herinnerd.

Toen JAN PIETERSZOON COEN Batavia een wapen gaf plaatste hij zwaard en krans op een *oranje* veld.

Opvallend is het, dat terwijl in het Vaderland tijd=vakken waren, waarin verwijdering kwam tusschen leden van het Oranjehuis en Regenten, die als Bewindhebbers de Oost=Indische Compagnie leidden, in Compagnies=gebied de Oranje=Nassaunamen behouden bleven. De massa van het volk bleef Oranje gezind en tijdens het eerste stadhouderloos tijdvak liet JAN VAN RIEBEECK aan de Tafelbaai toch nog „lustigh het deuntje Wilhel=mus van Nassouwen op blasen".

Ware Prins WILLEM II een langer leven beschoren geweest, wellicht was de inrichting van het bestuur der Compagnie zoodanig gewijzigd, dat de misbruiken, waaraan haar ondergang te wijten is, nooit waren opge=komen.

De Europeesche politiek hield Prins WILLEM III te zeer bezig, dan dat hij een deel van de taak der toen machtige Heeren Bewindhebbers had willen overnemen. Zijn strijden voor onze Republiek verzekerde tevens het rustig bezit van het Oostersch Rijk aan den evenaar. Dat de Bewindhebbers wel goed inzagen van welk nut de Kapitein=Generaal en Admiraal van de Unie voor de Compagnie kon zijn blijkt hieruit, dat Zijne Hoog=heid $^{1}/_{33}$ van de uitkeeringen aan de aandeelhouders werd toegekend, welk voorbeeld in 1747 gevolgd werd bij de verheffing van Prins WILLEM IV, die een titel kreeg, Hem ter eere ingesteld: Opper=Bewindhebber en =Gouverneur=Generaal.

In Indië bepaalde de Hooge Regeering dat „Voor Zijn Hoogheijd .... in dat Character publicque voor=biddingen in de kerken (zouden) worden gedaan" en in den breede hoe het ceremonieel zou zijn „'t geen bij de voorstelling van zijn Hoogheijd in de bovenstaande qualiteijt (zou) worden geobserveert".

Prins WILLEM IV overleed spoedig. Toen Zijn zoon in 1766 ook ten opzichte van de Oost Indische Compag=nie opvolgde, kwamen „in alle formulieren van eede en voorbiddingen van de kerken agter zijn Hoogheids eminente waardigheden onmiddellijk .... deze woor=den: *als onze Opper=Gouverneur=Generaal en algemeene oppergebieder.*"

Lief en leed van het Oranjehuis leefde het Neder=landsche volk onder het Zuiderkruis mee: geboorten werden met „festiviteyten", sterfgevallen met „drie maanden rouwen", een „successie" met „alomme pu=blieke vreugde bedrijven" herdacht.

Toch ging de belangstelling der Bewindhebbers in de fata van het Oranjehuis volgens de opvattingen van onze dagen wel wat ver. Zoo ontving de Hooge Re=geering te Batavia een „Notitie van zoodanige Tracte=menten en verdere appointementen als bij de tegen=woordige Stadhouder zijn Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassou ten lasten van de Generaliteit, de zeven Provinciën, het Landschap Drenthe, de Stee=den, en Oost en West Indische Compagnien werden genoten", waarin voorkomt: „Lijst der presenten welke in de kraamkamer zijn gegeven .... bij de geboorte van de Princesse FREDERICA LOUISA WILHELMINA": de min, de kameniers, de baker, de waakster, de predikant, e.a. kwamen zoo in het Kasteel Batavia ter tafel.

De moeilijke politieke omstandigheden in Europa en de verwording van de Oost=Indische Compagnie, maakten dat van invloed van den Opper=Gouverneur=Generaal, op den gang van zaken in Indië weinig te bemerken valt.

Volgend schrijven getuigt van den steun, verleend door den Prins aan de Nederlandsche wetenschap:

Edele, Gestrenge, Vroome,
Onze Lieve Getrouwe,

De Academie te Leyden aen Ons vertoont hebbende de nuttigheid dat binnen de voorschreven Stadt wierde geformeert een Cabinet van allerhande insecten, planten mineralen en andere rariteiten, breeder vermelt in de Memorie aen Ons overgegeven; hebben Wij, conside=rerende het groote nut, dat daer uit zoude te halen zijn, goedgevonden een afschrift van de zelve Memorie UE tot derzelver naerricht hier nevens toe te zenden, en teffens UE. te gelasten, om aen alle de Directeurs van de resp. Comptoiren onder het Gouvernement van Nederlans Indien gehoorende, de noodige orders te geven, ten einde zij jaerlijks aen de voorsz. Academie overzenden zodanige insecten, planten, mineralen, etc. als op de plaetsen van hun departement gevonden wer=den, dezelve ter overzending toebereidende, en daer bij voegende zodanige informatien, als bij de voorsz. Memorie gemelt werden.

Waermede, Edele, Gestrenge, Vroome, Onze Lieve Getrouwe, Wij UE. bevelen in Godts Heilige protectie.

UE. Goedwillige Vriend
Prince d'Orange & Nassau

In 's Gravenhage,
den 30e. Aug. 1749.

Aen den Gouverneur Generael van
Nederlants Indien, BARON VAN IMHOF.

De belangstelling voor Indië der drie Oranjevorsten die achtereenvolgens den scepter voerden, staat in nauw verband met de toenmalige denkbeelden over staatkun=

de en met de lotswisseling van de Europeesche staten.

Men denke slechts aan de teruggave der Oost-Indische Koloniën door Engeland, de tijdelijke vereeniging met de Zuidelijke Nederlanden, (waardoor men in Japan een nog hoogeren dunk van de Hollanders kreeg, zooals blijkt uit De Sturler's verslag van zijn „Hofreis"), de Koninklijke belangstelling in de oprichting van de Nederlandsche Handelmaatschappij en na 1830 in de op Indië berekende katoennijverheid in Twente, Engelands plaats als koloniale wereldmacht en de vèrstrekkende verdragen ermee gesloten, de handhaving en bevestiging van het Nederlandsch gezag in den Archipel, waardoor de inheemsche bevolking een menschwaardiger leven kreeg, de wijziging der Regeering-Reglementen, het Cultuurstelsel, de grondwet van 1848, de Billiton Maatschappij, voor welker Oprichting wijlen Z. H. K. Prins Hendrik der Nederlanden zich veel moeite gaf, de eenige Oranje-Prins die ooit Indië en Zuid-Afrika bezocht. Wat onderwijs betreft behoeft slechts herinnerd te worden aan het Gymnasium Koning Willem III te Weltevreden. Maar dit alles ligt zoo in aller geheugen, en is elders zoo uitvoerig bewerkt, dat met deze aanstipping kan worden volstaan. Een andere pen behandelt het jubileumtijdvak, uit welk opstel blijkt hoe onze geëerbiedigde Koningin, hierin het spoor der Voorvaderen volgend, de bloei van Indië ter harte gaat.

Moge het de bevolking van Insulinde nog eens gegeven zijn de hooge Gebiedster in persoon in tropisch Nederland te aanschouwen en hulde te brengen.

Dr. E. C. G. M.

LAND EN VOLK

HET INDISCHE LAND

VAN zon verzadigd en van geuren zwaar,
ligt in de zeeën van den evenaar
het Land van Indië, als een rijk van rust
en ademlooze stilte. Achter de kust —
boven het eenzaam, wit gewasschen strand,
al hooger en al hooger — klimt het land
vanaf het voorgelegen boschbegin
de blauwe donkerte van 't hoogland in,
en stijgt in ronde ruggen tot de lijn
van schemer, waar de laagste wolken zijn,
en waar het nog even zichtbare zich hult
in 't vormenlooze. Als in een diep geduld
van roerloosheid gedompeld, leeg en wijd
in zijne ontzaglijke verlatenheid,
ligt het onder den dag. — Dit zoo te zien
in al zijne ongereptheid, is misschien
van 't opperste iets te zien, dat er bestaat.
Want van geen land en van geen aanblik gaat
een zoo verwonderlijke wijding uit,
als hier van deze wereld. Geen geluid
ontroert ons, zooals deze stilte doet.
Het is, alsof er zich in ons gemoed
iets opent, en alsof het iets ontvangt
waarom wij, lijkt het ons, hadden verlangd
zonder dat wij het wisten, — of een schijn
van het voor altijd onverklaarde Zijn
over ons valt, — alsof zich voor ons oog
iets van het nooit ontslotene openboog.

En dat is inderdaad ook zoo. Want wat
ons zoo binnen zijn toover houdt gevat,
dat is het Oosten, en het Oosten is
van ouds het land wel van geheimenis,
maar ook van klaarheid door een enkel woord,
door een enkel gebaar. Wat ons bekoort
hier, is wat ieder onzer ondervindt,
als hij terugkeert, waar hij eenmaal kind
was, en het leven een bestendig feest.
In 't Oosten is de menschheid kind geweest,
en nu zij groot is en bewuster, komt
zij tot dit land terug, eerbiedig, om 't
nog eens te zien, en tot haar aangezicht
te heffen dat, wat het diepste in haar ligt.

Zullen wij deze wereld binnengaan ?
Kom, van het oeverzand brengt ons een pad
het strandbosch in, en door een diepe laan
komen wij verder in het kustland, dat
zich breeder voor ons opent. Overal
tusschen de boomen door ontwaren wij
het veld, dat blakende is onder den val
van 't zonlicht. Op den achtergrond, nabij
den voet der eerste heuvelen, begint
het donkerder te worden, en dan wint
al meer en meer de schaduw 't van de zon.
Maar daarvóór, waar geen stijging nog begon,
is het ééne onafzienbaarheid van rijst.
Hier en daar in die kalme vlakte wijst
een schaduwboschje ons aan, waar menschen wonen.
Want zooals in den wijden oceaan
Indië's eilanden stil met de kronen
van hun geboomte over het water staan,
zoo liggen hier, als schepen op een ree
ten anker, de gehuchten wijd en zijd
in deze onmetelijke korenzee
tot aan den versten horizon verspreid
over de gansche ruimte van het land,
waarop meedoogenloos de middag brandt.
Hoog in zijn uitkijkpost gezeten, waakt
een kleine jongen, dat de vogels niet
zich in het veld te goed doen. In 't verschiet
is er iets blauwigs, dat den indruk maakt
van lichten mist. Nabij ons, waar een bron
te voorschijn komt, glinsteren in de zon
de ruggen van karbouwen, die zich baden.
De horens in den nek, heft elk den snuit
nog even 't rimpelige water uit,
en dan, als met een vacht van slijk beladen,
rijzen zij op, en klimmen op den kant.
Een blauwe vogel, door hun loggen kop
verjaagd, stijgt eenzaam van den oever op,
maar anders is het leeg en stil in 't land,
en hangt de loomheid van den middag zwaar
om elke ritseling, om elk gebaar.

Tusschen de bergen, waar de nauwe dalen
dieper de schemerige verte in gaan,
waar losse wolken met haar schaduwbaan
hoog boven rustige ravijnen dwalen,
waar 't aan de hellingen begroeider wordt,
naarmate de bebouwing er vermindert,
waar zich het vrije water ongehinderd

over de rond geslepen steenen stort, —
daar legeren de rijstvelden zich, schoon
om aan te zien, als breed gebouwde treden
in 't licht, of zij bestemd zijn voor de schreden
van een ten hemel keerend godenzoon.
Gedienstig valt, over den lagen rand
van elken kronkeligen dijk, het water
in 't volgend vak, en vult met zijn geklater
en met zijn glinstering het gansche land.
Hoog achter de akkers en tegen de kammen
der heuvelen ziet men de pinangstammen
als lichtgekleurde zuilenrijen staan
voor een donkerder kampongrand, en aan
de glooiingen alom de rustig losse
gebogenheid der bamboevederbossen.
Soms, in de verte, over een heilig graf,
druilt een waringgin naar den bodem af,
alsof een bouwval daar, — en die in 't rond
begroeid zou zijn, — tegen den hemel stond.
   Sommige velden liggen woest en naakt.
Bij andere wordt een begin gemaakt
met nieuwen uitplant, en wat verder ziet
men het gewas, dat uit den bodem schiet
in zijn volmaakte zuiverheid van groen.
Telkens, tusschen de grauwe dijken, doen
de wateroppervlakten 't hevig licht
weerkaatsen, en het gansche vergezicht
van 't golvend akkerlandschap wordt daarmee
doortinteld, zooals het kan zijn op zee.
Dan, langs een enkel voetpad, komt een rij
van dragend volk 't heuvelland in geklommen.
De lasten wiegelen, de ruggen krommen
zich in de zon, en dan verdwijnen zij.
In het gebergte, langzaam, steekt een stoet
van wolken een voor een den afgrond over,
en hier en daar zich hechtend aan het loover,
drijven zij 't onbekende tegemoet.
Tot bij het binnen gaan van 't hooger woud
wij aan de wereld van den mensch ontstijgen.
Hier is het schaarsche licht, hier is het zwijgen,
dat eeuwig hangt onder dit roerloos hout.

Zoover men ziet door de rijzige boomen
is het ééne uiterste verlatenheid.
Ieder voor zich, zijn takken uitgespreid,
schijnt de volkomen stilte te doordroomen.
Ieder, vanaf den bodem van het bosch,
streeft regelrecht omhoog, het zonlicht tegen,
en zonder ritseling, zonder bewegen
voltooien zij zich in den bladerdos.
Maar van den wortel tot de wijde kroon
is elk een wereld ook van eigen leven:
in 't vochtig afzijgende licht geheven
spreiden zij als een wildernis ten toon
van woekerende planten, van lianen,
die zich ontkronkelen van stam tot stam,
en van mossen, die als een grijze vlam
zijn, en van zwammen als gekleurde vanen.
Vanaf de takken druipen lange baarden
van donker groen tot bij den bodem af,
en om de stamzuilen staan, licht en straf,
de nestplantbekers als een krans van zwaarden.
Soms, in de verte, lijkt het of een oud
gebouw ineengestort ligt onder bergen
geblaarte, en dan weer is het, of zich dwergen
en sprookgestalten opdoen in het woud.
Maar naar wij verder gaan en hooger klimmen
wordt het allengs ook lichter om ons heen.
De zwoele zoelte van het bosch verdween,
en kille nevelen, als witte schimmen,
drijven door het ineengeschrompeld hout.
Opeens, nabij den bodem, wordt het koud,
en dan opeens weer om ons heen begint
iets te bewegen, en een dorre wind
vanuit de hoogte vaart ons tegemoet.
En iets, wat ons de stem begeven doet,
de stekelige lucht van zwavel, drijft
ons tegen van den kraterrand, en blijft
ons bij, ook als de windvlaag is geluwd.
Hier is de streek, die al wat ademt schuwt, —
der eeuwige verlorenheid en van
de vrees, die men niet van zich weren kan,
en die zich sterker toont dan onze wil.
Maar hier is ook de wereld van het stil
in zich gekeerd zijn, om te zien hoe goed
en eigen ons het leven is, en hoe 't
ons innig in zich houdt, — maar ook hoe groot
en rustig de gestalte is van den dood,
en hoe verheven de eenzaamheid, die wacht ....

Inmiddels werd het avond, wordt het nacht.

En over de als verzuiverde natuur
is de betoovering gezonken van het uur,
waarin de dag in donkerte ondergaat
en alles vreemder ons voor oogen staat
dan anders. Want zooals men in den geest
iets weleens niet hervindt, zoo 't is geweest, —
het is hetzelfde wel, maar ook weer niet, —
zoo is 't hier in de schemering, als ziet
men alles om zich in een ander licht.
En dan, al spoedig, staat de nacht gesticht
over de wereld als een wijd gebouw,
een koele dom. — Zie om u heen, aanschouw
den hemel en de verre glinstering
van maanlicht op gebladerte. In den kring
van 't zichtbare is nu alles, alles rust.
Zooals, onmetelijk, vanaf de kust
de zee kan liggen, van geen wind bewogen,
zoo ligt het land, roerloos, onder den hoogen
diepfonkelenden koepel van de lucht.
En zoo, aan alles wat verstoort ontvlucht,

is ook het Oosten, klaar en wijd en stil.
Wie dit verstaan, wie dit ervaren wil,
heeft enkel in te gaan tot de natuur.
Hier ligt zij, in dit onverganklijk uur,
in al haar weergalooze lieflijkheid.
Alles heeft zich verinnigd. Wijd en zijd
is het, alsof er iets ten hemel hijgt.
Vanuit de laag omgroeide velden stijgt
een lichte nevel op. Onder hun kronen
ziet men bewegingloos de palmen staan
om de gedeelten heen, waar menschen wonen.
De stilte, in alle verten, schijnt te tronen.
Over de wereld, eenzaam, vaart de maan.

JAN PRINS.

EXPLORATIETOCHTEN

HOE aanlokkelijk het ook zou wezen een uitgebreid overzicht samen te stellen van alle ontdekkingstochten, gedurende het juist in dit opzicht zoo vruchtbare tijdvak 1898—1923 ter uitbreiding onzer kennis omtrent onzen Archipel ondernomen, hoe loonend de uitkomst van dien arbeid ook zou zijn, — zulk een beschouwing zou te veel omvattend, te uitgebreid worden voor de geringe ruimte, welke hier in het grooter geheel beschikbaar kan zijn. Alleen reeds de opsomming der verschillende tochten zou een groote plaats in beslag nemen, en zoodoende de wetenschappelijke uitkomsten verdringen. Al telt men dikwerf d'uitslag niet, en let dan 't doel alleen — in dit geval waar doel en uitslag samenvallen, worden juist door de vermelding van de uitslagen de ondernemingen bejubeld. Het doel dan was de uitgebreide, naar alle richtingen gespecialiseerde kennis omtrent het samenstel der eilanden, die het desondanks toch nog dikwerf zoo geheimzinnige Insulinde vormen. Het waren zware tochten onder moeilijke omstandigheden volbracht, die de deelnemers in staat stelden de meest waardevolle bijdragen te leveren op het gebied der somatische antropologie: de rassen- en typen-kunde, — op het terrein der ethnographie en ethnologie: de indeeling der menschen in groepen volgens een geestelijke gemeenschap, — omtrent geographie en geologie, flora en fauna, taal en tongval, geest en godsdienst. Zij eischten langdurige, vaak gevaarlijke omzwervingen te midden van elkander ter nauwernood kennende stammen, nog grootendeels onberoerd door ons gezag, in uitgestrekte gebieden, tot dusver kleurlooze vlekken op de kaart.

Tot dusver!

Want ook in dit opzicht was het jaar 1898 belangrijk.

Te voren berustte, hetgeen wij omtrent de binnenlanden der meeste eilanden wisten of meenden te weten, zelden op den hechten grondslag, die alleen door stelselmatigen wetenschappelijken arbeid gelegd kan worden.

Opzettelijk daartoe uitgeruste expedities ter exploratie van sommige minder toegankelijke gebieden werden reeds lang uitgezonden door vereenigingen, als b.v. het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap en de Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Nederlandsche Koloniën. Geleidelijk werd onder de doeltreffende leiding dezer particuliere Genootschappen in onderlinge samenwerking en met steun (ook financieel) der Regeering het wetenschappelijk onderzoek ook meer stelselmatig uitgevoerd, maar toch bleef nog veel terrein als ontoegankelijk gesloten. Zulks was het gevolg van de politiek van onthouding, welke tot 1898 het Gouvernement ten aanzien van de Buitengewesten moest innemen onder den alles beheerschenden invloed van den Atjeh-oorlog.

Had men in 1873 verwacht, dat op Sumatra's Noordpunt de troepen der eerste expeditie ter nauwernood slaags zouden raken, het verloop der gebeurtenissen bewees aldra, hoe weinig men land en volk daar kende.

Sedert nam dit gewest diermate onze krachten in beslag, dat — behoudens in Lombok in 1894 — een politiek van onthouding ten aanzien van alle buiten Java gelegen gewesten in acht genomen moest worden.

De benoeming van den Majoor der Infanterie J. B. VAN HEUTSZ tot civiel en militair Gouverneur van Atjeh opende een nieuwe periode. Met naar verhouding geringe offers, werd bij de eene onderneming na de andere, volledig succes verkregen. Ten slotte ontsloot de excursie onder den luitenant-kolonel VAN DAALEN naar de Gajo- en Alaslanden ook dit gewest geheel.

Dank zij het gunstig verloop der gebeurtenissen op Atjeh kon onder den Gouverneur-Generaal ROOSEBOOM de reeks van, tot ethnographische successen uitgroeiende, militaire ondernemingen ingeleid worden. Een van de oorzaken dier successen lag in de voorbereidingen, gelijk in vroeger jaren juist het gemis daarvan onder de oorzaken der tegenslagen eene belangrijke plaats innam. De ongelukkige afloop van de eerste Atjeh-expeditie — men beschikte over bijna geen gegevens — is een der meest bekende voorbeelden. Ook bij de Bali-expedities van 1846, 1848 en 1849, het dempen van den Chineezen-opstand in de Westerafdeeling van Borneo (1850), de tochten in de Zuider- en Oosterafdeeling in 1859, op Timor in 1857, overal moest men ervaren, wat het zeggen wilde in het duister te moeten tasten, wat oorlogvoeren zonder behoorlijke

voorbereiding is. In 1859 geland bij BadjoË, wist men in het Kwartier van den Generaal STEINMETZ niets omtrent den afstand tot Boni's hoofdplaats, hoewel men een vorige maal onder den Generaal VAN GEEN daar reeds geweest was. Bij de expeditie naar Mori in 1856 en naar Boni in 1859 koos men de meest ongun= stige periode: de maand April, niet wetend, dat die in het hartje van den regentijd viel. In 1856 verkeerde men in den waan, dat in de Lampongsche districten geen bamboe groeide en al wat voor bivakbouw noodig was, medegenomen zou moeten worden.

Groot was de omkeer in 1898. Bij de Pidië=expeditie werden aan de officieren gegevens verstrekt omtrent deze landstreken. Bij andere tochten werd, wanneer dergelijke gegevens niet bekend waren, de gelegenheid benut, die te verzamelen en vast te leggen. Zoo werd op het gebied van land= en volkenkunde eene uitgebreide kennis verkregen door den luitenant=kolonel BEREN= SCHOT van de nagenoeg onbekende V Kota Kampar (Sumatra's Westkust) tijdens een in 1899 ondernomen expeditie. Tevens waren door den gewestelijk Inten= dant van SCHAIK te Padang in zijn ressort gegevens verzameld omtrent hulpbronnen, waarvan voor de legerverpleging partij zou kunnen worden getrokken — hoofdzakelijk op agrarisch gebied.

Ter voorkoming van verkeerd begrip, zij vermeld, dat deze nieuwe werkwijze voor het leger geen nieuwe gedachte was. Integendeel: tusschen 1854 en 1858 heeft de Generaal DE STUERS als Legercommandant her= haaldelijk de oprichting bepleit van een Bureau voor de Statistiek, waarvan de werkzaamheden reeds een onderdeel vormden van den Stafdienst. Doch, zooals het meer gaat, eerst na droeve ervaringen, in dit geval die van de eerste Atjeh=expeditie, werd de noodzake= lijkheid door de Regeering begrepen. Men vond daarbij niet dadelijk den besten weg. Ook hier moest de erva= ring leermeester zijn. In 1873 werd opgericht het bu= reau voor de krijgstoerustingen op Noord Sumatra. In 1880 werd de eerste memorie over Atjeh opgemaakt. In 1892 werd het eerste schema ontworpen voor de, door militaire commandanten op te maken memoriën. Die vóór 1898 opgemaakt werden, konden echter niet dan onvolkomen zijn. Eerst na ons daadwerkelijk op= treden op de buitenbezittingen veranderde dat. Er werd toen volgens systematische methoden gewerkt. Voorbereidende onderzoekingen leidden de tochten naar onbekende streken in. Zoo werd bij gelegenheid van eene regeling der grenzen tusschen het rijkje Goa en de Gouvernementslanden op Zuid=Celebes een uitvoerige opname van een groot deel van Goa verricht door den 1sten luitenant=opnemer V. J. VAN MARLE, wiens kaart bij de Boni=expeditie later van groot nut zou blijken.

Het jaar 1898 lag in de eerste periode van de groote, een menschenleven vullende arbeid van twee zende= lingen, in 1893 naar Midden Celebes getrokken: Dr. N. ADRIANI, afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbel= genootschap en den zendelingleeraar van het Neder= landsch zendelinggenootschap Alb. C. KRUIJT, die ge= leidelijk een schier volkomen kennis brachten omtrent de Baree sprekende Toradja's van Midden Celebes,

Celebes had ook op andere wijze de aandacht der wetenschappelijke wereld. Met steun der Regeering doorkruisten de Zwitsersche ontdekkingsreizigers, de neven P. en F. SARASIN van 1893 — 1896 en 1902 — 1903 op herhaalde reizen de geledingen van dat eiland. Zij bereisden de Minahassa en het Goasche, trokken van Paloe naar de Boni=golf, van Posso naar dienzelfden golf, door Mori en van Kolakka naar Ken= dari.

De waarde van hun reisbeschrijvingen lag niet alleen in de verkregen kennis, welke wij eenige jaren later bij de Boni=expeditie konden benutten, of in de weten= schappelijke ophelderingen omtrent de geologische constructie van dat grillig gevormde eiland; zij school ook vooral daarin, dat juist die merkwaardige trappen der beschaving, welke de Sarasins zagen en in woord en beeld vastlegden, anders binnen afzienbaren tijd door den voortschrijdenden invloed zoowel van de Europeanen als van den Islam, voor eeuwig van den aardbodem verdwenen zouden zijn, zonder voor de al= gemeene volkenkunde benut te zijn geworden.

Gelijk op Celebes, zoo ook op Borneo, waar Dr. NIEUWENHUIJS in 1894, 1896 — 1897, 1898 — 1900 het onbekende land doorkruiste.

Reeds op zijn beide eerste reizen gelukte het hem de angst der inboorlingen voor de Europeanen te overwin= nen en werd een grondige kennis van land en volk de hechte grondslag voor een vreedzaam koloniseeren.

Zoo op Borneo, zoo op alle eilanden.

Zoowel wegens de onder buitenstaanders veel ver= breide opvatting , dat de uitbreiding van de Europee= sche macht over laag ontwikkelde volken onafschei= denlijk aan het gebruik van wapens is verbonden, als wegens de dwaalbegrippen, vaak tot bloedvergieten aanleiding gevend, omtrent het wezen van dergelijke volken — die uit onzen archipel, speciaal Dajaks, Toradja's en Alfoeren niet uitgesloten — hebben deze rustig verloopen tochten groote waarde. Slechts op een juist begrip van de bestaande toestanden kan eene ra= tioneele bestuurswijze worden gevestigd.

Welke de practische waarde van karakterkennis van dergelijke volken is, toont wel de omstandigheid dat de reis van Dr. NIEUWENHUIJS, aangevangen onder bescher= ming van enkele gewapende oppassers, zonder dekking werd beëindigd. Dit vreedzame verkeer was een belang= rijke factor voor de latere vreedzame bezetting van die streken, gaf de richting aan hoe daar het best een recht= vaardige, orde brengende bestuursvorm te scheppen zou zijn. Ook de Sarasins exploreerden zonder mili= tair geleide. Zij werden slechts een maal tot terug= keeren gedwongen.

Waar onze bemoeienissen zich niet op even vreed=zame wijze zouden uitbreiden, waar tochten onder mi=litaire bescherming noodig waren, werden die door voorbereidende onderzoekingen ingeleid, o.a. in Djam=bi (1901), Korintji (1903), Kampar Kiri (1905). Voor de Boni=expeditie werden gegevens verzameld met be=hulp van de civiele ambtenaren, belast met de aanra=kingen met de Inlandsche staatjes. Ook buiten Celebes leverden bestuursambtenaren vaak gegevens, waarde=vol voor latere militaire actie. Als voorbeeld moet een rapport vermeld worden van den Controleur O'. BRIEN van Siak over een reis in Juli 1905 naar de Kwantan districten ondernomen. Eene belangrijke verkenning ter voorbereiding der expeditie van 1906 werd op Bali door den Kapitein van den Generalen Staf S. H. SCHUTSTAL VAN WOUDENBERG verricht. Aan de deelnemende officieren kon, behalve een boekje met uitvoerige beschrijvingen en foto's, een uitstekende schetskaart en een uitgebreide woordenlijst, medegegeven worden.

In 1907 vingen de exploraties naar Nieuw=Guinea aan. De benaming exploratie was voor dien weinig ge=bruikt: men sprak van verkenningen, welke het doel hadden, gegevens te verzamelen van belang voor een militair optreden en voor de uitoefening van het civiel bestuur tijdens en na de expeditie. De exploratie=toch=ten zouden in het vervolg tevens alle gegevens leveren, ter beantwoording van de vraag, wat van de bereisde streek vooral op economisch gebied te verwachten en te maken is, terwijl ook meer dan in eene zuiver mili=taire memorie aandacht moest worden geschonken aan het verzamelen van gegevens op het gebied van: ethno=graphie, antropologie, zoölogie, ornithologie, entomo=logie, botanie, geologie, metereologie enz. Vandaar, dat bij vele tochten voor het verrichten van waarnemingen en het verzamelen van gegevens omtrent die onder=werpen, welke buiten de normale wetenschappelijke sfeer van den officier der landmacht liggen, specialis=ten werden ingedeeld (geologen, botanici, officieren der zeemacht). Voor ondernemingen op kleine schaal waren die niet altijd beschikbaar, als andere tochten reeds alle krachten in beslag genomen hadden. Dan konden natuurlijk niet dezelfde volledige resultaten op elk gebied der onderzoekingen verkregen worden. Met behulp van handleidingen, b.v. op geologisch ge=bied, werden dan toch nog zeer belangrijke gegevens bijeen gebracht.

In 1910 besloot het legerbestuur naast de exploratie van onbekende gebieden, ook de verkenning van reeds min of meer bekende streken nader ter hand te doen nemen door stafofficieren: aanvullingswerkzaamheden van welke de resultaten, gevoegd bij de reeds bestaande en nog te verkrijgen gegevens, de stof leverden voor het samenstellen van militaire memoriën. Tevens werd aan alle postcommandanten en andere militaire functiona=rissen op de Buitenbezittingen een schema voor deze memoriën gegeven. Bij het ontwerpen van dit schema was voeling gehouden met het juist opgerichte Ency=clopaedisch Bureau, waardoor eenheid van werken werd verkregen.

De militaire memoriën moesten, nader gedetailleerd volgens een aangegeven indeeling, behandelen: aardrijkskundige beschrijving, bevolking, voortbreng=selen, transportmiddelen, bestuur, politieke toestand, verhouding tot het Gouvernement. Bijgevoegd werden dan overzichtskaarten (geologische gesteldheid, kli=matologische gegevens, administratieve indeeling) sta=tistieken betreffende de bevolking, transportmiddelen, vee, enz.

Foto's konden van groot nut zijn, evenals panorama=schetsen. Al naar gelang van den aard van hetgeen reeds bekend was omtrent het land, kon dan een werk=plan worden opgemaakt: land= en riviertochten werden geprojecteerd, volgens een stelselmatig ontworpen net werd het geheele land doorkruist. Weg en zijterrein werden in kaart gebracht, en intusschen ethnografi=ca verzameld, evenals planten en allerlei dieren: vogels, insecten, visschen. Gesteenten werden gezocht, foto's genomen. Elken avond moest het journaal worden bijgehouden, de verzameling geprepareerd, van etiketten voorzien en verpakt.

Bij dat alles mocht de veiligheid geen oogenblik uit het oog verloren worden en moest de opvoer van vivres worden geregeld. Hierbij was de medewerking van de bevolking en dus de vriendschappelijke aanraking een zeer belangrijke factor.

De neven SARASIN maakten van de bevolkings=hulp meermalen gebruik om van de overzij van den doorkruisten Celebes=arm zich benoodigdheden tegemoet te doen zenden. Op Borneo en Nieuw=Guinea konden langs de rivieren vaak groote hoeveelheden vivres wor=den opgevoerd. Welk een moeite en voorzorgen de opvoer van levensmiddelen kost bij overland=tochten, zal men zich slechts gebrekkig kunnen voorstellen, wanneer men bedenkt dat alles door dragers moet wor=den vervoerd en dat iedere drager slechts met een vracht van 28 dagen vivres kan afreizen. Hebben alle dragers een vracht rijst, dan kan men 28 dagen uitblijven. Doch er is ook andere bagage, welke b.v. door 40 man (tocht der Sarasins) gedragen wordt. Voor een tocht van 18 dagen b.v. zou dus elke rijstdrager een nuttig effect van 10 dagen vivres opleveren. Voor de bagage zijn dus $40 \times 18 : 10 = 72$ dragers met rijst noodig. Het is duidelijk, dat voor grootere trajecten bijzondere voor=zorgen getroffen moeten worden.

Om een denkbeeld te krijgen van de medegenomen bagage, zij een onvolledige opsomming gegeven van wat zooal noodig is: kleeding, verlichtingsmiddelen, tenten, veldbedden, wapens, ruilmiddelen, klein geld, geschenken, medicijnen, foto=benoodigdheden, instru=menten voor astronomische plaatsbepaling, voor topo=grafische opnamen, barometers, het benoodigde voor anthropologische metingen, een geologische hamer

(10 K. G. wegende) en kisten om het verzamelde te verpakken. Dat dit laatste alleen reeds een groote hoeveelheid bagage, en een evenredig aantal dragers kan vorderen, blijkt bijv. uit het feit, dat Dr. NIEUWENHUIJS van zijn tocht o.a. 1500 vogelhuiden van 209 verschillende soorten, 659 visschen, 2000 planten en 1100 stuks ethnografica medebracht!

In 1909 werd een wetenschappelijke reis ondernomen, deels onder militair geleide, deels zonder, naar Z. O. Celebes, Kabaëna, Boeton, Moena, Soembawa, Flores, Wetar, Lombok, door Dr. JOHANNES ELBERT, vergezeld van zijne echtgenoote. Op deze tocht, bekend als „Die Sunda=Expedition des Vereins für Geographie und Statistik zu Frankfurt am Main" werden verzameld 1300 ethnographische voorwerpen, honderden geologische monsters, 2500 visschen, 16000 planten en alleen van de Rindjani 10.000 insecten.

Ook op tochten door officieren geleid, werden verzamelingen aangelegd. Niet alleen danken vele Nederlandsche musea daaraan belangrijke bijdragen, maar ook de Hoofdcursus te Kampen en daarna de Koninklijke Militaire Academie verkregen zeer waardevolle collecties, door oud=leerlingen bijeengebracht op hunne vele reizen.

Vele; want nagenoeg ieder infanterie=officier had in het afgeloopen tijdvak zijn deel in de omvangrijke exploratie=werkzaamheden of den daarmede samengaanden bestuursarbeid.

Naar de kleinste zoowel als naar de grootste eilanden werden exploratie=tochten of aanvullende verkenningen ondernomen.

Geen uithoekje is overgeslagen. Enkel als een blindelings gedane greep uit den grooten schat van reisbeschrijvingen, die het archief van den Generalen Staf bergt, niet wegens hun bijzondere belangrijkheid, worden hier eenige dier tochten nader genoemd.

In 1903 bereisde de Kapitein van den Generalen Staf H. BENSE het gebied van Moeara Soengei Labo (VI Kotta Kampar), in 1905 FRANSSEN HERDERSCHEE Midden=Timor.

In 1909 was West=Nias aan de beurt.

Van September 1910 tot Februari 1911 werden door den Kapitein van den Generalen Staf R. BOONSTRA VAN HEERDT in Midden=Celebes aanvullende verkenningen verricht. Onder meer leverde deze tocht grondslagen voor de grensregelingen tusschen het Gouvernement Celebes en de residentie Menado.

De luitenant CRISTOFFEL drong van 1906 — 1908 in Flores door; van 1910 — 1912 verkenden de luitenants SPANDAW en JENAE Soemba.

Over Timor en Onderhoorigheden leverde de Divisie=Commandant der gewapende politie BARENDSEN een bijdrage.

Voorts bereisden van November 1911 tot Maart 1912 de Kapitein van den Generalen Staf I. M. BARETTA Halmaheira. De verkregen kennis bleek onder meer uit een schetskaart, uit een overzicht der bevolkingssterkte en een woordenlijst. [1])

In 1913 exploreerde de luitenant P. VAN HULSTIJN de Soela=Archipel, de Obi=eilanden en de Batjan=groep.

Naar de Radja Empat=eilanden werden verkenningen gemaakt in 1914, terwijl gelijktijdig het eiland Boeroe door den Kapitein van den Generalen Staf H. A. GERTH VAN WIJK geëxploreerd zou worden. Voor eerstgenoemde verkenning kon, doordat de werkzaamheden in den geheelen Archipel de krachten van het Gouvernement te veel in beslag namen, geen Inlandsch planten=verzamelaar beschikbaar gesteld worden. De tocht naar Boeroe weer ving aan met het vooruitzicht op gewapend verzet, eene omstandigheid, die het bijeen brengen van gegevens omtrent de bevolking natuurlijk in hooge mate bemoeilijken moest. Een dergelijk detachementje, van 2 officieren met 1 officier van gezondheid, 58 bajonetten, 3 ziekenverplegers, 1 Inl. verkenner en 1 Inlandsch planten=verzamelaar, benevens de noodige dwangarbeiders als dragers, heeft dan ook wel de handen vol, als de in het oerbosch wonende stammen zich niet alleen aan een aanraking willen onttrekken, doch zelfs tot verzet overgaan! Uitgezonden patrouilles maken dan moeilijke oogenblikken door. Zieken of gewonden belemmeren vaak hun bewegingen. Zij kunnen zoodoende zelfs tijdelijk tot terugkeeren gedwongen worden. Toch hebben ook dergelijke tochten steeds het vereischte resultaat geleverd en kon steeds aan het Encyclopaedisch Bureau, of aan het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap eene belangrijke wetenschappelijke bijdrage ter openbaarmaking worden aangeboden.

De vele tochten op Borneo gaven onder meer als resultaat, dat men in 1914 bij den Chineezen=opstand in de Wester=afdeeling van Borneo niet als in 1850 voor terra incognita stond, gelijk ook bij de actie in de Pasir=streek (Z. O. Borneo) in 1916 — '17.

Vermelden wij — als losse greep wederom — een tocht van den luitenant H. A. MESSEMAECKERS VAN DE GRAAF van Bandjermasin naar Pontianak (1905).

In 1918 dekte de luitenant R. POSTHUMUS de 2de verkenning van de Brem=Brem watervallen, door den ingenieur A. G. A. VAN EELDE ondernomen, waarbij de resultaten van de eerste tocht daarheen door den Kapitein van den Generalen Staf MERENS ondernomen, als grondslag dienden.

Van de Boven=Kajan (Z. O. Borneo) leverden de luitenant SITSEN en niet minder de onderluitenant STERN belangrijke nota's (1920), gelijk de onderluitenant VERSLUIJS in 1919 de Tidoengsche landen, Apo Kajan, Long Iram, Poedjoenga, Lepomaoet en Sahan=streken bezocht.

1) Voor die woordenlijsten zijn van regeeringswege methodisch samengestelde boekjes gedrukt, waarin achter den Hollanschen tekst de taal der bereisde streek kan worden ingevuld.

Ceram werd voor en na 1920 topografisch opgenomen onder leiding van den Alfoerenkenner SACHSE, Luitenant-Kolonel der Infanterie, bestuurder van dat eiland.

Een bijzondere plaats in de verkenningen en exploraties nemen de onderzoekingsreizen op Nieuw-Guinea in.

Het is al weder van het jaar 1898, dat onze huidige bemoeienissen met dat eiland dateeren. Het oude Fort Dubus van 1828 stond reeds sedert 1836 in het vergeetboek; slechts een enkele maal werd Nieuw-Guinea door een oorlogsschip bezocht. Waren het aan het andere einde van den Archipel de zeerooverijen op de kusten van Atjeh geweest, die ons noopten tot krachtiger optreden, hier waren het de rooverijen te land der langs de grenzen van het Engelsche gebied wonende stammen, die ons in 1898 noopten, twee bestuursvestingingen in het verre oosten op te richten: Fak-Fak en Manoekwari. Na Atjeh dreigde nu Nieuw-Guinea een financieele schadepost te zullen worden, waarbij op de vraag of er niets te maken viel van „des duivels tuin", gelijk men dit eiland noemde, geen gunstig antwoord te geven was.

Tot de stelselmatige exploratie van het eiland andere inzichten bracht.

Gesteund door het Veth-fonds, bijeengebracht door bijdragen van particulieren, zond het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap in 1903 eene expeditie naar de Zuidkust van Nieuw-Guinea onder leiding van R. POSTHUMUS MEYES en den Kapitein der Genie G. J. DE ROCHEMONT.

De Maatschappij tot bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Nederl. Koloniën zond in 1903 eene expeditie onder leiding van prof. WICHMANN naar dat eiland.

Snel volgde nu de eene tocht na de andere. Vaak was men op verschillende punten gelijktijdig werkzaam.

In 1907 en in 1909 nam Mr. H. A. LORENTZ twee malen de leiding van eene wetenschappelijke onderzoekingstocht op zich. Tot dusver was telkenmale een speciaal dekkingsdetachement aangewezen. Daarna werd een vast exploratiedetachement opgericht.

Twee Engelsche wetenschappelijke expedities werden in 1910 — 1911 en 1913 ondernomen onder dekking van Nederlandsch-Indische militaire detachementen die tevens een exploratie-opdracht hadden.

Geheel alleen, slechts door enkele Christen-Papoea's vergezeld, reisde een Duitscher, Dr. MAX MOSZKOWSKI, hier in 1910, die daarbij echter tengevolge van zwaren tegenspoed, helaas niet resultaten bereikte, welke in overeenstemming geacht mogen worden met de betoonde energie en onverschrokkenheid.

In 1919 werd de tot dusver laatste tocht ondernomen onder leiding van den Kapitein van den Generalen Staf VAN OVEREEM, later opgevolgd door den Kapitein-Luitenant ter Zee J. KREMER, die met den Kapitein J. VAN ARKEL den 4den December 1921 de Wilhelminatop vanuit het Mamberamogebied wist te beklimmen.

De naam „terra incognita" door WALLACE aan Nieuw-Guinea gegeven is dus niet meer toepasselijk.

Wij weten nu, dat het land niet enkel moeras is, dat de hoogste bergen het wonder van eeuwigdurende sneeuw in de tropen dragen, dat in dit wijde gebied, naast vele voor de Landbouwindustrie onbruikbare terreinen, uitgestrektheden gronds voorkomen, welke, wat bodemgesteldheid en klimaatsvoorwaarden betreft, zeer gunstig worden beoordeeld. Nuttige delfstoffen zijn tot dusverre weinig aangetroffen, ondanks een toegewijd geologisch onderzoek.

Brengen wij dan nog in herinnering, hoe na de ontsluiting van andere eilanden, als Celebes, van vele mineralen de vindplaatsen zijn opgeteekend, dan zij het resultaat dezer 25-jarige exploratie-periode geteekend als een wijd openleggen van een ruim veld, vruchtbaar voor ontginning, ontwikkeling, arbeid en beschaving.

Moge het in eene volgende periode aan het Nederlandsche volk gegeven zijn deze zoo krachtig aangevatte taak ten volle uit te voeren.

F. T.

UITBREIDING EN BEVESTIGING VAN HET GEREGELD GEZAG.

WANNEER men een overzicht wil geven van de uitbreiding van het Nederlandsch gezag in Indië tijdens de regeering van onze Koningin, dan zal men zijne blikken moeten richten naar de Buitengewesten, wijl op Java en Madoera sedert de beëindiging van den Java-oorlog (1825 — 1830) in den staatkundigen toestand geen wijziging is gebracht.

Voor een juist inzicht in de beteekenis dier gezagsuitbreiding in de Buitengewesten is het noodig, ons den omvang van dat gezag voor oogen te stellen in de jaren voorafgaande aan genoemd Regeeringstijdperk.

Toen na beëindiging van het Engelsch tusschenbestuur Commissarissen-Generaal de koloniën uit handen der Engelschen hadden overgenomen, was het Nederlandsch gezag daar zeer beperkt.

Op het eiland Sumatra waren alleen de stad Padang met omgeving benevens weinige onbeduidende posten langs de kust in ons bezit; verder hadden wij ons gevestigd op de hoofdplaats Palembang. Op Borneo waren alleen Bandjermasin, Pontianak en Sambas bezet; en eveneens beperkte onze vestiging op Celebes zich tot Makassar met omliggend kustgebied, en was alleen in

het Noorden de Minahassa in ons bezit. De kleine Soenda=eilanden waren volkomen onafhankelijk, zoo ook Nieuw=Guinea, terwijl de Molukken, hoewel voor een groot deel bestuurd door de Sultans van Ternate, Tidore en Batjan, van ouds her Nederlandsch gebied waren geweest, en in dien toestand ook na de terug= gave in 1818 geen wijziging was gebracht.

In het binnenland hadden wij nergens eenigen in= vloed. Na 1818 ging onze bemoeienis alleen in de rich= ting van handhaving van het bestaande, men dacht niet aan uitbreiding. Hierop werd alleen uitzondering gemaakt bij het Londensch tractaat van 1824, waarbij Benkoelen, Nias en Billiton aan ons werden terugge= geven, waartegenover stond, dat wij onze aanspraken op de bezittingen op het vaste land van Z. Azië en Ma= lakka prijs gaven.

Sedert deed de absolute onthoudingspolitiek haar intrede, zelfs in die mate, dat aan Gouverneurs, Re= sidenten en Assistent=Residenten op verbeurte van ambt, strikte onthouding werd opgedragen.

Zondert men onze bemoeiingen met de Westkust van Sumatra uit, waar in de jaren 1831 tot 1845 ons gezag stevig gegrondvest werd, dan bleef die onthou= ding richtsnoer van ons optreden tot aan 1864, toen voor het eerst het denkbeeld baan brak, dat tuchtigings= middelen zonder daarop gevolgde occupatie van gebied, geen doeltreffende middelen konden opleveren voor bestendiging van orde en rust, en het is in die over= tuiging, dat korte jaren daarna de onthoudingspolitiek werd verlaten.

Bij het Londensch tractaat hadden wij in 1824 de verplichting op ons genomen Atjeh's onafhankelijkheid te eerbiedigen, doch onze verhouding tot dat Rijk zoo= danig te regelen, dat den handelaar en zeevaarder de noodige veiligheid zou worden gewaarborgd. Evenals in elke andere Inlandsche Staat werd evenwel ook in Atjeh veiligheid van persoon en goed gemist, en ook buiten zijn landgebied werd zeeroof langs de kusten een belemmering voor den handel.

Tuchtigen mochten wij dezen roofstaat voor zijne uitspattingen wel — doch blijvend bezetten, om ook voor de toekomst een bevredigende staat van zaken te scheppen, was ons niet geoorloofd.

Hierin kwam verandering toen het Sumatra=tractaat van 1871 ons van de belofte tot handhaving van Atjeh's onafhankelijkheid ontsloeg.

Zoo brak in Maart 1873 de Atjeh=oorlog uit, die als geen andere oorlog beslag legde op onze financieële en materieële krachten, waarin wederom de reden schuilt, dat ten opzichte der andere Buitengewesten onze politiek van voortgaande inmenging met de zaken, het bestuur betreffende, weinig in toepassing kon worden gebracht. Hoewel Lombok in 1894 werd geannexeerd was dit ons door de omstandigheden meer opgedrongen, dan wel gevolg van doelbewuste politiek.

De goede uitkomst der Lombok=expeditie, wier wel= slagen na aanvankelijk zwaren tegenslag volkomen was, bracht tevens de overtuiging van eigen kracht en het vertrouwen in ons leger terug, een vertrouwen dat door het verloop der Atjeh=affaire danig aan het wankelen was gebracht.

Na Lombok werd dan ook Atjeh krachtig aangepakt, waardoor met weinig meer troepen dan de verdedi= gingsoorlog had gevraagd, een richting werd ingeslagen, die tot algeheele onderwerping zou voeren.

Opmerkelijk viel deze nieuwe richting samen met het tijdstip waarop onze Koningin het bewind heeft aan= vaard, zoodat de eerste stap tot — en het bereiken van de volledige pacificatie van Atjeh onder Hare Regeering tot stand kwam. Eveneens bracht de aanraking met andere streken der Buitengewesten gedurende deze regeerperiode ons de volledige onderwerping van de Bataklanden — Nias — Midden Sumatra — Djambi en Korintji — de Chineesche Districten in West=Borneo — het binnenland van Zuid=Oost=Borneo — Zuid=Cele= bes en Midden=Celebes — Ternate — Halmaheira — Nieuw=Guinea — Boeroe — Ceram en de Tenimber= eilanden — Timor — Flores — Soemba — Soembawa en Zuid=Bali.

Over onze verrichtingen in die streken thans een enkel woord:

Atjeh. Op den loop van zaken in dit deel van den Archipel hebben een viertal eminente mannen bijzon= deren invloed uitgeoefend. Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, Adviseur der Regeering voor Arabische en Inlandsche zaken, deed ons in zijn verslag over religieus=politieke toestanden, het Atjehsche volk en de juiste beteekenis van het verzet bekend worden. De latere Gouverneur= Generaal J. B. VAN HEUTSZ had reeds in 1893 als zijne meening aangegeven, dat Atjeh kon worden beheerscht met hetzelfde aantal troepen als voor de geconcen= treerde linie benoodigd, en na 1898 als Gouverneur van Atjeh bewees hij, dat hij juist had gezien door de onderwerping van Atjeh tot een feit te maken. Verder moeten de Gouverneur=Generaal C. VAN DER WIJCK en de toenmalige Minister van Koloniën J. T. CREMER worden genoemd als de verantwoordelijke Staatslieden die het nieuwe stelsel hebben aanvaard.

Dit nieuwe, later algemeen toegepaste stelsel van offensief optreden werd voor het eerst onder leiding van den civiel= en militair Gouverneur VAN HEUTSZ in Pidië ingevoerd, alwaar de voornaamste hoofden van verzet: de pretendent Sultan, Panglima Polem en Teu= koe Oema' zich ophielden.

Na korten tijd waren alle Pedireesche oeleëbalangs in onderwerping gebracht. De pretendent Sultan vlucht= te naar Tangse, terwijl Teukoe Oema' naar de West= kust uitweek en Polem zich Oostwaarts in veiligheid bracht.

Het leger had zijn kracht en zelfvertrouwen terugge= kregen.

De Westkust, Peusangan en Pase volgden in hetzelfde jaar en daarna begon een rustelooze vervolging van den vijand.

Onze meest vooraanstaande vijand Teukoe Oema' sneuvelde en zijn bende verliep.

Aan het eind van 1898 werden de Noord= en Oost=kust door een groote expeditie bezocht en allerwege den vijand gevoelige verliezen toegebracht.

In twee jaren tijds beheerschten wij Groot=Atjeh en een belangrijk deel der onderhoorigheden, zoodat na 1899 geene groote expeditiën meer noodig waren. Slechts valt te vermelden de groote excursie in 1901 naar Samalanga, alwaar de pretendent Sultan met Panglima Polem en hun legermacht zich bevonden.

De gevolgen bleven niet uit: in 1903 gaven de pretendent Sultan en Panglima Polem zich over.

De aanrakingen met de Gajoelanden toonden evenwel de noodzaak van verdere bemoeienis, en in 1904 begon VAN DAALEN zijn befaamde, 163 dagen tellende Gajoe=excursie.

Het krachtige verzet in de Gajoe= en Alaslanden werd gebroken en in 1905 de Kapitein H. COLIJN als Assistent=resident met het bestuur der Gajoe= en Alaslanden belast.

In 1904 trad de generaal VAN HEUTSZ op als Gouverneur=Generaal van deze gewesten, hij werd als civiel= en militair Gouverneur vervangen door den generaal JHR. J. C. VAN DER WIJCK, die weder in 1905 werd opgevolgd door de overste G. C. E. VAN DAALEN.

Onder zijn bestuursperiode kwam de bevolking weer in verzet. De pretendent Sultan, die te Koeta Radja verblijf hield, ontzag zich niet met den vijand te heulen en deze te bewerken, zoodat zelfs in Groot=Atjeh het oorlogsvuur weer oplaaide. Hij werd dan ook in 1907 naar Ambon verbannen.

Het kostte echter eenige jaren om dit hernieuwde verzet te onderdrukken.

In 1908 werd de generaal VAN DAALEN door den overste H. N. A. SWART vervangen.

Het onderbroken onderwerpingswerk werd nu rusteloos voortgezet, met het gevolg dat in 1910 de Atjeh=oorlog ten einde was door het vernietigen der benden en het sneuvelen der voornaamste Tiro=teungkoes.

Tapanoeli. In dit gewest werd reeds van oudsher vredelievende aanraking met de Bataks verkregen, die in den strijd tegen de Padri's ter Westkust van Sumatra onze bondgenooten waren.

In Silindoeng was ons gezag echter nog in 't geheel niet bevestigd, en wijl onderlinge oorlogen aan de orde van den dag waren, verzochten de hoofden onze tusschenkomst en inlijving bij het rechtstreeks bestuurd gebied. Hoewel sedert 1861 de zendelingen in dat gebied reeds werkzaam waren en tal van Inlanders het Christendom hadden omhelsd, waren de Atjehtoestanden nog een beletsel om tot uitbreiding van ons gezag in Tapanoeli over te gaan.

Toen echter de priesterkoning Si SINGAMANGARADJA, die zich Koning van Sumatra noemde, de bevolking en de zendelingen bedreigde, aarzelde de Regeering niet langer en werd de priestervorst verdreven. Onze invloed werd uitgebreid tot in het zuiden van het Toba meer en Habinsaran werd ingelijfd. Aan het drijven van Si SINGAMANGARADJA werd in 1907 voor goed een eind gemaakt, toen hij met meerdere volgelingen tegen eene expeditie onder den kapitein CHRISTOFFEL het leven liet.

Nias. Ook op het eiland Nias werd na 1890 met weinig militair vertoon een bevredigende staat van zaken in het leven geroepen, hetgeen te meer noodig werd, toen de veiligheid in het zendingsgebied in Midden=Nias ernstig werd bedreigd in 1899.

Westkust van Sumatra. Ter Westkust van Sumatra werd na 1845 door inlijving op verzoek van verschillende grensstreken, die den gunstigen toestand in door ons beheerde streken tot voorbeeld namen, en door gewapend optreden in de overige grensstreken, die een schuilplaats boden aan uit ons gebied uitgeweken slechte elementen, een toestand van volkomen rust en orde geschapen, waarop alleen het jaar 1908 tengevolge van de belastinginvoering een uitzondering maakte.

Mentawei=eilanden. Op de tot dat gewest behoorende Mentawei=eilanden werd tot 1886 geenerlei gezag uitgeoefend. In 1893 werd een ambtenaar daar geplaatst, die in 1900 door de bevolking werd weggejaagd. In 1905 werd een officier, gesteund door militaire macht, met het bestuur belast.

Benkoelen. Lampongsche Districten. In de gewesten Benkoelen en Lampongsche Districten hebben zich in de laatste 25 jaren geenerlei moeilijkheden voorgedaan.

Palembang. In dit gewest heerschte sedert 1857 volmaakte rust. Onze invloed breidde zich in het binnenland gaandeweg uit. Alleen tijdens den laatsten Djambi=opstand in 1916, deden zich in de grensstreken van het Rawasgebied, in Tebing Tinggi en Moesi Ilir ongeregeldheden voor, die met weinig inspanning konden worden bedwongen.

Djambi. In 1858 had men de kracht van den ons weerstrevenden Sultan van Djambi *Taha* gebroken en hem onttroond, zonder hem daarbij den invloed dien hij bezat te ontnemen, terwijl hij in zijn land verblijf bleef houden. Uit den aard der zaak bleef daardoor onze invloed in het binnenland tot een minimum beperkt en kon TAHA gesteund door de vele anak radja's (vorstentelgen) tegen ons intrigeeren. De toenadering die

gezocht werd in het feit, dat in 1898 ter gelegenheid van de aanvaarding van de regeering door H. M. de Koningin een gezantschap naar den Resident van Palembang kwam, was ook slechts schijn.

De toestanden verergerden voortdurend, een moord=aanslag werd gepleegd op den Militairen Commandant, aan de bepaling van het contract om eens in de 3 maan=den ter hoofdplaats te komen ter bespreking van de zaken van het sultanaat werd nooit gevolg gegeven.

In 1899 was de toestand aldus, schreef de Resident, dat ons gezag zich niet verder uitstrekte dan van den mond der Batang Haririvier tot aan de hoofdplaats Djambi. Een laatste poging om den Sultan TAHA en de grooten naar Djambi op te roepen bleef zonder gevolg. Toen werd Moeara Tembesi bezet, nadat ook Dr. SNOUCK HURGRONJE op volkomen isoleering van TAHA had aangedrongen.

Troepen werden van Java gezonden en bestuurs=posten opgericht in Moeara Tebo en Saroelangoen.

Rusteloos werden de Sultanstelgen achtervolgd, waar=bij van de bevolking veel steun werd ondervonden. Groot succes werd behaald in 1903 in Boven Batang Hari (Doesoen Toewa) en Tebo (gevecht bij Limboer), terwijl in April 1904 TAHA sneuvelde bij de overvalling van zijn schuilplaats in Boven Batang Hari.

De laatste der hoofdpersonen van het verzet, Pange=ran Ratoe, onderwierp zich in 1906, ontvluchtte, doch kwam in September 1907 weer in onderwerping. Daar=mede was de grootste actie afgeloopen, en bleven de vijandelijkheden beperkt tot molest van de bevolking in de grensstreken van Korintji, Moeara Tebo en Moe=ara Boenga en Indragiri.

Tegen de onafhankelijke grensstreken der Batang Haristreken benevens de Kwantandistricten werd even=eens met succes opgetreden in 1905. In 1906 werd het beneden Djoedjoehangebied op verzoek van bevol=king en hoofden aan het rechtstreeks bestuurd gebied gevoegd.

Sultan TAHA had zijn invloed ook over Korintji en de landschappen Serampas en Soengei Tenang uitge=breid. De rust kon ook daar zonder gewelddadig optreden niet worden verkregen. Laatstgenoemde landschappen hebben in 1903 hunne onderwerping aangeboden.

In Korintji werd in Tiga Halai Kain (doesoencom=plex Poelau tengah) de hevigste tegenstand ontmoet, waarna de bevolking zich spoedig bij den nieuwen staat van zaken neerlegde.

Sedert heerschte in Djambi rust, totdat in 1916 nabij Moeara Tembesi wederom de vaan des opstands werd geplant. De beweging, geboren uit de Sarekat Abang en Sarekat Islam, breidde zich uit over het geheele ge=bied ten Westen van Moeara Tembesi, en kostte ons, evenals de bevolking bij de vermeestering van Moeara Tembesi — Moeara Tebo — Bangko en Sarolangoen, waar de Controleur WALTER het leven liet, vele slacht=offers. Na aankomst van de noodige versterkingen van Java en na patrouilleering door het geheele land keerde de rust onder de tot bezinning gekomen bevolking spoe=dig terug, hetgeen zich uitte in het verbranden van alle lidmaatschapbewijzen der Sarekat Islam.

Midden Sumatra. In 1899 werd na den moord op den mijningenieur CLIFFORD eene expeditie onderno=men tegen de V Kotta. Bijna zonder bloedvergieten werd de onderwerping verkregen. Eveneens kwamen de radja's van Kampar Kiri, Kwantandistricten en de Rokanstreken in onderwerping.

Oostkust van Sumatra. Langs vredelievenden weg werden de landschappen Negri Kota IX en Negri Kota X onder geregeld bestuur gebracht, eveneens de binnenlands gelegen Bataksche landschappen.

Riouw en Onderhoorigheden. In 1902 toonde de Sul=tan van Riouw neiging om zich op meer onafhankelijk standpunt te plaatsen tegenover het Nederlandsch ge=zag, hetgeen zich uitte in gebrek aan medewerking aan de uitvoering van maatregelen, waarmede hij te voren instemming had betuigd; terwijl hij bezwaren maakte tegen het voeren van de Nederlandsche vlag op zijn schepen, waartoe hij zich als leenman contractueel had verbonden. De hieruit voortvloeiende moeilijkheden en de weigering om zijn vasallenplicht na te komen, leidden ertoe dat zonder strijd aan het bestuur van den Sultan een eind werd gemaakt en zijn rijk bij het rechtstreeks bestuurd gebied werd ingelijfd.

Westerafdeeling van Borneo. Nadat in 1855 de Chinee=zen in Sambas en Montrado waren onderworpen ten koste van veel strijd en verlies van vele menschenlevens, brak in 1914 wederom een hardnekkige opstand uit, gevoed door kwade elementen in de Chineesche vereeni=gingen, die in vereeniging met de van buiten af gekomen Maleiers de Dajaksche bevolking tevens tot opstand aanzetten. Na aanvulling van de aanwezige troepen=macht uit Java werd de opstand bedwongen — en de afdeeling Singkawang onder militair=civiel bestuur gebracht. Ook werd onze bemoeienis in het Zuiden uit=gebreid tot het achterland van Soekadana en Matan, waar militaire posten werden gelegerd.

De landschappen Boenoet, Meliau en het Empa=nanggebied werden ingelijfd.

Tegen de koppensnellers in Batang Loepar en tegen de Songkong Dajaks werd meermalen met gewapende politie en hulptroepen van den Sultan van Sambas op=getreden.

In de binnenlanden boven Sintang werden na de reis dwars door Borneo van Dr. NIEUWENHUIJS verschillende bestuursposten opgericht, zonder dat dit tot verzet van de zijde der bevolking aanleiding gaf.

Zuider= en Oosterafdeeling van Borneo. Na de Ban=djermasinschen opstand in 1860 werd het Sultanaat in=

gelijfd, doch bleven de afstammelingen der hoofdleiders in de Boven Doesoen gevestigd, van waaruit zij de rust in het Zuidelijk gebied voortdurend in gevaar brachten.

In 1870 de Wangkang opstand — in 1883 de opstand van den pretendent Sultan — in 1899 de opstand in Kendangan — die aan 2 ambtenaren het leven kostte. Een bestuursvestiging kwam daarop tot stand aan de Boven Barito. Onze patrouilles werden herhaaldelijk beschoten en in 1904 deed de verzetspartij een inval in de Boven=Kapoeas.

Hoofddoel van onze actie was onschadelijk maken van den pretendent Sultan en zijne bondgenooten, het geen na rustelooze achtervolging door den kapitein der Marechaussee CHRISTOFFEL in 1905 werd bereikt. In 1906 waren alle mannelijke en vrouwelijke leden der verzetspartij in onderwerping. Op 1 Januari 1905 werd rechtstreeksch bestuur ingevoerd in de Tanah Boemboelanden, waar in 1906 zich wederom een bende vormde, bij de verdrijving waarvan een Controleur sneuvelde.

In het bovenstroomsgebied van de Kajanrivier waar de Sultan van Boeloengan weinig invloed uitoefende, werd een posthouder geplaatst, waarna tot bestrijding van de veelvuldig voorkomende sneltochten een militaire post in de Apo Kajan en Poedjoenganstreek werd gevestigd. De landschappen Pegatan en Koesan werden op verzoek ingelijfd. Ook in Pasir bleef de toestand zeer ongunstig; ten slotte leidde die tot inlijving en tot verbanning van den ex=Sultan, waarna de rust voor goed bevestigd kon worden.

Celebes en Onderhoorigheden. De geschiedenis van de zelfbesturende landschappen in dit gewest heeft zich steeds gekenmerkt door gebrek aan medewerking en door onmacht om hier onzen wil te doen gelden, elders door onwil om de contractueele bepalingen te eerbiedigen.

Bone en Loewoe hebben van af 1825 daarin uitgemunt. Tot afdoende maatregelen is het nooit gekomen, omdat na de herhaalde expedities, die met succes werden bekroond, nooit blijvende vruchten geplukt werden voor bestendiging van rust en orde, daar de onthoudingspolitiek dat verbood. Zelfs de volkomen overwinning door onze troepen op Bone in 1859 behaald, bracht dit landschap niet voor goed ten onder, en de vruchten dezer overwinning gingen weer te loor, omdat op den leenman geen afdoende controle bleef uitgeoefend. Alle opoffering en verlies van menschenlevens waren te vergeefs geweest en Bone kwam den slag van 1860 langzaam aan weer te boven. Met het optreden van een nieuwen leenman in 1895 begonnen de moeilijkheden van 1850 — 1860 opnieuw. Bone speelde in strijd met het contract de baas in de Tominibocht, in Loewoe en Wadjo, zelfs op Gouvernementsgebied.

In 1904 was de toestand onhoudbaar geworden, als gevolg waarvan de militaire expeditie van 1905 werd ondernomen, met het schitterend gevolg dat aan de wantoestanden als met een tooverslag een einde werd gemaakt. De bevolking bleek hier, evenals elders, het wanbestuur, de vexatie en corruptie van hare vorsten met aanhang, die op de bevolking parasiteerden en de grootste willekeur bedreven, moede. Bone werd overwonnen — Wadjo onderwierp zich en ook in Lowoe werd het verzet gebroken. Goa, dat op aanstoken van Bone vijandelijkheden had gepleegd, werd zonder moeite veroverd en de vorst op zijn vlucht in de binnenlanden achterhaald, waarbij hij den dood vond in een ravijn. Op eind 1905 was de pacificatie van Zuid=Celebes ook in Boeton een voldongen feit en binnen een paar jaren ook in de Noordelijke gelegen staatjes de toestand geregeld.

Menado. Ook in Noord= en Midden=Celebes en in Posso werd ons gezag stevig gevestigd. De oppositie in Bolaäng Mongondau maakte het zenden van militaire macht noodig. De radja werd ontslagen, waarna in 1906 de militairen konden vertrekken.

In Posso en Todjo bleef ons gezag door den invloed van Loewoe (Zuid=Celebes) zeer gering, evenals in de door Mandareezen gekoloniseerde landschappen bezuiden de Paloebaai. Na twee militaire excursies in 1901 en het sneuvelen van den hoofdopstandeling kwam daarin verbetering, doch het duurde tot 1906 alvorens het Paloedal en het Koelawigebied geheel waren onderworpen.

Amboina. De tot het gewest Amboina behoorende eilanden Ceram, Boeroe en de Tanimber=eilanden gaven het bestuur zeer veel last.

Buiten de kustplaatsen was het binnenland ons geheel onbekend; daar bedreven de Alfoeren vrijelijk roof en moord, deden de bergalfoeren herhaaldelijk invallen in het kustgebied en roofden de bevolking als slaven.

In 1903 en 1905 werd ook hier krachtig opgetreden met het doel in deze anarchie orde en regelmaat te scheppen, en het koppensnellen te beteugelen. In 1907 had het militair gezag dezen Augiasstal gereinigd, en kon het civiel bestuur de leiding in handen nemen. Het wederopleven van verzet in de ontoegankelijke binnenlanden van West=Ceram leidde tot wederinstelling van militair gezag, dat echter maar kort behoefde te duren. Eveneens is in de Kei=, Aroe en Tenimbereilanden thans allerwege onze bestuursbemoeienis stevig gegrondvest.

Halmaheira. Hierna kwam Halmaheira aan de buurt, van oudsher een exploitatieveld van de Ternataansche en Tidoreesche vorsten, waardoor de Alfoersche bevolking aan de grofste afpersing en willekeur bloot stond. Onze bemoeiing onder leiding van militaire gezaghebbers, bracht na de verbanning van den Vorst van Ternate in verband met den moord op den Controleur AGER=

BEEK in Djailolo, en na het niet vervangen van den in 1905 overleden Sultan van Tidore ook hier de noodige verbetering.

Ook Nieuw=Guinea begon in 1898 meer de aandacht te trekken, vooral met het oog op onze internationale be=trekkingen. Tidore stond zijne rechten op Zuid=Nieuw=Guinea in 1901 af, dit deel werd bij het rechtstreeks bestuurd gebied ingelijfd. De militaire exploratie heeft veel van het onbekende Nieuw=Guinea aan het licht ge=bracht en zonder veel moeite en grootendeels met po=litiemiddelen is daar een groot deel der wilde bevolking onder ons gezag gebracht.

Timor en Onderhoorigheden. Nergens in de Archipel is de onthoudingspolitiek zoo volledig toegepast als in de residentie Timor, en ook nergens was de toestand zoo treurig als daar. Onderlinge oorlogen tusschen de zich souverein wanende vorsten, gepaard met menschen= en paardenroof en slavenhandel, waarbij onmensche=lijke wreedheden werden bedreven, drongen ons tot in=grijpen, om de bevolking te verlossen van een door de vorsten uitgeoefende terreur, die beschikten over leven en dood en eigendommen hunner onderhoorigen. Een verslag van 1901 over Soemba spreekt van slachten, spiesen en levend verbranden van slaven — en toen naar aanleiding van onze weigering om drie mishan=delde ontvluchte slavinnen terug te geven om op de schandelijkste wijze afgemaakt te worden, onze vestiging door de vorsten van Lewa werd bedreigd, werden wij vanzelf tot ingrijpen gedwongen. Met van Makassar aangerukte cavalerie werd de hoofdplaats Labanapoe genomen en verwoest, enkele vorsten vluchtten naar het gebergte, andere onderwierpen zich en werden verban=nen. Ook in West=Soemba kwam het in 1906 tot een treffen, terwijl in 1907 het binnenland van Oost=Soemba werd afgepatrouilleerd.

In Timor heerschte in het zoogenaamde keizerrijk Sonnebait eveneens groote onrust. In 1903 werd door den Resident eene excursie ondernomen die geen blij=vend resultaat meebracht. Na een inval in ons gebied in 1905 werd afdoend tegen de rebelleerende vazallen opgetreden, met gevolg dat het verzet spoedig werd ge=broken. In Roti werd de twistzieke bevolking onder be=stuursgezag geplaatst van een officier.

West=Flores en Soembawa werden in 1909 van Ce=lebes afgescheiden en bij het gewest Timor gevoegd. In Oost=Flores werd ter bescherming van de bevolking tegen den radja van Larantoeka en tegen bergstammen, die de omgeving van onze vestiging onveilig maakten, opgetreden, evenals in Noord=Flores tegen het berghoofd Teka, die zich verzette tegen zijn wettigen heer, den Radja van Sikka.

In Zuid=Flores was de radja van Endeh onmachtig zich staande te houden tegen het opdringen van de berg=hoofden. Toen in 1907 Endeh werd afgeloopen en ver=brand, werd eene actie op het geheele eiland ingezet onder den kapitein CHRISTOFFEL, welke zich uitstrekte van Endeh westwaarts tot in Manggarai, terwijl eind 1907 in het oostelijk van Endeh gelegen gebied de hoofdaanlegger der aanvallen op Endeh werd gevangen genomen. Dikwijls werd hevig verzet ondervonden, dat ten koste van een groot aantal vijanden werd gebroken.

In 1908 was de actie in de Timor=archipel afgeloopen die in 1912 hier en daar weer moest worden ingezet voor de ten onderbrenging van de restanten van de ver=zetspartij.

Bali en Lombok. Na de expeditiën in 1846 — 1848 en 1849 tegen Bali, dat ons langen tijd in spanning heeft gehouden en waar de bevolking aanhoudend het slacht=offer was van de binnenlandsche oorlogen en van de willekeur en hebzucht harer vorsten, zooals wellicht in geen ander deel van Indië het geval is geweest, werd van de verkregen voordeelen geen partij getrokken, om de eenvoudige reden, dat wij ons van Bali weer geheel terug trokken en vertrouwden op den goeden wil der vorsten om de gesloten contracten na te komen. Zooals hiervoren gezegd, dreven de omstandigheden in 1894 ons in den Lombokkrijg, waarvan de gunstige afloop onze houding tegenover Bali ook in de toekomst zou beheerschen.

Karang Asem, een onderhoorigheid van Lombok, werd direkt gebied, en in 1900 stelde het door zijne buren bedreigde Gianjar zich onder toezicht van het Gouvernement. De omliggende rijken Kloengkoeng, Bangli, Tabanan en Badoeng zagen zich daardoor hun prooi ontsnappen, wijl het in hunne bedoeling lag om, evenals met Mengwi reeds had plaats gevonden, Gianjar eenvoudig onder elkaar te verdeelen. Hunne tartende houding leidde in 1906 en 1908 tot eene mili=taire expeditie, waardoor binnen enkele dagen aan het vexeerende vorstenbestuur een eind werd gemaakt, en geheel andere toestanden werden geschapen. Hier=mede werd de rij van militaire expeditiën gesloten.

Na de beëindiging van het groote werk van den Gou=verneur=Generaal VAN HEUTSZ, waardoor ons gezag over heel het uitgestrekte gebied der Buitengewesten werd gevestigd, volgde een periode van rust, die duurde tot 1912, toen in verschillende deelen van het Oosten van den Archipel weer verzet oplaaide. Het verschijnsel deed ernstigen twijfel rijzen aan het blijvend resultaat der VAN HEUTSZ=politiek, te meer wijl het verzet niet tot enkele streken beperkt bleef, doch zich voordeed in Timor — Alor — Savoe — Flores — Adonare en Lom=blem — Soemba — Pasir — Celebes — Ceram — Kei=eilanden — Boeroe en Halmaheira.

Moest eensdeels het verzet beschouwd worden als restant van voorafgaande annexatiën, die altijd aanlei=ding geven tot ontevredenheid onder zekere groepen, welke zich in hunne verwachtingen zien teleurgesteld, anderdeels sproot het voort uit eene natuurlijke reactie, die onze inmenging in zuiver animistische streken op=

wekt. Al onze regelingen verstoren de opvattingen dier heidenen ten aanzien van de van hunne voorouders tot hen gekomen gebruiken en tasten daarmede de vooroudervereering in hare grondvesten aan. Zoo waren invoering van belasting en heerendienstregeling en het afdwingen van orde en regelmaat in hunne primitieve maatschappij voor hen onaanvaardbare begrippen, en werden zij door de voorouders aangespoord zich daartegen te verzetten. Nadat met weinig moeite daaraan overal een einde was gemaakt, verheugen de Buitengewesten zich sedert in een onafgebroken rust.

Alle landstreken, waar zich thans ons gezag doet gelden waren tevoren lastposten; alle uitgaven daaraan ten koste gelegd, kwamen niet der bevolking ten goede. Hierin is een volslagen ommekeer gekomen; ons optreden is door de bevolking gewaardeerd, veiligheid van persoon en goed bestaat tot in de uiterste hoeken van den Archipel. In de tot voor kort volkomen onafhankelijke streken, waar geen Europeaan het behoefde te bestaan binnen te komen, reist thans iedereen zonder eenige dekking! Het schijngezag van vroeger heeft plaats gemaakt voor een toestand van orde en rust, waardoor handel en scheepvaart zich rustig kunnen ontwikkelen, ten gevolge waarvan de bevolking onder de zegening van een beschaafd bestuur gestadig in welvaart kan toenemen.

A. J. K.

DE BEVOLKING VAN NEDERLANDSCH=INDIE

DE BEVOLKINGSSTATISTIEK.

De laatste 25 jaren hebben, wat het verloop der bevolkingssterkte van Java betreft, groote verrassingen gebracht. Heerschte toch voor 25 jaar in groote kringen de meening dat Java sterk overbevolkt was en een verdere toename van bevolking gebrek en hongersnood ten gevolge zou hebben, thans is gebleken dat de toename=mogelijkheden veel grooter waren dan men zich voorgesteld had en dat, hoewel in sommige streken van Java de bevolking haar maximale sterkte bereikt schijnt te hebben, voor andere uitgestrekte deelen nog een sterke toename mogelijk en te verwachten is.

De volgende zeer korte beschouwingen zijn gebaseerd op de volkstellingen van 1895 en 1920. De bevolkingscijfers van 1895 zijn echter op niet zeer betrouwbare wijze verkregen, zoodat de resultaten alleen relatieve of wel vergelijkende en geen absolute waarde hebben. Toch zijn de cijfers voldoende dienstig om op bijgevoegde twee kaartjes een idee te geven van de dichtheid van bevolking op Java en Madoera volgens de volkstelling van November 1920 en van de toename in de laatste 25 jaar, uitgedrukt in procenten van de bevolkingssterkte in 1895. Voor de Buitengewesten was een dergelijke toename=berekening geheel onmogelijk, daar de volkstelling van 1895 ons hier gedeeltelijk in den steek laat.

In 1895 had Java 25.700.000 inwoners, welk aantal in 1920 gestegen was tot 35.000.000, een toename dus van 36 % en een gemiddelde dichtheid in 1920 van 266 per K. M². Het aantal inwoners der Buitengewesten bedroeg in 1920 14.367.000 (gemiddelde dichtheid ± 8 per K. M²). Geheel Nederlandsch=Indië heeft dus een bevolking van ongeveer 50.000.000 en een gemiddelde dichtheid van ± 24 per K. M².

Wat de kaartjes betreft, is het te betreuren dat de kleine schaal een onderverdeeling in districten niet toeliet; de afdeelingen zijn vaak te weinig homogeen bevolkt, zoodat zonder onderverdeelingen geen zuiver beeld van het geheel is te geven.

Verschillende factoren bepalen de maximale bevolkingsdichtheid. Waar de bewoners van Java vrijwel uitsluitend van voortbrengselen van den bodem leven, bestaat er dus een zeer nauw verband tusschen de bevolkingsdichtheid en de vruchtbaarheid van den bodem. De zeer vruchtbare vulkanische bodem, de gelijkmatige warmte, de groote regenval en daarbij de weinige materieele eischen van de bewoners zelf, hebben hier concentraties van bevolking mogelijk gemaakt, zooals we nergens op aarde aantreffen, tenzij in kleinere Europeesche industrie=centra; deze zijn echter meer conglomeraties van steden, welke juist op Java een zeer ondergeschikte rol spelen. Toch blijkt uit het bevolkingstoenamekaartje duidelijk, dat verschillende afdeelingen haar maximale bevolkingsdichtheid bereikt hebben en weinig of niet meer in bevolking toenemen, zooals vooral in Midden=Java en Soerabaja het geval is.

De onderafdeeling Sidoardjo met de zeer groote bevolkingsdichtheid van 661 per K. M² is zelfs in inwonersaantal iets afgenomen evenals Soemenep; bij Soemenep is er rekening mee te houden, dat het getal op de kaart een onjuist beeld geeft, daar zonder de bijbehoorende schaars bevolkte eilanden de bevolkingsdichtheid van de afdeeling veel grooter is.

Het is interessant na te gaan waaraan de verschillende afdeelingen, welke belangrijk in bevolkingssterkte vooruitgegaan zijn — van sommige is het aantal inwoners in 25 jaar zelfs meer dan verdubbeld — deze toename te danken hebben. Verschillende factoren spelen daarbij een rol; sterk bevolkte afdeelingen geven haar overschot van bevolking af aan omliggende minder vruchtbare en daarom oorspronkelijk minder aantrekkelijke streken (bijv. Banjoewangi, Zuid=Preanger, Zuid=Djokja en Solo), andere afdeelingen worden vooral door zich daar ontwikkelende cultures tot bloei gebracht (bijv. Oost=Java), weer andere door irrigatie (Bantam, Djember) of moeras=drooglegging (bijv. Indramajoe,

Tjilatjap en Salatiga). Het is hier niet mogelijk op deze verschillende factoren en hun invloed nader in te gaan.

In dit verband is het noodzakelijk de algemeene ge=zondheidstoestand, vooral de geboorte= en sterfte=cijfers kort te noemen. Kennen we wel is waar perioden van groote sterfte=cijfers op Madoera, Sidoardjo en andere kustplaatsen, toch is voor de verbetering van sanitaire toestanden in de laatste jaren veel gedaan, vooral door den Burgerlijk Geneeskundigen Dienst; ook willen we deze gelegenheid benutten om de verdiensten van den Heer J. F. TILLEMA naar voren te brengen, die door zijn werk en publicaties (Kromo Blanda) veel bijgedragen heeft om de aandacht op dit vraagstuk te vestigen. De gemiddelde mortaliteit van Java bedroeg in 1912 21 per 1000 inwoners, indien we de abnormale jaren 1918 en 1919 buiten beschouwing laten (in 1918 eischte de griep 400.000 slachtoffers). Omtrent de geboorten zijn we minder goed op de hoogte. Voor West=Java be=droegen die ongeveer 30 per 1000 inwoners, maar opvallend is, dat de geboorte der laatste paar jaren om onbekende redenen daar sterk is verminderd; of die vermindering aan zal houden is moeilijk te zeggen.

Voor de toekomst zal verwacht kunnen worden, dat de bevolkingstoename nog meer beperkt zal blijven tot de schaars bevolkte landstreken, waar de maximale bevol=kingsdichtheid, hoewel kleiner dan in de vruchtbare gedeel ten van den Archipel, nog lang niet bereikt is.

Dr. S. v. V.

DE EUROPEESCHE MAATSCHAPPIJ IN INDIË.

Wie poogt de ontwikkeling der Europeesche maat=schappij in Indië gedurende de laatste 25 jaren te tee=kenen, moet noodzakelijkerwijs eenigszins generaliseeren.

Er is altijd verschil geweest tusschen het Europeesch leven in de hoofdsteden en dat op binnenplaatsen en buitenposten.

Zulke verschillen bestaan er nog.

We kunnen ze voor het doel van dit opstel verwaar=loozen.

Als het niet te gevaarlijk was zich zelf te vergelijken met kunstenaars als BUSKEN HUET en REMBRANDT, zou ik willen zeggen : ook hier geldt wat HUET aan het slot van zijn *Het Land van* REMBRANDT schreef : de beste historiestijl is veel weglaten, veel overdrijven, en op een klein getal feiten of beweegredenen veel licht doen vallen.

Onder dit voorbehoud kan men het proces dat zich in de laatste kwart=eeuw in de Europeesche maatschap=pij afspeelde, karakteriseeren als de „verwestersching" van die Maatschappij.

Ongetwijfeld was dat proces reeds lang te voren aan=gevangen. In het bekende werk *Nederlandsch=Indie*, uit=gegeven onder leiding van den heer H. COLIJN en ver=schenen in 1912, schreef Dr. HENDRIK F. N. MULLER een opstel over de *Europeesche Samenleving*. Hij con=stateerde daarin, dat die samenleving sinds de opening van het Suez=kanaal, door de ontwikkeling der verkeers=middelen en de toepassing van nieuwe uitvindingen, een belangrijke wijziging, grootendeels verbetering, had ondergaan. Daar het Suez=kanaal in 1869 werd ge=opend, is die wijziging dus al ongeveer 1870 begonnen.

Maar men kan op goede gronden beweren, dat die verandering zich pas in 't eind der vorige eeuw heeft doorgezet. In 1860 was de slavernij in Indië afgeschaft. Het geslacht dat nog den invloed der verhoudingen, door de slavernij ontstaan, ondergaan had, was bij het einde der 19de eeuw ongeveer uitgestorven. De Euro=peesche maatschappij die de 20ste eeuw inging, had de slavernij niet gekend; stond dus gansch anders tegen=over de Inlandsche bevolking.

Bovendien kreeg die maatschappij de laatste tiental=len jaren een krachtige toestrooming van versch bloed uit Europa. Het aantal Europeanen nam belangrijk toe; zoowel voor het particulier als voor het ambtelijk ele=ment werden velen uitgezonden, die nieuwere opvat=tingen huldigden, andere eischen stelden aan het leven en niet tevreden waren met vele van de hier bestaande toestanden en verhoudingen.

Dat ons bestuur te dierzelfder tijd door een veel krach=tiger geest bezield werd, zoodat de Atjeh=oorlog kon worden beëindigd en ook in de meest afgelegen deelen van deze gewesten ons gezag werd gehandhaafd, is bekend. Ook scheepvaart, handel, nijverheid, cultures vertoonden een ongekenden bloei. Dat alles heeft er ook toe bijgedragen om de Europeesche maatschappij met een nieuwen geest te doordringen. Het eenigszins laksche en trage, dat die maatschappij in vroegere jaren had gekenmerkt, begon te verdwijnen.

De schommelstoel geraakte in onbruik. Het kaart=spel werd niet meer zoo algemeen beoefend. Het drank=gebruik nam sterk af. Het concubinaat werd officieel niet meer geduld; zelfs in particuliere kringen begonnen op dit gebied andere opvattingen te heerschen.

De Europeesche vrouw begon Indië te veroveren.

Hier raken wij aan een der belangrijkste factoren, die op de verandering der Europeesche maatschappij in=vloed hebben uitgeoefend.

Veel meer dan vroeger kwam men getrouwd uit. De recruteering van Hollandsche krachten voor Indië ge=schiedde niet meer, zooals vroeger, uit beperkte kringen van het Nederlandsche volk. De sterk verhoogde actie der zending en de grootere invloed van de politiek=rechtsche partijen in het Moederland werkten ook in dien zin na, dat de belangstelling voor Indië

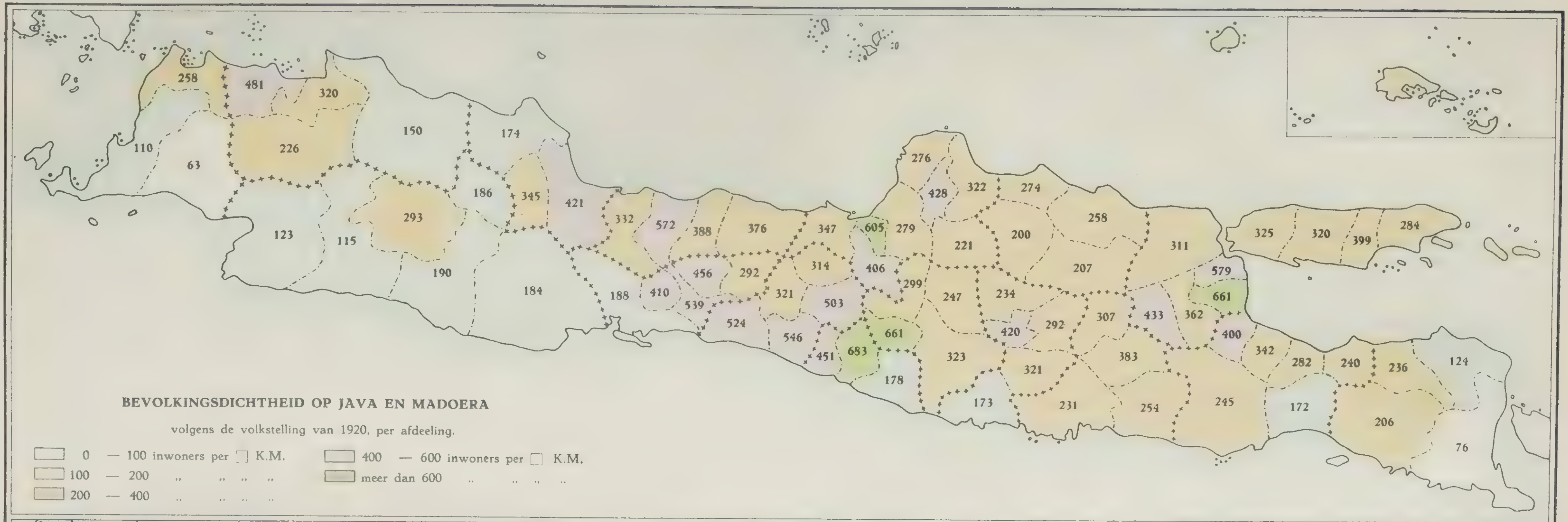

BEVOLKINGSDICHTHEID OP JAVA EN MADOERA

volgens de volkstelling van 1920, per afdeeling.

0 — 100 inwoners per □ K.M.	400 — 600 inwoners per □ K.M.
100 — 200 ,, ,, ,, ,,	meer dan 600 ,, ,, ,, ,,
200 — 400 ,, ,, ,, ,,	

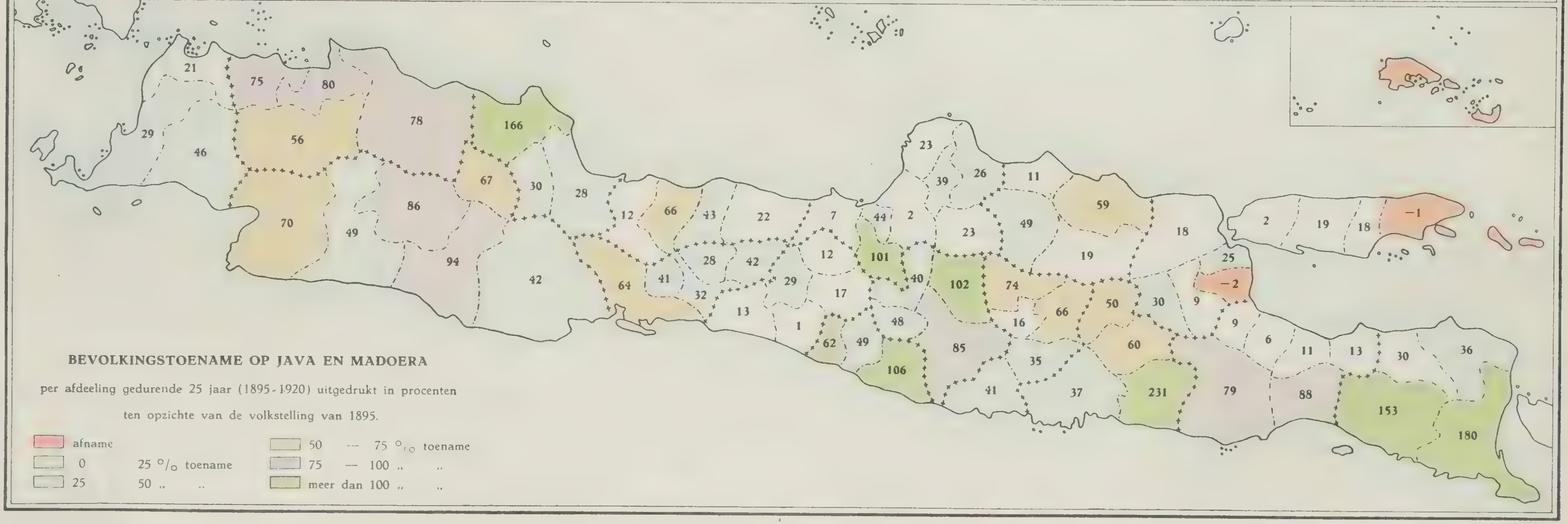

BEVOLKINGSTOENAME OP JAVA EN MADOERA

per afdeeling gedurende 25 jaar (1895-1920) uitgedrukt in procenten ten opzichte van de volkstelling van 1895.

afname	50 — 75 °/₀ toename
0 — 25 °/₀ toename	75 — 100 ,, ,,
25 — 50 ,, ,,	meer dan 100 ,, ,,

toenam en dat de Europeesche maatschappij hier te lande versterkt werd met elementen, die tot dusver Indië nog gemeden hadden. Juist ook bij die elementen heerschten opvattingen omtrent huwelijk en opvoeding, die tot dusver hier nog ver van algemeen waren.

Gevolg van dit alles was, dat de Europeesche vrouw op de Europeesche maatschappij haar stempel begon te zetten. De huiselijkheid nam toe. Aan de opvoeding der kinderen werd meer zorg besteed. De vaak verderfelijke invloed der baboe's werd meer tegengegaan. Het ouderwetsche Indische huis, dat zeker met het oog op het klimaat, groote voordeelen bood, maar toch weinig gelegenheid gaf tot het scheppen van een huiselijke, intieme sfeer, moest hoe langer hoe meer plaats maken voor een meer Europeesch ingerichte woning. Daar velen om de zes jaar al met verlof gingen, moest er zuiniger geleefd, meer gespaard worden. Het meer royale, gastvrije, gemoedelijke, soms zelfs bijna ongegeneerde, dat vroeger de Europeesche maatschappij kenmerkte, begon uit te slijten.

Sterk sprak zich dat bijv. uit in de kleeding. De sarong en kabaja der Europeesche vrouw wordt veel minder algemeen gedragen. En wie van de heeren durft zich nog vertoonen in de oudtijds traditioneele slaapbroek?

Bijna op geen enkel gebied heeft de verandering in de Europeesche maatschappij zich zoo sterk gedemonstreerd als op dat van het hotelwezen. Vergelijk eens de schitterende hotels op de hoofdplaatsen van Java en in sommige bergstreken, waar zelfs de meest verwende toerist bevredigd wordt, met de „roema makans", zooals BAS VETH ze beschreef. Trouwens, heel die Indische wereld, zooals BAS VETH haar meende te zien, lijkt ons tegenwoordig ondenkbaar. En al is er ook veel verdwenen van de voornaamheid en de weelde, die Augusta DE WIT aanschouwde, in menig opzicht is toch de maatschappij op hooger peil gekomen.

Een groote verandering is ook te weeggebracht doordat het particulier element zich sterk naar voren heeft gedrongen. De aanbidding van het ambtelijke, al is die nog niet geheel verdwenen, wordt toch zeldzamer. Zouden er nog secretarissen zijn, als die JANSEN, waarvan AUGUSTA DE WIT vertelt? Toen hij eens met zijn resident op tournee was en diens rijtuigje omsloeg, zoodat de Resident een flinke tuimeling maakte, achtte de secretaris het zijn plicht den Resident na te volgen.

„Hallo! JANSEN, is jouw rijtuig ook omgeslagen?" vroeg de Resident.

„Neen, Rr=resident," hijgde het dikke mannetje, „maar ik dacht, de Rr=resident springt, ik spring ook!"

Laat het een anecdote zijn, ze typeert toch verhoudingen, die voorbij zijn gegaan.

De ontwikkeling van het particulier element heeft ook een grooten stoot gegeven tot den opbloei van het gemeenschapsleven. Wat al vereenigingen zijn er niet ontstaan, die zich ten doel stellen de stoffelijke, of de zedelijke en geestelijke verheffing van de bevolking in deze landen!

Aan dat initiatief hebben we het eveneens te danken, dat de sport hier op groote schaal wordt beoefend, dat wetenschap en kunst in de Europeesche maatschappij niet langer zoo stiefmoederlijk worden behandeld, dat de belangstelling voor allerlei godsdienstige en geestelijke stroomingen ook hier tot uiting komt.

Lezingen over allerlei onderwerpen geven het bewijs dat er aandacht gevonden wordt voor nog andere dingen dan promotie maken of geld verdienen. Zelfs debatavonden leerde men hier kennen, en sinds de politiek in de Europeesche maatschappij haar intree deed, ondergaat men nu en dan de sensatie van wat naar een verkiezingsstrijd zweemt.

Dank zij de groote uitbreiding en verbetering van het onderwijs in al zijn geledingen, waartoe ook het particulier initiatief niet weinig heeft bijgedragen, blijft een grooter deel van de jeugd hier te lande. Niet alleen draagt dit er toe bij om het gezinsleven te verheffen, ook de maatschappij zelve krijgt er een levendiger, een vroolijker aanzien door. Allerlei vraagstukken, de jeugd en de opvoeding betreffende, trekken daardoor ook meer de aandacht. Men denkt, nu men zijn kinderen langer of geheel bij zich kan houden, wat minder aan Holland; men tracht hier een milieu te scheppen, waarin ook onze kinderen kunnen tieren en ijvert voor wat hun lichamelijken en geestelijken bloei kan bevorderen.

In menig opzicht is ook de Europeesche maatschappij meer een eenheid geworden. Althans een vroeger wel eens waargenomen antagonisme tusschen „totok" en „Indo" bestaat zoo goed als niet meer. Wel is gekomen de scheiding als gevolg van politieken of maatschappelijken beginselstrijd.

Velen zullen dat betreuren; toch is die strijd te verkiezen boven de verdraagzame onverschilligheid, waarmede vroeger werd geoordeeld over hen, die zich ergerden aan de meer platvloersche, materialistisch getinte Indische beschouwing der dingen. Het „zich lekker maken" is niet meer veler ideaal, als de dagtaak volbracht is, evenmin als het „soedah, laat maar!" de typische uitdrukking is, waarmede men alle zorgen van zich afschuift.

Men heeft ook meer waardeering gekregen voor kerk en zending, voor allen arbeid, die het geestelijk heil der maatschappij beoogt.

Ongetwijfeld voor een groot deel het gevolg van de meerdere veerkracht, door de verschillende kerken ontwikkeld; maar toch ook van een verandering in de Europeesche maatschappij zelve. Als een JUSTUS VAN MAURIK thans zijn *Indrukken van een totok* schreef, zou hij het wel laten daarin een figuur als van den evangelist DRASVELD te teekenen; een caricatuur, die zoowel den schrijver als de maatschappij van dien tijd karakteriseert.

Dat ook op hygiënisch gebied de toestanden enorm zijn verbeterd, spreekt wel vanzelf. Men leeft gezonder, eenvoudiger, natuurlijker. Of het minder rijsttafel=eten

dit in de hand heeft gewerkt, zullen we in het midden laten. Maar dat de onttroning van god BACCHUS er toe heeft bijgedragen, behoeft geen betoog. En de sport en het rijwiel en de auto. Er zijn heel wat minder leverkwalen dan vroeger. Zorg voor behoorlijk drinkwater heeft de cholera-epidemieën doen verdwijnen; en onze geneeskundige wetenschap met de ziekenverpleging heeft ook op de Europeesche maatschappij zegenrijk gewerkt.

Onwillekeurig zijn we het heden gaan prijzen boven het verleden. Toch zijn we niet blind voor schaduwzijden. De strijd om het bestaan is ook voor vele Europeanen zwaarder geworden. Op zich zelf is dat geen nadeel, maar het brengt toch wel nadeelen met zich. Wat moeten velen bekrompen wonen, vooral in de groote steden, in popperige huisjes, met bijna geen erf, en met badkamertjes, waar men zich bijna niet keeren kan en die niets hebben van de „ruime, koele, luchtige kamer, het vertrek doof voor elk gerucht en bijna blind voor licht", zooals AUGUSTA DE WIT er den lof van zingt.

Met de verwesterschíng van de Europeesche maatschappij hebben we niet alleen de voordeelen, de zegeningen, maar ook de nadeelen gekregen, het gejaagde, het rustelooze, het zenuw-prikkelende.

We gaan meer uit, we hebben onze vergaderingen of ..... onze bioscoopavonden. Sommigen doen ook vaak *te* Europeesch; passen zich niet aan; vergeten, dat het tropisch klimaat zijn eischen stelt, die men niet straffeloos kan negeeren.

En toch — lees de beschrijving die Tiber geeft in zijn pas verschenen werk *In de schaduw der Waringins* van het binnenlandsche hotelleven een kleine twintig jaren geleden. Het is de verpersoonlijking van het triviale, van het geheel ingezonkene, van de „geestelijke afvlakking", zooals hij het noemt.

Misschien zijn er nog van die binnenplaatsen, waar het leven een zoo triviaal aspect vertoont.

Maar de Europeesche maatschappij als geheel ziet er tegenwoordig anders uit. Er zijn forsche regenereerende krachten werkzaam, die al veel hebben bereikt en die ook voor de toekomst nog veel beloven. Er is bij velen weer een hoog levens-ideaal. En het wordt sterker dan ooit te voren beseft, dat de Europeesche maatschappij de roeping heeft, om de Inlandsche maatschappij bij te staan met het beste, dat onze Westersche cultuur kan bieden.

Dat het besef van die roeping ontwaakt en tot uiting gekomen is onder de Regeering van onze geëerbiedigde Koningin, is een der zegeningen, waarvoor ook onze Vorstin op haar Feestdag dankbaar zal zijn.

Moge het onze Souvereine gegeven worden nog lange jaren te aanschouwen, dat onder Haar bewind ook de Europeesche maatschappij in Indië niet alleen groeit in getal en bloeit in welvaart en energie, maar dat ook de geestelijke krachten, die elk volk en elke maatschappij verheffen en zegenen, hier steeds krachtiger tot ontplooiing komen.

Tot heil van Indië en van Nederland beide!

P. B.

DE EUROPEESCHE VROUW EN HET KIND.

„Indië is een goed land voor jonge kinderen," pleegt men te zeggen en ik onderschrijf deze uitspraak gaarne, doch voeg er aan toe: „*en* voor ons, Europeesche vrouwen".

Niet, omdat wij — gelijk men in Holland zoo gaarne gelooft — hier altijd in weelde en overvloed leven en onze dagen in ledigheid doorbrengen, met „een slaaf voor den zakdoek, een slaaf voor den waaier, een slaaf voor het kerkboek, een slaaf voor den flacon", maar omdat ons bestaan hier zooveel prettiger, rijker en voller kan zijn, dan dat van de meeste vrouwen in Nederland.

Het wil mij dikwerf voorkomen, dat wij, huismoeders in Indië, onder soortgelijke omstandigheden leven, als onze ambtgenooten dat in Europa deden een honderdvijftig jaar geleden, toen het vrouwen-vraagstuk een totaal overbodige en onbekende kwestie was.

Het is waar — in de groote steden, waar het leven hoe langer hoe meer op Europeeschen voet geschoeid wordt, boet het vrouwenbestaan hier wel veel van zijn aantrekkelijkheid in; maar in de kleinere plaatsen in de binnenlanden is de huisvrouw — als weleer — „gebiedster veler krachten" en heeft zij een zoo veel omvattende werkkring, is er zooveel, dat zonder haar raad, bijstand of voorlichting niet of slechts scheef zou gaan, dat zij den heelen dag wel aan 't zorgen en helpen kan blijven.

Gelijk dit voorheen ook in Europa het geval was, is — vooral in de binnenlanden — voor tal van zaken de Indische huishouding op zichzelf aangewezen.

Verscheidene werkzaamheden, die iedere Hollandsche huisvrouw buitenshuis door vaklui laat verrichten, moeten hier in huis gebeuren en het is zaak, dat de Indische huisvrouw daar goed van op de hoogte is, wil er iets van terecht komen, daar zij bijna altijd met wel gewillige, maar totaal ongeschoolde krachten werkt.

Verstaat zij dus zelf niets van al deze bezigheden dan gaat het in haar huishouding jammerlijk verkeerd.

Gelukkig helpen het vrouwelijk aanpassingsvermogen en de bijna iedere vrouw aangeboren gave voor huishoudelijke werkzaamheden haar uit den nood en komt zij spoedig op de hoogte, maar toch schrijf ik het feit dat tal van vrouwen zich hier, vooral in 't begin, zoo ongelukkig voelen voor een deel ook toe aan haar onhandigheid in — en haar onbekendheid met de vele werkzaamheden, die zij in Holland zelden zelve verricht en die hier dagelijks voorkomen.

Welk Hollandsch meisje — om een klein voorbeeld te geven — dat niet van haar jeugd af buiten woonde, heeft verstand van tuinieren ? En toch moeten wij hier weten, hoe planten, bloemen, struiken behandeld moe= ten worden, willen wij onze tuin in orde houden, ons huis met bloemen versieren en in de binnenlanden ge= regeld groenten op tafel hebben. Want een tuinman is hier geen vakman, die U leiden en raden kan bij de in= richting en het onderhoud van den tuin, maar een koelie, die wat sprietjes trekken en vegen kan, de domste al= ler bedienden, anders had hij wel wat beters kunnen worden dan „kebon".

En om nog iets anders te noemen: hoeveel vrouwen hebben in Holland verstand van paarden en koeien ? Toch, hoe vaak krijgen wij hier niet het toezicht op en de zorg over een aantal dezer dieren ?

Hoe heugt het mij zelf als den dag van gisteren, dat ik van de echtgenoote van generaal B. melken leerde, omdat wij toen in een plaats woonden, waar geen goede melk te koop was en onze kleine jongen geen blikken= melk verdragen kon; en zooals ik zijn er vele vrouwen die zich deze kunst eigen gemaakt hebben en zich op de hoogte stellen van veevoedering en veebehandeling; niet om iederen dag in den stal werkzaam te zijn, maar om in staat te wezen het werk van den koeienjongen behoorlijk te controleeren en leiding te geven.

Een Indische huishouding omvat niet — als in Hol= land — een gezin, doch tal van gezinnen, voor wier wel en wee een Indische huismoeder mee de verantwoor= delijkheid draagt en wier leden in tijden van ziekte en moeilijkheden tot haar opzien als helpster in den nood.

In de groote steden kunnen wij natuurlijk voor het eigen gezin alle medische hulp krijgen, die wij behoe= ven; voor onze Indische bedienden echter gaat dat moei= lijker èn door het feit, dat zij hiervoor aangewezen zijn op de poliklinieken, waar zij vaak uren en uren moeten wachten èn omdat de Inlander in den regel weinig op heeft met onze doktoren en liever geholpen wordt door zijn Njonja, die hij kent en vertrouwt.

In het binnenland, uren ver van een geneesheer moeten wij in gevallen van ziekte en verwonding ook voor het eigen gezin handelend optreden en zoo worden wij nood= gedwongen hier dan ook halve verpleegsters en doktoren mee; zoo zelfs, dat de huismoeder in 't binnenland, die in ziekenverpleging en medicineering een „tangan dingin" heeft, op een praktijk rekenen mag, waarvan menig jonge dokter jaloersch kan zijn. Maar ook deze wijsheid waait ons niet aan; met onze tranen betalen wij vaak het leergeld er voor. Ik bewaar een onverzwakte en onverbleekte her= innering aan twee kleine, krachtelooze handjes, die wan= hopig plukten aan een ijskap, die de dokter bevolen had niet anders weg te nemen dan om te vullen en die ik in mijn domme onverstand zonder een beschermenden doek op het kleine hoofdje gelegd had.

En omdat ondervinding wel een goede, maar o, zoo'n harde en dure leermeesteres is, zou ik alle vrouwen, die naar Indië willen gaan, aanraden: „ga eerst naar de „Ko= loniale School voor vrouwen en meisjes," die eindelijk in den Haag is opgericht en leer al wat gij kennen moet, om hier een goede huisvrouw te zijn".

Indië is een goed land voor ons, vrouwen !

De bevolkingscijfers toonen aan, dat hier — in tegen= stelling met Europa — het aantal Europeesche mannen dat der vrouwen overtreft. Als vanzelf vloeit hieruit voort, dat het meerendeel der vrouwen trouwt en komt tot de roeping, waartoe de natuur haar bestemd heeft.

Ook in dit opzicht gaat mijn vergelijking met de Eu= ropeesche toestand van voor een 150 jaar niet geheel mank! Ook hier bestaat feitelijk geen vrouwenvraag stuk! Dat de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht in Indië dan ook een zeer kwijnend bestaan leidt, — zelfs de eenmaal zoo militante hoofdafdeeling „Batavia" is reeds ter ziele — komt voor een klein deel wel omdat het politieke leven hier heelemaal weinig ontwikkeld is, maar voor het grootste deel toch, omdat de vrouwen hier den strijd om 't bestaan niet met die verbit= tering, die taaie volharding te strijden hebben als in Europa.

Hoezeer de toestanden hier en daar verschillen, blijkt duidelijk, als wij den „Leiddraad bij een keuze van een Beroep", indertijd uitgegeven door den N. I. Vrouwen= raad — welke ook reeds uit gebrek aan belangstelling opgeheven is — vergelijken met die, welke in Holland verschenen zijn !

Onze jonge meisjes werken meestal allen wel een tijd= lang voor haar brood, doch daar zij er nagenoeg zeker van zijn na korteren of langeren tijd in 't huwelijksbootje te zullen stappen, kiezen zij zelden als werkkring een be= roep, dat in staat kan zijn haar leven te vullen en haar het gemis van man en kinderen te vergoeden, doch slechts een baantje, dat haar in staat stelt zoolang voor zich zelf te zorgen, totdat „hij" dien taak van haar over neemt.

Is zij als getrouwde vrouw gedwongen er wat bij te verdienen, dan doet zij dat meestal met de kundigheden door haar als huisvrouw verworven d.w.z. of zij opent een melkerij, een batikkerij, een naaistersatelier; of zij bakt koeken en taarten, zij bereidt stroopen, geleien en medicijnen, zij kweekt bloemen, welke zij door Inland= sche handelaren verkoopen laat. De geïmporteerde Europeesche vrouwtjes geven zich in zoo'n geval meest= al als onderwijzeres op, waarvoor — naar het schijnt — welhaast ieder Hollandsch jong meisje examen doet.

Iets omvangrijker dan de beroepsarbeid is hier de *sociale* arbeid der vrouw.

Wat de werkzaamheden der Europeesche vrouw ten behoeve der Inlandsche bevolking aangaat, wanneer men den zegenrijken arbeid, die zij bij de Zending en het Leger des Heils verricht, uitzondert, dan kan men veilig zeggen, dat zij — buiten haar huisgezin — zich daaraan

pas de laatste vijftien, twintig jaren is gaan wijden. In hoofdzaak bepalen deze werkzaamheden zich tot het brengen van beter onderwijs aan de Inlandsche jonge meisjes, (van Deventer=, Kartini= en fröbelscholen) en tot het opleiden van Inlandsche jonge meisjes tot verpleegsters, vroedvrouwen en doktoressen, omdat de bevolking nergens zoo zeer behoefte heeft als aan eenige hulp bij ziekte en ongeval, en aan voorlichting op hygiënisch gebied.

In Semarang en Weltevreden doen de vereenigingen „tot bevordering van Inlandsche ziekenverpleging" schitterend en door de bevolking hoog gewaardeerd werk. Beschamend voor ons Europeesche vrouwen, die 't in dit mooie land zoo goed hebben, is 't echter, dat beide vereenigingen steeds sukkelen met een tekort aan fondsen en dat niet reeds over heel Java onderafdeelingen dezer vereenigingen bestaan.

Indië is een goed land voor ons, Europeesche vrouwen, *en* voor jonge kinderen ! Voor deze laatste is het zelfs een opperbeste tempat.

Van af hun eersten levensdag genieten zij een vrijheid van beweging waarom elk Europeesch kind hen benijden kan. Hun eerste slaapplaats is een ruime vierkante rottan mand, waarin zij niet belemmerd door eenige lagen kleedingsstukken, lakens en deken, al spoedig om en om kunnen rollen. Zijn in de eerste levensweken meestal een hemdje en een luier hun eenige bedekking, met de zes maanden worden deze vervangen door het wijde, luchtige apebroekje, het kleedingstuk bij uitnemendheid voor een snelgroeiend lichaampje, omdat het nergens knelt of drukt en elke beweging toelaat.

Van af hun geboorte hebben onze kinderen dagelijks buiten kunnen zijn, hebben zij steeds groen, bloemen en zonneschijn om zich heen gehad.

Engelsche ziekte, welke zuigelingen in Europa zoo veelvuldig bedreigt, is hier dan ook nagenoeg onbekend.

En heeft baby eenmaal loopen geleerd, dan kan hij, waar in onze ruime, gelijkvloersche huizen geen angstvallig gesloten deuren en verraderlijke trappen hem in zijn bewegingen belemmeren, zijn onderzoekingstochten al gauw ongehinderd over huis en hof uitstrekken; geen wonder dan ook, dat onze kinderen bij zooveel vrijheid van beweging verbazend lenig en gespierd worden en dat zij zich in hun wijd hansopje, dat „gerust" vuil mag worden, niet gehinderd door schoenen en kousen, kostelijk amuseeren.

En dit blijft zoo, totdat de overgangsjaren naderen. Dan — en soms reeds iets eerder — beginnen wij, ouders, te voelen, dat onze kinderen in Indië dingen missen, die Europa alleen hen geven kan. De dagverdeeling, die ons in de eerste tien jaren zoo geschikt voorkwam, blijkt dan in 't geheel niet meer te voldoen. Wordt er 's middags niet gerust, dan krijgen zij te weinig slaap, en houdt men ondanks alle strijd en tegenkanting het rustuur in eere, dan hebben zij geen tijd genoeg voor schoolwerk en ontspanning. Wij voelen dat het gelijkmatige klimaat, dat voor onze kleintjes zoo'n weldaad was, voor hen niet meer deugt en hoeveel zij missen door het ontbreken van afwisseling in de jaargetijden.

Van 't oogenblik af, dat klimmen in boomen en ravotten op 't wijde grasveld voor ons kroost de bekoring beginnen te verliezen, hebben wij buiten soos en bioscoop — die verdervers van kinderlijke onschuld en onbevangenheid — feitelijk niets voor hen.

Wij probeeren 't wel en de Padvinderij en de Bond voor Lichamelijke Opvoeding helpen ons daarbij trouw, welke hulp wij ook dankbaar aanvaarden, omdat zij een steun is in die moeilijke jaren. Maar hoe graag zouden wij als in Holland, met de kinderen er gewoon eens op uittrekken per fiets of te voet en zoo een langen dag met hen ronddolen door bosch en duin, heide en veld; of met hen eens uit roeien, ja zelfs eens uit visschen gaan.

Hoe graag zouden wij hen lessen in handenarbeid laten nemen; hen b.v. gewoon timmeren laten leeren, of een cursus in huisvlijt laten volgen. Hoe missen wij de lange, knusse winteravonden, waarin zooveel gewerkt en gelezen kan worden, waarin de huiselijke gezelligheid hoogtij viert en de gezinsleden zoo warm en diep hun saamhoorigheid beseffen.

Hoe langer, hoe meer gaan wij ook beseffen, dat het — n'en déplaise malaise en ontberen van den duurtetoeslag — zooveel gemakkelijker en weelderiger leven, dat wij hier leiden en de aanwezigheid der Inlandsche bedienden, die de kinderen nooit iets weigeren, tot elk dienstbetoon bereid zijn en wier zedelijkheidsbegrippen vaak zoozeer van de onze verschillen, niet deugen voor onze kinderen. En in de meeste ouderharten komt dan de moeilijke strijd of zij de kinderen weg zullen zenden naar Europa, of hen ondanks alles, wat zij als verkeerd erkennen — toch maar bij zich zullen houden of dat Moeder met hem mee zal gaan en Vader achter blijven, trekkend van pension tot pension zonder eenige gezelligheid en verzorging. Het is een zware strijd en welke oplossing ook gevonden wordt, bevredigen doet zij ons nooit ten volle.

Dank zij de zooveel betere opleidingsscholen, houden — althans in de groote steden — tegenwoordig steeds meer ouders hun kinderen bij zich.

De taak der Moeders wordt daardoor veel zwaarder; want zij zullen pal moeten staan tegen de vele verkeerde invloeden, die onze kinderen hier bedreigen; pogen hun te verschaffen, wat Europa als van zelf gegeven zou hebben: soberheid van levenswijze en deelnemen aan den arbeid in en voor het gezin, en trachten hen door groote huiselijke gezelligheid en kleine, onschuldige genoegens buiten den bioscoop= en soosmaalstroom te houden.

Dat dit enorm moeilijk is en ontzaggelijk veel van de krachten vergt, weten de Moeders, die het met succes beproefden; de taak der vrouw in Indië wordt er echter te schooner om.

Mevr. M. E. R. =
B. de la R.

DE INDO-EUROPEESCHE BEVOLKINGSROEP.

Het jaar 1898 waarin Koningin WILHELMINA de regeering aanvaardde, gaf het aanzijn aan de thans nog bestaande, zij het nog slechts kwijnende vereeniging „de Indische Bond". Het ontstaan en de oprichting dier vereeniging geven een beeld van de „Indo Europeesche" maatschappij dier dagen.

Onder Indo-europeaan — kortweg: Indo — verstond men destijds nog uitsluitend afstammelingen van Europeanen, geboren uit gemengde huwelijken; en op den „Indo" werd veelal neergezien. Dat lag in de historische lijn. Als in elke koloniale samenleving was de oorsprong der gemengde huwelijken meest onzuiver en de producten droegen het stigma der minderwaardigheid. Maar in den loop des tijds was daarin gaandeweg verbetering gekomen; verschillende oorzaken — niet het minst de voortdurende druk — werkten er toe mede den „Indo" op een hooger plan te brengen; zeer stellig heeft het op ruime schaal versterkte lager onderwijs belangrijk daartoe bijgedragen. Toch was in 1898 de toestand nog deze, dat bovengenoemde vereeniging, „de Indische Bond" opgericht werd met de uitgesproken bedoeling een soort broederschap te vormen om elkander onderling, als regel materieel, te steunen, daarnaast de gemeenschap moraliter op hooger peil te brengen. Zoozeer werd toen aan een dergelijk verbond behoefte gevoeld, dat binnen zeer korten tijd duizenden als lid toetraden — een zeer ongewoon verschijnsel in die dagen — en het den schijn had, dat de geheele Indo-Europeesche maatschappij zich in de vereeniging een orgaan zou scheppen. Ook de Regeering schonk aan de beweging meer dan gewone aandacht; op verschillende wijzen toonde zij welwillende tegemoetkoming en steun; o.m. deed zij, geïnspireerd door de steeds luider klinkende klacht over slechte bestaansvoorwaarden, een uitgebreid onderzoek instellen naar het pauperisme onder de Europeanen in Ned.-Indië. Van dat onderzoek, opgedragen aan den toenmaligen gouvernements-secretaris D. F. W. VAN REES (later Vice-President van den Raad van Indië) verscheen ter Landsdrukkerij een uitvoerig verslag, hetwelk echter eerst eenige jaren na de beweging het licht zag en te weinig belangstelling trok. Een ander gevolg was de openstelling der gelegenheid om, met gouvernementeelen steun, kleine stukken grond in erfpacht te bekomen ter beoefening van den kleinen land- of tuinbouw, een bedrijf waarin vele Europeanen een uitkomst meenden te mogen zien; de goede bedoelingen strandden echter op de wijze van uitvoering. Ook in andere richting werkte de opleving in de Indo-europeesche maatschappij ten goede; aan de belangen van den in Indië geboren en getogen nakomeling werd stijgende aandacht geschonken.

De „Indische Bond" vond bij haar oprichting en de eerste jaren daarna ook buiten de regeeringskringen groote belangstelling; vele vooraanstaande personen boden zich aan om haar arbeid: opheffing van den Indo, te verrichten. Zoo gaf de vereeniging in de eerste jaren een zeer opgewekt vereenigingsleven te zien. Gaandeweg echter kwamen de fouten in den opzet tot uitdrukking; al te veel had het begrip steun, tot liefdadigheid toe, overheerscht; aan *selfhelp* was te weinig gedacht. Herhaalde mislukkingen van vele pogingen om nieuwe bestaans-voorwaarden in het bizonder voor den onontwikkelden Indo in het leven te roepen — aan een tweetal land- en tuinbouwhoeven werden tienduizenden guldens ten koste gelegd — brachten de vereeniging hoe langer hoe meer in discrediet. De belangstelling verflauwde sterk, men had te spoedig op allerlei schoone resultaten gehoopt, welke uitbleven, en vermocht anderzijds niet in te zien dat maatschappelijk werk veel geduld en tijd vordert. Op verschillende manieren is beproefd haar tot nieuw leven te wekken; de overheerschende idee van onderlingen materieelen steun als doel werd bijna geheel prijs gegeven, maakte plaats voor ideëeler motieven, maar de belangstelling der groote massa viel niet terug te winnen. Aldus viel de vereeniging geleidelijk terug tot een onbeduidend bestaan.

Niettemin heeft de „Indische Bond" zeer zeker in de ontwikkeling der Indo-europeesche maatschappij een zeer beduidende rol gespeeld. Het was deze vereeniging die en bij de Regeering en onder de leden dier maatschappij belangstelling wekte voor specifiek Indo-europeesche nooden en die belangstelling langen tijd zeer levendig wist te houden. Rechtstreeks dan wel zijdelings onder den invloed daarvan is, om slechts het voornaamste noemen, de onderwijszorg krachtig uitgebreid—zijn verschillende inrichtingen in het leven geroepen, is onder de Indo-europeanen zelve een steeds krachtiger drang naar hoogere ontwikkeling ontstaan.

Gedeeltelijk onder invloed van teleurstelling over wat men al te spoedig reeds de mislukking van den Indischen Bond noemde, anderdeels als een uiting van ontevredenheid over werkelijke of vermeende achteruitzetting ontstond te Bandoeng de vereeniging „Insulinde". Deze zocht het bij de oprichting nog meer in een soort Indo-broederschap; de leden moesten elkander met raad en daad bijstaan enz.

Hoewel in veel beperkter mate dan de Indische Bond vond ook „Insulinde" bij de oprichting veel belangstelling; gedurende eenigen tijd viel een opgewekt vereenigingsleven te bespeuren, waarbij vooral de vele grieven der Indo-europeesche maatschappij tot uiting kwamen. Ten slotte kreeg dit laatste de overhand; politieke malcontenten wisten zich van de leiding der vereeniging te verzekeren en den zetel over te brengen naar Semarang. Daar zette de verwording der vereeniging zich voort en uit „Insulinde" groeide een gemengde politieke partij met de vlag der ontevredenheid in top.

De herhaalde pogingen der Indo-europeanen om in

vereeniging op te komen voor gemeenschappelijke belangen hadden intusschen mede dit goede gevolg, dat het saamhoorigheidsgevoel gewekt werd en zich gaandeweg ontwikkelde.

Daarmede ging gepaard een veldwinnend besef van eigen kunnen en van hetgeen tot zelfontwikkeling behoort: een regeneratie=proces.

De zeer snelle groei der Indische maatschappij in de laatste decennia heeft dit proces krachtig in de hand gewerkt. Het kon niet missen dat de „Indo", tevoren van ouder op ouder bedeeld met tweederangs=posten, bij dien groei een groot aandeel kreeg bij de bezetting van plaatsen, waarbij vanzelf aan de besten onder hen in steeds meerdere mate een hoogere plaats werd toegewezen. Daarnaast voltrok zich een wat men zou mogen noemen natuurlijk proces: de steeds grooter wordende kring van beter gesitueerde „Indo's", de toenemende aanwas der Europeesche bevolking in Indië, het toenemende verkeer met Europa, leidde langs natuurlijke wegen tot betere wederzijdsche waardeering en inniger vereeniging van twee al te lang gescheiden loten van een zelfden stam. Het steeds grooter wordende contingent van „oud=Indiërs", die hun zonen en dochteren op hun beurt naar „de Oost" zonden, heeft daar mede toe bijgedragen; langzamerhand — in vergelijking met vroeger echter heel snel — heeft zich een uitwisseling voltrokken, welke tal van dwaalbegrippen en vooroordeelen heeft doen overwinnen. „Indische" geboorte en „Indische" opvoeding zijn thans geen maatstaf meer voor een — veelal slechts veronderstelde — minderwaardigheid; men telt ze thans bij honderden en duizenden, de kinderen van Europeesche of semi=Europeesche ouders, ook in onderlinge vermenging, die, hier geboren, in dit land een toekomst zullen hebben te zoeken. En ook dit heeft een betere, vooral juistere waardeering van het begrip „Indo" krachtig bevorderd.

Een bewijs daarvoor is te vinden in den bloei van de vereeniging „het Indo=Europeesch Verbond", dat, voortbouwend op de door den Indischen Bond gelegde grondslagen, zich vooral de geestelijke ontwikkeling der Indo=europeanen ten deel stelt, zonder de materieele uit het oog te verliezen. Het nieuwe verbond werd in 1919 geboren als vrucht van de tijds=omstandigheden welke allerwege aaneensluiting van rassen, volkeren, belangen te zien gaven. Hier te lande hadden die tijds=omstandigheden geleid tot een krachtige opleving onder de Inlandsche volken met, als onvermijdelijk gevolg, een verscherping der tegenstelling tusschen Europeanen en Inlanders. Toen uit Singapore het bericht kwam dat de „Eurasians" (gemengd=bloedigen) zich gedrongen hadden gezien om zich te vereenigen, werd de stoot gegeven tot een gelijke beweging hier; en zoo groot bleek de behoefte aan onderling verband, dat in zeer korten tijd vele duizenden zich onder de vaan der nieuwe Indo=europeesche vereeniging hadden geschaard. Ofschoon exclusivistisch in zoover, dat hetzij geboorte in Indië dan wel Indische afstamming voorwaarde is tot toetreding, omvat het Verbond leden uit alle lagen der Europeesche maatschappij in Indië en ondervindt het krachtigen steun ook van niet=leden.

De twee voornaamste kenmerken van het Verbond zijn: dat het geen politieke vereeniging is en dat het uitgesproken loyaal staat ten aanzien van het Nederlandsch gezag. Het Verbond wil rustige ontwikkeling, eerbiediging van aanspraken en rechten en is bereid zich te keeren tegen elke aanranding van het gezag. Op deze grondslagen is het in enkele jaren uitgegroeid tot de grootste en krachtigste organisatie van Europeanen in Indië.

Dit Verbond karakteriseert den Indo=Europeaan en geeft ook de bizondere positie aan, welke deze thans inneemt. Door alle tijden heen toonde de „Indo" zich, zijn vele grieven ten spijt, trouw aan het Nederlandsch gezag; de annalen van het Indische Leger maar niet minder die van de vele bestuurs=organen leggen daarvan een onverdacht getuigenis af. Een der voornaamste grieven was juist steeds, dat de Indo voor de wet en voor het meerendeel stellig ook naar geboorte Nederlander, niet gelijk berechtigd zou zijn met in Nederland geborenen. Onder den invloed van boven=omschreven omstandigheden — de moeilijke dagen van November 1918 lieten ook in Indië hun weerslag voelen — kon het Indo Europeesch Verbond, dank zij vooral de verklaring van trouw, het saamhoorigheidsgevoel sterken, den natuurlijken band tusschen de Nederlanders in Indië nauwer toehalen. De vroeger opgeld doende en vaak noodeloos scherp gestelde tegenstelling „Totok" en „Indo" heeft, mag men zeggen, afgedaan; wel steekt zij nu en dan nog het hoofd op, maar enkel als een naklank.

Men ziet thans in elkander kinderen van een zelfden stam, samengebracht onder gelijke omstandigheden, met gelijke nooden, behoeften, wenschen, stoffelijk en zedelijk, en men erkent, dat verder voortbestaan afhankelijk is van twee elementaire voorwaarden: eigen kracht en liefde voor en gehoorzaamheid aan het Nederlandsche gezag.

De Indo=europeesche maatschappij in Indië spiegelt zich, in algemeenen zin, af in boven beschreven beeld.

De tijd schijnt niet ver meer, dat men in den „Indo" zal hebben leeren zien den Indischen Nederlander die, gedwongen of vrijwillig, hier een tweede vaderland vond, doch voor alles Nederlander wil zijn en blijven. Het boven reeds aangestipte uitwisselings= en vereenigings=proces voltrekt zich gaandeweg; indien ooit een onderzoek daarnaar werd ingesteld zou blijken, dat verreweg het grootste deel der in Indië werkende Nederlanders hetzij door geboorte, hetzij door aanhuwelijking, nauw verbonden is aan, dan wel behoort tot wat men een kwart eeuw geleden nog kortweg onder den naam „Indo" samenvatte. Een gelukkig proces

omdat er thans geen verschil van meening meer bestaat over de onmisbaarheid van den Indo-europeaan in het huidige Nederlandsch koloniaal bestel. De plaats van den „Indischen Nederlander", den „blijver" in tegenstelling tot den „trekker" (mede een vergelijking uit vroeger dagen) wordt door hem met eere ingenomen, men kan zich geen Europeesche gemeenschap in Indië, hoe klein ook, denken zonder hem; in de nederigste, zoowel als in meer verantwoordelijke posities is zijn voornaamste kenmerk, zijn beste eigenschap zijn rustige loyauteit.

Daarvan te mogen en te kunnen getuigen, is mij een voorrecht.

F. Z.

HET INLANDSCHE GEZIN OP JAVA.

De grootste bevolkingsgroep, waartoe meer dan ¾ van de Inlanders moet worden gerekend, is die der gewone eenvoudige desalieden, welke voor een goed deel huizen bewonen, welke nauwelijks dezen naam verdienen. Voor zoover deze menschen een stuk grond bezitten, of wel een aandeel hebben in de communale desagronden, zou men ze kunnen bestempelen met den naam keuterboertjes, die daar niet veel uit kunnen halen. Weinig spaarzaam van aard, omdat moeder natuur mild is in haar gaven van vruchtbaarheid en weelderig klimaat, bekommeren zij zich weinig om den dag van morgen zoodat het gros dezer lieden — uitgezonderd in den oogsttijd en kort daarna — bepaald ondervoed is. Waar de cultures en de handel den man niet in de gelegenheid stellen een goed dagloon te verdienen, drijft de vrouw in den regel een waroeng, of sprokkelt zij met de kinderen hout en beheerscht daarbij huis en erf voor zoover deze zorg vereischen. Hoewel in Midden-Java een groot deel der mannen bekend is met het Javaansche letterschrift, behoort het gros dezer groep tot de analfabeten, die niet weten wat opvoeding beteekent. De kinderen genieten voor wat de jongens betreft, groote vrijheid; de meisjes blijven meer onder de hoede der moeder, totdat zij eenmaal getrouwd zijn.

De noodzakelijkheid om zich veel met de kinderen te bemoeien, zien de ouders niet in. Trouwens de arbeid, die al hun tijd in beslag neemt, laat hun zulks niet toe.

Kinderhuwelijken komen bij hen vaak voor, eveneens echtscheidingen. De kinderen gaan bij de verstooting hunner moeder met haar mee, omdat de vader hertrouwd zijnde, zich niet meer om hen bekommert. Het lot van de vrouw uit deze klasse heeft de laatste 25 jaar weinig verbetering ondergaan; zij arbeidt dag in, dag uit en is spoedig oud. Voor de kinderen is evenwel een betere toestand ingetreden; door de oprichting van desascholen genieten zij elementair onderwijs en de flinken onder hen die de desa verlaten, vinden daar buiten een beter bestaan.

Tot de meer gegoede desalieden behooren de landbouwers, die hun grond zelf bewerken, benevens kooplieden en ambachtslieden, die een eigen bedrijf uitoefenen. Door hun betere levensvoorwaarden zijn zij goed behuisd en kunnen zich ook beter wijden aan de zorg voor hun kinderen, op wie bij hun spelen op eigen erf of bij de buren toezicht wordt gehouden; deze worden, hoewel sober, voldoende gevoed en behoorlijk gekleed. Van hun ouders krijgen zij goede lessen en vermaningen, en van de z.g. dorpsgeestelijken leeren zij den koran lezen, hetgeen een grondslag legt voor hun zedelijke vorming. Zoodra hun leeftijd het toelaat, helpen de jongens den vader en de meisjes de moeder bij hun arbeid. Hoewel spaarzaamheid en vlijt hun worden ingeprent, krijgen de kinderen, vooral de meisjes, al heel vroeg waardevolle lijfsieraden te dragen, hetgeen niet nalaat de ijdelheid met al de nadeelige gevolgen ervan te bevorderen.

De welgesteldheid der ouders stelt de kinderen in staat vroeg te huwen, maar zij blijven zoo lang bij de ouders inwonen, tot zij in staat worden geacht een eigen huishouding te bestieren. Op rijperen leeftijd blijken de huisvrouwen de zuinigheid in hooge mate te betrachten. Zonder haar er in te kennen, wachten de respectievelijke echtgenooten zich er wel voor iets gewichtigs te ondernemen. Er heerscht in de gezinnen een betrekkelijke welvaart, en als uitvloeisel hiervan: rust en vrede, waardoor de huwelijksband hecht is.

Opmerking verdient, dat onder deze groep der Inlandsche bevolking rustverstoorders tot de zeldzaamheden behooren, hetgeen als bewijs mag dienen, dat de economisch-sterken ordelijke, kalme burgers zijn.

Wanneer voldoende gelden bespaard zijn, doen velen, of alleen of van hun vrouwen vergezeld, een bedevaart naar het Heilige Land. De drijfveer hiertoe is verschillend; bij den een om volgens het geloof zondenvrij terug te keeren, bij den ander om het aanzien dat hij bij terugkeer bij dorpsgenooten zal genieten, en bij een derde om den zegen van den Profeet af te smeeken, opdat hij in elke onderneming moge slagen. Hoe het ook zij, een feit is het, dat de hadji's die wat meer van de wereld gezien hebben, over het geheel energieke menschen zijn en erin slagen om met den handel veel geld te verdienen. Men zou deze de kapitalisten in de arme Inlandsche wereld kunnen noemen; zij voldoen stipt aan geldelijke verplichtingen en omdat zij zulks ook eischen van hun landgenooten aan wie zij gelden uitleenen, dragen zij — menigmaal ten onrechte — den naam van woekeraar te zijn.

In de laatste jaren is onder deze groep een sterke drang naar onderwijs merkbaar. Jongens en meisjes worden als regel naar school gestuurd, zoodat men jongelui uit dit milieu aantreft in verschillende Gou-

DE SUMATRANEN.

Indien men de veranderde toestanden op het eiland Sumatra nagaat sinds 't jaar 1898, dan zijn die zoodanig dat men onwillekeurig denkt aan het bekende Maleische spreekwoord:

„Lain Bangkahoeloe, lain Semarang;
lain dahoeloe, lain sekarang".

Niet alleen ziet men de evolutie voortschrijden in de groote maatschappelijke aangelegenheden, maar vele veranderingen ziet men ook tot stand komen in kleine zaken.

Wel is waar zijn alle veranderingen nog geen verbeteringen, maar langzamerhand zullen de minder goede of slechte veranderingen plaats maken voor goede. Waar de evolutie plaats heeft als eisch des tijds, zal zonder twijfel langzamerhand een en ander in overeenstemming komen met wat recht en billijk is, en zal zulk een verandering blijvend en voor de menschheid van nut zijn.

Indien er geschapen worden nieuwe toestanden, welke eigenlijk nog niet moeten bestaan, voorzoover zij voortgekomen zijn uit zucht naar imitatie van verhoudingen bij andere rassen, dan zullen deze voor de inheemschen op den duur verderfelijk blijken en dus vanzelf weer teruggedrongen worden. Iedere verandering of z.g. vooruitgang, die niet uit natuurlijken aandrang geboren wordt, doch slechts ontstaat door den drang der menschelijke hartstochten, zal door de Goddelijke wet teruggedrongen worden tot de plaats, welke zij behoort in te nemen.

Ik zal mij niet op politiek terrein begeven. Wat ik hier in het kort bestek zal behandelen, zijn slechts maatschappelijke en economische verhoudingen van Sumatra en inzonderheid van Sumatra's Westkust, waar dit ontwikkelings-proces is begonnen. Te Fort de Kock, bestaat immers sinds het jaar 1873 een Kweekschool voor Inlandsche Onderwijzers en later is deze school tevens geworden een school tot opleiding van Inlandsche B. B.-Ambtenaren. En daarom kan men wel zeggen, dat de bakermat van de schoolopvoeding van Sumatra's zonen en dochters het bovenbedoeld plaatsje Fort-de-Kock is.

Door het onderwijs zijn de maatschappelijke toestanden ter Sumatra's Westkust veranderd. Zoo heeft men, onder den invloed der nieuwere inzichten, ook aan het van ouds bestaande Matriarchaat getornd.

Was het eertijds alleen de familie van de moeder, die voor de kinderen zorgde, thans is het in vele gevallen de vader, die zijn eigen kinderen opvoedt. De plicht om voor vrouwen en kinderen te zorgen, wordt thans door menig vader gevoeld. Niet alleen de zonen moeten thans de school bezoeken, maar ook de dochters. Zelfs worden ze naar andere plaatsen gezonden, waar Mulo en H. B. S. aanwezig zijn. De meisjes, die vroeger in huis opgesloten werden, ziet men thans „de wijde wereld" ingaan. Zij bezoeken elders verschillende onderwijsinrichtingen en gaan na beëindiging van haar studie zelfs haar eigen brood verdienen. Vader en moeder zijn thans niet meer huiverig om hun dochters elders een Europeesche opvoeding te laten genieten en een werkkring te laten zoeken.

Zoo zijn er veel Sumatraansche meisjes werkzaam zoowel op Gouvernements- als op particuliere kantoren. Wat betreft de Sumatraansche jongens, zeer velen bekleeden thans in allerlei takken van dienst en bij particulieren een behoorlijke betrekking; onderwijzers, ook met Europeesche hulp- en hoofdacte, Ind. artsen, adjunct veeartsen, Landbouwleeraren, opzichters en architecten bij de B. O. W., afkomstig voornamelijk van Sumatra's Westkust, zijn over geheel Indie verspreid.

Men kan dus begrijpen, dat hierdoor de verhouding tusschen man en vrouw veranderd is. De strenge wetten en gewoonten van het Matriarchaat kunnen uit een practisch oogpunt niet zoo stipt meer opgevolgd worden. De man, die in het oude stelsel door de vrouw of liever gezegd door de familie van zijn echtgenoote werd verzorgd, is niet meer afhankelijk van haar en beschouwt zijn vrouw als zijn levensgezellin in den waren zin des woords. De vrouw ziet in haar echtgenoot niet meer een vreemdeling of den heer, dien zij onverbiddelijk moet gehoorzamen, maar zij acht in hem haar wederhelft, met wien zij lief en leed deelt. Vroeger waren de mannen bijv. alleen verplicht wat kleeren te koopen voor vrouw en kinderen op bepaalde tijden, voornamelijk voor of na de poeasa, maar thans voorzien zij hun gezin van kleeren, wanneer het noodig is. Heel anders zijn onder dien invloed ook de maatschappelijke zeden geworden.

De polygamie heeft eertijds in de Minangkabausche landen welig getierd; gelukkig is in den tegenwoordigen tijd dat kwaad sterk verminderd. Niet alleen heeft het onderwijs hierin zijn invloed doen gelden doch de veranderde levenswijze en het uitzwermen van Sumatra's zonen naar elders heeft aan dezen toestand zoo goed als een einde gemaakt. Destijds had een man, die in zijn geboorteplaats bleef en twee of meer vrouwen er op na hield, een onbezorgd leven. Hij bezocht beurtelings zijn echtgenooten, die het haar man gedurende zijn aanwezigheid zoo aangenaam mogelijk trachtten te maken. Nu de toestand anders is geworden en de strijd om het bestaan grooter, is zulk een leven onhoudbaar. Een Sumatraan b.v. die op Java of elders werkzaam is, moet als hij twee of meer vrouwen er op nahoudt, beurtelings zijn vrouwen laten overkomen of naar huis zenden wat natuurlijk met heel veel kosten gepaard gaat. In de kampoeng bestaat de polygamie nog wel doch meestal zijn het slechts enkele mannen van zekeren welstand, hun vast verblijf aldaar hebbend, die zich tegenwoordig die weelde kunnen veroorloven. Als men echter nagaat, hoe de evolutie met vaste stappen

voortschrijdt dan is het wel te verwachten dat de poly=gamie in den loop der komende jaren geheel zal ver=dwijnen.

Waar de oude adats=opvattingen nog wel levende kracht vertoonen, is op het gebied van het erfrecht. De matriarchale organisatie der maatschappij sluit de afstammelingen van den man, als niet tot de familie behoorende, daarvan uit. Het erfrecht was beperkt tot de eigenfamilie=groep, zusters en zusterskinderen. Het ontstaan van een geordend gezinsleven brengt echter thans menig echtgenoot ertoe de verouderde voorschrif=ten in dit opzicht door allerlei handigheidjes te ontdui=ken, terwijl ook de Islamitische geloofsleer dezen adat langzamerhand doet afbrokkelen.

Over het algemeen valt het verschijnsel van een krach=tiger religieus bewustzijn in de nieuwe maatschappij waar te nemen.

Bestond destijds het beoefenen van de Mohamme=daansche godsdienst slechts uit het naprevelen en uit het hoofd leeren van onverstaanbare Arabische spreu=ken, thans is ook hierin een verandering ten goede gekomen.

Men tracht een en ander te begrijpen en met over=tuiging toe te passen. De mooie en diepe beteekenis van godsdienst=voorschriften wordt den leerlingen dui=delijk gemaakt. Het klassikaal onderwijs wordt toege=past, voornamelijk op de zoogenaamde godsdienstscho=len, die thans allerwege uit den grond verrijzen. Vele verbodsbepalingen in het maatschappelijke leven, die eigenlijk niets met den godsdienst te maken hebben en welke den vooruitgang tegenhouden, worden over boord gegooid.

Het is begrijpelijk, dat de volksopvoeding ook op sa=nitair gebied grooten invloed heeft uitgeoefend. Door het onderwijs en door de vele aanraking met beschaafde Europeanen, zoomede door de groote toename van het aantal Indische artsen, krijgt men langzamerhand meer vertrouwen in de medische voorschriften en behande=lingen. Men huivert niet meer gebruik te maken van de polyklinieken en ziekenhuizen en het innemen van Westersche medicijnen vindt men nu al dood=gewoon. Het in het leven roepen van sanitaire maatregelen van=wege de overheid heeft mede er toe bijgedragen de al=gemeene gezondheidstoestand te verbeteren.

Dat de economische toestand door den aanleg van wegen en spoorwegen verbeterd is, kan men merken aan de vooruitgang der kampoengs en steden en den drukken handel, die er heerscht. Een goede verbindings=weg b.v. is tot stand gekomen tusschen Sumatra's West=kust en Oostkust. Waar men destijds dagen lang per stoomboot moest reizen, kan men thans in 2 a 3 dagen per auto dwars door Sumatra verschillende plaatsen aan de Oostkust bezoeken. Betere huisvesting neemt men overal waar; men bouwt steenen woningen, die weliswaar niet zoo artistiek zijn als de adathuizen; maar gezien den tijdgeest, lijkt mij het bouwen van nieuwer=wetsche huizen gemakkelijker en practischer dan de adathuizen met hun snijwerk en versieringen. Boven=dien kan men thans niet zoo gemakkelijk en zoo goed=koop meer hout krijgen om de huizen op de oude wijze solide te bouwen. De handel die van oudsher hoofd=zakelijk door menschen van het land zelf werd gedreven is enorm vooruitgegaan. Handelsmaatschappijen, druk=kerijen, waar dagbladen en tijdschriften worden gedrukt, zijn overal opgericht, voornamelijk op groote plaatsen als Padang, Medan, Koeta=Radja, Sibolga.

Vereenigingen ter bevordering van het onderwijs vindt men b.v. in Padang, Fort=de=Kock, Kota Gadang; H. I. S. en fröbel= en meisjesscholen zijn door haar opgericht. De vereenigingen voor studiefondsen van Fort=de=Kock, Kota Gadang en Padang hebben reeds eenige Inheemschen naar Holland gestuurd ter voltooiing hunner studie.

Bestuur.

Langzamerhand wordt ook op Sumatra evenals op Java het bestuur gemoderniseerd. De kapala=laras, de kapala=koeria, pasirah, penghoeloe=kepala worden niet meer door het volk verkozen, maar vervangen door benoemde demangs en assistent=demangs. Gemeente=raden zijn op groote plaatsen gevormd. Of al deze veranderingen verbeteringen zijn, kan niet met een be=slist ja of neen beantwoord worden, doch wil men de ontwikkeling van Sumatra zijn rustigen gang laten gaan, dan ruime men zoo spoedig mogelijk de wantoestanden die er thans nog heerschen, uit den weg en evenmin schrome de Regeering de eventueel door Haar gemaakte fouten te erkennen en te herstellen. Bewandelt zij dezen weg, dan is het aan geen twijfel onderhevig of de Neder=landsche Regeering zal een zegen blijven voor land en volk van Sumatra.

Het bovenontwikkelde geldt m.m. ook voor de andere gewesten van Sumatra. De na 1899 successie=velijk onder Gouvernementsbestuur gebrachte, vroeger onafhankelijke Midden=Sumatraansche landen (Rokan=streken, V Kota Kampar, Kampar=kirilanden, de Kwantan= en Batangharidistricten, Korintji en Boven=Djambi) ontwikkelden zich snel onder ons intensief bestuur.

Geen vexaties en knevelarij meer van krachtige voor=vechters, hoofden, radjas en anak=radjas; daarvoor in de plaats groote rechtzekerheid, grootere veiligheid van persoon en goed, verbetering van hygiënische toe=standen, goede verkeerswegen, bevordering van land=bouw en veeteelt enz.

Het in die pas onder geregeld bestuur gebrachte stre=ken gegeven onderwijs kan natuurlijk nog niets anders zijn dan elementair. Maar de volksscholen worden dan ook tot zoover mogelijk in het diepe binnenland opge=richt; daar waar landschapskassen zijn, op kosten dier

kassen. Slechts op de hoofdplaatsen werden Inl. 2e klasse scholen opgericht, omdat alleen daar op een voldoend aantal leerlingen gerekend kan worden.

In de andere oude gewesten, z.a. Palembang, Ben=koelen en Lampongs heeft de evolutie der bevolking en hare economische ontwikkeling op dezelfde wijze plaats als ter Westkust van Sumatra. De sterke vermeer=dering van het onderwijs voor de bevolking der gewesten (o.a. oprichting van een kweekschool voor Zuid=Sumatra te Meester Cornelis) heeft ten gevolge, dat meerdere personen uit die gewesten in Gouvernements=betrekkingen treden. Het onderwijspersoneel, vroeger hoofdzakelijk bestaande uit Minangkabauers en Bataks (Mandelingers en Angkolaërs) wordt thans ook veel aangevuld door Zuid=Sumatranen, voornamelijk Pa=lembangers. Het onderwijs voor meisjes, dat in die ge=noemde gewesten eerst met weinig enthousiasme werd begroet, heeft in den laatsten tijd betere vooruitzichten. Meer en meer komen tegenwoordig de meisjes op school. Enkelen hebben zelfs het kweekelingen=examen kunnen afleggen. Meer dan in de gewesten met eene Mohamme=daansche bevolking neemt het onderwijs voor meisjes op in de streken waar de bevolking Christen is geworden z.a. in de Residentie Tapanoeli. Met de onderwerping van de Pakpaklanden en het onder geregeld bestuur brengen der Karo= en Simeloengoenlanden en de stre=ken om het Tobameer (dus na den dood van Singa=Maharadja) is het geheele Bataksche ras onder Gouver=nements=bestuur gekomen en kan het beter dan vroeger geestelijk en economisch ontwikkeld worden. Met eere zullen steeds door de Batakkers van Oost en Westkust genoemd worden de namen der Residenten WESTENBERG (in de Karolanden) en WELSINK (in Tapanoeli). Deze twee eminente bestuurders hebben zich tot levenstaak gesteld de *opvoeding*, in den ruimsten zin van het woord van het achterlijke Bataksche volk, dat in den grond goedaardig en zeer leergierig is. Slavernij, pandelingschap, dobbel=zucht en opiumschuiven werden krachtig bestreden (het laatste door invoering van de opiumregie met voltooid licentiestelsel). De zending werd door hen ten zeerste gesteund. Het door de zending verstrekte onderwijs vol=doet niet meer aan de behoeften der bevolking; waar mogelijk worden Gouvernements 2e kl. en H. I. S. opgericht.

In het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden is de vooruitgang gedurende Hare Majesteits regeering wel het meest merkbaar. Door de krachtige actie der Civ.= en Mil.=Gouverneurs H. B. VAN HEUTSZ, VAN DAALEN en vooral H. N. A. SWART werd dit eenmaal zoo onrustig gewest, „de kanker van Indië", volkomen gepacificeerd, zoodat in 1918 reeds de eerste civiele Gouverneur, de heer A. H. VAN SLUYS het bestuur over het gewest kon aanvaarden. Snel en krachtig werd de ontwikkeling van gewest en bevolking ter hand genomen. Overal werden volksscholen opgericht tot in het diep=ste binnenland en voorts kwamen er in de volkrijkste deelen van Groot Atjeh, Noord= en Oostkust scholen met beter onderwijs, Openb. 2e kl. scholen, H. I. S., landbouw= en ambachtsscholen en ook een kweekschool voor onderwijzers. Voor meisjes afzonderlijk werden vooral door de krachtige steun van Mevrouw SWART en van eenige dames van bestuursambtenaren, op vele plaatsen industrie= en lagere onderwijsscholen geopend welke zich in een druk bezoek mochten verheugen. In de laatste jaren wordt ook op de volksscholen schoolgeld geheven, zonder dat zulks van invloed is op het school=bezoek.

Door de kweekscholen en door opleiding elders op betere scholen krijgt Atjeh langzaam maar zeker beter onderlegd Inheemsch personeel. Jammer dat het ge=nieten van onderwijs elders voor enkelen aanleiding is geweest, om zij het in het geheim, revolutionnaire ideeën op te doen, 't geen hun evenwel slecht is bekomen. Een paar jonge landschapshoofden van de Noordkust zijn daarvoor verbannen moeten worden.

Van de groote politieke vereenigingen van Java heb=ben alleen S. I. en N. I. P. vasten voet in Atjeh kunnen krijgen, evenwel bijna geheel en alleen onder de geïmmi=greerde Inlanders en eenige basterd=Atjehers en ontsla=gen Atjehsche beambten.

Als een tegenwicht tegen uitbreiding van de S. I. werd onder beschermheerschap van Generaal SWART de Atjehsche vereeniging opgericht, ten doel hebbende de maatschappelijke, geestelijke en economische ontwikke=ling der Atjehers te bevorderen. Alle voorname hoofden zijn er lid van en ageeren krachtig voor het gestelde doel.

Wat betreft de inheemsche bevolking van Sumatra's Oostkust, haar aantal is gering en voor haar wordt met behulp der landschapskassen precies hetzelfde gedaan als voor de bevolking elders.

Het is ten zeerste te bejammeren dat de oorlogsjaren en de daarop gevolge malaise dat deel der bevolking van Sumatra, dat voornamelijk van cultures en handel leeft niet onberoerd heeft gelaten. De stremming in het ver=keer, de hooge importprijzen en de daling der prijzen van copra, peper, kapok en rubber hebben een groot deel der bevolking zoowel van Atjeh, Lampongs, Pa=lembang en Djambi zwaar getroffen en hare economi=sche ontwikkeling voor jaren achteruitgezet. Moge de sedert medio 1922 ingetreden prijsverbetering der cul=turenproducten de bevolking in staat stellen de door haar geleden verliezen langzaam weer in te halen.

N.
J. L. O'.

DE BALIERS.

Bij de eerste kennismaking van de Hollanders met Indië brachten de schepen *Mauritius*, de *Hollandia* en het jacht *Duifje* in de maand Februari 1597 ook reeds een bezoek aan Bali.

Cornelis de Houtman, Aernoudt Lintgensz, Emanuel en Jacob Claeszen zijn de namen van mannen die herinneren aan dat bezoek 326 jaar geleden gebracht aan het schoone en merkwaardige eiland, waar Rodenburg en Claeszen zelfs tot 1601 achterbleven, zoodat zij de oudste, maar waarlijk niet de minste berichten hebben gegeven over de bevolking van Jong Holland, zooals sindsdien het eiland ook wel genoemd werd.

Vanaf die verre eeuwen tot heden toe heeft een blijvend en onafgebroken contact tusschen Nederland en Bali bestaan, wel niet zoo intensief als voor andere deelen van den Archipel, maar toch van dien aard, dat in Batavia voorheen een Balische compagnie in het regiment was opgenomen en nu nog onder de Bataviasche bevolking en niet minder in de taal duidelijke elementen van Balischen oorsprong kunnen worden aangewezen.

Door een paar korte en weinig leed veroorzakende expedities, die meer tegen de despotische vorstenhuizen dan tegen de bevolking gericht waren, werd een einde gemaakt aan een periode welke den groei en de gezonde ontwikkeling van de algemeene welvaart tegenhield.

Het is daarom geen wonder, dat de Baliërs, die vooral sedert de laatste twintig jaren de zegeningen van een vrije ontwikkeling hebben gevoeld en tevens gedurende de drie eeuwen van samengaan met Nederland zich geen enkel feit herinneren, dat ons de genegenheid zou kunnen doen verliezen, zelfs niet uit de donkerste Compagnie's tijden, toen de gansche wereld en de menschheid in een andere mentaliteit verkeerden, het gouvernement van Nederlandsch-Indië en niet minder de Regeering in het Moederland een warme sympathie toedragen, zoodat deze bevolking, waarin geen geloofsfanatisme leeft maar heerlijke verdraagzaamheid, indien wijs en bedachtzaam geleid, tot den dood getrouw zal blijven en trotsch zal zijn een provincie in een groot Indisch maar tevens Nederlandsch rijk te vormen.

Maar ook Holland kan trotsch zijn dit volk tot zijn onderdanen te mogen rekenen, omdat in de Baliërs uitnemende eigenschappen leven, eigenschappen die wij bij ons zelve ook terugvinden.

Gelijk Holland o.a. krachtig geworden is in zijn eeuwigen strijd tegen het water, in een land immers door zorg en noesten vlijt ontwoekerd aan de golven, zoo leeft op Bali een even krachtige, arbeidzame en spaarzame bevolking, omdat deze ook eeuwen lang geworsteld heeft en nog zich inspant niet om het dreigende water te keeren, maar om het levenbrengende water naar de dorre landen te voeren, waardoor de bosschen in rijstvelden verkeerden en op de plaats, waar vroeger de tijger het argelooze hert besprong, thans de vroolijke klanken van het rijstblok en de lach van het kind worden gehoord.

In Holland bestond van oudsher een drang in de menschen naar vereeniging om gezamenlijk onderlinge belangen te behartigen en door eendracht sterk, betere resultaten te bereiken; het is een land overdekt met polders staande onder polderbesturen, die waakzaam zijn om het schadelijke water van de vruchtbare landouwen te keeren. In Bali eenzelfde drang naar samenwerking, zoo wonder mooi te constateeren in de dorpsvereenigingen, waarnaast de soebak, de Balische polder met een soebakbestuur, dat met de nijvere landbouwers tezamen dagelijks zorgt en raad schaft om zich het onmisbare water dikwerf onder de moeilijkste omstandigheden, met inspanning van alle krachten, met een ijver en uithoudingsvermogen als alleen het mierenvolk eigen, te verschaffen en geregelde watertoevoer te verzekeren.

Dat die omstandigheden een volk niet tot indolentie maar tot ontwikkeling en hooger intellect voeren, behoeft nauwelijks betoogd. Hier als elders wordt de stelling bewaarheid, dat de eigenschappen van een volk ten nauwste samenhangen met de factoren waaronder het leeft.

Een volk dat nooit strijd heeft gevoerd, kent geen overwinning en een mensch, die geen inspanning kent is als het ploegijzer dat nooit door den zwaren grond wordt getrokken en verroest ligt in een vergeten hoek.

Als waterbouwkundige heeft de Baliër in heel Indië dan ook zijn weerga niet gevonden; uit talrijke streken in den Archipel zijn delegaties naar Bali gereisd, om de merkwaardige leidingbouw, de beroemd geworden watertunnels te bewonderen en zich bekend te maken met de vernuftige wijze, waarop de Baliër zonder eenig ander hulpmiddel dan zijn groot intellect, de schier onoverkomenlijke moeilijkheden, die natuur en andere factoren hem stelden, wist te overwinnen.

Het probleem dat elken dag moet worden opgelost, luidt, om vanuit een veel hooger gelegen punt een bepaalde hoeveelheid water aan de rivier te onttrekken en dit onder een bepaalde helling af te leiden naar een soms dertig en meer kilometers ver stroomafwaarts gelegen complex te bevloeien gronden.

Daar de Balische rivieren in diep uitgesneden ravijnen hun weg vervolgen, was noodig dat nabij het punt, waar het water aan de rivier zou worden onttrokken, een dam in de bedding van oever tot oever geslagen werd, teneinde daar plaatselijk den bodem van de rivier soms tot tien meter en hooger te verheffen, zoodat het water over die kunstmatige bedding vloeiende, vanzelf geleid werd naar de aftapleiding, die ook evenhoog was aangebracht in den zandsteenen wand der steile oevers.

Zonder bijzondere meetinstrumenten, zonder gewichtige berekeningen of tabellen omtrent hellingen, ter-

reinomstandigheden, grondhardheid en wat al factoren meer, wordt de tunnel gegraven en de dam gelegd; worden de kleinere leidingen ontworpen, verdeelschalen en verdeelbakken aangebracht volgens de lessen, die de ervaring sinds eeuwen aan een energiek volk heeft geleerd.

Aan het eind van de vele werkzaamheden wordt de zegen der Goden gevraagd op het resultaat van taaien ijver en voorbeeldige samenwerking.

Gelukkig het volk dat inspanning heeft leeren kennen in den strijd om het bestaan. Voor dat volk is gewis welvaart weggelegd, indien naast ijver en goede zorg tevens de spaarzaamheid wordt betracht.

Spaarzaam is de Baliër in hooge mate, ja zijn vergaarzucht wordt wel eens als gierigheid uitgelegd.

Hoewel niet bewezen, neemt men aan dat deze spaarzaamheid in hoofdzaak samenhangt met de noodzaak veel geld te verzamelen voor de lijkverbrandingsfeesten, omdat bij deze feesten, niet zoozeer ter voldoening aan de adatsvoorschriften dan wel uit een oogpunt van ijdelheid, buitengewone pracht en praal aan den dag wordt gelegd.

Velen beweren dat een dergelijke spaarzaamheid op Bali nooit leiden kan tot kapitaalvorming, dewijl het gespaarde bij gelegenheid der heilige feesten weer versnipperd wordt tusschen zoovelen die daarvan meedeelen.

Naast het voordeel dat door deze lijkverbrandingen toch aan velen in de dorpen werk en verdiensten verschaft wordt, kan mede niet ontkend worden, dat vooral in de toekomst, als de Baliër meer en meer zijn gespaarde gelden naar de op Bali aanwezige credietbanken zal brengen in plaats van dit zooals thans in zijn woning renteloos te laten liggen, deze spaarzin van het volk een niet te verwaarloozen factor zal blijken bij de economische ontwikkeling van dit land. Door onzen invloed kan de verkwisting bij de adatsfeesten zeer wel worden tegengegaan, terwijl de spaarzin zoo noodig door andere middelen blijvend kan worden aangewakkerd.

In nauwen samenhang met dezen spaarzin staat begrijpelijk de arbeidslust van het volk, van den man vooral waar het de landbouw betreft, aangevuld in niet geringe mate door de zeldzame, ja, men kan zeggen, weergalooze ijver waarvoor de Balische vrouw bekend staat, welke eigenschappen gepaard aan een even ontwikkelden handelsgeest en aangeboren slimheid, dit volk voldoende beschermd hebben voor de practijken van uitheemsche rassen, die van de onervarenheid en onhandigheid van minder goedontwikkelde volken wel eens al te grondig misbruik hebben gemaakt.

Ook de godsdienstplichten, meer bijzonder de tempelbouw, hebben het gevoel van saamhoorigheid gevoed en versterkt, waardoor de kloven die men op Bali met zijn Hindoe-kasten zou mogen verwachten in menig opzicht overbrugd of genivelleerd zijn.

De eerste plicht voor de desabewoners, ook nu nog, is de oprichting van een godshuis, de desatempel, welke onmogelijk zou kunnen worden opgebouwd zonder de personen te vereenigen tot een zgn. sekehe, waar de onderlinge belangen omstandiglijk worden besproken, waar iedereen een gelijke stem in het kapittel heeft, waar dus de vrije democratische idee, ons Nederlanders ook zoo recht in het hart gegoten, gezond ontkiemen kan. Wie dezen drang naar vereeniging waarover straks reeds iets gezegd werd, verstandig weet te ontwikkelen en over te brengen op alle gebied zal op Bali veel, ja alles kunnen bereiken.

Want naast de waterschaps- en de desavereenigingen, het fundament van de Balische samenleving, waaruit de toekomstige zelfstandige provincie met eigen bestuur zal moeten uitgroeien en kan uitgroeien, als wij, de leiders, inderdaad ook de leiding geven zonder het Balische element te wijzigen, kennen we de oogstvereenigingen, de zeer bekende bonden van handwerkslieden, wel eens zij het niet geheel ten rechte, met de Hollandsche gilden vergeleken, voorts de tooneelvereenigingen bekend als sekehe-ardja, sekehe-ngigel en sekehe gong, waarnaast de lijkverbrandings- en bandjarvereenigingen en de bijzondere tempelvereenigingen, die eigen tempels hebben gebouwd en daarin voor hen speciale dienstens houden.

De meest bloeiende zijn wel de tooneel- en muzieksekehe, wier leden van dorp naar dorp trekken om uitvoeringen te geven. Verwonderen mag ons dit niet, omdat de Baliër door en door kunstenaar is, zonder dat op het eiland een bepaalde groep van beroepsartisten kan worden aangewezen.

In ieders bloed stroomt levendig en warm de heerlijke scheppingsdrang die niet sterven kan, zoowel in den eenvoudigen landbouwer, die in laten avond bij het zwakke schijnsel van het olielampje zijn vreugde en zijn leven in een waardeloos brokje hout snijdt, als bij den kleinen dreumes die zijn fantaisie uitjubelt in bonte ornamenten op een vergeten stuk lontarblad.

Overal leeft het, overal demonstreert zich het allesomvattende kunstgevoel, zoowel in den statigen lijkverbrandingstoren, de slanke wadah, als in de meters hooge offerpyramiden door de vrouwen kunstig opgebouwd en versierd.

Op dit gezegend eiland is de Kunst geen kunst meer, maar het eigen Leven, en geboren uit de hoogste liefde.

Wanneer wij op dat eiland iederen dag in hooge verheugenis ons verbazen, wanneer wij zien hoe zeldzaam harmonisch zij werken, hoe al hun scheppingen in overeenstemming zijn met de omgeving en de sfeer, zonder dat zij na lange studie daartoe besluiten, maar het intuitief doen, dan ervaren wij meer en meer met kunstenaars bij de gratie Gods te doen te hebben.

Hun dans is een lied en hun gang lijkt een rhytmisch gedicht, het lied van den Baliër is een zoete zang en zijn ceremonie is gebed van den aanvang tot het einde en het gebed is wijding die de ziel ontroert.

De handen opgeheven ten hemel, of wachtend liggend

in den schoot, vooruit gestoken boven de zuiverende wierookdampen en dragend een heilige bloem,—welk een uiterste devotie, waarin geen kunst maar zuivere heerlijke overgave aan de Goden die zijn gansche leven vullen!

Een gebenedijd volk, waar het een vreugde voor den mensch is te toeven, waarnaar men terugverlangt zijn leven lang, als het afscheidswoord gesproken is, een land van geluk en van welvaart, van liefde en warmte, van zonneschijn en rijke tinten, een land van schoonheid dat men nooit vergeet.

En toch niet overal volmaakte schoonheid, evenmin als licht bestaat zonder schaduw.

Want jammer genoeg neemt de vrouw nog niet de positie in, welke zij in zoo'n land zou kunnen bezitten, te wijten vooral aan sommige voorschriften uit het kastenstelsel en de in Indië algemeen verbreide polygamie, welke onvermijdelijk de plaats van de vrouw verlaagt.

Zoolang een huwelijk van een vrouw uit hooge kaste met een man van een lagere kaste gestraft kan worden met uitstooting, ja verbanning buiten het eiland en niet zelden levenslang, is een zuivere opvatting van liefde tusschen man en vrouw op Bali nog verre te zoeken.

Zoolang de man als zijn recht een tweede en meerdere vrouwen de echtelijke woning kan binnenleiden, zullen vele huwelijken volkomen mislukken, zeer ten nadeele van een onmisbaar gezinsleven, omdat de vrouw, hoewel opgevoed in die spheer, bekend met de landsgebruiken, die vernedering niet dragen kan.

En zoolang geen innig gezinsleven bestaat zal zelfs aan de eenvoudigste eischen, gesteld aan de opvoeding der kinderen in het algemeen en de dochters in het bijzonder, niet voldaan kunnen worden. Wij mogen evenwel verwachten dat de Baliër in dezen zijn weg in stijgende lijn vinden zal. Hoe heeft hij niet in tien jaren tijd volkomen gebroken met een voorheen zeer ernstig opiumeuvel, zoodat heden onder het jongere geslacht geen enkele opiumschuiver meer voorkomt en het opiumverbruik dus geen ongunstigen invloed meer op de bevolking uitoefenen kan.

Even zoo zeker mogen we voorspellen dat het kwaad der hanengevechten, waarbij groote sommen en veel geluk werden verspeeld, onder wijze leiding van het Binnenlandsch Bestuur meer en meer zal verdwijnen.

Zouden wij dan ook niet mogen verwachten dat binnen korten tijd de positie der vrouw en de opvoeding van het jonge geslacht naar hoogere banen zal kunnen worden opgeheven, wanneer daarvoor eens de oogen van dit leergierige en voor leiding zoo gevoelige volk geopend zijn?

Zoover zal het zeker eens komen; meer nog dan nu zal de glans en heerlijkheid van dit juweel aan de kroon van Indië verhoogd worden. Lieflijker dan voorheen zal in de toekomst de gamelan in de stilte der dorpen worden gehoord, uitnoodigend tot een feest, zooals het heele leven van den Baliër een feest lijkt, een extase van rijkelijk vloeiende levensvreugde, van dankbaarheid en hulde vooral aan de Goden, die van de toppen der blauwe bergen neerzien op hun schepping en op de menschheid, die daar in al haar zwoegen en zorgen, in vreugde en leed, met de alles doordringende godsdienstigheid de Wakers van het land rijkelijk vereert met hare offeranden, en in de tempels in haar dankgebed en met haar ceremoniën.

Schrijdt de geschiedenis voort zooals zij gaat, geleidelijk zonder wreede schokken, zoodat welvaart en ontwikkeling in harmonie met het leven bloeien en groeien kunnen, dan zal de Baliër, gebenedijd mensch op een driewerf gezegend eiland, eenmaal een krachtige kern vormen van het Indische volk, een flonkerende ster aan het firmament en het land zal zijn en blijven een bloeiende provincie in dit groote rijk van Zon en Licht.

P. de K. A.

UIT BORNEO'S BINNENLAND.

Borneo, ja, het is nog wel vrij onbelangrijk, maar het dient genoemd te worden in het Jubileumboek, men kan het op een na grootste eiland der aarde zoo maar niet over het hoofd zien.

En bovendien, er is ook daar in de afgeloopen 25 jaar, zoowel door het handjevol in dienst van Hare Majesteit, als door het schaarsche particulier initiatief hard en vaak met inspanning van de uiterste krachten gewerkt. Ook daar is in de reeds gepacificeerde kuststreken veel verbeterd en tot stand gebracht, terwijl in het verre binnenland orde en rust werd geschapen.

Ondanks de tropenhitte, drukkende eenzaamheid, malaria en beri-beri arbeidde de particulier in de kuststreken voort en drong de „Compenie" van alle zijden over de stroomversnellingen en langs slechte boschpaadjes naar het centrum, nam de gesnelde koppen in beslag, strafte de schuldigen en schiep in die afgelegen streken een rustiger toestand.

Voor het laatste is wel het vestigen van de bestuurszetel Long Nawang, te midden van de Kenja-Dajaks het meest teekenend (1910).

Het was in dien tijd willen, durven en kunnen!

Jammer, dat het niet mogelijk is om menschen, dagelijks gewend aan droge kleeding, boterhammen en een bed, een idee van zoo iets te geven. Misschien helpt de mededeeling, dat men deze post bereikt door 1 à 3 maanden van de ontschepingsplaats te reizen per uitgeholden boomstam en te voet. Een maand, als men veine heeft en niet wegens hoog water vòòr of tusschen de stroomversnellingen opgehouden wordt; drie maanden, als het tegenloopt.

Van die post uit wordt dan bestuurd en worden maan=denlange tournees en patrouilles gemaakt.

Ook het particulier initiatief had en heeft het nog zeer moeilijk op dit eiland. Hoewel dichter aan de kust en groote rivieren blijvend, leed het, dikwijls ondanks de uiterste krachtsinspanning, échec op échec. Land=, mijnbouw= en handels=ondernemingen werkten meest met verlies of liquideerden soms nog voor eigen=lijk gewerkt was, omdat bij nader onderzoek de om=standigheden — ziekte van het personeel, moeilijke con=trôle op het beheer, enz. — toch te zwaar bleken te zijn.

Typeerend hiervoor is een antwoord van een Engelsch promotor op mijn vraag in 1912 of Londen niet meer kapitaal in Nederlandsch Borneo wilde steken.

„Ik durf den naam „Borneo" daar niet te noemen; ze zeggen, dat als ze geld in zee gooien, ze een plomp hooren en kringetjes zien, doch als ze het in Borneo steken, hooren of zien ze nooit meer iets".

Doch ook de particulier heeft volgehouden en in het afgeloopen tijdperk is het gelukt zoowel petroleum=maatschappijen als bankfilialen, een paar handels=lichamen en zelfs enkele landbouwondernemingen tot bloei te brengen.

Over land en volk kunnen we niet uitvoerig zijn. In dit gebied met allerlei terreinvormen en een oppervlakte van 17 maal Nederland (inclusief Britsch Borneo 23 maal), leven zooveel stammen en stammetjes, allen met verschillende zeden en gewoonten, dat een detail=beschrijving een bibliotheek zou vullen.

Laten we over de Maleische bevolking in den moeras=sigen benedenloop van de rivieren heenstappen (deze schrede zal ongeveer 180 K. M. moeten zijn), omdat die reeds langer bekend is en liever een enkelen greep doen in het centrale gedeelte, dat hoofdzakelijk in de laatste kwart eeuw werd opengelegd.

Gaat even mee de Koetei= of Mahakamrivier op naar de stammen van de Bahau=Dajaks.

In 1909 stelde een opdracht, om aldaar roeiers voor een expeditie op Nieuw=Guinea aan te werven, mij in de gelegenheid dat gebied te bereizen.

Juist uit een gedeelte van Atjeh komende, waar nog met zwaar gewapend geleide gereisd moest worden, deed het vreemd aan hier met eenige Maleische bosch=productzoekers naar binnen te kunnen trekken en wel naar een streek pas 12 jaar geleden voor het eerst door een Europeaan (Dr. A. W. NIEUWENHUIS) bezocht en gelegen op een maand reizen van de naaste post, Long=Iram [1]).

Kon tot daar nog per rivierstoomertje gereisd worden, verder ging het per prauw i.c. een uitgeholde boomstam, met verhoogde boorden van dunne plankjes om in de stroomversnellingen de grootste hoeveelheid van het binnenklotsende water te keeren.

Na eenige dagen verandert de eentonigheid van zwaar begroeide vlakke oevers en vangt het heuvelterrein aan, dat weer vrij spoedig overgaat in een rotsgebergte waar=door de rivier zich een van natuurschoon schitterend bed heeft uitgeschuurd; daar vangen de groote moeilijk=heden voor den reiziger pas aan.

Een reeks stroomversnellingen, de een alleen te ne=men met gunstigen waterstand, de ander zoo woest, dat ten allen tijde ontladen en goederen en prauw over den rotsoever naar boven gesleept moeten worden. Ook is het onmogelijk om de prauw achter te laten en te voet verder tegaan, geen enkel paadje of spoor voert het binnenland in, zoodat men eerst na weken lang kappen de plaats van bestemming zou bereiken. Dragende kan men ook niet zooveel last per man meenemen als varende, de mondvoorraad zou, voordat het doel bereikt werd reeds lang opgeteerd zijn. Daarbij komt nog, dat eenvoudig slaap= en tentmateriaal, doch vooral veel ruilartikelen meegenomen dienen te worden. Daar in het centrum kon men zelfs voor den mooist klinkenden rijksdaalder geen rijst en andere levensmiddelen koo=pen, terwijl de poging om lieden van daar mede te krijgen naar Nieuw=Guinea, zeker slechts kon geluk=ken, als ruime geschenken aan zout, tabak, sieraden, medicijnen, enz. werden meegebracht.

Als het niet tegenloopt, is echter genoemde reeks hindernissen na eenige dagen worstelen overwonnen en kan weer meer sprake zijn van varen, al gaat het verderop ook nog steeds moeilijk tegen den fellen stroom op.

In de enkele Dajakdorpen, die gepasseerd werden, was reeds met hoofden en bevolking het plan besproken dat een 60=tal jonge kerels voor een jaar tegen rijke be=looning mee zouden trekken naar een ver land, om al=daar de Compenie te helpen over stroomversnellingen naar binnen te dringen.

Het zou niet gaan. Onze kennismaking was te kort, hun een idee geven van onzen reis naar Nieuw=Guinea en het verdere doel onmogelijk, de geheele opzet voor hen te fantastisch.

Toen de Kajanstam bereikt werd, besloot ik daar langer te blijven, omdat zij door het oponthoud van Dr. NIEUWENHUYS meer gewend moesten zijn aan Europe=anen. Een tiental dagen werd door het verleenen van geneeskundige hulp, gezamenlijk roeien, jagen en vis=schen, zooveel mogelijk omgang gezocht en door een tolk telkens medegedeeld, dat het toch flauw was, dat ze niet meedurfden, dat de Compenie hen toch ook, waar mogelijk, hielp en goed beloonde en dat zij nu onze machtige Vorstin, die geen goede prauwen en roeiers had, in den steek zouden laten.

Langzamerhand ontstond er meer belangstelling voor de zaak waar het om ging. Er werd reeds geinfor=meerd of het waar was, dat hun rivier eindigde in een grooten waterval, waaronder geen grond meer was. Op mijn geruststellend verhaal en mededeeling, dat we aan

1) Eigenlijk was de eerste Europeesche reiziger in bedoelde streek Georg Müller, oud=officier uit de legers van Napoleon I, die in N.I. dienst een doorsteek trachtte te maken, doch ver=moord werd, waarbij zijne aanteekeningen verloren gingen.

het eind van den stroom verder zouden gaan in een prauw zoolang als het dorp en zoo breed als hun rivier, kreeg ik echter weer den moeilijken vraag te beantwoorden, waar de boomstammen groeiden om zoo'n vaartuig uit te kappen.

Maar ten slotte gelukte het. Nadat door verschillende samen gemaakte jachttochten een zekere band was ontstaan, kwam op een avond, terwijl ik vrij somber op mijn veldbed zat, een oud, verschrompeld mannetje bij me:

„Ik ga mee !"

„Jij alleen ?"

„Desnoods!"

Daar zat je. De geweldige moeilijkheden, die op Guinea te overwinnen zouden zijn, flitsten door mijn brein. Gelukkig kon ik een hoonlach inhouden, klopte op zijn schouder en verheugde hem met een hand glaskralen, twee handen zout en een pak tabak.

Den volgenden dag was er reeds meer belangstelling. De jongelieden schaamden zich tegenover mijn stokouden vriend en werden door de meisjes opgepord om ook kralen te verdienen. Een week later had ik reeds 60 stevige knapen bij elkaar; de oude werd hun hoofdman.

Zooals ik bij een later verblijf onder dezen stam vernam, hadden de achtergeblevenen de vaste overtuiging, dat de zestig hun leven gingen offeren voor de Kompenie.

Dit is wel een der eerste blijken van vertrouwen geweest, dat het primitieve en kinderlijke volk van Borneo's binnenlanden in onze leiding en steun heeft leeren stellen. Zijn vertrouwen is niet beschaamd: met inspanning van onze beste krachten is de kring van onzen invloed daar uitgebreid en steeds meer kan het welzijn der bevolking door ons behartigd worden.

J. E. B.

DE BEVOLKING VAN CELEBES.

Er is geen deel van den Indischen Archipel aan te wijzen, waar de invloed van ons dadenrijk bestuursbeleid der laatste vijf en twintig jaren zoo ingrijpend, zoo hervormend is geweest als in Celebes, in het bijzonder Zuid-, Midden- en Oost-Celebes, tezamen het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden vormend. Zoo ingrijpend — en zoo zegenrijk! Want de totale ommekeer, zoowel in de bestuurs-uitoefening als in de maatschappelijke en economische toestanden, hier in dat korte tijdsverloop voltrokken, heeft dit uitgestrekte land, ruim vier maal zoo groot als Nederland, met zijne bevolking van twee millioen zielen, te voorschijn gerukt uit de duisternis der vrijwel volslagen onbekendheid waarin het verkeerde, en het gesteld in het volle licht van vooruitgang en beschaving.

In 1898 vormde het grillig gevormde eiland nog een bijna geheel witte vlek op de Indische landkaart. Alleen de Minahassa op het Noordelijk schiereiland stond reeds sinds vele jaren onder ons intensief bestuur en had daardoor een groote mate van ontwikkeling bereikt, waartegen te schriller de toestand van achterlijkheid afstak, welke in bijna het gansche overige deel heerschte. Ons oppergezag was daar slechts een fictie; onze invloed nihil. Alleen in het uiterste hoekje van het Zuidwestelijke schiereiland was dat anders; daar lag de hoofdplaats Makasser, reeds sinds Speelman het centrum van ons gezag in deze landen. Zoowel langs de West- en Zuidkust als langs de Oostkust van dit schiereiland strekte zich vandaar onze gezagsrayon uit; ter Westkust tot de grens van het leenvorstendom Tanete, op ongeveer 70 K. M. ten N. van Makasser; ter Oostkust tot de monding der Tangga-rivier, welke op ongeveer even grooten afstand ten N. van Boeloekoemba — onze uiterste bestuurspost aan de Zuidkust — de grens met het leenvorstendom Boni vormde. Zoo werd dus een landschap van ongeveer 70 op 100 K. M. door ons gebied omvat, doch niet eens geheel door ons bestuurd. Want de kern ervan werd weder gevormd door het leenvorstendom Goa, dat zijn grenzen uitstrekte tot dicht bij de kust op eenige kilometers ten Z. van Makasser, zelfs tot de zee, waardoor het gouvernementsgebied in twee niet-samenhangende deelen werd gescheiden, ieder slechts gevormd door een smalle strook van twee tot ongeveer dertig kilometers breed. Die kustzoom — en een kleine eilandengroep in het verlengde van Zuid-Celebes — was dus alles, waar ons feitelijk gezag iets te beteekenen had; heel de rest van het uitgestrekte Gouvernement, ruim 120.000 K.M^2, was daaraan onttrokken. Wel hadden wij er door kostbare en bloedige expedities voor gezorgd, met het oog op mogelijke internationale verwikkelingen, dat onze opperhoogheid tenminste in naam door de talrijke Celebes-potentaatjes erkend was geworden, doch de tijdelijke macht, welke die expedities ons in hunne gebieden verschafte, hadden we, onder den invloed der politiek van strikte onthouding, telkens weer snel losgelaten. Een optreden, dat door onze „vasallen" beschouwd werd als een bewijs onzer onmacht, wat hen er natuurlijk toe bracht, om zich in het geheel niet om den leenheer te bekommeren.

Die toestand van uiterste machteloosheid bestond nog in het begin van deze eeuw. De ons leenroerige landen waren voor het grootste deel voor ons niet-toegankelijk; ja, wanneer ambtenaren zich van Makasser over land wilden begeven naar het Zuidelijke Gouvernementsgebied, waartoe zij over een afstand van eenige kilometers Goa's grondgebied moesten doortrekken, was daartoe eerst de welwillende toestemming van den leenvorst van Goa noodig. Terwijl het zelfs in 1903 nog kon voorkomen dat aan de SARASIN's op hun ontdekkingsreis naar Centraal-Celebes door den vorst van Enrekang het

doortrekken van dat landschapje eenvoudig geweigerd werd, ondanks de vertoogen van den Gouverneur!

Gelukkig heeft de nieuwe politiek van intensiever bestuursbemoeienis, welke sedert het begin van deze eeuw in den ganschen Archipel tot krachtige uiting kwam, ook aan deze beschamende verhoudingen snel en goed een einde gemaakt. De onwil van den vorst van Boni om zijne verplichtingen als leenman na te komen, deed den bom barsten, zoodat in 1905 een expeditie-corps op zijne kusten landde, dat in zeer korten tijd het geheele vorstendom onderwierp. Tijdens deze krijgstocht bleken ook de overige zelfstandige of aan den machtigen Bonier leenroerige vorsten zich aan ons gezag te willen onttrekken, zoodat ook zij weldra de nieuwe kracht van ons bewind moesten ondervinden. Zoo breidde de Boni-expeditie zich uit tot een Celebes-expeditie, waardoor in korten tijd het gansche eiland werd onderworpen en onze macht overal werd gevestigd.

Doch ditmaal niet om ons na de gezagserkenning weer even wars te toonen van straffe gezagshandhaving. Waar wij, vaak na zwaren strijd, wisten binnen te dringen, bleef het gezag in onze handen, werd het bestuur krachtig georganiseerd, orde en rust geschapen. En tot in de verste uithoeken van het uitgestrekte eiland drongen wij door; in korten tijd werden de dichte sluiers opgeheven, welke deze streken tot dusverre voor het oog van den Westerling verborgen, zoodat na enkele jaren zelfs de woeste bergstreken van Midden-Celebes en de donkere oerwouden op het Oostelijk schiereiland geheel voor ons open lagen.

Een onmiddellijk en zeer ingrijpend gevolg van ons optreden was de vestiging van een krachtige bestuursorganisatie, welke deels in de plaats kwam van, deels de leiding nam boven de vroegere vorsten en grooten. In beginsel werd hierbij getracht, de nieuwe bestuursinrichting zooveel mogelijk te bouwen op de bestaande verhoudingen en dus het oude vorstenbestuur — maar thans onder strenge leiding van onze ambtenaren — te handhaven. Alleen in Goa werd dit beginsel niet toegepast; hier bleek het noodzakelijk niet alleen het oude vorstenhuis, doch ook al zijne rijksgrooten geheel te elimineeren. De uitbuiting der bevolking door den vorst en zijne familieleden had hier dan ook wel de uiterste grenzen bereikt, terwijl de adel zich ontwikkeld had tot een waar roofridderschap, waarvan de uitroeiing ons, na de onderwerping van dit gebied, nog jarenlang groote zorgen heeft gebaard. Van de heerschende klasse was hier niets te verwachten voor het vestigen van een goed inheemsch bestuur onder onze leiding, zoodat Goa, dat toch een enclave vormde temidden van ons Gouvernementsgebied, op enkele kleine landschappen na onder rechtstreeksch bestuur kwam.

Overal elders werd het zelfbestuur gehandhaafd onder leiding van Europeesche bestuursambtenaren. In het algemeen wordt dit uitgeoefend door den vroegeren vorst gezamenlijk met een rijksraad, meestal hadat geheeten, samengesteld uit de voornaamste hoofden der onderhoorige landschappen. In enkele zelfbesturen—o.a. in Boni—moest echter het vroegere vorstenhuis geheel op zijde gesteld worden, daar het geen elementen bleek te bevatten, welk een goede bestuursuitoefening konden waarborgen.

Overal werd de verhouding tusschen het Gouvernement en deze nieuwe zelfbesturen geregeld op den voet der „Korte Verklaring", waardoor aan ons gezag de grootst mogelijke mate van invloed, zoo onmisbaar voor het scheppen van geregelde toestanden, werd gewaarborgd. Alleen het landschapje Tanete, waar de oude vorstin zich steeds een getrouw vasal van Nederland had betoond, bleef nog eenige jaren als leenvorstendom erkend op de basis van een afzonderlijk „Contract"; pas na haar dood werd ook hier van de opvolgster de onderteekening der Korte Verklaring geëischt.

Verwonderlijk snel was deze groote ommekeer in het bestuur overal voltrokken, dank zij het ontzag, dat ons krachtig gewapend optreden had gevestigd. Een bijzonder gunstige factor hierbij was ook de eigenaardige opvatting der bevolking omtrent de uitoefening van de vorstelijke macht. Deze toch was volgens het algemeen volksbegrip ten nauwste verbonden aan de rijksornamenten—gaoekang (Mak.) of aradjaäng (Boeg.) — welke afkomstig heeten te zijn van den uit den hemel nedergedaalden stichter van het rijkje, waarbij vaak in latere tijden nog andere voorwerpen van bijzondere mystieke beteekenis waren gevoegd. De vorsten waren dus niet anders dan de wereldlijke vertegenwoordigers dier „tomanoeroeng"; het feitelijk bezit der rijksornamenten, waarin de mystieke macht dier hemelingen geconcentreerd was, was onmisbaar voor de erkenning van hun rechten. Zoolang zij, in hun verzet tegen het Gouvernement, nog door het bezit dier ornamenten de dragers van het wereldlijk gezag bleven in de oogen der bevolking, konden zij ook op haar vasten steun rekenen; pas toen de meeste rijksornamenten — en daarmede het recht op wereldlijk gezag — in onze handen waren gekomen, was het verzet weldra gebroken. De aloude eerbied der bevolking voor de vroegere vorsten en hoogen adel bleef echter nog sterk leven in het hart van het volk; voor een groot deel sproot deze devotie voort uit hunne onderstelde afstamming van die hemelingen, welke hen omringde met den nimbus van goddelijke afkomst. Nog geruimen tijd wisten zij daarvan gebruik te maken om nu hier, dan daar een plotseling oplaaiend, plaatselijk verzet uit te lokken en hun vroeger roofridderbestaan voort te zetten; het heeft ons bestuur groote inspanning gekost, om deze laatste overblijfselen der vroegere toestanden geheel uit te roeien, waarbij menige aanzienlijke met verbanning moest worden gestraft. Ten langen leste, toen de verzetspartij leerde inzien dat de „Kompanie" niet langer met zich liet spelen, heeft ook zij zich leeren schikken; thans is die groote eerbied vaak een factor ten gunste van de goede ontwikkeling van het land, omdat nu, door de tusschenkomst der voorname hoofden,

menige ingrijpende bestuursmaatregel zonder moeilijk=heden ten uitvoer kan worden gebracht.

Ongeveer vijftien jaren zijn voorbijgegaan, sedert de=ze vestiging van ons gezag plaats kon vinden. Voor de=genen, die het land leerden kennen tijdens of onmiddel=lijk na die krachtige penetratie, is de in den loop dier vijftien jaren bewerkstelligde verandering inderdaad iets wonderbaarlijks!

Toen troffen we allerwege een bevolking aan, die tot het uiterste onderdrukt was door een oppermachtigen adelstand. De onderlinge strijd tusschen de vorsten was niet van de lucht; in verband hiermede tierde de slaven=handel welig, terwijl ook de bewoners van het eigen land als niet veel meer dan slaven werden beschouwd en be=handeld. Gebrek en armoede heerschte allerwege; voor den minderen man bestond geen veiligheid, noch van lijf, noch van bezit. Vrouw en dochter, vee of sawah — wat ook de begeerte van den heerscher opwekte — het werd zijn eigendom, en de ongelukkige eigenaar mocht zich gelukkig achten, als hijzelf er het veege leven af=bracht! Handel noch verkeer was mogelijk, daar ieder zelfstandig landschapje de willekeurigste heffingen deed van het doortrekkend verkeer. Wegen bestonden er, practisch gesproken, niet in heel het uitgestrekte gebied. Alleen het kleine stukje gouvernementsgebied was door=sneden door den, een paar honderd palen langen post=weg langs de kust; overal elders vond men hoogstens wat voet= en paardepaden, die steil opklommen tegen de hooge bergflanken en in den drogen tijd slechts moeilijk, in den regentijd in het geheel niet begaanbaar waren. De landbouw stond over het algemeen op zeer lagen trap; in sommige streken was de rijstbouw nog onbekend terwijl zij in de vlakten geheel van regen afhankelijk was. Wel trof men in de bergstreken een vrij uitgebreide koffiecultuur aan, doch de oude aanplant werd sterk verwaarloosd, terwijl de bevolking nieuwe aanplant schuwde, daar de vruchten dier inspanning haar toch weer werden ontroofd. De rechtspraak der vorsten was wel gebaseerd op een uitgebreide adat=wetgeving, welke vaak getuigt van ontwikkeling en maatschappelijk in=zicht (o.a. de bekende „scheepvaartwetboeken" van Wadjo), doch ze werd op de willekeurigste wijze uitge=oefend ten bate der hoogere standen. Het z.g. „gods=oordeel" vond overal nog ruime toepassing, terwijl ook de bloedwraak allerwege nog als goed recht erkend werd. Daar het „koop" huwelijk, behalve een scherpe afscheiding der standen, ook het eischen van een hoogen bruidschat als koopsom voor het meisje tot regel maakte, vond het oude schakings= of roofhuwelijk nog ruime toepassing, met — als gevolg daarvan — een voortduren=de uitoefening van die vendetta over en weer, zoodat het land steeds geteisterd werd door tallooze bloedige familie=veeten.

In de Boegineesche en Makassaarsche landen had de Islam wel reeds sinds een paar eeuwen ingang gevonden, doch onder dat vernis leefden de aloude animistische en prae=animistische levensopvattingen nog krachtig voort. Onder de Toradja's in de binnenlanden van Mid=den= en Oost=Celebes had de leer van Moehammed nog geen aanhang gevonden; zij waren animisten gebleven, zoodat onder hen de met die levensbeschouwing samen=hangende gebruiken als koppensnellen, doodenoffers en heksenmoorden nog talrijke slachtoffers eischten. Wel hadden eenige zendelingen het nog voor de komst der „Kompanie" gewaagd zich blijvend onder hen te ves=tigen, doch hun geestelijken invloed bleef slechts gering. Met diepen eerbied moeten hier de namen genoemd wor=den van de twee zendings=pioniers ADRIANI en KRUYT, die vele jaren lang onder de Toradja's vertoefden, hun liefde wisten te winnen, en door hun opofferenden arbeid zoowel aan het volk als aan bestuur en weten=schap onschatbare diensten hebben bewezen.

Zoo was de toestand in bijna geheel Celebes tot voor betrekkelijk weinige jaren. En thàns? Groote wegen doorkruisen het geheele eiland. Van Makasser uit gaan in Noordelijke en Zuidelijke richting uitgestrekte heir=banen met flinke bruggen over de talrijke rivieren. Langs de Westkust voert de auto den reiziger thans voorbij Paré=Paré, over de machtige Saadang=rivier, tot ver in de Mandarsche landschappen, voorbij Madjene. Naar het Zuiden gaat de postweg langs de kust door Goa en het oude Gouvernementsgebied naar Boni; vandaar langs het uitgestrekte Tempemeer door het wilde heu=velland van Zuid=Loewoe naar Palopo, om zich dan langs de Noordkust van den Boni=golf om te buigen naar Ma=lili, zoodat binnen afzienbaren tijd de door de SARASIN's ontdekte Towoeti= en Matanameren per auto bereik=baar zullen zijn! Tusschen deze twee slagaderen van het verkeer zijn groote verbindingswegen in aanleg of reeds geheel gereed; van Paré=Paré voert de auto ons dwars door het land naar Pampanoea en Watampone, aan de oostzijde van het schiereiland; van Maros gaat een schit=terend aangelegde weg door het woeste kalkgebergte naar de groote centrale vlakte der Walanaë en vandaar naar Watampone, terwijl in het Zuiden een weg in aanleg is, die Makasser verbinden zal met Sindjai, dwars over de hooge flanken van den majestueuzen Lompo=Batang, den machtigen uitgedoofden vulkaan, die gansch Zuid=Celebes overheerscht.

Tot diep in de berglandschappen der Toradja's voe=ren uitstekende, deels voor rijtuigen begaanbare wegen, die geleidelijk tot autowegen worden omgebouwd, ter=wijl ook elders de verschillende bestuursposten de uit=gangspunten vormen voor tal van paden en wegen, wel=ke het tot voor kort nog geheel afgesloten gebied in alle richtingen doorkruisen. Zelfs de trein heeft reeds haar intrede op het eiland gedaan; een kort traject, van Ma=kasser in zuidelijke richting naar Takalar, is thans open=gesteld, terwijl de aanleg in Noordelijke richting in voor=bereiding is en er plannen bestaan om den ijzeren baan tot Boni uit te breiden, zoodra de economische omstan=digheden daarvoor gunstiger zijn geworden.

Ook het telefoonnet heeft groote uitbreiding gekregen; de draad verbindt thans vrijwel alle bestuursposten onderling en met Makassar, wat ook den handel zeer ten goede komt.

Zeer belangrijk is de invloed van het nieuwe régime op de maatschappelijke toestanden. Een streng, doch rechtvaardig bestuur trad overal in de plaats van het corruptie en vexeerende vorstenbewind; de belangen der bevolking werden hoofdzaak; de vroegere despootjes moesten dit onder den drang van onze ambtenaren leeren inzien en daarnaar handelen.

Het onderwijs heeft zeer groote uitbreiding verworven; op verschillende bestuursposten zijn gouvernements- en landschapsscholen gesticht, terwijl tot ver in het binnenland talrijke volksschooltjes op aandrang der bevolking zijn opgericht. De sanitaire verzorging der bevolking heeft mede verbetering ondergaan, in het bijzonder dank zij de militaire bezettingen, waarvan de medische dienst tevens in het belang der bevolking werkzaam was, terwijl later de landschapskassen aan de bevordering van dit groote volksbelang zijn dienstbaar gemaakt. Vooral ten opzichte der koepok-inenting, cholera-bestrijding en in den laatsten tijd ook de framboesia-bestrijding is veel bereikt. Toch moet in dit opzicht nog zeer veel geschieden; in uitgestrekte streken is de bevolking te dien aanzien nog geheel aan haar lot overgelaten, of aangewezen op de hulp van bestuursambtenaren en zendelingen. Het verzwakken der animistische begrippen zal de bevolking geleidelijk ook toegankelijker maken voor onze hygiënische maatregelen, wat steeds duidelijker merkbaar wordt.

Onder de heidensche Toradja's heeft de zending, op het voetspoor van ADRIANI en KRUYT, een dankbaar arbeidsveld gevonden; zoowel op religieus als op sociaal gebied kunnen de hier thans werkzame zendingscorporaties (Zendingsgenootschap, Zendingsvereeniging, Geref. Zendingsbond en Leger des Heils) na langen en moeilijken voorarbeid thans op uitstekende resultaten wijzen.

Een strenge adat-rechtspraak, onder leiding van het Europeesch bestuur, geeft veiligheid van lijf en bezit; daardoor is bij de bevolking langzamerhand meer neiging ontwaakt om door eigen inspanning welvaart te verwerven, te meer omdat de nieuwe toestanden nieuwe behoeften hebben geschapen, waaraan alleen door meerdeze inkomsten kan worden voldaan, zoodat er bij het volk steeds meer belangstelling voor zijne economische hulpbronnen ontstaat.

De teelt van voedings- en handelsgewassen nam sterk toe; zelfs de tot voor weinige jaren nog vrijwel zwervende bewoners van het Oostelijk schiereiland, die leefden van wat het bosch opleverde, hebben zich thans als vaste landbouwers gevestigd. In de uitgestrekte sawah-gebieden der kustvlakten van het Westelijk schiereiland, welke geheel van den regenval afhankelijk waren, zijn deels door het Gouvernement, deels door de landschapskassen belangrijke irrigatiewerken aangelegd, terwijl de primitieve bevloeiingswerkjes der bevolking van de bergstreken allerwege verbeterd en uitgebreid konden worden.

De koffiecultuur, welke door de vexaties der vorsten vrijwel geheel ten doode scheen opgeschreven, heeft nieuw leven en groote uitbreiding verkregen, omdat de planters weten, dat ze nu de voordeelen ervan zelf zullen genieten. De klapperaanplant omvat uitgestrekte arealen; de maïs-cultuur neemt hand over hand toe.

Ook het Europeesche initiatief heeft zich bij de economische ontwikkeling van Celebes niet onbetuigd gelaten. Talrijke ondernemingen, vooral voor klappercultuur en rubber, zijn daar thans werkzaam, grootendeels met behulp van vrije werkkrachten uit de bevolking; terwijl een veel uitgestrekter gebied reeds in concessie werd uitgegeven. In verband hiermede moet gewezen worden op de olie-fabricatie, waarvoor te Makassar groote installaties werden opgericht. Een kapitaalkrachtig concern heeft concessie verkregen voor de exploitatie van een stikstoffabriek, waarvoor een waterkrachtswerk van bijzonder groote capaciteit opgericht wordt in het kalkgebergte ten N. O. van Pare-Pare. De ontdekking der uitgestrekte ijzerertslagen nabij de Towoeti- en Matana-meren wekte de illusie, dat daar, aan de Noordzijde van de Boni-golf, een industrie-centrum van zeer groote beteekenis zou ontstaan. De resultaten der onderzoekingen schijnen echter een dergelijke hoop niet te rechtvaardigen, hoewel de plannen voor bescheidener exploitatie dier ertslagen nog niet geheel zijn opgegeven.

Uit dit alles blijkt wel, hoe buitengewoon groot de invloed van onze vestiging voor de sociale en economische ontwikkeling van dit land is geweest. Uitgebreide statistieken, welke dien vooruitgang met wiskunstige zekerheid in een cijferbeeld weergeven, zijn in dit vluchtige overzicht niet op hun plaats; toch kunnen enkele getallen ook hier duidelijker dan vele woorden spreken van de zegeningen, door het geordende bestuur over het land verspreid. Het best blijkt dit uit de vergelijking tusschen de invoer- en uitvoerwaarden van dit gewest over de jaren 1898, 1910 en 1921, welke als het ware drie phasen typeeren: die van het donkere verleden, van het begin der ontwaking en van de tegenwoordige ontwikkeling. Zoo had de invoer in 1898 een waarde van 5.4 millioen gulden, in 1910 van 7.6 millioen en in 1921 van 30.7 millioen, terwijl de uitvoerwaarde dierzelfde jaren resp. bedroeg 6.6 millioen, 21.7 millioen en 32,6 millioen gulden! In vijf en twintig jaren tijds werd de handelsomzet van het land dus bijna verzesvoudigd, hetgeen — gelet op de vrij geringe Europeesche bevolking — vrijwel geheel verband houdt met de toenemende economische ontwikkeling van de bevolking zelf.

Dat deze sterk groeiende welvaart ook den aard van het volk heeft doen veranderen, spreekt vanzelf. Het heeft de waarde van orde en van een streng, doch rechtvaardig gezag leeren begrijpen; het begint steeds meer in te zien, dat werken niet vernederend is voor den vrij-

en mensch, doch hem kan verheffen boven dengeen, die indolentie en ongebondenheid hoogste levensvreugde acht. Makassaren en Boegineezen, van oudsher steeds beschouwd als tuchtelooze, roof= en moordzieke rassen, zonder eenig begrip van goede orde, hebben zich thans doen kennen als rustige onderdanen, van goede begaafd= heid, niet van energie ontbloot en vatbaar voor een ge= leidelijke ontwikkeling. De Toradja, tot dusverre slechts bekend als een der meest primitieve bewoners van dezen Archipel, blijkt iemand te zijn met zeer goede verstan= delijke vermogens, werkelijken kunstzin en een leven= digen drang naar verdere ontwikkeling, zoodat velen voor hem een snelle evolutie verwachten, welke hem zal voeren op het peil der, eveneens door de Zending tot de beschaving gebrachte, Menadoneezen en Amboneezen. Hoewel al deze volken een bijzondere gehechtheid too= nen aan hunne oude gebruiken en opvattingen, blijkt deze eigenschap volstrekt niet belemmerend te werken op hunne verdere ontwikkeling, mits deze geleid wordt door verstandige, bezadigde kenners van het volk, wel= ke de eischen van den nieuwen tijd weten door te voeren, rekening houdende met den zoo geëerbiedigden adat. Op deze wijze toegepast, zal de invloed der Wes= tersche beschaving rustig kunnen inwerken op het volk, zonder daarbij in botsing te komen met het volkseigen. Nu reeds is veel eigenaardigs en belangwekkends ver= dwenen van wat niet meer strookte met de noodzakelijke hervorming. Voor de wetenschap gaat dit proces wel= licht te snel; veel van wat daar leefde in het volk, zou voor de ethnologie en sociologie van buitengewone waarde zijn geweest, doch verdween voordat de bestudeering er van kon plaats hebben. Zoo werden in het gebergte van Zuid=Celebes, in de eerste jaren na onze komst, nog verspreide, zeer geïsoleerd wonende volksgroepen ge= vonden, die zich geheel vrij hadden weten te houden van den invloed van het opdringende Mohammedanisme en trouw waren gebleven aan de voor=islamitische op= vattingen en gebruiken, welke duidelijke Hindoeïstische kenmerken vertoonden. Hun tot dusverre met kracht gehandhaafde afzondering werd verbroken — en nu reeds, nauwelijks tien jaren nadat we voor het eerst hier= van kennis hadden gekregen, zijn deze „Patoentoengs" bijna geheel verdwenen, opgelost in de omringende be= volking, zonder dat hunne belangwekkende gewoonten en overleveringen nauwkeurig bestudeerd konden worden.

De oude, technisch zeer belangwekkende scheepsbouw, welke in verschillende streken van het eiland werd uit= geoefend, is door de nieuwe verkeersmogelijkheden bijna geheel ten onder gegaan; als uiting eener zich zelfstandig ontwikkeld hebbende volks=industrie heeft hij reeds alle beteekenis verloren. De invoer van Europeesche nijver= heids=artikelen heeft de, van veel kunstzin getuigende weef= en vlechtkunst ten onder doen gaan; de vernedering der verschillende vorstelijke families maakte een einde aan andere bewonderenswaardige uitingen van inheem= sche kunstnijverheid. De Toradja's die uitmunten als bruggen en huizenbouwers, waarbij zij tevens van bij= zondere kunstvaardigheid blijk gaven, voelen den drang om op dit gebied het beste te geven, niet meer; ook hun fraaie ikat=weverij wordt nog slechts op zeer enkele plaatsen beoefend.

Zoo is er meer, veel meer verdwenen, wat de belang= stellende in deze uitingen van den volksziel gaarne behou= den en ontwikkeld had; het is de onvermijdelijke schaduw, welke het krachtig licht der beschaving in het veld der ontwikkeling te voorschijn roept. Doch gering zijn deze nadeelen tegenover de groote weldaden, welke het moderne bestuur van dit land heeft weten te brengen; weldaden, zoo zegenrijk voor land en volk, dat zij de trots rechtvaardigen van Nederland, dat in zoo korten tijd zijn koloniale taak zoo wist te volbrengen! Een warm gevoeld woord van hulde komt daarom toe aan den bestuursamb= tenaar, den officier en den zendeling, die deze resultaten door hun groote toewijding hebben mogelijk gemaakt.

W. A. P.

DE MENADONEEZEN.

Meer dan 10 × 25 jaar zijn verloopen, sedert de *Mi= nahassa* zich stelde onder de bescherming van de Neder= landsche vlag; thans bij het zilveren jubileum van H.M. Koningin WILHELMINA weten de Menadoneezen te waardeeren, dat zij geschaard naast de andere bevol= kingsgroepen van Ned.=Indië, in de gelegenheid worden gesteld door een bijdrage in het jubileumboek mede hulde te bewijzen aan Hare Majesteit, die een groote plaats inneemt in de harten van alle bewoners van Noord Celebes.

Aan het verzoek om hun penvoerder te zijn, voldoe ik met genoegen; ik wil daarbij nalaten om in beschou= wing te treden over godsdienstige kwesties, welke haar oorzaak vinden in de Katholieke propaganda der laatste jaren, evenmin schrijven over onderwijsvraagstukken, welke als gevolg van verschillende maatregelen als ge= wijzigde zendingssubsidies en bezuiniging in de laatste jaren soms de hoofden heeft verhit, ik wil geen melding maken van de plannen tot spoorwegaanleg, de behoefte aan irrigatie, de vele grondperkara's, de belastingen enz. alle vraagstukken welke hun oplossing moeten vinden hetzij in den Volksraad, hetzij in den Menadoraad. Neen, de laatste 25 jaar geven waardevoller en duurzamer her= inneringen, indien in het album wordt geboekstaafd hoe vele Menadoneezen naar verhouding van het geringe aantal inwoners (± 400.000, op 15.367 K.M^2 = 1$^1/_2$ Nederland) den Lande gewichtige diensten hebben bewezen en hebben uitgeblonken in karakter, in moed, beleid en trouw, doch ook hoevelen in ruil voor de

thans zoo overmatig becritiseerde royale onderwijspolitiek, welke de Regeering voorheen in Menado heeft gevolgd, hun leven hebben gelaten in H. M.'s dienst.

Hoevele krachtige jongelingen verlieten niet als soldaat de negory om er nimmer terug te keeren of wel om eerst na lange jaren een kort bezoek aan hun familie gebracht te hebben, daarna, vervreemd, voor goed te worden vergeten en te worden begraven op een der andere eilanden van den grooten Indischen Archipel, ver weg van de verwanten, die hen eenmaal zoo lief hadden.

In den aanvang werden wel brieven gewisseld; door hen die militair waren geworden over de vele nieuwe indrukken, welke zij opdeden en over het leven te velde, dat zooveel afwisseling bood; door anderen, die arts, opzichter of schrijver waren geworden over hun drukke werkkring; overdreven beschrijvingen zoowel als te bescheiden mededeelingen zijn echter oorzaak geweest, dat het volk niet weet op hoevelen hunner landslieden het ten rechte trotsch mag zijn.

Toch loont het de moeite om op enkele gewichtige feiten het volle licht te doen vallen.

Nadat de Spanjaarden omstreeks het jaar 1550 in de baai van Wenang voet aan wal hadden gezet en hun voornemen bleek om zich blijvend te vestigen op Noord-Celebes, kwamen de inwoners geleidelijk in verzet tegen de zoogenaamde „Orang Tasikela", die meer en meer zondigden tegen de zeden en gewoonten van het land. De overlevering kent dan ook in die periode geleverde gevechten, het beleg van de negory Kali enz.

Ten slotte de plagerij en de Spanjaarden moede, zond de bevolking de hoofden van Tobariri, Sarongsong en Tomohon n.l. SUPIT, LONTO en PAAT naar Ternate om de hulp van de vertegenwoordigers der Hollanders in te roepen en zich onder de bescherming der Compagnie te stellen. Dit schijnt omstreeks het jaar 1654 te zijn geschied, want het is bekend, dat in het daarop volgend jaar werd aangevangen met het bouwen van een Hollandsche versterking.

Eindelijk kwam SIMON COS in 1660, versloeg de Spanjaarden in de baai van Wenang en verdreef hen van Amoerang. COS maakte nog een tocht naar de bovenlanden; alom werden overeenkomsten gesloten van vriendschap en trouw, totdat den 10den Januari 1679 Gouverneur PADBRUGGE kwam en het groote contract sloot, waarbij de *Minahassa* voor altijd aan Nederland werd verbonden.

De urn, waarin het stoffelijk overschot van SUPIT is bewaard, vindt men heden nog te Woloan. In steen zijn gehouwen de naam en het ambt van den overledene [1]), een bizonderheid, welke niet alleen een bewijs is dat men SUPIT buitengewoon dankbaar was maar ook, dat de beschaving zich toen reeds bewoog in de richting van lezen en schrijven der Maleische taal.

Verplaatsen we ons nog even naar het begin der 19de eeuw, toen het nog 3 en meer maanden duurde, eer schepen vanuit Holland de reede van Batavia bereikten; de aanvulling van het Leger ging met groote moeielijkheden gepaard, zoodat de „Kompenie" gebruik maakte van Javaansche en Balineesche hulptroepen.

Maar toen er op Java zelf een opstand uitbrak en het Leger een grootere aanvulling noodig had dan voordien, werd in 1827 de medewerking ingeroepen van enkele vorsten en hoofden op Zuid-Celebes en Madoera, in 1829 van die in de Molukken.

Aan deze roepstem werd gewillig gehoor gegeven, zoodat binnen korten tijd Makassar 1000, Gorontalo 400, Sangi 200, Sapoera 150, Ambon 100 man ter beschikking stelden.

Ook in het land Menado heerschte in den aanvang van het jaar 1829 de grootste geestdrift om mede te strijden; daar de hoofden aldaar niet ten achter wilden blijven bij die van andere landstreken, stelden zij 1400 man beschikbaar, waarvan echter slechts een deel kon worden aangenomen tegen een premie van f 15.— voor 1 jaar, f 22.— voor 3 jaar en f 30.— voor 5 jaar.

Het eerste transport, groot 421 man, vertrok den 29en Maart naar Samarang, vanwaar doorgemarcheerd werd naar Magelang en Kedongkebo. Het stond onder bevel van HERMANUS WILLEM DOTULUNG, die zich beschouwd wenschte te zien als vrijwillig aanvoerder met den rang van Majoor, zonder tractement, maar met de uniform aan genoemden rang verbonden.

Dit laatste leverde groote moeielijkheden op, want in dien tijd waren er in Indië nergens winkels, waar men uniformen, sabels en epauletten kon koopen, deze moesten dus eerst in Holland worden besteld, en daardoor was DOTULUNG ten zeerste teleurgesteld, want nu kon hij voor zijn vertrek niet in het zoo begeerde costuum rondwandelen. Om hem hiervoor te troosten ontving hij een prachtig zadel van meer dan f 100.— een bedrag, dat voor dien tijd zeer hoog was, benevens een hoeveelheid goud- en zilvergalon, om zichzelf, de 3 kapiteins en 6 luitenants het voorkomen van meerderen te geven. De kapiteins waren B. T. SIGAR, D. ROTINGSOELOE en L. PELENGKAHU.

Te Magelang werden deze manschappen een weinig geoefend; zij bleven bijeen, afgescheiden van de andere landaarden en werden gedeeltelijk met geweren, gedeeltelijk met lansen bewapend. Zoo bewezen zij goede diensten bij de bewaking van bivaks en transporten doch hadden overigens weinig gelegenheid om uit te blinken, omdat de oorlog het volgend jaar reeds was beëindigd met de gevangenneming van DIPONEGORO en diens verbanning naar Menado. Majoor P. H.

[1]) Inilah Coubur deri Hocom Major SOUPIT: Ter: D: B: M: S: 1738.
(Dit is het graf van den Hoekoem Majoor SUPIT, begraven in den maand Maart van 1738).
Hij moet dus den leeftijd van ongeveer 110 jaar hebben bereikt, iets wat niet zoo zeldzaam is als vroeger wel werd vermoed.

W. DOTULUNG was reeds eind 1829 naar zijn land terug=gekeerd, doch werd het volgend jaar voor zijn bewezen goede diensten vereerd met een gouden eeresabel en een gouden medaille, terwijl aan B. TH. SIGAR een eeresabel en een zilveren medaille te beurt viel.

Een eeresabel met bronzen medaille viel in 1833 even=eens ten deel aan den Hoekoem toea Z. PANGAMANAN.

De goede militaire eigenschappen van den Menadonees zouden eerst op den voorgrond treden na 1894, toen de werving te Menado op grooter schaal dan voordien werd opengesteld. Tot op dat tijdstip was slechts 2 maal een Ridderkruis der M. W. O. 4de klasse — n.l. aan A. DENGAH en D. ROTTY — uitgereikt; nadien kregen ve=len gelegenheid om zich zoodanig te onderscheiden, dat den Sergeant H. M. J. PONGOH in 1907 zelfs het ridder=kruis der 3de klasse toekende.

Vanaf 1896 tot heden werd, behalve tal van eere=medailles en eereteekenen voor moed en trouw, het ridderkruis der M. W. O. 4e kl. toegekend aan 75 Mena=doneezen en werden uitgereikt 17 verschillende Sterren benevens 23 medailles van Oranje Nassau, waaronder een gouden aan den bestuursassistent D. CH. PELEMONIA, terwijl bovendien 4 Menadoneezen tot broeder in de Orde van den Ned. Leeuw werden benoemd.

Noemen we onder de bevoorrechten van eenzelfden naam K. en P. KAENG, D. en A. SONDAK, L. K. en L. SUMAMPOW, A., B., C., Z., en A. L. WAWORUNTU, waar=uit moge blijken, dat van enkele families meerdere leden een goeden naam wisten te verwerven 1).

En wat betreft de namen van hen, van wie de fa=milie slechts een kort doodsbericht ontving, deze staan voor een deel gebeiteld in den ingangspoort van het kerkhof Peutjoet te Koeta=Radja, terwijl het monument te Makasser — eveneens afgebeeld op de voorlaatste bladzijde — de herinnering levendig houdt aan hen, die op Celebes zijn gevallen ter bevestiging van Nederland's gezag.

Zij waren het, die het gezag hielpen schragen en een sprankje mee oogstten van de eer, wanneer het Leger in naam van de Regeering ernaar streefde om rust, orde en welvaart te brengen aan de verschillende bevolkings=groepen, welke onder de Nederlandsche vlag zijn ver=eenigd. Zoowel Javanen, Amboneezen als Menadonee=zen hebben daaraan meegewerkt, dikwijls dwalend in veraf gelegen bosschen en bergen, zich met hun aan=voerders vergenoegend met een schamel beetje rijst, nachten doorbrengend in de open lucht, in wind en regen, of wel wakend en op post ter verzekering van de rust der kameraden.

1). In het pas verschenen bij Volkslectuur verkrijgbare boekwerkje Nederland=Menado vindt men meerdere bizon=derheden omtrent deze personen vermeld.

De Menadoneezen, die met den Europeaan samen streden onder Nederlands vlag en zich samen verheugden als er een zichtbaar bewijs van erkenning op de borst der kameraden werd gespeld, hebben een band gevlochten tusschen Nederland en Menado met bijbe=hoorende eilanden, welke nimmer meer kan worden verbroken.

Gesterkt door een gemeenschappelijk geloof en een samen gevoerden strijd tegen toestanden, welke elders in den Archipel verbetering eischten, heeft zich kunnen ontwikkelen de intieme verhouding, welke door geen enkele geestelijke maatschappelijke strooming meer kan worden ontkend of verbroken, wijl zij voor eeu=wig is geboekstaafd om daarvan getuigenis af te leggen.

De Minahasser heeft deze erkentenis neergelegd in zijn volkslied, dat bij alle feestelijke gelegenheden wordt gezongen:

Bri hormat kepada Radja	Jang memerenta kita orang
Jang maha moelia	Dengan amat adil
Jang bertachta keradjaän	Pohonkan kepada Allah
Di negeri Nederland	Berkat baginda (bis)

(Eerbiedigt de hooggeëerde Koningin, die zetelt op den Koningstroon in Nederland en ons regeert met groo=te rechtvaardigheid; smeeken wij Gods zegen over Haar af).

Iedere betrekking geeft gelegenheid om uit te blin=ken. Daar, in tegenstelling met andere beroepen, de mi=litaire stand door duizenden Menadoneesche jongelie=den is verkozen, hebben zoo velen hunner als krijgsman kunnen toonen, dat zij bezaten: moed, beleid, trouw, ijver, nauwgezetheid, soberheid, bescheidenheid, zelfver=loochening, opofferingsgezindheid, geestkracht, geduld, zelfbeheersching, wilskracht, besef van saamhoorigheid. Dat zijn karaktereigenschappen van helden, uitblin=kend boven duizenden medemenschen, die wellicht niet minder verdienstelijk zijn, maar van wie we niets weten.

In dergelijke voorbeelden moet de jeugd een aan=sporing zien ter navolging; mogen volgende geslachten ernaar streven in verhoogde mate dezelfde karakter=eigenschappen te verwerven, omdat in den wedloop van volkeren en rassen aan de spits zullen komen zij, die de voorbeelden uit het verleden weten te bezigen tot leering van zich zelven.

Wat het roer is voor een schip, is het karakter voor den mensch.

De geboorte kan een *mooien* naam geven; het karak=ter geeft een *goeden* naam; *een* korrel karakter is meer dan een *berg* verstand.

L. F. v. G.

DE BEVOLKING VAN DEN TIMOR=ARCHIPEL

Drie eeuwen lang hebben onze koopvaardijschepen en oorlogsbodems langs de kusten van deze uitgestrekte eilandengroep gestevend; van boord af heeft men bewonderd de verheven pracht en majesteit der woeste bergketens met hare hooge, schouder aan schouder staande pieken en haar talrijke grillig gevormde uitloopers, die bij de meeste eilanden met steile rotswanden in zee afdalen, en waar de hooge stranden zich openen, blikte men in de schilderachtige, goed bevolkte valleien, die elkaar onafgebroken opvolgen. Doch daarbinnen waagde men zich niet ! Slechts hier en daar hebben onze voorvaderen zich aan de kusten gevestigd en handelsbetrekkingen met hare bewoners aangeknoopt. Enkele kleine streken uitgezonderd vertoonde de kaart tot het begin dezer eeuw weinig meer dan de omtrekken der vele eilanden; de binnenlanden waren slechts groote witte plekken.

De Timor=archipel stond langen tijd in een kwaden reuk. Reeds ten tijde van COEN schreef de bewindvoerder van daar: „Solor en de Timor en heeft van hem geen vruchten en vallen aldaar geen profyten ...... de plaatsen die door ons in deze Indies werden geconquesteerd, moeten vergaen ende declineeren". Hierbij sluit volkomen aan, hetgeen de Resident van Timor nog in 1868 aan zijn onderhebbende bestuursambtenaren schreef, om toch nimmer uit het oog te verliezen: „...... dat de residentie Timor is een lastpost; dat zij dit voortdurend zal blijven; dat er voor het Gouvernement niets te winnen, wel te verliezen is". En op de vraag, wat de dienaren der Regeering dan waren, antwoordt hij: „Zij zijn politieke agenten gezonden om een legaat der Edele Compagnie voor Nederland te behouden. Zij zijn tegenover het buitenland de zigtbare teekenen der relatiën, die van wege Nederland met de volkeren in den Timor=archipel onderhouden worden. Zij zijn om de Regeering op de hoogte te houden van wat daar voorvalt". Deze opvattingen bleven gelden tot het begin dezer eeuw. De positie der gezaghebbers en posthouders dier dagen was inderdaad verre van benijdenswaardig bij dergelijke omschrijving van Regeeringswege van hunne taak. Zelfs de resident stond herhaaldelijk bloot aan beleedigingen van de zijde der bevolking. Men stoorde zich niet — gelijk een schrijver zegt — aan een Europeesch bestuur, dat het werkwoord „zich onthouden" in alle tijden en wijzen moest vervoegen. De bestuursambtenaren waren weinig meer dan levende wapenborden, die af en toe dienst deden als schietschijf.

De inheemsche bergbevolking leefde in een „splendid isolation". De talrijke stammen waren in voortdurenden onderlingen twist over grenskwesties en veediefstallen of wel voerden oorlog met de vreemde kustbevolking. Menschen= en veeroof, gepaard met het wederkeerig platbranden van elkaars kampongs, waren aan de orde van den dag. Van de meeste eilanden was het binnenland grootendeels terra incognita.

Hiermede is met een enkel woord de toestand geteekend, zooals die was bij den aanvang van het te beschrijven jubileumstijdvak, noodig als dit is om het schril contrast tusschen het heden en het verleden goed te doen uitkomen.

De jaren tusschen 1898 tot 1906 kenmerkten zich door een minder lijdzaam toezien, vooral toen in 1902 de krachtige resident HECKLER het bestuur aanvaardde. Het is het tijdvak der tuchtigings=expeditiën. Hiervan behoeft weinig gezegd. De indruk, die het optreden dezer expeditiën op de bevolking maakte, was niet van blijvenden aard, daar men zich na de toegebrachte slagen weer dadelijk terug trok. Plaatselijk werd de rust er slechts korten tijd door hersteld.

Met het optreden van VAN HEUTSZ sloeg ook voor den Timor=archipel het groote uur der verlossing. De tijd brak eindelijk aan, dat ook deze mooie eilanden in het wereldverkeer dienden opgenomen te worden en hare bevolking gebracht op een hooger geestelijk en materieel peil van beschaving. Met kracht werden de primitieve bewoners wakker geschud uit den sluimer van eeuwen.

Verbluffend snel ging de pacificatie in haar werk. In Soemba werd in 1906 de orde en rust in het geheele land gevestigd.

Na het afloopen en platbranden van de hoofdplaats Endeh op Flores door de bevolking, drongen de troepen in 1907 met snelle marschen ondanks den hier en daar geboden heftigen tegenstand tot in het hart van het onbekende binnenland door. In weinige maanden werd zoowel in Midden= als in West=Flores alle verzet gebroken.

Groot was de indruk door dit krachtig optreden teweeggebracht.

Ook op geheel Timor en de talrijke kleinere eilanden erkende men weldra de macht van de „Compagnie". De posthouders werden vervangen door officieren= gezaghebbers; een in hoofdzaak militair, daadwerkelijk bestuur vatte de zware taak op de rust te bestendigen en orde te scheppen in de chaotische toestanden. In begin 1906 werd het gewest Timor en onderhoorigheden bovendien nog uitgebreid met het eiland Soembawa, dat afgescheiden werd van het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Nog uitgestrekter werd hierdoor dit gewest met zijn vier groote eilanden: Soembawa, Flores, Soemba en Timor en verschillende grootere en kleinere eilanden=groepen. Uitgestrekt, indien men rekent, dat men stoomende met een 10 mijls vaart van Soembawa's west=punt tot het eiland Dammer in het oosten langs de noordzijde van den Soendaboog met die machtige vulkanenrij in het zicht vier etmalen noodig heeft.

In bodemgesteldheid en plantengroei, bevolking, godsdienst en middelen van bestaan vertoonen de eilanden groote verschillen. Kenmerkend is het onderscheid tusschen de betrekkelijk gering in aantal zijnde kustbewoners en de bergstammen. De kustbevolking

bestaat uit immigranten uit verscheiden deelen van den archipel. Ze is van oorsprong van Maleisch ras en belijdt voor het grootste deel den Islamitischen godsdienst. De bergbevolking is van haar scherp te onderkennen. Teruggetrokken in hare moeilijk toegankelijke bergen wist zij zich van vreemde invloeden vrij te houden en hare aartsvaderlijke instellingen, hare zeden en gewoonten nagenoeg ongeschonden te bewaren. Van Maleisch=Papoeasche origine valt op te merken, dat bij de bergbevolking in het westen het Maleische element het sterkst vertegenwoordigd is, terwijl oostwaarts het Papoeasche element steeds meer domineert, zoodat men op de eilanden beoosten Flores reeds een nagenoeg zuiver Papoea=type aantreft. Met uitzondering van Soembawa, alwaar ook de bergbevolking nagenoeg geheel tot den Islam behoort, is het overige deel der inheemsche bevolking, voor zooverre nog niet gekerstend, heiden gebleven.

Het spreekt van zelf, dat ons gezag aanvankelijk met kracht moest optreden tegen verschillende gebruiken en instellingen, gebaseerd op de animistisch=spiritistische geloofsovertuiging dezer primitieve bevolking, welke gebruiken onbestaanbaar zijn in een goed geordende samenleving. Als voorbeeld moge dienen het tegengaan der zoogenaamde soewanggi= of heksenmoorden welke daar nog vaak voorkwamen.

Een zeer moeilijke taak was het vormen van een inlandsch bestuur. Behalve de sultanaten op Soembawa en enkele radjaschappen elders was het land overal wanhopig verdeeld in dikwerf zeer kleine zelfstandige gebiedsdeelen. De grootste bestaande gemeenschap was die, welke beheerd werd door een stamhoofd bijgestaan door eenige familiehoofden; eene genealogische indeeling dus, echter met overgang naar eene territoriale. De kaart kreeg hierdoor het aanzien van een veelkleurig mozaiëk. Met zooveel mogelijk eerbiediging van de traditie werd overgegaan tot steeds meer samensmelten van die tallooze eenheden, zoodat nu allerwege een goede landschaps= en districtsindeeling is verkregen. Met de zelfbestuurders op Soembawa werden lange contracten gesloten; die op de overige eilanden teekenden gaandeweg de z.g. Timor= of wel de Korte Verklaringen.

Van het pacificatieproces tusschen de jaren 1906 en 1910 behoeft verder weinig te worden gezegd. De registratie der bevolking, de inname der vuurwapenen, het voorloopig openen der moeilijk toegankelijke bergstreken door verbetering der bevolkingspaden en het snel aanleggen van colonnewegen als hoofdlijnen door de voornaamste streken—dit alles werd door het militair bestuur op een vlotte, boven allen lof verheven wijze uitgevoerd. Het aantal bestuursposten werd steeds uitgebreid. Een groot gedeelte der kusten, baaien en zeestranden werden door de marine in kaart gebracht terwijl ook in het binnenland de witte plekken bijna alle van de kaart verdwenen.

Met buitengewone energie is er in het geheele gewest sinds 1910 door het civiel bestuur, dat inmiddels het militaire grootendeels had vervangen, aan de maatschappelijke ontwikkeling der bevolking en den economischen opbouw van het land gewerkt; systematisch volgens goed doorwerkte plannen. Een milde heerendienstregeling werd ingevoerd; de belastingaanslag, aanvankelijk communaal, werd weldra individueel en hand aan hand met de steeds juister wordende bevolkingsregistratie op een rechtvaardige en billijke basis gegrondvest. Met grootere voortvarendheid werden op de verschillende eilanden de wegenplannen door technisch goed onderlegd personeel in uitvoering genomen. Op elk der vier hoofdeilanden kwam de asweg in de lengte=richting van het eiland reeds voor een grooter of kleiner deel gereed; bij den aanleg had men in het zwaar geaccidenteerde terrein met groote moeilijkheden te kampen. De veelal keurig aangelegde afdeelings= en onderafdeelingshoofdplaatsen werden alle onderling telefonisch verbonden. De hoofdplaats Koepang verkreeg haar draadloos station. Veiligheid van personen en goederen werd bevorderd door een steeds intensiever rechtspraak, waaraan de bevolking een toenemend vertrouwen schenkt. Vaccinatie tegen pokken geschiedt algemeen; aan individueele ziekenverpleging wordt alleen gedaan op de bestuursvestigingen, waar polikliniek gehouden wordt en hier en daar ziekenzalen zijn gebouwd waarvan een ruim gebruik wordt gemaakt.

Zonder verzet heeft de bevolking deze zegeningen der moderne tijden niet aanvaard. Frank en vrij hadden die ruwe stammen eeuwenlang in bijna volslagen anarchie in hunne woeste bergen geleefd; het nomadenleven had nog in meerdere streken eene groote bekoring voor deze „zonen der wildernis". Met angst en beven zagen de ouden van dagen een voor een de draden afknappen, die hen bonden aan een ordeloos verleden. De onwil om zich aan orde en regelmaat te onderwerpen en eenigen nuttigen arbeid te verrichten in het belang van het algemeen, uitte zich voornamelijk in een grooten tegenzin in het verrichten van heerendiensten en belasting betalen. Voeg hierbij vexaties door eigen hoofden en onderlinge ruzies over hunne aanstelling, dan wel over grenskwesties en de hoofdoorzaken van de plaatselijke onlusten met gewapend verzet gedurende de jaren 1910 tot 1917 zijn genoemd. Ze waren in dit gewest van geringe beteekenis en moeten beschouwd worden als de laatste symptomen van een scheidend verleden.

De zorg voor het materieel welzijn der bevolking uitte zich op velerlei gebied. Het bestuur bijgestaan door gouvernements veeartsen en mantri's, wijdt sinds jaren zijn aandacht aan de verbetering van den zeer belangrijken veestapel op bijna alle eilanden. De paarden=, karbouwen= en runderteelt vormt een rijkdom van inkomsten, vooral Soemba met zijn prachtige grasvelden en op Soembawa en Timor. Door den invoer van superieure dekhengsten en =stieren, door het tegengaan

van verwildering van het vee, door registratie, selectie en castratie van den veestapel zijn reeds mooie successen bereikt. Wat den landbouw betreft, werd de uitbreiding en verbetering van de teelt van djagoeng, het volksvoedsel op alle eilanden behalve Soembawa, bevorderd door den aanleg van groote tuinen, selectie der zaden en betere bewerking van den grond. Voor de cultuur van rijst, het hoofdgewas voor de voeding op Soembawa en nevenproduct op de andere eilanden, is men in verschillende streken met proefnemingen voor den aanleg van sawahs in het groot of in 't klein bezig. Aan de groote klapperaanplantingen in de kuststreken en in talrijke valleien, voornamelijk op Soembawa, Flores, West=Soemba, de Solor eilanden, Pantar en Alor is in de laatste tien jaren een groote uitbreiding gegeven. Ten aanzien van de overige cultures dient opgemerkt, dat de aanleg van proeftuinen ter uitbreiding van de koffieteelt der bevolking, over 't algemeen teleurstelling heeft gewekt. Van de katoenteelt had men oorspronkelijk buitengewone verwachtingen. Bodemgesteldheid en klimaat leenen zich vooral op Flores zeer voor deze cultuur. Na uitgebreide proefnemingen bleek de caravonicasoort een uitstekend product te leveren. De N. V. „Amsterdam=Soenda=Compagnie" begon met een onderneming op Flores' noordkust en de oprichting van een fabriek ter verwerking van het door opkoop van de bevolking verkregen product. De bevolking is deze cultuur echter niet sympathiek gezind, waartoe o.a. medewerkte, dat door den aanleg van talrijke tuinen in heerendienst, de katoenteelt in den beginne een soort dwang=cultuur werd. Ook de genoemde vennootschap maakte fouten, zoodat als volks=cultuur in het groot de katoenteelt vrijwel als mislukt kan beschouwd worden.

Van de vele maatregelen om den economischen toestand te verbeteren verdienen nog vermelding de verschillende regelingen voor den aankoop en verkoop van sandelhout. De geregelde cultuur van dit kostbare hout, dat reeds in de Middeleeuwen de Javaansche en Chineesche zeevaarders naar Timor trok en daarna ook het doelwit werd der Portugeezen en Hollanders, is zeer goed mogelijk gebleken. Deze bron van inkomsten is hierdoor in belangrijkheid toegenomen.

De mijnbouw schijnt in den Timor=archipel weinig toekomst te hebben. De exploitatie van het koper van Timor is vermoedelijk niet loonend. Naar het legendarische tin van Flores is men nog steeds zoekende.

Veel moeite heeft het den bestuursambtenaren gekost, veel geduld hebben zij moeten uitoefenen om de hierboven opgesomde maatregelen bij de zoo conservatieve bevolking ingang te doen vinden. Nu was de dosis nieuwigheden, haar door sommige van te veel ijver blakende bestuursambtenaren toegediend, bij wijlen wel wat al te groot en niet in eens door haar te verwerken. Zoo werden bij voorbeeld de zaadklappers meermalen in plaats van in den grond gestopt te worden, opgepeuzeld. Dit laatste lot trof ook hier en daar de jonge kalveren der pas opgerichte en naar den zin der bevolking te veel zorg vereischende veestapels. Een djagoengpelmolen door een enthousiast gezaghebber aan de bevolking verstrekt, werd met veel eerbied door de ouden van dagen in een hoekje van den kampong onder een afdakje gedeponeerd en een offertafeltje daarbij opgericht om de geesten te verzoenen. Dat vreemde toestel zou anders zeker onheil in de kampong brengen !

Met de zorg voor de geestelijke ontwikkeling der bevolking betreedt men het gebied van het volksonderwijs, den godsdienst en de evangelisatie. Op Soembawa is de groote meerderheid der bevolking Mohammedaansch. Alhoewel zij evenals de Moh. kustbevolking der overige eilanden niet aan fanatisme lijdt, komt ze haar uiterlijke godsdienstplichten zeer getrouw na. De invloed harer geestelijkheid is over het algemeen groot.

Het onderwijs is op Soembawa geheel in handen van het bestuur. Op al de overige eilanden is het onderwijs, gegeven op een 340 tal volksscholen en een 7 tal standaardscholen, in handen der zending, echter onder bestuurstoezicht. Het terrein der werkzaamheden voor de Protestantsche zending en de Roomsch=Katholieke Missie is scherp gescheiden. In Zuid= en Midden Timor, op Sawoe en Roti, op de Alorgroep en de Zuid=Wester eilanden werkt de Protestantsche zending der Indische Kerk, het werk voortzettend van de oude zending ontstaan tijdens de V. O. C. Soemba is het gebied van de zending der Gereformeerde Kerken in Nederland, die in 1880 haar werk begon onder de Savoeneesche immigranten, doch tot dusver onder de Soembaneezen door haar bijzondere werkwijze nog zeer geringe vorderingen maakte. Op Flores, de Solor=eilanden en Midden=Timor arbeidt de R. K. Missie. Deze is door de Orde der Paters Jezuieten opgebouwd op de aloude Portugeesche staties en thans in handen der Missionarissen van de Congregatie van het Goddelijk Woord te Steyl.

De zetel van den Bisschop van het nieuwe Apostolisch Vicariaat der Kleine Soenda eilanden is op Flores.

In de geschiedenis dezer beide zendingen onderscheidt men een drietal tijdsperioden. De eerste periode is vóór ons intensief ingrijpen. Het is de tijd van het uiterst moeilijke pionierswerk; de tijd waarin met ontzaglijk geduld de fundamenten voor het ersteningswerk zijn gelegd. Zwaar gehandicapt was men door de onderlinge twisten en oorlogjes tusschen de naburige stammen.

Hiertegen vermocht de zachte hand van Missionarissen en Zendelingen weinig, doch de straffe hand der Regeering bracht hierin eindelijk uitkomst en eene periode trad in, waarin men het zendingswerk zich ziet vertienvoudigen. Verhonderdvoudigd werd die arbeid en ook het succes in de derde periode toen het volksonderwijs in handen der zending werd gelegd.

Een reuzenarbeid is door de zendelingen en missionarissen in deze streken verricht in het belang der bevolking. Mannen gesproten uit de aanzienlijkste families in het moederland — toegerust met zeer veel kennis van

land, volk en taal — mannen van groote wetenschappelijke ontwikkeling soms, hebben eigen land en volk verlaten om vol toewijding en opoffering, dikwijls in gevaren, armoede en ontbering, te arbeiden aan het geestelijk heil van de natuurkinderen op Timors eilandenrijk. Zij zijn het, die deze animisten bevrijdden van hun fantastisch geloof aan dat heirleger van geesten en demonen die bij alle gebeurtenissen in hun leven een meermalen noodlottige rol spelen. Dit ongelukkige bijgeloof veroorzaakt angst en fatalisme waardoor alle energie in het volk wordt gedood en elke vooruitgang op welk gebied ook wordt tegengehouden. Allen, die het werk dezer pioniers met eigen oogen aanschouwen mochten, zijn vol bewondering voor hun arbeid, die reeds nu rijpe vruchten begint op te leveren.

Het aantal Christenen bedraagt thans reeds rond 64.000 Protestanten en eveneens ± 64.000 Katholieken. Dat zij trouwe aanhangers van het Gouvernement zijn en in liefde tot ons Vorstenhuis worden opgevoed, behoeft zeker niet gezegd.

Niet alleen echter in de breedte, ook in de diepte wortelt het geloof. Het zedelijk gehalte van vele Christengemeenten kan ten voorbeeld gesteld worden aan menige gemeente in beschaafder streken. Een nieuw geslacht wordt opgevoed, waarin de sporen van de animistische levensbeschouwing steeds meer verdwijnen. Dat de Flores=Missie met de oprichting van 'n klein Seminarie voor Inlandsche priesters durft beginnen spreekt boekdeelen.

Nog even zij de aandacht gevestigd op de pogingen ter verbetering van het lot der mestiezen van Kisar. Deze eertijds vergeten afstammelingen van oude Compagniesdienaren spraken tot het midden der vorige eeuw nog Hollandsch en droegen de oud=Hollandsche kleederdracht. Men vindt er enkele zeer blonde typen onder met helder blauwe oogen en met namen als WOUTHUYZEN, JOOSTENSZ, ROEFF enz: In 1918 zijn de eerste 10 families naar Koepang overgebracht. De kinderen bezoeken met succes de Eur. school en zullen voor het klein=ambtenaarsexamen worden opgeleid, om zoodoende langzamerhand in de Europeesche maatschappij te worden teruggevoerd. De bloedmenging dezer mestiezen is, beschouwd uit een oogpunt van moderne erfelijkheids= en afstammingsleer, voor de wetenschap van veel belang, vooral daar de vermenging hier nog niet te ver gevorderd is en de historische gegevens aanwezig zijn om deze geheel na te gaan. De studie van dit onderwerp is in zeer deskundige handen gelegd.

Ten slotte de verhouding tot onze Portugeesche naburen op het eiland Timor; een verhouding gekenmerkt door eeuwenlange strubbelingen. Om een einde te maken aan de voortdurende grenskwesties, gepaard met veediefstallen, rooverijen, moord en brandstichting, was het tractaat van 1904, waarbij door uitwisseling van grondgebied een gunstiger grensbeloop verkregen werd, een groote stap in de goede richting. Dit tractaat in 1908 geratificeerd, werd eerst in 1916 ten uitvoer gelegd. Nieuwe onderhandelingen toch over het beloop van de grens der enclave Oeikoessi waren noodig geweest. In dien tusschentijd stond echter het plunderen en moorden in de betwiste gebieden niet stil, terwijl de houding en de aard van het Portugeesche koloniale bestuur alles behalve welwillend was en de moeilijkheden in de hand werkte. Een krachtig optreden ter handhaving onzer rechten in de betwiste gebieden bleek in 1911 noodzakelijk. Een aanzienlijke troepen=concentratie had aan de grenzen plaats. Tot bepaalde vijandelijkheden kwam het echter niet. Ook na 1916 bleven de strooptochten van de Portugeesche onderdanen met weerwraak van de bevolking onzer grensgebieden aanhouden, alhoewel in mindere mate. De laatste jaren is echter groote verbetering te bespeuren. Langs den Oeikoessigrens kwamen geen geschillen van eenig belang voor; langs de zoogenaamde „groote grens" hadden nog enkele invallen plaats. Door concentratie, gepaard met woningverbetering der verspreid wonende bevolking in behoorlijke kampongs, kan zij thans meer weerstand bieden aan deze overrompelingen. De betrekkingen met onze buren zijn momenteel goed. De toestand is thans zoo, dat in alle gevallen onmiddellijk krachtige hulp door de Portugeesche sectorcommandanten wordt verstrekt.

Hiermede is het voornaamste aangestipt, waardoor men zich een idee kan vormen van de ontwikkeling van den Timor=archipel in de afgeloopen kwart eeuw. Welk een anderen aanblik levert het gewest nu vergeleken bij het begin van dit tijdvak. De groote achterlijkheid heeft plaats gemaakt voor vooruitgang op velerlei gebied. Waar vroeger oorlog, roof en moord het land teisterden en ontoegankelijk maakten, heerscht nu rust en orde en is veiligheid van persoon en bezit volkomen gewaarborgd. De vorsten en hoofden — met den ons reeds van 1669 af trouw gezinden sultans van Bima aan de spits – steunen over het geheel krachtig ons gezag. Timor is niet meer de bekende lastpost, integendeel — economisch gaat het gewest een goede toekomst tegemoet.

Dankbaar zullen dan ook daar, op die in Nederland over het algemeen slechts bij name bekende eilanden, Nederlandsche onderdanen — Europeesche, zoowel als Inlandsche — op den jubileumsdag in hun hart de zegeningen gedenken van het Nederlandsch Bestuur, dat in Hare Majesteit onze geëerbiedigde Koningin zijn Centrum en zijn Glorie vindt.

Ch. le R.

NIEUW GUINEA [1])

Lang voor de komst der Nederlanders lieten de Ternataansche sultans in het begin der 17e eeuw hun rechten gelden op de Papoeasche eilanden. In de oorlogen, die tegen het einde dier eeuw tusschen de Moluksche vorsten werden gevoerd, gingen die aanspraken op Tidore over. Nu berustte de macht der Moluksche zeëvorsten in die tijden op het aantal krijgers, dat zij voor hun rooftochten uit hun verschillende onderhoorigheden bijeen wisten te brengen en de Papoeas der N. en W.-kust, stoutmoedige zeevaarders en geboren zeeroovers als zij waren, hebben een groote rol gespeeld als hulptroepen in de vele oorlogen tusschende Moluksche vorsten onderling en tusschen die potentaatjes en de V.O.C.

Het was met behulp van Papoesche hulptroepen dat de Ternataansche sultan BAAB omstreeks 1580 zijn gebied in het westen tot aan straat Makasser wist uit te breiden en den titel verwierf van „Heer der 72 Eilanden". Papoesche krijgers steunden de Tidoreesche prinsen NOEKOE (1780 — 1805) en DANOE BABA HASSAN (1876) in hun verzet tegen het Ned. Gouvernement. In de 17e en 18e eeuw was het geen zeldzaamheid, dat deze drieste gasten, „dit volk waaraan geen zalf is te strijken" zooals VALENTYN ze afschildert, op Ceram, de Ambonsche eilanden, ja zelfs tot op de Kei- en Tenimber-eilanden kwamen „moeskoppen" en herhaaldelijk moesten de sultans van Tidore voor Papoesche roof- en moordpartijen een boete aan de V. O. C. betalen. De Tidoreesche hongitochten waren dan ook geheel onvoldoende om den zeeroof der Papoeas te beteugelen.

De V. O. C. liet zich weinig aan N. Guinea gelegen liggen en ook na het Engelsche tusschenbestuur voerde de Regeering ten aanzien van dit eiland een politiek van onthouding, nadat zij met het rampspoedige avontuur van de stichting en slechting van Fort du Bus (1836) leergeld had betaald.

Over de bevolking van de Z.- en Z. W.-kust was tot aan onze bestuursvestiging eerst te Salariki (1891) — die echter in 1899 weer werd opgeheven — en daarna te Merauke zoo goed als niets bekend. Op de N.- en W.- kust was door de tochten van verschillende bestuursambtenaren en natuuronderzoekers, waaronder de beroemde WALLACE, en de zendelingen, die op 5 Febr. 1855 bij Manokwari voet aan wal zetten, meer bekend geworden. Maar eerst na onze bestuursvestiging te Manokwari en Fak-fak werd het contact met de inheemsche bevolking inniger. Sedert dien is door de vele wetenschappelijke expedities in het begin der 20e eeuw en de militaire exploratie onze kennis van land en volk zeer toegenomen.

Tezamen met de bewoners van de Oostelijk van N.-Guinea gelegen eilanden vormen de Papoeas de zwarte volksgroep van het Melanesische ras. Een indeeling van de stammen in stamgroepen is nog niet overal door te voeren. De best bekende stamgroepen zijn die van Marinde-anim op de Z.-kust, de Noemforen in de Geelvinkbaai en de stammen van het Sentanimeer en de Humboldt-baai.

De Papoeas zelve maken een scherp onderscheid tusschen de bewoners der kusten en die van het binnenland, die zij met den naam *Alifoeroe*, *Arfaksi*, *Biaksi*, enz. aanduiden. Op de Z. W.-kust treft men de krachtigst gebouwde stammen bij de riviermonden aan, waar overvloed van visch en sago is. Dieper het binnenland in, aan den voet van heuvelterrein, vindt men physiek minder krachtige stammen en ten slotte wordt het Centraalgebergte bewoond door pygmeeën of liever pygmoïde stammen, zooals de dwergen van den Goliath, de Pesegems en Timorini-oeringoeps uit de omstreken van den Wilhelminatop en de Tapiro's uit de omgeving der Carstens-toppen.

De historie der Papoeastammen is een aaneenschakeling van roof- en moordtochten. De zoogenaamde „raak- of hongitochten" vonden hun oorzaken nu eens in animistische voorstellingen, waarbij vooral het dodenoffer een groote rol speelde, dan weer in bloedwraak. Vaak was roofzucht in het spel, maar ook dreef dikwijls voedselgebrek, veroorzaakt door misoogst, tot het ondernemen dier strooptochten. Op de Z.-kust waren ook eigenaardige denkbeelden in verband staande met de geboorte en overwegingen van meer lucullischen aard aanleiding tot sneltochten. Overal heerschte onrust en strijd tusschen stammen en families. Tuinen konden slechts bewerkt worden onder bewaking, handelstochten vereischten een behoorlijke dekking, ja zelfs in de dorpen was men niet veilig tegen overvallen, want altijd kon een langen tijd latent gebleven veete plotseling heftig oplaaien. Niemand was zeker van zijn leven, van vrouw en kinderen, van have en goed. Toen kwam de „Compania !" Zij hief belasting, stelde heerendiensten in, had allerlei lastige nieuwigheden. Zij ging de roof- en moordtochten tegen en voerde de schuldigen in ballingschap weg. In *slavernij* dacht men eerst, want had Tidore niet door de eeuwen heen haar hongis naar de N.- en W.-kust georganiseerd en de Papoeas als slaven weggevoerd en verhandeld? Maar weldra begreep men, dat het ditmaal niet zoo was, want na korteren of langeren tijd keerden de meesten weer naar hun dorpen terug. Ook strafte de „Compania" niet maar naar willekeur, doch werd iedere misdaad haarfijn uitgeplozen. Ja, de misdadigers werden zelfs door hun eigen Papoesche hoofden berecht, onder leiding van den assistent-resident. Toen beseften de Papoeas al ras, dat hier een ander recht werd ingesteld dan dat zij gewoon waren geweest en dat de Compania ook de macht had om dat recht te handhaven. De Papoeas gewenden snel aan den nieuwen toestand. Iedereen

[1]) De bijdrage over De Ambonneezen kwam niet tijdig genoeg in het bezit der redactie om opgenomen te worden.

moest werken, want het voedseltekort kon niet worden aangevuld door rooftochten. Maar daarnaast werd ook de gelegenheid tot werken geschapen door het gezag der Compania, die voor ieder individu volledige bewegingsvrijheid schiep. Men kon voortaan zonder vrees voor zijn leven dammar en rotan gaan zoeken, ijzerhout en ebbenhout uit het bosch halen, tripang en lolaschelpen inzamelen, ongestoord jagen, sago kloppen, tuinen aanleggen en dagenlange handelsreizen maken. Daar waar intensief bestuurd werd stegen in- en uitvoercijfers dan ook snel.

Met eindeloos geduld werkten de protestantsche zending en de katholieke missie naast het bestuur voort. Vaak duurde het tientallen jaren voor men op eenig succes kon bogen, maar nimmer lieten zendelingen en missionarissen zich ontmoedigen. Algemeen bekend is het, hoe de missie op de Z.-kust, krachtig gesteund door het Gouvernement, den strijd heeft aangebonden tegen de geslachtsziekten, die bij de eigenaardige sexueele opvattingen en huwelijksgebruiken sedert de bestuursvestiging te Merauke geweldig om zich heen hebben gegrepen. Ook pokken-epidemieën hebben meermalen op een vreeselijke wijze onder de bevolking van Noord- en West-kust gewoed en vele kampongs werden er door gedecimeerd. Door de vaccinatie van Gouvernementswege werden echter de jongste epidemieën krachtig bestreden.

Is een snelle ontwikkeling der Papoeas in de toekomst mogelijk ?

Die vraag is in zijn algemeenheid niet te beantwoorden. Vele Papoeas der N.kust zijn geboren handelaars, anderen zijn bekwame smeden, weer anderen ervaren prauwenmakers en houtbewerkers. De geschiedenis van Nieuw-Guinea kent vele daden die van groote energie en uithoudingsvermogen, van groote geslepenheid en handigheid van Papoeas getuigen. Bijna 60 jaren geleden was de bekende natuuronderzoeker WALLACE van oordeel: „dat de bevolking bestaat uit gevaarlijke wilden, verzonken in den diepsten poel van barbaarschheid". Het zal nog wel tientallen jaren duren voor dit oordeel van WALLACE voor het geheele Nederlandsche deel van het eiland slechts historische waarde zal hebben. Intusschen staat het vast dat in de laatste 65 jaren op vele plaatsen van ons territoir veel van die barbaarscheid voorgoed is verdwenen.

Dr. W. F. de B.

DE CHINEEZEN.

Wanneer wij ons in gedachten verplaatsen naar den tijd van 25 jaar geleden, naar het tijdstip der Regeeringsaanvaarding van Hare Majesteit Koningin WILHELMINA dan lijkt het reeds zeer lang voorbij en toch ligt alles nog versch in het geheugen. Immers onder de Regeering van Hare Majesteit is er in de rechtspositie der Chineezen hier te lande grooter verbetering ingetreden dan onder het geheele voorafgegane bestuur der Hollanders. Wij hebben dan ook alle reden om Haar dankbaar te zijn voor de zegeningen van Haar wijs bestuur ontvangen.

In het navolgende wil ik eenige dier verbeteringen aanstippen.

Om te beginnen met 't jaar 1898. In dien tijd toen het passenstelsel nog niet afgeschaft was, ondervonden de Chineezen veel last en moeilijkheden ten gevolge van deze regeling, welke iedereen, die voor zijn zaken op reis moest gaan, verplichtte in 't bezit te zijn van een pas die hij op de plaats, waar hij aankwam, door een ambtenaar moest laten teekenen. In dien tijd was het reizen nog niet zoo eenvoudig als in dezen tijd van druk spooren automobiel-verkeer, zoodat het vaak voorkwam, dat men, tegen den avond op een plaats aankomend, het kantoor van den ambtenaar reeds gesloten vond en genoodzaakt was om tot den volgenden morgen te wachten voor het teekenen van de pas. Weliswaar waren er wel enkele ambtenaren, die zoo goed waren om zelfs 's avonds toch de passen van reizigers te teekenen, maar in het algemeen gaf deze regeling veel last en moeilijkheden. Kort nadat Hare Majesteit Koningin WILHELMINA aan de regeering kwam, werd dit stelsel, dat ons, Chineezen en andere vreemdelingen, vele hinderpalen in den weg stelde, afgeschaft.

Werd dus reeds in het begin van Hare Regeering het passenstelsel afgeschaft, langer duurde het wijkenstelsel. Van oudsher waren de Chineezen gewoon geweest in bepaalde wijken samen te wonen en werd hun niet dan bij uitzondering toegestaan zich in andere stadsgedeelten te vestigen. Hoewel het verlof om zulks te doen steeds ruimer verleend werd, toch bleef men het als een last gevoelen, dat men niet vrij was zich te vestigen waar men wilde.

Groot was dan ook de genoegdoening toen eindelijk in 1919 bij Stbl. No. 150 het geheele wijkenstelsel werd afgeschaft.

Wat betreft het onderwijs hebben wij Chineezen thans eveneens vrijheid gekregen, terwijl het Hare Majesteit Koningin WILHELMINA behaagd heeft, ons in 1908 de Hollandsch-Chineesche School te schenken en in 1918 de Holl-Chin. Kweekschool, die een weg opent voor de Chineesche meisjes en jongelieden om hun bestaan te vinden als ambtenaar of hun krachten te geven ten dienste van het onderwijs voor hun natie.

Naarmate de ontwikkeling der Chineezen toenam, voelden zij zich steeds minder bevredigd door de gebrekkige rechtsspraak, welke de politierol hun gaf. Herhaalde malen gaven zij aan hun bezwaren uiting, welke voornamelijk hierin bestonden, dat zelfs de meest aanzien-

lijken onder hen voor die als minderwaardig beschouw=de rechtbank konden getrokken worden.

Bij Staatsblad 1908 No. 347 werd gedeeltelijk aande verlangens der Chineezen voldaan en verkregen de Chi=neesche Officieren, zoo actieve als titulaire, benevens de leden der Boedelkamers, zoowel als die der locale raden het form privilegiatum, zoowel in civilibus als in criminalibus.

Op den duur voldeed dit evenwel niet, steeds meer Chineezen voelden zich bezwaard. Steeds heftiger keer=de de Chineesche pers zoowel hier te lande als in China zich tegen de politierol. Doch het moest nog tot 1914 du=ren eer de instelling der Landgerechten voor alle rassen, veelal onder voorzitterschap van beroepsjuristen, aan de langgekoesterde wensch der Chineezen tegemoet kwam.

In 1919 werd voor de Chineezen de Burgerlijke Stand ingevoerd, terwijl voorts op hen de Burgerlijke wet=geving voor Europeanen, behoudens dan enkele aan=vullingen ter tegemoetkoming aan de speciale behoef=ten der Chineezen, van toepassing verklaard werd. Alhoewel de strekking van deze regelingen door vele Chineezen nog niet goed begrepen wordt, zoo dient toch erkend, dat zij goeds zullen uitrichten speciaal bij de verdeeling van erfenissen. Gaf vroeger de toepassing van het Indo=Europeesch gewoonterecht vele moeilijk=heden, daar het niet gecodificeerd was, en ontstonden er veelal langdurige en kostbare rechtsgedingen door de verschillende interpretatie van dat recht. Zulks zal in de toekomst niet meer te vreezen zijn.

Er zijn vele veranderingen geweest tijdens het 25=jarige bestuur van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina die veel goeds aan de Chineezen in Indië hebben ge=bracht, en die door mij niet meer een voor een kunnen worden opgenoemd. In 't kort wil ik zeggen, dat wij, Chineezen in Indië grooten dank zijn verschuldigd zijn aan Hare Majesteit Koningin WILHELMINA.

In verband met de grootere bewegingsvrijheid en andere voordeelen, die de Europeaan boven den Chi=nees genoot, werd door velen getracht met Europeanen „gelijkgesteld" te worden. Was dit in den beginne zeer lastig, later werd het criterium voor die gelijkstelling zeer vergemakkelijkt, zoodat zelfs zij, die geen Hollansch verstaan, mits ze slechts tot een goede familie behooren „gelijkgesteld" kunnen worden.

Is dus voor de individuen de moeilijkheid opgeheven, voor het ras blijft het een grief, dat het niet zooals de Japanners zonder meer als met Europeanen „gelijkge=steld" beschouwd wordt.

Wel schijnt de Regeering voornemens geweest te zijn die „gelijkstelling" te verleenen en wel is in de *praktijk* het onderscheid tusschen Europeanen en Chi=neezen uiterst gering, toch blijft het zeer te betreuren, dat de Regeering niet den laatsten nog restenden stap gedaan heeft en aan het Haar toegeschreven voornemen uitvoering heeft gegeven.

Ten slotte zij nog opgemerkt dat velen zich over de regeling van de inning der Oorlogswinstbelasting be=zwaard gevoelen, dit voornamelijk omdat een goed deel van die winst is verloren gegaan en dat zij op een spoedige verbetering van die regeling hopen.

Moge God zijn zegen op Koningin WILHELMINA doen nederdalen, opdat Zij nog lang moge regeeren tot welzijn van Nederland en zijn koloniën.

Dit is de wensch van de weldenkende Chineezen in Indië.

Kh. K. A.

DE ARABIEREN.

Ofschoon het niet mogelijk is den datum van de eerste komst der Arabieren in of die hunner eerste handels=relaties met den Indischen Archipel met juistheid vast te stellen, zoo is het bekend dat zij eerder dan de Portu=geezen dit eilandenrijk gekend hebben. In het midden van de achtste eeuw waren Arabische kooplieden in grooten getale te Canton gevestigd, terwijl zij van de 10e tot de 15e eeuw de onbetwistbare meesters van het Oosten waren. Wij kunnen daarom met redelijke zeker=heid veronderstellen, dat hunne handelsrelaties met en hunne vestiging in sommige eilanden van den Indischen Archipel reeds uit zeer oude tijden dateeren. Vroeger dan de 9e eeuw vinden wij echter bij de Arabische geo=graphen geen melding gemaakt van de eilanden van den Indischen Archipel. Sinds de 17e eeuw is het allergroot=ste gedeelte der naar Indië immigreerende Arabieren uit Hadhramaut afkomstig. Door hun meerdere ont=wikkeling en als landgenooten van den stichter van den Islam, konden zij een niet onbelangrijken invloed uit=oefenen op de Inheemsche bevolking. Onder hen zijn er velen geweest die de Nederlandsche Regeering be=langrijke diensten bewezen hebben. Zoo zond de Ned.=Ind. Regeering van 1820 tot 1827 SAYYID HASAN BIN OMAR AL=HABSHI met belangrijke opdrachten naar den Koning van Siam, den Sultan van Broenei en de Prinsen van Bali en Soerakarta. Zijn invloed in deze streken be=nutte de SAYYID tot het welslagen zijner zending. Boven=dien bracht hij in 1830 een zeer belangwekkend rapport uit aan den Gouverneur=Generaal van Ned.=Indië, aan=gaande de toenmaals hier te lande bestaande zeerooverij en de middelen tot haar bestrijding. Uit erkentelijkheid had men hem reeds in 1822 den titel van Pangeran toege=kend, benevens een toelage van 4.800 gulden 's jaars. SAYYID MOHAMMAD BIN ABOE BAKAR AIDID, destijds Hoofd der Arabieren te Batavia, bewees tijdens den Atjeh Oorlog der Regeering belangrijke politieke diensten. Tot belooning hiervoor kende de Regeering in 1877 hem den titel van Majoor en twee jaren daarna dien van

Pangeran toe, d.i. de hoogste titel van Javaanschen adel.

Het hoofdmiddel van bestaan is voor de Arabieren ten allen tijde de handel geweest. Er is een periode ge= weest waarin, naast dezen handel, de scheepvaart druk beoefend werd. Zeer weinigen van hen deden echter als matroos dienst; de gezagvoerder, diens vervanger en de administrateur dezer schepen, die voornamelijk kust= vaart uitoefenden, waren Arabieren, de overige equi= page bestond uit Inlanders. Het spreekt vanzelf dat deze scheepvaart vooral toen de immigratie, gelijk in het begin der 19e eeuw, nog zoo belangrijk was, zeer veel bijdroeg tot den bloei der Arabische nederzet= tingen in Indië. Haar toppunt bereikte de Arabische kustvaart tusschen 1845 en 1855, doch daarna begon zij, ook door de concurrentie, welke de stoomvaart haar aandeed, snel in verval te geraken. Om een idee van de belangrijkheid van dit Arabische bedrijf te geven is het misschien interessant te vermelden dat in 1855, toen hun bedrijf reeds achteruitging, nog 75 schepen, met Europeesche uitrusting, in het bezit waren van Arabieren. Wat thans van deze scheepvaart over is, zijn de weemoedige herinneringen van enkele hier en daar van bescheiden middelen nog levende oude hee= ren, die eenmaal als gezagvoerder op deze schepen dienden.

Wat den handel betreft vormen de Arabieren evenals de Chineezen, maar in kleinere mate, een schakel tus= schen den Europeeschen groothandel en de Inlanders. Het hoofdartikel van dezen handel zijn lijnwaden, in het bizonder gebleekte en ongebleekte katoen. Behalve dit wordt door de Arabieren zeer veel gehandeld in reeds bereide batikartikelen, speciaal sarongs, doch ook in de andere voor batikindustrie benoodigde grondstoffen als was, anilinverfstoffen en hars. Vele batikkerijen, vooral in Midden=Java, zijn in handen van Arabieren of worden tenminste met Arabisch kapitaal gedreven. Menig gefortuneerd Arabier heeft aan dezen batik= handel zijn welstand te danken. Begonnen met, voorzien van een bundeltje sarongs, de kampoengs af te scharrelen, noemt hij thans verscheidene tonnen gelds zijn eigen= dom. Eenige jaren geleden is ook door eenige Europeesch geschoolde Arabieren een poging gedaan tot het enta= meeren van den directen importhandel uit Europa, Amerika en Australië. Deze poging is echter mislukt door de snelle daling der marktprijzen sinds 1920. Veel Arabisch kapitaal is ook gestoken in onroerende goe= deren. Arabische eigenaren van groote landerijen in en om de groote steden zijn in Nederl.=Indië volstrekt geen zeldzaamheid, alhoewel in de laatste jaren het Gouvernement en de Gemeenten deze particuliere lan= den beginnen op te koopen. Een belangrijk deel der huizen in de groote steden is, zoo al niet in het bezit van Arabieren, dan toch door hen gebouwd. Op deze wijze hebben zij veel bijgedragen tot de verfraaiing en uitbreiding der hoofdsteden.

Hoewel een onaangename, is het ons toch een plicht, sprekende over de middelen van bestaan, melding te maken van het gelduitleenen tegen woekerrente. Het is waar, de Islam rekent ons deze handelwijze als een der hoofdzonden aan, maar het valt helaas niet te ontkennen dat vele Arabieren zich aan deze hoofdzonde schuldig maken.

Tot beter begrip van de verwikkelingen in de laatste jaren waarover wij het thans willen hebben, is het ge= wenscht met een enkel woord over den toestand in Hadhramaut te spreken.

In hoofdzaak wordt de bevolking in Hadhramaut verdeeld in 4 categorieën: *ten eerste*, de SAYYIDS, afstam= melingen, in mannelijke lijn van HOESEIN, den kleinzoon van den Profeet. Hoewel zij, op een enkele uitzon= dering na, geen wapen dragen, is hun invloed en de eer welke zij genieten, buitengewoon groot. Zij dienen als scheidsrechter tusschen twistende stammen en op hun schouders berust het hooghouden van den godsdienst; *ten tweede*, de stammen (gabielah pl. Gabail); zij zijn van de wapendragenden en voortdurend in onderlinge oorlogen gewikkeld;
ten derde, de zwakken (daif); zij zijn landbouwers, hand= werkslieden enz.; *ten vierde*, de slaven, hoofdzakelijk uit Afrika afkomstig.

Een typisch Hadhramietische gewoonte is, dat de dochter bijna nimmer uitgehuwelijkt kan worden aan een persoon behoorende tot een lagere categorie dan die waartoe zij zelve behoort. Hoewel nu in Ned.=Indië het verschil tusschen de categorieën zeer vervaagd is en men ieder niet=SAYYID kortweg SJECH noemt — wat in Hadhramaut niet het geval is —, zal men toch de hand houden aan bovengenoemde gewoonte.

Evenzeer is de eerbied welke de SAYYIDS in Indië van andere Arabieren genieten zeer groot; wij willen in dit verband enkel wijzen op de gewoonte van de handkus; in Ned.=Indië zoowel als in Hadhramaut zal een niet=SAYYID, hoe voornaam, rijk en oud ook, in den regel bij het groeten de hand kussen van een SAYYID zelfs al is deze een arm kind.

Nu begon de emancipatie in religieuzen en socialen zin de niet=Sayyids reeds er toe te brengen, het in acht nemen der verschillende eerbiedsbetuigingen tegen= over de SAYYIDS niet zoo streng meer door te voeren. Zij werden hiertoe gebracht en aangespoord door een niet=Sayyid, uit Afrika geboortig en uit Mekka in 1912 hierheen gebracht door eenige Sayyids als godsdienst= leeraar. De verklaring van dezen godsdienstleeraar dat een dochter van een Sayyid wel een niet=Sayyid mag trouwen, was de lont, die de bom der heimelijke geschil= len tot ontbranding bracht. Verschillende pogingen tot verzoening der beide partijen werden gedaan, doch lie= pen op een mislukking uit. Eerst de algemeene malaise in den handel veroorzaakte ook een malaise in dezen twist. Als direct gevolg van dezen twist kunnen wij be=

schouwen de oprichting in 1914 van de al=Irsjad vereeniging en in 1915 van de eerste al=Irsjad=school te Batavia.

Een vijf en twintig jaar geleden bestond nog het onderricht, dat in Indië aan Arabische kinderen werd gegeven, uit de meest elementaire zaken. Eerst later kwam men ertoe dit lager onderwijs op hooger peil te brengen en eenigermate te organiseeren. Schoolvereenigingen ontstonden, waarvan de Djamijjatal=Cheir (djamijja =vereeniging) waarschijnlijk de eerste is. Deze vereeniging, in 1903 met onderling hulpbetoon als doel opgericht, riep in 1905 te Batavia haar eerste school in het leven. Er bestaan thans ongeveer 14 Arabische scholen over de hoofdplaatsen van Java verdeeld. In 1919 is er een poging gedaan om te geraken tot een Hollandsch=Arabische school evenals de thans bestaande Hollandsch=Chineesche scholen. De Regeering verklaarde zich bereid op de hoofdplaatsen van Java dergelijke scholen tot stand te brengen, mits de Arabieren de behoefte hieraan tot uiting brachten. Door de onderlinge oneenigheid is hiervan echter tot dusver nog niets kunnen komen. Deze zelfde oneenigheid is ook oorzaak van de mislukking van de oprichting eener centrale Arabische vereeniging, die alle belangen der in Ned.=Indië gevestigde Arabieren zou behartigen; en ook zou streven naar unificatie van het onderwijs der particuliere Arabische scholen.

Het spreekt van zelf dat al deze beroeringen in de Indisch=Arabische maatschappij op eenige manier tot vertolking moest komen. Maakte men vroeger hiertoe gebruik van de Inlandsche pers, thans kwam men er toe Arabische bladen in het Arabisch gesteld op te richten. Door de weinige financieele belangstelling en de partijgeest van de Arabieren hadden de meeste dezer bladen echter geen lang leven, en moesten verdwijnen . . . . om plaats te maken voor weer andere Arabische couranten

In leven zijn er nog twee: het te Weltevreden verschijnende weekblad „Boero=Boedoer" en dat, hetwelk te Soerabaja wordt uitgegeven „Al=Kistas" (de weegschaal).

Naar mate de verbinding tusschen Hadhramaut en Ned.=Indië verbeterde, nam ook de immigratie van Arabieren hier te lande toe.

Voor 1859 hebben wij echter geen juiste gegevens omtrent het aantal der Arabieren in Indië. Volgens de officieele statistiek bedroeg dit aantal, inbegrepen de hiergeborenen:

	Java en Madoera	Buitengewesten	Totaal
In 1859	4992	onbekend	———
1870	7495	„	„
1885	10888	„	„
1905	19148	10440	29500
1920	27806	17115	44921

In deze getallen zijn niet begrepen de volbloed Hadhramietische vrouwen, daar het nimmer gebruik is geweest dat vrouwen uit Hadhramaut emigreerden.

Hoewel in den laatsten tijd door de meer rigoureuse doorvoering der betreffende bepalingen, de immigratie is teruggeloopen, is het toch uit bovenstaande statistische gegevens te zien, dat de Arabische bevolking in Indië bloeit. Dit is zeker voor een deel ook wel te danken aan de betere omstandigheden waaronder zij thans leeft. Zoo werden b.v. op Java en Madoera in 1916 geleidelijk, en in 1919 algeheel de Arabische wijken, welke in de steden den Arabieren als speciale woonwijken waren aangewezen waarbuiten zij zich zonder bijzondere vergunning niet mochten vestigen, afgeschaft. Meerdere vrijheid van beweging bracht hun ook de afschaffing van het passenstelsel.

Waar in Hadhramaut geen veiligheid en rechtszekerheid behoudens voor de Sayyids bestaat, doch daartegenover hier in Indië alle Arabieren de voordeelen genieten van een georganiseerd bestuur, volle rechtszekerheid en godsdienstvrijheid, is het hier de plaats een woord van innigen dank en diepen eerbied uit te spreken aan de Nederlandsche Vorstin, onder wier wijs Regeeringsbeleid dit alles in zoo hooge mate tot stand kwam. Mogen tijdens Haar verdere Regeering nog betere tijden dan die van thans aanbreken.

S. I. b. A. A.

DE WESTERSCHE VREEMDELINGEN

Eene beschouwing van de cijfers betreffende het aantal personen van de verschillende bevolkingsgroepen in Ned.=Indië doet ons onmiddellijk zien dat het aantal Westersche Vreemdelingen gedurende de laatste jaren zeer belangrijk is. Immers, bedroeg in 1905 hun aantal binnen den Archipel, volgens de officieele telling, 2.955, in 1920 was dit reeds gestegen tot 7.922, zoodat het accres in 15 jaren niet minder bedraagt dan 168.1 %.

De reden hiervan is niet moeilijk te vinden.

Iedereen wordt in Ned.=Indië eenzelfde kans van slagen geboden. Het land is in verschillende opzichten bijzonder rijk. De administratie is, vooral op Java, grondig en goed, de verbindingen te land en ter zee kunnen uitmuntend worden genoemd en voor de algemeene veiligheid wordt goed gezorgd. Java kan feitelijk niet langer als een kolonie beschouwd worden, in verband met de cultuur en beschavingstoestand, welke daar wordt aangetroffen. Afgezien van de laatste oorlogsjaren, gedurende welke hier zoowel als elders over de geheele wereld, de strijd om 't dagelijksche bestaan zooveel zwaarder is geworden, kan bijna ieder Westersch Vreemdeling hier niet alleen zijn brood, doch ook aanzienlijk meer dan dat verdienen.

Voor zoover mij bekend, spreekt geen andere natie ter wereld de moderne talen: Engelsch, Fransch en Duitsch zoo algemeen als de Hollander. Daardoor is het

voor den vreemdeling, die niet bekend is met de Hollandsche en Maleische talen, betrekkelijk gemakkelijk om zich dadelijk op zijn gemak te gevoelen en op de hoogte te komen van de gewoonten en gebruiken, welke hier bestaan en in verschillende opzichten van die in zijn eigen land afwijken.

Iedereen, die hierheen is gekomen met den oprechten wensch om te arbeiden en zoo spoedig mogelijk op de hoogte te komen van landstaal en gewoonten, terwijl hij bovendien de noodige karaktereigenschappen moet bezitten om te kunnen wennen aan het nieuwe leven in een vreemd Tropisch Land, zal steeds zonder uitzondering op volle tegemoetkoming der Hollanders kunnen rekenen en ten volle met hen worden gelijkgesteld.

Voor hen, die zich voor kunst en geschiedenis interesseeren bieden Djokja, Diëng, Bantam, 't museum te Weltevreden, Bali enz. uitmuntende gelegenheden tot diepgaande studie.

Hieronder volgt een overzicht, volgens officieele gegevens opgemaakt, van het getal der Westersche Vreemdelingen enz. behoorend tot de hier meest voorkomende naties:

Natie	Aantal		Toename gedurende 15 jaar
	1905	1920	
Duitschland	1.406	3.412	142.7 %
België	315	580	84.1 „
Engeland	312	1.687	440.7 „
Zwitserland	197	349	77.2 „
Frankrijk	184	404	119.6 „
Amerika	105	266	153.3 „
Denemarken, Zweden, Noorwegen	41	374	513.1 „
Rusland	40	133	232.5 „

De Westersche naties, die in Nederlandsch-Indië 't meest aangetroffen worden, zijn dus in volgorde Duitschland, Engeland, Skandinavië, Zwitserland en Amerika. De Skandinaviërs zijn dus 't meest in aantal toegenomen, daarna de Engelschen.

Toch zal hier op moeten gewezen worden, dat de bij deze berekening gebezigde cijfers voor het jaar 1920 waarschijnlijk veel te laag zijn. Volgens particuliere inlichtingen zal bijv. het getal Skandinaviërs ongeveer 550 a 600 zijn, waarvan ± 400 Denen en iets meer dan 100 Zweden; het aantal Zwitsers zal wel op 500 te stellen zijn.

Met de immigreerende Westersche Vreemdelingen is niet alleen werkkracht maar ook een belangrijke hoeveelheid kapitaal Nederlandsch-Indië binnengestroomd, zoodat daarmee tevens is bijgedragen tot de mogelijkheid tot ontwikkeling op verschillend gebied.

Niet alleen als zakenmenschen en planters hebben de Westersche Vreemdelingen in den Archipel gewerkt; in het Leger hebben zij reeds vanaf het begin der vorige eeuw een plaats ingenomen. Omtrent de betrekkingen, welke door vreemde onderdanen mogen worden bekleed is in 1867 een regeling vastgesteld, welke in 1913 is gewijzigd.

Zooals reeds vermeld is de Duitsche Kolonie de grootste onder de Westersche Vreemdelingen in Ned. Indië. De aanwezigheid van Duitschers hier te lande dagteekent uit de dagen der Oost-Indische compagnie De beroemde geleerde RUMPHIUS was een Duitscher evenals JUNGHUHN, die in 1835 naar Indië kwam, hier wetenschappelijk werk verrichtte en een der meest bekende Duitschers uit vroegere tijden is geworden.

Gedurende een bepaald tijdstip speelden Duitsche (evenals Skandinavische) elementen een vrij belangrijke rol in het Koloniale leger. Menige vreemdeling is hier in den strijd voor Hollandsche belangen in den Archipel gesneuveld.

De hier aanwezige Duitsche kolonie bestaat uit zeer verschillende sociale klassen: kooplieden zoowel in den groot- als in detail-handel, doktoren en ingenieurs van welke laatsten meerderen aangesteld zijn in gouvernementsdienst, handwerkers, gepensioneerde militairen enz. Er bestaat een belangrijk aantal goed beheerde Duitsche ondernemingen en verschillende Duitschers werken bij maatschappijen, hoofdzakelijk in Deli op Sumatra. De Duitsche zakenmenschen zijn door den oorlog en de gevolgen daarvan hard getroffen en hun werk is belangrijk moeilijker geworden.

Er zijn tal van Duitsche vereenigingen in Ned. Indië met sociale-, hulp- en studie-doeleinden, enz. Der Deutsche Verein te Soerabaja, die eigen gebouwen bezit, Der Deutsche Klub in Sabang en in Bandoeng, Der Deutsche Verein in Medan en Der Deutsche Bund. Van al deze is de laatstgenoemde de meest belangrijke met meer dan 1000 leden en eigen maandschrift „Deutsche Wacht".

De Duitsche Generaal-Consul, Dr. A. J. LETTENBAUER, de gewaardeerde doyen van het consulaire corps en de heer TH. HELFFRICH zijn tegenwoordig de meest bekende persoonlijkheden van de Duitsche Kolonie in Nederlandsch-Indië.

Ook de Engelsche belangen in Nederlandsch-Indië dateeren van oudsher. Sir THOMAS STAMFORD RAFFLES heeft in zijn tijd als gouverneur-generaal in het begin der 18e eeuw zijn stempel gedrukt op de administratie van Java. In aantal zijn de Engelschen tijdens de laatste 15 jaar met niet minder dan 440,7 % toegenomen. Zij behooren bijna zonder uitzondering tot een en dezelfde sociale klasse, bestaande uit zakenmenschen in den groothandel, eigenaars van ondernemingen, benevens employe's in den landbouw. Zij drijven op groote schaal landbouwondernemingen voor zich zelf.

Met de vlucht, welke de theecultuur heeft genomen zijn niet alleen verschillende ondernemingen in Engel-

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY

sche handen geraakt, maar meerdere Engelsche firma's die hoofdzakelijk export drijven van thee en daarnaast ook van andere koloniale producten, hebben zich hier gevestigd. Terwijl 25 jaar geleden, alleen één dergelijke firma hier bestond, houden zich tegenwoordig niet minder dan 8 groote Engelsche handelshuizen bezig met het opkoopen en verzenden van thee, rubber enz. naar alle kanten van de wereld.

Dat de Engelschen verschillende vereenigingen oprichtten is dus heel natuurlijk. Die te Batavia, eerst met een eenvoudige tent op het Koningsplein als verzamellokaal, heeft nu een eigen gebouw. Een Engelsche Handelsvereeniging voor Nederl. Indië is kort geleden te Batavia opgericht. Een speciaal maandelijksch tijdschrift, the Netherlands Indies Review wordt uitgegeven. Verder dient vermeld te worden, dat er een Engelsche kerk is, waarvan ook andere dan Britsche onderdanen gebruik maken.

De Fransche Kolonie bestaat evenzeer sinds lange jaren. De familie DEZENTJE bijv., die tegenwoordig eigenaar is van groote suikerondernemingen in Midden-Java, is afkomstig van de Fransche familie de CHANTIER, de naam is alleen gedurende de tijden iets veranderd geworden. Meerdere Franschen zijn werkzaam als eigenaars van winkels.

De Belgen hebben in Nederlandsch-Indië, zooals ook op verschillende andere plaatsen in het Verre Oosten, hun ondernemingsgeest getoond. Er zijn verschillende ondernemingen in hun handen. De handel tusschen België en Nederlandsch-Indië is belangrijk.

De Denen hebben zich waarschijnlijk reeds ongeveer vijftig jaar geleden hier gevestigd. Volgens de Hollandsche geschiedenis waren er reeds Deensche kooplieden onder de Europeanen, die in het begin der zestiende eeuw hierheen vertrokken.

Zij zijn op ondernemingen en in den handel werkzaam, maar hoofdzakelijk zijn het academisch opgeleiden, welke we terugvinden onder doktoren, ingenieurs, in dienst der regeering of als particulier. Er bestaat ook een Deensche vereeniging met als oudpresident de heer THAL LARSEN, reeds 85 jaar oud. Op 18-jarigen leeftijd begon hij hier in Indië in den handel en nu is hij eigenaar van belangrijke ondernemingen en fabrieken in Oost-Java.

De Zweden hebben zich hoofdzakelijk in de laatste jaren hier gevestigd. Ze zijn wetenschappelijk werkzaam, als ingenieurs, chemisten en overigens als zakenmannen, planters en monteurs. Verschillende werken ook bij het Leger des Heils, alwaar ze een hoog gewaardeerden arbeid verrichten. Voor Zweden is Nederlandsch-Oost-Indië van belang, omdat het de leverancier is van verschillende ruw-materialen, die noodzakelijk zijn voor de hoog ontwikkelde en in verhouding tot de area belangrijke industrie in hun eigen land, en tevens als afzetgebied voor verschillende Zweedsche industrieproducten. Verscheidene groote werken met betrekking tot de Zweedsche natie, haar cultuur, volksleven, industrie en handel enz. zijn in de laatste jaren gepubliceerd, terwijl soortgelijke werken omtrent Nederlandsch-Indië in de Zweedsche taal in Stockholm zijn uitgegeven.

Het plan bestond om hier in Indië een afdeeling van de in den Haag en Stockholm werkende Hollandsch-Zweedsche vereeniging op te richten; er is evenwel nog geen gevolg aan gegeven, omdat men van meening is daarvoor betere tijden af te moeten wachten.

De eerste Zweedsche onderneming in Nederlandsch-Indië werd aangevangen door de heeren ALFRED en ALLAN BERG, die beiden als Zweedsche consuls te Soerabaja hebben gediend en zich verder in de zakenwereld een voorname positie wisten te verschaffen.

Ook de Noren zijn in Indië in het landbouwbedrijf en den handel werkzaam geweest. Hun voornaamste lid is de heer L. A. SAND, inspecteur van meerdere ondernemingen op Java en bekend door zijn kennis van en groote belangstelling voor Nederlandsch-Indië.

Een Skandinavische vereeniging bestaat in Medan, op Sumatra.

De Zwitsers hebben groote belangen in den Archipel. Op Sumatra zijn zij eigenaars van belangrijke ondernemingen, die hoofdzakelijk met Zwitschersch kapitaal en werkkracht gedreven worden. In de voornaamste steden in Nederlandsch-Indië zijn Zwitsersche zaken opgericht en op verscheidene ondernemingen hebben de Zwitsers een leidende positie. Een aanzienlijk aantal Zwitsersche geologen, botanisten, ingenieurs, monteurs enz. hebben hun werkkring hier in Indië.

Een Zwitsersche hulp-vereeniging is opgericht, genaamd „La nouvelle Société Helvétique", zij werkt sedert korten tijd met succes hier in Indië.

De Italianen hebben belangen bij de rubbercultuur. Verscheidene hunner verrichten kunstarbeid, waarvoor Italië bekend staat; enkelen zijn landbouwers.

De belangstelling, welke de Amerikanen betoonen, is gedurende de laatste tiental jaren sterk vergroot. Hiervan kunnen getuigen de duizenden touristen, die in de laatste tijden Java hebben bezocht. De Amerikanen zijn eigenaars van groote rubber-ondernemingen op Sumatra. Afgezien van suiker, zijn ze de grootste afnemers van de verschillende Nederlandsch-Indische producten. Ze hebben hier tegelijk een markt voor hun industrie-producten, vooral voor automobielen.

In de „American Association" vinden de Amerikanen een vereenigingspunt.

Uit het bovenstaande valt gemakkelijk te begrijpen dat niet alleen de naties, die in Europa het grootste aantal inwoners hebben, hier gerepresenteerd en geïnteresseerd zijn, maar ook wel degelijk verscheidene der kleinere cultuurstaten hier belangrijken arbeid verrichten.

De meeste der Vreemde Westersche naties kunnen dus op een aanzienlijke ontwikkeling wijzen. Het onderwerp der emigratie en volkhuisvesting is altijd zeer moeilijk geweest; moeilijk voor den vreemdeling en moeilijk voor het land, dat zijne deuren voor hem heeft willen openen. Toch mag op goede gronden beweerd worden, dat deze kwestie in Nederlandsch-Indië een voor beide partijen gelukkige oplossing heeft gevonden.

Er komen in het leven nu en dan omstandigheden voor, welke zich er voor leenen, na te denken over alles, wat tot de tegenwoordige omstandigheden heeft geleid. Zoo'n gelegenheid doet zich thans voor, als Hare Majesteit, Koningin WILHELMINA Haar 25-jarig regeering jubileum zal vieren.

Wij Westerlingen hebben neiging om bij een bezoek aan vreemde landen te kritiseeren en de menschen en toestanden aldaar niet goed te vinden. Wij vergeten gemakkelijk de minder goede toestanden in ons eigen land en vergeten ons zelf aan kritiek te onderwerpen. Maar hoe meer de ernstig en eerlijk zoekende, die ook het vermogen en de wil heeft om zijn oogen te gebruiken, de omstandigheden in een nieuw land bestudeert, des te gemakkelijker wordt het om de lichtzijden te ontdekken, welke daar bestaan. Verschillende toestanden, die in het begin misschien niet meevielen, komen langzamerhand in een ander en beter licht te staan, zoodra ze in groot verband worden beschouwd en niet plaatselijk of toevallig zijn, zooals bijv. op het oogenblik de heerschende moeilijkheden, welke door de wereldcrisis zijn ontstaan.

Met zoo'n uitgangspunt bij het beoordeelen van de toestanden in Nederlandsch-Indië, is het mijn overtuiging, dat wij Westersche Vreemdelingen, niet anders dan met dankbaarheid de hier bestaande goede toestanden moeten aanschouwen, en niet kunnen nalaten uitdrukking te geven aan onze bewondering over hetgeen de Hollandsche natie met haar Koningin aan het hoofd voor den geheelen Archipel heeft volbracht. Tevens zijn wij ervan overtuigd, dat de hier wonende vreemdelingen en inheemschen geen beter gezag dan het tegenwoordige hadden kunnen krijgen voor een gelukkig en behoorlijk bestaan.

Waar wij, Westersche vreemdelingen, dankbaarheid gevoelen, moeten wij ook als plicht beschouwen om in onderling eerlijke wedstrijd te trachten bij te dragen tot een ontwikkeling van de goede verhouding, die bestaat tusschen onze respectievelijke naties en het voor de geheele wereld belangrijke land, waar wij onze werkzaamheden hebben.

Onze gedachten gaan in dit jubileumjaar vooral uit naar de hoogste representante van de Hollandsche landen, Hare Majesteit Koningin WILHELMINA. Wij wenschen Haar in alle onderdanigheid gezondheid en kracht tot een lange voortzetting van het gelukkige werk voor het op geestelijk en materieel gebied groote Hollandsche volk en tevens voor alle landen, die vereenigd zijn onder Haar Kroon. Wij hopen dat de schitterende resultaten reeds verkregen, zullen gevolgd worden door nieuwe, dat de tegenwoordige moeilijke omstandigheden spoedig plaats maken voor betere en dat het Hare Majesteit vergund moge wezen krachtig te blijven door-arbeiden in Haar hoog en moeilijk ambt, opdat Zij gedurende het geheele leven het grootste geluk deelachtig moge zijn.

Moge God de Koningin zegenen!

Th. F.

PIONIERSWERK IN DE CULTURES

DE Agrische Wet van 1870 heeft de nederzetting van vele Europeanen in de binnenlanden van Ned.-Indië, in de bosschen mag men zeggen, ten gevolge gehad. Aanvankelijk alleen op Java.

Die wet toch bracht lijn en regel in de wijze waarop vreemdelingen rechten op den grond konden verkrijgen, zonder aan de belangen en rechten van de bevolking te kort te doen.

Voor dat jaar werden de Cultures voor de groote markt in geringe mate door particuliere ondernemers gedreven op gehuurde gronden of middels contracten met de Regeering, voor Haar cultures.

De uit de Agrarische Wet voortvloeiende Erfpachts-Ordonnantie opende mogelijkheden waarvan al spoedig gretig gebruik werd gemaakt.

Kort na 1870 begon dan in de bosschen een planters-stand zich te vormen die aanvankelijk langzaam, doch, na 1880, toen de pioniers hun werk gedaan hadden, snel in beteekenis toenam en in elk volgend decennium in sneller tempo groeide.

Alleen op Java zijn thans minstens 10.000 Europeanen (mannen, vrouwen en kinderen) op erfpachtsperceelen gevestigd, die ver van de steden en binnenplaatsen, van de spoorwegen en veelal ook van de groote wegen hun leven besteden en een afzonderlijke groep van bewoners van Ned.-Indië vormen.

Wij spreken niet van hen werkzaam bij de suikerindustrie.

De suikerfabrieken, die gemakkelijk bereikbaar in de laaglanden gelegen zijn, met hun talrijk Europ. personeel en nabijheid van buren, zijn eigenlijk kleine binnenplaatsjes elk op zich zelf, en men kan het leven van de aldaar wonende Europeanen bezwaarlijk met dat van de bergcutuurmenschen op een lijn stellen.

Wij willen dus slechts trachten dien Europeaan in zijne evolutie te volgen, die in de binnenlanden, en wel de bergstreken, werkzaam is bij de cultures van Thee, Kina, Rubber, Koffie, Cacao, Kapok en Coca.

Wij hebben dan in de eerste plaats en met eerbied de dooden te gedenken, de pioniers.

Ruwe heeren waren het veelal, maar kerels.

Ruw moesten ze zijn of worden om de ontbering en ongemakken van het pioniersleven te verdragen.

En kerels om tegen de vermoeienissen bestand te zijn en tegen de teleurstellingen die het aanvankelijk onwillig werkvolk hun gaf.

De loop van zaken bij het stichten eener plantage („Onderneming" heet het en het *was* er een) was de volgende:

Men verkreeg een stuk woesten grond in erfpacht dat voor de bevolking niet noodig, en dus meestal in onbewoonde of dun bevolkte streken gelegen was, tientallen kilometers van de naaste woonplaats van Europeanen en ook ver gewoonlijk van de naast bijgelegen grootere Inlandsche dorpen.

Men was zoo gelukkig werkkapitaal te vinden om dien grond te ontginnen, er woonhuizen te bouwen en een fabriek voor de bereiding der producten op te richten.

En dan trok men er op een goeden dag op uit. Het bosch in.

Een bediende en eenige koelies waren het eenig gezelschap; veel kinine, eenig gereed geld, gereedschap en levensbehoeften voor de eerste dagen, de benoodigdheden.

Zoo kwam men aan ter plaatse waar de wildernis herschapen zou worden in tuinen voor cultuurgewassen die in de behoeften der menschheid zouden voorzien.

Somtijds, op zeer afgelegen perceelen, moest de pionier onmiddellijk op zijn eigen terrein den eersten nacht doorbrengen in een haastig samengeflanst hutje, waar hij met zijn koelies weinig beter dan „à la belle étoile" logeerde en wel van Aimard zal gedroomd hebben.

Gewoonlijk waren op niet te grooten afstand (eenige kilometers) wel Inlandsche woonhuizen waar hij zijn intrek kon nemen, waar hij met nooit falende hoffelijke gastvrijheid ontvangen werd, en van waar uit hij de allereerste werkzaamheden, het bouwen van tijdelijke woonplaatsen en het kappen van paden, leiden kon.

Ook dan echter was ontbering zijn deel. Want de vriendelijke gastheeren hadden zelf zoo weinig behoefte aan ruime comfort en hygiënische zindelijkheden dat zij er uitteraard niet veel van geven konden.

Met hun werkvolk hadden zij de eerste tijden veel last.

De Javaan, die voor 1870 weinig anders dan in verplichten dienst voor den Europeaan (de Ambtenaren) gewerkt had en wien de zegeningen van het Cultuurstelsel nog versch in het geheugen lag, wantrouwde die nieuwigheid van het werken op die erfpachtsperceelen, ook al werd hem dan betaling in uitzicht gesteld.

Zeer weinigen gingen er vrijwillig heen en de gewone gang van zaken was dat de erfpachter de hulp van hoogere en lagere Inlandsche hoofden inriep en verkreeg, die hem de koelies onder geleide toezonden onder de leus: belastingpenningen gaan verdienen.

Het was dus aanvankelijk eigenlijk geen vrij werkvolk dat op de perceelen kwam. Bedenkt men daarbij dat de planter en deze gedwongen werkers zoo geheel verschillende menschen waren, die elkaar moeilijk konden begrijpen, noch waardeeren, dan valt gemakkelijk in te zien dat de pionier eenige moeite met zijn werk had en een kerel moest zijn om het vol te houden.

Zij hebben het gedaan en zij hebben het, in het licht van hun tijd beschouwd, goed gedaan.

Ruw was echter hun leven en moest het zijn.

Voor de Europeesche vrouw was bij hen geen plaats.

Er was in dien tijd over geheel Indië een tekort aan Holl. vrouwen voor het stichten van een gezin, en zij die er waren hadden meer gelegenheid om met officieren en ambtenaren kennis te maken dan met den in de bergen in concubinaat levenden planter. Bovendien, als hij voor een verzetje afdaalde naar de „de bewoonde wereld" dan kon hij geen kraag om zijn nek en geen handschoenen aan zijn handen meer velen.

Harde stoere werkers waren zij en stoer was hun ontspanning.

Als zij elkaar bezochten op hun landen dan was er feest, dan werd het water als drank het huis uit verbannen en werd, de gebeurtenis en den gast ter eere, de vlag geheschen.

Het *was* ook wel eene gebeurtenis zulk een bezoek.

Er was gewoonlijk een heele reis aan verbonden, te paard of te voet, en het was geen zeldzaamheid dat de gast *niet* aankwam; dat hij door bandjir een rivier niet passeeren kon of een python met eieren op zijn weg had gevonden, die niet ter zijde wilde gaan; ook wel dat hij onder weegs bij een vriend was binnengehaald die, verheugd Hollandsch te kunnen spreken, hem voor een nacht bij zich wist te houden.

Als de heeren in de stad te zamen kwamen dan bleef dit feit den stedeling niet onbekend. Het luid gerucht en de zonderlinge gebeurtenissen in de Societeit zorgden daarvoor.

Zij hadden dan bepaald de ruimte noodig en die werd hun gegeven en gebruikten ze goed.

Zij zouden spoedig weer naar „boven" gaan, naar de eenzaamheid om te werken, en moesten eerst wat jolyt hebben.

Zoo waren de pioniers. Zij kwamen voort uit alle standen, groepen en naties der Europ. samenleving.

De bij de uitbreiding hunner ondernemingen bij hen in dienst komende geëmployeerden, veelal met opzettelijke vooropleiding, hadden het veel gemakkelijker en slechts weinigen hunner hebben de moeilijkheden zoo min als de geneugten van het pioniersleven gekend. De spoorlijnen en rijwegen, de groeiende populariteit der ondernemingen bij de snel wassende bevolking, maakten het plantersbestaan tot iets meer gewoons, en de er meer en

meer aan deelnemende Hollandsche vrouw heeft het voor de tweede generatie in mooier, kalmer banen geleid.

De telefoon en de automobiel, die sedert 1900 de groote uitbreiding der bergcultures mogelijk maakten, hebben ook het evolutie=proces van het plantersleven verhaast.

Nog altijd echter bestaan groote verschillen tusschen den planter en den stedeling, meer nog dan in Europa.

Hij is boer en industrieel tevens, en deel uitmakend van de Europeesche gemeenschap, leeft hij ook tot op zekere hoogte mede met de Inlandsche, en is daarin thuis.

Inderdaad kan men geen overzicht geven van het leven van den planter zonder van zijne betrekkingen tot de Inlandsche bevolking te gewagen.

Wij zullen dit hieronder doen.

Wij zeiden reeds dat de planter aanvankelijk moeite had om werkvolk te bekomen en om het te leiden, en dat de tusschenkomst der Inlandsche Hoofden noodig was.

Deze omstandigheid had veel persoonlijke aanraking ten gevolge waaruit ook veel vriendschap is voortgevloeid.

Al bezorgde de pionier hun wel eens last, zoo was hij toch voor de Inl. Hoofden in de, ook voor hen eenzame binnenlanden, in het algemeen gesproken een aanwinst.

Menig planter ontving van hen zijn eerste inzicht in Land= en Volkenkunde en leerde door hen de eigenaardige gewoonten, begrippen en motieven van den Javaan, den animist, iets beter begrijpen.

Anderzijds wonnen de Inlandsche vrienden aan economisch inzicht, en dat het verkeer onderling op prijs gesteld werd bemerkt men nog ten huidigen dage aan den toon van waardeering waarmede wederzijdsch verschillende familienamen genoemd worden.

Wij spreken slechts van de Hoofden; de Inlandsche werkman, de koeli, telde niet mede. Hij was enkel een „koeli", niet veel meer dan een levend werktuig.

Er zijn pioniers geweest die door opleiding of door geniaal inzicht den koeli onmiddellijk in zijn werkelijke waarde ook als mensch erkend hebben. Zij hebben het gemakkelijk gehad en vonden trouwe aanhankelijke medewerkers in plaats van loonslaven. Bij het meerendeel der planters was de verhouding tot hun werkvolk anders en bestond hoogstens eene patriarchale neerbuigende welwillendheid, die slechts duurde zoolang de koeli zich zonder morren geheel en in alles naar den wil van den meester gedroeg.

Velen meenden met een ellendig lui, leugenachtig en lamlendig volk te doen te hebben en gedroegen zich dienovereenkomstig.

Wij moeten, om dit te begrijpen, eerst spreken over ontstaan en wezen van het oordeel over den Inlander van de Europeanen in Indië, in het algemeen; dit toch heeft dat van den planter grootelijks beïnvloed omdat het ouder is.

En dan moeten wij iets dieper op de zaak ingaan.

De Europeaan heeft veel meer den Inlander noodig dan deze hem!

Immers in het algemeen gesproken ziet de eerste als uiterst doel meer de materieele waarden, en de Inlandsche werkman is hem onmisbaar om die te bekomen (geld en goed).

De Javaan daarentegen hecht veel meer waarde aan de onstoffelijke dingen van de ziel en de Europeaan, in het algemeen gesproken, kan hem meestal niet helpen ze te verkrijgen, (aanzien, waardigheid), omdat hij ze in den omgang met hem reeds veelal mist.

De Europeaan heeft vooral daadkracht en kan zonder den Inlander natuurlijk niets doen.

De Javaan heeft vooral draagkracht en heeft, althans „had" voor den tegenwoordigen toestand van overbevolking intrad, den Europeaan niet van noode. Bovendien lag in zijn hoofdkaraktertrek zelf een element van passiviteit.

De betrekkingen tusschen Europeaan en Inlander zijn daarom in oorsprong tamelijk eenzijdig: zij gaan in hoofdzaak uit van den eerste en worden tot op groote hoogte bepaald door *zijn* oordeel over het volk van Java.

Hoe was, hoe is dat oordeel? Hoe werd het gevormd?

Als wij er prof. P. J. VETH's beroemd werk „Java" op naslaan dan zien wij in het hoofdstuk „Voorkomen en karakter der bevolking" dat deze scherpzinnige historische criticus geen duidelijke conclusie heeft kunnen trekken uit de elkaar wanhopig, lijnrecht, tegensprekende oordeelvellingen die zijn bronnen hem ten dienste stelden. Hij, die overigens alles op Java van uit zijn Leidsche studeerkamer zoo treffend juist heeft gezien en onderscheiden.

Sedert over den Javaan geschreven is kan men over hem den hoogsten lof lezen naast de diepste verguizing, in eenzelfde jaar door gelijk ontwikkelde menschen uitgesproken.

Zoo was het in de achttiende eeuw en later. Zoo is het nu nog.

Er bestaat geen Europeesch oordeel over den Javaan! Er bestaan er honderden in allerlei schakeeringen, tusschen beide genoemde uitersten.

Behalve de speciaal opgeleiden, die Land= en Volkenkunde studeerden, hadden en hebben de hier komende Europeanen, om zich een oordeel over den Inlander te vormen, niets dan hun eigen persoonlijke ervaring bij persoonlijke aanraking tot richtsnoer, dan wel die van ouderen die alhier, evenals zij, zonder eenige kennis van het geestes= en gevoelsleven, van zeden en gewoonten van het hun totaal vreemde volk, voet aan wal zetten.

Dat oordeel was daarom volkomen subjectief, en gegrond op uiterlijkheden vooral, miste en mist alle waarde.

Immers, hoe ging het?

De Europeaan was van de machtige menschensoort die het Gezag had, hij beschikte schijnbaar vrijelijk over het machtsmiddel: geld, en over den Javaan nog onbekende technische hulpmiddelen, en hij verwaarloosde straffeloos den eeredienst der tallooze goede en kwade geesten, die zijn eigen leven despotisch beheerschten.

De Javaan was bereid dien man als zijn meerdere te erkennen en, landman en edelman, trad hem tegemoet met zijn allerbeste omgangsvormen.

Deze vormen zijn inderdaad uiterst fijn en geheel beantwoordend aan wat wij gaarne noemen die van den gentleman.

Zij waren te fijn en te zeer oostersch om door den westerling begrepen te worden.

Deze zag in het uit den Hindoetijd stammende hurken en kruipend loopen, ten onrechte, kruiperigheid.

Overdreven beleefdheid, en ook wel een door pijnlijke ervaring verkregen wijs inzicht, beletten den Javaan om de waarheid te zeggen als deze den meerdere onwelkom kon zijn. De Europeaan zag dit ten onrechte als opzettelijke leugenachtigheid. Bescheidenheid en beleefdheid verboden het uiten eener eigen meening en dat werd gezien als domheid en lamlendigheid.

Het moest wel zoo zijn, omdat den Europeaan elk juist keurmiddel ontbrak en hij in onwetendheid een Europeeschen maatstaf aanlegde. In elk geval het wàs zoo.

Nu spreken wij er nog niet eens van dat het geheele leven van den Javaan beheerscht wordt door hetgeen wij animistisch bijgeloof noemen , door ongeziene machten, en dat hij dengeen die daaraan niet denkt, onophoudelijk moet stuiten door totaal onverklaarbare, in westersch oog geheel verkeerde handelingen.

Bovenstaande uiterlijkheiden reeds waren veelal beslissend voor het oordeel van den Europeaan, en meende deze met een lamlendig, leugenachtig en lui volk te doen te hebben.

Velen kwamen en komen daar later van terug, als zij gelegenheid hebben gehad den Javaan te leeren kennen.

Die gelegenheid bestaat dan daarin, dat zij hem tegemoet treden met de achting en het vertrouwen dat hij verdient, die elk mensch verdient, zoolang hij niet bewezen heeft ze niet te verdienen.

Slechts aan dezen kan de Javaan zich geven, en hij doet het gemakkelijk en gaarne, met al zijn redelijkheid en gezond verstand van landman, met al zijn hoofdsche beleefdheid van edelman, en met groote trouw.

Die gelegenheid bestaat dus voor die Europeanen ten slotte slechts daarin dat zij optimist zijn ten opzichte van het onbekende.

Inderdaad, pessimisme en optimisme geven de verklaring van de moeilijkheid van den bovengenoemden Leidschen geleerde toen hij uit de hem ter beschikking staande gegevens schrijven moest over karakter en voorkomen van den Javaan.

Hij had bijeen, het oordeel van de pessimisten en dat der optimisten; het oordeel van hen die a priori het bestaan van het goede ontkennen *en het daardoor in een geval als het onderhavige glad onbestaanbaar maken,* en van hen die aan de mogelijkheid van zijn bestaan gelooven en het daardoor naar voren brengen.

De eersten moesten in het oog van den Javaan, die zich immers in zijn beste vormen aangemeld had, onredelijke onbeschaafde menschen schijnen en hij sloot zich voor hen, en duldde ze slechts als hij ze dulden moest, de machtigen! En gelijk de schooljongen die voor de klas een standje heeft gekregen, zijn zelfgevoel restaureert door tegen 's meesters rug de tong uit te steken, zoo leidde zijn natuurlijke algemeen menschelijke neiging om zich schadeloos te stellen voor ontvangen onaangename indrukken, den Javaan er (tegenover hen) veelal toe om op zijwegen en achterwegen te gaan en dan gedroeg hij zich (tegenover hen) wel eens zoodanig dat hij de hem onverdiend gegeven qualificatie tijdelijk verdiende.

Aan de anderen, de optimisten kon en wilde hij zich geven en zich in zijn waren aard toonen.

De pessimisten zijn helaas talrijker dan de anderen en komt dus het ongunstig oordeel meer voor dan het andere.

Het dankt zulks natuurlijk niet aan zijn innerlijke waarde noch juistheid!

Het dankt zulks enkel aan de psychologisch gemakkelijk verklaarbare omstandigheid dat het pessimisme, het afbreken, den gemiddelden mensch voldoening geeft.

De mensch die andere menschen afkeurt, stelt zichzelf daarmede op een voetstuk, en naar mate hij om zich meer neerhaalt verhoogt hij automatisch zichzelven. In eigen oog althans. —

En als dan weer anderen, *niet* door zijn oordeel getroffen en *mede* genietend dus van die automatische verheffing, vinden dat hij het weer ,,eens flink gezegd heeft" dan waant hij zich een heele PIET en zal voort gaan en tot zijn laatsten dag gelukkig zijn met de eigen gegeven, op anderer veronderstelde minderheid berustende meerderheid, die zijn gebrek aan innerlijke waarde verdoezelt en ongevoeld maakt.

Deze psychische fout van den gemiddelden mensch heeft in landen waar verschillende rassen tezamen wonen, ruime gelegenheid tot ontplooiing.

Keeren wij terug tot den planter.

Als wij na lezing van het bovenstaande bedenken met hoeveel vooroordeel hij veelal zijn kennismaking met het volk begon, en hoeveel verkeerde inlichtingen hij gekregen moet hebben, dan moeten wij van den planter van heden getuigen dat zijne verhouding tot het volk goed is, en hij op bevredigende wijze geëvolueerd heeft.

Over het geheel bestaat tusschen den planter en zijn werkvolk eene hartelijke verhouding van onderlinge waardeering.

De planter leeft met de Inlandsche opgezetenen zijner onderneming mede, kent goeddeels hun bijzondere opvattingen en eigenaardigheden en eerbiedigt ze.

Met zijn patriarchaal optreden is de Inlander tevreden en hij is gaarne van hem afhankelijk.

De Bergcultures zijn populair geworden.

Zij waren dat ook al vóór de ongunstige verhouding tusschen bouwgrond en bevolkingscijfer bepaald dwong tot dezen loonarbeid.

Hierin ligt een zeer goed getuigenis voor den planter, want de Javaan voelt veel meer te werken voor een *mensch* dan voor een *zaak* en aan het werken voor een mensch tegen wien hij ernstige bezwaren heeft, zal hij zich zooveel mogelijk onttrekken.

Thans heeft zich duidelijk een nieuw tijdperk van evolutie aangekondigd.

Zij wortelt in de Inlandsche opleving tot grooter zelfbewustheid, als gevolg van de schoone Inlandsche Beweging 1) en van de door meer onderwijs gebracht, gedeeltelijke bevrijding van de Ongeziene Machten, die het Javaansch leven despotisch regelden.

Indien die opleving, die zelfbewustheid, die bevrijding en hare gelukkige gevolgen: grooter werkbaarheid, grooter geschiktheid in het westersch economisch gestel, tijdig door den planter erkend worden, dan zal onze opvolger over 25 jaren te schrijven hebben van de beschaafde redelijkheid van den Javaanschen koeli in de bergcultures, die afkeerig bleef van vak= en klassenstrijd; over de kostelijke bruikbaarheid van den Javaanschen geletterde in eervolle, verantwoordelijke, leidende posities; van de vruchtbare samenwerking tusschen hen en den Europeeschen planter, en van de vriendschap tusschen de twee rassen.

C. M. H.

DE EUROPEESCHE PERS

De Europeesche dagbladpers in Indië heeft in de laatste vijf en twintig jaren een ontwikkelingsgang doorgemaakt, waarbij zij de maatschappelijke overgangen op den voet volgde.

Tot de tachtiger jaren was het Europeesche dagblad in Indië een getrouwe afspiegeling van de Nederlandsche pers: de voornaamste dagbladen werden geleid door niet in het vak opgegroeide personen; de combinatie eener advocatuur met een dagbladleiding was heel gewoon. De pers gaf, naar ouden trant, academische beschouwingen over politieke en maatschappelijke vraagstukken en bepaalde zich verder tot mededeeling van dagelijksche gebeurtenissen in eigen omgeving en het nieuws, dat haar van elders bereikte. Als gevolg van den veelal beperkten lezerskring was het abonnement hoog. Erkend moet worden, dat de pers onder zeer moeilijke omstandigheden werkte; het beruchte drukpers=reglement van 1856 bestond onverzwakt, doch werd als regel naar de luim van het oogenblik toegepast — wat het bestaan der bladen nog onzekerder maakte — en de Regeering zag in een goede dagbladpers meer een vijand dan een steun.

Een geruchtmakende pers=vervolging, waarmede gepaard ging de sluiting eener bloeiende particuliere drukkerij en gevangenzetting van den betrokken journalist had een zeer onverwacht gevolg: in 1885 verscheen te Batavia het eerste goedkoope dagblad, dat als hoofdzaak beoogde snelle berichtgeving op elk gebied. De jonge spruit werd niet met vreugde, doch met hoongelach ingehaald; nog geen tien jaar later echter was het kleine blad uitgegroeid tot een volwaardig orgaan, dat andere bladen gedwongen had denzelfden weg op te gaan.

Ook in ander opzicht had de verjonging invloed uitgeoefend: de verhouding tusschen Overheid en Pers had zich ten goede gewijzigd. Wel werd het drukpersreglement — de stok achter de deur — nog steeds nu en dan toegepast maar de Regeering had haar vroegere ontoegankelijkheid prijs gegeven. Hoever die ontoegankelijkheid destijds ging, zij met een enkel voorbeeld geïllustreerd: de dagelijksche mutaties onder het personeel in 's Lands dienst vormden een monopolie voor het officieele nieuwsblad, dat tweemaal in de week verscheen (en nog verschijnt) en dat die mutaties vermeldde naar gelang het daarvan via kronkelende en langzaam vlietende officieele kanalen bericht ontving!

Onder Gouverneur=Generaal VAN DER WIJCK veranderde dit en wel naar een legende wil, hoofdzakelijk als gevolg van diens keuze van een non=actief rechterlijk ambtenaar tot Algemeene Secretaris. Zeker is, dat die hoofdambtenaar, min of meer bevriend met een bekend journalist uit die dagen, de Regeering tot concessies aan de pers wist te bewegen. Zelfs gebeurde toen wat voor die dagen iets ongehoords was: de Regeering riep wel eens de hulp der pers in om haar plannen en maatregelen beter bekend te maken dan in het kader van het staatsblad mogelijk was. En daarop volgde het voor dien tijd meest ongehoorde: toen in 1898 H. M. Koningin WILHELMINA den troon besteeg, werd een journalist (dezelfde hierboven bedoeld) begiftigd met het Officierskruis der Orde van Oranje Nassau!

Officieel was daarmede erkend, dat de Regeering prijs stelde op goede betrekkingen tot de pers en daarvan is daarna meerdere malen blijk gegeven. Tijdens het bewind van den Gouverneur=Generaal VAN HEUTSZ werd een semi=officieel persbureau, gevestigd aan de Algemeene Secretarie, in het leven geroepen, terwijl tot de verschillende regeerings=organen een aanschrijving werd ge=

1). Let wel vluchtige lezer wij noemen de Inlandsche Beweging, de Opleving schoon. Wij zeggen niets van leiders. Zij heeft geen anderen Leider dan God.

richt om de pers welwillend tegemoet te treden, in de uitoefening van haar taak zooveel mogelijk behulpzaam te zijn. Het tweeslachtig karakter van het persbureau (de kosten werden door de pers gedragen, doch het bureau was geheel regeerings=orgaan) deed het na eenige jaren te niet gaan; men wordt er nu nog slechts aan herinnerd door een kleinen persdienst ter Algemeene Secretarie, welke geheel los staat van de dagbladen.

De meerdere vrijheid, aldus door de pers verkregen, leidde van zelf tot grooteren bloei en verspreiding. Tot die ontwikkeling droegen bij : de afschaffing van de ver= plichting tot storting eener waarborgsom voor de uit= gifte van een dagblad, gepaard gaande met een herzie= ning van het drukpers=reglement, de verlaging der post=, later van de telegraaftarieven 1), de versnelde gemeen= schaps=middelen.

Men pleegt te zeggen, dat elk land de pers heeft, welke het verdient. Juister zou wellicht zijn : dat men aan de pers het land kan leeren kennen; als orgaan der Openbare meening geeft de pers een afschaduwing der maatschappij, welke zij dient. De kenmerken daarvan vertoont ook de Indische pers. De zeer vlottende Euro= peesche bevolking, voor een deel opgaande in eigen belangen, voor een ander deel vreemd blijvend in en tegenover dit land, in het algemeen bovendien zonder politieke aspiraties, zelfs politieke scholing missend, vordert eene pers, welke zich meer op nieuwslevering dan voorlichting toelegt. En ook in die nieuwslevering geeft de pers een beeld der maatschappij: even snel, vaak even onbillijk als verdeeld, is haar oordeel, maar ook even spoedig weer vergeten.

Met de invoering der decentralisatie=wetgeving heeft de Europeesche pers ook de eerste schreden gezet op de politieke baan, doch vooralsnog kan, evenmin als van bepaalde politieke partijen van groote beteekenis, niet van partijbladen gesproken worden. Slechts van enkele bladen kan gezegd worden, dat zij een bepaalde politieke lijn volgen; nochtans mag van de geheele Europeesche pers getuigd worden, dat zij in het algemeen de ontwik= keling van dit land onder het Nederlandsch Gezag steunt en tracht te bevorderen.

De snelle groei van verschillende plaatsen heeft het aanzijn gegeven aan tal van kleine bladen, het best te vergelijken met de provinciale pers in Nederland. Bij deze staat uiteraard de nieuws=leverantie geheel op den voorgrond. Als zoodanig hebben deze goedkoope bladen stellig reden van bestaan.

Van de allerlaatste jaren is de vakpers, gegroeid uit en met de vak=beweging. Zij richt zich in wezen geheel naar het voorbeeld van de Europeesche vakvereeni= gingspers.

De verhouding tusschen Regeering en Pers is in de laatste jaren, men mag wel zeggen voorbeeldig : de pers ondervindt op alle mogelijke manieren steun, echter — gelukkig — geen financieelen steun. Deze blijft beperkt tot een volkomen gewettigde bijdrage aan het persbureau „Aneta", dat zich in korten tijd een vaste plaats wist te veroveren; die bijdrage is een vergoeding voor berichtgeving ook aan de Regeering, waarvan Zij het nut en het voordeel ondervindt.

L. P. L. Z.

DE INLANDSCHE EN DE CHINEESCHE PERS

De geschiedenis van de Inlandsche en de Chi= neesche pers hier te lande is eigenlijk niet ouder dan vijfentwintig jaren, want als gevolg van verschillende uitwendige en ook in den inner= lijken aard der zaken liggende omstandigheden ver= schenen er voor het begin van deze eeuw maar enkele periodieken in Inlandsche talen, die verder noch naar inhoud, noch naar de uitgifte te oordeelen een Inlandsch dan wel een Indisch=Chineesch karakter droegen. Maar toen de twintigste eeuw met haar sociale geweldigheden en intellectueelen vooruitgang haar intrede had gedaan, toen het wereldverkeer ook deze gewesten in haar reus= achtig net had opgenomen, kon het niet anders of de pers, elders zulk een machtige factor van maatschappelijk ver= keer, kwam ook hier op. Het begon druk, maar in omvang bescheiden. Het werd als het ware een wedijver van Chi= neesche en ook nog wel andere drukkers om een Maleisch of Javaansch blaadje op de persen te leggen en dan werd wel een of andere Inlander, Chinees of Europeaan met pennevaardigheid gevonden om volgens de toen bestaande opvattingen zoogenaamd een blad te redigeeren. Zonder de uitzonderingen — die gelukkig ook bestaan hebben — in haar eer te na te doen, moet worden geconstateerd, dat de inhoud van deze bladen niet veel bijzonders was, en dat de jeugd en de ongebondenheid van deze manier om uiting te geven aan wat men vertellen wilde en tevens een duitje te verdienen, zeer merkbaar waren in hetgeen voor den dag kwam. De inrichting van de eerste kranten was pri= mitief, bleef dat nog lang, de administraties waren aan= vankelijk alle slecht, onordelijk, wat natuurlijk van in= vloed was op de soliditeit der onderneming, terwijl de re= dacteuren niet in staat waren het peil van de journalis= tiek te verhoogen en dan ook over het algemeen zoo scha= mel bezoldigd werden, dat men van hun prestaties niet al te veel verwachten mocht. De inhoud bestond dan voornamelijk uit „faits divers", uit gebeurtenissen van den dag, plaatselijke nieuwtjes, veelal met commentaar wanneer het persoonlijkheden betrof, voor wie de re=

1) De sedert kort ingevoerde verdubbeling der tarieven is van tijdelijken aard.

dactie om de een of andere, soms wel en soms niet na te speuren reden sympathie dan wel antipathie gevoelde. De artikelen, die de redactie gaf, waren vaak zeer persoonlijk en gingen niet buiten plaatselijk of groepsbelang uit, groote gebeurtenissen in de wereld werden niet besproken, de politiek was en bleef voor de lezers een gesloten boek, want de kranten in de eerste helft van deze kwart eeuw gaven geen sleutel om het te lezen. Polemieken werden gaarne gevoerd, om persoonlijke kwesties, om plaatselijke geschiedenissen, en daarbij werd een toon gevoerd, die niet bepaald salonfähig genoemd mag worden! Lang werd de strijd dan gerekt, ellenlange artikelen vulden de hoofdbladen en de redacties gaven zich met veel vreugde en met enthousiasme. Een Inlandsch schrijver heeft eenige jaren geleden eens verteld dat het vaak voorkwam dat redacteuren met opzet polemieken en strijdartikelen uitlokten en dat eens twee journalisten van verschillende Inlandsche bladen hadden afgesproken elkaar er eens flink van langs te zullen geven. „Men mag dat", dacht de uitgever — en de redacteur dacht gelijk de uitgever en zoo „ging es los!"

Maar er is verandering gekomen. Het Aziatisch réveil, hier een zwakke weerslag, of beter misschien natrilling van den strijd dien de Japanners op de Russen wonnen, heeft invloed gehad ook op den aard van de pers. En tezelfder tijd dat het karakter van de Inlandsche pers ging veranderen, kwam er scheiding tusschen de Inlandsche en de Chineesche=Maleische pers. Nog is die scheiding niet volkomen, in zoover, dat wel eens Inlanders aan Chineesche bladen er Chineezen aan Inlandsche bladen meewerken, en mede dat Inlanders geabonneerd zijn op Chineesche bladen, maar geleidelijk aan is toch zeer duidelijk merkbaar geworden dat er een Chineesche en een Inlandsche pers bestaan, terwijl de Chineesche een ontwikkeling heeft genomen, die de Inlandsche ver voor is.

Een eerste woord daarom over de ontwikkeling van de Chineesche pers. Aanvankelijk sprak hier ook alleen plaatselijk belang en namen de bladen, die in het Maleisch waren geschreven en door Chineezen uitgegeven een plaatselijk Chineesch karakter aan, werden meer en meer naar inhoud en vorm bestemd voor de Chineesche gemeenschap: speciaal Chineesche aangelegenheden werden breeder en breeder besproken, de redacties gingen meer=en=meer bestaan uit Chineezen en men begon aandacht te wijden aan zaken van het Chineesche moederland. Dat laatste is sterker geworden en tegenwoordig is de Chineesche rubriek van deze bladen zeer goed verzorgd; zelfs wordt er meer aandacht en tijd besteed aan de bespreking van Chineesche aangelegenheden uit China en de gebeurtenissen van de wereldpolitiek die daarmee verband houden dan aan eenig andere groep van gebeurtenissen. De Chineesch=Maleische pers is uitgegroeid tot een flinke dagbladpers, met weliswaar slechts in één geval eigen buitenlandsche telegrammendienst, maar met een binnenlandschen nieuwsdienst die niet kwaad is en met een verzorging der journalistieke cuisine, welke deze pers gelijk doet staan aan de Europeesche in deze kolonie. De hoofdartikelen in sommige der bladen mogen er wezen en de eischen, die men aan de redacties begint te stellen, zijn hooger en hooger geworden terwijl de bezoldiging van de redacties tegenwoordig niet onderdoet voor die van de Europeesche bladen. De Chineesch=Maleische pers is in twee groote groepen te verdeelen wat de richting betreft, want langzamerhand is een deel ervan Chineesch=nationalistisch geworden, volgende de richting van het Chineesche nationalisme in het eigen land, terwijl het andere deel kalmer en conservatiever is gebleven, meer zich aanpassende aan de werkelijke omstandigheden van de peranakan=Chineezen, die immers hier een vaderland hebben. De strijd tusschen de bladen is soms in dezen zin principeel, veelal ontaardt ze in heftige en minder fraaie persoonlijke aanvallen. De inrichting van de Chineesch=Maleische bladen is, op het terrein der administratie beschouwd, sedert de eerste tien jaren der hier behandelde periode veel verbeterd, de advertenties en abonne's brengen hier en daar goede inkomsten aan, in de grootste plaatsen gaat het ten deze het best. Trouwens, de handelsgeest van den Chinees is vermoedelijk de oorzaak dat slechts op grootere plaatsen, waar dus kans was op voldoende advertenties en abonne's, zulke kranten werden opgericht. Men heeft acht of negen flinke Chineesche nieuwsbladen op Java en Sumatra, terwijl een ervan twee edities op Java uitgeeft en een geïllustreerd weekblad. Naast deze Maleische pers is in den loop der jaren een in Chineesche karakters gedrukte pers opgekomen, die vooral Chineesch=nationalistisch is, maar waarover ik niet verder bevoegd ben mededeelingen te doen.

Wat de Inlandsche pers betreft, zooals hierboven gezegd, heeft het Aziatisch réveil invloed gehad op de verandering van aard en vorm dezer pers. Er ontstonden volksvereenigingen, later politieke partijen, vakorganisaties en daarvan gaf de pers uiting. Overal gevoelde een of andere groep Inlanders, al dan niet tot een vereeniging behoorende, behoefde zich tot het lezende publiek te richten om uiting te geven aan meeningen en wenschen in verband met de belangen die men op politiek en economisch gebied meende te moeten behartigen. En dat ging crescendo. De dagbladpers werd uit de weekbladen, daarnaast bleven er weekbladen en kwamen er nieuwe op; ook met minder vaak verschijnende periodieken meende men te kunnen voldoen aan de leeslust van het publiek, welks leeskracht door de steeds in aantal toenemende scholen natuurlijk met het jaar steeg. Eenige van deze bladen hielden het langer vol, dat wil zeggen telden de jaargangen met cijfers boven de tien, de meeste werden spoedig weer opgeheven, maar dat weerhield andere drukkers en schrijflustigen niet om opnieuw te beginnen in een vlaag van jeugdig enthousiasme. Tientallen blaadjes zijn — in de laatste tien jaren vooral — opgericht, die zich in de allerlaatste jaren zijn

gaan onderscheiden in extremistische en kalmere bladen, waarbij men in elke dezer groote rubrieken weer vele schakeeringen vindt en gradueele verschillen van heftigheid. Want extremisme en heftigheid werden vaak synoniemen. De toon van de bladen veranderde: een bekend journalist in dien tijd, een vijftien jaren geleden, de redactie voerend van een periodiekje, nam uit de Europeesche pers gaarne het slechte van den toon over en die slechte toonvoering is gecultiveerd geworden, ontwikkeld, zoodat men soms versteld staat over de weinig vriendelijke manier waarop Inlandsche bladen zich uiten tegen andere bladen, of omtrent huns inziens verkeerde toestanden dan wel in politieke en nationale aangelegenheden. De extremistische bladen zijn de, in de laatste jaren meest socialistisch en deels communistisch geworden dag=, week= en maandbladen, die vooral op Java, later ook op Sumatra en thans zelfs ook op andere eilanden, verschijnen en die steeds vol artikelen staan over de vrijheid en zelfstandigheid van Indië, nu eens heftig revolutionnair, dan weer kalm redeneerend en met voorzichtige uitdrukkingen propaganda maken voor een zelfstandig Java of een zelfstandig Indië, al dan niet met een band verbonden aan Nederland. Den allerlaatsten tijd zijn er eenige van deze bladen geheel communistisch geworden, naar Westersch model het kapitalisme en de verdrukking bestrijdend, met Oostersche trekjes daartusschen in.

Andere bladen, als die welke de richting van de partij Boedi Oetomo voorstaan, zijn nationalistisch voor alles, coqueteeren wel met het socialisme, maar niet steeds van harte, zijn in zekeren zin democratisch, maar houden toch vast aan niet=democratische tradities. Trouwens, een zuivere kwalificatie hiervan is niet in enkele woorden te geven, er is een verscheidenheid van wenschen, een menigte tegenstrijdigheden in de richting van de meeste bladen en blaadjes, die het onmogelijk maken zoo in 't algemeen nu eens positief te zeggen: dit blad wil zoo en dit blad zus.

De Inlandsche pers is over het algemeen zwak gebleven op materieel gebied, de administraties zijn slechts zelden goed geregeld en door de gebrekkige draagkracht van de lezers en het gemis aan voldoende advertenties moeten verreweg de meeste organen het spoedig afleggen, dan wel sleepen ze een treurig bestaan voort, waarbij de redacties slecht worden bezoldigd en werk leveren naar de betaling. De enkele uitzonderingen zijn nog niet eens als soliede ondernemingen te beschouwen, zijn nog maar zoo zoo, wat financieële soliditeit betreft.

Nast de politieke bladen, die meer op brochures gelijken met hun overvloedige artikelen en gemis aan nieuws en kroniek, moeten een paar dagbladen worden vermeld, die van kalmere penvoering blijk geven, trouwens niet geheel Inlandsch zijn, aangezien ze een Europeesch uitgever bezitten of steun van Gouvernementswege ontvingen, nl. de „Neratja". Naast deze staan twee uitgaven die in den allerlaatsten tijd door de Regeering directelijk worden bezorgd, namelijk een geïllustreerd weekblad en een geïllustreerd maandblad, waarmee werd bedoeld aan de — ondanks de Inlandsche pers nog bestaande — behoefte aan goede lectuur, kalme berichtgeving en degelijke populaire uiteenzetting van de zaken van den dag enzoovoort tegemoet te komen, hetgeen met veel succes geschiedt. Ook de zending, die al zeer lang geleden begonnen is zich met de Inlandsche pers bezig te houden, geeft steeds meer blaadjes uit, die echter niet mogen worden beschouwd voldoende te voorzien in de algemeene behoefte hier boven genoemd. Wel heeft een tiental jaren geleden het schrijven in zendingsbladen reactie gevonden in de Inlandsche wereld en werden daar Mohammedaansche bladen opgericht, wier aantal den allerlaatsten tijd zeer aanzienlijk is uitgebreid, terwijl opgemerkt mag worden dat zij voornamelijk ter Sumatra's Westkust en in de Vorstenlanden verschijnen.

Alles en alles bij elkaar genomen is niet te ontkennen, dat de Inlandsche pers deze kwart eeuw en vooralde laatste tien jaren in een „Sturm und Drangperiode" verkeert, terwijl er nog geen toekomstperspectieven te bespeuren vallen. De pers is financieël zwak en kan daarom geen superieure redactie= en administratiekrachten engageeren, zonder welke het hoogst moeilijk zal zijn het peil van de pers te verheffen. Men blijft op deze manier in een cirkel rond draaien en vooruitgang is er zoo goed als niet waar te nemen. Moge dat veranderen in de komende kwart eeuw en mogen door concentratie van krachten en middelen, door het samenwerken van verstandige, ontwikkelde, bezadigde personen, de beste der bestaande bladen uitgroeien tot degelijke voorlichters der openbare meening, leiders in het wereldgebeuren en in het streven naar nationalen en socialen vooruitgang.

J. F. H. A. L.

DE KINEMATOGRAAF

HET is betrekkelijk nog slechts korten tijd geleden, dat het aan de bekende gebroeders LUMIÈRE te Parijs gelukte om het eerste bruikbare kinematograaf=toestel te vervaardigen, en zeer zeker zullen zij, toen zij hunne pogingen ten slotte in 1895 met een alleszins bruikbaar toestel beloond zagen, niet gedacht hebben, dat hunne uitvinding in een kwart eeuw tijds een dusdanige geweldige vlucht zoude nemen, als inderdaad het geval is geweest.

Het kinematografisch beeld gaf door zijne bewegende figuren een tot toentertijd ongekende gelegenheid, om tooneelen en gebeurtenissen zoo natuurgetrouw

mogelijk op het scherm te projecteeren, terwijl van de voortdurende en boeiende actie, die ten allen tijde op het scherm te voorschijn kan worden geroepen, eene bekoring uitgaat, welke niet naliet de kinematografie, overal waar deze verscheen, van af het eerste oogenblik een blijvend succes te verzekeren.

Reeds kort na de uitvinding, nog voor het einde der vorige eeuw, verschenen reeds de eerste toestellen in Nederlandsch=Indië, en ook hier gold voor deze won=derlijke, levende beelden het „veni=vidi=vici": de cine=ma kwam, zag en overwon.

Welk een eigenaardige, door niets te overtreffen, beroe=ring bevangt den toeschouwer, wanneer hij in zijn ge=makkelijke stoel in de cinema gezeten, den reiziger volgt op zijne moeilijke en gevaarvolle tochten in de wilder=nissen van Centraal=Afrika, of wel zich plotseling ver=plaatst ziet in het gewoel van eene groote westersche hoofdstad met hare meerdere verdiepingen hooge wo=ningen en hare rustelooze haast en bedrijvigheid op straat, dan weer een tocht maakt door de noordelijke ijs= en sneeuwgebieden van noord=Canada, waarbij de dampende muilen der Sledehonden een indruk geven van de heerschende koude, of wel wanneer hij voor zich op het scherm binnen enkele uren ziet afspelen het lief en leed van een Shackleton=expeditie naar de Zuid=Pool.

We zijn er dan ook van overtuigd niet te overdrijven wanneer we beweren, dat vooral voor een land als Ne=derlandsch=Indië, dat minstens een maand reizen van de naast bijzijnde westersche beschavingsgebieden ver=wijderd ligt, in de eerste plaats het instructieve karakter van de bioscoop — wel is waar in de meeste gevallen niet opzettelijk — van veel invloed, en laten wij er dadelijk bij zeggen ook gunstigen invloed op de volks=ontwikkeling moet zijn geweest.

Meer dan in boekdeelen valt te beschrijven, meer dan lange betoogen kunnen verklaren, meer dan jaren lang onderwijs kan duidelijk maken, kan de goed gekozen kinematografische film met enkele grepen uit het wer=kelijke leven een zoo duidelijk beeld geven van de toe=standen, gewoonten, gebruiken, kortom het geheele leven elders, dat elke andere manier van populaire lee=ring, daarbij in het niet moet verzinken.

Dat in de afgeloopen periode van 25 jaar, die zoo toe=vallig samenvalt met de wereld=zegetocht van de kine=matograaf, de algemeene ontwikkeling van de bewoners dezer gewesten, in verhouding met vroegere jaren, zul=ke groote vorderingen heeft gemaakt, is voor een niet onbelangrijk deel te danken aan de onwillekeurige me=dewerking, welke de bioscoop aan iedere instructie geeft door de bijna volmaakte wijze, waarop de beelden uit het werkelijke leven op het scherm worden gepro=jecteerd. Niettegenstaande alle onderwijs zou voor den doorsnee=inlander de voorstelling van een wereldstad, het drukke zakenleven in een Amerikaansch handels=kwartier, een met sneeuw overdekt landschap, het ge=weld in een groot=industrie=bedrijf, ontegenzeglijk dat vaag=onbekende, mysterieuse zijn gebleven, dat het voor het optreden van de bioscoop altijd geweest is.

Wat de bewust=instructieve films betreft, is het van algemeene bekendheid hoe vooral de firma Pathé=Frères te Parijs zich verdienstelijk heeft gemaakt door hare vele school= en onderwijs=films, welke ook hier in Indië overal veel belangstelling trokken. Het zijn deze films geweest, welke op duidelijke en populaire wijze veel onderwerpen van algemeen en wetenschappelijk belang op het scherm demonstreerden. Deze films ontsluierden voor ieder belangstellende op schier elk denkbaar ge=bied tal van wetenswaardigheden, welke zonder die film voor velen een gesloten boek zouden zijn gebleven: den gang van zaken bij vele takken van nijverheid, landbouw en industrie, het weinig bekende leven van vele zeedieren, de eigenaardige gewoonten van vele vogels, insecten en andere dieren, tal van bijzonderhe=den uit het leven van microben en bacteriën, enz. enz. Van de laatst genoemde films wordt vooral den laatsten tijd met veel succes gebruik gemaakt door de medische propaganda, om oorzaak en bestrijding van, en bescher=ming tegen vele besmettelijke ziekten te demonstreeren. Hier te lande werd o.a. door deze hier nog niet lang geleden ingestelde medische propaganda=dienst samen=gesteld de tuberculose=film, en werden andere films zooals die over de malaria=bestrijding en die over ge=slachtsziekten aangekocht. Te betreuren is het dan ook, dat de bezuinigingsnoodzaak ook dit nuttige werk deed stop zetten.

Dat intusschen een volksvermaak (wat de bioscoop niettegenstaande alle nuttig effect toch blijft), tenslotte ook zijn schaduwzijden heeft, behoeft niet te verwonde=ren. Ook al neemt men aan, dat in meerdere opzichten het nadeel van de bioscoop wel eens wat al te breed wordt uitgemeten, dan moet toch worden erkend, dat de ongunstige gevolgen van een zeker soort kinemato=grafische vertooningen niet ten onrechte het aanzijn hebben gegeven aan een nieuw begrip: het „bioscoop=gevaar".

Wij zeiden het reeds, de bioscoop instrueert auto=matisch, maar hij maakt helaas geen onderscheid tus=schen goed en kwaad: de inbreker, de struikroover, de giftmenger, al die bedrijvers van die honderd en een grootere en kleinere menschelijke ondeugden, worden even getrouw op het projectiescherm te voorschijn ge=roepen, als de onderwerpen van andere, waarlijk goede films. Het mag dan ook alleszins worden toegejuicht, dat men hier te lande er toe is overgegaan om de film=vertooningen onder censuur te stellen, en men pogingen aanwendt om deze prikkellectuur van het bioscoop=scherm zooveel mogelijk te weren.

Weliswaar kan deze censuur=maatregel slechts als eene passieve bestrijding van het bioscoopgevaar worden

aangemerkt, doch men verlieze bij de beoordeeling hier=van niet uit het oog, hoe plotseling bij de ontwikkeling van het cinema=bedrijf alles in zijn werk is gegaan. De tijd tot het erkennen van het kwaad en tot het organi=seeren van eene meer actieve bestrijding ervan is nog slechts zeer kort geweest, en toch heeft het ook in dezen hier te lande aan enkele wel is waar wijfelende pogingen niet ontbroken.

Naast de censuur toch, die een schadelijk misbruik van de bioscoop zooveel mogelijk moet trachten te be=letten, hebben we in deze gewesten noodig een voldoend ruime keuze van aantrekkelijke en toch nuttige films, welke de verleiding tot het vertoonen van zoowel scha=delijke en onware, als van zoutelooze en zinledige films tot een minimum kan beperken. En zoo heel moeilijk is het voldoen aan dezen eisch niet. Integendeel, reeds meermalen is gebleken, met welk een belangstelling het Inlandsche publiek de vertooningen volgt van films, welke betrekking hebben op het eigen maatschappelijk leven. Een veetentoonstelling op midden=Java, tafe=reelen uit het visscherij=bedrijf te Garoet, een sapi=wedren op Bali of Madoera, een huwelijksplechtigheid e.d. trekken in de bioscoop steeds een talrijk, belang=stellend inheemsch publiek, zoo o.a. in de jaren 1912 en 1913, toen de vereeniging „het Koloniaal Instituut" Indische films liet vervaardigen ter meerdere bekend=making van onze koloniën in het moederland. Zelfs het proefdraaien van de negatieve films mocht zich al=tijd in een beduidend grootere belangstelling verheugen, dan het gewone film=drama met het onafscheidelijk handengewring en oogengerol, begeleid door een of ander ronzebons=quartet, zooals dat maar al te dikwijls vooral op de binnenplaatsen wordt vertoond.

De film voorstellende de plechtigheid en de feesten ter gelegenheid van een huwelijk in een der regenten=familie's op West=Java, waarbij de projectie vergezeld ging van de toepasselijke gamelan=muziek sloeg zoo in, dat drommen desalieden, die afstanden van kilometers hadden afgelegd, om de film te zien, wegens plaatsge=brek teleurgesteld huiswaarts moesten keeren. Aan een algemeen, dringend verzoek om de vertooning te her=halen kon niet worden voldaan, daar juist een telegram van de vereeniging was ontvangen, waarbij verdere ver=tooning verboden werd.

In het belang van de Indische bioscoop is het dan ook te hopen, dat de korte proefneming van het Koloniaal Instituut van een tiental jaren geleden er tenslotte aan=leiding toe moge zijn, dat eene voortdurende geregelde filmopneming in Indië tot stand moge komen, echter niet alleen ten behoeve van vertooningen in het moeder=land, doch ook voor die in Indië zelf. De kosten zullen ruimschoots door de opbrengst worden vergoed, het filmarchief van Indische films in Nederland kan er niet anders dan zeer belangrijk door in waarde stijgen, en het peil van de bioscoopvertooningen in Indië zelf zal ontegenzeglijk in belangrijke mate verbeteren. Het geven van een paar indische avonden per week, waarbij goede Europeesche met Indische films worden afge=wisseld, zoo mogelijk waar het te pas komt begeleid met behoorlijke gamelanmuziek, moet een gunstigen invloed hebben niet alleen op den smaak van het in=heemsche publiek, maar ook op het oordeel over Indi=sche toestanden van dat gedeelte der Europeanen hier te lande, welke dit oordeel alleen baseeren op hetgeen ze zien van het dagelijksch leven van de straatkoelie en van een zwervend, onbeteekenend troepje wajangspelers.

Voor de verdere ontwikkeling dezer gewesten mag de gunstige invloed van een goed geleid bioscoopwezen dan ook niet worden onderschat. Voor zoover is na te gaan nam de invoer van bioscoopfilms in Indië toe van een bedrag van 300.000 gld. in 1914 tot een bedrag van ruim 700.000 gld. in 1922. En welken invloed een enke=le goed opgezette film kan uitoefenen over vrijwel de geheele wereld, heeft om slechts een enkel voorbeeld te noemen, de bekend Amerikaansche film „A Battle=Cry of War" gedurende de oorlogsjaren bewezen.

En die invloed zal er in de toekomst zeker niet minder om werden. De bioscoop verkeert nog in het stadium zijn eerste kindschheid. Het procede van de „cine=macolor", waarbij de projectie in natuurlijke kleuren door groen=blauwe en roode filters een schitterend ef=fect bereikt, stuit nog op zooveel technische bezwaren dat de hooge kosten eene algemeene verspreiding nog steeds in den weg staan. Hetzelfde is het geval met de projectie van bioscoopbeelden met stereoscopisch effect, en met de samenwerking van bioscoop en phonograaf, welke vraagstukken technisch reeds zijn opgelost.

Intusschen zijn de vorderingen op dit gebied tot nu toe gemaakt, en de groote verbetering bereikt in den natuurlijken klank van het geluid bij de nieuwe Edison=phonograaf van dien aard, dat men met recht mag ver=wachten, dat de techniek eenmaal de bestaande moeilijk=heden volkomen zal overwinnen. Wij achten de tijd niet meer zoo ver af, dat als resultaat van de tegenwoor=dige pogingen tot verbetering, de mogelijkheid zal bestaan om bioscoop=projecties te vertoonen in de natuurlijke kleuren, zichtbaar in de drie demensies, en begeleid door de volkomen zuivere menschelijke stem.

Voor deze gewesten is het te hopen, dat men dan tevens geslaagd zal zijn in de pogingen om die bioscoop=vertooningen tot hun grootst mogelijk nuttig maatschap=pelijk effect op te voeren.

J. C. L.

DE BINNENLANDSCHE VERHOUDINGEN

DE BESTUURSONTWIKKELING OP JAVA EN MADOERA.

JE maintiendrai het schoone devies van ons Vorstenhuis is gedurende het tijdvak 1898 — 1923 wel helder en duidelijk naar voren getreden als leidend beginsel voor het bestuur van onze geëerbiedigde Koningin:

Ik zal handhaven de beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid waarnaar moet worden bestuurd; Ik zal hooghouden het goede recht van een ieder op persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid voor zooverre 's Lands wetten dat met het oog op openbare rust en orde gedoogen; Ik zal niet toestaan daden van willekeur van wien ook; Ik zal een iegelijk die daarop recht heeft beschermen en de Inlandsche bevolking in het bijzonder!

Deze schoone beginselen zijn geen ijdele woorden gebleken!

In dit 25 jarig tijdvak is Indië snel vooruitgegaan op den weg naar hoogere ontwikkeling en beschaving. Krachtige handhaving van openbare rust en orde, als hechte grondslag waarop vooruitgang van de gemeenschap slechts kan worden opgebouwd; doorvoering van liberale regeeringsbeginselen waardoor verouderde en knellende opvattingen en bepalingen verdwenen; opheffing van de groote massa van het volk door het tegengaan van niet meer in den tijd passende min of meer slaafsche gewoonten en gebruiken; aan het intellectueele deel der bevolking medezeggenschap verleend op het gebied van wetgeving en eigen bestuur;—in het kort, dit Regeeringstijdvak van onze geëerbiedigde Koningin WILHELMINA kenmerkt zich door Haren vasten wil: te regeeren voor het welzijn Harer onderdanen door opbouw en geleidelijke evolutie!

En al mogen er onder al te voortvarende elementen stemmen zijn opgegaan, dat die evolutie zich niet snel genoeg voltrok, zij vergeten dat slechts geleidelijke, met vaste hand voortgezette opbouw van de maatschappij de eenige waarborg is van hare duurzaamheid!

Het was onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Jhr. C. H. A. VAN DER WIJCK, dat Hare Majesteit de Regeering over deze landen aanvaardde. Dit bestuurstijdvak was ingezet met het doelbewust streven het Nederlandsche gezag met krachtige hand waar noodig te bevestigen, rust en orde te handhaven, onveiligheid te bestrijden, geregelde toestanden te verkrijgen daar waar rechtsonzekerheid en willekeur heerschten.

Op Java en Madoera werd de spoorwegverbinding tusschen Oost- en West-Java voltooid, waardoor handel en verkeer werden bevorderd; de opiumregie in enkele gewesten ingevoerd, maakte daar een eind aan den beruchten opiumpachttijd; de postspaarbank was ingesteld ter bevordering van den spaarzin der groote massa, het Boschwezen werd nader geregeld en tal van regelingen gemaakt tot bescherming van de economische belangen van de Inheemsche bevolking.

Onder zijn opvolger, den Gouverneur-Generaal W. ROOSEBOOM, werd het maatschappelijk werk op denzelfden voet voortgezet. Op Java werden strenge maatregelen genomen ter bescherming van de Europeesche suikercultuur tegen rietbranden, de welvaart der Inlandsche bevolking werd verhoogd door beter onderwijs, irrigatie enz. terwijl verschillende maatregelen werden getroffen in het belang van de veeteelt.

De Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ, in het jaar 1904 optredende, bevorderde meer in het bijzonder handel, industrie en nijverheid, greep met vaste hand in waar achterlijke toestanden en gebruiken den vooruitgang belemmerden en effende den weg voor zijn opvolger den Gouverneur-Generaal A. W. F. IDENBURG, die in 1909 het bestuur dezer landen aanvaardde.

Aan den Heer IDENBURG was het in de periode van rust, die toen volgde, meer dan aan zijne voorgangers gegeven aan de rustige economische ontwikkeling dezer gewesten te arbeiden.

En snel ging die ontwikkeling toen opwaarts!

De opleving in geheel Azië kwam ook over Indië! Een zucht naar meerdere vrijheid en nationalistische gevoelens kwam hoofdzakelijk op Java tot openbare uiting, de breede massa, geleid en voorgelicht door volksmannen en hen die zich daarvoor uitgaven, kwam allengs in actie, zich ontworstelende aan feodale gebruiken en toestanden, opeischende een betere plaats in de maatschappij en vragende om verbetering van levensvoorwaarden.

Het ontwaakte Oosten vorderde een breed opgezet beleid en door de keuze van Hare opperste vertegenwoordigers in deze landen in die dagen van opkomend politiek en nationaal leven, toonde Hare Majesteit een helder inzicht in de juiste richting van bestuur te hebben.

Het was de Gouverneur-Generaal Graaf VAN LIMBURG STIRUM, die na den Heer IDENBURG in het jaar 1915 aan het bewind gekomen, de hoogst moeitevolle taak had in deze tijden van maatschappelijke beroering de

evolutie in goede banen te leiden. Te moeitevoller en te meer beleid vereischend was die taak, aangezien de groote Europeesche oorlog de economische toestanden in deze gewesten eveneens op onrustbarende wijze had beinvloed. Voedselschaarschte door verminderden invoer van rijst dreigde de economische toestand te ontwrichten.

Dat Indië in dezen oorlogstijd niet in den wereldkrijg werd meegesleept dankt men in de eerste plaats aan de in Nederland gehandhaafde neutraliteit door het tactvol en bezadigd optreden van onze geëerbiedigde Koningin.

Anders waren de noodlottige gevolgen daarvan niet te overzien geweest!

Toen na de wereldoorlog ook hier de economische inzinking gevoeld werd en de staatshuishouding op minder breeden grondslag moest worden gevoerd om 's Lands financiën in evenwicht te brengen, werd aan Mr. D. Fock, die Gouverneur-Generaal dezer gewesten werd, opgedragen die hoogst ondankbare taak tot een gewenscht einde te brengen.

Het bestuur over deze gewesten in het laatstverloopen 25 jarig tijdperk getuigt dan ook in alle opzichten van wijs staatsbeleid.

Bestuursvorm en bestuursuitoefening hebben zich onder de regeering van Koningin Wilhelmina steeds gewijzigd naar gelang van de eischen en behoeften des tijds.

Toen door onderwijs en meerdere ontwikkeling van de groote massa bleek, dat niet meer volstaan werd met een streng gecentraliseerd ambtenarenbestuur, werden de bakens verzet. De decentralisatie-wetgeving van het jaar 1903 zorgde voor het toekennen van medezeggenschap in wetgeving en bestuur aan daarvoor ingestelde locale ressorten, waardoor de wenschen en verlangens van de ingezetenen tot uiting konden komen.

De instelling van den Volksraad in 1917 was een bewijs te meer voor den uitgedrukten wensch tot het geven van medebestuur aan Hare ingezetenen.

En de wet op de bestuurshervorming in 1923 afgekondigd was een stap verder om te geraken tot de meest volledige medewerking van ingezetenen aan het bestuur dezer landen.

Niet alleen dat op bestuursgebied de bepalingen werden verruimd en verbreid, ook de niet meer aan den tijdgeest beantwoordende gebruiken, overblijfselen van slaafsche verhoudingen, verdwenen onder den wil van de Overheid. De bekende hormatcirculaire van 1904, ten doel hebbende de specifiek Inlandsche hormatgebruiken geleidelijk te doen vervangen door de meer eenvoudige internationale beleefdheidsvormen, heeft zeer grooten invloed uitgeoefend. De groote massa, reeds bezig zich van die knellende vormen te ontdoen, vond steun bij de Overheid en reeds spoedig was merkbaar hoe een meerdere mate van zelfbewustheid naar boven kwam.

Herhaalde Regeeringsaanschrijvingen aan Departementshoofden en Residenten om bij aanrakingen met de Inlandsche bevolking „behoorlijk" en „zonder aanmatiging" op te treden, getuigden van den ernstigen wil der Regeering de bevolking een meer aan moderne verhoudingen aanpassende behandeling, deelachtig te doen maken. De goede gevolgen van Regeeringsaanschrijvingen tot bevorderen en aankweeken van het gebruik der Nederlandsche taal door en met de Inheemsche bevolking bleven natuurlijk niet uit.

De afschaffing der persoonlijke diensten in het jaar 1914 op Java en Madoera was een stap verder om de bevolking te brengen op een meer vrij en onafhankelijk economisch standpunt. De allengs verdwenen productenhuishouding der Inlandsche maatschappij wettigde dan ook dezen maatregel volkomen en het enorme succes daarvan getuigde mede voor het ingenomen breede Regeeringsstandpunt.

Waar alle intellectueelen en vooraanstaanden in de Inlandsche maatschappij zich vrijmoedig begonnen uit te spreken over Regeerings- en bestuursmaatregelen, uiting gaven aan reeds lang gekoesterde doch nimmer openlijk uitgesproken wenschen, grieven blootlegden en verbetering of verandering van toestanden vroegen, daar werd met vrijgevige hand daaraan tegemoet gekomen door de belemmerende bepalingen op het recht van vereeniging en vergadering op te heffen en ruimere daarvoor in de plaats te stellen.

Wat verborgen was onder de oppervlakte kwam daardoor naar boven; de Regeering kreeg meer contact met de breede lagen van de maatschappij, kon rekening houden met wenschen en verlangens van de groote massa.

De nationale geest, die zich langzamerhand baan brak, kon gepeild worden, wanverhoudingen en mistoestanden kwamen meer aan het licht en met meerdere zekerheid dan voorheen kon de Regeering waar noodig ingrijpen, dan wel genomen maatregelen voortzetten.

Dat enkele categoriën van het volk, overmoedig geworden door de zoo betrekkelijk snel verkregen meerdere staatkundige vrijheid, hier en daar tot excessen overgingen, dat wel eens van verkregen rechten misbruik gemaakt werd, behoeft geen verwondering te baren. Het geheele Oosten verkeerde in een overgangstijdperk, ontworstelde zich aan feodale toestanden, gaf zich over aan een soms te uitbundig vrijheidsgevoel!

En de Regeering, aan den eenen kant met voldoening neerziende op dezen maatschappelijken vooruitgang, wist met beleidvolle hand, waar zulks noodig en gewenscht was, het gezag te handhaven, hier te breidelen, daar te straffen, de volksbeweging in goede banen te houden.

Van het recht van externeering moest tegenover enkele personen gebruik worden gemaakt, die voor de openbare rust en orde gevaarlijk waren.

Dat aan de Regeering in die dagen zware eischen werden gesteld behoeft geen nader betoog. Het schip van

Staat te midden der woelige baren eischte een vaste en kalme hand aan het roer, het oog van den stuurman vorschend gericht naar de veilige haven aan den horizon!

Ook van de met de uitvoering van bestuursmaatregelen belaste ambtenaren, n.l. die van het Binnenlandsch=Bestuur, werd in die dagen van snelle evolutie bijzondere toewijding, arbeidskracht en beleid geëischt.

De dagen van kalm en vredig bestuur waren voorbij, de bakens moesten met het opkomend getij worden verzet en wel groot was de verandering in de bestuursuitoefening ontstaan!

Het gezag van den bestuursambtenaar, vroeger geworteld op het aloude aanzien van de Regentengeslachten en Inheemsche hoofden, was met het tanen van dat aanzien verzwakt. Meerdere machtsmiddelen waren noodig om in dat verdwijnend prestige te voorzien. Gewapende politie, veldpolitie en meerdere algemeene bestuurspolitie moesten daarvoor in de plaats gesteld worden.

Elke verdwijnende adat of hormat=betoon, in den loop der vroegere tijden ontstaan en hooggehouden door de Inheemsche hoofden en vorsten om daarop bestuursprestige en gezag te bouwen, kostte het Gouvernement meer politie en machtsmiddelen. De Regeering schroomde niet die kostbare middelen daarvoor in de plaats te stellen, overtuigd als zij was, dat het ging om den vooruitgang en ontwikkeling van het volk.

En met die sterkere en betere politie was de bestrijding van onveiligheid en misstanden ook beter verzekerd. De sedert tientallen van jaren spreekwoordelijk geworden onveiligheid in de dessa maakte, dank die betere politieuitoefening, plaats voor een veiliger toestand. De bescherming van persoon en goed in de binnenlanden van Java en Madoera in het bijzonder verbeterde zienderoogen. De groote roofpartijen door gewapende en georganiseerde benden werden gebreideld, moordzaken verminderden, veediefstallen vroeger zoo veelvuldig voorkomend en fnuikend voor het rustige bezit van den landbouwer, werden tot een minimum teruggebracht, brandstichtingen en ondergravingen kwamen minder voor, in een woord de veiligheidstoestand verbeterde sterk.

Het volk behoefde have en goed niet meer angstvallig te verbergen, de spaarzin werd door meerdere veiligheid aangemoedigd, de welvaart steunde op een vasten basis.

Het zou de waarheid te kort gedaan zijn, indien verklaard werd dat thans overal de algemeene toestand reden tot tevredenheid zou geven, nog steeds toch komen ondanks de waakzaamheid van bestuur en politie onveiligheid en misstanden voor, maar in vergelijk met hetgeen vroeger was, kan gereedelijk verklaard worden dat over het algemeen verbetering in een betrekkelijk korten tijd en met bevredigende resultaten verkregen werd.

Veel droeg daartoe bij de groote ommekeer die plaats vond bij het Inheemsche bestuur. De Regeering was er steeds op uit door onderwijs en betere opleiding de Inlandsche ambtenaren te brengen op een hooger peil. Geprikkeld door de, voor deze beter opgeleide jongere generatie ingestelde, ambtelijke vooruitzichten, maakten velen daarvan een dankbaar gebruik en werden successievelijk de gelederen van het Inlandsche ambtenarencorps aanzienlijk van deze krachten voorzien.

En zeer ten voordeele van de bestuursuitoefening!

Over het algemeen beter onderlegd, met goeden wil land en volk te dienen, met meer idealen en goede voornemens bezield dan de meer ouderwetsche ambtenaren, die onder gansch andere omstandigheden en opvattingen hun taak hadden begonnen, was van deze jongere generatie meer te verwachten. Onder betere leiding en onder meer publieke controle arbeidende dan hunne voorgangers, werd het Inlandsche bestuurscorps gaandeweg op een hooger peil gebracht.

Van goed beleid der Regeering getuigde het voorschrift opgenomen in het vierde lid van art. 69 van het Regeeringsreglement:

„Bij het openvallen der betrekking van regent op Java en Madoera wordt behoudens de voorwaarden van bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw, zooveel doenlijk tot opvolger gekozen een der zonen of nabestaanden van den laatsten regent."

Niet alleen dat de regenten nog steeds de steunpilaren van het Europeesche gezag zijn, zij zijn ook van oudsher de vertegenwoordigers en voorgangers van het volk, trouwe uitvoerders van in het belang van land en volk gegeven voorschriften en verordeningen.

Hun traditie in eere houdend hebben zij er ook alles voor over hunne zonen eene goede opvoeding en opleiding te geven, opdat zij met voldoende ontwikkeling en bekwaamheid toegerust later de steeds moeilijker en zwaarder wordende taak in de maatschappij goed zullen kunnen vervullen.

Het hoofdbeginsel van het bestuur over deze koloniën is neergelegd in art. 67 van het Regeeringsreglement: „Zooveel de omstandigheden het toelaten, wordt de Inlandsche bevolking gelaten onder de onmiddellijke leiding van haar eigen, van regeeringswege aangestelde of erkende hoofden, onderworpen aan zoodanig hooger toezicht als bij algemeene of bijzondere voorschriften door den Gouverneur=Generaal is of zal worden bepaald."

Dit gezonde beginsel is tijdens het geheele koloniale beheer heen proefondervindelijk juist gebleken. De Inlandsche hoofden, bekend met de nooden en behoeften der bevolking, bij haar gezien en veeltijds ook geëerd en vertrouwd, waren in de eerste plaats aangewezen voor het bestuur dezer landen. Het hooger toezicht op de uitvoering van Regeeringsvoorschriften geschiedde door het Europeesche bestuurscorps in eene broederlijke verhouding naast het Inlandsche gesteld. Samenwerking met de vorsten en regenten en de aan deze ondergeschikte Inlandsche ambtenaren was de eerste plicht van de hoogere en lagere Europeesche bestuursambtenaren. De harmonie die tusschen deze twee bestuurscorpsen bestond, maakte het met succes besturen van het uit=

gestrekte gebied met zijn 50 millioen zielen door een betrekkelijk klein Europeesch bestuurscorps mogelijk en gaf tevens een band tusschen Oost en West.

Voor dien, een dertigtal jaren terug, waren de Europeesche bestuurderen meer dan thans genoodzaakt zelf de teugels van het bestuur in handen te nemen, wijl de hulp van het Inlandsche bestuurscorps door onvoldoende opleiding en ontwikkeling dikwijls te kort schoot. De harmonische samenwerking werd dan daardoor wel eens gestoord. Het Europeesche bestuur dat naast het Inlandsche behoorde te staan moest zich, verantwoordelijk zijnde voor den goeden gang van zaken, maar al te dikwijls in diens plaats stellen. Toen echter het peil der Inlandsche bestuursambtenaren door onderwijs en betere opleiding zich op een hooger niveau geplaatst had, kon het Europeesche bestuur zich geleidelijk weer op de haar aangewezen plaats stellen en de daadwerkelijke uitvoering van het bestuur aan de Inlandsche bestuursambtenaren overlaten. Zoo kwam men tot het tijdperk van de toenemende overdracht van werkzaamheden van het Europeesche op het Inlandsche bestuur, meer systematisch en geformuleerd ingevoerd met de z.g. „ontvoogding", waarbij het Europeesche bestuur, meer nog dan vroeger, zich langzamerhand te bepalen heeft tot leiding en toezicht alleen. Volgens dit ontvoogdingssysteem wordt de verantwoordelijkheid meer op de schouders gelegd van het Inlandsche bestuur, waardoor zelfvertrouwen en verantwoordelijkheidsgevoel het initiatief en de liefde tot den arbeid prikkelen.

Die thans nog slechts in een beperkt aantal regentschappen op Java en Madoera aan het Inlandsch Bestuur verleende meerdere zelfstandigheid zal moeten worden eene verlichting van de taak van den Europeeschen bestuursambtenaar, wiens werkkring in de laatste tientallen van jaren in die mate is toegenomen, dat afwenteling van een deel daarvan op de schouders van het Inlandsche bestuurscorps als een onafwijsbare eisch is te beschouwen.

Toen Hare Majesteit de Regeering over deze landen aanvaardde, werden voor het heil van Haar persoon en Hare Regeering alom bidstonden in den Lande gehouden, de zegen van den Allerhoogsten werd voor Haren arbeid afgesmeekt! Er was vreugde overal en de kroningsfeesten getuigden van de geestdrift der ingezetenen.

En zien wij nu, na vijf en twintig jaren terug op het tijdvak dat achter ons ligt, dan kunnen wij in onze te houden dankstonden, niet anders dan dankbaar erkennen, dat Hare Majesteit dien zegen rijkelijk ontving!

A. J. H. E.

HET INLANDSCH BESTUUR OP JAVA.

SAMENSTELLING van het Bestuurspersoneel. Het Inlandsch bestuur is samengesteld uit Inlandsche ambtenaren van verschillende rangen en titels, aan wier hoofd de Regenten staan.

Aan den Regent wordt de rang van majoor toegekend zoolang hij nog den titel van „toemenggoeng" voert en dien van luitenant kolonel, zoodra hij door zijn trouw en verdiensten het ambtelijke praedicaat van „adipati" heeft verworven. Het is gebruikelijk, dat alvorens aan een regent het ambtelijke praedicaat van „adipati" wordt verleend, hem eerst de hooge geboortetitel van „ario" wordt toegekend.

De hoogste titel, welke aan een regent als blijk van waardeering van langdurige en goede diensten wordt toegekend, is die van „pangeran".

Onder de Inlandsche bestuurs-ambtenaren nemen de regenten eene bijzondere plaats in. In artikel 69 van het Regeeringsreglement toch staat de bepaling, dat bij het openvallen der betrekking van regent op het eiland Java, zooveel doenlijk tot opvolger wordt gekozen een der zonen of nabestaanden van den laatsten regent, behoudens de te stellen voorwaarden van bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw, waaruit blijkt, dat het van oudsher op afkomst en traditie berustend gezag der regenten tot nu toe nog wordt gehandhaafd en als een vast regeeringsbeginsel geldt. Wegens de veranderde tijdsomstandigheden, waardoor er naar gestreefd moet worden het peil der kennis van het Inlandsch bestuurspersoneel te verbeteren, worden de eischen voor de vervulling der betrekking van regent wel is waar hooger opgevoerd; doch het beginsel in het bovenaangehaalde artikel van het Regeeringsreglement gehuldigd, wordt, dank zij het rechtvaardig en wijs beleid van H. M. onze geëerbiedigde Koningin, die de trouw en de verdiensten van Hoogst dezelver regenten weet te waardeeren, tot nu toe nog gehandhaafd.

Elken regent is toegevoegd een patih, die hem in zijn arbeid behulpzaam is en waar noodig in zijn plaats optreedt. Hij kan dus worden vergeleken met den gelijken titel dragenden rijksbestuurder der Inlandsche vorsten te Soerakarta en Djokjakarta. Nadat bij Staatsblad 1900 No. 220 de functie van districtshoofd op de afdeelingshoofdplaatsen aan den patih werd opgedragen, is hierin echter eene verandering gekomen, dewijl deze laatste functie het grootste deel van zijn tijd en werkkracht in beslag neemt.

De betrekking van zelfstandig Patih der afdeelingen Batavia, Mr. Cornelis en Buitenzorg zijn bij Staatsblad 1922 No. 123 ingetrokken tegen indienststelling van een regent ten behoeve van elk der nieuw gevormde regentschappen aldaar. Invoering van dien maatregel heeft echter nog niet plaats gehad.

De districts- en onderdistrictshoofden en de mindere Inlandsche ambtenaren, die meestal den titel van mantri voeren met een of andere toevoeging tot nadere aanduiding van hun ambt — mantri kaboepaten, mantri politie, mantri oeloe-oeloe enz. —, zijn evenmin als de patih's, ambtenaren met erfelijke aanspraken.

In het bestuursorganisme nemen de dorpsinstellingen eene belangrijke plaats in. Aan die gemeenten worden overgelaten de verkiezing harer hoofden en verdere bestuurders, zoo mede de regeling van hare huishoudelijke belangen behoudens verordeningen van hooger hand en de goedkeuring van het gewestelijk gezag. De keuze van hoofden geschiedt door de heerendienstplichtigen en de personen, die krachtens hunne aanzienlijke positie in de desa van heerendiensten zijn vrijgesteld.

De desahoofden genieten geen bezoldiging, doch ontvangen 8% collecteloon van de door hen geïnde belastingen, de opbrengst van hunne ambtsvelden en de diensten der ingezetenen zooals pantjen-diensten enz. Bedoelde inkomsten, in totaal bedrag zeer uiteenloopend, zijn in vele streken niet hoog genoeg om bekwame en eerlijke lieden tot het ambt te trekken. Van daar dat herhaalde malen werd aangedrongen op de toekenning van vaste bezoldigingen aan de desahoofden, een maatregel waartoe echter tot nu toe niet is overgegaan.

De taak van het Inlandsch bestuur. Artikel 67 van het Regeeringsreglement schrijft voor, dat, zooveel de omstandigheden het toelaten, de Inlandsche bevolking gelaten wordt onder de onmiddellijke leiding van hare eigene, van regeeringswege aangestelde of erkende hoofden, onderworpen aan zoodanig hooger toezicht als bij algemeene of bijzondere voorschriften door den Gouverneur-Generaal is of zal worden bepaald.

Op vele plaatsen schijnen echter de omstandigheden nu nog van dien aard te zijn, dat de leiding der Inlandsche bevolking nog niet aan hare eigene hoofden kan worden toevertrouwd. Op die plaatsen althans zijn de Europeesche ambtenaren de leidende — terwijl de Inlandsche slechts de uitvoerende personen zijn.

In verband met het ernstige streven van het Opperbestuur om het Inlandsch bestuur zoodanig te organiseeren, dat het in alle opzichten aan zijn taak voldoet, bestaat er evenwel veel kans, dat binnen afzienbaren tijd daarin eene gunstige verandering zal komen.

De instructie voor de regenten vindt men in Staatsblad 1867 No. 114 letter *b*, waarin hunne plichten en bevoegdheden breedvoerig worden omschreven.

Bedoelde zeer uitvoerige instructie noemt den regent het hoofd der Inlandsche bevolking en in zaken, die het Inlandsch bestuur aangaan, den „vertrouwden raadsman" van den resident, die hem — naar de woorden van een in 1920 uitgevaardigd reglement — als zijn jongeren broeder heeft te behandelen.

In die instructie wordt vooral nadruk gelegd op zijne verplichting eenerzijds om het gezag te handhaven en anderzijds om in algemeenen zin voor de belangen der Inlandsche bevolking op te komen. Verder is den Regent een zekere rechterlijke bevoegdheid toegekend.

Bij artikel 82 van het reglement op de rechterlijke organisatie is hem de functie van rechter van het regentschapsgerecht opgedragen, welk gerecht bevoegd is recht te spreken over burgerlijke rechtsvorderingen tegen Inlanders betreffende onderwerpen van niet minder dan *f* 20.— en niet meer dan *f* 50.— waarde, zoomede over de door Inlanders gepleegde overtredingen van wettelijke bepalingen — behalve in zaken van belastingen en pachten — op welke gesteld is eene geldboete van hoogstens *f* 10.— of eene gevangenisstraf van ten hoogste 6 dagen.

In den 5den titel van het Inlandsch reglement wordt voorts de taak van de regenten speciaal op politioneel gebied nog nader omschreven.

De Instructie voor de districtshoofden vindt men in het zelfde Staatsblad 1867 No. 114 letter *c*, welke instructie in vele opzichten met die voor den regent overeenkomt. Alleen de aan deze laatste opgelegde taak aangaande het toezicht op de Mohamedaansche priesters, komt in de instructie voor de districtshoofden niet voor.

Ook aan het districtshoofd is evenals aan den regent een zekere rechterlijke bevoegdheid toegekend. In gevolge artikel 98 van het reglement op de rechterlijke organisatie is hij belast met de functie van rechter van het districtsgerecht, dat kennis neemt van alle burgerlijke rechtsvorderingen tegen Inlanders over vorderingen van minder dan *f* 20.— waarde, zoomede over door Inlanders gepleegde overtredingen van wettelijke bepalingen — behalve in zaken van pachten en belastingen — waarop eene geldboete van hoogstens *f* 3.— is gesteld.

In den 3den titel van het Inlandsch reglement is de politioneele taak van het districtshoofd bepaald.

Voor de onderdistrictshoofden is geen afzonderlijke instructie vastgesteld. Hunne verplichtingen komen met die der districtshoofden overeen; alleen met het verschil, dat aan hen geenerlei rechterlijke bevoegdheid wordt toegekend.

De instructie voor de desahoofden speciaal op politioneel gebied, vindt men in den tweeden titel van meergenoemd Inlandsch reglement.

Uit bovenstaande korte mededeeling moge blijken, dat de taak, welke het Inlandsch bestuur te vervullen heeft, alles behalve gemakkelijk en licht te noemen is. Vooral in de tijdsperiode, welke wij thans zijn ingetreden, is die taak belangrijk zwaarder en moeilijker geworden.

Het moet dan ook ten zeerste worden toegejuicht, dat gedurende de regeering van H. M. onze geëerbiedigde Koningin verschillende maatregelen genomen zijn om het Inlandsch bestuur zoodanig te organiseeren, dat het beter dan voorheen voor zijn taak wordt voorbereid.

De ontwikkeling van het Inlandsch bestuur gedurende de Regeering van H. M. Koningin Wilhelmina. Wanneer

men eene vergelijking maakt tusschen het Inlandsch bestuurspersoneel van het jaar 1898, dus het jaar, waarin H. M. de Koningin den troon besteeg, met dat van thans dan zal men moeten toegeven, dat de hoedanigheid van dat personeel thans in vele opzichten is verbeterd en dat aan een groot gedeelte daarvan zonder bezwaar die onmiddellijke leiding van de Inlandsche bevolking zou kunnen worden toevertrouwd, als in het boven aangehaalde artikel 67 van het Regeeringsreglement wordt bedoeld.

Deze gunstige verandering moet worden toegeschreven aan de wijze en goede maatregelen, welke gedurende H. M.'s regeering voor de ontwikkeling van het Inlandsch bestuur zijn genomen.

Onder die maatregelen behooren o.a. de bepalingen, vervat in Gouvernements besluit ddo: 14 Januari 1915 No. 30, waarin de voorwaarden zijn gesteld, waaraan een ieder, die eene plaatsing bij den Inlandschen bestuursdienst wenscht, heeft te voldoen. Terwijl vroeger een ieder, die maar wat lezen en schrijven kon en zijn loopbaan als magang begon, het tot den rang van districtshoofd, ja soms nog verder kon brengen, is zulks thans zoo goed als onmogelijk; want zonder voorafgaande studie en eene opleiding als in bovenaangehaald besluit vermeld staat, kan men het thans bij den Inlandschen bestuursdienst zeer moeilijk verder brengen dan tot den rang van onderdistrictshoofd.

Verder is bij Staatsblad 1914 No. 504 een reglement voor de bestuursschool vastgesteld, tot welke instelling kunnen worden toegelaten Inlandsche bestuursambtenaren op Java en Madoera, die zich voor hunne taak, inzonderheid in de hoogere rangen, verder wenschen te bekwamen en aan de in het reglement vervatte voorwaarden voldoen.

Het nemen van bovenbedoelde maatregelen is behalve voor de algemeene ontwikkeling van het Inlandsch bestuurspersoneel blijkbaar ook noodig om de toepassing van de in Staatsblad 1918 No. 675 opgenomen belangrijke bepaling t.w. „de ontvoogding der Inlandsche bestuursambtenaren" mogelijk te maken.

In bedoeld Staatsblad immers is bepaald, dat in de door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen afdeelingen en regentschappen op Java en Madoera, door het hoofd van Gewestelijk bestuur bevoegdheden en bemoeiingen, welke tot dusvere aan Europeesche- en hoogere Inlandsche ambtenaren zijn opgedragen, aan door *hem* aan te wijzen Inlandsche bestuursambtenaren kunnen worden overgedragen. In het Gouvernements besluit ddo: 9 Mei 1921 No. 2 (Staatsblad 1921 No. 310) zijn de onderwerpen, welke in de ontvoogde regentschappen aan het Inlandsch bestuur moeten worden overgedragen, nader omschreven.

Bedoelde overdracht van bevoegdheden heeft het eerst plaats gehad in het jaar 1918 in de afdeeling Tjiandjoer der residentie Preanger Regentschappen en spoedig daarna in verscheidene andere regentschappen, zoodat er veel kans bestaat, dat binnen enkele jaren het Inlandsch bestuur op heel Java ontvoogd zal zijn.

Dat bovenbedoelde maatregel, waaruit het in ons Inlandsche bestuursambtenaren gestelde vertrouwen ten duidelijkste blijkt, door ons allen ten hoogste wordt gewaardeerd en wij allen onze geëerbiedigde Koningin daarvoor innig dankbaar zijn, behoeft m.i. geen nader betoog.

Verder is ter verbetering van het beheer en de behartiging van de huishoudelijke belangen der Inlandsche gemeenten op Java en Madoera bij Staatsblad 1906 No. 83 de z.g. „Inlandsche gemeente ordonnantie" vastgesteld, waarin de plichten en bevoegdheden van het desahoofd breedvoerig worden omschreven. Daarin wordt vooral nadruk gelegd op de verplichting van het desahoofd om bij de uitoefening zijner bediening niet alleen de andere leden van het desabestuur te raadplegen, maar ook om aangaande aangelegenheden van gewichtigen aard geen beslissingen te nemen dan na eene beraadslaging in eene vergadering, bijgewoond door de betrokken kiesgerechtigden der desa. Door die bepaling is dus het medezeggenschap der Inlandsche bevolking in de regeling van hare huishoudelijke belangen vastgelegd.

Nog vele andere maatregelen voor de ontwikkeling van het Inlandsch bestuur, welke gedurende de besproken periode genomen zijn, zouden kunnen worden opgenomen; doch aangezien het in de bedoeling ligt om hier alleen de voornaamste daarvan te bespreken, meen ik met de mededeeling van het bovenstaande te kunnen volstaan en over te gaan tot de behandeling van *de maatregelen, welke gedurende de Regeering van H. M. de Koningin genomen zijn in het belang der Inlandsche bevolking op Java*. Niet alleen de ontwikkeling van het Inlandsch bestuur, maar ook die der aan de leiding van dat bestuur toevertrouwde bevolking wenscht H. M. de Koningin bevorderd te zien. Vandaar dat gedurende de regeering van H. M. op Java en Madoera zoo goed als overal desascholen werden opgericht, waarvan het aantal volgens het koloniaal verslag van het jaar 1921 met uitzondering van de residenties Soerakarta en Djokdjakarta op 31 December 1920 5.541 bedroeg, terwijl er op dat tijdstip 320.741 leerlingen waren onder welke 33.030 meisjes.

Behalve in het belang van het volksonderwijs werden in die periode nog tal van andere maatregelen ten bate van het volkswelzijn genomen. Tot de voornaamste daarvan behooren o.a. de maatregelen, die genomen zijn ter bestrijding van het pestgevaar en andere besmettelijke ziekten, de aanleg van belangrijke irrigatiewerken en de zorg voor de voedselvoorziening in de jaren 1918 en 1919, toen ten gevolge van den wereldoorlog de rijstprijzen zoo belangrijk waren gestegen, dat de bevolking door de regeering tegen billijke prijzen van rijst en andere voedingsmiddelen moest worden voorzien, met het gevolg dat, ondanks de toen overal heerschende rijstschaarschte, de bevolking toch geen voedselgebrek had te lijden.

Neemt men daarbij nog in aanmerking, dat gedurende bedoelde periode de Volksraad werd ingesteld, de heerendiensten werden afgeschaft en door het buiten werking stellen van artikel 111 van het Regeeringsreglement aan de Inlandsche bevolking het recht tot vergaderen werd toegekend, dan behoeft het m.i. niet nader te worden betoogd, dat gedurende de regeering van H. M. de Koningin WILHELMINA zeer veel in het belang van de vooruitgang van Land en Volk is gedaan en dat onder Hare zegenrijke zorgen Java en zijne bevolking in bloei en in welvaart belangrijk zijn toegenomen.

Met een gevoel van innige dankbaarheid voor al hetgeen door H. M. de Koningin gedurende Hoogstdezelver 25 jarige regeering ten bate van het volkswelzijn op Java is gedaan, eindig ik hiermede mijn kort overzicht betreffende het Inlandsch bestuur op Java en wensch daarbij hartgrondig, dat het Hare Majesteit onze geëerbiedigde Koningin WILHELMINA gegeven moge zijn, om nog gedurende een lange reeks van jaren als onze Souvereine Vorstin het bewind over deze gewesten te voeren tot heil en geluk van Insulinde en zijne bevolking, met welken wensch — daar ben ik van overtuigd — elk rechtgeaard Javaan ten volle zal instemmen.

R. M. A. R. A. K.

HERVORMING IN DE JAVAANSCHE VORSTENLANDEN.

Vrient, daer is in alle saeken
Seker regel, seker wet,
Daerop dient te zijn gelet.
Wie van passe grijpen kan,
Dat is vrij een handigh man.

J. Cats.

VOOR de Javaansche Vorstenlanden 1) geeft een terugblik over de verstreken kwarteeuw, inzonderheid over het laatste decennium, een indrukwekkenden arbeid te aanschouwen.

Wel jammer, dat het bestek van deze uitgave niet toelaat dat veelomvattende werk van verbetering en algeheele vernieuwing anders dan in vogelvlucht te overzien.

Bij den aanvang dan van het tijdvak, van welks verloop in dit gedenkboek de belangrijke gebeurtenissen worden opgeteekend, gaven deze gebieden eene bestuursinrichting, eene maatschappij en een vorm van landbouwnijverheid te aanschouwen, die — stoelende op en het stempel dragende van het Oostersch middeneeuwsch despotisme — de bevolking in een weinig menschwaardigen toestand van afhankelijkheid hielden in eene samenleving, waarin onder de bevoorrechte adellijke en ambtelijke kringen geldgebrek, schulden maken en in staatsie op crediet leven niet als minderwaardig werden veroordeeld, terwijl de meeste der Zelfbestuurders het als eene vorstelijke gewoonte en van goeden toon beschouwden om de hun door bevolking en landbouwnijverheid opgebrachte schatten in hoofdzaak aan uiterlijk vertoon en voor eigen genoegen vrijwel onnut te besteden.

De grondslag van de inrichting van die Vorstenlandsche maatschappij en van den Javaanschen Staat, t.w. de oppermacht van den Vorst en diens eigendomsrecht op allen grond in zijn gebied, deed zich bovenal gelden in het landelijk stelsel.

Tegenover den Vorst=eigenaar kon de van den landbouw op een klein stukje akker levende bevolking op haar bouwveld geen ander recht uitoefenen dan dat van den pachter in deelbouw (voor de helft) van de sawahs; van houder van een gebruiksrecht, tegen verrichting van heerendiensten, op haar woonerf.

In de hoogere lagen der Vorstenlandsche samenleving was het de gangbare opvatting, dat voor den Vorst de, zware pachten opbrengende, kleine landbouwers niet anders waren dan begunstigde bebouwers van zijn domein, tevens dienstplichtigen, die hij feitelijk naar willekeur kon oproepen; die kraton en lustverblijven voor hem hadden op te richten en te onderhouden.

Dit regime oefende een doodelijken druk op elk ontspruitend gemeenschapsleven; de organische aaneensluiting, welke elders op Java in elke kring van samenwoning (desa) ontlook en zich ontwikkelde ter gemeenschappelijke behartiging van economische, agrarische en maatschappelijke belangen op hechten grondslag, bleef hier een zeldzaam verschijnsel.

Slechts in de meest afgelegen uithoeken van die ge=

---

1) Onder den naam van Javaansche Vorstenlanden verstaat men een viertal landschappen, te samen de residentiën Soerakarta en Djokjakarta omvattende, een oppervlakte van 169,4 vierkante geografische mijlen beslaande en met eene bevolking van ruim 3.330.000 zielen, die gelaten zijn in het genot van zelfbestuur in dier voege, dat de Inlandsche besturen van die landschappen voor hunne onderhoorigen t.w. de eigenlijke inheemsche bevolking, elk voor eigen gebied de wetgevende en uitvoerende macht hebben behouden, voor zoover de tusschen hen en de Regeering van Nederlandsch=Indië bestaande staatkundige verhouding die niet beperkt.

In eerstgenoemde residentie treft men aan:
1e het Zelfbestuursgebied Soerakarta onder bestuur van den Soesoehoenan, en
2e het gebied van Mangkoe Negoro; en in de tweede
3e. het Zelfbestuursgebied Djokjakarta onder bestuur van den Sultan, en
4e. het gebied van Pakoe Alam.

De verhouding tusschen het Gouvernement van Nederlandsch=Indië en de rijken Soerakarta en Djokjakarta wordt beheerscht door politieke contracten, waarin omtrent verschillende onderwerpen bedingen zijn gesteld, waardoor de regeermacht dier Zelfbesturen is besnoeid.

Ten opzichte van de Mangkoe Negaran en Pakoe Alaman is de verhouding eene andere; de hoofden van die gebieden hebben bij hun optreden acten van verband geteekend en bezegeld, waarbij zij o.m. verklaard hebben in allen deele oprechtelijk en zonder eenige afwijking te zullen nakomen en doen nakomen alle schikkingen en bepalingen, door of namens het Gouvernement gemaakt en vastgesteld of nog te maken en vast te stellen.

bieden was voor eenig desa=verband en eenige desa=organisatie voldoende bestaansvoorwaarde.

Wel zeer onsamenhangend was die Inlandsche maatschappij, zoo zonder den natuurlijken bodem van Inlandsche rechtsgemeenschappen en — door haar grondlaag van armoedige boertjes — zonder eenig economisch weerstandsvermogen.

En wat nu nog aan desa=organisatie in deze contreien mocht bestaan, werd op den duur verwoest door het apanage=wezen, de instelling van apanage=houders (patoehs) en hunne pachters of rentmeesters (bekels).

Van ouds hebben namelijk de Zelfbestuurders van hun hoogheidsrecht gebruik gemaakt om een aantal hunner familieleden en dienaren ter tegemoetkoming in hun levensonderhoud, als vergoeding voor bewezen diensten of bij wijze van bezoldiging, in het genot te stellen van de door hen (Zelfbestuurders) uitgeoefende rechten op bepaalde stukken grond en van de daaraan verbonden rechten op den arbeid der opwonende bevolking.

Was oorspronkelijk het plaatselijk toezicht op het opbrengen, in geld of in natura, van het door de bevolking aan deelbouwpacht verschuldigde opgedragen aan één belastinggaarder in het gebied van een kring van samenwoning, en was deze bekel tevens politiehoofd, door de inrichting van het apanagestelsel kwam hierin van lieverlede eene ongunstige verandering.

Men stelle het zich zoo voor, dat de apanagehouder, tuk op de bekti= of huldegelden, welke een nieuw optredend bekel hem had op te brengen, op velerlei wijzen beproefde om het aantal bekelschappen, waarin het hem toegewezen apanage was verdeeld, te vergrooten. En de verbrokkeling en latere groote inkrimping van de Vorstenlanden (1830), welke leidde tot eene versnippering van de apanages, bracht teweeg, dat de gronden van eenzelfde desa versplitst werden onder verschillende apanagehouders. Was de bekel oorspronkelijk nog zoo iets van dorpshoofd, door de splitsing in bekelschappen van verschillende apanagehouders, kwam er een eind aan dat éénhoofdschap, met het gevolg dat, wat nog aan desa=verband en organisatie bestond, geheel ontwricht raakte.

Bij deze toestanden behoeft men niet ver te zoeken naar eene verklaring voor de onveiligheid ten platten lande, en de verwaarloozing en willekeur, welke helaas maar al te veel in de Javaansche Vorstenlanden waren op te merken.

Op de apanage=gronden vooral was het, dat de Europeesche landbouwnijverheid in den loop der vorige eeuw zich ontwikkelde.

Tegen een vaste pacht in geld stonden de houders van apanage=gronden hunne rechten op de helft (c.q. een derde) der opbrengst van de eigenlijke bevolkingsgronden [2]) aan Europeesche landbouwindustrieelen in huur af.

Uit den aard der zaak konden de Javaansche verhuurders niet meer rechten of minder verplichtingen aan de Europeesche huurders overdragen, dan zij zelven bezaten.

Maar dit fundamenteele beginsel verzette er zich niet tegen, dat de landbouwondernemer, wien het niet te doen was om van de opgezeten bevolking pacht in geld of in natura te innen, doch om kostbare producten voor de wereldmarkt te telen, het hem van de bevolking toekomende niet vorderde in den vorm van een evenredig deel (de helft of een derde) van den oogst, doch een aandeel (eveneens de helft of een derde) van den grond *met en benevens denzelfden arbeid*, welke de deelhebbers aan dat deel van den grond zouden hebben moeten besteden, indien zij er hunne eigen gewassen op zouden verbouwen.

Juist in dit laatste, het op zoo eenvoudige en goedkoope wijze verkrijgen van arbeidskrachten, school voor een goed deel de aantrekkelijkheid van de landhuur, welke — ter voorkoming van misbruiken — door het Gouvernement bij verschillende Landhuurreglementen aan regels werd gebonden.

Bij de cultuur van bepaalde gewassen b.v. suikerriet deed het zich voor, dat de aanplant meer arbeid vorderde, dan voor de teelt van Inlandsche gewassen gebruikelijk was.

Dit kreeg in de praktijk deze oplossing, dat het meerdere werk ten deele in *vrijen*, ten deele in *betaalden gedwongen* arbeid (den z.g.n. bijslag) plaats vond.

De aard van de door den landhuurder gewenschte gewassen voerde bovendien naar tweeërlei stelsel om zich, met behulp van de arbeidskracht der bevolking, van de opbrengst van een deel van den grond te verzekeren.

Bij het kweeken van laaglandgewassen, welke wisselbouw behoeven, zooals suikerriet, indigo, tabak, nam de landhuurder telken jare afwisselend de helft (een derde) van de bevolkingsgronden in gebruik (glebagan=stelsel), terwijl voor de bergcultures (koffie, cacao, enz. later ook rubber) de bevolkingsgrond op dezelfde basis *blijvend* verdeeld werd tusschen den landhuurder en de bevolking, die haar deel naar believen mocht beplanten, maar verplicht was een gelijkwaardigen kosteloozen arbeid aan de aanplantingen van den ondernemer te verrichten (bengkok=stelsel), eveneens met *over*betaling van *meerderen* cultuurarbeid.

Toen door verschillende omstandigheden omstreeks den aanvang dezer eeuw de toestanden in de Vorstenlanden het onderwerp van bijzondere aandacht werden en steeds schrijnender de ongunstige tegenstelling met het omliggend Gouvernementsgebied aan den dag trad, mocht eene hervorming niet uitblijven.

In den onhoudbaren toestand van de bevolking, op de landbouwondernemingen zwaar gebukt onder gedwongen, grootendeels onbetaalde diensten met karigen

2) Van den apanage=grond was als regel, d.w.z. indien op den bekel het deelbouwstelsel werd toegepast, een vijfde gedeelte bestemd tot zijn ambtsveld. Het resteerende vier vijfde gedeelte vormde dus de eigenlijke bevolkingsgrond.

bijslag en krap berekende vergoedingen voor het langer aanhouden van den grond dan een jaar (voor suikerriet), en in de z.g. kedjawèn — de niet binnen de sfeer der landbouwnijverheid getrokken gronden — onder een loodzwaren druk van pacht (padjeg) met bijkomende heffingen en diensten, moest eene afdoende verbetering worden gebracht.

Ook tot de Zelfbesturen was de noodzakelijkheid hiervan doorgedrongen; aan de uitvoering van een van Regeeringswege in hoofdtrekken ontworpen en hun vooraf ter beoordeeling voorgelegd reorganisatieplan (1909 — 1910) hebben zij hunne goedkeuring gehecht en hunne medewerking verleend.

Van de hervormingen, welke gericht waren op eene geleidelijke ontwikkeling van de maatschappelijke en economische verhoudingen in aansluiting bij den toestand in de Gouvernementslanden, lag het zwaartepunt van een algeheele herziening van het landelijk stelsel.

Allereerst moest een Inlandsch gemeentewezen in het aanzijn geroepen worden om den organischen grondslag van het Inlandsch bestuur en van het maatschappelijk leven te vormen.

Voor een landbouwend volk is eene goed georganiseerde dorpsinrichting een eerste vereischte tot maatschappelijken vooruitgang.

Met dit doel voor oogen moest de grond voor het Zelfbestuur worden vrijgemaakt door opheffing van het apanage-bezit.

Aan de gevormde gemeenten waren dan de door de opheffing van het apanage-stelsel vrijgekomen gronden met het Inlandsch bezitsrecht te schenken, onder verplichting het één vijfde gedeelte daarvan af te zonderen als ambtsveld voor het dorpsbestuur en voor andere gemeentelijke doeleinden, en het overblijvende in vaste en, onder zekere voorwaarden, erfelijke aandeelen onder de daarvoor in aanmerking komende gemeentenaren uit te geven.

Terwijl men nu met de afschaffing van de apanages doende was [3]) — vooral voor het Zelfbestuursgebied Soerakarta, waar het stelsel omvangrijker en ingewikkelder was dan elders, had dit heel wat voeten in de aarde [4]) — werd tevens een aanvang gemaakt met het verder voorbereiden der hervormingen.

De grenzen der in te stellen Inlandsche gemeenten moesten worden ontworpen, de invoering van eene landrente-regeling moest worden geprepareerd, de bedrijfsgebieden der landbouwondernemingen vastgelegd, en voor dit alles moest bruikbaar kaartenmateriaal worden vervaardigd.

Noch van het ondernemingsgebied noch van de niet-verhuurde gronden waren behoorlijke kaarten aanwezig. Voor sommige gebiedsdeelen bestonden in 't geheel geen kaarten.

Deze opmeting heeft voor beide residenties plaats gehad door deskundig Europeesch personeel.

Te dien einde werd in 1914 een bureau opgericht, dat tevens de kaarten kon vervaardigen, welke de ondernemers behoefden om hunne ondernemingen, desgewenscht, te kunnen brengen onder eene nieuwe grondhuurwetgeving. [5]).

Want het spreekt wel van zelf, dat de invoering van deze hervormingen noodwendig moest samengaan met het geven aan de Europeesche landbouwnijverheid aldaar van geheel nieuwe grondvesten.

Door de toekenning toch aan de Inlandsche gemeenten van rechten op den grond en de invoering van eene landrente-regeling kwam de deelbouwpacht te vervallen, en daarmede de grondslag voor de beschikking over den grond ten behoeve van de teelt van stapelproducten en over den verplichten arbeid der bevolking ten dienste der cultuurwerkzaamheden.

Met het oog op de groote belangen, gemoeid met het welslagen der hervorming, waarvan de totstandkoming in hooge mate afhankelijk zou wezen van de medewerking der landbouwindustrieelen, is aan de ondernemers voor den duur van een overgangstijdperk een tweetal tegemoetkomingen verleend op het stuk van grond en verplichten arbeid der bevolking, waarover hieronder nader.

Doch na die periode is vrije arbeid de algemeene regel.

Dan heeft de ondernemer, ongeveer op dezelfde wijze als zijn bedrijfsgenoot in het Gouvernementsgebied, langs den weg van vrije inhuur van de bevolking zich het tijdelijk gebruik van bouwgronden der desa te verzekeren.

In het na ruime en menigvuldige, zoo mondelinge als schriftelijke gedachtenwisseling met de belanghebbenden tot stand gekomen „Grondhuurreglement voor de residentiën Soerakarta en Djokjakarta" (Staatsblad 1918 No. 20) is uitgegaan van en vastgehouden aan de volgende beginselen:

1e. Aan bestaande rechten van landbouwondernemers wordt niet tekort gedaan; het vigeerend Landhuur-

3) In Djokjakarta, waar de intrekking in 1912 werd begonnen, werden met uitzondering van die ter gewestelijke hoofdplaats, de laatste apanages in 1914 opgeheven, maar eerst met ingang van 1917 werd de laatste band tusschen vroegere apanage-houders en bevolking verbroken door de afschaffing van eenige tot dien nog verplichte persoonlijke diensten en leveringen.

In het Soenanaat, waar de opheffing in 1914 aanving, kon die arbeid worden beëindigd met het jaar 1917. In het Mangkoenegaransch gebied waren de apanages reeds in 1870 afgeschaft, met uitzondering van die van de zonen van den Zelfbestuurder, welke eerst in 1912 werden ingetrokken.

4) De opheffing der apanages had voor het Soenanaat tijdelijk zoodanige geldelijke gevolgen, dat van Gouvernementswege voor dit doel geldelijke steun verleend is moeten worden.

5) Om de Zelfbesturen tegemoet te komen in de kosten van voorbereiding der hervormingen, inzonderheid voor wat betreft de uitgaven voor technische werkzaamheden w.t. meting, kaarteering, grondklasseering e. d., is sedert het jaar 1913 op de Indische begrooting daarvoor een post uitgetrokken, welke in de eerste jaren gemiddeld f 300.000.— later minder, bedroeg.

reglement van 1906 (Staatsblad No. 93), waardoor die rechten worden beheerscht, wordt in stand gehouden met het oog op die ondernemingen, welke niet tot omzetting van hunne loopende landhuurovereenkomsten wenschen over te gaan.

Door eene wijziging van dat reglement is echter aan deze landhuurders de gelegenheid benomen tot nieuwen inhuur van gronden of tot verlenging van huur op den ouden voet over te gaan.

Loopen hunne hoogstens nog voor circa 30 jaar strekkende contracten af, dan zullen zij de vereischte gronden hebben in te huren van de bevolking, waardoor verzekerd is dat binnen korter of langer tijd het oude landhuurregime voor goed verdwijnt.

2e. Aangezien eenerzijds de billijkheid gebood, dat aan de bestaande ondernemingen, waarin groote kapitalen zijn vastgelegd, de tot dusverre genoten feitelijke zekerheid ten aanzien van de voortdurende beschikking over de voor het bedrijf benoodigde gronden niet zonder meer — zij het ook dat de *bestaande* contracten onaangetast werden gelaten — zouden mogen worden ontnomen, anderzijds het voor alle bij de hervorming betrokken partijen wenschelijk was, dat zoo spoedig mogelijk voor de ondernemingen in haar geheel en niet naarmate de bestaande contracten afloopen, bij gestadig *afbrokkelen* van het areaal, de nieuwe toestand in werking zou treden; is aan die ondernemingen, welke op bepaalde wijze blijk zouden geven van hare bereidwilligheid om tot de hervorming mede te werken, tijdelijk eene bevoorrechte positie verleend.

Deze positie, waaraan in het Grondhuurreglement een afzonderlijk chapiter (Hoofdstuk III) is gewijd, komt op het volgende neer:

a. Aan den landbouwondernemer, die blijkens eene bij het Hoofd van gewestelijk bestuur vóór een vastgesteld tijdstip ingediende schriftelijke verklaring, afstand doet van alle voor hem uit de bestaande huurovereenkomsten voortvloeiende rechten, wordt voor een tijdvak van (ten hoogste) vijftig jaren het genot van den voor de voortzetting van zijn bedrijf benoodigden grond, met inbegrip van de strooken grond, benoodigd voor vaste of tijdelijke railbanen, waterwerken e.d., verzekerd bij eene schriftelijke beschikking van het Zelfbestuur [6]).

b. Voor de afwisselend in gebruik te nemen gronden wordt betaald eene aan periodieke herziening om de 10 jaren onderworpen, in de Zelfbestuurskas te storten vergoeding per bouw, vastgesteld overeenkomstig door den Gouverneur=Generaal te stellen regelen.

Voor grond, voortdurend in gebruik, is eene, mede volgens door den Landvoogd vastgestelde regelen te bepalen, vergoeding van ten hoogste *f* 10.— per bouw verschuldigd, terwijl voor gronden, ingenomen door werken, niet uitsluitend in het belang van den ondernemer, evenmin als voor railbanen en bijbehoorende gebouwen en werken, geen vergoeding verschuldigd is.

c. Aan de bovenbedoelde beschikking van het Zelfbestuur ontleent de landbouwondernemer mede het recht om, tegen betaling van het door het Hoofd van gewestelijk bestuur volgens bepaalde voorschriften vastgesteld loon (loonstaten), *op aanvraag bij het Hoofd van plaatselijk bestuur* — dus met inroeping van de hulp van de Overheid — gedurende de eerste 5 kalenderjaren de beschikking te verkrijgen over den arbeid van de Inlandsche bevolking voor cultuurwerkzaamheden in dezelfde mate als ten behoeve van de betrokken onderneming te voren in verplichten dienst werd verricht [7]).

De onder *a. b. en c.* vermelde, door den Gouverneur Generaal te stellen, regels zijn vervat in de in Bijblad No. 9029 opgenomen voorschriften tot uitvoering van het Grondhuurreglement.

Onder de gronden, waarvan den ondernemer het genot wordt verzekerd, behooren ook die, ingenomen door de etablisementen, de woningen en de andere bebouwingen en werken.

Om de onderneming de duurzame beschikking over deze door hunne bebouwing voor haar zoo waardevolle perceelen te verzekeren, is door de Zelfbesturen de verklaring afgelegd, dat zij deze gronden op aanvraag aan den belanghebbende zullen afstaan met een zakelijken, aan ons Burgerlijk Wetboek ontleenden rechtstitel t.w. het altijddurend recht van opstal.

Voor deze gronduitgifte door de Zelfbesturen is door het Gouvernement eene regeling vastgesteld, welke is opgenomen in Bijblad No. 9005.

Aan den tot den nieuwen toestand toetredenden ondernemer is voorts, bij artikel 12, lr. b. van het Grondhuurreglement, de toezegging gedaan, dat hij aan de hoogerbedoelde Zelfbestuursbeschikking — de z.g.n. conversie=beschikking — het recht ontleent op het gebruik van water voor cultuur=, fabrikatie= of andere doeleinden tot denzelfden omvang en onder dezelfde voorwaarden, als op het tijdstip van bereidverklaring tot conversie hem was toegestaan.

Bij de voorbehandeling van dit onderdeel van de nieuwe grondhuurwetgeving deed zich eene kwestie voor, welke ten slotte aanleiding heeft gegeven tot eene aanvulling van het Regeeringsreglement met een hoofdstuk betreffende waterschappen.

Onder de werking van de Landhuurreglementen was het waterbeheer in handen van de ondernemers. De aan=

6) Om deze regeling mogelijk te maken is in de Zelfbestuursverordeningen, waarbij de schenking van het Inlandsch bezitsrecht op den grond is geregeld, aan de betrokken Inlandsche gemeenten de verplichting opgelegd om jaarlijks ten hoogste het twee vijfde gedeelte van dien grond beschikbaar te stellen voor het Zelfbestuur om door den ondernemer ter beplanting te worden gebezigd.

7) Ook deze verplichting is door het Zelfbestuur verbonden aan het bezitsrecht, dat aan de desa op den grond wordt toegekend. Ter zake heeft de Inlandsche gemeente dan regelingen te treffen, welker overtreding strafbaar is gesteld bij Zelfbestuursverordening.

leg van waterwerken was als regel door de ondernemers bewerkstelligd; gewoonlijk maakten zij hierbij echter, geheel of ten deele, gebruik van dienstplichtigen, waarover zij de beschikking hadden.

Ook het onderhoud dier werken vond op die wijze plaats.

Nu rees de vraag, welk standpunt zou zijn in te nemen ten aanzien van de door de landbouwondernemers al of niet met dienstplichtige hulp aangelegde waterwerken.

Deze werken, waaraan in den loop der tijden aanzienlijke kapitalen door de landhuurders zijn ten koste gelegd en van welker goede instandhouding het wel en wee der ondernemingen afhangt, waren geheel in onderhoud bij de belanghebbenden, die zich als eigenaren daarvan beschouwden.

Hoezeer, krachtens een artikel van het Landhuurreglement, het Hoofd van gewestelijk bestuur de bevoegdheid had om aangaande het gebruik en het onderhoud van de op of nabij de gehuurde gronden voorkomende bronnen, rivieren en waterleidingen met daarin gelegen kunstwerken, regelen vast te stellen, en voor beide residenties door de Gewestelijke Bestuurders ook gebruik gemaakt was van deze bevoegdheid door in het het leven roepen van algemeene regelingen 8) voor het waterbeheer, was de waterverdeeling feitelijk nog zoo goed als geheel in handen der ondernemers, terwijl de op den voet van gezegde algemeene regelingen ingestelde waterschappen 9) in hoofdzaak slechts dienden om tot overeenstemming te komen inzake de dikwijls uiteenloopende belangen der ondernemingen.

Bestendiging van dezen toestand was niet vereenigbaar met de beginselen, welke aan de hervorming ten grondslag lagen.

Want door de vorming van desa's en de schenking van de bouwvelden aan die desa's zou in de streken der cultuurondernemingen de bevolking vrij worden van den landbouwondernemer, bij wien die gronden te voren in huur waren, op wiens gronden zij derhalve tot dusver hare voedingsgewassen had geteeld en van wien zij het voor dien aanplant vereischte water had verstrekt gekregen.

Eenerzijds derhalve met het oog op de belangen der van den ondernemer losgemaakte bevolking, maar anderzijds ook ter voorkoming van allerhande moeilijkheden in de toekomst, was bij den opzet der hervormingsplannen vooropgesteld, dat, evenals zulks in de Gouvernementslanden het geval is, het waterbeheer bij de Overheid diende te berusten en het daadwerkelijk beheer der werken, voor zoover deze ook voor anderen van nut te achten waren, aan de ondernemingen zou zijn te ontnemen.

Van belanghebbende zijde stelde men hiertegenover als eisch, geheele of gedeeltelijke restitutie der aanlegkosten.

Deze kwestie is op stuk van zaken in dier voege opgelost, dat de bewuste werken het eigendom blijven, ook na afloop van den overgangstoestand, van de landbouwondernemers.

Het *beheer* van die, eene *publieke* bestemming hebbende werken, moest evenwel bij de Overheid berusten, en ter tegemoetkoming in de kosten van dat beheer zouden dan heffingen worden gedaan.

Om aan die heffingen een deugdelijken rechtsgrond te kunnen geven en tevens om de ongerustheid weg te nemen, welke de ondernemers toonden ter zake van de opdracht van het volledig waterbeheer aan de (Inlandsche) Overheid, is besloten om over te gaan tot het creëeren van waterschappen van publiekrechtelijk karakter, bevoegd om verordeningen te maken in het huishoudelijk belang dier instellingen, waaronder begrepen straf= en belasting=verordeningen.

Het Regeeringsreglement voorzag in de mogelijkheid van oprichting van zulke lichamen niet, en behoefde daarvoor aanvulling, welke heeft plaats gevonden door toevoeging van een Elfde Hoofdstuk (Staatsblad 1919 No. 49).

Nadat ter eerste uitvoering van dit nieuwe hoofdstuk in 1920 eene ordonnantie nopens de instelling enz. van waterschappen voor de residentiën Soerakarta en Djokjakarta werd uitgevaardigd, de „Vorstenlandsche Waterschaps= ordonnantie" (Staatsblad No. 722), volgde, ten behoeve van de instelling dier lichamen, in hetzelfde jaar nog de oprichting van een Centraal Waterschapskantoor (Staatsblad No. 821).

Van den inhoud van de Waterschapsordonnantie, welke ook voor de Zelfbestuursonderhoorigen geldt en waarvoor — in verband hiermede — vóóraf de instemming der Zelfbesturen moest worden verkregen, is het voornaamste, dat:

1. de oprichting van waterschappen, na goedkeuring van den Gouverneur=Generaal, kan geschieden bij beschikking van het Hoofd van gewestelijk bestuur in overleg met het Zelfbestuur, voor bepaalde gebieden, waarbinnen landbouwondernemingen gelegen zijn, doch *in elk geval moet* plaats vinden voor gebieden, waarbinnen geconverteerde landbouwondernemingen gelegen zijn, welke gronden afwisselend in gebruik hebben (voor suikerriet, tabak e.d.);
2. op dezelfde wijze door het Gewestelijk Bestuurshoofd een reglement wordt vastgesteld, waarin al,

8) In beide, ongeveer gelijkluidende, regelingen is het fundamenteele beginsel neergelegd, dat *zoolang de omstandigheden zich niet gewijzigd hebben*, geene verandering wordt gebracht in rechten, erkend bij beslissingen, genomen in overleg tusschen het Hoofd van gewestelijk bestuur en het Zelfbestuur, zoomede dat zooveel mogelijk wordt voorkomen benadeeling der bruikbaarheid van den grond voor de tot dusver daarop toegepaste wijze van exploitatie.

9) In de regelingen kwam de bepaling voor, dat—indien zulks ter bevordering van de belangen der bij het gebruik of het onderhoud der waterwerken betrokken ondernemingen of personen kan strekken — zooveel mogelijk wordt gestreefd naar de vorming van afzonderlijke waterschappen, omvattende, geheel of ten deele, het stroomgebied van een of meer rivieren. Alleen in de residentie Soerakarta werden een drietal waterschappen van dien aard in het leven geroepen (Woro, Poesoer, Pengging).

wat noodig is voor de uitvoering en ter verzekering van de ordelijke werking der instelling, geregeld wordt (Waterschapsreglement), welk reglement van Regeeringswege moet worden afgekondigd in de Javasche Courant;

3. er in elk waterschap een Waterschapsraad is, waar van, onder bepaalde voorwaarden, de beheerders der geheel of ten deele binnen het gebied van het waterschap gelegen ondernemingen lid zijn, en die overigens bestaat uit daartoe aangewezen Europeesche en Inlandsche ambtenaren, en zoo mogelijk ook uit belanghebbende Inlandsche landbouwers, in dier voege, dat het totaal van het aantal der ambtelijke leden en der niet-ambtelijke Inlandsche leden *niet* grooter is dan dat der beheerders van ondernemingen;

4. dat de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken berust bij een Waterschapsbestuur, door den Waterschapsraad uit zijn midden gekozen;

5. dat de werkkring van het waterschap in het algemeen omvat het beheer van rivieren, bronnen, leidingen, waterwerken e.d.; de verdeeling van het water; de zorg voor afvoer en wering van water en zand; den aanleg van nieuwe of wijziging van bestaande werken, waarbij meerdere landbouwondernemingen of minstens een onderneming en de Inlandsche bevolking gezamenlijk belang hebben, met dien verstande echter, dat de fondsen voor dien aanleg en die wijziging door het waterschap niet uit heffingen mogen worden verkregen;

6. dat de Waterschapsraad in het huishoudelijk belang van het waterschap verordeningen kan maken en bevoegd is tegen overtreding zijner verordeningen straf te bedreigen;

7. dat die raad, ter goedmaking der kosten, verbonden aan de vervulling van zijn taak, jaarlijks eene heffing kan vaststellen ten laste der landbouwondernemingen en Inlandsche gemeenten van zijn gebied, en van de binnen zijn gebied gevestigde Inlandsche bevolking op bepaalde wijze en onder bepaalde voorwaarden verplichte diensten vermag te vorderen ten behoeve van de bij het waterschap in beheer zijnde werken;

8. het waterschap in het algemeen onder toezicht staat van het Hoofd van gewestelijk bestuur in overleg met het zelfbestuur, en dat beslissingen van zijn raad en bestuur te allen tijde bij een met redenen omkleed besluit door dat bestuurshoofd in overleg met het zelfbestuur, kunnen worden geschorst of vernietigd, voorzoover zij met algemeene verordeningen of met het algemeen belang strijden.

Op dezen voet zijn thans twee waterschappen ingesteld: Opak, ten deele in Djokjakarta en ten deele in Soerakarta gelegen, en Dĕngkĕng in laatstgenoemd gewest.

Gelijk te verwachten is van nieuwe lichamen als de onderwerpelijke, gericht op de behartiging van veelal tegenstrijdige belangen en bestemd om orde en regelmaat te brengen in eigenaardige toestanden, bij welker opheffing ongeveer de helft van de leden van den Waterschapsraad t.w. de beheerders der landbouwondernemingen, zich weinig gebaat achten, heeft de werking der Waterschappen tot dusverre allerhande moeilijkheden opgeleverd.

Voor een deel hangen die moeilijkheden samen met de werkzaamheid van het Centraal Waterschapskantoor. Zoolang, ter beoordeeling van de Hoofden van gewestelijk bestuur, de waterschappen nog niet bij machte zijn om de technische uitvoering van de hun opgedragen werkzaamheden zoodanig te verrichten, dat voor alle daarbij betrokken belangen eene behoorlijke behartiging mogelijk is, blijft die uitvoering opgedragen aan het Hoofd van gemeld kantoor, dat echter zoo spoedig mogelijk de noodige gegevens heeft te verzamelen en maatregelen heeft te treffen om die uitvoering door de waterschappen zelf mogelijk te maken.

Intusschen — in den gang van zaken bij de waterschappen is alreeds verbetering te bespeuren en in gemoede mag verwacht worden, dat eerlang de werking dezer lichamen geheel aan de verwachtingen zal beantwoorden.

De opzet der hervorming was — gelijk gezegd — dat de opheffing van het apanage-stelsel en de organisatie van het desa-wezen hand aan hand zouden gaan, en dat bij de vorming en inrichting van Inlandsche gemeenten de in de Gouvernementslanden gehuldigde beginselen als richtsnoer zouden worden genomen. In zoover is daarop eene uitzondering gemaakt, dat het principe van vrije verkiezing der dorpshoofden niet is overgenomen.

Het kwam voorshands noodig voor de aanstelling aan de Inlandsche Overheid voor te behouden.

Uiteraard was de vorming en inrichting van desa's in den aanvang alleen uitvoerbaar in de zgn. kedjawen [10])

In het cultuurgebied moest gewacht worden tot de eerste landbouwondernemingen — in 1919 — zich bereid verklaarden over te gaan tot den nieuwen toestand.

Waar gemeenten gesticht zijn, is — gelijk reeds gezegd — het grondbezit aan die instellingen overgedragen en is aan degenen, die van de gemeente gebruiksrecht op den grond hebben verkregen, eene landrente opgelegd, welke ongeveer op dezelfde wijze geregeld is als die, in Staatsblad 1907 No. 277 voor het Gouvernementsgebied op Java en Madoera uitgevaardigd.

Bij de dorpsinrichting werden alle bekels ontslagen, doch diegene hunner, die geacht werden daarvoor in aanmerking te komen, in het nieuwe desabestuur opgenomen.

Aan hen, die in het dorpsbestuur geene zitting kunnen krijgen, wordt, als tegemoetkoming in het verlies

10) In Djokjakarta geheel Goenoeng Kidoel en het grootste deel van Koelon Progo; in Soerakarta vooral de afdeeling Wonogiri.

hunner positie, een deel der gemeentelijke gronden — pensioengronden — toegewezen.

Deze pensioengronden vormen, te samen met de ambtsvelden, ten hoogste een vijfde gedeelte van het totaal der dorpsgronden.

Eene niet=onbelangrijke afwijking der Vorstenland=sche landrente=regelingen van die, geldende voor het Gouvernementsgebied, is dat de ambts= en pensioen=gronden vrijgesteld zijn van landrente=heffing.

Eene andere merkwaardigheid is, dat de inning dezer belasting niet is opgedragen aan de dorpshoofden, doch aan een afzonderlijk corps van belastinggaarders, een instituut dat in de praktijk zeer goed schijnt te voldoen en op stuk van zaken minder kost, dan wanneer een col=lecteloon naar den maatstaf van het Gouvernementsge=bied (8%) zou moeten worden uitgekeerd.

In zake landrente=heffing valt nog gewag te maken van een bijzonder tegemoetkomend optreden van het Gouvernement.

Bij de behandeling van wat men het financieël pro=bleem van de Vorstenlandsche reorganisatie zou kunnen noemen, is vooropgesteld, dat zou moeten worden uitge=komen op het tot dusver in elk zelfbestuursgebied opge=bracht totaal aan padjeg, landhuurpacht, wegen en poli=tiebelasting en andere Inlandsche heffingen met inbegrip van de bekti's, welk totaal zou moeten worden gesplitst in de nieuw te vorderen belastingen, t.w. bedrijfsbelas=ting, landrente, eventueel ook hoofdgeld ter vervanging van heerendiensten, retributies en baten uit eigendom=men, pachtsommen van de landbouwondernemers e.d.

Om allerlei redenen leende de landrente zich het best om bij de berekening van het totaal der inkomsten de sluitsteen te vormen d.w.z. door het landrente=percen=tage hooger of lager te stellen zou men de becijfering op het totaal der vroegere inkomsten brengen.

Bij de uitvoering van dit deel van het programma bleek al spoedig, dat dusdoende de landrente, bepaaldelijk in het cultuurgebied van Soerakarta, zeer drukkend zou worden. Noemenswaarde verhooging van de andere be=lastingen, pachtsommen enz. was uitgesloten, en daar de hervorming er nu eenmaal op gericht was om de be=volking ongeveer in gelijke omstandigheden te brengen als in het aangrenzend Gouvernementsgebied, moest besloten worden de landrente=aanslag te brengen op het peil van dat gebied. De Zelfbestuurskas van Soerakarta ondervond hiervan eene inkomstenderving, welke zij niet bij machte was te dragen, en welke de Regeering, als aandrijfster van deze beslissing, voorshands voor Hare rekening heeft genomen.[11])

11) Voor dit doel is voor het eerst op de begrooting van het jaar 1920 een som van f 120.000,— uitgetrokken, welk bedrag in verband met de geleidelijke voortschrijding der hervorming voor 1923 is geklommen tot f 495 000,— en in volgende jaren nog wel hooger zal oploopen, om daarna geleidelijk weder af te nemen naarmate de, aan de tot den nieuwen toestand toegetreden ondernemers bij de nieuwe grondhuurwetgeving toegestane, tijdelijke reductie op de jaarlijks aan de zelfbestuurskas te betalen grondpacht afloopt.

Voor de Zelfbestuursgebieden in beide gewesten is de desa=organisatie geregeld bij Zelfbestuursverordeningen, waarbij regelingen zijn getroffen voor het beheer en de huishoudelijke belangen der Inlandsche gemeenten, en voorzien is in de benoeming, schorsing, ontslag, inkomsten en verplichtingen van het gemeentebestuur.

Op den bovenbeschreven voet zijn honderden dorpen gevormd en volledig ingericht, zijn de ambts= en pen=sioengronden uitgezet, is het grondbezit der ingezete=nen geregeld, en is overigens alles verricht om eene be=hoorlijke functionneering van de nieuwe instelling te verzekeren.

Bedenkt men, dat het hier gold het scheppen van een geheel nieuwen toestand voor eene bevolking van bijna 3½ millioen zielen, dat dit werk in hoofdzaak toe ver=trouwd was en is aan een luttel aantal Europeesche amb=tenaren onder hoofdleiding van de Hoofden van ge=westelijk bestuur, terwijl maar weinig kon worden over=gelaten aan de Inlandsche Zelfbestuursambtenaren, welke dooreengenomen slecht onderlegd en ook uit anderen hoofde onvoldoende voor hun taak berekend zijn, dan moet men eerbied hebben voor den verrichten ar=beid, welke in de praktijk alleszins levenskrachtig en doelmatig is gebleken.

Een ander, zeer belangrijk punt van het hervormings=plan, betrekking hebbende op de inrichting van de huis=houding der Zelfbesturen, was de instelling van een or=delijk financieel beheer.

De opvatting der Zelfbestuurders, dat zij eigenaar waren van allen grond in hun gebied, bracht met zich, dat alle inkomsten in hun kas vloeiden, waartegenover zij zelf dan weer zorgden voor de bezoldiging der ambtena=ren en voor de bekostiging van alles, wat—naar hunne meening — al zoo noodig was om de zaken gaande te houden.

Aan bevordering van de volkswelvaart werd, zoo al gedacht, dan toch nauwelijks iets gedaan.

Het beheer van de inkomsten liet alles te wenschen over; van begrootingen, van administratie, van verant=woording, van toezicht, was geen sprake.

In de eerste jaren van deze eeuw is echter meer en meer aandrang op de Zelfbestuurders uitgeoefend om een deel hunner inkomsten af te zonderen ten behoeve van hun gebied, en daarvoor dan eene begrooting te doen opmaken.

Getracht werd hen tot een beter inzicht te brengen omtrent hunne verhouding tot het landschap en hen te bewegen tot eene scheiding tusschen de inkomsten van het landschap en die, welke hun als Zelfbestuurders in billijkheid zouden toekomen.

Dit streven is met veel succes bekroond geworden.

Na verschillende overgangsplannen is thans de toe=stand bereikt, dat van de inkomsten en uitgaven door de Zelfbesturen jaarlijksche begrootingen worden opge=

maakt, ingericht naar het voor de locale raden in het Gouvernementsgebied voorgeschreven model (Staatsblad 1910 No. 260).

Alle inkomsten vloeien in de landschapskassen; de daarvoor op de begrooting uitgetrokken, vastgestelde bedragen worden aan de Zelfbestuurders uitgekeerd als civiele lijst, als levensonderhoud voor eenige naaste familieleden en ter bekostiging van de hofhouding.

Met de uitvoering der begrootingen is 's Zelfbestuurders Patih belast, die het toezicht heeft op de inning, het beheer en de verantwoording der landschapsgelden. Hij draagt daarvoor de volle aansprakelijkheid en wordt daarvan eerst ontheven door goedkeuring van de begrootingsrekening.

In het toezicht op de uitvoering der begrooting en op het beheer der middelen enz. wordt hij bijgestaan door een controle-bureau, ingesteld voor en bekostigd door beide landschappen in elke residentie gezamenlijk, welke bureaux elk onder leiding staan van een Europeesch deskundige, die overigens in hoofdzaak belast is met het nieuw ontwerpen en verbeteren van regelingen, betrekking hebbende op de inning, de overstorting en het beheer der landschapsgelden.

In de bestuursinrichting der landschappen is, in verband ook met de invoering van Inlandsche gemeenten, in zooverre wijziging gebracht, dat de indeeling in districten en onderdistricten met de eischen van de praktijk in overeenstemming is en wordt gebracht.

De nieuwe toestanden vorderen een corps Inlandsche ambtenaren van beter gehalte en degelijker opleiding dan het tegenwoordige.

Door verbetering van de positie en van de opleiding is men doende hierin te voorzien.

De in den loop van deze kwarteeuw in het leven geroepen Rijksraden in de Zelfbestuursgebieden Soerakarta en Djokjakarta als adviseerend lichaam in belangrijke aangelegenheden op wetgevend en besturend gebied, hebben nog niet veel beteekenis.

In overweging is om deze instellingen, welke thans, behalve den voorzitter, [12]) slechts een viertal Inlandsche leden van aanzien en intellectueele ontwikkeling tellen, door eene andere organisatie in beteekenis en kracht te doen winnen, ter betere medewerking aan het tot geanimeerd leven opwekken van het leidend beginsel der hervorming: de Zelfbesturen tot ontplooiing te brengen door de Zelfbestuurders,— hunne naaste verwanten, de intellectueelen en notabelen onder hunne onderhoorigen belangstelling te doen krijgen voor en krachtig te doen deelnemen aan de bevordering van de stoffelijke en geestelijke welvaart van land en volk.

Ten einde de Zelfbestuursonderhoorigen en andere belanghebbenden in de gelegenheid te stellen om zich behoorlijk op de hoogte te houden van en zich te gedragen naar den inhoud van de tallooze Zelfbestuursverordeningen, welke de ontwikkeling en den voortgang der hervorming beheerschen, doch vooral om de inwerkingtreding en verbindbaarheid dier verordeningen te regelen, worden deze, in Djokjakarta sedert 1916 en in Soerakarta sedert 1917, naar het model van het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, afgekondigd in Rijks-bladen.

De verordeningen, welke alleen door hare afkondiging middels plaatsing in de Rijksbladen kracht van wet krijgen en daarin zoo in het Hollandsch als in de landstaal verschijnen, geven een sprekend beeld van den steeds ruimer wordenden kring, waarover de hervormingsbeweging zich uitstrekt.

Is de verleiding groot om nog allerlei wetenswaardigheden te vermelden nopens hetgeen de hervorming heeft voortgebracht voor de gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen; omtrent de vernieuwing van het belasting- en marktwezen; met betrekking tot de maatregelen, die in de laatste tiental jaren genomen zijn inzake de verbetering van de bevloeiing, de drinkwatervoorziening, den pandhuisdienst, het onderwijs, de volksgezondheid, het boschwezen, den veestapel, de zoutregie, de organisatie van de kroonondernemingen van den Soesoehoenan, de rijksonderneming Karanggeneng van het Soenanaat en het een groot kapitaal en waardevolle eigendommen bezittende Fonds van eigendommen van het Mangkoenegaransch gebied, — het kader van dit boek legt eene beperking op, welke niet mag worden overschreden.

Nog slechts een drietal punten.

In overeenstemming met de Zelfbesturen heeft in 1903 eene hervorming van de rechtspraak plaats gehad in dier voege, dat het Gouvernement de rechtspleging over de Zelfbestuursonderhoorigen op zich heeft genomen, in Soerakarta zoowel voor wat betreft burgerlijke als in strafzaken, in Djokjakarta alleen voor strafzaken.

In 1916 werd met het Zelfbestuur van Djokjakarta, overeengekomen, dat ook de rechtspraak in civiele zaken met ingang van 1917 aan het Land zou overgaan.

Behoudens de eigen rechtspraak over naaste familieleden en hooge ambtenaren, welke aan de Zelfbestuurders gelaten werd, is in de Vorstenlanden thans aan inheemsche rechtspraak alleen nog iets over in Djokjakarta t.w. de Balemangoe voor de administratieve berechting van agrarische geschillen en de Soerambi voor de berechting van echtscheidingen ten verzoeke der vrouw tegen den wil van haren man.

Het tweede punt is de herziening van de geldelijke verhouding tusschen het Land en de Zelfbesturen.

Van verschillende zijden was de klacht vernomen, dat het Land uit de Vorstenlanden meer baten trekt, dan het in redelijkheid toekomen.

Om die klacht op haar gegrondheid te onderzoeken moesten uiteraard berekeningen worden gemaakt, waarbij de ten aanzien van de Zelfbesturen in de Buitenge-

12) In Djokjakarta de Resident; in Soerakarta, bij ontstentenis van een kroonprins, de oudste zoon van den Soesoehoenan uit een bijvrouw, Pangeran Ngabehi.

westen aangenomen restitutie=beginselen als richtsnoer zijn gebezigd, doch overigens om allerlei specifiek voor Java geldende redenen in niet onbelangrijke mate op verschillende punten een andere, zeer vrijgevige maatstaf is aangelegd. Daarbij is gebleken, dat wanneer aan de Vorstenlandsche Zelfbesturen telken jare een bedrag wordt uitgekeerd, gelijk aan de netto= opbrengsten in hunne gebieden van de pandhuis=regie en de rund=slachtbelasting, de geldelijke verhouding tusschen Land en Zelfbesturen voor het tegenwoordige op voor laatstgenoemden bevredigende wijze zal zijn geregeld.

Bedroeg deze post in het zeer gunstige jaar 1921, waarin de uitkeering het eerst plaats vond, *f* 540.000.—, het laat zich aanzien, dat dit bedrag in de toekomst zich ongeveer tusschen *f* 300.000.— en *f* 450.000.— zal bewegen.

In overweging is het denkbeeld om ter plaatselijke behartiging van locale belangen op de gewestelijke hoofdplaatsen Djokjakarta en Soerakarta gemeentelijke lichamen in het leven te roepen.

Instelling van gemeenteraden op den voet van de decentralisatiewetgeving is niet gewenscht, omdat de taak van die raden dan niet meer zou kunnen omvatten dan datgene, waartoe het Gouvernement in de Zelfbestuursgebieden volgens de staatkundige verhouding bevoegd is, en de geldelijke grondslag dier lichamen zou moeten liggen in op de Indische begrooting afgezonderde geldmiddelen, hetgeen niet de aangewezen weg zou zijn.

De oplossing van dit vraagstuk biedt zoovele moeilijkheden, dat nog niet te zeggen valt, in welke richting deze ten slotte zal worden gevonden.

W. de K.

HET INLANDSCH GEMEENTEWEZEN OP JAVA.

De beteekenis der desa voor de bevolking, de verhouding van desa en individu, liep en loopt in verschillende deelen van Java ver uiteen. In sommige streken — vooral in de vlakkere deelen van Midden=Java — grijpt de desabemoeiing op het eigen bijzondere gebied van ouds veel verder in dan die van eenige Westersche gemeente. De desa heeft zeggenschap in familie=aangelegenheden, in de verdeeling van grond en water, over den aard en het tijdstip der beplantingen, in de regeling van het onderling hulpbetoon, en in die van de, voor het heil der desa door de bevolking van zooveel belang geachte, feesten. In West= en Oost=Java toont de dorpssamenleving die commune trekken, dat nauwe verband tusschen dorp en individu niet; het gezag van het dorpshoofd rust er op een geheel anderen grondslag en reikt er minder ver. Overal echter, in al die, in karakter zoover uiteen loopende desa's werkt in de laatst verloopen kwarteeuw de algemeene evolutie van Indië zeer krachtig en van verschillende zijde in.

Het contact der bevolking met het wereldverkeer neemt toe; de verkeersmiddelen worden veel sneller en veel beter; de verkeershuishouding wint snel terrein. Veel meer dan in eenig vorig tijdperk verkoopt de bevolking haar arbeid en haar producten, verhuurt zij haar gronden aan uitheemsche ondernemers. De rol die geld en crediet spelen wordt grooter. Schoolsche kennis en moderne denkbeelden, nieuwe behoeften worden in snel tempo verbreid. De bevolkingscijfers blijven voortdurend wassende.

Dit alles raakt het desaverband in zijn kern. Naast de gogols, die vroeger in de desa het eigenlijk gezag vormden, komt — vrij snel — een afzonderlijk staande groep op van niet=grondbezitters, die veelal een deel hunner schamele inkomsten buiten de desa moeten verdienen. De beschikking van de desa over den z.g. communalen bouwgrond en al de andere vaak diepgaande bemoeienis van de desa met het leven der individuen, het oude op traditie rustende gezag van het dorpshoofd, slijten af. Het, de persoonlijke vrijheid belemmerende, onderling hulpbetoon is bezig te verdwijnen. De heerendiensten voor den Lande zijn geheel afgeschaft; de prestaties in arbeid aan de desa, de desadiensten, blijven noodig, maar zij worden minder vlot verricht. Sommige desa=ambten, allereerst dat van desaschrijver, kunnen vaak niet meer als nevenberoep worden uitgeoefend, doch eischen den vollen man; zoo ontstaan werkelijke gemeentebeambten. Ambtsvelden, die feitelijk zijn te beschouwen als bijdragen der bevolking in grond, voldoen in zulke gevallen op den duur uiteraard minder goed als beloonings=vorm. Oeroenans, dat zijn bijdragen voor de desahuishouding in geld of natura, zijn meer noodig dan vroeger doch komen veelal moeilijker binnen. Over de heele linie dus, los van elk doelbewust ingrijpen, een geleidelijke doch niettemin zeer sprekende verandering.

II.

Voor de overheid is de autonome desa in de vorige eeuw geweest wat Baud in zijn veel geciteerde uitspraak scherp had aangegeven als „het palladium van de rust op Java". De zorgvuldig toegepaste consequentie van deze grondgedachte was, dat de desa stelselmatig zooveel mogelijk ongemoeid werd gelaten.

Doch omstreeks 1890 kwam in die houding een kentering. Een geest van humaniteit beheerschte alle streven van Regeering en bestuur, en richtte dat bovenal op de bescherming van de bevolking. Een bescherming tegen eigen hoofden en tegen vreemde ondernemers maar ook ten slotte tegen de desa.

Dat streven sprak vooreerst uit de gewestelijke besluiten, die als gevolg van het onderzoek Fokkens

naar den druk der verplichte diensten, omstreeks 1891 overal tot stand kwamen om het desabestuur te regelen. Zij beperkten den omvang van het zelfbestuur en van zijn inkomsten. De totale uitgestrektheid van desa=ambtsvelden op Java vermindert sinds 1882 geleidelijk maar voortdurend; hetzelfde geldt voor pantjen= en zelfs voor andere desadiensten. Als in 1901 een van Landswege samengestelde „leidraad" aanwijzingen geeft voor gewestelijke besluiten tot het vastleggen van ambtsvelden op vaste plaatsen en het vaststellen van maxima, en in 1902 een nieuw onderzoek — thans speciaal naar den druk der desadiensten — plaats vindt, is het proces reeds voor een groot deel voltooid.

Dat streven om het individu te helpen en te beschermen komt dan verder nog tot uiting in een ontginnings=ordonnantie van 1896, die elken vorm van desa=ontginning, — en in een grondhuurordonnantie van 1895 en 1900, die desaverhuur doelbewust uitsluit. Het spreekt uit den sinds 1893 individueelen aanslag van het hoofdgeld, zoowel als uit den opzet van de sinds 1896 door invoering in de Preanger op breeden grondslag voorbereide nieuwe landrenteregeling. Doch het blijkt misschien nog het beste uit de feitelijke bestuurspraktijk dier dagen. Zoo is men niet meer huiverig voor desa=vereenigingen, die een beter bestuur, en een minderen druk van desalasten moeten brengen. Het aantal desa's dat sinds 1882, jaren lang omstreeks 30.000 bedraagt, daalt van 1897 tot 1902 tot 27.000. Tegelijk werkt men op ruime schaal enclaves weg; vormt desa's met een net afgerond territoir. En voortdurend waakt het bestuur tegen knevelarij en desamisstanden; onderzoek van desaklachten is aan de orde van den dag.

Bij al dit streven staat het belang van „den kleinen man", van het individu steeds voorop.

III.

In de eerste jaren der twintigste eeuw komt geleidelijk, eerst naast, later zelfs inplaats van dit min of meer negatieve doel van bescherming der individuen, een doelbewust pogen om de bevolking daadwerkelijk economisch en geestelijk vooruit te brengen. Bij dit streven zoekt en vindt men aansluiting aan de desa. Daardoor verandert ook de houding tegenover de desa aangenomen. Dertig jaren te voren reeds opgekomen en toen zelfs reeds uitgewerkt, doch sindsdien op den achtergrond geschoven plannen tot een algemeene regeling van het Inlandsch gemeentewezen, komen in anderen vorm weer op. In 1906 komt op initiatief van den toenmaligen Directeur van Binnenlandsch Bestuur S. DE GRAAFF, een *Inlandsche Gemeente=ordonnantie* tot stand en in de toelichting daarop wordt de koerswending met zooveel woorden op den voorgrond gesteld. Was men vroeger, zoo heet het daar, bevangen geweest in „het schrikbeeld der voortdurende bedreiging van het individueel grondbezit door de desa" de ordonnantie keert zich juist tegen de „spoliatie" van het grondbezit der desa en bedoelt de „hulp der Regeering te geven" tot „eerbiediging van de rechten der desa tegen het individu". In de bestaande desatoestanden brengt zij nochtans niets nieuws. Zij stelt de rechtspersoonlijkheid der desa boven twijfel, doch tast het adatrecht niet aan en laat ruimte voor een in verschillende deelen van Java uiteenloopende praktijk. Zij heeft zoodoende, evenmin als de op haar gegronde en door haar noodig geworden gewestelijke regelingen, geen onmiddellijk merkbaar gevolgen, maar indirect is zij van vèrstrekkenden — het woord is van Professor VAN VOLLENHOVEN — weldadigen invloed.

Van meer directe beteekenis dan de beginselenregeling is voor bevolking en desa de feitelijke bestuursvoering in de veranderde richting. Overal en telkens poogt het bestuur de bevolking „te brengen tot voor haar heilzaam geachte maatregelen" of om het te zeggen met de populair geworden woorden van een der meest bekende figuren uit dat tijdperk, den Resident GONGGRIJP, men poogt de bevolking „op te heffen". De nieuwe desaordonnantie biedt daarbij een dankbaar gebruikt hulpmiddel. Zoo voltrekt zich in het karakter der desa=autonomie een belangwekkende verandering; van een palladium voor de rust wordt zij een middel tot het opheffen der bevolking. In eigenlijke Javaansche streken en de Preanger heeft men daarbij over het algemeen belangrijk meer succes dan in Bantam, Batavia en de Madoereesche landen. In 1901 komen — in Cheribon — de eerste onder bestuursinvloed opgerichte desa=loemboengs, even later ontstaan er op die wijze desa=banken; in 1906 wordt de bevordering der dorpscrediet=instellingen gesystematiseerd; in 1911 zijn er in de 26.000 desa's der gouvernementslanden op Java en Madoera 11.000 loemboengs en 900 bankjes. In 1907 komen de eerste desascholen; in 1912 zijn er reeds 2.500. Naast de scholen en de loemboengs komen nog desatuinen en desafokvee. In de Preanger bouwt men dan veelal aan hetzelfde door waringins beschaduwde pleintje, waar godsdiensthuis, dorpschool en loemboeng gelegen zijn, een keurig gemeentehuis, de bale desa. Uiteraard hebben in deze periode overal de andere desawerken, desawegen, desabruggen, desapassers, maar vooral desaleidingen de volle aandacht van het ijverig toeziend bestuur.

Ook voor medebestuur doet men, in vol vertrouwen op de ontwikkelingsmogelijkheid der desa, een beroep. Zoo wordt de omvangrijke boekhouding der sinds 1907 ingevoerde nieuwe landrenteregeling geheel op de desa gelegd.

Duidelijk blijkt bij deze politiek de behoefte der desa aan een behoorlijk en krachtig bestuur.

Dit belang der desa wordt een nieuw motief voor een ook vroeger — doch toen vooral in het belang der bevolking — herhaaldelijk bepleit breken met het in de wet gewaarborgd beginsel van de vrije verkiezing der desahoofden. De Regeering laat dat beginsel echter niet

vallen; de in 1907 tot stand gekomen nieuwe ordonnantie op de verkiezing van desahoofden geeft alleen een scherper reglementeering der verkiezing. Het belangrijkste dezer regeling is ten slotte dat zij — daarbij tot op zekere hoogte aansluitende aan bestaande opvattingen — het kiesrecht koppelt aan den heerendienstplicht, dat recht dus met uitsluiting van anderen alleen toekent aan wat men zou kunnen noemen „de gevestigde burgers der desa". Opvallend is dat de even eerder tot stand gekomen Inlandsche Gemeente-Ordonnantie tot de desavergadering ook nog andere „daarvoor in aanmerking komende" ingezetenen toelaat. De techniek der verkiezingen verandert doordat sinds een aanschrijving van 1911 de geheime verkiezing met gemerkte, voor analfabeten herkenbare bussen geleidelijk in de plaats komt van de ouderwetsche, waarbij de kiezers neerhurkten achter den candidaat hunner keuze.

Materieële directe steun kan van Landswege aan de desa slechts in beperkte mate worden verstrekt. Alleen voor bijzondere doeleinden, zooals voor de oprichting van desascholen, springt het Land bij. In 1906 opent het Land voor de desa de gelegenheid gemeentelijke weidevelden te ontginnen en in 1908 om rentelooze voorschotten op te nemen voor den aankoop van ambtsvelden; maatregelen die betrekkelijk weinig practisch effect gehad hebben, doch merkwaardig zijn om den geest die er uit spreekt. Want dit alles vloeit voort uit een streven naar snelle directe ontwikkeling der desa.

IV.

De met zooveel enthousiasme begonnen nieuwe desapolitiek wordt niet met hetzelfde enthousiasme doorgezet. Betrekkelijk spoedig blijken nadeelen der nieuwe methode. Het opkomen van moderne denkbeelden heeft niet, zooals men verwacht had, een feitelijke medewerking der desalieden aan den uitbouw der nieuwe instellingen tengevolge, doch veeleer een verdwijnen van de berusting waarmede de bevolking de veelal niet geheel begrepen en door haar niet gewilde nieuwigheden had aanvaard. Daarbij komt dat verschillende der instellingen inderdaad van weinig of geen nut bleken. Dit alles noopt wederom tot verandering van koers.

Die verandering uit zich vooreerst daarin, dat men afziet van nog meer nieuwe soorten van instellingen. En verder dat men die instellingen, welke minder goed geslaagd waren, prijs geeft. Zoo daalt het aantal desaloemboengs sinds 1911 geleidelijk van 11.000 tot 8.400; desatuinen verdwijnen geheel; bale desa's worden niet meer gebouwd.

Merkwaardig is een opkomend en voor de toekomst misschien zeer belangrijk streven om voor de nieuwe instellingen niet de desa te gebruiken doch daarvoor uit belanghebbenden lichamen te scheppen. Reeds in 1911 wordt dat stelsel van Landswege voor de veeverbetering aanbevolen en, zij het dan niet altijd met onverdeeld succes, ook gevolgd. Een verschijnsel van denzelfden aard is dat de dienst der irrigatie om een deugdelijk beheer van tertiaire leidingen te bevorderen, vaak contact zoekt met de „ingelanden" van het betrokken vak in plaats van met de desa, welke de leiding officieel in beheer heeft.

Ook het land zelf neemt geleidelijk een deel van de medebestuurstaak der desa terug. Sinds de omstandigheden een afzonderlijke sterke Landspolitie noodig maken, verliest de desapolitie een deel harer beteekenis. De bijhouding der landrente administratie wordt sinds 1913 geleidelijk overgebracht naar Landskantoren.

Weinig gunstig is de invloed welke de desa ondergaat van de inmiddels groeiende lokale kringen. De gewesten bepalen zich er alleen nog maar toe een aantal desawerken — vooral alle rendeerende desapassers — over te nemen. In de kommen der groote steden gaat een deel der desa's geheel te niet.

Oogenschijnlijk vormt het succes van enkele desainstellingen een teeken dat wijst in een andere richting. Zoo blijft de — door het Land finantieel krachtig gesteunde — oprichting van desascholen regelmatig doorgaan. Thans is het aantal reeds ruim 7.100, zoodat meer dan 30% der desa's reeds een eigen school heeft. Ook het aantal desabanken stijgt van 900 in 1911 tot 2.800 in 1923. En in die streken waar de loemboeng inderdaad in een behoefte voorziet, stijgen omzet en kapitaal der loemboengs nog aanzienlijk. Evenwel mag een opbloeien van de desa uit dat alles nog niet worden afgeleid. Want al zijn die scholen, banken en loemboengs als instelling geslaagd, als desa-instelling zijn zij het niet of maar half. Landsambtenaren en tot op zekere hoogte ook de belanghebbenden, hebben daarover aanmerkelijk meer te zeggen dan de desa en haar bestuur.

Zoo blijkt de richting waarin de desa zich thans ontwikkelt wel een gansch andere te zijn, dan die welke men een twintigtal jaren geleden zoo blijmoedig voor haar koos. Dat wil echter geenszins zeggen dat nu ook alle ontwikkeling is stopgezet. De overheid toont ook nu een warme, zij het wat rustiger, belangstelling. Kenmerkend voor de bestuursbemoeienis in de laatste jaren is de verscherping van het toezicht op de inmiddels hier en daar belangrijk geworden desamiddelen en desakassen. Men poogt, zij het met weinig succes, de bevolking daarvoor te interesseeren. Een Directeurs-circulaire van 1918 wijst op de wenschelijkheid van desabegrootingen. De op de Inlandsche Gemeente-ordonnantie steunende gewestelijke regelingen worden juist in den laatsten tijd herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld, vooral met het oog op de desafinanciën. Veelal wordt dan een — zeer logisch — onderscheid gemaakt in de regeling voor desa's met veel en die met weinig middelen.

Geheel in deze lijn ligt een stelselmatige vereeniging van desa's zooals die in een regeling van 1919 van Landswege is voorgeschreven, doch die te voren — in Soerabaja — reeds was begonnen en die thans, overigens ook

weer zonder praktische medewerking der bevolking, geschiedt met het vooropgezette doel: „het belang der gemeenschap". Terwijl van 1902 tot 1912 het aantal desa's weinig afnam, daalt het van 1912 tot 1922 van 26.000 tot 22000. Het aantal zielen per desa dat in 1898 nog op ± 800 was te schatten, is, mede natuurlijk door de bevolkingstoename, thans gestegen tot ruim 1.400.

De diepere beteekenis van de hier geschetste tegenwoordige overheidsbemoeienis ligt hierin dat men, nu zoowel de ouderwetsche desa-aangelegenheden als de min of meer opgedrongen nieuwigheden slinken in omvang en beteekenis, door de vorming van financieel sterke desa's een grondslag poogt te leggen waarop de bevolking later zelf zal kunnen voortbouwen. Dat sluit dan volkomen aan bij de verandering in het algemeene doel der koloniale politiek, die zich er meer en meer doelbewust op richt de bevolking te brengen tot zelf denken, zelf willen, zelf handelen. Zoo is dus de desa-autonomie wederom van karakter veranderd. Zij wordt niet meer beschouwd als een—veelal door anderen gehanteerde—„hefboom" maar, behalve als een zoowel voor bevolking als overheid onmisbaar bestuursorgaan, voor alles als een bron van een misschien wel langzame maar daarom niet minder vruchtbare eigen staatkundige ontwikkeling.

V.

Van verschillende zijden wordt thans, om dit laatst omschreven doel, die staatkundige ontwikkeling, veel sneller en veel gemakkelijker te bereiken, nieuwe ingrijpende wijziging bepleit van de wettelijke grondslagen der desa. Reeds in 1919 kwam een voorstel tot instelling van desaraden bij den Volksraad. Het werd daar toen niet geaccepteerd omdat men meende dat het den ontworpen desaraad nog te weinig bevoegdheden bood. Doch het is niet uitgesloten dat de thans nog hangende wijziging van het Regeeringsreglement de mogelijkheid zal openen om de desa die meerdere bevoegdheden — het recht tot belastingheffing en dat tot strafbedreiging — te brengen en dat daarna een plan om aan het hoofd van alle of sommige desa's een raad in plaats van een hoofd te stellen, wederom zal komen opduiken. Daarbij komt dan de oude strijdvraag omtrent het breken met de desaverkiezing alweer onder nieuwe belichting. En nog verschillende andere hervormingsvoorstellen mogen worden verwacht, terwijl ten slotte de verhouding van de in te stellen regentschappen en de desa een nieuw en moeilijk vraagstuk op zich zelf vormt. Eenvoudig is dat alles niet. Een groote moeilijkheid ligt in het even opvallend als belangrijk verschijnsel, dat van de bevolking zelf hier niet het minste initiatief uitgaat. Bij al de zeer groote en deels goede veranderingen, welke de desa in den loop der laatste kwarteeuw onderging, bleef de bevolking — zoolang men het haar niet te lastig maakte—passief. Zelfs de laatste koerswijziging in de desapolitiek gaat, ofschoon zij toch voeren moet naar een zelf oordeelen en zelf doen door de bevolking, buiten het willen dier bevolking om. Vooral daarom is het nog een open vraag in welke richting de ontwikkeling der desa zal gaan.

Doch ondanks dit alles staat een zaak wel vast, n.l. dat het algemeene beginsel dat de bevolking het recht houdt om eigen belangen in eigen kring te beslissen, de basis van elke ontwikkeling zal zijn. Het is daarom belangrijk en verblijdend dat de desa-autonomie, waarin dat beginsel tot nog toe belichaamd was, in de afgeloopen kwarteeuw in de wet en ook als theoretische grondslag van elke desapolitiek, ongerept gehandhaafd bleef.

J. W. M. R.

BESTUURSONTWIKKELING IN DE BUITENGEWESTEN.

DE geschiedenis onzer politiek in de Buitengewesten voorafgaande aan het tijdvak 1898 — 1907 deed na beeindiging der actie als gevolg van de VAN HEUTSZ-politiek als vanzelf de vraag rijzen „Hoe nu?"

Moest als gevolg van ons ingrijpen, waardoor ons gezag op krachtige wijze aan opstandige en vexeerende potentaten was duidelijk gemaakt, hun gebied bij het overige rechtstreeks bestuurd gebied worden ingelijfd, met gevolg dat wellicht aan onze personeele en materieele middelen te groote eischen zouden worden gesteld, of kon met handhaving van het zelfbestuur, onder zeer stellige contractueele bedingen, met vertrouwen de toekomst worden ingegaan, zonder vrees dat de pas onderworpen streken weer zouden terugvallen in den staat van anarchie, waarin zij te voren verkeerden?

Alvorens die vraag te beantwoorden een kort woord ter verklaring van de aan 1898 voorafgaande geschiedenis van de politieke verhouding tusschen Nederland en de zelfbesturende rijken. Deze wortelt in het aan de Oost Indische Compagnie bij artikel 35 van haar octrooi verleende recht „om: beoosten de Cape van bonne Esperance, mitsgaders „in ende deur de enghte van Magellanes mette Princen „ende Potentaten verbintenissen ende contracten temaken *op ten naem van de Staten-Generaal der Vereenichde „Nederlanden*, ofte hooge Overrichheyt derselver".

Van dit recht en de in aansluiting daaraan in de artikelen 45 — 46 der Instructie van 1617 opgenomen bevoegdheid van Gouverneur-Generaal en Raden om met inachtneming van voorzichtigheid en discretie met de Aziatische potentaten alliantiën te sluiten en betrekkingen aan te knoopen, heeft de Compagnie door alle tijden heen een zeer ruim gebruik gemaakt.

In den aanvang sloot zij met Indische vorsten overeen-

komsten om zich handelsmonopoliën te verzekeren, waarbij zij niet zelden de rol van mindere vervulde.

Van lieverlede werd de verhouding meer een *bondgenootschappelijke*, waarna een periode volgde, waarin de Compagnie *gezag* ging uitoefenen, hetgeen ten slotte weer leidde tot wijziging der verhoudingen in den zin, dat de Compagnie als *meerdere* optrad en vele Inlandsche staatjes in een *ondergeschikte* positie werden gebracht.

Aldus was over het algemeen de staat van zaken toen na overgang van de Compagnie aan den Staat der Nederlanden, de tijd aanbrak waarin de politieke contracten op het terrein van publiek recht werden overgebracht. In talrijke met Inlandsche vorsten en vorstjes gesloten overeenkomsten werden in de allereerste plaats de territoriale rechten van den Staat buiten twijfel gesteld door de erkenning van het Nederlandsche Oppergezag, en de verklaring van radja's en hoofden, dat hunne landschappen deel uitmaakten van het grondgebied van Nederlandsch-Indië en zij hun rijk als *leen* aanvaardden.

Naast verschillende aan de vorsten opgelegde bedingingen, bevatten de contracten ten aanzien van de gezagsuitoefening der vorsten nog slechts de vage voorschriften om „met rechtvaardigheid te regeeren", „het welzijn des volks te bevorderen", „den slavenhandel en den zeeroof te beletten", enz. Zoo was over het algemeen het door de onthoudingspolitiek beheerschte type der overeenkomsten, waarin veel later, in het laatste kwart der 19de eeuw, verandering zou komen.

Dit geschiedde in 1875 toen tot de vaststelling van een uniform model werd overgegaan, dat verschillende verbeterde voorschriften bevatte.

Bij dit model van 1875 trad reeds het doelbewuste streven aan den dag om telkens wanneer zich daartoe de gelegenheid voordeed, onzen invloed en onze bemoeienissen door nieuwe en betere contractueele bedingen uit te breiden en te versterken.

De later naar dit model gesloten overeenkomsten leidden intusschen slechts in die streken tot tastbare resultaten, waar ambtenaren geplaatst waren om op de naleving der voorschriften toe te zien. Voor het overige trad weinig verbetering in en afgezien van de erkenning van Nederland's souvereiniteit hadden contracten in dergelijke gebieden de waarde van *scheurpapier*, tenzij het Gouvernement krachtig zijn wil deed gelden om ze nageleefd te zien, hetgeen vooreerst niet mogelijk was.

Toen de politiek van onthouding voor het eerst tegenover Lombok in 1894 werd verlaten, en ook in 1898 onze gedragslijn ten aanzien van Atjeh veranderde, viel een algeheele ommekeer in de geldende opvattingen nopens de staatkundige verhouding tusschen het Land en de zelfbesturende landschappen aan te wijzen. Van dat jaar toch dagteekenen de Korte Verklaringen, die, als uitdrukking der staatkundige verhouding tusschen de Zelfbesturen en het Nederlandsch-Indische Gouvernement, steeds in ruimer kring toepassing zouden vinden.

Doel van ons optreden sedert 1898 was wegneming van sociale misstanden en ontwikkeling van land en volk. Wat viel te verrichten om dit doel te bereiken? In de eerste plaats het afdwingen van de blijvende erkenning van onzen wil door vorst en volk, dus machtsuitoefening. Geen machtsuitoefening in den zin van geweld — doch het doen ingang vinden van het bewustzijn van onze overmacht — en het daardoor doen opvolgen van raad en overreding. Zulk een doelbewuste politiek was vereischt, en in dien gedachtengang viel nategaan in welken vorm het bestuur zich moest openbaren om het meest vruchtbaar werkzaam te zijn tot ontwikkeling van land en volk.

In beginsel werd de stelling aanvaard, dat daarbij de voorkeur zou moeten worden gegeven aan handhaving van den indirecten bestuursvorm, handhaving dus van het Zelfbestuur, wijl het best passende in het kader eener algemeene bestuursdecentralisatie, waaraan toen ook al de noodzakelijkheid werd gevoeld, wegens overbelasting van het Centrale Bestuur.

Het was deze overtuiging, die voerde tot het neerleggen van de beginselen in den ontwerp Leidraad voor het Burgerlijk bestuur, welke als volgt luidde:

„Oordeelkundige uitbreiding van Nederland's invloed „in streken, waar de bestaande toestanden belemme„ringen in den weg leggen aan de maatschappelijke vrij„heid, welvaart, beschaving en ontwikkeling van land en „volk, worde als plicht der Regeering aangemerkt.

„In verband met dien eisch worde de politiek van ont„houding met de inwendige aangelegenheden der in „mindere of meerdere mate in het genot van zelfbestuur „gelaten landschappen verlaten.

„Langs vredelievenden weg worde getracht in de „staatkundige verhouding tot de Zelfbesturen zoodanige „wijziging te brengen, als noodig mocht blijken om be„vredigende waarborgen te erlangen voor eene geleide„lijke tenuitvoerlegging van onze beginselen van be„stuur en rechtspraak.

„Inzonderheid worde, waar zulks noodig mocht blij„ken, het financieel beheer op doelmatige wijze onder „bestuurscontrole gesteld, opdat de landsinkomsten in „ruime mate ten bate kunnen strekken van de ontwik„keling van land en volk.

„Met vermijding onzerzijds van elke aanleiding tot „gewelddadig optreden, worde nochtans met beslistheid „het standpunt ingenomen, dat ook in de landschappen, „welke in het genot van Zelfbestuur gelaten zijn, het „streven der Bestuurders gericht zal moeten zijn op het „ontwikkelen van de natuurlijke bronnen van welvaart „des lands en het verbeteren van den economischen en „socialen toestand der inheemsch bevolking.

„Inlijving van in het genot van Zelfbestuur gelaten „landschappen bij het Gouvernements-gebied geschiedt „niet anders dan op verzoek van de betrokken hoofden „en bevolking, dan wel na gepleegd gewapend verzet „en ontzetting van het daaraan schuldig Zelfbestuur, in

„het laatste geval tenzij voldoende waarborgen bestaan, „dat ook met behoud van den indirecten bestuursvorm „in de aangegeven richting kan en zal worden gearbeid".

Men kan dus aannemen dat de Indische Regeering het behoud van Inlandsch Zelfbestuur als beginsel verheven heeft, en alleen in het belang van de bevolking van dien regel wilde afwijken. Er waren n.l. streken waar de organisatie der Inlandsche maatschappij zoo achterlijk was, dat van behoud van zelfbestuur geen resultaat te verwachten viel; ook treft men streken aan, waar het inheemsch organisme zoo'n graad van ontwikkeling had bereikt, dat invoering van direct bestuur achteruitgang zou beteekenen. Zoo b.v. de Bataksche landschappen, enkele Dajakstammen, de Alfoeren van Ceram en Boeroe — en aan den anderen kant de Deli=sultanaten, Koetei en een groot deel der Atjehstaatjes, Bima en Soembawa.

De door sommigen gekoesterde vrees, dat bij behoud van zelfbestuur bezwaarlijk zou kunnen worden behouden, datgene wat ten koste van veel inspanning werd bereikt, vond bij de Regeering geen steun, omdat, zoo oordeelde Zij, onze invloed bepaald wordt door den wil om dien geldend te maken. De bepalingen der politieke overeenkomsten mochten natuurlijk geen belemmering opleveren om dien *wil* in de praktijk ook tot zijn recht te doen komen. De eenige overeenkomst, die daaraan geen hinderpaal in den weg legde, zou zijn de zgn. Korte Verklaring.

Wat is die Korte Verklaring?

Zij is het resultaat van een door den Gouverneur van Atjeh, Generaal VAN HEUTSZ, tezamen met Dr. SNOUCK HURGRONJE, in 1898 gedaan voorstel, om de verhouding van de hoofden der aan ons daadwerkelijk gezag onderworpen Zelfbesturende „onderhoorigheden", voortaan te regelen op den voet van een *korte* en *bondige verklaring*, welk voorstel door het Opperbestuur in overeenstemming met de Indische Regeering in 1899 werd aanvaard.

Met deze „korte Atjeh=verklaring", die in 1906 vervangen werd door een eenigszins gewijzigd en daarna algemeen toegepast „uniform model", was de grond gelegd voor een geheel *gewijzigde politieke gedragslijn* en tevens een alleszins bruikbaar middel gevonden om de gevolgen van ons onvermijdelijk optreden te matigen, en aan het Gouvernement in Zelfbesturend gebied met behoud van den *indirecten* bestuursvorm het meest mogelijke gezag te waarborgen.

Zij bevat drie artikelen n.l.:

Artikel 1. „de in alle lange contracten gebruikelijke „erkenning, dat de Zelfbesturende landschappen deel uitmaken van Nederlandsch „Indië en derhalve staan onder Nederland's „opperheerschappij",

Artikel 2. „de belofte der zelfbesturen om zich te onthouden van staatkundige aanrakingen met „vreemde mogendheden", en

Artikel 3. „de *algemeene belofte* tot nakoming en handhaving van *alle onzerzijds* voor het landschap „vastgestelde of toepasselijk verklaarde *re*„*gelingen* en tot *opvolging* in het algemeen „van *alle bevelen*, die door of namens den „Gouverneur=Generaal of Diens vertegenwoordiger aan het Zelfbestuur zijn of zul„len worden gegeven".

Uit politiek oogpunt werd aanvankelijk een duidelijk verschil gehandhaafd tusschen de zelfbesturende landschappen, die met geweld moesten worden onderworpen en de landschappen, welke niet tegen het Gouvernement in verzet waren gekomen. De eerstbedoelde categorie — dit was de algemeene regel — zou de Korte Verklaring afleggen, voor zoover althans aan opheffing van het Zelfbestuur door inlijving bij het rechtstreeks bestuurd gebied niet om bepaalde redenen de voorkeur gegeven moest worden. Voor de tweede categorie daarentegen zou de verhouding tot het Gouvernement in den vorm van een uitvoerig politiek contract regeling vinden.

In latere jaren trad het gemaakte verschil niet meer op den voorgrond, omdat onze intensiever bemoeienis met de Zelfbesturen, ook na afloop van de militaire actie, om verschillende andere redenen de aflegging van de Korte Verklaring noodig maakten. In de eerste plaats heeft daarbij wel de overweging gegolden, dat een uitvoerige tot in details afdalende regeling der politieke verhouding voor tal van minder beduidende Zelfbesturen misplaatst, en voor hen ook onbegrijpelijk zou zijn, en daarenboven de opvoering van de primitieve landschappen en van hunne bestuurders tot het standpunt, dat zij gaandeweg in ons bestuursstelsel moesten gaan innemen, in vele gevallen een dieper en krachtiger ingrijpen van ons bestuur eischten dan waartoe lange politieke contracten de bevoegdheid zouden geven.

De vraag wanneer een landschap de Korte Verklaring behoorde af te leggen en wanneer de politieke verhouding door een uitvoerige politieke overeenkomst behoorde geregeld te worden, werd alzoo niet langer *uitsluitend* beheerscht door het feit, of al dan niet verzet had plaats gehad. Onbelangrijkheid, het afleggen van korte verklaringen door de omringende, grootendeels gelijkwaardige landschappen, een krachteloos landschapsbestuur met als gevolg wantoestanden, noodzakelijk spoedig ingrijpen om aan achterlijke toestanden een eind te maken, waren evenzoovele redenen voor een steeds toenemend aantal Korte Verklaringen, met daartegenover afneming van het aantal lange contracten.

De vèrstrekkende belofte in artikel 3 der Korte Verklaring, waarmede het Zelfbestuur zich aan handen en voeten bond aan den Gouvernementswil, heeft meer dan eens omtrent het wezenlijke karakter dier verklaring verschil van gevoelen doen ontstaan, en tot de steeds door de Indische Regeering weersproken meening geleid, dat het Zelfbestuur daarmede teniet gedaan en het landschapshoofd feitelijk in de positie van landsdienaar gebracht werd.

Het eenige *wettelijke* verschil met den ouden toestand was daarin gelegen, dat daarbij geen Gouvernements=maatregeling op de landschappen van toepassing ver=klaard kon worden zonder dat de bevoegdheid daartoe uit de bewoordingen der contracten kon worden afgeleid, of aan de directe eischen der opperheerschappij ontleend kon worden. De Korte Verklaring nu gaf eens en voor altijd en onbepaald deze bevoegdheid.

De algeheele overgave aan onze „regelingen en be=velen" — waarvan de eerste zien op wetgeving, de laat=ste wijzen op uitingen van het uitvoerend gezag — was slechts het middel, dat het Gouvernement in de gelegen=heid moest stellen om in de eerste tijden na de uit=breiding van het daadwerkelijke gezag op krachtige en onbelemmerde wijze in te grijpen en, met behoud van den indirecten bestuursvorm, vele achterlijke streken in den archipel in een tempo, sneller dan bij inlijving mogelijk zou zijn geweest, tot ontwikkeling op te voeren.

Onderging de wijze van regeling der politieke ver=houding tot het Gouvernement verandering, de geest van ons optreden bleef echter dezelfde.

De onbeperkte regelingsbevoegdheid in landschapsza=ken deed intusschen reeds in 1906 de behoefte gevoelen aan een naast de verklaring staande regeling van de ver=houding tot de betrokken Zelfbesturen, die de afbake=ning van wederzijdsche rechten en plichten zou omvatten.

Die nadere omschrijving kwam tot stand in den vorm van de in Indisch Staatsblad 1914 No. 24 afgekondigde „Zelfbestuursordonnantie", welke evenwel nooit in wer=king is getreden en later werd omgezet in de mede bij ordonnantie vastgestelde „Zelfbestuursregelen 1919" (Staatsblad 1919 No. 822). Zooals de naam reeds aan=duidt, bevat de nadere omschrijving in den vorm van een product van wetgeving de noodige regelen aangaan= de rechten en verplichtingen van Gouvernement en Zelfbesturen, alzoo dezelfde stof als bij de lange over=eenkomsten in die overeenkomsten zelve is opgenomen.

De „Zelfbestuursregelen 1919" zijn voortgekomen uit de politieke contracten, die op hun beurt zijn voortge=sproten uit de vroegere op het uniform=model van 1875 berustende overeenkomsten. Dit algemeene model, waarvan meerdere voorschriften in de nieuwste con=tracten en in de Zelfbestuursregelen zijn terug te vinden, heeft voor 1898 tot eenige voor de landschappen op Ce=lebes en de Sangi en Talaudeilanden gebezigde modellen geleid en overigens tot enkele belangrijke, meer opzich=zelf staande contracten, w.o. vooral het in 1890 met Siak gesloten contract vermelding verdient. Deze over=eenkomst vormde n.l. op zichzelf weder een standmodel dat bij verschillende latere contracten tot basis werd ge=nomen, zooals bij die gesloten met Koetei en Pasir in 1902, met Lingga=Riouw in 1905, bij een tweetal der ge=noemde Celebes=modellen, en eindelijk de twee nieuw=ste, van de jaren 1905 en 1906 dateerende modellen voor de Westerafdeeling van Borneo en de Oostkust van Sumatra.

De na 1898 steeds toenemende aanrakingen met de Zelfbesturende gebieden maakte het noodig dat in de allereerste plaats het jonge instituut der landschapskas=sen geregeld werd en daarmede ook het beginsel van scheiding tusschen de landschapsinkomsten in engeren zin en de inkomsten der radja's, dat aan de instelling dier kassen ten grondslag lag.

Aldus ontstonden in 1904 — 1906 de reeds genoemde modellen voor de Westerafdeeling van Borneo en der Oostkust van Sumatra en een nieuw model=Celebes=contract, waarmede de te voren voor Zuid=Celebes nog steeds gemaakte splitsing der landschappen in leenroe=rige (Tanette, Bone) en bondgenootschappelijke (alle overige) voor goed verviel.

Laatstbedoeld model leidde tot de regeling in 1905 — 1906 van nieuwe contracten met Boeton, Laiwoei, de zeven Mandarsche landschappen en de vier landschap pen van het eiland Soembawa, welke later, met uitzon=dering van die der Soembawasche landschappen, alle voor de korte verklaring hebben plaats gemaakt. Ter Oostkust van Sumatra kwamen in 1906 — 1907 nieuwe contracten tot stand met de zeven Zelfbesturen: Deli, Asahan, Langkat, Serdang, Koealoe en Ledoeng, Pela=lawan en Siak, terwijl in de Westerafdeeling van Borneo nieuwe overeenkomsten werden aangegaan met de Zelf=besturen Pontianak, Mampawa, Tajan, Sambas, Matan, Sanggau en Landak, waarvan sedert de vier laatstge=noemde bij bestuurswisselingen, het laatst Sambas in 1922, de korte verklaring hebben afgelegd.

Thans hebben van het totaal aantal van 288 zelfbe=sturende landschappen, 273 de korte verklaring afgelegd terwijl nog 15 landschappen een lang contract hebben, nl.: Deli, Serdang, Langkat, Asahan, Koealoe en Le=doeng, Pelalawan, Siak Sri Indrapoera (Oostkust van Sumatra) Mampawa, Pontianak, Tajan (Westerafdeeling van Borneo), Koetei (Zuider= en Oosterafdeeling van Borneo), Soembawa, Bima, Dompo en Sanggar (Timor en Onderhoorigheden).

Na 1898 werden naast enkele streken op Sumatra, welke nog als zgn. onafhankelijk werden beschouwd, zooals Kerintji en Habinsaran, en de zgn. Gouverne=ments=landschappen, t.w. de Tanah Boemboelanden (Zuider= en Oosterafdeeling van Borneo) en de Balische landschappen Bangli, Gianjar en Karang Asem, zes en=twintig, voor het meerendeel onbeduidende, Zelfbestu=rende landschappen onder daadwerkelijk rechtstreeksch bestuur gebracht, hetgeen met een 20=tal geschiedde op het daartoe door de betrokken Zelfbesturen zelf gedaan verzoek.

Behalve de opheffing in 1906 van het met geweld van wapenen bedwongen sultanaat Djambi, waarmede uit vroeger jaren dateerende contractueele betrekkingen be=stonden, verdient de inlijving vermelding van de sulta=naten Pasir en Lingga=Riouw, welke niet als zelfbestu=rende landschappen gehandhaafd konden worden, en voorts van de tegen het Gouvernement in verzet geko=

men landschappen Gowa in Zuid=Celebes en Badoeng, Tabanan en Kloengkoeng op Bali.

In 1908 kwam op verzoek van Sultan en Landsgrooten de inlijving tot stand van Pasir, in welk landschap na een jarenlangen toestand van anarchie en wanbestuur in 1900 een nieuwe Sultan was opgetreden, die niet in staat bleek in zijn gebied ordelijke en rustige toestanden te schep= pen.

Zooals in Hoofdstuk I werd uiteengezet was in het begin van 1911 het Gouvernement verplicht den Sultan van Lingga=Riouw uit zijn waardigheid te ontzetten. De Sultan bleek niet genegen om de opvoeding van zijn 9 jarigen kleinzoon TENGKOE MACHMOED, die bij vol= doende geschiktheid wellicht eenmaal tot Sultan verhe= ven zou kunnen worden, in overleg met en ten genoegen van het Gouvernement te regelen, terwijl die verheffing uiteraard uitgesloten was, wanneer die kleinzoon zijn opvoeding ontving in een het Gouvernement vijandig milieu. Besloten werd daarop in Lingga=Riouw recht= streeksch bestuur in te voeren, hetgeen in 1913 plaats vond.

De loop der gebeurtenissen op Bali sedert 1906 leidde tot de inlijving in dat jaar van de landschappen Badoeng en Tabanan en in 1908 van Kloengkoeng, waarmede, met uizondering van de zgn. Gouvernementslandschap= pen Karang Asem, Gianjar en Bangli, het geheele eiland onder rechtstreeksch bestuur was gebracht.

Gianjar en Bangli — in tegenstelling met Karang Asem zelfbesturende landschappen — waren in 1900 en 1908 op eigen verzoek in denzelfden toestand gebracht als Karang Asem, dat einde 1894 als onderhoorigheid van het rijk van Selaparang op Lombok rechtstreeks Gouvernementsgebied was geworden, doch voorloopig nog als Gouvernementslandschap onder het bewind van een Stedehouder was gelaten. Toen in 1912 de Stede= houder van Gianjar aftrad en die van Bangli overleed, was het oogenblik gekomen om beide gebieden, over= eenkomstig de reeds in 1908 ook ten aanzien van Karang Asem in beginsel genomen Regeeringsbeslissing, onder daadwerkelijk rechtstreeksch bestuur te brengen, waar= toe de opvolgers van de beide Stedehouders begin 1913 bij voorbaat tijdelijk tot regent werden aangesteld. In de tweede helft van 1917 werd daarop tot de invoering van rechtstreeksch bestuur overgegaan.

Voor Karang Asem kwam de uitvoering van de be= slissing van 1908 eerst nader aan de orde na het over= lijden in 1916 van den vroegeren ouden Stedehouder, die in 1908 door een zijner neven was opgevolgd. Met in= gang van 1 Januari 1922 werd ten slotte ook Karang Asem onder daadwerkelijk rechtstreeksch bestuur ge= bracht, waarbij tegelijkertijd voor het gebied op den voet van artikel 68 *a* van het Regeeringsreglement een locale raad werd ingesteld, de „Karang Asemraad", op welke de geldmiddelen van het voormalige Gouvernements= landschap overgingen, en wiens werkkring het algemeen bestuur omvat van de geldmiddelen en eigendommen van het ressort, de regeling der onderwerpen die de be= langen van het gebied betreffen en in het algemeen alles wat strekt tot de voorziening in de bijzondere behoeften van het ressort. De Karang Asemraad, gesteld onder voorzitterschap van den tot Regent benoemden Stede= houder en met den Controleur der onderafdeeling als Secretaris, wien voor de dagelijksche werkzaamheden een Adjunct=Secretaris is toegevoegd, bestaat uit 33 leden, welke voorloopig alle ambtshalve aangewezen of door den Gouverneur=Generaal benoemd worden.

Door de instelling van den Karang=Asemraad werd voorkomen, dat alles gecentraliseerd zou worden, zooals de invoering van werkelijk rechtstreeksch bestuur zon= der meer zou hebben meegebracht en is alles zooveel mogelijk gedecentraliseerd gebleven. Wel kon niet ont= gaan worden dat eenige onderwerpen, zooals algemeene inkomstenbelasting, Inlandsch bestuur, rechtspraak en gevangeniswezen centraal geregeld werden, maar daar= tegenover stond het voordeel dat wat op den nieuwen voet gedecentraliseerd werd, op wettelijke basis kwam te staan en gebaseerd werd op werkelijk eigen bestaan, dat de kans krijgt op verdere ontwikkeling, terwijl de werkzaamheid van het Gouvernementslandschap niet op de wet steunde en slechts schijnbaar een meer vol= ledige decentralisatie was.

Het Europeesche bestuur. In aansluiting op het vooraf= gaande algemeene overzicht omtrent de uitbreiding van onzen bestuursinvloed op de buitengewesten, dient in het kort nog aandacht gewijd te worden aan de daar= mede gepaard gaande uitbreiding van het bestuurscorps, waardoor de Regeering dezen invloed doet gelden. Bui= ten de gewestelijke bestuurshoofden omvatte het eigen= lijke Europeesche personeel in:

	A. R: af= deelings chef	A. R ter beschik= king	contro= leur	civiel ge= zagheb= ber	posthou= der	fd contr. gedipl gezagh; ongedipl. gezagh.	Totaal
1898	35	2	137	8	30	—	212
1922	63	10	120	—	—	100	293

Naast het controleurscorps staan thans nieuwe korp= sen van onderafdeelingsbestuurders, n.l. die der fun= geerende controleurs, gediplomeerde gezaghebbers en (ongediplomeerde) gezaghebbers bij het Binnenlandsch Bestuur.

Als een groot gemis bij de bestuursvoering in de Bui= tengewesten is steeds gevoeld het ontbreken van een georganiseerd Inlandsch bestuurskorps, als waarover op Java en Madoera wordt beschikt, terwijl het in verband met verschillende omstandigheden, voorshands nog niet mogelijk is zulk een korps in het leven te roepen.

Met de instelling van het korps gezaghebbers bij het Binnenlandsch Bestuur werd aanvankelijk voor=

namelijk beoogd het Europeesch bestuur te voorzien van zooveel hulpkrachten als noodig zou zijn om dien diensttak gelegenheid te geven een meer intensief bestuur te voeren, totdat een aan betrekkelijk hooge eischen voldoend Inlandsch bestuurskorps in het leven zou zijn geroepen.

De oprichting van het gezaghebberskorps heeft plaats gehad door aanwerving, zoowel in Nederland als in Indië van personen, die zonder theoretische vooropleiding in dienst werden genomen om in de praktijk wegwijs te worden gemaakt.

In verband met het tekort aan ambtenaren van de eigenlijke bestuursopleiding zijn daarna voor verscheidene functiën, welke vroeger aan controleurs zouden zijn opgedragen, gezaghebbers in dienst gesteld, waardoor verhooging van het peil der gezaghebbers noodig werd.

O.a in verband daarmede werd de Bestuursschool te Weltevreden opgericht die, behalve tot verdere opleiding van Inlandsche ambtenaren, ook aan in Nederland en Indië aangeworven Nederlanders gelegenheid biedt om een tweejarige theoretische vooropleiding voor den Europeeschen bestuursdienst te ontvangen.

Voor deze abituriënten van de Bestuursschool werd het ambt van gediplomeerd gezaghebber bij het Binnenlandsch Bestuur gecreëerd, waarvoor dus hoogere eischen worden gesteld dan voor het oude gezaghebberskorps.

Door de hierboven geschetste noodzakelijkheid om gezaghebbers met eigenlijke controleursfunctiën te belasten, werd het op den duur noodig om voor de tot het gezaghebberskorps behoorende ambtenaren, die onvoorwaardelijk geschikt konden worden geacht voor het bestuur ook van meer belangrijke onderafdeelingen, betere vooruitzichten te openen dan als gediplomeerd gezaghebber voor de betrokkenen bestonden.

De instelling van het ambt van fungeerend controleur (in 1922) is daarvan het gevolg geweest.

De drie korpsen, welke zijn ontstaan uit het oude ambt van civiel gezaghebber tellen samen ongeveer 130 leden, waarvan er ruim 100 in actieven dienst zijn.

In totaal zijn derhalve thans ongeveer 220 civiele ambtenaren voor de functie van onderafdeelingsbestuurders beschikbaar, terwijl in 1898 slechts 137 controleurs der eerste en tweede klasse in dienst waren.

De posthouder-onderafdeelingschef is overal verdwenen.

De nieuwe universitaire opleiding te Leiden beoogt ten slotte in verband met de in te voeren bestuurshervorming- De Graaff zoodanige krachten af te leveren als voor de hoogere leiding bij het Binnenlandsch Bestuur worden vereischt.

Het Inlandsch bestuur. De organisatie van het Inlandsch bestuur in het direct gebied werd in 1912 ter hand genomen — en is thans ingevoerd in de gewesten Tapanoeli, Sumatra's Westkust, Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang, Djambi, Billiton, Banka, een deel van Atjeh- en de Wester-, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Celebes, Menado, Amboina en Bali en Lombok. Zij omvat districtshoofden der 1ste en 2de klasse, waarvan enkele de Inlandsche afdeeling aan de Bestuursschool als toehoorder volgen. Het korps heeft nog geen zelfstandig ressort op eigen verantwoordelijkheid te besturen, doch dient als hulp van het Europeesch bestuur, en staat naast het Inlandsch volkshoofdenbestuur. Het georganiseerd Inlandsch bestuur omvat thans 211 districtshoofden en 314 onderdistrictshoofden.

A. J. K.

DE FINANCIEELE VERHOUDING TOT DE ZELFBESTUREN IN DE BUITENGEWESTEN.

DOOR de hiervoren aangegeven uitbreiding, zoowel in de breedte als in de diepte van de bestuurstaak in de Buitengewesten, kwam de Regeering voor de moeilijkheid te staan, dat Zij de door Haar in die streken te vervullen taak niet meer geheel kon overzien, zoowel wegens den omvang daarvan, als uit onbekendheid met daar heerschende toestanden en behoeften.

Ten einde door plaatselijk onderzoek en plaatselijke bespreking en overleg met de bestuurders dit bezwaar te kunnen ondervangen, en ook overigens de centrale Regeering te kunnen voorlichten nopens datgene wat van Regeeringswege zou moeten worden verricht, anderzijds om de plaatselijke organen omtrent de Regeeringsinzichten te kunnen voorlichten, werd het Kantoor voor de bestuurszaken der Buitengewesten in 1908 opgericht, dat tot zijn werkkring zag gebracht „alles wat in ruimen zin genomen, behoort tot den dagelijkschen kring van bemoeienissen der bestuursambtenaren in de Buitengewesten" en „de controle op het financiewezen der zelfbesturende landschappen in die streken".

Doel van de instelling van het Kantoor Buitengewesten was mede om te verzekeren een zoodanige verdeeling van staatszorg, dat met vermijding van datgene wat alleen wenschelijk was te doen, de Regeering ter voorkoming van overbelasting van Haar budget, Zich in de zelfbesturen zoude bepalen tot de ten uitvoerlegging van alleen datgene, wat strikt noodzakelijk was. Uit deze overweging werd het denkbeeld van de oprichting der Landschapskassen geboren. De zelfbesturende landschappen zouden hun eigen huishouding hebben te bekostigen, waaronder te verstaan niet alleen de maatregelen door hen zelf genomen, maar ook, middels resti-

tutie aan het Land, de door het Gouvernement in het belang der landschappen gedane uitgaven voor personeel als anderszins.

Dit beginsel leidde noodzakelijk tot de reorganisatie van de enkele reeds bestaande en de oprichting van nieuwe landschapskassen in het geheele zelfbesturende gebied in de Buitengewesten. Daaraan werd in de eerste plaats ten grondslag gelegd de scheiding tusschen de *persoonlijke* inkomsten en uitgaven van den Zelfbestuurder, en de inkomsten en uitgaven van het *landschap in het algemeen*. Waar tevoren de landschapskassen feitelijk niet meer waren dan kassen, waarin de Zelfbestuurders een gedeelte van hunne inkomsten stortten, die zij ter beschikking van het Europeesche bestuur stelden ter behartiging van de volksbelangen, veranderde dit karakter thans geheel. Het werden nu landschapsschatkisten, waarin *alle* inkomsten werden gestort en waaruit de Zelfbestuurder alleen zijn „civiele lijst” (vaste bezoldiging en aandeel in wisselvallige inkomsten uit concessiën en dergelijke) ontvangt, terwijl alle andere inkomsten ten bate van land en volk worden aangewend. In de tweede plaats werden jaarlijks begrootingen en begrootingsrekeningen samengesteld met den restitutiepost, de terugbetaling der Landsuitgaven, als uitgangspunt. Niet alle zelfbesturende landschappen hebben een afzonderlijk budget. Hier en daar zijn, veelal op grond van gemeenschappelijke belangen, de geldmiddelen van verschillende landschappen tot één onderafdeelings- of afdeelingskas met één vermogen vereenigd. Er bestaan op het oogenblik in de Buitengewesten 77 van dergelijke kassen.

Een leidraad voor de, door de Hoofden van gewestelijk bestuur vast te stellen, regelen op het beheer en de administratie der kassen kwam in 1907 tot stand (Bijblad No. 6672). In de latere jaren deed zich echter steeds sterker de behoefte gevoelen om in de gewestelijke regelingen op dat beheer meer eenheid te brengen, en de meest principieele bepalingen in een algemeene wettelijke regeling vast te leggen. Dit geschiedde in 1921 bij gouvernementsbesluit (Bijblad No. 9909 jo. 9994). Op enkele bepalingen kan hier ter verduidelijking van den aard en de werking der landschapskassen nog gewezen worden. De vaststelling der begrootingen geschiedt door de zelfbesturen, die daarin door de Europeesche bestuursambtenaren worden bijgestaan. De begrootingen vereischen de goedkeuring van het Hoofd van gewestelijk bestuur om in werking te treden. Uitgaven boven het budget zijn niet toegestaan, evenmin mogen op de begrootingen van uitgaven memorieposten voorkomen, wijl de landschapsdienst ingericht wordt op een *sluitende* begrooting, welk stelsel voor alsnog medebrengt, dat bij het ontwerpen der begrootingen wordt gevraagd, over welke middelen wordt beschikt en welke uitgaven daaruit kunnen worden bestreden. Zulks in tegenstelling met den Landsdienst, waarbij eerst de vraag gesteld wordt in welke behoeften valt te voorzien en welke uitgaven voortvloeien daaruit om daarna pas te zoeken naar de middelen tot dekking dier uitgaven. Nemen de bepaald noodige uitgaven voor het landschap echter een zoodanigen omvang aan, dat de middelen er geen gelijken tred mede *kunnen* houden en er ook met een zuinig beheer een tekort op den dienst van het landschap ontstaat, dan springt het Land dit bij.

Onder de middelen der landschappen nemen de inkomstenbelasting en andere directe belastingen, zooals de slachtbelasting en de belasting op de winning van boschproducten, de voornaamste plaats in gelijk uit onderstaand staatje blijkt.

	1910	1914	1922
Belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten.	1.929.399 45	4.081.922.75	6.429.150
	1910	1914	1922
Belasting op de boschproducten (soesoeng romang, ngase, sapoeloe satoe), hasil verfhout.	203.144	460.575	439.850
	1910	1914	1922
Slachtbelasting	32.183	25.961	112.686
	1910	1914	1922
Hasil peper en pinang (alleen Atjeh en Onderh).	50.760	95.045	100.615

Daarna volgen in belangrijkheid de inkomsten verkregen uit cijns van vergunningen en concessiën. Deze middelen komen in vrijwel alle landschappen voor. De opbrengst steeg van 1904, — 1910, — 1922 van *f* 1.208.275.—tot *f* 1.743.663.— tot *f* 2.761.857. Andere bijzondere middelen, welke plaatselijk geheven worden, zijn die uit boschbedrijf in Moena (Celebes), de belasting van damarzoekers op Batjan, de heffing op licenties voor de vogeljacht op Nieuw-Guinea, op den uitvoer van paarden in Timor, op het peper- en pinangproduct in Atjeh.

De uitgaven betreffen o.m. restitutie van Landsuitgaven, justitie, bestuur, onderwijs, geneeskundigen dienst, landbouw en openbare werken.

(Zie het staatje op pag. 87 eerste kolom bovenaan).

Een geheel zuiver beeld van de zorgverdeeling over de verschillende diensten geeft dit overzicht niet, omdat Onderwijs, Geneeskundige Dienst en Landbouw voor het grootste deel gekweten worden uit de restitutie-uitgaven, welke post vooral voor de verzorging van de eigenlijke volksbelangen van belang is, omdat het zelfbestuur

	1910.	pCt v/h Budget van uitgaven 1910.	1914.	pCt. v/h Budget van uitgaven 1914.	1922	pCt. v/h Budget van uitgaven 1922.
Restitutie	*f* 594.377	11	*f* 2.206.436	21	*f* 3.881.777.-	23
Justitie	„ 186.746	3	„ 357.892	3	„ 689.594.-	4
Financiën	„ 366.777	7	„ 1.166.696	12	„ 1.850.470 -	11
Bestuur	„ 2.902.570	52	„ 3.579.604	35	„ 4.865.046 -	28
Onderwijs	„ 128.833	3	„ 196.920	2	„ 373.142.-	2
Geneesk. dienst	„ 88.045	1	„ 166.161	2	„ 768.253.-	4
Landbouw	„ 100.586	2	„ 167.921	2	„ 467.128.-	3
Landschaps=bedrijven	„ 12.187	—	„ 117.700	1	„ 429.969.-	3
Openbare Werken	„ 1.251.766	21	„ 2.5689.06	22	„ 3.643.633.	22
Totaal budget van uitgaven over die jaren	*f* 5.631.887		*f* 10.528.236		*f* 16.969.012.-	

de daarvoor noodige krachten leent van het Gouvernement. Een belangrijke plaats neemt in de terugbetaling van de door het Land in het belang van het landschap gemaakte kosten. Deze kosten zijn te onderscheiden in:

I. algemeene bestuurskosten voor geheel Nederlandsch=Indië (Hooge Regeering en Colleges, Leger, Vloot, Departementen van Algemeen bestuur, de staf van verschillende diensten, inrichtingen tot opleiding op verschillend gebied, Hoofden van gewestelijk bestuur en hunne kantoren, enz.).

II. uitgaven in het rechtstreeksch belang van de landschappen.

Ad I. Deze kosten (netto d.w.z. na aftrek van ermede correspondeerende inkomsten en van de netto=inkomsten uit allerlei bedrijven) worden voor geheel Nederlandsch=Indië geacht te zijn gedekt door de voordeelen 1) (netto, d.w.z. de inkomsten verminderd met de correspondeerende uitgaven als exploitatiekosten, inningskosten, schadeloosstellingen aan de Zelfbesturen), die het Land trekt uit bepaaldelijk voor dat doel aangewezen middelen, als daar zijn: in= en uitvoerrechten en accijnzen, opium=en zoutmonopolies en vergunningen en concessiën van mijnbouwkundigen aard en tot winning van zeeproducten, zoodat geen rechtstreeksche bijdrage voor deze kosten van de Zelfbesturen wordt gevraagd (al moet dit bij belangrijke wijziging van omstandigheden niet in beginsel bepaald uitgesloten geacht worden).

1) Eene vroeger gemaakte berekening wees uit dat de inkomsten van dien aard ad f 61 millioen de uitgaven van f 62½ millioen vrijwel dekken.

Ad II. Deze uitgaven zijn te onderscheiden in die voor:

A. hulpverschaffing, d.i. voor maatregelen, welke totde landschapstaak behooren (bijv. zorg voor justitie, Inlandsch onderwijs, landschapswerken, belasting=inning), doch door het Land worden getroffen (beschikbaarstelling van personeel en materieel, uitvoering van Landswege, enz.), omdat de Zelfbesturen die taak nog niet kunnen vervullen. Het Land helpt dus onder stilzwijgende of uitdrukkelijke voorwaarde van terugbetaling der kosten van de hulpverschaffing.

B. de eigenlijke restitutie. Deze betreft maatregelen, welke, hoewel ze op zelfbesturend gebied alleen of mede betrekking hebben, door het land genomen worden omdat het die maatregelen als een deel van de Landstaak aanmerkt. Voor zoover deze maatregelen strekken in het rechtstreeksch belang van zelfbesturend gebied, behoort een aan dat belang evenredig deel der daaraan verbonden uitgaven door de Zelfbesturen gerestitueerd te worden.

De restitutieplicht der zelfbesturende landschappen ontleent het Land aan artikel 3 der korte verklaringen en aan het daarover handelende artikel in de lange contracten. Liet de financieele toestand van een landschap geen volledige restitutie toe, dan nam het Land in vorige jaren voorshands met een fractie van het totaal restitutiebedrag genoegen. In het jaar 1923 werd te dien aanzien echter een nieuwe gedragslijn gevolgd. Door *alle* landschappen worden thans *alle* kosten door het Land in hun rechtstreeksch belang gemaakt, *volledig* gerestitueerd, terwijl geen groote werken meer worden ondernomen, alvorens die aan het oordeel van een technisch Departement zijn onderworpen. Voor zoover dit tengevolge heeft, dat er een tekort op den dienst ontstaat, springt het Land dan de landschappen bij door middel van subsidies uit 's Landskas, dan wel, voor zoover het buitengewone uitgaven betreft, door middel van al dan niet rentende leeningen of voorschotten. Voor een en ander zijn op de Landsbegrooting van dit jaar posten uitgetrokken, namelijk *f* 1.500.000., voor de bijdragen en *f* 542.000. voor de leeningen en voorschotten, terwijl op de begrooting van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken nog een bedrag van *f* 1.828.450. voorkomt voor de uitvoering van openbare werken in zelfbestuursgebied.

De ontvangpost onder het hoofd Bijdragen aan de landsmiddelen door de zelfbesturende landschappen bedraagt *f* 5.300.000.—, terwijl aan rente en aflossing *f* 27.000.— is opgenomen. De door de Zelfbesturen terugbetaalde restitutie steeg in de jaren 1910, 1922 van *f* 611.190.— tot *f* 3.881.777.

A. J. K.

VOLKSHOOFDEN EN INLANDSCHE GEMEENTEN OP DE BUITENGEWESTEN.

MET organisatie van het volkshoofdenbestuur is in het jaar 1914 een begin gemaakt, samen=vallende met de wettelijke regeling van de rechten en verplichtingen van de Inlandsche gemeente 1).

In tegenstelling met op Java en Madoera, omvat in de Buitengewesten het begrip dorp in ruimen zin verschil=lende vormen, zooals de marga in Djambi en Palembang, de mendapa in Korintji, de koeria in Tapanoeli, die ei=genlijk dorpsgemeenschappen of dorpsbonden zijn. Niettemin blijft artikel 71 R. R. ook op deze dorpsge=meenschappen van toepassing.

Maatregelen van Regeering of bestuur hebben hier en daar ten gevolge gehad uitbreiding van de groepen dezer rechtsgemeenschappen (oendoelan in Toba, doe=soengroepen in beneden= Djambi), die als zoodanig moeilijk geacht kunnen worden in volksinstellingen te wortelen. Ook de Inlandsche gemeenten op Banka be=hooren onder deze rubriek.

Als criterium voor een zelfstandig bestaan als In=landsche gemeenschap kan worden aangenomen de aan=wezigheid van de volgende verschijnselen:
het bestaan van gemeentediensten;
het uitoefenen van eigen rechtspraak;
het hebben van eigen middelen (adatheffingen, retribu=ties) en bezittingen (margaprauwen — aanlegsteigers — logeergebouwen — rapatzalen), het beheer van tot de gemeente behoorende gronden.

Het is van belang uiteen te zetten hoe de hier aange=duide hoogere rechtsgemeenschappen van de zijde der Regeering tot nu toe bejegend zijn. Op dit gebied blijkt telkens van aarzeling en onzekerheid ten opzichte van het in het volksbewustzijn gegroeide. De gemeente=diensten zijn veelal intact gelaten — al bleek ook hier van somstijds ongewenschte inmenging, als afschaffing van margawachtdiensten, ten ongerieve van de hoofden. Thans zijn gemeentediensten als regel afgekocht.

De gemeentefinanciën zijn in enkele deelen van het gewest Palembang aan de marga's ontnomen. Eerst ging het in de richting van inbeheerneming bij het Euro=peesch bestuur (Palembang en Benkoelen), daarna in die tot vorming van gemeenschappelijke adatkassen (Palem=bang, Benkoelen) later tot overdracht aan de plaatselijke raden (Palembang), waardoor op de autonomie der rechtsgemeenschappen ernstig inbreuk werd gemaakt.

Overneming van de gemeenterechtspraak als deel van de gouvernementsrechtspraak is uitzondering; daar waar ze als zoodanig bestond, is ze bij de invoering van gouvernements= Inlandsch bestuur op de districthoof=den overgegaan (koeriarechtspraak in Tapanoeli).

Buiten het Maleisch gebied in het gewest Oostkust van Sumatra en in de gewesten Riouw en Onderhoorig=heden, Banka en Billiton, in het Zuidelijk deel der Zuider= en Oosterafdeeling van Borneo en in het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, steunt schier overal in de Buitengewesten de bestuursvoering in de dorpen, dorpsbonden en in de hoogere rechtsge=meenschappen op gezamenlijk overleg van bestuurders en oudsten dier gemeenschappen.

Het dorpsbestuur (dorpshoofd en wijkhoofden) en de geestelijkheid worden verkozen door de kiesgerech=tigde bevolking (d.z. de heeren= en gemeentedienstplich=tigen w. o. ook de vrijgestelden); over dorpsbelangen wordt in het openbaar beraadslaagd; evenzoo geschiedt de dorpsrechtspraak en de uitoefening van dorpstucht=recht in het openbaar.

Sedert de laatste jaren is de Regeering, in den beginne gedreven door de zucht om de dorpsautonomie voor ver=dere ongewenschte inmenging te behoeden, soms ook om een dorpsverband te scheppen en de daarop steunende dorpsautonomie wettelijk te regelen, doende om de rechten en verplichtingen der dorpsgemeenschap vast te leggen.

Daarbij viel te onderscheiden tusschen:

a. streken waar dorpsautonomie gegrond op de adat=instellingen van het volk onbetwistbaar vaststond;
b. streken waar van dorpsverband nimmer sprake is geweest;
c. streken waar dorpsverband en dorpsautonomie door bestuursinvloed waren doodgedrukt;
d. streken waar deze nog in herinnering van het volk voortleefden en sluimerden in door het bestuur ge=creëerde organisaties, die echter weinig levensvat=baarheid voor autonomen groei betoonden.

Als zoodanig kunnen worden genoemd:

a. Tapanoeli, Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palem=bang, Djambi, Bali en Lombok, Amboina, Minahasa;
b. Riouw en Onderhoorigheden, Banka, Billiton, Ma=leisch gebied van Oostkust van Sumatra;
c. Zuider= en Oosterafdeeling van Borneo;
d. Lampongsche Districten, Celebes en Onderhoorig=heden.

Tot stand kwamen wettelijke regelingen van het In=landsche gemeentewezen in:

a. Sumatra's Westkust, Stbl. 1914 No. 774. vervangen door Stbl. 1918 No. 677 en 744,
Palembang, Staatsblad 1919 No. 814,
Amboina, Stbl. 1914 No. 621 juncto Stbl. 1917 No. 223;
b. Banka, Stbl. 1919 No. 543.
d. Lampongsche districten, Stbl. 1922 No. 564.

1) De beschouwingen over de Inlandsche gemeente zijn ontleend aan eene door mij bewerkte nota over de inheem=sche gemeenschappen op rechtstreeks bestuurd gebied buiten Java en Madoera, opgenomen in het verslag van de com=missie tot Herziening der staatsinrichting van Ned.-Indie.

In ontwerp gereed zijn concordante regelingen voor: Tapanoeli, Billiton en Benkoelen.

In voorbereiding zijn deze voor de Minahasa, en in onderzoek voor:

a. Celebes en Onderhoorigheden, Djambi, Bali en Lombok; en
b. Riouw en Onderhoorigheden.

De ontwerpen van de verschillende Inlandsche gemeente=ordonnanties steunen op de grondgedachte, dat voor den opzet van eene algeheele hervorming van het gemeentewezen voorshands niet meer ware te doen, dan het tegenwoordig artikel 71 R. R. toelaat.

Het adatrecht beheerscht derhalve deze materie; een voortschrijden op den weg van democratiseering — in den zin, dat aan alle dorpsgenooten gelijk zeggenschap wordt toegekend bij de samenstelling van een vertegenwoordigend college — is alleen mogelijk wanneer en voorzoover het geldend adatrecht zulks toelaat. De unificatiegedachte bleef als grondslag voor de verschillende regelingen buiten bespreking.

Het recht tot het heffen van eigen belastingen kon in verband met artikel 58 R. R. nog niet worden toegekend.

De ontwerpen bepaalden zich daarom tot enkele algemeene voorschriften met betrekking tot:

de instelling van een collegiaal bestuur;
het dorpshoofd;
de samenstelling van den gemeenteraad;
den werkkring der gemeentebesturen en dier verhouding tot hoogere machten;
de uitvoerende macht;
het dagelijksch bestuur;
de werkkring en het beheer der gemeentemiddelen, de vertegenwoordiging der gemeente in en buiten rechten.

Veel moest, bij ontbreken van andere hoogere vertegenwoordigende organen ter regeling en leiding, aan het Hoofd van gewestelijk bestuur of namens dezen aan het plaatselijk bestuur blijven overgelaten.

Waar het adatrecht in algemeenen zin grondslag is voor deze regelingen, werd het stelsel van gewestelijke regelingen gevolgd, wijl een algemeene regeling voor alle streken altijd leemten en gebreken zouden moeten vertoonen.

Samenvatting in de ordonnanties van bestaande regelingen op het stuk van dorpskiesrecht, aanstelling van dorpshoofden, vereeniging en splitsing van dorpen heeft niet plaats gevonden, omdat het onderzoek naar de bestaande gebruiken ten deze nog in gang is.

Inrichting van het dorpsbestuur. In de inrichting van het dorpsbestuur is de instelling van een gemeenteraad met ruime bevoegdheden het meest belangrijk.

Na het bewind= VAN HEUTSZ werd noodig gevonden, dat de met kracht van wapenen afgedwongen gehoorzaamheid van het volk gehandhaafd bleef, om al die maatregelen in en door te voeren, die het bestuur voor een snelle ontwikkeling noodig achtte.

Dit kon slechts geschieden met behulp van de Inlandsche hoofden op de wijze, zooals dat steeds op Java was geschied. Er was echter een moeilijkheid: men trof nergens hoofden aan met invloed op de bevolking zooals de Regenten op Java. De geaardheid der bevolking had het ontstaan van zulke machtige hoofden nimmer toegelaten. Hoe volkomen autocratisch de inrichting der oude zelfbesturen voor den oppervlakkigen beschouwer ook mag lijken, in werkelijkheid was de invloed der hoofden, niettegenstaande hunne vaak weidsche titels, zeer gering. Wie zich als vorst uitgaf, had meestal alleen macht in zijn naaste omgeving. Zijn vasallen duchtten hem maar weinig, tenzij hij een krachtig man was. En zelfs al dwong hij hen tot erkenning van zijn opperheerschappij, dan nog was hij wijs genoeg zich met de inwendige aangelegenheden van het gebied zijner vasallen niet te bemoeien. Omgekeerd kon natuurlijk de vasal ten opzichte van die aangelegenheden niet op steun van zijn vorst rekenen. Het verging hem in kleiner kring dan ook evenals zijn vorst. Kortom het bestuur was veel democratischer dan men oppervlakkig zou denken; de macht der hoofden was gering.

Onze machtspolitiek kon daarmede onmogelijk vrede hebben. Zoo kon er op onvoorwaardelijke uitvoering van de door ons gewenschte maatregelen nimmer gerekend worden. Het gezag der hoofden moest dus worden versterkt. In beginsel was dit een goede gedachte. Zonder gezag — in welken vorm ook — kan van vooruitgang geen sprake zijn. En dat ontzag ontbrak over het algemeen in de Buitengewesten. Hierin werd nu verandering gebracht.

In de onder rechtstreeksch bestuur gebrachte streken werden de hoofden der Inlandsche rechtsgemeenschappen door ons met een macht bekleed, die zij tevoren nimmer bezaten. Dat ging als vanzelf. Indien een hoofd onze wenschen en bevelen onvoorwaardelijk wist uit te voeren, was hij zeker van onzen steun en hadden klachten van de bevolking tegen hem weinig succes.

Reeds een hoofd met slechts een weinig energie kon zich op deze wijze tegenover de bevolking een machtige positie verwerven, waardoor de belangen der bevolking herhaaldelijk in gedrang moesten komen. De bevolking verloor hierdoor langzaam maar zeker het vertrouwen in haar eigen hoofden; zij zag in hen voortaan slechts Gouvernementsambtenaren, onvoorwaardelijke uitvoerders van de bevelen der overheerschers.

Er zijn zelfs gewesten waar in werkelijkheid het kamponghoofd, hoewel onbezoldigd, niet anders meer is dan een Gouvernementsdienaar, waar men de Inlandsche rechtsgemeenschappen kortweg heeft doodgedrukt, waar die rechtsgemeenschappen zijn teruggebracht tot niet meer dan een politioneel ressort.

Door de vele nadeelen die het systeem heeft meegebracht, wees zich als vanzelf aan de noodzakelijkheid om den in de instellingen van het volk wortelenden collegialen bestuursvorm in de wet vast te leggen.

Het bestuur wordt thans gevoerd door een raad, welke wordt aangeduid als Inlandsche gemeenteraad, en een gemeentehoofd. Met opzet is de raad het eerst genoemd; diens taak toch is de belangrijkste. De raad is omkleed met de volheid der regelende en besturende macht in de gemeente. Naast den raad is eveneens nadrukkelijk het gemeentehoofd genoemd. Hij toch blijft belast met het dagelijksch bestuur, terwijl bovendien in die gevallen, dat de gemeente tot medebestuur zal worden geroepen aan de taak van een hoogere macht, de uitvoering daarvan veelal aan het gemeentehoofd zal worden opgedragen.

De volheid van regelende macht wordt voor den raad eenigszins beperkt door de bepaling, dat aan een door den raad te nemen beslissing o v e r l e g met de gemeentegenooten zal moeten voorafgaan.

Dit overleg vormt een daadwerkelijk middel tot controle op en tot het voorkomen van onderonsjes in den raad, en ook tot de verwachting dat de daarna genomen beslissing meer van harte zal worden opgevolgd dan wanneer zij eenvoudig ware opgelegd. Waar bovendien het instituut overal in de volksinstellingen wordt aangetroffen, mocht daarop geen inbreuk worden gemaakt, zonder kans de goede werking der regeling ernstig in gevaar te brengen.

Samenstelling van het gemeentebestuur. In de bepalingen, deze materie regelende, komt in het bijzonder het in verschillende streken geldend adatrecht tot uiting.

Volgens de eerste ordonnantie voor Sumatra's Westkust, Staatsblad 1914 No. 774, werd aldaar de raad gevormd door de eerste hoofden der oudste families in de negeri.

Hunne aanwijzing geschiedde volgens plaatselijk gebruik. Het negerihoofd werd uit en door den raad gekozen en was lid, tevens leider van den raad.

Toen het bleek, dat deze regelen zich niet meer in allen deele aan de zich gewijzigd hebbende opvattingen van het volk aanpasten, werd bij de ordonnantie, opgenomen in Staatsblad 1918 No. 677, de mogelijkheid geopend om naast de volgens plaatselijk gebruik voor het lidmaatschap in aanmerking komende volkshoofden of oudsten der gemeente, in die gewesten, die het verlangen daartoe te kennen geven door het Hoofd van het gewest leden in den raad te doen benoemen, na candidaatstelling door de daarvoor in aanmerking komende gemeentegenooten.

Het aantal dezer aangewezen en benoemde leden wordt door het Hoofd van gewestelijk bestuur na gepleegd overleg met de gemeente vastgesteld.

Voor Palembang, Staatsblad 1919 No. 814, lag het voor de hand om in aansluiting aan den bestaanden toestand, het margahoofd tezamen met de doesoenhoofden den Inlandschen gemeenteraad te doen vormen, terwijl ook het hoofd van de margadoesoen in den raad zitting zal kunnen nemen.

Deze hoofden zijn de volkshoofden, die naar plaatselijk gebruik voor het lidmaatschap in aanmerking komen.

De in algemeene termen gehouden omschrijving heeft het voordeel, dat zij ruimte laat om afwijkende toestanden onder de bepaling te brengen en ook de zelfstandige pasar als Inlandsche rechtsgemeenschap te organiseeren.

Naast de volkshoofden, die als zoodanig van rechtswege in den Inlandschen gemeenteraad zitting nemen, kunnen daarin verkozen leden opgenomen worden, wanneer

a. de gemeente dat wenschelijk of
b. het hoofd van gewestelijk bestuur dat doelmatig vindt en de gemeente daarmede instemt.

De bedoeling van het voorschrift onder *a* is om aan zich wijzigende inzichten der bevolking met betrekking tot hare belangenvertegenwoordiging in den Inlandschen gemeenteraad geen hinderpalen in den weg te leggen; van dat onder *b* om het Hoofd van gewestelijk bestuur den weg te openen de gemeente op hare belangen of op een meer billijke regeling voor een deel harer inwoners te wijzen.

Het kan toch, om een voorbeeld te noemen — waar de marga samengesteld is uit doesoens van een verschillende bevolkingssterkte, op den duur misschien wenschelijk voorkomen dat de sterkst bevolkte doesoens door meer leden dan alleen het doesoenhoofd in den raad vertegenwoordigd worden. Het onderwerpelijk voorschrift maakt het mogelijk, dat het Hoofd van gewestelijk bestuur de gemeente daarop wijst of doet wijzen en met haar instemming een meer evenredige vertegenwoordiging van de doesoens in den raad plaats vindt.

Dat hier de mogelijkheid van opneming van verkozen leden wordt opengesteld in tegenstelling met Sumatra's Westkust, waar naast de volkshoofden benoemde leden uit door de gemeente gestelde candidaten in den raad kunnen worden opgenomen, vindt zijn oorzaak in het feit, dat marga- en doesoenhoofden ook verkozen worden en het dus geen zin heeft een nieuw stelsel daarnaast te plaatsen.

Het Hoofd van gewestelijk bestuur wordt de aangewezen gezaghebbende geacht om het aantal leden van den raad vast te stellen. Waar dit voor de gemeente een zaak is, waarbij haar belang nauw is betrokken of het gewoonterecht een woord mede spreekt, is overleg met de gemeente vanzelf aangewezen.

Ten einde de stem des volks zooveel mogelijk in den raad te doen spreken en om de leden onafhankelijk van bestuursinvloed te doen maken, komt het wenschelijk voor hen door de gemeentegenooten te doen kiezen.

Waar het niet in de bedoeling ligt aan het raadslidmaatschap voordeelen van eenig belang te verbinden, schijnt er geen grond te bestaan voor de vrees, dat deze verkiezingen gepaard zullen gaan met ongerechtigheden die anders daarbij wel plegen voor te komen.

Het gemeentehoofd. Voor Sumatra's Westkust, Lampongsche Districten, Palembang en Amboina, werd de bestaande toestand eenvoudig vastgelegd. Verkiezingen uit en door den raad in de eerste twee gewesten; in Palembang verkiezing door kiesgerechtigden; in Amboina verkiezing door bepaalde groepen.

Banka kende geen verkiezing; men was daar vrij deze aangelegenheid te regelen; artikel 4 van Staatsblad 1919 No. 453 bepaalt, dat in tegenstelling met de leden van den raad, die door de gemeentenaren gekozen worden, het gemeentehoofd door het Hoofd van gewestelijk bestuur wordt benoemd, zij het na raadplegen van de gemeentegenooten, zoodat wel meestentijds in overeenstemming met de uitgesproken wenschen zal worden beslist.

Waar echter in zake uitvoering een belangrijker taak op de schouders van het gemeentehoofd rust dan op de raadsleden, hem ook een deel van de overheidszorg — men denke aan de politie, aan de vordering van heerendiensten, invordering vermoedelijk in de toekomst van belastingen e.d.g. — tot taak is gesteld, daar is het niet onverschillig, wie drager van het ambt wordt en dient het Hoofd van gewestelijk bestuur in deze het laatste woord te zeggen te hebben. Ook om een correctief te hebben tegen mogelijk in te sluipen misbruiken, ligt het in de bedoeling — een bedoeling, waaraan ook reeds gedeeltelijk uitvoering is gegeven — om aan het gemeentehoofd in tegenstelling met de raadsleden wel voordeelen toe te kennen. Dit schijnt billijk en is ook in de huidige praktijk door de gemeenten ingezien, omdat naast de lasten, die het ambt ontegenzeggelijk met zich brengt, ook lusten moeten staan, wil men ten allen tijde over gegadigden de beschikking hebben.

De vraag zou kunnen rijzen of een benoeming van het gemeentehoofd in verband met artikel 71 eerste zinsnede van het Regeeringsreglement wel mogelijk is.

Het antwoord daarop moet luiden, dat de verkiezing van het gemeentehoofd, hoewel bij Stbl. 1854 No. 59 voorgeschreven, bij het Bankasche volk altijd onbekend is geweest en dat zoowel tijdens de Palembangsche overheersching als daarna onder ons bestuur de hoofden der dorpen altijd werden benoemd. In den tijd, dat de Bankanees als nomade over zijn eiland rondzwierf, was ieder ander gezag dan dat van den pater familias onbekend en dat ging zelfs niet verder dan met de geringe macht, die de ouders ook nu nog over hunne kinderen hebben, bestaanbaar is.

Een verkiezing komt dus niet overeen met de instellingen des volks, noch kan zij gegrond worden op verkregen rechten. Derhalve bestaat op grond van de derde zinsnede van artikel 71 van het Regeerings-Reglement naar het voorkomt vrijheid van benoeming en omdat aan benoeming uit verschillende overwegingen de voorkeur moet worden gegeven boven verkiezing, schijnt het gewenscht dezen vorm van aanstelling van een gemeentehoofd voor te schrijven. Echter met het correctief, dat de stem des volks ook hierbij tot uiting moet kunnen komen.

Dat het gemeentehoofd leider van den raad moet zijn ligt voor de hand. Hij behoort echter ook lid van het college te zijn en daarin een beslissende stem te hebben. Hem alleen een raadgevende stem toe te kennen zou, afgescheiden van andere overwegingen die dat minder gewenscht maken, voor het volk een volkomen onbegrijpelijke constructie zijn.

De raad behoort de voordeelen vast te stellen, welke aan het ambt van gemeentehoofd verbonden worden, omdat de gemeente die voordeelen als lasten zal voelen.

De vermelding daarvan in het benoemingsbesluit beoogt vastlegging er van. Daardoor wordt tevens voor het Hoofd van gewestelijk bestuur de weg geopend tot het uitoefenen van toezicht, dat geen noodelooze opdrijving plaats vindt en de mogelijkheid geschapen om evenwicht tusschen de inkomsten der verschillende gemeentehoofden in het gewest te brengen.

Mede om te waken tegen opdrijving c.q. vermindering van de voordeelen om redenen buiten het gemeentebelang, werd de bepaling ingevoerd, dat in de eenmaal vastgestelde voordeelen geen wijziging kan worden gebracht zonder goedkeuring van den gewestelijken bestuurder.

Kiesrecht. Met inachtneming van het bepaalde bij artikel 71 R. R. wordt de regeling van het kiesrecht zoomede het ontslag der gemeentehoofden door het Hoofd van gewestelijk bestuur vastgesteld of aan het plaatselijk gewoonterecht overgelaten.

Werking van het gemeentebestuur.

Dat de taak van het gemeentebestuur ruim is, werd boven reeds aangestipt, hoe groot zij is of zal worden, valt moeilijk aan te geven. Dit zal afhangen van den raad zelf. De ordonnantie kon alleen voor den Raad de mogelijkheid openen arbeid te verrichten.

De autonome taak betreft de niet onder bepalingen gebrachte zaken van huishoudelijken aard als het geven van desafeesten en het doen van heffingen daarvoor in geld en arbeid 1) en daarnaast de overheidstaak en de taak voor de gemeente als rechtspersoon.

Als overheidstaak komen in aanmerking:

1. de bevoegdheid om het overtreden van gemeenteverordeningen met straf te bedreigen;
2. de bevoegdheid om heffingen in geld te doen;
3. de bevoegdheid om persoonlijke diensten op te leggen en die afkoopbaar te stellen;
4. de plicht om desa-voorschriften in bepaalden vorm te gieten;

Als beheerder van de gemeente als rechtspersoon:

1) Deze aangelegenheden zijn in het oude landrecht „Simboer tjahaja" wel geregeld.

5. de plicht om bij het beheer van gemeentevermogen en gemeentemiddelen naar bepaalde voorschriften te werk te gaan;
6. de bevoegdheid om het beheer van gemeente-instellingen over te dragen aan andere lichamen die dat onder technische controle verrichten.

Ad 1. Deze bevoegdheid vindt zijn grondslag in de inheemsche rechtspleging. Waar tot heden hoofden en oudsten als adat-wetgever optraden, moet de functie geacht worden te zijn overgegaan op den raad.

Ad 3. De afkoop van gemeentediensten, die voor bezoldiging der hoofden en voor de uitvoering van gemeentewerken werden gevraagd, schept voor de gemeente thans de noodige middelen om haar taak te verrichten.

Ad 5. De verplichting, opgelegd in zake het beheer dier middelen, bedoelt er voor te waken, dat onervarenheid tot verspilling en verkwisting zou leiden.

Bindende voorschriften regelen de bewaring der middelen en de controle daarop.

Het belangrijkste voorschrift geldt de begrooting, waardoor het bestuur zich rekenschap moet geven van wat het voornemens is te doen.

De medewerking aan de taak van hoogere organen is niet in de ordonnantie geregeld. Het gemeentehoofd is dienaar van de gemeente en als zoodanig verantwoordelijk aan den raad. Verder is hij dienaar van den Lande en als zoodanig verantwoordelijk aan de boven hem staande landsdienaren. Het wordt voorshands niet mogelijk geacht de politie, de belastingaanslag en inning over te dragen aan den raad op eigen verantwoordelijkheid van dien raad. De mogelijkheid tot zelfbesturen moet echter open blijven, en voor het volksonderwijs zal dit binnen kort ook kunnen plaats vinden.

De benoeming van desabeambten geschiedt door den raad. Draagt de raad het beheer van gemeenteinstellingen over aan anderen, b.v. voor passers, credietwezen, e.d., dan is aan die beheerders ook het benoemingsrecht toe te kennen.

De verhouding tot hoogere gedecentraliseerde machten is niet geregeld, wijl de eerste schrede op het gebied van binnengewestelijke decentralisatie pas is gezet en gewestelijke raden ontbreken.

De leiding — preventieve en repressieve controle — berust derhalve vooralsnog bij het bestuur. Deze leiding omvat:

a. de bevoegdheid om beslissingen te nemen omtrent de samenstelling en de inrichting van het gemeentebestuur; als daar zijn:

1. Vaststelling van het aantal leden van elken raad en het aantal gekozen en benoemde leden;
2. de benoeming dier leden;
3. benoeming, schorsing en ontslag van gemeentehoofden;

b. de bevoegdheid om reglementen vast te stellen nopens de samenstelling en inrichting van het gemeentebestuur en het beheer der geldmiddelen.

Deze voorschriften betreffen:

1. regeling van het kiesrecht in verband met het adatrecht;
2. de raadsvergaderingen;
3. inkomsten van gemeentehoofden;
4. inrichting der begrooting;
5. beheer der geldmiddelen;

c. het toezicht — preventief en repressief — op gemeentebeslissingen;

het preventief toezicht op beslissingen van den raad in bepaald aangegeven gevallen;

het repressief toezicht op alle beslissingen van den raad voorzoover in strijd met de wet of met het algemeen belang, in dien zin dat het Hoofd van gewestelijk bestuur die beslissingen kan vernietigen.

Hoe is de werking dezer regelingen in de praktijk?

Gezien den korten tijd verloopen sedert de in werking treding, kan daarover niet anders dan gunstig geoordeeld worden.

In Sumatra's Westkust ontwikkelt zich onder de werking dezer regelen daadwerkelijk de bemoeienis der gemeentebesturen inzake:

Volksonderwijs, passer-exploitatie, abattoirs, gemeentewerkjes, irrigatie en bouwwerken.

In Banka naast de genoemde onderwerpen de beschikking over dorpsgrond door het Land aan het dorp in beheer gegeven, boschwezen, dorpscultures, dorpstuchtrecht en regeling van civiele zaken bij minnelijke schikking.

Bij de samenstelling van de gemeenteordonnantie voor Amboina werd het stelsel van die voor Java van 1906 gevolgd, in dien zin dat het bestuur der Inlandsche gemeente bestaat uit een gemeentehoofd (regent), slechts bijgestaan door een raad.

Thans wordt de juistheid hiervan betwijfeld, waar aannemelijk is dat van ouds de Amboneezen den vorm van collegiaal bestuur („seniri") hebben gekend, en het verlangen naar een terugkeer tot een dergelijk bestuur vooral in den laatsten tijd weder sterk herleefd is.

In verband hiermede wordt ook de vertegenwoordiging der gemeente in en buiten rechten alleen door het gemeentehoofd geacht in strijd te zijn met de adat.

De oplossing is gevonden in een nieuwe gemeente-ordonnantie, zooals is vastgesteld voor Banka en Palembang (Staatsblad 1919 Nos. 453 en 814), waarvan het ontwerp gereed is.

A. J. K.

DE VOORUITGANG DER BUITENGEWESTEN.

WAAR in de voorafgaande beschouwingen omtrent de buitengewesten in hoofdzaak de aandacht is gevestigd op de groote uitbreiding, welke in het behandelde tijdvak aan de bestuursuitoefening werd gegeven, dient thans ook een oogenblik stil gestaan te worden bij de zegenrijke gevolgen, welke onze intensievere bemoeienis voor die tot dusverre zoo weinig ontwikkelde landen heeft gehad. Vele verschijnselen daarvan komen vanzelf gedetailleerd ter sprake in de verschillende besprekingen, aan de uitoefening der overheidsplichten in en de economische ontwikkeling van den ganschen Archipel gewijd; het hier ontworpen beeld bepaalt zich dus tot enkele algemeene trekken.

Uit het overzicht betreffende de financieele verhouding tot de Zelfbesturen bleek reeds, dat de landschapsdienst in de gebiedsdeelen — welke thans ruim de helft van het geheele oppervlak der buitengewesten beslaan — aan het Land kost : *f* 1.500.000 + *f* 542.000 + *f* 1.828.450. Dit bedrag van *f* 3.870.450 staat tegenover een totaal netto bedrag van *f* 53.203.191, dat in 1920 aan alle buitengewesten werd ten koste gelegd 1).

De totale uitgaven aan de Buitengewesten ten koste gelegd stegen van 1904—1913—1920 van *f* 40 millioen *f* 63.5 millioen tot *f* 158 millioen. De inkomsten stegen in die jaren van *f* 26 millioen tot *f* 61.5 millioen tot *f* 105 millioen.

De uitgaven voor bestuur en bestuursmiddelen stegen in die jaren van *f* 5.5 tot 6.5 tot *f* 19 millioen. Die stijging is vnl. te wijten aan de organisatie van de gewapende en algemeene politie 2), aan uitbreiding van Europeesch bestuurspersoneel en bestuursmiddelen, organisatie van het Inlandsch Bestuur en de toelagen=regeling. In hoofdzaak komen deze meerdere uitgaven ten laste van het direct bestuurd gebied, wijl de Zelfbesturen hun aandeel daarin voor het grootste deel aan het Land terugbetalen.

De voor onderwijs, landbouw en openbare werken bestede uitgaven, na aftrek der daartegenover staande inkomsten, beliepen respectievelijk in de jaren:

	1904	1913	1920
Onderwijs	f 5½ millioen	f —	f 7½ millioen
Landbouw	,,	,, ½ millioen	,, 6 ,,
B. O. W.	,, 1½ —	,, 11 ,,	,, 17 ,,

De uitbreiding van den geneeskundigen dienst en de bevordering van handel en nijverheid werden eveneens ernstig ter hand genomen.

Viel er dus in het afgeloopen tijdvak allerwege en in elken tak van Staatszorg belangrijke vooruitgang te bespeuren, daaraan evenredig valt te wijzen op de op economisch gebied bereikte resultaten, die als de beste toetssteen van het gevolgde bestuurssysteem kunnen worden aangemerkt. De statistiek van handel en industrie biedt daarvoor de beste maatstaf.

De toename van den in= en uitvoerhandel van geheel Nederlandsch=Indië, komt voor een groot deel voor rekening van de Buitengewesten. De totaal waarde van den uitvoer naar havens buiten het tolgebied gelegen bedroeg in:

1904	1913	1921
f 295.607.000.—	f 683.946.000.—	f 1.195.909.141.—

Hierin deelden Java en Madoera en de Buitengewesten als volgt:

Uitvoer van	1904	1913	1921
Java en Madoera	f 192.679.000.—	f 357.261.000.—	f 664.244.461.—
De Buitengewesten	,, 102.928.000.—	,, 326.685.000.—	,, 531.664.680.—

De statistiek van den dienst der Douane houdt echter geen rekening met de herkomst van de goederen binnen den Archipel, en geeft dus als uitvoer van Java en Madoera ook de waarde dier goederen, die vooraf van de Buitengewesten naar Java zijn verscheept.

Zoo bedroeg de uitvoer van tin in 1921 uit Java ruim *f* 25 millioen, terwijl Java geen korrel tin produceert.

Deze opmerking geldt nog in veel sterkere mate voor den invoer, wijl de meeste importfirma's op Java zijn gevestigd, en vandaar uit het meerendeel der importgoederen over de Buitengewesten wordt gedistribueerd.

De waarde van den invoer in Nederlandsch=Indië bedroeg voor:

	1904	1913	1921
Java en Madoera	f 132.357.000.—	f 350.110.000.—	f 937.449.695.—
de Buitengewesten	„ 75.492.000.—	„ 143.231.000.—	„ 306.958.817.—
Tot. waarde	f 207.849.000.—	f 493.341.000.—	f 1.244.408.512

Gelijk reeds gezegd, dragen de Buitengewesten in deze opleving voor een groot deel bij en wijl ongeveer $^5/_6$ gedeelte daarvan in de laatste 25 jaren als nieuw gebied aan onzen gezagsinvloed werd toegevoegd, daar moet ook dat deel in bijzondere mate tot die opleving hebben bijgedragen.

Uit de statistiek der handelsbeweging wordt dit volkomen bevestigd.

1) Dit bedrag werd verkregen door de ontvangsten en uitgaven bij de Landskassen in de Buitengewesten op te nemen, waarbij echter geen rekening is gehouden met de omstandigheid, dat de inkomsten der Landsbedrijven (tin en steenkolen) en der Billiton=concessie buiten het gebied der buitengewesten worden ontvangen, Deze laatste inkomsten bedroegen voor 1904—1913—1920 (netto) resp: f 13.803.582, f 27.627.161 en f 27.132.480.

2) De uitbreiding der gewapende politie op de buitengewesten bedroeg tusschen de jaren 1911—1920 5575 man, terwijl in datzelfde tijdvak bij de algemeene politie 2732 man meer in dienst werd gesteld.

De waarde van den in= en uitvoer steeg in die jaren: voor invoer door *particulieren*:

	1904	1913	1921
Alle Buiten= gewesten	f 65.050.000.—	f 116.954.000.—	f 287.574.862.—
Sumatra (het oude gebied)	,, 47.536.000 —	,, 79.508.000.—	,,151.529.241.—
Overig deel der Buitenge= westen, meest nieuw verwor- ven gebied	,, 17.514.000.—	,, 37.461.000.—	,,136.045.621.—

voor uitvoer door particulieren:

Alle Buiten= gewesten	f 81.437.000.—	f 221.182.000.—	f 530.088.038.
Sumatra	,, 49.030.000.—	,, 141.182.000.—	,,221.435.404.—
Overig deel der Buiten• gewesten	,, 32.407.000.—	,, 80.033.000.—	,,308.652.634.—

Er is dikwijls in de afgeloopen jaren de stelling ver= kondigd, dat de inlandsche bevolking van de Buitenge= westen niet in die mate zou hebben genoten van de voor= deelen, die de verzekering van rust en orde en daaruit voortgevloeide hooge opleving van de handelsbeweging ten gevolge zou hebben gehad, als de uitheemsche be= woners van dit gebied.

Ter geruststelling van die zijde moge worden verwe= zen naar onderstaand staatje, waarin is opgenomen de uitvoer van zuiver inheemsche producten, die voor eigen rekening der inheemsche bevolking werden geteeld en uitgevoerd.

Daarvoor werden gekozen enkele gewesten, waar in het afgeloopen tijdvak veel is gedaan aan aanleg van nieu= we en verbetering van reeds bestaande afvoerwegen, zulks mede ter weerlegging van de stelling, dat bij de openlegging van nieuwe streken in de Buitengewesten alleen militaire doeleinden zouden zijn nagestreefd.

De cijfers betreffen uitvoer van Arachides (katjang tanah) — Copra — Damar — Gambir — Huiden — Kaneel — Koffie — Muskaatnoten — Pinangnoten — Rotting — Bevolkingsrubber — Bevolkingsklapperolie — Peper — Inlandsche tabak — Cutch (tanine) — Sago — Ebbenhout — Oliezaden (tengkawang).

	1904	1913	1920
Sumatra's Westkust	f 6.2 millioen	f 9.3 millioen	f 21.8 millioen
Tapanoeli	,, — ,,	,, 2. ,,	,, 5.6 ,,
Benkoelen	,, 0.15 ,,	,, 0.32 ,,	,, 0.34 ,,
Palembang	,, 10.9 ,,	,, 29.1 ,,	,, 53.9 ,,
Westeraf= deeling van Borneo	,, 8.5 ,,	,, 13.9 ,,	,, 19.9 ,,
Celebes en Onderhoo= righeden	,, 9.1 ,,	,, 18.7 ,,	,,70.2 ,,

Waar met een enkel woord hiervoren reeds werd ge= wezen op de conclusie getrokken uit de cijfers der han= delsstatistiek, dat zelfs bij buitengewone arbeidspres= tatie van de zijde der bevolking voor den aanleg en en verbetering van reeds bestaande afvoerwegen zij daar= van ook de vruchten heeft geplukt, daar zou eene be= schrijving van de bestuursontwikkeling der laatste 25 jaren geen aanspraak kunnen maken op onbevangenheid, als daarnaast geen melding werd gemaakt van eene pe= riode onder het bewind van den vorigen Landvoogd, waarin door velen ernstige twijfel werd uitgesproken aan het gevolgde beleid, dat te zware druk in geld en ar= beid zou hebben gelegd op de schouders der Inlandsche bevolking in de Buitengewesten.

Zij zou naar veler oordeel een gevolg geweest zijn van de na het bewind=VAN HEUTSZ door het Bestuur, dat zich in elk opzicht bij zijne werkzaamheid stootte aan de achterlijkheid der bevolking, aan den dag gelegde energie om verbetering in den bestaanden toestand aan te brengen. Onderwijs, credietwezen, landbouw, irrigatie, verkeerswezen, hygiëne en kampongverbe= tering, elk ontwerp toch werd ter hand genomen en vond verzorging ondanks gebrekkige hulpmiddelen en ge= brek aan geld, waarover de Regeering beschikte.

De consolideering van den nieuw geschapen toestand viel samen met een tijdperk van bezuiniging, wat we= derom ten gevolge had dat wel eens meer beslag werd gelegd op den vrijen tijd der bevolking dan bepaald ver- dedigbaar was. Hoewel op zichzelf verklaarbaar, was de= ze machtspolitiek daarom evenwel op den duur nog niet te aanvaarden. De reactie die op de buitengewone ex= pansie der voorafgaande jaren noodzakelijkerwijze moest volgen, uitte zich in eene door velen als overdreven ethisch aangeduide richting, die afspiegeling vond in een onderzoek naar de in de Buitengewesten zich voor= doende misstanden. In de pers werd het Bestuur bij voorkeur naar voren geschoven als de schuldige, doch naar anderer uitspraak heeft het Bestuur met lofwaar= dige ijver zijn plicht vervuld, en moeten de hier en daar geconstateerde fouten beschouwd worden als een nood= zakelijk gevolg van den overgang van een ouden op een nieuwen toestand.

Deze nieuwe toestand, waaronder de Regeering zich eveneens bewust is geworden van Hare plichten om de Buitengewesten ten volle te doen deelen in Hare belang= stelling en zorgverdeeling, heeft het mogelijk gemaakt, dat thans overal rust, orde en tevredenheid heerscht, veiligheid van persoon en goed de plaats heeft ingenomen van anarchie, knevelarij en misbruik van gezag, dat aan slavernij en pandelingschap allerwege een eind is ge= maakt, dat de geheele Buitengewesten tot in de uiterste hoeken toegankelijk zijn gemaakt, dat inheemschen en vreemdelingen genieten van den rijkdom van den bodem. Zoodat zonder eenig voorbehoud kan worden gezegd: aan het einde dezer 25=jarige Regeerperiode van onze geëerbiedigde Koningin, is de algemeene gang van zaken in de Buitengewesten in alle opzichten bevredigend.

A. J. K.

DE HEERENDIENSTEN.

Bij het tweede lid van artikel 57 van het Regeeringsreglement wordt voorgeschreven, dat de gewestelijke heerendienstregelingen om de vijf jaren worden herzien met het doel om in de heerendiensten trapsgewijze de verminderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang. Wat Java en Madoera betreft werden ter bereiking van dit doel gedurende de regeering van Hare Majesteit belangrijke maatregelen getroffen, welke daar ten slotte geleid hebben tot afschaffing, behoudens onbeteekenende uitzondering, van alle heerendiensten.

In het jaar 1898 was de druk der heerendiensten op Java en Madoera nog vrij zwaar. In vele gewesten werden nog diensten gevorderd voor aanleg, herstel en onderhoud der wegen, in alle gewesten rustte op de bevolking nog de plicht tot het verzamelen en vervoer van verhardingsmateriaal, tot aanleg, herstel en onderhoud van dammen en waterwerken, dijken en waterleidingen en tot het bezetten van wachthuizen.

Steeds is getracht dien druk te verminderen. Sedert 1882 werd van de heerendienstplichtige bevolking op Java en Madoera een hoofdgeld van *f* 1.— geheven als vergoeding voor de in dat jaar en later afgeschafte heerendiensten. Elk jaar werd nauwkeurig nagegaan hoeveel de uitgaven bedroegen, welke het gevolg waren van afschaffing van heerendiensten en indien de opbrengst van het hoofdgeld hooger bleek te zijn dan die uitgaven, dan werd dit excedent besteed voor uitvoering van heerendienstwerken in vrijen arbeid of werd definitief van de vordering van sommige heerendiensten afgezien.

Pogingen om het hoofdgeld met instemming der bevolking te verhoogen om zoodoende de heerendiensten op grooter schaal te kunnen verminderen, hadden op een kleine uitzondering na echter steeds schipbreuk geleden en zoolang alleen het excedent van het hoofdgeld van *f* 1.— voor die afschaffing kon worden bestemd, was het te vreezen, dat die slechts zeer langzaam zou kunnen voortgaan.

In 1902 werd toen voor het eerst in beginsel besloten ook heerendiensten af te schaffen zonder een speciaal daarvoor van de Inlandsche bevolking te heffen aequivalent. De kosten van dergelijke maatregelen zouden voortaan uit de algemeene middelen worden bestreden, terwijl het hoofdgeld als een gewone Landsbelasting zou worden beschouwd. In verband daarmede kon, hoewel het excedent van het hoofdgeld niet voldoende was om de uitgaven te dekken, worden besloten geen diensten meer te vorderen voor de bewaking van wachthuizen en voor aanleg en zware herstellingen van wegen en waterleidingen. Alweer dus een belangrijke stap in de bij artikel 57 van het Regeeringsreglement aangegeven richting.

Voorts konden bij de voorgeschreven vijf jaarlijksche herzieningen der gewestelijke heerendienstregelingen de maxima van het aantal dagdiensten, die in de verschillende gewesten gevorderd mochten worden, langzamerhand aanzienlijk worden verminderd.

Van belang voor de verdere afschaffing was voorts de totstandkoming in het jaar 1905 van de zoogenaamde afkoopregeling, welke het mogelijk maakte, dat de bevolking van bepaalde desa's vrijwillig de noodige gelden ter beschikking van de Regeering stelde, om daarmede alle of zekere op haar rustende heerendiensten of bepaalde onderdeelen daarvan van Bestuurswege in vrijen arbeid te doen uitvoeren.

Wel is waar werd in slechts enkele gewesten op groote schaal van deze regeling gebruik gemaakt, doch uit de toepassing van die regeling is duidelijk gebleken, dat, als de bevolking eenmaal gewend was aan den nieuwen toestand, het opbrengen van een betrekkelijk laag bedrag aan afkoopgeld door haar verre verkozen werd boven het persoonlijk verrichten van heerendiensten. Bij ingestelde onderzoekingen had de bevolking toch als regel verklaard de voorkeur te geven aan een belasting in arbeid boven belasting in geld.

Ook op grond van de goede resultaten der afkoopregeling in sommige gewesten werd daarom in 1911 afschaffing van de nog resteerende heerendiensten tegen heffing van een hooger hoofdgeld in ernstige overwegingen genomen. Zoo mogelijk zouden de betrokken heerendienstplichtigen de kosten van dien maatregel zelf moeten betalen, doch daarbij zou uiteraard rekening moeten worden gehouden met hunne draagkracht.

Het resultaat is geweest, dat in de jaren 1914, 1915 en 1916 alle onbetaalde heerendiensten voor Java en Madoera werden afgeschaft, behalve wanneer vordering daarvan bij rampen van hooger hand dan wel tot afwending van algemeen gevaar tijdelijk noodig mocht zijn. Betaalde heerendiensten zouden voorts nog gevorderd kunnen worden voor het vervoeren van personen en troepen op marsch en van hun goederen en voor het aanleggen of vernieuwen van en het verrichten van zware herstellingen aan irrigatiewerken, doch alleen indien daarvoor tegen vastgestelde tarieven of op behoorlijke voorwaarden geen of niet in voldoenden getale vrije werklieden te verkrijgen zouden zijn.

Practisch behooren de heerendiensten op Java en Madoera derhalve tot het verledene.

Om de kosten van den maatregel eenigszins te dekken werd het hoofdgeld tegelijkertijd van *f* 1.— tot *f* 2.— à *f* 2.90 per heerendienstplichtige verhoogd, uitgezonderd in enkele districten, waar *f* 1.— wordt geheven. Die verhooging was echter niet voldoende om de voormalige heerendienstwerken in vrijen arbeid te kunnen uitvoeren. Een aanzienlijk bedrag moet daarvoor elk jaar uit 's Lands schatkist worden bijgepast.

Buitengewesten.

a. rechtstreeks bestuurd gebied.

In de Buitengewesten zijn eerst na 1864 heerendienst=regelingen tot stand gekomen. Voor vele gewesten ont=braken echter de gegevens voor het vaststellen van een behoorlijke regeling of er waren andere omstandigheden welke aan die regeling in den weg stonden. Meermalen bepaalde men zich dan tot een voorloopige regeling, welke niet zelden eerst vele jaren later kon worden ver=vangen. Geleidelijk kwamen de definitieve heerendienst=voorschriften tot stand. Ook aan deze voorschriften kleefden echter nog vele gebreken, waaruit een langdu=rige briefwisseling is voortgevloeid.

Eerst van af 1910 kon deze aangelegenheid voor de verschillende gewesten behoorlijk worden geregeld. Thans zijn voor alle daarvoor in aanmerking komende gewesten uitvoerige bepalingen uitgevaardigd, waarin onder meer nauwkeurig is aangegeven wie heerendienst=plichtig zijn, voor welke doeleinden heerendiensten mo=gen worden gevorderd en hoeveel het maximum te vor=deren aantal dagdiensten bedraagt.

De heerendienstbepalingen voor het rechtstreeks be=stuurd gebied der Buitengewesten zijn echter nog zeer verschillend.

In de residenties Riouw en Onderhoorigheden, Wes=terafdeeling van Borneo en Ternate en Onderhoorighe=den en in de afdeeling Banda der residentie Amboina kunnen geen heerendiensten van de bevolking gevor=derd worden, dan ingeval zulks tot wering van alge=meene rampen dan wel tot afwending van algemeen gevaar tijdelijk noodig mocht zijn. In de overige gewes=ten is de bevolking wel tot heerendiensten verplicht. De doeleinden, waarvoor die diensten gevorderd kun=nen worden, de maxima van de te vorderen dagdien=sten enz. loopen echter voor de verschillende gewesten uiteen.

Aan het voorschrift van het Regeeringsreglement om in de heerendiensten trapsgewijze de verminde=ring aan te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang, kon voor de Buitengewesten nog niet in ge=lijke mate uitvoering worden gegeven als voor Java en Madoera.

Was in den loop der jaren op laatstgenoemde eilan=den door de Inlandsche bevolking in heerendienst een uitgestrekt wegennet aangelegd, in vele Buitengewes=ten was in het begin dezer eeuw de toestand op dit gebied nog zeer onbevredigend en ook thans valt daar op het gebied van wegenaanleg nog veel te ver=richten.

De afschaffing d e r h e e r e n d i e n s t e n en uit=voering der heerendienstwerken in vrijen arbeid zou in vele gewesten dan ook zulke groote uitgaven vorderen, dat het niet mogelijk zou zijn die kosten althans in hoofdzaak op de in vele streken nog primitieve bevolking te verhalen. Dergelijke zware heffingen in geld zouden haar draagkracht dikwijls te boven gaan. Bovendien echter wordt de afschaffing der heerendiensten in vele streken belemmerd door de onmogelijkheid om tegen behoorlijk loon in voldoenden getale vrije arbeiders aan te werven voor het uitvoeren van de heerendienstwer=ken. Duizenden vrije werklieden zouden daarvoor noo=dig zijn.

Nochtans werd in de Buitengewesten ook steeds de door het Regeeringsreglement voorgeschreven richting in het oog gehouden.

Vooreerst werd in vele gewesten het maximum aan=tal dagdiensten, dat van een heerendienstplichtige ge=vorderd mocht worden, verlaagd en werden bij de latere herzieningen van heerendienstregelingen verschillende bepalingen in milderen zin gewijzigd, bijv. de bepalingen omtrent den afstand, waarop de heerendienstplichtige te werk gesteld mag worden, omtrent vergoeding bij over=nachten op het werk, omtrent den duur van een dag ar=beid, enz. Ook enkele heerendiensten van minder be=lang vervielen bij die herzieningen, bijv. die voor brie=venvervoer in de residenties Sumatra's Westkust en Ta=panoeli, bewakingsdiensten in Tapanoeli enz.

In 1918 werden voorts voor het geheele rechtstreeks bestuurd gebied der Buitengewesten de heerendiensten voor den eersten aanleg en voor belangrijke omleggingen en verbeteringen van de groote doorgaande verharde ver=keerswegen afgeschaft. Daarbij moest echter het voor=behoud gemaakt worden, dat de Gouverneur=Generaal bevoegd bleef om in bijzondere gevallen, indien dit in het algemeen belang bepaaldelijk zou worden geëischt en op behoorlijke voorwaarden geen of niet in voldoende getale vrije werklieden te verkrijgen zouden zijn, van de heeren=dienstplichtigen, voor wie de te vorderen arbeid niet als ongewoon behoeft te worden aangemerkt, tegen be=hoorlijk loon diensten te vorderen ten behoeve van die wegen.

Sedert 1919 werden op Billiton, sedert 1920 op Banka practisch de heerendiensten afgeschaft. De Regeering bracht die eilanden het eerst voor dien maatregel in aan=merking, wijl de heerendiensten daar vooral ten nutte strekten van het tinbedrijf. In plaats van de heerendien=sten werd een hoofdgeld van *f* 3.— per heerendienst=plichtige geheven. Ook deze afschaffing van heeren=diensten vergde niet onbelangrijke offers van 's Lands schatkist.

Eindelijk werd voor de Buitengewesten in 1918 een afkoopregeling vastgesteld. In sommige gewesten had het Bestuur tevoren reeds afkoop toegestaan en hier en daar met veel succes, vooral ter Sumatra's Westkust en in de Zuider= en Oosterafdeeling van Borneo. Die afkoop breidt zich meer en meer uit. In de residentiën Sumatra's Westkust, Lampongsche districten, Oostkust van Sumatra en de afdeelingen Oeloe Soengai en Ban=djermasin der residentie Zuider en Oosterafdeeling van Borneo worden bijna geen heerendiensten meer gevor=derd. Op den duur zal de regeling kunnen leiden tot algeheele uitvoering van de heerendienstwerken in vrijen

arbeid. Steeds echter blijft het bestuur bevoegd bij gebrek aan vrije arbeiders den afkoop te beperken dan wel de afkoopsommen te verhoogen of te verlagen, als dit door stijging of daling van de koelieloonen of van de prijzen van materialen noodzakelijk mocht zijn. Door de toepassing van de afkoopregeling worden ook voor de Buitengewesten waardevolle gegevens verkregen voor de beoordeeling van de mogelijkheid tot definitieve af= schaffing van de heerendiensten en invoering van een hoofdgeld. Het Bestuur krijgt gegevens omtrent de te betalen koelieloonen, de prijzen van materialen, de kos= ten van de uitvoering der werken in vrijen arbeid, om= trent de geneigdheid der bevolking om de belasting in arbeid te vervangen door een belasting in geld, omtrent het aantal beschikbare vrije arbeiders. Door de gelegen= heid tot afkoop geleidelijk open te stellen kan het be= zwaar, dat vrije arbeiders ontbreken, ook geleidelijk wor= den ondervangen. In vele gevallen zal het toch wel mo= gelijk zijn voorloopig eenige honderden vrije arbeiders te vinden en langzamerhand zullen die honderden van zelf tot duizenden aangroeien.

Blijft algeheele afschaffing van de heerendiensten het einddoel, waarop het oog gericht is, in het belang van 's Lands schatkist en van de ontwikkeling der Buiten= gewesten verdient een zeer geleidelijk voortgaan op den ingeslagen weg aanbeveling.

b. Zelfbestuursgebied. Over het algemeen wordt in de zelfbesturende landschappen der Buitengewesten gestreefd naar dezelfde toestanden op heerendienstge= bied als in het rechtstreeks bestuurd gebied en gelden aldaar ongeveer gelijkluidende regelingen.

Ook in die landschappen valt op het gebied van we= genaanleg nog veel te verrichten en bijna dezelfde be= zwaren als in de Gouvernementslanden belemmeren de afschaffing van de belasting in arbeid. Op verlangen der Regeering worden geen heerendiensten meer gevorderd voor aanleg en zware herstelling van groote doorgaande verharde verkeerswegen. Zoo noodig zullen de land= schapskassen in verband daarmede uit de algemeene geldmiddelen worden gesteund.

Waar het wegennet reeds tot stand is gebracht, wordt de druk der diensten minder en vooral in die streken kan getracht worden door het openstellen van de gelegen= heid tot afkoop de algeheele afschaffing van heeren= diensten voor te bereiden.

In de landschappen ter Oostkust van Sumatra worden dan ook practisch geen heerendiensten meer gevorderd, in het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden neemt de afkoop meer en meer toe en ook elders wordt getracht die maatregel ingang te doen vinden.

Tot uitvoering van het beginsel van trapsgewijze vermindering van heerendiensten is in de laatste vijf en twintig jaren dus veel tot standgebracht.

G. J. du M. S

AGRARISCHE AANGELEGENHEDEN.

HET beginsel, dat alle grond, waarop niet door anderen recht van eigendom wordt bewezen, domein van den Staat is, blijft gehandhaafd, besliste de Koninklijke Wetgever in 1870, en vijf jaar later werd deze bepaling van toepassing ver= klaard op alle Gouvernementslanden in de Buitenge= westen. Het geheele rechtstreeks bestuurd gebied van Nederlandsch=Indië is derhalve tot het domein van den Lande te rekenen, voor zoover anderen niet aantoonen daarop eigendomsrechten uit te oefenen.

Uit die domeinverklaringen volgt dat bijna alle gron= den, welke in handen van de Inlandsche bevolking zijn, tot het Landsdomein behooren. Slechts bij uitzondering toch heeft die bevolking eigendomsrechten op haar grond.

Het domeinrecht op die gronden is echter zeer be= perkt door de daarop rustende bezitsrechten der bevol= king, welke in omvang weinig van het eigendomsrecht verschillen en bijna even onaantastbaar zijn, althans voor de Overheid. Uitdrukkelijk toch werd bij de Agra= rische wet van 1870 voorgeschreven, dat over gronden, door Inlanders ontgonnen of als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen behoorende, door den Gouverneur=Generaal niet wordt beschikt dan ten algemeen nutte en ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures, tegen behoorlijke schadeloosstel= ling. Geenerlei afstand van grond mocht inbreuk ma= ken op rechten der Inlandsche bevolking. Het domein= recht voor de onderwerpelijke gronden wordt dus, nu de op hoog gezag aangelegde cultures tot het verledene behooren, alleen van beteekenis indien die bevolkings= rechten vervallen of worden prijsgegeven.

Het bezitsrecht van de Inlandsche bevolking wordt gewoonlijk aangeduid met de algemeene benaming: In= landsch bezitsrecht. Het is te beschouwen als een zake= lijk recht, hetwelk den houder de bevoegdheid verleent om het vol genot te hebben van den grond en daarover te beschikken als ware hij eigenaar, behoudens inacht= neming van de plaatselijke *instellingen* en *gebruiken* ten aanzien van de uitoefening van het genot en het recht van beschikking en behoudens de door de Overheid ge= stelde beperkingen. Het recht kan zoowel door natuur= lijke personen als door rechtsgemeenschappen worden uitgeoefend. In het eerste geval spreekt men van erfelijk

individueele bezitsrechten, in de laatsten gevallen van communaal of gemeentelijk bezit. Ook bestaat in som=mige streken familiebezit.

De rechtsgemeenschap staat de gronden aan hare le=den ten gebruike af op de wijze als de adat voorschrijft. De omvang van de rechten van de gemeenschap tegen=over die der gebruikers is mede zeer verschillend. Dik=wijls is het gebruiksrecht der deelgerechtigden van zulk een omvang, dat het bezitsrecht der gemeenschap prac=tisch van weinig beteekenis meer is.

Ook wordt wel aangenomen, dat de grond niet in het bezit der rechtsgemeenschap is, doch in het bezit van de leden, terwijl de gemeenschap er dan een beklem=mingsrecht op zou hebben, dat dan weer meer of minder omvangrijk kan zijn.

Behalve het Inlandsch bezitsrecht kunnen nog ver=schillende andere zakelijke of persoonlijke rechten op den grond worden uitgeoefend.

Vooreerst worden gronden, door Inlanders in erfelijk individueel gebruik bezeten, volgens de Agrarische wet op aanvraag van den rechtmatigen bezitter aan dezen in zoogenaamden agrarischen eigendom afgestaan. Der=gelijke aanvragen werden echter hoogstzelden inge=diend.

Voorts kan de Regeering tot het vrij landsdomein behoorende gronden met inachtneming van de door den wetgever of de Kroon gestelde beperkingen in eigendom, recht van opstal, erfpacht, gebruik, bruik=leen, huur enz. afstaan. Ook Inlanders kunnen die rechten uitoefenen, doch veelal wordt aan Inlanders, die zakelijke rechten op het Landsdomein aanvragen, het beter voor hen geschikte Inlandsch bezitsrecht verleend.

Het recht van de Inlandsche bevolking en van de Oosterlingen op de tot de particuliere landerijen van West=Java behoorende gronden wordt aangeduid met de benaming erfpacht. Het is in omvang vrijwel gelijk aan het Inlandsch bezitsrecht der Gouvernementslan=den en wordt dan ook bij overgang van een particulier land aan den Lande, wat de Inlandsche bevolking betreft, als erfelijk individueel of gemeentelijk bezit aangemerkt. Het erfpachtsrecht, door niet=Inlanders uitgeoefend, wordt na dien overgang van rechtswege altijddurende erfpacht als bedoeld in het Burgerlijk Wetboek.

Op het vrije Landsdomein, waarop geen zakelijke of persoonlijke rechten van anderen rusten, worden voorts nog zekere aanspraken van de Inlandsche be=volking erkend nl. het allerwege in Nederlandsch=Indië bestaande recht om kosteloos tot het vrij Landsdomein behoorende gronden te ontginnen en het zoogenaamde zamelrecht.

Het ontginningsrecht bestaat slechts zoolang de Re=geering niet op andere wijze over het Landsdomein heeft beschikt. Op last van den Koninklijken Wetgever van 1870 is het voor Java en Madoera aan regelen gebonden, welke voor elke ontginning een vergunning van het Be=stuur voorschrijven, welke geweigerd kan worden op grond dat de belangen van den Lande of van derden dit vereischen. Na de ontginning op den voet van een ver=gunning als evenbedoeld is de ontginner erfelijk indi=vidueel bezitter van den grond. Voor enkele Buitenge=westen kwamen ontginningsvoorschriften in eenvoudi=ger vorm tot stand. Waar de ontginning nog niet door den Kolonialen Wetgever geregeld is, geldt de adat. Meer en meer wordt de behoefte gevoeld het ontginningsrecht ook daar te regelen.

Voorts is de Inlandsche bevolking vrij op de tot het Landsdomein behoorende gronden kosteloos haar vee te weiden, zich van timmer= en brandhout te voor=zien en andere veld= en boschproducten in te zamelen, mits een en ander in het klein geschiedt, en zoolang de Regeering zulks gedoogt en niet op andere wijze over het domein heeft beschikt.

In vele Buitengewesten bestaat de gewoonte, dat de betrokken rechtsgemeenschappen of hare hoofden hef=fingen doen van de ontginners of zamelaars, vooral als dezen niet tot de rechtsgemeenschap behooren. De Re=geering heeft gemeend in die gewoonte, waar zij bestaat te moeten berusten, zoolang dienaangaande nog niet anders is bepaald.

Omtrent de rechten of aanspraken, welke de Inland=sche bevolking kan doen gelden op de woeste gronden, bestaat diepgaand verschil van meening. De Indische Regeering heeft in 1913 omtrent dit punt uitdrukkelijk haar standpunt bepaald en toenmaals eens en voor al voor hare ambtenaren de rechtmatigheid der bovenver=melde domeinverklaringen buiten twijfel gesteld. Zij beschouwt het Land als privaatrechtelijk eigenaar van de woeste gronden, terwijl bij de beschikking over die gronden nimmer sprake kan zijn van een rekening hou=den door het Gouvernement met *rechten* der inheemsche bevolking, doch slechts van een letten op haar *belangen*. Dit standpunt, hoewel het door velen wordt aangevoch=ten , wordt uiteraard in acht genomen bij de toepassing der agrarische bepalingen.

Onze agrarische politiek van de laatste vijf en twintig jaar berust op drie hoofdbeginselen.

1e. geen inmenging van de Overheid bij de regeling van het Inlandsch grondbezit;
2e. bescherming van het Inlandsch grondbezit te=gen oeconomisch sterkere bevolkingsgroepen en
3e. bevordering van de groot=landbouwindustrie.

De regeling van het Inlandsch grondbezit is, overeen=komstig het beginsel neergelegd in artikel 71 van het Regeeringsreglement, aan de adat en voorts aan de In=landsche bevolking zelve overgelaten. De adat beslist omtrent de rechtsverhoudingen tusschen Inlandsche grondbezitters, tusschen dezen en Inlandsche grondge=bruikers, pandhouders, enz. De Inlandsche bevolking

zelve regelt den vorm van haar grondbezit, de wijze van verdeeling van communale gronden.

Alleen de Inlandsche gemeenteordonnanties, die van=af 1906 voor verschillende gewesten tot stand kwamen, bevatten eenige beperkende bepalingen. In hoofdzaak hebben deze bepalingen de strekking het gemeentelijk bezit tegen inbreuken te beschermen, voorts worden daarbij enkele adatregelen vastgelegd en voorschriften van formeel recht gegeven. Dergelijke formeele voor=schriften vindt men ook in het Koninklijk besluit van 1885 betreffende de conversie van communaal — in erfelijk individueel bezit op Java en Madoera en in dat van 1872 waarbij de vervanging van het erfelijk individueel gebruiksrecht door eigendom wordt ge=regeld.

In den vorm van het grondbezit kwam weinig veran=dering. Wel valt hier en daar o.a. op Java en Madoera een neiging te constateeren om tot een vaster vorm van bezit over te gaan. Veel vergelijkbare gegevens zijn daar=omtrent niet beschikbaar, doch de ondervolgende globaal betrouwbare cijfers kunnen eenig denkbeeld geven hoe de toestand zich ontwikkelt.

In het jaar 1882 bedroeg de uitgestrektheid grond in communaal bezit op Java en Madoera 1.800.276 bouws, waarvan 568.802 bouws jaarlijks, 347.001 bouws meerjaarlijks en 884.473 bouws niet meer werden verdeeld.

In het jaar 1907 waren die cijfers onderscheidenlijk 1.732.968, 376.106, 265.803 en 1.091.059 bouws. Latere cijfers zijn niet bekend.

Is de totale uitgestrektheid grond in communaal be=zit (dus) van 1882 tot 1907 stationnair gebleven, conver=sie van periodiek verdeeld bezit in een vasteren bezits=vorm heeft plaats gehad en gaat, voor zoover bekend, ook geleidelijk voort. Dat de totale uitgestrektheid com=munaal bezit niet is toegenomen, komt wel daardoor, dat de ontginningsordonnanties alleen de mogelijkheid open stelden om erfelijk individueele bezitsrechten op den grond te verkrijgen terwijl de ontgonnen gronden slechts zelden vrijwillig door de ontginners in het communaal bezit der desa worden ingebracht. (Afstand van grond door de Regeering aan de desa's, om die aan de deelge=rechtigden ten gebruike te geven, kwam voor, doch me=de betrekkelijk zelden).

De uitgestrektheid grond in erfelijk individueel bezit vermeerderde van 1882 tot 1907 vrij sterk n.l. van 1.390.802 tot 2.897.000 bouws. In die vermeerdering zijn bijna alle nieuwe ontginningen begrepen, doch vermoedelijk is de verhooging van het cijfer ook toe te schrijven aan betere metingen. (Conversie van com=munaal bezit in erfelijk individueel bezit op den voet van het Koninklijk besluit van 1885 vond zelden plaats).

De bescherming van het Inlandsch grondbezit tegen oeconomisch sterkere bevolkingsgroepen is reeds van ouds een belangrijk beginsel van onze agrarische politiek geweest.

Hierboven werd reeds gewezen op de tot dat doel uit=gevaardigde bepalingen van de Agrarische wet van 1870, doch ook in het Regeeringsreglement van 1854 werd reeds het Inlandsch grondbezit van uitgifte aan de groot=landbouwindustrie uitgezonderd.

Bij de uitgifte kon ook afdoende bescherming aan het Inlandsch grondbezit worden verleend door de uitdruk=kelijke Koninklijke beslissing van 1875, dat alleen woes=te gronden in huur of erfpacht aan landbouwondernemin=gen of buitenverblijven mochten worden afgestaan, dus geen gronden door Inlanders ontgonnen of als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen be=hoorende, al zouden ook de Inlandsche rechthebbenden van hun rechten afstand doen. Alleen voor kleine stukjes Inlandsch grondbezit, die geënclaveerd liggen in een uit te geven perceel woeste gronden, kon een uitzondering worden gemaakt, doch alleen met in=stemming van den rechthebbende. Aan die beslissing wordt thans, een halve eeuw later, nog steeds de hand gehouden.

Overigens verdient hier nog vermelding een ordon=nantie van 1875, waarbij krachtens machtiging des Konings werd bepaald, dat gebruiksrecht op grond niet vatbaar is voor vervreemding door Inlanders aan niet=Inlanders, zoodat alle overeenkomsten, die zoodanige vervreemding rechtstreeks of zijdelings ten doel hebben, van rechtswege nietig zijn. Deze bepaling, hoewel die wel eens wordt ontdoken ondanks de daartegen bedreigde straffen heeft tot dusver het resultaat gehad, dat het In=landsch grondbezit in handen van de Inlandsche bevolking is gebleven. Een betrekkelijk klein deel slechts is door middel van stroomannen in handen van niet=Inlanders geraakt. Het Bestuur tracht reeds dezen onregelmatigen toestand tegen te gaan, terwijl de Regeering door voor groote uitgestrektheden niet mede te werken tot de wet=tiging van het gebruik van door niet=Inlanders gekochte gronden, over het algemeen te goeder naam en faam be=kend staande personen ervan weerhoudt tot aankoop van Inlandsche bouwvelden over te gaan.

De strekking van de agrarische politiek om de groot=landbouwindustrie te bevorderen met nauwgezette in=achtneming van de rechten en belangen der Inlandsche bevolking wordt mede steeds teruggevonden in de ge=durende de laatste vijf en twintig jaren uitgevaardigde verordeningen en voorschriften, welke op de groot=land=bouwindustrie betrekking hebben.

Voor de uitgifte van erfpachtsgronden zijn uitvoerige voorschriften gegeven, welke waarborgen, dat steeds nauwkeurig wordt nagegaan of op den in erfpacht aan=gevraagden grond rechten van de Inlandsche bevolking rusten en of haar belangen de uitgifte toelaten. Inlandsch grondbezit, waarvan de bevolking afstand wil doen, komt, zooals hooger vermeld, behoudens een kleine uit=zondering, zelfs niet voor uitgifte in aanmerking om te

voorkomen, dat de bevolking zich ten behoeve van de groot=landbouwindustrie roekeloos van haar grondbezit zal ontdoen.

Ook bij het verleenen van andere zakelijke rechten wordt met de bevolkingsbelangen terdege rekening ge= houden. Afstand van grond in huur aan de groot= landbouwindustrie vindt sedert 1870, toen uitgifte in erfpacht mogelijk werd, niet meer plaats.

Al die beschermende maatregelen hebben niet belet dat de groot=landbouwindustrie, welke de beschikking oodig heeft over woeste gronden, op Java en Madoera een groote vlucht heeft kunnen nemen. Ongeveer 800.000 bouws grond zijn thans op die eilanden in erfpacht uit= gegeven en voor het grootste deel in ontginning gebracht. Men kan dan ook zeggen, dat het doel om de groot= landbouwnijverheid te bevorderen zonder de belangen der Inlandsche bevolking te schaden, over het alge= meen is bereikt. Bijna nooit heeft de erfpachtsuit= gifte of de exploitatie van erfpachtsondernemingen op Java en Madoera tot moeilijkheden met de bevolking geleid.

Nadat de Buitengewesten meer de aandacht van de grootlandbouw=nijverheid begonnen te trekken, zijn de voor verschillende gewesten vastgestelde erfpachtsrege= lingen in 1914 vervangen door een algemeene erf= pachtsordonnantie voor de Buitengewesten, berusten= de op dezelfde beginselen als de voorschriften voor Java.

De erfpachtsuitgifte — tot dusver werd in die gewesten ongeveer 1.300.000 bouw in erfpacht afgestaan, waar= van slechts een deel ontgonnen is — verliep daar mede zonder veel moeilijkheden. Wel is waar werd het boven= vermelde standpunt van de Regeering omtrent het Lands= domein niet altijd door de betrokken Inlandsche bevol= king erkend, doch wijl bij elke gronduitgifte met haar be= langen rekening werd gehouden en de werkelijk door haar van de uitgifte ondervonden nadeelen derhalve onbeteekenend waren, legde zij zich gewoonlijk spoedig bij de beslissing van de Regeering neer.

Wel werd in de Buitengewesten vooral in de laatste jaren de bevordering van de groot=landbouwnijverheid bemoeilijkt door het groot aantal speculanten, die in de het meest de aandacht trekkende streken alle voor uitgifte in aanmerking komende gronden hadden aan= gevraagd, alleen met het doel hun erfpachtsperceelen zoo voordeelig mogelijk te verkoopen. Bonafide aanvra= gers werden daardoor ten zeerste belemmerd in hun po= gingen om geschikte gronden in erfpacht te verkrijgen. Om die speculanten te weren werd in 1920 den Hoofden van gewestelijk bestuur de bevoegdheid gegeven de aan= vragers te verplichten het bewijs te leveren, dat zij over voldoende middelen beschikken of die kunnen verkrij= gen om de gronden binnen redelijken tijd in exploitatie te brengen. Voorts zal voortaan voor het onderzoek der ingediende erfpachtsaanvragen een vergoeding van *f* 0.50 per bouw worden geëeischt. Beide maatregelen heb= ben ten gevolge gehad, dat de speculatieve aanvragen zeer in aantal zijn verminderd. In de residentie Palembang bijv. werd een aantal van ruim 700 aanvragen, meer dan een millioen bouws betreffende, tot een dertigtal te= ruggebracht.

Mede met het doel om bonafide aanvragers tegen spe= culanten te beschermen, was reeds in 1912 de gelegen= heid opengesteld om een vergunning tot landexploratie te verkrijgen voor een uitgestrektheid van ten hoogste 50.000 bouw, waaruit de aanvrager dan ten slotte een keuze kon doen. Van dit middel is echter zoo goed als nooit gebruik gemaakt.

Op het gebied van erfpacht verdient voorts nog vermelding, dat in 1903, vooral ter bestrijding van het pauperisme onder de Indo=Europeesche bevolking, de mogelijkheid werd geopend om tot het vrij Landsdomein behoorende gronden aan minvermogende Europeanen uit te geven ten behoeve van den kleinen land= en tuinbouw, al waren die gronden door Inlanders ontgon= nen, indien de Inlandsche rechthebbenden van hun recht wilden afzien. Veel resultaten heeft deze maatregel niet opgeleverd. Slechts enkele minvermogende Europeanen hebben in den kleinen land= en tuinbouw een onaf= hankelijk bestaan gevonden.

Ook bij uitgifte van grond in eigendom of opstal voor uitbreiding van steden of dorpen of tot het oprichten van inrichtingen van nijverheid, waartoe het tweede lid van artikel 62 van het Regeeringsreglement de mogelijk= heid opent, werd het beginsel van bescherming van In= landsch grondbezit steeds gehandhaafd. Het betreft hier gewoonlijk kleine stukjes grond, welke in handen van de Inlandsche bevolking zijn. Verkoop van die grondstukjes door Inlanders aan niet=Inlanders is in verband met het vervreemdingsverbod van 1875 nietig. Wil een niet=Inlander zich de beschikking over den grond verschaffen, dan zal hij den Inlandschen bezitter moeten overhalen van zijn rechten op den grond afstand te doen ten behoeve van den Lande. De grond wordt daardoor vrij Landsdomein, de Regeering kan er dan vrijelijk over beschikken en den grond ook aan niet=Inlanders verkoopen. Practisch wordt het vervreem= dingsverbod voor dergelijke grondstukjes dus opge= heven, doch voor elk geval afzonderlijk wordt nauwgezet onderzocht of rekening is gehouden met de aanspraken der Inlandsche bevolking.

Vele niet=Inlanders laten zich door de betrekkelijk hooge koopsom en door de verdere kosten aan het ver= krijgen van een eigendoms= of opstalperceel verbonden weerhouden op den van Inlandsche bevolkingsrechten vrijgemaakten grond een zakelijken titel aan te vragen. Zij blijven dien grond dan onwettig occupeeren. Om on= wettige occupanten, die onwillig zijn mede te werken om zulk een titel te verkrijgen, tot medewerking te kun= nen dwingen zijn in 1912 strafbepalingen uitgevaardigd, terwijl andere maatregelen met dat onwettig grondbezit verband houdende in overweging zijn.

Uitgifte van grond in eigendom op groote schaal is thans bij artikel 62 van het Regeeringsreglement verboden, doch in het begin der negentiende eeuw en eerder zijn uitgestrekte streken aan particulieren in eigendom afgestaan. Het zijn de zoogenaamde particuliere landerijen.

Een belangrijke maatregel, welke in hoofdzaak de strekking heeft de betrokken Inlandsche bevolking te beschermen, is de terugbrenging van die landerijen tot het domein van den Lande.

Het eigenaardige van deze landerijen is dat daarop een min of meer uitgebreide bevolking met eigen zakelijke grondrechten gevestigd is.

Reeds in 1836 bleek het noodig de onderlinge betrekkingen tusschen het bestuur en de particuliere grondeigenaren in West=Java en tusschen deze laatsten en de opgezetenen te regelen. Dit reglement werd in 1912 door een nieuw vervangen, waarbij echter geen nieuwe beginselen werden aangenomen. Men beoogde met die wijziging alleen de in de practijk aan het licht gekomen leemten en onduidelijkheden in het oude reglement zooveel mogelijk weg te nemen.

Voor de landerijen in Midden= en Oost=Java (beoosten de Tjimanoek) werd eerst in 1880 een regeling vastgesteld, waarbij eenige eenvoudige voorschriften werden gegeven voor de verhouding tusschen Bestuur en landeigenaren. De verhouding tusschen deze laatsten en de opgezetenen bleef ongeregeld.

Ook het bestaande particulier landbezit geeft aanleiding tot verschillende bezwaren en misstanden, waarom in 1910 werd besloten de mogelijkheid te openen om particuliere landerijen zoo noodig door onteigening weer tot het domein van den Lande te doen terugkeeren. Bij een wet van dat jaar werd in verband daarmede bepaald, dat bij ordonnantie kan worden verklaard, dat het algemeen belang vordert een of meer der particuliere landerijen op Java geheel of gedeeltelijk tot het Staatsdomein terug te brengen, terwijl, indien de eigendomsovergang na de uitvaardiging van die verklaring niet in der minne kan worden verkregen, die bij rechterlijk vonnis kan worden bevolen.

In 1912 werden de noodige uitvoeringsvoorschriften voor dezen wet vastgesteld. Te voren reeds waren de Cheribonsche landerijen Kandanghauer en Indramajoe=West voor *f* 7.000 000.— aangekocht. Na het jaar 1914 beletten de tijdsomstandigheden den terugkoop op groote schaal voort te zetten, doch na 1917 is de terugbrenging met kracht aangevat. Als regel kon de Regeering met de landeigenaren tot overeenstemming komen omtrent de te betalen schadeloosstelling. Slechts in één geval is de eigendomsovergang door den rechter bevolen. In totaal werd voor de terugbetaling tot en met 1922 een bedrag van ruin *f* 60.000.000.— besteed, terwijl nog bovendien door verschillende gemeenten en takken van 's Landsdienst voor allerlei doeleinden eenige andere landen werden aangekocht, te zamen een niet onbelangrijke uitgestrektheid vormende.

In verband met den ongunstigen toestand van 's Lands geldmiddelen moest sedert van verderen aankoop van particuliere landen worden afgezien.

Na den eigendomsovergang wordt de bevolking van een particulier land in denzelfden toestand gebracht als in de Gouvernementslanden. Hare grondrechten worden volledig erkend.

Het zou te ver voeren hier ter plaatse de voor= en nadeelen van de terugbrenging van de particuliere landerijen tot het Landsdomein op te sommen. Becijferd is dat de jaarlijksche netto=inkomsten uit de aangekochte landen tot dusver globaal op ruim 4% van de koopsommen kunnen worden gesteld. De indirecte voordeelen, waarbij als voorbeeld genoemd kan worden het behoud van uitgestrekte bosschen, welke uit een hydrologisch oogpunt van belang zijn, zijn uiteraard niet onder cijfers te brengen.

Tot ingrijpende beschermende maatregelen heeft voorts aanleiding gegeven de voor Java zoo belangrijke suikerindustrie.

Oefenen erfpachters hun bedrijf uit op gronden, niet door Inlanders ontgonnen of als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen of desa's behoorende, de suikerindustrie heeft de beschikking noodig over goed bevloeide sawahs, welke als regel in handen van de Inlandsche bevolking zijn en waarover dus in verband met het hoogervermelde vervreemdingsverbod alleen tijdelijk de beschikking kan worden verkregen.

De particuliere suikerindustrie is ontstaan uit de Gouvernements suikercultuur. In 1891 was die industrie een geheel vrije geworden en toen deze zich meer en meer ging uitbreiden, bleken maatregelen noodig om de Inlandsche bevolking tegen den oeconomisch zooveel sterkeren niet=Inlander te beschermen. In 1894 werden bepalingen tot dit doel in het leven geroepen, welke reeds in 1899 werden vervangen door de sedert nog herhaaldelijk gewijzigde en aangevulde Fabriekenordonnantie, terwijl in 1900 en 1918 nieuwe regelingen werden uitgevaardigd voor de verhuur van grond door Inlanders aan niet=Inlanders. De Indische suikerindustrie moet toch haar aanplantingen in hoofdzaak op van de Inlandsche bevolking gehuurde gronden tot stand brengen.

Ter voorkoming dat jaarlijks te veel grond aan den eigen landbouw der Inlandsche bevolking zou worden onttrokken en in het algemeen ter bescherming van hare oeconomische en irrigatie=belangen schreef de Fabriekenordonnantie in 1899 voor, dat de uitgestrektheid van de aanplantingen der bestaande suikerondernemingen moest worden gefixeerd. Voor elke onderneming werd de uitgestrektheid van den grootsten aanplant in 1898, 1899 of 1900 op van de Inlandsche bevolking gehuurde gronden aangelegd, als maximum voor de onderneming vastgesteld. Oprichting van nieuwe ondernemingen of

uitbreiding van bestaande werd gebonden aan een vergunning van den Gouverneur-Generaal, later van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, die aan die vergunning de noodige voorwaarden kan verbinden, verband houdende met de strekking der verordening.

Het is hier niet de plaats om het voor en tegen van de suikerindustrie uiteen te zetten. Een der aan die industrie verbonden nadeelen werd gewoonlijk op den voorgrond geschoven: de geringe grondhuur, welke door vele suikerondernemingen werd betaald. Om dit nadeel te beperken werden de grondhuurbepalingen in het jaar 1918 gewijzigd, waarbij tevens de oude bepalingen op sommige punten werden aangevuld.

Als oorzaak van de lage grondhuur werd toch vooral beschouwd de bestaande gewoonte om lang van te voren voorschotten op die huur te verstrekken en in verband daarmede is bij de nieuwe grondhuurregeling getracht die voorschotten zooveel mogelijk te beperken. Door dat geven van voorschotten was het den suikerondernemers echter tot dusver mogelijk geweest zich de zoo noodige bedrijfszekerheid te verschaffen. Zij konden ongeveer anderhalf jaar voor den aanvang van den eersten rietaanplant de benoodigde gronden inhuren, doch alleen indien bij die inhuur tegelijk als voorschot de huur voor een oogstjaar werd betaald. Om die bedrijfszekerheid na het voorschotverbod te herstellen, werd besloten den huurtermijn, welke volgens de grondhuurordonnantie van 1900 voor maalrietaanplantingen al naar gelang van den rechtstoestand van den grond ten hoogste 1, 6½, of 12 jaar bedroeg, voor sawahs te verlengen tot 21½ jaar, zoodat de grond voor zeven rietoogstjaren tegelijk zou kunnen worden ingehuurd. Uitdrukkelijk werd daarbij echter bepaald, dat de totale huur geleidelijk over die oogstjaren moet worden verdeeld en bij den aanvang van het oogstjaar of later moet worden uitbetaald. Wijl voorts moest worden aangenomen, dat de Inlandsche verhuurder een tijdvak van 21½ jaar niet voldoende zou kunnen overzien, werd hem, onafhankelijk van de door hem bedongen huur, gewaarborgd, dat hij elk oogstjaar ten minste een bedrag zou ontvangen, gelijkstaande aan de huurwaarde van zijn grond. Die huurwaarde wordt volgens regels, door den Gouverneur-Generaal gesteld, voor tijdvakken van ten hoogste vijf jaar bepaald.

Overigens gingen beide grondhuurordonnanties van het beginsel uit, dat de Inlandsche grondbezitter bij verhuur van zijn grond zijn belangen zelf kan beoordeelen. De door de Overheid verleende bescherming bepaalt zich in hoofdzaak daartoe, dat den Inlandschen verhuurder de door hem te sluiten en door den huurder volgens een bepaald model op schrift gestelde grondhuurovereenkomst van Bestuurswege duidelijk wordt voorgehouden en dat daarvan een door een openbaar ambtenaar verleden akte wordt opgemaakt, welke door het Bestuur wordt bewaard. Voorts waakt het Bestuur, dat elke akte moet bekrachtigen, zooveel mogelijk tegen fraude en andere onregelmatigheden van den kant der partijen; gezorgd wordt dat in een desa niet te veel grond aan den eigen landbouw der bevolking wordt onttrokken, enz.

Geconstateerd kan worden dat de totstandkoming en de uitvoering der grondhuurcontracten als regel te goeder trouw plaats vindt. Onregelmatigheden komen, gelet op het groot aantal contracten, dat jaarlijks gesloten wordt, weinig voor.

De grondhuur is sedert, ook in verband met evenbedoelde maatregelen, in vele gewesten gestegen en op een juister peil gekomen. Ook deze beschermende maatregelen hebben niet belet, dat de suikerindustrie zich in het hier besproken tijdvak sterk heeft uitgebreid. Ongeveer 200.000 bouws worden thans jaarlijks met suikerriet beplant.

In de Buitengewesten zijn nog geen landbouwondernemingen, welke berusten op overeenkomsten met de Inlandsche bevolking tot inhuur van gronden. Nochtans is de Fabriekenordonnantie onlangs ook op die gewesten van toepassing verklaard om zoo noodig de oprichting van suikerondernemingen te voorkomen of daaraan de noodige voorwaarden te kunnen verbinden. Grondhuurbepalingen gelden slechts voor enkele gewesten en zijn in eenvoudiger vorm gehouden.

De grondhuurbepalingen zijn mede van veel belang voor de Europeesche tabaksindustrie, welke vooral in de residentie Besoeki haar arbeidsveld heeft. De grondhuur vertoont zich daar in een eigenaardigen vorm. De door den Europeeschen ondernemer gehuurde grond wordt weer aan de Inlandsche bevolking in bewerking gegeven, dikwijls aan den verhuurder zelf, die daarop dan voor eigen rekening en risico met eenigen steun en toezicht van den ondernemer tabak plant. De huur heeft daar niet ten doel den huurder de beschikking te geven over den grond, doch alleen over het op den gehuurden grond geteelde gewas. Dit wordt door de huur van den grond zijn eigendom, zoodat, indien de bewerker van den grond de tabak niet, zooals afzonderlijk wordt overeengekomen, bij den huurder inlevert, hij zich schuldig maakt aan diefstal.

De grondhuurbepalingen houden rekening met deze bijzondere toestanden.

Brengt de Europeesche tabakscultuur veel welvaart onder de betrokken bevolking, ook hier was ingrijpen van de Overheid noodzakelijk om ongewenschte toestanden te voorkomen. De Regeering heeft in de laatste jaren de bemoeienis met de tabakscultuur echter in hoofdzaak overgelaten aan den betrokken Gewestelijken Raad. Deze vaardigde een tabaksverordening uit, welke vooral ten doel heeft overprikkelde en oneerlijke mededinging tusschen de Europeesche ondernemers — de hoofdoorzaak der misstanden — te voorkomen.

Voorts waren langzamerhand de belangen der geheel

voor eigen rekening plantende Inlandsche tabaksplan= ters in het gedrang geraakt. Deze waren uiteraard vrij hun gewas aan een ieder te verkoopen. De tabakshan= delaars betaalden gewoonlijk bij inlevering van tabak hoogere prijzen dan de tabaksondernemers, die van den inkoopsprijs hunne kosten voor schuurbouw, voor het maken van kweekbedden, voor toezicht enz. moeten aftrekken. Het gevolg was dat veel aan de Europeesche ondernemers toekomende tabak clandestien als tabak van vrije Inlandsche planters aan die tabakshandelaren werd verkocht. Om de belangen der tabaksondernemers te beschermen, werd daarom het vervoer en de verkoop van die vrije tabak onder strenge controle gesteld. Op die wijze werd de vrije aanplant van tabak echter ten zeerste belemmerd. In de laatste jaren is nu getracht aan dien misstand een einde te maken door het instellen van een tabaksmarkt in de streek, waar de vrije tabak voor= namelijk wordt geplant. De vrije planters hebben ge= legenheid daar hun product aan de markt te brengen. Voorts wordt getracht de belemmeringen, voortvloeien= de uit het op de vrije planters uitgeoefende toezicht, zooveel mogelijk te beperken.

In de laatste jaren zijn in de residentie Kediri en Pasoeroean groote cassaveondernemingen geopend, welke een eigen aanplant aanleggen op van de Inlandsche bevolking gehuurde gronden. Het bleek noodig ook de= ze ondernemingen onder de werking van de Fabrie= ken=ordonnantie te brengen, vooral om te kunnen voor= komen, dat te veel grond aan den eigen landbouw der Inlandsche bevolking wordt onttrokken en om overprik= kelde mededinging met bestaande suiker= en andere ondernemingen bij de inhuur van gronden te beletten.

Een enkel woord moge ten slotte nog worden gewijd aan de agrarische aangelegenheden in de Zelfbesturende landschappen der Buitengewesten. Die in de Javaansche Vorstenlanden worden afzonderlijk in dit werk behan= deld.

Ook voor de landschappen zijn van ouds door de In= dische Regeering voorschriften gegeven tot bescherming van het Inlandsch grondbezit. Voornamelijk werd gere= geld op welke wijze in Zelfbestuursgebied gelegen grond voor het drijven van landbouwondernemingen kon wor= den beschikbaar gesteld.

Die regeling van de zoogenaamde landbouwconces= sies had het eerst plaats in 1877 en 1878 voor Siak Sri Indrapoera, waar een belangrijke Europeesche tabaks= cultuur was ontstaan. Zij werd tevens voor andere land= schappen ter Oostkust van Sumatra van toepassing ver= klaard. In 1884 volgde een nieuwe wijziging, terwijl in 1892 een algemeene regeling werd getroffen voor alle zelfbesturende landschappen in de Buitengewesten, waar de uitgifte van gronden bij het Zelfbestuur berustte en in 1902 voor die landschappen, waar het Gouverne= ment die bevoegdheid heeft. Zulks hangt af van de met de Zelfbesturen gesloten contracten.

Een belangrijke voorziening werd in 1915 getroffen door de uitvaardiging van een Koninklijk besluit, dat het den Zelfbesturen mogelijk maakte aan niet=Inlan= ders Europeesche zakelijke rechten op den grond te ver= leenen. Als uitvloeisel van dit besluit werd in 1919 voor die Zelfbesturen een erfpachtsordonnantie vastgelegd tot regeling van de verdere uitgifte van grond aan niet= Inlanders door Zelfbesturen. Voorshands kon die or= donnantie slechts van toepassing zijn in de landschappen met zoogenaamde korte verklaring, doch het is de be= doeling, dat die na wijziging van bestaande contracten in alle landschappen toepassing zal kunnen vinden.

Het optreden der Regeering in de agrarische aangele= genheden in zelfbestuursgebied berust op hetgeen dien= aangaande is bepaald in de politieke contracten of voort= vloeit uit de strekking dier contracten en is dus slechts binnen zekere grenzen mogelijk. Deze verhouding heeft nochtans toegelaten, dat in de laatste jaren nog eenige belangrijke maatregelen zijn getroffen, welke hier in het kort mogen worden vermeld.

In 1916 is eene regeling vastgesteld, op den voet waar= van door de Zelfbesturen aan personen, op wien de voor= schriften van het Burgerlijk Wetboek van Nederlandsch= Indië betreffende zakelijke rechten toepasselijk zijn, het Europeesch zakelijk recht van opstal kan worden ver= leend op gronden, bestemd voor bebouwing met woon= huizen, inrichtingen van nijverheid e.d.

In hetzelfde jaar nog volgde een regeling omtrent ver= huur en ingebruikgeving aan niet=Inlanders door Zelf= besturen van Zelfbestuurs=domeingrond, uit te geven in kleine perceelen van hoogstens tien hectare en voor een termijn van twintig jaar (voor de Westerafdeeling van Borneo vijftig jaar, indien de grond bestemd wordt voor de klapper= of rubberteelt). Deze regeling geldt niet voor Sumatra's Oostkust, waar sedert 1912 een speciale re= geling bestaat voor grondverhuur aan niet tot de inheem= sche bevolking behoorende personen ten behoeve van de uitoefening van het tuinbouw= en klein landbouw= bedrijf.

Voorts valt nog melding te maken van eene mede van hetzelfde jaar dateerende regeling voor verhuur, door Zelfbesturen, van vrije Zelfbestuurs=domeingrond aan niet=Inlanders ten behoeve van het drijven van veeteelt= ondernemingen.

Deze regeling, op den voet waarvan alleen gronden, gelegen op onbewoonde of slechts schaars bewoonde kleine eilanden of in schaars bevolkte streken mogen worden uitgegeven, is alleen toepasselijk in de gewesten Atjeh en Onderhoorigheden, Celebes en Onderhoorig= heden, Timor en Onderhoorigheden en, sedert 1921, in het Zelfsbestuurgebied van Nieuw=Guinea.

G. J. DU M. S.

DE DECENTRALISATIE.

HET jaar 1903 was 'n merkwaardig jaar in de Indische geschiedenis. Tot dat jaar kenteekende de Indische regeeringsvorm zich onder meer door twee eigenschappen, die hem in een vorige periode uitnemend te stade waren gekomen: centralisatie en autocratie. Over het wel en wee van het geheele land werd tot in kleinigheden beschikt in het centrum Batavia-Buitenzorg door één man. Slechts in de desa en Inlandsche rechtsgemeenschappen in de buitengewesten vond men iets van democratie en decentralisatie. In het genoemde jaar vermande de wetgever in Nederland zich tot de principieele beslissing, dat het tijd werd om met dit stelsel op een bepaald punt te breken. In het oude stelsel werd een plaats ingeruimd voor kleinere zelfstandige bewegingskernen buiten het centrum en voor volksinvloed op de beweging in die kernen.

Welke de gevolgen van dezen eersten stap zouden zijn, hebben zoowel zij, die in 1903 de bedoelde wijziging van het Indisch Regeeringsreglement voorstelden, als zij die daar voor stemden, zeker slechts zeer ten deele gezien. Reikte destijds de bedoeling van de wet niet verder, dan zeer geleidelijke overdracht van alle onderwerpen van zuiver locaal belang op locale besturen, onder medewerking niet van *de*, maar van „geschikte en onafhankelijke" ingezetenen van de verschillende landaarden, zoowel in als buiten 's Lands dienst, bekend met de plaatselijke toestanden, behoeften en hulpmiddelen, — bij de uitvoering van de wet is men door de macht der feiten meegesleept en haar onvoorziene gevolgen zijn, achteraf gezien, verbluffend.

Naar den tekst van de wet had te harer uitvoering volstaan kunnen worden met het in 't leven roepen van plaatselijke colleges, beschikkende over eenige fondsen, ter behartiging van bepaald aangewezen plaatselijke belangen. Reeds zij, die voor de uitvoeringsbepalingen van de wet hadden te zorgen, gingen verder. Waarschijnlijk meer geleid door intuïtief gevoel dan bewuste redeneering, begrepen zij, dat met het wettelijk minimum niet kon worden volstaan en riepen zij kleine zelfstandige staatsdeelen, „locale ressorten", met eigen organen, eigen geldmiddelen en eigen doel in het leven. Toen bovendien aan deze staatsdeelen, voor zoover zij zich tot een stad beperkten, wettelijk den naam van „gemeente" was geschonken, was de suggestie van den moederlandschen staatsbouw met zijne gemeenten en provincies volkomen — zoo volkomen, dat in de litteratuur de grootere locale ressorten, die een residentie omvatten en eigenlijk niets dan landgemeenten zijn, nu ook voor provincies werden aangezien. En de Indische „Gemeente" heeft als gevolg hiervan haren wettelijken grondslag onmiddellijk vergeten en zich buiten de wet (niet: *tegen* de wet, want deze was voldoende elastisch), bij alle verschil, waartoe Indische toestanden dwongen, georiënteerd op hare moederlandsche zuster.

Achtereenvolgens zijn in 1905 — 1906, 1909, 1914, 1917 — 1918, 1919 en 1921 32 gemeenten, in 1907 — 1908 15 gewesten en in 1909 een Europeesch getint gedeelte van een gewest (het Cultuurgebied der Oostkust van Sumatra) tot „locaal ressort" ingericht. Hun eerste vijftien jaren geven een beeld van levendigen strijd om meer geldmiddelen, meer vrijheid inzake belastingheffing, betere personeele uitrusting, meer zeggenschap in eigen aangelegenheden en meer werk. Geleidelijk aan hebben centraal en plaatselijk gezag elkaar weten te vinden, al wordt deze goede verstandhouding thans tijdelijk door de eb in 'sLands schatkist bedreigd. Als lacune moet echter worden geconstateerd, dat in die jaren niet is ontstaan een orgaan, dat zelf voortgekomen uit de decentralisatie, met name op de financieele gestie der locale besturen een afdoend en deskundig toezicht kan oefenen. De vraag, of men bij het in het leven roepen van gemeenten niet te ver is gegaan en te kleine kringen heeft gedecentraliseerd, blijve rusten. Zeker is, dat zij in groote meerderheid zijn geworden — ondanks de critiek, waaraan zij, somtijds niet ten onrechte, hebben bloot gestaan — bloeiende, nuttige, ja onmisbare organismen in het uitgestrekte en bonte Indische staatslichaam.

Dit is de eerste verrassing, die de wet van 1903 bracht.

Hare uitvoering viel in den tijd van opbloei van het politieke leven in Indië, speciaal onder het Westersche volksdeel. De decentralisatie gaf ruimte voor de uitleving der politieke instincten, verschafte opbouwend werk en — na de toekenning in 1908 van kiesrecht voor den gemeenteraad aan de Europeanen — organisatiereden aan de nog jonge krachten. Onder de eerste politieke vereenigingen behooren de gemeentelijke kiesvereenigingen, als de „Vrijzinnig-democratische Kiesvereeniging" te Batavia (1908), de Semarangsche Kiesvereeniging" (1908), de „Kiesvereeniging Soerabaja" (1909) elk met een eigen programma. De evenaangeduide kamp, die onder leiding van de in 1912 opgerichte vereeniging voor Locale Belangen en de door haar georganiseerde congressen, werd gevoerd voor bevestiging, uitbreiding en verruiming van de decentralisatie, bracht het gemeentelijke politieke leven op hooger en ruimer plan. Het begon ook Inlandsche intellectueelen mee te sleepen en werkte prikkelend en wegbereidend op de „Inlandsche beweging". Van Regeeringszijde volgde mede als antwoord op dit reveil de instelling van den Volksraad. Had de decentralisatie den weg daartoe niet bereid, zeker had dit college zoo spoedig zijn intreden niet gedaan. Ook dit mag men schrijven in het credit van de wet van 1903. Zij heeft den stroom een bedding gegeven en men moge over den Volksraad en zijn tweeslachtig karakter denken, zooals men wil, ook zij, die zijne gebreken zwaarder laten wegen dan zijne verdiensten, zullen zich rekenschap hebben te geven van de toestanden, waarvoor men thans zou staan, indien het jonge staatkundige stre-

ven zich over de geheele linie op buiten=wettelijk terrein had moeten bewegen.

Een zeer belangrijk punt is het contact tusschen de decentralisatie en de Inheemsche bevolking. Op Java en Madoera is dat contact niet innig geweest. In de gemeente= en gewestelijke raden zijn de zetels bij de wet verdeeld tusschen de Europeanen, de Inlanders en de Vreemde Oosterlingen. De vertegenwoordigers der beide laatste bevolkingsgroepen, eerst door benoeming aangewezen, werden sedert 1917, voor wat de gemeenteraden betreft, verkozen. In genoemd jaar is ook het gemeentelijk kiezerscorps voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen opengesteld. Talrijk zijn de uit deze groepen voortgekomen kiezers nooit geweest. Hun aantal verdwijnt bij dat der Europeanen en, waar de kiezers van onderscheiden afkomst één kiezerscorps vormen, was de invloed der eerstbedoelden al zeer gering. Eerst in de laatste tijden is in sommige der groote gemeenten de invloed merkbaar eener actieve Inheemsche raadsfractie.

Tot de organisatie van een Inheemsche of overwegend Inheemsche rechtsgemeenschap onder de wet van 1903 is het op Java en Madoera nooit gekomen.

Wel in de buitengewesten. Daar zijn in 1918 — 1921 als locaal ressort op Sumatra, Borneo en Bali zeven onderafdeelingen ingericht, zoomede de Minahassa en Amboina. Is er reden om zich over de eerste het oordeel nog voor te behouden, de beide laatste zijn een zeer gelukkige poging tot volksorganisatie.

Dat dit voorbeeld op Java en Madoera tot nog toe geen navolging vond, vindt zijn oorzaak in het hervormingsplan van den tegenwoordigen Minister van Koloniën, dat, na de wet van 1903 geleidelijk gerijpt, de instelling van autonome regentschappen tot een onderdeel maakte van een grootscher reorganisatie. Mocht deze slagen, dan heeft toch de wet van 1903 voor de nieuwe regentschappen het eerste baanbrekend werk verricht.

Voor alles echter heeft zij — en dat is ten slotte mede een harer verdiensten — het vraagstuk van de inrichting van het nieuwe Indië gebracht uit de studeerkamer in het leven: zij heeft de onverbiddelijke praktijk laten spreken, met welker lessen komende reorganisatoren hun voordeel kunnen doen.

De moederlandsche wetgever heeft in 1903 een gelukkige hand gehad!

Mr. J. J. S.

DE ARBEID DER GROOTE GEMEENTEN.

INGEVOLGE de wet van 23 Juli 1903, waarbij de gelegenheid geopend werd om voor gewesten of gedeelten van gewesten tot zelfbestuur te geraken, welke wet in 1905 gevolgd werd door het z. g. n. Decentralisatie=besluit en de Locale Raden=ordonnantie, waarbij nadere regelingen werden vastgesteld, heeft geleidelijk afzondering van fondsen uit de Koloniale geldmiddelen plaats gehad o.m. voor 32 steden, die als „Gemeenten" werden aangeduid en waarvoor „Gemeenteraden" werden ingesteld.

De grootste Gemeenten die aldus op Java het levenslicht zagen, zijn: Batavia, Soerabaja, Semarang en Bandoeng, waarvan de eerstgenoemde werd ingesteld in 1905 en de drie laatstgenoemden in 1906.

Op de Buitengewesten is de Gemeente Medan, welke in 1909 werd ingesteld, als de belangrijkste aan te merken.

In verband met de noodzakelijke beperking zal er in onderstaande mededeelingen in hoofdzaak slechts sprake zijn van deze Gemeenten.

Vóór de instelling der Gemeenten werden de algemeene plaatselijke belangen verzorgd door het Binnenlandsch Bestuur en de technische belangen door den Dienst der Burgerlijke Openbare Werken.

De werken, welke in dien tijd tot stand gebracht werden, getuigen vaak van de belangstelling, den goeden wil en de kunde van de ambtenaren, wien de behartiging dier belangen was toevertrouwd, doch gebrek aan continuïteit in de werkzaamheden door de veelvuldige overplaatsingen, waardoor ook het verkrijgen van kennis omtrent de plaatselijke toestanden en behoeften bemoeilijkt werd, de beoordeeling der voorstellen door centrale bureaux, de geringe hulpmiddelen en de beperktheid der beschikbaar gestelde fondsen waren oorzaak, dat aan de steeds in belangrijkheid en omvangrijkheid toenemende vraagstukken van localen aard niet die aandacht gegeven kon worden, welke daarvoor noodig was.

Op die wijze kon ook bezwaarlijk bereikt worden dat hier te lande voldoende studie werd gemaakt van dat deel der technische wetenschappen, dat zich inzonderheid met stedelijke vraagstukken bezig houdt en dat op dit gebied voldoende ervaring werd opgedaan. En dat was juist zoo noodig om te leeren onderkennen de speciale eischen, die hier vaak gesteld moeten worden, omdat de omstandigheden in de Indische steden soms zoodanig afwijken van die in de Europeesche steden, dat niet zonder gevaar de technische middelen of oplossingen kunnen worden toegepast, die dáár voortreffelijke uitkomsten opgeleverd hebben.

Uitgerust met de bescheiden hulpmiddelen waarover de plaatselijke Dienst der B. O. W. voor de uitoefening van haar taak de beschikking had gehad, en voorts met een uit de koloniale geldmiddelen afgezonderd bedrag, voor de vaststelling waarvan tot grondslag had gediend het gemiddelde van de beperkte bedragen, die gedurende enkele laatste jaren aan de plaatselijke werken waren

ten koste gelegd, begonnen de Gemeenten haar eigen huishouding.

Het Hoofd van plaatselijk bestuur werd aangewezen als Voorzitter van den Gemeenteraad en in de behoefte aan personeel werd in hoofdzaak door beschikbaarstelling van gouvernements-personeel voorzien.

De belangen, welke voortaan ter verzorging aan de Raden waren toevertrouwd, waren intusschen niet gering en omvatten: het onderhoud en den aanleg van wegen met daarbij behoorende werken als bruggen, duikers en beschoeiingen, ten algemeenen nutte strekkende goten, riolen en spoelleidingen, watervoorziening, passers, slachthuizen, voorts reiniging en besproeiing, bouwtoezicht, woningverbetering en woningtoezicht, stadsuitbreiding, aanleg en beheer van begraafplaatsen, brandweer, straatverlichting en overigens in het algemeen de bevordering der openbare gezondheid en het openbaar verkeer in de Gemeente, zoomede van hare verfraaiing, een en ander voorzoover niet ten laste komend van de Inlandsche dessabesturen of van anderen.

Al spoedig werd behoefte aan eigen personeel gevoeld, tot aanstelling waarvan geleidelijk werd overgegaan.

In schier elk opzicht moest in deze bij „Staatsblad" in het leven geroepen Gemeenten nog ervaring worden opgedaan, zoo ook omtrent de verhouding van de Bestuursambtenaren tot den raad en van dezen tot de Gemeente-ambtenaren. Over de geheele linie bestond in het algemeen nog onbekendheid met gemeentelijk werk. In verband met de steeds toenemende werkzaamheden van den Raadsvoorzitter werd in 1916 voor Batavia, Semarang en Soerabaja en in 1917 voor Bandoeng en Medan een burgemeester benoemd. Het ontbreken van wethouders had een veel nauwere aanraking van de hoofdambtenaren met den Raad tengevolge dan zulks in de moederlandsche gemeenten het geval pleegt te zijn. Hoewel deze omstandigheid wel bepaalde voordeelen biedt, staan daartegenover ook groote nadeelen, omdat er niet altijd voldoende rekening wordt gehouden met de eigenaardige positie waarin de ambtenaar daardoor verkeert en daarmede overigens ook niet altijd rekening gehouden kan worden. Batavia heeft in dit opzicht een zekere vermaardheid verworven en in het algemeen kan worden gezegd, dat de aanlokkelijkheid van leidende betrekkingen in gemeentelijken dienst er in den loop der jaren niet op vooruit gegaan is. De veelvuldigheid der mutaties onder de Gemeenteraadsleden, die nu eenmaal het gevolg is van de koloniale omstandigheden, is mede niet bevorderlijk voor een zoo goed mogelijken gang van zaken. Het valt ernstig te betwijfelen of de tegenwoordige organisatie van het Bestuur der Gemeente wel als de meest aangewezene kan worden beschouwd. Bij de samenstelling van de decentralisatie-wetgeving hier te lande werd waarschijnlijk eene te groote overeenkomst met moederlandsche toestanden verondersteld. In wezen verschillen de Indische toestanden daarvan echter zooveel, dat het noodig zal zijn naar eene geheel aan de Indische omstandigheden aansluitende organisatie te streven. Voor het leeren waardeeren der onderlinge verschillen moesten echter eerst de noodige ervaringen worden opgedaan. Dat decentralisatie nuttig en noodig is gebleken, staat echter buiten elken twijfel en inzonderheid hebben de Gemeenten bewezen groote levenskracht te bezitten.

Beperkte zich de werkzaamheid der Gemeenten in den aanvang in hoofdzaak tot voortzetting der vroegere bemoeiingen, reeds spoedig deed de behartiging der eigen belangen de plaatselijke behoeften duidelijker spreken en de eigen geldmiddelen, die versterkt konden worden door heffing van eigen belastingen, inkomsten uit bedrijven e.d.g. en de geschapen gelegenheid om voor buitengewone werken eigen leeningen aan te gaan, stelden in staat om daaraan binnen zekere grenzen tegemoet te komen. Er bleek zooveel om voorziening te vragen dat sommige Gemeenteraden als het ware alles tegelijk wilden aanvatten. Langzamerhand echter leerden zij inzien dat met het totstandbrengen van al die gewenschte verbeteringen zooveel ernstige arbeid en zoo groote sommen gelds gemoeid waren, dat deze slechts geleidelijk verkregen zouden kunnen worden.

De technische arbeid der gemeenten is in het bijzonder gericht op de gezondmaking der steden. Daartoe was in de eerste plaats noodig orde te brengen in de bebouwing. Hoewel het daarvoor te verrichten werk niet overal in de eerste en voornaamste plaats aan de orde gesteld werd, wat niet te verwonderen is omdat daarvoor eerst een ruime kennis van plaatselijke toestanden moest worden verkregen en bovendien zich diepere inzichten omtrent den invloed der bebouwing op de volksgezondheid moesten ontwikkelen, werd toch al spoedig op dit gebied zoo groote activiteit getoond dat de groote Indische gemeenten en ook verscheidene kleinere met recht trotsch kunnen zijn op hetgeen reeds tot stand werd gebracht en daarmede vele, ook grootere, moederlandsche gemeenten in de schaduw kunnen stellen. Aan de stelselmatige uitbreiding der gemeente werd namelijk veel en vruchtbare aandacht geschonken. Behoorlijk uitgewerkte bouwverordeningen werden tot stand gebracht, uitgebreide opnamen verricht en kaarten vervaardigd voor het vaststellen van nieuwe rooilijnen, uitbreidingsplannen werden ontworpen, vaak in overleg met bekwame particuliere architecten, die veel belangstelling voor dit vraagstuk toonden en veel nuttig werk hebben geleverd. Voorts werd het noodige verricht om de voor de uitbreiding der stad benoodigde gronden geheel of gedeeltelijk in handen te krijgen. De omstandigheden liepen in de verschillende gemeenten zeer uiteen. Batavia en Soerabaja kregen voornamelijk door aankoop van particuliere landerijen een groot grondbezit; Semarang kon zich door afkoop van Inlandsche bezitsrechten en eigendomsaanvraag aan het Gouvernement voorloopig nog tegen zeer billijke prijzen voldoende grond verschaffen; Bandoeng had geen last van par-

ticuliere landen in hare naaste omgeving, zoodat deze Gemeente op de wijze als voor Semarang vermeld in het bezit van groote uitgestrektheden grond kon komen. In Medan was de toestand zeer ingewikkeld. In 1915 werd door een Koninklijk Besluit de oplossing der z.g.n. Medansche grondkwestie mogelijk. Einde 1918 werd de acte verleden waarbij door het Zelfbestuur van Deli, met enkele uitzonderingen, alle gronden binnen het res=sort van den Gemeenteraad, ter oppervlakte van ruim 1000 H. A., in eigendom aan de Gemeente Medan ge=schonken werden. Deze gronden waren echter grooten=deels, voor zoover zij niet door wegen werden ingeno=men, bezwaard met een of ander recht. Nadat in 1921 een grondruilovereenkomst met de Deli=Maatschappij was gesloten, had de Gemeente een te exploiteeren bezit van ongeveer 240 H. A.

Voor de exploitatie van het uitgebreide grondbezit dat in Batavia ongeveer 800 H.A., in Soerabaja 700 H.A., in Semarang 340 H. A., in Bandoeng 500 H. A. en in Medan, zooals reeds werd opgemerkt, 240 H. A. om=vat, werd in die gemeenten een grondbedrijf ingesteld.

Door aanleg van wegen, afwateringswerken, bruggen, e.d.g. werd in den loop der jaren in de eene stad meer, in de andere minder grond bouwklaar gemaakt. Ook hierbij waren de omstandigheden zeer uiteenloopend. Konden in de eene stad de wegen, enz. zonder meer worden uitgevoerd, elders, zoo bijv. in Soerabaja, moesten de gronden vaak zeer aanzienlijk worden opgehoogd. Geleidelijk zijn overal nieuwe wijken tot stand gekomen, die over het algemeen een aangename en gezonde woonplaats aan een gedeelte van de zich steeds uitbreidende bevolking bieden. In het bij=zonder moge hier melding worden gemaakt van het mooie stadsgedeelte, dat zich door de gemeentelijke ex=plotatie op het in de onmiddellijke omgeving van Se=marang gelegen heuvelland heeft kunnen ontwikkelen en van den buitengewonen groei van de bevolking en in verband daarmede van de bewoonde uitgestrektheid der Gemeente Bandoeng, waarvan in 1905 de bevolking bestond uit 2199 Europeanen, 3799 Chineezen en 41.493 Inlanders, terwijl die aantallen op ult. Maart 1923 res=pectievelijk waren 13.545, 12.316 en 98.163.

In Batavia en Semarang worden de gronden in erf=pacht uitgegeven, in Soerabaja is dit slechts gelukt voor de bijna uitsluitend in handen der Gemeente zijnde in=dustrie=terreinen in het Zuiden van destad, in Bandoeng worden de gronden in eigendom afgestaan en Medan wenscht zooveel mogelijk het erfpachtstelsel door te voeren.

In verband met de toenemende woningbehoefte en de steeds meer op den voorgrond tredende noodzake=lijkheid om te trachten de huisvesting der bevolking te verbeteren, gingen de Gemeenten ook over tot bouw en exploitatie van woningen en is in elk der genoemde ge=meenten een woningbedrijf ontstaan.

Batavia ging voor met den bouw van een model=kam=pong, welke in 1914 gereed kwam. De daarmede opge=dane ervaring was niet bemoedigend. Noch de ligging noch het type der woningen viel in den smaak der be=volking; de onderneming bleek een totale mislukking te zijn. Met de later gebouwde kleine woningen voor de Europeesche bevolking was de Gemeente gelukkiger.

Semarang bouwde reeds bijna duizend Inlandsche woningen, die goeden aftrek vonden en waarvoor het Gouvernement steun verleende door het verstrekken van voorschotten. Op die wijze bracht de Gemeente Ban=doeng ook een paar honderd woningen tot stand, gedeel=telijk ook geschikt voor huisvesting van Europeanen.

Ten behoeve van het overbrengen van het Departe=ment van Gouvernements=Bedrijven naar Bandoeng, werden door de Regeering met deze Gemeente over=eenkomsten gesloten voor den bouw en inhuur van kan=toorgebouwen en woningen voor ambtenaren. De bouw hiervan, ondernomen in den tijd van buitengewoon hoog gespannen verwachtingen inzake de toekomstige ont=wikkeling van het land, heeft teleurstelllingen tenge=volge gehad, hoofdzakelijk van finantieelen aard. De vanwege het Gemeentelijk bouwbedrijf ontworpen wo=ningen zijn eenvoudig en voldoen goed. In totaal werden zoowel voor huisvesting van Europeesche als van In=landsche ambtenaren ongeveer 450 woningen gebouwd.

Soerabaja bouwde uit eigen middelen een tweetal kampongs en een 140=tal Europeesche woningen van verschillende grootte, doch in hoofdzaak van beperkte afmetingen.

Medan ging hiertoe ook over na een vergeefsche po=ging om voor hare bouwplannen Gouvernements=steun te verkrijgen. Zij bracht een aantal eenvoudige Euro=peesche en Inlandsche woningen tot stand, die alle da=delijk huurders vonden.

De woningtoestanden zijn in de kampongs nog aller=treurigst. Geleidelijke verbetering daarvan hangt ook ten nauwste samen met het uitbreidingsplan en met het algemeene plan voor stadsverbetering der Gemeen=te. Overeenkomstig de wetgever bleef o.a. ten aanzien van de verzorging der kampongwerken de dessa=auto=nomie onaangetast, zoodat de eigenaardige toestand is ontstaan dat binnen dezelfde gebiedsgrenzen niet te scheiden belangen behartigd worden door twee auto=nome lichamen.

Aangezien het oorspronkelijke karakter der kampongs in de groote steden zich in den loop der jaren geheel wijzigde, is er echter van eene behartiging dier belan=gen door het dessabestuur al lang geen sprake meer. De Gemeenten gevoelden zich finantieel niet krachtig genoeg uitgerust om zonder voorafgaande regeling met het Gouvernement de verzorging tot zich te trekken. Doordat een dergelijke regeling nog steeds uitbleef, zijn de toestanden in de kampongs voortdurend slech=ter geworden. Daarbij heeft het geleidelijk kleiner wor=den van de woonoppervlakte der Inlandsche bevolking tengevolge van afknaging door de overige bevolkings=

groepen, in enkele groote steden een zeer groote bevolkingsdichtheid in de kampongs veroorzaakt.

Het zal noodig zijn de eischen voor de te maken verbeteringen zooveel mogelijk te matigen en te komen tot eene op zakelijke basis berustende organisatie, waarmede eene ver doorgevoerde samenwerking van Gouvernement en Gemeenten kan worden bereikt om de noodige verbeteringen tot stand te brengen. Daarna zou het beheer aan de Gemeenten overgedragen kunnen worden. De kampongs vormen thans inderdaad de wonde plekken in de Gemeenten. Oplossing van het kampongvraagstuk, waarover al zeer veel te doen is geweest, is urgent.

Het vraagstuk der afwatering en rioleering, voor de Indische steden van zoo groot belang in verband met de bestrijding van malaria en andere ziekten, had de volle aandacht der Gemeenten. Nadat de Gemeente Soerabaja door een verkeerde wijze van aanvatten van dit vraagstuk de noodige ondervinding en teleurstelling had opgedaan, werd met een door haar in 1915 opgemaakt schematisch plan door de Regeering ingestemd en eene regeling getroffen, waarbij de primaire werken voor de afwatering door en op kosten van den Lande zouden worden uitgevoerd, terwijl de Gemeente voor het tot stand brengen van de verder noodige afwaterings- en rioleeringswerken zou zorg dragen. Sedert dien werden zoowel door het Gouvernement als door de Gemeente omvangrijke werken uitgevoerd en verdere werken voorbereid.

Aan het overstroomen van kampongs door bandjirwater uit de door de stad stroomende rivieren is reeds een einde gemaakt. Het plan der Gemeente is als de basis te beschouwen waarop alle werkzaamheden betreffende de rioleering en afwatering van Soerabaja zijn opgezet.

Voor de Gemeente Batavia werd van Gouvernementswege een afwateringsplan ontworpen en overeengekomen werd dat de Gemeente in de uitvoering tot een bepaald bedrag zou bijdragen. Ook hier zijn zeer belangrijke werken tot stand gekomen, die reeds groote verbeteringen tengevolge hadden.

In Semarang werden de spoelleidingen van Gouvernementswege voltooid en in beheer gegeven aan de Gemeente. De Gemeente liet een rioleeringsplan opmaken in aansluiting daarmede. Tot uitvoering is het nog niet gekomen.

De Gemeente Bandoeng ontwierp een schematisch plan, dat nader in details wordt uitgewerkt. De afwaterings- en rioleeringswerken in de nieuw aangelegde stadswijken worden overeenkomstig dat plan uitgevoerd.

Medan liet een plan voor ondergrondsche rioleering opmaken; omtrent de uitvoering werd nog geen beslissing genomen.

Ten tijde van de instelling der Gemeenten was het alleen de stad Soerabaja, welke van Gouvernementswege reeds van eene, aan hooge eischen voldoende, bronwaterleiding was voorzien. Deze, reeds in 1903 voltooide, waterleiding werd aan de Gemeente overgedragen. De voorbereiding door de Gemeente van de noodzakelijke uitbreidingswerken verliep langen tijd niet vlot, wat mede oorzaak was dat zich gedurende enkele jaren moeilijkheden bij de waterverstrekking voordeden. Ten slotte nam de Gemeente echter meer afdoende maatregelen. Een krachtig pompstation werd gebouwd en de uitbreidingswerken, die het vorig jaar gereed kwamen, bestaande uit eene inrichting voor zuivering van rivierwater met alles wat daarbij behoort, zijn voor het opdoen van de noodige ervaring op dat gebied niet alleen van belang voor Soerabaja, maar voor geheel Indië. Een tweede hoogreservoir met een inhoud van 15.000 M^3 zal spoedig in gebruik genomen worden.

Aan de min of meer primitieve, bij de instelling der Gemeente Batavia bestaande watervoorziening uit artesische putten werden door het toenemende waterverbruik steeds hooger eischen gesteld. Reeds spoedig benoemde de Gemeente eene Commissie om na te gaan welke maatregelen getroffen moesten worden om tot verbetering der watervoorziening te geraken. In 1913 werd een bestaand plan aangekocht en personeel benoemd voor verdere bestudeering van het vraagstuk. De strijd, die gevoerd werd over den te volgen weg, n.l. verbetering en uitbreiding der artestische waterleiding werd beslist door aanvaarding van het gemeentelijk plan der bronwatervoorziening. Gedurende de uitvoering der omvangrijke werken, waarbij het Gouvernement den noodigen finantieelen steun verleende, werd het gebrek aan water steeds nijpender, zoodat het een uitkomst was toen op het laatst van het vorige jaar de werken gereed kwamen.

De zorg van de Gemeente Semarang bestond eerst eveneens in het in goeden staat houden der bestaande artesische waterleiding. Zij bracht echter spoedig een reeds van Gouvernementswege opgemaakt plan voor eene bronwatervoorziening tot uitvoering; de werken kwamen in 1913 gereed.

De Gemeente Bandoeng bracht in 1911 eene artesische waterleiding in Oost-Bandoeng tot stand, waaraan ze in 1915 de noodige uitbreiding gaf voor de watervoorziening van West-Bandoeng. De buitengewoon snelle uitbreiding dier stad had tijdelijk eenig watergebrek tengevolge, doch daaraan werd spoedig tegemoet gekomen door aanleg eener bronwaterleiding en aansluiting daarvan aan de bestaande leidingen.

De watervoorziening der Gemeente Medan berust bij de waterleidingmaatschappij „Ajer Beresih". In 1915 deed zich watergebrek voor door onvoldoende capaciteit der leiding. Onderhandelingen omtrent overname van het bedrijf door de Gemeente hadden geen gevolg. Door aanleg eener tweede leiding werd door de maatschappij aan de bestaande behoefte tegemoet gekomen.

Het vraagstuk van de verharding der wegen heeft veel moeite en opofferingen van de Gemeenten geëischt. Behalve in Soerabaja, waar de door den Dienst der B. O. W. ingevoerde wijze van aanleg en asphalteering der wegen regelmatig werd voortgezet, waarmede goede resultaten verkregen werden, heeft het, ook door gebrek aan de noodige geldmiddelen, in de eene Gemeente korter, in de andere langer tijd geduurd eer bevredigende resultaten werden bereikt.

Het verleenen van concessie voor tramaanleg vorderde dikwijls meer tijd dan met de belangen van het verkeer in overeenstemming was te brengen. De Gemeente Semarang bereikte overeenstemming met de Semarang Joana Stoomtram Mij, inzake overgang van de stadslijnen op de Gemeente, welke zich daardoor vrijheid van handelen verschafte. Te Soerabaja kwam de aanleg van het electrische tramnet der Oost-Java Stoomtrammij. juist gereed. Dat ook de Gemeente Batavia op vlotte wijze eene afdoende oplossing voor het tramverkeer te Batavia moge bevorderen, waar, zeer ten nadeele van het algemeen belang, twee maatschappijen tramlijnen exploiteeren, de eene met stoom-, de andere met electrische tractie.

De wrijving, die aanvankelijk in enkele Gemeenten ontstond met den Dienst der Staatsspoorwegen omtrent de door dien Dienst ontworpen uitbreidingen der spoorwegwerken, wijzigde zich over het algemeen in eene goede samenwerking.

De exploitatie van een automobieldienst door de Gemeente Soerabaja en van een omnibusdienst door de Gemeente Batavia, werd opgeheven in verband met de geldelijke verliezen. De Gemeente Semarang onderhoudt een omnibusdienst voor de verbinding van de stad met de nieuwe stadswijk in het heuvelland.

Verder moge volstaan worden met nog melding te maken van de door de Gemeenten aan den reinigings- en besproeiingsdienst gegeven uitbreiding, van de oprichting van nieuwe passergebouwen, waardoor deze verkoopplaatsen aan veel hooger eischen voldoen dan vroeger het geval was, van de verbetering van de slachtplaatsen vooral in Medan, welke Gemeente een uitstekend ingericht abbattoir bouwde, dat als voorbeeld voor de andere steden in Indie kan dienen en voorts van de groote zorg besteed aan de brandweer, de straatverlichting, de begraafplaatsen en aan de verfraaiing van de stad.

Voor een enkele Gemeente worde hier, ter illustratie van den toenemenden omvang van de gemeentelijke werkzaamheid, nog een sprekend cijfer medegedeeld. Door den Dienst der Gemeentewerken van Soerabaja werd in 1907 geen *f* 140.000 verwerkt; in 1919, 1920 en 1922 was dit bedrag opgeloopen resp. tot ongeveer *f* 1.800.000 en *f* 1.650.000 en *f* 1.700.000.— en in 1921 zelfs tot bijna *f* 2.900.000.—.

Gedurende het onder de auspiciën der Sociale Technische Vereeniging op 15 tot en met 17 April 1922 te Semarang gehouden volkshuisvestingscongres kwam duidelijk aan het licht dat door de decentralisatie de belangstelling voor het vraagstuk der volkshuisvesting in wijden kring is opgewekt. De instelling van Gemeenten heeft mede aanzienlijk bijgedragen tot verruiming van het inzicht in de factoren, welke de technische vraagstukken in de Indische steden beheerschen.

Dat het bij de voorgenomen bestuurshervorming moge gelukken, aan de hand der opgedane ervaringen de organisatie van het plaatselijk bestuur in overeenstemming te brengen met de eischen, welke door de bijzondere omstandigheden hier te lande worden gesteld, waardoor bevorderd zal kunnen worden, dat de beste krachten zich aangetrokken voelen mede te werken aan de oplossing van de vraagstukken van technischen en economischen aard, die zich voordoen bij het streven om van de Indische steden te maken gezonde woonplaatsen, zoowel voor de Inlandsche als voor de Chineesche en Europeesche bevolking.

Ir. A. de M.

DE BESTUURSHERVORMING.

REEDS zeer spoedig na haar tot stand komen bleek de inwendige reorganisatie van het binnenlandsch bestuur van het jaar 1900, gevolg van de voorstellen van het lid van den Raad van Nederlandsch-Indië J. MULLEMEISTER, geen bevrediging te geven. De van vóór die hervorming dateerende klachten van de zijde der Nederlandsche ambtenaren over hunne slechte vooruitzichten bleven aanhouden. De steeds trager wordende promotiegang, waardoor men tot op rijperen leeftijd in ondergeschikte functie werkzaam was, deed den geest bij het corps verslechteren. Daarnaast deden zich steeds luider stemmen hooren voor eene verheffing van het z.g. bevoegde Inlandsch bestuurscorps, dat geoordeeld werd niet de plaats in te nemen, die het toekwam, door een h.i. gebrekkige toepassing van artikel 67 van het Regeerings-reglement. Geen wonder, dat door dit alles de Regeering, overtuigd als Zij was, dat verbetering van den bestaanden toestand dringend noodzakelijk was, steeds meer omzag naar den weg, die uit de bestaande impasse kon voeren.

Het was de verdienste van den toenmaligen adjunct-Directeur van Binnenlandsch-Bestuur S. DE GRAAFF, dat hij, nu achttien jaren geleden, in het jaar 1905, naast en los van de decentralisatie-wetgeving, een geheel doorwerkt praktisch plan tot hervorming van het Nederlandsch en Inlandsch bestuur op Java en Madoera

ontwierp, een plan dat de grondslag vormde van alle latere voorstellen, en dat zelf zeker in het jaar 1907 tot uitvoering zou zijn gekomen, ware het niet dat op het laatste moment de toenmalige Minister FOCK ten rechte bezwaar maakte tegen de wijze van toepassing van een klein onderdeel, nl. het instituut van de „adjunct=regenten" dat daarbij was gedacht als een soort Inlandsch Controleur, staande tusschen het Nederlandsch en Inlandsch bestuur. De inmiddels Directeur van Binnenlandsch Bestuur geworden heer DE GRAAFF zette zich opnieuw aan den arbeid en ontwierp daarop voorstellen tot eene hervorming van het bestuurwezen in geheel Nederlandsch=Indië waarbij aan vorenbedoeld bezwaar werd tegemoetgekomen. Deze van 1909 dateerende voorstellen leidden tot het bij Koninklijke boodschap van 14 Augustus 1911 ingediende wetsvoorstel tot het brengen van een post op de begrooting voor de benoeming van een Regeerings=commissaris, die de invoering der ontworpen reorganisatie van het bestuurswezen verder zou voorbereiden en leiden.

In de toelichting tot dit voorstel werd een kort schema van die reorganisatie gegeven. Op den voorgrond stond eene administratieve decentralisatie, waarbij Nederlandsch=Indië in enkele groote gouvernementen werd verdeeld, aan welker hoofd autoriteiten zouden geplaatst worden, Gouverneurs, met grooter bevoegdheden dan de tegenwoordige hoofden van gewestelijk bestuur, waardoor de taak van den Gouverneur=Generaal en van de Departementshoofden zou worden verlicht. Daarnaast eene finantieele decentralisatie, een vorming dier gouvernementen tot autonome ressorten, met eigen middelen en eigen bevoegdheden, aan welke zooveel mogelijk al die onderdeelen van het staatsbeheer, die daarvoor in aanmerking konden komen, zouden worden overgedragen. Ten slotte eene hervorming der bestuurscorpsen. Het Nederlandsche zou worden ingekrompen en door een nieuwe opleiding op deugdelijke grondslagen, geschikt worden gemaakt voor de hem toegedachte algemeene bestuursvoering, die ambtenaren zou eischen van breede algemeene ontwikkeling en voldoende aan hooge eischen van kennis en beschaving. Daardoor zou het Inlandsch bestuurscorps beter tot zijn recht kunnen komen en de ambtelijke positie daarvan worden verbeterd. De bekwaamsten, en ook door afkomst op den voorgrond tredenden, uit het districtsbestuur zouden door eene nadere opleiding te Weltevreden aan eene hoogere inrichting van onderwijs, beter voor hun taak geschikt worden gemaakt , en in de toekomst in aanmerking komen voor de te creëeren betrekking van adjunct=regent, die de bestaande patih zoude vervangen. Die inrichting zou in de plaats komen van de afdeeling B. van het Gymnasium WILLEM III, welker opheffing de Minister afzonderlijk zou voorstellen, aangezien zeer juist geoordeeld werd, dat de opleiding, vooral ook voor het toekomstige corps Nederlandsche bestuursambtenaren, uitsluitend in Nederland behoorde te geschieden.

De aangevraagde fondsen werden toegestaan, nadat bij de behandeling Minister DE WAAL MALEFIJT duidelijk te kennen had gegeven, dat het doel van de reorganisatie was eene bevordering van het gewestelijk zelfbestuur, een woord, dat in bovenbedoelde toelichting in het geheel niet voorkwam. In Januari 1913 werd de heer DE GRAAFF benoemd tot Regeeringscommissaris. In deze functie maakte hij een reis over Java en Sumatra, hield overal uitvoerige besprekingen over zijne plannen, en diende in 1914 een zeer uitgebreid en belangrijk rapport in.

Dit rapport ontving echter in Holland geen gunstig onthaal, omdat men het door den Minister hiervoor aangegeven doel daarin niet voldoende tot uiting gekomen vond. De bezwaren waren hoofdzakelijk, dat aan de autonome regentschappen, die ingesteld zouden worden, geen taak op het gebied van medebestuur was toebedeeld, en dat de ontworpen gouvernementsraden geen besturende, maar alleen medewerkende en regelgevende colleges zouden zijn, terwijl daarbij de uitvoering geheel in handen van den Gouverneur zou berusten.

Vooral door het verzet van Mr. VAN DEVENTER werd de post op de begrooting tot handhaving van het kantoor van den Regeeringscommissaris verworpen. Het gevolg hiervan was, dat — de bestuursschool, die intusschen te Weltevreden was opgericht, niet gerekend — van de geheele zoo zorgvuldig voorbereide reorganisatie overigens niets tot uitvoering kwam.

Vier jaren, waarin nader overleg gepleegd werd, verliepen hierna, tot Minister PLEYTE in 1918 met een voorstel kwam tot hervorming van het bestuurswezen, voorloopig alleen op Java. Hierin was een grooter plaats ingeruimd aan het zelfbestuur. Java zou worden verdeeld in drie provincies, Pasoendan, Kedjawēn en Oost=Java, het historische Bangwètan. De Vorstenlanden zouden voorloopig daarbuiten blijven. In elk Gouvernement zou een landdrost benoemd worden met beslissende stem in den provincialen raad, welke raad gedeeltelijk ambtelijk zou worden samengesteld, en overigens door verkiezing en benoeming worden aangevuld. Een college van dagelijksch bestuur zou gevormd worden door den landdrost met twee vertrouwensmannen van den provincialen raad, aan wie de titel heemraden was toegedacht. Aan de regentschapsraden zou op den duur de zorg voor de onderwerpen, die nu bij de gewestelijke raden berusten, overgaan, terwijl hun tevens medebestuur opgedragen zou kunnen worden. De regentschapsraden zouden worden samengesteld uit gekozenen door de hoogstaangeslagenen in landrente en in belasting op de bedrijfs= en andere inkomsten, elke groep afzonderlijk, voorts uit gekozenen door de ontwikkelden uit alle rassen met een bepaald minimum belasting, daarnaast uit de districtshoofden, uit vertegenwoordigers van de dorpshoofden en uit door den drost benoemden. De provincie zou administratief verdeeld worden in afdeelingen met drosten aan het hoofd, bijgestaan door onder=drosten, de tegenwoordige controleurs.

Met den tot Java en Madoera beperkten opzet, en ook in meerdere opzichten met de verdere strekking zich niet kunnende vereenigen, werd het ontwerp door den tegenwoordigen Minister DE GRAAFF teruggenomen. Deze Minister wilde het daarna eerst — hoewel hij, blijkens eene uitlating in de Tweede Kamer, daartegen zelf bezwaar had — op aandrang van de Indische Regeering in afwachting van eene algeheele hervorming met eene partieele probeeren, n.l. invoering van regentschapsraden op den grondslag der bestaande decentralisatiewetgeving van 1903. Een drietal ambtenaren, de Heeren KINDERMANN, WELTER en NIEUWENHUYS waren Java rondgestuurd om met ambtenaren en particulieren deze instelling te bespreken. Overal toonde men groote belangstelling, met het gevolg dat een definitief voorstel in den Volksraad coulante behandeling ondervond en de benoodigde fondsen op de suppletoire begrooting voor 1920 werden gebracht. Weer was het de Tweede Kamer, die een spaak in het wiel stak en den Minister noopte de post van de begrooting terug te nemen, omdat men die regentschapsraden ook daar niet wilde, los van hun verband in de provincie. Intusschen waren de nieuwe voorstellen van den Minister voor de algeheele bestuurshervorming gereed gekomen. Na eene nauwgezette behandeling en bespreking in den Volksraad in November 1920, werd het ontwerp van wet tot de voor die hervorming van het bestuurswezen noodige wijziging van het Regeerings=Reglement met een zeer uitvoerige memorie van toelichting bij Koninklijke boodschap van 5 Maart 1921 bij de Staten=Generaal ingediend. De aanneming door de beide Kamers en de onderteekening der wet daarna door H. M. de Koningin op 6 Februari 1922, bracht in het Regeerings=Reglement, naast wijziging van enkele andere, een drietal nieuwe artikelen: de artikelen 67 *a*, *b* en *c*, welke de fundamenteele beginselen bevatten, de groote lijnen, die gevolgd zullen worden bij de inrichting van de gewestelijke en plaatselijke bestuursorganen. Lijnen langs welke geleidelijk, al naarmate de omstandigheden zulks toelaten, aan de ingezetenen in steeds grooter mate medezeggenschap zal worden toegekend in het bestuur der gewesten en plaatselijke gemeenschappen, waarbij rekening kan worden gehouden met de groote verschillen in ontwikkeling der samenstellende deelen van Nederlandsch=Indië, met de heterogeniteit en de pluroformiteit der bevolking.

Met die verschillen zal al dadelijk rekening gehouden worden bij de inrichting van de weinige groote gewesten, waarin het de bedoeling is Nederlandsch=Indië te verdeelen. De verbrokkeling van dit gebied in destijds 37, door de inlijving van Ternate en Nieuw=Guinea bij Ambon thans nog 35 gewesten, werd een beletsel geoordeeld tegen overdracht van een grooter deel der algemeene bestuurstaak op de verschillende bestaande gewesten, omdat men elk daarvan niet de noodige outilleering dacht te kunnen geven.

Die groote gewesten zullen in het hervormingsplan tot drie groepen zijn te brengen n.l.: gouvernementen zonder adviseerenden raad, gouvernementen met een adviseerenden raad en provincies, in welke laatsten een besturende raad wordt gevormd. Van autonomie of medebestuur kan, zoolang er de daarvoor noodige elementen ontbreken of wel het ontwikkelingsstadium er geen hooger peil heeft bereikt, in de beide soorten gouvernementen geen sprake zijn. Hier zal moeten worden volstaan met overdracht op den Gouverneur van verschillende bevoegdheden der Centrale Regeering. In die gouvernementen, waar zulks mogelijk is, zal den Gouverneur een adviseerende raad worden toegevoegd van enkele door den Gouverneur=Generaal te benoemen leden, om den Gouverneur van raad en voorlichting te dienen. Bij algemeene verordening kunnen daarvoor de noodige regelen gegeven worden. De bestuursmacht, de uitoefening van het bestuur in zijn vollen omvang, blijft intusschen in beide soorten gouvernementen uitsluitend in handen van den Gouverneur. Hier is derhalve alleen sprake van administratieve decentralisatie. Dit neemt niet weg, dat voor gedeelten van deze Gouvernementen ook verder, zooals tot nu is geschied, op den voet van de decentralisatiewetgeving, locale raden kunnen worden ingesteld.

Geheel anders staan de provincies er voor. Deze zijn het, die het middelpunt der algemeene belangstelling vormen en waaromtrent de verwachtingen gespannen zijn. En ten rechte. Want hier staan we in het teeken der staatkundige decentralisatie. Afwenteling van de staatstaak zal èn in de provincie èn in de haar samenstellende deelen, op Java en Madoera in de eerste plaats de regentschappen, plaats hebben op bestuursorganen, op welker samenstelling aan de bevolking een steeds grooter wordende invloed zal worden gegeven. De regelende en besturende raad, aanvankelijk gedeeltelijk door verkiezingen, gedeeltelijk door benoeming aangewezen, zal in de toekomst naar mate de bevolking politiek inzicht krijgt, en de gevolgen van en hare verantwoordelijkheid voor hare keuze leert beseffen, meer en meer — en ten slotte, zij het in ver verschiet, alleen — uit verkozen leden bestaan. Al naar mate provincie en regentschap daarvoor de geschiktheid toonen, zal ook hun aandeel in de uitoefening der algemeene bestuurstaak grooter, en de omvang van het voor de organen van het Centraal Gezag gereserveerde bestuurswerk, kleiner worden. Hoewel reeds aanstonds, bij de eerste inrichting het voornemen bestaat zooveel mogelijk op provincie en regentschap af te wentelen (hetzij in autonomie dan wel in zelf= of beter medebestuur) wat niet uit zijn aard of in verband met thans tegen eene decentralisatie bestaande ernstige bezwaren, bij de Regeering voorshands zelve moet blijven, is het wel duidelijk, dat al naarmate provincie en regentschap zich ontwikkelen, later bij zich wijzigende toestanden of bij opheffing van vroegere bezwaren, ook verdere overdracht mogelijk zal zijn. Hier moge er al dadelijk de nadruk op worden

gelegd, dat, al heeft ook bij het denkbeeld van de vorming van provincies, de staatsinrichting van Nederland voor oogen gestaan, het er verre van is, dat de provincie in Indië een trouw beeld zal worden van die in het Moederland. Integendeel. Is ginds sedert het herstel der onafhankelijkheid in 1813 voortdurend het streven geweest de beteekenis der provincies te knotten in het belang van de vorming van een krachtigen eenheidsstaat, hier zal men het omgekeerde zien gebeuren. Hier zullen door het in steeds meerdere mate overbrengen naar de provincie van de uitvoering der staatstaak, de provincies worden de krachtige samenstellende deelen van den Indischen Staat.

Tegelijk met de inrichting van provincie en regentschap als zelfstandige rechtsgemeenschappen, zullen de tegenwoordige residenties met hare gewestelijke raden verdwijnen. Wel zullen nieuwe, kleine residenties onder den naam afdeelingen worden gevormd uit een of meer regentschappen, maar uitsluitend als administratieve eenheden, waarvan er op geheel Java en Madoera vermoedelijk ongeveer een 40tal gevormd worden. De bestuurders dier afdeelingen, de nieuwe residenten, zullen eene positie innemen, ongeveer gelijk aan die van de tegenwoordige residenten, en de bevoegdheden van de tegenwoordige assistent-residenten geheel, die der bestaande residenten voor het grootste deel in zich vereenigen. Eene vluggere afdoening van vele dagelijksche zaken, die in het bestaande stelsel twee instanties moeten doorloopen, zal hierdoor kunnen worden verkregen niet alleen, maar ook zal de spoediger zelfstandigheid der bestuursambtenaren niet anders dan den geest in het korps ten goede moeten komen. Een schoone taak is voor deze weggelegd, n.l. om daarbij dikwijls achter de schermen blijvend, de regentschapsraden niet alleen door de eerste moeilijke jaren heen te helpen, maar ook verder toe te zien, dat die raden hun taak met nauwgezetheid vervullen en het regentschap zooveel mogelijk tot ontwikkeling brengen.

Zullen de groote gemeenten in de provincie blijven bestaan, door de noodige wetswijzigingen moeten zij worden gebracht in het provinciaal verband. Niet meer de Centrale Regeering, doch het provinciale bestuur is in het ontworpen nieuwe staatsbestel het aangewezen lichaam, waaraan de gemeentebesturen ondergeschikt en verantwoordelijk zijn. Wat de kleine gemeenten betreft, welker innerlijke kracht, zooals de boven aangehaalde memorie van toelichting dat uitdrukt „onvoldoende is voor een vruchtbaar zelfstandig bestaan en wier afscheiding van het regentschap niettemin aan het laatste in groote mate levensvatbaarheid als zelfstandige gemeenschap ontneemt", deze zullen in het autonoom regentschap worden opgelost. Welke gemeenten dit zijn, zal bij de instelling van elke provincie afzonderlijk nauwkeurig in beschouwing moeten worden genomen.

Heeft door hare medewerking in de vorming van den provincialen en den regentschapsraad, de bevolking medezeggenschap in de wijze waarop het bestuur over provincie en regentschap zal worden gevoerd, ook oefent zij indirect invloed uit op de wijze, waarop de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken plaats heeft. De uitvoerder van de beslissingen van den provincialen raad toch is niet in de eerste plaats, op de wijze als thans bij de gewestelijke raden, de Voorzitter, de Gouverneur — maar overal, waar de benoeming daarvan naar het oordeel van den raad mogelijk is, rust deze functie op het College van gedeputeerden, waarvan wel de Gouverneur Voorzitter is, maar de leden, de gedeputeerden, worden gekozen door den provincialen raad, al dan niet uit zijn midden. Die Gedeputeerden zijn dus de vertrouwensmannen van den raad, die medewerken aan het dagelijksch bestuur der provincie. In het regentschap zal op dezelfde wijze, waar de omstandigheden zulks toelaten, een college van gecommitteerden worden gevormd, vermoedelijk alleen uit de leden van den regentschapsraad te kiezen.

Daar de provinciale en regentschapsraden gedeeltelijk door verkiezing zullen worden samengesteld, werd door de Regeering eene Kiesrechtcommissie ingesteld om haar voor te lichten omtrent de wijze, waarop de verkiezingen voor die lichamen zouden kunnen worden ingericht. Een interessant, door den druk verspreid verslag werd door die Commissie uitgebracht, waarin vele belangrijke gegevens voorkomen. Op een voornaam punt echter komt het stelsel der Commissie onaannemelijk voor, n.l. wat betreft de door haar aangenomen algeheele assimilatie van alle bevolkingsgroepen, tengevolge waarvan alle ingezetenen gezamenlijk, als een ongedeeld kiezerscorps, de vertegenwoordigers zouden kiezen. Het bestek laat niet toe hier verder op in te gaan. Slechts wordt aangeteekend, dat deze door velen, om welke reden dan ook, voorgestane zoogenaamde gelijkheid feitelijk de grootste ongelijkheid is, welke bovendien een harmonieuse ontwikkeling der zelfstandige rechtsgemeenschappen in den weg zou staan.

Zullen voor de verkiezingen van de leden van provinciale en regentschapsraden eerlang kiesordonnanties aan het oordeel van den Volksraad moeten worden onderworpen, in de eerste plaats zal het oordeel van dit College worden gevraagd voor de provinciale en regentschapsordonnanties, die de grondslagen zullen bevatten, waarop provincie en regentschap kunnen worden opgebouwd. De inrichting en de wijze van uitoefening der hun toegekende bevoegdheden zullen voornamelijk uit die ordonnanties gekend worden.

De omvang dier bevoegdheden kan daarin echter geen regeling vinden. Zal men die aanstonds voor een deel kunnen vinden in de nog in bewerking zijnde ontwerpen der ordonnanties tot instelling van de provincie West-Java en van de daarin gelegen autonome regentschappen, ook wanneer deze gemeenschappen eenmaal gevormd zijn, zullen bij nieuw afgekondigde algemeene verordeningen, de verschillende onderwer-

pen van Staatszorg regelende, steeds weer andere bevoegdheden op genoemde lichamen worden over of opgedragen. De medewerking aan de uitvoering van die algemeene verordeningen, gewoonlijk als medebestuur betiteld, is niet bij een algemeene verordening te regelen. Al naarmate de provincie daarvoor de noodige geschiktheid verkrijgt, zullen steeds meer algemeene verordeningen hare uitvoering opdragen niet aan de ambtenaren der Regeering, maar aan de provincie. Zal bij uitzondering de provinciale raad zelf die medewerking verleenen, n.l. alleen in die gevallen waar dit uitdrukkelijk wordt opgedragen,—het orgaan, dat als regel tot taak heeft voor die uitvoering zorg te dragen is het bovengenoemd College van gedeputeerden.

Wanneer al de bovengenoemde ordonnanties na openbare behandeling in den Volksraad, door de Regeering zullen zijn vastgesteld, is het oogenblik gekomen, dat tot daadwerkelijke inrichting van de provincie West-Java en de daarin gelegen autonome regentschappen kan worden overgegaan, waarvan de eerste stap moet zijn de verkiezing, en daarna de benoeming van de leden der vertegenwoordigende lichamen. Rekent men hiervoor een termijn van minstens acht tot negen maanden, dan volgt hieruit, dat eerst een jaar na die vaststelling provincie en regentschappen in het nieuwe stelsel zullen kunnen functioneeren.

Van dat moment af zal een fair chance zijn gegeven, zij het in den aanvang waarschijnlijk nog niet zonder pokken en mazelen, voor eene gezonde ontwikkeling van het staatkundig leven der bevolking van grooter Nederland.

Mr. S. C.

DE ONTVOOGDING VAN HET INLANDSCH BESTUUR.

BIJ gebrek aan een juister woord wordt met den term „ontvoogding" van het Inlandsch bestuur betiteld de reeks van maatregelen, die thans door de Regeering worden genomen om het Inlandsch bestuur op Java en Madoera, voor zooverre het dit door zijn aard niet reeds had, ook verder een meer rechtstreeksch aandeel te geven in de geheele bestuursvoering. Waar onze wijze van bestuursvoering — waarvan het leidende beginsel, neergelegd in artikel 67 van het Regeeringsreglement, steeds is geweest de Inlandsche bevolking, zooveel de omstandigheden dat toelaten, onder de onmiddellijke leiding van hare eigene hoofden te laten, onder hooger toezicht van het z.g. Europeesche, tenrechte Nederlandsche, bestuurscorps — veelal genoemd wordt eene bevoogding van het Inlandsch bestuur, daar behoeft het wel niet te bevreemden, dat maatregelen, die ten doel hebben dat toezicht minder intensief te maken en meer zelfstandigheid te geven aan de Inlandsche bestuursambtenaren, werden samengevat onder den verzamelnaam „ontvoogding". Intusschen wordt door al die maatregelen, het is misschien niet onnoodig dit uitdrukkelijk op den voorgrond te stellen, op vorengenoemd zoo heilzaam gebleken beginsel, dezen grondzuil van ons bestuur over Nederlandsch-Indië, in geen enkel opzicht inbreuk gemaakt. Dat hooger toezicht — wil men: die bevoogding — zal moeten blijven bestaan, zoolang Nederland hier eene roeping te vervullen heeft, n.l. om deze landen en volken op te voeden tot hooger sociaal en economisch peil, onmisbaar voor meerdere politieke zelfstandigheid.

Het spreekt intusschen vanzelf, dat dat hoogere toezicht meer of minder intensief moet zijn, al naarmate het Inlandsch bestuurscorps op een lager of hooger intellectueel en moreel standpunt is geplaatst. En nu was zeker vooral vroeger de ontwikkeling van het gros der Inlandsche ambtenaren niet van dien aard, dat kon worden volstaan met het uitoefenen van een algemeen toezicht door de Nederlandsche ambtenaren, maar zagen deze zich als regel verplicht een groot deel der bestuursvoering in eigen handen te nemen. Die bestuursvoering, in den loop der jaren steeds uitgebreider en ingewikkelder geworden, ging boven het vermogen van de onopgeleide Inlandsche bestuursambtenaren, waarvan het gros geen ander onderwijs genoten had dan de Inlandsche lagere school. Men vond geen plaats bij het Inlandsch bestuur alleen door kennis en kunde, maar hoofdzakelijk door geduld. Jaren lang, soms tien of meer jaren lang, was men magang bij een Nederlandsch of Inlandsch bestuursambtenaar, hielp op zijn kantoor, dikwijls ook in zijn huishouden, in het laatste geval tegen eenige vergoeding, en wachtte dan tot men door den invloed van zijn chef, of anders tot men boven aan de lijst was gekomen, eindelijk door benoeming tot schrijver den eersten voet in den stijgbeugel kon zetten. Uitblinken of protectie moest den betrokkene verder helpen om de hoogere rangen te bereiken. Het was de tijd, dat de Inlandsche aristocratie geene andere functie dan die bij het bestuur voor haar zonen wenschte. Het was ook de tijd van de meest innige en hartelijke samenwerking tusschen de Nederlandsche bestuursambtenaren en hunne Inlandsche jongere broederen — de gouden tijd, waarin men sprak van het Nederlandsch bestuurscorps als van het keurcorps. Idealen en ook familietraditie brachten velen tot de keuze van den bestuursloopbaan. Men vocht om plaatsing. In de tachtiger jaren kampte men soms met 80 candidaten om 4 plaatsen. Voorbeelden te over van jonge energieke mannen, die 3, ja 4 jaren achtereen in het grootambtenaarsexamen slaagden, aleer zij voor plaatsing aan de beurt kwamen—mannen die later een sieraad vormden in het Indisch ambtenarencorps. Het ontstaan van nieuwe functies met ruimer bezoldiging

hield hen niet af van het ambt hunner keuze. In hun roeping vonden zij voldoening.

Het was nog niet de tijd van de auto, mede oorzaak dat de menschen nu veel minder tijd voor hun werk hebben dan vroeger.
Vroeger leefde men geheel met de desabevolking mede. Te paard bewoog men zich langzaam door zijn gebied, overnachtte in pasanggrahans, waar men zijne avonden in gezelligen kout doorbracht met Inlandsche ambtenaren en hoofden. Door dat innig contact leerden de Inlandsche ambtenaren meer en meer beseffen, wat hen ontbrak, werden zij meer en meer toegankelijk voor den aandrang, hunne zonen eene betere ontwikkeling te geven. Edoch, de gelegenheid daartoe was wel schaarsch. Eerst in 1879 en 1880 kwam voor die zonen de eerste gelegenheid, om aansluitende aan de lagere Inlandsche school een weinig verder gaand onderwijs te ontvangen, door de opening te Bandoeng, Magelang en Probolinggo van scholen voor zonen van Inlandsche hoofden en andere aanzienlijken, de z.g. hoofdenscholen, elk plaats biedend voor een 60 tal interne leerlingen. Het onderwijs dat men gaf, was een soort meer uitgebreid lager onderwijs, ongeveer dezelfde vakken omvattende als welke gedoceerd werden aan de kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers. Geen bijzondere aandacht werd er gevestigd op het bijbrengen van de noodige bestuurskennis. Daar intusschen de meeste leerlingen na afloop der school een plaatsing zochten bij den Inlandschen bestuursdienst, werden het niettemin feitelijk inrichtingen of scholen tot opleiding van Inlandsche ambtenaren. Dezen naam kregen zij in 1900, toen zij door de noodige uitbreiding van het leerplan tevens voor die opleiding in het bijzonder werden aangewezen. In 1910 werd, nadat reeds te voren het aantal leerlingen op elke school was verhoogd tot honderdveertig, het aantal dezer opleidingsscholen verdubbeld, kwamen er dus 3 bij, nl. te Serang, Madioen en Blitar. Nog werd door oprichting in 1914 van de Bestuurschool te Weltevreden een gelegenheid opengesteld voor hoogere vorming van de Inlandsche bestuursambtenaren. Sinds genoemd jaar wordt geregeld een 12 tal Inlandsche ambtenaren van den rang van onderdistrictshoofd met van 6 tot 10 dienstjaren ieder jaar toegelaten tot den tweejarigen cursus, om zich voor hunne taak, inzonderheid in de hoogere rangen, verder te bekwamen.

Bestaat er nu alle gelegenheid om geleidelijk aan het corps Inlandsche bestuursambtenaren te voorzien van voldoende opgeleide krachten om vooral de hoogere rangen te bezetten, het spreekt wel van zelf, dat niet gewacht kon worden met het verzetten der bakens, tot men in alle rangen over geheel geschikte Inlandsche bestuurskrachten kan beschikken. Was men daarvan reeds langeren tijd in mindere of meerdere mate van verschillende zijden overtuigd, en lag ook reeds aan de eerste plannen tot reorganisatie van het bestuur van den Heer De Graaff van het jaar 1905, het denkbeeld eener inkrimping der rechtstreeksche bemoeienis van de Nederlandsche bestuursambtenaren tot het hoogst noodige ten grondslag, het was de Heer Idenburg, die als Gouverneur-Generaal in 1912 inziende, dat op die bestuurshervorming niet langer kon worden gewacht, de eerste practische stap deed op het terrein van de bestuursoverdracht op de Inlandsche ambtenaren, in het bijzonder van Controleur op Wedono. Verwacht werd, dat door zulk een overdracht de Inlandsche ambtenaren beter tot hun recht zouden komen en meer zelfstandigheid leeren, terwijl de Nederlandsche meer tijd zouden kunnen wijden aan zaken, die nu, als gevolg van overlading met werk, niet behoorlijk konden worden afgedaan, terwijl door een en ander tevens de weg voor de aanhangige bestuurshervorming zou worden geëffend.

Voor die overdracht kwamen al dadelijk in aanmerking het houden van dorpshoofdverkiezingen, het onderzoeken van desaklachten, het toezicht op geldelijke administratiën en de werkzaamheden voor den aanslag in enkele belastingen. Den residenten werd intusschen geheel de vrije hand gelaten, in hoeverre en in welk tempo in hun gewest in verband met plaatselijke omstandigheden die overdracht zou plaats hebben. De gunstige indruk, dien de rapporten der residenten over de resultaten van de overdracht van werkzaamheden geven, was aanleiding, dat in 1915 de Regeering nog eens uitdrukkelijk bij de Hoofden van gewestelijk bestuur er op aandrong niet te blijven stilstaan, maar op de Inlandsche ambtenaren al die werkzaamheden over te dragen, waar tegen geen bepaalde bezwaren bestonden.

Hoe goed intusschen ook de bedoeling was van dit overdragen van verschillende werkzaamheden van de controleurs op de districtshoofden, op den duur werd ingezien, dat men er op deze wijze niet kwam. Over het algemeen toch werd niet verder gegaan met die overdracht, dan tot wat daarvoor door de Regeering in aanmerking werd gebracht. Van een losser maken van den leiband van het Nederlandsch bestuur was daarbij weinig of geen sprake. Een voortgang op den ingeslagen weg zou hierin ook weinig verandering kunnen brengen, omdat de beide corpsen feitelijk een gemeenschappelijk terrein van werkzaamheden hadden, terwijl de verantwoordelijkheid voor de geheele bestuursvoering in de eerste plaats op de Nederlandsche ambtenaren drukte. Het kan niet anders of dit moest in hooge mate beletten den leiband van het Nederlandsch bestuur losser te maken, wat wederom het noodlottig gevolg had, dat ook de Inlandsche ambtenaren weinig gelegenheid kregen te toonen, dat zij dien band in meerdere of mindere mate konden ontberen.

Een duidelijk inzicht, dat men uit dezen vicieuzen cirkel alleen kon geraken, door een juister toepassing van het bovenaangehaalde artikel 67 van het Regeeringsreglement, deed de reeks van maatregelen geboren worden, die werden samengevat onder den naam ontvoogding van het Inlandsch bestuur. Uitgangspunt van die ontvoogding

was overdracht van verantwoordelijkheid in de eerste plaats op den Regent, aan wien de rechtstreeksche dage=lijksche leiding over de Inlandsche ambtenaren gelaten zou worden. Gebroken werd daarbij met het systeem, dat de Controleur de dagelijksche bestuurder was met hulp van de Inlandsche ambtenaren. Die Controleur werd ge=heel uitgeschakeld. Voortaan zouden de Inlandsche ambtenaren het bestuurswerk verrichten uitsluitend on=der de bevelen van den Regent. De Controleur zou geen eigen kantoor meer hebben, maar tewerk worden ge=steld op het bureau van den Assistent=Resident, die als hoofd der afdeeling de algemeene leiding en het toezicht in handen zou houden. Het geheele archief van den Con=troleur zou worden overgebracht naar het kantoor van den Regent. Waar noodig zou de Controleur, als helper van den Assistent=Resident, raad en voorlichting aan de Inlandsche ambtenaren kunnen verschaffen, maar zich overigens zorgvuldig geheel onthouden van het ge=ven van bevelen of van het zelf verrichten van eenige tot het terrein dier ambtenaren behoorende werkzaamheden.

Welke zijn nu de in het bijzonder aan de Inlandsche bestuursambtenaren in het stelsel der ontvoogding op=gedragen werkzaamheden? De bestuurswerkzaamheden kan men verdeelen in een tweetal groepen nl. in die, be=treffende de uitoefening van wettelijke bevoegdheden, en die, welke daarbuiten vallen.

Deze laatsten bestaan in het leidend en leerend optre=den tegenover de bevolking, het doen van voorstellen, het indienen van gegevens en adviezen alsmede de aan=rakingen met de verschillende diensten en bedrijven. In het nieuwe stelsel wordt van deze werkzaamheden langs lijnen van geleidelijkheid het zwaartepunt verplaatst van het assistent=residentiekantoor naar de kaboepaten. Daarvoor is uit den aard der zaak geene enkele voorzie=ning noodig, maar is het een kwestie van beleid. Zooveel mogelijk laat hierbij de Assistent=Resident den Regent meer en meer de vrije hand, en heeft hij te zorgen, dat ambtenaren van verschillende diensten en ook zooveel mogelijk particulieren zich rechtstreeks leeren wenden tot den Regent. Overdracht van wettelijk bevoegdheden kon niet geschieden zonder wijziging der betrekkelijke voorschriften. De weg, die hier ingeslagen werd, was het vaststellen van eene ordonnantie, waarbij het mogelijk werd gemaakt, dat in door den Gouverneur=Generaal aan te wijzen regentschappen bevoegdheden en bemoei=ingen, welke bij ordonnantie of krachtens ordonnantie door den Gouverneur=Generaal zijn opgedragen aan Nederlandsche of hoogere Inlandsche ambtenaren, voortaan worden uitgeoefend door Inlandsche ambte=naren, daartoe door het Hoofd van gewestelijk bestuur aangewezen. Werd daartoe eerst gelegenheid gegeven bij een ordonnantie in Staatsblad 1918 No. 674, de maatregel werd vereenvoudigd door de uitvaardiging van het z.g. Inlandsch Ontvoogdingsbesluit in Staatsblad 1921 No. 310, aangevuld bij Staatsblad No. 779 van dat jaar en Staatsblad 1922 No. 438. Daarin worden nu in totaal een 13 tal onderwerpen genoemd, waarvan de uitvoe=ring geheel kan worden overgedragen op den Regent of onder diens toezicht op de hem ondergeschikte Inland=sche ambtenaren.

In Tjiandjoer werd de eerste proef met het boven=ontvouwde systeem der ontvoogding genomen, welke spoedig daarna achtereenvolgens in nog 18 andere re=gentschappen werd toegepast, terwijl eene geleidelijke verdere doorvoering daarvan in de bedoeling ligt. Voor de ontwikkeling van deze landen is deze ontvoogding van overwegend belang, vooral ook in verband met het na=der komen van de invoering der thans in voorbereiding zijnde bestuurshervorming en de daarmede samengaan=de toekenning van medezeggenschap aan de Inland=sche bevolking. Want tusschen de in wezen verschil=lende ontvoogding van het Inlandsch bestuur en eman=cipatie der Inlandsche bevolking bestaat niettemin in zooverre nauwe samenhang, dat de laatste zeer bezwaar=lijk tot ontwikkeling kan komen, indien niet beschikt wordt over een Inlandsch bestuur, dat tot zelfstandig optreden in staat is. Door die ontvoogding nu worden de Inlandsche bestuursambtenaren opgeleid voor de taak, die hen in het nieuwe stelsel wacht. Zij zijn het in de eerste plaats voor wier rekening daarbij komt het leiding ge=ven aan, en het uitvoeren van de beschikkingen van de regentschapsraden. Van hun initiatief vooral zal het welslagen van deze rechtsgemeenschappen voor een be=langrijk deel afhangen. Zooals blijkt uit het koloniaal verslag van 1922 waarin een uitvoerig verslag over de ontvoogding voorkomt, waarvan hier een dankbaar ge=bruik werd gemaakt, luiden de rapporten, die tot nu over de werking dier ontvoogding werden ontvangen, over het algemeen gunstig. De bedoeling, die bij de ontvoogding voorzat, kwam tot haar recht. Zij het ook lang niet steeds even volmaakt, toch verrichtte het Inlandsch bestuur de hem overgedragen werkzaamheden over het algemeen met toewijding. Het zelf moeten oplossen van de moeilijk=heden, die zich op hun weg voordoen, het meer naar eigen inzicht weten te handelen, en het zonder verslap=ping leeren vasthouden aan het volbrengen van hun plicht, het kan niet anders of dit alles moet de zelfbewustheid en het zelfvertrouwen der Inlandsche ambtenaren schra=gen, hun verantwoordelijkheidsgevoel, hun energie en hun initiatief verhoogen en krachtdadig ontwikkelen.

Kan, en hiervan is niemand meer overtuigd dan de Inlandsche ambtenaar zelf, de leiding en leering, het hooger toezicht van het Nederlandsch bestuur bij het stelsel der ontvoogding in geenen deele worden gemist, wel was mogelijk doordat de zelf=werkzaamheid daarbij belangrijk verminderde, het Nederlandsch bestuur, vooral het aantal controleurs, belangrijk in te krimpen tengevolge waarvan het te kort aan controleurs voor Java practisch is verdwenen. Ging tot nu de invoering van het stelsel der ontvoogding met niet onbelangrijke uitgaven gepaard door vermeerdering van het aantal Inlandsche ambtenaren in de ontvoogde regentschappen

en door versterking der verschillende bestuurskantoren aldaar, zoodanig dat de ontvoogding in de 19 vorenbedoelde regentschappen een jaarlijksche meerdere uitgave van ruim *f* 200.000.— noodzakelijk maakte, de thans geboden zuinigheid heeft de Regeering in het afgeloopen jaar doen besluiten de ontvoogding voorloopig alleen verder in die regentschappen in te voeren, waar dit zal kunnen geschieden zonder dat daaraan meerdere uitgaven verbonden zijn. Met eenigen goeden wil zal dit blijken in verschillende regentschappen mogelijk te zijn. Van de 19 tot nu ontvoogde regentschappen, was het alleen Batang, waarin de ontvoogding geene meerdere uitgaven met zich bracht, integendeel eene niet onbelangrijke bezuiniging veroorzaakte. Meer en meer blijkt intusschen, dat ook in andere ontvoogde regentschappen verschillende bezuinigingen op het bestuurspersoneel kunnen ingevoerd worden, tengevolge waarvan de door de invoering der ontvoogding veroorzaakte hoogere kosten geleidelijk terugloopen.

Mr. S. C.

DE POLITIEKE ONTWIKKELING.

IN zijn „Hersenen en Cultuur" onderzoekt prof. Dr. L. BOLK den ontwikkelingsgang der levensuitingen speciaal in het dierenrijk. Met verrassende resultaten.

Volgens schrijvers van naam zouden de evolutieve veranderingen, die in den loop der tijden de organische vormen vertoonen, begrijpelijk, althans duidelijk te maken zijn door de inwerking van factoren van buiten. Teeltkeus, dan wel aanpassing der organismen met de noodzakelijk daarmede verbonden vererving der verworven eigenschappen zijn van deskundige zijde als grondslag der hervormingen naar voren gebracht. Daartegenover stelt Prof. BOLK feiten, welke z.i. een andere conclusie noodzakelijk maken. *Het vormveranderende moment is in de eerste plaats in het zich ontwikkelend individu zelve gelegd.* Elke nieuwe vorm is tot zekere hoogte een vormnoodwendigheid, ontstaan door de actie van een, de evolutie reguleerenden en beheerschenden, in het organisme zelve wonenden factor. Het organische rijk in zijn geheel heeft zich ontwikkeld, zooals een enkel organisme groeit, op grond van de leidende krachten, die in de kiemcel besloten zijn.

Het is deze conclusie, waaraan een bestudeering van het politieke leven in Indië telkens weer herinnert.

Niet het politieke leven der Westerlingen. Hun stam had zich in het oude land, met name bij de doorwerking van het parlementaire stelsel, reeds tot een van politiseerende wezens ontwikkeld. Hun staatkundige vermogens brachten zij hierheen mede; zij behoefden slechts te wachten op gunstige omstandigheden. De goede tijd brak aan met de differentieering van het openbare leven, nadat de Overheid den plantersstok uit handen had gelegd en na den intocht van afzonderlijke ambtenaarskorpsen voor rechtspraak, openbare werken, onderwijs, gezondheidszorg .... Behoefte ontstond aan bezinning omtrent den koers van het schip van staat; de wensch uitte zich om actief deel te nemen aan de navigatie. En toen na 1903 de instelling van politieke meeregeerende colleges een krachtig: „vrijwilligers voor" deed weerklinken, mocht de wijze, waarop die roep beantwoord werd, tevredenheid wekken.

Ook ter verklaring van het politieke leven van het andere volksdeel van uitheemschen oorsprong, met name dat der Chineezen, bestaat aan de theorie van prof. BOLK geen behoefte. Voor zoover onze Chineesche en Arabische medeburgers aan politiek doen, is deze georiënteerd op hun moederland en zijn het de lotgevallen der partijen en groepen daar, die hier hun weerslag geven.

Maar vanwaar kwam de politieke zin der Inheemsche bevolking?

Velen, en onder hen gezaghebbenden, hebben een antwoord gereed. Echter niet hetzelfde. Er zijn er, die de kreten „uitbuiting" en „onderdrukking" uitstooten, anderen verwijzen naar den suggestieven invloed van het door den nabuur gegeven voorbeeld, terwijl sommigen met beminnelijken glimlach een verklaring zoeken in de inwerking der Westersche beschaving.

Ook hier dus een beroep op louter van buitenaf werkende factoren, die reactie bij de Inheemsche bevolking zouden hebben verwekt. Laten deze zich zeker niet met een handgebaar ter zijde stellen, zij schieten ter verklaring te kort, zoo men de „Inlandsche beweging" niet ziet als beperkt tot Indië, maar als onderdeel van het „Ontwaken van Azië". De slaper rijst op uit de rust van eeuwen, niet door het afloopen van een wekker, door anderen opgewonden en aan zijn oor gehouden, maar ...... omdat „de volheid des tijds" gekomen is. De factoren van buiten zijn eerst van beteekenis voor de wijze, waarop hij zich gedraagt.

Het is van belang op dit punt tot een overtuiging te komen, omdat het inzicht in de oorzaken van een beweging beslissend is bij de bepaling van de tegenover haar gewenschte houding.

In Westersche kringen kwam de Indische politiek in Indië ter wereld. Zij kon zich aanvankelijk alleen uiten in geschrift, want de Indische constitutie verbood vereenigingen en vergaderingen van staatkundigen aard. Maar wat nood! Mr. P. BROOSHOOFT werd desondanks als hoofdredacteur van de „Locomotief" een der vaders van de ethische koers, die gedurende de eerste vijftien jaren dezer eeuw richtsnoer was voor het koloniaal beleid en, naar het woord van evengenoemden auteur, haar

basis vond in „het rechtsbewustzijn, dat wij den, tegen zijn wil van ons afhankelijk geworden Javaan het beste moeten geven wat wij voor hem hebben, de edelmoedige drang van den sterkere om den zwakkere rechtvaardig te behandelen".

De invoering van gemeenteraden na 1903 bracht al spoedig verkiezingen voor de aanwijzing van Europeesche leden voor deze colleges, met de noodzakelijkheid het slot gedeeltelijk van den mond te nemen en een beperkt vereenigings= en vergaderrecht te erkennen. Gemeentelijke kiesvereenigingen ontstonden, met programma's voor Indisch gemeentebestuur. Een Vereeniging voor Locale Belangen kwam tot stand, op welker congressen onderwerpen van steeds algemeener staatkundig belang werden besproken.

Totdat tenslotte met den val van ook het laatste deel der barrière, die het vereenigingsleven en zijn uitingen inperkte, — 1915 in de wet, 1918 in hare uitvoering — algemeene politieke organisaties naar hartelust konden opbloeien. Zij zoeken in hoofdzaak vierderlei richting, de godsdienstige voorgestaan door de C(hristelijk) E(thische) P(artij) en de I(ndische) K(atholieke) P(artij) met moederlandsch gekleurde idealen, de associatieve (of assimilatieve?) van den N(ederlandsch)=I(ndischen) V(rijzinnigen) B(ond), die van den *geleidelijken* vooruitgang van den P(olitiek) E(conomischen) B(ond) en de sociaal=democratische van de I. S. D. P.

Naast deze meer algemeene stroomingen laat zich een beweging opmerken van de hiergeborenen van Westersche origine. Een harer uitingen is de van 1898 dateerende *Indische Bond*. Zij werd opgericht door gindsen hiergeboren Europeanen, doch met het doel om in de allereerste plaats de minst bevoorrechten van het Europeesche ras in Indië te dienen door hulpverschaffing in den zin van bevordering hunner sociale kracht. Droeg de Bond dus een filantropischen karakter, kon van iets anders bij de destijds bestaande wetgeving kwalijk sprake zijn, een staatkundige tendens kan toch niet ontzegd worden aan een dergelijke vereeniging ter behartiging der belangen van de Europeanen in Nederlandsch=Indië.

Scherper accentueerde zich de politiek in de van 1907 dateerende vereeniging „Insulinde". Niet over *de* Europeanen, maar over de *in Indië geboren* Europeanen en de zoogenaamde *blijvers* onder de Europeanen gingen hare zorgen. Onder den invloed van den heer E. F. E. DOUWES DEKKER ontwikkelde de vereeniging zich meer en meer in een van den band met Nederland afkeerige richting om eindelijk geheel op te gaan in de N(ationaal) I(ndische) P(artij) (Sarikat Hindia). Formeel bestaat „Insulinde" nog, daar noch op de statutenwijziging van 1913, die haar in de I.P., noch op die van 1920, die haar in de N. I. P. zou omzetten, goedkeuring door de Regeering werd verleend. 1)

Intusschen mag deze vereeniging niet meer tot de Indo=Europeesche gerekend worden, waar dit volksdeel zich sedert 1919 welhaast in zijn geheel georganiseerd heeft in het loyale Indo=Europeesch Verbond, dat zich ten doel stelt de bevordering van de sociale, moreele, intellectueele en economische ontwikkeling der Indo=Europeanen in Nederlandsch=Indië. Staande buiten de politiek, dwingt dit doel het verbond niettemin het politiek terrein af en toe te betreden.

Het begin van zuiver Inheemsche staatkundige organisatie valt eerst in de laatste jaren. De samenwerking van het Javaansche intellect in Boedi Oetomo, op initiatief van MAS WAIDIN SOEDIRA=HOESADA, dateert van 1908. Het wilde den vooruitgang, zoowel in materieelen als in geestelijken zin, van de bevolking van Java en Madoera in de eerste plaats, en zocht dit vooral te bereiken door bevordering van het onderwijs. Eerst bij de nadering van de verkiezingen voor den eersten Volksraad in 1917 sprak de vereeniging zich voor deelneming aan den politieken strijd uit en stelde zij een programma vast.

In 1912 volgde — na eenig voorspel — de oprichting van de Sarikat=Islam door OEMAR SAID RADEN TJOKRO=AMINATA, ter bevordering van de geestelijke ontwikkeling en van de materieele belangen van den Inlander, tot tegengang van bestaande verkeerde begrippen omtrent den Mohammedaanschen godsdienst en bevordering van het godsdienstig leven onder de Inlanders, overeenkomstig de wetten en gebruiken van genoemden godsdienst. Een uitgesproken politiek karakter nam de partij aan op het in 1916 gehouden Eerste Nationaal Congres.

Als derde trad in 1920 de P(artij) K(ommunist) I(ndia) op. Zij ontstond uit een splitsing van de Indisch sociaal=democratische vereeniging in de I(ndische) S(ociaal) D(emocratische) P(artij), een afdeeling van de Nederlandsche S. D. A. P., en de meer radicale elementen.

Voor een blik in de onderlinge partijverhoudingen loont het nauwelijks de moeite de programma's dezer partijen na te gaan; ook in Indië is papier geduldig. De overeenkomst, welke zij vertoonen, is dat zij alle uitingen zijn van het ontwakend zelfbewustzijn in de betrokken bevolkingskringen. De wijze, waarop dit bewustzijn zich uit en naar buiten steun zoekt, wordt bepaald door den aard van die kringen. Onder voorbehoud van plaatselijke afwijkingen kan men deze kringen in ruwen omtrek als volgt onderscheiden.

Boedi Oetomo omvat de Javaansche intellectueelen, nagenoeg alle als hooger of lager prijaji in gouvernements= of vorstenlandschen dienst. Tot hen behooren bestuurs=ambtenaren, rechtskundigen, Indische artsen, water=staatsambtenaren en =beambten, klerken bij de talrijke gouvernementsdiensten, die alle door hun afkomst, opleiding en maatschappelijke positie deel hebben aan de Javaansche cultuur. Zij zijn aan te duiden als Javaansche nationalisten, als zoodanig welhaast uitsluitend politiek georienteerd, met groote belangstelling voor alles, wat Indië's ontwikkeling van kolonie tot zelfbesturend staats=

1) De N. I. P. is sedert Mei 1923 ontbonden.

deel raakt. Het nationalisme stelt de vereeniging in principe sympathiek tegenover andere Inheemsche bewegingen, naar welke zij geleidelijk overhelt.

Een overeenkomstig karakter vertoonen vereenigingen als Pasoendan, de Sarikat Minahassa, de Sarikat Ambon, e.d.g. waarbij intusschen rekening is te houden met de groote verschillen, die tusschen de toestanden op Java en die der Buitengewesten bestaan.

Hebben zij, op welke wijze dan ook, den bewusten samenhang met een bepaalde cultuur verloren, dan had de N. I. P. voor deze intellectueelen attractie.

De P. K. I. wortelt in geheel andere kringen. Zij vindt hare aanhangers grootendeels onder het Inheemsch personeel van Westersche bedrijven, als b.v. de spoorwegen, machinefabrieken e.d.g. Mag men deze bevolkingsgroep nog niet aanduiden met den term van „industrieproletariaat", het is toch duidelijk, dat hier de sociaal revolutionnaire theorieën van het Westen een niet onvruchtbaren bodem vonden. De partij is in de eerste plaats economisch georienteerd.

De S. I. vindt hare leden onder de Inlandsche landbouwers, handelaars, chauffeurs, sado-koetsiers, warong-houders, pandhuisbeambten, lager personeel van erfpachtsondernemingen e.d.g. Zij zoeken naar steun in locale grieven. Van een bewust deelhebben aan een bepaalde cultuur kan bij hen niet gesproken worden; wat zij als gemeenschappelijk voelen is de godsdienst, de Islam, zooals zij die terugvinden ook in hunne uiterlijke levensgewoonten. De godsdienst staat daarom bij de partij noodzakelijkerwijze voorop; politieke en economische idealen leven in de hoofden der leiders.

Den samenhang tusschen dit politieke leven en den Volksraad te schetsen en de inwerking van den laatste op het eerste, is aan een andere pen toevertrouwd.

Vraagt men naar de resultaten, die de Inlandsche beweging tot nog toe heeft opgeleverd, dan kan het antwoord niet optimistisch zijn.

Zeker, iedere volksbeweging van eenige beteekenis mist haar invloed niet op het Regeeringsbeleid en zoo heeft ook de Inlandsche beweging zeker stimuleerend gewerkt op veel, dat bepaaldelijk in het belang der Inheemsche bevolking tot stand kwam. Ook de wijzigingen, welke Indië's staatsinrichting in de laatste jaren onderging, vinden, althans ten deele, daarin hare verklaring. En anderzijds bleven de uitingen van meerdere zelfbewustheid, die door die beweging spraken, bij andere bevolkingsgroepen niet onopgemerkt en oefenden zij op de wijze van onderlingen omgang een ten deele gunstigen invloed.

Maar daarnaast zou men zoo gaarne op tastbare resultaten willen wijzen. Zij zijn er nauwelijks of niet. Te verwonderen is dit niet: de beweging is nog zoo jong, dat zij feitelijk met zich zelf alleen de handen al vol had en heeft.

Van meer belang is of dit zoo zal blijven en wat de Overheid ten deze te doen staat. Inzicht in den aard der Inlandsche beweging is beslissend voor het antwoord op deze vragen.

Is zij een reactie op prikkels van buiten, dan kan wellicht met een afstomping van die prikkels, met een afdemping van de reactieverschijnselen worden volstaan; zij verloopt dan vanzelf. Maar is de beweging een spontane uiting van levensontwikkeling, dan is zij: *levende volkskracht*. Hoe onaangenaam hare begeleidingsverschijnselen mogen zijn, welke krasse bestrijdingsmaatregelen deze laatste soms mogen eischen, de beweging zelve, de volkskracht verdraagt geen bestrijding, maar eischt nuttig gebruik. Zij is als de electrische vonk, die men — zeer zeker! — van zijn dak weert, maar tevens niet verzuimt te geleiden naar de plaats waar zij haar nuttig aandeel neemt in verkeer en productie.

Is die overtuiging reeds voldoende gemeengoed?

Zeker ontbrak zij niet bij een DAENDELS, die brekende met het cotingentenstelsel der Compagnie, den regenten een nuttige plaats in de nieuwe orde van zaken aanwees als politiehoofden, waaruit zich hun huidige positie ontwikkelde.

In een krachtig pleidooi voor den organischen staat gaf BAUD bij de totstandkoming van het Regeeringsreglement uiting aan overeenkomstig inzicht.

Het leefde ook bij die Nederlandsche staatslieden, die de ethische koloniale politiek — naar een woord van Minister IDENBURG — allengs met een nieuw inzicht verrijkten: dat n.l. het beheer over Indië moet plaats vinden niet alleen ten bate van Indië's bevolking, maar ook *met hare medewerking*.

En onomwonden spraken op de jongste conferenties van den Landvoogd de bestuurshoofden der buitengewesten het uit, dat maatschappelijke vooruitgang slechts bereikbaar is langs den weg van herstel, prikkeling, uitbouw en leiding van de *zelfwerkzaamheid* der Inheemsche rechtsgemeenschappen.

Die overtuiging moge ook de handen sterken van hen die thans tot taak hebben het oude feodale regentschapsbestuur op Java en Madoera open te breken voor volksinvloed. In het autonome regentschap met zijn meeregeerenden regentschapsraad ligt op Java en Madoera voorshands de toekomst der „Inlandsche beweging".

Op den weg naar dit doel zijn de hinderpalen talrijk en krachtig. Slechts de overtuigde kan ze ter zijde werpen. Is er weinig geld beschikbaar, men dwinge het nieuwe regentschap tot zuinigheid; is er gebrek aan personeel, men leere het woekeren met wat er is; zijn er vele en groote fouten te wachten, men vermenigvuldige de controle en de middelen tot redres. Maar één richtsnoer sta steeds voor oogen: *voor den bandjir een vangbedding—of hij verwoest stad en land!*

Mr. J. J. S.

HET INLANDSCH VEREENIGINGSLEVEN

HOEWEL dankbaar in de gelegenheid te zijn gesteld omtrent een onderwerp van belang in het Jubileumboek van mijn opinie te doen blijken, is de korte voorbereiding oorzaak, dat de volgende gegevens niet geheel volledig zullen zijn.

Het vereenigingswezen, dat ik hier zal behandelen is het Inlandsche in Ned.-Indië, voornamelijk op Java, waarvan men gerust kan zeggen, dat het voor de Inlanders iets nieuws is, daar het pas bij het begin van de regeering der Koningin is ontstaan.

Voor dien tijd waren er overal wel eenige kleine vereenigingen, zooals handelsvereenigingen, begrafenisvereenigingen, vereenigingen voor vermaak enz., maar gewoonlijk werden al die vereenigingen opgericht slechts onder familieleden of kennissen op een bepaalde plaats, dan wel onder hen, die eenzelfde betrekking bekleedden, en waren ook nog niet zoo goed georganiseerd als thans. Het woord „rechtspersoon" werd niet gehoord in de Inlandsche wereld, laat staan dat de bedoeling en het nut daarvan werden begrepen. Maar vele dier kleine vereenigingen bloeiden, en ofschoon gering in aantal, waren de resultaten dikwijls goed, omdat de leden meestal betrouwbare menschen in het bestuur kozen, de richting der vereenigingen niet zoo vèrreikend was en men slechts streefde naar iets wat bereikbaar was.

Men kon zeggen dat politieke vereenigingen nog heelemaal niet bestonden. Alle landswetten, of men ermee ingenomen was of niet, werden stipt door de Inlanders opgevolgd, omdat ze bang waren zich tegen bevelen der bevoegde ambtenaren te verzetten of om deze tegen te spreken.

De Gouvernementsregelingen, welke niet in de smaak vielen, werden ook wel afgekeurd, doch dit gebeurde achterbaks, men dorst er niet in het publiek over te spreken of erover te klagen bij de gezagvoerende Inlandsche of Europeesche ambtenaren, omdat volgens algemeene opvatting het afkeuren van Gouvernementsregelingen en het bestrijden van meeningen van hooggeplaatsten eene onbehoorlijke handeling was. Bovendien waren de hooggeplaatsten er gewoonlijk niet op gesteld de meening van hun ondergeschikten aan te hooren, en allerminst in afkeurende bewoordingen. Hieronder volgt een voorbeeld uit honderden, ja duizenden gevallen:

„Een Regent had het plan een penghoeloe-naib op de hoofdplaats van een onderdistrict te plaatsen, daar dit onderdistrict vele desa's telde, welke ver van de districtshoofdplaats tevens standplaats van den penghoeloe-naib gelegen waren, zoodat het zeer bezwaarlijk was voor de bewoners dier desa's om te trouwen en te scheiden. Voordat de Regent dit plan ten uitvoer bracht, kwam zulks ter oore van den wedono van het genoemde district. Met den innerlijken wensch voor zijn ijver geprezen te worden, adviseerde laatstgenoemde den Regent om op de genoemde onderdistrictshoofdplaats een penghoeloe-naib te plaatsen, teneinde tegemoet te komen aan de bezwaren van de menschen, die ver van de districtshoofdplaats woonden. Daarop zeide de Regent ronduit: „Inderdaad had ik reeds dat plan, maar omdat U daarover ook al een meening wilt hebben, voordat ik U daartoe om advies vraag, zie ik van het plan af". Ongeveer 3 of 4 maanden later ontving de wedono plotseling het besluit van overplaatsing naar een ander regentschap, en het meer genoemde onderdistrict kreeg pas een penghoeloe-naib, nadat die Regent door zijn zoon was opgevolgd."

Een dergelijke opvatting der hooger geplaatsten vond men bijna overal; waar een Regent zoo handelde tegenover zijn Inlandsche ambtenaren, trad een lager Inlandsch ambtenaar op gelijke wijze op tegen zijn ondergeschikten, terwijl dit gelijk optreden weder werd overgenomen door de Europeanen, zoowel ambtenaren als particulieren, doch slechts in hunne verhouding tegenover Inlanders.

Het is niet te verwonderen, dat een dergelijke toestand deed ontstaan willekeur bij de machthebbenden en ergernis bij hem, die voortdurend van die willekeurige handelingen te lijden hadden. Het was deze ergernis, welke vaak leidde tot verkeerde handelingen en blinde woede, zooals de opstand te Tjilegon, te Sidoardjo, te Ngandjoek enz.; al dit verzet was gericht tegen de Inlandsche ambtenaren, die de macht in handen hadden. Gelukkig is hierin verbetering gekomen, voordat ernstige gevolgen daaruit hadden kunnen voortvloeien; de aanvang dezer nieuwe periode ligt in het begin van de 20ste eeuw, en heeft zich ontwikkeld tijdens den zegenrijken invloed van Harer Majesteits regeering.

De oorsprong van deze verandering is voornamelijk te zoeken in den vooruitgang van het Inlandsch onderwijs. In de 19de eeuw schoot de Hooge Regeering zeer veel tekort in haar plicht om onderwijs te doen geven aan de Inlanders, doch sedert 1900 heeft de Regeering haar verzuim ingehaald, hoe langer hoe meer, zoodat thans de gangbare meening is, dat het niet lang meer zal duren of het volk in Indië zal de onderwijsinrichtingen hebben, welke het zoo hard van noode heeft.

De impuls om zich op behoorlijk georganiseerde wijze te vereenigen, ontstond aanvankelijk bij de jongelieden, die middelbare scholen bezochten of hadden afgeloopen, want deze hadden daarvan geleerd of hadden erover gelezen in Hollandsche boeken en kranten, of uit verslagen van Europeesche vereenigingen in Indië, zooals bv. „de Indische Bond" en „Insulinde". Die Europeesche denkbeelden werden verspreid in voornamelijk Hollandsche kranten, zoodat slechts de Inlanders, die Hollandsch verstonden, hiervan kennis kregen. Op die wijze en ook met de hulp van eenige Europeanen, die den Inlander een goed hart toedroegen, werden die ideeën van samenwerking en coöperatie hoe langer hoe meer verspreid.

Het waren in de eerste plaats leerlingen aan de Dokter=Djawaschool te Batavia, thans school tot opleiding van Indische artsen (Stovia) geheeten, die circulaires onder de Inlandsche leerlingen van andere scholen verspreidden om dezen aan te sporen een vereeniging op te richten, met eene opheffing van het Indische volk uit zijn minderwaardigen toestand als doel.

Voordien, in 1906 en 1907, had wijlen M. WAIDIN SOEDIROHOESODO, gepensionneerd Dokter Djawa te Djokjakarta, rondgereisd over Java om propaganda te maken voor de oprichting van een groot Nationaal Studiefonds, dat geleidelijke hulp zou verleenen aan Inlandsche jongelieden, die aanleg zouden bezitten om hun studies op verschillend gebied in Holland voort te zetten, opdat de landskinderen eenmaal politiek en economisch eenzelfde standpunt zouden kunnen innemen als de Europeanen in Indië.

Zoo ontstond bij de gestudeerde Inlanders, voornamelijk op Java, zoowel onder hen die nog school gingen, als onder hen, die de school reeds verlaten hadden, het streven tot een vooruitbrengen van het eigen volk, dat zoo ten achter was gebleven bij de andere volken, waarmee het in Indië in aanraking kwam. Dit kwam het eerst tot uiting in de oprichting van de vereeniging „Boedi Oetomo" op 20 Mei 1908, geheel op initiatief van de leerlingen der Dokter=Djawaschool, voornamelijk van de heeren SOETOMO, GOENAWAN, SOEWARNO, GOMBRENG SALEH en SOELEMAN. Daarna werden Boedi=Oetomo vereenigingen opgericht te Buitenzorg, Bandoeng, Djokja en Probolinggo.

Op instigatie van de afdeeling van Boedi Oetomo te Batavia werd te Djokja in October 1908 het eerste Inlandsche Congres gehouden, dat diende om:

a. het doel en de statuten van Boedi Oetomo vast te stellen en te doen goedkeuren;

b. voor dat doel propaganda te maken onder de aanwezigen en onder hen die het verslag van dat congres zouden lezen;

c. van alle Boedi Oetomo=vereenigingen die reeds opgericht waren en die nog opgericht zouden worden, een centrale vereeniging te maken met verschillende afdeelingen, geleid door een hoofdbestuur.

Al die plannen werden verwezenlijkt, zoodat toen ontstaan is de Inlandsche politieke moedervereeniging Boedi Oetomo, waarvan het hoofdbestuur tot heden ten dage zetelt te Djokja; zij is behoorlijk georganiseerd, bezit door de Regeering goedgekeurde statuten, een huishoudelijk reglement en een eigen orgaan. Als eerste voorzitter van het hoofdbestuur werd gekozen RADEN ADIPATI TIRTOKOESOEMO, op dat oogenblik regent van Karanganjer, en als ondervoorzitter dokter WAIDIN SOEDIROHOESODO te Djokja.

Aanvankelijk werd door Boedi Oetomo slechts behartigd het onderwijs voor Inlanders, zooals de vermeerdering van desascholen en tweedeklassescholen, de oprichting van meisjesscholen, de vermeerdering der eersteklassescholen, thans H. I. S. genoemd, en de verbetering van het onderwijs in het algemeen. Maar omdat Boedi Oetomo in den grond der zaak een politieke vereeniging was, al bewoog zij zich toen nog weinig op politiek terrein, werden op de jaarlijksche bondsvergadering te Batavia in de maand Juli 1917 haar politieke grondbeginselen vastgesteld.

Haar streven is steeds den parlementairen weg te volgen, doch aan de omstandigheid dat er stroomingen in de vereeniging waren, die in sterke bewoordingen meenden te moeten afkeuren landsregelingen, welke volgens haar overtuiging geen goede gevolgen voor de bevolking — dus voor Indië en Nederland — zouden hebben, moet het geweten worden, dat aan Boedi Oetomo den naam revolutionnair werd gegeven met het gevolg, dat de vereeniging bij de Hooge regeering een minder goeden naam verwierf. We doelen hierbij bv. op de houding van Boedi Oetomo tegenover de pandhuisstaking in 't begin van 1922 en tegenover het ontwerp staatsinrichting DE GRAAFF, voorts het toetreden van Boedi Oetomo als lid van de Radikale Concentratie, alhoewel dit toetreden van Boedi Oetomo — onverschillig met of zonder opzet — in werkelijkheid het revolutionnair karakter der Radikale Concentratie zal verminderen. Zoo is b.v. op verzoek van Boedi Oetomo door de Radikale Concentratie besloten, dat slechts gehandeld mag worden met inachtneming der wetten.

Na de oprichting van Boedi Oetomo, zijn er nog enkele andere politieke en vakvereenigingen ontstaan. Voor wat deze betreft is het voornamelijk noodig hier iets te zeggen over de Sarikat=Islam (S. I.), een vereeniging voor de bewoners van Indië, die den Islam belijden.

Aanvankelijk werd te Batavia in 1909 en te Buitenzorg in 1911, op initiatief van wijlen R. M. TIRTOHADISOERJO, een handelsvereeniging opgericht onder den naam van Serekat=Dagang=Islam, en in hetzelfde jaar richtte H. HADJI SAMANHOEDI, een handelaar in gebatikte doeken te Lawijan (Solo), ook een Sarekat Dagang=Islam te Soerakarta op. De Sarekat=Dagang=Islam te Soerakarta was de oorsprong der Sarekat=Islam, die zich over heel Indië verspreid heeft.

Niet lang na de oprichting kwamen vaak vechtpartijen voor tusschen de leden der S. D. I. te Soerakarta en de Chineezen aldaar, totdat plotseling het aannemen van nieuwe leden door het bestuurshoofd verboden werd en er ook geen vergaderingen meer gehouden mochten worden. Zoolang die vereeniging slechts in naam meer bestond, zocht M. H. SAMANHOEDI een intellectueelen Inlander, van wien hij vermoedde dat hij de vereeniging nieuw leven zou kunnen inblazen en verder zou kunnen leiden. Ter bereiking van dit doel vond hij in R. OEMAR SAID TJOKROAMINOTO den aangewezen persoon.

Door toedoen van dezen werd het den S. D. I. te Soerakarta toegestaan weer leden aan te nemen. Sedert dien tijd verspreidde de S. D. I. zich zeer snel, eerst over heel

Java, daarna over Sumatra, Borneo en Celebes, doch de naam werd veranderd in Sarekat-Islam, daar het doel was vooruitgang op elk gebied te zoeken en niet alleen in den handel.

Nadat de S. I. een zeer uitgebreide vereeniging geworden was, werd een centraal bestuur in het leven geroepen, zetelend te Soerabaja met R. O. S. TJOKROAMINOTO als voorzitter en M. H. SAMANHOEDI als eerevoorzitter. Vervolgens verzocht het centraalbestuur aan de Hooge Regeering om rechtspersoonlijkheid voor alle S. I. vereenigingen in Nederlandsch-Indië tegelijk. Dit verzoek werd echter niet toegestaan, daar het, volgens het oordeel der Regeering, niet aanging, dat de S.I. op een plaats aansprakelijk gesteld zou worden voor de daden der S. I. op alle andere plaatsen of m.a.w. dat, indien de een of andere S. I. vereeniging de bepalingen in de statuten niet nakwam, zoodat de rechtspersoonlijkheid ingetrokken moest worden, de overige S. I.-vereenigingen op andere plaatsen, die geen schuld hadden, ook haar rechtspersoonlijkheid zouden verliezen. Het resultaat was daarom een eigen rechtspersoonlijkheid voor iedere S. I. op elke plaats afzonderlijk. En al de S. I. vereenigingen, die rechtspersoonlijkheid verkregen hadden, werden weer tot een lichaam vereenigd, de Centrale Sarekat Islam geheeten met een bestuur zetelend te Soerabaja. Het bestuur de C. S. I. werd voorgezeten door R. O. S. TJOKROAMINOTO, secretaris was aanvankelijk R. ACHMAD, later R. SOESROKARDONO. In dien moeilijken tijd ontving de S. I. steun van de zijde der Regeering, die Dr. D. A. RINKES opdroeg haar van raad te dienen.

Aanvankelijk was de S. I. geen politieke partij; haar houding tegenover de Regeering was zeer onderdanig. Alom verklaarde zij dat zij zou streven naar de opheffing van het volk in Indië in samenwerking met het Gouvernement en zonder overtreding der wetten. Haar streven was om slechts te wijzen op minder goede toestanden en de wijze, waarop deze zouden worden verbeterd, over te laten aan de Regeering. Doch toen de beweging „Indië Weerbaar" in Indië ontstond en de S. I. haar houding tegenover deze vereeniging moest bepalen, werd het duidelijk, dat de S. I. ook een politieke vereeniging was, die de onafhankelijkheid van Indië nastreefde. Onder aansporing van enkele socialisten werd de S. I. hoe langer hoe rooder, totdat zij zich fel kantte tegen den Europeeschen landbouw, gewoonlijk „het zondig kapitalisme" genoemd en haar kracht ging zoeken in afbrekende critiek, welk veel indruk maakte op de eenvoudige bevolking, die niet begreep dat de Regeering zulks duldde; het aanzien der leiders werd in haar oogen daardoor zeer verhoogd.

Daar de S. I. een zeer groote volksvereeniging was — het aantal van alle leden is ongeveer een millioen — waren niet alle leiders oprechte menschen, zoodat het vaak voorkwam, dat de S.I. kas ergens leeg was, zonder dat het bleek waarvoor de gelden gebruikt waren. Uit een soort van vrees of collegialiteit werden de bedriegers zelden voor het gerecht gebracht.

Zoo was ook de S. I. afdeeling B of de geheime S. I. in West-Java, inderdaad slechts een middel voor de onoprechten om zonder werk geld te verdienen. Na de onthullingen van het misdadig doel, moesten de schuldigen tot gevangenisstraf worden veroordeeld.

Eenigen tijd later kwam er weer een nieuwe opleving in de S. I., doch de splijtzwam had tengevolge dat zij in tweeën werd gesplitst, nl. in de gewone S. I., geleid door R. O. S. TJOKROAMINOTO met zijn aanhang, en de roode of communistische S. I. met aan het hoofd M. SEMAOEN.

Behalve Boedi-Oetomo en de S. I. zijn er nog meer Inlandsche politieke vereenigingen b.v. Pasoendan voor Soendaneezen, de Sumatranenbond, de Ambonsche vereeniging en Jong-Java, welke een richting volgen bijna gelijk aan die van Boedi-Oetomo.

Het streven van al deze vereenigingen is voor 't publiek nog niet zoo duidelijk als dat van de twee reeds genoemde vereenigingen (B. O. en de S. I). Jong-Java is een vereeniging van Inlandsche jongelieden, die nog de middelbare scholen bezoeken en zich ook als ideaal stellen de opheffing van het volk, doch deze vereenigingen werken niet krachtig; slechts verspreiden zij haar meeningen op vergaderingen en in haar orgaan, opdat deze door de Regeering en de andere politieke vereenigingen overwogen zullen worden.

Vervolgens zijn er politieke vereenigingen met leden van verschillenden landaard, b.v. de Nationale Indische Partij (N. I. P.) of Sarekat Hindia (S. H.), de Perserikatan Kommunis India (P. K. I.), de Ned. Ind. Vrijzinnige Bond (N. I. V. B.) en de Politiek Economische Bond (P. E. B.).

De Sarekat Hindia werd in 1911 opgericht door Indo-Europeanen, voornamelijk den heer E. F. E. DOUWES DEKKER; de naam was toen Indische Partij. Haar doel was de onafhankelijkheid van Indië, los van Nederland, en haar wijze van optreden was revolutionnair. Aanvankelijk waren er veel leden, doch toen 3 van haar voormannen, de heeren DOUWES DEKKER, TJIPTO MANGOENKOESOEMO en SOEWARDI SOERJANINGRAT naar Europa gingen, omdat zij anders verbannen (geïnterneerd) zouden worden, verminderde het aantal leden hoe langer hoe meer en gingen deze over naar een andere politieke Indovereeniging nl. „Insulinde". In 1919 veranderde Insulinde haren naam in Nationale Indische Partij of Sarekat Hindia. Op dat oogenblik was de S. H. een groote vereeniging en de leden waren voor het grootste deel Inlanders van heel Indië. Doch na de oprichting van het Indo Europeesch verbond (I. E. V.) werd het ledental der N. I. P. steeds minder, zoodat vele N. I. P. afdeelingen niet meer konden bestaan.

De Politiek Economische Bond werd opgericht in 1919 op initiatief van den heer ENGELENBERG, gepensionneerd resident. Gelet op de statuten en het huishoudelijk reglement is zijn doel ook de opheffing van het volk, doch

aangezien daarvan volgens S. I. leiders niet voldoende is gebleken uit het optreden van hare afgevaardigden, was het den voorgangers der Inl. vereenigingen gemakkelijk om den Bond, die in de eerste plaats handhaving van orde en gezag nastreeft voor te stellen als een vijand van alle Inlandsche politieke en vakvereenigingen.

De Perserikatan Kommunis India ontstond in Indië, voornamelijk op Java, tijdens den grooten oorlog in Europa. Haar doel is Indië vrij te maken van Nederland en het kapitaal met kracht te bestrijden, opdat de koelies (werknemers) en landbouwers een ruimer bestaan zullen krijgen. De wijze van haar optreden is zeer revolutionnair en beoogt de koelies en landbouwers steeds ontevredener met hun lot te maken. Het wapen, dat zij bezigt om haar doel te bereiken , is voornamelijk de staking. Zooveel mogelijk tracht deze vereeniging zich daarom te mengen in vakvereenigingen, opdat zij deze gebruiken kan als wapen voor haar doel. Op het oogenblik wordt de communistische gedachte sterk gepropageerd in de S. I., zoodat ook deze vereeniging wel dezelfde richting zal uitgaan.

Voorts hebben bijna alle landsdienaren en het personeel van particuliere lichamen vereenigingen gevormd met hun eigen collega's of met vrienden van dezelfde groep. Hun doel is voornamelijk gericht op loons= en lotsverbetering der leden. 't Is zeer jammer, dat de politiek haar intrede gedaan heeft in deze vakvereenigingen, zoodat de leden werktuigen zijn geworden van de politieke vereenigingen, die haar hebben weten te beïnvloeden.

Iedereen die 's werelds loop begrijpt en liefde voelt voor Indië en zijn bewoners, zal zeker verheugd zijn over het feit dat de menschen verlangen om zich dusdanig te vereenigen, want daarin ligt een duidelijk bewijs, dat Indië vooruit zal gaan. Maar hoe die vooruitgang zal zijn, vlug of langzaam, met veel slachtoffers of vreedzaam, dat is een nog open vraag.

De revolutionnairen, die niets bezitten, roepen uit: „Vlug, al vallen er ook vele slachtoffers". Zij kunnen er alleen bij winnen. De parlementairen antwoorden „een dusdanige wijze is zeer gevaarlijk, omdat er zonder twijfel vele slachtoffers zullen vallen, en 't nog niet zeker is dat het doel bereikt wordt; het is dus beter te zeggen: „zoo mogelijk vlug, doch steeds voorzichtig, opdat de ontwikkelingsgang niet gehinderd wordt, en dus sneller en met minder slachtoffers resultaten verkregen kunnen worden." — „Neen", zeggen de reactionnairen, „zachtjes aan maar, opdat het doel bereikt worde", doch inwendig hopen zij, dat zij nog zeer lang — ja voor altijd als het kan — de vruchten van Indië mogen plukken.

Volgens de algemeene opvatting is de Regeering verplicht en in staat de vereenigingen te leiden, opdat haar doel, voorzoover dit door woord en daad naar behooren wordt nagestreefd, zoo spoedig mogelijk bereikt wordt. Een zoodanige plicht zal niet altijd gemakkelijk volbracht kunnen worden; daarvoor is noodig veel beleid en liefde voor het volk, al moet soms ook met kracht worden opgetreden. Verder is noodig, dat luid uitgesproken klachten van een vereeniging — zoowel revolutionnaire als parlementaire — goed en zeer rechtvaardig in overweging genomen worden en bij gegrond=bevinding een verbetering niet uitblijft. In een land als Indië, dat door een ander ras bestuurd wordt, zijn de vereenigingen van veel grooter nut dan in gewone landen, omdat de kennis van de meeste autoriteiten omtrent den gedachtengang en de gewoonten van de bevolking waarover zij gesteld zijn, dikwijls onvoldoende is.

Ten slotte hoop ik : moge God door de wijsheid van Hare Majesteit de Koningin, de Hooge Regeering in Nederland en in Indië in staat stellen de vereenigingen in Indië naar behooren te leiden, tot heil van Indië en Nederland en hunne bevolking. Hoe groot zal dan de naam van Nederland en hoe bijzonder dankbaar Indië's bevolking zijn!

M. Ng. Dw.

DE VOLKSRAAD.

HET was voor den Nederlander, die vijf en twintig jaar geleden hierheen kwam, een eigenaardig geval. Wanneer hij niet behoord had tot kringen, die zich politiek geheel en al afzijdig hielden — in die dagen kort na de kieswet TAK en midden in den strijd om de hegemonie tusschen links en rechts, al *heel* weinig talrijk — dan was hij opgegroeid te midden van gemeente=, provinciale en kamerverkiezingen, had de emotie van het electorale werk medegemaakt, van het den boer opgaan der candidaten tot de transparants met den uitslag toe, had misschien zelf in woord en daad voor zijn man gewerkt.

Hier vond hij niets van dat alles terug; bij gebreke van vertegenwoordigende lichamen waren er geen verkiezingen, de politieke belangstelling die niet gevoed werd door de daadwerkelijke deelneming der burgerij in het bestuur, doofde spoedig uit, al bleek zij niet zelden plotseling op te laaien bij terugkeer naar het vaderland met uitzicht op een zetel in kamer of raad. Indië werd in Indië zuiver autocratisch geregeerd. Kroon en Staten=Generaal mochten grenzen stellen aan de macht van den Gouverneur=Generaal en een wakend oog houden op het gevoerde beleid, in Indië was zijn wil wet, die door zijne ambtenaren tot in de kleinste onderdeelen van het territoir in de onbeteekenendste aangelegenheden tot uitvoering kwam. In het inheemsche dorp had

de inheemsche ingezetene nog eenig deel aan de behartiging van zijne belangen, daarbuiten was ieder slechts object van administratie.

De Decentralisatie sloeg in 1905 de eerste bres. Het beheer van enkele groote steden werd aan gemeenteraden toevertrouwd, door benoeming samengesteld, door het hoofd van plaatselijk bestuur geleid onder speciaal toezicht van het Decentralisatiebureau. Minder de innige wensch, aan een deel der burgerij medezeggingschap in haar eigen belangen te geven, dan wel de erkenning, dat bij een absoluut gecentraliseerd gezag de verzorging der plaatselijke belangen niet voldoende tot haar recht kwam, derhalve de taak voor het centrale gezag te zwaar was geworden, was de beweegreden tot deze zeer lang overwogen hervorming. Schriel als zij leek, heeft zij toch voor Indië eene groote beteekenis gehad, want het heeft de Regeering gewend aan medezeggingschap der ingezetenen en de ingezetenen opgevoerd tot deelneming op hooger plan.

Ik sla de ontwerpen VAN DEDEM en FOCK over, omdat zij wel een uitbreiding van den Raad van Indië met buitengewone leden, maar niet een vertegenwoordigend lichaam beoogden.

In 1913 diende Minister DE WAAL MALEFYT een ontwerp in tot instelling in Nederlandsch-Indië van een lichaam met representatief karakter, waarin de verschillende bevolkingsgroepen en belangen van onzen Oost zouden worden vertegenwoordigd en dat zou worden geroepen tot medewerking aan de Indische begrooting (M. v. T.) Een veel ruimer ontwerp van Minister PLEYTE werd reeds drie jaar later veilig het Staatsblad binnen geloodst: de wet van 19 December 1916 tot wijziging van het Regeeringsreglement, waarvan het eerste artikel, dat onze materie regelt, zoo Bijbelsch-statig aanheft: „Er is een Volksraad". Schielijker dan hij zelf wel gedacht zal hebben waren de woorden van den tegenwoordigen Vicepresident van den Raad van Indië tot een klacht uit het verleden geworden; de woorden welke Dr. MORESCO in 1913 ten rechte kon neer schrijven: „Inderdaad, rangschikt men alle koloniën naar de mate, waarin de ingezetenen tot medewerking aan de regeeringstaak worden geroepen, dan komt Nederlandsch-Indië naast den Belgischen Congo en Italiaansch Erythrea in de allerlaatste groep, waar geen centraal regeeringslichaam met niet-ambtelijke leden en geen openbaarheid in regeerings zaken bestaat" (Ind. Gids 1913 blz. 6).

Wat was de reden, dat men de instelling van een vertegenwoordigend lichaam in Indië wenschelijk achtte? Minister DE WAAL MALEFIJT betoogde, evenals trouwens ook VAN DEDEM en FOCK dit voor hem hadden gedaan, dat ook aan het niet-ambtelijk element, aan ingezetenen uit onderscheidene kringen der Indische maatschappij, een werkzaam aandeel moest worden toevertrouwd in de behandeling van een zoo gewichtig, zoovele belangen rakend en de ontwikkeling van land en volk zoo zeer beheerschend Staatsstuk als de jaarlijksche begrooting van uitgaven en middelen. Ruimer wederom was minister PLEYTE, die meende dat de veranderde tijdsomstandigheden en de steeds voortschrijdende ontwikkeling der Aziatische koloniën en hare bevolking het noodzakelijk maken af te wijken van het in 1854 aangenomen beginsel en de medewerking der bevolking ter vervulling van de bestuurstaak in te roepen. Uitvoeriger en vollediger waren „vele andere leden". „Zij achtten het noodig", zoo geeft het Voorloopig Verslag hunne meening weer, „dat aan de bevolking van Indië eenig medezeggenschap in het bestuur wordt gegeven en zagen in de instelling van een college met eenigszins representatief karakter een geschikt middel om den band tusschen de Inlandsche bevolking en het Nederlandsch gezag te versterken. Door de vestiging van den Kolonialen Raad zal een college worden in het leven geroepen, waarin de verschillende bevolkingsgroepen zullen zijn vertegenwoordigd en dat in het openbaar zal beraadslagen over de besteding van landsgelden. Hierdoor zal niet alleen verhinderd worden, dat het bestuur lasten oplegt, welke niet in 's Lands belang zijn, maar ook een juiste beoordeeling van de opofferingen, welke de bevolking zelve voor verschillende maatregelen wil dragen en daarmede de rechtvaardigheid van het bestuur bevorderd worden. Voorts zal de medewerking van een lichaam, dat in zekeren zin als vertegenwoordiging van de bevolking is te beschouwen, het belangrijke gevolg hebben, dat het gevoel van verantwoordelijkheid bij de bestuurders wordt aangekweekt, hetgeen aan de vastheid van het Staatsgezag en aan een doelmatige en zuinige besteding der gelden ten goede zal komen. Ook zal de instelling van een orgaan dat, zij het aanvankelijk op beperkte schaal, door en uit de bevolking gekozen wordt, krachten, die thans niet worden gebruikt ter bevordering van de publieke zaak, voortaan aan deze bevordering dienstbaar maken en het is van belang hierbij de medewerking te verkrijgen ook van niet-ambtelijke personen, die hunne ervaring in handel, landbouw of bedrijf hebben opgedaan. De instelling van een vertegenwoordigend lichaam zal de staatkundige opvoeding van de bevolking bevorderen".

Juiste en belangwekkende beschouwingen inderdaad, maar geen beeld van de beteekenis van den komenden Volksraad ten voeten uit. Voor mij is zeker een der voornaamste voordeelen der nieuwe instelling voor deRegeering deze: dat zij niet meer uitsluitend langs den gladden weg der ambtelijke rapporteurs of puttend uit de troebele bron van de dagbladpers tot een inzicht in de stemming der bevolking, in hetgeen in haar leeft en klaagt en woelt, behoeft te komen, maar uit den mond der vertegenwoordigers van de verschillende lagen der Indische maatschappij kan vernemen, hoe men over het gevoerde beleid denkt en wat men van de Regeering verlangt. En voor den Indischen ingezetene, tot dusverre gewoon bij voorbaat af te keuren, hetgeen van hooger hand wordt ondernomen en zich aan vaak ongerechtvaardigde kritiek te buiten te gaan — een karakterfout,

door de Regeering zelf tot tropischen groei gebracht, omdat zij zich altijd in een waas van geheimzinnigheid heeft verkozen te hullen, tekst noch uitleg, laat staan verantwoording, gaf van de maatregelen welke zij noodzakelijk achtte — lag een groot voordeel daarin, dat hij voortaan uit den mond der Regeering zelve kon vernemen, wàt zij wilde, hoè zij dat wilde en waaròm zij dat wilde. Zelfs nu, waar de Regeering zooveel mogelijk inzicht in hare bedoelingen geeft, is misverstand, dat onverbiddelijk tot miskenning leidt, niet zelden; de groote beteekenis van openbaarheid en onomwondenheid is nog niet in alle regeeringskringen gemeen goed geworden. Ieder, die de beraadslagingen in den Volksraad gevolgd en zich den toestand van vroeger herinnert, zal echter moeten erkennen, dat het mondeling contact tusschen Regeering en vertegenwoordigers der ingezetenen telkens weer de atmosfeer opheldert.

Toen op 18 Mei 1918 de Gouverneur-Generaal VAN LIMBURG STIRUM den Volksraad installeerde met een rede, fijn geciseleerd van vorm, indrukwekkend van inhoud, waren de verwachtingen lang niet overal even hoog gespannen. Werd de instelling van het eerste vertegenwoordigende college door de politieke partijen met juichtonen begroet, (al zal het „dankbaar maar niet voldaan" van den Eersten Volksraadsvoorzitter — echter niet door hem gedeeld — bij de beantwoording van de openingsrede menig lid uit het hart gegrepen zijn), velen, beschouwden deze nieuwigheid nog in stilte als een bedenkelijke schrede op den weg, die naar het verderf, althans naar Indië's onafhankelijkheid leidt. In ambtelijke kringen in het bijzonder schudde men het hoofd over deze concessie aan den geest van den tijd, al duchtte men voor het bestaan der bureaucratische macht geen gevaar: want wat wilde dit college van grootendeels leeken, van de buiten de bureaux opgegroeide dilettanten, iets bij te brengen hebben, dat niet reeds lang gewikt, gewogen en te licht bevonden was?

De stroefheid in het contact tusschen Regeering en Volksraad is althans van den kant der Regeeringskringen grootendeels uit deze depreciatie en niet uit zekere animositeit te verklaren. Was het wonderlijk dat de in den dienst van het „ancien régime" vergrijsde ambtenaren zich niet maar zoo in eens konden verplaatsen in de nieuwe bedeeling, waaronder zij opening van zaken hadden te geven aan lieden, die niet eens hierarchisch boven hen stonden of erger nog: aan particulieren? Was het niet begrijpelijk, dat de wellevendheid wel eens te kort schoot, wanneer de leden van den Volksraad zich maar niet in den hoek wilden laten dringen en in goed geloof wilden onderwerpen aan hetgeen van de Regeeringsbanken werd geopenbaard — in den beginne niet zelden gedecreteerd — vooral als die leden ambtenaren waren, die immers ook als Volksraadslid zich naar de hierarchieke verhoudingen hadden te richten en dus de plicht hadden „dümmer zu scheinen als der Chef wirklich ist?". En ook onder de leden van het nieuwe lichaam zelf waren er begrijpelijkerwijze niet weinigen, die aan hunne eigen bevoegdheden geen recht konden doen wedervaren, omdat zij zich heel moeilijk met het nieuwe orgaan vertrouwd konden maken. Het treft hoe de instelling van den Volksraad in 1918 hetzelfde beeld vertoont als de aanzienlijke uitbreiding van de rechten van het Parlement, welke in 1848 de Grondwetsherziening gaf. VAN WELDEREN RENGERS schetst in zijne Parlementaire Geschiedenis van Nederland (deel II, blz. 421) hoe moeizaam het juiste inzicht in de beteekenis der nieuwe beginselen zelfs bij zeer vooraanstaande Kamerleden heeft moeten groeien en bij menig lid van den eersten Volksraad zal de herinnering aan de eerste zitting levendig worden, wanneer hij bij denzelfden schrijver (deel I, blz. 21) van de eerste Kamerzitting na de Grondwetsherziening in 1848 vindt opgeteekend, hoe enkele Ministers „in hunne gedachtenwisseling met de Kamer, niet zelden een hooghartigen, ja zelfs bitsen toon aansloegen, allerminst geschikt om de goede gezindheid eener bij uitstek kitteloorige vergadering te wekken".

Het wijs beleid van den toenmaligen Gouverneur-Generaal heeft erger weten te voorkomen en de noodelooze prikkelingen doen ophouden. Sindsdien heeft de verhouding tusschen Regeering en Volksraad met behoud van alle meeningsverschillen zich in een mariage de raison opgelost, dat immers volgens de kenners in gelijkmatigheid van stemming het verre winnen moet van een huwelijk uit liefde. Slechts een enkele keer loopt de stemming gevaar. Nog komt het wel voor, dat een Regeeringsgemachtigde in het Volksraadslid niet den ambtenaar kan vergeten, die onder zijn departement ressorteert. En op één punt is de Volksraad kitteloorig gebleven en zal hij, hoop ik tot aan het einde van zijne dagen kitteloorig blijven. Het vermoeden, dat van de Regeeringsbanken niet de volle waarheid wordt medegedeeld — anders dan op grond van werkelijk hoog Staatsbelang — dat uit persoonlijke neiging of zucht tot zelfbehoud een draad van waarheid geweven wordt in een web van vinding, zou het meest regeeringsgezinde lid opstandig maken. De parlementaire jeugd van den Volksraad maakt dat hij een kinderlijk verlangen naar de waarheid heeft!

Men kan dan ook zeggen, dat de persoonlijke verhouding tusschen den Volksraad en de Regeeringsgemachtigden, behoudens een enkele uitzondering, steeds van goeden aard is geweest en is. Den heeren wordt het niet lastig gemaakt, niet het minst omdat het College een oog heeft voor de netelige positie, waarin de Regeeringsgemachtigde verkeert. Zelf verantwoordelijk voor zijne faits et gestes aan de Regeering en niet aan den Volksraad, tegenover dezen echter namens de Regeering zijn beleid moetende verdedigen, met meerdere of mindere vrijheid in de wijze, waarop hij dat doet, steeds op zijn hoede dat hij niet meer zegt of het niet anders zegt, dan de Regeering wenschelijk acht, met de kans, dat hij, als de Regeering het stenografisch verslag heeft gelezen, op zijne woorden zal moeten terugkomen—verkeert hij de

geheele zitting tusschen Regeering en Volksraad „between the devil and the deep sea". Er is niet weinig tact voor noodig om deze functie naar behooren te vervullen. Dit geldt bij uitstek voor den Regeeringsgemachtigde par excellence, dus voor algemeene zaken. Ik laat nog daar de moeilijke rol, die hij achter de schermen moet spelen, van voorlichter der Regeering in politieke zaken, van waarschuwer en gangmaker. Zijne ambtelijke positie is niet hoog genoeg om dit deel van zijn taak bijzonder aangenaam te maken. Bewegen de Regeeringsgemachtigden, die hoofden van departementen of diensten zijn, zich uitsluitend op het terrein hunner dagelijksche werkzaamheden, dus op het terrein, dat zij beter moeten kennen dan een Volksraadslid, de Regeeringsgemachtigde voor algemeene zaken heeft het voorrecht als zoo universeel te worden beschouwd, dat hij behalve over de algemeene regeeringspolitiek, *zijn* speciaal domein, de omnibus rebus scibilibus et quibusdam aleis het woord mag voeren. Voor elk onderwerp, dat niet onder een bepaald departement ressorteert, bij elke verhindering van het betrokken departementshoofd, staat de Regeeringsgemachtigde voor algemeene zaken gereed. Zijne lier moet vele snaren tellen, zijn klank van het zoet gekweel van het vogelkijn tot den bas van den brullenden leeuw kunnen uitzetten. Maar vooral moet hij geloof kunnen brengen, dat stemmen verzet.

Van den kant van den Volksraad kan zijn taak aanzienlijk worden verlicht door de zoogenaamde Schakelcommissie. Deze commissie, waarvan met den Voorzitter de vertegenwoordigers van alle partijen deel uitmaken, dient om — ook buiten den zittingstijd — met de Regeering overleg te plegen, geeft der Regeering gelegenheid bij voorbaat de stemming te peilen, die ten aanzien van een bepaald onderwerp in den Volksraad heerscht. Zoo kan de Regeering zich, voor zij een voorstel bij den Volksraad indient, van de aldaar heerschende opvattingen vergewissen, en er bij het maken van het definitieve ontwerp haar voordeel mee doen, omgekeerd kan de Volksraad op minder officieele wijze met de Regeering in contact komen en zijne verlangens uiten. In deze commissie, die bij gelegenheid ook als commissie van voorbereiding dienst doet, wordt niet gestemd; immers de partijen worden niet naar hare getalsterkte vertegenwoordigd; de Regeering leert de meeningen der verschillende partijen kennen, de kans van het voorstel in den Volksraad zelve kan zij uit het aantal leden, dat elke partij telt, opmaken.

Ofschoon de Volksraad behalve ten aanzien van de begrooting en het slot der rekening een zuiver adviseerend College en geen parlement is, is zijn werkwijze geheel op parlementaire leest geschoeid, daar het bij Koninklijk besluit vastgestelde Reglement van Orde in hoofdzaak van dat der Eerste Kamer is overgenomen. Vermoedelijk heeft men, de onvermijdelijke ontwikkeling van adviseerend college tot parlementaire lichaam voorziende, reeds van stonde af de leden aan eene parlementaire werkwijze willen wennen. Gouverner c'est prévoir! Ook zonder dit zou de Volksraad vermoedelijk toch wel de Staten-Generaal tot voorbeeld genomen hebben. Men kan dan ook zeggen, dat de behandeling van zaken in den Volksraad geheel op dezelfde wijze als in de Staten-Generaal geschiedt, behalve wanneer het Reglement van Orde eene afwijking voorschrijft en behoudens natuurlijk de aanzienlijk mindere bevoegdheden welke de Volksraad bezit. Ook in dit opzicht heeft de Regeering zich zoo coulant getoond als de wet en het algemeen belang toelieten. Zoo mist de Volksraad niet alleen het interpellatierecht maar zwijgt het Reglement van Orde ook over het vragenrecht. De Regeering heeft echter tegen de onderhandsche invoering van dit laatste recht geen bezwaar gemaakt, mits het op dezelfde wijze en onder dezelfde beperkingen wordt uitgeoefend als in de Tweede Kamer der Staten Generaal. Medewerking aan uitoefenen van rechten, welke echter uitdrukkelijk en met opzet aan den Volksraad onthouden zijn, zooals het enquêterecht, zou de Regeering in strijd brengen met het Opperbestuur en de Staatswetgevende macht en wordt door Haar ook terecht afgeslagen. Een ander voorbeeld van ruime opvatting treft men op het gebied van de wetgeving. Behalve ten aanzien van enkele bepaaldelijk genoemde onderwerpen is de Regeering niet verplicht het advies van den Volksraad op voorstellen van wetgeving in te roepen. Men kan zeggen, dat zoolang de Volksraad bestaat, geen enkel belangrijk ontwerp in het staatsblad is gebracht, zonder dat de Volksraad daarop was gehoord. Ik wijs o.a. op de assistentenregeling voor Deli, de wijziging van het Regeeringsreglement betreffende de Kamers van Landbouw, de Hervorming van het bestuurstelsel, de Grondwetsherziening, die alle aan den Volksraad ter beoordeeling werden voorgelegd, zonder dat een wettelijke bepaling dit voorschreef. Daarnaast worden herdacht het ontwerp ter invoering van een Inlandsche militie, de jongste zeer belangrijke wijziging van het Regeeringsreglement, beide ontwerpen waarop de Volksraad moest worden gehoord, hetgeen alles wel aantoont, dat de Volksraad—zij het ook slechts in adviseerenden zin —op wetgevend terrein niet werkeloos is gelaten. Maar middelpunt van zijn werkzaamheid is — evenals bij elk parlementair lichaam — de behandeling der begrooting, daar deze de geheele werkzaamheid der Regeering bestrijkt en de gelegenheid biedt de controle op het gevoerde beleid uit te oefenen, welke het Regeeringsreglement niet uitdrukkelijk aan den Volksraad heeft toegekend.

De wet en het Reglement van Orde hebben aan de beraadslagingen grenzen gesteld. Met het oog op de definitieve behandeling door de Wetgevende Macht in Nederland moet de begrooting uiterlijk 16 Juli door den Volksraad zijn afgehandeld, terwijl bij de aanbieding van andere ontwerpen de Regeering bevoegd is een fatalen termijn te stellen. Het beginsel acht ik juist, de toepassing is echter niet zelden aan bedenking onderhevig geweest. Wanneer een eenigszins lang van stof zijnd volk

als de Nederlanders in een beraadslagend lichaam samenkomt met volken uit den Archipel, voor wie de tijd bij een bespreking niet medetelt, omdat aan het gewicht eener zaak door bondigheid niet voldoende eerbied wordt bewezen, en bij wie de welbespraaktheid als aangeboren eigenschap veelvuldig voorkomt, dan is het verstandig bij voorbaat grenzen te stellen. Echter heeft het eigenaardig karakter van het Volksraadswerk, dat preludeert op den arbeid van de Wetgevende macht in Nederland, de Regeering dikwijls genoopt, die grenzen enger te nemen dan in verband met de belangrijkheid van het onderwerp wenschelijk was. En al is indertijd de behandelingstermijn van de begrooting met twee weken verlengd, acht weken zijn te kort om aan de begrooting van een land van bijna vijftig millioen zielen alle recht te doen wedervaren.

Slechts wie zoo'n behandeling persoonlijk heeft medegemaakt, kan beseffen, welke zware eischen naar lichaam en geest aan de leden en het personeel, met name de Stenografische afdeeling, van den Volksraad gesteld worden.

Er is dikwijls geklaagd over den langen duur der redevoeringen; die klacht is over het geheel niet juist. Redevoeringen van langer dan een uur zijn zeldzaam. Ik wil niet zeggen, dat bij ongebreidelden spreektijd ze niet veelvuldiger zouden zijn, maar daarentegen komt het herhaaldelijk voor, dat sprekers den hun toegestanen termijn niet uitputten. Rantsoeneering is slechts voor enkele tijdvergetenen noodzakelijk, maar oefent vermoedelijk in ruimen kring een preventieve werking uit. Echter een veel meer verspreid euvel is het groote aantal, dat zich geroepen gevoelt den katheder te bestijgen. Het is geen zeldzaamheid, dat bij belangrijke onderwerpen meer dan 60 % der aanwezigen het woord voert; de algemeene beschouwingen bij de begrooting en enkele afdeelingen als Binnenlandsch Bestuur en Onderwijs vertoonen een ontstellend hoog cijfer. Men stelle zich eens voor, een dertigtal sprekers over eenzelfde onderwerp! Nu zijn er onderwerpen, die zeer veelzijdig belicht kunnen worden en het is te begrijpen, dat in een zoo'n uitgestrekt land met een zoo'n gedifferentiëerde maatschappij niemand het geheele vraagstuk kan overzien, zoodat velen tot het juiste inzicht het hunne moeten bijdragen en het is ook te begrijpen, dat wie eenmaal eene redevoering heeft voorbereid, zich niet zoo gauw door de kleinigheid laat afschrikken, dat een of meer voorgangers al hetzelfde hebben gezegd—maar het ware toch wenschelijk, dat het anders ware! De voorzitter is machteloos, want wel de tijd, maar niet het sprekersaantal kan worden beperkt, de partijorganiseering is nog niet zoo ver gevorderd, dat overbodige sprekers zich laten bewegen van het woord af te zien en de onderlinge wellevendheid, die — in tegenstelling met andere vertegenwoordigende lichamen — de leden verhindert om weg te loopen en ze noopt de redevoeringen aan te hooren, althans bij te wonen, belet tevens al te duidelijk te kennen te geven, dat het oogenblik van zwijgen gekomen is.

Ik geloof niet, dat ik gevaar loop door ernstige en onbevooroordeelde lieden tegengesproken te worden, wanneer ik beweer, dat de Volksraad meer dan aan de verwachtingen voldaan heeft. Meer — want binnen de grenzen door de Wet getrokken, heeft de Volksraad zich sneller ontwikkeld dan eigenlijk wel de bedoeling schijnt te zijn geweest. Zijne tegenwoordige bevoegdheden zijn tot een te spannend keurslijf geworden; de laatste Grondwetsherziening heeft de mogelijkheid geopend het wat uit te leggen, de toekomst zal leeren voor hoe lang dit voldoende zal zijn. De uiteindelijke ontwikkeling van den Volksraad kan niet anders zijn dan een Indisch parlement; welk tijdsverloop dit in beslag zal nemen, kan geen sterveling bevroeden. Moge Nederland steeds over de mannen beschikken, die deze evolutie in al ruimere banen weten te leiden en Indië over de mannen, die aan het Moederland het daartoe noodige vertrouwen weten in te boezemen.

Mr. Dr. W. M. G. S.

DE HANDHAVING VAN HET RECHT

RECHT EN RECHTSPRAAK.

NOG altijd vertoont het rechtswezen in Nederlandsch-Indië in hoofdtrekken hetzelfde algemeene aspect als voor 25 jaar. Nog altijd dezelfde veelheid van recht, die door menigeen zoo wordt verfoeid. Nog altijd drie soorten van rechtspraak: de gouvernementsrechtspraak, de godsdienstige rechtspraak en de inheemsche rechtspraak. Nog altijd in de gouvernementsrechtspraak een sterk uitgesproken dualisme.

Niettemin is het afgeloopen 25-jarig tijdvak rijk geweest aan hervormingen op het gebied van het rechtswezen en staan wij thans aan den vooravond van nog meer ingrijpende hervormingen. Het duidelijkst blijkt dit voor de gouvernements-rechtspraak, zoowel wat betreft de rechterlijke indeeling, de organisatie en de begrenzing der bevoegdheden van de verschillende rechtbanken en gerechten, als ten aanzien van het toe te passen recht en van de wijze van rechtspleging.

De rechterlijke inrichting. Beginnen wij met de rechterlijke indeeling op Java en Madoera. Wat al verschillen tusschen den toestand aan het einde van de 19e eeuw en thans! Toen nog de oude Rechtbanken van omgang, rechtspraak van de Raden van Justitie in kleine burgerlijke zaken (de z.g. kleine rol), bestuursambtenaren — residentierechters met zeer beperkte bevoegdheid; toen nog revisie van landraadvonnissen bij het Hooggerechtshof enz. In 1901 komt dan een belangrijke hervorming van de rechtspraak. Het Hof wordt sterk ingekrompen, revisie van landraadvonnissen van het Hof overgedragen aan de Raden van Justitie, de rechtbanken van omgang afgeschaft, de residentiegerechten geheel van karakter veranderd door de opdracht van die rechtspraak aan de voorzitters der landraden met uitbreiding van hunne competentie met de zaken der kleine rol. Maar dit alles was van belang vooral voor de Europeanen. Voor de Inlanders bleef, behoudens de afschaffing der rechtbanken van omgang, alles nagenoeg bij het oude. De berechting van kleine strafzaken door bestuursambtenaren, de beruchte „politierol", bleef, ondanks de leuze „scheiding van bestuur en rechtspraak", voorloopig gehandhaafd, ook de gebreken, die naar erkend werd in het bijzonder die rechtspraak aankleefden. Na de herziening van 1901 blijft de rechterlijke indeeling op Java en Madoera voor lange jaren nagenoeg ongewijzigd. In de buitengewesten wordt zij daarmede in hoofdzaken in overeenstemming gebracht; in 1907 wordt een nieuwe Raad van Justitie te Medan ingesteld; residentiegerechten worden langzamerhand overal ingesteld, het laatst te Padang en Makasser, waar de kleine rol bij den Raad van Justitie ten laatste dus ook werd afgeschaft. Een bijzondere positie nemen in de buitengewesten de oude magistraatsgerechten in. Maar in hoofdzaak wordt de regeling overal als volgt: Voor de Europeanen zijn in burgerlijke en strafzaken de Raden van Justitie de gewone rechter, de residentiegerechten belast met de berechting van geringe vergrijpen en kleine burgerlijke zaken, het Hof appèlrechter en cassatierechter. Voor Inlanders heeft men naast de districts- en regentschapsgerechten, die slechts een zeer beperkte bevoegdheid in civiele- en strafzaken bezitten, den landraad als gewonen rechter voor burgerlijke- en strafzaken en den politierechter (resident of assistent-resident, in de buitengewesten den magistraat) voor overtredingen, de Raden van Justitie als appèlrechter in burgerlijke en strafzaken en het Hof weder als cassatierechter. Strenge scheiding dus tusschen de rechtspraak over Europeanen en die over Inlanders bijna over de geheele linie, eene scheiding die ook voor andere bevolkingsgroepen van het grootste belang is. De Vreemde Oosterlingen toch, in de eerste plaats de Chineezen, als in het algemeen met de Inlanders gelijkgesteld, deelen de rechtspraak van den Inlander. Eene uitzondering, maar dan ook een zeer belangrijke, vormt de berechting van burgerlijke zaken dier Vreemde Oosterlingen, ten aanzien waarvan krachtens de oude regeling van 1855 het Europeesche recht van toepassing was, in alle gewesten waarin die regeling gold. Het zijn inzonderheid de grieven van deze bevolkingsgroep, de Chineezen, tegen de oude rechterlijke indeeling geweest, welke den belangrijken stap hebben uitgelokt, die in 1914 is gedaan. Vooral de grieven der Chineezen toch hebben ten slotte doen besluiten tot de instelling van de landgerechten, eerst op Java en Madoera, later ook in sommige gewesten der buitengewesten, den eersten stap op den weg van *unificatie*, van opdracht van rechtsmacht over alle bevolkingsgroepen aan dezelfde rechters. Dat is de grootste beteekenis van de landgerechten, meer nog dan scheiding tusschen bestuur en rechtspraak, die mede een der motieven voor de instelling was. Zelfs al zouden in verband met den slechten stand van 's lands geldmiddelen, instede van de rechtskundige landrechters, die men aanvankelijk wilde of van de niet-rechtskundige thans speciaal tot die recht-

spraak geroepen personen, weder de bestuursambte=naren met die rechtspraak moeten worden belast, dan zou nog altijd dit gewonnen zijn, dat aan de rechtsonge=lijkheid, die vroeger op dit punt tusschen de verschil=lende bevolkingsgroepen bestond, een einde is gekomen; dat voor den landrechter, wie hij ook zij, terecht staat een ieder, de Europeaan zoo goed als de Inlander en de Chinees. Meer toch dan door mogelijke gebreken der rechtspraak gevoelt de Chinees en tegenwoordig ook de Inlander zich gegriefd door het feit dat aan een recht=spraak, die goed genoeg wordt geacht voor hem, alleen de Europeaan ontrokken is, en hij zou zich waarschijnlijk blijmoedig neerleggen bij iedere organisatie van de recht=spraak, hoe gebrekkig ook, mits zij gelijk ware voor alle landaarden. Een andere maatregel, die eerst kort ge=leden tot stand kwam en die wij hierna nog zullen be=spreken, de invoering van de nieuwe Chineezen=wet=geving, had voor den Chinees dit belangrijke gevolg, dat hij thans in alle burgerlijke zaken terecht staat voor den Europeeschen rechter, het residentiegerecht en den Raad van Justitie. Maar in strafzaken, die de bevoegd=heid van den landrechter te boven gaan is het nog bij het oude gebleven; voor misdrijven heeft de Chinees zich nog altijd te verantwoorden voor den gewonen In=landschen rechter, den landraad.

De oude leuze „scheiding van bestuur en rechtspraak" werd, gelijk wij reeds zeiden, op den achtergrond ge=drongen door de nieuwe leuze „unificatie". Plannen om de rechterlijke indeeling geheel te herzien, te breken met het oude dualisme en aan alle rechtbanken en ge=rechten rechtspraak te geven gelijkelijk over alle groepen der bevolking, zijn in voorbereiding. Het is nog maar een kwestie van tijd, maar de herziening zal er zeker komen.

Voor *het toe te passen recht* zijn de afgeloopen 25 jaar al even belangrijk geweest. Wel bracht dit tijdvak nog niet de oplossing van het meest brandende vraagstuk, verbetering van het recht voor de inheemsche bevolking, wel neemt nog altijd het ongeschreven recht, het adat=recht dier bevolking, naar de meening van velen een te groote plaats in het geheele rechtssysteem in en is aldus, naar de meening dierzelfden, rechtsonzekerheid en rechtsongelijkheid thans gelijk voor 25 jaar de vloek van de rechtspraak over de overgroote meerderheid der be=volking, maar de strijd om het adatrecht, waarover na=der, was niet geheel vruchteloos en ook het gecodifi=ceerde recht onderging belangrijke wijzigingen.

Het gecodificeerde recht. Ook hier werd de eerste stap gedaan op den weg der unificatie: de invoering van het nieuwe strafwetboek voor alle bevolkingsgroepen van Indië op 1 Jannari 1918, ruim 30 jaar nadat het nieuwe Nederlandsche Strafwetboek, dat tot voorbeeld strekte, in werking trad. Nog in 1898 dacht men zich de invoe=ring van het nieuwe strafrecht in Indië op den ouden dua=listischen voet. In dat jaar toch kwam een nieuw strafwet=boek voor de Europeanen tot stand, dat wel het Staatsblad bereikte, maar nimmer werd ingevoerd. Toen het streven naar unificatie veld won, werd echter aan eenvor=mige regeling voor alle landaarden de voorkeur gegeven. Een algemeen strafwetboek kwam tot stand, op moderne leest geschoeid, en daarmede zijn thans alle voordee=len van het nieuwe strafrecht en ook de verbeteringen die dit nog ondergaan heeft en ondergaan zal, voor de bevolking van Ned.=Indië verzekerd. De ter beschik=king=stelling van jeugdige misdadigers, de voorwaar=delijke invrijheidstelling, straks ook de voorwaardelijke veroordeeling en wat de moderne tijd nog meer belang=rijks op het gebied van het strafrecht brengt, dit alles moet thans aan allen ten goede komen, kan niet uit beducht=heid voor de consequenties ten aanzien van de inheem=sche bevolking haar onthouden worden, zal niet ook de Europeaan daarvan verstoken blijven. Het Indische Wetboek van Koophandel onderging eene belangrijke wijziging door de intrekking van het derde boek, het oude faillietenrecht, dat vervangen werd door de op 1 Januari 1906 in werking getreden nieuwe Faillisse=mentsverordening. Het gecodificeerde burgerlijk recht onderging minder wijziging. De nieuwe kinderwetgeving, de nieuwe arbeidswetgeving, in Nederland reeds zoo=lang in werking, vonden hier te lande nog geen navol=ging. Slechts op minder belangrijke punten werd het Indische wetboek met het Nederlandsche in overeen=stemming gehouden. Voor de Chineezen kwam daaren=tegen de hoogst gewichtige, hiervoren reeds aangestipte maatregel, de nieuwe Chineezen=wetgeving, die op 1 Mei 1919 in werking trad en met een slag voor het ongeschreven huwelijks=, familie= en erfrecht, zooals dit zich onder de Chineezen in Indië had ontwikkeld, het huwelijks=, familie= en erfrecht van het B. W. voor Eu=ropeanen in de plaats stelde. Alleen voor sommige be=staande rechtsverhoudingen, die naar het oude recht dienen te worden beoordeeld, zal voortaan nog met de oude Chineesche adat rekening zijn te houden, op mo=gelijk afwijkende begrippen der Chineezen betreffende veelwijverij, afstamming en erfopvolging zal door den rechter niet mogen worden gelet. De adoptie, zooals de Chineesche adat die kende, werd uitdrukkelijk ge=handhaafd, maar in beperkten zin en vormen en rechts=gevolgen der adoptie in bijzonderheden geregeld. Ein=delijk moest ook nog de invoering van den burgerlijken stand voor de Chineezen deze ontwikkeling in Euro=peesche richting voltooien. Intusschen werd deze nieuwe Chineezen=wetgeving nog alleen ingevoerd op Java en Madoera en in die gewesten daar buiten, waar ook de oude regeling van 1855, die voor alle andere Vreemde Oosterlingen dan de Chineezen is blijven gelden, van kracht is. De verdere invoering van beide regelingen in alle overige gewesten is echter reeds in voorbereiding.

Het adatrecht. Voor de Inlandsche bevolking brach=ten de laatste 25 jaar op het gebied van rechtshervorming

— afgezien van de reeds besproken invoering van het nieuwe strafwetboek — schijnbaar nog het minst. Toch was ook voor die bevolking dit tijdvak van het uiterste belang. Van het begin dezer eeuw dagteekent eene verhoogde belangstelling voor het adatrecht, die althans dit groote nut opleverde, dat van dit voorheen zoo weinig bekende recht allengs heel wat meer is bekend geworden. De naam van prof. VAN VOLLENHOVEN is aan den arbeid, op dit gebied verricht, verbonden. Door hem en zijn leerlingen werd en wordt nog steeds met onverflauwd enthousiasme voor de studie van het adatrecht geijverd en op meerdere waardeering van dat recht aangedrongen. Maar ook de bewonderaars van het Europeesche gecodificeerde recht, die dit zoo spoedig mogelijk voor het grootste gedeelte ook voor den Inlander pasklaar zouden willen maken, ter vervanging van het in hunne oogen sterk overschatte adatrecht, zaten in dit tijdvak niet stil en de wrijving tusschen beide uiterste richtingen was een tijdlang zoo heftig, dat met recht van een strijd om het adatrecht mag worden gesproken. Die strijd concentreerde zich in de eerste jaren dezer eeuw om de wijziging van art. 75 van het Regeeringsreglement, een strijd, waarvan wij de bijzonderheden hier niet nader zullen vermelden. Eene nieuwe redactie van het artikel, in 1906 wet geworden, vermeerderde slechts de verwarring. Een „novelle" bracht in 1919 weder eene niewe lezing en toen nog niemand hoopte, dat met dezen nieuwen tekst de historie zou zijn beëindigd, kwam eenigszins verrassend de invoering op 1 Januari 1920. Wie echter meenen zou, dat uit dit artikel van de Indische Grondwet thans duidelijk blijken kan hoe de wetgever zich de ontwikkeling van het adatrecht denkt, vergist zich. Geene van de oplossingen, die voor de evolutie van het adatrecht zijn aanbevolen (stelsel CREMER; stelsel IDENBURG = FOCK), wordt uitdrukkelijk voorgeschreven. Het artikel geeft hoogstens uiting aan een zekere voorkeur voor codificatie en voor ontwikkeling in Westerschen zin, maar het laat aan de uitvoering de grootst mogelijke vrijheid en waar het in afwachting van die uitvoering het bestaande recht handhaaft, is theoretisch gesproken de mogelijkheid niet uitgesloten, dat nog gedurende lange jaren het recht van den Inlander blijft zooals het is. Toch zal het, indien niet alle voorteekenen bedriegen, anders gaan. Een geunificeerd burgerlijk wetboek, waarin, met eerbiediging van het adatrecht, op ruime schaal door verwijzing en hier en daar ook regeling, groote stukken Europeesch burgerlijk recht worden toepasselijk gemaakt voor alle bevolkingsgroepen, werd ontworpen en zal, blijkens een mededeeling aan den Volksraad, spoedig door den druk bekend gemaakt worden. En er schijnt goede kans te bestaan dat dit of een soortgelijk systeem voor de regeling van het rechtswezen voor den Inlander zal worden aanvaard en dat dus unificatie ook van het burgerlijk recht, behoudens ten aanzien van die gedeelten van het adatrecht die met de godsdienstige wetten en instellingen der bevolking samenhangen, binnen afzienbaren tijd zal worden verwezenlijkt. Die ontwikkeling in Westerschen zin zooveel mogelijk voor te bereiden, was het streven van de nieuwe regeling der vrijwillige onderwerping aan het Europeesche recht, die in 1912 tot stand kwam. Voor hen die zich daarvan veel voorstelden, was de uitwerking van die maatregel eene groote teleurstelling. In de ruim 10 jaren gedurende welke de regeling in werking was, is daarvan nagenoeg geen gebruik gemaakt. Hetzelfde streven leidde ten slotte tot het ontwerpen van een regeling van den burgerlijken stand voor sommige categoriën van voorname Inlanders, die in 1920 werd afgekondigd maar tot dusverre, ook om bezuinigingsmotieven, nog niet kon worden ingevoerd. Vermelding verdient nog de regeling van het z.g. „credietverband", waarbij op beperkte schaal, n.l. ten behoeve van instellingen als de afdeelingsbanken, in een aantal gewesten vestiging van een zakelijk zekerheidsrecht op zuiver Westerschen voet op Inlandsche grond werd mogelijk gemaakt.

De rechtspleging. Niet minder dan de hervorming van de rechterlijke organisatie en van het toe te passen recht verdient de ontwikkeling van de vormen van rechtspleging in het afgeloopen tijdvak de aandacht. Ook daar is hetgeen tot stand kwam weinig geweest in vergelijking met hetgeen in voorbereiding is en spoedige verwezenlijking wacht. Voor de rechtsbedeeling over Europeanen bracht de herziening van 1901 eene geheel nieuwe rechtspleging: die voor het nieuwe residentiegerecht in burgerlijke zaken, eene verdienstelijke, zij het dan ook natuurlijk niet volmaakte poging om voor Europeanen eene eenvoudige procedure in te voeren met zoo weinig mogelijk formaliteiten en schrifturen, met de openbare behandeling ter terechtzitting (de Engelsche „trial") als hoofdzaak, in vele opzichten overeenstemmende met de burgerlijke procedure voor den landraad. Het spreekt van zelf dat de instelling van de eerste landgerechten in 1914 mede gepaard ging met invoering van eene nieuwe rechtspleging voor de door die gerechten te behandelen strafzaken. Ook deze procedure was een stap in de goede richting: *vereenvoudiging*. Door de aanvulling van die regeling in 1917, toen de landgerechtrechtspraak over geheel Java en Madoera werd uitgebreid, met de regeling der z.g. summiere procedure werd een nieuwe en belangrijke stap in die richting gedaan. In de praktijk is de summiere procedure van het landgerecht een volledig succes geweest, dat naar de invoering van een soortgelijk stelsel ook voor andere strafrechters doet verlangen. Overigens bleef de rechtspleging zoowel in burgerlijke als in strafzaken in het afgeloopen tijdvak in hoofdzaak onveranderd. De herziening van het Nederlandsch Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering bij de wet-HARTOGH, werd in 1908 ook in het Reglement op de rechtsvordering nagevolgd. Algeheele herziening van de burgerlijke recht=

pleging voor Europeanen in modernen zin heeft vooralsnog hier te lande weinig kans, zoolang het ook in Nederland op dit gebied nog slechts bij ontwerpen blijft. Mogelijk dat de unificatieplannen Indië spoediger een voor alle bevolkingsgroepen bruikbaar en dus noodzakelijk eenvoudiger burgerlijk procesrecht zullen schenken. Wat de strafrechtspleging betreft is — afgezien van de reeds besproken nieuwe rechtspleging der landgerechten — alles nog te veel bij het oude gebleven. Voor heel wat wenschelijke herzieningen van het Europeesche strafprocesrecht heette het, dat eerst moest worden afgewacht wat het lot zou zijn van het lange jaren in Nederland oningevoerd gebleven ontwerp ORT. Nu een nieuw Nederlandsch Wetboek van Strafvordering in 1921 werd afgekondigd en, in afwachting van de invoering, belangrijke vereenvoudiging van de bestaande strafrechtspleging in lichte strafzaken reeds in Nederland werd ingevoerd, zal ingrijpende herziening van het Europeesche strafprocesrecht ook in Indië wel niet lang meer op zich laten wachten. Intusschen werd ook het ontwerp eener geunificeerde strafvordering hier te lande samengesteld en reeds jaren geleden aan het opperbestuur aangeboden. Het lag in de bedoeling van den ontwerper, dat dit nieuwe strafprocesrecht niet in één slag over geheel Indië zou worden ingevoerd, maar aanvankelijk slechts in een enkel gewest op Java, om daarna geleidelijk in steeds grooter kring het oude recht te vervangen. Waar dit ontwerp volledige scheiding van bestuur en rechtspraak wil doorvoeren, door het vooronderzoek van Inlandsche strafzaken van de Inlandsche en Europeesche bestuursambtenaren over te dragen aan een gereorganiseerd corps ambtenaren van het openbaar ministerie en dus wel niet onbelangrijke meerdere uitgaven zal medebrengen, schijnt het niet te verwachten, dat men met de invoering veel haast zal maken en nog minder, dat men de herziening op dien voet spoedig over geheel Indië zal uitbreiden. Het is dus te hopen dat men de gebreken, die vooral de strafrechtspleging voor Inlanders, maar ook die voor Europeanen aankleven, voorloopig op andere wijze zal weten te verbeteren. Eene poging in die richting kan gezien worden in de nieuwe regeling van de voorloopige aanhouding, de huiszoeking, het papieronderzoek, de summiere procedure en de invrijheidstelling op borgtocht, die in 1919 in het Staatsblad kwam maar nog steeds op invoering wacht. Die regeling wijzigde zoowel het Reglement op de Strafvordering als het Inlandsch Reglement. Zij strekte in de eerste plaats om een einde te maken aan de misstanden, die ten aanzien van de preventieve hechtenis en het verrichten van huiszoeking voor Inlanders bestonden en wellicht nog bestaan, misstanden waarover terecht zoo vaak is geklaagd. Men meende echter tevens deze gelegenheid te moeten benutten om, zij het dan niet formeel, althans in wezen in deze materie zooveel mogelijk rechtsgelijkheid te brengen tusschen de verschillende bevolkingsgroepen. De onderwerpen, in de regeling vervat, werden behoudens onvermijdelijke verschillen in verband met het bestaande verschil in rechtspleging, in wezen geheel gelijk geregeld voor de Inlandsche en de Europeesche rechtspleging; in wezen dus alweer unificatie. Maar juist hierdoor zou de regeling naar de meening van velen althans ten aanzien van preventieve hechtenis en huiszoeking te weinig met de specifieke eigenaardigheden van Inlandsche strafzaken hebben rekening gehouden. Vooral de met politie- en vooronderzoek van Inlandsche strafzaken belaste Europeesche bestuursambtenaren zagen de invoering met bezorgdheid tegemoet en het zal wel inzonderheid aan de van die zijde geopperde bezwaren te wijten zijn, dat van die invoering tot dusverre nog is afgezien. Nader overleg over de mogelijkheid om die regeling, zooveel noodig gewijzigd, alsnog in te voeren, schijnt met het Opperbestuur te worden gepleegd. Intusschen zal, naar verluidt, invoering van een deel der regeling, n.l. dat betreffende summiere procedure in strafzaken voor Raden van Justitie en landraden, spoedig afzonderlijk kunnen plaats vinden. Aan de grieven, vooral in de laatste jaren tegen de wijze van behandeling van het vooronderzoek door Inlandsche en Europeesche bestuursambtenaren van Inlandsche zijde geuit, zal intusschen wel alleen door volledige unificatie van dat vooronderzoek kunnen worden tegemoet gekomen.

De godsdienstige rechtspraak. We kunnen over deze rechtspraak kort zijn. Na de magere voorschriften in de ordonnantie van 1882 liet de Indische wetgever, ondanks de tallooze klachten over de priesterrechtspraak geuit, van eenige belangstelling voor die rechtspraak niet meer blijken, totdat eindelijk voor enkele jaren voorstellen tot algeheele herziening dier rechtspraak, omzetting van de priesterraden in penghoeloegerechten met zeer beperkte rechtsmacht, aan den Volksraad om advies werden aangeboden. Op voorstel van den Volksraad werd eene Commissie van Indonesiërs ingesteld, om over de voorstellen preadvies uit te brengen. Met haar werk is de commissie tot heden nog niet gereed gekomen. Inmiddels werd in 1922 reeds uitvoering gegeven aan een klein onderdeel der voorstellen, het instellen van een contrôle op het door priesterraden gevoerd beheer over goederen van derden. Bij de uitvoering schijnt gebleken te zijn, dat slechts weinig priesterraden met dergelijk beheer belast zijn. In verband met de strekking der bepalingen, waarop de priesterrechtspraak berust (art. 3 R. O. en art. 78 R. R.), bleven omvang en karakter der priesterrechtspraak overigens tot dusverre nagenoeg ongewijzigd. De vage begrenzing van de bevoegdheid dier raden geeft nog altijd aanleiding tot moeilijkheden, al heeft zich langzamerhand een tamelijk vaste jurisprudentie gevormd, die zooveel mogelijk aan den landraad en zoo weinig mogelijk aan den priesterraad ter beslissing overlaat.

De inheemsche rechtspraak. Van niet veel minder belang dan de Gouvernementsrechtspraak is nog altijd

de inheemsche rechtspraak, zoowel die in de zoogenaamde zelfbesturende landschappen als die in de reeds tot het rechtstreeks bestuurd gebied van het Gouvernement behoorende streken, die voorloopig in het genot van eigen rechtspraak zijn gelaten. In den omvang der inheemsche rechtspraak kwam in het afgeloopen 25 jarig tijdvak betrekkelijk weinig verandering. Wel werden verschillende gebieden in dat tijdvak bij het rechtstreeks bestuurd Gouvernements=gebied ingelijfd, maar dit geschiedde bijna steeds met handhaving van de inheemsche rechtspraak. Wijziging van de met zelfbesturen gesloten politieke contracten bracht hier en daar ook wel eenige wijziging van de grenzen tusschen zelfbestuursrechtspraak en Gouvernementsrechtspraak. Op Java deed de prins van Pakoe=Alam afstand van zijne rechtsmacht. In Soerakarta, Mangkoenegaran en Jogjakarta is de rechtsmacht over vorstenverwanten en hoogwaardigheidsbekleeders, al dan niet met hun wettige en onwettige vrouwen, gebleven in handen van den vorst. In Jogjakarta is voorts de administratieve berechting van agrarische geschillen, welke geen burgerlijke zaken zijn, gelaten aan 's vorsten rechtspraak, de bale=mangoe. Eene regeling van de rechtsmacht dezer vorsten werd getroffen in 1903, laatstelijk gewijzigd in 1917. In de buitengewesten behielden de zelfbesturen, op een enkele uitzondering na (b.v. Pontianak), nagenoeg volledige rechtsmacht over eigen onderhoorigen. De bevoegdheid van de inheemsche rechters in Gouvernements=gebied tegenover de Gouvernementsrechtspraak, die immers ook in de gebieden met inheemsche rechtspraak bestaat, bleef eveneens nagenoeg ongewijzigd.

Wat de organisatie en de rechtspleging der zelfbestuursrechters en inheemsche rechters betreft, op dat punt bestaat nog altijd een ware chaos van regelingen. Zelfbestuursregelingen van de hoofden van Gewestelijk bestuur, deels berustende op de z.g. Zelfbestuursregelen 1919, voor de zelfbestuursrechtspraak,—algemeene verordeningen en residentiebesluiten voor het rechtstreeks bestuurd gebied, van allerlei vorm en inhoud, werden in de afgeloopen jaren voortdurend gewijzigd en herzien en met nieuwe vermeerderd. Van eenig streven om orde te brengen in den chaos valt nog weinig te bespeuren. Wel heeft thans algemeen de aandacht een min of meer eenvormige regeling van het door de hoofden van gewestelijk bestuur en de onder hen staande Europeesche ambtenaren uitgeoefend toezicht op deze rechtspraak, die den vorm heeft aangenomen van een soort appèlrechtspraak. Met het opleven van het zelfbewustzijn der Inlandsche bevolking schijnt het aantal klachten over de inheemsche rechtspraak toe te nemen of vinden de klachten wellicht slechts spoediger uiting. De bevolking aan wie het „genot" van eigen rechtspleging werd gelaten in haar eigen belang, scheen dat bezit vaak slechts op weinig prijs te stellen. En het was reeds voor jaren dat getuigd kon worden, dat verdere uitbreiding van de Gouvernementsrechtspraak, en afschaffing van de inheemsche, in verschillende gewesten in overeenstemming zou zijn met de wenschen der bevolking. Men moet niet vergeten dat alleen de lagere inheemsche rechtspraak, vaak alleen de dorpsrechtspraak, in waarheid adatrechtspraak mag heeten, in waarheid berust op de oude gebruiken der bevolking. De hoogere inheemsche rechters en rechtbanken, gebonden aan velerlei voorschriften van ons bestuur, ingesteld veelal door ons bestuur en gekozen al te vaak uit ambtenaren van den Inlandschen bestuursdienst, instede van uit de volkshoofden, en geleid door Europeesche bestuursambtenaren, die vaak in werkelijkheid die rechtspraak geheel in handen hebben, die hoogere inheemsche rechters oefenen eigenlijk geen adatrechtspraak in den waren zin van het woord uit, maar een soort vrije rechtspraak, van de Gouvernementsrechtspraak onderscheiden slechts door hare geringe gebondenheid aan de regelingen van het Gouvernement. Allerwege worden echter die regelingen, het strafwetboek, de voorschriften omtrent de rechtspleging, door die inheemsche rechters tot richtsnoer genomen en waar ook de Gouvernementsrechter in civilibus het adatrecht der bevolking toepast, zou derhalve vervanging door Gouvernementsrechtspraak vaak niet veel meer beduiden dan dat de waarborgen voor behoorlijke berechting, in de Gouvernementsregelingen, in de appèlrechtspraak der Raden van Justitie, in het toezicht van het Hooggerechtshof gelegen, ook aan de bevolking dier streken zouden worden geschonken. Dat aan zoodanige meerdere waarborgen weleens behoefte kan bestaan, bleek na den Djambi=opstand, toen aanleiding werd gevonden om een onderzoek in te stellen naar de wijze waarop een groot aantal opstandelingen door een „inheemsche" rechtbank tot zware straffen werd veroordeeld. Het was kort na die gebeurtenissen, dat de Regeering zich in principe er toe bereid verklaarde in verschillende gewesten: Djambi, Palembang, Benkoelen, Zuid=Celebes, enz. de inheemsche rechtspraak af te schaffen. Slechts het nijpend tekort bij het personeel van de rechterlijke macht, dat omstreeks dien tijd ontstond, deed van de uitvoering dier plannen afzien. Thans, nu bedoeld tekort al weder tot het verleden behoort, staat weer een ander bezwaar, dat der kosten aan de verdere vervanging van inheemsche door Gouvernementsrechtspraak in den weg. Het binnenlandsch bestuur toch, dat met de voordeelen die de leiding der inheemsche rechtspraak voor het gezag medebrengt wel ingenomen is, heeft over het algemeen er maar weinig ooren naar om met de minder vrije Gouvernementsrechtspraak onder strengere controle te worden belast. Voorstellen tot afschaffing van de inheemsche rechtspraak brengen daarom onvermijdelijk de noodzakelijkheid mede, ook nieuw rechtskundig personeel voor de nieuwe rechtbanken in dienst te stellen. Van bestuurszijde worden intusschen nog tal van andere bezwaren tegen vervanging der inheemsche rechtspraak aangevoerd, zoodat wel niet te verwachten

is, dat algeheele opheffing daarvan in rechtstreeks be= stuurd gebied, volgens mannen als prof. DE LOUTER de eenige weg tot afdoende verbetering, in afzienbaren tijd zal worden verwezenlijkt. Opmerking verdient dat afschaf= fing van de inheemsche rechtspraak, vooral door de kam= pioenen van het adatrecht met klem wordt bestreden.

Personeel van de rechterlijke macht. Tot slot nog en= kele gegevens betreffende de personeelsvoorziening voor de rechterlijke macht in Indië. In 1908 werd te Welte= vreden opgericht een school tot opleiding van inlandsche rechtskundigen. Aan de abituriënten dier school werd daarna verleend de bevoegdheid om benoemd te worden tot de lagere ambten bij de rechterlijke macht. Veel stelde men zich in den aanvang van deze opleiding niet voor. Toen het tevoren reeds vermeld personeelstekort zich openbaarde, nam de belangstelling voor rechts= kundige opleiding in Indië echter toe en werd ook hier meer en meer de leuze vernomen, dat Indië in de be= hoefte aan personeel ook voor de rechterlijke macht zoo spoedig mogelijk zelf moest voorzien. Ook de wensch dat in de rechtsprekende organen langzamerhand een grooter plaats aan Indonesiërs zou kunnen worden in= geruimd, drong naar voren. Aan Indonesiërs die het einddiploma der rechtschool hadden behaald, soms reeds bij de rechterlijke macht werkzaam, en zich door verdere studie in de rechtswetenschap aan eene Nederlandsche hoogeschool volledige bevoegdheid ook voor de hoogere ambten wilden verwerven, werden groote faciliteiten verleend. Instelling van juridisch hooger onderwijs in Indië zelf werd mede — aanvankelijk zonder succes — bepleit, totdat in 1922 de Regeering het besluit bekend maakte tot oprichting van een juridische faculteit hier te lande te willen overgaan. Het ligt in de bedoeling dat met de uitvoering van dit plan spoedig zal worden be= gonnen, zoodat reeds in 1925 de hoogere opleiding van juristen in Nederlandsch=Indië zal kunnen worden ter hand genomen. De Inlandsche rechtschool, die in af= wachting daarvan blijft bestaan en ook naast de juridi= sche faculiteit nog wel reden van bestaan zal behouden, werd met ingang van het leerjaar 1922 = 1923 openge= steld voor alle landaarden.

De ontwikkeling van het rechtswezen in een land als Nederlandsch=Indië met zijne veelsoortige bevolking, met zijne uiterst gecompliceerde verhoudingen, biedt de grootste moeilijkheden. Wie dit voor oogen houdt zal inzien dat de geschiedenis van dat rechtswezen ge= durende de 25 eerste regeeringsjaren van H. M. Konin= gin WILHELMINA, reden geeft tot voldaanheid, al mogen wellicht op geen ander gebied van Staatszorg zooveel wenschen onvervuld, zooveel plannen nog onuitgevoerd zijn gebleven. Op geen ander gebied van Staatszorg dient toch ook grooter omzichtigheid te worden betracht, op geen ander gebied bestaan zooveel tegenstrijdige denk= beelden en stroomingen; op geen ander gebied is zooveel doorzicht vereischt. Het gaat hier immers om de hoogste zedelijke goederen, de rechten, de vrijheid van den burger.

De regeering onzer geëerbiedigde Vorstin moge dit land ook op het gebied der rechtsevolutie nog lange ja= ren tot zegen zijn!

Mr. K. L. J. E.

DE POLITIE.

INLEIDING. Herhaaldelijk is de meening uitgesproken dat de pogingen tot verhooging van den welvaarts= toestand van de Inlandsche bevolking hier te lande niet zouden slagen, alvorens daaraan eene verbete= ring van de algemeene veiligheid en rechtszekerheid vooraf zouden zijn gegaan.

Men had den vasten indruk, dat de misdadigheid hier te lande van dien aard was, dat er dringend behoefte bestond aan een krachtige politie.

Deze ontbrak tot voor betrekkelijk korten tijd echter nog ten eenenmale. Zelfs op Java was de getalsterkte der overal plaatselijk aan het bestuur toegevoegde *politieoppas= sers* gering, bovendien werden deze slecht betaald, waren zij van veelal minder goed gehalte, voor hun eigenlijke taak geheel onopgeleid en tenslotte daarneven belast met al= lerlei ander werk dan het verrichten van politiediensten [1]).

Aan de stadspolitie uit den beruchten schoutentijd ontbrak elke behoorlijke organisatie en ten plattenlande steunde de veiligheid in hoofdzaak op de desapolitie, alzoo, wegens de verhouding, waarin het verder desa= bestuur tot het dorpshoofd staat, voornamelijk op het desahoofd. 2)

Was dit hoofd een krachtige persoonlijkheid, betrouw= baar en onafhankelijk, dan kon de veiligheid in zijn desa= gebied bevredigend zijn.

Maar juist het gehalte der desahoofden liet als regel te wenschen.

Toestand omstreeks 1905. Maatregelen tot verbetering. Zoo was de toestand zelfs nog omstreeks 1905, het jaar waarin de toenmalige regeering, die het groote belang der verbetering van den veiligheidstoestand inzag, een onderzoek deed aanvangen naar de maatregelen, waar= door verhooging van de veiligheid van persoon en goed erlangd zou kunnen worden.

1) De gebrekkige organisatie der politie kostte destijds nog f 4.000.000 per jaar.
Het aantal politieoppassers bedroeg over 1907/8 ongeveer 5000; daarbij gerekend nachtwakers, oppassers tot bewa= king der districtsgevangenissen, koffie=, zout=, bosch=, opium= politie enz. klom het totaal tot ongeveer 9500, waarbij dan nog een 700 mantri's politie (Java en Madoera).

2) Het aantal desa's op Java en Madoera bedraagt onge= veer 25000.

De op dit onderzoek gebaseerde voorstellen hebben allereerst 3) den stoot gegeven tot een in 1914 aangevangen krachtige reorganisatie der stadspolitie in de groote steden van Java en enkele plaatsen van de buitengewesten.

Reorganisatie stadspolitie. In de grootste steden geschiedt thans de uitoefening der politie onder leiding van een hoofdcommissaris, in wiens beleid de in rang boven hem staande Assistent=Resident alleen in bizondere gevallen kan ingrijpen. De stadspolitie elders werd op gelijke wijze, doch op eenvoudiger voet, ingesteld.

Het ressort van den hoofdcommissaris, aan wien een adjunct als sous=chef is toegevoegd, wordt verdeeld in eenige afdeelingen, elk met een commissaris van politie der 1e klasse aan het hoofd.

De politieafdeeling is weder onderverdeeld in eenige secties, elk staande onder een commissaris van politie der 2e klasse.

Het personeel der sectie bestaat voorts uit politieopzieners, hoofdagenten en Inlandsch personeel, dat volgens een drieploegenstelsel acht uur per etmaal dienst doet in de wijken der sectie; alles staat onder contrôle van uit de posthuizen, de sectie=bureaux en het hoofdbureau zelf. 4)

Reorganisatie der politie buiten de groote steden, veldpolitie. Ten plattenlande werd, niettegenstaande den slechten veiligheidstoestand aldaar, voorshands nog geen ernstig begin gemaakt met een krachtige reorganisatie der politie. Was deze toestand op zich zelf reeds bedenkelijk, hij werd bepaald onhoudbaar toen de opleving der bevolking, welke zich hier te lande gelijk in geheel Oost=Azië sedert de beëindiging van den Russisch=Japanschen oorlog openbaarde, in samenwerking met tal van andere factoren uiteraard ook een naar voren treden der slechte elementen met zich bracht waartegen overal de zwakke en weinig voor haar taak berekende politie niet opgewassen bleek. Zoo nam de terrorisatie door het geboefte van het in meerderheid rustige deel der bevolking hand over hand toe, hetgeen gepaard ging met eene daaraan evenredige daling van het gezag, dat telkens onmachtig bleek zich te doen gelden.

Er heerschte ten plattenlande dus een toestand, waaraan spoedig en met kracht een einde gemaakt moest worden!

Alleen een machtsmiddel, in handen van het bestuur zelf, waarmede de ambtenaar zich bij het doen uitvoeren zijner bevelen weder tot in alle uithoeken van zijn gebied zou kunnen doen gelden, waardoor verder de desapolitie, de onderbouw van het gezag ten plattenlande, zich gesteund en gecontroleerd zou voelen, zou kunnen bewerken dat de rust en orde weder behoorlijk verzekerd werd.

Het machtsmiddel, waarmede men dit hoopte te bereiken, was de op te richten *veldpolitie.*

Doch de tijd drong! In de najaarszitting 1918 van den Volksraad werd nadrukkelijk op den onhoudbaren veiligheidstoestand in vele streken van Java gewezen.

In de 4 jaren sedert dien nog noodig om de veldpolitie op Java en Madoera overal daadwerkelijk te doen functionneeren, moesten dan ook het leger en, voorzoover op Java beschikbaar, mede de gewapende politie herhaaldelijk ten plattenlande politiediensten doen.

Naast de oprichting der veldpolitie werd verder de verbetering der plattelandspolitie gezocht in de versterking der bestuurspolitie [1]) en der plaatselijke recherche, het maken van gewestelijke recherchedepots tot steun voor de plaatselijke recherche en voorts in het aanmerkelijk verbeteren der bezoldiging, vooral van het lagere personeel der algemeene politie.

De veldpolitie, zooals dit nieuwe gezagsmiddel thans is geregeld, wordt, in tegenstelling met leger en gewapende politie, vooral in politioneelen zin opgeleid en aangevoerd door politioneel geschoolden.

Ten einde door de bevolking met vertrouwen begroet te kunnen worden als het gewone middel om den voor hare bezitszekerheid gewenschten veiligheidstoestand te waarborgen, bestaat zij in overwegende mate uit leden der bevolking zelf, die dus de taal spreken van de streek waarin zij ageeren en er met de zeden en gewoonten van bekend zijn. Om hen echter vrij te houden van al te vertrouwelijken omgang met de desalieden, waardoor geknoei en corruptie in de hand zou worden gewerkt, mogen de manschappen, die in een bepaalde streek optreden, wel uit dat taalgebied maar niet uit die omgeving zelf afkomstig zijn. Zij staan voorts onder dienstverband, vallen onder een streng tuchtreglement en zijn tenslotte gekazerneerd en behoorlijk voor hun taak opgeleid en geoefend.

De veldpolitie, in totaal ongeveer 3000 man sterk ongerekend het kader, ligt over geheel Java en Madoera verspreid in mobiele gekazerneerde groepen van 20 tot 60 man, behoorlijk bewapend, voorzien van rijwielen of paarden [2]), aangevoerd en gecontroleerd door van motorrijwielen [3]) voorzien Inlandsch en Europeesch kader.

---

3) Daargelaten de weinig beteekenende reorganisatie van het jaar 1911, welke een f 200.000.— jaarlijks zou kosten.

4) De 3 groote steden op Java, Batavia, Semarang en Soerabaja hadden over 1922 een totaal sterkte alleen aan Inlandsche politieagenten van 4350 man.

De formatie der stadscorpsen was, vóór de daarin gebrachte bezuiniging, over 1923 gesteld:
voor Batavia op 1920 man w. o. 210 Europeanen
„ Semarang op 1278 man w. o. 108 Europeanen
„ Soerabaja op 1582 man w. o. 217 Europeanen

De getalsterkte der bevolking van Batavia bedroeg in 1905 138.000 inwoners w. o. 9000 Eur. en 30.500 Vr. O).
van Semarang in 1905 96.000 inwoners
van Soerabaja in 1905 150.000 inwoners.

In 1922 bedroeg te Batavia (met Mr. Cornelis) het zielental: 459.500 w. o. 33.300 Europeanen en 65.300 Vreemde Oosterlingen.

---

1) De formatie van 1923 (vóór de bezuiniging) voor Java en Madoera met 395 districten en 1384 onderdistricten, kan worden gesteld op ongeveer 14.000 politieagenten.

2) Formatie 1923: resp. 780 paarden en 2500 rijwielen.

3) Formatie 1923: 420 motorrijwielen.

De veldpolitieagenten zwermen dagelijks in groepjes van 2, 3 en meer man uit ter bewaking der groote wegen, controleering en hulp der bestuurs- en desapolitie en voor andere politiewerkzaamheden — maatregelen welke reeds duidelijk voelbaar tot de algemeene verhooging van het veiligheidspeil en de bevestiging van het gezag der bestuursambtenaren ten plattenlande hebben medegewerkt.

Cultuurpolitie. De algemeen slechte veiligheidstoestand ten plattenlande, welke vooral in de laatste jaren voor het optreden der veldpolitie zich in toenemende mate openbaarde, en de bizondere belangen van de Europeesche grootlandbouw-ondernemers bij het ongeschonden bewaren hunner te velde staande voor de wereldmarkt bestemde gewassen tegen diefstal en kwaadwilligheid [1]), leidde al spoedig tot de invoering eener *eigen bewaking,* waarbij echter toezicht van gouvernementswege niet mocht uitblijven.

Op kosten der betrokken ondernemingen en alleen tot bewaking en beveiliging daarvan, werd van bestuurswege onbezoldigd politiepersoneel tijdelijk aangesteld, hetwelk aan door hen aan te wijzen ambtenaren (en dus niet aan den particulieren ondernemer zelf) werd toegevoegd. Hun aanstelling kon, ter uitsluitende beoordeeling van het bestuur, weder ten allen tijde worden ingetrokken.

Door den drang der omstandigheden is dit instituut der onbezoldigde politie echter in meerdere streken uitgegroeid tot de zgn. *cultuurpolitie,* d.i. het bovengenoemd bewakingspersoneel, doch dan meer georganiseerd en geschikt gemaakt om in grootere complexen systematisch en tevens economischer tegen diefstal en beschadiging van veldgewas op te treden [2]).

Sedert eenerzijds het optreden der veldpolitie over geheel Java de algemeene veiligheid veel verbeterd heeft en anderzijds de malaise ook den particulier tot scherpe bezuiniging dwingt, is op meerdere plaatsen de cultuurpolitie echter weder ingekrompen tot de eenvoudige onbezoldigde politie van voorheen.

Boschpolitie. In tegenstelling met bovenstaand gezagsmiddel, speciaal dienende tot bescherming van bijzonder particuliere belangen, is de *boschpolitie* gouvernementspolitie, zij het ook eene bijzondere, van de algemeene politie afgescheiden tak voor een speciaal doel nl. de boschbewaking.

1) Zoo had de suikercultuur in 1921 op Java 183 fabrieken met een totaal areaal van 22.5000 b. (= 1/45 deel der totaal bebouwde oppervlakte van Java of 1/20 deel der sawahs), opbrengende over 1920 113.46 picol suiker per bouw, aan grondhuur voor de inl. bevolking f 14.000.000, aan loonen en leveringen f 90.000.000, aan uitvoerwaarde f 772.000.000.—

2). In het gewest Djokja ageerden bv. 350 bewakers onder 25 man politie. In het gewest Kediri ongeveer 900 bewakers, 110 politieagenten, 40 posthuiscommandanten, 8 hoofdagenten, 24 mantri's politie, 5 politieopzieners. In de afdeeling Djombang 260 politieagenten, 26 posthuis-commten 14 mantri's politie, 3 politie opzieners, kostende bv. voor Djombang alleen f 160.000 per jaar aan particuliere ondernemers.

Zij is van veel gewicht, omdat het boschwezen, een vrijwel over geheel Java en Madoera zich uitstrekkend belangrijk gouvernementsbedrijf omvat [3]), hetwelk tevens de in de boschstreken veelal zeer arme bevolking een welkome verdienste verschaft.

De boschpolitie, waarvan de dagelijksche uitoefening vooral in handen van de mantri's boschpolitie en boschwachters berust 4), ressorteert onder het boschwezen en heeft in de boschbewaking een algemeene technische taak, waarvan de eigenlijke politioneele werkzaamheden slechts een onderdeel vormen.

Door het bestaan eener boschpolitie is de algemeene politie geenszins van de plicht tot bewaking der bosschen ontheven.

Zij trok zich echter, overkropt als zij was met ander werk, van die boschbewaking als regel weinig aan, ook omdat het ten deze veelal aan behoorlijke samenwerking tusschen bestuur en boschwezen ontbrak.

Toen in verband met de abnormaal hooge houtprijzen, vooral in de jaren 1919 en 1920, de driestheid der houtdieven – door de clandestiene houtopkoopers daartoe aangezet — zoover ging, dat zij veelal in gewapende benden de bosschen introkken en daar groote verwoestingen, zeer ten nadeele van 's Lands schatkist, aanrichtten, moesten wel dringend maatregelen genomen worden.

De eigenlijke boschpolitie was tegen deze abnormale criminaliteitsuitingen niet opgewassen, en ook hier moest weder het leger in afwachting van de veldpolitie bijspringen, tot ook dit gezagsmiddel te hulp kon komen.

Door betere samenwerking van bestuur en boschwezen, gepaard gaande met de intusschen ingetreden daling der houtprijzen, kon aan de abnormale toename van de groote boschdelicten paal en perk gesteld worden.

In de bosschen zelf blijft de eigenlijke boschpolitie als zijnde daarvoor technisch berekend, geschikter dan de algemeene politie voor de bestrijding der „normale" boschdelicten, mits zij in getal, opleiding, gehalte en controle verbeterd wordt, waaraan men doende is.

Politie in de buitengewesten. Gewapende politie. In de *buitengewesten* is de handhaving van de orde, rust en veiligheid toevertrouwd aan leger, gewapende politie en algemeene politie.

Waar het *leger* met het oog op algemeene defensiebelangen gemist kon worden, werd dit uiteraard kostbaarste gezagsmiddel van lieverlede door gewapende politie vervangen.

De *algemeene politie* is in de buitengewesten nog niet van veel beteekenis. Alleen enkele havenplaatsen bezitten een soort stadspolitie en verder bestaat zij uit bestuurspolitie, d.z. politieagenten in zeer beperkten getale aan Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren

3) Bij de hooge houtprijzen in 1918 een voordeelig saldo, alleen voor Java, van f 4.960.000 opleverende.

4) Totaal sterkte 500 mantri's boschpolitie en 775 boschwachters.

op hun standplaatsen toegevoegd 1). Gegeven de groote afstanden daarvan onderling, is het duidelijk dat in de algemeene politie aldaar geen algemeene samenhang en eenheid bestaat.

Vooral de *gewapende politie* treedt in de buitengewesten als gezagsmiddel naar voren.

Voor 1912 bestaande uit verspreide, los van elkaar staande groepjes slecht geëncadreerde, slecht geoefende en slecht gedisciplineerde pradjoerits 2), leidde eenerzijds de snelle openlegging dezer gewesten en anderzijds de behoefte om met het oog op den B. V. het leger zooveel mogelijk op Java samen te trekken, tot de reorganisatie en sterke uitbreiding van de gewapende politie.

Zij had ten doel de inrichting van een flink geoefend, goed aangevoerd en behoorlijk gedisciplineerd korps, ten einde een macht te vormen, waarop de bestuursambtenaren buiten Java ter uitvoering hunner moeilijke taak zouden kunnen rekenen 3).

In tegenstelling met het leger, dat een „uiterste" en „zelfstandig optredend" krachtig middel uitmaakt voor herstel en handhaving der inwendige rust des lands, vormt de gewapende politie niets dan „de gewapende vuist" van het bestuur om daar aangewend te worden, waar krachtig optreden gewenscht is, reden waarom het als gezagsmiddel in de buitengewesten in het algemeen zeer wel voldoet.

Zuinigheidsoverwegingen zullen echter wel leiden tot een sterke inkrimping van het korps en gedeeltelijke vervanging ervan door het leger.

Centrale leiding en beheer. Zoowel op Java en Madoera als daarbuiten is de dagelijksche leiding der politie-uitoefening in het geheele gewest toevertrouwd aan de hoofden van gewestelijk bestuur.

Het oppertoezicht op de uitoefening der politie in haar vollen omvang berust echter, overeenkomstig het huidig geldend Indische Staatsrecht, bij den Procureur-Generaal.

Deze centrale leiding bedoelt de algemeene lijnen aan te geven, waarlangs de politie zich moet bewegen, voorts algemeene inlichtingen en instructies te verschaffen en een oppertoezicht te houden, dat intenser is naar gelang het betreft aangelegenheden van meer interlocaal dan plaatselijk politioneel belang.

Een dergelijk centraal verband tusschen de politieonderdeelen en een dergelijke centrale, stelselmatig werkende algemeene leiding, kon uiteraard niet langer gemist worden toen ook hier te lande de criminaliteit, o.m. tengevolge van de vergemakkelijking van het verkeer, niet meer beperkt bleef tot het bedrijven van plaatselijk kwaad; toen bleek hoe soms een boycot- of een volksbeweging van bedenkelijken aard haar werkingssfeer in korten tijd over meerdere gewesten tegelijk kon uitbreiden. Dit eischte als contramaatregel uit politioneel oogpunt noodwendig georganiseerd overleg en uniforme bestrijding, waaraan geen hoofd van gewestelijk bestuur, op zich zelf aangewezen, behoorlijk kon voldoen.

Daarvoor behoefde men een centrale autoriteit, op de hoogte van de stroomingen en verschijnselen in de Indische maatschappij en daarbuiten, voorzoover ze tot strafbare handelingen aanleiding kunnen geven en in staat om het politiebeleid in vollen omvang te beoordeelen en te beheerschen.

Deze taak behoort in één hand gelegd te zijn.

De Procureur-Generaal, de erkende leider der repressieve politie d.i. hoofd van het openbaar ministerie in Nederlandsch-Indië, was daardoor de aangewezen autoriteit om tevens leider der preventieve politie te zijn. Preventieve en repressieve politie toch zijn feitelijk niet anders dan twee aanzichten van dezelfde zaak, bezien van verschillend standpunt. Beide beoogen handhaving des rechts, de eerste door onrecht te voorkomen, de tweede door gepleegd onrecht te vervolgen en de verstoorde rust te herstellen.

De zorg daarvoor is opgedragen aan de politie, die met hetzelfde personeel zoowel preventief als repressief optreedt, zoodat het oppertoezicht daarop dan ook in één hand moet zijn.

Van de centrale leiding der politie, speciaal ten aanzien van haar preventieve taak, kwam echter daadwerkelijk tot voor korten tijd niets terecht, omdat den Procureur-Generaal nog steeds de middelen onthouden waren zich als zoodanig te kunnen doen gelden.

Als hoofd der preventieve politie machteloos, werd hij daarom wel eens spottend aangeduid als „de man zonder armen".

De criminaliteitstoestand hier te lande, welke zich als bestrijdingsobject in toenemende mate ongunstig ontwikkelde door in vele opzichten haar locaal karakter meer en meer te verliezen, liet een bestendiging dier machtloosheid echter niet meer toe. Toch heeft het nog tot het jaar 1920 geduurd alvorens den Procureur-Generaal het noodige personeel en de middelen werden toegekend om de centrale leiding der politie in vollen omvang op zich te nemen.

Daarvoor werd hem o.m. een advocaat-generaal, in hoofdzaak voor de centrale politiewerkzaamheden, toegevoegd en werd voorts ten hoofdparkette een algemeene recherchedienst ingericht, welke in voortdurend nauw contact staat met de plaatselijke recherchediensten in geheel Nederlandsch-Indië.

Voor het „technisch toezicht" op het politie-organis=

---

1) In totaal ± 4500 politieagenten.
2) Totaal destijds een 4000 man.
3) Volgens de ontwerp-begrooting 1923: totaal 363 heele brigades (van 20 man elk) en 173 halve brigades, uitmakende met het centraal depot 483½ brigades of 9668 karabijnen, 260 detachementscommandanten, 45 divisie-commandanten, 1 hoofd, 1 onderhoofd en 1 adjunct inspecteur.
Totaalsterkte in 1921: 10520 karabijndragenden; op 1 Maart 1923: 8460 dito; een sterkte-inkrimping voor 1924 is in voorbereiding (vermoedelijk terugbrenging tot ongeveer 7000 man).

me is in de gewesten op Java en Madoera [1]) aan het hoofd van gewestelijk bestuur een technisch politie-leider toegevoegd [2]), die de opleiding en voortgezette oefening van het politiepersoneel in goede banen moet houden en gestadig over de manschappen en het materieel zijn oogen moet laten gaan.

Voor zijne werkzaamheden is die leider ook verantwoordelijk aan de Inspectie der politie, welke centrale dienst, te Batavia gevestigd, de zorg heeft om de politie over geheel Java en Madoera en waar mogelijk ook in de buitengewesten naar dezelfde beginselen te doen opleiden en bruikbaar te doen zijn.

Deze inspectie staat onder de bevelen van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, die met het centraal beheer der politie belast is; langs haar loopt mede het contact tusschen de opperleiding der politie en genoemd departementshoofd.

Ook de gewapende politie heeft te Batavia eene inspectie, welke in hoofdlijnen op gelijke wijze werkt.

Slotbeschouwing. Zoo is dan in het vorenstaande aangegeven hoe de weinig bevredigende veiligheidstoestand hier te lande er toe gedwongen heeft om met krachtige hand aan den te lang verwaarloosden opbouw eener behoorlijk georganiseerde politie te werken, hetgeen blijkens de talrijke desbetreffende rapporten, ongetwijfeld reeds belangrijke verbetering heeft gebracht in de heerschende onveiligheid, welke een geweldige rem moet hebben gevormd voor de algemeene welvaart en speciaal voor die der Inlandsche bevolking.

De verdere voltooiing van den opbouw der Indische politie is echter tengevolge van de malaise stop gezet en de bezuiniging eischt zelfs het afbreken van veel, dat juist met groote moeite was tot stand gebracht en goede vruchten begon te dragen. [3])

Zoodra echter 's Lands middelen het weder zullen toelaten, zal ongetwijfeld weder aan de orde komen eene omzetting der bestuurspolitie in behoorlijke opgeleide algemeene politie voor plaatselijke recherchediensten bestemd, waardoor op Java en Madoera boven de desapolitie een groot homogeen corps algemeene politie zal ontstaan (stads- en plattelandspolitie) en daarnaast niet minder de politioneele omvorming der gewapende politie in de buitengewesten (veldpolitie).

Mr. A. N. de W.

HET GEVANGENISWEZEN.

EEN volledig overzicht van hetgeen gedurende het tijdvak 1898—1923 in het belang van het gevangeniswezen is verricht, zou meer dan een boekdeel vullen. Over de hervormingen van het Gevangeniswezen zijn in dien tijd vier verslagen verschenen en wel het eerste wat betreft het jaar 1905, het tweede wat aangaat de jaren 1906 en 1907, het derde nopens de jaren 1908 t/m 1910 en het laatste loopende van 1911 t/m 1915. Uit de overvloedige stof kunnen slechts eenige grepen worden gedaan, het gegeven bestek laat niet toe al het meldenswaardige op te nemen.

Wie de koloniale verslagen van een kwart eeuw geleden raadpleegt, vindt daarin de telkens wederkeerende klacht over de weinig doeltreffendheid van het toen geldende stelsel van tewerkstelling der Inlandsche veroordeelden.

De voornaamste grief tegen dit stelsel is wel steeds geweest, dat de straf van dwangarbeid niet voldoende tot haar recht kwam en voor den Inlander weinig afschrikwekkends had.

Voor zoover de tot langer dan een jaar dwangarbeid veroordeelden aan de militaire expedities als dragers konden worden toegevoegd, dan wel bij de Ombilin mijnen als koelies waren tewerkgesteld, werd van hun arbeidskracht althans nog een nuttig gebruik gemaakt.

1) Vooral met het oog op de blijvende goede functioneering der veldpolitie en gewestelijke recherche.

2) Als regel één voor twee gewesten.

Doch zeer vele dwangarbeiders met zware straffen, die, om welke reden dan ook, voor geen dezer beide tewerkstellingen in aanmerking konden komen, verbleven werkeloos in de depots te Batavia en te Soerabaja, of werden op dezelfde wijze als de tot dwangarbeid voor 1 jaar of korter veroordeelden, en de veroordeelden tot „ten arbeidstelling aan de publieke werken voor de kost zonder loon" (krakalans), plaatselijk bezig gehouden.

Tusschen de drie categoriën van Inlandsche veroordeelden, dat waren de dwangarbeiders in en buiten den ketting en de politioneel gestraften, waarvan de dwangarbeider in den ketting herkenbaar was aan een om den hals vastgeklonken ijzeren ring, werd nagenoeg geen onderscheid gemaakt. Broederlijk zag men deze lieden, zelfs op de groote hoofdplaatsen van Java, zonder eenig ander toezicht dan dat van een mandoer-dwangarbeider, langs de wegen slungelen, op de erven van departementen, landskantoren en ambtenaren grassprietjes trekken, strootjes rooken en luieren. Heimelijke uitstapjes naar

3) De uitgaven voor de politie in ruimen zin, bedroegen in totaal voor

voor	1916	10.5	millioen gulden	w. o. reorganisatie politie groote steden en uitbreiding gewapende politie.
	1917	12.2	,,	
	1918	12.8	,,	
	1919	13 5	,,	
	1920	18.7	,,	Oprichting veldpolitie en verdere verbetering der plattelandspolitie.
	1921	21.4	,,	
	1922	20.9	,,	
	1923	19.28		

Nadien bezuiniging, reeds over 1923, in veel sterker mate voor 1924 en 1925.

de kampongs, gezellige bijeenkomsten aan de warongs op uren, dat gewerkt moest worden, waren niet zeld=zaam.

Vooral het laten werken van gestraften op bewoonde gouvernements=erven gaf reden tot ergenis. Niet alleen werd voor het onderhoud dier erven een onevenredig groot aantal gestraften gebezigd, maar die tewerkstel=ling leidde tot het gebruik der gestraften voor allerlei huiselijke diensten, zelfs werden dwangarbeiders in een andere plunje gestoken en gedurende hun straftijd als huisbediende, staljongen of kok bij het overige personeel van den ambtenaar ingelijfd.

Het heeft tot 1905 geduurd alvorens met krachtige hand werd ingegrepen en door het uitvaardigen van het verbod, om voor het onderhoud van bewoonde gou=vernements=erven gebruik te maken van de diensten der gestraften, aan dezen misstand een einde is gemaakt.

Een niet minder belangrijke verbetering in de tewerk=stelling der Inlandsche gestraften kon worden gebracht door de wijziging in 1905 van artikel 10 van het toen gel=dend Wetboek van Strafrecht voor Inlanders, welke het mogelijk maakte de tot niet langer dan 1 jaar dwangar=beid veroordeelden en de tot ten arbeidstelling veroor=deelden, die allen tot nog toe hunne straf ter plaatse van veroordeeling moesten ondergaan, voortaan tewerk te stellen in het geheele gewest, waar zij in eersten aanleg terecht hadden gestaan. Niet alleen werd het nu mogelijk zonder tot gevangenisuitbreiding over te gaan, meer=dere overvulde gevangenissen te ontlasten, doch tevens konden hierdoor alle in een gewest aanwezige dwang=arbeiders op een plaats vereenigd worden, wat van het uiterste gewicht was voor het verkrijgen van goede resultaten van hun arbeid.

Eveneens van belang was de in 1906 getroffen rege=ling omtrent de beschikbaarstelling van gestraften tegen vergoeding aan andere takken van 's Lands dienst, zoo=mede ten behoeve van gewesten en gedeelten van ge=westen met eigen geldmiddelen.

Daar de verstrekking der werkkrachten tot nog toe veelal kosteloos geschiedde, werd voor het onderhoud, schoonhouden der erven van scholen en kantoren, de werkzaamheden in militaire kampementen, stallen, hospitalen en civiele ziekeninrichtingen, op een gestrafte meer of minder niet gezien.

Voor een bepaalde hoeveelheid arbeid werden ge=woonlijk veel te veel gestraften aangewezen, met het ge=volg, dat de straf van dwangarbeid ontaardde in verre=gaand geluier en deze wijze van tewerkstelling de straf tot een aanfluiting maakte.

Door nu te eischen dat voor elken veroordeelde, die werd afgestaan, een zeker bedrag zou worden vergoed, waarmede de begrooting van het betrokken departement werd bezwaard, kwamen de verschillende departemen=ten, die gewoon waren van de werkkracht der veroor=deelden gebruik te maken, er van zelf toe na te gaan of zij niet met minder gestraften konden volstaan. Ver=kwisting van arbeidskrachten werd hierdoor vermeden, terwijl door streng toezicht te doen houden op het werk der gestraften en dezen tot flink arbeiden te verplichten, de straf beter tot haar recht kwam.

De geregelde maandelijksche indiening door elke gevangenis van een werkstaat, waarop nauwkeurig melding moet worden gemaakt van de werkzaamheden, welke door de veroordeelden dagelijks worden verricht, verzekert een afdoende controle op het gebruik der gestraften.

De meest ingrijpende verandering, welke in 1905 in de tenuitvoerlegging van de straf van dwangarbeid werd gebracht, was ongetwijfeld de, aanvankelijk bij wijze van proef, in 1909 definitief ingevoerde gevangenisarbeid.

Over de Europeesche veroordeelden, die krachtens het toen voor dezen landaard geldende Wetboek van Strafrecht slechts tot gevangenisstraf of tuchthuisstraf veroordeeld konden worden, en wier aantal, vergeleken bij de vele duizenden dwangarbeiders, onbeduidend klein was, zal hier thans niet worden gerept. Ook voor deze categorie van veroordeelden, die in de centrale gevangenis voor Europeanen te Semarang in hoofdzaak met naaiwerk werden bezig gehouden, was een betere tenuitvoerlegging van de opgelegde vrijheidsstraffen noodig, doch *buiten* de gevangenismuren werd door geen enkelen Europeeschen veroordeelde gearbeid.

Daarentegen miste een tewerkstelling *binnen* de ge=vangenismuren voor de dwangarbeiders elken wettelijken grondslag. Eerst in 1906 werd een ordonnantie uitge=vaardigd, waarbij het bestaande gevangenisreglement werd aangevuld met een bepaling, welke de Gouverneur Generaal bevoegd verklaarde tot zoodanige tewerkstel=ling machtiging te verleenen.

De eerste proef op eenigszins beduidende schaal werd te Batavia in de strafinrichting te Glodok genomen. De vroeger steeds in ledigheid hunne dagen slijtende dwangarbeiders werden daar onder deskundige leiding aan timmerwerk, smidswerk, kuiperswerk, blikslagers=werk, hoedenvlechten en zeepzieden gezet.

In 1911 werd onder leiding van een daarvoor uit Ne=derland uitgezonden deskundige, begonnen met het in werking brengen van een eenvoudige machinale weverij, welke later naar Cheribon is overgebracht.

Groote moeilijkheden moesten aanvankelijk worden overwonnen; de gevangenis te Glodok eigende zich al bijzonder slecht tot de nieuwe wijze van tewerkstelling, geschikte werkplaatsen waren er niet en de noodige ruimte om ze op te richten ontbrak. Bekwaam en be=trouwbaar personeel was moeilijk te krijgen, zoodat slechts langzaam vooruitgang merkbaar was.

Met taaie vasthoudendheid is echter doorgezet en de resultaten hebben bewezen, dat men op den goeden weg was, zoodat de dwangarbeiders inderdaad werkten, iets leerden en de ondervinding opdeden dat vlijt wordt be=loond en luiheid wordt gestraft, terwijl hun arbeid voor den Lande productief werd gemaakt.

Geleidelijk is het aantal gevangenissen, waarin door de dwangarbeiders ambachtswerk wordt uitgeoefend, uitgebreid, terwijl de verscheidenheid der gevangenis=bedrijven is toegenomen. Het zou te ver voeren, al die verschillende bedrijven en hunne totstandkoming hier te bespreken. Met eene opsomming van de plaatsen waar de gestraften thans in hoofdzaak binnen de gevangenis=muren met ambachtswerk worden bezig gehouden, met vermelding van den aard der bedrijven, moet hier worden volstaan.

Padang. Timmermanswerkplaats met machinale za=gerij, cocosmattenvlechterij en cementtegelfabriek.

Serang. Hoedenvlechterij en kleermakerij.

Batavia (Glodok). Meubelmakerij, smederij, stoelen=makerij, kuiperij, zeepziederij, kleermakerij en boek=binderij.

Mr. Cornelis. (Bijzondere Strafgevangenis). Hand=weverij.

Cheribon. Textiel=fabriek, met machinale ververij en bleekerij.

Pekalongan. Boekdrukkerij en boekbinderij. Machi=nale cocosgarenspinnerij en mattenvlechterij.

Semarang. a. Gevangenis voor vrouwen. Batik=kerij, handweverij, passement=makerij, kleermakerij, wasscherij en machinale sokkenbreierij.

b. Gestraften=kwartier (Mlaten). Kleermakerij.

Solo. Zadelmakerij en ligmatjesvlechterij.

Djocja. Schoenmakerij, machinale leerlooierij en knoo=pendraaierij.

Magelang. Wasscherij en ligmatjesvlechterij.

Madioen. Meubelmakerij, machinalezagerij, cocos=mattenvlechterij, blikslagerij en cementtegelfabriek.

Soerabaja. Meubelmakerij, machinale zagerij, smede=rij, blikslagerij, stoelenmatterij, zeilmakerij en kleer=makerij.

Malang. Gewapend beton= en cementtegelfabriek, machinale zagerij en timmermanswerkplaats.

Hoewel niet tot den eigenlijken gevangenisarbeid be=hoorende, is het hier toch de plaats met een enkel woord melding te maken van de op Noesa Kembangan gedre=ven caoutchouc= en rubbercultuur. In een van de nieuw=ste machines voorziene fabriek wordt thans op dat eiland jaarlijks meer dan 100.000 K. G. hevea=rubber be=reid, die tegen de hoogste prijzen grif van de hand gaat.

Het slagen van den gevangenisarbeid in dien zin, dat de geldelijke uitkomsten voor den Lande voordeel opleveren, wordt in niet geringe mate bevorderd door de belangen van het vakkundig personeel bij de uitkom=sten te betrekken. Dit is reeds van den aanvang af inge=zien en voor de verschillende gevangenisbedrijven zijn daartoe regelingen getroffen, waarbij aan de bedrijfs=leiders, de hoofden van werkplaatsen, de werkbazen en het verdere voor den gevangenisarbeid in dienst genomen personeel, een zekere premie wordt uitgekeerd van de netto=opbrengst van het geheele bedrijf, dan wel van de onder hun toezicht gestelde werkplaatsen.

Deze premie is niet voor allen gelijk; ze wisselt af van ½% tot 5 % van de netto=opbrengst. Herhaaldelijk is ge=bleken dat deze regelingen voortreffelijk werken en een middel zijn om de exploitatie winstgevend te maken en de productie zoo hoog mogelijk op te voeren.

Ook de bij de gevangenisbedrijven ingedeelde ge=straften hebben een prikkel om in die richting met het personeel samen te werken. Hun arbeidslust wordt aangewakkerd door eene regeling waarbij aan gestraften, die meer dan hun dagtaak hebben verricht, voor het meerder verrichte werk eene premie wordt toegekend, welke voor de Inlandsche gestraften gaat van 1 cent tot 8 centen daags.

Van hetgeen de gestraften op deze wijze verdienen, mogen zij op bepaalde dagen, gewoonlijk 's Zondags, een vastgesteld gedeelte besteden om zich versnaperin=gen aan te schaffen. Door deze regeling hebben de ijve=rig werkende gestraften, zonder dat zij geld in handen krijgen, al dadelijk tastbaar voordeel van het door hen verdiende geld. Het andere grootere gedeelte der ver=diende gelden wordt, ten name van den eigenaar=ge=strafte, op de Postspaarbank belegd. Op deze wijze wordt tevens gelegenheid verkregen om tijdens het ondergaan van de straf een sommetje over te leggen (z.g. uitgaanskas), dat, na het ontslag uit de gevangenis, kan dienen voor de aanschaffing van kleeding, huisraad of het noodige gereedschap.

Dat hierdoor behalve de werklust ook de zin tot spa=ren wordt ontwikkeld en aangewakkerd, is duidelijk. Reeds een vrij belangrijk bedrag is langs dezen weg door de gestraften bespaard. Op 1 Januari 1922 bedroeg het gezamenlijk tegoed *f* 63.945.27, toebehoorende aan 3.987 inleggers=gestraften.

De invoering van den gevangenisarbeid voor de In=landsche gestraften heeft voorts de gelegenheid geopend om een ieder overeenkomstig zijn aanleg en genoten opleiding tewerk te stellen. Met het oog op de aanwij=zing van een strafplaats wordt van elken gestrafte on=middellijk na zijne veroordeeling nagegaan, of hij een ambacht verstaat dan wel als ambachtsman is werkzaam geweest, ten einde er voor te kunnen zorg dragen, dat de opgelegde straf wordt ondergaan in een gevangenis waar dat ambacht wordt uitgeoefend.

Verder komt in de huishoudelijke reglementen van al=le gevangenissen, waar gelegenheid bestaat om ambachts=werk te doen verrichten, de volgende bepaling voor:

„Iederen veroordeelde, die voor het ambachtswerk „wordt aangewezen, wordt gevraagd aan welken arbeid „hij de voorkeur geeft. Indien daartegen geen bezwaren

„bestaan, wordt aan die wenschen zooveel mogelijk te„gemoet gekomen."

Vooral bij groote gevangenissen als te Soerabaja en te Batavia, waar ambachtswerk op grootere schaal wordt uitgeoefend en gelegenheid bestaat om verschillende ambachten te leeren dan wel als schrijver werkzaam te zijn, is deze bepaling van beteekenis. Het lijkt welhaast overbodig hier in den breede te betoogen, dat ook ter voorkoming van recidive, de gevangenisarbeid zegenrijk is voor alle gestraften, die er aan kunnen deelnemen.

De ruim 6.000 gestraften, die thans binnen de gevangenismuren zijn tewerkgesteld, zijn bij hun ruim 18.000 lotgenooten, die hetzij in de steenkolenmijnen (Ombilin- en Poeloe Laoet-mijnen), hetzij bij den aanleg van wegen of de uitvoering van irrigatie-, assaineerings- en havenwerken, dan wel bij de troepenmacht in de buitengewesten zijn ingedeeld, belangrijk in het voordeel. Zij toch kunnen na hun ontslag uit de gevangenis, indien zij dit wenschen, gemakkelijk een goed bestaan vinden. Dit geldt niet alleen voor de gestraften, die in de gevangenis een ambacht als smid, meubelmaker, blikslager, kleermaker enz. hebben geleerd, doch ook voor hen, die met machines, als weefgetouwen en motoren hebben leeren omgaan. De ervaring heeft uitgewezen, dat van het werken in een van de nieuwste machines voorziene fabriek een opvoedende kracht uitgaat, welke den gestrafte blijvend ten goede komt. De algemeene vaardigheid en handigheid, welke in een machinaal gedreven werkplaats verkregen wordt, kan wel niet op een lijn gesteld worden met de opleiding voor een bepaald ambacht, doch komt den gestrafte, na zijne invrijheidstelling, bij het zoeken naar een emplooi wel degelijk te stade.

Ook al zou voor dit 25-jarig tijdperk op niets anders gewezen kunnen worden, dan op de verbetering gebracht in de tewerkstelling van de Inlandsche veroordeelden en op de invoering en de uitbreiding van den gevangenisarbeid met zijn invloed ten goede op de gestraften, dan zou dat tijdvak reeds gunstig afsteken bij vele vroegere periodes van gelijken duur. Doch er is veel meer dat meldenswaard is en, al is het ook in het kort, hier besproken dient te worden.

Een gewichtige gebeurtenis vond plaats op 1 Januari 1918 toen het, bij Koninklijk Besluit van 15 October 1915 vastgestelde Wetboek van Strafrecht werd ingevoerd en hiermede het strafrecht voor alle bevolkingsgroepen in Nederlandsch-Indië bij een enkel wetboek was geregeld. Met dit nieuwe wetboek, dat als vrijheidsstraffen slechts kent gevangenisstraf en hechtenis, verdween de straf van dwangarbeid, de tuchthuisstraf, en de straf van tewerkstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon, van het tooneel. De naam dwangarbeider kan, ten aanzien van de na 1 Januari 1918 veroordeelden, niet meer gebezigd worden.

De ijzeren halsband voor de dwangarbeiders in den ketting, die in het jaar 1835 uit gezondheidsoverwegingen de toen nog in zwang zijnde kettingen en voetbeugels had vervangen, doch sedert 1916 niet meer werd omgedaan, kon nu voor goed, als behoorende tot een vroeger tijdperk, in het museum van oudheden worden opgeborgen.

Voor het gevangeniswezen is in het bijzonder artikel 29 van het Wetboek van Strafrecht van beteekenis. Als uitvloeisel van dit wetsvoorschrift werd een geheel nieuw stel bepalingen, te samen vormende het „Algemeen reglement voor de gestichten waarin vrijheidsstraf wordt ondergaan", in het leven geroepen. Onder den titel van „Gestichtenreglement" trad dit, bij Ordonnantie van 10 December 1917 (Staatsblad No. 708), vastgesteld reglement eveneens op 1 Januari 1918 in werking.

Uit deze bepalingen voor het gevangeniswezen spreekt een ruime en toch gestrenge geest. Aan alle gevangenen, onverschillig van welken landaard, is een humane behandeling verzekerd.

De artikelen 15 t/m. 17 van het Wetboek van Strafrecht, handelende over de voorwaardelijke invrijheidstelling, zijn voor het gevangeniswezen eveneens van veel belang. Zooals de ervaring, overal elders opgedaan, heeft geleerd, is de voorwaardelijke invrijheidstelling een bij uitstek geschikt middel om den overgang van de gevangenis naar het leven als vrijman in de gewone maatschappij te vergemakkelijken.

Helaas moet herhaaldelijk van voorwaardelijke invrijheidstelling van daarvoor in aanmerking komende veroordeelden worden afgezien, omdat in sommige gewesten het politie-toezicht, bedoeld in art. 8 der uitvoeringsvoorschriften (Staatsblad No. 749), wegens ontoereikendheid der beschikbare krachten niet kan worden uitgeoefend.

Kan de voorwaardelijke invrijheidstelling, welke er op is gericht de gevangenisstraf niet langer te doen duren dan bepaald noodig is, de sluitsteen worden genoemd van een deugdelijk strafstelsel, van niet minder gewicht is de, al eenige jaren in overweging zijnde voorwaardelijke veroordeeling, welke ten doel heeft de daarvoor in de termen vallende delinquenten zoo lang mogelijk buiten de gevangenis te houden. Invoering van het instituut der voorwaardelijke veroordeeling kan spoedig verwacht worden.

Artikel 20 van het Wetboek van Strafrecht, dat de gelegenheid opent de tot hechtenis van ten hoogste zes dagen veroordeelde de uren buiten den werktijd in vrijheid te doen doorbrengen, heeft de strekking de tot geringe straffen veroordeelden buiten de gevangenis te houden. Het ligt in de bedoeling in deze richting veel verder te gaan en art. 20 zoo te wijzigen, dat alle tot drie maanden en minder vrijheidsstraf veroordeelden als regel de uren buiten den werktijd in vrijheid doorbrengen.

Dat de gevangenis meer kans biedt om den veroordeelde slechter in plaats van beter te maken, kan wel als vaststaand worden aangenomen. Hoe voortreffelijk een gevangenis ook moge worden ingericht, hoe ijverig een staf van bekwaam en toegewijd personeel ook werkzaam moge zijn om de veroordeelden tijdens hun verblijf en de gevangenis te verbeteren toch zal het, bij een in

gemeenschap ondergane straf, niet te vermijden zijn, dat doortrapte booswichten en door en door verdorven karakters, die zich in de gevangenis voorbeeldig gedragen en den schijn weten te wekken geheel veranderd te zijn, een noodlottigen invloed op hunne medegevangenen uitoefenen. Zelfs de verst doorgevoerde classificatie zal dit niet kunnen verhoeden, doch dit neemt niet weg dat het gevaar voor zedelijke besmetting tot de kleinst mogelijke afmetingen dient te worden teruggebracht.

Door de gevangenissen zoo in te richten, dat streng afgezonderd wordt gehouden wat niet bij elkaar behoort, en gewoonte=misdadigers van gelegenheidsmisdadigers gescheiden blijven, is reeds veel gedaan.

De sedert 1911 op verschillende plaatsen op Java (Pekalongan, Madioen, Malang, Soerabaja, Cheribon en Mr. Cornelis) opgerichte centrale gevangenissen geven reeds gelegenheid om mannen en vrouwen, preventief gevangenen en veroordeelden, zoomede volwassen personen en kinderen in afzonderlijke afdeelingen zoodanig te huisvesten, dat aanraking tusschen deze verschillende categorieën van gevangenen is buitengesloten. Voorts is, door den bouw dezer centrale gevangenissen een stap in de richting van afzonderlijke opsluiting gedurende den nacht gedaan, door de preventief gevangenen in één=persoons=, driepersoons= of vijfpersoons=cellen onder te brengen, terwijl de lokalen voor 100 en 200 veroordeelden, zooals de dwangarbeiderskwartieren te Batavia, Semarang en Soerabaja nog hadden, plaats hebben gemaakt voor slaaplokalen voor hoogstens 25 personen.

Intusschen voldoen deze nieuwe strafinrichtingen al niet meer aan de eischen, welke tegenwoordig aan een moderne gevangenis worden gesteld. Zoo is in elke centrale gevangenis wel gerekend op een afdeeling voor kinderen beneden de 16 jaar, doch die afdeeling is te klein.

Voor de jeugdige veroordeelden, die geen kinderen meer zijn en toch niet tot de volwassenen gerekend kunnen worden, is daar geen plaats, zij gaan met de volwassenen gelijk op.

Het gevaar wordt niet denkbeeldig geacht dat de jeugdige veroordeelden hiervan ernstige nadeelen zullen ondervinden. Om hieraan tegemoet te komen is in 1921 na het gereed komen van de nieuwe centrale gevangenis te Madioen, de oude gevangenis aldaar bestemd voor opneming van alle op Java en Madoera tot gevangenisstraf veroordeelden beneden den leeftijd van 19 jaar, met een nog te onderganen straftijd van ten minste zes maanden.

Het weder in gebruik nemen van de oude ondoelmatige gevangenis te Madioen als gevangenis voor jeugdige veroordeelden was een noodmaatregel, waartoe werd overgegaan omdat niets beters beschikbaar was. Er is op het gebied van gevangenisbouw een groote achterstand, welke, met het oog op de geboden zuinigheid, slechts langzaam kan worden ingehaald.

Stilstand in gevangenisbouw zou intusschen niet verantwoord zijn, vandaar dat, al is het ook in een langzaam tempo, met het verder afbouwen van reeds onder handen zijnde gevangenissen wordt voortgegaan en in 1923 een aanvang is gemaakt met de oprichting van een jeugdgevangenis te Tanah Tinggi, nabij Tangerang.

Als een bijzonderheid dient ten slotte nog te worden vermeld, dat deze eerste jeugdgevangenis (benevens twee Opvoedingsgestichten ten behoeve van het Tucht= en Opvoedingswezen) uitsluitend met behulp van gestraften zullen worden gebouwd. De uitvoering van dit vrij belangrijke werk is opgedragen aan een gevangenis=directeur, die vóór zijn overgang naar den dienst van het gevangeniswezen reeds zijn sporen als bouwkundige bij het Departement der B. O. W had verdiend.

In een tijdelijke gevangenis, dichtbij de plaats waar te Tanah Tinggi de jeugdgevangenis zal verrijzen, zijn de jeugdige veroordeelden, die anders in de oude gevangenis te Madioen zouden zijn opgesloten, ondergebracht. Zij helpen mede aan het bouwen van dezelfde gevangenis, waarin zij later, voorzoover hun straf dan nog niet mocht zijn verstreken, zullen worden opgenomen.

Aangenomen mag worden dat op deze wijze niet alleen goedkooper doch ook betere gevangenissen zullen worden verkregen, dan tot nog toe het geval is geweest.

J. F. C. N.

DE BALIE.

VAN Balies, als bewerktuigde geheelen, is in dit land nimmer sprake geweest. Met balie werden enkel door het spraakgebruik aangeduid: de bij een rechterlijk lichaam met verplichten rechtsbijstand de praktijk uitoefenende advocaten en procureurs. De advocaten en procureurs, meesters in de rechten, worden op verzoek door den Gouverneur=Generaal benoemd. De procureurs, die Nederlandsch=Indië in het afgeloopen tijdperk heeft gekend, zijn zij, die den graad van meester in de rechten niet bezittende, voor de bepaalde rechtbank bij welke zij wenschen toegelaten te worden, met goed gevolg het procureur=examen hebben afgelegd. Al deze practizijns oefenden verder op kenmerkende oud=Indische wijze de praktijk uit los van elkaar, (hoewel veelal in maatschap), zonder zich te vereenigen en zonder dat er bij hen veel drang bestond tot verandering van den bestaanden toestand, welke met zich brengt, dat het toezicht op hunne practijk wordt uitgeoefend door den rechter en dat de verdeeling hunner door de wet geregelde prodeo=taak bij het gerecht berust, waarbij zij toegelaten zijn.

Behoudend als de balies zijn, die geheel in beslag zijn genomen door haar taak, valt hierin van hare zijde geen verandering te wachten; aan de geruchten, die in de-

buitenwereld de ronde doen, dat ten deze een verandering naar Nederlandsche leest zoude worden voorbereid, zijn dan ook de balies niet schuldig. Bij de oplossing van dit vraagstuk staan de moeilijkheden tegenover elkaar, dat ongetwijfeld eenerzijds bij de beoordeeling van een practizijn het oordeel van de practijk lastig ontbeerd kan worden, doch dat anderzijds de balies veelal zulke kleine gemeenschappen opleveren, dat het niet gemakkelijk zal zijn uit hun midden overal een gezag te vormen, dat zich genoegzaam vrij zal gevoelen om ten deze op te treden.

De vervulling der prodeo=plicht, een taak, die in het algemeen door elk ernstig practizijn zal worden aanvaard, hoezeer buiten de advocatuur practisch slechts geneesheeren een dergelijke belasting dragen, wordt vaak vergald door misbruik der instelling door hen die haar niet waard zijn. Het is echter de vraag, of niet een betere wettelijke regeling op de kostelooze *procedure* en een *herziening der zaken*, waarin *toevoeging* geboden is, de bezwaren zouden kunnen ondervangen.

De oude balies te Batavia, Soerabaia, Semarang en Makasser breidden zich uit; die te Padang slonk tot eerst één advocaat, waarna weder uitbreiding plaats had; te Medan ontstond, door de vestiging van een Raad van Justitie, een betrekkelijk uitgebreide balie. Hetzelfde kan men zeggen van Bandoeng, alhoewel geen uitvoering gegeven werd aan het denkbeeld aldaar het Hoog=Gerechtshof te vestigen en daar ook een Raad van Justitie ontbreekt.

De rechtspractijk, hier te lande evenals elders uitgeoefend door een groote verscheidenheid van personen, vertoonde uiteraard weleens dezelfde *uitwassen*, echter in zeker niet meerdere mate dan elders. Dat het anderzijds in meerdere balies nimmer ontbrak aan bekwame en geleerde practizijns en dat het gehalte van het werk van sommige balies hoog stond, is meermalen bij bijzondere gelegenheden van af de rechterszetel getuigd.

In de latere jaren is een nauwere aanraking gelegd tusschen leden van de balies en rechterlijke en andere rechtsgeleerde ambtenaren. Het „Indisch Weekblad van het Recht", een advocaten=blad, smolt met „het Recht in Nederlandsch=Indië", het ambtenaren=blad, ineen tot het Indisch Tijdschrift van het Recht. Aangemoedigd door de ontwikkeling van de burgerlijke rechtspraak en de groote verbeteringen in de wetgeving, vooral op strafrechtelijk gebied, had ook in de weder opgerichte Nederlandsch=Indische Juristenvereeniging wel samenwerking plaats. Deze vereeniging toonde echter tot dusverre nog weinig vruchtbaarheid.

Het werk der balies hier te lande is belangrijk, lastig en veelomvattend, zulks door de groote verscheidenheid der wettelijke bepalingen en rechtstelsels, die hier gelden boven en behalve het hedendaagsch recht, dat Nederland biedt, en dat ook hier door den practizijn als zijn recht moet worden gekend.

Hij heeft aldus, behalve het uitgebreid gebied der rechtswetenschap, waarin men zich tot het einde toe blijft ervaren zonder ooit aan het einde daarvan te geraken, nog te kennen en te beheerschen de tallooze wettelijke bepalingen, die in deze kolonie de noodzakelijke afwijkingen bieden van de bepalingen in het moederland. De bepalingen op de bevoegdheid zijn, door de onderscheiding der bevolkingsgroepen en de bestemming der bepaalde gerechten ter berechting der in verband daarmede onderscheiden zaken, een stof van groot belang. De advocaat in Indië had tot voor kort, en heeft nog voor de vroegere verhoudingen, min of meer het Chineesche recht te beheerschen, dat thans, door gelijkmaking met het Nederlandsche recht en neerlegging der verschillen in het geschreven recht, een veel meer overzichtelijk onderwerp is geworden. Hij moet voorts een denkbeeld hebben van het Mohammedaansche en het inheemsche recht. Hij heeft het uitgebreide gebied van het Nederlandsch=Indisch grondrecht wèl te kennen. Hij mag, zoo door de verscheidenheid der rechten als door de veelvuldige aanraking met vreemdelingen, allerminst een vreemde zijn op het gebied van het internationaal burgerlijk recht. Hij bleef hier geenszins vrij van crisis=recht als onteigeningen en huurcommissies, maar had er de door de inheemsche toestanden geboden uitzonderingsbepalingen bij. De belastingwetgeving hier is even heilloos ingewikkeld geworden, als die welke zijn Nederlandsche ambtsbroeders hebben te lezen. En was hem een vijftiental jaren geleden het door zijn eenvoud zoo schoone Indisch staatsrecht een waarborg tegen moeilijkheden, een steun bij zijne taak, — door de copieering der in het moederland historisch ontstane instellingen in de decentralisatie=wetgeving, is ook op dit gebied zijn rust uit.

Het spreekt van zelf dat niet elk lid der balies zich van deze moeilijkheden bewust is, — (is het in Nederland anders?) — doch in de groote steden bedreigen den practizijn of zijne cliënten de grootste ongelukken, wanneer hij niet door druk dagelijksch werk zijn stof geheel beheerscht.

De praktijk van de balies is bijkans nog moeilijker dan dat deel van haar werk, dat op het gebied van wetenschap of kundigheid ligt. Men practiseert voor het grootste deel in een vreemde taal. Men gaat om met menschen, die gansch anders zijn, die vaak geheel andere opvattingen en inzichten huldigen dan hun rechtsgeleerde raadsman zelf. Het Maleisch de algemeene voertaal, moet men grondig kunnen spreken anders is de waarde van het werk al zeer twijfelachtig, zoo in strafzaken als in burgerlijke zaken. Zijn mènschen moet de advocaat door en door kennen. Wat geven hem zijn schrijvers, wanneer hij niet weet, dat Lampongers of Palembangers hem positieve gegevens zullen verschaffen, doch dat om zoo te zeggen geen West=Javaan ooit aan zijn advocaat de waarheid zeide? Dat laatstgenoemde enkel een opgezet verhaal komt mededeelen en, wanneer hij daarvan met

engelen=geduld en moeite werd afgebracht, een ander verhaal? Wat geeft hem weer deze ervaring, en de ervaring, dat bijkans geen getuigenis niet valsch is, zoolang hij generaliseert en niet weet, dat zekere bevolkingsgroepen, als de visschers=bevolking van Noord=Tangerang, weg duikt onder den Koran en tot geen prijs tot een meineed zou overgaan? Hoe voelt zich de jonge advocaat met zijne leer van waardepapier, wanneer hem blijkt, dat zijn Arabische cliënt in een orderbillet een rente bemachtigde van vaak meer dan 360% in het jaar, en vaak uit het niet een groote schuldvordering aan order tooverde? Diezelfde Arabier, zoon van een woest en hard land, die er straks niet aan zal denken hem naar het tarief van *f* 3.— per uur te honoreeren, doch hem een gulden toeschuift, met beteekenisvol grimas naar den baas, die er niet van behoeft te weten? Hoe voelde zich de advocaat, wanneer een Chineesch gegijzelde zich ophing tot eeuwige wraak op zijn schuldeischer, — die dan ook voor goed zenuwziek werd? Hoe voelt zich de advocaat — na al die bestreving van jong=Chineesche studenten in Nederland, welke aan hun landaard in Mei 1919 het christelijk huwelijk bracht — wanneer daar een stel strijdlustige Chineezen binnenstuiven met een vordering tot schadevergoeding, omdat de bruigom, wien zij een nichtje uithuwlijkten, het meisje den volgenden dag terugbezorgde, daar het geen maagd zou zijn geweest (met de brutaliteit, de door hem betaalde *f* 5.000.— terug te vorderen), terwijl — zie hier op tafel—het attest van een bekend chirurg van de plaats verklaart, dat het meisje best een maagd kon zijn? Buitensporigheden, scheiding van tafel en bed spoken den jongen advocaat door het hoofd. Wel neen; de menschen waren nog niet getrouwd. Dàt, die actie, zou immers later komen!

Maar — want de practijk is niet steeds zoo vroolijk— hoe voelt zich de jonge advocaat (ik ken er twee), wanneer zijn eerste cliënt, van wiens schuld hij niet overtuigd was, wordt ...... gehangen?

Een verhandeling over de balie zou niet volledig zijn, zonder een woord over de ambtsbroeders, de zaakwaarnemers, natuurlijke kinderen van een zelfden stam. Is de advocatuur reeds het vak, dat van alle vakken de meeste verleidingen biedt, de meeste kansen om af te dalen, — de zaakwaarnemerij biedt uiteraard nòg meer kans op bederf. Men aanvaarde dit als in den aard der zaak liggend, en zoeke het kwaad niet tegen te gaan door formeele bepalingen op de toelating als gemachtigde, waarmede men de rechtspleging maar hindert. Hoe beter de rechter, de rechtspleging en het recht zijn, des te onschadelijker is de zaakwaarneming. Wel geve men den rechter het toezicht op de zaakwaarnemers, wel verbiede men in dit land met tallooze vreemdelingen het bezigen van het woord ,,rechtskundig'' en andere misleidende opschriften (op het stuk van octrooien is een dergelijke bepaling reeds in de wet bekend) en stelle men het waarnemen van zaken strafbaar, wanneer in de uitoefening van het beroep reeds een strafbaar feit is gepleegd. Doch in het algemeen zijn slechts vruchten te verwachten van den persoon des rechters, en van zoo vlot mogelijke procedure. Wetgeving als de bepaling op den woeker doet reeds onnoemelijk veel goed. Dàt er iets aan de uitwassen der zaakwaarnemerij gedaan moet worden, staat vast. Om niet te spreken van het grenzeloos geknoei met acten, vooral in het binnenland, zijn verduisteringen of wat daaraan grenst nog steeds niet van de lucht, zelfs bij de meer moderne instellingen met schoone namen. Men generaliseere echter ook weer niet te zeer. Uiter=aard staan zaakwaarnemers ook wel goede zaken voor, en zijn eronder, die zoo kwaad niet zijn.

En men vergete één ding niet: dat niets ons zal baten, zoolang voor de partij de *waarheidsplicht* in het geding niet bestaat.

Mr. A. J. G. M. P.

TUCHT- EN OPVOEDINGSWEZEN.

In de oude, op 1 Januari 1918 buiten werking gestelde Nederlandsch=Indische Wetboeken van Strafrecht voor Europeanen en Inlanders werd weinig aandacht geschonken aan het vraagstuk van de bestrijding der criminaliteit onder jeugdige personen in het algemeen, zoowel in preventieven als repressieven vorm, en aan het moeilijke probleem van de dwangopvoeding in het bijzonder.

Slechts enkele artikelen van genoemde strafwetboeken, nml. de art. 32=34 van het W. v. S. voor Europeanen en de art. 35=37 van dat voor Inlanders, handelden over vorengemelde aangelegenheden.

Hierbij was o.m. bepaald, dat een beklaagde beneden de zestien jaar zou worden vrijgesproken, indien het uitgemaakt was, dat hij zonder oordeel des onderscheids gehandeld had. Hij zou dan naar gelang der omstandigheden, aan zijne ouders of naaste bloedverwanten teruggegeven kunnen worden, dan wel geplaatst worden in een verbeterhuis, om daar te worden opgevoed gedurende een aantal jaren bij het vonnis te bepalen, maar in geen geval langer dan tot de vervulling van zijn twintigste jaar.

Uit het vorenstaande blijkt, dat de strafrechtelijke meerderjarigheidsgrens 16 jaar was, terwijl het criterium was: *met* of *zonder* oordeel des onderscheids gehandeld te hebben.

Indien de rechter evenwel aannam, dat de beklaagde met oordeel des onderscheids gehandeld had, dan werd

hij gestraft met gelijke strafsoort als voor volwassenen bepaald was, behalve dat niet konden opgelegd worden de doodstraf en dwangarbeid in den ketting.

Ook was de maximumduur van de straf niet zoo lang als bij volwassenen.

Tot opvoeding in een verbeterhuis van beklaagden beneden de 16 jaar, is de Staat evenwel onder het regime van de oude strafwet nimmer overgegaan.

Het verbeterhuis toch, waarover de strafwet sinds 1866 spreekt, is nooit opgericht.

Men poogde zich zoo goed en zoo kwaad als het ging te behelpen met artikel 5 van de overgangsbepalingen van gemelde wetboeken, dat den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid gaf om bij gebreke van die verbeterhuizen een ander verblijf voor jeugdige misdadigers aan te wijzen.

Deze werden voor een deel in gezinnen uitbesteed, waar als regel niet die bijzondere zorg voor hen gedragen werd, waaraan zij dringend behoefte hadden en zij feitelijk als bedienden werden gebruikt. Voor een ander deel werden zij in particuliere gestichten of landbouwkolonies geplaatst, voor zoover de beheerders daarvan zich bereid verklaard hadden, met financiëele hulp van de Indische Regeering zich met de opvoeding van daartoe aangewezen jeugdige delinquenten te belasten.

Van de hem bij vorengemelde artikelen door beide Wetboeken van Strafrecht gegeven bevoegdheid, om een jeugdigen delinquent in een verbeterhuis te plaatsen ten einde aldaar gedurende een aantal jaren te worden opgevoed, heeft de Nederlandsch-Indische rechter uiterst zelden gebruik gemaakt.

Dit verschijnsel moet n. h. v. verklaard worden uit de omstandigheid, dat het meerbedoelde verbeterhuis niet was opgericht, terwijl ook overigens particuliere inrichtingen, geschikt om minderjarigen als de onderwerpelijke die verzorging te geven, welke zij in verband met hun karaktereigenschappen enz. dringend noodig hadden, uiterst schaarsch waren.

Strafvervolgingen van jeugdige personen kwamen echter onder het régime van de oude strafwet veelvuldig voor.

Een door Mr. W. Boekhoudt gehouden onderzoek naar den omvang der criminaliteit onder jeugdige tot de Inlandsche of daarmede gelijkgestelde bevolking behoorende personen op Java en Madoera bracht aan het licht, dat er in het jaar 1906 niet minder dan 7116 zoodanige personen in aanraking zijn geweest met den strafrechter. Van dezen waren er 1579 beneden 10 jaar; één stond terecht voor den landraad, de overigen voor den politierechter. Van degenen, die boven de 10 jaar oud waren, stonden er 51 voor den landraad en 5486 voor den politierechter terecht. Van deze 7116 personen werden er 2315 veroordeeld en 4801 vrijgesproken, omdat aangenomen werd dat zij zonder oordeel des onderscheids hadden gehandeld. Van deze laatsten werden er 4781 aan de ouders teruggegeven, terwijl slechts ten aanzien van 20 de opneming in een verbeterhuis werd gelast. Onder deze 7116 personen waren er 304 die eenmaal, 42 die reeds tweemalen en 58 die reeds drie- of meermalen veroordeeld waren.

Intusschen had zich in Europa een steeds sterker wordende belangstelling geopenbaard voor het vraagstuk van de richtige opvoeding van het verwaarloosde en misdadig aangelegde kind.

De in de verschillende Europeesche landen ten deze tot stand gekomen wetten leggen getuigenis af van het zeer ernstige streven der volken, om de oplossing ter zake niet te zoeken in enkele opzichzelf staande bepalingen, doch in een *stelsel van wetgeving*, dat geheel het onderwerpelijke terrein beheerscht.

Ook het Moederland is in deze niet achtergebleven. De aldaar geldende z. g. „Kinderwetten" bevatten een zeer omvangrijk en tot in bijzonderheden afdalend samenstel van strafrechtelijke, penitentiaire, processueele en civielrechtelijke bepalingen, ten doel hebbend de criminaliteit bij jeugdige personen tegen te gaan.

Deze regeling is bij drie verschillende wetten tot stand gekomen.

Bij de strafrechtelijke Kinderwet zijn verscheidene wijzigingen in het Wetboek van Strafrecht en in dat van Strafvordering gebracht. Daarbij is een nieuw stelsel van straffen, nl. plaatsing in eene tuchtschool, geldboete en berisping ingevoerd en tevens de mogelijkheid geopend, dat vanwege de Regeering in de verdere opvoeding van den jeugdigen delinquent worde voorzien. De wijzigingen in het Wetboek van Strafvordering hebben ten doel bijzondere regelen te geven voor de berechting van strafbare feiten door jeugdige personen gepleegd. Bij de penitentiaire Kinderwet van 12 Februari 1901 (Ned. Stbl. No. 64) zijn bepalingen gemaakt omtrent de tuchtscholen, de dwangopvoeding, hetzij in rijksopvoedingsgestichten, hetzij in particuliere zorg, de vervroegde beëindiging der dwangopvoeding, voorwaardelijk of onvoorwaardelijk, enz. In aansluiting hiermede bevat de civielrechtelijke Kinderwet van 6 Februari 1901 (Ned. Stbl. No. 62) eene ingrijpende wijziging van het Burgerlijke recht, door de invoering van de ontzetting en de ontheffing uit de ouderlijke macht en de voogdij door den burgerlijken rechter, terwijl daarnevens aan vereenigingen, stichtingen, of instellingen van weldadigheid veel meer gelegenheid tot medewerking aan de verzorging en de opvoeding van minderjarigen is gegeven, dan tot dusver volgens de bestaande bepalingen mogelijk was.

Sedert kort zijn hieraan o.m. toegevoegd de wet betreffende den Kinderrechter en de onder toezichtstelling van minderjarigen door aanwijzing van een gezinsvoogd.

Bovengenoemde in Nederland vigeerende kinderwetgeving kon uiteraard niet zonder beteekenis blijven voor Nederlandsch-Indië.

Wel hebben de ontwerpers van het nieuwe, met 1 Januari 1918 h. t. l. in werking getreden, geunificeerd Wetboek van Strafrecht helaas gemeend de vraag, of de zoogenaamde crimineele Nederlandsche Kinderwetten m.m. ook in het Indische Strafwetboek moeten worden overgenomen vooralsnog in ontkennenden zin te moeten beantwoorden, doch waar de uit de Nederlandsche wetgeving overgenomen bepalingen een onderdeel uitmaken van een bepaald *systeem van kinderwetgeving*, lijdt het geen twijfel, dat deze eerste stap in de richting van een volledige Kinderwetgeving, gelet ook op de eischen, welke de hedendaagsche Indische Maatschappij stelt, door andere zal moeten gevolgd worden.

Al moge men het derhalve betreuren, dat de samenstellers van het thans h. t. l. vigeerende Wetboek van Strafrecht op grond van een weinig krachtig argument — t. w. het gemis aan volledige gegevens, alsof men die in Nederland had bij de invoering van meergenoemde kinderwetten — slechts enkele stappen in de nieuwe richting gedaan hebben, toch is het van niet te onderschatten beteekenis, dat *de nieuwe richting is ingeslagen*.

Vorenbedoelde nieuwe bepalingen nu verleenen den rechter in N.-I. de bevoegdheid om minderjarigen, die zich aan een met straf bedreigd feit hebben schuldiggemaakt voordat zij den leeftijd van zestien jaren bereikt hebben, naar bevind van zaken:

1. of zonder toepassing van eenige straf aan ouders of voogden terug te geven;

2. of hen een tot bij de wet gestelde straf te veroordeelen;

3. of hen ter beschikking van de Regeering te stellen zonder toepassing van eenige straf.

Indien de rechter heeft bevolen, dat de schuldige ter beschikking van de Regeering zal worden gesteld, wordt deze òf in een landsopvoedingsgesticht geplaatst, òf wel ter opvoeding toevertrouwd aan een in Nederlandsch-Indië gevestigd bijzonderen persoon, of aan een aldaar gevestigde rechtspersoonlijkheid bezittende vereeniging of aan een aldaar gevestigde stichting of instelling van weldadigheid. In beide gevallen uiterlijk tot hij den leeftijd van 21 jaar zal hebben bereikt (zie de art. 45 en 46 W. v. S.)

Hiermede is de dwangopvoeding ook in Nederlandsch-Indië ingevoerd.

De ter zake noodige voorschriften tot verdere regeling der dwangopvoeding van ter beschikking van de Regeering gestelde minderjarige personen werden bij Staatsblad 1917 No. 741 (Dwangopvoedingsregeling) gegeven.

Bij vorenbedoelde ordonnantie, die met ingang van 1 Januari 1918 in werking getreden is, is het algemeen beheer en oppertoezicht over de dwangopvoeding en daarmede samenhangende aangelegenheden, welke gewoonlijk onder den naam van *„het Tucht- en Opvoedingswezen"* worden samengevat, opgedragen aan den Directeur van Justitie, aan wien is toegevoegd een met den titel van Inspecteur van het Tucht- en Opvoedingswezen bij diens Departement in dienst gestelden ambtenaar.

Reeds op 1 Maart d. a. v. werd het eerste Gouvernements-dwangopvoedingsgesticht te Semarang geopend.

Dit gesticht is verdeeld in 4 afdeelingen.

De eerste afdeeling is bestemd voor aanvankelijke opneming van alle ter beschikking van de Regeering gestelde jeugdige personen met uitzondering van hen, die naar het oordeel van den Directeur van Justitie, al dadelijk aan een bijzonderen persoon of aan een vereeniging, stichting of instelling van weldadigheid, als bedoeld bij artikel 46 van het Wetboek van Strafrecht, kunnen worden overgedragen.

De tweede afdeeling is bestemd voor hen, die gedurende het verblijf in de eerste afdeeling zich hebben doen kennen als verpleegden met een normalen aanleg en voor wie met het oog op hun vakopleiding een overdracht aan een bijzonderen persoon, vereeniging, stichting of instelling van weldadigheid niet wenschelijk wordt geoordeeld of voor wie zulk een overdracht niet mogelijk is.

De derde afdeeling is bestemd voor hen, die gedurende het verblijf in de eerste afdeeling zich hebben doen kennen als verpleegden met abnormalen aanleg, en die niet aan een bijzonderen persoon, vereeniging, stichting of instelling van weldadigheid kunnen worden overgedragen.

De vierde afdeeling is bestemd voor hen:

a. die zich aan voortgezet wangedrag schuldig maken;

b. die aan een bijzonderen persoon, vereeniging, stichting of instelling van weldadigheid overgedragen zijnde, op grond van hun gedragingen daarvoor ongeschikt zijn gebleken;

c. wier voorwaardelijk ontslag is ingetrokken;

d. die krachtens de artikelen 302 en 384 van het Burgerlijk Wetboek, artikel 134 van het Reglement op de rechterlijke organisatie of het eerste lid van artikel 230 van het Inlandsch Reglement of van de daarmede overeenkomstige artikelen der Rechtsreglementen voor de buitenbezittingen, in het Landsopvoedingsgesticht worden geplaatst.

Het gesticht dat plaats biedt voor ± 100 pupillen, en reeds aan het einde van 1918 geheel vol was, staat onder leiding van een directeur, terwijl er verder opvoedende ambtenaren, onderwijzers, werkbazen enz. aan verbonden zijn. Voorts staan de verpleegden onder psychiatrisch toezicht.

Aan de verpleegden wordt eenvoudig onderwijs gegeven (lezen, schrijven, rekenen, etc.). Hoofdzaak is het „boefje" te wennen aan een ordelijk leven en hem op te leiden tot vakman.

Reeds werden in de Semarangsche inrichting een timmerij, een vlechterij en een kleermakerij in het leven geroepen, terwijl de inrichting van een smederij in voorbereiding is.

Werd hierboven geconstateerd, dat de rechter in Ne-

derlandsch=Indië uiterst zelden gebruik maakte van de hem verleende bevoegdheid om een jeugdige beklaagde in een verbeterhuis te plaatsen, geheel anders staat het met de toepassing van artikel 45 van het thans geldende Wetboek van Strafrecht.

Het aantal Regeeringspupillen nam weldra in die mate toe, dat de eenige inrichting bestemd voor dwangop= voeding niet in staat was den nog steeds wassenden stroom van kinderen, die daartoe door den rechter werden aangewezen, op te nemen, ten gevolge waarvan de richtige verzorging van deze minderjarigen overeen= komstig de beginselen der dwangopvoedingsregeling al spoedig moeilijkheden begon op te leveren.

Ten einde in de dringende behoefte aan meerdere gelegenheid tot plaatsing van Regeeringspupillen in Landsopvoedingsgestichten voorloopig te voorzien, werd einde 1922 een Centraal Doorgangshuis voor Re= geeringspupillen te Malang geopend, plaats biedende voor ± 400 minderjarigen, terwijl een tweede in= richting voor jongens (250 plaatsen) en een gesticht voor misdadige meisjes (50 plaatsen) te Tanah Tinggi (Tangerang) in aanbouw zijn.

Deze gestichtenbouw zal evenwel met kracht voort= gezet moeten worden, wil de Regeering de Haar bij de wet opgelegde taak naar behooren kunnen vervul= len. De ervaring heeft immers geleerd, dat een niet onaanzienlijk deel van de onderwerpelijke minderjari= gen tot de z.g. lastige elementen behooren, voor wie verpleging in particuliere, z.g. „open" gestichten niet raadzaam moet worden geacht. Minstens 5 à 6 Lands= opvoedingsgestichten kunnen in een land met een mil= lioenen bevolking, dus met recht gebiedend noodza= kelijk geacht worden.

Uit het vorengenoemde artikel 46 van het Wetboek van Strafrecht blijkt, dat de verpleging in een Gouverne= mentsopvoedingsgesticht geheel op een lijn gesteld is met die in partikuliere zorg.

In verband hiermede bevat de dwangopvoedingsre= geling (Indisch Staatsblad 1917 No. 741) bepalingen betreffende de verpleging van ter beschikking der Re= geering gestelde minderjarigen in particuliere zorg.

Vorenbedoelde bepalingen hebben betrekking op de opdracht aan particuliere zorg, de voorwaarden, die van Regeeringswege bij de overdracht aan particuliere zorg gesteld worden en het toezicht op de naleving daarvan, voorts op de vaststelling der tegemoetkomingen in de verplegingskosten, zoomede op het ontslag der ver= pleegden.

De Regeering heeft op grond van het groote maat= schappelijke belang, dat de gemeenschap heeft bij een goede verzorging van het verwaarloosde en misdadig aangelegde kind, het standpunt ingenomen, dat het op het terrein van de verzorging van bedoelde categorieën van jeugdige personen zich openbarende particuliere initiatief financiëel krachtig moet worden gesteund. Hiertoe leidde Haar ook de overweging , dat door het volgen van deze gedragslijn het juiste beginsel in zake de verzorging van dergelijke kinderen: *„het particulier initiatief zij regel, de staatsverpleging aanvulling"* ge= heel tot zijn recht komt, terwijl daardoor tevens ver= kregen wordt, dat de verzorging der pupillen v. z. m. geschiedt overeenkomstig den door de ouders beleden godsdienst.

Wat de te verleenen subsidies aangaat, deze zijn te onderscheiden in subsidies voor de bouw= en eerste inrichtingskosten der particuliere gestichten en in te= gemoetkomingen in de exploitatiekosten van deze in= richtingen.

Gedeeltelijke vergoeding wordt verleend voor de bouw= en eerste inrichtingskosten, met dien verstande, dat deze tegemoetkoming tot een maximum van drie=vierde steeds in dezelfde verhouding zal behooren te staan tot de totale bouwsom, als het getal der op te nemen Re= geeringskinderen staat tot het geheele aantal der in het gesticht te plaatsen pupillen.

Als tegemoetkoming in de exploitatiekosten wordt van Regeeringswege een bijdrage verleend van gemiddeld *f* 17.50 per kind en per maand.

Waar de Regeering toonde, dat Zij op krachtige wijze het particuliere initiatief, dat zich het lot van het ver= waarloosde en misdadige kind aantrekt, wilde steunen, werden van particuliere zijde ernstige pogingen in het werk gesteld om tot de oprichting van gestichten, die aan de eischen van de dwangopvoedingsregeling voldoen, te komen.

Meerdere van deze pogingen werden met gunstigen uitslag bekroond.

Zoo werd in 1920 te Soekaboemi een groot modern gesticht geopend voor Regeeringspupillen van Euro= peeschen landaard (± 150 plaatsen), welk gesticht on= der beheer staat van het te Batavia gevestigde Genoot= schap van in= en uitwendige zending.

Voorts werd in 1921 te Batavia in gebruik genomen het door de aldaar gevestigde vereeniging Dorcas opgerich= te Tehuis voor verwaarloosde kinderen van Euro= peeschen landaard (± 40 plaatsen).

Eveneens werd in 1921 te Klakah een landbouwkolo= nie geopend voor het verwaarloosde en misdadige kind van elken landaard. Laatstgenoemde kolonie, waar 150 kinderen kunnen geplaatst worden, gaat uit van de Ver= eeniging Pro Juventute te Soerabaja.

Verder kunnen Regeeringspupillen opgenomen wor= den in de navolgende particuliere inrichtingen:

1. de landbouwkolonie Kalawara Na Poetih (Mid= den Celebes), welke kolonie van het Leger des Heils uitgaat.
2. Wittekruiskolonie te Warak bij Salatiga. Direc= tie: de Heer en Mevrouw VAN EMMERIK.
3. Het Oranje Nassaugesticht te Magelang. Direc= teur de heer JOH. VAN DER STEUR.

4. Het Meisjeshuis en het Kinderhuis te Soekaboemi, uitgaande van het Genootschap van in= en uitwendige zending te Batavia.

Nog van een andere zijde ontving de Regeering met betrekking tot Haar arbeid in het belang van het verwaarloosde en misdadig aangelegde kind zeer gewaardeerden steun, nl. van den kant der sedert 1916 h. t. l. opgerichte Pro Juventute=Vereenigingen.

Deze vereenigingen hebben ten doel die bestrijding van de misdadigheid van jeugdige personen n Nederlandsch=Indië.

Zij trachten dit doel te bereiken:

1e. door het houden van bijeenkomsten ter bespreking van algemeene of bijzondere wetenschappelijke of practische vraagstukken dat doel betreffende, en door het opdragen of steunen van onderzoeken en studiën over dergelijke vraagstukken.

2e. door het verleenen van rechtsbijstand en raad aan jeugdige personen, die zich schuldig hebben gemaakt aan het plegen van een strafbaar feit, of die daarvan verdacht worden;

3e. door het uitoefenen van toezicht, het verleenen van stoffelijken en zedelijken steun, het bezorgen van plaatsing in opvoedingsgestichten of in gezinnen, voorts het verleenen van duurzame verzorging aan jeugdige personen, die zich schuldig hebben gemaakt aan het plegen van een strafbaar feit, of die daarvan verdacht worden, of van wie gevreesd wordt, dat zij tot strafbare feiten zullen overgaan.

Van Regeeringswege wordt aan deze vereenigingen verleend een bedrag van ƒ 400.— 's maands voor de bezoldiging van een ambtenaar van Pro Juventute, te vergelijken met den ambtenaar voor de Kinderwetten in Nederland, terwijl aan het einde van elk kalenderjaar van Landswege vergoed wordt de helft van de verplegingskosten van de zg. Pro Juventute=kinderen, wier opname in een gesticht of gezin dringend noodig was.

Pro Juventute=vereenigingen bestaan thans te Batavia, Soerabaja, Medan, Semarang, Djokja en Padang.

De eerstgenoemde vier vereenigingen hebben een ambtenaar aangesteld, terwijl de vereenigingen te Semarang en Soerabaja een doorgangs=observatiehuis hebben opgericht.

Ofschoon uit het vorenstaande blijkt, dat zoowel van Regeeringswege als van particuliere zijde aan de oplossing van het vraagstuk betreffende de richtige verzorging van het verwaarloosde en misdadige kind h.t.l. met ernst en toewijding gearbeid wordt, mag toch niet verheeld worden, dat er op het onderwerpelijk gebied nog zeer veel te wenschen overblijft. Vooral doet het gemis aan een volledige civielrechtelijke kinderwetgeving zich sterk gevoelen.

De vaderlijke macht is in Nederlandsch=Indië nog steeds civielrechtelijk absoluut onaantastbaar. Slechts uit de voogdij kan men ontzet worden (art. 380 B. W.). Voorts kan met betrekking tot de thans h. t. l. geldende civielrechtelijke kinderwetgeving slechts gewezen worden op artikel 302 van het B. W., dat den ouder de bevoegdheid geeft, als er gewichtige redenen van misnoegen zijn over het gedrag van zijn kind, den Raad van Justitie te verzoeken dat kind te plaatsen in verzekerde bewaring „op zoodanige plaats als de Raad, op voordracht des vaders zal oordeelen te behooren".

Er zijn echter teekenen, die er op wijzen, dat ook ten deze betere toestanden zullen komen. Bereids werd door den Directeur van Justitie van beschouwing en raad gediend nopens verbetering der bepalingen van het Indische B. W. betreffende de voogdij der regenten van gestichten, alsmede in zake een geleidelijke invoering van de civielrechtelijke kinderwetten in Nederlandsch=Indië, welke beschouwingen en raad den Minister van Koloniën zijn aangeboden.

De hierboven ontvouwde beschermende maatregelen ten behoeve van het kind zijn evenwel slechts een deel van de sociale taak, welke de Regeering van Nederlandsch=Indië en het particulier initiatief op zich genomen hebben. Naast deze maatregelen moeten genoemd worden die, welke h. t. l. ter bescherming van de vrouw getroffen zijn.

Trouwens het verband tusschen beide is reeds ook formeel gelegd, daar aan het hoofd van de afdeeling Tucht= en Opvoedingswezen van het Departement van Justitie tevens de dagelijksche leiding van het „Regeeringskantoor ter bestrijding van den handel in vrouwen en meisjes" is opgedragen.

Laatstgenoemd bureau is opgericht in 1915 en gevestigd te Batavia.

Het is aangewezen als de, in artikel 1 der te Parijs op 18 Mei 1904 onderteekende Internationale Regeling ter bestrijding van den vrouwenhandel bedoelde, autoriteit, belast met het bijeenbrengen van alle inlichtingen omtrent ronselarij van vrouwen en meisjes met het oog op het plegen van ontucht in den vreemde.

De werkzaamheden van meergenoemd kantoor zijn niet strikt beperkt tot de, uit deze regeling rechtstreeks voortvloeiende, internationale verplichting, doch strekken zich meer in het algemeen uit over alle exploitatie van vrouwen en meisjes voor immoreele doeleinden, ook buiten het gebied van den eigenlijken vrouwenhandel.

Het kantoor heeft derhalve de bestemming om een centrum te zijn van alle overheidsbemoeienis ter bestrijding van de zedeloosheid — dit laatste alleen voor zoover als dit op den weg der Overheid ligt, derhalve zonder op het terrein van het particuliere leven te treden — zoomede een schakel te vormen tusschen Justitie en Politie eenerzijds en de particuliere vereenigingen die, zich bemoeien met bescherming van vrouwen en meisjes, anderzijds.

In verband met deze beginselen worden sedert 1915

de navolgende werkzaamheden door het vorengemelde bureau verricht:

a. door het voortdurend inwinnen van nadere in=lichtingen omtrent couranten=berichten, betrekking hebbende op vrouwenhandel of koelie=ronselarij,—door het maken van dienstreizen ter verkrijging van een persoonlijk contact tusschen het centraal punt van bestrijding en de streken waar de handel plaats grijpt, en ten slotte door een uitgebreide correspondentie en mon=delinge besprekingen met personen, die krachtens hun werkkring geacht kunnen worden op de hoogte te zijn van het onderwerpelijk sociale euvel, tracht het bureau allerlei gegevens te verzamelen met betrekking tot be=doelden handel en de vormen, waarin deze zich voordoet.

b. het terugleiden van de slachtoffers van vorenbe=doelden handel naar het land van herkomst (Staatsblad 1907 No. 279 artikel 3);

c. de aandacht van de binnen= en buitenlandsche autoriteiten, belast met de bestrijding van den vrouwen=handel, vestigen op verdachte personen;

d. het verleenen van bemiddeling, om meisjes die den weg der prostitutie dreigen op te gaan, in gestichten te plaatsen;

e. adviezen aan particulieren, hoe in bepaalde ge=vallen tegen meisjesexploitatie voor immoreele doelein=den moet gehandeld worden;

f. subsidieering van en toezicht op vereenigingen, die Tehuizen oprichten en in stand houden voor de slachtoffers der prostitutie.

Het Regeeringsbureau ter bestrijding van den vrou=wenhandel staat, zooals wel geen nader betoog behoeft, in voortdurend contact met de Hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur, de Politie, den Immigratiedienst, de Weeskamers, de Vereenigingen die bescherming van minderjarige meisjes beoogen, enz.

Gestichten voor gevallen vrouwen en meisjes, voor slachtoffers van de prostitutie en van den vrouwenhan=del (zooals de te Batavia en Semarang gevestigde Tehui=zen voor meisjes en vrouwen van het Heilsleger, en het te Batavia gevestigde Tehuis voor Chineesche meisjes van de Vereeniging Ati Soetji) worden van Landswege geldelijk gesteund.

Ten slotte zij hier nog een enkele woord gewijd aan den arbeid, die ten behoeve van ontslagen veroordeel=den verricht wordt.

Vorenbedoelde reclasseeringsarbeid wordt h. t. l. niet door de Regeering, doch door een particuliere ver=eeniging (de te Semarang gevestigde vereeniging tot het verleenen van hulp aan ontslagen Europeesche ver=oordeelden), welke in verschillende plaatsen van N. I. subcomité's in het leven heeft geroepen, verricht.

De Regeering heeft echter, overwegende dat een goed georganiseerde reclasseeringsarbeid van groot maat=schappelijk belang is te achten, ook aan deze vereeni=ging een geldelijke tegemoetkoming, o. m. voor de aanstelling van een reclasseeringsambtenaar, toegekend.

Naar het zich laat aanzien zal, zoodra het instituut van de voorwaardelijke veroordeeling h. t. l. zal inge=voerd zijn, ook de reclasseeringsarbeid een belangrijke uitbreiding ondergaan.

W. S. de H.

DE IMMIGRATIE-DIENST.

MET uitzondering van de personen van 's Rijks=„wege naar Nederlandsch=Indië gezon=„den, mag niemand zich van elders aldaar „vestigen zonder schriftelijke vergunning, „op Java en Madoera van den Gouverneur=Generaal, „elders van den hoogsten gewestelijken gezaghebber."

Zoo luidde het eerste lid van artikel 105 van het Re=geeringsreglement van 1854. Alle vorige reglementen hielden een bepaling van min of meer gelijke strekking in. De basis, waarop bepaalde toelatingsvoorschriften zouden berusten — de Kroon was voordien aan geen wettelijk voorschrift gebonden — werd gelegd in het tweede lid van het bedoelde artikel, houdende dat de voorwaarden der toelating bij algemeene verordening zouden worden geregeld. In 1860 kwam een algemeene maatregel van bestuur tot stand, welke eene regeling inhield van de toelating van Nederlanders, andere Eu=ropeanen en met dezen gelijkgestelden. Daar dit be=sluit, hoewel in mindere mate dan het daaraan voor=afgegane, nog altijd belemmerend werkte, werd het vervangen door het Koninklijk Besluit van 1871. Bij twee ordonnanties, de eene voor den groep Nederlan=ders, andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden, de andere voor Oostersche vreemdelingen en met In=landers gelijkgestelden, kreeg eene regeling van de toe=lating en vestiging haar beslag, welke, behoudens wij=zigingen en aanvullingen, voor Java en Madoera tot 1912, voor de Westerafdeeling van Borneo (voorzoover Oos=tersche vreemdelingen betreft) tot 1913 en voor het ove=rige deel van Indië tot April 1918 van kracht zou blij=ven. In hoofdzaak kwamen de daarin vervatte voor=schriften hierop neer. Binnen drie dagen na hunne aan=komst moesten Nederlanders en vreemdelingen zich bij het hoofd van plaatselijk bestuur aanmelden om te doen blijken, wie zij waren en vanwaar en met welk doel zij in Nederlandsch=Indië kwamen, waarna hun eene toe=latingskaart werd uitgereikt, geldig voor den tijd van zes maanden, welke termijn op verzoek kon worden verlengd. De kaart gaf het recht zich in de voor den algemeenen handel geopende havens op te houden, als=

mede op die plaatsen of in die streken, welke op de toelatingskaart na opgave der betrokkenen werden vermeld. Nederlanders en andere Europeanen konden tevens eene gedurende twee jaren geldige vergunning tot reizen bekomen; Oostersche vreemdelingen bleven, behoudens eene speciale vergunning van het hoofd van plaatselijk bestuur, verplicht zich te vestigen in bepaald aangewezen wijken. Eene schriftelijke vergunning tot vestiging werd, op Java en Madoera door den Gouverneur-Generaal, elders door den hoogsten gewestelijken gezaghebber op aanvrage aan den belanghebbende verleend, nadat deze had doen blijken genoegzame middelen van bestaan te bezitten of door werkzaamheid te kunnen verkrijgen.

Werd men aangetroffen zonder in het wettig bezit te zijn van geldige papieren of werd de vergunning tot vestiging geweigerd, dan volgde een bevel om Nederlandsch-Indië binnen een bepaalden tijd te verlaten.

Voor Java en Madoera werd in 1911 ten aanzien van Nederlanders en vreemdelingen bij het z. g. „toelatingsbesluit" een nieuwe regeling getroffen, welke nader werd uitgewerkt in de „toelatings-ordonnantie".

Zij hield middelen tot wering van ongewenschte elementen in, n. l. den eisch van het bezit eener vergunning om zich te ontschepen, een onderzoek door de immigratie-commissie, en een beperkt aantal havens, waarin ontscheping is geoorloofd. In 1915 ten slotte werden alle bepalingen herzien en neergelegd in een voor geheel Nederlandsch-Indië geldend Koninklijk Besluit, het „toelatingsbesluit", dat op 1 April 1918 in werking trad.

Het bevat nagenoeg dezelfde hoofdbeginselen als het besluit van 1911 en is in eenige ordonnanties nader uitgewerkt. Onderworpen aan de toelatingsbepalingen zijn Nederlanders, niet uit hier te lande gevestigde ouders geboren, en vreemdelingen, die niet-ingezetenen zijn. Bij aankomst in een der aangewezen havens wordt door den gezagvoerder van het schip een lijst overgelegd van de passagiers, die voorzoover zij aan de bepalingen zijn onderworpen, door den aan boord gekomen ontschepingsambtenaar worden voorzien van eene voor het geheele gezin geldende vergunning tot ontscheping, waarvoor *f* 25.— (sedert 1 December 1922 *f* 50.—) is verschuldigd. Nederlanders zijn van de betaling van dat bedrag vrijgesteld. Die vergunning wordt, zoo niet aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan, o.a. niet uitgereikt aan krankzinnigen, lijders aan eene besmettelijke ziekte en aan hen, die tengevolge van hun lichamelijken toestand waarschijnlijk armlastig zullen worden. De vergunning tot ontscheping behoort bij de immigratie-commissie te worden ingewisseld tegen eene toelatingskaart voor ieder lid van het gezin; voor 1e en 2e klasse passagiers op schepen van bepaaldelijk aangewezen reederijen strekt zij tevens tot toelatingskaart. De toelating wordt geweigerd aan hen, die niet voldoen aan de daarvoor gestelde eischen, waartoe voor vreemdelingen sedert 1921 mede het bezit van een behoorlijk geviseerd paspoort behoort. De toelatingskaart geeft recht om twee jaren hier te lande te verblijven, welke termijn door het betrokken hoofd van plaatselijk bestuur tweemaal met een jaar kan worden verlengd. Voor de ommekomst dier termijnen kan eene vergunning tot vestiging worden aangevraagd, welke in de Buitengewesten door den hoogsten gewestelijken bestuurder, op Java en Madoera door den Gouverneur-Generaal wordt verleend, tenzij de betrokkene aan zekere eischen niet voldoet. Eene weigering van de toelatingskaart of de vergunning tot vestiging, in het eerste geval behoudens beroep op het hoofd van gewestelijk bestuur, heeft verwijdering uit Nederlandsch-Indië tengevolge uit kracht van een schriftelijk bevel, dat in het laatst bedoelde geval met redenen is omkleed. Wordt men aangetroffen zonder in het wettig bezit te zijn van nog geldige immigratiepapieren, dan heeft de uitreiking van eene toelatingskaart, al naar gelang voldaan of niet voldaan kan worden aan de gestelde eischen, al dan niet plaats met de gevolgen van dien. Ten slotte wordt de toelatingskaart door den Gouverneur-Generaal ingetrokken en de toegelatene verwijderd, ingeval deze wordt geacht gevaar op te leveren voor de openbare rust en orde.

De bepalingen zijn niet toepasselijk op van Landswege naar Nederlandsch-Indië gezonden personen met hunne gezinnen, consulaire ambtenaren met hunne gezinnen, marine- en koopvaardij-officieren en schepelingen, en doortrekkende reizigers.

In elke ontschepingshaven is een immigratiekantoor gevestigd, aan het hoofd waarvan de secretaris der terzelfder plaatse ingestelde immigratie-commissie staat. Gedurende eenige jaren was ook te Singapore een immigratiekantoor gevestigd.

De hoofden van plaatselijk bestuur en de secretarissen hebben, eerstgenoemden ten aanzien van te verwijderen personen, laatstgenoemden ten aanzien van hen, wier toelating nog niet vaststaat, het recht de betrokkenen onder politietoezicht of in verzekerde bewaring te stellen.

Te Belawan-Deli, Tandjong-Priok, Soerabaja, Semarang en Makasser zijn immigrantenverblijven ingericht tot het opnemen van immigranten, over wier toelating nog niet is beslist en aan wie de toelating is geweigerd of die uit anderen hoofde moeten worden verwijderd.

Voor den Riouw-archipel is, in verband met de nauwe economische banden en de verkeerseischen met de Straits Settlements, de uitzonderingstoestand met betrekking tot de immigratiebepalingen blijven bestaan, terwijl naast de mede afwijkende voorschriften ten aanzien van Chineezen ter Oostkust van Sumatra overgangsbepalingen aansluiten aan de toepassing der algemeene bepalingen.

Een speciale groep van personen, op wie de toela-

tingsbepalingen door den Gouverneur-Generaal krachtens de bij het toelatingsbesluit verleende bevoegdheid niet toepasselijk zijn verklaard, vormen de werklieden behoorende tot de met Inlanders gelijkgestelden, die buitenslands aangeworven zijn om voor het Land of op den voet van eene bij koelieordonnantie voorgeschreven werkovereenkomst te arbeiden, de zoogenaamde contractkoelies. Zij behoeven noch eene vergunning tot ontscheping, noch eene toelatingskaart. Komt echter de werkovereenkomst niet tot stand, wordt de registratie daarvan geweigerd of wordt de gesloten overeenkomst niet meer nageleefd, dan wordt het toelatingsbesluit van toepassing met dien verstande, dat voor de uit te reiken toelatingskaart dezelfde som is verschuldigd als voor de vergunning tot ontscheping, dit in tegenstelling met andere immigranten, die, aangetroffen zonder in het wettig bezit te zijn van eenig geldig formulier waaruit van eene wettige ontscheping kan blijken, het dubbele van die som hebben te voldoen. Hebben bedoelde werklieden de werkovereenkomst gedurende tenminste drie achtereenvolgende jaren nageleefd, dan kan hun door het betrokken hoofd van plaatselijk bestuur, mits binnen eene maand aangevraagd, eene toelatingskaart worden uitgereikt, waarvoor slechts het gewone zegelrecht van *f* 1.50 is verschuldigd. Hetzelfde is het geval ten aanzien van werklieden, die op ondernemingen, waar tabak wordt verbouwd, een eigen tabaksveld gedurende een geheelen oogst in bewerking hebben gehad. De uitzonderingsvoorschriften inzake het bezit van eene vergunning tot ontscheping en eene toelatingskaart, oorspronkelijk mede van toepassing op koelies, werkzaam op de zoogenaamde panglongs (door Chineezen geëxploiteerde houtaankapperijen, plankenzagerijen, houtskoolbranderijen e. d.) in de afdeeling Bengkalis van het Gouvernement der Oostkust van Sumatra en in de residentie Riouw en Onderhoorigheden moesten om een betere contrôle op de heerschende, minder gunstige arbeidstoestanden mogelijk te maken, worden ingetrokken.

Voor vrije arbeiders — vreemde Oosterlingen, geboortig uit China, de Straits Settlements en de gefedereerde Maleische Staten — ten slotte is het hooger vermeld bezit van een regelmatig paspoort niet vereischt.

Bij de uitbreiding van den immigratiedienst over geheel Nederlandsch-Indië in 1918 was het noodig de centrale leiding daarvan, welke sedert de invoering van het besluit van 1911 berustte bij een der afdeelingen van het Departement van Justitie, op anderen leest te schoeien, ten einde zoowel eene éénvormige toepassing der bepalingen als een geregeld toezicht te verzekeren. Het aantal kantoren toch, tevoren vier bedragende, werd door die uitbreiding gebracht op zes en twintig. Daaraan werd uitvoering gegeven door de instelling van eene inspectie.

Dat immigratiebepalingen, welke in het algemeen een economisch en politiek karakter dragen, voor Nederlandsch-Indië noodzakelijk zijn, zal, mede in verband met het feit, dat in alle de omringende landen behalve China, voorschriften van min of meer gelijke strekking bestaan, wel niet worden betwijfeld. Het ontbreken daarvan zou beteekenen, dat Indië binnen korten tijd de verzamelplaats van allerlei ongewenschte elementen in Oost-Azië zou worden.

Behooren die bepalingen aan den eenen kant gericht te zijn op de wering van zulke elementen, aan den anderen kant zullen zij bonafide immigranten, die Indië in zekere mate noodig heeft om tot verdere ontwikkeling te worden gebracht, niet mogen afschrikken hier hun bestaan te zoeken en daarmede hun werkkracht in dienst van deze gewesten te stellen. Men denke hier o.m. aan de omstandigheid, dat voornamelijk de buitengewesten arm zijn aan werkkrachten, noodig voor het drijven van groote cultuur- en mijnbouwondernemingen. Uit het bovenstaande overzicht blijkt, dat aan de immigratie van zoodanige krachten zoo min mogelijk belemmeringen in den weg worden gelegd, terwijl mede door de verleende faciliteiten bij het verkrijgen van toestemming om zich blijvend neer te zetten in zekere mate eene kolonisatie wordt bevorderd.

Het spreekt welhaast vanzelf, dat de immigratie sterk wordt beïnvloed door schommelingen van economischen en politieken aard, welke hare voor- en nadeelen met zich brengen. Alle opvolgende Regeeringen hebben deze dan ook zorgvuldig tegen elkaar opgewogen en daarnaar hare houding bepaald.

De moeilijkheden, welke zich voordoen bij de beoordeeling, of immigranten al dan niet kunnen worden toegelaten, zijn veelal niet gering. Van oudsher nemen van de hier te lande binnenkomende vreemdelingen, wat getalsterkte betreft, personen van Chineeschen landaard verreweg de eerste plaats in. Wanneer men b.v. slechts bedenkt, dat eene instelling als de burgerlijke stand in China niet bekend is, dan is het duidelijk, dat bij een zeer belangrijk punt als de vaststelling van de identiteit der personen verschillende bezwaren worden ondervonden; zoo ten aanzien van de namen, welke in de onderscheidene dialecten geheel anders luiden en alleen door het letterschrift met juistheid kunnen worden vastgesteld; dan het werkelijke beroep, dat in vele gevallen met eene bepaalde bedoeling wordt verzwegen, de onderlinge familieverhouding e.d. Het laatste is niet in het minst een punt, dat voortdurend de meeste aandacht vergt en wel op grond van den in China welig tierenden handel in vrouwen en kinderen. De personen, die van dezen handel hun beroep maken zijn — als elders! — onuitputtelijk in het bedenken van middelen om de autoriteiten op een dwaalspoor te brengen. Het kantoor, dat krachtens internationale overeenkomsten meer bijzonder met het tegengaan van dit euvel is belast, het Regeeringsbureau ter bestrijding van den zoogenaamden handel in vrouwen en meisjes, werkt ten deze door uitwis-

seling van gegevens met den immigratiedienst samen.

Hebben de hierboven aangestipte moeilijkheden meer bijzonder betrekking op immigranten van Chineeschen=landaard, daarnaast moet bij de beoordeeling, of de betrokkenen al dan niet kunnen worden toegelaten, gelet worden op factoren van economischen en politieken aard, welke gelijkelijk voor alle immigranten gelden en wel=ker beoordeeling dikwijls mede eigenaardige bezwaren met zich brengt. Hierbij worde gedacht aan het feit, dat in verband met den economischen toestand niet altijd met voldoende zekerheid kan worden vastgesteld of een opgegeven middel van bestaan, althans voor de naaste toekomst wel voldoende inkomsten zal waarbor=gen, en — met betrekking tot den politieken factor — dat de gezindheid der betrokkenen, waar veelal weinig of niets omtrent hen bekend is, bij hunne aankomst heel lastig of in het geheel niet met eenige zekerheid vast te stellen is.

In gevallen, als waarvan hierboven sprake is, zijn de ambtenaren vrijwel geheel aangewezen op eene niet dan na jarenlange ondervinding te verwerven ervaring, terwijl daaruit tevens blijkt, dat zij voor eene taak staan welke meer omvat dan oogenschijnlijk het geval is.

Hieronder mogen enkele cijfers volgen, welke een beeld geven van de immigratie gedurende de laatste aren. In die cijfers zijn niet begrepen de h. t. l. aange=komen contractkoelies.

Zooals de tabel doet zien, was het aantal immigran=ten van Chineeschen landaard het grootst in het jaar 1921, hetgeen voor een groot deel het gevolg was van den toen in enkele deelen van China heerschenden hon=gersnood, waardoor velen uit hun land werden gedreven.

De netto=ontvangsten aan zegelrecht op de door de ontschepingsambtenaren en secretarissen der immi=gratie=commissies afgegeven formulieren beliepen in 1922 in rond cijfer *f* 936.000.

Nationaliteit	1918[1])	1919	1920	1921	1922
Nederlanders .	1.605	3.663	5.444	4.528	2.695
Andere Europeanen . . .	632	1.540	2.396	1.910	1.018
Japanners. . .	1.075	1.119	1.099	896	659
Chineezen. . .	14.612	18.254	22.658	44.857	31.640
Arabieren. . .	69	205	673	825	906
Andere Oostersche vreemdelingen . . .	1.708	2.468	3.132	4.866	3.187
Totaal aantal vreemdelingen .	18.096	23.586	29.958	53.354	37.410
Algemeen totaal	19.701	27.249	35.402	57.882	40.105

[1]) Van 1 April tot ultimo December.

Moge aan het slot van de bespreking van dit onder=werp de wensch worden geuit,dat eene met de wisselen=de omstandigheden gelijken tred houdende regeling het hare ertoe zal bijdragen om Nederlandsch=Indië ook in de toekomst zooveel mogelijk te vrijwaren voor kwade elementen, zonder nochtans de goede te weerhouden, die door geestes= en handenarbeid de verdere ontwik=keling van deze gewesten kunnen helpen bevorderen.

Mr. B. A.

ONDERWIJS EN OPVOEDING

DE ONTWIKKELING VAN HET INDISCH ONDERWIJS.

SOCIOLOGIE EN ONDERWIJS.

MET de opkomst van het politieke leven in Indië zijn problemen, die vroeger binnen vier bureaumuren werden afgehandeld, naar buiten getreden in het volle licht der openbare bespreking. Wat vroeger in ambtelijke nota's verloren lag of in vergeten vaktijdschriften vergeelde, dat wordt nu door dagbladbericht en voordracht in vele talen den Archipel doorgebazuind.

Het publiek neemt meer bewust deel aan de sociale evolutie, spreekt mee zijn oordeel uit en helpt raadgeven. En zoo ligt het voor de hand, dat klinkende gebeurtenissen om ons heen, meer indruk maken niet alleen, maar ook gevolgen hebben. Men gaat vergelijken, men grondt zijn verlangens en zijn afkeer op wat men elders opmerkt. Philippijnsche, Britsch-Indische en Japansche toestanden worden aangehaald om de wenschelijkheid of de verderfelijkheid van iets voor ons Indië te betoogen.

Voor het onderwijs begint dat de laatste jaren gelukkig ook te gebeuren: de blik gaat ook hier naar buiten zich richten. Omdat echter meestal niet alle factoren bij de vergelijking worden gebruikt, en de kennis van onze eigen ontwikkelingsgang vaak ontbreekt, gaat de parallel wel eens niet op.

Voor den opbouw van een gezond onderwijsstelsel is een sociologische beschouwingswijze volstrekt onmisbaar [1]). Niet alleen is kennis noodig van de stelsels rondom, en van de ontwikkelingsgang van het eigene, ook de maatschappelijke en economische samenstelling van het eigen land moet worden gekend voor de uitzetting der lijnen. Fouten in den opzet, verkeerde critiek van buitenstaanders, ze vloeien voort uit onkunde in een der drie genoemde richtingen. Vooral de kennis van den *ontwikkelingsgang van een onderwijsstelsel* is leerzaam voor wie het verder willen brengen. Het voert tot bescheidenheid als we lezen, dat, wat wij als nieuwgedachte naar voren brengen, al lang door anderen is voorgesteld. Het maant tot voorzichtigheid, als we ontdekken, waarop oude idealen gestrand zijn. En het geeft troost, als het verleden ons leert, hoe uiterst langzaam nieuwe denkbeelden doordringen.

Het onderwijs tijdens de Compagnie. Als we de geschiedenis der Spaansche kolonisatie in de Philippijnen met die der Nederlandsche in Indië vergelijken, dan valt ons direct op de meerdere zorg der Spanjaarden voor de spiritueele belangen der Inlanders, het meerdere missionarische karakter der kolonisatie. Dit heeft vèr gaande gevolgen gehad. Dat Nederlandsch-Indië nog een levende eigen cultuur heeft, weinig in Westerschen zin is ontwikkeld, maar een solied economisch fundament bezit — alles net andersom als in de Philippijnen — is aan dezen verschillenden opzet te danken.

Het is, voor een tijd waarin de godsdienst zoo zeer 't maatschappelijk leven beïnvloedde, midden in den strijd om eigen geloofsvrijheid niet anders dan te verwachten, dat de Bewindvoerders der Compagnie in de nieuwe nederzettingen onmiddellijk ook aan zendingswerk dachten. Dat haar werk niet den omvang kreeg, dien het al heel gauw in de Philippijnen aannam, lag aan verschillende omstandigheden, niet aan hun goeden wil. Het katholieke Spanje, dat over duizenden kloosterlingen beschikte, kon makkelijker dan het Protestantsche Nederland zijn pioniers uitzenden. En de zendingskansen zijn zooveel grooter in een kolonie, die het persoonlijk bezit is van een vroom monarch, dan in een handelsnederzetting van enkele particulieren. Terwijl de Spaansche zending van dorp tot dorp veroverend verder trok — door soldaten geholpen en niet door machtige Mohammedaansche vorsten bestreden — drong de Nederlandsche alleen daar door, waar vaste nederzettingen waren.

Dat met de verwording der Compagnie, ook haar cultureele werk verliep, doet aan de waarde van den eersten ernstigen opzet niets te kort. En, ofschoon aan het eind der Compagnie-periode een groot deel van het werk was verloopen en in de 19e eeuw een nieuw systeem geleidelijk zich ontwikkelde, de fundamenten ervan zijn in Compagnies-tijden gelegd. Dat COEN in 1608 het schoolbezoek op Ambon bevorderde, is oorzaak geworden, dat nu Ambon een der loyaalste deelen van het Overzeesche Rijk is, waar men Nederlandsch voelt en niets meer begeert dan Nederlander te blijven.

Toen de Hollanders de Portugeezen van hun forten verdreven, vonden ze overal zendingswerk, dus ook scholen. En vanzelf kwamen ze er toe, dat werk, maar nu naar hun eigen opvattingen, voort te zetten.

Het *eerste Westersche Onderwijs in Indië* vinden we dan ook op Ambon, waar al in de 16e eeuw Portugeesche

1) Zie hierover mijn studie: Opvoedwetenschap en onderwijsleiding in „Kol. Paed. Studiën" (1923).

scholen waren, die door de Compagnie werden overgenomen. Ds. DANKAERT klaagt in zijn „Historisch verhaal van de stands des Christendoms" (1621) over den zeer primitieven toestand, waarin het land nog verkeert, en over de weinige resultaten van het onderwijs. Zijn voorganger was begonnen, kinderen in het Nederlandsch te onderwijzen, maar had geen succes gehad, wat hij aan de moeilijkheid van onze taal toeschreef. De school was in 1618 geheel verloopen en wel uit dezelfde oorzaak, die zoo vaak onderwijsstelsels heeft onvruchtbaar gemaakt: ze sloot niet aan bij het leven. Het onderwijs was niet gewild omdat het niet tot hooger baantje voerde, en men om „in bosschen en hoven haren cost te soecken" geen scholing noodig had. En het Christendom was nog niet zoover in de harten doorgedrongen, dat men terwille van het geestelijk heil onderwijs begeerde.

Ds. DANCKAERT pakte de zaak beter aan en de Gouverneur J. P. COEN steunde hem hierin. Door een kleine toelage werden 10 oudere leerlingen vastgehouden, die later als hulpprediker en onderwijzer de dorpen zouden rondtrekken.

Het onderwijs breidde zich van nu af geregeld uit, ook op de andere plaatsen waar de Compagnie de Portugeezen had verdreven, zooals de eilanden rondom Ambon, de Minahassa en Timor.

In het midden der 17e eeuw gingen er op het kleine Ambon al 1300 kinderen naar school, een getal dat vele Hollandsche gemeenten van dien tijd zeker niet gehaald hebben.

Met de aftakeling der Compagnie gaat ook het onderwijs achteruit. Als echter na den val der Compagnie en na het tusschenbestuur, de Nederlandsche Regeering de leiding overneemt (1816), is haar eerste zorg, het Ambonsch Onderwijs uit zijn verval op te halen. Een voor dien tijd groot bedrag wordt toegestaan voor schooltoezicht en salarissen, en de opleiding der leerkrachten wordt opnieuw aangepakt. Er ontstaat een soort lastenverdeeling tusschen Regeering en bevolking, zooals die nu voor het volksonderwijs bestaat: 't Land betaalt de onderwijzerssalarissen (6 à 12 gulden 's maands) en hun opleiding, de bevolking de gebouwen en de leermiddelen. Evenals in den Compagnietijd was de schoolmeester tevens hulpprediker en ziekenbezoeker. Om de verloren jaren gauw weer in te halen, wordt een *leerplicht* ingesteld, die pas in 1866 is afgeschaft. Twintig jaren later was het aantal leerlingen in Ambon en onderhoorigheden tot 6650 gestegen, maar de resultaten van het onderwijs waren alles behalve gunstig, omdat de onderwijzersopleiding eigenlijk weinig verbeterd was en er maar 76 — zeer onbekwame — leerkrachten waren voor al die schoolkinderen.

Toen bracht *de Zending* redding. In 1834 opende de onderwijzer-zendeling ROSKOTT van het Nederlandsch Zendelings-Genootschap een kweekschool voor Inlandsche onderwijzers, *de eerste kweekschool* (na die van DANCKAERT) in Nederlandsch-Indië. Twintig jaren later kwam er een in de Minahassa bij. De Regeering zag, dat ze bij de zware taak, die de eischen der nieuwe tijden op haar legde, de hulp der Zending niet missen kon en ze besloot dan ook (1841), het werk krachtig te steunen. Die *samenwerking van Gouvernement en Zending* (1841—60) heeft geduurd tot de doorvoering van het Reg. Regl. van 1854, waarbij de Regeering zegt, aan alle Inlanders, onafhankelijk van den godsdienst, onderwijs te willen geven, en daardoor een *neutrale* school noodig vindt.

De Zendingskweekschool wordt in 1864 gesloten en een Gouvernementskweekschool komt er voor in de plaats.

Welke uitbreiding het onderwijs in dit, door de Portugeesche zending vóórbewerkte deel van den Archipel nam, bewijzen de cijfers van 1849. Terwijl op Sumatra in dat jaar slechts enkele Inlandsche kinderen onderwijs in Westerschen zin ontvingen, en op Java maar 90 Christen- en enkele honderden Mohammedaansche kinderen op school gingen, bedroeg dat getal in Ambon ruim 7000, in Menado 5000, totaal in den Oostelijken Archipel ruim 15.000. De armoe van 't land en de groote aanvoer van eenigszins geschoolden, maakte uitzwermen noodzakelijk. Als soldaat en klerk hebben duizenden Amboneezen en Menadoneezen den Archipel rondgezworven. Mag dat voor hun eigen land niet gunstig zijn geweest, den opbouw van den Indischen Staat is het stellig ten goede gekomen. En Nederland heeft door het lange samengaan, ook naar den geest, er een vriend gevonden, die het niet gauw zal in den steek laten. Een groot deel der betere standen leeft geheel Westersch en is in alles in de Indische Europeesche maatschappij opgelost. Als dan ook door hen om beter en meer onderwijs in het Nederlandsch wordt gevraagd, is dat niet een verzoek om bevoorrechting boven andere bevolkingsgroepen, maar een onafwijsbaar recht, op historische ontwikkeling gebaseerd.

De Compagnies-tijd op Java. Evenals op Ambon zorgde de Compagnie ook op Java voor Christelijk Onderwijs. Maar, door de andere verhoudingen, met geheel verschillend resultaat. In beide gebieden was het rascriterium onbekend en hing de toelating tot Christelijke scholen enkel af van het Christen zijn, wat geheel in overeenstemming is met de begrippen van dien tijd. Ondanks deze milde toelating waren toch de scholen niet erg gemengd, want Inlandsche Christenen waren er niet veel en zuivere Europeanen evenmin. De Christelijke zending had in de Molukken kunnen slagen — evenals ze dat in de Philippijnen gedaan heeft — omdat ze er bij de primitieve heidensche bevolking weinig tegenstand ondervond. Op Java, waar de Islam al gevestigd was en bovendien een sterke eigen cultuur bestond, maakte ze niet dien voortgang. Zoo waren er weinig Javaansche „knechtkens" onder de leerlingen.

Maar Hollandsche evenmin, althans naar taal en beschaving niet.

Tot in de hoogste standen sprak men met de kin-

deren Portugeesch, later Maleisch, zoodat de meesten bij het op school komen geen woord Nederlandsch verstonden. Die toestand heeft in de Europeesche school heel lang geduurd. Nog in de onderwijsverslagen van het midden der 19e eeuw leest men, dat de kinderen der eerste klasse òf gebrekkig òf geen woord Nederlandsch spreken. En een enquête, door 't N. I O. G. in 1900 gehouden, bracht uit, dat maar $^1/_3$ der nieuwe Indische leerlingen behoorlijk onze taal kende, en 40% geen woord ervan verstond [1]). In de krachtige dagen der Compagnie werd wel degelijk het belang van goed Nederlandsch ingezien; een aantal bepalingen drong aan op 't leeren van onze taal, ook voor Indische kinderen.

Toch was tegen het eind van de 18e eeuw het Nederlandsch vrijwel geheel uit de Indische samenleving verdwenen; alle onderwijs werd toen in het Portugeesch en Maleisch gegeven en werden uit Holland geen onderwijzers meer uitgezonden.

De eerste ,,Europeesche'' school op Java. De eerste Europeesche school, die van Batavia, in 1630 opgericht, was met 90 leerlingen begonnen. Een eeuw later waren er bijna 5.000, en midden in den vervaltijd (1760) nog geen 300. Zoowel 't Europ. Onderwijs op Java als dat aan Inlandsche Christenen in de Molukken, was aan het eind der 18e eeuw dood. De onverschilligheid en slapheid der laatste bewindvoerders had 't werk doen verloopen, dat de eerste jaren der Compagnie met zooveel moed en liefde was begonnen. Het ,,grootse werck'', waarvan COEN had gedroomd, was niet verricht.

De 19e eeuw. In de tusschenperiode bleef alles zooals het was. 't Inlandsche onderwijs was geheel in verval en voor Europeanen bestonden er slechts enkele particuliere scholen in de groote steden. Wel heeft DAENDELS in een instructie van 1808 de noodzakelijkheid van Inlandsch Onderwijs betoogd, maar tot de uitvoering is het niet gekomen.

Eerst met het herstel in 1816, als ook in Nederland een nieuw onderwijsstelsel is ingevoerd, begint de nieuwe tijd. De Regeering rekent het zich tot een plicht, zelf het onderwijs ter hand te nemen, zoowel voor Europeanen, Inlandsche Christenen als Mohammedanen. We zagen reeds hoe buiten Java, in het Oud-Portugeesche gebied, de Compagnie scholen op kerkelijken grondslag had gesticht, die aan duizenden Inlandsche Christenkinderen onderwijs gaven. Ook, dat na het herstel de Regeering door geldelijken steun de Christen-gemeenten nieuw leven probeerde in te blazen, later hierin geholpen door de Zending. Gaan we thans de ontwikkeling na van het onderwijs aan Europeanen.

't Europeesch Onderwijs in de 19e eeuw. Terwijl in den Compagnietijd de geschiedenis van 't Indisch Onderwijs zich hoofdzakelijk afspeelt in de Molukken en onder Inlanders, treedt na 1816 Java naar voren en zijn, de eerste helft der eeuw vooral, de Europeanen aan de beurt.

In 1817 wordt te Batavia *de eerste Gouvernements school* geopend, het volgend jaar komen er scholen in Soerabaja, Semarang en op enkele andere plaatsen. De onderwijzers ervoor waren uit Nederland gezonden. Ook de *vakopleiding* begint dan: een militair instituut te Semarang, tevens Opleidingsschool voor Landmeters, een cursus in de Javaansche taal bij de residenten van Solo en Djokja.

Als in 1818 het nieuwe algemeene Reglement wordt ingevoerd, komt de leiding van het onderwijs in handen van den Directeur van Landbouw, Prof. REINWALDT, waardoor het oude ,,College van Scholarchen'', de commissie uit den Compagnietijd, wordt opgeheven. Het onderwijs wordt ingericht zooals dat in 1806 voor Nederland was bepaald en de nieuwe leermethodes van daar moeten ook in Indië worden gebruikt. Ook de behoefte aan verdergaand onderwijs werd onmiddellijk gevoeld. Aan twee particuliere scholen in Batavia (we zouden ze nu U. L. O. scholen noemen) werd subsidie gegeven, waarbij men sprak van ,,Middelbaar Onderwijs''. De eerste inspecteur, na het vertrek van Prof. REINWALDT benoemd, draagt dan ook den titel van ,,Inspecteur van 't Lager- en Middelbaar Onderwijs''.

Na de eerste periode van uitbreiding kwam een *tijd van bezuiniging* en van matigen vooruitgang. Het waren de malaise-jaren tijdens den Java-Oorlog, gevolgd door die van spanning in de buitenlandsche politiek (1826 — '33).

Een onbezoldigde ,,*Hoofdcommissie*'' werd ingesteld, die den Inspecteur vervangen moest, het aantal scholen breidde zich maar langzaam uit en de enkele bestaande vakscholen voor leger, marine en Inlandsche talen (pas opgericht) werden weer opgeheven.

Toch werd veel gedaan voor de inwendige verbetering door betere methodes, opwekking tot meer samenwerking aan de ouders, de oprichting van kinderbibliotheken, het zenden van een vaktijdschrift aan onderwijzers.

Middelbaar Onderwijs. Geleidelijk breidde zich het aantal lagere Europeesche scholen nu over Java uit en begon men aan middelbaar onderwijs te denken. Wat de eerste jaren onder dien naam bestond, ging niet veel verder dan ons tegenwoordig lager onderwijs. En men begon te beseffen, dat Indië meer noodig had. Toen door de bezuiniging de salarissen der ambtenaren verminderden, en men voor zijn kinderen een studie in Holland minder goed betalen kon, gingen er stemmen op, om de vooropleiding tot het Hooger Onderwijs ook in Indië mogelijk te maken. De hoofdcommissie wenschte een gymnasium (1839) maar de oprichting van de ,,Delftsche Academie'' (1842) ter opleiding van Indische ambtenaren beteekende een weigerend antwoord. Holland wenschte alle opleiding na de lagere school,

1) Dr. Prick van Wely: Neerlandse taal in 't verre Oosten.

voor leger en vloot zoowel als voor de burgerlijke diensten, aan zich te houden. Wie niet in Delft was opgeleid, kon niet meer Indisch ambtenaar worden. Een groot aantal burgers wezen in een adres aan den Koning (1848) op de nadeelen voor Indië hiervan, en anderen vereenigden zich voor de oprichting van een particuliere middelbare school. In 1851 kwam die tot stand, en — onder invloed van een Engelschen raadgever (Mr. REED) — werd ze geheel in den trant der Engelsche „public schools" ingericht. Gelegen in de bergen boven Buitenzorg, waar volop gelegenheid was voor sport, werd in dit *instituut* VAN HERWIJNEN [1]) een breede, gymnasiale opleiding verbonden aan een strenge, maar harmonische internaatsopvoeding. Groot waren de verwachtingen van dit eerste werkelijk middelbare onderwijs, vooral omdat een zeer bekwaam man de leiding had. De Regeering beloofde steun in den vorm van beurzen aan min vermogende ambtenaren. Door oneenigheid echter verliep de school (1855). Al was dus gebleken, dat voor middelbaar onderwijs het particuliere initiatief nog niet krachtig genoeg was, de mogelijkheid van invoering was door het instituut VAN HERWIJNEN wel bewezen. Toen onmiddellijk erop — in de suikerstreek en in Batavia — geld werd bijeengebracht voor nieuwe particuliere middelbare scholen, begreep de Regeering, dat de tijd voor haar tusschenkomst gekomen was. In 1860 werd het *Gymnasium* WILLEM III onder groote plechtigheid officiëel geopend. In de toespraak tot den Gouverneur-Generaal werd op de algemeene belangstelling gewezen voor de nieuwe school, ook „bij hen, die van meening zijn, dat een inrichting als deze, onder de tropische zon geen duurzame vruchten kan afwerpen, geen levenskracht hebben kan". De Regeering zelve had den middenweg gekozen tusschen te veel en te weinig vertrouwen in het nieuwe instituut. De Hoofdcommissie had voorgesteld op Java 3 inrichtingen enkel voor onderwijs te stichten. Het lid van den Raad van Indië, Mr. DE PEREZ, die een rapport over HERWIJNEN had uitgebracht, adviseerde één inrichting te Batavia, maar met internaat. De Regeering — ook die in Nederland — stond aan zijn kant. Men achtte in Indië een intensieve opvoeding nog niet mogelijk, als niet de school daarvoor zorgde. Als we nu weten, dat de leerlingen bijna uitsluitend tot de betere Europeesche standen behoorden, blijkt hieruit weer, hoe ook zelf dáár nog voor 60 jaar de compagnietijd doorwerkte. Bij den opzet was, onder invloed van het „Landerziehungsheim" VAN HERWIJNEN, aan een zoo harmonisch mogelijke opvoeding gedacht: naast de gewone gymnasiale vakken werd onderwijs in het Javaansch en Maleisch gegeven, gymnastiek, zwemmen, teekenen, dansen, muziek en declamatie, handenarbeid (timmeren), „werkdadige meetkunst" en schieten, terwijl een vast geneesheer dagelijks de gezondheid onderzocht.

De school had een dubbel karakter; ze gaf een zesjarige vooropleiding voor de Universiteit en een vierjarige voor Breda, Delft of betrekkingen bij handel en nijverheid. Geleidelijk is dat karakter veranderd. Al heel gauw werd, door de benoeming van afzonderlijke „educatoren", het onderwijs van de opvoeding gescheiden. En onder invloed van veranderingen in 't moederlandsch onderwijs, werd ze in 1867 omgezet in een 5-arige H. B. S. met een afzonderlijke cursus (Afd. B) voor de Opleiding tot Indisch-ambtenaar. Deze laatste werd in 1913 door gebrek aan deelneming opgeheven, zoodat, toen inmiddels ook Soerabaja en Semarang hun H. B. S. hadden gekregen, alle middelbaar onderwijs uit Hollandsche H. B. S-en bestond. Eerst de allerlaatste jaren is daar een systeem van *Indisch middelbaar onderwijs* (de A. M. S. 1920) naast ontstaan, terwijl van Bandoeng uit pogingen worden aangewend, om weer tot de oprichting van een gymnasium te komen (1923). Zoo is de strijd, die zestig jaar geleden voor het middelbaar onderwijs werd gevoerd, thans op een hoogere verdieping beland : op die van de Universitaire vorming.

Voorbereidend onderwijs. Uit de geschiedenis van het Middelbaar Onderwijs blijkt, dat het zestig jaar geleden met de gezinsopvoeding in de Europeesche maatschappij, evenals met de beheersching van onze taal nog treurig gesteld was.

Het lager onderwijs ondervond dit nog in veel grooter mate. Elk jaarverslag bevat klachten over het slechte Nederlandsch spreken der kinderen, en over de domheid en onverschilligheid van vele ouders De onderwijsautoriteiten hebben dan ook van het begin af naar middelen tot verheffing gezocht. Daar de dure particuliere scholen alleen voor de rijkere kinderen (vaak even onopgevoed) waren, bleef voor de armeren maar één middel over; een zoo vroeg mogelijke gedeeltelijke onttrekking aan het milieu, en wel door de *bewaarschool.* In 1849 wordt er namens de Hoofdcommissie door den Secretaris VAN ZIJLL DE JONG een circulaire rondgezonden, waarin uitvoerig de paedagogische noodzakelijkheid van bewaarscholen wordt aangetoond. Uitmuntend wordt hierin bewezen, dat een groot aantal der z.g. „Indische" karakterfouten voortvloeien uit een verwaarloosde opvoeding in de eerste kinderjaren, waarin zoo vaak de baboe alles doet. Veel succes had de poging niet. Het bleef bij een particuliere bewaarschool in Batavia, en pas in de zeventiger jaren komen er enkele bij.

In 1907 wordt een geringe subsidie gegeven, die later verhoogd is. Tot voor enkele jaren heeft de Regeering zelve zich niet met het fröbelonderwijs bemoeid. Eerst toen in Inlandsche en Chineesche kringen de drang naar beter Nederlandsch ontwaakte en men vreesde, dat de lagere school alleen het gewenschte peil niet zou halen, werd een *Fröbelkweekschool voor alle landaarden opgericht* (1919).

Wat behalve de slechte gezinsopvoeding uit vele oude verslagen ook blijkt, zijn de moderne opvattingen van vele onderwijsmannen.

[1]) Von Faber: Herwijnen. (Tijdschr. T. L. en V. 1885).

De particuliere school van HERWIJNEN, zoowel als 't Gymnasium WILLEM III van 1860 hadden een leerplan, dat opvoedkundig gunstig afsteekt bij dat van onzen tijd. Terwijl in 1860 alle leerlingen zwommen, timmerden, gymnastiek beoefenden en zongen, is er nu in heel Batavia geen enkel zwembad, wordt er aan handenarbeid en gymnastiek vrijwel niets gedaan en vormen alleen enkele meisjesleerlingen onder een muzikaal leeraar een klein koortje. En de zedelijk-religieuse opvoeding is heel wat achteruit gegaan.

Het ontwerp voor de bewaarschool van 1849 zou in 1923 uitstekend kunnen worden uitgevoerd, en de *militaire pupillenschool,* in 1848 te Gombong opgericht, doet in heel veel denken aan de beroemde Amerikaansche school van MUNOZ op Luzon.

In de vele jaren van haar bestaan heeft deze inrichting dan ook een groot aantal mannen opgeleverd met een sterk karakter, die het in het leger tot de hoogste rangen gebracht hebben. Dat ze later verviel, lag aan de toenemende schrielheid bij de personeelsvoorziening. Toen niet meer hoogstaande mannen met de opvoeding belast waren, maar onontwikkelde surveillanten, kwamen de misbruiken naar voren, die tot haar opheffing gevoerd hebben. Het Indisch Onderwijs heeft er een van zijn meest educatieve instellingen mee verloren.

Vooruitgang. Geleidelijk nam het Europeesch Onderwijs in peil, zoowel als in omvang toe. De laatste blijkt voldoende uit onderstaande tabel:

Groei v/h Europeesch L. O.	Aantal scholen openbaar	Aantal scholen bijzonder	Aant. Onderwijzers (openbaar)	Aant. leerl. (Openb. + Bijzonder)	Kosten Openb. L. O.
1817	1	2	–	–	–
1823	9	13	–	750	–
1833	19	–	–	1800	–
1845	24	30	66	2700	–
1855	50	46	122	3200 (openb.)	298.000
1869	68	50	143	6000	488.000
1879	102	22	387	9000	1.143.000
1889	116	7	436	13.000	1.939.000
1898	141	148	541	16.000	2.477.000
1921	195	55	804	34.000	

De kwaliteitsverhooging laat zich het best afmeten naar de groote *vooruitgang in beschaving bij den Indo-Europeaan,* vooral uitgedrukt in zijn betere beheersching van het Nederlandsch. Terwijl in de 18e eeuw onze taal ook in de hoogere standen weinig werd gesproken, althans niet met de kinderen, en nog in het midden van de 19e eeuw het Indo-Hollandsch domineerde, dat wij nog als humoristisch element in Indische romans en tooneelstukken aantreffen, spreken thans alleen de allerlaagste Indo-Europeanen — en nog maar voor een deel — gebrekkig Nederlandsch. Ook in gewoonten en algemeene ontwikkeling is de vooruitgang der Indo-Europeesche maatschappij merkwaardig. De onderwijzer vooral mag er zich de eer van toeëigenen, vooral die van het laatste kwart der 19e eeuw.

Werd in den Compagnietijd iedereen goed genoeg geacht om als onderwijzer naar Indië te gaan, en kwamen er in het begin der 19e eeuw nog een groot aantal kweekelingen voor onder het personeel, geleidelijk werd het gehalte beter. Vooral in het laatst der 19e eeuw toen, door het groote verschil in betaling tusschen Nederland en Indië, de selectie een zeer scherpe was, zijn er een *groot aantal uitmuntende onderwijzers* naar Indië gezonden. Ze hebben de Europeesche school op een peil gebracht, dat later is gedaald, toen door de groote onderwijsuitbreiding de selectie minder scherp was en door de gebrekkige opleiding van vrouwelijke leerkrachten in Indië een niet volwaardige aanvulling hier te lande ontstond.

Ook op andere wijze blijkt de verheffing van den onderwijzersstand. In het midden van de vorige eeuw werd hun ontwikkeling nog niet van dien aard geacht, dat ze voor leidend werk in aanmerking kwamen. In de Hoofd Commissie zaten geen onderwijzers, maar vooral hoogere bestuursambtenaren en juristen. En de eerste Inspecteurs waren predikanten, later officieren en bureauambtenaren. Nu zijn alle inspecteurs uit het corps zelf voortgekomen, en ook op het Departement zijn tot in de hoogere functies oud-onderwijzers werkzaam.

't Inlandsch Onderwijs in de 19e eeuw. In den compagnietijd kregen alleen Christenkinderen onderwijs in Westerschen trant. Voor de Mohammedaansche kinderen bestond een evenzeer godsdienstig onderwijs in eigen stijl. Naar alle waarschijnlijkheid heeft in de eeuwen, dat Java en Sumatra sterk onder Hindoestanschen invloed stonden, ook hier een onderwijsstelsel geheerscht, zooals dat Britsch-Indië van voor de 19e eeuw kende; nationaal onderwijs op Mohammedaansche of Hindoesche wijze [1]). Het is het werk der historici na te gaan, hoever dat doorgedrongen is.

DAENDELS was de eerste, die de plicht erkende ook voor onderwijs aan Inlandsche niet-Christenen te zorgen, (1808) maar verder dan die erkenning kwam hij niet.

1) Keay: Ancient Education in India (1918).

Even weinig gevolgen had een gelijksoortig regeeringsbesluit van 1818, dat alleen uitliep op een enquête naar den stand van het onderwijs aan Mohammedanen. Daaruit bleek, dat in 1820 maar heel enkelen konden lezen en schrijven, maar dat er wel een groot aantal godsdienstige schooltjes bestonden.

Nadat een poging van den resident van Pasoeroean, om voorname Inlandsche jongelui door een Javaanschen onderwijzer te doen lesgeven in lezen en schrijven, was mislukt, (1823) had een cursus op het residentiekantoor van Krawang meer succes, zoo zelfs dat de Regeering een subsidie van *f* 20.— 's maands er voor toestond (1824); de eerste Gouvernementsuitgave voor Inlandsch Onderwijs aan niet-Christenen. De bezuiniging van Du Bus schrapte ook dit kleine bedrag, evenals de steun aan een kleine Inlandsche school in Tjiandjoer, tijdens VAN DER CAPELLEN opgericht. Het was de *Zending* (nu het N. O. I. Bijbelgenootschap), die de zaak van het onderwijs verder bracht, omdat ze inzag, van welk belang ons onderwijs voor het verbreiden van het Christendom kon zijn. In 1831 maakte ze — vooral geadviseerd door den zendeling GERICKE — een programma op voor Inlandsche scholen op neutralen grondslag, dat den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH aanleiding gaf tot een breed *onderzoek naar den stand van het onderwijs aan Inlanders* in 1831. Evenals in 1819, bleek dat onderwijs in onzen zin niet bestond, maar dat er duizenden Mohammedaansche godsdienstschooltjes (pesantren) waren [1]). Alleen in Cheribon telde men 90 schooltjes met 3000 leerlingen. Overal werd hier in het Arabisch de Koran gelezen. Noch het lezen in de landstaal, noch het Romeinsche letterschrift waren den meesten bekend. Ook nu weer, als in 1819, had het onderzoek slechts academische waarde. Het eenig resultaat — een poging tot Inlandsch onderwijs in Banjoemas — ging nog verloren, toen de Regeering weigerde er *f* 30.— 's maands voor te betalen. Ze vreesde namelijk voor de consequenties en was bovendien van meening, dat jongelui de kunst van schrijven wel op eigen houtje konden leeren (1834). Enkele jaren daarna had een actie van den heer GERICKE in Holland (1838) tot gevolg, dat de vraag van de oprichting van neutrale Inlandsche scholen door de Zending weer opnieuw aan de orde kwam.

De Adviseur der Regeering was het verzoek om subsidie gunstig gezind, mits er een overschot in de Indische financiën was, en de oprichting onder in achtneming der grootste voorzichtigheid plaats had. Hoewel de Minister het advies volgde (1839) was er zes jaren later nog niets gedaan, zoodat Minister BAUD, die vroeger adviseur was geweest, weer op de zaak terugkwam. De omstandigheden waren nu gunstiger.

De *doordringing van het cultuurstelsel* had de administratieve taak der bestuursambtenaren zeer verzwaard, waardoor een stijgende behoefte ontstond aan opgeleid bestuurspersoneel. Bovendien had het beginsel der erfopvolging der regenten de noodzakelijkheid doen inzien, de aanstaande bestuurders een betere opvoeding te geven dan ze vaak kregen; de oprichting van scholen was dus naar beide zijden in het belang van het gouvernement zelf. Wel bestond reeds van af 1818 de bepaling, dat op de Europeesche scholen ook Inlandsche kinderen mochten worden toegelaten, terwijl sommige regenten door huisonderwijs hun kinderen hielpen, maar voldoende was de voorziening op deze wijze niet. De Regeering meende daarom, verder te moeten gaan dan het Bijbelgenootschap te steunen, en zelf een aantal scholen op te richten voor a.s. Inlandsche ambtenaren met een kweekschool voor onderwijzers aan die scholen.

De zendeling GERICKE was de eenige, die toen reeds wees op de beteekenis van het Nederlandsch als aanstaande lingua franca onder de hoogere Inlanders. De Nederlandsche Regeering en haar adviseur (Prof. ROORDA) wilde ééntaligheid en wel alleen de moedertaal.

Omdat men meende, dat in den lageren en den middenstand geen onderwijzers zouden worden gevonden, die op prestige zouden kunnen rekenen en die voldoende voor-opleiding hadden genoten, nam men aanvankelijk alleen zonen van prijaï's. Maar al gauw bleken de bezwaren: verzoeken om meer salaris, om meer statie (o.a. om 4 volgelingen voor het dragen van pajoeng en sirihdoos). Geleidelijk werd dan ook de keuze uit lagere standen gedaan.

De zendeling GERICKE, die in elk opzicht zijn tijd vooruit was, (hij was de eenige die een perspectief van een Grooter-Nederland zag) en die door het schrijven van een Javaansch woordenboek en van taalboeken mooi taalkundig werk had verricht, vond dat voorloopig de beste onderwijzer voor de Inlandsche ambtenaarscholen zou zijn: de hiergeboren Nederlander. De Inlandsche taal beheerschend, en toch Europeesch opgevoed, zou deze beter dan de totok en de Inlander, geschikt zijn voor de leiding der nieuwe scholen.

Zijn denkbeeld — door hem reeds in practijk gebracht — vond geen navolging. Wie denkt aan de latere prestaties van enkele „Indische jongens" als inspecteur van het Inlandsch Onderwijs, zal moeten erkennen dat het idee van den heer GERICKE veel goeds bevatte, vooral in een tijd, toen het in de Indo-Europeesche samenleving moeilijk was, een passende werkkring voor de jongens te vinden.

De eerste, door het Gouvernement gesteunde Inlandsche scholen waren opgericht (1849 — '51) met de bedoeling, ambtenaarszonen op te leiden voor een bestuursfunctie. Er werd een vrij hoog schoolgeld geheven, en andere dan prijaï's-kinderen hadden geen toegang.

Al spoedig echter werd dit standpunt aangevallen.

---

1) Mr. van der Chijs: Bijdr. tot de Gesch. v.h. Inl. Ond. Tijdsch. I. T. L. en V. 1859.

en we in de Tweede Kamer, toen het Reglement van 1851 in bespreking kwam. De oppositie drong aan op een veel grooter uitbreiding, ook voor andere leerlingen dan aanstaande ambtenaren; men wilde lager onderwijs niet uit vocationeele maar uit cultureele bedoelingen. Terwijl de Regeering wees op de gevaren van te snelle uitbreiding en daarvoor Britsch-Indië als waarschuwend voorbeeld aanhaalde, werd van andere zijde betoogd dat de nadeelen daar niet door het onderwijs, maar door het ondoelmatig onderwijs kwamen. Het is merkwaardig te zien, hoe nu, 70 jaar later, geheel hetzelfde betoog en tegenbetoog gehoord wordt bij de bespreking van Middelbaar en Hooger Onderwijs aan Inlanders. Ook de baantjesjacht, als gevolg van het onderwijs werd, geheel als in 1923, genoemd.

Het was vooral THORBECKE, die de cultureele taak van ons onderwijs naar voren bracht en daarmee de breedere toegang bepleitte.

Het Regeeringsreglement van 1864 werd zoo gesteld, dat beide partijen bevredigd waren [1]).

Van nu af nam het aantal Indische scholen geregeld toe, zoodat er in 1865 al 58 bestonden. Reeds voor dat de eerste school op Java geopend werd te Patti (1849), waren op *Sumatra's Westkust* een groot aantal scholen in Westerschen trant opgericht. De bloeiende *koffie-cultuur* had groote behoefte doen ontstaan aan eenigszins geschoolde werkkrachten. De bevolking bracht daarom uit eigen middelen geld bijeen, zoodat al in 1841 een tiental scholen bestonden. In 1856 ontvingen reeds 500 leerlingen Westersch Inlandsch Onderwijs; waarbij vooral de school te Padang zeer geroemd werd. Er werd een *Maleische courant*, de Bintang-Oetara, uitgegeven en op school gelezen, die — door de kinderen — ook de ouders bereikte en ontwikkeling in de gezinnen bracht. Evenals bij het Europeesche, waren ook bij het Inlandsch onderwijs de leiders menschen van breede, academische ontwikkeling; de eerste kweekschooldirecteur was Dr. PALMER VAN DEN BROECK, de eerste inspecteur (1864) was Mr. VAN DER CHIJS, een grondig kenner van onderwijs en samenleving, die in een aantal uiterst belangrijke studies en nota's zijn kennis voor het nageslacht bewaard heeft.

Inmiddels was de omvang van het onderwijs zoodanig geworden, dat een eigen *Departement van Onderwijs, Eeredienst* en *Nijverheid* werd noodig geacht (1867).

Het is vooral in dezen tijd geweest — tot 1883 toe — dat het Inlandsch Onderwijs de groote zorg der Regeering ondervond. Voortdurend werd uit het moederland op uitbreiding aangedrongen, en tal van posten er voor zijn van daar uit verhoogd.

De ontwikkeling blijkt het best uit volgend staatje van uitgaven voor het Inlandsch Onderwijs, waarin ook de bezuinigingsperiode na 1883 scherp uitkomt.

1851	25.000 (z. Chr. sch.)
1868	229.000
1873—'83 (per jaar gem.)	915.000
1883—'87 (idem)	1.364.000
1887—'92 (idem)	1.022.000
1893—'97 (idem)	2.053.000 (nieuwe subs. reg.)
1898	1.359.000
1917	2.153.000
1919 (Alleen Inl. Lager)	9.500.000

Uit den heelen ontwikkelingsgang spreekt de echt Hollandsche opzet: langzaam, maar degelijk, meer kwaliteit dan kwantiteit. Toen de meeste regentschappen hun school hadden, wilde men liever met uitbreiding wachten tot de kweekschool een voldoend aantal opgeleide krachten had afgeleverd. Want men vreesde, dat een beginnen met halve krachten het nog niet sterke vertrouwen in 't Gouvernementsonderwijs verzwakken zou. Eerst nadat men zag, dat men op die wijze in een vicieuze cirkel raakte, opende men scholen met minder opgeleid personeel (1872). Ook bij de opleiding zelve moest men al gauw water in den wijn doen; de eisch van een proefpractijkjaar na de kweekschool verviel. Tegelijkertijd zocht men de uitbreiding te bevorderen door aan particuliere neutrale scholen subsidie te geven.

Van het begin af aan had men het onderwijs ingericht geheel op *nationalen grondslag*. De landstaal en het Maleisch waren de eenige talen, met het eigen letterschrift werd begonnen, en zooveel mogelijk werd van eigen gebruiken uitgegaan. Zoo wilde Mr. VAN DER CHIJS het Inlandsche zingend-lezen niet in eens afschaffen, maar tegelijk ontwikkelen met de Westersche wijze van lezen! En zelfs werd er over gedacht, het schoolgebouw den vorm van een langgar (bidschool) te geven, zonder tafels en banken dus.

Het beginsel van den nationalen opzet bracht al gauw de noodzakelijkheid mee, ook onder andere bevolkingsgroepen kweekscholen op te richten. Eerst kreeg West-Sumatra er een (1856), daarna Bandoeng (1866) en in de zeventiger jaren zijn er een groot aantal bijgekomen.

Toen de Inlandsche scholen hun karakter van ambtenaarschool gingen verliezen, en toen in de hoogere standen de behoefte aan meer ontwikkelend onderwijs — tevens aan kennis van onze taal — toenam, ontstond de behoefte aan een nieuw schooltype. Vooral in de zeventiger jaren bleek dat. Terwijl in 1873 nog $^1/_3$ der leerlingen van de Inlandsche scholen tot de prijaïstand behoorde, was dat in 1877 maar $^1/_5$ deel. Al was de toegang tot de Europeesche school nooit gesloten geweest, het aantal Inlandsche leerlingen was er toch niet groot, (in 1880 maar 43). Daarom richtte men afzonderlijke scholen op voor zonen van Inlandsche hoofden, die later ambtenaar moesten worden: de z.g. *hoofdenscholen* (1878). In een nog verdere phase van ontwikkeling veranderden die hoofdenscholen van uitgebreid-lagere

1) W. Brouwer: Historische nota (1897).

Inlandsche scholen tot echte vakscholen, de *Opleiding=scholen voor Inlandsche ambtenaren*" (1893). Tegelijk ermee kwam de splitsing van het Inlandsch Onderwijs in: eenvoudige scholen (*tweede klasse=scholen*) voor de mindere klassen der bevolking, en scholen met een meer uitgebreid leerplan voor de grootere plaatsen en voor de hoogere standen (eerste klasse=scholen).

De reactie van 1883. Na de periode van sterken opbloei in de zeventiger jaren, volgde een reactie van 1883—'92. Het waren malaise=jaren, zooals we thans beleven, en op elk gebied werd naar zuinigheid, vaak ook naar intensiviteit gestreefd. Ook het jonge Inlandsche onderwijs moest er onder lijden. Het aantal kweekscholen werd ingekrompen, het leerplan ervan besnoeid. Zoo werden de vakken Nederlandsch, zingen, gymnastiek, landbouw en landmeetkunde geschrapt. De duur der opleiding werd verminderd, het aantal leerlingen beperkt, de toelage verminderd, de salarissen der leeraren verlaagd. Ook op de lagere Inlandsche scholen werd bezuinigd. Alle facultatieve vakken, die toch meestal niet tot hun recht kwamen, werden geschrapt, de maximum leeftijd der leerlingen op 17 jaar gesteld (vroeger waren er van 26), de salarissen der onderwijzers van *f* 150.— maximum op *f* 50.— gebracht. In afwachting van een geheele reorganisatie (die in 1893 tot stand kwam) werden er geen nieuwe scholen meer geopend.

Dat de bezuiniging vooral het Inlandsch onderwijs trof, toont de volgende tabel:

Jaar	Uitgaven		Aantal Leerlingen	
	Europ. L.O.	Inl. L.O.	Europ. L.O.	Inl. L.O.
1883	1.631.000	1.196.000	9.700	35.000
1886	1.746.000	990.000	10.700	43.000
1889	1.934.000	978.000	16.900	—.—
1892	2.096.000	1.040.000	18.700	53.000

Dat ze echter in beide systemen tot economischer beheer voerde, bewijzen de kosten per leerling, die bij het Europeesch onderwijs van 1883 tot 1892 werden verminderd van *f* 149.— op *f* 112.— en bij het Inl. van *f* 28.— op *f* 19.—.

Bij de voorstellen voor reorganisatie van 1893 was ook het denkbeeld aan de hand gedaan, de tweede klasse=scholen als „volksonderwijs" door de gemeenten zelf te laten betalen. Van af het begin hadden weliswaar de ouders in den vorm van schoolgeld een groot aandeel in de kosten gehad (in 1895 zelfs 50%) maar men verwachtte, dat geheel zelf opgerichte en betaalde scholen goedkooper zouden werken en beter den drang naar onderwijs zouden kunnen meten. Al lang bestonden een aantal districts= of gemeentescholen op Java en elders, die buiten de gouvernementsbemoeienis vielen. Door deze te steunen evenals de zendingscholen, zou aan het *particulier initiatief* de zorg voor het volksonderwijs kunnen worden overgelaten. De Regeering achtte de oplossing in strijd met het Regeeringsreglement, dat bepaald directe zorg voorschreef — en zoo kwamen de twee soorten van Inlandsche gouvernementsscholen tot stand. Evenals in vroegere en latere bezuinigings=periodes wordt in de tachtiger jaren de klacht geuit, dat 't onderwijs te Westersch is, te ver gaat en niet aansluit bij de volksbehoeften. Het is de eeuwige strijd tusschen quantum en kwaliteit; men voelt, dat de zoo noodige uitbreiding van het aantal volksonderwijzers alleen kan gebeuren als heel bescheiden eischen aan de hoedanigheid gesteld worden. Eerst Gouverneur=Generaal VAN HEUTSZ brengt in 1907 met zijn stelsel van *desa=onderwijs* (volks=scholen) de oplossing, die men in 1893 niet aandurfde. Als gevolg van de partijwisseling in Holland wordt ook de subsidie=regeling veranderd; de *bepaling van neutraliteit wordt opgeheven*, zoodat evenals vroeger in de Molukken, Regeering en Zending (want die vooral gaf particulier onderwijs) elkaar geheel aanvullen. De latere subsidieregelingen waren voor het bijzonder onderwijs steeds gunstiger, zoodat het aantal van dit laatste in de onderwijsvoorziening elk jaar toeneemt.

Inlandsch Onderwijs in 't Nederlandsch. Uitgezonderd enkele prijaï=zonen, die huisonderwijs kregen of de Europeesche school bezochten, was er voor de zeventiger jaren geen onderwijs in onze taal aan Inlandsche leerlingen.

In 1872 werd het Nederlandsch leervak op de kweek=scholen, maar het werd er al gauw zeer ten onrechte voertaal, en bovendien zoo slecht onderwezen, dat het er in 1883 weer werd afgenomen, te meer omdat het ook — hoewel facultatief gesteld — toch nooit op de lagere Inlandsche scholen was doorgedrongen. De artsen=school nam in 1875 onze taal als voertaal aan en zocht daarom haar leerlingen bij voorkeur onder Inlandsche abituriënten van Europeesche scholen.

Ook nog de Hoofdenscholen hadden Nederlandsch als leervak (1878). In de malaise=jaren was hiermee aan de behoefte aan het leeren van onze taal vrijwel voldaan. Maar toen in economisch betere tijden, en na de sterke uitbreiding der gouvernementeele functies de vraag naar Hollandsch verstaande werkkrachten toenam, steeg meteen de animo voor de Europeesche school. Hier toch bestond de mogelijkheid, een *klein=ambtenaarsdiploma* te halen, dat de weg naar een groot aantal betrekkingen toegankelijk maakte. In 1892 bezochten 1200 niet=Europeesche kinderen de Europeesche scholen, in 1908 bedroeg hun aantal zelfs 25% van alle leerlingen. En geen wonder. Wel had de Regeering in 1893 de „eerste klasseschool" voor de kinderen uit de betere standen opgericht, maar veel toekomstkansen gaf die niet.

En alleen deze — we zagen het reeds in de Molukken — beslissen over het lot van een school : niet de cultureele, maar de economische perspectieven zijn het, waarnaar door de ouders gekeken wordt. De eersteklassescholen sloten enkel aan bij de Opleidingscholen en Kweekscholen, maar het begeerde kleinambtenaarsdiploma bereikten ze niet, en Hollandsch werd er niet geleerd. Toen voerde men in 1907 op een aantal ervan de Nederlandsche taal als nieuw leervak in, bracht geleidelijk het aantal leerjaren van 5 op 7, tot er een school ontstond — de *Hollandsch=Inlandsche School* (1914) — die, zij het ook voorloopig aangevuld door middaglessen en na=cursussen, wel het begeerde diploma beloofde, en aansloot bij de gelijktijdig opgerichte Muloschool. De „weg naar het Westen" was eindelijk bereikt.

De Russisch=Japansche Oorlog bracht een versterkt zelfbewustzijn onder de volkeren van het Oosten, en als eerste gevolg hiervan een toegeven aan den drang naar Westersch Onderwijs.

Het zijn vooral de eerste jaren (1906 — '08), dat dit blijkt. PRICK VAN WELY schrijft zijn boek over het Nederlandsch in Indië, Prof. KERN wekt in een beroemde rede op tot verbreiding onzer taal [1]), het Nederlandsch wordt leervak op de Inlandsche eerste klasse=scholen, op Kweek= en Opleidingsscholen, en ook Chineezen krijgen Nederlandsch onderwijs op hun *Hollandsch=Chineesche scholen* (1908).

In de volgende periode (1908 — 1921) neemt de uitbreiding van het onderwijs aan Inlanders geweldig toe, vooral in de laatste jaren (1916 — '21), wanneer door een abnormale bloei van het economisch leven de vraag naar geschoolde werkkrachten steeds stijgt, en onder invloed van politieke stroomingen mede, de drang naar onderwijs grooter wordt.

Nieuwe schooltypen verschijnen: de H. I. S., tegelijk met de nieuwe Mulo, die later een voortzetting krijgt in de *Algemeene Middelbare School* (1919). Mulo en A. M. S. vormen samen een nieuwe type van middelbare school, dat speciaal op Indische behoeften is ingesteld.

Het vakonderwijs krijgt groote uitbreiding (zie beneden) en ook aan het voorbereidend onderwijs wordt gedacht (de fröbelkweekschool).

Vooral de onderwijzersopleiding wordt ter hand genomen. Onvoldoend gevormde krachten worden geweerd en nieuwe opleidingstypen gemaakt: de *Hoogere Kweekschool* voor eerste onderwijzers aan Hollandsch=Inlandsche scholen, de *Chineesche Kweekschool* voor onderwijzers aan Hollandsch=Chineesche scholen, *de Normaalscholen* voor betere onderwijzers aan de Inlandsche scholen. De uitbreiding in aantal blijkt het best uit onderstaande tabel.

1) H. Kern: „De Nederlandsche taal in Indië" (1908).

Uitbreiding van het Lager Onderwijs 1898—1923
(Openbaar en gesubs. bijzonder)

	1898	1907	1915	1918	1920
Aantal Volks=scholen	–	–	4.700	6.000	7.700
„ leerlingen	–	–	328.000	380 000	423.000
Kosten	–	–	938.000	1.690.000	3.496.000
Aantal Inl. Sch.	721 (201) [1])	1853 (1138)	4400 (2700)	4200 (2600)	4.200
„ leerlingen	131.000	162.000	321.000	355.000	358.000
Kosten	1.359.000 [2])	1.493.000	4.420.000	7.036.000	8.400.000
Aantal H.I.S.+ H.C.S.	–	–	153 (24)	228	239
„ leerlingen	–	–	28.000	39.000	48 000
Kosten (bij Eur. Ond. gerekend)	–	–	–	–	–
Aantal Eur. L.S.	146 (5)	219 (36)	235 (40)	238 (50)	249 (53)
„ leer ingen	18.000	25000(5000)	32.000	36.000	37.000
Kosten	2.188.000	2.677.000	6.600.000 H.I.S.; H.C.S.	9.648.000 H.I.S.; H.C.S.	12.380.000
Aantal leerl. op alle inr. v. ond. in Indië	150.000	± 169.000	718.000	822 000	882.000
Uitgaven aan Ond.	4.048.000	5.500.000	16.000.000	24.000.000	31.684.000

Zoozeer is in deze periode aan de uitbreiding en verheffing van 't onderwijs aan Inlanders gedacht, dat de Europeesche pers vaak bittere klachten deed hooren over vermeende achterstelling. De snelle aanwas der scholen was niet bijgehouden door een vermeerderde aflevering van onderwijzers, zoodat er een *tekort aan leerkrachten* ontstond, dat aan ouders, onderwijzers en autoriteiten heel wat hoofdbrekens heeft gekost. Men vroeg om nieuwe kweekscholen voor Europeesch personeel, en overwoog of die in Holland of in Indië moesten worden gebouwd. Maar de bezwaren der salariëering — die aan een algeheele salarisherziening vast zat — maakten de uitvoering onmogelijk. Intusschen werden de klachten over „verwording der Europeesche school" steeds grooter. En men kwam tot de zonderlinge voorstellen, zooals 't uitzenden van Vlaamsche en zelfs van Duitsche onderwijzers, die een storm van protest ontlokten. Het waren moeilijke jaren voor den leider van het Departement, Mr. CREUTZBERG, die de taak had met steeds minder menschen een onderwijsgebouw te fundeeren in afmetingen, die men in den toenmaligen bloeitijd van het economische leven noodzakelijk achtte. De politieke ontwikkeling ging in snel tempo verder en de wereldgebeurtenissen hiel=

1) De bijzondere (gesubs.) scholen tusschen haakjes.
2) Hierbij ook de andere kosten voor het Inlandsch Onderwijs, die later elders voorkomen.

pen daarbij krachtig mee. Daardoor was het verlangen naar onderwijsuitbreiding vaak meer uiterlijk dan innerlijk, wat een dubbele taak ten gevolge had: vermeerdering van het aantal scholen, maar tevens zorg om ze bevolkt te krijgen. Het was in de dagen van „hochkonjunctur", waarin de knapste zakenkoppen de bezinning verloren en een langjarige bloeiperiode verwachtten.

De groote vraag naar werkkrachten bij handel en cultures, de meerdere voordeelen, die deze beloofden, maakten bij de steeds duurder wordende levensbehoeften niet alleen dat velen overliepen naar het particuliere, maar ook dat de blijvers de blijmoedigheid verloren, die voor goed werk onmisbaar is. Alle factoren samen hebben gemaakt, dat deze jaren van snelle uitbreiding groote zorgen hebben gegeven aan hen, die voor de leiding van het onderwijs verantwoordelijk waren.

De laatste jaren. Evenals in 1826 kwam ook nu in 1922, na de jaren van snelle uitbreiding, een reactie.

Wat de Java=oorlog en de Atjeh=oorlog vroeger veroorzaakten, dat bracht nu de vrede van Versailles: malaise, bezuiniging en — bezinning. Tijden van voorspoed zijn bandjirs voor nieuwe gedachten: tijden van tegenspoed vormen een dam, die verdieping en bezinking veroorzaakt. Er moet worden besnoeid, dus uitgezocht, er moet worden bezuinigd — dus overlegd. De suikercultuur heeft haar intensieve wetenschappelijke werkwijze te danken aan de malaise van 1883, de vliegtechniek is pas volmaakt, toen andere verkeersmiddelen in den steek lieten. Zoo zal ook de periode van matiging, aan welker begin we nu pas staan — later blijken niet een van stilstand te zijn geweest, maar van intensiever benutten der levende en doode middelen.

De mindere uitbreiding van het aantal scholen en het geringer aantal beurzen zal tot een scherper selectie voeren, die de hulp der wetenschappelijke toetsmethodes niet langer wil ontberen.

De kortere leertijd zal naar intensievere methodes doen grijpen, zal ballast over boord gooien en nieuwe wegen doen zoeken. De personeelsbesparing zal strenger tucht en krachtiger leiding noodig maken. En de meerdere moeite van het opstijgen zal aan Indië een generatie leiders bezorgen van grooter stuwkracht en sterker volhardingsvermogen dan de rijke dagen ze schonken. Meer en meer zal blijken dat economische bezuiniging niet bestaat in het schrappen van posten, maar — behalve in het weglaten van al het overtollige — ook in het intensiever benutten der beschikbare middelen. De eerste phase der bezuiniging — de uiterlijke — is voorbij. De tweede, de innerlijke, treedt pas in.

Het Vakonderwijs. De eerste opleiding, die de Compagnie bracht, was — geheel in overeenstemming met de innige verbinding van onderwijs en godsdienst in die dagen — de *theologische*, de vorming van predikanten en hulpprediker=onderwijzers.

We noemden reeds den cursus van Ds. DANKAERT te Ambon. Enkele jaren daarna, reeds in 1622, kreeg Leiden een Kweekschool voor Maleische predikanten onder Dr. WALLAEUS, die niet lang bestond. Een even kort succes had de Latynsche school van Batavia (1646 — '68), die de vooropleiding tot de theologische studie moest geven. Het seminarium op Ceylon — waar de landstaal werd onderwezen — hield het langer uit. Als we nog een laatste poging noemen, het seminarium van VAN IMHOFF (1745) te Batavia, is daarmee de laatste rechtstreeksche bemoeienis van het opperbestuur met de predikantenvorming genoemd. De 19e eeuw liet haar over aan het particuliere initiatief, dat bijna alleen in het moederland de opleiding wenschte. Door de geringe verbreiding van het Christendom is in Indië nooit het conflict opgetreden, dat in de Philippijnen een der oorzaken voor de revolutie is geworden: de strijd om de priestermacht tusschen Spanjaarden en Filippino's 1).

De Militaire opleiding is de tweede geweest, die onder de regeeringsaandacht kwam. VAN IMHOFF stichtte, om het gehalte der zeeofficieren op te voeren, in 1745 een „Academie de Marine" in Batavia. Hoewel de zaak met veel statie werd geopend en een prachtig programma had, verliep ze al gauw. Want veel geld had de Compagnie er niet voor over, en de kosten moesten betaald worden uit vermakelijkheidsbelastingen en boeten op wetsovertredingen. Evenals bij het andere instituut, door VAN IMHOFF opgericht en gesloten, het seminarium, waren de tijden nog niet rijp voor de perspectieven die men zag. De Europeesche leerlingen waren van te laag ontwikkelingspeil, geschikt personeel was er niet, en geld evenmin.

Ook de pogingen, in een tweeden optimistischen tijd gedaan, hadden geen blijvend succes. De militaire school van Semarang, door BARON VAN DER CAPPELLEN opgericht in het begin der 19e eeuw, heeft een kort bestaan gehad. Ze verdween voor goed onder den eersten bezuinigingsstorm. Ook de „school voor zeevarenden" in 1835 te Soerabaja gesticht, had geen lang leven. Eerst in de tweede helft van de 19e eeuw werd de militaire vakopleiding zoo ter hand genomen dat ze slaagde.

Na de opheffing der school te Semarang (1826) werden de officieren uitsluitend bij de korpsen opgeleid, met uitzondering der artillerie=officieren, die na den Java=oorlog een eigen school kregen. In de vijftiger jaren toen ook de *korpsscholen* voor onderofficieren werden ingesteld, kreeg *Mr. Cornelis* een *Militaire School*, die tot 1893 officieren heeft afgeleverd, daarna een voorbereidende school werd voor den Hollandschen Hoofdcursus, en na den oorlog enkele jaren (1919 — 1921) ook officieren in Indië opleidde.

De opleiding voor zeeofficieren is — na de mislukte pogingen van 1745 en 1818 — geheel in Nederland gebleven. Die voor stuurlui ter koopvaardij is na 1909 in

1) Zie: mijn „Opvoeding tot autonomie" 2e hoofdstuk.

Batavia aangepakt op de *zeevaartkundige cursus der Prins Hendrik School*, heel lang met weinig succes tot de hervorming middels het schoolschip Edi meer succes beloofde. (1920). Van af 1919 bestaat er in Makassar een *„Kweekschool voor Inlandsche schepelingen"*.

De vorming van bestuursambtenaren dagteekent pas van na den compagnietijd en haar geschiedenis vertoont eveneens den strijd tusschen Holland en Indië, welke ons heele onderwijs heeft gekenmerkt.

In de eerste helft der 19e eeuw werden alle be=stuursambtenaren, Europeesche zoowel als Inlandsche, enkel in de practijk gevormd, evenals dat met de offi=cieren het geval was. Als in Napoleons leger bracht ieder soldaat den maarschalkstaf in zijn ransel mee, en elk diploma was geschikt om den toegang tot de hoogste rangen mogelijk te maken. In de veertiger jaren, toen door de bezuiniging het zenden naar Holland aan de ouders meer moeite gaf, werd in Indië gevraagd om middelbaar onderwijs — vooral voor de opleiding tot bestuursambtenaar. De Nederlandsche Regeering ant=woordde met de oprichting der Delftsche Academie (1842), waar tot 1867 toe alle Indische administratieve ambtenaren werden gevormd. Na dit jaar kreeg ook Indië zijn opleiding in de *„afdeeling B. van het Gymna=sium Willem III"*, waar een groot aantal bestuursamb=tenaren zijn gevormd, waaronder mannen met een bekenden naam.

Toen het geringe aantal leerlingen den duren opzet niet meer rechtvaardigde en ook de Nederlandsche op=leiding op hooger peil was gevoerd, werd weer de ge=heele vorming naar Nederland gebracht (1913), waar ze uitsluitend aan de Leidsche Hoogeschool plaats vond.

In 1914 kreeg Indië weer een Cursus, maar nu alleen voor het in tijden van personeelnood ontstane corps der *„gezaghebbers"*.

De opleiding der *Inlandsche ambtenaren* is reeds bij het algemeen vormend onderwijs besproken, omdat ze daar jaren lang mee verbonden is geweest. De eerste Inlandsche scholen waren — zooals we reeds zagen — eigenlijk primitieve opleidingsschooltjes voor bestuurs=ambtenaren, wat ook het opnemen van een leervak als landmeetkunde bewijst.

Toen ook groote drommen niet=prijaï kinderen de scholen bezochten en deze daarmee geleidelijk gewone lagere scholen waren geworden, was een nieuwe oplei=lingsschool noodig. Dit werden de *hoofdenscholen* van 1878, die niet meer op het lagere peil stonden. De vak=ken waren dezelfde als op de toenmalige kweekscholen. 't Nederlandsch was er voertaal in de hoogste klassen en de school stond ongeveer op het peil van onze tegen=woordige H. I. S. In 1893 werd een van de vier her=vormd tot een werkelijke vakschool, waardoor het roos=ter een groote uitbreiding ontving en ook rechtsweten=schap, landmeten, staathuishoudkunde en waterpassen opnam.

Tegelijk werd geprobeerd het Maleisch tot voer=taal te maken en het Nederlandsch alleen voor en=kele vakken te behouden. De proef toonde aan, dat het Maleisch nog niet rijp was, om tot wetenschappelijke voertaal te dienen. Daarom werd weer (1899) op alle hoofdenscholen, die na de reorganisatie tot vakscholen (1893) den naam hadden gekregen van *„Opleidingsscho=len voor Inlandsche Ambtenaren"* (*Osvia's*), de Neder=landsche voertaal in eere hersteld.

Toen het bleek, dat de candidaten voor de opleidings=school niet altijd het onderwijs konden volgen, werd — bij de reorganisatie van 1908 een voorbereidende af=deeling aan de school toegevoegd. En nu de Rechts=school in een Juridische Hoogeschool zal worden om=gezet, wordt overwogen in hoeverre de tegenwoordi=ge Rechtsschool en de bestaande Opleidingsscholen samen, het lager juridisch=administratief personeel zullen kunnen leveren, dat geen academische vorming noodig heeft.

De opleiding van onderwijzers is, wat haar ontwik=keling betreft, reeds ten deele besproken bij het In=landsch Onderwijs.

De Europeesche onderwijzers zijn heel lang uitslui=tend in Nederland opgeleid, wat de uitbreiding van het onderwijs misschien heeft geremd, maar het gehalte zeker is ten goede gekomen. Als nog in 1860 de Regee=ring geen gymnasium durft openen zonder ook zelve voor de opvoeding in een internaat te zorgen, bewijst dat wel, hoe weinig opvoedkrachtig nog tot de laatste tijden toe het Indisch milieu was. Het is dan ook het behoud der Europeesche school geweest, dat van Ne=derland uit steeds aanvoer kwam. Ook bij de leiding van Inlandsche Kweek= en Normaalscholen en bij de bezetting der Holl. Inlandsche en Hollandsch=Chinee=sche scholen heeft ons langzaam tempo van Indonisatie (van den degelijken Hollander te verwachten) de ver=slapping van het Westersche onderwijs voorkomen, die in de Philippijnen al gauw optrad, toen men alles fi=lippinizeerde. Terwijl de Nederlandsche taal op steeds hooger peil kwam, en steeds beter werd uitgesproken — is het Engelsch op de Philippijnen bezig te verworden tot een onverstaanbaar Amerikaansch dialect. Natuur=lijk heeft men de uitsluitende aanvulling door import=krachten gauw moeten opgeven, vooral toen de uit=breiding ook voor het Inlandsch Onderwijs Europe=anen vorderde. Na de invoering der nieuwe onderwijs=wet was ook in Indië gelegenheid gegeven, om voor de verschillende onderwijsbevoegdheden examens af te leggen. Op particuliere inrichtingen werd daarvoor op=geleid, met dit gevolg dat er niet alleen weinig liefheb=bers waren, maar nog minder geslaagden. Daarom werden (1870) cursussen opgericht, waar leeraren van het M. O. de hoofdacte=studie leidden — de z.g. *Nor=maalscholen*. Pas in een volgende periode van uitbrei=ding (1902) kwamen daarbij de avondcursussen van

Regeeringswege, waar voor de hulpacte werd opgeleid — de z.g. *normaalcursussen*.

In de laatste periode van snelle uitbreiding bleek ook deze toevoeging onvoldoende te zijn. De cursussen voor de hoofdacte gaven geen nieuw personeel, en die voor een hulpacte werden, omdat de Indische jongen weinig voor het beroep voelde, bijna uitsluitend door meisjes bezocht, die door haar mindere opleiding en grootere mutaties op den duur niet het peil van het onderwijs zouden kunnen hooghouden. Verschillende vakmannen wezen op het gevaar van de stijgende vervrouwelijking van het personeel.

Omdat de Indische jongen voor opleiding op de normaalcursussen blijkbaar weinig voelde, loofde men beurzen uit voor zijn studie aan een Nederlandsche Kweekschool (1914), om zoo meer mannelijke leerkrachten te krijgen. Ook de hoofdacte-cursussen hielpen niet voldoende: terwijl in 1898 nog 75 pCt. van alle Europeesche leerkrachten de hoofdacte bezaten, bedroeg dat getal in 1917 maar 57 pCt. Daarom werden studiebeurzen toegekend aan onderwijzers in Nederland die na afloop in Indië wilden dienstnemen (1916). Ook voor het Mulo en Middelbaar onderwijs werd de personeelsvoorziening een steeds dringender probleem. Men ging cursussen oprichten voor de studie der wiskunde, der natuurkennis en der Engelsche taal (zelfs voor de A. acte) en probeerde door een 4-jarige detacheering het tekort te dekken.

De snelle toeneming na 1916 van het aantal onderwijsinrichtingen in Indië, gepaard met een belangrijke positieverbetering bij het onderwijs in Nederland, maakte het tekort steeds grooter. 't Vraagstuk van een *Indische Kweekschool voor Europeesche onderwijzers* werd nu onder de oogen gezien door den Onderwijsraad, waarbij de vele moeilijkheden duidelijk aan het licht traden (1918). Lang niet alle leden waren het met de Regeering eens, dat het een kweekschool voor alle landaarden moest zijn, en voor de Regeering zelve bleek de salariskwestie onoverkomelijke bezwaren te geven. Zoo bleef de opleiding steken, tot het *Indo-Europeesche Verbond* een Kweekschool te Bandoeng opende (1922). Ook hier waren aanvankelijk nog geen 10 pCt. der leerlingen jongens. Eerst de algemeene malaise en werkeloosheid heeft dat aantal doen stijgen.

Wanneer het salarisvraagstuk is opgelost, zal de geheele onderwijzers-opleiding dringend om herziening vragen: ze is een der meest naar voren tredende problemen bij den opbouw van ons Indische onderwijsstelsel.

Het volgend staatje geeft het best de uitbreiding in aantal en de achteruitgang in gehalte aan van het Europeesche personeel:

Lagere scholen (openb. gesubs. bijzond.)

	Aantal leerkrachten	met H. A.	vr. leerk.
1898	724	75 %	47%
1920	1823	56 %	60%

Dat vervrouwelijking van het personeel voor Indië achteruitgang van het onderwijs beteekent, vindt zijn verklaring in een aantal oorzaken. Ten eerste komen de mannen uit Holland, vaak van een goede kweekschool, terwijl de vrouwen voor een groot deel op de zeer onvoldoende Normaalcursussen zijn opgeleid, die geen schoolpractijk geven, en ook theoretisch lager staan. Hierdoor zijn de mannen meer dan de vrouwen in het bezit der hoofdacte (in 1898 94% der mannen en 40% der vrouwen). Omdat de onderwijzeressen vaak als tijdelijke leerkracht voor de klas komen, nadat ze jaren thuis zijn geweest in de huishouding, of vaak kort na het in dienst treden huwen, is er onder haar een grooter verloop en minder routine. Een enquête van 1921 toonde bovendien aan, dat het verzuim der vrouwelijke leerkrachten 2× zoo groot was als dat der mannelijke. Haar mindere geschiktheid ten slotte voor het Inlandsch voortgezet onderwijs in een Mohammedaansch land maakt, dat het kweeken van een grooter aantal mannelijke leerkrachten een dringende eisch is.

De Medische opleiding heeft in een eeuw tijds alle phasen doorloopen van primitief vakschooltje tot Universiteit. Al kort na de herstelling van het Nederlandsch gezag werd de vaccinatie door Prof. Reinwald ingevoerd, waardoor er mantri's noodig waren, die de militaire artsen moesten bijstaan. Tot 1851 zijn die mantri's evenals de officieren en bestuursambtenaren, in de practijk gevormd; na dat jaar kregen ze een tweejarige opleiding in het Militaire-Hospitaal te Weltevreden, waarna ze als „dokter Djawa", „Javaansch arts", de practijk introkken. Omdat ze door het tekort aan artsen, al gauw naast hun eigenlijke taak (het vaccineeren) ander medisch werk kregen, werd de cursus met een jaar verlengd (1864). In den bloeitijd van het onderwijs gedurende de zeventiger jaren werd de opleiding geheel veranderd. Het Maleisch — dat als wetenschappelijke voertaal ook hier even ongeschikt bleek als bij de ambtenaarsopleiding — werd door het Nederlandsch vervangen, een voorbereidende afdeeling werd ingericht om onze taal te leeren, en het vakonderwijs werd belangrijk uitgebreid (1875). Hoewel de vooropleiding nog werd verlengd, bleven de resultaten onvoldoende zoodat van 1886 — '89 maar 10% van de toegelaten leerlingen het einddiploma behaalde. Daarom ging men de leerlingen niet meer van een Inlandsche school betrekken, maar zocht ze uit de Inlandsche leerlingen der Europeesche scholen (1890). Twee jaren daarvóór was de school uit militaire in burgerhanden overgegaan en verbonden aan het nieuw opgerichte Laboratorium.

De grootste hervorming onderging de school in het kroningsjaar van H. M., toen „ter herinnering aan de inhuldiging van Koningin WILHELMINA en tot heil der bevolking van Nederlandsch-Indië" een nieuw gebouw met internaat verrees, grootendeels betaald door enkele Deliplanters.

Omdat nu ook de verloskunde werd onderwezen en meer aan de gerechtelijke geneeskunde werd gedaan, kon men, inplaats van de oude „dokters djawa" volledig bevoegde „Inlandsche artsen" afleveren. Het percentage der geslaagden steeg sinds dien van 10% tot 49 pCt. Omdat elk jaar de behoefte aan artsen steeg en de productie heel gering bleef, werd in 1913 een tweede artsenschool te Soerabaja opgericht (de Nias), terwijl op beide inrichtingen ook andere landaarden werden toegelaten, wat de nieuwe naam van „Indisch" arts uitdrukt. In 1920 werd de school overgebracht naar het prachtige nieuwe gebouw te Weltevreden, naast het pas voltooide groote ziekenhuis.

Het Technisch Onderwijs is in beteekenis en omvang gegroeid met den opbloei der industrie in deze eilanden [1]).

In al zijn geledingen heeft het tot dusver vrijwel uitsluitend voor de groote bedrijven, gouvernementeele of particuliere, min of meer hoogere werkers geleverd. De verheffing van den gewonen ambachtsman — in elken opzet altijd weer bedoeld — is nog steeds mislukt, omdat de Inlandsche maatschappij daar nog geen behoefte aan had, en de Europeesche nog elke geschoolde kracht gebruiken kon.

In de voorziening is het eerst aan Europeesche kinderen gedacht, later pas aan Inlandsche. Het particuliere initiatief is de Regeering steeds vóór geweest, en de opbouw is van onder op begonnen: in 1853 lager, in 1900 middelbaar, in 1919 hooger technisch onderwijs.

De eerste pogingen voor ambachtsonderwijs dagteekenen uit het midden der 19e eeuw, toen, zooals we zagen, op alle gebied van onderwijs uitbreidingsplannen ontstonden. Men zag in, dat het gewone schoolonderwijs voor het onbemiddelde Indische kind weinig kans op een goed bestaan bracht. Voor meisjes wilde men daarom afzonderlijke meisjesscholen, waar voor de karaktervorming en de vorming tot huisvrouw meer gelegenheid was dan op de gemengde lagere scholen. Plannen werden in Soerabaja gemaakt voor een „Instituut voor vrouwelijke Nijverheid" (1851) en in Batavia voor een soort huishoudschool op Pasar Baroe (1852).

Aan de jongens dacht men het eerst in Padang, waar een lid der schoolcommissie, Van der Meer van Kuffelen, in een uitvoerige nota de oprichting voorstelde van een „Maatschappij van Volksvlijt" (1848) die een ambachtsschool zou openen. De Hoofdcommissie beval het plan sterk bij de Regeering aan, maar wilde toch de oprichting aan het particuliere initiatief overlaten. Toen dan ook enkele jaren later Pasoeroean om een ambachtsschool vroeg, antwoordde de Regeering dat dit niet tot haar taak behoorde, en ze alleen kon steunen, als het particuliere initiatief de levensvatbaarheid had aangetoond.

Hadden Padang en Pasoeroean — toen centra van cultures — de eerste plannen gemaakt, tot een uitvoering kwam het in een ander centrum, Soerabaja, waar in 1853 een ambachtsschool door particulieren werd opgericht, die maar kort bestond, en in 1862 werd vervangen door een gouvernements-ambachtsschool. Het onderwijs was over 3 jaar verdeeld en sloot aan bij de lagere school; inlandsche leerlingen werden niet toegelaten en men had de illusie, een Indo-Europeesche ambachtsstand te vormen. Omdat het geheele onderwijs enkel theoretisch was, werd de school weinig meer dan een slechte, in geen verband passende Muloschool, waar wel voor allerlei gouvernementsbetrekkingen, maar niet voor een ambacht werd opgeleid. In 1871 was ze geheel verloopen. Al was ze als technische school mislukt, ze had voldaan aan de behoefte aan voortgezet algemeen vormend, aan „middelbaar" onderwijs die in die jaren zoo sterk werd gevoeld. Het is dan ook niet vreemd te hooren, dat de hervormingsplannen voor de ambachtsschool uitliepen op — het stichten van een 3-jarige H. B. S. (1875) waaraan als Burger-Avondschool de ambachtsvorming verbonden werd (1877). Ook nu zelfs bleek de maatschappij niet verzadigd met „schoone handen-werkers". Ondanks de practische opzet der school, kwamen maar 40 pCt. der leerlingen in de technische vakken terecht en ambachtsman werd er geen een.

De school was eigenlijk nog weer een Muloschool, maar nu voor die kinderen, voor wie de 3-jarige H. B. S. te moeilijk was. Het is hetzelfde conflict dat zich in het onderwijs van een jonge groeiende maatschappij steeds voordoet: dat tusschen vak- en algemeen vormend onderwijs. Men opent voor een bepaald beroep een school, en de maatschappij, die ook allerlei andere werkers noodig heeft, maakt er een gewone school van, of althans iets anders, dan men met de oprichting voor had. Ook op de Philippijnen heeft de „intermediate" school dit verschijnsel vertoond: ze is van veelzijdige vakschool een gewone lagere school geworden, toen de maatschappij aan hooger ontwikkelde werkers behoefte kreeg. Ook bij ons kon eerst, toen door een groot aantal Muloscholen in die algemeene behoefte was voorzien, het technisch onderwijs zich gaan ontwikkelen. Uit de Burgeravondschool ontstond in 1912 een vakdagschool van middelbaar peil, de „Koningin Emma-School". Ook de technische school te Batavia, de „Koningin Wilhelmina School" (1900) is uit een particuliere ambachtsschool ontstaan, terwijl de derde, die van Semarang, op dezelfde wijze is gegroeid uit een particuliere ambachtsschool, doch particulier is gebleven. De laatste twee, die van Djokja (Prinses Juliana-School 1917) en van Bandoeng (1920), zijn weer van het gouvernement.

Terwijl de Regeering krachtig werkte aan de uitbreiding van het middelbare technische onderwijs kwam de vraag op, of ook Hooger Onderwijs noodig was.

1) Zie voor uitvoerig overzicht: Onderwijsverslag van 1920 p 128 — 152.

Een commissie kwam tot de conclusie (1913), dat de tijd daarvoor nog niet rijp was, maar toen in de tijden van grooten economischen bloei en politieke spanning een aantal groote bedrijven aan Indië een *Technische Hooge=school* tot geschenk aanboden (1918), was de zaak opgelost.

Het moest nu nog uitgemaakt worden, van welk ge=halte het Hooger Onderwijs zou zijn. Omdat men be=greep, dat het technisch onderwijs in al zijn geledingen daarmee in verband stond, werd het advies gevraagd van een speciale „Technische=Onderwijscommissie". Twee richtingen kwamen daarbij naar voren : die van een eigen Indisch peil (DAMME) en die van het Holland=sche peil (CRAMER). De meerderheid der Commissie was het met haren voorzitter eens, en wilde de oprich=ting van: een groot aantal 2=jarige Inlandsche ambachts=scholen, van meerdere 3=jarige vakscholen voor bouw=kundigen (na 5 jaren lagere school), van een groot aan=tal 4=jarige technische scholen (na 7=jaar L. S.) en ver=der een getrapte ingenieursopleiding : het A diploma 4 jaar na de Mulo en het B diploma 6 jaar erna.

De minderheid, waarbij zich de Regeering en de cu=ratoren der Hoogeschool aansloten, wilden veel verder gaan. Ze wenschte de vorming van: *opzichters* (op 4=jarige technische scholen na 7=jaar L. S.) van *middelbare technici* (4 jaar studie na de Mulo), en van *ingenieurs* (door een 4=jarige opleiding na de H. B. S.).

Toen de Technische Hoogeschool in Bandoeng in 1920 geopend werd, was de opzet zoo, dat ze gelijk=waardig aan Delft werd, doch door intensiever werken met 4 jaar studie toekomt. De tijd zal moeten leeren wie het verst zag.

Het Inlandsch ambachtsonderwijs is, evenals het Eu=ropeesche, van particulieren uitgegaan. De eerste am=bachtsschool werd in 1893 door den zendeling KRUYT in Modjowarno opgericht, waarna weldra meerdere volgden, alle door de Regeering gesubsidieerd. Ook be=stuursambtenaren zagen nu de noodzakelijkheid in van ambachtsonderwijs, doch ze volgden hierbij een an=dere richting dan de zending. Terwijl deze, door ei=gen behoeften gedreven, alleen aanstuurde op het lee=ren timmeren en smeden, op gewoon ambachtsonder=wijs dus, zagen de bestuursambtenaren meer heil in het ontwikkelen der oude kunstnijverheid. De huisvlijt=school van Ngawi (1904), op initiatief van den Regent Oetoyo opgericht door de Regeering, en later gereorga=niseerd door controleur JASPER, wilde de oude Inland=sche huisvlijt weer doen herleven en tot middel van bestaan voor de bevolking maken. In het begin — toen men er ook algemeene schoolvakken kon leeren — was de animo heel groot, en ook na de hervorming door JASPER bleef de school een aantal jaren bloeien. Ze ver=liep, omdat niet een oude „local=spirit" in de streek aan=wezig was, omdat men een huisindustrie wilde stichten daar, waar niet door eeuwenoude tradities de rijpheid ervoor bestond.

De eerste *Gouvernements=ambachtsscholen* met drie=jarigen cursus zijn van 1909 en wel in de drie hoofdste=den. Ook zij vertoonden al gauw het oude verschijnsel: de vlucht uit het ambacht. En zelfs de daarna opgerich=te tweejarige plattelandsambachtsscholen brachten 't dorpsambacht niet verder, maar leverden werkers op voor de groote bedrijven. Herhaaldelijk is het ambachts=onderwijs het voorwerp geweest van scherpe critiek. Men heeft gewezen op het slechte personeel, op de wei=nig commercieele opzet, op de te ver doorgevoerde the=oretische vorming en sommigen zijn zoo ver gegaan, dat ze van een „mislukking" spraken [1]).

In die critiek is wel eens vergeten, dat al hebben de scholen niet aan de oorspronkelijke bedoeling — verhef=fing van het ambacht — voldaan, ze zeker nuttige ge=wilde werkers hebben gevormd. Eerst in een volgende phase van industrieele ontwikkeling — als de groote be=drijven verzadigd zijn en de Inlandsche gemeenschap betere producten waardeeren en betalen kan — zal de ambachtsschool kunnen bereiken, wat men van af 1853 gedroomd heeft : verheffing van den ambachtsstand. Maar waarschijnlijk zal ze dan nog een trapje lager moe=ten afdalen, en aansluiting zoeken bij de desaschool, die daarvoor niet zooals nu in Indië de jongste, maar zooals vroeger in de Philippijnen de oudste kinderen moet uit=zoeken.

't Landbouwonderwijs is zoo jong en verkeert nog zoo zeer in staat van wording, dat een ontwikkelingsgang moeilijk te schetsen is. Al in het midden der 19e eeuw, toen het in Holland begon op te komen, is er ook in In=dië aan gedacht. De Ambonsche scholen hadden reeds in 1850 schooltuinen voor het onderwijs in landbouw=kundige richting, en enkele jaren daarna werd op de Europeesche scholen op Java uit een boekje gelezen, dat landbouwkundige begrippen meende bij te brengen. Het was in de dagen — nog niet zoo heel lang geleden — dat men alles uit boekjes meende te kunnen leeren.

Het eigenlijke landbouwonderwijs is ontstaan uit de aandacht, die men een dertig jaar geleden aan het Eu=ropeesche=paupervraagstuk wijdde. Voor de opleiding van Europeesche kleine landbouwers richtte men in Buitenzorg een landbouwschool op (1903), waarheen weldra ook aanstaande bestuursambtenaren werden ge=stuurd om er eenige kennis van landbouw op te doen. Wat predikanten en R. K. geestelijken in de eerste da=gen van de landbouwvoorlichting in Holland hebben gedaan, wilde men hier de bestuursambtenaren laten verrichten. Behalve die kleine indirecte hulp aan den Inlandschen landbouw, meende men dien ook door het aanleggen van demonstratie=velden te bevorderen. Dit laatste voerde tot de benoeming van enkele land=

1) Ir. van den Bovenkamp: In Kolon. Studiën 1919.
Ir. Reigersberg Versluys in zijn: Prae=advies over de Fabrieks=nijverheid.
Zie ook mijn art: De Economische Opvoeding in de Philippijnen (Ind. Gids, Maart=April '23).

bouwadviseurs, waaruit later het corps der landbouw=leeraren, ambtenaren van den „voorlichtingsdienst voor den Inlandschen Landbouw", groeide.

De Landbouwschool voldeed niet aan haar bestemming, waardoor men in 1907 haar nuttiger meende te kunnen maken door de zoo noodige boschopzichters te gaan vormen. De bloei der Europeesche cultures en het tekort aan geschoolde employés maakte, dat in 1912 de school geheel van karakter veranderde en een *cultuurschool* werd, die in 1914 naar Soekaboemi werd overgebracht. Enkele jaren later kreeg ook Malang zoo'n cultuurschool. Na 1914, toen de opleiding voor de cultures naar Soekaboemi verhuisde, verwijderde men zich nog verder van den oorspronkelijken opzet — het vormen van kleine landbouwers. De school werd nu als *Middelbare Landbouwschool* geheel een opleidingsinrichting voor ambtenaren bij bosch= of landbouw betrokken. Ze kreeg een voorbereidende afdeeling, ze gaf maandelijksche studietoelagen, zooals de andere ambtenarenscholen, ze was zwaar theoretisch, en leverde door dit alles weinig bruikbare werkers af 1). Men had, als zoo telkens in de geschiedenis van het Indisch Onderwijs, te hoog gegrepen, en daarom werd — voor de vierde maal in twintig jaar—de school weer gereorganiseerd en tot een Indisch pendant omgezet van de Deventer Landbouwschool: een werkelijk middelbare vakschool, zonder vóórcursus, zonder toelagen, zonder opleiding voor bepaalde ambten.

De desa=landbouwscholen hebben het lot gedeeld van zooveel andere goed bedoelde Indische onderwijsinrichtingen: ze zijn voor wat anders gebruikt dan voor wat men ermee beoogde. Opgericht om de Inlandsche tani beter zijn velden te doen bebouwen, zijn maar 10 pCt. van de leerlingen boer gebleven en heeft de rest de opgedane kennis gebruikt, om elders een bureaubaantje te vinden. De leerlingen waren te jong, het onderwijs werd door de Inlandsche onderwijzers veel te theoretisch gegeven en men verwijderde zich te veel van het peil der omgeving. Daarom werden pogingen aangewend ze eenvoudiger en practischer te maken, waartoe men — op initiatief van den landbouwleeraar Koens — den vorm van het *„schoolbedrijf"* koos, zooals dat ook in de Philippijnen bekend is.

Een laatste indirect middel om den landbouw te verbeteren, is *het onderwijs in landbouwkundige richting*, eerst op de kweekscholen, nu op de Inlandsche normaalscholen. Men hoopt door den onderwijzer in deze richting te vormen, indirect gunstigen invloed op zijn later milieu te krijgen.

Het Rechtskundig Onderwijs is nog te jong voor een geschiedenis. De Rechtsschool te Batavia was het gevolg van de Regeeringsverklaring van 1905, dat „geen Inlander, die aan de vereischten voor de bekleeding van eenig rechtelijk ambt voldoet, van dat ambt zal worden uitgesloten, omdat hij Inlander is". Omdat voor de groote aantallen Inlandsche rechtskundigen die men noodig had, de studie in Holland ondoenlijk zou worden, richtte men hier een opleidingsschool voor Inl. rechtskundigen op, eerst alleen voor Javanen, later ook voor andere Inlandsche bevolkingsgroepen. Sedert kort (1922) worden ook Europeanen toegelaten, waarmee de school een opleidingsschool wordt van Indische rechtskundigen en *Rechtsschool* heet. Ze is nu aan haar laatste ontwikkelingsphase toe — de omvorming tot een *Juridische Hoogeschool*, die door een speciale commissie is voorbereid en door een Nederlandschen rechtsgeleerde zal worden uitgevoerd.

Het Handelsonderwijs verkeert nog in het beginstadium. Een groot gedeelte ervan is in particuliere handen, zoo ook de diploma's, wat een ongewenschte verscheidenheid en onvoldoende vorming in de hand werkt. Van verschillende zijden is dan ook reeds aangedrongen op meerdere bemoeienis ermee van de Regeering. 't Eenige wat nu door Haar gedaan wordt, is het onderwijs op een tweejarige *middelbare handelsschool* te Batavia en aan een driejarige te Soerabaja.

Het lagere handelsonderwijs is nog geheel onontgonnen terrein. Een enquête onder de residenten gehouden toonde aan, hoe dringend de Inlandsche handel behoefte heeft aan wat eenvoudige handelskennis. Een advies van den Onderwijsraad, die de oprichting van Inlandsche handelsavondscholen voorstelde en van een cursus voor a.s. handelsonderwijzers, is door de malaise niet opgevolgd kunnen worden.

Terugblik. Zoo is in groote trekken de ontwikkelingsgang geschetst van het vak= en het algemeen vormende onderwijs in Nederlandsch=Indië. We zien er uit, dat beide gebieden in den opbouw niet steeds gescheiden zijn gebleven, en dat een reeks van conflicten daar het gevolg van is geweest en nog is.

De heele opzet van ons onderwijsstelsel is niet volgens een vast bouwplan geteekend, maar uit veel losse lijntjes en veel weggeveegde ontstaan. De wisselingen van de moederlandsche regeeringen, de snelle mutaties in de koloniale maatschappij hebben de continuïteit belet, die in het oude Europa vastheid aan de onderwijsstelsels heeft gegeven. En geen revolutie heeft zooals elders in Oost=Azië den snellen opbouw van een geheel nieuw systeem meegebracht. Zoo vertoont het onderwijs in Nederlandsch=Indië minder regelmaat van constructie dan in de landen om ons heen.

Britsch=Indië heeft van den aanvang af grooter meezeggenschap gekend van Inlanders, die in hun eigen cultuur al zoover gevorderd waren, dat een lager onderwijs er in mogelijk was.

China en Japan hebben met een keizerlijk decreet

1) T. J. Lekkerkerker: Het Landbouwonderwijs in Ned.=Indië (1921).

een geheel nieuw stelsel gekregen, dat eerst na zorgvuldige onderzoekingen in tal van landen is opgezet. In Korea kon na de verovering Terauchi met vaste hand een nieuw systeem opbouwen, terwijl in de Philippijnen Prof. BARROUS, man van diep sociologisch inzicht, geheel nieuwe wegen kon inslaan omdat geen verleden hem bond en een rijke ervaring tot zijn beschikking stond.

In Indië is dat alles anders. De historische ontwikkeling moest dingen staande houden, die achteraf bekeken beter anders waren opgezet. En eerst heel geleidelijk konden de latere bouwers verbindingsgangen aanbrengen tusschen de verschillende, los van elkaar staande bouwsels. Zoo ontstond de gelijkheid van einddiploma voor alle lagere Nederlandsche scholen en daardoor de mogelijkheid van een Mulo die naar de Indische Algemeene Middelbare school voert of naar het vakonderwijs. En pas is de verbindingsmogelijkheid geopend van het volks= met het Inlandsch (Vervolgschool), en van het Inlandsch met het Nederlandsch Onderwijs (Schakelschool).

Als de geschiedenis van het Indisch onderwijs ons iets leert, is het wel dit: „niets gedijt voor zijn tijd". We kunnen, in het verlangen Indië vooruit te helpen, mooie ontwerpen maken en snelle tempo's voorschrijven, als de maatschappij zelve er niet rijp voor is, valt alles weer terug. Op elk gebied en in elke periode van onze geschiedenis is het gebleken, dat wie te strak de boog aantrekt, zijn doel voorbijschiet. Dat hoeft ons nog niet tot te groote voorzichtigheid te manen: er zijn onder ons — volk van de trekschuit — genoeg waarborgen voor een degelijke, rustige ontwikkeling. Het kan alleen een verklaring geven, waarom de bezuinigingsperioden even onmisbaar zijn geweest als de tijden van snellen uitwas. De tijd van VAN IMHOFF, de renaissance onder BARON VAN DER CAPELLEN, de bloeitijd der zeventiger jaren, de tijden na den Japanschen oorlog, de periode van uitbreiding onder GRAAF VAN LIMBURG STIRUM — ze moesten alle opgevolgd worden door jaren van nauwgezette correctie, van bezinking en bezinning. Het is misleidend, met groote getallen te werken van analphabetisme=procenten en bevolkingssterktes. Onze eigen historie leert, hoe uiterst langzaam de volksontwikkeling verder schrijdt. En elk Indisch=Onderwijsrapport toont weer aan, hoe buitengewoon weinig een economisch zwakke maatschappij nog verdragen kan. De best ingerichte scholen loopen leeg, als ze niet van economische behoeften uitgaan.

En het is misschien wel de moeilijkste taak van een onderwijsleiding, met de oogen naar de politiek gericht, toch de handen aan de kraan te houden, die den toevoer van werkers regelt.

De zorg voor het onderwijs is nooit uitsluitend aan de Regeering overgelaten. Het particuliere initiatief heeft de heele geschiedenis door een groot deel ervan verlicht. Vooral de Zending, de Katholieke en de Protestantsche, heeft er een groot aandeel in gehad, en ook neutrale vereenigingen hebben meegewerkt. De regeering heeft die hulp steeds gewaardeerd en met subsidies betaald. Tallooze malen zijn de regels daarvoor veranderd, totdat nu het bijzonder onderwijs in alles de voordeelen van het openbare geniet.

Naast het gesubsidieerd bijzonder onderwijs bestaan er een groot aantal niet=*gesubsidieerde scholen*, die voor het grootste deel buiten de controle der Regeering vallen. Vroeger waren dat alleen een aantal Fröbelscholen, en verder de Mohammedaansche godsdienstscholen en de Chineesche en Arabische scholen. Nu de onderwijsuitbreiding niet in het tempo gaat, dat velen verlangen, komen er ook geheel vrije, particuliere scholen bij, waar Nederlandsch geleerd wordt.

De invoering van desascholen (1906) was een eerste stap tot *decentralisatie* van het onderwijs, de instelling van *gemeentelijke scholen* een tweede. Al zal de Staat nog heel lang de zwaarste lasten hebben te dragen en algemeene voorschriften moeten geven, de inwendige regeling en controle zal meer en meer locaal gebeuren. Op den duur zal dan moeten blijken of er voldoende krachten aanwezig zijn, die de paedagogische voordeelen der decentraliseering — betere aanpassing aan het milieu en grooter soepelheid—zullen weten te benutten

HET HEDENDAAGSCHE INDISCHE ONDERWIJS.

Nu de ontwikkelingsgang is nagegaan, kunnen we even stilstaan en rondom ons kijken, wat er thans is. 1) We gaan daarom alle schooltypen (wier onderling verband reeds bekend is) een voor een na, en beginnen bij de eenvoudigste:

De Mohammedaansche godsdienstschooltjes (*Koran=schooltjes*). Evengoed als in het begin der 19e eeuw, toen een enquête het aantal opgaf, bestaan er thans op Java en daar buiten duizenden Koran=schooltjes waar enkele uren daags godsdienstonderwijs (ngadji) wordt gegeven.

De meeste Inlandsche kinderen — ook die naar andere scholen gaan — bezoeken een paar jaar zoo'n Koran=schooltje. Soms doen ze dat voor ze op de ge=

1) Hierbij is voor de cijfers vooral uitgegaan van het laatst verschenen Onderwijsverslag 1920. Het tweejarig verslag 1921/'22 is nog niet gedrukt. Enkele cijfers zijn echter daaraan ontleend.

wone school komen, soms in denzelfden tijd, maar dan 's morgens vroeg of 's avonds. Ze gaan naar het huis van een goeroe (onderwijzer) waar ze in een langgar (open bidplaats) Korän=teksten uit het hoofd moeten leeren. Met hun leesschabelletje voor hen, waarop het heilige boek ligt, — op matten gezeten, reciteeren ze half lezend, half zingend, zonder zich aan een ander te storen, de geleerde Arabische teksten. Het gegons van al die kinderstemmen in de langgar is dan ook een ty= pisch geluid in een desa. Af en toe moet er een bij den goeroe komen, zijn les opzeggen en als de cursus geëin= digd is, wordt er een soort examen afgenomen. Omdat de Koranschool een onmisbaar element is in de opvoe= ding van het feodaal=Mohammedaansche volk, is ze zeer gezocht, ook al geeft haar onderwijs slechts spiri= tueele en geen commercieele voordeelen. Daar de desaschool minder populair was, zijn van verschil= lende zijden stemmen opgegaan, haar aan de Koran= school te verbinden, waardoor een schooltype ontstaat, dat als alle vroegere scholen in de opvoedgeschiedenis aan de religieuse behoeften voldoet, zonder de eenvou= dige levenseischen, die een moderne maatschappij stelt, te negeeren. Of de goeroe zijn gemoedelijke langgar voor het nuchtere schoolgebouw zal willen ruilen, is nog zeer twijfelachtig.

Na de oprichting der S. I. heeft het aantal Koran= schooltjes zich sterk uitgebreid. Alleen op Java bestaan er thans een 13.000, en een krachtige beweging is er gaande, het godsdienstonderwijs te verdiepen en aan het wereldsch onderwijs te verbinden. Vooral de Djokjasche vereeniging Moehammadyah werkt hieraan mee.

De Chineesche scholen worden geheel door de Chi= neesche bevolking betaald en ingericht. Ze staan meest= al in contact met China en 't onderwijs staat er geheel op nationale basis. Omdat — anders als bij vele Koran= schooltjes—de leerlingen niet een Gouvernementsschool ernaast bezoeken, vormen ze een soort enclave in ons onderwijsstelsel. Een aantal van hen staat onder Amerikaanschen invloed en ook op andere wordt vaak het Engelsch onderwezen, wat haar on=Indisch karak= ter nog verscherpt. Op Java alleen waren er in 1920 een 150=tal met ruim 12.000 leerlingen, en ook op Banka en Oost=Sumatra zijn er een groot aantal. De laatste jaren is er een sterke neiging tot aansluiting bij het In= disch Onderwijs merkbaar, waardoor ook particuliere maar dan gesubsidieerde Hollandsch=Chineesche scho= len ontstaan (14 met 2200 leerlingen).

De Arabische scholen staan nog geheel buiten ons on= derwijsstelsel en eerst den allerlaatsten tijd wordt er aan gedacht, ook Nederlandsch te onderwijzen, en zelf Holl. Arabische scholen (natuurlijk op religieusen grond= slag) op te richten. Totaal bezoeken een 3000 leerlingen op Java de Arabische scholen.

De Fröbelscholen zijn nog alle (± 80) in particuliere handen, heel veel in die der Katholieke orden. Eerst als de fröbelkweekschool de eerste onderwijzeressen aflevert, kan ook de Regeering haar fröbelscholen openen. We zagen reeds, welk belang de Europeesche ouders van een halve eeuw geleden aan voorbereidend onderwijs toekenden.

Wat zij toen beoogden, wil men nu in Inlandsche kringen : een aanvulling van de onvoldoende beheer= sching der Nederlandsche taal. De fröbelschool heeft daardoor in Indië een geheel ander doel en karakter gekregen dan in Europa. Niet de karaktervorming door spel, maar taalontwikkeling is hoofdzaak. Zoo lang die taal ook thuis gehoord wordt, is er geen gevaar, maar als de fröbelschool moet dienen als drilinstituut voor een vreemde taal, vóór nog de moedertaal vol= doende gekend wordt, komen er paedagogische be= zwaren. Vooral nu de ideeën van MONTESSORI het ka= rakter der fröbelschool gaan beinvloeden, komen er conflicten. Voor zintuig=ontwikkeling en vrije ontvou= wing der jonge persoonlijkheid heeft de Inlandsche maatschappij geen school noodig : in de desa gebeurt dat eer te veel dan te weinig. En het jong Nederlandsch leeren levert groote gevaren op. Zoo is 't vraagstuk fröbelscholen nog lang niet opgelost. Voor de Europee= sche scholen heeft de Onderwijsraad een oplossing ge= zocht, die ook in Amerika en Europa gevolgd wordt: een afzonderlijk *kinderhof* onder goed opgeleide frö= belonderwijzeressen voor de kleine=kinderenleeftijd, die nu de fröbelschool en de eerste lagere schooljaren omvat (5 à 8 jaar).

De desascholen (*Het volksonderwijs*). Meer dan 500.000 kinderen — ruim de helft van alles wat in Indië naar een school gaat — krijgen het zeer eenvoudige onder= wijs der desaschool: lezen, schrijven, rekenen en wat al= gemeene kennis daar tusschen door. Alles is er even simpel. Het gebouw van hout en bamboe, meestal zon= der ramen maar met practische bovenverlichting en ventilatie, doordat de wand een eind beneden het dak blijft. 's Morgens vroeg een zwerm kleine jongens en meisjes, en wat oudere kerels er tusschen door, voor de deur : allen in nette baadjes en een hoofddoek of mutsje op. In twee ploegen komen ze binnen : de voor= morgen de kleintjes, de namorgen de grooteren. Samen drie leerjaren in handen van één onderwijzer, die zelf niet bijster geleerd is, en van methodiek net zooveel weet, dat hij de drie onmisbare technieken erin krijgt.

De desaschool is, sociologisch beschouwd, even uit= muntend als haar opzet eenvoudig is. Ze is het geestes= kind van twee scherpzinnige mannen, Generaal VAN HEUTSZ, die haar voorstelde en Ass. Resident ZIESEL, die haar opzette en de eerste jaren leidde.

Ze sluit zich in elk opzicht bij de desaomgeving aan, waardoor ze eerder een deel wordt van de Inlandsche dorpsmaatschappij dan de zooveel meer Westersche

Inlandsche (Gouvernements= 2deklasse) school. Geen andere taal dan de landstaal wordt er geleerd, het re= kenen gaat er niet verder dan de alledaagsche behoef= ten vragen, het lezen blijft in de oude, half zingende trant en het schrijven gebeurt eerst in de eigen, dan pas in onze karakters. Als er nog godsdienst werd onderwezen, zou de school geheel overeenkomen met het oude dorpsschooltje, dat tot het begin der 19e eeuw in heel Europa, en tot voor kort nog in heel Azië geheerscht heeft. Omdat de kinderen maar 2½ uur op school zijn, kunnen de ouders nog volop van hun hulp bij het werk genieten, zoodat ook hierin de school niet buiten de maatschappij valt. En omdat het onderwijs maar drie jaar duurt, en geenerlei bevoegdheid voor een of ander baantje geeft, haalt ze de kinderen niet uit hun milieu. Ze is dus een echte „Volksschool", al is het on= derwijs nog niet op het peil van wat we in Europa na eeuwen lange voorbereiding, daarvan wachten.

De eenige fout van de desaschool is, dat ze veertig jaar te laat is opgericht, toen men begreep dat de be= strijding van het analphabetisme door de veel duurdere, veel meer ingrijpende gouvernementsschool nooit zou kunnen worden gewonnen. Nu de desascholen kwamen, nadat er al honderden scholen bestonden van een hooger type en bovendien door het gouvernement geheel be= taald, had ze groote moeite, erin te komen. Want de heer ZIESEL ging van het sociaal=paedagogisch zoo juiste beginsel uit, dat onderwijs alleen dan slaagt, als er werkelijke drang voor bestaat, en dat die drang het best af te meten is naar de offers, die men er voor over heeft. Langzamerhand echter heeft de Regeering meer moeten doen dan „enkel over het doode punt heen helpen", zooals in de bedoeling lag. En in de dagen van snelle onderwijsuitbreiding (1918 — '21) heeft men zelfs heel veel geholpen, wat nu door de malaise weer is opgehouden. Tegenwoordig betaalt de bevolking aan arbeid en andere bijdragen ongeveer ¼ van de totaal= kosten der desascholen.

Dat de „zeer milde toepassing van het zelfbekosti= gingsbeginsel" het volksonderwijs niet heel veel gebaat heeft, bewijzen de uitgaven van 1919 en 1923. Terwijl in het eerste jaar door de Regeering *f* 1.000.000.— werd geschonken voor de oprichting van 1000 scholen, is er in 1923 maar *f* 100.000.— aan voorschotten verleend voor het oprichten van 500 scholen — die er ook geko= men zijn.

Het eerste verzoek om een vervolgstuk van de desa= school ging uit van Moentilan. Zoo ontstond de *„ver= volgschool"*, een centrale kopschool op een groep van desascholen, die het eindpeil der Inlandsche school haalt (totaal 300). Omdat men, wegens den halven school= tijd en de minderwaardige leerkrachten de desaschool niet op het peil der Inlandsche school achtte, moesten de leerlingen van de desaschool een jaar verliezen, als ze naar de vervolgschool of de volledige Inlandsche school overgingen. Na 1921 is dat veranderd: beide leerplannen zijn naar elkaar toegewerkt, zoodat de de= saschool nu kan beschouwd worden als een onderbouw van de Inlandsche school. Verschillende malen is ge= probeerd, de desaschool meer opvoedende waarde te geven. De Onderwijsraad heeft zich met het probleem bezig gehouden en geoordeeld, dat het eerste middel daartoe is: verbetering van de onderwijzersopleiding.

Op sommige plaatsen is getracht, het volksonderwijs van meer practisch nut te maken, door er landbouw en handenarbeid aan te verbinden. Op de volksscholen van de Senemba Mij. gebeurt dat, en ook een groot aantal zendingsscholen — o.a. in C. Celebes — doen het. Soms is hierbij gebleken (zooals op Banka), dat de jonge leeftijd der leerlingen een beletsel was voor het doen van eenigszins zwaar werk. Had men den weg ge= kozen die Dr. BARROWS volgde, en eerst de oudste leer= lingen uitgezocht, dan had vanzelf het onderwijs een meer practisch karakter kunnen krijgen, en was de school meer werkschool geworden, zooals op de Philippijnen. Alleen daar — waar zooals in Posso — onder een pri= mitieve bevolking een man met eindeloos geduld en toe= wijding onder de menschen bleef werken, kon de school den invloed op het milieu krijgen, die alle opvoeders gedroomd hebben. Van den doorsnee onderwijzer, die zijn werk als betrekking en niet als roeping opvat, is voor= loopig nog niet die opvoedende kracht bij het volkson= derwijs te verwachten. Als dat erin slaagt, het analfa= betisme te verminderen en aan de groote massa van het Indische volk de minst misbare kennis brengt, kan er een generatie van vaders en moeders ontstaan, die voor hun kinderen een wat hoogere volksschool begeeren.

De snelle uitbreiding van het Volksonderwijs blijkt het best uit onderstaande tabel, die alleen voor Java en Madoera geldt.

Jaar	Aantal desascholen	Aantal leerlingen
1906	40	—.—
1907	122	—.—
1910	1161	66.000
1913	2948	187.000
1916	4006	294.000
1919	4710	285.000
1920	6496	406.000

In 1921 bedroeg het aantal in heel Nederlandsch= Indië : 8000 scholen, met 543.000 leerlingen. De totale onkosten voor de Regeering bedragen in 1923 onge= veer 4 millioen gulden. Een even uitgebreid stelsel van Inl. scholen zou bijna 10 keer zoo duur zijn en de heele onderwijsbegrooting opslokken. Een uitbreiding ervan tot Europeesche dichtheid zou niet te betalen zijn, ter= wijl bovendien de staat niet den dwang zou kunnen uit= oefenen, die voor het bevolken der scholen noodig zou

zijn. In de weinig intensieve Inlandsche maatschappij wier evolutie aan andere factoren dan onderwijs alleen gebonden is, zou ten slotte deze groote uitbreiding ook andere dan financiëele bezwaren hebben. Zoo zal pas heel geleidelijk, met de economische ontwikkeling mee, de desaschool op het peil van de gewoon lagere school komen, zooals Europa die thans kent.

De Inlandsche scholen der 2de klasse, die bij de splitsing als volksscholen waren bedoeld, zijn door de invoering der desascholen tot „standaardschool" verheven, tot hoogere volledige inrichting in een kring van desascholen. We zagen reeds, hoe het probleem der aansluiting van beide typen opgelost is.

Ook op deze scholen (men noemt ze ook vaak gouvernementsscholen) is het onderwijs nog geheel op nationale basis: alleen is naast de landstaal het Maleisch als leervak opgenomen.

De oudste Inlandsche scholen waren oorspronkelijk weinig beter dan de tegenwoordige desascholen en duurden eveneens slechts drie jaar.

Maar toen de kweekscholen steeds beter onderwijzers afleverden, steeg door dezen vanzelf het peil der Inlandsche scholen, en daarmee het aantal leerjaren. In 1917, toen de eerste-klasse scholen in Westersche richting gingen, hadden ze zes leerjaren. De tweede klas scholen hadden toen 3 klassen, welk getal gestegen is tot 4 en in heel veel scholen al tot 5.

Omdat ze 4 of 5 jaar duurt, een volle schooldag heeft en een volledige bezetting van „als regel" beter opgeleide onderwijzers, kan het leerplan een heel eind verder gaan dan op de desaschool, en ook aardrijkskunde en natuurkennis omvatten. Ook het gebouw is daardoor wat royaler, de leermiddelen-verzameling wat rijker. Naarmate de Normaalscholen meer Inl. onderwijzers afleveren van uitmuntende opleiding, wordt het gehalte der leerkrachten beter, zoodat hier een school is, die paedagogisch voldoet, vooral nu er ook handenarbeid en lichamelijke opvoeding wordt ingevoerd. Het eenig bezwaar is alleen, dat ze leeft in een overgangstijd, waarin niet de landstaal, maar het Nederlandsch alle verdergaand onderwijs beheerscht. Zoo is de opstijgingskans, die ze biedt, niet groot. Slechts een aantal Normaalscholen en ambachtsscholen — samen met 500 jaarlijksche plaatsen voor 25.000 afgeleverde leerlingen — sluiten bij haar aan. Alle anderen moeten zich tevreden stellen met een eenvoudig baantje, waaruit ze nog steeds meer door H. I. S.-leerlingen worden verdreven, of hebben alleen maar cultureel voordeel van het onderwijs. En dit laatste wordt door de ouders niet in de eerste plaats gezocht. Waar Javanen in een Soendaneesch gebied wonen of Madoereezen in het Javaansche, wordt de taal der omgeving steeds verkozen boven de eigene, wat op een meerdere waardeering van practische voordeelen wijst, evenals de groote drang naar de Hollandsch-Inlandsche school.

Daarom is de proef genomen met een stelsel dat een hoogere opstijgingskans biedt aan hen, die hun onderwijs op desa- of Inlandsche school beginnen.

De schakelschool, waarvan er 2 bestaan, wil in 5 jaren tijd een aantal der beste leerlingen van Inlandsche scholen, die 3 of 4 jaar onderwijs hebben genoten, evenver brengen als de Holl. Inl. School — naar de Mulo.

De proef opent groote mogelijkheiden voor een democratischer selectie der hoogere werkers, en zal ook aan de populariteit van het Inlandsch Onderwijs zeer ten goede komen.

Een nieuw type van school, dat tusschen desaschool en Inl. tweede klasseschool in staat, is de *gemeentelijke volksschool in Batavia*. Evenals op de desaschool zijn er 3 leerjaren, die een afgerond geheel vormen. Doch het gehalte en het aantal der onderwijzers, ook 't leerplan en de leertijd, doen aan tweede klasse- scholen denken.

Een groot gedeelte der Inlandsche scholen zijn bijzondere, op neutralen of op godsdienstigen grondslag. Het is hier vooral, dat de Zending haar arbeidsveld gevonden heeft. De ver gevorderde kennis van de vele talen in den Archipel is vooral het gevolg geweest van het werk der zending op dit gebied. Ook onder de groote internationaal bekende ethnologen nemen Indische zendelingen een eerste plaats in naast ambtenaren, en daarom is de paradox niet gewaagd, dat de nationale cultuur van Indië het meest door vreemdelingen is bevorderd.

Enkele getallen voor 1921:

	Aantal 2e kl. scholen	Aantal onderwijzers	Aantal leerlingen
Openbare op Java	1273	3317	174.000
„ buiten Java	631	2475	97.000
Bijzonder (Godsd.)	1757	2638	99.000
„ (Neutr.)	373	792	27.000
Totaal	4034	9222	397.000

De Hollandsch-Inlandsche scholen. De H. I. S. gaat in leertijd en leerplan een heel eind verder dan de Inlandsche school, omdat ze niet Nederlandsch sprekende kinderen moet opleiden voor het voortgezet onderwijs in het Nederlandsch. Daarom duurt ze 7 jaar (acht jaar met de voorklasse der Mulo erbij), en eischt zoozeer den geheelen schooldag, dat de 2e en 3e klas niet eens als op de Europeesche school om 11 uur naar huis gaat. Omdat de moedertaal niet verwaarloosd mag worden en men ook het Maleisch als algemeene verkeerstaal noodig acht, is de H. I. S. een *drietalige lagere school*, misschien de eenige ter wereld. En zelfs zijn er — sommige particuliere scholen wijzen daar trotsch op — die de arme kinderen 4 talen leeren. Zoo ontstaat er een school die overheerschend (voor ruim 60%) linguistisch is, en toch de andere vakken niet veronacht)

zamen mag. Nu ook lichamelijke opvoeding en soms handenarbeid op het leerplan gebracht is, kost het heel wat hoofdbrekens, een goed leerplan samen te stellen. Ondanks het groote aantal uren, dat de Nederlandsche taal krijgt, is men over de resultaten nooit tevreden geweest, en heeft men op alle manieren naar verbetering ervan gestreefd. In 1921 meende men het peil te verbeteren, door een voorklasse (in het Nederlandsch) onder aan de school toe te voegen, die misschien op den duur de voorklasse voor de Mulo overbodig zal maken.

Den laatsten tijd gaan er stemmen op voor een hervorming der H. I. S. tot een Nederlandsche school op nationalen grondslag (Jav. Holl. school). Men wijst op de nadeelen der veeltaligheid, op de gevaren van het vroegtijdig overheerschen eener vreemde taal voor de menteele en moreele ontwikkeling. En men wil een school, waar de eerste twee jaren alle onderwijs in de landstaal gebeurt en berust op de eigen cultuur (muziek, teekenen, handenarbeid, spel), waar de volgende twee jaar nog de landstaal voertaal blijft, maar waar met haar als uitgangspunt 't Nederlandsch als vreemde taal erbij geleerd wordt. De laatste 4 jaren (die elke week nog 10% van den tijd aan nationale cultuur blijven besteden) zijn dan geheel in het Nederlandsch, dat nu niet alleen moet worden verstaan (zooals in de 4de klas) maar ook gesproken en geschreven. De Voorklasse van de Mulo meent men dan af te kunnen schaffen. Hoewel de paedagogische voordeelen van de hervorming duidelijk aan het licht treden, en ook de nationale eigenwaarde er slechts winst in kan zien, is de bevolking zoozeer aan de oude H. I. S. gehecht, dat ze weinig voelt voor verandering. Dat komt, omdat de H. I. S. alleen economische voordeelen oplevert, zoolang de gelijkwaardigheid met de Europeesche school bestaan blijft. Nu die door het diploma wordt verzekerd, is men bang dat elke verandering de oude rechten zal aantasten. Als de proef met de schakelscholen zal hebben bewezen, dat het Nederlandsch (en dus het diploma) er niet onder lijdt, wanneer men enkele jaren later ermee begint, maar volgens de intensievere tweetalige methode werkt, zal de angst voor de verandering waarschijnlijk wel worden afgelegd.

Hoewel men de H. I. S. paedagogisch de slechtste school van Indië kan noemen, is ze de meest gewilde, omdat ze de beste toekomstkansen geeft. Zoo groot is de aanvraag om nieuwe H. I. S.en, dat dit jaar maar aan 10% is kunnen worden voldaan (10 van de 107).

De H. I. S. is een school, die de basis vormt voor de hoogere studie van de meeste Inlandsche jongelui, nu de Mulo bij haar aansluit en de A. M. S. een brug naar de Universiteit vormt. Daarom is van het begin af aan getracht, alleen die leerlingen toe te laten, die door den stand hunner ouders voor verdere studie in aanmerking komen : ze is een standenschool, passend in het verband der Inlandsche maatschappij. Maar geleidelijk is onder den drang van democratische stroomingen die standseisch verzwakt, zoodat in 1920 twee derde van alle leerlingen tot de groep behoorden, voor wie de school oorspronkelijk niet bestemd is geweest. Zoo komt het, dat een groot gedeelte der leerlingen door gebrek aan middelen onderweg afvalt. Omdat de leerstof heel zwaar is (de vakken der Europeesche school + landstaal en Maleisch) blijven ook anderen onderweg steken. Daar bovendien nog een aantal na de 5de klas naar andere onderwijsinrichtingen gaat, zit in de hoogste klas maar 5% van alle leerlingen.

Zoo heeft ook al de H. I. S. op kleiner schaal den pyramidevorm van Mulo en H. B. S.: een breed grondvlak en een smalle top — veel geroepenen, maar weinig uitverkorenen.

Al is nog maar voor een klein deel voldaan aan den grooten drang naar de H. I. S., ontkend kan niet worden, dat de uitbreiding in flink tempo geschied is, zoodat er eind 1921 al 146 openbare (waarvan 14 speciale) bestonden, en 60 gesubs. bijzondere, totaal met bijna 40.000 leerlingen.

De *„speciale scholen"* — ongeveer op het peil der H. I. S. — zijn bestemd voor kinderen van Christensoldaten en voor andere Christelijke bevolkingsgroepen. Ze hebben minder Europeesche leerkrachten dan de H. I. S., waar de helft van het personeel Europeesch is.

De Leergangen van het Algemeen Nederlandsch Verbond. De afgevallen leerlingen der H. I. S., die onvoldoende Nederlandsch kennen, en zij, die van een Inlandsche school afkomstig, het nooit geleerd hebben, kunnen door de avondcursussen van het A. N. V. toch noch zoover komen, dat ze een Klein-Ambt. examen halen en daarmee een behoorlijk bestaan vinden. Deze leergangen geven vrijwel de eenige opstijgingskans voor wie geen Nederlandsche school afliep, en zijn daarom zeer gezocht. Omdat de Regeering het werk van het A. N. V. sterk steunde met subsidies, konden er een groot aantal worden opgericht, zoodat er thans 54 bestaan met 6000 leerlingen. Hoewel aan het werk fouten kleven (die verbeterd kunnen worden), is het van groot belang, omdat het een goede kans van verder komen geeft aan duizenden flinke jongelui, en krachtig er toe bijdraagt, de Nederlandsche taal te verbreiden [1]).

De Hollandsch-Chineesche scholen zijn geheel ingericht als de Europeesche scholen, omdat ze geen landstaal en geen Maleisch onderwijzen. Ook de vacantie is niet als op de H. I. S., naar Inlandsche Mohammedaansche behoeften geregeld (poeasa vacantie), maar gaat gelijk met die van Europeesche kinderen. Het personeel, tot voor kort geheel Europeesch, wordt nu aangevuld met

[1]) Zie mijn studie: „Tjap Belanda".
Naar aanleiding van een voorstel tot opheffing — wegens bezuiniging — verscheen van het Groepsbestuur een Brochure over „de Nederl. leergangen van het A. N. V.", en van schr. dezer een vlugschrift „Redt de Ned. leergangen", waarin de groote — ook politieke — beteekenis wordt aangetoond van het Nederlandsch leeren.

abituriënten der nieuwe Chineesche Kweekschool. Aan sommige scholen zijn Engelsche middagcursussen verbonden.

In 1920 waren er 34 openbare Holl. Chin. Scholen met 8000 leerlingen en 14 bijzondere met 2200 leer= lingen. Ruim 28% daarvan waren meisjes.

De Europeesche lagere scholen zijn zoo ingericht, dat ze geheel bij de scholen in het moederland aansluiten. Ze hebben dus een leerplan, dat met het Moederland= sche overeenstemt, alleen hebben ze een 7=jarige en niet zooals daar nog vaak — een zesjarige cursus. Dat het Europeesche karakter meer ligt in den opzet dan in den landaard der leerlingen, toonen de cijfers : van de 27.000 leerlingen der openbare E. L. S. zijn er 3400 Inlandsche en 1.400 Chineesche, dus 18% niet=Neder= landsch.

Van de Nederlandsche kinderen zijn er verder nog een gedeelte „gelijkgestelde Inlanders" terwijl de groo= te meerderheid tot de „blijvers" behoort, die hier in Indië opgroeien en sterven. Daardoor gaat maar een klein procent der leerlingen later naar Holland, en is ze overwegend een „Indische" school. Omdat de aan= sluiting met het moederland voor de examens (en de salarissen) noodig is, ontstaat zoo een conflict tusschen de paedagogische eischen van het eigen milieu, en de administratieve van de aansluiting met het verre land.

Dat conflict neemt nog grooter vormen aan, doordat ook de H. I. S. en de H. C. S. er in gemengd worden. Omdat deze op het peil der Europeesche scholen moe= ten staan, nemen ze meestal ook de boeken en metho= des ervan over, zoodat de aansluiting met Holland, voor enkele trekkerskinders wenschelijk, het leerplan bederft voor 90% der 90.000 Nederlandsch leerende school= kinderen.

De strijd voor paedagogische autonomie, voor een eigen *Indische school*, die tot het moederlandsche on= derwijs toegang geeft, en op gelijkwaardigheid—niet op gelijkheid — ermee berust, is al heel oud en wint geleidelijk terrein.

De vreemde en daardoor onvoldoend doorvoelde leer= stof heeft aan de Indische school, en nog meer aan de Holl. Inl., een verbalistische kleur gegeven, die eerst heel geleidelijk wegtrekt.

Zoolang er een voldoend aantal goed opgeleide on= derwijzers waren, wist de levende persoonlijkheid de doode methode steeds te bezielen, zoodat dat verbalis= me zoo'n vaart niet nam. Maar toen met de personeels= nood er steeds meer slecht opgeleide leerkrachten kwa= men, die nog voortdurend van plaats moesten wisselen (zie boven), begon het klachten te regenen over de ach= teruitgang van het Europeesche onderwijs. En ook hier werd het vermoeidheidsvraagstuk de eerste diagnose van een ziek stelsel: ouders en onderwijzers drongen aan op schooltijdverkorting. Een enquête van den Onderwijs= raad toonde aan, dat de oorzaak dieper lag. Slechte huiselijke omstandigheden, verouderde methoden, een overladen leerplan, onvoldoend opgeleide onderwij= zers werkten meer de oververmoeidheid in de hand dan een te lange schooldag. Een nieuw leerplan werd ont= worpen, waarin alle ballast werd overboord geworpen en de beginselen voor nieuwe methodes werden uit= eengezet. Het aanvankelijk plan, de toelating tot de H. B. S. na een zesjarige school te doen plaats hebben, liet men los wegens de ongunstige paedagogische tijds= omstandigheden.

De Europeesche scholen zijn verdeeld in „meisjes" en „gemengde" scholen en in „eerste" en „niet=eerste" scholen (naar het schoolgeld, vroeger ook naar het al of niet leeren van het Fransch, dat nu overal afgeschaft is). De toelating tot de Mulo heeft plaats na een verklaring van het schoolhoofd, voor de H. B. S. bovendien ge= volgd door een schriftelijk taalexamen. Er zijn thans 195 openbare Europeesche lagere scholen met 27.000 leerlingen en 55 bijzondere met 11.000 leerlingen. De laatste jaren, na de gunstige subsidieregeling, doet zich in groote steden het verschijnsel voor, dat er par= ticuliere scholen worden opgericht, hoofdzakelijk door trekkerskinderen bezocht, en daardoor met een geheel Nederlandsch leerplan. Er is kans op, dat de ontwik= keling van Indië die afscheiding zal in de hand werken waardoor de mogelijkheid ontstaat van een Indische school voor alle blijvers, die alleen naar de taalbeheer= sching in parallel=afdeelingen wordt gesplitst.

Lager onderwijs (openb. — bijzond.) eind 1921:

Soort	Aantal scholen	Aantal Leerkr.	Aantal Leerl.	Leerl. n. landaard	Bevolkings= sterkte (1920)
Volksscholen	8862	±10.000 (I.)	543331		
Inl. (2e kl.) scholen	4033	9222 (Inl.)	397949		
Holl. Inl. „	206	1382(519E.)	39942		
Holl. Chin. „	52	383 (Eur.)	11536		
Europ. lag. „	250	115 ($^2/_3$ vr. alle Eur.)	37904		
Totaal	13.403	± 21.000 (1000 Eur.)	1.029.662	985.876 Inl. 14.317 Chin. 29.469 Eur.	48.300.000 Inl. 876.000 Chin. 170.000 Eur.

De Muloschool. Uit het historisch overzicht bleek reeds, dat het heel lang geduurd heeft, vóór er in Indië voortgezet onderwijs kwam. Toen 't er was, bleek meer en meer, dat de zuiver Nederlandsche vorm ervan (de H. B. S.) voor tal van Indische kinderen niet deugde. De groote moeite met het Nederlandsch, de veelheid van talen, en vooral het doceeren door vakleeraren maakte, dat er meer afvielen dan noodig was. Ook het feit, dat er alleen maar in de groote steden H. B. S.'en waren, was een bezwaar. Daarom ging men twee ver= volgklassen zetten op sommige eerste Europeesche scholen, waar men „meer uitgebreid lager onderwijs"

gaf. Geleidelijk breidde het aantal dier „Mulo"=cur=sussen zich uit, terwijl er ook een 3de leerjaar aan=werd toegevoegd, zoodat men in 1914 10 Muloscholen had van het Hollandsche type, viertalig dus. Toen ook in de inheemsche wereld een sterke drang zich open=baarde naar voortgezet onderwijs, en als geschikte voor=opleiding daarvoor de Holl. Chin. School (1908) en de Holl. Inl. School (1914) was opgericht, moest vanzelf de Mulo veranderen. Vroeger had men de leerlingen der niet=eerste Europ. scholen met middaglessen moe=ten bijwerken voor het Fransch, maar nu ook andere scholen zonder Fransch om aansluiting vroegen, moest deze taal vanzelf vervallen, d.w.z. facultatief worden. Wat men met het Fransch uitspaarde, kon dan aan het Nederlandsch gegeven worden, waardoor de nieuwe Mulo meer aan Indische, en vooral ook aan Inlandsche behoeften voldeed.

De tweede taak die de hervormde Mulo kreeg, ver=anderde nog meer het wezen der school, al uitte zich dat niet onmiddellijk in het leerplan: de Mulo werd be=stemd tot vooropleiding voor een aantal vakscholen, en moest daarvoor iets meer aan natuurwetenschappen gaan doen. Dit proces is nog niet afgeloopen. Sommige vakscholen (zooals Rechtsschool en Stovia) bezitten nog haar voorbereidende afdeeling, die echter op den duur voor een Mulo plaats zal maken.

G. G. Idenburg bracht de grootste verandering aan, misschien de meest forsche lijn, die ooit in ons onder=wijsstelsel is gezet: hij maakte de Mulo tot deel van het voorbereidend Hooger Onderwijs, waardoor een Indische Universiteit mogelijk werd, die voor alle Ne=derlandsch=onderwijzende lagere scholen (H. I. S.; H. C. S. en Eur. L. S.) toegankelijk zou zijn. Een com=missie van advies inzake aanpassend Middelbaar On=derwijs in Nederlandsch=Indië onder voorzitterschap van Mr. D. Fock, bracht in 1916 een uitmuntend verslag uit, dat bij de invoering van het nieuwe systeem (in 1919) gevolgd is : de Mulo werd toen al=gemeene onderbouw van een *Indische Middelbare school* die de laatste 3 jaren zich splitste in 3 verschillende richtingen: een *wis= en natuurkundige* afdeeling, een *Westersch=klassieke* en een *Oostersch=klassieke* afdee=ling. De naam I. M. S. werd echter vervangen door dien van *Algemeene Middelbare school"* (A. M. S.), ter=wijl de Mulo thans heet : „Mulo afdeeling der A. M. S." Van de vreemde talen is alleen Engelsch verplicht ge=bleven. Er is een facultatief vak, dat naar keuze Maleisch mag zijn of Fransch. De onderwijzers zijn van het la=ger onderwijs, in het bezit van een bijacte, en doceeren meer dan één vak — zoodat de school hierin dichter bij een lagere school staat dan de H. B. S. Het Hoofd der school heet echter Directeur in verband met het middelbaar karakter der school.

Door de verandering heeft de Mulo een drieledig karakter gekregen. Ze geeft eindonderwijs voor hen die op bureau werk zoeken, ze geeft voorbereidend onder=wijs voor hen die aan een middelbare vakschool willen verder studeeren en voorbereidend hooger onderwijs voor wie (na 3 jaren studie er boven op) de Universiteit denken te bezoeken.

Terwijl ze in 1919 nog overheerschend eindonderwijs gaf (voor 90% der leerl. die aan het eindexamen deel=namen) gaan nu reeds 62% der geslaagden verder stu=deeren — meest voor de Europeesche onderwijzers=acte (o.a. 15 Inl. leerl.).

Daarom zal langzamerhand de afwijking van de oude enkele taak — die van eindonderwijs — dezelfde con=flicten oproepen, die de H. B. S. in Holland, na haar taakuitbreiding heeft doorgemaakt. En evenals daar als nieuwe eindschool de Mulo oprees, en later de ver=volgsschool, zal ook hier een nieuw type uitsluitend voor eindonderwijs ontstaan. Vooral de ongelijke taal=beheersching van de leerlingen maakt op den duur een splitsing wenschelijk. Bijna alle grootere plaatsen in Indië hebben thans een Mulo — ook buiten Java, zoo=als op Padang, Medan, Kota=Radja, Ambon en Ton=dano. Totaal zijn er 19, met nog zeven bijzondere (waar=onder 2 meisjes=Mulo's) alle 26 samen met 3.900 leer=lingen. Elk jaar neemt, niet alleen het aantal, maar ook het procent Inlandsche leerlingen toe. Terwijl er in 1915 slechts 315 Inlanders de openbare Mulo's be=zochten (30% van het totaal), waren er in 1921 al 1653 (d.i. 47%). Wat aanleg en vlijt betreft, staan ze met de andere landaarden op hetzelfde peil. Ook op de Mulo is de afval heel groot, zoodat 't laagste leerjaar vaak een groot aantal parallel=klassen telt. Wie een Mulo=klas bezoekt, vindt er een dooreenmenging, die hij in geen schoolsysteem, zeker niet in eenig koloniaal, zal aantreffen. Hollanders, Chineezen, Javanen, Sumatra=nen, Amboneezen en Menadoneezen, Christenen en Mohammedanen, jongens en meisjes, blonden en brui=nen, zitten er door elkaar. De onderlinge verhouding is uitstekend en de meisjes ondervinden van de jongens geenerlei onbehoorlijke behandeling — ook niet (wat een enquête uitwees) van die der andere rassen. Onder de meisjes zijn er reeds een 300 Inlandsche en 50 Chi=neesche, wat een groote vooruitgang bij vroeger beteekent.

De Algemeene Middelbare School heeft sedert 1919 een *wis= en natuurkundige afdeeling in Djokja*, die vooral opleidt voor de ingenieursstudie (in Holland en in Ban=doeng). De eerste leerlingen zijn dit jaar naar Bandoeng afgeleverd, waarbij is gebleken dat de Inlandsche leer=lingen uitmuntend het onderwijs hebben kunnen volgen. De *Westersch Klassieke afdeeling*, in 1920 te Bandoeng gesticht, is vooral voor a.s. Juristen bestemd. Bij de eindexamens bleken, wat de Inlandsche leerlingen be=treft, de resultaten veel minder gunstig dan op de wis= en natuurkundige afdeeling.

Mulo en A. M. S. zijn niet op gang kunnen worden gebracht, zonder groote hulp van het gouvernement:

vooral voor de weinig kapitaalkrachtige Inlandsche leerlingen was dat noodig, en de groote behoefte aan hoogere werkers was voldoende reden ze te geven; zoo zijn er een groot aantal gratis leerlingen toegelaten, en hebben veel leerlingen bovendien nog een beurs gekregen (in 1921: 10% van alle Muloleerlingen en de helft van de A. M. S.). De tijdsomstandigheden hebben ook hier een rem aangebracht.

De H. B. S. De vier groote steden van Java hebben een *vijfjarige H. B. S.* (Batavia, Semarang, Soerabaja en Bandoeng), terwijl Batavia bovendien een *driejarige* heeft, waarop een *tweejarige handelsschool* en een *tweejarige zeevaartschool* aansluiten. Bovendien zijn er 6 particuliere H. B. S.=en, alle voor meisjes. Totaal bezoeken ruim 2.800 leerlingen deze scholen, een getal dat de laatste jaren, na de uitbreiding van 't zuiver Indische M. O., niet gestegen is.

De H.B.S. is in Indië precies gelijk aan die van Nederland, zoodat ze hier niet besproken hoeft te worden. Omdat ze meer Westersch is, en ook meer kansen biedt dan de op bepaalde vakken toegesplitste A. M. S., is ze nog altijd de meest gezochte school voor wie naar het hoogste meenen te mogen mikken. Ook haar lange bestaan geeft haar een voorsprong, evenals haar meer wetenschappelijk gevormd personeel. Zoo komt het, dat ook vele Oosterlingen (Chineezen en Inlanders) haar bezoeken (totaal in Batavia 14%, in Semarang zelfs 27%). Hoewel de Indische H. B. S.=er in den regel in Holland een goed figuur maakt, zijn de resultaten der eind= en overgangsexamens minder gunstig. De H.B.S. vertoont van alle schooltypen het meest den pyramidevorm: veel parallelklassen onder, en weinig boven. Door het oprichten van „filialen" in dezelfde plaats heeft men het aantal leerlingen wat minder groot gemaakt.

Het *vakonderwijs* is in het historisch overzicht zoo uitvoerig behandeld, dat hier met wat namen en getallen volstaan kan worden. Nauw aansluitend bij wat hierboven van het algemeen vormend onderwijs werd gezegd, beginnen we met:

De onderwijzersopleiding. De volksonderwijzers, die les geven aan de desascholen, hebben een gewone inlandsche school doorloopen, waarna ze twee jaar lang 6 uren per week een *opleidingscursus* bezochten. Ook behooren tot deze groep de „goeroe=desa's" van vroeger, die slechts een jaar opleiding ontvingen, en nog een aantal oudere leerkrachten die enkel in de practijk zijn gevormd. Heel geleidelijk stijgt hun peil en daarmee dat van het onderwijs.

De Inlandsche scholen (2de klas) hebben eveneens nog een veelsoortig personeel: een aantal „goeroe=bantoe's" van vroeger, half in de practijk opgeleid, een aantal hulponderwijzers ook van vroeger — met een 5=jarige opleiding en verder als eenige aanvoer van thans: hulponderwijzers met een 4=jarige opleiding aan de *Inlandsche Normaalscholen.* Deze betrekken hun abituriënten uit de Inlandsche scholen, en omdat er een groote toeloop is, heeft er een zeer sterke selectie plaats (vaak 300 candidaten voor 20 plaatsen). Daar de leerlingen in hun eigen moedertaal zijn opgevoed, en dus menteel niet door vroege veeltaligheid hebben geleden, verder van eenvoudige afkomst zijn en op de normaalschool een uitmuntende opleiding ontvangen, is het product: een jonge Inlandsche onderwijzer met behoorlijke kennis en een evenwichtige vorming. Heel lang heeft men gesukkeld met de leerboeken, omdat de Inlandsche talen nog niet toe waren aan de tweede faze van toepassing — die voor het voortgezet onderwijs. Door de energie der Directeuren, die zelf leerboeken gaan schrijven, en geholpen door de Handleidingcommissie, wordt in het gebrek voorzien. Het heele onderwijs op de Normaalscholen gebeurt in de landstaal, terwijl Maleisch als vreemde taal er bij komt. De talrijke verzoeken om ook Nederlandsch te mogen leeren, zijn nog niet ingewilligd. Een groot aantal uren wordt doorgebracht met „onderwijs in landbouwkundige richting", terwijl ook lichamelijke opvoeding is ingevoerd, en met handenarbeid een begin is gemaakt. Het muziekonderwijs omvat zoowel de Inlandsche als onze muziek. Op de Javaansche Normaalscholen hebben de leerlingen een game'an, waarbij de nationale dansen worden beoefend, terwijl op de Maleische normaalscholen veel aan vioolspel met guitaarbegeleiding gedaan wordt. Omdat alle Normaalscholen een internaat hebben, kan een geregelde en harmonische opvoeding onder streng Europeesch toezicht weldadige gevolgen hebben: er wordt veel aan sport, handenarbeid en muziek gedaan, de voeding is behoorlijk, er is streng toezicht op het leeren en het gedrag buiten de lessen, zoodat er een type van onderwijzer ontstaat, die — in zijn stijl — voor den jongen Hollandschen onderwijzer niet onderdoet. Het eenige, waarin hij achterstaat, is zijn verdere ontwikkelingskans. Omdat hij geen Nederlandsch geleerd heeft, en zijn eigen taal hem een zeer onvolledig ontwikkelde litteratuur biedt (in zijn vak bestaat er totaal niets) loopt hij na het verlaten der Normaalschool spoedig vast en gaat achteruit. Juist, omdat het hier een product betreft van zoo'n uitmuntende instelling als de Normaalschool, is de oplossing van dit vraagstuk van groot belang. Op de meisjesnormaalscholen wordt al het huiselijk werk, ook het ruwe, door de leerlingen verricht, terwijl er degelijk les in huishoudkundige vakken wordt gegeven. Daarbij blijkt, dat in het Inlandsche meisje een even flinke, werkzame huisvrouw steekt als in het Hollandsche. Zoo zijn ze ook na haar huwelijk de Inlandsche maatschappij tot grooten zegen, omdat ze in haar omgeving voorbeelden worden van beter huishoudbeheer. Haar degelijke opleiding maakt haar zeer gewild als echtgenooten der jonge intellectueelen, en daarom heeft men aan haar het leeren van onze taal niet onthouden: het is de voorwaarde om met haar man mee

in zijn werk op te gaan, en een gezin te stichten van Wes= tersche kracht.

Als alle Normaalscholen (4 voor meisjes, 17 voor jongens en 16 bijzondere) volgroeid zijn, kunnen er jaar= lijks 700 uitmuntende leerkrachten worden afgeleverd. Aan het hoofd van een Normaalschool staat een Euro= peesch directeur, de andere leerkrachten zijn Inlandsche.

De Nederlandsch sprekende onderwijzers van de H.I.S. komen van de *Inl. Kweekscholen* (vroeger 5=jarig, na 1923 4=jarig), nadat ze de H. I. S. hebben doorloopen. De kweekscholen zijn drietalig (Nederlandsch, Landstaal en Maleisch) en de leerboeken zijn de zuiver Holland= sche, waardoor deze scholen minder bij de omgeving aansluiten dan de Normaalscholen. Ook is de selectie er veel minder zwaar, omdat de H. I. S. leerlingen een groot aantal richtingen uit kunnen gaan, en ook — tot voor kort — in den handel en op de bureaux een goed salaris konden verdienen. Ook de afkomst der leerlin= gen is anders: niet zooveel eenvoudige boerenjongens, meer zonen van lagere ambtenaren. Door dit alles ont= staat er een geheel ander type van Inlandsche onder= wijzer, dat in sommige opzichten bij het eerste ten ach= ter staat, maar zijn grootere opstijgingskans (met het Nederlandsch) vóór heeft. Zeer waarschijnlijk zal op den duur de vraag zich voordoen, of de voordeelen van beide typen niet vereenigd kunnen worden in een op= leiding, die op de Inlandsche Normaalschool begint, en voor de besten in een Nederlandsche kweekschool (of Hoogere Normaalschool) eindigt.

Er zijn thans 12 openbare kweekscholen (waaronder 2 voor meisjes) en 3 bijzondere (een theosofische, een Katholieke en een Christelijke), totaal met ruim 1.300 leerlingen en een aflevering in 1922 van 90 onderwij= zers. Ook de kweekscholen hebben alle een internaat, waarin een goede opvoeding wordt gegeven.

Uit de leerlingen die verder studeeren willen (na 4 jaar les op een openbare of bijzondere kweekschool) worden er 50 uitgezocht, die naar de twee *Hoogere Kweekscholen* te Bandoeng of Poerworedjo gaan. Hier ontvangen ze een verdere opleiding van 3 jaar, die hen het peil der Europeesche onderwijzers doet halen.

De Chineesche Kweekschool van Mr. Cornelis levert (dit jaar voor het eerst) de onderwijzers voor de Holl. Chin. scholen. Omdat deze door het ontbreken van een landstaal geheel in het Nederlandsch opgeleid zijn, moeten de leerkrachten onze taal even goed beheerschen als de abituriënten der Hoogere kweekscholen. Vandaar dat haar peil gelijk is met dat van deze. De school wordt ook bezocht door een groot aantal Chineesche meisjes, die in het internaat een uitmuntende opvoeding ont= vangen en daardoor meehelpen aan de modernizeering der Indo=Chineesche maatschappij.

De Opleiding van Bestuursambtenaren heeft plaats op de z.g. *Osvia's*, wier ontwikkeling reeds geschetst is, en die op het punt staan, geheel hervormd te worden. De laagste voorbereidende afdeeling (van 3 jaar) wordt opgeheven, zoodat de toelating kan plaats hebben na afloop der volledige lagere school. Dan zal de inrich= ting dus enkel bestaan uit een eerste, algemeene vor= mende afdeeling van 3 jaar, en een vakafdeeling van 2 jaar. Voor de rechtskundige vakken is een aca= demisch gevormd leeraar aanwezig, het landmeten ge= beurt onder leiding van een mantri, de landbouwvak= ken zijn in handen van een Inlandschen landbouwleer= aar, de lessen in verbandleer in die van een Indischen arts (nu door de bezuiniging geschrapt), terwijl de overige leervakken door onderwijzers worden gedoceerd. Alle Osvia's (samen 8 met 1000 leerlingen) hebben een internaat, dat echter niet als op Kweek= en Normaal= scholen geheel kosteloos is.

De Bestuursschool is opgericht, om Europeesche hulp= gezaghebbers te vormen, die het personeeltekort moe= ten aanvullen. Ze moeten een ontwikkeling bezitten, overeenkomend met die na een 5=jarige H. B. S. verkre= gen, en ontvangen daarna een opleiding van twee jaar. Ze genieten als candidaatgezaghebbers een bezoldiging en worden na afgelegd examen op de Buitenbezittin= gen geplaatst. Vanaf de oprichting der school in 1914, tot 1920 zijn er 54 afgeleverd. Om meer profijt van de inrichting te trekken, is er een *Inlandsche afdeeling* aan verbonden voor bestuursambtenaren, die om hoo= gere rangen te kunnen innemen nog twee jaren onder behoud van salaris willen verder studeeren. In 1920 werden er 17 afgeleverd.

De Opleiding voor Land= en Boschbouw en Veeteelt. De eenvoudigste vorm vertoonen de kleine *schoolbedrijven* (13) waar boerenzonen na afloop der lagere school onder leiding van een Inlandschen landbouwleeraar als vaste betaalde arbeiders werken en eenige theoretische lessen ontvangen in bedrijfsleer, bodemkennis, veeteelt en ken= nis der gewassen. Ze vertegenwoordigen een nieuwe richting, die meer belooft dan de vroegere klerken afleverende landbouwscholen. Meer theoretisch is de tweede vorm, die der *middagcursus* voor boerenzonen, gehouden door een onderwijzer der desaschool, en waar vooral 't economisch begrip wordt ontwikkeld. De desa= onderwijzer zelf heeft zijn landbouwkennis opgedaan op een *2=jarige cursus* onder een Inl. landbouwleeraar.

Wat de Kweek= en Normaalscholen voor de landbouw doen, werd reeds vermeld.

De Cultuurscholen van Soekaboemi en Malang leiden ambtenaren op voor den boschbouw en voor den voor= lichtingsdienst, terwijl ze bovendien employé's voor de groote cultures leveren. De a.s. ambtenaren studee= ren onder dienstverband d.w.z. gratis, zoodat er vooral in deze malaisejaren een groote toeloop is. Op beide in= richtingen samen zijn ± 300 leerlingen.

De scholen beschikken over uitgestrekte terreinen, waardoor ook de practische arbeid tot haar recht komt. Ze staan echter allesbehalve op commercieele basis, zooals de reeds genoemde modelschool van Munoz (Ph.) en onze kleine bedrijfscholen, waar de leerlingen in hun eigen onderhoud moeten voorzien.

De Middelbare Landbouwschool van Buitenzorg be= trekt haar leerlingen, nu de voorbereidende cursus is opgeheven, van de Mulo en 3=jarige H. B. S. en leidt in 3 jaar op voor bosch= en landbouw. Totaal zijn er 52 leerlingen, waaronder 42 Inlandsche. De meeste zijn ambtelijke leerlingen, a.s. ambtenaren dus, en ook an= deren hebben een beurs, zoodat er slechts 4 geheel vrij zijn: een eenigszins ander resultaat als wat men zich bij de hervorming dacht.

De Veeartsenijschool telt 36 leerlingen, over drie jaren verdeeld, en leverde dit jaar 5 Indische veeartsen af.

De Suikerschool te Soerabaja van den „Bond van ge= ëmployeerden bij de suikerindustrie" leidt op voor sui= kerchemist, en heeft bovendien een landbouwkundige afdeeling.

Het Zeevaartkundig Onderwijs is van den wal naar de zee verhuisd. Terwijl vroeger aan de P. H. S. te Batavia een 2=jarige cursus bestond, heeft nu een 1=jarige op= leiding (na 3 jaar Mulo) plaats op het S. S. Edi, waar= door theorie en practijk hand in hand gaan, en veel tijd wordt uitgespaard. Het schip kruist in de Indische wa= teren en bevat dus zoowel het leslokaal als de woon= plaatsen van leerlingen en leeraren. Alle 13 leerlingen (waarbij 1 Javaan) legden met goed gevolg het examen af voor 3en stuurman, en werden bij de Gouvernements= marine of bij de Paketvaart geplaatst.

Ook de *Kweekschool voor Inlandsche schepelingen* te Makassar is een succes. Oorspronkelijk, in 1916 kreeg men alleen leerlingen die van de Inlandsche school kwamen, en dus op de Kweekschool nog Nederlandsch moesten leeren. Nu, door de malaise misschien, komen er heel veel al van een H. I. S., zoodat ze binnen twee jaar kunnen worden afgeleverd aan de vloot. De jongens worden opgeleid voor matrozen en stokers. Eind 1922 waren er totaal 300, de meesten Javaan of Ambonees.

De Rechtsschool heeft dezen naam gekregen, nadat ze in 1922 voor alle landaarden toegankelijk was gesteld. Haar voorbereidende afdeeling wordt geleidelijk opge= heven, zoodat alleen overblijft de eigenlijke 3=jarige vakschool, waar alleen juristen doceeren. Totaal waren er in 1922, 63 leerlingen. Omdat de Nederlandsche Uni= versiteiten buitengewoon mild waren bij de examens, die Inlandsche rechtskundigen deden om Nederlandsch jurist te worden (na 1 of 2 jaar studie), zagen Europee= sche leerlingen in de Rechtschool een flinke bekorting voor een juridische vorming. Na 3 jaar Mulo, 3 jaar Rechtsschool en hoogstens 2 jaar studie in Holland kon men een diploma behalen, dat in het moederland 6 jaar Gymnasium + 4 Universiteitsjaren kostte, dus enkele jaren studie meer. Als de *Juridische Hoogeschool* is opgericht, zal die weg vanzelf afgesneden zijn.

Geneeskundig Onderwijs wordt gegeven aan de S.t.o= v.i.a. (School tot opleiding voor Indische artsen) te Weltevreden en de N.i.a.s. (Nederlandsch Indische Artsenschool) te Soerabaja. De opleiding duurt 7 jaar na de voorbereidende afdeeling, of na de Mulo (met aanvullend examen in wiskunde).

Het diploma van *Indisch Arts* geeft recht tot uitoefe= ning van de genees=, heel= en verloskundige practijk in Indië, maar zij die Gouvernementsarts willen worden, moeten naar Nederland om aanvullend examen te doen, dat 1½ jaar studie kost, en waarbij de Regeering soms met beurzen helpt. Wanneer de Stovia *Medische Hooge= school* is geworden, zal dat niet meer noodig zijn.

Het aantal leerlingen van de Stovia was in 1920: 251, waarbij 17 Europeesche. In dat jaar werden er 14 afgeleverd.

Hoewel de Indische artsen een iets kortere opleiding hebben dan de Nederlandsche, voldoen ze uitmuntend in de practijk en hebben ook in de omgeving van Indië een goeden naam.

Het technisch onderwijs is de jongste van alle onder= wijstakken, maar toch de eenige die aan de hoogste top, de Universiteit, toe is.

Het is voor onze kolonisatiewijze typeerend, dat op dit gebied het eerste de hoogste vorm ontstond. Terwijl andere landen om ons heen met de litteraire of de ju= ridische studie begonnen, heeft bij ons het Technische Hooger Onderwijs de rij der Faculteiten geopend. Het eenvoudigste technisch onderwijs wordt gegeven op de *Ambachtsscholen*, waarvan er in 1920 11 bestonden. In de drie groote steden duurt de cursus 3 jaar (na de In= landsche school), elders 2 jaar. Bandoeng heeft een ge= meentelijke Ambachtsschool.

Het onderwijs bestaat vooral uit practisch werken en omvat een afdeeling voor hout= en een voor ijzerbewer= king. In de dagen vóór de groote bezuiniging vonden de jongens ruim plaats in fabrieken of bij de gouverne= mentsdiensten.

Het ambachtsonderwijs vertoont een langzamen, maar gestadigen groei en heeft ongetwijfeld een groo= te toekomst. Ambtelijke leerlingen zijn er niet, steun wordt niet verleend, zoodat alleen de eigen drang en offervaardigheid de scholen bevolkt.

De Technische scholen (Batavia, Semarang, Bandoeng en Soerabaja) hebben een 4=jarige cursus na de Hol= landsche lagere school.

Er wordt een opleiding gegeven in werktuigkundige, bouwkundige en mijnbouwkundige richting. Ze worden bezocht door alle landaarden en openen den weg tot

een aantal behoorlijke werkkringen. Op de Koningin Wilhelmina School te Batavia gingen in 1920 501 leerlingen, waarvan 172 Inlandsche, op de Prinses Juliana school te Djokjakarta waren 67% der 400 leerlingen Inlandsch, op de Koningin Emma School te Soerabaja 31%.

Bij de examens maakten de Inlanders een beter figuur dan de Europeanen, terwijl ook de afval minder was.

Al staat dit mede in verband met een verschillende selectie der twee landaarden, als we herinneren aan het succes der Djocjasche A. M. S. en den bloei der ambachtsscholen, kunnen we in elk geval diegenen tot zwijgen brengen, die van een Oostersch volk geen technische ontwikkeling verwachten.

De Technische Hoogeschool in Bandoeng werd den 3den Juli 1920 door den G.G. VAN LIMBURG STIRUM geopend in het nieuwe gebouwen-complex, dat met zijn Indonesische daken te midden van een groot park buiten de stad, prachtig afsteekt tegen de Preanger bergen. Het leerplan is door een speciale commissie ontworpen, en eenigszins gewijzigd door den Rector Magn. Prof. KLOPPER.

Door zeer intensief te werken — o.a. door scherpe controle op de studie en door voortdurend persoonlijk contact — is de totale studietijd op 4 jaar gebracht kunnen worden, waarna een diploma wordt uitgereikt, dat aan dat van Delft gelijkwaardig is. Tot dusver kan men er alleen voor civiel en voor bouwkundig ingenieur worden opgeleid. In 1922 waren er 63 studenten, waarvan 8 Inlanders en 6 Chineezen. De jonge inrichting, die met groot enthousiasme wordt geleid, heeft nu ze haar eerste ingenieurs zal afleveren, de tijdsomstandigheden niet voor. Geopend in de jaren van grooten bloei, zendt ze haar eerste abituriënten de wereld in, in een tijd waarin Indië zoowel als Nederland een te veel aan werkers heeft.

DE OPVOEDING VAN DE INDISCHE JEUGD.

Over de opvoeding van het volk van Indië te schrijven, zou een volledige kennis eischen van wat op elk gebied hiertoe behoort, en bovendien den omvang en den aard van dit hoofdstuk ver voorbijstreven.

Eigenlijk heeft elke Gouvernementsdienst en elk particulier bedrijf — naast verkeerds dat ze leerden — aan die opvoeding meegewerkt.

Het *Binnenlandsch Bestuur*, vooral in de dagen toen het minder met bureauwerk was overkropt, heeft eindeloos vaak en den heelen Archipel door, opvoedend werk verricht van de hoogste waarde. De strijd tegen bijgeloof, het leeren wennen aan orde, tucht en regelmaat, de propaganda voor onderwijs, hygiëne en economisch bedrijf, het is alles het werk van den B. B.-Ambtenaar, die ervoor verantwoordelijk was en het met liefde deed. Juist door zijn groote kennis van land en volk heeft hij vaak inzicht getoond in opvoedproblemen, die door vakmenschen niet altijd omvat werden.

De geneeskundige dienst heeft belangrijk opvoedend werk gedaan in de verbreiding van betere hygiënische begrippen, en in het leeren strijden tegen verwoestende volksziekten. Vooral nu de „Medische propaganda" georganiseerd wordt, kan het werk den omvang krijgen, dien het op de Philippijnen al heeft.

Het Departement van Landbouw doet voor een groot deel niets anders dan opvoedwerk. Zijn wetenschappelijke staf zoekt nieuwe wegen, zijn statistische afdeeling verzamelt gegevens, zijn consulenten brengen al die kennis naar buiten en leiden zoo de economische opvoeding van duizenden.

Ook het *Leger* mag niet vergeten worden. Niet alleen heeft het aan de opvoeding en het onderwijs van duizenden soldaten gewerkt, ook waar het na pacificaties besturend optrad, heeft het veel en mooi opvoedend werk verricht.

Van de educatieve instellingen buiten gouvernementszorg, verdient in de eerste plaats *de Zending* genoemd te worden. Het werk in den Oostelijken Archipel bewijst, welke diepgaande en gunstige veranderingen in de maatschappij het gevolg zijn van de geduldige, in zelfopoffering gedane Zendingsarbeid.

Een man als Dr. ADRIANI, beroemd als geleerde, neemt een eerste plaats in onder de groote opvoeders van Indië, en ook het opofferende werk van zooveel Katholieke ordebroeders en zusters heeft — niet enkel om het werk zelf, maar ook om het voorbeeld van Christelijke zelfverloochening — diepgaande gevolgen gehad. Naast hen moet met eerbied genoemd worden de naam van Papa VAN DER STEUR, liefdevolle vader voor een generatie van verwaarloosde jongens en meisjes, die hij als nuttige burgers aan de maatschappij heeft teruggegeven. Naast de zending hebben ook andere lichamen opvoeding en onderwijs sterk bevorderd. De Maçonnieke Loges hebben, door het oprichten van scholen, van bibliotheken, van studiefondsen en internaten, al tientallen jaren lang Jong-Indië helpen opvoeden. En bijna alle politieke vereenigingen, zoowel Inlandsche als Europeesche, hebben opvoeding, ook in haar directe practische toepassing, op haar programma staan.

Gaan we thans nog eens na, hoe de verschillende gebieden der jeugd-opvoeding bij ons Indisch Onderwijs en daarbuiten worden verzorgd. De *godsdienstige vorming*, wortel en kroon van alle opvoeding, is met zooveel problemen verbonden, dat ze in dit korte overzicht

niet veel meer kan besproken worden dan reeds ter=loops gedaan is. In den strijd tegen het intellectualisme, die ons onderwijs juist begonnen is, speelt de re=ligieuze opvoeding een eerste rol. Vooral omdat ze vol=gens velen niet van de *zedelijke vorming* te scheiden is, en deze een hoofdprobleem uitmaakt in elk Oostersch opvoedstelsel, verdient ze de grootste aandacht. Op=voeders van alle godsdiensten hebben de vraag onder oogen te zien, of het wenschelijk en mogelijk is, het onderwijs van religieuzen geest te doortrekken. In dit Aziatisch land, waar voor millioenen de spiritueele belan=gen zooveel zwaarder wegen dan bij ons Europeeërs, waar bovendien de overgangscrisis die de maatschappij doormaakt, groote zedelijke schokken meebrengt, is het vraagstuk der godsdienstige vorming van nog groo=ter belang dan in Europa. En de oplossing is hier zoo=veel makkelijker, omdat de verschillende groepen meer afzonderlijk wonen en in 't onderwijs al meer geschei=den zijn. Ook vergeleken met Britsch=Indië 1), waar van het probleem veel studie is gemaakt en enkele con=gressen er aan zijn gewijd, is in ons Indië de oplossing makkelijker. Een „Congres voor de zedelijke en gods=dienstige opvoeding in Nederlandsch=Indië," uit voor=aanstaande Mohammedanen, Katholieken en Protes=tanten bestaande, zou van alle onderwijscongressen het meest noodige zijn. Het zou tevens de vraag kunnen bespreken, of ook de zedelijke opvoeding buiten den godsdienst om verdiept kan worden, en of daarom di=rect onderwijs er in noodig is, zooals dat alle onderwijs=stelsels in Oost= en Zuid=Azië kennen. Of niet door levensbeschrijvingen van groote mannen, door meer moreel gekleurde lees= en taalboeken, door afzonder=lijke bespreking van sociale deugden meer in deze rich=ting kan gedaan worden 2). Zoo zal het onderzoek van zelf leiden naar het gebied der *sociale opvoeding*, een terrein dat pas aan zijn allereerste ontginning toe is. In Japan en de Philippijnen heeft men begrepen dat een jonge, snel veranderende maatschappij vooral aan dit deel der opvoeding groote behoefte heeft.

Omdat ons onderwijs — zooals we zagen — steeds onder invloed heeft gestaan van dat in Nederland, en vooral is ingericht als voorbereiding voor examens, staat de Indische school méér nog dan elders buiten het leven. De beweging, van Amerika en Duitschland uit=gaand, haar weer binnen het leven te halen, haar tot kleine maatschappij zelve te maken, verdient dan ook onze grootste aandacht. Het hier brengen van den geest der werkschool, het aansturen op nauwer contact tusschen school en huis, school en maatschappij, het leiden der jeugdbeweging, hooren hiertoe. En de so=ciale blik kan worden verruimd door nieuwe vakken die minder worden gegeven om de kennis, die ze bren=gen, dan om het sentiment dat ze opwekken: burger=kunde, dat de organen der Indische maatschappij beschrijft en de plichten leert van de aanstaande staats=burgers; sociologie, die tot het inzicht voert, dat alles zich slechts geleidelijk ontwikkelt, en aan vaste groeiwetten gebonden is; wereldgeschiedenis, die be=ter de taak doet begrijpen, die Holland hier volvoert.

De jeugdbeweging is het sterkst onder de Inlandsche jongelui en omvat zoowel de jongere als de oudere leer=lingen, schooljongens en studeerenden dus. Daardoor is ze vaak van politieke elementen doortrokken, wat op de verschillende congressen tot uiting komt. De Jong=Javanen, Jong=Sumatranen, Jong=Minahassa'ers, de vereeniging van Chineesche studeerenden, allen zijn ze doordrongen van het verlangen, mee te werken aan de verheffing van hun volk. En soms zelfs uit zich dat in daden, zooals bij Chineesche studenten in Buitenzorg, die in vrije uren honderden minder gegoede jongelui Nederlandsch leeren en andere kennis bijbrengen.

De padvindersbeweging, met haar sterk sociale ten=denz zoo heilzaam voor onze Indische jeugd, heeft zich vooral ontwikkeld door de groote persoonlijke zorgen, die Mevrouw de GRAVIN VAN LIMBURG STIRUM eraan wijdde. In de geschiedenis der Indische opvoeding neemt deze vrouw, naast Gouverneur=Generaal VAN LIMBURG STIRUM, een meest vooraanstaande plaats in. Met groote persoonlijke toewijding en nooit ver=zwakkende liefde heeft zij aan de jongens en de meis=jes van dit land — aan heel Jong=Indië — gedacht. De Padvindersbeweging, de zorg voor studeerende meisjes, voor het bewaarschoolonderwijs, voor huis=houdonderwijs, voor de verwaarloosde jeugd — het is alles door haar gesticht of gesteund. Niet door de mild heid van deze rijke dagen, maar door de persoonlijke toewijding aan de zaak der volksopvoeding, die tot in breede kringen der Europeesche samenleving door=drong, heeft deze periode veel goed gedaan aan den Nederlandschen naam.

Een zeer belangrijk element in de karaktervorming der Indische jeugd is het *internaatswezen*. In alle eeu=wen en in alle landen heeft men een intensieve, nieu=we opvoeding slechts mogelijk geacht op inrichtingen, buiten het oude milieu gelegen. We zagen, hoe reeds in de 17e en 18e eeuw ook in Indië daaraan gedacht is. Eerst de laatste halve eeuw is, met de opkomst van het onderwijs, die gedachte in het groot uitgevoerd: onze opleidingscholen, Normaal= en Kweekscholen hebben alle een internaat, zoodat thans ruim 6000 jongens en meisjes, grootendeels op kosten van den Staat, een goed verzorgde opvoeding onder Europeesche leiding ontvangen.

De invloed, die dit op de ontwikkeling der Inland=sche maatschappij uitoefent, is misschien even groot als die van het onderwijs zelf. Vooral nu er ook een groot

1) Benton: Indian moral Instruction (1917).
Zie ook: Dr. van Andel's referaat over Zedel. Opv. op 't N.I.O.G. Congres (1919).
2) B.v.b. 't Philippijnsch leerboek: Good Manners and right conduct; ook de leerboeken van de Chineesche scholen in Indië.

aantal meisjes komen, die de nieuwe inzichten later in haar eigen huis toepassen — beter dan een man dat doen kan — zijn de gevolgen groot.

Vooral de laatste jaren is men het groote nut van internaten gaan inzien, ook voor de vrije, niet in dienstverband studeerende leerlingen, en de regeering geeft soms subsidie, waar ze door het particuliere initiatief worden opgericht. De J. P. COEN=stichting, door de Bataviasche handel gesticht ter eere van het 300 jarig bestaan der stad, wordt door de Regeering geldelijk gesteund; ze zal spoedig een 600 jongens van alle landaarden, die voortgezet onderwijs ontvangen in de eerste studiestad van Indië, een uitmuntende opvoeding geven tegen een geringe vergoeding. Het kleinere „Meisjes=internaat", door Mevr. VAN LIMBURG STIRUM opgericht, doet hetzelfde voor meisjes. Om de honderden kleine en groote belangen te behartigen van de Inlandsche leerlingen in Batavia, wier ouders ver weg wonen, is er een speciale „*ambtenaar voor de opvoeding*" die als voogd van al die kinderen optreedt. Vooral omdat hij de studierichting en de beroepskeuze der jongelui helpt bepalen, is zijn werk van grooten invloed. Het meerendeel der ouders in Indië — ook der Europeesche — is niet op de hoogte met de problemen der beroepskeuze, die vooral in dit land met groote opstijgingskansen en geringe publieke voorlichting van belang zijn.

De Lichamelijke Opvoeding begint pas heel kort door te dringen in het schoolsysteem. Schoolartsen, vooral in dit tropisch land met snel ziekteverloop en slecht hygiënische milieu zoo nuttig, bestaan er nog niet. De Gemeentescholen van Batavia worden door een schoolverpleegster dagelijks geïnspecteerd, terwijl alle internaten onder medisch toezicht staan. Op een aantal scholen is onderwijs in *hygiëne* ingevoerd, maar in de practijk kan daar nog weinig van doordringen, omdat men nog niet de intensieve saniteeringscampagnes kent, zooals die op de Philippijnen door samenwerking van verschillende diensttakken ontstonden.

De sexueele opvoeding is sedert kort onder de aandacht gekomen. Ook hier zoekt men de oplossing minder in directe voorlichting dan in de ontlading der emoties en de versterking van den wil, die een harmonischer leerplan met godsdienstige, zedelijke, aesthetische en lichamelijke opvoeding brengt. *Sport* en *gymnastiek zijn* maar op enkele scholen ingevoerd. Heel lang is dat ook niet noodig geweest. Het Europeesche kind van voor veertig jaar had volop gelegenheid voor lichaamsoefening: een groot erf, een hooge asemboom, vaak een eigen paardje. Maar de steden hebben zich geweldig uitgebreid, de terreinen zijn heel duur geworden en eigen paarden zijn een zeldzaamheid. Zoo moet de sport buiten het huis gezocht worden, en het onderwijs krijgt er een deel van voor zijn rekening. Ook voor de Inlandsche kinderen, die in groote centra's wonen en den heelen dag achter een boek zitten. Het desakind dat door werk en door spel meer dan genoeg lichamelijke opvoeding krijgt, en die maar enkele uren daags op school zit, heeft gymnastiek niet noodig en zou alleen sport om de moreele voordeelen kunnen gebruiken.

Op de scholen met internaat is spel, athletiek en gymnastiek al enkele jaren ingevoerd, op de H. B. S. en Mulo slechts voor een klein deel. De gymnastiek volgt de Zweedsche richting, en sluit hierin aan bij het systeem, dat Leger en Vloot volgen. Van de lagere scholen zijn de Inlandsche (door de opgeleide leerkrachten) 't eerst aan de beurt gekomen; de meeste Europeesche zijn er nog niet aan toe. De lichamelijke opvoeding wordt behalve door een groot aantal sportbonden krachtig gesteund door den „*Bond voor Lichamelijke Opvoeding*", die van het sportcentrum Bandoeng uit, Indië gaat beinvloeden. Eén sport, misschien de meest nuttige van allen en die men in Indië 't eerst zou verwachten, de zwemsport, kan jammer genoeg nog bijna nergens beoefend worden, zoodat Europa hier ver voor is.

De *Aesthetische Opvoeding* begint eveneens meer naar voren te komen en mee te werken aan de désintellectualisatie van het leerplan. Op de lagere scholen wordt gezongen, meestal niet erg mooi, omdat de Hollandsche taal bij veel kinderen niet vloeiend en in den juisten toon er uit komt, en de zuiver Hollandsche teksten in dit verre land weinig doorvoeld worden. Javaansche jongens op een H. I. S. te hooren zingen van klingelende avondklokjes of van aangebonden schaatsen geeft weinig aanleiding tot aesthetisch genot, vooral omdat de uitspraak niet altijd zuiver is en de Westersche toonaard geheel van de eigene afwijkt. Voor veel leerlingen der Europeesche school geldt dat eigenlijk even goed. Op de zuiver Inlandsche scholen wordt af en toe de eigen muziek gezongen, en de kweek= en normaalscholen geven daarin naast de Westersche les. Daarom hebben ze vaak een eigen gamelan, die ook voor begeleidingen der nationale dansen dient. Voor Sumatra is zoo juist een bundel schoolliedjes verschenen met Maleische teksten op krontjongmelodiën — het eerste Inlandsche zangboekje dus. Het voortgezet onderwijs, op de kweek= en normaalscholen en een enkele Mulo na, heeft geen tijd voor zang en muziek uitgetrokken, wat voor Indië een groot gebrek is. Geen beter ontladingsmiddel voor onze emotioneele Indische jeugd dan muziek, die zoozeer bij haar karakter past. Geen makkelijker middel ook om taalschat (Hollandsche en vreemde) bij te brengen, het saamhoorigheidsgevoel te versterken, en in het vaak eentonige Indische leven onschadelijke afwisseling te leeren brengen. Het vraagstuk verdient grooter aandacht dan het gewoonlijk krijgt.

Het andere aesthetisch leervak, teekenen, is verder gevorderd. Op veel Inlandsche scholen komen de na=

tionale motieven tot haar recht, en ook bij het Europeesch onderwijs beginnen decoratieve teekeningen uit de eigen omgeving de nuchtere Hollandsche stoven en kruiwagens te vervangen.

Afzonderlijke lessen in kunstwaardeering zijn nog niet ingevoerd. Alleen heeft de *Bataviasche Kunstkring*, door de Regeering daarbij geholpen, een reeks voordrachten voor oudere leerlingen doen houden. De muzikale ontwikkeling wordt zeer bevorderd door de maandelijksche *volksconcerten*, die de gemeente Batavia de Stafmuziek laat geven, en waarbij steeds een groot aantal studeerende jongelui toehooren.

De *intellectueele opvoeding* is nog het hoofddoel van het geheele onderwijs, zooals dat boven geschetst is. Meer nog dan in Europa wordt daarbij aan één functie van het intellect, het geheugen, overdreven waarde toegekend. Onze manier van lesgeven, ons examen- en ons rapportstelsel is nog overheerschend zóó, dat meer op het van buiten leeren van behandelde stof dan op het zelfvinden van nieuwe wegen wordt aangedrongen.

Dat is eenerzijds minder te vermijden dan in Europa, maar ook anderzijds meer gevaarlijk. Een groot deel van de Indische jeugd voor wie onze taal voertaal is, verstaat het Nederlandsch niet volkomen, zoodat men vaak al blij is, als de hoofdzaak behoorlijk nagezegd wordt.

Voor de Inlandsche en Chineesche leerlingen komt daar de omstandigheid bij, dat ze onze taal geleerd hebben voor de eigen moedertaal werd beheerscht, vóór het denken eenigszins was ontwikkeld, zoodat beide — taal en denken — sterk geleden hebben. Een geheel nieuw taalonderwijs, dat van de moedertaal uitgaat, dat meer op vlug begrijpen dan op mooi uiten aandringt, en dat steeds levende taal brengt, kan hier den strijd tegen de fraze winnen. Eerst wanneer dat doorgedrongen is, zal de „intellectueele" opvoeding ten volle het intellect ook ten goede komen.

De ontwikkeling der Handvaardigheid, waarvan het groote nut in Europa meer en meer erkend wordt, begint ook in Indië onder de aandacht te vallen. Op zich zelf is ze hier minder noodig, omdat het Inlandsche kind thuis een zeer groote hoogte erin bereikt. Ook voor het opwekken van arbeidsliefde — die sommigen ermee denken te bereiken — heeft handenarbeid op de Indische school maar zeer problematisch nut. Alleen terwille der andere leervakken, als uitdrukkingsmiddel en als levenbrengend element, heeft ze groote waarde. Het vak kan dan een krachtig middel worden in den strijd tegen het verbalisme. Het is juist op enkele scholen ingevoerd, en een speciale ambtenaar is met de leiding en de propaganda belast.

1) Zie voor de theoretische uiteenzetting en de practische toepassing op de scholen mijn boek: „Het nieuwe Taalonderwijs in Indië". (Wolters 1923.)

Ook de handenarbeid voor meisjes is eerst de laatste jaren opgekomen als deel van het *onderwijs in huishoudelijke* vakken. Op de lagere scholen komt ze nog onvoldoende tot haar recht, en bij het voortgezet onderwijs doen alleen de scholen met internaat en twee afzonderlijke huishoudscholen eraan. Nu er een eigen inspectrice voor is, zal het vak zich de plaats gaan veroveren, die het wegens zijn groote nut in de Indische maatschappij verdient. De opvoeding der meisjes tot haar meest gewichtige taak — die van moeder en huisvrouw — is misschien wel de allergrootste factor in de verheffing van dit volk. Dat is ook 't motief voor de oprichting van een aantal „Kartinischolen", waar Inlandsche meisjes naast de gewone schoolvakken onderwijs in huishoudelijke bezigheden ontvangen.

Met de snelle uitbreiding van het onderwijs in een tijd toen over de heele wereld nieuwe opvoed-idealen opkwamen, ontstond de behoefte aan breedere voorlichting dan de gespecialiseerde adviseurs — de inspecteurs — die konden geven. Daarom werd, nog voor dat Nederland er een had, een *Onderwijsraad* ingesteld, waarvan naast de inspecteurs ook vertegenwoordigers der onderwijzers, kenners van land en volk, en een wetenschappelijk opvoedkundige lid zijn. Het *Bureau van den Onderwijsraad*, in het bezit van een goed voorziene paedagogische bibliotheek, stelt prae-adviezen samen en werkt ook daar buiten aan de wetenschappelijke fundeering van het Indisch Onderwijs.

Het Departement heeft een eigen „*Depot van Leermiddelen*", waaruit de scholen voorzien worden. Bij de keuze van nieuwe boeken voor de Europeesche lagere scholen geeft de „*Catalogus-Commissie*" voorlichting, terwijl nieuwe boeken in de Inlandsche talen worden samengesteld of gekeurd door een *Handleiding-Commissie*.

Oost en West. Van alle groote problemen, die het Departement van Onderwijs onder oogen heeft te zien, is het allerbelangrijkste dat van het conflict — en de synthese — tusschen Oost en West. Het is een probleem, dat door onze heele onderwijsgeschiedenis heen gegolden heeft. Ook de voorgangers op andere gebieden van koloniaal beheer hebben het voortdurend onder oogen gehad: aanpassing van het nieuwe, vreemde aan het oude, eigene. En nu het centrum der wereld zich naar den Pacific gaat verleggen, zal het een probleem worden, dat het politieke en economische leven van elke groote mogendheid zal gaan beheerschen.

Wanneer we de termen „Oostersch en Westersch" opvatten als synomiem met „feodaal-Aziatisch" en „modern-Europeesch", een onderscheiding die juister is en voor de opvoeding grooter perspectieven opent, dan kunnen we ze als algemeen bekende uitdrukkingen blijven gebruiken. En dan mogen we, zonder aan blijvende en algemeen optredende verschillen te denken, het onderscheid tusschen dat Oosten en Westen aldus

samenvatten: het Westen streeft allereerst naar volmaking buiten de persoonlijkheid, naar hoogere materieele cultuur — het Oosten zoekt vooral innerlijke verdieping. Het Westen maakt bij zijn ontwikkeling gebruik van 't logisch denken, het Oosten van het geconcentreerd beschouwen . Het Westen is door dit alles actief, zoekt de vrijheid in het kunnen uitleven van den daaddrang, die daarvoor macht en geld noodig heeft. Het Oosten is passief en streeft naar innerlijke vrijheid, naar het los zijn van zinnelijke banden, van wereldsche zorgen. Het toespitsen in beide richtingen heeft tot noodlottige gevolgen gevoerd. Het Westen heeft zijn geluk, het Oosten zijn vrijheid verloren.

Door de krachtige kolonisatie der laatste eeuw is dat in het Oosten al lang beseft. In het Westen is het bewustzijn pas na den grooten oorlog ontwaakt. En beide werelden voelen thans, dat ze de ander noodig hebben als levenwekker. Europa zoekt zijn, in de industrialisatie verloren, ziel terug in een *Oostersch humanisme,* Azië tracht zijn politieke en economische vrijheid te herwinnen door middel van een *Westersche utilisme.* Nederlandsch-Indië, aan den zoom van Azië gelegen, is slechts door uitloopers van zijn cultuur beïnvloed. Maar toch is er genoeg waardevols, om van een eigen cultuur te mogen spreken. De muziek en dans op Java, de weef- en smeedkunst den heelen Archipel door, de bouwkunst op Bali en Sumatra vallen ook den oppervlakkigen bezoeker op om hun groote schoonheid. En daarachter is nog zooveel, dat — bij ons verwaarloosd — toch op werkelijke beschaving wijst van Indische volkeren. De levensstijl, dien wij verloren hebben, het mooi kunnen loopen, zitten en bewegen, is een cultuurelement dat nog in breede volkslagen wordt gevonden. De liefde voor het schoone woord, voor de mooie lijn, het juiste rhythme vloeit voort uit cultuur. De eerbied voor ouderen, de gelatenheid in tegenspoed, de hulp aan verwanten, het is alles door opvoeding verkregen en dus eigen cultuur. En ons probleem wordt daardoor: Hoe vinden we voor Indië de economisch onmisbare aansluiting bij het Westen zonder al die eigen cultuurwaarden te vernielen ?

Aan de Nederlandsche kolonisatie komt de eer toe, dat ze — om welke redenen doet niets terzake — de nationale elementen van het begin af aan meer heeft ontwikkeld dan verzwakt, en daardoor het fundament heeft gelegd voor een eigen Indische cultuur. Ze verschilt hierin zoowel van de vroegere Spaansche kolonisatie op de Philippijnen, die het beetje eigen cultuur dat er was, niet verder ontwikkelde, als van de latere Amerikaansche, die het laatste restje, de taal, probeert te dooden. Ook van de Engelsche in Britsch-Indië, die ons tachtig jaar voor is in Westersche richting.

Van het begin af aan hebben Nederlanders de landstaal bevorderd, en dat er thans — in plaats van tachtig dialecten zooals op de Philippijnen — vier ontwikkelde talen zijn, elk door millioenen gesproken en weldra geschreven, is voor een groot deel het werk van Nederlandsche bestuurders en Nederlandsche geleerden. Als het waar is, dat de taal is de ziel van een volk, strekt dit alleen reeds Nederland tot eer, dat het die ziel gevonden en ontwikkeld heeft. In de taalpolitiek der latere jaren zijn groote fouten binnengeslopen, maar ze zijn aan verkeerde inzichten van onderwijsadviseurs, niet aan die van geleerden of bestuurders te wijten; als paedagogische fouten zijn ze dan ook voor verbetering vatbaar, nu de opvoedwetenschap veld wint.

Het streven naar ontwikkeling der landstalen heeft geleid tot enkele instellingen van groote beteekenis; het *Bureau voor Volkslectuur,* dat werken in Inlandsche talen uitgeeft, en de *„Instelling ter bevordering van de kennis van Inlandsche talen"*, die onderwijzers opleidt in de taal- en volkenkunde van Indië.

Wat Nederlandsche geleerden en kunstenaars op andere gebieden van inheemsche cultuur gedaan hebben, kan hier niet worden uiteengezet. Wel moet er op worden gewezen dat in ons onderwijs steeds meer nationale elementen doordringen. Op de kweek- en normaalscholen worden de Javaansche dansen onderwezen, en bij een eigen gamelan 's Zaterdagsavonds uitgevoerd. Het teekenen maakt meer en meer gebruik van Inlandsche motieven, het batikken wordt op veel meisjesscholen onderwezen, en het ontwerpen van nieuwe patronen in den eigen stijl hoort daarbij. Bij de handenarbeid sluiten veel onderwijzers zich aan bij de Inlandsche kunstnijverheid, en het nieuwe taalonderwijs zal eigen zegswijze verzamelen, en steeds de taal met de levende omgeving in verband brengen. En die aansluiting bij het eigen milieu is voor het Inlandsch Onderwijs al van het begin af aan gezocht.

Al zijn bij al die pogingen tot aansluiting met het Oosten, bij die angst voor verwesterschingfinancieele overwegingen niet vreemd geweest, het resultaat is een stelsel van Inlandsch onderwijs, dat niet veel nationaler kon zijn.

Het conflict tusschen Oost en West raakt dan ook de volksschool even weinig als het volk zelf. Alleen de bovenlaag der hoogere werkers wordt er door getroffen en daarmee het onderwijs voor de aanstaande leiders: dokters, bestuursambtenaren, onderwijzers, juristen, ingenieurs en landbouwkundigen. Nu heeft Indië juist aan hen de meeste behoefte. Vergeleken met alle landen rondom om ons heen, is er achterstand aan Westersch geschoolde voorgangers. Terwijl in Manila al enkele eeuwen Westersche leiders zijn gekweekt, in Britsch-Indië al tachtig en in Japan zestig jaar, zijn wij daar pas mee begonnen. En bij ons, evengoed als om ons heen, wordt elk jaar de behoefte aan Westersch opgevoede werkers grooter: noch de politieke ontwikkeling, noch de financiën dulden nog lang het procent importkrachten, waaraan wij gewend zijn. Die beide factoren, het tekort aan werkelijk Westersch geschoolde Inlanders en de stijgende behoefte eraan, maken dat onze eer-

ste zorg voor de naaste jaren moet zijn: *de leideropvoeding*. En als we dan nagaan hoe die gebeurt, zal blijken dat nog heel veel herziening behoeft. We zullen minder gediplomeerden, en meer mannen moeten afleveren. We zullen hebben in te zien, dat verwestersching niet beteekent: het brengen van — meestal nog eenzijdige — Westersche kennis, maar het verkrijgen van eigenschappen, die aan Europa haar macht hebben gegeven. En de Indisch leideropvoeding zal dan blijken weinig te mogen verschillen van wat elke leideropvoeding in de geschiedenis heeft willen bereiken. Een vroom gemoed, dat de leidersmacht uit Gods handen geschonken weet. Een ferm karakter, dat voor land en volk zich kan opofferen. Een gezond lichaam, dat een sterke ziel kan huizen. Een scherp verstand, dat eigen wegen weet te vinden. En voor dezen tijd daarbij: een aantal eigenschappen, die economische ontwikkeling mogelijk maken. We zijn al op weg, inplaats van ambtenaren menschen te kweeken. En wij zullen verder gaan op dien weg. De eerste schakels zijn gelegd tusschen de verschillende geledingen van ons onderwijsstelsel. Als een *betere selectiewijze* ook andere eigenschappen dan het geheugen onderzoekt, zal het mogelijk worden voor elk beroep de beste werkers naar boven te krijgen. En als dan een andere urenverdeeling en een ander leerplan ook opstijging mogelijk maakt voor de in de practijk gevormden en vooral hen wil helpen, die *studeerend den kost verdienen*, zal een geslacht van leiders ontstaan, die Westersch-intensief kunnen voorgaan. Wanneer dan bovendien hun eerste gevoelige jeugdjaren in eigen cultuur zijn doorgebracht op den H. I. S. met een nationale basis, en de eigen cultuur-elementen ook later niet verwaarloosd zijn, zal het contact met de omgeving niet verloren gaan, zonder welk geen leider weerklank vindt in zijn volk. Zijn kennis en verstand hebben hem „Westerling" gemaakt, zijn godsdienst en zijn gemoed zijn „Oostersch" gebleven: in hem is de synthese bereiekt

De Nederlandsche taal is voor Indië de draagster dr. vreemde, internationale gedachten. De Nederlandsche beschaving — door ons hier gebracht — is hier de eerste vertegenwoordigster der Westersche beschaving. Beide zijn voor de ontwikkeling der Indische maatschappij onmisbaar. Omdat we de eigen, inheemsche cultuur steeds hebben bevorderd, kunnen we met een gerust hart al onze krachten inspannen, om de onze te verbreiden in de lagen die daarvoor in aanmerking komen.

De Nederlandsche opvoeding van leiders is de synthese van Indische en Nederlandsche belangen.

Indië krijgt door haar : krachtige leiders, opgevoed in een cultuur, die tot de oudste en meest ontwikkelde van Europa behoort; Nederland wint erbij alle voordeelen, die taal- en cultuurverbreiding meebrengt. Bestendiging van economische belangen — ook bij afnemende politieke invloed, maar bovenal : bevestiging van de Nederlandsche gedachte in verre werelden.

Het zieke Europa zal door het Oosten herleven en tot bezinning komen. Die vreemde beïnvloeding zal de eigen ziel doen terugvinden en een verdiepte beschaving, een verinnigd Christendom zal er het gevolg van zijn.

Het slapend Azië zal door het Westen ontwaken. En ook hier zal de vreemde invloed bereiken, dat de eigen schatten worden teruggevonden. Het Oosten en het Westen, Indië en Nederland, hebben elkaar noodig. Op de bouwers van ons onderwijsstelsel rust de taak, de synthese te vinden.

Dr. G. J. N.

DE TECHNISCHE HOOGESCHOOL.

IN het voorjaar van 1917 werd in Nederlandsche kringen van handel, industrie, scheepvaart en cultures de wensch levendig aan Indië een geschenk aan te bieden, als een bewijs der belangstelling van genoemde kringen in de ontwikkeling van Indië. Reeds dadelijk kwam daarbij het denkbeeld naar voren dat dit geschenk zou zijn een technische hoogeschool. Een vereeniging werd opgericht, die het praedicaat Koninklijk en daarmee den naam „Koninklijk Instituut voor hooger technisch onderwijs in Ned.-Indië" verkreeg, en gelden werden bijeengebracht tot een bedrag, dat met de gekweekte renten mee in het voorjaar van 1919 de drie millioen gulden overschreed. Voorzitter, later eere-voorzitter van den Raad van Beheer der vereeniging was de heer dr. C. J. K. van Aalst, voorzitter werd de heer dr. J. W. Yzerman; de Raad telt voorts onder zijn leden vertegenwoordigers van het Departement van Koloniën en van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

In 1918 werd een Commissie van advies in onderwijszaken in het leven geroepen, waarvan een subcommissie, bestaande uit de heeren prof. dr. S. Hoogewerff, ir. R. A. van Sandick, en prof. ir. C. W. Weijs, een ontwerp-leerplan opmaakte voor de civ.ele en de scheikundige faculteiten. Het opmaken van een voorloopig bouwplan werd opgedragen aan den architect ir. H. Maclaine Pont, van wien ook de ontwerpen der eerste bouwwerken afkomstig zijn. Met de Regeering, die met groote belangstelling de plannen van het Instituut tegemoet kwam, werd nauwe voeling gehouden.

In het voorjaar van 1919 gingen de Voorzitter van den Raad van Beheer en de schrijver van dit artikel, die was uitgenoodigd als de eerste rector-magnificus der hoogeschool op te treden, naar Indië, teneinde de spoedige

totstandkoming te verzekeren. Op een vergadering ten Paleize te Weltevreden op 1 Mei 1919 werd de schenking door den Gouverneur=Generaal aanvaard en werden de grondslagen der nieuwe hoogeschool definitief vastgesteld, waarbij de Regeering de toezegging deed, dat de ingenieursgetuigschriften als gelijkwaardig met de Delftsche door haar zouden worden erkend.

De Gemeente Bandoeng bood aan het Instituut aan een prachtig terrein, groot ong. 30 H. A. in het noordelijk gedeelte der stad. Dit terrein biedt een uitstekende gelegenheid tot plaatsing der verschillende gebouwen en overvloedig ruimte voor uitbreiding. In de onmiddellijke nabijheid ervan heeft de Gemeente nog aan het Instituut tegen minimumprijs afgestaan een aantal grondcomplexen, om er woningen voor hoogleeraren op te bouwen. Het midden hiervan vormt het naar den brenger der hoogeschool genoemde Yzermanpark, dat in aansluiting op de architectuur van het schoolterrein door de Gemeente is aangelegd.

De opening der hoogeschool door den Gouverneur=Generaal had plaats den derden Juli 1920. Toen was in de groote zaal van het oostelijk voorgebouw, waarvan het niet afgewerkt zijn was verborgen met groen= en andere versiering, een uitgelezen gezelschap tezamen gekomen. Een tiental redevoeringen zijn daarbij uitgesproken, die allen uitdrukking gaven aan de beteekenis van den dag.

Dit oostelijk voorgebouw is ontworpen als laboratorium voor Kennis en Onderzoek van Bouwstoffen. Eer tot inrichting ervan werd overgegaan, kwam het denkbeeld op, er het welbekende en zeer goed uitgeruste laboratorium voor Materiaalonderzoek der B. O. W. te Weltevreden in onder te brengen. Inderdaad is dit geschied: de B. O. W. huurt tegen redelijken prijs het grootste gedeelte van het gebouw, en de samenwerking tusschen het laboratorium en de hoogeschool is in groote lijnen vastgelegd. Trouwens het Hoofd van het laboratorium is buitengewoon hoogleeraar aan de hoogeschool, zoodat ook reeds daardoor goede harmonie verzekerd is.

Van het westelijk voorgebouw vormt de middenbeuk een zeer mooie teekenzaal, aan welker uiteinden twee collegezalen liggen; de zijbeuken bergen de bibliotheek, werk= en vergaderkamers.

Aan het natuurkunde=complex was in October 1920 begonnen en met groote voortvarendheid werd de bouw geleid, doch door de vele en veelsoortige eischen, waaraan de lokalen moesten voldoen en de ingewikkelde inrichting, waarvoor de hulpmiddelen vaak niet dan met de grootste moeite te verkrijgen waren, heeft de bouw meer dan een jaar geduurd. Daarna werd het geleidelijk in gebruik genomen, totdat de officieele opening door den Gouverneur=Generaal geschiedde op 18 Maart 1922.

In de werkplaatsen van dit laboratorium heeft de Vereeniging voor de Opleiding van Instrumentmakers en glasblazers haar cursus. Deze vereeniging, in het bestuur waarvan de meerderheid bestaat uit leden van het College van Directeuren der hoogeschool, en waar prof. dr. J. Clay de leidende kracht is, heeft met grooten steun van een aantal particuliere ondernemingen en met subsidie van het Gouvernement een opleiding als genoemd in het leven geroepen, waarbij de chefs=instrumentmaker en de chef=glasblazer van het laboratorium als leeraar optreden. De opleiding is toegankelijk voor leerlingen van de Europeesche, de Hollandsch=Inlandsche, en de Hollandsch=Chineesche scholen.

Tusschen het westelijk voorgebouw en het natuurkundig laboratorium is thans nog een complex college= en teekenzalen in aanbouw, waarmee de hoogeschool, naar het zich laat aanzien voor de eerste jaren voldoende ruimte heeft.

De hoogeschool is begonnen met slechts een faculteit, die der Weg= en Waterbouwkunde; de plannen voor een tweede, die der Scheikunde, zijn in voorbereiding, doch de tijdsomstandigheden hebben vertraging gebracht in de uitvoering ervan. De studie is vierjarig; door de vacanties kort te maken en vooral door de studie niet zooals in Holland geheel vrij te laten, vertrouwt men met dezen beperkten tijd te kunnen volstaan.

Het corps docenten bestaat in de eerste plaats uit zes gewone hoogleeraren : een voor wiskunde, een voor natuurkunde, een voor mechanica, een voor bouwkunde en twee voor waterbouwkunde. Naast deze professoren, voor wie het werk aan de hoogeschool de hoofdzaak is, zijn een grooter aantal buitengewone hoogleeraren aan haar verbonden. Dit instituut, dat in Nederland tot nu toe slechts op zeer bescheiden schaal toepassing vindt, is voor Indië van het grootste belang. Beperkt als hier het aantal krachten is, zou het te betreuren zijn indien de besten — en die alleen komen voor de hoogeschool in aanmerking — door hunne benoeming tot hoogleeraar aan hun practisch werk werden onttrokken; bovendien zouden zijzelf, voldoening vindend in hun mooien arbeid, noode bereid gevonden worden dien te verlaten om zich aan de hoogeschool te verbinden. Met een benoeming tot buitengewoon hoogleeraar vervallen deze bezwaren; men blijft zijn hoofdtaak vervullen, en vindt daarnaast gelegenheid elke week enkele colleges te geven en oefeningen te leiden. Duidelijk springt hiervan nog dit voordeel in het oog, dat op deze wijze de aanraking tusschen wetenschap en praktijk innig verzekerd blijft, wat uiteraard aan beide ten goede komt.

Zoo heeft de hoogeschool een krans van buitengewone hoogleeraren aan zich verbonden: voor Kennis en Onderzoek van Bouwstoffen het hoofd van het Laboratorium voor materiaalonderzoek der B. O. W.; voor Bruggen en Wegen het hoofd van den Dienst van Constructie en Bruggenbouw der S. S.; voor Werktuigbouwkunde het (oud=)hoofd van den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst: voor Electrotechniek het hoofd van den Dienst voor Waterkracht en Electriciteit; voor Geschiedenis der Bouw= en Versieringskunst, voor Stadsaanleg en voor Bestekken en Begrootingen

een architect: voor Landmeten, Waterpassen en Geo= desie den chef der Triangulatiebrigade van den Topo= grafischen Dienst; voor Technische Hygiëne den in= specteur van den Militair Geneeskundigen Dienst.

Onder leiding der hoogleeraren werken de assisten= ten, die telkens voor een jaar worden benoemd.

Het eerste studiejaar 1920 — 1921, begon met 28 ingeschrevenen. Het volgend jaar bracht 61 ingeschre= venen, waarvan 22 in het tweede en 39 in het eerste studiejaar; het daarop volgend jaar zelfs 93, waarvan in het eerste studiejaar 52, (38 Europeanen, 10 Inlanders, 4 Chineezen), in het tweede 22, (15 — 5 — 2), in het derde 19(16 — 0 —3).

De colleges worden dagelijks gegeven in de ochtend= uren driemaal vijftig minuten; na een pauze van 1 uur beginnen de oefeningen, die in den regel duren tot 1 uur.

Van tijd tot tijd wordt nagegaan, in hoeverre de be= handelde stof het eigendom der studenten is geworden; op deze wijze ontstaat eenige controle op de studie en een nuttige prikkel tot krachtsinspanning.

De hoogeschool is een particuliere, immers gesticht en beheerd door het Koninklijk Instituut voor hooger tech= nisch onderwijs in Ned.=Indië. De Raad van Beheer is hier te lande vertegenwoordigd door het College van Directeu= ren, dat de stoffelijke belangen van het Instituut behartigt.

Terwijl de kosten van stichting, die der gebouwen en terreinen, en die der eerste inrichting geheel gedragen zijn door het Instituut, wordt in de kosten van exploi= tatie door het Gouvernement voor de helft bijgedragen. Op de Indische begr. voor 1924 is echter een bedrag uitgetrokken voor de geheel overname der Hoogeschool door het Gouvernement.

De zorg voor het onderwijs is opgedragen aan het College van Curatoren, bestaande uit zeven leden, waarvan er vier worden benoemd door den Gouver= neur=Generaal en drie door den Raad van Beheer; het College heeft een bezoldigd secretaris.

VOLKSLECTUUR.

ZOOALS boven is besproken, onderging de on= derwijs=politiek van de Regeering in de hier besproken periode aanzienlijke wijziging. Be= oogde men voorheen in hoofdzaak de recru= teering van ten minste eenigszins geschoolde krachten voor de toenmalige, nog eenvoudige bestuursdiensten, waarbij de abituriënten der scholen als regel op eene plaatsing in Gouvernements=dienst konden rekenen, voortaan zou met name het elementair onderwijs in de eerste plaats ontwikkeling van breede bevolkingsgroe= pen nastreven. Daarbij zouden de aldus opgeleiden veel= eer hun natuurlijke plaats in het maatschappelijk en economisch leven der bevolking moeten behouden, zij het dan op hooger niveau.

Tegelijkertijd begreep men echter, dat elementair onderwijs, zooals de Volksscholen konden geven, op zich zelf niet voldoende was, hoogstens het middel tot meer= dere ontwikkeling kon zijn. Behalve de vaardigheid tot lezen, schrijven en rekenen op methodische wijze, moest er ook plaats en gelegenheid zijn met die middelen kun= digheden te verwerven en aan te vullen binnen het ka= der der maatschappij, waarin die nieuwe kennis zou moeten worden aangewend. En tevens zou moeten wor= den voorkomen dat de verworven leeskunst en het op= gewekt bevattingsvermogen zouden strekken tot min= der gunstige gevolgen, dat die middelen zouden worden geëxploiteerd door schadelijke invloeden, ten detrimen= te van de bestaande maatschappelijke orde c.a.

Met name de *leeskunst*. Want welk nut zou de bijbren= ging van die vaardigheid bezitten, indien de verwerver daarvan zijn toevlucht zou moeten nemen tot de be= staande litteratuur, alleen in handschrift of schaarsche en dure uitgaven beschikbaar, — geschriften, welke al gedurende eenige eeuwen herkauwd waren, en waaruit voor moderne toestanden en verhoudingen weinig leerrijks meer te putten zou zijn.

En *bedenkelijk* zou dat onderwijs zelfs kunnen we= zen in zijn gevolgen, indien de daarmee begunstigden door min scrupuleuze uitgevers of zelfs bepaalde on= rustwekkers zouden worden voorzien van lectuur van bedenkelijk gehalte, waarbij men zich zeker zou moeten gaan afvragen of het onder zulke overwegingen maar niet beter ware de lieden in hunne vroegere omstan= digheden te laten blijven.

Naast en onmiddellijk ten vervolge op het onder= wijs in de leeskunst moest dus lectuur komen, die de opgewekte *leesgierigheid* zou kunnen bevredigen in gun= stigen zin, en bovendien tot *ontwikkeling* kon strekken binnen de bestaande maatschappelijke orde, binnen de ontwikkelingsmogelijkheden, die zich hier te lande voordoen, met vermijding van allerlei, dat als niet aan= gepast aan de verhoudingen van land en volk tot ver= wringing of ontwrichting zou moeten leiden, tot schade van gezag en orde, dus van de betrokkenen zelve.

Deze overwegingen leidden er toe in 1908 eene Com= missie in te stellen voor de Inlandsche school= en Volks= lectuur (later kortaf: voor de *Volkslectuur* geheeten), welke den Directeur van Onderwijs zou moeten voor= lichten omtrent de keuze van werken, geschikt om van Gouvernementswege te worden uitgegeven.

Het is niet noodig hier omstandig uiteen te zetten hoe deze commissie er na een paar jaar toe kwam hare

werkzaamheden uit te breiden in dien zin, dat zij meer actief tot productie van geschriften aanspoorde of zelf daartoe overging.

Het aangeboden materiaal toch was in qualiteit en quantiteit alleszins onbevredigend en door eenvoudigweg maar te blijven afwachten, zou er zeker in afzienbaren tijd niet veel worden bereikt.

Dies begon zij zelve eenigszins organiseerend op te treden, welk initiatief spoedig gelukkige resultaten gaf.

In de eerste plaats meende zij naar *ontspanningslectuur* te moeten streven om de leeslust op te wekken en op gang te houden, waartoe zij begon met de bestaande, *eigendommelijke volksverhalen* en legenden, tot nu toe in hoofdzaak in handschriften neergelegd of in de mondelinge overlevering levend, bijeen te garen en te schiften.

Dit laatste was van wezenlijk belang, aangezien vermeden moesten worden alle verhalen, die *bijgeloof* of andere bestaande wanbegrippen zouden kunnen versterken, alsook dezulke, die *obscene* voorvallen en episodes behelzen.

Onder die beperkingen was de oogst niet zoo heel groot doch de uit dien hoofde uitgegeven werken behooren nog steeds tot de *meest gewilde*, waarvan in den loop der jaren verscheidene drukken en herdrukken zijn geplaatst, terwijl zij in de bibliotheken mede tot de meest gevraagde boeken behooren.

Als zoodanig spant de kroon, de *Hikajat Pandji Soemirang*, dat ook voor Europeeschen smaak zeer aantrekkelijk is, en waarvan thans de derde druk (rijk geïllustreerd) nagenoeg uitverkocht is.

In het Javaansche taalgebied zijn diverse *wajangverhalen* nog altijd het meest geliefd.

Nadat dit gebied vrijwel was afgewerkt, is men ook overgegaan tot de vertaling van *Europeesche letterkundige* werken.

Wel was er overwogen om ook in andere *Oostersche litteratuur* naar geschikte leesstof te snuffelen, doch tot nu toe is daarbij nog weinig resultaat verkregen, want ten eerstens lijden die werken in andere Oostersche talen (bijv. het Arabisch, Perzisch, Sanskriet) voor een deel aan hetzelfde euvel als de inheemsche, en ten tweede was voor de omwerking rechtstreeks uit de betrokken taal geen personeel te vinden, terwijl Europeesche vertalingen (Engelsch, Fransch, of Duitsch) om dezelfde redenen eerst nog weer in het Hollandsch zouden moeten worden verwerkt, alvorens zij in de Inlandsche talen konden worden overgezet. Toch is op dit gebied nog wel het een en ander te doen, als men daarbij de oudere en verouderde verhalen eenigszins ter zijde laat, en vooral het oog richt op de eigen moderne litteratuur, die vooral in het Arabisch naast veel kaf, ook enkele goede werken (men denke bijv. aan de romans van GEORGE ZAIDAN e.d.) heeft voortgebracht.

Bij de keuze van Europeesche werken (uitsluitend Nederlandsche, of zulke, waarvan een Nederl. vertaling bestaat), heeft men zich vooral laten leiden door de keuze van ontwikkelde Inlanders, die ze in het Nederlandsch hadden gelezen en geapprecieerd, onder uitsluiting nochthans van moderne sensatie- of tendenz-litteratuur en wonder-verhalen, waarvan er in de eigen boekenkast genoeg voorraad is, en met voorkeur voor dezulke, die zich eenigszins bij de bestaande verhoudingen aansloten.

Ook op dit terrein zijn de resultaten in het algemeen *zeer gunstig* : de meeste der aldus verkregen boeken worden gretig gelezen en gekocht, enkele bereiken in de bibliotheken een cijfer van uitleeningen, dat slechts weinig bij de beste boeken van inheemschen oorsprong achter staat.

Tweëerlei systeem is bij de omwerking toegepast: het eene is vertaling, waarbij het oorspronkelijke verhaal op den voet wordt gevolgd, met weglating soms van enkele al te moeilijke gedeelten, het andere is een meer of min volledige *aanpassing* aan het milieu, een verplaatsing van de handeling naar Indië, en het vervangen der personae door Inlanders, voor zoover de beschreven handelingen en de karakterschildering zulks toelaten.

Het eerste is verreweg het gemakkelijkste en daarvan bestaan de meeste voorbeelden. Zeer geliefd zijn de vertalingen van: Alleen op de wereld, Gulliver, de Schaapherder, de Levens van DE RUYTER en TROMP (trouwens alles, waarin van vechterij voorkomt, wat „rameh" is), de Vier kinderen in het Nieuwe woud, en zelfs de Overwintering op Nova Zembla, met de kinderboeken: de Gelaarsde Kat, en Klein Duimpje; van sommige waren reeds herdrukken noodig, terwijl ook alle andere in frequentie van uitleening boven het gemiddelde staan.

Als voorbeeld van volledige aanpassing noem ik het Oliver-Twist-verhaal, in de Volkslectuur-uitgave: Si DJAMIN dan Si DJOHAN, dat te Batavia speelt, waarbij de boeaja's van Pasar Senen de Londensche apachen hebben vervangen, een rijke barmhartige Chinees den armen jongen si DJAMIN opneemt, een bioscoop, de Pasar Ikan, de Sluisbrug etc. worden besproken, kortom dat inderdaad „vertaald" is, en niet alleen „verwoordelijkt" zooals de andere.

Het staat in gewildheid bij eenige der bovengenoemde iets ten achter; toch is ook hiervan reeds een tweede druk verschenen. Zulke arbeid stelt echter hooge eischen aan den bewerker, is haast moeilijker dan zelfstandig inventief werk; bij de andere weinige werken van dit genre is de aanpassing dan ook niet zoo volkomen, of in karakterteekening veel minder geslaagd.

Intusschen heeft de kennismaking met de Europeesche roman-litteratuur nog een ander gelukkig resultaat gehad, en wel dat enkele begaafde personen getracht hebben *zelfstandig inventief* tot samenstelling te geraken; aldus zijn bereids enkele werken verschenen, die

deze innovatie in de Inlandsche litteratuur op gelukkige wijze hebben ingezet.

Hoewel in dagelijksche gesprekken met Inlanders van diverse positie meermalen blijkt, dat velen onder hen zeer wel litteraire eigenschappen als : *esprit* en *gevoel voor humor* hebben, en levendig weten te vertellen, ook naar Europeesche, dat is: algemeenen smaak, gelukte het maar heel zelden iets van hen op schrift te krijgen, waarin die eigenschappen tot uiting kwamen; met de pen weer vervielen zij aanstonds tot de hoogdravendheid, breedsprakigheid en gekunsteldheid, welke zoovele bestaande litteratuur-producten voor Europeanen en ook voor hen zelve, min genietbaar maken.

Het schijnt nu echter dat de gegeven goede voorbeelden de stimulans zijn geweest om de *sluimerende talenten* eenigszins te doen ontwaken, ten minste in de laatste jaren zijn ook romans van eigen vinding binnengekomen, soms nog wat onbeholpen, doch van onmiskenbare litteraire waarde, welke aanstonds werden gedrukt, en thans reeds beslist een succes zijn te noemen.

Als zoodanig mogen speciaal genoemd worden *Sitti Noerbaja* (Maleisch) en *Serat Rianta* (Javaansch), die na korten tijd reeds tot de bepaald gewilde boeken zijn te rekenen.

Vermelding verdient, dat vele, vooral de latere uitgaven zijn *geïllustreerd*, sommige op verdienstelijke wijze (bijv. de bovengenoemde Gelaarsde Kat), hetgeen bij de lezers zeer in den smaak blijkt te vallen.

Naast deze ontspanningslectuur werd reeds van den beginne ook *ontwikkelingslectuur* gezocht, teneinde het lezend publiek, zij het op de meest eenvoudige wijze, in kennis te brengen met de resultaten van het Europeesche weten op allerlei gebied.

Hierbij werd vooral gepoogd om aan te sluiten bij de begrippen en denkbeelden, die nog onder de bevolking gangbaar zijn. Op dit terrein doen zich echter groote moeilijkheden voor. Want niets is lastiger te volvoeren dan een eenvoudige behandeling van de stof. Natuurlijk heeft men daarvoor wel zijn uiterste best gedaan en zijn de bewerkingen bevattelijk en goed en zelfs gewild, doch zoo „geslaagd" als de evengenoemde zijn ze toch niet.

Onder de uit dezen hoofde verschenen uitgaven handelen de meeste over landbouwkundige en economische onderwerpen (in den ruimsten zin), en over medische aangelegenheden, inclusief volksgezondheid. Voorts zijn op die wijze behandeld een aantal politieke onderwerpen als staatsinstellingen, begrootings-wetgeving etc., en verder in meer of minder uitgebreidheid den geheelen cyclus van Europeesche wetenschappen, voor zoover deze niet reeds tot de schoolprogramma's behooren.

Omtrent de *politieke onderwerpen* zou men zich af kunnen vragen, of het wel raadzaam is, grootere bevolkingsgroepen over zulke zaken in te lichten, — of het niet veel beter zou zijn zich tot landbouw, ambachten, hygiëne etc. te bepalen : aanstonds moge hier worden opgemerkt, dat het welhaast ijdel is, deze vraag in beschouwing te nemen, omdat het niet dáárover gaat. Doch wel, of de voorlichting over zulke zaken zal komen van Volkslectuur, dus op rustige en juiste wijze zal geschieden, dan wel van lieden met bijzondere bedoelingen, van wien onpartijdige uiteenzettingen bezwaarlijk kunnen worden verwacht.

Ook de uitgaven, waarmee een rechtstreeks ontwikkelende strekking werd beoogd, hebben gretig opname gevonden, al is het debiet en de uitleeningsfrequentie van deze werken uit den aard geringer dan van de romans etc. Tot deze rubriek, waarvan reeds verscheidene werkjes herdrukt zijn, behooren handleidingen voor metselaar, timmerman enz., voor eerste hulp bij ongelukken e.a.

Van de *landbouwkundige* boeken inclusief die handelend over veeteelt en tuinbouw, is het cijfer van uitleeningen in het algemeen alleszins gunstig, het debiet daarentegen nog vrij gering. Daaruit blijkt, dat de bevolking zich wel reeds in zoover heeft losgewerkt uit haar oude traditioneele opvattingen omtrent den landbouw, dat zij kennis wil nemen van Europeesche methoden en opvattingen, doch daar toch eigenlijk nog geen geld voor over heeft.

Een aantal werkjes tegen *opium* en *sterke drank*, in vier talen, vinden wel niet veel aftrek vergeleken bij de romans bijv., doch worden in elk geval geregeld gelezen en ook zeer veel verkocht.

De *medische* uitgaven worden uitvoeriger op een andere plaats in het Gedenkboek beschreven.

Onder de boeken van gemengden inhoud verdient in het bijzonder de *Volksalmanak* vermelding; voor het eerst in 1918 verschenen in drie, later in vier talen, rijk geïllustreerd en in aantallen van 40 — 60.000 per jaar verkocht, verheugt deze zich in groote populariteit.

Voorts wordt uitgegeven een geïllustreerd tijdschrift geheeten *Sri Poestaka*, de „Glans der Letteren", dat eenmaal per maand verschijnt, en thans zijn 5en jaargang beleeft, met een oplaag van 3.500 exemplaren. Het bevat populaire artikelen, die te klein van omvang zijn voor uitgave als boekwerk.

Sedert 1 Januari 1923 wordt ook uitgegeven een weekblad, *Pandji Poestaka*, dat thans reeds ongeveer 2.000 vaste abonné's heeft, vooral bedoelt actualiteiten te geven in woord en beeld, en dat voor de binnenlanden met slechte postverbindingen een dagblad kan vervangen.

De kosten op deze laatste categorieën van uitgaven vallende, worden door het debiet ruimschoots vergoed.

Het totaal aantal der uitgaven van Volkslectuur heeft thans bereids de 600 overschreden en gaat steeds door, naarmate geschikte handschriften beschikbaar komen,

terwijl tevens wordt getracht een goede evenredigheid in productie en afname te bereiken, waardoor de commercieele basis van het instituut steeds hechter zal worden.

Deze ruim 600 boeken zijn verschenen in 8 verschillende talen, t.w. enkele in het Hollandsch, al of niet met nevenplaatsing van den Maleischen tekst, voorts in het Maleisch , Javaansch, Soendaneesch, Madoereesch, Bataksch, Menangkabausch en Balineesch.

Hoewel men als regel mag aannemen, dat de *eigenlijke Volkstaal* steeds het meest gewild is (behoudens uitzonderingen), zou het natuurlijk practisch onuitvoerbaar zijn om in alle talen van den Archipel te drukken. Voor de meeste taalgebieden zou op geen stukken na een rendabel debiet zijn te verwachten, en de uitgaven in de drie laatstgenoemde talen bijv. en zelfs in het Madoereesch, zijn dan ook meer als proeven te beschouwen om eenige verhalen, speciaal aan dat taalgebied inhaerent, in de eigen taal te populariseeren, dan als een ernstige poging om dat taalgebied met den geheelen cyclus van Volkslectuur-uitgaven te bestrijken.

In het algemeen wordt aangenomen, dat een werk, bestemd voor een meer ontwikkelden lezerskring, waarvan dus een minder ruim debiet mag worden verwacht, alleen in het Maleisch verschijnt en dus bruikbaar zal zijn in den geheelen Archipel. De boeken met ontwikkelende strekking, doch meer populair gesteld, verschijnen daarentegen in de landstalen, of ten minste in enkele ervan.

Wat betreft het *letterschrift* is vanaf den beginne afgezien van het voor Inlandsche talen ongeschikte Arabische schrift, dat bovendien lastig te zetten is. Voor de Soendaneesche taal bovendien van het Javaansch letterschrift, dat in het betrokken taalgebied nooit inheemsch is geweest, en haast uitsluitend door het Gouvernements-onderwijs om onnaspeurlijke redenen in nog heel enkele kringen in stand wordt gehouden. Voor het Maleisch en Soendaneesch wordt dus uitsluitend van het Latijnsch letterschrift gebruik gemaakt, dat uitnemend voor alle Inlandsche talen geschikt is.

In de Javaansche landen zijn de boeken met Javaansche karakters ontegenzeggelijk het meest populair, terwijl het behoud van dit letterschrift door de nationalisten krachtig worden gesteund; de Volkslectuur, die gaarne het recht van ieder volk erkent om hun taal te schrijven in het letterschrift dat zij zelf verkiest, heeft met dien duidelijken wensch dus rekening gehouden.

Een zeer belangrijke, zelfs overwegende aangelegenheid, die ook aanstonds onder de oogen werd gezien, was de kwestie hoe de boeken, door Volkslectuur geproduceerd, *onder de menschen* zouden moeten worden gebracht.

Reeds in den Compagnies-tijd, doch vooral in de decenniën na omstreeks 1850 waren weleens wakkere mannen bezig geweest met propaganda in deze richting en er verschenen ook wel enkele boekjes, welke voor hun tijd geenszins ongeschikt mochten heeten, doch men meende zijn plicht te hebben gedaan als het boek eenmaal goed en wel gedrukt was en ten verkoop was gesteld, of wel men trachtte het gratis onder de bevolking te verspreiden door tusschenkomst van de locale ambtenaren.

In beide gevallen miste men het beoogde doel. Van een boek, vele decenniën geleden van Gouvernementswege gedrukt in een oplaag van 10.000 exemplaren, bleek in 1912 nog een totaal van ± 9.980 aanwezig! Toch was het een goed werk, dat sedert de commerciëele propaganda is begonnen, ondanks eenige veroudering, heel wel gewild bleek en thans vrijwel uitverkocht is.

Van de werken volgens oud-koloniale methode „gratis verspreid", bleek het meerendeel bij de lagere ambtenaren te stranden, die het papier (van goede kwaliteit) voor diverse doeleinden verwerkten. Bij een districtshoofd werden eens in totaal ruim 1.300 exemplaren gevonden van enkele geschriftjes, welke hem geleidelijk ter verspreiding waren toegezonden, maar hoofdzakelijk voor *dienst-enveloppen* werden opgebruikt.

Er moest dus een andere weg worden ingeslagen om zoo mogelijk enkele dezer oudere boeken, doch vooral de nieuwe uitgaven bij de betrokkenen bekend te maken.

Daartoe werd in de eerste plaats besloten tot de oprichting der zoogenaamde *Volksbibliotheken*, waartoe, voorloopig alleen in het Jav. en Soend. taalgebied, — reeds in den loop van 1911 kon worden overgegaan, — tot een totaal van ± 650; het aantal beschikbare werken was op dat tijdstip nog niet toereikend voor andere taalgebieden.

Teneinde aanstonds een voegzaam aantal te kunnen vestigen, en ze tevens geschikt onder dak en onder geregeld beheer te kunnen brengen, werd een dergelijke Volksbibliotheek aan iedere 2e klasse Inlandsche school verbonden en het hoofd der school *ambtshalve* tot beheerder aangewezen. Er moge hierbij nog eens uitdrukkelijk worden gewezen op deze motieven, aangezien uit die plaatsing aan de scholen de onereuze conclusie is getrokken dat de boeken voor (school-)kinderen bestemd zouden zijn, hetgeen tot allerlei oppervlakkige critiek aanleiding heeft gegeven. Wel is aan iedere bibliotheek een speciale rubriek A: *Kinderlectuur*, verbonden.

Tegelijk met de boeken (toenmaals een honderdtal ongeveer) werd de beheerder uitgerust met een kast ter opberging, een plank met opschrift, die buiten het gebouw moest worden aangebracht, voorts een eenvoudig reglement en blanco-registers ter invulling der uitleeningen.

Hoewel de boeken voor een deel moeten worden beschouwd als te dienen tot voortzetting van het school-

onderwijs, en dus geen integrale vergoeding der kosten, laat staan winst beoogd werd, gold toch als vaste stel= regel: *niets voor niets*, zoodat een gering *leesgeld* wordt geheven; uitgezonderd daarvan is de kleine serie kin= derlectuur, welke gratis wordt uitgeleend.

In den beginne was de animo tot leenen niet zoo groot; slechts enkele plaatsen, waar de beheerders zich veel moeite gaven, of die al eenigszins waren voorbe= reid, maakten daarop een uitzondering: het aantal boeken was nog gering en de instelling was een ongewone nieuwigheid. Gaandeweg nam de *leeslust* toe, en waar het gemiddelde aantal uitleeningen in het eerste jaar 1912 ongeveer 60 per bibliotheek en per jaar bedroeg, was dit bereids in 1917 gestegen tot nagenoeg 600, het= geen alleszins bevredigend was. Sindsdien zijn ook in het Madoereesche taalgebied bibliotheken verstrekt, en tenslotte sedert 1918 — 1919 ook in het Maleische taalgebied, waartoe om practische redenen de buiten= gewesten in hun geheel worden gerekend, tot een totaal van ± 1.700 bibliotheken (in 1923).

Het aantal uitleeningen is gestegen tot 1.400.000, zijnde gemiddeld ruim 800 per bibliotheek en per jaar; daarbij dient in aanmerking te worden genomen, dat de bibliotheken in het Madoereesche taalgebied als gevolg van een zekere achterlijkheid bij de bevolking, in het algemeen minder aftrek hebben dan elders, en ook vele der nieuwere bibliotheken, vooral die op af= gelegen en dunbevolkte plaatsen buiten Java het gemid= delde sterk drukken. De oudere bibliotheken in het Jav. en Soend. taalgebied halen alle aanzienlijk *boven de duizend*.

Dit cijfer wil dus zeggen dat over geheel Indië ge= rekend, *per week* ongeveer 28.000 uitleeningen plaats vinden, (de meeste bibliotheken zijn slechts op een be= paald uur per week geopend), welke uitleeningen ver= deeld zijn over ongeveer 200.000 geregelde lezers.

Behalve deze algemeene georganiseerde Volksbiblio= theken, werden bovendien bibliotheken verstrekt aan Kazernes ten gerieve van de Inl. militairen, bij wie zij zeer in den smaak vielen; later in navolging ook aan de gewapende politie, hospitalen met Inlandsche ver= pleegden, enkele vaartuigen der Marine, tot een totaal van 355. Voorts worden op haar verzoek, ook de meeste (gesubsidieerde) particuliere onderwijs=inrich= tingen, staande op het peil van Inlandsche scholen, met een stel boekwerken in de landstaal uitgerust.

In navolging van deze Inlandsche volksbibliotheken is ook het instituut der *Hollandsche Volksbibliotheken* bij de Volkslectuur ondergebracht, hoewel de daarin geplaatste boeken behoudens enkele, niet tot hare serie= uitgaven behooren.

De oprichting van deze laatste sedert 1916 was een gevolg van de uitbreiding van het onderwijs, met name dat in de Nederlandsche taal: hetzelfde gemis aan goede lectuur voor de abituriënten der Inlandsche volksscho= len e.a. als boven omschreven, geldt, ten minste in de binnenlanden, voor de jongelieden, die een leergang in het Hollandsch (H. I. S. of een meer speciale cursus) hebben gevolgd en die taal dus min of meer machtig zijn, zonder dat zij gelegenheid bezitten zich die ken= nis door lezing van geschikte werken ten nutte te maken en te onderhouden.

Om dezelfde reden als boven ontvouwd, werden de= ze bibliotheken thans ongeveer 140, aan de H. I. scho= len, in beheer gegeven.

Voor deze boeken kon men putten uit den rijken schat van Hollandsche litteratuur; na zorgvuldige schif= ting werden zij in den boekhandel aangeschaft tot een totaal van thans ongeveer 400 exemplaren.

Verklaard mag worden, dat deze instelling op vele plaatsen hoog wordt gewaardeerd. Bij de aanschaffing wordt getracht naar gepaste verscheidenheid, vermij= ding van allerlei moderne sensatie= en decadentie=pro= ducten, terwijl de ontspanningslectuur voorloopig aan= zienlijk meer aandacht heeft gekregen dan de werken met ontwikkelende strekking.

In 1922 werden totaal 43954 uitleeningen geboekt, zijnde ± 330 per bibliotheek, terwijl van de boeken KARTINI'S brieven het hoogst werden aangeslagen. Daarna komen populaire romans als: De Leeuw van Vlaanderen. Toen onze Koningen nog Prinsesje was, Een Kapitein van vijftien jaar enz.

Verder werd het *debiet* van de uitgegeven boeken door verkoop met zorg ter hand genomen. Wel bestond van ouds gelegenheid tot koop bij het Depôt van Leer= middelen, doch passende reclame werd daarvoor niet gemaakt, behalve een al te naïeve aanplakking van een lijst der boeken aan de stations, en de vlotheid, waar= mee gegadigden werden bediend, liet uit den aard der zaak alles te wenschen over.

Voor dat debiet nu werden dezelfde maatregelen genomen, welke ook een actief particulier uitgever moet nemen als: adverteeren in de (Inlandsche) bladen, met toezending van een recensie=exemplaar der nieuwe uitgaven; ten gerieve der redacteuren werd dan meestal meteen maar een (natuurlijk gunstige) recensie bijge= voegd. Voorts ging hiermee gepaard een rondzenden van prospectussen, verspreiden van een completen ca= talogus, aanstellen van agenten of debitanten, die een zeker commissieloon genieten van door hen geplaatste boeken, het exposeeren op pasar=malam, jaarbeurs, etc.

De vlotheid van afzending kon pas goed tot zijn recht komen, nadat (sedert 1918) de Volkslectuur haar eigen serie=uitgaven in eigen beheer heeft genomen; de be= stellingen worden thans als regel nog denzelfden dag verzonden, waarop ze worden ontvangen.

Op die wijze is het debiet zeer snel toegenomen, zoo= dat in 1922 in het geheel — afgescheiden van tijdschrif= ten, almanakken enz. — 150.000 exemplaren door *con= tante* verkoop werden verstrekt, zijnde een boek op

300 inwoners van N. I., vrouwen, zuigelingen, Dajaks, Papoea's etc. meegerekend.

Onwillekeurig dringt zich thans de vraag op, hoeveel dat nu allemaal kost, — of, afgezien van het succes en groote nut, de *kosten* niet wellicht buiten evenredigheid staan tot de bereikte resultaten.

Ter zuivere overweging dient men al aanstonds te vermelden, dat bij den Dienst der Volkslectuur om practische en administratieve overwegingen nog een paar aanverwante aangelegenheden zijn ondergebracht, die daarmee op de begrooting een geheel vormen, doch met het instituut tot lectuur=voorziening geen wezenlijk verband houden. Dit zijn:
a. het *persbureau,* waar de Inlandsche pers etc. gere=geld wordt nagegaan, en *b.* het *vertaalbureau,* waar o.m. allerlei vertalingen voor den dienst, met name de justitieele, worden verricht.

Eveneens moet men de afdeeling Volksbibliotheken die ongeveer *f* 100.000.— per jaar kost, afzonderlijk noemen; immers in Nederland wordt ook een aanzienlijk bedrag aan Volksbibliotheken ten koste gelegd, doch in den vorm van subsidies aan particuliere instellingen: hier te lande, met zijn weinig stabiele bevolking, is de amb=telijke vorm aangewezen, en het Gouvernement ex=ploiteert dus voor dat bedrag rechtstreeks 1.700 en indirect 500, samen 22.000 bibliotheken, welke, om een vleiend getuigenis aan te halen „als brillianten, als di=amanten, als vele edelgesteenten, verspreid over N. I." worden genoemd.

Nu wordt algemeen erkend, dat in den boekhandel de post *algemeene onkosten* zwaar drukt op het bedrijf, aangezien de bestellingen meestal kleine bedragen be=treffen, en toch alle even zorgvuldig moeten worden uitgevoerd als in een bedrijf, waar de units veel kost=baarder zijn. Dit geldt uiteraard ook bij de Volkslec=tuur, aangezien de inboeking en uitvoering van een or=der op bijv. een boekje van 10 ct. geheel dezelfde ad=ministratie vereischt als in een ander bedrijf de bestel=ling van bijv. een stoomwals of een vrachtauto.

Niet minder dan de beheerskosten drukken zwaar op het bedrijf de uitgaven van de afdeeling redactie, welke goed bezet moet zijn door prima krachten. Immers, voor Gouvernementsuitgaven stelt men zwaar=dere eischen dan aan particuliere: en critici staan spoe=dig klaar, om, als de hoofdzaak voor hen buiten schot blijft, op een of ander detail neer te strijken.

Niettegenstaande de genoemde omstandigheden nu, gelukt het niet alleen de prijs der boekjes uiterst laag te houden, doch ook om zich zelf te bedruipen zooals het heet. Sedert de verkoop in eigen handen is gekomen en de organisatie zich geleidelijk heeft ontwikkeld, we=gen de inkomsten (in het pas afgeloopen jaar 1922) zelfs ruim tegen de uitgaven op. In hoeverre dat blij=vend zal kunnen zijn, valt met de wisselende economische en politieke verhoudingen moeilijk te voorspellen, doch in elk geval is men heel wat beter uit, dan in=dien men aan de „gratis=verspreiding" ware blijven kleven.

Het spreekt welhaast van zelve, dat de instelling der Volkslectuur, zich ontwikkelend als boven geschetst en in den loop der jaren een invloedrijke factor geworden voor de verstrekking van geestesvoedsel hier te lande, geenszins verschoond is gebleven van *critiek* op hare gestie.

Uit deze uiteenzettingen moge blijken, dat deze wij=ze van lectuur=verschaffing zoowel een *koloniaal=ethische,* alsook eene *politieke* strekking heeft. Wat de eer=ste betreft, daarvoor moest uiteraard een strikt neutraal of liever objectief standpunt worden ingenomen, terwijl ten behoeve van de tweede de principes van ons Staats=bestel, gericht op handhaving van gezag en orde, op saamhoorigheid en rechtvaardigheid, ten volle moesten worden gehandhaafd. Om begrijpelijke redenen, werd uitdrukkelijke propaganda voor een of andere bepaalde godsdienstige richting met zorg vermeden. Dit laatste sluit godsdienstige lectuur natuurlijk geenszins uit; zoowel de Hollander als de Inlander zijn van nature van ernstig religieuzen zin en tevens van oudsher tolerant; het zou dus al heel vreemd zijn als een arbeid met dui=delijk moreele strekking, door die beide rassen in ge=lukkige samenwerking opgebouwd, zonder godsdien=stigen ondergrond tot stand ware gekomen. Het religi=euze element wordt dan ook geenszins gemeden, maar wel de godsdienst=propaganda, zoodat de Volkslectuur=uitgaven, al moge hier en daar wel eens een ongelukkige zinssnede aan de aandacht zijn ontsnapt, door ieder, van welke godsdienstige richting ook, zonder vrees voor aanranding van zijn overtuiging, zullen kunnen worden gelezen.

De koloniaal=ethische, de ontwikkelende strekking van de Volkslectuur, heeft critiek moeten ondergaan van die richting, welke in het algemeen de ontwikkeling van de Inlandsche maatschappij in modernen zin ongaarne ziet, terwijl de politieke strekking weer aanvallen had te verduren van revolutionaire partijen, die de Volkslectuur noemden een „benteng van het Gezag". En terecht: zij is trotsch op dien naam, zij wil inderdaad een vesting zijn van gezag en orde, waarin de maatschappelijke ontwikkeling in den ruimsten zin zich ongestoord zal kunnen ontwikkelen, tot onvergankelijken zegen der Inlandsche bevolking, en daarmee tot heil van het gansche Gemeenebest.

Dr. D. A. R.

DE BEROEPSKEUZE.

VERSCHILLENDE steden, als Amsterdam, Rotterdam, den Haag en andere hebben kantoren, waar ouders inlichtingen kunnen inwinnen over de voorwaarden tot benoembaarheid in een of andere betrekking en over de eischen gesteld tot voortzetting van de studie hunner kinderen. Ook in Indië werden soortgelijke behoeften gevoeld, in de eerste plaats onder de beter gesitueerde Inlanders. Teneinde aan de tallooze verzoeken om inlichtingen dienaangaande te kunnen voldoen werd in 1911 een ambtenaar toegevoegd aan den Adviseur voor Inlandsche zaken, die o.m. met de desbetreffende voorlichting werd belast. Ongeveer tegelijkertijd werd door den dienst der Volkslectuur, met medewerking van verschillende Departementen en groote particuliere instellingen een serie boekjes in het Maleisch uitgegeven: „Handleiding voor de beroepskeuze", waarin de verschillende scholen hier te lande werden beschreven met de eischen van toelating etc. en de betrekkingen die voor afgestudeerden bereikbaar waren.

Daarbij werd o.a. met nadruk bepleit, dat men het niet steeds in de vaste baantjes moest zoeken, doch ook het zoeken van een toekomst in handel en industrie niet mocht verwaarloozen.

Deze boekjes waren erg gewild en beleefden al spoedig herdrukken, doch de talrijke, sedert gevolgde reorganisaties, zoowel van technische onderwijs-inrichtingen als van de diensten, waarbij plaatsing kon worden gezocht, maakten het bijhouden daarvan ondoenlijk.

Zoodra echter weer meer gevestigde toestanden op dit gebied intreden, zal daarmee kunnen worden doorgegaan, daar de behoefte aan betrouwbare voorlichting, sedert nog aanzienlijk is toegenomen.

Doch ook onder de Europeesche bevolking is zoodanige voorlichting noodig, en het groote succes in Nederland met de bovengenoemde stedelijke instellingen bereikt, deed eenige heeren, voorgelicht door een leeraar, (thans nog bij het M. O. geplaatst, schrijver van het boek „Wat zullen onze Indische jongens worden?") die in Holland een studie over de beroepskeuze had gemaakt, er toe besluiten in Indië een dergelijke inrichting te openen. De behoefte hieraan in de koloniën is zelfs als nog meer urgent te beschouwen, daar ouders en verzorgers hier in veel moeilijker omstandigheden verkeeren, vooral als hunne kinderen in Europa verder moeten studeeren of zoo zij op plaatsen wonen, waar geen deskundigen aanwezig zijn, die hen bij de verdere opleiding of het verkrijgen van een betrekking kunnen behulpzaam zijn.

Uit die overweging ging men na ampel overleg, ook met de Regeering, er in October 1922 toe over, te Weltevreden een „Comité voor de beroepskeuze" op te richten, dat zich ten doel stelt:

1e. aan ouders en verzorgers inlichtingen te verstrekken bij de beroepskeuze hunner kinderen, die de Lagere, M. U. L. O., Technische of een der Middelbare scholen hebben afgeloopen;

2e. hulp te verleenen bij huisvesting, overtocht naar het Buitenland;

3e. toezicht uit te oefenen, zoo zulks wordt verlangd, op de kinderen, zoowel in Holland als in Indië.

Het Comité plaatst zich op een geheel neutraal standpunt, hulp verleenende aan ouders en verzorgers van alle landaarden, en houdt zich dus buiten alle politiek en godsdienstige aangelegenheden.

Het tracht zijn doel te bereiken:

1e. door alle inlichtingen in te winnen over de eischen gesteld tot benoembaarheid in particuliere en Gouvernements-betrekkingen, niet alleen voor Indië, doch ook voor Holland;

2e. door zich zooveel mogelijk op de hoogte te stellen van de eischen tot toelating en het onderwijs aan de inrichtingen voor Hooger, Middelbaar, Technisch en Lager onderwijs in Indië en Holland, en de waarschijnlijke vooruitzichten tot verkrijging eener betrekking na volbrachte studie.

Daartoe wendde het zich tot de chefs der verschillende diensttakken in Ned.-Indië; tot de particuliere instellingen op het gebied van handel, industrie en landbouw; tot de colleges van Curatoren der Hoogescholen en tot de verschillende instellingen voor Middelbaar Onderwijs, Technisch Onderwijs enz., in Nederland en Indië.

Van alle zijden werden gegevens verstrekt omtrent de kosten gedurende en de vooruitzichten na afgelegde studie.

Omtrent het toezicht richtte het Comité zich tot den adviseur voor studeerenden aan het Departement van Koloniën te 's Gravenhage, tevens voorzitter van het Centraal Comité voor toezicht op de in Holland studeerende jongelieden, terwijl het toezicht in Indië nader zal geregeld worden.

Om de noodige gegevens te verkrijgen voor het uitbrengen van een advies, heeft het Comité drie vragenlijsten samengesteld: een voor ouders of verzorgers, een voor het hoofd der Onderwijsinrichting en een voor den behandelenden geneesheer van het gezin; de twee laatste worden uitgereikt door bemiddeling der ouders, doch rechtstreeks terug ontvangen.

Zooveel mogelijk wordt het daarop gebaseerde advies vooraf met de ouders en kinderen besproken.

Het aantal aanvragen om inlichtingen was boven verwachting groot. Daar de mondelinge besprekingen als een voornaam punt worden beschouwd, besloot het Comité met de hulp der Regeering gelijksoortige comité's op te richten te Soerabaia, Semarang, Djokjakarta en Bandoeng, waardoor dan tevens het toezicht op de kinderen behoorlijk te regelen is.

Overwegende redenen vooral op economisch en paedagogisch gebied brachten het Comité er weldra toe de

werkzaamheden uit te breiden door zijne bemiddeling te verleenen, om jongelieden, die na afloop der Lagere, Middelbare, Technische of Handelschool door bijzondere omstandigheden van voortgezet onderwijs geen gebruik kunnen maken, aan een betrekking te helpen. Hierbij geldt als vaste regel, dat zij een proeftijd van hoogstens een jaar zullen doormaken en gedurende dezen tijd een bezoldiging zullen genieten, die is vastgesteld voor de afgestudeerden der H. B. S., 5 j. c. op f 100., voor die der Techn. M. S. op f 75., voor die der Muloschool op f 60.— en der Lagere School op f 50.—

De Comite's verheugen zich in de algemeene sympathie zoowel van Regeerings= als particuliere kringen. En al zullen in de eerste jaren tengevolge van de malaise de werkzaamheden moeilijk zijn, in de toekomst wordt Indië een nuttige instelling rijker, die zoowel voor den werkgever als voor werknemer van groote beteekenis zal zijn.

Reeds mocht het Comité zich sedert Januari 1923 verheugen in de plaatsing van verscheidene jongelieden in Gouvernements= en particuliere betrekkingen en kan het verwachten dat bij verderen krachtigen steun, de jonge loot zich tot een krachtigen stam zal ontwikkelen.

H. M. van H.

SPORT EN LICHAMELIJKE OPVOEDING.

DIT Engelsche woord beteekende vermaak of spel, waaraan de aanzienlijken zich wijdden ter versterking van het lichaam en dat voornamelijk bestond uit rijden, jagen, roeien, cricketten enz.

Evenals dit Engelsche woord echter reeds geruimen tijd een internationaal woord geworden is, d.w.z. een zoodanig, dat door elke natie begrepen wordt, waarvan een ieder zich bedient, zoo is de beoefening der sport ook reeds lang gemeengoed geworden. En gelukkig, want meer dan de aanzienlijken, de rijken der aarde, voor wie sport vaak slechts een *tijdverdrijf* is, heeft het volk er behoefte aan. Voor het volk beduidt sport een ontspanning van lichaam en geest na lichamelijken of geestelijken arbeid.

Het is duidelijk, dat de sportbeoefening in verschillende landen ook vaak verschillend is en nauw samenhangt o.m. met den volksaard en het klimaat.

Toch ziet men soms, zooals bij ons in Indië, dat er sportspelen bestaan of bestaan hebben, welke min of meer overeenkomen met die in het buitenland.

Zoo had men in Indië van ouds een soort voetbalspel waarbij een van rottan gevlochten bal werd gebruikt; ook bestond reeds lang het boogschieten, de paardensport, het karbouwen= en stieren=rennen enz.

Hoewel hier en daar door enkelen der Europeesche bevolking in navolging van het buitenland sommige sportspelen beoefend werden, was 25 jaar geleden, ja zelfs tot voor korten tijd, van een geregelde en goed geleide sportbeoefening nog geen sprake.

In het leger werd behalve aan voetballen, een weinig aan gymnastiek volgens het toenmalige (Duitsche) stelsel en aan schermen gedaan; en al was tegen den tijd van de jaarlijks gehouden assauts — en dan nog maar bij een kleine groep — wat meer opleving te bespeuren, degelijke lichamelijke ontwikkeling kon men het niet noemen.

De oudste sport in Indië, voor welke ook steeds zoowel bij de in= als de uitheemsche bevolking, de grootste belangstelling bestaan heeft, is zeker wel de paardensport.

Dat de feestdagen ter gelegenheid van de wedstrijden inderdaad algemeen erkend waren, geeft duidelijk weer, hoe die sport in aanzien stond, alhoewel niet kan worden verheeld, dat er steeds velen waren, die niet om de sport, maar om de daarmee gepaard gaande feesten en weddenschappen daarin belangstelden.

Uit de reeds hierbovengenoemde definitie, n.l. „sport is een vermaak of spel ter versterking van het lichaam", evenals uit hetgeen Dr. kapt. Hubert van Blyenburgh onder sport verstaat n.l. „die oefeningen, welke gepaard gaande met lichamelijke en geestelijke werkzaamheid, worden uitgevoerd om het *genoegen* en de *voldoening*, welke men zich daardoor verschaft", kan men duidelijk opmaken, dat het genoegen en het spel bij sport hoofdzaak zijn, de ontwikkeling van het lichaam bijzaak.

Nu leert de strijd om het bestaan dagelijks en doen oorlogen helaas dikwijls zien, dat lichamelijke vorming en ontwikkeling van meet af aan hoofdzaak dienen te zijn en dat de sport daarbij komt als een prettige aanvulling en afwisseling.

Het is begrijpelijk, dat in 1811 in Duitschland en in 1870 in Frankrijk en na den laatsten grooten oorlog in nagenoeg alle landen, de lichamelijke opvoeding sterk naar voren is gebracht; men had leeren inzien, dat deze vóór dien te veel verwaarloosd was.

Ook in Indië is vooral sedert laatstgenoemd tijdperk een merkbare actie te bespeuren. Niet alleen, dat de verschillende takken van sport meer beoefend werden en bestaande vereenigingen zich meer tot bonden aansloten, maar men begon ook meerdere aandacht te schenken aan een stelselmatige vorming, aan een degelijke lichamelijke opvoeding.

Door het leger werden de noodige voorstellen gedaan om tot een belangrijke verbetering van de lichamelijke opvoeding en ontwikkeling te geraken, door oprichting

van een gymnastiek= en sport=school; beschikbaarstelling van fondsen voor de aanschaffing van materiaal ter beoefening van lichte athletiek; vaststellen van vaardigheids=proeven en toekenning van belooningen aan geslaagden; vrijgevige bepalingen voor vervoer en verblijfkosten voor 's lands rekening bij deelname aan wedstrijden; aanleg van behoorlijke sport=terreinen; verstrekking van sportkleeding; oprichting van een kantoor voor lichamelijke ontwikkeling en ontspanning.

Het valt te betreuren, dat tengevolge van de financieële moeilijkheden, waarin de regeering geraakte, voor de uitvoering van enkele voorstellen geen gelden konden worden toegestaan.

Ter voorloopige voorziening in het gebrek aan onderwijskrachten in gymnastiek en sport werden in de jaren 1918, 1919 en 1920 te Malang eenige driemaandelijksche leergangen gehouden onder leiding van den officier van gezondheid 1e klasse der Koninklijke Marine Dr. F. H. MINKEMA, aan wien Indië een groot deel van de verbetering der lichamelijke opvoeding en ontwikkeling te danken heeft.

Op aandringen van de N.I. Officiersvereeniging werd in 1917 de Bond van lichamelijk opvoeding te Bandoeng opgericht.

Werden reeds in 1917 een demonstratie van vrije= en orde=oefeningen en athletiek=propaganda wedstrijden gehouden, in 1918 stelde de Bond de gelegenheid open, zoowel voor leden als voor leerlingen van scholen van Voortgezet Inlandsch Onderwijs een diploma met medaille te verwerven voor veelzijdige verrichtingen op het gebied van lichaamsoefeningen, waartoe zich sedert dien een 1.200 candidaten aanmeldden, van wie 600 aan de proeven voldeden.

Kwam in 1918 de Bond in het bezit van een sport=terrein van ± 28.000 M^2 in het centrum van Bandoeng, alwaar sedert dien de athletiek en nagenoeg alle soorten bewegingsspelen worden beoefend, in 1919 verkreeg hij het gebruiksrecht over een loods, die voor de beoefening van Zweedsche gymnastiek, schermen, enz., werd ingericht en thans op alle werkdagen van 's morgens tot 's avonds in gebruik is.

Vanaf 1919 werd de gelegenheid geopend tot het geven van zwem=onderricht, waaraan door een paar honderd personen en kinderen wordt deelgenomen.

Sedert 1921 vooral wordt meer de Zweedsche gymnastiek beoefend, zoodat in begin 1923 aan 16 klassen van ongeveer totaal 350 leerlingen, waaronder 90 dames en 70 heeren, geregeld les werd gegeven.

Ten slotte verdient nog vermeld te worden, dat de innige samenwerking, die er steeds tusschen den Bond en het legerbestuur bestond, het mogelijk gemaakt heeft in 1922 een begin te maken met de opleiding van onderwijskrachten aan de gymnastiek= en sportschool, door n.l. de hierboven genoemde gymnastiek=zaal en het sportterrein daarvoor ter beschikking van het leger=bestuur te stellen.

Om een duidelijk beeld te krijgen, welke takken van sport reeds korter of langer in Indië beoefend werden, worden hier een 17=tal sportvereenigingen vermeld, die bij de oprichting in 1918 tot een N.I. Olympisch comité toetraden dan wel hun adheasie aan die oprichting betuigden t.w.:
Ned.=Ind. Athletiek Unie te Batavia; de Bandoengsche en de Semarangsche Bond voor Lichamelijke Opvoeding, het Centraal Comité voor Concours hippiques en de Javasche Ren= en Harddraverij vereeniging; de Algemeene Soerabajasche Sportvereeniging; de West=Java Lawn Tennis=bond; de N.I. Schietbond; de voetbalbonden van West=Java, Bandoeng, Soerabaja, Semarang en omstreken; de Bandoengsche Zwembond; de Ned.=Ind. Padvinders; de Bataviasche Jachtclub; de Java=Motorclub.

Voegen we hieraan nog toe tal van vereenigingen ter beoefening van jacht, cricket, hockey, korfbal, golf, boksen, worstelen, roeien en zeilen, welke voornamelijk nadien nog opgericht werden, dan kan wel gezegd worden, dat thans ook in Indië nagenoeg alle soorten van sport beoefend worden.

Hoewel in de laatste jaren ook daarin verbetering te bespeuren valt, wordt in de Buitengewesten, tengevolge van de over 't algemeen geringe en nog verspreid wonende Europeesche bevolking, naar verhouding minder aan sport gedaan.

De groote afstanden en de hooge kosten van vervoer en verblijf zullen voor het houden van onderlinge wedstrijden en competities voor Java en de Buitengewesten steeds groote moeilijkheden blijven opleveren.

Dat echter reeds in die richting het mogelijke met goede resultaten is gedaan, bewijzen de plaatselijke competities, die in de grootere steden thans geregeld gehouden worden en de sedert 1914 eens per jaar gehouden steden=voetbalwedstrijden.

Bovendien werden in de laatste twee jaren te Batavia interstedelijke wedstrijden gehouden o.a. tegen een Singapore=elftal.

Bij de beoefening van de sport volgens de nieuwe inzichten en het onderricht in de vormende gymnastiek volgens het Zweedsche stelsel, hetwelk bij het leger in 1920 en bij onderwijs kort daarop aanvaard is, bleek al spoedig de groote behoefte aan goed onderlegde instructeurs.

Om deze te verkrijgen, zoowel voor onderwijs als voor het leger en daarbuiten, was een gymnastiek= en sport=school onontbeerlijk.

De voorstellen daartoe waren reeds gedaan, de toekomstige directeur en leeraren werden reeds in Nederland onder de bekwame leiding van Dr. W. P. HUBERT VAN BLYENBURGH op de Militaire Gymnastiek=school te Utrecht opgeleid; geld voor den bouw van de school echter ontbrak.

Ten slotte mocht het legerbestuur er toch in slagen op 8 December 1922 de Gymnastiek= en Sportschool te

openen; in afwachting van betere tijden, wanneer tot den bouw van de inrchting zou kunnen worden overgegaan, werden voorloopige voorzieningen getroffen.

Het verdient hier nadrukkelijk vermeld te worden dat, hoewel het legerbestuur hierin is voorgegaan, de Gymnastiek= en sportschool dient voor de opleiding van onderwijskrachten op het gebied van gymnastiek en sport *niet alleen* voor het leger, maar voor alle andere dienstvakken en voor onderwijs in 't bijzonder.

Verplicht lichamelijk onderwijs op alle scholen moet steeds streven zijn en is het ook steeds geweest.

De zoo hoog noodige onderlinge samenwerking dient hier vooral niet uit 't oog verloren te worden.

Met de oprichting van de Gymnastiek= en sport=school, een instelling van *algemeen belang*, is de hoek=steen gelegd voor den verderen opbouw van de licha=melijke opvoeding en ontwikkeling in Indië.

Wordt thans nog de zoo noodige samenwerking ver=zekerd door de instelling van een lichaam, college van algemeen advies inzake de lichamelijke opvoeding in Indië, dan kunnen we op dit gebied verzekerd zijn van de toekomst; naast de onmisbare geestelijke ontwikke=ling verkrijgt de bevolking van dit land daardoor ook de behoorlijke physieke ontwikkeling, welke voor haar verdere toekomst een factor van zeer groote beteekenis moet worden geacht.

J. W. M. D.

Het Zeilen c. a. Behalve de opbloei van Engelsche balspelen en Zweedsche gymnastiek in de afgeloopen periode, zooals boven geschetst, valt ook meerdere animo te bespeuren voor het bij uitstek nationale *pleizier=zeilen*.

Reeds uit den Compagniestijd worden ons als plaat=selijke gebruiken medegedeeld, dat autoriteiten zeil= of roeitochten maakten op baaien of rivieren, in navol=ging van oud=vaderlandsche gebruiken.

Voor zoover daarover thans nog te oordeelen valt, was het daarbij naar den geest des tijds behalve om de ontspanning, ook en misschien vooral te doen om de zinnen aangenaam te streelen door extra=spijs en drank.

Sedert is op de plaatsen die zich daartoe leenden, als Batavia, Makassar, een aantal plaatsen in de Moluk=ken enz., de liefhebberij om zich op het water te ver=poozen blijven leven, zonder dat het daarbij echter tot bepaalde organisatie kwam.

Dit laatste werd pas in 1910 verwezenlijkt, toen te Batavia werd opgericht de *Bat. Jachtclub*, welke zich sedert in een gestadig toenemenden bloei heeft mogen verheugen. Niet alleen dat het ledental toeneemt, doch ook het varend materieel — in de beginne meest Inland=sche vaartuigen, al of niet eenigszins omgebouwd — is aanzienlijk gemoderniseerd, en de club beschikt thans zelfs over enkele vaartuigen, zoowel zeil= als motor=jachten, die overal ter wereld een goed figuur zouden maken. Zoowel door cursussen van tijd tot tijd, als door het onderlinge verkeer, wordt aan nieuwelingen de noodige kennis bijgebracht, terwijl door wedstrijden en clubtochten de animo wordt gestimuleerd.

Gezegd moet worden, dat er dan ook weinig plaatsen zijn, die zich zoo uitstekend leenen voor uitstapjes ter zee als de baai van Batavia.

Semarang bijv. e.a. plaatsen ter Noordkust hebben een te open reede gedurende een aanzienlijk deel van het jaar, en door het ontbreken van geschikte eilanden moet een uitgang zich daar meestal tot een vaag rondva=ren bepalen. Te Soerabaja zijn de sterke stroomingen een verhinderende factor; diverse plaatsen op de Buitenge=westen bieden evenzeer uitnemende gelegenheid, doch daar ontbreekt veelal het publiek, behoudens hier en daar een enkeling.

Bij de oprichting van de Jachtclub te Batavia is ook aan een afdeeling voor *roeien* gedacht. Geschikte vaar=waters ter beoefening van deze sport bestaan echter niet, en de liefhebberij daarvoor is dus weder geluwd. Te Soerabaja daarentegen wordt de roeisport min of meer geregeld beoefend.

Voor *zwemmen* bestaat in Indië jammer genoeg, weinig gelegenheid. In zee zijn het de haaien, in de groote rivieren de krokodillen, dan wel de stroomsnel=heid, die de liefhebbers terug houden; men is dus aan=gewezen op toevallig aanwezige, meestal kleine bassins, die bovendien vaak vèrafgelegen zijn.

Alleen te Bandoeng, in het Bassin van Tjihampelas, wordt veel gezwommen en worden ook wedstrijden georganiseerd, en voorts te Batavia, bij de eilanden in de baai, in combinatie met zeiltochten. Toch zou het wel mogelijk zijn, om door onderlinge samenwerking meer te bereiken voor de algemeene beoefening dezer bij uitstek nuttige sport.

Dr. D. A. R.

WETENSCHAP EN KUNST

NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN.

NATUURKUNDIGE ONDERZOEKINGEN; GEOPHYSICA.

EXPEDITIES op 16 December 1898 verliet de *Siboga*, een nieuwe tweeschroefskanonneerboot voor den Indischen dienst, met volledige natuurwetenschappelijke uitrusting aan boord, de haven van Amsterdam om 7 Maart d.a.v. onder commando van den Luitenant ter Zee 1e klasse, thans Vice-admiraal, G. F. TYDEMAN te Soerabaja zee te kiezen tot het volbrengen van een wetenschappelijke kruistocht onder leiding van Prof. Dr. MAX WEBER met medewerking van Mevr. Dr. A. WEBER — VAN BOSSE, Dr. J. VERSLUYS, H. F. NIERSTRASZ en Dr. A. H. SCHMIDT.

Deze „Siboga-expeditie", de eerste groot opgezette natuurwetenschappelijke arbeid, onder de Regeering van H. M. KONINGIN WILHELMINA volbracht met steun van Regeering en particulieren, op initiatief van de Maatschappij tot Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche koloniën (kortweg TREUB-maatschappij), getuigde in zijn opzet van de ontwakende belangstelling voor Nederlandsch-Indië, in de gevolgde methoden van het inzicht der leiders en in zijn uitkomsten van de onvermoeide werkkracht der expeditieleden en hun bekwaamheid tot het verrichten van de hun opgelegde taak. Deze arbeid was noodig. Al te veel was het natuurwetenschappelijk onderzoek van den Oost-Indischen Archipel aan vreemdelingen overgelaten en te zeer berustte in het buitenland de kennis van deze eilanden op fantastische verhalen, die den toets der kritiek in geenen deele konden weerstaan. Dit veranderde op slag door het werk van de *Siboga*. Nog steeds geldt deze expeditie als een onovertroffen voorbeeld van goede organisatie, gelukkige samenwerking en belangrijke resultaten. Ware er in de afgeloopen 25 jaren niets anders op natuurwetenschappelijk gebied verricht in Oost-Indië dan door de Siboga-expeditie, dan reeds zoude dit tijdperk van de regeering van Koningin WILHELMINA met eere genoemd worden tot ver buiten de grenzen van Nederland en de Koloniën door allen, die de natuurwetenschappen hoog houden en haar resultaten onmisbaar achten in den ontwikkelingsgang der menschheid. „Schitterende resultaten in een reeks van monografieën over oceanografische waarnemingen, over fauna en flora van stranden en riffen, plankton en diepzee, bewerkt door een lange rij van specialisten-onderzoekers, ieder zijn bijdrage gevend over zijn arbeidsveld", zoo vat Dr. M. J. SIRKS zijn oordeel samen over „De Siboga-expeditie. Uitkomsten op zoölogisch, botanisch, oceanographisch en geologisch gebied, uitgegeven door MAX WEBER". Reeds meer dan 60 monografieën verschenen tot heden.

In 1903 nam wederom de TREUB-maatschappij een belangrijke taak op zich. Nu gold het een onderzoekingstocht door Nieuw-Guinea, de eerste van een hoogst belangrijke reeks van expedities onder de auspiciën ook van andere wetenschappelijke lichamen naar dit groote en bijna ondoordringbare eiland, welks hoogste toppen, tot meer dan 5000 M. boven zee oprijzende en met eeuwige sneeuw bedekt, het doelwit van de ondernemende onderzoekers waren. Het zijn de Noord-Nieuw Guinea-expeditie van 1903 onder leiding van Prof. Dr. A. WICHMANN, de Zuid West-Nieuw Guinea-expeditie van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap (1904—1905, deelnemers M. POSTHUMUS MEYJES, E. J. DE ROCHEMONT en J. W. R. KOCH), de Zuid-Nieuw Guinea-expeditie van 1907 (onder leiding van Dr. H. A. LORENTZ), de Sneeuwgebergte-expedities van 1909 (Dr. H. A. LORENTZ) en van 1912 — 1913 (kapitein A. FRANSSEN HERDERSCHEE), allen georganiseerd door de TREUB-maatschappij.

Den 8sten November 1909 bereikten Mr. LORENTZ, I. W. VAN NOUHUYS, Dr. VON RÖMER en luitenant HABBEMA op een hoogte van 4461 M. de eeuwige sneeuw, in 1913 FRANSSEN HERDERSCHEE den top. Hier houdt de Wilhelminatop den naam van H. M. hoog als geen ander. Eindelijk ligt nog versch in het geheugen de Centraal-Nieuw Guinea-expeditie in 1920 — 1921 uitgezonden door het Indisch Comité voor Wetenschappelijke onderzoekingen onder leiding van kapitein J. A. VAN OVEREEM, later van den overste der K. N. M. J. KREMER, met medewerking van luit. K. DROST, luit. van adm. J. KOOY, off. v. gez. A. TEN HAAFF (later wegens ziekte afgelost door de off. van Gez. H. DE ROOK en H. J. T. BIJLMER), contr. J. JONGEJANS, Dr P. F. HUBRECHT, JHR. Dr. W. C. VAN HEURN en Dr. H. J. LAM.

Deze expeditie, van de noordkust langs de Mamberano-rivier uitgaande, drong in het centrale bergland door en op 4 December 1921 bereikten overste KREMER, Dr. HUBRECHT, Kapt. v. ARKEL en luit. DROST den Wilhelminatop.

Hiermede was een volledige verkenning dwars door Nieuw Guinea voor de eerste maal verkregen. Dr.

HUBRECHT, die aan beide expedities van 1913 en 1921 deel nam, is de eerste, die den geheelen afstand van Noord naar Zuid tweemaal heeft afgelegd.

Belangrijk zijn de door deze expedities verzamelde gegevens op geographisch, biologisch, ethnografisch en geologisch gebied. Voegt men hierbij het werk, ver=richt door de militaire exploratiedetachementen tusschen 1907 en 1914, door ingenieurs van den Dienst van het Mijnwezen op geologische verkenningen en door de gemengde Nederlandsch=Duitsche Grensregelingscom=missie van 1910, dan komt men tot de conclusie, dat de pioniersarbeid, hier door Nederlanders verricht niet licht overschat kan worden en enorm veel heeft bijgedragen tot de kennis van de binnenlanden van dit groote eiland, waarvan men voor 25 jaar nauwelijks de kuststreken verkend had!

Ook elders zat men niet stil. Wel werden hier geen expedities in groote stijl uitgerust, maar toch is het mo=gelijk in een kort bestek alles op te sommen, wat hier door gouvernementsdiensten en particulieren gepres=teerd werd. Men denke aan verkenningen ten behoeve van irrigatie, waterkracht, spoorwegaanleg, opsporing van steenkolen, ertsen en petroleum, topografie, lucht=vaart enz. Wel werden vele van dergelijke onderzoe=kingen verricht voor technische doeleinden, en over=schrijden wij hier de grenzen van het zuiver natuur=wetenschappelijk gebied, maar al wat op deze wijze verzameld werd, is welkom materiaal voor den geleer=de, die er dankbaar gebruik van weet te maken. Ge=heel nieuwe geologische theorieën werden b.v. door Prof. Dr. G. A. F. MOLENGRAAFF en Prof. Dr. H. A. BROUWER opgesteld.

Natuurwetenschappelijke lichamen. Reeds boven is gebleken, wat de groote activiteit van een weten=schappelijk lichaam als de Treub=Maatschappij betee=kent voor de ontwikkeling van onze Koloniën. Ook het Indisch Comité en het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap moeten met eere genoemd worden. Men behoeft de jaargangen van het Tijdschrift, door het Genootschap uitgegeven, slechts door te bladeren, om te ervaren, welke ruime plaats in zijn annalen Neder=landsch=Indië inneemt. Het Genootschap gaf hiervan op ondubbelzinnige wijze blijk bij zijn 50=jarig bestaan in 1923 door de uitgave van het monumentale werk, „De Zeeën van Nederlandsch=Indië", waarin door eminente deskundigen als S. P. L'HONORÉ NABER, G. F. TYDEMAN, Prof. Dr. W. E. RINGER, Dr. J. P. VAN DER STOK, Prof. Dr. MAX WEBER, Mevr. Dr. A. WEBER=VAN BOSSE, Prof. Dr. G. A. F. MOLENGRAAFF, en J. M. PHAFF de tegenwoordige kennis van de tallooze zeeën van onzen Archipel op even uitvoerige als nauw=keurige wijze behandeld wordt. Mochten wij ons met recht verheugen over de beteekenis van de Siboga=ex=peditie in den aanvang van het afgeloopen 25=jarig tijd=perk, niet minder is onze waardeering over deze daad van het Genootschap, die aan het einde van deze 25 jaren op zoo keurige wijze heeft samengevat, wat er door zoo velen in Oost=Indië is verricht op het gebied, dat ten allen tijde den Hollander heeft aangetrokken: de zee!

Onder de lichamen in Nederland, die een open oor en oog hebben voor Indië, moet ook genoemd wor=den de Koninklijke Academie van Wetenschappen, die bestemd is o.a. tot een middelpunt van samenwer=king voor de beoefenaars der wetenschap in Nederland en zijn Overzeesche Bezittingen. De benoeming van correspondenten in de koloniën komt deze samenwer=king ten goede.

In 1922 stichtte de wis= en natuurkundige afdeeling van de Academie de Internationale Circumpacifische Onderzoek=Commissie op voorstel van de National Research Council te Washington, beoogende het alge=meen natuurwetenschappelijk onderzoek van den Stil=len Oceaan in samenwerking met alle omliggende lan=den.

Het initiatief hiertoe ging oorspronkelijk uit van de Pan=Pacific Union, die in 1920 een congres hield te Honolulu, dat een groot succes werd. De verdere uit=werking van het plan werd later overgenomen door de National Research Council.

In 1923 zal een tweede congres te Sydney en Mel=bourne gehouden worden. Ondertusschen gaf de Ko=ninklijke Academie in een reeks korte overzichten „the History and Present State of Scientific Research in the Dutch East Indies" uit, bewerkt door de leden van de verschillende secties der I. C. O.=commissie.

Wenden wij nu het oog naar Nederlandsch=Indië, dan merken wij in de eerste plaats de Koninklijke Na=tuurkundige Vereeniging op. Door haar wordt uitge=geven het „Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië", waarvan 82 deelen compleet zijn. Wel is dit tijdschrift niet meer de algemeene natuurwetenschap=pelijke vraagbaak van vroeger jaren, omdat de voort=durende specialiseering van de wetenschap het ontstaan van meerdere tijdschriften met zich medebracht, die ieder een beperkt gedeelte van het groote terrein be=werken, maar toch is ongetwijfeld de taak van het Tijd=schrift nog belangrijk. Men zal er uitvoerige studies in aantreffen, vooral op meteorologisch gebied, o.a. over de resultaten der bovengenoemde expedities op Nieuw=Guinea en het wetenschappelijke werk van de militaire exploratiedetachementen op dit eiland, voorts botanische verhandelingen o.a. van Dr. S. H. KOORDERS en Dr. J. J. SMIT, jaarlijksche opgaven van vulkanische verschijnselen en aardbevingen, geologische en vulka=nologische mededeelingen etc.

Wat de verdere arbeid van de K. N. V. betreft, zij vermeld, dat zij natuurwetenschappelijke expedities naar het Idjen=hoogland organiseerde met steun van het Gouvernement en van belangstellende particulieren. Zij geeft de resultaten in een serie monografieën uit, die evenwel nog lang niet compleet is. Meermalen trad

zij op als raadgeefster van de Regeering en gat zij het aanzijn aan zuster=instellingen. Hieronder moge in het bijzonder genoemd worden de Vereeniging het Nederlandsch=Indisch Natuurwetenschappelijk Congres, dat twee geanimeerde bijeenkomsten van Natuur= en Geneeskundigen hield te Weltevreden in 1919 en te Bandoeng in 1922, die vo ledig slaagden en aantoonden hoe hier gewerkt wordt en met welke belangrijke resultaten. De beide bundels Verhandelingen zijn hiervan het duidelijkste bewijs.

In 1920 werd, vooral door den krachtigen steun van den Heer K. A. R. Bosscha, opgericht de Nederlandsch=Indische Sterrekundige Vereeniging, die o.a. zich ten doel stelde de stichting van een Sterrewacht. Dit plan werd met enthousiasme begroet niet alleen in Indië, maar door de geheele astronomische wereld, die reikhalzend naar een Sterrewacht in de Tropen had uitgezien. De noodige fondsen werden door belangrijke schenkingen bijeengebracht, en nadat de jeugdige Vereeniging op grootscheepsche wijze het hare had bijgedragen tot het slagen van de Nederlandsch=Duitsche Zon=eclips=expeditie naar Christmas=eiland in Augustus en September 1922, kon op 1 Januari 1923, onder leiding van Ir. J. G. E. G. Voute het astronomische werk op de Bosscha=Sterrewacht te Lembang een aanvang nemen.

Ten slotte moet met eere vermeld worden de Nederlandsch=Indische Vereeniging voor de Luchtvaart, opgericht 1 September 1909, die vooral door de krachtdadige bemoeienissen van wijlen den Luitenant ter Zee 1e klasse, A. E. Rambaldo, tot grooten bloei kwam en een negental wetenschappelijke luchtreizen met de ballons Batavia en Batavia II organiseerde, te Batavia en te Soerabaja, waarvan de uitkomsten (door het Observatorium te Weltevreden bewerkt) de eerste waren, op dergelijke wijze in de tropen verkregen. De Vereeniging werd in Mei 1915 ontbonden.

Boven werd reeds in het kort melding gemaakt van de beteekenis van de onderzoekingen van verscheiden gouvernements=diensten voor de algemeen=natuurwetenschappelijke en geophysische kennis van Oost=Indië.

Hier mogen nog genoemd worden de oceanografische onderzoekingen, verricht in de Zuid=Chineesche Zee en de Java=zee van 1914 — 1920, door den Gezagvoerder K. H. van Weel aan boord van het Gouvernementsstoomschip „Brak", het onderzoekingsvaartuig van het Laboratorium voor het onderzoek der zee onder directie van Dr. A. L. J. Sunier.

Op algemeen natuurwetenschappelijk gebied bewoog zich ook het Encyclopaedisch Bureau, dat in een waardevolle serie „Mededeelingen" talrijke gegevens hieromtrent voor verschillende eilanden verzameld heeft.

Verder moet de aandacht gevestig worden op de stichting van de Technische Hoogeschool te Bandoeng en in het bijzonder de instelling van een leerstoel voor de natuurkunde, welke, bezet door Prof. Dr. J. Clay, ongetwijfeld er toe zal medewerken het peil van de natuurkundige wetenschappen in Nederlandsch=Indië te verhoogen. De practische wijze, waarop Prof. Clay zijn taak opvat, blijkt o.a. uit de onder zijn leiding staande instrumentmakers=school, de stichting van de mede op zijn initiatief opgerichte Vereeniging voor de Opleiding van Instrumentmakers en Glasblazers aan de Technische Hoogeschool.

Men denke ten slotte aan de baanbrekende onderzoekingen van Dr. C. J. de Groot op radiotelegrafisch gebied, aan diepzeeloodingen aan boord van H. M.'s „Edi" (1903), het kabelschip „Telegraaf" van de Gouvernementsmarine ten behoeve van het leggen van telegraafkabels en van de opnemingsvaartuigen „Bali" en „Van Gogh", aan de stroommetingen in verschillende rivieren ten behoeve van de electriciteits=voorziening, waterstandsmetingen in afgesloten meren, waarbij Ir. van Vreedenburgh interessante gegevens verzamelde over het optreden van seiches: merkwaardige harmonische schommelingen van het water.

Het is niet te zeggen, waar bij deze onderzoekingen de physica eindigt en de techniek begint. Hier mag ik mijn taak als geëindigd beschouwen, het aan de technici overlatende om te getuigen van het aandeel der technische wetenschappen in de welvaart van den Archipel.

Dr. S. W. V.

GEOLOGISCHE ONDERZOEKINGEN.

De geologie van Nederl. Oost=Indië is gedurende bovenomschreven periode in de eerste plaats beoefend van staatswege, door den Dienst van het Mijnwezen.

Hiertoe werd in 1909, teneinde tot een meer systematische werkwijze te geraken, het Bureau „Onderzoekingen van mijnbouwkundigen aard, geologische opname en beheer der verzameling van het Mijnwezen" gecreëerd, welk bureau in 1922 werd uitgebreid en thans onder den naam „Opsporingsdienst" een zelfstandig onderdeel van den Dienst van den Mijnbouw vormt.

De Opsporingsdienst. Bij de werkzaamheden wordt het prospecteeren en exploreeren van nuttige delfstoffen op den voorgrond gesteld, terwijl de geologie meer als hulpwetenschap dienst doet, waarbij daarnaast evenwel, zoover de omstandigheden dit veroorloven, ook zuiver wetenschappelijk werk wordt verricht, voornamelijk met betrekking tot de geologische karteering van Indië. In den laatsten tijd hebben onderzoekingen plaats gehad naar:

Aardolie in Atjeh, in het Gouvt. Oostkust van Sumatra, in Indragiri (Res. Riouw en Onderhoorigheden), in

Oeloe Soengei en in Boeloengan (Res. Z. en O.=Afd. van Borneo), in Oost=Celebes, in Noord= en West Nieuw=Guinea en op Timor;

Edele metalen in Martapoera (Res. Z.= en O. Afd. van Borneo), in Flores (Res. Timor en Onderhoorig= heden),bijSoekaboemi (Res. Preanger Regentschappen);

Tinerts in den Riouw Archipel, op de Anambas= en Natoena=eilanden en op Flores;

Nikkel=, IJzer= en Chroom=ertsen in het VERBEEK ge= bergte (Gouvt. Celebes en Onderh.) en in Zuidoost= Borneo);

Kopererts op Timor.

Voor zoover als zulks noodig is om het Gouverne= ment de vruchten van zijn eigen werkzaamheid zooveel mogelijk te waarborgen, plegen de onderzoekingster= reinen gedurende het onderzoek te worden gesloten voor particuliere opsporingen, of „gereserveerd", het= geen noodzakelijk is, wijl de mijnwet aan een eenmaal uitgegeven vergunning tot opsporing door particulie= ren het *recht* op concessie tot exploitatie verbindt.

De resultaten der onderzoekingen v.d. Opsporings= dienst worden gepubliceerd in de „Verhandelingen" van het „Jaarboek van het Mijnwezen" en in de serie „Verslagen en Mededeelingen betreffende Indische delfstoffen en hare toepassingen".

Tot den Opsporingsdienst behooren ook de vulkano= logische en hydrologische onderzoekingen. Het doel van eerstgenoemde is, door het verzamelen van vol= doende gegevens in staat te geraken de bevolking te waarschuwen tegen groote catastrophen tengevolge van vulkanische uitbarstingen en daarmede samenhangende verschijnselen als modderstroomen, bandjirs, enz. Uit den aard der zaak speelt hierbij wetenschappelijke bestudeering en registreering der verschijnselen een groote rol. De resultaten worden gepubliceerd in de serie „Vulkanologische Mededeelingen", terwijl waar= nemingen van actueel belang als „Vulkanologische Berichten" in het Natuurkundig Tijdschrift voor Ne= derlandsch=Indië het licht zien.

De hydrologische onderzoekingen hebben ten doel gegevens te verzamelen, die van belang zijn voor de drinkwatervoorziening van de bevolking van Java, en te adviseeren bij den aanleg van artesische, norton= of bronwaterleidingen.

Ook de geologen van de Bataafsche Petroleum Maat= schappij wijdden zich aan de geologische wetenschap; de door hen verkregen resultaten mogen echter als regel niet gepubliceerd worden.

Ten slotte moeten in dit verband mede genoemd worden de geologen die òf zelfstandig onderzoekingen kwamen verrichten, òf werden uitgezonden hetzij door verschillende wetenschappelijke genootschappen, het= zij door de Nederlandsche Regeering.

Eene op haar gebied bijna volledige litteratuurlijst is de door Dr. R. D. M. VERBEEK samengestelde „Op= gave van geschriften over geologie en mijnbouw van Nederlandsch Oost=Indië", met de daarbij behoorende jaarlijksche „Vervolgen", waarvan er nu reeds negen zijn verschenen; tot ultimo 1921 bedroeg het totale aantal der opgegeven publicaties 3634.

Huidige stand der geologie en aanverwante weten= schappen. Een in details uitgewerkt beeld van de ont= wikkeling der geologische wetenschappen in Nederl. Oost=Indië gedurende de laatste 25 jaren te geven zou veel meer plaatsruimte vereischen dan hier beschik= baar is. Slechts enkele hoofdmomenten kunnen worden aangestipt.

Een belangrijk werk waarmede in deze periode is aangevangen, is het vervaardigen van een „Geologische Overzichtskaart van den Nederl. Oost=Indischen Ar= chipel" schaal 1: 1.000.000, in 21 bladen, waarvan in 1916 als eerstuitkomend blad het blad XV (Oost=Java Bali, Lombok, Soembawa) het licht zag. Te voren, in 1914, was reeds door Ir. E. C. ABENDANON een „Geo= logische schetskaart van Nederl. Oost=Indië", schaal 1: 2.500.000, gepubliceerd; dit was echter slechts als een eerste poging te beschouwen, die des te meer de behoef= te deed gevoelen aan een kaart op grootere schaal, met meerdere nauwkeurigheid samengesteld. De bladen I, VII, IX, XV en XVII hiervan zijn thans verschenen, elk met bijbehoorende toelichting, waarin de voornaam= ste literatuur is verwerkt. De bladen zijn afzonderlijk in den handel.

In 1917 verschenen in het Jaarboek van het Mijnwe= zen twee verhandelingen over de *tectoniek* van den Oost=Indischen Archipel, van de hand resp. van BROUWER en VAN ES, waarmede voor het eerst getracht werd om dit ingewikkelde onderwerp voor geheel Indië te behandelen. Sindsdien zijn weer vele gegevens bekend geworden, die het beeld hebben gewijzigd. Ook op *pa= laeontologisch* gebied is in deze periode belangrijk werk verricht; de voornaamste bijdragen daartoe worden ge= vormd door de talrijke verhandelingen van MARTIN, die meer in het bijzonder het tertiair van Java bestu= deerde. De door VERBEEK en FENNEMA bij hunne op= name van Java en Madoera verzamelde collecties wer= den door MARTIN beschreven in het groote werk „Die Fossilien von Java, auf Grund einer Sammlung von Dr. R. D. M. VERBEEK und von anderen", waarvan de eerste afdeeling tusschen 1891 en 1906 verscheen en de tweede afdeeling tusschen 1909 en 1921 het licht zag.

Ter aanvulling van de aanwezige collecties onder= nam MARTIN in 1910 nog een reis naar Java en publi= ceerde als resultaat dier reis in de kwarto=uitgaaf der „Sammlungen" nog: „Die Fauna des Obereocäns von Nanggulan" en „Die altmiocäne Fauna des West=Pro= go=Gebirges".

Het merkwaardigste resultaat van MARTIN's tertiair= studiën is wel, dat reeds ten tijde van de vorming der Nanggoelan=sedimenten, d.i. in het begin van het bo=

veneoceen, Java naar het noordwesten geen verbinding meer met de Tethys had, en dat die toestand sedert zoo is gebleven; de geheele zoölogische ontwikkeling van Java is derhalve vanaf het oudtertiair autochtoon ge= weest en niet van uit het Westen beïnvloed.

Verder heeft in deze periode de Trinil=expeditie van Mevrouw SELENKA, georganiseerd door de Berlijnsche Academie van Wetenschappen, de algemeene aandacht op zich gevestigd : het doel daarvan was, de lagen, waar= in door DUBOIS de *Pithecanthropus erectus* was aange= troffen, nader te onderzoeken; er is evenwel slechts één menschentand gevonden.

Wat betreft Sumatra is het werk van TOBLER wel het belangrijkste geweest, uitgevoerd in Gouvernements= dienst. Verschillende publicaties van zijn hand zagen het licht in het Jaarboek van het Mijnwezen. Een van de belangrijkste resultaten, waartoe TOBLER komt, is een wijziging van de indeeling der lagen van het tertiair, zooals deze door VERBEEK was aangegeven, en zulks op grond van talrijke door hem verzamelde fossielen. Vele lagen, door VERBEEK tot het eoceen gerekend, ble= ken te behooren tot het neogeen.

De indeeling van het tertiair, in het bijzonder het post= eoceen, in Indië is evenwel allesbehalve eenvoudig. De fauna verschilt te veel van die van Europa dan dat men de daar gebezigde indeeling met de daarbij behoorende karakteristieke gidsfossielen zonder meer voor Indië zou kunnen overnemen. Het is gebleken dat de foraminiferen= fauna in ieder geval van groot belang is. Zoowel MARTIN, als DOUVILLE, RUTTEN, OPPENOORTH en VAN DER VLERK hebben in deze richting naar een oplossing gezocht, zonder nog tot een definitieve indeeling te zijn gekomen.

Verder heeft het geologisch onderzoek van Timor en de Molukken belangrijke resultaten opgeleverd; verschillende publicaties van MOLENGRAAFF, BROUWER en WANNER zagen daarover reeds het licht.

Op *petrografisch* gebied wordt in den laatsten tijd door GISOLF belangrijk werk geleverd, waarvan echter nog weinig naar buiten bleek.

Ir. A. de J.

ZOÖLOGISCHE ONDERZOEKINGEN. [1])

Waar het onderzoek der zee en dus ook dat aangaan= de de marine fauna in dit gedenkboek afzonderlijk be= handeld zal worden, zullen wij ons in de volgende bladzijden in hoofdzaak hebben te bepalen tot die on= derzoekingen, welke betrekking hebben op de landfauna van Indië.

Vragen wij ons nu af in welk opzicht de periode der laatste 25 jaar zich onderscheidt van de voorafgaande jaren, dan is het zeker wel daarin, dat de Regeering in deze periode aanvangt met het zoölogisch onderzoek van deze gewesten te rekenen tot een deel van haar ei= gen taak, terwijl zij zich voordien slechts had bepaald tot al of niet steun te verleenen aan particuliere onder= zoekingen. Deze rechtstreeksche bemoeienis van het Indisch Gouvernement met het zoölogisch onderzoek heeft groote voordeelen gebracht. Werd vroeger Indië ook in dit opzicht voor onmondig gehouden, thans ligt het zwaartepunt niet meer uitsluitend in Holland; men heeft ingezien, dat de fauna, in elk geval de leven= de dierenwereld, het beste ter plaatse wordt bestudeerd. En in de tweede plaats kwam door het oprichten van Gouvernements=instellingen op zoölogisch gebied veel meer continuïteit in het werk en vond een steeds betere en vruchtbaarder samenwerking plaats tusschen Holland en Indië, waardoor de zoölogische wetenschap in niet geringe mate werd bevorderd.

Indien wij nu een blik terugslaan op het vooraf= gaande tijdperk, dan zullen wij opmerken, dat zeer ze= ker in die vroegere jaren schitterend werk is verricht, dat die periode ongetwijfeld niet minder rijk is geweest aan onderzoekingen van grootschen opzet, maar wat ook opvalt is de discontinuïteit van het zoölogisch onder= zoek, het in hooge mate ontbreken van „esprit de suite," het telkens weer opkomen van korte bloei= perioden, afgewisseld door lange tijden van inzinking. De voortgang van het wetenschappelijk onderzoek was toen min of meer afhankelijk van het toeval; met het heengaan van den man, die de wetenschap had hoog gehouden, doofde het vuur weer uit, verviel en ver= dween weer de instelling, die door zijn ijver en toe= wijding was tot stand gekomen. Zoo volgde zulk een tijdperk van verval op RUMPHIUS' dood in 1702, wiens beroemd werk de „Amboinsche Rariteitkamer", voor= namelijk handelende over lagere zeedieren, drie jaar later verscheen.

Een eeuw zou verloopen eer wederom de belangstel= ling voor Indië's fauna herleefde. Nadat in het begin der 19e eeuw de Engelschen, waarvan we hier slechts de namen van RAFFLES en HORSFIELD willen noemen, het hunne bijgedragen hadden tot vermeerdering van de kennis der fauna van den Indischen Archipel, vooral van Sumatra, kwam in 1820 de Natuurkundige Com= missie voor Nederlandsch=Indië tot stand, welke com= missie ten doel had „de wetenschappelijke kennis van de voortbrengselen der Natuur in de Nederlandsche Bezittingen in Oost=Indië, uit te breiden."

Dertig jaar lang heeft deze Commissie stand gehou= den, waarin zeer veel wetenswaardigs aan het licht ge=

1) De *botanie* is door den schrijver der bijdrage over *'s Lands Plantentuin* daarmede gezamenlijk behandeld; voor deze tak van wetenschap zie men dus hierachter (Red. Ge= denkb.).

bracht is, maar de duur der werkzaamheden en het groot aantal begaafde mannen, die hun beste krachten en helaas zeer dikwijls ook hun leven voor deze zaak gaven (zooals reeds dadelijk de beide eerste leden der Commissie, de jonge KUHL en VAN HASSELT) staan toch ook weer niet in verhouding tot de verkregen uitkomsten, hoe belangrijk die ook geweest mogen zijn.

Onder DIARD, eveneens lid, later chef der Natuurkundige Commissie, stond toentertijde een Museum van Natuurlijke Historie, gesticht door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen; ook dit Museum hield niet lang stand, in 1844 werd het weer opgeheven en de verzamelingen naar Leiden overgebracht.

Nog een lid der Commissie, SALOMON MÜLLER, mogen wij hier niet stilzwijgend voorbijgaan. Hij toch was degene, die een eerste poging waagde, om een verklaring te geven voor het opvallend verschil in fauna tusschen het oostelijk en westelijk gedeelte van den Archipel. In zijn werk „Ueber den Charakter der Thierwelt auf den Inseln des Indischen Archipels" (1846) zet hij uiteen, dat dit verschil naar zijn meening geweten moet worden aan klimatologische en geografische omstandigheden. Na het vertrek van MÜLLER uit Indië in 1837, lijdt de Natuurkundige Commissie nog slechts een kwijnend bestaan om tenslotte in 1850 te worden ontbonden.

Na het afsterven der Commissie onthoudt de Regeering zich voor langen tijd weer van alle rechtstreeksche bemoeienis met het zoölogisch onderzoek van Oost-Indië. Weer breekt een periode aan, waarin dit onderzoek wordt overgelaten aan particulieren en aan vreemden. Een lange reeks van buitenlanders komt nu het werk overnemen en onder hen zijn velen, die hun roem voor een niet gering deel te danken hebben aan hun reizen in den Indischen Archipel. In de eerste plaats geldt dit wel voor den Engelschen natuuronderzoeker WALLACE, die tusschen 1854 en 1862 vrijwel de geheele Archipel bereisde en wiens studies voornamelijk de zoögeographie van Oost-Indië golden. Steunend op de theorie van EARLE (1845), die in tegenstelling met SALOMON MÜLLER vooral geologische factoren aansprakelijk stelde voor de wijze, waarop de dieren over den Archipel verspreid zijn, meende WALLACE dat men moest aannemen, dat vroeger het westelijk gedeelte van den Archipel (de Groote Soenda-eilanden) verbonden was geweest met het Aziatisch vasteland, het oostelijk gedeelte daarentegen met Australië. Vandaar dat de fauna van dit westelijke deel een duidelijk Aziatisch (orientaal), het oostelijke deel echter een Australisch karakter vertoont. Tusschen deze twee gebieden trok WALLACE een scherpe scheidingslijn, loopende tusschen Borneo en Celebes en tusschen Bali en Lombok door (lijn van WALLACE).

WALLACE's reizen vonden spoedig navolging; onder zijn eigen landgenooten, die na hem den Archipel bezochten, zijn er echter maar weinigen geweest, die hem konden evenaren. Het land van den orang-oetan en de paradijsvogel, zooals WALLACE zeer kenschetsend den Maleischen Archipel had genoemd, oefende echter niet alleen op Engelsche onderzoekers zijn betooverenden invloed uit, ook tal van natuurvorschers van andere nationaliteit voelden zich aangetrokken tot dit boeiende tropenland.

Op den voorgrond treden in deze tweede helft der negentiende eeuw vooral de Italianen. We noemen van hen hier slechts G. DORIA en L. M. D'ALBERTIS, die voor het Museum in Genua verzamelden, en E. MODIGLIANI, die vooral bekend is geworden door zijn faunistische studies van het eiland Nias (1886) en andere voor Sumatra's Westkust gelegen eilanden.

Ook Duitschers en Zwitsers nemen deel aan het onderzoek van de in deze gewesten zoo buitengewoon rijke en belangwekkende dierenwereld. Reeds ten tijde van WALLACE vond de „Preussische Expedition nach Ost-Asien" plaats (1860 — '62); deze tocht leverde zeer belangrijk materiaal op en E. VON MARTENS, die het zoölogische gedeelte bewerkte, kwam op grond van zijn studies over de verspreiding der land- en zoetwaterslakken in Indië, reeds tot de gevolgtrekking, dat een scherpe scheidingslijn tusschen de fauna van het oostelijk en westelijk gedeelte van den Archipel niet te trekken valt, maar een zeer ruim overgangsgebied moet aangenomen worden. Hierbij sluiten zich aan de latere grootere reizen van W. KUKENTHAL (1893 — '94), die de Molukken en Borneo tot veld van studie koos, en de tocht van R. SEMON, die in 1894 na zijn reis door Australië ook Java en de Molukken bezocht. Naast al deze vreemdelingen zijn gelukkig ook enkele Hollanders te noemen, die in deze periode de zoölogische wetenschap hoog houden, maar de Regeering hield zich voorloopig nog afzijdig, steunde ternauwernood eenig onderzoek in deze richting. Een der eersten, die na de Natuurkundige Commissie met vrucht zich wijdde aan de zoölogie in Indië was P. BLEEKER, die van 1842 tot 1860 in deze tropische gewesten vertoefde. Zijn studies over de vischfauna van Indië vormen de grondslag voor alle latere werken op dit speciale gebied. Een ander medicus, die eveneens zijn reizen door den Archipel benutte voor het bijeenbrengen van belangrijke verzamelingen, was A. G. VORDERMAN, die zich vooral toegelegd heeft op de studie der Indische vogels.

Een door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië (in 1850 opgericht door BLEEKER) in het leven geroepen Zoölogisch Museum verviel echter weer met het heengaan in 1891 van den leider ervan, C. PH. SLUITER, de tegenwoordige hoogleeraar te Amsterdam. SLUITER gevoelde zich vooral aangetrokken tot de lagere zeedieren en was een der eersten, die over het zoo belangrijk probleem der koraalvormingen in de Oost-Indische zeeën waardevolle bijdragen leverde.

Langzamerhand echter breekt het besef door, dat men niet alles aan particulier toedoen mag overlaten, dat waar andere landen op zoo onbekrompen en schitterende wijze voorgingen, — Holland zelf bij het onderzoek van zijn eigen koloniën niet langer mocht achterblijven. De onverschillige houding van vroeger begint de Regeering te laten varen en zoo zien we dan ook met regeeringssteun de Midden Sumatra=expeditie van 1877 — '79 ten uitvoer komen, waaraan als zoöloog J. F. SNELLEMAN deelnam.

In 1883 verschijnt op de begrooting zelfs een post om Nederlandsche onderzoekingsreizen te steunen, maar nog niet onmiddellijk zal dit lofwaardig streven gevolgen hebben.

In de jaren 1888 en '89 volgt dan de bekende reis van MAX WEBER door Indië. Deze reis was zeer belangrijk, niet alleen omdat onze kennis van de fauna van Indië weer aanzienlijk vermeerderd werd, maar vooral ook om de conclusies die WEBER uit de verkregen resultaten kon trekken. Hij toonde aan dat z.g. lijn van WALLACE niet langer als juist was te beschouwen, maar dat, zooals VON MARTENS reeds verkondigd had, tusschen het eigenlijke orientale en het Australische gedeelte van den Archipel een gebied ligt, waarin vormen van weerszijden zijn dooreengemengd, zonder dat men in het algemeen scherpe grenzen kan trekken. In dit overgangsgebied neemt vooral Celebes met zijn afwijkende fauna een bijzondere plaats in. Dit merkwaardige eiland had dan ook reeds van ouds de aandacht der zoölogen getrokken en een hernieuwd onderzoek werd nu door de neven P. en T. SARASIN ondernomen. Zij doorkruisten het eiland van 1893 — '96 en later nog eens tusschen 1902 en 1903. In het door hen uitgegeven standaardwerk „Materialien zur Naturgeschichte der Insel Celebes" (1898 — 1906) brachten zij de bewijzen voor hun stelling, dat Celebes' fauna met die der Philippijnen en Java verwantschap vertoont, maar dat dit eiland faunistisch vrij scherp van Borneo gescheiden is, waarvoor de diepe en oude straat van Makassar aansprakelijk moet worden gesteld.

Zoo naderen we de periode der laatste 25 jaren, waarin de reeds sterk ontwikkelde belangstelling voor het wetenschappelijk onderzoek van Ned.=Indië deze periode nog krachtig mocht toenemen. Voor een niet gering deel is dit ook te danken aan MELCHIOR TREUB, den toenmaligen Directeur van 's Lands Plantentuin, die door zijn overredingskracht, organisatietalent, bezieling en leiding, die hij aan alles en allen wist te geven, ook wat het zoölogisch onderzoek aangaat, de stoot heeft gegeven tot menige succesvolle tocht of belangwekkend onderzoek. Zijn naam is ook verbonden aan de in 1888 ingestelde TREUB=Commissie, later (1890) omgezet in de „Maatschappij ter bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche Koloniën", welke, ter eere van den man, die voor dit onderzoek steeds op den bres stond, thans gewoonlijk kortweg TREUB=Maatschappij wordt genoemd. Genoemde Maatschappij verleende steun aan tal van expedities, zoo reeds kort na de oprichting aan de expeditie dwars door Sumatra (1891), waaraan J. F. VAN BEMMELEN als zoöloog was toegevoegd. Belangrijker waren nog de daarop volgende drie expedities naar Borneo tusschen de jaren 1893 en 1897.

Het jaar 1898 zou een gedenkwaardig jaar worden. Einde December toch van dat jaar voer de *Siboga*, een voor wetenschappelijk onderzoek uitgeruste kanonneerboot, Amsterdam uit, om een tocht voornamelijk door het oostelijk gedeelte van den Archipel te ondernemen. Deze Siboga=expeditie (1899 — 1900) onder leiding van MAX WEBER had ten doel om aldaar de zeeën met hun flora en fauna te bestudeeren. Hoe belangrijk en veelomvattend de uitkomsten van dezen tocht zijn, moge blijken uit de talrijke deelen van het monumentale werk de „Siboga=Expeditie", dat nog steeds wordt voortgezet.

Nog in een ander opzicht is 1898 een belangrijk jaar voor de Indische zoölogie. Toen toch werd voor het eerst een zoöloog in vasten dienst door het Gouvernement aangesteld. De eerste, die deze betrekking van landbouw=zoöloog bekleedde, was Dr. J. C. KONINGSBERGER, nadat hij reeds vanaf 1894 aan 's Lands Plantentuin was verbonden geweest, echter op kosten van particuliere instellingen. Het feit dat toen voor het eerst een zoöloog in Gouvernements dienst kwam, mag misschien op zich zelf niet zoo belangrijk schijnen, vooral omdat in het begin uitsluitend practische cultuurbelangen op den voorgrond stonden, maar met deze benoeming was het zaad uitgelegd, waaruit een geheele reeks van Gouvernements=instellingen zou ontspringen, uitsluitend beoogend het zoölogisch onderzoek in deze gewesten. De door KONINGSBERGER aangevangen beoefening der landbouwdierkunde nam een steeds hooger vlucht, zoodat thans Indië zich wat dit speciale gebied betreft in alle opzichten kan meten met andere tropische landen. Een steeds uitgebreider staf van werkers heeft door hun met het oog op de praktijk verrichte onderzoekingen onze kennis van de biologie der Indische dieren in hooge mate bevorderd.

Dr. KONINGSBERGER was als landbouwzoöloog weliswaar in de eerste plaats aangewezen om zijn werkkring dienstbaar te maken aan de belangen van de cultures, maar in een tropenland, waar van het economisch belangrijk gedierte nog zoo goed als niets bekend was, dienden wel onderzoekingen van zuiver biologischen en systematischen aard vooraf te gaan en de grondslag te vormen, waarop practisch kon worden voortgebouwd. Spoedig zag dan ook Dr. KONINGSBERGER zijn werkkring uitgebreid en weldra zouden ook andere takken der zoölogische wetenschap zijn volle belangstelling hebben. Kon in het begin nog één man dit geheel beheerschen, tenslotte groeide uit deze eerste betrekking van landbouwzoöloog een drietal belangrijke

instellingen, welke het werk onder elkander verdeelden. Zoo verrees in 1901 een Zoölogisch Museum te Buitenzorg, waarmede een vaste basis verkregen werd voor de studie der landfauna in het algemeen; in 1905 werd te Batavia het Visscherij-Station opgericht, terwijl in 1911 de Afdeeling voor Plantenziekten zich afsplitste, waardoor het Zoölogisch Museum en Laboratorium zich voortaan uitsluitend aan zuiver wetenschappelijk onderzoek kon wijden. Zoo zien wij hoe de Regeering een steeds ruimere opvatting van haar taak gaat huldigen, hetgeen ook nog moge blijken uit de omzetting in 1920 van het oude Visscherij-Station in het nieuwe Laboratorium voor het onderzoek der Zee.

Een heugelijk feit was ook dat de publicaties, uitgaande van laatstgenoemde instelling en van het Zoölogisch Museum en Laboratorium, sinds 1919 konden verschijnen in een eigen officieel orgaan, uitsluitend gewijd aan zoölogisch en oceanographisch onderzoek en dat ter eere van den man, wien, zooals hierboven reeds uiteengezet werd, dit onderzoek zoo zeer ter harte ging, den naam van „Treubia" draagt.

Naast deze bevordering der zoölogische wetenschap door het Gouvernement nam ook de belangstelling van particuliere zijde voor het Indisch natuuronderzoek steeds toe.

De in de twinstigste eeuw met kracht aangevatte exploratie der buitenbezittingen was een welkome gelegenheid om deze tochten naar nog onbekende streken ook voor de wetenschap dienstbaar te maken. Het Gouvernement kon hier op vruchtbare wijze samenwerken met particuliere genootschappen of maatschappijen. Op deze wijze zijn vooral de expedities naar Nieuw-Guinea welke in 1903 aanvingen, zeer belangrijk geworden. Wel was dit merkwaardige eiland reeds vroeger onderzocht geworden, o.a. door von Rosenberg, d' Albertis en anderen, maar nimmer tevoren was op zulk een breeden grondslag een systematisch onderzoek aangevat.

In zoölogisch opzicht zijn vooral die tochten belangrijk geweest, waaraan ook dierkundigen deelnamen, zooals de Duitsch-Hollandsche grens-expeditie van 1910, waaraan Dr. P. van Kampen was toegevoegd, en de laatste tocht naar het Mamberano-gebied in 1920, welke W. C. van Heurn als zoöloog meemaakte. Doch ook van de overige expedities is dikwijls door niet-zoölogen veel en belangwekkend materiaal meegebracht. De wetenschappelijke resultaten van al deze tochten vanaf 1903 zijn neergelegd in het grootsche werk „Nova Guinea".

Ongeveer tegelijkertijd, tusschen 1903 en 1906, hadden opnieuw expedities naar Borneo plaats, waarbij bijzondere aandacht werd besteed aan de vischfauna van dit eiland, terwijl in de laatste jaren vooral veel belangstelling gewekt is voor het tusschen Nieuw Guinea en Borneo liggende gebied.

Evenals Celebes bezit ook elk eiland der eigenlijke Molukken zijn eigen geschiedenis en eigen fauna. Dit van oudsher zoo klassieke veld van onderzoek trok ook vele buitenlandsche onderzoekers aan, getuige de reis van Merton en Roux (1907 — '08) naar de Aroe- en Kei-eilanden, de Sunda-Expedition van Elbert in 1907 en de Freiburger Molukken-expedities (1906 en 1910) onder Deninger en Stresemann. Maar ook Holland heeft het zijne bijgedragen om het vraagstuk van de geologie en de fauna van deze verbrokkelde eilandenreeksen tot oplossing te brengen.

In 1909 kwam daartoe Dr. L. F. de Beaufort naar Indië en bezocht Waigeoe en Ceram, voornamelijk ter bestudeering der zoetwatervisschen. Zoo vond in 1917 een exploratie van Ceram door den geoloog L. Rutten plaats en in 1921 — 1922 maakte de zoöloog L. Toxopeus verschillende verzameltochten op Boeroe.

Het Kon. Aardrijkskundig Genootschap en de Treub-Maatschappij in Holland, het Indisch Comité voor wetenschappelijk onderzoek en het Indisch Gouvernement werkten hier, zooals trouwens ook bij vele andere der hierboven besproken expedities, samen.

Voor 1922 verdient nog vermelding de Deensch-Hollandsche expeditie naar de Kei-eilanden, waarvan Dr. Th. Mortensen leider was.

Deze expeditie stelde een onderzoek in naar de diepzeefauna in dit gebied, maar zocht in verband daarmede tevens naar een gunstige plaats in deze streek om een blijvend maritiem-biologisch station te vestigen. De bovengenoemde reis van de Beaufort stond mede in verband met de uitgave van het zoo hoogst belangrijke werk van Weber en de Beaufort over de „Indo-Australian Fishes", waarvan het eerste deel verscheen in 1911 en waarvan onlangs het vierde deel is uitgekomen. Dit werk was tevens een begin om in navolging van de serie „Fauna of India", ook voor Nederlandsch Indië zulk een reeks van systematische werken samen te stellen. Reeds volgden de Indo-Australian Reptiles van de hand van Mej. de Rooy (1915 — '17), terwijl een deel over de Amphibia door van Kampen ter perse is.

Zoo geven de laatste 25 tot 30 jaren dus wel een beeld te zien van steeds schooner opbloei, ook wat het zoölogisch onderzoek in deze gewesten betreft, de „esprit de suite" is er gelukkig weer, zoodat wij mogen hopen, dat de zoölogische wetenschap in Indië ondanks de ongunstige tijden rustig zal voortschrijden op den weg, dien zij thans met zulk een goede uitkomst heeft ingeslagen.

Dr. K. W. D.

HET ONDERZOEK DER ZEE.

Het achter ons liggend tijdperk van vijf en twintig jaren is voor het onderzoek der uitgestrekte zeeën van den Oost=Indischen Archipel van veel belang geweest. Het ving aan met de bekende „Siboga"=expeditie, die de diepzee=fauna der bekkens van de Oostelijke helft van den Archipel ten doel had. Het eindigde met de stichting van het Laboratorium voor het Onderzoek der Zee te Batavia, in de eerste plaats bestemd voor de studie der ondiepe zeeën van de Westelijke helft, en met plannen voor de oprichting van een Deensch zoölogisch station in de Oostelijke helft, ter verdere bestudeering der diepzee=fauna.

Het initiatief tot de Siboga=expeditie in de jaren 1899 — 1900 ging van Nederland uit, met name van de „Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkun=dig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën". Ruime bijdragen van H. M. de Koningin, de Koningin=Regen=tes, van wetenschappelijke lichamen en particulieren maakten haar mogelijk, terwijl de Regeering van Neder=landsch=Indië schip en bemanning beschikbaar stelde voor den tijd der expeditie (ongeveer een jaar).

De stichting van het Laboratorium voor het Onder=zoek der Zee geschiedde onafhankelijk van het moeder=land. Het is geleidelijk gegroeid uit het onaanzienlijke Visscherij=Station, dat in het jaar 1905 tot stand kwam, nadat reeds voor dat jaar in Nederland een som van *f* 2.500.— als bijdrage tot de stichting van een eenvou=dig maritiem=zoölogisch station bijeengebracht was, welk bedrag de Regeering bij deze gelegenheid aange=boden werd.

Als derde feit, welks belang echter nog blijken moet, moge hier vermeld worden de Hollandsch=Deensche ex=peditie van Dr. TH. MORTENSEN naar de Kei=eilanden in 1922, met het doel een plaats te zoeken voor een op te richten Deensch zoölogisch station voor onderzoe=kingen omtrent de diepzee=fauna. De verkregen uit=komsten zijn in ieder geval reeds van veel belang en toonden aan dat hier een rijke diepzee=fauna op betrek=kelijk geringe diepte (2 — 300 M.) voorkomt.

Zoo zien wij bij en in den aanvang der 20ste eeuw, als in Europa het Internationale Zeeonderzoek tot stand komt — later door den grooten oorlog helaas onder=broken — , ook in Indië een krachtiger aanvatten van de studie der gesteldheid en van de merkwaardige be=woners onzer tropische zeeën. Voordien toch waren het slechts enkele fakkeldragers, als RUMPHIUS, BLEEKER en SLUITER, die het vuur der wetenschap smeulende hielden.

Twee honderd jaar was het in 1902 geleden, dat RUMPHIUS op Ambon de oogen, die toen reeds 30 jaren geen licht meer gezien hadden, sloot — in zijn „Amboin=sche Rariteitkamer" een schat van afbeeldingen, be=schrijvingen en waarnemingen zoowel omtrent zee= als omtrent landbewoners nalatend. Het Koloniaal Museum eerde den „Indischen Plinius" in 1902 door de uitgave van het RUMPHIUS=Gedenkboek en het slaan van een RUMPHIUS=medaille.

In de 19e eeuw richt zich de belangstelling aller=eerst op de studie der fauna en flora te land. Slechts vreemde, vooral Fransche expedities, die op haar rou=te ons eilandenrijk passeeren en doorkruisen, doen waarnemingen omtrent de zeebewoners. Pas in de 2e helft der 19e eeuw verandert dit door de uitgebreide onderzoekingen omtrent de visch=fauna van den offi=cier van gezondheid P. BLEEKER (1819 — 1878), tus=schen 1844 en 1880 neergelegd in 500 publicaties en na zijn terugkeer naar Holland bekroond door de helaas niet geheel voltooide „Atlas ichthyologique des Indes orientales", in 9 groote deelen met tallooze gekleurde platen.

Heeft RUMPHIUS eerst na 200 jaren zijn Gedenkboek gehad, reeds eerder werd een dergelijk monument voor BLEEKER, den „Linnaeus der visschen", gesticht, en wel in 1911 in het eerste deel van het groote werk van WEBER en DE BEAUFORT over „The Fishes of the Indo=Australian Archipelago", waarvan onlangs het vierde deel verschenen en het vijfde thans in bewerking is.

Na BLEEKER'S ichthyologisch werk mogen vermeld worden de onderzoekingen van Prof. C. P. SLUITER, toenmaals leeraar te Weltevreden, omtrent de lagere dieren van den zeebodem. Deze had bovendien in het gebouw der Kon. Natuurk. Ver. op het Koningsplein reeds een klein zeewateraquarium ingericht.

Kort slechts is de geschiedenis van het onderzoek naar het leven der Indische zeeën tot zoover. Meer ech=ter valt er te verhalen van wat in die richting in de af=geloopen 25 jaren verricht is, nu ook van Regeerings=wege meer belangstelling en steun ondervonden werd.

Den 7en Maart 1899 vertrekt de eerste (en tot dus=ver eenige) oceanographische expeditie onder Neder=landsche vlag, onder wetenschappelijke leiding van Prof. MAX WEBER van Soerabaja en doorkruist onge=veer een jaar lang de Oostelijke helft van den Archipel. In het geheel werd 200 malen de dreg uitgeworpen, waarvan 96 malen op diepten tusschen de 100 en 4.400 M. De buit van deze expeditie is onder tal van specia=listen ter bewerking verdeeld. De uitkomsten worden gepubliceerd in een groot aantal monographieën, waar=van reeds 63 verschenen zijn. Het is in een bestek als hier geboden natuurlijk niet mogelijk, ook maar bij be=nadering een overzicht van den inhoud te geven.

Omtrent hoevele vraagstukken een dergelijke expe=ditie ook licht vermag te ontsteken, er zijn andere, tot wier studie een langer verblijf op een plaats en de be=schikking over een goed ingericht Laboratorium noodig zijn.

Ook zulk een Laboratorium is Indië thans rijk. In 1905 werd op den Pasar Ikan te Batavia een eenvoudig gebouwtje opgetrokken, bestemd voor onderzoek op visscherijgebied. Tevens werd een onderzoekingsvaar=

tuig, de „Gier", beschikbaar gesteld, dat in 1912 vervangen werd door het Gouvernements S. S. „Brak".

Met de „Gier" maakte Dr. P. N. VAN KAMPEN gedurende vier jaren vele reizen en verzamelde daarop gegevens omtrent de Inlandsche vischmethoden, omtrent de gevangen vischsoorten en omtrent de mogelijkheid der toepassing van Europeesche netten. Tevens bracht hij een omvangrijk faunistisch materiaal bijeen.

Van eigenlijk biologisch onderzoek kwam bij dit alles weinig in de eerste jaren. De vraagstukken der praktijk lieten weinig tijd voor die der wetenschap over.

Dit werd eerst beter, toen in 1914 een splitsing tot stand kwam in een economische „Afdeeling Visscherij" van het Departement van Landbouw, en het „Visscherij-Station", dat onder 's Lands Plantentuin bleef ressorteeren en later den meer algemeenen naam van „Laboratorium voor het Onderzoek der Zee" kreeg. De „Afdeeling Visscherij", die zich voornamelijk met het verstrekken van goedkoop zout aan de visschers, met visscherijstatistiek, met het vraagstuk der credietverleening aan visschers, met vischproeven door Hollandsche zeevisschers, met onderzoekingen omtrent vischconserveering en met onderzoekingen en proefnemingen betreffende de zoetwatervisscherij bezig gehouden heeft, is in 1922 tijdelijk opgeheven.

Het Laboratorium voor het Onderzoek der Zee zag in de laatste jaren het kleine, onoogelijke „Visscherij-Station" vervangen door een tweetal flinke gebouwen, tezamen met de bediendenwoningen in een ruimen tuin gelegen, die een oase vormt temidden der min of meer verwaarloosde omgeving van den Pasar Ikan. Het grootste der beide gebouwen is het eigenlijke Laboratorium, met ruime werkkamers voor het hoofd en zijn medewerkers, en ook een werkkamer voor gasten. Het kleinere gebouw bevat het zeewater-aquarium, dat einde 1922 voor de helft in dienst gesteld werd en waarin spoedig ook het publiek de kleurenpacht der tropische vischen zal kunnen bewonderen. Met de motorboot „MAX WEBER" wordt het noodige materiaal in de baai van Batavia verzameld. In den tuin van het Laboratorium is een collectie strandplanten bijeengebracht.

In de laatste jaren werden door het hoofd dezer inrichting, Dr. SUNIER onderzoekingen ingesteld betreffende de biologie der zeevischvijvers of empangs bij Batavia en Priok (zie Treubia, II, 2—4, 1922), speciaal omtrent de daarin gekweekte bandeng en andere visschen. Tevens toonden de door Dr. SUNIER tezamen met den heer M. L. VAN BREEMEN, Chef van den Gezondheidsdienst te Batavia, uitgevoerde onderzoekingen omtrent de malaria-muskiet (*Myzomyia ludlowi Theobald*) aan, welk een uiterst gevaarlijke broedplaatsen de empangs daarvoor opleveren. Door de malaise in 1922 kon het Gouvernement jammer genoeg geen gelden beschikbaar stellen voor het droogmaken van deze vijvers in de buurt van Batavia, waartoe reeds besloten was.

Voorts hield Dr. SUNIER zich bezig met een onderzoek naar het plankton der Javazee en naar de voeding der zeevisschen, waarvan de uitkomsten nog niet in extenso gepubliceerd zijn, terwijl Dr. H. C. DELSMAN de eieren en larven der zeevisschen bestudeert, waarvan de uitkomsten geleidelijk in het Tijdschrift „Treubia" verschijnen.

Niet onvermeld mag hier blijven het gedenkboek „De zeeën van Ned. Oost-Indië", in 1922 door het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap bij zijn 50-jarig bestaan uitgegeven, dat ons een overzicht over den tegenwoordigen stand onzer kennis en een basis voor verdere onderzoekingen biedt.

Dr. H. C. D.

DE BESTRIJDING VAN DE ZIEKTEN EN PLAGEN DER CULTUURGEWASSEN.

Van de groote veranderingen, welke de cultuur-methoden der verschillende gewassen de laatste vijf en twintig jaren hebben ondergaan, zijn de meeste het gevolg geweest van het optreden van ziekten of plagen en werden aangebracht om deze te ontgaan of te onderdrukken.

De groote beteekenis van die ziekten voor den landbouw treedt niet minder duidelijk aan het licht als men in cijfers de verliezen tracht uit te drukken, die enkele belangrijke kwalen hebben teweeg gebracht of nog te weeg brengen.

De Delitabak verliest jaarlijks aan rupsenvraat ongeveer 25 % van haar oogst, ter waarde van gemiddeld 8 milllioen gulden.

Het gemiddeld jaarlijksch verlies, dat de theecultuur lijdt van bladbeschadiging door de Helopeltis-wants, ligt zeker niet beneden de 3 millioen gulden.

De bruine-bastziekte der Hevea veroorzaakte in de jaren 1918 en 1919, voordat de ware aard nog bekend was, naar matige schatting een gemiddeld jaarlijksch verlies van 6 % van den oogst of 3.000 ton rubber ter waarde van 4½ millioen gulden.

De schade, die de bevolking op Java en Madoera in 1919 leed door den witten boorder in het rijstgewas, werd geschat op 1.400.000 pikol padi ter waarde van 7 millioen gulden, een verlies, dat de schatkist een bedrag van niet minder dan *f* 400.000 aan landrente deed derven. Twee jaar later, in 1921, mislukte op Java en Madoera de oogst op ongeveer 750.000 bouw sawah, waarvan zeker niet minder dan 500.000 bouw alleen door wortelrot. Wat een schade beteekent van ruim 12 millioen pikol padi, alleen door padi-wortelrot veroorzaakt, ter waarde van ruim 72 millioen gulden, en voor de schat-

kist een derving van minstens 3 millioen gulden aan landrente.

Moeten wij in het bezit van een aantal dergelijke ver=spreide en hoogst onvolledige gegevens een uit den aard der zaak hoogst globale schatting maken van het gemid=deld jaarlijksch verlies, dan mogen wij schatten dat de Europeesche cultures jaarlijks wellicht een totaal verlies van weinig minder dan 100 millioen gulden lij=den tengevolge van ziekten en plagen, en dat het ver=lies voor de Inlandsche cultures vermoedelijk ongeveer de helft hiervan bedraagt. De relatieve schade is bij de Inlandsche cultures wel is waar veel hooger, want van een bestrijding der ziekten is hier nog nauwelijks sprake, maar de waarde van het product staat veelal lager.

Het was tegen het eind van de vorige eeuw, dat de suikerrietcultuur de noodzakelijkheid voelde van we=tenschappelijk onderzoek en wetenschappelijke voor=lichting.

Het verwoestend optreden van de serehziekte, die zich tusschen 1882 en 1892 van het Westen naar het Oosten van Java verspreidde en de rietcultuur bijna onmogelijk maakte, was de aanleiding. De oprichting van drie particuliere suikerproefstations in West=Java (Kagok, Tegal), Midden Java (Semarang) en Oost Java (Pasoeroean) in 1886 en 1887 was het gevolg.

De andere cultures volgden, zoo werd o.a. in 1892 te Klaten een proefstation opgericht voor tabak, suiker en indigo; in 1893 richtten de tabaksplanters in Deli het Deliproefstation op, de koffieplanters in 1896 het Koffieproefstation, de indigoplanters in 1902 het Proef=station voor Indigo en in hetzelfde jaar de theeplanters het Theeproefstation. In 1900 werd door de cacaoplan=ters vooral met het oog op de schade, door de cacaomot aangericht, te Salatiga het Cacaoproefstation opgericht.

Het is hier niet de plaats een geschiedkundig overzicht te geven van de ontwikkeling van het Proefstationwe=zen. Volstaan moge worden met de mededeeling, dat thans vrijwel iedere cultuur in eenig deel van Java of Sumatra haar proefstation heeft.

Het was Dr. Lovink, de groote reorganisator van het Indische Landbouwdepartement, die ook aan het De=partement van Landbouw de studie der plantenziekten tot haar recht deed komen. Hij stelde in 1911 een af=zonderlijke Afdeeling voor Plantenziekten in, die uit=sluitend belast was met de bestudeering van de ziekten en plagen der cultuurgewassen en hun bestrijding. De=ze afdeeling ontving later den naam: Instituut voor Plan=tenziekten.

Aan eenige van de belangrijkste resultaten der on=derzoekingen, verricht ten bate van de groote cultures en van den Inlandschen landbouw, moge hier een enkel woord gewijd worden.

Bij den Inlandschen landbouw is de winst, zooals te verwachten was, lang niet zoo groot als bij de Europee=sche cultures. De studie van de ziekten en plagen van de Inlandsche landbouwgewassen is later en door een geringer aantal onderzoekers ter hand genomen, maar ook en vooral zijn de vraagstukken hier veel moeilijker. Tal van methoden, die op de ondernemingen door de koelies onder leiding van assistenten en administrateur met succes worden toegepast, passen niet in het nog zoo uiterst primitieve bedrijf van den Inlandschen landbou=wer. Wil men, dat een bestrijdingsmethode hier ingang zal vinden, dan dient zij al uiterst eenvoudig te zijn; de Inlandsche landbouwer zal haar slechts aanvaarden als zij zeer weinig vergt van zijn overleg en zijn werkkracht. Zulke bestrijdingswijzen zijn echter slechts zelden te vinden.

Het ontijdig afsterven der peperranken in de Lam=pongs en in andere streken, ofschoon wat de etiologie betreft nog niet volkomen opgehelderd, was blijkens de onderzoekingen van Dr. A.A.L.R. Rutgers, toen plant=kundige aan het Instituut voor Plantenziekten, thans Directeur van het Landbouwdepartement, te voorko=men door een zorgvuldige cultuur: goede keuze van stekken, goede bewerking en bemesting van den grond.

De klappertor en de palmsnuitkever, die in eendrach=tige samenwerking zooveel klappers te gronde richten, zijn blijkens de onderzoekingen van S. Leefmans, Hoofd van het Dierkundig Laboratorium van het Instituut voor Plantenziekten, te bestrijden door een behoorlijk systeem van opruiming van den afval.

Door Leefmans werd ook een behandeling met py=rethrum (insecten=poeder) aangegeven, waardoor de beschadiging, door de pisangmot aan de pisangvruch=ten teweeggebracht, kan worden voorkomen.

Door J. C. van der Meer Mohr, dierkundige aan het Instituut voor Plantenziekten, werd een doeltref=fende en eenvoudige methode uitgewerkt om veldrat=ten te verdelgen door de holen te fumigeeren met zwa=velkoolstof met behulp van de zwavelkoolstofpomp.

In deze en verschillende andere gevallen werden be=strijdingsmethoden gevonden, die zeker een plaats zou=den hebben gevonden in een wat meer intensief land=bouwbedrijf dan het Inlandsche; door den Inlandschen landbouwer worden zij echter nog niet op eenigszins belangrijke schaal toegepast.

Moet dus erkend worden, dat het wetenschappelijk onderzoek nog niet geleid heeft tot belangrijke vermin=dering van de schade, door ziekten en plagen aan den *Inlandschen* landbouw aangebracht, als wij den blik rich=ten naar de landbouwondernemingen, dan zien wij een geheel ander beeld; hier zijn groote winsten te boeken.

Reeds spoedig na hun oprichting bewezen de suiker=proefstations, welke diensten de wetenschap aan den practischen landbouw verleenen kan. De serehziekte was bezig de rietvelden, alle beplant met het z.g. „Zwart Cheribon'' suikerriet, te verwoesten en rechtstreeksche bestrijdingsmiddelen waren niet te vinden, toen Dr. Soltwedel, Directeur van het Suikerproefstation te Semarang, in 1887 ontdekte, dat de pluim van het sui=kerriet kiembare zaden bevat. Door uitzaaiing bleek een

materiaal verkregen te worden, dat groote variatie vertoonde en zich bijzonder leende voor selectieproeven. En bovendien bleek het mogelijk door kruising van rietsoorten bastaarden te verkrijgen. Al spoedig werden langs dezen weg een groot aantal nieuwe variëteiten verkregen, waaronder er waren die een zeer geringe vatbaarheid voor de serehziekte vertoonde. Zoodoende kon het oude „Zwart Cheribon"=riet door nieuwe variëteiten, door uitzaaiing verkregen, worden vervangen. Onder de meest waardevolle was ook een variëteit, geteeld door Dr. WAKKER, den Directeur van het Oost=Java Suikerproefstation, nl. de voor serehziekte zeer weinig vatbare variëteit „100 P. O. J.", die met den door den planter BOURICIUS gewonnen variëteit „247 B" jarenlang de meest aangeplante rietsoort is gebleven. De proefstations zijn doorgegaan op den weg van kruising, uitzaaiing en selectie en ook onder de soorten, die in de laatste jaren door Dr. J. JESWIET van het Proefstation te Pasoeroean zijn gewonnen, zijn er zeer waardevolle, die behalve een geringe vatbaarheid voor serehziekte ook tegenover andere kwalen, zooals gomziekte en wortelrot, een groote resistentie vertoonen.

Met het vervangen van vatbare variëteiten door weinig vatbare of onvatbare is echter een ziekte eigenlijk niet bestreden. Zij is hiermee slechts ontgaan en de ziekte blijft in zoover onze meerdere, dat zij ons toch de cultuur van de oude soort — bij de suiker het in veel opzichten superieure „zwart Cheribon" — nog steeds onmogelijk maakt. Op een rechtstreeksche bestrijding van de serehziekte was echter tot voor kort geen uitzicht. Hoe kon het ook anders bij een ziekte, waarvan de ware aard nog geheel in het duister ligt en zelfs nog niet vast staat, of zij al dan niet besmettelijk is.

Een zeer recente, belangrijke ontdekking van Mej. Dr. G. WILBRINK [1]) van het Suikerproefstation te Cheribon heeft echter perspectieven geopend op een rechtstreeksche bestrijding der serehziekte. Zij vond, dat het blootstellen van serehzieke stekken aan een hooge temperatuur de ziekte grootendeels vernietigde en de meerderheid der stekken deed uitloopen tot gezonde planten. Niet alleen opent deze ontdekking de mogelijkheid tot rechtstreeksche bestrijding der serehziekte, maar zij maakt het ook zeer waarschijnlijk, dat de serehziekte wordt veroorzaakt door een organisme en gerangschikt moet worden onder die ziekten met betrekkelijk moeielijk over te brengen en moeilijk zichtbaar te maken parasiet, tot welke groep van ziekten o.a. ook de krulziekte van de aardappel gerekend moet worden.

Ook de parasiet van de gomziekte van het suikerriet, een bacteriesoort, werd door Mej. WILBRINK ontdekt; zij toonde verder aan, dat deze gomziektebacterie voornamelijk wordt overgebracht door middel van het kapmes en had daarmee tevens gevonden in welke richting de bestrijding moet plaats vinden.

De koffiecultuur is het slachtoffer geworden van een aantal ernstige kwalen, die niet inheemsch zijn in Indië, maar hierheen geïmporteerd uit het vaderland van de koffieplant, Afrika. Eerst was het de koffiebladziekte — afkomstig uit tropisch Oost=Afrika — die ons, waarschijnlijk van uit Ceylon, in 1876 bereikte. Op Sumatra en in West=Java werd zij toen waargenomen, en tien jaar later was geheel Java besmet. De aanplantingen van de oude „Javakoffie" (*Coffea arabica*) in het laagland werden door de ziekte ontbladerd en gingen te gronde; slechts in het hooge bergland bleven de koffietuinen gespaard (koude kan de schimmel, die de ziekte veroorzaakt, *Hemileia vastatrix*, minder goed verdragen). 's Lands Plantentuin had intusschen in 1876 een nieuwe koffiesoort uit Liberia geimporteerd, en deze „Liberia=koffie" bleek weinig vatbaar voor de ziekte. De verwoeste Javakoffietuinen werden toen meerendeels opnieuw beplant met Liberiakoffie. Maar weldra bleek de virulentie van de koffiebladschimmel voor deze soort toe te nemen, en tegen het einde der vorige eeuw waren ook de Liberia=koffietuinen zeer achteruitgaande. Een tweede maal echter gelukte het de ziekte te ontgaan door de oude koffiesoort te vervangen door een nieuwe : de in 1900 en 1901 door eenige cultuurmaatschappijen en door het Gouvernement geimporteerde Robusta=koffie werd van nu af gebruikt om de zieke en grootendeels verwoeste Liberia=tuinen te verjongen. Nog een andere koffiesoort, de bastaard tusschen een Liberia=koffieboom als moeder en een Java=koffieboom als vader, bleek goed bestand tegen de bladziekte, als een weinig vatbaar kind van zeer vatbare ouders, en wordt thans naast Robusta=koffie (en de aanverwante Quillou=koffie) vrij algemeen aangeplant.

Tweemaal is het ons dus gelukt de koffiebladziekte te ontgaan door de oude koffiesoort te laten varen en een nieuwe soort aan te planten. Een rechtstreeksche bestrijding, die practisch uitvoerbaar is, is echter niet gevonden.

De vijand, die thans de koffieplanters het meest verontrust, is ons eveneens uit Afrika toegevoerd; het is de „bessenboeboek" (*Stephanoderes hampei*), een zeer klein kevertje, dat in de bessen dringt, een aantal jonge bessen doet afvallen en de oudere bessen vernielt of althans de boonen minderwaardig maakt. Ofschoon reeds in 1909 op Java waargenomen, heeft zij zich pas de laatste vijf jaren op groote schaal over Java en Sumatra verspreid. Niettemin zijn de verliezen, die thans veroorzaakt worden, reeds zeer aanzienlijk. Een bestrijdingswijze, die nog niet geheel uitgewerkt is, doch reeds goede resultaten opleverde, werd gevonden door den Heer LEEFMANS; zij bestaat in het opofferen van het laatst rijpend gedeelte van den oogst, zoodat de koffieboomen een tijdlang geen bessen dragen, oud ge-

1) De verdiensten van Mej. Wilbrink werden onlangs erkend door de Utrechtsche Universiteit, die haar benoemde tot Doctor honoris causa.

noeg voor de bessenboeboek om in te broeden, terwijl voorts afgevallen bessen worden opgeruimd, de nieuwe, pas gezette oogst van het volgende jaar geregeld wordt afgezocht op aangestoken bessen en bij het binnenko=men van den oogst maatregelen worden genomen om de boeboek, die zich in de afgeplukte bessen bevindt, onschadelijk te maken. Voorts zal een poging worden gedaan om een parasiet van de bessenboeboek, en sluip=wesp, die in Uganda voorkomt en daar een waarde=volle hulp is bij het in toom houden van de plaag, naar Java over te brengen : in April vertrok daartoe een an=der entomoloog van het Instituut voor Plantenziekten, de heer J. E. A. DEN DOOP, naar Uganda.

Van de onderzoekingen ten bate der koffiecultuur mag niet onvermeld blijven het belangrijke onderzoek van VAN DER GOOT over de verhouding van de gra=mangmier en dien grooten vijand van de koffie, de groene schildluis. Uit dit onderzoek bleek, dat de gramangmier de luizenplaag zeer in de hand werkt. De door VAN DER GOOT gevonden bestrijding van de gramangmier door middel van vangkuilen was tevens de eerste belangrijke bestrijding van de groene luis.

De cacaocultuur werd een vijf en twintig jaar geleden door de cacaomot, waarvan het kleine rupsje de vruch=ten doorboort en de zaden gedeeltelijk bederft, met ondergang bedreigd. Het was de, ook in vele andere op=zichten voor de cacaocultuur zoo verdienstelijke Dr. ZEHNTNER, Directeur van het Cacaoproefstation te Sa=latiga, die omstreeks 1900 de methode uitdacht om op een geschikt oogenblik tegen het einde van den oogst alle cacaovruchten, rijp en groen, van de boomen te nemen („rampassen") en zoodoende den motrupsjes gedurende eenigen tijd de gelegenheid om zich te ontwik=kelen te benemen en onder deze vijanden een grondige opruiming te houden. Deze bestrijdingswijze wordt se=dert dien op alle cacao=ondernemingen jaarlijks toegepast.

De Delitabak is van oudsher een van de cultuurge=wassen geweest, die het meest door ziekten en plagen geteisterd worden. Het eigenaardige Delische vrucht=wisselingsstelsel draagt hiervan grootendeels de schuld: een of twee jaar tabak gevolgd door een braak van een jaar of zeven. In die zeven jaar schiet bosch op, dat een broedplaats is van allerlei parasieten, die zich over de tabak verspreiden.

De tabaksrupsen zijn van oudsher een bijzondere plaag geweest van de Delitabak, zoowel op de kweek=bedden als in het veld. Afzoeken met de hand is in dit land met zijn beperkt aantal arbeidskrachten niet uitvoerbaar en het was Dr. L. P. DE BUSSY, die den Deli=planters het bespuiten en bestuiven der planten met Parijsch groen en loodarsenaat leerde ter wering der rupsen. Ook was het voor Dr. DE BUSSY weggelegd den planters te leeren de ernstige plaag in het bereide pro=duct, het *Lasioderma*=kevertje, te bestrijden. De door hem ingevoerde fumigatie met zwavelkoolstof redde voor honderdduizenden aan tabak.

De zoogenaamde bibitziekte der Delitabak (veroor=zaakt door de schimmel (*Phytophthora nicotianae*), die de planten op de kweekbedden vaak pleksgewijs doet afsterven, leerde men, voorgelicht door Dr. J. VAN BREDA DE HAAN, reeds in 1896 bestrijden door be=spuiting met Bordeaux'sche pap.

Aan het zeven jaar braakliggen moet ook geweten worden, dat de tabak in Deli zooveel meer dan in an=dere streken lijdt aan slijmziekte, de ziekte, veroorzaakt door een bacterie (*Bacterium solanacearum*) die de wa=terbanen, de houtvaten, binnendringt en den water=toevoer belemmert. Door Dr. J. HONING werd de nood=zakelijkheid aangetoond slechts bibit uit te planten, die zeker vrij is van slijmziekte, liefst kweekbedden, waarop de ziekte zich voordoet, geheel ongebruikt te laten, en voor begieting geen putwater te gebruiken dat door de bacterie besmet is. Na hem is door Dr. B. T. PALM, den huidigen Directeur van het Deli=Proefstation, een geheel andere weg ingeslagen: hij heeft den strijd ge=richt tegen de talrijke onkruiden, die eveneens worden aangetast door de bacterie der slijmziekte en die (niet minder dan slijmzieke tabak) den bodem met die gevaar=lijke bacterie besmetten. In de zeven jaren braak toch, die de tabak voorafgaan, groeien alle mogelijke plan=tensoorten op en daaronder vele van de zoo talrijke ge=vaarlijke soorten, die door slijmziekte worden aangetast. Dr. PALM tracht nu een gewas te vinden, dat in wissel=cultuur met tabak kan worden geplant, de onkruiden onderdrukt, den grond in goeden toestand achterlaat en niet gevoelig is voor slijmziekte. Er zijn goede aan=wijzingen, dat de Mimosa=soort, die op Java en Sumatra sinds eenigen tijd bezig is populair te worden als groen=bemester (*Mimosa Invisa*), hiervoor bruikbaar zal zijn en dat zij zal meehelpen om het slijmziektevraagstuk voor een goed deel tot oplossing te brengen.

De Vorstenlandsche tabakscultuur had door haar ge=zond vruchtwisselingsysteem (drie maal sawahrijst, eenmaal tabak) nooit zooveel van ziekten te lijden als de Delitabak. Doch een parasiet, de reeds genoemde Phytophthora, die in Deli de bibitziekte veroorzaakt, speelt hier een meer belangrijke rol als de oorzaak van de „lanasziekte" te velde. Dr. HJ. JENSEN, gedurende vele jaren directeur van het Proefstation te Wedi=Kla=ten, vond dat de op het veld na den oogst achterge=bleven tabaksstammen de voorname bron waren van de herbesmetting der nieuwe velden. Het volk gebruikte deze stammen als brandstof en nam ze mee naar de de=sa. Zoo geraakte de Phytophthora=schimmel in de des=sa en later met de „desa=mest" weer op het veld. Het systematisch verbranden der stammen werd door JEN=SEN op de ondernemingen ingevoerd en daarmee de schade, door de lanasziekte teweeggebracht, zeer ver=minderd. Zijn opvolger, Dr. A. D'ANGREMOND is thans aan het uitwerken van methoden om tot een nog verdere vernietiging der Phytophthora in de desamest te geraken.

Toen de Heveacultuur nog in haar eerste jaren was na den „boom" van 1910 en de eerste tuinen in tap waren gekomen, was de streepkanker een van de ernstigste Hevea-ziekten. Dr. A. A. L. RUTGERS bewees, dat deze ziekte veroorzaakt wordt door de Phythophthora-schimmel, die ook vlekkenkanker van de Hevea en den kanker en het vruchtrot van den cacaoboom veroorzaakt (*Phytophthora faberi*). Hij toonde aan, dat de infectie op de tapsnee binnendringt en zich van hieruit naar boven over de nieuwe gevormde bast uitbreidt. Toen dit gevonden was, was ook duidelijk, dat ontsmetting van de tapsnee de kwaal zou moeten verhoeden. Zulk een ontsmetting, met behulp van verdund carbolineum, vindt thans algemeen plaats, wanneer de ziekte begint op te treden en streepkanker behoort dan ook niet meer tot de zeer gevreesde kwalen.

Later begon een Hevea-ziekte meer de aandacht te vragen. Van jaar op jaar nam het aantal boomen, dat geen latex meer leverde („droogliep"), toe; zulke boomen vertoonden een grijs-bruine verkleuring van de binnenste schorslagen onder de tapsnee, de ziekte ontving daarom den naam „bruinebinnenbast-ziekte". Hoeveel verlies die ziekte ongeveer veroorzaakte, werd hierboven reeds becijferd. De aard dezer ziekte lag aanvankelijk geheel in het duister; zelfs over de vraag, of de ziekte besmettelijk was, liepen de opinies uiteen. Door Dr. R. D. RANDS, Plantkundige aan het Instituut voor Plantenziekten, werd het vraagstuk opgelost. Hij toonde aan, dat de ziekte het gevolg was van het sterke tappen en beschouwd moest worden als een verhoogde wondreactie, waarbij een abnormaal sterke afscheiding plaats vindt van gom die de melksapvaten verstopt. Door een overdreven sterk tapsysteem (6 maal daags tappen met 2 sneden) kon hij de ziekte naar willekeur te voorschijn roepen. Hiermee was gevonden, dat zij door minder zwaar tappen voorkomen moest worden; het twee sneden-systeem en het dagelijksch tappen werden opgegeven en het om den anderen dag tappen met één snede werd ingevoerd. Sedert dien is de bruinebastziekte van geen beteekenis meer.

Vermelden wij tenslotte nog het uitvoerige onderzoek van LEEFMANS betreffende de thee-helopeltis, de ernstigste plaag van de theecultuur, welk onderzoek aanwees in welke richting de bestrijding moet plaats vinden, dan zijn hiermee eenige van de belangrijkste onderzoekingen in herinnering gebracht, die in de laatste 25 jaren op het gebied van ziekten en plagen verricht zijn.

Veel is nog te doen. Zooals in den aanvang werd gezegd, gaan nog steeds jaarlijks vele millioenen te loor. Doch dank zij het uitstekende werk door vele onderzoekers verricht, worden ook jaarlijks reeds millioenen bespaard.

Dr. G. J. J. van H.

TECHNISCHE WETENSCHAPPEN.

IN deze eeuw, die het zwaartepunt der ontwikkeling en vooruitgang op de techniek heeft gelegd, is de hoogte, waarop de technische wetenschappen van een land zich hebben weten op te werken, in zekeren zin bepalend voor de plaats die dit land in den ranglijst der volkeren inneemt.

De koloniën zijn in dat opzicht in een ongunstige positie, omdat men daarbij nog moeilijk van een ontwikkeling der techniek kan spreken, zoolang deze nog in zoo sterke mate afhankelijk is van die van het moederland. Voor een land als Indië dienen derhalve twee belangrijke factoren onder de oogen te worden gezien n.l.:

a. Op welke hoogte staat de techniek in deze gewesten, voor zoover zij daarbij den invloed van Holland ondervindt;

b. In welke mate heeft Indië zich in technisch opzicht van Europa losgemaakt.

Eerst na bestudeering van deze factoren kan men zich een beeld vormen van de plaats, die Indië in de wereld inneemt. De volgende beschouwingen geven daarvoor een beknopte bijdrage.

VORDERINGEN DER TECHNIEK OP HET GEBIED VAN BRUGGEN- EN WEGENBOUW.

Bruggenbouw. Oorspronkelijk vonden voor overbruggingen van meer permanenten aard hier te lande slechts twee soorten toepassing t.w. gemetselde boogbruggen en houten balkbruggen. Het geregelde gebruik van ijzer bij den bruggenbouw dateert van het jaar 1870 en wel in den vorm van gewalste ijzeren brugliggers, welke in den eersten tijd van Fransche en Belgische walswerken werden betrokken.

Wegens hunne bijzondere geschiktheid vonden daarop de voornamelijk in Frankrijk ontwikkelde ijzeren schroefpaalconstructies hier spoedig ingang, waar zij, behalve voor steunpunten voor ijzeren en houten liggerbruggen, mede voor aanlegsteigers, vuurtorens enz. werden gebezigd. De eerste hier te lande toegepaste ijzeren vakwerkbruggen waren de o.a. door de destijds zeer bekende Fransche firma DECAUVILLE Aîné gele-

verde zgn. Eiffel=bruggen, zoo genoemd naar den Franschen ingenieur G. EIFFEL. Deze vakwerken, waarvan de maximum=spanwijdte p.m. 25 M. bedroeg, zijn speciaal geconstrueerd op een gemakkelijke mon=tage en démontage, hetgeen toenmaals groote voordee=len bood.

Overigens kwamen ook tamelijk vroeg onverstijfde kabelbruggen hier te lande tot uitvoering, voornamelijk bij grootere rivierovergangen, waar in verband met de plaatselijke omstandigheden een veerpont=verbinding niet mogelijk was en de bouw eener overbrugging met behulp van vakwerkliggers te duur zoude worden.

De toenemende economische ontwikkeling, vooral op Java, had als gevolg, dat met evengenoemde Eif=felbruggen en onverstijfde kabelbruggen niet kon blij=ven worden volstaan, en leidde omstreeks 1892 tot het ontwerpen en het voor algemeen gebruik voorschrijven van eene serie vrij opgelegde ijzeren vakwerkbalkbrug=gen, de zgn. typebruggen B. O. W.=model 1892.

Deze serie bevatte drie typen A, B en C met laag ge=legen rijvlak en brugbreedten van onderscheidenlijk 3, 4 en 5.50 M, alsmede drie overeenkomstige typen C, D en E met hooggelegen rijvlak, met spanwijdten vanaf 12½ M. tot 40 M.

Bedoelde bruggen, welke kenbaar zijn door hunne slappe gekruiste trekdiagonalen en den paraboolvorm der hoofdliggers bij de typen met laaggelegen rijvlak, waren zoowel als de overige te voren vermelde bruggen, berekend op het toen hier gebruikelijke, betrekkelijk lichte karrenverkeer.

Gelijk de meeste toentertijd gebouwde ijzeren vak=werkbruggen vertoonden de bruggen model 1892 ver=schillende constructieve fouten, welke het draagver=mogen en den levensduur der constructie nadeelig be=invloedden. Vooral de zijdelingsche stijfheid van de bo=venranden der „open" vakwerken en de constructie der gedrukte staven liet te wenschen over.

Aan deze bezwaren werd voor een groot deel tege=moetgekomen door de typebruggen B. O. W.=model 1905, bij het ontwerpen waarvan partij is getrokken van de intusschen op het gebied van bruggenbouw verkre=gen ondervinding.

Deze serie bevat in hoofdzaak typen, die in span=wijdte en brugbreedte met die der bruggen model 1892 overeenkomen. Alleen werd de spanwijdte der 4.00 en 5.50 M breede bruggen tot 55 M opgevoerd. De hoofdliggers van deze bruggen hebben parallel loopende randen en stijve, niet gekruiste diagonalen. De rijvloer is intusschen slechts weinig zwaarder geconstrueerd dan die bij de bruggen model 1892.

Op het in de laatste 10 jaren sterk ontwikkelde en in zwaarte nog steeds toenemende verkeer met zware vrachtauto's zijn de laatstbedoelde bruggen niet bere=kend geweest, zoodat een nadere en tevens ingrijpen=de wijziging in de constructie van de bruggen voor gewoon verkeer noodzakelijk bleek. Niet alleen maak=ten de groote asdrukken een belangrijk zwaarderen rijvloer noodig, doch ook de grootere rijsnelheid had als gevolg, dat de dynamische werking van de mobiele lasten een veel meer ingrijpende invloed op de brug=constructie in haar geheel uitoefende. Voorts moesten in verband met de grootere afmetingen der moderne vrachtwagens de standaard=breedten der bruggen wor=den herzien.

Voor de ijzeren liggerbruggen moesten zoowel het aantal als de sterkte der te gebruiken gewalste liggers belangrijk worden vermeerderd, terwijl voorts gerekend is geworden op een stijver onderling dwarsverband der liggers. Ook is de constructie der ijzeren schroef=paaljukken geheel herzien moeten worden.

Wat de ijzeren vakwerkbruggen betreft, is overgegaan tot het ontwerpen van geheel nieuwe typen, nml. de serie typebruggen B. O. W.=model 1920. De normale breedte dezer bruggen is vastgesteld op 3.00, 4.50 en 6.00 M (deze maten zijn ook voor alle andere brug=typen als norm aangenomen) en werd de grootste over=spanningswijdte bij de twee laatstgenoemde brugbreed=ten op 65.00 M. gebracht. Behalve brugtypen, welke overigens geheel in de plaats kunnen treden van de bruggen model 1905, bevat de serie model 1920 ook typen, welke buiten de 4.5 en 6.00 M. breede rijvloer nog voorzien zijn van buiten de hoofdliggers gecon=strueerde trottoirs van onderscheidenlijk 1.00 en 1.50 M. breedte, en tevens berekend zijn op eventueel tram=verkeer over de brug.

Met betrekking tot de kabelbruggen heeft het moder=ne verkeer noodzakelijk gemaakt, dat teruggekomen werd van de toepassing van onverstijfde constructies. Verschillende typen van verstijfde kabelbruggen zijn ontworpen en hier en daar reeds tot uitvoering geko=men, niet alleen met de normale brugbreedte en ver=keerscapaciteit, doch ook met gereduceerde rijvlak=breedte en draagvermogen. Dit laatste type, waarop slechts één zware vrachtauto tegelijk kan worden toe=gelaten en tijdens de passage van zoo'n wagen ander verkeer niet mogelijk is, werd ontworpen voor toepas=sing in die gebieden, waar de intensiteit van het ver=keer zoodanig is, dat evenbedoelde verkeersbeperking geen ernstig bezwaar oplevert.

Hoewel het gebruik van houten hangwerk=, schoor=werk= en vakwerkbruggen hier te lande in de laatste jaren in belangrijke mate is afgenomen, is ook voor de=ze brugtypen een volledige serie nieuwe ontwerpen, berekend naar de laatste verkeerseischen, uitgewerkt geworden.

Naast vorenvermelde normaaltypen zijn voorts bij=zondere constructies, als GERBER=bruggen en door=gaande ligger= en vakwerkbruggen in overweging ge=komen en wel voor die gevallen, waarbij genoemde bij=zondere typen tot een goedkoopere oplossing konden leiden.

Ten slotte moge nog worden vermeld, dat in de laat=

ste jaren het gewapend beton een steeds grootere be= teekenis in den bruggenbouw hier te lande heeft ver= kregen. Op dit gebied zijn reeds meerdere ontwerpen bij den dienst der Burgerlijke Openbare Werken tot uitvoering gekomen.

Wegenbouw. Vrijwel algemeen werd in het jaar 1898 in deze landen met grint of steenslag verharde maca= damwegen aangetroffen, ook in de meest bevolkte cen= tra. Deze wegen gaven toen alle voldoening, daar van snelverkeer langs de rijwegen toenmaals vrijwel geen sprake was. Andere verhardingswijzen kon men hier en daar nog ontmoeten, zooals bijv. keibestrating voor brugopritten in groote steden en tegelbestrating bij ha= venpaden, doch zooals gezegd, werd het Indische we= gennet hoofdzakelijk uit grint= of steenslagwegen ge= vormd.

De verschijning van de automobiel op de Indische wegen bracht echter een geheele ommekeer, vooral toen meer en meer het gebruik van zware vrachtauto's voor het snelvervoer van goederen ingang vond. De weg= verharding, vrijwel algemeen niet van een bepaalde on= derlaag voorzien, bleek tegen het moderne verkeer, zooals ook in andere landen is ondervonden, weinig bestand. Uiteraard kwam dit gebrek het spoedigst aan het licht in de belangrijkste centra van verkeer, zooals bijv. de hoofdsteden op Java, zoodat men ook daar het eerst de noodige voorzieningen ter zake heeft moeten treffen. Buiten verzwaring van de constructie der weg= verharding is men over moeten gaan tot toepassing van bitumineuze bindmiddelen, zooals teer en asfalt, in het aan den invloed van het verkeer meest blootgestelde gedeelte van het rijvlak. In evenbedoelde verkeers= centra kunnen dan ook thans uitgestrekte met genoem= de bitumineuze stoffen behandelde wegennetten wor= den aangetroffen. Met betonwegen, welke vooral in Amerika zoo'n uitgebreide toepassing vonden, heeft men hier en daar een proefneming op kleine schaal ge= nomen. De hooge aanlegkosten van deze soort van weg= verharding vormen echter in dit land, waar men over betrekkelijk beperkte middelen voor wegaanleg en we= genverbetering kan beschikken, een groote belem= mering voor een meer uitgebreide toepassing daarvan. Bij het steeds toenemende verkeer met zware vracht= wagens kan het echter niet anders, of van betonwegen zal meer en meer gebruik moeten worden gemaakt.

Op de buitenwegen is van gebruik van teer en asfalt en zoo ook van eene betonverharding nog weinig sprake, hetgeen, gezien het uitgebreide net daarvan, geen ver= wondering kan baren. Bij die wegen tracht men zoo= veel mogelijk aan de huidige verkeerseischen tegemoet te komen door verzwaring van de bestaande verhar= ding en verbetering van de drainage van het weglichaam.

Het moderne autoverkeer is van zelfsprekend mede van invloed geweest bij den aanleg van nieuwe wegen. Het gebruik van de zware motorwagens had o.m. het gevolg, dat de tot nog toe algemeen voor buitenwegen aangenomen normaal=wegbreedte van 5.00 M. herzien moest worden en meer in overeenstemming gebracht is met de maximum breedte der voertuigen, waarmede de nieuwe wegen zullen worden bereden. Verder heeft het snelverkeer met personen=auto's verbetering van het alignement der wegen, vooral wat de daarin toe te passen minimum=bogen betreft, noodzakelijk gemaakt. Met een en ander wordt dan ook, voor zoover 's Lands geldmiddelen zulks toelaten, bij nieuwaanleg van wegen rekening gehouden.

DE ONTWIKKELING DER WESTERSCHE BOUWKUNST.

Wanneer wij om ons heen zien, vergelijkend en opper= vlakkig oordeelend, dan zal het ons niet ontgaan dat er een hemelsbreed verschil bestaat tusschen de voort= brengselen der bouwkunst die in de laatste jaren zijn ontstaan in Ned.=Indië, en de werken van 25 jaar ge= leden. Bij een meer nauwkeurige beschouwing merken wij op, dat dit verschil niet alleen is toe te schrijven aan grootere technische mogelijkheden, maar in niet geringe mate ook aan de veranderde aesthetische inzichten.

Voor 25 jaren meende men reeds veel gedaan te heb= ben wanneer men gebouwen oprichtte, die eenigermate voldeden aan de practische behoeften. Een dak boven ons hoofd, even overstekend of op ijzeren stijlen rus= tend, vier muren met enkele gaten waardoor men te= gen de invloeden van buiten beschut was en toch licht en lucht in de vertrekken kreeg, ziedaar het gebouw van toen. Een eenigszins architectonische behandeling van het gegeven noemde men ,,versiering'' en dus weelde. Luxe was in de Koloniën uit den booze, dus werd een circulaire rondgezonden waarbij alle versiering verbo= den werd. Of de aldus gevormde of liever vormlooze bouwwerken voldeden aan de geringste eischen van welstand; of verhouding en kleur het Indische landschap schaadden; of de hygiëne in het gedrang kwam en of een andere plattegrond=oplossing wellicht economischer was, wie vroeg daarnaar? In de Koloniën hadden de stemmen, die dergelijke ideëele belangen verdedigden, geen recht van spreken.

Niet altijd was het zoo geweest. Voor dien tijd hebben de Hollanders wel degelijk bouwwerken tot stand ge= bracht, die aan hoogere eischen beantwoordden. Men plantte de bouwkunst van Holland naar Indië over, omdat men hier dezelfde omgeving wilde hebben als in het moederland. Bijna in elke nederzetting van

de Oost=Indische Compagnie vond en vindt men nog steeds de uitingen van dezen echt Hollandschen geest. De oude patriciërshuizen aan de Kali Besar te Batavia, waarvan er drie in 1921 gerestaureerd werden, geven daar een goed denkbeeld van. Met de verslapping in de kunst van Europa daalde ook het peil van de Indische gebouwen; men maakte hier denzelfden architectonischen teruggang mee. Erkend moet worden, dat ook in dien tijd van 1800 — 1900 enkele gebouwen zijn opgericht, die rustig en zonder opdringerigheid in het landschap of stadsbeeld staan, doch de oorzaak hiervan ligt meer in een armoede aan architectonisch kunnen dan in een bewust besef van aesthetische eischen. Eerst in het begin van de 20e eeuw kwam hierin verandering. Het was of men langzamerhand begon in te zien, dat men de ideëele zijde van de bouwkunst te veel uit het oog verloren had en dat de nuchtere zakelijkheid, die men zich ten doel had gesteld, het leven in de Koloniën werkelijk niet ten goede kwam. De particuliere opdrachtgevers gingen voor en spoedig volgde het Gouvernement. Schuchter waren de eerste pogingen, maar allengs werden ze beslister, toen men beschikte over geschoolde bouwkundige krachten. Bij de komst van den bouwkundig ingenieur was eindelijk het pleit gewonnen, en zoowel Regeering als publiek eindigden met een betere verzorging der bouwwerken vooral in de groote steden te eischen.

Het spreekt van zelf dat deze betere verzorging steunde op een verbetering der techniek; niet slechts de gebouwen, maar ook het bouwen moest op een hooger peil worden gebracht. Het verschil tusschen de gebouwen van 25 jaren geleden en thans is dan ook in technisch opzicht zeer in het oog vallend. Elk onderdeel is onderhanden genomen en belangrijk verbeterd. Bij de fundeeringen heeft men tal van nieuwe constructies toegepast, terwijl andere vrijwel zijn verlaten. De gewapendbetonpalen, de putten=fundeering en de Strausz=palen hebben de plaats ingenomen van de zandaanplemping en het houten roosterwerk. De eigenaardige grondgesteldheid, die men veelal aantreft, n.l. de scheurende bovengrond leidt daar toe, terwijl men op een slappen ondergrond, waarboven een dunne vaste laag ligt, de voorkeur geeft aan betonplaten.

De bij de meeste oude gebouwen geheel ontbrekende isoleerende laag (trasraam) wordt in eere hersteld, waardoor de vocht in de huizen vermindert en men gelegenheid heeft de kale muren van voorheen te beschilderen met calquarium of te behangen met papier of stof. Het interieur heeft daardoor zeer gewonnen.

In het algemeen was in de constructie van steunpunt en overspanning een sterke evolutie merkbaar, zich vooral openbarende in een betere toepassing van de kennis van krachten en spanningen in de materialen. De muren konden tot kleinere afmetingen worden teruggebracht, omdat men den druk kon localiseeren, grootere overspannings= en overdekkingsconstructies werden mogelijk, doordat men met meer vertrouwen op de berekening der ingenieurs kon steunen, terwijl de steeds verder verbreide toepassing van het gewapend beton een merkbare omkeer in de bouwwijze in zuiver technisch opzicht bracht. Vloerconstructies bijv. werden sinds de komst van het ijzerbeton slechts zelden meer in hout gemaakt.

Het dieper inzicht in de optredende spanningen en de functie van elk bouwdeel afzonderlijk, leidde tot een economisch materiaalverbruik, hetgeen vooral bij de stijgende prijzen niet van belang ontbloot was.

Op het gebied van hygiëne en vooral ventilatie en verlichting braken nieuwe denkbeelden zich baan; niet op eens maar geleidelijk veranderden de inzichten daaromtrent en de bouwkunst trachtte zooveel mogelijk aan de nieuwe, door de wetenschap gestelde eischen te voldoen. Vooral ziekenhuizen, scholen, gevangenissen, gestichten, kazernes en woningen traden hiermee in een nieuw stadium.

In de groote steden begon men het voordeel in te zien van hoogere huizen en kantoren. Terwijl vroeger verdiepingshuizen tot de zeldzaamheden behoorden, bestaat nu de kern der steden en een deel van de woonwijken uit gebouwen met een of meer verdiepingen. Ook hierdoor werden aan de techniek hoogere eischen gesteld, terwijl aan de architectuur daardoor een dankbaar aangegrepen gelegenheid werd geboden zich verder te ontplooien.

Geen enkele bouwkunst kan aan haar bestemming beantwoorden zonder de medewerking van twee voorname factoren n.l. de materialen en de vakkundige arbeidskrachten. Ten aanzien van de materialen dient te worden opgemerkt, dat eenerzijds enkele nieuwe, meest Europeesche bouwstoffen in zwang kwamen zooals gewapend beton, eternit, glas in lood, enz., terwijl anderzijds de inheemsche materialen werden verbeterd en veredeld. Zoo heeft bijvoorbeeld de cementtegelindustrie en de cementfabrikage een hoogen trap van ontwikkeling bereikt. Jammer genoeg is men er nog steeds niet in geslaagd de hoofd=materialen n.l. baksteen en dakpannen op een hooger peil te brengen. Ondanks herhaalde pogingen om hier te lande een bloeiende klei=industrie te vestigen is men er nog steeds niet in geslaagd. Wel is de voorhanden klei zeer bruikbaar gebleken en werden proeven op kleine schaal met schitterend succes bekroond, maar een industrie op eenigzins belangrijke schaal bleek toch geen levensvatbaarheid te hebben. De oorzaken daarvan in het midden latend, moet geconstateerd worden dat nog steeds alle Indische pannendaken lekken en dat de muren van Indische gebouwen nog steeds zoo weinig weervast zijn, dat het bedekken met een dikke pleisterlaag noodig of wenschelijk blijft. Hiermee is niet bedoeld afbreuk te doen aan de loffelijke pogingen om op Europeesche leest geschoeide fabrieken van klei=producten in stand te houden. Enkele zijn wel degelijk nog in werking, maar zij zijn uitsluitend van plaatselijk belang.

Van de andere hulpbronnen van den archipel op het gebied der bouwmaterialen kan tot op zekere hoogte hetzelfde worden gezegd, in het bijzonder van de natuursteen. Het is algemeen bekend dat de bodem van Ned.-Indië rijk is aan natuursteen, waarvan vele soorten bij uitstek geschikt zijn voor bouwsteen, doch men slaagde er niet in de exploitatie aan de behoefte aan te passen. Erkend moet worden dat er van het Bouwwezen zelf weinig aanmoediging is uitgegaan. De meeste opdrachtgevers hadden voor het fraaiere en veel degelijker materiaal geen meerdere uitgaven over. Noch de trachiet uit Cheribon, noch de marmersoorten uit Kediri, noch het graniet van Billiton mag zich in een uitgebreide toepassing verheugen.

Hierbij mag echter niet onvermeld blijven dat op twee plaatsen een ernstige en geslaagde poging is gedaan, om de inheemsche natuursteen als bouwmateriaal op groote schaal bij monumentaalbouw toe te passen, n.l. bij het station te Priok en het Departement van Gouvernementsbedrijven te Bandoeng. Voor de bewerking hiervan werd een groot aantal vaklieden uit China geïmporteerd.

Het djatihout heeft gedurende de laatste 25 jaar nog steeds zijn ouden roem als meest waardevol bouwhout kunnen handhaven. Toen echter, tengevolge van den oorlogstoestand, de houtprijzen ver boven het normale stegen, begon men meer aandacht te schenken aan de goede wildhoutsoorten. Het bleek dat bij oordeelkundige toepassing enkele soorten zooals Resak, Tikam, Petaning, Kroewing, Bajam, Siwo, Kamfer zeer goed bruikbaar waren, terwijl de prijs daarvan veel lager gesteld kon worden dan die van djatihout. Het gebruik van deze houtsoorten is dan ook zeer toegenomen, hoewel er geen sprake van is, dat het djatihout verdrongen kan worden.

Het eentonige der Indische gebouwen, de levenlooze kleur van wit pleisterwerk zonder andere tegenstelling van kleur dan het geverfd houtwerk en de schaduwpartijen onder luifel en dak, heeft de architecten voortdurend doen zoeken naar meer levendig gekleurde materialen of althans bouwstoffen die een eigen structuur hebben. Vandaar de neiging tot gebruik van bekleedingsteen, muurtegels, gekleurde roosters, riviersteen-sokkels en sirap-dakbedekking. Zeer fraaie effecten zijn hiermee bereikt en men is nog slechts aan het begin van deze weg, die zeker tot iets groots zal voeren.

De arbeidskrachten hebben zich in menig opzicht aangepast aan de gewijzigde tijdsomstandigheden. Chineezen hebben zich steeds meer tot voortreffelijke handwerkslieden ontwikkeld, terwijl ook de inheemsche toekangs, mits onder goede leiding, voor eenvoudig werk zeer goed te gebruiken zijn. Wel blijft het een eisch van de bouwkunst in deze gewesten, dat men werkwijze en constructie zoo min mogelijk gecompliceerd maakt. Dat wil zeggen dat men de uitvoering zooveel mogelijk terugbrengt tot massa-bewerking, waarvoor weinig bijzondere vaardigheid vereischt wordt.

DE ONTWIKKELING DER MECHANISCHE TECHNIEK.

Wanneer men zich tot het schrijven van een dergelijk overzicht nederzet en den blik terugslaat, dan ziet men (met eenige overdrijving), dat in het begin van het te beschouwen tijdperk de koelie en de karbouw nog de meest gangbare mechanische werktuigen waren.

Ik weet wel, de Kon. Paketvaart Mij had toen reeds een vrij groote vloot en er waren reeds vele suikerfabrieken voor dien tijd zeer modern ingericht, doch in de kleinere bedrijven vooral werd zeer primitief gewerkt. Zoo werd bijna alle rijst gepeld onder een Chineeschen rijstpelmolen, gedreven door een karbouw, later vervangen door motoren en waterwielen. Op Billiton zag ik nog in 1906, dat het tinerts werd gestampt door een gewicht aan een hefboom, dat door 2 koelies werd opgeheven en daarna losgelaten.

Toch hebben enkele van die eenvoudige dingen zich nog steeds gehandhaafd, niettegenstaande de techniek in Indië die in Europa op den voet volgde. Op Sumatra b.v. waar de stroomgebieden der rivieren zich daartoe beter leenen dan op Java, ziet men nog steeds zeer vele zoogenaamde waterscheppers. Ze bestaan uit een groot rad, waaraan bamboekokertjes zijn bevestigd. Het onderste gedeelte komt in 't water en zal door den stroom worden meegenomen, waardoor het rad gaat draaien. De bamboekokertjes vullen zich en worden naar boven gebracht, waar ze hun inhoud ledigen in een leiding. Een primitief, maar goedkoop en ingenieus uitgedacht water-opvoerwerktuig voor irrigatie-doeleinden. De landbouwer maakt dit werktuig zelf, de ingenieurswetenschap gaat van vader op zoon over, zoodat zonder handboek kan worden gewerkt. Toezicht is niet noodig — rustig en statig, draait het dikwijls 5 a 6 M. groote rad rond.

Uit het bovenstaande moge blijken, dat voor de behandeling van ons onderwerp het oog zal moeten worden gericht op de groote Europeesche bedrijven in Indië. En ook hier vindt men betrekkelijk weinig oorspronkelijks; immers hier ook was men aangewezen op wat Europa en Amerika reeds hadden uitgedacht, daar men door gebrek aan grondstoffen toch steeds den steun van het buitenland noodig had.

De mechanische techniek werd ook al heel spoedig geleid door de verschillende technische bureaux, die alles wat het buitenland leveren kon, op de markt brachten.

Om nu weer te zien wat Indië zelf deed, zullen we nagaan welke wijzigingen te constateeren vallen in de drijfkracht der fabrieken, terwijl dan daarna een blik zal worden geslagen op meer speciale produkten.

In 1898 werd vrij algemeen de stoommachine gebruikt als drijfkracht in de grootere installaties, terwijl in de kleinere de gewone waterraderen een eerste plaats in= namen.

De jaarverslagen van het stoomwezen geven dan ook aan dat er aanwezig waren op 31 December 1898:
landketels op Java en Madoera: 1796 met een verwar= mings=oppervlak van 142.337 M^2 ;
Scheepsketels op Java en Madoera: 195 met een verwar= mings=oppervlak van 12.527 M^2 .
voor de buitengewesten waren deze cijfers:

landketels	232 v.o.	8262 M^2
scheepsketels	157 v.o.	4849 M^2

Op 31 December 1922 waren aanwezig op Java en Ma= doera:

landketels	3596 met een v.o.	362.577 M^2
scheepsketels	422 met een v.o.	532.56 M^2

in de buitengewesten:

landketels	1586 v.o.	55.265 M^2
scheepsketels	297 v.o.	11.583 M^2

(Hierbij zijn niet gerekend de Gouvernementsketels en de locomotieven der particuliere spoorwegen).

De buitengewesten zijn dus in dat opzicht het meest vooruit gegaan, hetgeen in hoofdzaak te danken is aan de bijzondere belangstelling voor deze gewesten, onder het bewind van den Gouverneur=Generaal VAN HEUTSZ ontstaan.

Het mag misschien verwondering wekken, dat de stoom zich nog steeds in zoo groote mate blijft handha= ven, doch de oorzaak is eenvoudig de kwestie van de brandstof. Immers waar men begint te ontginnen of uit te breiden, steeds komt een voldoende hoeveelheid brandhout goedkoop vrij. Ook komt in den archipel vrij veel steenkool voor, terwijl de suikerfabrieken, die toch stoom noodig hebben voor de verdamping, tegenwoor= dig uitsluitend hun ampas verstoken.

Over de beide eerste brandstofsoorten is niet veel op te merken, alleen kan worden vermeld, dat eerst in den laatsten tijd eenige mechanische stookinrichtingen worden ingevoerd bij landinstallaties, terwijl ook de K. P. M. in 1922 een tweetal schepen uitkreeg met Waterpijpketels, toegerust met beweeglijke roosters. De toepassing is nog van te jongen datum om te kun= nen nagaan of hier omstandigheden kunnen zijn, die minder gunstig werken dan in Europa, doch te verwach= ten is dat niet.

Van meer specifiek Indisch belang is het stoken met gasvormige en vloeibare brandstof.

Zij, die 25 jaar geleden naar Indië trokken, zullen zich herinneren, dat hun in straat Malaka gewezen werd op een lichtplek in de lucht, die voor de zeelui beter vuurtoren was dan vele anderen.

Dit verschijnsel werd veroorzaakt door groote gas= vlammen op de terreinen der Bat. Petroleum Mij. in Perlak (Sumatra). Dit gas, dat in groote hoeveelheden uit de petroleumbronnen spoot, was onbruikbaar en daar het dikwijls zwaarder was dan lucht en dus gevaar= lijk zou kunnen worden voor de omgeving, stak men het aan. Totdat men tot de conclusie kwam, dat het gas nog vrij veel benzine bevatte, dat alleen onder zeer hoogen druk was te onttrekken. Toen men nu het gas toch on= der druk had, leidde men het door pijpleidingen naar de ketels om daar als brandstof gebruikt te worden, zoodat thans de ketels te Pangkalan Brandan gestookt worden met gas in Zuid Perlak, dus op een afstand van ± 135 K. M., gewonnen.

't Behoeft geen betoog, dat deze toepassing, hoewel op grooten afstand, slechts plaatselijk kon zijn. Anders was het met een ander petroleumproduct: residu. Ook hiermee wist men in het begin geen raad, zoodat men dankbaar was, wanneer het van de terreinen werd verwijderd.

Door den toenmaligen Chef=werktuigkundige der K. P. M., MEYER werden de eerste proeven verricht om de residu als stookmateriaal aan boord toe te passen. Deze proeven werden met succes bekroond, zoodat vanaf 1906 dit product in de Indische scheepvaart een voorname rol speelde. Immers: het was goedkoop, de verbrandingswaarde was zeer hoog en in den dubbelen bodem had men een praktische bergplaats. In de oor= logsjaren dreef de Petroleum=Maatschappij de prijzen zoodanig op, dat steenkool goedkooper werd en zelfs de K. P. M. voor een groot deel van het gebruik af= stapte.

Ook in den oorlog heeft deze manier van stoken een belangrijke rol gespeeld, toen kolengebrek zich op on= aangename wijze deed gevoelen.

Een andere typisch Indische brandstof is de ampas, die voornamelijk in de suikerfabrieken wordt gebruikt. Nadat het riet is uitgeperst en als suikerproduct zijn dienst heeft gedaan, was de rest verder voor niets bruik= baar dan om verbrand of op andere manier vernietigd te worden. Daar het echter spoedig bleek, dat het een niet geringe verbrandingswaarde had, kwam men er al spoedig toe het onder de ketels te verbranden en op die manier een nuttig gebruik ervan te maken.

Als men bedenkt dat ± 80% van de industrie op Java door de suikerfabrieken wordt ingenomen, dan zal men inzien wat een enorme hoeveelheid brandstof hier= mee gemoeid is.

De ampas kon echter niet op een gewoon rooster wor= den verbrand, men moest daartoe een traprooster con= strueeren, dat echter geen speciale moeilijkheden of verrassingen gaf.

In het systeem zelf is de laatste jaren geen verandering of verbetering gekomen, zelfs wordt weinig gedaan voor brandstofbesparing, omdat men in den regel voldoende heeft, en zou dit verder buiten beschouwing kunnen

worden gelaten als niet ware te vermelden, dat in den laatsten tijd dit systeem navolging heeft gevonden in de rijstpellerijen en sereholiefabrieken. Ook hier worden de resten van het product na voldoende gedroogd te zijn als brandstof gebruikt.

Straks zal moeten blijken in hoeverre deze producten andere waarde hebben (bijv. voor papierfabricage) en of niet naar middelen zal moeten worden gezocht om wat zuiniger ermee om te gaan.

Kunnen we hiermee afstappen van de brandstof, de machine zelf ging mee met de uitvindingen in Europa. Gewone schuifmachines, kleppenmachines, gelijkstroommachines en stoomturbines, ze komen allen voor, hoewel men over 't algemeen nog al vasthoudt aan het oude. De moderne machines moet men dan ook meer zoeken in de grootere inrichtingen, en vooral in de electrische centralen, waar de zuinigheid meer wordt betracht dan in de gewone fabrieken.

Naast de stoommachine stond vroeger alleen het waterrad. In den regel een gewoon onder- of bovenslags waterwiel, door den eigenaar zelf naar een bestaand model opgebouwd. Naar mate de fabrieken zich uitbreidden, werden deze raderen, die uit den aard der zaak slechts een gering vermogen bezaten, verdrongen door de waterturbines en peltonwielen van veel grootere capaciteit.

Deze komen dan ook tegenwoordig vrij algemeen voor, heel dikwijls in een centraal krachtstation, van waaruit de fabriek of fabrieken electrisch worden gedreven.

Jammer genoeg is Java slechts smal, de stroomgebieden der rivieren, waar ze waterkracht kunnen leveren slechts gering, zoodat men rekenen moet, ook in verband met de moessons, op watergebrek en men dus of andere reserve-drijfkracht moet aanschaffen, of dure reservoirs moet bouwen.

In het laatste 10 tal jaren is de dienst van waterkracht en electriciteit op dit gebied zeer bedrijvig. Er zijn reeds enkele zeer groote werken uitgevoerd, waardoor straks over groote uitgestrektheden electrisch kan worden gewerkt. Daar dit onderwerp elders in dit werk zal worden behandeld, zal er hier niet verder op worden ingegaan.

Hoewel vooral voor nieuwe ontginning overvloed van brandhout aanwezig was in het gekapte bosch, toch was het in zeker opzicht een noodzakelijkheid, dat de motor haar intrede deed in Indië. Vooral de ruwoliemotor was weldra zeer gewild, omdat de brandstof daarvoor hier te verkrijgen en aanvankelijk goedkoop was.

Minder opgang maakten de zuiggasmotoren, omdat niet altijd de goede gasontwikkelaar te verkrijgen is. Op de Jaarbeurs in Bandoeng in 1920 heeft men demonstraties gehouden met zuiggasmotoren, waarbij klapperdoppen als zoodanig werden gebruikt, en met succes; veel toepassing heeft dit echter nog niet gevonden. Ook over de motoren valt verder niet veel te vertellen: alle soorten motoren werden ingevoerd en gebruikt, in 't begin met veel moeilijkheden (ook temperatuursinvloeden), doch thans zijn die allen overwonnen en heeft men langzamerhand ook deskundig personeel kunnen opleiden.

Ik meen hiermee te kunnen volstaan wat de aandrijfmachine betreft. De brandstof gaf een kijk op de wijze, waarop men in de laatste jaren de natuurlijke hulpbronnen heeft benut, — de machine zelf werd totaal geïmporteerd.

Wanneer we nu nog in 't kort enkele bedrijven zullen beschouwen, dan komen daarvoor in aanmerking : de suikerfabrieken, de petroleumwinningen en het tinbedrijf, als zijnde de meest belangrijke en meest aan moderniseering onderhavige bedrijven van het te beschouwen tijdperk.

Suikerindustrie. In het jaar 1900 eindigde voor de suikerindustrie een lange periode van malaise. De toestand veranderde geheel en men sprak toen van de zeven magere en de zeven vette jaren. Van dien goeden tijd is geprofiteerd. Allerwege besteedde men de overwinst voor een zeer groot gedeelte aan moderniseering der fabrieken, waarmede steeds is doorgegaan.

Men begon zich namelijk toe te leggen op de bereiding van superieure suiker, zoodat het afzetgebied zich niet alleen meer beperkte tot de landen, waar de ruwsuiker werd gezuiverd, maar men kon concurreeren met de Europeesche markten. Zoo was de Javasuiker binnen enkele jaren een zeer gewild artikel in Britsch-Indië, waar het de Oostenrijksche suiker verdrong.

Hoewel het aanzien van de fabriek zelf hierdoor geheel veranderde, is het geheele proces toch eigenlijk te chemisch om in dit artikel te worden behandeld. Ik wil er alleen op wijzen dat de indamping verviel en daarvoor in de plaats trad triple effect, terwijl men thans lange batterijen centrifuges aantreft, die in de oude fabrieken ontbraken.

In den laatsten tijd wordt ook het lossen der riettreinen vereenvoudigd en heeft men daarvoor aangeschaft electrische kranen, die het te verwerken riet van den wagen naar den molen brengen.

Petroleum. Hoewel de ontwikkeling ook hier meer op chemisch dan op mechanisch gebied ligt, mag dit voor Indië zoo belangrijke bedrijf niet geheel onbesproken blijven.

Als voornaamste centrum voor dit bedrijf is zeker wel Balik Papan te beschouwen. Zij die dit stadje 25 jaren geleden hebben gekend, zullen zeker niet vermoed hebben, welk een kolossaal bedrijf zich daar langzamerhand zou ontwikkelen.

Als havenplaats is het gunstig gelegen, zoodat groote kunstwerken niet noodig waren. Op het fabrieksterrein hebben zich om het eigenlijke bedrijf, allerlei nevenbedrijven gegroepeerd, voor de verwerking der bijprodukten en ter bereiding van produkten die voor het hoofdbedrijf noodig waren. Zoo heeft men dan naast de raffinaderij gekregen: de parafinefabriek, de kaar-

senfabriek, de blikkenfabriek, de drumfabriek en de zwavelig=zuurfabriek als voornaamste onderdeelen van het tegenwoordig bedrijf. Iedere fabriek is een be= drijf op zich zelf en vele duizenden verdienen daar hun dagelijksch brood. De installaties zijn allen nog betrek= kelijk jong en dus modern ingericht, doch hebben niets specifiek Indisch, zoodat men dezelfde inrichtingen aantreft op petroleumterreinen in alle deelen der wereld.

Tin. Hier is de verandering zuiver mechanisch. Tot ongeveer 1905 was het bedrijf zeer primitief. De boven= laag werd door koelies met mandjes weggedragen, zoo= danig dat de ertslaag bloot kwam. Het erts werd op de= zelfde manier verwerkt. De ontstane put werd droog gehouden door een pulsometer met een kleinen stoom= ketel.

Dit laatste toestel werd het eerst gemoderniseerd. Hiervoor in de plaats kwamen centrifugaalpompen, later door Ir. PAPE min of meer gewijzigd, met het oog op speciale eischen, die eraan gesteld moesten worden.

Ook begon men grootere en diepere mijnputten te maken waartoe de bovenlaag verwijderd moest worden met excavateurs. Door deze twee verbeteringen kreeg men al direkt een heele verandering van het bedrijf, hoewel de meer eenvoudige behandeling voor kleine put= ten natuurlijk gehandhaafd bleef.

Tegelijkertijd werd besteld een soort slibzuiger. Dit vaartuig spoot grond en erts los, zoog het daarna op en bracht het in een waschgoot, waar het erts werd uit= gewasschen en gereed was voor een modern ingerichte smelterij. Deze toestellen zijn thans de voornaamste producenten in het bedrijf.

De kleinere putten blijven, zooals gezegd, op de oude manier werken, alleen heeft de electriciteit ook hier haar intrede gedaan, zoodat men thans ook werkt met elec= trisch aangedreven pompen.

Vermelding verdient nog dat de ertslaag van Singkep werd bevonden zich uit te strekken tot in zee. In 1910 begon men daar uit zee te baggeren met een gewone baggermachine. Hoewel met het oog op den westmoes= son niet het geheele jaar kon worden gewerkt, was dit de redding van het toenmaals wankele bedrijf.

IR. J. F. VAN H.

MEDISCHE WETENSCHAPPEN.

IN het onderstaand overzicht van Indischen medisch= wetenschappelijken arbeid wordt, ook in verband met de beschikbare plaatsruimte, niet gestreefd naar volledigheid.

Uit den aard der zaak is buitendien de aandacht al= lereerst gevestigd op het gebeurde in de laatste 25 ja= ren, op werk in Indië zelf verricht, publicaties in Indië verschenen.

Voor llediger historische gegevens wordt verwe= zen o.a. naar de studiën van van DORSSEN en vooral naar de fraaie Historische Schetsen van VON RÖMER (1921).

Ruim 25 jaren geleden was het EYKMAN, van 1889 — 1896 Directeur van het Laboratorium te Weltevreden, die met een staf van werkers het onderzoek van tal van tropenziekten en ook dat van de levensverrichtingen van den gezonden tropenbewoner in meer wetenschap= pelijke richting leidde.

EYKMAN was toegevoegd geweest aan PEKELHARING en WINKLER, die in 1886 naar Indië waren gezonden ter bestudeering van de *beri=beri*, waaraan in 1885 44% der Inlandsche en 25% der Europeesche militairen leden, en het was voor de medische wetenschap in Indië een groot geluk dat EYKMAN, oorspronkelijk naast het di= recteurschap der toenmalige docter=djawaschool, met de leiding van bovengenoemd Laboratorium werd belast.

Hadden PEKELHARING en WINKLER de beri=beri be= schouwd als een infectieziekte, gevolg van het binnen= dringen in het menschelijk lichaam van een ziekmakend micro=organisme, EYKMAN en zijn medewerkers, met name GRIJNS, zochten de oorzaak in gebrekkige voeding. EYKMAN zag namelijk in 1890 hoe zich bij kippen na voeding met afgewerkte rijst een ziekte ontwikkelde, de polyneuritis gallinarum, die zeer veel overeenstemming vertoonde met de menschelijke beri=beri. Hoewel ook EYKMAN aanvankelijk nog dacht aan de mogelijkheid van infectieziekte, daarna vergiftiging door zich uit be= dorven rijst vormende stoffen vermoedde, bleek na zorg= vuldig onderzoek, dat door GRIJNS in de jaren 1900 — 1909 werd voortgezet, dat het ziek worden was te wij= ten aan het ontbreken van bepaalde in of vlak onder het zilvervlies van de rijstkorrel voorkomende voedings= stoffen. Deze voor het leven noodzakelijke voedings= stoffen gaan door het afslijpen van de rijst verloren. De geslepen rijst bleek, ondanks zijn fraai wit uiterlijk, voor voeding minderwaardig. De polyneuritis der kip= pen werd dus onderkend als een „deficiëntieziekte", een gedeeltelijke honger, veroorzaakt slechts door het ontbreken van bepaalde, echter voor het lichaam on= ontbeerlijke, voedingsstoffen.

GRIJNS beschreef hoe die stoffen niet behoorden tot de klassen der eiwitten, vetten, suikers en zouten, waarin wij gewoon waren onze voedingsstoffen te verdeelen en hoe het vroegere standpunt om uitsluitend naar het gehalte aan stikstof (eiwit), suiker, vetten en zouten de waarde van een voedsel voor de gezondheid te beoor= deelen, moest worden verlaten.

Op voorstel van EYKMAN werd in 1896 VORDERMAN belast met een onderzoek naar het verband tusschen de

rijstvoeding in de gevangenissen en het voorkomen van beri=beri aldaar.

Het bleek dat in de gevangenissen, waar afgeslepen rijst werd verstrekt, 300 x meer beri=beri voorkwam dan elders. Toen VORDERMAN in 1899 ongeslepen rijst in de gevangenissen deed gebruiken, kwam daarmee prac=tisch een eind aan de beri=beri in die inrichtingen.

Hoewel op VORDERMAN's moeilijk onderzoek scherpe kritiek is uitgeoefend, mag het resultaat daarvan worden beschouwd als een bevestiging van de deficiëntietheorie der beri=beri. In 1900 werden trouwens vanuit Japan gelijkluidende ervaringen gepubliceerd (SANEYOSHI).

Na deze onderzoekingen van EYKMAN en GRIJNS staat vast, dat zonder deficiënt voedsel geen beri=beri kan ontstaan. Het internationaal medisch congres te Londen (1913) heeft dan ook als bewezen aangenomen, dat beri=beri als een deficiëntieziekte moet worden be=schouwd.

Het feit, dat het ontbreken van zeer bepaalde stof=fen in oogenschijnlijk ruimschoots voldoende voedsel, ziekte kan veroorzaken, en omgekeerd dat aanwezig zijn dier stoffen zelfs in kleine hoeveelheid ziekte kan voorkomen, is van eminent belang gebleken voor de ziekteleer en de physiologie over de geheele wereld. Zoo ergens, dan is hier een voorbeeld hoe de beoefening der medische wetenschap in de tropen voor het geheele medische kennen en kunnen beteekenis heeft.

De voedingstoffen, waarop GRIJNS doelde als beslist noodig voor de gezondheid, zijn door FUNK in 1911 *vitaminen* genoemd, door Mc. COLLUM en KENNEDY werden ze onderscheiden als in vet oplosbare en in wa=ter oplosbare (fat=soluble A en water=soluble B).

De deficiëntieziekten, die veroorzaakt worden door het ontbreken van bepaalde vitaminen in het voedsel, noemt men tegenwoordig avitaminosen.

Beri=beri berust op het ontbreken van het water=soluble B.

Het fat=soluble A daarentegen is in het voedsel noo=dig voor een normale lichaamsgroei. Geeft men proef=dieren nog zoo rijkelijk voedsel, doch geen fat=soluble A, dan blijven het dwergen, terwijl buitendien zich een oogziekte kan ontwikkelen, die tot blindheid leidt. (xerophthalmie).

Zoowel rijst als klapperolie bevatten volgens een on=derzoek van JANSEN te Weltevreden (1917) zeer weinig in vet oplosbaar vitamine, dat daarentegen wel in melk, eieren en boter voorkomt.

In het licht der moderne voedingsleer doet zich, voor hem bv. de interessante vraag voor, of wellicht de kleine=re lichaamsgestalte der Inlanders gevolg is van het, door geslachten heen, gebruiken van een voedsel, dat in zijn beide hoofdbestanddeelen (rijst en klapperolie) zoo arm is aan groei=vitaminen. Daarnaast kan dan nog de moge=lijkheid worden verondersteld, dat gebrek aan vitami=nen den mensch minder weerstandsvermogen tegen ziekten geeft.

JANSEN heeft pas weer een uitgebreid onderzoek ge=publiceerd omtrent het vitaminengehalte der tropische voedingsmiddelen (1923), niet alleen voor physioloog en klinicus van groot belang, doch voor ieder, die het Indische volk op den duur wil brengen tot een doelma=tiger keuze van zijn voedsel.

P. A. BOORSMA (1898 — 1901), VAN DER BURG (1904) en VORDERMAN (1886 — 1899) zijn ons overigens met onderzoek van *Indische voedingsmiddelen* voorgegaan. Hunne publicaties hebben nog steeds groote waarde.

EYKMAN heeft verder de reeks *physiologische onder=zoekingen* geopend, die op den duur een nader overzicht zullen moeten geven in de vraagstukken van accli=matisatie, den invloed van het tropisch klimaat op het menschelijk gestel, de physiologische rasverschillen. EYKMAN vond o.a. dat het aantal roode bloedcellen, het soortelijk gewicht van het bloed, het watergehalte, door verblijf in de tropen geen verandering behoeven te on=dergaan.

Hij bewees ook, dat de stofwisselings=intensiteit door rechtstreekschen invloed van het tropisch klimaat niet vermindert, dat dus het menschelijk lichaam in de tropen temperatuursverhooging niet zoo zeer tegengaat door chemische regulatie (verminderde warmtevorming) als wel door physische (vermeerderde warmteafgifte). Verder toonde EYKMAN aan, dat de stofwisseling in de tropen evenals in Europa wordt beheerscht door ver=richten spierarbeid, en dat hierin geen principieel ver=schil tusschen Europeaan en Maleier bestaat. Hij toon=de hetzelfde aan voor de gaswisseling bij de adem=haling, de wateruitscheiding. Door een en ander maakte hij een eind aan tal van speculatieve theorieën over de acclimatisatie.

Aan GRIJNS danken wij veel, speciaal op het gebied der zenuw= en zintuig=physiologie in de tropen.

In 1902 bepaalde hij den enkelvoudigen reactietijd bij Europeanen, Maleiers en Javanen, d.i. de minimum=tijd die iemand noodig heeft om met een bepaalde be=weging te reageeren op een zintuigprikkel, b.v. huid=prikkel, een tijd die o.a. afhankelijk is van de werkings=snelheid van het zenuwstelsel. GRIJNS kwam daarbij tot de conclusie, dat de Europeaan, die langeren tijd in de tropen vertoeft, langzamer reageert dan de pas aan=gekomen stamgenoot, terwijl de inboorling, althans de ontwikkelde, het in dit opzicht van beide wint. GRIJNS had daarom het recht te spreken van een gerin=ge vertraging der geestelijke processen bij den Euro=peaan in de tropen.

In 1905 deed GRIJNS een onderzoek naar de reukscherpte der verschillende rassen in Indië, en kwam tot de conclusie dat Inlanders voor enkele stoffen, als azijnzuur, phenol en ammoniak een dubbel zoo groote reukscherpte hadden als Europeanen, wat door KOSTER in 1921 werd bevestigd.

MINKEMA vond in 1907 dat de Inlander in gehoor=

scherpte niet ten achter staat bij den Europeaan, waarschijnlijk zelfs een wat scherper gehoor heeft.

Wat de functie van het gezichtsorgaan betreft, vond FRITSCH uit Berlijn in 1905 in Deli de gezichtsscherpte bij Javanen grooter dan bij Europeanen; GRAVESTEIN vond in 1911, bij een algemeen geneeskundig onderzoek van ± 1000 Bataviasche schoolkinderen, de gezichtsscherpte der Inlandsche kinderen wat grooter dan die van Indo-Europeesche, welke laatste niet noemenswaard grooter was dan in Utrecht bij Europeesche kinderen was gevonden, die in Indië nog te weinig werden onderzocht.

Volgens een door GERRITZEN in 1913 gepubliceerd onderzoek van VAN DER HILST KARREWIJ zijn de oogen der Inlanders beter geadopteerd aan het tropische licht dan die der Europeanen, en hebben Inlanders een twaalf en half procent grootere gezichtsscherpte, voor zoover uit het onderzoek van militairen is kunnen blijken.

Had reeds KIEWIET DE JONGE in 1900 en OUWEHAND in 1901 gewezen op het belang van het microscopisch *bloedonderzoek* in de tropen, en de laatste zelf daartoe in 1902 een bijdrage geleverd door speciaal aantal en soort der witte bloedcellen bij Europeanen en Inlanders te onderzoeken, door KOP werd dit onderzoek in 1920 voortgezet. KOP vond het microscopisch bloedbeeld bij gezonde Europeanen en Inlanders gelijk, evenzoo werd het gehalte aan roode bloedkleurstof (haemoglobine) hetzelfde gevonden als in Europa.

Naast het microscopisch bloedonderzoek, dat bij talooze koortsende toestanden een onontbeerlijk hulpmiddel voor de juiste onderkenning dier ziekten is geworden, heeft zich in de laatste jaren het fijnere chemische onderzoek van het bloed gevoegd, bij den levenden mensch mogelijk geworden sedert we over gevoelige reactie's beschikken, waarvoor enkele druppels bloed voldoende zijn. Dit onderzoek werd systematisch door DE LANGEN en SCHUT aangevat. In 1916 stelden genoemde medici vast, dat het watergehalte van het bloed in de tropen ongeveer gelijk is aan dat in Europa (wat dus overeenkwam met EYKMAN's bevindingen), dat echter het suikergehalte hooger is, althans in de tropische laaglanden. Voorts vonden zij, dat bij verblijf in een koel bergklimaat (Sindanglaja) dit hooge bloedsuikergehalte daalt, om weer te stijgen in de laagvlakte.

In de laagvlakte leek dezen onderzoekers het bloedsuikergehalte zoowel bij Europeanen als bij Inlanders 30 à 75% hooger dan bij Europeanen in Europa, zonder dat suiker in de urine overgaat. Het is mogelijk dat enkele acclimatisatie-verschijnselen als moeheid en lusteloosheid met de stijging van het bloedsuikergehalte na aankomst hier te lande verband houden.

DE LANGEN vermoedt dat de „Low fever", een der in tropische laaglanden voorkomende koortsen van onbekenden oorsprong, met een verbranding van dit suikersurplus in het lichaam samenhangt. Bekend is reeds lang dat deze „Low fever" verdwijnt in het bergklimaat.

Het verhoogde bloedsuikergehalte is waarschijnlijk niet te danken aan een bijzonder koolhydraatrijk voedsel, aangezien het ook bij Europeanen in de tropen voorkomt.

DE LANGEN en SCHUT veronderstellen ook een mogelijk verband met de vatbaarheid voor enkele ziekten, als tuberculose en beri-beri. Bij malarialijders bleek een stijging van het bloedsuikergehalte aan de temperatuursverhooging vooraf te gaan, en een vermindering aan de temperatuursdaling.

De onderzoekers spreken zelve den wensch uit, waar de mogelijkheid van fouten bij deze gevoelige onderzoekings-methoden nooit uitgesloten is, dat ook anderen zich in tropische gewesten met hetzelfde onderwerp mogen bezighouden, waardoor men met nog meer zekerheid tot conclusies op dit belangrijke gebied zal kunnen komen.

In 1915 vond DE LANGEN, dat het bloed van Javanen minder cholesterine bevatte dan in Europa werd gevonden. Oorspronkelijk dit opvattende als een zuivere raseigenschap, kwam hij in 1922 tot de overtuiging, dat hier wel degelijk invloed van een cholesterine-arm voedsel (rijst) in het spel kan zijn. In Europa vormt cholesterine het voornaamste bestanddeel der galsteenen; eigenaardig is dat galsteenen bij Inlanders buitengewoon weinig voorkomen, terwijl zij juist zeer veel lijden aan allerlei vormen van darminfecties, die volgens NAUNIJN de vorming van galsteenen zouden bevorderen. Komen nog galsteenen voor, dan bevatten ze, evenals in Japan, meer bilirubine en minder cholesterine dan in Europa gevonden wordt.

Voorts werd het kalkgehalte van het bloed kleiner gevonden dan in Europa; waarschijnlijk ook tengevolge van gering kalkgehalte van het voedsel. Waar bekend is, dat kalkzouten van groote beteekenis zijn voor de bloedstolling, hangt met een en ander wellicht samen de bij Inlanders geringere stollingssnelheid, en het veelvuldig optreden van longbloedingen bij tuberculose hier te lande. Ook kan vergroote prikkelbaarheid van het zenuwstelsel, die in de tropen dikwijls gevonden wordt, met deze kalkarmoede samenhangen, waar bekend is dat kalkzouten deze prikkelbaarheid verlagen.

P. A. BOORSMA bepaalde in 1916 het ureumgehalte van het bloed met behulp van het ureumsplitsende enzyme uit de sojaboontjes (urease); de LANGEN publiceerde in 1917 zijn desbetreffend onderzoek volgens de broomloog-methode van AMBARD. Gevonden werd, dat het ureumgehalte van het bloed hier gelijk is bij Inlanders en Europeanen, ondanks verschillend voedsel, en hetzelfde als in Europa. Chinine bleek het ureumgehalte van het bloed te verlagen. In gevallen van nierontsteking en van cholera werden hooge waarden gevonden. Vermelding verdient ook het onderzoek naar het gehalte van het tropisch bloed aan vet en vetachtige stoffen

(lipoïden), in 1917 door DE LANGEN en SCHUT van de klinische, door den heer en mevrouw WEEHUYZEN van de analytisch=chemische zijde verricht.

Bij Inlanders en Europeanen werd dit bloedvetge= halte ongeveer gelijk gevonden, oogenschijnlijk iets lager dan in Europa; van belang is dat de eerste twee on= derzoekers bij beri=beri=patienten bijzonder lage waar= den vonden. Het vermoeden werd uitgesproken dat de genezende en beschuttende werking der katjang=idjoe bij beri=beri zou berusten op het gehalte daarvan aan een geel gekleurd lipoïd.

Katjang idjoe werd het eerst als geneesmiddel tegen beri=beri aangewend door ROELFSEMA te Sabang, na= dat GRIJNS die werking bij zieke kippen had gevonden, wat HULSHOFF POL kon bevestigen en met KIEWIET DE JONGE in het krankzinnigengesticht te Buitenzorg met succes aan de praktijk kon toetsen (1909).

Bekend is dat de katjang idjoe niet werkt, indien ze eenmaal ontkiemd is, en ook de vetachtige stof uit de erwt verdwijnt. DE LANGEN heeft hierop voort= bouwend, in 1921 de meening geuit dat de beri=beri zou berusten op een stoornis in onze lipoïdstofwisse= ling en de vraag gesteld, of misschien de vitaminen, lipoïden (lipochromen) zijn.

De *bloedsdruk* werd hier in 1915 door KIEWIET DE JONGE gemeten; bleek deze in Europa in de armslag= ader 129 m.M kwikhoogte, bij Inlanders werd gevon= den 111,3, voor Europeanen in Indië 122.5 — 124.1 m.M. In verband daarmee zij nog vermeld dat MÜLLER in den laatsten tijd een systematisch onderzoek begon naar den bouw en afmetingen van het bloedvaatstelsel bij Maleiers, en vond dat deze t.o.v. Europeanen een bij= zonder klein hart en een nauw bloedvaatstelsel bezitten.

Uit den aard der zaak vroeg de geneeskundige prak= tijk in Indië ook allereerst om de wetenschappelijke bestudeering van verschillende *ziekten*. De studie der beri=beri was daarvan reeds een voorbeeld.

De *mijnwormziekte* (ankylostomiasis) werd het eerst beschreven als een in Sawah=Loento voorkomende epi= demie, die, oorspronkelijk voor beri=beri gehouden, door van STEEDEN in zijn waren aard werd herkend. Meende men eerst, dat de ziekte alleen te Sawah=Loen= to voorkwam, al spoedig bleek, o.a. door onderzoekin= gen van MAURER in Deli (1898), STEINER te Soerabaja (1902) en BENJAMINS te Semarang (1903), dat de In= landsche bevolking reeds lang algemeen geïnfecteerd was. Dat wij vooral in de Chenopodiumolie een uitste= kend geneesmiddel voor mijnwormlijders zouden be= zitten, was in 1910 nog niet bekend. Door SCHUFFNER ingeleid, is deze olie door VERVOORT en BAERMANN van uit Deli aangeraden, door JENNISSEN in 1915 met succes op Billiton toegepast. Moest vroeger de olie o.a. van uit Amerika worden aangevoerd, in de laatste jaren is het gelukt chenopodiumsoorten in Indië te kweeken en er werkzame olie uit te destilleeren.

BAIS wees in den laatsten tijd op de goede resultaten met tetrachloorkoolstof bij mijnwormziekte bereikt.

De *draadwormziekte* (filaria) was hier reeds beschre= ven o.a. door KNOCH (1896) en SALM (1906). BRUG be= vestigde in 1920 de ontdekking van MANSON, dat de betreffende wormpjes (microfilaria BANCROFTI) zich konden ontwikkelen in een muskieten soort (culex fa= tigans) die dus als overbrenger van de ziekte een rol kan spelen, terwijl FLU in 1921 een uitgebreid onderzoek instelde naar de uitbreiding der filaria onder de Indi= sche bevolking te Weltevreden.

De *malaria* heeft ook in Ned.=Indië tot uitgebreid wetenschappelijk onderzoek aanleiding gegeven. Wis= ten we door LAVERAN reeds dat de ziekte werd veroor= zaakt door een eencellig diertje, het malariaplasmodi= um, dat bij malarialijders in het bloed wordt gevonden, en waarvan later drie soorten werden onderscheiden, — hoe en waar of deze parasiet zich ontwikkelt en in het bloed komt, is nog niet zoo lang bekend. Zoo besprak bv. TERBURGH bij een studie over malaria in Sawahloento in 1899 nog de chemische samenstelling, die de grond moest hebben om den groei van den malaria=parasiet in den bodem mogelijk te maken, en de verspreiding der malariakiemen in de atmosfeer. Het is dan ook eerst juist in dien tijd, dat RONALD ROSS in Engelsch=Indië aantoonde, dat de malaria=parasiet zich niet in den grond, doch in het muskietenlichaam ontwikkelt en de mug= gen, speciaal van de anopheles=familie, den parasiet in het menschelijk bloed brengen door hun steek. TER= BURGH noteerde wel, dat hij zijn publicatie schreef „toen de eerste berichten over de muskietentheorie ons bereikten", echter ook, „dat het zal blijken dat naast de muskietentheorie, de oude theorieën recht van be= staan zullen houden". Juist nu TERBURGH, die in 1903 in Regeeringsopdracht de malariabestrijding in Italië meemaakte, en een van onze verdienstelijkste bestu= deerders der epidemiologie der malaria is gebleven, was bv. in 1900 reeds volkomen doordrongen van het be= lang van het onderzoek naar de broedplaatsen der ano= pheleslarven voor het kunnen instellen van een syste= matische malariabestrijding.

Eind 1899 kwam de groote ROBERT KOCH naar Java en Nieuw=Guinea, om de rol der muskieten bij de ma= lariaverspreiding te bestudeeren.

Tot meer algemeen verspreiden der kennis betref= fende het ontstaan der malaria heeft VAN GORKOM in 1901 bijgedragen door zijn boekje „Over malaria en muskieten".

SCHÜFFNER heeft als arts der Senembah=Maatschap= pij o.a. bij zichzelf met zekerheid de ervaring bevestigd, dat anopheles de malaria overbrengt en de eerste aanval zich ontwikkelt 15 à 16 dagen na de infectieuse steek (1902), terwijl DE VOGEL in 1909 hier te lande aantoonde dat een der anophelessoorten (Myzomyia ROSSI) zich in= derdaad aan een malarialijder kan infecteeren en de mala= riakiemen zich dan verder in het insect vermenigvuldigen.

De Vogel was ook de eerste, die in Ned.-Indië de studie opende der levenswijze en levensvoorwaarden der anopheles-muskieten. Hij vond het merkwaardige en belangrijke feit, dat de eieren en larven der Myzomyia Rossi zelfs nog in zoutwater zich verder kunnen ontwikkelen. Onze kennis omtrent de verschillende Indische muskietensoorten, hunne broedplaatsen en hun verband tot malaria werd voorts verruimd o.a. door Schüffner en Swellengrebel (1915 — 1920) Mangkoewinoto, van Breemen (1917 — 1919), die de vroegere epidemiologische studiën van Terburgh en Kiewiet de Jonge kwamen aanvullen. Het klinische verloop der malaria bij den mensch werd nader bestudeerd en beschreven o.a. door Kunst (1901), Kiewiet de Jonge (1902) en Maurer (Deli).

Van der Scheer had reeds in 1892 de malariaparasiet hier bij malarialijders kunnen aantoonen, daarmee dus de ontdekking van Laveran bevestigende.

Neeb ging speciaal na, op welke wijze zich de malariaparasieten in het menschelijk bloed voortplanten, waarover hij o.a. op het medisch congres te Manila, aldaar met de Haan Ned.-Indië vertegenwoordigende, een voordracht hield (1910) en later nog publiceerde (1912). Schüffner vond in 1898 de naar hem genoemde eigenaardige stippeling der roode bloedcellen bij lijders aan bepaalde vormen van malaria, terwijl de bij malaria optredende stofwisselingsveranderingen werden bestudeerd door Kiewiet de Jonge (1903), de Langen en Schut (1917).

Op de kwestie of *zwartwaterkoorts* op een of andere wijze met malaria samenhangt, dan wel een ziekte op zich zelf is met een eigen ziekteverwekker, werd nieuw licht geworpen door Schüffner en Snijders, die in 1921 in enkele gevallen van zwartwaterkoorts in het bloed en de organen der lijders een speciaal micro-organisme, een spirochaetensoort, konden aantoonen. Vermelding verdienen nog de vroegere studiën over zwartwaterkoorts van de Haan (1904), de Jong (1904), de Raadt (1909), terwijl de Langen in 1917 door chemisch bloed- en urineonderzoek de bij zwartwaterkoorts voorkomende functiestoornissen der nieren nader onderzocht.

Volgens een ouden stelregel van Boudin (1843) zou malaria het ontstaan van andere koortsen tegenwerken Zoo zou b.v. in malarialanden geen typhus kunnen bestaan. De bewering van Wasklewicz (1864) dat in Ned. Indië typhus voorkwam, werd dan ook niet waarschijnlijk geacht. Het behoeft nauwelijks vermelding, dat Boudin's opvatting sedert onjuist is gebleken.

Dat *typhus* hier heerschte, stond buiten twijfel, toen Eykman dat in 1892 bacteriologisch bevestigde. Door o.a. van der Scheer (1892) en Kiewiet de Jonge (1908 en 1909) zijn we over het klinisch verloop dezer ziekte in Indië, dat dikwijls belangrijk afwijkt van dat in Europa, nader ingelicht. De Haan en Kiewiet de Jonge toonden in 1912 aan, dat onder bepaalde omstandigheden de normaal in het darmkanaal voorkomende colibacil aanleiding kan geven tot een op typhus lijkende ziekte (colibacillosis pseudotyphica), terwijl Schüffner in 1911 in Deli het voorkomen van een *pseudotyphus* beschreef, lijkende op de Japansche kedaniziekte, welke laatste wordt overgebracht door den beet van bepaalde op ratten en vogels levende mijten. Walch (1922) stelde een nader onderzoek in naar de insecten, die mogelijk de pseudotyphus verspreiden.

Paratyphus-vormen in Indië werden beschreven door Lim, Schüffner, Kuenen, van Loghem (1909).

Neeb publiceerde reeds in 1898 een uitgebreide klinische studie van een epidemie van *cholera* te Soerabaja; over de levensvoorwaarden en verbreidingswijze der choleravibrionen, de ziekteveroorzakers, maakten speciaal o.a. Kuenen (1908) en Flu (1914 — '15) studies. Het denkbeeld van Groneman choleralijders met creoline te behandelen, heeft zeer veel beroering teweeggebracht en aanleiding tot noodeloos scherp geschrijf gegeven. Het onderzoek door Deggeller te Amsterdam verricht (1911) toonde aan dat Groneman's opvatting wetenschappelijk reden van bestaan mocht hebben, al bleek ze dan ook in de praktijk niet te voldoen.

Typhus, cholera en *pokken* hebben veel van hun gevaarlijkheid verloren, sedert wij ook in Indië in staat zijn ze door *vaccinatie* met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te voorkomen. Dit is het bij uitstek practische resultaat van het wetenschappelijk werk van onzen onschatbaren Nijland.

In het Instituut Pasteur te Weltevreden werden in Augustus 1909 de eerste entingen met het aldaar bereide choleravaccin verricht; typhusvaccinatie werd het eerst systematisch uitgevoerd in 1913 op verzoek van den toenmaligen Directeur der Stovia Noordhoek Hegt bij de leerlingen dier inrichting. De groote waarde van bedoelde maatregelen als voorbehoedmiddel tegen cholera- en typhusinfectie staat thans buiten allen twijfel.

Het zou te ver voeren te dezer plaatse te beschrijven, hoe Nijland de productie van pokkenvaccin in Indië wist te vergrooten en technisch wist te verbeteren, hoe hij ook de opleiding der vaccinateurs ter hand nam.

Zelfs in Holland bleek te Weltevreden bereide pokstof uitstekend werkzaam, zoodat in het Nederlandsch Tijdschrift van Geneeskunde van 4 Nov. 1922, Nijland te dien opzichte nog werd gecomplimenteerd, juist een week voor zijn overlijden.

Betreffende de *dysenterie* werd in Indië in de laatste jaren veel en belangrijk onderzoek verricht. Eerst geleidelijk kwam men tot de overtuiging, dat ook hier al naar den aard der ziekteverwekkers twee hoofdvormen van dysenterie moesten worden onderscheiden. Het is niet zoo lang geleden dat men dacht dat alle dysenterie in Indië *amoebendysenterie* was, veroorzaakt door de door Schaudinn het eerst beschreven amoeba histo-

lytica, een eencellig diertje. Wel was door enkelen daar=aan wel eens getwijfeld, o.a. door SALM in zijn militair=geneeskundige rapporten uit Djambi (1904 — '06), het duurde echter tot 1907 alvorens de tweede vorm van dysenterie, de *bacillaire dysenterie*, hier met zekerheid werd aangetoond, en wel door een bacteriologisch on=derzoek van GRIJNS, die de door SHIGA=KRUSE (1898 — 1900) beschreven bacil in de ontlasting der lijders vond. Daarop volgde een mededeeling van LIM, dat de ziekte vermoedelijk veel op Java voorkwam, terwijl VAN LOGHEM in 1909 wees op het gevaar, dat de bacillaire dysenterie vanuit Java in Deli zou worden geïmpor=teerd, en KUENEN in 1915 zeer uitvoerig de bacillaire dysenterie in Deli beschreef.

Ons inzicht in de verschillende klinische bevindingen bij amoebendysenterie werd buitengewoon verruimd door het klassieke onderzoek van KUENEN en SWELLEN=GREBEL, waaromtrent KUENEN op het congres te Saigon (1913) de eerste mededeelingen deed, welke hij in 1915 aanvulde. Een nieuw licht werd geworpen op de betee=kenis der verschillende gedaanten, waaronder de dysen=terie=amoebe zich in de ontlasting der lijders kan ver=toonen. Sedert dien weten we dat de amoebe in zijn zg. histolytica=phase voor den patient het gevaarlijkst is en de darmwand binnendringt, zich voedend met bloed en weefsel van den lijder; bloed en slijm treden dan in de ontlasting op.

In deze phase is echter de amoebe tevens het gevoe=ligst voor het door ROGERS in 1912 aangegeven emetine, dat haar dan langs het bloed van den ingespoten patient moet bereiken.

De amoebe kan zich echter uit den darmwand terug=trekken en in de darmholte als zgn. minuta=phase blijven leven, zich voedend met normale darmbacteriën en voedselresten zonder den patient noemenswaard te scha=den. Er blijft dan echter een nieuwe terugkeer naar de histolytica=phase, een invreten in den darmwand, een nieuwe dysenterie=aanval ten alle tijde dreigen. In de minuta=phase is de amoebe niet bereikbaar voor emetine langs de bloedbaan, doch wel voor als poeder ingenomen emetine=verbindingen (bv. joodbismuthemetine).

Ten slotte kan de minuta=phase zich in een meer vas=te gedaante omvormen, de cyste, die voor den patient zelf niet direct gevaarlijk is, echter met de ontlasting kan worden verspreid en dan gevaar oplevert, aangezien zij langen tijd buiten het lichaam bv. in helder water kan blijven leven (± 28 dagen) en den drinker van dat water ziek kan maken door in diens darm opnieuw terug te keeren tot minuta= en histolytica=vorm.

Heeft een patient bedoelde cysten in zijn ontlasting, is hij dus zgn. cystendrager, dan kan hij zelf oogenschijn=lijk gezond zijn, is echter dan juist in den toestand om dysenterie in zijn omgeving te verspreiden. In tegen=stelling daarmee is de histolyticadrager er zelf het ergst aan toe, zonder als zoodanig direct gevaar voor zijn om=geving op te leveren.

De cysten zijn voor emetine ongevoelig gebleken; mogelijk dat het nieuwe Duitsche middel „yatren," waarvan ook KUENEN gunstige resultaten zag, zal blijken de cysten te kunnen dooden.

Sinds het werk van KUENEN en SWELLENGREBEL zijn we dus veel beter dan voorheen in staat door micros=copisch onderzoek der ontlasting het verloop der ziekte te controleeren, en de juiste behandelingswijze in te stellen.

In 1916 maakte de amoeben=dysenterie, met haar complicaties o.a. het lever=abces, onderwerp van bespre=king uit te Batavia, en werden door NEEB, FLU, WOENS=DREGT en KNOCH belangrijke beschouwingen over de ziekte geleverd. FLU, die speciaal onderzocht de rol die insecten kunnen spelen bij het verspreiden van ziekte=kiemen, toonde in 1916 de mogelijkheid aan dat vliegen cysten op voedsel overbrengen.

Vermelden wij tenslotte nog dat de lijder aan bacil=laire dysenterie herhaaldelijk succesvol kan worden be=handeld door inspuitingen met een speciaal dysenterie=serum, dat hier, dank zij NIJLAND , door ons instituut PASTEUR wordt geleverd.

Betreffende de in de tropen voorkomende *darmpara=sieten* begon BRUG omstreeks 1917 systematische stu=diën. Deze onderzoeker heeft een monografie over de darmprotozoën het licht doen zien, welke, voor studie en praktijk van den tropenmedicus van groote waarde, in 1922 zijn 2e druk beleefde als „de parasitologische diagnostiek van de menschelijke faces".

Betreffende de *pest* werd in Ned.=Indië aanvankelijk weinig wetenschappelijk gewerkt en gepubliceerd, om=dat daar geen directe practische reden voor bestond. Immers het leek aanvankelijk of zij gelijk hadden, die beweerden dat pest zich hier niet kon ontwikkelen. Spoedig leerde men evenwel anders. Nadat DE HAAN en KIEWIET DE JONGE reeds in 1900 een van pest ver=dacht geval te Priok hadden beschreven, deed zich 5 Mei 1905 te Medan een geval van builenpest voor bij een Javaan, bewaker van een goedang, waarin Rangoon=rijst was opgeslagen en pestzieke ratten bleken voor te komen; 21 Mei ontwikkelde zich het tweede geval bij een persoon, die de goedang had helpen ontsmetten. Beide gevallen werden onderzocht door KUENEN. Ge=lukkig kon deze eerste aanval van de pest op Ned.=Indië worden afgeslagen, doch de gevreesde ziekte wist eind 1910 zich steviger in deze landen te vestigen, waar=schijnlijk te Soerabaja met pestzieke ratten in rijstla=dingen uit besmette havens ingevoerd en per spoor ver=der landwaarts gebracht (DE VOGEL). In Maart 1911 werden de eerste gevallen van menschenpest te Malang gevonden, welke de nog jonge Burgerlijke Geneeskun=dige Dienst bestrijdings=maatregelen deden beramen en uitvoeren, die op wetenschappelijk onderzoek ge=grond moesten zijn (rapport DE VOGEL 1912). Door VAN LOGHEM, den eersten Nederlander, die, het besmet=tingsgevaar voor Ned.=Indië reeds jaren beseffende,

een grondige literatuurstudie had gemaakt van de pest=epidemiologie in hoofdzaak naar de Engelsch=Indische ervaringen, was de pestzieke huisrat als eerste factor voor het ontstaan van menschenpest reeds voldoende op den voorgrond gebracht.

De vlooien van de zieke rat zuigen zich vol met het pestbacillen bevattende bloed, verlaten dan later het rat=tenlijk om den mensch te bijten en te infecteeren.

VAN GORKOM was het slechts 10 maanden gegeven zijn groote werkkracht aan de leiding der pestbestrijding te geven († 1914).

OTTEN, later hoofd van den dienst der pest=bestrijding, leverde belangrijke wetenschappelijke bij=dragen tot de studie der pest. Hij wees er op, dat naast de huisrat de veldrat een rol kan spelen, dat echter toch voor het verbreiden der pest op grooteren afstand, van dessa naar dessa, aan het menschelijk verkeer overwe=gende beteekenis moet worden toegekend. OTTEN on=derzocht ook o.a. hoe lang een vloo, die bloed van een pestzieke rat had opgezogen, levende pestbacillen bleef bevatten en bewees de mogelijkheid, dat dergelijke vlooi=en zelfs na 43 dagen nog pest kunnen overbrengen.

De levenswijze van ratten en vlooien werd verder nog bestudeerd door SWELLENGREBEL, HOESEN e.a. OTTEN toonde aan dat de huisrat buiten de woningen niet kan leven, zoodat woningverbetering tevens uit=roeiing van de huisrat bevordert. Men moet daarbij de huisrat beletten zich op verborgen plaatsen te huis=vesten en hem dus dwingen zichtbaar te blijven. OTTEN kon in 1921 mededeelen, dat reeds 650.000 huizen op dergelijke wijze waren verbeterd.

Werd zoodoende op wetenschappelijke basis ge=daan, wat practisch mogelijk was, om de verbreiding der pest tegen te gaan, een geneesmiddel voor den pa=tient zelf kon ook in Ned.=Indië nog niet worden gevon=den, evenmin bleek het mogelijk den gezonden mensch door middel van pestvaccin voor den pestbaccil onvat=baar te maken. Wel stond ook in dit opzicht het weten=schappelijk werk niet stil, getuige o.a. het in 1911 oogen=blikkelijk bereiden van een vaccin door NIJLAND, waar=mee echter door DE RAADT in Malang geen sprekend succes werd verkregen (vaccinatie van ± 66.000 per=sonen), de zelfopofferende pogingen van BORGER om een beter werkzaam vaccin te verkrijgen (1915) en een desbetreffend onderzoek van FLU (1920).

In de groote groep der, wat hun ontstaan betreft, nog niet nader verklaarde *tropische koortsen* werd, mede door wetenschappelijk werk in Ned.=Indië, in de laatste jaren meerdere klaarheid gebracht. We bedoelen hier die koortsen zonder plaatselijke ziekteverschijnselen, die geen malaria en geen typhus zijn, en waarvan de diagnose moeilijkheden medebrengt. Het is de taak van den tropengeneeskundige, deze koortsen nader te leeren onderkennen, bv. door ontdekking van den ziek=teverwekker (bacterie of protozoë), en ze de plaats aan te wijzen, die haar in het ziektensysteem toekomt. Zoodoende zal het aantal tropische koortsvormen, waarmee men feitelijk wetenschappelijk geen raad weet, geleidelijk moeten afnemen, zooals thans reeds geschiedt.

De „VAN DER SCHEERSCHE koorts" of „vijfdaagsche koorts" blijft historisch interessant, omdat het de eerste „unclassed fever" was die in 1894 in Indië werd onder=scheiden.

Thans moet ze volgens SCHÜFFNER, OLIVIER e.a. worden beschouwd als een vorm van dengue (knokkel=koorts), evenals de zgn. 7 daagsche koorts. COUVY heeft in Beyrouth bij deze koortsen een eencellig mi=cro=organisme, een spirochaet, in het bloed gevonden, dat misschien de ziekteveroorzaker is. Van belang is dat VERVOORT in 1922 en VAN DE VELDE in 1923 in Deli eveneens spirochaeten in het bloed van dergelijke pa=tienten konden aantoonen.

Het zou te ver voeren hier alle „nog niet ingedeelde" koortsen de revue te laten passeeren, zooals SCHÜFFNER dat deed op het congres te Batavia (1921).

Dat trouwens spirochaetensoorten juist ook als ver=oorzakers van tropische ziekten groot belang hebben, wordt in de laatste jaren steeds duidelijker en is in ze=keren zin gelukkig, omdat wij dank zij EHRLICH en HATA over geneesmiddelen beschikken om bepaalde spirochaeten in het menschelijk lichaam te dooden, met name de arsenicumpreparaten als salvarsan en neo=salvarsan. Speciaal konden deze ook hier te lande met succes worden toegepast tegen de *framboesia* (patek). KAYSER deed dit het eerst (1911) in aansluiting aan de ervaringen van STRONG te Manila. De spirochaet van de framboesia werd in Ned.=Indië het eerst beschreven door VON DEM BORNE (1906), terwijl BAERMANN en HAL=BERSTAEDTER te Weltevreden er in slaagden de framboesia op apen over te enten, daarmee haar besmettelijkheid bewijzende (1906). Laatstgenoemde onderzoekers kwa=men ook tot de overtuiging, dat hoewel framboesia en *syphilis* beide spirochaeten=ziekten zijn, ze niet als eenzelfde ziekte mogen worden beschouwd — een mee=ning die door KAYSER niet, door BRUG (1911), SCHÜFFNER (1911), e.a. wel wordt gedeeld. Meerendeels wordt dan ook tegenwoordig aangenomen dat syphilis en fram=boesia verschillende ziekten zijn, veroorzaakt door ver=schillende spirochaeten, de syphilis door de spirochae=ta pallida, de framboesia door de spirochaeta pertenuis.

In den laatsten tijd heeft men nog spirochaeten ge=vonden bij enkele tropische ziekten, die men daardoor gedeeltelijk als uitingen van framboesia is gaan beschou=wen, te genezen door salvarsan (rhinopharyngitis mu=tilans), VAN DIJKE, BAKKER, HOESEN (1921); nodosités juxta=articulaires, VAN DIJKE, OUDENDAL (1922).

De *syphilis* gaf ook in Ned.=Indië genoeg stof tot wetenschappelijken arbeid. In Februari 1905 kwam Prof. M. NEISSER uit Breslau met zijn assistent BAER=MANN, later gevolgd door zijn 2en assistent HALBER=STAEDTER, te Weltevreden.

Het kon dezen onderzoekers, na zorgvuldige experimenten met apen, niet gelukken een vaccin tegen de syphilis te bereiden, dan wel een andere methode aan te geven om den mensch voor syphilis onvatbaar te maken; wel werden waardevolle waarnemingen omtrent framboesia en syphilis gedaan.

WASSERMANN heeft een methode van bloedonderzoek aangegeven, om te onderkennen of iemand syphilislijder is. Dit onderzoek levert in de tropen bijzondere moeilijkheden op, o.a. omdat verschillende andere ziekten den uitslag ervan kunnen beïnvloeden. Omtrent de waarde van deze zgn. reactie van WASSERMANN voor de tropen en de techniek daarvan werd o.a. gewerkt door DE HAAN (1911) en door HEHEWERTH en KOP (1919).

NIEUWENHUIS slaagde als officier van gezondheid 2e kl. er in, bij een onderzoek verricht in 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, de schimmel te kweeken, die een der *tropische huidziekten* veroorzaakt, namelijk de zgn. Dajaksche schurft (tinea imbricata) (1898). Andere onderzoekers hadden die schimmel wel in de schilfers der zieke huid kunnen zien, het was echter nog aan niemand te voren gelukt, ze buiten het menschelijk lichaam te kweeken. In 1904 en 1905 vallen NIEUWENHUIS' publicaties over een andere tropische huidziekte, de tinea albigena, waarbij hij aantoonde dat ook schimmelgroei in de huid voorkwam; de betreffende schimmelsoort kon hij eveneens kweeken en experimenteel toonde hij aan dat ze inderdaad de huidziekte veroorzaakt.

De *lepra* werd in 1902 door NEEB, in 1903 door VAN HOUTUM beschreven in de verschillende vormen, waarin ze zich hier te lande voordoet. DE HAAN onderzocht in 1909 bepaalde eigenschappen van het bloed van lepralijders, en is de man geweest, die in een opstel over het lepravraagstuk in 1911 het eerst aandrong op verplichte aangifte van alle lepragevallen, verplichte afzondering der lepralijders en verbod voor leprozen om in Ned.-Indië te worden toegelaten.

Betreffende de *tuberculose* verrichtte in 1908 DE HAAN bacteriologische onderzoekingen, waarbij o.a. bleek dat het mogelijk was een karbouw longtuberculose te bezorgen door tuberkelbacillen in zijn voedsel te mengen, wat dus die mogelijkheid voor den mensch waarschijnlijker maakt; en waarbij hij o.a. aantoonde dat apen vatbaar zijn voor de tuberkelbacillen der vogels. Klinische studiën omtrent de tuberculose in Ned.-Indië verschenen van DE LANGEN, SCHUT, LEBER e.a., terwijl o.a. SITSEN over de pathologische anatomie dezer ziekte schreef, en WIEBERDINK er op wees dat, in tegenstelling met wat men vroeger veronderstelde, ook de chirurgische tuberculose in Ned.-Indië geen zeldzaamheid is, en evenals in Europa gunstig wordt beïnvloed door het zeeklimaat.

Het voorkomen van *kanker* in Ned.-Indië heeft vooral ook in den laatsten tijd onderwerp van studie uitgemaakt. DE HAAN had in 1900 in een voordracht reeds gewezen op het belang van het kankeronderzoek in de tropen, o.a. met de volgende woorden: „Misschien verkeeren de in de tropen praktiseerende medici onder gunstiger omstandigheden dan de in Europa arbeidende om na te gaan, welke factor van invloed is op de toename van de sterfte aan kanker over de heele wereld.

De nauwkeurige kennis van dit verschijnsel kan een belangrijke bijdrage zijn onder de oorzaken van het kankergezwel".

In vele landen bestaan reeds speciale kankerinstituten, waar praktisch en theoretisch gewerkt wordt door onderzoekers, die zich geheel aan dat onderwerp wijden. Nederland kreeg door ROTGANS' initiatief in 1914 zijn kliniek voor kankerbehandeling en zijn laboratorium voor kankeronderzoek in het Anthonie van Leeuwenhoek-Huis te Amsterdam.

In 1920 kwam ROTGANS naar Indië om door middel van voordrachten ook bij hen, die o.a. financiëel zouden kunnen steunen, belangstelling voor het kankeronderzoek te wekken, zoodat naast direct genezend werk, ook door vermeerdering van wetenschappelijk feitenmateriaal de kans zou kunnen worden vergroot om eens tot kennis der kankeroorzaak en zoodoende tot een afdoende bestrijding van de sterfte aan kanker en andere kwaadaardige gezwellen te kunnen komen. In 1923 constitueerde zich te Bandoeng het Ned.-Indisch kankerinstituut, dat reeds de eerste stappen tot systematisch onderzoek gedaan heeft en daarbij o.a. ook contact met de onderzoekers te Amsterdam zal zoeken.

Van verschillende zijden is reeds op belangrijke feiten terzake gewezen. In de tropen komt b.v. bijzonder veel een bepaalde soort leverkanker voor, kanker treedt herhaaldelijk op bij Javanen en Chineezen juist op jeugdigen leeftijd (SNIJDERS en STRAUB 1922), maagkanker komt weinig voor, ook schijnt de totale kankersterfte tot nu toe geringer dan in Europa.

Dat trouwens ook andere ziekten met andere frequentie voorkomen in de tropen, kan eveneens van belang worden voor onze inzichten omtrent het ontstaan van die ziekten. Zoo zijn galsteenen bij Inlanders zeer zeldzaam, de maagzweer is bij Javanen zeer zeldzaam, bij Chineezen zeer frequent, suikerziekte komt bij Inlanders weinig voor, bij Chineezen zeer veel, roodvonk in het geheel niet. In hoeverre, en op welke wijze, hier sprake is van rasverschillen, of van klimaatsinvloed dan wel b.v. van gebruik van verschillend voedsel of het volgen van een andere levenswijze, zal nader onderzoek moeten uitmaken.

Op het gebied van de *psychiatrie*, de wetenschap die zich hier ook bezig heeft te houden met de zielsafwijkingen van den krankzinnigen Inlander, waarbij de psychologie van den gezonden Inlander zich allereert als studie-object opdringt, verschenen publicaties van VAN BRERO, TRAVAGLINO, VAN LOON, THEUNISSEN, ENGELHARD e.a. VAN BRERO behandelde de psychosen van de tropen in MENSE's handboek der tropenziekten. VAN LOON be-

schreef b.v. hoe de amoktoestand herhaaldelijk te beschouwen zou zijn als gevolg van de hooge koorts bij infectieziekten, speciaal malaria. ENGELHARD toonde aan dat het vermogen van den Javaan om platen te begrijpen, geheel afwijkt van wat bij Europeanen gevonden wordt (1923).

Door stichting der doorgangshuizen voor krankzinnigen is beter dan vroeger gelegenheid geschapen tot bestudeering der acute vormen van krankzinnigheid bij den Inlander, die vroeger in de gevangenissen kwamen zonder verpleging en zonder deskundig onderzoek, of werden „neergelegd".

Het ligt voor de hand, dat ook aan de in de tropen immers zoo frequente *oogziekten* wetenschappelijke studie werd gewijd. Door DE HAAN werd hier voor het eerst in het ontstekingsvocht bij bepaalde vormen van conjunctivitis de diplobacillus van MORAX=AXENFELD, bij andere de KOCH=WEEKSCHE bacil gevonden (1905). HALBERSTAEDTER en PROWAZEK vonden te Batavia bij trachoom in de cellen van het oogbindvlies fijne korreltjes, die ze chlamydozoën noemden, en wisten bij apen met die korreltjes een op trachoom gelijkende ontsteking te verwekken, zoodat ze als de vermoedelijke oorzaak van het trachoom mochten worden beschouwd (1905). In 1909 verscheen van de hand van WIJN het eerste 5=jarige verslag van de oogheelkundige kliniek en polikliniek te Ngawi, in 1911 van de hand van WESTHOFF dat van het door hem gestichte Koningin=Wilhelmina Gasthuis voor ooglijders te Bandoeng, geschriften waarin men talrijke gegevens vindt over de frequentie van verschillende oogziekten bij Inlanders.

Door het overlijden van WESTHOFF (1907) ging een sieraad van den medischen stand verloren.

WILLE beschreef een ook hier in Indië voorkomende oogontsteking: xerophthalmie, als een gevolg van ondervoeding (gebrek aan in vet oplosbare vitaminen), noemde ze als de oorzaak van een zeer groot aantal gevallen van blindheid onder de Inlandsche bevolking, en bewees dat ze in beginstadia door behoorlijke voeding (o.a. met levertraan) te genezen was (1921).

Mededeelingen betreffende de *chirurgie* in de tropen verschenen, behalve de reeds genoemde o.a. van VAN KERCKHOFF, die regelmatig zijn in Atjeh opgedane ervaringen publiceerde. Hij maakte ook daarbij vergelijkende statistische studiën over de wondgenezing bij Europeanen en Aziaten, waardoor hij verschil in eigenschappen der witte bloedcellen bij beide groepen patienten meende te mogen vermoeden (1899). KLEIWEG DE ZWAAN beschreef de heelkunde bij de Niassers (1913).

Ervaringen, in Indië opgedaan op het gebied van *verloskunde* werden vastgelegd in een opstellenreeks van BERVOETS, PAUW, GERSEN, STRATZ, VAN BUUREN, STIBBE en BIJKER (1898 en volgende jaren), waarbij zich tevens een gedachtenwisseling ontspon over het vraagstuk, hoe de Inlandsche bevolking ruimere verloskundige hulp te verschaffen, over welk onderwerp VAN BUUREN ook een aparte publicatie het licht deed zien.

Een aardig kijkje op Inlandsch volksbijgeloof in verband met verlossingen geeft KLEIWEG DE ZWAAN in „de Pontianak op Nias" (1912).

Op het gebied van *hygiëne* werd, afgezien van practische toepassingen van wetenschappelijke vondsten, (in dit Gedenkboek behandeld bij de gezondheidszorg) gearbeid o.a. door DE VOGEL (biologische reiniging van afvalwater, 1903) GRIJNS en DE HAAN (onderzoek van rivierwater in Batavia, waarbij werd aangetoond, dat het zonder gevaar voor de gezondheid voor het besproeien van wegen mag worden gebruikt, 1909), FLU, EYKEN, SMIT e.a.

OUWEHAND en VAN GORKOM wezen speciaal op de verbetering, die de gezondheidstoestand te Batavia behoefde.

De eerste bestudeerde uitvoerig „de mortaliteit te Batavia, vroeger en thans " (1912), de laatste bepleitte in zijn publicatie „Ongezond Batavia, vroeger en nu" de stichting van een stedelijken gezondheidsdienst.

FLU legde zijn voordrachten aan de Stovia in een groot leerboek over parasitaire ziekten en hygiëne vast.

Studiën over *pathologische anatomie* verschenen o.a. van ROLL, SITSEN, SNIJDERS, WOENSDREGT, LIGNAC, MEBIUS, OUDENDAL, MÜLLER. In menig opzicht werden van Europa afwijkende bevindingen gedaan, die op een bijzondere reactie der Inlandsche organen op ziekteverwekkers wijzen. Deze wordt waarschijnlijk o.a. veroorzaakt door veranderingen in bouw en functie der milt tengevolge van chronische malaria=infecties, en door het bestaan van andere verhoudingen tusschen grootte en functie der verschillende lichaamsorganen dan bij den Europeaan worden gevonden. Studiemateriaal is er genoeg, het sectiemateriaal der Stovia bijv. is momenteel per jaar ongeveer even groot als dat der 4 medische faculteiten in Nederland samen, wat aan onze pathologisch=anatomische kennis niet anders dan bevorderlijk kan zijn, wanneer over voldoende tijd en krachten voor wetenschappelijk werk kan worden beschikt.

ROLL schreef een uitgebreid leerboek over *gerechtelijke geneeskunde*, dat met speciale tropische toestanden rekening houdt en als standaardwerk op dat gebied kan gelden.

Wat *anatomisch onderzoek* betreft, zij gewezen op de proeve tot een anthropologie van het eiland Celebes naar aanleiding van studiereizen in 1893—'96 en 1902—'03 van de gebroeders DE SARASIN, de bekende beschrijving van de Pitecanthropus erectus van DUBOIS (1893), de verhandeling „zur Abstammung des Menschen," van STRATZ (1908) en vooral op de uitgebreide studie van KOHLBRUGGE over de hersengroeven van Maleiers vergeleken met die van Australiërs en Europeanen, uitgewerkt te Utrecht 1908.

KOHLBRUGGE heeft zich 5 jaren gewijd aan de oplossing van de vraag, of er rasverschillen bestaan wat betreft de anatomische hersenverhoudingen. Zijn bevin=

ding is, dat het absoluut onmogelijk is aan de hersenen uit te maken tot welk ras ze behooren. Wel komen variëteiten voor, maar geen is tot een bepaald ras beperkt, en geen is karakteristiek voor een bepaalde mate van begaafdheid. Of bij microscopisch onderzoek rasverschillen in hersenbouw kunnen worden gevonden, is nog niet bekend.

KEITH heeft indertijd het vermoeden geopperd, dat de *rasverschillen* het gevolg zouden zijn van quantitatieve en qualitatieve functieverschillen der klieren met inwendige uitscheiding. Daaronder verstaan wij organen als b.v. de schildklier, de bijnier, de geslachtsklieren, die bepaalde chemische stoffen in het bloed werpen en daardoor op de verrichtingen van het geheele lichaam invloed kunnen uitoefenen. Dat deze organen zich bij Inlanders anders verhouden dan bij Europeanen, is wel zeker. MÜLLER (1922) vond de schildklier bij Inlanders half zoo zwaar als bij Europeanen van hetzelfde lichaamsgewicht, terwijl de hypophyse, een aan de onderzijde der hersenen gelegen orgaan met inwendige uitscheiding, bij voorloopig onderzoek grooter en zwaarder werd gevonden dan bij Europeanen. MÜLLER stelt zelfs de mogelijkheid in het licht, dat Inlanders onderling in dit opzicht verschillen, en dat b.v. de meer levendige Sumatraan een andere schildklierfunctie zou kunnen hebben dan de meer rustige Javaan. Uit Europa is n.l. reeds lang bekend, dat vermeerderde schildklierwerking in het algemeen de stofwisseling versterkt en de geheele persoon prikkelbaarder en actiever maakt.

Van groot belang voor het medisch-wetenschappelijk leven hier is steeds geweest de *Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Ned. Indië.* Zij is de oudste tropische vereeniging op wetenschappelijk gebied, werd opgericht 19 Maart 1851 ten huize van Dr. W. BOSCH, chef van den geneeskundigen dienst, en streeft haar doel met succes na o.a. door de wetenschappelijke bijeenkomsten harer afdeelingen, en door de uitgifte van het Geneeskundig Tijdschrift voor Ned. Indië, waarvan het 50e deel verscheen in 1911. Ter gelegenheid daarvan zag een fraaie feestbundel het licht, bevattende bijdragen van verscheidene op den voorgrond tredende medici, en bewerkt door den toenmaligen gérant BORGER, den begaafden en te vroeg ontslapen onderdirecteur van het Instituut PASTEUR.

Als leider van het Tijdschrift, dat voor elken medicus een waardevol bezit beteekent, heeft zich speciaal verdienstelijk gemaakt KIEWIET DE JONGE, die reeds tallooze jaren deze taak op zijne schouders heeft genomen en ook thans nog als zoodanig werkzaam is.

In 1907 werd te 's Gravenhage opgericht, op initiatief van DE VOGEL en VAN DER SCHEER, *de Nederlandsche Vereeniging van tropische geneeskunde,* waardoor Nederland tevens vertegenwoordigd kon worden in de te Berlijn gestichte Internationale Vereeniging voor tropische geneeskunde, welke door haar congressen leidde tot een nadere internationale samenwerking op tropisch medisch-wetenschappelijk gebied.

In 1909 introduceerde VAN DER SCHEER in een van geestdrift getuigend artikel de Nederlandsche vereeniging bij de medische collega's.

Naast deze vereeniging hebben zonder twijfel het te Leiden opgerichte *Instituut voor tropische geneeskunde,* en het Amsterdamsche *Instituut voor tropische hygiëne* tot samenwerking van Nederland en Indië op wetenschappelijk gebied bijgedragen en in Nederland meerdere belangstelling voor tropisch-medische vraagstukken, ook bij studenten, gewekt.

In Indië was van ouds het *Geneeskundig Laboratorium* te Weltevreden, opgericht op voorstel van PEKELHARING en WINKLER, centrum van wetenschappelijk werken geweest. Mannen als EYKMAN, ROLL, GRIJNS, DE HAAN en FLU hebben er hun voornaamste onderzoekingen verricht; onder de buitenlandsche werkers waren o.a. KOCH, NEISSER en PROWAZEK. In 1901 werd aan het laboratorium een cursus voor tropische ziekten ingesteld, waaraan KIEWIET DE JONGE als leeraar voor kliniek en klinische onderzoekingsmethoden werd verbonden, terwijl de hygiëne en de bestrijding der infectieziekten oorspronkelijk door DE HAAN en GRIJNS werden gegeven, vleeschveekeur door DE DOES, huidziekten door KAYSER en vaccineleer door NIJLAND. Aan dezen cursus namen naast burgerartsen en particuliere medici overwegend officieren van gezondheid van land- en zeemacht deel.

De cursus gaf KIEWIET DE JONGE aanleiding tot het schrijven van zijn bekend leerboek over de tropische ziekten van den Indischen archipel, waarin een schat van klinische ervaring ter beschikking der jongere collega's werd gesteld, terwijl KAYSER zijn leerboek der tropische huidziekten het licht deed zien.

Toen in 1914 de *militaire* geneeskundige dienst op initiatief van NEEB zijn eigen *laboratorium* kreeg en aldaar een cursus voor de officieren van gezondheid werd opgericht, werd de tropische opleiding der a.s. geneesheeren voor den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst naar Nederland overgebracht.

Of Nederland nu inderdaad de aangewezen plaats was voor tropisch geneeskundig onderwijs, wordt in vakkringen niet eenstemmig aangenomen. STOKVIS heeft in 1902, DE HAAN in 1905 op dit punt reeds een andere meening geuit, waarop nu niet nader behoeft te worden ingegaan.

Het *Pathologisch Laboratorium* te Medan werd tegen het eind van 1906 gesticht op initiatief van den toenmaligen hoofdadministrateur der Deli-Maatschappij VAN VOLLENHOVEN, en in overleg met den directeur der Senembah-maatschappij en Medan-tabak-maatschappij Dr. C. W. JANSSEN. Als eerste directeur trad KUENEN op. De meeste aangehaalde publicaties van KUENEN, VAN LOGHEM, SCHÜFFNER, SWELLENGREBEL, SNIJDERS en VERVOORT werden er bewerkt. Het labora-

torium is steedseen actief centrum van weten schappelijk onderzoek geweest, het is buitendien aan de verbetering der volksgezondheid in het Delische ten goede gekomen.

De *Burgerlijk Geneeskundige Dienst* stichtte en ondersteunde niet alleen verschillende wetenschappelijke inrichtingen, doch gaf ook door de uitgifte zijner „Mededeelingen" in het Nederlandsch en in de wereldtalen ruime publiciteit aan de arbeidsresultaten der Ned.=Indische onderzoekers.

Onderling contact van wetenschappelijke werkers, eenheid van handelen, nuttige gedachtenwisseling werden bevorderd door verschillende *Congressen*. In de eerste plaats die der Far Eastern Association of Tropical Medicine, het eerste gehouden te Manila in 1910, het tweede te Hongkong in 1912, het derde te Saigon in 1913, het vierde te Weltevreden in 1921. Het laatste werd gehouden in de volgens de plannen van NOORDHOEK HEGT (1915) ingerichte nieuwe Stovia=gebouwen op Salemba.

De talrijke buitenlandsche medici kregen zoodoende mede de gelegenheid te constateeren, dat ons *Indisch medisch onderwijs* rekening heeft gehouden met den groei onzer wetenschappen, niet alleen door het bijbrengen der thans voor de moderne praktijk noodige grootere wetenschappelijke feitenkennis, laboratorium=ervaring en onderzoekingsvaardigheid [1]), doch ook door, evenals immers reeds in alle andere landen geschiedt, er naar te streven onderwijs en wetenschap te vereenigen, den docenten en hunnen assistenten gelegenheid tot wetenschappelijk werk te geven, en wetenschappelijke werkers in voldoend aantal aan de onderwijsinstituten de S.T.O.V.I.A. te Weltevreden en de N.I.A.S. te Soerabaja, te verbinden.

Nuttig waren ten slotte het eerste natuurwetenschappelijk congres te Weltevreden (1919) en het tweede te Bandoeng (1922) o.a. omdat ze het wetenschappelijk contact bevorderden van de medici met de botanici, zoölogen, dierenartsen e.a.

Aan het eind gekomen van ons overzicht, zal de lezer de overtuiging hebben gekregen, dat, ondanks de vooral in vroegere jaren in Indië moeilijke werkomstandigheden als onvolledige laboratoriuminrichting en beperkte literatuur=voorziening, daar te lande met volharding gearbeid is aan den vooruitgang onzer medische wetenschappen.

Niet alleen heeft men zich voortdurend actief op de hoogte gehouden van het werkresultaat van anderen, doch op menig gebied zijn nieuwe wegen gebaand en zijn wetenschappelijke resultaten bereikt, die ook buiten Indië groot nut hebben afgeworpen en tot verder onderzoek aanmoedigen.

DR. A. DE W.

DE ZORG VOOR DE VOLKSGEZONDHEID.

Om zich een goed denkbeeld te vormen van de reuzentaak om volgens een goed doordacht en doeltreffend systeem te waken voor de gezondheidsbelangen en de schadelijke invloeden, die den gezondheidstoestand belagen, te bestrijden en zoo mogelijk te vernietigen, moeten eenige punten wel goed in gedachten worden gehouden. Het gebied waarover deze zorg zich uitstrekt bestaat uit honderden eilanden, te samen een oppervlakte beslaande 60 malen zoo groot als *Nederland* en bevolkt door ongeveer 50.000.000 menschen. Wanneer men de kaart van *Nederlandsch=Indië* op die van *Europa* legt en *Sabang* laat samenvallen met *Dublin* valt *Merauke* ongeveer samen met *Odessa*. Nog zij opgemerkt, dat de bevolkingsdichtheid van dit gebied zoo uitermate verschillend is : *Kedoe* 447.18 tegen de Zuider= en Ooster=Afdeeling van *Borneo* 2.63 per K.M^2. daarbij *Nieuw=Guinea* buiten beschouwing latende, Onder dergelijke verhoudingen worden aan de uitvoering van algemeene, ingrijpende maatregelen, natuurlijk vrij spoedig grenzen gesteld door de financieële draagkracht van de bevolking. Het totaal aantal geneeskundigen in verschillende betrekkingen werkzaam in den *Archipel* bedraagt ongeveer 800, terwijl in een land als *Nederland* dat aantal ongeveer 3.400 bedraagt. Neemt men daarbij nog verschillende bijkomstige ongunstige factoren in aanmerking, als moeilijke verbindingswegen door onbegaanbare en onherbergzame terreinen, afmattend klimaat, niet begrijpen van goede bedoelingen en daardoor tegenkanting van de primitieve bevolking, dan kan men niet anders dan bewondering voelen voor wat op dit gebied in de laatste tientallen jaren is tot stand gebracht.

Vanaf het begin der vestiging van de Hollanders in deze gewesten, heeft het aan keuren en verordeningen in het belang der volksgezondheid niet ontbroken. Maar zooals ook elders waren de meeste van deze van zuiver incidenteelen aard. Als de eerste stap tot een doelbewuste verbetering op een bepaald gebied, mag men de invoering van de vaccinatie beschouwen (1804), waarover aanstonds meer. Het eerste reglement voor den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst dagteekent van 1820 en handelt hoofdzakelijk over de bevoegdheid tot uitoefening van de geneeskunde en van het apothekers=bedrijf en van het toezicht op deze beide. Toch zijn in dit reglement de kiemen van een latere epidemie=ordonnantie en van een geneeskundige statistiek reeds aanwezig. In 1827 werden de Burgerlijke en de Militair Geneeskundige Dienst onder één hoofd

1) In 1902 werd de geneeskundige studieduur op 6 jaren, in 1913 op 7 jaren gebracht.

vereenigd en te samen kortweg de „Geneeskundige Dienst" genoemd, welke toestand tot 1911 bestaan bleef. Wel werden in 1882 de beide dienstvakken geheel gescheiden, maar zij bleven onder één chef, die van den Militair Geneeskundigen Dienst, terwijl ook het werk van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst voor het grootste gedeelte werd verricht door officieren van gezondheid. Vanaf het begin tot in de laatste jaren der vorige eeuw bepaalt de Civiele Geneeskundige Dienst zich tot weinig anders dan tot een taliter qualiter behandelen van gevangenen, prostituées en dergelijke in inrichtingen, die den naam van hospitalen niet kunnen dragen. Bij het lezen van de desbetreffende verslagen in het rapport der Reorganisatie-Commissie van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst (1908), heeft men telkens moeite het feit vast te houden, dat deze van zoo recenten datum zijn. In het laatste decennium van de 19e eeuw en in het eerste van de twintigste, breekt echter langzamerhand de hygiënische strooming door, die haar uitdrukking vindt in een streven om den Burgelijken Geneeskundigen Dienst te doen zijn een opsporings- en verhoedings-dienst, en tevens om het verplegen en behandelen van zieken zooveel mogelijk aan het particuliere initiatief over te laten. Om hiertoe te geraken was het noodig den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst weer van den Militair Geneeskundigen Dienst los te maken, wat dan ook in 1911 geschiedde.

De plaats ontbreekt hier om de organisatie van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst in haar geheel te beschrijven. Volstaan moge worden, dat deze werd ingesteld als een nieuwe zelfstandige diensttak onder een Hoofdinspecteur, Hoofd van den Dienst, en administratief ressorteerde onder het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid.

Van de meest belangrijke voorzieningen, bij de stichting van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst getroffen, zijn te vermelden :

a. De wijziging, met het oog op de inrichting van het Geneeskundig staatstoezicht, van het Reglement op den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst, zoomede van verschillende andere regelingen, in verband met de overdracht van bevoegdheden op den Hoofdinspecteur en de inspecteerende ambtenaren.

b. De wijziging van het reglement op het krankzinnigenwezen, voor zooveel betreft het onmiddellijk toezicht op de krankzinnigengestichten.

c. De afschaffing van reglementeering van de prostitutie.

d. De opheffing van het instituut Stadsgeneesheeren en Stadsvroedvrouwen.

e. Wijziging van de voorschriften voor kostelooze geneeskundige hulp aan Europeanen, en van de bepalingen voor kostelooze geneeskundige behandeling van Inlanders.

De taak, die de Burgerlijke Geneeskundige Dienst zich zag toegewezen, laat zich omschrijven als volgt:

I. De uitoefening van het Geneeskundig Staatstoezicht, dat in algemeenen zin omvat het onderzoek naar den staat der volksgezondheid, zoomede het beramen en toepassen van middelen tot verbetering daarvan.

II. De bevordering van en de bemoeienis met de individueele ziekenbehandeling, omvattende:

a. De bevordering van een degelijke, op Europeesche leest geschoeide ziekenbehandeling onder de bevolking.

b. De voorziening in ziekenzorg ten aanzien van bepaalde groepen van personen.

De uitoefening van het Geneeskundig Staatstoezicht werd onder leiding van den Hoofdinspecteur opgedragen aan de Inspecteurs; onder deze laatsten zijn de Gouvernements artsen (140) en de Gouvernements-Indische artsen (180) werkzaam.

Wanneer nu overgegaan zou worden tot de vermelding van hetgeen onder den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst in het belang van de volksgezondheid is tot stand gekomen, dan zou het den schijn hebben, dat er voor dat jaar niets in die richting was geschied, en dit zou geheel onjuist zijn.

Reeds in het midden der vorige eeuw was men tot het inzicht gekomen dat de import van Europeesche geneesheeren bij lange na niet voldoende was om tegemoet te komen aan de nooden der bevolking. Dit inzicht had in 1851 geleid tot het instellen van een cursus voor eene in het begin zeer elementaire opleiding van dokters djawa. De eerste ingrijpende reorganisatie vond plaats in 1875, toen de cursus gesplitst werd in een voorbereidende leergang van twee, en een geneeskundige leergang van vijf jaren. In 1902 werd te *Weltevreden* de nieuwe S. T. O. V. I. A. (School tot Opleiding van Indische Artsen) geopend , die in 1920 vervangen werd door het monumentale, met alle moderne hulpmiddelen voorziene gebouw op Salemba. Daar één school niet voldoende bleek voor den aandrang om zich als geneeskundige te bekwamen en voor de behoefte van het land aan geneeskundigen, werd in 1913 de N. I. A. S. (Nederlandsch-Indische Artsen-school) te Soerabaja opgericht. Sinds 1902 is de voorbereidende leergang der studie uitgebreid tot drie, sinds 1913 de geneeskundige tot zeven jaren. De scholen zijn opengesteld voor leerlingen van alle landaarden. Op het einde van het schooljaar 1921 — 1922 bedroeg het totaal aantal 'eerlngen van beide scholen 403. De S. T. O. V. I. A. leverde in de laatste 10 jaren gemiddeld ruim 12 Indische artsen per jaar af, de N. I. A. S. zal in 1923 voor het eerst afleveren.

In de laatste vijf jaren is de animo voor de medische studie wederom belangrijk toegenomen, zoodat met zekerheid kan worden gezegd, dat reeds binnen eenige jaren beide inrichtingen samen een zeer veel grooter aantal Indische artsen 's jaars zullen afleveren.

Behalve voor geneeskundigen bestaat hier te lande gelegenheid om opgeleid te worden tot mantri=verpleger of =verpleegster, na het behalen van welk diploma de gediplomeerde zijn (hare) studies kan vervolgen tot verkrijging van het radicaal van laboratorium=helper (helpster), vroedvrouw of mantri=verpleger (pleegster) 1ste klasse. Deze opleiding geschiedt in de Centrale Burgerlijke en enkele andere zieken inrichtingen, en verheugt zich in groote belangstelling, terwijl over het algemeen de resultaten zeer goed zijn. Voorts bestaan er cursussen voor de opleiding tot apothekers=bediende, tot analyst, tot controleur voor de volksgezondheid en tot vaccinateur. Plaatsgebrek belet om uitvoeriger bij al deze cursussen stil te staan.

Een reis van Professor PEKELHARING en Dr. WINKLER naar deze gewesten in 1886, gaf den stoot tot de oprichting van een afzonderlijk Burgerlijk Geneeskundig Laboratorium, dat voorloopig gehuisvest bleef in de gebouwen van den Militair Geneeskundigen Dienst, maar in 1917 overgebracht werd naar het schitterende nieuwe gebouw eveneens op Salemba (Weltevreden). Het Geneeskundig Laboratorium staat sinds 1911 onder den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst en is verdeeld in een afdeeling A voor hygiëne, bacteriologie, parasitologie, pathologie en tropische physiologie, en een afdeeling B voor chemie, pharmacie, pharmacologie en toxicologie. In het laboratorium worden de meest uiteenloopende onderzoekingen in het belang van de volksgezondheid verricht. Bovendien bevinden zich kleinere Gewestelijke Laboratoria te *Semarang* en te *Soerabaja*.

Een afzonderlijke plaats wordt ingenomen door het Pathologisch Laboratorium te *Medan*, dat in tegenstelling met de bovengenoemde Gouvernements=instellingen een particuliere instelling is. Oorspronkelijk (1903) opgericht door eenige groote tabaksmaatschappijen ter *Oostkust van Sumatra*, als hulpmiddel in den strijd tegen de vele ziekten, die de arbeiders van die maatschappijen bedreigden, is het langzamerhand geworden tot het middelpunt voor medisch=hygiënisch onderzoek van een groot gedeelte van Sumatra's Noordelijke helft, niet alleen voor de arbeiders, maar ook voor de overige bevolking.

Tot de invoering der koepokstof in *Java* is de stoot in 1803 gegeven door den Bataviaschen praktizijn JAN KLOPROGGE, op wiens voorstel in 1804 den chirurgijn=majoor van de hier gelegen Fransche troepen werd opgedragen met 9 Javaansche en 6 slaven=kinderen naar *Isle de France* (het vroegere en latere *Mauritius*) te gaan en vandaar de stof „levendig" over te brengen. In Juli van dat jaar was deze vaccine te *Batavia* aanwezig en reeds in September 1804 werd een resolutie uitgevaardigd, die als het eerste vaccinatie=reglement in Nederlandsch=Indië kan worden beschouwd. In 1852 werd door den toenmaligen Hoofd=inspecteur van den Vacine=dienst op *Java* het kringenstelsel ingevoerd, dat in gewijzigden vorm nog steeds bestaat. Van af 1914 werd op *Java* geleidelijk het zoogenaamde gescheiden stelsel ingevoerd, waardoor de mogelijkheid werd gegeven de revaccinatie met meer zorg te doen plaats hebben. In geheel Nederlandsch=Indië zijn thans werkzaam ruim 400 vaccinateurs en ongeveer 50 candidaat=vaccinateurs. De Lands=koepokinrichting werd in 1891 onder den naam van *Parc Vaccinogène* geopend; in 1895 werd daaraan het *Instituut Pasteur* toegevoegd. beide inrichtingen hebben steeds onder één Directeur gestaan. Bij de instelling van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst werden zij evenals het Laboratorium onder het beheer van den nieuwen Dienst gesteld. De arbeid van beide instellingen is buitengewoon zegenrijk voor deze gewest geweest en is drieledig:

1. De bereiding en verzending van koepokstof in het groot. Werd vroeger algemeen humane lymphe gebruikt, zoo is deze gaandeweg geheel verdrongen door de animale vaccine. Tegenwoordig wordt uitsluitend deze laatste in Nederlandsch=Indië gebruikt. De hoeveelheid vaccine, die door de inrichting jaarlijks wordt bereid en verzonden, is voldoende voor de vaccinatie van 8 à 10 millioen menschen, en kan naar gelang van behoefte worden vermeerderd.

2. De behandeling van hondsdolheid volgens de methode aangegeven door PASTEUR. In de laatste jaren werden jaarlijks tusschen 500 en 1.000 patiënten, die door dolle dieren gebeten waren, behandeld.

3. De bereiding en verzending van verschillende prophylactische en therapeutische vaccins en sera.

Ook een behoorlijke, hoewel quantitatief ten eenenmale onvoldoende verzorging van krankzinnigen, dateert reeds van uit den tijd vóór de instelling van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst. Het krankzinnigengesticht te Buitenzorg werd in 1882 in gebruik genomen, dat te Lawang in 1902; het eerste herbergt thans ruim 1200, het tweede ongeveer 2.570 patienten. Een derde groot krankzinnigengesticht is in aanbouw te *Magelang* en zal binnenkort in gebruik worden genomen. Om storende en andere patiënten, voor wie directe opname noodzakelijk is, tijdelijk onderdak en verpleging te bezorgen, werden zgn. doorgangshuizen, staande onder deskundig beheer, opgericht, in 1918 te *Soerakarta*, in 1920 te *Batavia*, terwijl in 1921 een afdeeling van het krankzinnigengesticht te *Lawang* mede als doorgangshuis werd ingericht. Doorgangshuizen te *Palembang* en te *Makassar* zijn onlangs voltooid, terwijl het vroegere militaire hospitaal te *Sabang* waarschijnlijk nog dit jaar als krankzinnigengesticht voor Noord=Sumatra zal worden in gebruik genomen.

De zorg voor de volksgezondheid moet in de allereerste plaats gericht zijn op het voorkomen van verschillende ziekten, waarbij zich dan bestrijdings= en behandelingsmaatregelen aansluiten.

Om snel en doelmatig ziekten te kunnen bestrijden, is natuurlijk in de eerste plaats noodig om prompt op

de hoogte te komen van het uitbreken daarvan, meer bepaaldelijk van grootere en kleinere epidemieën. Dit heeft in een land, waar het overgroote deel der menschen sterft zonder ooit een dokter gezien te hebben, zijn eigenaardige moeilijkheden. Aan deze is echter goeddeels tegemoet gekomen door de invoering van de sterftestatistiek (1912), die daarin bestaat dat het aantal sterfgevallen van elke desa wekelijks aan den ambtenaar=geneeskundige van het betreffende ressort wordt opgegeven. Deze ambtenaar kan dan, zoodra het sterftecijfer van een of meer desa's blijvend verhoogd blijkt, een onderzoek instellen en zijn maatregelen treffen. Door voortdurende controle zoowel van den kant van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst als van de bestuursambtenaren is men er in geslaagd deze sterftestatistiek langzamerhand een vrij groote mate van betrouwbaarheid te geven, wat nog niet kan worden gezegd van de tegelijkertijd gevoerd wordende geboortestatistiek. Beide statistieken zijn tot nu toe ingevoerd in *Java, Madoera, Bali, Lombok, Lampongsche Districten, Benkoelen, Palembang.* Over het algemeen zijn de eindcijfers van deze sterfte=statistiek nogal meegevallen: het gemiddelde jaarlijksche sterftecijfer per duizend bedraagt voor geheel *Java* en *Madoera* ongeveer 20. In het influenza jaar 1918 is dit belangrijk gestegen, tot ongeveer 34, daarna echter geleidelijk gedaald tot weer ongeveer 20 in 1922.

Om den invoer en de verspreiding van besmettelijke ziekten tegen te gaan zijn in 1911 de *Quarantaine=* en de *Epidemie=Ordonnanties* vastgesteld. De eerste is gericht tegen de cholera, de pest en de gele koorts, de tweede bovendien tegen pokken, diphtherie en buiktyphus, terwijl bepaalde voorschriften van deze Ordonnantie ook kunnen worden geldend gemaakt voor meningitis cerebrospinalis epidemica, voor bacillaire dysenterie en voor influenza. Om aan de hand van eerstgenoemde ordonnantie verdachten af te zonderen en ziekten te behandelen, zijn groote moderne quarantaine=stations opgericht op het eiland *Poeloe Roebiah* (bij *Sabang*) te *Gloegoer* bij *Medan* en op het eiland *Onrust* (bij *Tandjong Priok*). Het station te *Kamal* tegenover *Soerabaja* is bijna voltooid, terwijl ook te Semarang een nieuw station zal worden opgericht. Bijzondere zorg wordt besteed aan de quarantaine van de bedevaartgangers, die van *Mekka* terugkomen.

Een krachtig wapen in den strijd tegen de cholera is de voorbehoedende vaccinatie, die hier te lande het eerst werd toegepast omstreeks 1910. In de cholerajaren 1918 en 1919 en daarna is deze vaccinatie met groote kracht en zoo algemeen mogelijk doorgevoerd, met dat gevolg , dat in 1920 nog enkele gevallen voorkwamen, maar sinds 1921 de gevreesde ziekte praktisch uit den Archipel verdwenen is. Hoewel in het optreden van de cholera steeds een zekere periodiciteit was waar te nemen, zoo is toch dit snelle ten eenenmale verdwijnen van de ziekte zeker voor een groot gedeelte op rekening van de vaccinatie te stellen.

In de laatste jaren wordt de cholera=enting veelal gecombineerd met die tegen buiktyphus, maar de opgaven van deze laatste, veelvuldig voorkomende ziekte zijn nog veel te onvolledig om resultaten loopende over massa=entingen te kunnen boeken.

Tot de groep van de besmettelijke buikziekten behooren behalve de twee vorengenoemde nog de verschillende vormen van dysenterie. De bacillaire dysenterie vertoont zich voor en na in heftige acute epidemieën. Waar deze worden gerapporteerd, wordt steeds extra hulp van geneeskundigen en verplegers gezonden en meestal gelukt het dezen in vrij korten tijd zulk een epidemie te bedwingen; bij de behandeling worden met het in het Instituut PASTEUR bereide serum goede resultaten verkregen.

Twee voorname factoren in den strijd tegen de besmettelijke buikziekten zijn de zorg voor goed drinkwater en voor een goed systeem van privaten en faecaliën=afvoer, en juist deze beide leveren op het platteland groote moeilijkheden op. In verschillende steden zijn reeds waterleidingen en rioleeringen tot stand gekomen of worden aangelegd. In de desa worden hier en daar verschillende systemen van privaten beproefd, terwijl door propaganda=geschriftjes, die door de Commissie voor de Volkslectuur worden vertaald, uitgegeven en verspreid, de beteekenis van goede zorg voor het drinkwater en voor de behandeling van faecaliën, in het licht worden gesteld.

De pest verscheen in Java in het laatst van 1910, bereikte zijn hoogste punt in 1914, (bijna 16.000 sterfgevallen) nam daarna in hevigheid af tot 1917, (ruim 300 sterfgevallen) om daarna weer snel toe te nemen(bijna 11.000 sterfgevallen in 1922). Daarbij vond een langzame verschuiving van de ziektehaarden plaats van het Oosten naar het Westen. In 1915 werd een afzonderlijke Dienst der Pestbestrijding ingesteld. De voornaamste wijze van bestrijding is de systematische woningverbetering, die nu reeds meerdere jaren geregeld wordt doorgedreven, en daarin bestaat dat de huizen zoo ingericht worden, dat ratten zich daarin moeilijk blijvend kunnen nestelen; tevens wordt ruimere toetreding van licht en lucht in de huizen verzekerd. Het blijkt, dat de pest in die streken waar de woningverbetering rigoureus is doorgezet, niet meer blijvend voet krijgt. Een tweede bestrijdingsmaatregel is de uitzwaveling, waaraan langs de kust van het pestgebied schepen en prauwen periodiek zijn onderworpen.

Van de bestrijding der pokken is reeds een en ander gezegd. Waar deze ziekte vroeger een van de grootste plagen van deze gewesten was, die geheele dorpen en streken ontvolkte, komen thans pokken=epidemieën van eenige beteekenis niet meer voor. Het laatste groote pokkenjaar was 1913 (met ruim 8.000 sterfgevallen), daarna is overal de ziekte snel in uitbreiding en hevigheid afgenomen, het aantal sterfgevallen in 1922 bedroeg 275. Vaccinatie=dwang is hier te lande niet ingevoerd.

Een van de moeilijkste vraagstukken met betrekking tot de volksgezondheid is het malaria=probleem, dat zich onder verschillend aspect voordoet in bijna alle streken van den Archipel. Mogelijk geworden door de groote ontdekkingen van LAVERAN en ROSS, is het systematisch malaria=onderzoek begonnen in de eerste decaden van deze eeuw en geleidelijk voortgezet en uitgebreid, zoodat wij thans eenigermate een overzicht hebben van de mate van voorkomen van deze gevreesde ziekte, van de omstandigheden waaronder en van de muskietensoorten waardoor zij ontstaan. Als gevolg van deze onderzoekingen zijn op verschillende plaatsen grootere en kleinere, meer en minder kostbare assaineeringswerken ten uitvoer gebracht, die alle hierop neerkomen, dat oude muskieten=broedplaatsen blijvend worden opgeruimd en de vorming van nieuwe verhinderd. Van de grootere assaineeringswerken moeten vooral worden genoemd die te *Sibolga*, te *Tjilatjap*, te *Belawan* en op de *Tjihea=vlakte*, die alle zeer goede, sommige zelfs schitterende resultaten hebben gehad. Door de beknopte ruimte is het niet mogelijk hier op de bijzonderheden in te gaan. Aan dergelijke groote assaineerings werken worden echter door de zeer hooge kosten spoedig grenzen gesteld door de uitgestrektheid van het terrein, dat geassaineerd moet worden. Men neemt dan zijn toevlucht tot zgn. kleinere assaineeringsmaatregelen, die bestaan in het dempen van poelen, schoonhouden van vijvers en waterkanten enz. Bovendien wordt in den laatsten tijd met wisselend resultaat beproefd de muskieten van menschen op karbouwen af te leiden, door het stallen van karbouwen in malaria=haarden dicht bij de slaapplaatsen van de menschen. Andere anti=malaria=maatregelen, die voor en na worden toegepast, zijn het aanbrengen van muskietengaas in huizen en het verstrekken van klamboes, die dan echter ook doelmatig gebruikt moeten worden. Groote bedragen worden elk jaar besteed aan de verstrekking van chinine, zoowel als voorbehoedmiddel als voor geneesmiddel; deels wordt het voor de bevolking tegen zeer lagen prijs verkrijgbaar gesteld; aan behoeftigen en in tijden van epidemieën wordt het gratis verstrekt.

Een groot succes voor de bestrijding van volksziekten is geworden de systematische behandeling van de framboesia met neo=salvarsan. De framboesia is een besmettelijke tropenziekte, die in de meeste streken van den archipel zeer veelvuldig voorkomt en zich uit in afzichtelijke, lastige en pijnlijke huidaandoeningen en in zijn gevolgen vaak tot allerlei misvormingen en invaliditeit aanleiding geeft. In de meeste gevallen is deze ziekte door inspuiting van een enkele dosis neo=salvarsan te genezen. Reeds in 1913 begonnen enkele geneesheeren in *Deli* (*Sumatra's Oostkust*) met in de door hen beheerde arbeiders=hospitalen de omwonende Batak=bevolking in de gelegenheid te stellen, tegen een matig bedrag zich door een salvarsan=injectie van hun framboesia te laten genezen, van welke gelegenheid door de bevolking druk gebruik werd gemaakt. In de daarop volgende oorlogsjaren was het neo=salvarsan moeilijk in groote hoeveelheden te verkrijgen. Maar in 1919 begon de Burgerlijke Geneeskundige Dienst met in het groot de bevolking in de gelegenheid te stellen behandeld te worden. De behandeling werd in een paar centra begonnen en door het voorbeeld, maar ook in beeld en in geschrift, werd er propaganda voor gemaakt. Zeer spoedig werd zij populair en de laatste jaren wordt zij in alle streken van den Archipel systematisch toegepast. De kosten van een inspuiting (die meestal voor de genezing afdoende is) bedragen *f* 0.50 tot *f* 1.50 naar gelang van den welstand van den patient, terwijl de armsten gratis worden geholpen. De laatste jaren zijn er jaarlijks eenige honderdduizenden menschen op deze wijze behandeld. Behalve het voordeel dat zoodoende tal van menschen van een afschuwelijke ziekte worden afgeholpen, heeft deze behandeling het vertrouwen van de menschen in de westersche geneeswijze versterkt en voor velen het pad naar de polikliniek of naar den dokter geëffend.

De tijd, dat de beri=beri hare slachtoffers maakte bij duizenden, is voorbij, dank zij de ontdekking van EYKMAN in 1891. Toch komt deze ziekte nog in meer of mindere uitbreiding voor, maar is dan steeds gemakkelijk te controleeren en ten onder te brengen door een nauwkeurig toezicht op de voeding, met name op de kwaliteit van de rijst.

De mijnwormziekte komt in vele streken van den Archipel veelvuldig voor, maar het aantal mijnwormdragers, die zich echter in geen enkel opzicht ziek voelen, is ongetwijfeld buitengewoon groot. En daarin is meteen de moeilijkheid van een algemeene, systematische behandeling gelegen. In kazernes, internaten, arbeiders=complexen, gevangenissen wordt de mijnworm door chenopodium=kuren stelselmatig en met succes bestreden. Maar voor de propaganda zoover gewerkt heeft, dat de bevolking zich in groote getale voor onderzoek en behandeling komt melden, zal nog wel eenigen tijd verloopen.

Waar in vele landen van *Europa* de bestrijding der geslachtsziekten nog in de kinderschoenen staat, is dat hier te lande zeker het geval. In 1911 werd de verplichte keuring van de prostituées afgeschaft. Populaire propaganda=boekjes in verschillende talen over geslachtsziekten worden door den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst en door de Commissie voor de Volkslectuur verspreid; ook worden voor bepaalde categorieën van personen lezingen gehouden en filmvoorstellingen gegeven. Op het haventerrein te *Soerabaja* is een polikliniek opgericht voor behandeling van geslachtsziekten tevens voor preventieve ontsmetting.

Het aantal lepra=lijders in Nederlandsch=Indië is onbekend; schattingen varieeren van 25 tot 125.000. Het aantal leproserieën bedraagt ongeveer 20, in welke

inrichtingen gezamenlijk 2 à 3.000 lijders zijn opgenomen; wijl er geen opname-dwang bestaat, is dit aantal zeer wisselend. Er bestaan twee vereenigingen ter bestrijding van de lepra; de Vereeniging ter Bestrijding van Lepra in Nederlandsch-Indië en de Vereeniging „Het Oranje Kruis", waarvan de eerste zich bezig houdt met de wijkverpleging van lijders in hunne huizen, en de tweede hoofdzakelijk financieele steun aan leprozerieën verleent. Het is wel waarschijnlijk, althans voor sommige streken zeker, dat de lepra zich in Nederlandsch-Indië uitbreidt, zoodat eerlang wel tot het nemen van ingrijpende maatregelen zal moeten worden overgegaan.

Meende men vroeger, dat tuberculose in Indië weinig voorkwam, sinds de laatste 20 jaren is men tot een geheel andere overtuiging gekomen. Deze overtuiging wordt geput uit verschillende statistieken van hospitalen, en uit de statistiek van de ziekte-verloven van ambtenaren, zoowel van Inlandsche als van Europeesche. Over het voorkomen van tuberculose in de desa is nog zoo goed als niets bekend. In 1917 werd de *Centrale Vereeniging tot bestrijding van tuberculose* in Nederlandsch-Indië opgericht, die nu eenige onderafdeelingen heeft en het beheer voert over een viertal sanatoria; *Semplak* bij Buitenzorg, *Patjet* bij Tjiandjoer, *Ngadiwono* bij Tosari, *Batoe* bij Malang. Deze sanatoria kunnen tezamen een kleine 100 patienten opnemen.

Wat de afzonderlijke ziekten betreft moge nog vermeld worden, dat de systematische behandeling van de schurft met een carbolineum-emulsie hoe langer hoe meer wordt toegepast en ingang vindt.

Voor de behandeling van de zieke bevolking bestaan verschillende categorieën van ziekeninrichtingen.

In de eerste plaats de 3 groote *Centrale Burgerlijke Ziekeninrichtingen* te *Weltevreden, Semarang* en *Soerabaja*, ontstaan uit de vroegere stadsverbanden, in elk waarvan het gemiddeld aantal verpleegden per dag 500 à 600 bedraagt. De inrichting te *Weltevreden*, geheel nieuw gebouwd en modern ingericht, is in 1919 in gebruik genomen. Deze inrichtingen worden tevens dienstbaar gemaakt deels aan het onderwijs aan de Artsenscholen, deels aan de opleiding van verplegend personeel.

Ten tweede de *Burgerlijke Ziekeninrichtingen*, ten getale van ongeveer 100 over den Archipel verspreid, voortgekomen uit de oude Inlandsche hospitalen. Aan het hoofd staat een civiel geneesheer, een Gouv. Ind. arts, of in sommige gevallen een officier van gezondheid. Deze beide rubrieken zijn gouvernements-hospitalen.

In de laatste tien jaren is het streven geweest de individueele ziekenbehandeling zooveel mogelijk aan Locale Raden of particuliere lichamen over te dragen met krachtige subsidie van Regeeringswege. Dit streven is de aanleiding geweest tot het ontstaan van de volgende categorieën van ziekeninrichtingen:

1. Gewestelijke en Gemeentelijke ziekenhuizen te *Bandoeng, Soekaboemi, Cheribon, Tasikmalaja, Garoet* enz.

2. Gesubsidieerde particuliere ziekenhuizen en hulpziekenhuizen, die eigendom zijn van en beheerd worden door de verschillende zendingsgenootschappen of door cultuurondernemingen.

Een afzonderlijke plaats wordt ingenomen door de arbeidershospitalen. Deze zijn deels Gouvernements- (*Banka, Sawah Loento, Poeloe Laoet* enz.) deels particuliere inrichtingen. De laatste zijn tot een bijzonder hoogen graad van volkomenheid gebracht in het cultuurgebied van *Sumatra's Oostkust*, waar in de laatste 20 jaren de verzorging van den gezonden en van den zieken plantage-arbeider, dank voor een groot deel aan de poenale sanctie, werkelijk tot een model voor andere streken is geworden en de jaarlijksche sterfte onder de arbeiders van 60 à 70 promille is teruggebracht tot 10 à 12 promille. Deze gunstige en soms nog lager sterftecijfers vindt men in alle goedgeordende en beheerde arbeiderscentra (*Banka, Billiton*) terug. In dit verband moet nog worden genoemd de Koelie-Ordonnantie, waarbij de arbeidsvoorwaarden en de bepalingen omtrent de verzorging der arbeiders zijn vastgesteld, en de Dienst der Arbeids-Inspectie, die zorgt dat aan deze voorwaarden en bepalingen de hand wordt gehouden.

In de laatste jaren zijn ook eenige hospitalen onder bepaalde voorwaarden voor gezamenlijke rekening van Gouvernement en planters gebouwd.

Voor oogleiders vindt men Gouvernementshospitalen te *Bandoeng* en te *Ngawi* en particuliere gesubsidieerde klinieken te *Semarang* en te *Soerabaja*.

Voor kraamvrouwen en zuigelingen vindt men gesubsidieerde particuliere klinieken te *Weltevreden* en te *Cheribon*.

Aan het ziekenhuiswezen sluit zich nauw aan het polikliniekenwezen, dat in de laatste 20 jaren zoowel van Gouvernements als van particuliere zijde een groote uitbreiding heeft gekregen, en waarvoor in de laatste jaren ook van Inlandschen kant de belangstelling hoe langer hoe grooter wordt.

Ook op het gebied van de gezondheidszorg heeft de laatste 10 jaren het begrip decentralisatie post gevat, daar deze zorg langzamerhand te veel omvattend wordt om van uit een centraal punt geleid te kunnen worden. Een uitvloeisel hiervan is het oprichten van gezondheidscommissies en gezondheidsdiensten in sommige groote steden (*Batavia, Soerabaja, Bandoeng*), die tot nu toe of in zeer nauw contact met of onder den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst staan. Kort geleden is door de Regeering in beginsel aangenomen, dat bepaalde werkzaamheden, behoorende tot de zorg voor de volksgezondheid overgedragen kunnen worden aan plaatselijke en gewestelijke raden.

J. H.

MEDISCHE PROPAGANDA.

Hoewel reeds veel vroeger was ingezien, dat het pro=pageeren van hygiënische begrippen van het grootste belang moet zijn voor het welzijn van een volk, en in=derdaad ook reeds in het begin van de 25=jarige periode, waarover dit jubileum=boek loopt, verschillende ge=schriftjes dienaangaande zijn uitgegeven, kan toch eerst na de instelling van een Commissie voor de Volkslectuur in 1908 worden gesproken van een stelselmatige schrif=telijke verbreiding van betere begrippen omtrent tal van aangelegenheden, betrekking hebbende op de Volks=gezondheid.

Als verhandelingen, welke tot een totaal van 69, in die periode het licht hebben gezien, moeten in de eerste plaats worden genoemd de „Korte berichten van den B. G. D." over beri=beri, tuberculose, schurft, mijnwormziekte, malaria, blinde menschen, hooge zui=gelingensterfte en zuigelingenzorg, vliegen en vliegenver=delging, hondsdolheid, welke alle door de zorg van het Bureau voor de Volkslectuur in verschillende lands=talen zijn vertaald. Verder zijn, eveneens door de krach=tige mede= en eigen werking van de Volkslectuur, een serie, gedeeltelijk geïllustreerde medische boekwerken, meerendeels in de 4 Inlandsche hoofdtalen, enkele zelfs in het Bataksch, Atjehsch, Boegineesch en Makas=saarsch, verschenen en tegen lagen prijs beschikbaar gesteld.

De voornaamste daarvan handelen over de gezond=heidsleer in het algemeen, de zorg voor de volksgezond=heid in den kampong, verzorging van zieken, de ver=schijnselen van influenza en de verzorging van daaraan lijdende personen, de verschijnselen van cholera en de zorg om besmetting te voorkomen, oogziekten, eerste hulp bij ongelukken, verder over baringen (een leidraad voor Inlandsche vroedvrouwen, z.g. doekoen beranak).

Van een 5 tal der genoemde werken is reeds een tweede druk verschenen, terwijl het boekje over malaria, in 1922 gedrukt, in een jaar uitverkocht was. Dit moge zeker wel als bewijs strekken dat dergelijke boekwerken onder de Inlandsche bevolking aftrek vinden.

Behalve middels verkoop, hetzij rechtstreeks door het eigen kantoor dan wel door bemiddeling van ver=koopagenten, z.g. subdepothouders, gevestigd in ver=schillende deelen van den Archipel, kunnen de boeken van de Volkslectuur bogen op een enorme verbreidings=sfeer, wegens hun opname in de door dien diensttak opgerichte Inlandsche Volksbibliotheken, wier aantal gestadig toeneemt en thans reeds 1.700 bedraagt, terwijl de daarin aanwezige werken tegen lagen prijs (1 cent per boek en per week) worden uitgeleend. In 1921, het eerste jaar waarin een statistiek werd aange=houden van het aantal uitleeningen van die boekjes, werden van de gemelde medische werken ruim 55.000 exemplaren uitgeleend, dus meer dan 1.000 per week, en in 1922 ruim 63.000, derhalve meer dan 1.200 per week. De meest frappante cijfers vertoonen de boekjes omtrent cholera, influenza en de gezondheidsleer, met onderscheidenlijk 5.286, 3.641 en 2.145 uitleeningen.

Wat de bovengenoemde „Korte berichten van den B. G. D." betreft, deze telden in 1922 te samen 17.460 uitleeningen.

Moge het op deze wijze verkregen succes reeds tot tevredenheid stemmen, de B. G. D. was nog niet vol=daan en betoogde de wenschelijkheid om een doorge=zette werking ten deze tot stand te doen komen door een afzonderlijken ambtenaar met de geheele medische pro=paganda te belasten. In 1920 werd dan ook het ambt van adviseur voor die propaganda ingesteld en aanvanke=lijk scheen het alsof daarmede een aëra van energieke activiteit zou worden geopend. Doch na een drietal jaren werden, in verband met de noodig geachte bezui=nigingsmaatregelen, geen fondsen meer daarvoor op de begrooting uitgetrokken en werd genoemd ambt slechts pro memorie behouden.

Intusschen zijn er in de driejarige periode ernstige pogingen gedaan om het propageeren van hygiënische begrippen verder dienstbaar te maken aan het volks=welzijn. Een vijftal nieuwe brochures op medisch ge=bied werden uitgegeven, een serie framboesia=platen en een drietal series hygiënische wandplaten zagen het licht. Terwijl tevens werd overgegaan tot de uitgifte van de serie platen van vergiftige slangen welke reeds te voren was voorbereid. Al deze platen werden ver=strekt aan scholen, aan medische inrichtingen en aan verschillende bestuursambtenaren, en tevens aangeplakt aan de muren van eenige openbare Gouvernements=gebouwen.

Om verder vat te krijgen op de groote massa, werd het daartoe meest geschikte middel aangewend, nl. kinema=tografische opnamen van volkstafereelen, betrekking hebbende op toestanden en begrippen van volksgezond=heid. Voor het vervaardigen hiervan werd een film=operateur opgeleid en een goed up to date kinemato=grafisch atelier opgericht. Een aantal opnamen werd gemaakt en een drietal complete films vervaardigd, waarvan vooral de anti=tuberculose film zeer veel suc=ces had en de eer genoot voor den landvoogd te mogen worden vertoond.

Maar ook dit bedrijf moest om financieele redenen worden stopgezet. De gereed zijnde films zullen echter verder worden geëxploiteerd, zoodat de invloed van het werk kan blijven bestaan.

Uit al het voorgaande mag dus veilig de conclusie worden getrokken, dat de Inlandsche bevolking de haar zoowel in druk als in beeld gegeven medische voorlich=ting gaarne aanvaardt en op prijs stelt. Het is dan ook te betreuren dat door bezuinigingsnoodzaak aan de me=dische propaganda zulk een beperking moet worden opgelegd.

Moge derhalve ook om deze reden de nieuwe periode

van de Regeering van H. M. Koningin WILHELMINA, welke nu gaat beginnen, er een wezen van toenemen=den bloei opdat veel kan worden gedaan, dat nu moet worden nagelaten om de bevolking van deze gewesten ook op medisch gebied tot hooger peil te brengen en diepere inzichten daaromtrent onder haar te verbreiden.

Dr. L. S. A. M. VON R.

DE LITTERAIRE WETENSCHAPPEN.

GESCHIEDENIS. De geschiedenis van een wetenschap is altijd boeiend, omdat ze het beeld geeft van een zuiver belangeloos streven naar inzicht en verheldering, een volhardend zoeken naar waarheid en daardoor een geleidelijk zich be=vrijden van waan en dwaling. Ook de geschiedenis van de drie vakken: de taal=, letter= en volkenkunde, die wij kor=telijks zullen overzien, is daar een bewijs van. In de laatste 25 jaren werd ook hierin menige schrede voorwaarts ge=daan. Om dat duidelijk te maken zullen wij zoo nu en dan wat verder dan deze vijf lustra moeten teruggrijpen.

Eerst in de 19e eeuw werd de mensch zelf voorwerp van waarlijk systematisch=wetenschappelijke studie. Voordien drong practische aanraking of curiositeit menig=maal tot beschrijving van vreemde volken en talen, maar stelselmatige pogingen tot het doorgronden en verklaren van al dit vreemde kwamen zelden voor. De 19e eeuw bracht niet alleen de triomf der natuurkundige weten=schappen, maar gaf tevens de glorieuze geboorte en groei van linguïstiek, ethnologie en godsdienstweten=schap te aanschouwen. Elk dezer wetenschappen werd zich van haar eigen object en methoden bewust en toog vol ijver aan de bewerking van haar materiaal. Op dien achtergrond nu moeten wij den vruchtbaren arbeid der laatste 25 jaren op het veld der litteraire wetenschap=pen zien.

Drie factoren troffen daartoe gelukkig samen: de zoo juist genoemde situatie, het feit dat er door de in=stelling van het doctoraat in de Maleisch=Polynesi=sche letteren meer geschoolde krachten beschikbaar kwamen (hoezeer, gezien het uitgebreide veld, het aan=tal nog steeds gering is) en de leiding van enkele inspi=reerende groote figuren als KERN, SNOUCK HURGRONJE e.a. Na het beschamend voorbeeld van de Engelschen RAFFLES en CRAWFURD, werd er in de eerste helft der vorige eeuw veel verdienstelijk verzamelwerk verricht. Na 1860 evenwel kwam de forsche slag. H. N. VAN DER TUUK werd door zijn groote begaafdheid en door de toepassing van de op het veld der Indogermaansche taalstudie beproefd gebleken methoden om talen te doorgronden, de grondlegger van de vergelijkende Maleisch=Polynesische taalwetenschap. De nog grootere KERN, één der meesters op het gebied der Sanskrit=litteratuur en Hindoecultuur, bovendien begaafd met een genialen taalblik, kwam hem spoedig te hulp en be=gon het veld der Oud=Javaansche taal en litteratuur te doorploegen. Onder zijn leiding was het dat de rijke Hindoe=Javaansche beschaving stuk voor stuk in het licht werd getrokken. En dat niet alleen. De Maleisch=Polynesische linguïstiek vond in hem haren tweeden coryphee. BRANDES ging in het voetspoor dezer beide meesters voort. WILKEN stond op als de eerste groote wetenschappelijke bewerker van de volkenkunde van den Archipel. Na 1880 verscheen SNOUCK HURGRONJE op het tooneel. Wat KERN werd voor de verklaring van den breeden Hindoeschen cultuurstroom in den Archi=pel, toonde hij, de Semiticus en Islam=kenner, zich voor den niet minder belangrijken Arabisch=Moslimschen invloed. Eerst sinds zijn optreden dateert onze wer=kelijke kennis van de vormen en het wezen van den Indonesischen Islam.

Hiermede mogen in enkele lijnen geschetst geacht worden de atmosfeer en de voorwaarden van het werk op het gebied der litteraire wetenschappen in de periode, die wij hebben te overschouwen. Eén trek moet er even=wel nog aan toegevoegd worden. Niet alleen weten=schappelijke drang, maar ook een practische overweging heeft krachtig bijgedragen tot ontplooiing van het we=tenschappelijk onderzoek en tot overzichtelijker samen=vatting van het bereikte op allerlei gebied. De uitge=breider en inniger aanraking van het Westen met het Oosten bracht in het laatst der vorige eeuw een veran=dering van kijk op het koloniale probleem mede. De eisch van een goed, rechtvaardig, opvoedend bestuurs=systeem begon als plicht tot de gewetens te spreken. Meer en meer werd ingezien, dat onbeholpen en botte onkunde van aard en opvattingen dier vele, in een eigen geestelijke wereld levende volkeren beide partijen scha=de deed. Langen tijd was het bijna alleen de Zending geweest, wier vertegenwoordigers zich groote inspan=ning getroostten om talen, gebruiken en voorstellingen der volken, waaronder zij werkten, te leeren kennen. Ook hier komt KERN en SNOUCK HURGRONJE de eer toe de apostelen te zijn geweest, die pleitten voor grondige kennis van de talen en de levensbeschouwing der ge=regeerde volken als een middel tot nobeler en vrucht=baarder oplossing van het koloniale probleem. Vooral na 1910 zien wij de vruchten daarvan in de oprichting van lichamen als het Bataksch Instituut, het Koloniaal Instituut te Amsterdam met zijn onderafdeelingen zoo=als het Bali=Instituut, het Molukken=Instituut enz.

Taalkunde. De taalkunde houdt zich bezig met de studie der talen als zoodanig. VAN DER TUUK had

door de formuleering van zijn klankwetten de methode der taalvergelijking als den eenigen weg tot inzicht in den samenhang en de beteekenis der vormen van de talrijke Maleisch=Polynesische talen aangewezen. Van hem stamt het beroemde woord, dat elke taal een bouw=val is in voortdurenden staat van restauratie en afbrok=keling en dat daarom niet een bepaalde taal het uitgangs=punt kan zijn om den weg tot dit inzicht te banen. Uit vergelijking van vele moet een hypothetische grond=taal opgebouwd worden, die bij benadering den toe=stand vertegenwoordigt van de taal, zooals die op het moment, dat de volkeren der Maleisch=Polynesische taalfamilie uit hun stamland zich verspreidden, in ge=bruik was. Het probleem, waaraan dan ook tot nu toe gewerkt wordt, is dat men door steeds meerdere talen in het onderzoek te betrekken, tracht te bepalen hoe hun verhouding, wat klank= en vormenrijkdom betreft, tot die grondtaal is en tevens in welken graad van verwantschap de verschillende talen en groepen van talen tot elkander staan. Een van de groote bewijzen van vooruitgang op dit gebied in de laatste 25 jaar is, dat men dit vraagstuk met veel grondiger kennis en veel fijner begrip en onderscheidingscriteria onder de oogen kan zien. Bovendien heeft het voortschrijdend onder=zoek, zooals zoo vaak op wetenschappelijk gebied, ons deze bescheidenheid geleerd, dat onze onwetendheid aangaande uitgevallen schakels en de wijze, waar=op verschuivingen van stammen hebben plaats gehad, wel een verhindering zullen zijn een aan de historische werkelijkheid beantwoordenden stamboom der Ma=leisch=Polynesische talen op te stellen. Niettemin blijft het streven ernaar een gebiedende eisch.

Slechts de hoofdzaken van den verrichten arbeid kun=nen wij aanstippen. Het is ondoenlijk op te sommen wat de noeste arbeid van vele zendelingen en ambte=naren bijgedragen heeft tot verrijking van onze kennis van verschillende talen van den Archipel, neergelegd in grammatische schetsen, volledige spraakkunsten of woordenboeken. Ook moeten wij bijna geheel ter zij=de laten de vruchten van de studies van KERN, Pater SCHMIDT, CODRINGTON e.a. op het gebied der Mela=nesische en Polynesische talen, die met de talen van den Archipel de groote Maleisch=Polynesische taalfamilie uitmaken, zich uitstrekkend van Madagascar tot Paasch=eiland en van Formosa tot Nieuw=Zeeland.

Om bij de taal met de meeste sprekers te beginnen — KERN heeft niet alleen het Oud=Javaansch ontgonnen, maar ook voor anderen toegankelijk gemaakt in zijn „Bijdragen tot de spraakkunst van het Oud=Javaansch", verschenen van 1898 — 1906. Deze bijdragen vormen nog geen geregelde grammatica, zoodat er nog veel te doen blijft, maar deze grootsche pioniersarbeid had niemand kunnen verrichten zooals KERN. Achtereen=volgens door de zorgen van BRANDES, HAZEU, RINKES en VAN HINLOOPEN LABBERTON verscheen het vierdeelige Kawi=Balineesche woordenboek, door VAN DER TUUK in den vorm van aanteekeningen nagelaten — een nieuwe, hoewel veelzins nog duistere, bron voor de kennis van het Oud=Javaansch. De groote beteekenis van de kennis van het Oud=Javaansch is, dat we daardoor in het Javaansch een der weinige Maleisch=Polynesische talen hebben, die in haar verschillende historische phasen — Oud=, Middel= en Nieuw=Javaansch — voor ons open ligt.

SNOUCK HURGRONJE baande door zijn scherpzinnige Atjehsche klank= en spraakleerstudiën (1893 en 1900) den weg tot helder inzicht in deze taal en maakte het verband van de aanwijzende met de persoonlijke voor=naamwoorden duidelijk. Steunend op zijn voorwerk kon ook het Gajosch=Nederlandsch Woordenboek door de zorgen van HAZEU verschijnen. VAN OPHUYZEN stel=de door zijn origineele studiën over de beteekenis van de werkwoordsvormen in het Maleisch de belangrijke kwestie van het werkwoord in de Maleisch=Polynesische talen aan de orde, waaraan mede het doorwrochte ar=tikel van JONKER over de passieve en actieve beteekenis der vervoegde werkwoordsvormen in 1910 te danken is. Deze laatste en ADRIANI hebben vooral veel bijge=dragen tot den voortgang der linguistische studiën. JONKER, de fijne grammaticus, paarde een speciale kennis van de talen der kleine Soenda=eilanden zooals Timoreesch, Rottineesch, Bimaneesch enz., verder van Makassaarsch en Boegineesch, aan een algemeene be=heersching der Archipel=talen. Deze kennis stelde hem in staat geheel nieuwe opvattingen over de verdeeling en den samenhang der Archipel=talen voor te dragen. Lijvige spraakkunsten en vele artikelen verschenen van zijn hand. In een bekend artikel van 1914 verklaarde hij BRANDES' indeeling der Archipel=talen in een Ooste=lijke en Westelijke afdeeling, waarbij de ideëele scheids=lijn gedacht werd te loopen tusschen Savoe en Roti, Flores en de Solor=eilanden, beoosten Boeton, bewesten de Soela=eilanden, en beoosten de Minahasa, Sangi= en Talaut=eilanden en de Philippijnen, voor onaannemelijk. BRANDES had in 1884 deze verdeeling gegrond op een verschil in genitief=gebruik bij de twee groepen, maar door middel van diepere analyse bewees JONKER dat dit criterium fictief was. Bovendien toonde hij aan hoe voor=barig het is een indeeling te bouwen op slechts één kenmerk, waardoor opnieuw aan het licht kwam voor welke ingewikkelde en interessante vragen het bonte leven der talen het onderzoek plaatst. Later hield JON=KER, op andere gronden, toch nog wel aan een indeeling in Westelijke en Oostelijke talen vast.

Een poging van Pater SCHMIDT in 1906 om, aanknoo=pend bij KERN's stelling dat het stamland der Maleisch=Polynesische volken in Achter=Indië ligt, een hoogere eenheid tusschen de talen van Achter=Indië, eenige talen van Voor=Indië en de Maleisch=Polynesische talen te construeeren, moet nog aan grondiger critiek onderwor=pen worden dan tot dusver geschied is. Een van de gevol=gen van deze theorie is dat, op SCHMIDT's voorstel, de

Maleisch=Polynesische talen tegenwoordig dikwijls met den naam van Austronesische talen bestempeld worden.

Een groote schrede vooruit is, dat er meer klaarheid is gekomen in de taalverhoudingen op Nieuw=Guinea en Halmahera. Vroeger dacht men dat alle talen op Nieuw=Guinea van Maleisch=Polynesischen huize waren. KERN had dat reeds in 1886 bewezen voor het Noefoorsch, dat op de Noordkust gesproken wordt. Voortgezet onderzoek heeft evenwel in het licht gesteld, dat dit slechts voor het kleinste aantal het geval is, maar dat de rest een rijke staalkaart is van onderling zeer afwijkende talen en taaltjes van radicaal ander karakter.

ADRIANI's werkzaamheid bestrijkt ook voornamelijk deze periode. Vanwege het Nederlandsch Bijbelgenootschap naar Midden=Celebes gezonden, sloeg hij de hand aan dit belangwekkende terrein. In het derde deel van „De Bare'e= sprekende Toradja's" en in zijn „Hoofdstukken uit de spraakkunst van het Tontemboansch", heeft hij het karakter en de verhouding dezer talen, zoomede hun verwantschap met de Minahassische en Philippijnsche talen duidelijk gemaakt. De groote beteekenis van de Philippijnsche en Minahassische talen, op grond van hun rijkdom aan voor=, in= en achtervoegsels en van de fijne onderscheidingen van tijden en wijzen, waarop vroeger wel eens incidenteel gewezen was, is door hem in het volle daglicht gesteld. Een ander resultaat van groote beteekenis, door hem bereikt, is dat hij, geleid door zijn fijn taalgevoel, erin slaagde de zooveel voorkomende geesten= of priestertaal te verklaren als een, naar animistische inzichten, vervaardigde kunsttaal.

Ten slotte dient de Zwitser BRANDSTETTER nog genoemd te worden, die door zijn talrijke monographieën van taalvergelijkenden aard, veel goeds heeft verricht voor de studie der Maleisch=Polynesische talen.

Letterkunde. Men kan de volken van den Archipel verdeelen in schriftlooze volken en in die, welke reeds lang een eigen schrift en daardoor een hoogere cultuur bezitten. Onder schriftlooze volken zijn hier dan ook te rekenen die volken, die sinds kort onder Europeesche invloed het Latijnsche schrift kennen. Zij behooren alle tot de animistische stammen. Het verzamelen van verhalen, opgevangen uit hun mond, het uitgeven van materiaal van anderen aard, met of zonder verklaringen en vertalingen, is in deze 25 jaren rusteloos voortgegaan. Ook hierin is weer de arbeid van vele onderzoekers, zendelingen en ambtenaren vastgelegd. Om slechts eenige grepen te doen: de Tontemboansche teksten, verzameld door den hulpprediker SCHWARTZ en uitgegeven door ADRIANI, bevatten een schat van Minahassische dierverhalen, dorpsgeschiedenissen, legenden en mythen, die zeer belangrijk zijn als vergelijkingsmateriaal, vooral daar de Minahassische mythologie een bijzonder karakter heeft. Op zeer volledige wijze heeft ADRIANI ons ook in zijn „De Bare'e=sprekende Toradja's" een overzicht gegeven van de litteratuur van een schriftloos volk. Raadsels, verhalen, beide geheel of gedeeltelijk in maatvorm, dierenverhalen, geschiedenissen van weerwolven, menscheneters, spoken en dergelijken vertoonen een bonten rijkdom. Onder de dierenverhalen zijn die van den spookaap ('nggasi) van groot belang wegens hun overeenstemming met de bekende dwerghertverhalen (kantjil) in het Javaansch. ADRIANI is een van de weinigen, die begonnen is aan de vergelijkende studie dezer verhalen zoowel door sommige Toradjasche verhalen, naast hun aequivalenten in andere talen te leggen, als door te wijzen op overeenkomst met Germaansche volksverhalen. Tijl Uilenspiegel, Reinaert de Vos, vele sprookjes van GRIMM treden ons in andere gedaante in den Archipel tegemoet. Een vergelijkende studie van den verhalenschat der Indische volken is nog een der aantrekkelijkste studie=onderwerpen voor de toekomst. De grens tusschen eigen en vreemd zal dan nog heel anders getrokken moeten worden dan nu nog menigmaal gedaan wordt en allerlei interessante trekjes van primitieve wereldbeschouwing zullen den onderzoeker dan ongetwijfeld verrassen.

Een samenvattend en verhelderend werk van groote beteekenis is ook de „Grundlinien einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der Austronesischen Völker " van Pater SCHMIDT (1910). Ofschoon de gevolgtrekkingen nu en dan te gewaagd zijn, heeft het vooral de belangrijke en interessante rol der zonne= en maan=mythologie bij de Indonesische volken vastgesteld.

Het onderzoek der Maleische en vooral der Javaansche litteratuur is zeer verdiept. BRANDES had door zijn studies over de Hikajat Kalilà dan Daminah e.a. het onderzoek naar den oorsprong der Maleische verhaal= en romanlitteratuur ingeleid. Alles bleek naar Perzischen oorsprong te wijzen. VAN RONKEL, reeds in 1895, demonstreerde hetzelfde voor den grooten AMIR=HAMZA of Menak=cyclus, het fantastisch verhaal van de krijgs= en liefdesavonturen van MOHAMMED's krijgshaftigen oom HAMZAH, die ook op het wajang=repertoire der Javanen gekomen zijn. In een reeks artikelen zette VAN RONKEL zijn onderzoekingen over de bronnen en de vervormingen voornamelijk van de Mohammedaansch=godsdienstige litteratuur voort. Door SNOUCK HURGRONJE's onderzoek werd de groote beteekenis van Zuidelijk Voor=Indië voor deze soort litteratuur duidelijk, daar hij dit land en niet Arabië als oorsprongsland van den Indonesischen Islam aanwees. Wij mogen niet verzuimen even te wijzen op de werkzaamheid der Straits' Branch of the Royal Asiatic Society, die vooral in de personen van WILKINSON en SHELLABEAR veel voor de studie der Maleische litteratuur doet.

Op het gebied der Javaansche litteratuur zijn evenwel nog gewichtiger feiten te boeken. BRANDES en KERN staan hierbij meer op den voorgrond. Eerstgenoemde bewees door zijn uitgave van den Pararaton, de in Middel=Javaansch gestelde kroniek, van het rijk Madja=

pahit, niet alleen een dienst aan de historiografie, maar in zijn rijke commentaar leverde hij epoque-makende studies over de historische litteratuur der Javanen (1897). Hij determineerde het eerst scherp het ontstaan en het heterogene, middeleeuwsche karakter der Javaansche babads (geschiedwerken). DJAJADININGRAT vulde deze karakteristiek in zijn studie over de Sedjarah Banten belangrijk aan. Tevens noopte hij ons de gangbare meening prijs te geven dat er van den val van Madjapahit af tot den opbloei der Javaansche letteren in de achttiende eeuw van een absoluten stilstand moet gesproken worden. Nieuwe vlucht nam de historiografie van het Hindoe-Javaansche tijdperk door de uitgave van den Nagarakertagama, het lofdicht op den grooten koning van Madjapahit, HAYAM WOEROEK. BRANDES liet het zonder meer drukken, maar van 1908 af maakte KERN het door zijn vertaling en aanteekeningen tot gemeengoed.

De Oud-Javaansche excerpten in proza uit het groote Sanskrit-epos, het Mahabharata, heeft JUYNBOLL achtereenvolgens het licht doen zien. GUNNING bewerkte een uitgave van de poëtische Oud-Javaansche bewerking van den trijd der Mahabharata-helden, het Bharatajuddha, door EMPOE SEDAH onder koning JAYABHAYA in 1157 vervaardigd. KERN had niet lang daarvoor hetzelfde gedaan met het Oud-Javaansche Ramayana, uit denzelfden tijd stammend. Van een aantal zangen zijn reeds Hollandsche vertalingen verschenen. Een woordenboek, speciaal op dit gedicht gemaakt, door JUYNBOLL, opent de deur tot gemakkelijker verstaan van dit schoone gedicht. Onze kennis van de zuiver Boeddhistische litteratuur van Java is zeer verrijkt door KERN's uitgave van de legende van Koenjarakarna, en KAT's editie van den Mahayanistischen catechismus: Sang Hyang Kamahayanikam.

De stof voor vergelijkende historisch-litteraire studiën, door BRANDES met zooveel talent ingezet, ligt opgetast. De tijd wordt langzamerhand rijp het ingewikkelde probleem van de verhouding van het oud-Javaansche Mahabharata en Ramayana-materiaal tot de Maleische en Nieuw-Javaansche cycli aan te vatten. Van groot belang zal dat ook zijn voor de buitengewoon belangrijke wajanglitteratuur, een der voornaamste sleutels tot het Javaansche gemoed, voor het begrip van welker historie en techniek de monographie van HAZEU in 1897 den eersten stoot heeft gegeven. Tot welke belangrijke resultaten deze studie kon leiden laat zich vermoeden uit het belangrijke onderzoek van RASSERS, verleden jaar gepubliceerd, naar het ontstaan en de beteekenis van het wijdverbreide Maleisch-Polynesische Pandji-verhaal.

De Mohammedaansch-godsdienstige litteratuur vond grondiger bewerking door drie proefschriften. RINKES teekende den gematigden Sumatraanschen mysticus uit het midden der 17e eeuw, ABDOERRAOEF VAN SINGKEL, en den invloed van diens litteraire nalatenschap op Java. SCHRIEKE gaf het oudste in het Javaansch opgestelde Mohammedaansche geschrift, dat wij bezitten, uit. Het is uit het begin der 16e eeuw en wordt toegeschreven aan SOENAN BONANG, volgens de traditie een der heiligen van Java. KRAEMER vertaalde een soortgelijk geschrift uit ongeveer denzelfden tijd en knoopte daaraan vast een overzicht van de Mohammedaansche mystieke litteratuur op Sumatra en op Java. Alle drie geschriften vormen een bevestiging van SNOUCK HURGRONJE's uitspraak, dat de Islam vooral in zijn mystieken vorm aantrekking oefende op de Indonesische gemoederen.

Deze studiën hebben ook een groote praktische beteekenis erlangd. Want naast de archaeologie hielp het opdelven der oud-Javaansche litteratuur mede de glorie van het oude vóór-Mohammedaansche Java te doen stralen. Dit gaf voedsel en prikkel aan het ontwakend Javaansch nationalisme, dat in den blik op schooner verleden den weg tot nieuw zelfbewustzijn hervond.

Ethnologie. Niet ver van den ingang van onze periode staat het gave, klare werk van WILKEN, dat door de eerbiedige zorg van VAN OSSENBRUGGEN in zijn „Verspreide Geschriften" nu zoo gemakkelijk toegankelijk is. WILKEN had orde en licht geschapen in den grooten ethnographischen chaos der bonte Indische volkenfamilie. Hij gaf voor het eerst een ethnologische d.i. theoretische en systematische verwerking en verklaring van het materiaal. In 1894 had SNOUCK HURGRONJE ons in zijn „De Atjehers" een model van onderzoek en beschrijving van een ander volk geschonken. Het is een der grondigste en zorgvuldigste beschrijvingen, die wij van een Indisch volk bezitten, zoowel wat aangaat zijn geschiedenis als zijn materieele en geestelijke cultuur. Maar het is nog veel meer dan dat. Het ontrolt het beeld van den Indonesischen Islam en teekent op meesterlijke wijze de werking en de beteekenis van dezen godsdienst met betrekking tot de Indische volken. Zoo zijn er b.v. ook kostbare gegevens over den Soendaneeschen en Javaanschen Islam in te vinden. Nog steeds oefent dit werk een grooten invloed op de Indische studiën. Dezelfde schrijver deed in 1913 een werk over de Gajoërs, ten Z. van Atjeh, het licht zien. Aan de bewerking ervan kon niet zooveel zorg besteed worden als aan „De Atjehers", maar in zijn schetsmatigen vorm gaf het een voortreffelijk beeld van een meer geïsoleerde, hoewel reeds door den Islam beïnvloede, Indonesische Maatschappij. Voor de kennis van Indonesischen adat, van een patriarchale familie-organisatie, van de arbeidsverhoudingen in een primitieve maatschappij, om maar eenige grepen te doen, is het een rijkvloeiende bron.

Ethnologie en ethnographie gaan hand aan hand. De laatste neemt waar, beschrijft en verzamelt, de eerste verwerkt en verklaart. Sinds WILKEN konden zij ook op op het gebied der Indische volkenkunde niet meer gescheiden gaan.

Expedities, studiereizen, de onderzoekingen van mannen, die jarenlang zich vestigden onder een bepaald volk hebben onze kennis van de volken van Indië in deze jaren buitengewoon vermeerderd. Ook hier vormen onderzoekers, zendelingen en ambtenaren weer het trio, dat steeds nieuwe stof aandraagt. Vooral Sumatra, Nias, Nieuw-Guinea, Borneo en Celebes zijn grondiger geëxploreerd en bestudeerd. Op Sumatra wezen wij reeds. Aan Nias zijn de namen van SCHRÖDER en KLEIWEG DE ZWAAN verbonden. Bij Nieuw-Guinea hooren wij dadelijk de namen VAN DER SANDE en LORENTZ. Aan deze tochten danken wij b.v. gegevens over den interessanten dwergstam der Pesechem's. NIEUWENHUIS voerde ons „Quer durch Borneo" en bracht ons de ontdekking van de hoogstaande, merkwaardige decoratiekunst der Dajaks. Voor Celebes behoeven wij slechts de namen van de neven SARASIN en van KRUYT te noemen. De laatste, een volhardend en nauwkeurig onderzoeker, gaf in de eerste twee deelen der „De Bare'e-sprekende Toradja's" een nauwkeurige beschrijving van de maatschappij der stammen van Midden-Celebes, het resultaat van een 25-jarig verblijf in deze streken. Dergelijke betrouwbare beschrijvingen van de instellingen, de gebruiken, de voorstellingen en het cultuurbezit der volken door mannen, die niet slechts als „snelvorscher" het gebied van onderzoek doorvliegen, maar die door grondige kennis van de taal uit eigen oogen kunnen zien, zijn broodnoodig. De ethnologie legt de grondslagen en trekt de voorhoven op voor het gebouw van de cultuurgeschiedenis der menschheid. De oude toestanden en de geïsoleerd levende volkeren slinken evenwel ras in aantal. Alleen een onuitputtelijk vergelijkingsmateriaal biedt kans aan om vele verschijnselen in hun oorspronkelijke beteekenis en latere ontwikkeling te begrijpen. Elke goede beschrijving is daarin een kostbare catalogus van het volkerenmuseum der primitievere menschheid. En de Archipel is een der interessantste volkenkundige terreinen ter wereld. Van stammen, zooals er op Nieuw-Guinea zijn, die nog gedeeltelijk in het steentijdperk verkeeren, doorloopen wij de scala van verschillende maatschappij- en levensvormen, tot de Javaansche maatschappij met haar veelzins hoogstaande cultuur. En toch blijkt ook Java telkens nog oeroude resten te bergen. HAZEU heeft b.v. door zijn uitmuntend artikel over Nini Towong bewezen, hoe men uit „survivals" als kinderspelen tot reconstructie van oude toestanden en voorstellingen kan geraken.

Het geheele leven en de gansche wereldbeschouwing der meer primitieve volken is doortrokken van godsdienst. Daarom valt in ethnographie en ethnologie zoo bijzonder de nadruk op den godsdienstigen achtergrond, aangezien daaruit het motief tot vele daden en gebruiken ontspringt. In het voetspoor van den grooten TYLOR, die het oorspronkelijk stadium van den godsdienst als Animisme, d.i. het geloof in geesten en zielen als de bewegende krachten, geformuleerd had, was door WILKEN een beschrijving van Animisme in den Archipel gegeven. De zendeling KRUYT nam dit onderzoek weer op en publiceerde in 1906 in een lijvig werk „Het Animisme in den Indischen Archipel" de resultaten van een studiereis van twee jaren door geheel Indië. Hij bleef evenwel niet bij het vage en veel heterogeens omvattende begrip „Ziel" staan, maar maakte reeds een scherp onderscheid tusschen de onpersoonlijk gedachte „zielestof", de persoonlijke zielestof tijdens dit leven, en de ziel van een doode, die voorwerp van vereering wordt. Op algemeen ethnologisch gebied was men evenwel reeds verder. In Frankrijk, Duitschland en Engeland waren de oogen der onderzoekers opengegaan voor de beteekenis der magie, de gevaarlijke of heilzame stralende krachten in het leven der primitieve volken. Veelal wordt de term „mana" , een Melanesisch woord, ervoor gebruikt, daar er in de ethnographische litteratuur over die streken als een uitdrukking voor alles wat onverklaarbare macht heet te bezitten, het eerst sprake van is geweest. Voor deze theorie kwam de term praeanimisme of dynamisme in gebruik, de eerste term om deze uiting als primitiever vorm dan het animisme te karakteriseeren, de andere om de universeele verspreiding van deze magisch-mystische opvatting in verschillende stadia van cultuurontwikkeling te accentueeren. Voor het gebied der Indonesische volkenkunde heeft het eerst VAN OSSENBRUGGEN deze theorie in 1916 in een omvangrijke studie over de gebruiken bij pokkenepidemiën toegepast. Veel van wat vroeger animistisch verklaard werd, wordt daarom nu, ongetwijfeld juister, dynamistisch verklaard. Ook KRUYT is daarin meegegaan.

WILKEN hield in 1885 zijn inaugureele rede over de vrucht van de beoefening der ethnologie voor de vergelijkende rechtswetenschap. Dit pleidooi is niet vergeefsch geweest. In onze periode is die wijde afdeeling der ethnologische wetenschap, die nu met den naam van adatrecht bestempeld wordt, tot een afzonderlijk gebied van onderzoek geworden. De bezielde en bezielende leider VAN VOLLENHOVEN, die zelf het samenvattend werk: „Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië" schreef (1906), begon met steun van velen aan een omvangrijke op schriftstelling van het adatrecht in alle deelen van Indië. De adatrechtbundels en de Pandecten van het adatrecht, die nog geregeld verschijnen, vormen al een statige reeks van eenige tientallen deelen, die het straf-, huwelijks-, grondenrecht e.a. bevatten. Een omvangrijker kennis van en een scherper inzicht in de verspreiding, de veelvormigheid, de geschiedenis en de verklaring van deze vormen van het maatschapplijke leven der Indonesische volken, is er reeds de vrucht van. Daar er geen gebied is waar onkunde zooveel kwaad heeft gesticht, biedt het den leider tevens de gelegenheid tot een temperatmentvol pleidooi voor eerbiediging, waar mogelijk en waar ze nog leven, van eigen Indonesische opvattingen.

Tot slot zij het ons vergund nog eens te wijzen op de vele litteratuur, die er in de laatste 25 jaar verschenen is op het gebied van een hulpwetenschap der ethnologie, de anthropologie. Om slechts bij eenige Hollandsche namen te blijven, kunnen wij die van TEN KATE, KOHLBRUGGE en KLEIWEG DE ZWAAN noemen. Het gemis aan juiste gegevens, de groote verschillen op lichamelijk gebied onder de Indonesische volken, maken evenwel dat de problemen van de rassen in den Archipel en dat van de aan de Maleisch-Polynesiërs voorafgaande oerbevolkingen, nog ver verwijderd zijn van een eenigszins bevredigende oplossing.

Moge dit artikel den indruk gewekt hebben dat er op alle gebied veel, vruchtbaar en boeiend werk verricht is en nog te verrichten valt.

Dr. H. K.

OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK.

Mag het voor andere takken van wetenschap iets willekeurigs hebben een tijdvak van 25 jaar van het voorafgaande af te scheiden en daarvan de geschiedenis te boek te stellen, de Nederlandsch-Indische oudheidkundige, die den blik achter zich richt, ondervindt die willekeur niet als een bezwaar. Immers het is — toevallig — juist een kwart-eeuw geleden, dat een intensievere belangstelling voor de overblijfselen der Hindoe-Javaansche cultuur tot uiting kwam, zich voortplantte tot in Regeeringskringen en aanleiding werd tot de stichting van de Oudheidkundige Commissie, de eerste permanente wetenschappelijke instelling van dien aard in deze gewesten. Een nieuwe periode, welke ongeveer samenvalt met die, welke in dit werk herdacht wordt, een periode van opgewekt leven van verhoogde activiteit werd hiermede ingeluid.

Oudheidkundige Commissie en Oudheidkundige Dienst. Het heeft geen nut het feit te verdoezelen: in ons Indië is men laat geweest met de officieele erkenning, dat oudheden een onderwerp zijn van Regeeringszorg. In Britsch-Indië bestond reeds van af 1871 de Archaeological Survey. Frankrijk, als koloniale staat zooveel jonger dan Nederland, was ons voor in Achter-Indië. In 1898 kwam de Mission archaeologique d' Indo-Chine tot stand. Nog was men hier niet veel verder dan in de dagen van RAFFLES; kon KERN in 1899, in een voor onze overheid beschamend artikel, waarin de uitzending der Mission werd aangekondigd, wijzen op „het stelsel, of beter gezegd het gebrek van eenig stelsel, dat in onze Oost heerscht"; moest SERRURIER in een „Nota over den toestand waarin eenige voorname monumenten van Midden Java verkeeren" met klem de noodzakelijkheid van snel en krachtig ingrijpen betoogen. Het groote succes op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1900 met de inzending van afgietsels van Hindoe-Javaansche beelden en tempels geoogst — volgens den beeldhouwer RODIN vormden de afgietsels van tjandi Sari de clou van de tentoonstelling — gaf eindelijk het sein tot doortasten. Een drietal Nota's nopens de mogelijkheid en de wenschelijkheid van een systematische oudheidkundige opneming van Java, op initiatief van den Heer J. W. YZERMAN door deskundigen samengesteld, had bij de overheid de gewenschte uitwerking. Bij Gouvernements-Besluit van 8 Mei 1901 No. 4 werd bepaald: Met ingang van 1 Juli in te stellen eene „Commissie in Nederlandsch-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera" welker taak zal zijn het samenstellen van archaeologische en architectonische beschrijvingen van de oudheden op genoemde eilanden, het in teekening brengen dan wel photografeeren dier oudheden, het vervaardigen van gipsafgietsels en het aangeven van middelen om de monumenten voor verval te behoeden. Tot leden worden benoemd Dr. J. L. A. BRANDES, Voorzitter, J. KNEBEL en L. LEYDIE MELVILLE. Een commissie van Bijstand — voorzitter prof. H. KERN, secretaris G. P. ROUFFAER — voortgekomen uit het Koninklijk Instituut te 's Gravenhage, werd in hetzelfde jaar der Oudheidkundige Commissie ter zijde gesteld. De verhoogde belangstelling in het lot der oudheden leidde in 1900 nog tot de benoeming eener andere, de zgn. Boroboedoer-Commissie, welker leden,— Dr. BRANDES, de genie-officier VAN ERP en de waterstaatsambtenaar VAN DE KAMER—in opdracht kregen te adviseeren nopens de maatregelen, die tot behoud van het monument te nemen zouden zijn.

Met BRANDES doet de archaeologie als een stelselmatig beoefende wetenschap haar intrede in deze gewesten. Met hartstocht wierp hij zich op zijn nieuwe, onafzienbare taak, beschreef, onderzocht, verklaarde, wees den weg voor volgende naspeuringen. De Oudheidkundige Commissie—dat was BRANDES, haar hoofd en haar hart. Dat bleek toen hij, na vier jaren van onverpoosden, koortsachtigen arbeid, werd weggerukt (Juni 1905), de Commissie zonder leiding achterbleef en het onderzoek in het zand verliep. Zijn opvolger, Dr. N. J. KROM, aanvaardde eerst in 1910 het Voorzitterschap der Commissie. Was het BRANDES geweest, die de fundamenten van een oudheidkundige organisatie op Java had gelegd, aan Dr. KROM was het voorbehouden den aangevangen bouw verder op te trekken, te verduurzamen, onder dak te brengen. De organisatie als Oudheidkundige Commissie deugde niet, dat was bij BRANDES' onmisbaarheid zonneklaar gebleken. Reizen door Voor- en Achter-Indië stelden Dr. KROM in de gelegenheid de daar functioneerende oudheidkundige diensten in hun werkzaamheid gade te slaan, hunne deugden over te nemen en te combineeren, fouten te

vermijden. Zoo kwamen de weloverwogen voorstellen tot stand die in 1913 de Oudheidkundige Commissie tot een Oudheidkundigen Dienst omvormden. Hieraan werd opgedragen „de inventarisatie en het toezicht op de oudheden in Nederlandsch-Indië, de beraming en uitvoering van maatregelen om die oudheden voor verder verval te behoeden, het doen van opnamen en opmetingen en verder in het algemeen het oudheidkundig onderzoek in den ruimsten zin, ook op epigraphisch gebied". Het personeel werd uitgebreid met een tweetal bouwkundigen; den Chef werd een adjunct ter zijde gesteld. Zoodoende kwam een in de practijk gunstig werkende verdeeling tusschen de zuiver wetenschappelijke en technische werkzaamheden tot stand; werd bovendien de zoo noodige continuïteit in het onderzoek gewaarborgd. Een adjunct zou steeds klaar staan de opengevallen plaats van zijn chef in te nemen. Stagnatie als bij BRANDES' overlijden zou niet meer voorkomen. Lang heeft Dr. KROM niet meer aan het Hoofd van den door hem gestichten dienst gestaan. In 1915 verliet hij Indië en werd in 1916 als chef opgevolgd door Dr. F. D. K. BOSCH. Voor de oudheidkundige wetenschap bleef Dr. KROM's werkkracht behouden door zijne benoeming tot buitengewoon hoogleeraar in de Hindoe-Javaansche geschiedenis en oudheidkunde aan de Leidsche Universiteit.

Werpen wij thans een blik op het in de afgeloopen 25 jaar tot stand gebrachte.

Werk te velde. Tot de voornaamste taak van elke oudheidkundige instelling behoort de monumentenzorg, beoogend de instandhouding van het belangrijkste, wat de tijd uit een voorbije cultuur-periode gespaard heeft. We vermeldden reeds het tot stand komen van de Boroboedoer-Commissie. De door haar in 1902 ingediende, later uitgebreide voorstellen, kwamen in de jaren 1907 — 1911 onder de eminente leiding van majoor VAN ERP tot uitvoering en leidden tot een volkomen succes. De Boroboedoer werd niet alleen van een wissen ondergang gered, het monument won door de restauratie aanmerkelijk aan schoonheid. Als iets bij den terugblik op den afgelegden oudheidkundigen weg tot dankbaarheid stemt, dan is het deze daad van piëteit jegens het beroemdste bouwwerk van het Oosten volbracht. Bekende restauraties, onder BRANDES' leiding uitgevoerd, zijn die van tjandi Mendoet (1901 — 1904, later door VAN ERP voltooid), en tjandi Pawon (1903). In den laatsten tijd vallen de werkzaamheden aan tjandi Panataran, waar de Heer P. J. PERQUIN zich bijzonder verdienstelijk maakte met het herstellen van den hoofdtempel.

Door den heer B. DE HAAN werd het fraaie badplaatsje aan den grooten weg naar Panataran hersteld en de overige monumenten in het Blitarsche (o.a. de tjandi's Sawentar, Soemberdjati en het bij den Kloetramp voor den dag gekomen bouwwerkje bij Soembernanas) en in het Toeloeng Agoengsche systematisch afgewerkt, terwijl intusschen onder toezicht van den Opzichter VAN COOLWIJK de hoog noodige maatregelen tot behoud der overige Oost-Javaansche tempels genomen worden. De werkzaamheden in Midden-Java betroffen voornamelijk het tjandi Prambanan-complex. Hier werd door den Heer PERQUIN de reuzachtige steenberg aan de Westzijde van het terrein grondig onderzocht, hetgeen verrassende vondsten opleverde, welke een gedeeltelijke reconstructie van den hoofdtempel mogelijk maakten. Door het invallen der bezuiniging en het spoedig daarop volgende vertrek van den executant moesten deze werkzaamheden worden stop gezet. Naast de restauratieve werkzaamheden hadden verschillende ontgravingen van tempel-overblijfselen, terrein-onderzoekingen e.d. plaats. Op den Diëng werd met tusschenpoozen van 1910 tot 1920, eerst onder H. LEYDIE MELVILLE daarna onder P. V. VAN STEIN CALLENFELS, gewerkt. Tjandi Tikoes, de in 1914 ontdekte badplaats op het oude Madjapahit-terrein, werd door den Heer MELVILLE, Gedong Sanga, het interessante complex op de helling van den Oengaran, door den Heer CALLENFELS ontgraven. Voor de ontgraving van de terreinen van tjandi Sewoe en andere complexen te Prambanan stelde de Heer ROTHE, de trouwe opzichter der Hindoebouwwerken aldaar, zich beschikbaar.

Onder het werk te velde moet ook genoemd worden het opmeten, in teekening brengen en fotografeeren der verschillende monumenten. Vooral het laatste heeft er veel toe bijgedragen de Hindoe-Javaansche kunstschatten een grooter bekendheid te geven. Sinds 1913 is een vaste fotograaf, de Heer J. J. DE VINK, aan den Oudheidkundigen Dienst verbonden. De collectie foto's, in 1901 begonnen, breidde zich gestadig uit; ze heeft, nu wij dit schrijven, het respectabele getal van bijna 7.000 bereikt.

De publicaties over oudheidkundige onderwerpen in de laatste 25 jaren verschenen, weerspiegelen getrouw de reusachtige vorderingen in diezelfde periode op wetenschappelijk gebied gemaakt. Als een donderbui, die na een drukkenden dag losbreekt, gaat het in het begin dezer eeuw rapporten, opstellen en studiën hagelen en kletteren. Een opsomming is niet te geven. Vermelden wij alleen onder de allervoornaamste serie- en standaardwerken, waarin BRANDES en die na hem kwamen de resultaten van het onderzoek hebben neergelegd, de drie periodieken, waarin het Bataviaasch Genootschap, der traditie getrouw, gastvrijheid aan archaeologische studiën verleende: zijn Tijdschrift, Verhandelingen en Notulen, daarnaast niet te vergeten de Bijdragen van het Koninklijk Instituut te 's Gravenhage. Een eigen periodiek kreeg de Oudheidkundige Commissie in de geïllustreerde Rapporten, waarvan zich in 1922 de Oudheidkundige Verslagen afsplitsten. Naast de Rapporten en Verslagen, vooral bestemd om de actualiteiten in het oudheidkundig onderzoek vast te leggen, kwam de Serie monographieën tot stand, waarin tot dusver drie

nummers het licht zagen: de beide eerste van BRANDES' hand over de tjandi's Toempang en Singosari,— de laatste in 1920 verschenen, van Dr. KROM over de Boroboedoer, een standaardwerk, dat met het eerstdaags te publiceeren tweede deel bevattend de bouwkundige beschrijving van het monument door den Heer VAN ERP, de boven besproken restauratie op waardige wijze afsluit. Het eerste nummer van een nieuwe serie uitgaven, aan monographische studiën gewijd, zal in den loop van het jaar het licht zien. Als laatste in de rij van periodieken, die voor Java's oudheden belangstelling wekken, treedt Djawa, het orgaan van het in 1920 opgericht Java=instituut. Vermelden wij nog onder de nieuwere werken, die ter oriënteering of ter nadere kennismaking met de Hindoe=Javaansche Kunst worden aanbevolen: den volledigen Inventaris van Hindoe=oudheden op Java (Rapporten Oudheidk. Dienst 1914, 1916 en 1923) Dr. WITH, Java; Dr. N. J. KROM, Inleiding tot de Hindoe=Javaansche Kunst. Voor de populariseering der verkregen resultaten werd iets — zeker nog niet genoeg — gedaan met de uitgave van Korte Gidsen voor Boroboedoer en Prambanan en andere Midden=Javaansche oudheden.

Op geen gebied heeft het oudheidkundig onderzoek zoo overvloedig vruchten gedragen als op dat der historie. Hoofdzakelijk is dit te danken aan de ontsluiting van een drietal bronnen, die een stroom van licht over Java's verleden hebben uitgestort: de Pararaton, het Boek der Koningen van Toemapel en Madjapahit, uitgegeven, vertaald en van een rijken commentaar voorzien door BRANDES; de Oud=Javaansche oorkonden, getranscribeerd door denzelfden geleerde, na diens dood in 1913 uitgegeven door Dr. KROM; eindelijk den Nagarakretagama, het Lofdicht van Prapantja op Hayam Woeroek, dateerend uit den bloeitijd van Madjapahit, vertaald door den grooten KERN. In welke mate deze publicaties en de vele andere in de laatste 25 jaren verschenen studiën het historisch inzicht hebben verhelderd, blijkt als men bijv. de populaire samenvatting onzer huidige kennis van Java's historie, door Mevr. FRUIN=MEES (Geschiedenis van Java 1918, 2de druk 1922), vergelijkt met VETH's Java. Men heeft dan het gevoel vanuit het moeras der inheemsche overlevering voor goed op een betrouwbaren, vasten wal van feiten, namen en data getreden te zijn. Als belangrijk evenement in de geschiedvorsching vermelden wij ten slotte nog de recente ontdekking van den Franschen geleerde GEORGE ÇOEDÈS, waardoor vast is komen te staan, dat het rijk Çriwidjaya te identificeeren met het bekende San=fo=tse der Chineesche annalen, te localiseeren bij het tegenwoordige Palembang, lang voor het tot bloei komen van Midden=Java een macht ontwikkeld heeft, die zich tot in Voor= en Achter=Indië heeft doen gelden en van onberekenbaren invloed is geweest op de verspreiding van de Hindoe=cultuur in den Archipel. Niet alleen heeft deze ontdekking een verrassend licht geworpen op de tot dusver in het duister gehulde oudste geschiedenis van Sumatra en Java, zij heeft ook de geschiedenis dezer gewesten uit het isolement, waarin zij tot dusver verkeerde, bevrijd en de aandacht van de vakgeleerden van alle naties op Java minor en major als oude cultuurcentra gevestigd.

Kunst. Blijft de historie een voor betrekkelijk weinigen toegankelijk of aantrekkelijk studievak, de kunst ligt open voor iedereen, die den pelgrimstocht langs de bouwwerken van Java en Bali onderneemt, de museumcollecties in Batavia, Leiden en elders bezoekt of de plaatwerken over de Javaansche kunst raadpleegt. Hoe de denkbeelden omtrent haar waarde, haar plaats in de universeele kunstgeschiedenis in 25 jaar tijd gewijzigd zijn, is in een bestek als dit moeilijk toe te lichten. Genoeg zij het te constateeren, dat ook op dit domein der oudheidkunde een omwenteling zich heeft voltrokken. Het besef, dat oud=Java een cultuur is rijk geweest, die niet alleen uit een wetenschappelijk oogpunt van belang is, maar ook kunst heeft voortgebracht, die met het subliemste van het Oosten en Westen kan wedijveren, dit besef is eerst in de laatste decenniën tot volkomen rijpheid volgroeid. Het heeft het gevoel van eigenwaarde bij de landskinderen versterkt; het heeft ook — wellicht in sterker mate dan een gunstige handelsbalans dat zou vermogen — het aanzien van Java in het oog van de gansche beschaafde wereld verhoogd. De eereplaats die in den laatsten tijd in buitenlandsche werken over Oostersche Kunst aan Java pleegt te worden toegekend, is hiervoor het sprekend bewijs.

Hollandsche en Islamitische Oudheden. In een oudheidkundig overzicht als dit mogen de Hollandsche en Islamitische oudheden, hoewel van minder beteekenis dan de Hindoe=Javaansche, niet worden voorbijgegaan. Bij het Gouvts. Besluit van 1913 werden beide groepen van monumenten aan den Oudheidkundigen Dienst toevertrouwd, zonder dat bij de personeelsvoorziening daarop in het bijzonder werd gerekend. Het gevolg is geweest, dat de bouwkundigen, die reeds de handen vol hadden met de Hindoe=Javanica, niet dan terloops hun aandacht aan de Hollandsche en Islamitische hebben kunnen schenken. Wat de Islamitische epigraphie betreft moet hier met een enkel woord melding gemaakt worden van de baanbrekende studiën van den Heer J. P. MOQUETTE. Nadat op initiatief van prof. Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, het onderzoek in de Pasestreek hervat was, en een begin was gemaakt met het maken van foto's en afdrukken der grafsteenen aldaar, kwam in 1912 de fraaie ontdekking van den Heer MOQUETTE van de grafschriften der beide eerste vorsten van Samoedra=Pase (MALIK AL=SALEH † 1297 en diens zoon MOEHAMMAD, † 1327 A. D.). Onder de studiën van den Heer MOQUETTE noemen wij verder: de grafsteenen te Pase en Grissee, vergeleken met dergelijke monumenten uit Hindoestan (Tijdschr. Bat. Gen. LIV),

en zijne vele numismatische opstellen (in Tijdschr. L.E.V.)

Zijn de Hollandsche oudheden vergeleken met de Hindoe-Javaansche eenigszins stiefmoederlijk bedeeld, toch kan met voldoening van enkele belangrijke in hun belang genomen maatregelen gewag gemaakt worden. In 1912 werd het fort Speelwijck te Banten door de B. O. W. onder leiding van den Heer P. J. PERQUIN gerestaureerd. Het vriendelijke Portugeesche Buitenkerkje onderging in 1920 een grondige herstelling onder leiding van den Heer A. JANSZ. De Hollandsche oudheden in de Molukken, in een staat van volkomen verwaarloozing verkeerend, werden in 1921 door den Heer VAN DE WALL bezocht en beschreven en door den Heer DE VINK gefotografeerd. Onlangs heeft de Regeering zich het lot dezer overblijfselen van onze oudste nederzettingen aangetrokken en fondsen toegestaan, waardoor het mogelijk zal zijn de door den Oudheidkundigen Dienst voorgestelde maatregelen tot behoud uit te voeren. Met de vermelding van een ander heugelijk feit moge deze paragraaf besluiten. Het vorig jaar bracht ons Dr. F. DE HAAN's lang verbeid „Oud-Batavia", uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, oorspronkelijk bedoeld als een beknopte Jubileums-uitgave ter herdenking van het 300-jarig bestaan der stad, doch uitgegroeid tot een standaardwerk, zooals geen tweede koloniale vestiging in het Oosten heeft aan te wijzen.

Blik in de Toekomst. Wat in de afgeloopen kwart-eeuw tot stand is gebracht — het moge uit het gereleveerde duidelijk geworden zijn — geeft reden tot groote voldoening. In de 19de eeuw is veel verzuimd, men heeft gedraald, tot in den treure geadviseerd, de monumenten intusschen gelaten voor wat ze waren. De verhoogde werkzaamheid, die daarop volgde heeft, sprongsgewijs het verloren terrein heroverd. In oudheidkundig opzicht komt ons Indië niet meer achteraan; het heeft een eervolle plaats naast de naburige koloniale rijken ingenomen.

Ofschoon de bezuiniging ook den Oudheidkundigen Dienst in zijn bewegingen niet weinig belemmert en het zeker niet het oogenblik is om grootsche plannen te smeden, kan toch met enkele woorden aangegeven worden langs welke lijnen het oudheidkundig onderzoek zich in de toekomst zal hebben te bewegen. Nu de Oost-Javaansche monumenten op slechts weinige uitzonderingen na zich in een bevredigenden toestand bevinden, zal de aandacht van den Dienst zich in de eerstvolgende jaren voornamelijk op de conservatie van de Midden-Javaansche monumenten en hun wetenschappelijke opneming moeten concentreeren. Dan zal het systematische onderzoek der Buitengewesten — voornamelijk Sumatra, Borneo en Bali — aan de beurt komen. Het feit dat kort geleden op het veel bereisde Bali nog een hoogst interessant bouwwerk ontdekt kon worden (het Klooster Tampak Siring) door Resident H. T. DAMSTÉ geeft gegronde hoop, dat ook elders nog belangrijke oudheden op ontdekking wachten. De taak, welke den Oudheidkundigen Dienst ten aanzien der Hollandsche en Mohammedaansche oudheden wacht, werd boven reeds aangeduid. De invoering van de voor Indië ontworpen monumenten-wet — al jaren „in advies" — behoort eindelijk tot de pia vota, wier verwerkelijking afhankelijk is van 's Lands algemeene financieele vooruitzichten.

Het oudheidkundig onderzoek heeft dus nog geenszins het eindpunt van den af te leggen weg in het oog. Wanneer de wolken, die den gezichtseinder thans bedekken, weggedreven zullen zijn, opent zich een wijd verschiet over een vruchtbaar arbeidsveld voor nog etttelijke geslachten van onderzoekers. Een grootsche taak wacht hier nog de archaeologische wetenschap, immers ook op haar zijn Sylvain Lévi's woorden van toepassing: „Les études orientales, qui ont élargi la conscience humaine ont bien mérité de l'humanité toute entière; elles concourent à préparer l'ère meilleure, où l' homme, plus intruit, perdra le droit d' être injuste".

Dr. F. D. K. B.

WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN EN GENOOTSCHAPPEN.

HET KONINKLIJK MAGNETISCH EN METEOROLOGISCH OBSERVATORIUM.

ONDER de officieele lichamen, die zuiver physisch werk verrichten, stond sinds 1864 het Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Weltevreden op de eerste plaats. Na 20 December 1898 voert het Observatorium het praedicaat „Koninklijk", toen het H. M. behaagde het dezen titel te verleenen. Sinds 1898 stond het Observatorium onder leiding van 4 directeuren: Dr. J. P. VAN DER STOK, die na 20-jarigen dienst als zoodanig in 1902 aftrad, sindsdien Directeur van de afdeeling Oceanographie van het Konink. Ned. Met. Instituut te De Bilt; Dr. S. FIGEE (tot Augustus 1908), Dr. W. VAN BEMMELEN (tot 1922 en daarna lector aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam) en tot heden Dr. C. BRAAK. Zij hielden den goeden naam hoog, dien het Observatorium reeds had in de wetenschappelijke wereld, zoowel

op magnetisch, als op meteorologisch, oceanografisch en seïsmologisch gebied, de vier voornaamste terreinen van werkzaamheid. Van de jaarlijks verschijnende „Observations made at the Royal Magnetic and Meteorological Observatory at Batavia", bevattende uurwaarnemingen en gemiddelden van meteorologische en magnetische elementen, verschenen reeds 42 deelen, van de „Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië" zijn 43 jaargangen compleet. Sinds 1911 verschenen „Observations made at secondary stations in Netherlands East India", behelzende de resultaten van een net van waarnemingsstations over geheel Indië, waarin voor de eerste maal dergelijke gegevens systematisch verzameld werden. Onder deze secundaire stations mag in het bijzonder genoemd worden dat op den top van de Pangerango (3020 M boven zee). Dit net van stations voldeed aan een reeds zeer lang gevoelde behoefte, maar eerst in 1911 kon een begin van uitvoering aan den lang gekoesterden wensch gegeven worden. Wat voor dien verzameld was, was gebrekkig, onvolledig, onsystematisch en onbruikbaar. Het Jaarboek over 1912 bevatte reeds de waarnemingen van 60 stations, de meeste voorzien van zelfregistreerende instrumenten, die door oogwaarnemingen gecontroleerd werden. Het station op den Pangerango, dat slechts eens per week bezocht wordt, bezit een dubbel stel instrumenten om zooveel mogelijk hiaten te voorkomen. Het is het best uitgeruste hoogtestation in de tropen.

Tot de verdere geregelde publicaties behooren de maandelijksche Weerberichten voor Java en Madoera en voor de Buitengewesten.

In 1898 werd een Milne-seismograaf opgesteld, waarvan de registraties in de „Observations" werden opgenomen; in December 1908 kwam een 1000-K. G.-Wiechert-seismograaf in bedrijf; de uitkomsten worden sinds 1 Januari 1909 in een afzonderlijk „Seismological Bulletin" uitgegeven, waarin ook de waarnemingen met den 100 K. G.-Wiechert-seismograaf van den Heer K. A. R. Bosscha te Malabar (opgesteld in Juli 1911) zijn ondergebracht. Mede kwamen in 1898 de vrijwillige waarnemingen van aardbevingen en vulkanische verschijnselen (voor dien tijd verzameld door een Commissie van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging) onder het toezicht van het Observatorium. Deze waarnemingen worden jaarlijks in het Natuurkundig Tijdschrift afgedrukt.

In overleg met den Dienst van het Mijnwezen werd in 1921 het vulcanologisch onderzoek geregeld. De zuiver physische waarnemingen werden aan het Observatorium opgedragen. In verband hiermede werd een tromometer volgens Omori aangeschaft om op den Merapi in Midden-Java te worden opgesteld.

Tot de taak van het Mijnwezen behoort het vulcanologisch onderzoek van de geologische en technische zijde. Onder leiding van Dr. G. L. L. Kemmerling en Ir. N. J. M. Taverne werden belangrijke gegevens verzameld. O.a. worden in enkele vulkaanmeren geregeld temperatuurmetingen verricht.

Het is vooral de berekening der getijden naar de methode van Dr. van der Stok, waardoor ook op oceanografisch gebied het Observatorium zich een goeden naam heeft verworven. Van de eb- en vloedbeweging in de zeeën van den Archipel met hun verwarrende afwisseling van enkel- en dubbeldaagsche en nog ingewikkelder getijden had niemand iets begrepen, totdat van der Stok, niet alleen theoretisch, maar ook practisch door de opstelling en driemaaldaagsche aflezingen van 79 peilschalen er in slaagde orde in den chaos te brengen en bereikte, dat de getijbeweging in Oost-Indië tot de beste bekende ter wereld is geworden. Het werk van van der Stok „Wind and Weather, Currents, Tides and Tidal Streams in the East Indian Archipelago", in 1897 verschenen, geldt nog steeds als een onovertroffen en met vrucht te raadplegen standaardwerk. In 1910 kon hij getijconstanten voor 140 plaatsen openbaar maken en zijn zoo sprekende „homokumenen" aanmerkelijk verbeteren. Sedert 1908 geeft het Observatorium jaarlijksche getijtafels uit voor de zeehavens Pontianak, Belawan Deli, Soerabaja (Oost- en Westgat en Oedjoeng Pangka). Bandjermasin (Kleine Kapoeasrivier), Moeara Djawa en Palembang. In het boven genoemde werk „De Zeeën van Nederlandsch-Indië" geeft Dr. van der Stok een duidelijk overzicht van den tegenwoordigen stand van onze oceanografische kennis van den Archipel [1]).

Belangrijke mededeelingen over bijzondere onderwerpen verschenen als „Appendices" bij de „Observations" of als afzonderlijke publicaties, dan wel in de reeks „Verhandelingen". Uitvoerige bewerkingen van de regenwaarnemingen verschenen op ongezette tijden, waarvan de laatste (1920) maand- en jaargemiddelden bevat van den regenval voor 1977 waarnemingsplaatsen in Nederlandsch-Indië voor het tijdvak 1879 — 1917.

Afzonderlijk mag nog de aandacht gevestigd worden op de in 1914 verschenen „Uitkomsten der regenwaarnemingen op Java" met een regenatlas, die in keurige isohyetenkaarten overzichten van den regenval verschaft.

Ondertusschen breidde het aantal regenstations zich uit tot meer dan de 3000 en worden nieuwe regenkaarten voor Medan en voor Java door Dr. J. Boerema, bewerkt. In de verhandelingen treft men mededeelingen aan van Dr. van Bemmelen en Dr. Braak over hooger-luchtonderzoek, studies van Dr. Braak over atmosferische variaties en de mogelijkheid van weersvoorspelling op lange termijn, en van Dr. S. W. Visser over de verspreiding van aardbevingen in den Archipel, terwijl een ver-

1) In nauw verband met de werkzaamheden van het Observatorium staat de Oceanografische arbeid van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut te De Bilt, waar ook de scheepsjournalen uit de Nederlandsch-Indische wateren bewerkt worden.

handeling van Dr. BRAAK „Het Klimaat van Neder=landsch=Indië" bezig is te verschijnen.

Het hooger=luchtonderzoek moet hier nog met een enkel woord besproken worden. Waarnemingen van loodsballons namen een aanvang te Batavia op 31 Juli 1909 en werden sindsdien voortgezet. In November volgden vlieger= en kabelballon=observaties, ook op de Java=zee en de Zuid=Chineesche Zee, alsmede weten=schappelijke luchtreizen met de ballons Batavia en Ba=tavia II. Tusschen 1910 en 1915 werden vrije ballons met registreer=instrumenten opgelaten. Ook te Ban=doeng werden loodsballons gevolgd. In de laatste jaren werd het onderzoek tot de Buitengewesten uitgebreid en ballonwaarnemingen verricht te Padang, Medan en Koepang. Bij een groot aantal observaties werden de ballons uit twee punten geviseerd, waardoor twijfel over de bereikte hoogte buitengesloten was. In den laat=sten tijd werden zeer betrouwbare resultaten verkregen met der registreertheodoliet, ontworpen door Dr. J. BOEREMA. De meteorologische omstandigheden werden tot op groote hoogte bekend; een ballon kon op 5 Sept. 1912 tot op meer dan 30 K. M. boven de aarde worden gevolgd, de grootste hoogte, die ooit is waargenomen. Een zeer ingewikkeld windsysteem werd bij deze on=derzoekingen ontdekt. Op minstens 24 K. M. hoogte werd een sterke oostenwind aangetroffen, welks be=staan men reeds lang vermoedde wegens de, bij de uit=barsting van de Krakatau geconstateerde, westwaartsche beweging van de uitgeworpen stofdeeltjes. De beneden=grens van de stratospheer werd meermalen dcor de loodsballons overschreden. Hier, op hoogten tusschen 15 en 18 K. M., bleken de laagste temperaturen te heerschen, die ooit in de vrije natuur zijn aangetroffen. Op 4 Decem=ber 1913 wees de thermograaf op 16.720 M. boven Ba=tavia een temperatuur aan van — 90.2° C. Hiermede staat het wereldrecord op naam van het Observatorium.

Op aardmagnetisch gebied moest in Maart 1899 de registratie stop worden gezet ten gevolge van de storende invloeden van de electrische tram te Batavia. Gelukkig kon in 1901 een nieuwe reeks registraties te Buitenzorg aanvangen. Maar ook hier dreigt de elec=trificatie het magnetisch paviljoen te verdrijven. Tus=schen de jaren 1903 en 1907 volvoerde Dr. VAN BEMMELEN zijn magnetisch onderzoek van den archipel, waarvan de resultaten in den vorm van isogonen, isoclinen en isodynamen werden vastgelegd en vergeleken met vroe=gere observaties (Appendix bij Deel 30 van de Obser=vations 1907). Later werden voor de bepaling van de seculaire variatie meerdere stations bezocht door Dr. v. BEMMELEN, Dr. BOEREMA, Dr. BRAAK en Ir. VOÛTE. In October 1911 — Januari 1912 doorkruiste de „Car=negie", uitgezonden door de Carnegie=Institution of Washington, op een van zijn tochten tot het doen van aardmagnetische waarnemingen den Archipel. De sindsdien verschenen, voorloopige resultaten zijn goed in overeenstemming met het onderzoek van VAN BEMMELEN.

Voegt men bij dit alles de tijdsbepalingen ten behoeve van den tijddienst, waaraan sinds 1922 na de opstel=ling van een passage=instrument van de nieuwste con=structie de hoogste eischen gesteld mogen worden, — de dagelijksche radiotijdseinen via de radiostations Mang=garai en Malabar, welke van groote beteekenis beloven te worden voor de plaatsbepalingen in den Archipel, — de berekening van den kalender in den Regeeringsalmanak en de dagelijksche waarnemingen van zonnevlekken, dan is het duidelijk, dat de taak van het Observatorium een veelomvattende is, niet alleen door de enorme uit=gebreidheid van den Archipel, maar ook door de tal=rijke beoefende takken van wetenschap. Het weten=schappelijk personeel, in 1898 uit een directeur en een onderdirecteur bestaande, werd sindsdien uitgebreid met twee wetenschappelijke medewerkers, waarmede de toename van het overige personeel gelijken tred hield.

Dr. S. W. V.

DE BOSSCHA=STERREWACHT.

De prachtige sterrenhemel, die met het schitterend Zuiderkruis glorieus Insulinde overkoepelt, heeft van oudsher den denkenden mensch gedachten gegeven over eeuwigheid en de volstrekte onbelangrijkheid van het individueele leven.

Zoo dichtte AERNOUT VAN OVERBEKE:

Gedachten op het gesighte van het Zuider=Kruis,

Een gesternte aan den Hemel, dat alleen besuiden de linie Aequinoctiaal kan gesien worden.

Hoe wy gestaag in kruisingh leven,
Van d'een in d'ander ons begeven
En volgen 't quaad van voet op voet,
Dat leer ick nu in overvloet.
Ik dacht myn „Kruis" dat was ten ende
So dra ik my naar 't „Oosten" wende;
Maar vind waar dat ick vaar en ga,
Het een „Kruis" volght het ander na.
Het „Noorden" had ik pas besyen,
Ik daght niet meer om 't oude lyen
Mijn oude „Kruis" geheel verdween,
So als mij weer een nieu verscheen.
Den Hemel quam 't mij selver wijsen,
So dra syn sterren quamen rysen
En wees, als met de vinger, aan
Dat onder 't „Kruis" wy altyt staan.
Het „Kruis" dan Heer, van alle dagen
Ons opgelegt, laat ons dat dragen

Geduldig, met een vroom gemoet,
Stantvastig tegens tegenspoed:
Maar 't „Kruis" van Uwen Soon gedragen,
Syn smaet, syn striemen en syn slagen,
Syn vleesch, syn bloed syn doodsche pyn,
Laat ons die meed' deelachtig syn.

In 't Schip „GOUDA"
zeilende op 2 graden bezuiden de linie Aequinoctiaal
den 18 Decemb. Anno 1671.

De eerste sterrekundige waarnemingen in Indië verricht zijn wel die door FREDERICK DE HOUTMAN en PETER DIRKSZ. KEYZER, aan wie wij de namen van vele zuidelijke sterrebeelden danken. DE HOUTMAN publiceerde in 1603 een catalogus van 303 Zuidersterren, waarin hun beider waarnemingen zijn opgenomen en men de volgende nieuwe Sterrebeelden aantreft. Den Vogel Fenicx, het Zuydereynde van den Nyli, De Waterslang, Den Dorado, De Duyve met den Olijftack, De Cruzero („Zuiderkruis"), De Vlieghe, De Vlieghende Visch, Het Chameljoen, Den Zuyder Trianghel, De Paradysvoghel, De steert van Scorpio, De Pauw de Indiaen, Den Reygher, Den Indaenschen Exter, op Indies Langghenaemt.

Toen was 't de achttiende-eeuwsche, gefortuneerde predikant JOHAN MAURITS MOHR (1716 — 1775), die zich de weelde veroorloven kon om naast zijn herderlijk werk de wenteling der sterren waar te nemen van uit zijn eigen sterrewacht, in de buurt van den Chineeschen tempel op Glodok te Batavia. Dat hij meer was dan een amateur astronoom, bewijst de waardeering, die de eerwaarde heer van buitenlandsche sterrekundigen mocht genieten. WILLIAM COOK zorgde er voor, dat in de Philosophical Transactions van de Royal Society te Londen de waarnemingen op Klipheuvel gedaan werden opgenomen. Van zijn sterrewacht schreef een Fransch astronoom, dat het een vorstelijk ingericht instituut was, dat de vergelijking met de toen ter tijde best ingerichte Sterrewacht in Europa kon doorstaan.

Later was het JHR. DR. PH. F. B. VON SIEBOLDT, de veel vakken beheerschende medicus, die door het uitspansel geboeid werd en den Japanners de westersche sterrenkunde leerde.

En thans in onze dagen, had weder eene verlevendiging der belangstelling voor de astronomische wetenschap plaats: in 1920 werd de Ned.-Ind. Sterrekundige Vereeniging opgericht die zich ten doel stelde de astronomie in deze gewesten te bevorderen en bekend te maken, en tevens te geraken tot 't stichten eener moderne Sterrewacht. De vereeniging nam in 1922 op zich de leiding en organisatie der Hollandsch-Duitsche Expeditie naar Christmas-Island tot het waarnemen der Zonsverduistering op den 21 Sept. 1922; tengevolge van noodlottige weerstoestanden werd de expeditie helaas niet met succes bekroond.

Het doel der Vereeniging, om te geraken tot de stichting eener Sterrewacht, kon verwezenlijkt worden door de royale wijze, waarop zoowel individueele personen als handelslichamen van hunne sympathie deden blijken door bij te dragen voor de benoodigde fondsen. De ziel der vereeniging bestond uit de heeren K. A. R. BOSSCHA en R. A. KERKHOVEN, waarvan de eerste de Sterrewacht schonk eenen visueel-photografischen kijker, die naar de meest moderne inzichten geconstrueerd zal worden en in capaciteit naast vele op het noordelijk halfrond gesteld kan worden. Uit verschillende overwegingen bleek, dat de meest geschikte plaats voor de sterrewacht is een terrein te Lembang gelegen op een hoogte van 1.300 meter boven den zeespiegel.

De verschillende instrumenten zullen in tegenstelling met de oudere gewoonten, geplaatst worden in verschillende gebouwen, in vorm en constructie afhankelijk van de eischen door ieder instrument er aan gesteld. Met de oprichting der verschillende gebouwen werd einde 1922 een aanvang gemaakt, en thans in Mei 1923 zijn de werkzaamheden, ook wat de monteering der instrumenten betreft, in zulk een stadium gekomen, dat binnen niet al te langen tijd de officieele opening der inrichting tegemoet gezien kan worden.

Met de stichting der BOSSCHA-Sterrewacht is aangevuld wat zoowel de Oost-Indische Compagnie als haar erfgenaam had verzuimd. Zoo kan nu *Aequatoriaal Nederland* in de pas blijven met hen, die in het moederland en in den vreemde de astronomie verrijken.

Ir. J. V.

DE TOPOGRAFISCHE DIENST.

Als wij de voor den Topografischen dienst van belang zijnde gebeurtenissen van de laatste 25 jaren — de periode gedurende welke schr. in verschillende betrekkingen, tot dien dienst behoorde — ons geestesoog doen voorbijtrekken, dan ontglipt ons de ontboezeming: „dankbaar maar niet voldaan!"
Dankbaar, als we daarbij denken aan de voortdurende activiteit en samenwerking van het personeel, van hoog tot laag, waardoor het productief vermogen tot het hoogst bereikbare werd opgevoerd; dankbaar ook, omdat de werkkring bij dien dienst onzen horizont verruimt, waardoor vanzelf opgewektheid en werkkracht den meesten onzer ten deel vallen; dankbaar bovendien, omdat de werkzaamheden tevens aankweeken liefde tot land en volk en tot een vakstudie, welke bijna onmiddellijk haar vruchten afwerpt; in het kort, omdat de betrekking van topograaf in de meeste opzichten groote voldoening schenkt.

En toch: ...... niet voldaan! Als ondergeschikte niet, omdat sedert jaren na maanden arbeid in meermalen hoogst onherbergzame streken, bij thuiskomst de goede stemming wordt vergald en het heilig vuur gedoofd door de gevolgen van een constante instabiliteit aan in=komsten, voortspruitend uit een streven naar nivellee=ring met de rangen in het leger en uit gebrek aan besef van de opofferingen, welke een opnemer van den to=pografischen dienst zich gedurende een grooter deel van zijn leven moet getroosten; als Chef niet: omdat de taak, die hem nog wacht, een Sisyphusarbeid is voor het hem toegemeten, uiterst beperkt aantal werkkrach=ten, en ook omdat hij de overtuiging heeft, dat meer had kunnen zijn gedaan en thans ook meer verricht zou kunnen worden ...... waren er geen omstandigheden, sterker dan zijn wenschen, zijn willen en kunnen.

Wij allen, zoo vaak 's avonds vertoevend in de desa of in een pasanggrahan, dan weer maanden eenzaam op een bergtop voor het verrichten van triangulatie=werk, wij hebben geleerd onze gedachten te concen=treeren op den arbeid, zijn daardoor streng geworden in onze eischen van en in ons streven naar het afleve=ren van goed werk. Daarom zal het ook geen verwon=dering behoeven te baren, dat uit de groep van personen die van 1886 — 1895 onder moeilijke omstandigheden hebben gearbeid aan de werkzaamheden ten behoeve van de opneming van een gewest, dat zoo weinig toe=gankelijk is als de Westerafdeeling van Borneo, zijn voortgekomen mannen, die zoowel in leidende als in ondergeschikte betrekkingen, de eigenschappen be=zaten, welke hen zoo boven anderen deden uitblinken, dat we heden nog met eerbied en ontzag tegen hen opzien. De wijze, waarop in latere jaren onze opnemers de co=lonnes en patrouilles wisten bij te houden, tegelijkertijd ook de terreinen rechts en links van den marschweg in kaart brengende, wekte steeds de groote bewondering der commandanten; zeker, de „troep" kende geen on=aangenamer dienstverrichting dan het zgnd. „dekking kankerplank", met dat ééne woord duidelijk kenbaar makend, dat het bijhouden en beveiligen van den op=nemer door sawah's, heuvel= en bergterrein met het telkens halt houden en wachten bij elken metingslag niet tot de aangenaamste bezigheden behoorde doch — al vergat de troep daarbij te bedenken dat, hetgeen voor een dekkingsdetachement uitzondering, voor den opne=mer regel was, de commandanten wisten het gepresteerde in het algemeen wel beter te waardeeren.

Voorwaar, in de 19e eeuw was de leerschool voor een topograaf hard, doch de meesten hunner konden zich ongestoord aan hun arbeid wijden, daar voor hen nog geen „pro en contra" van politieke stroomingen, noch huiselijke zorgen van financiëelen aard bestonden. De meesten waren toch, in tegenstelling met tegenwoor=dig, ongehuwd, hadden geen weerstand te bieden aan de verlangens en eischen van vrouw en kinderen, om=standigheden welke in de laatste jaren velen hunner zoo angstig maakten voor een overplaatsing, dat zij vaak hebben geleid tot terugplaatsing of ontslag zoowel van officieren als van minderen.

De invloeden, welke de laatste 25 jaren de geheele maatschappij hebben beroerd, werden dus wel degelijk ook ondervonden door den Topografischen Dienst, doch het voorbeeld en de bezielende ijver van ouderen was in den regel in staat om het tijdseuvel binnen beperkte grenzen te houden; waar de bezieling der meerderen ontbrak, spiegelde zich dat af in een geringere hoeveel=heid opgeleverd werk en in een grooter verloop van werkkrachten, die elders een hooger loon bij een rustiger bestaan konden bedingen.

Het waren niet alleen suikerfabrieken en cultuurmaat=schappijen, welke voor de expansie in algemeenen zin, opnemers noodig hadden, doch ook verschillende takken van gouvernementsdienst, als Boschwezen, Irrigatie, Waterkracht en Electriciteit, enz. werden vluchthavens voor hen, die in den topografischen dienst hun bron van vreugde, genoegen en voldoening hadden verloren. Thans is dat groote verloop gelukkig vrij wel tot staan gekomen, niet zoozeer door betere bestaansvoorwaarden dan wel door een sedert ingetreden malaise.

Ter eere van de Inlandsche topografen zij vermeld, dat zij in ijver en plichtsbetrachtîing in geen enkel op=zicht bij hun Europeesche collega's ten achter stonden, wanneer maar geregeld de voorgeschreven controle werd uitgeoefend en hun de overtuiging van een voortduren=de belangstelling hunner meerderen was bijgebracht. Voornamelijk kan dat worden getuigd van de groep van verkenners onder hen, die pioniers, welke in het begin dezer eeuw in de bijna ontoegankelijke en onafhankelij=ke gebieden van Midden=Sumatra en Celebes, op Bor=neo, Nieuw=Guinea, Seran en de kleinere eilanden heb=ben gearbeid onder omstandigheden, welke geen Eu=ropeaan zou uithouden. En zulks met opoffering van alle huiselijk leven in een voor hen vreemde omgeving en met geen ander toekomst=verschiet dan, zooals de on=dervinding heeft bewezen, wegens voortijdige physieke ongeschiktheid den dienst zonder of met een gering pensioen te moeten verlaten.

In den aanvang van de laatste 25=jarige periode was de topografische dienst nog slechts een onderdeel van den Generalen Staf, doch met het optreden van den toenmaligen majoor J. J. K. Enthoven, een stoer werker, die zijn nimmer tanende arbeidskracht gedurende 32 jaar, waarvan 12 jaar als chef, aan den dienst gaf, ving een tijdperk aan, waarin de werkings=feer van den dienst zich zoo uitbreidde dat deze in 1907 tot een afzonderlijke afdeeling (de IXde) van het Departement van Oorlog werd verheven.

Thans staat de Dienst op het punt weer eene reor=ganisatie te ondergaan, welke hoofdzakelijk beoogt een meer gesloten formatie voor de officieren en een zoodanige indeeling van de werkkrachten, dat een geregelde bijhouding van het kaartenmateriaal van Java

wordt mogelijk gemaakt. In principe heeft het Opper=bestuur zich reeds met de desbetreffende voorstellen vereenigd.

Het ligt niet in de bedoeling hier een uitgebreid over=zicht te geven van alle verrichtingen gedurende deze 25=jarige periode; het bijgevoegde kaartje verduidelijkt den huidigen stand der kaarteering van den Indischen Archipel en doet zien, dat ongeveer 27 % van de totale oppervlakte (1.9 millioen K. M^2) zoo is afgewerkt, dat de kaarten ervan een vergelijking met die van Eu=ropeesche staten met glans kunnen doorstaan; dat 82 % van het geheel uit een cartografisch oogpunt voldoende, 15 % onvoldoende en slechts 3 % niet bekend is. De witte plekken op de kaart zijn dus wel bijna verdwenen, maar uitgestrekte gebieden wachten nog op een regel=matige opneming, welke eerst dient te worden vooraf=gegaan door geodetische of astronomische plaatsbepa=lingen. Hoe tijdroovend deze arbeid is, zien we b.v. op Sumatra; ofschoon daar reeds in 1883 met de triangu=latie werd aangevangen, moeten er thans nog — onge=rekend Atjeh — astronomische plaatsbepalingen geschie=den in de vlakke streken van Djambi en ten noorden daarvan 1). Overigens is die driehoeksmeting in den Archipel reeds uitgebreid van Java over Bali en Lombok tot Soembawa, verder over een groot deel van Celebes, terwijl ondertusschen ook kleinere triangulaties zijn verricht op Ambon en Banka. Hoewel door alle briga=des op Java aanvullende triangulaties werden uitge=voerd, was het toch de in 1896 opgerichte opleidings=brigade aan welke het leeuwenaandeel werd toebedeeld, n.l. om in een groot deel van Midden=Java secundaire aanvullingsmetingen te verrichten op de in 1892 vol=tooide hoofdtriangulatie van Java.

In 1912 werd haar arbeidsveld uitgebreid tot over Bali, waar deze brigade zoowel de hoofddriehoeks= als de detailtriangulatie voltooide.

Waren het voor 1898 bijna uitsluitend militaire be=langen geweest, welke door eene kaarteering moesten werden gediend, naarmate de buitengewesten zich in een grootere belangstelling mochten gaan verheugen, kon men niet doof blijven voor de eischen, welke door burgerlijke departementen werden gesteld en was een uitbreiding van den topografischen dienst onvermijde=lijk.

Met dezelfde voortvarendheid, waarmee deze gewes=ten tijdens het bewind van den Gouverneur=Generaal VAN HEUTSZ onder geregeld bestuur werden gebracht, moest het streven naar economische ontwikkeling wor=den gesteund door een verbeterd kaartenmateriaal, dat zich niet zoo maar uit den grond liet stampen, doch aan welks vervaardiging behalve tijd tevens aanzien=lijke bedragen moesten worden ten koste gelegd. Om de uitgaven, welke door verschillende diensten reeds aan opnemingen werden besteed, beter tot hun recht te doen komen en tevens om meer eenheid te brengen in de wijze van kaarteering en een goede werkverdeeling in het leven te roepen werd in 1906 in het leven geroepen een „Permanente Commissie voor opne=mings= en kaarteeringswerkzaamheden", samengesteld uit Chefs van alle belanghebbende takken van dienst, onder voorzitterschap van het Hoofd van den Topo=grafischen Dienst.

Ofschoon deze commissie in den loop der jaren in vele opzichten menig nuttig advies heeft kunnen uit=brengen en de vaak uiteenloopende belangen van de verschillende takken van dienst heeft kunnen behar=tigen, voor de uitoefening van een centraal toezicht over al het kaarteeringswerk was de beperkte opdracht in 1906 aan de commissie verleend, een beletsel tot be=reiking van de meest economische werkwijze, welke ligt in een algemeene centralisatie. Als gevolg van de voorstellen door genoemde Commissie ingediend, werd in 1905 o.a. bepaald, dat de verschillende landrente=sectiën van het kadaster, zoomede de op dat tijdstip bestaande kadastraal=statistieke bureaux geleidelijk zouden worden opgeheven; daarvoor in de plaats kwa=men een 4 tal landrente=opnemingsbrigades van den topografischen dienst, welke in opdracht hadden om in een tijdsverloop van 10 jaar alle landrenteplichtige gronden op Java op deugdelijke wijze op de schaal 1:5.000 in kaart te brengen. Deze taak is, voor wat Java betreft, geheel overeenkomstig een vast werkplan ten uitvoer gebracht, en werd zonder toevoeging van extra personeel tevens geëntameerd op Bali; voorts werden gelijke werkzaamheden in de Oeloe Soengai distric=ten op Borneo bijna voltooid, terwijl thans ook onder=handen is de tienjaarlijksche herziening, welke echter op grond van verschillende overwegingen wordt ver=traagd, waardoor intusschen het voordeel wordt ver=kregen, dat het als gevolg van die vertraging tijdelijk beschikbaar komend personeel voor een deel kan wor=den belast met de proefneming tot het in een 5 tal re=gentschappen van Java uitmeten van de individueele grondstukken der Inlandsche bevolking, terwijl aan een ander deel werd opgedragen om die landrente=minuutplans, welke gebezigd kunnen worden voor ver=betering van de bestaande 1 : 20.000 en 1 : 25.000 de=tailbladen, te verkleinen en voor een deel aan te vullen, opdat door een practische omwerking binnenkort de beschikking worde verkregen over 1 : 50.000 bladen van geheel Java.

In verschillende streken in de buitengewesten wordt met ongeduld het tijdstip verbeid, dat ook daar een uit=meting van de bouwvelden of van de individueele grond=

1) Opgemerkt moge evenwel worden, dat bij de triangu=latie het principe wordt gehuldigd, dat de resultaten daarvan niet alleen aan oogenblikkelijke kaarteeringseischen moeten voldoen, maar in de verre toekomst, ook voor wetenschap=pelijke onderzoekingen van waarde moeten zijn. Daarom worden op alle driehoekspunten, zoowel primaire, secundaire als tertiaire, vóór de metingen, betonpilaren gebouwd, wordt aan de basismetingen en de oriënteering van de primaire netten de meeste zorg besteed en worden alle hoekmetingen met universaalinstrumenten uitgevoerd, waarbij de richtpun=ten steeds door heliotropen worden aangegeven.

stukken (Sumatra's Westkust, Ambon, Menado, Soem=bawa, Z. W. Celebes) een aanvang zal nemen. In den loop van 1923 zal, voor wat betreft Bima en Sumatra's Westkust, waar nu reeds een tertiaire triangulatie is aangevangen, aan dat verlangen worden voldaan, ter=wijl gelijke werkzaamheden worden voortgezet op Me=nado om, zoo noodig, ook daar tegemoet te kunnen komen aan de wenschen van de bevolking. De tijd heeft nu toch reeds bewezen, dat de opzet van den toen=maligen Overste ENTHOVEN , door zijn opvolger stipt doorgevoerd, niet alleen — met besparing van milli=oenen — voor verwezenlijking vatbaar is gebleken, doch dat die kaarteering tevens een einde heeft gemaakt aan tal van misbruiken, welke in de desahuishouding welig tierden, en dat zij naast orde in een chaos van ongerech=tigheid, voor de bevolking tevens een meer billijke ver=deeling van lasten heeft gebracht. Zoo ooit, dan is hier=mee overtuigend aangetoond, dat gelden, besteed aan een goed georganiseerde opneming, het onmiddellijk gevolg hebben, dat den Lande rechtstreeksche baten ten goede komen.

Ondertusschen werden de topografische metingen op Sumatra voortgezet. Nadat de Westkust en Tapa=noeli in de jaren 1885 — 1906 waren voltooid, kwamen aan de beurt: de Lampongsche districten, Benkoelen en Palembang, welke residenties thans ook reeds bijna gereed zijn, zoodat de metingen zich binnenkort zullen gaan uitstrekken over Djambi.

Ongeveer gelijktijdig met de opmeting van Zuid=Sumatra werd een aanvang gemaakt met die van Suma=tra's Oostkust, omdat het in laatstgenoemde residentie bleek, dat het niet doenlijk was om, bij het sluiten van nieuwe politieke contracten, de grenzen tusschen de zelf=besturende landschappen voldoende nauwkeurig vast te stellen, zoolang de beschikking over kaarten ontbrak. De grensmetingen, waarmee in verband met het boven=vermelde werd aangevangen, duurden tot 1911; daarna werd te Medan een opnemingsbrigade gevestigd, waar=bij thans ook de opnemers van Atjeh zijn ingedeeld.

Hoewel reeds sedert 1870 in Groot=Atjeh metingen waren verricht, hadden deze slechts geringe beteekenis. Toen de militaire excursies zich in 1898 uitbreidden over de onderhoorigheden ter Oost= en Westkust, werd het aantal opnemers versterkt tot een detachement met aan het hoofd een officier, die tevens opdracht had al het kaartenmateriaal, dat na excursies en patrouilletochten binnen kwam, systematisch tot een geheel te verwerken.

Thans bestaan dan ook van alle belangrijke gedeel=ten van dat gewest reeds kaarten, welke ruimschoots beantwoorden aan de eischen, gesteld aan kaarten ten dienste van patrouillecommandanten en ambtenaren B. B.; eerst wanneer de triangulatie zich eenmaal ook over Noord=Sumatra zal hebben uitgestrekt, kan worden aangevangen met een regelmatige opneming. Momen=teel zijn in Atjeh nog slechts een viertal opnemers werk=zaam ten behoeve van speciale metingen.

Op Celebes werd eerst in 1912 een aanvang gemaakt met de topografische opneming. Daar de te Makasser opgerichte brigade tijdens de oorlogsjaren het grootste gedeelte van haar personeel aan de Java=brigades moest afstaan en zij bovendien tevens belast was met de se=cundaire triangulatie, zijn uiteraard haar vorderingen niet groot geweest. Bij deze brigades zijn thans de ver=kenners ingedeeld, omdat die bijna allen zijn te werk gesteld op eilanden in het Oosten van den Archipel. Door deze centralisatie onder een eenhoofdige leiding worden zoowel de belangen van de verkenners als die van het werk beter gediend dan voorheen.

Volgens de organisatie bestaat het personeel van den dienst thans uit 26 officieren, 53 burgerambtenaren (waaronder 7 tijdelijke) 127 Eur. militairen en 435 Inl. topografen, teekenaars, verkenners, spiegelaars, reke=naars, lithografen, retoucheurs, boekbinders en instru=mentmakers. Bovendien zijn nog toegestaan : 77 Inl. timmerlieden, letterzetters, hoofdmandoers en helpers.

Gedurende de laatste jaren werd gemiddeld 12.000 K. M^2 topografisch en 6.000 K. M^2 voor fiscale doel=einden in kaart gebracht.

Op de wijze als boven reeds voor Atjeh vermeld, ge=schiedde vroeger op het hoofdkantoor de verwerking van de binnenkomende gegevens tot schetskaarten, eveneens onder leiding van een officier, die zich echter, door de vele andere hem opgedragen werkzaamheden, ten slotte niet aan dien arbeid kon wijden. Al zijn in den loop der jaren goede schetskaarten van de kleinere eilanden vervaardigd, toch bleek meer en meer de be=hoefte om, in het belang van een betere behartiging van dat onderdeel, een afscheiding te vormen tusschen het speciaal daarmee belaste personeel en dat, hetwelk meer tot het reproductiebedrijf behoorde, zoodat de nood=zakelijkheid werd ingezien om aan het hoofd van de con=ceptie=afdeeling een speciaal daarmee te belasten aard=rijkskundige te plaatsen.

Ofschoon eerst in 1921 voor dat doel een kartograaf bij het hoofdkantoor kon worden ingedeeld, is thans uit een tweejarige ondervinding, reeds ten volle geble=ken hoe hoog het productie=vermogen van deze kleine afdeeling (10 teekenaars) door deze wijze van werken kon worden opgevoerd.

Dat aan het hoofdkantoor nog verbonden zijn : een door geheel Indië goed bekend staande instrument=makerswinkel, benevens een depot van kaarten, dienende ter verstrekking en verkoop, is algemeen bekend.

Gelijktijdig met een streven naar eenheid, zoowel in de opleiding van het personeel als in de keuze van de te bezigen kaart=projecties en schalen, van de wijze van terrein=voorstelling enz., werd deze eenheid ook betracht in het productie=stelsel.

Ofschoon inzendingen van kaarten, voor 1890 door den Topografischen Dienst vervaardigd, reeds op ver=schillende tentoonstellingen waren bekroond (Batavia 1865, Parijs 1878, Venetië 1881 en Amsterdam 1883),

STAND VAN HET KAARTEERINGSWERK
IN DEN
NEDERLANDSCH O. I. ARCHIPEL
Schaal 1 : 20 000 000.
PHILIPPIJNEN
BRITSCH NOORD BORNEO
Broenai
SERAWAK
MALAKA
Sabang
Penang
Médan
Singapore
Padang
SUMATRA
Pontianak
BORNÉO
Bandjermasin
Batavia
JAVA
Soerabaja
Manado
SELÉBÈS
Makassar
MOLUKKEN
NIEUW GUINÉ
Portugeesch
TIMOR
AUSTRALIË
LEGENDA
Topografische kaarten.
Hermeten of herziene kaarten.
Schetskaarten (van technisch personeel).
id. (van andere personen).
Triangulatie basis.
Geodetische plaatsbepaling.
Astronomische plaatsbepaling
(uitsluitend door den Top. dienst).

bleef men het oog gericht houden zoowel op eene ver= betering van de wijze, als op eene opvoering van de snelheid van de kaarten=reproductie. Betere resultaten werden echter eerst bereikt, nadat in 1899 kon worden beschikt over de eerste snelpers en over een, uit Neder= land gezonden, bekwaam lithograaf. Het aantal afdruk= ken op de persen, dat in 1898 slechts ongeveer 150.000 bedroeg, kon o.a. daardoor in 5 jaar tijds reeds worden opgevoerd tot boven het millioen, terwijl inzendingen op de tentoonstellingen te Parijs (1900) en daarna te Brussel (1910) en te Frisco (1915) met eerste prijzen werden bekroond.

Intusschen nam de behoefte aan kaarten, zoowel bij het Departement van Oorlog als bij andere takken van 's Lands dienst zeer toe en werd tevens de noodzakelijk= heid gevoeld om — ook op ander gebied dan uitsluitend de gewone kaart=reproductie — meer dan voordien, de andere departementen bij de vervaardiging van kaart= of plaatafdrukken ter wille te zijn. Een noodzakelijke vergrooting en verbouwing van de bestaande reproduc= tie=ateliers was daarvan in 1905 het gevolg, terwijl in het jaar daarna al die werkplaatsen als „Topografische Inrichting" werden vereenigd tot een organisch geheel, onder een Hoofd der Reproductie.

Naarmate de hoeveelheid arbeid toenam, vermeer= derde ook het aantal machines en dat van het bedienend personeel, met, weer als noodzakelijk gevolg, de noodige uitbreiding van die inrichting door bijbouwingen en toevoeging van belendende perceelen.

Dank dat alles en dank de goede samenwerking tus= schen het Hoofd van den Topografischen dienst en dat der Reproductie, zou de Topografische Inrichting reeds in 1916 volledig berekend zijn geweest om te vol= doen aan de door de verschillende takken van Gouver= nementsdienst gestelde eischen, ware door den oorlog geen vertraging ontstaan in de uitzending van de ver= schillende uit Europa bestelde persen, enz. Toch kon het productie=vermogen tusschen de jaren 1915 — 1918 reeds van ruim 2½ millioen tot 5 millioen afdrukken worden opgevoerd. De Top. Inrichting werd daartoe wel genoodzaakt , omdat — mede als gevolg van den oorlog — de andere takken van dienst voor alle benoo= digde reproducties van illustratieven arbeid uitsluitend waren aangewezen op die inrichting, terwijl voor het Dep. van Oorlog honderdduizende spoeddrukken van uit een defensie=oogpunt belangrijke onderdeelen van Java moesten worden vervaardigd en bovendien voor het Dep. van Financiën het benoodigde waarde=pa= pier. Dat door die buitengewone inspanning bij de nog niet volledig geëquipeerde Top. Inrichting een beden= kelijke achterstand in de reproductie van de topogra= fische kaarten van de buitengewesten moest ontstaan, is begrijpelijk.

Daar de noodige voorstellen om het inhalen van dien achterstand mogelijk te maken de Regeering juist be= reikten op een tijdstip (1917), dat de projecten tot het overbrengen van het hoofdkantoor van den Top. Dienst met inbegrip van het reproductie=bedrijf naar Bandoeng gereed waren, wenschte Zij te voren te worden voor= gelicht door eene commissie, welke niet alleen de fi= nanciëele gevolgen van bedoelde overplaatsing en de economische noodzaak van de mede voorgestelde uit= breiding in beschouwing zou nemen, doch tevens hare meening moest uitbrengen over de beste wijze, waarop in deze het algemeen belang zoude worden gediend.

Ofschoon de intusschen noodzakelijk gebleken be= zuiniging op 's Lands uitgaven noch den algeheelen, noch een gedeeltelijken overgang naar Bandoeng ge= doogden, konden toch verschillende ingediende voor= stellen de instemming van de Regeering verkrijgen, zoodat de Top. Inrichting thans eene capaciteit bezit, groot genoeg om alle, door de verschillende departemen= ten opgedragen werkzaamheden ten uitvoer te brengen.

Voor wat betreft de wijzen van reproductie, welke toepassing vinden, voor de hoofdkleuren van de detail=, de schets= en de z.g. militaire kaarten geschiedt deze langs photolithografischen weg. Voor topografische overzichtskaarten op de schaal 1 : 100.000 worden de figuren der hoofdkleuren meestal op een steen gegra= veerd, terwijl bij het reproduceeren van teekeningen en van z.g. spoeddrukken de offset=methode wordt toege= past, d.i. een wijze van reproductie, waarbij gebruik wordt gemaakt van dunne zinkplaten, welke voor en= kele soorten werk — als o.a. onderwerpelijke—vele voor= deelen hebben boven de lithografische steenen.

De aan deze werkplaats verbonden cliché=etserij vervaardigde — in b.v. 1918 en 1922 — resp 1680 en 2053 autotypie= en lijnclichés met een gezamenlijke oppervlakte van totaal 123.000 en 240.000 c.M^2.

Verder is aanwezig een installatie voor het maken van reproductie's in rotogravure (diepdruk) met een daarbij behoorende snelpers. In de steendrukkerij zijn 3 steendruk= en 8 offsetsnelpersen, benevens 18 steen= druk= en zinkdrukhandpersen, eenige plaatdrukhand= persen en de verder benoodigde hulpmachines. De boekdrukkerij, welke voornamelijk is opgericht voor het afdrukken van clichés voor illustratief werk, heeft daarvoor 5 tweetoersnelpersen, 4 degelpersen, en een tweetal veldpersen ten behoeve van het Departement van Oorlog.

In welke mate het reproductie=bedrijf is toegeno= men, moge blijken uit het feit, dat, het aantal afdruk= ken, vervaardigd voor het Dep. v. Oorl. en voor andere departementen, resp. bedroeg
in 1900: 90.000 en 285.000, in 1910: 665.000 en 550.000 en in 1922: 2.390.000 en 3.937.000.

Het personeel voor de Topografische Inrichting toe= gestaan, bestaat thans uit: 1 hoofd der reproductie, 1 boekhouder, 1 commies, 3 schrijvers, 16 burgerlijke ambtenaren en 44 Europeesche militairen als photo= graaf, teekenaar, lithograaf, steendrukker en boek=

drukker, benevens 89 Inlandsche teekenaars, retou=cheurs, lithografen en boekbinders, bovendien nog uit een aantal Inlandsche werklieden, mandoers en hand=langers, boven reeds vermeld bij het personeel van den geheelen Topografischen dienst.

Aangezien het de Europeesche werkkrachten zijn, welke bij den geheelen dienst, zoo ook bij dit bedrijf, de leiding hebben, wordt er naar gestreefd om de mi=litaire dienstverhouding te behouden. De ondervinding toch heeft geleerd, dat juist door het bestaan van die verhouding, gecombineerd met een deskundige bedrijfs=leiding, als waarover de laatste 25 jaar is beschikt, de Topografische Inrichting is geworden een harmonisch geheel, dat voor zijn taak is berekend en waarbij bedrijfs=stoornissen en wrijvingen, als bij andere bedrijven voor=komen, tot heden zijn uitgesloten geweest. Trouwens voor den geheelen Topografischen dienst is het behoud van een militaire dienstverhouding een levenskwestie. De practijk heeft geleerd, dat alleen dan het vaak schijnbaar bovenmenschelijke kan worden gevorderd en verkregen.

Zonder een wensch te uiten voor de volgende 25 jaren van Harer Majesteits Regeering kan deze bijdrage niet worden besloten.

Het streven naar bezuinigingen en een economische aanwending van de beschikbare krachten zal — meer dan tot heden — ongetwijfeld moeten leiden tot een grootere centralisatie van alle te verrichten meet= en reproductiewerkzaamheden. Bovendien zijn er tal van aanwijzingingen, dat de bevolking, ook buiten Java, verlangt naar een uitmeting van hare bouwvelden, waardoor langzamerhand meer orde en regelmaat in de desahuis=houding. Dat zal ontstaan de nog witte plekken op de kaart zullen verdwijnen is aan geen twijfel onderhevig, zoodra de luchtfotogrammetrie een verder gevorderd stadium zal hebben bereikt.

Moge deze nog wachtende arbeid, welke van een hooge cultureel=economische waarde is, in de naaste toekomst weggelegd zijn voor den Topografischen dienst en in de hoogste bijdragen tot de vervulling van een van Nederlands belangrijkste verplichtingen. An=ders toch dan in Europa is de grond voor het meeren=deel van Inheemsche bevolking het eenige wat zij „bezit" kan noemen; als dus van de Regeering het initatie, uitgaat ter verhooging van de zekerheid van dat bezitf waardoor de bevolking wordt bevrijd van de vele po=gingen om haar of haar nabestaanden dat bezit afhandig te maken, dan zal alleen reeds daardoor Harer Majesteits Regeering tot in lengte van dagen als een zegenrijke worden beschouwd. Moge het Legerbestuur daartoe medewerken door ten allen tijde voldoende krachten voor den topografischen dienst beschikbaar te stellen, opdat met behulp daarvan de nog wachtende taak tot een goed einde gebracht zal kunnen worden.

L. F. v. G.

'S LANDS PLANTENTUIN TE BUITENZORG EN DE BOTANISCHE WETENSCHAP.

„Waar zoo werkdadige belangstelling en hulp uit het moederland, de voortdurende zorgen en den steun in de kolonie zelf genoten ter zijde komt, daar wacht de studie der levende Natuur in Nederlandsch Oost=Indië een schitterende toekomst, der tweede in rang onder de koloniën bezittende mogendheden waardig". Met deze woorden eindigde Treub zijn artikel over de levende natuur in „Nederlandsch=Indië onder het re=gentschap van Koningin Emma". De geschiedenis heeft geleerd, dat dit geen ijdele woorden waren.

Treub heeft onvermoeid doorgewerkt aan de vervol=making van de instelling, die den naam van 's Lands Plantentuin bleef dragen, in werkelijkheid echter reeds lang daarboven uitgegroeid was. Toen dan ook den 1sten Januari 1905 Treub zijn ambtstitel van Directeur van 's Lands Plantentuin verwisselde voor dien van Direc=teur van Landbouw wekte dat geen verrassing; het was een logisch gevolg van alles wat voorafgegaan was. Met zeldzame helderheid van geest had de zuiver wetenschap=pelijke natuuronderzoeker niet alleen de noodzake=lijkheid van steun aan alle takken van landbouw en daar=mee samenhangende zaken onderkend, maar ook met vaste hand op de verwezenlijking van zijn denkbeelden aangestuurd.

Het moet echter ten zeerste betreurd worden, dat in Treub's plannen geen plaats was voor een zelfstandi=gen Plantentuin. Vermoedelijk heeft bij hem de over=weging gegolden, dat de zuiver wetenschappelijke af=deelingen van 's Lands Plantentuin, die toch altijd de eerste plaats in zijn hart behielden, aan zijn invloed ont=trokken zouden worden, indien ze onder een eigen di=recteur vereenigd werden. Zoolang Treub de leiding van het departement had, bleef de toestand feitelijk zooals die altijd geweest was. Hij heeft ook gehoopt en vertrouwd, dat alles na zijn vertrek op dezelfde wijze zou kunnen voortbestaan en daarop was al zijn pogen gericht. Wie Treub gekend heeft en op de hoogte was van zijn vaste overtuiging in zake de leiding van het departement, zal volkomen de verslagenheid en bitter=heid kunnen begrijpen, die de laatste dagen van zijn ver=blijf verduisterden, toen het bekend werd, dat bij de benoeming van een opvolger geen rekening met zijn voorstellen was gehouden.

Treub verliet Java den 7den October 1909, een leegte achterlatend, die niet te vullen zou zijn.

Al spoedig na zijn vertrek werd de wenschelijkheid gevoeld de zuiver wetenschappelijke afdeelingen weder=om te vereenigen en zoo zien we ruim een jaar na Treub's

afscheid, 's Lands Plantentuin herleven met als Directeur Dr. J. C. KONINGSBERGER, die in 1918 door Dr. W. M. DOCTERS VAN LEEUWEN werd opgevolgd.

De eigenlijke Botanische Tuin, die in 1890 een belangrijke uitbreiding had ondergaan, zag zijn oppervlakte in 1922 andermaal vermeerderen met pl. m. 25 H.A., zoodat hij thans een oppervlakte van ongeveer 83 H.A. beslaat.

Te Tjibodas worden in den allerlaatsten tijd pogingen gedaan om den tuin, evenals in vroegeren tijd, meer aan zijn roeping van botanischen tuin te doen beantwoorden. Ook zal, naar wordt gehoopt, binnenkort de op den G. Gedé gelegen natuurreserve van 283 H. A. worden uitgebreid tot ongeveer 1000 H. A., reikende tot aan den top van den G. Gedé en den G. Pangerango.

In 1908 werd een kleine botanische tuin gesticht te Merauke, in Zuid-Nieuw-Guinea. Aangezien deze tuin geen toekomst bleek te hebben werd hij in 1911 weer opgeheven. In de plaats ervan kwam in 1913 met medewerking van partikulieren een tuin met natuurreserve te Sibolangit in Deli tot stand, aan het hoofd waarvan een opzichter met den persoonlijken titel van hortulanus geplaatst werd.

Van alle onderdeelen van 's Lands Plantentuin heeft het Herbarium en Museum voor systematische Botanie in de afgeloopen periode wel de belangrijkste uitbreiding ondergaan.

In 1898 bestond het wetenschappelijk personeel alleen uit den chef, die voor het eenvoudige werk door een conservator werd ter zijde gestaan. Af en toe waren wel tijdelijke hulpkrachten, meestal vreemdelingen, in het Herbarium werkzaam, doch in hoofdzaak bleef het werk nog bestaan in het determineeren der planten uit den Botanischen Tuin, met de bedoeling een catalogus daarvan samen te stellen.

Naast het Herbarium bestond toen de tijdelijke VIIde Afdeeling van 's Lands Plantentuin, waar twee botanici, bijgestaan door een conservator en het noodige Inlandsche personeel, zich bezighielden met de beschrijving der boschboomflora van Java. In 1903 werd deze tijdelijke afdeeling opgeheven, de ertoe behoorende verzamelingen met het Herbarium vereenigd, terwijl als gevolg in 1905 de eerste vaste assistent aan de inrichting werd verbonden.

In 1909 volgde een tweede assistent, die reeds verscheidene jaren tijdelijk als zoodanig werkzaam was geweest. In 1913 werd hij er echter weer aan onttrokken om als botanist voor de Javaflora onmiddellijk onder den directeur werkzaam te zijn; hij werd echter in 1923 tenslotte weer bij het Herbarium geplaatst.

Intusschen was reeds lang de noodzakelijkheid gebleken om meer systematisch dan tot nog toe geschiedde, de studie der Indische flora ter hand te nemen. Dit was niet alleen geboden uit een wetenschappelijk oogpunt, omdat de kennis van den plantengroei van deze gewesten reeds lang zeer ten achter was geraakt bij die der meeste omliggende landen en koloniën, maar ook werden door de praktijk langzamerhand hoogere eischen gesteld, waaraan het Herbarium met de bestaande middelen slechts onvoldoende kon tegemoet komen. De regeering zag de noodzakelijkheid van verbetering in en zoo werd door de laatste uitbreiding in 1919 de wetenschappelijke staf van het Herbarium gebracht op een hoofd en 6 assistenten voor de Phanerogamen en Vaatcryptogamen, bijgestaan door een conservator, 2 assistent-conservatoren en het noodige Inlandsche personeel, terwijl er eveneens een Europeesch en 2 Inlandsche verzamelaars aan werden toegevoegd. De plannen bestonden wel om ook de lagere planten, die tot nog toe niet de belangstelling hadden gevonden, welke zij waard zijn, in studie te nemen, doch de tijdsomstandigheden waren oorzaak, dat er geen uitvoering aan kon worden gegeven. Wel werd de 6de assistents-plaats, waarvoor toen geen geschikte kracht te vinden was, door een ervaren mycoloog bezet.

De verzamelingen groeiden voortdurend, eerst nog langzaam, later steeds sneller aan door de verzamelreizen van eigen personeel en anderen, door aankoop en ruiling. Het oude Herbariumgebouw werd dan ook al spoedig te klein; noch de toevoeging van het gebouw van het Boschboomflora-onderzoek, noch de aankoop van een naast de inrichting gelegen woonhuis konden het gebrek aan ruimte voldoende verhelpen, zoodat telkens weer door allerlei hulpmiddelen getracht moest worden wat plaats te winnen. Wel werden reeds in 1913 plannen gemaakt voor het verkrijgen van een modern ingericht gebouw, doch tengevolge van de financieële omstandigheden moest het bij plannen maken blijven.

Het vreemdelingenlaboratorium, waarop TREUB met recht trotsch was, heeft zeker niet het minst bijgedragen om de inrichting in het buitenland bekend, in den meest gunstigen zin van het woord, te doen worden. TREUB heeft hiermee, zooals met bijna alles wat hij ondernam, bewezen, dat met eenvoudige middelen groote dingen zijn te bereiken, mits de bezieling niet ontbreekt. Het oude, onaanzienlijke gebouw heeft zich een wereldnaam verworven. Helaas heeft het nieuwe, aan TREUB gewijde, schitterend ingerichte laboratorium, dat, door een eigen chef geleid, den 4den Mei 1914 officiëel geopend werd, het oude nog niet kunnen overvleugelen. De oorlog deed de stroom van bezoekers zeer afnemen, en mannen van naam zagen we in de latere jaren slechts zelden verschijnen.

De geschiedenis van het laboratorium te Tjibodas loopt ongeveer parallel aan die van het TREUB-laboratorium. Ook daar zien we het oude laboratorium door de vrijgevigheid van de talrijke vreemde en eigen bezoekers ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van 's Lands Plantentuin vervangen door een moderne werkgelegenheid, die den 12den Augustus 1920 onder groote belangstelling ingewijd werd.

Het minst van alle is het Pharmacologisch laboratorium — nu meer in overeenstemming met de onderzoekingen, die er plaats hebben, Phytochemisch laboratorium genoemd — aan verandering onderhevig geweest.

Geheel anders staat het met het Zoölogisch Museum en Laboratorium. In 1894 werd van particuliere gelden een zoöloog aangesteld, om onder leiding van den Directeur van 's Lands Plantentuin de praktijk van voorlichting te dienen in geval van dierlijke beschadigingen der kultuurgewassen. Reeds na drie jaren werd de betrekking door het Gouvernement overgenomen en al heel spoedig is toen ook de wetenschappelijke kant meer op den voorgrond gekomen, terwijl na de oprichting van het Departement van Landbouw, vragen uit de praktijk geheel aan de landbouwzoölogen konden worden overgelaten. In 1901 kon het Zoölogisch vertrek voor een Zoölogisch Museum gewisseld worden, dat echter eerst na de aanstelling van een conservator, tot een werkelijk museum uitgroeide en sinds dien dan ook herhaaldelijk uitbreiding noodig had. Was tot nog toe het chefschap van het Museum vereenigd met de betrekking van directeur van 's Lands Plantentuin, in 1919 werden de beide ambten weer gescheiden, waarna in 1920 de staf met twee assistenten uitgebreid werd, terwijl ook reeds een assistent-conservatorsplaats was ingesteld. Evenals bij het Herbarium breidden de verzamelingen zich sterk uit door reizen van het eigen personeel zoowel als door het meegeven van verzamelaars met andere expedities.

De jongste afdeeling van den tegenwoordigen Plantentuin werd in 1905 in het leven geroepen als „Semi-permanent Station voor het onderzoek van de fauna der zee in verband met visscherij-aangelegenheden", aan welks ontwikkeing in dit boek reeds eene afzonderlijke beschouwing is gewijd.

In het nauwste verband met de ontwikkeling van 's Lands Plantentuin staan natuurlijk zijn publicaties. Als de oudste dier uitgaven mag zeker wel beschouwd worden de „Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg", al is zij dan ook het eigendom van de firma voorheen E. J. BRILL te Leiden. Onder TREUB'S leiding nam dit tijdschrift weldra een allereerste plaats in de rij der periodieken op botanisch gebied in.

Behalve zijn eigen voortreffelijke onderzoekingen vonden voornamelijk die van de talrijke bezoekers van het vreemdelingenlaboratorium er een door hen op hoogen prijs gestelde gastvrijheid.

TREUB'S vertrek en zijn kort daarop gevolgde dood waren harde slagen voor het tijdschrift. Niet alleen moest het zijn hoogst belangrijke bijdragen derven, doch het miste voortaan ook zijn veilige leiding. Ten slotte was de oorlog om verschillende redenen de aanleiding, dat het eertijds zoo schitterende tijdschrift nog meer, laten we hopen slechts tijdelijk, achteruitging.

De „Mededeelingen uit 's Lands Plantentuin" bevatten studies in het Nederlandsch, veelal de praktijk rakende. Bij de oprichting van het Departement van Landbouw werd de titel daarmee in overeenstemming gebracht, ook toen dit uitgebreid werd tot een Departement van Landbouw, Handel en Nijverheid. Meer en meer werden echter de voor deze publicatie in aanmerking komende geschriften elders opgenomen.

TREUB had tijdens zijn verlof in 1895 gelden weten te verkrijgen voor de uitgave van een „Flore de Buitenzorg", de eerste bescheiden poging na MIQUEL, om een overzicht te verkrijgen van den plantengroei van een bepaald, zij het ook betrekkelijk klein, gebied. De bedoeling was voornamelijk om den vreemden bezoekers van 's Lands Plantentuin aan een werk te helpen, waardoor zij eenigszins wegwijs zouden kunnen worden in de voor hen geheel vreemde flora. Intusschen zijn later de omstandigheden verbeterd en hebben andere werken de plaats der „Flore de Buitenzorg" ingenomen.

In 1898 verscheen het eerste nummer van het „Bulletin de l' Institut Botanique de Buitenzorg", in welke uitgave artikels op wetenschappelijk gebied, soms ook de praktijk rakend, die van meer algemeen belang geacht werden, in de drie hoofdtalen in het licht werden gegeven. De nummers bevatten gewoonlijk slechts één artikel en verschenen onder afzonderlijke pagineering. Bij de oprichting van het Departement van Landbouw werd de titel veranderd in „Bulletin du Département de l'Agriculture aux Indes Néerlandaises, om in 1911, toen 's Lands Plantentuin hersteld was, verder uit te komen als „Bulletin du Jardin Botanique de Buitenzorg, 2e série". Aan de uitgave in losse nummers waren evenwel bezwaren verbonden. Daarom werd in 1918 overgegaan tot publicatie in tijdschriftvorm onder den naam van „Bulletin du Jardin Botanique de Buitenzorg, 3e série". Tevens werden de „Icones Bogorienses", met de uitgave waarvan in 1896 voor het beschrijven en afbeelden van nieuwe en onvoldoend bekende planten begonnen was, erin opgenomen.

Behalve in de genoemde tijdschriften worden nog talrijke artikelen afzonderlijk in boek- of brochurevorm of ook in buitenlandsche tijdschriften uitgegeven.

Hoewel geen publicatie van 's Lands Plantentuin of het Departement van Landbouw, moge hier nog even genoemd worden het maandschrift „Teysmannia" omdat het gedeeltelijk officiëele berichten dier instellingen bevatte en door redactie en medewerkers steeds sterk onder den invloed ervan stond. Het bevatte in hoofdzaak gepopulariseerde artikelen op land- en tuinbouwkundig, industrieel en wetenschappelijk gebied. De uitgave van het tijdschrift, dat in Indië welbekend was, werd met den aanvang van 1923 door de uitgevers, de firma KOLFF & Co. te Batavia, stopgezet.

Als men nu nagaat, wat er in de laatste 25 jaren door hen, die op zuiver wetenschappelijk gebied gearbeid hebben, bereikt is, tot welke uitkomsten die studies geleid hebben, dan richt men zich als vanzelf in de eerste plaats tot het wetenschappelijk centrum, 's Lands Plan-

tentuin. En dan is het niet uitsluitend de vraag, wat ver= richt is door hen, die aan dit instituut verbonden waren of zijn, doch evenzeer waartoe zijn hulpmiddelen, labora= toria en verzamelingen anderen in staat hebben gesteld.

De eerste botanische onderzoekingen, die aan 's Lands Plantentuin verricht werden, liggen op systematisch gebied. Dit ligt in den aard der zaak, omdat de kennis der flora in de allereerste plaats noodig is. Toch is het floristisch onderzoek hier altijd vrij stiefmoederlijk be= deeld geweest, zoodat we in dit opzicht bij de omrin= gende landen en koloniën zeer ten achter zijn. Eerst in de latere jaren is daarin door uitbreiding van den staf van het Herbarium, door talrijke expedities enz. verbe= tering gekomen, zoodat het ook mogelijk was een sys= tematische studie der verschillende families, als voor= looper van een meer dan hoog noodzakelijke Flora van Nederlandsch=Indië te ondernemen.

In de „Flore de Buitenzorg" verschenen hoofd= stukken over bepaalde systematische plantengroepen; als meer algemeen op Java betrekking hebbende werken vermelden we „Bijdragen tot de kennis van boomsoor= ten van Java" door KOORDERS en VALETON, waaraan ook SMITH meewerkte en waaraan KOORDERS later een pla= tenatlas toevoegde, verder „Exkursionsflora von Java" door KOORDERS, terwijl BOCKER o.a. een „Flora van Ba= tavia" en een „Schoolflora" begon.

Uitvoerige bewerkingen van de vaatcryptogamen gaf VAN ALDERWERELT VAN ROZENBURG, terwijl speciale onderzoekingen voornamelijk werden verricht door VALETON, SMITH, BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, LAM, CAMMERLOHER en VAN SLOOTEN.

Het zou ons te ver voeren mee te deelen hoe de studie der flora van den Archipel werd bevorderd door de verzameltochten, die vooral in de laatste 25 jaren hebben plaats gehad. Op Java werden mooie verza= melingen bijeengebracht, van Ned. Nieuw=Guinea kwam rijk materiaal door de verschillende expedities en militaire exploratie=detachementen, welke in enkele gevallen door een botanicus werden vergezeld.

Op Sumatra werkten de verzamelaars voor het Mu= seum voor de economische Botanie (Lampongs, Palem= bang, Bengkalis, Simaloer), terwijl door het Proefsta= tion voor het Boschwezen, behalve op genoemde plaatsen, ook in Benkoelen en de Karolanden verzameld werd. De Padangsche bovenlanden werden doorzocht, de Piek van Korintji beklommen, in Deli, op Krakatau, in den Riouw= en Lingga=Archipel, op de Natoena=Eilanden en Bangka werden collecties bijeengebracht.

Op Borneo en Celebes werd weinig verzameld, doch de Molukken leverden heel wat materiaal, denken we slechts aan BOERLAGE (1900) en ROBINSON (1913) op Ambon; RUTTEN (1917=1919) op Ceram, JENSEN (1922) op de Kei= en Aroe=Eilanden, BEGUIN op Ternate en Halma= heira.

Aan Inlandsche verzamelaars, aan verschillende expe= dities meegegeven, danken we niet minder belangrijke bijdragen.

Behalve door verzamelen en bewerken van materiaal bevorderde het Herbarium de wetenschap door het steunen van onderzoekingen, ook op ander dan syste= matisch gebied, in het buitenland herhaaldelijk door toezending van materiaal in bruikleen of ten geschenke. Vermeld moet hier ook worden het vooral in den la= teren tijd meer systematisch verzenden van doubletten uit de verzamelingen. Van hoeveel belang het Herba= rium ook voor andere afdeelingen van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel is, kan wel blij= ken uit het feit, dat zonder zijn hulp het bekende werk van HEYNE „De Nuttige planten van Nederlandsch= Indië" niet, althans niet in dien vorm zou hebben kun= nen verschijnen.

Wat er door ambtenaren van 's Lands Plantentuin en vooral ook in zijn laboratoria of met zijn steun in de andere takken der botanie gewerkt is, is zooveel en velerlei, dat het niet mogelijk is er ook maar een eenigs= zins volledig overzicht van te geven.

Plantengeographie is een onderwerp. dat moeilijk tij= dens bezoeken van korten duur aan Indië behandeld kan worden. Voor de verspreiding der soorten is Kraka= tau van buitengewoon belang geweest, echter is van de= ze eenige gelegenheid helaas niet voldoende gebruik gemaakt. De eerste onderzoekingen, waarover meedee= lingen VAN TREUB, PENZIG, ERNST en CAMPBELL ver= schenen zijn, hadden veel te laat en met veel te groote tusschenpoozen plaats. Eerst in den laatsten tijd is een meer geregeld onderzoek door DOCTERS VAN LEEUWEN ondernomen.

Het is hier niet de plaats om uit te weiden over de studies over periodiciteit, over de embryologische en cytologische onderzoekingen, over hetgeen is gearbeid over biologische onderwerpen en teratologie, te vermel= den wie zich voornamelijk met morphologische studies en physiologische onderzoekingen hebben beziggehou= den; wel zijn hier met een enkel woord te noemen de reisbeschrijvingen o.a. van HABERLANDT, MASSART, HAECKEL, GIESENHAGEN, SIEDLECKI, BLAAUW, die door den meer populairen toon een grooteren lezerskring vinden en belangstelling wekken voor de tropische plan= tenwereld. In Indië zelf zorgt daarvoor het maandschrift „De Tropische Natuur", tot welks oprichting in navolging van „De Levende Natuur" BECKER den eersten stoot gaf.

En ten slotte heeft de Botanische Tuin buiten zijne be= teekenis voor de wetenschap door den invoer en versprei= ding van nut= en sierplanten een zeer werkzaam aandeel gehad in de bevordering van den bloei dezer landen.

Moge uit het hier gegeven korte overzicht, dat slechts een herhaling is van hetgeen anderen vroeger reeds uit= voeriger en beter gezegd hebben, ertoe bijdragen om de overtuiging te vestigen, dat 's Lands Plantentuin er in *zeer* aanzienlijke mate toe bijdraagt, om den godene

naam dezer gewesten in het buitenland hoog te houden. Vooral in deze materialistische tijden is het een plicht er streng voor te waken, dat de instelling niets van haar kracht inboet om steeds pal te kunnen staan voor de belangen der wetenschap en in staat te zijn ook in de toekomst op even onschatbare wijze de praktijk van dienst te zijn als voorheen.

Dr. J. S.

HET DELI-PROEFSTATION. [1])

In de eerste 30 jaren van haar bestaan heeft de Delische tabakscultuur geen behoefte gevoeld aan wetenschappelijke voorlichting. In 1892 en 1893 verscheen echter de bibitziekte (Phytophthora nicotianae) in een zoo verwoestenden en de geheele cultuur bedreigenden vorm, dat de *Deli-Mij.* en de *Deli-Batavia-Mij.* zich om hulp wendden tot den Directeur van *'s Lands Plantentuin* te *Buitenzorg* en aanboden de kosten van een plantkundige, om deze ziekte te bestudeeren, te zullen dragen.

Dr. VAN BREDA DE HAAN werd bereid gevonden het onderzoek van de genoemde ziekte op zich te nemen; kort daarop werd besloten, dat niet alleen de beide vermelde maatschappijen de noodige gelden zouden verschaffen, maar de geheele *Deli-Plantersvereeniging.* Nog even later gaven ook niet-leden van de *Deli-Plantersvereeniging* te kennen, onderzoekingen op het gebied van de tabakscultuur te willen steunen. Zoo werd door de samenwerking van bijna alle tabaksmaatschappijen ter *Oostkust van Sumatra* op 25 September 1894 een proefstation geboren, gevestigd te *Buitenzorg*, geheeten de VIIIste Afdeeling van *'s Lands Plantentuin*, geleid dus door den Directeur daarvan, en met een budget van *f* 30.000.— per jaar; te *Medan* werd een huis gebouwd, waar de leden van het personeel bij hun bezoeken aan Deli verblijf konden houden en eenvoudige onderzoekingen verrichten.

In 1898 werd de jaarlijksche bijdrage verhoogd tot *f* 40.000.—, en in 1906 tot *f* 70.000.—; tegelijkertijd met deze laatste verandering werd de band met Buitenzorg bijkans geheel verbroken en de zelfstandige vereeniging *„Het Deli Proefstation"* voor een tijd van 7 jaren opgericht. Uit den aard der zaak werd het proefstation te *Medan* gevestigd, waar reeds sinds 1903 het personeel zijn vaste en niet meer slechts een tijdelijke woonplaats had.

Na afloop van den vastgestelden termijn werd besloten een nieuwen van 10 jaar te doen ingaan en de jaarlijksche contributie belangrijk te verhoogen tot een maximum van *f* 150.000.—.

Na afloop van dezen termijn werd besloten wederom een termijn van 10 jaar te doen ingaan, waarbij de jaarlijksche contributie wederom aanmerkelijk werd verhoogd.

In de afgeloopen 30 jaren is dus steeds meer geld voor wetenschappelijke doeleinden beschikbaar gesteld, aan het einde ongeveer 8 maal zoo veel als aan het begin.

De leden — en dat zijn thans alle tabaksmaatschappijen ter *Oostkust* (dus 16 met 81 ondernemingen) — brengen jaarlijks die som bijeen, pondspondsgewijze verdeeld evenredig aan het aantal pikols gefermenteerde tabak, zoowel de verscheepte, als de in het land verkochte en door assuradeuren vergoede. Indien de Delioogst derhalve 250.000 pikol bedraagt, dan zou met een begrooting van *f* 150.000. per jaar — dit bedrag gedeeld door 250.000 = *f* 0.60 per pikol of ongeveer ½ cent per pond tabak betaald worden, of m.a.w. bij een oogst van 10 pikol per veld kost het *Proefstation f* 6. per veld.

Bovendien is nog meer aan onze instelling ten koste gelegd; in 1894 werd *f* 30.000. besteed voor den bouw en inrichting van het laboratorium te Buitenzorg; in 1909 werd *f* 50.000. gevoteerd, uitsluitend voor de bestudeering van het rupsenvraagstuk, en een prijs van *f* 10.000.— *f* 50.000. uitgeloofd voor een deugdelijk middel tegen die plaag, welke evenwel niet is uitgekeerd.

Ten slotte werd in 1913 *f* 60.000. toegestaan voor den bouw van een nieuw groot proefstationgebouw in de onmiddellijke nabijheid der noodige proefvelden, op een terrein, welwillend voor dat doel door de *Deli Maatschappij* aan de vereeniging afgestaan, benevens *f* 30.000. voor dienstwoningen van directeur en landbouwkundige.

Op 31 October 1913 werd het nieuwe gebouw geopend. Het bestaat uit een hoofdgebouw, waarin directie, administratie, museum, bibliotheek en leeszaal en reproductie-kamers gehuisvest zijn, en twee vleugels, in een waarvan de scheikundige afdeeling, in de andere de dierkundige, de landbouwkundige en plantkundige afdeelingen en de afd. voorlichtingsdienst zich bevinden.

De personeelsterkte heeft natuurlijk met de toename van het jaarlijks beschikbare kapitaal vrijwel gelijken tred gehouden; begon men in 1893 met één plantkundige, Dr. VAN BREDA DE HAAN, thans is er een wetenschappelijke staf van 8 personen, een secretaris en een landbouwkundig veld-assistent.

Zes afdeelingen worden onderscheiden:
de dierkundige, de landbouwkundige, de plantkundige, de scheikundige, de afd. voorlichtingsdienst en de administratie-afdeeling.

De verkregen resultaten werden vroeger neergelegd in de organen van *'s Lands Plantentuin* te *Buitenzorg*, sinds 1906 daarentegen in de Mededeelingen van het Deli proefstation, waarvan jaargang I — X der 1e serie

---

1) Voor het werk der proefstations voor de verschillende groote cultures op Java zie men onder Bestrijding van Plantenziekten, en verder Hoofdst. VII.

verschenen zijn en No. XXVI van de 2e serie juist ter perse is, terwijl in 1914 het Bulletin van het Deli=Proef=station voor zuiver wetenschappelijke artikelen en in October 1920 het Vlugschrift van het D. P. S., waar=van bereids resp. 17 en 20 nummers het licht zagen, zijn ingesteld.

Verder zij vermeld, dat het Deli=Proefstation als se=cundair meteorologisch station van het *Observatorium* te Weltevreden meteorologische gegevens verzamelt en doet verzamelen over den regenval, temperatuur, relatieve vochtigheid, zonneschijn, verdamping en luchtdruk.

Het eerste geschiedt op ± 400 regenstations, over het geheele cultuurgebied van Sumatra's Oostkust ver=spreid liggende, die maandelijks hun regencijfers aan het Proefstation opsturen, hetwelk ze jaarlijks in de Me=dedeelingen publiceert (de laatste twee jaren uitsluitend van de tabaksondernemingen).

Een lijvig boekdeel, bevattende alle regenwaarnemin=gen van alle stations op Sumatra's Oostkust en Tamiang vanaf hun begin tot het huidig oogenblik, met gemid=delden over elke 5 jaar en het totale gemiddelde ver=scheen in 1914.

De overige meteorologische factoren worden te Me=dan, in de proefvelden van het Deli=Proefstation, be=paald met zelfregistreerende en andere toestellen; de desbetreffende maandstaten worden niet openbaar ge=maakt, doch blijven op het Proefstation voor belang=stellenden ter beschikking; wel worden aan het einde van elk jaar de maandgemiddelden gepubliceerd.

De *Dierkundige Afdeeling* van het Deli Proefstation heeft tot taak de bestudeering der schadelijke dieren en het uitdenken van bestrijdingsmiddelen daartegen.

Vooral den laatsten tijd vraagt de bestuiving en be=spuiting zoowel van de bibit op de zaadbedden als van de tabak op het veld, ter bestrijding der rupsenplaag, voor een groot deel de aandacht van deze afdeeling. Ter bestudeering van een en ander heeft de directeur verleden jaar een studiereis door de Oostelijke staten van Noord=Amerika gemaakt en daar eenige machinerieën gekocht, welke hem voor de tabakscultuur in Deli het meest geschikt voorkwamen, ten einde hiermede proe=ven te kunnen nemen. Deze zijn thans in vollen gang.

De Landbouwkundige afdeeling neemt cultuurproeven, in den ruimen zin van het woord, zoowel op de onder=nemingen als op de eigen proefvelden van het Deli=Proefstation.

Daartoe behooren proeven over bemesting, zoowel met kunstmeststoffen als met groene bemesters, over grondbewerking, wisselcultuur, reboisatie, enz., alles vooral ook ter bestrijding van de slijmziekte en in sa=menwerking met de plantkundige en scheikundige af=deelingen. Ook worden den laatsten tijd proeven geno=men met mechanisch ploegen.

De *Plantkundige afdeeling* heeft tot taak de studie van de plantaardige ziekten van de tabak en de bestrij=dingsmiddelen ertegen, van selectie en bastaardeering.

Op de slijmziekte, de meest gevaarlijke der tegen=woordige plantaardige ziekten, wordt het grootste deel der krachten geconcentreerd.

De wegen, waardoor de infectie tot stand komt, wor=den nauwkeurig bestudeerd, tengevolge waarvan een aantal voorschriften voor de praktijk gegeven konden worden.

Als „bestrijdingsmiddelen" tegen de ziekte wordt thans geprobeerd langdurige beplanting der tabaks=gronden met voor de ziekte niet vatbare gewassen en het planten van een immuun ras.

Eenige andere ziekten zijn de zwarte roest, veroor=zaakt door *Bacterium pseudozoögloeae*; *Phytophthora Nico=tianae* welke in Deli voornamelijk de zaadbedden aantast, maar op tabak te velde bijna van geen beteekenis is. *Mozaiekziekte*, welke vooral verspreid wordt door directe overbrenging van de eene plant op de andere, wordt bestreden vooral door op de bedreigde onderne=mingen het spenen van de zaailingen na te laten, en door de rupsenplagen erin tegen te gaan door de toepassing van insecticiden.

Selectie. Sinds 1906 is het Deli=Proefstation bezig met het isoleeren van zuivere lijnen van de tabak, het bestudeeren van het gedrag daarvan en het doen volgen van deze methode in de praktijk.

Het is gelukt eenige rassen of zuivere lijnen af te zon=deren, die langzamerhand ingang in de praktijk vinden. Tegenwoordig is bij vele maatschappijen het selectie=werk als een onderdeel van het bedrijf ingeburgerd.

De *Scheikundige afdeeling* heeft zich de laatste jaren bezig gehouden met onderzoekingen en proeven met stoomfermentatie en kunstmatige opdroging van tabak.

Geregeld komen bij deze afdeeling monsters voor onderzoek van den meest uiteenloopenden aard binnen, betrekking hebbende op de tabakscultuur; genoemd worde hiervan enkele: asch van tabakstelen, chemica=liën, calciumarsenaat, dubbel en enkel superfosfaat, gronden, guano's, insecticiden (Schweinfurter groen en loodarsenaat), kalium=permanganaat, kopersulfaat, thermometers, thomasmeel, veevoeder, water, zwavelz. ammoniak. Het laatste jaar totaal 980 monsters.

De afdeeling *voorlichtingsdienst* vormt den schakel tus=schen proefstation en planters; de bezigheden daar verdee=len zich hoofdzakelijk over de volgende onderwerpen:

1e. het onderzoeken van de ingekomen monsters, voorn. die betrekking hebbende op ziekten en plagen, het geven van adviezen;

2e. het bestudeeren van voor slijmziekte weerstands=krachtige tabaksrassen.

Het aantal inzendingen bedroeg het laatste jaar aan deze afdeeling totaal 272.

HET OPENBARE LABORATORIUM VOOR MATERIAAL-ONDERZOEK.

Verdieping van onze kennis van constructie-materialen bevordert, zooals tegenwoordig algemeen wordt erkend, in belangrijke mate de ontwikkeling der techniek. Vele vraagstukken betreffende materialen, die voortkomen uit de praktijk, leiden tot een systematisch onderzoek in een laboratorium, en de resultaten daar verkregen vinden meer en meer de juiste waardeering bij de mannen der praktijk.

Met de voortschrijding van de kennis der verschillende stoffen gaat vanzelf gepaard een waarde-beoordeeling, hetgeen weer leidt tot verbetering der materialen; want „kennisvermeerdering" omtrent producten is een machtige prikkel voor de ontwikkeling der industrieën en „materiaalkeuring" schept gezonde verhoudingen tusschen verkooper en verbruiker.

De moderne staten beschikken daarom over proefstations voor bouwmateriaalonderzoek, die tevens keuringsdiensten zijn, en in dit opzicht is ook Ned.-Indië niet achter gebleven.

Reeds in 1909 werd bij den Dienst van het Stoomwezen behoefte gevoeld aan deskundige voorlichting hier te lande bij de beoordeeling van gebreken van ketels en machine-onderdeelen, hetgeen heeft geleid tot de inrichting van een laboratorium voor „metaal"-onderzoek. Aan dat laboratorium werd al spoedig ook de keuring van andere bouwstoffen opgedragen, zooals bijv. Portland-cement, waarvan de keuring voordien op de werken zelf geschiedde. Zoodoende ontwikkelde zich een meer algemeen proefstation voor het keuren en beproeven van constructie-materialen.

Reeds van den aanvang af kon een ieder van de diensten van dat laboratorium gebruik maken tegen vergoeding volgens tarief.

Een gelukkige omstandigheid in de ontwikkeling van het laboratorium was de stichting der Technische Hoogeschool. In verschillende landen was reeds gebleken dat het verbinden van een materiaal-onderzoekings-laboratorium aan een inrichting van hooger technisch onderwijs bijzondere voordeelen heeft. Het voorstel van den Rector-magnificus der Hoogeschool om het laboratorium over te brengen naar die nieuwe inrichting, vond dan ook instemming bij de Regeering, zoodat Ned.-Indië thans beschikt over een onafhankelijken modern ingerichten materiaalkeuringsdienst, ten behoeve van het Gouvernement en het publiek, welk laboratorium profiteert van de voorlichting van de deskundigen in het milieu der Hoogeschool, terwijl bij het onderwijs met vrucht gebruik kan worden gemaakt van de ervaring, waarover het praktijk-laboratorium beschikt.

De onderzoekingen kunnen volledig worden verricht, aangezien het laboratorium een scheikundige afdeeling heeft naast een „mechanische" beproevingsafdeeling, terwijl ook de noodige microscopische en fotografische hulpmiddelen aanwezig zijn. Het chemisch laboratorium is verdeeld in eenige onderafdeelingen: voor het onderzoek van metalen, van mortelmaterialen, van smeeroliën en brandstoffen, en van verfstoffen en asphaltpreparaten.

De mechanische afdeeling is gesplitst in een afdeeling voor het metaalonderzoek en een afdeeling voor mortelstoffen, beton, gesteenten enz.

De meeste beproevingsmachines zijn geleverd door de firma Amsler in Zwitserland, die een wereldnaam heeft op dat gebied.

Dunne draden, die reeds bij enkele K. G. belasting breken, kunnen evengoed worden beproefd als zware staalkabels met een breeksterkte van driehonderdduizend K. G.

De aanwijzingen der machines, die zeer nauwkeurig zijn, kunnen worden gecontroleerd met speciale apparaten, hetgeen van een openbaren keuringsdienst ook moet kunnen worden verlangd.

Het microscoop vindt veelzijdig toepassing; staal, ijzer en alliages worden in den vorm van gepolijste en geëtste proefblokjes met opvallend licht bekeken, waardoor maar weinig fouten aan de aandacht kunnen ontsnappen. Dunne microscopische doorsneden door hout en weefsels kunnen worden bestudeerd, en bij het chemisch onderzoek verleent het microscoop eveneens zijn diensten.

Standaardeering van onderzoekingsmethoden is noodzakelijk geworden om te komen tot eenheid van beoordeeling van de verschillende handelsproducten. Van een dergelijke gestandaardeerde methode vormt het onderzoek van Portland-cement een voorbeeld. Proefblokjes, samengesteld uit de te onderzoeken cement en Duitsch normaalzand, worden volgens een zeer nauwkeurig omschreven werkwijze vervaardigd. De cijfers, die bij de bepaling van de trekvastheid en de drukvastheid van dergelijke proefblokjes worden verkregen, zullen door mortels in de praktijk maar zelden worden bereikt. Het gaat uitsluitend om het vaststellen van een qualiteitscijfer voor de te onderzoeken cement, waarvoor alle faktoren bij het onderzoek constant dienen te worden gehouden.

Al meer en meer worden dergelijke Standaardvoorschriften gemaakt, die internationaal worden aanvaard.

De werkkring van het laboratorium breidt zich nog steeds uit. Van een meer geregelde samenwerking met den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst kan als resultaat verwacht worden een serie materiaalvoorschriften, aangepast aan de omstandigheden van dit land en vastgesteld in overleg met handel en industrie,

ten bate van het algemeen belang, terwijl, op initiatief van de ingenieurswereld, proeven worden genomen ter vermeerdering van onze kennis omtrent de bouwmaterialen en producten van dit land, welke veel zullen kunnen bijdragen voor het openen van mogelijkheden ter verdere economische ontwikkeling.

Ir. W. VAN A. DE V.

HET LABORATORIUM VOOR VEEARTSENIJKUNDIG ONDERZOEK EN DE NEDERL.-IND. VEEARTSENSCHOOL.

Nadat gedurende een reeks van jaren de helaas te vroeg ontslapen Gouvernements-veearts J. K. F. DE DOES op de meest vruchtbare wijze aan het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden was werkzaam geweest voor de bewerking van belangrijke vraagstukken op het gebied der veterinaire pathologie, werd in verband met de voortdurende toename en intensiveering dier bemoeienissen, de behoefte gevoeld aan een afzonderlijk veeartsenijkundig laboratorium. De toenmalige Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel Prof. Dr. M. TREUB was degene, onder wiens bestuur de bedoelde inrichting dan ook op 1 Juli 1908 kon worden geopend.

Het doel, dat men zich met de oprichting voor oogen stelde, bestond in het kort samengevat in het verrichten van diagnostische onderzoekingen ten behoeve der practijk, alsmede in het bestudeeren van de besmettelijke veeziekten en van de middelen ter bestrijding daarvan. Overeenkomstig de verwachting heeft deze veelomvattende taak het laboratorium op belangrijke wijze doen bijdragen tot de maatregelen ter bevordering der economische welvaart van de Inlandsche bevolking, daar een nadere bestudeering der tropische veeziekten vanzelf heeft geleid tot het propageeren van op wetenschappelijke basis berustende, en dus van de meest rationeele methoden ter bestrijding of voorkoming dier ziekten. Tevoren had die bestrijding vanwege het veterinair staatstoezicht grootendeels slechts langs politioneelen weg kunnen geschieden bij gebrek aan voorlichting uit een instituut, waar nieuwere wetenschappelijke methoden op haar waarde voor de tropen konden worden getoetst. Het veeartsenijkundig laboratorium heeft in die leemte voorzien en is dus voor de diergeneeskunde geworden, wat de geneeskundige laboratoria zijn voor de humane geneeskunde hier te lande.

Doch ook ten opzichte van laatstgenoemde heeft het veeartsenijkundig laboratorium een bepaalde rol te vervullen. De groote ontwikkeling n.m.l. der vergelijkende geneeskunde doet aan dit gemeenschappelijk gebied meer en meer ziekten toevoegen, waaraan zoowel mensch als dier ten offer kunnen vallen en waarbij het zieke dier niet zelden in aetiologisch opzicht een belangrijke factor uitmaakt. De bestudeering van dergelijke ziekten en hun problemen leidt tot gevolgtrekkingen, welke voor de bewaking der menschelijke gezondheid van zeer veel belang kunnen zijn; als voorbeelden waarvan kan worden gewezen op anthrax, malleüs, rabiës, de therapie van trypanosomiasen, verschillende parasitologische vraagstukken, enz.

Dr. L. DE BLIECK, thans hoogleeraar aan de Veeartsenijkundige Hoogeschool te Utrecht, trad in 1908 als eerste directeur van het laboratorium op. De werkzaamheden konden met het aanvankelijk geringe personeel slechts op bescheiden schaal worden opgezet en eerst langzamerhand worden uitgebreid. Aangevangen werd met de bereiding van sera, entstoffen en diagnostica, die reeds bekend waren en in Indië aanwending konden vinden. Aldus is in den loop der jaren het vraagstuk der malleüs van het paard en der tuberculose van het rundvee ter hand genomen en zijn methoden gezocht en uitgewerkt voor de toepassing der bij genoemde ziekten gebruikelijke diagnostica malleïne en tuberculine, benevens voor de serologische malleus-diagnose (agglutinatie- en Wassermann-reactie). Voorts is een onderzoek geëntameerd naar de waarde der malleusvaccinatie en werd in 1910 de gevreesde besmettelijke longziekte geconstateerd bij, uit Australië geïmporteerd vee, zoodat door tijdige uitroeiing der ziektehaarden de Indische veestapel toen voor een ramp kon worden behoed. Verder zijn methoden beproefd en met succes in de practijk uitgewerkt voor een actieve en passieve immunisatie tegen de in Indië zoo verbreide haemorrhagische buffel-septicaemie, werden de parasitaire bloedziekten in studie genomen, zoowel ten opzichte van hun overbrengers (bloedzuigende vliegen bij surra, teken bij piroplasmatosen) als van hun directe verwekkers, en zijn ten slotte onderzoekingen ingesteld naar vele andere ziekten. Daarnaast is alle aandacht geschonken aan het bereiden en verstrekken van verschillende gecontroleerde sera en entstoffen als: serum en vaccin tegen buffel-septicaemie, serum en vaccins tegen miltvuur, serum en entstof tegen boutvuur, serum tegen vogelcholera.[1])

---

1) Als voorbeeld van den omvang dezer laatste werkzaamheden diene, dat in 1922 werd afgeleverd:

malleïne	10 280 cM.³	= ± 40.000	doses
tuberculine A (voor onderhuidsche injectie) .	779 cM.³	= „ 2000	„
tuberculine B (voor oogindruppeling)	7.911 cM.³	= „ 16000	„
septicaemie-serum	250.175 cM.³	= „ 20.000	„
septicaemie-vaccin	90 cM.³	„ 50	„
miltvuur-serum	81.025 cM.³	= „ 7500	„
miltvuur-sporenvaccin	4.365 cM.³	= „ 4000	„
boutvuur-serum	80.875 cM.³	= „ 8000	„
boutvuur-vaccin (volgens Leclainche-Vallée) . .	3.990 cM.³	= „ 8000	„
kiemvrij boutvuur-filtraat	58.300 cM.³	= „ 5500	„
vogelcholera-serum	500 cM.³	= „ 500	„

Grootendeels zijn alle onderzoekingen successievelijk vastgelegd in een serie mededeelingen, welke alle verschenen in de Ned.-Indische Bladen voor diergeneeskunde en dierenteelt.

De chef van het laboratorium werd bij de oprichting tevens belast met de leiding van den „cursus tot opleiding van Inlandsche veeartsen" (later herdoopt in Ned.-Indische Veeartsenschool), welke toestand bestendigd bleef tot 1919, in welk jaar, vooral met het oog op de steeds toenemende werkzaamheden, een scheiding tusschen de beide instituten tot stand kwam en elk onder een eigen leider werd gesteld.

Met de tegenwoordige personeelsformatie van den Chef, 3 Europeesche dierenartsen, 1 zoöloog-parasitoloog en 1 Inlandsch dierenarts, is het mogelijk geworden het laboratorium te splitsen in 4 afdeelingen, ieder met een afgeronde taak en wel *a*: malleus en tuberculose, *b*: ingekomen onderzoekingen, *c*: sera en entstoffen en *d*: entomologie.

De inrichting beslaat een vrij uitgestrekte oppervlakte van ± 4 bahoe. In het hoofdgebouw zijn ondergebracht de werkkamers voor den Chef en voor de assistenten, verder een locaal voor de incubators, een sterilisatiekamer met annex een ruimte voor bereiding van entstoffen, een goedang voor het instrumentarium en een voor het bewaren van sera en entstoffen en een donkere kamer. Het zoölogisch laboratorium is in een apart staand gebouwtje gehuisvest. Buiten het hoofdgebouw bevinden zich de sectie-kamer, een overdekte ruimte met z.g.n. noodstal voor het bloedtappen der serumdieren, de motorkamer met groote centrifuge, tevens werkplaats voor de amanuensis, en een overdekte „dip" of tekenbad, gevuld met een tekendoodende vloeistof welke het mogelijk maakt runderen bij het doorzwemmen te bevrijden van de bedoelde ziekte-overbrengende huidparasieten. Overigens liggen over het terrein verspreid de stallen voor groote en kleine proefdieren en serumdieren, gescheiden in een afdeeling voor sterk contagieuze ziekten (malleüs, tuberculose, saccharomycosis), een groote stal voor hoog-immune serumdieren, een stal voor varkens, een voor honden en een, welke speciaal is ingericht voor het nemen van surra-experimenten. Bijna alle stallen zijn ter voorkoming van ziekte-verspreiding met muskietengaas afgesloten.

Achter de surra-stal bevindt zich een speciale vliegenvrije inrichting voor de studie der biologie van bloedzuigende vliegen, alsmede van het vraagstuk der surratransmissie. De rest van het terrein is gedeeltelijk ingenomen door weidevelden voor de serumdieren, gedeeltelijk door aanplantingen van voedergewassen. Op ongeveer drie paal boven de stad bevindt zich een aanplant van ± 10 bahoe Bengaalsch gras (panicum maximum) voor de voeding der veestapels van het laboratorium en van de veeartsenschool, welke tuin, wanneer zij binnenkort in volle productie zal zijn, een dagelijksche hoeveelheid van 1.200—1.500 K. G. gras zal hebben te leveren.

Hopelijk zal in verband met de steeds toenemende vraag naar antiserum, het aantal standplaatsen voor serumdieren in 1923 met 24 stuks worden uitgebreid; trouwens meerdere verbeteringen, als een verbrandingsoven voor groote diercadavers, een ontbloedingszaal met annex koelkamer en locaal voor serumbereiding, een goed ingerichte sectiekamer enz., welke alle reeds op het urgentieprogramma staan, zullen noodig zijn, wil de arbeid aan het laboratorium op zoo productief mogelijke wijze blijven geschieden.

Aan het hoofd der hooger genoemde Nederlandsch-Indische Veeartsenschool, werd, toen dit instituut werd gescheiden van het Laboratorium voor Veeartsenijkundig onderzoek, een afzonderlijke Directeur aangesteld, die tevens zijn functie als leeraar heeft te vervullen en aan wien drie andere leeraren zijn toegevoegd. Iedere leeraar wordt in zijn werkzaamheden bijgestaan door een Inlandsch assistent-leeraar.

Aan de school zijn voor de behandeling en verpleging van zieke dieren verbonden: een stationnaire, een consultatieve en een ambulatoire kliniek. De consultatieve en ambulatoire kliniek geschiedt kosteloos, voor de stationnaire wordt een kleine vergoeding voor voeding en verpleging geëischt van de eigenaren der opgenomen dieren, voor zoover zij geacht worden tot betalen in staat te zijn.

Bij het onderwijs staat de vorming voor de practijk op den voorgrond. De school bestaat uit vier studiejaren. Toegang tot de school is opengesteld voor elken landaard en wordt verkregen met het eindexamen Mulo, of een ontwikkeling en kennis die daarmee gelijk staat.

Na in den loop der jaren herhaaldelijk te zijn gewijzigd, geldt thans als maatstaf dat jaarlijks ongeveer 8 Indische veeartsen dienen te worden afgeleverd; in verband daarmede kunnen jaarlijks 12 — 15 nieuwe leerlingen worden aangenomen.

De leerlingen kunnen op eigen kosten studeeren, betalen dan een schoolgeld van *f* 5.— *f* 10 en dienen zich voor eigen rekening een microscoop, sectie- en operatie-instrumenten, boeken en schrijfbehoeften aan te schaffen. Ook echter kunnen de leerlingen onder genot van toelagen, welke varieeren van *f* 35 — *f* 50, al naar het studiejaar waarin zij zitten, worden opgeleid. In dit geval verplichten zij zich na afloop van de studie het gouvernement minstens 5 jaren als adjunct-gouvernementsveearts te dienen. Zij betalen dan geen schoolgeld, terwijl alle leermiddelen hun in eigendom of bruikleen worden verstrekt, met uitzondering van de operatie-instrumenten, die na plaatsing in 's Lands dienst door afbetaling eigendom worden.

Aan de inrichting zijn tot nu toe 43 jongelieden tot Indisch Veearts opgeleid.

Er ligt voor de Indische veeartsen nog een groot terrein braak. Het aantal Europeesche veeartsen zal zich in de toekomst niet meer uitbreiden, integendeel men mag verwachten, dat het zal inkrimpen. Daartegenover

zal het corps Indische veeartsen — die in de praktijk goed blijken te voldoen — steeds grooter worden. Waar in deze landen het hygiënisch vraagstuk steeds meer onder de oogen wordt gezien, de veestapel voortdurend wordt uitgebreid en verbeterd, het aantal locale raden toeneemt en de regentschapsraden hun deskundige leden ook op veterinair gebied zullen vragen, kan vergrooting van het corps niet achterwege blijven. Zal ook de bevolking — en het is aan de Indische veeartsen zelven haar dit bij te brengen — nog tot het besef komen dat de veearts er niet alleen is om als adviseur van politioneele dwangmaatregelen bij het bestrijden van besmettelijke ziekten op te treden, maar ook tot heil en genezing van haar zieke dieren, dan opent zich een nog veel wijder arbeidsveld.

Het peil van het veeartsenijkundig onderwijs staat voorloopig op voldoende hoogte. De Indische veearts kan, gewapend met hetgeen hem op de school wordt onderwezen, zijn vak in den geheelen omvang uitoefenen. Een betere vooropleiding zal hem zijn vakstudie echter aanmerkelijk verlichten en deze beter tot haar recht doen komen. Dat ook uitbreiding van het onderwijzend personeel, verbetering van de inrichting en vergrooting van het aantal hulpmiddelen tot de intensiveering van het onderwijs het hunne daartoe zullen bijdragen, behoeft wel geen betoog.

Dr. C. B.

HET ENCYCLOPAEDISCH BUREAU.

De groote bedrijvigheid ten aanzien der buitenbezittingen — of, zooals de eilanden buiten Java en Madoera thans kiescher genoemd worden, der buitengewesten —, welke het begin van deze eeuw kenmerkt, had ook een zeer verhoogde belangstelling van het groote publiek voor die tot dusverre zoo veronachtzaamde landstreken ten gevolge. Tot dien tijd bleef de publieke aandacht in hoofdzaak gevestigd op Java; de duistere eilanden daarbuiten, waar het bestuur zich bepaalde tot lijdelijk toezien en de particuliere ondernemingsgeest op slechts zeer weinig plaatsen een belangensfeer wist te scheppen, prikkelden den drang naar méér kennis geenszins. Dit veranderde als met een tooverslag, toen de buitengewone ontwikkeling van onzen bestuursinvloed daar de toegangen voor wetenschap en bedrijf wijd openzette. Men werd zich bewust, welk kostbaar bezit in die weinige jaren onder de vlag van het Rijk der Nederlanden verworven was, voelde ook den drang krachtig het werk ten bate der verwaarloosde bevolking aan te vatten — maar miste vrijwel alle gegevens om daarop stevig voort te kunnen bouwen.

Wel waren er ook in die vroegere jaren van vergetelheid tal van publicisten geweest, die wetenswaardige bijzonderheden omtrent die landen wisten mede te deelen. Doch veel meer nog, dan gepubliceerd werd, bleef verscholen onder het stof van archieven, in tal van ambtelijke rapporten en verslagen. Zoodoende kon men, toen de vraag naar algemeene kennis omtrent de buitengewesten dringend werd, daaraan niet voldoen uit datgene wat reeds bekend was, hoe waardevol deze gegevens ook waren. Daarvoor toch waren ze in de eerste plaats te fragmentarisch, te weinig in onderlingen samenhang opgesteld, terwijl ook een groot deel er van reeds van jaren her dateerde en dus volkomen verouderd bleek. Dit gemis werd diep gevoeld, zoowel van ambtelijke zijde, waar men plotseling gesteld werd voor de zware taak van intensieve bestuursvoering in tot dusverre onbekende streken, als van de zijde van wetenschap en bedrijf, waar men ook voor vele nieuwe en hoogst belangrijke vraagstukken kwam te staan.

Deze aandrang sprak zich uit in een request van de Vereeniging Moederland en Koloniën, gedateerd 22 Mei 1908, waarin verzocht werd dat de Regeering ertoe over zou gaan de publicatie te bevorderen van de vele gegevens, welke van oudsher, maar meer nog door Hare groote activiteit der laatste jaren, in rapporten en verslagen waren verborgen.

Dit verzoek gaf den toenmaligen adviseur voor de buitenbezittingen, den heer COLIJN, aanleiding tot het indienen van een voorstel om te komen tot de instelling van een afzonderlijke onderafdeeling bij zijn Bureau, waaraan als speciale taak zou worden opgedragen het verzamelen en bewerken der voor publicatie geschikte gegevens omtrent de eilanden buiten Java en Madoera. Hij stelde zich daarbij als doel: het samenstellen van uitgebreide, aan strenge wetenschappelijke eischen voldoende monografieën (historisch, geografisch, ethnografisch, economisch en administratief) omtrent Sumatra. Borneo, Celebes, de Molukken en de kleine Soenda-eilanden. In den geest ongeveer van Prof. VETH's beroemd standaardwerk over Java.

Deze uiterste doelstelling voor het Encyclopaedisch Bureau werd door den toenmaligen Directeur van Binnenlandsch Bestuur, den heer DE GRAAFF, nog aangevuld met een bescheidener eisch, namelijk het uitgeven van Mededeelingen, waarin de algemeene gegevens uit binnenkomende rapporten en nota's zouden worden opgenomen, teneinde zoo snel mogelijk de uitbreiding der kennis van kleinere gebiedsdeelen te bevorderen, daar de groote monografieën natuurlijk langen tijd van samenstelling zouden vergen.

Als organisator van de jonge instelling werd aangewezen de heer VAN VUUREN, wiens groote werkkracht men voldoende achtte om deze taak alleen ten uitvoer te brengen!

Het bleek echter weldra, dat de omvang van dit nieu=

we werk zelfs door de meest bevoegde beoordeelaars al heel sterk onderschat was. Zeker — gegevens waren er in overvloed aanwezig, en kwamen door de mede=werking van bestuursambtenaren en officieren op de buitengewesten in nog grooter mate binnen. Doch het bleek een niet te verwezenlijken illusie, dat deze mate=rialen slechts een eenvoudige bijwerking zouden behoe=ven om geschikt te worden voor publicatie. Het nieuwe werk moest nog geleerd worden door de ambtelijke en vrijwillige medewerkers, en de daartoe noodzakelijke tijd van voorbereiding maakte reeds dadelijk een veel omvangrijker zelfstandigen arbeid van het Bureau voor de eenvoudige Mededeelingen noodig, dan men eerst verwacht had. Naast de veel=omvattende organisatie der systematische verzameling van gegevens op elk ge=bied, noodig voor de Mededeelingen, werd den heer VAN VUUREN tevens opgedragen om onmiddellijk aan te vangen met het samenstellen van een monografie, waarvoor het vrijwel geheel nieuw geopende gewest Celebes als onderwerp werd gekozen. Alleen al deze monografische arbeid toonde meer te zijn, dan de le=venstaak van één man; reeds bij het eerste voor=onderzoek in het gewest zelf bleek, dat op vrijwel ieder gebied der wetenschap uitgebreide en tijdroovende onderzoe=kingen noodzakelijk waren, wat niet anders dan door een langdurig verblijf in het land zelf, en dan nog niet door één persoon, kon geschieden. En daarnaast bleef de aandrang tot snelle publicatie van „Mededee=lingen" niet achterwege.

Zoo moest, hoewel schoorvoetend, overgegaan wor=den tot uitbreiding van het beschikbare personeel; den leider werd een medewerker voor zijn monografi=schen arbeid op Celebes toegevoegd, terwijl voor het bureau te Batavia enkele krachten mochten worden aan=genomen ter samenstelling van de Mededeelingen. Bij deze, uit de gestelde eischen noodzakelijk voort=vloeiende uitbreiding van het bureau beging men echter een groote fout, welke zich later wel zeer wreekte, door niet van den beginne aan een goede vaste organisatie voor het bureau in het leven te roepen. Daardoor was men genoodzaakt zich te vergenoegen met tijdelijke krachten, die eerst een lange voorstudie voor hun ar=beid moesten doormaken en daarna ... meestal weer snel bij andere betrekkingen overgingen, omdat hun ambtelijke toekomst bij het E. B. slechts weinig hoop=vol scheen! Slechts zeer enkele krachten bleven het bu=reau van den beginne af trouw, en dat dan niet om de daar geboden, zoo onzekere vooruitzichten, doch uit=sluitend uit liefde voor den werkelijk schoonen en voldoening gevenden arbeid.

Dit gebrek aan continuïteit heeft ongetwijfeld een schadelijken invloed op de prestaties van het Bureau moeten uitoefenen. Een tweede feit, dat bij de beoor=deeling van het Encyclopaedisch Bureau licht over het hoofd gezien werd, is dat dit voor de samenstelling der Mededeelingen in het algemeen afhankelijk bleef van den goeden wil en bekwaamheid der ambtenaren en offi=cieren. Wel werd aan alle bestuursambtenaren ambtshalve opgedragen, bij vertrek uit hun bestuursgebied een memorie van overgave op te maken volgens een vast schema, terwijl een dergelijk schema ook met de mede=werking van het legerbestuur werd vastgesteld voor de z.g. „militaire memorie's", doch zulke voorschriften konden hoogstens een zeer algemeene leidraad vormen. De in=houd der op deze wijze binnenkomende geschriften was en bleef dus in hoofdzaak afhankelijk van den sa=mensteller, zoodat het toeval medebracht, dat sommige zeer belangrijke landstreken hoogst onvoldoende be=schrijving vonden, terwijl van andere, veel onbelang=rijker gebiedsdeelen uiterst gedetailleerde rapporten werden uitgebracht. Langzamerhand herstelde dit ge=brek zich wel, dank zij de nauwe en voortdurende aan=raking van het bureau met het bestuurscorps en de groo=te belangstelling, door de bestuursambtenaren in het algemeen voor hun bestuursgebieden getoond. Ook van militaire zijde, in het bijzonder van de verschillende exploratie=detachementen, welke hun jarenlangen toe=gewijden arbeid vooral in het oostelijk deel van den ar=chipel verrichtten, kwamen zeer waardevolle rapporten binnen. Dank zij deze groote medewerking mocht het Bureau, ondanks de groote moeilijkheden en bezwaren waarmede het van den beginne af te kampen heeft gehad, er toch in slagen, gedurende zijn tienjarig bestaan een serie van ongeveer dertig Mededeelingen het licht te doen zien. Hiervan is de eene natuurlijk van grooter waarde dan de andere, doch, als geheel genomen, mag men wel verklaren dat in deze uitgebreide serie een zeer groote hoeveelheid waardevol materiaal is gepubliceerd, waardoor de algemeene kennis omtrent de buitenge=westen in betrekkelijk korten tijd aanzienlijk is uitgebreid.

Veel grooter moeilijkheden ondervond nog de arbeid aan de wellicht te grootsch opgezette monografie van Celebes, welke tot het einde toe belemmerd is geworden door het gebrek aan een voldoend aantal medewerkers, zoodat die zeer omvangrijke taak uitsluitend bleef toe=vertrouwd aan twee personen, die zich daaraan niet eens uitsluitend konden wijden, doch tevens veel nevenar=beid voor het E. B. te verrichten hadden. De Regeering zag dit bezwaar wel in en ontving dus met sym=pathie een voorstel van het hoofd van het E. B. om een vaste organisatie voor het bureau in het leven te roepen, waardoor ook verschillende wetenschappelijke krachten blijvend daaraan verbonden konden worden. Deze voorstellen werden gekoppeld aan het denkbeeld, o.a. door verscheidene wetenschappelijke instellingen zoo=wel in Indië als in Holland bepleit, om door de instel=ling van een algemeen Encyclopaedisch Instituut te komen tot een centralisatie van het wetenschappelijk onderzoek der buitengewesten, waardoor de systema=tische vermeerdering van onze kennis omtrent die landen sterk bevorderd zou worden. Mede werd een belangrijke foto=verzameling aangelegd en de instel=

ling van een filmbedrijf voorbereid. Deze verschillende plannen waren deels zelfs reeds tot het punt van uitvoering gekomen, toen de achteruitgang van Indië's financiëelen toestand en de daardoor noodzakelijk geworden bezuiniging de schoone verwachtingen den bodem insloeg. Het voorstel tot oprichting van een Encyclopaedisch Instituut moest tot betere tijden terzijde worden gelegd, terwijl het Encyclopaedisch Bureau, dat men op den bestaanden voet niet wilde laten doorwerken en wegens de groote kosten evenmin kon reorganiseeren, eerst sterk ingekrompen en ten slotte , eind 1922, als zelfstandige onderafdeeling van het Bureau Buitengewesten opgeheven werd. Alleen werden een paar ambtenaren ervan in dienst gehouden, teneinde de verdere bewerking van binnenkomende gegevens, welke in het bijzonder voor den dienst onmisbaar worden geacht, voort te zetten. Het afwerken van de monografie van Celebes, waarvan tot dusverre pas het eerste deel verschenen is — waarnaast voor de overige deelen reeds een aanmerkelijk deel van het materiaal bijeengebracht werd — is noodgedwongen stop gezet.

Moge het zijn, dat deze onthouding der Regeering op dit terrein van hoogst nuttige bemoeienis slechts tijdelijk blijke te zijn, zoodat straks — wanneer de dwang der financiëele omstandigheden minder onverbiddelijk is — het intensieve onderzoek en stelselmatig beschrijven dier hoogst belangwekkende landen, doch dan met vermijding van de organisatorische fouten der eerste jaren, opnieuw krachtig kan worden ter hand genomen. Want dat staat vast en kan niet door begane fouten of financiëele noodzaak aangetast worden: *de goede ontwikkeling van land en volk der uitgestrekte buitengewesten, welke thans als hoogste plicht van Nederland allerwege erkend wordt, kan alleen plaats vinden op een grondslag van uitgebreide en diepgaande kennis omtrent alle factoren, welke die ontwikkeling kunnen beinvloeden.* Dit besef, waarvan het voormalig Encyclopaedisch Bureau steeds getoond heeft ten volle doordrongen te zijn geweest, moge ook den lateren werkers aan zijn schoone, doch veeleischende taak tot richtsnoer blijven bij hun arbeid.

W. A. P.

HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN. 1)

In de verstreken kwart-eeuw, welke voor Indië in zoovele opzichten vernieuwing bracht, was het voor het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen — den grijsaard onder de wetenschappelijke instellingen in het Oosten — een levenskwestie zich aan de veranderde tijdsomstandigheden aan te passen; meer nog: de leidende positie, die het sinds een eeuw met eere had ingenomen, te behouden. Bij de openlegging der Buitengewesten, de intensiveering van het bestuur over Java, de wederopleving van het inheemsch nationaal gevoel, ontstond in meerder mate nog dan vroeger een sterke behoefte aan voorlichting op het gebied van taal-, land- en volkenkunde — voorlichting gebaseerd op degelijk wetenschappelijk onderzoek. „Het doel van het Genootschap — aldus artikel 1 der Statuten — is bevordering der kennis van den Oost-Indischen Archipel en van de omliggende landen, inzonderheid wat betreft de taal-, land- en volkenkunde".

Is het Genootschap erin geslaagd dit doel te bereiken, aldus de vruchten van zijn arbeid dienstbaar makend aan de ontwikkeling van deze landen ?

Bij het beantwoorden dezer vraag valt het oog het eerst op de verzamelingen — het ethnographisch en het oudheidkundig museum, het munt-, penning- en zegelkabinet en de handschriften-verzameling — die voor de verspreiding van kennis omtrent den Archipel de meest directe beteekenis hebben.

De ethnographische collectie telde in 1898 een 8.000 inventaris-nummers en vormde, al waren er vele lacunes, een goede basis om op voort te bouwen. Door de openlegging van de buitengewesten en de vele expedities in tot dusver weinig of niet bekende gebieden werd de collectie belangrijk uitgebreid, zoodat momenteel rond 19.000 inventaris-nummers zijn ingeschreven. Onder de schenkingen van de Regeering noemen wij als de meest waardevolle — grootendeels in de zgn. „schatkamer" ondergebracht — : de wapencollectie, bijeengebracht bij de expeditie van de Goaneezen naar Djamoea (Selebes 1906), de oorlogsbuit en rijkssieraden van Tabanan en Badoeng (1907), van Kloenkoeng (1908), van Gowa (1910); de inventaris van het Museum van Makassar (1913) en de rijkssieraden van Boni (1913). Verder werd vooral de afdeeling Nieuw-Guinea verrijkt door de verzamelingen GJELLERUP, OUWENS, TEN KLOOSTER en FEUILLETEAU DE BRUYN.

In de opstelling der voorwerpen werd een ingrijpende wijziging gebracht. Terwijl vroeger de ethnographica tot soortgelijke groepen waren bijeengebracht, bijv. de afdeeling wapens, handel en nijverheid, enz. werd later de nieuwe, in de groote buitenlandsche musea algemeen gevolgde, geographische rangschikking ingevoerd, waarbij alle voorwerpen uit een bepaalde landstreek bijeengehouden worden en de aldus ontstane groepen in een vast aantal rubrieken — maatschappelijk leven, godsdienst, oorlog enz. — worden onderverdeeld.

1) Andere wetenschappelijke vereenigingen konden, met het oog op de beschikbare ruimte, hier geen bespreking vinden. De voornaamste onder hen zijn wel de Natuurkundige Vereeniging, de Natuur-Historische Vereeniging, de Geographische Kring en de Vereeniging Koloniale Studien; waarnaast nog verscheidene staan, welke zich meer in het bijzonder tot afzonderlijke takken van wetensehap beperken.

Ook de archaeologische collectie werd na 1898 be= langrijk uitgebreid. Enkele aanwinsten, die tot de meest bewonderde stukken der collectie behooren zijn de beelden van tjandi Banon (1901), van tjandi Redjo (1914), de bronsvondst van Ngandjoek (1913) en de gouden beeldjes van Demak (1915).

De Handschriften=verzameling werd o.a. verrijkt met de in 1907 te Badoeng buitgemaakte lontargeschrif= ten (85 stuks), en de in 1908 te Kloenkoeng buitge= maakte collectie (143 stuks).

De groei van alle collecties maakte ver= en aanbou= wingen van de bestaande Museum=localiteiten noodza= kelijk. Aan den Noordvleugel werden de zalen achter de Bali=zaal bijgebouwd; de vroeger vrijstaande pendo= po op de binnenplaats werd door een overdekte door= loop verbonden met de achthoekige rotonde. De schat= kamer, die zich vroeger in de Noordelijke zaal naast de voorgalerij bevond, werd naar een expres voor dat doel gebouwde bovenverdieping overgebracht. De bronzen voorwerpen, vroeger naast de schatkamer, daarna in de rotonde bewaard, volgden de gouden voorwerpen naar de bovenverdieping, waar zij in de achterzaal een goede expositieruimte kregen. Het munt= en penningkabinet werd van de Zuidelijke zaal naast de voorgalerij naar de vroegere schatkamer overgebracht, waar het aan= wezige en nieuw bijgekomen materiaal opnieuw werd geëtaleerd.

In den laatsten tijd is er weer een dringende behoefte aan vergrooting der voor de boekerij en andere verza= melingen beschikbare ruimten ontstaan. In verband hiermede verdient vermelding, dat de Regeering met het oog op de toekomstige uitbreiding van het Museum het belendende gebouw, waarin thans nog de Bestuurs= school is gevestigd, heeft aangekocht waar, zoodra de tijdsomstandigheden zulks toelaten, een nieuw gebouw zal verrijzen.

Naast de verzamelingen zijn de publicaties van het Genootschap een machtig middel ter verspreiding van kennis omtrent taal, land en volk in deze gewesten. De serie Verhandelingen, die in het jaar der stichting, 1778, werd aangevangen, werd geregeld voortgezet. Tot heden zijn 63 deelen dezer serie verschenen. Het Tijdschrift, dat in de oorlogsjaren eenige stagnatie ondervond, komt thans weer geregeld van de pers, en is gevorderd tot deel LXII. De Notulen der Alge= meene Directie=vergaderingen bleven tot 1921 als aparte uitgave verschijnen. Vanaf dat jaar wordt een extract uit den inhoud in het Tijdschrift overgenomen. Over de eveneens door het Genootschap uitgegeven Oudheid= kundige Rapporten en Verslagen, is onder het Hoofd= stuk Oudheidkundig Onderzoek een en ander medege= deeld. Van de na 1898 verschenen afzonderlijke uitga= ven noemen wij 11 deelen van het Dagh Register ge= houden int Casteel Batavia (gevorderd tot 1681), Dr. F. DE HAAN's Priangan (1910 — 1912), P. J. F. LOUW: De Java=Oorlog (1894 — 1909) en het onlangs versche= nen standaardwerk van Dr. F. DE HAAN: Oud=Batavia.

In de laatste jaren trad bij het Genootschap het streven op den voorgrond om in wijder kring belang= stelling voor zijn arbeid te wekken. Tot dit doel werd de contributie voor bepaalde categorieën van leden aan= merkelijk verlaagd, werden lezingen gehouden en een serie populair=wetenschappelijke werken op touw ge= zet. Als wetenschappelijk adviseur van de Regeering werd het Genootschap telkens in de gelegenheid gesteld zijn licht over actueele vraagstukken van algemeen belang te laten schijnen. De Hooger Onderwijs=en= quête (afgedrukt in de Notulen 1921) is het laatste ge= tuigenis van zijn werkzaamheid in deze richting. Dat het Genootschap tegen zijn steeds meer omvattende taak is opgewassen gebleven, heeft het aan veler steun en me= dewerking te danken. Aan de Regeering in de eerste plaats, die steeds op onbekrompen wijze de benoodigde middelen gefourneerd heeft; aan de wetenschappe= lijke medewerkers, die de resultaten van hun onder= zoekingen aan het Genootschap toevertrouwd hebben; niet het minst aan de Bataviasche burgers — ambtena= ren zoo goed als particulieren — die als leden van het Bestuur hun beste krachten in dienst van 's Genoot= schaps belangen hebben gesteld.

Eindigen wij dit korte overzicht van een tijdperk van vruchtbare, veelzijdige activiteit met te constateeren, dat het Genootschap, ondanks zijn ouderdom van bijna anderhalve eeuw, in bloeienden staat verkeert en geleid door een eerbiedwaardige traditie, gevestigd door vele geslachten van voorgangers, met moed en zelfvertrou= wen de toekomst tegemoet gaat.

Dr. F. D. K. B.

HET BIBLIOTHEEKWEZEN.

Zou deze titel 25 jaar geleden den lezer hebben doen glimlachen, het feit, dat thans een hoofdstuk kan worden gewijd aan de bestaande bibliotheken in Ned.=Indië, is een bewijs, dat de woorden, door J. P. COEN te Bata= via neergeschreven:

„Ick sweer U bij den Allerhoochste dat de Ge= „nerale Compie geen vijanden heeft, die haar meer „hinderen en schade doen dan d' onwetendheid „en onbedachtheid (houdt het mij ten beste), die „onder UED. regneert en de verstandigen over= „stempt"—

thans, zij het dan na 3 eeuwen, zooveel vrucht zijn gaan dragen, dat er op verschillende plaatsen is ontstaan een samenwerking en belangstelling van particulieren, welke tevens bevruchtend heeft gewerkt op de besturen van bestaande ambtelijke bibliotheken, waaronder we

verstaan die van de verschillende departementen, het Bataviaasch Genootschap, enz.

Tot vermindering van „d'onwetendheid, die reg= neert", en welke het meest werd gevoeld door ambte= naren, lag het voor de hand, dat op de ambtelijke departementale bureaux als regel enkele boekwerken en geschriften werden verzameld, welke thans nog onze belangstelling zouden wekken, waren zij in den loop der jaren door slordig toezicht en gebrek aan belang= stelling van hen, die wij thans daarvoor aansprakelijk zouden achten, niet verspreid geraakt of aan mot en vocht prijs gegeven. De meest waardevolle boeken= schat uit het verleden moge wel is waar thans in de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap vereenigd zijn, doch dat is meer te danken aan de activiteit van enkele personen als RADEMACHER, die in 1778 den tijd gekomen achtte om iets te doen „ten Nutte van het Algemeen", RAFFLES, BLEEKER, VAN DER CHIJS e.a., dan dat zulks is voortgesproten uit een in de beschaafde kringen gevoelde overtuiging, dat het noodzakelijk was te trachten de geestesproducten van wetenschap en litteratuur op een waardige wijze voor het nageslacht te behouden.

De 19de eeuw bracht hierin geen aanmerkelijke verbetering; wel kwam er toen eenige beroering onder die leden van het Bat. Genootschap die zich niet met een conservatieve opschuring der boekwerken konden ver= eenigen. Zoodat zich afscheidden: in 1850 de Natuurkun= dige Vereeniging; in 1851 de Vereeniging tot bevor= dering van geneeskundige Wetenschappen, in 1853 de Ned.=Ind. Maatschappij van Nijverheid en Land= bouw; in 1875 de Afdeeling Ned.=Indië van het Kon. Instituut van Ingenieurs, welke alle haar doel trachtten te bereiken door „het bezit en uitbreiding van eene bi= bliotheek". In de daarmee gepaard gaande verwachting van een regeeringssubsidie werden de besturen dezer vereenigingen weldra teleurgesteld, daar de Regeering van meening was, dat een: „samensmelting der licha= men tot één zoowel in het belang van hun wetenschap= pelijken bloei, als in dat van de financieele eischen zeer wenschelijk zou wezen". In theorie was dit een zeer juist standpunt, doch — daar het Genootschap in het genot van subsidies bleef en zij, die „den nieuwen gloed in hun aderen voelden vlammen om hunne po= gingen met de welmeenendste bedoelingen der alge= meene nuttigheid te wijden", de overtuiging in zich rond= droegen, dat het onder de bestaande verhoudingen be= ter was in eigen beurs te tasten dan afhankelijk te blij= ven van hen, die geen weg bewandelden om „den luister van het Bataviaasch Genootschap ten toppe te voeren" — bleken er overwegende, practische bezwaren te bestaan om het gestelde doel te kunnen bereiken.

De ontwikkeling, welke het bibliotheekwezen in de 2de helft der 19e eeuw in Nederland kenmerkte, bleef niet geheel zonder invloed op dat van Ned.=Indië. Op gelijke wijze als de Maatschappij tot Nut voor het Al= gemeen in Nederland de bekende nutsbibliotheken stichtte, oorspronkelijk „ten einde goeden smaak te bevorderen en schadelijke vooroordeelen te bestrijden", rekenden de besturen van Vrijmetselaarsloges in Indië het tot hun taak volksbibliotheken op te richten; b.v. te Weltevreden (1864), Probolinggo (1874), Semarang (1876), Djocja (1878), Soerabaja (1879), Bandoeng en Salatiga (1891) en nog op enkele andere plaatsen. De afhankelijkheid van particuliere bijdragen aan geld en boeken en een veelal weinig deskundig beheer zijn oorzaak geweest, dat deze bibliotheken zich niet konden uitbreiden. De inhoud was dikwijls een chaos van over het algemeen wel goede boeken, doch waarin het den leener tegen een gering uitleenbedrag vergund was naar eigen believen te grasduinen, omdat de beheerder ge= woonlijk niet in staat was van advies te dienen. Toch hebben deze zoogenaamde volksbibliotheken veel nut gesticht, maar of zij het gestelde doel, n.l. „de sluime= rige geestelijke krachten in het volk te wekken, in be= weging te brengen, te voeden en te ontwikkelen" heb= ben bereikt moet sterk worden betwijfeld — dat heeft de dagbladpers haar uit de handen genomen! Maar wel heeft de aanwezigheid van hoofdzakelijk goede boeken aan de minder bedeelde Europeesche bevolking gelegenheid verschaft, om zich tegen een geringe vergoeding te be= wegen in het betere element, dat een goed boek in staat is den lezer te verschaffen; op enkelen heeft het verster= kend en opbeurend nagewerkt; opgewekt tot liefderijk denken en edel doen; anderen zal het in hun geweten hebben getast; duizenden heeft het verzoend met hun werk en plichten, met de omgeving, met de natuur en ...... met de menschen.

Meer dan de wetenschappelijke bibliotheken, welke vóór 1900 nauwelijks toegankelijk waren voor outsiders, zijn de openbare volksbibliotheken dus vroegtijdig te= gemoet gekomen aan den dringenden eisch van sociale hervorming, neergelegd in CARLYLE's woorden:

„De ware hoogeschool van onzen tijd is eene verza= meling boeken".

Na dezen historischen terugblik te hebben geworpen op het bibliotheekwezen voor 1900, treden we met de 20ste eeuw het tijdperk binnen van de aanvangende cultureele ontwikkeling van Indië, welke gepaard ging met het wijden van verhoogde aandacht aan de vervul= ling van enkele cultureele plichten, als b.v. ten opzichte van openbare bibliotheken. Verzoeken, aansporingen en propaganda ten spijt, heeft de Regeering zich echter in deze afzijdig gehouden van het steunen van het particulier initiatief en zich op een enkele uitzondering na beperkt tot het verleenen van subsidie aan het Bataviaasch Genootschap; tevens heeft zij steun verleend aan de door de Commissie voor de Volkslectuur voor Gouvernementsrekening opgerichte bibliotheekjes, welke thans zijn verbonden aan Inl. scholen. Zulks neemt niet weg, dat op de departementale begrootingsposten

aanzienlijke bedragen geboekt konden worden voor onderhoud en uitbreiding van bestaande bibliotheken.

Verder is het aan den voorspoed der laatste 25 jaar te danken geweest, dat ook de centrale organen van landbouw, handel en nijverheid zich uitrustten met een staf van wetenschappelijke medewerkers, die zich niet tevreden konden stellen met den inhoud der bestaande bibliotheken en daarom verzamelingen van specialistische boekwerken en tijdschriften tot hun beschikking verzochten en verkregen.

Wat de oudste bibliotheek, die van het Bataviaasch Genootschap betreft, haar boekental was in 1916 reeds tot bijna 100.000 gestegen, voordat het bestuur ervan de noodzakelijkheid inzag dit kostbaar bezit te stellen onder het beheer van een geschoold bibliothecaris. Voordien had een der Directeuren zich welwillend met die betrekking belast, doch uit den aard der zaak was daarmee te veel aan het toeval overgelaten om te kunnen blijven vertrouwen op zulk een niet deskundige welwillendheid.

De nieuwe maatregel had tengevolge, dat het aantal uitgeleende boeken, dat nimmer het aantal van 500 per jaar had overschreden, in 1917 reeds steeg tot 2000 (in 1922 ± 3000) en dat tevens een aanvang gemaakt kon worden met een behoorlijke catalogiseering en met een gemakkelijkheid van uitleening, welke voordien ontbrak. Practisch kan deze bibliotheek thans als een openbare worden aangemerkt, maar haar bestuur streeft nog te weinig naar populariteit; de beschrijvende catalogus van de Javaansche handschriften in 1920 — 1921 verschenen, verdient evenwel bizondere vermelding.

De bibliotheek onderhoudt talrijke relaties, vooral met buitenlandsche instellingen, waardoor de jaarlijksche aanwinsten, door ruiling met eigen edita en gratis verstrekking aanzienlijk zijn. Bovendien beschikt zij tevens over een flinke ruimte tot eventueele uitbreiding van hare bibliotheek.

Daarnaast is te Weltevreden de Openbare bibliotheek en leeszaal het meest bekend.

Nadat een sedert 1904 door de Kon. Natuurkundige Vereeniging gevormd plan tot oprichting van een Centrale Bibliotheek voor Ned.-Indië op tal van bezwaren was afgestuit en het in 1911 geformuleerde plan om de bibliotheken van het Bat. Genootschap en de sedert 1850 bestaande Natuurkundige Vereeniging samen te smelten, geen wederzijdsche instemming had kunnen vinden, werd in 1915 een hernieuwde poging tot samenwerking door genoemd Genootschap afgewezen „in verband met de tijdsomstandigheden en wijl het Genootschap zijn beheer van de boekerij in geen geval uit handen wenschte te geven".

Als gevolg van deze houding, en nadat eene Commissie haar voornemen om tot een toekomstige centralisatie te geraken in Februari 1915 nogmaals tevergeefs had uiteengezet t.o. van het Departement van Onderwijs, werd den 19den Augustus 1916, ter herdenking van het 100-jarig herstel van het Nederlandsch gezag in deze gewesten, te Weltevreden opgericht: de Vereeniging tot bevordering van het Bibliotheekwezen, met een veelzijdig bestuur, onder voorzitterschap van den Heer E. A. ZEILINGA en met den volijverigen Heer Dr. H. J. VAN LUMMEL als Secretaris. De Gouverneur-Generaal W. J. P. GRAAF VAN LIMBURG STIRUM trad als beschermheer op.

In art. 5 harer Statuten wordt omschreven hoe de Vereeniging haar doel n.l. „een zoo ruim mogelijke bevordering van het bibliotheekwezen in geheel Ned.-Indië" ten behoeve van het algemeen" tracht te bereiken. Een bedrag van *f* 37.500 werd daarvoor aanstonds bijeengebracht en de Kon. Nat. Vereeniging stelde tegen een lage huur een groot deel van de lokaliteiten dezer Instelling, gunstig gelegen aan het Koningsplein, ter beschikking van de nieuwe Vereeniging, zoowel ter berging van hare eigen boekerij en van die, welke de Vereeniging in beheer hoopte te verkrijgen, als voor de inrichting van een Openbare leeszaal en andere werklokalen voor bepaalde doeleinden.

Tot betere nastreving van haar doel trachtte de Vereeniging haar middelen te versterken, doch tijdsomstandigheden gedoogden blijkbaar niet het binnenstroomen van aanzienlijke bedragen.

Het vraagstuk van het hooger bezoldigd personeel was vooral nijpend; om dit tot oplossing te brengen werd regeeringshulp dus onontbeerlijk. Het teleurstellend antwoord op een desbetreffend verzoek is oorzaak geworden dat, niettegenstaande een allerzuinigst beheer, het reserve-fonds bijna is uitgeput; slechts eenmaal werd subsidie genoten van de Gemeente en eenmaal van het Gewest.

En wat heeft de Vereeniging in de korte jaren van haar bestaan tot stand gebracht ? Bijna 30.000 boekwerken (elk boekwerk te schatten op 3 boekdeelen) en 3.920 pamfletten wist zij, gerangschikt als gebruikelijk in de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Utrecht en gecatalogiseerd volgens het vereenvoudigd decimale stelsel van DEWEY, bijeen te brengen. Deze werken zijn afkomstig van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging, van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs; van het Economisch Historisch Archief, van het Schoolmuseum; de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht; de Christelijke Onderwijzersvereeniging en haar zelf; verder ontving zij aanzienlijke schenkingen van Mevrouw de Wed. Dr. J. BREDA DE HAAN van boekwerken en geschriften op landbouwkundig gebied, van Mr. J. GERRITZEN op rechtskundig en van den Heer WELLENSTEIN op technisch gebied. De ontspanningslectuur, onder dat aantal van 30.000 begrepen, bestaat totaal uit ± 4.000 boekwerken en zoowel deze, als de boeken in Inlandsche talen, worden in steeds meerdere mate gratis uitgeleend aan leerlingen der Middelbare Inlandsche scholen.

Het totaal aantal uitleeningen nam geregeld toe en be= droeg in 1916 — 1919 — 1922 resp. 608 — 4.000 — 10.471 werken.

De Openbare Bibliotheek staat met bijna alle andere bestaande boekerijen, welke haar boeken op verzoek bereidwillig ter beschikking stellen, in verbinding.

Op het programma stonden : een stelselmatig door= gezette literatuurbewerking van den geheelen Archipel, een bewerking van de dagbladliteratuur en van biblio= grafieën — onderwerpen, waaraan de Heer VAN LUMMEL zich geheel gaf, tot hij in Juli 1920, wegens vertrek naar Europa, aan dien arbeid ontviel.

Onze vreugde over het feit dat deze centrale biblio= theek reeds een intellectueel station is geworden, aan= sluiting gevend aan de stroomingen des geestes, wordt dus getemperd door een gevoel van machteloosheid, als men jaar in jaar uit de balans ziet doorslaan in de richting van liquidatie. Tegenover de inkomsten van *f* 2.000 's jaars staan toch uitgaven van *f* 9.000.

Financiëel gunstig steekt hierbij af de Openbare lees= zaal en bibliotheek te Semarang.

In 1917, ter gelegenheid van het 40=jarig bestaan der H. B. S. , werd het initiatief genomen tot vereeniging van de te Semarang aanwezige bibliotheken in één ge= bouw. Gouvernement, gewest en gemeente zegden sub= sidies toe, een oprichtingskapitaal kwam bijeen en reeds in 1918 kon worden aangevangen met den bouw van een openbare leeszaal, die eind 1919 werd geopend.

Het aantal leden, in 1918 nog slechts 427 (waarvan 28 niet=Europeanen) is toegenomen tot 682, waarvan 109 Javanen en Chineezen; van de 24.826 boeken, waar= over de Vereeniging de beschikking heeft, werd in 1922 39.006 maal, van de boeken in Inl. talen (van Volkslectuur) 3.455 maal een werk uitgeleend. De winst en verliesre= kening over 1921 sloot met een bedrag van *f* 14.675, terwijl de leeszaal door 4.495 personen werd bezocht.

De Openbare leeszaal en bibliotheek te Malang werd als eersteling in haar soort in 1914 opgericht met ui= terst bescheiden middelen. Met medewerking van particulieren kon echter gratis de beschikking worden verkregen over de vertrekken in de benedenverdieping van het Logegebouw aldaar. Hier wordt de leeszaal — o.a. voorzien van gratis dagbladen — weinig bezocht en is zij meer een voorportaal van de bibliotheek, welke ± 5.000 werken telt en waarvan ook door Javanen een ruim ge= bruik wordt gemaakt. De dagelijksche uitgaven, bedra= gende ruim *f* 1.300 per jaar (1922), worden bestre= den uit leesgelden en bijdragen van contribuanten, de uitleeningen bedroegen in (1922) 8.860 werken.

Van de Openbare leeszalen en bibliotheken, welke de laatste jaren met veel moeite te Soerabaja en Ban= doeng zijn opgericht, valt nog weinig mee te deelen.

De overige bibliotheken bekend als „openbare" zijn sedert 1900 slechts met een gering aantal vermeerderd, n.l. met die gevestigd te Padang (1900), Malang (1902), Magelang (1910), Medan en Solo, benevens nog een tweetal op godsdienstigen grondslag, waarvan de eene „Goeno" te Weltevreden en de andere te Soerabaja.

Het gemiddeld aantal boekwerken in deze biblio= theken is ± 4.000 (in verschillende talen); het ruimst voorzien is de reeds langer bestaande volksbibliotheek der Loge te Weltevreden met hare ruim 12.000 boekwerken (± 8.000 in Ned., ± 4.000 in vreemde talen), en een, ge= middeld aantal vaste ingeschreven abonnementslezers over 1922 van 1230, waaronder ± 200 Inlanders en ± 100 Chineezen; 2.500 boeken zijn geregeld in lezing.

Enkele groote societeiten (b.v. Concordia te Welte= vreden met 6.354 boekwerken en gemiddeld 300 lezers) militaire cantines en tehuizen, hospitalen, vereenigingen (b.v. Ned.=Ind. Kunstkring, loges, theosophische ver= eenigingen) enz. bezitten haar boekerijen uitsluitend ten gerieve van haar leden, terwijl slechts een enkel particulier, b.v. Dr. VAN DORSSEN te Bandoeng, beschikt over een goed geordende boekerij.

Ten slotte komen wij aan de groep van vakbibliothe= ken, welke niet „openbaar" zijn doch die, op een enkele uitzondering na, de boeken ook ter beschikking stellen van anderen. Wat het aantal boekwerken betreft, staat bovenaan die van het Dep. van Oorlog te Bandoeng (ruim 12.000 werken), welke bovendien de controle heeft over een 11 tal garnizoensbibliotheken met gezamenlijk 13.700 boekwerken en tijdschriften, benevens over enkele korpsbibliotheken met totaal 2.240 werken. Voor het geheel is ten behoeve van onderhoud enz. in totaal uitgetrokken voor 1923 een bedrag van *f* 8.900.

Nadat in 1917 de bibliotheken der verschillende af= deelingen van het Dep. van Oorlog waren saamgesmol= ten en in 1922 de nieuwe catalogus volgens het deci= male stelsel in druk was uitgegeven, nam de belangstel= ling — ook van personen buiten het leger, als leeraren en studenten der Technische Hoogeschool — in hooge mate toe, hetgeen mede zijn oorzaak vindt in de com= plete periodieken en de bijgehouden verzameling van technische werken, welke ook menigmaal ter beschik= king van ingenieurs enz. gesteld worden. Wel beschikt genoemde Hoogeschool thans reeds over een bibliotheek met ruim 16000 ingeschreven technische werken en 103 tijdschriften, maar zij bestaat nog te kort om in alle ge= voelde behoeften te kunnen voorzien; op de begrooting van 1923 is een bedrag van *f* 12.000 voor aanvulling uitgetrokken.

De bibliotheek van het Kon. Magn. en Meteorolo= gisch Observatorium, in 1899 geheel opnieuw gecata= logiseerd en gerangschikt, bevat thans ruim 24.500 boekdeelen; de voornaamste aanwinsten zijn periodie= ken van verwante observatoria door ruil verkregen, zoo= als jaarboeken, weeroverzichten, seismologische en aard= magnetische berichten, jaarverslagen, enz.

Vermelding verdient nog, dat de in 1922 te Lembang opgerichte Bosscha Sterrewacht de beschikking heeft ver= kregen over ± 2000 deelen, hoofdzakelijk een geschenk

van den, op den 8sten Januari 1923 op 84 jarigen leeftijd overleden hoogleeraar Dr. VAN DE SANDE BAKHUIZEN.

De boekerij van den dienst der Staatsspoorwegen ± 35.000 deelen, is ontstaan door centralisatie van de sedert 1906 op bescheiden schaal bij de verschillende onderdeelen van dien dienst opgerichte bibliotheekjes. Tusschen 1916 en 1918 toch werden al deze kleinere gevoegd bij die van het hoofdbureau, en reeds het jaar daarna kon de ordening aanvangen met toepassing van het decimale classificatie-systeem DEWEY. Deze arbeid, onder leiding van den Heer J. A. J. VERMAAT Jr., kwam in 1920 gereed, zoodat de boekerij, die bijna uitsluitend uit technische werken bestaat, tot de meest moderne van Ned.-Indië gerekend kan worden. Voor de aanschaffing van nieuwe boekwerken enz. wordt jaarlijks *f* 5.000 op de begrooting uitgetrokken.

De geschiedenis van de bibliotheek van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken loopt parallel met die van het departement en gaat terug tot omstreeks 1856. Met de geleidelijke uitbreiding van het Departement ging ook een uitbreiding van de boekerij gepaard, doch in 1910, toen de dienst der Staatsspoorwegen overging naar het Departement van Gouvernements-bedrijven, gaf eerstgenoemd departement de meeste werken over spoorbouw enz. mede over. Het aantal nummers in den catalogus bedraagt rond 3.000 d.z. ± 9.000 boeken, benevens een 80 tal tijdschriften, elk van gemiddeld 10 jaargangen. Uit een som van *f* 1.600 's jaars wordt het gewone onderhoud bestreden.

Ook de boekerij van de Alg. Secretarie nam gedurende de laatste jaren gestadig in omvang toe, zoodat het aantal boekwerken thans tot 8.700 is geklommen. Niet alleen het aan de Alg. Secretarie verbonden personeel, maar ook vele buitenstaanders maken van haar een dankbaar gebruik. Een bedrag van *f* 1.500 per jaar is beschikbaar voor aanvulling enz.

De bibliotheek van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel bevat tevens die van 's Lands Plantentuin. Zij werd in 1905, na de instelling van dit departement, gevormd door samensmelting van de verzamelingen der verschillende afdeelingen en daarna in een afzonderlijk gebouw onder gebracht.

Aan fondsen werden in 1922 ter beschikking gesteld voor den aankoop van boeken enz. *f* 8.250. De in 1919 aanhangig gemaakte plannen tot reorganisatie heeft echter eerst kort geleden haar beslag gekregen; in verband daarmee kan het juiste aantal werken (naar schatting ± 10.000) niet worden vermeld; dat der tijdschriften bedraagt ± 500.

Vermelden we tenslotte nog, dat andere departementen, benevens de Raad van Ned.-Indië, de Volksraad, het Hooggerechtshof, de Top. dienst enz, in totaal onder hun beheer hebben ± 25.000 boekwerken, van welke de catalogi òf niet beschikbaar, òf nog in bewerking zijn.

Behalve deze ambtelijke bibliotheken verdienen nog de aandacht die der verschillende proefstations voor de cultures, welke alle uit de laatste kwart-eeuw dateeren. Zoo beschikt o.a. het suiker-proefstation te Pasoeroean over circa 15000 werken, en een jaarlijksch bedrag van f 8000, terwijl de kleinere proefstations voor de bergcultures ieder ongeveer f 800 p.j., het Deli-Proefstation te Medan ± f 3000 à f 4000 p.j. beschikbaar hebben.

Bovenstaande opsomming doet zien, dat tijdens de laatste 25 jaar het hoofdzakelijk aan het particulier initiatief is te danken geweest, dat de over Indië verspreide boekerijen werden gereorganiseerd, beter beheerd en met kennis van zaken aangevuld; dat de liefde en zorg voor het boek, van af den eenvoudigsten ontspanningsroman tot de geleerdste verhandeling is toegenomen, doch tevens doet zij ons zien, dat het besef van zakelijke mee- en samenwerking van gelijkgezinden nog niet voldoende is doorgedrongen in kringen, van welke men zulks in de eerste plaats zou kunnen verwachten.

En nu moge de belangstelling van meer ontwikkelde Inlanders zich heden nog maar zwakjes richten naar de bibliotheken — welker poorten zich voor hen bovendien niet gemakkelijk genoeg kunnen ontsluiten, wil hij den drempel ervan overschrijden — onvermijdelijk zal de staatsbemoeienis zich naast het verschaffen van gelegenheid tot onderwijs, eens ook moeten uitbreiden tot de openbare bibliotheken. Het is daarom niet overdreven, indien hierbij de hoop wordt uitgesproken, dat tijdens H. M.'s Regeering nog eens moreele en financiëele steun worde verstrekt aan de organisatorische talenten, welke tijdens de laatste 25 jaar erin geslaagd zijn om met uiterst beperkte middelen, doch aanzienlijke offers in geduld, tijd en moeite, datgene te bereiken, wat binnen de mogelijkheidsgrenzen lag.

L. F. van G.

ALGEMEEN NEDERLANDSCH VERBOND, GROEP NEDERLANDSCH-INDIE.

Het Verbond is niet opgericht voor Indië in de eerste plaats, maar aan Indië is daarbij wel gedacht: op de stichtingsvergadering, 1 Mei 1898, heeft prof. KERN een rede gehouden over het gebruik der Nederlandsche taal in deze gewesten.

Die belangstelling voor Indië is gebleven en omgekeerd heeft de Groep Indië medegeleefd met de andere Groepen in hun streven, om ons Nederlandsche volksbestaan zoo krachtig mogelijk te maken.

Het gaat buiten het bestek van dit Gedenkboek een over-

zicht te geven van hetgeen door het Verbond is verricht, slechts voor de daden der Indische Groep is hier plaats.

Die groep heeft, zich op velerlei gebied bewegende, gepoogd de belangen van de verschillende bevolkings=groepen te behartigen.

Van zelf trok vooral het onderwijs de aandacht. Ten deze kan gemeld worden, dat reeds heel spoedig na de oprichting van de Groep, met 1 September 1901, een fonds werd bijeengebracht, waaruit fröbelscholen wer=den gesteund in afwachting van de aangekondigde Gou=vernements=subsidie.

In het eerste verslag dat het Groepsbestuur heeft openbaar gemaakt, is reeds sprake van leergangen voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen in de Nederland=sche taal en deze leergangen hebben steeds de volle be=langstelling behouden. Nadat verschillende afdeelingen afzonderlijke pogingen hadden gedaan, bleek het mo=gelijk een centrale organisatie tot stand te brengen wer=kende voor heel Indië. Voldoende door het Gouverne=ment gesteund, is het Verbond er in geslaagd hiermede een werk te doen van groote maatschappelijke betee=kenis, in hoofdzaak voor de Inlandsche bevolking, doch ook voor Europeanen en Chineezen van groot nut. Vol=gens de laatste gegevens bedraagt het aantal leergangen 52, zoo op Java als in de Buitengewesten; de meeste worden in hoofdzaak bezocht door jonge mannen, ter=wijl een te Bandoeng alleen jonge vrouwen als leerlingen heeft.

Verder werden verzoekschriften tot de Overheid ge=richt: tegen de toelating van onvoldoend Nederlandsch sprekende Inlanders tot de Europeesche scholen; om instelling van beurzen voor de studie in Nederland van oud=leerlingen van Indische scholen; om kostelooze toelating tot middelbare en technische scholen hier te lande; om uitbreiding van de gelegenheid voor Chinee=zen om zich in Westersche wetenschappen te bekwa=men; om oprichting van een Hollandsch=Inlandsche school te Medan en om afschaffing van het onderwijs in het Fransch op de lagere scholen.

Van het Verbond ging uit de Vereeniging „Seri Boe=diman", welke zich ten doel stelde goede huisvesting te bezorgen aan jonge Inlanders, die buiten hun woon=plaats school gingen. Deze vereeniging is thans opgegaan in de Jan Pieterszoon Coen stichting, voor welke thans te Batavia een groot internaat is opgericht. Verder werd aanraking gezocht met verschillende studiefondsen, in de verwachting te komen tot een centrale organisatie, die voeling zou houden met de besturen van het Ver=bond in Nederland.

Dan kan worden aangestipt dat de Groep een schen=king deed voor de boekerij van een Hollandsch=Inland=sche school van de Rijnsche zending in de Bataklanden, en steun verleende aan de vereenigingen voor de oplei=ding van Inlandsche meisjes, de Kartini=vereeniging en de Van Deventer=stichting.

Nauw aan bevordering van het onderwijs verwant, is de verspreiding van nuttige lectuur. Ook hiervoor zijn verschillende wegen ingeslagen. De eerste was het uitlokken van de bepaling, dat uit de boekerij van de Europeesche scholen ook mocht worden geleend aan anderen dan leerlingen.

Vervolgens heeft de Groep twee prijsvragen uitge=schreven voor oorspronkelijke, in goed Nederlandsch geschreven kleine verhandelingen in den trant van de volksgeschriften der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De eerste boekjes waren bestemd voor min=der ontwikkelde Europeanen, de tweede voor Neder=landsch lezende Inlanders.

Van veel meer beteekenis zijn geweest de Volkslees=gezelschappen, welke minvermogenden in staat stellen voor weinig geld, in hun eigen omgeving, van goede lectuur te genieten. Deze gezelschappen hebben jaren bestaan (Batavia, Buitenzorg, Salatiga, Semarang), maar zijn gevallen als slachtoffer van de duurte.

In de laatste jaren is steun verleend aan de openbare leeszalen, welke op verschillende plaatsen zijn opgericht.

Bij al dit werk is hulp ontvangen van de Boekencom=missie van het A. N. V. van Dr. VAN EVERDINGEN, die bovendien kranten en tijdschriften zond aan zeemans=huizen, militaire tehuizen en dergelijke inrichtingen en kisten boeken schonk aan scholen, Inlandsche vereeni=gingen enz.

Ook in zake het bevorderen van Nederlandsche kunst deed de Groep wat zij kon: door lezingen, voorstellingen en het verleenen van steun aan hier te lande ver=toevende Nederlandsche kunstenaars, het verspreiden van reproducties van Nederlandsche schilderijen, het steunen van de Tentoonstelling voor Aesthetische op=voeding, het geven van uitvoeringen van Nederland=sche muziek enz.

Niet uit een oogpunt van kunst gaf de Groep zich moeite om portretten van de leden van ons Vorsten=huis onder het bereik te brengen van de Indische be=volking, maar daar zij het gewenscht achtte, dat deze even goed op de passers te verkrijgen zouden zijn als die van Vreemde Staatshoofden.

Met betrekking tot het Vorstenhuis kan ook worden gewezen op de adresbeweging in zake de komst van den Prins der Nederlanden naar deze landen, welke een groot succes is geweest, al werd het doel niet bereikt. Enkele jaren later maakte de vorige Landvoogd zich tot tolk der bevolking, om uiting te geven aan het ver=langen van heel Indië naar een bezoek van de Koningin.

Ten slotte nog wat „mengelwerk". Mededeelingen over verwaarloosde graven van Nederlanders deden ons in overleg treden met de overheid. Voor de slacht=offers van rampen hier te lande, in Nederland, in West=Indië werden inzamelingen gehouden. Voorlichting werd verstrekt voor vestiging in Zuid=Afrika. Tijd=schriften en boekwerken over de belangen van den Neder=landschen stam werden hier te lande bekend gemaakt. Gezonde voorkeur voor inheemsche en Nederlandsche

nijverheid werd gepreekt. Het maandblad Neerlandia werd verspreid, ook buiten den ledenkring, waarnaast tweemaal werd getracht in een eigen orgaan onze verlangens en wenschen onder de aandacht te brengen (Ons Volksbestaan en Tropisch Nederland); aangedrongen werd op het gebruik van zuiver Nederlandsch in ambtelijke briefwisseling; bioscoop-voorstellingen en lezingen met lantaarnplaatjes over de geschiedenis van den Nederlandschen Stam werden gegeven.

En van het Verbond is uitgegaan de inzameling van gelden voor het borstbeeld van Mr. C. TH. DEVENTER, thans in het Bataviaasch Genootschap.

R. v. I.

OOSTERSCHE EN WESTERSCHE KUNST.

INL. MUZIEK, DANS EN TOONEEL OP JAVA.

De inheemsche muziek is in de laatste vijf en twintig jaar vrijwel bij het oude gebleven. Noch in de samenstelling van het Inlandsche orkest, noch in het muziekstelsel of zelfs in vorm en inhoud van de compositie's kwamen ingrijpende veranderingen. Nieuwe wegen voor de ontwikkeling van vocale of instrumentale kunst werden niet gevonden.

Het voornaamste, dat op dit gebied kan worden geconstateerd, is wel het feit, dat men zich bewust wordt hoe gebrekkig eigenlijk de kennis is van den aard der instrumenten, van het toonstelsel en van de overgeleverde melodieënschat. Dit werd in de eerste plaats gevoeld door het voortdurend toenemend aantal Europeanen, die in de Inlandsche kunst belang stellen. Als gevolg hiervan verschenen sedert 1921 meer of minder diep gaande studies over het Inlandsche toonstelsel en de inheemsche muziekinstrumenten, voornamelijk van de hand van J. S. BRANDTS BUYS en Mr. J. KUNST.

Maar ook onder de Inlandsche intellectueelen houdt men zich meer dan vroeger met deze onderwerpen bezig. Het jongere geslacht wil de nationale kunst onderhouden, maar de opleiding in zoo goed als uitsluitend Westersche richting, waarbij een groot deel van de jeugdjaren buiten het eigen milieu wordt doorgebracht, biedt niet voldoende gelegenheid tot omgang met op dit gebied ontwikkelde landgenooten. En daar nu de bestaande melodieën uitsluitend mondeling worden overgeleverd, is wel de eerste opgaaf: het ontwerpen van een muziekschrift, dat in staat stelt tot zelfstandige beoefening van de toonkunst.

Om te trachten aan dit verlangen te voldoen, schreef het Java Instituut — na een bespreking op een in 1921 te Bandoeng gehouden congres — een prijsvraag uit voor het ontwerpen van een practisch bruikbaar muziekschrift. De uitslag daarvan zal eerst in den loop van 1923 bekend worden.

Op dit congres kwam ook ter sprake de oprichting van Inlandsche muziekscholen. Veel werd in deze richting nog niet tot stand gebracht. Te Jogjakarta stichtte de Vereeniging Krida Beksa Wirama een muziek- en dansschool, waar echter zoo goed als uitsluitend de dans wordt onderwezen: de muziek-afdeeling trekt nog geen leerlingen. Het voornemen bestaat, om ook te Soerakarta een muziekschool op te richten. Op de openbare Inlandsche scholen is het onderwijs in den inheemschen zang nog steeds facultatief, met het gevolg, dat deze kunst bijna nergens beoefend wordt. Hetzelfde kan gezegd worden van de bijzondere scholen, inzonderheid van die, welke van de Christelijke Zending uitgaan. Een poging, in 1900 aangewend, om bij den eeredienst van Inlandsche Christengemeenten inheemsche melodieën in te voeren, bleef tot nog toe zonder gevolg.

De oorspronkelijk religieuze beteekenis van het Inlandsche tooneel is nog niet geheel verdwenen. Bij belangrijke gebeurtenissen in het huiselijk leven (geboorte, huwelijk e.d.) bij de vervulling van een wensch, na afloop van den rijstoogst en ter afwering van dreigende rampen wordt nog steeds een meer of minder gewijde wajang-voorstelling gegeven.

Daarnaast heeft zich op Java ontwikkeld de vereering van nationale of als zoodanig gedachte helden: de wajang-opvoering behoudt in velerlei opzicht haar religieus karakter, maar er wordt sterke nadruk gelegd op de beschrijving van de daden en de avonturen der helden-voorouders. Van een streven, om op deze wijze een geheele „helden-galerij" te vormen, getuigtde samenstelling van een aaneensluitende reeks van chronologisch op elkaar volgende lakon's (wajang madya) door P. MANGKOENEGARA IV, waarin de Javaansche geschiedenis tot aan de invoering van den Islam dramatisch wordt behandeld. Het is te verwachten, dat men bij een verder veld winnen van deze helden-vereering niet bij de oudste tijden blijft staan, maar dat men ook de groote figuren van de nieuwere geschiedenis op het tooneel zal willen zien. Inderdaad is dan ook de Javaansche historie na de invoering van den Islam voor wajang-opvoeringen bewerkt. Omstreeks 1894 begon R. DANOEATMADJA te Soerakarta aan dit vervolg op de oude wajang-lakon's, door hem „Wajang Doepara" genoemd, waarin o.m. ook Compagnies dienaren als Kapitein TAK een rol spelen. Een geheel nieuw stel leeren poppen werd daarvoor ontworpen. Veel succes had de ontwerper echter niet; het bleef bij eenige opvoeringen voor een beperkten kring van belangstellenden.

Nauw verbonden met die uitbeelding van helden-

Srimpidans.

figuren is de toeschrijving van symbolische of allegorische beteekenis aan de opgevoerde verhalen: men bewondert gedrag en daden van den held en neemt of stelt hem ten voorbeeld. Men bemerkt in de geschiedenis van een bepaalden persoon de algemeene zedelijke wetten en vat het geheel op als allegorie. In de laatste jaren is — vooral onder den invloed van theosofische zijde — deze allegorische uitlegging van de wajangverhalen zeer toegenomen. Voor niet weinigen heeft het nationale tooneel zoo goed als uitsluitend een leerend karakter, de wajang is het groote opvoedingsmiddel, waardoor men tracht de levensopvattingen en de deugden der vaderen op aanschouwelijke wijze onder het volk te brengen en waarin men bepaalde esotherische begrippen belichaamd meent te zien. Dit leidt er licht toe, om in alle, in een verhaal beschreven voorvallen, zelfs in den vorm van de eigennamen, een verborgen zin te zoeken (of te leggen), tot ten slotte het op zich zelf zoo frissche en levenskrachtige epos, het verhaal van de groote daden van een lichamelijk of zedelijk machtigen held, tot in de onderdeelen is gecommentarieerd en „verklaard". Er gaan reeds stemmen op, welke zich verzetten tegen een dergelijk op de spits gedreven zoeken naar diepe, esotherische beteekenissen, waardoor de frissche schoonheid, de eenvoud en de fantastische charme van de oude verhalen op den achtergrond dreigen te raken.

Eenigermate is deze zucht, om aan de lakon's een reden van bestaan te geven, wel te verklaren. Onder den invloed van het op Westersche leest geschoeid onderwijs worden de wajang-verhalen, inzonderheid de z.g. lakon tjarangan, welke eerst in lateren tijd naar de overgeleverde gegevens zijn samengesteld, meer dan vroeger door het jongere geslacht met critischen blik bekeken. Wat voorheen voetstoots werd aangenomen, wekt bij het geslacht van de 20ste eeuw allicht twijfel. Het zijn vooral de intellectueelen onder de Javanen, die in dit opzicht een moeilijken tijd doormaken: men voelt zich veel van wat den vaderen dierbaar was, ontzinken, nu men geleerd heeft, op het gebied van historie en natuurwetenschappen zoo geheel anders te denken dan vroeger. De tijd, waarin men vast geloofde aan reuzen, aan wonderbare gedaanteverwisselingen, aan bovennatuurlijke wapens en zoo meer is voor hen voorbij. Wat nu te doen met de van het voorgeslacht geërfde wajang? Sommigen zijn in hun denken zoo zeer veranderd, dat zij die erfenis van de vaderen eenvoudig op zij zetten: die legenden passen niet meer voor dezen verlichten tijd, men vraagt nu ander voedsel voor verstand en gemoed. Voor het groote aantal van hen, die niet zoo ver gaan, is de bovenbedoelde allegorische en esotherische opvatting in zekeren zin een uitkomst. Deze toch stelt hen in staat, om de geliefde oude verhalen te houden zonder met hun Westersch gevormd intellect in botsing te komen. De meest fantastische personen, de onwaarschijnlijkste tooneelen in de lakon's worden allegorisch opgevat en daarmee is de critiek het zwijgen opgelegd!

Maar er is nog een ander middel, om de wajang — al is het dan niet geheel zooals die van het voorgeslacht is geërfd — in overeenstemming te brengen met de eischen van dezen tijd: men kan in plaats van de overgeleverde verhalen, de realiteit van het moderne leven op het tooneel brengen. Daarbij moet de Javaansche riddertijd, waarin zich nu nog deze verhalen bewegen, worden verlaten. Naast satrija en bagawan — de vertegenwoordigers van adel en geestelijkheid — moet dan een derde (wellicht ook een vierde) stand optreden. Aanknoopingspunten daarvoor zijn reeds in de lakon's aanwezig en wel in het optreden van Semar, Nalagareng, Petroek en Bagong, die meermalen zeer actueele onderwerpen op de hun eigen ironische of humoristische wijze behandelen. Ligt in het feit, dat deze tooneelen dikwijls zeer uitvoerig worden uitgewerkt en een betrekkelijk groot deel van de voorstelling innemen, niet een bewijs dat men verband zoekt tusschen de wajang-opvoering en de werkelijkheid van het huiselijk of het maatschappelijk leven?

De bovenbedoelde Wajang Doepara beweegt zich met de onderwerpen der verhalen reeds in de richting van den modernen tijd en in een enkele plaats wordt ook in wajang wong-voorstellingen de nieuwere geschiedenis van Java behandeld. Het zijn daarbij echter nog steeds geschiedkundige gebeurtenissen, die worden uitgebeeld; tot een ingrijpende verandering van den inhoud der stukken als boven aangeduid kwam men nog niet.

Wel heeft men vraagstukken van dezen tijd op het tooneel gebracht, maar dit heeft daarmee een geheel Westersch karakter gekregen : de spelers missen het bekende wajang-type, ze spreken in dialogen, zooals men die elken dag in het gewone leven kan hooren, kortom, het is geen wajang, zelfs geen wajang-wong. Men vindt dezen vorm voornamelijk onder leerlingen van Europeesche onderwijsinrichtingen. De toekomst zal moeten leeren, of dit Westersch tooneel op den duur de nationale wajang zal vervangen.

In de Soenda-landen, waar men veel minder aan de oude wajang-traditie is gebonden, werd een proef genomen met de opvoering van een oude legende op een in hoofdzaak Westersch tooneel, die vrij goed geslaagd mag heeten. Op 18 Juni 1921 werd te Bandoeng tijdens het meergenoemde congres van het Java-instituut de Soendasche legende van Loetoeng Kasaroeng opgevoerd, later door meerdere voorstellingen van dit stuk gevolgd. De toeschouwers zaten daarbij in de open lucht om het tooneel geschaard. Dit stelde een pendopo van het hof van Padjadjaran voor, waarvan inrichting en versiering zoo streng mogelijk oud-Soendaasch was gehouden. De verschillende rollen werden gesproken, de handelingen sloten daarbij onmiddellijk aan (dus zonder dans, als bij de Javaan-

sche wajang wong), een verborgen opgesteld koor of een zangeres gaven af en toe de door de opvoering gewekte stemming weer, de begeleidende muziek was zuiver Soendaasch. Deze opvoering, geheel de gewijde nationale pantoen volgende, was in karakter Soendaasch, maar sloot zich nauw aan bij de moderne Westersche beginselen op dit gebied. De verwachting, dat uit deze opvoering en naar het gegeven voorbeeld een vernieuwd nationaal tooneel zou worden geboren, werd tot nog toe niet verwezenlijkt.

Met de bespreking van deze voorstelling hebben wij het oorspronkelijke poppen=tooneel reeds verlaten. De Javaansche vorm van tooneel=uitvoeringen met „levende" spelers is nog steeds de wajang=wong (met de minder algemeen voorkomende Langendrijan, Wirèng, in zekeren zin ook de Bedaja=dansen en, als straat=tooneel, de topèng). Deze opvoeringen, waarbij de spelers door dansbewegingen het verhaal uitbeelden, nemen in den laatsten tijd toe. Op elke pasar malem worden wajang=wong=voorstellingen gegeven, enkele plaatsen bezitten zelfs een vrij permanent gezelschap van spelers, die gedurende eenige maanden van het jaar daarvoor geschikte lakon's opvoeren. Zoo vormt zich langzamerhand een groep beroepsspelers, waaronder enkele zeer goede krachten voorkomen.

Een hoofdbezwaar voor het geven van aan alle eischen voldoende uitvoeringen is — evenals bij de poppen=wajang — de geringe ontwikkeling van de spelers en den leider (dalang), die het gewoonlijk niet verder brengen dan tot een meer of minder geslaagde nabootsing van wat zij anderen zagen doen. Een eigen opvatting, berustende op nauwkeurige kennis en diep inzicht en afwijkende van de traditioneele sleur, komt slechts zeer zelden voor. Dit wordt door vele leden van de ontwikkelde klasse gevoeld en zij brachten dan ook reeds meermalen de vorming van intellectueel ontwikkelde dalangs ter sprake, die o.m. een grondig inzicht in de geschiedenis en de beteekenis van de Javaansche tooneel literatuur zullen moeten hebben. Te Solo is daarmede thans een proef genomen; overigens bepaalt men zich tot de oprichting van dans=vereenigingen, waar de practijk van den nationalen dans wordt beoefend (de vereeniging Krida Beksa Wirama te Jogjakarta, Sabakarti te Semarang, Kridajatmaka te Weltevreden, e.a.). Te Jogja en te Weltevreden worden de leerlingen vooral betrokken van de op die plaatsen gevestigde inrichtingen van middelbaar= en vakonderwijs, op de eerstgenoemde plaats bestaat ook een klasse voor vrouwelijke leerlingen.

De bloei van deze vereenigingen berust inzonderheid op de liefde voor den nationalen dans. De stukken, welke worden ingestudeerd, omvatten gewoonlijk slechts een fragment van een lakon, dat binnen eenige uren is afgeloopen. Door dit laatste wordt tegemoet gekomen aan een practisch bezwaar, dat is gerezen tegen de bijwoning van de aloude poppen=wajang. Deze duurt noodzakelijk steeds een geheelen nacht. In den ouden tijd gingen de toeschouwers na afloop van de voorstelling naar huis om uit te slapen. Het moderne leven roept echter velen reeds in de morgenuren naar kantoor, werkplaats of schoolgebouw. Zoo rees de vraag, of ook niet de wajang=koelit=voorstelling zou kunnen worden bekort. Te Jogjakarta werd een proef genomen met zulk een verkorte opvoering, die — zooals het boven bedoelde wajang=wong fragment — slechts vijf uren duurde. Ook hier heeft de practijk nog geen uitspraak gedaan omtrent de mogelijkheid van een algemeene invoering van dergelijke verkorte voorstellingen van het poppen=tooneel.

Tot de hoogste ontwikkeling komt de wajang — en inzonderheid die met levende spelers — aan de Javaansche vorstenhoven te Soerakarta en te Jogjakarta, waar bloed= en aanverwanten van den vorst het niet beneden hun waardigheid achten, om zelf een rol in het stuk te vervullen. De uitgezochte kleuren=combinatie van de schitterende costumes, de tot in onderdeelen verzorgde dans=bewegingen en de begeleiding van een voortreffelijk bespeelde gamelan geven hier het meest volmaakte van de Inlandsche kunst te genieten.

Een zekere vermaardheid verkregen in dit opzicht de voorstellingen, in 1920 gegeven tijdens de huwelijksfeesten van het Hoofd van het Mangkoenegaransche Huis, waarbij als tegenhanger een zeer goed verzorgd Balisch tooneel was te zien. Bekend zijn ook de opvoeringen in de Pakoealaman en bij den Rijksbestuurder te Jogjakarta.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Tijdens de kroningsfeesten van Koningin WILHELMINA vertoonde een dalang uit het Zuidergebergte van Jogjakarta de eeuwenoude wajang bèbèr, zijn platen met afbeeldingen voor de oogen der toeschouwers ontrollende. En een jaar later werd in de kraton te Jogja een schitterende wajang=wong=voorstelling gegeven.

Na vijf en twintig jaren is een vertooning met de oude wajang bèbèr uit de Goenoeng Kidoel niet meer mogelijk: de dalang is gestorven en zijn kist met platen werd als een heilige relikwie opgeborgen; geen zijner nakomelingen of desa=genooten acht zich in staat, om de gewijde voorstelling te leiden. Maar de meer moderne wajang wong bloeit nog in volle kracht: evenals in 1899 wordt ook in 1923 aan het Jogjasche hof een vierdaagsche voorstelling gegeven, getuigenis afleggend van den onverzwakten kunstzin en de niet verflauwde kunstliefde van den Javaanschen adel; een symbool van wat in dit op kunstgebied zoo begaafde volk nog sluimert en wat de toekomst in deze richting kan doen verwachten!

J. K.

INLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID.

De Inlandsche kunstnijverheid is voor een deel voortgekomen uit den ouden, oorspronkelijken kunstzin van het inheemsche volk en deels beïnvloed door dien van de eeuwen geleden naar Java geëmigreerde Hindoes.

De geometrische motieven, welke nu nog bij de beoefening van verschillende takken van kunstnijverheid in gebruik zijn bij volksgroepen als Bataks, Dajaks, Alfoeren, wijzen duidelijk genoeg uit, dat de bewoners van het groote Indië hetwelk nu Nederlandsch-Indië is, eertijds hun eigen artistieke opvattingen hadden, welke zij weergaven in lijn-ornamenten.

Deze antieke vlakversieringsmethode, welke in haar toepassingen en beteekenis in Indonesische, Melanesische, Micronesische en Polynesische gebieden zulke merkwaardige overeenkomsten vertoont, wordt nog fragmentarisch op Java gebruikt; zoo worden geprononceerde haakkruis- en wervelmotieven aangebracht op de kains simboet, welke men in een enkele Lebaksche desa (residentie Bantam) maakt.

Eveneens waren in de oudheid bepaalde Inlandsche versieringstechnieken bekend; zeer oud is b.v. het z.g. uitsparingsprocédé, bij de toepassing waarvan men het voorwerp, dat versierd moest worden, geheel in de verfstof dompelde en dus door die verfstof liet aantasten, met uitzondering van de teekening, die met het een of andere materiaal tijdelijk bedekt werd, zoodat zij na de kleuring van het voorwerp en na verwijdering van de deklaag blank uitgespaard bleef.

De Hindoes hebben de verbetering van sommige technieken bevorderd; zij hebben behalve den sculpturalen zin, thans nog overgebleven bij de beoefenaars van beeldhouwkunst op Bali, bepaalde ornamentbeginselen gebracht, berustend op het gebruik van slingerrank-variaties.

De invloed van hun kunst heeft zich niet beperkt tot Java, maar is doorgedrongen tot een deel der kleine Soenda-eilanden, Sumatra en de kuststreken van Borneo en Celebes.

De sculpturale zin bij de oorspronkelijke bewoners van Indië bestond wel reeds, maar leidde meer in de richting van gedrochts-sculptuur, welke niet alleen werd toegepast in verband met goden- of geestenvereering, maar dikwijls ook voor vermaak met humoristische verschrikkingstendenzen; ik noem hier b.v. de houten beelden der Niassers, den banaspatikop bij de Bataks, de afzichtelijke maskers der Dajaks, de pemia's of doodenmaskers der Toradja's, de gedrochtelijke figuren der bondèt- en barongan-poppen op Java, enz.

Zooals de dansmaskers op Nieuw-Guinea en de Melanesische eilanden zijn samengesteld, geverfd en van allerlei aanhangselen voorzien, zijn zij ongetwijfeld niet alleen proeven van de antieke, grillige kunst om het huiveringwekkend-demonische in fantastische, groteske en bizarre lijnen, vormen en kleuren aan te duiden, maar geven zij ook de bedoeling der makers aan, om vermaak te scheppen in het resultaat van het optreden met zulke maskers en in de amusant tot uiting komende stemmingen der toeschouwers.

De beeldhouwkunst der oude Hindoes stond veel hooger, was beschaafder.

En wat hun rankenmotief betreft, terecht wijst Dr. KISA in zijn werk „Kunst und Kunstindustrie in Indien" daarop als het hoofdmotief der Hindoes.

Ook op versierde voorwerpen van Javaansche kunstnijverheid loopt de slinggerrank op precies dezelfde wijze als een regelmatig golvende lijn midden over het in te vullen paneel, of het raakt de lengte-randen hiervan en het vertakt zich op speelsche wijze in bebladerde en van loot-, bloem- en vruchtmotieven voorziene, jonge krultwijgen, waarvan de toppen of einden bij elkaar komen en welke te zamen in juiste en logische verhoudingen de bewerkte naast en bij de onbewerkte deelen van het veld doen ontstaan.

De Inlandsche kunstnijverheid is vroeger in stille huisvlijt beoefend geworden als een vast bedrijf, dat wel geen hooge, maar vaste inkomsten gaf, indien men maar een bepaalden kring van bestellers had.

Inlandsche vorsten en grooten hadden in hun dienst nijveren, die bepaalde groepen vormden, in afzonderlijke dorpen of deelen van dorpen bijeenwoonden en wier werk en technisch-artistieke vaardigheid overgingen van vader op zoon. Zij hadden een verzekerd, geregeld bestaan, behoefden geen afzetgebied te zoeken en ook geen marktwaar te produceeren.

Arbeidend op een vast loon, hadden zij zich niet te haasten, om snel geld te kunnen verdienen. Bij hen bestond het gevoel, de prikkel, de lust, om iets moois en geacheveerds af te leveren, en de vader werkte thuis met zulk een stille en gelukkige ambitie, dat de zoon het kunstvak graag leerde en gemakkelijk daarin opging.

Rijkdom, gegoedheid en voornaamheid werden in dien tijd gaarne vertoond in den pronk met luxe-matten en luxe-weefsels, met lijfsieraden en sierwapens, en de bezitters van die weelde-artikelen, de dragers van dien luister snoefden te zijn de meesters der werklieden, die voor hen de voorwerpen hadden vervaardigd. Geen wonder is 't, dat toen onder zulke omstandigheden het werk verzorgd, soms vertroeteld werd, dat er geheimen waren van behandelingswijzen en dat in deze intieme huiskunst van zelf geleidelijk de mystiek moest komen, welke uiting vond in het weergeven van het aan zinnebeelden rijke ornament.

De groote liefde, waarmede de kunstnijvere zijn taak eerst moet bepeinzen, ontwerpen, met zijn heer en meester overleggen, de zorgzaamheid en het geduld, waarmede hij den arbeid uitvoerde, stukje voor stukje voorzichtig opbouwend, — dat alles vormde de stille ambitie, waarin de mystiek gemakkelijk een plaatsje vond.

Geen arbeid werd begonnen, of er moesten offers gebracht zijn.

In lijfsieraden en vooral in wapenlemmers werden de eigenschappen gezocht als van amuletten, die ziekten weerden of den dragers geluk aanbrachten.

In de metaalbewerking speelde, in de lang vervlogen tijden van die soort luxe bij de uitgebreide bovenste lagen der Inlandsche maatschappij, de symbolische voorstelling een groote rol.

Behalve de meest bekwamen, die in vasten dienst van vorsten en grooten waren, bestonden in dien tijd ook de nijveren, die voor de gegoeden werkten. Hoewel zij uitsluitend moesten verdienen aan de uitvoering van bestellingen, waren zij toch vrij zeker van hun bestaan, omdat het aantal der vaste klanten dan toch vrij groot of voldoende was.

Nog niet zoo heel ver voorbij is de tijd, dat Europeesche en Inlandsche dames in Indië een eigen inlandschen goud= en zilversmid hadden, die wel niet in vasten dienst bij haar was, maar dan toch nog altijd werk genoeg kreeg aan het maken of vermaken van haar vele sieraden.

Groot was ook het aantal van de nijveren, die, eenmaal in het bezit van werktuigen en materialen, in vrije uren thuis arbeidden voor de behoefte van het eigen gezin aan voorwerpen voor dagelijksch en luxe=gebruik; er waren er, die in grootere omgeving dan het eigen dorp een reputatie verwierven om hun kunst.

Bepaalde mode=drachten, speciale technische bekwaamheden van nijveren in enkele streken, uitbreiding van het praktisch gebruik en algemeen gewaardeerde artistieke effecten van de vervaardigde voorwerpen hebben veroorzaakt, dat de huisvlijt in sommige gebieden in het groot werd beoefend en de producten naar elders werden verkocht, zonder dat toch de artistieke waarde daarvan achteruitging.

Zoo verwierven de kleurige bidmatten van Bawean in een groot deel van Mohammedaansch=Indië zekere vermaardheid; de uit fijne bolletjes samengestelde oorsieraden van het dorp Sendang (Gresik) werden door vele vrouwen in Oost=Java gedragen; de specimina van Vorstenlandsche pamorsmeedkunst waren gewild bij de grooten van Java, die gewoon waren een pronkwapen te dragen, en de Minangkabausche koperwerkers hadden voor hun fijne proeven van kopergietkunst een afzetgebied in Noord=Sumatra tot Atjeh.

Geen tak van artistieke nijverheid heeft als huisvlijt van en voor het gezin zoo gebloeid en zich zoo ontwikkeld als de textiele kunst, waarvan de beoefening eertijds in een groot deel van Nederlandsch=Indië plaats had, en het spinnewiel en het handweefgetouw tot populair huisraad maakte.

Alle omstandigheden, waaronder vroeger de Inlandsche kunstnijverheid werd beoefend, hetzij in rustigen dienst van vorsten en hoofden of op bestelling uit den vasten klanten=kring, hetzij in verloren uren ten behoeve van het huisgezin of in geregelden arbeid voor een kleine markt, hetzij in een enkele kleine kampoeng of in meer omvangrijk gebied, hebben zich in den loop der tijden gewijzigd.

Met de vermindering van de behoefte aan luxe en met de toename der geldhuishouding in de Inlandsche maatschappij, met de ontwikkeling en uitbreiding van economische beginselen, met den grooten import van goedkoope fabriekswaar is de periode gekomen, waarin de afzet der Inlandsche nijverheidsproducten onder de bevolking achteruitging.

Meer en meer paste men beperking in weelde of goedkoope vereenvoudiging toe.

Naar moderne begrippen in de jong=Inlandsche samenleving werd de nationale kleederdracht niet meer zoo gewaardeerd als vroeger.

Het door eigen vrouw uit materiaal van eigen katoenaanplant geweven, stemmig blauw=gestreepte buis van den Javaan maakte plaats voor een jasje van ingevoerd bloemetjesgoed. In het huisraad, in pronkstukken van het woning=interieur werd het bewerkte koper vervangen door blik. Aan den haarwrongsmuk, de oorknoppen, halskettingen, borstspelden, vingerringen, armbanden, buikbanden, enz. van echtgenoote en dochters werd niet meer zooveel geld besteed als vroeger. Als de gouden tooi der bruid voor een enkel etmaal van antieke staatsie zelf niet op een goedkoopje kon worden besteld, werden de daarvoor benoodigde sieraden geleend of gehuurd. De grobog of de kist=op=rollen, welke de verplaatsbare safe was voor poesaka's of erfstukken, bevatte geen kostbaarheden meer en verdween uit vele huizen, omdat zij niet meer noodig was. Zeldzaam zijn over het algemeen de woningen geworden, voorzien van een rijk front met bewerkte paneelen.

Velen, die nog aan het kostbaarste metaal dachten, gebruikten geen goud, maar lieten hun sieraden vergulden, waartoe op bijna elke groote pasar gelegenheid bestond aan het transportabele stalletje van den „toekang sepoeh".

Tal van nijveren hadden een zorgelijk bestaan, waarom zij dan ook maar liever afweken van de oude traditie, om het kunstbedrijf op hun zoons te doen overgaan.

Toen dan met den strijd om het bestaan en de neiging, om meer inkomsten te verwerven, concurrentie en massa=productie kwamen, zonk jammerlijk het technisch en artistiek peil, waarop de Inlandsche kunstnijverheid voorheen had gestaan.

In 1884 werd dat reeds waargenomen; de klacht, dat die nijverheid verwaarloosd werd, kwam uit Holland.

De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid te Haarlem stelde namelijk aan de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen de vraag, wat tegen dien achteruitgang gedaan moest worden; het genoemde genootschap endosseerde de zaak aan de Nederlandsch=Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw te Batavia en deze verzond aan de hoofden van gewestelijk bestuur een circulaire, waarin gevraagd werd, haar in te lichten, hoe de

Gedeelte van een wajang-bèbèr-plaat, aanwezig in het museum Sriwedari te Soerakarta (afkomstig van Wanasari, Goenoeng Kidoel).

toestand der Inlandsche kunstnijverheid was en geweest was, en welke middelen tot bevordering konden worden aangewend.

Eerst in 1888 werd op initiatief van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid door de laatstgenoemde maatschappij besloten tot het uitbrengen en publiceeren van haar advies en tot het uitgeven en verspreiden van het „résumé van gewestelijke rapporten" (in 1889 verschenen).

Bleken die rapporten over het algemeen een niet diepe behandeling van het vraagstuk te bevatten en werd door de maatschappij, die zelf over de door haar ingestelde enquête te gemakkelijk had gedacht, verklaard, dat voor het aangeven van een oplossing „een ernstig locaal onderzoek" noodig was, toch zijn er ook lezenswaardige opstellen ingediend. Als de voornaamste middelen tot bevordering van de Inlandsche kunstnijverheid in Nederlandsch=Indië zijn in die rapporten aangegeven: het houden van tentoonstellingen, musea, wedstrijden, het geven van speciaal onderricht en het openen van markten.

In 1904 verscheen het werk: „De voornaamste industrieën der Inlandsche bevolking van Java en Madoera" door G. P. ROUFFAER, die in een vlot behandelde, aangenaam leesbare beschrijving naar verschillende in oude en nieuwe werken voorkomende gegevens, tal van middelen aangaf, waardoor eenige takken van Inlandsche nijverheid en kunstnijverheid tot ontwikkeling zouden zijn te brengen. In datzelfde jaar hield de toenmalige Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, de heer ABENDANON, op de gewestelijke hoofdplaatsen van Java vergaderingen ter bespreking van de maatregelen, welke in het belang van de Inlandsche nijverheid op Java en Madoera genomen zouden kunnen worden in verband met de door het moederland voor dat doel beschikbaar te stellen gelden; het betrekkelijke rapport verscheen in hetzelfde jaar.

Te Weltevreden had de van Regeeringswege financieel gesteunde Indische vereeniging „Oost en West", intusschen een permanente tentoonstelling met gelegenheid tot verkoop van Inlandsche kunstnijverheid=artikelen geopend, welke tentoonstelling ongeveer tien jaren daarna, voornamelijk wegens onvoldoende debiet en gebrekkige organisatie, moest worden gesloten [1]).

Wat in 1886 door de Nederlandsch=Indische Maatschappij voor Nijverheid en Landbouw en in 1904 door den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, den heer ABENDANON, was gedaan, deed in 1905 — 1907 de van Regeeringswege ingestelde z.g. Welvaarts=commissie, die haar „samentrekkingen van de afdeelings=verslagen over de uitkomsten der onderzoekingen naar handel en nijverheid in de verschillende residentiën van Java en Madoera" uitgaf, welk werk gevolgd werd door het overzicht en het eindverslag der gewestelijke onderzoekingen.

Het „ernstig locaal onderzoek", dat de Nederlandsch=Indische Maatschappij voor Nijverheid en Landbouw aanbevolen had, werd door den heer G. P. ROUFFAER in een belangwekkend artikel in de Gids uitgewerkt en gepropageerd, met het gevolg, dat het Gouvernement in 1906 steller dezes belastte met het technisch=artistiek onderzoek naar de Inlandsche kunstnijverheid in Nederlandsch=Indië, terwijl de heer M. C. PLEYTE de sociaal=economische en ethnologische zijde van de nijverheid in West=Java te behandelen kreeg.

Sedert den tijd, dat voor het eerst de aandacht werd gevestigd op den achteruitgang der Inlandsche kunstnijverheid, dreigden tal van technieken en motieven geheel in het vergeetboek te geraken; dus werd het wenschelijk geacht, om het moois, dat nog bestond en van den kunstzin der bevolking getuigen kon, zooveel mogelijk vast te leggen in overzichtelijke, geïllustreerde beschrijvingen.

De resultaten van die onderzoekingen, waaraan de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur zeer veel hebben bijgedragen, zijn opgenomen in het seriewerk „De Inlandsche kunstnijverheid in Nederlandsch=Indië, door J. E. JASPER en MAS PIRNGADIE", waarvan de 3 eerste deelen, behandelende het vlechtwerk, de weefkunst en de batikkunst, van Regeeringswege uitgegeven en in de jaren 1912 en 1916 verschenen zijn [2]); evenzoo verschenen drie deelen van het minder omvangrijke werk: „De Inlandsche nijverheid in West=Java als sociaal=ethnologisch verschijnsel, door C. M. PLEYTE".

Van omstreeks 1895 begon de sedert 1884 verflauwde belangstelling voor de Inlandsche kunstnijverheid weer te verlevendigen; verdienstelijke werken hierover zijn geschreven door de heeren Dr. L. SERRURIER, G. P. ROUFFAER, J. A. LOEBER, Dr. J. D. E. SCHMELTZ, Dr. H. H. JUYNBOLL, H. W. FISCHER, JOH. F. SNELLEMAN, VAN NOUHUYS, Prof. Dr. A. W. NIEUWENHUIS, W. O. J. NIEUWENKAMP, J. G. SINIA, e.a.; zij allen hebben door woord en beeld veel belangrijks en schoons op den voorgrond gebracht.

Evenzoo is het voornaamste en beste, door de Inlandsche kunstnijverheid opgeleverd, tentoongesteld geweest op de internationale tentoonstelling van Brussel, en de koloniale tentoonstelling te Semarang.

Reeds in 1888 was er sprake van de oprichting van een kunstnijverheidschool; in 1910, dus ruim 20 jaar daarna, toen de kleine Gouvernements=huisvlijtschool van Ngawi

1) Een omstreeks 1910 te Batavia gestichte particuliere werkplaats voor Inlandsche kunstnijveren onder leiding van wijlen den architect Hulswit had een nog korter bestaan dan „Oost en West".

De voornaamste, thans nog bestaande, verkooplokalen voor Inlandsche kunstnijverheid-voorwerpen zijn die van „Boeatan" te 's Gravenhage en „Djokdjasche Kunstarbeid" te Djokjakarta.

2) De drie volgende deelen, behandelende de bewerking van edele metalen, de bewerking van niet=edele metalen en de overige takken van Inlandsche kunstnijverheid (houtsnijkunst, pottenbakkerskunst, bewerking van leder, bamboe, enz) zijn gereed, maar zullen wegens de intuschen toegepaste bezuinigingsmaatregelen pas later kunnen worden uitgegeven.

al eenige jaren bestond [3]), werd weder een voorstel tot oprichting van een kunstnijverheidsschool bij de Regeering voorgebracht. Gedeeltelijk naar aanleiding daarvan en in verband met de te nemen praktische maatregelen tot bevordering van de Inlandsche kunstnijverheid in Indië kreeg schrijver dezes in 1911 de Regeeringsopdracht, de kunstnijverheid in Europa te bestudeeren; de resultaten van die bestudeering zijn neergelegd in het in 1912 van Regeeringswege uitgegeven werk: „Organisaties en systemen tot ontwikkeling van de Europeesche nijverheid en kunstnijverheid".

De praktische, sociaal=economische, technisch=artistieke bevordering van de Inlandsche kunstnijverheid in Nederlandsch=Indië zal — wil die kunstnijverheid zich op een goeden grondslag geleidelijk ontwikkelen — voor een groot deel moeten worden overgelaten aan het Inlandsche particuliere initiatief en wel volgens het bijna overal geldende, gezonde beginsel, dat de verheffing der kunstnijverheid voor het volk behoort te geschieden door het volk.

Gepaste inmenging, tevens medewerking van den Staat kan als een goede prikkel voor de ontwikkeling van dat initiatief tot heilzame gevolgen leiden.

Vandaar, dat toen gedacht werd aan de instelling van een speciale nijverheidbevorderingsdienst, welk plan door de Regeering op zeer bescheiden leest uitgevoerd door de instelling van de afdeeling „Nijverheid" aan het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel te Buitenzorg.

In de juiste *toepassing* van de Inlandsche kunstnijverheid ligt de kans van haar sociaal=economischen, technisch=artistieken bloei.

Naar dezen stelregel zou de speciale dienst zich hebben te bemoeien met de oprichting van werkplaatsen onder deskundige technisch=artistieke en commercieele leiding.

Van de toen aanbevolen maatregelen kan hier nog genoemd worden: het oprichten van centrale vak=etablissementen met om zich heen verspreide, praktische vakschooltjes, welke de bestellingen van het centrale etablissement uitvoeren [4]).

Heel in 't kort noem ik dan nog: het oprichten van magazijnen, waaruit de verstrekking van goede en voor de nijveren goedkoope materialen en werktuigen kan plaats hebben, het verstrekken van inlichtingen, het beheer van demonstratie=werkplaatsen en show=rooms, het verspreiden van populaire literatuur en van teekeningen enz.

l' Histoire se répète; in 1919 bracht de Bond van Nederlandsch=Indische Kunstkringen de kwestie van de Inlandsche kunstnijverheidschool weer op den voorgrond.

3) Deze huisvlijtschool is ontstaan door samenvoeging van de aan desascholen verbonden huisvlijtcursussen, ingesteld door den toenmaligen Regent van Ngawi Raden Mas Adipati Ario Koesoemo Oetoijo, thans Regent van Japara.

4) Een groote nabestelling van vlechtwerk, dat op de wereldtentoonstelling van Brussel geëxposeerd en verkocht was, leverde het droevige resultaat op, dat het op die nabestelling geleverde werk inferieur en onverkoopbaar was.

Met instemming kan ik uit de rede, welke de heer TEILLERS gehouden heeft in de openbare vergadering van 2 Augustus 1919 te Djokdja (door dien Bond gehouden ter bespreking van het genoemde onderwerp) het navolgende aanhalen: „Tegenover de zuiver In„landsche elementen, het overgeleverde bezit aan vorm, „motief, lijn en kleur, zal de Europeesche leiding zich „hebben te onthouden van dwingend ingrijpen. De„monstreeren, wat daarin goed is en wat niet goed; „ontwikkelen van het critisch begrip en het kweeken van „eerbied voor wat in eigen overlevering schoon is, zal „haar voornaamste taak moeten zijn. De overtuiging, dat „de Inlander zelf zal hebben te zoeken naar nieuwe „uitingsvormen en dat daarbij verstandige technische „leiding gewenscht, doch alle dwingend optreden ver„keerd is, zij haar fundamenteel beginsel."

Echter is er bij de oprichting van een kunstnijverheid=school met zeer vele andere factoren rekening te houden, welke de kwestie tot een moeilijk op te lossen probleem maken; voorloopig zou het speciale onderricht slechts te geven zijn in de hierboven vermelde cursussen en werkplaatsen; eerst wanneer met de werkplaatsen en centrale vaketablissementen eenig succes is verkregen, zal misschien aan de oprichting van een speciale kunst=nijverheidschool gedacht kunnen worden.

Zietdaar een in 't kort weergegeven organisatie, voortgekomen uit de optimistische verwachting, dat met de technisch=artistieke ontwikkeling en de juiste toepassing van de Inlandsche kunstnijverheid de toename van het aantal nijveren en de vergrooting van het afzetgebied der producten gepaard zullen gaan.

Maar tegenover dat optimisme dient hier het pessimisme van wijlen den heer PLEYTE gesteld te worden, die meende, dat er met de Inlandsche nijverheid en de meeste toekangs niet veel te beginnen viel.

Eigenlijk kan men dan toch ook, lettend op wat de ervaring geleerd heeft, slechts hoogst voorzichtig bevorderingsplannen uitvoeren.

De praktijk heeft aangetoond, dat coöperaties van Inlandsche nijveren geen succes hebben, als de juiste, vaste leiding wordt opgeheven. Het voorschottenstelsel zit in tal van takken van Inlandsche kunstnijverheid vastgeworteld en drukt de loonen sterk omlaag. De bescheiden proef, met de huisvlijtschool te Ngawi genomen, — ik moet hier verklaren, dat Ngawi eigenlijk niet de juiste plaats is voor zulk een school, — moest worden gestaakt, wijl gebleken was, dat de abituriënten zich meer tot een administratieve betrekking dan tot het beoefenen van de door hen in jaren aangeleerde artistieke huisvlijt aangetrokken gevoelden.

Het groote euvel, dat ook in een deel van Europa geconstateerd en door den heer VICTOR DE VOGEL in zijn werk: „l' Ecole primaire supérieure technique" aangeduid is, geldt in nog sterkere mate voor Nederlandsch=Indië.

„Tous tournent le dos au travail manuel", verklaart

genoemde schrijver, „ils cherchent l'emploi, la fonction, la place. Bien des philosophes, des sociologues, des économistes avaient clamé contre le mépris des mains „calleuses, l' exode des plébéiens vers la bureaucratie. „On a preparé de la sorte d' excellents commis, pas un „seul ouvrier. Non seulement on n'a pas porté rémède „au mal, mais on l'a aggravé dans des proportions „considérables".

Wil men dus waardeerbare resultaten verkijgen met de bevordering van de Inlandsche kunstnijverheid in 't algemeen, dan zal ook in 't algemeen eerst de „cultuer manuelle" moeten worden ontwikkeld; de afdeeling „Nijverheid" van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel zal voorzichtig handelen, door voorloopige locale en met de plaatselijke omstandigheden in overeenstemming zijnde maatregelen te nemen, waardoor de Inlandsche kunstnijverheid plaatselijk in de juiste banen kan worden geleid.

J. E J.

DE SCHILDERKUNST.

Een overzicht samenstellen van de schilderkunst gedurende de laatste vijf en twintig jaren, kan niet veel meer zijn dan een opsomming geven van namen van schilders en teekenaars hier woonachtig en van hen, die bij tijden hierheen trokken, korter of langer — gewoonlijk kort — bleven, en dan teekeningen of schilderijen maakten, die uiterlijk soms, doch innerlijk heel zelden, iets gaven van dit land en zijne bewoners. Van schilderscholen, van richting door conventie dan wel traditie bepaald, van een bepaalde manier of wijze, realisme, naturalisme, impressionisme, kan men daarbij niet spreken, aangezien de gevallen waarin een bepaalde opvatting tot uiting komt, geheel op zich zelf staan. Van een school, een groep zelfs, die volgens een bepaalde richting werkt, geen spoor.

Dit is niet te verwonderen! Door het geheel ontbreken van onderwijsinrichtingen, zelfs van persoonlijk particulier onderwijs, kon op dit gebied geen richting worden aangegeven. Zij, die zich in de beeldende kunst trachtten te bekwamen, waren aangewezen op eigen studie of op dat, wat zij te hooi en te gras van een rondreizend schilder eens konden opsteken. Wat aan onderwijs in teekenen hier bereikbaar was, reikte in geen geval zoo ver en zoo hoog, dat het als een grondslag voor toekomstige kunstenaars zou kunnen dienen. Wat hier werd bereikt, is dus geheel te danken aan eigen initiatief van den schilder en aan het volhardend streven van vrienden. Van Regeeringswege werd in dezen zoo goed als niets gedaan!

Als wij dan den blik richten naar Engelsch-Indië en zien welke kunstscholen daar werden opgericht, welke resultaten in de moderne Britsch-Indische kunst reeds werden verkregen, welk een reeks namen van naar voren tredende kunstenaars men daar reeds kan noemen, welk een opgewekt nationaal kunstleven daar reeds bestaat, dan — ja, dan is het schrijven van een overzicht der schilderkunst in de laatste vijf en twintig jaren in Nederlandsch-Indië geen opwekkend werk! En weinig hoopvol voor de toekomst is, dat zelfs in de dagen van hoog-conjunctuur men met de grootste moeite niet is kunnen slagen met de oprichting van een voor deze landen zoo hoog noodige kunstinrichting.

Is het verleden weinig rooskleurig en geeft de toekomst heel weinig perspectief, toch loont het wellicht de moeite eens na te gaan, welke pogingen in de laatste vijf en twintig jaren werden gedaan, om te trachten de beoefening van een eigen inheemsche, dan wel koloniale schilderkunst te bevorderen en welke schilders en teekenaars in dien tijd min of meer op den voorgrond zijn getreden.

De eerste dier pogingen valt bijna samen met het begin van dit tijdperk en bestond uit de oprichting van den Nederlandsch-Indischen Kunstkring te Batavia ten huize en onder leiding van Ds. CARPENTIER ALTING, op 17 September 1901. De statuten dezer jonge vereeniging spreken duidelijk als doel uit: de bevordering en de beoefening der beeldende kunst. Dit doel trachtte men te bereiken door het houden van tentoonstellingen en het uitreiken van prijzen en reeds in April van het volgende jaar 1902, werd de eerste „Dilettantententoonstelling" te Batavia gehouden. Niet om zijn groote artistieke waarde was deze tentoonstelling van beteekenis, maar wel omdat zij was de eerste, waarop slechts werk werd ingezonden gemaakt door menschen, die in Indië woonachtig waren. Tot nu toe is die traditie van een eigen Indische tentoonstelling door den Bataviaschen Kunstkring voortgezet en er waren jaren, waarin een schilderijen- en een teekeningen-expositie konden worden gehouden. En al zijn wij nog niet zoo ver, dat wij van een eigen opvatting, van een eigen zienswijze kunnen spreken, de zich langzaam wijzigende titulatuur der catalogi, die van „Dilettantententoonstelling" via: „Schilderwerk door inwoners van Ned.-Indië vervaardigd" en: „Schilderijen en Teekeningen van schilders in Indië woonachtig" kwam tot : „Tentoonstelling van Indisch werk, schilderijen, teekeningen en beeldhouwwerk", in 1922, toont toch aan, dat ook op dit gebied zich veel wijzigde en ...... ten goede!

De naarstig schilderende jongedame heeft plaats moeten maken voor ernstig willende en strevende krachten, en mannen en vrouwen met talent hebben getracht zich het moeilijke pad der kunst te effenen. Van hen, die gedurende langeren tijd in Indië bleven en hier woonachtig zijn of waren, zijn het meest bekend: MAX FLEI-

SCHER, die zeer verdienstelijke landschappen schilderde en ook menig goede figuurstudie maakte; — C. L. DAKE Jr., die vooral in de eerste jaren van zijn verblijf goede landschappen heeft geschilderd; — Mevrouw H. HUBREGTSE=LANSING, die als figuurschilderes karakteristiek werk heeft geleverd; — W. IMANDT en W. VAN DER DOES, die beiden zonder beteekenende technische vooropleiding het Indisch landschap soms niet zonder verdienste op het doek brengen; — P. A. J. MOOJEN, die een voorliefde heeft voor het wijdsche panorama van het berg= en vulkanenlandschap, terwijl hij in den laatsten tijd streeft naar een karakteristieke weergave van vooral het Balische volksleven, waarbij de godsdienstige mystiek der Baliërs in het bijzonder zijne belangstelling heeft; — Mevrouw E. VAN REES, die verdienstelijke teekeningen maakte en die meermalen in haar illustratief werk het Indische landschap met talent verwerkte; — F. PINKE, die tot de veelbelovende jongere teekenaars behoort en zich ontwikkelt tot een goed houtsnijder. Van de hier geborenen is hij, die door zwaren strijd en harde studie haast door het leven zelf tot schilder werd geroepen: J. L. ELAND, wel de figuur, die in de laatste tien jaren op Java het meest van zich heeft doen spreken—en met recht! Zijn onvoldoende ge= schoold, doch krachtig talent sprak zich sterk uit in zijne landschappen, waarin hij naast veel onrijps en onvol= dragens, veel verdienstelijk werk wist te geven. Sinds eenige jaren vertoeft hij in Holland, welk verblijf, naar wij hopen, ten goede zal komen aan de Indische kunst, als ELAND technisch gerijpt en ervaren naar zijn geboor= teland zal terugkeeren. Van veel minder kracht, doch meer in het karakter van den Indiër is ERNEST DEZENTJE,

die ten deele wel als leerling van ELAND is te be= schouwen. Ook voor hem is het landschap hoofdwerk; hij is dan op zijn best in het schilderen van stem= mingen. G. BIRNIE, die, hier geboren, zijn oplei= ding kreeg in Holland en daarna eenige jaren op Java doorbracht is een gevoelig teekenaar, in hoofdzaak van portretten. In SUZON BEYNON vinden wij een zeer ver= dienstelijke teekenares, die door een zekere mystieke tendenz in haar werk een verwantschap met het Oosten duidelijk kenbaar maakt. In haar is het Oostersch aan= voelen bijvoorbeeld veel sterker en meer op den voor= grond tredend dan bij de jongere Javanen, van welke wij als de meest bekende noemen MAS PIRNGADIE. Hij begon als illustrator van de boeken van J. E. JASPER over kunstnijverheid en leverde als zoodanig verdienste= lijk werk. Gedurende het verblijf van DU CHATTEL op Java, kwam hij sterk onder diens invloed en maakte volgens diens procédé vele aquarellen, die, hoewel niet onverdienstelijk gewasschen, voor de ontwikkeling van een eigen nationale kunst geen waarde hebben. Zijn ander en later werk geeft in geen enkel opzicht verbe= tering.

In de latere jaren ontwikkelde zich de karikatuur=, reclame= en illustratieve teekening. Veel is geïnspi= reerd, en zelfs dikwijls *te* sterk, op Europeesche en Ame= rikaansche tijdschriften. Ook hier weer hebben de meeste teekenaars te weinig of in het geheel geen op= leiding genoten. De meest bekende en origineele wer= kers in dit genre zijn MENNO VAN MEETEREN BROUWER, MELIS en J. VAN DER HEIJDEN.

Van hen, die als reiziger ter verkrijging van indruk= ken en studiemateriaal of pecunia causa een min of meer vluchtig bezoek brachten aan deze landen, noemen wij den teekenaar en etser W. O. J. NIEUWENKAMP, die na zijn eerste bezoek in 1898 nog eenige malen te= rugkwam en het laatst in 1918 Indië bezocht. Is naast een zeer kenmerkende eigen teekentrant een ethno= graphische kant aan zijn werk, in veel wat NIEUWEN= KAMP maakte is de locale toon en de bijzondere karak= teristiek van het eigen Indische aanwezig. Loven wij in hem den teekenaar van Holland's kleine steden, dezelf= de opmerkingsgave, die hem in staat stelde het bijzon= dere en typeerende dezer sluimerende plaatsjes naar voren te brengen, bracht hem hier ook tot een scherp analyseerend onderscheiden. Aan de fout, in zijn werk vast te houden aan Nederlandschen bodem en inzicht, ontkwam hij wellicht, doordat hij zich nog jong zijnde, reeds verplaatste. Wie zijne veel verspreide teeke= ningen en etsen ziet, culmineerend in zijn Bali=boek, zal moeten erkennen, dat het Hollandsch cachet er ten eenenmale vreemd aan is. Wel komt hier en daar een wat gewild „Oostersch doen'' om den hoek kijken en dan is NIEUWENKAMP niet op zijn best, ook de Oostersche mys= tiek ligt buiten zijn bereik, doch waar hij kalm en leuk met stift en naald vertelt, volgens den hem eigen en bij= zonderen aard, van zijn reizen en trekken, van zijn zwer= ven, dan spreekt uit hem de leutige verteller, doch ook de ernstige kunstenaar tevens.

Door na hem F. J. VAN ROSSEM DU CHATTEL te noe= men staat men op eens voor een kenmerkend verschil van opvatting en werkwijze. NIEUWENKAMP, los van overlevering, ziet zijn onderwerpen frisch en open aan, DU CHATTEL, gegroeid, ja, volgroeid in de traditie der Haagsche school, wist zich daarvan niet los te maken en vlot schilder, als hij was, *te* vlot wellicht, ontkwam hij niet meer aan zijn Hollandsche vaarten en boomen. De ziel van het Indische landschap heeft hij nooit be= grepen; trouwens , ik geloof niet, dat hij er ooit een po= ging toe deed! Boven „de Hollandsche Vecht met een klapperboom aan den kant'' groeiden zijne teekeningen nooit uit.

Na DU CHATTEL was het de Rus IVAN KALMYKOFF, die de aandacht trok. Van de vele buitenlanders, vooral Russen, die tijdens en na den oorlog hier kwamen, was hij het, die door zijn vooral stemmingsvol werk vele waardeering vond. En terecht! In zijn groote, zoowel als in de vlugge kleine kleurnotities van landschap en straatbeeld wist hij eigen aard en atmosfeer raak en goed vast te leggen. Hij bezocht Java, Sumatra en Bali.

ARTHUR BRIËT, de bekende schilder van Larensche en Brabantsche binnenhuizen, die eenigen tijd in Mid= den=Java doorbracht was, ofschoon hier geboren, aan het Indisch milieu totaal ontgroeid. Hoewel een ten= toonstelling te Batavia van zijn ernstig werken getuigde, kon hij gedurende zijn verblijf aan de Hollandsche atmosfeer niet ontkomen. Toch kwam in zijn laatste studies meer locale kleur; zijn te kort verblijf heeft hem echter de vruchten van zijn ernstig pogen hier niet meer doen plukken.

Juister, raker en vlotter wist de impressionabele ISAAC ISRAELS zijn indrukken vast te leggen. Is de wijze van doen mij dikwijls te oppervlakkig, *te* weinig schilderswerk, in zijn vlugge karakteristiek en typeering van dansers, wachters, „pikollende'' mannen, is hij bewonderingswaardig. Ook in zijn typeeringen van Javaansche vorstelijke personen wist hij veel te bereiken. Even voor ISAAC ISRAELS was in Indië WILLEM WITSEN. Hij schilderde hier portretten van eenige bekenden en van den Gouverneur=Generaal GRAAF VAN LIMBURG STIRUM, een beeltenis bestemd om in het Volksraads= gebouw te worden opgehangen. Het portret is geschil= derd in den toon en den trant van meerdere stukken van KRUSEMAN en PIENEMAN, die hier in hetzelfde ge= bouw en in de gouvernementeele paleizen in Batavia en Buitenzorg hangen. Alleen het karakter en het van leven tintelende, wat aan deze portretten eigen is, ont= breken aan dat van VAN LIMBURG STIRUM. Als laatsten mogen worden genoemd de Hollandsche schilder W. DOOYEWAARD en de Oostenrijker ROLAND STRASSER die gedurende twee jaren in Indië hebben gewerkt. Zij hebben meer gedaan dan van „reizende schilders'' gewoonlijk wordt verwacht. Zij hebben getracht door

ernstige studie het licht= en kleurprobleem in het figuur een stap nader tot de oplossing te brengen. In hoofd= zaak werkten zij op Bali, waar zij aan volkstypen hun aandacht wijdden. Een hanengevecht en eenige dans= meisjes van STRASSER waren van het beste, wat hier werd gemaakt.

Is in het voorgaande getracht door een korte bespre= king van toestanden en van de meest naar voren treden= de figuren het kunstleven in Indië, zij het oppervlak= kig en eenzijdig — ik sprak toch alleen over de schil= derkunst — te schetsen, dan mag niet worden nage= laten nog even te wijzen op de moeilijkheid van het bijeenbrengen van kunstenaar en publiek; op de be= zwaren van de opvoeding der menigte tot een *belang= stellend* publiek. Hierboven werd reeds in het kort erop gewezen, hoe door de oprichting van den Neder= landsch=Indischen Kunstkring te Batavia de grondslag werd gelegd voor een werken in die richting. Langzamer= hand ontwikkelde zich dit streven dermate, dat in 1916 noodzakelijk werd geacht een Bond van Kunstkringen op te richten, waarbij zich dadelijk acht Kunstkringen aansloten. Op het oogenblik hebben meerdere kleine steden op Java een kunstkring of vereeniging, die in hoofdzaak hetzelfde doel nastreven. Te Batavia werd een avondcursus in teekenen opgericht voor kinderen en ouderen, met het doel aan een aesthetische opvoeding eenigermate mede te werken. Deze cursus wordt door de Regeering gesubsidieerd. Aan meergevorderden wordt gelegenheid gegeven om naar levend model te teekenen, terwijl in een dagcursus les wordt gegeven aan een vier= tal Javaansche jongelui uit den kraton van Solo en Djocja die meer speciaal tot teekenaar=schilders moeten wor= den opgeleid. Het doel, dat bij deze opleiding voor= zit, is hun goed teekenen te leeren en de beginselen van het schilderen bij te brengen, in de hoop, dat zij, na dezen cursus te hebben verlaten, een *eigen*, dat is een *Javaanschen* weg in de kunst zullen trachten te vin= den. Heel hoopvol mag men echter niet gestemd zijn in dit opzicht. De opleiding is te kort en ook te eenzij= dig, om van deze jongelui die zelfstandigheid van in= zicht en vastheid van overtuiging te mogen verwachten, die ongetwijfeld noodig zijn om aan alle invloeden weerstand te bieden, welke zij bij hun intreden in hun maatschappij zullen ondergaan. De poging is schoon, doch zoolang van Regeeringswege niet krachtig in deze richting wordt medegewerkt, is zij vrijwel hopeloos.

Het ingrijpen van de Regeering in kunstzaken was steeds incidenteel. Eenige malen werd eens iemand, als talentvol aangewezen, op gouvernementskosten naar Holland gezonden ter verdere opvoeding. Gewoonlijk met een verkeerd resultaat. Het meest bekende voor= beeld van de Regeeringsbemoeienis in dezen was de Javaansche schilder RADEN SALEH. Hij werd bijna een eeuw geleden, vooral door toedoen van den Belgischen schilder PAYEN, die hier van 1817—1828 vertoefde, op gouvernementskosten voor zijn kunstenaars=opvoeding naar Holland gezonden en bleef jarenlang in Europa. Men kan het nu betreuren, dat men toen zulk een ander inzicht had in de werkelijke nooden en behoeften eener eigen kunstopvoeding hier; gezien in het kader van den tijd, wordt deze daad toch een „beau geste" op kunstgebied van de Indische Regeering.

Het is niet de bedoeling hier nog een karakteristiek te geven van RADEN SALEH. Hij valt buiten den omvang van dit overzicht. Als leering kan hij echter ten voor= beeld strekken en als zoodanig heeft het wellicht zin zijn meer of mindere waarde als kunstenaar voor deze landen in het kort te bespreken.

Om deze waarde te kunnen bepalen moet men in de eerste plaats de vraag stellen: welke eisch men den kunstenaar stellen mag en moet voor het scheppen zij= ner werken? Het antwoord kan kort zijn: „Hij moet zich zelf zijn!"

De Europeesche leermeesters, het langdurig verblijf in Europa, kortom zijn heele opvoeding in de kunst als daarbuiten, hebben van RADEN SALEH een niet=Javaan gemaakt. Wel schilderde hij ook Javaansche landschap= pen, op Java voorkomende wilde dieren, maar een eigen, Javaansche geest ontbreekt aan al zijn scheppin= gen. Techniek, opvatting, conceptie, alles is Europeesch.

Hij was een Javaan, doch een Javaansch schilder was hij niet! Hij gaf geen eigen zienswijze!

Met de traditioneele en conventioneele Javaansche kunst had zijn werk niets gemeen; geen spoor van aan= wijzing vindt men, dat hij het bestaan ervan zelfs maar kende. Noch als leider van, noch als wegbereider voor een eigen nationale Javaansche schilderkunst heeft RADEN SALEH eenige verdienste. Slechts als voorbeeld— en dat had in dien tijd wellicht nog om ethische redenen waarde en gezag—hoe van een Javaan een verdienstelijk Europeesch schilder kan worden gemaakt, is zijn ver= schijning belangrijk te noemen. Als daaruit nu nog lee= ring kan worden getrokken, kan zijn figuur zeker aan be= teekenis winnen.

Wij vragen van den Javaan, dat hij de traditie der Oostersche en hier in het bijzonder die der Javaansche kunst zal hooghouden. Door eigen aanvoelen, door eigen doorvoelen zal hij dan, met aanleering en aanvaarding eener hem onbekende techniek, de banen dier traditie hebben verder te trekken en zoo voor te bereiden of te scheppen een kunst, die met de innerlijke waarde van een eeuwenoude traditie en de levenwekkende kracht van de jeugd een hoopvolle toekomst zal kunnen te= gemoet gaan.

Van den Westerling — den Nederlander — vragen wij hetzelfde! Ook van hem verwachten we voor den opbouw van een nieuwe kunst op een eigen glorierijk verleden en heden, niet een overbrenging van vast= gestelde kleur= en toonwaarden, geen overplanting van diep ingewortelde inzichten omtrent bouw en compo= sitie, doch naast rijp technisch kunnen, verlangen wij

een open oog voor het geheel ander kleurengamma en een hart, dat zich kan ontsluiten, zoowel voor de schoonheid van een Indisch landschap, als voor de innerlijke bewogenheid van zijn bewoners. Want het is uit de psychische trilling, dat de Kunst geboren wordt.

Stellen wij ons doel voor een inheemsche schilderkunst niet lager — en hoe zouden wij? — dan kan ons overzicht slechts sluiten met de conclusie, dat aan resultaat in dit opzicht niet veel te boeken valt. Noch een Javaan, noch een Westerling valt aan te wijzen, die reeds zooveel bereikte, dat wij hem als wegbereider zouden kunnen beschouwen voor een nieuwe Javaansche kunst, beinvloed door het Westen — of voor een nieuwe Westersche kunst, ontstaan in en door dit land in het Oosten!

P. A. J. M.

WESTERSCHE MUZIEK, TOONEEL EN LITERATUUR.

Wie over kunst in Indië schrijft, heeft rekening te houden met een belangrijke factor in de cultureele geschiedenis van deze koloniën, n.l. met het dilettantisme.

Het initiatief om overzeesche kunst hier over te brengen, zoowel als de auto=didactische beoefening daarvan ging uit van liefhebbers, van dilettanten, wier geduld en ambitie in die vroegere tijden men bewonderen moet. Zonder voorlichting, zonder aanmoediging, zonder muziekboeken, zonder instrumentmakers, daarentegen met gebrekkige instrumenten, die niet afdoende gerepareerd konden worden en van het klimaat te lijden hadden, moesten zij zich behelpen.

Zoo bleef de toestand gedurende tweehonderd jaren. Eerst in de negentiende eeuw waagde een Europeesch kunstenaar het 'n enkele maal de reis naar Java te ondernemen, doch dit bleef een zeldzaamheid. Met de oprichting te Batavia van de muziekvereeniging „Aurora" in 1848 begon men in te zien, dat de kunst pas goed gediend kan worden, wanneer men met gezamenlijke krachten hare belangen behartigde. Later ontstond zelfs een tweede muziekgenootschap, maar deze versnippering van krachten dreigde te leiden tot ondergang, inplaats van tot opbloeiing der kunst. Wijselijk werd dan ook tot een fusie van beide kunstvereenigingen besloten, en onder den naam van „Toonkunst Aurora" heeft dit genootschap gedurende bijna 60 jaren het Nederlandsch publiek in de hoofdstad van Java menigen avond van muzikaal genot geschonken.

Intusschen gaf het, in 1836 oorspronkelijk voor het leger in het leven geroepen, staf=muziekcorps ook concerten in het openbaar; het strijkkwartet daarvan werd meer en meer ontwikkeld, zoodat het z.g. harmonie=orkest zich allengs ook vermocht om te zetten in een strijkorkest, en wel met zooveel capaciteit, dat het onder de voortreffelijke leiding van den kapelmeester N. J. GERHARZ spoedig het beste symphonie=orkest van den Oriënt werd genoemd.

Het hooge peil, waarop de uitvoeringen der stafmuziek stonden, was oorzaak, dat het dilettanten=orkest van „Toonkunst Aurora" het op den duur moest afleggen. Met gevolg, dat die aloude vereeniging een langzamen dood tegemoet ging. In 1918 bestond zij nog slechts in naam.

De drukkere en betere scheepvaart=verbinding tusschen moederland en koloniën zoowel als tusschen de Fransche en Britsche nederzettingen en Java had tot gevolg, dat er meer artisten, zelfs groote opera=gezelschappen, het land van den eeuwigen zomer kwamen bezoeken. Waren het aanvankelijk Fransche opera=gezelschappen, die het hek van den dam namen — spoedig volgden Italiaansche, later ook Engelsche, Duitsche en Russische.

Zij werden hier goed ontvangen en maakten over het algemeen geen slechte zaken. Werden zij tot in de laatste jaren der vorige eeuw nog door de handelsmagnaten van Batavia, Semarang en Soerabaja gesubsidieerd, na 1900 moesten zij zichzelf bedruipen, want hun aantal groeide jaarlijks te sterk aan. Het gebeurde vaak, dat bij vertrek van die troepen enkele leden ervan hier achterbleven en een bestaan vonden als muziekleeraar of leerares (GALATI, GASORATI, MARIO PACI, achtereenvolgens dirigenten van het muziekgenootschap „Caecilia" te Soerabaja, dat nu ook, na een bestaan van ongeveer zestig jaren, tot het verleden behoort). Dit kwam het plaatselijk kunstleven ten goede, omdat — zeer eigenaardig — de Hollandsche kunstenaars zelf nog huiverig waren, naar Indië te komen.

De muziekliefhebbers hier te lande hadden niettemin herhaaldelijk pogingen aangewend, om beroepskunstenaars naar den Oost te krijgen, doch met weinig resultaat. Zij lieten het er echter niet bij, en tot hun eer zij vermeld, dat zij het smeulend vuur hunner toewijding onderhielden en het zelfs durfden bestaan, een opera=club op te richten onder leiding van een dier achtergebleven artisten, ISIDORE VAN KINSBERGEN, die gedurende ruim veertig jaren een belangrijke rol in het Indische kunstleven heeft vervuld. Hij wist zijn dilettanten door ijverig studeeren zoover te leiden, dat opera's als *Mignon*, *La Traviata*, *Le Trouvère*, *Le capitaine noir* enz., een zeer goede uitvoering beleefden.

Op het voorbeeld van DANIEL DE LANGE in Nederland stichtten weer andere dilettanten te Batavia een a capella=koor en kozen daarvoor W. F. SIEP (componist o.m. van de *Hollandsche Boerendansen*) tot dirigent. Dit koor heeft tien jaar lang bestaan, en gaf ernstige, degelijke kunst. De vlottende bevolking der hoofdstad

en de onophoudelijke mutatie's onder de landsdienaren waren oorzaak, dat het koor ten laatste verliep door een geleidelijk verlies van zijn beste krachten.

Terzelfder tijd werden geregeld druk bezochte orgelconcerten in de Willemskerk en soms ook in de eeuwenoude Portugeesche Buitenkerk te Batavia gehouden.

Doch eerst met de oprichting van het Muziekverbond trad het muziekleven een stadium van algemeene belangstelling en snel toenemenden bloei in, dat thans nog voortduurt. Daarbij gesteund door de Gemeente Batavia, geeft het Muziekverbond geregeld maandelijksche volksconcerten met solisten van naam en met de stafmuziek. Deze muziekuitvoeringen, kosteloos voor iedereen toegankelijk, verheugen zich in een groote populariteit en worden zeer gewaardeerd. De naam van Mevrouw E. SCHUMANN-VAN DEN BOS, de begaafde huidige vice-presidente van deze vereeniging, die zeer veel heeft gedaan voor het Bataviaasche kunstleven, mag in dit verband niet onvermeld worden gelaten.

In deze tijden van malaise en bezuiniging is er wel eens sprake geweest van afschaffing van de stafmuziek, maar dank zij den kunstzin van Gouverneur-Generaal FOCK mochten wij haar behouden. Het zou anders kortweg een ramp voor het Indische muziekleven geweest zijn.

De groote oorlog heeft Indië dit geestelijk voordeel gebracht, dat kunstenaars van den eersten rang uit alle landen van Europa, die er anders niet aan gedacht zouden hebben onzen archipel te bezoeken, op hun wereldreis ook hier voet aan wal zetten. In 1919 en later kon men van een ware invasie, vooral van Russische artisten, zoowel vocalisten als instrumentalisten, spreken.

Van degenen, die hier in den loop der jaren optraden noemen wij ALBERT FRIEDENTHAL, CATHARINE GOODSON, KATHLEEN PARLOW, MISCHA ELMAN, ALEXANDER SKLAREVSKI, EMIEL HULLEBROECK, ALFRED MIROVITSCH, MICHAEL PIASTRO, LEOPOLD PREMYSLAV, LEOPOLD GODOWSKY, Mevrouw SCHUMANN-HEINK en LYDIA LIPKOWSKA, en van onze vaderlandsche kunstenaars ORELIO, ALIDA LOMAN-LÜTKEMANN, EVERT CORNELIS, ARNOLD SPOEL, CATHARINA VAN RENNES, ISAAK en MAX MOSSEL, ANNA DEELEMAN-BORN, GERARD ZALSMAN, MARIE LAST en VAN HELVOIRT PEL, die hier lauweren kwamen oogsten, terwijl hiergeboren zangeressen als de dames MAETH PIAZZA (MARIE STORM VAN 'S GRAVENSANDE), HENRIETTE WITBOLS FEUGEN-GOSSOW en PAULINE LANGE-RIJCKMANS haar geboorteland ook in Europa eer aandeden door haar prachtig vocaal talent.

De eerste opera, die een episode uit het Javaansche volksleven tot onderwerp heeft, ATTIMA, in den Haag door de toenmalige Fransche Opera en later te Batavia opgevoerd, werd geschreven door den te Soerabaja geboren componist CONSTANT VAN DE WALL, van wiens hand overigens nog vele andere composities verschenen.

Aan scheppende kunstenaars op muzikaal gebied is Indië niet rijk. Vermelding verdient stellig nog de begaafde PAUL SEELIG, die zich ook onderscheiden heeft door zijn waardevol werk ter bevordering der inheemsche Indonesische toonkunst.

Het is een verblijdend feit, dat in de laatste decennia overal in Indië, waar Europeanen wonen, de muziek met liefde en ijver gecultiveerd wordt en het kunstwezen zoodoende in de voornaamste steden een vlucht genomen heeft, die den artistieken smaak meer en meer verfijnt, den geest verheft en daardoor het maatschappelijk leven op hooger peil brengt.

Tooneel. Dr. WILLEM ROOYAARDS is de eerste tooneelkunstenaar geweest, die het waagde den oceaan over te steken naar Java, om er als declamator triomfen te vieren. Hij heeft te Batavia zelfs tooneel gespeeld met dilettanten in *Het Goudvischje* van V. NOUHUYS.

Dat was in 1902.

Vóór hem vond geen Nederlandsch acteur het de moeite waard, met Indië kennis te maken. Maar toen ROOYAARDS zijn durf en zijn kunst door het Indisch publiek rijkelijk beloond zag, en veilig weer in patria was teruggekeerd — toen volgden velen zijn voorbeeld. Eerst het z.g. Hollandsch Trio (PHIEN BELDER, MEUNIER en CLAUS), daarna het groote gezelschap tooneelisten onder leiding van HENRI BRONDGEEST in 1904 — 1905. Voorts LOUIS BOUWMEESTER, ANTON KIMMEL, EDUARD VERKADE, LOUIS DE VRIES en COR RUYS — allen met hun eigen troep. En terwijl wij dit schrijven, wordt ANTON VERHEYEN met den zijne verwacht.

Verscheidene dezer tooneeldirecteuren zijn hier in die hoedanigheid meer dan eens geweest. Even zoovele bewijzen, dat het publiek in Indië goede tooneelspeelkunst weet te waardeeren, en het Tooneel in het algemeen gaarne steunt. Want ook door dilettanten wordt die kunst overal beoefend, waar men over een tooneelzaal beschikt, in de hoofdsteden zoowel als in de kleinere plaatsen van het binnenland en de buitengewesten.

Ook in dit opzicht is het amateurisme hier een uit gebrek aan voldoende humaniora vanzelf ontstane behoefte aan geestelijke beschaving, een verlangen naar iets anders dan danspartijen en sportwedstrijden, een zedelijk tegenwicht voor societeitsbezoek en erger. Menigeen, die in het begin niet ontvankelijk scheen voor de kunst van 'n Shakespeare, 'n Ibsen, 'n Shaw enz., is allengs tot begrijpen en waardeeren ervan gekomen, door te voren dilettanten aan het werk te zien. Deze maakten hem den overgang geleidelijk, het verwerken en in zich opnemen van hoogere kunst gemakkelijk. Zonder zulk een voorbereiding zou het velen moeilijk, zoo niet onmogelijk geweest zijn, haar te vatten.

In dit verband is de uitspraak van den modernen Duitschen dichter en schrijver WALDEMAR BONSELS van zooveel beteekenis, als hij zegt: ,,Geen dwaling is grooter dan die, waarin men beweert, dat de overvloed van dilettantische pogingen de kunstprestaties in hare

uitingen verzwakt. Het is juist omgekeerd. De vele gewone en middelmatige opvoeringen bederven niet de eischen van het publiek, maar de omstandigheid, dat deze zelfs belangstelling wekken, bewijst, dat er in stilte een machtige stroom van nieuwe aanspraken ontstaat en werkt, zoodat nieuw leven en streven tot uiting van kunstgevoel niet alleen weerklank vindt, maar diep wortelende samenhang heeft met het denken en voelen van het volk".

Tot dusver is het aan de komende en gaande Hollandsche tooneelartisten en tooneelgezelschappen niet gelukt, iets *blijvends* voor de kunst in Indië tot stand te brengen. Dankbaar is men hier jegens hen voor de speelkunst, die zij vertoonden, en gaarne wordt steeds het verschuldigde daarvoor geofferd. Maar de drie schouwburgen te Batavia, Soerabaja en Semarang zijn gebouwd op initiatief en met het geld van ...... de plaatselijke dilettanten.

De Bataviasche schouwburg vierde in 1921 haar honderd-jarig bestaan, zonder dat de Regeering in dien tusschentijd ooit iets tot zijn onderhoud behoefde bij te dragen. Dit, voor het Indisch amateurisme zoo eervol feit kan niet vaak genoeg in herinnering worden gebracht.

Niettemin wordt elke aankondiging van een nieuw Hollandsch tooneel-gezelschap, waarbij goede krachten zijn, hier met blijdschap begroet. Want iedereen, vooral de ernstige dilettant, wil gaarne weer iets nieuws zien, iets nieuws hooren, iets nieuws leeren. Men moet in een kolonie, ver van het lieve vaderland wonen, om dit groote verlangen naar nieuwe geestelijke dingen, dat leeft in het gemoed van het ontwikkeld publiek hier, te kunnen beseffen. Daardoor zal een tooneelgezelschap, dat zich op Java *blijvend* wil vestigen, op steun kunnen rekenen. Dat dit tot dusver nog niet het geval geweest is, moet niet worden geweten aan pers of publiek hier, maar aan de Nederlandsche tooneelisten zelf, die slechts voor korten tijd in Indië willen blijven, lang genoeg om iets te kunnen oversparen, maar niet om er mede te werken aan de bevordering en den bloei van een eigen kunst voor de landgenooten en huns gelijken. Bovendien waren de meeste gezelschappen door eigen schuld al uiteen gespat, voordat de terugreis zou worden aanvaard. Daarvan bleven dan enkele leden achter, en gaven met medewerking van dilettanten voorstellingen voor eigen risico, zoodoende een tijdlang een bestaan vindende. Naar Indië gaan, om na 'n verworven kapitaaltje zoo gauw mogelijk weer terug te trekken—ziedaar de leuze, die de tot nog toe hier verschenen artisten heeft bezield. En daarom wordt het begrijpelijk, dat het amateurisme hier, noodgedwongen, uit gebrek aan een permanent tooneelkunstwezen, welig tiert; dat het hier een zekere hoogte heeft bereikt, die lofwaardig mag genoemd worden; en dat het hier een gansch andere, een gansch eigene positie in de samenleving inneemt, waarvan men in Holland geen denkbeeld heeft.

Dáár komt het in verdrukking door de ontelbare beroepsgezelschappen, leeft het in de kleinachting van pers en publiek — hier daarentegen vult het dikwijls gedurende maanden achtereen een leemte in het maatschappelijk leven aan, die anders diep zou worden gevoeld door het kunstlievend deel van het publiek.

Als een zijstroom der Nederlandsche kunst heeft zich in de laatste kwarteeuw onmiskenbaar een tooneelliteratuur ontwikkeld met een bepaald Indisch karakter. Indisch van inhoud, omdat die inhoud met zijn typen en situaties zich — behalve enkele uitzonderingen — nergens anders dan in Indië kan afspelen. De levensvatbaarheid van deze Indische tooneelliteratuur blijkt sedert jaren uit de gretigheid, waarmede het publiek in Indië zelf naar die stukken komt kijken, en uit het feit, dat als deze ook in Holland vertoond worden, dit meestal voor volle zalen geschiedt.

Die literatuur van eigen bodem heeft bovendien perspectieven geopend, welke tevoren niet mogelijk geacht werden. Door haar is namelijk bewezen, dat de Indische Nederlander veel voelt voor het Tooneel, voor die kunst aanleg en begaafdheid bezit, en dat hij (of zij) ook op dit terrein gaarne zou willen voortstudeeren, om er een bestaan te vinden, indien de gelegenheid daartoe bestond. Een nieuw bestaansmiddel te scheppen in deze tijden, in deze kolonie — het zou een zegen zijn!

Mocht de Regeering in die richting voor de hiergeborenen iets willen en kunnen doen, b.v. door de stichting van een tooneel-instituut, waar zij naar hun physieke en psychische eigenschappen en voor specifiek Indische theaterwerken worden opgeleid, — zij zou aan dit land een weldaad te meer bewijzen, die met algemeene sympathie begroet en dankbaar aanvaard zou worden.

Tot de te vermelden feiten op tooneelgebied in Indië behooren nog de herdenking van LOUIS BOUWMEESTER's 50-jarige acteursloopbaan (20 December 1910); voorts de opvoering van Shakespeare's HAMLET in 1912; de première van het eerste Oost-Indische zedenspel met Inlandsche figuren, dat in de Hollandsche taal geschreven is: KARINA ADINDA van VICTOR IDO (20 April 1913); het eerste openluchtspel JUDAS ISKARIOTH door het Ensemble van LOUIS DE VRIES (1915), de voorstellingen van SOPHOCLES' OEDIPUS, en de herdenking van de 25-jarige tooneelloopbaan van ANNA KLAASSEN (3 Maart 1923).

Nadat Mr. P. BROOSHOOFT jarenlang op dit terrein geschitterd had met *Zijn meisje komt uit*, en L. VAN LAAR'S blijspel *„De Gouvernante"* (met Mevrouw H. VAN DEN STEEN in de hoofdrol) het record in het aantal opvoeringen had geslagen, scheen een nieuw tijdperk voor de kunst van eigen bodem te zijn ingeluid.

JAN FABRICIUS verscheen met *De rechte Lijn*, *Met de handschoen getrouwd*, en veroverde moederland en koloniën met zijn *Dolle Hans*, nadat zijn *Totok en Indo* overal stof had doen opwaaien. Voorts schreef hij o.a.

Eenzaam, Sonna, Nonni, De Meteoor, die allen het specifiek Indisch cachet dragen, en hem een aparte plaats in de Nederlandsche tooneelliteratuur hebben bezorgd.

Wat menigen z.g. Indischen specialist in de Tweede Kamer met redevoeringen en betoogingen niet gelukt is — dat heeft JAN FABRICIUS kunnen bewerken door zijn tooneelstukken : een levendiger belangstelling in Holland voor het leven en streven der menschen hier in Indië.

Dat zal, afgescheiden nog van de artistieke waarde zijner drama's, FABRICIUS steeds tot een groote verdienste mogen worden aangerekend. Tot op dit oogenblik houden nagenoeg al zijn stukken repertoire, evenals die van VICTOR IDO, wiens andere werken getiteld zijn: *De Paria van Glodok, Parto, De Laatste Eer, Pangéran Negoro Joedho, Pastoor Servaas*, en *de Dochters van den Resident*.

Een hoogstaand, naar den vorm der Fransche klassieken gedicht treurspel is *Hendrik van Navarre*, door Mr. TH. THOMAS, die de Indische tooneelliteratuur bovendien verrijkte met twee drama's : *Gedécoreerd en Nedda*. Vervolgens werden op enkele plaatsen op Java met meer of min succes opgevoerd : *Tropenadel, Suikerfreule* en *Goena-Goena*, kluchtspelen van HENRI VAN WERMESKERKEN (het eerste beleefde in Holland reeds 500 voorstellingen), *Betaald* en *Dokter Heydeveldt* van MAX BRUNO, *Dewi Angreni* van FRANKEN en MEEUSE, *Suikerkristallen* en *Baboe Njo* van Mevr. TIEDEMAN, *Raden Adjeng Siti* en *Kerstnacht* van H. BURGER.

Ongetwijfeld heeft het Tooneel in Indië een toekomst, zoowel qua kunst als qua métier, indien Regeering, Pers en publiek daartoe willen medewerken.

Literatuur. Er is in de laatste 25 jaren veel over Indië geschreven op elk terrein van politiek, historie, wetenschap en kunst, van land- en volkenkunde, van industrie en handel, van kerkelijk en maatschappelijk leven. Niet alleen door Nederlanders. Vooral vreemdelingen hebben zich in den jongsten tijd in woord en beeld zeer voor dezen archipel geïnteresseerd — wat een verblijdend teeken is. Niet het minst is Java in den kring der internationale belangstelling opgenomen.

De Boroboedoer in Midden-Java heeft meer dan één buitenlandsch kunstenaar geïnspireerd in zijne uitingen, terwijl ook Bali geregeld bezocht wordt door artisten van onderscheidene nationaliteit, om zijn prachtige bouwwerken en zijn schoone natuur. Al dat geschrevene hier op te sommen, zou ondoenlijk zijn, want het vormt een zeer lange bibliographische lijst. De bedoeling van deze beperkte rubriek is slechts de aandacht te vestigen op de geestesstrooming, welke valt waar te nemen op het gebied der essentieele literatuur, te weten dat van proza en poëzie.

Nog altijd geldt Multatuli voor den geniaalsten schrijver van en over Indië, en met onverzwakt geluid deed de Faam dien naam weerklinken bij den aanvang dezer eeuw.

Het fin-de-siècle, dat zich kenmerkte door een decadenten smaak in kunst en industrie, bracht ook op literair gebied slappe dingen voort. In Indië wisten de uitgevers van THERESE HOVEN'S middelmatige romans, welke hier en daar een valsch en onwaar beeld van het leven in de tropen gaven, een ruim afzetgebied te vinden. Zij vermochten er zelfs de waardevolle werken van ANNIE FOORE (*Bogoriana*) en MARIUS (*Bijna gestrand*) een poos door te verdringen. Het toppunt van onbeduidendheid bereikte echter JUSTUS VAN MAURIK, die na een vluchtige reis in 1890 door deze gewesten, om overal lezingen uit eigen geschriften te houden, een boek: *Indrukken van een Totok* het licht deed zien. Intusschen had P. A. DAUM onder het pseudoniem „Maurits" in het Bataviaasch Nieuwsblad, waarvan hij hoofdredacteur was, achtereenvolgens een reeks Indische romans als feuilleton geschreven. Hij oogstte daarmee zulk een groot succes, dat hij besloot ze ook in boekvorm te doen uitgeven. Hoewel deze werken duidelijk den stempel dragen van journalistieken arbeid, met een bepaald doel, n.l. voor een krantenpubliek, uit de pen gevloeid, maken zij toch aanspraak op literaire en sociaal-historische waarde. Zijn *Ups en Downs* bijv. is een meesterwerk in die soort, en het is te bejammeren, dat hij, de scherpzinnige opmerker, de uitnemende kenner ook van het Indië zijner dagen, nu weinig meer gelezen wordt. Dit ligt niet zoo zeer aan zijn werk, als wel aan de geringe belangstelling van het tegenwoordige Indisch publiek voor de menschen en dingen van „tempo dahoeloe." Het aantal blijvers was vroeger betrekkelijk grooter, en het zijn uiteraard de blijvers, die van Indië zijn gaan houden, veel voor het land over hebben en zich voor het wel en wee daarvan interesseeren.

In 1900 verscheen een boek, dat in Indië groote verontwaardiging verwekte: *Het leven in Nederlandsch-Indië*, door BAS VETH. De weerzinwekkende voorstelling van dat leven, de verpletterende critiek op menschen en toestanden, de rauwe waarheden, daarin verteld naast veel, dat overdreven en fantastisch bleek — dat alles maakte auteur en boek welhaast berucht, al kon men het talent niet loochenen, waarmee de aanklacht, die tevens als waarschuwing was bedoeld, was geschreven. Hoewel niet in die mate als BAS VETH, toonde HENRI BOREL zich ook geen vriend van Indië, wel van de natuur dezer landen, waarvan hij meesterlijke beschrijvingen gegeven heeft (*Het Recht der Liefde; De Leugen der Eer*).

LOUIS COUPERUS boette veel van zijn populariteit in door de ongunstige voorstelling van den Indo in zijn prachtigen roman *De Stille Kracht;* AUGUSTA de WIT daarentegen verwierf een grooten naam met haar oorspronkelijk in 't Engelsch geschreven *Facts and Fancies about Java* en *Orpheus in de dessa*. Haar omvangrijke roman *De Godin die wacht* staat niet op gelijke hoogte

als de twee vorige werken. De dames OVERDUYN-HEYLIGERS en MARIE VAN ZEGGELEN schreven Indische romans en novellen in den trant van Melatti van Java, die bij een deel der leesbibliotheek-klanten ook nog niet vergeten is. Belangrijker werk leverde J. E. JASPER (*van Java's wegen. Het leven van Aidja en Lasmi, Stille invloeden, De diepe stroomingen*, enz.) waarvan vooral de eerst geschrevene sterk door den stijl van Couperus schijnen beïnvloed.

Volledigheidshalve worde hier nog even gewag gemaakt van *De Paupers* van VICTOR IDO, als het eenige boek tot dusver, dat het leven in de onderste lagen der Indo-maatschappij weergeeft.

Ontelbaar is het aantal auteurs, dat in belletristischen vorm over Indië schrijft, maar verwaarloozing der meest elementaire eischen van dien vorm, is oorzaak dat deze boeken niet de aandacht trekken van ernstige lezers. Gunstige uitzonderingen maken Mr. C. M. WORMSER (*De Heilige Gong, Het Graf op den Soembing*), J. H. FRANÇOIS (*Waar de gamelan klinkt, Wat de Waringin fluistert*) en J. B. OSTMEYER (*Kariani, de loerah van Tjibodas*).

Een merkwaardig feit was zeker ook de verschijning van *Het boek van Siman den Javaan* door Dr. E. F. E. DOUWES DEKKER. Het baarde opzien door onthulling der gestes van sommige cultuurmaatschappijen, waarvan de onwetende en argelooze Inlander in de binnenlanden (de wong tani) dupe werd.

Over het algemeen echter zijn de later verschenen romantische werken, vooral door landsdienaren in ruste of in functie geschreven, niet meer dan episch verwerkte rapporten over gebeurtenissen in de Inlandsche wereld of gecamoufleerde wraaknemingen op in dienst ondervonden miskenning en plagerijen.

En wanneer de Indische roman een tijdlang zoowel in den boekhandel als bij het publiek in discrediet is geraakt, dan is stellig bovenbedoelde drijfveer voor het schrijven ervan een der redenen. Een andere oorzaak schuilt in het uit den treure behandelde thema van den door zijn njai (huishoudster) vergiftigden heer, den amokmakenden Inlander, van heilige waringins en zilvertonige gamelans. Onder de jongeren, die reeds een poging waagden, het nieuwe Indië niet aldus in de literatuur te brengen, mogen genoemd worden: M. DIJKSTRA (*Al ware het ......, In eeuwigheidslicht*) en WILLEM CAW (*Zieleschemering*).

Tenslotte zij nog gewezen op het eigenaardig geval, dat de eenige kunstenaar, die Indië bezongen heeft in vloeiende, brillante verzen, zooals alleen een geboren poëet dat vermag ...... een Javaan is van adellijken bloede, NOTO SOEROTO, die zijne schoone gedachten wist uit te drukken in onberispelijk Nederlandsch.

Zou zijn verheven opus het symbool zijn der innigste associatie van Oost en West, gelijk zij, die het met beide landen goed meenen, het zich altijd gedroomd hebben?

Het zij zoo.

H. v. d. W.

HET HUIS, OUD EN NIEUW.

Om tot een goed begrip en juiste beoordeeling onzer hedendaagsche bouwkunst in Ned.-Indië te geraken, dient men terug te gaan tot de eerste bouwwerken, die door onze voorvaderen in deze gewesten werden gemaakt.

Zeer veel daarvan kan men thans nog nagaan, en degene, die zich de moeite getroost van een meestal zeer stoffigen en warmen tocht naar de oudere stadsgedeelten onzer hoofdsteden, kan zichzelf een beeld reconstrueeren van het leven en de huisvesting in dien tijd.

Nemen wij Batavia, de eerste en oudste vestiging, als voorbeeld, dan zien wij in de zoogenaamde benedenstad nog zeer vele gebouwen, die in alle opzichten de kenmerken dragen van de bouwwijze der 17e eeuw in het moederland.

Zooals aan de oude Hollandsche grachtjes, zijn ook hier de smalle geveltjes naast elkaar gezet, een aaneensluitende bebouwing vormende, met breede hooge ramen, in kleine ruitjes onderverdeeld. Wij vinden er nog de verhoogde stoepjes, de onder- en bovendeuren met rijk gebeeldhouwde omlijstingen, de kamers en gangen met versierde plafonds, de mooi bewerkte trappen.

De geheele inrichting en meubileering der huizen kwam overeen met die in Holland, en blijkbaar vond men het aangenaam door een zooveel mogelijk Hollandsche omgeving de herinnering aan het moederland levendig te houden.

Ook in de kleeding bleef men in den beginne conservatief, en op oude platen kunnen wij nog zien hoe men in die dagen gekleed ging in donkere gewaden van zijde en fluweel.

Eerst geleidelijk wist men zich beter aan de geheel andere eischen aantepassen en ontwikkelde zich een bouwwijze, die voor het tropische klimaat berekend was. Na de slechting der wallen, toen in het begin der 18e eeuw een grootere veiligheid buiten de eigenlijke veste verzekerd was, kon men voldoen aan den drang om buiten vrijere en ruimere woningen met groote erven te stichten. Zoo ontstonden de buitenverblijven langs den Jacatraweg, aan Molenvliet en de wegen naar Antjol en Angke.

Nog heden vinden wij daarvan verschillende overblijfselen o.a. inrijhekken, kolommen, muurbrokken en statige palmenlanen.

Tengevolge van den zeer slechten hygiënischen toestand en de vele epidemieën, werd de binnenstad allengs meer als woonplaats door de Europeanen verla-

ten. Hun woningen werden veelal ingenomen door de Chineezen, terwijl grootere woningen als kantoren wer= den gebruikt en ingericht. Vooral naar het zuiden breid= de de bebouwing zich uit, en achtereenvolgens werden het Waterlooplein en het Koningsplein aangelegd, die nog heden de belangrijkste plaats in de bovenstad, Weltevreden, innemen.

Daaromheen werden op groote erven de ruime hui= zen gebouwd, waaraan thans nog zeer velen de voor= keur geven boven de meer geriefelijke, maar meestal minder koele, nieuwere woningen. De bebouwing was in den regel zeer wijdloopend, zoodat uiteraard een groot personeel voor bediening en onderhoud noodza= kelijk was, hetgeen toentertijd echter geen bezwaar bleek te zijn.

Zoowel de voorgalerij, die voor ontvangst der gasten dienst deed, als de achtergalerij, die als woon= en eetkamer gebruikt werd, waren bijna geheel open en boden aldus weinig gelegenheid voor een gezellige in= richting, die alleen wel eens in de binnengalerij werd aangetroffen, waar echter bijna nooit werd vertoefd. Aldus verloor de inrichting van het huis zelf door deze open bouwwijze, en stelde men zich in het algemeen te= vreden met de meest noodzakelijke meubelen, terwijl de wanden evenals de gevels slechts met de kalkkwast werden behandeld.

Later verbeeldde men zich dat deze kale, witte ver= trekken in Indië een noodzakelijkheid waren en ontstond er een vooroordeel tegen alles, wat eenige kleur en daar= door leven in het interieur brengt, een opvatting, waar= tegen men als architect thans nog veel te kampen heeft.

Hadden nu de woningen in practisch en hygiënisch opzicht reeds veel gewonnen, de aesthetische zijde kwam geheel in het gedrang, toen men, in nabootsing van het paleis aan het Koningsplein, den klassieken stijl overal ging toepassen, op woningen, stallen, enz. enz. Daar men zich niet geheel wilde losmaken van het practische overstekende dak, werd die tempelarchitectuur dan al= leen gemaakt voor den voorgevel, hetgeen tot de meest dwaze combinaties aanleiding gaf. Telkens bleek, dat de hooge galerij met kolommen geen voldoende be= scherming tegen zon en regen bood, en werd een afdak van gegolfd plaatijzer op dunne ijzeren spijlen, of wel op ijzeren consoles tegen de kolommen aangebracht; soms ook werd het bovenstaande gedeelte daar tusschen met een betimmering dicht gemaakt.

Het absolute gemis aan geschoolde bouwkundigen met eenige aesthetische ontwikkeling, evenals de absolute bouwvrijheid, waren aldus oorzaak dat voor lange jaren het aanzicht der stad minder fraai was.

Pas in het begin dezer eeuw kwam daarin verbetering doordat geleidelijk de architect een aandeel in het bouw= bedrijf kreeg, zoodat men thans ook door bestudeering der verschillende eischen tot een doelmatige, en meer economische bouwwijze kon komen. Met de gewijzigde omstandigheden, hoogere terrein= en bouwprijzen moest worden rekening gehouden, terwijl verbetering der hy= giënische toestanden, wegenaanleg, technische hulp= middelen andere mogelijkheden openden. Door toepas= sing van een weloverwogen ventilatie konden de veelal overmatig groote vertrekken beperkt worden, een doel= matiger planindeeling werd verkregen en door de nieu= we systemen van rioleering en waterleiding werd het mogelijk ook de badkamers en toiletten in de onmid= dellijke nabijheid en zelfs in de hoofdgebouwen onder te brengen, zoodat een vereenvoudiging der werkzaam= heden en meer toezicht op het personeel mogelijk was.

Ook aan het uiterlijk werd thans meer zorg besteed; nieuwe materialen vonden toepassing, terwijl de overste= kende daken, waardoor alleen een afdoende bescherming tegen zon en regen kan worden verkregen, langzamer= hand in eere werden hersteld.

De in de latere jaren optredende terrein= en bouw= speculatie heeft wel in sommige nieuwere wijken het peil der woningen weer verminderd, daar door een te dichte bebouwing en te lichte constructie die woningen niet aan de eischen van ventilatie en koelte konden wor= den voldaan, maar dit verkeerde inzicht zal zich van= zelf wreken na vermindering van den woningnood.

In onzen tijd is ook de overheid ertoe overgegaan de aesthetische waarde harer nieuwe gebouwen te ver= hoogen en werd tevens aan de stedenbouwkundige vra= gen de noodige aandacht gewijd, zoodat in tegenstelling met de vorige eeuw een stelselmatige uitbreiding en ontwikkeling kan plaats hebben.

Met de algemeene verbetering der woningen in de laatste tien jaren heeft ook de inrichting gelijken tred gehouden, zoodat men thans woningen ziet, die wat in= richting en comfort betreft, zeer goed een vergelijking met een Europeesche woning kunnen doorstaan.

Of de thans ook veelal toegepaste verdiepingenbouw op den duur zal veld winnen, is een vraag die men thans nog niet kan beantwoorden.

Evenals de woningbouw in Ned.=Indië in den beginne gebaseerd was op de architectuur in het moederland, zoo droeg ook het interieur ervan een zuiver Hollandsch karakter.

De meubelen werden destijds voor het grootste ge= deelte geïmporteerd. Later ging men ertoe over deze te laten copieeren door timmerlieden van de Compagnie of door Inlandsche vaklieden en Chineezen.

Daar de Javanen toentertijd een zeer groote behen= digheid hadden in het maken van houtsnijwerk, liet men de meubels dan vaak door hen versieren met hun eigen motieven. Behalve djatihout werden ook ebben= hout en andere mooie inlandsche houtsoorten toege= past; zoo ontstonden de meubelen uit den zg. compag=

niestijd, die om hun sierlijke vormen en mooie afwerking ook thans nog door kunstenaars zeer worden gewaardeerd.

Zij geven een duidelijk bewijs, dat in dien tijd de ambachtskunst bij Chineezen en Inlanders op een hooger peil stond dan thans het geval is, waardoor veel zorg en toewijding aan ieder werkstuk werd besteed.

Deze houtsnijkunst vond niet alleen toepassing op de meubelen, maar ook op de bouwwerken uit dien tijd, vooral in de woningen van gegoede Inlanders, getuige de prachtige versieringen, die wij thans nog vinden in vele woningen in Midden-Java.

Zoolang aldus op de goede traditioneele vormen werd voortgebouwd, bleef men in goede banen, al bood men in de vormen vaak weinig afwisseling.

Bij het einde der vorige eeuw echter deden de nieuwe kunstrichtingen van Europa zich ook hier gelden. Daar het meestal te kostbaar werd geacht om de meubels te importeeren, liet men dan, hetgeen ook thans nog zeer veel geschiedt, den Chineeschen meubelmaker naar een foto of prijscourant een inrichting maken, zonder eenige verdere aanwijzing omtrent verhoudingen of teekeningen.

Daar echter de Chineezen voor zelfstandig werk zonder goed voorbeeld niet zijn onderlegd, en zij uiteraard het wezen der afbeeldingen niet begrepen, kan het niet verwonderen, dat op die wijze misbaksels ontstonden, waar slechts moeilijk de oorspronkelijke opzet in valt te onderscheiden.

Waar bovendien de meeste opdrachtgevers zelf eveneens op dit gebied vreemd stonden, begrijpt men dat er ook op het gebied van meubels en inrichting der woning een verwildering ontstond, die parallel liep met de verwording in het bouwwezen.

Nog heden staat men verstomd over den grooten wansmaak, die somtijds uit de inrichting der Indische woningen spreekt en de weerspiegeling is voor de geringe belangstelling voor een huiselijk interieur.

Nog te weinig wordt erkend, hoe een geriefelijk en gezellig tehuis de huiselijkheid kweekt en het leven veraangenaamt.

Een der oorzaken van dit verschijnsel is zeker de vele overplaatsingen, waaraan een zeer groot deel der Europeanen doorloopend is blootgesteld, en verder de nog veel gehuldigde opvatting, dat het verblijf in Indië toch tijdelijk is zoodat men slechts beoogt er zoo spoedig en zoo welgesteld mogelijk vandaan te gaan.

Een gevolg van de vele overplaatsingen, waarbij het medenemen der meubels financiëele bezwaren oplevert, zijn de talrijke venduties, waardoor de inrichtingen, die eerst wellicht een goed geheel vormen, versnipperd worden over de verschillende koopers. Het vooruitzicht om telkens om de paar jaar opnieuw te moeten beginnen, houdt velen ervan af de noodige zorg aan het interieur te besteden, zoodat zij dan genoegen nemen met den aankoop van het hoogst noodige of overname van eens anderen inboedel. Van een persoonlijk karakter der inrichting kan zoodoende natuurlijk geen sprake zijn.

In den jongsten tijd is hierin echter een gelukkige verandering gekomen, tegelijk met de meerdere zorg, die ook aan den huizenbouw wordt besteed.

Beïnvloed door de Europeesche interieurs, waar de luxe en comfort gestadig toenemen, is men ook hier eischen gaan stellen.

Als gevolg daarvan was het mogelijk Europeesche meubelwerkplaatsen op te richten, waar onder leiding en volgens ontwerpen van eigen sierkunstenaars of andere architecten, goede meubelen worden vervaardigd, waarbij dan ook wederom de rijkdom der verschillende inheemsche houtsoorten tot zijn recht kan komen.

Ook de stoffeering der woningen heeft thans meer aandacht. Men heeft ingezien, dat een kamer met wit gekalkte muren en alleen de strikt noodzakelijk meubelen niet voldoende is om een bewoonbaar interieur te scheppen. Sindsdien is men ertoe overgegaan de kamers meer in kleuren te schilderen, met lambriseeringen te voorzien en zelfs te behangen, vloerkleeden en gordijnen te gebruiken, glas in lood toe te passen en wandversieringen aan te brengen.

De groote bezwaren die men vroeger tegen een en ander had voor toepassing in de tropen, blijken voor het grootste gedeelte niet steekhoudend te zijn.

Ook voor de opleving der Inlandsche kunstnijverheid werden sedert van verschillende zijden stappen gedaan. In verband met de woninginrichting denken wij hier aan de werkplaats voor houtsnijders, welke op initiatief van den Heer ZEILINGA te Batavia werd opgericht door de Vereeniging Oost en West, waar thans onder de leiding van het Arch. en Ingrs. Bureau Hulswit-Fermont-Cuypers, zeer mooie stukken worden gemaakt als: gesneden wandschermen, doozen, gongstandaards enz. en dit snijwerk mede wordt toegepast op meubelen en lambriseeringen.

Het ebbenhout, dat door zijn hardheid voor het fijne snijwerk zoo bijzonder geschikt is, vindt ook daarbij wederom rijkelijk toepassing.

Met den vooruitgang der woninginrichting valt ook meer waardeering waar te nemen voor een behoorlijke inrichting der kantoren.

Terwijl men vroeger zich tevreden stelde met rechts en links bij elkaar gezochte kasten, afgedankte tafels en stoelen, wordt het meer en meer gebruikelijk ook het interieur van het kantoor, waar men het grootste gedeelte van den dag verblijft, door den architect van het nieuwe gebouw te laten inrichten, die dan een harmonisch geheel kan bereiken.

Uiteraard heeft, behalve de inrichting, ook de bouw der kantoren een groote verandering ondergaan. De

behoefte deed zich vooral gevoelen om een meer doel=matige huisvesting te hebben, dan de vroegere woningen konden bieden, waar van eenig behoorlijk overzicht geen sprake kon zijn.

De Javasche Bank was wel de eerste instelling, die er toe overging kantoren te laten bouwen, welke aan de meest moderne eischen van indeeling, techniek en in=richting voldeden, welk voorbeeld spoedig door ande=ren werd gevolgd. Zoo zijn reeds vele oude, sombere en ongezonde behuizingen vervallen en vervangen door nieuwe gebouwen, die in hun forsche, van kracht ge=tuigende lijnen een symbool zijn voor het energieke werken en de groote ontwikkeling van Indië's handel en nijverheid.

A. A. F.

DE BOND VAN NEDERLANDSCH=INDISCHE KUNSTKRINGEN.

In het artikel over de schilderkunst werd in het kort aangestipt de oprichting van den Bond van Neder=landsch=Indische Kunstkringen. Een korte beschouwing over zijn ontstaan, doel en zijn streven om in het maat=schappelijk leven een bepaalde en nuttige plaats in te nemen, kan wellicht hier van belang zijn.

Na de oprichting van den Nederlandsch=Indischen Kunstkring te Batavia in 1901 kwam onafhankelijk van Batavia in 1904 een Bandoengsche kunstkring tot stand. Een tiental jaren duurde het voordat uit voorbereidende pogingen vereenigingen groeiden te Soerabaja, Sema=rang en andere plaatsen. De samenwerking dezer ver=eenigingen — een samenwerking, die om verschillen=de redenen meer en meer noodzakelijk bleek — leidde er toe, dat op 8 Januari 1916 de Bond van Nederlandsch Indische Kunstkringen werd opgericht en gevestigd te Batavia.

Als doel werd daarbij vastgesteld : het verkrijgen van samenwerking en de behartiging van gemeenschappe=lijke belangen der leden, voor zooverre betreft het be=vorderen der beoefening van beeldende en versierende kunst, het opwekken en levendig houden van den kunst=zin bij de ingezetenen van Nederlandsch=Indië en het uitlokken en ondersteunen van openbare maatregelen tot het bereiken van dit doel.

Tot den Bond traden toe de kunstkringen te Batavia, Soerabaja, Semarang, Bandoeng, Buitenzorg, Medan en Jogjakarta, welk ledental later werd vermeerderd door toetreding van Cheribon en Tegal. Op verschil=lende andere plaatsen ontstonden inmiddels vereeni=gingen, die in het algemeen de bevordering van den kunstzin tot doel hadden. Meestal om financieele re=denen traden deze vereenigingen nog niet tot den Bond toe; maatregelen en voorstellen worden nu echter be=raamd om het mogelijk te maken, dat zij op eenigerlei wijze van de organisatie deel uit maken. Het streven toch is om door aaneensluiting een zoo sterken Bond te ma=ken, dat het niet alleen mogelijk, doch dan ook voor de kunstenaars loonend kan zijn, tentoonstellingen te hou=den van hun werk en uitvoeringen en concerten te ge=ven. Een groot ledental is echter een vereischte, willen de kunstkringen het doel, dat zij zich gesteld hebben, kunnen bereiken. Aan het houden van tentoonstel=lingen — vooral van die, welke uit het buitenland moe=ten komen — en aan het geven van voordrachten zijn meestal groote kosten verbonden, terwijl voor concerten van buitenlandsche kunstenaars hooge honoraria moeten worden uitbetaald.

Een beroep op de Regeering om voor de algemeene administratieve werkzaamheden een kleine subsidie te mogen ontvangen, werd, nadat dit in Indië was toege=staan, in Nederland door den Minister afgewezen. Dit bracht den Bond in moeilijkheden, die nog niet zijn opgelost. Plannen worden beraamd om tot een anderen financieelen grondslag te komen, opdat het mogelijk zal zijn het program, dat de Bond zich heeft gesteld, in de toekomst te kunnen uitvoeren.

Beperkte zich dit in het begin tot het zoo nu en dan eens houden van tentoonstellingen, vooral van aquarel=len en schilderijen van jongere teekenaars en grafische kunstenaars uit Holland, eenige malen in samenwer=king met vereenigingen als Arti et Amicitiae te Amster=dam en Pulchri Studio te den Haag, met veel moeite en kosten werden vervolgens verzamelingen van oude en nieuwe kunstvoorwerpen, goud=, zilver= en brons=waren, oude teekeningen, houtsneden, aardewerk uit Britsch=Indië en uit Japan en China hier heen gebracht, die met zeer veel belangstelling door het publiek werden ontvangen. De zeer ongunstige tijdsomstandigheden der oorlogsjaren brachten haast onoverkomelijke be=zwaren voor het doen uitzenden van verzamelingen uit Europa. Dit bracht er toe om meer de aandacht op de onmiddellijke omgeving te richten en te trachten niet alleen voldoende stof te vinden voor tentoonstellingen doch ook om belangstelling te wekken voor andere on=derwerpen, die op den weg van den Bond liggen.

In de eerste plaats kwam dan in aanmerking de In=dische kunstnijverheid. Niet alleen dat tentoonstel=lingen steeds de belangstelling trekken, doch door den grooten verkoop, die daarvan het gevolg is, kan aan deze nijverheid der bevolking een niet onaanzienlijke steun worden verleend. Aan het bijeenbrengen van verza=melingen zijn echter vele bezwaren verbonden. De beste wijze is, dat dit werk in het land of de streek zelf ter hand wordt genomen of ten minste behoorlijk wordt voorbereid. Indien dit door den Bond niet kan worden

gedaan, wordt hiervoor gewoonlijk de hulp ingeroepen van het Binnenlandsch Bestuur of van de zending. Zonder in ondankbaarheid te vervallen voor de groote welwillendheid, waarmede ambtenaren en zendelingen den Bond daarbij hebben geholpen, is deze werkwijze meestal te omslachtig en te tijdroovend om tot resul= taten te komen, vooral wanneer verkochte voorwerpen uit een collectie weer moeten worden aangevuld.

Toch zijn deze tentoonstellingen, zoowel uit een artis= tiek, als uit een oogpunt van verkoop een groot succes. In het belang der kunstkringen, maar nog meer in dat van de Inlandsche kunstnijverheid zou het zijn, met deze tentoonstellingen door te gaan. Hiervoor zou het dan echter noodig zijn een organisatie tot stand te brengen, waarbij de arbeid der kunstnijverheid meer regelmatig zou plaats vinden, de productie daardoor grooter en zekerder zou worden en de hoedanigheid der voorwerpen, in plaats van slechter, beter zou moe= ten worden. Dat dit laatste door grooten verkoop in gevaar wordt gebracht, bleek meermalen. Doordat aan de groote vraag, gewekt door lezingen en tentoonstel= lingen, niet kon worden voldaan, werden dikwijls voorwerpen afgeleverd van zeer inferieure kwaliteit. Tusschenhandelaars wierpen zich onmiddellijk op, zoodat zelfs de winst in verkeerde handen kwam.

Aangezien het hier een zeer groot belang der bevol= king betreft, werd aan de Regeering verzocht steun te willen verleenen ten behoeve en maatregelen te willen treffen ter bescherming van de inheemsche kunst. Ge= wezen werd op het groote gewicht en de beteekenis, zoowel uit een aesthetisch als uit een kultuur=historisch oogpunt voor de bevolking, indien de schatten, die in haar kunstnijverheid, woningbouw, gemeenschaps= gebouwen aanwezig zijn, voor verval zouden worden behoed. Gevraagd werd ook om blijken van de Regee= ring, dat er prijs werd gesteld op een verdere ontwik= keling van de onder ons bestuur staande volken op den grondslag van hun vroegere kultuur en kunst. Steun werd gevraagd voor het eiland Bali, waar door een groote aardbeving vele monumenten van volks= kunst werden verwoest; gewezen werd op het zeer groo= te gevaar dat door niet of onoordeelkundig optreden dit schoone eiland met een nog levende oude cultuur op eens en voor goed zou kunnen worden bedorven. Ten slotte werd verzocht aan de Regeering een ordon= nantie te willen doen samen stellen, waardoor alle be= doelde monumenten over den geheelen archipel zouden worden beschermd. De toenmalige gouverneur=generaal Graaf VAN LIMBURG STIRUM, verklaarde gaarne bereid te zijn aan de tot standkoming van zulk een monumen= ten=wet te willen medewerken en over het algemeen dien steun te verleenen, die binnen het bereik der Regeering viel. Met het oog op den ernstigen toestand op Bali, waar Z. E. regeeringssteun ook onmiddellijk noodig achtte, werd aan den Bondsvoorzitter door de Regeering een opdracht verstrekt om steun, hulp en voorlichting te verleenen om de verwoeste monumenten weder te herstellen en op te bouwen.

Besprekingen met andere vereenigingen leidden kort daarop tot de oprichting van Nederlandsch=Indisch Heemschut en de Vereeniging voor Openlucht=musea, die zich in het bijzonder tot doel stellen het behoud en de bevordering van eigen kultuurbezit der Inheemsche bevolking en de bescherming van oude en nieuwe mo= numenten van kultuur=historische beteekenis.

Bij de verdere uitwerking van de bij de Regeering voorgebrachte belangen der Inlandsche kunst rijpte het denkbeeld tot stichting van een inrichting ter opleiding en vorming van kunstnijveren tot eventueele leiders van kunstnijverheidsinrichtingen of =centra, om zoodoen= de de vreemde, slechte invloeden in deze nijverheid te weren en te zorgen, dat zij zich op den grondslag der eigen kultureele waarden verder zou kunnen ontplooien en vernieuwen. Voor de ontwikkeling dezer denkbeel= den en het voeren van gedachtewisseling om te komen tot een bepaald standpunt, werd in 1919 in Jogjakarta een kunstkringen=vergadering gehouden, waar het nijverheidsvraagstuk aan de hand van uitgebrachte praeadviezen in den breede met Regeeringsverte= genwoordigers en vele belangstellenden, ook uit de hooge Inlandsche wereld, werd besproken. Door talrijke personen werd bijval en waardeering met het streven betoond en zoowel van Regeeringswege, als van parti= culiere zijde steun toegezegd voor de oprichting van een kunstnijverheidsschool, die als eerste wenschelijkheid door de vergadering werd vastgesteld.

Als direct gevolg van deze bijeenkomst werd verder eene commissie in het leven geroepen ter bevordering en ontwikkeling van de kunstnijverheid onder presidium van den Bondsvoorzitter, waarin de meest vooraanstaan= de Regeeringsambtenaren en hooge vertegenwoordi= gers van de bevolking zitting namen. Het zijn ook hier weer de tijdsomstandigheden, die het der commissie onmogelijk hebben gemaakt vruchtbaren arbeid tot stand te brengen.

Inmiddels werden rekesten aan de Regeering inge= diend tot verandering en verbetering van het onderwijs in het teekenen aan de opleidingsscholen voor Inland= sche ambtenaren en kweekscholen voor Inlandsche on= derwijzers. Gevraagd werd regeeringssteun voor een teekencursus, waar opleiding zou worden gegeven in teekenonderwijs en waar dan meer in het bijzonder zou worden gelet op het aankweeken van liefde voor en het ontwerpen van ornament, zooals dat in tal van Inland= sche kunstwerken van vroeger werd toegepast.

In 1920 werd in Nederland gelegenheid gezocht om invloedrijke personen uit handels= en nijverheidskringen de plannen voor de kunstnijverheidsschool uiteen te zetten en dezen tot financieele ondersteuning aan te sporen. Ook in Regeeringskringen werd op de nood= zakelijkheid van de stichting en van ondersteuning van staatswege gewezen. Bij eerst genoemde personen en

lichamen werd bereikt, dat een bijdrage van *f* 50.000. werd toegezegd onder voorwaarde, dat het benoodigde kapitaal van *f* 500.000. in zijn geheel zou worden bijeengebracht. De kort daarna optredende malaise heeft het bijna bereikte doel weer naar de toekomst verschoven.

Andere, ter bescherming en bevordering der kunstnijverheid uitgewerkte en voorgebrachte, maatregelen kwamen helaas door verschillende omstandigheden, waaronder ook die van den huidigen slechten tijd, mede niet tot uitvoering.

Hier mag nog worden gememoreerd, dat ook door medewerking dezerzijds de oprichting tot stand kwam van het Java-Instituut, dat zich ten doel stelt het onderzoek naar en de bevordering van de Javaansche en Balische kultuur.

Houden de vereenigingen steeds tentoonstellingen van Indië bezoekende, beeldende kunstenaars, in de latere jaren hebben de kunstkringen hun arbeidsveld zeer uitgebreid door het geven van concerten en het helpen en voorlichten van concerteerende musici. Uit deze bemoeienis is langzamerhand de onafwijsbare noodzakelijkheid naar voren gekomen, dat de regeling der concert-tournées van voor de kunstkringen optredende kunstenaars door den Bond zelf diende te worden ter hand genomen. Hoewel de moeilijkheden groot en de daaraan verbonden werkzaamheden niet gering zijn, worden de voordeelen van direct contact met de artisten en van de regeling, ook wat het zakelijk gedeelte betreft, zoo overwegend geacht, dat de meerdere moeite en zorg daardoor zeker tot hun recht komen.

Directe onderhandelingen met buitenlandsche kunstenaars worden gevoerd, waartoe met onze gezanten en consuls in het verre Oosten betrekkingen worden onderhouden of aangeknoopt. Reeds meerdere concert-tournées van groote kunstenaars, door den Bond geregeld, slaagden uitstekend.

Zoowel op dit gebied als op velerlei ander ligt een groot arbeidsveld. Bij het ontbreken van schoonheidscommissies kan het ook de taak der plaatselijke kunstkringen geacht worden te waken voor het behoud en het bevorderen van stedenschoon.

Hoeveel kan nog niet worden gedaan tot het steunen van plaatselijke Inlandsche vereenigingen tot bestudeering en bevordering van eigen kunst en natuur?

De sociale taak van de kunstkringen in deze landen, met hun bijna totaal gemis aan Westersche kunst en kunstenaars, is zulk een geheel andere en meer belangrijke dan aan dergelijke vereenigingen in Nederland en andere landen is toebedeeld, dat zij naar onze meening zeer zeker niet alleen op waardeering, maar op daadwerkelijken steun der Regeering aanspraak mogen maken. Ja meer, de waarde van het propageeren en het bevorderen van uitingen van Westersche kultuur in deze landen is van zoo groote beteekenis, dat zij uit dien hoofde alleen reeds een bepaald recht op dezen steun mogen doen gelden.

P. A. J. M.

TECHNISCH-HYGIËNISCHE WERKEN.

Drinkwaterverzorgingen. Het streven om door technische werken de openbare gezondheid te bevorderen, gepaard aan den wensch om in de belangrijkste koloniale woonplaatsen te voldoen aan de eischen van het zich moderniseerende leven, gaven in het beschouwde regeeringstijdperk aanleiding tot een belangrijken arbeid op het gebied van drinkwaterverzorgingen.

Vóór 1898 droegen deze werken tengevolge van de door de Regeering verspreid uitgevoerde diepboringen naar artesisch water, veelal het karakter van een verzorging met geringen arbeidssfeer en gericht op de, waterlevering buiten de woning. Evenzoo was het gesteld met de enkele uitgevoerde waterleidinkjes, gevoed door uit de bergen toevloeiend bronwater.

Het was in 1898, dat door de Regeering het besluit genomen werd voor de stad Soerabaja en buitenwijken een waterleidingsysteem in optima forma tot stand te brengen; welk systeem omvattend een aanvoerleiding van 44.5 K.M. met een stadsnet van 129 K.M. lengte, door het Gouvernement met eigen ingenieurs en opzichterspersoneel in 1903 tot stand werd gebracht, hiermede den weg banend voor en het voorbeeld gevend van een verzorging tot in de woningen, gepaard met de verstrekking langs den weg aan de onbemiddelde inheemsche bevolking.

Dit goede voorbeeld vond tot op heden navolging in verschillende plaatsen in Nederlandsch-Indië door den aanleg van waterleidingen in de plaatsen Medan, Malang, Bandoeng, Semarang, Buitenzorg, en in de gewesten Pasoeroean en de Preanger Regentschappen, welke, behalve te Medan, alle door gemeentelijk of gewestelijk initiatief tot stand kwamen.

De Regeering beperkte zich echter niet tot deze wegbaning, maar ging ook voort met zelf te bouwen, zooals blijkt uit de hoofdzakelijk ten behoeve van landelijke gebieden door haar voor Singaradja in 1903, voor Soemenep in 1911 en voor Pasoeroean in 1919 tot stand gebrachte bronwaterleidingen.

Uit de gereedkoming van het Pasoeroean-werk blijkt, dat in de oorlogsjaren werd doorgewerkt, doch meer nog spreekt deze werkzaamheid uit de voltooiïng der gouvernementswaterleidingen der plaatsen Tandjong Karang in 1920, Makasser, Menado en Solok in 1923, terwijl tegelijkertijd door de Regeering voor de gemeente Magelang een belangrijk waterleidingwerk werd aangelegd en de gemeente Batavia met een bedrag van

circa 7 millioen gulden in den aanleg der einde 1922 voltooide bronwatervoorziening werd gesteund.

Werd dus het beschouwde regeeringstijdperk geopend met het zetten der eerste schrede op het gebied der moderne drinkwaterlevering, het einde toont een verder voortschrijden door den bouw van rivierwaterleidingen in de plaatsen Makasser en Soerabaja, waardoor ook op het gebied van waterreiniging in het groot voor drinkwaterlevering in Nederlandsch-Indië een aanvang is gemaakt.

Maatregelen in het belang der volksgezondheid. Behalve op het gebied van drinkwaterverzorging is een ernstig begin gemaakt met de uitvoering van groote werken, welke door verbetering van de afwatering in het algemeen en van den vuil-water-afvoer in het bijzonder tot doel hebben de bevordering van den gezondheidstoestand door wegneming van de omstandigheden, die gunstig werden bevonden voor de ontwikkeling van ziekte-verwekkende kiemen.

Deze strijd, voorbereid door de natuurwetenschappelijke hygiënisten, legt voor den technicus met ervaring op dit gebied een groot en zegenrijk arbeidsveld in Nederlandsch-Indië open.

Gebleken is in de afgeloopen kwart-eeuw, dat deze strijd met kleine middelen niet afdoende kan worden gestreden.

Omvangrijke vooronderzoekingen op zuiver hygiënisch zoowel als technisch en sociaal-economisch gebied moeten als grondslag dienen voor de uit te voeren maatregelen, waarbij veelal de onbekendheid met de Westersche begrippen van hygiëne en de geringe maatschappelijke welvaart der bevolking de tot-standkoming ernstig belemmeren. Daarbij mag niet uit het oog worden verloren, dat een overkapitalisatie van dergelijke werken, d.w.z. een hooger oploopen van de kosten dan de draagkracht van de bevolking toelaat, ernstiger gevolgen na zich sleept dan de vóór dien heerschende minder gunstige gezondheidstoestand, zelfs al wordt rekening gehouden met de vermeerderde werkkracht en dus met een verhoogde maatschappelijke welvaart door verbetering van den gezondheidstoestand.

Bij het tot stand brengen van dergelijke werken is dan ook zoo goed mogelijk van den stelregel uitgegaan, dat de kosten niet zouden overtreffen de vooraf ondersteIde, als gevolg der gezondheidsverbetering verkregen, vermeerderde draagkracht van de gemeenschap. Aldus kon — hoewel geen enkel dergelijk werk, hetzij rioleering, afwatering of drooglegging, directe inkomsten geeft—toch vooraf ondersteld worden, dat de indirecte baten in overeenstemming zouden zijn met rente en aflossing van het in de werken gestoken kapitaal.

Behoudens de assaineering van Sibolga (1914-1918), de rioleering van Cheribon (1918-1922) en de thans nog in uitvoering zijnde assaineering van Tjilatjap, worden groote werken in de groote plaatsen Soerabaja, Semarang, Batavia en in Soerakarta uitgevoerd, waarbij, vooral bij het werk voor eerstgenoemde plaats in ruime mate rekening wordt gehouden met malariabestrijding.

Dit laatste blijkt één van de eerste middelen te zijn ter verhooging van de volkswelvaart en daarvan leggen de uitkomsten der werken te Sibolga en Tjilatjap een gelukkige getuigenis af, zooals blijkt uit het verloop der sterftecijfers, die te Sibolga van 80 ‰ in 1912 gedaald zijn tot 14 ‰ in 1922.

Soortgelijke werken zijn thans ook in uitvoering te Probolinggo, Tegal en andere kleine plaatsen, en in voorbereiding voor tal van grootere en kleinere steden in Nederlandsch-Indië, zoodat verwacht mag worden, dat de ervaring, verkregen in deze zoo belangrijke regeeringsperiode, nog tot grooteren zegen voor de toekomst zal zijn.

Ir. C. A. E. van L.

GODSDIENSTEN EN MAATSCHAPPELIJK WERK

HET ANIMISME.

„De Wereld gaat haar gank;
„Zij wart en blijft aan 't warren.
„Maar 't is in haren loop als met den loop der starren.
„En ik geloof er is een order in.

C. HUYGENS.

HOEWEL het grootste deel der inheemsche bevolking van Insulinde de Mohammedaansche godsdienst belijdt, waarnaast enkele verspreide groepen Hindoe's en Christenen voorkomen, zoodat slechts een betrekkelijk klein gedeelte nog tot de *„Heidenen"* gerekend wordt, beheerscht het Animisme toch nog steeds — meer of minder krachtig, naarmate de invloed dier godsdienststelsels dieper kon doordringen, doch vrijwel overal nog zeer duidelijk uitkomend — haar levensopvattingen.

TYLOR, de vóórganger op het gebied der bestudeering van de geestelijke begrippen der meer primitieve volkeren, omvat in zijn werk „Primitive Culture" onder Animisme alles, wat betrekking heeft op geestelijke dingen en wezens, als de verpersoonlijking van de geestelijke in plaats van de stoffelijke gedachten. Prof. TIELE geeft, in zijn: „De plaats van de godsdiensten der natuurvolken in de godsdienstgeschiedenis" de volgende uiteenzetting: „De natuurmensch verwart hetgeen een vrucht der verbeelding is met de werkelijkheid; het opbjectieve met het subjectieve, de uitwendige verschijnselen met zijn eigen geestesleven. Daaruit ontstaat de waan, dat alle beweging en werking, die hij waarneemt, uitgaat van persoonlijke, denkende, willende wezens, een beschouwing, die wij dus het best doen met den algemeenen naam *Animisme* te betitelen". (WILKEN; *Verspr. Geschr. III*).

Een *godsdienststelsel* is het Animisme dus geenszins; het is een *levensbeschouwing*, waardoor de primitieve mensch — evenals wij dat steeds trachten — een verklaring zoekt te vinden van de verschijnselen om hem heen, waartoe hij niet beschikt over de sinds eeuwen bij ons verzamelde feiten en daarop gebaseerde kennis.

De animistische hypothese van TYLOR — voor onzen Archipel op meesterlijke wijze voor het eerst toegepast door WILKEN — heeft thans voor de hedendaagsche wetenschap veel van haar overtuigende kracht ingeboet. KRUIJT week er in zijn bekend werk: *„Het Animisme in den Indischen Archipel"* reeds op belangrijke punten van af. VAN OSSENBRUGGEN heeft daarna door de toepassing van de *prae-animistische* theorie — welke het Animisme beschouwt als een, uit een oudere en primitiever periode van het menschelijk denken geboren, hoogere cultuurphase; een theorie, waarvan MARETT de grondlegger en PREUSS een der voornaamste vertegenwoordigers is — onze begrippen omtrent de cultureele ontwikkelingsgang der Indonesische volken weder tot grooter klaarheid gebracht. KRUIJT aanvaardde grootendeels deze theorie, daarbij echter het woord prae-animisme vervangende door *dynamisme* teneinde daarmede aan te duiden, dat in de daaronder vallende geestesuitingen van den meer primitieven mensch niet immer overblijfselen van nog primitiever denken gezien behoeft te worden.

Zoodoende heeft dus thans de term „Animisme" door de jongere ethnologische onderzoekingen veel verloren van de wetenschappelijke scherpte harer eerste definitie, welke daarmede immers de oerphase van de geestelijke ontwikkeling der menschheid aanduidde. Wij weten nu, dat de primitieve wereldbeschouwingen, door TYLOR daarmede omvat, weder voortgesproten moet zijn uit een nog oudere en primitiever cultuurphase, waaruit — naast en onafhankelijk van dit philosophisch stelsel, — zich tevens andere opvattingen hebben ontwikkeld. In de thans nog in den Archipel, gehuldigde „heidensche" opvattingen der lager-ontwikkelde volken, herkennen wij verschijnselen, welke tot die verschillende groepen kunnen worden teruggebracht. Toch is daarvoor, als technische aanduiding, de term „Animisme" steeds in zwang gebleven, waaronder dus hier verstaan wordt dat merkwaardige conglomeraat van verschillende beschouwingen, welke in het algemeen teruggebracht kunnen worden tot een drietal, door vrijwel alle primitieve volksgroepen aanvaarde grondbeginselen, namelijk:

het geloof aan een, al het bestaande vervullende en leven gevende „Alziel", de onpersoonlijke *„zielestof"* of *„levenskracht"*;

het geloof aan een persoolijken, na den dood vrij voortbestaanden menschelijke ziel, en ten slotte:

het geloof aan het bestaan van vrij rondwarende geesten en goden, die — evenals de zielen der afgestorvenen — behept zijn met menschelijke eigenschappen en den mensch kunnen schaden of beschermen.

Dit drievoudige dogma beheerscht het leven van den Inlander in hooge mate. Niet in staat om de oorzaak der in zijn milieu waarneembare verschijnselen te vin-

den, en toch begeering naar een uitleg, welke hem doel en wezen dier verschijnselen aannemelijk maakt, vindt hij een subjectieven, doch voor hem bevredigenden uitleg daarvoor in den invloed der goden, geesten en zielen, waardoor hij zich omringd en beinvloed waant, en in de meerdere of mindere kracht van de zielestof, welke alles vervult. Zijn religieus handelen zal er dus op gericht zijn deze occulte invloeden te zijnen gunste te benutten of af te weren, terwijl hij de krachtsvermindering van de, hem en het zijne vervullende zielestof, waaruit een bedreiging van zijn lichamelijk welzijn of van de goede bruikbaarheid zijner bezittingen zou ontstaan, tracht tegen te gaan door daaraan, volgens magische voorschriften, andere zielestof toe te voegen.

Een omstandig overzicht van de hiermede samenhangende zeden en gewoonten der Indonesische volken zou in dit werk niet op haar plaats zijn; de beoefenaars der Indische ethnografie — steeds zoo talrijk geweest onder onze ambtenaren en zendelingen — hebben daarvoor een schat van gegevens verzameld, welke gezamenlijk een duidelijk beeld scheppen van den buitengewonen invloed, welke deze animistische levensbeschouwing uitoefent op heel het leven van den Inlander, hij zij Christen, Hindoe of Mohamedaan.

Onder deze onderzoekers dienen — niet alleen om de resultaten van hun zelfstandig onderzoek, doch ook om de wijze, waarop zij de plaatselijke gegevens van anderen tot een groot geheel wisten samen te vatten — in het bijzonder genoemd te worden: WILKEN, ADRIANI, KRUIJT, V. VOLLENHOVEN, V. EERDE, SNOUCK HURGRONJE, NIEUWENHUIS, BEZEMER, JUYNBOLL, V. OSSENBRUGGEN. Hun werk volgt de ontwikkeling der ethnologische wetenschap stap voor stap; de pioniersarbeid, welke vooral WILKEN daarvoor verrichtte door de buitengewone hoeveelheid feiten-materiaal, die hij verzamelde, werd daarbij tot grondslag voor de stevige structuur van wetenschappelijk inzicht, door latere onderzoekers opgetrokken.

Kan dus voor het vijf en twintigjarig tijdvak, hier in het bijzonder beschouwd, wel met trots gewezen worden op de groote ontwikkeling onzer kennis van het animistische gedachtelneven der Indonesiërs, van een ontwikkeling van het „Animisme" zelf is natuurlijk geen sprake. Als een der meest primitieve levensbeschouwingen van de menschheid is deze voorbeschikt om te verdwijnen, naarmate cultuur en feitelijke kennis der dingen voortgang vindt onder de Animisten; de geleidelijke afbrokkeling en vervaging van deze cultuurphase is dus het criterium voor den geestelijken vooruitgang, welke de Indische volken in dit stadium hebben doorgemaakt. Want onaantastbaar en bestaanbaar is zij alleen in het volkomen afgesloten milieu van den primitieven mensch; iedere aanraking met andere, meer ontwikkelde groepen, iedere maatregel, welke de openlegging van zijn geïsoleerd gebied bevordert, beteekent een onvermijdelijke aantasting van het animistische begrijpen.

Dit binnendringen in het gedachtenleven van den animistisch denkenden mensch geschiedt langs tal van wegen, waarvan er verschillende reeds zijn ingeslagen door cultuurdragers, welke lang voor onze komst hier met hem in aanraking kwamen. De Hindoeïstische invasie van eeuwen geleden heeft reeds een geduchten stoot gegeven aan de pantheïstische opvattingen van den animist; de haar volgende „pénétration pacifique" van den Islam heeft wederom grooten invloed uitgeoefend en oefent deze nog steeds uit, dank zij de onafgebroken voortgezette godsdienstverbreiding, welke door alle aanhangers wordt bevorderd. Iedere Mohamedaan, die door ambt of beroep in aanraking komt met heidenen, vervult onder hen met meerdere of mindere kracht tevens zendingswerk. Daar de meesten dezer incidenteele of opzettelijke geloofspredikers zelf nog niet geheel de animistische levensbeschouwing hunner voorouders hebben losgelaten, en de Islam in dat opzicht een zeer groot aanpassingsvermogen vertoont, is de overgang heel gemakkelijk, omdat geen der oude opvattingen dadelijk door de nieuwe leerstellingen verdrongen behoeft te worden. Zoodoende heeft het Mohamedaansche geloof hier te lande in betrekkelijk korten tijd een snelle en zeer groote uitbreiding gekregen op vrijwel alle eilanden van den Archipel. Eerst vasten voet verkrijgend aan de kust, breidde het zich van daar meestal door het aanknoopen van politieke of handels-connecties, ook weldra in de binnenlanden steeds verder uit.

Een cultuurelement van groote beteekenis is deze Mohamedaansche geloofsverbreiding, ondanks haar numeriek succes, dus voor den Animist niet dadelijkgeworden; zijn oude, beknelde levensbeschouwing, zijn gevoel van afhankelijkheid van en vrees voor die tallooze occulte machten en krachten werd daardoor immers niet aangetast, doch hoogstens met een lichte laag vernis van onbegrepen dogmatische leerstellingen overdekt. Toch valt de indirecte beschavingsinvloed van den Islam zeker niet te onderschatten. Daardoor immers is een bres gemaakt in het — met de animistische vrees voor alles, wat vreemd is, nauw verband houdende — geestelijk en persoonlijk isolement der onderscheiden volksgroepjes; een gevoel van saamhoorigheid en een zucht tot samengroepeering in grooter verband werd in de hand gewerkt. In een verder stadium van ontwikkeling vormt de verplichte bedevaart naar Mekka een belangrijke beschavingsfactor; de blik wordt daardoor verruimd, de vrees van den enkeling voor occulte invloeden verzwakt.

In tegenstelling met de Mohamedaansche geloofsuitbreiding is de verspreiding van het Christendom voor zijne zendelingen in deze landen steeds doel, nimmer nevenfactor geweest. Van den beginne aan was dus de *bestrijding* van de animistische levensbeschouwing, hare totale vervanging door de Christelijke leer de lei=

dende gedachte, welke hare predikers bezielde. Van een aanpassing daarvan aan de oude animistische denkwijze kon niet of bijna nimmer sprake zijn; het is dus begrijpelijk, dat het succes veel geringer moest blijven dan dat van den Islam, omdat de wijde kloof, welke tusschen het Christendom en het Animisme gaapt, zonder die gemakkelijke steunpunten door het begripsvermogen van den primitieven mensch haast niet te overbruggen is. Alleen dank zij een buitengewone, bewonderenswaardige toewijding, werd stap voor stap terrein gewonnen in enkele zendingsgebieden, zoodat daar ten slotte het Christelijke geloof — hoewel de animistische onderstroomingen nog niet geheel afdammende — toch een ruime, eigen plaats vond in de levensbeschouwing zijner adepten. Menado en Ambon vooral, het Toba-Batakland in mindere mate, zijn uitstekende voorbeelden van de beteekenis dezer zending. Voor de Inheemsche Christenen en de daarmede in nauw verband staande, hoewel nog niet-bekeerde stamgenooten is dus de christelijke zending wel een cultuur-element van bijzondere directe beteekenis geworden, dat in veel kleinere kring werkend, een veel dieperen rechtstreekschen invloed uitoefent. De groote gezagsuitbreiding, welke de gansche ontwikkeling van land en volk gedurende deze 25 jaren zoo sterk heeft ge-influenceerd, heeft ook de zending — zoowel Mohamedaansche als Christelijke — groote gelegenheid tot het uitoefenen van haar beschavingswerk geschonken. In vrijwel alle streken, waar de bevolking Heidensch was gebleven — Nias, het binnenland van Borneo, Midden-Celebes, een groot deel der Molukken, Nieuw-Guinea, Flores, Soemba, Roti en enkele andere der kleine Soenda-eilanden — is de stelselmatige strijd tegen het Animisme thans door de Christelijke zending met kracht en met succes aangevat, terwijl ook de Islam iederen dag als het ware nieuwe aanhangers vindt.

Meer nog wellicht dan de godsdienstige zending moet de geregelde bestuursuitoefening, mogelijk gemaakt door onze machtsvestiging in de voorheen zoo ontoegankelijke buitengewesten, beschouwd worden als een cultuurelement van groote beteekenis voor het verval van het Animisme. Betrachtte de Zending in haar werk de grootste geleidelijkheid, de noodzakelijk geworden bestuurseischen konden dat niet doen. Hun doel was in de eerste plaats het scheppen van regelmatige toestanden, van orde, tucht en recht. Op het langzamerhand afsterven van de aloude, animistische opvattingen, welke niet met deze eischen strookten, kon daarbij natuurlijk niet gewacht worden; nu eenmaal door verschillende omstandigheden het isolement der primitieve bevolking verbroken moest worden, moest er natuurlijk ook krachtig aangevat worden, en daardoor de diepste geestelijke overtuigingen meermalen geweld worden aangedaan. Want men vergete niet: op ieder gebied, bij iedere dagelijksche handeling oefende het animisme zijn knellenden en remmenden invloed uit — door daarmede steeds uiterst voorzichtig rekening te houden, zou de geheele bestuursuitoefening verlamd zijn geworden. Tal van handelingen, in onze oogen van misdadigen aard, in de oogen van de bevolking echter van groote geestelijke waarde, moesten dadelijk streng en onverbiddelijk onderdrukt worden. Het menschenoffer, het koppensnellen, het uitoefenen van bloedwraak, de heksenmoord, — dat waren practijken, welke in de oogen der bevolking volle bestaansrecht hadden, door ons echter niet konden worden toegelaten. Ook in ander opzicht was de bestuursinvloed van geweldig ingrijpenden aard. Daar was onze rechtspraak, overal met gestrenge kracht gehandhaafd, welke handelingen beschouwde en strafte als misdaden, die geen rechtsvergrijp konden vormen in het oog van den animist, omdat zij immers geschiedden ter wille of op aandrang van een occulte macht; die daarentegen weer daden ongestraft liet of heel licht strafte, welke onvergeeflijke feiten waren, daar ze ongeluk moesten brengen over het gansche land (bijv. de „bloedschande" volgens hun begrippen), en die nimmer het algemeene animistische rechtsbeginsel aanvaarde, waardoor vrijwel ieder misdrijf met het betalen van een zoengeld afgedaan werd. Daar was verder de, overal onmiddellijk gestelde eisch tot het verrichten van verplichte diensten voor den nieuwen heerscher — een recht, dat ook in de inheemsche maatschappij volle erkenning vond, doch bij welks uitoefening wij geen rekening hielden met de tallooze verbodsvoorschriften, gunstige en ongunstige voorteekenen, offerplichten e.d. die iedere werkverrichting vertraagden of.... stuitten. Daar waren de eischen der Westersche techniek, welke lachten om de rechten en de wraak van vertoornde bosch- en watergeesten en dergelijke occulte machten, die tot dusverre ongestoord hun dwingelandij hadden uitgeoefend; daar was onze zorgeloosheid voor de verschrikkelijke bezweringen, door de machtigste tooverkunstenaars over ons uitgeroepen. Daar was de noodzaak om geld te verdienen teneinde de geldbelasting te betalen, waaraan zich later ook de lust tot geld verdienen paarde, — toen de begeerigheid naar Westersche import-artikelen haar prikkel uitoefende. Daar was — in een verder stadium van bestuursinvloed — de technische voorlichting, vooral op landbouwkundig gebied, welke dikwijls onder meer of minder zachten dwang aan het volk werd gebracht en noodzaakte om, in plaats van de mystieke gebruiken van den animistischen landbouw, de prozaïsche maar doeltreffender regelen van de Westersche cultuur te volgen. Daar was het gemakkelijke en veilige verkeer met streken, tot dusver als een mythisch Ultima Thule beschouwd; de vrijwillige bezoeken, vaak op aandringen van ons bestuur door de volkshoofden gebracht aan Indische centra der Westersche beschaving; de onvrijwillige, door tot dwangarbeid veroordeelden aan verre landen gebracht, waarvan ze terugkwamen — indièn ze tenminste deze zware beproeving doorstonden — als zelfbewuster, invloed-

rijker mannen; daar waren de veelvuldige aanrakingen met de achter den vreemden heerscher binnenstroomende bezoekers van het eigen land, Europeesche en Chineesche handelaren, meer-ontwikkelde Inlanders, enz. Daar was de ziektebestrijding van den Westerling, welke geheel en al de kracht verloochende van de wonderlijke, sympathische geneesmiddelen der animistische pharmacopae. En ten slotte—daar was, als de kroon op den sloopingsarbeid, het onderwijs, dat met zijn nuchtere en duidelijke uitleg van veel, wat vroeger onverklaarbaar en geheimzinnig was, de jeugd sceptisch maakte ten opzichte van datgene , wat den oudere nog steeds angstwekkend of eerbiedwaardig scheen.

Iedere van al deze invloeden, en elk verschijnsel van ieder daarvan, tastte de tyrannie der oude animistische opvattingen in hare grondvesten aan. En te meer, omdat dat alles *ongestraft* kon geschieden! De occulte machten, tot dusverre door den Animist voor oppermachtig en onweerstaanbaar gehouden en daarom in machtelooze angst blindelings gehoorzaamd, bleken nu zelf machteloos! Niet alleen om hun volk te beschermen voor den vreemden heerscher, doch ook om zich zelven te beschermen tegen de aantasting van hun oppermacht waarmede zij door iedere daad van den blanda bedreigd waren. De innige overtuiging in de almacht van goden, geesten en zielen werd steeds meer geschokt; de pogingen, om op de oude wijze eigen leven te beschermen en te verlengen door magische lokking en versterking van de levenskracht, moesten steeds meer als krachteloos erkend worden. In dat stadium was de tijd voor de zending gekomen; de primitieve mensch,die zich een voor een al de geestelijke boeien, welke hem tevens tot steun waren, voelde ontvallen, greep in zijn hulpeloosheid naar den geestelijken steun van hoogere geloofsstelsels, welke beter strookten met de nieuwe verschijnselen.

In den ganschen Archipel heeft zich, als gevolg van onze bestuursvestiging, dit vernietigings-proces afgespeeld. Nog is het niet geheel voltrokken: bij sommige groepen is het pas aangevangen (Koeboe's, Dajaks, Papoea's), elders daarentegen reeds diep in de gedachtenwereld van de inheemsche bevolking doorgedrongen. Met opmerkelijke hardnekkigheid zal een — steeds kleiner wordend — restant der oude animistische levensbeschouwing zich nog lang weten te handhaven, gelijk wij daar in onze Westersche begrippen nog de rudimentaire overblijfselen van terug vinden en in de Christelijke en Islamitische inheemsche maatschappij zelfs nog zeer sterke uitingen van kunnen herkennen.

Doch steeds meer zal toch het Animisme zijn heilloozen invloed van een,alle doen en denken beheerschende levensbeschouwing verliezen; meer en meer zal de verlammende vrees voor de wraakzucht der ongeziene machten van hem wijken, zal de Westersche cultuur zijne knellende geestelijke boeien slaken. Deze bevrijding in de hand te werken, is onze plicht; het eerst-noodige daarvoor zal moeten zijn een op toegewijde bestudeering gebouwde, zoo groot mogelijke kennis en helder begrip van de geestelijke roerselen der inheemsche bevolking. Alleen op die basis kan stelselmatig de strijd aangevat worden voor de geestelijke bevrijding van een — in zichzelf nog machteloos—volk, welke onmisbaar is voor zijn verdere geestelijke en economische ontwikkeling.

W. A. P.

HET HINDOEISME.

TEGENWOORDIG neemt het Hindoeïsme tegenover de vele andere godsdiensten, die in onzen Archipel worden beleden, maar een kleine plaats in: het eiland Bali en de enclave van het Tenggergebergte op Java, zijn de gebieden, waar deze religie zich tot op heden heeft gehandhaafd. Is het aantal zielen, dat den Hindoegodsdienst aanhangt dus betrekkelijk gering, daar tegenover staat, dat het eiland Bali en het hooggebergte van den Tengger beide een afgesloten gebied vormen, waardoor de pogingen van andere godsdiensten o er vasten voet te krijgen veel minder kans van slagen hebben, dan in een land, dat voor alle invloeden open ligt. De Islam heeft onder de Baliërs maar enkele aanhangers, en dan voornamelijk in de kustplaatsen, terwijl de eenige Christen-Baliër, die het eiland heeft bezeten, uit berouw over zijn bekeering of uit waanzin den zendeling VROOM, die hem tot het Christendom had gebracht, heeft vermoord.

Het Hindoeïsme, dat men op Bali aantreft is, door de eeuwen heen, langzamerhand al verder afgeweken van het oorspronkelijke Hindoeïsme, dat men in het oude Indië vond. In de eerste plaats liet dit reeds van den vroegsten tijd af ruimte aan velerlei opvattingen en bijgeloof; geen godsdienst heeft gemakkelijker de verschillende van buiten komende stroomingen in zich opgenomen, dan het Hindoeïsme. Vandaar zijn groote uitbreiding gedurende een zekeren tijd, maar daarna den ondergang als het een anderen godsdienst tegenover zich vond, welks aanhangers van geen wijken wisten en die evenmin er aan dachten terwille van nieuwe bekeerlingen water in hun wijn te doen.

Het is te begrijpen, dat een dergelijk syncretisme overgeplant op vreemden bodem in menschen, die bovendien hun eigen Indonesische voorstellingen bezaten, moest worden tot een conglomeraat waarin niet altijd de bestanddeelen spoedig zijn te herkennen.

Zien we reeds in de Hindoe-periode op Java het Çiwaïsme en het Boeddhisme samengaan en soms ver-

smelten, op Bali bestaat het onderscheid tusschen den pedanda Çiwa en den pedanda Boeddha slechts in en=kele kleedingverschillen, het gebruik van sommige andere offerbenoodigdheden en het prevelen van enkele andere gebedsformulieren. De bevolking weet het on=derscheid tusschen de beide priesters niet, beiden zijn noodig en beiden kunnen het „toja tirta" (wijwater) be=reiden, het blijft dus voor de meeste gevallen hetzelf=de tot wien van de twee men zich wendt.

De priesters zelven weten de verhouding tusschen Çiwa en Boeddha niet beter uit te drukken, dan door te verklaren, dat Boeddha de jongere broeder van Çiwa is. Beiden zijn zij steeds tezamen; waar Çiwa is, is Boeddha. Toch kunnen we wel zeggen, dat het Çiwaïsme verre=weg de overhand heeft; niet alleen zijn er veel meer Çiwa=priesters, dan Boeddha=priesters, maar vooral uit de tempels is te zien, dat de eigenlijke Hindoereligie (d.w.z. Çiwaïsme en Wisnoeïsme; in onzen Archipel omvatten we met het begrip Hindoe=cultuur en religie meestal ook de Boeddhistische, in tegenstelling met het vasteland van Indië) veel meer tot den Baliër heeft gesproken, dan de Boeddhistische. Het zullen voor=al de eigenschappen van de Hindoegoden zijn geweest, die dezen voorkeur van den Indonesiër veroorzaakt heb=ben. In de verhalen van de goden Çiwa en Wisnoe, van Doerga of Kala, Çiwa's verschrikkelijke gemalin, die als Oema of Parwarti echter weer in haar gewone vrouwelijke gedaante verschijnt, van Ganeça van Kama en de vele andere godenverhalen, die vol zijn van strijd en list en die de macht van Çiwa om het zeerste doen uitkomen, moeten de Indonesiërs meer verwantschap hebben ontdekt met hun eigen goden, dan in de Dja=taka's en het leven van Boeddha.

Juist op Bali zien we dat de religie zich uitstrekt over het geheele volk, in tegenstelling tot het oude Java, waar we veel meer aan een godsdienst van de aristocratie moeten denken. Daarmee hangt samen, dat de Indone=sische elementen meer op den voorgrond treden en dat het Çiwaïsme het volledig van het Boeddhisme heeft gewonnen.

Het Hindoeïsme op Bali bestaat hoofdzakelijk in de vrees voor de goden, demonen en geesten der voorou=ders, die de menschen op allerlei manieren kunnen plagen en hun rampen bezorgen, indien het een of ander hun toorn heeft opgewekt. Vandaar dat het de plicht van den Baliër is om steeds de welgezindheid van de goden te doen bestendigen en om alles te vermijden, waardoor de goedgezinde houding van deze machtigen zich zou kunnen wijzigen.

Voortdurend moeten de goden en geesten met offers worden gepaaid of verzoend; iedere desa, iedere familie zelfs heeft zijn eigen speciale beschermers, terwijl ook de goden van bergen tot de zeer gevreesde grootheden behooren. Zoo wordt er heel wat feest gevierd door de Baliërs om al hun plichten in deze te vervullen; maar verre van dat deze hem omringende gevaren hem druk=ken, schijnt hij in het besef, dat hij de goden geeft wat hun toekomt, zich gerust te gevoelen; elke vreemdeling is steeds weer getroffen door den levenslust van de bewoners van het mooie eiland.

Voor de vele goden zijn evenveel tempels noodig; het land is dan ook bezaaid met poera's. Hiervan zijn de poera desa, de poera dalem (doodentempel) en de poera soebak (soebak is waterschap, het complex sawahs, dat door één waterleiding wordt bevloeid) wel de voornaamste. De soebaktempels zijn gericht op domineerende punten van de waterschappen en men offert er aan Dewi Çri, de Godin der rijst en der vruchtbaarheid in het algemeen. Een Balische poera is niet een tempel, maar een complex van tempelhoven met meerdere kleine godenhuisjes, overdekt met me=roe's (schuin toeloopende daken, uit een oneven aantal verdiepingen bestaande). Aan de muren van die tem=pelhoven en aan de poorten, die er het grootste sie=raad van uitmaken, wordt de meeste zorg besteed; de godenhuisjes zelf zijn vaak onoogelijke gebouwtjes. Voor de poorten naast de trapopgangen staan meestal een paar vreesaanjagende demonen; de poorten zijn versierd met vele goden met al hun attributen voorzien, en welke te midden van het drukke ornament van bloe=men, kalakoppen en makara=antefixen vaak een verbijs=terenden indruk maken, vooral wanneer de tempel nog nieuw is en pas gepolychromeerd.

In de ornamenteering van de bouwwerken zijn lang=zamerhand vreemde invloeden ingeslopen, waarvan de Chineesche wel de voornaamste zijn. China heeft op Bali over het algemeen veel invloed gehad, ook op de gebruiken en de handelingen b.v. bij de lijkverbranding; het drukke, overdadige, dat ook de Baliër in zich heeft, moet hem hebben aangetrokken. In de bouwwerken openbaart zich deze smaak in het aanbrengen van bordjes van aardewerk in de muren, in kleine motieven e.d. Dit moet reeds vroeg hebben plaats gehad, want deze vreemde inmengsels hebben zich zoo aangepast bij het Balische geheel, dat ze ons niet meer als ander=soortig aandoen, maar integendeel als onderdeel vol=doen. Anders is het met de nieuwere tempels, waar het Chineesche aardewerk door Regoutbordjes is vervan=gen. Ook de bekende blauwgroene Chineesche roosters zien wij bij groote hoeveelheden in de tempelmuren verwerkt, en ook deze hinderen niet en dringen zich niet op. Wat het beeldhouwwerk aan de nieuwe tempels aangaat, kan gelukkig geconstateerd worden, dat de Balische handwerksman thans nog werk levert, dat niet minder is dan voorheen. Slechts een enkele heeft zich door zijn humor laten verleiden om, in plaats van de scènes uit de bekende wajang=verhalen, rookende Hol=landers en soldaten met het geweer op schouder op de muurpaneelen uit te beitelen.

Hierboven is gezegd, dat de Hindoe=cultuur zich op Bali en in het Tenggergebied heeft staande gehouden, maar daaruit moet men vooral niet opmaken, dat de

Hindoe=cultuur in het overig deel van den Archipel in het geheel geen sporen heeft nagelaten. Behalve de vele bouwwerken, beelden en inscripties, die op Java en Sumatra zijn gevonden (ook op Borneo heeft men een aantal inscripties in het Sanskriet aangetroffen) getuigen ook heden de Javaansche en de Maleische taal van den diepgaanden invloed. In beide talen, in het Javaansch in zeer hooge mate, zijn er woorden, die thans als Indonesisch worden gevoeld en die ook door klankwijziging niet meer dadelijk te herkennen zijn, maar die van oorsprong Sanskriet zijn; het Javaansche schrift stamt af van het Voor=Indische. De inhoud van de wajang=poerwa=lakons is — met Javaansche bijmengsels en wijzigingen — die van de twee bekende heldendichten uit Voor=Indië : Ramayana en Mahabharata.

Zelfs is de vrees van de Javanen voor de Hindoe=goden nog niet geheel verdwenen, want de Hindoe=beelden en tempels genieten nog steeds de vereering van menigeen, die voor een goed Mohammedaan doorgaat. Hierbij zal de Javaan geleid worden door dezelfde gedachte, die den Baliër op Lombok beheerscht als hij aan de Dewa Slam ook een offer brengt : misschien helpt het, misschien helpt het niet, maar kwaad kan het in geen geval.

We willen tenslotte nog een van de belangrijkste verschijnselen in verband met het Hindoeïsme vermelden en wel een beweging onder de Javanen, die in de toekomst misschien weer een uitbreiding van het Hindoeïsme zou kunnen beteekenen. Verschillende vooraanstaande Javanen, waaronder personen van vorstelijken bloede, richten hun gedachten naar het verleden van Java en het huidige Bali, wanneer ze denken aan hun toekomst=ideaal voor Java. Tegenover de Pan=Islamitische beweging, die de Serikat Islam heeft voortgebracht, staat een Hindoe=Javaansche strooming, waartoe vele leden van Boedi Oetomo behooren. Hun schijnt het toe, dat de oude Hindoe=cultuur, gewijzigd naar de eischen van den tegenwoordigen tijd, een grootere kans biedt voor een vernieuwd en roemrijk Java, een grootere dan de Mohammedaansche cultuur. De tijd zal in deze slechts het laatste woord kunnen spreken, maar wel zullen zij, die de Hindoe=Javaansche richting voorstaan, duidelijk voor oogen dienen te houden, dat niet zonder meer is voort te bouwen op de oude cultuur, maar dat er heel wat op nieuw verworven moet worden, daar er bij alle punten van overeenkomst een zeer wijde kloof gaapt tusschen nu en toen.

Dr. M. A. M.

DE ISLAM.

Wat ,,Islam" beteekent, wat het stelsel van ,,den Islam" inhoudt, na al wat door de meest bevoegde hand over is geschreven, is het niet noodig daarvan nogmaals een verklaring, met andere woorden andermaal een zelfde uiteenzetting te geven. Het schijnt daarom een bijna hachelijke onderneming na te gaan of er in den loop der laatste 25 jaren voorvallen zijn te vermelden, of er iets viel waar te nemen in de ontwikkeling van het gedachtenleven der Moslims in deze streken op godsdienstig gebied, waardoor er verandering in de toepassing van het voor alle eeuwen gegeven stelsel van den Islam is vast te stellen, of een begin daarvan aan te wijzen. Meer dan dit laatste zal het niet kunnen zijn, een kwart eeuw is slechts een korte spanne tijds in de geschiedenis van een wereldgodsdienst.

De uit het Moslimsche Westen, in het bijzonder uit Egypte, tot hier doorgedrongen begrippen, over een aan de behoeften van dezen tijd zich aanpassende vorming en bestudeering van de Mohammedaansche wet en hare bronnen, heeft een invloed uitgeoefend, belangrijk genoeg om dien nader in beschouwing te nemen.

Mijn doel is nu in dit artikel een korte beschrijving te geven van het zoogenaamde ,,modernisme" in den Islam, den invloed daarvan in groote trekken op het godsdienstig en maatschappelijk leven in Nederlandsch=Indië na te gaan en ten slotte te zien hoe de nieuwe opvattingen zich verhouden tot de regelingen, die de Regeering juist in den loop dezer jaren zich verplicht zag te geven ten aanzien van eenige met den godsdienst samenhangende onderwerpen.

De bespreking van eventueele wijzigingen in die regelingen valt uiteraard buiten het bestek van dit opstel.

Zooals men weet zijn bij onderlinge overeenstemming der schriftgeleerden van dien tijd, in de 3e eeuw na de Hidjrah, dus nu meer dan duizend jaren geleden, de voorschriften der heilige wet, opgebouwd uit Allah's openbaring en de soennah van den Profeet, eens en voor altijd vastgesteld. Uitbreiding dier voorschriften met of vervanging door andere, in latere perioden, door de dan overeenstemmende uitspraak der geleerden aan de bronnen der Wet ontleend, is volgens de orthodoxe leer niet geoorloofd. Alleen door redeneering bij analogie kunnen voor nog niet in de Wet opgenomen vraagpunten uit de reeds bestaande voorschriften nieuwe worden afgeleid. Het kon niet anders of wet en leven moesten om deze reden in den loop der eeuwen steeds verder uit elkander loopen. Het systeem verstarde en in die landen waar de Moslimsche samenleving in aanraking kwam met wat Westersche wetenschap en techniek tot stand hadden gebracht, bleef het Oosten achter, niet het minst, omdat de meest ontwikkelden daar — ik denk hier voornamelijk aan een land als Egypte — niet verder kwamen dan de cyclus van hun=

ne middeleeuwsche godsdienstwetenschappen en wat daarmede samenhing en zij de studie van wat daar buiten viel voor zichzelven en hunne landgenooten verwierpen als bid'ah — nieuwigheid — niet als soennah van den Profeet overgeleverd.

De orthodoxe leer bevat veel wat niet op Koraan of overlevering berust, veel wat ook bid'ah is, maar dat op het zooeven genoemde gezag der schriftgeleerden daarin is opgenomen. In de 14e eeuw onzer jaartelling heeft een Syrisch geleerde het systeem van den Islam, zoowel wet als geloofsleer, juist ten aanzien der elementen, die daar niet in thuis behooren, aan een scherpe kritiek onderworpen en de gemeente aangespoord tot het terugkeeren tot Koraan en soennah. Hij keerde zich tegen de mystiek, z.i. op zwakke overleveringen berustende, tegen die philosofische en rationalistische elementen der geloofsleer, die haar aanvankelijk vreemd waren, niet het minst tegen de in het leven der Moslims zulk een groote rol spelende heiligenvereering, ja, zelfs tegen een te hooge waardeering van het bezoek van het graf van den Profeet te Medinah, de sinds vele eeuwen voor tal van Moslims zoo onmisbare aanvulling van de bedevaart. Hij ontkende het gezag van den idjma' (den consensus) der rechtsgeleerden en verdedigde het goed recht van het zelf interpreteeren der bronnen van de heilige Wet — volgens dienzelfden consensus ongeoorloofd — daar de latere schriftgeleerden niet meer beschouwd werden tot zelfstandige interpretatie in staat te zijn.

Ibn Taimijjah, zoo was de naam van den geleerde — met trots noemen zijne volgelingen uit dezen tijd hem wel den Mohammedaanschen Luther — stierf in een der vele kerkers waarin hij werd opgesloten. Zijn leer, door zijne geschriften bewaard, bleef. Vier eeuwen later was zij de aanleiding tot de geweldige beweging der Wahhabieten in Midden-Arabië. Het op de zuivering der leer van nieuwigheden gerichte streven der Hanbalieten (de volgelingen der rechtsschool van Ibn Hanbal, welke hoofdzakelijk in Midden-Arabië, in Oman en aan de Perzische Golf wonen), krachtig in woord en geschrift door den evengenoemden geleerde dier school voorgestaan, werd door de volgelingen van den in het einde der 18e eeuw gestorven Mohammad ibn 'Abd al-Wahhab onder leiding van hun hoofd Mohammad ibn Sa'ûd, met het zwaard in de hand in gewelddadige bekeering van andersdenkende Mohammedanen omgezet. Zelfs Mekka en Medinah zijn in het begin der 19e eeuw, ten tijde van een kleinzoon van dezen aanvoerder, tot wiens nakomelingen de tegenwoordige Sultan of Emier van Nedjd (Midden Arabië) behoort, voor hun geweldige aanvallen bezweken. Niet dan met moeite werden zij door een Egyptisch leger, op last van den Khalief uitgezonden, binnen hun eigen gebied teruggedrongen. Behalve tegen de heiligenvereering, die zij door verwoesting der op de graven der walî's opgerichte koepels tegengingen, richtte zich hun strijd tegen alle bijgeloof (het gebruik van djimat's, de vereering van reliquieën), tegen luxe, tegen het gebruik van koffie en tabak, kortom tegen alle gebruiken in het particuliere leven, den Profeet en zijnen tijdgenooten onbekend.

Het is wederom de leer van ibn Taimijjah die in de 19e eeuw een verkondiger vond in de persoon van Mohammad 'Abduh, nochthans met dit verschil dat deze verstandelijke redeneering overtuigender achtte dan de overlevering, waar het de geloofsleer geldt, eene uit den strijd over de geloofsdogmata dateerende opvatting uit de 9e eeuw, door eerstgenoemde bestreden. Zijne leerlingen vonden krachtige bestrijding in den kring der orthodoxe Azhar geleerden, maar werden daar toch ten slotte geduld. Zijne richting en die zijner leerlingen en aanhangers kreeg den naam van Salafijjah. Zij wil den terugkeer tot den zuiveren Islam, zooals die door het vrome voorgebracht (as-salaf) beleden werd. Door het oude komen hare volgelingen tot het nieuwe. Zij keeren zich als hunne puriteinsche voorgangers tegen den heiligencultus en andere gebruiken op godsdienstig gebied, die zij als uitwassen van den Islam beschouwen; de bevoegdheid echter die zij zich toekennen, na gezette studie der bronnen, deze zelfstandig te interpreteeren, maakt dat zij het stelsel van den Islam op maatschappelijk gebied aan de gewijzigde tijdsomstandigheden en de eischen van het moderne leven kunnen aanpassen. In dien zin zijn zij modernisten.

De Islam omvat niet alleen de leer van den godsdienst, maar evenzeer een tot in bijzonderheden uitgewerkt politiek en sociaal systeem. Het modernisme, dat wij zooeven leerden kennen, tast het dogma der leer niet aan, het onderwerpt de geestelijke schatten dier leer niet aan een historische critiek, verwerpend wat zij niet meer aanvaarbaar acht, gelijk het godsdienstig modernisme in het Westen dat deed. Zij bepaalt zich ten aanzien der leer tot het uitwendige, tot de afschaffing van ingeslopen, niet tot het wezen van den Islam behoorende gebruiken, zij raakt het innerlijke niet. Dat zou men ook niet kunnen verwachten, want juist in deze tijden nu de Islam zich in zijne intensieve aanraking met het moderne wereldverkeer in sociaal opzicht moet zien te hervormen om zich staande te kunnen houden, zou de aantasting der op goddelijke openbaring en profetisch gezag berustende geestelijke waarden der leer, haren ondergang kunnen beteekenen. Zoo ooit, dan zal wel niet onder de tegenwoordige verhoudingen, aan eene dergelijke herziening worden gedacht.

Het streven naar vernieuwing, zooals dit zich in dit modernisme openbaart, samengaande met opwekking tot betere waarneming der voorgeschreven plichten, krijgt als van zelf nationalistische elementen in zich, die aan den dag komen in die landen waar de Mohammedanen onder vreemden niet Moslimschen invloed of onder niet Moslimsch gezag staan. Wat voor Egypte

geldt, namelijk dat de Islam tegenover Europa de leuze voor vereeniging is geworden en dat hij het Moslimsche besef verlevendigt bij duizenden, die anders in zeer losse connectie met deze religie staan, kan ook ten aanzien van andere landen, in overeenkomstige omstandigheden verkeerende, gezegd worden.

De bakermat van deze moderne richting in den Islam is, gelijk wij zagen, Egypte. Door de pers werden en worden de denkbeelden der modernisten in wijden kring daar buiten verspreid. Voornamelijk door het bekende godsdienstige Arabische periodiek al=Manar (de lichttoren), dat nu reeds in zijn 23en jaargang is. De school van SJEICH MOHAMMAD 'ABDUH wordt daarin voortgezet door zijnen leerling, den ook hier in Indië zeer bekenden SAIJJID MOHAMMAD RASJID RIDA. Aan politieke of nationalistische propaganda is dit geschrift niet dienstbaar gemaakt, maar overal waar het terrein daarvoor is voorbereid, vinden beide richtingen elkaar en komen zij vanzelf tot samenwerking.

Zoo vond het modernisme ook in deze gewesten ingang. Afkomstig uit één bron ontwikkelden de denkbeelden zich op eigen wijze, al naar het milieu waarin zij zich verspreidden.

Ter Sumatra's Westkust gaf de leer aanleiding tot zeer scherpe tegenstellingen. Hoe kon dit anders in dit land waar controversen sinds jaren aan de orde van den dag waren, waar na den verbitterden strijd der fel orthodoxe Padri's tegen de oude adatinstellingen, de in Mekka aangevangen en naar de Westkust overgebrachte polemiek eerst tegen de mystieke broederschap der NAQSJABENDIJJAH, daarna tegen het matriarchaat, de hartstochten had opgewekt? Kenschetsend voor den formalistisch godsdienstigen geest ter Westkust is wel dat de gemoederen in beweging zijn gebracht door geschilpunten van ondergeschikt belang als het niet overluid uitspreken van de „nijjah" (het voornemen) voor den aanvang der salat, het niet opstaan tijdens het reciet van de maoelid geschiedenis bij de herdenking van de geboorte van den Profeet e.d., terwijl de meer belangrijke zaken als de afwijzende houding der modernisten tegenover de heiligenvereering en het tarîqatwezen minder stof opjoeg. Ten aanzien van den eisch van meer modern onderwijs werd door de tegenstanders zelfs een tegemoetkomende houding aangenomen.

Van geheel anderen aard was de tegenstelling, die de nieuwe richting onder de Arabieren, op Java voornamelijk, deed ontstaan. Reeds aanstonds werd hier de vraag der meerderwaardigheid van de Sajjids, de afstammelingen van den Profeet, ten aanzien van de Arabieren, die zich daar niet op kunnen beroepen, in het geding betrokken. Het is duidelijk dat lieden, die zich tegen de vereering der heiligen onder het roemrijk voorgeslacht kanten, de hun opgedrongen persoonsvereering der nog levende niet=heiligen met beslistheid afwijzen. De strijd werd ingezet met een uitspraak van moderne zijde, dat het huwelijk tusschen een Sajjidsdochter en een niet Sajjid in geenen deele „haram" (door de Wet verboden) kon worden beschouwd. De weigering van den handkus aan MOHAMMAD's nakomelingen maakte den breuk volkomen. De Sajjids die door hunnen invloed in Hadramaut, dat, gelijk men weet, tot de Engelsche invloedssferen behoort, gehoopt hadden langs politieken weg de door hunne tegenstanders opgerichte vereeniging al=Irsjad wa'l=Islah (de leiding en de hervorming) ontbonden te krijgen, zagen zich in hunne verwachtingen bedrogen. Sinds dien heeft het ontstane geschil veel van zijn vroegere scherpte verloren, al is het vuur nog steeds smeulende en al bestrijden de partijen elkaar met felle brochures en pamfletten, die tot in dezen tijd het licht blijven zien.

Hoewel op zichzelf merkwaardig, is noch de beweging ter Sumatra's Westkust, noch die onder de Arabieren van veel daadwerkelijk belang, al moet erkend worden dat, wat het onderwijs betreft, veel is verbeterd. Zij heeft een dusdanige tweedracht onder de Hadramieten gebracht dat alle onderlinge samenwerking, de eerste voorwaarde voor daadwerkelijken vooruitgang, voorloopig schijnt uitgesloten, terwijl zij ginds door de aandacht die men aan ondergeschikte punten schonk, althans tot nu toe, weinig heeft gedaan voor den wezenlijken vooruitgang der Moslimsche gemeenschap.

Anders is het onder de inheemsche bevolking op Java zelf gegaan. Ook hier veroorzaakten de nieuwe gedachtenstroomingen verzet uit het kamp der kjahi's en goeroe's van den ouden stempel, menige felle aanval werd er van uit die richting ondernomen, maar het rustige beleid van den voor kort gestorven leider der modernisten op Java, KJAHI HADJI AHMAD DAHLAN, tot zijnen dood voorzitter der vereeniging Moehammadijah te Djokjakarta, heeft verbittering voorkomen en de aandacht van hen, die zich niet meer met den ouden stijl konden vereenigen, gevestigd op het vele werk dat zij nog te doen hebben.

Het is hier niet de plaats om meer in bijzonderheden te herinneren aan het verloop van den strijd zooals hij zich hier op Java ontwikkeld heeft. Ik wil volstaan met te vermelden dat op het 1e al=Islam Hindia congres, in de maand October 1922 te Cheribon gehouden, een motie van verzoenende strekking werd aangenomen, waarin naast de erkenning dat de voorgangers der vier als rechtzinnig erkende rechtsscholen de godsdienstige voorschriften der Wet hebben vastgesteld, de wenschelijkheid werd uitgesproken ter vervolmaking der godsdienstwetenschap de studie der kitab's voort te zetten door het onderzoek der grondslagen zelve der Wet: Koraan en overlevering. Met moties echter beslecht men geen strijd en verkrijgt men geen eenheid. Aan verdachtmakingen der vereeniging heeft het na dien niet ontbroken; vergelijking van haar streven met dat der bovengenoemde Wahhabieten is aan de orde van den dag, hare leden worden meer dan eens Moe'tazilieten (de naam der heterodoxe rationalisten à outrance in den Islam), ja zelfs

Christenen genoemd, maar daar zij zich niet agressief vijandig toont tegenover andersdenkenden, schijnt verscherping van den strijd uitgesloten. Zij werkt in de overtuiging dat de toekomst aan het jongere geslacht behoort en de lieden der oude richting zullen uitsterven. Intusschen bepaalt zij zich bij de uitgave van geschriften op godsdienstig gebied niet tot wat in het bijzonder met hare opvattingen strookt, maar zal ook voor hen, die zich tot de leer der hier geldende rechtsschool bepalen, aanvaardbare werkjes verspreiden. Een daad van verdraagzaamheid, die hare goede uitwerking niet zal missen.

Hoezeer de vereeniging overigens doordrongen is van de in het voorgaande aangegeven beginselen, blijkt wel hieruit dat op de laatste in Djokja gehouden algemeene vergadering het ter tafel gebrachte voorstel, om door Moehammadijjah het graf van haren voorganger te doen onderhouden, werd verworpen, als strijdig met de beginselen der vereeniging; meerdere zorg voor dat graf boven de graven van anderen zou kunnen leiden tot of aangezien worden voor vereering van den gestorven leider. In plaats daarvan meende men de nagedachtenis van den Kjahi het beste te eeren door de instelling van een fonds dat zijnen naam draagt, op kosten waarvan veelbelovende Inlandsche jongelieden aan een buitenlandsche Moslimsche universiteit zullen kunnen gaan studeeren.

De verdienstelijke werkzaamheid der vereeniging op maatschappelijk gebied moeten wij hier met stilzwijgen voorbijgaan om ons te bepalen tot hetgeen zij voor het onderwijs en ter verkondiging van de leer (afdeeling tablîgh) doet.

Het is juist op onderwijsgebied dat Mohammadijjah sedert 1912 zeer geleidelijk aan, met de oude traditie heeft gebroken en thans in 1923, sedert in 1921 vergunning werd verleend voor de oprichting van afdeelingen buiten Djokjakarta, met hare 12 afdeelingen, 32 scholen heeft. 27 Hiervan zijn lagere scholen, 4 H. I. scholen en 1 kweekschool voor Moslimsche onderwijzers. De beide laatste categorieën zijn nog in haar begin.

Vermelding verdient ook dat aan het onderwijs aan vrouwen en meisjes bijzondere aandacht wordt besteed.

Van de methoden, die bij het godsdienstonderwijs aan de pesantrens gevolgd worden is hier niets meer terug te vinden. Waar godsdienstonderwijs op meer moderne wijze gegeven wordt en nu naast dat in de andere vakken van het lager onderwijs, was vóór alles eenheid van methode, samenwerking tusschen de verschillende onderwijzers noodig. Noch in de leerstof, noch in de methode waarop de goeroe's van den ouden stempel hun onderricht geven, is die eenheid te vinden. Santri's, die meer dan oppervlakkige kennis van wet, geloofsleer en mystiek wilden opdoen, hadden meerdere pesantrens te bezoeken.

Behalve dat aan een dergelijke wijze van studeeren heel wat meer kosten verbonden zijn dan vroeger, toen de santri's zonder veel bij te betalen van den bij hunnen kjahi aanwezigen rijstvoorraad konden leven, laat een zoo opgevatte studie geen tijd over om zich ook dat, wat anderen op de lagere school leeren, eigen te maken. Niet dan door het groote beleid, het geduld en de kennis van Kjahi Hadji Dahlan, dien ik reeds eerder noemde, is tegen het verzet, tegen de verdachtmakingen der goeroe's van den ouden stempel in, deze poging geslaagd.

Zonder twijfel zijn er op tal van plaatsen tusschenvormen van het onderwijs te vinden, zijn er in latere jaren ook andere vereenigingen met dergelijke „lagere scholen met den Koraan" begonnen. Ik behoef daarvoor maar te noemen de Sarikat Islam scholen en die van verschillende godsdienstige vereenigingen. Geen vereeniging werkt echter op zulk een systematische wijze ter verwezenlijking van haar doel: wereldsch onderwijs, doch op godsdienstigen grondslag, ter bevordering van de eenheid en de kracht van den Islam.

Van zeer veel belang zijn in dit opzicht ook hare pogingen de leerlingen, die meer uitgebreid middelbaar of vakonderwijs krijgen, te bereiken.

Zoo heeft de vereeniging o.a. reeds toestemming voor het geven van godsdienstonderwijs op de Algemeene Middelbare Scholen en de Technische school te Djokja, aan de opleidingsschool te Magelang, de Hoogere Kweekschool te Poerworedjo, de H. B. S. te Bandoeng e.a.

Juist ten aanzien van de meer ontwikkelden, de intellectueelen onder de jongeren, schept de verkondiging der leer op een meer moderne wijze, de eenige mogelijkheid hen te boeien en hunne belangstelling te winnen. De onderwijzer beperkt zich niet meer tot een onbegrepen doen opdreunen van vreemde klanken, maar geeft tekst en uitleg. Van belang is in dit verband het voornemen van de afdeeling Taman Poestoko (bibliotheekwezen) der vereeniging, over te gaan tot het uitgeven eener Javaansche vertaling van den Koraan, tot beter begrip van de beteekenis der openbaringen, zooveel mogelijk historisch gerangschikt.

Het wordt op deze wijze mogelijk dat er een jonger geslacht opgroeit van moderne Moslims, die de onzekerheid en de beginselloosheid missen, welke o.a. de klasse der Egyptische „effendi's", der jonge vereuropeeschte Egyptenaren, maakt tot wat the Earl of Cromer in zijn Modern Egypt, waar hij het jongere geslacht bespreekt, zoo kernachtig noemde: „de-moslimised Moslems and invertebrate Europeans". Het zijn deze geestelijk onevenwichtigen, die in tijden van overgang voor zichzelf en voor de gemeenschap het meeste gevaar opleveren.

Dat in deze door de Regeering veel kan worden gedaan door bij de inrichting van het Hooger onderwijs, in het bijzonder het technisch, juridisch en medisch hooger onderwijs, de „Geisteswissenschaften" niet te vergeten, is niet aan twijfel onderhevig.

Dat bij het even besproken streven naar moderne ontwikkeling op Islamitischen grondslag, het nationalisme, dat in aller harten leeft, zich als het ware meester heeft gemaakt van den Islam en omgekeerd dat deze de eenheidsgedachte, die de Moslims der nieuwe richting bezielt, door het nationalisme tracht te verwezenlijken, wie kan zich daarover verwonderen?

Het Aziatisch Réveil, dat het geheele Oosten heeft beroerd, sedert den in dit opzicht als bijkans klassiek voorbeeld geldenden Russisch-Japanschen oorlog ontstaan en door de groote wereldgebeurtenissen daarna versterkt, is ook hier niet zonder invloed gebleven.

Waar nog slechts, anders dan door de Puriteinen in het begin van dit opstel genoemd, tegen de niet in de Wet thuisbehoorende bid'ah's op *godsdienstig* gebied geijverd wordt, waar de tot zelfstandig oordeelen bevoegde Moslim van dezen tijd, de „nieuwigheden" op maatschappelijk gebied, ten aanzien van onderwijs credietinstellingen, verhooging van de positie der vrouw en zooveel meer, niet alleen aanvaardt door interpretatie van de hem ten dienste staande elementen waaruit de Wet is opgebouwd, maar in den Koraan ook vaak een aanduiding meent te zien van wat het leven van dezen tijd oplevert en vraagt, daar is het begrijpelijk dat ook op staatkundig gebied hetzelfde valt waar te nemen. Niet alleen dat men op die wijze den parlementairen regeeringsvorm, als door de Wet voorgeschreven in zijn wenschen op politiek gebied opneemt, ook de beginselen der sociaal-democratie zijn in het Boek vervat, zoodat men tot de uitspraak komt dat men alleen in een gesocialiseerde maatschappij, naar de eischen, die de Wet stelt, zal kunnen leven. Communisten, die bij hunne propaganda hunnen godsdienstzin niet in twijfel willen doen trekken, haasten zich ook voor hunne beginselen de noodige argumenten uit Allah's openbaring bijeen te lezen.

Het is niet de bedoeling hier verder op in te gaan. Genoeg zij de vaststelling van het nauwe verband tusschen Islam, nationalisme en politieke actie.

Werd dus in het voorafgaande een beeld gegeven van den invloed eener vereeniging als Moehammadijjah, welke zich uit beginsel buiten het gebied der politiek houdt, en dat ook inderdaad niet betreedt — voorzoover een scheiding in deze is te trekken — bij het in beschouwing nemen van de opvattingen der moderne richting ten aanzien van de Regeeringsbemoeienis met den godsdienst, zullen wenschen aan den dag komen, die zich niet meer tot het gebied van den godsdienst alleen bepalen, maar die beïnvloed zijn door een streven van nationalistisch-politieken aard.

Vooraf ga nog deze opmerking, dat waar de verkondiging der leer als vanzelf inhoudt het aandringen op het beter naleven der wettelijke verplichtingen in de 5 „zuilen" van den Islam vervat, hier ten aanzien van een dier geboden, namelijk de bedevaart, een uitzondering moet worden gemaakt. Herhaaldelijk werd van de zijde der genoemde vereeniging gewezen op de voorwaarden aan de volbrenging van dien plicht door de wet gesteld. Niet alleen dat de bedevaartganger zelf in staat moet zijn de kosten aan dien tocht verbonden bijeen te brengen (in de jaren vóór den oorlog bedroegen deze ruim *f* 500, tot voor kort *f* 900 à *f* 1.000.) ook de achtergebleven familieleden van den ter haddj gegane moeten voldoende verzorgd achterblijven. Men schroomde ook niet te wijzen op de gevaren, die den pelgim in het Heilige Land bedreigen bij zijn tocht van Mekka naar het graf van den Profeet te Medinah en op de wenschelijkheid zich te hoeden voor den invloed van den SJERIEF van Mekka, den Koning van de Hidjaz, die door zijnen opstand tegen het Turksche gezag, de eenheid van den Islam in gevaar en de macht der Mohammedaansche gemeenschap een grooten slag toebracht. Deze opvatting werd op meer dan een vergadering neergelegd in een motie, waarbij nevens de erkenning van den nieuw-benoemden Sultan 'ABDOE'L-MADJID KHAN als Khalief en heer der geloovigen, de noodzakelijkheid van de uitbreiding van het gezag des Khalief's over de beide heilige steden werd uitgesproken.

Het is een verblijdend verschijnsel, dat het zelfbewustzijn van den ter bedevaart gaanden Inlander dermate is vooruitgegaan, dat de ervaringen, die de pelgrims in het Heilige Land opdoen, openlijk besproken worden en misstanden in Arabië ter dege worden becritiseerd. Het ligt niet op den weg der Regeering, niet dan in zeer bijzondere gevallen althans, om Hare onderdanen in dit opzicht te waarschuwen en hun voor te houden wat hen wacht. Een vrijmoedig optreden van de bedevaartgangers zelf en een overlegd ageeren hunner leiders tegen onrechtmatige heffingen als anderszins, als ook de overtuiging der autoriteiten ginds dat de pelgrims niet meer als vroeger over hunne ervaringen zullen zwijgen, geven de beste waarborgen voor geleidelijke verbetering der toestanden.

Waar in de laatste twee jaren ongeveer 20.000 pelgrims ter bedevaart zijn gegaan, in 1921 zelfs bijna 29.000, tegenover een aantal van 6 à 7000 in het begin dezer eeuw, is dit een vraagstuk, dat zonder twijfel meer en meer de aandacht van de Mohammedanen in Nederlandsch-Indië zelf zal trekken.

De regelingen, die de Regeering ten aanzien van de bedevaart heeft gegeven in de in 1898 uitgevaardigde voorschriften, die door eene in 1922 verschenen pelgrimsordonnantie zijn vervangen, leggen den pelgrims in geen enkel opzicht belemmeringen in de vervulling van dien godsdienstplicht in den weg. Zij beperken zich tot bescherming der bedevaartgangers door inenting tegen verschillende besmettelijke ziekten, tot bescherming van deze eilanden tegen den invoer van epidemische ziekten uit Arabië, tot de vaststelling van de eischen waaraan de voor het vervoer der pelgrims bestemde schepen moeten voldoen en tot de voorschriften voor een goede administratie der pelgrimsbeweging.

In één opzicht is de Regeering bij de nieuwe regeling van Hare vroegere beginselen in deze afgeweken. Inmenging van Regeeringszijde met het al of niet nemen van retourbiljetten door de pelgrims was tot voor kort niet noodig en achtte de Regeering om meerdere redenen ook niet wenschelijk. Waar de belangen der scheepvaart-maatschappijen het uitgeven van retourbilletten meebracht en de groote massa der pelgrims ook weder terug wilde keeren naar Indië, gaf de door de maatschappijen ingestelde „retourbillettendwang" geen aanleiding tot moeilijkheden, te meer waar voor enkele gevallen passage alleen voor de heenreis werd verstrekt. Nadat zich in 1921 echter het geval had voorgedaan dat een nieuwe maatschappij pelgrims met retourbilletten had vervoerd, maar de Regeering zich bijna met de zorg voor hunnen overtocht terug naar Indië, waaraan de vervoerder zich meende te kunnen onttrekken, zag belast, werd in de nieuwe ordonnantie als regel de uitgifte van retourbilletten door de betrokken maatschappijen verplicht gesteld en een borgstelling geëischt van *f* 150.— voor elk door haar uitgegeven retourbillet. De Regeering zoowel als de pelgrims worden hierdoor gevrijwaard tegen mogelijk gebleken gevallen van kwaden trouw. Evenmin als de vroegere, heeft de tegenwoordige regeling, behalve ten aanzien van de uitvoering van quarantainevoorschriften tot ernstige klachten van Inlandsche zijde aanleiding gegeven. Hieraan is intusschen reeds grootendeels tegemoetgekomen.

Anders staat het evenwel met sommige der overige onderwerpen, die met den godsdienst samenhangen en door de Regeering aan eene regeling zijn onderworpen. De hierbedoelde bepalingen betreffen 1. het beheer der moskeekassen en het toezicht op eene goede verdeeling der godsdienstige belastingen, de djakat en de pitrah, 2. den bouw van bedelhuizen en de registratie van goederen in de doode hand, 3. het toezicht op het Mohammedaansche godsdienstonderwijs, 4. de regeling van de sluiting van huwelijken en het kennisnemen van verstootingen, 5. de samenstelling der priesterraden en de wijze van rechtspreken dezer rechtbanken in onderwerpen, die naar het Mohammedaansche recht behandeld worden, alsmede de benoeming van ambtenaren met den titel van penghoeloe als adviseur en beëediger van getuigen bij den landraad.

De beide eerste onderwerpen geven in het hier bedoelde verband geen aanleiding tot opmerkingen; ter nadere toelichting zij hier slechts vermeld dat ten aanzien van den bouw van bedehuizen de Regeering zich op het standpunt heeft gesteld, dat Zij zich niet heeft in te laten met den bouw of herstelling van Mohammedaansche tempels dan in zeer bijzondere omstandigheden. Een dergelijk geval heeft zich voorgedaan bij den opbouw der bij de krijgsbedrijven vernietigde moskee van Koetaradja.

Wat de drie overige betreft, openbaart zich in het laatste jaar een zeer duidelijk streven èn van de zijde der vereeniging Moehammadijjah èn van die van de Sarikat Islam, elk op haar terrein, om zich vrij te maken van het regelende en beperkende toezicht, dat de Regeering noodig heeft geacht. Hiermede gaat gepaard de nadrukkelijke verklaring van de eenheid van den Islam, gepersonifieerd in den Khalief te Stamboel, reeds boven ter sprake gebracht en de aansluiting bij, althans het zoeken van aanraking met vereenigingen in het buitenland op zuiver godsdienstig-propagandistischen grondslag als „the Ahmadijjah Anjumani Isja'at-i-Islam", — een vereeniging voor de verkondiging van den Islam onder niet-Mohammedanen, — te Lahore, dan wel op politiek-islamitischen grondbeslag, als het Central Khalifat committee in Britsch-Indië, te Angora e.d.

Ten aanzien van de zooeven gebleken wenschen van de meest invloedrijke leiders onder de Mohammedanen in deze gewesten, die hier alleen maar in zeer groote lijnen zijn aangegeven — het bestek van dit artikel laat niet meer toe — meen ik niet beter te kunnen doen dan te verwijzen naar de zoo menigmaal door den hoogleeraar Dr. C. SNOUCK HURGRONJE in deze woorden geformuleerde ware en beproefde Islampolitiek der Nederlandsche Regeering: „op het zuiver godsdienstige „gebied eerlijke en onvoorwaardelijke handhaving der „vrijheid van godsdienst; op maatschappelijk gebied „eerbiediging van de bestaande volksinstellingen, met „openhouding van de wegen, die tot eene gewenschte „evolutie in de richting naar ons toe kunnen leiden „met aanmoediging zelfs van het inslaan dier wegen; „op staatkundig gebied besliste afwijzing van alle pan-„islamitische eischen of pretensies, die tot doel heb-„ben, aan eene vreemde macht invloed toe te kennen „op de verhouding der Nederlandsche Regeering tot „Hare Oostersche onderdanen".

Met vertrouwen kan men verwachten, dat in de nu komende jaren, met inachtneming van de zooeven aangehaalde beginselen, wijziging van de bestaande regelingen in overeenstemming met de verantwoordelijkheid, die aan betrouwbare organen der Mohammedaansche gemeenschap gelaten kan worden, mogelijk zal blijken [1]).

E. G.

1) Bij het schrijven van dit opstel is een dankbaar gebruik gemaakt van gegevens vervat in Dr. B. Schrieke's artikel: „Bijdrage tot de Bibliographie van de huidige godsdienstige beweging ter Sumatra's Westkust," Tijdschrift T. L. en V. deel 59 en in: „De strijd onder de Arabieren in pers en literatuur", Notulen van het Bataviasch Genootschap van K. en W., deel 58.

DE PROTESTANTSCHE KERK.

HET is bekend, dat er in Nederlandsch-Indië slechts twee Christelijke kerkgenootschappen een officieel bestaan voeren : de Protestantsche en de Roomsch-katholieke Kerken. De Protestantsche Kerk — gewoonlijk kortweg de Indische Kerk genoemd — bestaat echter uit leden van onderscheiden Protestantsche Kerkgenootschappen, die uit de diverse vaderlandsche Kerkgenootschappen zijn overgekomen, terwijl het meerendeel gevormd wordt uit in Indië geboren en hier te lande aangenomen en bevestigde lidmaten. Het is daarom, dat het bestuur van deze Kerk — gemeenlijk Kerkbestuur, dan wel het Protestantsche Kerkbestuur genoemd — officiëel heet : Het Bestuur over de Protestantsche Kerken in Nederlandsch-Indië.

Dit meervoud: „Protestantsche Kerken" is evenwel ook gekozen, omdat er van oudsher te Batavia eene gemeente Evangelisch-Lutherschen heeft bestaan, welke echter in 1847 is samengesmolten met de aldaar bestaande Hervormde gemeente.

De geschiedenis van deze Indische Kerk is gedurende het vijf en twintigjarig tijdperk der regeering van H.M. Koningin WILHELMINA eene geschiedenis geweest van gestadig toenemenden bloei, zoowel in- als uitwendig, zoowel naar binnen als naar buiten.

Dit te constateeren is een tot blijdschap stemmend feit bij de herdenking van het jubileum van onze geëerbiedigde Vorstin, van Wie toch zeker in den loop Harer regeering, gelijk ook in Haar dagelijksch leven dit feit zeer duidelijk in het licht is getreden, dat de zaak van het geloof Haar wel steeds heel dierbaar is geweest, steeds zeer na aan het harte heeft gelegen. Als verhevene Draagster der Kroon werd Zij dan ook aanstonds geroepen eene hoogst belangrijke plaats in te nemen in het leven en welvaren der Indische Kerk en het was reeds bij Haar Koninklijk Besluit van 1 Juli 1899 no. 3, dat de formatie van predikanten met twee werd vermeerderd en van 39 op 41 werd gebracht.

Meerdere malen heeft H. M. dan ook de duidelijkste blijken gegeven van Hare warme liefde tot en Hare hartelijke belangstelling in de Indische Kerk en waar de Staatsregeling van Nederlandsch-Indië — het nog steeds vigeerend Regeerings Reglement — alsmede de reglementen der Kerk aan de Kroon groote bevoegdheden toekennen, zoowel ten aanzien van het *jus circa sacra* als aan het *jus in sacra*, daar kon de Indische Kerk zich van stonde aan van Hare hooge belangstelling en toewijding volkomen verzekerd weten.

Trouwens de Indische Kerk is in hare nog steeds bestaande inrichting eene schepping van Haar doorluchten Overgrootvader, Koning WILLEM I, die aan de zaken van den Christelijken godsdienst in het algemeen en aan die van den Protestantschen eeredienst in de Koloniën in het bijzonder de grootste aandacht heeft geschonken en met blijkbare voorliefde naar beste weten heeft geregeld.

Een belangrijk hoofdstuk uit dit gedenkboek — het eerste — voert tot titel : Indië en het Oranjehuis; doch ook hier, waar het gaat over de Indische Kerk, zal het duidelijk moeten uitkomen, dat de invloed der Oranjevorsten op deze Kerk niet alleen zeer verstrekkend maar menigmaal ook zeer heilzaam is geweest. Waar echter in de laatste eeuw de denkbeelden omtrent de verhouding tusschen Kerk en Staat en de democratische inrichting van beide zoo hemelsbreed verschillen van die uit de dagen van Koning WILLEM I, die het best onder de rubriek der verlichte despoten kan worden ondergebracht, daar zal zeer zeker onze Koningin nimmer aarzelen Hare goedkeuring te verleenen aan het streven dat de Indische Kerk aldus worde hervormd, dat zij zich steeds meer zal kunnen inrichten naar de eischen van haar eigen leven.

Moet dus Koning WILLEM I de grondlegger genoemd worden van de huidige organisatie der Indische Kerk, evenzeer is het bekend, dat Koning WILLEM III meermalen maatregelen trof in het onmiskenbare belang dezer Kerk, waarvoor ook Hij persoonlijk veel belangstelling koesterde — daar moge het aan onze Koningin beschoren zijn het daarheen te leiden, dat deze Kerk zoo veel mogelijk los van den Staat ingericht worde naar de thans geldende beginselen van het Protestantsche Kerkrecht, opdat de Kerk haar eigenaardig stempel met eere moge dragen en zich moge verheugen in eene haar toekomende vrijheid van beweging, welke haar door niemand ijveriger wordt toegewenscht dan juist door hare Koninklijke Voedstervrouwe Zelve.

Gedurende de jaren 1898 — 1923 is de Indische Kerk aanmerkelijk in bloei toegenomen. Uitwendig moge dit blijken uit enkele statistische gegevens. In den jare 1898 telde de Indische Kerk rond 52.500 Europeesche en 237.000 Inlandsche Christenen. En nu — volgens de laatste cijfers van het vorig jaar — ruim 76.000 Europeanen en bijna 329.000 Inlandsche Christenen. Toen werden deze leden verzorgd door 39 predikanten, 25 hulppredikers, 128 Inlandsche leeraren en 242 Inlandsche godsdienstonderwijzers. Nu zijn er 43 predikanten, 33 hulppredikanten, 8 godsdienstleeraars, 330 Inlandsche leeraren en ruim 300 Inlandsche godsdienstonderwijzers. Over de gansche linie valt dus een zeer sterk stijgende lijn waar te nemen.

Gelukkig evenwel, dat er niet slechts numerieke uitgroeiing valt te constateeren, doch dat ook inwendig het gemeenteleven aanmerkelijk toenam, hetwelk is toe te schrijven aan het verblijdende feit dat alom eene opwaking van godsdienstig en kerkelijk leven valt te constateeren. De behoefte aan godsdienstig geloof doet zich overal gevoelen en behalve in de Kerk zijn ook overigens tal van vereenigingen ontstaan met zeer beslist

godsdienstige strekking. Buitenkerkelijke religiositeit treedt schier op elke plaats aan het licht en ook het Christelijk geloof en het Christelijk besef van de leden der Kerk is aanmerkelijk toegenomen in ernst en diepte. Voor 25 jaren was een enkel beslist belijdend Christen, die ook in het dagelijksch leven voor zijne vaste geloofsovertuiging krachtig uitkwam, eene zeldzaamheid en werd zulk een als eene zonderlinge rariteit aangekeken en — min of meer geschuwd; nu is dit aantal allengs zoo groot geworden, dat men zich over hen niet meer verbaast, integendeel dat zij als zoodanig worden erkend en geëerd. Toen gebeurde het, dat een assistent-resident van een hem toegevoegden controleur verklaarde, dat van dien man de zonderlingste geruchten rondgingen, ja zelfs, dat men van hem zeide, dat hij vroeger lid van een jongelingsvereeniging was geweest, ja zelfs — welk een klimax — bestuurslid! Heden ten dage zijn er zoovele dergelijke rariteiten, dat zulk een naïeve verbazing tot de enormiteiten zou behooren.

Ten bewijze van het bovenstaande enkele aanhalingen uit de jaarverslagen over 1898 : „Te *Batavia* is het godsdienstig leven niet opgewekt — er valt over het Kerkbezoek zeker niet te roemen. Vertegenwoordigers van den hoogsten kring der samenleving, van de talrijke officierswereld, van heeren onderwijzers en dames onderwijzeressen en van de overige zeer uitgebreide ambtenaarswereld ziet men slechts enkelen ter Kerk komen; van de handelswereld nauwelijks iemand. Van de mindere militairen komt een klein gedeelte , hoewel hierbij toch eenige vooruitgang is. Alleen op den Oudejaarsavond en de Christelijke feestdagen zijn de Kerken goed bezet, soms zelfs te klein".

Zooals te *Batavia* was het toen alom door de gansche Kerk, in schier alle gemeenten. Slechts hier en daar een andere dan de mineur-toon. In *Meester-Cornelis* werd de toestand bevredigend genoemd, er bestond een kern van getrouwen . In *Buitenzorg* deden zich teekenen van toenemende belangstelling op godsdienstig gebied voor.

De algemeene toestand was deze, dat men zich aan de Kerk en de godsdienstoefeningen al heel weinig gelegen liet liggen en slechts hier en daar verzamelden zich enkele groepen rondom die predikanten, die als kanselredenaars uitmuntten en zich getrouwe herders hunner schapen betoonden. Werd zulk een predikant evenwel naar elders overgeplaatst, dan was zijn gemeente daardoor gelijktijdig uiteen gevallen en kon hij zelf en ook zijn opvolger van meet aan beginnen zich eene gemeente te verzamelen.

Ook nu nog blijven de speciale gaven der predikanten en hun betoonde dienstijver in de herderlijke verzorging machtige factoren tot opbouw der gemeenten, doch de feitelijke toestand is nu, dat niettegenstaande de vele mutaties onder de ingezetenen, er van elke gemeente schier wordt gemeld, dat er een vaste kern van geloovigen, van trouwe gemeenteleden, van geregelde kerkgangers bestaat en onder dezulken zijn er nu velen, die niet slechts opgaan om een „mooie preek" te hooren van een bijzonder begaafd en deswege gezocht predikant, doch die ter Kerke willen komen om in Godshuis Gods Woord te hooren verkondigen en Zijn Glorie lof te zingen, vereenigd in den naam van den Heer Jezus Christus.

In Indië kent men geen sleur-kerkgang. Wie terKerk gaat, moet zich daartoe aangorden. Alles schijnt er voor om op den eenigsten rustdag ook rust te nemen in eigen huis, vooral in de morgenuren. In Indië toch wordt hard gewerkt en daar gutst het zweet zeer overvloedig onder den gestadigen arbeid van een gansche, lange, brandend-heete sloofweek. Wie dan des Zondagsmorgens om 9 uur behoorlijk in passend gewaad ter Kerk komt, komt niet uit sleur, maar komt uit behoefte des harten.

Op de eerste vergadering van het Bestuur over de Protestantsche Kerken in Nederlandsch-Indië in dit jaar 1923 mocht dan ook zijn voorzitter Mr. C. DE ROON SWAAN, die voor deze zware taak zoo ten volle bekwaam is, volkomen naar waarheid getuigen, dat er alom in de Kerk groei en bloei viel te constateeren, niet alleen in het persoonlijk geloofsleven, maar ook in kerkelijke belangstelling en kerkelijke offervaardigheid. Dit laatste kon ten aanzien van de gemeente *Batavia* ter Kerkeraadsvergadering wel zeer duidelijk worden aangetoond door het feit, dat in 1922 alleen aan collecten in de Kerk *f* 1.000.— meer was ontvangen dan gedurende het jaar te voren ten behoeve van de Kerk en *f* 2.000.— meer ten behoeve der diaconie.

In het algemeen moet getuigd worden, dat in Indië de kerkelijke offervaardigheid verblijdend groot is. De diaconieën doen alom prachtig werk voor verzorging van weduwe en wees, door te trachten armoede te voorkomen, door te zorgen voor huisvesting van de allerarmsten en daartoe allerlei stichtingen in het leven te roepen voor jongen en voor ouden van dagen. De verloopen ¼ eeuw is ook rijk geweest in het oprichten van vele kerkgebouwen, die door geheel den archipel getuigen van blijmoedige offers voor „het Huis des Heeren".

Doch vooral ook in het *Inlandsch deel* der Indische Kerk is eene hoogst gelukkige opleving en uitgroei waar te nemen. Gedurende de 25 jaren, waarover het hier gaat, een toename van nagenoeg 100.000 leden, dat is dus ± 4.000 per jaar.

Gerustelijk mag worden vastgesteld, dat het zwaartepunt der Indische Kerk niet is te vinden in haar Europeesch gedeelte — van welk gedeelte echter 88% bestaat uit in Indië geboren en getogen Europeanen — maar in haar *Inlandsch* deel. Bij de verschijning van dit gedenkboek mag het aantal der Inlandsche leden der Kerk zeker op 330.000 worden begroot.

Reeds in de dagen der Oost-Indische Compagnie is er van Compagnieswege geëvangeliseerd en gemissioneerd in de Molukken, de eilanden van „de groote Oost".

Wat de paters Jesuieten onder aanvoering van XAVERIUS aldaar aan missiewerk hadden verricht, werd door de Compagnie overgenomen en in Protestantschen geest voortgezet. „Zij kregen in stede van den priester een predikant, in plaats van de mis een preek en voor het crucifix den Bijbel" (BRUMUND, Bijdragen tot de geschiedenis der Kerk van Batavia blz. 67).

O, het zoude zeer loonend zijn om ook hier iets mede te deelen van de geschiedenis van dit zendingswerk onzer vaderen! De namen mogen slechts genoemd worden van enkelen der eersten en der besten dezer predikanten-pioniers : CASPAR WILTENS, JUSTUS HEURNINS en SEBASTIAAN DONCKAERTS.

Deze geschiedenis vertoont zeer verheffende maar ook zeer bedroevende bladzijden, doch hier is het niet de plaats daarop in te gaan, te minder , omdat juist ook bij dit jubeleum van Hare Majesteit het eerste deel van de Geschiedenis der Indische Kerk het licht zal zien, geschreven door Ds. J. MOOIJ — daartoe expresselijk door de Regeering aangewezen. Hier volge slechts een tirade: „Toen de Compagnie haar Evangelisatiewerk in Nederlandsch-Indië staakte, vond men op de verschillende posten naar matige berekening minstens 70.000 Inlandsche Christenen en over het geheel genomen behooren de gemeenten in dit tijdvak gesticht nog tot onze beste Inlandsche gemeenten in Indië" (COOLSMA, de zendingseeuw voor Nederl. Oost-Indië, blz. 50).

Aldus 70.000 Inlandsche Christenen op het einde der 18e eeuw; 237.000 Inlandsche Christenen op het einde der 19e eeuw en meer dan 330.000 aan het einde van het eerste kwartaal der 20e eeuw. De uitbreiding der Inlandsche Kerk is dus gedurende de jaren der regeering van Hare Majesteit WILHELMINA wel zeer bijzonder geweest.

En niet alleen uitwendig, numeriek, maar ook innerlijk, in het hart en het leven dezer Inlandsche Christenen, die zich persoonlijk en hoofdzakelijk inderdaad groote offers getroosten voor de verbreiding van het Evangelie op verwijderde eilanden en afgelegen posten waar: „*Het zendingswerk der Indische Kerk*" nog in vollen gang is.

De zendingsterreinen der Indische Kerk, zijn in de residentie Amboina: *Ceram, de Kei, de Aroe, de Tenimber* en de *Babber* eilanden. In Timor: de kust en de binnenlanden van het hoofdeiland van dien naam (behalve de onderafdeeling *Beloe*) en alle omringende eilanden behalve *Soemba*, waar de Gereformeerde zending, en *Flores*, waar — evenals in *Beloe* — de Roomsch-Katholieke missie arbeidt. Voorts in Celebes de afdeelingen *Loewoek* en *Mamassa*, welke uitgestrekte terreinen in midden Celebes bestaan.

Van de Ambonsche eilanden behooren het moedereiland *Amboina* met de *Oeliassers* en in Celebes de Minahasa tot de geheel gekerstende streken, zij het dan ook dat in *Ambon, Haroekoe* en *Saparoea* naast de Christelijke eene Mohammedaansche bevolking te vinden is, die naast elkaar in eendracht leven, terwijl in de *Minahasa* hier en daar in het gebergte nog enkele heidenen worden gevonden, die behoorend tot het zeer oude geslacht der thans nog levenden, weldra zullen zijn uitgestorven.

De Indische Kerk dus een zendingskerk? Aan haar oorsprong is zij dit zeker verplicht, want de Kerk der Oost-Indische-Compagnie was bij uitstek zendingskerk.

Toch wordt door velen beweerd, dat de huidige Indische Kerk geen zendingskerk meer is. Zij werd onder Koning Willem I een regeeringsinstituut ter voorziening in de godsdienstige behoeften der gevestigde Europeesche en Inlandsche gemeenten en als zoodanig werkt zij alleen bevestigend, bewarend en versterkend het eenmaal bestaande.

Doch behalve regeeringsinstituut is de Kerk ook de vereeniging van *alle* — zoo was althans de opzet en de bedoeling van *alle* — Protestanten in Ned. Indië en deze Christenen hebben steeds pogingen in het werk gesteld om het Christelijk geloof, dat hun zelf de allergrootste schat was, ook bekend te maken aan de heidenen rondom hen heen. En zulks vooral in „de groote Oost".

Dit initiatief kwam in de allereerste plaats van de zijde der Inlandsche Christenen aldaar, die onder leiding van hunne predikanten, hulppredikers, Inlandsche leeraars en goeroes hunne zendingsvereenigingen stichtten en hoogst belangrijke bedragen offerden voor hunne evangelisatiefondsen. Zoo werden er voortdurend meer Inlandsche zendelingen uitgezonden naar de *Zuid Molukken*, de *Zuid Wester* en de *Zuid Ooster eilanden*, naar de koppensnellers van *Ceram*, naar de Zon en Maanaanbidders van *Timor*. Zóó begon de arbeid van uit Makassar; eene zendingsvereeniging werd opgericht en zond haar arbeiders naar de Toradja's en zoo is een veelbelovend arbeidsveld laatstelijk geopend op *Celor* en *Pantar* in *Timor*.

Wanneer er aldus nieuwe gemeenten waren gewonnen uit de heidenen, bleek de Regeering steeds genegen daar hulppredikers — de zendelingen der Indische Kerk — te plaatsen en traden naast de Inlandsche zendelingen (goeroes oetoesan Indjil)weldra ook opgeleide en geordende Inlandsche leeraars en goeroes djamaät (Inlandsche godsdienstonderwijzers) op.

De methode dezer zending is steeds die der *Christianisatie* geweest, Christianisatie, door *evangelisatie* op den voet gevolgd en het zendingsmiddel der Indische Kerk is naast en met de prediking van het Evangelie van Jezus Christus steeds en bij uitstek geweest de *Christelijke school*. Van daar, dat de door de Indische Kerk op de 3 opleidingsscholen te *Amboina, Boa* (eiland Roti) en *Tomohon* (Minahasa) opgeleide Inlandsche leeraars naast en met alle andere goeroes in die streken ook als onderwijzers zijn opgetreden en dat de Protestantsche gemeentescholen weldra de eilanden als met een Chris-

telijk net overspanden, al werd dan ook het bijwonen van het speciale godsdienstonderwijs steeds facultatief gesteld. Zoo is in *Timor* het volksonderwijs aan de Indische Kerk en hare ambtsdienaren toevertrouwd, eene regeling, die daar hoogst gunstig werkt.

Met eere mag hier genoemd worden de naam van Dr. R. W. F. KYFTENBELT, die als predikant in deze richting ontzaglijk veel heeft verricht, eerst in *Amboina*, daarna in *Midden Celebes*, ten slotte ook in *Timor* en die nog te *Menado* aan het werk der consolideering der gemeenten in de Minahasa zijn beste krachten geeft.

Gezegend en eendrachtig werkte hij samen met zijne hulppredikers, van welke wijlen J. KELLING en J. R. KOK zich wijdden aan *Ceram* met den Heer H. KRAYER VAN AALST, welke laatste daarna met hen arbeidde te *Kapan* in Midden Timor, gelijk ook KELLING met hem den arbeid in *Celebes* heeft geopend.

Van al dit werk was zelfs in de Europeesche gemeenten op Java uiterst weinig bekend, in Nederland wist nagenoeg niemand er iets van af; verbetering is daarin gekomen sedert „de Timor=Bode" geregeld berichten uit Timor verbreidde, terwijl nu kortelings „de Kerkbode van Soerabaja" mededeelingen bevat over den arbeid in Celebes en er ook in „de Nederlander" artikelen worden gepubliceerd over dit zendingswerk in Amboina alsmede over het opvoedingswerk der gemeenten in de Minahasa.

Behalve door dit alles wordt het verloopen 25=jarig tijdperk gekenmerkt, doordat H. M. de Koningin het initiatief nam tot eene volledige *reorganisatie* der Indische Kerk.

Reorganisatie der Indische Kerk heeft in de lucht gehangen van af het oogenblik, dat in 1874 de Roomsch Katholieke Kerk volledige vrijheid erlangde hare zaken geheel kerkelijk te regelen, aan welke regelingen en benoemingen de Overheid slechts aggregatie had te verleenen. Alle pogingen tot reorganisatie strandden echter, aangezien er te harer aanzien geen overeenstemming werd gevonden tusschen „de Kroon" en „het Kerkbestuur", gelijk zulk eene overeenstemming geëischt wordt in Art. 122 R.R., dat aldus luidt: : *In de bestaande inrichting en het bestuur der Christelijke Kerkgenootschappen wordt geene verandering gebracht dan met wederzijdsch goedvinden van den Koning en het bestuur van het betrokken Kerkgenootschap.*

Was dientengevolge de Kerk volkomen gehandicapt in hare levensuitingen, gebonden als zij was aan handen en voeten aan de bepalingen van de betrekkelijke Koninklijke Gouvernementeele besluiten, ook van de zijde der Indische Regeering werd naar reorganisatie gestreefd sedert G. G. VAN HEUTSZ in verbazing bemerkte, dat er zelfs een Gouvernementsbesluit door Hem moest worden geslagen, waarbij de instelling van een Kerkeraad (te Kediri) werd goedgekeurd. Nadat ook G. G. IDENBURG op reorganisatie had aangedrongen en het Kerkbestuur van volledige instemming had doen blijken, werd bij Besluit van Hare Majesteit van 13 October 1910 No. 21 eene staatscommissie in het leven geroepen met de opdracht: *Hoogstderzelve te dienen van advies omtrent de vraag: welke maatregelen zullen zijn te nemen, om te komen tot herziening van de bestaande verhouding tusschen het Gouvernement en de Protestantsche Kerk in Ned.=Indië, met het doel, aan die Kerk, door meerdere zelfstandigheid, beter gelegenheid te geven zich naar den eisch van haar eigen leven in te richten.*

Ter vertegenwoordiging der Indische Kerk werden in deze Commissie benoemd de Indische predikanten, Ds. W. F. BREIJER en Ds. J. ROOKER, welke met verlof in Nederland pas waren afgetreden als vice=voorzitter en Secretaris van het Kerkbestuur.

Den 11 April 1913 werd haar advies vastgesteld en Hare Majesteit aangeboden.

Dit advies werd toegezonden aan de Indische Regeering ten einde het voor te leggen aan het Kerkbestuur en aan de Indische Kerk zelve, die daartoe in vele en velerlei vergaderingen tezamen kwamen en in welke vergaderingen de beide bovengenoemde predikanten als adviseurs hadden op te treden.

Zoowel de Kerk als het Kerkbestuur waren het in hoofdzaak wel eens met de beginselen der Staats=Commissie, maar niet met de uitwerking daarvan, gelijk deze bij het advies gegeven waren in de proeven van Reglementen voor de Algemeene Protestantsche Kerk in Nederlandsch=Indië". Men vond die uitwerking te ingewikkeld en te veel Westersch=Nederlandsch. „De pels van Dr. KUIJPER geworpen om de tengere leden van het wicht, dat Indische Kerk heet" aldus de uitspraak in metaphora van een der leden van het toenmalige Kerkbestuur.

Nadat de Kerk gehoord was in Europeesche gemeentevergaderingen en in afdeelingsvergaderingen der Inlandsche ressorten, kwam men bijeen in kringverband, eerst in de Inlandsche kringen te Amboina, Makassar, Koepang en Menado en daarna in de Europeesche kringen te Soerabaja, Semarang en Batavia. Deze kringen kozen hunne afgevaardigden voor eene „Groote vergadering" welke te Batavia zou vergaderen en waarin ook zitting zouden nemen de afgevaardigden van de verspreid liggende gemeenten op Sumatra en Borneo.

Het was een historisch moment voor de Indische Kerk toen die „Groote Vergadering" als allereerste vertegenwoordiging der gansche Kerk, waarin ook het Inlandsch element aanwezig was, den 19en September 1916 bijeen kwam in de Willemskerk te Batavia.

Als voorzitter fungeerde de toenmalige president van het Kerkbestuur, de gepensionneerde Generaal der Genie J. G. H. DE VOOGT, die door zijn even tact= als talentvol optreden veel bijdroeg tot het welslagen der besprekingen en die de taak der groote vergadering, waarin ook de andere leden van het Kerkbestuur met adviseerende stem zitting namen, aldus omschreef: *1e ons uit te spreken over de voorstellen van de Staats=Commissie in hun geheel, zooals die zijn neergelegd in het*

bekende rapport en ze bij aldien die voorstellen in hun geheel niet aannemelijk worden geacht, te trachten door onderlinge samenwerking te komen tot het vaststellen van de grondslagen eener reorganisatie".

Tot dit laatste is het dan ook gekomen en naar aanleiding van deze beslissingen heeft het Kerkbestuur zijn „Rapport betreffende de reorganisatie der Protestantsche Kerken in Nederlandsch-Indië vastgesteld in zijn 78e buitengewone vergadering van den 29^{en} Maart 1919" aan de Regeering aangeboden. Het ging vergezeld van een volledig stel reglementen, een ontwerp Koninklijk Besluit en een nota over Art. 122 van het R. R. een en ander ontworpen door een speciale Commissie van redactie waarin met de beide reeds genoemde adviseurs zitting namen Mr. C. DE ROON SWAAN, lid van het Hooggerechtshof van Ned.-Indië en Ds. J. MOOY, toenmaals predikant te Soekaboemi.

De Indische Regeering heeft zich nopens dit rapport tot heden helaas nog niet uitgesproken. De moeilijkheid schuilt vooral in de financieele regeling en voordat de Indische Regeering zich zal hebben uitgesproken, wil zij zich nu nog eerst weder laten inlichten ten aanzien van het gansche vraagstuk der *scheiding van Kerk en Staat.*

Daarover is in 1912 eene nota opgesteld aan het Departement van Onderwijs en Eeredienst en gepubliceerd met machtiging der Indische Regeering en daartoe is een Regeeringscommissie benoemd bestaande uit leden der Protestantsche en der Roomsch-Katholieke Kerk naast leden der Gereformeerde Kerken en eenige Mohammedanen.

Wanneer zal deze Commissie haar taak hebben volbracht? En welke zullen hare adviezen zijn, nu deze aangelegenheid van stonde aan ook in den Volksraad bespreking heeft gevonden?

Inmiddels schijnt de Indische Regeering wel genegen zulke voorstellen tot reorganisatie der Indische Kerk in gunstige overweging te nemen, waaraan voor de schatkist geen financieele gevolgen zijn verbonden.

Wij eindigen met den wensch uit te spreken, dat de tijd niet verre meer moge zijn, dat ook afgezien van eene volledige scheiding van Kerk en Staat, de Indische Kerk die organisatie verwerve, welke zij zelve en haar Bestuur wenschelijk hebben geoordeeld tot bevordering van het waarachtig zielenheil van Harer Majesteit's Protestantsche onderdanen in deze verre gewesten, welke op den dag van Haar jubileum den Allerhoogste smeeken om Haar geliefd leven tot zegen van al Haar onderdanen, dankbaar voor de wijsheid van Haar bestuur, te sparen tot in lengte van dagen!

Met terugwijzing naar den aanvang van dit artikel is het hier de plaats om nog te vermelden, dat er naast de Indische Kerk ook een achttal Gereformeerde Kerken (gemeenten) in Indië bestaan; dat er op Java eene Armenische Gemeente is te vinden en eindelijk nog eene Britsch-Protestantsche Gemeente te Batavia.

Omtrent de Gereformeerde Kerken het volgende.

DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLANDSCH-INDIE.

De noodzakelijkheid van eigen afzonderlijke organisatie (institueering) dezer kerken spruit in Indië, zoowel als in Holland voort uit de behoefte aan den Kerkvorm, die zoowel zuiverheid van belijdenis als van wandel den leden het beste waarborgt. Deze kerken erkennen niet de Synodale macht zooals in de Nederlandsch Hervormde Kerk in Nederland, hoewel ook zij, met handhaving van de zelfstandigheid van iedere Kerk, zooveel mogelijk leven naar den regel in de (meerdere) vergaderingen van Classis en Synode gesteld. Aangezien zij elke zeggingschap en inmenging van de wereldlijke overheid op kerkelijk terrein ten eenenmale verwerpen, kunnen zij zich ook niet voegen in het verband der Indische Staatskerk.

Een achttal kerken zijn thans in Indië geinstitueerd, nl. Bandoeng (1916), Batavia (1877), Djokjakarta (1913) Magelang (1921), Medan (1917), Semarang (1918), Soerabaja (1882) en Solo (1919). Op verschillende plaatsen is een begin van institueering in den vorm van kringen van belijdende leden die, onder leiding van een naburige kerk waartoe zij organiek behooren, een zeker gemeentelijk samenleven onderhouden. In die kringen worden door den Kerkeraad ook op geregelde tijden de sacramenten bediend.

Sedert 1920 leven deze kerken in classikaal verband met elkander, n.l. de classis Batavia, welke voorloopig eenmaal per jaar gehouden wordt op wisselende plaatsen op Java. Deze Classis leeft in Provinciaal verband met de Gereformeerde kerken van Zuid Holland.

De Synode der Gereformeerde kerken in Nederland (1920) benoemde een zevental Deputaten voor de verzorging van verstrooide Gereformeerden in Ned.-Indië. In samenwerking met deze Deputaten hebben sommige kerken een predikant wiens voornaamste neventaak is, het bepaalde ressort dezer kerk te bereizen voor deze verzorging.

Voorts worden voor deze verzorging wekelijks uitgegeven een preekenreeks „Uit de Levensbron", waarvoor de Classis een viertal Deputaten benoemde.

Jaarlijks wordt uitgegeven een Handboekje met alle gegevens, ledenlijsten enz.

Het Kerkblad der Gereformeerde kerken in Ned.-Indië is het wekelijksch orgaan dat te Batavia verschijnt. Het verband met de zending wordt door elke kerk plaatselijk onderhouden. Te Batavia en Soerabaja hebben die kerken een eigen zendingsarbeid met een afzonderlijke Maleisch sprekende gemeente, welke wordt verzorgd door een Inlandsche Goeroe Indjil, onder toezicht van den Kerkeraad.

Hoofdplaats	Ressort	Kringen te	Datum van instelling ambten	Ledental belij-dende	Ledental totaal	Predikanten	Nevenarbeid	Aanteekeningen
Bandoeng.	Residentie Preanger Regentschappen.	Soekaboemi. Garoet.	1 Februari 1916.	103	227	1	Evangelisatie, Zondagscholen	—
Batavia	Residenties Batavia, Bantam, Cheribon, Banka, Billiton Djambi, Palembang, Lampongs en Benkoelen.	Mr.-Cornelis, Buitenzorg, Gheribon.	8 Juli 1877.	375	710	1 en 1 Emeritus	Zendingsarbeid, Evangelisatie, Zondagscholen, Fröbelscho en, Liefd. Dorcas, Studiekringen.	Maleische gemeente 157 zielen Goeroe Indjil Moehaling. Vacature missionair Predikant. Onder deze Kerk staat een gemeente van Bataksche Christenen met 363 zielen. Pandita M. Mainggalan.
Djokjakarta	Residentie Djokja en Zuid Kedoe.	Poerworedjo Keboemen Gombong Banjoemas	5 November 1913.	75	147	geen	Zondagscholen	Zendingsterrein Kerk van Amsterdam, missionair Predikant Ds. A. Pos. Javaansche gemeente totaal 880 zielen met 9 posten. Opleidingschool Inl. Dien. des Woords: Docenten Ds. D. Bakker en Dr. F. L. Bakker.
Medan	Oostkust van Sumatra, Atjeh, Tapanoelie, Riouw en Straits.	Bindjei	12 Mei 1917	120	237	1	Evangelisatie. Bibliotheek	—
Magelang	Noord Kedoe Bandjarnegara.	Temanggoeng Wonosobo	2 October 1921.	58	111	geen	Evangelisatie	Zendingsterrein Kerk van Middelburg, miss. Pred. Ds. A. Merkelijn Javaansche gemeente 201 zielen 9 helpers.
Semarang	Semarang, Pekalongan, Rembang.	—	27 October 1918	58	86	geen	—	—
Soerabaia	Soerabaja, Kediri, Pasoeroean, Besoeki, Madoera, Borneo, Celebes, de Molukken, Soenda eilanden.	Lawang Makassar Malang	31 Mei 1882	231	389	vacature	Zendingsarbeid, Evangelisatie, wetenschappelijke lezingen. Zondagscholen.	Maleische gemeente 45 zielen., Goeroe Indjil Soempono.
Solo	Soerakarta Madioen	—	29 Juli 1919	70	121	geen	Evangelisatie. Zondagschool, Bibliotheek	Zendingsterrein Kerk van Delft, miss. Pred. Dr. H. A. van Andel, Javaansche gemeente 641 zielen 9 posten. Mission. artsen Dr. K. P. Groot en D. Verhagen.

Sommige kerken zijn, in den vorm van een vereeniging, als rechtspersoon erkend. Aangezien het Regeeringsreglement van Ned.-Indië geen kerken als zoodanig als rechtspersonen kent, en het Gereformeerd standpunt niet toelaat op-één-lijn stelling van een kerk met een vereeniging, zijn de laatst geïnstitueerde kerken niet als rechtspersoon erkend, maar vormen de leden een afzonderlijke vereeniging voor de behartiging van stoffelijke belangen, welke vereeniging dan rechtspersoonlijkheid aanvraagt. Wat de omvang en organisatie dezer kerken betreft, het ledental bedraagt ± 1000, wier geestelijke behoeften worden verzorgd door een 4tal predikanten, die bovendien de leiding van Zendingsarbeid, van Evangelisatie, Fröbel- en Zondagscholen bezitten.

Onder Batavia ressorteert behalve een Maleische gemeente van 157 zielen, een Bataksche met 363 zielen; onder Djokja een Javaansche gemeente met 880 zielen benevens eene opleidingsschool; onder Magelang, een Javaansche gemeente met ruim 200 en onder Solo een met 641 zielen.

W. F. B.

DE KATHOLIEKE KERK.

OM een zoo kort en toch zoo volledig mogelijk overzicht te geven van de geschiedenis der Katholieke Kerk in Indië gedurende de ze=genrijke regeering van Hare Majesteit, onze geëerbiedigde Koningin, zullen we den arbeid en de lotgevallen dier Kerk in eenige *hoofdgroepen* samenvat=ten: het *onderwijs* met zijn voortzetting, de pers, — het *vereenigingsleven* met de aanverwante ziekenzorg, — de *armenzorg*, en — de *zielzorg*.

Waar de Katholieke Kerk vrij kon arbeiden, heeft zij 't steeds als haar taak beschouwd, de ouders bij het *onderrichten en opvoeden* hunner kinderen ook in het niet zuiver godsdienstige te leiden en te steunen. Ken=nis en wetenschap beschouwde zij steeds als haar weg=bereidsters en bondgenooten en, een zekere mate van onderricht en ontwikkeling noodig oordeelend voor een duurzame vestiging harer leer, stelde zij het „*redelijk huldeblijk*" des geloofs, door SINT PAULUS geroemd, steeds hooger dan het louter blinde volgen. Geen won=der dan ook, dat de door geheel Indië zoo sterk ont=wakende behoefte aan onderwijs en opvoeding haar zeer welkom was en haar ook in menig opzicht ten goede kwam.

Om eenig denkbeeld te geven van hetgeen zij in deze vijf en twintig jaar in Indië, dank zeker ook de hulp der Regeering, tot stand bracht, worde, waar de plaats voor tabellen en statistieken ontbreekt, het volgende aangestipt: het aantal Katholieke lagere scholen werd zoowel voor de Europeesche als voor de Inheem=sche bevolking sterk uitgebreid. Een tweetal sprekende voorbeelden slechts: de kleine Soenda=Eilanden, die in 1898 over slechts enkele lagere scholen beschikten, tellen er nu 140, van welke er zes een opleiding voor volks=onderwijzer bieden; het aantal leerlingen steeg er van 600 tot bij de 9.000; — Java's Katholieke scholen, die slechts 3.000 leerlingen telden, voorzien thans 12.000 kinderen van onderwijs. Hier vooral werd het onderwijs voor de Katholieke Kerk het middel, om de vroeger nog zoo zwakke aanraking met de begaafde Inheemsche bevolking te versterken en haar den Katholieken gods=dienst, die dit volk, ook volgens de getuigenis van vele anders denkenden, zoo geheel bijzonder past, nader bij te brengen.

Bestonden er naast deze lagere scholen zoo op Java als in de Buitengewesten slechts enkele *meer uitgebreide leergangen*, die vooral het vormen van onderwijzend personeel ten doel hadden, sindsdien werden deze leer=gangen op veel hooger peil gebracht en werden er vele andere aan toegevoegd. Semarang, Menado en Padang kregen ieder een meisjes=mulo=school, Soerabaja en Djokja staan op het punt ieder een jongens=mulo=school te openen; Batavia bezit twee, Soerabaja en Bandoeng bezitten ieder een driejarige hooger=burger=school voor meisjes; Batavia, Semarang, Soerabaja, Malang en Pa=dang bieden haar normaalschoollessen en Batavia bo=vendien nog een hoofdakte=leergang. Te Mendoet tref=fen we een Fröbel=kweekschool voor Javaansche meis=jes aan, te Moentilan en te Ambarawa normaalscho=len voor Javaansche jongens, te Woloan in de Minahassa een kweekschool voor Maleisch sprekende onderwijzers en te Moentilan nog een Nederlandsch=Javaansche on=derwijzers=kweekschool. Naast deze kweekschool werd daar een seminarie begonnen, waar zoowel Europeesche als Inheemsche candidaten voor het priesterschap hun Latijnsche en Grieksche studies kunnen voltooien. Eenzelfde instelling zal binnenkort in het *Apostolisch Vicariaat der Kleine Soenda=Eilanden* verrijzen. Djokja biedt nog een verdere opleiding; daar werd een noviciaat der *Societeit van Jezus* geopend, waar zij, die zich tot haar geroepen voelen, de eerste opleiding kunnen ge=nieten zonder daarvoor, gelijk tot nu 't geval was, hun vaderland te moeten verlaten.

Een afzonderlijk woord zij gewijd aan de scholen voor de *Chineesche* bevolking, die op eenvoudiger schaal op Banka begonnen, vooral op Borneo's Westkust en te Padang tot grooten bloei kwamen en zoowel voor deze zoo uitgebreide en belangrijke bevolkingsgroep als voor Nederlandsch=Indië en de Katholieke Kerk niet geringe vruchten opleveren.

Gingen de Katholieken op het gebied van onderwijs en opvoeding vooruit, weinig zou het hun gebaat heb=ben, wanneer zij niet tevens voor een, aan hun draag=kracht geëvenredigde, ontwikkeling der Katholieke *pers* gezorgd hadden.

Nadat eenige vroegere pogingen tot het stichten van een Katholiek periodiek mislukt waren, verscheen in Maart 1903 het eerste nummer van de *Java Post*, Indië's oudste Katholiek tijdschrift. Op bescheiden voet begonnen, wist zij zich door haar steeds dege=lijke en hoogstaande behandeling der meest uiteenloo=pende vraagstukken van principieelen zoowel als van practischen aard een vaste plaats onder de Indische bladen te verwerven. Veel droeg zij bij tot de verde=diging der Katholieke ideeën, het wegnemen der ook hier verspreide vooroordeelen en de verbreiding van ge=zonde beginselen op maatschappelijk en staatsrechtelijk gebied. In 1909 volgde een Maleisch maandblaadje, de *Geredja Katholik*, uitgegeven door de kweekschool van Woloan. Het werd met illustraties versierd, en in 1900 verrijkt met een bijlage „*Imam dan Ilmoe*" („Geloof en Wetenschap"), welke tot een half dozijn brochuur=tjes aangroeide. Beide uitgaven maakten zich niet wei=nig verdienstelijk voor de verdediging en verbreiding van het Katholieke Geloof.

In het zelfde jaar 1910, verscheen te Soerabaja het eerste meer sociale Katholieke blad „*Onze Bode*",

uitgegeven door den *Bond voor Katholieken*, het jaar tevoren in die plaats gesticht. Twee jaar later werd *„Onze Bode"* omgezet in *„Het Orgaan van den Bond voor Katholieken"* te Soerabaja. Einde 1918 volgde als zusterblad *„Sociaal Leven"*, uitgegeven door den *Katholieken Socialen Bond, Afdeeling Batavia,* die toen heel West=Java omvatte. Kort daarop werd het Soerabaja's blad tot *„Sociaal Streven"* omgedoopt en door de Midden=Java=bonden als orgaan aanvaard. In Januari 1922 werden beide organen vereenigd onder den naam *„Sociaal Leven en Streven"*. Van veertien=daagsch blad werd dit orgaan begin 1923 een week=blad, dat de officiëele mededeelingen der verschillende Katholieke sociale vereenigingen bevat en zich voor=namelijk op sociologisch gebied beweegt. Zijn dege=lijkheid bezorgde het blad een goeden naam en zijn actualiteit doet het gestadig in populariteit toenemen.

Een insgelijks sociaal en meer bijzonder het vak=belang behartigend blad gaf sinds 1917 de *Katho=lieke Onderwijzers=Bond* uit. Hoezeer dit blad *„Het Katholieke Schoolblad voor Nederlandsch=Indië"*, de ach=ting en de symphatie van voor= en tegenstanders geniet, bleek wel bij zijn eerste lustrum, aan welks viering ook tal van niet=Katholieken waardeerende bij=dragen wijdden.

Het meer algemeene gebied betrad de Javaansche periodiek, de *Djawi Sraja*, sinds 1914 door de kweek=school van Moentilan uitgegeven, en haar in 1920 in het leven geroepen vervangster, *Swara Tama*, welke te Djokja verschijnt. Op zuiver godsdienstig gebied be=woog zich het helaas gestaakte congregatie=blaadje *„Re=gina Coeli"*, en maakt zich sinds 1919 het retraitanten blad *„De Thabor"* verdienstelijk.

Het jongste der Katholieke periodieken heet *„Indische Voorhoede, Maandblad voor Indische Jongens en Meisjes"*. Het verschijnt sinds Juli 1922 en kon met een oplaag van 1.100 exemparen beginnen. Vanaf November bleek een bijlage *„Maandelijksche Mededeelingen voor de Ka=tholieke Jeugdvereenigingen in Nederlandsch=Indië"* on=ontbeerlijk. Het blad en zijn bijlage hebben als eerste doel, bij te dragen tot de ontwikkeling en opvoeding der Indische Katholieke jeugd en hare organisatie; de niet=Katholieke jongens en meisjes, van wie er velen het blad geregeld lezen, worden echter niet uit het oog verloren en ook hunne belangen worden zooveel mogelijk behartigd.

Naast deze periodieken verschenen er van de hand van missionarissen en missievrienden tal van aan de Katholieke Kerk en haar arbeid gewijde artikelen, die deels in populaire, deels ook in wetenschappelijke tijdschriften of verzamelwerken werden opgenomen. Aan de pastoors A. J. ASSELBERGS S. J. en P. J. VAN SANTEN S. J. danken we twee polemische geschriften, aan den *Bond voor Katholieken* te Soerabaja de uitgifte van een mooie reeks brochures op apologetisch en sociolo=gisch gebied, geschreven door de pastoors W. VAN DEN HEUVEL S. J., H. VAAL S. J., TH. KORNDÖRFFER S. J. en den heer Ir. J. J. DE GROOT. De woordenlijsten en spraakkunsten van tot dan niet in schrift gebrachte en nauwelijks onderzochte talen op te noemen, is hier even onmogelijk als het opsommen der vele vertalingen van catechismussen, devotieboekjes en bijbelsche ge=schiedenissen in de Inheemsche talen. Afzonderlijke vermelding verdienen de degelijk gedocumenteerde en waardevolle *Historische Schets der Roomsch=Katholieke Missie in Nederlandsch=Indië* door pastoor ARN. J. H. VAN DER VELDEN S. J., alsmede de beide veel geprezen ethnologische werken, *„Uit een vreemde Wereld"* door Pater H. GEURTJENS C. S. S. C. en *„Bij de Oermenschen"* door Pater JOS. VAN DER KOLK C. S. S. C. en eindelijk, als jongste, het mooie overzicht der Missie van Neder=landsch Nieuw=Guinea door Pater E. CAPPERS C. S. S. C.

Om haar leden des te beter te kunnen leiden en deze leiding ook naar buiten meer kracht bij te zetten, heeft de Kerk naast de zuiver godsdienstige ook steeds die *vereenigingen* bevorderd, welke volgens de Katholieke beginselen maatschappelijke of staatsrechtelijke doel=einden nastreefden. Dergelijke vereenigingen bleken, mits ze ingericht waren overeenkomstig de eischen van tijd en plaats, een als door de menschelijke natuur aan=gewezen hulpmiddel te zijn tot hooger opvoering van het beschavingspeil en den godsdienstzin der massa's en tot vollediger ontwikkeling der hooger begaafde en rijker begenadigde naturen.

In dezen geest was het, dat de sinds drie eeuwen op Flores en Adonara bestaande verdienstelijke *„Confreria's* van nieuwe regels werden voorzien, die haar in over=eenstemming brachten met de eischen der tegenwoor=dige tijden en den geest harer eerste stichting. Aldus herleefd, brachten ze opnieuw heerlijke vruchten voort tot heil van den godsdienst.

Bestonden er *elders* in Indië nog geen Katholieke vereenigingen, tenzij die zich op de liefdadigheid toe=legden, in 1909 begon van uit Soerabaja een nieuwe, aanvankelijk niet geheel begrepen, actie tot onderlinge aaneensluiting. Van Soerabaja overgeplant naar Semarang en Batavia, kreeg zij in deze laatste plaats een meer vaste omlijning en vorm, waarin zij sindsdien belichaamd werd en voortgroeit. Wel was het resultaat niet immer en overal even verblijdend en bleven dit nieuwe werk de moeilijkheden niet gespaard, maar in het algemeen genomen, hebben deze, deels nog betrekkelijk jeugdige, vereenigingen niet weinig bijgedragen tot de ontwik=keling van het Katholieke leven en het hooger aanzien der Katholieke Kerk in Indië. Ook toonden zoowel de Regeering als de hooge Kerkelijke Autoriteiten haar arbeid te waardeeren. Na Soerabaja, Semarang en Batavia, kregen Medan, Djokja, Magelang, Buitenzorg en Bandoeng achtereenvolgens hun *Katholieken So=cialen Bond* en, op de eerste plaats na, ieder hun bonds=gebouw, dat een uitstekende gelegenheid biedt tot het

vormen van een middelpunt voor Katholieke actie. Tot bevordering der onderlinge samenwerking en ter behartiging der meer algemeene belangen werd in 1916 de *Centrale Raad der Nederlandsch=Indische Katholieke Sociale Bonden* gesticht, die uit de afgevaardigden der aangesloten vereenigingen is samengesteld.

Het gebied, waarop de sociale vereenigingen zich tot nu toe bewogen, was hoofdzakelijk van inwendigen aard, als: het tot elkander brengen der vroeger elkaar niet genoegzaam kennende Katholieken, het verschaffen van inlichtingen voor kosthuizen, pensions, hotels enz., het doen houden van lezingen en voordrachten over wetenschap en kunst, godsdienst en zedenleer, het verspreiden van goede lectuur, het organiseeren van geldinzamelingen en Katholieke feesten, het voorbereiden en tot stand brengen van nieuwe Katholieke of, met het doel der bonden overeenkomende, neutrale vereenigingen of instellingen, het steunen der actie van reeds bestaande vereenigingen en comités.

Van den *Centralen Raad* in het bijzonder gingen de stichting van den *Katholieken Onderwijzers=Bond* en die van den *Katholieke=Ambtenaren=Bond* uit, alsook de actie, welke de oprichting der Leger=Vereeniging en, dank deze, verschillende verbeteringen van Leger=toestanden ten gevolge had, verder de geldinzamelingen bij het jubileum, in 1914 door de *Societeit van Jezus* gevierd, en die voor de stichting van een eerste Katholieke jongens=school voor meer dan lager onderwijs. Steun verleende hij o.a. aan de nog te noemen Javanen=Organisatie en Onderofficieren=Vereeniging.

Met het oog op de bijzondere omstandigheden, waarin zij verkeeren en hun aard, werd er, hoewel deze sociale bonden voor de Katholieken van alle ras en stand open staan, in 1920 te Moentilan een afzonderlijke sociale Vereeniging voor de Katholieke Javanen gesticht. Haar centrale heet *Poesara Katholika Wandana* (Centrale Katholieke Vereeniging); ietwat meer centraal van inrichting, komt deze organisatie in doel en werkwijze met die der algemeene *Katholieke Sociale Bonden* overeen. Zij telt zes afdeelingen op even zooveel plaatsen van Midden=Java.

De allereerste Katholieke *vakvereeniging* in Indië was die der *Javaansche* onderwijzers, opgericht te Moentilan in 1913. Zij bleek echter niet voldoende vruchtbaar te werken en werd daarom opgeheven, toen de *Poesara Katholika Wandana* gesticht was en hare leden zich bij deze hadden aangesloten. Beter slaagde de *Katholieke Onderwijzers=Bond*, opgericht in 1917. Een niet onaanzienlijk aantal Katholieke onderwijzers en onderwijzeressen, leeraren en leeraressen onder hare vanen vereenigend, heeft deze vereeniging zich een plaats van beteekenis weten te veroveren en, dank vooral haar uitstekend geredigeerd orgaan, droeg zij zeer veel bij om de vakbeweging in Indië mede in goede banen te leiden en haar niet enkel voor de onmiddellijk bij een beroep betrokkenen, maar voor heel de samenleving van nut te doen wezen. De derde Katholieke vakvereeniging, den naam in een meer algemeene beteekenis genomen, is die der *Onderofficieren* met een onderafdeeling voor de militairen van lageren rang. Naar *Sint Ignatius* geheeten, werd zij in 1922 te Bandoeng, de zetelplaats van het legerbestuur, gesticht en breidt zij haar weldoende actie geleidelijk over de verschillende garnizoenen uit. Te Soerabaja en Batavia zal zij mogelijk de daar sinds eenige jaren bestaande Katholieke *Militairen=Vereenigingen* gaan vervangen, die er meer het godsdienstig dan het vak=idee op den voorgrond stelden, doch nooit tot grooten bloei kwamen. Een vierde vakvereeniging, bestemd alle Katholieke *ambtenaren* te omvatten, werd op initiatief van den *Centralen Raad* door eenige leden van den *Katholieken Socialen Bond, Afdeeling Buitenzorg*, voorbereid en den 3den Juli 1923 aldaar opgericht.

Daar de jeugd terecht het onderpand der toekomst mag heeten, werden er voor hen, die de lagere scholen verlieten, doch den volwassen leeftijd nog niet bereikten, sinds 1914 een viertal *Katholieke Jongelingen=Bonden* en een *Katholieke Meisjes=Bond* opgericht. Zij hebben ten doel, volgens de Katholieke beginselen, mede te werken tot de lichamelijke, geestelijke en godsdienstige ontwikkeling harer leden, en mogen zich over het algemeen in een frisschen bloei verheugen. Voor de *nog jongere* jongens en meisjes werden er te Bandoeng en in sommige kloosterscholen wederom afzonderlijke organisaties gesticht, die hen van jongsaf het vereenigingsleven leeren en aldus voor de latere bonden voorbereiden.

Een enkel uit Chineezen bestaande en zeer bloeiende vereeniging, die door haar aanneming van jongeren en ouderen tusschen de Jongelingen=Bonden en de Sociale Bonden in staat, kwam in 1921 te Singkawang tot stand en sticht er zeer veel nut.

Dat er naast deze vereenigingen of als onderdeelen daarvan bijna op alle grootere plaatsen Katholieke *Volksbibliotheken* en *Leesgezelschappen* en hier en daar ook *Studie=* of *Debating=clubs* bestaan, behoeft geen betoog. Voor de militairen beneden den rang van officier werden er op verschillende plaatsen *Tehuizen* geopend, doch behalve te Batavia en Soerabaja, werden ze na eenigen tijd opgeheven. Waar zij niet bestaan, worden de Katholieke bondsgebouwen vaak voor de militairen en de tijdelijk ter plaatse vertoevende miliciëns opengesteld.

Wel niet van de sociale vereenigingen, als dusdanig, maar toch van haar leden uitgegaan, niet van die vereenigingen afhangend, maar toch ermede in verbinding staande, werden in 1917 te Batavia, in 1918 te Soerabaja en te Semarang, in 1919 te Magelang en te Djokja, in 1922 te Soekaboemi en Bandoeng en in 1923 te Buitenzorg en te Moentilan (alleen voor Javanen en met Djokja als zetelplaats) *Katholieke Vereenigingen voor Politieke Actie* gesticht en kwam op 7 November 1918 de *Indische Ka=*

tholieke Partij tot stand, die gevormd wordt uit de voorzitters, de secretarissen en de penningmeesters der aangesloten politieke vereenigingen. Hier wordt de Katholieke idee niet zóó op den voorgrond geschoven, dat het lid=worden van andersdenkenden is uitgesloten; de instemming met de beginsel=verklaring volstaat daarvoor. Het door de *Indische Katholieke Partij* in Februari 1919 uitgevaardigd werkprogramma werd menigmaal zelfs door tegenstanders geprezen en werd ook door verschillende niet=Katholieken onderteekend. Het is de *Indische Katholieke Partij*, die den Gouverneur=Generaal de Katholieke candidaten voor den volksraad voorstelt. Haar wenschen in dezen zag zij grootendeels vervuld.

Bij het overgaan van het onderwijs= en vereenigingsgebied naar het der Kerk meer eigen gebied der armen= en der zielzorg, neme de *zorg voor de zieken*, die deels een maatschappelijk werk vormt, deels tot de armenzorg behoort, een plaats in als *tusschenschakel*.

Waar de Katholieke missionaris zich tot de nog heel of half barbaarsche volkeren begaf, trachtte hij steeds ook hun lichamelijke ellenden te verzachten en ze, zoo mogelijk, weg te nemen. Zoo op Borneo, dat o.a. een afzonderlijk ziekenhuis voor melaatschen opende, zoo in de Minahassa, waar over eenige volledig gediplomeerde verpleegsters wordt beschikt, zoo in Zuid Nieuw=Guinea waar de Missie het ten ondergaande volk, dat velen reeds reddeloos verloren achtten, van den rand des grafs redde en door middel van besmettingsvrije model=kampongs tot een nieuw leven tracht op te wekken.

Voor Java dateert de Katholieke ziekenzorg eerst van de laatste jaren. De geldinzameling, door den Centralen Raad in 1914 georganiseerd en door den Apostolischen Vicaris van Batavia voor de oprichting van het eerste moderne ziekenhuis met Katholieke liefdezusters bestemd, gaf aan de lang gekoesterde plannen den stoot. Toch duurde het, ten gevolge van den grooten oorlog, tot Januari 1919, eer de eerste zieken in het *Sint Carolus=Ziekenhuis* van Batavia konden worden opgenomen. Sneller kwam het tweede ziekenhuis, *Sint Borromeus* genoemd, tot stand, waarvoor te Bandoeng een bestaande particuliere kliniek kon worden overgenomen. Opengesteld voor alle landaarden en gezindten mogen beide instellingen zich in groote symphatie bij alle klassen en rangen der bevolking verheugen. Een derde zuster=inrichting zal, dank den steun der verdienstelijke *Studenten=Missie=Actie* in Nederland, naar wij hopen, binnen niet al te langen tijd te Moentilan verrijzen en er vooral ten dienste der Javanen de thans bestaande primitieve inrichting komen vervangen.

Verder opklimmend naar het hoogste en aan de Kerk meest eigen arbeidsveld, dat der eigenlijk gezegde zielzorg, hebben wij eerst nog het, daar nauw aan grenzend, gebied der Katholieke *armenzorg* te doorloopen. Ook op dit terrein kwam er in de zich sluitende periode veel goeds tot stand.

Naast de reeds bestaande en met vrucht werkende instellingen en vereenigingen voor armenzorg als de *Kerk= en Armbesturen*, de *Vereenigingen van Sint Vincentius* à *Paulo* enz. werden er op tal van plaatsen *Sint Maria=Elisabeth=*, *Sint Elisabeth=*, *Sint Franciscus=*, en *Sint Anna=Vereenigingen* opgericht, welker leden, zoo dames als heeren, zich met bewonderenswaardigen ijver en voorbeeldige toewijding op de leniging der ook hier vaak groote nooden hunner minder bedeelde medemenschen toeleggen. Veel leed hebben zij, vooral in stilte en verborgenheid, weggenomen of tenminste verzacht.

Nu eens worden er kleeren en geld, dan huisvestiging of betrekkingen en werk verschaft, andere keeren worden ouden van dagen of zieken door de werkende leden, welke uit de beste Katholieke gezinnen gevormd worden, bezocht of van hulp voorzien. Ter verlichting der voor sommigen te zware verplegingskosten werd een afzonderlijk fonds, het *„Pastoor Sondaal=Fonds"* gesticht; buitendien is er bereids een ook van niet=Katholieke zijde zeer gesteunde geldinzameling gehouden om het *Sint Carolus=Ziekenhuis* met kostelooze afdeeling te kunnen uitbreiden.

Heel bijzondere zorg werd steeds besteed aan de verpleging en opvoeding der talrijke weezen en halfweezen, voor wie bijna dagelijks bij de pastoors om hulp wordt gevraagd. Padang, Batavia en Semarang kregen ruime en goed ingerichte nieuwe weeshuizen, voor welker bouw de Regeering hulp verleende. Elders b.v. te Buitenzorg kon het getal der pupillen aanmerkelijk worden uitgebreid. Madioen kreeg een geheel nieuw gesticht voor meisjes, Padang een nieuw gesticht voor jongens. Toch valt hier nog een groote leemte aan te wijzen en doet zich de behoefte aan een Katholiek *dwang=opvoedings=gesticht* zeer gevoelen. Een andere leemte ligt op het gebied der zorg voor *behoeftige ouden van dagen*, voor wie alleen te Batavia een klein tehuis bestaat, dat buitendien alleen vrouwen opneemt. Naar de aanvulling van nog weer een andere leemte, die van *Katholieke Meisjes=Tehuizen*, wordt zoo te Semarang als te Batavia en te Soerabaja met kracht gestreefd. Hier kan de in *Nederland* zoo krachtig verspreide *St. Melania=Vereeniging* pracht=werk doen.

Dat de malaise=tijd aan de Katholieke armenzorg bijzonder zware lasten oplegde, behoeft niet gezegd. Gelukkig, dat een betere tijd schijnt aan te breken en dat er weer meer werk te vinden is. Moge deze vooruitgang aanhouden en spoedig alle onvrijwillige werkeloosheid doen verdwijnen uit deze gewesten.

De meest eigenlijke taak der Kerk en het haar geheel bijzonder toekomend gebied is de *zielzorg*: de menschen door prediking, leiding en toediening der H. H. Sacramenten tot de *eeuwige zaligheid te brengen*. De Katholieke kerk oefent deze taak voornamelijk door

haar *bisschoppen* en *priesters* uit, wier eerste en beste helpers de geestelijke broeders en zusters zijn.

Hun aantal nu was bij het intreden dezer vijf en twin=tig jaren zeer gering. De ééne bisschop, de Apostolische Vicaris van Batavia, zag zich van slechts vijftig priesters omgeven en dat, terwijl zijn Vicariaat het grootste en uitgestrektste der wereld was en over de veertig millioen zielen telde, aan wie toch, volgens Christus' bevel het Evangelie ook moet gepredikt worden. Over een twin=tigtal standplaatsen verdeeld, werd dit luttel aantal priesters enkel te Soerabaja en in een paar missie=scho=len door geestelijke broeders en op een tiental plaatsen door geestelijke zusters geholpen. Daarenboven beschik=te de Katholieke Kerk in die dagen slechts op ongeveer twee dozijn plaatsen over eigen kerkgebouwen en zag de bisschop zich sedert meer dan acht jaar in zijn resi=dentie aangewezen op een tot noodkerk verbouwde rij=tuigenloods. Gelukkig is er onder al deze opzichten een groote vooruitgang te melden.

Te Batavia verrees aan het mooie Waterlooplein, de prachtige vroeg=gothieke kathedraal, die nog immer tot de mooiste bouwwerken van Nederlandsch=Indië mag gerekend worden. Niet minder dan twee en veertig ker=ken en kapellen kwamen haar in de verschillende staties omringen. Naast deze kerken werden er op vele plaatsen nieuwe priester=woningen gebouwd, waar de geloovigen hetzij bij tijd en wijle — Soekaboemi, Lawang, Sawah Loento enz. — hetzij voortdurend — Pontianak, Singka=wang, Solo enz. — hun zieleherders kunnen vinden, om hun raad en steun te vragen. Zoo werd meer en meer tegemoet gekomen aan de herhaaldelijk geuite klachten der Nederlandsche en Nederlandsch=Indische Katholieken over het groote gebrek aan zielzorgers in tropisch Nederland. Met het aantal plaatsen, waar priesters gevestigd zijn, vermeerderde ook dat der broeders= en zusterskloosters, zoodat de grootere steden en voornaamste missie=centra thans alle een of meer zustershuizen en veelal ook een broederschool hebben.

Voor die uitbreiding van het aantal vaste of ten min=ste geregeld bezochte pastoors=standplaatsen was aller=eerst een uitbreiding van het aantal priesters noodig. Deze werd verkregen door de op verzoek van Z. D. H. Mgr. E. S. LUYPEN ingevoerde verdeeling van het al te groote *Apostolische Vicariaat van Batavia*. Uit dit ééne, geheel Indië omvattend, Vicariaat werden achtereen=volgens vijf nieuwe Apostolische Praefecturen ge=vormd, die den naam dragen van Nederlandsch Nieuw=Guinea (1902), Nederlandsch=Borneo (1905), Sumatra (1911), de Kleine Soenda=Eilanden (1913) en Celebes (1920). Van deze vijf Praefecturen werden de eerste en de laatste aan de *Paters van het H. Hart* toevertrouwd; Nederlandsch=Borneo en Sumatra aan de Paters *Capu=cijnen* en de Kleine Soenda=Eilanden aan den *Paters van het Goddelijk Woord*. De eerste twee Praefecturen en die der Kleine Soenda=Eilanden werden in de jaren 1920, 1918 en 1922 tot Apostolisch Vicariaat verheven en sindsdien door een titulair bisschop bestuurd.

Van het oude Vicariaat van Batavia restten na deze afscheidingen enkel Java en de omliggende kleinere eilanden. Toen ook voor dit gebied, tot dan aan de geestelijke zorg der *Societeit van Jezus* toevertrouwd, niet genoeg priesters konden verwacht worden, werd de voorziening van geestelijke herders voor de resi=denties Rembang, Soerabaja en Kediri aan de eerwaarde heeren LAZARISTEN en die der residenties Madoera, Pasoeroean en Besoeki aan de paters CARMELIETEN opgedragen. Hoezeer het werk, dat de leden der *Socie=teit van Jezus* gedurende meer dan zestig jaar in de thans over te dragen districten verrichtten, door Katholiek en niet=Katholiek gewaardeerd wordt, blijkt uit de op=richting der afscheids=commite's, waarvan er één zelfs enkel uit niet=Katholieken bestaat. Ten gevolge van de=ze indeelingen en overgaven kon het aantal priesters van vijftig op ruim *drie maal zoo veel* worden gebracht. Van deze meer dan 150 priesters, allen na een lange op=leiding uit Europa naar Indië gekomen, genieten en 37 Regeeringstoelage, d.i. vier meer dan vóór 25 jaren.

Dat noch het aantal der bezoldigde, 37, noch dat aller priesters samen, 153, groot te noemen is, toont een verge=lijking met Nederland, waar voor eenzelfde aantal ge=loovigen 174 priesters beschikbaar zijn. Let men daarbij op het afmattende van het Indische klimaat, het ver uit=een wonen der Katholieken en de bijzondere gebruiken van het land, dan volgt daaruit, dat ook zelfs een aantal van 174 niet voldoende zou zijn ter voorziening in de geestelijke behoeften der Indische Katholieken. Be=denken wij daarenboven, dat Indië ongeveer vijftig millioen niet=Christenen telt, onder wie velen een meer vormenden godsdienst beginnen te verlangen dan dien, welken zij van hunne ouders erfden, dan moeten we be=kennen, dat er werkelijk van een priester=tekort te spre=ken valt. Gelukkig, dat de vooruitzichten zelfs voor de naaste toekomst een niet onbeduidenden aanwas doen hopen.

Niettegenstaande dat geringe en pas in de laatste ja=ren sterker toegenomen aantal zielenherders mocht de Katholieke Kerk zich toch in een niet onbeduidenden *aanwas* van leden verheugen. Voor de *vijftig duizend* Katholieken, die Indië in 1898 telde, heeft het er thans een *groote honderd dertig duizend*, een toename, die verblijdend is, doch, gelet op het missie=karakter van het land en de sterke immigratie van degelijke Euro=peesche Katholieken, niet te hoog mag worden aange=slagen.

Met deze getalsvermeerdering ging, wat van niet gering belang is, ook een *groote vooruitgang in degelijk=heid van godsdienstzin* samen. Duidelijk bewijst dit het trouwer nakomen der Kerkelijke plichten: de eerste H.H. Communies en Paasch=Communies werden op Java verdrievoudigd, terwijl de aanwas der geheele Ka=tholieke bevolking daar toch slechts ¾ bedroeg, — in

de *Kleine Soenda=Eilanden* werd het aantal Paasch=Communies zeven maal grooter bij een vier maal grooter worden van het aantal Katholieken, — in het *Vicariaat* van *Nederlandsch Nieuw=Guinea,* waar de Katholieke bevolking twee en een half maal zoo groot werd, stegen ze tot 42 maal het oude aantal. Openlijk spreekt voor dien vooruitgang ook het gretiger en ijveriger deelnemen aan Kerkelijke feesten en plechtigheden en aan godsdienstige bijeenkomsten en vereenigingen. Op verschillende plaatsen konden *zangkooren* worden opgericht, welke zich op verdienstelijke wijze van hun, menig offer vragende, taak kwijten. Aan de vroeger reeds bestaande *Maria=Congregaties* werden verschillende nieuwe toegevoegd en de meeste dezer namen voortdurend in bloei toe. Waar haar heilzame werking nog niet mogelijk was, werden ze niet zonder vrucht door *Maria=Kransen* vervangen of namen de *Katholieke Jongelingen=Bonden* een deel van haar taak op zich, door hun leden tot algemeene H.H. Communies uit te noodigen en hen tot het bijwonen van godsdienstleergangen te verplichten. Met uitstekend resultaat konden ook reeds herhaaldelijk *„gesloten retraiten"* worden gegeven en de aanvraag was zoo groot, dat er in het vierde jaar na de stichting van dit werk, niet minder dan zes verschillende noodig bleken, waaraan ongeveer 300 heeren, dames en jongelui deelnamen. Het aantal *H. H. Communies* eindelijk nam op Java met het achtvoud toe, op Flores werd het 43 maal hooger en in het *Vicariaat van Nederlandsch Nieuw=Guinea* 150 keer, terwijl toch, gelijk bereids vermeld werd, de aanwas der Katholieken in deze streken veel minder groot was. De degelijkheid van godsdienstzin en het volle begrijpen van den Katholieken godsdienst openbaart zich eindelijk ook door de steeds toenemende zorg der Katholieken, hun kinderen een godsdienstige opvoeding te geven — Semarang ging hier schitterend voor — en door den Apostolischen geest, die velen hunner niets inniger doet verlangen dan anderen deelgenoot te maken van het geluk, in de Katholieke Kerk te leven en te sterven. Terwijl zich aan den buitenrand der Katholieke gemeenschap soms een troostelooze verflauwing en zedenverwildering openbaart, neemt de kern aldus in kracht en degelijkheid toe en trekt de heerlijkheid der Kerk meer dan ooit de aandacht en belangstelling van andersdenkende medeburgers, een feit, dat de Katholieken zeker met dankbaarheid jegens God moet vervullen, maar hun ook een bijzonder zware verplichting en verantwoordelijkheid oplegt.

Mogen uit de beschreven periode der Katholieke Kerk in Indië twee namen naar voren geschoven worden, dan zijn het zeker die van den soldaten=pastoor Henrikus Verbraak en van Z. D. H. Mgr. E. S. Luypen, den offervaardigen laatsten Bisschop, die geheel Indië's Katholieke gemeenschap bestuurde.

Hulde en dank aan de *edele en hoogverheven Landsvorstinne,* wier wijs en voorzichtig beleid deze Landen voor de rampen van oorlog en rustverstoring bewaarde, hen gestadig in welvaart en voorspoed deed toenemen en aldus aan de Katholieke Kerk de overvloedige gelegenheid bood tot de hier beschreven ontwikkeling en bloei.

Domine, salvam fac Reginam.
Heer, behoed en bescherm onze Koningin en verhoor ons op den dag, dat wij U (voor Haar) aanroepen.

J. J. v. R.
S. J.

DE PROTESTANTSCHE ZENDING IN INDIE.

GEDURENDE de 25=jarige regeering van Koningin Wilhelmina, heeft de arbeid der Protestantsche Zending in Nederlandsch=Indië (hieronder niet begrepen die der Protestantsche Kerk, waarover afzonderlijk gehandeld wordt) zich in gestadigen vooruitgang mogen verheugen. Eenige sprekende cijfers mogen daartoe worden aangehaald. Bedroeg in 1898 het aantal Inlandsche Christenen circa 140.000, in 1923 is dit gestegen tot circa 390.000. De grootste getalstoename valt te constateeren in heidensche streken als de Bataklanden, Nias, Posso (Midden=Celebes), Bolaäng Mongondou, Sangi en Talaut, Halmahera en Nieuw=Guinea; maar ook Java, waar het getal Inlandsche Christenen klom van 15 tot 28 duizend, is wat percentsgewijze toename betreft, onze aandacht waard. Op Nias is inzonderheid in de laatste 5 jaren een sterke beweging naar het Christendom waar te nemen; het zendingsgebied in Midden=Celebes, waar men in 1898 nog niet verder was dan de eerste verkenningen, is sindsdien geheel met scholen en zendingsposten bezet geworden, en vooral sedert deze streken onder Nederlandsch bestuur zijn gebracht, en de oude adat krachteloos is gebleken, gaat de bevolking geleidelijk tot het Christendom over. Hetzelfde geldt in zekeren zin ook van Nieuw=Guinea, waar ruim een halve eeuw lang, nagenoeg zonder zichtbaar resultaat, en onder bijzonder groote ontberingen door de zendelingen was gewerkt; sinds 1900 kwam daar een algemeen vragen naar Christen goeroe's en daarmede toenadering tot de Zending; thans zijn er in dit uitgestrekte, maar dun bevolkte gebied, ruim 7.000 gedoopten.

Waar het aantal Inlandsche Christenen in totaal met circa 180% is toegenomen, trekt het de aandacht dat het aantal Europeesche zendelingen slechts weinig vermeer=

derde (van circa 160 in 1898, tot 180 in 1923). Voor een goed deel kan dit worden verklaard uit de omstan= digheid dat de verzorging der Inlandsche gemeenten meer en meer aan Inlandsche krachten kan worden overgelaten. Het streven der Indonesiërs naar auto= nomie, komt ook in de Christengemeenten meer en meer tot uiting, en wordt in beginsel door de Zending met blijdschap begroet. Immers, het doel van hare werkzaamheid is onder meer de vorming van zelfstan= dige gemeenschappen van Inlandsche Christenen; het optreden der Europeesche zendelingen is nooit anders gedacht dan als een voorbijgaande fase in den ontwik= kelingsgang der Inlandsche Christengemeenten. Welis= waar scheen hun werkzaamheid door de omstandighe= den veelal een meer blijvend karakter aan te zullen nemen, vooral ook doordien er langen tijd bij de In= landsche Christenen weinig neiging bestond om zelf= standig te zijn, en men zich liever schikte naar de voor= schriften en de leiding der Europeesche zendelingen, omdat men in hen beschermers en helpers, ook op maatschappelijk gebied, zag. Het gevolg van een en ander was, dat de Europeesche zendeling, dikwijls te= gen wil en dank, een overheerschende positie innam, en er uit de Inlandsche Christenen slechts „helpers" van den Zendeling voortkwamen. Hierin is nu in de laatste jaren een merkbare verandering gekomen, en de tijd is wellicht niet ver meer dat de rollen zullen zijn omgekeerd, en de zendelingen nog slechts als helpers en raadgevers der zelfstandig geworden Inlandsche gemeenten zullen optreden, zoolang deze nog aan hun hulp en raad behoefte gevoelen. Deze toestand is nog slechts hier en daar ten volle ingetreden, maar er zijn belangrijke verschijnselen, zoowel op Java als elders, waar te nemen, die er op wijzen dat het boven omschre= ven doel wellicht eerder bereikt zal kunnen worden dan langen tijd voor mogelijk werd gehouden.

Eene zeer belangrijke uitbreiding van den Zendings= arbeid valt te constateeren op het gebied van *Zieken= verzorging.* In 1898 waren er op Java en Sumatra 3 zendingshospitalen (Modjowarno, Djokja en Pearadja) elk met een zendeling=arts, die allen nog niet veel ver= der waren gekomen dan pionierswerk te verrichten en het vertrouwen der bevolking te winnen. De verpleging in die hospitalen was nog uiterst primitief en aan opleiding van Inlandsch verplegend personeel, was nog bijna niets gedaan, ook omdat men niet beschikte over deskundige Europeesche verpleegsters. In 1923 arbeiden, alleen op Java 22 zendeling=artsen in 10 centrale ziekenhuizen met talrijke hulphospitalen en desa=polyklinieken; deze artsen beschikken over een staf van 30 Europeesche ver= pleegsters en eenige honderdtallen Inlandsch verplegend personeel (mannelijk en vrouwelijk), waarvan het meeren= deel een vakopleiding heeft genoten. Ook het hospitaal op Sumatra bleef in stand, terwijl daar en elders in de Buitengewesten meerdere hulphospitalen verrezen.

Dat ondanks de overal ter hand genomen systematische opleiding van Inlandsch verplegend personeel, en het ook op dit gebied bestaand streven om de Inlandsche krachten op verantwoordelijke posten te plaatsen, toch nog zoo'n groote behoefte bestaat aan Europeesche hulp, wordt gemakkelijk verklaard door het feit dat er op hy= giënisch gebied voor de Inlandsche bevolking nog zoo oneindig veel te doen blijft, dat Europeesche leiding en voorlichting daarbij nog in afzienbaren tijd niet kan worden gemist. Er zou dan ook plaats zijn voor nog veel meer hospitalen, maar dit zal eerst financieel mo= gelijk zijn, wanneer de patienten meer algemeen hebben leeren bijdragen in de kosten hunner behandeling; ook in deze richting worden echter in de laatste jaren zeer belangrijke vorderingen gemaakt.

Ten slotte het *Zendingsonderwijs* ; het aantal zendings= scholen heeft gelijken tred gehouden met de uitbreiding van den Zendingsarbeid en bedraagt nu circa 1.500, waarvan op Java circa 150. Bepaalde de Zending in 1898 zich tot het geven van eenvoudig volksonderwijs, gaandeweg werd de behoefte gevoeld aan scholen met Nederlandsch als voertaal; op het oogenblik gaan van de Zending uit 23 Hollandsch=Inlandsche en 10 Hol= landsch=Chineesche scholen, terwijl er bovendien nog 4 Hollandsche scholen voor Inlandsche meisjes bestaan, aan welke laatste, internaten zijn verbonden. Was het van den aanvang af regel dat voor de volksscho= len *Inlandsch* personeel werd opgeleid (6 opleidingsscho= len op Java; 10 in de Buitengewesten), de Hollandsche scholen moesten uiteraard met Europeesch personeel worden bezet. Toch is men ook hier bedacht op oplei= ding van Inlandsche krachten waartoe werd opgericht een Hollandsch=Inlandsche Kweekschool (te Solo), die bezocht wordt door leerlingen uit den geheelen archipel.

De groote uitbreiding, die ziekenverzorging en on= derwijs hebben kunnen nemen, is mede te danken aan de ruime financieele ondersteuning, die de Zending ten behoeve daarvan van de Indische Regeering geniet, en die wederom mede gerechtvaardigd wordt door de om= standigheid, dat de Zending in beide takken van arbeid het algemeen belang dient.

De geheele zendingsarbeid in Nederlandsch=Indië draagt, in overeenstemming met zijn aard, een interna= tionaal karakter; nagenoeg de helft der zendelingen, hier werkzaam, zijn Nederlanders; de overigen behoo= ren tot Duitsche, Amerikaansche, Zwitsersche, en Rus= sische nationaliteit. Verre van dit te betreuren, moet met dankbaarheid worden erkend, dat zonder die bui= tenlandsche hulp, niet de helft had kunnen worden tot stand gebracht van wat nu is bereikt. Overigens valt het feit te constateeren dat in alle gekerstende streken (on= verschillig de nationaliteit der aldaar werkzame zen= delingen) de Zending een belangrijke factor wordt ge=

acht voor de goede verstandhouding van Bestuur en bevolking, en de Inlandsche Christenen het gemakkelijkst vertrouwen toonen in de maatregelen die van Overheidswege genomen worden.

Waar de geestelijke resultaten van den Zendingsarbeid zich niet in getallen of andere concrete gegevens laten uitdrukken, kan men die alleen eenigszins beoordeelen naar de uitwendige verschijnselen, die als gevolg daarvan op maatschappelijk gebied zijn waar te nemen.

Als zoodanig mag o.a. worden gewezen op het verhoogde peil van volksontwikkeling dat in gekerstende streken wordt aangetroffen, aangezien daar practisch schoolplicht voor alle Christenkinderen bestaat, en zoowel meisjes als jongens gelijkelijk onderwijs genieten. Hiermede hangt weder samen dat de positie der vrouw aanzienlijk verbeterd is, ook al zal de nawerking der oudere volksgebruiken, inzonderheid die, welke samenhangen met den bruidschat, zich in sommige streken nog geruimen tijd doen gevoelen. De gezondheidstoestand wordt gaandeweg beter, zoowel door de reeds genoemde geneeskundige verzorging, alsook doordat, naarmate de animistische praktijken ten gevolge van den overgang tot het Christendom verdwijnen, meer gezonde begrippen omtrent ziekenverpleging en hygiëne geleidelijk doordringen onder de bevolking; de opleiding van vrouwelijk verplegend personeel draagt daartoe niet weinig bij, ook waar dit, na huwelijk, den verplegingsarbeid vaarwel zegt; het geleerde wordt daarom toch in gezin en omgeving meer of minder in toepassing gebracht.

De harmonische doorwerking der Christelijke beginselen in het maatschappelijke leven wordt daar het best bereikt, waar de Zending van den aanvang van haar optreden af, naar een weldoordacht plan te werk kon gaan en wetenschappelijke bestudeering van taal, land en volk mede een grondslag kon leggen voor de te volgen Zendingsmethode; als een voorbeeld van een dergelijk optreden der Zending mag allereerst *Posso* worden genoemd, maar ook elders, waar men voor minder ongerepte verhoudingen staat en reeds een kortere of langere historische ontwikkeling in de aanraking van Westen en Oosten heeft plaats gehad, wordt naar vermogen gestreefd om door studie van taal en volk zoo goed mogelijk de volksziel te leeren kennen, en daarin aanrakingspunten te zoeken voor den Zendingsarbeid.

D. C.

HET LEGER DES HEILS.

„De wereld voor Christus!".
Motto van het Leger des Heils.

„Ik wensch, dat het Leger overal, in allen eenvoud en oprechtheid zich zal wenden tot den genadetroon, en met nederigheid en erkentelijkheid onzen Heer zal danken en aanbidden voor al wat Hij heeft gedaan.

Ik verwacht, dat wij aan de wereld een juiste voorstelling zullen geven van den arbeid van het Leger, ... maar het hoofddoel is, dat wij volledig, zonder eenig voorbehoud, het feit zullen erkennen, dat *„Hij het is, Die ons gemaakt heeft, geenszins wij"*.

Generaal BRAWELL BOOTH
(*bij gelegenheid van het vijftig jarig bestaan van het Leger des Heils*).

TOEN onze zeer geëerbiedigde en beminde Vorstin den troon besteeg, was het Leger des Heils in het schoone Insulinde zeer jong: het telde nog geen vier jaren. Sedert heeft het zich onder den zegen Gods krachtig ontwikkeld en draagt op heden in zich den geest van den jeugdigen ridder der heldensagen, die het zich een eer rekent zijn arm en zijn zwaard ten dienst te stellen van zijn uitverkorene, hier, de bevolking van deze eilanden in al haar schakeeringen van ras en kleur.

De nood, de behoefte was in ieder afzonderlijk geval de onweerstaanbare roepstem tot uitbreiding. Het openen van nieuwe zendingsterreinen, van tehuizen en inrichtingen van velerlei soort, riep Officieren van verschillende nationaliteiten naar deze kusten. Het Leger in het Moederland — dat de eer toekomt pioniers te hebben uitgezonden en nog steeds naar vermogen versterking blijft toezenden — was niet bij machte in het groeiende tekort aan Officieren te voorzien.

De kracht en de waarde van het internationale karakter van het Leger des Heils kwamen nu opnieuw naar voren. Een oproeping van den Generaal deed en doet nog steeds vrijwilligers toestroomen uit de Officiersrangen van bijna alle landen, waar de Leger des Heils vlag wappert. (De internationale statistiek geeft een totaal van 20.674 Officieren en Kadetten aan).

Zoo werken nu zij aan zij met de zonen en dochteren des Vaderlands, Officieren uit Noorwegen, Zweden, Denemarken, Finland, Zwitserland, Duitschland, Frankrijk, Engeland, Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland, tot een gezamenlijk aantal van 120 overzeesche Officieren, waarbij zich nog voegen als eerste vruchten een veertigtal inheemsche.

Het Zendingswerk. Het Leger des Heils in Nederlandsch-Indië begon met zendingsarbeid: eenvoudige Evangelie-prediking aan allen, die het bereiken kon in desa en kota. Deze arbeid wordt nog steeds met kracht en veel zegen voortgezet en heeft zich in den loop der jaren tot Celebes uitgestrekt. Hier in het Paloedal en het verderaf gelegen bergland van Midden-Celebes heeft het Leger 6 zendingscentra, waaraan een vijftig-

tal dorpen zijn verbonden. Zestien dagscholen zijn reeds opgericht, terwijl andere zullen volgen. Oud en jong heeft het Leger hartelijk welkom geheeten. De fluit=korpsen der scholen vullen bergen en dalen met hun blijde klanken. Een der geliefkoosde melodieën is: „In naam van Oranje doe open de poort". De oude koppensnellers luisteren naar de liederen van vrede en liefde, die hun zonen en dochteren zingen. De aloude, onderlinge veeten der dorpen worden vergeten, waar het „Onze Vader Die in de hemelen zijt" uit alle kampoengs opgaat.

Dertien Europeesche en twee Australische Officie=ren, bijgestaan door een aantal Inlandsche Officieren en helpers, leven en arbeiden in deze afgelegen oorden.

Het Zendingswerk op *Java* is in vele gevallen ver=bonden aan de maatschappelijke inrichtingen, maar de Officieren maken gretig gebruik van de gelegenheid om, behalve in de zaaltjes, ook in de openlucht op de ruime aloon=aloon de boodschap des heils te doen hooren. In afgelegen desa=posten , kan men den Heilsofficier nog heden ten dage vinden in zijn bamboehuis, wonen=de te midden der bevolking. Het werk onder de Chi=neezen in de steden gaat geregeld voort. Batavia en Ban=doeng hebben eigen Chineesche korpsen.

Het Hospitaal werk. Noemen we in de eerste plaats het „*William Booth Ooglijders=Hospitaal*" te Semarang, door den geheelen archipel bekend. Dokter WILLE, zelf ook Heilsofficier door de roeping Gods, is sedert het kleine begin in de tegenwoordige bedelaars=kolonie, de Geneesheer=Directeur. Een eeresaluut aan Denemar=ken voor het afstaan van dezen zoon des lands!

Het aantal consulaten bedroeg in een jaar 43.659, terwijl 500 patienten in het Ziekenhuis werden opge=nomen. De overgroote meerderheid bestaat uit behoef=tige Inlanders.

De *Verloskundige, Vrouwen= en Kinderkliniek te Soe=rabaja,* hoewel nog klein in omvang, heeft reeds sedert vele jaren uitstekend werk verricht. Vele kleine Ja=vaantjes en „vreemde Oosterlingetjes" hebben de don=kere kijkers het eerst geopend in die vriendelijke om=geving, naast het blauwoogige blonde Europeaantje.

De aan de inrichting verbonden polikliniek wordt iederen dag druk bezocht door een schare deerniswaar=dige Inlanders. Van uit de Kliniek wordt ook wijkverple=ging in de desa's gedaan. Met den bouw van het nieuwe Ziekenhuis, door de tijdsomstandigheden uitgesteld, wordt nu eerstdaags een aanvang gemaakt. Als het geheel gereed is, zal er plaats zijn voor ruim 80 patienten.

De *Hulpziekenhuizen te Toeren en te Pelantoengan* voorzien in een dringende behoefte. Het eerste biedt plaats aan 35 patienten, het tweede aan tien. Aan beide is een polikliniek verbonden. De omwonende bevolking maakt een dankbaar gebruik van deze inrichtingen.

Het werk onder de Melaatschen. Tusschen de zeven= en achthonderd leprozen zijn aan de zorg van het Leger des Heils toevertrouwd. Op Java in het liefelijk gelegen *Pelantoengan,* waar het natuurschoon, ook op de kolonie zelve, het oog bekoort, in het *Semaroeng=gesticht* bij Soe=rabaja; op Sumatra te *Koendoer* aan den oever der mach=tige Moesi en verder in de vredige, met palmen ver=sierde vlakte van *Medan,* daar wonen onze zwaarbe=proefde broeders en zusters. Hun wonden te verbin=den, met behulp der geneesheeren alle uitgevonden ge=neesmiddelen aan te wenden ter bestrijding der gevrees=de ziekte, op alle denkbare wijze het groote leed te ver=zachten, dat is het doel der Officieren, die de taak als uit Gods eigen handen blijde hebben aanvaard.

De bedelaarskolonie te *Boegangan* en *de landbouwkolonie* te *Kalawara, de Militaire Tehuizen* te *Batavia, Bandoeng Soerabaja, Malang, Solo, Djocja* en *Ambarawa,* allen zijn in de laatste 25 jaar tot stand gekomen en doen ie=der in zijn sfeer een goed en noodig werk. De arme stakker, die in zijn ellende en wonden op den pasar wordt opgepakt, of zichzelf komt aanmelden, vindt een vriendelijke verzorging in een reine, Christelijke om=geving te Boegangan. De arme Javaan, die werken wil en niet tegen emigreeren opziet, verdient op de land=bouwkolonie te Kalawara een eerlijk stuk brood en heeft er zijn eigen huis en land, terwijl — al gaat 't niet vlug met ongeschoolde krachten — er toch teekenen zijn, dat ook in Midden=Celebes „de wildernis zal bloeien als een roos", in meer dan één zin.

In de uniform van Hare Majesteit vindt men van Land= en Zeemacht, en van blank en bruin in onze Militaire Tehuizen.

De *Tehuizen voor Europeesche meisjes* te *Batavia* en *Semarang* en de *Kinder tehuizen* te *Bandoeng* en *Sala=tiga* zijn ook van de laatste kwarteeuw. In de eerstge=noemde, eigenlijk Reddingshuizen, worden vele geknak=te jonge levens, waarover reeds een adem des doods was gegaan, door Gods zegen opgericht en hersteld.

De kinderen zijn als leliën, die ons ter verzorging zijn gegeven, menigmaal omdat het wit van hun onschuld gevaar liep besmet te worden, daar waar zij eerst waren geplant.

Het Kinderhuis te Medan draagt meer het karakter van een Tehuis voor schoolgaande kinderen.

Het verstooten of verkochte of verwaarloosde *Ja=vaansche kind* bieden wij een plekje in ons *Kinderhuis* te *Djokja,* dat veel te klein is helaas, maar een gelukkige en lieve familie herbergt, waaruit later met Gods hulp goede burgers, trouwe onderdanen Harer Majesteit, ware Christenen en ook eenige flinke Heilsofficieren zullen voortkomen.

De tegenwoordige leidster, Kolonel M. JOHANNA VAN DE WERKEN, had de eer voor haar vertrek naar Indië in particuliere audiëntie door Hare Majesteit de Koningin te worden ontvangen, bij welke gelegenheid hare Majesteit blijk gaf van Hare ernstige belangstelling en sympathie voor den arbeid van het Leger in Indië.

Bij zijn laatste bezoek aan Nederland in 1922 werd de Generaal ook ten Paleize ontvangen, waar Hare Majesteit zich langen tijd met hem onderhield in het bijzonder betreffende het werk in deze Koloniën.

Het Leger des Heils hoopt door Gods genade voort te gaan in het voetspoor van den Meester, Die het verwekt, toegerust en gezonden heeft tot bevordering van het tijdelijk en eeuwig heil van de bevolking van Insulinde.

J. v. d. W.

DE VRIJMETSELARIJ.

IN het Indische Gedenkboek, uitgegeven bij gelegenheid van het jubileum onzer geëerbiedigde Vorstin verdient de Vrijmetselarij en haar werk in deze gewesten een plaats. Niet alleen behooren de Maçons tot de meest toegewijde onderdanen van Hare Majesteit en eischen zij van ieder, die tot de Orde wenscht toe te treden, gehoorzaamheid aan de wetten des lands, doch zij weten tevens, dat het Huis van Oranje, krachtens zijn historische roeping, in de wereldgeschiedenis steeds op de bres heeft gestaan voor vrijheid van geloven en vrijheid van denken, geestelijke goederen voor welker bezit ook de Orde der Vrije Metselaren ten allen tijde heeft gestreden.

Om te begrijpen, welke invloed uitgeoefend wordt door de Orde op geestelijk, zedelijk en religieus gebied is het voldoende een blik te slaan op artikel 2 en 3 harer statuten, waarin wij lezen:

„Vrijmetselarij is de uit innerlijken drang geboren geestesrichting, welke zich openbaart in een voortdurend streven naar ontwikkeling van al die eigenschappen van geest en gemoed, die den mensch en de menschheid kunnen opvoeren naar hooger geestelijk en zedelijk peil. Zij vindt haar toepassing in de beoefening van de hoogste levenskunst". „De Orde tracht haar doel te bereiken ...... door te bevorderen alles, wat geestelijke armoede, zedelijke en stoffelijke ellende kan doen verkeeren in geestelijken en zedelijken rijkdom en stoffelijken welstand."

„Zij kweekt verdraagzaamheid, betracht rechtvaardigheid, bevordert naastenliefde, zoekt op, wat menschen en volken vereent, tracht weg te nemen, wat geesten en gemoederen verdeelt, en brengt tot hoogere eenheid door het bewustzijn levend te maken van de allen verbindende broederschap."

Uit het bovenstaande volgt onmiddellijk, dat verdieping van het innerlijke leven, versterking van het religieus gevoel, veredeling van de levensbeschouwing harer leden het hoofddoel der Orde is en dat deze geestesarbeid niet onder cijfers te brengen valt. De arbeid van de Maçons in de buitenwereld, hun stichtingen, hun deelneming aan maatschappelijk werk, mag slechts beschouwd worden als een gelukkig, doch noodzakelijk gevolg van de beoefening der hoogste levenskunst in de Loge.

Het aantal aangesloten Maçons in Nederl.-Indië bedraagt ± 1.500, verdeeld over 20 Loges. De oudste Loge is *De Ster in het Oosten* te Batavia, opgericht in 1767, met 240 leden, de jongste *De Broederketen* eveneens te Batavia, opgericht in 1919 met 31 leden. Al deze loges, ressorteerende onder het Groot-Oosten der Nederlanden, zijn vereenigd in een Provinciaal Groot-Loge, welke in 1899 te Batavia werd opgericht. De eerste Ged∴ Groot-Meester van Nederl.-Indië, was Br∴ Ds. A. S. CARPENTIER ALTING, predikant te Batavia, de tegenwoordige is Br∴ J. H. DELGORGE, Inspecteur van den Opiumdienst, thans met verlof in Nederland.

Naast de Nederlandsche Vrijmetselarij, bestaan nog twee Loges volgens den Schotschen ritus, in welke Loges Britsche en Amerikaansche Vrijmetselaren vereenigd zijn.

Op maatschappelijk gebied kan de Orde van Vrijmetselaren op tal van instellingen en stichtingen bogen, welke door haar invloed zijn tot stand gekomen of aan welker oprichting haar leden met medewerking van geestverwanten haar krachtdadig hebben medegewerkt. Zij is de eerste geweest, die op schier elke plaats van beteekenis vereenigingen in het leven geroepen heeft tot verstrekking van voedsel, schoeisel en kleeding aan arme Europeesche schoolkinderen; de eerste Kinder-vacantie-kolonie verrees op initiatief van de Loge; het *„Verzorgingsgesticht"* te Solo en het op haar initiatief in het leven geroepen *„Bandoengsch Internaat"* verschaffen een eenvoudig maar vriendelijk tehuis aan schoolgaande kinderen; aan verschillende Loges zijn hulpbanken verbonden om hen, die in tijdelijke geldverlegenheid verkeeren tegen matige rente hulp te verschaffen; school- en studiefondsen stellen jonge lieden van goeden aanleg in de gelegenheid om meer dan elementair onderwijs te ontvangen; volksbibliotheken brengen tegen zeer geringe vergoeding gezonde lectuur in honderden gezinnen; de Militaire Tehuizen hebben vooral in den tijd, toen het Europeesch element in het leger belangrijk sterker was dan nu, veel zegen verspreid.

In de laatste kwarteeuw is de orde vooral op het ge-

bied van Onderwijs werkzaam geweest. De behoefte aan voortgezet neutraal onderwijs voor meisjes gaf den stoot tot de oprichting van de H. B. S. en Pensionnaat voor Meisjes te Batavia. Deze instelling in 1898 op bescheiden voet opgericht is thans uitgegroeid tot de Carpentier-Alting-stichting met een H. B. S. met vijfjarigen cursus, een H. B. S. met driejarigen cursus, een tweejarigen cursus tot opleiding voor onderwijzeres, een lagere meisjesschool, een lagere jongensschool en een gemengde lagere school. Op onderwijsgebied is de Carpentier-Alting-Stichting de grootste particuliere instelling van geheel Indië. Soortgelijke instellingen voor voortgezet en middelbaar onderwijs voor meisjes bestaan te Soerabaja en te Malang.

Voor het lager en voorbereidend onderwijs maakte de maçonnerie zich verdienstelijk door de oprichting of het steunen van particuliere neutrale scholen, waarvan er nu reeds een twintigtal bestaat en welk aantal zich ongetwijfeld geleidelijk zal uitbreiden.

Met bovengenoemde instellingen heeft de Orde, de Loge, als zoodanig weinig of geen bemoeienis. Wel spoort zijn haar leden aan op maatschappelijk gebied in maçonnieken zin te arbeiden, maar steeds zit daarbij de gedachte voor, de in het leven geroepen instellingen zoo spoedig mogelijk los te laten, op eigen wieken te laten drijven. Zij weet, dat zij voor zulken arbeid niet de meest geschikte kring is. Ongelijk hebben daarom zij, die meenen dat beoefening van filantropie in den meest uitgebreiden zin de eigenlijke arbeid van de Orde is.

Onder de inheemsche bevolking dezer landen heeft de vrijmetselarij tot nu toe weinig wortel geschoten en het aantal Inlandsche leden der Orde is betrekkelijk zeer gering. Er zijn echter teekenen, welke er op wijzen, dat vooral onder de eigenlijke Javanen het streven levendig wordt om aansluiting te zoeken bij een vereeniging, welke boven ras- en geloofsverschillen uit de eenheidsidee der menschheid propageert.

De Indische maçonnerie zag gedurende de zegenrijke Regeering van Hare Majesteit haar ledental meer dan verdubbelen; zij staat thans als een frissche loot van den ouden stam en geeft blijken van een krachtig opgewekt Ordeleven. Moge haar streven naar geestelijken, zedelijken en ook stoffelijken vooruitgang steeds meerderen ten zegen zijn.

A. DE G.

DE THEOSOFISCHE VEREENIGING IN NEDERLANDSCH-INDIË.

HOEWEL de Theosofische Vereeniging op 17 November 1875 door Mevr. H. P. BLAVATSKY en Kol. H. S. OLCOTT te New York werd gesticht, was het eerst vele jaren later, dat er van een Theosofische beweging in Indonesië sprake kon zijn. Weliswaar zijn hier steeds enkele leden dier Vereeniging woonachtig geweest en vinden wij in het Tijdschrift „The Theosophist" van 1881 vermeld dat een bul voor de Pekalongan Loge T. V. werd verstrekt aan baron VON TENGNAGEL, maar die Loge schijnt spoedig te zijn opgeheven. Eerst vele jaren later vereenigden de over geheel Indonesië verspreid wonende leden zich tot een Algemeene Indische Loge met een bestuur te Semarang, en nadat meerdere Loges zich daaruit ontwikkeld hadden werd op 31 Mei 1909 een georganiseerd Indische Onderafdeeling der Nederlandsche Afdeeling T. V. gesticht, welke op 7 April 1912 een autonome Afdeeling der Theosofische Vereeniging werd met een totaal van 305 leden. Op 1 Januari 1923 bedroeg dit aantal nu 1.507 actieve leden, verdeeld over 25 Loges en 15 Centrums.

Wanneer wij dan nu trachten een denkbeeld te geven van het werk van deze Vereeniging en van hare leden — een zeer moeilijke opgaaf, omdat dit werk voornamelijk is gelegen op ideëel gebied — kunnen wij niet beter doen dan de woorden te herhalen, welke Kol. OLCOTT schreef in het Voorwoord van zijn bekende boek: „Oude Dagboekbladen, de ware Geschiedenis der Theosofische Vereeniging". Hij zegt daar: „In de geschiedenis van openbare lichamen moet het hoofdstuk, dat den oorsprong en de wisselende lotgevallen der Theosofische Vereeniging verhaalt, *steeds eenig in zijn soort blijken*. Hetzij men het van een vriendschappelijk of vijandelijk standpunt beschouwt, het blijft even vreemd dat zulk een lichaam tot bestaan kwam, *juist op het tijdstip dat dit het geval was*, en dat het aan alle schokken die het te verduren had, weerstand heeft geboden niet alleen, maar inderdaad sterker schijnt te zijn in verhouding tot de bittere partijdigheid van zijn tegenstanders". Welnu, wie het openbare leven van het Ned.-Indië van onze dagen maar even kent, zal getuigen dat deze ten opzichte van de geheele T. V. gedane uitspraak ten volle van toepassing is op hare Afdeeling hier te lande. Zelden — en wellicht nooit — hebben er ook hier feller en onverdiender aanvallen plaats gegrepen dan die welke gericht waren tegen enkele vooraanstaande leden der T. V. tegen de T. V. en tegen de Theosofie.

Op het eerste gezicht zal het hier geconstateerde feit vreemd lijken, vooral wanneer men weet, dat het eerste en eenig bindende Doel der Theosofische Vereeniging luidt: „Het vormen van een kern van de algemeene Broederschap der menschen, zonder onderscheid van ras, geloof, geslacht, kaste of kleur", maar bij nadere beschouwing zal blijken, dat juist deze hier genoemde verschillen de oorzaak van alle vooroordeelen en moeilijkheden

in de wereld zijn. Zullen dus in 't algemeen overal ter wereld alle elementen van behoud en zelfzucht zich er tegen kanten, in grooter mate moet dat hier het geval zijn, waar die uiterlijke verschillen de basis van alle maatschappelijke en sociale verhoudingen zijn. Als dan nog wordt bemerkt dat voor den Theosoof de theorie alleen niet voldoende is, dat hij die Broederschap in de praktijk van het leven wil toepassen, dan pas blijkt hoe= zeer de toestanden — hier nog meer dan elders — met dat Ideaal in strijd zijn. En doordat het streven naar het verwerkelijken en beleven der Broederschapsidee (wat door *alle* godsdiensten wordt bevestigd) in werkelijk= heid een *geestelijk* streven is, zijn het ook geestelijke dingen die de T. V. vertegenwoordigt, zijn het geeste= lijke krachten die haar invloed bepalen en die de inspi= ratie van hare leden uitmaken, de bron zijn van de le= vende, stuwende kracht die van haar uitgaat.

Omdat dus in eerste instantie het Theosofisch stre= ven is geestelijk werk van eenmaking en verbroedering, ligt het voor de hand dat het in de eerste plaats — in woord en geschrift — gericht is op verbroedering van de elkander meestal bestrijdende godsdiensten, er op wijzende dat er in realiteit slechts Een Waarheid is — slechts Een Waarheid kan zijn — en dat de godsdiensten (en hun secten) alle verschillende aanzichten van die Eene Waarheid zijn. Dit wijzen op de synthese der godsdiensten is een voornaam en eerste werk der T. V. geweest, een werk dat ook voor het openbare leven in Indonesië van het grootste belang geacht moet worden.

Het volgende vraagstuk hetwelk direct op godsdienst volgt en er bij aansluit is „opvoeding". Reeds in 1909 begonnen verschillende Loges met het geven van cur= sussen in het Hollandsch aan Indonesiërs, doch bij ge= brek aan organisatie was er geen continuïteit daarin, totdat een speciale Bond daarvoor werd opgericht, de Ned.=Ind. Theosofische Bond voor Opvoeding en Onderwijs. Tal van H. I. S.en — de z.g. Ardjoena scholen — zijn thans onder de auspiciën van dien Bond gesticht en uit alle deelen van Indonesië komen aanvragen voor het stichten van dergelijke scholen in. Ook de poging van het A. B. Comite om het analpha= betisme te bestrijden kan hier vermeld worden. En ten slotte is zeer nauw met dit opvoedingswerk verbon= den de door den heer D. VAN HINLOOPEN LABBERTON, — vanaf de oprichting tot op kortgeleden, Voorzitter van de Ned.=Ind. Afdeeling der T. V. — in 1913 opge= richte Kweekschool voor Onderwijzers van de Vereeni= ging „Associatie van Oost en West".

Maar bij iedere poging om het Broederschapsideaal in het dagelijksch leven toe te passen, raakt men aan so= ciaal=maatschappelijke toestanden, die verbetering vra= gen; waar onrecht en misstanden tegenover minder ge= situeerden, zwakkeren en jongeren worden geconsta= teerd zal een lid T. V. — in naam der Broederschap — zoo mogelijk voor hen in de bres springen en daarmee bevinden wij ons vanzelf op politiek terrein. Het gaat daarbij uitsluitend om het algemeen belang te dienen — een partij=belang als zoodanig kan niet meetellen — en dan is het begrijpelijk dat menig lid T. V. zoowel door links als door rechts dikwerf niet wordt begrepen en als tegenstander wordt beschouwd. Hoewel dus de Theo= sofische Vereeniging als zoodanig zich niet met politiek werk kan bemoeien, zullen er altijd individueele leden zijn die — ieder op zijn wijs — zullen trachten langs de= ze lijn de bevolking en het land van hun inwoning te dienen, groei, vooruitgang, evolutie te bevorderen. Zoo zijn, evenals elders, ook hier te lande steeds leden der T.V. bereid gevonden in het steunen van iedere poging, die maatschappelijke welvaart en vooruitgang bevordert, stonden er altijd gereed om misstanden te bestrijden.

Hoe klein het aantal leden der T. V. ook nog is, het kan niet ontkend worden dat er een groote stimuleerende kracht van hen uitgaat, dat hun werk in breede kringen wordt gewaardeerd en erkend en het is te danken aan de geestelijke waarde van Theosofie, die het leven van de Theosofische Vereeniging is, dat zij in staat zijn zulk een invloed ten goede uit te oefenen. Het machtig ideaal van algemeene Broederschap zal het eenig werkelijke bindmiddel blijken, dat blank en bruin en geel, dat Oost en West blijvend elkander kan doen begrijpen en waar= deeren, dat een hechte band zal kunnen vormen, die de beide deelen van het Rijk — Nederland en Indonesië — aan elkander verbindt, een blijvend en harmonisch samengaan van beide deelen zal kunnen bewerken.

J. K.

MAATSCHAPPELIJK WERK EN WELDADIGHEID.

DE arbeid, dien men tegenwoordig onder den naam: „maatschappelijk werk" samenvat heeft ook hier te lande gedurende de laatste 25 jaren verschillende vertakkingen gekregen en begint zich thans te midden van zeer gecompliceerde maat= schappelijke toestanden naar schier alle richtingen uit te breiden.

Het ligt evenwel niet in mijn bedoeling onder dit hoofd een overzicht te geven van al het maatschap= pelijk werk, dat zich gedurende de laatste 25 jaren in Nederlandsch=Indië heeft ontwikkeld. Dit toch zou voor een deel een herhaling zijn van wat in het voorgaande artikel beschreven is.

Ik zal mij daarom beperken tot datgene wat in Neder= landsch=Indië van Regeeringswege en door de Indische Maatschappij gedaan wordt op het gebied van het z.g.

armwezen (weeshuizen en gestichten tot verpleging van oude lieden, gebrekkigen enz.).

De Regeering heeft ten deze het standpunt ingenomen dat de oprichting van weeshuizen en andere instellingen van weldadigheid niet van Haar behoort uit te gaan, doch van het particulier initiatief.

Van Landswege worden evenwel tegemoetkomingen met betrekking tot de exploitatiekosten van verschillende der onderwerpelijke inrichtingen verleend.

Onder de inrichtingen, die zich wijden aan de zorg voor vorenbedoelde groepen van sociale misdeelden worde hier in de eerste plaats genoemd het „Oranje Nassau" gesticht te Magelang, staande onder leiding van den alom in Indië bekenden „Pa VAN DER STEUR", wiens optreden voor de zooveelste maal bewezen heeft, dat het geloof in eigen roeping bergen van bezwaren kan verzetten.

De heer VAN DER STEUR is in 1892 in Indië gekomen. Hij had toen reeds een periode van maatschappelijken arbeid in Nederland achter den rug en was onder de maatschappelijke werkers aldaar geen onbekende.

Te Magelang begon hij zijn arbeid met de opening van een Militair Tehuis.

Wat hem aanleiding gegeven heeft zich het lot van het verlaten en verwaarloosde kind aan te trekken wordt door hem zelf hieronder beschreven.

In het Oranje Nassau gesticht worden opgenomen verlaten en verwaarloosde kinderen van Europeeschen landaard, zoomede Amboneesche weeskinderen.

Ook heeft de heer VAN DER STEUR zijn inrichting opengesteld voor Regeeringspupillen en Pro Juventutekinderen van Europeeschen landaard.

Genoemde kinderen kunnen reeds op zeer jeugdigen leeftijd worden opgenomen.

De verpleegden blijven onder de verzorging van „Pa VAN DER STEUR" tot zij hun eigen brood kunnen verdienen, dus ongeveer tot zij 21 jaar zijn.

Zij zijn in het gesticht over drie afdeelingen verdeeld: de kinder-afdeeling; de afdeeling voor grootere jongens en de afdeeling voor grootere meisjes, welke laatste afdeeling meer in het bijzonder onder leiding van Mevrouw VAN DER STEUR staat.

Het aantal verpleegden is niet gering. Als regel ± 600. Deze bezoeken de lagere school te Magelang. Wie aanleg tot leeren heeft, gaat daarna naar de Muloschool. Verder bezoeken de knapen, in verband met hun beroepskeuze, technische scholen te Batavia, Djokja en Semarang, de cultuurscholen enz.

Wie van wege gebrek aan aanleg geen technische school kan bezoeken, wordt geplaatst op de werkplaatsen van de Genie te Magelang en is dan na ongeveer 3 jaren arbeiden rijp voor de maatschappij.

Zeer achterlijke pupillen worden werkzaam gesteld bij de gestichtskleermakerij en schoenmakerij, en vinden later vaak als militair-kleermaker en schoenmaker een bestaan.

Aan het gesticht is een avondschool verbonden, waar herhalingsonderwijs gegeven wordt.

Van de meisjes worden enkele onderwijzeres. De meesten vinden evenwel op de Landskantoren (vooral bij Post- en Telegrafie) een werkkring.

De omgang van den Heer en Mevrouw VAN DER STEUR met de onder hun toezicht staande pupillen is hartelijk en vertrouwelijk.

Getracht wordt op allerlei wijzen zedelijk op de pupillen in te werken om hen tot nuttige leden van de maatschappij te vormen.

Na de inrichting van den heer VAN DER STEUR zij hier gewezen op de Witte Kruis Kolonie te Warak, bij Salatiga, welke Kolonie (een terrein van ± 200 bouw groot) beheerd wordt door den Heer en Mevrouw VAN EMMERIK.

In de Witte Kruis Kolonie worden zoowel volwassen armlastige Inlanders (mannen en vrouwen) als verarmde en verlatene Inheemsche kinderen opgenomen. Ook Regeeringskinderen van Inlandschen landaard kunnen er geplaatst worden, mits ze op het tijdstip van de ter beschikkingstelling der Regeering den leeftijd van 12 jaren nog niet bereikt hebben.

Het aantal opgenomenen bedraagt thans ruim 500, waaronder 300 kinderen.

De Kolonie is ingericht als een Javaansche desa.

Aan de kinderen wordt eenvoudig onderwijs gegeven (lezen, schrijven en rekenen).

De opgezetenen houden zich voornamelijk met den landbouw bezig.

Voorts worden beoefend tuinbouw, veeteelt, terwijl er een timmermanswerkplaats, een smederij en weefgetouwen worden aangetroffen.

Onderscheidene Inlandsche meisjes worden tot fijne kantwerksters opgeleid.

De kinderen kunnen, volwassen zijnde, op de kolonie als landbouwer een bestaan vinden. Willen zij evenwel naar hun familie terugkeeren, zoo staat hun dit vrij.

De Europeesche beheerders trachten zooveel mogelijk contact te oefenen met de kolonisten en allen, waaronder menige werkschuwe, aan een arbeidzaam leven te gewennen.

In de derde plaats wil ik een enkel woord wijden aan den arbeid van het te Batavia gevestige Genootschap van In- en Uitwendige Zending.

De bedoeling van genoemd Genootschap is evangelisatie, doch waar deze evangelisatie bijna steeds leidde tot wat arm en ellendig is, is het sociale element sterk naar voren getreden.

In het jaarverslag van gemeld genootschap over 1917 is dit denkbeeld aldus geformuleerd : „wij kunnen niet zeggen: gaat heen en wordt warm, maar door het bren-

gen van stoffelijke hulp kunnen wij juist gemakkelijker toegang krijgen tot de harten der menschen".

Naast de fröbel= en naaischolen te Batavia, en het z.g. wijkwerk aldaar verricht, moeten genoemd worden de van het genootschap uitgaande gestichten te Soekaboemi t.w. het jongenshuis, het meisjeshuis en het kinderhuis.

Eerstgenoemd gesticht werd in 1920 geopend. Het is geheel naar moderne eischen ingericht.

Opgenomen worden verlaten en verwaarloosde kna= pen van Europeeschen landaard, Pro Juventute=kinderen, zoomede Regeeringskinderen.

De kinderen bezoeken de scholen te Soekaboemi.

Het ligt in de bedoeling geleidelijk verschillende be= drijven, zooals timmerij, smederij, tuinbouw, landbouw, veeteelt, in het gestichtsleven in te schakelen.

Aan een en ander is bereids een begin van uitvoering gegeven.

De kinderen worden tot een arbeidzaam leven opge= wekt. Arbeidslust wordt aangekweekt. De waarde van elken eerlijken arbeid wordt voortdurend in het licht gesteld. Zedelijke begrippen zooals trouw, eerlijkheid waarheidsliefde worden ingeprent.

Behalve genoemd jongensgesticht, waar plaats is voor ± 150 à 200 pupillen, beheert het Genootschap te Soekaboemi, zooals boven reeds werd bekend gesteld, ook nog een Tehuis voor Europeesche meisjes en een gesticht voor Europeesche kinderen.

In beide inrichtingen is plaats voor ± 50 minderja= rigen.

Voorts moeten onder de inrichtingen, die op het on= derhavige terrein van maatschappelijk werk van betee= kenis zijn o.m. genoemd worden :

Het Protestantsche Diaconie Weezen= en Armenhuis te Batavia, in welk gesticht, hoewel het eigenlijk alleen bestemd is tot verzorging van personen, die door ou= derdom of lichaamsgebreken niet in staat zijn om in hunne behoefte te voorzien, ook kinderen verpleegd worden;

Het Parapatan weezengesticht te Batavia. Deze in= richting, opgericht in 1832 strekt tot verzorging van verlaten of behoeftige kinderen en weezen;

Het oude=mannenhuis te Semarang. Bedoeld Tehuis is bestemd tot huisvesting van Europeanen en met dezen gelijkgestelden, die in den vorm van gagement, pensioen, rente van eenig kapitaal, een hun verleenden onderstand als anderszins in het genot verkeeren van voldoende middelen ter voorziening in hun levensonderhoud en dat van hun in het gesticht verblijf houdend gezin, be= houdens de aan hen van Landswege te verstrekken te= gemoetkomingen;

Het Djatigesticht te Batavia. Opgericht in 1854, heeft dit gesticht ten doel verarmde kinderen van Europee= sche afkomst in Nederlandsch=Indië een goede opvoe= ding te geven;

Het gesticht van de H. Vicentius a Paulo te Batavia. Het doel is hulpbehoevende Europeesche meisjes tot nuttige leden der maatschappij op te leiden;

De St. Josefs Stichting te Batavia. Deze inrichting is bestemd tot opleiding van verweesde en hulpbehoe= vende knapen van Europeeschen landaard;

Het Vincentiusgesticht te Buitenzorg. Heeft dezelfde bedoeling als de St. Jozefs Stichting te Batavia;

De inrichting voor jongensweezen te Soerabaja (voor Europeesche kinderen);

Het Wees= en Armhuis voor Protestanten te Semarang

Het Roomsch Katholiek Wees= en Armhuis te Se= marang (voor personen van Europeeschen landaard);

Het Protestantsche Weeshuis te Soerabaja (voor Eu= ropeesche kinderen, meisjes en jongens);

De Vereeniging tot Weezenverpleging te Padang (voor Europeesche kinderen);

De Vereeniging Javaansche Weezeninrichting „Pa= ngoepokoro botjah lolo" te Toeloengagoeng. Het van deze vereeniging uitgaande gesticht draagt het karakter van een centrale inrichting voor ouderlooze kinderen in het Javaansche taalgebied;

De inrichting van de Zendingsonderneming te Te= manggoeng. Het doel van deze inrichtingen is arme In= landsche weezen en zwakzinnigen op te nemen;

De te Batavia gevestigde Vereeniging, „Eijken Stich= ting", welke Vereeniging ten doel heeft de bestrijding van de bedelarij en huisvesting en verzorging van hulp= behoevenden. Genoemde Vereeniging heeft een Kolo= nie te Batavia;

De Vereeniging tot verbetering van het lot der blin= den in Nederlandsch Oost=Indië te Bandoeng. Deze Vereeniging heeft te Bandoeng een Blindengesticht ge= opend, waar blinde kinderen worden verpleegd en on= derwezen, benevens een werkinrichting, waar aan blinde Inlanders en Vreemde Oosterlingen gelegenheid gege= ven wordt om voor hen geschikte ambachten te leeren en te beoefenen;

Het Roomsch=Katholiek Weeshuis voor mëisjes te Padang;

De Tehuizen voor Europeesche kinderen van het Le= ger des Heils te Salatiga, Medan en Bandoeng;

De Vereeniging „Onze Toevlucht" te Batavia.

Nog zij hier vermeld, dat de Regeering bepaald heeft, dat voor een aantal van ten hoogste 350 Europeesche knapen en jongelieden gelegenheid wordt opengesteld om als *Gouvernementspupil* op 's Lands kosten in een particulier gesticht te worden verpleegd, opgevoed en voor een passenden maatschappelijken werkkring opge= leid;

Voor aanwijzing als Gouvernementspupil komen in aanmerking knapen en jongelieden, die den vollen ou= derdom van 6 jaar bereikt en die van 18 jaar niet hebben overschreden, en wel in de eerste plaats kosteloos zonen van in dienst zijnde Europeesche militairen beneden den rang van officier en van in dienst overleden, gepensi= onneerde of wel gegageerde Europeesche militairen,

behoorende of behoord hebbende tot de zee= of land= macht, en zulks onverschillig tot welken landaard de moeder behoort of behoorde, en, voor zooveel daarna nog plaatsen beschikbaar zijn, ook andere knapen en jongelingen van Europeesche afkomst, in Nederlandsch= Indië geboren en gevestigd en dat wel mede kosteloos, indien hunne ouders of voogden een inkomen genieten van niet meer dan *f* 75 's maands, en overigens tegen betaling aan den Lande van een bedrag, dat per hoofd de som van *f* 30 's maands niet te boven gaat.

Uit het vorenstaande moge gebleken zijn, dat in Ne= derlandsch=Indië gedurende de laatste vijf en twintig jaren een steeds sterker wordende belangstelling in het werk van de verzorging van het verwaarloosde en mis= dadig aangelegde Indische kind, van de verpleging van de verlaten, verarmde en hulpbehoevende minderja= rigen, en van de bescherming van de vrouw tot uiting is gekomen.

Moge de toekomst ten deze brengen een krachtige en steeds meer harmonische samenwerking van Regee= ring en particulier initiatief, tot heil van de onderwer= pelijke groepen van zwakken, sociaal=misdeelden en ver= doolden, zoomede van de Indische gemeenschap.

W. S. D. H.

DE VROUW IN HET MAATSCHAPPELIJK WERK.

Toen in Juli 1916 de Vrouwenraad van Nederlandsch= Indië opgericht werd, leek het wel of het Vereenigings= leven, dat zijn gulden jaren — d.i. het tijdperk waarin een vriendelijke hand, die ook de macht had, steeds be= reid was tot hulp en steun — naderde, een centrum noodig had om krachtverspilling te voorkomen, elkan= der beter te leeren kennen, als het kon samen te gaan, teneinde aan gemeenschappelijk streven kracht bij te kunnen zetten.

De Vrouwenraad werd het middelpunt voor de ver= eenigingen, waarin de vrouw een werkzaam aandeel had. Door de vereenigingen te schetsen die zich bij hem aansloten, die dus in werkelijkheid den Vrouwenraad vormden, krijgt men waarschijnlijk wel een vrij juis= ten indruk van wat in Indië wordt gedaan op het gebied van Maatschappelijk Werk en Liefdadigheid buiten de groote organisaties om, te weten de Zending, Armen= zorg, het Heilsleger en het Opvoedingswezen.

Al dadelijk bij de oprichting van den Vrouwenraad sloten zich hierbij een 10=tal vereenigingen aan, waar= van we er twee buiten beschouwing zullen laten, omdat het vakvereenigingen zijn d.z. het Nederl.=Indisch Onderwijzers Genootschap en de Christelijke Onder= wijzers Vereeniging. Ook voor de vereeniging van Vrou= wenkiesrecht, (die zich als niet=zelfstandige afdeeling van een Nederlandsche vereeniging niet kon aansluiten), valt als van uitsluitend politieke beteekenis buiten ons programma. Toch is het noodig even den nadruk te leggen op het feit, dat een vereeniging, welker streven het was om de vrouw een meer zelfstandige positie in de Maatschappij te geven, hier in Indië toen al belang= stelling genoeg vond om dit streven vol te kunnen hou= den tot zij althans in het Moederland haar wenschen vervuld zag.

Laten we beginnen met *Dorcas*, de doyenne der In= dische Vrouwenvereenigingen, welke al ongeveer 30 jaar standvastig haar programma afwerkt. Als we dit programma lezen: „Het verleenen van stoffelijken en geestelijken steun aan de vele Indo=Europeanen, die dikwijls in de grootste armoede in de kampongs leven, huisbezoek, bedeeling, oprichting van naaischolen, samenkomsten van vrouwen waar het Evangelie in zoo eenvoudig mogelijken vorm wordt gebracht, kinderhuis voor verwaarloosde kinderen", dan voelen we daarin den ouderwetschen eenvoud van weldoen met vrouwen= zin in naaste omgeving, waarin elk rechtgeaard vrouwen= hart voldoening kan vinden. Natuurlijk ging men mede met den tijd en een bezoek aan het keurige kinderhuis in de oude Tamarindelaan doet zien, dat het goede van den nieuwen tijd ook is aanvaard.

In denzelfden geest werkte de vereeniging „de Dage= raad" te *Soerabaja*, waarschijnlijk ook opgericht om= streeks dien tijd, doch die sedert enkele jaren is ontbon= den.

De Nederlandsche Vrouwenbond tot verhooging van het Zedelijk bewustzijn, welke in 1884 in *Nederland* opgericht werd tegen de prostitutie, kreeg in Ned.=In= dië weldra Afdeelingen, die in denzelfden Christelijken zin het concubinaat bestreden. In het begin waren vele teleurstellingen haar deel; het was voor de gevallen vrouw wel heel prettig en gemakkelijk om geholpen te worden als zij in zorg en nood verkeerde, maar zoodra zij begreep, dat er nu van haar verwacht werd dat ze door ernst en arbeidzaamheid zou toonen, dat ze zich werkelijk wilde verbeteren, vond ze het in den regel ge= makkelijker weer terug te vallen in het luie leventje van vroeger. Het Tehuis voor Vrouwen beantwoordde dan ook niet geheel aan het doel, zoodat tot een wij= ziging van werkwijze werd besloten en het doel *nu* werd het wegnemen van de verleiding om daardoor het kwaad te voorkomen. Daartoe werden Tehuizen opge= richt voor werkende vrouwen en meisjes, die niet ge= noeg verdienden om zich zelf te helpen en zich een behoorlijke omgeving te verschaffing. Deze bleken in een bestaande behoefte te voorzien en het arbeidsveld breidde zich steeds meer uit. Ook beter bezoldigden kregen haar Tehuis.

In denzelfden geest van den Vrouwenbond werkt

de Nederlandsche Vereeniging ter behartiging van de belangen der jonge meisjes, een afdeeling van de over de geheele wereld verspreide „Union des Amies de la jeune Fille". Alleenstaande vrouwen en meisjes kunnen zich in alle voorkomende gevallen tot haar wenden en verzekerd zijn de grootste bereidwilligheid en hulp te zullen vinden.

De Industrieschool voor Meisjes door de Vrijmetselaars-Loge „de Ster in het Oosten" opgericht, die ook haar 25-jarig bestaan al heeft gevierd, werkte zonder godsdienstigen grondslag naast *Dorcas* en gaf aan het Indische meisje de gelegenheid zich in naaien en handwerken te bekwamen. Deze vakschool heeft moeilijke tijden gehad, maar kan zich nu, gemoderniseerd in een inrichting, waarin het costuumwerk wordt onderwezen en tevens opgeleid wordt voor het examen voor nuttige handwerken, in een grooten bloei verheugen.

Met deze vier vereenigingen zijn wel geschetst de pioniersters van Maatschappelijk Werk en Liefdadigheid, die nu ongeveer een kwart eeuw van arbeid achter den rug hebben en aan wie een eere-saluut dient te worden gebracht als baanbreeksters.

Na een periode van latent leven begon de moderne tijd ook op Indië zijn stempel te drukken en brak een opleving aan, welke nieuwe Vereenigingen deed geboren worden.

Op aansporing van de Vereeniging Tesselschade in *Nederland* werden in 1905 te *Soerabaja* pogingen aangewend om tot een gelijksoortige instelling te geraken en dit gaf den stoot tot het oprichten van een zelfstandige vereeniging, welke ANNA ROEMER VISSCHER, Tesselschade's zuster, tot Petemoei nam. Doordrongen van den tijdgeest, die de vrouwen drong de handen uit de mouw te steken, formuleerde zij haar streven in de Statuten met de volgende woorden: „Het steunen in den meest uitgebreiden zin van het woord van vrouwen en meisjes, die zich een zelfstandig bestaan zoeken te veroveren en het bevorderen van vakopleiding voor die vrouwen en meisjes". Wel een kenmerkend verschil met Tesselschade, de 33 jaar oudere Zustervereeniging, die fatsoenlijke armoede trachtte te lenigen.

Zij groeide uit tot een flinke, krachtige vereeniging, die overal afdeelingen oprichtte, welke naar plaatselijke omstandigheden te werk gingen. Zij bezit nu Tehuizen voor werkende vrouwen, voor meisjes uit de binnenlanden, die voor school of vakopleiding in een groote stad moeten vertoeven, een Rusthuis voor herstellende vrouwen en meisjes, een Huishoudschool met Internaat, bemiddelingsbureaux en cursussen voor vakopleiding. Zij verschaft bijverdienste door het opkoopen en wederverkoopen van handwerken en naaiwerk, in één woord, zij doet wat haar hand vindt om te doen, en is bezield met frisschen moed en stalen ijver.

We zouden haast vergeten in de „Eeuw van het Kind" te zijn, als we niet in de rij der vereenigingen konden noemen „de Bataviasche Kindervacantie-kolonie", welke in 1908 werd opgericht. Zij had ten doel het arme Europeesche kind in de gelegenheid te stellen in de frissche berglucht, eenvoudig maar goed gevoed, nieuwe krachten te doen vergaren gedurende de vacantie's. Het volhoudend streven van die vereenigingen werd bekroond met het tot standkomen van een inrichting, waarin gedurende het geheele jaar eenige zieke kinderen kunnen worden opgenomen. Het voorbeeld van Batavia werd door vele andere steden gevolgd, zoodat er nu zelfs bestaat een Centraal Comité voor Kinder-, Herstellings- en Vacantie-kolonies, dat 11 afdeelingen telt. Wel een overtuigend bewijs hoe hiermede een goed, nuttig, maar vooral ook dankbaar werk wordt volbracht.

Ook de belangstelling voor het Inlandsche meisje ontwaakte en haar voorvechtster, RADEN ADJENG KARTINI zou zeker dankbaar gestemd zijn, als ze de vele Kartinischolen kon bezoeken, welke nu in Indië zijn opgericht. Zij is het, die den stoot daaraan heeft gegeven door haar brieven, uitgegeven onder den titel „Van duisternis tot licht".

De Bataviaasche-Kartinischool, welke in 1913 werd opgericht, bracht de leidende gedachte onder woorden in een verhandeling op een vergadering van den Vrouwenraad voorgelezen:

„Waar de gedachte voorzat om de evolutie dezer landen te dienen door een der daaraan nog ontbrekende schakels, met name verzorging van het onderwijs voor meisjes, zoo was het leerplan onzer school dus in de eerste plaats gericht op een zoo harmonisch mogelijke ontplooiing van verstand en hart. Ons streven heeft ten doel de ons toevertrouwde meisjes met eerbiediging harer godsdienstige gevoelens, te vormen tot verstandige vrouwen met voldoende schoolsche en practische ontwikkeling, opdat zij later in staat zijn waardige echtgenooten en moeders te worden" 1).

Als laatste van de vereenigingen, welke uitsluitend ten behoeve van het kind werden opgericht, noem ik slechts even Pro Juventute, opgericht na de afkondiging van de kinderwetten in 1916. Zij is besproken in het Hoofdstuk „Het Tucht- en Opvoedingswezen."

Ten koste van de chronologische volgorde worden de Vereenigingen, werkende op het gebied van Hygiëne, hieronder gezamenlijk vermeld.

Het Centraal Comité voor Ned.-Indië van het Roode Kruis, dat na den Fransch-Duitschen oorlog gesticht werd tot leniging van de ellenden ontstaan in den strijd, bewoog zich heel lang uitsluitend op het gebied van het leger, dat hier jaren lang noodig had alvorens alom orde en rust in het leven was geroepen. Toen door de pacificatie der Buitengewesten ook deze bemoeiingen tot een minimum waren teruggebracht, bleef de vereeniging latent tot in 1914 een reorganisatie van de werkwijze

1) De Van Deventer-vereeniging, opgericht in 1918 heeft inrichtingen waar onderwijzeressen voor deze scholen worden opgeleid.

plaats vond. Er werden plaatselijke comite's opgericht en deze brachten de poliklinieken tot stand, waar min=vermogenden voor een kleine bijdrage geneeskundige hulp kunnen verkrijgen. Er werden ook cursussen in het leven geroepen, waar men opgeleid kon worden voor hulpdiensten bij Roode Kruis brigades in tijd van oorlog. Het Central Comité zelf verleent bij natuurrampen en expedities financiëele en daadwerkelijke hulp.

Toen bij de geboorte van Prinses JULIANA aan de Koningin een nationale gift werd aangeboden, bestemde Zij deze som tot leniging van het leed van de meest beproefden in Ned.=Indië, n.l. melaatschen. Zoo ontstond in Japara *Dana Radja* (Vorstinnegift), dat als modelinrichting aan alle volgende leproseriëen ten voorbeeld kan strekken. In 1910 werd opgericht de Nationale Bond ter bestrijding der Melaatschheid in Indië, het Oranje=Kruis genaamd. Zij verleent hulp en steun aan alle kringen der bevolking tot een krachtige, doch humane bestrijding van de lepraziekte. De reeds bestaande vereenigingen en inrichtingen worden, zoo noodig, door dezen bond met geld en hulp geholpen.

Een volgende schakel werd gesmeed toen in 1912 een Studiefonds voor Opleiding van vrouwelijke Inlandsche artsen werd gesticht. Men dacht op deze wijze het doekoen=euvel te kunnen bestrijden. Doch dit middel faalde uit gebrek aan belangstelling, zoodat naar andere middelen werd uitgezien. Eerst toen samenwerking was verkregen met de Regeering, die de opleiding van vrouwelijke Inlandsche verpleegsters tevens vroedvrouwen ter hand nam en die als taak van de Vereeniging aanwees het verleenen van huisvesting en financiëelen steun aan de candidaten — werden goede resultaten verkregen. De Vereeniging wijzigde haar statuten en nam een nieuwen naam (Vereeniging tot bevordering van Inlandsche Ziekenverpleging) aan. Een polikliniek, een kinderkliniek, een kraamvrouwen= en zuigelingen=kliniek Boedi Kemoeliaan werden te *Batavia* opgericht en dat al deze instellingen in een bepaalde behoefte voorzien, blijkt wel uit het drukke en nog steeds drukker wordende gebruik dat daarvan gemaakt wordt.

De keten der hygiëne wordt gesloten door het Groene Kruis. In 1916 oorspronkelijk opgericht als Ned. Ind. Vereeniging tot behartiging van de belangen der Vrouw, zag ze al heel gauw in, dat ze beter deed al hare krachten te concentreeren op het gebied van Ziekenverpleging, het verleenen van geneeskundige hulp buiten de zieken=inrichtingen en wat daarmede verder verband houdt.

Het in art. 2 der Statuten omschreven schoone doel: „de huisvrouw bij te staan in haar strijd voor de gezondheid van haar gezin door het beoefenen van wijk=verpleging, het in bruikleen afstaan van verplegings=benoodigdheden, het verschaffen van voedingsmiddelen, het verleenen van inlichtingen, het geven van onderricht en het verspreiden van bevattelijke geschriften op hygiënisch en huishoudelijk gebied", belette toch niet dat ze met vele moeielijkheden te kampen had, omdat het haar niet mogelijk was de menschen te bereiken, die ze juist bereiken wil. Eerst toen samenwerking werd verkregen met het Genootschap voor In= en Uitwendige Zending, droeg haar streven vrucht. [1])

Al deze krachtige, bloeiende Vereenigingen schaarden zich — met de beste bedoelingen bezield — om den Vrouwenraad. En als men de Jaarverslagen er op na leest kan men niet ontkennen, dat er veel goeds tot stand is gekomen. De Commissie van bijstand voor Vrouwenarbeid stelde een „Leiddraad bij de keuze van een beroep voor Vrouwen en Meisjes in Ned. Ind." samen. Er verscheen een brochure: „Toestanden op het gebied van Kraamvrouwen en Zuigelingenverpleging in Ned. Indië". Er werden lezingen gehouden over het Wereld=vraagstuk, de Vrouw als Opvoedster, de Opvoeding der verwaarloosde jeugd in Ned. Indië; de Commissie van Bijstand voor Opvoeding kon het succes boeken dat de bioscoopverordening tot stand kwam, waarbij aan kinderen beneden de 15 jaar bioscoopbezoek verboden werd, een internaat voor studeerende meisjes van allerlei landaard opgericht; men poogde met woord en daad de duurte te bestrijden; een betere dagverdeeling te verkrijgen; men sprak zich uit over de afschaffing der doodstraf, over de verbetering van het bezoldigingsstelsel en andere onderwerpen van den dag. Doch niettegenstaande dit alles werd in April 1923 — twee jaar na het vertrek van de beschermvrouw, Mevrouw de Gravin VAN LIMBURG STIRUM, die zooveel tot den bloei ervan had bijgedragen — besloten den Vrouwenraad te ontbinden. Men vraagt zich af: Waarom kon de Vrouwenraad niet in stand blijven? Was de ingewikkelde samenstelling van de Vereeniging een te groote overgang voor de meeste vrouwenvereenigingen, die aan een eenvoudige huishoudelijke werkwijze gewend waren? Bleef men liever daadwerkelijk bezig dan te beproeven in onderling verband de Maatschappij vooruit te helpen? Waren de mutaties in het Bestuur een beletsel dat er een vaste kern bleef, die leiding gaf, daarvan de oorzaak? Deze laatste veronderstelling is zeker wel een der groote moeielijkheden, waartegen elke vereeniging in Indië te strijden heeft. We weten het niet — maar de Vrouwenraad heeft het niet moeten opgeven.

Het doel van deze schets, welke geen aanspraak op volledigheid kan maken, is te doen uitkomen dat Ned. Indië geen verlaten, achterlijk deel der aarde is, maar dat het in de laatste kwart eeuw beroerd is geworden door de wereld=evolutie, moge het zijn in geringer mate en op wat kalmer en rustiger schaal dan elders.

Moge dat doel hiermee bereikt worden!

L. R. v. I. = v. D.

---

1) Later kwam tot stand de Centrale Vereeniging tot bestrijding der tuberculose, die thans reeds 3 sanatoria heeft gesticht.

DE ORANJE-NASSAU-GESTICHTEN TE MAGELANG.

Het was in Juli van het jaar 1890 dat ik in Harderwijk als pionier van den Middernachtzendingsarbeid optrad en daar eene vereeniging stichtte, evenals ik in verscheidene steden van Ons Vaderland had mogen doen.

Pijnlijk was ik daar getroffen door het moreel verval dat mijn oog aanschouwde in het leven van vele uit Indië wedergekeerde militairen. Verwilderd en verworden trof ik daar eene breede schare aan van menschen welke een allerdroevigst leven leidden en daar woonden in eene achterbuurt, bekend onder den naam *„Achter den Muur"*.

Overste HOFSTEDE DE GROOT was destijds commandant van het Garnizoen te Harderwijk en deze geheele buurt was door genoemden overste voor al de Militairen tot verboden terrein verklaard. Hij, die er kwam, werd zwaar gestraft.

„Waardoor", vroeg ik mij af, „werden die menschen, die eenmaal streden voor de eer en roem van Hollands vlag, die, dat wist ik, moedig en dapper hadden gevochten om de eer en roem van het Leger hoog te houden, nu zoo? Waarom moesten jonge menschen, die pas uit gingen naar Indië, beschermd worden voor deze Veteranen, versierd met medailles en expeditiekruizen? Waarom?"

Ik ging het zien! Maar de Garnizoensvader, Overste HOFSTEDE DE GROOT had gelijk, met zijn verbod. Wat waren die menschen gedegenereerd door drank, prostitutie en te veel leegen tijd; en er rees een weeklacht vol verwijt voor mij op toen ik hun leven zag. Eene weeklacht saamgevat in de woorden: *„Niemand zorgde voor hunne ziel!"* Toen ik dat zag, bleef ik een jaar in Harderwijk arbeiden en daar rijpte mijn plan naar Indië te gaan.

Twee jaren vroeger was ik daartoe aangezocht door den gepensionneerden Kolonel ROOSMALEN NEPVEU, Adjudant van Hare Majesteit de Koningin. Ik zie nog mijn oud Moedertje van kleur veranderen, toen zij mij dat kaartje gaf en zeide: „Jan, die Mijnheer wil je spreken!"

Op den 10en September 1892 ging ik naar Indië, *niet* uitgezonden door een comite, maar op eigen initiatief om naar eigen inzicht en wensch te kunnen werken.

Toen het besluit tot dit gaan was genomen, werd het geld noodig voor den eersten tijd in Indië bijeengebracht in een vleugel van het Paleis in den Haag, in het Noordeinde. Daar in de salon van Baronnesse VAN HOGENDORP, geboren Gravin VAN LIMBURG STIRUM, hielpen mij de deftigste familien uit den Haag om mijn wenschen om te zetten in daden en de welgevulde buidel, welken ik in 1892 medenam naar Indië, — bevatte meer dan een goudstuk uit het Paleis.

Toen ik nu in Indië aankwam was Generaal F. J. A. VAN ZIJL DE JONG Legercommandant. Bij Zijne Excellentie maakte ik mijne opwachting en vroeg toegang tot alle militaire kampementen in Indië.

„De Regeering schreef mij niets over Uwe komst!" zeide Zijne Excellentie. „Heeft U ook eenige aanbeveling?"

Ik gaf Zijne Excellentie twee kleine briefjes, een van Minister VAN DEDEM en een van den ouden Generaal SIRTEMANS GROVESTINS.

„De kwantiteit aanbevelingen welke U brengt is gering", zeide Zijne Excellentie, „de kwaliteit opent U de deuren van alle militaire kampementen en moge God U de wijsheid geven de harten te winnen van de mindere militairen, wier belangen U poogt te dienen; waar noodig kunt U op mijn steun rekenen!"

Met dat woord kon ik gaan en ik was meer dan tevreden. Kazernes waren voor mij open, de harten moest ik winnen en God heeft mij de kracht gegeven om te winnen.

Ik mocht met grooten zegen arbeiden en menig struikelaar ophelpen. Menschen zijn wij allen in het bergopwaarts gaan, soms struikelende en vallende en van de struikelenden heb ik velen mogen helpen. En deze mindere militairen brachten mij in aanraking met de kazerne- en kampongkinderen, afstammelingen van Europeesche vaders en Inlandsche moeders. Toen opende God mij de oogen voor eene tweede taak: *„Opvoeding van het kind der kazerne"*. En ik nam in April 1893 de eerste vier militaire weezen op.

Ik begon in een klein huisje van *f* 20 huur per maand. In dat kleine huisje, waar ik bleef in allerlei hokjes en bijgebouwde bamboehuisjes, bezocht ons eens Generaal VAN HAM, die op 26 Augustus 1894 te Lombok sneuvelde.

Daar was het dat de mindere Militairen tijdens de expeditie eenige honderden rijksdaalders opschepten voor de kinderen van hun gestorven kameraden, welke bij Pa VAN DER STEUR waren; de ruwe kerels met goede harten klopten een maand later des nachts aan onze deur om ons deze rijksdaalders te brengen.

Sedert hebben wij 2.173 kinderen mogen verzorgen. Wij mochten bekwame werklieden afleveren, oppassende militairen, veel kader, onderwijzers en onderwijzeressen, technici en bouwkundigen, cultuurarbeiders en machinisten en een medicus kwam uit ons gesticht voort. God heeft ons rijk gezegend.

In 1903 moest ik met ziekteverlof naar Nederland, kwam toen ook in het Paleis te Soestdijk, waar ik zeven kwartieren lang in de gelegenheid werd gesteld om Koningin EMMA in te lichten over allerlei philantrophischen arbeid in Indië, waar Hare Majesteit zoo hartelijk belang in stelde. Wat ik nimmer zal vergeten was, dat Hare Majesteit mij bij het heengaan hartelijk de hand drukte en zeide: „Mijnheer VAN DER STEUR, hard werken voor God en de menschen is goed; lang werken tot eer van God en der menschen heil is beter. Dat moogt U niet vergeten".

Indien een onverwacht telegram uit Indië mij niet tot een spoedigen terugkeer had genoopt, dan zou ook Koningin WILHELMINA mij hebben ontvangen want in hoe hooge mate ons werk H. M.'s belangstelling had, heeft Zij in stoffelijke blijken getoond.

In Nederland ontmoette ik vele oud=militairen, zelfs ook in Duitschland en Belgie waren er, die mij op straat staande hielden en dankten voor het goede, dat in hun leven was gekomen door ons huis en onzen arbeid.

Dat ziekteverlof in 1903 was slechts vier maanden met de reis mede, maar het is vol heerlijke herinneringen en het bezoek in het Paleis was mij eene verkwikking.

Wij hebben ontzettende financieele zorgen gehad, maar onze beide Koninginnen, koningin EMMA en koningin WILHELMINA hielpen mij immer. De eerste gift voor onze muziekinstrumenten gaf Koningin EMMA, jaren voorheen. De eerste giften voor ons Studiefonds werden in 1898, kort voor de inhuldiging van Hare Majesteit Koningin WILHELMINA geschonken.

Toen het Weduwen= en Weezenfonds voor militairen beneden den rang van officier nog maar pas was opgericht in 1910, was de eerste weduwe met 3 kinderen welke uit dat fonds onderstand trok de echtgenoote van een eenvoudig geniewerkman, zij bleef zeer arm achter. Ik nam haar in eene kamer bij mij aan huis. Wij hielpen haar en Hare Majesteit Koningin EMMA gaf mij geld om een bed te koopen voor die weduwe met haar drie kleintjes. De weduwe gedroeg zich netjes, werkte voor hare kinderen en eenige jaren later hertrouwde zij met een man, die nu nog in het Leger is, een zeer net, oppassend Adjudant=Onderofficier. Het is een zeer goed gezin geworden.

Te Magelang overleed eens een oude veteraan. Ik diende hem op zijn bed, kort voor zijn dood, het Heilige avondmaal toe. Deze man die een roerend sterfbed had, was eenmaal in dienst geweest van Z. D. H. GEORGE VICTOR, Vorst van Waldeck=Pyrmont; had op wacht gestaan voor het Paleis van dezen Vorst en H. D. H. HELENA, Prinses van Nassau.

Die oude veteraan herdacht op zijn sterfbed de vriendelijkheid van dezen Vorst en Diens dochter, de latere Koningin Moeder, Adelheid EMMA, WILHELMINA THERESIA, voor wie hij, toen zij nog kind was, zoo menigmaal bloemen geplukt had in Haars Vaders tuin.

In een eenvoudigen brief schreef ik iets over dat sterfbed aan Hare Majesteit en Koningin EMMA zond een bijdrage voor een grafkrans op dat graf. Die krans is nu vergaan, maar dit bedenkend zal op den verjaardag van Hare Majesteit Koningin EMMA een nieuw kruis op zijne graf worden geplaatst.

Waarlijk, naar het voorbeeld van Haar Moeder, was Koningin WILHELMINA altijd groot, waarin een Vorstin van een klein Volk groot kan zijn : in werken van liefde, barmhartigheid, Godsvrucht en deugd.

Dat God Haar en Haar Huis zegene.

JOH. V. D. S.

DE WITTE=KRUIS KOLONIE TE WARAK BIJ SALATIGA.

Wat de Oranje=Nassau stichting is geworden voor de verwaarloosde jeugd van Europeesche afkomst, is de Witte=kruiskolonie voor Inlanders. Beider leiders, zoowel de Heer VAN DER STEUR als de Heer VAN EMMERIK — waarbij te voegen is Juffrouw JANSZ van de Javanen=kolonie te Pagoengsen — namen dien arbeid op zich in de vaste overtuiging, dat God hun Zijn steun niet zou onthouden bij de vervulling van die zware, vaak ondankbare taak, welke zij op hun schouders namen. En hun vertrouwen werd niet beschaamd ...... beiden kunnen met voldoening neerzien op hetgeen zij hebben verricht; beiden hebben in hooge mate de achting van het groote publiek verworven door hun onbaatzuchtig beoefenen van menschenliefde.

Het is ruim 20 jaar geleden, ten tijde van de mindere welvaartsperiode, dat de armoede welke onder de Javanen in Midden Java werd geleden voor den Heer VAN EMMERIK een aansporing was om te trachten deze te lenigen door den behoeftigen gelegenheid te geven tot het verrichten van arbeid. Te Warak boven Salatiga waren het gronden, niet meer geschikt voor de koffiecultuur, welke hem werden afgestaan om ze te doen bewerken door de gebrekkigen, bedelaars en onverzorgde kinderen, waarover hij zich ontfermde. Met steun en medewerking van hoofdzakelijk bewoners van Salatiga, was weldra eenig vee aangeschaft en kon hij zich door melkleverantie en verkoop van enkele producten, als bruine boonen, een hoogst eenvoudig bestaan verschaffen en honderden armen op practische wijze aan het werk stellen, terwijl zijn echtgenoote en een helper de verpleging van zieken en gebrekkigen op zich namen. Als oud soldaat van het Leger des Heils was VAN EMMERIK een werkman=voorganger om zijn ongelukkigen Gods almacht te doen beseffen; bidden en danken stond op zijn programma, zonder overigens in een enkel opzicht geestelijken dwang op de menschen uit te oefenen.

's Zondags trok hij vergezeld van zijn muziekkorps de omringende desa's in om de bevolking te wijzen op ongewenschte toestanden, en op feestdagen verscheen hij met zijn jeugdige zangers in de kota Salatiga, opdat de bewoners zich zijner niet zouden vergeten. En geschiedde zulks toch, dan trok VAN EMMERIK naar Batavia en elders tot het opsporen van menschenvrienden,

die hun beurs ontsloten voor den man, zoo onnavolgbaar vol opoffering en liefde voor den Javaan.

Vragen we niet naar de ondervonden teleurstelling, grooter dan die is geweest de vreugde honderden van hongerdood of ondergang te hebben gered, van bedelaar te hebben gemaakt tot werkwillige, en daarbij in het leven te hebben geroepen een tehuis voor weezen en arme stumperds, door hun ouders versjacherd of verlaten.

Zie, hoe de onvruchtbare grond, waarop werd aangevangen, door voortdurende bemesting thans een behoorlijke opbrengst afwerpt, zie den veestapel van ongeveer 60 stuks vee en 6 paarden, den aanplant van Bengaalsch gras, den koffie-aanplant, die in 1922 ongeveer *f* 3.000. opbracht, een klapperaanplant van 1.300 boomen, waarvan er al 200 vruchtdragend zijn. En dan verdient het verder vermelding, dat een tuin van djeroek, pisang en andere vruchtboomen de gelegenheid schenkt om daarop zieken, zwakken en kinderen te vergasten, dat de groententuin ruimschoots groente levert aan de geheele kolonie enz. enz.

Al deze resultaten stemmen tot dankbaarheid, als men beseft dat de kolonie eind 1922 bestond uit 524 personen, waarvan 325 kinderen. Het laatste jaar werd zij verlaten door 110 personen, die weer kracht en moed hadden opgedaan om naar hun desa terug te keeren, 19 sterfgevallen waren te betreuren en 154 nieuwelingen, waaronder 17 zoogenaamde jeugdige slavinnen uit de Lampongs werden opgenomen.

Wat de nijverheid betreft, door 24 vrouwen wordt kant vervaardigd, drie jeugdige kleermakers maken de kleeren voor het groote gezin, weeftoestel en machines zijn steeds in beweging, de gevlochten matten vinden veel aftrek, en afgaande op het hamergeluid, dat alom hoorbaar is, komt de bezoeker in de timmermanswerkplaats en de smidse.

De totaal inkomsten over 1922 bedroegen ruim *f* 40.000.— waarvan ruim *f* 16.300.— als bruto opbrengst van de melkerij, den landbouw en de nijverheid.

Dat veel zorg wordt besteed aan het onderwijs van de kinderen behoeft feitelijk geen vermelding; van half 9 tot 12 uur en van 1 — 4 uur zijn de daarvoor bestemde zalen bezet met een aandachtig gehoor. In deze schoollokalen zijn op Zondag geregeld, op andere dagen zoo nu en dan, ook bijeenkomsten voor de grooteren, terwijl de achterlijken hun onderwijs in de eetloods ontvangen en een afzonderlijke fröbel- en naaischool in anderer behoeften voorzien.

Ten einde deze nuttige kolonie ten volle aan haar doel te doen beantwoorden, is veler medewerking niet te ontberen en met een dankbaar hart vermeldt VAN EMMERIK geregeld hen, die van medegevoel en belangstelling doen blijken. Moge het aantal hunner vermeerderen en de leider met zijn helpers nog lange jaren gespaard blijven, om met dezelfde opgewektheid als voorheen in steeds hooger mate de voldoening te smaken, dat hun arbeid vruchten afwerpt.

In dienende werkzaamheid te zijn is winst.

L. F. v. G.

DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN INDIË.

DE VOLKSWELVAART.

INLEIDING.

BIJ de bespreking van de volkswelvaart in de afgeloopen 25 jaar behoort ongetwijfeld in de eerste plaats te worden genoemd de instelling en het onderzoek van de zoogenaamde mindere welvaartscommissie.

In de troonrede van 1901 deelde de Koningin o.a. mede dat van regeeringswege een onderzoek zou worden ingesteld naar de oorzaken van den achteruitgang der welvaart op Java. Ter uitvoering van dit voornemen werd bij Gouvernementsbesluit van 15 October 1902 een onderzoek bevolen naar de oorzaken van de mindere welvaart der bevolking van Java en Madoera, met uitzondering van de Vorstenlanden en de particuliere landerijen en de leiding van dit onderzoek opgedragen aan een hoofdcommissie onder voorzitterschap van den heer H. E. STEINMETZ. Het onderzoek zou in hoofdzaak worden gevoerd door de Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren, waar noodig bijgestaan door ambtelijke en particuliere personen. In 1904 kwam een leidraad, bestaande uit 533 vragen gereed. De verzameling van de gegevens geschiedde afdeelingsgewijs.

Het plaatselijk onderzoek was binnen den gestelden termijn van een jaar nagenoeg afgeloopen, de verwerking van de daarbij verzamelde gegevens tot gewestelijke samentrekkingen voor elk onderdeel afzonderlijk nam echter reeds geruimen tijd in beslag en de daaruit en met van elders vergaard materiaal opgebouwde „overzichten van de uitkomsten der gewestelijke onderzoekingen", konden eerst in 1914 worden afgesloten. De laatste bestaan uit 30 folio deelen, verdeeld in 9 groepen naar den aard van de behandelde onderwerpen. Bovendien zagen nog drie deelen „eindverhandeling", een deel „voorstellen en besluiten der welvaartkommissie" en een deel „oorzaken der mindere welvaart" het licht.

Toen bleek dat de „overzichten" een zoo uitgebreiden omvang zouden aannemen, werd het lid van den Raad van State, de heer C. J. HASSELMAN, bij besluit van den Minister van Koloniën van 5 October 1908 belast met het samenstellen van een beknopte compilatie van de uitkomsten van het welvaartsonderzoek. Kort na het verschijnen van het laatste gedeelte der overzichten, in het midden van 1914, kwam deze gereed.

Ofschoon de aanvankelijke opdracht aan de Commissie enkel sprak van een onderzoek naar de *oorzaken* der mindere volkswelvaart besliste de Indische regeering op voorstel der Commissie dat haar taak tweeledig zou zijn en ook het doen van *voorstellen* ter verbetering van de welvaartstoestanden zou omvatten.

Allereerst echter is van belang, welke de bevindingen waren inzake voor- en achteruitgang van den welvaartstoestand der Inlandsche bevolking op Java en Madoera. Een stellige uitspraak daaromtrent laat zich niet geven. Was het al onmogelijk bij de schaarschte en onbetrouwbaarheid der statistische gegevens een objectieve maatstaf voor de welvaartsbepaling te vinden, ook de subjectieve waardeering door de verschillende onderzoekers loopt te sterk uiteen om er een stellige conclusie uit te trekken. „Het eiland Java", aldus de heer HASSELMAN, „vertoont op economisch gebied den nauwlettenden toeschouwer een bonte staalkaart van de meest uiteenloopende toestanden en verhoudingen". Op de vraag van het welvaartsonderzoek of wijziging in de getalsverhouding der standen, toe- of afneming der bemiddelden en der koopkracht kon worden geconstateerd, kwamen alle mogelijke variaties van beantwoording binnen. De heer HASSELMAN zelf meent een uiterst voorzichtige eindconclusie te mogen stellen, luidende „dat zoowel tijdens het ingesteld onderzoek als daarna, de lijn van Java's welvaart eer stijgende dan dalende was".

Over het welvaartspeil in absoluten zin zwijgt deze uitspraak. Het onderzoek zelf wijst echter uit dat dit over het algemeen laag en onzeker is. Als hoofdoorzaken van die mindere welvaart — in doorsnee minder dan die van den niet-Inlander — worden naast de onafgebroken inwerking van het heete klimaat en de persoonlijke hoedanigheden van den Inlander een lange lijst genoemd van maatschappelijke factoren, die de ontwikkeling van zijn individualiteit, van zijn gevoel van zelfstandigheid, van zijn concurrentievermogen, van zijn afscheiding uit de massa, bemoeilijkten en onmogelijk maakten. Vandaar dan ook dat de beschouwing over deze oorzaken eindigt met de uitspraak dat voor de verkrijging van grooter welvaart „meerdere vrijheid noodig is, meerder kennis bij hem van hetgeen te zijnen aanzien voorgenomen wordt en vooral een behandeling van zijn persoon en persoonlijke belangen niet zoo verschillend van die, welke elken Europeaan gewordt". De eerbiediging van den Inlander en zijn rechten zoodanig dat hij zich vrij man weten en voelen kan, wordt door de Commissie uitdrukkelijk op den voorgrond gesteld.

De algemeenheid van deze uitspraak neemt niet weg, dat daarnaast een reeks concrete voorstellen werd

gedaan op elk dier gebieden door het welvaartsonder=zoek bestreken, voorstellen die somtijds tot in bijzon=derheden afdaalden. De voorzitter der welvaartscommis=sie omschreef ze als volgt: „loonender maken van het hoofdbedrijf, den landbouw; verzekering van ruimer afzet der voortbrengselen; versterking en doeltreffen=der regeling der voortbrengingskrachten en =mid=delen; voorziening in Indië's behoeften door inheemsche industrie; verbetering van het desabestuur; van justi=tie en politie; van het Inlandsch onderwijs; den Inlan=der meer vrijheid, meer zeggenschap geven; verminde=ring van den afstand tot den Europeaan en beperking der standsbevoorrechting; betere regeling der lasten, waaraan de Inlander onderworpen is; toepassing van betere hygiëne". Het „beter, doeltreffender, meer", is als gezegd hier enkel een samenvatting van nauwkeurig aangegeven maatregelen, voorstellen van ongelijke waar=de, die evenzeer de indringende en alzijdige belang=stelling als de onafhankelijke overtuiging van den lei=der van het onderzoek bewijzen. Men vindt er de wen=schelijkheid uitgesproken „dat er naar gestreefd worde dat de bevolking in voldoende mate kwantitatief en kwa=litatief suikerriet aanplante, zoodat de fabrikant zich uitsluitend te bemoeien heeft met de bereiding van het product" naast een aanprijzing van het zoutlek; een voor=stel om de kippen bij het gewicht te doen verkoopen naast een voorstel tot oprichting van een volledig uit=gerust kantoor van arbeid; voorstellen tot afschaffing van de verkiezing der desahoofden, tot verbod van alle niet op wettelijken grondslag rustende printahs naast voorstellen tot bescherming van de zeeschildpad en tot aanleg van een rijweg voor het visschersplaatsje Popoh.

Het publiek en de pers hebben de welvaartscommis=sie niet altijd even welwillend ontvangen en beoordeeld. Het kan ook zijn dat zij zich heeft overleefd en de wijze waarop elk onderwerp van den dag, iedere sociale kwes=tie in binnen= en buitenland in het onderzoek werd be=trokken en in de zich aaneenrijende folianten werd ge=perst, vermoeide en de aandacht van de hoofdzaken af=leidde. Toch moet men den invloed van het onderzoek niet onderschatten. Vooreerst dwong de uitvoerige leid=raad het geheele corps bestuursambtenaren op Java en Madoera, de landraadsvoorzitters, waterstaatsambte=naren, houtvesters, veeartsen enz. benevens tal van par=ticulieren zich rekenschap te geven van zaken, waarvan vele wellicht nimmer te voren hun aandacht hadden gehad. Dan werkte de openbaarheid. Elke meening, elke misstand vond in de verslagen opname en door de ruime verspreiding daarvan bekendheid. Het onder=zoek zelf stimuleerde. Veel van wat later tot stand kwam heeft zijn oorsprong aan leidraad en onderzoek van de welvaartscommissie te danken. En voor de economi=sche vorschers van nu en later blijven haar publicaties een rijke schatkamer.

De Regeering in moederland en kolonie liet het trou=wens bij dit onderzoek niet blijven. In het begin van 1904 droeg de Minister van Koloniën den heeren Mr. C. Th. van Deventer, Mr. D. Fock en Dr. E. B. Kielstra op: den eerste om een overzicht van den econo=mischen toestand der Inlandsche bevolking van Java en Madoera samen te stellen, den tweede om beschouwin=gen en voorstellen ter verbetering van dien toestand te leveren, den derde om een geschiedkundig overzicht van de financiën van Nederlandsch=Indië te vervaar=digen. Reeds in den loop van datzelfde jaar zagen de=ze studies het licht.

In Indië werd tegelijk de directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid gemachtigd een rondreis door Java te maken en na te gaan of en hoe de Inlandsche in=dustrie door geldelijken en wettelijken steun kon wor=den bevorderd. Het „nijverheidsrapport" was daarvan het resultaat.

Deze opdrachten hielden alle verband met het voor=stel van den Minister om een schuld van *f* 40 millioen van Indië aan Nederland kwijt te schelden, ten einde de kolonie in de gelegenheid te stellen tot dat bedrag maat=regelen in het economisch belang der bevolking te bekostigen uit leening, welke anders uit de gewone middelen hadden moeten worden gedekt.

Het bleef dan ook niet bij onderzoek. Een nieuw de=partement, dat van landbouw, later uitgebreid met nij=verheid en handel, werd in 1905 opgericht, meerdere sociale diensten werden ingesteld, andere, als van het volkscredietwezen, tot snelle uitbreiding aangespoord, die sociale strijdkreet van Mr. van Deventer, educa=tie, irrigatie, emigratie, in daden omgezet, al bleef de bekostiging van dit alles uit de gewone middelen ge=schieden.

In het hier volgend overzicht zal telkens de aanvang van maatregelen in het belang van de inheemsche be=volking omstreeks 1900 blijken te vallen.

Thans mogen de belangrijkste dier maatregelen aan een nadere beschouwing worden onderworpen. Vooraf echter een enkel woord over tweeërlei moeilijkheid waar=op men daarbij stuitte en nog stuit : de belangen van de Vreemde Oosterlingen en die van den „Europeaan".

Wat de Vreemde Oosterlingen aangaat en wel voor=namelijk de Chineezen, het oordeel over de wensche=lijkheid van hun aanwezigheid en verbreiding is verre van eensgezind. Onder de voorstanders van een ver=sterkte inheemsche maatschappij vindt men bestrijders en aanhangers van vrijlating der Chineezen in Indië. Het verschil in uitgangspunt der beschouwingen geeft daarvan de verklaring. Vanzelfsprekend toch is dat zij die wenschen, dat al die maatschappelijke functies, wel=ke thans door het Chineesche element worden verricht, door Inlanders worden overgenomen een dergelijken overgang zouden willen verhaasten door wering en vrij=heidsbeperking van deze Oosterlingen. Aan den anderen kant beseffen zij die de realiteit aanvaarden, de onmis=baarheid van deze bevolkingsgroep onder de bestaande omstandigheden en haar hulp bij de aanpassing van de

inheemsche maatschappij aan de nieuwe sociaal-economische eischen. In al hun doen en laten hebben deze Aziaten, en dit in tegenstelling met het Gouvernement en de Europeesche particulieren, den Inlander aanvaard zooals hij is, hun politiek aan zijn behoeften, neigingen en bekwaamheden aangepast. Hun speculatiezin, hun durf van menschen die weinig te verliezen, maar veel te winnen hebben, hun bescheiden levensstandaard, hun plooibaarheid en energie hebben hen gemaakt tot baanbrekers op het gebied van uitbreiding en moderniseering der inheemsche cultures, tot de onmisbare schakels in de koloniale maatschappij. Zoo vroeger als nu vullen zij de gaten in die samenleving gemaakt of gelaten en nu sinds den aanvang van deze eeuw de afschaffing van de Gouvernementspachten hun de positie van wettelijk monopolist heeft ontnomen, kan de overheid zonder gewetenswroeging het verloop van hun sociale beteekenis aan het vrije spel der maatschappelijke krachten overlaten, zij het dat daarbij eenzijdig de strijdvaardigheid van den Inlander wordt aangewakkerd.

Hun economische beteekenis moet niet worden onderschat. De tabakscultuur in Wonosobo, Batoer en het Diëngplateau is aan hen te danken en wordt nog door hen beheerscht, ondanks alle moeilijkheden hun eertijds door het bestuur in den weg gelegd, de rijstpellerij met de daaraan verbonden credietverleening op het gewas is grootendeels in hun handen, de cassave- of tapiocameelbereiding in de kleinere moleninrichtingen die de ruwe grondstof of het half bereide product van de Inlandsche verbouwers opkoopen, geschiedt door hen; de etablissementen die zich met de kapokbereiding bezighouden, worden meerendeels door hen beheerd, zij zijn in de eerste plaats de verwerkers van kampongthee, zij koopen de klappers en copra op en al die andere Inlandsche producten die door de producenten slechts bij kleine hoeveelheden ter markt kunnen worden gebracht. Zij zijn ook in de buitengewesten de opkoopers van het product der bevolkingscultures en van de boschproducten; zij werken die producten af en hebben daarmee den Inlander den weg naar de exportmarkt geopend. En dat niet alleen. Ook als producenten toonen zij hun gaven. Zij hebben door intensiveering de pepercultuur op Banka tot de meest concurrentiekrachtige gemaakt, zij hebben Bagan Si Api Api ter Oostkust van Sumatra tot het belangrijkste visscherij-centrum van den archipel ontwikkeld, dat in beteekenis met een visschershaven als IJmuiden kan wedijveren. Wat de Chinees als tusschenhandelaar van importartikelen beteekent, komt hier niet ter sprake, zijn rol als credietverstrekker zal later geteekend worden. In het algemeen vormt hij een tusschenlaag op alle gebieden van beteekenis, maar die, omdat hij het dichtst bij de inheemsche maatschappij is, het eerst overbodig wordt. Vandaar dat in sommige streken, vooral van de buitengewesten, waar de inheemsche samenleving zich vrijer heeft kunnen ontwikkelen en krachtiger was, het Chineesche element geen vasten voet heeft kunnen krijgen.

De moeilijkheden uit de aanraking van de inheemsche cultures met de Europeesche belangen voortspruitend, zijn van een anderen aard.

Het laat zich begrijpen dat de exportcultures door den Inlander ter hand genomen, zelfs in nog sterker mate dan die voor zijn eigen behoeften gedreven, de gebreken vertoonen welke het gevolg zijn van de kapitaalsarmoede, de onveiligheid, de rentabiliteitsoverwegingen voor hem geldend zoo goed als van zijn onwetendheid, conservatisme, sleur en kortzichtigheid. De kokospalmen van zijn aanplant, de peperranken van zijn tuin, zijn koffieboomen, theestruiken, zijn cassaveakkers, zijn suikerrietvelden brengen minder voort dan die door Europeanen geteeld en verzorgd. De er aan bestede zorg is geringer, minder weloverwogen en allerminst wetenschappelijk gegrond. Hij staat willoozer, passiever tegenover plagen en ziekten in het gewas. Ten slotte, het product is vaak onrijp geoogst, slordig bewerkt, slecht van qualiteit. Geheel zijn schuld is dat niet. Voor den Inlandschen producent is het oogenblikkelijk geldelijk voordeel beslissend, voor den opkooper evenzeer. De laatste heeft geen belang bij het behoud van het productiemiddel en tast den producent in zijn zwak, speculeert op zijn geldbehoefte, op zijn gebrek aan beleid, op de omstandigheden waaronder hij leeft. Inheemsche cultuur en handel zijn gescheiden en de markt waardeert qualiteit veelal niet in voldoende mate, is in ieder geval bereid ook de mindere qualiteit te aanvaarden. Het speculatief element krijgt daardoor grooter beteekenis dan wel wenschelijk zou zijn: de, gewoonlijk Chineesche, opkooper tracht den producent door voorschot van zich afhankelijk te maken, hem op gewicht en prijs te kort te doen, de Inlandsche leverancier van zijn kant zoekt zich op andere wijze schadeloos te stellen. Er ontstaat een ongezonde wedijver, ten nadeele van de cultuurbelangen, die slechts een einde neemt, doordat de markt weigert de slechte resultaten er van te aanvaarden of door dat de overheid de verder afliggende, de wijderreikende cultuurbelangen door wettelijke maatregelen in bescherming neemt.

Geldt het hier een conflict tusschen oogenblikkelijke en toekomstige belangen, er is ook een conflict mogelijk tusschen Europeesche en inheemsche belangen in de hier besproken cultuuraangelegenheden.

Zoolang het eindproduct der inheemsche cultuur in anderen vorm voor andere behoeften ter markt gebracht wordt, zooals ten aanzien van Inlandsche tabak en suiker het geval is, kan de qualiteit den uitheemschen producent van gelijksoortige gewassen onverschillig zijn. Hetzelfde geldt, zij het in mindere mate, wanneer bedoeld eindproduct nog een verdere bewerking ondergaat vóór het ter markt komt en bij die verdere verwerking het tekort aan qualiteit kan worden ingehaald, zooals het geval is met copra en cassave. Anders echter

staat de zaak, wanneer een cultuurproduct zijn waarde aan qualiteit ontleent en de reputatie dier qualiteit door het minderwaardige inheemsche product in gevaar wordt gebracht, zooals bij thee en kapok. Dan ontstaat de di=recte strijd van belangen, te moeilijker te beslechten naarmate het exportbelang en het inheemsch belang meer tegen elkaar opwegen. Een paar voorbeelden van de laatste jaren mogen de daarin schuilende moeilijkheden in het licht stellen.

Eerst de moeilijkheid van den achteruitgang der cul=tuur.

Voorop zij gesteld dat dit voorbeeld niet een gemid=delde illustreert maar een uiterste, waarbij alle nadee=lige invloeden samenwerken.

Ofschoon de Inlander veel voor zijn klapperboom voelt, deze in zijn leven een gewichtige rol speelt, wordt de cultuur ervan weinig intensief gedreven. Het is even=wel mogelijk dat hiervan een gereede verklaring is te geven. In ieder geval is de Inlander van den boom en zijn eigenschappen voldoende op de hoogte. Maar nu wijzigt zich de toestand. De exportmarkt blijkt aan de kokosvrucht behoefte te hebben. De cultuur breidt zich — mede door aanmoediging van bestuurswege — snel uit. Als bij alle groote cultures vertoonen zich ziekten en plagen, die de Inlander niet heeft leeren bestrijden, en brengen de cultuur in gevaar. Maar een veel grooter gevaar wordt de handel zelf, die geheel los van de cultuur is. Onder den invloed van de ongelimiteerde vraag, van den fellen concurrentie=strijd van de opkoopers, worden alle qualiteitseischen over boord gezet, wordt de planter tot onrijp plukken aangemoedigd, worden voorschotten op het te leveren product verstrekt, worden waar mogelijk de boomen in pand genomen, kortom, wordt de eenvoudige desaman voor verleidingen geplaatst, waartegen hij niet is opge=wassen. De oliefabrieken, die aanvankelijk het maxi=mum dat zij van jonge copra willen aannemen op 20% stellen, zijn binnen enkele jaren gedwongen het tot 50% en meer te verhoogen en het inbrengen van par=tijen copra waarvan 70% à 80% jong is, is geen uitzon=dering meer. Maar dan begint zich ook het gevolg van het onrijp plukken te vertoonen. Waar dit als regel ge=schied is, bemerkt men, dat de vruchtdracht vermindert, de rijping wordt vertraagd en de vruchten ontijdig af=vallen. Daarbij gevoegd het voortwoekeren van de ver=panding der boomen, waardoor den eigenaar enkel de lasten van het bezit blijven, zijn voldoende factoren aan=wezig om de cultuur impopulair te maken. De gefor=ceerde bloei heeft de levenskracht gebroken. Nu is dit, als gezegd, een uiterst — zij het ook niet theoretisch — voorbeeld. Het illustreert echter hoe de behoefte kan ontstaan den planter tegen zich zelf te beschermen en hoe de overheid gedwongen kan worden zich in cultuur, bereiding en verhandeling van het gewas met bindende voorschriften te mengen. Voorschriften die niet alleen de bestrijding van ziekten en plagen betreffen, maar ook economisch ingrijpen. Verordeningen in de laat=ste jaren in verschillende gewesten voorgesteld of uit=gevaardigd kunnen als bewijs hiervan strekken.

Het hier gegeven voorbeeld zou met meerdere kun=nen worden aangevuld, het geldt tot op zekere hoogte ook voor de Inlandsche veeteelt, die niet minder door de abnormale, want buiten het inheemsch veebedrijf staande, behoefte aan trekvee (suiker=cultuur), slacht=vee (Europeesche maatschappij) en huiden wordt be=dreigd dan door de met de bevolkingstoename inge=krompen weidegelegenheid.

Thans echter de in de tweede plaats genoemde moei=lijkheid, de strijd tusschen Europeesche en inheemsche belangen bij een zelfde cultuur, geïllustreerd aan de theecultuur op Java (in de buitengewesten bestaat de theecultuur nog niet als bevolkingscultuur).

Ongeveer in de zeventiger jaren op kleine schaal be=gonnen op initiatief van enkele ondernemingen in het Soekaboemische, die eerst alleen aan lieden in haar dienst, later ook aan daarbuiten staande personen plant=materiaal verstrekten, breidde de Inlandsche theecul=tuur zich geleidelijk uit onder de bescherming der Eu=ropeesche planters=opkoopers, voor wie deze cultuur „een geenszins verwerpelijke marge" overliet. In de eerste jaren der twintigste eeuw maakte die geleidelijke uitbreiding voor een snelle plaats. Het bestuur kwam tot het inzicht van de belangrijkheid dezer volkscultuur en na gehouden deskundig onderzoek werd in 1911 een landbouwkundige aangesteld voor leiding en toezicht over dit Inlandsche bedrijf dat, in 1909 reeds op ruim 11.000 bouws uitgeoefend, in de volgende zeven jaren tot ruim 25.000 bouws uitgroeide. Een verbetering van de qualiteit van zaad en plantmateriaal, doelmatiger snoeiing, zorgvuldiger onderhoud waren mede van de deskundige bemoeienissen het resultaat. De inkomsten voor de bevolking hieruit getrokken waren dan ook niet onbelangrijk, alleen aan ondernemingen werd in 1916 reeds voor een bedrag van *f* 3.565.000 verkocht, de kam=pongthee maakte toen 17% van de Java=productie uit. Echter nu begonnen ook de moeilijkheden zich te ver=toonen. Aangelokt door de hooge theeprijzen werden fabrieken opgericht die, zonder eigen aanplant, alleen werkten op den grondslag van opkoop van product van de Inlandsche bevolking, een leger tusschenopkoopers drong de bevolkingstuinen in en trachtten den Inland=schen planter op de meest immoreele wijze zijn product af te troggelen. Kwaliteitseischen werden niet meer gesteld, het direct contact tusschen Europeesch en In=landsch producent ging verloren.

Reeds in 1912, hadden de planters, die het onweer voelden opkomen de hoofden bij elkaar gestoken om bij onderhandsche afspraak en met onderlinge contrôle alleen goed geplukt theeblad tegen behoorlijke prijzen op te koopen. Twee maanden zou de proef duren, maar vóór het verstrijken van dien termijn reeds bleek zonder wettelijke, gesanctionneerde regeling geen resultaat te

bereiken — er waren opkoopers die zich vrijwillig niet aan de afspraak hielden. Sindsdien is een streven naar overheidsvoorschriften ingezet, tijdelijk onderbroken door den oorlog, toen de malaise zelf een algeheele sta= king van den opkoop van bevolkingsthee ten gevolge had en van overheidswege een fabriek moest worden in= gehuurd voor de verwerking van dit product, en ook nadien opnieuw door afzetmoeilijkheden, maar thans wederom een brandend vraagstuk geworden. Hier be= doelen deze voorschriften de qualiteit van het export= product te beschermen.

Uit deze beide voorbeelden blijkt, hoe onvolledig ook, althans eenigszins voor welke moeilijke problemen de overheid vooral in de laatste kwart eeuw is komen te staan. De bloei der exportcultures heeft de bevolking tot navolging aangespoord, ook een welmeenend be= stuur heeft hier en daar ertoe aangemoedigd. Maar dan vertoonen zich de consequenties. Niet enkel blij leiding noodig, moeten uitwassen worden afgesneden moeten plagen worden bestreden, moet een midden= weg tusschen dwang en vrijheid worden gevonden, maar bovendien moeten strijdige belangen worden af= gewogen en een compromis worden gezocht dat beide partijen bevredigt, een vaak teleurstellende en ondank= bare taak.

***

Na deze algemeene inleiding mogen thans de be= schouwingen over de afzonderlijke overheidsdiensten volgen, beschouwingen die door haar noodzakelijke kortheid geen gelegenheid meer bieden voor nadere belichting van de hier aangeroerde vraagstukken.

Dr. B.

LANDBOUW.

De bemoeienis van de Afdeeling Landbouw van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel met de economische ontwikkeling van de Inlandsche bevolking geschiedt in hoofdzaak door bemiddeling van den onder de genoemde Afdeeling gestelden landbouw= voorlichtingsdienst, welke bovenal tot taak heeft de ont= wikkeling van den Inlandschen landbouwersstand en het Inlandsch landbouwbedrijf.

Omtrent de historische ontwikkeling van den dienst kan zeer in het kort het volgende worden medegedeeld.

Spoedig na de oprichting van het Departement van Landbouw (1905) werd het gemis gevoeld aan voldoen= de rechtstreeksche aanraking met de bevolking. Het eenige middel, waarover het Departement in die rich= ting toen beschikte, bestond uit de z.g. demonstratie= velden, waarmede men echter bij den toenmaligen op= zet ver van het doel verwijderd bleef, zoodat vanzelf de behoefte naar voren kwam aan een meer doeltreffen= de organisatie en de indienststelling van meer en beter opgeleid personeel.

Een tweede kwestie, die toen eveneens onder de oogen moest worden gezien, was de vraag of het geen aanbe= veling verdiende het beheer van de irrigatiewerken van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken over te brengen naar het Landbouwdepartement.

De bestudeering van deze beide onderwerpen leidde tot het voorstel aan de Regeering om over te gaan tot de indienststelling van gewestelijke landbouwkundigen, aan wie de behartiging van den landbouw in zijn gan= schen omvang, de bemoeienis met de exploitatie der ir= rigatiewerken daaronder begrepen, zou kunnen worden opgedragen. Deze denkbeelden van den eersten Direc= teur van Landbouw konden echter de instemming der Regeering niet verwerven.

Aan den tweeden Departementschef mocht het ge= lukken een landbouwvoorlichtingsdienst in te stellen, welke den grondslag gaf voor de thans bestaande orga= nisatie.

In 1912 werden de eerste gewestelijke landbouw= leeraren aangesteld, spoedig gevolgd door de Inland= sch = landbouwleeraren en daarna door de Inlandsch= landbouwopzichters. De titel „landbouwleeraar" voor de gewestelijke landbouwkundigen werd in 1922 ver= anderd in „landbouwconsulent".

Het aantal landbouwconsulenten bedraagt thans 32, dat der Inlandsch=landbouwleeraren en adspirant In= landsch=landbouwleeraren 59, terwijl er 21 landbouw= opzichters in dienst zijn.

In 1920 werd ingesteld de Afdeeling Landbouw, aan welks hoofd de rechtstreeksche leiding is opgedragen van de werkzaamheden in het belang van den landbouw der Inlandsche bevolking in den ruimsten zin des woords. Onder deze departementale afdeeling werden tevens gebracht de in 1905 ingestelde tuinbouwvoorlichtings= dienst en in 1922 na de opheffing der Afdeeling Vissche= rij, de dienst ter behartiging van de belangen der bin= nenvisscherij, eveneens in 1915 ingesteld.

De tuinbouwvoorlichtingsdienst bestaat thans uit 10 tuinbouwkundige ambtenaren.

In 't belang der binnenvisscherij zijn een drietal des= kundigen werkzaam.

De organisatie van den voorlichtingsdienst is in het kort als volgt.

De algemeene leiding gaat uit van het Hoofd der Af= deeling Landbouw, die daarin wordt bijgestaan door twee inspecteurs, een voor het landbouwonderwijs en de ander voor al het overige werk van landbouwkundi= gen aard, en voorts door een adjunct inspecteur voor wat het tuinbouwkundig werk aangaat.

De leiding van den gewestelijken voorlichtingsdienst

is in handen gesteld van den landbouwconsulent (vroeger landbouwleeraar genoemd), voor welke betrekking thans uitsluitend personen met hoogere landbouwopleiding in aanmerking komen. Behalve dat hij de leiding heeft van den door het aan hem toegevoegde personeel verrichten arbeid, is de landbouwconsulent nog de adviseur in landbouwzaken van den gewestelijken bestuursdienst, terwijl hij bovendien in steeds toenemende mate betrokken wordt in de beoordeeling van irrigatieaangelegenheden, waaronder vallen de beoordeeling van bevloeiingsonderwerpen, cultuurplannen, enz.; hij is ambtshalve lid van de plaatselijke z.g. bevloeiings=commissie.

Voor den voorlichtingsarbeid ten behoeve van den Inlandschen landbouw zijn den landbouwconsulenten voornamelijk twee categorieën van landbouwvoorlichters toegevoegd, te weten de Inlandsch=landbouwleeraren, uitsluitend bestaande uit personen met middelbare landbouwopleiding, en de Inlandsch=landbouw=opzichters, die lager landbouwonderwijs hebben ontvangen op een der Cultuurscholen.

De plaatselijke ambtenaren van den Tuinbouwvoorlichtingsdienst en van den dienst der Binnenvisscherij werken eveneens onder de landbouwconsulenten. Over het werk van deze beide zal straks een en ander worden gezegd.

De Inlandsch=landbouwleeraren zijn, hoewel niet uitsluitend, toch in het algemeen bestemd voor de onderwijstaak, althans voorzoover deze de eenvoudige opleiding tot het landbouwvak betreft. Deze taak omvat voornamelijk:

a. de opleiding van goeroes van de desascholen tot landbouwonderwijzers in de desa;

b. het toezicht op het landbouwonderwijs, dat door deze opgeleide desagoeroes wordt gegeven aan de jongelieden in de desa, die de desascholen hebben afgeloopen en liefst reeds in het landbouwbedrijf op eenigerlei wijze betrokken zijn;

c. het beheer van de z.g. bedrijfsschooltjes, d.z. door den dienst beheerde landbouwbedrijven, waarin zoons van tanis worden opgeleid voor de praktijk van den landbouw.

Het doel van dit eenvoudig landbouwonderwijs is niet alleen om den jeugdigen leerling belangstelling en beter inzicht bij te brengen in het landbouwvak, maar vooral om in hen wakker te roepen een levendiger economisch besef, opdat zij het Inlandsch landbouwbedrijf zelf in economischen zin zullen weten te ontwikkelen.

Het karakter van dit landbouwonderwijs sluit zich dus aan bij de geleidelijke omzetting, welke zich voltrekt, van de thans nog overheerschende productiewijze, gebaseerd op van ouds bestaande regelen omtrent onderling hulpbetoon in den vorm van handenarbeid en de vergoeding daarvan in product, naar een productiewijze welke meer op een geldbasis staat, waarbij dus meer en meer de eigenlijke winstmaking op den voorgrond gaat treden. In het bijzonder zijn bij deze omzetting tot steun de bovengenoemde bedrijfsschooltjes, welke alle op economischen grondslag staan, dus als een werkelijk bedrijf worden gevoerd en waarin de leerlingen als vaste knechts werken.

De Inlandsch=landbouwleeraren hebben in de streek, waar zij hun onderwijstaak als hooger omschreven ten uitvoer brengen, een intensieve rechtstreeksche aanraking te onderhouden met de tanis zelve, teneinde op de hoogte te blijven van den Inlandschen landbouw, zijne behoeften en ontwikkelingsmogelijkheden en bij het aan hunne zorgen toevertrouwde onderwijs daarmee rekening te kunnen houden.

Dergelijk eenvoudig landbouwonderwijs, gericht op de bevordering van het economisch besef en van de belangstelling en liefde voor het landbouwvak, zal, indien het op voldoende groote schaal stelselmatig en oordeelkundig wordt toegepast, niet nalaten op den duur een vèrstrekkenden invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van het Inlandsch landbouwbedrijf.

Verder hebben de Inlandsch=landbouwleeraren nog voor hun rekening de bemoeienis met de organisatie van den Inlandschen boerenstand, in het bijzonder met het oog op de behartiging zijner economische belangen. Zij hebben dus rechtstreeksche bemoeienis met bevordering van coöperaties of andere associatievormen in den landbouw en ook met de instelling van z.g. commissies=tani, waarover straks meer.

De taak der Inlandsch=landbouwopzichters valt geheel buiten het landbouwonderwijs; hun opleiding maakt hen voor de onderwijstaak ongeschikt. Zij zijn vooral bestemd voor het z.g. „veldwerk", in hoofdzaak omvattende : ten eerste de uitvoering van verschillende onderzoekingen middels veldproeven, zooals proeven ter vaststelling van de beste wijze van bevloeiing, de meest rendabele variëteit, bemesting, enz., ten tweede de uitvoering van het demonstratieve werk, waarbij door onderzoekingen voldoende vastgestelde uitkomsten aan den tani worden gedemonstreerd. Deze aantooning geschiedt tegenwoordig haast uitsluitend in overleg met en op de gronden van den tani zelf, waarbij in het eerste stadium niet zelden bijzondere hulp wordt verleend in den vorm van gratis afstand van zaaigoed of meststof, en ook wel van eenige garantstelling ten opzichte van het te verkrijgen resultaat. Ik herhaal, dat dit alleen in het *eerste* stadium der aantooning geschiedt; is eenmaal het voordeel van den te demonstreeren bedrijfsmaatregel voldoende gebleken, dan komen natuurlijk alle kosten van dien maatregel voor den betrokken tani.

Op de hierboven in het kort vermelde werkzaamheden zal thans uitvoeriger worden ingegaan.

Bedrijfsschooltjes. Zooals reeds is gezegd is de bedoeling van de opleiding van deze schooltjes om, in de eerste plaats in streken waar voldoende ruimte is voor de ver=

dere ontwikkeling van het Inlandsch=landbouwbedrijf, Inlandsche jongelieden, liefst zoons van gegoede tanis en die de desaschool of Inlandsche 2e klasse school hebben doorloopen, op te leiden tot beheerders van Inlandsche landbouwbedrijfjes. Er wordt sterk den na=druk gelegd op den economischen opzet en exploitatie van dit op Inlandsche leest geschoeide schoolbedrijf. De leerlingen zijn hierin als vaste arbeiders, werkende voor den kost, opgenomen.

Het theoretisch onderwijs, dat op deze bedrijfsschool=tjes wordt gegeven, is van zeer geringen omvang, het bepaalt zich in hoofdzaak tot het geven van een verkla=ring der verschillende in het bedrijf verrichte handelin=gen, terwijl een eenvoudige, maar oordeelkundige boek=houding den leerlingen een inzicht geeft in de bedrijfs=uitkomsten.

De leiding en het beheer van zoo'n opleidingsbedrijf is opgedragen aan een Inlandsch=landbouwleeraar met aanleg voor het boerenvak.

Op Java zijn thans negen van dergelijke schooltjes; op Sumatra vier.

Desacursussen voor zeer eenvoudig landbouwonderwijs. In het geheel worden thans een vijftigtal van deze cur=sussen gegeven. Deze desacursussen beoogen het bij=brengen van meer belangstelling voor het landbouwvak aan jongelieden, die de desaschool hebben doorloopen, en thans of reeds een eigen bedrijfje hebben of nog bij hun vader als helper in het bedrijf werken. Door zeer eenvoudig theoretisch onderwijs, zooveel mogelijk toe=gelicht en gedemonstreerd met voorbeelden ontleend aan de landbouwpraktijk in de naaste omgeving, leeren de leerlingen de beteekenis der verschillende bedrijfs=behandelingen beter begrijpen en komen zij tot een be=ter inzicht in den invloed dier handelingen op de gelei=delijke inkomsten van het bedrijf. Ook bij dezen onder=wijsvorm wordt bijzondere nadruk gelegd op de ont=wikkeling van het economisch besef der leerlingen.

Deze landbouwcursussen worden gegeven door daar=voor in aanmerking komende desaonderwijzers, liefst die zelf reeds op een of andere wijze in het Inlandsch landbouwbedrijf betrokken zijn, en die voor die land=bouwonderwijstaak met succes zijn opgeleid door een Inlandsch=landbouwleeraar in een tweejarigen cursus.

Commissies=tani. Men is hierbij van het idee uitgegaan dat in vele gevallen de Inlandsche landbouw alleen dan in de gewenschte richting is te verbeteren, wanneer er voldoende overleg en samenwerking tusschen de recht=streeksch belanghebbenden onderling bestaat. Een over groote oppervlakte gelijktijdige uitplanting van de rijst, een rationeele en billijkere verdeeling van het be=schikbare bevloeiingswater, een gezamenlijk bestrij=den van ziekten en plagen, het gezamenlijk aanschaf=fen en onderhouden van dekstieren en het gemeenschap=pelijk overgaan tot het uitschakelen bij de voortteling van het minderwaardige mannelijke vee, enz. zijn allen maatregelen, waarvan alleen dan een blijvend gunstig resultaat is te verwachten, wanneer de direct belang=hebbenden duurzaam hunne gezamenlijke krachten aan de uitvoering ervan wijden. Teneinde nu een organisa=tie te scheppen, waarbij de Inlandsche landbouwers in de gelegenheid zijn dergelijke gemeenschappelijke land=bouwbelangen in onderling overleg te regelen, werden door den consulent voor de residentie Djocja en Kedoe, na vooraf gepleegd overleg met de bevolking, de z.g. ,,Commissie=tani'' ingesteld. De leden van zoo'n com=missie zijn gewone landbouwers, die door het landbou=wende deel van de bevolking van hun desa worden ge=kozen, en wier taak het is de landbouwbelangen van hun=ne kiezers te behartigen. De vertegenwoordigers van de desa van één onderdistrict stellen een ,,Commissie=tani'' samen. Uit hun midden kiezen deze vertegenwoor=digers een voorzitter en een schrijver. De bijeenkomsten hebben eens in de 35 dagen plaats en worden zoo mogelijk bijgewoond door den landbouwconsulent en den betrok=ken Inlandsch=landbouwleeraar, die daarbij als deskun=dige adviseurs optreden. Deze ,,Commissies=tani'' zijn tevens een middel om op betrouwbare wijze te worden ingelicht over de heerschende meeningen in de desa omtrent de toestanden, de behoeften en de ontwik=kelingsmogelijkheden van den Inlandschen landbouw.

Andere Associatie=vormen. In verschillende ressorten werd getracht langs den weg van associatie der Inland=sche producenten te geraken tot een betere exploitatie van het bedrijf en tot het verkrijgen van een beteren prijs voor het product. Over het algemeen is er met de=ze pogingen niet veel succes behaald. Vaak bleek, dat de voorwaarden voor een duurzame coöperatie uit eigen kracht niet in voldoende mate aanwezig waren. Toch blijft de aandacht van den voorlichtingsdienst op dit middel tot bevordering van de stoffelijke belangen der Inlandsche landbouwers gevestigd en waar de omstan=digheden daartoe gunstig lijken, worden nieuwe pogin=gen in het werk gesteld om tot een geschikten vorm van associatie te komen.

De best geslaagde associatie, welke onder leiding van den voorlichtingsdienst werd tot stand gebracht, wordt aangetroffen in het gewest Palembang; zij beoogt de oordeelkundige fabriekmatige bereiding tot sheets van door Inlandsche rubbertuinbezitters ingeleverde latex.

Bevordering van den Inlandschen landbouw door recht=streeksche aanraking met den tani. Op ongezochte en natuurlijke wijze wordt door de Inlandsch=landbouw=leeraren en Inlandsch=landbouwopzichters rechtstreek=sche aanraking met de tani's gezocht. Zij zoeken hen op in hunne desa's en op hunne bouwvelden, om dan in overleg met de betrokkenen de noodige proeven of demonstratie aangaande bemesting, betere landbouw=werktuigen, meer belovende variëteiten, oordeelkun=

dige cultuurmethoden enz. in gang te zetten. Deze werk=wijze heeft reeds verscheidene gunstige resultaten ge=had.

Thans worden als gevolg van de bemoeienis van den voorlichtingsdienst in de centra van de Inlandsche rietcultuur, waar vroeger nooit kunstmest werd gebruikt, ieder jaar door de Inlandsche rietplanters voor duizen=den guldens zwavelzure ammonia aangekocht. Ook zijn de Inlandsche aardappelboeren in de Preanger in de laatste jaren steeds meer tot aanwending van be=langrijke hoeveelheden kunstmest in hun bedrijf over=gegaan.

Velerlei proeven door den voorlichtingsdienst op ver=schillende soorten van gronden genomen, hebben aan=getoond, dat ook de opbrengst aan rijst en polowidjo over groote uitgestrektheden kan worden verhoogd door toediening van kunstmest, vooral van phosphorhouden=de meststoffen. De aanwending daarvan is echter nog zeer gering en wel om redenen, welke voornamelijk ver=band houden met den over 't algemeen zeer weinig ka=pitaalkrachtigen toestand der Inlandsche houders van voedselbedrijfjes, en voorts ook vaak met den gebrek=kigen bevloeiingstoestand der laatstbedoelde meststof=behoevende gebieden. De kans, dat in dergelijke streken het te bemesten hoofdvoedingsgewas minder goed slaagt door onvoldoenden regenval en onvoldoende mogelijk=heid tot bevloeiing, waardoor de meststof geheel of grootendeels niet tot zijn recht kan komen, is voor den zoo zeer kapitaalarmen Inlandschen voedselbouwboer doorgaans reden genoeg om niet veel geld aan bemesting te besteden.

Stalmestbemesting wordt in vele streken toegepast, echter voornamelijk voor meerwaardige handelsgewas=sen, waaronder tabak, uien, enz. Al heeft de stalmest in Indië doorgaans een geringere uitwerking dan in Eu=ropa, toch is een oordeelkundige bewaring en meer al=gemeen gebruik ervan hier te lande zeer gewenscht en ook mogelijk; hierop wordt door den voorlichtingsdienst bij voortduring gewezen.

Een onder bepaalde omstandigheden goede en wei=nig kostbare wijze om de opbrengst te verhoogen is de toepassing van z.g. groene bemesting, d.i. de ver=bouw van bepaalde leguminosen om de geproduceerde organische stof en stikstof ten goede te doen komen van den volgenden aanplant. In enkele bergstreken van Midden=Java slaagde de voorlichtingsdienst er in om op voor de tabakscultuur bestemde gronden een groen bemester in het tot dusver gevolgde vruchtwisse=lingstelsel in te schakelen. Belangrijke vermeerdering van tabakopbrengst werd daarbij aangetoond, terwijl bovendien het gevaar van afspoeling op de sterk hellen=de terreinen er door verminderd wordt.

Het vertrouwelijk kontakt, dat tusschen den landbouw=voorlichtingsdienst en de tanis in den loop der jaren is ontstaan, heeft er voorts toe geleid dat de vervanging van de primitieve houten en veelal weinig soliede In=landsche landbouwwerktuigen door stalen en ijzeren meer en meer ingang vindt. Duizenden stalen patjols van Europeesch maaksel en tientallen ijzeren ploegjes van eenvoudige constructie zijn thans als gevolg van de hoogerbedoelde aanraking bij de bevolking in ge=bruik, terwijl de vraag ernaar toenemende is.

In de Inlandsche rietsuikerindustrie heeft plaatselijk de primitieve houten molen reeds het veld moeten rui=men voor den steviger en beter werk leverenden Ame=rikaanschen ijzeren molen, welke door den voorlich=tingsdienst werd aanbevolen en gedemonstreerd.

Met de invoering van meer opbrengende variëteiten van landbouwgewassen werd tot dusver slechts plaat=selijk succes behaald. In de nieuw ontgonnen streken in het gewest Besoeki zijn vanwege dien dienst kweek=bedden aangelegd van klappernoten van superieure kwaliteit. Bij duizenden wordt dit plantmateriaal door de bevolking tegen den kostprijs opgekocht.

Bemoeienis met irrigatie=aangelegenheden. De be=moeienis van den landbouwvoorlichtingsdienst met irrigatieaangelegenheden heeft ten doel het landbouw=bedrijf zooveel mogelijk nut te doen trekken van het voor bevloeiing beschikbaar gestelde water en het daar=mede aangevoerde slib, dat in Indië meestel zeer vrucht=baar is en dat de landbouwer daarom gaarne op de velden toelaat. De beschikking over bevloeiingswater is door de steeds grootere uitgestrektheid, welke men van levend water wil voorzien , plaatselijk wel eens zeer ge=ring, vooral na een langdurigen en strengen oostmoes=son, als de rivieren nog maar weinig water aanvoeren. De dienst heeft er het zijne toe bij te dragen dat een uit een agronomisch oogpunt oordeelkundige verdeeling en beurtregeling van de complexen, waaraan achter=eenvolgens water toegevoerd zal worden, in dergelijke gebieden tot stand komt, opdat op ieder complex op zijn beurt vroeg kan worden geplant, waarmede in den regel een aanzienlijk verhoogde opbrengst samengaat.

Ook moet bij de regeling der bevloeiing worden acht geslagen op de vermijding, of de zooveel mogelijke be=perking van ziekten en plagen in de aanplantingen, ten einde aldus derving van product te voorkomen. In het bijzonder ter voorkoming van uitbreiding van scha=de door muizen, boorders en walangsangit zijn plaat=selijke regelingen ten aanzien van de planttijden vaak wenschelijk gebleken.

Bepalingen van de hoeveelheid en de wijze van toe=diening van bevloeiingswater aan de verschillende landbouwgewassen om het hoogste nuttig effect te ver=krijgen, worden in verschillende streken door den land=bouwconsulent verricht in samenwerking met den irrigatiedienst.

Daar de aanleg van bevloeiingswerken in de eerste plaats tot doel heeft vermeerdering van de welvaart door verhooging van de opbrengsten der landbouw=gewassen, is het bij de beoordeeling van de irrigatie=

ontwerpen van groot belang, dat de te verwachten productievermeerdering vooraf met voldoende mate van nauwkeurigheid wordt geschat, welke taak mede op de landbouwconsulenten rust. De beoordeeling van de economische beteekenis van aan te leggen bevloeiings=werken vormt een belangrijk onderdeel van het werk van den landbouwvoorlichtingsdienst.

Landbouwkundige bemoeienis met de Tjiheavlakte. Afzonderlijke vermelding verdient de bemoeienis met de Tjiheavlakte in de residentie Preanger Regentschap=pen.

In 1904 kwam het groote irrigatiewerk gereed, waar=door de vlakte een geregelde bevloeiing kreeg. Deze be=vloeiing is voor een belangrijk gedeelte der streek geen voordeel geweest, omdat daarbij onvoldoende rekening is gehouden met verschillende omstandigheden, die bepaalde voorzieningen eischen, wil de bevloeiing tot haar recht komen.

De stijve colloïdale bodem en het veelvuldig voor=komen van padaslagen en ijzeroerbanken bemoeilijken de afwatering plaatselijk in sterke mate, zoodat door den voortdurenden watertoevoer, zonder een oordeel=kundig doorgevoerd plantsysteem en zonder voldoende drainage of afvoer, poelen en moerassen ontstonden, welke niet alleen den landbouw onmogelijk maakten, maar waardoor tevens zulke gunstige levensvoorwaarden voor de malariaoverbrengende muskietsoorten gescha=pen werden, dat het leven voor den mensch er langza=merhand zeer bezwaarlijk door werd gemaakt. Boven=dien werd de streek aldus een belangrijke besmettings=haard voor malaria in wijden kring daarbuiten.

Om te trachten aan dezen onhoudbaren toestand een einde te maken, werd door het landbouwdeparte=ment een complex van een 1700 bouws, verkeerende on=der de meest ongunstige omstandigheden en voor een goed deel jaarlijks onbeplant gelaten, van de bevolking afgekocht om aldaar de landbouw=assaineering onge=hinderd ter hand te kunnen nemen. De sawahs werden aan de bevolking weer uitgegeven (tegen een matige huur in padi te voldoen) om onder de noodige voor=waarden te worden bebouwd.

Zoo ontstond de landbouwhoeve. Er werden onder landbouwkundige leiding in overleg met den dienst der Irrigatie nieuwe toe= en afvoerleidingen gegraven en de bestaande leidingen werden behoorlijk onder=houden en schoongemaakt. Alle nog aanwezige rawahs werden drooggelegd, terwijl er zorgvuldig voor werd gewaakt, dat in den drogen tijd geen water in de sawahs achterbleef. Het planten van de padi werd daartoe aan een bepaalden termijn gebonden, waardoor een zoo lang mogelijk droog houden der gronden werd verze=kerd. Door het Binnenlandsch Bestuur werd de bevol=king van het overige gedeelte der vlakte aangespoord dit voorbeeld te volgen.

De tot dusver verkregen resultaten van deze maat=regelen ter verbetering van de toestanden in de vlakte zijn zeer bemoedigend te noemen. Uit door den Bur=gerlijken Geneeskundigen Dienst ingestelde onder=zoekingen is gebleken, dat de malaria=verwekkende muskieten in twee jaren tijd van 60% tot 7% daalden en dat het aantal malarialijders ruim 40% lager is dan in 1919. Ook de geboorte= en sterftecijfers wijzen op een toenemende levenskracht der bevolking.

De beplante uitgestrektheid op de landbouwhoeve neemt ieder jaar toe, terwijl steeds meer bevredigende opbrengsten worden verkregen.

Ten einde de immigratie van deze vrijwel ontvolkte vlakte in de hand te werken, werden eenvoudige kam=pongwoningen gebouwd op de verlaten erven; deze wo=ningen werden tegen zeer gemakkelijke betalingsvoor=waarden aan geïmmigreerde landbouwers verkocht.

Tuinbouwvoorlichtingsdienst. De tuinbouwvoorlich=tingsdienst werkt nog slechts in enkele streken. De werkzaamheden bepalen zich thans in hoofdzaak tot verstrekking van veredeld plantmateriaal van de belang=rijke vruchtensoorten uit de tot den dienst behoorende kweektuinen, en voorts tot levering van goed zaad van verschillende groentensoorten, waar de particuliere handel daarin te kort schiet.

De belangrijkste kweektuinen zijn die te Pasoeroean voor manggaveredeling, te Poenten voor djeroekver=edeling en te Ragoenan (bij Batavia) voor de veredeling van de in West=Java meest op den voorgrond tredende vruchtensoorten, zooals mangistan, ramboetan, sawo=manilla, pompelmoes, doekoe en voorts van pisang.

In de centra van vruchtencultuur worden door dien dienst geregeld plaatselijke kleine vruchtententoonstel=lingen gehouden, welke tevens een middel zijn om te weten te komen waar de beste vruchtboomen te vin=den zijn, welke boomen uiteraard het uitgangspunt moeten vormen van de verbetering der soort.

De geregelde pisang=export op Australië uit Banjoe=wangi is voor een niet onbelangrijk deel uitvloeisel van de bemoeienis van den tuinbouwvoorlichtingsdienst met de cultuur der vereischte pisangsoorten op de er=ven der bevolking aldaar. De jaarlijksche export liep in nog geen tien jaar op van 3.000 tot 130.000 trossen pisang.

Gaandeweg zal deze dienst meer invloed gaan uit=oefenen op den Inlandschen tuinbouw en meer kunnen doen voor de ontwikkeling van een gespecialiseerd In=landsch tuiniersbedrijf, waarvan thans over het alge=meen nog maar weinig sprake is.

Dienst der Binnenvisscherij. Deze dienst werkt thans nog maar in twee gewesten, namelijk de residentie Pasoeroean en Soerabaja. Men werkt zoowel in het be=lang van het in deze gewesten zeer belangrijke zout=watervischvijverbedrijf (bandengteelt) als voor de zoet=watervischcultuur. Voor beide soorten van vischcul=

tuur is een proefkweekerij aangelegd. De kweekerij voor zoutwatervisch (bandeng) is nabij Bangil gelegen. Ze heeft ten doel, gegevens te verzamelen over de groeisnelheid van de bandeng, de meest economische dichtheid van bezetting der vijvers en den invloed van een bodembehandeling op het opbrengend vermogen ervan.

De kweekerij voor zoetwatervisch is aangelegd bij Batoe en dient behalve voor het nemen van proeven tevens voor het kweeken van pootvisch ter aanmoediging van de zoetwatervischteelt bij de Inlandsche bevolking. De proeven tot verbetering van het ras dienen vooral om te geraken tot een snelgroeiende, goed smakende vischsoort. Verder worden proeven genomen omtrent de groeisnelheid der verschillende rassenerde meest economische dichtheid van bezetting der vijvrs en de rentabiliteit van zoetwatervischbedrijfjes onde, verschillende omstandigheden.

Als gevolg van de bemoeienis der binnenvisscherij-ambtenaren wordt hier en daar reeds visch geteeld, waar dit vroeger niet gebeurde.

In de afdeeling Lamongan (residentie Soerabaja) wordt getracht het groote aantal daar aanwezige wadoeks productiever te maken door er visch in te telen.

VEETEELT.

De veeartsenijkunde is een van die wetenschappen, welke in de laatste helft der vorige eeuw als gevolg van natuurwetenschappelijke ontdekkingen en nieuwe methoden van onderzoek zich sterker begon te ontwikkelen.

Steeds helderder werd het inzicht in de oorzaken van tal van veeziekten, steeds doelmatiger de middelen ter bestrijding ervan en wat meer zegt, steeds scherper het toezicht op den veestapel ter voorkoming van ziekten, dan wel van hare uitbreiding door besmetting. Dit laatste vooral is van het grootste belang: „prevention is better than cure". Vandaar, dat als gevolg van wat deze jonge wetenschap ontdekte, tal van maatregelen genomen konden worden om dit doel te bereiken. Het groote belang, dat een volk bij eene voldoende verzorging van den veestapel heeft, maakte Staatstoezicht noodzakelijk.

En zoo zien wij dan ook in Nederlandsch-Indië in de vorige eeuw het Veeartsenijkundig Staatstoezicht ingesteld en zich hoe langer hoe meer uitbreiden. Evenals zoo vaak het geval is, gaf ook hier eene nationale ramp, de gevreesde veepest, in 1879 en volgende jaren, een krachtigen stoot tot het uitbreiden en bevestigen van dit Staatstoezicht. Behoorde dit in den beginne onder de bemoeienis van den Directeur der Kultures, in 1867 kwam het onder het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, later onder dat van Binnenlandsch-Bestuur, om bij de oprichting van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in 1904 aan de zorgen daarvan te worden toevertrouwd. Nu pas kon dit toezicht meer dan vroeger tot zijn recht komen, wijl het uiteraard in zeer nauw verband staat met althans twee der drie hoofdbemoeienissen van het nieuwe Departement t.w. Landbouw en Handel. Verschillende ingrijpende maatregelen voor verscherpt toezicht op en uitbreiding en verbetering van den veestapel dateeren dan ook van af dien tijd en vallen dus in het tijdperk van de Regeering van H. M. Koningin Wilhelmina.

In het volgende zullen we trachten een, zij het ook globaal overzicht te geven van wat in deze kwarteeuw van Hare Regeering hier in Indië voor den veestapel gedaan is.

Het veeartsenijkundig Staatstoezicht omvat:

a. het onderzoek naar den gezondheidstoestand van den veestapel en den toestand van den veestapel in het algemeen, zoomede, waar noodig, de aanwijzing van de middelen ter verbetering, en de bevordering van de toepassing dier middelen;

b. de handhaving der verordeningen en regelingen in het belang van den gezondheidstoestand van den veestapel vastgesteld.

Het is onder de algemeene leiding, van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel opgedragen aan de ambtenaren van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst en aan de Hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur.

De taak van het Indisch veeartsenijkundig Staatstoezicht is dus eene zeer uitgebreide, daar naast de bestrijding en voorkoming van besmettelijke veeziekten, ook de zorg voor het instand houden en verbeteren van den veestapel (de veeteelt) daartoe behoort, terwijl buiten de ressorten van locale Raden, ook het sanitaire toezicht op de openbare slachtplaatsen, de melkerijen en rijtuigverhuurderijen moet worden geoefend.

In het midden der vorige eeuw beteekende het Veeartsenijkundig Staatstoezicht al heel weinig. In 1869 werden de eerste voorschriften, houdende voorzieningen omtrent besmettelijke ziekten in Nederlandsch-Indië vastgesteld. Hierbij werden de Hoofden der Gewesten belast met de bestrijding der ziekten, die zich omtrent de al of niet besmettelijkheid van een uitgebroken veeziekte moesten laten adviseeren door den ter plaatse aanwezigen veearts of zoo deze er niet was door een geneeskundige.

Het getal veeartsen was toen ter tijd zeer gering. Voor 1851 was de uitoefening van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst overgelaten aan de Militaire Paardenartsen. In dat jaar werd voor de eerste maal een

tweetal Gouvernementsveeartsen benoemd, welk aan= tal in 1853 met één vermeerderd werd. Tot 1870 heeft men het met deze weinige deskundigen moeten doen.

In 1879 brak de veepest op West=Java uit en veroor= zaakte eene belangrijke sterfte. Bij de bestrijding de= zer ziekte, die millioenen verslonden heeft, bleek de on= volmaaktheid van de bestaande voorschriften en het ge= brek aan deskundig personeel.

Als gevolg hiervan werd in 1881 aan den toenmali= gen Directeur van Onderwijs de opdracht gegeven, om een voorstel tot reorganisatie van het Veeartsenijkundig Staatstoezicht te doen. Het duurde echter nog vele jaren, eer deze reorganisatie tot stand is gekomen. Nadat tal van autoriteiten hunne beschouwingen en raad om= trent dit onderwerp hadden gegeven, zag in 1892 een herziening van de bepalingen omtrent de bestrijding van besmettelijke veeziekten het licht. In 1912 is ein= delijk door het tot stand komen van het Reglement op het Veeartsenijkundig Staatstoezicht en de Veeartsenij= kundige Politie in Nederlandsch=Indië deze materie behoorlijk geregeld. Dit Reglement is, behoudens en= kele wijzigingen, momenteel nog van kracht.

De uitbreiding van het aantal Europeesche deskun= digen is zeer geleidelijk gegaan. In 1890 werd het aantal vastgesteld op 15, in 1897 op 20 in 1909 op 28, in 1910 op 30 enz. Op de begrooting voor 1923 is de formatie gebracht op 55 Europeesche veeartsen. In 1900 werd de betrekking ingesteld van Inspecteur van den Bur= gerlijken Veeartsenijkundigen Dienst (later gewijzigd in Inspecteur, Hoofd van den dienst) en 1910 die van Adjunct=Inspecteur.

De opleiding van het technisch hulppersoneel liet, zooals wel van zelf spreekt, in de vorige eeuw veel te wenschen over.

In 1860 werd te Soerabaja als proef een school opge= richt om Inlanders op te leiden in de veeartsenijkunde. Door verschillende omstandigheden is deze proef mis= lukt; in 1876 werd de school weder opgeheven. Vanaf dat jaar werd de opleiding van de Inlandsche technische hulpkrachten overgelaten aan de Gouvernements vee= artsen. Waar ook de resultaten met deze opleiding be= reikt, veel te wenschen overlieten, werd zij in 1907 stop gezet en werd bepaald, dat de verdere opleiding tot In= landsch Veearts uitsluitend zou plaats vinden te Bui= tenzorg ten deele aan de Landbouwschool, deels aan het aldaar op te richten laboratorium voor veeartsenijkun= dig onderzoek. In 1914 kwam een organisatie van dit onderwijs tot stand en werd onder den naam van „Ne= derlandsch=Indische Veeartsenschool" eene zelfstan= dige inrichting te Buitenzorg opgericht, waar jongelieden van elken landaard worden opgeleid tot Indisch Vee= arts. De resultaten van het onderwijs te Buitenzorg zijn zeer goed geweest. Van 1911 werden tot nu toe 43 Indi= sche veeartsen afgeleverd, die als technisch personeel van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst en in dienst van Locale Raden over het algemeen goed voldoen.

De opleiding van het lagere hulppersoneel, de vee= mantri's, geschiedde oorspronkelijk door de Gouverne= mentsveeartsen zelf. In 1911 werd hieraan een einde ge= maakt en werd bij wijze van tijdelijken maatregel te Buitenzorg een hoogstens vier maanden durende cur= sus voor de opleiding tot veemantri en keurmeester in= gesteld. Daar zich op den duur geen voldoend aantal candidaten voor de cursussen aanmeldden, werd de verdere opleiding weder overgelaten aan de Gouver= nementsveeartsen.

Op het einde van 1922 bestond het personeel van den Burgerlijken Veeartsenijkundigen Dienst uit: 1 Inspecteur, Hoofd van den Dienst; 4 Adjunct=Inspec= teurs; 51 Gouvernements veeartsen; 27 Adjunct=Gou= vernements veeartsen; 2 Inlandsche veeartsen, 237 Veemantri's, 46 Schrijvers en 6 Europeesche opzichters in het belang van de paardenfokkerij en de bestrijding der besmettelijke veeziekten.

De werkkring van den Gouvernements Veearts omvat:

1e. het voorkomen en bestrijden van besmetelijke veeziekten;

2e. de bevordering van instandhouding en de ver= betering van de verschillende vee= en paardenrassen van den Archipel;

3e. het sanitair toezicht op de slachterijen, melke= rijen, wagenverhuurderijen en vee= en vleeschpasars buiten het gebied der Locale Raden.

De strijd tegen de besmettelijke veeziekten onder= vindt in Nederlandsch=Indië groote moeilijkheden.

Door de uitgestrektheid van het land, het betrekkelijk gering aantal deskundigen, de onkunde, gemakzucht en vrees voor moeilijkheden van den veebezitter, de onvoldoende desapolitie, de vaak slechte toestand der verkeerswegen, vooral in de buitengewesten enz., is een rationeele bestrijding onmogelijk en moet de strijd zich in hoofdzaak bepalen tot het voorkomen en het tegen= gaan van uitbreiding van besmettelijke veeziekten.

Het in 1912 tot stand gekomen „Reglement op het Veeartsenijkundig Staatstoezicht en de Veeartsenijkun= dige Politie in Nederlandsch=Indië" heeft er veel toe bijgedragen, om deze taak van de Staatszorg naar be= hooren te kunnen uitvoeren. In dit reglement zijn alle maatregelen, welke ter wering van besmettelijke vee= ziekten uit het buitenland en ter voorkoming van het overbrengen van zoodanige ziekten bij vervoer over zee binnen Nederlandsch=Indië en ter bestrijding der besmettelijke veeziekten in Nederlandsch=Indië kunnen of moeten worden getroffen, opgenoemd. Zoo vindt men er o.a. in de voorschriften, welke betrekking hebben op de quarantaine, en de bestrijding van besmette= lijke veeziekten, de bevoegdheden van den Gouverneur= Generaal om den invoer van vee en daarvan afkomstige zaken uit landen buiten Nederlandsch=Indië voor het geheele grondgebied of voor een gedeelte daarvan tij= delijk te verbieden of aan beperkende bepalingen te

onderwerpen, om de plaatsen aan te wijzen, waar vee van binnen Nederlandsch-Indië mag worden ingevoerd en die, waaruit veevervoer mag geschieden enz.

Bijna in geheel Nederlandsch-Indië komen besmettelijke veeziekten voor; slechts zeer enkele streken o.a. het eiland Soemba zijn er vrij van. Tegen een 17-tal zijn in 1912 en volgende jaren wettelijke bestrijdingsmaatregelingen vastgesteld.

Epizoötiën, welke zooals de veepest in 1879, enorme schade aan den veestapel hebben toegebracht, zijn de laatste 25 jaar niet meer voorgekomen. Wel veroorzaken ook nu nog eenige besmettelijke veeziekten, o.a. surra-miltvuur, belangrijke verliezen, doch de betere bestrijdings- en quarantainemaatregelen, het oprichten van speciale bestrijdingsbrigades en het, vooral in de laatste jaren, op groote schaal toegepaste middel om een bedreigden veestapel door seruminspuitingen en vaccinentingen tijdelijk tegen een bepaalde ziekte te immuniseeren, hebben het mogelijk gemaakt, om ernstige epi- en enzoötiën binnen betrekkelijk korten tijd tot stilstand te brengen en verspreiding der ziekte naar elders te voorkomen.

Door het grootere aantal deskundigen is het bovendien mogelijk geworden om in sommige streken van Nederlandsch-Indië enkele besmettelijke veeziekten, die aldaar reeds jaren lang den veestapel teisterden met succes te bestrijden en de verliezen tot een minimum terug te brengen. Dit is o.a. reeds geschied met de malleus (kwaden droes) op Soembawa, Lombok en Sumatra's Oostkust, terwijl op het oogenblik de strijd tegen de tuberculose onder het melkvee op Java en de malleus onder den paardenstapel op Celebes en Java met alle kracht gevoerd wordt.

De Gouvernements bemoeienis met de veeteelt was in de vorige eeuw nog zeer gering en bepaalde zich uitsluitend tot het treffen van enkele maatregelen tot verbetering van den paardenstapel.

Aan de bevordering van de instandhouding van den hoornveestapel werd van regeeringswege niets gedaan. Wel bemoeiden zich verschillende Hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk bestuur, Gouvernements veeartsen en particulieren op eigen gelegenheid daarmede, maar deze bemoeienis was te gering om belangrijke en blijvende successen te kunnen hebben.

Spoedig na de oprichting van het nieuwe Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in 1904 veranderde die toestand, doordat door de bemoeienissen van dit Departement de Regeering er voor gewonnen werd de behartiging der veeteeltbelangen krachtig ter hand te nemen. In 1912 werd „de aanwijzing van de middelen ter verbetering van den veestapel en de bevordering van de toepassing dier middelen" tot een onderdeel van het veeartsenijkundig Staatstoezicht verklaard.

Dit had tengevolge, dat spoedig verschillende voorschriften op veeteeltgebied het licht zagen, waardoor continuïteit in de maatregelen verzekerd werd, terwijl tevens de benoodigde gelden voor de verbetering van den veestapel beschikbaar werden gesteld.

Tot nu toe zijn het voornamelijk de paarden- en runderfokkerij, waarvoor van Staatswege maatregelen getroffen zijn; met de buffel- en kleinveefokkerij heeft het Gouvernement nog weinig bemoeienis gehad.

De paardenfokkerij in het algemeen staat nog op zeer laag peil.

Op Java en Madoera wordt weinig aan deze fokkerij gedaan.

De Javaan is geen paardenfokker, doch in hoofdzaak houder van gebruikspaarden, welke tot een aantal van ± 10.000 stuks per jaar van de Buitengewesten, en voornamelijk van de kleine Soenda-eilanden worden ingevoerd. De paardenfokkerij is dan ook hier, behoudens in de Preanger Regentschappen en enkele bergstreken, van weinig of geen beteekenis. Door het Gouvernement wordt reeds sedert jaren getracht om door plaatsing van goede hengsten, voornamelijk van het Sandelhoutras, in hengstenstation verbetering van den stapel te verkrijgen, doch door de weinige interesse van de bevolking zijn de resultaten hiermede bereikt, niet bemoedigend.

In de Preanger Regentschappen werd in 1912 een reglement voor de hengstenstations in de Preanger Regentschappen vastgesteld, in welk reglement o.a. bepaald is, dat de in dit gewest van Gouvernementswege beschikbaar gestelde dekhengsten worden gestald in voor Landsrekening opgerichte hengstenstations, alwaar de eigenaren hunne merries tegen een vastgestelde som varieerende van *f* 7.50 voor een buitenlandsche of halfbloedhengst en van hoogstens *f* 2.50 voor een Sandelhouthengst, kunnen laten dekken.

Ten behoeve van de Gouvernements dekhengsten, welke tijdelijk in de stations gemist konden worden, was in 1909 een z.g. passantenhuis te Bandoeng opgericht, waaraan een cursus voor de opleiding van Inlandsche hoefsmeden verbonden was.

Teneinde de goede merries voor de fokkerij te behouden en eenheid in de fokkerij te brengen werd in 1912 een reglement voor de premiekeuringen van fokmerries in de residentie Preanger Regentschappen ingevoerd en stelde het Gouvernement belangrijke bedragen voor het uitbetalen van aanhoudingspremiën beschikbaar.

In 1911 werd de in 1905 als aanhangsel van het te Padalarang (Preanger Regentschappen) gevestigde remonte-depot opgerichte tamme stoeterij tot een zelfstandige inrichting verheven, welke de taak kreeg mede te werken tot de verbetering van het gebruikspaard van de bevolking. Door het fokken van Sandelhout dekhengsten, het nemen van kruisingsproeven met Sandelhout, Australische en Arabische paarden is hier getracht, de haar opgelegde taak te volbrengen. Daar de resultaten echter niet aan de verwachtingen hebben

voldaan, is op het einde van 1922 de stoeterij opgeheven. De nog aanwezige Sandelhouts zijn op contract aan particulieren gegeven, om de fokkerij hiervan voort te zetten, waarbij het Gouvernement ten behoeve van de hengstenstationneering de beschikking blijft houden over de door hen gefokte Sandelhouthengsten.

In de Preanger Regentschappen zijn behalve Sandelhout, ook Australische hengsten voor de verbetering van het inheemsche ras gestationneerd geworden.

In de buitengewesten is de paardenfokkerij in het algemeen van meer beteekenis. De beste paardenstreken treft men aan op de eilanden van den Timor=archipel. Verder vindt men belangrijke paardenstapels op Sumatra's Westkust, in de afdeeling Bataklanden, de Karolanden, het Zuiden en Oosten van Celebes, Lombok en Menado.

Maar ook in al deze streken verkeert de paardenfokkerij nog in primitieven staat. De verschillende door het Gouvernement getroffen maatregelen ondervinden dan òok weinig medewerking, daar de bevolking òf het nut ervan niet inziet, òf om economische redenen de moeiten aan het rationeel fokken verbonden niet voldoende loonend acht. Door het uitvaardigen van verbodsbepalingen op den in= en uitvoer wordt van Gouvernementswege getracht, het goede materiaal voor de fokkerij te behouden en vreemd bloed te weren.

De op Soemba ingestelde kruisingsproeven met Arabische hengsten, ter verbetering van het Sandelhout paard, dat door jarenlangen uitvoer belangrijk in qualiteit was achteruitgegaan, zijn mislukt.

Op Sumatra's Westkust zijn, evenals in de Preanger Regentschappen, hengstenstations opgericht, waar van Gouvernementswege verstrekte Sandelhouthengsten geplaatst zijn, terwijl in de Bataklanden met dit systeem, dat daar jaren lang bestond, doch minder goed voldeed, is gebroken en uitgezochte merries met een hengst in koppels in groote weiden worden losgelaten.

Over het algemeen genomen heeft het Gouvernement nog slechts geringen invloed op de paardenfokkerij kunnen uitoefenen en zijn de resultaten daarvan weinig bemoedigend gebleken.

Veel belangrijker is de bemoeienis met de runderfokkerij. Hier zijn, ondanks herhaalde teleurstellingen, ten slotte goede resultaten bereikt.

Niet alleen is het binnen betrekkelijk korten tijd gelukt het voor de kruising geëigende ras te vinden, in staat om den Javaanschen veestapel, die in het begin van deze eeuw in deplorabelen toestand verkeerde, weer voor zijn taak, het leveren van behoorlijke slacht=, transport= en landbouwdieren, berekend te maken, maar tevens slaagde het Gouvernement er in, om in Nederlandsch=Indië zelf en wel op het eiland Soemba van dit geïmporteerd ras zoo'n fokkerij in reinteelt in het leven te roepen, dat Nederlandsch=Indië voor de continuïteit der kruising van het buitenland onafhankelijk is geworden.

De volbloed Ongolestapel op dit eiland telt thans reeds een 3.000 runderen, terwijl op het eiland Soembawa, in reinteelt eene fokkerij van Hissarvee is opgezet, die eveneens de beste verwachtingen voor de toekomst doet koesteren.

Bovendien is op verschillende plaatsen, waar nog goede runderstapels aanwezig waren o.a. op Madoera en Bali met succes door verbetering in eigen ras de waarde van den veestapel belangrijk verhoogd.

De verschillende maatregelen, de in de laatste 15 jaar van Gouvernementswege in het belang van de runderfokkerij getroffen zijn, zijn o.m. de volgende:

1. Het herhaalde malen zenden van commissies van deskundigen naar Britsch=Indië voor den aankoop van fokmateriaal aldaar, voor de verbetering van den runderstapel op Java.

2. Het oprichten van fokstations op Java en Sumatra, met het doel een eigen stock van Britsch=Indisch vee te verkrijgen.

3. Het in het leven roepen van een fokkerij van Britsch=Indisch vee op de eilanden Soemba en Soembawa.

4. Het op billijke voorwaarden ter beschikking stellen van goede dekstieren aan de Inlandsche bevolking.

5. Het geven van aanhoudingspremiën voor goede mannelijke en vrouwelijke fokdieren.

6. Het treffen van verbodsbepalingen op de slacht van voor de voortteling geschikt vrouwelijk vee.

7. Het aanmoedigen van de castratie van het inferieur mannelijk vee.

8. Het bevorderen van coöperatie in de veeteelt, het financieel steunen van vee=tentoonstellingen en stierenwedstrijden enz.

Ten einde tot eene verbetering van den melkveestapel op Java, welke nog betrekkelijk klein is, te komen, werd in 1914 door het Gouvernement met de eigenaren van de boerderij „Generaal de Wet" in de Preanger=Regentschappen, die reeds Hollandsch vee van zeer goede qualiteit fokten eene overeenkomst gesloten voor de levering van Hollandsche stieren aan eigenaren van melkerijen. Dank zij de billijke prijzen — vroeger *f* 250, thans *f* 400 — zijn reeds een groot aantal dezer stieren op deze wijze in de melkveestallen gekomen, waar zij uitstekend hebben voldaan.

Zooals reeds opgemerkt werd, is de Gouvernements=bemoeienis met de buffel= en kleinveefokkerij nog van geringe beteekenis; zij heeft zich voor de eerste hoofdzaak bepaald tot selectie en castratie, voor de tweede tot de verstrekking van Britsch=Indische geiten, die met de runderen door de vorenbedoelde commissie werden aangekocht.

De sterkte van den veestapel in Nederlandsch=Indië bedroeg op het eind van 1921: 702.310 paarden, 3.790.917 runderen, 3.143.034 buffels, 901.534 varkens, 1.953.691 geiten en 954.702 schapen.

Door het Gouvernement worden telkenjare bedragen

beschikbaar gesteld voor de verbetering van den vee= stapel. Zoo werd op de begrooting van 1921 ruim een millioen voor dit doel toegestaan.

Het sanitair toezicht op slachterijen, melkerijen, wagenverhuurderijen en vee= en vleeschpasars is bui= ten het gebied der Locale Raden geheel opgedragen aan de ambtenaren van den Burgerlijken Veeartsenij= kundigen Dienst. Maar ook in vele streken en plaatsen, waar reeds Locale Raden gevestigd zijn, doch waar nog geen eigen deskundig personeel beschikbaar is, wordt door de Gouvernements veeartsen de noodige hulp in deze verleend.

Reeds valt, dank zij dit toezicht, overal een belang= rijke verbetering in den hygiënischen toestand waar te nemen. Op verschillende residentie= en afdeelings= hoofdplaatsen bestaan slachthuizen en behoorlijke in= gerichte vleeschpasars en zijn goede verordeningen op de inrichting van melkerijen, wagen= en grobakverhuur= derijen in werking.

VISSCHERIJ.

Het is moeilijk te bepalen of de zeevisscherij — ver= reweg de belangrijkste vorm van visscherij — vooruit of achteruit gaat; betrouwbare statistieken hieromtrent ontbreken.

De welvaartscommissie schatte het aantal zeevisschers op Java en Madoera op 112.000.

Bijna overal waar zij wordt uitgeoefend, dient zij voor plaatselijke consumptie. Conserveering is van weinig beteekenis, behalve in het visscherijcentrum Bagan Si Api=Api ter Ooskust van Sumatra, waarover later meer. Pogingen om in Indië een groot visscherij= bedrijf naar Europeeschen trant in te voeren zijn tot nu toe op mislukking uitgeloopen en zullen ook in de toekomst wel moeten mislukken, omdat de belangrijk= ste belemmering in den biologischen factor gelegen is, dat men in de tropische zeeën niet de visschen in enorme scholen van één soort aantreft, waardoor elders het buit maken van groote hoeveelheden in korten tijd mogelijk wordt gemaakt. Met netten op de vangst van één soort ingericht, bereikt men in de Indische wa= teren niet veel. Zoo laat het zich verklaren dat bijvoor= beeld het planktononderzoek van de Javazee weliswaar waarschijnlijk maakt dat de vischrijkdom daar althans in de eerste vijf maanden van het jaar groot is, maar toch het gebied voor grootvisscherij niet in aanmerking komt. Dit neemt niet weg dat de visscherij nog voor groote uitbreiding vatbaar is. Zoo wordt de Javazee tengevolge van de gebrekkigheid der visschersvaartuigen slechts voor hoogstens 1/4 gedeelte bevischt. En wat de afzet= mogelijkheid betreft, het feit dat er, alleen op Java en Madoera een hoeveelheid van ruim 50 millioen K. G. jaarlijks aan gezouten en gedroogde visch wordt inge= voerd, bewijst dat er vraag genoeg is. Trouwens voor den Inlander, voor wien visch het voornaamste dierlijk voedsel is, is een invoer van nog geen 1.5 K. G. per hoofd 's jaars zeer weinig. De aanvulling van door de bevolking zelf gevangen visch moet dan ook belangrijk zijn; en dit is in hoofdzaak zeevisch.

De hierboven genoemde redenen, waardoor de zee= vischvangst in Indië niet de beteekenis heeft, die men in een eilandenrijk zou verwachten, zijn van natuurlij= ken en socialen aard en kunnen niemand verweten worden. Er is evenwel een andere reden waarvoor dit niet geldt, te weten het Gouvernements zoutmonopolie en de daarmee verbandhoudende zoutverkooppolitiek. De nadeelen daarvan zijn gebleken op Sapeken (Ka= ngean archipel) waar in 1907 maatregelen, genomen te= gen den voordien oogluikend toegelaten invoer van goed= koop Makassaarsch zout, tot stilstand van het bedrijf leidden en tot emigratie op groote schaal, zoodat in korten tijd de bevolking der desa Sapeken van 6.800 tot 3.700 zielen daalde. Aan den anderen kant hield de opbloei van de visscherij in Bagan Si Api Api nauw ver= band met het goedkoope zout, hetgeen mede blijkt uit de gevolgen van de geleidelijke verhooging van de pacht= som voor den zoutverkoop, namelijk een wijziging van het visscherijbedrijf ten nadeele van de vischdrogerij, waarbij veel, en ten voordeele van de garnalen=drogerij, waarbij weinig zout noodig was.

Sedert 1907 tracht het Gouvernement de belemme= ringen die het zoutmonopolie aan de visscherij in den weg legt, op te heffen door het oprichten van inzou= tingloodsen, waar het gouvernements zout tegen lageren prijs n.l. 3 cents per K. G. verkocht wordt [1]) alleen ten behoeve van de visscherij=industrie. In 1920 werd op die wijze 2, 3 millioen K. G. zout verkocht.

Het bezwaar is echter dat dit zout, behoudens enkele uitzonderingen, niet buiten de loodsen mag worden ge= bracht en dus de heele bewerking daarbinnen moet plaats hebben, inzouting op zee derhalve uitgesloten is. Bovendien maakt het rentabiliteitsbeginsel een noodige meerdere decentralisatie onmogelijk.

Over het algemeen dateert de bemoeienis van de Re= geering met het visscherijbedrijf eerst van het begin dezer eeuw, hangt zij samen met de oprichting van het departement van landbouw aan wiens zorgen dat so= ciaal belang van den aanvang af was toevertrouwd. Men begon met technisch onderzoek, met het in werking stellen van een laboratorium en van een onderzoekings= vaartuig. In 1915 werd een visscherij=adviseur aange= steld. De meer practische directe bemoeienis evenwel ging, als op zoo menig ander gebied, ook hier van het binnenlandsch bestuur uit. Het belangrijkst in dat op=

1) In Nederland is de zoutprijs 1 à 1.2 cent per K.G.

zicht zijn de visscherijvereenigingen. De ervaring dat het credietsysteem door de volksbanken toegepast door de visschers bezwaarlijk kon worden aanvaard, leidde in 1912 in Tegal tot de oprichting van een visschers-vereeniging onder leiding en toezicht van een controleur bij het binnenlandsch bestuur. Het crediet werd hier verbonden aan de verplichting de visch in een gemeenschappelijke veilingsloods te verkoopen. Op elke te koop geboden kaveling werd, buiten het afslagloon een bedrag aan aflossing en rente ingehouden. De gunstige invloed daartegenover welke de gecentraliseerde verkoop op de prijzen bleek te hebben, maakte dat de verplichting als regel vrijwillig werd aanvaard. Voorzoover noodig werd verkoop elders bij keur verboden. De gunstige resultaten van deze eerste poging leidden tot navolging elders in en buiten het gewest, waarbij de regeering gelden als bedrijfskapitaal beschikbaar stelde. Niet overal echter bleek de gecentraliseerde verkoop — een levensvoorwaarde voor het systeem — door te voeren. Een ander systeem is nog niet gevonden. De controle op deze vereenigingen berust thans bij den dienst van het volkscredietwezen.

Thans nog een woord over de visscherij te Bagan Si Api-Api. De belangrijkheid van dit Chineesche visscherijcentrum blijkt afdoende uit zijn uitvoercijfers. In 1920 bedroeg de uitvoer van gedroogde visch bijna 23 millioen K. G., die van garnalenproducten ± 5 millioen K. G en die van trassi bijna 10 millioen K. G. Het Gouvernement, waarvoor deze welvarende nederzetting een welkome belastingbron is, heeft in de laatste jaren verschillende maatregelen te haren behoeve genomen, waaronder de aanleg van een telegraafkabel en de steun aan een door den plaatselijken bestuursambtenaar opgerichte visscherijbank de voornaamste zijn.

Een eigenaardige vorm van vischteelt in Indië is de in enkele streken aan de Noordkust van Java (bij Batavia en aan de Straat Madoera), aan de Zuidkust van Madoera (Bangkalan) en in Atjeh voorkomende zoutwater vischteelt in vijvers aan het vlakke strand. De teelt is oud Javaansch. De gezamenlijke uitgestrektheid, alleen op Java en Madoera reeds, was in 1903 bijna 77000 bouws. Sindsdien is geen uitbreiding van eenig belang geconstateerd. Wel trachtte het departement van landbouw door voorlichting de productiviteit te vergrooten. Daartegenover laat, vooral in de laatste jaren, de geneeskundige dienst een krachtige stem hooren om dat bedrijf tegen te gaan, daar de zoutwatervijvers een geliefkoosde broedplaats zijn van de gevreesde malariamug. Ook hier dus in tweeërlei richting strevende belangen.

In de derde plaats behoort nog de vischteelt op sawahs te worden genoemd en die in zoetwatervischvijvers, vooral in de Preanger van belang. Van een tot viermaal 's jaars wordt de vijver drooggelegd. Op de sawahs wordt de visch in plaats van tweede gewassen geteeld. Javanen en Madoereezen houden er zich niet mee bezig, ondanks herhaalde pogingen om deze cultuur ook bij hen ingang te doen vinden.

NIJVERHEID EN HANDEL.

Gaat eenerzijds de inheemsche nijverheid achteruit door de al verder doordringende concurrentie van import-producten, anderzijds werkt de toenemende geldhuishouding mede tot de vorming van nieuwe nijverheidsbedrijfjes door een, zij het primitieve, differentiatie en specialiseering in de eigen maatschappij. Toch vormt het aantal nijveren nog een gering percentage van de bevolking en waar nijverheid wordt beoefend, draagt dit overwegend het karakter van nood- of van nevenbedrijf. Onder noodbedrijf wordt hierbij verstaan een bedrijf dat enkel in de schrale maanden wordt aangegrepen om een tekort in de gezinsinkomsten aan te vullen, het is dus een min of meer incidenteel nevenbedrijf. Men kan er in talrijke gevallen het vlechten, spinnen, weven en batikken onder rangschikken, voorts voor Java het verzamelen van boschproducten. Daarnaast vormen dan nevenbedrijven de klapper- en katjangoliebereiding, de suikerbereiding, steen-, pannen-, pottenbakkerij, kalkbranderij enz. Geleidelijk kunnen hier en daar die nevenbedrijven tot hoofdbedrijven worden. Zij onderscheiden zich van de noodbedrijven ook daardoor dat zij meer winstgevend zijn en gewoonlijk eenig bedrijfskapitaal vorderen.

Een verder karakteristiek van de inheemsche nijverheid is dat zij handwerksnijverheid is, gewoonlijk huisindustrie, dat zij kapitaalarm is en daarom hetzij op bestelling, hetzij op verkoop bij den dag werkt en waar mogelijk op voorschot, dat markt en handel haar vreemd zijn, waardoor zij machteloos staat tegen de prijsbepaling, dat zij behoudens enkele uitzonderingen een zeer beperkt afzetgebied heeft, dat zij op overlevering en vingervaardigheid meer dan op technische kennis en hulpmiddelen steunt en niet dan bij uitzondering tot een onderneming uitgroeit en dat haar territoriale groepeering (streken waar een bepaalde nijverheid bij uitstek wordt beoefend) veelal meer op sociale dan op economische factoren berust, op overlevering, en reputatie meer dan op gunstige ligging en aanwezigheid van grondstoffen.

De overgang van een bedrijf van huisvlijt tot marktbedrijf gaat somstijds gepaard met een vervanging van vrouwen door mannen. De kleermaker vervangt de huisnaaister, de tjapper (wasstempelaar) de batikster.

Als op ander gebied heeft het Gouvernement ook hier vooral gedurende de laatste 20 jaren bevorderend en steunend ingegrepen. Te voren was die steun onge-

regeld. Systematisch is hij ook thans nog niet, daarvoor ontbreekt het ook aan industrieën die zich als volks=nijverheid op belangrijke schaal hebben kunnen handhaven. Het eerst, reeds in de laatste twintig jaren van de 19de eeuw, ondervond de inheemsche kunstnijverheid belangstelling, belangstelling in het moederland gewekt, die in Indië tot een met regeeringssteun gevoerde ge=westelijke enquête leidde. De aandacht van de bestuurs=ambtenaren werd hierdoor op deze aangelegenheid gevestigd. Daarna volgden opdrachten aan enkele personen om bepaalde uitingen van kunstnijverheid in nadere studie te nemen. Op dit gebied werd en wordt ook veel medewerking ondervonden van kunstzinnige particuliere organisaties terwijl mede op jaarmarkten en tentoonstellingen aan de voortbrengselen van kunstnijverheid bekendheid wordt gegeven.

Ook de verdere volksnijverheid werd nu binnen het gebied van overheidsbemoeienis getrokken. In 1904 ondernam de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid met machtiging van de regeering een reis over Java en Madoera teneinde zich van den toestand der Inlandsche nijverheid en haar behoefte aan steun op de hoogte te stellen. Het „nijverheidsrapport" was hiervan het resultaat. Een compleet beschermend stelsel met invoerverboden en =rechten, productiepremies, belastingprivileges, credietverleening, overheidsbemiddeling bij den verkoop, propaganda, vakonderwijs, bevoorkeuring bij gouvernements=leveranties werd daarin aanbevolen. De ervaring met enkele leveringen aan het gouvernement opgedaan, bracht evenwel de regeering tot de overtuiging van de onwenschelijkheid de Inlandsche nijverheid op te kweeken tot een ziekelijke plant die door allerlei hulpmiddelen in het leven zou moeten worden gehouden.

Het ambachtsonderwijs was intusschen hier en daar reeds aangevat, vooral in zendingsstreken. Bekendheid kreeg op dit gebied, vooral door den steun door Mr. VAN DEVENTER eraan gegeven, de poging met huisvlijt=scholen, bestemd om de huisvlijt door het Inlandsch gezin in den vrijen tijd beoefend, meer algemeen ingang te doen vinden. Breed opgezet, kromp de proefneming al spoedig in tot een enkele school in Ngawi, die na een vijftal jaren eveneens werd opgeheven. Ambachtsscholen hadden meer succes, omdat de Europeesche ondernemingen beter in staat zijn de vaardigheid der afgeleverde leerlingen te waardeeren. In de desa teruggekeerd vervallen dergelijke ambachtslieden spoedig tot de oude sleur.

De pogingen sinds 1900 van regeeringswege beraamd ter bevordering van de nijverheid hadden tot grond=motief het verschaffen van nieuwe bronnen van inkomsten aan de snel toenemende maar economisch niet vooruitgaande Inlandsche bevolking. De uiteenloopende inzichten omtrent de uitwerking van dit beginsel nl. of de bevordering zich moest beperken tot Inlandsche nijverheid onder inheemsche leiding en gedreven met Inlandsch kapitaal dan wel zich behoorde uit te strekken ook over nijverheid onder westersche leiding en met westersch kapitaal, waarbij de inheemsche bevolking uitsluitend als arbeidskracht optrad, beletten echter jarenlang dat de Indische regeering tot daden overging.

Wel werd op instigatie van het moederland in beginsel besloten tot oprichting van een afdeeling nijverheid en handel, maar de keuze van departement zelfs bleef achterwege, tot in 1911 het departement van landbouw tot een departement van Landbouw, Nijverheid en Handel werd uitgebreid. Voor de Nijverheid althans had dit echter voorshands geen practische gevolgen. Het boven aangegeven probleem bleef zweven. Wellicht hoopte men op een compromis. De opdracht in 1914 door den Minister van Koloniën aan het lid van de Eerste Kamer H. VAN KOL, om een onderzoek in te stellen naar hetgeen in Japan was en werd verricht om een groot industrie in het leven te roepen, wijst althans in die richting.

Eerst de groote oorlog bracht de overtuiging van de noodzakelijkheid tot een practische oplossing te geraken. In 1915 werd de commissie tot ontwikkeling van de fabrieksnijverheid ingesteld en daarmee de ontwikkeling van een op Westersche leest geschoeide nijverheid onomwonden als onderdeel van de regeeringstaak erkend.

Nu begon evenwel ook het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel zich meer te roeren. In 1916 werd een nijverheidsconsulent aan de afdeeling nijverheid en handel toegevoegd en in 1917 het voorstel ingediend tot oprichting van een afzonderlijke afdeeling voor Inlandsche nijverheid. Wel onderging dit voorstel in den loop zijner behandeling uitbreiding in dien zin dat de beperking tot Inlandsche nijverheid er uit werd gelicht, echter practisch, zoo door personeelsvoorziening als door te werk stelling van dat personeel, bepaalde de in 1918 opgerichte afdeeling zich tot nu toe in hoofdzaak tot de inheemsche industrie. De afdeeling bestaat uit drie onderafdeelingen: voor de aardewerk=nijverheid, landbouw=nijverheid en verfstoffen. Een analyse laboratorium is aan de afdeeling verbonden bestemd voor het verrichten van onderzoekingen ten behoeve van cultuur, industrie en handel. Ter bevordering van de Inlandsche nijverheid werden vakkundigen op verschillend gebied aangesteld. Allereerst een deskundige voor steen= en pannenbakkerij, daarna een voor pottenbakkerij, voor touwslagerij, voor leerlooierij, voor de textiel=nijverheid. Daarnaast werden ook personen van hoogere opleiding als nijverheidsconsulent in dienst genomen.

Al deze vakkundigen constateerden bij plaatselijke onderzoekingen omtrent de hun toevertrouwde nijverheidstakken achterlijkheid van techniek. Voorzoover echter de grondstoffen voor het bedrijf niet door aankoop behoeven te worden verkregen en de plaatselijke afzet van het product verzekerd is, vertoont het inheemsch bedrijf een mate van aanpassing aan de eischen van de inheemsche markt die wijziging der bedrijfstechniek bemoeilijkt zoo niet belet. Dit geldt in het bijzonder voor de aardewerk=nijverheid. De aanvankelijk geslaagde

pogingen van den vakkundige in de steenen= en pannen=bakkerij mislukten zoodra de belangstelling van de zijde van den dienst der pestbestrijding en van het binnen=landsch bestuur verflauwden en de vakkundige in de ke=ramiek kon van het begin af geen belangrijke resultaten bereiken. Slechts verhoogde kwaliteitseischen maken een verbeterde techniek rendabel en zoolang de inheem=sche markt de voornaamste is, moet goedkoopte zwaar=der wegen dan goede kwaliteit. Vandaar dan ook dat de verbeterde steenbakkersbedrijven in hoofdzaak voor de Europeesche markt werken en dat de pogingen der vakkundigen zich op deze enkele bedrijven con=centreeren.

Met de weefindustrie is het eenigszins anders ge=steld. Hier moeten de grondstoffen door aankoop wor=den verkregen en ligt in de hulpeloosheid van de weef=ster (de weefindustrie wordt in de desa nog enkel door vrouwen beoefend), als koopster die haar van allerhand bedrog en woekerpractijk slachtoffer maakt, mede een oorzaak voor het kwijnen der nijverheid. Hier kan dus naast de techniek ook organisatie belangrijke hulp ver=schaffen. Toch kan ook de techniek, juist bij de weefnij=verheid, zonder veel kosten belangrijk worden verbeterd.

Reeds in 1905 werd de directeur van onderwijs, eere=dienst en nijverheid door de regeering gemachtigd om een handweeftoestel te doen vervaardigen naar het mo=del van een in Britsch=Indië in gebruik zijnd toestel met het doel om het bij wijze van bruikleen ter beschik=king te stellen van de Inlandsche nijverheid. Resultaten had deze bescheiden poging niet.

Thans heeft men de weefnijverheid als gevangenis=industrie ingevoerd en voorts bij de afdeeling nijverheid een textiel=vakkundige aangesteld die moderne half mechanische weefgetouwen demonstreert.

In Bandoeng is een centrale opgericht waar gelegen=heid tot opleiding in de weeftechniek wordt gegeven. Ook in de buitengewesten, speciaal Sumatra's West=kust, vindt deze poging weerklank.

Blijkt bij hervormingspogingen op economisch ge=bied in het algemeen dat het conservatisme van den Inlander wel te bestrijden is, zijn bereidheid tot navol=ging moet niettemin gegrond zijn op het vertrouwen in het geldelijk voordeel van die daad, en de moeilijkheid ook bij de weefindustrie=hervorming schuilt vooral in de hooge onkosten van aanschaffing en opleiding aan den overgang verbonden.

Bij de bepaling of in de laatste 25 jaren *de Inlandsche handel* toenam laat, als zoo vaak, de statistiek ons in den steek. Toch moet het aantal pasars (dat vroeger, een tijd lang zelfs naast het aantal warongs of Inlandsche win=keltjes, in het koloniaal verslag werd opgegeven), het aan=tal verkoopers en verkoopsters daarop althans van den kleinhandel een beeld geven, evenals de bedrijfsbelasting van den inheemschen groothandel. Groothandel is hier overigens een te weidsche naam. Hoogstens is het tusschenhandel.

Men klaagt wel over het teloorgaan van den handels=zin, speciaal bij den Javaan. Ongetwijfeld is daarin veel waars, de buitenlandsche handel althans is met enkele uitzonderingen als de prauwvaart van Zuid Celebes op Singapore door de concurrentie bezweken, maar de handel binnen de kolonie en vooral de locale kleinhandel is nog van beteekenis en in de buitengewesten is ook de tusschenhandel nog inheemsch. Teekenend in dat op=zicht zijn de statistische gegevens van het volks=credietwezen die aanwijzen hat in 1921 op Java 23% van de door afdeelingsbanken uitgeleende gelden voor han=del was bestemd, in de buitengewesten bijna 50 % terwijl daarvan op Java (ondanks de desabanken) on=geveer de helft, in de buitengewesten slechts een tien=de voor den kleinhandeldiende, d.w.z. in sommen van minder dan *f* 100.— werd uitgezet.

Wanneer men de plaats van de inheemsche bevolking in de koloniale maatschappij in aanmerking neemt, kan men begrijpen dat de Inlandsche importhandel zijn kracht vindt in den afzet, den exporthandel en den opkoop. Het is een verschil tusschen vreemd en eigen : de her=komst van importgoederen, het doel van exportproduc=ten, is den Inlandschen handelaar duister maar hij kent de plaatsen waar men aan de importproducten behoefte heeft en waar de exportgoederen te vinden zijn.

Men kan nog eenige andere karaktertrekken van den Inlandschen handel opnoemen: dat bepaalde streken (Bawean, Koedoes, Bandjermasin) de bakermat zijn van handelaars over den geheelen archipel, ja soms be=paalde stammen (de Kalangs van Kotagedeh bij Djokja) zich daarop bij voorkeur toeleggen. Voorts dat de meeste handel seizoenhandel is en als nevenbedrijf wordt uit=geoefend; ten slotte dat de vrouwen, ook in den tusschen=handel, een belangrijke rol spelen, vooral in den meer regelmatigen handel, waar het speculatief element ge=ringer is, maar de winsten dan ook bescheidener, soms zelfs zeer bescheiden zijn. De Inlandsche koopvrouw, groot in het kleine, is voor Indië een typische verschijning. In het algemeen is de handelaar onder de Inlanders niet in tel maar wordt hij evenmin bij de Europeesche hande=laars de gelijke van den Chinees geschat. Hij is minder be=trouwbaar voor groote bedragen, getroost zich minder in=spanning, is minder onverdeeld met zijn gedachten bij zijn zaken, durft en waagt minder, is niet zoo volhardend. Toch begint zich in de laatste jaren een kentering te vertoonen, mede te danken aan meerdere neiging en geschiktheid tot samenwerking, soms enkel tusschen familieleden maar ook tusschen niet verwante beroepsgenooten. Van de Euro=peesche rechtsfiguren als firma of vennootschap wordt daarbij nog slechts spaarzaam gebruik gemaakt.

De overheid liet zich tot dusver nog niet met de vor=dering van den inheemschen handel in. Thans echter is Inlandsch handelsonderwijs een onderwerp van studie.

VOLKSCREDIETWEZEN.

Onder de instellingen, die in de laatste vijf en twintig jaar zijn opgekomen behoort ook het Volkscredietwe=zen. Al is het volkscrediet in zijn verschijningsvormen ook niet te danken aan „de inzinking", die voor zoo velerlei sociale activiteit de prikkel was, zijn organisee=ring als dienst en zijn snelle groei zijn daarvan wel het gevolg. Ja, men zou zelfs kunnen beweren dat, had niet de nood destijds haar invloed uitgeoefend, de organisa=tie van het volkscredietwezen er anders zou hebben uit=gezien. Nu heeft men aangegrepen en gepropageerd wat plaatselijk zijn levensvatbaarheid had bewezen — en wel in hoofdzaak tweeërlei instelling: de afdeelingsbank= en de desaloemboeng. De eerstgenoemde heeft haar bakermat in Poerwokerto, afdeeling van de residentie Kedoe. Hier had in 1896 de assistent=resident SIEBURGH een hulp= en een spaarbank opgericht met het speciale doel om Inlandsche ambtenaren en hoofden te redden uit de klauwen der woekeraars. Een paar maanden daarna vertrok de oprichter, maar zijn opvolger bleek de aan=gewezen persoon om de ruwe schets tot in de finesses uit te werken. Hij legde er zijn geheele ziel in, DE WOLFF VAN WESTERRODE, wonderlijke mengeling van vaag idealisme en doordringenden werkelijkheidszin. In Januari 1898 publiceerde hij in het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch=Indië het product van zijn organisatorisch talent. Er ontbrak niets aan: statuten, reglementen, modellen van schuldbewij=zen en registers, regeling van zekerheidstelling (een moeilijk probleem waar een Europeesch rechtspersoon als credietgever aan de inheemsche bevolking optrad), alles vond men er kant en klaar voor het overnemen. Was het wonder dat men het gebodene aangreep en propageerde? Zeker had de ontwerper, eenmaal in com=missie gesteld om een algemeene organisatie van het landbouwcredietwezen voor te bereiden, een bedacht=zamer voortgang verkozen. Naar zijn oordeel mocht het tijdperk van proefneming en onderzoek niet te kort ge=nomen worden. Evenwel, een door hemzelf geleid on=derzoek naar de credietoestanden in de Preanger=Re=gentschappen wees op zoo ontstellende woekerprac=tijken en =gevolgen dat daarin een aansporing te meer voor spoedige en ruime hulp werd gevoeld. Het moeder=land mengde er zich in. De Minister van Koloniën gaf in 1904 te kennen dat er nog veel te weinig was verricht; op de begrooting voor 1905 werden gelden uitgetrokken voor subsidieering en voor kapitaalverstrekking aan afdeelingsbanken; de indienststelling van meerdere ambtenaren voor toezicht werd mogelijk gemaakt en toen op het einde van 1904 DE WOLFF VAN WESTERRODE overleed, nam onder zijn opvolger de snelle uitbrei=ding een aanvang.

Ook een andere principieele beslissing werd in dat jaar genomen. Bij het in commissie stellen van den heer DE WOLFF VAN WESTERRODE lag het denkbeeld voor dat het geheele credietwezen in één dienst zou worden geregeld en geleid en ook de in pandhuisregie om te zetten pandhuispacht daartoe zou behooren. In 1904 nu besliste men dat dit bedrijf afzonderlijk zou worden georganiseerd. Een alleszins gelukkig besluit. Het pand=huisbedrijf toch blijkt op geheel andere grondslagen te rusten. Techniek en economie ervan blijven binnen de muren van het pandhuis besloten, gebonden door haar eischen van onderpand staat de credietverleening passief tegenover de credietbehoefte, om credietdoeleinden be=kommert zij zich niet, de personen van de leeners zijn haar bijzaak, elk opvoedend element is haar vreemd.

Toch bleef ook de dienst van het volkscredietwezen niet aan een bedrijfsvorm hangen. Reeds DE WOLFF VAN WESTERRODE had proeven genomen met plaatselijke organisatiën met een of enkele desa's als ressort, en met credietverleening en aflossing in natura. Zelfs had hij, beïnvloed mee door de triomfen van de coöperatieve beweging in Europa en door de richting waarin in Britsch=Indië het volkscrediet werd voorbereid, zijn voorkeur voor coöperatieve associaties doen blijken en de verwachting uitgesproken dat de communale geest, zich in zooveel inheemsche gebruiken vertoonend, een vruchtbare akker voor dit uitheemsche zaad zou zijn. Wel waren zijn proeven mislukt, maar elders kon men — zij het op eenigszins anderen grondslag — op meer succes bogen. In Cheribon, had het gewestelijk bestuurshoofd MESMAN de oude, hier en daar nog bestaande, dorps=rijstcredietinstelling, de zoogenaamde desaloemboeng nieuw leven ingeblazen. In 1901 waren daar reeds tal=rijke van die instellingen opgericht. In tegenstelling met pogingen elders was de philanthropie daarbij als beginsel geweerd. Wel was het grondkapitaal uit vrijwillige rentelooze bijdragen van de desabevolking bijeengebracht, waren de schuren door en in hoofd=zaak op kosten van deze gebouwd maar eenmaal op gang, moesten de instellingen commercieel worden beheerd. De „commissie", zooals het bestuur van de dorpsinstelling van den aanvang af genoemd werd, ontving een beschei=den vergoeding, de administratie was aan bezoldigde schrijvers toevertrouwd en, wat wel het voornaamste was, de contrôle op de instellingen werd opgedragen aan een afzonderlijk corps van door het Gouvernement bezoldigde ambtenaren, de mantri's. Die grondslagen hebben de toets der ervaring doorstaan, zij gelden ook thans nog. Als instelling van de Inlandsche gemeen=te, met het dorpshoofd als voorzitter, stonden deze desa=loemboengs onder het ambtelijk toezicht van het In=landsch en Europeesch bestuur, dat ook bij de oprich=ting ervan het initiatief nam en de leidende kracht was. De eischen aan de bevolking, de belanghebbenden, gesteld waren enkel van stoffelijken aard. Volksinstellin=gen waren het slechts door haar object; het volkscre=dietwezen was een ambtelijk bedrijf voor het volk. Deze beide kenmerken maakten snelle uitbreiding mo=gelijk. Toen eenmaal het systeem vaststond en vooral

toen in 1906 de Indische Regeering uitdrukkelijk had verklaard dat de behartiging van het volkscredietwezen een op den voorgrond tredend deel van de ambtelijke plichten van het binnenlandsch bestuur vormde, verrezen de afdeelingsbanken bij tientallen, de loemboengs bij duizendtallen jaarlijks, zoodat midden 1910 reeds een 78 banken met een bedrijfskapitaal van *f* 5.200.000 konden worden geteld en ruim 12.500 loemboengs met een bedrijfskapitaal van 2.871.000 pikol padi d.w.z. 175.000 ton ter waarde van 7.177.000 gulden.

Onderling verband tusschen desaloemboengs en afdeelingsbanken ontbrak van den aanvang af. De bestuursambtenaren en de ambtelijke contrôledienst waakten wel over beide instellingen en de dorpsschuren belegden wel haar geldreserves bij de afdeelingsbank, maar verder contact bestond niet. Dat ambtelijk verband verminderde nog in 1912 toen met de definitieve organisatie van den dienst besloten werd tot oprichting van een Centrale Kas voor het Volkscredietwezen, een van overheidswege ingesteld commercieel lichaam, bestemd om als financieel en contrôlecentrum van de volkscredietinstellingen te dienen, met eigen personeel en eigen fondsen.

Toch beteekende de oprichting van de Centrale Kas een belangrijke stap vooruit. Het Gouvernement kon thans zijn geldelijken steun en verantwoordelijkheid, zijn ambtelijke bemoeienis met leiding en toezicht overdragen, het financieel verband tusschen de instellingen werd nauwer, er werd een commercieele basis gelegd, zoowel voor de credietverstrekking aan de volksbanken als voor de contrôle op hun administratie.

De Centrale Kas miste en mist nog elken coöperatieven karaktertrek. Het grondkapitaal (maximaal 5 millioen gulden) werd haar door het gouvernement verstrekt, de banken hadden en hebben in bestuur en toezicht geenerlei medezeggenschap. Zij trad ook niet in de plaats van het regeeringstoezicht, doch nam slechts een gedeelte van de overheidstaak over. Naast haar, niet boven haar, bleef de adviseur als algemeen leider, als behartiger van de sociale doeleinden met het volkscredietwezen beoogd. Hij heeft ook zijn eigen contrôlepersoneel ten behoeve van de dorpscredietinstellingen. Geleidelijk komt daarin evenwel verandering, een verandering te meer noodzakelijk, omdat naast de plaatselijke organisaties van crediet in natura ook die van geldcrediet zijn opgegroeid, de zoogenaamde desabankjes.

Komen de desaloemboengs uitsluitend op Java voor, de desabankjes vindt men ook in Madoera en de buitengewesten, al zijn zij hier slechts in enkele gewesten als Sumatra's Westkust, Benkoelen, Menado van eenige beteekenis. Zij dienden aanvankelijk zoo goed als uitsluitend voor het kleinhandelscrediet, het zoogenaamd pasar-crediet, zij verschaffen het kapitaaltje van enkele guldens waarmede de Inlandsche koopman en vooral koopvrouw hun handeltje drijven, zij voorzagen in de tijdelijke behoefte aan contanten door voorschotten op korten termijn, in 10 of 11 zevendaagsche, dan wel vijfdaagsche periodes af te lossen. Geleidelijk echter breidden zij haar werkkring uit: behalve als landbouwbankjes voor credieten na den rijstoogst terug te betalen verschaffen zij hier en daar reeds grootere bedragen, af te lossen in maandelijksche of vijfwekelijksche termijnen. Toch blijven de leenbedragen gewoonlijk beneden de *f* 25 of *f* 50, zeer zelden bereiken zij de *f* 100. Ofschoon nu nog deze bankjes tot een 2500 à 3.000 zijn beperkt, beginnen zij als aanvulling van de afdeelingsbanken beteekenis te krijgen. Hierdoor ontstaat behoefte aan regeling en arbeidsverdeeling. Voor het klein en kort crediet toch bieden de plaatselijke instellingen de voordeelen van snelle hulp, van weinig formaliteiten, van onderlinge bekendheid en van een passende waardeering van persoonlijke eigenschappen van den credietnemer. Voor landbouw-bedrijfscrediet en voor klein handelscrediet is aan deze locale bankjes de toekomst. Geleidelijk zal dan het stempel van overheidsinstelling, nu nog op deze bankjes gedrukt, afslijten en zal een coöperatieve organisatie daarvoor in de plaats komen. De aansprakelijkheid zal daarbij van de overheid op de belanghebbenden overgaan.

De desaloemboengs daarentegen gaan de laatste jaren snel in aantal achteruit. De uitbreiding daaraan gegeven was kunstmatig, hier en daar handhaafden zij zich slechts dank zij de invloedrijke bemoeienis van het binnenlandsch-bestuur. Bovendien met toenemend verkeer en vertier maakt de behoefte aan crediet in natura voor die aan geldcrediet plaats. Het rijstcredietbedrijf is duur en omslachtig. Zoo zien wij het aantal jaarlijks met een vijfhonderdtal afnemen. Daarmede wint het volkscredietwezen aan eenheid en samenhang. De afdeelingsbanken komen een trap hooger te staan, zij worden de middelstands-credietbanken en de centrales der plaatselijke bankjes en de Centrale Kas wordt het algemeen middelpunt van de organisatie met de financieele leiding en met de algemeene contrôle belast.

De regeling, waardoor sedert 1922 de contrôle op de dorpscredietinstellingen door deze wordt bekostigd, een beginsel voor de afdeelingsbanken reeds met de oprichting van de Centrale Kas toegepast, bevordert dit verband. Zoo dringt de eenheid, die aanvankelijk slechts uiterlijk bestond in het inwendige der organisatie door en komt de formatie tot stand die door den coöperatieven geest tot krachtig eigen leven kan worden gewekt.

Men moet de moeilijkheden verbonden aan het geven van crediet aan den kleinen man in Indië niet onderschatten. Hij is analfabeet, hij wisselt zijn naam met zijn levensomstandigheden, burgerlijke stand ontbreekt zoo goed als kadaster, zakelijke zekerheid vermag hij veelal niet te bieden, voorzoover hem dit mogelijk is levert de realiseering ervan allerlei bezwaren op, hij is arm als de mieren, (een budgetonderzoek in 1889 gehouden bracht uit dat een desaman gemiddeld *f* 0.35

cent in huis had en 75 dagen zonder een enkele duit zat) hij is luchthartig en onderworpen aan allerlei sociale verplichtingen, die zijn draagkracht overschrijden, hij ziet in snelle en onvoorziene wisseling nieuwe behoeften ontstaan en oude bestaansbronnen opdrogen, maatschappelijke stutten ontvallen hem. Maar hij heeft een belangrijke eigenschap in zijn voordeel: hij erkent zijn verplichtingen en geeft zich moeite ze na te komen. Daarbij komen enkele hulpmiddelen den credietgever te baat.

In de eerste plaats de onvolprezen identificatie door middel van duimtop= of vingerafdrukken. Dat middel wordt overal aangewend waar niet, als bij de pandhuizen, beleening van roerend goed voldoende waarborg geeft, en de leeners zoo goed als de leensters onderwerpen zich willig aan de formaliteit. Als middel ter volledige vervanging van de handteekening, waarvoor ambtelijke medewerking is vereischt, wordt de duimtopafdruk verhoudingsgewijs zelden aangewend, ook zonder dien ziet de Inlander in die handeling een verbintenis.

Dan de regeling van het credietverband (1908), waardoor aan de daartoe aangewezen afdeelingsbanken het voorrecht wordt verleend hun vorderingen door een zakelijke zekerheid op de individueel bezeten gronden der inheemsche bevolking te beveiligen. Van dit voorrecht wordt door sommige banken in stijgende mate gebruik gemaakt. De uitgebreidheid van het ressort dezer instellingen en van hun clientièle, die althans op Java zonder uitzondering bij duizendtallen, bij sommige banken zelfs bij tienduizendtallen wordt geteld, maakt persoonlijk contact onuitvoerbaar.

Ten slotte mag ook de hulp van het binnenlandsch bestuur niet onvermeld blijven. In den beginne waren de afdeelingsbanken zuivere bestuursinstellingen, ondanks hun formeel particulier karakter van zedelijke lichamen. De bestuursambtenaren bestuurden en beheerden, de gelden werden benut voor financieering van bestuursmaatregelen, het bestuursoverwicht verving afdoende de innerlijke zwakheden en gebreken van de credieten. Geleidelijk is daarin verandering gekomen. Bestuur en beheer hebben zich gesplitst, het bestuur is tot toezicht ingekrompen, voor het bestuursprestige is de degelijke organisatie van onderzoek en contrôle van aanvragen en credieten in de plaats gekomen, bezoldigd personeel heeft de belangelooze diensten van de bestuursambtenaren overgenomen en al neemt door gemis of schaarschte van het particulier element en door de onvoldoende ontwikkeling van de belanghebbenden zelf het binnenlandsch bestuur nog de overwegende plaats in het bankbestuur in, de beteekenis ervan is verminderd en de invloed op het dagelijksch beleid als regel gering.

Het hier geschetste stelsel geldt zoowel voor Java en Madoera als voor de buitengewesten, toch vertoont de organisatie van het volkscredietwezen op de buitenbezittingen eenige kenmerkende afwijkingen die samenhangen met den afwijkenden maatschappelijken toestand der bevolking. De desa=loemboengs hebben hier nimmer vasten voet kunnen krijgen, ook de desabanken of daarmee overeenstemmende plaatselijke credietinstellingen komen slechts in enkele streken voor en verstrekken daar grootere credieten, daar zij veelal niet in taakverdeeling met de afdeelingsbanken werken, maar de geheele behoefte aan bedrijfscrediet trachten te bevredigen. De afdeelingsbanken zijn hier inderdaad gewoonlijk gewestelijke banken, zij hebben het geheele gewest tot ressort, maar toch is hun leenertal geringer. Bedroeg het gemiddeld aantal leeners per bank in 1921 voor Java en Madoera ruim 7.500, voor de buitengewesten was dit slechts 2.100. Echter de leensommen zijn hier grooter: voor Java over genoemd tijdvak gemiddeld *f* 70, voor de buitengewesten daarentegen *f* 320. Het is een andere stand die hier van de bank gebruik maakt, geen kleinlandbouwers, maar handelaars uit den middelstand, Inlandsche ondernemers, gewend om met geld om te gaan en dit productief te maken.

Bij de geheele voorgaande beschouwing zijn wij eigenlijk op den drempel van de Inlandsche huishouding blijven staan. De aard der inheemsche credietbehoefte, de aanwending van de voorschotten, en de oorsprong van de middelen tot aflossing, het resultaat van het credietnemen, dit alles is onbesproken gelaten. Het is niet gemakkelijk hiervan op de hoogte te komen. Aanvankelijk meenden de leiders, die het volkscredietwezen organiseerden, dat de leeners ten aanzien van leening en terugbetaling niet aan hun lichthartigheid en gebrek aan inzicht mochten worden overgelaten, dat vaderlijk toezicht op aanwending en aflossing moest worden uitgeoefend, een scherpe scheiding tusschen productief en consumptief crediet moest worden gemaakt en het laatstgenoemde tegengegaan. Echter hoe wil men in een zoo geconcentreerd bedrijf als de afdeelingsbank de duizenden leeners nagaan? In de practijk moest daarmede de hand worden gelicht. Wanneer nu de spreekwoordelijke luchthartigheid van den Inlander inderdaad zoo groot was, dan hadden de schromelijke gevolgen van deze politiek duidelijk aan den dag moeten treden. Dat werkelijk hier en daar al te lichtzinnig dan wel te speculatief credietnemen tot achteruitgang voerde en nog voert laat zich niet ontkennen, echter algemeen is dat verschijnsel allerminst. Integendeel het leenen geschiedt meestal met overleg en toen bijvoorbeeld in de jaren van Gouvernements=padi=opkoop de landbouwers over meer contanten beschikten dan gewoonlijk, kon men overal aflossing voor den vervaltermijn waarnemen. Voorzichtigheid is daarom geboden bij het ongunstig qualificeeren van den Inlander en meer dan in persoonlijke eigenschappen zal in maatschappelijke toestanden de verklaring moeten worden gezocht van zijn, oppervlakkig beschouwd, vaak onbe=

grijpelijke gedragingen. Dat daarbij de onveiligheid een krachtigen invloed heeft, staat buiten twijfel. Een bevinding als in de afdeeling Modjokerto opgedaan dat in één jaar op elke 67 zielen of op elke 15 woningen een gerapporteerde diefstal plaats had, spreekt, al mag zij niet worden gegeneraliseerd, boekdeelen.

Tot slot nog eenige cijfers, ter illustreering van de huidige beteekenis van het volkscredietwezen. Ultimo 1921 waren er 85 afdeelingsbanken met een bedrijfs=kapitaal van *f* 51.500.000., waarvan *f* 45.400.000. opgenomen en *f* 6.100.000. eigen vermogen; deze instellingen leenden dat jaar *f* 47.500.000 uit aan 560.000 personen. De bedrijfskosten beliepen, onge=rekend de rente over opgenomen gelden, *f* 3.780.000 of 9.6% van het op het einde van dat jaar uitstaand be=drag, het bedrijfsoverschot *f* 850.000 of 2.2% daarvan; de rente door de meeste banken gevorderd bedroeg 18% 's jaars.

Er waren ulto. 1921 9033 desaloemboengs met een vermogen in padi van 2.242.000 picols, in geld en ge=bouwen van *f* 8.527.000. Uitgeleend werd gedurende dat jaar 1.658.000 picols aan 1.334.000 personen. De bedrijfskosten in guldens uitgedrukt beliepen *f* 870.000 of ruim *f* 0.50 per uitgeleende pikol, de rente die wordt gevorderd is 25% tot 50% per leening.

Het aantal desabanken ten slotte bedroeg ulto. 1921 2741 die in den loop van dat jaar *f* 11.355.730 uit=leenden aan 462.240 personen, hetgeen echter niet be=teekent dat het gemiddelde der voorschotten omstreeks *f* 25 bedroeg. De korte gemiddelde looptijd der voor=schotten brengt mee dat het kapitaal per jaar meerdere keeren rouleert en eenzelfde persoon gedurende dien tijd meermalen voor een nieuwe leening in aanmerking komt. Het op ulto. uitstaande bedrag was dan ook slechts *f* 2.308.000. De bedrijfskosten beliepen *f* 473.000 of 20% van het uitstaand bedrag, de winst bijna *f* 500.000 of ruim 21% daarvan. De gevorderde rente varieert van 5% tot 10% per leening.

***

Wanneer in beschrijvingen van het volkscrediet=wezen op een belangrijk coöperatief element daarin wordt gewezen, geschiedt dit ten onrechte, zelfs al neemt men het begrip coöperatie daarbij zoo ruim mogelijk. Formeel coöperatieve credietvereenigingen zijn er geen tien. Ook overigens kan van een coöperatieve beweging niet worden gesproken, al bestaat er sedert 1915 een wettelijke regeling van de coöperatieve vereenigingen in Nederlandsch=Indië. Dit wil niet zeggen dat de be=hoefte aan een coöperatieven vorm van aaneensluiting door de inheemsche bevolking niet zou worden gevoeld. Integendeel, men voelt het nut ervan en knoopt er tel=kens opnieuw vérstrekkende verwachtingen aan vast, maar de wijze waarop de wet deze materie heeft geregeld staat te ver boven het ontwikkelingspeil der bevolking, is te weinig aangepast aan haar maatschappelijke ver=houdingen om voor een meer algemeene, spontane toe=passing in aanmerking te komen. Tamelijk getrouwe copie van de Nederlandsche coöperatieve wet, is zij in het tropisch=koloniaal milieu niet thuis. Vandaar dan ook dat bij Gouvernementsbesluit van 10 Juni 1920 door de Indische regeering een commissie werd ingesteld om te onderzoeken, welke toepassing het instituut der coöperatie in den meest uitgebreiden zin in Indië reeds had gevonden, welke beteekenis het voor dit land zou kunnen verkrijgen, en met welke middelen daaraan uitbreiding zou zijn te geven. In September 1921 kwam de Commissie met haar rapport gereed, dat in hoofd=zaak de grondslagen aangeeft voor een eigen Indische coöperatieregeling ten behoeve van de inheemsche be=volking, ontworpen naar het voorbeeld van de Britsch=Indische wetgeving op dit gebied, waar deze regeling de hefboom werd voor een krachtige en veelbelovende coöperatieve volksbeweging. Als uitvloeisel van dit rapport werd den adviseur voor het volkscredietwezen opgedragen een ordonnantie te ontwerpen, welke als=nog in voorbereiding is.

Op niet veel meer succes dan de Indische Coöpera=tie=wet van 1915 kan de wettelijke regeling tot bestrij=ding van den woeker bogen, bij Koninklijk Besluit van 17 Juli 1916 No. 23 vastgesteld. Aan den aard der re=geling ligt het hier niet, de omschrijving van het woe=kergeval als misbruik van de lichtzinnigheid, oner=varenheid of noodtoestand der wederpartij om voor zich of voor een derde eenig voordeel te bedingen dat de eigen uit de overeenkomst voortvloeiende verplichting zoodanig in waarde overtreft, dat, in verband met de omstandigheden de onevenredigheid van de weder=zijdsche verbintenissen buitensporig is, is soepel ge=noeg om aan de meest uiteenloopende omstandigheden te kunnen worden aangepast. Evenmin aan schaarschte van gevallen, waarop de woekerwet met grond zou kun=nen worden toegepast. In een in 1904, in een deel der Preanger=Regentschappen gehouden landbouwcrediet=onderzoek wordt een opgave verstrekt van de meest bekende Inlandsche geldschieters in het onderzochte gebied, welke ondanks haar onvermijdelijke onvolle=digheid en ofschoon zij slechts de beroepswoekeraars van inheemschen landaard betreft, een aantal van 434 personen noemt met een bedrijfskapitaal van 2½ mil=lioen gulden.

De werkelijke oorzaak van het geringe succes ligt hier in het algeheel gemis van medewerking van de zij=de der inheemsche bevolking en in het karakter der wet zelf, die een verschijnsel bestrijdt zonder de oorzaak ervan aan te tasten. De krachtigste bestrijding van het woekereuvel, ofschoon zich niet aanmatigend dit ooit te kunnen verdelgen, vormt dan ook een goed georga=niseerd, wijd verspreid credietwezen. Dit blijkt helder uit de vruchtbare concurrentie door het plaatselijke klein=crediet aangedaan aan een eigenaardigen woeker=

vorm op Java, waarover hier nog een enkel woord, die van den „tjina mindering" of „mindringan". En dit heeft ter Sumatra's Oostkust geleid tot oprichting van een Volksbank tegen de daar heerschende „chettis".

De tjina mindering zijn zoo goed als zonder uitzondering volbloed Chineezen afkomstig uit de departementen Hok Tsjoe en Hing Hoa, die ook niet op Java blijven hangen, maar telkens naar China terugkeeren wanneer en zoolang hun spaarpenningen hun dat veroorlooven. Men vindt ze niet over geheel Java. Zij zijn een verschijnsel, in hoofdzaak van de twintigste eeuw, opgekomen met de geldhuishouding en door de afschaffing der reispassen bevorderd. Geïntroduceerd en voortgeholpen door hun meer ervaren stamgenooten, beginnen zij hun bedrijf gewoonlijk met het leenen van katoentjes op crediet. Onvermoeibaar, coulant, brutaal, plooibaar, listig en zuinig weten zij hun kapitaal uit te zetten, te innen en te vermeerderen. Hun crediet past zich aan bij ieders behoefte, zij brengen en halen het aan huis, zij weten waar noodig schikkingen te maken, maar zij houden hun voordeel in het oog en zij zorgen er wel voor dat het terdege zichtbaar blijft. Waar nu desabanken in werking komen ziet men hun aantal plaatselijk slinken — een verheugend bewijs dat de eenvoudige desaman zijn belang begrijpt ook al bindt de desabank hem aan strengere tucht dan de Chineesche woekeraar.

Iedere streek heeft haar eigen woekeraars zoo goed als haar eigen woekerwijze. Ter Oostkust van Sumatra zijn het, als gezegd, de Voor-Indische chettis, aristocratischer woekeraars, die met een beginkapitaal van duizenden in het land komen. Ook hier volgden zij de intrede, met de tabakscultuur, van het geldvertier op den voet en groeiden daarmede in minstens gelijke mate. Thans telt men er 70 met een kapitaal van 10 à 12 millioen gulden. Ook hier vestigen zij zich niet in de streek die zij exploiteeren, maar blijven er hoogstens drie jaar, een periode lang genoeg om hen vermogend te maken. Hier zal de strijd tegen hen worden aangebonden niet door een groep verspreide dorpsbankjes, maar door een Europeesch georganiseerde gewestelijke bank met een beginkapitaal van eenige honderdduizenden.

KOLONISATIE.

Onder de middelen in het begin dezer eeuw aangegrepen tot bestrijding van de „economische inzinking" behoort ook de kolonisatie te worden genoemd. Aanvankelijk stond het ermee bereikbare doel niet klaar voor oogen. Men sprak van temperen van de overbevolking in deelen van Java, van brengen van arbeidskrachten daar waar zij noodig waren voor ondernemingen van land- of mijnbouw, van zelfstandige bebouwing door kolonisten van woeste gronden. Eigenlijk hoopte men op de eene of andere manier de vroegere vrije landverhuizing te kunnen doen herleven. Waarom konden niet opnieuw de Javanen er toe worden gebracht zich in de volkarme buitengewesten te vestigen, zooals zij dat in de 15de, 16de, 17de en 18de eeuw hadden gedaan? Het was vooral VAN DEVENTER die daarin een middel zag om aan allerlei nooden, nooden van te veel en van te weinig bevolking, tegemoet te komen. In 1905 gaf hij de trias : educatie, irrigatie, emigratie als zijn sociale geloofsbelijdenis. Uit het historisch verband moet men afleiden dat het verschaffen van lucht aan Java vooropstond. De voor bestudeering van het emigratie-vraagstuk in commissie gestelde assistent-resident HEIJTING diende in 1903 zijn voorstellen in onder den titel „schema van een emigratie-plan tot afleiding van Java's overbevolking, tevens dienende tot meerdere ontwikkeling van het eiland Sumatra". Het waren grootsche plannen, waarvan de onkosten op ruim 7 millioen waren geraamd. De regeering evenwel was voorzichtiger en besloot eerst eens op één terrein een proefkolonisatie in te richten. Sindsdien heeft de ervaring ook wijzer gemaakt. Kolonisatie, zelfs emigratie als afdoend middel ter bestrijding van overbevolking is afgeschreven; kolonisatie als middel tot levering van arbeidskrachten is een nog brandend probleem en voor de ontsluiting van de buitengewesten is zij, tot nu toe tenminste, te kostbaar en te langzaam gebleken. Zoodoende heeft de kolonisatie een belangrijk deel van haar sociale beteekenis verloren, ook al is in de periode van rijstschaarschte een nieuwe deugd van dit bedrijf: een hulp in de voedselvoorziening, gebleken. Toch moet men aan de kolonisatie als die in de Lampongs niet alle waarde ontnemen. Als proef heeft zij de overheid veel geleerd en zij heeft zich in staat getoond tot het productief en welvarend maken van eenige duizenden Javaansche gezinnen. De proef is echter niet goedkoop geweest. Tot 1917, toen het aantal kolonisten nog geen 8000 bedroeg waren de werkelijke uitgaven reeds 11 ton of ruim *f* 137 per kolonist. Thans is de verhouding tusschen uitgaven en resultaten veel gunstiger en gaat de uitbreiding ook in snelleren tred. In 1920 bijvoorbeeld immigreerden in de Lampongs 1331 gezinnen of 4681 zielen door tusschenkomst van den emigratiedienst en bovendien nog 323 gezinnen of 840 zielen op eigen kosten. Een groot deel van de emigratiekosten wordt reeds door ieder kolonist gedragen. Met een crediet van *f* 90, dat hij in drie jaar tijds kan aflossen, is hij in staat zelf zijn voeding op de reis en gedurende den eersten tijd van zijn verblijf, zijn gereedschappen en huisraad, zijn woning en de grondstoffen voor zijn bedrijf te bekostigen. De gewestelijke

volksbank verstrekt hem dit crediet, gedeeltelijk met regeeringsgarantie en vergunt hem de afbetalingen in natura (met rijst) te doen. De aanwerving geschiedt onder leiding en toezicht van den leider der geheele kolonisatie. Het bebouwde oppervlak is thans 7.000 bouws, de padioogst in 1922 bedroeg 220.000 picol, men telt er ruim 76.000 klapperboomen en een veestapel van een 2500 runderen. In 1920 kon door de 17.000 kolonisten een hoeveelheid van 40.000 pikol padi en voor een waarde van *f* 60.000 aan vee worden verkocht. Thans is onder dezelfde leiding ook in Zuid=Borneo de kolonisatie ter hand genomen.

DE PANDHUISDIENST.

Ofschoon ten tijde van den aanvang der laatstverloopen 25=jarige Regeeringsperiode banken van leening in deze gewesten lang geen onbekenden meer waren — de navolging van de creatie der oude Lombarden dateerde hier te lande van minstens anderhalve eeuw terug — kan de kort daarop, in 1901, ter hand genomen proef met de exploitatie van landswege dier instellingen niettemin worden aangemerkt als het inluiden van een nieuw, van maatschappelijke waarde voor de inheemsche bevolking geenszins ontbloot, tijdperk in de wijze van verstrekking van klein crediet op onderpand.

De inmenging en het toezicht van overheidswege, reeds sedert lange jaren te voren, op de elkander afwisselende stelsels van pacht en licentie, bleken toch in de praktijk niet opgewassen tegen de bestaande misbruiken.

Overschrijding van het vastgestelde rentetarief, het zich middels allerlei trucs voor een bagatel meester maken van de onuitgelost gebleven goederen met als gevolg het stelselmatig drukken der taxaties, verwisseling en verduistering van panden, het onthouden aan rechthebbenden van het hun toekomend excedent van den verkoop (overschot) en meerdere dergelijke malversaties en oplichterijen waren om zoo te zeggen in meerdere of mindere mate aan de orde van den dag.

Het ligt voor de hand, dat die misbruiken niet als een uitvloeisel speciaal van het pachtstelsel zijn beschouwd. Is de pacht als stelsel van belastingheffing, voor welk middel van inkomst ook, te veroordeelen, dan is dat niet omdat van den pachter als zoodanig of van diens persoon meer knoeierijen te verwachten zijn dan van eenigen anderen tusschenpersoon, maar omdat bij een afstand in pacht niet de geheele opbrengst van het middel aan de gemeenschap ten goede komt, daar een in den regel niet onbelangrijk deel daarvan als winst van den pachter in diens beurs verdwijnt.

Nochtans scheen te mogen worden aangenomen, dat het pachtstelsel, zooals het hier te lande bestond, op het in meerdere of mindere mate zich voordoen van misbruiken niet geheel zonder invloed is gebleven. Zoo gebeurde het, dat door concurrentie de pachtschat werd opgedreven, in welk geval de pachter er maar al te licht toe overging meer uit zijn bedrijf te halen, dan er langs legalen weg uit te verkrijgen zou zijn. Doch voornamelijk heeft tot het plegen van onwettige praktijken medegewerkt de wetenschap, dat — het geval van wanbetaling daargelaten — ontbinding der pachtovereenkomst niet kon worden uitgesproken en de pachter derhalve onafzetbaar was.

Met deze factoren rekening houdende bij de vraag, wat bij afschaffing van de pacht daarvoor in de plaats diende te worden gesteld, beval zich daartoe de exploitatie in eigen beheer als het ware van zelf aan.

Niet zonder horten en stooten is daartoe echter besloten: de hardnekkige weigering der Chineezen, door wie de pachten bijna uitsluitend werden gedreven, om in enkele gewesten de pandhuizen in pacht te nemen op de destijds nieuwe voorwaarden, gaf reeds in eerdergenoemd jaar 1880 aanleiding tot de overweging van het denkbeeld om bedoelde instellingen van gouvernementswege te doen beheeren.

Vorengenoemde gedachte kwam in 1889, daarna een drietal jaren later bij overweging der wenschelijkheid om het Opiummiddel zelf ter hand te nemen en vervolgens in 1894 nogmaals ter sprake.

Echter werden bedenkingen gereleveerd op grond van verschillende moeilijkheden van personeelen, administratieven en technischen aard, zooals de keuze van personeel, het op hen uit te oefenen toezicht ter voorkoming van malversaties waartoe de administratie van een pandhuis ruimschoots de gelegenheid bood, de kwade kansen bij te hooge schatting alsmede die bij te lagen verkoop der panden.

Het idee, eenmaal geopperd zijnde, vond onder de beoordeelaars nochthans naast zijn bestrijders eveneens zijn voorstanders, zoodat het geen verwondering behoeft te baren, dat betrekkelijk spoedig daarop, in 1910, de knoop werd doorgehakt en de Indische Regeering door den toenmaligen Minister van Koloniën CREMER werd aangezocht over te gaan tot eene proefneming in eigen beheer, teneinde door vervanging van de pacht te geraken tot het zich voor oogen gestelde doel *„de inleggers te beschermen tegen de bedriegerijen der pachters, en dat deel van de winst dier pachters, hetwelk alsdan aan het Gouvernement zou komen, te doen strekken tot renteverlaging"*.

Met energie en bekwaamheid werd die proefneming, voorafgegaan door een onderzoek naar de werking der pacht, ter hand genomen en ten einde gebracht door wijlen den toenmaligen Assistent=Resident W. P. D. DE WOLFF VAN WESTERRODE, daartoe door de Regeering

aangewezen en in zijn arbeid bijgestaan door een hem toegevoegden kleinen staf.

Langs empirischen weg, n.l. door de in=exploitatie=stelling op 1 April 1901 van een proefpandhuis in eigen beheer ter afdeelingshoofdplaats *Soekaboemi* in de *Preanger Regentschappen*, gevolgd door een op 1 Januari 1902 aangevangen soortgelijke proefneming te *Tjiandjoer* in hetzelfde gewest, werden de benoodigde gegevens ter beoordeeling van de wenschelijkheid en mogelijkheid tot eene eventueele voortzetting in permanent beheer verzameld.

Dat de geopperde bezwaren werden overwonnen en de voorheen illusoir geachte mogelijkheid tot zelf=exploitatie met voldoende zekerheid en waarborg voor de toekomst werd aangetoond, moge weerspiegeling vinden in het reeds spoedig daarop, in 1903, genomen definitieve besluit tot, zij het ook geleidelijke, invoering van de Regie op *Java* en *Madoera*.

Nagenoeg twintig jaren zijn sedert dien verloopen, en, naar mag worden aangenomen, niet onbenut voorbijgegaan om de hier besproken credietstelling in meerdere mate dan voorheen het geval was aan haar sociaal=economisch doeleinde te doen beantwoorden.

Het behoeft nauwelijks vermelding, dat het eerste streven van den jongen dienst gericht is geweest en gebleven op het verwerven en handhaven van een goede reputatie bij zijn cliënteele.

Met gestrengheid werd zijn personeel doordrongen van de verplichting tot een zooveel mogelijk coulante en bovenal stipt eerlijke bediening van het publiek, waarmede, op zich zelf staande gevallen van onregelmatigheden daargelaten, werd bereikt, dat daar waar het Gouvernementspandhuis zijn intrede deed, aan de onereuse praktijken als systeem van de pacht niet slechts een einde kwam, doch met voldoening kon worden gewaagd van een reeds spoedig intredend en toenemend vertrouwen van de bevolking in de nieuwe instelling.

Naast evengenoemd belang van indirekten aard bleef de meer directe maatschappelijke verzorging van het publiek, zooals hierna zal blijken, evenmin onverzorgd.

Meerdere leering moest te dien einde worden opgedaan aangaande het eigenlijke karakter en de werking van deze instelling hier te lande, hetgeen geleid heeft tot de wetenschap, dat zij, in tegenstelling met hare gemeentelijke zusterinstellingen in het moederland, meerendeels voorziet in *productieve* beleeningen, althans dat deze in normale tijden de overhand hebben boven de *consumptieve*. Het gemiddelde percentage aan geloste panden in den loop der jaren ad omstreeks 90 % wijst op een gezond karakter van deze credietinstelling.

Moeilijkheden bleven ook in deze ontwikkelingsperiode niet uit; enkele malen diende, met het gestelde doel voor oogen, niet onbeduidend van koers te worden veranderd.

Een en ander gaf aanleiding tot het treffen van voorzieningen en het volgen van nieuwe gedragslijnen, onder welke als de voornaamste mogen worden genoemd:

1. Een uitbreiding in 1910 van de beschermende bepalingen der monopoliseering van den dienst, door naast het bestaande voorschrift, dat het niemand is geoorloofd tegen inpandgeving dan wel in den vorm van koop en verkoop met recht van wederinkoop gelden of goederen uit te leenen, waarvan het bedrag of de waarde één honderd gulden niet te boven gaat voor elke leening, met gelijke straffen te bedreigen hen, die in den vorm van een conmmissiecontract gelden of goederen uitleenen als vorenvermeld.

Monopoliseering van het bedrijf toch is met recht beschouwd als een zijner voornaamste bestaansvoorwaarden, ofschoon eenmaal gevestigd, een goede naam naar buiten van niet minder beteekenis is voor het behoud der innerlijke kracht.

2. Een verandering in de wijze van waardebepaling der manufacturen en overigens minder waardevolle, derhalve meest beleend wordende artikelen, door de taxaties, instede van die zooals te voren te richten naar de veilingsopbrengsten, al naar gelang van het aanzien en de waardevermindering te bepalen op een zeker percentage der nieuw=waarde op de open markt. Het verwachte gevolg van deze op zuiverder grondslag gebaseerde methode is geweest eene niet onbelangrijke stijging van de taxaties en derhalve van de verstrekte leensommen.

Aan dezen maatregel is uiteraard voorafgegaan de overweging van het voor en tegen, verbonden aan een verhooging dier voorschotten.

Wat de zijde betreft van dit vraagstuk, rakende de cliënteele, behoeft daarbij niet lang te blijven stilgestaan; van genoegzame bekendheid mag worden verondersteld, dat het publiek naar hooge voorschotten vraagt en dat tegemoetkoming aan de behoefte, wensch of hoe dan ook, het beste middel is tot bevordering van het sociale streven „bestrijding van den woeker”. Van grootere beteekenis was de daaraan verbonden risico voor het bedrijf, eenerzijds door een mogelijke toename van onuitgelost gebleven panden, anderzijds als gevolg van kwadere kansen op verkoop dier goederen. Deze bezwaren werden nochtans beredeneeringsgewijze uit den weg geruimd; in 1912 werd tot het nieuwe systeem overgegaan, hetwelk, mits met kennis van zaken toegepast, in de praktijk alleszins deugdelijk is gebleken en geleid heeft tot de groote vlucht, welke de dienst thans heeft genomen door in het afgeloopen jaar de bevolking op ruim 37 millioen aanvragen te zijn tegemoetgekomen middels verstrekking van een crediet van nagenoeg 152 millioen gulden, daarmede tot nu toe het maximum bereikende en dat onder het pachtstelsel verre overtreffende.

3. Intrekking in 1916 van de bepaling dat op één beleening slechts een bedrag de drie honderd gulden niet te boven gaande mocht worden verstrekt, waarmede zich een nieuwe categorie van beleeners, n.l.

meer kapitaalkrachtige neringdoenden, onder de cliënteele van den dienst schaarde.

Waren het in den aanvang technische bezwaren, welke toepassing van dezen maatregel in den weg stonden, de toenemende routine op het gebied van taxaties van waardevolle goederen, zoomede niet minder de aandrang welke ten deze van het publiek zelf uitging, deden ten slotte tot genoemden stap besluiten.

4. Vestiging van den dienst in verschillende jaren op daarvoor in aanmerking komende plaatsen, alwaar te voren geen pachtpandhuis bestond, aanvangende met een proefneming en eerst dan overgaande tot een permanente exploitatie, nadat de behoefte inderdaad was gebleken te bestaan.

5. Eene proefneming met de uitoefening van den Postspaarbankdienst op de Gouvernements-Pandhuizen, in 1918 aangevangen in het gewest *Rembang* en in 1920 uitgebreid tot de gewesten *Soerabaja* en *Madoera*, met welke proef bedoeld werd te trachten eerder genoemde nuttige spaarinstellingen meer onder het bereik te brengen van de bevolking in het binnenland.

Kon gedurende de eerste jaren eene bevredigende toename van het gebruik van deze gelegenheid tot sparen worden geconstateerd, sedert 1921 is ten deze een teruggang ingetreden, welke voorshands moet worden toegeschreven aan de minder gunstige tijdsomstandigheden.

Of deze proefneming, zooals in het voornemen lag, zal leiden tot eene invoering op alle leenbanken, is een vraag, welke thans nog niet voor beantwoording rijp is.

6. Een geleidelijke uitbreiding van af 1920 van de pandvenduties in eigen beheer middels uitschakeling van de bemoeienis der vendukantoren, ter vlottere afdoening dier verkoopingen en besparing op exploitatiekosten.

7. Wijziging, n.m. verlaging van het rentetarief in 1920.

Deze maatregel, ofschoon van alle hier genoemde het laatst tot standgekomen, mag wel als de meest ingrijpende en voor de bevolking meest belangrijke worden aangemerkt.

Alhoewel nimmer is mogen worden verwacht, dat de overgang in overheidshanden zou beteekenen een geleidelijken terugkeer naar den oorspronkelijk strikt liefdadigen vorm der middeleeuwsche „montes pietatis", mag het van vele zijden verwondering hebben gewekt, dat na een zelf-exploitatie van twee decennia het op den voorgrond gestelde doel „meerdere winstderving" nog niet ten volle is bereikt.

Ook dit probleem echter, als zoovele andere van financieele strekking, hebben wereldoorlog en daaropvolgende economische crisis niet onberoerd gelaten, met het gevolg dat niet eerder dan met ingang van 1 Januari 1920 een eerste, tevens bescheiden stap in bedoelde richting kon worden gedaan door invoering van een verlaagd tarief, becijferd op prijsgeving van een bedrag ad 2.5 millioen gulden.

Wanneer en in welke mate een volgende schrede naar de vervulling van meergenoemd desideratum zal worden gedaan, is een vraag, welke onder de huidige omstandigheden van financieele onstandvastigheid moelijk te beantwoorden is.

Te dezer plaatse moge nochtans de hoop worden uitgesproken op een spoedig en bestendig herstel der tijden, op dat het vraagstuk der meerdere winstderving — hetzij in den vorm van voortgezette tariefsverlaging dan wel middels aanwending van een gedeelte der winst ten algemeen nutte van de Inlandsche maatschappij — opnieuw ter sprake zal kunnen worden gebracht, èn in het welzijn van de overtalrijke kleine credietnemers in deze gewesten èn tot verhooging der mate van beantwoording aan de philantropische strekking, welke ten grondslag heeft gelegen aan de oprichting van dezen dienst.

Werd in vorengaande regelen een globaal overzicht gegeven van wording, doel en ontwikkeling van deze exploitatie in eigen beheer, daarmede wil niet worden gezegd, dat thans de zaak naar besten en volledigen wensch zou zijn opgelost.

In het bestaande zal ongetwijfeld nog verbetering zijn te brengen, terwijl daarnaast voor nieuwe bemoeienis in de toekomst nog een open arbeidsveld braak ligt, n.m. dat der Buitengewesten.

Werd al in 1921 een aanvang gemaakt met invoering van den dienst in het gewest *Sumatra's Westkust*, zoomede ter hoofdplaatse *Telokbetong* van de residentie *Lampongsche districten*, met het voornemen om in volgende jaren tot geleidelijke verdere uitbreiding over te gaan, van dit plan moest eveneens om financieele redenen voorloopig worden afgezien, zoodat de voortschrijding der exploitatie voor eenige jaren op een rustpunt is aangewezen.

Verwacht mag worden, dat deze tijdelijke periode van stilstand zal worden aangewend om op het bestaande, daar waar mocht blijken nog te zijn te kort geschoten, alsnog datgene te voltooien, wat der bevolking ten goede kan komen en haar bestierders ongetwijfeld geen mindere voldoening zal schenken.

R. G. A. S.

POSTSPAARBANK.

Den 1sten Juli 1923 is het 25 jaren geleden, sedert de Postspaarbank in Nederlandsch=Indië inwerking trad.

Het denkbeeld tot de oprichting van deze instelling werd voor het eerst in 1892 officiëel aanhangig gemaakt.

Nadat in de zitting van de Tweede Kamer der Staten=Generaal van 19 November 1891 door den Heer Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN was aangedrongen op de invoering van eene postspaarbank in Nederlandsch=Indië, gaf de toenmalige Minister van Koloniën, de Heer Mr. W. K. BARON VAN DEDEM, aan de Indische Regeering den wensch te kennen, dat het denkbeeld in ernstige overweging zou worden genomen.

Het denkbeeld stuitte bij geen der Regeerings=adviseurs op principiëele bedenkingen, doch over de wijze van verwezenlijking daarvan liepen de gevoelens aanvankelijk nog al uiteen.

Wel bestond reeds bij enkelen van den aanvang af de overtuiging, dat het aanbeveling zou verdienen om — zooals ten slotte ook geschiedde — de instelling te organiseeren naar het voorbeeld van de Rijkspostspaarbank in Nederland, welke instelling destijds reeds ruim 10 jaren bestond en waarvan de organisatie proefondervindelijk goed was gebleken, doch anderen waren van meening, dat h.t.l. eene geheele andere inrichting geboden zou zijn.

Zoo werd een plan ontworpen om den dienst der Postspaarbank te maken tot een onderdeel van den Post= en Telegraafdienst, voorts om de gelegenheid tot het inleggen en het terugerlangen van spaargelden te beperken tot het postkantoor, waar de eerste inlage geschiedde, zoodat derhalve elk postkantoor en hulpkantoor een spaarbankje op zich zelf zou worden, echter met de mogelijkheid van overschrijving op een ander kantoor, terwijl verder werd aangenomen, dat als gevolg van de eenheid tusschen den Post= en Telegraafdienst en den dienst der Postspaarbank eene afrekening tusschen die beide diensten niet noodig zou zijn, en zelfs aanbevolen werd om de baten, welke de Postspaarbank vermoedelijk zou opleveren, te compenseeren met de nadeelige saldi van den Post= en Telegraafdienst.

Tegen de uitvoering van dit plan rezen al dadelijk zeer ernstige bezwaren. Het heeft geen nut om de gedachtenwisseling daarover hier in den breede te bespreken; volstaan moge worden met de vermelding, dat in het bijzonder de Heer A. P. TH. SASSEN, de toenmalige Directeur der Rijkspostspaarbank in Nederland, wiens voorlichting door den Minister van Koloniën werd ingeroepen, met klem van redenen aanbeval om, in navolging van hetgeen in Nederland was geschied, de Postspaarbank in Indië onder een speciaal beheer te stellen, de voordeelige saldi uitsluitend te bezigen ten behoeve van de instelling zelve, in de eerste plaats tot de vorming van een reservefonds, en voorts in het algemeen van de Nederlandsche inrichting en wijze van uitoefening van den dienst slechts in zooverre af te wijken, als in verband met de specifiek Indische toestanden en omstandigheden beslist noodig zou zijn.

Deze raad werd ter harte genomen en de Postspaarbank in Nederlandsch=Indië, welke werd opgericht bij het Koninklijk Besluit van 16 October 1897 No. 27 (Ind. Stbl. No. 296), werd dan ook georganiseerd op ongeveer dezelfde wijze als hare zusterinstelling in het Moederland.

Vermeld dient nog te worden, dat ook de Heer N. H. VAN MAREN, destijds referendaris ter Algemeene Secretarie en later Directeur der Postspaarbank in N. I., een werkzaam aandeel had in de voorbereiding tot de instelling van den dienst, welke ingevolge het Gouvernements besluit van 30 Mei 1898 No. 5 (Stbl. No. 184) in werking trad op 1 Juli 1898.

Het zal overbodig zijn in uitvoerige beschouwingen te treden over het nut van het spaarbankwezen: van dat nut is tegenwoordig wel iedereen overtuigd.

Van belang is het echter in herinnering te brengen hetgeen bij de oprichting der Postspaarbank in N. I. door den toenmaligen Minister van Koloniën aan de Eerste Kamer der Staten=Generaal werd medegedeeld over de verwachtingen, welke gekoesterd werden van het gebruik, dat van de instelling zou worden gemaakt. De Minister wenschte zich te onthouden van elke positieve voorspelling omtrent het gebruik, dat door de Inlandsche bevolking van de Postspaarbank zou worden gemaakt en zich te bepalen tot de verwachting, dat dit gebruik langzaam maar zeker zou toenemen. Z. E. merkte voorts op, dat voor de financiëele bestaanbaarheid der Indische Postspaarbank niet gerekend behoefde te worden op het sparen van den Inlander, doch juist wel gerekend mocht en moest worden op het gebruik, dat door de niet=Inlandsche bevolking van die instelling zou worden gemaakt.

En verder:

„Mocht dus al onverhoopt de meening van enkele „leden, dat hoofdzakelijk niet=Inlanders van de instel„ling zullen gebruik maken, worden verwezenlijkt, „dan zou weliswaar het doel niet volledig bereikt „worden, maar er zou dan toch een nuttige instelling „in het leven zijn geroepen, die zonder van den Staat „geldelijke offers te vergen, kan blijven bestaan en naar „de bereiking van haar einddoel dus voortdurend kan „blijven streven."

Worden de uitkomsten van de werking van den postspaarbankdienst nagegaan, dan blijken deze geheel te hebben beantwoord aan de bij de oprichting uitgesproken verwachtingen.

Door de Europeanen in deze gewesten is van den aanvang af een ruim gebruik gemaakt van de Postspaarbank en de instelling krijgt langzaam, maar zeker vasten voet onder de spaarders van Inlandschen landaard.

Weliswaar is er in dit opzicht geen plaats voor opti=

mistische verwachtingen voor de naaste toekomst, ongetwijfeld staat de Postspaarbank hier nog slechts aan het begin en mag zij nog niet genoemd worden „eene volksinstelling bij uitnemendheid", doch wanneer gelet wordt op de algemeene economische ontwikkeling der inheemsche bevolking en op de resultaten, welke andere overheidsmaatregelen op sociaal-economisch gebied hebben opgeleverd, dan kunnen de uitkomsten van de werking der Postspaarbank bevredigend genoemd worden.

Hieronder volgen enkele cijfers, welke het gebruik aantoonen, dat op het einde van elk vijfjarig tijdvak (jaar) van de Postspaarbank werd gemaakt.

komst aan de bezwaren der centralisatie tegemoet gekomen zal kunnen worden.

Sedert 1904 bestaat eene afzonderlijke regeling van het sparen door landsdienaren en gepensionneerden, in dien zin, dat zij door het doen bewerkstelligen van inhoudingen op hunne inkomsten, inlagen kunnen doen in de Postspaarbank, welke maandelijks door de Algemeene Ontvangers van 's Lands Kassen aan de Postspaarbank verantwoord worden (Bijblad No. 7655). Deze regeling voldoet uitstekend.

In 1906 kwam eene regeling tot stand voor het overdragen van inlagen inde Postspaarbank in Nederl.-Indië op de Rijkspostspaarbank in Nederland en omgekeerd.

A. Aantal spaarbankboekjes op ultimo:

	1902	1907	1912	1917	1922
Europeanen	17.662	28.247	44.940	60.306	75.772
Inlanders	11.469	26.130	52.671	83912	150.479
Vr. Oosterlingen	927	2 082	4.839	8.577	13.800
	30 058	56.459	102.450	152.795	240.051

B. Tegoed op ultimo:

	1902	1907	1912	1917	1922
Europeanen	f 3.551.744.57	f 6 093.121.34	f 7.481.190.86^5	f 10.056.568.72	f 14.185.932.60
Inlanders	„ 383.319.53^5	„ 1.004.862.39^5	„ 1.814.768.91	„ 1.982 558.65	„ 5.032.305.43
Vr. Oosterlingen	„ 60.745 20^5	„ 129.624.42^5	„ 324 260.14^5	„ 336 372.75	„ 639 428.65
	f 3.995.809.31	f 7.227.608.16	f 9.620.219 92	f 12.375.500.12	f 19.857.666.68

Hiervoor is medegedeeld, dat de Postspaarbank in N. I. in 't algemeen op dezelfde wijze is georganiseerd als de Rijkspostspaarbank in Nederland.

De uitoefening van den dienst heeft plaats op alle postkantoren en de meeste der hulpkantoren, alsmede op een aantal Gouvernements pandhuizen 1), terwijl alle draden samenkomen bij den Directeur der Postspaarbank te Batavia, door wien voor iederen inlegger een rekening-courant wordt aangehouden en aan het geheel leiding wordt gegeven.

Het spreekt van zelf, dat aan deze centralisatie in het uitgestrekte gebied van Nederlandsch-Indië nadeelen verbonden zijn, doch eene andere practische oplossing is nog niet mogelijk; wel bestaat de hoop, dat in de toe-

1) Sedert Juli 1918 wordt de dienst der postspaarbank bij wijze van proef, ook uitgeoefend op enkele Gouvernements pandhuizen, aanvankelijk in de Residentie Rembang, daarna ook in de gewesten Soerabaja en Madoera.

Het aantal gelegenheden om gelden in te leggen en terug te erlangen bedroeg op 31 December j.l. 639, t.w. 149 postkantoren en bijkantoren, 417 hulppostkantoren en 73 pandhuizen.

In 1920 werd eene regeling ingevoerd voor het sparen door gevangenen (Bijblad No. 9532).

Sedert 1 Januari 1923 kunnen inleggers de tusschenkomst van de Postspaarbank inroepen voor den aankoop de bewaring, de rente-inning en den verkoop van rentegevende schuldbrieven ten laste van Nederlandsch-Indië (Stbl. 1922 No. 695).

De fundamenteele bepalingen, welke gedurende het bestaan der Postspaarbank verschillende wijzigingen hebben ondergaan, in het bijzonder wat betreft de wijze van belegging der gelden, zijn laatstelijk vastgesteld bij het Koninklijk Besluit van 12 Juli 1917 No. 50 (Ind. Stbl. No. 672), gewijzigd bij de Koninklijke Besluiten van 26 Januari 1921 No. 48 (Ind. Stbl. No. 251) en 13 Mei 1921 No. 16 (Ind. Stbl. 466).

De bepalingen tot uitvoering daarvan, vervat in het „Reglement voor den postspaarbankdienst" zijn laatstelijk vastgesteld bij het Gouvernements Besluit van 10 Januari 1923 No. 31 (Stbl. No. 18).

De belegging der gelden in Indië geschiedt door den Directeur in overleg met en onder goedkeuring van een

Raad van Toezicht, bestaande uit 3 à 5 leden. Voor zoo=ver belegging in Nederland noodig is, geschiedt die volgens door den Minister van Koloniën vastgestelde regelen, waarbij de zorg voor de belegging is opgedragen aan de Rijkspostspaarbank aldaar.

De gelden zijn belegd in Nederlandsche= en Indische Staatsschuld, obligatiën van Nederlandsche provin=ciën en gemeenten en van locale ressorten in Neder=landsch=Indië, pandbrieven van hypotheekbanken, obli=gatiën van Spoor= en Tramweg Maatschappijen, aan=deelen van bankinstellingen, prolongatiën, beleeningen, deposito's bij bankinstellingen enz.

De Postspaarbank in Nederlandsch=Indië is rechts=persoon en heeft dus een afzonderlijk vermogen, afge=scheiden van het Landsvermogen. Het beheer der Post=spaarbank is opgedragen aan een directeur, die in het algemeen de instelling in en buiten rechten vertegen=woordigt. De directeur is ondergeschikt aan den Di=recteur van Gouvernementsbedrijven en uitsluitend rekenplichtig aan den Raad van Toezicht op de Post=spaarbank.

De bedrijfsoverschotten tot en met 1922, bedragende rond *f* 1.200.000, zijn gereserveerd.

IRRIGATIEWEZEN.

Terugblik. Wanneer wij een blik werpen in het ver=leden van den bevloeiingsdienst en een oogenblik ver=wijlen bij het beginjaar van de vijfentwintigjarige pe=riode, welke het onderwerp vormt van dit gedenkschrift, dan is het geen aangenaam beeld, dat onze oogen treft. Bracht niet het jaar 1898 de staking der Solovalleiwer=ken, men mag zeggen van het eerste groote en grootsche werk sinds zijn ontstaan in 1885 [1]) door den irrigatie=dienst ondernomen?

Het valt niet binnen het kader van dit geschrift om na te gaan hoe het zijn kon, dat dit werk, eerst krachtens een wet van 1893 — met 55 tegen 16 stemmen door de Kamer der Staten=Generaal aangenomen — aange=vangen, reeds 5 jaren later op advies van den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken (J. E. DE MEYIER) en op last van den Minister van Koloniën werd geschorst. Evenmin of deze schorsing en de latere definitieve sta=king wel een gelukkige daad in ons koloniaal beleid is geweest. Men verkeerde toenmaals sterk onder den in=druk van de geldelijke tegenvallers, welke reeds kort na den aanvang van het werk zich openbaarden en het voor een elk duidelijk maakten, dat de geraamde kosten van 19 millioen gulden voor de voltooiing op verre na niet toereikend zouden blijken. Het is in die dagen, dat Braakensiek de bekende plaat voor de groene „Am=sterdammer" teekende, waarbij hij BARTJENS opriep „om onzen ingenieurs rekenen te leeren".

Ach, rekenen konden zij wel, Ingenieur PIERSON en zijn volgelingen; technisch rekenen althans. Hunne kunstwerken zouden als die van andere Nederlandsche waterbouwkundigen ongetwijfeld den tand des tijds heb=ben doorstaan. En was het zoo'n groote fout, dat zij — de niet steeds van ruime opvattingen getuigende politiek van de Moederlandsche Regeering dier dagen ten aan=zien van Indië kennende — vermoedelijk eenigermate hun gevoel lieten spreken, daar waar dorre zakelijke cijfers het beoogde kostelijke doel wellicht in de waag=schaal hadden gesteld?

Doch genoeg daarvan. Hoe stond het dan wel met den bevloeiingsdienst in 1898?

Slaan wij de VIde Afdeeling op der Staatsbegrooting van dat jaar (hoofdstuk II), dan vinden we in onderaf=deeling 75 o.m. uitgetrokken voor:

onderhoud en herstelling van bevloeiings= en afwaterings=werken	*f*	420.000
bevloeiings= en afwateringswerken in de Solovallei	*f*	3.785.000.—
andere bevloeiings= en afwaterings=werken	„	822.000.—
Tezamen	*f*	5.027.000.—

ongeacht de kosten der te bezigen materialen uit 's Lands voorraad en een bedrag van *f* 215.000.— voor de aan=schaffing en uitzending van benoodigdheden voor de bevloeiings= en afwateringswerken in de Solovallei.

Gaan we een jaar verder, dan vinden we het beeld onder den invloed der schorsing van deze werken gansch gewijzigd, aldus:

onderhoud en herstelling van bevloeiings= en afwate=ringswerken	*f*	458.000.—
bevloeiings= en afwateringswerken in de Solovallei	„	365.000.—
andere bevloeiings= en afwaterings=werken	„	878.000.—
Tezamen	*f*	1.701.000.—

terwijl voor „aanschaffing en uitzending van benoodig=heden voor en andere uitgaven in verband staande met de bevloeiings= en afwateringswerken in de Solo=vallei" op hoofdstuk I nog een bedrag van *f* 335.000.— geboekt staat.

Laten we even vermelden, dat de totale geraamde Landsuitgaven bedroegen in 1898:

hoofdstuk I	*f*	29.308.934.—
„ II	„	120.158.696.—
Tezamen	*f*	149.467.630.—

1) Oprichting der irrigatie=brigade; tevoren werden wel reeds bevloeiingswerken door den waterstaatsdienst uitge=voerd — in genoemd jaar waren o.a. de z. g. n. Demaksche waterwerken nog in uitvoering—doch van een georganiseer=den bevloeiingsdienst kon niet worden gesproken.

en in 1899:

hoofdstuk I	*f* 29.478.252.—
„ II	„ 115.370.412.—
Tezamen	*f* 114.848.664.—

dan volgt daaruit, dat in genoemde jaren aan bevloeiingswerken werd besteed rond 3.5% en 1.5% der totale Landsuitgaven.

Deze cijfers vermogen niet den indruk te geven, dat op onbekrompen wijze voor het materieele heil der bevolking werd gezorgd, wanneer men bedenkt, primo dat de inboorling 25 jaren geleden was — en niettegenstaande alles wat voor de industrialiseering gedaan werd nog steeds is — een bij uitstek landbouwend volk en secundo, dat de landbouw in de tropen slechts tot hoogen bloei is te brengen als de geregelde toevoer van levenwekkend water verzekerd is. Doch de volgende jaren, de jaren der ethiek in de koloniale politiek, de jaren waarin VAN DEVENTER zijn leuze „educate, irrigatie, emigratie" aanhief, zullen ongetwijfeld verbetering hebben gebracht.

Het is voorzeker interessant na te gaan wat in de beginjaren der in beschouwing genomen 25 jarige periode op bevloeiingsgebied werd verricht en hoe de met die verrichtingen belaste dienst was georganiseerd.

De reeds vermelde irrigatiebrigade, waarvan Ingenieur W. F. HESKES de ziel was en de drijvende kracht, werd in 1889 opgeheven en haar taak overgedragen op de inmiddels opgerichte en onder leiding van dien technicus gestelde, afdeeling E van het Departement der B. O. W. en de daaronder ressorteerende ingenieurs van den „algemeenen dienst". Aan de zelfstandige positie van den chef der brigade was hiermede een einde gemaakt. Het hoofd der afdeeling E was slechts adviseur van het Departementshoofd, handelend steeds en uitsluitend namens dezen; rechtstreeksche bevelen of voorschriften aan ondergeschikten gingen van hem niet uit.

De „buitendienst" omvatte toenmaals in de eerste plaats de Irrigatieafdeelingen „Serajoe", „Serang" en „Brantas", de eerste in 1868 als proef, in 1892 definitief ingesteld, terwijl van de beide andere, in hetzelfde jaar bij wijze van proef in het leven geroepen, de Irrigatieafdeeling Brantas in 1901 en die der Serang in 1908 tot een blijvende organisatie zouden worden. Voorts waren min of meer belangrijke irrigatiediensten werkzaam in de residenties *Tegal* (bevloeiing van West- en Oost-Brebes), *Banjoemas* (stroomgebied der Serajoe), *Pasoeroean* (Pategoeangebied), *Besoeki* (Sampeangebied) *Preanger Regentschappen* (Tjiheavlakte), *Bagelen* (Zuid-Bagelen), *Cheribon* (Sindopradja- en Doetamatigebied), *Madioen* (bevloeiing van Magetan en Ngawi) en *Rembang* (de reeds vermelde Solovallei, in hetzelfde jaar geschorst).

De werken, bij deze irrigatiediensten in ontwerp en uitvoering, betroffen een tiental gebieden, behoorende tot de 13 overgebleven gebieden van het zestiental, opgenomen in het zoogenaamde „algemeen irrigatieplan", vermeld in de memorie van toelichting op de door den Minister van Koloniën ingediende begrooting voor het jaar 1891 [1]). Voorts waren nog werken in uitvoering in Wedoeng, Singenkidoel en Grogol en Oost-Semarang (alle in de residentie Semarang), terwijl belangrijke opnemingen onderhanden waren in de residenties Krawang en Bantam en voorts verschillende kleinere opmetingen werden verricht.

Besteed werd in 1898 voor al deze werken tezamen (met uitzondering van de Solovallei) aan opnemingen en projectwerk rond 129.000.— en aan uitvoering *f* 872.000.— terwijl de werken in de Solovallei in dat jaar nog vorderden een uitgaaf van *f* 3.714.000.—. Slechts aan een drietal werken werd in genoemd jaar meer dan een ton gouds verwerkt, namelijk de Pemaliwerken (*f* 190.000), de verbetering van de afwatering in Oost-Semarang (*f* 279.000) en de verbetering van de bevloeiing in Zuid-Bagelen beoosten de Lok-Oeloe (*f* 128.000).

De eerstgenoemde werken stonden onder de leiding van den op dit gebied toenmaals toonaangevenden Waterstaatsingenieur A. G. LAMMINGA, die reeds tevoren bij den aanleg der Pekalenwerken zijn sporen had verdiend en die vele jaren de gewesten Tegal en Pekalongan, later tot één gewest vereenigd, tot een brandpunt van activiteit op het gebied van technische bevloeiing maakte, zoodat de noordelijke kuststrook van Pekalongan thans een bijna ongebroken rij van de meest volmaakte irrigatiegebieden tezien geeft, waar naast een hoogstaande Inlandsche landbouw een bloeiende suikerindustrie wordt aangetroffen, zoodat meerdere fabrieken tot de best produceerende van Java zijn te rekenen [2]).

Keeren we thans tot de irrigatieafdeelingen terug.

Zooals reeds vermeld bestonden in 1898 de Irrigatieafdeelingen „Serajoe" (definitief), „Serang" en „Brantas" (beide „op proef"). Wat was het doel en de beteekenis dezer instellingen?

Reeds waren in verschillende streken van Java, deels door de bevolking, dikwijls met hulp van het bestuur, anderdeels door den dienst der openbare werken, belangrijke bevloeiingswerken tot stand gekomen. Het beheer en onderhoud dezer werken, zoomede de verdeeling van het daardoor aangevoerd bevloeiingswater

---

) Behalve de reeds vermelde werken omvatte dat plan nog:
het gebied der Mangis-leiding (res. Kedoe).
„ „ „ Pekalen-werken (res. Probolinggo).
„ „ „ Tjomal en Sragirivieren (res. Pekalongan)
„ Waloehgebied (res. Pekalongan).
de afdeeling Grobogan (res. Semarang)
„ „ Kendal (resi Semarang);
hiervan waren de Pekalenwerken in 1893 voltooid, van de bevloeiing van Grobogan werd in 1894 afgezien, terwijl de Mangisleiding in 1895 eveneens voltooid was.

2) De gemiddelde productie aan hoofdsuiker bedroeg in 1922 voor de Tegalsche fabrieken 137 picol per bruto bouw, tegen 129 picol als gemiddelde voor geheel Java.

berustten òf bij de gebruikers zelve òf bij de Europeesche en Inlandsche ambtenaren van het Binnenlandsch-Bestuur. Deze toestand begon steeds meer aanleiding tot klachten te geven, toen de uitbreiding van den Inlandschen en Europeeschen landbouw tot een intensiever gebruik van het bevloeiingswater noopte en werken van minder eenvoudigen aard bij hun onderhoud en bediening een technische bekwaamheid en inzicht eischten, welke noch bij de bevolking, noch ook als regel bij den bestuursambtenaar werden aangetroffen.

Zooals tevoren bij den aanleg der werken het geval was geweest, drong zich geleidelijk ook bij hun gebruik de behoefte aan technischen bijstand op en de juiste weg om deze te verschaffen leek het instellen van een exploitatiedienst — aan welke de beschikking zou worden gegeven over de gelden, tevoren voor de z.g.n. bestuursmantri's uitgetrokken (ook toen mocht, als nu, een verbetering niets kosten) — nevens den bestaanden dienst, belast met voorbereiding en uitvoering van nieuwe werken.

Hoewel de noodzakelijkheid van het ingrijpen van den technicus ook door het bestuur werd erkend, kostte het toch eenige moeite dit ertoe te bewegen zijne tot dusver ten deze bezeten bevoegdheid uit handen te geven. Van bestuurszijde werd dan ook de wenschelijkheid bepleit om den dienst der irrigatie-afdeelingen aan de hoofden van gewestelijk bestuur geheel ondergeschikt te maken, wat niet heeft kunnen verhinderen, dat de Regeering zich vereenigde met het voorstel van den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken om den chef der nieuwe instellingen rechtstreeks aan hem toe te voegen, waarbij echter de noodzakelijkheid van gestadige samenwerking met het bestuur [3]) op den voorgrond werd gesteld.

Het is de groei van deze instellingen en van de, ongeveer in gelijken zin georganiseerde, gebieden „waar het technisch waterbeheer is ingevoerd", welke ten aanzien van den bevloeiingsdienst op de in beschouwing genomen 25 jarige periode zijn stempel heeft gedrukt. Zij vormen de ruggegraat van den geheelen dienst zooals die geleidelijk is opgebouwd; gegronde kritiek op hunne samenstelling en werking werd nimmer geleverd. Persoonskeuze mag er toe hebben geleid, dat hier meer, daar minder nuttig werk werd verricht, dat niet overal de resultaten noch hunne waardeering gelijk zijn; de instellingen als zoodanig hebben volledig burgerrecht verkregen. Zij zijn in het beheer dezer landen onmisbaar geword n.

Ontwikkeling. Het is dan allereerst de groei der irrigatie-afdeelingen, waaraan thans een korte beschouwing zal worden gewijd.

Bestonden, zooals reeds vermeld, in 1898 drie dezer instellingen, waarvan twee „op proef", dit aantal breidde zich geleidelijk uit tot zes, te weten de:

Irrigatieafdeeling Serajoe (1892); [4]) Brantas (1902); Serang (1908); Pekalen-Sampean (a.v.); Pemali-Tjomal (a.v.); Tjimanoek (1910), terwijl daaraan in 1909 was toegevoegd de „Sectie Madioen der toekomstige Irrigatie-afdeeling Solorivier".

Deze laatste is nimmer uitgegroeid tot wat men aanvankelijk had beoogd. Was toch de bedoeling, dat alle voornoemde irrigatie-afdeelingen het geheele stroomgebied van een of meer groote rivieren zouden omvatten [5]) — waarnaar zij genoemd zijn — ten aanzien van de grootste onzer Java-rivieren bleek dit niet mogelijk, wijl een beduidend deel van het stroomgebied gelegen is binnen de Vorstenlanden, waarover de werking der irrigatie-afdeelingen zich niet uitstrekt, terwijl de verbinding tusschen Madioen — o.a. het stroomgebied der Madioenrivier, de voornaamste zijrivier der Solo, omvattend — en de zoogenaamde Solovallei, dat is het vlaktegebied der Solorivier in de residentie Rembang en Soerabaia, tot dusver te ongunstig is om beide streken gevoeglijk onder één beheer te kunnen stellen. Het kalk en mergelgebergte, dat Madioen ten Noorden begrenst, vormt hier een natuurlijk beletsel, door spoor- noch rijweg doorbroken.

Tot de inrichting van verdere irrigatie-afdeelingen op Java en Madoera, waartoe reeds lang plannen bestaan, is het om verschillende redenen nog niet gekomen. Nevens de reeds genoemde bestaan slechts de zoogenaamde „irrigatiediensten", welke thans omvatten den dienst der bevloeiingswerken: in Bantam, en Batavia, met uitzondering van de afdeeling Krawang; in de afdeeling Krawang; in de Preanger-Regentschappen; en ten slotte den dienst der bevloeiingswerken in het gebied der beneden-Solorivier (residenties Rembang en Soerabaja), welke dienst tevens belast was met de likwidatie der voorraden, van de gestaakte Solovalleiwerken overgebleven.

Deze diensten en die der irrigatie-afdeelingen omvatten tezamen geheel Java, met uitzondering van de Vorstenlanden. De bemoeienis van Landswege met de bevloeiing in Solo en Djokja was tot voor kort zeer gering wijl zij tot de taak der zelfbesturen gerekend werd.

Hierin is wijziging gekomen door de agrarische hervorming in die gewesten, welke ten doel heeft het vroegere stelsel van landhuur, door Europeesche ondernemers van den Vorst of zijne apanagehouders, om te zetten in grondhuur van de bevolking op analoge wijze als dit in de Gouvernementslanden geschiedt. Met die zoogenaamde conversie gaat, op uitdrukkelijk verlan-

3) Dit komt tot uitdrukking in art. 9 (1) van het Waterstaatsreglement (Stbl. 1910 No. 177), luidende: „De Hoofden van gewestelijk bestuur voeren ieder voor zijn gewest, het beheer en het administratief toezicht over den dienst der irrigatieafdeelingen", in verband met het 3de lid van hetzelfde artikel „Aan het hoofd van elke irrigatieafdeeling staat een Ingenieur van den waterstaat, met. . . . ." enz.

4) Jaar van definitieve instelling; in 1909 werd zij uitgebreid met de afdeelingen Magelang en Temanggoeng.

5) Ook voor de Irrigatieafdeeling Tjimanoek is dit nog niet het geval.

gen der betrokken landhuurders, gepaard de instelling van publiekrechtelijke waterschappen, daartoe mogelijk gemaakt bij de wet van 24 Juli 1918 (Indisch Staatsblad 1919 No. 49).

Om die instellingen voor te bereiden en voorloopig, zoolang ze nog niet op eigen beenen staan kunnen, leiding te geven [6]), werd in 1919 opgericht het ,,Centraal Waterschapskantoor voor de Vorstenlanden'', een Gouvernements instelling, welke — als haar evenvermelde taak zal zijn vervuld — zal blijven voortbestaan teneinde de residenten, aan wie ten aanzien van de contrôle der centrale overheid op de waterschappen groote bevoegdheden zijn gegeven, den daarvoor noodigen technischen en administratieven bijstand te verleenen. Tevens is dit kantoor gedacht als hooger technisch adviseur van de waterschappen zelve; of het als zoodanig reden van bestaan heeft zal de toekomst moeten leeren. Vermoedelijk zullen de waterschappen wel t.z.t. geheel in eigen technisch — ook hooger — personeel willen voorzien.

De oprichting van twee waterschappen vond reeds plaats, het waterschap Opak (1 October 1921), gelegen in de beide Vorstenlanden en het waterschap Dengkeng (1 Januari 1922), gelegen in Solo. Van nog twee waterschappen wordt de oprichting voorbereid, doch wellicht zal althans één daarvan (Progo) van te geringen omvang blijken om een zelfstandig bestaan te leiden en dus met andere moeten worden saamgesmolten.

De ,,faits et gestes'' dezer waterschappen worden door velen, ook buiten de Vorstenlanden, met de grootste belangstelling gadegeslagen. Veel zal uit de hier opgedane ervaring kunnen worden geleerd in de Gouvernementslanden, inzonderheid in streken waar Europeesche suikerindustrie voor komt en dus verhoudingen bestaan, welke die in de hervormde Vorstenlanden eenigermate nabij komen. Wat in de Vorstenlanden met zijn, uit de kortelings nog bestaande feodale toestanden voortgesproten, scherpe verhoudingen tusschen den machtigen landhuurder eenerzijds en een nog zeer onontwikkelde, tot voor kort geheel onmondige, inlandsche bevolking anderzijds levensvatbaarheid mocht toonen, zal bij de zooveel gedegener toestanden in de Gouvernementslanden wel niet op groote moeilijkheden stuiten.

Uitbreiding van de technisch aangelegde werken. De werken van het ,,algemeen plan'' van 1891, voor zoover ze niet zijn gestaakt (Solovallei) of van de verdere uitvoering is afgezien (de werken in Grobogan en het grootste gedeelte der werken in het stroomgebied der Serajoe en in Zuid=Bagelen) zijn alle sinds lang voltooid en in gebruik genomen. Zij omvatten tezamen een bevloeid oppervlak van rond 400.000 bouws. Vele werken werden intusschen nieuw aangevat, de grootere goedkeuring door de wetgevende macht, de kleinere zonder die goedkeuring, met machtiging der Indische Regeering, welke de fondsen daarvoor vond uit een telken jare op de begrooting uitgetrokken post voor ,,werken van geringen omvang''. Hun aantal is zoo groot, dat een simpele opsomming ervan reeds teveel ruimte in beslag zou nemen. Alleen eenige grootere mogen hier afzonderlijk vermelding vinden. Het zijn de: Tjioedjoengbevloeiing in Bantam (nog in uitvoering, grootendeels voltooid en in gebruik) groot rond 45.000 bouws; Tjitaroembevloeiing in Krawang (nog in uitvoering) 110.000 bouws; bevloeiing der voormalige particuliere landerijen Kandanghaoer en Indramajoe=West (nog in uitvoering) 96.000 bouws; Djengkellokbevloeiing in de afdeeling Brebes (voltooid) 10.450 bouws; Bodriwerken in de afdeeling Kendal (nog in uitvoering, ten deele in gebruik) 21.000 bouws; Watoedakonwerken in de res. Soerabaja (a.v.) 13.400 bouws; Sidoardjowerken in dezelfde residentie (a.v.) 48.000 bouws; Madioenkanaalwerken in de res. Madioen (voltooid) 18.800 bouws; Waroedjajeng=Kertosono=werken in de res. Kediri (voltooid) 23.900 bouws; Kedoeng=Kandangwerken in de res. Pasoeroean (voltooid) 7.800 bouws; Molekwerken in dezelfde residentie (voltooid) 5.300 bouws; Bedadoengwerken in de res. Besoeki (nog in uitvoering, ten deele in gebruik) 36.900 bouws; Tanggoel=Bondojoedowerken in dezelfde residentie (a.v.) 30.000 bouws; Majangwerken in dezelfde residentie (nog in uitvoering) 22.500 bouws; bevloeiing van Zuid Banjoewangi (pas begonnen) 80.000 bouws.

Meer sprekend wellicht dan deze, hoogst onvolledige, opsomming zijn de cijfers van de toeneming van het oppervlak der volledig technisch bevloeide gebieden op Java en Madoera. Bedroeg dit oppervlak in 1898 niet meer dan omstreeks 130.000 bouws, in 1920 (omtrent de latere jaren staan nog geen volledige cijfers ten dienste) was deze uitgestrektheid aangegroeid tot 1.116.000 bouws. In uitvoering waren toen de technische werken voor een oppervlak van 305.500 bouws, in voorbereiding voor 742.800 bouws.

Dat met de voltooiing dezer werken nochthans aan de werkzaamheid van den bevloeiingsdienst, voor wat den aanleg van werken op Java en Madoera betreft — over de buitengewesten is in het voorgaande gezwegen, wijl de actie tot dusver gering en het resultaat weinig belovend was — nog lang niet de grens is gesteld, moge wel blijken uit de omstandigheid, dat voor een oppervlak van ± 310.000 bouws (w.o. de Solovallei) de werken werden gestaakt of voorloopig opgeschort, terwijl nog nieuwe bevloeiingswerken of de verbetering van bestaande gebrekkige bevloeiing mogelijk geacht worden

[6]) Artikel 60 der betreffende waterschapsreglementen luidt: ,,Zoolang, ter beoordeeling van het Hoofd van gewestelijk bestuur, het waterschap nog niet in staat is de technische uitvoering van de aan die instelling opgedragn werkzaamheden zoodanig te verrichten, dat voor alle daarbij betrokken belangen eene behoorlijke behartiging mogelijk is, blijft de technische uitvoering van de werkzaamheden, behoorend tot den werkkring van het waterschap, opgedragen aan het Hoofd van het centraal waterschapskantoor voor de Vorstenlanden, dat zoo spoedig mogelijk de noodige gegevens verzamelt en maatregelen treft, om die uitvoering door het waterschap zelf mogelijk te maken''.

voor niet minder dan 2.197.000 bouws. Nog voor jaren zal menig technicus hier een dankbaar arbeidsveld vinden; het moge voor de arbiturienten van de Tech= nische Hoogeschool te Bandoeng weggelegd zijn op dit veld te toonen, dat zij niet de minderen zijn van hunne Delftsche voorgangers, die hier op dit gebied een levens= taak vonden, welke van die van den Nederlandschen Waterstaatsingenieur zoo sterk verschilt. Arbeidend met liefde voor den geboortegrond en gesteund door grondige kennis van taal en volksgebruiken, mag er wel niet aan getwijfeld worden, dat de Bandoengsche in= genieur zich op dit terrein nog lauweren zal weten te verwerven.

Waterbeheer. Doch, we zagen reeds eerder, dat het niet de aanleg van werken alleen is, welke de werkkracht van den technicus vordert. Ook de economische vraag= stukken met de bevloeiing der bouwvelden samenhan= gend, vergen zijn aandacht. Laten we hier buiten beschou= wing de vraagstukken van economischen aard, welke zich voordoen bij den opzet van een bevloeiingswerk, dan blijft de belangrijke kwestie van het waterbeheer, van de wijze waarop het water, dat door den aanleg der kostbare bevloeiingswerken op de bouwvelden kan wor= den gebracht, over die velden zal worden verdeeld, dat wil zeggen aan de teelt van landbouwgewassen zal wor= den dienstbaar gemaakt. Een probleem, dat vooral in onze samengestelde maatschappij, met zijne groote tegenstellingen in maatschappelijken welstand, econo= mische kracht en intellect, niet gemakkelijk tot oplos= sing te brengen is.

„Aanwending van het bevloeiingswater tot zijn groot= ste sommale waarde" stelde de bekende toenmalige chef der Irrigatieafdeeling Brantas WEYS op het in 1898 te Djokja gehouden suikercongres als — zeker door een ieder in beginsel aanvaard — doel van elk waterbeheer. In abstracto het alleen juiste beginsel, dat ongetwijfeld tot eenig richtsnoer zal strekken indien en waar men te maken heeft met gelijksoortige en gelijkgerechtigde ge= bruikers. Doch zoo eenvoudig is het vraagstuk op Java niet en het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat de beginselen van het waterrecht nog steeds niet werden vastgelegd, hoewel die reeds voor velen een bron van ernstige studie vormden.

De taak om dit vraagstuk tot oplossing te brengen is sinds 1916 opgedragen aan de toen ingestelde „Com= missie in het belang van het bevloeiingswezen op Java en Madoera", welke commissie echter tot dusver ons die oplossing niet bracht. Op ander gebied evenwel ver= richtte zij, in het bijzonder haar lid Ir. CH. G. CRAMER meer aan den dag tredenden arbeid, n.l. door de uit= voering te bevorderen van het zoogenaamde kringwa= doekstelsel. Daarmede wordt beoogd het aanleggen en gebruiken van kleine waterreservoirs, meestal ge= bouwd bij de aanmonding der zoogenaamde tertiaire bevloeiingsleidingen (kringleidingen), welke dienen om in den Oostmoesson het 's nachts voor die leidingen be= schikbare water op te vangen, teneinde dit overdag daar aan weder af te staan.

Vooral in streken, waar een intensieve Europeesche suikerrietcultuur wordt gedreven naast den aanplant van waterbehoevende bevolkingsgewassen, is dit stelsel van belang omdat het mogelijk maakt te breken met het, bij optredend watergebrek in zulke streken veelal in zwang zijnd — al of niet geregelmenteerd — gebruik om gedurende het grootste gedeelte van de daguren het beschikbare bevloeiingswater uitsluitend voor de riet= cultuur te benutten, terwijl het dan 's nachts (somtijds van 's middags 2 of 4 uur af) ten gebruike van den in= landschen landbouw staat.

Reeds vele kringwadoeks werden aangelegd en in ge= bruik genomen; hier en daar zijn in de praktijk der ex= ploitatie gebreken aan den dag getreden, naar de onder= vanging waarvan wordt gestreefd.

Beperkte plaatsruimte dwingt van dit onderwerp af te stappen; slechts even werd een en ander aangestipt om te doen blijken, dat ook op het gebied der waterver= deeling en hare reglementeering het laatste woord nog niet is gesproken, voor technicus, bestuurder, jurist en adatkenner nog veel te verrichten valt.

Door het Land aan den aanleg van de bevloeiingswer= ken bestede gelden. Niettegenstaande de spreekwoorde= lijke dorheid van cijfers meen ik dit overzicht niet te mo= gen besluiten zonder daaraan een staatje toe te voegen van de bedragen, welke sedert het begin der Overheids= bemoeienis met het bevloeiingswezen daaraan zijn ten koste gelegd. Het staatje is in vele opzichten leerzaam. Het demonstreert de goede bedoelingen vóór 1898, de inzinking daarna; het duidt aan de plotselinge opleving in 1911 — gevolg der werkzaamheid van Ir. HOMAN VAN DER HEIDE, krachtdadig gesteund door Ir. HARING= HUIZEN, die ook thans nog, als Hoogleeraar in de (In= dische) Waterbouwkunde te Delft de aspirant=Indische Waterstaatsingenieurs richting gevend, onvermoeid in het belang van den bevloeiingsdienst werkzaam is.

Het staatje toont ook de tijdelijke teruggang in 1915, onder den indruk der ruwe schokken, welke de wereld= oorlog het economisch leven in deze gewesten deed on= dergaan; daarnaast wijst het op den opbloei in de laatste oorlogs= en de eerste na=oorlogsjaren, gevolgd door de inzinking, welke de huidige malaise typeert.

Zal die inzinking voorbij gaan als die van 1899, kort van duur zijn als die van 1915? Is het toeval of begin= selvastheid, dat ook thans weer de uitgaven voor bevloei= ingswerken c a. (zonder de materialen van den Lande *f* 14.424.000 in 1922) op de landsbegrooting een gelijk percentage, namelijk 1.5% omvatten (totale landsuit= gaven *f* 924.167.979) als in 1899?

Zal de bevloeiing der Solovallai, die uitgestrektheid van meer dan 200.000 bouws, wachtend op den toevoer van het drenkende en bevruchtende Solowater, in den

laatsten tijd opnieuw overwogen, zij het tot iets geringer omvang, het werk zijn der volgende jaren?

Wij weten het niet; nog geenszins is de financieele hemel opgeklaard, al meenen velen, dat het wolkendek begint te breken. Maar wij willen hier uiting geven aan de hoop en de verwachting, dat niet vele lustra meer zullen passeeren zonder de verheugende tijding: de Solovallei werd hervat.

Het gegeven overzicht vermag een althans gedeeltelijk antwoord te geven op de dikwijls gestelde vraag wat reeds door het gouvernement aan bevloeiingswerken werd ten koste gelegd, m.a.w. wat ongeveer de waarde is, welke deze eigendommen van het Land vertegenwoordigen. Laat men daarbij buiten rekening de uitgaven voor technisch personeel in vasten dienst, voor gewoon onderhoud en herstellingen en verder die voor de gestaakte Solovalleiwerken, dan beloopen de eigenlijke kapitaalsuitgaven, zonder de waarde der verrichte onbetaalde heerendiensten, rond 125 millioen gulden.

Ten slotte nog enkele cijfers, welke den groei van het corps der technische ambtenaren van den bevloeiingsdienst vermogen te illustreeren.

Waren begin 1898 met dien dienst belast 52 ingenieurs 1 architect en 62 opzichters (waarvan 9 ingenieurs, 1 architect en 17 opzichters bij de Solovallei werkzaam), begin 1923 gaven aan dien dienst leiding (alleen op Java) 100 hoofdingenieurs en ingenieurs, 9 architecten en 179 opzichters. Deze worden bijgestaan door een uitgebreid corps van mantri's, mandoers en verdere ondergeschikten.

STAAT van gedane uitgaven ten behoeve van bevloeiingswerken, enz.

JAAR	Verwerkte bedragen in duizendtallen guldens								Toelichtingen
		Bevloeiings- en afwateringswerken 1)				Waterkeeringswerken			
	Opnemingen	Aanleg	2) Bevloeiing Solovallei	Herstellingen	Gewoon onderhoud	Aanleg	Herstellingen	Gewoon onderhoud	
3). 1923	500	6.240		560	2.300	1.720	310	310	1) Hierin niet begrepen de bezoldigingen van het personeel noch de waarde van den verrichten heerendienstplichtigen arbeid. Na 1902 werd nagenoeg geen onbetaalde arbeid meer verricht voor den aanleg van werken, terwijl in de jaren 1914 t/m 1916 het gebruik van heerendiensten werd afgeschaft voor het onderhoud dezer werken.
1922	446	5.577		525	2.026	1.365	28	221	2) Ten behoeve van de Solovalleiwerken werd vóór 1894 aan opnemingen en ontwerpwerk rond f 412.000 besteed
1921	647	8.806		499	1.792	1.691	170	242	3) De voor 1923 uitgetrokken bedragen.
1920	620	8.501		600	1.838	1.485	442	272	4) Volgens schatting van ir. J. Homan van der Heide.
1919	461	7.696		348	1.658	1.337	253	275	
1918	464	7.275		185	1.467	2.069	466	199	
1917	440	6.294		145	1.352	1.018	225	173	
1916	414	5.093		144	1.505	827	120	153	
1915	329	4.348		107	1.080	790	1	142	
1914	448	5.389		75	710	901	41	124	
1913	388	5,679		293	554				
1912	354	3.954		170	415				
1911	310	3.896		76	375				
1910	252	2.884		102	370				
1909	235	1.799		85	360				
1908	240	1.852		77	301				
1907	229	1.787		57	303				
1906	196	1.730	2	55					
1905	172	1.741	39	67					
1904	165	1 900	15	140					
1903	157	1.875	36	34					
1902	131	2.025	52	62					
1901	112	1.525	162	69					
1900	117	839	203	35					
1899	125	1,123	463	34					
1898	129	1,107	3 714	43					
1897	154	871	3.086	35					
1896	136	925	3.141	36					
1895	130	930	2.402	52					
1894	207	3.388	2.523						
1893	359	1.363							
1892	375	1,425							
1891	345	1,466							
1890	274	1,642							
vóór 1890		±10.000 4)							
	10.061	122.972	15.838	4,710	18.406	13.203	2.056	2.111	

Wl. April 1923.

Ir. J. B.

INDIË ALS PRODUCENT VOOR DE WERELDMARKT.

SUIKER.

Voor het economische leven op Java had de suikerindustrie lang vóór 1898 reeds groote beteekenis. Java produceerde zijn hoofdvoedsel rijst grootendeels zelf, en daarnevens genoeg mais, knolgewassen, peulvruchten en cocosnoten voor zijn behoefte. Doch voor katoen en andere fijne vezelstoffen schijnt het klimaat van Java minder geschikt te zijn, zoodat weefsels voor kleeding grootendeels moeten worden ingevoerd. Ditzelfde is o.a. het geval met lucifers, ijzerwaren en vele voorwerpen van dagelijksch gebruik. Het geld voor de invoerartikelen kan slechts door uitvoer verkregen worden, en onder de uitvoerartikelen speelde suiker naast koffie, kapok, copra, tabak enz. in 1898 reeds een zeer groote rol.

Sindsdien is die economische rol nog toegenomen, en daarnaast hebben vooral ook thee en rubber in stijgende mate meegeholpen. Steeds meer import en dus ook export was noodig, want de bevolking van Java en Madoera nam van 1898 tot 1920 met 9 millioen inwoners toe, zoodat ook zelfs aan rijst een steeds grooter tekort ontstond. In 1898 werd voor de toenmalige bevolking van 26 millioen inwoners op Java reeds 1.5 millioen pikol [1]) rijst ingevoerd. In 1917 was de hoeveelheid importrijst op Java echter gestegen tot 6.5 millioen pikol, dat is ongeveer 1/8 deel der eigen productie. Naast weefsels en kramerijen moest ook de rijstinvoer geregeld betaald worden, en dit kon slechts geschieden met het loon, verdiend bij de productie voor export.

De suikerindustrie en andere groote cultures hebben op die wijze een belangrijke toename der bevolking van Java mogelijk gemaakt, toen na 1890 de voor ontginning beschikbare gronden sterk begonnen te verminderen. Omgekeerd heeft de toename der bevolking de uitbreiding der groote cultures mogelijk gemaakt door het verschaffen der werkkrachten.

Java neemt door zijn enorm dichte bevolking een zeer bijzondere plaats in, onder de tropische landen met in hoofdzaak primitieven landbouw. De bevolking was in 1825, toen de laatste oorlog op Java uitbrak, slechts 6 millioen en was in 1920 reeds gestegen tot 35 millioen; reeds lang is de bevolkingsdichtheid overschreden, waarbij een primitief gebruik van den bodem over het geheele gebied nog voldoende is. Steeds meer moest dus tot intensieven landbouw worden overgegaan, met toepassing van alle moderne hulpmiddelen der landbouwindustrieën en met behulp van de in Europa verkregen wetenschappelijke inzichten in den landbouw. Naast 10 millioen bouw bevolkingsgrond staat thans 1 millioen bouw voor alle Europeesche cultures op Java tezamen, waarvan de suikerindustrie thans nog niet ¼ millioen bouws occupeert. Op deze intensief bebouwde gronden vinden zeer vele handen werk in den modernen landbouw voor export, en daardoor zijn de economische belangen van bevolking en groote cultures voorloopig wel onverbrekelijk verbonden.

Wij willen nu eerst den toestand der suikerindustrie in 1898 en in 1922 met elkander vergelijken.

In 1891 is de laatste band tusschen de Javasuikerindustrie en het stelsel der gedwongen Gouvernements Curtuur weggenomen. Door de sterke ontwikkeling der bietsuikerindustrie in Europa was sinds 1883 een groote daling der suikerprijzen ingetreden, doch door goed beleid had men den kostprijs der suiker op Java ten slotte evenredig weten te verlagen. Zoo ging de Javasuikerindustrie ondanks vele moeilijkheden geregeld vooruit en in 1898 leverde zij een product af van 725.000 ton of 11¾ millioen pikols suiker. Deze oogst werd verkocht tegen gemiddeld *f* 6.82 per pikol, zoodat hij 80 millioen gulden opbracht.

Veel winst werd met die opbrengst niet gemaakt, maar de verwerkte gelden van deze opbrengst beteekenden toch een flinke bijdrage in de inkomsten der bevolking van Java.

Regelmatig nam nu verder de suikeroogst toe, totdat hij in 1922, 2 ½ maal zoo groot was als in 1898 en 1.8 millioen ton of 29¼ millioen pikols suiker bedroeg. Deze oogst werd verkocht tegen gemiddeld *f* 11.32 per pikol suiker en bracht dus 331 millioen gulden op.

Helaas was de kostprijs inmiddels dermate gestegen, dat ¼ der fabrieken met dezen oogst nog verlies leden, en 1/10 der fabrieken alleen quitte speelden. De overige fabrieken maakten echter een voldoende winst en in elk geval was de opbrengst van zulke oogsten van groote beteekenis voor het herstel van het economisch en financieel evenwicht van Ned.-Indië. De ontvangen bedragen toch worden voor het overgroote deel op Java verwerkt en alleen aan Inlanders werd in 1922 reeds meer betaald dan de geheele opbrengst van den oogst van 1898 bedroeg.

Wat waren nu de oorzaken van deze toename van den oogst?

In de eerste plaats nam het met suikerriet beplante oppervlak op Java geregeld toe. In oogst 1898 bedroeg dit oppervlak 113.625 bouws; in Oogst 1922 bijna tweemaal zoo veel, namelijk 226.760 bouws.

Terwijl het oppervlak verdubbelde, werd de oogst echter 2½ maal zoo groot. Inderdaad heeft dus nog een andere oorzaak gewerkt, namelijk de toename van het product per bouw. In 1898 bedroeg het gemiddeld product 103 pikols suiker per bouw, dat is 5 pikols meer dan tevoren op Java ooit was voorgekomen. In 1922 echter was het product 129 pikols per bouw, terwijl het in 1917 nog 1½ pikol hooger was geweest. Ondanks de groote uitbreiding van oppervlak, waarbij ook vele minder gunstige gronden waren geoccupeerd, is dus het

1) 1 pikol=125 Amsterdamsche pond=61.76 K. G.

product per bouw met omstreeks 26 pikols toegenomen of gemiddeld met ongeveer een pikol suiker per bouw per jaar.

Geen wonder, dat de Javasuikerindustrie op die wijze haar vaste plaats op den eersten rang behield onder de grootcultures. Elke bouw bracht in de afgeloopen 25 jaren gemiddeld elk jaar een pikol suiker meer op dan tevoren, zoodat de concurrentie met andere suikerproduceerende landen behoorlijk kon worden volgehouden. Er waren wel eens zeer moeilijke jaren, zooals in 1902 en 1903 toen de suiker gemiddeld slechts *f* 5.31 resp. *f* 5.92 per pikol opbracht, en in 1918 toen de prijs tijdelijk daalde tot *f* 4.50 voor ruwsuiker, doch door een meerderheid der ondernemingen werd bijna elk jaar winst gemaakt.

De toename van het product per bouw werd verkregen door steeds grootere intensifieering van het bedrijf. Er werd telkens meer zorg aan den verbouw van het suikerriet geschonken en op steeds betere wijze werd de suiker uit het riet in de fabriek gewonnen. Een groot deel der winsten werd besteed voor verbetering van gronden en irrigatie, voor den aanleg van railbanen voor het riettransport, en voor verbetering en uitbreiding der fabrieksinstallaties. In 1898 werd het riet op de meeste fabrieken nog slechts in 2 op elkaar volgende molens geperst; in 1922 waren daarentegen nog slechts 2 zulke kleine installaties in werking (op de fabrieken Soemengko en Banjoepoetih), terwijl overal elders reeds in 3 of 4 molens werd geperst, vaak met een crusher er nog voor geplaatst die het riet eerst verbrijzelt. De molens zijn bovendien thans veel grooter en sterker, zoodat zij het riet veel zwaarder kunnen persen en op die wijze meer sap uit het riet winnen.

De leiding van het fabrikaat is vooral door de chemische inzichten, verkregen uit den arbeid van Dr. PRINSEN GEERLIGS aan het Proefstation West-Java, steeds verbeterd kunnen worden, waardoor de suikerwinning uit het sap belangrijk toenam. Bovendien werd niet meer bijna uitsluitend ruwsuiker voor raffinage gefabriceerd, maar werd ook direct witte consumptiesuiker uit het rietsap verkregen. Daartoe werden telkens meer fabrieken geinstalleerd voor de carbonatatie- of de sulfitatie-werkwijze, zoodat de meerderheid der fabrieken thans voor witsuiker is ingericht.

In den aanplant werd steeds meer aandacht besteed aan de juiste graaf- en plantmethoden, aan bibitkeuze en bemesting, en aan de keuze der voor iedere grondsoort geschikte rietsoorten.

Zoo werden de bedrijven voortdurend verbeterd en vergroot en de toename van het beplante oppervlak beteekende dan ook geenszins een toename van het aantal malende fabrieken. In 1898 was dit aantal 188, ieder met gemiddeld 604 bouw aanplant; in 1923 was het aantal 180, met gemiddeld 1260 bouw aanplant, per fabriek. Het laagste aantal werd bereikt in 1905, toen slechts 173 fabrieken maalden; het hoogste aantal was 190, in 1913.

De totale kapitaalwaarde, die thans in de Javasuikerindustrie is vastgelegd, zal wel niet veel van een milliard gulden verschillen.

21 Fabrieken werden tusschen 1898 en heden opgeheven, omdat zij reeds te lang met verlies werkten; het waren Rogodjampi, Kabat, Nangkaän, Djaboong, Tempeh, Soekoredjo-Soeklan, Kawisredjo, Ngempit, Djapanan, Ngagel, Ngoro, Pamottan, Kebonhardjo, Klaling, Bendokerep, Poegoe, Triagan, Keboemen, Madjenang, Klidang en Kalitandjoeng; de meeste hunner gronden worden thans door aangrenzende fabrieken beplant. Bovendien heeft Seboroh sinds 1922 niet meer geplant, doch haar sluiting is nog niet definitief.

10 Fabrieken werden in die periode stopgezet omdat haar aanplant voordeelshalve bij die van andere fabrieken kon worden getrokken, het waren in hoofdzaak Tandjongsarie, Ranoepakis, Karah, Ketintang, Papoh, Tjandi-sewoe, Sedajoe, Klatji, Tjiledoek en Tjidahoe; de grens tusschen sluiting wegens herhaalde verliezen en sluiting wegens combinatie met een andere fabriek is trouwens moeilijk te trekken, daar de combinatie veelal het gevolg is van onvoldoende en te wisselvallige winsten. Totaal vielen dus 32 fabrieken uit.

Nieuw opgericht werden in deze 25 jaren 19 fabrieken, namelijk Djatiroto, Kebonagoeng, Panggoongredjo, Kenongo, Garoem, Ngadiredjo, Tegowangi, Lestari, Djoewono, Manishardjo, Wonotjatoor, Demakidjo, Medarie, Sendangpitoe, Poerworedjo, Kaliredjo, Petaroekan, Soemberhardhjo en Bandjaratma. Hiervan is Djatiroto de grootste suikerfabriek van Java, welker jaarproductie het millioen pikols suiker nadert; gedurende de 6 maanden van den maaltijd levert zij elken dag een trein van 32 wagons suiker af; haar aanplant ligt in een door haar drooggelegd moeras.

Behalve de genoemden werden nog de 4 fabrieken Papoh, Madjenang, Kebonhardjo en Tjidahoe gesticht, die echter weldra weer werden opgeheven. Spoedig zal nog Kedoengbanteng in bedrijf komen.

Omtrent de verandering op groote schaal van de fabricage van ruwsuiker in die van witsuiker moet nog opgemerkt worden, dat deze ook samenhing met een verandering van de markt der Javasuikers. In 1898 en volgende jaren ging de Java-oogst meestal voor een groot gedeelte naar Amerika als ruwsuiker voor de raffinaderijen; Europa viel toen daarentegen als afnemer van ruwsuiker meer en meer af. Veel ruwsuiker ging ook naar China. In 1903 begonnen wij Amerika als afnemer te verliezen, doordat Cuba zich snel had ontwikkeld en ons van de Amerikaansche markt verdrong. Japan en Britsch-Indië werden nu onze vaste en belangrijkste klanten, en vooral voor Britsch-Indië werd veel witsuiker gevraagd.

In 1898 was dan ook nog slechts 0.3% van den Java-oogst witsuiker; in 1903 was dit 4.3% in 1910 reeds 35% en in 1922 was witsuiker zelfs 53% van den oogst.

Over de verbouwde rietsoorten merken wij het volgende op.

Omstreeks 1898 was men begonnen, het tevoren bijna uitsluitend geplante Zwart Cheribonriet op grooter schaal te vervangen door andere in voorgaande jaren ingevoerde rietsoorten, zooals het Borneoriet, Bourbonriet, Batjanriet, Muntokriet, Manillariet, Ceramriet, Fidjiriet, Loethersriet, Gestreept Preanger en anderen. Deze rietsoorten waren echter niet in staat om de Javaproductie op een belangrijk hooger peil te brengen.

Toen evenwel begon men te profiteeren van de pogingen, die sinds 1890 gedaan waren om door kruising der bestaande rietsoorten kunstmatig nieuwe soorten te scheppen. J. P. MOQUETTE deed dit het eerst op groote schaal en zijn onderneming Kremboong was de eerste, die een aanplant had welke bijna uitsluitend uit kunstmatig verkregen rietsoorten bestond. Zulke zoogenaamde zaadrietsoorten worden aangeduid door letters en nummers, die veelal den maker en het nummer uit het zaaisel aangeven.

De beste soorten werden in die jaren verkregen door Dr. J. H. WAKKER op het Proefstation Oost-Java in 1893, en door R. J. BOURICIUS op de Sf. Ketegan in 1894. Het 100 POJ VAN WAKKER begon in 1901 beteekenis voor den grooten aanplant te verwerven en het 247 B van BOURICIUS kreeg omstreeks 1903 een grootere verspreiding. Hun uitbreiding nam van dien tijd af geregeld toe, totdat zij in 1913 en 1914 hun maximum bereikten en tezamen 88% van den aanplant innamen, zoodat zij het Zwart Cheribonriet bijna geheel verdrongen hadden.

Met de belangrijke verhooging van het product per bouw, die door 100 POJ en 247 B verkregen was, bleef men geenszins tevreden. Op vele plaatsen werd telkens gekruist en de verkregen soorten werden in den aanplant beproefd. Hiervan bleken sommige nog weer beter te zijn dan 100 POJ en 247 B, zoodat de laatsten op hun beurt na 1914 weer telkens verder verdrongen werden door de zaadrietsoorten EK 28, DI 52 en eenige van minder groot belang zooals EK 2, 90 F, SW 3 en anderen. Daarmee was het ideaal bereikt van een ruime soortenvoorraad, waaruit voor iedere grondsoort de meest geschikte rietsoort kon worden gekozen.

De laatste belangrijke vooruitgang van het product per bouw was vooral aan de uitbreiding van EK 28 en DI 52 te danken; in Oogst 1915 besloegen zij ieder 1½% van het areaal; in Oogst 1923 echter reeds 40% resp. 21½% van het oppervlak, terwijl 247 B en 100 POJ toen tezamen nog slechts 18% innamen.

Een belangrijke rol bij den opbouw der Javasuikerindustrie speelden verschillende daarin gestichte organisaties.

Toen het Gouvernement de suikerindustrie losliet, begon deze namelijk behoefte te gevoelen aan instellingen, die de gemeenschappelijke belangen der industrie zouden behartigen. Reeds in 1886 en 1887 waren Proefstations opgericht o.a. te Kagok in Tegal en in Pasoeroean; deze combineerden zich in 1907 tot één Proefstation met 2 Afdeelingen, resp. te Pekalongan (sinds 1918 te Semarang) voor het Fabrieksgedeelte en te Pasoeroean voor den Aanplant. Kortelings is besloten, ook het Fabrieksgedeelte naar Pasoeroean over te brengen. Een groot aantal voor de Suikerindustrie belangrijke onderwerpen worden aan de Proefstations onderzocht en de resultaten worden geregeld gepubliceerd.

Er werden ook al spoedig plaatselijke Vereenigingen van Suikerfabrikanten gevormd, waaruit in 1895 het „Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Ned.-Indië" ontstond. Dit Suikersyndikaat zetelt te Soerabaja; het behartigt de algemeene economische belangen der Industrie, terwijl het zijn leden op commercieel gebied volkomen vrij laat.

Het Dagelijksch Bestuur van het Syndicaat fungeert volgens Gouvernements Besluit No. 30 van 24 December 1906 als „Commissie van Advies inzake de suikerindustrie op Java", welke commissie volgens de bewoordingen van het besluit bestemd is, om aan de Regeering de Chefs der departementen van algemeen burgerlijk bestuur en de Hoofden van gewestelijk bestuur advies uit te brengen, inlichtingen te geven of voorstellen te doen met betrekking tot de suikerindustrie. Verscheiden malen is het Syndicaat in die functie door de Regeering geraadpleegd.

Het Syndicaat werd steeds meer het centrale punt van alle suikerbelangen, wier bijzondere behartiging vervolgens somtijds aan dochterinstellingen van het Syndicaat werd toevertrouwd; zoo heeft het in den loop der jaren onder eminente en krachtige voorzitters zeer veel tot stand gebracht.

Van den aanvang af koos het Syndicaat als zijn orgaan het tijdschrift „Archief voor de Javasuikerindustrie", dat in 1893 door de Soerabajasche Vereeniging van Suikerfabrikanten was opgericht en dat thans sinds 30 jaren onafgebroken is verschenen. Met ingang van 1909 ging het beheer van het Archief over aan het Syndicaat, dat toen den titel veranderde in „Archief voor de Suikerindustrie in Nederlandsch-Indië". Dit tijdschrift vormt een onschatbaar bezit voor de Javasuikerindustrie, daar het in waarheid een archief is van alle verrichte onderzoekingen der Proefstations en van alle opgedane ervaringen der practijk.

Van zijn oprichting af gaf het Syndicaat een „Jaarboek voor Suikerfabrikanten op Java" uit, dat in 1914 zijn titel veranderde in „Jaarboek voor Suikerfabrikanten in Ned.-Indië"; het verschijnt bij J. H. DE BUSSY te Amsterdam, en bevat tal van gegevens die eenerzijds de aparte fabrieken, anderzijds de Javasuikerindustrie in het algemeen betreffen.

In 1896 richtte het Syndicaat een „Ondersteuningsfonds voor Administrateurs en Geëmployeerden van Suikerfabrieken op Java" op; het fonds bestaat nog steeds

en in den Raad van Beheer zijn zoowel de Geëmployeerden als de Administrateurs vertegenwoordigd.

Toen in 1905 R. J. BOURICIUS, overleed, werd door het Syndicaat het Bouriciusfonds opgericht ter eere van dezen kweeker der rietsoorten 247 B, die met rietsoort 100 POJ van Dr. WAKKER zooveel stabiliteit aan de Javasuikerindustrie had gegeven. Uit dit fonds werden de nagelaten betrekkingen van BOURICIUS en van latere zeer verdienstelijke werkers der suikerindustrie gesteund.

In 1912 werd het Syndicaatsbestuur statutair als Bestuur van de Vereeniging het Proefstation aangewezen, waardoor een zeer nauwe band tusschen beide Vereenigingen geschapen werd.

De bemoeienissen van het Syndicaat strekten zich verder o.a. uit over de bestrijding van rietbranden en rietdiefstallen; over regelingen van suikerafvoer op de spoorwegen; adviseering over wettelijke maatregelen ten opzichte van grondhuur, over bescherming der bibit tegen ziekten, enz. Het Syndicaat belegde van 1896 tot 1911 een negental suikercongressen; het schreef een aantal prijsvragen op technisch gebied uit; subsidieerde bepaalde proefnemingen; en verleende onderscheidingen aan hen die zich bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt voor de suikerindustrie. Voorts gaf het sinds 1908 elk jaar gelegenheid om te Soerabaja een examen voor suikerchemist af te leggen waarvan het diploma den weg opende naar hoogere rangen in den fabriekstaf. Dit Syndicaats=examen is een uitkomst voor velen, die alleen op Java studeerden of die in Holland niet in de gelegenheid waren, de vereischte diploma's te behalen. Ter bevordering der opleiding op Java en in Nederland subsidieert het Syndicaat de Bondssuikerschool te Soerabaja; den Suikercursus van de Koloniale Landbouwschool te Deventer, en andere voor de suikerindustrie nuttige instellingen.

Naarmate het beheer der suikerondernemingen intensiever gevoerd moest worden, werd een nauwer contact onderhouden met de eigenaars, in vele gevallen Bankinstellingen die in Holland zetelen. Het Syndicaat stelde deswege een Commissie van Vertegenwoordiging in Nederland aan, en later ook een Permanent Vertegenwoordiger, welke laatste functie lange jaren bekleed werd door Mr. J. W. RAMAER te den Haag.

Uit deze vertegenwoordiging ontwikkelde zich de Bond van eigenaren van Nederlandsch=Indisch Suiker=Ondernemingen te Den Haag, die in December 1917 werd opgericht en die bij afkorting „Beniso" wordt genoemd. Beniso en Syndicaat treden op als elkanders vertegenwoordiging en werken voortdurend ten nauwste samen.

Voor bepaalde belangen bleken echter nog organisaties noodig, die een hechteren band om hun leden vormden dan bij een algemeene vereeniging als het Syndicaat het geval kon zijn.

Toen namelijk in 1917 de afscheep van suiker door den oorlog bijna geheel werd stilgelegd, daalden de suikerprijzen zoodanig dat de industrie op die basis niet verder kon werken. Het bleek dus noodig, den verkoop niet langer aan ieder individueel over te laten, maar deze voor gezamenlijke rekening ter hand te nemen; alleen daardoor kon het aanbod der geproduceerde suikers tijdelijk beperkt worden tot datgene wat de markt tegen loonenden prijs kon opnemen. Er werd echter een te klein gedeelte der producenten lid van de in 1917 te Soerabaja opgerichte „Javasuikervereeniging", die slechts ruim den halven oogst controleerde, zoodat de prijzen bleven inzakken tot ver beneden kostprijs: *f* 5.50 voor Superieure suiker en *f* 4.50 voor ruwsuiker. Toen verleende in 1918 de Regeering hulp door gedurende korten tijd den uitvoer van suiker aan licenties te binden; een nieuwe, beter georganiseerde Vereeniging werd op 9 Augustus 1918 te Amsterdam opgericht, de „Vereenigde Javasuiker Producenten", verkort aangeduid als V. J. S. P., die in Holland zetelt en die omstreeks 90% der productie omvat. De V.J.S.P. heeft haar verkoopsorganisatie te Soerabaja en werkt tot aller tevredenheid; zij zorgt dat het aanbod op bepaalde oogenblikken gelijken tred houdt met de marktbehoefte, zoodat producenten thans den reëelen wereldmarktprijs voor hun suiker ontvangen.

Nog op een ander gebied werd in later jaren naast het Syndicaat een hechtere organisatie geschapen, namelijk op dat der verhoudingen van werkgevers en werknemers.

De Europeesche werknemers hebben zich reeds in 1907 georganiseerd in een „Bond van Geëmployeerden bij de Suikerindustrie op Java en Madoera", die de belangen van zijne leden op energieke wijze verdedigde. De bond gaf een eigen orgaan uit, „De Suikerbond" geheeten; hij stichtte in 1908 een begrafenisfonds, waarvoor de leden na ieder sterfgeval een heffing betalen.

In 1917 stichtte de Bond een Suikerschool te Soerabaja, die vroegere particuliere scholen van dien aard verving. In 1921 werd ten slotte een Studiefonds voor Suikergeëmployeerden opgericht, waaraan ook het Syndicaat bijdroeg.

Toen nu kort na den oorlog de groote hausse=periode over de wereld kwam, die overal de prijzen en loonen opdreef, wenschte ook de Suikerbond een belangrijke verhooging der salarissen. In die jaren had ook het Inlandsch fabriekspersoneel zich vereenigd, en wel in den Personeel Fabrieks Bond (P. F. B.), die eveneens zijne eischen stelde.

Op dat oogenblik bleek bij de werkgevers nog geenerlei organisatie te bestaan, die aan zijn leden eenig voorschrift ten opzichte der arbeidsvoorwaarden kon opleggen. In Juli 1920 werd toen de Javasuikerwerkgeversbond (J. S. W. B.) opgericht, die na eenigen tijd met den Suikerbond tot overeenstemming kwam over een algemeen geldend schema van toe te kennen salarissen. Ook de Inlandsche loonen werden belangrijk verhoogd volgens bepaalde schema's.

Sindsdien werden door den J. S. W. B. nog vele loon= en arbeidskwesties geregeld; de industrie bleef voor arbeidsstoringen in het bedrijf grootendeels gespaard en door zakelijk overleg der betreffende organisaties zal de bedrijfsrust ook in de toekomst het best bevorderd worden.

Het personeel, werkzaam in de Javasuikerindustrie, heeft uit den aard der zaak in een zoo hoog ontwikkeld bedrijf behoefte aan een uitstekende opleiding. Zeer vele scheikundige en technische ingenieurs uit Delft, Landbouwkundigen der Hoogeschool te Wageningen, abiturientën van Machinistenscholen, Middelbare Tech= nische Scholen, Suikerscholen enz., kwamen en komen nog voortdurend uit Nederland om de rangen der sui= kergeëmployeerden te versterken. Daarnevens zijn velen van eenvoudiger opleiding noodig, terwijl op Java de ge= legenheden tot hoogere opleiding ook steeds verbeteren.

Naar schatting verdienen thans 4000 Europeanen in de suikerindustrie hun brood, waarvan circa 3000 van Java zelf afkomstig zijn. De verbetering hunner positie in deze laatste kwarteeuw is belangrijk geweest; bijna elke fabriek bezit thans een goed woningpark voor de Europeesche geëmployeerden; hun transportmiddel, dat de relaties met de omgeving vergemakkelijkt, is voor velen de auto geworden, die vooral in de laatste 10 jaren Java zeer snel veroverd heeft.

In 1920 is een belangrijke stichting tot stand gekomen ten bate der geëmployeerden, namelijk „het Pensioen= fonds voor geëmployeerden in dienst van Ned.=Ind. Suikerondernemingen"; het verzekert den geëmployeer= de van de bij het fonds aangesloten onderneming een pensioen op 50=jarigen leeftijd of eerder, waarvoor de werkgever telken jare 15% boven het bedrag van het sa= laris in het pensioenfonds stort. De werknemer mag zijn pensioengrondslag verhoogen door vrijwillige bijstorting, terwijl hij verplicht is, voor zijn nabestaanden een ka= pitaalverzekering te sluiten. Behalve twee concerns die reeds een eigen pensioenregeling hadden, zijn de mees= te suikerondernemingen lid van dit algemeen Pensioen= fonds geworden. Voorzitter van het Fonds is de Voor= zitter van het Syndicaat, terwijl de Bond van Eigenaren en de Suikerbond een gelijk aantal Bestuursleden benoemen.

In 1919 werd nog opgericht een „Ongevallenfonds voor het Personeel in dienst van Ned.=Ind.=Suiker= ondernemingen", hetwelk het bedrijfsrisico verlicht voor personeel van elken landaard tengevolge van on= gevallen door op hen gepleegd geweld.

Op vrijwel alle fabrieken geniet het Europeesch en Inlandsch personeel vrije geneeskundige hulp van den fabrieksgeneesheer; verscheiden fabrieksgroepen heb= ben eigen hospitalen en poliklinieken opgericht, die aan vrij hooge eischen voldoen.

Menige fabriek vormt een keurige en vriendelijke nederzetting, waarin vaak een eigen societeit en ten= nisbaan er aan herinneren dat na den drukken campag= netijd ook aan verpoozing gedacht wordt.

Behalve in fabriek, aanplant en kantoor der suiker= ondernemingen zelve werkt voor de Suikerindustrie nog een staf van bekwame mannen in de kantoren van directies en vertegenwoordigers, die het algemeen be= heer over de fabrieksgroepen voeren, dikwijls daarin bijgestaan door theoretisch en practisch onderlegde adviseurs. De industrie als geheel beschikt voorts over het Proefstation als adviseerend lichaam, en daarover willen wij nog iets uitweiden.

In 1898 was op de Proefstations reeds uiterst be= langrijk werk verricht: zoo was de kennis van het kruisen en rietzaaien reeds vrij goed uitgewerkt; tal van riet= soorten uit de geheele wereld waren in een levende col= lectie bijeengebracht; en vele rietziekten en rietbescha= digers waren uitvoerig onderzocht. In 1898 verscheen het werk „De Ziekten van het Suikerriet op Java" door WAKKER en WENT, waarin deze Directeuren der Proef= stations resp. te Pasoeroean en te Kagok=Tegal hunne uitvoerige onderzoekingen hebben samengevat. Op dat tijdstip was Dr. L. ZEHNTNER nog bezig aan zijn serie onderzoekingen over de dierlijke rietbeschadigers, die door W. VAN DEVENTER met andere onderzoekingen in 1906 werden samengevat in het IIe deel van een groot Handboek ten dienste der Suikerrietcultuur en der Rietsuikerfabricage, hetwelk uitgegeven werd door het Proefstation en waarvan tot nu toe 5 deelen zijn ver= schenen. Het Ie deel verscheen in 1905 en omvatte de analyses, die in het fabriekslaboratorium voorkomen, door TER VOOREN.

Het IIIe deel verscheen in 1907 en omvatte de eigen= lijke Fabrikatie; hierin legde Dr. H. C. PRINSEN GEER= LIGS al de ervaring neer, die hij bij zijne schoone on= derzoekingen aan het Proefstation gedurende 16 jaren op Java had verkregen en waardoor hij de rietsuikerfabri= katie op moderne leest geschoeid had. In 1911 liet PRINSEN GEERLIGS het IVe deel volgen, dat een uit= stekend overzicht bevatte over de rietsuikerfabrikatie in de verschillende landen van productie. En in 1915 volgde het Ve deel door W. VAN DEVENTER over de Cultuur van het Suikerriet op Java.

Terwijl PRINSEN GEERLIGS van 1896 tot 1908 als Directeur van het Proefstation West=Java (tot 1900 te Kagok bij Tegal, daarna te Pekalongan) de grondslagen legde voor een chemisch goed geleide fabrikatie, werkte J. D. KOBUS van 1897 tot 1910 als Directeur van het Proefstation te Pasoeroean aan tal van cultuurkwesties. Naast de ervaringen van uitnemende practische riet= planters als S. C. VAN MUSSCHENBROEK, wiens naam als leidend planter nog lang zal voortleven, waren vele nauwkeurige wetenschappelijke cultuurproeven noodig om duistere vraagpunten te ontwarren. Daarnevens werkte KOBUS speciaal aan de immuniseering van het suikerriet tegen de serehziekte door kruising met een door KOBUS zelf uit Britsch=Indië meegebracht dun en hard suikerriet, genaamd Chunnee. Een groot aantal dezer Chunnee=kruisingen is in de practijk beproefd

en voordat 247 B en 100 POJ hun zoo groote uitbreiding kregen, hebben de POJ soorten van KOBUS op menige fabriek een moeilijke periode overbrugd en een belangrijke rol gespeeld als vervanger van het serehzieke Zwart Cheribonriet. Tegen de beide genoemde soorten konden zij echter niet concurreeren en thans zijn zij op Java dan ook bijna verlaten. In landen met groote droogte of met tijdelijk lage temperaturen, zooals Argentinië, Egypte en het Noorden van Britsch-Indië, hebben de soorten van KOBUS thans een groote uitbreiding verkregen. In de laatste 10 jaren zijn de kruisingen aan het Proefstation in vele richtingen voortgezet, waarbij o.a. zeer sterke rietsoorten verkregen zijn uit het wilde Glagahriet, herhaaldelijk gekruist met meerdere vormen van het nobele suikerriet. Deze soorten zijn reeds beter dan 247 B en 100 POJ, doch om te kunnen concurreeren met EK 28 en DI 52, moeten de kruisingsreeksen nog verder worden voortgezet.

Overigens zijn in de laatste jaren tal van nauwkeurige onderzoekingen verricht, die een steeds vaster basis hebben geschapen voor het cultuurbeleid. Daardoor is in verband met uitvoerige reeds verrichte grondonderzoekingen thans bij vragen van grondbewerking, planttijd, bibitzorg, rietsoortenkeuze, watergeven, bemesting enz. voor elke grondsoort de beste handelwijze aan te geven. In geen tweede groote tropische cultuur is met zoo minutieuse nauwkeurigheid naar het systematisch onderzoek van alle factoren gestreefd, welke de productie kunnen beïnvloeden, als in de suikercultuur. Van bijna elken riettuin der 180 fabrieken wordt uitvoerig boekgehouden wat betreft grondsoort, bewerkingen, beplanting, bemesting, rijping, rietproduct en suikerproduct, en zoo bouwt zich de ervaring uit het verleden in de fabrieksarchieven op en worden de producties steeds veiliger en constanter.

Geen wonder dat bij die werkwijze behoefte ontstond aan voorlichting ter plaatse in den aanplant. In 1910 werd de eerste stap gedaan tot het stichten van zulk een voorlichtingsdienst door het plaatsen van een landbouwkundige te Djocja, en sindsdien is deze buitendienst geregeld uitgebreid. Thans zijn wetenschappelijk en practisch geschoolde landbouwkundigen of plantkundigen geplaatst in Sitoebondo, Probolinggo, Pasoeroean, Sidoardjo, Modjokerto, Djombang, Kediri, Madioen, Solo, Djocja, Banjoemas, Koedoes, Pekalongan, Tegal en Cheribon. Zij hebben tot taak, de ondernemingen op hun verzoek in alles wat de rietcultuur betreft van advies te dienen en de plaatselijke ervaring zoo veel mogelijk te verzamelen en vast te leggen, terwijl zij voortdurend voeling houden met den wetenschappelijken staf van het centrale proefstation te Pasoeroean en bij voorkomende gelegenheden den steun daarvan inroepen.

Was het in de eerste jaren van het wetenschappelijk onderzoek in de suikerindustrie nog gemakkelijk, op dit onontgonnen terrein voortdurend belangrijke nieuwe vondsten te doen, in latere jaren was een andere richting daarnevens meer loonend. De verzameling van een omvangrijk statistisch cijfermateriaal op elk gebied, waaruit algemeene conclusies getrokken kunnen worden is thans naast het zuiver wetenschappelijk onderzoek een der hoofdbestanddeelen van de proefstationstaak geworden. De voortdurende toepassing der bij het vroeger verrichte onderzoek verkregen resultaten brengt ruimschoots gewin. De chemische contrôle, de molen- en brandstofcontrôle, waarbij de werking der installaties in vergelijkbare cijfers vastgelegd wordt, werken in hooge mate besparend; het nauwkeurig nagaan der fabrieksresultaten laat nimmer verslapping toe en de kennisneming van de resultaten der andere ondernemingen leidt tot een edelen wedstrijd, die nimmer eindigt en die het rendement van den arbeid omhoog voert.

Zoo is het te verklaren, dat de Javasuikerindustrie bereid was de kosten voor haar omvangrijk Proefstation geheel zelf te dragen, zonder eenige subsidie der Regeering; de vereischte contributies beloopen omstreek een millioen gulden per jaar, doch dit bedrag wordt ruimschoots teruggewonnen door de opvoering van het product. Slechts enkele ondernemingen, vooral die van eenige Chineesche eigenaren die nog niet tot modern beheer zijn overgegaan, zijn niet bij het Proefstation aangesloten.

De Gouverneur-Generaal gaf van zijn belangstelling blijk door een bezoek aan het Proefstation in 1922.

De Regeering verleende aan de industrie o.a. veel steun bij den strijd tegen rietziekten, door het uitvaardigen der serehordonnantie; die van 1897 (staatsblad 122) verbood vervoer van rietstekken van elders in bepaalde streken tenzij met speciale vergunning; bij die van 1902 Stbl. 103 werd dit beschermde gebied verkleind; in 1922 werd de ordonnantie afgeschaft, omdat de industrie toen sinds jaren door nauwgezette eigen bibitzorg de serehziekte practisch had bedwongen. Wel is ter voorkoming van het insleepen van rietziekten van elders de invoer van suikerriet op geheel Java verboden; aan het Proefstation is echter een doorloopende vergunning tot invoer van riet voor wetenschappelijke doeleinden verleend, zoodat invoer met alle wetenschappelijke voorzorgen toch steeds mogelijk is.

Door de Fabrieksordonnantie van 1899, staatsblad 263, houdt de Regeering de uitbreiding der suikerindustrie volkomen in de hand, daar geen uitbreiding van het irrigatiewater met zorg zoodanig kan geschieden, dat benadeeling van de waterbelangen der Inlandsche cultures voorkomen wordt. De ordonnantie is later meermalen aangevuld en wordt met gestrengheid toegepast. Voor de waterverdeeling in het bijzonder zijn steeds meer regelingen in den loop der jaren ontstaan, die hun eindvorm nog niet bereikt hebben.

Aangezien het den Europeaan sinds lang verboden is, bezit van gronden voor landbouw op Java te verwerven, wordt bijna alle suikerriet op van de Inlanders gehuurde

gronden verbouwd. Met het oog daarop besteedde de Regeering zeer veel arbeid aan de grondhuurwetgeving. Wij noemen de ordonnanties van 1900 St. 240, die de ordonnanties van 1895 en 1898 verving en die van 1918 St. 88 met beschermende bepalingen voor de Inlandsche bevolking.

In December 1918 wees de Regeering een Commissie aan voor het instellen van een enquête omtrent de suikerindustrie, onder leiding eerst van den Resident G. Th. STIBBE, later van den Resident C. J. FEITH; in de commissie zat ook de voorzitter van de Sarikat Islam, welk lichaam klachten over de suikerindustrie had geuit en in den Volksraad naar voren had doen brengen.

Het uitvoerig Verslag dezer Suikerenquêtecommissie met tal van belangrijke gegevens is in druk verschenen in het midden van 1921; slechts een zeer gering percentage der klachten bleek bij onderzoek juist te zijn, en deze klachten waren in hoofdzaak terug te brengen tot desamisstanden, die ook buiten de suikerstreken bestaan en die vooral het gevolg zijn van den vaak nog primitieven toestand der desabesturen.

In de Vorstenlanden is de laatste jaren een ingrijpende reorganisatie der agrarische toestanden doorgevoerd, die met rassche schreden haar voltooiing nadert en waaraan de suikerindustrie zich reeds goed heeft aangepast.

Het bezwaar dat de suikerindustrie gronden aan de paditeelt onttrekt, werd geuit toen tijdens den oorlog ten slotte de rijstimport ophield. De suikerindustrie occupeert echter slechts 1/20 deel van het sawahoppervlak van Java en benut dit op zeer economische wijze; immers de oogst aan suiker van een bouw suikerriet is gemiddeld thans 10 maal zoo groot als de gemiddelde oogst aan rijst van een bouw sawahpadi. Tijdens den oorlog is bovendien gebleken, dat Java een tijdelijk tekort aan rijst dadelijk kan aanvullen door mais en cassave, die, indien gewenscht, ver boven de behoefte kunnen worden aangeplant. De inkrimping van het suikerareaal in 1918 — '19 met 15½% was dan ook niet het gevolg van grooter padibehoefte, doch van de moeilijkheid om bij de toenmalige ruïneuze prijzen en de stagnatie in den verkoop een vollen aanplant te financieeren.

Ook de meening uit de jaren der Mindere Welvaartscommissie, dat suikerriet den grond zou uitputten, is tegen het onderzoek niet bestand gebleken; integendeel suiker is een koolhydraat dat uit het koolzuur der lucht en uit water ontstaat, zoodat het aan den bodem niet meer behoeft te ontnemen dan andere gewassen. De oogsten nemen ook op gronden, die sinds meer dan een halve eeuw voor riet geoccupeerd zijn, gemiddeld nog voortdurend toe.

De Inlandsche rietcultuur breidt zich hier en daar iets uit, doch daar haar product als handelsartikel niet lang houdbaar is, is de afzet beperkt en heeft deze cultuur zich in deze 25 jaren niet veel uitgebreid. In 1919 was er op Java 10.000 bouw Inlandsch riet, die 1/3 millioen pikol Inlandsche suiker opleverden.

Onder Europeesche leiding zijn enkele der houten molens vervangen door beter persende ijzeren molens, die echter heel wat duurder zijn en dus weinig gebruikt worden.

Inlandsche cultuur van opkoopriet voor Europeesche fabrieken kwam bijna niet voor en wordt ook meestal niet gewenscht, omdat de fabrieken veelal aan een beperkt areaal gebonden zijn, waarin zij met eigen cultuur op hetzelfde oppervlak ongeveer twee maal zooveel product kunnen maken als met Inlandsche cultuur van opkoopriet. Voor de meeste fabrieken is opkoop bovendien verboden, omdat anders de vaststelling van hun aanplantmaximum van Regeeringswege haar doel zou missen; de Regeering overweegt met het oog daarop zelfs om in de toekomst alle rietopkoop te verbieden, tenzij met speciale vergunningen van het Bestuur.

Ten slotte een enkel woord over de toekomst der Javasuikerindustrie, zooals deze zich thans laat aanzien.

Wat de verhoudingen met Java zelf betreft, is deze toekomst ongetwijfeld verzekerd; over den oogst van 1920 werd reeds 73 millioen gulden aan Inlanders betaald voor loonen en leveringen, benevens nog 10 millioen gulden voor grondhuur; de machine=industrie beurde 6 millioen gulden uit dezen oogst, de Staatsspoorwegen 8 millioen gulden, Invoerrechten 1 millioen, de bijdragen voor Irrigatie waren samen 3½ millioen. Door den hoogen suikerprijs werd met dezen oogst veel winst gemaakt, waardoor aan belasting ver boven 100 millioen gulden aan het Gouvernement betaald werd. Men mag wel aannemen dat Java nog lang zijn reeds zoo oude suikerindustrie op prijs zal stellen en haar de eerste levensvoorwaarden — grond en water — zal blijven verschaffen.

Wat de verhoudingen tot het Buitenland betreft, dat het product moet koopen, deze zijn bijna geheel terug te brengen op den kostprijs der suiker. Er zijn geen voorteekenen, dat Britsch=Indië, Japan en China in de eerste 20 jaren geheel door eigen productie in hun suikerbehoefte zullen kunnen voorzien, indien hun bevolking zich niet de zware kosten van hooge suikerprijzen door beschermende rechten wil getroosten. Wel doen zij voortdurend pogingen tot verhooging der eigen productie, o.a. ook door middel van bietsuiker in Korea en Mandschourye, doch die vooruitgang gaat zeer langzaam en is niet veelbelovend. Zij zullen dus nog lang blijven koopen op de goedkoopste markten en Java zal moeten zorgen, met Mauritius, en Réunion, de Philippijnen, Indo=China, Formosa, Hawaii en Cuba te kunnen concurreeren. Die concurrentie is mogelijk bij een voldoend hoog product per bouw en in dat opzicht is Java steeds sterker komen te staan. In bijgaande grafiek is het aantal pikols suiker per bouw voorgesteld in de jaren 1840 tot 1922 en deze steeds stijgende lijn beteekent een steeds intensiever bedrijf en een steeds hechter positie ten opzichte der mededingers. Producties van 130,5 pikol suiker per bouw in 1917 en 129.1 pikol in 1922 worden

alleen overtroffen door Hawai, dat zijn irrigatie niet met andere cultures behoeft te deelen. Moge in de fabriek het voornaamste werk reeds verricht zijn en de suikerwinning al vrij dicht bij de bereikbare grens zijn gekomen, in de aanplant zijn voor Java nog belangrijke verdere mogelijkheden aanwezig.

De laatste 25 jaren beteekenen de mooiste periode der Javasuikerindustrie ; het verloop van de Javasuikerlijn hiernevens legt getuigenis af van de wijsheid en de energie van Regeering en Ondernemers en dit verloop doet het beste voor de toekomst verwachten.

Pasoeroean, 8 Mei 1923.

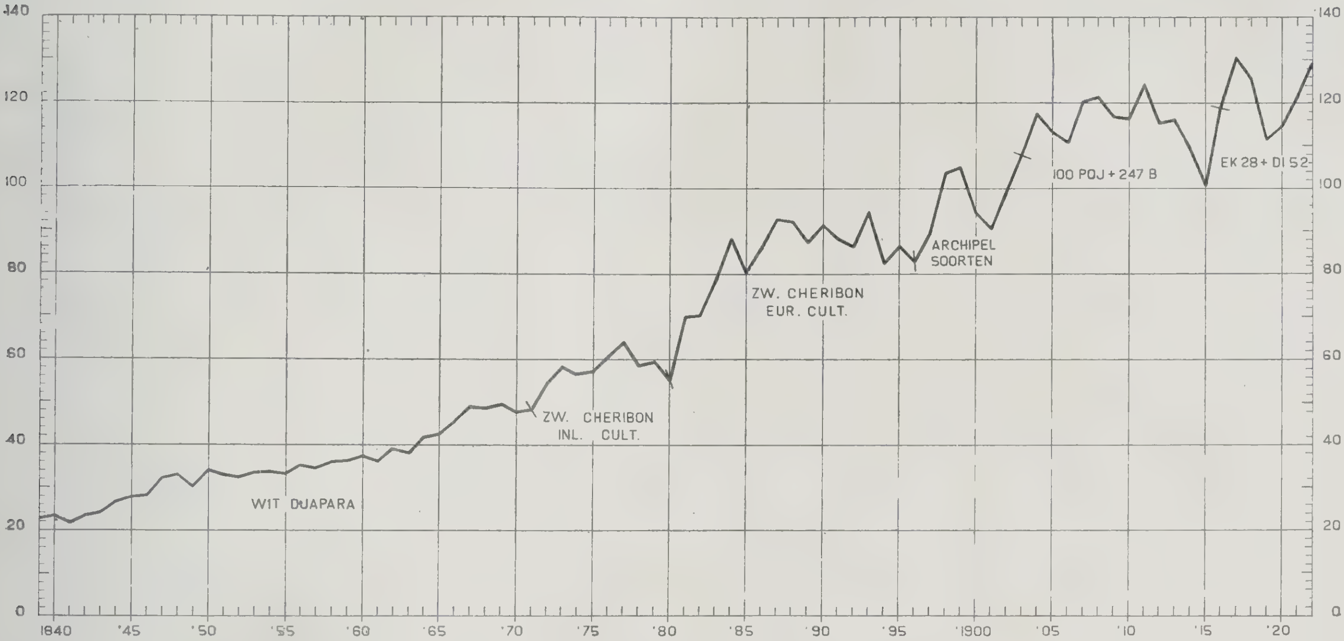

RUBBER.

Rubber is een van de jongste van de groote cultures; het vijf en twintig jarig tijdvak van de Regeering van H. M. Koningin WILHELMINA omvat vrijwel de geheele opkomst en ontwikkeling van de rubbercultuur, en een beschrijving van wat deze cultuur in die vijf en twintig jaar voor den bloei van Nederlandsch-Indië beteekende en wat zij doormaakte zou gelijk staan met het in beeld brengen van haar geheele ontwikkelingsgang. Van een weinig beteekenend uitvoerartikel groeide rubber in die vijf en twintig jaren tot een van de voornaamste exportartikelen, dat met een uitvoer van ruim 100.000 ton reeds aardig op weg is de tabak van de tweede plaats te verdringen. Ongetwijfeld heeft de snelle groei van de rubbercultuur, naast de uitbreiding die aan andere cultures zooals thee gegeven werd, er krachtig toe bijgedragen om het spook van de overbevolking op Java, dat ten gevolge van de onderzoekingen van de Mindere Welvaart Commissie jaren lang zoo'n voorname plaats in de verbeelding innam, te verjagen; ongetwijfeld zal de rubbercultuur ook in groote streken van de Buitengewesten voortgaan welvaart te verspreiden onder de inheemsche bevolking en haar gaandeweg op een hooger economisch peil brengen.

Wend enwij den blik terug tot het jaar 1898, dan vinden wij een wereld verbruik van nog geen 50.000 ton rubber per jaar, waarvan Brazilië alleen er 22.000 leverde; de rest kwam uit Afrika en andere werelddeelen, waar lianen en andere boschplanten een veelsoortige massa van weeke, maar voor sommige doeleinden zeer geschikte „wilde" rubber voortbrachten. Nederlandsch-Indië had in die productie maar een zeer onbeteekenend aandeel. Van Heveacultuur was nog geen sprake: in 1876 waren de eerste Heveaplantjes uit Kew ontvangen en in den Cultuurtuin te Buitenzorg uitgeplant, in volgende jaren werden uit zaad van deze boomen of uit de Engelsche koloniën kleine aanplantingen gemaakt in den Cultuurtuin, op de Pamanoekan en Tjiasemlanden, op de onderneming Tjipetir en elders, maar in 1898 was de uitvoer van Hevea-rubber nog van geen beteekenis. Pas de sterke en voortdurende stijging in den marktprijs van rubber in de jaren 1902 tot 1910, waarbij de doorsnee-prijs van ongeveer *f* 2.— tot ongeveer *f* 5.50 per half Kilogram steeg en zelfs tijdelijk tot *f* 7.— en *f* 8.— opliep, vestigde in hooge mate de aandacht op deze cultuur en gaf den stoot tot het ontstaan van de plantage-rubbercultuur, die tegenwoordig voor meer dan $^{9}/_{10}$ in de wereldbehoefte voorziet. In de jaren 1908—1910 werden de meeste Nederlandsche rubbermaatschappijen opgericht; in die jaren valt ook de „boom"periode waarin voor rubber geschikte of met rubber beplante ondernemingen herhaaldelijk en voor steeds stijgende prijzen van hand tot hand gingen, waarin oude en niet meer rendeerende koffie-ondernemingen op eens weer met snelheid in waarde stegen, en waarin men op bijna elke reis in den sneltrein — die toen nog in Maos zijn dagreis beëindigde — onderhandelingen

kon meemaken over levering van Hevea=zaden of stumps, over waarde en verkoop van ondernemingen en con=cessie's enz.

Het met rubber beplante areaal steeg snel, en bedroeg in 1909 reeds c.a. 100.000 bouws; de uitvoer was in 1910 ruim 2000 ton, en steeg in 1922 tot ruim 100.000 ton. Natuurlijk handhaafden de hooge prijzen zich niet, de toenemende producties vooral uit de Engelsche ko=loniën, die ons eenige jaren voor waren geweest met het planten van Hevea, veroorzaakten een geleidelijke da=ling totdat eind 1913 het niveau van ca. *f* 1.25 per pond bereikt was. Gedurende zeven jaren bleef de markt=prijs van rubber toen met groote regelmatigheid tus=schen *f* 1.20 en *f* 1.50 per pond schommelen, en het scheen dat men eindelijk een veilige belegging in cul=tuurwaarden gevonden had; het afzetgebied van rubber tot een prijs van ca. *f* 1.20 scheen onbeperkt en al even elastisch als het product zelf. Daar deze prijs voor den planter behoorlijk loonend was en zoo stabiel scheen breidde de cultuur zich voortdurend uit. Zoo steeg het areaal tot ruim 200.000 bouws in 1911 en ruim 500.000 bouws in 1921. Tot dat jaar was alles optimisme en voorspoed; de productie's vielen mee, de Hevea pro=duceerde regelmatig, zonder groote schokken, en bleek betrekkelijk weinig van de weersomstandigheden af=hankelijk, zoodat het risico minder groot was dan bij andere cultures; de afzet ging vlot en gemakkelijk, de prijzen waren vrij stabiel, en met bijna mathematische zekerheid kon men zijn productie taxeeren en de finan=cieele resultaten berekenen. Toch hield die groote stabiliteit in den marktprijs een waarschuwing in; wei=nigen doorzagen toentertijd dat het feit, dat rubber vrij=wel het eenige stapelproduct was dat tijdens den oorlog geen verhoogde prijzen haalde, wat feitelijk beteekende dat de snel toenemende productie maar juist door de koortsachtig opgedreven consumptie kon worden ge=absorbeerd. De ontgoocheling bleef niet uit, de terug=keer tot normale toestanden werd in Amerika vrij on=verwachts krachtig ingezet door een actie van de Federal Reserve Banks, die de credieten sterk inkrompen. Het gevolg was dat de rubberfabrikanten geen groote voor=raden meer konden aanhouden en tot verkoop moesten overgaan, terwijl de aanvoer uit de productielanden bleef doorgaan, zoodat de prijs hals over kop kelderde. Het bleek niet mogelijk de productie in even snel tempo te verminderen als de consumptie, en de prijzen daalden voortdurend, ten slotte zelfs tot *f* 0.40 en *f* 0.35 per pond. Gelukkig wist men door ingrijpende veranderingen in de productiemethoden den kostprijs aanzienlijk te ver=lagen en zoodoende de verliezen te beperken; door de ongekend lage rubberprijzen nam het verbruik zeer toe, en toen in het midden van 1922 de economische toestand in Amerika aanzienlijk begon te verbeteren, hernam de auto zijn vroegere plaats in het dagelijksch leven, zoodat de productie van autobanden weer met snelle sprongen steeg boven het hoogste oorlogsniveau. De prijsstijging begon in September 1922 en werd krach=tig in de hand gewerkt door de restrictie=maatregelen die de Engelsche Regeering nam, en die wel is waar in de vijf maanden, dat zij in werking zijn, den uitvoer fei=telijk nog niet deden verminderen, maar toch een ster=ken invloed op de markt hadden, waardoor de prijs weer tot het loonende niveau van c.a. *f* 0.90 steeg. Ve=len zien de toekomst thans weer zeer hoopvol in, en in=derdaad, als de consumptie in Amerika blijft stijgen zooals de rubberfabrikanten dat verwachten, dan kan het product van de tegenwoordige aanplantingen van een loonenden afzet verzekerd zijn.

Dit is in het kort de economische ontwikkeling van de rubbercultuur, die zich bijna geheel in de tweede helft van de jubileum=periode heeft afgespeeld, en waar=bij op een haast phenomenalen groei een betrekkelijk korte maar heftige periode van depressie volgde, die thans weer is overgegaan in een herstel met hoopvolle toekomst. De technische ontwikkeling hield met die snelle economische ontwikkeling gelijken tred; alle sta=diën, die bij de oudere cultures soms tientallen jaren duurden, werden achter elkaar in snel tempo in den tijd van niet veel meer dan tien jaar doorloopen, en thans staat de rubbercultuur in technische ontwikkeling niet bij de andere ten achter. Konden in de eerste jaren, dat de rubbercultuur in Nederlandsch=Indië opkwam, onze planters veel leeren van de oudere aanplantingen in de Engelsche koloniën, en werd van de daar opgedane er=varingen gretig gebruik gemaakt, gaandeweg begon men zich een eigen weg te banen. Nederlandsch=Indië heeft in tegenstelling met het hoofdproductiegebied van rubber, Britsch Malaya, een langdurige en veelzijdige ervaring met andere groote cultures; en de rubber=planters hebben die ervaring niet onbenut gelaten. Reeds van den aanvang af werd op plantersvergaderin=gen en congressen ijverig aan de technische ontwikke=ling gewerkt; ervaren, goed geschoolde planters begon=nen al dadelijk belangrijke kwesties zooals de verede=ling van het gewas ter hand te nemen, proefstations werden opgericht op een schaal die ook thans nog den Engelschen planter verbaasd doet staan; en zoo lukte het al gauw den achterstand in te halen en op menig punt de andere productielanden voor te komen.

De gewone gang van zaken, die de rubbercultuur als geheel doormaakte en die men zich ook nu nog af en toe kan zien herhalen op beginnende ondernemingen, is de volgende. Als de aanplant in tap komt, duiken het eerst zorgen over de bereiding op; de installatie is nog niet in orde, men moet in allerlei details nog de noodige routine opdoen enz. Dan komen, bij het meer en meer in tap komen van de boomen, allerlei ziekten opdagen; men gaat zich, naarmate de exploitatie geregelder wordt, nauwkeuriger rekenschap geven van de kosten van tap en onderhoud, men begint zich vragen te stellen over het uitdunnen van de slechte producenten enz. Ten=slotte komen het meest op den voorgrond de kwesties

die met de toekomst van de cultuur samenhangen, zoo=als veredeling van het gewas, nauwkeuriger kennis van den boom en de beteekenis, die het melksap in het leven van den boom heeft, vereenvoudiging in de berei=ding en het opvoeren van de kwaliteit van het product.

Het zou ons te ver voeren om de technische ontwik=keling op al deze punten op den voet te volgen; enkele grepen mogen daaruit echter gedaan worden.

Allereerst de tap. Hevea wordt in Brazilie getapt door met een klein bijltje wonden in den bast te slaan, waaruit het melksap te voorschijn treedt. Ook Ficus wordt ge=tapt door er op willekeurige plaatsen met een mes een kerf in te geven. Geen wonder dus dat men op de rub=berondernemingen ook met dergelijke systemen begon. Nog op het eerste Caoutchoucconggres, gehouden te Djember in 1907, werd als betrekkelijke nieuwigheid besproken dat men meerdere dagen achter elkaar den boom op dezelfde plaats kan aansnijden, en dan steeds weer melksap krijgt zelfs in toenemende hoeveelheid; en dat men tweemaal per jaar den boom een tijd lang kan aftappen. Uit verdere proeven bleek, dat men het heele jaar door geregeld elken dag kan tappen en zoo opbrengsten krijgt veel grooter dan waarvan men ooit gedroomd had. Hevea bleek zeer productief te zijn, de tapsneden werden verlengd en hun aantal vermeer=derd, en zoo kwam men tot de vischgraatmethode met 8 of 10 lange sneden aan weerzijden van een vertikaal gootje waarlangs de latex naar de cup vloeit — een sy=steem dat er decoratief uitziet en daarom op illustra=tie's en reclameplaten nog gaarne vertoond wordt, maar dat voor de boomen op den duur veel te zwaar bleek en in de praktijk reeds lang verlaten is. Al gauw bleek dat men, door veel tapsneden aan te brengen, de hoeveel=heid latex niet naar evenredigheid verhoogt: met min=der werk kreeg men uit twee sneden even veel, en op den duur zelfs meer latex dan uit acht of tien. Een tijd lang bleef men bij twee sneden staan, maar tegenwoor=dig is ook dat systeem verlaten en tapt men slechts met eene snede. Ook in de tapintervallen is groote veran=dering gekomen. Jarenlang tapte men iederen dag en gold het motto: wat men vandaag niet uit de boomen haalt, krijgt men er morgen en later nooit meer uit — waarmee men tot uitdrukking bracht dat na een dag rust de boomen den volgenden dag geen verhoogde productie gaven. Wel bleek dat men door lange of ge=regeld weerkeerende rust — b.v. door om den anderen dag te tappen — per tapping meer melksap krijgt; maar de totale hoeveelheid bleef belangrijk achter bij die verkregen bij dagelijkschen tap, een systeem dat bovendien een zeer geregelde organisatie van het werk gaf. Pas op den duur werd het duidelijk dat tijden lang onafgebroken elken dag tappen voor den boom te zwaar is en aanleiding tot ziekten geeft; de geweldige daling in den rubberprijs in 1921 was de tweede factor die tot anderdaagschen tap of tappen met rustperioden dwong, omdat men dan per tapping, dus met hetzelfde werk, meer rubber krijgt en weliswaar in totaal minder rubber wint, maar den kostprijs belangrijk verlaagt. De vraag blijft nog op te lossen of men op den duur het beste uitkomt met om den anderen dag, om de maand, of om de 2 à 4 maanden te tappen; de ontwikkelingsgang, die men vanaf het begin doormaakte, van een of enkele korte tapperioden per jaar tot geregelden dagelijkschen tap met vele lange sneden en daarna weer terug tot een snede met geregelde rustpoozen, is echter zeer teekenend.

Een ander typisch voorbeeld van de ontwikkelings=gang, die de rubbercultuur in zoo snel tempo doormaakte is de bereiding. In het begin, toen de hoeveelheid latex nog klein was, caoguleerde men in soepborden of pan=netjes en verkreeg ronde koeken, die men met een flesch wat uitrolde en dan te drogen hing. Deze dikke ronde plakken of biscuits droogden echter zeer langzaam en hadden veel last van beschimmelen; klachten van fa=brikanten over vocht, schimmel en vuil bleven niet uit, en de raad werd gegeven de rubber op de onderneming evenzoo uit te wasschen als fabrikanten dat doen, n.l. op een mangel met gegroefde rollen, die met verschil=lende snelheid draaien en waarbij de rubber in een flinke stroom water uitgerafeld, goed gewasschen, en tot een dun vel of crêpe wordt uitgemangeld. De eerste dergelijke mangel werd in 1904 op een tentoonstelling te Kuala Lumpur vertoond; de rubberondernemingen zagen al gauw het voordeel in van deze dunne, goed ge=wasschen vellen die snel droogden en niet schimmelden, en nog thans wordt in West=Java, waar de oudste rub=berondernemingen liggen, in hoofdzaak crêpe bereid.

Intusschen had men de biscuitbereiding leeren vol=maken door, in navolging van de Braziliaansche me=thode, de rubber door berooken voor beschimmelen te vrijwaren; en verder door met eenvoudige mangels de koek dunner uit te rollen, zoodat de berookte of smoked sheets voldoende snel droogden. Deze bereidingswijze, die geen groote uitgaven voor motoren en machines eischte, vond vele aanhangers, en in Sumatra's Oostkust en Oost=Java, waar de meeste jongere ondernemingen liggen, nam deze bereidingswijze al gauw de eerste plaats in.

De klacht van fabrikanten dat plantagerubber, hoewel voor de meeste rubberartikelen zeer bruikbaar, toch in enkele opzichten bij de Braziliaansche rubber achter=staat, hield de aandacht voortdurend op proeven met verbeterde bereidingswijzen gericht. Men probeerde het met berookte ballen, in directe navolging van de Braziliaansche ballen; met droogdampen of droogroo=ken van latex in trommels of op een riem zonder eind; met het bereiden van dikke koeken zonder mechanische bewerking, zooals de slabrubber; maar al deze en der=gelijke procédés bleken in de praktijk bezwaren te heb=ben en vonden geen ingang.

In den laatsten tijd heeft weer een nieuwe bereidings=methode de aandacht getrokken, waarbij latex tot een wolk van fijne druppeltjes verstoven en in een stroom warme lucht gedroogd wordt op de wijze zooals men

melk= en zeeppoeder bereidt. Het zal nog moeten blij= ken of deze methode algemeen ingang kan vinden. Ook heeft zich in het laatste jaar een nieuwe afzetmogelijk= heid opgedaan door de latex als zoodanig naar de con= sumptielanden te verzenden, een wijze van afleveren die zich zeker een vast, zij het beperkt aandeel in den totalen export zal veroveren.

Voor het product van Inlandsche aanplantingen, die met weinig kapitaal gedreven worden en het dus zonder kostbare fabrieksinstallatie's moeten doen, heeft men een anderen weg ingeslagen. Het product wordt na de coagulatie zoo eenvoudig mogelijk behandeld en in half afgewerkten toestand naar herbereidingsfabrieken gezon= den, die het overwasschen, mangelen en drogen en zoo in marktwaardigen vorm brengen. Dit herbereidings= bedrijf wordt voornamelijk door een aantal groote fa= brieken te Singapore uitgeoefend; maar aangezien de productie van de Inlandsche aanplantingen in onzen Archipel zich sterk uitbreidt en in dit jaar vermoedelijk $^1/_3$ van den totalen uitvoer zal bedragen, mag men ver= wachten dat de herbereiding ook in Nederlandsch= Indië zelf ter hand zal worden genomen.

Zoo heeft men dus ook op bereidingsgebied een snelle ontwikkelingsgang doorgenaakt, waarvan het einde nog niet bereikt is. De rubbercultuur bergt nog groote ontwikkelingsmogelijkheden in zich, die onder een lei= ding zoo bezadigd als H. M. WILHELMINA die aan hare gebiedsdeelen wist te geven, voor de toekomst nog heel wat mag doen verwachten.

Dr. O. D. V.

TABAK.

Reeds ongeveer een halve eeuw is tabak een van de voornaamste grootcultures in Nederlandsch=Indië en eveneens van ouds een zeer belangrijke volkscultuur. Geen wonder dan ook dat de vijf en twintig jarige perio= de, die in dit Huldeblijk aan H.M. Koningin WILHELMI= NA herdacht wordt, een ontwikkeling te zien geeft, die niet zoo zeer in de breedte als wel in de diepte gaat. Geen belangrijke uitbreiding van export of aanplant; wel, vooral bij het grootbedrijf, een geleidelijke intensiveering op alle punten, een centralisatie in de bedrijfsvoering, een verbetering in de arbeidstoestanden en de techniek.

De drie voornaamste centra van de tabakscultuur zijn Deli, de Vorstenlanden en Besoeki; zij zenden hun product vrijwel geheel naar de Hollandsche markten. Daarnaast vindt men streken met een belangrijke In= landsche tabakscultuur, zooals de Padangsche Boven= landen en verscheiden residentie's op Java; gedeelte= lijk werken deze voor de lokale markt en voor uitvoer naar China en andere Oostersche markten, gedeeltelijk wordt het product door Europeesche firma's opgekocht en naar Holland verzonden.

De export naar Holland (aantal balen) was al volgt:

	1898	Hoogste cijfer 1898—1922 jaar	aantal	1922 (schat= ting)
Deli (pakken van 100 KG.)	236000	1912	283000	150000
Vorstenlanden (id. van 80 KG.)	74000	1913	175000	120000
Besoeki (id. van 100 KG.)	106000	1907 1912	238000 226000	130000
Overige residentie's van Java	127000	1915	434000	110000

In Deli, waar de tabakscultuur omstreeks 1860 be= gonnen werd en waar in 1890 de uitvoer ruim 200.000 pakken bereikte, is sindsdien de productie met betrek= kelijk geringe schommelingen constant gebleven. Men heeft daar, vooral in latere jaren, te doen met een van de weinige gevallen waarin planters door vrijwillige organisatie de grootte van den oogst naar het verbruik regelen. Deli dekblad is, als een van de allerbeste dek= bladsoorten, een fancy=artikel met betrekkelijk beperkt afzetgebied; uitbreiding van de productie zou al gauw overproductie ten gevolge hebben met al de bekende en gevreesde gevolgen van dien. Het groote risico, dat aan de tabakscultuur verbonden is — het tijdig vallen van enkele regenbuien geeft een verschil in kwaliteit dat den prijs tot het dubbele en meer kan doen stijgen —leid= de meer en meer tot het verdwijnen van de kleineremaat= schappijen en tot concentratie in de bedrijfsleiding, zoo= dat ten slotte de cultuur vrijwel geheel in handen kwam van enkele groote maatschappijen die, nauw gelieerd, door onderling overleg hun bestaanszekerheid trachten te vergrooten. De ontwikkeling, die de Deli tabakscul= tuur in de laatste vijf en twintig jaren te zien geeft, is ze= ker interessant en kan tot voorbeeld strekken aan andere cultures, die eveneens door betere organisatie hun be= drijf gaandeweg minder riskant zullen moeten maken.

De tabakscultuur op Java vertoonde na 1898 een ge= leidelijke uitbreiding, die in de jaren vlak voor en in het begin van den oorlog haar hoogtepunt bereikte. De mi= sère van de latere oorlogsjaren drukte zwaar op de ta= bak ; de oogsten konden door gebrek aan scheepsruimte niet tijdig afgevoerd worden, en tabak bewaren in de tropen vereischt goede verzorging en geregeld ontsmet= ten met zwavelkoolstof om de torretjes (Lasioderma) er uit te houden. In Besoeki namen de oogsten eerst sterk toe, maar in de laatste jaren wat af; ook hier ziet men een toenemende centralisatie in het bedrijf totdat ten slotte twee groote maatschappijen de leiding van vrijwel de geheele productie in handen hebben. Ook de Vorstenlanden vertoonden in de goede jaren een gesta= dige uitbreiding van den aanplant en een stijging van de productie; maar in de laatste jaren is daarin een keer gekomen en is een derde deel der ondernemingen weer afgevallen en tot het planten van suikerriet overgegaan. De oude feudale Vorstenlandsche toestanden bleken

niet vereenigbaar met de opvattingen van het alom doordringend modern materialisme; de reorganisatie, waarbij het oude landhuurstelsel geleidelijk wordt afgeschaft, vermindert de zekerheid van het verkrijgen van werkkrachten zoodanig, dat de cultuur op de minder goed gesitueerde ondernemingen opgegeven moest worden. Immers tabak is een cultuur die zeer veel handenarbeid vereischt; niet alleen vragen de voorbewerking van den grond en het onderhoud van den aanplant veel zorg, maar het oogsten, te drogen hangen, bundelen en sorteeren van millioenen en nog eens millioenen blaadjes — elke onderneming heeft jaarlijks 100 à 200 millioen bladeren te verwerken — kan alleen met handenarbeid gebeuren. Tabak is in tegenstelling met massaproducten als suiker, plantaardige oliën en rubber, een kwaliteitsartikel bij uitnemendheid, kleine verschillen in kleur of struktuur van het blad geven groote verschillen in den marktprijs, die van *f* 0.30 voor gewoon „binnengoed" tot het tienvoudige voor fijn dekblad kan oploopen, terwijl kleine partijtjes van het allerbeste type nog twee en driemaal hoogere prijzen halen. Alle bewerkingen moeten met zorg en precies op tijd gebeuren, en het beschikken over overvloedige, voldoende geschoolde werkkrachten is voor de tabakscultuur een levenskwestie.

De grootste stijging in productie vinden wij bij de door Inlanders geplante, door opkoopers geëxporteerde tabak, de z. g. krossoksoorten. De hooge prijzen in het begin van den oorlog veroorzaakten een geweldige uitbreiding van den aanplant en de export liep tot bijna 500.000 pakken op; maar de terugslag was hevig en snel, zooals dat bij met weinig kapitaal gedreven aanplantingen altijd het geval is, en de productie is nu tot ver beneden 200.000 pakken gedaald.

Zien wij dus, wat productie en aanplant betreft, in de jubileumsperiode eerst een stijging, daarna echter een sterke daling, en heeft sigarentabak — ook in verband met het toenemend gebruik van sigaretten — zijn grootste uitbreiding blijkbaar reeds bereikt, zoo is er in de organisatie en de techniek in die 25 jaren een steeds sneller voortschrijdende verbetering te constateeren, die sterk in de hand gewerkt werd door de boven geschetste concentratie in de bedrijfsleiding. De verzorging van den gezondheidstoestand der arbeiders nam in Deli een grooten vlucht en gaf het aanzien aan een reeks uitstekend ingerichte hospitalen en aan een goed georganiseerden hygiënischen dienst. Het leven van het Europeesch personeel veranderde geheel door betere behuizing en door de twee groote factoren, die het leven in het „landelijke" zoo grondig veranderd hebben, n.l. de auto en de telefoon — waarmee tegelijkertijd de grootste en beste verandering haar intrede deed, n.l. de Europeesche vrouw en echtgenoote, die de oude Indische toestanden deed verdwijnen en aan het leven in de cultures een geheel nieuw aanschijn gaf. De overgang van extensieve tot intensieve cultuur valt vrijwel geheel in de laatste 25 jaren; en een van de voornaamste veranderingen daarbij was wel de overgang van de oude gemoedelijke, ook min of meer extensieve levenswijze — die veel goeds, maar toch ook vele bezwaren had — tot een meer intensieve, op Europeesche leest geschoeide samenleving, die gaandeweg een geheel ander type kolonisten naar deze landen trok.

Door auto en telefoon verdwenen de groote afstanden en werd het mogelijk meer leiding aan het bedrijf te geven, zoodat verbeteringen in de techniek sneller konden worden ingevoerd. Proefstations werden in Deli en de Vorstenlanden reeds opgericht in het begin van de jubileumperiode, in Besoeki ongeveer in het midden. In de Vorstenlanden was de cultuurmethode, die met zijn minutieus systeem van grondbewerking en drainage van de tabaksteelt in die streken een soort tuinbouw gemaakt heeft, in het begin van de jubileumsperiode al tot stand gekomen, maar werd gaandeweg overal ingevoerd. In Deli, waar men, in verband met de zeer speciale eischen die het dunne dekblad stelt, zeer gebonden is ten opzichte van de cultuurwijze, kon men toch door reboisatie en het gebruik van bepaalde grondbedekkers belangrijke verbeteringen aanbrengen. Ziektebestrijding begon pas bij de oprichting der proefstations en is nu als geregeld onderdeel van het bedrijf geheel ingeburgerd, al is het onderzoek op menig punt nog in vollen gang. Zaadselectie en veredeling door kruising werden allerwege ter hand genomen en vorderden bij dit gewas, dat twee oogsten per jaar kan geven, met groote snelheid, zoodat het planten van speciale, aan grond en locale omstandigheden aangepaste of voor bepaalde typen tabak de meest geschikte geselecteerde rassen thans overal regel geworden is en zich bij de op Europeesche leest gedreven cultuur een vaste plaats veroverd heeft. Grooter opbrengsten per bouw waren het resultaat, maar vooral een homogenen oogst die makkelijker te sorteeren was en meer van de meest gewenschte kwaliteitsmerken gaf. Bemesting bleek hier en daar noodig, maar moest met zorg bestudeerd worden omdat de kwaliteit van het blad en de mooie, grijswitte kleur van de asch er niet onder mochten lijden. Ook bij de bereiding begon men ernstig naar methoden te zoeken om het verloop daarvan beter in de macht te krijgen; bij de opdroging door kunstmatige ventilatie en regeling van de temperatuur, zoodat men minder afhankelijk van weersomstandigheden wordt, en bij de fermentatie door de natuurlijke broei te ondersteunen door warmtetoevoer van buiten, zoodat men sneller en met minder omstapelen een goed uitgebroeide tabak krijgt.

Naar omvang een der grootste, heeft de tabakscultuur zich dus in de vijf en twintigjarige periode, die in dit Huldeblijk herdacht wordt, in organisatie en techniek tot een der meest interessante en meest intensief gedrevene ontwikkeld, een cultuur die haar omvang en kunnen kent en daardoor een des te hechter steunpilaar voor de welvaart van deze gewesten is geworden.

Dr. O. D. V.

KINA

Toen nog geen 75 jaren geleden de eerste kina=boom naar Java werd overgebracht, heeft zeker niemand kunnen bevroeden, dat men bezig was, den grondslag te leggen voor een bloeiend groot=landbouwbedrijf. En nog minder was het toen te voorzien, dat eenmaal bijna de geheele wereldproductie van een zoo belangrijk geneesmiddel als kinabast zou worden geleverd door op Java gekweekte kinaboomen.

Wereld productie van kinabast in 1918 [1]).

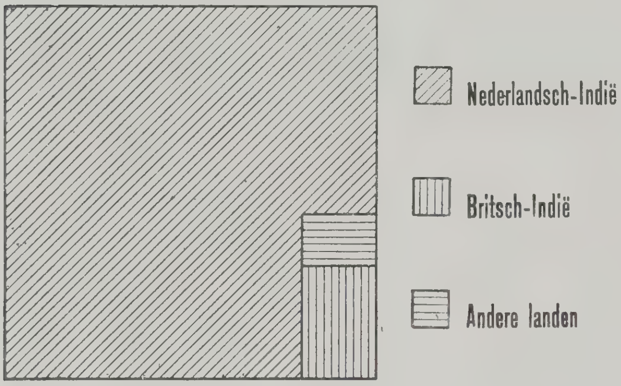

Het waren dan ook geen berekeningen van mogelijk financieel gewin, die tot overbrenging van den kinaboom uit Z. Amerika naar Insulinde deden besluiten. Overwegingen van meer ideëelen aard stonden op den voorgrond. Het ging er om, een onmisbaar geworden geneesmiddel voor de toekomst te behouden en in voldoende mate beschikbaar te hebben. „Il s'agit, pour ainsi dire, de procurer son pain au malade, et de le lui procurer à des prix, qui ne surpassent pas ses moyens. Ce n'est comme spéculation, c'est comme acte humanitaire que le gouvernement Néerlandais a entrepris et poursuivi cette oeuvre". Zoo kenschetste ROCHUSSEN zeer juist het motief tot overbrenging van den kinaboom.

Naarmate de Europeesche geneeskunde meer vertrouwd geraakt was met de geneeskrachtige werking van en kinabast, was de vraag naar dit geneesmiddel en naar den daaruit bereide kinine steeds toegenomen. Tegenover dit toenemend verbruik stond echter geenszins de zekerheid of waarschijnlijkheid van voldoende productie ook in komende jaren. Integendeel. De ruwe wijze, waarop de kinaboom in de oorspronkelijke wouden van Z. Amerika geëxploiteerd werd, moest vroeg of laat leiden tot een beduidend tekort aan dezen koortswerenden bast bij uitnemendheid.

Dit dreigend tekort te voorkomen, en door geregelde cultuur eene constante en voldoende bast=productie te verzekeren, hierin lag de eigenlijke beweegreden, die vele vooruitziende mannen van wetenschap de overplanting van den kinaboom bepleiten deed.

1) Verslag omtrent Handel, Nijverheid en Landbouw van Nederl. Indië gedurende 1918.

Het is bekend, hoe in het midden der vorige eeuw, de Nederlandsche Regeering aan dit pleit gehoor gaf, en eene ernstige poging waagde, om kinazaden en levende planten van de oorspronkelijke groeiplaatsen over te brengen naar Java. HASSKARL'S gevaarvolle tocht op zoek naar kina=planten door de oerwouden van het Andes=gebergte; diens terugkeer naar Java in 1854 met levende kina=planten en zaden; de keuze der hoogvlakte van Pengalengan op JUNGHUHN's advies voor de eerste proefnemingen; de daarop volgende jaren van zoeken en tasten naar de juiste wegen en middelen voor de nieuwe cultuur; dit alles vormt een der meest interessante hoofdstukken in de geschiedenis van onzen kolonialen landbouw.

Door HASSKARL's expeditie, en later door ruil met de leiders der kinacultuur in Britsch=Indië, had men de beschikking gekregen over vele kinasoorten, die alle min of meer voorspoedig bleken te gedijen in hun nieuwe vaderland. Van de belangrijkste soorten had men door zaden en stekken vele duizenden exemplaren kunnen kweeken. Klimaat en bodem van Java's bergland bleken voor de cultuur der kina geschikt. Na zooveel moeite en toewijding, na een zoo sprekend aanvankelijk succes, scheen de toekomst voor de kinacultuur op Java wel verzekerd. En toch, zonder een gelukkig toeval zou de kinacultuur op Java niet gegroeid zijn tot de groote economische beteekenis, die zij nu bezit.

Toen men n.l. na enkele jaren de eerste basten van de geïmporteerde kinasoorten verzamelen en analyseeren kon, bleken al deze soorten een laag gehalte aan kinine te bezitten. Slechts enkele ex. *Cinchona officinalis* bleken een hooger gehalte te bevatten. Kinine was het eerst in 1820 door PELLETIER en CAVANTOU uit kinabast afgescheiden, en sedert dien had de geneeskunde deze scheikundige verbinding als het voornaamste koortswerend bestanddeel van den bast leeren kennen. De vraag naar kinine werd dus steeds grooter; en daarmede hield van zelf gelijken tred de vraag naar kinabasten *met een hoog kininegehalte*. De laag=gehaltige basten immers leverden niet alleen een slecht rendement, maar de kinine=fabrikatie uit deze basten werd bovendien bemoeilijkt door het relatief hooge gehalte aan bijalkaloïden, dat er meestal in voorkomt.

Had men dus door HASSKARL's expeditie het eigenlijke doel volkomen bereikt n.l. de uitroeiing van den kinaboom in Z. Amerika te voorkomen, het zag er zeker nog niet naar uit, alsof de kinacultuur op Java een economisch succes zou worden. De kinabasten immers met hoog kinine=gehalte, die de markt bij voorkeur vroeg, kon men niet of althans slechts in onbeduidende mate produceeren.

Zoo bleven de vooruitzichten economisch weinig belovend, totdat men in 1872 de eerste analysen verrichten kon van kinaboomen, afkomstig uit het z.g. Ledger=kinazaad, dat de Nederlandsche Regeering in 1865 door toevalligen aankoop verkregen had van den Engelsch=

man GEORGE LEDGER. Het bleek toen, dat hieronder boomen voorkwamen met basten van ongekend hoog gehalte.

Van toen af mocht men verwachten, dat de kinacultuur zou kunnen worden tot een economisch loonend groot-landbouwbedrijf. Eene verwachting, die ten volle in vervulling gegaan is. Het vooruitzicht, basten met hoog kinine-gehalte te kunnen produceeren, zooals de markt die eischte, was voor vele particuliere planters een prikkel, om met de teelt der kina op hunne ondernemingen een aanvang te maken. Zoo ontstonden, naast de reeds beduidende aanplantingen van het Gouvernement tal van particuliere kina-ondernemingen. Zoowel door technische voorlichting als door kostelooze verstrekking van planten en zaden van hare eigen onderneming, trachtte de Regeering de cultuur der kina door de particuliere planters te bevorderen. Dat zij hierin ten volle geslaagd is, moge blijken uit het aantal particuliere kina aanplantingen, dat eind 1922 gestegen was tot 130.

Niet alleen voor de snelle verbreiding der cultuur nam de Regeering tijdig maatregelen, ook voor de qualiteit van het plantmateriaal droeg zij groote zorg. Door de Gouvernements Kina-onderneming werden van het begin af uitsluitend die boomen voor voortplanting gebezigd, welke bij onderzoek een hooggehaltige bast bleken te produceeren. Ook deze voorzorg der Regeering is van groot belang geweest voor de kinacultuur in Nederlandsch-Indië. Door de tijdig begonnen selectie der kina heeft de toenmalige Directeur der Gouvernements Kina-onderneming I. C. BERNELOT MOENS aan de cultuur een onschatbaren dienst bewezen. Het lijdt immers wel geen twijfel, dat de sterke positie der Java-kinacultuur, waardoor zij zelfs tijden van langdurige crisis kon te boven komen, terwijl in andere landen die cultuur verlaten werd, voor een groot deel te danken is aan de beschikking over plantmateriaal en zaad, afkomstig van uitgezochte, hooggehaltige boomen.

In de geschiedenis der kina-cultuur zijn de jaren 1854 — 1872 te beschouwen als de periode van voorbereiding en proefneming. Daarna komt met het bekend worden der hoog-gehaltige Ledger-kina een tijdperk, gekenmerkt door den snellen opbloei der particuliere kinacultuur. Beschouwt men ten slotte de kina-cultuur gedurende de laatste 25 jaren, dan zou men deze periode het best kunnen noemen, die der bevestiging van de Java-kinacultuur.

Tot deze bevestiging werkte allereerst mede de technische vooruitgang der cultuur. Hierboven werd reeds de aandacht gevestigd op het groote belang der tijdig begonnen selectie. Verder is van grooten invloed geweest, zoowel voor de praktijk der cultuur als voor de uitvoering van het selectie-werk, dat men reeds vrij spoedig eene geschikte ventingsmethode gevonden had. De uitgezochte hooggehaltige planten kon men nu vegetatief vermenigvuldigen, en de enten voor zaadwinning in geïsoleerde tuinen uitplanten. Maar bovendien verkreeg men door de enten het voordeel, op terreinen van geringere vruchtbaarheid, waar Ledger-zaailingen niet meer zouden gedijen, toch nog Ledger-bast te kunnen produceeren. De Succirubra-kina kan op dergelijke minder vruchtbare gronden zich nog behoorlijk ontwikkelen, dank zij voornl. zijn sterkeren groei en stevig wortelstelsel. Van deze gunstige eigenschappen der Cinchona succirubra laat men nu de hooggehaltige Ledger-kina profiteeren, door de laatste te verenten op Succirubra-onderstammen. Werd de kinacultuur begonnen en tal van jaren voortgezet op meestal maagdelijke gronden uitsluitend met zaailingen en stekken, vooral in de laatste tientallen jaren, naarmate de vruchtbaarheid der beschikbare gronden afnam, werden steeds meer enten geplant.

Ook omtrent andere cultuur-technische vraagstukken z.a. plantwijdte, grondbewerking, bemesting enz. werden tal van proeven verricht zoowel door particuliere planters als door de Gouvernements Kina-onderneming.

Sedert 1911 werd aan de Gouvernements Onderneming te Tjinjiroean verbonden het Gouvernements Kina-proefstation, dat speciaal tot taak heeft, onderzoekingen te verrichten in het belang der kinacultuur en voorlichting te verstrekken op landbouwkundig, botanisch, chemisch en entomologisch gebied en verder het verrichten van kinabast-analysen. De mededeelingen omtrent de door het Gouvernements Kina-proefstation verrichte onderzoekingen worden gratis onder belanghebbenden verspreid.

In de ontwikkeling der kinacultuur heeft de scheikunde en m.n. de chemische analyse der basten een belangrijke rol gespeeld. Kinabasten worden — behoudens de z.g. pharmaceutische basten — verkocht op basis van het gehalte aan zwavelzure kinine. Zoowel voor kooper als voor verkooper is dus veel gelegen aan eene juiste bepaling van dit gehalte. Bovendien was de juiste kennis van het gehalte voor de selectie onontbeerlijk. Meerdere scheikundigen hebben zich dan ook bezig gehouden met het zoeken naar eene goede analyse-methode voor kinabast. Jammer genoeg, bestond er op dit gebied niet de samenwerking, die in het belang der zaak gewenscht was. Ieder werkte voor zich, en hield de gevolgde werkwijze geheim. Het eerst werd met deze geheimzinnigheid gebroken door de publicaties van ULTÉE, MAURENBRECHER [1]) en COMMELIN [2]). Deze eerste verdienstelijke pogingen om te komen tot eene openbare analyse-methode voor kinabast, werden in 1919 gevolgd door een uitvoerig onderzoek van een zestal vooraanstaande scheikundigen in Nederland. Dit onderzoek had tot resultaat, dat eene uniforme methode voor analyseering van kinabast werd vastgesteld.

Behalve omtrent de analyseering van den bast werden

1) Cultuurgids II. afl. 10. (1909).
2) Mededeelingen van het Gouvernements Kina-proefstation No. (1912).

in de laatste tientallen jaren onderzoekingen verricht betreffende: ziekten en plagen der kina, toepassing van Leguminosen, bloei, bevruchting en zaadvorming bij C. Ledgeriana, het kiemvermogen van kinazaad, den invloed der droging op het gehalte der basten e.m.a. In den laatsten tijd wordt door het Gouvernements Kina=proefstation de voornaamste aandacht besteed aan het selectie=vraagstuk.

Bleef zoodoende de wetenschap der cultuur tot steun en voorlichting, en kwam de kinacultuur technisch tot grooten vooruitgang, de economische vooruitzichten bleven met dezen bloei niet steeds gelijken tred houden. In plaats van het vroeger gevreesde tekort aan kinabast, was n.l. juist ten gevolge van de goed=geslaagde cultuur eene over=productie gekomen. Niet alleen in Nederlandsch=Indië, ook op Ceylon en Britsch=Indië was de teelt der kina met succes ter hand genomen. En met het ouder worden der aanplantingen begonnen de ondernemingen steeds meer te produceeren. Zoo werd het aanbod beduidend grooter dan de vraag naar kinabast, met als onvermijdelijk gevolg: sterke prijsdaling.

Hoe snel en hevig deze prijsdaling verliep, kan bijv. hieruit blijken, dat in 1880 de prijs voor 1 K.G. zwavelzure kinine *f* 250 bedroeg, terwijl in 1893 deze prijs — bij steeds toenemende consumptie — gedaald was tot *f* 18 à *f* 20. Was hiermede voor den koortspatient zeker bereikt, wat ROCHUSSEN gewenscht had „des prix qui ne surpassent pas ses moyens", de kinaplanter zag zijn bestaan bedreigd door verkoopprijzen, die lager waren dan de productie=kosten.

De kinine=fabrikanten in Europa wisten van de over=productie ten volle profijt te trekken. Zij vereenigden zich tot een „ring" voornl. met het doel, op de kina=markt niet te bieden boven den tevoren afgesproken maximum eenheidsprijs 1). De macht dezer aaneengeslotenheid van fabrikanten wisten de bastproducenten niet te temperen door een even sterken bond voor behartiging hunner belangen daar tegenover te stellen. Ieder bleef handelen naar eigen inzicht. Velen gingen voort, steeds grooter quanta bast aan de markt te brengen. Zoo bleef het voor de fabrikanten een gemakkelijke taak, den unitprijs op juist voldoende laag peil te houden, om de kinacultuur — de bron hunner goedkoope basten — niet te gronde te richten. En menig kundig planter, die zich van de teelt der kina gouden bergen beloofd had, mocht in die dagen met SCHILLER zeggen:

Die Ideale sind zerronnen,
Die einst das trunk'ne Herz geschwellt.

In 1885 bedroeg de unitprijs nog 25 a 27 cent, in 1890 was deze gedaald tot 7½ cent, en in 1892 — 1897 tot ongeveer 4 cent. (in 1895 zelfs tot ruim 2½ cent). Bij deze laatste prijzen was voor de ondernemingen geen loonende exploitatie meer mogelijk. Vele planters werkten met verlies, en dachten er over, de cultuur der kina prijs te geven. Gelukkig kwam daarna eene beduidende verbetering vnl. als gevolg van de oprichting der Bandoengsche Kininefabriek.

Het denkbeeld, om kinine=zouten op Java te bereiden, was door de bastproducenten reeds meermalen geopperd. Naarmate de marge tusschen den prijs voor kinine in bast en voor handelskinine grooter werd, kregen deze plannen van zelf meer levensvatbaarheid. Na enkele geïsoleerde pogingen, om op kina=ondernemingen kinine te bereiden, kwam men in 1896 tot oprichting eener fabriek te Bandoeng, die tegen een vast fabrikatieloon, kinine=zouten bereiden zou voor de bastproducenten. De risico van den verkoop der bereide kinine=zouten bleef dus geheel voor rekening der bastproducenten. Deze besloten te Batavia een kininemarkt te vestigen. In 1900 kwam deze markt tot stand. Er werden per jaar 5 veilingen gehouden aanvankelijk met zeer bevredigende resultaten.

Intusschen, toen de vooruitzichten van de kininefabrikatie en de kininemarkt op Java gunstiger werden, begonnen de bast=prijzen op de Amsterdamsche markt te stijgen. De unit=prijs, die in 1897 slechts 4.65 bedroeg, steeg in 1898 tot 7.05 en in 1899 zelfs tot 10.10. Deze prijsverhooging der grondstof werd niet gevolgd door eene verhooging van den kinine=prijs. De marge tusschen den prijs der kinine in bastvorm en dien der handelskinine werd steeds kleiner. Gevolg hiervan was, dat kinine=bereiding voor eigen rekening tegen een vast fabrikatie=loon den producenten geen voordeel meer bood. Bovendien kocht de Amsterdamsche markt willig kinabast tegen hooge prijzen, zoodat vele bastproducenten directen verkoop te Amsterdam prefereerden boven verwerking der basten door de Bandoengsche Kininefabriek met risico van den verkoop der kinine. Zoodoende ontving deze fabriek niet meer de geregelde quanta bast ter verwerking, waarop zij gemeend had te mogen rekenen.

Hadden in die jaren de bastproducenten hun belangen=gemeenschap met de kininefabriek op Java begrepen, en zich aaneengesloten, om deze fabriek zooveel mogelijk eensgezind te steunen, ongetwijfeld hadde zich langzaam maar zeker de kininebereiding geheel naar Java kunnen verplaatsen.

Er was echter van eensgezind handelen geen sprake. Verleid door de hooge bastprijzen gingen steeds meer producenten er toe over, groote quanta bast naar Amsterdam te verschepen. De aanvoer van kinabast op de Amsterdamsche markt nam van af 1900 geregeld toe. De Bandoengsche Kininefabriek achtte zich niet meer verzekerd van den noodigen steun van planterszijde. Zoo gingen de wegen uiteen, die tot één weg hadden kunnen leiden. De Bandoengsche Kininefabriek ging werken op denzelfden voet als de Europeesche fabrie=

1) Als eenheid (unit) rekent men op de kinamarkt eene hoeveelheid van 5 gr. zwavelzure kinine in bast. De unit=prijs is het aantal Nederlandsche centen, dat betaald wordt voor 5 gr. zwavelzure kinine in bast d.i. per procent en per ½ Kg. bast.

ken n.l. opkoop der basten, en verwerking en verkoop daarvan voor eigen risico. De planters gingen voort, ieder naar eigen inzicht te handelen, en de markt met bast te overvoeren.

De gevolgen konden niet uitblijven. Naarmate de bast=aanvoer toenam, daalde de unit=prijs geregeld, zoodat in de jaren 1909 — 1912 het bestaan van vele kina=ondernemingen wederom bedreigd werd door een unit=prijs van 3 centen.

Het was duidelijk, dat aan deze onzekerheid voor de cultuur alleen door eensgezind handelen van alle bast=producenten een eind gemaakt kon worden. Op de eerste plaats ging die drang tot aaneensluiting uit van de Vereeniging tot Bevordering van de Belangen der Kina=cultuur te Amsterdam en voornl. van haar actieven voorzitter, den Heer J. VORSTELMAN. Op Java werd dit streven krachtdadig bevorderd door den toenmaligen directeur van Landbouw Dr. H. J. LOVINK. Langzamerhand kwamen de producenten tot aaneensluiting en eensgezind handelen. Na langdurige onderhandelingen kwam ten slotte in Juli 1913 voor den tijd van 5 jaren eene overeenkomst tot stand tusschen de bast=producenten en de kinine=fabrikanten. Deze overeenkomst verzekerde den fabrikanten de beschikking over praktisch de geheele bastproductie van Java en Sumatra, terwijl zij den planters een minimum prijs garandeerde van 5 cent per unit, en wanneer de officieele marktprijs van zwavelzure kinine boven *f* 16.50 stijgen zoù, de helft van dit meerdere bedrag.

Met deze overeenkomst werd eene nieuwe periode ingeluid voor de kinacultuur. De unit=prijs steeg al dadelijk tot 6.2 cent, en bleef gedurende 1914 en 1915 konstant op deze hoogte, om in 1916 tot boven 10 cent te stijgen. Was de prijs=verbetering aanvankelijk verkregen door de aaneensluiting van producenten en fabrikanten, van af 1916 trad eene zeer sterke prijs=stijging in, die mede veroorzaakt werd door de groote vraag naar kinine ten behoeve van de te velde staande legers der oorlogvoerende mogendheden.

Trots vele moeilijkheden gedurende den wereldoorlog werd de kina=overeenkomst, zij het in gewijzigden vorm, zoo goed mogelijk uitgevoerd. In 1918 werd met de Nederlandsche kinine=fabrikanten eene nieuwe overeenkomst gesloten, waaraan bijna alle bastproducenten (90% der totale productie) deelnamen. Deze tweede overeenkomst bevatte voor producenten eene belangrijke verbetering n.l. deze, dat de officieele kinine=prijs niet langer bepaald werd door de fabrikanten maar door het Kinabureau te Amsterdam. Dit bureau, dat voornl. tot taak heeft, voor de richtige uitvoering van het kina=contract te zorgen, is samengesteld uit gemachtigden van producenten en fabrikanten in gelijk aantal en een neutralen voorzitter. De producenten kregen dus door deze regeling medezeggingschap in de vaststelling van den marktprijs der kinine. De 2de kina=overeenkomst werd aangegaan voor een tijdperk van Juli 1918 tot eind 1923.

Intusschen onderging ook de kinine=markt den invloed der algemeen sterk verminderde koopkracht na den wereld=oorlog. De vraag naar kinine werd steeds geringer. Ten slotte was de onder=consumptie zoo belangrijk geworden, dat wijziging der kina=overeenkomst noodzakelijk geacht werd. Terwijl immers fabrikanten volgens de geldende overeenkomst verplicht bleven de contractueele hoeveelheid van producenten af te nemen, werd hun afzet steeds geringer. Voor geen der contracteerende partijen kon deze toestand op den duur van voordeel zijn. Daarom kwam voor de jaren 1922 en 1923 eene wijziging der overeenkomst tot stand, welke voornl. hierop neerkomt, dat de bastleveringen der producenten geregeld worden naar den verkoop door fabrikanten, terwijl den producenten 60% van den verkoopprijs der bereide kinine=zouten verzekerd wordt.

Voor de jaren 1924 t/m. 1928 werd verder eene nieuwe overeenkomst aangegaan, in hoofdzaak analoog aan de gewijzigde 2de overeenkomst.

Door deze overeenkomsten met fabrikanten, werd de onzekerheid der kinamarkt weggenomen. Voor de kina=cultuur begon eene periode van ongekenden bloei. Zelfs nu, in een tijd van belangrijke onderconsumptie kunnen de kina=ondernemingen nog behoorlijke winsten maken, al kunnen zij slechts een deel hunner productie verkoopen. Doordien immers de bast=leveringen geregeld worden naar den kinine=afzet, is men in staat, den kinine=prijs op behoorlijk peil te houden. Onderstaand overzicht van de geldelijke resultaten der Gouvernements Kina=onderneming sedert 1916 moge een denkbeeld geven van den voorspoed der kinacultuur in de laatste jaren.

	Boekwaarde (vast kapitaal)	Vlottende middelen incl. voorraden	Winst over	Winst van af 1916 t/m
	van het bedrijf op ultimo van het jaar			
1916	*f* 524.888	*f* 485.169	*f* 870.319	*f* 870.319
1917	„ 524.870	„ 709.346	„ 1.003.564	„ 1.873.883
1918	„ 512.920	„ 761.589	„ 249.340	„ 2.123.223
1919	„ 548.168	„ 795.896	„ 910.350	„ 3.033.573
1920	„ 546.888	„ 572.303	„ 1.130.051	„ 4.163.624
1921	„ 527.470	„ 1.043.235	„ 1.229.222	„ 5.392.846
1922	„ 536.888	„ 534.889	„ 457.647	„ 5.850.493

De Regeering van Nederlandsch=Indië heeft door hare eigen kina=onderneming beduidende directe voordeelen genoten, zonder echter uit het oog te verliezen het doel, waarmede de kina werd ingevoerd in deze landen. Zij heeft slechts deelgenomen aan de kina=overeenkomsten onder uitdrukkelijk beding, dat Haar tegen lagen prijs kinine=zouten geleverd zullen worden ter verstrekking aan de Inlandsche bevolking; bovendien

heeft zij zich het recht voorbehouden tot eventueele bereiding van 12.000 K. G. zwavelzure kinine in eene eigen fabriek. Wanneer de Regeering geen goedkoope kinine zou kunnen betrekken, zou kinine=fabrikatie voor eigen rekening op de Gouvernements Kina=onderneming zeker het aangewezen middel zijn, om steeds over goedkoope kinine, ter verstrekking aan de bevolking, te kunnen beschikken.

Na de moeitevolle voorbereiding, na de jaren van ongeregelde productie en lage marktprijzen, is de kina=cultuur nu gekomen tot eene periode van stabiliteit en voorspoed.

De overbrenging van den kinaboom uit Z. Amerika naar Java werd eenmaal 1) genoemd „een parel aan de kroon van Nederland". Sedert dien is de teelt der kina technisch en teconomisch ot grooten bloei gekomen. In de cultuur van geneeskrachtige planten neemt zij eene allereerste plaats in. Reeds sedert jaren wordt bijna de geheele wereldbehoefte aan kinabast door Nederlandsch=Indië geleverd, en is de kinacultuur geworden eene bij uitstek Nederlandsche cultuur. Schooner dan ooit glanst deze parel aan de kroon van Nederland.

Dr. M. K.

THEE.

Inleiding. De thee is reeds een zeer oud bekend genotmiddel. Aangenomen wordt dat zij reeds vijf en twintig eeuwen voor Christus bij de Chineezen bekend was. Zij werd daar niet enkel als drank, doch ook als geneesmiddel gebruikt.

Op hunne reizen naar Nippon raakten de Hollandsche zeelieden met dit product bekend, zoodat spoedig door de Oost=Indische Compagnie thee uit China naar Holland werd gebracht, die aldaar een handelswaar werd, welke al meer en meer gezocht werd.

Het is dan ook geen wonder, dat de cultuur van de theeplant de aandacht van de Indische Regeering trok. Het was echter eerst bij Gouvernements besluit van 10 Juni 1824, dat aan den Hollandschen Consul in Japan, Von Siebold, opgedragen werd om levende theeplanten en theezaden naar Java te zenden. Daar niet vast staat wanneer de planten en zaden zijn aangekomen, mogen wij bovengenoemden datum wel beschouwen als die van het begin der theecultuur in Nederlandsch=Indië. Spoedig zullen wij dus het honderd=jarig bestaan van deze, thans zoo belangrijke cultuur, in Indië kunnen vieren. Thans worden reeds plannen voorbereid om bij gelegenheid van de vijfde Jaarbeurs te Bandoeng, in 1924, een theetentoonstelling en =congres te houden.

De uit Decima gezonden planten en zaden werden na aankomst in Indië, te Buitenzorg uitgeplant.

In 1827 werd de deskundige voor de thee van de Nederlandsche Handel Maatschappij te Amsterdam J. J. L. L. Jacobson, naar Indië gestuurd om de theecultuur met kracht ter hand te nemen. Door hem werden eenige reizen naar China ondernomen om goed plantmateriaal van daar te halen, daar dit beter geoordeeld werd dan de uit Japan medegebrachte zaden en planten. Ten slotte werden door Jacobson ook een Chineesche theeplanter en een viertal Chineesche theebereiders naar Java overgebracht, ten einde beter product te kunnen maken dan in het eerst gelukte.

De thee=cultuur, die Gouvernements monopolie was verklaard, vorderde echter slechts langzaam. In 1859 was de productie nog slechts een millioen kilogram en daarna ging deze nog gestadig achteruit, totdat in 1865 de laatste gouvernements onderneming gesloten werd en de aanplantingen aan particulieren werden verhuurd. Toen in 1870 de Agrarische Wet tot stand kwam, werden deze huurgronden geleidelijk in erfpacht omgezet, waardoor aanzienlijke verbetering in de thee=cultuur tot stand kwam.

De meest belangrijke verbetering ontstond echter eerst na de invoering op Java van de Assam=theeplant, hetgeen omstreeks 1878 plaats vond. Thans is nagenoeg alle Chineesche thee, dikwijls verkeerdelijk „Java=thee" genoemd, door Assam=thee vervangen, van welk laatste soort een betere qualiteit zwarte thee bereid kan worden, terwijl ook de opbrengst per Hectare hooger is.

De Cultuur. Behalve door de invoering van de Assam=thee werd de opbrengst geleidelijk verhoogd door de verbeterde cultuurmethoden.

Dat het Theeproefstation, dat in 1893 werd opgericht, een groot aandeel in deze verbeteringen heeft gehad, zal wel geen nader betoog behoeven. Toepassing van bemesting, aanplanting van leguminosen als „groen=bemesters", intensieve grondbewerking en bodemventilatie, en ten slotte een op wetenschappelijke en practische gronden berustende selectie van het plantmateriaal, zijn de voornaamste oorzaken welke tot de verbetering leidden.

Hierbij nog gevoegd groote vooruitgang in de machinale bereiding van het product, dan zal het geen verwondering baren dat de thee=cultuur zich tot een der meest bloeiende takken van landbouw in Nederlandsch=Indië heeft opgewerkt.

De theeplant groeit vanaf de hoogte der zee tot op

1) Dr. A. de Vrieze. De kinaboom uit Z. Amerika naar Java overgebracht op last van Z. M. Koning Willem III. (1855).

2000 Meter en hooger, doch lang niet overal even goed. Slechts weinige theeondernemingen liggen op een hoog= te van minder dan 200 meter, omdat de qualiteit der thee van laag gelegen streken minder gewenscht is en voorts omdat een felle droge moesson aldaar te veel planten doet bezwijken.

De gecultiveerde theeplant stelt vrij zware eischen aan bodem en klimaat. Een losse humusrijke grond en een vochtig klimaat zijn per jaar het meest gewenscht. De opbrengst per jaar loopt dan ook uiteen van slechts een paar honderd kilogram per Hectare (250 pond per bouw) tot 1500 Kg. en hooger (2000 en zelfs 2500 pond per bouw) zooals op enkele Pengalengansche onderne= mingen wordt verkregen.

Daar een thee=onderneming veel volk noodig heeft en speciaal over veel vrouwen moet kunnen beschikken voor theepluk en sortatie, kan de theecultuur alleen met succes gedreven worden in dicht bevolkte streken, zooals bijvoorbeeld de Preanger Regentschappen, of waar voldoende contract=koelies zijn te verkrijgen, en bovendien alle andere factoren, zooals bodem, klimaat, nabijheid van zeehaven enz. gunstig zijn, zooals in Si= antar in Deli.

Het spreekt wel van zelf dat iedere onderneming aan= gelegd in een vochtig klimaat, maatregelen moet nemen om de afspoeling van de bouwkruin door de tropische regens tegen te gaan. Hiertoe worden bij de ontginning terrassen aangelegd, afvoergoten voor het regenwater gemaakt, blinde goten gegraven, terrassenranden door beplanting met leguminosen tegen afstorting beveiligd enz.

De theeplant moet periodiek gesnoeid worden, opdat zij niet te hoog worde voor de pluksters en ook om de plant te dwingen tot grootere bladproductie.

Alleen het jonge blad is geschikt voor de theeberei= ding. De pluksters mogen daarom alleen plukken de jonge loten, bestaande uit het pas ontsproten topblaadje, de pekoe geheeten, en de twee of drie volgende blaadjes. Het vierde blad is reeds van mindere hoedanigheid, terwijl het vijfde= en de verdere bladeren geheel on= bruikbaar zijn.

De bereiding. De bereiding geschiedt in de, op iedere onderneming aanwezige fabriek, welke meestal door waterkracht, door een explosie=motor of door stoom= kracht gedreven wordt. Indien waterkracht toegepast wordt, wordt deze, meestal met behulp van electriciteit, overgebracht naar de fabriek, omdat slechts zelden de waterturbine direct in de fabriek is te plaatsen.

De eerste bewerking, die het theeblad ondergaat, nadat het in de fabriek is ontvangen, is het verflensen. Dit is een bewerking welke ten doel heeft, een gedeelte van het water uit het versche blad te onttrekken, waardoor het soepel wordt en de verdere machinale behandeling kan doorstaan zonder te breken of tot pap te worden verbrijzeld.

Het verflensen geschiedt op rakken, waarop het blad dun wordt uitgespreid, waarna er een stroom warme of koude lucht over heen wordt geleid. Deze bewerking duurt meestal van 's middags tot den volgenden och= tend.

Op vele ondernemingen wordt het blad daarna nog eens nabehandeld en zacht gekneusd in verflens=ma= chines.

Hierna wordt het verflenste blad in de rolmachines gebracht, waarin het gedurende omstreeks drie kwar= tier een hevige mechanische bewerking ondergaat, waar= door een gedeelte van het sap uit het blad geperst wordt en dit ten slotte tot kleine rolletjes wordt opgerold.

Na afgekoeld te zijn wordt het op rakken gedurende eenigen tijd gefermenteerd, waardoor het de bekende bruine kleur krijgt, zooals het theeblad in een trekpot er uitziet.

Verder wordt het blad in droogmachines gedroogd. Deze machines bestaan uit een oven, met brandhout gestookt, waarin warme lucht wordt voortgebracht, die gevoerd wordt door de op beweegbare zeven uitge= spreide thee, die aan een zijde van de machine ingevuld wordt, en er na een tijdsverloop van ongeveer drie kwar= tier aan de andere zijde droog uit te voorschijn komt.

Op de onderneming Malabar, gelegen op de Penga= lengansche hoogvlakte, wordt thans een elektrische centrale van 3000 paardekracht gebouwd, om de ovens van een negental theedrogers elektrisch te verhitten, waardoor jaarlijks een bedrag van omstreeks *f* 60.000 aan brandstof zal worden uitgespaard.

De droge thee wordt vervolgens in snijmachines op maat gesneden en door een aantal vrouwen gesorteerd en van de steeltjes of stokjes ontdaan, welke afkomstig zijn van het oorspronkelijke takje dat door de pluksters is geplukt.

De gesorteerde thee wordt vervolgens in met thee= lood bekleede kisten verpakt, welke meestal per vracht= auto naar het naaste spoorwegstation worden vervoerd.

De thee=cultuur in Nederlandsch=Indië wordt uit= sluitend gedreven op Java en Sumatra.

De jaarlijksche produktie bedraagt thans ongeveer 50 millioen kilogrammen. Bij de tegenwoordige prijzen is de theecultuur een zeer loonende cultuur te noemen. De malaise, die zich voor haar in 1921 nog zoo ernstig deed gevoelen, schijnt thans wel voorbij te zijn.

K. A. R. B.

Malabar, April 1923.

KOFFIE.

De geschiedenis te schrijven van de koffiecultuur in Nederlandsch=Indië der laatste 25 jaren is niet moeilijk als men daarvoor ruimte heeft van tijd en plaats. Het te doen in een kort bestek, en dus de meest frappante voorvallen dier geschiedenis naar voren te brengen en de minder gewichtige te verzwijgen is moeilijker, omdat het dan wordt een kwestie van appreciatie, welke voorvallen de meest gewichtige in de koffiecultuur zijn geweest.

Evenwel zullen alle koffieplanters het er wel over eens zijn, dat een juiste statistiek der producties een goed beeld geeft van de feiten, terwijl over de beoordeeling, welke de oorzaken dezer feiten zijn, zeer groot verschil van meening zal bestaan. Wij hebben dan ook bij het schrijven van deze beknopte geschiedenis van onze koffiecultuur in hoofdzaak gestreefd naar een juiste mededeeling der feiten, en over de oorzaken geen beschouwingen gegeven.

De statistiek van een uitvoer=artikel, zooals de koffie is, moet dus een duidelijke aanwijzing zijn van hetgeen bij deze cultuur is voorgevallen. Het is alleen maar jammer dat de koffie=statistiek niet altijd volledig geweest is en ook niet altijd doelmatig was. Vooral in de oorlogsjaren is er van eenige volledigheid en juistheid geen sprake.

Ik heb de cijfers daarom in groepen van 5 jaren verdeeld, omdat men dan de gemiddelden krijgt, waardoor de fouten in de statistiek minder geprononceerd zijn. Bovendien worden de verschillen der jaarlijksche oogsten als gevolg van het verschil van het jaarlijksche klimaat meer genivelleerd.

In het eerste vijftal jaren na 1898 wijst de statistiek aan een gemiddelde productie van

	177.000 picols	gouvernementskoffie
	371.000 ,,	ondernemingskoffie
	46.000 ,,	vrije bevolkingskoffie
totaal	597.000 picols.	

Van deze koffie was er 87.000 picols Liberia koffie en 510.000 picols Coffea arabica. Van de Liberia koffie kwam het grootste deel (ongeveer 84.000 picols) van Java, waarvan door West=Java werden geproduceerd ruim 30.000 picols, door Midden=Java ruim 36.000 picols, door Oost=Java ruim 17.000 picols. De rest van de Liberia koffie kwam grootendeels uit Deli.

Van de Arabica koffie kwam 177.000 picols van het Gouvernements monopolie, zijnde van Java 139.000 picols en van de Westkust van Sumatra 38.000 picols. De vrije bevolkingskoffie bedroeg 26.000 picols uit Celebes en 20.000 picols uit Bali. De ondernemingskoffie bedroeg 265.000 picols waarvan 2.800 picols van West=, 8.100 picols van Midden= en ruim 254.000 picols van Oost=Java, benevens 21.600 picols van Sumatra (Padang) ondernemingen.

Het volgende vijfjarig tijdvak (1903—1907) toont een kleine verhooging van Liberia koffie. Het totaal was ongeveer 90.000 picols, waarvan 87.000 picols van Java (West=Java was achteruit gegaan met 7.000 picols. Midden= en Oost=Java waren respectievelijk met 1.000 en 10.000 picols vooruitgegaan) en 4.000 picols van Sumatra. Er was een vermindering van Gouvernements=koffie, waarvan het totaal bedroeg 151.000 picols (112.000 van Java en 39.000 van de Westkust van Sumatra). De bevolkingskoffie was ook iets minder; er was totaal 38.000 picols, waarvan uit Celebes 18.000 picols kwamen en Bali constant bleef op ongeveer 20.000 picols.

De ondernemingskoffie bedroeg aan Arabica 206.000 picols van Java, de jaarlijksche productie van West=Java was slechts 1000 picols, van Midden=Java 5.000 picols, van Oost=Java 200.000 picols en van Sumatra 13.000 picols. Er was dus in doorsnee per jaar:

	91.000 picols	Liberia	
	219.000 ,,	Arabica	van ondernemingen
	151.000 ,,	,,	van het Gouvernement
	38.000 ,,	,,	vrije bevolkingskoffie
totaal	499.000 picols.		

De volgende vijf jaren (1908—1912) toonen vermindering in Liberia en Arabica. Met Liberia koffie blijft Oost=Java gelijk, maar Midden= en West=Java gaan sterk achteruit. De gemiddelden zijn 13.600 picols West=Java, 26.800 picols Midden=Java, 28.300 picols Oost=Java of totaal 68.700 picols.

De groote vermindering van Arabica met 173.000 picols lag voor een deel aan het afschaffen van het Gouvernements=monopolie, waardoor er 109.000 picols minder Gouvernements=koffie binnenkwam en aan den achteruitgang van de koffiesoort zelf, waardoor ook de productie der ondernemingskoffie bijna 100.000 picol daalde. De bevolkingskoffie haalde echter de schade eenigszins in door de aanplantingen in Sumatra (Zuid= en West=Sumatra) met een vermeerdering van 45.000 picols of totaal 83.000 picols, een gevolg van de afschaffing van het Gouvernements=monopolie.

Een groote verandering in de koffiecultuur bracht echter de invoer van de Coffea robusta in 1900, waarvan de eerste aanplantingen in 1908 gingen produceeren en in deze vijf jaren reeds een gemiddelde opbrachten van 95.000 picols. Het totaal der koffie bedroeg in die periode gemiddeld per jaar:

Coffea liberia	76.000 picols
,, arabica	235.000 ,,
,, robusta	95.000 ,,
totaal	406.000 picols.

In de volgende periode (1913—1917) werd de verandering, die door de afschaffing van de Gouvernements

koffiecultuur, door den achteruitgang van de Coffea arabica en door den invoer van nieuwe soorten, werd teweeggebracht nog meer geaccentueerd.

De Gouvernements=koffie daalde tot totaal 40.000 picols, de Coffea arabica der ondernemingen vermin=derde nog weer met 100.000 picols en daalde tot 60.000 picols; de bevolkingskoffie daarentegen verdubbelde en kwam ook door de versterking van Bali van 83.000 op 160.000 picols, terwijl robusta koffie snel steeg en de ondernemingen totaal produceerden 566.000 picols. Het totaal der gemiddelde productie was:

Coffea liberia	31.000 picols
,, arabica	246.000 ,,
,, robusta	579.000 ,,
totaal	856.000 picols.

In de laatste vijfjarige periode (1918—1922) gaat het verloop der koffieproductie in dezelfde lijn voort. De Gouvernements=koffie heeft afgedaan met ten slotte nog 15.000 picols 's jaars, zijnde een tachtigste gedeelte van de productie van 40 jaren tevoren. De Coffea ara=bica op de ondernemingen daalde tot 26.000 picols of een zestiende deel van ¼ eeuw geleden; de bevolkings=koffie bracht aan Coffea arabica bijna 50.000 picols minder dan tevoren. Maar alles werd goed gemaakt door de rijke productie der Coffea robusta; waarvan de ondernemingen produceerden tot ruim 652.000 picols en de bevolking 126.000 picols. In deze laatste 5 jaren wordt de roem van Nederlandsch=Indië als koffie pro=duceerend land weer gehandhaafd met 704.000 picols ondernemingskoffie en 254.000 picols bevolkingskoffie of verdeeld over de drie soorten:

Coffea liberia en verwanten	26.000 picols
,, arabica	144.000 ,,
Coffea robusta en verwanten	788.000 ,,
totaal	958.000 picols.

Van de Liberia leverden de ondernemingen van West=Java 2.600 picols, van Midden=Java 8.500 picols, van Oost=Java 6.700 picols, van Sumatra 5.000 picols en van Celebes 2.700 picols; in deze cijfers zijn ook begrepen de hybride=koffie en de Liberia=achtige soorten.

Van de Arabica produceerden de ondernemingen van Midden=Java 500 picols, van Oost=Java ruim 22.000 picols, van Sumatra 3.000 picols, van Celebes 300 pi=cols, terwijl de bevolkingstuinen van Sumatra opbrach=ten 23.600 picols, die van Celebes 36.000 picols en die van Bali 31.400 picols.

Van de Robusta brachten de ondernemingen van Java 9.000 picols, die van Midden=Java 60.000 picols, die van Oost=Java 490.000 picols, die van Sumatra 90.000 picols en die van Celebes ruim 4.000 picols, terwijl de bevolkingstuinen van Sumatra leverden ruim 126.000.

Naast deze cijfers plaats ik even de cijfers der wereld=productie en die van Zuid=Amerika, die de grootste concurrent van Ned.=Indië is:

	Wereldproductie in zakken van 60 kilo's	waarvan Zuid=Amerika heeft geleverd	Ned. Indië heeft geleverd	Verhouding der productie van N.I. tot wereld-productie.
1898=1902	15.699.200	14.631.000	597.000	1 — 3.8%
1903=1907	17.214.800	16.312.000	499.000	1 — 2.9 ,,
1908=1912	16.637.200	15.944.000	406.000	1 — 2.4 ,,
1913=1917	18.355.000	17.156.000	856.000	1 — 4.6 ,,
1918=1922	17.104.600	16.139.000	958.000	1 — 6.6 ,,

Met eenige vergelijkende cijfers uit vroeger tijden moge ik dit cijferoverzicht besluiten:

1698	Invoer van Coffea Arabica plantjes en zaden in Ned:=Ind.			
1723	Productie van Ned.=Indie	7354	picols.	*Invoer van C. Arabica in Para (Brazilië)* ,,
1798	,, ,, ,, ,,	77647	,,	*Uitvoer van C. Arabica in Zuid-Amerika*
1823	,, ,, ,, ,,	66707	,,	. . . . . .
1898	,, ,, ,, ,,	853000	,,	186.000 picols
1922	,, ,, ,, ,,	891000	,,	14.765.000 ,,

Dit bovenstaand globaal overzicht der koffieproduc=ties van Ned.=Indië doet de aandacht vallen op drie bijzonderheden: de Gouvernements=koffiecultuur, de achteruitgang van de Coffea arabica, de invoer van andere koffiesoorten. Van elk dezer drie onderwerpen volge hier een korte beschrijving.

Gouvernements=koffiecultuur. Het is hier niet de plaats een geschiedenis en beschouwing te geven voor dit Gouvernements koffie=monopolie. Het zou een zeer onverkwikkelijk geschiedverhaal zijn, vol van willekeur der machthebbers en van slecht inzicht van hen in de voorwaarden der economische ontwikkeling van den landbouw.

Het Gouvernements monopolie van alle door de In=landsche bevolking geteelde koffie, gepaard aan een dwangcultuur voor verscheidene bergstreken, werd over bijna geheel Java en Menado ingevoerd in 1833, en voor West=Sumatra vervolledigd in 1877.

Het schoonste van de geheele geschiedenis dezer cul=tuur zal steeds zijn de algeheele afschaffing in 1907, het tiende jaar van de regeering onzer Koningin.

Het is ten hoogste te bejammeren dat zulk een stelsel door Nederlandsche staatslieden is kunnen verdedigd en geprezen worden, en het is een der grootste licht=punten in het 25=jarig jubileum van de regeering onzer Koningin, dat het in dit tijdperk is afgeschaft.

De afschaffing heeft echter op Java niet beantwoord aan de verwachting, dat de vrije koffiecultuur der be=volking zou herleven. De schrik voor de bemoeienis der ambtenaren zat er te diep in; de haat tegen de koffie=cultuur was te groot. De bevolking gaf er de voorkeur aan, overal waar zij de gouvernementstuinen in bezit kreeg, de koffieboomen te verbranden en er eenjarige gewassen voor in de plaats te planten.

Maar in de streken waar geen Gouvernements mo=nopolie was geweest, zooals in het Panaroekansche, in de wederom bevolkt rakende verwoeste streken van Oud=Blambangan en overal in de Buitengewesten, zoo=

als Palembang, Benkoelen en Bali waar geen druk van cultuurstelsel was geweest, zag men de koffiecultuur herleven. Van 46.000 picols in de eerste vijfjarige periode bracht de bevolking het tot 254.000 picols in de laatste vijfjarige periode. Men behoeft er niet aan te twijfelen dat deze cultuur, overal waar klimaat en grond eenige geschiktheid toonen, de aandacht zal blijven trekken der inheemsche bevolking. Maar een ding is noodig: er zij geen bemoeienis van Bestuurs-ambtenaren en landbouwleeraren. De koffiecultuur is een teer punt; de daarbij doorstane kwellingen, de willekeurige vrijheidsberoovingen; de onverstandige maatregelen zijn zoo talrijk en zitten bij het gemoed en den geest der bevolking nog zoo diep, dat zij, al wat van den kant der „Kompenie" komt, ook al is het met de beste en meest onbaatzuchtige bedoelingen, met achterdocht beschouwt.

Men late de ontwikkeling der bevolkingskoffie over aan eigen inzichten en aan eigen initiatief der bevolking zelf. Het lijdt dan geen twijfel of overal waar de bevolking over goede koffiegronden kan beschikken zal zij de koffiesoort planten, die het beste bij hare cultuurmethode past. Alleen de vrijheid kan ook hier de noodige ontwikkeling brengen. De landbouwer over de geheele wereld leert het liefst door eigen ervaring en vooral neemt hij geen „wijze lessen" aan waar hij door de overige economische opvattingen kopschuw is geworden.

De achteruitgang der Coffea arabica. In de laatste 25 jaren is de productie van de Coffea arabica der koffieondernemingen op Java gedaald van 265.000 picols tot 23.000 picols. Van West-Java niets meer, van Midden-Java nog eenige honderden picols, en alleen van Oost-Java komt nog een 20.000 picols van eenige weinige ondernemingen.

Wat is hiervan de reden?

Deze vraag is gedurende deze laatste kwart-eeuw al vele malen gesteld en een bevredigend antwoord is er niet. Het is echter wel gebleken dat de Coffea arabica haar levenskracht en productiviteit behoudt als zij geplant wordt op humusrijke gronden, in een koel en droog klimaat. In een klimaat zonder geregelde Oostmoesson legt zij het af, ook al laten de gronden aan geschiktheid voor koffie niets te wenschen over.

Nu moet men in deze zaak twee feiten in 't oog houden. Het eerste is dat een klimaat met een droge Oostmoesson niet geschikt is een sterke viriliteit van de koffiebladziekte, de Hemileia vastatrix, te bevorderen. Het tweede feit is dat de Coffea robusta tot nu toe vrijwel immuun is tegen deze bladziekte. De gevolgtrekking ligt dus voor de hand dat een der hoofdoorzaken van den achteruitgang der Coffea arabica is de bladziekte, die in 1878 hier voor het eerst werd aangetroffen.

Het kan echter niet geheel juist zijn dat alle achteruitgang daaraan te wijten is. Immers op voldoend rijke gronden staat de Coffea arabica, ook in vochtige klimaten, de bladziekte door, en toch dragen de boomen er weinig vrucht. Er is nog een ander verschijnsel en dat is „de sterretjes-bloei" bestaande uit het openkomen der koffiebloemen alvorens die bloemen een voldoende ontwikkeling hebben bereikt.

Die sterretjes-bloemen komen in een klimaat met regelmatigen drogen Oostmoesson niet voor. Men ziet ze alleen in streken met regenachtigen Oostmoesson. Het gevolg dier bloemen is, dat de boomen wel rijk bloesem dragen maar zeer weinig vrucht.

De Coffea robusta heeft van die sterretjes zeer weinig last, zoodat ook om die reden deze koffiesoort beter is dan de Arabica voor ongeregelmatigen Oostmoesson.

Ofschoon thans door den invoer van de Robusta koffie achteruitgang van de Arabica koffie wordt vergoed, zoo kan deze vergoeding niet volledig zijn. Immers de Arabica is beter en geuriger van smaak, dan de Robusta Ik had daarom liever gezien dat men 25 jaren geleden, toen de achteruitgang al voldoende te merken was, zich toegelegd had niet alleen op den invoer van nieuwe soorten, maar ook op de selectie van de Arabica, de beste van alle koffiesoorten. Ik ben overtuigd dat een doeltreffend doorgevoerde selectie ons vormen der Coffea arabica had kunnen brengen, die beter dan de bestaande vormen bestand zouden zijn tegen bladziekte en tegen sterretjes-bloeien.

De selectie der arabica is thans door een onzer Proefstations ter hand genomen. Indien wordt volgehouden aan deze selectie en deze ook door het Departement van Landbouw en de belanghebbende Proefstations worden gesteund, dan zal men al vrij spoedig goede resultaten zien, al was het alleen maar door onderzoek en kweeken van de verschillende vormen die thans nog in de overblijvende arabicatuinen gevonden worden. Deze verscheidenheid van vormen bewijst dat er een eindelooze variabiliteit in deze koffiesoort aanwezig is, en deze variabiliteit geeft aanwijzing dat er ook vormen zullen zijn die zich kunnen aanpassen aan den variabelen Oostmoesson. De constellatie in Ned.-Indië is nu juist in dit jubileumjaar voor deze selectie zeer gunstig en met vereende krachten zou er weer een goede toekomst voor de Coffea arabica kunnen komen. Want tegenover de talrijke ingevoerde nieuwe soorten met hun mooie namen, hun prachtige vormen, hun schoone bloemen en hun aantrekkelijke vruchten heeft de *Coffea arabica* nog altijd het hart van den rechten koffieplanter, gelijk door hem een beschaafde vrouw met hare lieve bescheidenheid, haar nette vormen en hare innerlijke waarde hooger geschat wordt dan een moderne O-Wee-er.

En wat zegt de koffiedrinker? Het was in 1889, toen de andere koffiesoorten behalve de Liberia, nog alleen bij de botanisten bekend waren, dat de Amerikaan Thurber schreef:

„Deze kleine bes, nauwelijks twee eeuwen geleden in den wereldhandel bekend geworden, is thans reeds een der steunpilaren der schatkisten van verschillende rijken. Waarlijk, hare eigenschappen moeten wel zeer kostbaar zijn, dat zij zoo over de geheele beschaafde wereld wordt gehuldigd".

„Koffie is een steeds betrouwbare en standvastige vriend, zoowel in warme als in gematigde en koude zônen, ja overal in de bewoonde wereld, zoowel in de paleizen der Koningen als in de hutten der arbeiders, wordt de koffie sterk geprezen. Koffie verkwikt en versterkt, verlicht en zegent zooals geen andere stof onder de zon. Koffie is waarlijk het beste geschenk dat de tropische natuur ons heeft gebracht".

De invoer van nieuwe soorten. Men kan gerust zeggen dat deze afgeloopen kwart eeuw zich voor de koffiecultuur in Ned.-Indië speciaal kenmerkt door den invoer van koffiesoorten.

Twee eeuwen geleden was de Coffea arabica ingevoerd. In de eerste twee eeuwen waren er bij gekomen eenige nadere verwanten zooals Mokka en laurina; ook waren er verkregen afwijkingen van de typische Arabica zooals maragogype (in 1870), erecta, bullata en andere. Maar eerst na 1898 werd er gezorgd voor een stelselmatige inzameling van de botanisch bekende koffiesoorten en hare verschillende variaties.

Hoofdzakelijk in den Cultuurtuin te Buitenzorg bijeengebracht, maar ook door eenige Java koffieplanters ingevoerd, werden weldra de talrijke vormen van Afrika's binnenlanden over Ned.-Indië verspreid.

Behalve de Coffea robusta, die in 1900 op Java werd ingevoerd, kwamen tal van soorten in Ned.-Indië; van de aan robusta verwante soorten de Quillou in 1902 en de Uganda in 1903. Van de meer op Liberia gelijkende soorten de Abeokuta in 1898, de excelsa in 1905, de Deweri, Arnoldiana en Dubowsky in 1907. Van de meer naar Arabica zweemende soorten kwam de stenophylla in 1899, de Congensis in 1903. Van al deze soorten is de Coffea robusta het meeste geplant. Men kan gerust rekenen dat er in Ned.-Indië voldoende geplant is om een millioen picols 's jaars te kunnen produceeren. Er is echter ruimte voor nog veel meer. Daar de robusta beter dan de Arabica tegen regens kan, met minder humusrijke gronden tevreden is, en de lagere bergstreken boven de hoogere verkiest, zijn er in Ned.-Indië veel meer terreinen voor deze soort beschikbaai dan voor de Arabica.

Hetzelfde geldt voor de aanverwante soorten ofschoon blijkbaar de Quillou eenigszins teerder is en algemeen minder voldoet.

Van de Liberia-achtige soorten zijn er eigenlijk nog niet meer dan proefaanplantingen voorhanden. Zij hebben wel eenige toekomst zoodra zij beter dan tot nu toe bekend zijn. De meeste soorten hebben tegen zich dat zij evenals de Liberia een te groote variabiliteit hebben, zoodat zij een zeer strenge keuze van plantmateriaal behoeven.

Dit is echter zeker dat door den invoer dezer soorten het voortbestaan der koffiecultuur in Ned.-Indië voor altijd verzekerd is; op voorwaarde dat de cultuurtuinen en proefstations steeds actief blijven en omtrent deze cultuur de juiste voorlichting blijven geven.

Een bijzondere positie nemen bij de koffiesoorten in de hybriden. Bekend zijn de Kalimas en de Kawisarie hybriden, beide ontstaan uit een kruising van liberia en arabica. Het valt eenigszins vreemd, dat, hoewel er ook kruizingen bekend zijn tusschen arabica en liberia, deze nog niet worden geplant, om reden tot nu toe deze kruisingen, hoewel sterke groeiers en bloeiers, bijna geen volkomen vruchten geven. De hybriden die de liberia als moeder hebben, dragen ook wel veel vooze vruchten, maar dat euvel is bij de hybriden die de arabica als moeder hebben zeer veel grooter.

Alle tot nu toe gevonden hybriden zijn zoo sterk variabel, dat een aanplant van zaailingen geen doel treft en men dus alleen door het planten van enten een behoorlijk vruchtdragenden aanplant krijgen kan.

De Kalimas en Kawisarie hybriden hebben het voordeel, dat zij op minder humusrijke gronden nog vrucht dragen en zoo goed als niet van bladziekte zouden hebben te lijden. Niettegenstaande de boomen veel vooze bessen produceeren, zou men zeker tot aanplantingen op grooter schaal zijn overgegaan, ware het niet, dat door den invoer van de robusta koffie, met haar groote vruchtbaarheid, aan den aanplant van deze soort door de meeste koffieplanters de voorkeur werd gegeven.

Verspreiding van de koffiecultuur over Nederlandsch-Indië. Het treft de aandacht dat de koffiecultuur thans niet regelmatig over Ned.-Indië verspreid is, maar zich concentreert in enkele streken. In den beginne was dit niet zoo. Men plantte in de 18e eeuw koffie waar nu Weltevreden ligt en eerst langzamerhand verhuisde men naar Oost-Java. Zoodat men een eeuw geleden ook koffie ging planten in de laaglanden van Banjoewangi. Zachtjes aan is de Coffea arabica naar de hoogere en droge streken getrokken en vindt men thans de voornaamste aanplantingen in de koele en droge bergstreken van Besoeki, Bali en Timor. Van de talrijke tuinen der bevolking in Palembang, Benkoelen en Padang blijft weinig meer over. In weinige jaren zijn daar de Arabica aanplantingen verlaten en heeft men robusta geplant.

Zoo vindt men in de statistiek der laatste jaren bijna geen Arabica vermeld van West-Java en Midden-Java, slechts weinig van Malang en van de Westkust; al de arabica van vroeger is geconverteerd in robusta. Alleen Bali en Celebes behouden nog ieder hun kwantum van 30 à 40.000 picols per jaar. Het bewijs is geleverd dat de Arabica koffie in deze streken haar tweede vaderland heeft gevonden. Men vindt er nog rijk vruchtdragende tuinen van een halve eeuw oud.

De robusta verspreidde zich in een kort aantal jaren over geheel Ned.=Indië in lage en hooge streken, maar reeds nu is het duidelijk dat deze soort haar rijke vrucht=dracht heeft in de humusrijke jong vulkanische berg=streken van Midden= en Oost=Java en Sumatra, op een hoogte van 300 tot 900 meter en een regenval van 2.000 m.m. die over het geheele jaar is verdeeld.

De Liberia houdt zich nog een weinig staande in Midden=Java en Deli, maar wordt grootendeels vervangen door hybriden. Voor hen en voor enkele nieuwe liberia=achtige soorten is nog een goede toekomst weggelegd.

Over het geheel kan men er zeker van zijn dat Ned.=Indië meer dan tot nu toe een koffieproduceerend land zal worden, omdat men beter dan vroeger de soort die men planten moet, kan passen op den grond en het klimaat waarover men te beschikken heeft. Als men nagaat in hoe weinig aantal jaren de Kroë, de Ranoe, de Pasemah, de Redjang in Zuid=Sumatra beplant zijn met robusta, waar vroeger alleen Arabica stond, dan ziet men dat dit aanpassen van het plantmateriaal aan den grond waarover men beschikt, ook bij de inheemsche bevolking geen bezwaren heeft.

De cultuurmethode. Ik zal hier geen uitvoerige beschrijving en beoordeeling geven van de verschillende kultuurmethoden die er bij de koffie bestaan. Men heeft de oud=inlandsche methode: dicht planten, laten door=schieten en afschrijven als de oogst minder wordt; dit is een methode die nog steeds door de Inlanders, vooral in Sumatra, wordt gebruik en die bij overvloed van gronden goede resultaten heeft. Men heeft ook nog een oud=inlandsche methode, veelvuldig op Java toegepast in de zoogenaamde monosoeka of vrijwillige aanplantingen, waarbij de koffie als boschkoffie wordt geplant; waardoor de planten minder product geven per jaar, maar veel langer leven hebben.

Dan heeft men de verschillende methoden der koffie=ondernemingen, onder meer of minder voorlichting der Proefstations. Dit zijn de aanplantingen met een topsysteem, op 5 of meer voet toppen en getopt houden; al of niet met de z.g.n. kokersnoei. Of wel met een top=systeem waarbij men een of meer tijdelijke uitloopers laat staan. Of wel een tijdelijk topsysteem met tijdelijke uitloopers gecombineerd. In verband met deze verschillende systemen heeft men verschil in plantwijdte; een en ander hangt ook samen met de kwaliteit en zee=hoogte der gronden die men beplanten wil.

De koffiecultuur op rationeele wijze gedreven, d.w.z. op die wijze waarop men het goedkoopste, het meeste, het langdurigste en het beste product krijgt, is niet zoo heel gemakkelijk. Vooral nu men te doen krijgt met tal van soorten, die ieder voor zich weer andere eischen stellen aan de cultuurmethode die profijtelijk is. Men kan bijv. de tengere Coffea arabica op 7 voet planten, op 5 voet toppen en getopt houden, en hoewel ik die methode afkeur, toch nog wel een winstgevend product krijgen. Maar indien men op die wijze de Coffea excelsa ging behandelen zou men slechts een bladerenbosch krijgen zonder noemenswaardig product.

Behalve met de plantwijdte en de snoeimethode heeft men te maken met het onderhoud van den bodem. Hierbij speelt het schaduwvraagstuk een rol, omdat het beschaduwen van het koffieplantsoen een tweeledig doel heeft : onderhoud van den boom en onderhoud van den bodem waarin de boom staat.

Men is het in Ned.=Indië er vrij wel over eens dat de koffie schaduw noodig heeft en dat deze schaduw dient gegeven te worden door leguminosen. Het schaduw=vraagstuk voor koffie heeft een eigen geschiedenis, verband houdende met de ziekten en plagen waarvan ook deze schaduwplanten hebben te lijden, terwijl ook in de laatste jaren de mate van schaduw afhangt van de koffiesoorten die men heeft, waar men voor dien tijd in dit opzicht alleen te maken had met het klimaat, de bewolking, enz. In de eerste 100 jaren van het leven der Coffea arabica op Java gaf men als schaduwboom de boschboomen of bij ontginningen de dadap (Erythrina); in het midden der 19e eeuw kwam de Albizzia molucana (sengon laoet) en verwante soorten, omdat op veel plaatsen de dadap door aaltjes, vliegjes, kever of luis het begaf. Steeds bleef men naar andere meer ge=schikte schaduwboomen zoeken, nu de dadap door zoo velerlei ziekten en plagen achteruitging en de sengon laoet niet algemeen voldeed. In 1901 werd op den koffieproeftuin te Bangelan, van 's Lands plantentuin, tegelijk met andere plantensoorten een proef genomen met Leucaena glauca, lamtoro, als schaduw voor koffie. Deze proef gelukte en na eenige jaren werd deze plant door alle koffieplanters naast de dadap aangenomen als de beste schaduwplant en stikstofbemester voor koffie. Men ziet dan ook nu overal lamtoro waar men in de vorige eeuw dadap zag.

Tegelijk schonken de koffieplanters meer aandacht aan de groenbemesters uit de familie der leguminosen, zoodat men algemeen overtuigd werd hoe gunstig de invloed kan zijn die groenbemesters op den groei der koffieboomen hebben. In verband met grond en klimaat en het doel dat men bereiken wil, kan het gebruik der verschillende grondbedekkers en grondverbeteraars in de koffiecultuur, afgescheiden van het schaduw=vraagstuk, nog veel grooter en algemeener zijn dan nu het geval is.

De invloed der cultuur van rubber op die van koffie. Tegelijk met den invoer van robusta koffie kwam de rubbercultuur naar voren en bepaaldelijk die van *Hevea brasiliensis*. Van begin af aan heeft men getracht deze beide cultures te combineeren en al naar gelang men de rubber of koffie als hoofdcultuur koos, trachtte men het desideratum van een profijtelijk grondbedekker bij de rubbercultuur of een produceerende schaduwboom bij de koffiecultuur te verwezenlijken.

De eerste gedecideerde en doorgezette proef geschiedde op Bajoe Kidoel in 1906, waarbij aanvankelijk de robusta koffie hoofdcultuur was. In 1910 ging dit land over tot het systeem de koffie als catchcrop te nemen en de Hevea als hoofdcultuur.

Allerwege in de streken waar Hevea geplant werd, werd dit systeem aangevallen of verdedigd. Openbare discussies hadden er o.a. plaats op het eerste Rubber Congres te Djember in 1910; en op het Internationaal Rubbercongres in 1914 te Batavia.

De discussies hebben niet geleid tot het aanvaarden eener vaste meening door de koffieplanters in deze kwestie. Er zijn hardnekkige bestrijders en geestdriftvolle verdedigers van het systeem der gemengde aanplantingen gebleven. Toch komt het mij voor dat men het systeem zeer wel algemeen zou kunnen aanvaarden als de toepassing geschiedt volgens de juiste beginselen waarop ieder dezer twee cultures moet berusten. Indien rubber als hoofdcultuur wordt gekozen dan beschouwe men de robusta zuiver als catchcrop. Er is dan geen kwestie van dat men iets doet ten voordeele van de koffie wat ten nadeele van de rubber is. Heeft men de koffie als hoofdcultuur dan dient de rubber op zoodanigen afstand geplaatst te worden dat er nog voldoende ruimte is voor leguminosen=schaduw en grondbedekking, voor dadap en lamtoro, om de koffie te bevoordeelen.

Extensieve of intensieve cultuur. Evenals bij andere cultures gaat het bij de koffie hoe langer hoe meer uit naar de intensieve cultuur. Was er in het begin van de koffiecultuur in hoofdzaak slechts boschbouw, later gevolgd door landbouw op erven en tuinen, toen er koffieondernemingen kwamen werd de cultuur meer intensief en reeds in het begin van de 25 jarige periode die wij beschrijven, kreeg de koffiecultuur de allures van tuinbouw. Op het eerste koffiecongres, gehouden in 1898, werd er reeds gesproken over snoeien en enten en in de volgende congressen bleven dergelijke zuivere tuinbouw=besprekingen aan de orde. Men ziet nu nog de bevolkingstuinen in Sumatra den weg bewandelen van extensieve landbouw en dezen weg zal men met voordeel kunnen blijven betreden zoo lang er voldoende gronden zijn. Maar op Java ziet men de bevolking ook meer den weg uitgaan van blijvende koffietuinen te vormen, terwijl de ondernemingen, voor zoover zij koffie niet als catchcrop maar als hoofdcultuur drijven, ten slotte geen landbouw= maar tuinondernemingen worden.

Er zal een tijd komen dat een koffie=aanplant zal bestaan uit enten van geselecteerde vormen, die passen bij het klimaat waarin men leeft en den grond waar men in plant, waar men de hoogste producties bereikt, die de soort kan opbrengen, door een plant= en snoeimethode die voor die soort past en waar het product het fijnste van smaak en aroma heeft en het keurigste van vorm en kleur, die systematische bereiding en behandeling in deze verfijnde cultuur kan bereiken.

In deze laatste vijf jaren is er reeds een onderscheid in prijs van *f* 50 per picol. Men betaalt *f* 30 voor bevolkingsrobusta en *f* 80 voor ondernemings Arabica en de wereldmarkt zal, zoolang er op de wereld zijn armen en rijken, dit prijsverschil houden, waar de producent eendeels werkt op goedkoop ruw product en andersdeels tracht het volmaakte te bereiken.

De bereiding van koffie. Als men de annalen der koffiecultuur van de laatste 25 jaren naslaat dan ziet men dat niet alleen de cultuur aan wijziging is onderworpen, maar ook de bereiding van het product. De veranderingen die het product bracht met den invoer van liberia, robusta, hybriden, enz. bracht noodwendig ook veranderingen in de bereidingsmethoden. Allereerst kwam de kwestie van het pulpen aan de orde en in 1898 schreef het koffiesyndicaat een prijsvraag uit voor een verbeterde liberia=pulper. In 1900 werd de door den heer BUTIN SCHAAP (Madioen) uitgevonden pulper bekroond.

In 1903 werd wederom een leberiakoffie=pulper uitgevonden door den heer VAN PREHN (Midden=Java), die eerst in 1909 werd beproefd en niet voldoende werd bevonden.

In hetzelfde jaar werd een ontvliesmachine d.w.z. een machine die het zilvervlies verwijdert en dien een glanzender aanschijn geeft, beproefd, uitgevonden door den heer ROQUÉ (Malang).

In 1906 werd een prijsvraag uitgeschreven voor een goed werkende robustapulper die het volgende jaar wederom werd ingetrokken. Later werd deze prijsvraag wederom uitgeschreven met het dubbele bedrag, maar tengevolge van den wereldoorlog werd de beoordeeling uitgesteld. In 1922 werden eindelijk verschillende pulpers beproefd en werden er twee bekroond. Een met afdoende capaciteit voor de groote ondernemingen uitgevonden door de heeren LAMMERS LISNET (Malang) kreeg den eersten prijs; een tweede van kleiner capaciteit, geschikt voor den kleinen landbouw, uitgevonden door den heer PRINS kreeg den tweeden prijs.

Het valt op dat alle hier genoemde uitvinders geen werktuigkundigen waren maar koffieplanters. Alle deze prijsvragen waren uitgeschreven door het in 1898 opgerichte koffiesyndicaat waaruit later geworden is het Ned.=Ind. Landbouw=Syndicaat.

De reeds bestaande pulpers zooals de WALKER, de GORDON, de LIDGERWOOD verkregen, door den invoer van de robusta koffie, pulperplaten met kleiner en dichter op een geplaatste bobbels.

Naast de pulpers ondervonden de drooghuizen de belangstelling der uitvinders. Reeds van vroeger jaren had men verkregen het drooghuis VAN MAANEN, het drooghuis LIDGERWOOD en andere, alles berustende op een afgesloten ruimte met een geperforeerde vloer en rookkanalen daaronder. De hh. HUIZER en CEULEN kwamen in 1897 met een draaiende vloer, waar de

warme lucht van een calorifere middels een blower door de geperforeerde vloer werd geblazen. Ook kwam er een drooghuis *à travail continu* waar de warme lucht door een in een hoogte geplaatste bak werd geblazen, die van boven met de natte koff.e werd aangevuld en waaruit de droge koffie van onderen uitviel.

Later kwamen de drooghuizen VIS, DRIESSEN, enz. die met eenige verbeteringen op hetzelfde beginsel be=rusten als dat van LIDGERWOOD, maar waar een grooter droogcapaciteit kan worden ontwikkeld met minder kosten.

De kwestie van drogen van koffie heeft nog altijd de aandacht van hen die de bestaande drooghuizen ten rechte nog voor verbetering vatbaar achten en meenen de goede oplossing te hebben gevonden.

De robusta koffie had nog meer invloed behalve op de pulpers en drooghuizen. Men was algemeen van oordeel dat een vlugger afwerking dezer koffie van belang was voor een beteren smaak en kleur, in tegenstelling met de Arabica. Men legde zich dus hierop toe, en kwam tot een samenwerking van waschmachine en centrifuge. In de waschmachine, die men rapido doopte, werd de koffie bijna zonder fermenteeren van het slijm ontdaan, in een centrifuge van het aanhangende water bevrijd, om on=middellijk daarna in het drooghuis te worden gebracht. Zoo kon de koffie twee à drie dagen na de pluk reeds worden ingezakt en naar de haven verzonden worden.

Ziekten en plagen. Met een enkel woord is reeds ge=sproken over bladziekte en sterretjes=bloeien, welke den achteruitgang van de Coffea arabica veroorzaakten.

Niet lang daarna kregen de arabica=tuinen last van aaltjes of nematoden, waardoor het zeer moeilijk was de koffietuinen voltallig te houden. Ook voor die ne=matoden was de robusta een uitkomst voor de koffie=planters, daar de robusta vrijwel tegen die plaag bestand bleek.

Rupsen en kevers waren nu en dan een tijdelijke plaag, evenals luizen, boorder en diverse schimmelsoorten. Al deze plagen te beschrijven is overbodig, daar zij in al die jaren geen algemeene ramp veroorzaakten.

In den laatsten tijd is echter de bessenboeboek, een klein kevertje dat de rijp wordende bessen aantast, op weg een ramp te worden. Gelukkig namen zoowel de Afdeeling Plantenziekten van het Departement van Landbouw als de Proefstations van Midden=Java, Ma=lang en Djember en de gezamenlijke koffieplanters, onder leiding van het Koffiebessenboeboekfonds, den strijd tegen de bessenboeboek met energie op, zoodat het zoo goed als zeker is dat deze ernstige plaag geen ramp behoeft te worden. De directe bestrijding van de bessenboeboek is gemakkelijker gebleken dan die van de bladziekte. Het laat zich aanzien dat de bessenboe=boek minder algemeene schade zal aanrichten en niet die catastrophe zal veroorzaken die de bladziekte ver=oorzaakt heeft.

Landbouwvereenigingen. Met een enkel woord moet ik nog melding maken van de landbouwvereenigingen die zich speciaal voor de koffiecultuur hebben geïn=teresseerd. Dit zijn de Malangsche, de Besoekische, de Kedirische en de Semarang=Kedoe vereeniging, resp. opgericht in 1893, 1896, 1890, 1888.

Deze vereenigingen bestaan nog en talrijk zijn de voordrachten en besprekingen die er over de cultuur en de bereiding van koffie zijn gehouden, en waarvan de verslagen een uitgebreid inzicht geven in de behoeften en nooden, de voordeelen en geneugten van de cultuur.

In 1898 werd te Malang opgericht het Algemeen Koffiesyndicaat dat eerst was eene vereeniging van kof=fieplanters, maar in 1907 is geworden een bond der op Java en Zuid=Sumatra bestaande landbouwvereenigin=gen, met een meer algemeen doel dan het oorspronkelijk Koffiesyndicaat had.

Het is dit Koffiesyndicaat dat op zijn eerste tien van 1898 tot 1909 gehouden congressen stelselmatig de kof=fiecultuur heeft behandeld, zooals: het bodem= en be=mestingsvraagstuk, de stikstof bacteriën, de groene bemesting; de koffiesoorten, de robusta, de liberia, en de daaraan verwante soorten; de verschillende ziekten en plagen, de aaltjes, de luis, de schimmelsoorten, de oerit, enz.; het enten en het snoeien; de hybridisatie, de degeneratie, de selectie; het tuinonderhoud, de schaduwkwestie, de bereiding enz.

De lezingen der congressen met de daarop volgende discussiën, en de besprekingen op de vergaderingen der landbouwvereenigingen zouden, eenigszins geordend te samen een handleiding vormen voor een rationeele koffiecultuur.

Wetenschappelijke voorlichting. De geschiedenis van de koffiecultuur in Ned.=Indië is niet volledig zonder te hebben beschreven de wetenschappelijke voorlich=ting die deze cultuur mocht ontvangen ook voor een groot deel van 's Lands Plantentuin en het latere De=partement van Landbouw. Reeds in 1898 bestond de 9de afdeeling van 's Lands Plantentuin of het „Proef=station voor koffie" en bleef eenige jaren achtereen prachtig werk verrichten.

Dit proefstation werd in 1901 uitgebreid met den thans nog bestaanden proeftuin te Bangelan.

Na de oprichting van het Departement kwamen er wijzigingen in de organisatie, maar het wetenschappe=lijke werk ging door. In 1912 kwam de afdeeling voor de plantenziekten en de afdeeling voor veredeling der cultuurgewassen, waar het wetenschappelijk onderzoek voor de koffie werd ondergebracht, terwijl de Cultuur=tuin en de proeftuin Bangelan bleven dienen voor het bijeenbrengen der koffiesoorten en de cultuurproeven.

In 1916 werd daaraan nog toegevoegd de selectie= en zaadtuin Bogor redjo in de Lampongsche districten, welke tuin voor alle overjarige gewassen en dus ook voor koffie moet dienen.

In 1904 werd gesticht het Algemeen Proefstation te Salatiga waar ook de koffiecultuur der ondernemingen van Java werd ondergebracht, maar in 1911 werd dit proefstation ontbonden en in diverse locale proefstations opgelost. Het Besoekisch, het Malangsch en het Midden Java Proefstation bleven de belangen der particuliere koffiecultuur behartigen.

Aan deze particuliere Proefstations, waaraan de Regeering een kleine jaarlijksche subsidie gaf, werden na verloop van tijd voor gezamenlijke rekening speciale onderzoekingen toegevoegd w.o. voor de koffie de bestrijding van de bessenboeboek.

Ik begeef mij in deze memorie niet in eene beschrijving der gedane onderzoekingen en proeven. Dit zou objectief en tegelijk critisch moeten zijn en daarvoor is het hier niet de plaats, en zou ook één persoon niet tot kritiek van alle onderzoekingen in staat zijn. Mijn zakelijk overzicht moge voldoende zijn om aan te toonen, dat, voor hoeveel kritiek ook de opbouw en de organisatie der wetenschappelijke voorlichting aanleiding mocht geven, de koffie-cultuur in 't algemeen zeer tevreden moge zijn. Want nergens ter wereld is er door de mannen van wetenschap en ervaring zoo degelijk en zoo uitgebreid gewerkt voor onze cultuur als in Ned.-Indië.

Deze mannen verdienen de hulde van allen die belang stellen en belang hebben bij den vooruitgang en den blijvenden bloei van de koffiecultuur in onze gewesten.

De personen die de koffiecultuur hebben gediend. Stelselmatig heb ik in mijn overzicht vermeden de namen te noemen van de nog levende personen waaraan de koffiecultuur dank verschuldigd is. Als ik er een noemde, moest ik ze allen noemen en hun aantal is te groot om in dit overzicht met de daarbij noodige beschrijvingen van hun werk te vermelden. Ik bepaal mij dus alleen tot enkelen der overledenen.

Als eerste en voornaamste noem ik dan Professor Dr. Melchior Treub, directeur van 's Lands Plantentuin en de eerste Directeur van het Departement van Landbouw. Reeds aan den Plantentuin verbonden vanaf het jaar 1880 deed hij voor de koffiecultuur wat op zijn weg lag. Wilde ik dit in allerlei bijzonderheden vermelden, dan zou ik een boekdeel noodig hebben, want ik zou voor een groot deel moeten memoreeren wat in de verslagen, mededeelingen en annalen van den Plantentuin is gezegd, daar veel in deze geschriften de koffiecultuur raakt, al is het voor een deel slechts in een verwijderd verband.

Ik geef dus hier slechts een paar grepen uit de geschiedenis en alleen van het jaar 1898 af, daar al wat door Treub tevoren is gedaan, als men bedenkt dat hij in het jaar 1898 het 25 jarig jubileum van zijn doctoraat vierde, is zeer veel.

In het jaar 1898 werd het Koffiesyndicaat gesticht en had tegelijk met deze stichting het eerste koffiecongres plaats. Op dat congres was Prof. Treub tegenwoordig en hield hij een keurige causerie over het onderwerp „het bespieden van de natuur tot practisch nut der cultures". Ook waren aanwezig Dr. D. J. G. Kramers, Prof. Dr. W. F. A. Zimmerman, respectievelijk directeur en botanist van het koffieproefstation, de 9de afdeeling van 's Lands Plantentuin, en de heer H. J. Wigman, hortulanus, welke heeren daar eveneens voordrachten hielden, tot groote versterking van den band die de koffieplanters bindt aan den Plantentuin.

In 1905 bereikt Prof. Treub de kroon van zijn werk, en werd het Departement van Landbouw gesticht. In dat jaar werd er scheiding gemaakt tusschen het oeconomisch gedeelte van de Gouvernementskoffie en van de natuurwetenschappelijke behartiging dier cultuur in het algemeen. Ook werden dat jaar ingesteld de „waarnemingen en onderzoekingen tot vermeerdering der kennis van den bodem", welke van zoo groot belang bleken te zijn voor de koffiecultuur.

In 1906 werd het selectie-vraagstuk ter hand genomen en een proeftuin voor selectie van Coffea liberia gesticht. Tevens werd veel werk gemaakt van den invoer van diverse koffiesoorten, evenals in de volgende jaren.

Met 1908 eindigde het werk van Prof. Treub als Directeur van Landbouw en reeds in het volgend jaar werd in het jaarboek van het Departement door zijn opvolger met „een woord van eerbiedige hulde" het bericht vermeld van zijn overlijden.

Eenige maanden na zijn dood werd zijn in 1909 te Cairo opgestelde meening over de koffiecultuur gepubliceerd. Hij was van oordeel dat de koffiecultuur nog toekomst in Ned.-Indië zou hebben en dat die toekomst samenhing met de nieuwe soorten. Daarbij kwam nog de volgende goede raad:

> „Op twee dingen dient nauwkeurig te worden gelet. Ten eerste op het op Java bijeenbrengen van zooveel mogelijk nieuwe soorten die op hare productiviteit en op hare resistentie tegen ziekten worden onderzocht in aanplantingen van voldoende uitgestrektheid. Ten tweede, dat men niet weder als vroeger voor aanplantingen in het groot zaad bezigt van allerhande willekeurige moederboomen, maar dat men nauwkeurig weet van welke door goede eigenschappen uitmuntende moederboomen het zaad afkomstig is."

Met instemming neem ik hier ook nog over en vermeld het als een belangrijk feit in de geschiedenis deze twee zinsneden door onzen Treub nagelaten:

> „Onverwijld na die inwerkingtreding van het Departement, werd door steller dezes begonnen met te wijzen op de onhoudbaarheid van het geheel verouderde stelsel der Gouvernements dwangcultuur met verplichte levering van het product ver beneden de marktwaarde".

> „Het Departement wilde ook door overneming van

bevolkingstuinen en toevoeging van woeste gronden complexen vormen, doch althans beginnen met deze zelf te exploiteeren, en de exploitatie alleen dan overdoen aan particulieren, wanneer men er een goed bod voor kon bekomen. Geschiedde dit niet, dan zoude — deze overtuiging zat voor — voor het Gouvernement, door tal van faciliteiten die particulieren missen, toch voordeel bij voortzetting der exploitatie zijn te behalen, mits zij slechts geschiede geheel op den voet van eene particuliere onderneming, zonder ambtelijk personeel".

Dr. W. BURCK in 1881 opgetreden als adjunct directeur van 's Lands Plantentuin heeft voor de koffie zijn blijvende verdiensten in het onderzoek der koffiebloemen in verband met de sterretjes=bloeien en van de koffiebladziekten. Dr. BURCK was na 1893 tot aan 1902 de wetenschappelijke adviseur der Gouvernements koffiecultuur.

Dr. J. G. BOERLAGE trad in 1896 op als adjunct directeur van 's Lands Plantentuin en heeft zich voor de koffie verdienstelijk gemaakt door het schrijven van een Handleiding tot de kennis der flora van Ned.=Indië waarin de soorten en verwanten van het geslacht Coffea die in Ned.=Indië voorkomen zijn opgesomd. Hij stierf te Ternate in 1900.

Dr. J. G. KRAMERS was van 1896 af tot 1905 chef van de 9de afdeeling (proefstation voor koffie). In 1901 werd de proeftuin te Bangelan gesticht, waarvan hij de hoofdleiding op zich nam. In tal van rapporten en geschriften is zijn ervaring medegedeeld en nog altijd valt er voor de koffieplanters daaruit zeer veel uit te leeren. Hij was steeds een geziene persoonlijkheid op de Malangsche koffiecongressen en heeft daar menigte nuttige voordracht gehouden.

Prof. Dr. W. F. A. ZIMMERMANN werd tegelijk met Dr. KRAMERS aangesteld als botanist aan de 9de afdeeling in 1896 en bleef in die betrekking tot 1901 toen hij benoemd werd tot Directeur van het proefstation Amani in Duitsch Oost=Afrika. Voor de koffieplanters in Ned.=Indië heeft hij veel leerzame lectuur achtergelaten. Hij was mede een der meest geziene geleerden op de plantersvergaderingen en congressen.

Dr. S. H. KOORDERS, houtvester, heeft de koffiecultuur aan zich verplicht door de inzameling van Ned.=Ind. Coffea=soorten, het onderzoek der dadapsoorten en door zijn levenswerk de Boschboomflora, hetwelk in 1892 een aanvang nam.

Dr. K. GORTER werd in 1906 afdeelingschef van het laboratorium voor onderzoekingen over de koffiecultuur (de vroegere 9de afdeeling van 's Lands Plantentuin) en heeft de koffiecultuur gediend door een volledig onderzoek van de koffieboon en hare scheikundige samenstelling. Een voortzetting van dergelijke studie met daarmede verband houdende bereidingsproeven is voor de nieuwe soorten die in cultuur zijn gekomen van het uiterste gewicht.

Dr. TH. WURTH kwam in 1904 in Ned.=Indië als botanist van het Algemeen Proefstation te Salatiga. In 1911 werd hij Directeur van het Malangsch Proefstation. In 1923 stief hij. Van zijn komst tot aan zijn heengaan stond hij in dienst van de koffiecultuur. Zoolang er koffie zal geplant worden in Ned.=Indië, zal zijn naam met eere en liefde worden herdacht, want hij leefde en stierf in dienst van de cultuur.

Heb ik met een enkel woord gememoreerd eenige mannen der wetenschap die de koffiecultuur hebben geholpen, er rest mij nog te noemen de namen der planters die in deze cultuur op den voorgrond zijn getreden. Hier allen te noemen is ondoenlijk, zoodat ik mij bepaal tot enkelen van hen die officieel en honorair als leiders zijn opgetreden, in de kwart eeuw waarover onze geschiedenis loopt.

Allereerst treedt op den voorgrond de heer V. W. VAN GOGH, Voorzitter der Malangsche Landbouwvereeniging, de stichter en voorzitter van het Koffiesyndicaat. Hij was voorzitter van 1889 tot 1890. Van de reeds overledenen noem ik dan nog de heer H. H. VAN LENNEP voorzitter der Kedirische Landbouwvereeniging die in 1903 Syndicaatsvoorzitter was en dit bleef tot 1906. In 1907 trad als zoodanig op Mr. PAETS TOT GANSOYEN, die voorzitter bleef tot 1911.

Als ik van deze leiders der koffieplanters hier wilde vertellen al wat zij voor de koffiecultuur hebben gedaan, dan zoude ik weer verre moeten overschrijden de ruimte die voor deze memorie beschikbaar is. Als hun officieele en publieke werkzaamheden als voorzitter noem ik het houden der Syndicaatscongressen, 6 te Malang, 2 te Soerabaja, 1 te Djocja en 1 te Bandoeng; het redigeeren van rekesten en vertoogen aan de Regeering; het geven van adviezen, het houden van enquête's, m.a.w. het leiding geven en initiatief nemen voor elke actie die in economische en politieke, in agronomische en wetenschappelijke richting steun kon brengen aan onze cultuur.

In deze zaken stond menige planter aan hun zijde en hetzij zij stonden aan het hoofd der ondernemingen hetzij zij in nederiger betrekking waren, aan hen allen te samen moge een woord van dank en hulde gewijd worden. Ook en niet voor een klein deel, aan de nijvere bevolking en aan het heir der werklieden, dat in dienst stond onzer cultuur. Aan hen allen te samen is te danken dat de Ned.=Indische koffiecultuur thans de grootste is van geheel Azië, het beste en hoogste in aanzien van de geheele wereld.

T. O.

ANDERE CULTURES.

Een der producten van den Indischen bodem, welke in zeer belangrijke mate uitgevoerd worden voor de wereldmarkt, is de copra, de gedroogde kern van den klappernoot. Dubbel belangrijk is deze cultuur voor Indië, omdat ze nog steeds in hoofdzaak in Inlandsche handen berust, en zoodoende sterk bijdraagt tot de volkswelvaart.

Er is in heel den Archipel bijna geen landstreek aan te wijzen — behalve in het hooggebergte — waar de klapperboom niet in meerdere of mindere mate voorkomt. Voor een groot deel dient de aanplant hier alleen voor eigen gebruik en pasarverkoop; groote, voor de wereldproductie van belang zijnde aanplantingen vindt men in het algemeen in de kustzône, en wel in het bijzonder op de eilanden der buitengewesten. In het jaar 1921 werd van Java in totaal een hoeveelheid van 94.000 ton verscheept, terwijl van de buitengewesten — behalve een gedeelte, dat van Java ging en daardoor onder de Java=uitvoer gerekend wordt — nog bijna 218.000 ton rechtstreeks naar het buitenland verscheept werden. De belangrijkste copra=havens zijn op Java: Tjilatjap (39.000 ton) en Soerabaja (21.000 ton), op de buitengewesten: Makasser (70.000 ton), Pontianak (30.000 ton) en Menado (26.000 ton).

In 1898 bedroeg de totale uitvoer slechts 33.000 ton, waarvan 3.000 ton afkomstig van Java! In vijf en twintig jaren tijds is de uitvoer dus vertienvoudigd — tot ± 25% der totale wereldproductie — ; wat dit voor den economischen toestand van Insulinde beteekent, beseft men pas, wanneer men bedenkt, dat de uitvoerwaarde van dit product in het jaar 1921 ± 87 millioen gulden bedroeg!

Toch nu zou de economische beteekenis van deze cultuur voor de bevoking veel grooter kunnen zijn, wanneer de weg tusschen den planter en den exporteur niet zoo lang was. De opkoop van de inheemsche planters geschiedt in hoofdzaak door Chineesche tusschenhandelaren, middels het algemeen toegepaste — en door den weinig kapitaalkrachtigen inlander zoo gretig aanvaarde — voorschot= en pandsysteem, een groot deel der winst zelf kunnen houden.

Het credietwezen heeft in de groote klappercentra verschillende maatregelen tegen deze onvrije handelsverhoudingen genomen; hoewel op sommige plaatsen de resultaten daarvan duidelijk herkenbaar zijn, is in het algemeen nog pas geringe vooruitgang merkbaar, omdat er jaren noodig zijn om dergelijke ingeroeste economische wanverhoudingen te doen afsterven.

Gedurende de oorlogsjaren heeft zich in Ned.=Indië een zeer belangrijke klapperolie=industrie ontwikkeld, in het bijzonder door de bekende Maatschappij, Oliefabrieken Insulinde", welke op verscheidene plaatsen moderne fabrieken stichtte, groote tankschepen in de vaart had, enz. In enkele jaren tijds is deze industrie echter grootendeels weer te gronde gegaan, ondanks de zeer hooggespannen verwachtingen; verscheidene fabrieken zijn nu gesloten. In 1921, toen de toestanden nog vrij gunstig waren, bedroeg de uitvoer 42 millioen liter, ter waarde van 22 millioen gulden. De weinige kleinere fabrieken, welke het bedrijf nog niet hebben stop gezet, richten zich nu veel meer op de plaatselijke consumptie en doen dientengevolge ernstige concurrentie aan de primitieve inheemsche bedrijfjes, welke vanouds olie voor de binnenlandsche markt vervaardigden.

Een nevenproduct van deze olie=industrie, dat tijdens de oorlogsjaren mede groot belang verkreeg, doch het verval van het hoofdbedrijf moest volgen, is de copraboengkil, welke in den vorm van perskoeken voor veevoeder een belangrijk afzetgebied vond. In 1921 bedroeg de totale uitvoer ruim 14.000 ton, ter waarde van 1.2 millioen, waarvan ruim 10.000 ton van Java.

Ter verdere aanvulling van dit overzicht der voornaamste cultuurproducten — waarvan de desbetreffende bijdrage de redactie van het Gedenkboek niet tijdig bereikte — worden hier nog slechts enkele der belangrijkste cijfers genoemd betreffende de export gedurende de jaren 1898, 1910 en 1921.

W. A. P.

	1898		1910		1921	
Uitvoerproducten	tonnen	guldens	tonnen	guldens	tonnen	guldens
Arachides	—	—	21.000	3 millioen	12.000	3.4 millioen
Benzoë	1.000	1 millioen	1.200	1 „	2 000	1 3 „
Gambir	—	—	7.300	3 „	6 000	3 2 „
Kapok	3 000	0.8 „	9.200	4.5 „	18.000	15 5 „
Katoen	5.800	0.9 „	8.000	0.8 „	3 500	1.2 „
Muskaatnoten	2.200	3.— „	2.500	2.5 „	2.700	1 5 „
Oliezaden	—	—	1.000	0.1 „	16.500	1.7 „
Peper	14.000	1.5 „	26 000	8.3 „	30 000	15 2 „
Pinangnoten	10.500	0.9 „	27.000	4.2 „	27.000	4.1 „
Sagomeel	1.600	0.4 „	14.000	1.1 „	9 000	1.1 „
Sisalhennep	—	—	—	—	14.300	7 6 „
Tapioca=producten	4.200	0.7 „	13.000	0.4 „	81.000	10.6 „

HET DEPARTEMENT VAN LANDBOUW, NIJVERHEID EN HANDEL.

BEHOOREN de bemoeienissen met den landbouw der bevolking van ouds tot den werkkring der Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren, omstreeks het begin van deze eeuw begon de behoefte aan deskundige voorlichting op dit gebied zich in toenemende mate te doen gevoelen. Reeds lang tevoren had die behoefte uiting gevonden in de gelegenheid, die aan de eerste landbouwschool te Buitenzorg (1876 — 1884) aan bestuursambtenaren werd geboden om landbouwkundige kennis op te doen. Later werd steeds veelvuldiger een beroep gedaan op de aan 's Lands Plantentuin verbonden natuurwetenschappelijke ambtenaren om voorlichting te verstrekken omtrent vraagstukken van landbouwkundigen aard, zoowel voor de cultures der bevolking als voor de Europeesche ondernemingen.

Let men op den ongunstigen economischen toestand der Inlandsche bevolking in bepaalde streken door opeenvolgende oogstmislukkingen en, in de eerste jaren dezer eeuw, op de toenmaals aangenomen overbevolking van andere streken en op den weinig florissanten toestand der groote cultures, dan kan het geen verwondering wekken, dat uitgezien werd naar een centrale deskundige voorlichting op landbouwkundig gebied en evenmin dat de eerste stappen in deze richting werden gedaan door den toenmaligen directeur van 's Lands Plantentuin Prof. M. Treub. Naar zijn meening zouden, indien om dit instituut als kern werden gegroepeerd alle staatsbemoeienissen op het gebied van den landbouw voldoende elementen aanwezig zijn voor de vorming van een nieuw departement van algemeen bestuur.

In 's Lands Plantentuin, administratief behoorende tot het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, waren reeds bijeengebracht de waarnemingen en onderzoekingen op plantkundig, dierkundig en scheikundig gebied, terwijl er verder onder ressorteerde het landbouwonderwijs (toenmaals alleen de landbouwschool en een eenvoudige opleidingscursus voor land- en tuinbouw te Buitenzorg) en de Gouvernements Getah pertja onderneming. Bij de omvorming tot een departement zouden op natuurwetenschappelijk gebied daaraan worden toegevoegd een station voor waarnemingen over de zeefauna in verband met visscherijaangelegenheden, een afdeeling voor bodemkundig onderzoek, een instituut voor meteorologische waarnemingen ten behoeve van den landbouw en een afdeeling voor waarnemingen en onderzoekingen speciaal voor den Inlandschen landbouw, bestaande uit een proefstation voor rijst en tweede gewassen, waarbij tevens werden ondergebracht de inspectie van den Inlandschen landbouw en de demonstratievevelden. Van het Departement van Binnenlandsch Bestuur moesten worden overgenomen de Gouvernements koffiecultuur, de Gouvernements nkia-endorneming, het boschwezen, de veeartsenijkundige dienst en de veeteelt, alsmede alle bemoeienissen met den landbouw.

De voorstellen van Prof. Treub, volledig overgenomen door de Regeering, vonden weinig bestrijding en zoo werd met ingang van 1 Januari 1905 het Departement van landbouw gevormd, met Prof. Treub als directeur (1 Januari 1905 tot eind 1909). Hiermede verdween 's Lands Plantentuin als afzonderlijk instituut; de verschillende onderdeelen werden als afdeeling opgenomen in de departementale organisatie. Zooals nader zal blijken, was deze opheffing niet van blijvenden aard.

Reeds gedurende het directeursschap van Prof. Treub breidde het departement zich eenigszins uit, zoowel in wetenschappelijke als in economische richting. In de eerste plaats is te vermelden de oprichting van een veeartsenijkundig laboratorium, waaraan kort daarna werd verbonden een opleidingscursus voor Inlandsche veeartsen. Deze laatste inrichting, bestemd om aan de Europeesche veeartsen geschoold deskundig hulppersoneel ter zijde te stellen, groeide in den loop der jaren uit tot de tegenwoordige Nederlandsch-Indische Veeartsenschool.

In 1907 werd de Gouvernements caoutchouconderneming Langsa (Atjeh) geopend. Zij moest dienst doen als pioniersonderneming om aan te toonen, dat op Sumatra rubberondernemingen even goed rendabel kunnen zijn als in de Straits. De onderneming, sedert ingedeeld bij het Lands Caoutchoucbedrijf, heeft geheel aan haar doel beantwoord. Het is de eerste geheel op particulieren voet geschoeide staatsonderneming in Indië.

Met de vorming van een gewestelijken landbouwvoorlichtingsdienst, ter vervanging van de rechtstreeksche bemoeienissen der bestuursambtenaren, werd in 1909 een begin gemaakt door de indienststelling van een viertal landbouwadviseurs.

De groote ontwikkeling van het departement in economische richting had plaats tijdens het beheer van den tweeden directeur, den Heer H. J. Lovink (eind 1909 tot medio 1918).

Ten einde zich meer uitsluitend aan de zaken van economischen aard te kunnen wijden, gevoelde deze directeur al dadelijk behoefte aan het bijeenbrengen onder een afzonderlijk hoofd van alle natuurwetenschappelijk onderzoek. Hiertoe werd het Instituut 's Lands Plantentuin opnieuw in het leven geroepen (1911).

Zeer belangrijk veranderden de aard en de omvang van het departement door toevoeging van een nieuwe afdeeling Nijverheid en Handel (1911), waardoor het departement voortaan den naam droeg van Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. De bemoeienissen met nijverheid en handel behoorden tevoren tot den werkkring van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid. Wanneer buiten beschouwing wor-

den gelaten enkele bevliegingen van directeuren van dat departement om zich op nijverheidsgebied te bewe=gen — het meest bekend is wel de tevoren tot onvrucht=baarheid gedoemde reis van den directeur ABENDANON in het belang van de Inlandsche nijverheid (1904) — kan zonder overdrijving worden gezegd, dat bedoelde be=moeienissen in hoofdzaak bestonden uit voordrachten tot het benoemen en ontslaan van leden der Kamers van Koophandel en uit de bemoeienissen betreffende het ijkwezen. In de richting van handelsvoorlichting en nijverheidsbevordering werd niets gedaan.

De onderbrenging bij het Departement van Land=bouw beoogde ontwikkeling van deze bemoeienissen onder deskundige leiding.

De handelsvoorlichting verkreeg bij het nieuwe de=partement al spoedig een beduidenden omvang. Behalve door het uitgeven van een periodiek „Korte Berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel" eerst twee=wekelijks, daarna wekelijks, werden er tal van statistie=ken verwerkt, werden uitgegeven een Jaarverslag be=treffende Landbouw, Nijverheid en Handel, een Year=book, een Importers= en een Exporters=directory, brochures over verschillende Indische producten enz. Verder liet de afdeeling zich intensief in met tentoon=stellingen in binnen= en buitenland, met het aanleggen van monsterverzamelingen van Indische producten in het buitenland e.d.g. Reeds na enkele jaren bleek de noodzakelijkheid om voor de nijverheidsbemoeienis=sen een afzonderlijke Afdeeling Nijverheid in het leven te roepen (1918), die sedert is uitgegroeid tot een insti=tuut van beteekenis.

Met de nijverheidsbemoeienissen werd van het De=partement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid overgenomen het ambachtsonderwijs voor Inlanders. Op dit gebied bestonden toenmaals drie grootere am=bachtsscholen te Batavia, Semarang en Soerabaja, die echter in zoover niet voldeden aan haar eigenlijke be=stemming, dat zij geen werkelijke ambachtslieden af=leverden. Ten einde in de behoefte daaraan te voorzien werden door het nieuwe departement op verschillende plaatsen op Java en in de buitengewesten kleinere en meer eenvoudige ambachtsscholen opgericht, die bij voortduring gunstige resultaten opleverden. Toch is na enkele jaren het ambachtsonderwijs voor Inlanders op=nieuw bij Onderwijs en Eeredienst ingedeeld, uitslui=tend om opportuniteitsredenen. Het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel was nl. voor de ver=vulling der betrekking van schoolhoofd aangewezen op het personeel der onder Onderwijs en Eeredienst ressorteerende technische scholen (uitzending uit Ne=derland kon niet plaats hebben, omdat het onderwijs op de scholen in de landstaal gegeven werd) en waar eeni=ge jaren geleden ook het departement van Onderwijs en Eeredienst bezwaren ondervond in zake de personeels=voorziening der technische scholen, is het duidelijk, dat Landbouw, Nijverheid en Handel niet afdoende kon worden geholpen. Alleen wanneer ook de ambachts=scholen voor Inlanders onder Onderwijs en Eeredienst ressorteerden, kon een meer gelijke verdeeling van per=soneel worden verwacht. Daarom werd tot de overbren=ging besloten.

Het IJkwezen bleef gedurende de eerste jaren van zijn plaatsing onder Landbouw, Nijverheid en Handel in denzelfden toestand verkeeren als voorheen, d.w.z. dat het zeer weinig beteekende. Pogingen van de leiding van het nieuwe departement om hierin verbetering te brengen, stuitten aanvankelijk af op bezwaren der Re=geering. Eerst in den allerlaatsten tijd is men op den goeden weg geraakt door afkondiging van een nieuwe ijkwetgeving, die beoogt den verplichten ijk en herijk geleidelijk uit te breiden over het geheele gebied van Nederlandsch=Indië. Het aantal volledig gevormde ijkers neemt voortdurend toe, terwijl in Indië gezorgd wordt voor een corps herijkers, bestaande uit middel=baar opgeleide krachten. Door de toepassing der nieu=we ijkwetgeving zal tevens het metrieke stelsel zich meer baan breken.

Met de overbrenging van Nijverheid en Handel naar het departement van Landbouw werd tevens be=sloten het Hulpbureau van den Industrieelen Eigendom van Justitie naar Landbouw te doen verhuizen. Dit instituut ontwikkelde zich geleidelijk. In den laatsten tijd gaan er echter voortdurend stemmen op om dit bu=reau, dat toch in groote hoofdzaak een juridisch karak=ter heeft, weer naar Justitie te doen teruggaan.

In dezelfde lijn als het herstel van 's Lands Planten=tuin lag het streven van Dr. LOVINK om het groote aan=tal afdeelingen van het departement zooveel mogelijk bijeen te voegen tot grootere eenheden met betrekkelijk zelfstandige hoofden. Hierdoor werd het voor den direc=teur mogelijk zich persoonlijk meer intensief te bemoeien met verschillende nieuwe onderwerpen, die zijn aandacht vroegen, in de eerste plaats het landbouwonderwijs.

Als groote afdeelingen werden gevormd het Algemeen Proefstation voor den landbouw, het Instituut voor Plantenziekten en Cultures, de afdeelingen Visscherij (voor de economische belangen van dezen tak van be=staan), Landbouweconomie en Zaadteelt van overjarige gewassen. Het Instituut voor Plantenziekten ontwikkelde zich regelmatig, evenals de afdeeling Landbouwecono=mie (bestemd om voorlichting te verschaffen in zake de vestiging van landbouwbedrijven in de buitenge=westen). De afdeeling Zaadteelt werd sedert gevoegd bij het Algemeen Proefstation voor den landbouw. Van de afdeeling Visscherij — hoe groot de behoefte aan voorlichting op dit gebied ook moge zijn — is nooit veel kracht uitgegaan. Daar de bereikte resultaten van weinig belang waren, is in den jongsten bezuinigings=tijd besloten de bemoeienissen met de visscherij te be=perken tot de binnenvisscherij, welke werd onderge=bracht bij de afdeeling Landbouw. De afdeeling vissche=rij als zoodanig werd opgeheven.

Zooals bekend, wijdde Dr. LOVINK zijn beste krachten aan de organisatie van een landbouwvoorlichtingsdienst. Het zal voldoende zijn hier eenige maatregelen te recapituleeren. In de eerste plaats werd gevormd een corps landbouwleeraren, bestaande uit jongelieden met einddiploma Hoogere Land=, Tuin= en Boschbouwschool te Wageningen, in welk corps bij wijze van overgang werden opgenomen de in dienst zijnde landbouwadviseurs, die evenals de Wageningsche landbouwkundigen hadden te voldoen aan een Indisch aanvullingsexamen. De in 1903 geopende Landbouwschool te Buitenzorg werd — als Middelbare Landbouwschool — dienstbaar gemaakt aan de vorming van Inlandsch hulppersoneel. Aan de leerlingen der kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers en der Opleidingsscholen voor Inlandsche ambtenaren werd landbouwkundig onderwijs gegeven. Een aantal eenvoudige desalandbouwschooltjes werd opgericht, terwijl getracht werd het onderwijs op de desascholen in landbouwkundige richting te sturen. Naast den Inspecteur van den Inlandschen Landbouw werd een inspecteur van het Landbouwonderwijs in dienst gesteld. Sedert werd een afdeeling Landbouw gevormd; aan het hoofd dier afdeeling werden beide genoemde inspecteurs toegevoegd. Tot de bemoeienissen van het Hoofd dezer afdeeling behoort thans ook de tuinbouwkundige voorlichting.

Ten behoeve van de groote cultures werd een Cultuurschool te Soekaboemi geopend, later gevolgd door een gelijknamige school te Malang. Deze inrichtingen vormen opzichters voor de landbouwondernemingen, maar worden tevens dienstbaar gemaakt aan de opleiding van opzieners bij het boschwezen en in de laatste jaren ook aan de vorming van landbouw= en tuinbouwopzichters voor den Gouvernements dienst.

Ook op ander gebied is veel op naam van Dr. LOVINK te stellen. Aan den dienst van het boschwezen, die zich door de voortschrijdende vorming van houtvesterijen gestadig ontwikkelde, werd toegevoegd een Proefstation, bestemd voor wetenschappelijk onderzoek en voorlichting op boschbouwkundig gebied. Deze inrichting werd sedert van groote beteekenis. Verder werden van het boschwezen afgescheiden de aanplantingen van caoutchouc=leverende gewassen, welke aanplantingen onder een afzonderlijke leiding werden bijeengevoegd tot ondernemingen, die met personeel in particulieren dienst als landbouwbedrijven zouden worden geëxploiteerd. 's Lands caoutchoucbedrijf, thans bestaande uit 16 ondernemingen, kan worden beschouwd als een bij uitstek geslaagd Gouvernements bedrijf, waaraan zelfs de opvolger van Dr. LOVINK — verklaard tegenstander van Gouvernementsbedrijven — geen afbreuk heeft kunnen doen. Met de exploratie van de bosschen der buitengewesten werd een ernstig begin gemaakt.

Aan de Gouvernements kinaonderneming werd verbonden een proefstation voor het doen van onderzoekingen en het verstrekken van voorlichting op het gebied der kinacultuur, tevens ingericht voor het verrichten van analyses van kinabast, zoowel voor den handel als voor cultuurdoeleinden.

Als uitbreidingen van het departement verdienen nog vermelding:

1. de vorming van een afzonderlijke afdeeling statistiek, waar verzorgd worden de statistieken betreffende den Inlandschen en Europeeschen landbouw, de prijzen van levensmiddelen, den in= en uitvoer der buitengewesten enz., terwijl deze afdeeling aan verschillende andere departementen voorlichting verstrekt op statistisch gebied. In deze afdeeling ligt ongetwijfeld de kiem voor een centraal bureau voor de stastistiek.

2. de toevoeging van den Indischen Centralen Aanschaffingsdienst.

Zware eischen werden aan het departement — en speciaal aan de afdeelingen Handel en Landbouw en aan de departementsleiding — gesteld tijdens den grooten oorlog en den eersten tijd daarna. Als bekend mag worden aangenomen, dat het resultaat meer dan bevredigend mag worden genoemd. Aan de afdeeling Handel moest worden toevertrouwd de aankoop van levensmiddelen buiten Nederlandsch=Indië en de distributie daarvan op onze eilanden, de afdeeling Landbouw had voortdurend te werken op een zoo groot mogelijke vermeerdering van de voedselproductie binnenslands. Niettegenstaande sterk verminderden invoer van rijst is het gelukt te bereiken, dat de voedselschaarschte nergens van ernstigen aard is geweest, terwijl bovendien het Land slechts betrekkelijk geringe uitgaven voor zijn rekening heeft behoeven te nemen — wat van de meeste Europeesche landen niet kan worden getuigd.

Het is niet meer dan natuurlijk, dat enkele in dien tijd getroffen maatregelen tot mislukking hebben geleid; als zoodanig moeten worden genoemd het proefrijstbedrijf te Selatdjaran en het Korintjirijsttransport.

Bij de oprichting van het departement van Landbouw werden, zooals reeds vermeld, daarbij ondergebracht de bemoeienissen met de gouvernements koffiecultuur. De Heer LOVINK kan het zich als een eer aanrekenen, dat onder zijn directoraat aan deze gedwongen cultuur, die door de betrokken bevolking als een drukkende last werd beschouwd, een einde werd gemaakt (1 Januari 1909).

Ten slotte mogen nog enkele cijfers worden gegeven ter illustratie van de ontwikkeling van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel sedert zijn oprichting.

Voor 1905 bedroeg het geheele budget *f* 6.027.558 (waarvan *f* 2.747.219.— voor de Gouvernements koffiecultuur)

voor 1910 *f* 6.853.346.
1915 „ 11.160.219.

1920 „ 21.792.50. (zonder de kosten der voedselvoorziening).
1923 „ 20.498.521.

Het Boschwezen vroeg:

voor 1905	f	2.000.000.
1910	„	4.098.300.
1915	„	6.548.020.
1920	„	10.859.311.
1923	„	11.446.916.

De Veeartsenijkundige Dienst:

voor 1905	f	158.824.
1910	„	446.735.
1915	„	937.235.
1920	„	1.477.509.
1923	„	1.364.404.

De landbouwvoorlichtingsdienst:

voor 1909	f	40.750.
1915	„	306.475.
1920	„	908.264.
1923	„	1.246.223.

Dat ook het niet-technische gedeelte van het departement groeide, kan blijken uit de volgende cijfers van het administratieve personeel op het hoofdkantoor (buiten den Directeur):

1905	f	41.080.
1910	„	46.030.
1915	„	140.568.
1920	„	220.029.
1923	„	282.439.

H.

HET BOSCHWEZEN

HET beheer van 's Lands bosschen is opgedragen aan den Dienst van het Boschwezen, wiens taak het is er voor te zorgen, dat daaruit bij voortduring de meeste direkte en indirekte voordeelen voor de gemeenschap verkregen worden. Het algemeen beheer van 's Lands bosschen, wordt onder het opper-toezicht van den Directeur van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, gevoerd door den Hoofdinspecteur, Hoofd van den Dienst van het Boschwezen. In 1898 ressorteerde deze dienst nog onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur en was het hoofdkantoor te Batavia gevestigd. Bij de vorming van het Departement van Landbouw in 1905 werd deze diensttak overgebracht naar dat Departement te Buitenzorg en werd ook het hoofdkantoor derwaarts verplaatst.

De Hoofdinspecteur wordt bijgestaan door een aantal inspecteurs. Waren er in 1898 slechts 2, in 1923 bedroeg dit aantal 7, waarvan 4 voor de leiding en de contrôle op het beheer op Java en Madoera, 2 voor de buitengewesten en 1 voor de inrichting.

De taak van het Boschwezen kan naar den aard van het werk verdeeld worden over de vier groepen:

1. Beheer op Java en Madoera;
2. Beheer op de Buitengewesten;
3. Dienst der boschinrichting en opname;
4. Boschproefstation.

1. *Beheer op Java en Madoera.* Het beheer van 's Lands bosschen op Java en Madoera wordt beheerscht door het zoogenaamde boschreglement. In 1897 werd het toen vigeerende reglement van 1874 ingetrokken en vervangen door een nieuw reglement, dat opgesteld was door een commissie van ambtenaren bij het boschwezen, en dat op zijn beurt weer vervangen werd door het reglement van 1913. De bepaling in het reglement van 1897, die het meest invloed gehad heeft op de wijze van beheersvoering, is wel die, waarbij de mogelijkheid geopend werd de djatibosschen definitief in te richten. Sedert dien tijd toch worden op Java en Madoera twee soorten eenheden onderscheiden nl. boschdistricten en houtvesterijen. Voor het beheer der houtvesterijen worden door den dienst der boschinrichting gedetailleerde plannen ontworpen aan de hand van door dien dienst verzamelde gegevens. Het beheer is daar intensiever, terwijl in beginsel de exploitatie aldaar in eigen beheer geschiedt. Werden ze oorspronkelijk afzonderlijk of paarsgewijze beheerd door een houtvester, na de reorganisatie van den dienst in 1919 werden meerdere houtvesterijen vereenigd tot een beheerseenheid, aan het hoofd waarvan dan een technische ambtenaar van het boschwezen, die den daarbij ingestelden rang van beheershoutvester heeft, geplaatst wordt. De helft van de totale djatiboschoppervlakte is thans ongeveer tot houtvesterijen ingericht.

Naar de samenstelling worden de bosschen op Java en Madoera onderscheiden in djatibosschen en wildhoutbosschen. Moeten de eerste in hoofdzaak beschouwd worden als productiebosschen, die het zoo waardevolle djatihout leveren, het grootste gedeelte der wildhoutbosschen zijn schermbosschen, die in stand gehouden worden om klimatologische, hydrologische of andere redenen. De grenzen van deze bosschen worden door den dienst van het Boschwezen op het terrein vastgelegd middels palen of grenswegen. Tot het nemen van deze zeer kostbare maatregelen, waarmede omstreeks 1897 begonnen werd, werd besloten omdat dit de eenige afdoende wijze is, om het boschbezit blijvend te behouden. Thans zijn vrijwel alle djatibosschen en ongeveer 60 % der in stand te houden wildhoutbosschen afgebakend.

Na tot stand koming der grensregeling wordt een proces-verbaal opgemaakt door een commissie, waar-

in ook de plaatselijke bestuursambtenaren zitting hebben, en waarbij geconstateerd moet worden, dat de grensregeling speciaal met het oog op de belangen van de Inlandsche bevolking doelmatig is te achten.

De oppervlakte van de djatibosschen werd in 1897 geraamd op ongeveer 650.000 H. A., terwijl volgens de jongste gegevens die uitgestrektheid thans 735.000 H.A. bedraagt. Deze vermeerdering is minder een gevolg van het inlijven van gronden bij het djatiboschareaal dan wel van een juistere berekening aan de hand van de plaats gehad hebbende afbakeningen en opnamen. De uitgestrektheid van de in stand te houden wildhoutbosschen, welke vroeger onmogelijk was te ramen, wordt thans geschat op 1.500.000 H. A. Bovendien is op Java nog een vrij groote uitgestrektheid wildhoutbosch aanwezig, die slechts voor een deel in de boschreserve zal worden opgenomen, en overigens bestemd is voor uitgifte in erfpacht en ontginning door de bevolking.

Ten behoeve van het beheer van deze bosschen was het noodig verschillende maatregelen te nemen, en werden deze daarom ontsloten door den aanleg van een groot aantal wegen en paden, die gedeeltelijk ook dienst doen als houtafvoerwegen en die voorts zeer bevorderlijk zijn voor uitoefening van een behoorlijk politietoezicht.

Een andere noodzakelijke maatregel was de bouw in de direkte nabijheid van het bosch van een groot aantal voor het personeel benoodigde woningen. Werden deze aanvankelijk in den regel van hout opgetrokken, in de laatste jaren is wegens de hooge houtprijzen veel gebruik gemaakt van steen. Eind 1922 waren 37 hoogere technische ambtenaren, 263 lagere technische ambtenaren en 1191 politiebeambten in ambtswoningen gevestigd. In 1897 waren slechts enkele woningen aanwezig.

Een groote uitbreiding ondergingen de kultures, doordat alle leeggekapte terreinen ingevolge de bepalingen onverwijld weder moeten worden beplant. Ook kale terreinen, die tot het boschgebied behooren, werden daarvoor zooveel mogelijk in aanmerking gebracht.

Eind 1922 waren dan ook binnen het djatiboschgebied niet minder dan rond 222.000 H. A. kulturen aangelegd (wat ongeveer 30% is van de totale djatiboschoppervlakte) en in het wildhoutboschgebied 37.600 H. A. Zijn deze laatste voornamelijk na 1897 aangelegd, met den aanplant binnen het djatiboschgebied was reeds eerder begonnen, hoewel op bescheiden schaal.

Het grootste gedeelte van de djatiaanplantingen wordt aangelegd met behulp van contractanten, die tusschen de rijen djati gedurende 1 of 2 jaar voor eigen rekening veldgewassen mogen planten. Oorspronkelijk had deze aanleg alleen in zuivere opstanden plaats. Sedert een 20-tal jaren worden echter met het oog op het behoud van de bodemvruchtbaarheid tusschen de djati- of het wildhout bodemverbeterende gewassen geplant, terwijl alle van nature voorkomende wildhoutopslag voor zoover het den groei van den eigenlijken aanplant niet kan belemmeren, wordt gespaard.

Dilkwijls is echter de aanplant door tusschenkomst van plantcontracten niet mogelijk, en wordt dan overgegaan tot herbossching van de leeggekapte terreinen in koeliedienst. Deze kulturen zijn in den regel duurder.

Een derde vorm is de zoogenaamde opslagkultuur. Hierbij worden de uitloopers van kleinere stronkjes aangehouden en verpleegd.

Ook is getracht onder geringd bosch een aanplant aan te leggen. Na den leegkap moet dan weliswaar in den regel de geheele aanplant op stronk gekapt worden, maar men verkrijgt daarmede het voordeel, dat de bodem korter dan anders het geval zou wezen aan de direkte bestraling door de zon is blootgesteld en deze daardoor minder verwildert. Plaatselijk zijn daarmede zeer goede resultaten bereikt.

Met de uitbreiding der kultuur en het ouder worden der kunstmatig aangelegde plantsoenen is ook de dunning, (een verplegingsmaatregel, waarbij stammen die andere in hun groei belemmeren, worden weggenomen) van meer beteekenis geworden voor de houtvoorziening. Natuurlijk worden hierdoor in hoofdzaak sortimenten van geringe dikte-afmetingen verkregen, maar deze zijn juist bij de bevolking voor huizenbouw zeer gewild. Deze maatregel heeft tot nu toe ook steeds een voordeelig saldo opgeleverd. Bedroeg dit in 1899 met de dunning van 2009 H. A. : *f* 5.033, voor 1920 was dit met een dunning van 18.000 H. A. *f* 594.000. Dit is wel het grootste saldo dat ooit bereikt is, maar zelfs in het ongunstige jaar 1922 werd nog een voordeelig verschil verkregen van *f* 271.000.

De eigenlijke exploitatie der bosschen kan verdeeld worden in leegkap en zuivering en eenige andere op kleinere schaal toegepaste methoden. Worden bij leegkap alle aanwezige boomen geveld en het hout opgewerkt, bij de zuiveringen wordt uitsluitend het doode hout, dat in de bosschen voorkomt, verwerkt. De opbrengsten van deze zuiveringen, zijn en waren vooral zeer belangrijk; ze verminderen echter gestadig, doordat ze plaats vinden in de natuurbosschen, waar nooit een geregelde exploitatie gevoerd was, en waar dus gedurende een lange reeks van jaren zich dit hout had opgestapeld, terwijl thans overal geregeld geëxploiteerd wordt.

De uitvoering der exploitatie geschiedt op twee wijzen en wel door tusschenkomst van aannemers of in eigen beheer. Deze laatste vorm is sedert de invoering van het boschreglement van 1897 zeer toegenomen. Bij dat reglement werd n.l. de eigen exploitatie in de houtvesterijen als normaal aangenomen.

Behoorde toch bij het vroegere extensief beheer der djatibosschen een exploitatievorm, waarbij het oogsten van het hout aan het particulier initiatief werd overgelaten, na de invoering van een meer intensieve bedrijfsvorm, moest ook wel de exploitatie aan den boschbe-

heerder worden toevertrouwd. Het gevolg hiervan is natuurlijk, dat de particuliere boschexploitatie bij de voortschrijding der definitieve inrichting het terrein van hunne werkzaamheden steeds kleiner zien worden, totdat bij het bereiken van het eindstadium alle exploitatie door den Staat zal geschieden en dus slechts de eigenlijke houthandel voor de particulieren zal overblijven.

Door de afkondiging van het boschreglement van 1913 werd ook voor de boschdistricten de exploitatie in eigen beheer op grootere schaal mogelijk, en moet thans voor elk perceel in de boschdistricten, dat voor exploitatie in aanmerking wordt gebracht, bepaald worden of zulks in eigen beheer dan wel door tusschenkomst van aannemers zal geschieden.

In 1900 werd door geregelde exploitatie der djatibosschen verkregen 117.642 M^3. timmerhout en 313.358 S. M. brandhout, waarvan resp. 114.624 M^3 en 303.284 S. M. door tusschenkomst van aannemers en 3.018 M^3 timmerhout en 10.074 S. M. door exploitatie in eigen beheer. In 1921 werden verkregen 251.700 M^3 en 1.457.500 S. M. waarvan 63.200 M^3 en 661.000 S. M. door tusschenkomst van aannemers en 188.500 M^3 en 796.500 S. M. door exploitatie in eigen beheer.

De exploitatie van de wildhoutbosschen werd oorspronkelijk uitsluitend in eigen beheer gevoerd. Eerst in de laatste jaren zijn ook eenige perceelen voor exploitatie aan particulieren afgestaan. Werd in 1903 slechts 737 M^3 timmerhout en 3.403 S. M. brandhout gekapt, met eenige schommelingen werd die hoeveelheid steeds grooter, om in 1918 te culmineeren met 17.595 M^3 en 887.48 S.M.

Met het oog op de noodzakelijkheid van het vervoer van het in eigen beheer gekapte hout naar de verkoopplaatsen was het noodig railbanen aan te leggen. Beschikte de dienst van het boschwezen in 1898 nog over geen enkele railbaan, eind 1922 waren 1.178 K. M. bi-baan en 46 K. M. mono-baan aanwezig. Het transport geschiedt in den regel met handkracht, voor den afvoer van het product der houtvesterijen bij Tjepoe naar de groote centrale gouvernements-houtstapelplaats aldaar wordt gebruik gemaakt van locomotieven.

Voor den uitsleep van het zwaardere hout uit de kapvlakten naar de railbanen of transportwegen bedient men zich meestal van vee; in de Blora'sche houtvesterijen zijn echter voor dat doel een 3 tal sleepmachines in werking, die daartoe uit Amerika werden geïmporteerd.

Korten tijd nadat de exploitatie in eigen beheer op eenigszins belangrijke schaal was doorgevoerd, had invoering der dolken-exploitatie plaats. Daarbij wordt veel minder hout verkapt dan bij de vroeger algemeen gebruikelijke vorm van balken-exploitatie. Meende de houthandel aanvankelijk, dat het hout in dolkenvorm op Java onverkoopbaar zou zijn, de praktijk heeft duidelijk bewezen, dat deze vrees ongegrond is, en dat door den consument op die houtwerken zelfs bijzonder veel prijs wordt gesteld. Thans worden dan ook met den verkoop van het Gouvernements product in den vorm van dolken niet meer moeilijkheden ondervonden dan met den verkoop van balken, terwijl de particuliere exploitanten zelf een steeds grooter wordend percentage in dien vorm oogsten.

Bij de crisis die zich in 1903 in den houthandel voordeed, vreesde men dat dit een faillissement van de bestaande maatschappijen ten gevolge zou hebben en werd, mede in het belang van het Gouvernement, besloten aan eenige maatschappijen onderhands perceelen voor exploitatie af te staan tegen vooraf vast te stellen prijzen. Deze onderhandsche afstanden gaven aan de betrokken maatschappijen zekerheid, dat ze gedurende een reeks van jaren over een groote hoeveelheid djatihout zouden kunnen beschikken. Ze werden later gevolgd door onderhandsche afstanden van door het boschwezen gekapt hout. Omstreeks 1910 werd de onjuistheid ingezien van het tot een stelsel verheffen van deze verkoopsmethode en werd als principe aangenomen, dat het hout zooveel mogelijk op publieke vendutie in vrije concurrentie zou worden verkocht.

Ten einde echter toch aan den groothandel in hout bedrijfszekerheid te verschaffen achtte de Regeering het noodig maatregelen te treffen, waardoor die handel op de publieke vendutie niet in direkte concurrentie zou behoeven te treden met de consumenten en den kleinhandel. Na eenige besprekingen met vertegenwoordigers van den groothandel werd besloten een deel van het gouvernementsproduct in zoo groote hoeveelheden tegelijk ten verkoop aan te bieden, dat daarop door den kleinhandel en den consument geen bod kon worden gedaan. Dit geschiedt thans in den vorm van stapelplaatsleveringen, waarbij òf al het hout, dat gedurende een bepaald tijdsverloop op daartoe aangewezen gouvernements stapelplaatsen wordt aangevoerd, bij inschrijving aan den meest biedende wordt verkocht, òf het hout in den vorm van groote kavelingen (200 — 600 M^3) op publieke vendutie wordt opgeveild. Bij de invoering van beide verkoopsvormen werden in het begin moeilijkheden ondervonden, maar thans is de houthandel aan deze vormen gewend, en wordt een belangrijk deel van het door het Boschwezen gekapte hout in dien vorm vervreemd.

Doordat de exploitatie van het Boschwezen zich langzamerhand overal uitbreidde, was het ook beter mogelijk aan de behoefte van de bevolking aan het noodige hout, waarin de houthandel geheel onvoldoende voorzag, tegemoet te komen. Had dit oorspronkelijk met tegenwerking te kanten, omdat de bij de bosschen wonende bevolking gewoon was zich steeds middels diefstal van hout te voorzien, thans wordt die afzet regelmatig grooter. Dit wordt ook niet weinig in de hand gewerkt door de in de laatste jaren speciaal voor de bevol-

king ingestelde venduties, waarbij dan rekening wordt gehouden met hare behoefte en haar betaalkracht.

Met de uitbreiding van de werkzaamheden van het boschwezen ging natuurlijk een belangrijke vermeerdering van het personeel gepaard. In 1900 bestond het personeel uit 1 hoofdinspecteur, 2 inspecteurs, 32 houtvesters, 3 adspirant houtvesters, 10 adjunct=houtvester der 2de klasse, 43 opzieners, 23 leerling=opzieners, 1 chef opnemer, 7 opnemers, 20 mantri opnemers, 135 mantri's politie en 225 boschwachters, terwijl einde 1922 de formatie bestond uit 1 hoofdinspecteur, 7 inspecteurs 1 directeur van het Boschproefstation, 44 beheershoutvesters, 70 houtvesters, 2 adjunct=houtvesters 1e klasse, 24 boscharchitecten 2de klasse, 9 leerling boscharchitecten, 76 hoofdopzieners, 280 opzieners, 69 leerling opzieners, 15 hoofdopnemers, 11 opnemers, 65 mantri opnemers, 693 mantri's politie en 997 boschwachters.

Dat de uitbreiding van de staatsbemoeienis met 's Lands bosschen een belangrijke vermeerdering der uitgaven ten gevolge had, ligt voor de hand. Desniettegenstaande bleven de jaarlijksche overschotten steeds stijgen. In 1900 bedroeg het overschot rond *f* 936.000. Met eenige schommelingen vermeerderde dit saldo totdat in 1921 een overschot van ruim 5 millioen werd verkregen. In het jaar 1922 liep dit saldo belangrijk terug, wat voor het grootste gedeelte moet worden toegeschreven aan den verminderden afzet ten gevolge der malaise. Bij de beschouwing van deze saldi moet niet uit het oog verloren worden, dat alle kapitaalsuitgaven, zooals hout van woningen, aankoop en bouw van railbanen enz. in het jaar van uitgave zelf geheel worden afgeschreven.

2. *Beheer op de Buitengewesten.* Van een eigenlijk boschbeheer op de Buitengewesten kan eerst worden gesproken sinds het jaar 1912, toen men er voor het eerst toe overging, om den gewestelijken Bestuurders boschtechnici terzijde te stellen, om hen bij dat beheer voor te lichten. Wel was in 1900 een houtvester belast met het z.g. „boschdistrict Palembang, Lampongsche Districten, Banka" doch hoofddoel dier plaatsing was een proef=exploitatie van ijzerhout. Juist genoemd boschdistrict is trouwens spoedig daarna weer opgeheven. Overigens geschiedde vóór 1912 voorlichting van uit Buitenzorg en door van Java gezonden boschambtenaren. Het spreekt vanzelf, dat op die wijze dat gedeelte van de algemeene bestuurstaak, hetwelk als „boschbeheer" wordt aangeduid, zich niet kon ontwikkelen.

Aan de sedert 1912 buiten Java gestationneerde houtvesters worden z.g. „dienstkringen" aangewezen, welke in den aanvang en ook nu nog, meestal meer dan een gewest omvatten. Bij vele nadeelen had dit systeem het voordeel, dat deze houtvesters al dadelijk een overzicht verkregen over uitgestrekte landstreken en zij daardoor in staat werden gesteld, om het meest belangrijke en spoedvereischende werk het eerst onderhanden te nemen.

In 1912 werden zoo bezet: Fort de Kock en Medan.

Ter Sumatra's Westkust werden daarop alle toen nog hangende erfpachtsaanvragen afgedaan; het daarmede vanzelf gepaard gaande terreinonderzoek leverde gegevens op betreffende de ligging van de aanwezige bosschen en de ontwouding in een deel van het gewest. Voorts werd het grootbedrijf hetwelk door de Javasche Bosch=exploitatiemaatschappij op het eiland Simaloer in Atjeh werd voorbereid, nader in studie genomen en werd zoo de grondslag gelegd voor dat nu nog bestaande groote modern ingerichte bedrijf.

Ter Oostkust konden reeds aanstonds geformuleerde zg. reserveeringsvoorstellen voor meerdere boschgebieden worden ingediend. Ook werd er inzicht verkregen in den houthandel van Bengkalis op Singapore. Daarbij bleek, dat toentertijd 73% van het timmerhout in Singapore ingevoerd uit onzen archipel afkomstig was, dat na verzaging het hout grootendeels in den vorm van planken weder uitgevoerd en dat 80% daarvan naar Nederlandsch=Indische en Aziatische havens werd verscheept. De in Singapore nu eenmaal bestaande enorme Chineesche zagerijen zijn oorzaak, dat deze toestand „grosso modo" nog bestaat.

Uit Timor werden door het civiel Bestuur twee personen naar Java gezonden, om zich van de djatikultuur op de hoogte te stellen. Door het Boschwezen werden zij in Grobogan opgeleid, daarna keerden zij naar hun land terug.

De in het landschap Boeton op het eiland Moena aangevangen exploitatie van djatihout werd voortgezet en toonde een financieel succes te zijn.

Zoo was de Boschdienst in dit eerste jaar al dadelijk over een groot gebied van nut en hij is dit in toenemende mate gebleven.

In 1912 bestond het corps hoogere ambtenaren voor de Buitengewesten uit een Inspecteur en negen houtvesters, van wien er een op het inspectiebureau werkzaam was. In 1920 moest een tweede Inspecteur worden aangewezen, omdat de leiding te veelomvattend werd en zij ook wegens de te maken dienstreizen niet meer in één hand kon blijven. Aan het eind van 1922 waren er daardoor twee Inspecteurs en daarnevens vijf beheershoutvesters en twaalf houtvesters.

Met hooger boschpersoneel bezet zijn thans uitgestrekte deelen van den archipel. Onbezet bleven tot op heden de Westerafdeeling van Borneo, Ambon (inclusief Ternate), Nieuw Guinea en de kleine Soenda=eilanden. In Timor is echter een beheershoutvester, die eene speciale studie maakt van het santalhout.

Vrij nauwkeurige boschverkenningen zijn in het tijdvak, waarop wij thans terugzien, verricht nopens de houtskoolvoorziening t.b. van kolenwinning, ijzerertsen tinmijnen en spoorwegen (onderzoekingen op Morsala, in Palembang, in Djambi, op Poelo Laut) en betreffende bastwinning in Riouw, Palembang, Atjeh en elders; soms waren deze ook noodig om bijzonder waar=

devolle bosschen (djati, bakau, ijzerhout) tegen verdere vernietiging te beschermen.

Meer globale onderzoekingen werden vereischt voor de regeling van de bevolkingsaankappen in Palembang, Bengkalis en Z. O. afdeeling van Borneo.

De aanwijzing van bosschen ter instandhouding, waarvan de eerste dateert van Januari 1916, is vooral ter Sumatra's Westkust krachtig voortgezet. Thans zijn rond twee millioen hectares aangewezen, waarvan reeds c.a. twee honderd duizend H. A. goed zijn afgebakend.

Gold dit alle in rechtstreeks bestuurd gebied liggende bosschen, door den invloed der houtvesters zijn ook de zelfbesturen er toe overgegaan om zulke aanwijzingen te doen plaats hebben en is zulks o.a. geschied t.a.v. 480.000 H. A. in het gewest Oostkust van Sumatra.

De boschconcessies op den voet van bijblad 6075 hebben zich in den loop der jaren vrij sterk uitgebreid. Werd er in 1911 aan vast recht en cijns, alsmede aan houtretributie van erfpachten *f* 29.134 ontvangen, in 1920, zijnde het laatste jaar waarover deze cijfers ter beschikking staan, bedroeg die som *f* 123.720. Voor 1921 en 1922 wordt echter wegens de malaise een terugslag verwacht.

De z.g. vergunningen tot aankap op korten termijn lieten zich mede niet onbetuigd. In 1911 leverden zij eene retributie op van *f* 120.775; in 1920 van *f* 342.124, maar ook deze zal voor 1922 wel achteruit zijn gegaan.

Tegen het einde van 1921 trad n.l. eene enorme verslapping in den houthandel in, waarvan de gevolgen nog verergerd werden door de sterke stijging van de vrachttarieven van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Een beeld van deze verslapping leveren b.v. de cijfers, welke aangeven hoeveel hout deze maatschappij van de Buitengewesten naar Java verscheepte. Bedroeg die massa nl. in de jaren voor 1919 ruim 100.000 kub. meters en in 1920 zelfs bijna 150.000 kub. meters, voor 1921 — 1922 kan resp. niet meer dan c.a. 98.000 en 28.000 kubiek worden opgegeven.

Dat onder zulke omstandigheden de bosch-exploitatie zich niet uitbreidt, is duidelijk, daartoe zullen gunstiger tijden moeten worden afgewacht. Intusschen is de dienstleiding voortgegaan harerzijds den vooruitgang te vergemakkelijken en kwamen daartoe onder meer bepalingen tot stand, die eene aan de concessies voorafgaande exploratie van uitgestrekte gebieden mogelijk maken, zonder dat de kans geloopen wordt, dat daarin een concurrent met de concessie gaat strijken. Deze voor reflectanten gunstige bepalingen zagen het licht in October 1922.

Voor het z.g. panglong-gebied werd eveneens een nieuwe regeling ontworpen. Deze zal aanzienlijk meer opbrengst afwerpen dan de bestaande regeling.

Omtrent de exploitatie van djatihout op Moena in af te schrijven bosschen wordt nog bericht, dat die in 1919 aan de Vereenigde Javasche Bosch-exploitatie Maatschappijen werd overgedaan onder voorwaarden welke o.m. tot doel hadden het landschap Boeton zekerheid te geven omtrent zijne inkomsten; een kerncomplex werd aangewezen, waarin het bedrijf op duurzaamheid moet worden gebaseerd. Deze overdracht is in overeenstemming met het door de Regeering voor de Buitengewesten aangenomen beginsel, dat zonder noodzaak geen exploitatie van bosch in eigen beheer zal plaats hebben.

Niet mag worden vergeten, dat Moena en het plaatsje Raha aan het Boschwezen en zijne ambtenaren hunne beteekenisvolle opkomst te danken hebben: hunne scheepshelling, hun aanlegsteigers, hun betere wegen, hun aardige Europeesche woningen, ja zelfs hun societeit en hun eerste toko, al deze zaken zijn door het Boschwezen op dit vroeger afgelegen en nu door vele schepen aangedane oord opgericht en onderhouden tot op het tijdstip van gedeeltelijken overgang in handen van de genoemde Maatschappij.

Kunstmatige cultures van bosch vinden op de Buitengewesten nog niet dan schaars plaats.

In bewerking is thans eene algemeene boschordonnantie voor de Buitengewesten, eenigszins van gelijke beteekenis als het z.g. boschreglement, hetwelk voor Java en Madoera reeds zoovele jaren bestaat. De totstandkoming daarvan zal een der belangrijkste mijlpalen vormen in de geschiedenis van het Boschwezen aldaar.

In 1917 werd voor de opmeting en de karteering een Brigade opgericht: deze arbeidt thans in de gewesten Palembang, Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Atjeh, Riouw, Djambi, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Celebes. Eenige goede verkenningen zijn er aan te danken.

Globale verkenningsmetingen zijn reeds verricht over ruim 13½ millioen H. A.; van bijna 666.000 H.A. ter instandhouding aangewezen bosch zijn de definitieve grenzen opgemeten en gekarteerd. De kosten van een en ander hebben gemiddeld slechts 5.03 cent per H. A. bedragen. Buitendien werden in Djambi, Poeloe Laut en Pleihari reeds c.a. 87.000 H. A. nauwkeuriger verkend en werden 27.160 H. A. proefbanen gemeten en opgenomen. De totaal definitief gemeten grenslengte bedraagt voorts reeds 2.388 K. M.

Tenslotte moge nog de opmerking plaats vinden, dat voor de naaste toekomst van het millioenen hectaren groote boschgebied der Buitengewesten, ondanks de daarop staande milliarden kub. meters kaprijp hout geen hooge inkomsten mogen worden verwacht. De samenstelling der bosschen is daartoe in het algemeen te ongunstig en de productie per vlakte-eenheid te gering. Bovendien is veelal de vernieling reeds ver voortgeschreden. Waar zulks niet het geval is, is dit meestal toe te schrijven aan eene dunne bevolking, wier hout- en bo-

dembehoefte verre blijft beneden die in meer bevolkte streken. Dit is bijvoorbeeld het geval in Borneo, waar voor nog bijna onmetelijke gedeelten geen eisch van duurzaamheid aan het boschbeheer behoeft te worden gesteld.

Moge deze korte schets beëindigd worden met het uitspreken van de hoop, dat te zijner tijd — moge het zijn binnen het Regeeringstijdvak van onze geëerbiedigde Koningin — de voortschrijdende industrialisatie van deze gewesten zal leiden tot het bruikbaar en verhandelbaar maken van de vele honderden houtsoorten, welke dat thans nog niet zijn. Moge de oprichting van houtconserveeringsinstallaties en scheepswerven in onze Buitengewesten zulk een tijdperk inluiden, dan alleen zullen hunne bosschen de millioenen kunnen afwerpen die men er, nu helaas nog tevergeefs, van verwacht.

3. *Dienst der Boschinrichting en opneming*. Door de afkondiging van het boschreglement van 1897 werd de weg geopend voor den opbouw van een Staats-djati-boschbedrijf op boschbouwwetenschappelijken grondslag en werd als afzonderlijk onderdeel van den dienst de Boschinrichting gevormd.

De tot op dat tijdstip geldende, zeer primitieve vorm van boschbeheer, die gekarakteriseerd wordt door de wijze van exploitatie in den vorm van groote aaneengesloten leegkapperceelen, waarin rijp en groen onvermijdelijk zijn samengevat, zou geleidelijk vervangen worden door een boschbedrijf in de feitelijke beteekenis van het woord, een boschbedrijf dat zich zou kunnen aanpassen aan de eischen der volkshuishouding en tegelijk aan die van het bosch zelf.

Daartoe was een grondige voorbereiding noodig.

Het uitgestrekte gebied der djatibosschen van ruim 700.000 H. A. , in hoofdzaak verspreid over de gewesten Rembang, Semarang, Madioen, Kediri, en Soerabaja, diende allereerst nadat het afgebakend zou zijn met alle daarin voorkomende wegen, paden, rivieren opgemeten en gekarteerd te worden. Dit werk werd opgedragen aan eene afzonderlijke afdeeling der Inrichting, de Opnemingsbrigade van het Boschwezen, en is thans grootendeels beëindigd: van het gezamenlijke djatiboschareaal ad rond 735.000 H. A. is 691.000 H. A. opgemeten en gekarteerd.

Het verkregen kaartmateriaal, hetwelk eene volledige terreinoriënteering mogelijk maakte, diende als eerste grondslag voor de vorming van houtvesterijen, waarbinnen het bedrijf voor een reeks van jaren, volgens erkende begrippen van orde en vastheid, ontworpen zou worden.

De veelal nog weinig toegankelijke boschcomplexen dienden daartoe voor verkeer en transport ontsloten te worden door een net van wegen (c.q. railbanen). Vervolgens werd de sterk varieerende gesteldheid van het bosch in homogene onderdeelen gescheiden, die elk naar hunne bestemming en mogelijke opbrengst werden beschreven en geschat. De verkregen gegevens, in kaarten en registers vastgelegd, vormden het materiaal, waaruit tenslotte de bedrijfsplannen, telkens voor den duur eener tienjarige periode, werden opgebouwd.

Zulk een bedrijfsplan bevat niet alleen een oogstverdeeling op duurzamen grondslag, doch geeft ook aanwijzingen omtrent de boschonderdeelen, die voor kaalkap en wederbebossching het eerst in aanmerking komen, het bevat voorts regelen voor de verpleging en bescherming van het boschgebied, voor de verdere voorziening met wegen, railbanen, zoomede met woningen voor het personeel en tenslotte een globale raming van inkomsten en uitgaven.

Het eerste aldus opgebouwde bedrijf van de houtvesterij Noord-Kradenan kwam in 1897 tot stand.

Aanvankelijk op bescheiden voet uitgerust, werkte de dienst der Boschinrichting slechts langzaam en schroomvallig; de voor het Europeesche boschbedrijf geldende regelen, die ook hier tot richtsnoer werden genomen, moesten aan de praktijk van het Indische bedrijf getoetst, en waar noodig naar omstandigheden gewijzigd worden.

Naarmate de ervaring vermeerderde en de bedrijfsuitkomsten boven verwachting meevielen, werd de schroom allengs overwonnen en kon krachtiger voortgewerkt worden.

Maar meer nog dan de gunstige financieele resultaten, gaven indirecte uitkomsten het vertrouwen, dat men op den goeden weg was, het geregelde boschbedrijf kon gemakkelijker voorzien in verschillende behoeften der volkshuishouding, tegelijkertijd verbeterde de boschgesteldheid door de zorg voor verpleging en bescherming zienderoogen.

Het aantal houtvesterijen dat jaarlijks afgeleverd werd, nam dan ook gestadig toe, tot thans in het jaar 1923 een 63-tal houtvesterijen, tezamen een djatiboschgebied beslaande van nagenoeg 360.000 H. A. (d.i. 49% van het djatiboschareaal) in werking zijn.

Indien de inrichting in volgende jaren wordt voortgezet in een versneld tempo (waartoe besloten is) dan mag de voltrekking van het meer intensieve bedrijf over het geheele djatiboschareaal binnen een tijdsverloop van 10 jaar tegemoet worden gezien.

Eerst dan zal dit Staatsboschbezit van onschatbare waarde ten volle der Volkswelvaart ten goede kunnen komen.

4. *Boschproefstation*. Reeds vele jaren geleden werd dringend behoefte gevoeld aan een op wetenschappelijk onderzoek steunende voorlichting van het zich snel ontwikkelende tropische boschbedrijf. Waren aanvankelijk enkele onderzoekingen op dat gebied opgedragen aan den dienst der boschinrichting, op den duur kon op die wijze niet aan die behoefte worden voldaan en werd daarom meermalen aangedrongen op de oprichting van een boschproefstation. De eerste stap in die richting was een opdracht in 1910 verstrekt aan een in

Europa met verlof vertoevende houtvester, om een studie te maken van de instituten op dat gebied in Europa, Amerika, Japan en Br. Indië. Na terugkomst op Java werd hij belast met de voorbereidende maatregelen voor de oprichting van een dergelijk proefstation, doch eerst na de afkondiging van het boschreglement van 1913 kon tot de oprichting zelve worden overgegaan. Het instituut aan het hoofd waarvan een directeur geplaatst werd, begon met een kleine staf van medewerkers, die adres moest worden uitgebreid, zoodat eind 1922, 9 hoogere technische ambtenaren en eenige opzieners daaraan werkzaam waren.

Tot voor kort ondergebracht in gehuurde woningen met zeer gebrekkige accomodatie, is het Proefstation thans gevestigd in doelmatiger gebouwen op het voormalige particuliere land Tjiomas nabij Buitenzorg in een fraaie rustige omgeving.

De werkzaamheden zijn verdeeld in een zestal afdeelingen, welker taak kort moge worden geschetst.

Het houtonderzoek, dat met het oog op de ontwikkeling der wildhoutexploitatie, vooral op de Buitengewesten en de te scheppen houtmarkt van buitengewoon belang is en tengevolge van het reusachtig aantal houtsoorten een zeer uitgestrekt arbeidsveld vormt, omvat een mechanisch, fysisch, chemisch, biologisch en anatomisch gedeelte, waarbij beliggings=, drogings=, en verduurzamingsonderzoekingen aansluiten. Het einddoel is het opstellen van monografieën, indeelings= en gebruiksklassen, herkenningstabellen en het aangeven van de beste behandelings= en verwerkingswijzen. De hiermede belaste afdeeling mag zich verheugen in groote belangstelling van houthandel en houtverbruikers en heeft aan talrijke verzoeken om voorlichting te voldoen.

Een afzonderlijke afdeeling is belast met de botanisch=technische boschexploratie der Buitengewesten, die beoogt het bijeenbrengen van authentiek materiaal der voornaamste boomsoorten, het brengen van orde in de eindelooze verwarring van inheemsche en handelsnamen, het verkrijgen van een overzicht over de houtbeweging en het houtverbruik, op grond waarvan de indeeling in waardeklassen geschiedt. Zij arbeidt in nauwe samenwerking met de houtafdeeling en het boschbeheer; het terrein harer werkzaamheid omvat in de eerste plaats die streken, die beloften schijnen te geven voor exploitatie en houthandel.

Het boschverplegings= en boschopbrengstonderzoek beoogt het geven van een basis aan het boschbedrijf, zoowel wat betreft productenopbrengsten als financieele uitkomsten. Naast de samenstelling van zoogenaamde massatafels, waartoe van iedere in aanmerking komende boomsoort een groot aantal boomen naar hun massa en massafaktoren moet worden gemeten en opgewerkt, moeten vooral de beste verplegingsmethoden worden opgespoord en de opbrengsten voor alle leeftijden op alle grondsoorten worden bepaald.

Op kultuur= en verjongingsgebied werken twee afdeelingen, waarvan eene zich bepaalt tot den djati en zijn voornaamste gezelschappers, de andere tot de soorten van de wildhoutbosschen. Het onderzoek, waarbij van de medewerking van de boschbeheerders een ruim gebruik wordt gemaakt, omvat alle houtteeltkundige vragen en is voor de djatibosschen in de eerste plaats gericht op de oplossing van het kultuurvraagstuk op de slechte gronden, waarop de kultuur van djati tot mislukkingen leidde. Het wildhoutonderzoek houdt zich in het bijzonder bezig met vraagstukken betreffende den aanplant van industriehout, de looibastvoorziening, het sandelhout en het uitkapbedrijf in gebergtewildhoutbosch.

De vraagstukken op het gebied der boschbescherming, voor zoover deze niet op entomologisch en mycologisch terrein liggen, de schade door brand, veeweide, wind en water enz. worden door een afzonderlijke afdeeling behandeld.

De resultaten der onderzoekingen worden gepubliceerd in de van het Proefstation uitgaande Mededeelingen en in het Boschbouwkundig Tijdschrift „Tectona".

HET DEPARTEMENT VAN GOUVERNEMENTSBEDRIJVEN.

NADAT het aan den toenmaligen Minister van Koloniën, Mr. D. FOCK, gebleken was, dat het beheer der landsbedrijven niet aan de hoogste eischen beantwoordde en dat zulks voor een deel moest worden toegeschreven aan de rangschikking dier bedrijven onder verschillende Departementen van algemeen bestuur, werd bij Koninklijke Boodschap van 17 Januari 1907 bij de Tweede Kamer der Staten=Generaal een voorstel ingediend, waarbij gelden beschikbaar werden gesteld voor de oprichting van een Departement van Gouvernementsbedrijven (Hand. St. Gen. 1906=1907, Bijl. No. 179).

In de Memorie van Toelichting werd vermeld, hoe de bestaande verdeeling der bedrijven over de verschillende departementen niet logisch was. „Er kan toch „geen enkele rationeele grond worden aangevoerd, „waarom de exploitatie der kolenvelden op Sumatra „en der tingroeven op Banka ressorteeren onder het „Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijver„heid, de fabriek der Opiumregie onder dat van Finan„ciën en de Zoutbriketteering weder onder het eerst„genoemde, terwijl de Atjehtram door het Departe„ment van Oorlog wordt beheerd en de groote bedrijven „der Staatsspoorwegen en der Post en Telegrafie bij het „Departement der Burgerlijke Openbare Werken zijn ondergebracht." Zoo luidde het in dat stuk.

Nadat er op gewezen was, dat een gevolg van deze versnippering was, dat men aan de Departementen niet altijd de beschikking had over personen, die genoegzaam in staat waren om te beoordeelen of het beheer der bedrijven zoowel uit een economisch, als uit een technisch oogpunt, in goede handen was, werd betoogd, dat verhoudingen als bij het tinbedrijf, waar de resident van Banka met de leiding was belast, hoogst ongewenscht waren en vervolgde de M. v. T.: „Meer eenheid, en daardoor van zelf meer zakenkennis „in de hoofdleiding der industrieel-technische Gouver- „nementsbedrijven en daarnevens een krachtig zelf- „standig bestuur van elk bedrijf is dringend noodig."

Deze desiderata meende Mr. FOCK te kunnen verkrijgen door verschillende categorieën van bedrijven onder een nieuw in te stellen Departement van Gouvernementsbedrijven te vereenigen, waarmede allerminst bedoeld werd om eene alle initiatief doodende en alzoo nadeelige centralisatie, een besturen van uit Batavia te scheppen. Een inwendige reorganisatie der bedrijven werd daarbij noodig geacht. Is deze eenmaal afgeloopen „dan zal de taak van het Departement te Batavia naast „inspectie en scherpe contrôle, zich in hoofdzaak be- „palen tot de zorg, dat de exploitaties haar individueel „karakter handhaven, zoo voordeelig mogelijk worden „gedreven, en dat zooveel noodig samenwerking en „onderlinge medewerking der verschillende bedrijven „plaats hebbe."

De bedoeling was, dat voorloopig tot den werkkring van het nieuwe departement zouden behooren: *a.* Post, telegrafie, telefonie en postspaarbank, *b.* de fabriek der opiumregie *c.* het mijnwezen in het algemeen, *d.* steenkolen, *e.* zout, *f.* tin en *g.* de landsdrukkerij. Wanneer de staatsspoorwegen, waar eene reorganisatie in voorbereiding was, zouden overgaan, zou nader worden beslist.

Na uitvoerige discussies in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 31 Mei en 4 Juni en eene korte ministerieele toelichting in de Eerste Kamer op 10 Juli 1907 (Hand. 1906 — 1907 II bl. 1907 e.v., I bl. 590), werd bij artikel 1 van het Koninklijk Besluit van 27 Juli 1907 No. 31 (Ind. Stbl. No. 406) het nieuwe departement van G. B. ingesteld, terwijl in artikel 2 werd bepaald, dat daaronder zouden ressorteeren: *a.* de brieven- en paardenposterij, telegrafie, telefonie *b.* het mijnwezen, *c.* het zout, *d.* de landsdrukkerij en *e.* de fabriekmatige bereiding en verpakking van opium. Bij Gouvernements Besluit van 3 December 1907 No. 13 (Stb!. No. 495) werd bepaald, dat het nieuwe departement op 1 Januari 1908 zou worden ingesteld.

Als eerste directeur trad op de heer H. J. E. WENCKEBACH, die in Januari 1914 door den heer R. DE KAT werd opgevolgd. Sedert Juli 1920 is de heer P. A. ROELOFSEN als Directeur opgetreden.

Voor de verschillende bedrijven en diensten, welke onder het Departement ressorteeren, verwijzende naar de hieronder volgende afzonderlijke monografieën, [1]) zij hier nog vermeld, dat de dienst der Staatsspoor- en tramwegen van af 1 Juli 1909 onder het Departement van Gouvernementsbedrijven werd gebracht. Uit den Dienst der S. S. en Tr. ontsproten in den loop der tijden twee nieuwe diensttakken. In de eerste plaats de Dienst voor Waterkracht en Electriciteit (Gouv. Besluit van 31 Juli 1917 No. I/T. Stbl. No. 468), welke dienst medio 1917 is opgericht en daarbij de taak van het voormalige „waterkracht-bureau" der S. S. overnam, benevens die van het bureau „Electriciteitswezen", dat een afdeeling vormde van het Departement. In de tweede plaats de Dienst van het Toezicht op de Spoor- en tramwegen (Gouv. Besluit van 30 Juni 1917 No. 42), welke het algemeen en dagelijksch toezicht op den aanleg en de exploitatie van partculiere spoor- en tramwegen en mede het algemeen toezicht op de staatsspoor- en tramwegen uitoefent. Hiermede werd tegemoetgekomen aan een langjarige grief van de particuliere spoor-en tramwegmaatschappijen, dat namelijk het toezicht op die maatschappijen en het beheer van het Staatsspoorbedrijf bij één persoon berustte, zoodat bij voorkomende belangentegenstellingen de leider van het toezicht rechter in eigen zaak was.

Gedurende de crisisjaren, toen een gebrek aan brandstoffen dreigde te ontstaan, werd door laatstgenoemden dienst ook tijdelijk de distributie van de voor de spoor- en tramwegen beschikbaar gestelde hoeveelheden landsko!en en brandhout over de verschillende vervoerdiensten in handen genomen.

Aan het Departement werd in de laatste jaren ingesteld een commercieel Bureau, in hoofdzaak voor den verkoop der landsmijnproducten tin en kolen, een Bureau voor Sociale-Adviezen en een Bureau voor Technisch-Economische Adviezen.

Over den Dienst van de Zoutregie kan nog worden medegedeeld, dat onder de volledige nieuwe organisatie zullen worden samengebracht de geheele zoutwinning, de machinale briketteering en verpakking, het zoutvervoer te land en te water en de verkoop. Seder 1 Januari 1918 geschiedt het vervoer te land in eigen beheer, (Gouv. Besluit van 22 Augustus 1917 No. 4) en is dit ook voor het vervoer te water voor een belangrijk deel het geval. Dit vervoersbedrijf, het Oost-Java Zeetransport, wordt met het Pontianak-riviertransport door het Hoofd van de Zoutregie beheerd.

Een nieuwe organisatie van het Mijnwezen kwam in 1922 tot stand door de oprichting van den Dienst van den Mijnbouw. (Gouv. Besluit van 12 October 1922 No. 33a). Deze dienst omvat thans alle bemoeiingen van den Staat met den particulieren mijnbouw benevens de eigen mijnbedrijven. Drie afzonderlijke dienstvakken verzorgen ten eerste de toepassing der mijnverorde-

1) Het bedrijf der Opiumfabriek zal afzonderlijk behandeld worden.

ningen en de mijninspectie, ten tweede de mijnbouwkundige en geologische opsporingen en de opneming en bewaking der vulkanen, ten derde het grondpeilwezen, (waterboringen). Verder ressorteeren, elk afzonderlijk beheerd door een verantwoordelijken bedrijfsleider, onder den dienst van den Mijnbouw achtereenvolgens: de Bankatinwinning, de Ombilinkolenmijnen, de Poeloe-Laoetkolenmijn, de Boekit-Asemkolenmijn en de goud- en zilvermijnen in Benkoelen, welke laatste in begin 1923 in bedrijf zijn gekomen.

Het jongste bedrijf, dat onder de vleugelen van het Departement van Gouvernementsbedrijven het levenslicht heeft gezien, is dat van het Radiostation Malabar, dat op 5 Mei 1923 werd opengesteld voor het publiekverkeer langs radiografischen weg rechtstreeks tusschen Indië en Nederland. De exploitatie van deze snelste en van iedere vreemde inmenging vrij te houden verbinding vormt een onderdeel van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst.

In den loop der jaren werd bij alle onder het Departement ressorteerende bedrijven de commercieele boekhouding ingevoerd. Bij den Dienst der Staatsspoor- en tramwegen is dit nog niet volledig geschied. Een Bedrijvenwet, zooals in Holland reeds in 1912 tot stand kwam, is in Indië nog in voorbereiding.

De bezuiniging op de gewone en buitengewone uitgaven, welke in 1922 in den geheelen staatsdienst werd doorgevoerd, leidde er toe om het financieel beheer der bedrijven er op te richten, de zoogenaamde winstbedrijven (voornamelijk mijnbedrijven) zoo hoog mogelijke winst te doen opleveren en de zoogenaamde retributieve bedrijven (voornamelijk verkeersbedrijven) zich zelf geheel te doen bedruipen.

Hierbij zij aangeteekend, dat de Landsdrukkerij en de Opiumfabriek tegen kostprijs (inclusief normale kapitaalrente) hunne producten hebben af te leveren. Ook het bedrijf van de Postspaarbank beoogt niet het maken van winst, doch stelt zich ten doel het sparen zooveel mogelijk te bevorderen.

Een overzicht van de financieele resultaten gedurende de laatste jaren verkregen uit de verschillende bedrijven, welke onder dit Departement ressorteeren en vóór 1921 in exploitatie gebracht, treft men hieronder aan.

Het Departement van Gouvernementsbedrijven werd in 1921 van Batavia naar Bandoeng overgebracht. Aangezien de benoodigde kantoorgebouwen en ambtenarenwoningen nog niet gereed waren, bleven de hoofdkantoren van de diensten der S.S. en Tr. en der P. T. T. voor zoover zij nog niet naar de hoogvlakte overgebracht konden worden, nog tijdelijk in Weltevreden gevestigd. In den loop van 1923 hoopt men de overbrenging van het hoofdkantoor der S.S. en in 1924 dat der P. T. T. te kunnen bewerkstelligen. Het overblijvende zal dan met het oog op de in studie zijnde plannen met eene herverkaveling van de taak der verscheidene staatsorganen over de Departementen van Algemeen Bestuur — althans voorloopig — te Batavia gevestigd blijven.

Overzicht van de uitkomsten der Gouvernementsbedrijven over de laatste jaren.

Jaar	Ontvangsten	Totaal bedrijfskosten met inbegrip bijkomende personeelskosten als pensioenen, verlofs- en nonactiviteitstraktementen, wachtgelden, onderstanden, reis- en verblijfkosten, overtochtskosten	Bruto winst	Afschrijving	Winst	Verlies
			OPIUMFABRIEK.			
1912	6 752 143	6 487 668	264 475	209 354	55 121	
1913	6 741 137	6 482 406	258 731	210 988	47 743	
1914	5 975 302	5 824 758	150 544	113 799	36 745	
1915	3 717 737	3 568 813	148 924	115 723	33 201	
1916	3 573 588	3 428 641	144 947	115 723	29 224	
1917	6 398 947	6 257 361	141 586	116 613	24 973	
1918	5 519 325	5 390 036	129 289	109 218	20 071	
1919	5 948 861	5 823 368	125 493	109 218	16 275	
1920	10 521 510	10 398 100	123 410	106 337	17 073	
1921	5 805 255	5 686 335	118 920	104 089	14 831	
			LANDSDRUKKERIJ.			
1912	514 010	392 057	121 953	36 602	85 351	
1913	584 909	467 377	117 532	38 763	78 769	
1914	578 291	466 006	112 285	41 240	71 045	
1915	677 425	488 500	188 925	46 509	142 416	
1916	618 648	506 874	111 774	49 236	62 538	
1917	763 431	666 981	99 450	46 141	50 309	
1918	990 971	1 000 740	9 769	40 594	—	50 363
1919	1 315 588	1 256 300	59 288	39 488	19 800	
1920	1 277 360	1 226 858	50 502	42 953	7 549	
1921	1 654 338	1 467 744	186 594	43 257	143 337	
			BANKA TINWINNING.			
1912	39 394 239	8 636 633	30 757 606	306 102	30 451 504	
1913	38 156 121	12 391 664	25 764 457	403 508	25 360 949	
1914	25 162 788	9 242 865	15 919 923	385 556	15 534 367	
1915	25 418 295	8 155 693	17 262 602	451 839	16 810 763	
1916	38 967 674	10 353 472	28 614 202	488 189	28 126 013	
1917	33 870 342	9 076 724	24 793 618	474 381	24 319 237	
1918	37 281 332	8 134 745	29 146 587	590 725	28 555 862	
1919	43 723 563	13 154 869	30 568 694	700 454	29 868 240	
1920	34 381 351	16 008 071	18 373 280	721 578	17 651 702	
1921	25 628 624	20 669 677	4 958 947	935 845	4 023 102	
			OMBILINMIJNEN.			
1911	3 609 018	3 067 870	541 148	183 054	358 094	
1912	3 614 208	2 891 712	722 496	193 037	529 459	
1913	3 678 139	2 910 598	767 541	207 475	560 067	
1914	4 104 689	3 093 115	1 011 574	253 619	757 925	
1915	4 201 031	2 921 181	1 279 850	286 800	093 050	
1916	5 157 623	3 684 247	1 473 376	131 750	1 158 626	
1917	5 556 661	4 374 115	1 182 546	294 863	887 683	
1918	7 161 050	5 990 892	1 170 158	327 285	842 873	
1919	8 557 298	6 654 456	1 902 842	371 885	1 530 957	
1920	14 481 124	9 040 972	5 440 152	451 091	4 989 061	
1921	15 529 165	9 801 716	5 727 449	608 192	5 119 257	

POELOE LAOETMIJNEN.

1914	1 048 018	936 748	111 270	138 322	–	27 052
1915	1 046 240	1 114 639	68 399	113 927	–	182 326
1916	1 140 551	1 106 295	34 256	130 213	–	95 597
1917	1 554 031	1 426 777	127 254	141 385	–	14 131
1918	1 831 027	1 556 491	274 536	156 499	118 037	
1919	2 654 988	2 041 901	613 087	170 181	442 906	
1920	4 058 878	2 236 432	1 822 446	187 249	1 635 197	
1921	4 946 874	2 839 066	2 107 808	198 552	1 909 256	

BOEKIT ASEMMIJNEN.

1919	2 553 746	2 172 879	380 867	76 781	304 086
1920	4 261 740	2 675 774	1 585 966	62 862	1 523 104
1921	5 517 817	3 454 571	2 063 246	176 000	1 887 246

ZOUTREGIE.

1916	15 094 000	4 928 600	10 165 400	235 000	9 930 400
1917	16 222 000	5 709 700	10 512 300	259 000	10 253 300
1918	17 123 700	7 111 800	10 011 900	276 200	9 735 700
1919	17 597 400	6 856 800	10 740 600	307 000	10 433 600
1920	19 236 200	9 381 900	9 854 300	342 100	9 512 200
1921	19 010 300	10 820 200	8 190 100	312 400	7 877 700

OOST-JAVA ZEEVERVOER.

1915	50 500	36 600	13 900	8 800	5 100
1916	71 800	57 400	14 400	9 500	5 100
1917	93 500	78 800	14 700	9 300	5 400
1918	132 800	112 700	20 100	9 300	10 800
1919	223 100	176 600	46 500	24 500	22 000
1920	505 700	431 000	74 700	36 000	38 700
1921	532 900	435 500	97 400	38 100	59 300

PONTIANAK RIVIERVERVOER.

1912	23 500	24 800	1 300	2 700	–	4 000
1913	20 200	21 200	1 000	2 700	–	3 700
1914	25 300	22 400	2 900	2 800	100	–
1915	24 400	28 500	4 100	2 900	–	7 000
1916	25 000	35 700	10 700	2 900	–	13 600
1917	37 900	29 400	8 500	2 900	5 600	
1918	41 900	27 500	14 400	2 900	11 500	
1919	57 500	37 700	19 800	4 500	15 500	
1920	54 900	48 200	6 700	3 400	3 200	
1219	46 900	40 500	6 400	3 400	3 000	

POST-, TELEGRAAF- EN TELEFOONDIENST.

1914	8 894 229	8 283 290	610 939	1 187 721	–	576 782
1915	9 528 572	10 779 989	251 417	1 347 551	–	2 598 968
1916	10 887 957	10 7[illegible]9 067	148 890	1 368 131	–	1 219 241
1917	11 808 944	12 249 915	440 971	1 464 799	–	1 905 770
1918	14 205 498	13 943 037	262 461	1 601 133	–	1 338 672
1919	18 120 325	16 420 678	1 699 647	1 798 840	–	99 193
1920	23 314 614	23 801 872	457 258	2 323 982	–	2 781 240
1921	27 460 537	29 916 315	2 455 778	2 700 551	–	5 156 329

STAATSSPOOR- EN TRAMWEGEN.

1912	30 233 864	16 030 472	14 203 392	143 673	14 059 719
1913	33 288 073	17 818 897	15 469 176	277 921	15 191 255
1914	35 639 082	20 185 296	15 454 786	263 548	15 190 238
1915	37 266 136	19 492 373	17 773 763	509 316	17 264 447
1916	41 802 931	21 194 495	20 608 436	222 582	20 385 854
1917	45 511 537	24 991 874	20 519 663	64 451	20 455 212
1918	49 311 000	32 524 397	16 786 603	440 679	16 345 924
1919	56 543 471	38 309 489	18 233 982	691 672	17 542 310
1920	68 875 919	60 484 639	8 391 280	691 592	7 699 688
1921	78 557 184	67 717 955	10 839 229	1 040 527	9 798 702

MIJNBOUW.

a. Algemeen.

BIJ Staatsblad 1922 No. 652 werd de Dienst van den Mijnbouw ingesteld,[1]) welke een afzonderlijke dienst van het Departement van Gouvernementsbedrijven vormt en tot taak heeft gekregen de verzorging zoowel van den door het particulier initiatief uitgeoefenden mijnbouw, als van de mijnbedrijven van het Land zelf. De nieuwe dienstorganisatie omvat thans dus de geheele regeeringsbemoeienis met den mijnbouw in N. I. Deze bemoeienis stelt zich ten doel:

a. het uitvoeren van eene geleidelijke geologische en geonostische opname van Ned.-Indië;

b. het uitvoeren van onderzoekingen van mijnbouwkundigen aard;

c. het uitvoeren van mineralogisch-scheikundige en metallurgische onderzoekingen;

d. het openbaarmaken van onderzoekingsresultaten op het gebied der geologie, mineralogie, metallurgie, en van den mijnbouw, welke voor de industrie en de wetenschap van belang zijn;

e. het van Regeeringswege in het belang der algemeene veiligheid en van den fiscus houden van toezicht op alle ontginningen van delfstoffen bevattende gronden, zoomede op de bij de ontginningen behoorende inrichtingen, de zorg voor de naleving van de terzake bestaande of alsnog uit te vaardigen algemeene verordeningen en bijzondere voorschriften;

f. de leiding van de bestaande landsbedrijven tot ontginning van tin, steenkolen, goud en zilver, benevens de voorbereiding en leiding van andere delfstofontginningen, welke den dienst mochten worden opgedragen;

g. het grondpeilwezen.

In verband met deze doelstelling is de dienst verdeeld in de navolgende dienst-onderdeelen en bedrijven:

1e. den dienst der mijnverordeningen;
2e. den opsporingsdienst;
3e. den dienst van het grondpeilwezen;
4e. het bedrijf der Bankatinwinning;
5e. het bedrijf der Ombilinsteenkolenmijnen;
6e. het bedrijf der Boekit Asem Steenkolenmijnen;
7e. het bedrijf der Poeloe Laoet Steenkolenmijnen;
8e. het bedrijf der Goud- en Zilvermijnen in Benkoelen.

De Indische mijnbouw wordt in het algemeen beheerscht door de z.g. Indische Mijnwet van 23 Mei 1899 (Stbl. No. 214). Deze wet trad in de plaats van het K. B. van 2 September 1873 (Stbl. No. 217a, aangevuld bij de Kon. Besluiten in Stbl. 1889 No. 242 en 1892 No. 154).

Latere wijzigingen der Mijnwet in 1910 en 1919 (resp. Stbl. 588 en no. 4) hadden hoofdzakelijk ten doel den staatsinvloed op mijnbouwgebied uit te breiden en ook de geldelijke baten meer aan de staatshuishouding ten goede te doen komen.

1) De eerste organieke regeling dateert van 3 Juli 1852 (Stbl. No. 37); bij K.B. van 13 Mei 1863 No. 15 (Stbl. No. 63) volgde de indeeling van de „Afdeeling Mijnwezen" onder de Directie der Burgerlijke Openbare Werken waaronder de tinwinning op Banka *niet* begrepen was.

In welke mate deze wetgeving de ontwikkeling van den Mijnbouw bevorderd heeft, kan o.a. uit ondervolgend staatje blijken, aangevende het aantal concessies, dat door het Gouvernement en door de toenmaals de mijnrechten nog bezittende Inlandsche zelfbesturen werden verleend. Duidelijk blijkt uit dat staatje ook de groote beteekenis, welke de petroleumindustrie in het tijdperk 1898 — 1923 verkregen heeft.

Delfstof	Verleend tot 1898 door het		Verleend tot 1922 door het		Totaal	
	Gouvernement	Inl. zelfbest.	Gouvernement	Inl. zelfbest	1898	1922
Aardolie	9	10	101	15	19	116
Goud en zilver	3	5	43	17	8	60
Kolen	3	2	37	5	5	42
Tin	1	1	2	–	2	2
Jodium	2	–	1	–	2	1
Ertsen	–	–	14	4	–	18
Andere delfstoffen	3	3	14	1	6	15
	21	21	212	42	42	254

b. Het Tinbedrijf. Verreweg het grootste tinwinningsbedrijf is dat van het Gouvernement op het eiland *Banka*.

Van het jaar 1718 dateeren de eerste gecontracteerde leveringen van tin door den Sultan van Palembang aan de Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Toen bijna een eeuw later het Engelsche tusschenbestuur vervangen werd door Nederlandsch bestuur, werd een geheel nieuw stelsel van tinontginning ingevoerd, waarbij de Regeeringsvertegenwoordiger, bijgestaan door een staf van administratieve ambtenaren, directe contracten met de mijnwerkers afsloot, in tegenstelling met de tot dusver gevolgde methode, waarbij de mijnwerkers afhankelijk waren van de mijndirecties of zoogenaamde kongsies. Langzamerhand kreeg het technisch onderlegd personeel grooteren invloed op den gang van zaken bij de tinwinning, een invloed, die meer en meer aan beteekenis won, naarmate het besef, dat voor een rationeele ontginning de invoering van machinale hulpmiddelen en een doelmatige organisatie der werkzaamheden noodzakelijk waren, levendig werd. Aldus kwam na 1891 de regeling der tinwinning feitelijk onder mijningenieurs te staan, die evenwel weer ondergeschikt waren aan den Resident. Het is opmerkelijk hoe de stijging der tinproductie zich vooral na 1891 in Banka deed gevoelen. In de laatste tien jaren der vorige eeuw was de gemiddelde jaarproductie reeds 150.000 picol, ruim het dubbele der productie in de tachtiger jaren. Eindelijk werd aan een hoofdingenieur der Bankatinwinning tevens de functie van Hoofd van Gewestelijk Bestuur opgedragen, terwijl ten slotte in het begin dezer eeuw beide functies volkomen van elkaar werden gescheiden.

In de laatste 25 jaren heeft het *Staatsbedrijf* op Banka zich steeds meer geperfectioneerd en kan het de vergelijking zoo in kwalitatieven als in kwantitatieven zin met alle andere exploitaties van alluviaal tinerts glansrijk doorstaan. Wat de productie betreft, komt Banka van de tinproduceerende streken over de aarde op de derde plaats — na de Straits en Bolivia — met een gemiddelde jaarproductie over de laatste 25 jaar van 210.000 picol (13.000 ton).

De tweede tinproducent in Nederlandsch-Indië is de *Billitonmaatschappij*. In 1852 werd de aanwezigheid van tinerts op het eiland Billiton aangetoond en concessie voor mijnbouw verleend. Acht jaar later werd deze concessie ingebracht in de Billiton Maatschappij, die met groot succes de exploitatie van dat belangrijke tinbedrijf heeft gedreven. Sedert haar oprichting heeft deze Maatschappij ruim vier millioen picol (± 250.000 ton) op de markt gebracht.

De concessie der Billiton Maatschappij loopt in 1927 af. Kort geleden zijn voorstellen ingediend om tot een belangengemeenschap tusschen Gouvernement en de maatschappij te komen door oprichting van de Gemeenschappelijke Mijnbouw Maatschappij Billiton, welke op 1 Juni 1923 in werking zou treden en een gemengd bedrijf wordt met 16 millioen gulden aandeelenkapitaal, waarvan 10 millioen in handen van het Gouvernement en de overige aan de Billiton Maatschappij zouden treden.

Op de derde en laatste plaats komt in Nederlandsch-Indië de *Singkep Tin-Maatschappij*, die in 1889 met haar werkzaamheden aangevangen, tot heden ongeveer 240.000 picol tin heeft geproduceerd.

Na deze inleiding moge worden overgegaan tot het geven van een kort overzicht van de ontwikkeling van het tinbedrijf in onze koloniën.

Met een enkel woord is er reeds melding van gemaakt, van hoe grooten invloed de invoering van machinale hulpmiddelen is geweest op de ontwikkeling van het tinbedrijf. Voor 1890 — en ook tegenwoordig nog in de kleinere ontginningen — werd voor het droog-houden der groeven gebruik gemaakt van zeer primitieve werktuigen als kettingpompen, welke door trap- of waterraderen werden gedreven. Een belangrijke schrede voorwaarts werd gedaan door de invoering van locomobielen , welke dienden voor het drijven van centrifugaalpompen, waardoor ook diepere ontginningen konden worden bemalen. Hand in hand hiermede ontwikkelde zich ook het machinale grondverzet. Het werk in de groeven werd hierdoor aanzienlijk verlicht, waardoor de kostprijs lager en, direct gevolg daarvan, het ontginnen voor minder rijke terreinen mogelijk was. Een werkelijke verbetering hier werd vervolgens verkregen door invoering der grondpompen, d.z. centri-

fugaalpompen van bijzondere constructie, aangedreven door een of ander krachtwerktuig. De door de arbeiders los gewerkte grond wordt hierbij door water naar de zuigput van de pomp gebracht en door eene persleiding opgevoerd naar de waschgoot. Op Banka was over het jaar 1921—1922 het aandeel der grondpompen in het totale grondverzet gestegen tot 45%, tegen 24% over het exploitatiejaar 1920—1921. Het grondverzet bedraagt alleen voor Banka ± 17 millioen M^3 per jaar.

Met andere inrichtingen voor massaal grondverzet is men op Banka minder gelukkig geweest, t.w. excavateurs en spuitbaggerinstallaties. Op Billiton hebben deze werktuigen beter voldaan.

Voor de ontginning van zeeafzettingen, die in Singkep voor een zeer belangrijk deel tot de tinproductie bijdragen — in 1919 ruim 60% — zijn baggermachines zelfs onontbeerlijk.

Op Billiton is men er in de laatste jaren toe overgegaan ook gangtin te ontginnen. Van grooten omvang is die winning evenwel nog niet; de moeilijkheden, die daarbij overwonnen moeten worden, zijn veel grooter dan die bij de winning der alluviale ertsen. Aan een voorspelling met betrekking tot de toekomst der ontginningen van primaire tinertsen in onze koloniën, kan men zich nog niet wagen.

Wat het smeltbedrijf betreft, kan nog gewezen worden op het feit, dat het verbeterde toezicht op de smelterijen heeft geleid tot groote verbetering van het smeltproces. Door n.l. het van de ontginningen aangevoerde reeds zorgvuldig gewasschen tinerts aan eene streng doorgevoerde nazuivering te onderwerpen, slaagde men er in het rendement van de smelting aanzienlijk te verbeteren en tinverliezen door verslakking te beperken. Aldus werd te Pangkalpinang een rendement van 98.8% bereikt.

In den laatsten tijd is op Banka een methode uitgewerkt voor de verwerking van de aan tin nog rijke tinslakken met een gemiddeld gehalte aan vrij en gebonden tin van ± 33%. Eenzelfde rendement wordt nu na een enkele slakkensmelting verkregen, waarvoor vroeger drie smeltingen noodig waren.

Over de toekomst der tinontginningen in Ned. Indië behoeft men zich niet ongerust te maken. Op 1 Maart 1922 bedroeg de totale ertsreserve van het eiland Banka alleen 5.446.000 picol — een hoeveelheid, die voldoende is om het bedrijf op den tegenwoordigen voet 21 jaar voort te zetten — tegen 4.181.000 picol op 1 Maart 1920. Bovendien doen de uitkomsten der algemeene verkenning in de laatste jaren nog zeer belangrijke ertsafzettingen, zoowel op het eiland zelf, als in de omringende zeeën verwachten.

Wat de bedrijfsresultaten en financieele uitkomsten betreft het volgende.

De tinmijnbouw heeft in de eerste twintig jaren van deze eeuw een ongekend bloeitijdperk gehad. De winsten, met de winning en den verkoop verkregen, zijn in sommige jaren buitengewoon hoog geweest, maar daarom niet minder afwisselend. De oorzaak hiervoor ligt in de schommelende tinprijzen op de wereldmarkt, aan welke varieerende verkoopprijzen zich de bedrijfspolitiek niet dadelijk kan aanpassen, doordat door de eigenaardigheid van het bedrijf de werkplannen ongeveer een jaar van te voren moeten worden vastgesteld. Dit is de reden, dat naast schitterende winsten ook verliezen staan, die door een verlaagden tinprijs alleen niet te verklaren zouden zijn.

In de jaren 1895 t/m 1897 hadden de prijzen een der laagste standen in de voorafgaande 50 jaren bereikt, de prijs per picol van 61.76 K. G. bleef beneden de 50 gulden. Van 1898 af herstellen zich de prijzen en loopen, van dalingen in de jaren 1907/1909 en 1913/1916 afgezien, regelmatig op en behaalden in Februari 1920 te London den recordprijs van £ 418 per ton. Binnen een jaar volgde een ineenstorting der prijzen tot de laagste noteering, sedert 1909 gekend, n.l. van £ 148 per ton, Een dusdanige prijsdaling van £ 270 in verloop van een jaar kon dan ook niet anders dan noodlottig zijn voor de bedrijfsresultaten. De Bankatinwinning heeft ook in dezen tijd nog met winst kunnen werken, daarentegen hebben Billiton en Singkep aanzienlijke verliezen geleden. Sedert dien valt weder belangrijke prijsverbetering te constateeren, zoodat de vooruitzichten in de toekomst hoopvol zijn.

Jaar	Banka	Billiton	Singkep	Totaal	Gemidd. verkoopprijs van Billiton tin te Batavia	Totale waarde
1898	192.973	93.603	11.144	297.720	ƒ 60 12½	ƒ 17.900.415.-
1899	185.974	79.633	9.533	275.140	„ 91.24	„ 25.103 774.-
1900	202.728	80.203	13.153	296.084	„ 86.18	„ 25.516.519,-
1901	171.134	74.812	9.978	255.924	„ 78.60	„ 20.115.626.-
1902	171.214	70.768	7.254	249.236	„ 87.02	„ 21.688.517.-
1903	185.692	63.333	4.618	253.643	„ 86.77½	„ 22.009.871.-
1904	148.987	72.673	6.008	227.668	„ 89.54½	„ 20 386.531.-
1905	145 298	67.386	7.488	220.172	„104.57	„ 23.023.386.-
1906	190.031	62.310	6.915	259.256	„132.34	„ 34.309 939.-
1907	191.930	66.491	6.619	265.040	„108.39½	„ 28.729.011.-
1908	204.191	66.685	6.872	277.748	„ 93.29	„ 25.911.111.-
1909	261.146	70.179	6.560	337.885	„ 99.35	„ 33.568.875.-
1910	270.170	73.538	7.594	351.302	„117.02	„ 41.109.360.-
1911	250.496	67.319	10.283	328.098	„135.04	„ 44 306 354.-
1912	244.749	72.103	10.874	327.726	„153.60	„ 50.338.714.-
1913	255.035	74.715	13.512	343 262	„121.03	„ 41.545.000.-
1914	233.928	85.102	13.212	332.242	„111.75	„ 37.128.044.-
1915	218.538	96.404	13.672	328.614	„120.75	„ 39.680.141.-
1916	239.772	105.123	12.463	357.358	„142.99	„ 51.098.620.-
1917	223.075	112.451	8.319	343.845	„186.31	„ 64.061.762.-
1918	196.160	116.692	11.813	324.665	„169.54	„ 55.043 704.-
1919	200 791	126.871	10.013	337.675	„187.75½	„ 63.400 170.-
1920	221.528	129.481	11.648	362.657	„115.80 2)	„ 41.995 681.-
1921	244.843	186.742	10.878	442.465	„112.74	„ 49.883.279.-
	5.050.383	2.114.617	230.423	7.395.423	ƒ118.70	ƒ 877.854.404.-

2) Opbrengst Bankatin te Batavia.

De productie (in picols) der drie bedrijven en de gemiddelde verkoopwaarde van het geproduceerde tin gedurende de jaren 1898 t/m 1921 [3]) is uit het bovenstaand overzicht op te maken.

In het Staatsbedrijf op Banka was per 1 Januari 1922 een kapitaal vastgelegd van rond *f* 14.3 millioen, de gemiddelde winst (na aftrek van alle personeelonkosten, pensioenlasten en behoorlijke afschrijvingen) bedroeg in het laatste 10 tal jaren 291.6% per jaar.

c. Steenkolen. De eerste stoot tot de ontwikkeling van den steenkolenmijnbouw in deze gewesten werd tegen het midden der vorige eeuw van de zijde van Marineautoriteiten gegeven, ten einde door de ontginning van eigen koolbeddingen onafhankelijk te worden van den aanvoer van buitenlandsche kolen. Met de ontginningen „Pengaron" en „Oranje-Nassau" in de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo, waartoe van Staatswege het initiatief werd genomen, is het evenwel om redenen, waarop hier niet nader in bijzonderheden kan worden getreden, minder naar wensch gegaan en ook later door particulieren in exploitatie gebrachte kolenmijnbedrijven moesten na gedurende korter of langer tijd een kwijnend bestaan te hebben geleid, worden gestaakt.

In 1868 werd door den Staatsmijningenieur W. H. de Greve in de Padangsche Bovenlanden het rijke Ombilinkolenbekken ontdekt, welks kolen van goede kwaliteit bleken te zijn. Hoewel enkele jaren later ook de mogelijkheid van een spoorwegverbinding met de kust werd aangetoond, en ondanks het feit, dat met de uitbreiding van het spoorwegnet op Java en de na de opening van het Suezkanaal gestadige ontwikkeling van het stoomvaartbedrijf in de Indische wateren, een stijgende vraag naar kolen gepaard ging, hoeft toch niet veel verwondering te wekken, dat met de tot dusver opgedane treurige ervaringen voor oogen, men aanvankelijk terugschrikte voor ontginning van dit kolenbekken. Nadat door den spoorwegingenieur J. L. Cluijsenaar de levensvatbaarheid was aangetoond — zij het dan ook zonder eenige bedrijfswinst in uitzicht te stellen — aan het plan tot exploitatie van Staatswege van het Ombilinkolenveld met afvoerspoorweg en een kolenhaven nabij Padang (de Emmahaven), heeft het tot 1891 geduurd, eer door den Minister Mackay een wetsontwerp strekkende tot stichting van een volledig Staatsbedrijf voor de productie, den afvoer en de aflevering van steenkolen aan zee bij de Staten-Generaal werd ingediend, aan welk ontwerp de beide Kamers met een groote meerderheid haar goedkeuring hechten. In 1892 kon eindelijk met de werkzaamheden in het Soengei Doerianveld, onderdeel van het Ombilinbekken, een aanvang worden gemaakt. In de dertig jaren van haar bestaan heeft de Ombilinmijn zich ontwikkeld tot het grootste kolenbedrijf van Nederlandsch-Indië met een jaarlijksche productie van om en bij de 600.000 tons voor spoorwegen en schepen zeer bruikbare kolen. Zij heeft daarmede inderdaad haar levensvatbaarheid ruimschoots bewezen, en heeft bovendien nog verscheidene jaren aanmerkelijke winsten en in verhouding slechts geringe bedrijfsverliezen opgeleverd.

Eerst jaren later begon de steenkolenontginning op Poeloe Laoet die met het oog op het feit, dat deze slecht rendeerende onderneming in buitenlandsche handen dreigde over te gaan, den 1en October 1913 in haar vollen omvang van de „Steenkolenmaatschappij Poeloe Laoet" werd overgenomen.

Het derde groote Staatskolenbedrijf is dat van het Boekit Asemkolenveld, nabij Moeara Enim in Palembang. Dit kolenbedrijf werd na terugkoop door de Regeering van de aan de Exploitatie Maatschappij „Lematang" verleende doch ongebruikt gebleven concessierechten, in zeer korten tijd in exploitatie gebracht (G. B. van 23 April 1919 No. 46 Stbl. No. 198). De aanleg der mijnwerken en mechanische outillage der Boekit Asem-mijnen is nog niet gereed. De electrische centrale en het zeefhuis zullen vermoedelijk tegen 1924 gereed komen, zoodat de mijn eerst in dat jaar geacht kon worden volledig in bedrijf te zullen komen.

De kapitalen in de drie Staatskolenmijnen vastgelegd bedroegen per 1 Januari 1922 rond *f* 18.160.000, terwijl in het laatste daaraan voorafgegane tiental jaren na aftrek van alle personeelonkosten (incl. pensioenlasten) en van behoorlijke afschrijvingen, een gemiddelde winst is gemaakt van 20.9 % per jaar.

Van de met meer of minder succes gedreven particuliere kolenontginningen waarvan de gezamenlijke productie in het laatste jaar echter nog slechts een 250.000 tons heeft bedragen, verdienen nog vermelding het nabij Samarinda aan de Mahakamrivier gelegen mijnwerk „Batoe Panggal" van de Oost Borneo Maatschappij, de beide kolenmijnwerken Parapattan en Rantau Pandjang van de door de Koninklijke Paketvaart Maatschappij geadministreerde Prapattanmaatschappij en de aan de Pamoekanbaai gelegen kolenmijn Goenoeng Batoe Besar, die in exploitatie is gebracht door de Malayan Collieries in Singapore.

De particuliere kolenmijnbouw is dus praktisch nagenoeg tot Borneo beperkt. Naast ontginningen van de vorengenoemde en nog enkele kleinere maatschappijen worden nog kleine hoeveelheden door de Inlandsche bevolking gewonnen . Een overzicht van de sedert 1898 geproduceerde steen- en bruinkolen (in K. G. ton) geeft het volgend staatje.

[3]) Het exploitatiejaar der bedrijven komt niet overeen met het boekjaar. B. v. beteekent het exploitatiejaar 1920 voor Banka 1 Maart 1920 tot ult. Februari 1921, voor Billiton van 1 Mei 1920 tot ult. April 1921 en voor Singkep van 1 Juli 1920 tot ult. Juni 1921.

Jaar	Ombilin	Poeloe Laoet	Boekit Asem	Particuliere mijnen	Totaal
1898	149.434	–	–	15.610	165.044
1899	181.325	–	–	4 311	185.636
1900	196.207	–	–	6.522	202.729
1901	198.074	–	–	6.689	204.763
1902	180.702	–	–	12.478	193.180[1])
1903	201.292	—	–	8 956	210.248
1904	207.280	15.000[1])	–	10 379	232.659
1905	221.416	78.168	–	14.138	313.722
1906	277.097	87.243	–	26.564	390 904
1907	300 999	92 804	–	27.234	421.037
1908	314.065	111 877	–	10.674	436 616
1909	339 694	140.129	–	18.469	498.292[1])
1910	387.522	133.780	–	21 646	542.957
1911	406.395	154 918	–	48.133	609.446
1912	407.452	165.897	–	36 139	609.488
1913	411.017	126.445	–	30.109	567 571
1914	443.140	128.505	–	49 692	621 337
1915	453.141	117.710	–	48.159	619.010
1916	505.366	124.105	–	119 344	748.815
1917	508.226	120.834	–	202.245	831.305
1918	504 201	121.421	–	207.460	833.082
1919	510.821	180.160	106.810	151.879	949.670
1920	567.142	188.772	141.618	198.186	1.095.718
1921	602.853	208.900	172.959	227.973	1.212.665
1922	544.002	113.218	113.481	254.000[1])	1.054.701
	9.018.863	2.409.895	534.848	1 786.989	15 750.595

1) getaxeerd.

d. Goud en Zilver. De voornaamste edelmetaalafzettingen in Nederlandsch-Indië, tot dusver bekend, zijn wel die van de Lebongstreek in de residentie Benkoelen. De overleveringen zijn bewaard omtrent een bloeiende goudindustrie, die hier eenmaal bestaan heeft en die zich niet alleen bepaalde tot het verwasschen van goudhoudend zand uit beken en rivieren, maar waarbij ook de oorspronkelijke afzettingen zelf, in exploitatie werden genomen. Overblijfselen van de voormalige bedrijvigheid heeft men gevonden o.a. te Lebong Donok, Tandai, Lebong Simpang, Soelit, Tambang Sawah.

De eigenlijke beteekenis van de Lebongstreken als centrum van de goudindustrie dateert van de oprichting der moderne mijnbouwmaatschappijen. De oudste van deze maatschappijen is de bekende Mijnbouw Maatschappij Redjang Lebong, die in 1899 concessie verkreeg voor een terrein, waarin de ertsafzettingen van Lebong Donok en A. Baliman zijn gelegen. De exploitatie begon met een batterij van 10 stampers, die successievelijk werd uitgebreid, totdat ze in 1908 met een batterij van 70 stampers op volle capaciteit werkte. Inmiddels waren naast de stampers ook cilindermolens ingevoerd. Gedurende het tijdvak 1903 tot en met 1917 werd gemiddeld 43.6% aan aandeelhouders uitgekeerd.

Hierop volgde in 1902 de nu gesloten Mijnbouwmaatschappij Ketahoen, terwijl in 1906 aan de Mijnbouwmaatschappij Simau concessie verleend werd voor een terrein, waarin de afzettingen Simau en Tandai gelegen zijn. In 1910 werkte dit goudbedrijf op volle kracht en heeft sinds dien belangrijke winsten afgeworpen. De in 1909 en 1910 opgerichte Mijnbouwmaatschappijen Lebong Kandis en Gloemboek hebben het niet tot exploitatie gebracht.

Inmiddels was in 1905 van Regeeringswege een onderzoek naar nuttige mineralen in een gedeelte van de residenties Benkoelen en Palembang gelast, dat o.a. leidde tot het vinden van de goud- en zilverertsafzettingen Lebong Simpang en Tambang Sawah, welke sedert door het Gouvernement in exploitatie zijn genomen.

Op het eiland Sumatra zijn nog twee andere goudmijnen van belang, de „Salida"-mijn en „Mangani". De Salida-mijn werd nadat zij eerst door Maleiers en daarna door de Vereenigde Oost-Indische Compagnie op primitieve wijze was ontgonnen, waarbij alleen zeer rijke gedeelten van den gang werden gevolgd, in het begin dezer eeuw na een rustperiode van 160 jaar door een Engelsche groep weer in exploitatie gebracht, om ten slotte door de Kinandam Sumatra Mijnbouw Maatschappij te worden overgenomen.

De Mangani-gang werd in 1906 door prospectors van het West-Sumatra mijnsyndicaat gevonden. De concessie van deze maatschappij werd in 1911 aan de Mijnbouwmaatschappij Aequator overgedaan.

In Noord Celebes verdienen voorts nog vermelding de veel minder belangrijke goudmijnen Paleleh, Bolang Mongondou en Totok. Deze laatste mijn is sinds eenige jaren gestaakt.

Van bijzondere belang voor de zilvermetallurgie verdient de door het Gouvernement in exploitatie gebrachte goud- en zilvermijn Tambang Sawah een korte bespreking.

Men onderscheidt hier twee gangen, het Tambang Sawah rif met witte en het Gedang rif met zwarte manganhoudende ertsen. Het zijn deze zwarte ertsen, die, buitengewoon rijk als zij zijn aan zilver, groote moeilijkheden gaven bij de ertsverwerking, aangezien slechts een gering percentage van het zilver door cyanide-extractie kon worden gewonnen; de extractie van het goud daarentegen leverde niet de minste bezwaren op. Door den mijningenieur H. CARON is een procédé gevonden, ter verwerking dezer ertsen, dat nader in Amerika is uitgewerkt en waarmede een zilverextractie van ruim 90% is verkregen.

De mijnbouwmaatschappij „Aequator" heeft met de verwerking der zwarte ertsen van den „Mangani" gang soortgelijke moeilijkheden gehad. De metallurgen van KRUPP, aan wie het vinden eener verwerkingsmethode der Mangani=ertsen werd opgedragen, zijn daarin niet geslaagd.

De nieuwe installatie van de groote Staatsmijn te Tambang=Sawah is juist voor het bedrijf gereed, de andere installatie van de kleine Staatsmijn te Lebong=Simpang is sinds April 1921 in bedrijf. In deze beide mijnen is met inbegrip van de exploratiekosten, die sinds 1905 in het belang der goud= en zilverwinning werden besteed, in totaal vastgelegd een kapitaal van rond *f* 5.200.000, waarvan een zeer ruim winstpercentage wordt verwacht.

De ontwikkeling van den goud= en zilvermijnbouw in Nederl.=Indië sedert 1898, doet het volgend overzicht uitkomen.

Jaar	Productie in kilogrammen				Totale waarde
	goud	waarde	zilver	waarde	
1898	119	196.112	–	–	196.112
1899	237	390.576	148	6.320	396.896
1900	745	1.194.734	2.390	102,053	1.296.787
1901	1.213	2.014.205	3.740	159.698	2.173.903
1902	1,388	2.202.255	3,824	163.285	2.365.540
1903	2,131	3.364.814	5.561	237.455	3,602.269
1904	1,942	3,202.581	5.762	269.649	3.472,230
1905	2,339	3.827.216	7.730	347.635	4.174.851
1906	2 620	4.117.379	8.422	454.065	4.571.444
1907	3.207	5.173,837	11.152	552.015	5.725.852
1908	4,077	6.521.819	16,270	761.039	7.282,858
1909	4,244	6.850,899	15.014	618.282	7.469.181
1910	4 828	7.908.453	15.977	666.952	8.575.405
1911	4.636	7.505.381	15.831	684.027	8.189.408
1912	4.002	6.594.120	14.258	697.125	7.291.245
1913	3.865	6.369.198	17.212	827.176	7.196.374
1914	3.503	5.772.941	32.555	1.434.229	7.207.170
1915	4.052	6.671.167	41.653	1.661.959	8.333.126
1916	3,814	6.285.631	37.516	1,980.969	8.266.598
1917	3.893	6.415.357	34.015	2.225.920	8.641.277
1918	3.174	5.230.696	28.912	2,258.610	7.489.306
1919	2.881	4.748.004	31.316	2.797.062	7.545.066
1920	2.763	5.078.023	31.753	2.825.981	7.904.004
1921	2.929	5.784.812	37.788	1.843.681	7.628.493
	68 602	113.420.210	418.799	23.575.185	136.995.395

e. Aardolie. Het geboortejaar van de voor Nederlandsch=Indië betrekkelijk jonge, maar hoogst belangrijke, aardolie=industrie ligt in het jaar 1888, toen de *Dordtsche Petroleum Maatschappij* (D. P. M.) met een kapitaal van *f* 150.000 werd opgericht voor de exploitatie van de in de nabijheid van Soerabaja ontdekte olievelden; voor de verwerking dezer olie werd te Wonokromo een raffinaderij gebouwd.

Daarop volgde in 1890 de stichting der *Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch=Indië* met een voor dien tijd aanzienlijk kapitaal van *f* 1.300.000., waarvan *f* 200.000. aan aandeelen werden uitgekeerd aan Mr. DE RUYTER ZIJLKER voor de door hem ingebrachte concessie Telaga Said, in 1883 door den sultan van Langkat aan genoemden heer verleend. De mogelijkheid tot deze transactie werd geschapen door het Gouvernement (Mijnwezen), dat ten behoeve van den eersten concessionaris, den heer ZIJLKER, in de voorafgaande jaren 1888/'89 zoowel een geologisch onderzoek van het terrein, als geslaagde diepboringen verricht en een plan voor de verdere ontginning en verwerving der olie opgemaakt had. Van het winningsterrein werd een pijpleiding voor het vervoer van de ruwe olie naar Pangkalan Brandan aangelegd, alwaar een raffinaderij werd opgericht.

In 1897 werden de *Sumatra Palembang Petroleum Mij*. („Sumpal)" en de *Petroleum Maatschappij Moeara Enim* opgericht, die in Zuid Sumatra opsporingsrechten hadden verworven, waar reeds veel belovende olielagen waren aangetroffen. De eerste verwerkte haar ruwolie in de raffinaderij te Bajoeng Lentjir (aan de Lalangrivier), de laatste te Pladjoe (bij Palembang).

Op de Oostkust van Borneo verwierf de *„Shell Transport and Trading Cy."* te Londen een door den gewezen Gouvernementsmijningenieur MENTEN van den Sultan verkregen concessie in het landschap Koetei, ter exploitatie waarvan door haar in 1898 de *Ned. Indische Industrie en Handel Mij*. (N. I. & H. M.) werd opgericht, die de ruwe olie in een raffinaderij te Balikpapan verwerkt.

De tot 1898 opgerichte voornaamste petroleummaatschappijen zijn hierboven genoemd, daarnaast bestonden nog tal van kleinere maatschappijen, die of rechten hadden verworven zonder met werkzaamheden te zijn begonnen, of slechts op bescheiden schaal werkten. Het totaalcijfer der tot 1898 opgerichte petroleummaatschappijen bedroeg achttien.

In den loop der volgende jaren werden nog verschillende maatschappijen in het leven geroepen, zooals o.a. de Perlak Petroleum Mij., die echter al spoedig hun verkregen rechten tegen vergoeding (royalty) aan de „Koninklijke" overdroegen. Van meer beteekenis werd de in 1912 door de Standaard Oil Cy. opgerichte *„Nederlandsche=Koloniale Petroleum Mij."* (de „Koloniale"), die met grooten ijver exploratiewerkzaamheden over den geheelen Archipel verrichtte, zonder met een noemenswaardig succes daarvoor beloond te zijn.

Als jongste, echter veel belovende maatschappij, is te noemen de in 1911 gemeenschappelijk door het Ned.=

Ind. Gouvernement en de B. P. M. opgerichte „*Neder=landsch=Indische Aardolie Maatschappij* ter exploitatie van de Djambi=olievelden.

Over het algemeen kan het jaar 1898 beschouwd wor=den als het eindpunt van de vorming der belangrijkste oliemaatschappijen met eigen productieterreinen en omwerkingsinrichtingen. Wat de exploitatie der terrei=nen, de verwerking der ruwe olie en den verkoop der producten betrof, ging iedere maatschappij haar eigen weg en het is duidelijk, dat daarmede kapitaalverspil=ling gepaard ging. Doordat iedere maatschappij de door haar geproduceerde lichtpetroleum (kerosine) en de bijproducten zelf aan de markt bracht, ontstond een felle concurrentie, welke de prijzen van kerosine in Oost=Azië zeer deed dalen.

Behalve *kerosine* werd toen ter tijd de ruwolie slechts op *residu* (liquid fuel), *asphalt* en *teer* verwerkt; voor het in latere jaren zoo waardevol geworden product, de *benzine*, waren hier te lande geen afnemers en vervoer naar het buitenland bleek t.t.t. onmogelijk te zijn, zoo=dat de Petroleum Mij. Moeara Enim in haar jaarverslag over 1899 omtrent de werkzaamheden in de raffinaderij moest berichten: „Daarbij deden zich eenige moeilijk=heden voor, voornamelijk als gevolg van de bijzonder groote hoeveelheid benzine, die de ruwe olie bevat", enz.

De concurrentie op de Oostersche markten bracht meer en meer de wenschelijkheid van nauwe aansluiting der Ned. Ind. producenten op den voorgrond, nadat reeds in 1898 het eerste contract tot stand was gekomen tusschen de „Koninklijke" en de „Sumpal" omtrent den verkoop van de producten dezer maatschappij door de „Koninklijke". Na langdurige onderhandelingen werd in 1903 (te rekenen van 1 Juli 1902 af) samenwer=king verkregen tusschen:

1. de „Koninklijke" met de „Sumpal";
2. de Petroleum Mij. Moeara Enim;
3. de idem Moesi Ilir;
4. de Ned. Ind. Industrie en Handel Mij. met de „Shell" en
5. de Dordtsche Petroleum Mij.

met de voornaamste Russische producenten, behoo=rende tot de „*Rothschild=groep*, ten aanzien van den ver=koop der producten, in hoofdzaak kerosine, voor ge=zamenlijke rekening op de *Oostersche markt* (Japan, China, Indië enz.) om, aaneengesloten, beter den strijd te kunnen volhouden tegen de Standard Oil Cy. Te dien einde werd door de „Koninklijke", die toen reeds in Ned.=Indië de leiding had, de „Shell" en de Roth=schildgroep een zelfstandige verkoopmaatschappij op=gericht, de *Asiatic Petroleum Compagnie*, welke op 29 Juli 1903 te London geregistreerd werd.

Doordat de „Koninklijke" in de jaren 1904 t/m 1907 alle bezittingen, rechten en plichten overnam van de „Moeara Enim", de „Moesi Ilir" en de „Sumpal", was in Ned.=Indië bij het begin van het jaar 1907, met uitzondering van een enkel nog zelfstandig werkend maatschappijtje, de petroleumindustrie in handen van de „Koninklijke", de „Shell" (holding Mij. van de aan=deelen der N. I. H. Mij.) en de „D. P. M." (werkende uitsluitend op Java).

In 1907 had een zeer belangrijke gebeurtenis plaats door het sluiten van de z.g. „Amalgamatie=overeen=komst" tusschen de „Koninklijke" en de „Shell", waar=door de wereldbekende „Koninklijke=Shell=groep" ont=stond. Zij had tot gevolg, dat beide maatschappijen hare bezittingen overbrachten in twee nieuwe maatschappijen t.w. een *Nederlandsche*, die hoofdzakelijk de winning en de bereiding van petroleum ter hand zal nemen, geheeten de „*Bataafsche Petroleum Maatschappij*" (B. P. M.) en een *Engelsche*, die de producten der Nederl. Mij. zal koopen en het vervoer, den opslag en de distributie zal bewerkstelligen; deze Maatschappij kreeg den naam van „*The Anglo=Saxon Petroleum Com=pany*". In het aandeelenkapitaal der nieuwe maatschap=pijen namen de „Koninklijke" en de „Shell" voor 60% en 40% deel. De verkoop der producten bleef aan de „*Asiatic*" toevertrouwd".

Na deze amalgamatie werkte in Ned.=Indië als eenige belangrijke petroleum maatschappij, naast de B. P. M., nog de Dordtsche Petroleum Maatschappij, wier aan=deelenkapitaal in 1907 was overgegaan in het bezit van de daarvoor opgerichte Dordtsche Petroleum Industrie Mij. (D. P. I. M.) en welke dus uitsluitend holding=maatschappij was van aandeelen D. P. M.

In 1911 heeft de B. P. M. het geheele aandeelenka=pitaal der D. P. M. van de D. P. I. M. gekocht, hier=mede was de laatste concurrent (behalve de Standard Oil Cy, die echter als productiemaatschappij in Nederl. Indië zonder beteekenis is) voor de „Koninklijke=Shell=groep" verdwenen. In 1922 eindelijk heeft de B. P. M. alle bezittingen en rechten der D. P. I. M. ge=kocht, zoodat feitelijk deze Maatschappij heeft opge=houden te bestaan.

Aan het einde van 1922 werken dus zelfstandig, af=gezien van eenige kleine maatschappijtjes, de volgende petroleummaatschappijen in Ned.=Indië:

1. de Bataafsche Petroleum Mij.
2. de Ned. Koloniale Petroleum Mij. en
3. als gemengd bedrijf de Ned.=Ind. Aardolie Mij.

De voornaamste olievelden van N. I. liggen in *Noord=* en *Zuid=Sumatra*, in het Oostelijk gedeelte van *Java* en aan de Oostkust van *Borneo*. De productie van deze terreinen van 1898 t/m 1922 geeft het staatje weer op pag. 403, linkerkolom.

Deze ruwe olie wordt, met uitzondering van die van het eiland Tarakan — de daar gewonnen olie wordt direct als stookolie verkocht — hoofdzakelijk in vijf raffinaderijen bereid en verwerkt, waarvan twee gelegen zijn in Sumatra (Pangkalan Brandan in het Noorden en Pladjoe in het Zuiden), twee op Java, (Tjepoe en Wono=

kromo) en een op Borneo (Balikpapan). Bovend en zijn nog drie kleinere raffinaderijen in bedrijf, t.w. op het eiland *Ceram* van de Boela Petroleum Maatschappij, te *Kendal* van de Algemeene Petroleum Compagnie en te *Petak* van de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maat=schappij.

Jaar	N. Sumatra	Z. Sumatra	Java	Borneo incl. Tarakan	Ceram	Totaal	Waarde in fl
1898	272.000	1.000	78.764	3.600	–	355.364	5.300.000
1899	79.000	35.000	80.541	30.987	–	255.528	3.500.000
1901	93.487	193.999	81.597	64.643	–	433.726	8.500.000
1902	249.758	186.493	96.054	94.600	–	626.905	9.400.000
1903	269.283	130.335	80.910	84.186	–	564.719	9.800 000
1904	305.450	161.301	92.643	118.016	–	677.410	12.000 000
1905	336.540	225.194	108.606	332.677	–	1.003.017	20.000.000
1906	328.659	222 534	109.088	465.567	–	1.125.948	20.250.000
1907	361.519	280.205	116.481	583.593	–	1.341.798	30.000.000
1908	386.524	327 320	127.699	489.131	–	1.330.674	33.250.000
1909	419.792	318.803	135.185	381.079	–	1.254.859	32.000 000
1910	562.397	360.497	321.151	411.505	–	1.655.850	35.000.000
1911	407.609	312.399	147.561	633.472	–	1.501.041	30 000 000
1912	343.941	339.831	172.116	814.707	–	1.670.595	24 000 000
1913	379.028	282 006	185.931	672.437	–	1.519 402	35.000 000
1914	303.538	258.648	197.027	766.568	120	1.525.901	45 000 000
1915	253.969	221.454	226.589	866.718	486	1.569.216	40 000.000
1916	224.342	267.269	256.838	893.891	1.100	1.643 440	42.000.000
1917	208.069	318.010	243.442	957.395	3.264	1.730.180	70 000.000
1918	360 839	305.439	252 813	869.262	2.256	1.790.609	82.000.000
1919	194.215	325 774	241.212	999.426	3.574	1.764.201	88.000.000
1920	176.459	345.297	258 655	1 372.140	7.31 1	2.159.862	130 000.000
1921	194.440	342.042	352 474	1 455.228	21.136	2.365.320	170 000.000
1922	246.260	347.216	279.827	1.436.779	49.261	2.359.343	135 000.000
1923	207.741	353.214	254 846	1.520.927	45.196	2.381.924	140.000.000

In deze fabrieken wordt zoowel de eenvoudige als de gefractionneerde distillatie toegepast. De meest moderne inrichtingen worden wel te Balikpapan aange=troffen, welke raffinaderij als een der grootste en best geoutilleerde petroleumfabrieken der wereld kan wor=den beschouwd. De voornaamste producten, welke thans uit de ruwe olie verkregen worden zijn: benzine, kerosine (lichtolie), residu (stookolie), solar= en Dieselolie, smeer=olie, paraffine, kaarsen, batikwas, metchwas, batchingoil, consistentvet, vaseline, asphalt en cokes; er blijft wel geen enkel bestanddeel van de grondstof tegenwoor=dig meer onbenut. Aan de raffinaderijen is een reeks van nevenbedrijven verbonden, die min of meer uit=gebreid is, al naar de belangrijkheid van de terreinen; men vindt aldaar inrichtingen voor de fabricage van blikken, kisten, ijzeren drums en houten vaten, te Ba=likpapan ook een zwavelzuurfabriek enz.

De uit de raffinaderijen te Tjepoe en Wonokromo (Java) verkregen producten worden grootendeels op Java zelf verkocht, die afkomstig van Sumatra en Bor=neo worden voornamelijk geëxporteerd. Als afzetge=bied hiervoor komen in de eerste plaats de Oostersche landen aan den Indischen Oceaan en aan de Chineesche Zee in aanmerking. Sedert de laatste jaren heeft ook een ruime afzet in Australië, Oost=Afrika, Egypte en Europa plaats. De benzine echter heeft haar weg over de geheele wereld gevonden, ze wordt zelfs naar Ameri=ka verscheept.

Over de hoeveelheden aardolieproducten in de ja=ren 1913 t/m 1920 uit Nederlandsch=Indië uitgevoerd geeft de volgende staat een overzicht.

UITVOER VAN AARDOLIEPRODUCTEN.

Soort	Eenheid	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Ruwe olie en Residu . . .	Liter Ton	149.279	203.379	347.895	326.074	344.437	291.056	754.423	935 617
Kerosine . . .	»	466.529	465.464	467.210	328.168	324.719	379.044	406.810	352.923
Benzine. . . .	»	354.406	315.430	368.344	477.731	455.191	317.073	573.045	489.721
Smeerolie . . .	»	15.703	16.747	21.414	24.812	13.501	24.529	27 056	16.152
Paraffine . . .	K.G. Ton	12.589	9.092	18.172	20.006	22.366	21.045	22.797	18.929
Kaarsen . . .	»	2.440	2.844	2.028	1.949	2.961	4.080	5.626	5.501
Turpene . . .	Liter Ton	338	793	877	666	1.452	2.555	2.200	6.564
Asphalt . . .	K.G. Ton	606	179	103	572	1.646	1.719	2.648	1.797
Vetten . . .	»	141	116	91	173	261	253	237	220
Andere derivaten	»	–	–	–	–	307	772	58	15.346

f. Andere delfstoffen. Behalve de hiervoren genoem=de mineralen worden nog gewonnen: diamanten, jodium, wolframiet, mangaanerts en zwavel. Door eene maat=schappij is de ontginning van ijzererts in Zuid=Sumatra wel begonnen doch sedert weer gestaakt.

De winning van *diamanten* is even oud als die van goud en zilver, doch Borneo is het eenige eiland, waar tot dusver diamanten werden aangetroffen en gewon=nen.

De ontginning bepaalt zich tot zoodanige gronden, welke op de meest eenvoudige wijze gewasschen kun=nen worden.

Aangezien de rijkste vindplaatsen reeds lang door de Inheemsche bevolking en Chineezen bewerkt zijn, blijft het bezwaar voor Europeesche ontginningen, dat slechts de armste gebieden hiervoor overblijven. Een met behulp van moderne technische hulpmiddelen werkend bedrijf is door particuliere ondernemers wel opgericht, doch heeft zijn werkzaamheden tengevolge van minder gunstig financieele resultaten moeten staken.

Het Jodium wordt gewonnen door oppompen van jodiumhoudend water uit eenige bronnen in het Oosten van Java gelegen. Het wordt meestal als joodkoper (met een gehalte van ± 50% jodium) in den handel gebracht.

In midden-Java heeft de winning van *mangaanerts* reeds jaren lang door Europeesche ondernemers op betrekkelijk kleine schaal en met afwisselend financieel succes plaats, terwijl *wolframiet* gewonnen is door de Billitonmaatschappij als bijmengsel van de tinertsafzettingen op Billiton.

De winning van *zwavel* heeft tot nog toe slechts in onbeduidende hoeveelheden op het Idjen-plateau (res. Besoeki) en uit den krater van den Goenoeng Welirang plaats gehad. Plannen tot zwavelwinning op grootere schaal uit het zwavelmeer van den Goenoeng Patoeha zijn in voorbereiding.

De hoeveelheden van vorengenoemde delfstoffen sedert 1898 gewonnen is te zien uit de bijgevoegde staat, bevattende de productie van delfstoffen in Nederlandsch-Indië.

Overzicht van de jaren 1898 t/m. 1998 in N. I. gewonnen delfstoffen

Jaar	Aardolie	Tin	Goud	Zilver	Kolen
	in K. G. Ton	in picols.	in Kilogram.	in Kilogram.	in K. G. Ton.
1898	355.364	297.720	119	–	165.044
1899	225.528	275.140	237	148	185.636
1900	433.726	296.084	745	2 390	202 729
1901	626.905	255.924	1.213	3 740	204.763
1902	564.719	249.236	1.388	3.824	193 180
1903	677.410	263.643	2.131	5.561	210 248
1904	1.003.017	227.668	1.942	5.762	232.659
1905	1.125.948	220.172	2.339	7.730	313.722
1906	1.341.798	259.256	2.620	8.422	390.904
1907	1.330.674	265.040	3.207	11.152	421.037
1908	1.254.859	277.748	4.077	16.270	436 616
1909	1.655.850	337.885	4 244	15 014	498.292
1910	1.501.041	351.302	4.828	15 977	542.957
1911	1.670.595	328 098	4.636	15.831	609.446
1912	1.519.402	327.726	4.002	14.258	609.488
1913	1.525 901	343.262	3.865	17 212	567.571
1914	1.569.216	332.242	3,503	32.555	621.337
1915	1.643.440	328.614	4.052	41.653	619.010
1916	1 730.180	357.358	3.814	37 516	748.815
1917	1.790.609	343.845	3.893	34 015	831.305
1918	1 764.201	324.665	3.174	28.912	833.082
1919	2.159.862	337.675	2.881	31.316	949.670
1920	2.365.320	362.657	2.763	31.758	1.095.718
1921	2.359.343	442 463	2.929	31.788	1.212.665
1922	2.381 924	— [1])	— [1])	— [1])	1 054.701

Jaar	Diamant	Maanganerts	Koperjoduur	Wolframiet	Zwavel
	in karaat	in K. G. Ton	in K. G. Ton	in K.G. Ton.	in K.G. Ton
1898	1.950	4.800	2.6	—	—
1899	1.972	1.388	2.3	—	—
1900	610	nihil	2.5	—	—
1901	810	,,	1.1	—	—
1902	855	,,	1.3	—	—
1903	602	350	4.9	—	—
1904	859	1.650	16.8	10.6	—
1905	710	1.500	23.6	—	—
1906	3.800[2])	1.000	3.7	4.8	—
1907	4.100[2])	4.500	28.7	21.6	—
1908	3.200[2])	1.200	45.9	18.6	—
1909	3.400[2])	100	45.6	26 3	—
1910	3.215[2])	nihil	52.-	31.6	
1911	2.301	,,	46.4	71.5	875
1912	1.115	,,	46 1	13 8	305
1913	1.590	,,	57.9		1 246
1914	1.386	,,	—	0 9	300
1915	907	,,	—	6.1	—
1916	2.152	,,	33.-	47 -	—
1917	590	,,	15.4	8.-	—
1918	1.752	1.450	—	8.-	—
1919	966	2.915	—	—	
1920	410	4.179	15.5	322.-	—
1921	1,770	2.093	20.6	— [1])	—
1922	— [1])	— [1])	— [1])	— [1])	—

1) Tijdens het samenstellen van den Staat nog niet bekend.
2) Getaxeerd.

Ir. P. H.

WATERKRACHT EN ELECTRICITEIT.

WATERKRACHT! Hierbij roept men zich onwillekeurig voor den geest machtige natuurtafereelen hoog in het gebergte, met woeste rivieren, die zich over grillige rolsteenbeddingen en door nauwe rotskloven een weg wringen naar de vlakten; grootsche schuimende watervallen en stroomversnellingen, waar het water sinds onheugelijke tijden zijn onuitputtelijke energie vernietigt in kolken en wervelingen.

Dit is de waterkracht in den natuurvorm, de witte steenkool! Geweldig kan de levende kracht van het water zijn. Men denke slechts hoe de bergbeek na enkele regenbuien kan aanzwellen tot een machtigen stroom, rotsblokken meesleepende en alles verwoes-

tende wat hem in zijn vaart mocht willen belemmeren.

Toen kwam het menschelijk overleg met zijn machtig wapen de Techniek, waartegen de teugellooze berg=stroom niet is opgewassen. De in verschillende jaarge=tijden sterk wisselende waterafvoer werd geregulariseerd in stuwmeren, voor het water werden nieuwe banen aangelegd, waarbij de afvloeiing zoo rustig mogelijk werd gemaakt zonder watervallen of stroomversnellin=gen, het water werd gedwongen zuiveringsinrichtingen te doorloopen en daarna in waterwielen, welke electri=sche machines drijven, zijn zwaartekracht om te zetten in electriciteit, die, getransporteerd over tientallen van kilometers lange overbrengingsleidingen, hare diensten kwam aanbieden in de centra der samen=leving.

Vooral door de totstandkoming van belangrijke ver=beteringen in de constructie van turbines en dynamo's en door de mogelijkheid van toepassing van wisselstroom onder hooge spanning, waardoor de electriciteit zonder noemenswaardige verliezen over zeer groote afstanden kon worden overgebracht, is het gebruik van waterkracht voor verschillende doeleinden over de geheele wereld sterk toegenomen.

Zulks is niet te verwonderen. Is een waterkrachtwerk eenmaal gebouwd, zoo zijn de bedrijfskosten betrek=kelijk gering en practisch constant. Deze beperken zich tot het onderhoud der werken en tot de rente en afschrij=ving van het aanlegkapitaal, die tezamen gewoonlijk niet meer zullen bedragen dan ongeveer 10% van de bouwsom.

Hoe geheel anders is dit bij krachtstations, waarbij van brandstof moet worden gebruik gemaakt, zooals steenkool en minerale olie. In de eerste plaats is men in brandstofarme landen voor de verkrijging van steen=kool en olie geheel afhankelijk van den import, hetgeen vooral in oorlogstijd of bij andere transportstoringen, tot groote moeilijkheden aanleiding kan geven. Verder vertoonen de prijzen van deze brandstoffen, waarvan de in den bodem aanwezige hoeveelheid uit den aard der zaak beperkt is, een sterke neiging tot stijging, hetgeen in de productiekosten der energie een belang=rijk element van onzerkerheid brengt.

Rekent men, dat voor de opwekking van 1 kilowatt=uur ongeveer 1.2 K. G. kolen benoodigd zal zijn, dan volgt hieruit, dat door het gebruik van slechts 1 water=paardekracht jaarlijks reeds ongeveer 8 ton kolen kun=nen worden bespaard. Stelt men den waterkrachtrijk=dom van Nederlandsch=Indië op rond 6.600.000 P. K. zoo zouden dus voor het volledig uitbuiten van alle wa=terkracht hier te lande jaarlijks 52.800.000 ton steen=kool kunnen worden bespaard, d.i. ongeveer 10 keer zooveel als de jaarlijksche kolenproductie van Neder=land en Indië tezamen.

Toch dateert het gebruik van waterkracht in Neder=landsch=Indië op eenigszins ruimere schaal eerst van de laatste jaren. Tot omstreeks het jaar 1910 hielden zich bijna uitsluitend particulieren met het toepassen van waterkracht bezig. De Regeering gaf toen alleen conces=sies uit. De toepassingen beperkten zich vnl. tot de klei=ne waterkrachtwerken bij verschillende thee= en rub=berondernemingen, dienende voor kracht en lichtle=vering aan de etablissementen. Ook werd tamelijk veel van waterkracht gebruik gemaakt voor rijstpelmolens, cassave=meelbereiding, ijsfabricage e.d. Deze wijze van winning der waterkracht droeg en draagt echter nog veelal een zeer primitief karakter.

Sedert 1910, na het optreden van den eersten Direc=teur van het Departement van Gouvernementsbedrij=ven, heeft de Staat echter zijn werkzaamheid op water=krachtgebied niet meer uitsluitend tot het verleenen van concessies beperkt.

Het waterkrachtvraagstuk werd van regeeringswege in studie genomen, aanvankelijk met een beperkt doel, n.l. voor toekomstige electricificatie van de Staatsspoor=wegen, later op meer breeden grondslag in het belang van een betere en meer economische energievoorzie=ning voor Nederlandsch=Indië.

Voor de studie der spoorweg=electricficatie door wa=terkracht werd bij den Dienst der S. S. een water=krachtbureau ingericht als onderdeel van de afdeeling voor de economische en technische verkenning en op=neming van nieuwe plannen op spoorweggebied. Dit waterkrachtbureau is feitelijk de voorlooper geweest van den tegenwoordigen Dienst voor Waterkracht en Elec=triciteit, die sinds Augustus 1917 een zelfstandige dienst onder het Departement van Gouvernementsbedrijven is geworden door de samenvoeging van genoemd wa=terkrachtbureau der S. S. met de departementsafdee=ling Electriciteitswezen. De stichter van het water=krachtbureau S. S. was ook de organisator van den nie=wen Dienst voor kracht en Electriciteit en werd de eerste leider van dien dienst. Hem werd in 1918 de taak opge=legd om de economische energievoorziening van en de benutting van de waterkrachtbronnen in Nederland=Indië daadwerkelijk te bevorderen, zoowel in het be=lang van den staat, als in het belang van Gewesten en Gemeenten en in dat van de particuliere industrie.

Het Hoofdbureau van genoemden Dienst is gevestigd te Bandoeng en telt 3 technische afdeelingen, n.l. de Electrotechnische Afdeeling, de Hydrotechnische Af=deeling en de Bouwafdeeling. In de toekomst zal hier=aan nog eene Bedrijfsafdeeling worden toegevoegd be=last met de exploitatie der gereedgekomen eigen water=krachtwerken.

De eerstgenoemde Afdeeling verricht alle voorkomen=de werkzaamheden op electrotechnisch gebied, zoowel voor de door het Gouvernement uit te voeren water=kracht= en calorische centrales, als ook voor andere Staats= of plaatselijke overheidsorganen, die voorlichting verlangen. Zij behandelt ook de aangelegenheden, die met concessie=verleening en toezicht op het electrici=teits wezen verband houden.

De taak van de Hydrotechnische afdeeling omvat:

1. De stelselmatige opsporing en verkenning van waterkrachten.

2. De inventarisatie van de waterkracht en voorlichting van gegadigden.

3. Het maken van plannen en begrootingen voor waterkrachtwerken.

4. Behandeling van en toezicht op waterkrachtvergunningen.

De onder 1. genoemde werkzaamheden geschieden door kaartstudiën, terreinverkenningen en debietwaarnemingen.

De taak van de Bouwafdeeling blijkt voldoende uit haar naam. Zij is druk bezig de door den Staat in de residentie Batavia en West-Preanger, als ook in de Bandoengsche Hoogvlakte onderhanden genomen algemeene electriciteitsvoorziening uit waterkracht ten uitvoer te brengen. Voor enkele speciale doeleinden bracht men ook reeds een waterkrachtwerk in Oost-Java (bij Madioen) en een in boven-Benkoelen tot stand. Het laatste voorziet zoowel de particuliere als de Gouvernements goud- en zilvermijnen van de noodige electrische kracht. Beiden zijn reeds jaren in bedrijf en voldoen ten volle aan de verwachtingen.

Op ultimo 1923, waren aan Waterkrachten opgespoord:

op Java	500.000 P.K.
,, Sumatra	1.600.000 ,,
,, Celebes	500.000 ,,
,, Borneo	400.000 ,,
,, Nederlandsch-Nieuw-Guinea	pro memorie
Totaal	3.000.000 P.K.

Volgens de beschikbare gegevens kan echter het totaal vermogen van de in Nederlandsch-Indië ontginbare, althans technisch uitvoerbare, waterkrachten worden geschat op zeker 6.600.000 P. K., verdeeld als volgt:

op Java	600.000 P.K.
,, Sumatra	2.000.000 ,,
,, Borneo	2.000.000 ,,
,, Celebes	1.000.000 ,,
,, andere eilanden	1.000.000 ,,
Totaal	6.600.000 P.K.

d.i meer dan de waterkrachtrijkdom van Zwitserland en Duitschland bij elkander!

Het totale in Nederlandsch-Indië geïnstalleerde electrische vermogen in waterkrachtwerken van particuliere en staatsbedrijven, bedroeg echter op ultimo 1922 19.350 K. W. of wel rond 26.000 P. K., d.i. dus nog niet ½% van het totale aanwezige vermogen en ± 1% van het reeds opgespoorde waterkrachtvermogen. Hieruit moge dus blijken, dat Nederlandsch-Indië wat betreft de ontwikkeling van de waterkracht-ontginning nog geheel in het beginstadium verkeert.

Naast de opsporing en verkenning van waterkrachten zijn vooral belangrijk de systematische waarnemingen van de afvoeren of debieten der verschillende rivieren, zoowel volgens mechanische meetmethoden alsook langs chemischen weg. Dit geschiedt door het langdurig en permanent waarnemen der rivierwaterstanden door middel van peilschalen en door het verrichten van watermetingen.

Het aantal permanente waterwaarnemingsposten in geheel Nederlandsch-Indië bedroeg op ultimo 1922 totaal 72, waarvan 36 toegerust zijn met zelfregistreerende instrumenten.

Alle beschikbare gegevens omtrent ligging en vermogen van waterkrachtbronnen worden tenslotte verzameld in een z.g. waterkrachtkadaster, dat voor het publiek toegankelijk is. Particulieren, die waterkracht wenschen te gebruiken, kunnen zich dus vooraf op de hoogte stellen van hetgeen reeds bekend is omtrent de rivieren of leidingen, die zij daarvoor op het oog hebben.

Het maken van plannen en begrootingen voor waterkrachtwerken geschiedt niet alleen voor de verschillende staatsbedrijven en diensten, doch desgewenscht ook voor gewesten, gemeenten en particuliere ondernemingen.

Alvorens concessies of vergunningen voor het gebruik van waterkracht worden verleend, wordt eerst nagegaan wat voor spoorweg-electrificatie, dan wel voor andere staatsdoeleinden dient te worden gereserveerd. Voorts wordt er voor gezorgd, dat geen roofbouw plaats heeft, waaronder men verstaat een zoodanigen uitbouw van de waterkracht in een bepaald riviervak, dat daardoor de volledige benutting van de in de geheele rivier beschikbare waterkracht wordt onmogelijk gemaakt.

Omtrent de bij den Dienst voor Waterkracht en Electriciteit in uitvoering zijnde ontwerpen kan het volgende worden medegedeeld.

Voor de electriciteitsvoorziening van de Bandoengsche Hoogvlakte, waartoe voorloopig moet worden gerekend de algemeene kracht- en lichtvoorziening van Bandoeng en Tjimahi en de energiebehoeften van de in de omstreken gevestigde industrie (constructiewerkplaatsen van S. S. en leger, rubberfabriek, kininefabriek, papierfabriek, enz.) benevens van het radiostation op den Malabar voor de commercieele verbinding met Europa en Amerika, zijn thans in bedrijf het W. K. W. Bengkok aan de Tji Kapoendoeng ten Nd. van Bandoeng gelegen, met een voorloopig geïnstalleerd vermogen van 3000 P. K. bij een valhoogte van 106.50 M. en het W.K.W. Pengalengan gelegen in het stroomgebied der Tji Sangkoej ten Zd. van Bandoeng, met

een voorloopig geïnstalleerd vermogen van 4500 P.K. bij een drukhoogte van 90 M., terwijl ongeveer midden tusschen beide waterkrachtwerken in, aan de Tji Taroem bij Dajeuh Kolot een stoomcentrale is gebouwd met een vermogen van 1500 K. W., welke als supple-tie-centrale voor den drogen tijd zal moeten dienst doen.

De genoemde centrales zijn onderling door een 40 K. M. lange 25.000 Volt hoogspanningsleiding verbonden, waarin ook het Radiostation Malabar is opgenomen.

Beneden het W. K. W. Bengkok aan de Tji Kapoendoeng is nog een tweede werk in aanbouw waarin het in de eerste centrale afgewerkte water verder kan worden benut over een valhoogte van 44 M. Het in de tweede centrale te installeeren vermogen bedraagt 1000 P. K.

Het W. K. W. Pengalengan, dat zijn water verkrijgt door aftappingen uit de Tji Saroewa en de Tji Sangkoej, is het hoogst gelegene van een drietal opeenvolgende krachtwerken aan de laatste rivier, met een totaal verval van 435 M. Het tweede W. K. W. met een valhoogte van 220 M. nadert reeds zijn voltooiing. Voorloopig zal hier worden geïnstalleerd een vermogen van 18.000 P. K.

Teneinde ook gedurende den drogen tijd over voldoende water te kunnen beschikken, is men thans bezig een bestaande terreinplooi (de Sitoe Tji Leuntja) gelegen eenige K. M. afstand bovenstrooms van de eerste centrale, door den bouw van twee afsluitende dammen te herscheppen in een reservoir van voorloopig 10 millioen M^3—later te verhoogen tot 20 millioen M^3 — nuttigen inhoud. Met behulp der waterberging zal in de 3 krachtwerken aan de Tji Sangkoej tezamen het geheele jaar door ten slotte kunnen worden opgewekt rond 19.500 P. K.

Sinds de werken Pengalengan en Bengkok in bedrijf zijn genomen, doet de oude centrale der voormalige Bandoengsche Electriciteits Maatschappij (B. E. M.) geen dienst meer.

Ten behoeve van de energielevering in de Residentie Batavia en de West-Preanger, met inbegrip van de electricificatie van het spoornet tusschen Priok, Batavia, Mr. Cornelis en Buitenzorg zijn thans in aanbouw een waterkrachtwerk bij Oebroeg aan de Tji Tjatih bij Tji Badak en het W. K. W. Kratjak aan de Tji Anten ten westen van Buitenzorg. Van het laatste werk, dat een vermogen zal verkrijgen van 28.000 P. K. bij een valhoogte van 107.50 M., is het waterbouwkundig gedeelte nagenoeg voltooid.

Het waterkrachtstation Oebroeg is voor het grootste deel voltooid en bezit een valhoogte van 70 M., terwijl voorloopig zal worden geinstalleerd een vermogen van 15.200 P. K. Verder is door een wederkeerig stroomleveringscontract met de N.I. Gas Mij. te Weltevreden eene economische samenwerking met de bestaande centrale dier maatschappij gewaarborgd, terwijl via het distributienet dier maatschappij de gemeenten Batavia en Mr. Cornelis van waterkrachtstroom zullen worden voorzien. Ook de gemeenten Buitenzorg en Soekaboemi zullen desgewenscht aangesloten worden.

Vanaf de waterkrachtwerken wordt de electrische energie in den vorm van draaistroom getransporteerd naar de verbruiksplaatsen door middel van een 100 K.M. lange 70.000 Volt overbrengingsleiding, welke thans in aanbouw is. Voor de spoorwegelectricificatie zelf is gekozen het 1500 Volt gelijkstroomsysteem.

Buiten de vorengenoemde reeds in een vergevorderd stadium van uitvoering gebrachte hydro-electrische systemen zijn nog bij den Dienst voor Waterkracht en Electriciteit aanhangig belangrijke plannen voor de energievoorziening van Semarang met een groot deel van Midden-Java uit de Kali Toentang met een waterberging in de Rawah-Pening en een even belangrijk en levensvatbaar schema voor de voorziening van Soerabaja en vele omliggende plaatsen met inbegrip van haveninrichtingen, buurtspoorwegen, tramlijnen en fabrieken van uit een serie waterkrachtwerken in de bovenloop van de Kali-Konto nabij Ngantang. In verband met de tijdsomstandigheden is de uitvoering van deze zoowel in economischen als in financieelen zin zeer omvangrijke en veel belovende projecten, waarbij ook op eene krachtige samenwerking met de in deze streken werkende Algemeene Ned.-Ind. Electriciteitsmaatschappij (A. N. I. E. M.) is gerekend, nog niet ter hand genomen.

In de Buitengewesten zijn — meestal voor speciale industrieele doeleinden (kalkstikstoffabrikatie, ijzer- en nikkelertsontginning enz.) — verschillende groote waterkrachten opgenomen en nader onderzocht, zonder dat deze plannen echter nog door het particulier initiatief uit het stadium van voorontwerp verder gebracht konden worden naar hunne verwezenlijking. Ook hieraan zijn ongunstige tijdsomstandigheden uit den aard der zaak niet vreemd geweest.

Dit korte overzicht van den stand en de beteekenis van het vraagstuk der electriciteitsvoorziening van Nederlandsch-Indië moge worden besloten met den wensch, dat de waterkrachtrijkdom van dit Land door krachtige ontginning zoowel door den Staat als door particulieren, steeds meer dienstbaar zal worden gemaakt aan de economische en industrieele ontwikkeling dezer gewesten!

V. D. L.

HET ZOUTMONOPOLIE.

De uitoefening van het Gouvernements Zoutmo=nopolie in Nederlandsch=Indië is opgedragen aan een afzonderlijken dienst behoorende tot het Departement van Gouvernementsbedrij=ven, onder den naam van den dienst der „Zoutregie".

De totstandkoming van dezen dienst in zijne tegen=woordige organisatie benevens de ingrijpende verande=ring in de wijze van verstrekking van het zout n.l. in briketvorm verpakt instede van los, vallen geheel in het tijdperk 1898 — 1923.

Tot goed begrip van de ontwikkeling van het Zout=bedrijf in dit tijdvak, dient echter eene korte uiteenzetting van het ontstaan en de ontwikkeling van het zoutmo=nopolie daaraan vooraf te gaan.

Ten tijde van de Oost=Indische Compagnie werd het zoutmiddel in zijn geheel verpacht; bij de opheffing der Compagnie bleef deze stand van zaken gehandhaafd, totdat RAFFLES tijdens het Engelsche tusschenbestuur met paragraaf 7 van zijne proclamatie van 15 October 1813 een einde maakte aan dit tot groote misbruiken aanleiding gevende stelsel. De z.g. „salt farms" werden vervangen door aanmaak van zout in vrijen arbeid ten behoeve van het Gouvernement, dat de distributie van het zout zelf ter hand nam.

Het monopoliebeginsel werd bij de ordonnanties in Staatsblad 1882 No. 73 nogmaals, en nu uitvoeriger omschreven, vastgelegd; de uitvoering van den verkoop in Regie steunt nog geheel op de genoemde proclamatie. In de publicatie van 22 November 1813 werd de orga=nisatie geregeld.

Aan het Hoofd van den dienst stelde RAFFLES een super=intendent; Java en Madoera, het toenmalige monopolie=gebied, werd in drie deelen verdeeld, elk onder een agent.

De verschillende aanmaakplaatsen waren over deze eilanden verdeeld, de zorg hiervoor werd mede opge=dragen aan de agenten.

In 1818 werd ter bezuiniging met deze organisatie gebroken en de zorg voor het zoutmiddel aan de resi=denten, ieder voor zijn gewest, opgedragen, terwijl een half jaar later de hoofdleiding in handen werd gegeven van de Hoofddirectie en Raden van Financiën.

In 1819 ontstond een zeer ernstige zoutnood. Alhoe=wel een der adviseurs der Regeering de oorzaak van dit euvel meende te moeten zoeken in een persoonlijke fout, was toch de meer algemeene meening, dat te ver door=gevoerde decentralisatie de schuld had en het slot was, dat men terugkeerde tot het stelsel van RAFFLES en eene directie van het zout onder toezicht van Financiën schiep (1822).

Het beheer werd gereorganiseerd en spoedig was de wagen weer in het rechte spoor. Commissarissen=Ge=neraal meenden in 1826 die organisatie onder eene cen=trale leiding wel weer te kunnen missen en herstelden den toestand van 1818 — 1822.

In 1832 werd nog verder gedecentraliseerd en de hoofdleiding, die bij 's Lands producten en civiele magazijnen berustte, verdeeld in een voor „den aan=maak" bij de Directie der producten en een voor „den verkoop" bij de Directie der middelen.

Deze splitsing leidde tot eindelooze verwarring; her=haaldelijk werd te vergeefs getracht, de zoozeer noodige eenheid in het beheer te herstellen, totdat opnieuw een zoutnood hiertoe dwong. Deze deed zich gedurende lan=gen tijd (van 1859 tot 1865) zeer enstig gevoelen, zoo zelfs dat opstanden dreigden en men er toe kwam om aan hen, die zich tot leniging van dien nood verdienste=lijk onderscheiden gouden draagpenningen uit te rei=ken met het opschrift: „Voor verdiensten bij den zout=aanmaak van 1862".

Onder den drang van dit gebeuren werd de leiding van de twee onderdeelen weer vereenigd en gesteld onder het departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, om in 1908 over te gaan naar het nieuw op=gerichte departement van Gouvernementsbedrijven.

Hoewel administratief vereenigd onder een Depar=tement, stonden de onderdeelen van de Zoutregie op zich zelf onder leiding der gewestelijke bestuurders, waarover het genoemde Departement geen gezag uit=oefende.

In 1910 moest wederom een zouttekort worden ge=constateerd, zoodat de voorraad door aankoop van bui=tenlandsch zeezout moest worden aangevuld.

De wensch naar een meer doelmatig beheer van het geheel, waarbij de onderdeelen meer in verband met elkaar konden worden gebracht, leidde in datzelfde jaar tot de aanstelling van een Inspecteur van het zout=monopolie en het transportwezen als adviseur van den departementschef. Dit bleek niet voldoende om de hoo=ger genoemde verdeeling van verantwoordelijkheid op te heffen en daarom ontstond in 1915 de dienst der Zout=regie, waarbij in beginsel alle onderdeelen gesteld wer=den onder het beheer van het Hoofd van dien dienst.

Het werd hierdoor tevens mogelijk het geheel meer het karakter van een bedrijf te geven en door invoering eener bedrijfsboekhouding zich van de geldelijke uit=komsten der zoutregie een juist beeld te vormen. Voor=dien waren de juiste voordeelen, die het zoutmiddel aan de schatkist bezorgen, niet bekend.

De onderdeelen als bovenbedoeld zijn: de aanmaak en aankoop van zout; de fabriekmatige verwerking en verpakking van het ruwe product; het vervoer te water; het vervoer te land en den verkoop; de centrale admini=stratie.

Eene beschrijving dier onderdeelen volgt hieronder.

De aanmaak en aankoop van zout. De aanmaak van zout, tenzij met vergunning van de Regeering en ten=behoeve van het Land is verboden in het monopolie=

gebied. Bij de ordonnantie van 26 Juli 1921 (Staatsblad No. 454) zijn ter verzekering van het zoutmonopolie opnieuw bepalingen vastgesteld en de op de overtreding daarvan gestelde straffen herzien.

Het monopoliegebied omvat thans: Java en Madoera, het Gouvernement Oostkust van Sumatra, de residenties Benkoelen, Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Lampongsche districten, Palembang, Banka en Onderhoorigheden, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, benevens de Assistent-Residentie Billiton.

Zij, wien in het monopoliegebied vergunning is verleend tot aanmaak van zout ten behoeve van het land, zijn verplicht dat zout tegen den daarvoor vastgestelden prijs in de daartoe bestemde pakhuizen af te leveren. Die prijs werd in 1920 verhoogd van *f* 10.— op *f* 15 per kojang.

De met vergunning van het Gouvernement door de bevolking gedreven zoutaanmaak heeft thans uitsluitend plaats op het eiland Madoera waar het zout in drie zoutlanden uit zeewater volgens de open pannenmethode wordt verkregen.

Aan het zoutaanmaakbedrijf van de bevolking wordt van Gouvernementswege leiding gegeven door het onderdeel Zoutaanmaak van den dienst der Zoutregie. De voor den Zoutaanmaak benoodigde werken als pannen, kanalen, zeedijken, enz., zijn voor het grootste deel het eigendom van de bevolking en worden ook door haar onderhouden. De vergunning voor het maken van zout wordt elk jaar opnieuw en slechts voor het seizoen gegeven en wel overeenkomstig de bepalingen aan dengene, die het zout wenscht te maken. Hiervoor vindt in de eerste maanden van het jaar de z.g. „aanslag" plaats, waarbij wordt onderzocht of de verhouding tusschen eigenaar en bewerker van den zoutpan behoorlijk is geregeld. Dit ter voorkoming van storing in den zoutaanmaak en moeilijkheden tusschen bewerker en eigenaar van de pan bij de afrekening.

In de maand Mei of zooveel later als dit met het oog op de weersgesteldheid onvermijdelijk mocht zijn, worden de pannen in orde gebracht, de kanalen uitgediept en voor zooveel noodig de sluiswerken hersteld.

Is alles voor den aanmaak gereed en laat het weer zich goed aanzien dan wordt het zeewater op de pan gelaten. Het doorloopt de verschillende voorreservoirs naarmate de verdamping vordert en komt eindelijk in het kristallisatievak.

Is het kristallisatie-proces, waarvoor bij gunstig weer c.a. 28 dagen gesteld zijn, afgeloopen, dan wordt overgegaan tot het schrapen van het zout. De zoutkorst wordt hiervoor losgebroken het zout bij elkaar gehaald en op naast de zoutpan gelegen droogplaatsen opgetast. Deze droogplaatsen moeten weer voorzien zijn van een goed afwaterenden vloer en liefst gedekt met een of ander materiaal, teneinde verontreiniging van het zout te voorkomen. Nadat het zout hier eenige dagen heeft uitgedropen, wordt het vervoerd naar de pakhuizen, alwaar het van de zoutmakers wordt in ontvangst genomen.

In verband met de stijgende behoefte aan zout en om door een meer rationeele exploitatie een meer economisch bedrijf te verkrijgen, werd overgegaan tot het aanleggen van gouvernementszoutlanden.

Eén dier landen nabij Soemenep op Madoera is reeds gedeeltelijk in exploitatie, terwijl een ander land in aanleg is bij Grissee op Java.

Voor de tegenwoordige consumptie wordt gerekend op een gemiddelde jaarlijksche totale aanmaak van ± 100.000 kojang, waardoor elk jaar gemiddeld ruim 1½ millioen gulden onder de bevolking wordt gebracht.

De fabriekmatige verwerking en verpakking. Voorheen werd het zout als los zout verkocht en wel bij de maat.

In hoofdzaak tengevolge van de verbrijzeling der zoutkristallen bij het vervoer, ontstonden niet onbelangrijke verschillen tusschen de hoeveelheden zout die waren afgeleverd en die in de pakhuizen werden ontvangen. Voor deze verschillen moet een zekere spillage worden toegestaan. Dit stelsel werkte echter onbevredigend en gaf aanleiding tot groote benadeeling van schatkist en bevolking.

Nadat eerst getracht is de bezwaren te ondervangen door verkoop bij het gewicht, wat op practische bezwaren afstuitte en de bevolking toch niet beschermde, werd naar aanleiding eener nota van den toenmaligen controleur SCHMALHAUSEN het denkbeeld van verkoop in verpakten staat in studie genomen.

Dit gaf aanleiding tot het uitschrijven eener internationale prijsvraag. De prijs werd toegekend aan FREIHERR VON BALZBERG, die het denkbeeld aangaf zout tot briketten samen te persen.

In 1899 werd daarvoor te Kalianget een fabriek gebouwd, welke voortdurend is uitgebreid en verbeterd.

Eenige jaren later verrees bij de desa Krampon, afdeeling Sampang van de residentie Madoera, een tweede briketfabriek voor de verwerking van het zoutland Sampang.

Sedert 1916 is de levering van zout in den vorm van briketten over het geheele regiegebied ingevoerd.

De gezamenlijke jaarproductie der beide fabrieken bedraagt 210 millioen briketten, in hoeveelheden van 20 stuks verpakt in doozen, welke doozen in de fabriek worden vervaardigd uit leder karton met een jaarlijksch verbruik van meer dan 2 millioen K.G.

Voor de vervaardiging van deze briketten, wordt een hoeveelheid van bijna 90.000 kojang (150 millioen K.G.) los zout aangevoerd, welke hoeveelheid gedeeltelijk wordt aangevoerd over smalspoor met locomotiefbedrijf, hetwelk mede dient voor den afvoer van het verpakt product naar de zouthalende vaartuigen.

De fabriek te Kalianget is de grootste en werkt met electrische drijfkracht van een dieselmotoren-centrale,

terwijl de fabriek te Krampon nog met stoomwerktuigen werkt.

Het vervoer te water. Het vervoer van het zout door den Archipel geschiedt grootendeels door de Koninklijke Paketvaart Maatschappij, behalve naar de debietplaatsen in Oost-Java, welke met eigen middelen worden voorzien, terwijl ook het voor Bagan Si Api-Api benoodigde los zout voor de vischzouterijen aldaar met vaartuigen van den dienst der Zoutregie wordt aangevoerd. Voorts wordt een deel van het in de briketfabrieken noodige zout te water aangevoerd.

Voor het eigen vervoer is een vloot van 5 sleepbooten, 1 stoomlichter en 12 lichters aanwezig.

Voor het gouvernements personen- en goederen- (voornamelijk zout) vervoer op de Kapoeas-rivier onderhoudt de dienst der Zoutregie het Pontianak-Riviertransport. Een huisboot met sleepboot varen geregeld tusschen Pontianak en Sintang, waarbij ook de tusschen gelegen plaatsen worden aangedaan, terwijl bij voldoende vracht ook reizen naar andere plaatsen aan de rivier worden gedaan. Voor het zoutvervoer dienen een drietal tongkangs.

Het vervoer te land en de verkoop. Voor de regeling van het zoutvervoer te land en voor het toezicht op den verkoop en de regeling der voorraden in de 788 pakhuizen en verkoopplaatsen, is het regiegebied in 4 deelen verdeeld. Deze zijn:

West-Java, omvattende de gewesten: Bantam, Batavia, Preanger-Regentschappen en Cheribon;

Midden-Java, omvattende de gewesten: Banjoemas, Pekalongan, Semarang, Kedoe, Djokjakarta en Soerakarta;

Oost-Java met de residenties: Madioen, Kediri, Soerabaia, Pasoeroean, Besoeki en Madoera en

Buitengewesten omvattende het regiegebied buiten Java en Madoera.

Elk ressort heeft een eigen beheerskantoor en voert een zelfstandige boekhouding, welke de gegevens levert voor de centrale administratie.

De aanvoer van het zout uit de magazijnen der zoutfabrieken op Madoera naar de strandpakhuizen wordt geregeld door de centrale administratie. De aanvulling der overige pakhuizen en verkoopplaatsen geschiedt door het betrokken ressort.

Het briketzout wordt verkrijgbaar gesteld tegen den prijs van 8 cent per kati (0.6176 K. G.), terwijl ook per halve en kwart kati wordt verkocht tegen onderscheidenlijk 4 en 2 cent, met uitzondering van de residentie Sumatra's Westkust en Tapanoeli en het Gouvernement Oostkust van Sumatra, waar deze prijzen onderscheidenlijk bedragen 10, 5 en 2½ cent.

De verkoop van briketzout geschiedt in het algemeen op de plaatsen waar deze naar het oordeel van den Directeur van Gouvernementsbedrijven gewenscht is in het belang van het Land of van de bevolking.

Ten behoeve van nijverheidsondernemingen kan uit de Gouvernementspakhuizen zout worden verstrekt tegen een lageren dan den monopolieprijs, onder voorbehoud dat het zout vooraf voor de consumptie wordt onbruikbaar gemaakt.

Voor het zouten van visch wordt los zout tegen verminderden prijs verstrekt zonder voorafgaande onbruikbaarmaking voor consumptie, maar worden zooveel mogelijk maatregelen getroffen ter voorkoming, dat het voor de verduurzaming van visch verstrekte zout aan zijne bestemming wordt onttrokken. De voornaamste afnemer van dit zout is het visscherijbedrijf te Bagan Si Api-Api (Sumatra's Oostkust) waarheen jaarlijks een 12.000 kojang (22.000 ton) worden vervoerd.

Centrale Administratie. Het hoofdkantoor van den dienst der Zoutregie is gevestigd te Bandoeng en maakt deel uit van het Departement van Gouvernementsbedrijven. Bij dit Hoofkantoor wordt de centrale administratie en hoofdboekhouding gevoerd, waarvoor de onderdeelen de gegevens verschaffen. Tevens is daarbij ondergebracht het centrale beheer van het onderdeel Vervoer te Land en Verkoop.

Bij den dienst wordt eene volledige bedrijfsboekhouding op commercieelen grondslag gehouden, welke uitwijst dat het geheele bedrijf na aftrek van alle kosten, inclusief die voor pensioenen, alsmede van rente en de noodige afschrijvingen van het in het geheele bedrijf vastgestelde kapitaal, een netto opbrengst levert, die in de laatste jaren tot rond 9 millioen gulden is gestegen.

OPIUMREGIE IN NEDERLANDSCH-INDIË.

WANNEER het gebruik van opium in Nederlandsch-Indië is aangevangen, heeft men niet kunnen ontdekken. Toen de Oost-Indische Compagnie zich hier vestigde, was het er reeds bekend. Naarmate het gezag van de Compagnie zich uitbreidde, trachtte deze zich ook meester te maken van het monopolie van den invoer van opium, hetwelk nagenoeg uitsluitend werd beschouwd als een artikel, waarmede groote winsten konden worden behaald. Met den verkoop in het klein bemoeide zij zich echter bijna niet.

Na den ondergang der Compagnie is door de verschillende Regeeringen van Nederlandsch-Indië steeds in het oog gehouden dat het een plicht was van de Overheid om het opiumgebruik, waar mogelijk, tegen te gaan. Eene streng doorgevoerde politiek in die richting

werd echter zelden gevolgd en vele goedgemeende pogingen tot beperking van het opiumgebruik zijn in vroegere tijden dan ook mislukt.

In het begin der vorige eeuw werd van lieverlede overgegaan tot het verpachten van den verkoop van opium in het klein. Dit stelsel heeft er ongetwijfeld toe bijgestaan om het opiumgebruik te doen toenemen. De pachters trachtten uit den aard der zaak zooveel mogelijk winst te maken en moedigden daarom, evenals hun personeel, dat daar belang bij had, de toename van het debiet op alle mogelijke wijzen aan. De groote invloed en macht, welke zij als exploitanten van een zoo belangrijk monopolie hadden, deden allerlei misbruiken ontstaan. De opiumpacht werd, vooral op Java, een staat in den staat en leidde tot ergerlijke toestanden. Een der grootste fouten van het pachtstelsel was, behalve de talrijke huiszoekingen en vexaties, waartoe het aanleiding gaf, wel de omstandigheid dat bij eene vervolging wegens het bezit van clandestien opium (d.w.z. heulsap niet van de pacht afkomstig) den rechter bijna geen ander middel ten dienste stond om uit te maken of het aangehaalde al dan niet van de pacht afkomstig was, dan de verklaring van zoogenaamde deskundigen, die zulks op grond van den reuk en den smaak beslisten. In aanmerking genomen dat deze deskundigen meestal onbemiddelde, aan opium verslaafde en maar al te vaak voor omkooping vatbare Chineezen waren, zal wel niet nader behoeven te worden aangetoond dat de rechtszekerheid in zake opiumovertredingen zeer veel te wenschen overliet. Voor de bestrijding van den smokkelhandel hadden de pachters de hulp van de politie noodig, welke dikwijls op minder oirbare wijze verkregen werd. Verder hadden zij zelf de noodige spionnen in dienst, die vaak van hun macht misbruik maakten om lieden, tegen wie zij een wrok koesterden, veroordeeld te krijgen.

De vele aan het pachtstelsel klevende misbruiken deden eene krachtige beweging ontstaan tegen de opiumpacht, eens „Java's grootste ramp" genoemd. In de Buitengewesten waren die misbruiken veel minder ernstig. De beschikbare ruimte laat niet toe hier een overzicht te geven van den langdurigen en vaak hevigen strijd over het opiumvraagstuk, welke ten slotte geleid heeft tot de afschaffing van de opiumpacht. Ook moeten kortheidshalve de namen worden weggelaten van zoovelen die, hetzij door hunne geschriften, hetzij op andere wijze tot die afschaffing hebben medegewerkt.

Tegen het einde van de vorige eeuw besloot de Regeering eene proef te nemen met het in eigen beheer nemen van het opiummiddel onder den naam van Opiumregie. Daartoe werd in 1894 overgegaan in de residentie Madoera, in 1896 in het oostelijke gedeelte van Java en in 1897 op het eiland Lombok. De met die proef verkregen uitkomsten waren van dien aard dat de Koninklijke machtiging werd verleend tot invoering van de Opiumregie op Java en Madoera en in de afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok. Dientengevolge werd zij op 18 Februari 1898 definitief ingevoerd in de hiervoren genoemde gedeelten van Nederlandsch-Indië, waar zij reeds bij wijze van proef werkte en in volgende jaren geleidelijk in de overige gedeelten. Die geleidelijkheid bij de invoering was onvermijdelijk in verband met de daaraan verbonden zeer omvangrijke werkzaamheden en bovendien gewenscht waar het een zeer ingrijpenden maatregel gold, terwijl daardoor tevens het voordeel werd verkregen dat niet te veel groote Chineesche kapitalen, waarvoor ander emplooi moest worden gezocht, tegelijk vrij kwamen en niet te veel bij de pachters in dienst zijnde personen tegelijk werden ontslagen.

Op 1 Januari 1904 was overal op Java en Madoera, op 5 April 1913 in geheel Nederlandsch-Indië de opiumpacht afgeschaft.

Het begin van de definitieve invoering der Opiumregie in Nederlandsch-Indië viel dus nagenoeg samen met de troonsbestijging van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina en tijdens Haar bestuur is de bevolking geleidelijk verlost van den druk van het pachtstelsel.

Het grondbeginsel der Opiumregie is dat de verkoop geschiedt door landsdienaren, die persoonlijk geen belang hebben bij den omvang van het debiet en derhalve ook niets zullen doen om het aan te moedigen. Hierdoor onderscheidt de Regie zich gunstig van de exploitatie van het opiummiddel in naburige landen en koloniën. Verder wordt in de verpakking van het regieopium een middel gevonden om den sluikhandel beter te kunnen bestrijden.

Het opium voor de Regie in Nederlandsch-Indië wordt n.l. bereid in eene Gouvernementsfabriek te Batavia. De bereiding geschiedt zooveel mogelijk machinaal, terwijl alles wordt gedaan om een zoo zuiver mogelijk product te krijgen, omdat zuivere tjandoe (opium, geschikt om te worden gerookt) voor de gezondheid veel minder schadelijk is dan slecht bereide.

De tjandoe wordt verkocht in metalen tubes, welke zoo vervaardigd zijn dat zij eenmaal geopend, niet weder op dezelfde wijze kunnen worden gesloten, zoodat zij b.v. niet weder kunnen worden gevuld met sluikwaar en als ongeopende tubes van de Regie in omloop gebracht.

Het regie-opium bevat kenmerken, waardoor de scheikundigen van de fabriek der Opiumregie steeds met zekerheid kunnen nagaan of aangehaald opium al of niet van de Regie afkomstig is, hetgeen afdoende rechtszekerheid bij de berechting van opiumovertredingen mogelijk maakt. [1])

Reeds in den loop der 18e eeuw werden verschillende gedeelten van Nederlandsch-Indië geheel voor opium gesloten. Waar bij de invoering der Regie een dergelijke verboden kring bestond, werd deze gehandhaafd op een

1) Voor verdere bijzonderheden betreffende de bereiding van het regie-opium moge worden verwezen naar het artikel: „Fabriek der Opium-Regie" hieronder.

paar uitzonderingen na. Deze betroffen gevallen, waar het verbod feitelijk slechts op papier bestond en het opiumgebruik onder bepaalde groepen van de bevolking reeds zulke afmetingen had aangenomen, dat het niet dadelijk meer uit te roeien was. Ook in die gevallen bleef echter het verbod voor de overige bevolkings=groepen gehandhaafd. Overigens bepaalde de Opium=regie zich in de eerste jaren tot eene passieve houding.

Zij vermeed alles wat het gebruik zou kunnen doen toenemen, doch nam slechts hoogst enkele recht=streeks op vermindering van het gebruik gerichte maatregelen.

Over de schadelijke gevolgen van het opiumgebruik loopen de meeningen uiteen. Terwijl sommigen bewe=ren dat een matig gebruik van opium van goede kwali=teit, mits gepaard met goede voeding, zoo goed als on=schadelijk is, dat de zucht naar het gebruik van dit dure genotmiddel een prikkel is tot harder werken teneinde zich de luxe van dat gebruik te kunnen veroorlooven en als bewijs daarvoor aanvoeren dat onder de matige schui=vers dikwijls de beste werklieden worden gevonden, kunnen anderen geen te schelle kleuren vinden om de nadeelige gevolgen af te malen. Voor de overgroote meerderheid der schuivers zijn de uitgaven, verbon=den aan een geregeld matig gebruik, echter reeds on=evenredig groot in verhouding tot hunne middelen zoodat zij, worden ze daardoor al van onmatig gebruik teruggehouden, ook door het geregeld matig gebruik in hunne maatschappelijke welvaart op ernstige wijze worden geschaad. Omtrent de schadelijke gevolgen van het misbruik van opium daarentegen bestaat echter nagenoeg geen verschil van meening. Het voortgezet misbruik leidt onherroepelijk tot ondergang van het slachtoffer naar lichaam en geest. Hij, die aan opium verslaafd is, verliest langzamerhand elk moreel gevoel en kent slechts één behoefte: die van opium. Nadert het uur, waarop hij gewend is te schuiven dan moet deze behoefte bevredigd worden. Heeft de schuiver geen geld om opium te koopen dan ontziet hij geen middel om het te verkrijgen en zal zelfs niet voor mis=daad terugdeinzen. Gelukkig komen de meeste schui=vers in Nederlandsch=Indië niet zoo ver.

Sedert 1908 is op last van het Opperbestuur de Opi=umregie ook dienstbaar gemaakt aan de meer daad=werkelijke bestrijding van het opiumgebruik. Op welk standpunt men zich daarbij stelde, kan blijken uit de verklaring, afgelegd door het toenmalige Hoofd van den dienst der Opiumregie, als lid der Internationale Opiumcommissie te Shanghai in de vergadering dier commissie van 15 Februari 1909. Het eerste lid dier verklaring luidde:

„dat de Nederlandsche Regeering, overtuigd van de „wenschelijkheid tot bestrijding van het opiumgebruik, „Zich nimmer door financieele overwegingen zal laten „weerhouden van het nemen van maatregelen, waarvan „volgens Haar oordeel te verwachten is, dat zij inder=„daad tot geleidelijke vermindering van het gebruik „zullen leiden".

Als gevolg gedeeltelijk van de door die internationale commissie aangenomen resoluties, kwamen in Neder=landsch=Indië in het jaar 1911 verschillende verorde=ningen tot stand welke ten doel hadden het opiumge=bruik zooveel mogelijk te bestrijden.

De invoer, het vervoer, de bereiding, de toediening en den verkoop anders dan voor geneeskundige doel=einden, van cocaïne, α en β eucaïne en stoffen welke als surrogaat van morphine kunnen worden aangewend, werden verboden, en voor geneeskundige doeleinden alleen aan bevoegde personen toegestaan. Behalve aan dezen werd het bezit alleen toegestaan aan personen aan wie die stoffen op wettige wijze als geneesmiddel waren voorgeschreven. De uitvoer werd alleen toegestaan naar landen waar de invoer geoorloofd was.

Soortgelijke regelingen werden getroffen ten aanzien van voor geneeskundig gebruik bestemd ruw of bereid opium, morphine, opiumpreparaten en stoffen, wel=ke opium of morphine bevatten. De bepalingen betref=fende evengenoemde stoffen, niet voor geneeskundig gebruik bestemd, zijn opgenomen in de voor de ver=schillende gewesten geldende regie=ordonnanties.

Behalve de vorenbedoelde, werden in 1911 nog de volgende beperkende bepalingen uitgevaardigd:

1e. een verbod op het gratis verkrijgbaar stellen of als prijs uitloven van opium bij in het openbaar aanleggen van feestelijkheden en volksspelen of het in het openbaar houden van optochten;
2e. een verbod van verkoop van tjandoe aan personen beneden de 18 jaar;
3e. eene verordening waarbij het bezit van tjandoe ver=boden wordt aan Europeanen en met dezen gelijk=gestelden, die geen persoonlijke vergunning heb=ben. Het aantal op ultimo 1922 geldige vergun=ningen voor Europeanen bedroeg 8;
4e. maatregelen tot wering van het opiumgebruik in het Leger en op de Vloot in Nederlandsch=Indië. Aan Inlandsche schepelingen van de Koninklijke en Gouvernements Marine werd het bezit van opium algeheel verboden, wat Inlandsche militai=ren betreft, werd het alleen toegestaan aan hen die eene persoonlijke vergunning hadden. Thans is er geen enkel Inlandsch militair meer die eene dergelijke vergunning heeft.

Verder werd de prijs, waarvoor het regie=opium ver=kocht wordt, geleidelijk verhoogd en het aantal opium=kitten en verkoopplaatsen, zoomede het aantal uren gedurende welke de verkoopplaatsen dagelijks zijn ge=opend, zooveel mogelijk beperkt.

Bij de verhooging van den debietprijs diende voor=zichtig te worden te werk gegaan, daar men anders al=licht den sluikhandel zou doen toenemen, terwijl ook rekening moest worden gehouden met plaatselijke om=standigheden, als bijv. voor de in de nabijheid van

het schiereiland Malakka gelegen gedeelten van Nederlandsch=Indië, met de prijzen van het regie=opium is de Straits Settlements en de Federated Malay States. De prijsverhooging is voor enkele gedeelten van Nederlandsch=Indië zeer aanzienlijk geweest. Voor Celebes en Onderhoorigheden is de prijs bijv. gebracht van *f* 3 per thail in 1907, op *f* 30 per thail in 1922, welke laatste prijs thans in het grootste gedeelte van Nederlandsch=Indië geldt. In den Riouw=Lingga=archipel daarentegen bedraagt hij thans, in verband met de nabijheid van Singapore, slechts *f* 18 per thail.

Opium is in Nederlandsch=Indië wel een zeer duur genotmiddel. Een thail (38.6 gram) opium weegt minder dan 6 gouden tientjes; in een groot deel dezer gewesten kost het regie=opium derhalve meer dan de helft van zijn gewicht in goud.

Dat niettegenstaande dien hoogen prijs toch nog zooveel menschen schuiven en zoo menigeen zich laat verleiden daarmede te beginnen, zal voor een groot gedeelte moeten worden toegeschreven aan de overdreven en onjuiste voorstelling, welke het volk zich maakt van de genezende en opwekkende kracht van het opium. Wel vinden zieken bij het gebruik van opium dikwijls in zooverre baat, dat de pijn gestild wordt en zij zich tijdelijk weer opgewekt voelen, maar hunne ziekte wordt niet genezen en, eenmaal met schuiven begonnen, kunnen zij er moeilijk mede uitscheiden. Vergeten mag echter niet worden dat in vele streken geen geneeskundige hulp of geneesmiddelen te verkrijgen zijn en opium het eenige middel is om het lijden te verzachten.

De Regie exploiteert geen opiumkitten. Het aan het algemeen gelegenheid geven tot het gebruiken van opium is verboden aan een ieder, die geen vergunning heeft van het Hoofd van gewestelijk bestuur om, in die vergunning aan te wijzen, lokalen in te richten tot kitten, dat zijn gelegenheden waar aan tot het bezit van opium gerechtigde personen gelegenheid wordt gegeven om door hen zelf medegebracht regie=opium te gebruiken. Thans wordt alleen vergunning tot het houden van eene opiumkit gegeven als een dergelijke inrichting ter plaatse bepaald onmisbaar wordt geacht (met het oog op het aantal doortrekkenden o.a.). De enkele vroeger bestaande kitten voor vrouwen, waar mannen geen toegang hadden, zijn sedert opgeheven. Het totaal van het aantal bij de invoering der Regie in elk gewest bestaande opiumkitten bedroeg 927; op het einde van 1922 waren er nog slechts 62 kitvergunningen van kracht.

Ook het aantal opiumverkoopplaatsen is aanzienlijk verminderd. Met die vermindering wordt zoover gegaan als mogelijk is zonder sluikhandel en wederverkoop te veel aan te moedigen. Op het einde van 1922 waren er in geheel Nederlandsch=Indië 1176 opiumverkoopplaatsen tegen een totaal van 1721 bij de invoering der Regie in elk gewest.

Ook bij de geleidelijke vermindering der verkooptijden moest met de kans op toeneming van den verkoop van sluikwaar en den werderverkoop van regie=opium worden rekening gehouden. Vroeger waren zelfs de kleine verkoopplaatsen dagelijks geopend van 6 uur v.m. — 11 uur n.m., thans bedraagt de verkooptijd van 8 uur tot 12 uur per dag, terwijl er in streken met een licentiestelsel (zie hieronder) hoe langer hoe meer toe wordt overgegaan, op kleinere plaatsen niet meer elken dag doch slechts een of enkele keeren per week te doen verkoopen. Waar zulks eenigszins mogelijk is worden de verkoopplaatsen op Zon= en feestdagen gesloten.

Zooals reeds hiervoren gezegd, werden de reeds vroeger bestaande verboden kringen bij de invoering van de Opiumregie zooveel mogelijk gehandhaafd. Onder de werking der Regie werden aan die verboden kringen nieuwe toegevoegd waarin echter in de meeste gevallen voorloopig geen absoluut opiumverbod gold, doch het gebruik beperkt werd door een licentiestelsel. Daarbij werd uitgegaan van het denkbeeld, dat het bijna niet mogelijk is om een betrekkelijk groot aantal schuivers plotseling te dwingen het opiumgebruik geheel te staken. Het werd dus beter geoordeeld hun, die reeds aan het heulsap gewend zijn, vergunning te geven daarmede voort te gaan, doch het ontstaan van nieuwe schuivers te beletten. De aan de schuivers toe te stane hoeveelheden worden vastgesteld in verband met die welke zij te voren geregeld gebruikten en met hunne inkomsten. Verhooging van eenmaal toegestane hoeveelheden heeft slechts bij uitzondering plaats. Na een bepaald tijdstip, gewoonlijk 6 maanden na de inwerkingtreding van het licentiestelsel, worden geen nieuwe vergunningen meer verleend. In hoogst enkele gevallen, wanneer zulks tot noodelooze hardheid aanleiding zou geven, kan door de Regeering machtiging worden verleend nog nieuwe vergunningen uit te reiken.

Bij eene goede handhaving der bepalingen zal dus eene streek, waar een dergelijk licentiestelsel werkt, op den duur opiumvrij worden. Deze sedert „voltooid" genoemde licentiestelsels werden het eerst ingevoerd in de streken, waar het aantal schuivers nog betrekkelijk gering was. In de meeste dier streken hebben zij gunstig gewerkt. Langzamerhand werd overgegaan tot toepassing van het stelsel in streken waar betrekkelijk nog veel schuivers voorkwamen. De handhaving der bepalingen werd daardoor echter veel moeilijker vooral ook doordat de invoer van regie=opium in de licentie=gebieden hand over hand toenam. Op een aantal groote plaatsen, van waar dat opium in hoofdzaak betrokken werd, trachtte men den uitvoer daarvan zooveel mogelijk tegen te gaan door te bepalen, dat aan de verkoopplaatsen slechts opium mag worden verkocht aan hen, die in het bezit zijn van een legitimatiebewijs met portret, op welk bewijs tevens is aangegeven hoeveel opium de houder daarvan ten hoogste per dag mag inkoopen. Dit „identificatiestelsel" werd ingevoerd op de plaatsen Cheribon, Djokjakarta, Palembang, Menado

en Makassar. Te Djokjakarta en Cheribon is het thans vervangen door het „onvoltooide" licentiestelsel.

Dit laatste stelsel verschilt met het voltooide daarin, dat het uitreiken van vergunningen niet beperkt wordt tot de bij de invoering daarvan reeds in de betrokken streek gevestigde of geregeld verblijf houdende schuivers, doch dat ook later nog gebruikslicenties kunnen worden verleend. In de oorlogsjaren nam het opiumgebruik, als gevolg van de groote winsten in den handel en de cultures en de stijging der loonen en andere inkomsten, steeds toe. Die toeneming werd zoo onrustbarend — de capaciteit van de fabriek der Opiumregie werd zelfs te klein voor de bereiding van de benoodigde hoeveelheid tjandoe — dat men zijn toevlucht moest nemen tot bestrijdingsmiddelen, welke dadelijk konden leiden tot vermindering van het debiet in de streken, welke nog niet tot de verboden kringen met een licentiestelsel behoorden. Een indentificatiestelsel was niet afdoende; evenmin kon gedacht worden aan een voltooid licentiestelsel, vooral niet omdat de voorbereiding daarvan zeer veel tijd eischt en spoedig ingrijpen noodig was. De voorkeur werd daarom gegeven aan een tusschenstelsel, waarbij het bezit van opium ook alleen is toegestaan krachtens eene door het Hoofd van gewestelijk bestuur verleende persoonlijke vergunning, doch het aantal vergunninghouders nog kan toenemen. Dit onvoltooide licentiestelsel is sedert het begin van 1921 achtereenvolgens ingevoerd in alle gedeelten van Java, welke nog niet tot de verboden kringen met of zonder voltooid licentiestelsel behoorden, alsmede in het z.g. cultuurgebied van het gouvernement Oostkust van Sumatra. Op Java en Madoera is het opiumgebruik thans overal anders dan krachtens een persoonlijke vergunning verboden, in een groot deel der Buitengewesten is dit ook reeds het geval.

Bovendien werden sinds 1914 krachtige maatregelen genomen om zoo mogelijk te komen tot opheffing van het opiumgebruik in de eerste plaats daar, waar de Overheid als werkgeefster op eigen terrein is. Bij de Bankatinwinning mag alleen door vergunninghouders onder de werklieden worden geschoven; sedert 1 September 1917 worden geen nieuwe vergunningen meer verleend, zoodat het wettige opiumgebruik daar binnen afzienbaren tijd tot het verleden zal behooren. Bij de Ombilinmijnen, de Poeloe=Laoetmijnen en den aanleg van de Zuid=Sumatra=spoorweg is het gebruik aan werklieden thans geheel verboden. Ook voor andere gouvernementsondernemingen werden voorschriften gegeven tot wering van schuivers onder de arbeiders.

Ook indirecte middelen om het opiumgebruik tegen te gaan werden toegepast. In schoolboekjes werden verhaaltjes opgenomen, waarin op het verderfelijke van het opiumgebruik wordt gewezen. Bovendien worden boekjes met gelijke strekking als volkslectuur verspreid en in de Inlandsche Volksbibliotheeken opgenomen.

Aan een door eene vereeniging opgericht anti=opiumhospitaal werd subsidie verleend onder voorwaarden welke ten doel hadden te zorgen, dat de behandeling van de patiënten onder behoorlijk geneeskundig toezicht geschiedde en het hospitaal ook overigens aan behoorlijke eischen voldeed. Toen door de Inspectie van den Geneeskundigen Dienst geconstateerd werd dat die voorwaarden niet nageleefd werden, werd de subsidie weder ingetrokken. Ook is door de Nederlandsch=Indische Regeering bekend gemaakt dat, indien men er in slagen mocht een anti=opiummedicijn te vinden welke geen morphine of andere voor de gezondheid schadelijke stoffen bevat, Zij genegen is dat middel algemeen bekend te maken en tegen kostprijs verkrijgbaar te stellen.

Verder is ingesteld eene opiumbestrijdingscommissie, welke van raad dient bij de keuze van de bestrijdingsmiddelen. In deze commissie hebben Europeesche, Inlandsche en Chineesche leden zitting.

Bij de bestrijding van het gebruik ondervindt de Regeering wel waardeering van enkele groepen der bevolking, doch zij wordt niet gesteund door eene krachtige van de ingezetenen zelf uitgaande beweging tegen het opium. Wel werd eene anti=opiumvereeniging opgericht, doch niettegenstaande deze de toezegging had, dat zij voor haar propaganda op krachtigen geldelijken steun der Regeering kon rekenen (op de begrooting werd voor dat doel *f* 20.000.— uitgetrokken) gaf die vereeniging nog geen teeken van leven, o.m. doordat het nog niet mocht gelukken een geschikten propagandist te vinden. Een later opgerichte, uit geheel=onthouders bestaande vereeniging „De Nieuwe Akker", heeft wel met ijver den strijd tegen den alcohol en het opium aangevangen en geeft o.a. een tweewekelijksch blad uit.

Van de opiumregie is over het algemeen niet anders bekend, dan dat zij jaarlijks vele millioenen in de schatkist brengt, de netto=opbrengst bedroeg in 1920 zoowel als in 1921 ongeveer *f* 42.000.000.—. In het voorenstaande is daarom in het bijzonder naar voren gebracht wat bij velen — en dikwijls zelfs bij hen, van wie anders mocht worden verwacht — geheel onbekend is, n.l. dat de Regie niet alleen tot taak heeft te voorzien in de nu eenmaal bestaande behoefte aan opium, doch dat zij daarnaast en thans zelfs in de eerste plaats een veel schooner doel nastreeft en wel de geleidelijke beperking en zoo mogelijk algeheele uitroeiing van het opiumgebruik.

De omstandigheid, dat na 1913, het jaar waarin overal de pacht door de Regie was vervangen, het opiumdebiet zeer groot bleef en in 1920 eene onrustbarende stijging vertoonde, heeft bij velen de vraag doen rijzen of het der Regeering wel ernst is met de opiumbestrijding, of de getroffen bestrijdingsmaatregelen wel deugdelijk zijn en of de Regie wel den goeden weg volgt tot het bereiken van het haar gestelde doel. Deze vragen kunnen met gerustheid bevestigend worden beantwoord.

Het hooge debiet in bedoelde jaren was een gevolg van de zeer bijzondere tijdsomstandigheden. Zooals hiervoren reeds gezegd, werden zoo spoedig mogelijk krachtige bestrijdingsmaatregelen getroffen, welke naast de sedert ingetreden algemeene malaise ten gevolge hebben gehad dat de verkochte hoeveelheid opium weder belangrijk is verminderd. Het debiet in 1921 was 15.8% lager dan dat in 1920 en het jaar 1922 gaf eene daling van 22.74% in vergelijking met 1921 te aanschouwen. De in 1922 verkochte hoeveelheid was op Java en Madoera lager dan in eenig jaar na 1911 en in de Buitengewesten lager dan ooit sedert in dat gedeelte van Nederlandsch-Indië uitsluitend door de Regie-opium wordt verkocht.

Als vaststaand mag worden aangenomen dat bij behoud van het pachtstelsel en zonder de toepassing van de hiervoren vermelde bestrijdingsmaatregelen het opiumgebruik veel grooter zou zijn geweest dan thans. Drastische maatregelen zijn hier uit den booze en zouden slechts leiden tot vermeerdering van den toch reeds levendigen smokkelhandel en van het gebruik van verslavingsgiften als morphine en cocaïne, alsmede van het alcoholgebruik. Thans reeds heeft het morphinekwaad, o.a. in de Preanger-Regentschappen, waar het opiumgebruik, behalve in een vijftal Chineeschen wijken, algeheel verboden is, groote afmetingen aangenomen.

Slechts langs lijnen van geleidelijkheid zijn goede resultaten te verkrijgen.

Besloten moge worden met den wensch dat in een gedenkboek ter gelegenheid van het vijftigjarig jubileum van Hare Majesteit de Koningin gewag kan worden gemaakt van de afschaffing van het opiummonopolie wegens het bereiken van het der Opiumregie thans gestelde doel.

Voor het tegenwoordige mogen gelden de volgende regels uit het gedicht: „Oost-Indië" van den bekenden volksdichter Dr. J. P. HEIJE:

> Neerland! 't zij dan thans Uw glorie,
> Dat ge dáár Uw Wapenschild
> (Wijs en edel) zuivren wilt
> Van de smetten der Historie!

A. M. W.

FABRIEK DER OPIUMREGIE.

Bij ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië dd. 18 Februari 1898 (Staatsblad No. 77) werd bepaald, dat het oorspronkelijk bij wijze van proef in enkele gewesten van Java ingevoerde beheer van het „Opiummonopolie", geleidelijk over geheel Indië zou worden uitgebreid, onder den naam van „Opiumregie".

Het landhuis „Struiswijk," gelegen nabij de grens tusschen de gemeente Weltevreden en Meester-Cornelis, was destijds als proeffabriek voor de bereiding van het rookopium (tjandoe) ingericht, doch deze proefinstallatie had, uit den aard der zaak slechts eene beperkte capaciteit en het was in verband met bovenvermeld besluit noodzakelijk eene definitieve fabriek te bouwen van zoodanig vermogen, dat de bereiding van het over den geheelen Archipel benoodigde rookopium ook voor de toekomst verzekerd was.

De nieuwe fabriek werd op dat gedeelte van het land „Struiswijk", waarop vorenbedoeld landhuis gelegen was en dat door de Regeering was aangekocht, opgericht en in den loop van 1901, in gebruik genomen.

Het frontgebouw van de fabriek, met een totale lengte van ± 120 M., is mooi gelegen aan den grooten postweg van Batavia naar Buitenzorg, welke het land, „Struiswijk" doorsnijdt.

Dit frontgebouw, hoofdzakelijk ingericht voor de kantoren is in lagen bouwtrant uitgevoerd, terwijl op het voorerf gazons en perken zijn aangelegd welke met boomen en heesters zijn beplant, zoodat een geheel ander aanzicht is verkregen dan men in den regel van eene fabrieksinrichting verwacht en de toeschouwer of voorbijganger er gewoonlijk dan ook geen voorstelling van heeft, dat een zoo groot bedrijf als de Opiumfabriek, zich achter dit front bevindt.

De fabriek is behalve voor de bereiding van het rookopium tevens ingericht voor het vervaardigen van de verpakkingsmiddelen n.l. de tinnen tuben waarin het opium wordt verkocht en de houten doosjes, kistjes en pakkisten, welke voor de verzending van de gevulde tuben naar de verschillende depôts in den Archipel moeten dienen.

In verband daarmede is de fabriek onderverdeeld in de volgende afdeelingen: kantoorlokalen, magazijnen, laboratoria, electrische centrale, tubenmakerij, machinale houtbewerking, machinale opiumbereiding, mengkamer, machinale vulling en sluiting der tuben, expeditie en reparatie-werkplaats.

Op het achterterrein der fabriek zijn gelegen de tijdelijke directeurswoning, eenige gebouwen dienende tot bergplaats, het Diesel-motorenhuis en de electrische watercentrale. Ook vindt men daar het complex arbeiderswoningen, welke woningen daar zijn opgetrokken voor de uit Midden-Java geïmporteerde werklieden.

Dit woonverblijf biedt ruimte voor 320 arbeiders.

De fabriek staat onder leiding van een Directeur, Scheikundig Ingenieur, aan wien een staf is toegevoegd van ± 70 Europeesche werkkrachten, terwijl het ge-

middeld aantal Inlandsche werklieden, dat bij de fabriek in dienst is, op ± 1.000 gesteld kan worden.

De totale lengte van het fabriekscomplex is ± 200 M. Het geheele terrein om de fabriek is des nachts hel verlicht door 2000-kaars gloeilampen en wordt doorloopend bewaakt, hetgeen als beveiligingsmaatregel tegen brand of inbraak noodzakelijk is.

Het licht voor de terreinverlichting wordt opgewekt door eene eigen centrale van twee kleine Dieselmotoren ieder van 20 P. K.

Opiumbereiding. De grondstof die, tegenwoordig voor de bereiding van rookopium gebruikt wordt, is uitsluitend van Bengaalsche herkomst en wordt rechtstreeks van de Britsch-Indische Regeering betrokken. Wasdaarvan de prijs in 1901 per picol ± *f* 980, thans wordt daarvoor ± *f* 3.200 betaald.

Het ruw opium wordt in de fabriek ontvangen, verpakt in een bolvormig omhulsel, bestaande uit papaverblad, iedere bol wegende 2 ½ katti; 40 bollen, tezamen verpakt in een houten kist, wegen derhalve 1 picol of circa 62 K. G.

De eerste bewerking bestaat in het ontpakken der bollen, waarna ze gedeeltelijk worden ontdaan van de omhullende blaadjes. Daarop worden de bollen machinaal door midden gesneden, het aldus voor de werklieden mogelijk makende den zwart gekleurden, kleverigen inhoud (het z.g. „ruw deeg”) uit beide helften in ondiepe koperen pannen over te brengen. Om praktische redenen geschiedt dit laatste manuaal. Onvermijdelijk blijft een gedeelte van het deeg, tusschen en aan de bladen vastgekleefd, in den schors achter en is het noodig dit door extractie met heet water onder druk daaruit te winnen. Voor dit doel is een geheele afdeeling ingericht, de z.g. „schorsafdeeling”, waarin achtereenvolgens de opiumoplossing wordt gefiltreerd door Dehne-filterpersen, geconcentreerd eerst in een triple effet verdamp-apparaat in de vacuum-kookpan, om tenslotte als z.g. „schorsextract” in kneedmachines onder stoomverwarming te worden vermengd met het oorspronkelijke, reeds beschreven ruwe deeg.

Het aldus verkregen, afgekoelde „roosterdeeg” dankt zijn naam aan de volgende bewerking, welke het heeft te ondergaan, n.l. het „roosteren”. Daartoe wordt het in dunne lagen in een platte, koperen pan uitgestreken, boven een houtskoolvuur geleidelijk en vooral regelmatig aan de hitte blootgesteld, zoodoende vormende dunne, broze koeken, de z.g. „roosterkoeken”. Deze laatste bewerking heeft ten doel de caoutchouc-achtige plantaardige bestanddeelen te verkolen, welke door het daaropvolgende oplossen der in kleine brokken gestooten roosterkoeken in koud water, als residu op den bodem van den ketel terugblijven. Tevens bevordert het roosteren de ontwikkeling van het door de schuivers zoo gewenschte aroma van het opium. Zoodoende wordt een koud-extract verkregen, hetwelk na concentratie een gedeelte oplevert van het schuifopium. Het andere bestanddeel wordt gevormd door het concentraat van het middels kokend water uitgetrokken en vervolgens gefiltereerd bezinksel in den oplosketel.

Deze twee extracten, met de consistentie van een dikke zwart-bruine stroop, worden met elkander in eene bepaalde verhouding vermengd, gedurende welke bewerking tevens, behalve suiker, het kenmerk der regie wordt toegevoegd.

Zoo is dan ontstaan het „gemengd opium”, dat in verglaasd aarden potten op rekken wordt opbewaard, totdat de tijd van verpakken in tuben aanbreekt.

Het vervaardigen der tuben heeft plaats in eene afzonderlijke afdeeling der fabriek, de „Tubenmakerij”.

Uit een alliage, bestaande uit 90% tin en 10% lood, worden platen gegoten, die in 12 opeenvolgende walsen worden uitgetrokken tot een lang, dun lint, waaruit allereerst middels ponsmachines dopjes worden gevormd, welke met behulp van de z.g. „trekmachines” in verscheidene achtereenvolgende bewerkingen tot tuben van de vereischte lengte worden uitgetrokken en daarna op maat afgesneden in de „snijmachines”.

De grootte der dopjes hangt af van de soort tuben, welke daaruit moeten worden vervaardigd; momenteel zijn in gebruik tuben voor een inhoud van ½ — 1 — 2 — 5 — 12½ en 25 mata opium (1 mata = 0.386 gram). Bovendien worden de tuben nog onderscheiden in dezulke, die een ingeslagen cijfer, overeenkomende met de vulling in mata's, in den bodem zitten en in die, waarin daarvoor in de plaats hoofdletters A t/m F gestempeld zijn.

Deze laatste dienen voor de verstrekking van het opium naar de gewesten waar het licentiestelsel is ingevoerd.

Zoowel het „gemengd” opium als de tuben worden nu samengebracht in de „Vulkamer”, waar een 40 tal automatische vulmachines, door waterkracht gedreven, de vereischte vulling aan de tuben geven. Een serie van zeer samengestelde werktuigen zorgt daarna voor eene doelmatige afsluiting der tuben, waarbij tevens maand en jaar van aanmaak, zoomede de woorden „Opiumregie N. I.” en een cijfer, dat het gewest van bestemming aangeeft, in de tuben worden gestempeld.

Door het geven van een verschillende kleur aan de metalen oogjes, die voor het sluiten der busjes gebruikt worden, kan men onderscheiden of deze bestemd zijn voor de buitengewesten, voor de meeste residenties van Java en Madoera of voor Batavia, de Preanger-Regentschappen en de Lampongsche Districten. Voor eene goede contrôle op het gebruik van het opium niet anders dan in het gebied, waar het thuis behoort, heeft de Regie een dergelijk onderscheidingsmiddel noodig, waartoe in engeren zin ook het reeds genoemde, in de busjes gestempelde, cijfer dient.

Buitengewone zorg wordt besteed aan het geven van eene juiste vulling aan de tuben; waar op die van ½ mata

(2 decigram) reeds 1% van de vulling uitmaakt, is het te begrijpen dat aan de vulmachines, zoomede aan de behandeling daarvan en de contrôle op de resultaten, zeer strenge eischen van nauwkeurigheid worden gesteld.

Tot en met het jaar 1917 werd rookopium ook nog op andere wijze en onder een andere benaming, n.l. de naam van „Tikee" aangemaakt.

Hiertoe werden de bladeren van de ficus septica (awar=awar) die in het wild groeit, in verschen staat als tabak gekorven, met hars (gambir) gekookt en daarna uitgeperst. Het dan verkregen product werd „bakal" genoemd.

Over eene laag van ± 33 gram bakal werd ⅓ thail tjandoe zoo gelijkmatig mogelijk uitgespreid en deze massa, die dan „tikee" heette, vervolgens in 100 deelen verdeeld.

De zoo gevormde kluitjes, gellengs genaamd, werden overgebracht in de 100 uithollingen van een daartoe bestemde, vertind looden plaat; een dergelijke plaat werd omgekeerd op de gevulde gelegd en de randen der beide platen tusschen de uithollingen, door hoogen druk, zonder soldeer, op elkaar geperst. Op deze wijze ontstonden dus platen, die uit 100, volkomen van elkaar en van de buitenlucht afgesloten ruimten bestonden, die elk een gelleng tikee bevatten.

Na 1917 werd deze soort rookopium echter niet meer aangemaakt en uitsluitend tjandoe in tuben verpakt, door de fabriek afgeleverd.

De contrôle op de gevulde tuben neemt een belangrijke plaats in; de contrôle= afdeeling belast zich niet alleen met het zorgvuldig nagaan van eene behoorlijke vulling van ieder der ± 600.000 tuben, welke dagelijks worden verpakt, doch houdt toezicht op de goede sluiting, het voorkomen van lekkages, of andere fouten die bij een dergelijk machinaal bedrijf onvermijdelijk zijn.

In dezelfde afdeeling heeft het regelmatig rangschikken van de losse tuben in houten doosjes en van deze in kistjes en ten slotte de verpakking in pakkisten plaats. Door een geheele ploeg arbeiders wordt het aantal tuben in ieder doosje vooraf nageteld; de doosjes worden voorzien van een glazen dekseltje, worden omwonden met bindtouw, vervolgens gelakt en verzegeld.

Dat al deze opeenvolgende bewerkingen van contrôle en verpakking een groot aantal werklieden noodig maken, behoeft geen betoog. Evenmin dat, waar bij een zoo groot aantal losse tuben als voortdurend in deze afdeeling in bewerking is, de gelegenheid voor kwade elementen om eenige van de kleine, doch zeer waardevolle buisjes heimelijk te doen verdwijnen voldoende aanwezig zou zijn, een scherp toezicht door een staf van surveillanten tot de noodzakelijkheden behoort.

Alle houten verpakkingsmiddelen, vanaf de kleinste in gebruik zijnde doosjes tot de groote pakkisten toe, worden in eene afzonderlijke afdeeling dezer fabriek machinaal aangemaakt.

De energie voor de in de verschillende afdeelingen opgestelde machines wordt door eene eigen electrische centrale geleverd. In het daarbij behoorende ketelhuis staan 4 Lancashire ketels, ieder met twee vuurgangen, elk van 85 M² V. O. De ketels zijn gemeenschappelijk verbonden door een grooten overdwars liggenden stoomdom waaruit de pijpleidingen loopen naar twee triple-expansie verticale stoommachines.

De ketels kunnen zoowel met residu als met kolen worden gestookt en zijn evenals de stoommachines gebouwd door de firma Stork te Hengelo.

De machines elk van 450 P. K. zijn direct gekoppeld aan groote gelijkstroom Siemens en Halske dynamo's van het langzaam draaiende type, het aantal omwentelingen bedraagt ± 150.

Voorheen waren 3 dezer machines opgesteld, doch uit een economisch oogpunt is in den loop van het vorig jaar besloten, om de benoodigde electrische energie te betrekken van buiten. Hiertoe is een der stoommachines gedemonteerd en vervangen door een eenanker omvormer, geleverd door de Siemens Schuckert Werke te Berlijn, met het voornemen draaistroom te betrekken van de Ned.=Ind. Electriciteits Mij. terwijl later, indien de Gouvernements=Waterkrachtwerken in bedrijf zullen zijn gekomen, eventueel de stroom door dezen dienst zal geleverd worden.

Wanneer nog genoemd worden een volledig uitgerust en modern ingericht atelier voor machinereparaties, eene electrische werkplaats en eene compleete stoom=, wasch= en strijkinrichting ten behoeve van de fabrieks=kleeding der werklieden, zijn de voornaamste technische afdeelingen der Opiumfabriek hiermede besproken.

In nauw verband met het bedrijf staat het laboratoriumonderzoek, dat van viererlei aard is.

De chemische onderzoekingen zijn te onderscheiden in:

1e. die, betreffende de interne bedrijfscontrôle;

2e. de waardebepaling van bij de fabriek ingeleverde restanten van het rookopium (de z.g. „djitjing").

3e. gerechtelijk onderzoek van door de politie in beslag genomen materialen, als zijnde in strijd met de bepalingen volgens de opium= en de morphine=ordonnanties, en

4e. een vooronderzoek naar het voorkomen van bij bovenbedoelde ordonnanties verboden stoffen in patentmedicijnen, welke, hetzij aan de ambtenaren der In= en Uitvoerrechten bij invoer werden aangeboden, hetzij door den Geneeskundigen Dienst als verdacht worden beschouwd.

Deze onderzoekingen worden geleid en grootendeels ook uitgevoerd, door den aan deze fabriek verbonden Scheikundig Ingenieur.

Tot besluit van dit verslag mogen hieronder enkele cijfers volgen, welke den financieëlen toestand van dit bedrijf weergeven, waaraan nog is toegevoegd een overzicht aangevende de hoeveelheden verwerkte ruwe grondstof en de afgeleverde tjandoe, zoomede de waarde der afgeleverde tjandoe volgens kostprijs berekend.

Kortheidshalve worden deze laatste cijfers opgegeven vanaf het jaar 1910.

Sedert de oprichting van dit bedrijf in 1895 werd uitgegeven voor eerste aanschaffing c.q. uitbreiding der aanwezige bezittingen t/m 1922 — *f* 3.213.357.99
Hierop werd sedert den aanvang der exploitatie afgeschreven: — „ 3.048.191.66

De boekwaarde der vaste bezittingen op ultimo 1922 was dus: — *f* 165.166.33

De kostprijs per thail (=100 mata's) bedroeg over het jaar 1922 : *f* 2.78

Dienstjaar	Verwerkt		Afgeleverd		Waarde van de afgeleverde tjandoe (volgens kostprijs)
	in picols	in K.G.	in picols	in K.G.	
1910	1 660,-	102.584	950,^{6}	58.709,-	*f* 3.017.158,26
1911	1.775,-	109.624	986,^{1}	60.902,-	„ 3.953.725,21
1912	2.730,-	168.555	1.697,^{3}	104 825,-	„ 6.562.725,24
1913	3.071,-	189.684	1.729,^{3}	106.802,-	„ 6.235.664,37
1914	2.870,^{4}	177.282	1.656,-	102.275,-	„ 5.422 856,38
1915	2.189,^{6}	135.235	1.449,^{4}	89.515,-	„ 4.407.379,27
1916	2.069,^{7}	127.827	1.452,^{7}	89.719,-	„ 3.948.467,46
1917	2.674,^{7}	165.189	1.529,^{1}	94.437,-	„ 4 929.652,99
1918	2.181,^{2}	134.714	1.409,-	87.020,-	„ 5.385 585,98
1919	2.274,^{6}	140.478	1.539,^{6}	95.086,-	„ 6.337.430,47
1920	3.177,^{2}	196.224	1.678,^{3}	103.652,-	„ 8.102.499,21
1921	2.088,^{5}	128.991	1.335,^{5}	82.480,-	„ 6.803.223,22
1922	1.596,^{7}	98.613	990,^{3}	61.161,-	„ 4.540.067,85

W. J. B.

DE LANDSDRUKKERIJ.

NAAR Mr. J. A. VAN DER CHIJS in zijne „Proeve eener Ned.-Ind. Bibliographie" meedeelt is het eerste, in Nederlandsch-Indië gedrukt werk, voor zooveel kan worden nagegaan het „Tytboek" hetwelk, naar NIEUHOFF in zijne Zee- en Lantreize vermeldt, „te Batavia wiert uitgegeven, des jaars zestien honderd negen en vijftigh, door KORNELIS PIJL". Daar dezelfde schrijver echter ter andere plaatse vermeldt: „De noodige boeken worden niet alleen uit het vaderlant overgezonden: maar men heeft er (scil. te Batavia) op het jaar zestien hondert zeven en zestigh „ook eene drukkerije beginnen toe te stellen; daar al„reets eenige boekjes met goed geluk zijn uitgekomen", is het niet geheel zeker of de oprichting van de eerste drukkerij in den archipel in het jaar 1659 of 1667 moet worden gesteld.

In het jaar 1668 sloot de Indische Regeering met den boekbinder H. BRANTS een contract voor twee jaren, nopens het drukken te Batavia van drukwerk en zegels.

In hetzelfde jaar werd de behoefte gevoeld aan een censor voor de op deze drukkerij gedrukte werken teneinde: „voor te comen dat door de hier nieu opgerichte „druckerij geen ontuchtige, infame, scandaleuse of an„ders onstichtige wercken en werden in 't licht ge„bracht".

In 1671 werd een tweede „contrackt aengaende de Druckerij" gesloten.

Dat men destijds het drukken, zelfs van vertalingen van het Nieuwe Testament eene hoogst gewichtige politieke zaak achtte, moge blijken uit het feit dat de Gouverneur-Generaal en twee Raden van Indië in Maart 1680 van meening waren dat men daartoe „alvorens de approbatie en het actroy van onse heeren Souwereijnen behoorde aftewaghten ende te versoeken".

Omtrent de drukkerij wordt in de uitgegeven bescheiden betreffende de 17de eeuw overigens weinig van belang bekend gemaakt.

Blijkbaar waren Heeren XVII-en de boekdrukkunst in Indië niet zeer genegen, althans werd door hen niet voldaan aan een in 1712 ingediende eisch van goederen voor eene nieuwe drukkerij, daar zij van oordeel waren dat de oprichting van die drukkerij voor de Compagnie niet dienstig zou zijn. Ook de uitgave van een zoogenaamd naamregister werd door de Regeering in hetzelfde jaar verboden „dewijl daeruijt meer verwar„ring als nut en mogelijk ook nadeel voor de Comp. „te verwagten was".

Niettemin wordt zes jaren later aan „HENDRIK WEL„SING en ALLARDUS FRONENBROEK, die voor de Com„pagnie worden gebruikt tot het drucken van 't geen „deselve nodig heeft", toegestaan „omme ten haren „profyte en ten dienste van het gemeen te mogen „drucken seker naamboekje der gequalificeerde ambte„naren en „andere officianten en bedienden te dezer „plaatse" [1]).

Uit dit bericht, in verband met eenige andere, niet

1) Dit boekje werd weldra uitgebreid tot een Naamboekje van de Heeren der Hooge Indiase Regering; zoo in als buiten Batavia met den Agtbaren Raad van Justitie der Casteele enz. De benaming „almanak" kwam het eerst in gebruik bij de uitgave van „the Java annual directory and almanack for the year of our Lord 1814 etc." en werd sedert behouden.
Van 1865 dagteekent de benaming Regeeringsalmanak.

geheel vaststaande gegevens, zou kunnen worden opgemaakt dat, naast de gepriviligeerde stadsdrukkerij van LODERUS, omstreeks 1718 eene Compagniesdrukkerij in het kasteel Batavia tot stand is gekomen.

Dat het afgeleverde werk dikwijls veel te wenschen overliet, kan worden afgeleid uit het feit, dat de Gouverneur-Generaal VAN RIEBEEK zelf drukproeven corrigeerde.

Ook had men voortdurend te kampen met gebrek aan drukletters.

In het jaar 1745 moest worden overgegaan tot den aankoop van eenige erven en opstallen w.o. twee kleine woningen aan de Verburgsgracht, buiten de Rotterdammer poort waarvan het eene moest dienen voor de drukkerij en het andere tot woning van de drukkers in de inlandsche talen, „dewelcke men derwaarts sal moe„ten verplaatsen om de ongezondheijd der woning „daartoe in het Casteel g'approprieert, als zijnde in „minder dan een jaar die drukkerij geheel en al uijtge„storven en bijna niemand uijt agt offt thien menschen, „successieve daartoe g'emploijeerd, overgebleven, om „dat werk, dat reeds met het drukken van de bijbel in „het Portugeesche en een woorde boekje in het Maleijds „aan de gang was gebragt, en nu al circa vijff maanden „geheel stil gestaan heeft, weder op te vatten en in be„weging te brengen".

In het vorige jaar (7 Augustus) was een aanvang gemaakt met de uitgifte van de eersteling onder de Indische nieuwsbladen, de „Bataviasche nouvelles en politique raisonnementen" welke echter op 20 Juni 1746, op last van Heeren XVIIen, weder moest worden gestaakt, „dewijl men van het drukken en uitgeven van de cou„ranten te Batavia, 't geen nu sedert kort is gepracti„seerd, al nadeelige gevolgen hier te lande heeft be„speurd."

De vermoedelijk in 1742 opgerichte Inlandsche (maleische) drukkerij welke in het Seminarium Theologicum was ondergebracht, werd in 1755 overgebracht naar de drukkerij in het Kasteel van Batavia. In het jaar 1752 was deze drukkerij voorzien van Grieksche en Hebreeuwsche druktypen, welke vermoedelijk nooit gebruikt zijn.

Omstreeks dezen tijd had de Indische Regeering ook op Ceylon een drukkerij.

Aan het eind der 18de eeuw bestond eene strenge censuur vooral op die papieren en geschriften, welke betrekking hadden op de toenmalige tijdsomstandigheden, het openbaar bestuur of de verdediging.

Het „Vendunieuws", sedert 1775 wekelijks verschijnende, was niet meer dan een advertentieblad voor den verkoop van vaste en losse goederen, waarvan de opgaven werden verstrekt door de betrokken ambtenaren.

In het begin der 19de eeuw schijnen moeilijkheden te zijn gerezen tusschen den Stadsdrukker en den Kasteels-drukker; althans vindt men vermeld, dat de stadsdrukker, JEREMIAS JACOBUS DOMINICUS, zich in het jaar 1803 bij de Regeering beklaagde over inbreuk, dien de kasteels-drukker zich op zijn privilegie had veroorloofd.

Den kasteels-drukker werd daarop gelast in geen opzicht van zijne instructie af te wijken „tot prejuditie van den stadsdrukker".

Ook was men er nog steeds niet in geslaagd in het groote tekort aan drukletters te voorzien.

De Kasteelsdrukkerij werd in 1806 herdoopt tot Landsdrukkerij en, blijkens eene missive van den Gouverneur-Generaal DAENDELS aan het Opperbestuur dd. 4 Maart 1810, eenige jaren later vereenigd met de gepriviligeerde stadsdrukkerij als gevolg van het steeds toenemend gebrek aan drukletters.

Den 22 November 1809 trad het eerste reglement nopens de directie en administratie van 's Landsdrukkerij in werking. Van dit in 29 artikelen vervat reglement hadden niet minder dan 19 artikelen betrekking op de uit te geven courant, de Bataviasche Koloniale Courant 1).

In 1811 nam Dr. W. HUNTER de eenige toenmaals te Batavia bestaande drukkerij voor zijne rekening van het gouvernement over, waardoor deze weder „private propriety" werd. Op verzoek van RAFFLES ontbood hij een „Hindostanee press" van Calcutta, welke in Maart 1812 te Batavia ontvangen werd. Maandelijks kreeg hij voor geleverd drukwerk gemiddeld 1050 Spaansche dollars van de Regeering die „desirous" (was) „of encouraging a press in this island".

Nadat Dr. W. HUNTER overleden was, kocht het Engelsche tusschenbewind de drukkerij voor 30.000 sicca ropijen terug.

In 1815 vindt men medegedeeld, dat eene meer dan gewone drukte ter pers (Landsdrukkerij) heerschte en er gebrek was aan de vereischte soort van drukpapier.

Ten slotte zij nog vermeld het volgende bericht voorkomende in de „land en zeetogten, door J. OLIVIER gedaan in 1817 tot 1826" (deel I, 32).

„Aan den ingang der Prinselaan (komende van Molenvliet) „prijkt het ontzagwekkend gebouw, hetwelke „door de inlanders „kantor bahroe" of „kantor oewang" „genoemd wordt .... op hetzelfde terrein bevindt „zich de Landsdrukkerij ... Deze drukkerij is onder „het bestuur van den ijverigen en bekwamen Directeur „COORENGEL aanmerkelijk verbeterd geworden", terwijl op pagina 36 wordt medegedeeld dat in 1827 slechts ééne drukpers bestond, namelijk die van de Landsdrukkerij te Batavia; te Amboina bestond wel eene zoogenaamde drukkerij van het Zendelinggenootschap, doch deze bepaalde zich tot het zeer gebrekkige drukken van bijbelsche vraagboekjes voor de Amboneesche Christenen.

---

1) Deze courant verscheen voor het eerst op 5 Januari 1810 terwijl de uitgifte in Augustus 1811 gestaakt werd. Onder het Engelsche bewind op Java werd zij voorgezet als „Java Government Gazette" om later, na het herstel van de Nederlandsche heerschappij op het eiland in 1816 den naam te ontvangen van Bataviasche Courant. In 1818 kreeg het officieele orgaan en nieuwsblad den naam van Javasche Courant, welken het thans nog draagt.

Ter landsdrukkerij werden gedrukt het officieële Nieuwsblad der Regeering, de publicatiën van het Gouvernement, het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, de Bataviasche almanak en de verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.

De inrichting werd later overgebracht naar den zuidervleugel van het Gouvernementspaleis aan het Waterlooplein, waar thans het Depôt van Leermiddelen is gevestigd, terwijl in 1871 werd overgegaan tot de oprichting van het tegenwoordige gebouw van de Landsdrukkerij, dat sedert herhaaldelijk is uitgebreid.

In den loop der tijden is de Landsdrukkerij geworden wat ze thans is n.l. een Gouvernementsinrichting die tegen „kostprijs" zorgt voor de levering van zoo goed als alle typografische drukwerken voor 's Lands diensten.

De drukkerij is uitstekend geoutilleerd en beschikt over diverse soorten machines, zoodat alle soorten drukwerk kunnen worden vervaardigd, doch tevens beschikt zij over een collectie boekletters in inheemsche karakters, als Maleisch, Javaansch, Lampongsch, Mandhelingsch, Makassaarsch, Balineesch, Grieksch, Sanskrit en Chineesch, muziek enz. een verzameling zooals geen andere drukkerij tot haar inventaris rekenen mag.

Sedert 1893 is de groei der Landsdrukkerij hand over hand toegenomen; en kwamen de eerste nieuwe snelpersen, terwijl er tevens gezorgd werd voor papiersnijmachines en een automatische slijpmachine voor de messen der papiersnijmachines. Eenige jaren later zien we de eerste linieermachines hun intrede doen; dan komen de zetmachines en draadhecht-machines een grooten ommekeer in den handarbeid brengen.

In 1900 doen de eerste rotatiepers voor wisselende formaten en de eerste 3 zetmachines hun intrede.

In 1902 werd reeds de 4e Linotype zetmachine in gebruik genomen. Het bedrijf groeide vrij snel en de stoommachine van 10 P. K. moest werden vervangen door een van 34 P. K. In 1904 werden weer eenige nieuwe snelpersen ontvangen, ter vervanging van de oude modellen van 1864 en in 1905 werd voor het eerst gebruik gemaakt van electriciteit als beweegkracht voor de aanwezige zetmachines. Het binden der gedrukten, gebeurde voor zooverre dit noodig was, door Inlandsche gestraften; waren er eerst slechts 26 werkzaam, in laatst genoemd jaar moest dit aantal al op 60 man worden gebracht.

In 1907 zien we enkele nieuwe Engelsche snelwerkende degelpersen aankomen, terwijl de eerste papierinlegapparaten „Dux" haar intrede doen. De in 1902 aangeschafte stoommachine moet plaats maken voor een locomobiel van 85 P. K. en een gelijkstroom dynamo van 56 K. W. 220 Volt. Een eigen reparatie-atelier werd thans zeer noodig en daarom ook ingericht; alle reparaties aan snel-, rotatie- en degel-persen of andere hulpmachines geschieden hier door eigen personeel. In 1908 werd het aantal Inlandsche gestraften werkzaam in het boekbindersatelier verhoogd tot 100 man. In 1909 kwam een reorganisatie der zetterij tot stand en steeg het zetmachine-aantal tot 10 stuks. Het personeel was in dit jaar tot 195 man uitgebreid.

Op de in 1910 te Brussel gehouden tentoonstelling werd de inrichting met een eerediploma bekroond. Tevoren haalde de drukkerij reeds de volgende onderscheidingen:

Batavia	1865	Bronzen medaille
Parijs	1878	Gouden „
Amsterdam	1883	Eerediploma
Batavia	1884	„
Batavia	1893	„
Parijs	1900	Zilveren medaille.

In 1911 moest de drukkerij weder met enkele lokalen worden vergroot. De commercieële boekhouding werd ingevoerd; de totaal omzet bedroeg in dat jaar *f* 519.068.55. Het personeel bestond toen uit 202 personen. In 1912 werd de inrichting verrijkt met een installatie voor het vernikkelen van stereotype-platen omdat daarvan een grooter aantal exemplaren kan worden gedrukt. Het aantal binders-gestraften moest weer vermeerderd tot 180 man; de omzet groeide dit jaar tot *f* 514.010.48.

In 1914 werden weer 2 zetmachines ontvangen en breidde het personeel zich uit tot 229 man, terwijl de omzet *f* 584.909.01 bedroeg. In dit jaar werd de zetmachine-batterij versterkt met nog 4 stuks. Tevens kwamen roteerende perforeer-machines, automatische vouwmachines en draadhechtmachines de capaciteit der drukkerij en binderij verhoogen. Het personeel groeide dit jaar tot 245 personen.

Bij Gouvernementsbesluit van 8 Nov. 1913 No. 41 werd ingesteld een commissie tot overweging eener hervorming van de Landsdrukkerij. Den 19en Februari 1916 en 10 April d.a.v. werd het eind-advies aan de Regeering uitgebracht waarin o.m. werd gezegd, dat er de laatste jaren evenveel buiten de Landsdrukkerij als daarbinnen werd gedrukt en het eerste zeer kostbaar is, waarom de Regeering werd voorgesteld een nieuwe Landsdrukkerij te doen bouwen en zoodanig te outilleeren dat in den vervolge *alle* typografische drukwerken voor 's Lands diensten daar kunnen worden vervaardigd. Dit voorstel werd op 23 December 1916, door de Regeering goedgekeurd en bekrachtigd. Daarmee was dus definitief tot den bouw van een nieuwe fabriek besloten. In 1916 bedroeg de omzet *f* 618.648.04 en steeg het personeel tot 275 man.

In 1917 kwam de eerste zetmachine uit Amerika omdat de oorlog een einde had gemaakt aan den uitvoer van zetmachines uit Duitschland en Amerika een gelijkwaardige machine van hetzelfde systeem aan de markt bracht.

Om al het bindwerk gereed te maken moest het aan-

tal binders=Inlandsche gestraften op 250 gebracht worden. In dit jaar bedroeg de omzet *f* 794.981.23. en breidde het personeel zich uit tot 287 man.

In 1918 werd de omzet tot *f* 1.027.706.59 en het personeel tot 326 personen opgevoerd, terwijl de omzet in 1919, *f* 1.373.619.56 bedroeg.

Intusschen was door de Regeering machtiging verleend tot den aankoop van een stuk grond en werd eenigen tijd daarna door het Departement der Burgerlijke Openbare Werken met den bouw van eene nieuwe drukkerij een aanvang gemaakt.

In 1921 werden alle machinerieën bestemd voor de nieuwe inrichting in Indië ontvangen.

Teneinde de ontwerpbegrooting voor Ned.=Indië alsmede de Volksraadverslagen spoediger dan tot nog toe, gereed te kunnen maken, bleek het noodig de 10 zetmachines reeds direct na ontvangst te monteeren en in gebruik te nemen, eveneens de 6 Terno's (snelloopende drukpersen). Ook bleek het noodig 2 van de 5 nieuwe rotatiepersen voor wisselende formaten op te stellen omdat aan alle inkomende aanvragen anders niet kon worden voldaan. Daartoe werd een gedeelte van de machinekamer en ongeveer de helft van de expeditieruimte in beslag genomen, zoodat thans alles overvol is. In dit jaar bedroeg de omzet *f* 1.637.400.5 1 en bestond het personeel uit 333 personen.

Op verlangen van en in overleg met den Volksraad werd in het afgeloopen jaar 1922 het navolgende bereikt n.l. dat elken dag tegen 5 uur 's middags al een compleet verslag van de Zitting van denzelfden dag voor elk der leden van den Volksraad en andere autoriteiten het licht ziet; een prestatie die niet mag worden onderschat als men weet, dat deze verslagen elken dag een 50 à 60 folio=pagina's groot zijn. De Rotatiepersen, welke naar de aanwijzingen van den tegenwoordigen Directeur werden geconstrueerd, zijn ook iets bijzonders, daar zij niet alleen op alle maten tusschen 41 en 82 c.M.,0=e klimmende per m.M., snijden kunnen, doch tevens in lengte en breedte perforeeren en dito nummeren terwijl men 6 of meer kleuren tegelijk drukken kan. Dat deze machines een enorme besparing geven behoeft geen betoog. Bovendien werden nog 2 geheel automatisch werkende degelpersen geplaatst Als een gevolg van de aanschaffing der nieuwe rotatiepersen moest ook de stereotype worden uitgebreid met 1 smeltoven, 1 electrisch vlakfrees=apparaat en 3 freesapparaten voor ronde platen.

De nieuwe drukkerij, gebouwd op het land Struijswijk, aan de halte Kramat der Staatsspoorwegen zal dit jaar ongeveer Juli worden opgeleverd. Het terrein heeft een oppervlakte van 34.400 M^2, het bebouwde gedeelte beslaat een vloeroppervlak van 13.771 M^2. Deze drukkerij belooft een model=inrichting te zullen worden. Wat in deze inrichting zal kunnen worden afgewerkt, zeggen U de 28 zetmachines, de 10 rotatiepersen voor wisselende formaten en de 63 snel= en degelpersen plus een 60=tal groote en kleine hulpmachines. De benoodigde electrische energie wordt ontnomen aan het net der N. I. Gas= en Electriciteits Maatschappij alhier, en wordt na omvorming door een 175 K. W. draaistroom=gelijkstroomomvormer den motoren toegevoegd, terwijl een omvormer van 100 K. W, als reserve dient.

In het afgeloopen jaar werd door de Landsdrukkerij aan diverse papiersoorten verwerkt 17.486.494 meter papier sans fin en 20.630.265 vellen plano papier, dit laatste tot meters herleid ± 8.719 508 meter of totaal 26.206.002 meter. De omzet heeft bedragen *f* 1.532.738.50 [1]); het personeel bestond uit 368 personen.

J. A. A. F. Q.

NEDERLANDSCH-INDIË ALS ZETEL VAN FABRIEKSNIJVERHEID. [2])

WANNEER men zich rekenschap geeft van de ontwikkeling der fabrieksnijverheid in Indië gedurende de laatstverloopen 25 jaren, treft het al dadelijk, dat deze ontwikkeling meer heeft bestaan in een voortbouwen op het bestaande dan in het inslaan van nieuwe wegen. Wie na eene afwezigheid van eene kwarteeuw thans alhier teruggekomen, de rekening zou willen opmaken van den stand der fabrieksnijverheid, zou vermoedelijk zijne aandacht het eerst aangetrokken gevoelen door de vlucht, die de landbouw=industrieën en de daarmede samenhangende industrieële bedrijvigheid, de typografische bedrijven, de werkplaatsnijverheid van spoor= en tramwegen en de scheepvaartondernemingen en de bouwindustrie, allen reeds van ouds inheemsch, genomen hebben dan door nieuwe machinale productie. Hij zal het machinale bedrijf meegegaan vinden met dat deel der bedrijvigheid, dat van vroeger af de leiding heeft van de economische beweging in Indië: de groote landbouw, het verkeerswezen zoo te land als ter zee; hij zal het staatsbedrijf daarbij gevoegd vinden; hij zal echter daarbuiten nieuw opgekomen industrieën slechts sporadisch aantreffen en nog veel missen wat hij hier zou wenschen, eene textielindustrie, eene che=

1) Dit minder totaal vergeleken bij dat van 1921, terwijl de productie aanmerkelijk hooger is geweest in 1922 is een gevolg van de lagere papierprijzen in dat jaar.

2) De korte tijd, die voor de samenstelling dezer bijdrage gelaten is, ongeveer een maand, heeft belet anders dan een karakterbeeld in algemeenen omtrek van het onderwerp te geven en de gegevens te verzamelen om dit beeld in bizonderheden uit te werken en vooral het met cijfermateriaal te belichten.

mische industrie, de fabrikatie van lucifers, verglaasd aardewerk, die van holglas en andere. Maakt hij een groepeering van de machinale productie; zoo zal hij tot het inzicht komen, dat de ontwikkeling voornamelijk te bespeuren is bij die, welke de buitenlandsche markt tot bestemming heeft, maar die, welke de binnenlandsche markt tot bestemming heeft, het uitgebreide terrein, dat voor haar open ligt, nog voor een goed deel braak heeft gelaten.

Dit laatste vindt zijne verklaring hierin, dat op het gebied der binnenlandsche markt de voorwaarden voor de eigen inheemsche machinale productie verzwaard worden door de concurrentie van de buitenlandsche productie, die, technisch en financieël krachtiger uitgerust, verzekerd van hare eigene binnenlandsche markt en haren afzet in meer dan een werelddeel zoekend, hier te lande aan eene jonge, nieuw opkomende industrie de levensdraad gemakkelijk kan afsnijden, indien deze hier niet natuurlijke voordeelen vindt. Zoodanige natuurlijke voordeelen zijn hier echter gemeenlijk niet aanwezig of worden door nadeelige opgewogen. Geschoold en geoefend werkvolk moet in eene nieuwe industrie gevormd worden uit een ruw en nog niet in traditiën van fabrieksarbeid opgegroeid materiaal, de benoodigde machines, uit het buitenland te betrekken, hebben een betrekkelijke zware zeevracht en, zoo zij na lossing een ver landtransport naar het binnenland behoeven, daarenboven beteekenende vervoerkosten over land te dragen; er drukt een invoerrecht van 10% op. Een en ander verzwaart de kosten van eerste inrichting. De voorziening in de benoodigde grondstoffen zal in den regel niet door aankoop op de markt kunnen geschieden, maar eischt de zorg van den ondernemer, die niet alleen fabrikant maar ook producent der grondstoffen zijn moet. De prijzen voor calorische en electrische energie zijn niet aan den goedkoopen kant en de configuratie van het eilandenrijk maakt de verschillende deelen daarvan voor aanvoer uit het buitenland met dezelfde kosten bereikbaar als van een punt uit het eigen gebied. Het is daarom niet te verwonderen, dat de machinale productie voor de binnenlandsche markt een achterlijk beeld vertoont. Men treft haar aan voor zoover zij onmisbaar is tot instandhouding van andere industrieën, van haren afzet verzekerd is of dezen in de onmiddellijke nabijheid vindt.

Binnen dezen engen horizon zijn besloten ijsfabrieken, fabrieken van mineraalwater en andere koolzuurhoudende dranken, koffiebranderijen; een sigarenfabriek en verschillende sigarettenfabrieken; olieslagerijen; zeepziederijen; stoomwasscherijen; kalkbranderijen, steenbakkerijen, een Portland-cementfabriek, fabrieken van cementtegels, trasfabrieken, een steen- en eene marmerwinning, houtzagerijen; een vernis- en verffabriek, fabrieken van veneerkisten en blikverpakkingsmateriaal, een caoutchoucfabriek; een romanietfabriek; een vuurwerkfabriek; typografische inrichtingen; een schroeven- en moerboutenfabriek en ijzer- en staalconstructiewerkplaatsen; lichtgas- en electriciteitsfabrieken. Laatstelijk is daar een papierfabriek bijgekomen om de lijst te sluiten.

Deze lijst zou iets langer geweest zijn, zoo niet een fabriek van verglaasd aardewerk en eene fabriek van pharmaceutische watten kort na hare oprichting het leven hadden gelaten als slachtoffers van onvoldoende technische en geldelijke uitrusting. Daarentegen eischt de volledigheid van het industrieële beeld, dat zij aangevuld wordt met de werkplaatsen van spoor- en tramwegen zoomede van de scheepvaart- en de dokinrichtingen benevens de electriciteitsproductie van het Staatsbedrijf van den dienst der Waterkracht en Electriciteit, de briketteering van zout, en de detailverpakking in glazen buisjes van opium, beide eveneens in Staatsbedrijf. Voor de briketteering van steenkolengruis bestaat een Staatsfabriek, maar daarmede is het beoogde doel nog niet bereikt kunnen worden.

De geografische verspreiding dezer bedrijven wordt bepaald door de ligging der plaatsen van verbruik en die van het voorkomen der grondstoffen, een enkele maal ook door de ligging ten opzichte van de distributie. De productie van ijs, koolzuurhoudende dranken, lichtgas en electriciteit uit calorische centralen is uit den aard der zaak gebonden aan centra van bevolking van genoegzame beteekenis voor den afzet, in de eerste plaats derhalve de hoofdplaatsen. De productie voor de bouwnijverheid, voor zoover zij van de inheemsche grondstof afhankelijk is, zooals het geval is met de fabrikatie van Portland-cement, van baksteenen, vuurvaste steenen en de voortbrenging van tras, marmer en natuursteen, vertoont een onregelmatige verspreiding. De Portland-cementfabriek heeft zich nabij Padang gevestigd, waar zij behalve hare grondstoffen ook gruis van de Ombilinkolen beschikbaar vindt; de vuurvaste steen is een product van de residentie Rembang, waarmede de bruinkool voor het bakken voorhanden is; de leucitische tuffen die het tras opleveren, worden bewerkt in de residenties Semarang nabij Japara en Preanger Regentschappen nabij Bandoeng en Soekaboemi; de ringovens voor een grootbedrijf van baksteenproductie zijn opgericht in de afdeeling Kendal der residentie Semarang; de kalkovens verrijzen in de kalkformaties, die de centrale gebergte-as van Java onderbreken, waar ook in de afdeeling Toeloeng-agoeng der residentie Kediri het marmer een plaats inneemt; de natuursteen, die gewonnen en bewerkt wordt, komt aan den dag in de residentie Cheribon; de cementtegelfabrieken hebben haar zetel gezocht in de hoofdplaatsen. Machinale houtzagerijen komen, behalve in de werkplaatsen voor spoor- en tramwegen, voor te Semarang, Soerabaja en Bandoeng; die op laatstgenoemde plaats maakt ook werk van decoratief façonhout voor huizenbouw. De houtrijke streken van de Pengalengansche hoogvlakte nabij Bandoeng, de Lampongsche districten en het eiland

Sabang (P. Weh) nabij Atjeh hebben de veneerindus= trie aangetrokken, die zich de vervaardiging van kisten voor thee= en rubberverpakking ten doel stelt. De ro= manietfabriek heeft om redenen van veiligheid de een= zaamheid moeten zoeken en deze gevonden in de streek tusschen Batavia en Tandjong Priok. Aan de ijzer= en staalconstructie=werkplaatsen heeft de suikerindustrie de oriënteering gegeven. Aanvankelijk geconcentreerd ter hoofdplaats Soerabaja hebben zij zich vandaar ge= leidelijk verbreid over Pasoeroean, Djocjakarta, Tegal, Malang en Cheribon.

Eene nieuwe oriënteering heeft in den laatsten tijd de electriciteit aan de industrie gegeven door de stichting van waterkracht=centrales boven Bandoeng,. Waren daar aanvankelijk reeds een kininefabriek, eene caout= choucfabriek, de centrale werkplaats der Staatsspoor= wegen voor West=Java, en eene vleeschconservenfabriek gevestigd, onlangs is daarheen ook de artillerie=construc= tiewinkel van Soerabaja overgebracht, terwijl daaraan tegelijkertijd een granaathulzenfabriek (beide Staats= bedrijven) verbonden werd, en heeft ook eene pas op= gerichte papierfabriek de hoogvlakte van Bandoeng als plaats van vestiging gekozen.

Niet alleen door Staatswaterkrachtbedrijven, waar= van er een in Madioen en een tweede boven Bandoeng in bedrijf zijn en een derde nabij Tjibadak in Soeka= boemi, dat bestemd is electriciteit voor spoorwegtrac= tie te leveren, maar na voltooing blijkt voor dit doel te kort te schieten, afgebouwd is, maar ook door het par= ticulier initiatief zijn op den weg van electricificatie van Java in de laatste jaren vorderingen gemaakt. Behalve op de hoofdplaatsen Batavia, Soerabaja en Semarang zijn ook Medan, Djocja, Tegal, Bandjarmasin, Pontianak, Pasoeroean, Probolinggo, Malang en Bondowoso van electrische centralen voorzien. Het leeuwendeel in het gebruik vindt deze electrische energie in verlich= ting; voor huisgebruik vindt zij verder een bestemming als drijfkracht voor waaiers ter afkoeling van de lucht en voor pompen; als drijfkracht voor industriëele doel= einden vindt zij haren afzet in werkplaatsen en vooral in havens voor kraan= en hefbedrijf. De kleinindustrie, zooals de meubelmakerij, die geheel in handen van Chi= neezen is en op den aangeërfden hoog ontwikkelden handenarbeid van dit ras steunt, maakt er nog slechts een sporadisch gebruik van.

De electrische trams op de hoofdplaatsen Batavia en Soerabaja bedienen zich van eigen centralen.

In deze groep van de N.=I. Industrie, die voor de binnenlandsche markt werkt, wordt de voornaamste plaats ingenomen door de ijzer= en staalconstructie= werkplaatsen. Oorspronkelijk bepaald door de behoef= ten der suikerindustrie, heeft deze tak van bedrijvig= heid zich in de afgeloopen kwarteeuw ontwikkeld tot eene zwaarindustrie, ingericht ook op de behoeften van Staat, Gewesten en Gemeenten. Hare laatste ontwik= kelingsfase bereikte zij in een zeer volledig ingerichte fabriek voor spoorwegmateriaal te Cheribon en in de eigen productie van Bessemer staal te Soerabaia. Be= halve alle reparatiewerk, alle draai=, frais= en bankwerk, ijzer=, staal=, en bronsgietwerk van alle afmeting tot gietgewichten van 16.000 kg. en autogeen laschwerk, levert zij ook velerhande constructiewerk als: suiker= rietcylinders en suikermachinerieën, ijzeren gebouwen, vakwerkbruggen, ketels, tanks, ijzeren laadbooten tot 200 ton, pompen, draaischijven, wissels, spoorweg= beveiligingen, installaties voor sereh= en klapperolie. In den oorlogstijd zijn hare krachten beproefd op stoom= machines, scheepsmachines, luchtpompen en condens= potten, hydraulische persen, stookinrichtingen, bagger= materieel, stoomschuiven en vele andere voorkomende behoeften, die niet in het buitenland gedekt konden worden.

Van een achttal fabrieken, waarvan 6 te Soerabaia, 1 te Pasoeroean en 1 te Djokjakarta, breidde zich in de 5 jaren van 1914 tot 1919 het aantal werklieden uit van 3.650 tot 4.575 per dag en de oppervlakte der werk= plaatsen van 112.000 M^2 tot 130.000 M^2. Het jaarlijks in deze fabrieken verwerkte aantal tonnen ijzer bedroeg in 1919 ongeveer 12.000. Het gemiddeld per hoofd aan de werklieden betaalde dagelijksche werkloon be= droeg in 1919 *f* 0.86.

Bijzondere aandacht verdient voorts de grafische in= dustrie, die in opvallende mate haar prestatievermogen in de laatste kwarteeuw, voornamelijk in het laatste tiental jaren, opgevoerd heeft. De wereldkrijg, welke Indië afgezonderd heeft, gaf hiertoe den stoot. Toen het werk gedurende den oorlogstijd toenam en bij eene op= loopende markt steeds gunstiger prijzen konden wor= den gemaakt, heeft het grafische bedrijf in Indië, daar= toe door groote winsten in staat gesteld, zich geheel gemoderniseerd en tevens zijne capaciteit belangrijk uitgebreid. Wat inrichting betreft staat thans dit be= drijf in geen enkel opzicht bij dat in het moederland ten achter. De moderne amerikaansche tweetoeren= pers, voor 1915 hier nog weinig bekend, wordt thans in bijna alle drukkerijen van eenigen omvang aangetrof= fen. Ook het fijne illustratiewerk kan thans in Indië on= berispelijk worden vervaardigd. In verband daarmede is de uitgaaf van geïllustreerde weekbladen aan het bedrijf der meeste drukkerijen verbonden. De clichéfabrieken zijn hiertoe op moderne leest geschoeid en beschikken meerendeels over bekwaam geschoold personeel. Or= ders uit de nabijgelegen Straits Settlements en van el= ders zijn geen zeldzaamheid meer. Het inlegapparaat en de zetmachine hebben zich in Indië algemeen inge= burgerd, terwijl het materieel der handzetterijen en de inrichting der zetterijen in de laatste jaren geheel ver= nieuwd is. Zoo rotatiepersen hier nog geen algemee= nen ingang gevonden hebben, is dit alleen toe te schrij= ven aan den beperkten omvang der oplagen van de dag= bladen. Slechts één dagblad bedient zich van een vlak= drukrotatiepers: de overigen kunnen volstaan met snel=

loopende amerikaansche machines, voorzien van automatische inlegapparaten.

Eene leidende plaats bij deze beweging heeft in den laatsten tijd het staatsbedrijf van de Topografische Inrichting ingenomen met de invoering van offsetdruk en rotogravure, die geleidelijk ook door particuliere inrichtingen worden overgenomen. De Topografische Inrichting heeft ook het proefondervindelijke bewijs geleverd, dat zij in staat is op onberispelijke wijze, behalve kaartreproductie voor den Topografischen Dienst, ook zeekaarten, postzegels en bankbiljetten te drukken. Niettegenstaande daarbij gebleken is, dat deze inheemsche productie bovendien tot belangrijk lagere kosten dan in het buitenland mogelijk is, heeft de Regeering onbegrijpelijkerwijze echter nog niet tot eene omvorming der Topografische Inrichting tot een Algemeen reproductiebedrijf kunnen besluiten.

De fabrieksnijverheid, die zich op den uitvoer oriënteert, is die, welke voortbrengselen van den N. I. bodem om- en bewerkt tot producten voor de buitenlandsche markt. Zij wortelt voornamelijk in den grooten land- en mijnbouw, suiker, thee, rubber, koffie, kinine, tapiocameel, hennep, vezels, looistoffen, spiritus en etherische oliën, aardolie-derivaten en tin zijn hare eindproducten. Gemeenlijk wordt zij vereenigd met de moederindustrie, land- of mijnbouwnijverheid tot verwerking van haar ruw materiaal gedreven: de kininefabriek bedient zich geheel van opgekocht materiaal en gedeeltelijk ook de fabrieken van tapiocameel, evenzoo de spiritusfabrieken; onder dezelfde beschouwing vallen mede de inrichtingen tot het machinaal zuiveren en persen van kapok. Afzonderlijk vallen hierbij te vermelden de fabrieken van cocos- en grondnotenolie en de rijstpellerijen, die in hoofdzaak werken voor de binnenlandsche markt en voor een klein gedeelte voor den uitvoer. De vereeniging van het landbouw- of mijnbedrijf met het verwerkingsbedrijf verleent aan deze industrie haar eigenaardig karakter: de nijverheid heeft zich hier ontwikkeld als een orgaan om eene noodzakelijke functie van het landbouw- of mijnbedrijf te vervullen. Zij is dientengevolge versnipperd in evenveel eenheden als er bedrijven zijn, allen van een verschillenden omvang en beteekenis. Centralisatie in grootbedrijven voor de machinale verwerking van de grondstof, die tot besparing van kapitaalsuitleg, arbeid en kosten en tot meerdere uniformeering van kwaliteit zou kunnen leiden, is dien ten gevolge niet tot stand kunnen komen. Binnen de grenzen dezer verscheidenheid is echter zooveel als mogelijk was, dank zij eenerzijds de eischen van de buitenlandsche markt en anderzijds de onderlinge organisatie van de industrieëlen, die tot eenzelfden tak van nijverheid behooren, eenheid in methoden en eindproduct en tevens een hoogstaand fabrikatiepeil bereikt. Het wetenschappelijk onderzoek van proefstations heeft daarbij een krachtigen steun verleend.

De bronnen, waaruit de Indische fabrieksnerheidijv geschoold personeel kan betrekken zijn technische scholen, waarvan er 5, nl. te Batavia, Semarang, Soerabaja, Bandoeng en Djocjakarta, en ambachtscholen, waarvan er 14, nl. te Batavia, Semarang, Soerabaja, Djocjakarta, Keboemen, Paree, Magelang, Padang, Palembang, Makasser, Sibolga, Fort de Kock, Koetaradja , Tasikmalaja bestaan, terwijl te Batavia als proef een werkmansleergang voorkomt.

Hooger onderwijs in werktuig- en bouwkunde is nog eene toekomstverwachting. De technische scholen leveren machinisten af, de ambachtsscholen personeel voor de teekenkamer en toezichtvoerend personeel, de werkmansleergangen smeden en timmerlieden.

Verreweg het meerendeel van het werkvolk moet echter enkel in de leerschool van de praktijk worden gevormd. De weg der empirie is onder vakkundig westersche leiding hier te lande evenwel voor de behoeften alleszins bruikbaar gebleken. Evenals dit bij de landbouwindustrie het geval is geweest, groeit in Indië, althans op Java, met de fabrieksnijverheid een werkmansstand op, die zich geleidelijk aan hare behoeften aanpast.

Hulpinrichtingen vindt de fabrieksnijverheid in een laboratorium voor materialenonderzoek te Bandoeng en een laboratorium voor producten van plantaardige grondstoffen te Buitenzorg.

Ondersteuning van de fabrieksnijverheid als staatkundig doel heeft zich overigens niet in helderheid voor het geestesoog van den Staat in Indië kunnen handhaven. Opgekomen en gegroeid buiten den Staat om, is de fabrieksnijverheid langen tijd niet als een waardevol element der volkshuishouding boven de kim van den niet altijd ruimen horizont van Buitenzorg verschenen. Belangstelling in haar van de zijde van den Staat is eerst als reactie van maatschappelijke omstandigheden ontstaan. Het vraagstuk der industrialisatie van Indië, dat in de laatste twintig jaren als verschijnsel aan den sterrenhemel der Indische Staatkunde is opgekomen, heeft zich in verschillende gedaanten getoond, het volle licht opgevangen en verduisteringen ondergaan, het is snel naar zijn zenith gestegen en even snel weder naar den gezichteinder gedaald; het is een toonbeeld geweest van het vergankelijke in het beleid der Indische zaken.

Het w a a r o m van eene industrialisatie van Indië drong het eerst tot het algemeen bewustzijn door ter gelegenheid van de zoogenaamde inzinking in de jaren 1902 en 1903. Het beeld van een volk, dat nagenoeg geen andere bron van bestaan kende dan een schamelen akkerbouw ter voorziening in eigen nooddruft en loonarbeid in dienst van de door Westerlingen gedreven landbouwnijverheid, vertoonde toen zijn schrilsten vorm, zij het ook dat de trekken en kleuren van dien vorm destijds behalve aan de werkelijkheid ook aan de verbeelding ontleend werden. Onder de heilmiddelen tegen het kwaad, die aanbevolen werden, nam bevordering

der Inlandsche nijverheid eene plaats in, terwijl in dit verband ook genoemd werd het stichten eener Inlandsche grootindustrie. Het laatste droeg een te fantastisch karakter om de aandacht te trekken, maar het eerste denkbeeld bezat eene groote aantrekkelijkheid en sloeg in. Als reactie op den indruk van den ernst der tijdsomstandigheden werden toen van Regeeringswege een aantal maatregelen genomen om verbetering in den toestand te brengen. Aan de H.H. Mr. C. TH. VAN DEVENTER en Dr. G. P. ROUFFAER werd opgedragen gegevens over den economischen toestand en de eigen nijverheid der Inlandsche bevolking te verzamelen, eene Welvaartcommissie tot het houden eener enquête ingesteld en aan den toenmaligen Directeur van Onderwijs, Eerdienst en Nijverheid de last verstrekt om over Java een propaganda-reis te maken tot het in het leven roepen eener Inlandsche nijverheid, waarmede tevens het gansche bestuursapparaat voor dit doel werd in beweging gebracht.

Zoo er van al hetgeen tengevolge van die beweging is komen bovendrijven niets als blijvend gevolg is komen te bezinken, ligt dit niet aan gebrek aan belangstelling of steun van de zijde der Regeering. De onevenredigheid tusschen de bestede energie en de verkregen uitkomsten kan slechts geweten worden vooreerst hieraan, dat de staat zijne energie in het wilde weg besteedde, zonder zich vooraf een orgaan te vormen voor de richtige vervulling van de aanvaarde taak en verder hieraan, dat er gebrek aan overeenstemming bestond tusschen den Inlander en het voor hem beoogde doel. Er werd bij deze goed bedoelde pogingen voorbij gezien, dat, om dit doel te bereiken, het niet voldoende is den Inlander iets te laten produceeren, maar dat men tevens aan hem den eisch stelde een bedrijf te voeren en zijn product geregeld aan den man te brengen. Het probleem is voor hem niet de productie maar de markt: zich niet krachtig genoeg gevoelende om de markt te zoeken, wil hij, dat deze tot hem komt. De markt, die aan zijne behoeften beantwoordt, is de kooper, die hem voorschot geeft : aan de onzekere kans van productie voor eene onbekende markt waagt hij zich met zijne zwakke financieële krachten terecht niet. Deze algemeene regel is evenals alle regels niet zonder uitzonderingen. Op alle groote plaatsen in Indië komen Inlandsche bedrijven voor van een westersche structuur, welke boven dien regel uit gaan. Dit mag evenwel het oog niet doen sluiten voor de wet, welke voor de industrieële productie van den Inlander in het algemeen nog geldt, dat de markt hem moet zoeken en niet omgekeerd hij de markt. Wil de Staat de industrieële productie van den Inlander bevorderen, zoo zal hij zich niet kunnen onttrekken aan den eisch om zelf de functie van de markt tegenover hem te vervullen en, voor zoover dit uitvoerbaar is, zijne eigene behoeften bij hem te dekken.

Deze verhouding van den Staat tot de Inlandsche nijverheid, eischt eene organisatie, die in de eerste plaats zal hebben te bestaan in een aanschaffingsdienst, welke aanbiedingen vraagt, Inlandsche productieorganisaties in de hand werkt en voorschotten op overeengekomen leveringen verstrekt. Gedecentraliseerde ressorten zullen hierin vermoedelijk nuttig werk kunnen verrichten. Bij de reorganisaties van de Afdeeling Nijverheid en Handel is daarentegen uitgegaan van het denkbeeld, dat deze Afdeeling het orgaan moest worden om den Inlander tot het vestigen van industrieële bedrijven, werkende voor de algemeene markt, te brengen. Daarbij is het zwaartepunt van het probleem gezocht in de technische en comptabele uitrusting van de bedrijven, niet in de verhandeling van het product. Nijverheidsconsulenten zouden de verbinding tusschen den Inlander en het centrale orgaan te Buitenzorg onderhouden. Tengevolge van de bezuinigingsnoodzaak hebben deze denkbeelden het niet verder dan tot een papieren leven gebracht. Ofschoon het daarom meer akademische dan praktische waarde heeft ze kritisch te beschouwen, is het wellicht niet overbodig daartegenover te stellen, dat daarmede de dadelijke, meer dringende behoefte wordt voorbijgezien voor eene denkbeeldige, die nog in het verschiet ligt.

Nadat het aangrijpen van het probleem der industrialisatie van Indië van de zijde van de Inlandsche nijverheid mislukt was, is er aandacht besteed aan de benadering van dit probleem van de zijde van de fabrieksnijverheid. Opgekomen als hulpinstelling van de op Europeesche voet gedreven landbouwnijverheid, voornamelijk de suikerindustrie, tot het voorzien in de behoefte aan herstelling en vernieuwing van de machinale inrichtingen, waarmede deze landbouwnijverheid werkte en met deze opgegroeid is, ontving de particuliere fabrieksnijverheid in tegenstelling met alle andere landen van de Regeering nooit eenig blijk van belangstelling of eenigen steun. Voor Haar scheen het alsof zij niet bestond: alle bestellingen voor den staatsdienst gingen haar voorbij naar Nederland en het verdere buitenland. Deze toestand was echter meer het gevolg van het tot eene instelling verstarde stelsel van „eischen", dat bij de bestellingen voor den Staatsdienst in acht werd genomen — welk stelsel medebracht, dat van alle materiaal-behoeften schriftelijke aanvragen aan de Indische Regeering werden ingediend en aan het Ministerie van Koloniën ter uitvoering doorgezonden — dan van eene gewilde houding. In dit op verouderde toestanden gegronde stelsel was reeds een bres geschoten door de Staatsbedrijven, die voor hunne werkplaatsbenoodigdheden en magazijnsgoederen zich, voor zoover doenlijk bij den plaatselijken handel in Indië voorzagen. Voor constructiewerk stond het nog aan een betrekken der inheemsche fabrieksnijverheid bij de voorziening der Landsbehoeften in den weg. Nadat deze fabrieksnijverheid zich ter behartiging harer gezamenlijke belangen in eene vereeniging georganiseerd had, vroeg zij de aandacht der Regeering voor deze anomalie. Dit be-

roep vond bij den toenmaligen Gouverneur-Generaal IDENBURG dadelijk gehoor. Na gepleegd overleg met het Opperbestuur werd door dien bewindsman deze wantoestand recht gezet bij eene circulaire aan de Hoofden van Departementen, waarbij zij werden aangeschreven om bestellingen, die door de inheemsche fabrieksnijverheid konden worden uitgevoerd, van deze te betrekken, wanneer het prijsverschil met de Europeesche industrie niet meer bedroeg dan 10%. Deze maatregel, die den inheemschen fabrikanten eene belangrijke verruiming van hun arbeidsveld in uitzicht stelde, werd door hen beantwoord met aanmerkelijke uitbreiding van hunne fabriekscapaciteiten, ten einde zich in staat te stellen in de behoeften aan ijzerwerkconstructies van Staat, Gewesten en Gemeenten op veelzijdiger wijze te voorzien.

Tegelijkertijd en in verband met dezen gewijzigden koers deed zich de behoefte gevoelen aan een centraal orgaan voor de aanschaffing van benoodigdheden voor den Staatsdienst. Daartoe werd een Indische Centrale Aanschaffigsdienst (Ica) als onderdeel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in het leven geroepen met de taak om alle aanvragen van materieel in ontvangst te nemen en deze te schiften naar gelang dat de uitvoering der bestelling hier te lande of in Europa zou moeten plaats vinden.

Deze ontwikkeling van den gewijzigden koers der Regeering ten opzichte van de inheemsche fabrieksnijverheid speelde zich geleidelijk af gedurende de eerste oorlogsjaren. De omstandigheden, die in het gevolg van den oorlog ontstonden, brachten tevens een ander inzicht in het vraagstuk der industrialisatie van Indië mede. De afhankelijkheid van Indië van het buitenland in alle opzichten werd zoo nijpend gevoeld, dat de oogen niet anders dan open konden gaan voor de beteekenis voor de Staatshuishouding van het bezit eener eigen ontwikkelde fabrieksnijverheid. De Gouverneur-Generaal IDENBURG, hiervan doordrongen en inziende, dat industrialiseering van Indië een doel was, dat niet zonder medewerking van de Regeering kon worden bereikt en deze zelve de eerste belanghebbende daarbij was, begreep, dat vóór alles behoefte bestond aan een orgaan tot vervulling van de voorgenomen taak. Hij riep daartoe eene Commissie voor de bevordering van de nijverheid in het leven, bij welker samenstelling werd uitgegaan van het denkbeeld om in de werking van dit orgaan die van de organiek geroepen ambtelijke bemoeienissen op te lossen. De door of door bemiddeling van de Commissie voorgebrachte aangelegenheden zouden niet een anderen dan den organiek voorgeschreven ambtelijken weg van het betrokken Departement van algemeen bestuur en den Raad van Indië kunnen volgen. Ten einde die aangelegenheden te behoeden voor de aan de Departementen inhaerente centrifugale werking en het tijdverlies, verbonden aan eene herhaald onderzoek en tegelijkertijd eenerzijds met den Raad van Indië en anderzijds met de Regeering zelve een tijdbesparend verband te leggen, werd een lid uit den Raad van Indië tot voorzitter der Commissie benoemd en de Algemeene Secretaris en de Hoofden van de Departementen van Gouvernementsbedrijven en van Landbouw, Nijverheid en Handel ambtshalve als leden daarin opgenomen, terwijl de formatie verder werd aangevuld met vertegenwoordigers van handel, geldwezen en nijverheid. Deze organisaties onderging later eene noodzakelijk blijkende aanvulling door de benoeming van een der leden tot gedelegeerd lid als orgaan voor de doorloopende vervulling der functies van de Commissie.

Niet ten onrechte had de Gouverneur-Generaal IDENBURG zijne verwachtingen voor het nuttig effect dezer Commissie vastgeknoopt aan dezen organisatorischen opzet, die waarborgen bood voor het vermijden der wrijvingsvlakken in de ambtelijke behandeling van de door haar voor te brengen aangelegenheden. Dat nuttig effect, gebonden aan de onderlinge samenwerking van het ambtelijke raderwerk, dat in haar samenliep, moest falen zoodra deze organisatorische opzet te loor ging. Wat door den Gouverneur-Generaal IDENBURG zorgvuldig opgebouwd was, werd echter door zijne opvolgers niet in stand gehouden en met de vele persoonswisselingen in de ambtelijke bezettingen, die in Indië gebruikelijk zijn, geraakte de opzet reeds spoedig na het vertrek van den Gouverneur-Generaal IDENBURG uit zijne voegen. Daar kwam bij, dat bij de reorganisatie van de Afdeeling Nijverheid van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel onder den Gouverneur-Generaal VAN LIMBURG STIRUM de bemoeienis met nijverheidsaangelegenheden van de Regeering „in haar geheelen omvang" zonder met de Commissie rekening te houden organiek onder het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel gebracht werd. Deze organieke afbraak van de Commissie ging echter niet gepaard met hare ontbinding. De Regeering stelde zich tevreden met een dualisme, dat echter verlammend werkte en het doel niet ten goede kwam. Eene verklaring voor deze gewijzigde houding der Regeering is misschien hierin te vinden, dat het doel, industrialisatie van Indië, na het vertrek van den Gouverneur-Generaal IDENBURG uit het oog verloren was. Het is althans kunnen gebeuren dat in 1921, nauwelijks zes jaren na dat vertrek, dit doel zoodanig vergeten was, dat de Minister van Koloniën op schriftelijke vragen van een lid der Eerste Kamer over de verhouding van de Regeering tegenover de Nederlandsche fabrieksnijverheid een antwoord gaf, dat geheel en al de nog weinige jaren te voren aan de Indische fabrieksnijverheid gedane toezeggingen voorbij ging.

Het is te begrijpen, dat in deze omstandigheden de Commissie voor de Fabrieksnijverheid tot het doet waarvoor zij in het leven geroepen was, weinig heeft kunnen uitrichten. Gedurende de oorlogsjaren brachten de omstandigheden mede, dat zij zich bepaalde tot orienteerenden en voorbereidenden arbeid. Eene analyse

van de douane=statistiek als kenbron van de invoeren van buitenlandsche fabrikanten, een overzicht van de in Indië voorkomende delfstoffen als kenbron van de beschikbare grondstoffen voor fabriekmatige verwerking en een onderzoek van de vormen, welke Regeeringssteun aan nieuw op te richten takken van fabrieksnijverheid zou kunnen aannemen, en eindelijk de samen stelling van propaganda=geschriften om de belangstelling op te wekken, waren toen in hoofdzaak de onderwerpen, waarmede zij zich kon bezig houden. Na beeindiging van den oorlog kwamen een aantal openingen tot het vestigen van industrieele bedrijven in Indië ter sprake, waarvan er enkele een vasteren vorm aannamen maar vele tengevolge van de zich snel in haar tegendeel wijzigende economische wereldomstandigheden en den omkeer in de geldmarkt in rook vervlogen. Voor eene textielfabriek in Indië bestond tot twee malen toe ernstige belangstelling : de eerste maal sprong de zaak af op persoonlijke omstandigheden, die bij den ondernemer tusschen beide kwamen, de tweede maal op weigering van de Regeering om hare medewerking te verleenen. Eene fabriek voor de vervaardiging van spoorwegmaterieel te Cheribon en eene papierfabriek te Padalarang zijn ten slotte tot nog toe de eenige resultaten van de stelselmatige pogingen tot bevordering van de fabrieksnijverheid in Indië. Beide fabrieken zijn naar de nieuwste eischen des tijds volledig uitgerust: zij zouden, waren zij in den oorlogstijd in bedrijf gekomen, voor Indië van buitengewone waarde geweest zijn en aan Indië een zware schatting aan het buitenland voor de voorziening in zijne behoeften bespaard hebben. Zij verschaffen aan eenige honderden Inlanders werk.

Zooals uit het vorenstaande korte overzicht blijkt heeft de industrialisatie van Indië een moeilijken weg te doorloopen. De moeilijkheden van verschillenden aard vloeien minder voort uit de technische conjunctuur dan uit de marktconjunctuur, die eene beginnende tak van fabrieksnijverheid in Indië vindt. De productiemoeilijkheden behoeven hier minder zorg te baren dan die waarmede de afzet van het product gepaard gaan. Op de markt wordt de mededinging van het buitenland ontmoet, die door zich een verlies te getroosten op de Indische markt, dat zij wellicht elders goed maakt, een beginnenden binnenlandschen fabrikant de levensdraad spoedig kan afsnijden. Daarbij komt, dat de geringe koopkracht en de beperktheid der behoeften van de groote massa van de consumenten, de Inlanders, aan de afzetmogelijkheid grenzen stelt, die haar terugslag hebben op den kostprijs, welke eene voor de wereldmarkt werkende exportnijverheid in het buitenland niet kent en aan deze een voorsprong geven. Zonder eenige zekerheid van een vasten afzet tegen vaste prijzen, althans in den begintijd, bestaat er daarom voor een buitenlandsch fabrikant geen reden zijn bedrijf herwaarts over te brengen: indien hij toch concurreeren moet, zal hij daartoe beter in staat zijn van zijn reeds gevestigd bedrijf uit. Deze voorwaarde van zekerheid voor nieuw te vestigen takken van fabrieksnijverheid kan alleen vervuld worden door den Staat. Het vraagstuk der industrialisatie van Indië is daarom verbonden aan dat van den Regeeringssteun aan nieuw te vestigen industriëele bedrijven te verleenen. Tot nog toe is door de Indische Regeering de vorm aangenomen van leveringscontracten voor een bepaalden tijdsduur tegen een bepaalden prijs. Wel is waar geeft de Regeering daarmede de kans op eene betere marktprijs : daar staat tegenover, dat Zij zich ook vrijwaart voor eene slechtere markt in dien tijd en vooral, dat Zij niet langen tijd te voren groote voorraden heeft in te slaan of een onbepaalden tijd op de uitvoering vanbestellingen te wachten. Deze grondslag voor Regeeringssteun bevat daarom een kern van redelijkheid, die in staat is beide partijen te bevredigen. Voor den Staat mag bovendien de overweging gelden, dat hij, zoo daarmede het doel, industriaIiseering van Indië, bereikt wordt, middellijk medewerkt om aan honderden zijner Inlandsche ingezetenen werk te verschaffen.

Behalve op deze wijze heeft de Indische Regeering ook blijk gegeven van hare bereidwilligheid om rechtsstreeks geldelijke tegemoetkoming aan te vestigen industrieële bedrijven te geven. Daartoe is gedurende eenige jaren op de Indische begrootingen een post van *f* 600.000.— gebracht. Deze heeft nu voor de bezuinigingsnoodzaak moeten wijken zonder dat daarvan voor de fabrieksnijverheid gebruik is gemaakt.

Valt hieruit reeds af te leiden, dat evenmin als in het verledene, ook in de toekomst de Staat in Indië waarschijnlijk de gangmaker voor de fabrieksnijverheid zijn zal, de gedwongen inperking van zijne taak sluit deze rol voor de naaste toekomst te eenen male voor den Staat uit. De fabrieksnijverheid ziet zich hier te lande enkel op hare eigene krachten aangewezen. Dit lot behoeft haar, naar het voorkomt, echter niet af te schrikken. Hare gangmaaksters zijn, zooals uit bovenstaande schets blijkt, de landbouwindustrieën geweest. Maar deze zijn tevens de gangmaaksters van de algemeene economische ontwikkeling van het land geweest. Wanneer het haar wel gaat en zij gelegenheid tot expansie bekomen, mag de fabrieksnijverheid de hoop koesteren, dat zij in de welvaartssynthese, die daaruit ontstaat, begrepen zal zijn. Het duidelijkst blijkt dit uit een vergelijkend overzicht van de bestemmingen der afleveringen van zes machinefabrieken te Soerabaja, eene te Pasoeroean en eene te Djocja in 1919, die te zamen bedroegen : ten dienste van de suikerindustrie 52%; ten dienste van andere industrieën 34.5% en aan openbare diensten 13.5%

Mr. H. 's J.

DE IMPORT- EN EXPORTHANDEL.

De taak, die de handel in onze staatshuishouding te verrichten heeft, bestaat in het aanvoeren en verdeelen der artikelen, waaraan de bewoners van Nederlandsch-Indië behoefte hebben, en het uitvoeren der producten, welke Indië in overvloed voortbrengt, naar die deelen der wereld, waar de sterkste behoefte aan die producten bestaat. Een overzicht van den handel in de laatste vijf en twintig jaren beteekent daarom in hoofdzaak de beantwoording van de vraag of de handelaren de taak, welke zij op zich namen in het belang van Nederlandsch-Indië goed hebben volbracht.

De koopman zelf zal de vraag uit den aard der zaak anders stellen. Voor hem geldt als maatstaf, voor het nut van zijn werk het resultaat, dat hij bereikt. In wezen gaan het ideëele resultaat en het practische ongeveer samen, want de koopman zal in die markten het meeste geld verdienen, waar de behoefte aan zijn product het grootst is; hij zal dus naar Indië brengen, wat het meest noodig is en exporteeren naar de landen, waar aan onze producten de sterkste behoefte bestaat.

In den tijd van de Oost-Indische-Compagnie zonden Hollandsche kooplieden hun schepen naar deze gewesten om ze te laten vullen met de producten, die ze in Europa het gemakkelijkst en het best dachten te kunnen verkoopen. Hadden de schepen een volle lading verworven, dan voeren ze huiswaarts, en van Amsterdam en andere plaatsen in ons vaderland uit werden de producten gedistribueerd. De koopman in Indië trachtte zoo goedkoop mogelijk te koopen, hij wist echter van marktwaarde in Europa niets af; hoe het met de vraag naar het product stond, dat hij inlaadde, interesseerde hem op dat oogenblik niet, hij vertrouwde eenvoudig op de toekomst en nam aan, dat alles wel terecht zou komen, als hij met zijn scheepje de vaderlandsche haven zou zijn binnen gevaren.

Door deze wijze van handeldrijven werd Holland een middelpunt van den handel in Indische producten; de kooplieden daar wachtten na het vertrek van hun vloot af, wat de toekomst brengen zou en eerst als er een schip binnenviel konden ze handelend optreden. Hun risico was een geheel ander, dan dat van den tegenwoordigen tijd. Voer hun schip, dan vertrouwden ze have en goed aan de Hooge Machten; kwam het behouden in het vaderland aan, dan was het feest voor de kooplieden en werd de lading zoo spoedig en zoo voordedig mogelijk verhandeld; ging het mis, dan droegen ze gelaten hun verlies. Van overdracht van risico door vooruit verkoopen op een veilig contract of van verzekering tegen alle mogelijke gevaren was dus in die tijden nog geen sprake. Trouwens wat konden zij doen, waar zij zelf eerst wisten, welke waar zij voor hun geld kregen, als hun schepen behouden waren aangekomen?

In Indië zelf bestond geen contact met de buitenmarkten, men kende hier geen zelfstandig ageerende handelshuizen, men kocht en consigneerde en deed alles voor rekening van het Moederland. Er zijn nog havens waar de producten nog eenvoudig worden geconsigneerd naar Europa om daar aan den meest biedende verkocht te worden. Als meest treffend voorbeeld kan hiervoor wel Medan gelden. Deze plaats is een centraal punt waaromheen groote cultuurondernemingen liggen; men voert er artikelen aan, die de ondernemingen noodig hebben en regelt er den afscheep der producten. Er is dus wat importhandel; exporthandel bestaat er practisch echter niet, daar vrijwel alle cultuurmaatschappijen er den voorkeur aan geven hun producten in verre havens te verkoopen boven den verkoop in Medan zelf.

Op Java zijn de toestanden wel veranderd. Hier zijn zelfstandige markten voor producten gegroeid, waar de heele wereld terecht kan. De telegrammen brengen dagelijks het nieuws van alle wereldmarkten en men kan hier ageeren, desnoods zonder de leiding van het Moederland.

De handel hier te lande is internationaal en hoewel de Hollanders een grooten voorsprong hadden, toen de particuliere handel zijn intrede deed na de opheffing der O. I. Compagnie, kunnen we niet zeggen dat Holland hier nog de leiding heeft. De vraag komt naar voren of onze natie wel een natie is, die de noodige eigenschappen bezit om in den groothandel, zooals deze zich heeft ontwikkeld, een leidende positie in te nemen. Als men deze vraag stelt, dan zijn de eerste gegevens welke men bijeen zoekt om haar te beantwoorden niet bemoedigend. De grootste exportartikelen worden bijna uitsluitend verhandeld door buitenlandsche huizen b.v. suiker, rubber en thee en Hollandsche firma's hebben in deze producten geen groot aandeel kunnen krijgen. Er is den laatsten tijd eenige verbetering merkbaar, in rubber doen wat Hollanders mee en ook in suiker een beetje; thee echter blijft voor Engelsche huizen gereserveerd.

Hoe komt het dat de Hollanders in den handel zoo achteraan komen? Missen we den speculatieven moed? Soms zou men zeggen van neen, maar dan ziet men bij nadere beschouwing, dat er weinig Hollandsche firma's zijn, die den middenweg weten te bewandelen, en die

durf voor een speculatie bezitten zonder tot dobbelaars te worden.

Holland is voor den Indischen handel niet steeds de ware steun. Amsterdam, waar de zetel van zoovele Indische firma's is, leeft nog steeds min of meer in de meening, dat ze recht heeft op consignatie van Indische producten, waaraan gemakkelijk zonder risico de commissies worden verdiend. Tijdens den oorlog herhaalde zich in menig opzicht, wat we hier beleefd hadden na de Napoleontische oorlogen. De Indische handel was toen na de ontbinding der V. O. C. opgeleefd; op de reede van Batavia verschenen schepen van allerlei landaard en Java leverde het schouwspel op van toenemende levendigheid en welvaart. De handel was echter niet uitsluitend op Holland gericht en in 1817 verscheen een bezwaarschrift van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam, waarin o.a. het volgende te lezen was:

„Wij zien Java, wij zien die kostbare possessie, welke alleen jaarlijks acht à tienduizend lasten ruimte in beweging houden kan, prijs gegeven aan elken vreemdeling welke er maar komen wil om goederen te brengen en te halen en daarmede te varen werwaarts hij wil, hetzij naar zijn eigene of andere havens".

Deze klacht heeft in eenigszins anderen toonaard de laatste jaren weerklonken en ditmaal ging het minder tegen de vreemdelingen, die hier producten kwamen halen dan tegen het scheppen van eigen markten in Indië, waar ieder land zijn inkoopen kon komen doen en waar men de ruimste concurrentie mocht verwachten, omdat o.a. Amerika en Australië mede konden komen dingen, wat in Amsterdam bezwaarlijk ging, omdat daar de kostprijzen reeds te sterk verhoogd waren door de transportkosten naar Holland. Wel weeklaagde men b.v. in Amsterdam over het verloop van de theemarkt, men dacht er echter niet over om zelf voor die Amsterdamsche markt te Batavia te gaan koopen, men moest dan immers het marktrisico nemen en dat was niet de bedoeling, men wenschte slechts de zekere commissies.

Hieruit spreekt het gebrek, dat den Hollander aankleeft en dat hem minder geschikt maakt voor den groothandel, zooals deze zich tot heden heeft ontwikkeld. Hij schuwt te zeer het koopmansrisico en wenscht zijn zaken te stellen op den zekeren basis der commissie. Hiermede sluit hij zich zelf uit van den handel in zeer veel groote producten en we gelooven dat we daaraan moeten wijten het onmiskenbare feit, dat de buitenlandsche handelshuizen hier de leiding hebben.

Oppervlakkig beschouwd lijkt dit alles wat vreemd, omdat toch zonder twijfel het Hollandsche kapitaal groote risico's heeft genomen bij de cultures. Er bestaat dus niet een slappe geest die tegen risico opziet, maar men mist den lust om het typische koopmansrisico op zich te nemen, dat niet vergeleken kan worden bij risico van het produceeren van het artikel. Het gevaar, dat de cultures leveren voor kapitaalsverlies is eerder grooter dan kleiner dan het risico, dat de koopman dragen moet, maar het heeft niet het plotselinge, het heftige, het schokkende, dat in het koopmansrisico schuilt, het werkt niet zoo onmiddellijk, men gaat veeleer zwoegend onder in den strijd tegen de overmacht der natuur.

Wij, Hollanders, hebben ons er aan gewend om ons zelf te beschouwen als een koopmansnatie bij uitnemendheid en daarom valt het ons nu moeilijk te bekennen, dat we zelfs in eigen huis verdrongen worden. Onze voorouders waren zonder twijfel, bezien in het licht van hun tijd, goede, degelijke kooplui, maar mag men het koopmanschap van een eeuw geleden wel vergelijken bij het koopmanschap van heden? Wij meenen van niet, want de handel is door de uitvinding van de telegraaf in geheel andere banen geleid, dan die,waarin hij vroeger gaan kon.

Een niet-handelsman meent veelal, dat niets eenvoudiger is, dan handeldrijven en het is niet vreemd zoo nu en dan eens te hooren vertellen, dat voor handel geen ontwikkeling noodig is. Men stelt zich dan voor, dat een koopman hier b.v. een partijtje suiker koopt, dat hij dan berekent, wat dat partijtje zou kosten geleverd in Holland, dat hij daarbij dan eenvoudig een beetje winst — liefst natuurlijk zooveel mogelijk — optelt en dat hij dan tot den berekenden prijs verkoopt. Zoo gaat het echter niet!

Tegenwoordig vliegen de berichten over de wereld langs de draden van de telegraaf of golven van het eene draadlooze station naar het andere en elke koopman weet zoo ongeveer, wat er op de markten van onzen aardbol gebeurt. Hierdoor wordt het vrijwel onmogelijk om op een plaats te koopen beneden den prijs, die aan de andere zijde te bedingen valt en wil men zaken doen, dan heeft men een zeker risico te nemen , want als regel vallen koop en verkoop van eenzelfde partij op verschillende tijdstippen. Een koopman moet dus zich een beeld vormen van den vermoedelijken prijsloop van een artikel en als hij dat heeft gedaan moet hij een zeker risico nemen en een partij koopen en opslaan, of een partij verkoopen met de bedoeling deze eerst later in te koopen. Hij moet dan zijn risico's nauwkeurig wegen en er voor zorgen, dat hij niet boven zijn kracht grijpe, want al zijn berekeningen kunnen falen en als hij dan te ver gegrepen heeft, zal hij aan zijn positie te gronde gaan. Verder moet hij zich voortdurend laten inlichten en àlle informaties, die hij krijgt, geven hem aanleiding tot een nadere berekening van zijn risico en van de kansen, die hij heeft. Hij kan zich daarbij geen bericht laten ontgaan, want hij baseert zich volstrekt niet alleen

op den prijsloop in andere markten, maar hij moet ook nagaan, welken invloed de politiek in verschillende landen hebben kan; natuurverschijnselen kunnen prijzen beïnvloeden, alles moet hij trachten te weten, omdat de prijs der producten geschokt kan worden door elke gebeurtenis. Stel, dat er in een land hevige overstroomingen plaats vinden, dan kan de daardoor ontstane verarming een slechten invloed hebben op een artikel dat wij naar dat land exporteeren, tegelijkertijd kan er echter een oogst vernietigd zijn, die op de wereldmarkten tegen een ander product, dat wij verhandelen, concurreert en de invloed kan dus zeer verschillend zijn voor verschillende producten.

Een koopman moet dus een zeker risico aandurven en hij moet zich weten te beheerschen, dus zijn risico steeds beperken.

Onze voorouders haalden hier uit de Koloniën en ook uit andere werelddeelen producten, die ze in Europa ter markt brachten. Ze aanvaardden dus een risico, zoodra ze een schip uitzonden, daarna wachtten ze rustig af, wat er van het avontuur terecht zou komen. De kans was, dat ze groote winsten zouden maken, er was echter ook een kans op algeheel of althans zwaar verlies en terwijl de kooplieden wachtten, konden geen maatregelen getroffen worden. Hier konden zij dus slechts doen, wat de landbouwer doet, als hij heeft gezaaid — wachten en vertrouwen op meespoed en geluk.

II.

Wanneer men een overzicht van den handel geven wil, is men genoodzaakt veel cijfers naar voren te brengen, men zou voor den goeden verstaander haast met cijfers kunnen volstaan. Cijfers leeren veel en vertellen heele geschiedenissen voor hen, die ze weten te begrijpen.

In een in= en uitvoerstatistiek van thans komen cijfers voor, waaraan men in 1898 nog niet dacht. We vinden bij het naslaan der invoerstatistiek in het jaar 1905 voor het eerst cijfers vermeld achter het woord automobielen. De invoer van dit artikel nam zeer snel toe, zooals blijkt uit het op nevenstaande kolom voorkomend staatje.

De invoer van auto's heeft op het Indische leven een zeer diepen invloed gehad en in dit artikel is een uitgebreide handel ontstaan. In alle steden zijn groote gebouwen verrezen, waarin veelal kapitaalkrachtige firma's zich geheel toeleggen op den aanvoer en distributie van vracht= en personenwagens. Aanvankelijk was een auto een luxe, tegenwoordig echter is hij onmisbaar in onze samenleving.

	Java	*Buitengewesten*
1905	*f* 120.000.—	*f* 100.000.—
1910	1.880.000.—	340.000.—
1913	4.300.000.—	760.000.—
1914	3.900.000.—	580.000.—
1915	1.900.000.—	500.000.—
1916	5.770.000.—	600.000.—
1917	7.820.000.—	860.000.—
1918	5.240.000.—	750.000.—
1919	12.400.000.—	1.680.000.—

Als men heden ten dage naar een vacantieoord in de bergen gaat, laat men zich daar gemakkelijk met een auto heen brengen; men bereikt zonder merkbare vermoeienis het doel van den tocht in eenige uren, neemt in een goed hotel een lunch, gaat wat rusten en daarmede is de vacantie aangevangen en men kan die genieten tot den middag van den laatsten dag en zich dan weer met de auto naar beneden laten glijden. Hoe verheugd waren we, toen die eerste autotochten mogelijk werden en toen Tosari vanuit Soerabaja bereikt kon worden; met hoe 'n spanning werden later de pogingen gevolgd om den zwaren weg naar Nongko Djadjar per krachtwagen af te leggen. Nu vindt men die autotochten naar boven heel gewoon; maar hoevelen zijn er niet, die nog terugdenken met een zekeren weemoed aan die vermoeiende tochten vóór het autoverkeer, dus in het begin van de periode waarover dit gedenkboek schrijft. Men ging toen van Soerabaja met den sneltrein naar Pasoeroean als men naar Tosari wilde. Daar stonden sado's te wachten op de reizigers en op hun barang en in rustigen gang ging het langs de mooie landwegen naar Pasrepan. Daar werden de paarden verwisseld en naar boven ging het de koelte tegemoet tot Poespo, waar men gewoonlijk rijkelijk laat aankwam voor de rijsttafel en waar een oogenblik rust voor de verstijfde leden noodig was. Het landschap, waaraan men tegenwoordig snel voorbijtrekt, had men rustig kunnen bezien, men was op mooie punten eens uitgestapt, had wat bloemen geplukt, kinderen die meegingen, hadden wat gespeeld aan den kant van den weg, men had genoten, maar toch tegelijkertijd een beetje gemopperd om al dien rompslomp. 's Middags ging het van Poespo uit te paard of per tandoe verder en die tocht was onvergetelijk mooi — maar wat ziet men tegenwoordig van den weg, dien men zoo snel mogelijk aflegt om toch vooral op tijd boven te zijn?

De auto heeft in Indië — vooral in het gecultiveerde gedeelte — groote veranderingen gebracht en dit niet alleen bij pleiziertochten, maar ook bij zakenrijzen. Hoe anders was het leven voor den jongen handelsemployé vroeger. Als hij op reis ging om producten op te koopen of om Westersche fabrikaten aan den man te brengen,

ging hij gedeeltelijk per trein, hij bracht daarna vele uren van den dag in een sado door, die hem van de centrale desaplaatsen uren-ver het binnenland in bracht. Deze reizen waren afmattend en wel niemand zal de komst van de auto hebben betreurd, maar — wat leerde men in dien tijd Indië veel beter kennen dan nu. Men kende de interessante punten in de streken, die men bereisde. Men had een beetje tijd om oude tempeltjes te bekijken, grotten te bezoeken, men kende alle goede badplaatsen, waar men zich zoo mogelijk wat ging verfrisschen. Aan dat alles stormt men nu voorbij. Terwijl men vroeger zich tevreden moest stellen met een somber, vies hotelletje in een of ander klein oord, of moest logeeren bij een wijkmeester der Chineezen, of een pasanggrahan moest opzoeken, kan men thans altijd wel tijd vinden om een grootere plaats met een betrekkelijk comfortabel hotel te bereiken. Maar welk een charme hadden soms die avonden in een klein binnenplaatsje. Als er een soos was, was men daar altijd welkom; was er een feest bij een of anderen Chinees, zoo werd men daar als gast ontvangen en genoot mee van topeng, wajangspel, gamelan, etc.

De ondernemingen, die ver van een hoofdplaats liggen, zijn thans niet meer zoo afgezonderd, als in de tijden van vóór den auto. Zoodra de geldmiddelen het toelieten maakten de directies van verschillende ondernemingen, in één buurt bij elkaar gelegen, tezamen autowegen, waarlangs de afvoer geleid kon worden en waar vroeger koelies urenlang met kisten of zakken langs smalle bergwegen sleepten, brengt nu de vrachtauto de producten naar het naastbijgelegen station. Ondernemingen, die niet aan een hoofdweg liggen, vervoeren hun product met koelies naar den hoofdweg en daar komen vrachtauto's het halen.

Heden kent men in het gecultiveerde leven van onze Koloniën niet meer het gevoel van een voorpost te zijn van het Westen, omdat men er leeft zooals men in Europa leeft, alleen in een ander klimaat en onder andere menschen.

De handel is niet meer een opkoop van producten op basis van den laatst bekenden prijs, maar eenvoudig een voortdurend reageeren op alle marktbewegingen in alle groote wereldmarkten. Over de speculatieve groothandelsartikelen komen de telegrammen dringend eenige malen per dag binnen in de hoofdplaatsen en vandaar verspreiden zij zich over het binnenland per telegraaf of per telefoon. De zakenman, die op reis is, belt elken morgen en elken middag het hoofdkantoor even op en als hij eenige uren contact heeft gemist, vindt hij bij de Chineezen reeds de telegrammen, waarbij deze ingelicht worden over de laatste prijslfuctuaties. De Chineesche tusschenhandel, die vroeger zijn inlichtingen kreeg van de Europeesche huizen, krijgt veelal eigen telegrammen van makelaars in Londen, New-York of Holland en op deze telegrammen baseert hij geheel zelfstandig zijn prijspolitiek. Waar nog zoo kort geleden in den Indischen handel een zekere gemoedelijkheid heerschte, heeft thans de periode van scherpe concurrenties en snel ageeren haar intrede gedaan; de handel is als het ware ver„west"erd.

De Chineezen zijn nog in hoofdzaak tusschenhandelaren, maar men ziet duidelijk een groei in de richting van den groothandel. Reeds treden enkele groote Chineesche maatschappijen op als exporteurs, waarbij ze echter nog veelal hulp van Europeesche kooplieden behoeven, het ligt echter in de mogelijkheid, dat binnenkort de Europeesch opgevoede Chineezen het groothandelsbedrijf geheel zelf ter hand zullen gaan nemen en dat er een Chineesche import- en exporthandel zal ontstaan geheel op dezelfde wijze als er thans reeds in deze landen een Japansche groothandel bestaat. Dat zal voor de Hollandsche huizen een nieuwe en sterke concurrentie beteekenen.

Zal de Javaan zich dan verheffen van den kleinhandel tot den tusschenhandel en zal er als het ware een verschuiving plaats vinden? Het is mogelijk, maar de teekenen, die een dergelijke ontwikkeling zouden kunnen voorspellen, zijn er nog niet. Het ziet er nog meer naar uit, alsof de tusschenhandel in handen der Chineezen blijven zal, en alsof slechts een deel zich op den groothandel zal toeleggen. De Chineezen zullen onder die omstandigheden een steeds sterkere macht in deze landen worden en daar ze uitmuntende handelslui zijn, zullen ze van die macht weten te profiteeren.

Zullen wij Hollanders daartegen opgewassen zijn?

Er is in Indië plaats voor den Chineeschen groothandel, evenals er plaats was voor den Japanschen toen hij hierheen kwam en eigen kantoren opende. Het gebied, dat hier bewerkt wordt is zoo groot, dat hernieuwde en verscherpte concurrentie alleen aanleiding kan zijn tot het openen van nieuwe gebieden, tot verhooging der productie en als gevolg daarvan verhooging van de behoeften.

De handel heeft er groot belang bij, dat de omzetten vergroot kunnen worden en daardoor bij de welvaart van Nederlandsch-Indië. Het is daarom duidelijk, dat de handel zich steeds voor de uitbreiding van cultures, het openen van nieuwe gebieden, den mijnbouw, de nijverheid, etc. heeft geïnteresseerd en dat hij vaak op al deze gebieden een werkzaam aandeel in de ontwikkeling heeft gehad.

III.

De handel volgt met aandacht alles, wat bijdraagt tot de welvaart van het volk, omdat grootere welvaart grootere mogelijkheden voor zijn bedrijf schept.

De opleving van deze landen vanaf 1898 is zeer krachtig geweest en al waren er moeilijke jaren te overwinnen, zoo kan men toch in het algemeen van een opgaande lijn spreken. De uitvoer van de Buitengewesten door particulieren (speciën uitgesloten) wijst op een ontwikkeling, die treffend is en toch zijn de mogelijkheden voor de toekomst nog grenzenloos. In de binnenlanden van vele der groote eilanden zijn we nog niet doorgedrongen. Daar leven nog volken in oer-toestanden en brengen niet meer voort dan noodig is voor eigen behoeften. Ze stellen aan het leven weinig eischen en deze kunnen ze zonder moeite bevredigen. In de streken, waar we doorgedrongen zijn, is de productie gestegen, de behoeften hebben daarmee gelijken tred gehouden en de handel heeft de zorg op zich genomen om aan te voeren, wat noodig is en om af te voeren, wat te veel is.

De handelsbeweging der Buitengewesten spreekt het duidelijkst uit de volgende cijfers:

	Invoer	*Uitvoer*
1898	*f* 58.400.000.—	*f* 67.200.000.—
1900	55.200.000.—	73.200.000.—
1905	64.500.000.—	007.900.000.—
1910	95.700.000.—	154.000.000.—
1911	109.700.000.—	169.100.000.—
1912	117.000.000.—	221 200.000.—
1913	136.500.000.—	297.100.000.—
1914	120.700.000.—	300.100.000.—
1915	112.400.000.—	325.300.000.—
1916	115.700.000.—	344.300.000.—
1917	154.100.000.—	325.200.000.—
1918	165.100.000.—	321.500.000.—
1919	214.960.000.—	743.430.000.—
1920	306.051.000.—	755.704.000.—
1921	289.121.000.—	531.650.000.—

Deze cijfers zijn natuurlijk beïnvloed door prijzen, oorlogsomstandigheden, etc., desniettemin geven ze een goed idee van de ontwikkeling.

Er zijn in de jaren, waarover deze verhandeling gaat, in de Buitengewesten nieuwe streken geopend en nieuwe cultures ontstaan. De meest treffende cijfers verschaffen ons de uitvoeren van rubber en thee, twee cultures, die zoowel op Java als op de Buitengewesten zich enorm hebben uitgebreid. Een overzicht geeft de volgende staat:

	THEE		RUBBER	
	Java	Buitengewesten	Java	Buitengewesten
1895	f 2.649.000.—	—.—	f 51.000.—	151.000.—
1900	„ 4.197.000.—	2.000 —	„ 68.000.—	371.000.—
1905	„ 7.115.000.—	—.—	„ 194.000.—	3.951.000.—
1910	„ 11.503 000.—	—.—	„ 178.000.—	6.742.000.—
1911	„ 13.610.000.—	—.—	„ 1.080.000.—	5.682 000.—
1912	„ 23 342.000.—	—.—	„ 5.430.000.—	15.876.000.—
1913	„ 21.544 000.—	—.—	„ 8.882.000.—	14.997 000.—
1914	„ 26 809 000 —	170 000.—	„ 10.050.000.—	16.784.000.—
1915	„ 46.415.000.—	675.000.—	„ 21.997.000 —	34.505 000.—
1916	„ 44.560.000.—	1.572.000.—	„ 41.016.000.—	55.227.000.—
1917	„ 37.166 000.—	1.619 000.—	„ 51.280.000.—	72.863.000 —
1918	„ 16.516 000.—	1.333.000.—	„ 28.744.000.—	41.396.000.—
1919	„ 44.884.000.—	6.753.000.—	„ 83.690.000.—	129.643.000.—

De handel in deze producten groeide natuurlijk met de uitbreiding der aanplantingen mee, maar voor deze producten gelden wel in het bijzonder de opmerkingen hierboven gemaakt.

Het streven naar de vorming van een markt voor rubber en thee te Batavia stuitte op hevigen tegenstand in het moederland, waar men de producten wilde blijven ontvangen, doch waar men niet het risico wilde nemen van een definitieven aankoop te Batavia. De in Holland gevestigde Directies hielden zoo lang als mogelijk was stand, er verrezen hier echter zooveel firma's, die zich voor rubber en thee speciaal interesseerden, in het bijzonder Engelsche firma's, dat ten slotte vele ondernemingen bezweken voor de verleiding en gingen profiteeren van de betere prijzen, welke hier te bedingen waren. Zoo ontstonden ten slotte kleine markten. Waar in de Europeesche verkoopplaatsen op deze producten de kosten van transport, lossing, behandeling, herlading, etc. drukten, konden de prijzen, welke netto door Java bedongen werden, onmogelijk de vergelijking weerstaan met de opbrengsten van dezelfde producten, die in Calcutta en Singapore ter markt werden gebracht. Australië was practisch geheel uitgesloten op de veilingen in Europa; voor Amerika drukten de kosten zeer zwaar.

De wereldoorlog bracht een verandering ten goede. Holland was voor den invoer gesloten en het was noodzakelijk om de producten in Indië te verkoopen. De markten werden toen zeer belangrijk — ook al door de geleidelijk groeiende aanvoeren — en de exporteurs zochten heel de wereld af om een afzet te vinden naar andere dan de afgesloten gebieden. Toen de oorlog voorbij was en de afscheep naar Holland weer mogelijk werd, begon de aloude strijd opnieuw en het valt te betreuren, dat door sommige cultuur-firma's nog steeds toegegeven wordt aan den drang van Holland naar het ontvangen van consignaties Het is zoo noodig, dat we ons aanpassen aan de veranderde omstandigheden en deze dwingen tot een verkoop zoo dicht mogelijk bij het productiegebied, omdat daar ieder land op gelijke condities mee kan dingen en omdat van daar uit direct vervoer naar alle landen plaats vinden kan. Zoolang Holland echter het standpunt handhaaft, dat het deze producten alleen verhandelen wil, als ze naar Amsterdam worden geconsigneerd, zal de handel in Engelsche handen blijven.

Het belangrijkste cultuurproduct van Java: suiker, wordt uitsluitend op Java verkocht: hierbij denkt niemand aan consigneeren naar het Moederland. De handel in dit product is ook al weer voornamelijk in handen van buitenlanders en het is te hopen, dat in de toekomst Holland zijn aandeel in den suiker-export zal weten te verwerven.

De cultuur heeft zich in de laatste 25 jaren zeer uitgebreid, thans echter zijn de kansen voor een verdere uitbreiding niet gunstig, omdat geen gronden meer ter beschikking van de suikercultuur gesteld worden. Misschien lukt het, door nog verdere verbeteringen van de cultuur de productie te vergrooten, misschien ook zullen hier en daar nog wat uitbreidingen toegestaan worden, voorloopig zijn we aan een punt gekomen, waarboven we niet zoo gemakkelijk zullen stijgen.

In 1898 bedroeg de uitvoer van Java 689.542 ton welk cijfer in 1903 gestegen was tot 865.394 „ daarna verliepen de uitvoeren als volgt:

1908	1.280.821 ton
1914	1.261.613 „
1916	1.417.774 „
1918	1.504.480 „
1920	1.483.223 „
1921	1.628.621 „
1922	1.369.617 „

Waar de laatste jaren de suikercultuur groote winsten maakte, ligt het wel voor de hand, dat steeds naar uitbreiding werd gestreefd; de bovenstaande cijfers toonen echter aan, dat het succes klein was. In hoofdzaak moet dit worden toegeschreven aan het feit, dat gronden van Inlanders nog onvervreemdbaar zijn, waarmede het Gouvernement beoogt de Inlanders tegen zichzelf te beschermen, terwijl concessies voor den inhuur van gronden niet licht meer worden gegeven. Zoodra de tijden rijp zijn voor verandering der agrarische toestanden, zullen de gronden in bezit komen van lieden, die trachten er zoo veel mogelijk uit te halen en dan zullen de kansen op een vergrooten uitvoer van suiker stijgen. Dan zullen alle gronden meer op gaan leveren, omdat ze met meer zorg bewerkt zullen worden en de rijkdom aan producten van deze landen zal nog sterk stijgen. Hoe lang zal het echter nog duren voor die bijzondere bescherming van den Inlander kan opgegeven worden?

De cultuur van Inlandsche producten nam de laatste jaren toe en er werd regelmatig meer grond ontgonnen, zoodat de uitgestrektheid der sawah-gronden grooter werd. Zoo werd rijst geoogst:

	sawah (in bouws)	tegalans
in 1898 van	2.670.123	256.427
in 1903 van	2.669.511	280.000
in 1908 van	2.900.131	321.801
in 1913 van	3.625.000	412.000
in 1917 van	3.887.404	397.056
in 1920 van	4.270.843	644.135
in 1921 van	3.690.000	428.000
in 1922 van	4.206.000	490.000

De teelt van tweede gewassen hield met die ontginningen gelijken tred en het gevolg van dit alles was een stijgend aanbod van producten. Natuurlijk zijn er jaren van terugslag geweest, de productie was echter in den loop der laatste 25 jaren groeiend.

De Inlanders houden zich nog steeds niet veel bezig met de cultuur van gewassen als koffie, thee, rubber, suiker, etc. en als kweekers van deze producten zijn ze nog niet welkom. Wanneer aan de cultuur grootere moeilijkheden bij de bereiding zijn verbonden, is het resultaat, dat de Inlanders bereiken, niet fraai en er worden kwaliteiten voortgebracht, die den naam van het Indische product schaden.

Inlandsche koffiecultuur is van Java verdwenen sinds de gedwongen Gouvernementscultuur is opgeheven. In 1898 werden te Batavia nog drie Gouvernementsveilingen gehouden, waarin ruim 91.000 picols koffie werden aangeboden en ook in volgende jaren kwamen belangrijke kwanta ter markt. Verschillende dezer Gouvernements-koffies werden met fancy-prijzen betaald en hadden een zeer bijzondere reputatie. De plannen om deze gedwongen cultuur op te heffen, bestonden echter reeds lang en in 1901 verklaarde de Minister van Koloniën, dat naar zijn meening de gedwongen teelt alleen behoorde te worden voortgezet, waar de cultuur onder alle omstandigheden loonend zou zijn. Vanaf 1 Januari 1904 had een inkrimping plaats van deze cultuur, doch het duurde nog tot 1920 voor tot liquidatie werd besloten. Thans wordt nog aan de liquidatie gewerkt, de gronden worden aan de bevolking terug gegeven of bij de boschreserve ingelijfd.

De Inlandsche koffiecultuur op de Buitenbezittingen is ook zonder dwang blijven bestaan en de Inlanders leveren aan den handel verschillende gerenommeerde kwaliteiten als Bali, Timor, Patjoh, Sibolga Mandeling, etc. Gedurende de laatste jaren worden deze fijne kwaliteiten hier en daar verdrongen door robustakoffie. De Inlander is helaas niet in staat gebleken behoorlijke robustakoffie te produceeren en zoo is er een kwaliteit ontstaan, die algemeen bekend is als „native robusta". Deze koffie is zeer inferieur van kwaliteit, heeft echter eenige goede eigenschappen, ze is n.l. goedkoop en neutraal van smaak. Deze eigenschappen maken haar geschikt voor vermenging met betere soorten zonder daarvan den smaak te bederven en een dergelijke menging is tegenwoordig zeer welkom, waar een groot deel der wereld geen goede koffie meer betalen kan. Het is voor dit product als het ware een gelukkige omstandigheid, dat het eerst na den oorlog in groote kwanta werd aangeboden.

Onze Nederlandsch-Indische koffies hadden vroeger een fancy- naam. Door de koffieziekten zijn echter vele goede kwaliteiten vervangen door robusta.

Voor den oorlog werden nog verschillende soorten

ongepeld verscheept, tijdens den oorlog was dit echter verboden en daardoor zijn alle ondernemingen er toe overgegaan hun koffies op Java te pellen.

De cijfers der uitvoeren van Java en Madoera voor de drie voornaamste soorten: Java, Liberia en Robusta toonen de daling van belangrijkheid der eerste twee soorten en de opkomst van robusta duidelijk aan. In 1912 werden 1928 ton ongepelde en 12.827 ton gepelde Javakoffie verscheept tegenover 22 ton ongepelde en 1.889 ton gepelde Liberia, 164 ton ongepelde en 6.302 ton gepelde Robusta. In 1922 gingen uitsluitend gepelde koffies weg en de kwanta waren als volgt: Java 1.615 tons, Liberia 418 tons, Robusta 37.598 tons.

De handel heeft voor die groote kwanta robusta afzetgebieden moeten zoeken en in den aanvang gaf dit veel moeilijkheden. In Amerika trachtten de handelaren, die belangen in Santos hadden, deze soort te weren en langen tijd is dit gelukt. Hierin is intusschen verandering gekomen en in de laatste jaren nam Amerika groote hoeveelheden robusta op.

Intusschen is het verblijdend dat er weer meer aandacht aan de cultuur van Javakoffie wordt besteed, want dit product heeft een goede reputatie en is daardoor als het ware gangmaker voor andere soorten uit ons gebied.

We willen hier niet een overzicht geven van alle producten, welke Nederlandsch-Indië verlieten, ons doel is slechts om aan te toonen, dat we kunnen spreken van belangrijke ontwikkeling van den handel in de laatste 25 jaren. Waar de uitvoer zoo regelmatig toenam, moest de invoer volgen, want de verhooging der produceerende krachten deed natuurlijk een stijgende vraag naar verschillende uitheemsche artikelen ontstaan, verder nam met de zich ontwikkelende maatschappij het verlangen naar een weelderiger bestaan toe. Voor geheel Nederlandsch-Indië zijn de cijfers voor in- en uitvoer vrijwel onafgebroken stijgend, zooals het volgend tabelletje doet zien:

	invoer	uitvoer
1900	f 176.000.000.—	f 230.200.000.—
1905	196.200.000.—	292.100.000.—
1910	315.000.000.—	412.700.000.—
1915	372.400.000.—	758.200.000.—
1918	528.900.000.—	672.500.000.—
1919	638.060.000.—	2141.320.000.—
1920	1125.904.000.—	2260.298.000.—
1921	1092.807.000.—	1192.992.000.—

Deze cijfers geven de handelsbeweging van particulieren aan met uitzondering van gemunt goud en zilver. Als we aan deze cijfers de in- en uitvoeren van het Gouvernement toevoegen, komen we tot het verrassende resultaat, dat in 1921 de invoer den uitvoer met circa 49 millioen overtrof. Dit verschijnsel had zich sedert 1883 niet meer voorgedaan. Waar we steeds een belangrijk uitvoersurplus hebben, wijst de veranderde verhouding van 1921 sterk op het ongezonde van de positie, waarin de handel in dat jaar verkeerde.

De jaren 1920 en 1921 zullen in de geschiedenis van den handel van Ned.-Indië geboekstaafd blijven als de jaren van crisis, die op den oorlog volgden.

Waar wij hier bijna uitsluitend producten voortbrengen, waarnaar tijdens den oorlog scherpe vraag bestond, zijn de prijzen hier toen tot ongekende hoogten gestegen. Groote winsten werden gemaakt door handel en cultures. Ondanks de groote moeilijkheden, die aan de vrije handelsbeweging door de oorlogvoerenden in den weg werden gelegd, kon Indië er in slagen in hooge mate van de bijzondere omstandigheden te profiteeren. Waar hier de winsten binnenstroomden, de loonen stegen, de landbouw zwaar verdiende, nam de koopkracht bij een groot deel der bevolking sterk toe, waardoor groote vraag naar invoer-artikelen ontstond, die slechts moeilijk bevredigd kon worden, daar de aanvoeren zeer beperkt waren. De importhandel profiteerde hiervan en maakte evenals de export een gouden tijd door.

Alle goederen namen in waarde toe, vaste eigendommen bedongen ongehoorde prijzen, ondernemingen zagen hun aandeelen gestaag hooger genoteerd — kortom we doorleefden een periode van dusdanigen voorspoed, dat men veelal niet dacht aan hetgeen de toekomst te zien zou geven, als eens de verarming blijken zou, ontstaan door den vreeselijken strijd in Europa. De waarde van het geld was geducht gevallen, maar men was hier tegen den duurtegolf opgewassen, alhoewel natuurlijk in kringen, die van vaste inkomsten moesten bestaan, het leven moeilijk verliep.

In 1918 kwam de wapenstilstand en dadelijk zette een scherpe daling voor bijna alle producten in, waardoor de eerste groote klappen vielen. Een hernieuwde stijging volgde weer, doch deze was van korten duur en werd gevolgd door een daling over de geheele linie. Het werd in den handel een „sauve qui peut". Ieder trachtte zoo snel mogelijk te liquideeren en het vrijwillig aanbod werd dra gevolgd door gedwongen aanbod, wat de positie hachelijk maakte. De exporthandel had zich in het algemeen tijdig kunnen bergen, de importhandel echter stond in een moeilijker positie, daar de vraag in Indië plotseling zakte, terwijl van alle zijden oude contracten, die aangegaan waren in betere tijden, werden volgeleverd.

Zoodoende werd 1921 een crisisjaar, zooals Indië er nooit één doorleefde.

Einde 1921 vertoonden zich de eerste teekenen van een naderend herstel en wel door een gezonde vraag naar enkele onzer producten. Sinds dien tijd is de vraag hortend en stootend omhoog gegaan, en thans worden onze uitvoerproducten weer tot loonende prijzen geregeld afgenomen.

De import is door den crisis niet zoo gemakkelijk heen gekomen. De voorraden verminderden langzaam, de debiteuren werden bij de prijsdaling slechter en de vaste eigendommen werden goedkooper. Hypotheken, die als onderpand dienden tegen vorderingen, daalden in waarde, en zoo was er geen weg voor den importeur uit de misère. Hij moest afwachten en hopen dat het einde van den crisis er eerder zou zijn dan zijn einde als koopman.

Intusschen begon het Gouvernement de penningen van de oorlogswinstbelasting op te eischen. De winsten, waarover deze belasting geheven werd, waren veelal reeds verdwenen, en vele aangeslagenen konden niet betalen, waarop moeilijkheden volgden, die het voor de crediteuren van de slachtoffers moeilijker maakten om hun geld binnen te krijgen.

Tenslotte zijn we niet door den crisis heen gekomen zonder vele indruk makende déconfitures.

De verarming had zich ook doen voelen bij eenige belangrijke cultures en wel in het bijzonder bij thee en rubber. Het eerste product verkeerde in een gezonde statistische positie en was slechts dupe van de algemeene malaise. Zoodra de toestanden iets beter werden kwam de hernieuwde vraag en de handel herstelde zich zonder hulpmiddelen.

Rubber echter daalde doordat zich een overproductie voelbaar maakte als gevolg van den rubber,, boom" in 1909, toen in het Oosten in korten tijd een groote uitbreiding aan de rubbercultuur werd gegeven. Amerika en Europa konden de aangeboden hoeveelheden niet meer opnemen, de voorraden namen toe, de ondernemingen trachtten door meer te tappen hun kostprijs te drukken — alles werkte mee om de prijs steeds dieper te doen zinken. Tenslotte greep de Engelsche regeering in en voerde een plan uit tot beperking van den uitvoer uit de Britsche Koloniën. Het gevolg hiervan was een snelle prijsstijging, waarvan Nederlandsch-Indië sterk profiteerde, daar men hier de volle productie plaatsen kon tegen den verhoogden prijs. Voor den handel heeft de restrictie het gevolg gehad van een opleving. Wat de gevolgen zullen zijn voor de rubbercultuur zal de tijd leeren.

De oorlogsjaren hebben Nederlandsch-Indië vele winsten gebracht; de geschiedenis der komende jaren zal echter eerst uit kunnen maken, of er een werkelijke verrijking heeft plaats gehad.

De regeeringsuitgaven zijn in die jaren enorm vermeerderd, de schuldenlast is toegenomen en als gevolg daarvan zijn de belastingen onrustbarend gestegen, wat verlammend op den ondernemingsgeest dreigt te werken.

Het is natuurlijk een feit, dat over heel de wereld de belastingen gestegen zijn, maar een kolonie kan niet bij het Moederland vergeleken worden, omdat men hier tegenover de opofferingen, die men zich getroost om het vaderland te verlaten, de kansen wenscht om na een kortere of langere periode van inspannenden arbeid met eenig fortuin te repatrieeren. Men kan in het Vaderland tot ouderen leeftijd voortwerken, hier kan de doorsneemensch dit niet, zonder gevaar te loopen door de jongeren en krachtigen, die nog het uithoudingsvermogen der jeugd hebben, te worden verdrongen, met als gevolg het afzakken naar een vegeteerend tropenbestaan. Het mooie van een Indische loopbaan is, dat men de kans heeft, om op jongen leeftijd een leidende positie te hebben; als deze kans vervalt, dan is het aantrekkelijke aan een tropenbestaan ontnomen.

Verminderen de kansen op succes, dan vermindert tevens de animo der energieken om naar Indië te gaan. Indië heeft tijden gekend, toen slechts het uitvaagsel er heen wilde; een dergelijke periode zou terug kunnen keeren, als tegenover de opofferingen geen belooning meer zou staan.

De belastingen waren hier vroeger zeer licht. Tot 1908 was de belangrijkste belasting het patentrecht; dit werd echter toen vervangen door de inkomstenbelasting, die in tegenstelling met het patentrecht ook inkomsten treffen zou uit anderen hoofde dan uit beroep of bedrijf.

Voor den handel waren nog van belang de tijdens den oorlog tot stand gekomen verhoogingen der invoerrechten en de uitbreiding van het uitvoerrecht op meerdere producten. De ervaringen, die vroeger met het uitvoerrecht zijn opgedaan, waren niet bemoedigend, vandaar dat thans pogingen gedaan werden om de bezwaren te verminderen door een glijdende schaal toe te passen.

Een ander oorlogsgevolg is geweest, dat de handel getroffen werd door velerlei maatregelen, die gedeeltelijk uitgingen van vreemde regeeringen, gedeeltelijk van het eigen Gouvernement en die verschillende bedoelingen hadden, doch die in hoofdzaak bestonden in in- en uitvoerverboden. Het was een verademing toen de moeilijke jaren voorbij waren en de banden werden geslaakt. Toch is gebleken, dat nog zoo nu en dan uit- en invoerverboden den handel moeten verontrusten en wel in hoofdzaak werd het artikel rijst getroffen, wat noodig was omdat een groot algemeen belang : de voedselvoorziening, dit eischte. Het is echter jammer, dat men door de roerige jaren achter ons te lichtvaardig over in- en uitvoerbeperking is gaan denken en dat naar dit middel bij elke moeilijkheid die zich voordoet, door partijen,

die meenen, dat ze hun zaken kunnen vergemakkelijken door zoo'n verbodsbepaling, wordt gestreefd.

Het is daardoor mogelijk geworden, dat de invoer van koffie verboden werd en wel kort voor het verschijnen van dit boek. Het doel is vervalschingen tegen te gaan, om zoodoende den naam der Nederlandsch-Indische koffies te beschermen. De bepaling zal echter tot niets dienen, daar Indië zoo'n verscheidenheid van koffies oplevert, dat voor vervalsching waarlijk geen buitenlandsche koffie behoeft te worden geïmporteerd; er zijn genoeg goedkoope soorten, die de waarde der fijnste soorten kunnen deprimeeren. De ernstigste vervalschingen, die aanleiding tot het invoerverbod gegeven hebben, hadden trouwens niet met vreemde koffies plaats, doch uitsluitend met product van eigen bodem.

Het ware te wenschen, dat Nederlandsch-Indië zooveel mogelijk open bleef voor alle producten van alle landen en dat we ons niet dan bij de uiterste noodzakelijkheid van den voor ons eenigen juisten weg, dien van den vrijen handel, lieten afbrengen; het komt ons voor dat geen groot belang gemoeid is bij het verbieden van den invoer van koffie.

De importhandel heeft zijn omzetten gedurende de periode, die achter ons ligt, voortdurend kunnen vergrooten, wat een natuurlijk gevolg is van de toenemende welvaart, de uitbreiding der cultures, het openen van nieuwe gebieden etc.

De oorlogsjaren hebben voor vele belangrijke importrtikelen een groote stagnatie veroorzaakt, men ziet daarom veelal een stijging tot en met 1913 om dan onmiddellijk een daling te constateeren. We zullen dit met eenige cijfers demonstreeren en moeten daar dan bij opmerken, dat deze nog lang niet sterk genoeg spreken, omdat de daling ernstiger was, dan uit de getallen blijkt, daar de prijzen stegen en de kwantiteiten nog sterker daalden dan de waarde.

Waar de cultures zich zoo ontwikkelden en waar de steden zich uitbreidden, spoorlijnen werden gebouwd, moesten wel de invoeren van ijzer, staal, machines, etc. toenemen. Dit is dan ook het geval geweest:

	machines etc.	ijzer en staal etc.
1900	f 11.307.000.—	f 10.280.000.—
1905	11.468.000.—	10.691.000.—
1910	15.641.000.—	21.896.000.—
1913	32.887.000.—	36.214.000.—
1914	25.171.000.—	26.920.000.—
1917	21.876.000.—	31.225.000.—

Onmiddellijk na afloop van den oorlog werd de markt overvoerd en hiervan was het gevolg, dat de crisis verschillende machine-handelaren in déconfiture dreef.

Hetzelfde verschijnsel deed zich voor bij den import van manufacturen: tot 1913 stijgende cijfers, daarna een inzinking, en een overvloed van aanvoeren in 1919 en 1920.

Willen we thans in korte woorden de 25 jaren, die achter ons liggen, schetsen, dan mogen we allereerst wijzen op den gestadigen groei van den handel. Tot den oorlog gingen de zaken door tusschenkomst van Europa, echter kwam daarin reeds in 1910 eenige kentering, toen men van hieruit regelmatig andere afzetgebieden ging bewerken. Tijdens den oorlog moest naar nieuwe afzetgebieden worden gezocht en dat geschiedde met zeer veel succes; na den oorlog trachtte Europa de verloren positie te herwinnen, wat moeilijk ging, daar de koopkracht daar geducht was afgenomen.

Thans zal vermoedelijk een periode ontstaan, waarin in gestage samenwerking met het Moederland gestreefd wordt naar de grootst mogelijke uitzetting; de terreinen zullen verdeeld worden en Indië zal daarbij zelf de Oostersche landen en Amerika bewerken voor den inkoop der import-goederen en den afzet der producten, terwijl de huizen in het Moederland de zaken in Europa zullen behandelen.

De vreeselijke crisis, welke Europa geteisterd heeft, is aan ons vrij kalm voorbij gegaan. We mogen echter nog geen victorie roepen, omdat het herstel van de wereld met schokken zal gaan, waarbij wij stellig nog menigmaal getroffen zullen worden door perioden van malaise. Een groot gevaar daarbij is, dat men hier gewend is geraakt aan groot opgezette speculaties en dat er een categorie van firma's verrezen is, die zich er niet op toelegt een koopmansrisico te nemen om daardoor de zaken te pousseeren, doch die zich geheel beweegt op het terrein der speculatie. Deze firma's zijn bij het intreden van malaise een gevaar, daar ze licht „en déconfiture" kunnen geraken, zoodra de handel een oogenblik stagneert. Ze kunnen dan zooveel slachtoffers maken, dat de malaise tot een crisis uitgroeit.

De 25 jaren, die achter ons liggen, hebben ons heen geholpen over de naweeën van de suikercrisis; na een periode van hard en taai werken is het succes gevolgd, waarvan deze generatie heeft geprofiteerd; we hopen, dat de tijden, die thans komen, een uitbreiding te zien zullen geven over een grooter terrein. We hopen, dat na Java en Sumatra ook de andere eilanden tot ontwikkeling zullen komen — en we hopen bovenal, dat de Hollandsche handel er voor zal waken, dat hij zijn aandeel in de zaken hier behoudt en uitbreidt en zich niet steeds meer door andere nationaliteiten zal laten verdringen.

TH. L.

GELD-, CREDIET- EN BANKWEZEN.

IN de vorige bladzijden werd op overtuigende wijze aangetoond, hoe buitengewoon belangrijk het tijdvak 1898 — 1923 voor Ned.-Indië geweest is.

De wonderbaarlijke vooruitgang in een zoo betrekkelijk kort tijdbestek legt gunstige getuigenis af van de werkkracht en de energie, in die jaren aangewend, om dit gelukkige resultaat te bereiken. Maar deze beide factoren zouden de ontwikkeling dezer gewesten niet in die hooge mate hebben kunnen bewerkstelligen, indien zij niet gerugsteund waren geworden door de zegeningen van een gezond muntstelsel, gepaard aan een op den meest modernen voet ingericht crediet- en bankwezen.

Speelde Ned.-Indië vóór 1898 nog een betrekkelijk ondergeschikte rol in de wereld-economie, daarna werd ons eilandenrijk een onmisbare schakel in het internationaal handelsverkeer, waarvan de reëele beteekenis eerst duidelijk aan het licht kwam tijdens den oorlog, toen wij als 't ware plotseling op onszelven gesteld werden, verstoken als wij waren van de voor ons van zooveel gewicht geweest zijnde communicatie met Europa in het algemeen, Nederland in het bijzonder.

Wel is waar hebben wij in zekere opzichten de nadeelen ondervonden van onze internationale positie, doch onmiddellijk kan daarop verklaard worden, dat de voordeelen voor ons ruimschoots daartegen opwogen. Het kan ons per slot van rekening onverschillig laten, waarheen de afvoer onzer producten gericht is, voor ons is de hoofdzaak, dat wij tot loonenden prijs die producten kunnen afzetten.

Eveneens is het voor ons van betrekkelijk weinig belang, wáár de bron onzer importen ligt, mits de invoeren slechts kunnen geschieden tegen prijzen, welke de tusschenkomst van onzen handel loonend maken, en welke niet te duur zijn. Kunnen wij in beide gevallen gebruik maken van het intermediair van Nederland, dan zal niets ons aangenamer zijn.

Doch hoe men de zaken ook beschouwt, ons crediet- en bankwezen treedt bemiddelend op en weet zich voortdurend en direct aan te passen aan het handelsverkeer en dat op krachtdadige wijze te bevorderen.

Eene eigenlijke geldmarkt bezit Indië niet en er is ook weinig kans, dat deze binnen een afzienbaar tijdperk ontstaat. Immers eene geldmarkt is te beschouwen als een reservoir, waarin al het overtollige samenvloeit en waaruit naar gelang van behoefte en van den inhoud van het reservoir, kan worden geput door hen, die zulks het meest noodig hebben

Voor de richtige werking zijn drie dingen noodzakelijk:

1e. een welvarend land, waarin ruim voldoende middelen aanwezig zijn;

2e. een voortdurende toevloed van geld, zoo uit het binnen- als uit het buitenland;

3e. een geregelde afzet op loonende voorwaarden.

Aan deze drie vereischten beantwoordt Amsterdam ten volle als hoofdstad van het rijke Nederland, en niet minder als centrum van den handel. De geldmarkt aldaar wordt constant gevoed door toevoer van niet direct benoodigde fondsen van banken, hypotheekbanken en in het algemeen van naamlooze vennootschappen en firma's, terwijl bovendien de besparingen van particulieren daar eveneens voor een goed deel terecht komen. Indië helpt duchtig mede tot instand -houding der geldmarkt te Amsterdam, omdat de zetels van de meeste in Indië werkende naamlooze vennootschappen in Nederland gevestigd zijn, de Directies de gelden dier vennootschappen beheeren en de provenuen der Indische producten — voor zoover ze niet tot werkkapitaal behoeven te worden aangehouden — naar de hoofdkantoren worden overgemaakt. Behalve als import- en exportland fungeert Nederland als doorvoerland — niet het minst van Indische producten — en uit dien hoofde wordt de geldmarkt eveneens belangrijk gestijfd.

Het aldus samengestroomde geld wordt aangewend voor de behoeften van den handel, particulieren, staten, provincies, steden, enz. hetzij tijdelijk (daggeld, prolongatie, beleening enz.), hetzij definitief (aandeelen, obligaties, hypotheken enz.).

De bloei van de effectenmarkt te Amsterdam (Rotterdam en den Haag) hangt derhalve ten nauwste samen met dien van de geldmarkt.

Uit het vorenstaande valt gemakkelijk af te leiden, dat en waarom Indië niet spoedig in het bezit eener werkelijke geldmarkt zal zijn.

De Inlander heeft min of meer door zijn levensopvatting nog geen aanleg tot kapitaalvorming; de Chinees vormt wel kapitaal, voert dat echter niet aan de geldmarkt toe, onttrekt het daaraan als regel, dikwijls met speculatieve bedoelingen (evenals hij op die wijze aan de effectenmarkt deelneemt); de Arabier, voor zoover hij niet in het geval van den Chinees verkeert, gebruikt zijn besparingen voor uitzettingen onder de steeds crediet behoevende Inlanders, of om eigendommen te koopen. De Europeaan heeft niet voldoende om een krachtigen steun voor een geldmarkt te zijn; zoodra hij daartoe in de termen zou vallen, verlaat hij Indië om elders rust te nemen en van de vruchten zijner inspanning te genieten. Het aantal blijvers is gering.

Bovendien maakt de Europeesche bevolking in Indië slechts 2% van het totaal uit.

Resten derhalve de in Indië werkende naamlooze vennootschappen en firma's. Ook deze voeren geen kapitaal aan de geldmarkt toe, voor zoover de zetels niet in Indië gevestigd zijn. De vruchten van hun arbeid vloeien direct naar Nederland (en het buitenland) af, zooals wij reeds gezien hebben. Veelal hebben zij te zorgen voor werkkapitaal, zij hebben dus kapitaal noodig, instede van er over te kunnen beschikken.

Prolongatie is in Indië onbekend, de effectenhandel doet termijnzaken zonder onderpand; eene ernstige poging om het prolongatiesysteem hier in te voeren is reeds bij de geboorte (1907) mislukt.

Het gevolg van een en ander is, dat het *aanbod* van geld zeer beperkt is en dat de alles overheerschende *vraag* door de banken bevredigd moet worden. Alle niet direct benoodigde geldmiddelen vloeien naar de banken af.

Een ander gevolg is, dat moeilijk geld verkrijgbaar is, indien de banken dit om een of andere reden niet kunnen verstrekken. Zoo zijn b.v. hypotheken lastig te verkrijgen. De banken moeten om hun liquiditeit te bewaren, zich onthouden van het geven van gewone hypotheken anders dan ten behoeve hunner pensioen- of ondersteuningsfondsen. Zij verleenen slechts gelden op „crediet-hypotheek" (meerdere zekerheid voor loopende credieten).

Hypotheekbanken zijn, op een paar uitzonderingen na, in Indië niet gevestigd. De Ned.-Ind. Hypotheekbank verricht in haar lijn nuttig werk. Omtrent de Denis Hypotheekbank zijn niet voldoende gegevens bekend.

De Hypotheek- en Grantbank te Amsterdam verstrekt door haar kantoor te Timbang-Deli gelden op Sultans-concessies; de vorm der voorschotten valt echter buiten het kader der hypotheken, omdat het geen eigendomsgrond is, welke bezwaard wordt. Particulieren geven slechts zelden gelden op hypotheek; deze worden voor zoover mogelijk verstrekt door Administratie- en verzekeringskantoren, door de Civiele en Militaire Weduwen- en Weezenfondsen, de Weeskamers en de Spaarbanken.

Bij den huizennood in Indië's groote steden, zouden Gemeentelijke Hypotheekbanken op hun plaats zijn, doch hoelang daarover b.v. ook te Batavia gedelibereerd werd en de urgentie beaamd, tot uitvoering kwam het niet.

Aan landelijke ondernemingen wordt door de banken een soort van crediet-hypotheek verstrekt in den vorm van consignatiecontract. Andere ondernemingen bestrijden hunne behoeften aan geld door het sluiten van obligatieleeningen (met in pandgeving van alle bezittingen der vennootschap).

Hotels, Prauwenveeren, Machinefabrieken enz. kiezen veelal eveneens den vorm van obligatieleeningen voor hunne kapitaalbehoeften, voor zoover deze niet door hypotheken kunnen gedekt worden.

Door het ontbreken van eene geldmarkt kan van zelve de effectenmarkt in Indië nooit die belangrijkheid hebben als b.v. de effectenbeurs te Amsterdam. Waar bovendien de gelegenheid om geld te leenen op prolongatie niet bestaat, terwijl slechts weinige kapitaalkrachtige effectenkantoren, waarvan er zoovele *in Nederland* worden aangetroffen, hier hun bedrijf uitoefenen, is de effectenhandel in Indië uit den aard der zaak in hooge mate afhankelijk van de banken.

Bijna alle bij dien handel betrokkenen, noemen zich „makelaar in effecten", werden als zoodanig ook door het Gouvernement aangesteld, en beëedigd, maar de eigenaardige uitoefening van het bedrijf brengt mede, dat geen enkele *in den zin der wet* werkelijk makelaar is. De schuld daarvan ligt echter grootendeels bij de wet, welke zich niet aan de gewijzigde usances heeft aangepast. Deze vorderen, dat de makelaar de bevoegdheden van den Commissionnair noodig heeft; hij moet n.m. instaan voor de transacties, door zijn bemiddeling tot stand gekomen, hij moet zich belasten met de ontvangst en betaling der voor zijne clientèle gekochte effecten, waaruit volgt, dat hij werkkapitaal moet bezitten, hetwelk hij in het stelsel der wet zou kunnen ontberen, hij moet zijn belooning bij het verrichten van transacties met collega's op andere plaatsen gevestigd, dikwijls vinden in den te berekenen koers. Hij doet arbitragezaken voor eigen rekening met Amsterdam.

Hij loopt dus in de uitoefening van zijn beroep risico, hetgeen *voor den makelaar* uitgesloten zou moeten zijn.

Verder verschilt de clientèle van den makelaar sterk bij die van een effectenkantoor in Nederland, waaronder tal van kapitaalkrachtige personen voorkomen. In Indië behooren deze tot de uitzonderingen. Dit is ook één der redenen, waarom het prolongatiestelsel hier geen ingang kan vinden en dat zaken op levering na een maand (voor 1907 zelfs op langeren termijn) gedaan worden zonder onderpand voor de richtige nakoming der transacties. Door een en ander loopt de Indische makelaar een veel te groot risico, feitelijk ver boven zijn draagkracht, zooals o.a. de crises van 1907 en 1921 bewezen hebben.

Het streven naar zuiverder toestanden is echter duidelijk merkbaar; in de laatste jaren werden b.v. dergelijke zaken te Batavia — hoewel niet direct verboden — niet toegelaten tot de officieele noteering, waardoor een rem op het doen van dergelijke zaken werd aangebracht. De makelaars worden voorzichtiger, zooals o.a. blijkt uit de verplichte storting van een waarborgsom, als geëischt voor de leden der Vereeniging voor den Effectenhandel te Batavia.

Vóór 1898 werd belegging hoofdzakelijk gezocht in aandeelen van enkele Indische ondernemingen, verder van Prauwenveeren en Assurantie-maatschappijen; makelaars, speciaal in effecten, waren bij den geringen omvang van den toenmaligen effectenhandel niet noodig. De oprichting van tal van mijnbouwmaatschappijen in de jaren 1890 en volgende bracht evenwel van zelve te Batavia de behoefte aan effectenmakelaars, aan eene effectenmarkt en aan eene officieele fondsen-noteering te voorschijn, en in deze behoefte werd ten aanzien der beide laatste factoren voorzien door eene reglementeering van den effectenhandel, welke in 1898 plaats vond bij de oprichting van de „Vereeniging voor den Effectenhandel in Ned.-Indië".

Deze vereeniging is nooit geliquideerd, doch nadat bijna alle leden waren uitgetreden, ging de officieele no-

teering van fondsen te Batavia in 1907 over naar de Handels-Vereeniging te Batavia. De handelaren in effecten vormden toen daarvan een onderdeel onder den afzonderlijken naam van de „Bataviasche Effecten-Vereeniging", welke in 1912 werd opgelost in de tegenwoordige „Vereeniging voor den Effectenhandel te Batavia". In de verhouding tot evengenoemde Handelsvereeniging kwam evenwel geen verandering.

Door de toetreding in 1907 van zoo vele leden, maar meer nog door het in de kas vloeien der retributies voor opname van fondsen in de officieele noteering, is de Handelsvereeniging te Batavia tot bloei gekomen en heeft zij zich kunnen ontwikkelen tot een in den handel gezaghebbend lichaam, de vraagbaak voor ambtenaar en particulier, een steun en een kampioen voor de rechten van den handel.

Ofschoon dus geen geldmarkt aanwezig is, zoo heeft toch de effectenmarkt in Indië zeer goede diensten bewezen aan deze gewesten. Tal van ondernemingen en naamlooze vennootschappen werden door haar aan kapitaal geholpen, steden en gewesten klopten bij haar aan en ook het Gouvernement heeft er geen vergeefsch beroep op gedaan, zooals bleek bij de uitgifte der leeningen van 1915, 1916, 1917, 1919, en 1921 B. Al deze obligaties zijn als belegging gezocht en gemakkelijk verhandelbaar, zelfs obligaties 1921 A en Dollarleening 1922, hoewel in Indië niet uitgegeven.

De effectenmarkt is voortdurend in belangrijkheid toegenomen. Om daarvan een idee te geven, kan vermeld worden, dat het totaal aantal officieel genoteerde fondsen, van een 130-tal in 1898 gestegen is tot 291 in 1923 en dat thans een dikwijls vrij levendige handel mogelijk is tusschen Batavia, Soerabaja, Semarang, Bandoeng en Djokja onderling.

Het reglement voor den effectenhandel te Batavia wordt daarbij steeds als grondslag genomen.

Als regel geeft Amsterdam den toon aan bij de koersbepaling der Indische fondsen en de arbitrage zorgt voor nivelleering van te groote verschillen. De wisselkoers op Nederland speelt hierbij natuurlijk een rol, welke belangrijker wordt naarmate die koers afwijkt van het normale. Obligaties der verschillende Indische leeningen werden dikwijls in groote bedragen naar Nederland geremitteerd bij een voor Indië ongunstigen stand der wisselkoersen.

Van welk belang de import voor Ned.-Indië is, wordt elders in dit werk uiteengezet. Hier willen wij slechts vermelden, dat maar weinige importeurs hunne goederen uit het buitenland betrekken zonder gebruik te maken van de crediethulp der banken, evenals bijna alle benoodigdheden voor landbouw en industrie door tusschenkomst van de banken worden gefinancierd. De provenuen worden ook hier veelal per wissel overgemaakt. De import verkoopt aan de tweede hand (Chineezen, Arabieren en Inlanders) gewoonlijk op een maand crediet tegen accepten, welke door den importeur bij de banken worden gedisconteerd, dan wel als onderpand gebruikt voor de credieten der banken. Op den stock worden dikwijls bij de banken beleeningen gesloten.

De export maakt eveneens in allerlei vorm ruim gebruik van de crediethulp der banken. De wissels tegen verscheepte producten getrokken, worden aan de banken verkocht, die verder de inning bezorgen.

Particulieren wenden zich mede tot de banken bij de behartiging hunner geldelijke belangen. Hunne besparingen worden er op deposito geplaatst of in effecten belegd, hunne effecten daar gedeponeerd, hetzij in bewaring gegeven, hetzij in onderpand tegen opgenomen voorschotten. Verder koopen zij wissels en reiscredietbrieven tot een niet onbelangrijk totaal 's jaars of openen delegatierekeningen in Europa ter uitkeering van vaste periodieke betalingen aan bloed- of aanverwanten.

Steden en gewesten kloppen bij de banken aan om leeningen, voor zoover de markt niet toelaat obligaties te plaatsen, en het Gouvernement handelt desgelijks om in de loopende uitgaven te voorzien. Worden de bedragen te groot (zooals sedert November 1920 het geval was), dan geeft het Gouvernement schatkistbiljetten of schatkistpromessen uit, welke meest allen bij de banken terecht komen.

De Javasche Bank fungeert als kassier voor het Gouvernement, de Nederlandsche Handel Mij. verkoopt de Gouvernementsproducten. Verder hebben de banken krachtig medegeholpen bij de plaatsing van de diverse leeningen, in Indië uitgegeven, terwijl zij hun intermediair verleenen bij de uitbetaling der obligatiecoupons en de uitgelote obligaties.

De belangrijkheid van het wisselverkeer van Ned.-Indië kan afgemeten worden naar den export en den import, de arbitrage in effecten, de gedeeltelijke voorziening van werkkapitaal voor ondernemingen enz. de overmaking van provenu's, rente en aflossingen op de Indische leeningen, de behoeften van Gouvernement, steden, gewesten en particulieren.

Dit geheele wisselverkeer wordt door de banken verzorgd.

Met het vorenstaande meenen wij duidelijk te hebben aangetoond, dat alle draden van handel, landbouw, vervoer, industrie enz. (in één woord het geheele bedrijfsleven van Ned.-Indië) in de banken samen komen.

Het spreekt van zelve, dat daartoe het gebouw van het credietstelsel moet opgetrokken zijn op een solide basis, te hechter omdat door den grooten afstand der wereld-geldcentra de verzorging der geldelijke belangen onzer kolonie meer zwarigheid oplevert dan die der landen b. v. in Europa.

Vooreerst is daartoe noodig een goed munstelsel, zooals het onze, op goud gebaseerd, daar zelf in den chaos, door den oorlog ontstaan, gebleken is, dat het goud niet onttroond kan worden. En ten tweede eene circulatiebank geleid door bekwame bankiers, economen, die vooruit kunnen zien, Indië en de geldelijke behoeften daarvan voortdurend controleeren kunnen, daarbij nauwlettend achtgevende op gebeurtenissen in het buitenland, welke van direct belang voor Indië kunnen zijn. De overige banken moeten elk oogenblik op de circulatiebank kunnen terugvallen zonder dat stagnatie intreedt, waardoor de rustige gang van zaken in Indië zou worden belemmerd.

De circulatiebank heeft zachte contrôle uit te oefenen op de overige banken, te waken voor volkomen vertrouwen in ons muntstelsel, voor het in stand houden van matige rentetarieven en matige wisselkoersen.

De Javasche Bank heeft getoond tot dit alles in staat te zijn, doch er zijn jaren verloopen, voordat de daartoe noodige maatregelen konden genomen worden en doorgevoerd. De innerlijke positie der bank werd bijzonder versterkt in het tijdvak 1898 — 1923, waarin tevens de grond gelegd werd voor de reusachtige uitbreiding, welke het bankwezen kon verkrijgen, zonder in het minst gehinderd te worden door ons muntstelsel of door te geringe capaciteit der circulatiebank.

De gunstige oplossing van een ingewikkeld vraagstuk als hier werd voorgelegd, werd door goede samenwerking van het Gouvernement en de Javasche Bank gevonden in een voor de geheele gemeenschap van Ned.=Indië van het meeste gewicht zijnde wijziging in den muntstandaard en wel van den vroeger vigeerenden hinkenden standaard in den „gold=exchange=standard", waarvan eene korte verklaring hier niet mag achterwege blijven.

De heer Mr. VISSERING geeft in zijn werk „On Chinese Currency" de volgende definitie: „Een goudwisselstandaard bestaat, wanneer in eenig land ruilmiddelen in omloop zijn, die in zichzelven geen voldoende intrinsieke waarde bezitten (zelfs géén waarde) en die op pariteit gehouden worden niet door een grooten stock aan goud in het land zelf, doch door eene onbeperkte goudreserve in den vreemde, waarop wissels kunnen getrokken worden, t.t. dan wel op zicht".

De goudvoorraad in Indië is betrekkelijk klein; er is geen goud in omloop en als circulatiemiddel is het zelfs niet gewild. De in Indië uitgegeven gouden 10 en 5 gulden=stukken berusten hoofdzakelijk bij de Javasche Bank. Toch is ons geheele muntstelsel op de goudwaarde van den Indischen gulden gebaseerd. De circulatie bestaat voornamelijk uit zilveren standpenningen, teekenmunt, dezelfde stukken (van *f* 2.50, f 1. en *f* 0.50), welke ook in Nederland gangbaar zijn.

Het lijkt ons niet ondienstig, een raming te geven van den geldsomloop in Ned.=Indië.

In het muntverslag over 1921 wordt onder ultimo van dat jaar in Indië de omloop geraamd:

aan rijksdaalders		f 238.000.000.—
„ guldens		„ 108.000.000.—
„ halve guldens		„ 46.200.000.—
		f 392.200.000.—
In de jaren 1851—1921 werden ten behoeve van Ned. Indië voor 's Rijks Munt afgeleverd:		
aan kwartjes	f 41.345.152	
„ dubbeltjes	„ 36.680.250	
„ stuivers	„ 24.598	
„ id. nikkel	„ 5.000.000	
„ 2½ cent=stukken	„ 5.381.377 90	
„ 1 „ „	„ 9.118.462.45	
„ ½ „ „	„ 2.634.559 65	
	f 100.184.400.—	
nemen wij aan, dat daarvan 1/3 is ingetrokken wegens beschadiging etc. door de bevolking verbruikt, zoek geraakt, enz.	f 33.393.800.—	
dan is thans nog in omloop:		f 66.790.600.—
aan muntbiljetten waren in omloop, van f 2.50	f 21.187.230	
„ „ 1.—	f 22.288.062	
„ „ 0.50	f 8.601.111	
		„ 52.076.403.—
het weinige goudgeld in circulatie schatten wij op ±		„ 10.000.—
		f 511.077.003.—
Hiervan aftrekkende de saldi aan specie en pasmunt in de kassen der Javasche Bank		f 28.955.957.93
dan kan de circulatie van Gouvernementsmiddelen worden gesteld op		f 482.121.045.07
hierbij voegende de door de Javasche Bank uitgegeven bankbiljetten ad		f 281.546.645.—
verkrijgen wij een totaal aan circulatiemiddelen op 31 December 1921 in Indië van		f 763.667.690.07

Het geld in kas bij vennootschappen, firma's, Europeanen, Chineezen en Arabieren, benevens dàt voor de loopende uitgaven der Inlanders stellende op 163.667.690.07, dan zou het restant ad *f* 600 millioen uitmaken het vermogen van de Inlandsche bevolking in contanten door besparingen verkregen.

Dat oppotten, meer speciaal van specie, veroorzaakte somtijds storing in de circulatie, zooals b.v. in de oorlogsjaren, toen door den Inlander ruimere inkomsten werden verkregen, aanvoer van nieuwe specie uit Nederland om verschillende redenen bezwaarlijk ging en de prijzen van alles omhoog gingen, waardoor de omloop moest toenemen. Als tijdelijke maatregel werd daarom besloten tot de uitgifte van muntbiljetten.

De intrekking daarvan staat op het programma der Regeering; die van 50 cents zullen na 1 Juli 1923 niet meer gangbaar zijn.

Het is hier de plaats om met een woord van lof gewag te maken van de muntzuivering, welke op initiatief van de Javasche Bank vanaf 1906 heeft plaats gevonden, en waardoor uitsluitend onze munten thans in Ned.=Indië in omloop zijn. Alleen Bali heeft nog naast onze specie diverse muntsoorten in gebruik; de zuivering aldaar is een punt van overweging bij de Regeering.

De eenheid van zilveren munt met Nederland is aan Indië zeer ten goede gekomen in het tijdvak 1907 — 1912, toen door het openen van tal van nieuwe onderne=

mingen en de muntzuivering, de geldsomloop zoo sterk moest worden vergroot (in die jaren werd voor niet minder dan *f* 57 millioen in die muntsoorten uit Nederland aangevoerd). Dat zilvergeld was destijds in Nederland overbodig, terwijl het hier goede diensten heeft bewezen.

In dit verband is het begrijpelijk dat een zilverland als Indië is, bij doorvoering van de in studie zijnde muntscheiding weinig nadeel daarvan behoeft te ondervinden, terwijl omgekeerd deze scheiding voor Nederland een ernstig gevaar kan opleveren, waarmede wel rekening dient te worden gehouden. Wegens den meestal veel lageren zilverprijs dan de nominale waarde van onze stukken bedraagt, moeten deze door hulpmiddelen op pariteit gehouden worden; de stukken moeten steeds dezelfde koopkracht bezitten, aan de volwaardigheid behoort niet te kunnen worden getwijfeld, evenmin aan de sedert 1919 door de Regeering zonder dekking in omloop gebrachte muntbiljetten.

De zorg daarvoor rust bij stilzwijgende overeenkomst op de Javasche Bank, als financieel agente van het Gouvernement, want door het hoog houden van het crediet der circulatiebank en het vertrouwen in hare bankbiljetten, wordt tevens de geheele geldsomloop beschermd.

Teneinde dit crediet en vertrouwen te vestigen en te behoeden, werden in het Octrooi diverse strenge eischen gesteld, zoo ten aanzien van de operatiën der Bank als ten opzichte der dekking. Het spreekt van zelve, dat eene bank, werkende hoofdzakelijk met credieten, welke om zoo te zeggen elk oogenblik kunnen worden ingetrokken (door inwisseling harer bankbiljetten, op vertoon, tegen door de Regeering uitgegeven betalingsmiddelen), te zorgen heeft voor een grooten voorraad op elk gewenscht moment beschikbare, geldswaardige zaken: zij moet eene liquiditeit bezitten, vèr uitreikende boven die der gewone banken. Dit vraagstuk is voor Indië op gelukkige wijze door ondervinding in de praktijk opgelost, het was te moeilijker wegens den grooten afstand van de wereld-geldcentra en het tijdsverlies daaraan onafscheidelijk verbonden.

De bank mag tot 60% harer obligo's (bankbiljetten, wissels en rekeningcourantsaldi) beleggen en moet de resteerende 40% (sedert den oorlog 20%) in metaal beschikbaar houden. Van deze 40% moest b.v. volgens het octrooi dd. 14 Februari 1906, ¾ in Ned.-Ind. aanwezig zijn, voor de helft bestaande uit Nederlandsche standpenningen.

Deze 40% heeten in de wandeling „de dekking", doch onmiddellijk dient daarbij gevoegd te worden, dat de tegenwaarde van de overige 60% tevens constant aanwezig is in de uitzettingen der bank, welke op zulk een conservatieve wijze plaats hebben, dat zij ten allen tijde op de volle waarde aangenomen kunnen worden.

Behalve gevaar voor waardevermindering van de circulatie, bestaat er nog een ander gevaar, waartegen gewaakt moet worden en dat is afvloeiïng naar het buitenland of naar Nederland. De intrinsieke waarde onzer standpenningen maakt, dat deze schommelt met de zilverwaarde en waar de prijs van zilver meestal ver beneden de omloopswaarde is, bestaat er weinig gevaar voor uitvoer naar het buitenland. De stijging van den zilverprijs in de laatste jaren heeft bovendien aanleiding gegeven tot het in 1921 in omloop brengen van muntstukken met een zilvergehalte van 0.720 instede van 0.945, waardoor tevens voorkomen wordt, dat het zilvergeld in den smeltkroes verdwijnt.

Het gevaar voor afvloeiïng naar Nederland bleef echter tot 1914 bestaan, omdat aldaar dezelfde muntstukken in omloop zijn (na 1914 was er geen gevaar meer, omdat bij het uitbreken van den oorlog de uitvoer van goud en zilver verboden werd). Steeg de wisselkoers op Nederland zoodanig, dat het voordeelig werd, om zilver te remitteeren, dan zou de circulatie door dien uitvoer geleden hebben. Deze afvloeiing zou bovendien minder gewenscht zijn, omdat de remplaceering onkosten met zich brengt en in Indië geen Munt (gebouw) aanwezig is, terwijl de Munt in Nederland meestal overkropt met werk is.

De bescherming van den geldsomloop bracht daardoor als van zelve de contrôle der wisselkoersen aan de Javasche Bank, te meer omdat, waar goud hier niet in omloop is, goudzendingen bijkans uitgesloten zijn.

De circulatiebank kan deze contrôle gemakkelijker uitoefenen dan andere banken, omdat zij geen rekening te houden heeft met het renteverlies gedurende den tijd, gedurende welken de remise onder weg is. Vóór den oorlog waren de z.g. goudpunten (waarnaar het voordeeliger wordt goud of zilver te zenden) met Nederland voor de Javasche Bank 99½ en 100½ en voor anderen 99 ¼ en 100 ¾.

Het kwam er echter op aan speciezendingen te voorkomen, den rustigen gang van zaken te verzekeren en de wisselkoersen binnen de perken te houden, de schommelingen zoo gering mogelijk te doen zijn.

Dit doel bereikte de Javasche Bank door hare deelname aan het wisselverkeer, waartoe het Octrooi ddo. 11 Februari 1891 haar machtigde. Het legde tevens den grond voor den Gold-exchange-standard, welke zooveel heeft bijgedragen tot de sterke monetaire positie der bank (en van Indië) in de ontwikkelingsjaren nà 1902 en waartoe jaren noodig zijn geweest om het in de perfectie te doen werken. Zoo kwam b.v. in het boekjaar 1900/01 de z.g. pari-overeenkomst tot stand, waarbij de Javasche Bank op zich nam alle gelden—tot een bepaald halfjaarlijksch maximum — kosteloos telegrafisch voor het Gouvernement over te brengen naar of van Nederland tot den parikoers.

Door het koopen van wissels en door omzetting van het geldswaardig bedrag daarvan in goud, werd het de Javasche Bank mogelijk om goudvoorraden en creditsaldi op te leggen, op elke gewenschte plaats, hare goudvoorraden naar behoefte te regelen, de Indische wisselkoersen te controleeren en binnen betrekkelijk enge grenzen te houden.

De goede werking van ons geldsysteem bleek overtuigend in de jaren van voorspoed van Ned.=Indië, ingezet met 1903, toen de vooruitgang geleidelijk tot stand kwam, zonder dat het ook maar één oogenblik is noodig geweest om remmend in te grijpen, waartoe een kleiner aanpassingsvermogen van ons geldstelsel aan de zeer sterke expansie allicht aanleiding zou hebben kunnen geven.

Bij den algemeenen wereldbrand, in 1914 ontstoken, brak voor Ned.=Indië een zeer moeilijk tijdperk aan. Door allerlei het verkeer belemmerende maatregelen der oorlogvoerende mogendheden werd uit den aard der zaak het zwaartepunt zoowel voor de Regeering als voor het bedrijfsleven plotseling van Nederland naar Indië verlegd.

De Gouverneur Generaal Idenburg, wiens mandaat in 1915 verstreek, werd onmiddellijk bereid bevonden zijn vertrek in het belang dezer gewesten met een jaar te verschuiven.

Door de goede, zeer te waardeeren samenwerking van Regeering en Javasche Bank konden direct de noodige maatregelen worden getroffen om rust en orde in Indië te bewaren, om den geregelden gang van zaken te bevorderen, om het bedrijfsleven ongestoord te doen voortgaan.

Dat zelfbewuste optreden oefende een kalmeerenden invloed uit op onze bevolking en Indië was, dank zij deze voortdurend nauwe samenwerking, in staat een ongedachte kracht te ontwikkelen, welke later tot volle klaarheid kwam, toen door het verbreken van alle communicatie met Nederland, Indië geheel op zichzelven gesteld werd.

Reeds een paar dagen na het uitbreken van den oorlog maakte het algemeen wantrouwen, zelfs tegenover de Javasche Bank — zich uitende in een run op hare kassen — plaats voor het grootste vertrouwen te haren opzichte, dank zij hare schitterende organisatie, welke zij bewees door directen of indirecten steun te verleenen aan allen, die daartoe bij haar aanklopten.

Die hulp was slechts voor een gering deel toe te schrijven aan de van 40 tot 20% teruggebrachte verplichte dekking. Van deze faciliteit heeft de Javasche Bank bijna geen gebruik gemaakt en hoe hoog ook in latere jaren hare obligo's stegen, zoo was toch steeds het dekkingspercentage ver boven het wettelijk vastgestelde van 20%, ja meest altijd zelfs boven het bij Octrooi bepaalde van 40%.

Wij zullen dit hieronder laten zien door de cijfers der gezamenlijke obligo's (bankbiljetten, bankwissels en rekeningcourantsaldi) tegenover de dekking te stellen.

Uit deze cijfers zien wij dat de obligo's van 50 tot 600 millioen gulden hebben kunnen stijgen, zonder dat de dekking er onder leed, maar bovendien blijk uit het dekkingspercentage, dat de bank eene zeer groote liquiditeit bezat, derhalve op alle gebeurlijkheden ten volle voorbereid was.

De groote expansie begon in 1918 bij de stijging van

			obligo's	dekking	dekkings=percentage
Ulto.	Maart	1897	f 49.499.870	f 33.862.215	68.4 %
„	„	1904	„ 54.679 509	„ 29 585.324	54 „
„	„	1914	„ 123.047.114	„ 54 090.919	44 „
„	„	1917	„ 193.103.683	„ 96.302.560	50 „
„	„	1918	„ 241 990.637	„ 111.576.247	46.11 „
„	„	1919	„ 342.306 956	„ 138.493.537	40 46 „
„	„	1920	„ 428.331.479	„ 189.351.195	44 21 „
„	„	1921	„ 480 497.558	„ 237.462.285	49.42 „
„	„	1922	„ 357.841.571	„ 194 841.539	54.45 „
„	„	1923	„ 371 123 351	„ 222.406.664	60 „
16	October	1920	„ 599.819.126	„ 235.070.331	39 2 „

den levensstandaard, van den prijs onzer producten, van de Regeerings=uitgaven, en bereikte op 16 October 1920 het hoogste punt; door de sedert ingetreden malaise werd een behoorlijk deel van de sterke spanning weggenomen.

De expansie, welke door de Javasche Bank onmogelijk kon worden voorkomen of tegengehouden, heeft geen aanleiding gegeven tot ernstige depreciatie van onzen gulden in het buitenland, terwijl de koopkracht van dien gulden in het binnenland slechts verminderde door de stijging van den levensstandaard.

Voor zoover het in haar macht lag, heeft de Javasche Bank krachtig medegeholpen om den voor ons voornaamsten wisselkoers, dien op Holland, binnen de perken te houden, en dit zegt zeer veel in de abnormale verhoudingen door en ten gevolge van den oorlog ontstaan.

Immers het vrije wereldgoudverkeer werd in bijna alle landen gestremd, de muntstelsels van vele landen geraakten totaal en désordre, het internationale geldverkeer ging dus met de grootste moeilijkheden gepaard.

Zelfs het wisselverkeer met Nederland veroorzaakte zorg, nadat de Nederlandsche Bank in 1919 ter bescherming van haren goudvoorraad zich genoodzaakt zag tot den maatregel geen goud meer beschikbaar te stellen voor de Javasche Bank; dit verkeer moest daarna zich zelven reguleeren; toch werd door de beide genoemde banken, waar noodig, samengewerkt om zooveel mogelijk stabiliteit in den koers Nederland=Indië te brengen.

Van de depreciatie van onzen gulden mag niet gesproken worden; ons muntstelsel heeft niet geleden en voor depreciatie behoeft weinig vrees te bestaan bij de sterke export=positie, welke Indië's gelukkig deel is.

De basis van ons geld= en credietwezen is dus sterk en bestand gebleken tegen schokken, zelfs tegen die bijzonder ernstige, door en tengevolge van den wereldoorlog teweeg gebracht.

Wij hebben thans na te gaan, hoe het credietgebouw verder werd opgetrokken. De banken vormen daarbij de betonfundeering; zooals wij hebben laten zien, rust daarop het geheele bedrijfsleven van Ned.=Indië.

Om den vooruitgang gedurende het 25jarig Regeeringstijdvak van H. M. de Koningin te kunnen bepalen, hebben wij derhalve in de eerste plaats onze aandacht op de banken te richten.

Op 1 Januari 1898 hadden de volgende banken geheel of ten deele hun arbeidsveld in Ned.-Indië: De Javasche Bank; Ned. Handel Mij.; Ned. Ind. Escompto Mij.; Ned. Ind. Landbouw Mij.; Ned. Ind. Handelsbank; Intern.- Crediet & Handelsverg. „Rotterdam"; Handels vereeniging Amsterdam; Koloniale Bank; Cultuur Mij. der Vorstenlanden; de Engelsche Banken: Chartered Bank of India, Australia & China; Hongkong and Shanghai Banking Corporation; Mercantile; en ten slotte Ned.-Ind. Hypotheekbank, enkele Spaarbanken en de Hulpbanken.

Sedert werden opgericht of vestigden zich in Indië: De Ned.-Ind. Effecten- & Prolongatiebank (1912, ontbonden 1923), de Unie Bank voor Nederland & Koloniën (1914); Yokohama Specie Bank (1918); Bank of Taiwan (1918); International Banking Corporation (1918); Bank voor Indië (1920, in werking vanaf 1 Jan. 1921); Batavia-Bank (1921); Deli-Bank (1907, geliquideerd 1920).

De vreemde banken zoeken in Indië hoofdzakelijk hun bedrijf in het wisselverkeer en in de ondersteuning der financiëele operaties hunner landgenooten. Waar deze hier slechts branches zijn, onderdeelen van groote lichamen, hebben zij geen aanleiding ons gespecificeerd den omvang hunner zaken in Indië te doen zien.

De na 1897 opgerichte banken leenen zich uit den aard der zaak niet tot vergelijkingen, evenmin als de Chineesche banken, de Batavia-Bank en de Deli-Bank.

Van de eerstgenoemde negen banken kunnen vergelijkingscijfers gegeven worden, hoewel onderlinge vergelijking mank gaat omdat:

a. de Javasche Bank als circulatiebank eene uitzonderingspositie inneemt.,

b. de Ned.-Ind. Escompto Mij. zuivere bankzaken drijft,

c. de Ned.-Handel Mij. en de Ned.-Ind. Handelsbank een gemengd bedrijf hebben van bank- en cultuurbankzaken;

d. de Ned.-Ind. Landbouw Mij., de Handels Verg. Amsterdam (sedert 1910), de Cult. Mij. der Vorstenlanden en de Koloniale Bank zuivere Cultuurbanken zijn;

e. de Intern. Cr. & Handels Verg. Rotterdam een gemengd bedrijf van Cultuurbank- en andere zaken uitoefent.

Verder moet bedacht worden, dat de Ned. Handel Mij., de Ned.-Ind. Escompto Mij. en de Ned.-Ind. Handelsbank ook een arbeidsveld buiten Ned.-Indië hebben.

Hoe onvolledig daardoor onze cijfers ook zijn, hebben ze toch nog ruim voldoende waarde om aan te toonen, van hoe groot belang de vooruitgang van Ned.-Indië in het tijdvak 1898 — 1923 geweest is, omdat die vooruitgang tevens aanleiding gaf tot den groei en bloei der betrokken banken.

Ultimo der jaren	Kapitalen		Reservefondsen		Obligatie-leeningen		Deposito's en Giro's (*a*)		Totaal	
	1897	1921	1897	1921	1897	1921	1897	1921	1897	1921
Javasche Bank.	*f* 6.000.000	*f* 6.000.000	*f* 1.089.557	*f* 4789.753	—	—	*f* 49.499.870	*f* 357 779.449	*f* 56.589.427	*f* 368.569.202
Ned. Handel Mij.	» 35.783.000	» 80.000.000	» 2.536.444	» 55.605.211		—	» 17.944.278	» 397.903.693	» 56.263.722	» 533 508.904
Ned. Ind. Escompto Mij.	» 3.000.000	» 47.000.000	» 336.448	» 16.500.000	—	—	» 9.999.634	» 102.068.996	» 13.336.082	» 165.568.996
Ned. Ind. Landbouw Mij.	» 9.000.000	» 12 000.000	» 17.824	» 7.189.787	*f* 7.577.000	—	—	—	» 16 594.824	» 19.189.787
N. I. Hdlsbank.	» 7.200.000	» 55.000.000	» 1.388.004	» 40.246.379	» 4.281 000	*f* 2.445.000	» 1.124.623	» 77.246.836	» 13 993.627	» 174.938.215
Intern. Cr. & Hsv. Rotterdam.	» 5.000.000	» 12.500.000	» 750.000	» 9.415.087	» 1.700.000	» 3.400.000	—	—	» 7.450.000	» 25.315.087
Handels Verg Amsterdam.	» 3 500.000	» 20.000.000	» 500.000	» 62.389.151	» 2.523.000	» 14.196 000	—	—	» 6.523.000	» 96.585.151
Koloniale Bank.	» 5.000.000	» 13.750.000	—	» 4.343.980	» 3.198.000	» 1.400.000	—	» 139.674	» 8.198.000	» 19.633.654
Cult. Mij. der Vorstenlanden	« 10.265.000	» 20.530.000	» 450.252	» 4.500.000	—	—	—		» 10.715 252	» 25 030 000
	f 84.748.000 (*b*)	*f* 266.780.000 (*c*)	*f* 7.068.529	*f* 204.979.348	*f* 19.279.348	*f* 21.441.000	*f* 78.568.405	*f* 935.138.648	*f* 189.663.934	*f* 1428.338.996

(*a*) Voor de Javasche Bank: Bankbiljetten **en** andere Obligo's. (*b*) eigenlijk *f* 9.000.000 } minder, daar het kapitaal der N.I. Landbouw Mij door de N.I. Handelsbank gefourneerd is.
(*c*) „ *f* 12.000.000 }

Wij plaatsten op de vorige pagina een staatje van het operatiekapitaal der daarin genoemde banken op Ultimo 1897 en Ultimo 1921 (voor de Javasche Bank resp. 31 Maart 1898 en 31 Maart 1922).

Onze gegevens reiken niet verder dan 1921 (voor de Javasche Bank tot 31 Maart 1922), daar de jaarversla= gen over 1922 bij het stellen van dit artikel nog niet ver= schenen zijn.

Het operatiekapitaal der banken is dus in ronde cij= fers van 190 millioen in 1897 toegenomen tot 1428 millioen in 1921! Deze vooruitgang is kolossaal! Deze banken hebben weliswaar niet alleen hun bedrijf uit= sluitend in Indië, maar hiertegen weegt dan wellicht op de werkzaamheid der vreemde banken in Indië en de nieuw gevestigde Unie Bank en de Bank voor Indië.

Ons bestek laat niet toe nader op dit staatje in te gaan; de cijfers spreken echter zóó duidelijk, dat de lezer bij eenige bestudeering er veel uit zien kan, ook zonder er op gewezen te worden.

Wellicht wekken enkele dezer cijfers bij sommige lezers een beangstigend gevoel op, waar de groei der maatschappijen voor een deel aan de oorlogsgevolgen toe te schrijven is. Ten deze wenschen wij evenwel te wijzen op het groote gedeelte van Ned.=Indië, dat nog voor ontsluiting open ligt en op het internationale ka= rakter, dat onze groote banken door hun middelen= uitbreiding verkregen hebben.

De banken hebben hun krachtigen steun verleend bij de sterke uitbreiding, welke de cultuurondernemingen in Indië, voornamelijk in de Buitengewesten verkregen. Vooral de Oostkust van Sumatra ging met reuzenschre= de vooruit, terwijl in den lateren tijd ook Borneo als ter= rein van werkzaamheid werd verkozen.

Wij herinneren er hier slechts aan, dat drie zoo goed als nieuwe cultures in Indië haar intrede maakten, n.m. de zeer voornaam geworden rubbercultuur, en verder die van oliepalmen en robusta=koffie, terwijl bovendien de theecultuur op Sumatra zich vestigde en de klapperaan= plant van Europeanen geducht werd uitgebreid.

Dit alles had voornamelijk plaats in de jaren 1907 — 1914, dus vóór den oorlog, waarmede wij wenschen te releveeren, dat de bloei van Ned.=Indië niet hoofdza= kelijk uit oorlogsgevolgen voortkwam.

Ook zonder den oorlog zouden deze gewesten gebloeid hebben; in menig opzicht heeft die oorlog zelfs schade daaraan toegebracht.

Die bloei werd bevorderd gedeeltelijk door buiten= landsch kapitaal, maar het mag ons Nederlanders als verdienste aangerekend worden, dat de revenuen uit Ned.=Ind. voor een groot deel weder werden aangewend tot de verdere ontwikkeling van Insulinde, en dat Ne= derlandsch kapitaal onbekrompen werd beschikbaar ge= steld.

Als gevolg van de ontwikkeling van Ned.=Indië werden door de banken tal van nieuwe agentschappen sedert 1898 gevestigd. Zoo opende de Javasche Bank in dat tijdvak kantoren te: Pontianak, Medan, Bandjermasin Bengkalis, Tandjong Balei, Tandjoeng Poera, Bandoeng, Palembang, Menado, Malang en Koeta Radja; de Ned. Handel Mij. opende: Bandoeng, Bandjermasin, Djem= ber, Djokja, Kota Radja, Makassar, Langsa (Ulto. 1922 weder gesloten), Pontianak, Solo, Tebing Tinggi en Telok Betong (de beide laatsten Ulto. 1922 weder ge= sloten); de Ned.=Ind. Escompto Mij. opende: Bandoeng, Cheribon, Djokja, Kediri, Makassar, Medan, Menado, Padang, Palembang, Soerabaja, Simpang en Tegal; de Ned. Ind. Handelsbank opende: Ampenan, Bandoeng Cheribon, Gorontalo, Makassar, Medan, Menado, Pa= lembang, Probolinggo, Tegal en Tjilatjap; de Intern. Crediet= & Handels Verg. Rotterdam opende: Telok Betong, Weltevreden, Tandjong Priok en Cheribon; de Handelsvereeniging Amsterdam opende Medan.

Daarbij voegende de banken, welke zich later in Indië gevestigd hebben, dan is het duidelijk dat al die banken met haar ook zeer toegenomen relaties, op de hoofd= plaatsen van Indië onderling per dag aanzienlijke be= dragen te verrekenen hebben, voortspruitende uit het sterk ontwikkelde giro= en assistentie=verkeer. Teneinde die onderlinge verrekeningen te vereenvoudigen werd op voorstel van de Javasche Bank op 15 Februari 1909 een aanvang gemaakt met de bank=clearings; 1 April en 1 Juli d.a.v. begonnen Soerabaja en Semarang daar= mede; verder op 1 Juli 1915 Medan en 1 Juli 1921 Bandoeng.

Welke bedragen op die wijze verrekend werden, blijkt uit de clearing=statistieken, welke in 1921/'22 (1 April 1921 — 31 Maart 1922) gemiddelden per dag aan= gaven van:

Bank=instellingen	Dagomzet		Jaaromzet	
	stuks	bedrag	stuks	bedrag
te Batavia	608	f 11.675.968 03	175.802	f 3.374.354.762 08
„ Semarang	246	„ 3.765.395.71	71.101	„ 1.088.199.358.99
„ Soerabaja	746	„ 6.132.770.43	218 506	„ 1.796 901 734.96
„ Medan	510	„ 710 636 01	147.251	„ 205.373.806.58
„ Bandoeng	106	„ 231.106 66	23.173	„ 50.612.358.65
	2216	f 22.515.876.84	635.833	f 6.515.442.021.26

Deze cijfers doen zien, dat Indië's giro= en clearing= systeem modern ontwikkeld en zelfs vele groote steden in Europa vooruit is, maar tevens, dat de handelsbe= weging groote proporties heeft, want het is duidelijk dat behalve hetgeen in clearing verrekend wordt, nog groote sommen per dag door de kassen der banken gaan.

Bij het stijgen van het aantal banken in Indië werd tevens de behoefte aan een band tusschen hen gevoeld, teneinde zoo groot mogelijke samenwerking te verkrijgen ter behartiging der onderlinge belangen.

Daartoe werd medio 1921 te Batavia opgericht de „Ned.=Ind. Bankiers Vereeniging", waarvan het doel in art. 3 als volgt is omschreven:

a. de instelling van een lichaam, bevoegd om namens

de in Ned.=Indië werkende banken op te treden tegenover soortgelijke vereenigingen, elders gevestigd en in staat derden in te lichten omtrent usances betreffende het bankbedrijf in Ned.=Indië,

b. het houden van bijeenkomsten tot onderlinge gedachtenwisseling over onderwerpen, het bankbedrijf betreffende;

c. het streven naar eenvormigheid in de voorwaarden van het bankbedrijf door de vaststelling, zoo noodig, van officieele interpretaties van oude usances, alsmede door de invoering van nieuwe;

d. het verleenen van bemiddeling voor de beslissing van geschillen, het bankbedrijf betreffende;

e. het streven naar de vaststelling van officieele marktnoteeringen.

Deze vereeniging is nuttig werkzaam geweest en kan door de machtige positie, welke de banken in Indië innemen, kracht ontwikkelen, niet alleen in eigen belang, doch ook ten bate van het geheele Indische bedrijfsleven.

Waar voor Indië de suikerindustrie van het meeste gewicht is en de welvaart in deze gewesten van die cultuur grootendeels afhankelijk is, vermeenen wij niet achterwege te mogen laten een staatje, aangevende het belang, dat onze groote cultuurlichamen bij de suikercultuur hebben.

Daartoe namen wij te zamen de eigen fabrieken, de gedeeltelijk eigen fabrieken en de consignatie= en relatiefabrieken en vergelijken daarbij 1898 met 1921 a.v.

Cultuurbanken	1898 Totaal aantal suiker=fabrieken op Java 188 Totale suikerproductie 11.739.252 picols			1921 Totaal aantal suiker=fabrieken op Java 183 Totale suikerproductie 27.285.575 picols		
	Aantal fabrieken	Aand. in de suikerproductie in pikols	Aand. in de suikerproductie in %	Aantal fabrieken	Aand. in de suikerproductie in pikols	Aand. in de suikerproductie in %
Ned. Handel Mij.	36	2.168.039	18.5	43	5.926.339	21 7
Ned Ind. Landbouw Mij.	24	1 679.675	14.3	25	3.803.579	14.-
Intern. Cr. Hs. Verg. Rott.	9	1.297.725	11.—	13	2.021.200	7.4
Handels Verg. Amsterdam	9	576.611	4.9	15	3.496.238	12.8
Koloniale Bank	10	609.060	5.2	14	1.956.065	7.2
Cult. Mij. der Vorstenl.	21	1.256.272	10.7	14	2.055.674	7.5
	109	7.587.382	64.6	124	19.259 095	70 6

Wij zien hieruit, dat in het vergeleken tijdvak het aantal door de cultuurbanken gecontroleerde suikerfabrieken van 109 is toegenomen tot 124, het aantal geproduceerde picols van 7.587.382 tot 19.259.905 en het percentage — voor elke bank afzonderlijk gespecificeerd — van den totalen oogst op Java, van 64.6 tot niet minder dan 70.6%.

Daar deze banken te zamen de contrôle hebben over ⅔ van de totale suikerproductie op Java, hebben zij bij samenwerking eene beslissende stem bij de prijsbepaling van het product, terwijl zij daarmee tevens de belangen der overige suikerfabrikanten kunnen dienen. Deze samenwerking kwam in 1918 tot stand, dank zij de machtige tusschenkomst der Regeering, met het gevolg, dat thans de „Vereeniging Java Suiker=Producenten" belast is met den verkoop van circa 80% van de Java=oogst.

Behalve bij de suikercultuur hebben de meeste der vorenstaande banken nog groote belangen bij bergcultures, rubber, thee, koffie, vezels, tabak, tapioca, enz.

In verhouding tot de bevolking is de spaarbeweging in Ned.=Indië van weinig beteekenis.

Het zou ons te ver voeren, om alle redenen daarvan op te sommen; wij volstaan met te wijzen op de voornaamste, dit is de Oostersche levensbeschouwing van den Inlander, welke een beletsel vormt voor de ontwikkeling van zijn spaarzin. Die zin wordt thans voornamelijk ontwikkeld ter bereiking van het ideaal: een tocht naar Mekka. Een aanmerkelijk deel der spaargelden van den Inlander verlaat op die wijze het land.

Het Gouvernement heeft er in ons 25=jarig tijdvak met loffelijken ijver naar gestreefd om bij den Inlander den lust tot sparen en dus de zorg voor de toekomst aan te kweeken, daartoe behoorde het hem zooveel mogelijk te onttrekken aan den woeker van Arabieren, Chineezen en rasgenooten.

In laatstbedoeld opzicht werden door de Regeering schoone resultaten behaald met den grooten steun, door haar sedert 1900 verleend aan het volkscredietwezen, reeds voorafgegaan door de vanaf 1896 veelal op Regeerings=initiatief opgerichte desa=loemboengs, desabankjes etc. De Afdeelingsbanken spelen thans een groote rol in het leven van den Inlander; een en ander blijft de speciale zorg der Regeering, die, waar mogelijk, daarop contrôle uitoefent, vanaf 1912 versterkt door de oprichting van „De Centrale Kas".

Wij maken hiervan slechts terloops melding, daar dit onderdeel van het Indische credietwezen elders in dit werk uitvoerig wordt behandeld.

Hetzelfde is het geval met den Pandhuisdienst, welke in 1901 door het Gouvernement werd ingesteld; ook daarop behoeven wij om gelijke reden niet nader in te gaan.

Ook de Postspaarbank is één der zegeningen van het Gouvernement; deze werd (in 1898) eveneens opgericht met de bedoeling mede te werken tot de ophef=

fing van den Inlander, door het opwekken en aankweeken van zijn spaarzin.

De spaarbanken nemen in de Indische huishouding uit den aard der zaak geen groote plaats in; het is voornamelijk de Europeaan, die er van gebruik maakt voor kleine besparingen; zoodra deze van eenig belang worden, kiezen zij den weg naar de groote banken of effectenmarkt.

In dit verband dient melding gemaakt te worden van de deposito's, veelal door Europeanen bij de Afdeelingsbanken geplaatst en waardoor die banken aan bedrijfskapitaal geholpen worden.

Niettegenstaande de meeste in Indië gevestigde spaarbanken kapitaalkrachtig zijn, in haar rayon nuttig werkzaam zijn en het beheer conservatief gevoerd wordt, valt het te betreuren, dat het publiek herhaaldelijk een ongemotiveerd wantrouwen jegens die banken aan den dag legt, zoodat een run op de kassen volgt, welke run haar in moeilijkheden brengt. Gelukkig kunnen de groote banken het gevaar meestal bezweren door haar machtige tusschenkomst. Zoo zijn zij bij het schrijven dezes bezig met de Nutsspaarbank en de Soerab. Incasso=Spaar= en Hulpbank, welke een run te doorstaan hadden en vastliepen, voornamelijk door het verleenen van hypotheken.

De banken besloten tot steun, waartoe o.a. in de plannen ligt de oprichting der „Javasche Hypotheekbank". Bij slagen zal deze nieuwe bank in eene groote behoefte voorzien (vide hetgeen wij hiervoren schreven over hypotheken en hypotheekbanken).

Het aantal hulpbanken is in Indië zóó klein, dat wij ons ontslagen kunnen achten, daaraan speciale aandacht te wijden.

De Cultuur=Hulpbank, in 1921 met steun der Regeering opgericht, heeft, ofschoon haar steun weinig behoefde ingeroepen te worden, nuttig gewerkt door haar preventief karakter.

In den malaisetijd 1920 — '21 werkte de voorbereiding tot hare oprichting en haar bestaan (vanaf 1921) in de planterswereld mede om op eene betere toekomst te vertrouwen; in den uitersten nood immers zou daar hulp kunnen worden gevonden.

Met dit artikel meenen wij voldoende te hebben aangetoond, dat het 25 jarig Regeeringstijdperk van H. M. de Koningin van oneindig gewicht is geweest voor het bedrijfsleven van Ned.=Indië—een tijdperk van welvaart en bloei, als tot dusverre in de ontwikkeling van een land nog weinig is voorgekomen.

L. DE B.

HET JAARBEURSWEZEN.

REEDS van af de allervroegste tijden werden vrijwel overal ter wereld markten gehouden, meestal in verband met godsdienstige of andere feesten.

Want overal, waar zich op bepaalde tijdstippen menschen verzamelden, vonden kooplieden en handelaren een goede gelegenheid hunne waren en goederen van de hand te zetten. Zoo ontstonden langzamerhand verschillende markten, die geleidelijk aan beteekenis wonnen, niet het minst door de toenemende verbetering in het verkeerswezen, zoowel te water als te land. De aanleg van wegen en kanalen, de bouw van betere en grootere zeilschepen en later van stoomschepen, de verhoogde toepassing van mechanische beweegkracht enz., dit alles heeft zeer veel invloed uitgeoefend op de vergemakkelijking van de warendistributie en als onmiddellijk gevolg daarvan op het marktwezen in het algemeen. Oude markten geraakten er somstijds door in verval, en nieuwe ontstonden op knooppunten van de meer moderne verkeerswegen.

Enkele markten echter hebben door eeuwen heen hare beteekenis vrijwel onaangetast kunnen handhaven en zich daarmede een wereldreputatie verworven. Tot de allerbekendste daarvan behooren die van Nisjni=Novgorod in Rusland en die van Leipzig in Duitschland, welke eens per jaar gehouden worden en daaraan dan ook den naam van jaarmarkten te danken hebben.

Oorlogsinvloeden. Met den aanvang van den oorlog in 1914 deden zich, zoowel op commercieel als op industrieel gebied, invloeden gelden waaraan ook het marktwezen niet ontkomen kon. De onrustbarend gestegen lasten, zelfs van landen, die het geluk hadden tot de neutralen te hebben behoord, de diep ingrijpende economische ontwrichting, de enorme kapitaalsvernietiging, het opdrogen van verschillende bronnen van inkomsten, de verplaatsing van de afzetgebieden, het verbreken en verliezen van handelsrelaties, al deze verschillende factoren te samen deden eene behoefte ontstaan naar andere en nieuwe bronnen van welvaart, naar versterking en uitbreiding der „eigen" industrie ter verhooging van het nationaal productievermogen, teneinde aldus te trachten den nationalen welvaart weder op peil te brengen.

Onder dergelijke omstandigheden sprak het als van zelf, dat ter meerdere bekendmaking en ter bevordering en waardeering van hetgeen eenig land produceert, bijzondere aandacht werd geschonken aan de *jaarmarkten* en alles in het werk werd gesteld, om de deelneming eraan zooveel mogelijk aan te moedigen. Door ver=

schillende maatregelen, waardoor ook kleine firma's gelegenheid tot deelneming kregen, veroverde het jaarmarktwezen zich snel een vaste plaats, waarbij het zich niet alleen verheugt in eene voortdurende belangstelling en medewerking van de zijde van den handel en industrie, doch evenzeer van de overheid, die door flinke subsidieering en, door het verleenen van allerlei faciliteiten, het hare bijdraagt tot het welslagen van de jaarbeurzen, welke thans wel haast in alle landen worden gehouden.

Bandoengs initiatief. Het spreekt van zelf, dat de gunstige resultaten met de verschillende jaarbeurzen in Westersche landen bereikt en de daarvan uitgaande roep hier te lande niet onopgemerkt bleven. Medio 1917 richtte dan ook de afdeeling „Handel" van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel tot den toenmaligen Directeur van dat Departement een nota, waarin de wenschelijkheid betoogd werd om ook hier te lande tot het houden van jaarbeurzen over te gaan. Hoewel de tijdsomstandigheden het onmogelijk maakten om het opgeworpen denkbeeld verder uit te werken, gaf het succes van een pasar malem te Soemedang aan enkele vooraanstaande mannen in de Preanger-Regentschappen aanleiding om over te gaan tot de oprichting van eene vereeniging, welke zich ten doel zou stellen eenmaal 's jaars te Bandoeng een jaarbeurs te houden. Nadat zij zich de medewerking en steun van verschillende bekende personen uit andere plaatsen hadden verzekerd, vormden zij een voorloopig bestuur, waarin zitting namen: als voorzitter de burgemeester van Bandoeng, de Heer B. COOPS, voorts diverse notabelen. Tot penningmeester werd verkozen de Heer DE PENASSE MOUWEN, terwijl schrijver dezes einde 1918 optrad als secretaris, en korten tijd daarna als gedelegeerde.

Op 11 Januari 1919 had te Bandoeng eene openbare vergadering plaats, waarin de toenmalige voorzitter de aanwezigen, samengekomen uit verschillende plaatsen van Indië, welkom heette en vervolgens in een uitvoerige rede een overzicht gaf van hetgeen in Europa op het gebied van jaarmarkten was tot stand gebracht; vervolgens zette hij de plannen betreffende een eerste jaarbeurs hier te lande nader uiteen. Hij wees op Bandoengs ligging ten opzichte van andere groote centra, als Semarang, Batavia en Soerabaja, van waar uit het mogelijk is in één dag de Preanger hoofdstad te bereiken, verder op de aanstaande overbrenging van het departement van Gouvernementsbedrijven, op de voorgenomen vestiging van de afdeeling Nijverheid van het departement van Landbouw, en op het gunstige klimaat, dat zoowel deelnemers als bezoekers zou trekken. Vervolgens kwam in die zelfde vergadering aan de orde, de verkiezing van een definitief bestuur, waartoe het voorloopige bij acclamatie verkozen werd. De vele adhaesie-betuigingen, de spontaan gedane toezeggingen, de vele aanvragen om inlichtingen, de belangstelling van de zijde der pers: al deze omstandigheden stemden het bestuur hoopvol, terwijl in de bereidverklaring van den toenmaligen landvoogd Mr. J. P. GRAAF VAN LIMBURG STIRUM tot aanvaarding van het beschermheerschap, het bewijs mocht worden gezien, dat de vereeniging de symphatie der Regeering had. Vol moed en energie toog het bestuur aan den arbeid voor het treffen van de velerlei maatregelen, die nu eenmaal inhaerent zijn aan de oprichting van alle vereenigingen en organisaties van beteekenis. Onmiddellijk moest aandacht geschonken worden aan de propaganda, aan de indeeling van het terrein, aan de versterking der geldmiddelen enz., kortom aan tal van zaken en aangelegenheden. Wel bestond er reeds een oprichtingsfonds, uit giften à fonds perdu bijeengebracht, doch dit was ten eenen male onvoldoende om daaruit de verschillende uitgaven ten volle te bestrijden. Toen ging schrijver dezes op reis, teneinde te trachten de financieele positie der vereeniging te versterken en tot zijn vreugde had hij daarmee een ongedacht groot succes; een bedrag van ruim 1½ ton kwam bijeen, zijnde *f* 80.000.— meer dan waarop in de begrooting gerekend was. De voorloopige toezeggingen voor deelneming waren van dien aard, dat redelijkerwijze op een voldoend aantal exposanten gerekend kon worden. Met hoeveel waardeering ook gewag gemaakt mag worden van de belangrijke steun en medewerking, die het bestuur van verschillende zijden ondervonden heeft, toch waren de bijeengebrachte gelden onvoldoende voor de bekostiging van de vele uitgaven van allerlei aard, die met de oprichting der gebouwen, de terrein-nivelleering, de aanleg van behoorlijk verharde wegen, de electrische verlichting, de propaganda enz. enz. gepaard zijn gegaan en had de Regeering niet op eene werkelijk onbekrompen wijze bijgestaan, dan zou aan de verschillende desiderata nimmer voldaan zijn geworden. Door de overname van het aan de jaarbeursvereeniging in eigendom toebehoorende jaarbeursterrein, van het hoofdgebouw, de machinehal en tal van semi-permanente gebouwen, stelde zij de vereeniging door middel van eene zoogenaamde huurkoopovereenkomst in de gelegenheid hare plannen door te voeren, terwijl door subsidieverleening bovendien nog meerdere steun verkregen werd.

Een tweede punt van beteekenis was de vaststelling van een gedragslijn ten opzichte van het karakter der eerste jaarbeurs. In principe was reeds vroeger besloten om aan de eerste jaarbeurs, en zulks geheel in overeenstemming met de eerste jaarbeurzen in Europa, een zooveel mogelijk nationalistisch karakter te geven. Strenge doorvoering van de elders heerschende principes werd echter niet wel mogelijk geacht, omdat deze de kansen van welslagen al te zeer in den weg zouden staan, ten eerste omdat de Europeesche industrie hier te lande zich nog te veel in opkomst bevindt om telken jare op voldoende belangstelling van die zijde te mogen rekenen en ten tweede, wijl de zuiver inheemsche nijverheid over het algemeen nog te weinig op Westersch commercieele

basis geschoeid is, om daarvan groote deelneming te kunnen verwachten. Onder die omstandigheden werd het raadzaam geacht, zich aan te passen aan de bijzondere toestanden hier te lande, zoowel wat betreft de deelneming als de onbeperkte toelating van het publiek.

In de vergadering van 1 Maart 1921 werd door het bestuur besloten tot internationaal=verklaring der tweede jaarbeurs. Ten einde het in artikel 3 der eerste statuten vastgelegd principe, n.l. „Bevordering van de Nederlandsch=Indische nijverheid" niet te zeer in het gedrang te doen geraken, werd een oplossing gevonden in de vorming van drie hoofdgroepen, terwijl ten behoeve van de inzending van monsters van voortbrengselen en fabrikaten van zuiver inheemschen oorsprong (groep I) zooveel ruimte beschikbaar zou worden gesteld om alle aanvragen voor plaatsruimte te kunnen bevredigen, terwijl de toelating tot de beide andere hoofdgroepen geschieden zou naar gelang van de volgorde van aanmelding. Daarmede was nadrukkelijk vastgelegd, dat het hoofddoel van de jaarbeurs zou zijn de bevordering van de Nederlandsch=Indische nijverheid, een principe, dat algemeen werd toegejuicht, doch waarvan de praktische doorvoering op velerlei bezwaren zou stuiten.

Voor de derde jaarbeurs is dan ook eene meer doeltreffende regeling ontworpen en wel door de inzendingen van de zuiver inlandsche nijverheid zooveel mogelijk gewestsgewijze bijeen te brengen, teneinde een beter en zuiverder beeld en overzicht ervan te verkrijgen dan zulks vroeger mogelijk was. Deze nieuwe indeeling heeft zeer goed voldaan en de inzending op de 3de jaarbeurs, afkomstig uit het gewest Preanger Regentschappen, tot stand gekomen met financieelen steun van eenige afdeelingsbanken en met medewerking van overheidswege, mocht zich dan ook in eene zeer groote belangstelling verheugen.

Eene andere beslissing van beteekenis is geweest om tariefsreductie toe te staan aan minder kapitaalkrachtige personen en firma's, teneinde de deelneming zoo algemeen mogelijk te maken. Daar reeds van de oprichting af de bedoeling heeft voorgezeten om de huurprijzen, naar gelang de geldmiddelen zulks zouden toelaten, te verminderen, zijn deze voor de vierde jaarbeurs, welke op 28 Juli a.s. geopend zal worden, vrijwel alle verlaagd.

De ongunstige verandering in de economische omstandigheden hier te lande bleef natuurlijk niet zonder invloed op de industrieele en commercieele ontwikkeling in deze gewesten. Vele, onder den invloed van den oorlog opgerichte industrieele ondernemingen, technische bureaux e. d. moesten zich weder uit de zaken terug trekken. De invoer van de meerendeels beter afgewerkte en veelal veel goedkoopere artikelen uit Westersche landen, maakte verdere concurrentie onmogelijk. Daarmede ging voor de jaarbeurs een kleine categorie van exposanten te loor en nu de import weder ongestoord kan plaats vinden, heeft bij anderen het enthousiasme voor de jaarbeursinstelling zóó geleden, dat van enkele zijden dan ook wel eens de vraag is geopperd, of het instituut nog wel reden van bestaan heeft en of de jaarlijks daaraan ten koste gelegde gelden wel voldoende gemotiveerd zijn. Dit vraagstuk is ernstig door het jaarbeursbestuur onder de oogen gezien en aan den tijdelijken voorzitter, den onlangs overleden oud=Kolonel van de genie A. SCHADEE komt de eer toe van de voorbereiding eener statutenwijziging, waarin formeel werd vastgelegd, dat de bemoeienis der vereeniging zich voortaan ook zou uitstrekken tot de bevordering van den handel in deze gewesten, terwijl mede het besluit tot internationalisatie van het instituut een gevolg is geweest van zijn initiatief en doorzicht. Bepaalde de propaganda voor deelneming zich vroeger in hoofdzaak tot deze gewesten, thans dient aan al de landen, welke hier reeds een afzetgebied vinden of pogingen daartoe in het werk stellen, aandacht geschonken te worden en mag het jaarbeursbestuur zich niet meer beperken tot de gebruikelijke distributie van reclameboekjes, zooals tot heden geschied is.

Het jaarbeursbestuur heeft zeer goed gevoeld, dat de nieuwe richting speciale eischen ten opzichte van de propaganda met zich brengt en dat het persoonlijk contact een niet te verwerpen factor is om deelneming te verkrijgen en de aandacht op het instituut te vestigen. Zij heeft van dit inzicht reeds blijk gegeven door afvaardiging van schrijver dezes naar de in het vorig jaar te Singapore gehouden tentoonstelling, alsmede door de vestiging van een tijdelijk bureau op het terrein dezer show, welk bureau zich in eene zeer groote belangstelling, vooral van de zijde van den Chineeschen handel verheugen mocht. Ook het aanbod van de Regeering, om den Heer SIBINGA MULDER op zijn reis naar de Philippijnen te doen vergezellen door een bestuurslid, gaf blijk van een juist inzicht. Hoe goed de propaganda ook moge worden geleid, hoe aantrekkelijk het reclamemateriaal er ook moge uit zien, van het gesproken woord, van het persoonlijk contact, gaat toch in ieder geval het meeste effect uit.

Hoe krachtiger dus de jaarbeurspropaganda in het buitenland wordt gevoerd, des te grooter zullen dus de kansen op rechtstreeksche deelneming worden, hetgeen eene aansporing zal zijn voor de Nederlandsch=Indische industriën en handelsondernemingen om zich niet langer van deelneming te blijven onthouden.

In het buitenland wordt de macht der reclame veel beter gevoeld. Daar ziet men in, dat door een jaarbeurs niet alleen de bestaande relaties worden versterkt, doch — en dit is een hoogst belangrijk punt — ook nieuwe worden verkregen.

Het resultaat der vierde jaarbeurs zal het criterium zijn voor eene al of niet= geheele verplaatsing naar Soerabaja, waar eind Juli a.s. een gelijksoortige, jaarbeurs (met kermis enz.) wordt geopend. Moet als gevolg daarvan tot opheffing worden besloten, dan kunnen

allen, die hunne krachten aan de tot stand koming van de gehouden Bandoengsche jaarbeurzen hebben gewijd, met gerustheid zeggen: „de omstandigheden zijn al te zeer tegen ons geweest"; de Soerabajasche vereeniging zal het pad reeds geëffend vinden en zij heeft slechts voort te bouwen, op hetgeen het bestuur te Bandoeng zoo moeizaam tot stand heeft gebracht. Zij die daaraan hunne beste krachten hebben gewijd, overtuigd van het waarachtig nut van deze instelling voor de bevordering van handel en industrie in Nederlandsch=Indië en daarmede tot verhooging van de welvaart van de verschillende bevolkingsgroepen, hebben dan althans de satisfactie de grondleggers te zijn geweest van het jaarbeurswezen in dit land.

Eerste Ned.=Ind. Jaarbeurs (17 Mei — 5 Juni 1920). De tot stand koming dezer eerste jaarbeurs ging met buitengewone moeilijkheden van allerlei aard gepaard. Dank zij het zeer doortastend optreden van den toenmaligen voorzitter van de technische commissie, de gepens. Overste van de genie V. L. SLORS, Directeur van het Gemeentelijke Bouwbedrijf, kwam deze op tijd gereed. Bij haar officieele opening, door den sedert afgetreden Directeur van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, den Heer SIBINGA MULDER, noemde deze de eerste Nederlandsch=Indische jaarbeurs een kind van den modernen tijd. Moge deze door een lange reeks worden gevolgd, ook al zijn nog moeielijkheden te overwinnen, zoo vervolgde spreker zijn zeer toegejuichte rede. Maar vast zult gij overwinnen! En met U vereenigd in dat geloof, open ik deze jaarbeurs.

Aan deze eerste jaarbeurs, die zich in eene groote belangstelling verheugen mocht, namen een 150 tal exposanten deel. Uit eene na de sluiting ingestelde enquête is gebleken, dat de resultaten voor vele deelnemers gunstig zijn geweest.

Tweede Ned.=Ind. Jaarbeurs (19 Sept. — 9 Oct. 1921). De officieele opening daarvan had plaats in de groote zaal van het Hoofdgebouw, doch ditmaal, wegens verhindering van den Directeur van Landbouw, door den Heer P. A. ROELOFSEN, Directeur van het Departement van Gouvernements=Bedrijven.

De deelname aan deze jaarbeurs mocht zeer bevredigend genoemd worden. Gaf de eerste jaarbeurs hier en daar leege plekken te zien, met de tweede was alle beschikbare ruimte, op eene kleine uitzondering na, geheel gevuld, hetgeen in dien malaise=tijd een hoogst opmerkelijk en verblijdend teeken was. Dat de verruiming van de grenzen voor deelneming invloed uitgeoefend had, spreekt van zelf. Werd voor de eerste jaarbeurs *f* 82.797.70 aan huur geboekt, voor de tweede bedroeg de totale huuropbrengst *f* 95.498.—. Sterker spreken deze cijfers nog, wanneer in aanmerking genomen wordt, dat de door particulieren betaalde huur voor de eerste en tweede jaarbeurs respectievelijk f 60.470 10 en *f* 87.375.— hebben bedragen Ook ditmaa werd een enquête ingesteld naar de verkregen resultaten. Uit de ingekomen antwoorden is gebleken dat 2/3 van de inzenders tevreden zijn geweest en hunne deelname gewettigd achtten. Enkele exposanten, die ter jaarbeurs zelf geen onmiddellijk succes hadden, boekten later de vruchten hunner reclame. Deze jaarbeurs leverde een batig saldo, na afschrijving op verschillende bezittingen der vereeniging.

Derde Ned.=Ind. Jaarbeurs (18 Sept. — 8 Oct.) 1922. Hoewel het hoogtepunt van de economische ontwrichting, waarvan ook deze gewesten rijkelijk hun deel hebben gehad, op dat tijdstip werd bereikt, liet alles zich aanvankelijk niet ongunstig aanzien. Gaandeweg bleek echter wel, dat de deprimeerende tijdsomstandigheden van grooten invloed zouden zijn op de deelneming; bij velen ontstond weifeling; anderen, op wie men meende staat te mogen maken (Gouv. van West=Australië, eenige firma's uit Australië en uit Japan) trokken zich ten slotte terug. Ondanks alles zijn de resultaten van deze jaarbeurs niet onbevredigend geweest, evenmin in financieel opzicht, waarvan een klein batig slot het bewijs is. Uit ingewonnen informaties was het mogelijk de conclusie te trekken dat de deelnemers, behoorende tot de groep van op Europeesche wijze gedreven inheemsche zaken, uiteenloopende resultaten hadden verkregen, terwijl de Inlandsche nijveren en handeldrijvenden over het algemeen goede zaken gedaan hadden. De Zweedsche Regeering had een eigen bureau voor het verschaffen van inlichtingen ingesteld, hetgeen aan de bemoeiingen van haren Consul=Generaal te Batavia te danken is geweest. Door het vertoonen van speciale films werd bovendien nog de aandacht gevestigd op de Zweedsche industrie en op het land zelf. Het Leipziger Messamt, voornemens eveneens deel te nemen, kon daaraan geen gevolg geven door het niet op tijd uitkomen van het expositie=materiaal. Ook het Gouvernement van Formosa had een eigen bureau, ter meerdere bekendmaking van verschillende producten en artikelen uit dat land.

De heer DAMME, voorzitter van de jaarbeursvereeniging, hield in de openingsbijeenkomst een rede over de reeds gehouden jaarbeurzen en over de vooruitzichten voor de derde. De Burgemeester van Bandoeng bracht vervolgens een woord van hulde aan het jaarbeursbestuur, dat ondanks de spannende tijden er toch in geslaagd was de plannen voor de derde jaarbeurs door te zetten, waarna door Dr. E. BESSEM een voordracht gehouden werd over: „Bedrijf en Handel in de Oudheid".

Vierde Ned.=Ind. Jaarbeurs. (28 Juli — 12 Aug. 1923). Indië ondervindt nog te zeer den druk der tijden om voorspellingen omtrent deze jaarbeurs te mogen doen. Dat zij echter in het teeken van de malaise staan zal, moet worden verwacht. Het bestuur is echter vol moed.

Bezoek aan de eerste 3 Jaarbeurzen. Het bezoek stemt tot tevredenheid. Kwamen tijdens de eerste jaarbeurs 58.220 betalende personen de poorten van het terrein binnen, voor de tweede en derde jaarbeurs waren de getallen respectievelijk 75.734 en 95.024.

Over belangstelling van officieele zijde heeft de jaar=beurs nimmer te klagen gehad. Zoowel de vorige Gou=verneur=Generaal Mr. J. P. GRAAF VAN LIMBURG STIRUM, die de jaarbeurs steeds een bijzonder goed hart heeft toegedragen, als de tegenwoordige Landvoogd Mr. D. FOCK brachten bezoeken en gaven daarbij blijk van belangstelling. De Soesoehoenan van Solo, die in 1921 op de jaarbeurs kwam, herhaalde Zijn bezoek in 1922, terwijl toen ook de Sultan van Djokjakarta en de Prang Wedana van Solo een kijkje kwamen nemen. De ver=schillende Consuls van vreemde mogendheden te Ba=tavia, de verschillende handelsattaché's, benevens ve=le autoriteiten, alsmede tal van vooraanstaande perso=nen op het gebied van Handel en Nijverheid enz. zijn herhaaldelijk op de verschillende jaarbeurzen geweest.

Propaganda=comité's enz. De actie van het jaarbeurs=bestuur wordt door een drietal propaganda=comité's, welke te Batavia, Semarang en Soerabaja gevestigd zijn, ondersteund. De voorzitters daarvan zijn tevens lid van het hoofdbestuur van de jaarbeursvereeniging. Door gratis distributie van reclameboekjes in de Holland=sche, Maleische en moderne talen, alsmede door aan=plakking van reclamebiljetten en verspreiding van pers=berichten, wordt de aandacht op elke komende jaarbeurs gevestigd, terwijl sedert Januari 1922 in het leven is geroepen een eigen orgaan, waarin allerlei mededeelin=gen van het bestuur ten opzichte van de deelneming, de huurtarieven, de transportreducties worden opgeno=men, en waarin verder allerlei wetenswaardigheden om=trent andere jaarbeurzen en tentoonstellingen staan ver=meld. Dit orgaan, staande onder redactie van den Heer S. A. REITSMA, wordt gratis in een oplaag van 2.000 exemplaren door geheel Indië verspreid en bovendien toegezonden aan al onze Gezanten, Consuls enz. alsmede aan verschillende buitenlandsche handelsor=ganisaties e.d.

Het jaarbeursbestuur wordt bijgestaan door eene com=missie voor de financiën, de reeds vroeger genoemde technische commissie en verder door eene commissie voor de vermakelijkheden.

Niettegenstaande de vele mutaties heeft het bestuur nimmer den moed verloren en altijd op de bres gestaan om de belangen der vereeniging te verdedigen. Gedach=tig aan de woorden van den vorigen Directeur van Land=bouw, ter gelegenheid van de officieele opening der eerste jaarbeurs gesproken, blijft het: „Vast in de over=tuiging van het nut van de jaarbeurs, sterk in het geloof in de overwinning", strijden voor de belangen der ver=eeniging, die ten slotte de belangen van geheel Indië zijn.

Mogen deze pogingen het succes hebben, dat zij zoo ten volle verdienen tot heil van deze gewesten en tot verhooging van de algemeene welvaart.

B. J. K.

TENTOONSTELLINGEN.

AAN pogingen om te doen aanschouwen de evo=lutie, welke Nederlandsch=Indië op het gebied van cultures, handel, industrie, verkeerswezen enz. mede maakte, heeft het gedurende de afge=loopen 25 jaren zeker niet ontbroken. De onderscheiden exposities, zooals de tentoonstelling voor de bereiding van vezelstoffen in 1911, de rubbertentoonstelling in 1914, de verschillende vruchtententoonstellingen en de koloniale tentoonstelling in 1914, nijverheids=, kunst= en andere tentoonstellingen, hebben belangstellenden gelegenheid geschonken om een overzicht te krijgen van de ont=wikkeling dezer gewesten en zich een beeld te vormen van hetgeen in verschillend opzicht in het belang van den vooruitgang van Indië was tot stand gebracht en mogelijk nog tot stand te brengen zou zijn.

Onder deze tentoonstellingen neemt zeer zeker de Koloniale Tentoonstelling, gehouden te Semarang in het jaar 1914 een eerste plaats in, zoodat zij dan ook aanspraak mag maken op bijzondere vermelding.

Het was den 13den Januari 1912 onder voorzitter=schap van den toenmaligen resident DE VOGEL te Se=marang, dat een vergadering werd gehouden, waarin werd besloten tot de oprichting van „De Tentoonstelling te Semarang 1913". Den 7den Februari daaropvol=gend werd de vereeniging als rechtspersoon erkend en dd. 23 Juli van datzelfde jaar omgedoopt in „Kolo=niale Tentoonstelling Semarang".

Het eigenlijke doel der vereeniging bestond daarin, dat zij op waardige wijze wilde herdenken het feit van het 100=jarig bestaan van Neerlands onafhankelijkheid. In een van haar eerste publicaties deelt zij dat voor=nemen o.m. als volgt mede:

„De Semarangsche Tentoonstelling beoogt nu om van den merkwaardigen opbloei van Ned.=Indië een over=zicht te geven. Zij wil in ruime mate de gelegenheid openen om in aanschouwing te brengen hetgeen op elk gebied van koloniale werkzaamheid door Indië bereikt is en nog bereikt kan worden. Zij wil Kolo=niaal Beheer, Landbouw, Handel, Nijverheid, Verkeer in alle voorname vertakkingen omvatten. Indië zal dan,

met hetgeen werd bereikt, in menig opzicht andere kolonies tot voorbeeld kunnen zijn, maar ook zal Indië op de Semarangsche Tentoonstelling tot vergelijken met elders bereikte resultaten in staat moeten zijn om uit de nieuwste vindingen van wetenschap en practijk richting te kunnen kiezen voor een verdere ontwikkeling. Dan zal Indië op de schoonste en vruchtbaarste wijze herdenken het 100=jarig feest van de herwinning van Nederland's onafhankelijkheid."

Het is de vereeniging waarlijk niet in elk opzicht voor den wind gegaan. Lag het aanvankelijk in de bedoeling de tentoonstelling in de tweede helft van het jubileumsjaar 1913 te openen, kort na den aanvang der werkzaamheden bleek reeds, dat men op den gewenschten datum niet behoorlijk gereed kon zijn. Er werd toen beslotten haar te openen op den 13den Augustus 1914, den datum waarop het 100 jaar geleden zou zijn, dat het Tractaat van Londen gesloten werd en Nederland zijn Oost=Indische Koloniën van Engeland terug kreeg. Nog geen 14 dagen vóór den datum, waarop de opening zou plaats vinden, brak echter de groote Europeesche oorlog uit. Nog niet wetende in welke mate Nederland daarin betrokken zou worden, zetten vele exposanten hunne werkzaamheden stop en werden allerwege plannen beraamd om de reeds aangevoerde goederen weer in te pakken en terug te zenden omdat men, onder den indruk van dit droevig gebeuren, algemeen van oordeel was, dat nu van een tentoonstelling niets kon komen. Onder dergelijke omstandigheden achtte het Uitvoerend Comité het geraden de opening voorloopig uit te stellen. Toen na dagen van spanning de kalmte weer was teruggekeerd en er van de zijde van nagenoeg alle exposanten weer op spoedige opening werd aangedrongen, besloot men de opening op 20 Augustus daaropvolgend te doen plaats hebben. Het zou te ver voeren al de andere moeilijkheden te schilderen, waarmee men verder te kampen heeft gehad, zooals: de verschillende geldzorgen ondanks grooten financieelen steun van velerlei zijde; het aanvatten van een arbeid, waarvoor men geheel vreemd stond; de slechte weersgesteldheid, waaronder de opbouw van de tentoonstelling te lijden had; de eigenaardige moeilijkheden, verbonden aan het samenwerken met lichamen op grooten afstand; enz. Dit alles in aanmerking nemend, dient men thans nog hulde te brengen aan allen, die hunne krachten gegeven hebben ter bereiking van het hiervoren omschreven doel, hetgeen geleid heeft tot een gebeurtenis welke tot op heden eenig is geweest in de geschiedenis van ons Indië. In het bijzonder dienen hierbij vermeld te worden de namen van twee personen, die vooral in de moeilijkste tijden van voorbereiding hun tijd en krachten daaraan gegeven hebben, n.l. de heeren M.G. VAN HEEL, secretaris en W.H. HIOOLEN, Directeur Generaal van het Hoofdbestuur. Bij de opening werd beiden heeren medegedeeld dat het H.M. de Koningin behaagd had hen te benoemen tot officier in de orde van Oranje Nassau.

Waarlijk grootsch was de opzet der tentoonstelling. Al heeft de vereenignig nu niet bepaald op een financieel succes kunnen bogen, zij heeft den volke toch een duidelijk beeld gegeven van al hetgeen op het gebied van koloniaal beheer, land= en tuinbouw, inheemsche en uitheemsche nijverheid, handel en verkeer werd gepresteerd. Men zou een heel boekdeel moeten vullen, indien men slechts een eenigszins uitvoerige beschrijving wilde geven van alles wat op de tentoonstelling te zien is geweest. Daarom volgt hieronder dan ook slechts een kort overzicht van de talrijke inzendingen.

Op het gebied van *Koloniaal beheer* waren vertegenwoordigd: *Het Departement van Binnenlandsch Betuurs* met inzendingen van de Gewapende Politie, de Algemeene Politie, Landrente en Heerendiensten, Agrarische aangelegenheden en Kadaster; *Burgerlijke Openbare Werken* met afdeelingen van Havenwezen, Bruggen en Wegen, Irrigatie en Stoomwezen; *Financiën* met een grafische voorstelling, aangevende de begrootingen van Ned. Indië van 1871 t/m 1912 en diverse gegevens betreffende de ontwikkeling van den Pandhuisdienst; *Gouvernementsbedrijven* o.m. met inzendingen van: Post=, Telegraaf= en Telefoondienst, Zoutmonopolie, Mijn= en Grondpeilwezen, Landsdrukkerij; *Justitie* o.a. met verschillende artikelen, vervaardigd in onderscheiden gevangenissen; *Landbouw, Handel* en *Nijverheid* met inzendingen van het Agricultuur=chemisch laboratorium, het Laboratorium voor agrogeologie en grondonderzoek, het Boschwezen, den Burgerlijken Veeartsenijkundigen dienst, het Landbouwonderwijs en den Landbouwkundigen Voorlichtingsdienst, de afdeeling Nijverheid en Handel, enz.; de *Marine* etaleerde de inzendingen van het Marine=etablisement, het Koninklijk magnetisch en meteorologisch Observatorium en van den diensttak Scheepvaart; het *Departement van Onderwijs en Eeredienst* demonstreerde op eigen gebied van Onderwijs, en dat van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst; het *Departement van Oorlog* gaf voorbeelden te aanschouwen van bewapening, legervoeding, huisvesting enz., bovendien waren er inzendingen van den Topografischen en den Militair Geneeskundigen dienst.

Op het gebied van *Land=* en *Tuinbouw* had men meerdere paviljoens, zooals daar waren voor de suikerindustrie, de Vorstenlandsche tabak, Inlandsche cultures, de thee= en koffiecultuur, voor cacao en kapok, vezel en kina, één van de Landbouwvereeniging Semarang=Kedoe en een demonstratiepaviljoen voor koffie= en kapokbereiding.

Inzendingen van *Inheemsche Nijverheid* waren talrijk en op elk gebied vertegenwoordigd. Men vond zoowel nijverheidsproducten alhier vervaardigd onder Europeesche leiding (goud= en zilverwerk, meubels en

rijtuigen, glasslijpwerk enz.) als de zuiver Inlandsche nijverheid, (steenhouwwerk, weverij, koperwerk, wa=pensmeedkunst, leer=, borduur= en batikwerk, vlecht=kunst, textielkunst, goud= en zilversmeedkunst, hout= en bamboebewerking, pottenbakkerij, bouwkunst).

De *Uitheemsche Nijverheid* gaf in hoofdzaak te zien inzendingen op het gebied van machinerieën; talrijke werktuigen werden in beweging gedemonstreerd, in het geheel waren o.a. 37 motoren geëxposeerd.

Op het gebied van *Handel* hadden talrijke zoowel binnen= als buitenlandsche firma's hun import= en ex=port=artikelen tentoongesteld. De afdeeling *Verkeer* gaf een duidelijk overzicht van alles wat in verband stond met het spoor= en tramwegwezen, de scheep=vaart, het automobilisme en de Inlandsche vervoermid=delen. Men trof er keurige inzendingen, zooals ver=schillende scheepsmodellen van de op Indië varende scheepvaartmaatschappijen, verder een paviljoen van het Spoor= en tramwezen en tal van automobielen van verschillende fabrikanten.

Ten slotte dient nog vermelding de afdeeling *De Vrouw*, welke een keurige, met zeer veel zorg opgestelde verzameling bood van alles, wat betrekking heeft op het leven der vrouw en de opvoeding van het kind.

Van het buitenland waren Japan, China, Australië, Britsch=Indië, Amerika en Syrië alle min of meer met hunne producten vertegenwoordigd.

Er bevonden zich verder op de tentoonstelling nog verschillende sportterreinen en een plaats voor ver=makelijkheden.

Het geheele terrein besloeg een oppervlakte van 26 H.A. De verlichting omvatte een totaal van 8700 grootere en kleinere lampen met een totale lichtsterkte van 661.000 normaalkaarsen. Voor propaganda alleen werd een bedrag van f 57.500 besteed.

De moeilijke tijden, die weldra na 1914 aanbraken, hebben een herhaling van een dergelijke tentoonstel=ling verhinderd; moge niettemin in de komende tijden het schitterend voorbeeld van deze eerste Koloniale Tentoonstelling spoedig weer navolging vinden.

B. H. G.

HET ARBEIDSVRAAGSTUK.

Inleiding.

IN de tropen vertoont nu eenmaal het arbeidsvraag=stuk — waaronder dan het complex van problemen worde verstaan, die verband houden met de verhou=ding tusschen werkgevers en werknemers en met de omstandigheden, waaronder de arbeid verricht wordt— een geheel ander beeld dan elders, omdat zoo gansch andere factoren hun werking doen gevoelen dan die, welke in Westersche landen op den voorgrond treden.

Dit geldt natuurlijk meer speciaal voor de verhouding tusschen den werkgever — hetzij deze Europeaan, In=lander of Chinees is —en Oostersche werklieden. De betrekkingen tusschen Europeesche werkgevers en Eu=ropeesche werknemers vertoonen goeddeels hetzelfde beeld als in Westersche landen, ofschoon ook hier de tropische toestanden belangwekkende afwijkingen doen ontstaan.

Er is dus ongetwijfeld een specifiek koloniaal arbeids=vraagstuk. Hiermede wil niet gezegd zijn, dat de wetten der economie voor tropische gebieden niet zouden gel=den. Voorzoover deze wetten allengs juist uit de feiten zijn afgeleid, hetgeen voor de grondslagen der staathuishoudkunde wel niet langer twijfelachtig is, kan men daarvan in zeer werkelijken zin spreken van natuurwetten, die derhalve overal — en overal op de=zelfde wijze — werken. Maar de gegevens van het con=creet geval, de diverse factoren van het koloniaal pro=bleem zijn het, die verschillen en daardoor tot verras=sende, soms verbijsterende afwijkingen in het eindre=sultaat kunnen leiden. De wet van vraag en aanbod, de wetten der prijsvorming, werken in haar wezen hier zoo goed als waar ook, doch de vraag kan door nationale idiosyncrasieën heel anders blijken te zijn dan men ver=wacht, of aanbod wordt soms kunstmatig beperkt door nationale tegenstelling of eigenaardigheden (kongsie's, nationale boycot e.d.g.). Maar verstoring van de norma=le werking van bijv. de productiewetten, gebrekkige kapitaalvorming, arbeidsonlust, leiden hier evenzeer tot welvaartverstoring, tot individueele en collectieve moeilijkheden als waar ter wereld ook. Somtijds mo=gen andere kwalen het Oostersch economisch organisme teisteren dan het Westersche, maar zoowel aan die ziek=teverschijnselen als aan de remedieering daarvan, lig=gen dezelfde wetten van sociale en economische hygiëne — hygiëne in den ruimsten zin genomen — ten grond=slag. De *wetten* zijn dezelfde; de factoren — omgeving, subject, ideologie — zijn geheel anders. Daarom zegge men nimmer, dat de studie van Westersche economische en sociologische wetenschappen voor Indië van geen belang is, doch alleen dat bij de toepassing dier we=tenschappen hier rekening moet worden gehouden met de tropische, de specifiek Indische omstandigheden.

Een beschouwing van het Indische arbeidsvraagstuk dient dan ook aan te vangen met een korte vermelding en bespreking dier specifieke omstandigheden.

In de eerste plaats treedt dan natuurlijk op den voor=grond de tegenstelling Oost=West met al wat daaraan vast is: de Oostersche psyche, de Oostersche mentali=teit reageert nu eenmaal geheel anders op wat haar van

buitenaf tegemoet treedt dan die van den Westerling. Het bewustzijn van den Oosterling is van nature meer naar binnen gekeerd, wat zich bij de lager=ontwikkelden uit in vaagheid, droomerigheid, bij den beschaafden Oosterling in aangeboren mysticisme. De Oostersche psyche, zou men kunnen zeggen, volgt de lijn: emotionalisme=contemplatie, de Westersche die van verstand=actie. Zoo lokken de materieele prijzen des levens — rijkdom, bezittingen, welvaart — den Oosterling in zoo veel mindere mate tot energie=ontplooiïng dan den Westerling, dat de inheemsche werkman, eenmaal genoeg hebbende voor den dag van heden, geneigd is voor dien dag en desnoods den volgende alle arbeid maar na te laten.

Dit verschil tusschen Oost en West, hetzij het gradueel dan wel fundamenteel moet worden genoemd, is, zoolang niet meer wederzijdsch begrijpen ontstaat, een voortdurende bron van wrijving en moeilijkheden in de arbeidswereld. Een Westerling, die zich nimmer de moeite heeft gegeven zich in het zieleleven van den Oosterling in te leven, ziet in dezen laatste — en zulks toch zoo geheel ten onrechte — wat diens werk betreft een luiaard, wat zijn omgangsvormen betreft een leugenaar; de Oosterling ziet in den luid sprekenden, zich opwindenden Europeaan een minderwaardig wezen, in diens activiteit een vervelend, vermoeiend gebrek aan inzicht in de diepere — althans in de zoete — dingen des levens en bovenal iemand, die hem, arbeider, voortdurend op irriteerende wijze stoort in zijne serene placiditeit. In stede van te constateeren, dat zij *beiden* „anders" zijn, voelen *beiden* zich de meerdere. De werkgever of toezichthouder toont dat superioriteitsgevoel in zijnen omgang, de Oostersche werknemer toont het niet en voelt het des te dieper.

Klimaat en natuur zijn, naast aanleg, de voornaamste oorzaken van dit diepgaand verschil; zij hebben een anderen stempel gedrukt op de levensgewoonten, zoo bij dag als bij nacht; een anderen stempel gedrukt ook op woning, kleeding, voeding, ja op de lichamen; puberteit zoowel als de aftakeling des lichaams vallen op andere tijden in; het voortbrengen van kinderen doet de vrouw anders aan. Klimaat en natuur in deze landen nooden veeleer tot droomen dan tot werken en zij maken het den niet=werker ook niet al te lastig: koude is onbekend en gebrek noch honger grijnzen den niet=werker hier zoo spoedig aan als in het gure Westen.

Voorts de complexiteit der bevolking: Alfoeren, Bataks, Dajaks, Javanen, Madoereezen, Maleiers, Menangkabauers, Papoea's, Soendaneezen — om er slechts enkelen (en deze alfabetisch) te noemen — behalve dan nog de werkkrachten van buitenaf: Chineezen, Britsch=Indiërs, Japanners, elk met hunne eigene opvattingen op vrijwel elk gebied: religieus, economisch, sexueel, met eigen volkskarakter, eigen volksdeugden en volksondeugden en bovenal met eigen *taal* en *adat*.

Dan daarbij nog de tegenstelling: heerscher en overheerschte. Was die aanvankelijk — vooral in streken waar elke Nederlander min of meer als een mystisch wezen en als drager van gezag werd beschouwd — reden tot slaafsche gehoorzaamheid en onderdanig eerbetoon, naarmate de nationale idee zich, gelijk in het laatste tiental jaren, meer algemeen verspreidt, voegt, waar zich stille ontevredenheid over economische en arbeidsverhoudingen voordoet, bij die ontevredenheid ook immer het zoo diep wortelend gevoel van verschil in godsdienst en in ras. En hiervan is mede een gevolg, dat bij economische geschillen, bij conflicten tusschen den Oosterschen werknemer en den Westerschen arbeidsleider zich immer een politiek (en dan een nationalistisch=politiek) element zal doen gelden, dat in landen, waar arbeider en ondernemer van één stam zijn, uiteraard onbekend is.

Naast wegneming van misstanden en verbetering van arbeidstoestanden brengen deze eigenaardige koloniale verhoudingen dus de noodzakelijkheid naar voren van maatregelen, die strekken kunnen om onderling begrijpen te bevorderen, om wrijving tusschen werkgever en werknemer weg te nemen of te verminderen. En kennis van taal en volksgewoonten staat hierbij voorop; dat juist deze achteruit gaat, maakt naast de snelle veranderingen, die zich in de koloniale huishouding en de koloniale arbeidsverhoudingen voltrekken, dat het arbeidsvraagstuk in een acuut stadium treedt. Waar zijn nog de gemoedelijke ouderwetsche ondernemingen van nog slechts 20 à 25 jaar geleden, toen er op Java patriarchale arbeidsverhoudingen heerschten, in menig opzicht beter dan de huidige. Dàår *was* contact, wederzijdsch begrijpen tusschen den beheerder — dikwijls den eigenaar — en zijne employé's eenerzijds en het volk. Hoevele ondernemingen waren er niet, beheerd door mannen, wier namen nog naklinken (ook bij de bevolking), die elk trekje van bijgeloof en volksopvattingen in volkomenheid kenden. Zij kenden niet slechts de taal, maar ook de kronkelwegen van het Inlandsche huiselijke, agrarische en financieele leven; zij woonden 10, 20 jaar op dezelfde onderneming, kenden al de menschen, hun moeiten en hun wenschen.

Lain doeloe lain sekarang! Van beide zijden traden onder de onweerstaanbare intensiveering van het bedrijfsleven in den huidigen tijd veranderingen in: de administrateur en de employe's werden meer *totok*, trekkers die van de landstaal alleen het hoogst noodige leeren om hun bevelen begrijpelijk te maken; de Hollandsche vrouw deed haar intrede op de ondernemingen; de directie werd òf naar Nederland overgebracht, òf bij de groote geldinstellingen gecentraliseerd, het beheer werd op meer strikt commercieele wijze gevoerd. En al zijn er nog uitzonderingen — van het persoonlijke contact, van het gemoedelijke in de verhouding is veel verloren gegaan.

Ook van Inlandsche zijde trad groote verandering in: de volksziel ontwaakte, het rijzend zelfbesef deed het

rasverschil minder als vaststaand feit en meer als tegenstelling gevoelen; de, in het bijzonder door de laaglandindustrie teweeg gebrachte, diep gevoelde maatschappelijke verschuivingen hebben wrevel gewekt en in het algemeen ondergaat de bevolking niet meer zoo gelaten al wat de vreemdeling beschikt. Nieuwe droomen, vage en bij de groote massa bepaald verwarde voorstellingen, door politieke agitatie gewekt, droegen daartoe niet weinig bij.

Daarbij verrezen meer en meer fabrieken, met streng geordend bedrijfsleven, vaste uren, vaste taak, en zoo voltrokken zich in de afgeloopen vijf en twintig jaren die fundamenteele wijzigingen in de arbeidsverhoudingen, die tot allerhand nieuwe vraagstukken aanleiding geven. Naast den tani, die zijn stukje grond bewerkt en in zijn vrijen tijd wel eens voor den toean wil werken om wat contant geld (bijv. voor zijn belastingen) te verdienen, is het nieuwe type, dat van den grondloozen Inlandschen werkman ontstaan: de nijverheid heeft de idylle verstoord, de toenemende industrialisatie maakt allengs duizenden tot werklieden, die op den arbeid of een bepaald bedrijf zijn aangewezen. Van dit nieuwe type gaan de moeilijkheden uit; deze nieuwe „werkman" is voor den agitator gemakkelijker te bereiken, hij is los van den grond en daardoor bewegelijker; voor zoover de inrichtingen op de groote plaatsen zijn, werkt ook de atmosfeer van de groote stad op hem in.

Werd vroeger van arbeidsmoeilijkheden hier te lande om zoo te zeggen niet gehoord, in de latere jaren is dat anders geworden; de staking aan de gasfabriek te Weltevreden in 1914 is wel als de eerste staking in den eigenlijken zin des woords te beschouwen. De eigenlijke Inlandsche vakactie dateert echter eerst van 1918, sedert op het z.g.n. 3de Nationale Congres, door de S.I. in September 1918 te Soerabaja gehouden, voor het eerst — onder socialistische inspiratie — stelling werd genomen, „tegen alle overheersching van het zondig (d.i. het Westersch) kapitalisme". Dit idee en de voor dien strijd noodige organisatievormen werden sedert in de Inlandsche wereld gepropageerd: „niet door vragen, verzoeken, smeeken — aldus heette het op dat congres — doch door aansluiting en organisatie moest men zich zelf macht en invloed op den gang van zaken en van de gewenschte hervormingen verschaffen".

Valt dit te betreuren? Weinig nut heeft het die vraag te overpeinzen. Ongetwijfeld vallen den bedrijfsleiders de moeilijkheden ten deel van de veranderde mentaliteit onder de arbeiders; betreurd en afgekeurd wordt de in gang zijnde verandering door hen, die nog gelooven aan de kunstmatigheid der beweging, die als koning Kanut meenen de opkomende zee te kunnen tegenhouden. Maar zij, die haar zien als de resultante van twee onweerstaanbare evolutionaire factoren: het ontwaken van het Oosten en de maatschappelijke omzettingen in het Westen, kunnen de ongetwijfeld minder welkome begeleidingsverschijnselen, de gevolgen van spanning en gisting, met meer clementie tegemoet treden, omdat zij daarin de kenmerken kunnen zien van een overgangsperiode, de schokken van een zich voltrekkend proces, dat — mits binnen banen van ordelijkheid en wettelijkheid gehouden — kan leiden tot betere, meer billijke en rechtvaardige verhoudingen in een nabije toekomst. Voor wie scherp schouwt heeft zich — en niet alleen in Nederlandsch-Indië — een nieuwe periode ingezet, welke zich onmiddellijk na den oorlog voor een wijle duidelijker afspiegelde dan thans, nu de op den oorlog gevolgde malaise schijnbaar een teruggang in het aanvankelijk al te snelle tempo bracht, maar die ondanks alles geleidelijken voortgang zal hebben.

Daarmede is voor de Regeering de plicht geboden om — zich boven de partijen stellende — dien strijd in het algemeen belang nauwgezet te volgen, aanleidingen tot conflicten zooveel mogelijk weg te nemen, gerezen conflicten rustig te doen verloopen, te waken dat de gemeenschap zoo min mogelijk schade van de conflicten ondervindt en bovenal te zorgen, dat daarbij de openbare orde en rust, dat daarbij het staatsgezag nimmer wordt aangetast. Voorkomen van dezen strijd als zoodanig ligt buiten haar vermogen, maar door het wegnemen van misstanden en onrechtvaardigheden eenerzijds en het bestrijden van overdreven eischen aan den anderen kant zal de Overheid toch veel kunnen doen om explosies, schokken en verdwazing der gemoederen te voorkomen en aldus het proces zich kalmer, geleidelijker te doen voltrekken.

In 1918 werd in den Volksraad aangedrongen op toezicht op den arbeid in geheel Nederlandsch-Indië, op het instellen van een onderzoek naar de arbeidstoestanden en op het invoeren van sociale wetgeving hier te lande, waarbij in de eerste plaats ware te letten op de beperking van den arbeid van vrouwen en kinderen. Een motie van die strekking, ingediend door den heeren Schumann, Cramer, Stibbe, Djajadiningrat, Bergmeijer, van Hinloopen Labberton, Tjokroaminoto, Sastrowidjono, Rivai, Stokvis, Koning, den Prangwedono en Bosscha, werd door den Volksraad met algemeene stemmen aangenomen. Daarop is bij besluit van 14 Februari 1919 No. 7 door de Regeering onder voorzitterschap van Mr. Dr. W. M. G. Schumann de Arbeidscommissie in het leven geroepen, aan welke als taak werd aangewezen een onderzoek in te stellen naar de arbeidstoestanden op Java en Madoera. In Maart 1920 werd aan den Voorzitter der Arbeidscommissie een speciale ambtenaar toegevoegd met de opdracht zich van de arbeidsverhoudingen op Java op de hoogte te stellen, teneinde bij voorkomende arbeidsgeschillen als door de Regeering aangewezen scheidsman te kunnen optreden.

Voorts werd bij besluit van 24 December 1918 No. 73 eene Commissie ingesteld om een onderzoek te

doen naar de verhoudingen en toestanden in de suiker=industrie, onder presidium aanvankelijk van Resident STIBBE, later van Resident FEITH. Door eene — achteraf te betreuren — Regeeringsbeslissing, dat het onderzoek naar de arbeidstoestanden in de suikerindustrie meer bijzonder behoorde tot de taak der Arbeidscommissie, heeft de Suikerenquête=commissie hare onderzoekingen niet tot de arbeidsverhoudingen uitgestrekt en zoo bevat haar op 10 Juli 1921 ingediend omstandig eindverslag geen gegevens of mededeelingen op dit punt.

Daar er in de eigen bedrijven van het Gouvernement, in de eerste plaats bij de Staatsspoorwegen, behoefte bleek te bestaan aan iemand, die op het gebied van de sociale aangelegenheden dier bedrijven werkzaam zou kunnen zijn, werd bij besluit van 14 Februari 1920 No. 4 de betrekking ingesteld van Algemeen Adviseur bij het Departement van Gouvernementsbedrijven voor sociale aangelegenheden. Op verzoek der Regeering heeft de tot deze functie benoemde hoofdambtenaar Mr. Dr. PEYROT het volgende als zijn voorloopig werkprogram aangegeven:

Ten aanzien van S. S., P. T. T., de Staatsmijnen, de Opiumfabriek, de Landsdrukkerij en de Zoutfabricage moet worden nagegaan:

a. welke maatregelen in het belang van het personeel bestaan ten aanzien van de rechtspositie, arbeids=, dienst= en rusttijden en belooning;

b. door onderzoekingen ter plaatse, besprekingen met leiders, vakvereenigingen en personeel, hoe die bepalingen moeten worden toegepast;

c. of de sub *b* bedoelde toepassing geacht kan worden voldoende te zijn ten aanzien van het geregelde onderwerp; terwijl daarna zal zijn te beoordeelen:

d. of de bestaande bepalingen al of niet moeten worden gewijzigd en of ook op ander gebied maatregelen behooren te worden getroffen.

De Arbeidscommissie heeft aan de haar verstrekte opdracht niet ten volle kunnen voldoen: zij heeft haar onderzoek naar de arbeidstoestanden, ingezet met eene omstandige, echter zeer onvoldoende beantwoorde vragenlijst, moeten afbreken om te voldoen aan — in verband met de in 1919 gerezen ernstige arbeidsconflicten — zeer dringende Regeeringsopdrachten o.m. om advies uit te brengen nopens het vraagstuk van de vaststelling van minimumloonen, en de instelling van arbeidsraden, terwijl inmiddels bij de Regeering het denkbeeld rees tot oprichting van een speciaal, blijvend Regeeringsorgaan voor arbeidsaangelegenheden.

De werkzaamheid zoowel der Suikerenquête=commissie als der Arbeidscommissie heeft, evenals de loop der gebeurtenissen in de laatste 5 jaren, dan ook tot deze besliste conclusie geleid, dat het verkrijgen van geordende kennis, het systematisch verzamelen van gegevens omtrent de feiten en toestanden in de Indische arbeids= en bedrijfswereld — en zulks gelijkelijk in beider belang — dringend noodig is, dat ingrijpende sociale maatregelen niet zonder voorbereiding uit den grond kunnen worden gestampt, noch zonder meer uit Europa kunnen worden geïmporteerd, maar tevens dat het achterwege laten ervan tot moeilijkheden en complicaties zou leiden, die later allerwege diep zouden moeten worden betreurd.

Zoo werd op 31 December 1921 (Ind. Stb. 813) bij het Departement van Justitie het Kantoor van Arbeid ingesteld, dat zou omvatten eene afdeeling „Wetgeving en Statistiek van den Arbeid", eene afdeeling „Arbeids=inspectie voor Java en Madoera" en eene afdeeling „Vakbeweging".

Kort nadat het Kantoor was ingesteld trad evenwel de dringende noodzakelijkheid tot algemeene bezuiniging in en werd de toch reeds beperkte formatie van het kantoor nog verder teruggebracht. Daardoor is voorshands de mogelijkheid weggenomen om tot ruimere systematische, op statistische leest geschoeide waarneming van het Indische arbeidsvraagstuk over te gaan. Zoodoende moet voorbereidende arbeid voorgaan, waarbij betere regeling der arbeidsovereenkomst, regeling van den kinderarbeid binnen werkplaatsen en fabrieken op den voorgrond staan, terwijl de Regeering aan het kantoor onder meer het samenstellen van loon= en stakingsstatistieken heeft opgedragen. Ook zullen de internationale tractaten op het punt van den arbeid, gesloten naar aanleiding van de Arbeidsconferenties van Washington, Genua en Genève, nader op hunne geheele of gedeeltelijke invoerbaarheid in deze gewesten moeten worden getoetst.

Door de instelling en handhaving van het Kantoor van Arbeid heeft de Regeering intusschen bewezen, dat het Indische arbeidsvraagstuk aan Hare belangstelling niet ontgaat.

De Vakbeweging.

De vakbeweging hier te lande valt uiteen in twee scherp=omschreven deelen, die der Europeesche en die der Inlandsche werknemers 1) en deze beide groepen zijn dan wederom als van zelf onder te verdeelen naarmate de leden ambtenaren dan wel „particuliere" werknemers zijn. Enkele vakvereenigingen zooals bijv. het Ned.=Ind. Onderwijzers Genootschap (N. I. O. G.) de Ver. van Leeraren M. O., de Spoorbond tellen zoowel ambtenaren als particulieren onder hare leden, terwijl een hoogst enkele, als de Vereeniging van Spoor= en Tramweg=Personeel (V. S. T. P.) zoowel Europeesche als inheemsche (en dan zoowel bij den Gouver=

1) Uit Semarang werden 2 Chineesche Vakvereenigingen opgegeven.

nements als bij de particuliere bedrijven) leden heeft.

Dateert de uitbreiding en de onderlinge organisatie der Europeesche vakvereenigingen eerst van de laatste jaren, enkele — sommige tevens beroepsvereenigingen met ruimer doelbepaling dan louter de behartiging van vakbelangen — bestaan al sedert het begin dezer eeuw.

Het N. I. O. G. dateert zelfs van 1894 en is de oudste ambtenarenvereeniging; de Europeesche onderofficiersvereeniging Ons Aller Belang is, evenals de Ver. van Leeraren M. O., van 1902.

De oudste werknemersvereeniging is de Vereeniging van geëmployeerden bij de Suikerindustrie — kortweg de Suikerbond — opgericht in April 1907. Bij het 15-jarig bestaan van dien Bond werd gememoreerd hoe de bij de oprichting in zeven punten geformuleerde desiderata [1]) thans alle reeds in den een of anderen vorm zijn vervuld. Ook op menig ander gebied werden belangrijke verbeteringen tot stand gebracht, niet het minst door de medewerking van het Suikersyndicaat en later doordat de uitnemend georganiseerde Java Suiker-Werkgevers Bond (in 1920 opgericht), veelal in overleg met den Suikerbond, reeds vele arbeidsverhoudingen in de suikerindustrie op heldere en methodische wijze heeft geregeld.

De Vereeniging van Assistenten in Deli, welke sedert 1909 bestaat, kan niet op zulke resultaten bogen; door de meeste tabaksmaatschappijen wordt het goed recht en de nuttige functie eener vakvereeniging nog niet erkend. Met ingang van 1 Maart 1922 is intusschen voor de Oostkust van Sumatra eene „Assistentenregeling" (Staatsblad 1921 No. 334) in werking getreden, welke aan de positie van cultuurassistent meerdere vastheid geeft en o.m. de vrije dagen en de verloven regelt.

De Cultuurbond op Java (opgericht 1918) ijvert met den Suikerbond voor eene soortgelijke regeling op Java. Door het verspreid liggen der ondernemingen en de talrijkheid der directies ondervindt de Cultuurbond vele moeilijkheden bij zijn streven om in de stelselloosheid der arbeidsvoorwaarden in de bergcultures verbetering te brengen. Een oogenblik beloofde dat anders te worden, toen in 1919 op initiatief van wijlen den heer F. J. Gentis (van Kooy & Co's administratiekantoor) een Centrale Arbeidsregeling-Commissie werd ingesteld, die contracten ontwierp, welke wel algemeene goedkeuring ontmoetten, doch ten slotte niet werden doorgevoerd. Het ontbreken van een werkgeversbond voor de cultures doet zich dan ook als een gemis gevoelen. De, in 1921 opgerichte, zich noch werkgevers- noch werknemersvereeniging noemende, Vereeniging van Administrateurs heeft thans de bevordering van behoorlijke contracten in de cultures ter hand genomen.

1) 1. Contractueele aanstelling, 2 recht op vrijen Zondag na afloop van den maaltijd, 3 recht op vrijen tijd na afloop der werkzaamheden, 4. recht op onderstand bij vermindering van blijvenden aard in en door den dienst, 5 oprichting ondersteuningsfonds, 6 id. pensioenfonds, 7 id. fonds voor weduwen en weezen.

De kantoor- en handelsbedienden zijn georganiseerd in den Algemeenen Handelsbond (1920, zetel Soerabaja) en den Nieuwen Handelsbond (1921, zetel Medan).

Bij de in 1919 opgerichte Federatie van Europeesche werknemersvereenigingen waren, naar voorloopige opgave, op 1 Januari 1923 aangesloten 10 vakvereenigingen met ± 5.200 leden, w.o. behalve de bovengenoemde, nog te vermelden zijn de Vereeniging van Gezagvoerders en Stuurlieden in Ned.-Indië, de Vereeniging van Scheepswerktuigkundigen en de Alg. Spoorbond.

Wat de ambtenaren betreft, die der locale ressorten te Batavia en te Soerabaja hebben zich afzonderlijk georganiseerd naast eene algemeene Vereeniging van ambtenaren in dienst van Locale Ressorten, welke 1.000 leden telt.

De Europeesche landsdienaren zijn in een dertigtal vakvereenigingen gegroepeerd, waarvan naast N.I. O. G. en O. A. B. en de andere hiervoren genoemde nog vermeld mogen worden de Douane-bond, Vereeniging van Waterstaatsingenieurs, Bond van Politieopzieners, P. T. T. bond, Vereeniging van hoogere ambtenaren bij de Landskantoren. Deze vereenigingen hebben (1918) te zamen gevormd het Verbond van Landsdienaren, dat op 1 Januari 1923 telde 27 aangesloten vereenigingen met ± 16.000 leden. Het V. V. L. voerde actie tot behoud van den duurtetoeslag (massavergadering op 25 Mei 1923 te Weltevreden), tot regeling van den rechtstoestand van ambtenaren (waarover eene door de Regeering ingestelde Commissie onder voorzitterschap van Mr. L. J. Dijkstra op 1 Mei 1922 een rapport heeft ingediend) en wordt thans door de salariscommissie geraadpleegd bij het ontwerpen van nieuwe bezoldigingsgrondslagen.

Door eigen organisatie der Katholieke ambtenaren (de R. K. Onderwijzersbond dateert van 1917; in 1923 zijn o.m. opgericht de Alg. R. K. Ambtenaren-vereeniging en de R. K. Onderofficieren-vereeniging St. Ignatius) is binnenkort de vorming van een Federatie van R. K. vakvereenigingen te verwachten.

Het V. V. L. en de Federatie van Europeesche werknemers houden onderling contact door eene z.g. Schakelcommissie.

Het Indo-Europeesch Verbond bewoog zich kort geleden op vakvereenigingsgebied door oprichting van de Vereeniging van Indo-Europeesche militairen. De officieren van het Leger zijn bijna allen aangesloten bij de Ned.-Ind. Officiersvereeniging (N.I.O.V.).

Van bepaalde conflicten tusschen Europeesche werkgevers en werknemers is nog weinig sprake geweest. Bij de Kon. Paketvaart Mij. ontstonden in 1919 en 1922 ernstige geschillen met een deel van het Europeesche personeel. Het eerste geschil liep in hoofdzaak over overwerk; ter onderzoek van de gerezen kwesties werd toen door den G.-G. eene commissie onder voorzitterschap van Ir. M. H. Damme ingesteld, aan welker

uitspraak beide partijen verklaarden zich te zullen onderwerpen. Na twee dagen vergaderen werd het resultaat bereikt, dat op alle zeven punten van verschil eenstemmigheid werd verkregen. Het tweede geschil — Januari 1923—, dat zijn aanleiding vond in de algemeene loonsverlaging en liep tusschen de Directie en de scheepswerktuigkundigen, werd, nadat het begin van conflict was ontstaan, door de bemiddeling van het Hoofd van het Kantoor van Arbeid opgelost.

Is het Europeesche vakvereenigingsleven langs duidelijke en in het algemeen natuurlijke lijnen georganiseerd en is dit op enkele uitzonderingen na nog vrij van politieke tendenzen, van de Inlandsche vakbeweging moet tot dusver nog het tegendeel worden geconstateerd. Uit politiek geboren en uit eene politiek, die — wat methode en organisatie aangaat — allengs meer onder socialistische en later zelfs communistische beïnvloeding kwam, was de Inlandsche vakbeweging hier te lande van den aanvang af meer politiek dan economisch. Al mogen als verzachtende omstandigheden worden aangevoerd de ongeorganiseerdheid der Indische samenleving op economisch gebied en de onontwikkeldheid vooralsnog der groote massa, het feit zelve is te betreuren en heeft — kwam een kwestie tot het uiterste — vrijwel immer tot nederlaag en teleurstelling aanleiding gegeven.

De eerste vakbond kristalliseerde uit de S. I. met het „kapitalisme" als den aangewezen vijand. Het concrete initiatief ging wel is waar uit van het congres van den Bond van Pandhuispersoneel in Mei 1919 te Bandoeng, maar op het in October — November d.a.v. te Soerabaja gehouden, uiteraard politieke en godsdienstige S. I.-congres, kwamen de eerste meer gepreciseerde voorstellen aan de orde, die tijdens het met Kerstmis 1919 te Djokja gehouden congres der „Politieke Concentratie en Vakcentrale" leidde tot oprichting der eerste Inlandsche vakcentrale aan de hand van grootsch opgezette, doch weinig gefundeerde voorstellen van R. M. SOERJOPRANOTO, Commissaris der Centrale S. I. In het „werkprogram" stond als eerste punt het streven naar een door verkiezing door geheel het volk gevormd, vertegenwoordigend lichaam, als tweede de socialiseering van alle moderne bedrijven met als overgangsvorm algemeene Gouvernements-exploitatie, hetgeen volstaan moge als bewijs, dat van zuivere economische vakactie nog weinig sprake was.

Toen in 1919 en 1920 de prijzen der eerste levensbehoeften sterk omhoog gingen en de loonen daarmede niet evenredig stegen, ontstonden moeilijkheden, eerst in de drukkersbedrijven te Semarang — zetel van het Bestuur der Vakcentrale — vervolgens (Maart 1920) in de suikerindustrie (onder instigatie van den door R. M. SOERJOPRANOTO opgerichte Personeel Fabrieks-Bond). Door Regeeringsbemiddeling, d. t. k. van het Binnenlandsch Bestuur, werden de loonen verbeterd. Hadden de daden van den P. F. B. volgens getuigenis der Regeering, bij *deze* actie geen aanleiding gegeven om die als revolutionair te kenmerken, anders stond de zaak toen in Augustus 1920, zonder dat toen ontevredenheid onder de suikerarbeiders bestond, met een ultimatum een nieuwe actie werd aangevangen, niet tot verbetering der arbeidsvoorwaarden, doch gericht tegen de suikerindustrie als zoodanig. Toen trad de Regeering op en verklaarde bij monde van den Resident van Djokjakarta de bestuurders van den P. F. B. voor eene geprovoceerde staking verantwoordelijk te zullen stellen, waarna deze achterwege bleef.

Augustus 1920 brak een arbeidsconflict bij de spoorweglieden te Cheribon uit, een looneonflict, dat ten slotte met bemiddeling van het Bestuur en met medewerking zoo van de S. C. S. als van het V. S. T. P.-bestuur werd opgelost en tot belangrijke loonsverbetering leidde, niet echter dan nadat op 6 October en volgende dagen eene korte doch ernstige staking op de lijn dier maatschappij uitbrak.

In September van datzelfde jaar brak ook bij de Deli Spoorweg Mij. eene staking uit, die zich een oogenblik verder in het gewest dreigde uit te breiden, doch na ongeveer 14 dagen door stilzwijgende aanvaarding eener nieuwe loonregeling bij die Maatschappij verliep.

Van September 1920 tot Januari 1921 hadden te Soerabaja nog een reeks onregelmatige stakingen plaats, uitgelokt door een politiek avonturier, zekeren JAHJA, die geleidelijk de Inlandsche kleermakers bij Europeesche firma's, de havenarbeiders, de toekangs in technische bedrijven, de huisbedienden, teekenaars en opnemers in z.g. bonden had georganiseerd. Deze conflicten hadden een onregelmatig verloop en kwamen eerst geheel tot een eind, toen Jahja zijn invloed verloor.

Het spreekt van zelf, dat de houding der Regeering tegenover al deze conflicten principieel ter sprake kwam en in de Volksraadzitting van 3 Maart 1920 deed de Regeering Haren gemachtigde de verklaring afleggen, dat wanneer een conflict ter verbetering van arbeidsvoorwaarden tusschen werknemers en werkgevers tot staking leidt, zulks een kwestie van economischen strijd is, waar de Regeering onzijdig tegenover staat, hoewel Zij het Haar taak zal achten om waar dit noodig blijkt, Haar bemiddeling aan te bieden. Wordt staking echter aangewend, niet als middel in den economischen doch in den politieken strijd, dan zal de Regeering tegen dergelijke excessen optreden, aangezien Zij tegenover staking als politiek wapen, als misdadige woeling, niet onzijdig staat.

Waar economische en politieke drijfveeren niet steeds te scheiden zijn en ook bijv. een korte politieke staking van weinig belang zou kunnen zijn, daarentegen een „economische staking" als bijv. een algemeene vervoerstaking, wegens ontwrichting van het maatschappelijke

leven niet zou kunnen worden toegelaten, behield de Regeering zich voor in elk geval opnieuw naar omstandigheden te beslissen.

Teneinde beter tegen ontoelaatbare stakingen te kunnen optreden, werd bij Ind Stb. No. 818 art. 335, 1e. S. W. B. in dier voege aangevuld, dat mede strafbaar wordt gesteld hij die een ander (behalve door geweld of door eenige andere feitelijkheid) door eene onaangename bejegening en of door bedreiging daarmede dwingt iets te doen, niet te doen of te dulden. Tevens werd aan overtreding van die strafbepaling voorloopige hechtenis verbonden.

Inmiddels kon de Vakcentrale niet buiten de allengs meer tot uiting komende verdeeldheid in de Inlandsche politieke wereld blijven. In Juni 1921 kwam dit op de, op initiatief van de Vereeniging van Inlandsch B. O. W.-personeel te Djokjakarta bijeengekomen, vergadering van alle bij de vakcentrale aangesloten vereenigingen tot eene ontknooping. De communistische leden van het Bondsbestuur, die in de minderheid bleken, stichtten eene nieuwe „Revolutionaire vakcentrale", waarbij het grootste aantal, maar niet de sterkste der vakvereenigingen overging. De oude Vakcentrale werd door P. F. B., Pandhuisbond en de bonden van kweekschoolpersoneel en hulponderwijzers voortgezet.

In Augustus — September 1921 besloten de belanghebbenden bij den suikerafscheep de koelieloonen, die tot ± *f* 2 daags, soms hooger, waren opgeloopen, te normaliseeren. Toen op 24 Augustus de, na onderling overleg der exporteurs vastgestelde, loonschaal werd ingevoerd, ontstond een staking, die door aanvoer van fabriekskoelies werd gebroken. Ook bij de Semarangsche haven ondervond men dergelijke moeilijkheden.

De eerste belangrijke „ambtenarenstaking" vond plaats in Januari 1922, toen de Inheemsche ambtenaren van den pandhuisdienst, naar aanleiding van een conflict over het overbrengen van goederen naar de veilingsloods, hetgeen de beambten beneden hun waardigheid achtten, een staking begonnen. Alle stakers, die na herhaalde waarschuwing weigerden het werk te hervatten, werden ontslagen, in totaal 950. De staking breidde zich van het Djokjasche uit tot de gewesten Cheribon, Pekalongan, Kedoe, Semarang, Rembang, Kediri, Soerabaja en Pasoeroean en al spoedig vervielen de leiders der beweging in opruiïng, kregen politieke oogmerken den boventoon en werd de rassenhaat op alle mogelijke wijzen aangewakkerd. Het recht van vergadering in de residentie Djokja werd beperkt, eenige leiders werden vervolgd en aldus verliep ten slotte einde Maart deze staking. In de memorie van antwoord op het afdeelingsverslag van den Volksraad nopens de begrooting voor 1923 zette de Indische Regeering haar standpunt als volgt uiteen: „De Regeering stelt voorop, dat zij organisatie van Overheidspersoneel toejuicht. Niettemin zal iedere zoodanige organisatie Haar tegenover zich vinden, wanneer deze, gebruik makende van het wapen der staking ter doorzetting van hare eischen, daarmede het staatsorganisme ontwricht. Verantwoordelijk voor de goede functioneering van de landsdiensten kan zij een aanslag daarop niet toelaten, noch ook zich uit Haar positie van opperst gezag hier te lande laten wegdringen".

Eene in Juli 1922 door de Regeering ingestelde Grievencommissie onder presidium van Pangeran T. A. Koesoemo Joedo heeft alle grieven bij den pandhuisdienst onderzocht, welke grootendeels ongegrond werden bevonden, al wordt het bezwaar van de overbrenging van panden door beambten coram populo door haar als reëel en wortelend in den nog levenden Javaanschen adat erkend, weshalve zij adviseerde dit buiten het eigenlijke pandhuisgebouw door een tuinjongen te doen verrichten. De Commissie verklaarde de staking uit de snelle opkomst van den Pandhuisbond, de onbekwaamheid der bondsleiders en de animositeit tusschen den Inlandschen beambtenbond en de organisatie der pandhuisbeheerders.

Tijdens het schrijven van dit opstel brak — Mei 1923 — de door de V. S. T. P. uitgelokte spoorwegstaking uit, waaraan ruim 8.000 beambten der S. S. benevens eenige honderden der N. I. S. en der vereenigde stoomtrammaatschappijen deelnamen. Semarang, Soerabaja en Madioen bleken de brandpunten. Al spoedig bleek deze staking, die, tegen een later tijdstip voorbereid, uitbrak door de inhechtenisneming wegens een spreekdelict van Semaoen, den communistischen Voorzitter der V.S.T.P. en van den aanvang af een overwegend politiek karakter droeg, een mislukking. Zij gaf aanleiding tot de vaststelling van art. 161-bis Strafwetboek, waarbij strafbaar wordt gesteld hij, die met het oogmerk van verstoring van de openbare orde of ontwrichting van het leven der maatschappij te veroorzaken, dan wel wetende of redelijkerwijs kunnende vermoeden, dat dit het gevolg zal zijn, staking teweeg brengt of bevordert.

Indien de bij de pandhuis- en de spoorwegstaking opgedane ondervindingen de Inlandsche leiders en leden der vakvereenigingen mochten doen inzien, dat eene op zuiver economische basis gestelde en bij conflicten op zuiver economische basis *blijvende* actie tot verbetering van arbeidsverhoudingen en tot het wegnemen van grieven de eenige methode is, die kans van slagen biedt, dan zou de Inlandsche vakbeweging hier te lande een nieuw en vruchtbaarder tijdperk kunnen ingaan.

A. G. V.

DE KOELIE=ORDONNANTIE.

Een onderwerp van groot belang voorzeker, in verband met de arbeidsverhoudingen in de Buitengewesten en een meer diepgaande beschouwing waard, dan mogelijkerwijze kan worden gegeven in dit beknopte „overzicht", waarvoor het *Gedenkboek* slechts ruimte biedt.

De *Koelieordonnantie* dan is de eerste groote stap geweest op het gebied onzer Koloniale Arbeidswetgeving, waaraan alleerst de behoefte werd gevoeld, men raadt het reeds, in de Delische Cultuurwereld.

Want met de enkele bepalingen rakende de verhouding tusschen werkgever en werkman, die toenmaals golden — we moeten ons in gedachten verplaatsen naar den tijd van 1870 — was geen genoegzame aanvulling van een voldoend aantal geïmporteerde werkkrachten verzekerd; en tot behoud der cultures aldaar, ook al ten bate van de ontwikkeling van dien geheelen streek, was zulk een aanvulling n o o d i g! Er moest dus een *Werkovereenkomst* zijn, met rechtszekerheid voor beide zijden . . . . . . en dan zou het vraagstuk zijn opgelost. In dien zin richtten zich dan ook in 1876 de Deliplanters tot de toenmalige Regeering.

Vier jaren later, in 1880, kwam de eigenlijke *koelie=ordonnantie* tot stand, waarbij werknemer en werkgever de nakoming werd opgelegd van wederzijdsche verplichtingen, onder bedreiging van den Strafrechter. (Ter voorkoming van misverstand zij hier opgemerkt, dat met w e r k n e m e r de niet=Europeesche, geïmporteerde arbeidskracht wordt bedoeld).

Als tegenprestatie voor den arbeid des werknemers verbond zich de w e r k g e v e r contractueel te zullen zorg dragen voor een voldoend loon, benevens huisvesting, geneeskundige verzorging, een humane behandeling, kostelooze terugzending na ommekomst van het werkcontract, etc. Daarnaast werd den arbeider de gelegenheid gewaarborgd tot uiting van klachten tegenover zijn werkgever.

Ziedaar dan de eerste stap op het gebied der A r b e i d s w e t g e v i n g, geboren uit de behoefte, welke aan beide zijden zoo duidelijk werd gevoeld.

Uiteraard zijn in deze Koelie=Ordonnantie, met de verandering der omstandigheden, de noodige wijzigingen aangebracht. Ook werd hier en daar wat toegevoegd, of een noodzakelijke uitbreiding ingelascht, maar toch, in wezen en aard, in *principe* bleef zij onaangetast, evenals de *werkovereenkomsten* tusschen werknemer en werkgever, welke natuurlijk deze Koelie=Ordonnantie tot grondslag hebben.

Voor den belangstellenden lezer zou het de moeite loonen, om in dit verband eens de in 1915 tot stand gekomen (nieuwe) Koelie=Ordonnantie na te slaan, waarin de onvolkomenheden in de verhouding tusschen beide zijden, door de praktijk ons geleerd, nader worden ondervangen. Wat de zoo juist genoemde *werk=overeenkomsten* betreft, kunnen wij niet nalaten nog even de aandacht te vestigen op het vraagstuk der afschaffing van de *Poenale Sanctie*, een probleem dat, wegens zijn groote belangrijkheid, de Regeering reeds geruimen tijd bezig houdt.

En wie zorgde dan voor de behoorlijke naleving van de wederzijdsche verplichtingen?

In de eerste en laatste plaats de Bestuursambtenaar, aan wiens veel (te veel?) omvattende taak ook dit nieuwe toezicht werd toegevoegd. Maar wie ook slechts flauwtjes op de hoogte is der werkzaamheden van een bestuursambtenaar in de Buitengewesten, zal moeten begrijpen, dat voor een ideëele uitvoering van deze laatste opdracht vaak geen tijd en gelegenheid kon bestaan.

De bestuursambtenaar kon niet altijd zich grondig verdiepen in bepaalde gevallen van geschil, kon niet altijd de mate van objectiviteit, waarmede zekere klachten werden uitgebracht, persoonlijk onderzoeken, als zijn aanwezigheid door urgenter bezigheden elders werd vereischt.

En nietwaar, waar het toezicht gebrekkig moet zijn, daar zal de *uitvoering* het een en ander te wenschen overlaten, met welke goede bedoelingen men aanvankelijk ook mag zijn bezield geweest.

Er deden zich dus „excessen" voor, niet alléén aan werkgeverszijde, zooals sommigen het zoo gaarne schijnen te willen doen voorkomen.

Tegenover gevallen van luiheid of lijdelijk verzet kwam de planter er meermalen toe het beginsel van „eigen rechter spelen" in toepassing te brengen, alweer door onvoldoende contrôle daartoe in de gelegenheid gesteld.

Begrijpelijk misschien, doch onder geen omstandigheid toelaatbaar en volkomen in strijd met de *bedoeling* der Koelie=ordonnantie.

De gevolgen bleven niet uit!

Wijlen Mr. J. VAN DEN BRAND, het latere Volksraadslid, publiceerde in zijn bekende brochure: „de Millioenen uit Deli", welke ook in Nederland heel wat pennen in beweging bracht, de wantoestanden in de Delische Cultuurwereld.

En al mogen nu velen zeggen, dat die brochure een ietwat overdreven karakter droeg, en het behandelde wat al te donker werd afgeschilderd, toch bleef er voor de spoedig daarna ingestelde regeeringsenquête genoeg waarheid over uit dat geschrift, om te breken met het oude systeem van toezicht, en de arbeidsinspectie werd ingesteld ter Oostkust van Sumatra.

Het is met groote ingenomenheid dat wij thans in dit Gedenkboek het een en ander vast mogen leggen over het in vele opzichten zoo delicate instituut: de Arbeidsinspectie.

Neen, het wordt geen verdediging van dit instituut, want men verdedigt niet het bestaan van een instelling, die uit de *noodzakelijkheid* geboren werd.

Wij spreken dan ook slechts van ingenomenheid, wijl er zich thans een nieuwe en schoone gelegenheid voordoet om te gewagen van den heilzamen invloed der Arbeidsinspectie, wier werk zoo vaak werd miskend in Pers en Periodiek.

Den bevooroordeelden lezer verzoeken wij in de allereerste plaats om alle gedachten aan „ethisch gedoe" verre van zich te zetten, dat wil zeggen, in de beteekenis, die het woord „ethisch" zoo langzamerhand in de Indische wereld gekregen heeft.

Hierboven schetsten wij reeds, hoe het toezicht op de naleving der *Koelie-ordonnantie* en de werkovereenkomsten daarmee annex, noodzakelijkerwijze moest gelegd worden in andere handen dan die van het B. B. en moest worden opgedragen aan een organisatie, die, laten wij maar eens zeggen, niets anders heeft te doen dan dit controleerend werk, overal waar in den Archipel contractkoelies en vrije arbeiders zijn te werk gesteld.

Wij brengen in herinnering, dat Mr. VAN DEN BRAND door zijn brochure den eersten stoot gaf tot de regeeringsenquête naar de arbeidsverhoudingen in het Delische en zoo ontmoeten wij naar aanleiding van het uitgebracht rapport in 1904 een *tijdelijke arbeidsinspectie* ter Oostkust van Sumatra, welke later in 1907, *definitief* werd ingesteld.

En nu weet een ieder hoe elke Arbeidsinspecteur in de beginperiode, en later ook nog wel eens, door den planter met scheele oogen werd aangezien, omdat men in zulk een persoon iemand zag, die het prestige van den werkgever ondermijnde, door à tort et à travers zich te scharen aan de zijde van den koelie en stelling nam tegen diens werkgever.

Zoo'n Arbeidsinspecteur zou dus slechts de verhoudingen verscherpen, meende men.

Maar de praktijk leerde gelukkig anders!

Het personeel der Arbeidsinspectie wist veelal door tactvol optreden in gevallen van wrijving de scherpe kantjes af te ronden en de planter ging inzien, dat het nieuwe instituut toch ook zijn goede zijde had.

Zoetjes aan werd een aangename samenwerking verkregen en zoo zag men langzamerhand de hygiënische en humane verzorging van den koelie meer verzekerd.

Wij zullen U niet vermoeien met statistische gegevens omtrent morbiditeit en mortaliteit onder het werkvolk, of met lange reeksen cijfers over de loonen, noch met de beschrijving van een onderneming met haar dikwijls schitterende centrale hospitalen, koeliewoningen en gelegenheden tot ontspanning, doch men neme slechts aan, dat er in den loop der jaren vele en ingrijpende verbeteringen te dien aanzien zijn bereikt.

Het ligt geenszins in de bedoeling om den planter te verwijten, dat hij zelf geen oog had voor de belangen van zijn koelies; de werkgever is niet altijd belust geweest op eigen voordeel ten koste van zijn werkvolk, door het een menschwaardig bestaan ten eenen te ontzeggen, doch wij wenschen slechts te memoreeren, dat het de Arbeidsinspectie was, die in algemeenen zin den werkgever zijn *eigenbelang* sneller heeft doen inzien, dat gelegen is in de verzekering van een behoorlijke behandeling van zijn arbeiders.

Thans weet de koelie, dat een werkovereenkomst hem voldoende schadeloos stelt voor het tijdelijk verlaten van zijn geboortegrond, en de minder goede naam, dien de Europeesche werkgever in de Inlandsche wereld vroeger mocht hebben gehad, behoort dan ook in het algemeen gesproken, thans vrijwel tot het verleden.

Uit alles blijkt dus, dat de *Arbeidsinspectie* streeft naar de juiste naleving van den *geest* der Koelieordonnantie, waarvan niemand meer de noodzakelijkheid zal in twijfel trekken.

A. C. N. H.

SUMATRA'S OOSTKUST.

INLEIDING.

BIJ dezen mijlpaal in de geschiedenis van het Nederlandsche Volk omziende naar alles wat in de laatste 25 jaar geschied is, zal men op weinige gebeurtenissen in Nederlandsch-Indië kunnen wijzen welke zóó opvallen, zóó treffend zijn als de vlucht, welke Sumatra's Oostkust in korten tijd genomen heeft. En laten wij onzen blik in deze landen slechts nòg een kwarteeuw verder terug gaan, dan is de tegenstelling tusschen het vertier van het cultuurcentrum van heden en de toestanden in het arme land van voorheen zóó groot, dat men zich afvraagt wat wel de redenen mogen zijn, dat dezelfde vruchtbare gronden, die nu den durf en den arbeid van den Europeaan hebben beloond met het voortbrengen van allerlei kostelijke produkten, niet de eigen bevolking hebben kunnen brengen tot blijvende welvaart.

Die redenen zijn: de schaarschte van de bevolking als gevolg van verkeerde toestanden en de onderlinge oorlogen, waardoor rust en veiligheid ontbraken, de factoren, welke zoovele volkeren van dezen Archipel hebben ontbeerd, voordat het Nederlandsch gezag aan hen leiding gaf.

Alvorens de zegenrijke periode van de regeering van Hare Majesteit onze Koningin te behandelen, mogen enkele woorden over de oudere geschiedenis van deze landen vooraf gaan.

Het is vreemd maar niet onverklaarbaar, dat deze Oostkust van Sumatra, ofschoon gelegen aan den voornaamsten waterweg van Azië, in het ver verleden niet zoozeer de daadwerkelijke belangstelling trok van de Indische kolonisten, die over Indonesië uitzwermden. De noordpunt van Sumatra ontving de zeevaarders van het noorden, en later werd Atjeh een magneet door zijn peper, het produkt dat zooveel hebzucht heeft ontketend; Palembang in het zuiden, met zijn groote zoetwaterrivieren, had de volle belangstelling van Azië's Oostkust en van Java. Sumatra's Oostkust had weliswaar den vruchtbaarsten bodem, maar men moet vroeger deze landen gedurende langen tijd vermeden hebben om het kannibalisme, dat heerschte onder de Bataksche stammen, die tot aan zee woonden, en waarover reeds de oudste geschriften spreken.

Wel lieten de Hindoes zich in zooverre niet meer afschrikken, dat zij, langs de Panei-rivier en (zooals zij hoogerop heet) de Beroemoen opvarend, zich vestigden in de groote vlakte (Padang Lawas) in den bovenloop dier Beroemoen. Zoo kon in de 12de eeuw een bloeiend Boeddhistisch centrum in die diepe binnenlanden bestaan, waarvan de fraaie tempelruïnes nu nog getuigen.

Ook slavenhandel bloeide in deze landen, en dit zal een van de redenen zijn geweest, dat later avonturiers van allerlei ras zich aan den uitersten kustrand begonnen te nestelen, en hun belangen wisten te verbinden aan die van de inheemsche bevolking. Zoo ontstonden langzamerhand grootere nederzettingen, o.a. het beruchte zeerooversnest Aroe. Ook handelaren voor Voor-Indië kwamen en vermengden zich eveneens door huwelijk met de Inlanders, het liefst met dochters der Bataksche hoofden; de Islam werd hierbij een stimulans te meer.

Nu kwam Atjeh opzetten, en in zijn bloedige oorlogen met Malaka werden de door vreemdelingen gestichte kustrijkjes gemengd: Aroe, Siak en later ook Deli. Ook in de binnenlanden steeg Atjeh's invloed. Maar niet alle Bataks trokken maar dadelijk terug naar hun heuvels en bergen. Zoo deelt MARSDEN mede, dat in 1539 een Bataksche radja, ANGGI SRI TIMOER RADJA, die den Islam niet wilde omhelzen, met succes Atjeh weerstond. Een trouwelooze behandeling van de zijde der Atjehers na den gesloten vrede, bracht hem ertoe met een leger van 15.000 man, met wapens en munitie van de Portugeezen, naar Pasai op te marcheeren; 40 krijgsolifanten vergezelden het leger. In het eigen land werd den Atjehers een nederlaag toegebracht, waarbij zij 1.500 man verloren, onder wie 160 Turken, 200 Saracenen en lieden van Malabar en Abyssinië.

Maar in het algemeen verging het den tegenstanders van het machtige Atjeh slecht. Zoo werd Aroe herhaaldelijk uitgemoord — men deed dit uit wraak over geleden nederlagen — en ook Deli werd niet gespaard, toen het in 1618 werd genomen, ofschoon de „kota" met hulp van Portugeezen zeer versterkt was.

Atjeh leed door zijne oorlogen zelf groote verliezen; om nu zijne strijdkrachten aan te vullen, zouden 22.000 inwoners van de veroverde landen Deli, Kedah, Perak, Djohor en Pahang naar Atjeh zijn overgebracht. Men had echter niet op de onderhoudkosten gerekend en liet hen sterven onder den blooten hemel!

Het beeld van deze landen dat zich daar voor ons ontrolt, is deerniswekkend, en het behoeft geen betoog dat dergelijke toestanden een schaarsch geworden bevolking zelfs op den rijksten bodem in elke beteekenis „arm" moesten maken.

De eerste Europeaan, die ons een beschrijving geeft van die toestanden, is ANDERSON, en men merke op, dat hetgeen uit zijn boek wordt aangeteekend, de Oostkust weergeeft van 1823, van slechts 100 jaar geleden.

„Wherever I went, there was or had lately been war", was zijn algemeene indruk, en hij bezocht de geheele Oostkust. Van de heerschende slechte gebruiken geeft hij tal van afschuwelijke bijzonderheden. En wel zéér sprekend is het feit, dat de radja van Poelau Berajan (bij Medan), die in een oorlog gewikkeld was met den panglima (later sultan) van Deli, en die vernomen had, dat ANDERSON Deli zoude steunen met soldaten, Bataks bestelde uit de binnenlanden om de soldaten, die zouden komen te vallen, op te eten ......

Maar ANDERSON had gelukkig nog iets anders opgemerkt, en van Deli sprekend zegt hij: „the soil here is a rich dark mould", en hij zag tabaksvelden „in a thriving state". Toch zouden nog veertig jaren voorbij gaan alvorens dezelfde Deli-tabak voldoende belangstelling vond bij den Europeeschen tabakshandel.

Even vóór deze economische keer van zaken intrad, was in het centrum der Bataklanden een wonderbaar licht het donker komen beschijnen : de Zending. Niettegenstaande in 1834 de eerste zendelingen, de Amerikanen MUNSON en LYMAN, als offers vielen, gaven de helden des geloofs den moed niet op, en zoo begonnen zendelingen van Barmen en Ermelo in 1861 het zaad te zaaien, dat in die dagen hoogere gevoelens deed opleven, waardoor de Bataks werden voorbereid tot de vreedzame inlijving bij het Nederlandsch Gouvernement en waardoor — in samenhang met de maatregelen van het Bestuur — een eind is gemaakt aan de verfoeilijke gebruiken der bevolking.

Een jaar later zette de Resident NETSCHER ter Oostkust de eigenlijke bestuursbemoeienis in door de erkenning te regelen van Nederland's souvereiniteit in deze landen, en als gevolg van zijn oproep aan een handelsvriend te Batavia, vestigde zich in 1863 JACOBUS NIENHUIJS te Laboehan Deli. De groote verdienste van dezen bekenden pionier is, dat *hij* bleef, toen na de eerste teleurstellingen anderen den moed verloren. Hij begon zijn eerste proeven in een tuintje aan de Deli-rivier bij

kampoeng Mertoeboeng, dat hij van een Inlander had gekocht en bouwde er zijn eerste huisje voor zich en zijn koelies voor acht dollar. NIENHUYS' eerste oogst bedroeg 3.000 kilogram en bracht, als „inferieur" produkt, slechts 48 ct. per pond op. Maar in veertien dagen tijds verwisselde zijn tabak wel acht maal van bezitter en had ten slotte een driedubbele waarde.

Zoo begon NIENHUYS, die met een kapitaaltje van P. VAN DEN AREND werkte, de groot=cultuur van de Deli=tabak. Met hem zouden JANSSEN en CREMER het merk=waardige driemanschap vormen, dat „Nederland's mooiste koloniseering" 1) heeft ingezet. En de eerste reis van den eersten Controleur van het Binnenlandsch=Bestuur J. A. VAN CATS BARON DE RAET, die in 1886 van Laboehan langs de dorpjes Mabar, Poelau Berajan, Medan, Kesawan, Kampong Baroe en Deli Toewa moei=zaam optrok naar Boekoem, om een Batakhoofd zijn juiste positie uiteen te zetten, en dus om rust en orde te handhaven, is het symbool van den steun en de sa=menwerking, welke de kranige pioniers van het Bestuur ondervonden.

Het zelfbesturend Landschap.

1898 — 1923 2). In 1873 werd „de Oostkust van Sumatra", toenmaals omvattende het Land=schap Siak en onderhoorigheden, onder een Resident gebracht, gevestigd op het eiland Bengkalis, en in 1887 werd de bestuurszetel naar Medan overgebracht.

In geheel dit gewest is de Inlandsche gemeenschaps=eenheid het Zelfbesturend Landschap; alleen het ge=noemde eiland, dat tegen een jaarlijksche vergoeding aan den Sultan van Siak en de landsgrooten Gouvernements=gebied werd, valt er buiten.

In totaal zijn hier 35 Landschappen, welker verhou=ding tot het Gouvernement wordt beheerscht door een „lang contract" dan wel een „korte verklaring". De Zelfbesturen met een „lange" politieke overeenkomst zijn Deli, Langkat, Serdang, Asahan, Koealoe en Lei=dong, Siak en Palalawan; de andere zijn kleinere Land=schappen, doch zij zijn in niet minder gunstige verhou=ding tot het Gouvernement komen te verkeeren.

Het Zelfbestuur wordt gevormd door den Bestuur=der alleen, dan wel mèt zijne landsgrooten, dit hangt samen met de historische ontwikkeling van het gebied.

De meest heilzame maatregel der Regeering ten aan=zien van de Zelfbesturen was de invoering in 1907, door middel van contract=wijzigingen, van de Landschaps=kassen.

Hierbij werd voor het Zelfbestuur de „civiele lijst" ingesteld, een vergoeding, naar billijke verhouding tot het Landschapsbudget, voor zijne diensten als bestuur=der en het voeren van een passenden staat, terwijl de overige inkomsten kwamen ten bate van de principieël daarop rechthebbende gemeenschap. Tevens werd een volledige begrootingsdienst in het leven geroepen, met door de Regeering vastgestelde regelen van beheer en toezicht.

Bedroegen de gezamenlijke budgetten bij de oprich=ting in 1907 ruim 2.2 millioen, in 1922 is dat bedrag gestegen tot bijna 5.3 millioen. Niet alle kassen zijn in staat volledig de kosten van algemeen bestuur aan het Gouvernement te restitueeren, doch de voornaamste doen dit wel.

Cultures.

NIENHUIJS was in 1865 de eerste, die van den Sultan van Deli 2000 bouws grond in contract voor langen ter=mijn verkreeg. Sedert 1877 zijn model=contracten vast=gesteld, volgens welke de Zelfbesturen gronden kunnen uitgeven, onder goedkeuring van het Hoofd van gewestelijk bestuur. Voor de Landschappen met korte verklaring werd in 1919 de erfpachtsordonnantie toe=passelijk verklaard, waardoor in die streken geen con=cessies meer worden verleend; deze erfpacht wordt door het Zelfbestuur verleend, weder na goedkeuring van den Gouverneur van dit gewest.

Het aantal ondernemingen in exploitatie bedroeg op 1 Juni 1923 voor tabak: 69, voor meerjarige cultures: 235, totaal dus 304.

Tabak. Een sprekend beeld van den vooruitgang van de tabakscultuur sedert 1898 vertoont de tabaksplant zelve.

Het is alsof zij gehoorzaam en doelbewust *die* soort van bladeren is gaan leveren, welke de eerst wisselende, thans vrij vaste wenschen van de koopers in Europa en Amerika voorschrijven voor het ideaal=dekblad: licht in gewicht en licht van kleur.

Maar om tot dit peil van cultuur te geraken moest van roofbouw tot nauwgezetten tuinbouw worden overge=gaan, en moest een deskundig geleide zorg aan de plant worden gegeven, welke die voor een tuingewas haast overtreft.

Het areaal waarop deze Deli=tabak nu wordt geplant 3) strekt zich niet meer, als in 1898, uit van Tamiang in het Noorden tot Asahan in het Zuiden, doch is beperkt tot de landschappen Langkat, Deli en Serdang terwijl in Padang en Bedagei nog enkele ondernemingen voor=komen.

Ook wat betreft het aantal ondernemingen is de cul=tuur in de laatste kwarteeuw zeer beperkt tot 5 groote

1) Woorden van Dr. R. Broersma.

2) Het is hier de plaats mijn dank te herhalen aan allen die welwillend gegevens hebben verstrekt om mij te steunen bij mijn poging aan het verzoek van de Redactie te voldoen, om in een minimum van tijd een door haar pijnlijk nauw uitgemeten plaatsje in dit Gedenkboek te wijden aan de ontwikkeling van Sumatra's Oostkust. Het ligt voor hand, dat bij dezen opzet aan de belangrijkste factoren van die ontwikkeling de voornaamste plaats moest worden gegeven. Vooraf ga een enkel woord over de basis van de geheele bestuursvoering in dit gewest: de Zelfbesturende Land=schappen, in welker midden de te schetsen ontwikkeling heeft plaats gevonden.

3) Totaal ongeveer 300.000 hectare, waarvan echter jaar=lijks slechts beplant worden ± 19.300 hectare.

maatschappijen met een nominaal kapitaal van 66 millioen gulden. Door verbeteringen in cultuur en bereiding is echter steeds fijner blad geleverd, zoodat een gelijke gewichtshoeveelheid als vroeger een veel grooter aantal sigaren dekt. Verder is in het laatste jaar een opzettelijke productie-beperking toegepast wegens de minder gunstige omstandigheden.

De beperking heeft tot vooruitgang geleid, de cijfers bewijzen het; immers de opbrengst is sedert 1898 gestegen van 33 tot 50 millioen gulden, als gevolg van de hoogere prijzen welke op de tabaksmarkt te Amsterdam kunnen worden behaald.

De groote beteekenis van de tabakscultuur voor dit gewest is gelegen in de hoeveelheid handenarbeid welke, zooals werd beschreven, telken jare moet worden verricht.

Voor al dezen arbeid zijn 4 man per hectare noodig, dus 1200 man per onderneming. Dit beteekent, dat aan de in contract werkende arbeidsbevolking op de tabaksondernemingen in dit gewest jaarlijks ongeveer 21 millioen gulden aan loon wordt uitbetaald.

Het middellijk voordeel, hieruit voortvloeiende voor de inheemsche bevolking, is niet in cijfers weer te geven. Behalve handenarbeid heeft de cultuur echter ook materialen noodig, welke in het gewest worden gewonnen. Zoo hebben de droogschuren jaarlijks gezamenlijk noodig 50 millioen atap's voor de daken en omwandindingen. Naast elkaar gelegd zouden deze atap's twee maal den omtrek der aarde omslingeren. Bovendien zijn jaarlijks nog 18 millioen droogstokken noodig, en ook de daarvoor betaalde 2 ton gouds komt der bevolking van het land zelf ten goede.

De tabakscultuur is nagenoeg geheel in handen van Nederlandsch kapitaal.

Had het streven naar overleg reeds in 1879 geleid tot de benoeming door de planters van het Planters-Comité, het bestuur van de daaruit in 1898 voortgekomene Deli-Plantersvereeniging, bracht tot stand het Deli Proefstation, dat in een ander hoofdstuk wordt beschreven.

Rubber. Toen tal van tabaks-ondernemingen gesloten werden, was het voor de verdere economische ontwikkeling van het geheele gewest een gelukkige oplossing, dat in het begin dezer eeuw een nieuwe cultuur werd begonnen, die in de eerste jaren aarzelend, later met ongeëvenaarde kracht zich ontwikkelend, weldra de tabakscultuur in belangrijkheid zou nabij komen. Deze cultuur was die van de „hevea brasiliensis" [1]).

In den loop der jaren waren allerlei proeven met meerjarige gewassen genomen, maar eerst de „hevea brasiliensis", reeds in 1876 uit de Kew Gardens in den Botanischen Tuin te Singapore ingevoerd en waarmede in 1902 aan den Overwal reeds 7.000 hectare beplant waren, zoude na 1906 eene nieuwe belangrijke bron van welvaart worden voor de Oostkust.

De uitbreiding en de belangrijkheid van deze cultuur blijkt wel hieruit, dat in dit gewest een oppervlak van 150.000 hectare met rubberboomen beplant is, verdeeld over 154 ondernemingen, en dat de jaarlijksche opbrengst ± 70 millioen pond bedraagt.

En niet weinig sprekend is het feit, dat één enkele maatschappij, de Hollandsch-Amerikaansche Plantage Mij of H. A. P. M., een net van wegen bezit van 300 kilometer en een smalspoornet van 110 kilometer lengte.

Van het in rubber gestoken kapitaal is 30 % Nederlandsch. Het overige is in handen van Engelsche, Amerikaansche, Fransche, Duitsche, Deensch-Noorsche, Belgische en Japansche maatschappijen.

Thee. Simeloengoen, het land der Timoer-Bataks, 300 tot 1.000 meter boven zee, bleek in 1910 aan de „Rubber Plantations Investment Trust" bij uitstek geschikt te zijn voor de thee-cultuur, en al ligt in Boven Asahan de bloeiende onderneming Haboko, toch hebben vooral Simeloengoen en haar jeugdige hoofdplaats Pematang Siantar naam gemaakt als centrum van deze aantrekkelijke cultuur.

Ook het Nederlandsch-Indisch Landsyndicaat heeft hier sedert 1911 haar aanplantingen, die nu een oppervlak van 3.000 hectare innemen.

De theecultuur in Simeloengoen is als volkomen geslaagd te beschouwen; hare heldere, keurige fabrieken behooren onder de monumenten van Europeeschen durf, en met trots noemt men die te Permanangan als de grootste van Nederlandsch-Indië, daar zij circa 15 millioen pond versch theeblad per jaar afwerkt.

Van het op 14 ondernemingen in de theecultuur gestoken kapitaal is 45% Nederlandsch (N. I. L. Syndicaat en H.V.A.). De rest is in handen van het genoemde Engelsche concern, en eene Duitsche Maatschappij, de Marihat Sumatra Plantage Co.

Koffie. Ofschoon nog ongeveer 6.000 hectare voornamelijk met Robusta-koffie beplant zijn, wordt de koffie-cultuur bijna uitsluitend als „bij-cultuur" gedreven.

Eenige goed geslaagde Liberia-tuinen in Siantar maken hierop een loffelijke uitzondering.

Klapper. Op het gebied van bereiding van de copra, het gedroogde vruchtvleesch van de cocosnoot, zijn in de laatste jaren belangrijke vorderingen te constateeren.

Bij de Serdang Cultuur Mij is een moderne kunstmatige drooginrichting in werking.

Olie-palmen. In dit gewest werd in 1911 de eerste oliepalm-onderneming te Poelau Radja in Asahan geopend door de „Société anonyme Huileries de Sumatra", en in 1916 kon de eerste olie worden geperst.

Meer dan 10.000 hectaren grond (7 ondernemingen) zijn nu met olie-palm beplant, het Proefstation der Avros wijst den goeden weg en opleving van deze cultuur wordt algemeen verwacht.

1) In 1898 waren hiermede in het geheele Oosten wellicht nog geen 1000 H. A. beplant.

Vezel. De H. V. A. (Handelsvereeniging Amsterdam) heeft op twee harer ondernemingen met succes de agave geplant, welke de sisal-hennep oplevert.

Meerdere andere maatschappijen overwegen dit voorbeeld te volgen.

Suikerriet. Mocht ook deze cultuur hier loonend blijken te zijn, niettegenstaande men hier niet den lang doorstaanden regenloozen tijd van Java heeft, dan zoude de Oostkust waarlijk gaan beantwoorden aan den roep van „het land van onbegrensde mogelijkheden" te zijn.

Gambir. De met Zwitsersch kapitaal gedreven gambironderneming Goenoeng Melajoe heeft in den oorlog goede zaken gemaakt; in 1919 bedroeg de opbrengst 22 millioen kilogram. Was gambir vroeger zeer gezocht als verfstof (van zwarte zijde) en als looistof, het goedkoope chroom heeft gambir als looistof verdrongen, en nu brengt Goenoeng Melajoe haar produkt als genotmiddel (deel van den sirih-pruim) op de Inlandsche markt.

A. V. R. O. S. De planters van meerjarige gewassen zagen in 1910 in, dat zij zich moesten vereenigen ter behartiging van hun belangen, in het bijzonder ten aanzien van de arbeidsvoorziening, en zoo werd in dat jaar de Algemeene Vereeniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra opgericht.

Zij telt thans 100 leden met 220 ondernemingen.

Avros Proefstation. In September 1916 werd besloten tot de oprichting van het zelfstandig proefstation, dat in 1919 de fraaie gebouwen te Kampoeng Baroe bij Medan betrok. Ruime fondsen werden toegestaan, in 1920—1921 bereikte de begrooting een cijfer van meer dan 3 ton gouds.

Het proefstation houdt zich bezig met alle door Europeanen geleide cultures, uitgezonderd de tabak. Vooral rubber en oliepalm treden op den voorgrond, en het is het eenige instituut in Nederlandsch-Indië, dat uitgebreide onderzoekingen heeft verricht in zake de cultuur van den oliepalm en de bereiding van zijn produkt.

Vroeger haalden Java en Sumatra de wijsheid uit Ceylon en de Federated Malay States. Deze verhouding is geheel veranderd: nu overweegt men in de F. M. S. de oprichting van een goed proefstation, en vraagt te Medan allerlei inlichtingen, ten einde "all the sooner reach a degree of scientific effort worthy of cooperation with our colleagues in the Netherlands-Indies".

Europeesch personeel. Het Europeesche personeel, dat de ondernemingen beheert en leidt, zijn de Administrateur en eenige Assistenten; onder de laatsten zijn enkele ontwikkelde Maleiers en Amboneezen. Een wettelijke regeling voor de rechtsverhouding tusschen den assistent en zijn werkgever is, onder den naam van Assistenten-Regeling, hier ingevoerd op 8 Maart 1922.

Voor de wording van die regeling is mede het oordeel ingewonnen van de Vakvereeniging voor Assistenten in Deli, welke in 1909 is opgericht.

Arbeidswetgeving en -inspectie. Bestond reeds sinds 1880 een wettelijke arbeidsregeling (Koelie-ordonnannantie), de zorg voor haar naleving was gebrekkig, zoodat misstanden ontstonden, welke in 1898 nog voorkwamen. Toen de aandacht van de Regeering hierop was gevestigd, werd — in 1902 — een onderzoek naar de toestanden gelast, hetgeen leidde tot de tijdelijke instelling in 1904 van een Arbeidsinspectie, welke definitief werd in 1908, en welke, naast het tegengaan van misstanden, tot taak heeft het bevorderen — op de basis van de Koelie-ordonnantie — van een goede verstandhouding tusschen werkgever en Aziatischen werknemer. In 1905 werd de nieuwe, nu geldende Koelieordonnantie met poenale sanctie ingevoerd.

Werving. Ter regeling van de werving van contractanten op Java en Madoera — noodzakelijk als gevolg van een gemis aan werkvolk in dit schaarsbevolkte land — werd in 1909 de Wervingsordonnantie ingevoerd, waarvan de uitvoering kwam onder de contrôle der Arbeidsinspectie. Naast de beroepswerving op Java kwam er, na verkregen toestemming, een „Eigen Werving" der Plantersvereenigingen ter Oostkust tot stand. De voornamelijk te Hongkong geworven Chineesche arbeiders voor de tabakscultuur komen als vrije lieden herwaarts, om eerst hier een contract aan te gaan.

Geneeskundige behandeling. De Koelie-ordonnantie met poenale sanctie voldoet goed ter bescherming van de rechten van beide contracteerende partijen, niet minder als beschermer van den koelie tegenover zijn eigen onverschilligheid inzake hygiëne. De bestrijding van malaria, mijnwormziekte, beri-beri en dysenterie kon nu door den medischen dienst der ondernemingen stelselmatig en daarom met succes geschieden, terwijl die van besmettelijke ziekten en het voorkomen van invoer ervan mogelijk werd door de oprichting — in 1906 — door enkele groote tabaksmaatschappijen van het Pathologisch Laboratorium te Medan. In 1910 werd het eerst de prophylactische cholera-vaccinatie op groote schaal toegepast. In 1899 werd een quarantaine -station tegen invoer van pest en cholera opgericht, in 1911 een tweede door de tabaksmaatschappijen aan het Gouvernement aangeboden, terwijl in 1913 op gemeenschappelijke kosten het leprozen-asyl te Poelau Sitjanang tot stand kwam.

Het behoeft geen betoog hoe groot de voordeelen van dezen hygiënischen arbeid voor de inheemsche bevolking zijn.

De arbeidersbevolking vindt thans geneeskundige behandeling in 36 centrale ziekenhuizen onder toezicht van 42 geneesheeren; in den loop der jaren is het sterftecijfer van 60 : 1000 teruggebracht tot 12 : 1000.

In 1887 reeds stichtte de Deli Plantersvereeniging een Immigranten-Asyl voor blinde, verlamde, kreupele en krankzinnige arbeiders.

Onderwijs. Ook op onderwijsgebied is door de planters sociaal werk verricht door het oprichten van tal van

schooltjes met een leertijd van 3 jaar, naar het model der volksscholen. Bij de Senembah Maatschappij heeft men zelfs praktische vakscholen voor den aanstaanden arbeider.

Arbeiders=kolonisatie. Op zeer vele ondernemingen heeft men zgn. ondernemingskolonies gesticht met uit=gezochte Javaansche arbeidersgezinnen. Op de tabaks=onderneming Kloempang is die proef op grooter schaal gedaan, terwijl de Senembah Maatschappij, welke op dit gebied reeds veel heeft bereikt, bogen kan op een voor=beeldigen nieuwen opzet, n.l. het kosteloos beschikbaar stellen aan uitgezochte gezinnen van huis, erf en 1,5 bouw sawah, tegen levering aan de onderneming van 650 kilo padi per bouw.

Pensioenen. Acht maatschappijen hebben voorts re=gelingen, waarbij uitkeeringen (pensioen) zijn bepaald ten behoeve van arbeiders na onafgebroken dienst van 15 à 25 jaren bij dezelfde maatschappij. Mogen weldra ook de overige werkgevers tot een zoodanige regeling overgaan om een pensioenwet onnoodig te maken; regelingen, welke mede uitkeeringen bij ongevallen toekennen, gelijk er reeds enkele bestaan.

Nijverheid.

De „Koninklijke". Werd in 1898 door het doorbreken van zoutwater naar de olielagen het bestaan bedreigd van de maatschappij, die een aanvangskapitaal had van 1.3 millioen, thans is het kapitaal 570 millioen gulden, en Langkat is lang niet meer een der meest producee=rende van de posten, door „de Koninklijke" bezet.

De huidige dagproductie is 544.000 liter. Te Pang=kalan Soesoe aan de Aroebaai, waar de olie in de sche=pen wordt afgeleverd, zijn inrichtingen voor het ver=vaardigen en vullen van blikken waar dagelijks tot 12,000 blikken met benzine en petroleum worden gevuld.

Vischzouterijen. Nergens wordt zoo letterlijk de juist=heid aangetoond van het bekende gezegde: dat het in troebel water goed visschen is, als te Bagan Si Api=Api, de tweede visscherplaats ter wereld. In het drabbige water der zeebocht aan de Rokan=monding, hebben nij=vere Chineesche visschers, tot een aantal van 11.000, op den rand der slibbanken in lange reeksen hun meer dan duizend staketsels geplaatst, welk jaarlijks meer dan 35 millioen kilo visch opleveren.
Sedert 1920 voorziet de Gouvernements=Zoutregie in de behoefte aan zout welke in 1922 ruim 19 millioen K. G. bedroeg.

De in 1918 door den besturenden ambtenaar voor de visschers opgerichte credietbank heeft een omzet per maand van ruim 9 ton gouds.

De Deli=Spoorweg Mij. Waren in 1892 de eerste werk=zaamheden begonnen voor een spoor van 1.067 M. breedte vanaf de ankerplaats te Belawan naar Medan en vandaar tot Bindjei, totaal 44 K. M., in 1898 bedroeg de lengte van het net reeds 103 K. M., welk net in de laatste kwarteeuw tot 439 K. M. is uitgebreid. Het jaar=lijksch vervoer van reizigers steeg van 715.000 tot 4 millioen, terwijl het goederenvervoer van 171= tot bijna 900 duizend ton opliep. Het bedrag der construc=tierekening nam toe van 7.5 tot 50 millioen gulden, de ontvangsten stegen van 1.2 tot 7.6 millioen (1922).

Het telefoonbedrijf van de Delispoor, dat het geheele Cultuurgebied bedient, zag het bedrag der constructie=rekening van 40 duizend tot 2.8 millioen oploopen en moet 20 maal per minuut verbinding geven langs de gewone en langs de 77 interlocale lijnen, welke geza=menlijk een lengte hebben van den halven aardomtrek.

Handel. Telde Medan in 1898 vier handelshuizen, thans is hier een uitgebreide Europeesche groot= en zelfs een niet onbelangrijke Europeesche kleinhandel, terwijl het bankbedrijf wordt uitgeoefend door 7 Neder=landsche, 2 Engelsche en 1 Chineesche bank.

De rubberuitvoer kwam van practisch nihil op bijna 42.000 ton. Van thee was zelfs in 1915 nog niets te bespeuren, nu is de uitvoer bijna 7000 ton. De vezel bracht het in 3 jaren tot een uitvoer van 8.000, de palmolie in 4 jaar tot 4.000 ton.

Het spreekt van zelf, dat de handel de vruchten pluk=te van deze ontwikkeling. De aangroeiende vraag naar machines, rijst, manufacturen, cement, meststoffen enz. gaf het aanzijn aan een belangrijken importhandel. En wèl sprekend zijn de feiten, dat de invoerwaarde voor de Oostkust over 1920 (ruim 115 millioen gulden) niet minder dan 37.8 %, en de uitvoerwaarde (bijna 220 millioen gulden) 29.3 % bedroeg van het totaal der cij=fers voor *alle* gewesten buiten Java en Madoera.

Algemeen Bestuur.

Decentralisatie. De titel „Resident" van het geweste=lijk bestuurshoofd is in 1915 veranderd in dien van Gou=verneur. De Gouverneur is tevens Voorzitter van den Plaatselijken Raad van het Cultuurgebied, kortweg Cul=tuurraad genoemd, welke als leden telt 24 Europeanen, 4 Sultans en den Majoor der Chineezen. Het ontstaan van dezen Raad in 1909 wordt nader vermeld.

Van de gemeenten: Medan, Pematang Siantar, Tan=djoeng Balei, Tebing=Tinggi en Bindjei is de eerste ver=reweg de belangrijkste.

Medan. Enkele schamele hutten in 1823, de verzamel=plaats voor dobbelpartijen en hanengevechten in 1873, werd eerst in 1886 de zetel van het Bestuur.

Vóórdat de administratie der Deli Maatschappij zich vestigde aan de samenvloeiing van Petani en Baboerah, die samen de Delirivier vormen, bestonden slechts smalle strooken kampoenggrond langs het water; de rest was in concessie aan de Deli Maatschappij uit=gegeven. In deze situatie ligt opgesloten, hoe belangrijk de medewerking v n deze maatschappij heeft moeten zijn om het huidige Medan tot stand te doen komen.

In 1898 werd de eerste steen gelegd van het Gouver=neurshuis. Toen bloeide reeds het Negorij= of Gemeen=tefonds, dat in 1886 tot beheer van de inkomsten uit

grondrechten was opgericht en dat de ontwikkeling van Medan zoozeer heeft bevorderd.

Wij moeten ons bepalen tot de verdere mededeeling, dat in 1906 naast het Negorijfonds een Afdeelingsraad voor Deli werd opgericht. Daaruit groeide in 1909 de genoemde Cultuurraad, terwijl Medan een Gemeente werd, welke in April 1918 een eigen Burgemeester kreeg.

Het spreekt wel vanzelf, dat het toenemend vertier in het gewest zich afspiegelt in de hoofdplaats : fraaie kerken van alle gezindten, gebouwen en etablissementen van tal van voorname vereenigingen en maatschappijen, terwijl de aanwas van vreemde nationaliteiten zich uit in de aanwezigheid van 10 consulaten.

Toen de planters het vereenigingsleven hadden ingezet, begon men het gemis aan een kleine pers te voelen, en mèt die pers was in 1884 ook het leven gegeven aan de „Deli Courant". De „Sumatra Post" werd in 1898 opgericht. Verschillende Inlandsche en Chineesche dagbladen trachten tegemoet te komen aan de klimmende weetgierigheid van het inheemsche publiek.

Het aantal vereenigingen ter bevordering van liefdadigheid, van kunst en andere wetenschappelijke en geestelijke belangen en van sport te Medan is zoo groot, dat met de bloote vermelding hiervan moet worden volstaan.

Zending. Na het eerste verheven werk in de Bataklanden heeft de Zending speciaal het onderwijs behartigd. Wegens het doorstaan van de nationale idee is de belangstelling bij de Bataks zeer verminderd en moesten tal van zendingsscholen gesloten worden [1]). Speciaal vermelding verdient de loffelijke wijze, waarop de zendeling van het Nederlandsch Zendingsgenootschap te Laoe Simomo aldaar de leprozerie beheert, welke door de Landschappen wordt bekostigd, en — evenals de leprozerie te Poelau Sitjanang bij Belawan, in beheer gegeven aan het Leger des Heils — door het Gouvernement gesubsidieerd wordt.

Burgerlijk Geneeskundige Dienst. Naast de 36 centrale ondernemings-ziekenhuizen zijn hier 15 Gouvernements- en Landschaps-ziekenhuizen, welke, wat de verpleging van de patienten door deskundig personeel betreft, als voorbeeld kunnen dienen. Aan de in 1921 opgerichte Inlandsche Ziekenverpleging voor vrouwen te Medan is een internaat verbonden; inheemsche meisjes van allerlei ras worden hier tot verpleegsters opgeleid. Bijzondere vermelding verdient nog het Batak-hospitaal te Kaban Djahé, door het Bataksch Instituut opgericht.

Rechtsbedeeling. De onderhoorigen der Zelfbesturen zijn gelaten in het genot van hun eigen rechtspleging. De gouvernementsonderhoorige Inlanders en de met hen gelijkgestelden worden berecht door den Magistraat en de Landrechters (sedert 1919), en door de Landraden, welke sedert 1898 van 2 tot 5 zijn aangegroeid.

1) De Karo-Bataks richtten in 1921 en 1922 op eigen kosten een Hollandsch-Inlandsche school en 40 volksscholen op.

Het Residentiegerecht voor Europeanen werd overgenomen door den Raad van Justitie. Deze en een Wees- en Boedelkamer, hier in 1907 tot stand gekomen, begonnen hun arbeid op 15 Maart in hulplokalen, welke 10 jaar later voor monumentale nieuwe gebouwen konden worden verlaten.

Leger en Politie. Te Medan is een militaire bezetting van 8 brigades infanterie. Buiten het korps algemeene politie op de hoofdplaatsen is sedert 1912 de handhaving van rust en orde toevertrouwd aan de Gewapende Politie, 1.400 man van allerlei rassen uit geheel den Archipel, met reperteerkarabijn en klewang bewapend en over 83 posten verdeeld.

Verkeerswezen. Tot 1882 trokken de pas uit Europa aangekomenen per ossekar langs een onbeschrijflijke modderbaan van Laboehan naar het opkomende Medan.

Kwam eerst in 1898 de wegverbinding tot stand met Asahan, sinds dien is het cultuurgebied als overdekt met een geweldig net van wegen, waarvan alle belangrijke verbindingen nu verhard zijn. In het Cultuurgebied liggen 734 K. M. hoofdwegen en 715 K. M. secundaire, terwijl de Landschapswegen, in hoofdzaak in het belang der bevolking aangelegd, nog een 686 K. M. aan het net toevoegen, om niet te spreken van de talrijke particuliere wegen op de 304 cultuurondernemingen, waaronder zeer goede verbindingswegen zijn.

Liet de kroonprins van Deli in 1900 de eerste auto komen, in de laatste jaren worden de wegen zoodanig door de duizenden auto's vernield, dat beperkende bepalingen op het gebruik van de wegen en de asbelasting door den Cultuurraad in het leven moesten worden geroepen.

Havenwezen. Het openleggen van de gronden voor de groote cultures is gepaard gegaan met het verzanden en verwilderen van vele waterwegen. In de laatste jaren worden die rivieren, welke dienen voor afvoer van produkten, door den technischen dienst van den Cultuurraad stelselmatig verbeterd.

Belawan, de poort van Deli, verreweg de voornaamste van de 19 havenplaatsen in dit gewest, welke nu een achterland heeft met een oppervlakte als die van Nederland, heeft de eerste steigers te danken aan den aanleg van de Delispoor; reeds in 1895 had de eerste groote havenuitbreiding plaats.Was men 20 jaar tevoren trotsch geweest op het afgetuigd zeilschip, dat te Belawan tot lichter diende voor de met kleine prauwen langs de Delirivier afgevoerde tabak, nu gingen stemmen op voor een directe aansluiting aan het wereldverkeer. Bij de verdeeldheid der inzichten werd ook de raad van de heeren KRAUS en DE JONGH ingewonnen, en volgens hun voorstel werd besloten om eerst met behulp van een krachtigen slibzuiger te trachten Belawan voor oceaanstoomers toegankelijk te maken; mocht dit mislukken, dan was het nog tijd om over de Aroebaai te denken.

Sedert 1888 werd de haven door de Delispoorweg Mij.

geëxploiteerd; in 1912 ging deze in op het voorstel om, tegen een bedrag van bijna 5 ton, de haven in verband met de nieuwe plannen over te geven aan het Gouvernement. En toen de proef gunstig verliep, zijn langzamerhand millioenen besteed om Belawan tot oceaanhaven te maken. De hooge kosten, welke het op 21 voet laagwaterspring diep houden van de vaargeul met zich brengt, doen echter Belawan als oceaanhaven tot een zeer ernstig vraagstuk blijven, aan welks oplossing alle aandacht gewijd blijft.

Sedert 1898 steeg de inhoud in M^3. van binnengeloopen schepen van circa 600 duizend tot meer dan 3.5 millioen.

Post en Telegraaf. Laboehan Deli, door BROERSMA genoemd „een nest van modder en muskieten", kreeg na 1870 een postkantoor. En als een boot de post aanbracht was het feest, want ieder kwam zijn brieven halen, zocht ze zelf uit de groote hoop, en dan werd „verzamelen" geblazen in het hotel „De Roode Aap", waar de stevige blonde baas nu en dan hardhandig voor de orde zorgde ....

In 1898 bestonden hier reeds 11 postkantoren, thans telt men er 30 , en het aantal verzonden brieven is van 321 duizend tot bijna 3 millioen gestegen, terwijl het aantal behandelde telegrammen tot ongeveer 250.000 's jaars is geklommen.

Irrigatie en Kolonisatie. In 1914 vingen hier de plaatselijk bekostigde irrigatiewerkzaamheden aan, en nu is Simeloengoen bijna 5.000 hectare aan sawah=complexen rijk. Sedert 1921 is in het bijzonder de kolonisatie van gehuwde ex=contractanten van ondernemingen door het Bestuur geleid. Deze Javanen vormen vooral te Pematang Bandar een bloeiende kolonie, en hierdoor is de kern gelegd voor een landbouwersbevolking, die gewoon is geraakt aan arbeid en orde.

Een geslacht van gezeten „Maleische Javanen" zal ontstaan, — een stap in de goede richting tot oplossing van het arbeidersvraagstuk in dit gewest.

Inlandsch Onderwijs. In 1898 was in het geheele gewest slechts één school, n.l. te Tandjoeng Balei. Thans telt men 38 scholen der 2de klasse, verder 7 van Gouvernementswege onderhouden en 5 particuliere Hollandsch=Inlandsche scholen. Eindelijk zijn er nog 223 landschaps= en ondernemingsscholen. Werd voor de voorziening in hulponderwijzers in 1918 te Pematang Siantar een normaalschool geopend, in het volgend jaar werd een kweekschool te Medan opgericht om over voldoend personeel voor het Hollandsch=Inlandsch onderwijs in Noord Sumatra te kunnen beschikken.

Europeesch Onderwijs. In 1887 werd de eerste Gouvernements Europeesche lagere school te Medan opgericht, 23 jaar later door een tweede gevolgd. Verder zijn er thans nog verschillende particuliere scholen, terwijl een M.U.L.O. voorloopig nog de hoogste inrichting van onderwijs is.

Credietwezen. In 1922 werd de Medansche Volksbank opgericht ten einde de inheemsche bevolking zooveel mogelijk te houden uit de handen der Voor=Indische geldschieters, die hier goed georganiseerde bedrijven voeren.

Land= en tuinbouw. De hier in 1921 geplaatste Gouvernements=tuinbouwkundige wist door daadwerkelijke voorlichting in de dorpen reeds veel te bereiken. De uitvoerwaarde van groenten steeg, sedert 1919, van 12 tot 44 duizend gulden, terwijl de invoer op vrijwel nihil is terug geloopen.

Veeteelt. In tegenstelling met de benedenlanders hebben de Karo=Bataks een belangrijken veestapel. Heeft de buffelstapel een waarde van ruim 2 ½ millioen, niet minder trekt de aandacht het bekende Batakpaard. Sedert April 1921 is tot reinteelt teruggekeerd, waarbij nu strenge selectie van de hengsten plaats heeft.

Boschwezen. In 1912, nadat de eerste Houtvester hier was geplaatst, werden in samenwerking met het Bestuur en de Landschappen al spoedig 400.000 hectare bergbosschen ter instandhouding aangewezen, om daarmee paal en perk te stellen aan den roofbouw der Inlanders. Te Tóngkóh bij Brastagi, aan de poort van de Karohoogvlakte, is een kweekerij van het gewestelijk boschwezen.

Natuur. Te weinig algemeen bekend is nog, hoe de natuur, toch reeds zoo mild tegenover dit gewest, deze landouwen ook gezegend heeft met zóóveel schoons. Wel kent men reeds lang het nu zoo gemakkelijk te bereiken Tobameer, terwijl het onvolprezen Brastagi, bijna 1500 M. boven zee, met zijn groot hotel, zijn 60 villa's met waterleiding en electrisch licht, en zijn boschwandelingen, het Zwitserland van Sumatra, meer en meer ook de belangstelling buiten Sumatra trekt. Maar te weinig kent men nog de trotsche vulkanen en de diepe grotten van dit land, de brullende watervallen van Asahan, de woeste vogel=eilanden in zee, de geisers van Tinggi Radja, de wonderen van het Bataksch bergland.

Toerisme. Wel werd reeds in 1909 de Deli Automobiel Club opgericht, ook ter bevordering van het toerisme, maar men trekke ook de koele bosschen in, waar de nachtegaal=lijster slaat, en ademe de ijle lucht in op onze bergen, dan zal men het land, waar wij leven en werken, steeds meer lief krijgen.

Slot. Het groot=landbouwbedrijf heeft Sumatra's Oostkust zoo belangrijk, en daarmede Europeesch en Tropisch Nederland grooter gemaakt; gewichtige kapitaalsbelangen van Europa en Amerika zijn hier geschapen en in den bodem vastgelegd.

Voor de rustige en voortdurende ontwikkeling van aller belangen moge de krachtige samenwerking tusschen het Gouvernement en de planters de duurzame basis blijven — tot eere van Nederland en zijn Vorstin.

L. C. W.

HET VERKEERSWEZEN.

HET WEGENNET

EEN kort overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis der verkeerswegen moge voorafgaan aan een meer gedetailleerde beschrijving daarvan gedurende de laatste 25 jaar.

De geschiedenis nagaande, zien we, dat de aanleg van verkeerswegen in nauw verband staat met het ontwikkelingsstadium van deze landen, met den politieken toestand en met de inzichten van het moederland betreffende de te volgen koloniale politiek.

Omgekeerd heeft de ontwikkeling van de verkeerswegen een belangrijken invloed uitgeoefend op den politieken en economischen toestand des land.

Wat *Java* aangaat, moeten in den ouden bloeitijd reeds eenige groote verkeerswegen bestaan hebben die in een latere periode van inzinking weer tot paden vervallen zijn.

Onder de Oost-Indische Compagnie werd niet veel aan wegenaanleg gedaan. Alleen wegen, noodig in het belang van de defensie, werden door den Geniedienst aangelegd.

Een groote stoot aan den ontwikkelingsgang der verkeerswegen werd gegeven door den Gouverneur Generaal DAENDELS, onder wiens bestuur in 1808 begonnen werd met den aanleg van den algemeen bekenden grooten Postweg.

Overtuigd van de noodzakelijkheid van het aanleggen van verkeerswegen voor de ontwikkeling van het land, werd deze weg met den meesten spoed voltooid.

In den loop der jaren werd deze weg, naarmate hoogere eischen aan de verkeerswegen gesteld werden, geleidelijk verbeterd.

Ten tijde van RAFFLES bestonden op Java reeds meerdere groote wegen voornl. ten behoeve van postvervoer en reizigersverkeer. De vrachtkarren mochten daarvan evenwel geen gebruik maken, doch moesten over daarnaast gelegen onverharde wegen rijden.

Als gevolg van het Cultuurstelsel en ter verzekering van den afvoer van suikerfabrieken valt onder het bestuur van den Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH een groote ontwikkeling in den aanleg en het verbeteren van wegen waar te nemen.

Nadien werd, naarmate daaraan behoefte bestond, het wegennet geleidelijk uitgebreid en de bestaande wegen verbeterd. De aanleg geschiedde meest in vrijen arbeid deels onder den Dienst der B. O. W., deels door Bestuursambtenaren. Het onderhoud geschiedde, met uitzondering van op de hoofdplaatsen, geheel in heerendienst onder leiding der Bestuursambtenaren.

Het verplichte gebruik van karrewegen werd in 1857 afgeschaft.

Reeds in 1866 werd bevolen het registreeren van bruggen en duikers, terwijl in 1893 door het Departement B. O. W. bepalingen werden gemaakt op het gebruik van wegen om meer eenheid te brengen in de gewestelijke keuren. Daarin werd o.m. het gebruik van schijfwielen verboden en een maximum druk per c. M. velgbreedte voorgeschreven.

Tegelijk met de ontwikkeling der wegen en de daaraan te stellen eischen valt ook een ontwikkeling in den bouw den bruggen waar te nemen.

Zoo werd in 1850 door de Regeering bepaald dat bij vernieuwing de houten landhoofden door steenen vervangen moesten worden.

Vele mooie steenen boogbruggen werden als gevolg daarvan tot stand gebracht. Na 1870 werd meer van ijzer gebruik gemaakt; veel houten leggers werden door ijzeren vervangen.

Ook werden schroefpaalbruggen ingevoerd en werd voor grootere overspanningen van Eiffelbruggen gebruik gemaakt, later gevolgd door de meer op zwaarder verkeer berekende typebruggen.

In de Buitengewesten werd voor grootere overspanningen veel van kabelbruggen gebruikt gemaakt, die evenwel slechts op licht verkeer berekend waren.

De ontwikkeling van de verkeerswegen op de *Buitengewesten* valt in verband met de vroegere onthoudingspolitiek in een veel later tijdperk dan op Java.

Eerst onder den Gouverneur Generaal VAN DEN BOSCH, die onze gezagsinmenging op het eiland Sumatra voorstond, werd met een meer intensieve wegenaanleg in de landstreken van Sumatra, die onder ons gezag stonden, begonnen.

Zoo gelastte hij in 1833 den aanleg van den weg van Padang over Priaman naar Fort van der Capellen, ook als gevolg van de invoering van het Cultuurstelsel.

Daarna kwam weer een tijdperk van onthouding van inmenging met de binnenlandsche aangelegenheden op de Buitengewesten, waarin omstreeks 1870 weer verandering kwam.

Ook hier bleek voor de ontwikkeling dier gewesten in de eerste plaats wegenaanleg noodzakelijk.

Zoo werd in de Residentie Palembang veel voor de ontwikkeling van het binnenland gedaan door den Resident PRUYS VAN DER HOEVEN, die later in Atjeh daarmee ook verdienstelijk werk verricht heeft.

Nadien werd in de verschillende deelen van de Buitengewesten het wegennet geleidelijk ontwikkeld, waarbij de aanleg meest door Bestuursambtenaren geschiedde, al of niet bijgestaan door Waterstaatsambtenaren.

Van een goed ontwikkeld wegennet op de Buitengewesten was evenwel ten tijde van de troonsbestijging van H. M. de Koningin nog geen sprake, een enkel gewest wellicht uitgezonderd.

Het tijdperk van 1898 *tot* 1923 heeft zich, wat de ontwikkeling van het verkeerswezen aangaat, gekenmerkt door groote uitbreiding van de verkeerswegen en verbetering van het bestaande wegennet.

Op Java bestond in den aanvang van dat tijdperk reeds een min of meer belangrijk wegennet, dat, naarmate handel en verkeer zich uitbreidden, geleidelijk verbeterd en vergroot werd.

Het is vooral het mechanische transport geweest, zoowel van personen als van goederen, dat de behoefte aan meerdere uitbreiding en vooral verbetering van de verharding der bestaande wegen, deed ontstaan.

Waar vroeger de door trekvee voortbewogen tweewielige vrachtkar het algemeene transportmiddel was, werd deze — vooral wat de afvoer van producten van Europeesche cultuurondernemingen aangaat — van af het begin van het besproken tijdvak, meer en meer vervangen door vrachtautotransport, terwijl voor het personenvervoer met reiswagens en karretjes, het autotransport voor een groot deel in de plaats kwam.

Een gevolg daarvan was, dat de eischen, vooral aan de verharding te stellen, veel hooger opgevoerd werden. De niet van een onderlaag voorziene wegen bleken vooral in den regentijd niet tegen het vrachtautoverkeer bestand te zijn. Terwijl voor dien het onderhoud dier wegen, waarover zich bijna uitsluitend tweewielige vrachtkarren langzaam voortbewogen, waarbij de wieldruk door bepalingen betreffende de wielbreedte gemakkelijk binnen de toe te laten grenzen kon worden gehouden, in het algemeen zonder groote moeite door Bestuursambtenaren met behulp van heerendienstplichtigen kon geschieden, zoo werd dat geheel anders door de uitbreiding van het aantal personen- en vrachtauto's.

Bij den aanvang van de besproken regeeringsperiode geschiedde in tegenstelling met het onderhoud daarvan, de aanleg van nieuwe wegen bijna uitsluitend door Waterstaatsambtenaren in vrijen arbeid.

Een groote verandering in de wijze van aanleggen, verbeteren en onderhouden van wegen vond plaats na de instelling van Gewestelijke en Gemeenteraden.

Naarmate de Technische Diensten dier raden werden uitgebreid, kon een deel van den aanleg en de zware herstelling van wegen van den Waterstaatsdienst aan deze worden overgedragen, al bleven deze werkzaamheden onder oppertoezicht van den Algemeenen Waterstaatsdienst.

Bij de oorspronkelijk uit de algemeene middelen afgezonderde bedragen voor de locale ressorten was geen rekening gehouden met het maken van groote nieuwe werken, waarvoor afzonderlijk subsidieaanvragen moesten worden ingediend.

Toen bleek, dat de aanleg en het verbeteren van wegen te weinig systematisch geschiedde, werd door de Regeering aan het Departement B. O. W. opgedragen een algemeen wegenplan voor Java op te maken, hetwelk in het jaar 1912 werd vastgesteld.

Het bevatte in hoofdzaak den aanleg van een Noordelijken en een Zuidelijken weg, loopende in de lengterichting van Java, met 6 dwarsverbindingen, waarvan de kosten werden geraamd op *f* 3.600.000.

Ofschoon de aanleg van minder belangrijke wegen reeds veelal volgens vooruit opgemaakte wegenplannen geschiedde, werd den Hoofden van Gewestelijk Bestuur opgedragen meer uitgewerkte gewestelijke wegenplannen in te dienen; de raming van kosten beliep *f* 3.147.500.

Zoowel het algemeene wegenplan als de gewestelijke plannen hebben later verschillende wijzigingen en aanvullingen ondergaan.

Zoowel hierdoor als tengevolge van de na 1914 sterk gewijzigde tijdsomstandigheden, moesten de vorenaangegeven, oorspronkelijk geraamde kosten sedert belangrijk worden verhoogd.

Thans wordt verwacht, dat de uitgave voor het algemeen wegenplan van Java zullen beloopen rond 8 millioen, van welk bedrag tot einde 1922 ongeveer de helft t.w. ± *f* 4.300.000.— reeds verwerkt is.

De kosten van gewestelijke wegenplannen kunnen nu globaal worden gesteld op ± 35 millioen gulden. Van 's Landswege is tot einde 1921 reeds *f* 9.700.000 aan de uitvoering van deze categorie van wegen ten koste gelegd.

Een verandering, vooral wat het onderhoud der wegen aangaat, werd teweeggebracht door de afschaffing der heerendiensten in 1914 voor de meeste gewesten.

Waar vroeger, zooals kan blijken uit de onderstaande staat van verwerkte bedragen voor aanleg en onderhoud van wegen, betrekkelijk kleine bedragen door het Land behoefden te worden beschikbaar gesteld, is dat, vooral wat het onderhoud betreft, sindsdien geheel veranderd.

Daarbij kwam nog de snelle toename van het verkeer vooral van personen- en vrachtauto's, waarop de meeste wegen niet berekend waren. Geen wonder dat de oorspronkelijk aan de locale raden toegestane vaste landsbijdragen niet toereikend bleken en op middelen gezonnen moest worden om de voor het onderhoud bestemde inkomsten te verhoogen, terwijl aan den anderen

kant het verkeer met vrachtauto's aan banden gelegd moest worden.

Om het evenwicht tusschen verkeer en weg zooveel mogelijk te herstellen, zal het noodig zijn, dat in het Motorreglement algemeene bepalingen worden opgenomen betreffende wieldruk, wielbreedte en toe te laten snelheid van vrachtauto's.

Verhooging van inkomsten ten behoeve van het wegenonderhoud, werd o.m. gevonden door het heffen van wegenbelastingen *door de locale raden.*

Wat de *Buitengewesten* aangaat, kenmerkte het begin van de onderhavige regeeringsperiode zich door intensieve wegenaanleg.

Immers, op het einde van de vorige eeuw werd de politiek van onthouding ten aanzien van de Buitengewesten geheel verlaten en vervangen door een krachtige doelbewuste politiek van het onder ons gezag brengen daarvan, waarmee de Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ zulk een belangrijk werk heeft verricht.

Het voorzien van de Buitengewesten van een behoorlijk wegennet werd als eerste voorwaarde beschouwd om onze gezagsuitbreiding tot een daadwerkelijke te maken; dit bevorderde den opbloei dier streken, omdat gelegenheid ontstond tot uitbreiding van Inlandsche en Europeesche cultures, als gevolg van verlaagde afvoerkosten.

Om meer eenheid te brengen in de plannen voor wegenaanleg en de verbetering van bestaande wegen voornamelijk op Sumatra, waar slechts plaatselijke wegennetten bestonden, werd in 1908 de Ingenieur LIGTVOET tijdelijk als Inspecteur voor de verkeerswegen ter beschikking van den Directeur B. O. W. gesteld, met opdracht de samenwerking te bevorderen tusschen de verschillende ambtenaren en lichamen, die met het beheer en den aanleg van wegen waren belast, en ernaar te streven verspilling van geld en arbeid te vermijden, om te komen tot een zooveel mogelijk oordeelkundige, stelselmatige en technische goede wijze van aanleg of verbetering van wegen.

Nadien werden vooral in de jaren van 1909 tot 1914 veel opnemingen verricht ten behoeve van den aanleg van wegen, hoofdzakelijk in Sumatra. Als de voornaamste daarvan kunnen worden genoemd die van den weg:

van Kota Bahroe naar Parit, welke de Padangsche Bovenlanden met de Oostkust zal verbinden;
van Sidjoendjoeng over de Batangharidistricten naar Moeara Tebo, zijnde de toekomstige verbindingsweg tusschen de Padangsche Bovenlanden en het gewest Djambi;
van Djambi naar Moeara Tembesi (res. Djambi);
van M. Tebo naar M. Boengo (res. Djambi);
van Palembang over Bangko en Soengei Penoeh naar Tapan (Kerintjiweg) (residenties Djambi en Sumatra's Westkust);
van Tabarenah naar M. Aman en verder naar Tambang Sawah (res. Benkoelen);
van Kroë naar M. Doewa (Ranauweg) (residenties Benkoelen en Palembang);
van Pematang Siantar naar Balige (Tobaweg); t.w. de verbinding tusschen de gewesten Oostkust van Sumatra en Tapanoeli,
en van Laubalang naar Kota Tjane, welke de geïsoleerd gelegen Alaslanden van het gewest Atjeh en Onderhoorigheden via Sumatra's Oostkust met de buitenwereld in verbinding moest brengen.

In het Oostelijk deel van den Archipel werd getraceerd de verbinding van Maros naar Watampone, tot stand brengende een dwarsverbinding door Zuid-Celebes, terwijl op het eiland Timor voor den hoofdweg tusschen Koepang en Atapoepoe, en in de Minahasa voor den aanleg en verbetering van verschillende hoofdwegen de noodige opmetingen werden ter hand genomen.

Om eenheid te brengen in de aan te leggen wegen op Sumatra, werd in 1913 door den Directeur B.O.W. een voorloopig algemeen wegenplan voor Sumatra ingediend, dat in 1914 werd gevolgd door een definitief plan.

Vooral de intergewestelijke verbindingen ontbraken, veelal omdat terreinmoeilijkheden en bevolkingsschaarschte beletselen geweest waren om de wegen op de gebruikelijke wijze met behulp van heerendienstplichtigen aan te leggen.

In genoemd wegenplan was er verder naar gestreefd om centra van bevolking in het binnenland te verbinden met havenplaatsen of stapelplaatsen langs rivieren.

In den regel werd niet verder gegaan dan de plaats, waar de rivier goed bevaarbaar werd en het landtransport door riviertransport vervangen kon worden.

De kosten van aanleg en verbetering der tot evenbedoeld wegenplan behoorende verbindingen kunnen op het huidige oogenblik worden gesteld op ongeveer 60 millioen, waarvan tot einde 1920 24 millioen reeds werd uitgegeven.

Naast het algemeene plan is nog in overweging genomen de aanleg van meerdere groote verbindingswegen, waarvan de kosten op ruim 12 millioen zijn te ramen. Van dit bedrag is intusschen nog slechts een gering gedeelt verwerkt.

De uitvoering dezer werken is sedert jaren in gang en wat de belangrijkste verbindingen aangaat, voltooid, zoodat Sumatra thans beschikken kan over een min of meer uitgebreid net van verkeerswegen, waarvoor, zooals voren kan blijken, weliswaar groote geldelijke offers getroost zijn moeten worden, doch die, voor zoover ze niet direct rendabel zijn, noodig waren uit een politiek of administratief oogpunt.

De reiziger, die Sumatra kent van 25 jaar geleden toen men deels te voet, te paard of met bendies de verschillende gewesten alleen met opoffering van veel tijd

en ongemakken kon doorkruisen, staat verbaasd over de groote verandering, welke de sedert dien aangelegde groote verkeerswegen hebben teweeggebracht en van het gemak en de snelheid, waarmee thans die landen bereisd kunnen worden. Uitgaande van Kota Radja kan men thans bijv. — behoudens een betrekkelijk kort hiaat in het gewest Atjeh en Onderhoorigheden gelegen — over Medan, Pematang Siantar, Taroetoeng, Sibolga en Padang Sidempoean per auto Padang bereiken.

Waar vroeger draagkoelies moeizaam de producten des lands langs steile bergpaadjes dagen aaneen naar de kustplaatsen vervoerden, worden deze thans langs flauw hellende, kronkelende bergwegen in enkele uren door vrachtauto's ter plaatse gebracht.

Het groote aantal voorheen voor het draagtransport benoodigde koelies kan thans den vrijgekomen tijd aan eigen landbouw te besteden.

Zooals hiervoren terloops vermeld, is ook buiten Sumatra de aanleg van verkeerswegen meer systematisch ter hand genomen.

Zoo is o.m. voor het meest tot ontwikkeling gekomen gebied van de residentie Menado, nl. de Minahasa een wegenplan vastgesteld geworden, dat, zij het ook voor een klein deel, reeds tot uitvoering is gekomen en voltooid. De kosten van dit plan zijn geraamd op 5 millioen, waarvan tot ult. 1922 ongeveer 8 ton is verwerkt.

Verder zijn wegenplannen in beschouwing genomen voor de gewesten Westerafdeeling en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Voor eerstgenoemd gewest beloopt de raming van de kosten der meest noodzakelijk te achten verbindingen 6.5 millioen, waarvan nog slechts een betrekkelijk onbelangrijk bedrag verwerkt is kunnen worden, zijnde de uitvoering van het wegenplan eerst in de laatste jaren aangevat. De kosten van de op het 2e plan geplaatste wegen in de Westerafdeeling van Borneo kunnen op ruim 20 millioen worden geschat, voor de Z. en O.-Afd. van Borneo bedraagt de raming voor de voornaamste, hoofdzakelijk in de meest bevolkte en economisch ontwikkelde gedeelten van dit gewest aan te leggen of te verbeteren wegen, ongeveer 11½ millioen, waarvan tot nog toe iets meer dan 1 millioen is verwerkt.

In Zuid-Celebes is de verbetering en aanleg van enkele hoofdwegen in uitvoering. De kosten van deze werken zijn te stellen op 5.5 millioen, van welk bedrag de helft ongeveer reeds is besteed geworden.

Het hieronder volgende overzicht van de over het tijdvak van 1898 tot en met 1922 aan de verkeerswegen in Nederlandsch Indië ten koste gelegde gelden moge meer dan het vorenstaande, een beeld geven van de belangrijkheid van het hierbij besproken onderdeel van overheidszorg.

a. Rechtstreeksche uitgaven van den Lande:

over het tijdvak	aan onderhoud en herstellingen	aan vernieuwingen en nieuwe werken
1898 — 1902	*f* 8.592.000	*f* 7.864.000
1903 — 1907	„ 11.762.000	„ 8.530.000
1908 — 1912	„ 7.603.000	„ 15.013.000
1913 — 1917	„ 8.557.000	„ 23.601.000
1918 — 1922	„ 14.788.000	„ 33.479.000

(Toelichtingen: De getallen in den staat, welke uit de beschikbare gegevens werden gevonden, zijn tot 1000 tallen afgerond.

In het onder „vernieuwingen en nieuwe werken" aangegeven bedrag is mede begrepen een uitgaaf van ± 11.8 millioen over de jaren 1905/1916, welke uitgaven zijn bestreden uit de destijds, voor de economische ontwikkeling van Nederlandsch Indië in het bijzonder, beschikbaar gestelde som van 40 millioen.

Het tusschen 1908 en 1917 in vergelijking met het tijdvak 1903 — 1907 aan wegenonderhoud en herstellingen minder verwerkt bedrag, houdt verband met de instelling van de gewestelijke gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen op Java, terwijl de belangrijk hoogere uitgaven gedurende de jaren 1918 t/m 1922, zoowel voor onderhoud en herstellingen, als voor vernieuwingen en nieuwe werken, het dadelijk gevolg zijn geweest van toen geldende tijdsomstandigheden met hoogere arbeidsloonen en materiaalprijzen).

b. Uitgaven door de locale gebiedsdeelen met eigen geldmiddelen:

over de jaren	volgens de locale begrootingen van uitgaven
1917	„ 9.818.000
1919	„ 10.989.000
1921	„ 14.902.000

(Toelichting: Over de jaren voor 1916 staan geen voldoende gegevens ter beschikking.

De aangegeven bedragen zijn in 1000-tallen afgerond en daarin is mede opgenomen, hetgeen aan de betrokken raden van 's Landswege jaarlijks als vaste uitkeering wordt toegekend. Ook is daarin begrepen hetgeen als bijzondere Regeeringssubsidies aan die raden is verleend geworden, welke subsidies in de jaren van 1916—1921 onderscheidenlijk hebben bedragen rond *f* 701.400 — *f* 918.000 — *f* 1.515.000 — *f* 2.269.000 — *f* 3.441.000 en *f* 3.059.000.)

c. Uitgaven door de gebiedsdeelen met Inlandsch zelfbestuur.

Hieromtrent zijn geene bedragen aan te geven, zijnde de ter zake beschikbare gegevens te onvolledig.

Aangezien de *transportmiddelen* nauw verband houden met de ontwikkeling der wegen en deze laatste omgekeerd daarop invloed hebben uitgeoefend, wordt de ontwikkelingsgeschiedenis daarvan hier in het kort mede nagegaan.

Ten tijde van de Oost-Indische Compagnie werd voor het vervoer van goederen van koelies- en draagpaardentransport gebruik gemaakt, terwijl voor het personenvervoer, voor zoover dat langs de groote wegen kon geschieden, reiswagens en postkoetsen gebruikt werden. Daarbuiten moest evenwel te voet of te paard gereisd worden. Vóór de komst van DAENDELS had een particulier reiziger dan ook ongeveer een maand noodig om van Batavia naar Soerabaja te reizen, terwijl na het gereedkomen van den grooten postweg de reis in 9 à 10 dagen volbracht werd en wanneer niet op kosten gezien behoefde te worden en veel spoed noodig was, zelfs in 4 à 5 dagen.

Tengevolge van de invoering van het Cultuurstelsel werd na 1830 meer aandacht aan de transportmiddelen besteed, ofschoon ook in dien tijd nog veel van het pikolpaarden-transport werd gebruik gemaakt. Zoo geschiedde de afvoer van Gouvernementsproducten in den tijd van het Cultuurstelsel veelal op deze wijze en kwamen te Semarang dagelijks karavanen van beladen transportpaarden aan. Deze vervoerwijze droeg evenwel bij tot het bederf van het paardenras op Java, zoodat men beproefde van andere lastdieren gebruik te maken. Zoo werden tusschen 1843 en 1845 een 800-tal ezels als fokvee uit Europa ingevoerd, nadat een tevoren genomen proef met invoer van kameelen uit Teneriffe mislukt was.

Ook met olifanten werden proeven genomen ter Sumatra's Westkust, Benkoelen en in Atjeh, maar ook dat mislukte. Na korten tijd waren de meeste dieren gestorven.

Zooals reeds werd medegedeeld, moesten voor 1857 de tweewielige vrachtkarren van de, naast de groote heerbanen gelegen, onverharde karrenwegen gebruik maken. De toestand daarvan was in den regentijd natuurlijk allertreurigst, waarom de Javaan veel liever van pikolpaarden of draagkoelietransport gebruik maakte en daarbij zijn dierbare karbouwen kon sparen.

Na 1857 werd, voor het vervoer van goederen in het algemeen, van tweewielige vrachtkarren gebruik gemaakt, een transportwijze die zich tot den huidigen dag heeft kunnen handhaven.

Op het einde der 20ste eeuw deed de auto haar intrede in Indië; het aantal dezer voertuigen, zoowel voor personen- als goederenvervoer is in korten tijd snel toegenomen. Aan de zwaardere eischen, die deze voertuigen aan de verharding stelden, werd zooveel mogelijk voldaan, maar helaas, er waren niet altijd voldoende fondsen aanwezig om de verharding onder alle omstandigheden tegen het vrachtautoverkeer bestand te maken.

Het mag thans een der groote vragen van den dag genoemd worden, hoe een oplossing te vinden om den strijd tusschen verkeer en weg in der minne te schikken en de eischen, welke wegbeheerders en weggebruikers stellen, tot overeenstemming te brengen.

Terugziende op vroeger tijden moet men den enormen vooruitgang bewonderen, welke op het gebied van transportwegen en transportmiddelen heeft plaats gevonden.

Men denke daarbij aan het verkeer ten tijde van DAENDELS, toen men in met 4 à 6 paarden getrokken reiswagens dagenlange reizen moest maken, waarbij om de 8 of 9 K. M. van paarden verwisseld worden moest en bij steile hellingen in het gebergte het voorspan door 2, 4 zelfs 8 buffels moest worden bijgestaan, terwijl bergaf gaande de wagen in duizelingwekkende vaart, met door een schoen geremde wielen voortvloog. En thans ...... een druk personenautoverkeer, zoodat men zonder ongemakken en weinig tijdverlies langs mooie, flauw hellende, verharde bergwegen alle deelen des lands kan bereiken.

Of men vergelijke het goederentransport van de met schijfwielen voorziene, door karbouwen getrokken lichtbeladen tweewielige vrachtkarren, welk zich moeizaam over de op doorploegde sawahs gelijkende modderwegen voortbewogen, met thans ...... langs goed verharde wegen, met 20 K. M. snelheid rijdende 2 of 3 tons vrachtauto's. Dan valt wel in het oog de geweldige vooruitgang, welke de transportwegen en de transportmiddelen gedurende de laatste eeuw ondergaan hebben.

Ir. H. C.

SPOOR- EN TRAMWEGEN.

A. Het tijdperk voor 1898.

DRIEKWART eeuw geleden verkeerde het transportstelsel op Java in een allergebrekkigsten toestand. Zoo treurig was het daarmede gesteld, dat de afvoer der Gouvernementsproducten met de grootste moeilijkheden gepaard ging en dat de opvoer van allerlei benoodigdheden onmogelijk was. De economische ontwikkeling van Java werd daardoor in belangrijke mate tegengehouden.

Klachten hierover vindt men in schier elk rapport, en de reisverhalen uit die dagen wemelen van droeve bijzonderheden. Kleine maatregelen, welke verbetering zouden moeten brengen, faalden; proeven genomen om het transport met geïmporteerde kameelen, ezels en gedresseerde olifanten te bewerkstelligen, misluk-

ten, dikwijls nog voor de plannen tot uitvoer gekomen waren. En nog in 1862 maakte het Tweede Kamerlid Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, die bij een reis over Java tusschen Semarang en Salatiga onvervoerbare mo-lensteenen langs den weg had zien liggen, der Regeering een verwijt, waarom zij het niet eens met lama's gepro-beerd had!

Ondanks het feit, dat schier iedereen het gemis van een snel en betrouwbaar middel van vervoer aan den lijve voelde, was men omstreeks de zestiger jaren toch nog lang niet algemeen van het nut der spoorwegen door-drongen.

Toch zien we omstreeks dezen tijd een kentering in de denkbeelden komen, want in 1860 werd de heer T. J. STIELTJES door Minister Mr. J. J. ROCHUSSEN uitgezon-den om een onderzoek in te stellen naar de bestaande vervoermiddelen en om voorstellen tot verbetering in te dienen, terwijl kort daarop, 28 Augustus 1861, de hee-ren W. POOLMAN, A. FRASER en E. H. KOL concessie aanvroegen voor een spoorlijn tusschen Semarang, Solo en Djokja, welke concessie, waaraan eene rentega-rantie verbonden was en welke ook uitgestrekt werd over de lijn Kedong Djati-Willem I, na hevigen strijd door den Gouverneur-Generaal Mr. L. A. J. W. BARON SLOET VAN DEN BEELE, bij Gouvernementsbesluit van 28 Augustus 1862 No. 1 verleend werd.

Gebrek aan plaatsruimte verbiedt een eenigszins vol-ledig overzicht te geven van de geschiedenis van het spoorwegwezen, zoodat volstaan zal worden met de ver-melding van de allerbelangrijkste feiten en stroomingen welke zich in den loop der jaren voordeden.

In de eerste plaats is dan te vermelden, dat de Ne-derlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij (N. I. S.) welke de concessie-POOLMAN c.s. overnam, in den be-ginne met buitengewone finantieële moeilijkheden had te worstelen, hetgeen ook daarom te bejammeren was, omdat het velen afkeerig maakte van het concessie-systeem met rentegarantie en de finantieele wereld huiverig werd om geldbelegging te zoeken in spoorweg-ondernemingen op Java, hoe wenschelijk deze uit eco-nomisch oogpunt geoordeeld werden.

Toch gelukte het der N.I.S. nog, om met hulp van het Gouvernement hare lijnen in Midden-Java af te bouwen. Den 21sten Mei 1873 was het geheele geconcedeerde net in exploitatie — terwijl den 31sten Januari 1873 de lijn Buitenzorg-Batavia, waarvoor haar bij Gouv. Be-sluit van 27 Maart 1864 No. 1 mede concessie gegeven was, voor het publiek verkeer geopend was.

Van regeeringszijde werden vele pogingen in het werk gesteld om het particuliere kapitaal voor spoor-wegen op Java te interesseeren. Het resultaat was ne-gatief en zoo kwam het dat Minister Mr. P. P. VAN BOSSE, hoewel tegenstander van staatsspoorwegen, in 1871 een wetsvoorstel tot aanleg van staatslijnen in-diende, dat later door een gewijzigd ontwerp vervangen werd.

Ook dit wetsontwerp kwam niet in openbare behan-deling, daar het door Minister FRANSEN VAN DE PUTTE teruggenomen werd. Deze bewindsman liet het vraag-stuk, op welke voorwaarden het particuliere kapitaal zich voor spoorwegen zou willen interesseeren, door een Financieële Commissie onderzoeken. Het resultaat was zoo teleurstellend, dat het vele tegenstanders van staatsexploitatie van meening deed veranderen, en dat het den Minister, overigens een voorstander van het particuliere initiatief, er toe bracht een uitgebreid voor-stel tot aanleg van staatsspoorwegen voor te bereiden. Dit voorstel werd door den opvolgenden Minister van Koloniën, Mr. W. BARON VAN GOLTSTEIN — een per-soonlijk voorstander van staatsspoorwegen — aanmer-kelijk besnoeid, waarna aan de Kamer een wetsontwerp werd voorgelegd, beoogende den aanleg van een spoor-weg van Soerabaja naar Pasoeroean met een zijtak van Bangil naar Malang. Blijkens de toelichting was het de bedoeling met den staatsaanleg een proef te nemen, terwijl over de wijze van exploitatie niet werd gesproken.

Den 6den April 1875 werd de wet aangenomen (Ind. Stbl. no. 141), waarna onder de krachtige leiding van den Inspecteur-Generaal D. MAARSCHALK met den bouw werd begonnen. Den 20sten Juli 1879 was de lijn geheel gereed; tevoren was reeds, na gereedkomst der eerste stukken, zonder dat daarover gesproken was, bij gebrek aan particuliere reflectanten de exploitatie van staats-wege ingevoerd.

Vermeld dient te worden, dat deze staatslijn met de spoorbreedte van 1.067 M. werd aangelegd, zooals ook tevoren met de lijn Buitenzorg-Batavia was geschied, in tegenstelling met de lijn Semarang-Vorstenlanden, waarbij het breed spoor (1.435) toepassing had gevonden. Nadat op grond van een door de heeren KOOL en HEN-KET uitgebracht rapport het breed-spoortype verlaten was geworden, werd het behalve voor een aansluitend klein tramlijntje met enkele verlengingen, later niet meer toegepast.

De voorloopige resultaten met de staatsexploitatie waren gunstig en zoo zien we de lijnen Sidoardjo-Bli-tar-Madioen en Buitenzorg-Tjitjalengka ingevolge de wet van 6 Juni 1878 tot stand komen, terwijl de lijnen Madioen-Solo, Djokja-Tjilatjap, Tjitjalengka-Garoet, Preanger-Tjilatjap volgden.

Op 1 November 1894 was de stamlijn, welke Batavia met Soerabaja verbond, klaar. In die stamlijn kwam een stuk breed-spoor voor: Solo-Djokja. Een inconveniënt was voorts, dat dit stuk der doorgaande verbinding, evenals het stuk Batavia-Buitenzorg, aan een parti-culiere maatschappij toebehoorde. Behalve de stamlijn had de Staat nog een aantal andere lijnen aangelegd, o.a. naar Panaroekan en Malang-Blitar, waarvan de volledige opsomming hier ter bekorting achterwege zal blijven.

Het particulier initiatief had in al dien tijd nagenoeg stil gezeten, het kapitaal toonde weinig geneigdheid om

mede te werken aan de openlegging van Java door verbeterde communicatiemiddelen, de eerste ervaringen met de N. I. S. opgedaan werden niet geneutraliseerd door de resultaten van later, hoewel deze allengs beter werden. De Staat was dus wel gedwongen zelf op het eenmaal ingeslagen pad voort te gaan en kon op goede resultaten wijzen.

Op Java bepaalde zich de aanleg van particuliere spoorwegen tot de Batavia Oosterspoorweg=Maatschappij (B. O. S.), welke den 21sten Juni 1891 het stuk Batavia=Kedoenggedeh, den 20sten Maart 1898 ook nog het verlengstuk tot Krawang exploiteerde, doch in het kroningsjaar door den Staat werd aangekocht. Voorts tot de bij Gouvernementsbesluit van 18 Januari 1882 No. 8 geconcedeerde 25 K. M. lange Java Spoorweg=Maatschappij (Tegal=Balapoelang), welke later door de Semarang=Cheribon Stoomtram=Maatschappij werd overgenomen.

Tramwegen werden aangelegd door de Semarang=Joana=Stoomtram=Maatschappij (S. J. S.; concessie van 18 Maart 1881), welke maatschappij zich voortdurend uitbreidde en ook de Poerwodadi Stoomtram=Maatschappij (opgericht in 1881) in 1891 overnam.

Nog zij vermeld, dat voor de stadslijn der Oost=Java Stoomtram = Maatschappij (Soerabaja = Sepandjang) den 24sten October 1886 concessie werd verleend, nadat de Nederlandsch=Indische Tramweg=Maatschappij den 30sten Maart 1881 reeds een concessie voor een stadsstoomtram en wel in Batavia had verkregen.

Als een bijzonderheid mag worden vermeld, dat reeds in 1867 voor een paardentram concessie was verleend geworden, welke onderneming, de Bataviasche Tramweg=Maatschappij, tot 1881 een zeer kommervol bestaan heeft geleid.

De andere stadstram te Batavia, de Bataviasche Electrische Tramweg=Maatschappij, spoorwijdte eveneens 1.188 M., ontving hare concessie den 17en Juli 1893. In 1887 breidde de Oost=Java Stoomtram=Maatschappij (O. J. S.) hare werkzaamheid uit in het Modjokertosche — lijn Modjokerto=Ngoro — later, in 1890, uitgebreid met het stuk Gemekan = Dinojo, terwijl de Solosche Tramweg=Maatschappij (later overgenomen door de N. I. S.) en de Pasoeroean Stoomtram=Maatschappij (P. S. M.) resp. van 25 April 1980 en 26 Maart 1891 dateeren.

Zooals men ziet, was de oogst aan particuliere spoorlijnen, echter ook aan tramlijnen niet groot. Teneinde tegemoet te treden aan geldelijke bezwaren, dus om het particuliere initiatief te bevorderen, werden allerlei plannen ontworpen; eerst eene subsidieregeling=KEUCHENIUS daarna een garantiesysteem=MACKAY, zonder dat deze plannen in daden omgezet werden. Het gesukkel duurde tot 1893, toen door de Indische Regeering na overleg met Minister Mr. W. K. BARON VAN DEDEM een spoorwegplan vastgesteld werd, waarbij verschillende lijnen voor uitgifte als particuliere tram werden bestemd, terwijl tevens een vereenvoudigde tramwegwetgeving werd ingevoerd.

Het gevolg hiervan was, dat de Semarang = Cheribon Stoomtram=Maatschappij (S. C. S.) werd opgericht (1893), evenals de Serajoedal Stoomtram=Maatschappij (S. D. S.), de Malang Stoomtram=Maatschappij (M. S. 1894), de Probolinggo Stoomtram=Maatschappij (Pb. S. M. 1894), de Kediri Stoomtram=Maatschappij (K. S. M. 1894), de Modjokerto Stoomtram=Maatschappij (M. S. M. 1895), de Babat = Djombang Stoomtram=Maatschappij (B. D. S. M. 1896), de Madoera Stoomtram=Maatschappij (Mad. S. M. 1896), terwijl de S. J. S. vele uitbreidingen onderging.

De N. I. S. breidde haar lijnen uit met de tramlijnen Djokja — Brossot (20 April 1893, breedspoor), Djokja = Willem I (14 October 1895) en Goendih = Soerabaja (24 September 1896).

De oprichting der Bataviasche Electrische Tramweg=Maatschappijen in 1893 werd reeds boven vermeld.

Wat *Sumatra* betreft, zoo zij hier vermeld, dat de eerste ijzeren weg op dit eiland voor militaire doeleinden werd aangelegd en wel in 1876, toen de 4 K. M. lange lijn Oelēe Lheue = Kota Radja in Atjeh werd geconstrueerd.

In 1885 volgde het stuk Kota Radja=Lambaroe, welke lijn in 1897 tot Seulimeun doorgetrokken werd; als spoorwijdte werd door de militaire bouwmeesters 0.75 gekozen, nadat het allereerste stuk met eene spoorwijdte van 1.067 M. door den dienst der B. O. W. aangelegd was geworden, waarna echter versmalling plaats had.

In Deli werd den 23sten Januari 1883 aan de Deli Spoorweg=Maatschappij (D. S. M.) concessie verleend voor den aanleg van eenige lijnen, waarna spoedig een uitbreiding van het net volgde.

Eindelijk was het in West=Sumatra, waar de Regeering ingevolge de wet van 6 Juli 1887 den aanleg van de lijn Emmahaven=Sawah Loento begon, voornamelijk bestemd om de Ombi inkolen af te voeren, welke lijn den 1sten Januari 1894 in exploitatie kwam. Ingevolge de wet van 13 Juli 1895 werd aan deze lijn nog het 33 K. M. lange stuk Fort de Kock=Pajakombo toegevoegd.

B. Het tijdperk na 1898. In den loop der jaren was meer en meer gebleken, welk een belangrijke rol het spoor= en tramwezen in Indië vervulde. Het suiker= en suikerbibitvervoer, dat anders vrijwel onmogelijk zou zijn geweest, kon gemakkelijk en goedkoop geschieden, de opvoer van machinerieën ondervond niet langer bezwaren, de handel in andere producten van landbouw, bouwmaterialen, levensmiddelen enz. profiteerde van de voordeelen, welke het nieuwe vervoermiddel bood. En de Inlandsche bevolking met haar primitieven handel en industrie maakte er — tegen veler verwachting in — een gretig gebruik van.

Het personentarief was laag en de bepaling omtrent de mede te voeren bagage vrijgevig.

Voortdurend zien we dan ook aangedrongen om door verderen aanleg van spoor= en tramwegen achterlijke streken uit hun isolement te halen en bij het wereld= verkeer aan te sluiten. Voor zoover de staatsspoorwegen aangaat, werd de vraag naar een directe rentabiliteit op den achtergrond geplaatst, omdat men wist, dat de indirecte baten groot genoeg zouden zijn; vermeerderd vervoer op de hoofdlijnen, openlegging van nieuwe streken, vermeerderde welstand — dus vermeerderde belastingen — besparing op ander vervoer, dit waren factoren welke medetelden; daarnaast spraken mili= taire en politieke factoren hier en daar ook een woord mede.

Op Java waren het vier groote gebeurtenissen, welke het spoorwegwezen beïnvloedden: 1e. de verlenging van de voormalige Batavia=Oosterspoorweg Maatschappij (B. O. S.) door den Staat tot Padalarang, waardoor de doorgaande verbinding over het eiland bekort werd, de particuliere lijn Batavia=Buitenzorg daarbij werd uit= geschakeld en de afvoer van, alsmede de opvoer naar de Preanger werd vergemakkelijkt (wet van 29 December 1900. Ind. Stbl. No. 8); 2e. de aankoop van de 58 K.M. lange lijn Batavia=Buitenzorg der N. I. S., waardoor de S. S. de handen in West=Java vrij kreeg en met de verbetering der spoorwegtoestanden om Batavia begon= nen kon worden (wet van 20 Juni 1913 Ind. Stbl. No. 469); 3e. de aanleg van de lijn Tjikampek=Cheribon, waardoor de verbinding langs de Noord een voldongen feit werd (wet van 14 Juni 1909 Ind. Stbl. No. 477) en van de lijn Cheribon=Kroja (wet van 31 December 1912 Ind. Stbl. 1913 No. 12), waardoor een langgewenschte dwarsverbinding tusschen Noord= en Zuidlijn werd ver= kregen en tevens de mogelijkheid ontstond om de een= daagsche verbinding tusschen Batavia en Soerabaja tot stand te brengen, eene verbetering, welke in verband met de door de economische crisis veroorzaakte achter= uitgang van het verkeer om finantieële redenen nog niet werd doorgevoerd; en 4e. de aanleg van een derde rail op het baanvak Djokja=Solo der N. I. S. M., waarme= de het doorgaand verkeer sedert 15 Juli 1899 gebaat is (de wetgever keurde juist eene nieuwe overeenkomst met de N. I. S. Mij. goed, waardoor desgewenscht thans begonnen kan worden met den aanleg eener vrije nor= maalspoorwegverbinding tusschen beide p aatsen).

Daarnaast werden nog andere, schoon minder belang= rijke lijnen noodig of wenschelijk geacht en aangelegd, als zoodanig moeten de lijnen Kalisat=Banjoewangi, Rangkas Betoeng=Laboean en Bandjar=Parigi=Tjidjoe= lang genoemd worden. Speciaal op het gebied der tramwegen ontwikkelde de S. S. groote activiteit: Sitoebondo=Pandji, de lijnen van Madioen naar het Zuiden, Krian=Gempolkerep=Plosso, Rogodjampi=Ben= tjoeloe, Toeloeng Agoeng=Trengalek=Toegoe, Tasikma= laja=Singaparna, Djatibarang=Indramajoe, Rantjaèkèk, Tjitali, Bandoeng=Badjaran, Koppo=Tjiwidej en Dajeuhkolot=Madjalaja zijn daar voorbeelden van. Voorts werd de Babat=Djombang Stoomtram Mij. overgenomen (Wet van 29 Juli 1916 Ind. Stbl. No. 646) en werd eind 1918 het stukje tramweg der K. S. M. ten N. van de spoorbaan bij Djombang aangekocht. Enkele secundair aangelegde lijnen werden als tramlijnen geëxploiteerd, terwijl na het finantieël succes met de smalspoortram (spoorwijdte 0.60 M.) van Tjikampek — Tjilamaja, ook de lijn van Rambipoedji naar Poeger met zijtak naar Amboeloe, Tjikampek=Wadas en twee lijntjes van Krawang n.l. naar Rengasdengklok en naar Wadas werden aangelegd. Verschillende reeds door den begrootingswetgever gevoteerde lijnen werden terwille van de bezuiniging nog niet in uitvoering genomen.

Wat de particuliere spoor= en tramwegen betreft, zoo is als het voornaamste te memoreeren, dat de N. I. S. hare werkzaamheden op tramweggebied be= langrijk uitbreidde, zooals door aanleg van de lijn Mage= lang=Willem I en Setjang=Parakan, de lijnen om Djokja en Solo, de verbindingen in het Rembangsche en de lijn Semarang=Broemboeng=Gambringan.

De S. C. S. legde de lijnen Weliri=Besokor, Cheri= bon=Kadipaten, Pekalongan=Wonopringgo en Djam= blang=Goenoeng Giwoer aan, terwijl de voormalige Java Spoorweg, welke als tramweg geëxploiteerd was geworden, tot Proepoek aan de lijn Cheribon= Kroja werd doorgetrokken. Het belangrijkste werk was wel de ombouw van de geheele lijn Cheribon=Sema= rang, welke in 1921 tot stand kwam. Reeds te voren was de eendaagsche verbinding tusschen Semarang en Ba= tavia mogelijk geworden, terwijl getracht w ordt de reis op dit traject te bekorten door vergunning tot hoogere rijsnelheid te krijgen, waartoe de baan in technischen zin de gelegenheid biedt.

De S. J. S. breidde haar net uit door aanleg van een lijn van Lasem naar Djatirogo, terwijl de gemeente Se= marang in 1922 door aankoop in het bezit van enkele stadslijnen kwam, welke t.z.t. ongetwijfeld geëlectrifi= ceerd zullen worden.

De S. D. S. verlengde haar net van Bandjar=Negara tot Wonosobo, terwijl de O. J. S. zich een weinig uit= breidde en een deel van haar stadsnet in Soerabaja elec= trificeerde (in 1923 geopend).

Ook sommige der andere particuliere lijnen onder= gingen eenige uitbreiding, terwijl het ontstaan der 13 K. M. lange lijn Madjenang=Meloewoeng — spoor= wijdte 0.7 — nog vermeld moet worden, evenals het feit, dat de Batavia Electrische Tramweg=Mij. in het tijd= vak na 1898 haar net in exploitatie bracht en in 1907 en 1912 uitbreidde.

De groei en de beteekenis van het spoor= en tramweg= net blijkt wel voldoende uit de hierbij gevoegde bijlagen I en II. (pag. 476 en 478).

Bijlage I.

ONTWIKKELING VAN HET VERVOER SEDERT 1898.

	REIZIGERS.				GOEDEREN.			
	Aantal		Opbrengst in guldens		Aantal tonnen		Opbrengst in guldens	
	1898	thans	1898	thans	1898	thans	1898	thans
Staatsspoorwegen op Java incl. normaalspoor-trams	8.307.140	68.551.244	3.517.579	29.852.362	1 356.273	6.954.744	6.299.662	34.145.372
Smalsporige tram-lijnen op Java. .	—	3.164.858	—	475.218	—	120.489	—	190.020
Spoorweg Suma-tra's Westkust .	867.473	5.795.873	309.781	1.387.956	212.131	832.487	713.296	3.152.138
Lamponglijn } Zuid	—	514.795	—	235.155	—	35.381	—	140.493
Palembanglijn } Sum.	—	355.856	—	353.254	—	254.598	—	1.282.454
Atjehstoomtram .	—	4.231.505	—	1.046.120	—	169 151	—	579.607
Ned. Ind. Spoor-weg Mij., Spoor-wegen	2.219.641	5.522.472	891.607	2.813 433	501.222	1.226.325	2.553.042	8.535.914
Idem, Tramwegen .	539.859	13.429.856	81.198	3 798 420	61.198	1.163.986	107.019	6.580.150
Deli Spoorweg Mij., Spoorw. .	714.324	5.309.378	382.184	2.525.060	183.701	991.301	788.681	4.974.958
Deli Spoorweg Mij., Tramw. .		1 973.857		773 034		462.768		1.115.639
Semarang Cheri-bon St. Mij. .	613.665	8.306.111	158.869	2.764.454	90.333	1.115.869	192.198	4.624.204
Semarang Joana St. Mij. . . .	1.560.277	8 025.185	232.418	2.388.950	162.215	663.599	671.709	2.970.973
Serajoedal St. Mij.	522.722	2.531.600	59.208	539.490	48.913	214.018	167.320	813.675
Oost-Java St. Mij.	3.036.710	746.972	235.394	1.255.365	44.091	169.158	64.188	338.366
Kediri St. Mij. .	794.276	2.499.561	84.139	375.408	69.520	348.625	85.974	700.895
Malang St. Mij.	228.185	1.727.367	5.553	272.507	4 283	374.039	31.514	715.095
Modjokerto St. Mij.	56.296	1.429.911	5.838	195 652	641	208.524	6.252	368.365
Pasoeroean St. Mij.	365.164	1.609 837	23.865	163.951	—	225 198	—	196.057
Probolinggo St. Mij	405.803	748.012	52.295	146.791	6.736	157.689	10.223	374.986
Madoera St. Mij.	7.952	2 131.344	1.272	1.055.870	—	165.476	—	853.599
Ned. Ind. Tram-weg Mij. . . .	4.640.568	12.374.066	313.116	1.191.228	—	—	—	—
Bat. Electr Tramweg Mij. .	—	7.666.312	—	733.819	-	—	—	—
Tr. Maloewoeng-Madjenang . . .	—	138.770	—	35.257	—	6 486	—	33.668
Totaal	24.880.055	158.784.742	6.354.316	54.378 754	2.741.257	15.859.911	11.691.078	72.686.628
Lijnen van den Staat.	9.174.613	82.614.131	3.827.360	33.350.065	1.568.404	8.366.850	7.012.958	39.490.084
Part. Spoor- en Tramw. . . .	15.705.442	76.170.611	2 526.956	21 028.689	1.172.853	7.493.061	4.678.120	33.196.544
Totaal	24.880.055	158.784.742	6.354.316	54.378.754	2.741.257	15.859.911	11.691.078	72.686.628

Wat *Sumatra* betreft, zoo zien we daar de Atjehtram zich steeds verder naar het Zuiden uitbreiden en in eind December 1919 aansluiten op het Delinet. In 1916 werd deze lijn door het Departement van Gouvernementsbedrijven van het Departement van Oorlog overgenomen en in 1917 bij de S. S. en Tr. gevoegd.

De D. S. M. legde eenige nieuwe lijnen aan, transformeerde enkele tramlijnen in spoorlijnen en omgekeerd en kreeg in 1917 (bij Gouv. Besluit van 26 October No. 56) een nieuw stel concessievoorwaarden.

De Staatsspoorlijn ter Sumatra's Westkust onderging uitbreiding door den aanleg van de lijnen Loeboek-aloeng-Priaman-Soengei Limau, Pajakombo-Limbanang en Moeara Kalaban-Moearo.

De grootste gebeurtenis op spoorweggebied in Sumatra was wel het besluit tot aanleg der spoorwegen in Zuid-Sumatra (wet van 30 December 1911, Ind. Stbl. 1912 No. 121), waarmede bedoeld werd, dit land te ontsluiten niet alleen, maar vooral met het oog op het groote tekort aan werkkrachten en gevestigde bevolking, beter in dagelijksche verbinding te brengen met het volkrijke Java en wel door Zuid-Sumatra, in aansluiting met een veerbootdienst over Straat Soenda, middels spoorwegaanleg van Telok Betong naar Palembang en Moeara Enim voor den Javaan gemakkelijk toegankelijk te maken. In 1919 is nog besloten tot aanleg van de zijlijnen van Moeara Enim naar de nieuwe landskolenmijnen te Tandjoeng, van Telok Betong naar Garoentoeng en van Moeara Enim naar Lahat. Thans zijn voorloopig reeds twee lijngedeelten als tramweg in exploitatie genomen tot eene gezamenlijke lengte van 323 K. M. op ultimo 1922.

Een poging om in 1918 het tramwegwezen in de Buitengewesten te bevorderen door aanleg en exploitatie van tramwegen door „gemengde bedrijven", waaraan Gouvernement en particulieren zouden deelnemen, mislukte door tegenstand van den Volksraad tegen het stelsel. Het gevolg was, dat in 1920 staatsaanleg van een tramweg in Tapanoeli gelast werd — sedert tot betere tijden uitgesteld — terwijl even te voren, eind 1919, gelden voor den tramaanleg op Celebes beschikbaar gesteld werden (lijn Takalar - Makasser - Maros, in 1921 uitgebreid met een verlenging tot Tanete). Als gevolg van de bezuiniging kwam alleen het stuk Takalar - Makasser in 1922 in exploitatie.

Nog zij aangeteekend dat het in het voornemen ligt om over niet te langen tijd met den aanleg van tramwegen op Borneo, Bali en Lombok te beginnen. Ook hier werkt de ingetreden malaise zeer remmend.

Is in het bovenstaande de ontwikkeling van het spoor- en tramwegwezen in zeer groote trekken geschetst, dit artikel mag niet besloten worden zonder te vermelden, dat de dienst der Staatsspoorwegen, in den beginne zeer zelfstandig, in 1888 tot een Dienst ressorteerende onder het Departement der Burgerlijke Openbare werken teruggebracht werd. Later, in 1906, kwam een reorganisatie tot stand, waarbij het hoofd van den dienst weder meerdere bevoegdheden kreeg; in 1909 had overgang plaats naar het Departement van Gouvernementsbedrijven, terwijl in 1917 de gesplitste administraties der Ooster- en Westerlijnen werden opgeheven en centralisatie van het bestuur te Weltevreden plaats had. Sedert dien tijd werd ook de lijn ter Sumatra's Westkust bij den dienst der S. S. en Tr. gevoegd, evenals de Atjehtram. De geheele dienst is sedert 1922 weer onder eenhoofdige leiding, nadat een proef sedert 1919 met een driehoofdig bestuur had plaats gehad.

Sedert 1 Januari 1917 zijn de lands-automobieldiensten, welke later nog belangrijk uitgebreid werden, onder den dienst der S. S. en Tr. gebracht.

Ook enkele particuliere maatschappijen exploiteeren op bescheiden voet autodiensten.

Tenslotte zij vermeld, dat de dienst der S. S. en Tr. sedert 1919 meerdere hotels exploiteert.

De dienst van het Toezicht op de Spoor- en Tramwegen werd in 1917 van de S. S. en Tr. afgescheiden en tot een dienst van het Departement van Gouvernements Bedrijven omgevormd, terwijl de dienst voor Waterkracht en Electriciteit in 1917 de werkzaamheden van het waterkrachtbureau der S. S. overnam. In begin 1917 richtten de particuliere spoor- en tramwegen eene vereeniging op, welke zich ten doel stelt de algemeene belangen van het spoor- en tramwegwezen in Nederlandsch-Indië te bevorderen.

Een geheel nieuwe codificatie van het inderdaad verouderde en weinig overzichtelijke Indische spoor- en tramwegrecht is sedert jaren in bewerking en nadert hare voltooing.

Wat de personeelsverhoudingen betreft, zoo zij medegedeeld, dat het uitgebreide personeel in tal van vakbonden georganiseerd is; daarnaast kent de S. S. sedert begin 1913 de groepsvertegenwoordiging, welke een kwijnend bestaan voert. Bij de S. S. en Tr. zijn verder ingevoerd Commissies voor Onderzoek en Advies inzake strafaangelegenheden, terwijl de D. S. M. scheidsgerechten instelde. Er is in begin 1923 een verzoeningsraad ingesteld, die tot taak heeft tusschenkomst te verleenen, wanneer een geschil is ontstaan of dreigt te ontstaan, hetwelk tot staking aanleiding kan geven of op andere wijze het algemeen belang kan schaden.

De bedrijfsresultaten der spoor- en tramwegen waren over het algemeen bevredigend, zelfs tot in den laatsten tijd, indien men rekening houdt met de heerschende economische crisis. Bij de S. S. en Tr. met de laagste tarieven en het groote aantal niet rechtstreeks rendeerende lijnen, is het tot nog toe mogelijk geweest direct exploitatieverlies te voorkomen, al kon uit de zuivere

bedrijfswinst uit den aard der zaak in de laatste jaren geen rentepercentage worden uitgekeerd over het geheele kapitaal, in rendabele en onrendabele lijnen (daaronder pioniers= en defensielijnen) gestoken, dat met den huidigen rentestandaard overeenstemt. Pogingen worden niet zonder succes aangewend, om het staatsnet ondanks den ongunst der tijden zich in de naaste toekomst finantieël te doen bedruipen.

Verschillende plannen tot uitbreiding van het net, verdere spoorverdubbeling, ombouw van groote emplacementen en voortzetting der electricificatie buiten het thans reeds onderhanden complex in den omtrek van Batavia, moeten tot betere tijden uitgesteld of in zeer langzaam tempo uitgevoerd worden. In verband hiermede heeft zich de vraag weer naar voren gedrongen, n hoeverre de uitvoering van de plannen van den heer H. J. F. Wenckebach, in 1914 uitgewerkt, om aan de S. S. en Tr. finantieële zelfstandigheid te geven aanbeveling verdient. Ook kwamen in verband met den finantieëlen toestand van Indië plannen tot verkoop van de staatslijnen en van inbreng in een gemengd bedrijf ter sprake, echter niet op zoodanige wijze, dat er veel kans bestaat, dat deze plannen verwezenlijkt zullen worden.

Waar over de geheele wereld de finantieële moeilijkheden met den dag stijgen, daar laat het zich wel aanzien, dat het ijzeren wegennet, zoo van Staat als van particulieren, in de eerstkomende jaren geen belangrijke uitbreiding zal ondergaan, hoe noodig sommige verbindingen uit economisch oogpunt ook geoordeeld mogen worden.

S. A. R.

Bijlage II.

GROEI VAN HET SPOOR= EN TRAMWEGNET SEDERT 1898.

	Lengte in K. M.		Aanlegkapitaal in guldens.		
	1898	thans	1898	thans	
Staatsspoorwegen op Java incl. normaal=spoortrams.	1479	2637	115.259.766	331.152.903	
Smalsporige tramlijnen op Java.	–	120	–	2.141 173	
Spoorweg Sumatra's Westkust.	210	261	20.000.097	33.649.473	
Lamponglijn } Zuid	–	323 (Lamponglijn en Palembanglijn samen)	–	22.585.045 (Lamponglijn, Palembanglijn en Atjehstoomtram samen)	
Palembanglijn } Sum.	–		–		
Atjehstoomtram.	55	511	?	21.918.260	
Ned.=Ind. Spoorweg Mij. (Spoorwegen)	261	210	24.300.976	39.568.845	
Idem tramwegen.	74	539	2.892.185	49.978.503	
Deli Spoorweg Mij. Spoorwegen.	102 (Spoorwegen en Tramwegen samen)	271	17.120.935 (Spoorwegen en Tramwegen samen)	35.547.456	47 886.644 (Spoorwegen en Tramwegen samen)
Deli Spoorweg Mij. Tramwegen.		168		12.339.188	
Semarang Cheribon St. Mij.	245	391	5.543.004	35.369.520	
Semarang Joana St. Mij.	251	426	6.778.649	23.209.538	
Serajoedal. St. Mij.	84	126	2.580.565	8.012.544	
Oost Java St. Mij.	80	95	2.444.347	6.420.576	
Kediri St. Mij.	102	120	2.027.938	3.422.386	
Malang St. Mij.	30	84	1.168.389	4.566.497	
Modjokerto St. Mij.	49	78	1.151.561	2.778.242	
Pasoeroean St. Mij.	19	46	354.671	1 535.233	
Probolinggo St. Mij.	39	45	914.046	2.130.266	
Madoera St. Mij.	18	237	1.243.112	7.719.113	
Ned. Ind. Tramweg Mij.	14	14	1.520.491	2.823.420	
Bat. Electr. Tr, Mij.	–	18	–	2.448.127	
Tr. Meloewoeng=Madjenang.	–	18	–	359.849	
Totaal	3112	6682	195.300.732	649.676.157	
Lijnen van den Staat.	1744	3796	135.259.863	411.446 854	
Partic. Spoor= en Tramwegen.	1368	2886	60.040.869	238.229.303	
TOTAAL	3112	6628	195.300.732	649.676.157	

SCHEEPVAART.

In 1898 vertoonde de scheepvaart op en in Nederlandsch=Indië in groote trekken reeds hetzelfde beeld als in 1923.

De verre tochten met Inlandsche vaartuigen, die blijkens de zich over twee derden van den aardomtrek uitstrekkende taalverwantschap, in oude tijden hebben plaats gevonden, behoorden reeds lang tot het verleden; de Inlandsche vaartuigen bleven in den Indischen archipel. Zeevaarders uit Arabië en Voor=Indië vertoonden zich niet meer in deze streken, Chineesche vaartuigen slechts in beperkt aantal.

Het in de negentiende eeuw stevig gevestigd Nederlandsch gezag leverde geen gunstige atmosfeer voor strooptochten naar andere gebieden, zeeroof en slavenvervoer, terwijl het vreedzame handels= en reizigersverkeer het in vele gevallen niet kon volhouden tegen de stoomschepen, die zooveel meer konden inladen en vlugger, veiliger en geregelder hunne reizen volbrachten.

Naar buiten stond Nederlandsch=Indië in verbinding met Europa door de rechtstreeksche Nederlandsche mail= en passagierslijnen der Stoomvaart Maatschappij Nederland en Rotterdamsche Lloyd, en de vrachtschepen van A. Holt te Liverpool, meer bekend als „blauwpijpers" waarvan een deel, de St. Mij Oceaan, onder Nederlandsche vlag. Veel goederen en ook veel reizigers van Nederlandsch=Indië gingen met een archipellijn naar Singapore of Penang , en van daar met een der groote buitenlandsche lijnen naar Europa, en omgekeerd. Met Australië was men verbonden door de schepen (Engelsche vlag) van de West Australian S. N. Cy., Archibald Currie & Cy. en Burns Philp Line, terwijl op Britsch=Indië de vrachtbooten der Britsch India Steam Nav. Cy. en Asiatic S. S. Cy. voeren. De verbinding met Oost=Azië geschiedde over Singapore, voor het, toenmaals nog onbelangrijk verkeer met Amerika, bestonden nog geen geregelde rechtstreeksche verbindingen.

Tusschen de havens van Nederlandsch-Indië was door de in 1891 opgerichte Koninklijke Paketvaart Mij, opvolgster van de met Engelsch kapitaal beheerde Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij, een volledig net van stoomvaartlijnen geslagen. Daarnaast handhaafde zich nog verkeer met aan kleinere reeders toebehoorende stoomschepen onder Nederlandsche of Engelsche vlag, deels, — de z.g. muskietenvloot tusschen Oost-Sumatra en Malakka, — een overgang vormende tot de vaart met Inlandsche vaartuigen.

Op de meeste plaatsen ankerden de schepen op de reede en werd het vervoer der goederen tusschen schip en wal bewerkstelligd door groote zwaar gebouwde laadprauwen, op kleinere plaatsen met de booten van het schip.

Op de groote rivieren van Sumatra en Borneo was naast prauwverkeer eenige vaart met kleine stoomertjes, vooral in Palembang en in West-Borneo.

De schepen der Gouvernements-Marine en Opiumrecherche, de gewestelijke politie- en communicatievaartuigen en kruisbooten strekten den bestuursambtenaren tot gemeenschapsmiddel en verrichten politiediensten, de schepen der Koninklijke Nederlandsche en Indische Militaire Marine zorgden behalve voor de defensie ter zee, ook voor de veiligheid in de wateren van den Archipel.

In het tijdvak 1898-1923 heeft zich dit alles verbreed en verdiept.

De pacificatie der buitengewesten en de opbloei der cultures, samengaande met de algemeene toeneming van het wereldverkeer, vorderden het uitbreiden van bestaande en het scheppen van nieuwe verbindingen.

In de voornaamste havens van Nederlandsch-Indië is de gezamenlijke inhoud der per jaar aangekomen schepen thans twee- tot driemaal zoo groot als in 1898.

De toename is geheel veroorzaakt door het in de vaart brengen van meer en van grootere stoomschepen (in de latere jaren ook motorschepen), zoowel in de archipelvaart als in de oceaanvaart.

Het verkeer met Inlandsche vaartuigen is stationnair gebleven of verder achteruit gegaan: bijv. aangekomen te Batavia: 1902: 7184 stuks met 120.000 M³ netto inhoud, 1912: 3.297 met 98.000, 1922: 2027 met 40.000. In sommige streken , bijv. langs de Noordkust van Java en in Straat Madoera , bestaat nog steeds een levendig prauwenverkeer, en nog altijd maken de padewakkangs van Celebes, de sampans van Madoera, als levende antiquiteiten, verre tochten door den Archipel. Maar wat zij aan goederen en reizigers vervoeren is onbeteekenend vergeleken bij het vervoer per zeestoomer, waaraan ook de Inlandsche bevolking sedert lang met gerustheid leven en eigendom toevertrouwt. Om een denkbeeld te geven van het aandeel der verschillende soorten van schepen in het verkeer, volgt hier een opgaaf der in 1922 in alle havens van Ned.-Indië aangekomen vaartuigen, waarin *a* zijn de schepen van 300 en meer M³ netto inhoud, *b* de kleinere vaartuigen; de geheele prauwenvaart behoort onder de zeilschepen *b*.

		Uit buitenlandsche havens		Uit Ned. Indische havens	
stoomschepen	a.	3.161	14 097 000 M³ netto	188 68	80.263.000 M³ netto.
„	b.	5.978	455.000	6.533	721.000
motorschepen	a.	184	631.000	1 018	2 745.000
„	b.	250	22 000	960	87.000
zeilschepen	a.	994	396.000	696	283.000
„	b.	6.562	727.000	58.755	1 646.000
zeilschepen met hulpvermogen	a.	58	32 000	52	31.000
„	b.	12	1.000	611	35.000
gesleepte schepen	a.	8	7.000	60	85.000
„	b.	131	16.000	2.840	309.000
totaal a. en b.		17338	16.383 000	90.393	86.197.000
waarvan onder Ned. vlag		3345	7.564 000	83.776	69.918.000
en daarvan K P.M		1165	2.746.000	14.036	49.610.000
in deze cijfers niet begrepen, oorlogs- en gouvts. schepen		164	502 000 M³ waterverpl.	3 931	1.640.000 waterverpl.

(de bruto inhoud is bij stoomschepen ongeveer 1.5, bij zeilschepen 1 tot 1.1 maal den netto inhoud; 1 Register Ton = 2.83 M³).

Het Archipelverkeer met stoomschepen is voor verreweg het grootste deel in handen der Koninklijke Paketvaart Maatschappij, welker schepen in 1898 binnen den Archipel 1.136.800 zeemijlen aflegden, en in 1922 2.920.100 zeemijlen. In 1898 was het grootste schip voor het Archipelverkeer de „Celebes" van 2.300 bruto Register Ton, in 1923 het type „Roggeveen" van 4.700 B. R. T., terwijl binnenkort de „Plancius" van 5.600 B. R. T. in de vaart komt; de vloot nam toe van 35 zeeschepen met 42.000 B. R. T. tot 108 zeeschepen met 200.000 B. R. T. Behalve hare vloot van zeeschepen en een groot aantal reedevaartuigen, heeft de maatschappij te Tandjongpriok eene uitstekende reparatieinrichting, groote magazijnen, vrieskamers, eigen waschinrichting, limonade- en ijsfabriek en in de bovenstad een logeergebouw en een hospitaal voor haar personeel. Wie dit bedrijf gadeslaat, krijgt den indruk dat hier in Indië door Nederlanders wat groots tot stand is gebracht. En dat deze maatschappij meer is dan een bron van inkomsten voor aandeelhouders en bestaansmiddel voor degenen die er aan verbonden zijn, wordt het beste geïllustreerd door artikel I der instructie van den eersten hoofdagent, waarin hem de plicht werd opgelegd de met de Regeering gesloten vervoerovereenkomst na te leven op eene wijze die de maatschappij een waardig bestuursmiddel zou doen zijn.

Sedert, met het intreden van den oorlog, de Norddeutsche Lloyd haar lijntjes op de Oostkust van Sumatra, Celebes en de Molukken staakte, zijn degenen die zich het beste weten te handhaven (doordien handel en

scheepsbedrijf in één hand of nauw verbonden zijn), verschillende Chineesche reederijen, die kleine en middelgroote stoomschepen onder Nederlandsche of Engelsche vlag laten varen tusschen Java, Borneo, Banka en Singapore en de enkele schepen van de Borneo=Sumatra Handel Maatschappij. En dan de kleine stoomertjes, die locale vaart uitoefenen, dikwerf slecht en vies maar goedkoop in exploitatie zijn en door een en ander in eene behoefte voorzien.

De toename van de Nederlandsch=Indische koopvaardijvloot blijkt uit onderstaande opgaaf der schepen voorzien van een N. I. zeebrief of jaarpas:

	stoom= en motorschepen		Eur. getuigde zeilsch.	
1898	85	33.200 N.R.T.	172	21.200 N. R. T.
1923	230	180.000 N.R.T.	19	1.700 N. R. T.

Bovendien zijn nog geregistreerd ongeveer 5.000 prauwen grooter dan 7.5 M^3 en 55.000 visschersvaartuigen en kleinere prauwen.

De Gouvernements Marine kon door de uitbreiding van landwegen, paketvaartlijnen en van het aantal kleinere vaartuigen, worden verminderd; het beheer van de opiumschepen en van het in 1905 aangeschafte kabelschip werd echter bij dien diensttak gebracht. De vloot der kleinere vaartuigen voor bestuurs= en politiediensten, thans samengevat onder den naam van gewestelijke vaartuigen, werd zeer aanzienlijk uitgebreid.

Een deel van het vervoer van de Zoutregie wordt thans met eigen vaartuigen verricht, overigens wordt het vervoer van de goederen der gouvernementsbedrijven in den Archipel in hoofdzaak door de K. P. M. bewerkstelligd.

De Stoomvaart Maatschappijen Nederland en Rotterdamsche Lloyd bleven te zamen een wekelijkschen mail= en passagiersdienst tusschen Nederland en Indië onderhouden. In 1898 was de Koning WILLEM I van 4.400 B. R. T. en 12.5 mijl vaart het grootste mail= en passagiersschip; in 1923 waren de grootste schepen de „J. P. Coen" van de Nederland en de „Patria" van de Lloyd , van 11.700 en 9.900 B. R. T. en 15 mijl vaart. De Nederland verlegde in 1903 hare route van de Westkust van Sumatra naar de Oostkust, teneinde Sabang en tevens Singapore aan te doen, daarbij Padang loslatende; later werd ook Belawan Deli aangedaan, terwijl in 1923 ook de Lloyd de Oostkust is gaan nemen. Naast hunne passagiersdiensten hebben beide maatschappijen voor vrachtvervoer zich een vloot van vrachtschepen aangeschaft, welke thans resp. 43 en 36 schepen telt. De eerste dezer schepen, welke omstreeks 1897 in de vaart kwamen, waren ongeveer 3.500 B.R.T. groot en liepen 10 mijl vaart, de nieuwere schepen meten van 6.500 B.R.T. en loopen tot 13½ mijl. Eenige van deze vrachtschepen nemen deel aan de vaart der in 1920 opgerichte Vereenigde Nederlandsche Scheepvaart Maatschappij.

In 1906 richtten beide maatschappijen de Java=Bengalen=lijn op met een ongeveer maandelijksche vrachtverbinding tusschen Java en Rangoon=Calcutta, vooral met het oog op het enorm toegenomen vervoer van suiker naar Britsch=Indië.

Sedert 1880 reeds had de N. I. Stoomboot Mij. ook op China gevaren; hare opvolgster de K. P. M. zette deze verbinding niet door, doch beproefde tot twee maal toe, echter zonder succes, een lijn op Oost=Azië te openen. De tijden daarvoor schenen eerst rijp te zijn in 1902, toen met steun der Regeering de Java=China=Japan=Lijn werd opgericht (o.m. met het oog op vervoer van suiker naar Japan en steenkool naar Java). Begonnen met 3 schepen, tezamen 12.000 B. R. T. metende, telt de vloot der Maatschappij thans 14 schepen met 89.000 B. R. T. De felle concurrentie, haar vooral van Japansche zijde aangedaan, heeft zij steeds het hoofd weten te bieden. Het Regeeringssubsidie is reeds geheel terugbetaald.

De Koninklijke Paketvaart Maatschappij voer in de latere jaren behalve op Singapore, Penang en Timor Dilly, welke door hun ligging nauwelijks als buitenland zijn te beschouwen, ook op Rangoon, Bangkok en Saigon (rijst) en Swatow (koelies). Van meer belang echter was de in 1906 ingestelde Java=Australië=lijn, een maandelijksche dienst tusschen Java=havens en Makasser, en Brisbane, Sydney en Melbourne met passagiersschepen van 5.000 B. R. T., welke lijn aanvankelijk Regeeringssubsidie genoot, hetwelk echter reeds is terugbetaald.

Met een enkel woord zij hier nog melding gemaakt van den wekelijkschen sneldienst der K. P. M. van Soerabaja, Semarang en Batavia op Singapore en Belawan Deli met de „Rumphius" en „Melchior Treub" („Plancius" in aanbouw), welke bij het publiek zeer in trek is.

Tot betere verzekering van de wederzijdsche belangen werd in 1908 door de Nederland, Rotterdamsche Lloyd en Paketvaart, de Nederlandsche Scheepvaart Unie opgericht, welke thans ongeveer tweederde van het aandeelenkapitaal der drie maatschappijen in handen heeft.

De wereldoorlog bleef ook voor het scheepvaartverkeer op en in Nederlandsch=Indië niet zonder invloed. De handel zag zich genoodzaakt nieuwe banen te zoeken. De routes door het Kanaal en door de Middellandsche Zee werden te gevaarlijk, terwijl later de rechtstreeksche vaart tusschen Nederland en Indië geheel gestaakt moest worden. De Duitsche handelsvloot verdween van de zeeën (vele schepen vonden in Augustus 1914 een schuilplaats in havens van Ned.=Indië en bleven daar tot 1919 liggen); de Japansche, en na den wapenstilstand ook de Amerikaansche vlag vertoonden zich steeds meer. Verscheidene schepen van de Nederland, Rotterdamsche Lloyd, Java=China=Japan=Lijn en Paketvaart werden in Maart 1918 door de geallieërden in beslag genomen, die ze, zij het ook tegen behoorlijke betaling, tot in 1919 bleven gebruiken.

In 1914 werd door de Stoomvaart Maatschappijen Nederland, Rotterdamsche Lloyd en Oceaan opgericht de Java=New=York=lijn, een vrachtverbinding tusschen Java en de Oostkust der Vereenigde Staten, waaraan ook de Holland=Amerika Lijn deelnam. In 1915 volgde de Java=Pacific=lijn, waaraan deelnamen de Java=China=Japan=Lijn, de Nederland en Rotterdamsche Lloyd, tusschen Java, Oost=Azië en de Westkust der Vereenigde Staten. Toen in 1917 de vaart der mailbooten tusschen Nederland en Indië gestaakt moest worden wegens de te groote gevaren, werd met de in de Indische wateren aanwezige mailbooten van de Nederland en R. Lloyd een dienst Java=San Francisco geopend, welke tot na den wapenstilstand werd volgehouden. Reizigers werden in die jaren met de schepen der Holland=Amerika=Lijn van Nederland naar New=York overgevoerd, gingen van daar per spoor naar San=Francisco en verder met genoemde mailbooten naar Java.

Eene poging om eene verbinding van Indië met de Westkust van Zuid Amerika tot stand te brengen, is tot dusver niet geslaagd.

Vermelding verdient nog de uitzending van het konvooi in 1918 : Hr. Ms. „Hertog Hendrik" en de tot oorlogsschip gemaakte Lloydboot „Tabanan" met de „Noordam" der Holland=Amerika=Lijn en het kolenschip „Bengkalis" van de Nederland, die met een wijden omweg om de gevaarlijke gebieden te mijden, rond de Kaap naar Indië voeren.

Tot verbod van uitvoer en vordering van schepen door de Regeering is het in de oorlogsjaren niet behoeven te komen; de vereischte medewerking werd ook zonder dien ten volle verleend.

Een niet onaanzienlijk deel van het vervoer tusschen Indië en het buitenland gaat onder vreemde vlag. Behalve dat veel over Singapore en Penang gaat, worden door verschillende reederijen rechtstreeksche verbindingen onderhouden door de reeds genoemde British India S. N. Cy. en Asiatic S. S. Cy. met Britsch=Indië; de Ocean S.S. Cy en China Mutual S.S. Cy. (blauwpijpers onder Engelsche vlag) met Europa en Oost=Azië, de Deutsch=Australische=Dampfschiff=Gesellschaft, welke zich thans weder begint te herstellen, met Europa en Australië, de Zweedsche Rederi Aktie bolaget Transatlantic, de Noorsche Norske Afrika og Australie Linje en de Deensche Ostasiatiske Kompagni met Europa, de Nanyo Yusen Kaisha, Osaka Shosen Kaisha en Toyo Kisen Kaisha met Oost=Azië en Japan, schepen van United States Shipping Board, in gebruik bij verschillende Amerikaansche reederijen met Noord Amerika, enz. Dit zijn alle vrachtlijnen, veelal met een beperkte passagiersruimte. Tusschen Singapore=Java=Australië varen de Burns Philp Line en de West Australian Joint Service in geregelden dienst, terwijl in den laatsten tijd ook de Commonwealth Government Line of Steamers op Ned. Indische havens vaart. Bovendien wordt Ned.=Indië, vooral in den suikerscheeptijd, nog bezocht door vele niet in geregelden dienst varende vrachtbooten. Nederland, Rotterdamsche Lloyd, Oceaan met Ocean en China Mutual, D. A. D. G., Nippon Yusen Kaisha en Osaka Shosen Kaisha hebben in de Bataviasche Vrachtenconferentie eene belangen=gemeenschap.

Het groote aardoliebedrijf der Koninklijke Petroleum Maatschappij vervoert met eigen schepen onder Nederlandsche en Engelsche vlag de olie naar de plaatsen van bewerking of opslag, hetgeen een vrij groot verkeer geeft tusschen Pangkalan Soesoe, Samboe, Palembang, Balikpapan, Koetei, Tarakan, Boela, Miri (Serawak) en Singapore onderling en tusschen deze havens en de verkoopplaatsen in en buiten Nederlandsch=Indië. De olie wordt deels onverpakt in tankschepen, deels in drums en blikken vervoerd; eene lading benzine is een hoogst gevaarlijke vracht en vereischt zeer bijzondere veiligheidsmaatregelen.

Een eigenaardig soort vervoer is ook het brengen der Mohammedaansche ingezetenen van Ned.=Indië, die de bedevaart naar Mekka ondernemen, naar Djeddah en later weer terug, door de bijzondere zorgen die verpleging van een zoo groot aantal menschen en het waken tegen overbrenging van besmettelijke ziekten vorderen. Vermelding verdient ook nog het vervoer van arbeiders van Java en China naar Deli, van mijnwerkers van China naar Banka en Billiton en het nu en dan overbrengen van Javaansche emigranten naar Suriname, ook wel eens naar Nieuw=Caledonië, zoomede het bezoek aan Indië van reuzenschepen met toeristen uit Amerika en Engeland.

De Inlandsche prauwen toonden in deze 25 jaar weinig verandering, hoewel ook hier de vooruitgang der techniek niet geheel zonder invloed zal zijn geweest; in het type van zeiltuig is dit hier en daar te merken en in Straat Malaka kan men een echt Chineesch zeilvaartuig zien dat met een stoommachine en schroef is uitgerust.

De grootere zeilschepen verdwenen bijna geheel. Tijdens den oorlog, toen alle scheepsruimte zeer in waarde steeg, zijn er nog enkele uit Indië in de groote vaart gebracht, waarvan de bekendste is de „Albertine Beatrice", die dicht bij hare bestemming werd getorpedeerd.

Als voortstuwingsmiddel trad de stoomturbine op, hoewel nog niet algemeen, en de oliemotor, zoowel voor de kleinste bootjes als voor zeeschepen; de Rotterdamsche Lloyd liet reeds de kiel leggen voor een door motoren voort te stuwen mail= en passagiersschip van 11.000 B. R. T.

Bouw en inrichting der zeeschepen onderging overigens geen belangrijke verandering. Als brandstof voor de stoomketels kwam ruwe olie of residu meer in gebruik, waarnaast de steenkool zich handhaaft. Voornamelijk in het belang der scheepvaart, welke twee derde van het in Ned.=Indië geproduceerde en ingevoerde millioen ton kolen gebruikte, werd bij het uitbreken

van den oorlog in 1914 de uitvoer van steenkool verboden. Dank zij de Indische brandstofontginningen, hebben de schepen steeds kunnen varen. De K. P. M. opende een eigen mijn te Berouw, welke voor het grootste deel in hare behoefte zal voorzien.

De vermeerdering der diepte in het Suez=kanaal liet toe om groote schepen naar deze streken te zenden; van het in 1915 geopende Panamakanaal wordt door de scheepvaart op Indië slechts sporadisch gebruik gemaakt.

Met uitzondering van de prauwvaart en eenige aan Chineesche ingezetenen behoorende stoomschepen, wordt de scheepvaart onder Nederlandsche vlag op en in Indië geheel met Westersch kapitaal gedreven. Gezagvoerders en officieren zijn, behalve op de kleinste vaartuigen, bijna steeds Europeanen, de overige bemanning in de archipelvaart Inlanders of Chineezen, daarbuiten Europeanen of Chineezen.

De Indische zeeën zijn voor de scheepvaart bijzonder gezegend, doordien stormen en mist hier niet voorkomen. Op alle reeden kan men het geheele jaar door veilig ankeren en meestal ook laden en lossen, zoodat havenwerken (waarover nader in het volgende artikel) over het algemeen slechts noodig zijn om een vlugger vervoer der goederen tusschen pakhuis of wagon en laadruim van het schip mogelijk te maken of om meer waterdiepte te verzekeren. De geringe diepte bij den wal op een modderige kust en in riviermonden vormt op vele plaatsen een ernstige belemmering; in het afgeloopen 25=jarig tijdvak is op verschillende plaatsen getracht hierin door baggeren, slibzuigen of slibkrabben (z.g. slibarbeid met over den bodem gesleepte schepraderen) verbetering te brengen, doch veelal is de dichtslibbing zoo sterk, dat het nut nauwelijks of niet opweegt tegen de kosten; alleen het Westervaarwater van Soerabaja, dat met slibraderen op diepte is gebracht, is betrekkelijk gemakkelijk te onderhouden.

Op tal van plaatsen in Ned.=Indië vinden de schepen gelegenheid kolen of vloeibare brandstof te laden. Te Sabang, Tandjoeng Priok en Soerabaja is gelegenheid tot dokken en repareeren; op l.g. plaats kunnen de grootste op Ned=Indië varende schepen dokken; voor het droogzetten en herstellen van kleiner materieel bestaat nog op vele andere plaatsen gelegenheid.

Een eerste vereischte voor een veilige vaart in een zoo met eilanden en riffen bezaaid zeegebied is een stel goede zeekaarten. De Regeering heeft dit met grooten ernst ter hand genomen; de hydrographische dienst kreeg in 1870 een speciaal opnemingsvaartuig, later meerdere en het aantal dezer schepen zou tot zes zijn opgevoerd als niet de recente bezuiniging genoodzaakt had dit getal te halveeren. Van den geheelen Archipel, uitgezonderd een deel van de Molukken en Nieuw Guinea, Atjeh en de Zuidkust van Java, bestaan thans zeekaarten en beschrijvingen welke aan de hoogste eischen voldoen. Ontzaglijk is de arbeid, welke geleverd is door het hiermede belast personeel der Koninklijke Marine (in den allerlaatsten tijd ook de Gouvernements Marine) terwijl de Marine Vliegdienst medewerkt voor het opsporen van riffen. Verreweg het grootste deel hiervan is uitgevoerd tusschen 1898 en 1923, waarvan het aantal verschillende zeekaarten, in 1898, 203, thans 357, nog niet eens een juist beeld geeft, omdat bovendien talrijke kaarten berustend op vluchtige opnemingen, vervangen zijn door nauwkeurige kaarten. De bebakening en kustverlichting heeft de hydrographie op den voet gevolgd; ongerekend kleine bakens en lichtjes waren er in 1898 ongeveer 400 bakentonnen en bakens, 70 kustlichten en 10 drijvende lichten, in 1923 770 bakentonnen en bakens, 140 kustlichten, 60 lichtbakens en 110 drijvende lichten. Terwijl in 1898 de kustlichten nog een petroleumlamp hadden, en de meeste een ononderbroken en daardoor moeilijk herkenbaar licht toonden, zijn in de volgende jaren door de toepassing van acetyleen, petroleum= en gasgloeilicht de kustlichten aanzienlijk versterkt, en kregen ze een kenbaar karakter door vernuftige flikkertoestellen. Door systematische waarnemingen werd voorts vastgesteld hoe groot de lichtsterkten behooren te zijn, en werd bevonden dat de toestand der atmosfeer hier bijzonder gunstig is, waardoor met weinig kosten veel is te bereiken.

Voor een groot aantal plaatsen werden uit getijwaarnemingen de z.g. getij=constanten berekend, waarmede thans de waterstand vooruit kan worden berekend; voor eenige vaarwaters worden jaarlijks getijtafels uitgegeven. Draadlooze tijdseinen, waardoor de schepen op zee hunne chronometers kunnen verifieeren, werden ingesteld en de oprichting van radiostations op verschillende punten van den Archipel maakte telegrafisch verkeer met schepen op zee mogelijk.

Ook het loodswezen onderging eene aanzienlijke uitbreiding, terwijl de statistiek van de scheepvaart sedert 1912 aanmerkelijk verbeterd is, en reeds weinige maanden na afloop van elk jaar verschijnt.

Toezicht op bouw, inrichting en bemanning der schepen, voorkoming van aanvaringen, arbeidscontract, enz., is hier ongeveer geregeld als elders. Alle regeeringsbemoeienis met de scheepvaart, uitgezonderd defensieaangelegenheden, havenbouw en =exploitatie is in de jaren 1898 — 1923 geleidelijk samengebracht bij den Dienst van Scheepvaart, die ook de Gouvernements=Marine en gewestelijke vaartuigen beheert.

De veiligheid tegen zeeroof was, dank zij het optreden der zeemacht, reeds voor 1898 bereikt, en is nog meer verzekerd doordien nergens meer een schuilplaats, buiten het bereik der politie is te vinden; wat in de laatste jaren nog voorviel van dien aard was onbeteekenend. Oorlogsgevaar bleef in deze wateren beperkt tot kans om te stooten op een der door den Duitschen hulpkruiser „Wolff" bij de Anambas=eilanden gestrooide mijnen. Hoewel eenige dezer mijnen in Ned.=Indië aanspoelden, is er in den Archipel geen schip door verongelukt.

Scheepsrampen door zeegeweld komen hier alleen voor bij de Indische prauwvaart en de kleine stoom= en motorvaartuigen („van Elsbroek" 1916, „Soekapoera III" 1920; van de eerste bleef de geheele bemanning, van de tweede verdronken 61 van de 66 opvarenden). Dank zij het kalme weder komen bij eene stranding als het schip niet wordt afgebracht, de opvarenden toch bijna steeds behouden aan den wal. Van de scheeps=rampen, die de aandacht trokken, mogen nog gememo=reerd worden de „Pahud" der K. P. M. (ketelontplof=fing te Belawan Deli), „La Seine" van de Messageries Maritimes (gezonken door aanvaring in Straat Riouw, groot verlies aan menschenlevens, 1909), de „Valk" der G. M. (ontploffing en brand door carbid te Amboina 1918), de „Bromo", kolenlichter der K. P. M. (door=midden gebroken, Westkust Sumatra 1918), de stran=dingen met verlies van het schip van de „Fazant", „Snip" en „Raaf" der G. M. (Melaboe 1909, Soemba=wa 1909, Makasser 1917), „van Imhoff" der K. P. M. (Straat Sapeh 1911), en de branden aan boord van de „van Neck" (1911), „Benoa" (1919) en „Maetsuycker" (1920)der K. P. M.

De zeeschepen der Ned.=Indische koopvaardijvloot zijn in Nederland of het buitenland gebouwd, kleine vracht= en passagiersstoomertjes, reedevaartuigen en prauwen daarentegen meest in Ned.=Indië. Het Marine Etablissement te Soerabaja bouwt schepen voor de Gouvernements Marine, kleine oorlogsvaartuigen enz.

C. H. DE G.

HET HAVENWEZEN.

1. *Inleiding.*

TOEN in het begin van deze eeuw de zee=schepen hoe langer hoe grooter afmetingen aannamen, en de factor van den tijd op den voorgrond ging treden, terwijl het goe=derenverkeer in deze zich sterk ontwikkelende gewesten enorm toenam, ontstond in sommige der Oost=Indische havens zoodanige toestand van wanorde en werden zulke vertragingen in de goederenbeweging geboren, dat onvermijdelijk ingrijpende veranderingen in de be=staande accomodatie moesten worden aangebracht.

Voor enkele havens bleken uitbreiding van opslag=plaatsen, vermeerdering van steigerlengte, vergroo=ting van prauwvloten en dergelijke geen afdoende verbetering te kunnen brengen en zoo ontstond allengs de overtuiging, dat daar de gewenschte verbetering slechts gevonden zou kunnen worden door zich bij het lossen en laden der zeeschepen niet meer uitslui=tend op de hulp van lichters te verlaten, doch dat een directe, goed geoutilleerde verbinding tusschen wal en zeeschip tot stand moest worden gebracht.

Om de te transporteeren goederen niet meer dan hoogst noodig is te moeten verplaatsen, verliet men het oude, hinderlijke gebruik, volgens welk de goede=ren naar een bepaald aangewezen punt, den Boom, ter visitatie moesten worden vervoerd, maar liet men het douanepersoneel, ter uitoefening van zijn dienst, naar de goederen gaan, ter plaatse waar deze aan de kaden in de hangars of op opslagterreinen werden ondergebracht.

Op deze sinds 1910 door de heeren G.J. DE JONGH, en Prof. Dr. J. KRAUS aanbevolen weg is men voortge=gaan om de groote Nederlandsch=Indische havens te moderniseeren en zooveel mogelijk aan de eischen van het oogenblik te doen beantwoorden.

De door het Land voor havenbouw uitgegeven be=dragen geven een denkbeeld van de belangstelling, welke dit onderwerp van Staatszorg in elkaar opvolgende perioden genoot:

1867 t/m 1910	f 45.000.000.
1911 t/m 1915	„ 39.000.000.
1916 t/m 1920	„ 55.000.000.
1921	„ 34.000.000.
1922	„ 20.000.000.

In de komende jaren zullen dergelijke groote uit=gaven niet meer noodig zijn.

2. *Beschrijving van eenige havens.*

a. Haven van Tandjong Priok. De groei der haven van Tandjong Priok als in= en uitvoerhaven van een zich ontwikkelend achterland (West=Java) en haar stijgende beteekenis als overscheep=haven van een deel van den Indischen Archipel, deden in het be=gin dezer eeuw omzien naar uitbreiding van de in de jaren 1877 tot 1883 tot stand gebrachte wer=ken. De reeds vermelde Commissie KRAUS=DE JONGH, betrok ook deze haven in haar adviezen en als uit=vloeisel daarvan werd besloten om ten Oosten van de bestaande binnenhaven (slechts geschikt voor schepen met een maximum diepgang van ruim 7 M.) een nieuw bassin, 1000 M. lang en 150 breed, aan te leggen, geschikt voor schepen met een maximalen diepgang van 40 voet, welke tweede binnenhaven in 1917 vol=tooid was. Achter de omzoomende kademuren bouw=den eenige groote stoomvaartondernemingen haar etablissementen, terwijl een ander deel voor kolensta=tion in gebruik werd genomen. Dit werd voorzien van

transporteurs voor de mechanische behandeling der steenkolen.

Een nieuwe binnenhaven, de derde, welke ten Oosten van de tweede gelegen is, is thans nog in uitvoering. Bij een lengte van ruim een kilometer zal deze haven 215 M. breed worden en zullen de kademuren worden ingericht voor schepen van 12 M. diepgang.

Alle kaden werden van groote electrische kranen voorzien.

De scheepvaartbeweging, welke in 1885, 549.000 N. R. ton omvatte, was in 1900, 875.000 N. R. ton en in 1921 en 1922 4 millioen N. R. ton. Vóór 1885 was f 20½ millioen aan de havenwerken van Tandjong Priok ten koste gelegd, van dat jaar tot 1920 f 1⅔ millioen en sedert tot einde 1922 f 29⅓ millioen.

De bij de uitbaggering van de binnenhavens verkregen modder is benut voor de ophooging van de terreinen ten Oosten en ten Zuiden van het havencomplex, welke terreinen zullen dienen voor handels- en industriedoeleinden. Eenige reeds aangelegde kanalen zorgen er voor, dat, wie zulks noodig heeft, terreinen met front aan ondiep water kan krijgen. Deze kanalen staan in verbinding met de havens voor diepgaande schepen.

Ten Oosten van het havencomplex is een woonwijk verrezen, waar veel gedaan is om verbetering te brengen in de te voren te Tandjong Priok verre van gunstige hygiënische omstandigheden. Aan de Oostzijde wordt deze woonwijk begrensd door de visschershaven, aan welker overzijde terrein voor een vliegveld is opengehouden.

Ook de spoorwegtoestanden werden op ruime schaal verbeterd. Alle voor handel en industrie bestemde terreinen zijn voorzien van aansluiting aan het railnet, aan de gewone wegen, aan de waterleiding en aan het electrische net.

b. Haven van Soerabaja. De haven van Soerabaja dankt haar ontstaan aan haar gunstige natuurlijke ligging bij een slechts zelden onrustige reede en haar voorspoed aan het belangrijke achterland van Oost-Java. De zeeschepen konden ter reede ongestoord ankeren en laden of lossen met behulp van lichters.

Met deze veilige reede werd echter op den duur geen genoegen genomen en ook hier werd een directe verlading tusschen zeeschip en vasten wal noodzakelijk geacht. Na het bezoek der commissie Kraus en De Jongh werd in 1911 ten gunste daarvan beslist. Het door deze ingenieurs opgemaakte ontwerp is geheel verwezenlijkt. De nieuwe havenwerken bestonden in de eerste plaats in den bouw van een 200 M. breede en 1200 M. lange pier. Deze pier werd geheel in zee gebouwd en werd door een 400 M. breeden dam met den vasten wal verbonden. Westelijk van en ongeveer evenwijdig aan dezen dam werd op 1 K.M. afstand in de richting Zuid-Noord een landtong in zee uitgebouwd. Tusschen beide dammen en bezuiden de pier werd het ondiepe water tot een 80 H.A. groot bassin voor groote schepen uitgebaggerd. Een doorvaartopening ter breedte van 350 M. tusschen het Westelijk uiteinde van de Noordpier en de Westelijke landtong geeft tot dit bassin toegang.

Nog voordat deze werken voltooid waren, was uitbreiding noodig en werd het Westelijke bassinboord ter lengte van 920 M. bekaad. Daarna ging men over om in het beschreven bassin een 750 M. lengte en 160 M. breede, van diepzeekaden voorziene pier uit te bouwen. De voltooiing van laatstgenoemd werk is in 1925 te verwachten.

Was bij de eerstgebouwde kaden gerekend op een diepgang van 9 M. onder laagwater, bij de nieuwere gaat men dieper, nml. tot 10 en 12 M.

Alle kaden zijn van electrische kranen voorzien.

In den Noordoostelijken hoek van het havenbassin vestigde zich een groot dokbedrijf, dat werkt met drie drijvende dokken nml. van 14.000 ton, 3.500 ton en 1.400 ton lichtvermogen, het eerste toebehoorend aan het Gouvernement en de beide anderen aan de Droogdok Maatschappij.

In ruime mate werd de noodige spoorvoorziening verzekerd.

Het oude havenkanaal, de Kali Mas, werd als prauwenhaven in eere gehouden en werd dan ook verbreed en gedeeltelijk opnieuw bekaad. Een tweede havenkanaal voor prauwen werd aangelegd.

De scheepvaartbeweging van Soerabaja en die van Tandjong Priok zijn ongeveer gelijk.

Sedert 1910 is tot en met 1922 aan de Soerabajasche haven uitgegeven *f* 53 ⅔ millioen.

c. Haven van Semarang. Ook voor Semarang brak in het begin dezer eeuw de tijd aan, dat de goederenbeweging de afmetingen van het bestaande havenkanaal ontgroeide. In 1910 begon men met het tot stand brengen van een 13 H.A. groote en sedert in gebruik genomen nieuwe binnenhaven, welke slechts voor prauwen toegankelijk is.

Zij bestaat uit twee bekade douane-bassins, respectievelijk 55 en 65 M. breed en een kleine visschershaven, die een oppervlak van 40 × 100 M^2 heeft en aan de Zuid- en de Oostzijde bekaad is. In het geheel is toen 1400 M. kade toegevoegd. Toen deze bassins onvoldoende ruimte aanboden, werd nog een havenkanaal tot stand gebracht.

Hoewel de nieuwe prauwenhaven belangrijke verbetering gebracht heeft, is men nog niet tevreden. Ook Semarang verlangt een zeehaven, doch in de eerste plaats een beschermde ankerplaats voor zeeschepen, waar de overlading van en naar de prauw ongestoord zal kunnen plaats vinden.

d. Haven van Tjilatjap. Tjilatjap is de eenige haven van Java's Zuidkust. De natuur heeft er voor ge-

zorgd, dat schepen van 7 M. diepgang ten allen tijde en die van 8 M. diepgang bij gewoon hoog water kunnen binnenloopen.

In 1887 had de spoorwegaanleg de eerste haven=werken ten gevolge. Deze bestonden voornamelijk uit een schroefpaalsteiger van 250 M. lengte, geschikt voor het aanleggen van zeeschepen. Deze steiger is eerst met 156 M. en later (in 1918) met 127 M. verlengd.

e. Haven van Makassar. Ongeveer een kwart eeuw geleden was slechts een 490 M. lang gedeelte van het strand, waarlangs de plaats Makassar zich uitstrekt, van een ondiep gefundeerden kademuur voorzien, waarachter de pakhuizen en kantoren aangetroffen werden. Een zestal, voor het aanleggen van zeesche=pen bestemde steigers van 30 tot 60 meter lengte waren in zee uitgebouwd, terwijl prauwen konden meren aan een viertal kleinere steigers. Toen het scheepvaartverkeer in belangrijke mate toenam, werd het noodzakelijk meerdere aanleggelegenheid te ver=schaffen. Dit geschiedde door den bouw van een door loopbruggen met den wal verbonden schroef=paalsteiger van 500 M lengte, waaraan schepen met 7½ M. diepgang konden aanleggen, welke steiger in 1909 gereed kwam. Tevens werden enkele nieuwe loodsen gebouwd.

Het zich uitbreidend transito=verkeer van Makassar, deed echter reeds in 1910 de behoefte aan een nieuwe uitbreiding gevoelen. Deze is volgens de plannen der commissie KRAUS en DE JONGH, welke door de Indische Regeering ook voor Makassar geraadpleegd werd, uit=gevoerd in den vorm van een caissonkademuur, in zee uitgebouwd ten Noorden van den schroefpaalsteiger. Nadat men met dien kadeaanleg was aangevangen, bleek dat een grootere lengte dan aanvankelijk ver=ondersteld noodig was. In de jaren 1912 tot 1918 kwam een muur van 1.340 M. lengte gereed, aan de schepen bij laag water een diepte van 9 à 10 M. bie=dend, terwijl beoosten het Zuidelijk uiteinde een 280 M. lange prauwenhaven werd ingericht met een water=diepte van 3 M.

Werd de schroefpaalsteiger door de koraaleilanden, die de reede van Makassar beschermen, eenigszins beschut, zulks is niet het geval bij den nieuwen kade=muur. In 1919 is daarom aangevangen met den bouw van een golfbreker, welke in 1921 is voltooid en aan de schepen ook in den westmoesson de verlangde rus=tige ligging aan de kade verzekert.

Sedert 1910 is aan deze haven een gezamenlijk be=drag van f 12 ²/₃ millioen door het Land besteed.

f. Emmahaven (Padang). De Emmahaven is de voor=naamste haven aan de Westkust van Sumatra. Haar aanleg in het eind der vorige eeuw had in de eerste plaats tot doel een afscheepgelegenheid voor de Om=bilinkolen te scheppen. Door den bouw van twee zeebrekers werd tusschen deze en de kust een haven met een oppervlakte van ± 1 $K.M^2$ gevormd. De diepte van de haven en de toegangsopening werd gebracht op 79 dM. onder gewoon laag water. Eenige schroefpaalsteigers werden gebouwd en een me=chanische inrichting voor het transport der Ombilin=kolen. Achter deze schroefpaalsteigers werden opslag=loodsen en entrepôtlokalen opgesteld, aan de land=zijde waarvan zich de spoorbaan bevindt, die naar het achterland voert.

Weinig nieuwe werken zijn nadien aangelegd. De ruime opzet en de slechts langzame toename van de handelsbeweging maakten zulks overbodig. Enkel werden de hangars en entrepôts verlengd, evenals de schroefpaalsteigers (tot totaal 430 M.), een nieuw Gou=vernements=entrepôt gebouwd en de havenkom tot 85 dM. onder laag water verdiept.

g. Haven van Belawan. In 1890 was op het initia=tief der Deli=Maatschappij te Belawan=Deli een een=voudig havenemplacement tot stand gekomen, waar=door aan de tot dien tijd gebruikelijke wijze van laden en lossen (lichter=transport tusschen het op de Belawan=rivier ankerende kleine zeeschip en het meer stroomopwaarts aan den rivieroever gelegen douane=station) een einde werd gemaakt. De vermelde kleine zeestoomers konden nu aan een steiger, waarachter een loods en een spoorbaan was, aanleggen. Reeds in 1895 vond een uitbreiding plaats.

In 1912 werd dit emplacement door het Land over=genomen. Opstoppingen in het goederenverkeer maak=ten in de oorlogsjaren verdere uitbreiding van het havenemplacement noodzakelijk. Daar het bestaande emplacement niet voor uitbreiding geschikt was, werd een nieuw kustvaartemplacement aangelegd.

Het zeer welvarende gewest Sumatra's Oostkust vroeg van af 1905 luide om een eigen oceaanhaven, geschikt om de groote vaart te bedienen. Daar=voor moest de ondiepe, 12 K.M. lange geul in de lage kust worden uitgediept. Dit is geschied en medio 1922 voer het eerste groote schip naar binnen. Verder werd in 1918 met den bouw van een 485 M. langen kademuur langs de Belawanrivier begonnen. Achter de kade zullen de gebruikelijke spoorverbindingen, kranen, loodsen, pakhuizen, woonkwartieren, industrie=gebieden enz., worden in orde gebracht.

Onder invloed van de stemming, die in den eersten na=oorlogstijd in Indië heerschte, is deze 485 M. tot bijna 1 K.M. verlengd, waardoor Belawan voorloopig wel wat ruim van diepzeekaden voorzien zal zijn.

Het korte bestek laat niet toe een beschrijving te geven van de middelgroote en kleine Indische havens, ofschoon ook hier in den loop der jaren belangrijke en omvangrijke werken tot stand kwamen of nog in uitvoering zijn. Met name dienen niet onvermeld te blijven de werken, welke aangelegd of nog in uitvoering zijn te: Banjoewangi, Cheribon, Oosthaven (Telok Betong), Telok Niboeng, Pangkalan Soesoe, Palembang; Bandjermasin, Menado, Ambon, Pantei=Timorbaai (Bali).

3. *Beheer en bedrijf der havens.*

Eerst sedert een tiental jaren is meer aandacht aan het beheer en bedrijf der havens geschonken en zijn sedert de volgende beginselen in acht genomen.

Het bedrijf der havens moet op commercieelen grond=slag zijn ingericht; behalve de beheerskosten moeten rente en aflossing der in de havenwerken gestoken kapitalen worden opgebracht. Aan het particulier initiatief wordt verder zooveel mogelijk overgelaten.

De Directeur der haven, een Landsambtenaar, is belast met de exploitatie van de haven. Hem is als adviseerend lichaam een Commissie van Bijstand toegevoegd, waarin de verschillende particuliere be=langen vertegenwoordigd worden, terwijl dit lichaam ook het middel is om samenwerking te verkrijgen tusschen de verschillende bij de haven betrokken Landsdiensten.

In 1922 zijn circa f 10 millioen aan haveninkomsten ontvangen en bedroegen de bedrijfsuitgaven f 6.8 mil=lioen. Er was dus een exploitatiewinst van f 3.2 millioen, waartegenover een bedrag van f 4.6 millioen te stellen is dat aan rente en aflossing behoorde opgebracht te worden.

A. A. M.

HET VLIEGWEZEN.

a. Leger.

HOEWEL reeds sedert de vorming van het Ne=derlandsch=Indisch Consortium voor Lucht=vaart op 20 December 1908 tochten met vrij zwevende ballons over Java werden volbracht, welke tochten na 1910 ook dienstbaar werden gemaakt voor militaire doeleinden door indeeling van officieren als waarnemer en leerling=balloncommandant, kan toch eerst gesproken worden van eene militaire luchtvaart in Nederlandsch=Indië na de oprichting bij Gouver=nements Besluit van 30 Mei 1914 No. 39 van de Proef=vliegafdeeling bij het Indische Leger.

Reeds waren verschillende officieren van het Indi=sche Leger zoowel in Nederland als in het buitenland bezig zich te bekwamen in het besturen van vliegtuigen. Een dezer officieren, de 1e Luitenant G. D. SPANDAW, kwam tijdens het afleggen der brevetproeven te Soes=terberg in Juli 1914 om het leven. Het Indische Leger verloor in hem een kundig en dapper officier, de vlieg=dienst een veelbelovend vliegenier.

Als eerste Commandant der Proefafdeeling trad op de Kapitein van den Generalen Staf G. E. VISSCHER, die begin 1915 vergezeld van den 1sten Luitenant der Artillerie H. TER POORTEN, die voor zijn vertrek naar Indië vliegenier was geworden, naar Amerika vertrok om in opdracht van de Regeering eenige vliegtuigen aan te koopen.

De Commissie liet haar keuze vallen op toestellen uit de Glenn Martin fabriek, voorzien van Hall Scott mo=toren van 125 P. K. die een snelheid van 140 K. M. per uur konden ontwikkelen.

In October 1915 keerde de commissie terug met twee watervliegtuigen en een in Amerika aangeworven Hol=landschen monteur.

Onmiddellijk werden te Tandjong=Priok proefvluchten gemaakt, terwijl werd aangevangen met de inrichting van werkplaatsen en de opleiding van technisch personeel.

Nadat bevredigende resultaten waren verkregen (en aangezien de watervliegtuigen tevens voor landvliegtui=gen konden worden ingericht), werd besloten de proe=ven verder te land voort te zetten en wel te Kali Djati, alwaar een gunstig terrein was gevonden.

Het tweede vliegtuig werd van een ander landings=gestel voorzien en naar Kali Djati overgebracht.

Einde December werden eenige officieren als leerling bij de Proefvliegafdeeling geplaatst, terwijl in Februari d.a.v. de Heer HILGERS, die reeds in Europa naam als vliegenier had gemaakt, als instructeur der afdeeling optrad.

Bij een der proefvluchten te Kali Djati vond Zijne Excellentie de Legercommandant, Luitenant Gene=raal J. P. MICHIELSEN op 14 Februari 1916 den dood en werd de Luitenant TER POORTEN zwaar gewond.

Dat Zijne Excellentie zijn bewijs van moed en van vertrouwen in de luchtvaart met den dood moest be=koopen, liet niet na grooten indruk te maken. De Indi=sche Militaireluchtvaart is Z.E. voor het in haar gestelde vertrouwen grooten dank verschuldigd en zal Haar na=gedachtenis in dankbare herinnering behouden.

In Maart 1916 werd wederom eene commissie naar Amerika gezonden tot aankoop van Glenn Martin toe=stellen, terwijl het monteurspersoneel uit Holland werd aangevuld en een aanvang gemaakt met de inrichting van reparatie=werkplaatsen te Tandjong=Priok.

Gedurende het jaar 1916 werd zeer weinig gevlogen wegens gebrek aan toestellen en motoren. Toch werd de tijd nuttig besteed aan opleiding van monteurs en werklieden, het bouwen van loodsen en het nemen van proeven met inheemsche houtsoorten voor de vervaar=diging van vliegtuigonderdeelen en schroeven.

Einde 1916 kwamen twee vliegtuigen aan, thans voor=zien van motoren van 90 P. K. alsmede twee nieuwe motoren van 140 P.K. voor de reeds aanwezige toestellen.

Geregeld werden nu de proefvluchten weer voort=gezet. Deze werden met gunstigen uitslag bekroond en maakten een einde aan den twijfel aangaande het nuttig gebruik van landvliegtuigen in Indië. Al spoedig

moesten echter drie van de vier beschikbare motoren voor herstelling naar Amerika worden gezonden zoodat slechts één motor overbleef, waarmede kon worden door gevlogen.

De commissie in Amerika had zich inmiddels den bij=stand verzekerd van een uit Holland gezonden ervaren vliegenier, den kapitein J. ENGELBERT VAN BEVERVOORDE.

Zij bezocht verschillende militaire vliegscholen en fabrieken, terwijl een groot aantal vluchten met de Ame=rikaansche toestellen werd gemaakt; omtrent een en ander werd een gunstig rapport door de commissie uit=gebracht.

In verschillende dagbladen in Indië waren artikelen verschenen, die de betrouwbaarheid der aangeschafte toestellen en vooral der motoren in twijfel trokken. De Luitenant TER POORTEN en de kapitein ENGELBERT VAN BEVERVOORDE toonden in 1917 de ongegrondheid hier=van aan. Eerstgenoemde vloog met een watervliegtuig van Tandjong Priok langs de kust tot benoorden Tji=kampek en vandaar over dit station naar het uitgangs=punt terug, waarbij op geen grootere hoogte dan 800 M. werd gevlogen; laatstgenoemde volbracht van af een te Rantja Ekek tijdelijk ingericht terrein meerdere lang=durige vluchten boven de Bandoengsche hoogvlakte, waarbij soms eene hoogte van 7.000 voet en meer werd bereikt.

Toen daarna op 23 Juni 1917 een tocht van ± 3½ uur werd gemaakt met een toestel voorzien van een 90 P. K. motor van Kali Djati over Darangdan — Tjimahi — Lembang — Tjiater terug naar Kali Djati, waarbij een hoogte van 3.000 M. werd bereikt, was tevens een einde gemaakt aan het sprookje van de ijle lucht en de gevaar=lijke remous, die in Indië het gebruik van vliegtuigen, vooral in het gebergte, zouden onmogelijk maken.

Verschillende grootere tochten werden nog in dat jaar gedaan, onder andere een van ± 3 uur van Batavia over Bekasi — Poerwakarta — Bandoeng en Lembang naar Kali Djati.

Te Tandjong Priok werden oefeningen gehouden in het verkennen van onderzeebooten van uit de lucht, die evenwel door het ontbreken van geoefende waarne=mers, niet aan de verwachtingen voldeden.

28 *Juli* 1917 werd het eerste internationaal brevet van vliegenier in Indië uitgereikt en wel aan den 1sten Lui=tenant der artillerie W. LEENDERTZ.

Met het oog op de deelname van vliegtuigen aan de manoeuvres werden een tweetal officieren=waarnemers in opleiding genomen, terwijl op en nabij het manoeuvre=terrein (Residentie Cheribon) eenige noodlandingster=reinen werden in gereedheid gebracht.

In de maand September werden twee toestellen bij de manoeuvreerende troepen ingedeeld. De vliegtoe=stellen werden niet aan een bepaalde partij toegewezen, maar bleven neutraal. Hoewel de oefeningstijd voor de waarnemers zeer beperkt was geweest, bleek toch uit de door hen uitgebrachte rapporten, dat verkenning uit de lucht van zeer veel nut is en dat voldoende gegevens betreffende sterkte en opmarsch van de tegenpartij verkregen konden worden om diens plannen aan de eigen partij bekend te maken. Ook bleek het onttrekken van troepen aan inzicht van boven zeer moeilijk te zijn.

Twee toestellen gingen in deze maand verloren, Luitenant TER POORTEN viel met een toestel in zee, ter=wijl kapitein OCKERSE te Rantja Ekek een leertoestel brak. Ernstige persoonlijke ongevallen kwamen hierbij niet voor.

Aan den Onderluitenant W. J. MOSSELMAN werd in October het internationaal vliegbrevet uitgereikt, ter=wijl in diezelfde maand de eerste goed geslaagde foto van Bandoeng uit de lucht werd gemaakt door Luite=nant JONKHOF van het V. A. K.

Voor de militaire luchtvaart was het jaar 1917 zeer vruchtbaar geweest, zoodanig dat door het legerbestuur aan de Regeering kon worden voorgesteld de Proef=vliegafdeeling op te heffen en over te gaan tot oprich=ting van de Nederlandsch Indische Vliegafdeeling, die met eene tijdelijk formatie in de legersamenstelling zou zijn op te nemen.

Behalve door het vertrek van den Majoor G. E. VISSCHER, die begin Juli het commando over de af=deeling overgaf aan den Kapitein C. L. VOGELEZANG, leed de jonge vliegdienst nog een gevoelig verlies in het overlijden van den Kapitein F. DARLANG.

De kapitein DARLANG genoot zijne opleiding tot vlie=genier in Europa en overleed spoedig na zijne terugkomst in Indië na eene kortstondige ziekte, een gevolg van een tijdens zijne opleiding gedanen val. De roemvolle loop=baan van een der meest bekende Atjeh=figuren en een der eerste beoefenaars van onze luchtvaart vond daar=mede een plotseling en te vroeg einde.

Gaven de tot dusver verkregen resultaten aanleiding omtrent de toekomst der Militaire Luchtvaart in Indië hoopvol gestemd te zijn, zoo brachten de gebeurtenis=sen in het jaar 1918 een grooten terugslag.

Ten eerste bleek het nabij Soekamiskin uitgezochte 1) permanente vliegterrein, met de inrichting waarvan reeds een aanvang was gemaakt, niet geschikt voor het beoogde doel. De grond bleek niet te draineeren te zijn, terwijl door de nabijheid van het gebergte de atmosferi=sche toestand boven het terrein van dien aard was, dat het niet raadzaam zou zijn, het te gebruiken voor de elementaire opleiding van vliegeniers.

Van de in opleiding genomen leerlingen (3 officieren van de landmacht, 2 officieren van de zeemacht en 4 onderofficieren) behaalden slechts de Luitenant der Ar=tillerie J. F. VAN HUTTEN en de sergeant majoor LEEN=

---

1) Dit terrein was uitgezocht, omdat, hoewel het terrein te Kali Djati, zoowel wat bodemgesteldheid als wat atmosfe=rische toestanden betrof, zich zeer goed voor vliegveld ei=gende, het uit een militair oogpunt gewenscht werd ge=acht het centrale vliegpark met werkplaatsen op de Preanger hoogvlakte te vestigen.

HOUWERS het internationaal brevet, de anderen werden van hunne detacheering ontheven.

Evenzoo werd weinig resultaat bereikt met vier officieren, die voor waarnemer zouden worden opgeleid. Door gebrek aan toestellen, mitrailleurs, radio=station en fototoestellen kon van volledige africhting geen sprake zijn.

Slechts konden zij z.g. luchtvast worden gemaakt en bij meerdere overlandvluchten in verkenning en oriënteering worden geoefend.

In dit jaar werd een leertoestel gebroken, terwijl tengevolge van een motorpanne met een verkenningstoestel een noodlanding moest worden gemaakt op de helling van den Boerangrang.

Beide ongevallen liepen zonder lichamelijk letsel af.

Een schok kreeg het Indische vliegwezen door een val van den onderluitenant MOSSELMAN tijdens eene demonstratie te Weltevreden op 2 September 1918; het toestel werd geheel vernield en de bestuurder bekwam een ernstige beenbreuk.

Een grooter offer eischte dat jaar de jonge luchtvaart in het overlijden van den kapitein VAN BEVERVOORDE.

Den 11den September n.l. viel een leertoestel, bemand door kapitein van BEVERVOORDE en Luitenant SNEEP te Soekamiskin van een hoogte van 40 M.

Na den val vatte het toestel vlam, tengevolge waarvan VAN BEVERVOORDE het leven liet en luitenant SNEEP ter nauwernood, zwaar gewond, gered kon worden.

De dood van dezen pionier der Indische luchtvaart maakte alom diepen indruk en zijn heengaan werd niet het minst door den vliegdienst, waarvan hij de hoofdkracht was, ter dege gevoeld. Evenals bij zijne vroegere dienstverrichtingen had VAN BEVERVOORDE bij den Luchtvaartdienst bewezen te zijn een chevalier sans peur et sans reproche.

Toch liet men zich door alle tegenspoeden niet ontmoedigen, en toen dan ook het laatst overgebleven bruikbare leertoestel buiten dienst gesteld moest worden, werd onmiddellijk besloten in 1919 wederom eene commissie naar Amerika te zenden om de benoodigde toestellen en onderdeelen aan te koopen.

Was van de aanvankelijk veel belovende vliegafdeeling reeds weinig meer over, nog desolater werd de toestand, toen in Januari 1919 de heer HILGERS de afdeeling met verlof verliet. Instructeurs en leertoestellen ontbraken nu, zoodat geen leerlingen konden worden aangenomen.

Daarbij kwam nog, dat de sergeant majoor LEENHOUWERS wegens diensteindiging naar Europa vertrok en Luitenant LEENDERTZ met het oog op bevorderingseischen tijdelijk naar zijn wapen zou moeten terug keeren, terwijl de Commandant, de majoor C. L. VOGELEZANG, in April naar Europa werd gezonden om nieuw materieel aan te koopen en een studie te maken van de vorderingen van het vliegwezen.

Men had echter in Holland niet stil gezeten. Te Soesterberg waren inmiddels eenige Indische officieren opgeleid tot vliegenier, een luchtvaartkundig ingenieur en een bekwaam hoofdmonteur waren voor den Indischen dienst aangeworven en mede hadden zich een tweetal reserve=officieren=vliegenier van het Hollandsche Leger voor den dienst in de tropen verbonden.

Uit de door den wapenstilstand vrijgekomen vliegtoestellen werden door het Ministerie van Koloniën in Engeland aangekocht 12 Avro=schooltoestellen met 130 P. K. Clerget en 12 verkenningstoestellen type De Havilland 9 met 230 P. K. Siddely Puma motoren. Deze toestellen en motoren hadden in den grooten oorlog hunne bruikbaarheid en betrouwbaarheid afdoende bewezen en de tot nu toe in Indië opgedane ervaring heeft het daarin gestelde vertrouwen niet beschaamd.

Deze aankoop scheen wel voorbarig in verband met de reis van majoor VOGELEZANG, maar de opdracht ertoe werd gegeven om, gezien den noodtoestand in Indië, geen tijd onbenut te laten voorbijgaan door aanschaffing van toestellen op bestelling, waardoor tevens de kosten belangrijk zouden zijn verhoogd.

De aangekochte toestellen kwamen nagenoeg gelijktijdig met het aangenomen personeel aan, zoodat in Augustus met de eerste Avro's en in November met de eerste De Havillands kon worden gevlogen, waarbij luitenant DE RUIJTER als instructeur optrad.

Daar Kali Djati geen werkplaatsen bezat en Soekamiskin voor vliegschool onbruikbaar was, werden alle toestellen te Soekamiskin gemonteerd en naar Kali Djati overgevlogen, alwaar het onderricht werd voortgezet.

De technische moeilijkheden om het geheele terrein te Soekamiskin in bruikbaren toestand te brengen, bleken te groot, zoodat besloten werd zich tot het aanleggen van enkele banen van 30 M. breedte te bepalen. Deze banen werden met zand opgehoogd om de draagkracht te vergrooten en maakten het landen en starten mogelijk bij niet te ongunstig weer. Groote bekwaamheid en oplettendheid der bestuurders blijft echter steeds vereischt.

Inmiddels moest naar een beter terrein worden uitgezien, dat werd gevonden te Andir, westelijk van Bandoeng.

Den 6den December 1919 landde ROSS=SMITH te Kali Djati op zijn tocht naar *Australië*.

Ten einde den Australischen luchtreiziger op het vliegveld te ontvangen had Zijne Excellentie de Gouverneur=Generaal, Graaf VAN LIMBURG STIRUM, zich te voren door een toestel, bestuurd door Luitenant DROST, van het Koningsplein te Weltevreden doen afhalen.

Den volgenden dag maakte Zijne Excellentie een tocht over de Preanger Hoogvlakte en Garoet.

De Gouverneur=Generaal betoonde zich zeer tevreden over het vliegen en de vliegtuigen maar merkte op, dat overigens al het noodige voor eene behoorlijke ontwikkeling van het vliegwezen ontbrak. Dientengevolge

moesten voorstellen worden opgemaakt voor den bouw van een vliegschool, de inrichting van een vliegveld met werkplaatsen en eene organisatie van eene Indische Vliegafdeeling, terwijl tevens besloten werd in den loop van 1920 in de eerste plaats de opleiding van vliegeniers ter hand te nemen en materiaal in Europa aan te koopen voor het vormen van gevechtseenheden.

Dit met zoo sombere vooruitzichten aangevangen jaar eindigde dus nog met bevredigende uitkomsten en alle teekenen voor eene hoopvolle toekomst.

Geen ongevallen van beteekenis hadden plaats, hoe= wel toch aan 377 vluchten werd deelgenomen.

De in 1920 ingediende ontwerporganisatie kent een kern van het korps vliegeniers , welke zou bestaan uit beroepskader (officieren en onderofficieren) voor het vervullen der verschillende commando=plaatsen en het vormen van instructeurs, terwijl een reserve zou worden verkregen door opleiding van militieplichtigen tot re= serve=officier=vliegenier. In deze reserve zullen ook worden opgenomen de vliegeniers die na ommekomst van hun verband van 3 jaar als zoodanig, naar den troep terugkeeren.

De onderofficieren, die als vliegenier een hoogeren rang bereikt hebben, dan zij bij hun wapen hadden, worden tevens opgeleid voor eene betrekking, die zij in hun rang bij de Luchtvaartafdeeling kunnen blijven be= kleeden, zulks om te voorkomen dat zij, indien zij hun= ne vliegvaardigheid mochten hebben verloren, in een lageren rang bij hun wapen zouden moeten worden teruggeplaatst.

Bepalingen werden in het leven geroepen, opdat ook civiele vliegtuigen van de militaire landingsterreinen en werkplaatsen gebruik konden maken, terwijl de Luchtvaartafdeeling tevens de voorbereiding van eene luchtroute Batavia — Soerabaja ter hand nam.

Voor dit doel werd een serie noodlandingsterreinen ingericht van Anjer tot aan Grissee, waarbij tevens de bedoeling voorzat om door middel van proefvluchten gegevens te verzamelen omtrent de regeling en de be= drijfskosten van den luchtdienst en om het bestaans= recht van zulk een bedrijf aan te toonen.

Deze proefvluchten zouden worden gemaakt met land= en met watervliegtuigen, om na te gaan welk type de beste kans van slagen bood.

Voor de Engeland — Australië vlucht waren in 1919 reeds terreinen aangelegd op Banka, Bali, Lombok, Soembawa, Reo, Larantoeka en Atamboea zoodat wat de grond=organisatie betreft Indië de omringende Ko= loniën ver vooruit is.

Ook op het gebied van luchtfotografie leverde de Luchtvaartafdeeling nuttig werk en wel voor den dienst van den aanleg der S. S.

Overigens bepaalden de werkzaamheden zich tot het opleiden van vliegeniers en monteurs.

Van de 8 in opleiding genomen leerlingen, (waaron= de 2 officieren van de Marine) behaalden er vier het internationaal brevet en keerde 1 Luitenant naar zijn wapen terug.

Te Kali Djati werd een aanvang gemaakt met den bouw van een vliegschool, terwijl een ontwerp werd ingediend voor de inrichting van een vliegkamp met werkplaatsen, waarnemersschool enz. te Andir.

De luchtvaartkundig ingenieur VREEBURGH vertrok naar Europa voor den aankoop van machineriën, draad= looze stations, phototoestellen en vliegmachines.

Ten einde den vliegdienst meer bekendheid te geven werden in Mei te Bandoeng en in September te Soera= baja demonstraties gegeven, waarbij respectievelijk 70 en 235 passagiers werden medegenomen.

In totaal werd gevlogen 1153 uur waarbij vermelding verdienen de ononderbroken vluchten van kapitein LEENDERTZ van Soekamiskin naar Tjilatjap en terug (5.25 uur) en van kapitein STOM over West=Java (6.20 uur).

Ernstige vliegongevallen hadden niet plaats. Wel echter werd in Maart 1920 bij het aanslaan van een schroef van een leertoestel een monteur zwaar gewond, die gelukkig herstelde.

Midden 1920 was het commando over de vliegaf= deeling van den majoor VOGELEZANG overgegaan op den kapitein vliegenier O. VAN HOUTEN.

Aan de plannen en voorstellen bovengenoemd werd in den loop van het jaar 1921 een begin van uitvoering gegeven, terwijl met de inrichting van noodlandings= terreinen werd voortgegaan.

De ingenieur VREEBURG keerde terug van zijn reis naar Europa, waar door hem waren aangekocht:
8 Viking Amphibie vliegtuigen; 14 De Havilland vlieg= tuigen en 6 Fokker jacht=vliegtuigen, mitrailleurs, ra= diomateriaal, luchtvuurtorens, landingslichten, bom= menwerpers, fototoestellen, meteorologische stations, machines voor de werkplaatsen te Andir en automobielen voor verschillende speciale doeleinden (radiowagens, fotowagens), enz.

Voorts werden nog verschillende vaklieden op lucht= vaartgebied aangeworven.

Gedeeltelijk kwam een en ander nog in dit jaar in Indië aan, waar het in gebruik werd genomen.

Bij enkele brigadeoefeningen werden vliegtuigen voor de verkenningen ingedeeld, waarbij de phototechnische dienst de noodige fotografische opnamen vervaardigde.

Tevens werden nog verschillende luchtfoto's gemaakt voor den dienst der S. S. en voor den dienst van Water= kracht en Electriciteit.

Zwaar werd de vliegdienst in dat jaar getroffen door het heengaan van den 1sten Luitenant instructeur S. DE RUYTER, die in Februari te Kali Djati en den Kapi= tein Commandant O. v. HOUTEN, die in October te Soekamiskin een doodelijken val maakten.

De Luchtvaartafdeeling, die aan deze beide officieren zoo veel te danken heeft, zal hen nimmer vergeten.

Zij moeten, èn door hun durf èn door hun hard werken, met den kapitein VAN BEVERVOORDE worden beschouwd als de grondleggers van den thans bestaanden tak van dienst.

Het commando der Luchtvaartafdeeling ging over op den kapitein van den Generalen Staf J. A. ROUKENS, terwijl door het Ministerie van Koloniën als hoofdinstructeur voor de vliegschool werd aangenomen een Engelsch vliegenier, Captain V. H. BAKER.

De heer BAKER aanvaardde zijne werkzaamheden in Januari 1922 en geleidelijk kwam ook het ten vorigen jare in Europa bestelde materieel aan met uitzondering van de mitrailleurs, daar deze met het oog op de gestelde eischen, nog enkele wijzigingen behoefden.

Bij Koninklijk besluit van 10 Januari 1922 No. 65 werd de Luchtvaartafdeeling opgenomen in de vaste legersamenstelling.

In verband echter met den inmiddels ontstanen minder goeden financieëlen toestand werd besloten, dat niet reeds dadelijk de Luchtvaartafdeeling op volledige sterkte zou worden gebracht, maar dat dit geleidelijk zou plaats hebben. Zoo wordt gerekend, dat einde 1924 twee volledig uitgeruste esquadrilles aanwezig zullen zijn.

Een eerste groote esquadrille=tocht met 6 vliegtuigen werd gemaakt naar Tjikembar (Soekaboemi) spoedig gevolgd door eene meerdaagsche tocht naar Midden= en Oost=Java. Behalve als oefentocht voor de vliegeniers gold deze reis als oefening voor de uit Holland aangekomen gebreveteerde waarnemers, terwijl tevens een ingenieur van den vulkaanbewakings=dienst van de gelegenheid gebruik maakte om waardevolle gegevens voor dien dienst te verzamelen. Door den phototechnischen dienst werden voor dien dienst tevens nagenoeg alle vulkanen van Java van uit de lucht gefotografeerd voor verdere studiedoeleinden.

Aan de manoeuvres der 1e en 4e Brigade respectievelijk nabij Depok en Tjibatoe gehouden, werd telkens door 4 vliegtuigen deelgenomen, waarbij de gebreveteerde waarnemers goede diensten verrichtten. De meldingen geschiedden nog door middel van berichtkokers, aangezien de draadlooze vliegtuigstations als gevolg van een voor de tropen ondeugdelijke isolatie niet werkten.

Nadat hierin verbetering was gebracht, werden zoowel met telegrafie als telefonie bevredigende resultaten verkregen.

De eerste Fokker en Viking machines werden gemonteerd en in gebruik genomen.

Op den verjaardag van H.M. de Koningin in 1922 werd het eerst door vliegtuigen aan de parade deelgenomen.

1 November werd de waarnemersschool geopend met drie leerlingen, terwijl als instructeurs daarbij werden geplaatst een tweetal officieren.

De luchtvaartafdeeling werd verder uitgebreid met een werktuigkundig ingenieur en een ingenieur voor den radiodienst.

Bij het aanslaan van een schroef werd in den aanvang van het jaar de sergeant=monteur HARTMAN dermate gewond, dat hij aan de gevolgen overleed; de Luchtvaartafdeeling verloor in hem een bekwaam vakman, een betrouwbaar en stoer werker.

Onder de vliegeniers hadden verschillende mutaties plaats, zoodat einde 1922 aanwezig waren 14 officieren met militair brevet; 4 officieren en 2 onderofficieren met internationaal brevet; 1 onderofficier leerling vliegenier; 3 leerlingen waarnemers (officieren); 6 gebreveteerde waarnemers (bij de L. A. en bij de korpsen van het leger).

Voor het militaire brevet werden met het oog op de gesteldheid der Indische terreinen eenigszins zwaardere eischen samengesteld, terwijl een aanvang werd gemaakt met de opleiding van militie=plichtigen tot reserve officier=vliegenier.

De vliegschool te Kali Djati kwam nagenoeg gereed, en de verbindingsweg Kali=Djati — Poerwakarta werd voltooid terwijl ook met den bouw van het vliegkamp Andir goede vorderingen werden gemaakt.

Reeds bij den aanvang van het jaar 1923 leed de afdeeling een groot verlies. In de maand Januari toch deed de kapitein W. H. F. GIEL met een Viking toestel te Kali Djati een doodelijken val. Een buitengemeen moedig en kundig vliegenier ging in hem voor het leger verloren. Niet alleen als zoodanig, maar tevens als goed mensch en trouw en oprecht kameraad zal zijn nagedachtenis door de luchtvaartafdeeling worden in eere gehouden.

Bij het afsluiten van dit verslag werd bericht ontvangen van de aankomst der eerste vliegtuigmitrailleurs, zoodat thans aan het samenstellen van volledig uitgeruste esquadrilles kan worden begonnen.

Wanneer zooals te verwachten is de Luchtvaartafdeeling in den loop van dit jaar naar Andir zal zijn overgebracht en aldaar dus tevens kan worden beschikt over volledig ingerichte magazijnen en werkplaatsen zal gesproken kunnen worden van de oprichting van het vijfde wapen in Indië.

Moge dit jubileumsjaar voor ons de vervulling van onzen hartewensch brengen; een nieuw onderdeel, tot alles in staat en bereid, zal dan aan het Indische leger zijn toegevoegd.

J. A. R.

b. Marine

De *Marine*=luchtvaartdienst werd in Indië gesticht met de aankomst van een detachement van den Hollandschen Marineluchtvaartdienst in October 1918. Dit detachement bestond uit twee officieren, zes onderofficieren en twee matrozen.

Gebruik werd gemaakt van het kleine vliegkamp te Tandjong Priok, gelegen aan de Westelijke pier, waar de z.g. Proefvliegafdeeling der landmacht reeds sinds 1915 vloog met watervliegtuigen. Dat het leger zijn eer=

ste proeven nam met watervliegtuigen wijst er op, dat reeds vroegtijdig ingezien werd, dat deze een groote rol in dit eilandenrijk moeten spelen.

In October 1918 werd het genoemde terrein van de landmacht overgenomen en ontstond zoodoende het tijdelijk Marine Vliegkamp, hetwelk onder de rechtstreeksche bevelen van den Commandant der Zeemacht staat.

Nadat de landmacht ook te Kali Djati een afdeeling gesticht had, werden de watervliegtuigen aldaar omgebouwd tot landmachines en begon de Marine-afdeeling slechts met haar twee uit Holland medegebrachte machines.

Het was nog oorlogstijd toen men uit Holland vertrok en daardoor zeer moeilijk om vliegtuigen aan te schaffen. Men had nog geen ondervinding opgedaan met den bouw van zeevliegtuigen, zoodat men nog op het buitenland was aangewezen, waar bovendien de oorlogservaringen de zeevliegerij met reuzenschreden vooruit geholpen had. De twee machines, die meegebracht waren, waren dan ook Duitsche oorlogsvliegtuigen, welke in Nederland geïnterneerd en daarop door de Nederlandsche regeering overgenomen waren. Het waren een Rumpler z.g. „Kampfeinsitzer" en een Friedrichshafen Verkenningsvliegtuig (voor twee personen). Het eenpersoonsvliegtuig werd te Priok omgebouwd in een tweepersoons. Helaas werd het na korten tijd bij een val vernietigd. Het andere vliegtuig, hetwelk eenige malen grondig hersteld werd, vliegt nu nog en is zoodoende het oudste paardje van stal. Het heeft zijn diensten bewezen, zoowel indertijd bij zijn Duitsche meesters, daarna, na de interneering, in Holland en last not least in Indië.

Gaandeweg werd het vliegkamp te Priok uitgebreid. Chineesche en Inlandsche werklieden werden aangenomen en opgeleid, hangars, werkplaatsen en hellingen voor het te water laten der vliegtuigen bijgebouwd. Meerdere vliegtuigen, nu van Hollandsch maaksel (van de N. V. Van Berkels Patent te Rotterdam) werden uit Holland ontvangen.

Natuurlijk werden in een land als Java, waar men van de neven-industrieën voor vliegtuigreparaties uit den aard der zaak weinig hulp kan ontvangen, groote moeilijkheden ondervonden. Het pleit voor het doorzettingsvermogen der in 1918 aangekomenen, dat deze moeilijkheden practisch gesproken reeds een goed jaar later overwonnen waren. Zij hebben wel ondervonden, dat alle begin moeilijk is.

Nu is het tijdelijk Marine Vliegkamp te Priok een inrichting, die, gezien het tijdelijke, er wezen mag.

Van hieruit werden eenige groote tochten door den Archipel ondernomen, waaronder genoemd mogen worden vluchten naar Belawan, Soerabaja, Makassar, Riouw, Pontianak. Helaas hield het aantal beschikbare vliegers niet steeds gelijken tred met het aantal machines met hare entourage van technisch personeel en werkplaatsen.

De Marinevliegers kunnen onderscheiden wordenni drie categorieën. Ze worden gerecruteerd uit zeeofficieren, uit Marine-onderofficieren en uit burgerjongelieden, die een kort dienstverband als officier-vlieger kunnen aangaan.

Behalve het vliegkamp te Priok bezit de Marinevliegdienst nog een hulpkamp te Semarang en verder is een groot vliegkamp voor zee- en landvliegtuigen in aanbouw te Soerabaja. Dit laatste is bestemd om in de naaste toekomst het tijdelijke kamp te Priok te vervangen.

Ten gerieve van groote tochten en werkzaamheden ver van de vliegkampen zijn de torpedojagers in den Archipel erop ingericht vliegtuigen aan boord mede te nemen. Hierdoor is de actieradius der vliegtuigen zeer vergroot. De voor Indië in aanbouw zijnde kruisers worden eveneens ingericht tot het medenemen van vliegtuigen met personeel en reservedeelen.

Het werk der Marinevliegers is van verlerlei aard. Eenige malen werd met succes van vliegtuigen gebruik gemaakt om voor de scheepvaart gevaarlijke riffen op te sporen, eens, nadat men op de gewone manier met een opnemingsvaartuig gefaald had. Hierdoor ontstaat een enorme kosten- en tijdsbesparing. Vaarwaters voor schepen werden vanuit de lucht op gemakkelijke wijze gecontroleerd. Fotografieën vanuit een vliegtuig genomen zijn een voornaam hulpmiddel bij de opname der kusten.

Vliegtuigen werden gebruikt ter opsporing en verjaging van zeeroovers uit ons kustgebied.

Vele tochten werden ondernomen met het doel om materiaal te verschaffen voor de bestudeering van toekomstige luchtverbindingen.

Bij tochten met bestuursambtenaren der Buitengewesten boven hunne afdeelingen bleek, dat voor deze ambtenaren zeer waardevolle gegevens over terreingesteldheid, bebossching, wegen enz. gevonden werden.

Uit het bovenstaande moge blijken, dat ook in vredestijd, wanneer de vliegers zich moeten oefenen en voorbereiden voor hun werk in oorlogstijd, zij zich zeer nuttig kunnen maken door arbeid, die weinig met het eigenlijke oorlogswerk heeft uit te staan.

In oorlogstijd zal het werk van den marinevliegdienst bestaan uit het verkennen van vijandelijke schepen en onderzeeërs, het bestrijden van deze en vijandelijke vliegtuigen of luchtschepen door middel van bommen en mitrailleurs. Draadlooze telegrafie en telefonie zijn hierbij zeer waardevolle hulpmiddelen.

Moge Nederland beseffen, dat voornamelijk voor de verdediging van Oost-Indië een groote luchtvloot noodzakelijk is. Laat het dan ook het oog gevestigd houden op de reusachtige ontwikkeling der luchtmacht in andere landen, een ontwikkeling die ons wijst op het belang, dat landen met oorlogservaring zien in het luchtwapen.

Wij moeten niet vergeten, dat dit het wapen der kleine naties is, omdat het in vergelijking met de andere wapens is goedkoop en effectief.

H. N.

De Posterij.

TOT aan de tweede helft der vorige eeuw kon, behoudens een geregeld onderhouden postgemeenschap tusschen enkele voorname plaatsen op Java, van een eigenlijk georganiseerden postdienst geen sprake zijn. Het brievenvervoer was geen gouvernements monopolie; slechts op bepaalde trajecten werd van gouvernementswege door een postiljonsdienst of op andere wijze in het vervoer voorzien.

Eerst in 1862 werd de brievenposterij in deze gewesten gemonopoliseerd en in dat jaar een Reglement op dien dienst vastgesteld. In 1881 werd dit Reglement door een nieuw vervangen.

In 1864 werd de eerste frankeerzegel hier te lande ingevoerd en wel die van 10 cent; in 1870 werden 4 nieuwe typen in omloop gebracht en in 1874 werd dit aantal tot 8 opgevoerd. In 1883 kwamen zes nieuwe soorten van het cijfertype in omloop, welke met de tusschen 1892 en 1897 ingevoerde soorten, waarbij de beeltenis van Koning WILLEM III door die van Prinses WILHELMINA met loshangend haar werd vervangen, een reeks van 13 verschillende soorten vormde.

Sedert in 1871 tusschen Batavia en Weltevreden een spoorweg werd aangelegd, geschiedde het postvervoer daarlangs; in 1878 kwam een algemeene regeling van het postvervoer langs de spoorwegen tot stand.

In 1883 werd aanvankelijk uitsluitend ten behoeve van het vervoer van dienstbrieven medewerking verleend door het Binnenlandsch Bestuur en daarmede in het leven geroepen de zg. districtspost, waardoor voorzien werd in de behoefte om verafgelegen plaatsjes een postverbinding te verschaffen; in 1892 werd de districtspost ook voor het vervoer van particuliere brieven gebezigd.

De binnenlandsche pakketpostdienst werd in 1892 ingevoerd.

Voor de verzending en ontvangst van brieven naar en uit het buitenland werd in 1848 een regeling getroffen met Nederland, waarbij werd ingesteld een maandelijksche dienst via Londen, Southampton, Malta en Alexandrië en vandaar met de middelen der overland-post tot Singapore; in 1849 kwam een dergelijke regeling tot stand voor een verzendingsweg via Marseille. Een maandelijksche stoombootdienst tusschen Batavia en Singapore zorgde voor de ontvangst en overgave te Singapore. De porten voor de brieven verschilden naar gelang van den verzendingsweg, nl. via Southampton en via Marseille. Later werden ook schikkingen getroffen voor verzending van de mail over Triëst.

Nederlandsch-Indië trad in 1877 toe tot de Algemeene Postvereeniging, hetgeen tengevolge had een herziening van de porten en rechten in het verkeer met Nederland en het overig buitenland; ingevolge de verdragen van Parijs (1878), Lissabon (1885) en Weenen (1891) werden deze herhaaldelijk verlaagd.

In 1874 werd de gelegenheid opengesteld om gelden per postwissel naar Nederland over te maken; drie jaar later door tusschenkomst van Nederland naar Duitschland, Zwitserland, Luxemburg en Engeland en weer een jaar later naar Frankrijk. In verband met de toetreding in 1891 van Nederlandsch-Indië tot het internationaal postwisselverdrag werd het daaropvolgende jaar de postwisseldienst in het verkeer met het buitenland opnieuw geregeld, terwijl in 1896 eene regeling tot stand kwam om, door tusschenkomst van Nederland, gelden per postwissel naar de Vereenigde Staten van Amerika over te maken.

De wisseling van postpakketten met Nederland werd in 1887 geregeld. In 1891 trad Nederlandsch-Indië toe tot het internationaal pakketpostverdrag, terwijl in 1896, van de in 1895 opengestelde gelegenheid om overeenkomsten met niet tot het verdrag toegetreden landen te sluiten, gebruik werd gemaakt, om met de Straits Settlements eene regeling betreffende de rechtstreeksche wisseling van postpakketten te treffen.

De aangelegenheden betreffende de brievenposterij, in 1864 onder het beheer van den Directeur der Producten en Civiele Magazijnen gesteld, werd in 1867 onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur, in 1875, vereenigd met den telegraafdienst, onder dat der Burgerlijke Openbare Werken gebracht en eindelijk in 1907 met den telefoondienst onder het in dat jaar nieuw ingestelde Departement van Gouvernementsbedrijven.

Sedert 1885 heeft ten behoeve van het Departement van Financiën het debiet van plakzegels en gezegeld papier plaats op de postkantoren.

Gedurende de regeeringsjaren 1898 — 1923 heeft het postwezen, zoowel in het binnenlandsch verkeer als in dat met het buitenland, in velerlei opzicht tal van wijzigingen ondergaan; de omvang van het postverkeer nam voortdurend toe.

Door gebruikmaking van het zich geleidelijk uitbreidende net der spoor- en tramwegen, alsmede van de automobielen, werd de snelheid van het postvervoer verhoogd. Zoo werd de duur van de overbrenging van de posten tusschen Batavia en Soerabaja, welke sedert 1874 via Buitenzorg plaats had, behalve door opvoering van de treinsnelheden en de instelling (1906) van exprestreinen belangrijk bekort, doordat in 1906 het baanvak Krawang — Padalarang en in 1917 het baanvak Cheribon — Kroja werd opengesteld.

Door de openstelling in 1912 van het baanvak Tjikampek — Cheribon konden de, tusschen Cheribon en de oostelijk daarvan gelegen plaatsen en Batavia gewisselde posten, aanzienlijk eerder worden ontvangen.

Ter bespoediging van het postverkeer werden sedert

1909 in de exprestreinen spoorwegpostkantoren ingeschakeld, waardoor het mogelijk werd de correspondentie door daarin dienstdoende postambtenaren onderweg te doen verwerken. Voorts werden in 1907 op de kleine stations en halten, waar de exprestreinen niet stoppen, vanginrichtingen geplaatst, ter opname en afgifte van posten.

Het vervoer over zee in den Indischen Archipel geschiedt in hoofdzaak met de vloot der Koninklijke Paketvaart Maatschappij, krachtens een met die maatschappij gesloten overeenkomst; door de indienststelling van fungeerende hulppostkantoren aan boord van verscheidene dier schepen (1912), is het publiek in de gelegenheid gesteld, om gewone poststukken te zenden naar alle plaatsen, door die stoomers aangedaan, ook al is er geen kantoor van den postdienst gevestigd.

De in 1913 ingestelde zeesorteerkantoren Singapore — Batavia en Padang — Batavia, in hoofdzaak ten behoeve van een vlugge bestelling der Hollandsche mails ter hoofdplaats Batavia, werden, tengevolge van den oorlogstoestand, in 1916 opgeheven en sedert niet meer ingevoerd wegens de daaraan verbonden kosten.

Gedurende de oorlogsjaren ondervond het postvervoer over zee, zoowel in het binnenlandsch als in het buitenlandsch verkeer, in het algemeen groote moeilijkheden. Reeds dadelijk na het uitbreken van den oorlog in 1914 werd de Duitsche mail gestaakt, in het daarop volgende jaar werden de Nederlandsche mailschepen tengevolge van het mijnengevaar genoodzaakt hunne reisroute om Kaap de Goede Hoop te volgen. De onzekerheid in de overbrenging van de mails, tengevolge van de herhaaldelijke inbeslagneming daarvan door de vreemde regeeringen en de groote willekeur , waarmede de zendingen door de censuur werden behandeld, noopten de Indische postadministratie om de verantwoordelijkheid van het mailvervoer niet langer te aanvaarden. In 1917 werd de route van de Nederlandsche mailschepen over Amerika geleid.

In 1919 kon weer de gewone reisroute door het Suezkanaal worden gevolgd, doch eerst in 1920, voorloopig zonder aandoen van Genua en Marseille, werd het mailverkeer weder normaal. De verzending met Engelsche en Fransche mailschepen werd in 1922 opgeheven, omdat gebleken was, dat de overkomst der brievenmalen er niet door vertraagd werd en tevens eene besparing van kosten voor het Land werd verkregen. De wisseling van stukken met Europa heeft thans eenmaal 's weeks plaats met de mailschepen der Stoomvaartmaatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd".

In 1919 werd ingesteld een „Commissie tot bestudeering van de organisatie van het vliegwezen hier te Lande", welke commissie o.m. de mogelijke invoering van een luchtpostdienst had te overwegen; in verband met de tijdsomstandigheden zal van een geregelden luchtpostdienst voorloopig geen sprake kunnen zijn.

Van de in 1889 opengestelde gelegenheid, om overeenkomsten met niet tot het postwisselverdrag toegetreden landen te sluiten tot het onderhouden van een rechtstreekschen postwisseldienst, werd gebruik gemaakt door met Engeland (1905), de Straits Settlements (1911), den Australischen Statenbond (1912) en China (1919) overeenkomsten aan te gaan. Ten aanzien van den buitenlandschen pakketpostdienst werden overeenkomsten gesloten met Hongkong (1903), den Australischen Statenbond (1913), de Philippijnsche eilanden (1917) en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika (1918).

Waar vóór 1898 de postdienst zich bepaalde tot de behandeling van gewone poststukken, postwissels en postpaketten, alsmede van postkwitantiën, werd in 1904 zoowel in het binnen- als buitenlandsche verkeer de gelegenheid opengesteld tot verzending van aangeteekende stukken en postpakketten met aangegeven waarde en verrekening, alsmede van brieven en doosjes met aangegeven waarde en verrekening en, in 1905, van telegrafische postwissels.

In 1899 werden, in afwachting van eene nieuwe serie frankeerzegels, in verband met de kroning van Koningin WILHELMINA in het jaar tevoren, Nederlandsche frankeerzegels uitgezonden, met de gekroonde beeltenis van Hare Majesteit, voorzien van den opdruk „Ned.-Indië". In de jaren 1902 — 1909 werden nieuwe frankeerzegels uitgegeven en wel de laagste waarden in acht cijfertypen en de hoogere in dertien gekroonde Koningin-typen.

Sedert zijn uitgegeven in 1908 zegels met opdruk „Java" en „Buiten-Bezit"; in 1911 dienstzegels, in 1912 zegels met afwaschbare kleuren, in 1913/1914 een geheel nieuwe serie frankeerzegels, in 1915 Roode Kruiszegels, in 1921 brandkastzegels en in 1922 Jaarbeurszegels, terwijl in 1921/1922 een uitbreiding plaats had van de serie 1913/1914.

In 1899 werd, naast de sedert 1874 ingevoerde binnenlandsche en in 1878 verkrijgbaar gestelde buitenlandsche briefkaarten, het gebruik als zoodanig toegelaten van briefkaartformulieren, door de particuliere nijverheid uitgegeven. In 1908 werden internationale antwoordcoupons verkrijgbaar gesteld.

Op het in 1920 te Madrid gehouden internationaal postcongres werd Nederlandsch-Indië voor het eerst door een delegatie, samengesteld uit twee ambtenaren van den Indischen postdienst en een ambtenaar van het Departement van Koloniën, vertegenwoordigd; op de vorige postcongressen was Indië uitsluitend vertegenwoordigd geworden door ambtenaren van het Departement van Koloniën.

Uit het hieronder volgend overzicht betreffende het postbedrijf in de jaren 1898 — 1922 moge de toename daarvan in genoemd tijdvak blijken.

Omschrijving.	898	1922
Aantal post= en hulppostkantoren	211	580
Aantal gewisselde poststukken	20.347.811	81.316.550
Bedrag der verkochte postwaarden	f 1.301.065.–	f 8.234.765
Bedrag der verkochte zegelwaarden	„ 1.330.848.–	„ 11.054.708
Aantal verzonden gewone en telegrafische 1) binnenlandsche postwissels	190.970	„ 1 756.410
Bedrag der verzonden gewone en telegrafische 1) binnenlandsche postwissels	„ 6.863.868 –	„ 91 786.473
Aantal ontvangen en verzonden gewone en telegrafische 1) buitenlandsche postwissels	47.756	„ 105.816
Bedrag der ontvangen en verzonden gewone en telegrafische 1) buitenlandsche postwissels	„ 1.957.021.–	„ 6 066.832
Aantal verzonden binnenlandsche postpakketten	123.969	„ 811.212
Aantal ontvangen en verzonden buitenlandsche postpakketten	49.315	„ 243.198
Aantal binnenlandsche zendingen 3) met aangegeven geldswaarde	2.408 (2)	„ 330.103
Bedrag der aangegeven geldswaarde van binnenlandsche zendingen 3)	„ 61.421 (2)	„ 94 235.479
Aantal binnenlandsche zendingen 3) met verrekening	4.287 (2)	„ 516 334
Bedrag der verrekening van binnenlandsche zendingen 3)	„ 39.609 (2)	„ 17 867.839
Aantal verzonden en ontvangen buitenlandsche zendingen 4) met aangegeven geldswaarde	256 (2)	„ 72 011
Bedrag der aangegeven geldswaarde van ontvangen en verzonden buitenlandsche zendingen 4)	„ 25.902 (2)	„ 10 639.605
Aantal ontvangen en verzonden buitenlandsche zendingen 4) met verrekening	1.259 (2)	„ 51.241
Bedrag der verrekening van ontvangen en verzonden buitenlandsche zendingen 4)	„ 39.461.– (2)	„ 1 615 998

1) Eerst in 905 ingevoerd.
2) „ „ 904 „
3) Aangeteekende stukken brieven en doosjes en postpakketten.
4) Aangeteekende stukken en postpakketten.

De Telegrafie. Na de totstandkoming van de eerste telegrafische verbinding Batavia — Buitenzorg in 1856, breidde het dradennet zich snel uit. Reeds in 1858 waren op Java de grootste plaatsen onderling verbonden en in het daarop volgend jaar werden Palembang en Singapore door middel van een kabel op de Javakantoren aangesloten. Deze kabel voldeed echter niet aan de gestelde verwachtingen; een tweede, betere verbinding met Sumatra werd in 1873 tot stand gebracht door het leggen van den eersten kabel door Straat Soenda van Anjer naar Telok=betong, waarop de groote landlijn (Telok=betong—Palembang—Padang—Singkel) aansluiting vond. Deze kabel, welke bij de uitbarsting van den Krakatau 1883 spoorloos verdween, werd in het daaropvolgend jaar door een nieuwen vervangen.

De aan de British Australian Telegraph Company te Londen verleende concessie (later overgegaan aan de Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company) tot verbinding van Java met Australië en Singapore, had ten gevolge, dat Ned.=Indië in 1870 aan het wereldtelegraafnet werd verbonden en twee jaren later toetrad tot de Internationale Telegraafunie.

Successievelijk werden de eilanden Bali (1889), Celebes (1888), Madoera (1889), Poeloe Weh (Sabang) (1892) en Lombok (1897) door kabels aan het Gouvernements telegraafnet aangesloten en werd het aantal verbindingen uitgebreid, dat begin 1898 het telegraafnet een totale draadlengte vormde van 12.709 K. M. waaronder 1.649 K. M. aan zeekabels.

Behalve dat door den aanleg en de gestadige uitbreiding van de Staatsspoor= en Tramwegen een groot aantal stations van dien dienst voor het openbaar binnen= en buitenlandsch telegraafverkeer konden worden opengesteld, werd ook aan particuliere spoor= en tramwegmaatschappijen op Java en Sumatra concessie verleend voor exploitatie van een telegraafdienst voor het publiek verkeer langs hare lijnen. Op deze wijze werd, behoudens op de grootere plaatsen, waar Gouvernementstelegraafkantoren gevestigd waren, ook op tal van kleinere plaatsen gelegenheid geboden tot het wisselen van telegrafische berichten en waren begin 1898 in totaal 384 kantoren voor het verkeer geopend.

Het aantal gedurende het jaar tevoren gewisselde telegrammen bedroeg met inbegrip der transito=berichten 612.740.

Inmiddels was met het oog op goedkoopere exploitatie de Gouvernements Telegraafdienst reeds in 1875 met den Postdienst vereenigd.

***

Gedurende het tijdvak 1898 tot heden werd, in verband met de voor handel, cultures, industrie en bestuur steeds toenemende behoefte aan snelverkeer, het net van kabels en landlijnen zeer aanzienlijk uitgebreid. Achtereenvolgens kwamen tot stand de kabelverbindingen: Sitoebondo — Bandjermasin (1901), Soerabaja — Balikpapan — Menado (1903), Batavia — Tandjongpandan (Billiton)— Pontianak, Tandjongpandan— Pangkalpinang (Banka) — Palembang (1904), Makasser — Balikpapan (1905), Borneo — Poeloe Laut (1907), Soerabaja — Sitoebondo (1910), Anjer — Kalianda (Sumatra) (2e Soenda kabel), Padang — Siboga (1911), Batavia — Padang, Weltevreden — Semarang — Soerabaja, Menado (Kema) — Gorontalo, Menado (Kema) — Ternate (1913), Singkel — Tapatoean — Sinabang (eil. Simeuloe) (1914), Tandjongbalei—Bagansi Api=Api, Anjer—Telokbetong (3e Soenda=kabel) (1916), Anjer— Telok=betong (4e Soenda=kabel), Siboga — Singkel,

Soerabaja — Makasser, Makkasser — Menado (via Donggala (1921), Pangkalpinang (Banka) — Tandjong=pinang (Riouw) (1922).

Sedert 1905 worden de Ned. Indische zeekabels on=derhouden door het daartoe door de Regeering aange=kocht kabelschip „Telegraaf", terwijl ook enkele ka=bels door dezen bodem werden gelegd. Vóór 1905 wer=den de kabelherstellingen verricht door ingehuurde ka=belschepen, meest Engelsche.

Wat het internationaal verkeer betreft, werd — om niet steeds afhankelijk te zijn van vorengenoemde En=gelsche Kabelmaatschappij — aan de „Deutsch=Nie=derländische Telegraphengesellschaft te Keulen" ver=gunning verleend tot aanleg en exploitatie van een ka=belverbinding Menado — Yap welke, in 1905 openge=steld, op laatstgenoemd eiland aansluiting vond, eener=zijds naar Amerika, anderzijds via China en Japan naar het vasteland van Azië en Europa [1]).

Voorts werd in 1906 door de Fransche Regeering een kabel gelegd tusschen Pontianak en Saigon en voor het internationaal verkeer geopend. Deze kabel was echter 7 jaren later zóó gebrekkig geworden, dat van herstel=ling is afgezien. Andere internationale verbindingen n.l. via de Cocos= of Keeling=eilanden en de aansluiting van Sumatra's Oostkust (Medan) op het eiland Penang wer=den, na verkregen concessie, door de vorengenoemde Engelsche Telegraafmaatschappij tot stand gebracht.

Bij het begin van 1923 had het geheele Gouverne=mentstelegraafnet een draadlengte bereikt van 45.075 K. M., waaronder 12.567 K. M. zeekabels (vgl. omtrek der aarde 40.000 K. M.), zoodat de uitbreiding sedert 1898 ruim 22.000 K. M. bedroeg. Met de gestadige uitbreiding van het net ging de toeneming van het aan=tal kantoren hand aan hand, terwijl op Sumatra, Borneo en Celebes bovendien tal van plaatsen, welke aanvan=kelijk voor militaire doeleinden of ten behoeve van een snel contact tusschen de Bestuursambtenaren door mid=del van telefoonlijnen waren verbonden, van lieverlede ook voor het particulier binnenlandsch telegraafverkeer werden opengesteld.

Van de eilanden beoosten Celebes was in 1913 alleen Ternate op het telegraafnet aangesloten. Teneinde te voorzien in de verkeersbehoeften van andere centrale punten in den Oostelijken Archipel en daarbij den aan=leg en het onderhoud van dure kabels te vermijden, werd achtereenvolgens te Sitoebondo, Koepang (Timor), Ambon, Neira, Manokwari (N. Guinea), Bima (Soem=bawa), Dobo (Aroe=eilanden), Waingapoe (Soemba) en begin 1923 te Endeh (Flores) een radiostation en daar=nevens een telegraaf= of hulp=telegraafkantoor opgericht. De telegrammen afkomstig van of bestemd voor deze kantoren worden gewisseld via het radiostation te Si=toebondo op Java.

1) Sedert de bezetting van het eiland Yap door Japan in 1914 is deze verbinding nog niet weder in exploitatie.

Tengevolge van een en ander steeg het aantal plaat=sen met gelegenheid tot telegramwisseling van 384 op ultimo 1897 tot 849 op ultimo 1922, n.l. 263 Gouver=nements telegraaf= en hulptelegraafkantoren, 382 van den dienst der Staatsspoor= en tramwegen, 70 van het Binnenlandsch Bestuur en 134 van bijzondere spoor= en tramwegondernemingen.

De enorme toeneming van het aantal telegrammen, dat in het laatste 25=jarig tijdvak verveelvoudigd is — over 1919 3.400.280 [2]) telegrammen tegen 612.740 over 1897 — deed tevens uitzien naar middelen om de over=brenging zoo snel mogelijk te doen geschieden. Op de drukke kabelverbindingen wordt daartoe gebezigd de duplex=recorder, zoo noodig met wheatstone=zender, waarbij de seinsnelheid in den laatsten tijd door toe=passing van betere schakelingen aanmerkelijk kon wor=den opgevoerd, terwijl de grootste Java=kantoren on=derling werken met sneltelegraaftoestellen van Siemens en Halske.

Op de in 1912 te London gehouden Internationale Radio=telegraafconferentie werd Nederlandsch=Indië voor het eerst door een ambtenaar van den Indischen telegraafdienst vertegenwoordigd; op vorige congres=sen had vertegenwoordiging plaats door ambtenaren van het Departement van Koloniën.

De draadlooze berichtgeving. De eerste proeven op het gebied der radiografie in deze gewesten werden gehou=den in het jaar 1905 tusschen het radiostation te Cheri=bon en dat te Weltevreden en een station aan boord van een der Nederlandsche oorlogsbodems.

Deze proeven gaven in latere jaren aanleiding tot aanschaffing van een drietal radiostations, bestemd voor de onderlinge verbinding van de plaatsen Sitoebondo, Timor=Koepang en Ambon, alsmede tot uitzending van een station geleverd door de firma Telefunken, bestemd voor Sabang, ter voorziening in het verkeer met schepen op zee.

Voor de onderlinge verbinding van de drie eerstge=noemde plaatsen viel de keuze op de draadlooze telegra=fie in verband met de groote diepte der zee, waardoor kabelreparatie met het voorhanden zijnde kabelschip zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk zoude blijken. Daaren=boven, gaven deze stations goede gelegenheid betrouw=bare gegevens omtrent het nieuwe verkeersmiddel te verzamelen; gedurende het proefjaar, dat in 1914 ein=digde, geschiedde dit dan ook op ruime schaal, waar=door belangrijke gegevens betreffende geluidsterkten, atmosferische storingen en hunne invloeden op de cor=respondentie werden verkregen. Voor zoover bekend was dit de eerste maal, dat op het gebied der radio=telegrafie op zoo systematische wijze een dergelijk onderzoek plaats had, hetwelk dan ook veel tot de kennis van dit nieuwe verkeersmiddel in de tropen heeft bij=

2) Sedert dien teruggeloopen tot 2349095 over 1922.

gedragen. Een der resultaten dezer proefnemingen was, dat voor eene geregelde goede gemeenschap de gebezigde installatie te zwak bleek, weshalve tot versterking werd besloten, terwijl zij de basis vormden voor de overtuiging, dat eene rechtstreeksche verbinding met Nederland des nachts met betrekkelijk geringe energie mogelijk moet zijn.

Gedurende den grooten oorlog hebben deze stations belangrijke diensten bewezen ten behoeve van de handhaving der neutraliteit.

In het begin van 1917 werden de eerste proeven genomen in verband met de ontvangst der Europeesche stations en werd daarvoor nabij Bandoeng eene installatie opgericht, waarmede, direct na de voltooiing, eene goede ontvangst van verschillende dier stations werd verkregen.

Deze gunstige resultaten gaven de Nederlandsche Regeering aanleiding voor de directe radio-verbinding Holland-Indië, twee volledige stations-installaties te bestellen bij de firma Telefunken te Berlijn. Teneinde reeds dadelijk provisorisch in deze verbinding te voorzien, werd door deze firma een zwakkere installatie aangeboden, teneinde deze voorloopig in Indië op te stellen. Voordat de hiervorengenoemde bestelling van de twee stations plaats had, was door de Indische Regeering in Noord-Amerika een boogzender besteld van middelbaar vermogen, welke nabij Bandoeng in bedrijf gesteld, oorspronkelijk tot doel had via Cavite (Filippijnen) eene van de Engelsche kabels onafhankelijke verbinding met Nederland tot stand te brengen over Amerika.

Deze zender kwam begin 1918 gereed en ongeveer 6 maanden later de tijdelijke Telefunken-zender, zoodat Indië op dat tijdstip twee tijdelijke zend-inrichtingen had voor nachtelijk verkeer met Europa. Teneinde de tot dat tijdstip mislukte ontvangst in Nederland na te gaan, werd in dat jaar met Hr. Ms. Zeven Provinciën, een in de werkplaatsen van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst hier te lande vervaardigde ontvang-installatie medegezonden, waarmede op de thuisreis via Amerika proeven genomen werden, met het schitterende resultaat, dat de signalen van den boogzender tot aan de antipoden (een wereldrecord, dat niet te verbeteren is) en die van den tijdelijken Telefunken-zender tot in San Francisco, werden opgenomen. In Holland aangekomen, werd deze ontvanger te Blaricum opgesteld en toen bleek het wel mogelijk in de nachtelijke uren ook daar de teekens van beide Indische stations op te vangen. De eenzijdige verbindingen met Nederland was hiermede althans voor een goed deel van het jaar tot stand gekomen. In het jaargetijde (Mei — Augustus) viel zij echter weg.

Deze gunstige resultaten met betrekkelijk zwakke zenders waren voornamelijk te danken van het gebruik eener bergentenne, — iets nieuws in de radiotechniek —, die in een kloof tusschen twee bergruggen tegen de westelijke helling van den vulkaan „Malabar" opgehangen, door hare groote hoogte elke bestaande antenne ver overtrof.

Daar tengevolge van den oorlog de hiervoren bedoelde nieuwe groote Tefelunken-zender niet kon worden verzonden, werd besloten in Indië een groote boogzender aan te maken van voldoende vermogen om de verbinding met Nederland gedurende het geheele jaar en zoo mogelijk ook des daags te verzekeren.

Intusschen werden de proefnemingen met het eenzijdig radioverkeer geregeld voortgezet, terwijl de ontvangst zoowel te Blaricum, als op een door Telefunken geleverd ontvangstation te Sambeek, plaats had.

Na het sluiten van den vrede kon een der beide groote Telefunkenzenders naar Indië gezonden worden en werd de montage hiervan, eveneens op den Malabar, naast den in Indië gebouwden grooten boogzender, begonnen.

In de tweede helft van 1922 kwamen zoowel deze beide zenders als het tegenstation te Kootwijk in Nederland gereed, zoodat tegen het einde van dat jaar de proeven met verkeer in beide richtingen konden beginnen, waarna op 5 Mei 1923 de officieele openstelling voor het publiek verkeer van het radiostation „Malabar" plaats had.

Reeds sedert 1921 werden met de voorloopige installatie tijdseinen en persberichten verspreid.

Op bescheidener schaal veroverde ook binnen de Koloniën dit verkeersmiddel een belangrijke plaats. Vele kleinere eilanden Ceram, Banda-Neira, Nieuw-Guinea Soembawa, Soemba, Flores, Aroe-eilanden zijn middels kleinere radiostations aan de grootere radiostations op Java, Borneo, Timor, Ambon en hierlangs met Sabang en via Malabar met het geheele wereldverkeer radiotelegrafisch aangesloten. Verder kwam bijwijze van proef eene radiotelegrafische verbinding tusschen Soerabaja en Makasser tot stand, welke na gunstigen afloop der proeven in gebruik genomen zal kunnen worden, zoodat thans het draadlooze net van den post-, telegraaf- en telefoondienst omvat, behalve het groote station voor intercontinentaal verkeer, nog vijf secondaire stations van middelbaar vermogen voor het verkeer in den Archipel, voor dat met schepen op zee, twee stations voor radiotelefonie op Java en Celebes en zeven tertiaire stations voor de aansluiting van kleinere eilanden.

De Telefoondienst. De eerste telefoonaanleg in Nederlandsch-Indië geschiedde door een particuliere maatschappij, welker oprichting dateerde van het jaar 1881. Successievelijk zagen meerdere concerns heil in het exploiteeren van de telefoon en nam het aantal telefoonbedrijven gestadig toe. Begrijpelijkerwijs liepen de tarieven dier maatschappijen, al naar mate hunne netten grooter of kleiner waren, zeer uiteen. Aanleg en onderhoud van de telefoonverbindingen voldeden slechts aan de meest bescheiden eischen. Toen van lieverlede de be-

hoefte aan betere communicatie tusschen de groote han=delsplaatsen, zooals Batavia, Semarang en Soerabaja zich deed gevoelen, was het de Buitenzorgsche Intercom=munale Telefoonmaatschappij, gevestigd te Batavia in 1897, die het initiatief nam tot het tot stand brengen van de verbinding der plaatsen Batavia, Cheribon, Te=gal, Pekalongan, Semarang en Soerabaja middels een intercommunale lijn. Het vooruitstrevend plan dezer maatschappij werd van de zijde van het publiek echter met wantrouwen bezien en dreigde op de tegenwerking af te stuiten. Het bijeenbrengen van het benoodigde kapitaal gaf de grootste moeilijkheid en hadden drie bekende Bataviasche firma's, die het groote handels=belang van een intercommunale telefoon inzagen, de handen niet ineen geslagen, dan zou het plan der maat=schappij toch nog op kapitaalsgebrek gestrand zijn.

De eerste belangrijke intercommunale verbinding, die tot stand werd gebracht, was die op het traject Batavia — Cheribon. Hoe vreemd het in den tegenwoordigen tijd, nu over veel grootere afstanden een telefonisch ge=sprek mogelijk is, ook moge klinken, een feit was het, dat zelfs vooraanstaande personen van de mogelijkheid om over de 300 K. M. lange lijn Batavia — Cheribon te spreken, eerst overtuigd waren, toen de stemmen van hun persoonlijk bekende personen aan den anderen kant der lijn hoorbaar werden.

Al spoedig bleek, dat de kleine en minder kapitaal=krachtige maatschappijen geen gelijken tred konden of wisten te houden met de enorme vlucht, die de telefoon=techniek in den loop der jaren had genomen en slechts op die plaatsen tot aanleg overgingen, waar belangrijk financieël voordeel was te behalen. Aangezien de Regee=ring inzag, dat het algemeen belang een minder primi=tief en in alle opzichten aan de moderne eischen voldoend telefoonbedrijf vorderde en ook om andere redenen de noodzakelijkheid was gebleken, dat de telefonie in Ne=derlandsch=Indië in één hand kwam, werd door de Re=geering in 1907 besloten de telefonie tot een tak van Staatszorg te maken. Vanaf dat oogenblik is het telefoon=bedrijf sterk vooruit gegaan. Geschoold Europeesch personeel werd uit Nederland uitgezonden en succes=sievelijk werden niet alleen de particuliere telefoonnet=ten overgenomen en door modern ingerichte netten ver=vangen doch ook op tal van andere plaatsen nieuwe net=ten en daartusschen interlocale lijnen aangelegd.

Het aantal aanvragen om aansluitingen steeg belang=rijk en de Gouvernements telefoondienst kreeg het zeer volhandig. De financieële resultaten werden steeds gun=stiger. Het oorspronkelijke abonnementstarief was ge=baseerd op de veronderstelling, dat door een beroep of bedrijf meer wordt getelefoneerd dan door een par=ticulier, in verband waarmede een tariefverschil was ge=maakt. De ondervinding heeft echter geleerd, dat deze veronderstelling in vele gevallen niet juist is, zoodat daarom in 1913, evenals in de meeste landen van Europa als grondslag van het abonnementsbedrag genomen wordt het aantal aangevraagde gesprekken.

De betrekkelijk gewaagde poging, om in de tropen het centraal=batterij=systeem in te voeren werd met succes bekroond. Algemeen toch gold het in de vaklit=teratuur als vaststaand, dat dit systeem, dat groote voor=deelen met zich brengt, in de tropen met haar buiten=gewoon hoog vochtigheidsgehalte, niet bruikbaar zou=de zijn. Het werd door den Indischen telefoondienst ondernomen, tegen deze meening in, het centraal batterij=systeem in de tropen toe te passen. De eerste centraal=batterij=centralen in tropische landen werden op Java gemonteerd en kunnen als zoodanig een volle=dig succes heeten.

Vooral na de invoering van dit systeem nam het aan=tal geabonneerden in de groote plaatsen zeer sterk toe. Ook voor de afgelegen cultuurondernemingen werd telefonische aansluiting een levenskwestie, zoodat het aantal bijkantoren met aansluitingen op lange afstanden zeer snel groeide. Even dreigde in 1918 stagnatie in het bedrijf te ontstaan, toen door den wereld=oorlog de uit=zending van materialen werd stopgezet. Het gevaar werd echter ontgaan, doordat Japan verschillende materialen kon leveren en de werkplaats van den post=, telegraaf= en telefoondienst te Weltrevreden in staat bleek de meest benoodigde installaties te vervaardigen.

De groote toename van het telefonisch verkeer, zoo=wel locaal als interlocaal, maakte het noodzakelijk, dat andere moderne vindingen op het gebied van de tele=foontechniek in de tropen werden toegepast, ter ver=krijging van personeel=besparingen, onder meer door de invoering van het automatisch verdeelsysteem van de firma Ericson.

Voorts gaf de invoering van het duplex=systeem en het multiplex=systeem, middels hoogfrequente draai=stroom, een groote besparing aan lijnmateriaal, dat zonder invoer dezer systeemen noodig zou zijn geweest om het zoo zeer toegenomen verkeer te kunnen verwer=ken.

Vanzelfsprekend deed zich ook de behoefte aan te=lefonische verbindingen tusschen de eilanden onderling meer gevoelen. Er zijn aan het leggen van een onderzee=schen kabel over die groote afstanden echter groote kos=ten verbonden. De eenige onderzeekabelverbinding was tot nog toe die van Soerabaja naar het eiland Madoera, doch weldra zal ook Java met Sumatra middels een te=lefoonkabel verbonden moeten worden.

Behalve van kabels zal echter ook van den vooruitgang der radiotelefonie worden gebruik gemaakt, om de verbindingen tusschen de verder van elkaar liggende eilanden te bewerkstelligen. De eerste radiotelefonische verbinding over grooten afstand, n.l. die tusschen Soe=rabaja en Makasser, is reeds eenigen tijd in beproeving.

De ontwikkeling van het Gouvernements Telefoon=bedrijf van 1907 tot 1922 moge blijken uit het navol=gende overzicht.

	1907	1922
Aantal telefoonposten	3500	34.936
„ hoofdnetten	14	78
„ bijnetten	19	199
K.M. interlocale lijn	250	15.587
K.M. locale- en districtslijnen	18000	101.685
K.M. ondergrondsche kabels	—	858
Inkomsten abonnementen Tfn. (locaal- en districts) per jaar	*f* 45161.95	*f* 7.559.258
Inkomsten interlocale gesprekken (per jaar)	*f* 25000.—	*f* 2.620.894

In al zijne onderdeelen heeft de Post-, Telegraaf- en Telefoondienst dus sterken groei vertoond zoowel in uitgestrektheid van zijn arbeidsveld als in omvang, in snelheid en in veelsoortigheid van het te bedienen verkeer. Deze snelle groei heeft zich ook uitgesproken in het aantal arbeidskrachten, dat in het bedrijf werkzaam is en dat in de regeeringsperiode van 1898 tot 1923 toenam van 1586 tot 11.286.

HET TOERISME IN INDIË.

EEN namiddag in het jaar 1898. Een met twee kleine paardjes bespannen kreteg aan den voet van de helling van het zadel tusschen Kawi en Andjasmara. Tevergeefs trachten de paarden het voertuig den steilen, rotsachtigen weg naar boven te trekken. Reiziger en koetsier stappen uit, plaatsen zich aan de wielen en met horten en stooten komt eindelijk het karretje na een half uur hard werken boven op de waterscheiding. Oef! de reiziger laat zich languit in het gras aan den kant van den weg vallen, blij, evenals de paarden wat te kunnen uitblazen. En onwillekeurig wordt zijn blik door het grootsche panorama geboeid, dat zich voor zijn verrukte oogen ontrolt. Ver, ver beneden hem de vallei van den Brantas met zijn oploopende sawah-terrassen. In het vloeiwater spiegelen zich de kruinen der klappers. Rose is de avondhemel. Aan den gezichtseinder de machtige bergketen van den Tengger; meer naar het Zuiden de majestueuse piek van den Smeroe, schemerviolet. Plots, driftig uitgestooten, verschijnt boven den vulkaan een geweldige rookkolom, de laatste offerande van den berggeest aan Matahari.

Links de slanke, gratievolle Ardjoeno, diepblauw tegen het zilver van het uitspansel. Rechts de goudgele weiden, die de hellingen van den Kawi bedekken, hel afstekend tegen het donkere bosch.

„Toewan soedah kelar?" In een wip is de reiziger weer in het karretje gesprongen en voort gaat het onder lustig zweepgeknal naar de pasanggrahan, de eenige logeergelegenheid in deze onvergelijkelijk mooie streek.

Een walmend, armzalig petroleumlicht begroet den reiziger, wanneer de kreteg het erf oprijdt. Het van gedek opgetrokken gebouw ziet er onbehagelijk uit. Edoch — er zit niet anders op; hij heeft geen keuze. Een bed van twijfelachtige zindelijkheid en, oh schrik, 's ochtends, 's middags en 's avonds de ongenietbare nasi goreng! Geen nood; het gezicht op de bergen, de heerlijk koele lucht verdrijven dra het gevoel van onbehagen. Zoo was het toerisme nog vaak een kwart eeuw geleden!

Een Zondagmiddag vijf en twintig jaren later op dienzelfden ...... neen, de weg is omgelegd, uitgehouwen in de helling van het zadel, is een van Java's schitterende bergwegen geworden, die den toerist van Malang naar Kediri voert door streken, de eene nog liefelijker dan de andere. Vroolijk getoeter weergalmt langs de bergwanden. Tallooze auto's die huiswaarts keeren, naar Malang en naar Soerabaja. De aanleg van dezen weg heeft het Poedjon-district tot het „weekend" ressort van onze eerste handelsstad gemaakt. Twee mooie hotels bieden den toerist volop comfort, den Soerabajaan in een klimaat van 1.000 meter hoogte verpoozing van zijn afmattenden arbeid in het warme strandklimaat. De pasanggrahan staat er nog altijd, een stille getuige van de opheffing van deze streek uit zijn isolement.

Een hoofdvoorwaarde voor de ontwikkeling van het toerisme is het bezit van een goed wegennet. Java is in dit opzicht bijzonder bevoorrecht; gestadig is de Regeering in het voetspoor van DAENDELS voortgegaan. Niet alleen de cultures volgen den weg, maar ook het toerisme met zijn getrouwe trawanten: hôtel en auto. Zoo zal de aanleg van de schitterende autowegen Solo — Patjitan — Madioen, Garoet — Pameungpeuk, Bandoeng — Cheribon, Tjibadak — Wijnkoopsbaai en niet het minst die van den ± 800 K. M. langen weg Medan — Padang, het toerisme door deze streken zeer bevorderen. De aanleg van goede wegen is bestuursplicht; die wegen voor het autoverkeer geheel geschikt te maken, moet echter aan het particulier initiatief worden overgelaten.

In Indië geschiedt dit door de Java Motor Club welke door het in ruime mate aanbrengen der teekens, onontbeerlijk voor een veilig verkeer langs Java's wegen, reeds zeer veel voor het Indisch automobilisme tot stand bracht. Ook door de uitgifte van een wegenkaart heeft deze vereeniging velen aan zich verplicht.

Meer nog dan een goede autoweg, doet de spoorweg het toerisme toenemen, omdat zij het goedkoopste middel van verkeer vormt. De spoorwegaanleg in Zuid Sumatra is de derde schakel van de vijf, die de aslijn van Sumatra moeten vormen. Immers, wanneer het net van Sumatra's Oostkust met dat van Padang, dit weer met dat van Zuid Sumatra is verbonden, is Sumatra van Noord naar Zuid te bereizen en voor het groottoerisme

ontsloten. Dan reiken Sumatra en Java elkaar de hand. Straks, wanneer de internationale Singapore — Soera=baia — Sydney=luchtvaartlijn wordt geopend, zal geen mooiere sidetrip van deze toeristenlijn denkbaar zijn als de Belawan — Batavia — Banjoewangi omweg. Want is Java de „Garden of the East", Sumatra met hare schoone Toba= Manindjau= en Ranau=meren, de drie schitterendste smaragden van de vele, die den kroon van deze dochter van Insulinde sieren, heeft recht op den naam van: „The Garden of Allah". Nu reeds vormt de Toba=hoogvlakte het lustoord van onzen overbuur=man te Penang; later zullen de Padangsche Bovenlanden dat van Singapore worden, wanneer door den aanleg van de spoorlijn Pajakoembo — Kamparmonding, Su=matra aan de groote wereldroute naar het Oosten is geschakeld. Voor de economische ontwikkeling van dit rijke land zal dat toeristen=verkeer van zeer groote be=teekenis zijn. Als toerist leert de handelsman het land en zijn ontwikkelingsmogelijkheden zien — en Indië zien, doet het niet alleen liefhebben, maar ook het waar=deeren als één van Allah's rijkste voorraadschuren. Daar=om moet de komst van honderden Amerikaansche toe=risten, gelijk in de laatste jaren meermalen plaats had, als een belangrijk gebeuren, ook voor de economische ontwikkeling van Indië, beschouwd worden.

Met waardeering van het vele, dat de Regeering door den aanleg van goede wegen reeds voor het toerisme gedaan heeft, moet mij toch van het hart, dat door den bouw van speciale tandradbanen het toerisme nog in sterker mate in de hand zou kunnen worden gewerkt. Een van die lijnen zou zijn die van Pasoeroean langs Tosari, den Moenggalpas door naar den top van den Penandjaan, een gemakkelijk bereikbaar punt, van waar men het schitterendste uitzicht van geheel Java kan ge=nieten. Of dienen wij deze schakel in de ontwikkeling der verkeersmiddelen over te slaan en direct tot het toekom=stig verkeersmiddel bij uitnemendheid: het vliegtuig over te gaan, om, gelijk CHANTELOUP, te Malang op te stijgen en binnen het half uur in de Zandzee aan den voet van de Bromo neer te strijken?

Vijf en twintig jaar geleden gingen wij per postwagen van WILLEM I naar Magelang. Bij den Pinggit sprongen de loopers uit de kattebak, draafden, de zweep in de hand naast de paarden, die in galop de helling trachtten te nemen, meestal tevergeefs. Een span karbouwen moest den wagen dan naar boven trekken. Nu snorren tal van auto's de helling op en maken Wonosobo met het won=dervolle Diëng=plateau tot een voorstad van Semarang.

Vijf en twintig jaar geleden, toen wij het glorierijke feest van de troonsbestijging van onze Vorstin in de Societeit „Concordia" te Weltevreden vierden, werden de toegangen daar geblokkeerd door tallooze equipages; „Sydneyers" en „Swanrivers" de mode=paarden van den tijd, vierden het kroningsfeest mede. Bij het zilveren Jubileumfeest zal geen fraaie equipage met trappelende paarden meer voorrijden; doch vele honderden auto's 1), honderden motoren zullen dan, de verblindend witte lichten op de feestzaal gericht, hun zwijgende hulde aan Hare Majesteit brengen. Meer dan cijfers kunnen d=e ze vluchtige vergelijkingen de enorme ontwikkeling doen begrijpen van het automobilisme en het toerisme in Indië.

De Toerist beoordeelt een land naar zijn hotels.

Hoffelijkheid, gerieflijkheid en voorkomendheid zijn de drie gouden woorden, die boven elke hotelpoort moeten gebeiteld zijn — doch waaraan het zelfs in de groote hotels wel eens ontbrak, voordat het groot=toerisme ook in dat opzicht leerzaam en dwingend werkte.

Nog kan niet gezegd worden, dat het Indische hotel=wezen in alle opzichten aan de daaraan billijkerwijze te stellen eischen voldoet. Nog is in de binnenlanden het ouderwetsche Indische hotel=à=la Bas Veth niet geheel verdwenen buiten de groote toeristen= en verkeerscen=tra. Daarenboven ontbreken er vaak hotels op daarvoor aangewezen punten. In Scandinavië en Zwitserland staat nabij elk mooi punt gewoonlijk een hotel; de vesti=ging daarvan draagt er immers het meeste toe bij deze streek voor toeristen open te stellen. Zulk een durf vindt men in Indië nog niet. Toch kan niet ontkend worden, dat juist in de laatste vijf en twintig jaren in dit opzicht reeds zeer veel ten goede is gewijzigd. Niet het minst door het krachtige initiatief van de N. I. Hotelvereeni=ging, welke zich inspant om een reeks van eerste=klasse hotels te stichten op de centrale punten van het toeris=tenverkeer op Java. Luxueus ingericht en uitstekend geleid, zijn deze berghotels in staat ook den verwenden buitenlandschen toerist het comfort te bieden, dat het hotel tot een tijdelijk „tehuis" in het vreemde land moet maken. De toerist, die bijv. eenmaal vanaf het plateau voor het hotel Ngamplang dezer Vereeniging, heeft mogen genieten van het wonderschoone berg=panorama, badend in het licht van de ondergaande zon, zal de her=innering aan dit hotel en zijne omgeving bewaren als een kostelijk goed.

Dit moderne hotel is dadelijk geheel naar de moderne eischen opgezet, waardoor het overeenkomt met de groote hotels, als men in de toeristenstreken van Cali=fornië zoo veel vindt. De meeste Indische hotels, zelfs die in de groote steden, missen echter nog dit verfijnde cachet, doordat ze meestal uit een woonhuis ontstaan zijn, met herhaalde uitbreidingen, naar gelang het rei=zigersverkeer zich ontwikkelde. Zoo is er als het ware een specifiek=Indische hotel=stijl ontstaan, welke niet bijzonder strookt met de eischen van comfort en ruimte.

In plaatsen als Batavia en Soerabaja kon daardoor de hotelruimte niet gelijken tred houden met het sterk toenemende verkeer. De dienst der S. S. is er daardoor toe gekomen om tot de exploitatie van eigen hotels

1) De Residentie Batavia alleen telt ± 8300 motor=voer=tuigen!

over te gaan. Zoo werd o.a. op het Koningsplein te Batavia een ruim, semi-permanent hotel opgericht, dat in het wijde uitzicht over het uitgestrekte open veld zijn eigen bekoring bezit. Ook verdient vermelding de zeer groote uitbreiding, welke het Hotel des Indes in de laatste jaren heeft ondergaan, waardoor dit wijd en zijd bekende hotel inderdaad tot eene inrichting van den eersten rang is geworden, waarvan de talrijke Amerikaansche toeristen bij hun kort verblijf op Java bij voorkeur hun hoofdkwartier maakten.

Langzamerhand wint Java steeds meer bekendheid ook bij de groote buitenlandsche reis-bureaux, welke een korte trip over Java als regel in het programma hunner Orient-reizen opnemen.

Het toeristenverkeer is voor een land als Indië, dat pas op den drempel staat van zijn mogelijke verdere ontwikkeling, van zeer bijzondere beteekenis. Want meer dan wat in tal van boeken over Indië geschreven staat, zal een bezoek aan het land zelf den vreemdeling leeren, dat hier, naast een sprookjesachtig schoone natuur, nog economische rijkdommen gevonden worden, welke een onbegrensd en rijk arbeidsveld bieden aan hem, die bezield is door initiatief en energie. Kennis van een land als Insulinde moet waardeering en belangstelling ervoor wekken, die bij zullen dragen, het een waardige plaats te doen innemen temidden van hare zusteren rondom den Pacific, waarheen langzamerhand het zwaartepunt van 's werelds aandacht verplaatst wordt. Moge op het gouden jubileumfeest van H. M. de Koningin getuigd kunnen worden, dat Indië deze, haar waardige plaats gevonden heeft.

N. A. W.

Aanhangsel. Nederlandsch-Indië heeft zich in de laatste 25 jaren steeds meer en meer in de belangstelling van het buitenland mogen verheugen. Helaas heeft de groote Europeesche oorlog niet nagelaten zijn invloed op het toeristenverkeer in deze landen te doen gelden. Bedroeg in 1908 het aantal vreemdelingen, dat Indië bezocht, nog slechts 208, in 1913 bereikte dit reeds het getal 5.579. In 1914 bedroeg het nog 4.516, doch daalde in 1915 tot 380. Gelukkig was daarna weer een vermeerdering van het aantal bezoekers te constateeren en steeg het aantal in 1922 reeds weder tot 3.081 [1]).

Aangezien verwacht kan worden, dat de landen rondom den Pacific in de naaste toekomst een belangrijker rol in de wereldgeschiedenis zullen gaan spelen, mag men ook veronderstellen dat het vreemdelingenverkeer hier te lande zich niet alleen spoedig zal hebben hersteld, maar ook weldra belangrijk zal toenemen.

Behalve door talrijke vreemdelingen op eigen gelegenheid reizende en verschillende plezierjachten, werden deze gewesten geregeld bezocht door grootere of kleinere toeristenschepen, o.a. van de firma Cook, American Express, Gillespie, Kinsworth & Baird, Raymond & Whitcomb en Frank's tours.

In verband met het hiervorenvermelde kan met voldoening gewezen worden op het werk door de vereeniging „Touristenverkeer" verricht, hetwelk vooral door de gevoerde reclamecampagne zeer zeker voor een niet onbelangrijk deel er toe heeft bijgedragen de belangstelling voor Indië te verhoogen. Het aantal personen, hetwelk zich gedurende de jaren 1919 — 1922 aan het kantoor dezer vereeniging vervoegde om inlichtingen, bedroeg o.a. resp. 3.521, 4.628, 4.562 en 4.599, terwijl gedurende laatstgemeld jaar o.a. aan gidsen, reclameplaten, plans, enz. tot een totaal van 34.838 gratis werd verspreid.

In overleg met den topografischen dienst worden verder uitgegeven verschillende toeristenkaarten, die zullen omvatten de streken in de omgeving van Bandoeng en Garoet, Soekaboemi en Sindanglaja, het Diëng plateau en den Tengger en omstreken, terwijl nieuwe uitgaven van de plans van Soerabaja, Batavia en Bandoeng, den gids van Bali, Come to Java en van den gids van Sumatra thans in bewerking zijn.

W. H. C. H.

1) Groote gezelschappen, zooals die van het S. S. Cleveland, zijn in deze getallen niet opgenomen.

DE FINANCIËN.

DE BEZUINIGING EN DE BEGROOTING.

IN het hoofdstuk der financiën van dit gedenkboek wordt een paragraaf aan de bezuiniging gewijd. Zoo wil het zijn redactie — en het kan ook niet anders, want in de laatste jaren van het herdenkingstijdperk treedt de bezuiniging zoo zeer op den voorgrond als het alomvattend begrip, waaraan ieder willen en werken wordt getoetst, dat het schijnt, alsof geheel het dagelijksch gebeuren door het verlangen naar bezuiniging wordt beheerscht.

Het worden donkere bladzijden in gulden omlijsting. Donkere bladzijden, want de bezuiniging is reactie, is een terugkeer of een stilstand op met te groot optimisme in te snellen gang ingeslagen weg, is een erkenning van fouten en vergissingen en van menschelijk tekortkomen in opzet en uitvoering; is een prijsgeven van wenschen en verlangens, van verwachtingen, van hoop en illusies.

Maar in gulden omranding, want de bezuiniging is ook bezinning, genezing van opgezweepte overschatting van eigen kracht; is loutering en bevrijding van ziekelijke aangroeisels — en dan eischt zij de hoogste maatschappelijke deugden: wil tot de daad, zelfbeheersching, opoffering en oprechtheid.

En voorts nog is de bezuiniging techniek: de toepassing met nieuwe middelen en in nieuwe vormen van het aloude economisch beginsel op het logge lichaam van den staat en zijne administratie.

Zal juist worden verstaan, waarom het bezuinigingsvraagstuk ook hier te lande vrij plotseling acuut is geworden, dan moet wat ver worden afgedaald in het verloop der financiën van vroeger dagen. Dit verloop is de resultante van alle op het historisch gegevene inwerkende krachten, die zelf weer emaneeren uit de wisselende economische verhoudingen en de overheerschende geestelijke stroomingen. Ieder in dit gedenkboek neergelegd feit op staatkundig en maatschappelijk gebied moet dan ook — naar mate zijner beteekenis — invloed hebben gehad op de inkomsten of de uitgaven van het Land en — bij juiste onderscheiding van de in deze veelheid van feiten verscholen tendenzen — worden mede de hoofdfactoren aangewezen, die op den loop der financiën hun stempel drukten.

Voor het vormen van een algemeen oordeel omtrent de intensiteit van de Overheidsbemoeiing kan gevoegelijk het totaal der landsuitgaven als maatstaf worden aangelegd :

Voor het tijdvak :	gemiddeld per jaar voor de :					
	totaaluitgaven	gewone uitgaven	buitengewone uitgaven	vlootuitbreiding	voedselvoorziening	bijdragen aan de Rijksmiddelen
	MILLIOENEN GULDENS					
1868 1872	116	104	—	—	—	12
1873—1877	150	135	3	—	—	12
1878—1882	151	140	11	—	—	—
1883—1887	134	126	8	—	—	—
1888—1892	130	121	9	—	—	—
1893—1897	140	129	10	—	—	—
1898—1902	150	141	10	—	—	—
1903—1907	168	159	9	—	—	—
1908—1912	228	214	14	—	—	—
1913—1917	362	318	44	—	—	—
1918—1922	834	640	118	8	68	—

Dan treedt duidelijk naar voren, dat nabij de eeuwwisseling een knooppunt moet liggen, waar de lijn der uitgaven, na tal van jaren ongeveer horizontaal te zijn verloopen, een sterke en voortdurende stijging gaat toonen.

Getoetst aan de eindcijfers van het budget vormen de vóór dit knooppunt gelegen dertig jaren schijnbaar een tijdperk van gering belang. Toch is dit — zooals vooral blijkt bij een onderzoek naar den aard van de middelen, waaruit de uitgaven werden bestreden — slechts in schijn het geval en het is vooral de catastrophale daling van de opbrengsten der Gouvernementskoffiecultuur geweest:

OVERSCHOTTEN UIT KOFFIE

periode	gemiddeld per jaar
1873 t/m 1877	*f* 42.2 millioen
1901 t/m 1905	*f* 3.7 millioen

die — ten deele doelbewust ingeleid tot ontlasting van de bevolking van te zwaren druk, ten deele ook gevolg van niet verwachte tegenslagen — de Regeering telkens opnieuw voor financieele problemen plaatste.

Daarnaast heeft in deze jaren de wijze, waarop het Land in zijn geldbehoeften voorzag, zeer ingrijpende wijzigingen ondergaan, die voor het meerendeel zijn terug te voeren tot een streven naar bevrijding van het bedrijfsleven van de kluisters, waarin dit door het cultuurstelsel was geslagen. Hierdoor werd — en dat is van ontzaglijke beteekenis geworden — het pad geëffend voor een ontplooiing der sluimerende productieve krachten, doch anderzijds werd mede daardoor de materieele kracht van de Overheid zoozeer verzwakt, dat aan de uitgavezijde, welke in het verband dezer beschouwing de meeste aandacht vraagt, nauwelijks eenige uitzetting kon worden gedoogd.

Kenmerkend voor het vijftienjarig tijdvak vanaf het begin der twintigste eeuw is de economische opbloei, waarvan welhaast elk statistisch cijfer getuigt:

	1900		1907		1914	
Totaal invoerwaarde	*f* 196	millioen	*f* 247	millioen	*f* 429	millioen
„ uitvoerwaarde	„ 259	„	„ 365	„	„ 685	„
Invoerrechten	„ 10.7	„	„ 13.4	„	„ 23.2	„
Ontvangsten v/d Spoorwegen	„ 14,1	„	„ 19.1	„	„ 34.9	„
Ontvangsten v/d Post enz.	„ 2.4	„	„ 3.6	„	„ 7.8	„
Petroleum productie (tonnen)	„ 0.41	„	„ 1.32	„	„ 1.57	„
Uitgestrektheid in erfpacht uitgegeven gronden (bouws) Java	615.654		630.487		712.372	
Scheepvaartverkeer (inklaring) (1000 M³)	5.034		9.608		13.904	
Gemiddeld obligo's der Javasche Bank, boekjaar 1900/01, 1907/08, 1914/15	*f* 64.8	millioen	*f* 71.4	millioen	*f* 138 7	millioen

In de eerste jaren werd deze opleving noch hier te lande, noch overzee voldoende onderkend, waarvan het breed opgezet welvaarts-onderzoek [1]) en al wat daaraan vooraf ging, getuigt. Evenzeer treedt de destijds heerschende ongerustheid over de toekomst van Indië levendig voor de oogen bij een herlezing van de schrifturen en debatten, die tot de wet van 18 Maart 1905 (Staatsblad 304) leidden, waarbij het Moederland aan Indië de gelegenheid schonk over veertig millioen gulden hulpverschaffingsfondsen voor werken van duurzaam nut te beschikken. Inderdaad was de opleving van 1900 tot 1905 dan ook minder krachtig dan daarna en zij kwam in het bijzonder in de ontvangsten van het Land nog uiterst weinig tot uiting:

Jaar	opbrengst in millioenen guldens		
	belastingen	overschotten mo-nopolies, producten en bedrijven	verschillende middelen
1901	56.9	53.5	—
1903	56.6	50.9	—
1905	59.1	53.3	3.4

In het tweede en derde lustrum na de eeuwwisseling was echter de verbetering van den economischen toestand onmiskenbaar; zij deed allengs in breede kringen het vertrouwen in de toekomst van het land terugkeeren en maakte een financieel beleid met ruimer perspectief mogelijk, dan ooit over deze gewesten was gevoerd.

Zoo geven de jaren van 1906 tot 1915 een aanzienlijke uitzetting der Landsuitgaven te aanschouwen, welke echter nauwlettend gehouden werd binnen de grenzen, die door het verloop der middelen werden getrokken. En — met dankbaarheid moge het worden erkend — bij een onderzoek naar den aard der uitgaven blijkt duidelijk, dat de breedere basis, waarop de landshuishouding allengs kon worden gevestigd, vóór alles ten goede kwam aan uitgaven voor cultureele doeleinden, voor verbeteringen op hygiënisch gebied en voor een snellere ontsluiting van de hulpbronnen des lands.

Deze uiterst beknopte analyse kan nog eens met cijfers worden toegelicht, door enkele gegevens van de jaren 1905 tot 1913 over drie groepen te verdeelen en alle gemiddelden over de jaren 1905, 1906 en 1907 gelijk 100 te stellen:

1) Bij besluit van 15 October 1902 No 31 werd de bekende „Hoofdcommissie voor het onderzoek naar de oorzaken van de mindere welvaart van de Inlandsche bevolking op Java en Madoera" ingesteld.

	Gemiddelde voor de jaren		
	1905 t/m 1907	1908 t/m 1910	1911 t/m 1913
Ontvangsten uit belastingen en monopolies.	100	118	140
Gewone zuivere landsuitgaven.	100	115	137
Bestuur, justitie, politie, gevangeniswezen, belastinginning, muntwezen.	100	109	128
Leger en vloot.	100	104	111
Onderwijs, eeredienst, hygiëne en credietwezen.	100	141	206
Landbouw, waterstaat, mijnwezen locale ressorten.	100	151	216
Algemeene personeelsuitgaven, vervoerkosten enz.	100	130	147
Rente en aflossing.	100	82	90

Hetzelfde vertrouwen, dat uit de cijfers der gewone landsuitgaven spreekt, komt mede tot uiting in hetgeen voor den buitengewonen dienst werd besteed, waarbij van groote beteekenis is geweest, dat het sluiten van leeningen voor Indië op eigen naam principieel mogelijk werd gemaakt [1]), terwijl — ook voor deze tropische landen — meer en meer werd erkend, dat het leenen voor duurzaamheidswerken geenszins met een voorzichtig geldbeheer strijdig behoeft te zijn.

De ontwikkeling van den buitengewonen dienst blijkt uit de volgende gemiddelden:

Jaarlijksch gemiddelde voor buitengewone uitgaven in millioenen guldens.

	1905 t/m 1907	1908 t/m 1910	1911 t/m 1913
monopolies	1.4	2.9	3.6
producten	0.1	0.3	1.8
bedrijven	4.2	4.3	14 8
bestuursuitgaven . .	1.6	3.8	5.4
samen	7.3	11.3	25.6

Globaal bedroegen de gewone uitgaven in 1915 bij een sluitend budget tweemaal zooveel als in 1900, terwijl de buitengewone uitgaven waren verviervoudigd.

1) De hier bedoelde regeling — waarbij door den wetgever de rechtspersoonlijkheid van Indië met zooveel woorden werd erkend — kwam inderdaad eerst bij de Wet van 29 Juni 1912 (Ind. Stbl. 1912 No. 459) tot stand, doch was reeds jaren te voren aanhangig en heeft ook in staat van wording stimuleerend op ruimere opvattingen in de financieele politiek gewerkt.

Dit stempelt de tusschenliggende jaren tot een tijdvak van zeer krachtige, doch evenwichtige ontwikkeling. Maar ook is dit het tijdvak waarin, duidelijker dan ooit te voren, de onvermijdelijkheid eener algemeene nieuwe oriënteering sprak, waarbij — onder prijsgeving van verouderde doctrines — in de behartiging der eigen Indische belangen het hoogste doel der koloniale politiek werd onderkend. Alleen daarin kon — volgens de ideologie dezer dagen — de moreele basis van het Nederlandsch Opperbestuur over Insulinde worden gevonden en onvoorwaardelijk werd de mate waarin de financieele politiek op Indie werd georiënteerd, als toetssteen voor het regeeringsbeleid aanvaard.

Dat het regeeringsbeleid zeer algemeen van zoo geheel ander standpunt werd beoordeeld dan nog kort te voren, is mede een gevolg van de voor deze jaren zoo kenmerkende ontluiking en groei van het geheel van geestelijke stroomingen, waarvoor hier de veel gebruikte term: „de ontwaking van het Oosten" moge worden gebezigd. In den grond is die ontwaking niet anders, dan een spontaan bewustworden van eigen individualiteit bij talrijke elementen der inheemsche bevolking. Onverschillig of men de beteekenis van dit sociaal verschijnsel vooral ziet in het opklinken van nationalistische geluiden met islamitischen neventoon, in de prediking van associatie- en assimilatiegedachten door goedwillende westerlingen, in de onhandige en ongeschoolde, maar vooral ook eenzijdige uitingen van de Inlandsche pers: hoofdzaak voor de financieele verhoudingen is, dat in deze jaren door de Inlandsche bevolking de eerste schreden werden gedaan op het doornig pad der evolutie van onderdaan tot staatsburger. In dit eerste stadium van ontwaking werden èn de bevolking èn het bestuur zich bewust van de vele nooden en behoeften, waarin tot het erlangen van een redelijke verhooging van de volkskracht moest worden voorzien, en ter tegemoetkoming daarin werd een grootendeels rechtstreeks op het individu gerichte welvaartspolitiek aanvaard, waardoor de eischen, die de landshuishouding stelde, sprongsgewijze omhoog zouden gaan. Want dit is de werking der nimmer voldoende begrepen groote getallen: de minst omvangrijke maatregel van gezondheidszorg, volkshuisvesting of onderwijs, die tot de massa gebracht wordt, en de kleinste haar geschonken verlichting van belasting of verplichten dienst komt duizendvoudig terug op de debetzijde van het budget. En daarnaast staat de wet der continuïteit: het eerste tastbaar resultaat van de met bewustheid aanvaarde welvaartspolitiek was, dat een sterk verlangen naar méér blijkt opgewekt: : een verlangen naar verhooging van de intensiteit der in het belang van Land en Volk getroffen maatregelen en naar versnelling van het tempo, waarin zij elkaar opvolgen.

Welke aspecten het Landsbudget zou zijn gaan toonen bij de verdere ontwikkeling van de, in de eerste vijftien jaren van de twintigste eeuw zoo duidelijk aan de

oppervlakte gekomen stroomingen en bij handhaving van de in dat tijdvak aanvaarde beginselen, zal een onbeantwoorde vraag moeten blijven, omdat door het uitbreken van den wereldoorlog in de eerste Augustusdagen van 1914 aan de invloeden, die het budget beheerschen, een factor werd toegevoegd van zoo geweldige beteekenis, dat daardoor het effect van alle overige werd overschaduwd.

De invloed van den oorlog op het budget was zoo veelzijdig en liep voor de verschillende soorten van ontvangsten en uitgaven zoo zeer uiteen, dat het nauwelijks mogelijk schijnt, hem geheel te omvatten; maar toch moet voor een juist begrip van het bezuinigingsvraagstuk van het heden een poging worden gedaan om in de veelheid van feiten enkele hoofdzaken te onderscheiden. Daartoe zal achtereenvolgens aan de rechtstreeks in verband met den oorlog getroffen maatregelen, aan het verloop van prijzen en loonen en aan de ontwrichting van het financieel beheer aandacht moeten worden geschonken.

Over de bijzondere maatregelen, die ter voorkoming van vreemd geweld en tot het zoo goed mogelijk in gang houden van de volkshuishouding en het verkeer met het buitenland — zoowel voor den aanvoer van onmisbare goederen als voor den afvoer van de voortbrengselen des lands — werden getroffen, behoeft hier weinig te worden gezegd. De uitgaven, welke het Land zich daarvoor heeft getroost, waren zeker niet onbelangrijk, doch zij droegen een zuiver incidenteel karakter en hebben thans alleen nog de beteekenis, dat de sloten der rekeningen over de oorlogsjaren er ongunstig door zijn beïnvloed.

Van het meeste belang waren onder deze uitgaven die voor de voedselvoorziening: de aanvoer, opkoop en distributie van rijst en suiker. Met inbegrip van enkele andere crisis-maatregelen op het terrein der volkshuishouding werd daarvoor in de jaren 1918 tot en met 1922 *f* 337.6 millioen uitgegeven, waarvan tot dusver *f* 329.4 millioen werd terugontvangen. Afgezien van niet onbelangrijke renteverliezen en van de intensieve bemoeiing van tal van bestuursorganen met de voedselvoorziening, waarvan de kosten onder andere uitgaven schuil gaan, heeft het volbrengen der hier bedoelde allergewichtigste taak niet meer dan *f* 8.2 millioen opgeëischt.

Zeer veel belangrijker dan de uitgaven voor speciale maatregelen, welke door den oorlogstoestand noodig werden, is de invloed van de algemeene prijsstijging geweest.

De prijsstijging zelf is een proces van de grootste ingewikkeldheid en tot goed begrip daarvan moet niet slechts haar primaire oorzaak: de door den oorlog in in het leven geroepen spanningen tusschen wereldproductie en -verbruik, worden aangewezen, doch zouden tal van neveninvloeden moeten worden ontleed, die het locaal karakter van het duurteverschijnsel mede voor een belangrijk gedeelte bepaalden.

Hier kan er mede worden volstaan in herinnering te brengen, dat de groote duurtegolf wat later over Indië sloeg dan over dichter bij de brandpunten van den wereldstrijd gelegen gebieden, maar dat ten slotte ook hier voor alle invoergoederen en uitvoerproducten prijzen werden genoteerd, die een veelvoud waren van de vooroorlogs-normen, dat evenzeer consumptie-artikelen, die de tolgrens niet passeeren, in den maalstroom werden meegesleept en dat huren en loonen en vergoedingen voor diensten denzelfden weg volgden.

Voor de beoordeeling van het bezuinigingsvraagstuk is echter het duurteverschijnsel op zich zelf van geringer beteekenis dan een splitsing van zijne gevolgen in tijdelijke en duurzame, waarbij dan de absolute hoogte van de begrootingscijfers nog van minder belang is dan wijzigingen in de verhouding tusschen de afzonderlijke posten op de debet- en de creditzijde van het budget.

Dat prijsstijgingen met tien- en honderdtallen van procenten ook op de Landsuitgaven van zeer grooten invloed moesten zijn, spreekt zoo vanzelf, dat het nauwelijks noodig is het verloop van de zuivere gewone landsuitgaven in herinnering te brengen.

	Zuivere gewone landsuitgaven.
1914	*f* 189.4 millioen
1915	„ 200.9 „
1916	„ 220.2 „
1917	„ 238.7 „
1918	„ 275.2 „
1919	„ 343 2 „
1920	„ 436.0 „
1921	„ 548 8 „

Anderzijds echter had het duurteverschijnsel een grooten invloed op de inkomsten van het Land, doordien de opbrengst van tal van heffingen met goederenprijzen verband houden en dus met de ingetreden prijsstijgingen mede omhoog gingen, terwijl de duurte zich ook mededeelde aan die producten, bij den verkoop waarvan het Land rechtstreeks of zijdelings betrokken is. Daarnaast werkte het hooge prijsniveau — vooral in de laatste oorlogsjaren en den eersten tijd daarna — uiterst stimuleerend op het bedrijfsleven. Door landbouw, nijverheid en handel konden in enkele jaren exorbitante winsten worden gemaakt, waardoor allereerst de belastingen, doch evenzeer de inkomsten uit tal van andere bronnen omhoog snelden.

Door verschillende omstandigheden geven de cijfers der middelen:

Jaar	Ontvangsten uit belastingen	Overschotten uit monopolies, producten en bedrijven
	millioenen guldens	
1914	100.1	67.4
1915	112.1	84.1
1916	116.5	107.9
1917	116.1	103.7
1918	123.0	106.6
1919	169.8	112.4
1920	199 9	102 7
1921	327.8	81.2

den invloed van de prijsstijging op de inkomsten slechts zeer onnauwkeurig weer. Allereerst ligt daarin mede het effect verscholen van elders besproken, ingrijpende wijzigingen van de belastingwetgeving, die aangebracht werden met het tweeledig doel, eerstens om van de oorlogs= en conjunctuurwinsten een belangrijk deel in 's Lands kas te doen vloeien, doch tevens om ook voor meer normale tijden een aanzienlijke versterking der middelen te bereiken.

Maar ook van deze maatregelen is het effect in de cijfers van de inkomsten van de jaren 1921 en daarvoor slechts voor een gedeelte tot uiting gekomen, omdat— door de late invoering en de vertraagde afwikkeling van enkele belastingregelingen — zeer aanzienlijke bedragen aan belastingen op de oorlogswinst, van de producten en van het inkomen eerst in latere jaren werden betaald.

Nu de baten en de lasten van het tienjarig tijdvak 1912 tot en met 1921, waarin de oorlog viel, beter bekend zijn geworden, blijkt, dat tegen de lasten van den gewonen dienst — waarin de zeer bijzondere uitgaven, die uit oorlogsmaatregelen en oorlogsinvloed op het prijsniveau zijn voortgevloeid, zijn inbegrepen — de inkomsten, die ten bate van dit tijdvak behooren te worden gebracht, nagenoeg opwegen.

Voor verheugenis over dit schijnbaar gunstig resultaat is echter allerminst plaats, omdat, ook al moge voor het geheele tijdperk , waarin de grootste prijswisselingen vielen, op zich zelf een evenwicht voor den gewonen dienst kunnen worden becijferd, dit de oogen niet mag doen sluiten voor het feit dat in datzelfde tijdvak de verplichtingen, waaraan het Land regelmatig moet voldoen, aanzienlijk toenamen en daarin ligt een van de oorzaken der moeilijkheden, die thans doorgemaakt moeten worden.

Daartoe moet in de eerste plaats aan de buitengewone uitgaven worden gedacht. Zooals reeds uit de hooger gegeven cijfers voor de jaren 1905 tot en met 1913 bleek, werd onder den invloed van de betere economische verhoudingen ook de buitengewone dienst ruimer gedoteerd, hetgeen beteekent, dat meer fondsen beschikbaar werden gesteld voor de havens, de verkeersbedrijven, de ontginning der natuurlijke rijkdommen en de betere toerusting van de monopolies. Dit weer vloeide direct voort uit de principieele aanvaarding van tal van plannen tot verbetering van het economisch milieu.

Maar bij de uitvoering van deze plannen — die door lager te bespreken oorzaken buitendien talrijker, grooter van omvang en kostbaarder van opzet werden dan in normale tijden het geval zou zijn geweest — had de prijsstijging een grooten invloed, die juist door het karakter van de werken ten laste van den buitengewonen dienst voor het gewone budget der latere jaren weinig minder dan noodlottig is geweest en waarmede nog zeer vele jaren ernstig rekening zal moeten worden gehouden. Dat de groote havenwerken te Tandjong Priok, Soerabaja, Makassar, en Belawan duur zijn geworden, dat de verdubbeling en de verzwaring van den bovenbouw van sommige spoorweggedeelten en de uitbreiding van het locomotiefpark tegen topprijzen geschiedde, dat de terugkoop van particuliere landen schatten heeft gekost en dat de kosten der waterkrachtswerken tegenvielen — het zijn alle bekende feiten, maar feiten, waarvan de beteekenis niet voldoende wordt gerealiseerd.

Voor den buitengewonen dienst werden na 1916 de volgende bedragen uitgegeven:

Jaar	Monopolies	Producten	Bedrijven	Bestuursuitgaven	Totaal
	millioenen guldens.				
1916	3.6	3.6	21.8	12.5	41.5
1917	5.3	4.8	37.3	1.6	49.0
1918	6.6	6.6	45.9	10.3	69.4
1919	—5.5	8.9	61.0	26 4	90.8
1920	9.2	7.9	97.6	25.5	140.2
1921	13.2	8.6	147.2	21.5	190.5
1922	8.0	5.2	61.9	16.6	91.7
samen	40.4	45.6	472.7	114.4	673.1

In deze buitengewone uitgaven — en vooral in die ten bate van de bedrijven, waarvan de havens en de spoorwegen het leeuwenaandeel hebben opgeëischt — komt duidelijk het resultaat tot uiting van de vele nieuwe en uitbreidingswerken, die in deze jaren werden begonnen en van het hooge prijsniveau in het tijdvak waarin zij tot stand kwamen.

Dat deze uitgaven de schuldenlast evenredig deden stijgen spreekt van zelf, maar zeer in het bijzonder moet er op worden gewezen, dat het voor dekking der bui=

tengewone uitgaven benoodigd kapitaal voortdurend onder meer bezwarende voorwaarden moest worden opgenomen. Hoofdzakelijk is dit het gevolg van de al= gemeene stijging van het rentecijfer over de geheele wereld, maar ontegenzeggelijk hebben de verschillen= de belangrijke leeningen, die Indië in snelle opeenvol= ging op de markt moest brengen, de voorwaarden waar= tegen het Land nieuw kapitaal kon verwerven, niet ver= gemakkelijkt. Alleen reeds de feiten, dat in 1914 voor de geheele vaste schuld gemiddeld 3.15 % interest werd betaald en in 1922 gemiddeld 5.60 %, en dat de werke= lijke rentevergoeding voor de laatste — ten deele in het buitenland gesloten — leeningen zeer nabij de 7 % komt, zijn voldoende, om een denkbeeld te geven van de lasten, die door de overspanning van den buitenge= wonen dienst zijn opgelegd.

Inderdaad ligt in de rentelast der hoog opgevoerde kapitaalsuitgaven der laatste jaren een van de grootste moeilijkheden voor het herstel van het begrootingseven= wicht, want het lijkt er niet naar, dat de daarmede tot stand gebrachte werken reeds tot eene evenredige toe= name der overschotten uit de bedrijven hebben gevoerd.

De teleurstellende uitkomsten van de havenbedrijven, de spoor= en tramwegen en den post=, telegraaf= en telefoondienst, waarvan elke financieele beschouwing der laatste jaren getuigt, spraken in deze een duidelijke taal en worden door de onderstaande cijfers toegelicht.

	Kapitaalsuit= gaven 1917 t/m 1922	Uit de toegevoegde kapitalen voort= vloeiende verhooging van den rentelast (be= cijferd tegen 5½ %)	Toename van het saldo van 1922 in ver= gelijking met 1917
	Millioenen gulden		
Havens	104.1	5.7	2.2
Spoorwegen	282.2	15.5	—10.0
Post. Tlg. Tlf.	49.9	2.7	— 4.2

Wel zijn, tengevolge van de economische depressie, de uitkomsten voor 1922 buitengewoon ongunstig ge= weest, zoodat in dit staatje het algemeene verschijnsel waarop gewezen wordt, in wat schrille kleuren is afge= schilderd, maar ook de uitkomsten van 1921 en de verwachtingen voor 1923 en 1924 laten geen ruimte om te twijfelen aan de voorloopig onvoldoende renta= biliteit van tal van nieuwe groote werken der laatste jaren.

Deze verhoudingen stellen aan de bezuinigingspo= litiek tweeërlei eisch:

a. eene zoo ver mogelijk doorgevoerde beperking van den buitengewonen dienst, zoolang de rentelast niet voor een redelijk gedeelte door de opbrengsten van hetgeen reeds tot stand is gebracht kan worden ge= dragen; hetgeen neerkomt op het aannemen van een afwachtende houding tegenover nieuwe werken op allerlei gebied;

b. een zeer ver doorgevoerde versobering van de be= trokken diensten, waarbij ook het publiek zich niet zelden offers zal moeten getroosten, doordien het minder volledig en minder snel zal worden bediend dan reeds het geval is en dan bij de verwezenlijking van vele nieuwe plannen het geval zou zijn ge= worden.

Voor de betrokken bedrijven echter geldt in zeer hooge mate, wat wij in den aanvang dezer beschouwing schre= ven: de bezuiniging is een prijsgeven van wenschen en verlangens, van verwachtingen, van hoop en illusies.

Het tweede terrein waarop in en na de oorlogsjaren de verplichtingen van het Land onrustbarend zijn toe= genomen is dat der bezoldigingen.

Reeds voor den oorlog golden voor verscheidene diensten bezoldigingsregelingen, die in menig geval on= toereikend waren, hetgeen duidelijk bleek toen een bree= der opvatting van de Overheidstaak de vraag naar werk= krachten deed stijgen. Gedurende de jaren der toene= mende duurte is — min of meer onsystematisch — aan de opheffing van den bestaanden achterstand in de be= zoldigingsregelingen voortgearbeid en het is duidelijk dat bij vaststelling van nieuwe normen het gewijzigd prijsniveau veelal aanleiding was tot de vaststelling van betrekkelijk hooge bezoldigingen en dit te eerder, waar in de latere jaren een gelijkmaking der salarieeringen voor equivaleerende groepen spoedig bereikbaar werd geacht en onder den invloed der tijdsomstandigheden algemeen werd aangenomen, dat deze voor een ieder wel op hooger peil zou staan dan te voren. Behalve tot deze talrijke, doch in wezen incidenteele maatregelen tot verhooging van salarissen zag de Regeering zich ge= noodzaakt om eenmaal aan alle ambtenaren een maand extra=bezoldiging uit te keeren en om tevens eerst aan de laagst bezoldigden, doch spoedig daarna aan alle landsdienaren, een duurtetoeslag toe te kennen.

Deze toeslag, geprojecteerd op bezoldigingsregelin= gen, waartusschen het onderling verband in bedenkelijke mate teloor was gegaan, had voor verschillende ambte= naarsgroepen een uiteenloopende beteekenis: voor ve= len was zij eene volstrekt onmisbare aanvulling om een redelijke aanpassing aan het gestegen prijsniveau mo= gelijk te maken, doch voor anderen opende zij gelegen= heid tot eenige verhooging van het, wellicht te laag ge= bleven of allengs gedaald, levenspeil.

Inmiddels heeft de levensstandaard zich voor de af= zonderlijke belanghebbenden in belangrijke mate aan hetgeen in werkelijkheid aan bezoldigingen en toeslagen daarop werd uitbetaald, aangepast en er zal rekening mede moeten worden gehouden, dat op een niet on= aanzienlijk gedeelte van de getroffen voorzieningen — ook waar deze als tijdelijk waren bedoeld — niet teruggekomen kan worden.

Al deze loonstijgingen zijn niet uit de begrootings= rekeningen te isoleeren, maar om enkele sprekende cij=

fers te noemen, moge er op worden gewezen, dat het totaal der zuivere gewone uitgaven voor het Departe= ment van Oorlog — waar uit den aard der zaak de be= zoldigingen een zeer belangrijke rol spelen — van 1917 tot 1922 zonder noemenswaardige wijzigingen in de werkelijke formaties, van *f* 65.8 tot *f* 121.9 millioen toenam, terwijl de duurtetoeslag — die boven veel= vuldig verhoogde salarissen de reeds in 1920, 1921 en 1922 reeds werd betaald, in laatstgenoemd jaar voor alle landsdienaren rond *f* 80 millioen heeft geëischt.

Dit alles gaat de normale draagkracht van het Land verre te boven en het was onvermijdelijk, dat eenerzijds de afschaffing van den duurtetoeslag, anderzijds de nor= maliseering der bezoldigingen, thans een onderwerp van diepgaand onderzoek vormen. Op de resul= taten daarvan zal niet vooruitgeloopen worden, maar wel staat vast, dat de gemiddelde bezoldigingen voor alle groepen landsdienaren in de volgende jaren, ook in gevallen waar zij tegenover den huidigen toestand zul= en dalen, belangrijk hooger zullen *moeten* zijn dan in de vooroorlogsjaren. Daaraan is niet te ontkomen, doch dit brengt tevens mede — en hierin ligt een van de meest brandende punten van het bezuinigingsvraagstuk — dat, wil niet blijvend op een te groot gedeelte van de Landsinkomsten door salarissen beslag worden gelegd, het economisch nut van het menschen=materiaal dat door de gemeenschap wordt bekostigd, zoo hoog mo= gelijk moet worden opgevoerd, waarvoor drieërlei richt= lijn wordt aangegeven:

a. eene beperking van de formaties bij elken dienst en elk landsbedrijf tot het volstrekt noodzakelijke;
b. eene benutting van elken landsdienaar tot zijn uiter= ste physieke en intellectueele capaciteit;
c. eene doorvoering van zoo scherpe selectie als slechts met de aan het ambtelijk verband onafscheidelijk verbonden rechtszekerheid vereenigbaar is.

Hierbij geldt het niet alleen de beginselen te aanvaar= den, die een maximum van werkdadigheid verzekeren, maar vooral ook die beginselen algemeen, snel en con= sequent door te voeren, want, moet eenerzijds tot het uiterste getracht worden aan elken landsdienaar een re= delijk loon te verzekeren — anderzijds bestaat daartoe alleen de mogelijkheid, indien voor de beoordeeling van geschiktheid, aanspraak op salarisverhooging of bevor= dering strenge maatstaven worden aangelegd(zie p. 508).

Hier ligt een ruim arbeidsveld voor den bezuinigings= technicus, wien de opgave gesteld is het ambtelijk wer= ken te doordringen van de strenge wetten der arbeids= economie, die — op mechanisch=mathematische ba= sis door TAYLOR en zijn navolgers ontwikkeld — als resultaat van toegepast psychologisch onderzoek in veredelden vorm terugkeeren en voorloopig in de waar= devolle thesen van FAYOL, hunne bekroning vonden.

Maar onvermijdelijk brengt het streven naar het meest nuttig gebruik van den arbeid — naast genezing voor het geheel — in tijden van depressie als de tegenwoor= dige, veel leed en teleurstelling voor den enkeling.

Als derde oorlogsverschijnsel, waaraan in verband met het bezuinigingsvraagstuk aandacht moet worden geschonken, werd hooger de ontwrichting van het fi= nancieel beheer genoemd. Doordien in den oorlogs= tijd telkens weer maatregelen moesten worden getrof= fen waarop niet was gerekend, maar vooral doordien de geweldige prijsstijgingen van materialen de begroo= tingen als norm voor de toegelaten uitgaven volstrekt onbruikbaar maakten, trad in hooger en lager gezags= kring een vermindering van het respect tegenover de begrooting in, die voor de publieke geldmiddelen ui= terst nadeelig was. En waar in dien tijd aanzienlijke overschrijdingen der gevoteerde bedragen veelal vol= strekt onvermijdelijk waren, werd vanzelf deze onver= mijdelijkheid in het algemeen minder streng beoordeeld dan het geval zou zijn geweest in rustiger tijden, wanneer belangrijke overschrijdingen uitzondering moeten en ook kunnen zijn.

De belangrijke overschrijdingen van de begrootingen, die in de oorlogs= en de naoorlogsjaren voorkwamen, spreken wel het sterkst — hoewel geenszins volledig — uit de zgn. regularisatiewetten, waarbij, ongeveer een jaar na afloop van het begrootingsjaar, in den vorm eener aanvullingsbegrooting een voorloopige wettelijke rege= ling plaats vindt van de reeds bekende en nog te ver= wachten afwijkingen. (Zie den staat op pag. 508).

Dat in jaren waarin de oorspronkelijke begrooting bij regularisatiewet met 26.2% (1919), 58.3% (1920) en 16.5% (1921) moet worden verhoogd, van een regel= matig begrootingsbeheer weinig sprake kan zijn geweest, ligt voor de hand.

Naast de uit de tijdsomstandigheden te verklaren verzwakking van het gezag der begrooting staat het feit, dat de cijfers, waarin de baten en lasten van het Land uitdrukking vonden, zoo buiten elke verhouding waren gestegen, dat vergelijkingen met voorafgaande jaren weinig konden leeren omtrent de wezenlijke oorzaken van de ingetreden veranderingen in den budgetairen toestand; terwijl het uiterst moeilijk werd bij deze ver= gelijkingen tijdelijke invloeden van blijvende tendenzen te onderscheiden.

Daardoor was het eenerzijds niet mogelijk den in= vloed op het budget van de opleving en de daarmede samengaande uitbreiding van de Overheidsbemoeiïngen in de richting van een welvaartspolitiek genoegzaam van andere invloeden te isoleeren; terwijl de onbewuste on= derstelling, dat in de buitensporige toeneming der mid= delen een aanzienlijk accres van blijvenden aard moest zijn verscholen — waaraan buitendien naar het scheen door geëigende wijziging der belastingwetten uitbrei= ding zou kunnen worden gegeven — afbreuk deed aan de onvoorwaardelijk te eischen bedachtzaamheid in het financieel beleid.

	Begrootingsjaar	Totaal vermeerderingen		Totaal verminderingen		Totaal verhooging der geheele begrooting.
		Hoofdstuk I	Hoofdstuk II	Hoofdstuk I	Hoofdstuk II	
		MILLIOENEN GULDENS.				
Staatsblad 1917 No's. 394 en 395	1915	3.7	22.3	15.7	18.2	—7.9
Staatsblad 1919 No's. 440 en 441	1917	5.3	41.4	18.8	17.9	10.—
Staatsblad 1920 No's. 363 en 364	1918	6.6	89.1	22.9	11.9	60.9
Staatsblad 1921 No's. 409 en 410	1919	42.6	140.—	13.—	26.6	143.—
Staatsblad 1923 No's 40 en 41	1920	49.9	373.7	26.3	13.8	383.5
(Nog niet bij de wet vastgesteld).	1921	47.5	167.4	43.—	28.5	143.3

Schijnbaar was de tijd aangebroken, waarin volle bevrediging zou worden geschonken aan de talrijke verlangens op cultureel, sociaal en economisch gebied, waarvan Indië zich, zooals reeds betoogd, in de eerste jaren dezer eeuw meer bewust was geworden en die — na de instelling van den Volksraad in het voorjaar 1918 — luide en met nadruk in het openbaar konden worden vertolkt.

Personeel in Gouvernementsdienst:	1914	1919	1923	Toename in procenten 1914 tot 1919	Toename in procenten 1914 tot 1923
I. Academisch gevormden en daarmede gelijkgestelde krachten					
Binnenlandsch-Bestuur	791	788	872	—	10
Financiën	112	132	255	18	129
Onderwijs	331	541	725	63	119
Landbouw	274	413	458	51	67
Burg. Openb. Werken	162	233	264	44	63
II. Middelbaar personeel					
Binnenlandsch-Bestuur	2488	3124	4462	26	79
Financiën	1011	1144	1339	13	32
Onderwijs	1605	3216	3736	100	133
Landbouw	373	685	929	84	149
Burg. Openb. Werken	554	722	1111	30	100
III. Lager personeel.					
Binnenlandsch-Bestuur	26991	33562	42384	—	—
Financiën	493	4045	8416	—	—
Onderwijs	7423	9024	11838	—	—
Landbouw	2629	4166	4702	—	—
Burg. Openb. Werken	64	131	2485	—	—

Waar juist in die jaren elke reëele basis aan de financieele politiek was ontvallen, kan het nauwelijks verwondering wekken, dat een breed economisch inzicht niet de sterke zijde was van den te recht voor zijn ijver en ernstigen wil geprezen eersten Volksraad, en dit te minder waar ook de Regeering maar al te gaarne de teugels vierde.

Na hetgeen hooger over den invloed van de duurte gezegd is, zou het verkeerd zijn, in de cijfers der uitgaven alleen een aanknoopingspunt te zoeken voor het verduidelijken van de overspanning, die onmiskenbaar op nagenoeg ieder gebied in de werkplannen voor de oorlogsjaren lag verscholen. Voor het erlangen van een juist oordeel daaromtrent moet afgedaald worden naar de concrete maatregelen, die in deze jaren werden getroffen tot verhooging van de intensiteit van het Landsbestuur.

Een sprekend indexcijfer daarvoor geeft wel de uitbreiding van het ambtelijk personeel.

Aan de hand der begrootingen voor 1914, 1919 en 1923 moge voor enkele Departementen het aantal landsdienaren, verdeeld over een drietal groepen, ter illustratie worden bijgevoegd. (Zie den tweeden staat op de vorige pagina).

De vermeerderingen in de derde groep mogen buiten beschouwing blijven, omdat hier de vermeerdering van het aantal ambtenaren veelal schijnbaar is (eene specificatie van lager personeel, dat vroeger zonder nadere aanduiding uit globale posten werd betaald), doch voor de beide eerste groepen geven de becijferde percentages wel zeker een reëele basis voor de beoordeeling der uitbreiding van de Overheidswerkzaamheid.

Zonder op de details dezer statistiek in te gaan, kan uit die percentages blijken, dat èn in de oorlogsjaren èn daarna aan de Overheidstaak een zeer sterke uitbreiding werd gegeven, die allerminst in overeenstemming was met de crisis welke de wereld doormaakt en die haar terugslag ook op de fundamenten van de huishouding dezer gewesten doet gevoelen.

Het bestek dezer beschouwing laat niet toe, de vele maatregelen van vèrstrekkende beteekenis, die tusschen 1914 en 1923 werden voorbereid en getroffen, ook maar te noemen, maar dat is ook niet noodig, waar van nature elke belangrijke personeelsuitbreiding, die in de bovenstaande cijfers wordt weerspiegeld, samenviel met uitbreiding van de Overheidstaak en niet zelden met het betreden van nieuwe werkgebieden.

Alles wat hiervoren uiterst beknopt in herinnering werd gebracht heeft tot een financieelen toestand geleid, waarvan het meest verontrustend verschijnsel in de stijgende tekorten op den geheelen en den gewonen dienst was gelegen.

Dienstjaar	Te korten in millioenen guldens.				
	Gewone dienst	Buitengewone dienst	Vlootuitbreiding	Voedselvoorziening	Geheele dienst
1918	36.6	69.4	—1.2	8.0	112.8
1919	51.8	90.8	1.7	33 8	178.1
1920	124.0	140 2	3.2	—2.8	264.6
1921	123.2	190.4	4.5	—32.7	285.4
Totaal	335.6	490.8	8.2	6.3	840.9

Deze tekorten worden teruggevonden in den schuldenlast, welke het Land op zich moest nemen er de daaruit voortvloeiende verplichtingen. De schuldenlast zelf bedroeg:

	geconsolideerde schuld	vlottende schuld
Ulto. 1914	*f* 82. millioen	*f* 89. millioen
Ulto. 1921	„ 531. millioen	„ 591. millioen
Ulto. 1924 verwachting	± *f* 1275. millioen	

maar zijn beteekenis ligt vooral in hetgeen in de opvolgende jaren aan rente en aflossing moet worden betaald:

Jaar	Rente en aflossing van schuld.	In procenten van de zuivere ontvangsten.
1910	*f* 3.975.000.—	2.7 %
1917	„ 15.092.000.—	6.6 „
1920	„ 43.991.000.—	14.1 „
1921	„ 71.721.000.—	16.8 „
1923	„ 83.565.000.—	22.8 „

Naar gelang de financieele moeilijkheden, die thans vrij volledig overzien en tot in haar oorsprong vervolgd kunnen worden, zich duidelijker afteekenden, is krachtiger ingegrepen om tot een herstel van het budgetevenwicht te komen.

Bij het vellen van een redelijk oordeel over hetgeen daartoe geschiedde, moet zeer in het bijzonder gedacht worden aan de groote mate van onzekerheid, die jaren achtereen ten aanzien van de inkomsten en uitgaven bestond en die — zooals reeds hooger werd opgemerkt — de jaarlijksche begrootingen feitelijk geheel ongeschikt maakte als werkbasis voor het uitzetten van den koers der financieele politiek.

Daarnaast was de Landsadministratie er niet op ingericht om de zeer belangrijke afwijkingen van de ramingen — zoowel ten aanzien van de uitgaven als van de middelen — voldoende snel en voldoende nauwkeurig in het centrum bekend te kunnen doen zijn om daarmede in ieder opzicht zoo spoedig rekening te doen houden, als onder de uiterst abnormale omstandigheden van de oorlogsjaren en daarna noodig was geweest.

Inmiddels kwam, na 1919, telkenmale dat tot eene gezette overweging van het begrootingsevenwicht werd overgegaan — en dat was hoofdzakelijk bij de vaststelling der ontwerp-begrooting en der aanvullingsbegrootingen het geval — duidelijker aan het licht, dat op financieel gebied gevaren dreigden en dat bijzondere maatregelen tot afweer daarvan geboden waren.

Deze maatregelen kunnen over drie stadia worden verdeeld, en bestonden aanvankelijk uit het zoo goed mogelijk verzekeren van een bezadigde begrootingspolitiek, kregen later het karakter van een krachtig doorgevoerde bezuiniging en moeten ten slotte in een doelbewuste versobering van den Landsdienst culmineeren.

In het hier bedoelde eerste stadium van hetgeen generaliseerend met het woord „bezuiniging" wordt aangeduid, moest de opmerkzaamheid voornamelijk geconcentreerd worden op de bij elke begrooting voorgebrachte nieuwe maatregelen, omdat daarin vooral is neergelegd de wijziging en uitbreiding van de overheidsbemoeiing, die de afzonderlijke departementen, diensten en bedrijven op hun programma hadden staan.

Reeds in 1919 werd met het doel, deze nieuwe maatregelen scherper dan te voren te examineeren en te schiften, voor de ontwerp-begrooting voor 1920 een speciale begrootingscommissie — samengesteld uit den vice-president van den Raad van Nederlandsch Indië, den voorzitter van den Raad van Departementshoofden en den Directeur van Financiën — aangewezen, die als praeadviseur optrad voor de gebruikelijke begrootingsvergadering, waar feitelijk beslist wordt, welke nieuwe maatregelen op de komende begrooting zullen worden gehandhaafd.

Een maatregel van overeenkomstig karakter maar van grooter effect was de instelling in het laatst van 1920 van eene bezuinigingscommissie onder voorzitterschap van het Lid in den Raad van Nederlandsch-Indië, den heer W. FRIJLING, die in het bijzonder tot taak had na te gaan, welke van de, door de aanneming van de begrooting voor 1921 reeds door den begrootingswetgever in beginsel goedgekeurde, maatregelen met het oog op den financieelen toestand achterwege gelaten moesten worden.

Deze commissie heeft in haar eindverslag buitendien de aandacht der Regeering gevestigd op tal van onderwerpen, waarbij eene wijziging van aangenomen beginselen of van gevolgde werkmethoden tot besparing zou voeren en inderdaad heeft de door de Regeering ter hand genomen uitwerking dezer suggesties tot tal van wezenlijke bezuinigingen gevoerd.

Inmiddels trad bij de overweging van de financieele vooruitzichten ter gelegenheid van de begrootingsvergadering van October 1921 scherper dan ooit te voren de moeilijke positie, waarin het Land dreigde te komen, aan het licht en dit gaf aanleiding tot de instelling van een bezuinigingscommissie van groot gezag, die — eerst onder voorzitterschap van den toenmaligen vice president van den Raad van Nederlandsch-Indië, den heer H. N. A. SWART, later van zijn ambtsopvolger den heer Dr. E. MORESCO — het geheele financieel bestel aan een minutieus onderzoek onderwierp en tal van bezuinigingsvoorstellen bij de Regeering voorbracht.

In het werk dezer Commissie zijn duidelijk het tweede en derde stadium van de bezuiniging te onderkennen, waarvan zooeven werd gesproken.

Aanvankelijk werd elke begrootingspost aan de hand der begrooting voor 1923 nauwgezet overwogen, en nagegaan op welke wijze — zonder aantasting van het wezen en den omvang der aan de Overheidswerkzaamheden gegeven uitbreiding — met minder uitgaven kon worden volstaan en vooral ook, in hoeverre door afstel van voorgenomen maatregelen tot meer bevredigende financieele uitkomsten zou worden gekomen.

In het derde stadium ten slotte werd — op grond van zoo nauwkeurig mogelijke ramingen van de middelen, die in de naaste toekomst voor de bestrijding van Landsuitgaven onder normale omstandigheden beschikbaar zouden komen—becijferd hoeveel bij een sluitend budget voor elk onderdeel van Overheidszorg beschikbaar kon worden geacht en op grond daarvan een, in velerlei opzichten verzacht en aan de wezenlijke en noodzakelijke ontwikkeling van het staatsorganisme aangepast, stelsel van rationeering der afzonderlijke dienstonderdeelen als uitgangspunt gekozen.

Dit laatste stelsel moet in velerlei opzicht tot tijdelijken stilstand van wenschelijke en nuttige voorzieningen leiden en kan — zooals aan het hoofd dezer beschouwing geschiedde — reactionair worden genoemd; maar dan is het woord reactionair niet anders dan een eeretitel voor de teruggekeerde bezinning.

Verder werd in Juli 1922, op voorbeeld van hetgeen in het buitenland geschiedde, op zeer bescheiden voet tot de instelling van een bezuinigingsinspectie overgegaan.

De dringende noodzakelijkheid om in de wijze van geldbeheer en geldbesteding van stad en land ingrijpen-

de wijzigingen aan te brengen, had, inzonderheid in Noord Amerika, in steeds grooter kring de aandacht getrokken en had daar te lande aanleiding gegeven tot een welhaast nationale strooming voor wetenschappelijk en practisch onderzoek naar hetgeen tot verhooging van de werkdadigheid der administratie noodig was, waarvoor niet alleen door de verantwoordelijke overheden, maar vooral ook door het publiek groote offers werden gebracht.

Op meer beperkte schaal waren ook in enkele Nederlandsche gemeenten en later door het Rijk bezuinigingsinspecties ingesteld, die reeds aanstonds op goede resultaten konden wijzen.

Ook hier te lande gingen de oogen open voor het feit, dat om tal van redenen behoefte bestaat aan een organisatie, die haar aandacht uitsluitend en doorloopend aan de financieele zijde van het Landsbestuur en de economie van alle Overheidswerkzaamheid zou kunnen schenken. Dit te meer, waar bij de snelle uitbreiding der Overheidswerkzaamheden op elk gebied der laatste jaren, het verlangen naar spoedig zichtbare resultaten niet zelden de aandacht van de vaak moeilijk te beoordeelen financieele consequenties van hetgeen werd ondernomen, had afgeleid.

Behalve van deze bijzondere voorzieningen om tot een vermindering der uitgaven te komen, moet gewag worden gemaakt van het feit, dat dank zij een onverpoosde aandrang van den Regeering meer en meer in hooger en lager gezagskring het besef is doorgedrongen, dat in de bezuiniging een van de meest werkzame en minst onzekere middelen ligt, om tot herstel van het verbroken evenwicht te komen. Dit heeft medegebracht dat hier wat eerder, elders wat later zoowel bij de opmaking van begrootingen en werkplannen als bij de uitvoering daarvan, ernstiger aandacht werd geschonken aan het kostenvraagstuk dan voordien gebruikelijk was.

Daarbij ging het niet zelden om kleinigheden, die op zich zelf nauwelijks der vermelding waard, voor het geheel belangrijke besparingen beteekenen.

De resultante van al het bezuinigingsstreven van de Regeering, van door Haar in leven geroepen bijzondere commissies en van de hoogere en lagere landsorganen spreekt uit de cijfers der uitgaven voor den gewonen en buitengewonen dienst der loopende jaren.

Jaar.	gewone dienst. Millioenen guldens	gewone dienst. In procenten der uitgaven 1921	buitengewone dienst. Millioenen guldens	buitengewone dienst. In procenten der uitgaven voor 1921
1921	549	100 %	190	100 %
1922	505	92 „	92	48 „
1923	457	83 „	90	47 „
1924	415	76 „	58	31 „

Hierin ligt een bewijs dat door het omstreeks 1921 met kracht aangevatte bezuinigingswerk reeds veel ten aanzien van den gewonen dienst is bereikt, want men verlieze nimmer uit het oog dat — vooral door het vele nieuwe, dat kortelings werd aangevangen en door het overheerschen van de jongere leeftijdsklassen in elke ambtelijke organisatie, — in de uitgaven een natuurlijke tendenz tot sterke stijging was gelegen, die eerst door bezuiniging en versobering moest zijn geneutraliseerd, voordat in de uitgavencijfers een daling tengevolge van bezuiniging tot uitdrukking kan komen.

Maar vooral ook spreekt uit deze cijfers, dat het in 1923 en 1924 een groote inspanning en een ijzeren wil zal vereischen om te bereiken, dat de uitgaven binnen de daarvoor vastgestelde lage grenzen zullen worden gehouden.

Deze bezuiniging beteekende rechtstreeks voor de Landsdienaren, maar indirect voor een grooter deel der samenleving, het brengen van offers, en door de voortzetting van het bezuinigingsprogramma zullen telkens weer in het algemeen of in het individueel geval opofferingen worden geëischt, want — en dit wordt te vaak vergeten — elke bezuiniging is in wezen òf vermindering van arbeidsgelegenheid òf verlaging van arbeidsloon, waarvan als universeele oorzaak de kapitaalsvernietiging door oorlogsnoodzaak is aan te wijzen.

Ook voor den buitengewonen dienst geeft hetgeen reeds werd bereikt eenige reden tot tevredenheid, want — hoezeer de aard dezer uitgaven op korten termijn een sterkere inkrimping mogelijk maakt dan bij de uitgaven voor de gewone huishouding het geval is — ook hier was de Regeering, toen de financieele moeilijkheden zich duidelijk begonnen af te teekenen, in hooge mate door in uitvoering zijnde groote werken gebonden, en deze konden — zonder tot het aanvaarden van onduldbare kapitaalverliezen te komen — niet worden gestaakt, terwijl daarbij een overmatige vertraging van het tempo van uitvoering, veelal tot al te weinig economische werkwijzen zou hebben geleid.

Uit de laatstgegeven cijfers spreekt nog eens hoe noodzakelijk het was, het financieele vraagstuk krachtig ter hand te nemen, blijkt welke resultaten daardoor werden bereikt en is tevens te zien, dat eene voortzetting van het bezuinigingswerk onvermijdelijk is.

Met weinig woorden kan het daarmede te bereiken doel: het herstel van het financieele evenwicht, worden aangewezen, maar de economische en de politieke ontwikkeling der komende jaren zullen beslissen over de vraag, of de bezuiniging zich nog lang zal aandienen in het somber gewaad van inkrimping en versobering, dan wel of zij aan den begrootingsdisch zal aanzitten als de goede fee der werkdadigheid.

C. v. d. B.

HET BELASTINGWEZEN.

INLEIDING.

De oudste wijze van belastingheffing in Oost-Indië is wel die in den vorm van *arbeid*.

Reeds voor de komst van de Oost-Indische Compagnie hier te lande hadden de ingezetenen persoonlijke diensten van huiselijken en anderen aard te verrichten ten behoeve van den vorst, diens rijksgrooten en lagere beambten.

Zoo had de bevolking mede te werken bij den aanleg van wegen en waterwerken, van sawahs en vischvijvers, bij het oogsten der producten, en waren bepaalde dienstplichtigen aangewezen als volgelingen van den vorst.

Wijl de levering van dezen arbeid geheel om niet of tegen een zeer geringe vergoeding geschiedde, maakten de diensten der bevolking voor een groot deel de inkomsten van den vorst uit.

Het gebruik van kosteloozen arbeid der bevolking paste volkomen in het stelsel der Oost-Indische Compagnie, welke dan ook spoedig tot het vorderen van „*heerendiensten*" overging ten behoeve van het bouwen van versterkingen, het aanleggen van publieke werken, het vervoer van goederen en meerder ander koeliewerk. Zelfs moesten worden geleverd paarden, pedati's, prauwen en kustvaartuigen met de bemanning, buffels en werkvolk voor den houtaankap enz.

Behalve die inkomsten uit verplichten arbeid verkreeg de Compagnie al spoedig inkomsten uit leveringen van bepaalde hoeveelheden producten als rijst, was, hout, peper, indigo enz., waartoe de bevolking werd verplicht.

Deze zoogenaamde *Contingenten* zijn te onderscheiden van de *verplichte leverantiën*, zijnde leveringen van den geheelen oogst van zekere producten als bijv. koffie.

De Compagnie liet zich niet in met de wijze waarop de regenten aan de producten kwamen, zoodat die leveringen dikwijls een grooten druk voor de bevolking beteekenden; eerst in 1813 werd door het Landrentestelsel aan die heffing van contingenten een einde gemaakt.

Zoodra de Compagnie door verovering van Jakatra in 1619 „vasten voet en domini in het land van Java" had bekomen, oordeelde COEN het noodig om, ter bestrijding van „de groote lasten en onuitsprekelijk ex-„cessieve kosten van de Vereenigde Nederlandsche „Compagnie, die geschapen zijn zoolang zoo meer te „vermeerderen", naar meerdere vaste bronnen van inkomsten uit te zien.

Terwijl hij zich voorbehield de regeling van een en ander „met der tijd te zullen vorderen", had hij reeds op den eersten October 1620 aan de gemeente kond gedaan van „*het Plakkaat van de tollen gesteld op de inkomende en uitgaande goederen*", daar naar zijn meening, onder „alle Landsmiddelen wel de verdraaglijkste en minst kwetsende zijn die op de goederen inkomende en uitgaande gesteld".

Dit door COEN ingevoerde toltarief is alzoo het begin geweest van de heffing van in- en uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië.

De belastingen in arbeid en gedwongen leveringen van producten waren geheel in overeenstemming met het doel van een handelslichaam als de Oost-Indische Compagnie, en het was dan ook eerst na den val der Compagnie en na den overgang harer Aziatische bezittingen in handen van den Staat, dat de vraag aan de orde kwam of het oude stelsel van monopoliën, contingenten, verplichte leverantiën, gedwongen diensten enz. nog langer kon worden gehandhaafd.

De beantwoording dezer vraag hield echter nauw verband met den toestand waarin de financiën van het moederland verkeerden; deze toestand was alles behalve rooskleurig.

Ook in Indië hielden de tekorten na den val der Compagnie aan, zoodat in 1828 door het moederland reeds ruim 37 millioen, verkregen door een leening in Nederland, aan Indië was voorgeschoten.

Intusschen had Raffles, het oude monopoliestelsel wegens het dikwijls moeilijk verkoopbaar zijn der producten afkeurende, zijn *landrentestelsel* ingevoerd, dat na het aftreden van het Engelsche tusschenbestuur door Commissarissen-Generaal werd overgenomen en verder uitgewerkt.

Terwijl de landrente speciaal van den landbouw zou worden geheven, zou een gelijksoortige belasting worden opgebracht door de Inlanders, die geen landbouwers waren.

Deze laatste belasting in RAFFLES' „revenue system" omschreven als „a tenement tax, or more properly a small rent for the ground on which their houses stand" heette sedert *huistaks*; zooals we later zullen zien is uit deze belasting de *bedrijfsbelasting* voortgekomen.

Ook werd bij publicatie van 3 Juli 1819 de grondslag gelegd voor eene *belasting op de vaste en onroerende goederen op de eilanden Java en Madoera*, welke als oorsprong van de *verponding* kan worden beschouwd.

De noodige versterking van 's Lands inkomsten was aanleiding tot de invoering in 1878 van een belasting onder den naam van *Patentrecht*, welke betrof een heffing van alle inkomsten, verkregen door uitoefening binnen Ned.-Indië van landbouw, fabrieks-, ambachts- en handelsnijverheid, van kunst of wetenschap, van eenig ander beroep of bedrijf, zoo mede door het vervullen van ambten, bedieningen of betrekkingen, voor zoover die uitoefening of vervulling niet geschiedde uitsluitend door en ten bate van personen, behoorende tot de Inlandsche en daarmede gelijkgestelde bevolking.

Uit deze belasting is in 1908 de *inkomstenbelasting* geboren.

Meende men vroeger algemeen dat in Nederlandsch-Indië op theoretische en op praktische gronden een afzonderlijke belastingregeling voor de Europeanen aan

de eene en voor Inlanders en daarmede gelijkgestelden aan de andere zijde noodig was, daar gaf de Regeering bij de ontwerp=begrooting van het jaar 1919 te kennen, dat overeenkomstig het in de laatste jaren gehuldigd streven naar opheffing, zooveel mogelijk, van in wetgeving, administratie en rechtspraak bestaande verschillen in behandeling van de naar ras onderscheiden bevolkingsgroepen, ook meer eenvoudigheid behoorde te worden gebracht in het voor die groepen geldend stelsel van directe belastingen, meer in het bijzonder wat aangaat de onderscheiden heffingen naar het inkomen en de personeele belasting.

Deze *unificatie der belastingen* werd daarop met ingang van 1 Januari 1920 ingevoerd ten aanzien van de inkomstenbelasting en de personeele belasting.

Deze eenmaking ging voor de inkomstenbelasting gepaard met verlaging van het belastbare minimum aan inkomsten van *f* 900.— tot *f* 120 terwijl eene verplichte aangifte voor die belasting slechts werd voorgeschreven voor inkomens boven de *f* 1.200 's jaars.

De overige wijzigingen, welke de inkomstenbelastingregeling onderging, zullen hierna bij de afzonderlijke behandeling dier belasting ter sprake worden gebracht.

Tot de meest belangrijke wijzigingen in het belastingstelsel der laatste 25 jaren behoort zeker ook de geleidelijke vervanging van het stelsel der *heerendiensten* door eene heffing van *hoofdgeld*.

Bestond aanvankelijk nog de opvatting dat in het hoofdgeld een equivalent moest worden gezien voor de afgeschafte belasting in arbeid, in 1902 werd dat beginsel losgelaten en aan het hoofdgeld het karakter eener gewone belasting toegekend.

Heerendiensten kunnen thans slechts worden geheven in zeer speciale gevallen als rampen van Hoogerhand of tot afwending van algemeen gevaar en dan alleen nog maar als tegen behoorlijke voorwaarden geen voldoende vrije arbeiders verkrijgbaar zijn en dadelijk ingrijpen noodzakelijk is.

De buitengewone uitgaven als gevolg van den in 1914 ingetreden oorlogstoestand, maakten ook voor Nederlandsch=Indië bijzondere heffingen noodzakelijk en zoo werd in navolging van de in Nederland terzake getroffen regeling ook hier te lande in 1917 een *oorlogswinstbelasting* ingevoerd. Toen na het sluiten van den vrede de begrooting nog aanzienlijke tekorten op den gewonen dienst te zien gaf en dientengevolge de inkomsten uit de oorlogswinstbelasting kwalijk konden worden gemist, werden, mede in verband met de buitengewone winsten door de cultures in het jaar 1919 behaald ter vervanging van de oorlogswinstbelasting ingevoerd: de suikerbelasting 1919; de kinabelasting 1919; de Java=tabaksbelasting 1920; de Sumatra=tabaksbelasting 1920; de koffiebelasting 1920; de theebelasting 1920; de suikerbelasting 1920.

De twee eerstgenoemde belastingen betroffen een éénmalige heffing, de overige zouden slechts voor drie jaren worden geheven.

Bovendien werd de progressie van het tarief van de inkomstenbelasting voor inkomens boven *f* 36.000 aanmerkelijk verzwaard en werd een nieuwe heffing in die belastingregeling opgenomen n.l. de *extra=winstbelasting*; voor eenige artikelen als rubber, kinine, copra en peper werden uitvoerrechten in het leven geroepen.

Voorts valt nog te wijzen op de instelling in 1915 van een Raad van Beroep inzake de inkomstenbelasting, de personeele belasting en de verponding, welks werkzaamheid later werd uitgebreid tot de oorlogswinstbelasting en de z.g. productenbelastingen.

Na de aanstelling van een Hoofdinspecteur van Financiën bij den dienst der belastingen, werd bij de ordonnantie van 5 September 1919 de bevoegdheid om in eersten aanleg te beschikken op de bezwaarschriften inzake bovengenoemde belastingen, welke tot dat tijdstip aan den Directeur van Financiën was toegekend, overgedragen aan dien hoofdinspecteur.

Tenslotte verdient nog vermelding dat in 1922 werd ingesteld een commissie tot herziening van het belastingstelsel in Ned.=Indië.

Wat de wijze van heffing betreft, de oudste vorm is die middels *verpachting*, welke dan ook door de Compagnie algemeen werd toegepast; de voordeelen daarvan waren, eerstens dat een groot en goed bezoldigd personeel voor de richtige toepassing en de contrôle onnoodig was en vervolgens dat van te voren de zuivere opbrengst der belastingen kwam vast te staan; als nadeel valt te noemen, dat belastingplichtigen dikwijls aan afpersingen der pachters bloot stonden.

Geleidelijk aan zijn sedert de verpachtingen door rechtstreeksche heffingen vervangen, zoodat thans nog slechts een gering aantal verpachtingen is overgebleven.

De belastingen worden onderscheiden in: *directe* en *indirecte* of ook wel in *persoonlijke* en *zakelijke*.

Uit een belasting=technisch oogpunt zijn die belastingen *direct*, bij welke jaarlijks de overheid vaststelt welk bedrag ieder belastingschuldige heeft te betalen; van dezen aanslag maakt zij kohieren op, d.z. lijsten van belastingschulden. Bij de *indirecte* belastingen kan die geregelde aanslag niet plaats hebben, zij worden bij bijzondere gelegenheden geheven van van tevoren onbekende personen.

Tot de *persoonlijke* belastingen behooren voornamelijk de inkomstenbelasting, personeele belasting en het hoofdgeld; tot de *zakelijke*, welke onderverdeeld worden in die, welke volgens kohieren als de verponding en de landrente en die, welke zonder kohieren geheven worden als de in= en uitvoerrechten, accijnzen, zegelrecht, recht van successie en van overgang bij overlijden en het recht van overschrijving.

DIRECTE BELASTINGEN.

I. Tot de *directe belastingen* in Nederlandsch-Indië behooren:

A. De belastingen op de bedrijfs- en andere inkomsten (sedert vervallen);
B. De inkomstenbelasting;
C. De personeele belasting;
D. De verponding;
E. De oorlogswinstbelasting (sedert vervallen);
F. De productenbelasting t.w.: 1e. de suikerbelasting 1919, 2e. de kinabelasting 1919, 3e. de Java-tabaksbelasting 1920, 4e. Sumatra-tabaksbelasting 1920, 5e. de koffiebelasting 1920; 6e de theebelasting 1920, 7e. de suikerbelasting 1920.
G. De Landrente;
H. Het hoofdgeld;
I. De schutterijbelasting.

a. Belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten. De oorsprong van deze belasting voor Java en Madoera is boven reeds vermeld.

Het percentage bedroeg aanvankelijk voor alle belastingplichtigen 2% maar werd in 1885 ten aanzien van de Vreemde Oosterlingen verhoogd tot 4%, daarbij werd tevens de minimum aanslag, welke voor allen *f* 1 bedroeg, voor genoemde categoriën gebracht op *f* 2. Voor Inlanders verviel dat minimum in 1892 en werden inkomens tot en met *f* 25 vrijgesteld.

Bij de invoering van *de belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten* in 1907 werd aan die verschillende behandeling een eind gemaakt. De vrijstelling werd toen, voor allen gelijk, gebracht op *f* 50.

Door de invoering der geunificeerde inkomstenbelasting met ingang van 1 Januari 1920 kwam de belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten voor Java en Madoera te vervallen.

Voor de buitengewesten gold aanvankelijk ten aanzien van *Vreemde Oosterlingen* slechts in enkele gewesten een hoofdelijke belasting.

Met ingang van 1878 trad in de plaats van deze heffingen een bedrijfsbelasting van 2% met een minimum-aanslag van *f* 3 en vrijstelling van de inkomsten uit landbouw, voor zoover daarvan grondlasten werden betaald.

Deze regeling, eerst ingevoerd voor eenige gewesten, werd geleidelijk aan ook over de overige gewesten uitgebreid met toepassing hier en daar op de Inlandsche bevolking.

In 1914 werd de op de buitengewesten geheven wordende bedrijfsbelasting van 2%, en de hoofdelijke en daarmede overeenkomende (bedrijfs-) belastingen vervangen door eene evenredige belasting van 4% percent van het inkomen van de Inlandsche bevolking. De Gouverneur-Generaal kon van deze belasting voorloopig nog gewesten of gedeelten van gewesten of groepen van de bevolking uitzonderen.

B. Inkomstenbelasting. Uit de inleiding tot de heffing van belasting van Europeanen en Vreemde Oosterlingen aan den Gouverneur-Generaal ingediend op 7 Juni 1874 blijkt, „dat verbetering van 's Lands inkomsten „speciaal door hervorming van het belastingwezen, reeds „sedert vele jaren de wensch van het Opperbestuur, „van de Volksvertegenwoordiging en tevens het doel „van velerlei overleggingen en maatregelen was".

Maar hoe algemeen de wensch ook was, de verwezenlijking van het doel bleef grootendeels achterwege.

Intusschen waren blijkens genoemde „inleiding" de uitgaven op schier elk gebied sterk gestegen en waren om economische en politieke redenen aanzienlijke inkomsten prijs gegeven, waarvan equivalent achterwege bleef.

De als gevolg van een en ander in 1878 onder den naam van *patentrecht*, ingevoerde belasting betrof eene heffing van 2% „van alle inkomen, verkregen door uit- „oefening binnen Nederlandsch-Indie van landbouw- „fabrieks-, ambachts-, en handelsnijverheid, van kunst „en wetenschap, van eenig ander beroep of bedrijf, zoo- „mede door het vervullen van ambten, bedieningen of „betrekkingen, voor zoover die uitoefening of vervul- „ling niet geschiedt uitsluitend door en ten bate van „personen behoorende tot de Inlandsche of daarmee ge- „lijkgestelde bevolking".

Aan die heffing waren o.m. alle naamlooze vennootschappen onderworpen, behalve die, waarvan de aandeelhouders uitsluitend uit Vreemde Oosterlingen en (of) Inlanders bestonden. Deze groep werd eerst in 1907 onder het patentrecht gebracht in verband met de toenmalige herziening van de bedrijfbelasting.

Vermelding verdient, dat van deze belasting waren vrijgesteld:

1e. de bezoldiging, wachtgelden, pensioenen en andere inkomsten ten laste van de begrooting m.a.w. de inkomsten van landsdienaren en gewezen landsdienaren als zoodanig;
2e. het inkomen van naamlooze vennootschappen, welke terzake van de uitoefening in Ned.-Indië van eenige nijverheid of eenig ander bedrijf in Nederland werden aangeslagen.

Beide vrijstellingen zijn lang gehandhaafd en vervielen eerst bij de herziening, welke het patentrecht met ingang van 1906 onderging, gepaard met een verlaging van de contributie van het Weduwen en Weezenfonds.

De tweede vrijstelling had tot doel dubbele belasting — n.l. in Indië en in Nederland — te voorkomen.

In 1908 werd de patentbelasting vervangen door de *inkomstenbelasting*, welke niet alleen zooals de patentbelasting de inkomsten uit bedrijf of beroep, doch het geheele inkomen beoogde te treffen.

Het tarief was progressief.

De buiten Ned.-Indië wonenden werden, zonder eenige vrijstelling, voor een belastingplichtig inkomen van niet meer dan *f* 6.000 belast met 3 % en voor hen met hooger inkomen dan *f* 6000 gold het tarief der in Indië wonenden.

De naamlooze vennootschappen waren belastingplichtig naar het *jaarlijksch zuiver inkomen* en naar de *jaarlijksche overwinst*.

De *eerste* kwam ongeveer overeen met het vroegere patentrecht en trof derhalve hetgeen als winst der vennootschappen was te beschouwen, de belasting bedroeg 3pCt. voor de in Ned.-Indië en 1pCt. voor de in Nederland gevestigde lichamen.

Met de invoering van de wet op de inkomstenbelasting 1914 in Nederland, ter vervanging aldaar van de bedrijfsbelasting, werd ook de regeling van de belasting der in Nederland gevestigde Indische maatschappijen herzien en werd bepaald, dat de uitdeelingen, welke te beschouwen waren als inkomsten door uitoefening van een bedrijf in Indië verkregen, in de Nederlandsche belasting slechts voor 1/3 zouden worden aangeslagen. Daardoor kwam de reden om een deel der Nederlandsche belastingen aan de Indische geldmiddelen uit te keeren te vervallen en behoefden hier te lande ook niet langer die in Nederland gevestigde Indische vennootschappen aan een lager percentage onderworpen te zijn dan de overige.

In 1918 werd het percentage van de belasting naar het jaarlijksch zuiver inkomen verhoogd van 3 tot 4 pCt.

De verzekeringsvennootschappen betaalden sedert de wijziging van 1913 vier pCt. van hun inkomen, dat gesteld werd voor overeenkomsten tot levensverzekering op 5 pCt. en voor de overige op 10 percent van de in het vorig kalender- of boekjaar van in Indië gevestigde verzekerden aan premiën of kapitalen ontvangen bedragen.

De belasting naar de jaarlijksche overwinst verving de suikerbelasting en het extra uitvoerrecht op tabak ter Sumatra's Oostkust. Het doel was „de dikwijls hooge „winsten met in den landbouw , nijverheid en handel „gestoken kapitaal, behoorlijk aan de Indische financiën „te doen bijdragen".

Was het tarief van de overwinstbelasting eerst *f* 1 per *f* 100 over de eerste 2 percent der stortingen, *f* 2 over de volgende 2 percent enz. daar werd dat oploopend tarief in genoemd jaar 1913 vervangen door een evenredige heffing van 6 percent, welke in 1918 werd verhoogd tot 8 pCt.

Zooals in het algemeen overzicht reeds in 1920 werd opgemerkt was de nieuwe regeling van de inkomstenbelasting in 1920 een gevolg van het streven tot eenmaking van de directe belastingen voor alle bevolkingsgroepen en werd tevens versterking der Indische geldmiddelen beoogd.

Als zoodanig werd naast eene belangrijke verzwaring der progressie voor inkomen boven *f* 36.000.— 's jaars ingevoerd een *extra-winstbelasting* voor naamlooze vennootschappen, beoogende het treffen van buitengewone winsten, als hoedanig worden beschouwd winsten hooger dan 10 percent van het kapitaal der vennootschap. De extra-winstbelasting bedraagt: 6 à 12% van het bedrag waarmede het jaarlijksch zuiver inkomen, verminderd met de daarop rustende belasting naar dat inkomen, te boven gaat 10 à 100% van het kapitaal.

Werden de wisselvallige inkomsten bij de oude regeling voor de berekening van het belastbaar inkomen gesteld op het gemiddelde van de laatste 3 jaren, daar werd dit stelsel losgelaten en wordt thans voor dergelijke inkomsten als maatstaf genomen de opbrengst over het onmiddellijk aan het belastingjaar voorafgaande kalender of boekjaar. Als nieuw beginsel is voorts nog opgenomen de mogelijkheid tot navordering indien na het opleggen van den aanslag eenig feit grond oplevert voor het vermoeden, dat een te lage aanslag is opgelegd.

C. Personeele Belasting. In 1826 vinden we reeds een heffing op de paarden en wagens in N. I. welke in 1851 werd vervangen door een progressieve belasting op de paarden en rijtuigen,.

Met ingang van 1 Januari 1879 (Staatsblad 1878 No. 349) werd hier te lande de *personeele belasting* ingevoerd alzoo eene belasting, die zich reeds regelt naar de uiterlijke verschijnselen, waaruit een vermoeden is te putten omtrent de meerdere of mindere onbekrompenheid der levenswijze m.a.w. omtrent het bedrag der verteringen, zij werd geheven van de Europeanen en daarmede gelijkgestelden en van de Vreemde Oosterlingen naar de grondslagen: huurwaarde der woonhuizen met bijbehoorende gebouwen en erven, de waarde van het meubilair en rijtuigen en het getal paarden.

Deze grondslagen ondergingen meermalen wijzigingen. Volgens de thans geldende regeling van staatsblad 1908 No. 13 zijn de grondslagen de volgende:
1e. huurwaarde der woonhuizen met bijbehoorende gebouwen en erven, waarde van mobilair, getal paarden, getal en soort der rijwielen, getal en soort der rijtuigen en ten slotte getal automobielen en autoletten.

De belasting bedraagt:
Van de jaarlijksche huurwaarde bedraagt de belasting 5%, van de waarde van het mobilair 2% terwijl de minimabedragen voor paarden *f* 6, rijwielen *f* 3, motorrijwielen *f* 18, vierwielige voertuigen *f* 16, automobielen *f* 48 per jaar bedraagt.

Door de invoering eener unificatie van de belastingen werd deze belasting gerekend van 1 Januari 1920 uitgebreid tot de Inlandsche bevolking.

D. Verponding. Reeds in 1800 werd onder den naam van „belasting van het half procent" van huizen, tuinen en landerijen te Batavia eene grondbelasting ingevoerd, welke door RAFFLES over de ommelanden en na zijn bestuur over Semarang en Soerabaja werd uitgebreid; in 1819 werden eenige voorloopige bepalingen vastgesteld, waarbij de grondslag werd gelegd tot eene heffing van eene belasting op de vaste en onroerende goederen op de eilanden Java en Madoera, bedragende een half ten honderd van de getaxeerde waarde der goederen. Dit procent werd in 1825 gewijzigd tot 1, in 1830

tot 3/4 en is sedert gehandhaafd gebleven en voor verschillende deelen van den Archipel ook buiten Java geldend verklaard.

E. De Oorlogswinstbelasting. In navolging van de regeling in Nederland is hier te lande in 1917 *de oorlogswinstbelasting* ingevoerd.

Zooals de naam reeds aanduidt, wordt krachtens deze ordonnantie eene belasting geheven van oorlogswinst, waaronder blijkens artikel 1, lid 1, der regeling verstaan wordt „de vermeerdering van inkomen of winst „als onmiddellijk of middellijk gevolg van den oorlogs„toestand".

Ingevolge het tweede lid van genoemd artikel 1 wordt iedere vermeerdering van inkomen of winst geacht een gevolg van den oorlogstoestand te zijn, indien en voor zoover het tegendeel niet aannemelijk is gemaakt.

Als vermeerdering van inkomen of winst wordt beschouwd het bedrag, waarmede het zuivere inkomen of de zuivere winst over eenig oorlogsjaar te boven gaat het gemiddelde per jaar over de jaren 1911, 1912 en 1913 c.q. het zuivere inkomen of de winst van 1913.

De belasting bedraagt in het algemeen 30 percent van hetgeen de oorlogswinst meer bedraagt dan *f* 3.000.

In geval van oorlogsverlies in eenig jaar is vermindering van belasting over de beide voorafgaande jaren mogelijk en/of compensatie met oorlogswinst in volgende jaren.

Het laatste jaar waarover de oorlogswinstbelasting wordt geheven is het jaar 1919.

F. De Productenbelasting.

1. De suikerbelasting 1919.
2. De kinabelasting 1919.

Met het oog op de hooge winsten, die in het jaar 1919 met de suikercultuur en in de laatste jaren met de kinacultuur waren verkregen en tegenover die bovenmatige winst en onder vigueur van het toenmalige samenstel van belastingen geene evenredige bijdragen aan 's Lands middelen stonden, achtte de Regeering redenen aanwezig om tot heffing van eene bijzondere belasting op die hooge winsten, verkregen met de suiker en de kina in 1919 over te gaan.

Voor de suiker werd het bedrag dezer bijzondere heffing gesteld op *f* 0.50 per picol suiker in 1919 geproduceerd.

De belasting op de kina werd berekend naar de hoeveelheid zwavelzure kinine, dat gelijkwaardig was aan de hoeveelheid kinine in de verkochte of overgedragen basten en op *f* 0.65 per K. G. zwavelzure kinine gesteld.

3. De Javatabaksbelasting 1920.
4. De Sumatra-tabaksbelasting 1920.
5. De koffiebelasting 1920.
6. De theebelasting 1920.
7. De suikerbelasting 1920.

Deze vijf belastingen berusten op het beginsel, dat het verschil tusschen opbrengst en den kostprijs van de betrokken voortbrengselen wordt belast volgens een progressief tarief, dat gebaseerd is op de verhouding waarin dit verschil tot den kostprijs staat. Hiervoor werd het noodig om op den grondslag van de algemeene schaal tarieven voor verschillende groepsgewijs, onderscheiden kostprijzen op te stellen en op de basis van het gemiddelde voor elke groep naar de evenbedoelde schaal de belasting te berekenen.

Bij de koffiebelasting bleek zulks niet mogelijk te zijn en werd er de voorkeur aan gegeven om voor de koffiebelasting uit te gaan van een betrekkelijk hoog gestelden gelijken kostprijs voor *alle* ondernemingen, als hoedanig voor de Java- en Liberiakoffie *f* 35. voor Robustakoffie *f* 20. per picol werd aangenomen.

Aanvankelijk slechts voor een tijdvak van drie jaren ingevoerd, zullen deze productenbelastingen vermoedelijk ook nog over het jaar 1923 geheven worden.

G. Landrente.

Daar de producten, welke de Staat als gevolg van het contingentenstelsel verkreeg, lang niet altijd gemakkelijk van de hand waren te doen, beschouwde Raffles dat stelsel als drukkend voor de bevolking en schadelijk voor de schatkist.

In plaats van die verplichte leveringen en verplichten arbeid, wilde hij daarom een regeling waarbij den Inlander vrije keuze van arbeid en vrije beschikking over de vruchten daarvan gewaarborgd werd, tegen afgifte van een zeker gedeelte van de opbrengst van zijn grond. Hij nam daarbij aan dat de Staat eigenaar was van den grond, doch dat die eigendom beperkt werd door een gebruiksrecht van den Inlander, hierin bestaande, dat deze in het ongestoord bezit daarvan moest worden gelaten en de vruchten daarvan mocht trekken, zoolang hij zijne verplichtingen jegens den Staat en de Gemeente nakwam.

Op dit beginsel bouwde hij, vermoedelijk overeenkomstig hetgeen in Britsch-Indië bestond, zijn belastingstelsel n.l. het *„Landelijk stelsel"*, waarvan de *landrente* en de belasting op de vischvijvers deel uitmaakten.

Als eigenaar van den grond eischte de Staat als huur, een deel van de opbrengst der rijstvelden.

Aanvankelijk werd de aanslag dorpsgewijs vastgesteld, doch al spoedig werd overgegaan tot individueelen aanslag, wijl gebleken was dat de dorpsbewoners tengevolge van dien collectieven aanslag aan allerlei knevelingen van de hoofden bloot stonden.

Hoe goed ook bedoeld, kon de nieuwe regeling in den toestand geen verbetering brengen omdat geen nauwkeurige gegevens omtrent de uitgestrektheid en de vruchtbaarheid der velden bekend waren, zoodat dan ook door Commissarissen=Generaal werd bepaald (Staatsblad 1819 no. 5), dat de aanslag voorloopig, zoolang de velden niet behoorlijk waren opgemeten en gewaardeerd, desa'sgewijze zou worden geregeld en dat het bedrag der landrente zou worden vastgesteld door het treffen van overeenkomsten met de hoofden en oudsten der gemeenten.

Voor de verdeeling van de belasting over de verschil=lende belastingplichtigen der desa, kwamen de bezit=ters van de rijstvelden met het dorpsbestuur bijeen en werd het bedrag omgeslagen naar verhouding van de hoeveelheid rijst, welke volgens schatting door ieder verkregen zou worden.

Was oorspronkelijk bedoeld om van den oogst een gedeelte, dat den Lande toekwam, op te eischen, daar werd al spoedig het aandeel van den Lande niet meer in producten, maar in geld opgebracht. In het algemeen werd niet meer geëischt dan hetgeen, naar gissing, één vijfde van het product bedroeg, de gelds=waarde daarvan werd berekend naar een marktprijs, die door den Resident werd vastgesteld op voordracht van den Controleur in overleg met den Regent en het districtshoofd; die prijs moest billijk zijn en zich re=gelen naar plaatselijke omstandigheden en de ligging der desa's.

Tevens werd nog in aanmerking genomen het zui=ver bedrag der vorige jaren en werd gelet op de oogstverwachtingen; zoo kwam men tot een voorloopig bedrag dat aan de hoofden der desa's werd me=degedeeld, die alsdan hunne bezwaren daartegen kon=den indienen, dikwijls werd het alsdan een loven en bieden. De Resident besliste tenslotte op de bezwaren en stelde de aanslagen definitief vast.

De betaling der verschuldigde som geschiedde in den regel aan het desahoofd, dat de bedragen weder moest afdragen aan een Inlandschen ambtenaar, onder=collecteur genoemd, die de geïnde gelden op zijn beurt weer in 's lands kas stortte.

In 1872 kwam een nieuwe landrenteregeling tot stand, welke ten doel had tot betere grondslagen te geraken en een einde te maken aan den bestaanden wil=lekeur. Teneinde tot het bedrag van den aanslag te komen, zouden de velden van elke desa elke 5 jaar worden geclassificeerd, te beginnen met 1873; men zou bij elke classificatie den werkelijken oogst der laatste 3 jaren tot basis nemen, deze zou tot gelds=waarde worden herleid door het bedrag van het ge=oogste product te vermenigvuldigen met den gemid=delden laagsten prijs voor de desa.

Naar de uitkomst daarvan zouden de velden der desa worden gerangschikt in 10 klassen van f 10— f 20 per bouw, van f 21 — 30 per bouw enz., zoo=dat de hoogste klasse die velden betrof, wier gemiddelde opbrengst meer dan f 100.— per bouw bedroeg.

Als landrente zou alsnu één vijfde geheven worden, berekend over het minste bedrag in elke klasse.

Door het ontbreken van juiste gegevens voor de gemiddelde productie der velden en de gemiddelde laagste prijzen in de verschillende desa's kon ook de=ze regeling nog niet tenvolle aan het doel beantwoorden.

Bij besluit van 23 October 1879 werd het instel=len gelast van een onderzoek tot verkrijging van gege=vens omtrent 1e de uitgestrektheid en vruchtbaarheid der bouwgronden en 2e de bruto en netto productie.

Dit onderzoek leidde echter nog niet tot een betere voorziening.

In de Preanger Regentschappen was in 1872 de voor dat gewest geldende „belasting op het rijstge=was" vervangen door een regeling, veel overeenkomst vertoonende met de landrenteregeling; de voornaamste afwijking was, dat in de Preanger, waar het indivi=dueel grondbezit heerschte, de aanslag niet dorpsge=wijs maar voor elken grondbezitter afzonderlijk geschiedde.

In 1889 werden in dit gewest met behulp van de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur en van het kadaster meer nauwkeurige gegevens voor de landrente verzameld en naar aanleiding van die ge=gevens werd eene nieuwe landrenteordonnantie voor de Preanger=Regentschappen vastgesteld (staatsblad 1896 no. 126).

In 1890 werd besloten de metingen ook in de andere gewesten van Java voort te zetten. Met de opmeting werd in 1905 belast de topografische dienst, en kwam in 1907 voor geheel Java en Madoera eene nieuwe regeling tot stand, welke geleidelijk aan zou worden ingevoerd in dier voege, dat jaarlijks door den Gouverneur=Generaal zou worden bepaald, welke dis=tricten daarvoor in aanmerking kwamen.

Volgens die nieuwe regeling wordt de belasting geheven van de gronden — vischvijvers en nipah=bosschen daaronder begrepen — waarop zakelijke rech=ten worden uitgeoefend en die niet vallen onder de bepalingen omtrent de verponding.

De gronden worden voor de heffing der landrente onderscheiden in twee soorten: 1e *sawahs*, 2e *droge gronden, vischvijvers, nipahbosschen.*

In elke desa wordt door technisch personeel complexen van sawahs en complexen van droge gronden, vischvijvers en nipahbosschen, welke door wegen, waterleidingen en dergelijke terreingrenzen van naastliggende complexen zijn te onderscheiden, opgemeten en op een desakaart aangegeven.

Die grondcomplexen heeten *perceelen*.

Het percentage dat van de belastbare opbrengst der sawahs geheven wordt, bedraagt minstens 8 en ten hoogste 20 percent; van de droge gronden, vischvijvers en nipahbosschen wordt niet minder dan f 0.25 en niet meer dan f 20.— per bouw aan belasting gevorderd.

De in de verschillende desa's van een district voorkomende perceelen of perceelsgedeelten, die wat de sawahs aangaat van ongeveer dezelfde *productiviteit* zijn, worden tot *groepen* vereenigd, terwijl de droge gronden, vischvijvers en nipahbosschen van ongeveer gelijke *waarde* tot *klassen* vereenigd worden.

Het percentage der belasting wordt voor de verschillende groepen, met inachtneming der hierbovengenoemde grenzen voor elke desa bepaald, waarbij inzonderheid rekening wordt gehouden met den economischen toestand; voor de klassen wordt het aan landrente te betalen bedrag districtsgewijze geregeld, waarbij behalve met den economischen toestand nog wordt rekening gehouden met de belastingcijfers der in het district aanwezige sawahvelden.

In enkele speciale gevallen is ontheffing van belasting mogelijk bijv. in geval van misgewas en onbeplant blijven der sawahs.

Behalve gemeentelijke weideplaatsen, gewijde gronden, begraafplaatsen en dergelijke, zijn van de heffing bovendien nog vrijgesteld nieuw ontgonnen sawahvelden, gedurende de eerste drie jaren na de voltooiing, waarvan de aanleg met bijzondere moeilijkheden is gepaard gegaan, en eindelijk tot de zoogenaamde „vrije desa's" behoorende gronden.

De inning der landrente is opgedragen aan de desahoofden, die daarvoor 8% collecteloon genieten en aan ondercollecteurs, die daarvoor eene bezoldiging genieten naar gelang van de hoegrootheid hunner perceptiën.

Het personeel voor de landelijke inkomsten bestaat uit: Inspecteur, adjunct-inspecteurs, controleurs, ambtenaren der 1e, 2e en 3e klasse en het aan dezen toegevoegd personeel, de Inlandsche ambtenaren met een titel van hoofdmantri, mantri der 1e, 2e en 3e klasse en leerling mantri's.

Belasting op de vischvijvers. Bij Staatsblad 1893 no. 30 in verband met no. 124 is eene voorloopige regeling voor de heffing der belasting op de vischvijvers vastgesteld; zie ook staatsblad 1905 no. 290 en staatsblad 1917 no. 755. De aan het Land toebehoorende vischvijvers in de afdeeling Krawang worden telken jare aan den hoogstbiedende verpacht.

Met de landrenteheffing komt in aard overeen:

1e de *vertieningsbelasting* (poeloehan) in het onder rechtstreeksch bestuur gebrachte gedeelte der Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Ingevolge staatsblad 1878 no. 300 jis 1896 no. 174, 1898 no. 45 en 1912 no. 26 bedraagt deze heffing een tiende van de geschatte opbrengst van het rijstgewas verkregen van door de Inlandsche en met deze gelijkgestelde bevolking krachtens ontginnings- of gebruiksrecht bezeten gronden.

2e *Tiende van het rijstgewas* in de onder rechtstreeksch bestuur gebrachte gedeelten van het Gouverment Celebes en Onderhoorigheden.

3e *Landrente* van de sawahs (padjeg) en belasting op de tegalvelden en tuinen (oepeti) van het rechtstreeks bestuurd gebied der residentie Bali en Lombok.

I H. Hoofdgeld.

Heerendiensten. Zooals hiervoren bij het algemeen overzicht der belastingen bereids is gebleken, bestond deze vorm van belastingheffing hier te lande reeds voor de komst van de Oost-Indische Compagnie en werd ook door haar spoedig tot het vorderen van verplichte diensten overgegaan.

Het is DAENDELS geweest, die voor het eerst getracht heeft door voorschriften de heerendiensten te beperken; wijl er echter veel arbeid noodig was voor openbare werken, voor defensiewerken, voor den grooten postweg over Java, voor bewaking, voor politie en daar het geld ontbrak, bleven de voorschriften onuitgevoerd.

Pogingen, door de Gouverneurs-Generaal BAUD en DE EERENS, DUYMAER VAN TWIST, SLOET VAN DEN BEELE gedaan om de heerendiensten te beperken, hadden niet veel succes, daar de verplichte diensten en leveringen bleven overgelaten aan plaatselijke regelingen van ambtenaren, die niet alleen voor de vervulling van hun taak zelve voortdurend van die diensten gebruik moesten maken, maar die bovendien, vooral wat de Inlandsche bestuurders betrof, in vele gevallen persoonlijk daarbij betrokken waren.

De eerste belangrijke wijzigingen waren van 1882, waar door het maximum aantal dagen van 52 teruggebracht werd op 42 en de pantjendiensten ten behoeve van Inlandsche ambtenaren werden afgeschaft, ook werden enkele andere diensten als het aanleggen en onderhou-

den van pasanggrahans, districtsgevangenissen enz.; het vervoer van Gouvernements=reizigers en goederen, het bewaken van 's Landspakhuizen enz. afgeschaft.

Ter bestrijding echter van de uitgaven, als gevolg van de vermindering der heerendiensten, werd in 1882 ingevoerd de heffing van een *hoofdgeld*, ten bedrage van *f* 1.— van elken heerendiensteplichtige.

Hetgeen dit hoofdgeld meer opdracht dan de uitga= ven voor den betaalden arbeid beliepen, werd bestemd om besteed te worden ten behoeve van de bevolking en o.a. gebruikt om in vrijen arbeid in plaats van in heeren= dienst waterstaatswerken en wegen aan te leggen. De gewestelijke overschotten kwamen echter niet uitslui= tend aan het eigen gewest ten goede.

Vrijgesteld van dienstplicht werden o.a. de Inlandsche ambtenaren en gewezen ambtenaren benevens desa= en andere hoofden en het desabestuur, erkende godsdienstleeraren en het personeel van moskeeën, gegageerde militairen en de weduwen van voormelde personen, indien niet hertrouwd zijnde.

Voorts bleven ook de bewoners van z.g. „vrije" desa's van heerendienstplicht vrijgesteld.

Ook kwam het overschot (excedent) of het hoofdgeld nu voortaan ten goede aan het eigen gewest.

In 1902 werd het beginsel dat het hoofdgeld een equi= valent was voor afgeschafte diensten losgelaten en werd aan het *hoofdgeld* het karakter van een gewone belas= ting gegeven.

Daardoor vloeide voortaan het hoofdgeld geheel in 's lands kas en hadden de overschotten opgehouden te bestaan.

Tegenover de ontvangsten aan hoofdgeld werden voortaan jaarlijks betrekkelijk aanzienlijke bedragen voor afschaffing van heerendiensten uit de schatkist beschikbaar gesteld met de bedoeling daarmede gelei= delijk voort te gaan tot aan de algeheele afschaffing der heerendiensten.

In 1911 bedroeg het aantal werkelijk verrichte dag= diensten per hoofd gemiddeld niet meer dan 5, slechts drie soorten van heerendienstarbeid waren overgebleven n.l.

1e. het onderhoud van en het doen van gewone her= stellingen aan groote post= en binnenwegen.

2e. het verzamelen en transporteeren van verhar= dingsmateriaal ten behoeve van die wegen;

3e. het onderhoud van en het doen van gewone her= stellingen aan dammen, waterwerken, dijken en water= leidingen. In 1912 werd in de Troonrede de wegneming van de laatste overblijfselen van de vorderingen van hee= rendiensten op Java en Madoera aangekondigd en in de Memorie van Toelichting op de ontwerp Indische begrooting voor 1913 werd de wijze, waarop zulks zou geschieden, kenbaar gemaakt.

De afschaffing werd over drie jaren verdeeld telken= jare voor een zeker aantal gewesten. In 1916 werden de laatste heerendiensten op Java en Madoera (behalve dan in de vorstenlanden en de particuliere landerijen) afgeschaft, met dien verstande dat in gevallen van ram= pen van Hoogerhand of tot afwending van algemeen ge= vaar nog heerendiensten kunnen worden gevorderd, zoomede in enkele andere bijzondere gevallen als tegen de vastgestelde tarieven geen of niet in voldoenden getale vrije werklieden te bekomen zijn.

In 1921 werd bepaald, dat het pestgevaar is te beschou= wen als een algemeen gevaar, tot afwending waarvan heerendiensten zullen mogen worden gevorderd. Deze vordering zal echter tegen betaling geschieden en slechts indien voor de werkzaamheden op behoorlijke voor= waarden geen voldoende vrije arbeiders verkrijgbaar zijn en dadelijk ingrijpen noodzakelijk is.

Voor de *Buitengewesten* zijn deze bepalingen met enkele uitzonderingen eveneens van kracht.

I. De schutterijbelasting.

Deze als contributie geheven bijdrage aan de Schut= terijkassen wordt berekend naar het vaste inkomen.

Deze bijdragen vormen met de door den krijgsraad op te leggen boeten de schutterijkas, waaruit wordt voor= zien in de kleeding van onvermogende en in de toelagen aan sommige officieren en onderofficieren toegekend.

INDIRECTE BELASTINGEN.

Tot *de indirecte belastingen behooren :*

A. De In= en Uitvoerrechten;
B. De accijnzen;
C. Het recht van overschrijving;
D. De rechten van successie en van overgang bij over= lijden;
E. Het zegelrecht;
F. De slachtbelasting;
G. De loterijbelasting;
H. Het recht op de openbare verkoopingen;
I. De licentiën tot het houden van Chineesche speel= en dobbeltafels,

terwijl als verpachtingen hier nog genoemd kunnen worden de *zoogenaamde kleine middelen.*

Als bijzondere belastingen zijn nog te vermelden:
1e Bijdragen aan de particuliere landeigenaren;
2e Bijdragen aan de Locale ressorten;
3e Bijdragen aan de Inlandsche gemeenten;
4e Bijdragen aan de Zelfbesturende landschappen.

1. *De in= en uitvoerrechten.*

Het eerste door het Nederlandsch gezag in Indië ingevoerde toltarief, was zooals we reeds zagen dat van het Plakkaat van de tollen gesteld op de inkomende en uitgaande goederen van 1 October 1620.

Reeds met ingang van 1623 was een verhooging van het 5 % tarief tot 10 % noodig, „omdat de Compagnie „een groot stuks gelds" „was ten achteren geraakt, we= „gens de uitgaven voor het graven van burgwallen, tim= „meringe van reduites en verscheidene andere werken".

Dit door COEN ingevoerd tarief is behoudens eenige wijzigingen van kracht gebleven tot het jaar 1671, toen door Gouverneur=Generaal MAETSUIJKER een op an= dere grondslagen rustend tarief er voor in de plaats werd gesteld.

Dit tarief kon echter den in 1743 opgetreden Gou= verneur=Generaal VAN IMHOFF niet bevredigen, zijn sympathie ging uit naar het 5% tarief van COEN, dat hij beschreef „als een redelijk en dragelijk recht, dat ook om de West van Indiën in groote koopsteden meest „alomme gerecipieerd wordt en voor de Compagnie toereikend is".

Toch achtte ook hij eenige uitzonderingen noodza= kelijk op die algemeene heffing van 5% en wel aller= eerst voor de *suiker* waarvan het invoerrecht met niet minder dan 20 percent werd verhoogd .

Ten aanzien van de heffing van invoerrechten van de met de Chineesche jonken ingevoerde goederen, werd nog door VAN IMHOFF in December 1746 bepaald, dat voortaan van elke jonk naar gelang van grootte en plaats van herkomst een vast recht zou geheven worden.

Reeds op 1 Maart 1622 was door COEN een begin gemaakt met de verpachting van het recht op de in= en uitvoerrechten, „vogelnesten, vogelbekken, diamanten besoarsteen, Borneosche en Sumatrasche kampfer en minjak Semara" en onder het bestuur van BROUWER werd op last van de Heeren Zeveventienen overeenkoms= tig de vaderlandsche praktijk een derde of een vierde der opbrengst van de in= en uitgaande rechten verpacht.

In 1655, tijdelijk gewijzigd, werden door VAN IMHOFF opnieuw voorstellen tot verpachting der rechten van de inkomende en uitgaande goederen en koopmanschap= pen ingediend. In die voorstellen beschreef hij die ver= pachting „als een gesonde finantie" beter dan de be= staande methode van het invorderen en verantwoorden van die rechten .Eerst RAFFLES overwoog om ook voor de andere Sabanderijen (tolgebieden), welke een veel hooger tarief bezaten dan voor Batavia gold, een uniform tarief vast te stellen, doch niet minder dan vijf malen werd dit tarief gedurende de vijf jaren van het tus= schenbestuur gewijzigd en op 1 Februari 1815 werd zelfs het invoerrecht voor goederen met Britsche sche= pen aangevoerd, verhoogd tot 30 en voor goederen met vreemde schepen aangebracht tot 60 percent.

Die bevoorrechting der Engelsche schepen werd wel= dra weder opgeheven en in het begin van 1816 werd het recht teruggebracht tot 6 percent.

Spoedig na het aftreden van het Engelsche tusschen= bestuur werd bij publicatie van Commissarissen=Ge= neraal van 9 December 1817 (Indisch Staatsblad no. 63), overeenkomstig artikel 21 hunner instructie, waar= bij was bepaald, dat zij „bijzonderlijk hadden na te „gaan de bestaande bepalingen omtrent de in= en uit= „gaande rechten en dezelve te wijzigen naar het meeste „belang van den staat en den Nederlandschen handel" een nieuw tarief ingevoerd, waarbij werd bepaald, dat vanaf 1 Januari 1818 zou worden geheven van de goe= deren met Nederlandsche schepen aangevoerd 6 per= cent van de factuurwaarde met een verhooging van 30 percent, terwijl die verhooging voor goederen met de schepen aangebracht 60 percent zou bedragen.

Als grondslag van de inkomende rechten werd aan= genomen de geldswaarde der goederen volgens de fac= turen, verhoogd met 30 percent, daarvan werd betaald 6 pct. door Nederlandsche schepen, 9 pct. door vreemde schepen in Nederland uitgeklaard en 12 pct door= schepen uit vreemde havens komende.

Goederen aangebracht door Chineesche jonken wer= den bij den invoer belast naar den volgenden maatstaf: van een groote jonk van *f* 4000 — *f* 6.000; van een kleine jonk van *f* 2.000 — *f* 4.000 tegen welke betaling de geheele lading vrij kon worden ingevoerd, „met dien verstande nogtans, dat onder de lading niet begrepen werden Europeesche voortbrengselen of goederen, noch ook goederen van de West van Indië afkomstig", waarvan de gewone rechten werden geheven.

Het uitvoerrecht werd berekend naar den marktprijs tijdens de aangifte, het recht bedroeg evenals bij invoer 6, 9 of 12 pCt. behalve voor enkele, speciaal genoemde goederen waarvoor een *vast* uitvoerrecht werd gevor= derd : naar gelang de uitvoer plaats vond in Nederland= sche schepen, in vreemde schepen naar Nederlandsche havens of in vreemde schepen naar vreemde havens, bijvoorbeeld:

koffie resp. *f* 2, *f* 3 en *f* 4 per picol, *peper* resp. *f* 1, *f* 1.15 en *f* 2 per picol, *suiker* resp. *f* 1, *f* 1.15 en *f* 2 per picol.

Het zou te ver voeren alle wijzigingen en herzienin= gen, die de tarieven sedert ondergingen hier aan te ha= len, wel verdient echter vermelding, dat het ontwerp van wet tot wijziging van de tarieven van in= en uit= voerrechten in Ned.=Indië (dat bij Koninklijke Bood= schap van 11 October 1885 bij de Tweede Kamer werd ingediend), een belangrijke verlaging van het *uitvoerrecht* beoogde, n.l. een verlaging van het recht op suiker tot de helft, van de koffie op een derde van het bestaande recht, terwijl het recht op de thee geheel werd afgeschaft.

Spoedig echter noodzaakten de tijdsomstandigheden de Regeering om maatregelen te beramen ter bevorde= ring en instandhouding van de suikercultuur op Java en stelde Zij voor om met ingang van 1 Juni 1887 die industrie voor den tijd van twee jaren vrij te stellen van het uitvoerrecht van 15 cent per 100 K. G. Dit voorstel werd in de Tweede Kamer gunstig ontvangen en een amendement om dien termijn in plaats van op twee, op vijf jaren te stellen werd aangenomen.

Nadat die termijn later nog weer was verlengd tot 1 Juni 1896 werd eindelijk door de wet van 1 Februari 1898 *het uitvoerrecht op suiker voor goed afgeschaft*, en werden in 1901, in verband met den achteruitgang van de cultures van *indigo* en *koffie* de *uitvoerrechten op die producten* eveneens afgeschaft.

Ter versterking der Indische middelen werd bij Indisch staatsblad 1906 No. 75 in verband met de hooge winsten, welke de Sumatra-tabak behaalde, het uitvoerrecht van niet voor de inlandsche markt bestemde *tabak* uitgevoerd uit het gewest Sumatra's Oostkust *verdubbeld* en gebracht van *f* 1.— op *f* 2.— per 100 K. G. welke verhooging bij de wet van 7 Juni 1919 weder werd te niet gedaan.

Een uitvoerrecht op petroleum, benzine en petroleum-gasoline ad *f* 0.03 per hectoliter werd *ingesteld* bij de wet van 29 December 1911, werd in 1919 vervangen door een recht op *aardolie* en bijproducten voor:

a. petroleum (kerosine) en alle niet onder *b* genoemde bijproducten *f* 3.— per 1.000 K. G.

b. residu-solaroil, liquid fuel, filter persolie, smeerolie, vet, betehing-oil, pek en waxoil *f* 0.60 per 1000 K.G. welke heffingen ingevolge de wet van 18 Maart 1921 werden verhoogd tot resp. *f* 7.50 en *f* 1.50 per 1.000 K.G.

Tevens werd bij die wet een uitvoerrecht naar *glijdende schaal* vastgesteld voor *caoutchouc, copra, klapperolie kina,* (*zwavelzure kinine*) en *peper.*

Als bijzondere bepaling werd opgenomen, dat uitvoerrecht op copra en klapperolie slechts gedurende een tijdvak van drie jaren, gerekend van den dag der inwerkingtreding van de wet, zou worden geheven en dat het uitvoerrecht op caoutchouc en kina zou worden verrekend met de extra-winstbelasting, terwijl ten aanzien van het uitvoerrecht op *tabak* eveneens enkele beperkende bepalingen werden gemaakt.

Accijnzen. Met den dienst der in- en uitvoerrechten gaat gepaard de dienst der accijnzen, die eerst in de latere jaren een niet onbelangrijke plaats onder de landsinkomten zijn gaan innemen.

Een accijns is een belasting gelegd op het verbruik van een bepaald artikel; zij wordt geheven van hem die het artikel fabriceert of invoert en deze verhaalt de belasting alsdan later op den kooper.

Als accijnzen kennen we hier te lande:

1e. die op *sommige soorten van tabak* uit zee aangevoerd in de gewesten Westerafdeeling van Borneo Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo;

2e. die geheven op Java en Madoera van het *inlandsch* d.w.z. binnen Ned.-Ind. vervaardigd gedistilleerd.

3e. die op *petroleum,* geheven wordende in de gewesten en deelen van gewesten behoorende tot het tolgebied.

Deze accijns wordt geheven van de uit het buitenland aangevoerde, als van de in Indië zelf gewonnen petroleum, voor de eerste heeft de heffing alzoo plaats naast het invoerrecht;

4e. die op *lucifers;* deze werd ingesteld met 1 Januari 1894, voor de uit het buitenland aangevoerde lucifers heeft de heffing plaats naast het invoerrecht.

Met de algemeene leiding van den dienst der in- en uitvoerrechten en accijnzen is, onder de bevelen van den Directeur van Financiën, belast een Hoofdinspecteur, chef van den Dienst, die in de uitoefening van zijne werkzaamheden wordt bijgestaan door een inspecteur-onderhoofd, door zes inspecteurs der 1e en drie der 2e klasse zoomede door een hoofd der afdeeling statistiek en een hoofd van de afdeeling personeele zaken van het hoofdkantoor van den dienst en commiezen.

Het toezicht op en de leiding van den plaatselijken dienst der in- en uitvoerrechten en accijnzen is opgedragen:

ter hoofdplaatsen Batavia en Soerabaja aan een hoofdcontroleur der 1e klasse,

ter hoofdplaatsen Semarang, Belawan en Makassar aan een hoofdcontroleur der 2e klasse en ter hoofdplaatsen Cheribon, Padang en Palembang aan een controleur; elders aan de hoofden van gewestelijk bestuur.

De heffing geschiedt door ontvangers der in- en uitvoerrechten en accijnzen.

Het actief toezicht is opgedragen aan hoofdverificateurs, verificateurs, surnumerairs, kommiezen en adspirant-kommiezen, gezagvoerders, hoofdmantri's, mantri's der 1e, 2e en 3e klasse, hoofdoppassers, kwartiermeesters der 1e, 2e en 3e klasse en oppassers der 1e en 2e klasse.

2. *Het recht van overschrijving.*

Deze belasting, reeds van oude dagteekening en vroeger bekend onder den naam van *'s Heeren gerechtigheid,* werd niet overal met gelijke nauwkeurigheid opgevolgd en was ook geleidelijk in onbruik geraakt.

Teneinde eene gewenschte eenvormigheid te verzekeren en tevens de heffing op een gelijkmatigen grondslag te regelen werd in 1834 eene ordonnantie vastgesteld op de overschrijving van den eigendom van vaste goederen en het inschrijven van hypotheken daarop.

Behoudens vele wijzigingen is die regeling heden nog van kracht.

Volgens de thans geldende bepalingen wordt eene belasting van 5pCt. geheven van:

1e. alle overeenkomsten tot overdracht van den eigendom van of het recht van opstal op onroerende goederen, binnen Ned.-Indië gelegen;

2e. de akten van in- en overschrijving van den eigendom van vaartuigen, vier kojangs of meer metende;

3e. de overschrijving van den eigendom of het recht van opstal tengevolge van onteigening ten algemeenen nutte;

4e. alle overgangen bij erfenis of legaat van den eigendom van, of recht van opstal op evengenoemde onroerende goederen of van den eigendom van evengemelde schepen, een of ander nagelaten door Inlanders en met dezen gelijkgestelden, met dien verstande, dat de belasting door eigenlijk gezegde Inlanders niet verschuldigd is bij erfopvolging in de rechte linie.

Verschillende vrijstellingen zijn in de ordonnantie opgenomen, terwijl de berekening van het recht volgens voorschriften plaats vindt.

3. *Rechten van successie en van overgang bij overlijden.* Reeds in 1640 machtigde de Regeering ten behoeve van het Chineesche hospitaal te Batavia, te heffen van elke Chineesche begrafenis, binnen die stad, een „graffgelt".

In 1791 werd de eerste ordonnantie op het recht van successie ingevoerd.

De 20e penning werd geheven van alle goederen zonder onderscheid, die iemand bij testament, codicil, legaat of gifte onder den levende, dan wel ab intestato in de opklimmende en zijlinie zou komen te erven. Niet verwante personen betaalden 10%, echtgenooten 5%.

Dit recht werd geheven van alle Christenen, zoo Europeesche als Inlandsche.

In 1810 werd als een voortzetting van het hierboven besproken „graffgelt", ingevoerd een belasting op legaten en collaterale successiën van Chineezen, Mooren, Mohammedanen en andere Inlanders, geene Javanen zijnde, ten behoeve van de onchristen hospitalen; eerst in 1852 is deze regeling in het staatsblad gekomen en eindelijk in 1885 afgeschaft.

In de plaats daarvan kwam een recht van overschrijving van door Vreemde Oosterlingen nagelaten vaste goederen.

Na de aanvulling in 1797 werd de voor Europeanen sedert 1791 bestaande regeling vervangen door die van 1836 (Stbl. no. 17) ontleend aan de Nederlandsche wet van 1817. Daarbij waren vererving in de rechte lijn en tusschen echtgenooten met kinderen nog vrijgesteld.

Herhaaldelijk werden wijzigingen aangebracht tot eindelijk in 1901 (Stbl. 471) de heden nog van kracht zijnde regeling, die van 1791 (1797) verving.

Volgens de thans geldende voorschriften wordt in Ned.-Indië

1e. onder den naam van *recht van successie*, eene belasting geheven van de waarde van al wat uit den boedel van een tot de Europeesche en met dezen gelijkgestelde bevolking behoorend ingezetene geërfd of daaruit door diens overlijden verkregen wordt.

2e. onder den naam van *recht van overgang* wordt eene belasting geheven over de waarde van alle onroerende zaken, gelegen of gevestigd binnen Ned.-Indië en uit den boedel van iemand, die geen ingezetene is van Ned.-Indië, geërfd of daaruit door diens overlijden verkregen.

De belasting onder 1e genoemd, bedraagt: voor kinderen en kleinkinderen en echtgenooten indien kind of kinderen of afstammelingen daarvan aanwezig zijn $1^1/_2\%$, door ouders en grootvaders 4% echtgenooten zonder kinderen alsmede broeders en zusters 6%, verdere bloedverwanten van den overledene tot en met den vierden graad 9%; voor hetgeen, door broeders, zusters en verdere bloedverwanten meer wordt geërfd of verkregen dan het aandeel bij versterf zou hebben beloopen mitsgader in alle andere niet voorziene gevallen, 15%.

De regeling kent ook zekere vrijstellingen o.a. om te voorkomen dat van zeer kleine boedels moet worden betaald.

De belasting onder 2e omschreven bedraagt 3% in de rechte lijn en voor echtgenooten met kinderen en 8% in alle andere gevallen.

Terwijl het recht van successie een belasting is van het zuiver saldo der nalatenschap wordt het recht van overgang geheven van de waarde der onroerende goederen zonder aftrek van eenige lasten of schulden.

e. *Zegelrecht.* De belasting op het zegel werd den 9en Januari 1657, onder den Gouverneur-Generaal J. Maetsuijker ingevoerd op grond van de behoefte aan fondsen „tot bestrijding van de oncosten tot onder„houdinge van de bancken van Justicie onder de jurisdictie van den Nederlandschen Staet in India, die een „groote somme jaarlijkcx comen te beloopen, mitsga„ders van tijt tot tijt meer en meer accresseren ende „aenwassen".

De belasting werd geheven naar den aard der acten, doch evenredig aan de daarbij gemelde bedragen.

Behalve enkele uitzonderingen bedroeg het uniform recht zes stuivers.

De eerste in het Indisch staatsblad afgekondigde ordonnantie op het zegel is van 16 October 1817 No. 50, waarbij behalve verscheidene vaste ook eenige evenredige rechten werden voorgeschreven.

In 1885 (Staatsblad 131) kwam eene nieuwe regeling tot stand, welke behoudens verschillende wijzigingen van kracht bleef tot 1 November 1921, toen de *zegelverordening* 1921 in werking trad.

Deze nieuwe regeling in 1922 nog gewijzigd, bevat verschillende nieuwe heffingen o.a. een zegelrecht van de bewijzen van huur en verhuur, van effecten, van de besluiten houdende bewilliging op de akten van oprichting van vennootschappen.

f. *De belasting op het slachten van runderen, buffels, paarden en varkens.* Deze belasting, vroeger verpacht, wordt thans rechtstreeks geheven. De vervanging geschiedde op Java en Madoera voor zooveel de rundslacht betreft met ingang van 1899 door eene heffing, welke reeds sedert 1 Juni 1871 werkte in de residentie Batavia, ten aanzien van de varkensslacht met 1 Maart 1899 behalve in de afdeeling Tasikmalaja, waar zij met 1900 en in de residentie Kedoe, waar zij met 1901 in werking trad.

De belasting bedraagt voor buffel of rund, volwassen of onvolwassen f 3.—, voor een paard of veulen *f* 4.— en voor een varken *f* 1.50.

Bij noodslacht, tengevolge van verwonding door wild gedierte, bedraagt de belasting voor runderen en paarden achtereenvolgens *f* 2.—, en *f* 2.60.

Voor de buitengewesten is de rechtstreeksche heffing bij verschillende staatsbladen voor de verschillende gewesten geregeld en gelden gedeeltelijk andere tarieven.

g. De loterijbelasting. Over het toegestane bedrag van een loterij, dat is het in loten te splitsen bedrag, is verschuldigd een belasting van 10 percent ten behoeve van den lande en 1 per mille ten behoeve van de armen.

Van de belasting ten behoeve van den Lande kan bij loterijen, aangevraagd voor een liefdadig doel of voor instellingen van openbaar nut, door den Directeur van Onderwijs en Eeredienst restitutie worden verleend over het bedrag der loten welke niet verkocht en buiten de trekking gebleven zijn.

h. Recht op de openbare verkoopingen. Voor verkoopingen van roerende goederen bedraagt het onder den naam van vendusalaris geheven recht 8 percent van het bedrag waarvoor is toegewezen en één percent van het bedrag waarvoor is opgehouden.

Van eerstbedoelde 8 percent komen 6 pCt. ten laste der koopers en 2 pCt. ten laste van den verkooper.

Voor verkoopingen van onroerende goederen, van landelijke ondernemingen op gehuurde gronden, van schepen welker inhoud 12 kubieke meter of meer bedraagt en van effecten bedraagt het vendusalaris 4 percent van het bedrag waarvoor is toegewezen en een vierde percent van het bedrag waarvoor is opgehouden; van eerstbedoelde 4 pCt. komen 3 pCt. ten laste van de koopers.

Voor verkoopingen van hout uit de eerste hand en voor paarden, muildieren en muilezels, niet tegelijk met een inboedel verkocht wordende, wanneer de waarde naar het oordeel van den vendumeester vijf duizend gulden beloopt, bedraagt het vendusalaris drie percent van het bedrag waarvoor is toegewezen en één percent van het bedrag waarvoor is opgehouden.

Van eerstbedoelde 3 percent komen 2 pCt. ten laste der koopers.

Voor de armen wordt in al die gevallen één per mille geheven van het bedrag waarvoor is toegewezen; dit één per mille wordt betaald door de koopers.

i. Licentiën tot het houden van Chineesche speel- en dobbeltafels. Sedert 1 April 1907 is een begin gemaakt met de vervanging van de verpachting van de vergunningen tot het houden van de chineesche speel- en dobbeltafels door een licentiestelsel, krachtens hetwelk in de daartoe aangewezen gewesten en gedeelten van gewesten aan te goeder naam en faam bekend staande Chineezen, op hun verzoek door het hoofd van plaatselijk bestuur schriftelijk verlof kan worden verleend tot het houden van hazardspelen. Voor elk etmaal of gedeelte daarvan, waarvoor verlof wordt verleend moet vooraf een vast bedrag in 's Lands kas gestort worden.

DE ZOOGENAAMDE KLEINE MIDDELEN.

Onder de z.g. kleine middelen worden verstaan alle voor 's Landsrekening verpachte middelen, het opium middel daaronder *niet* begrepen.

I. Op Java en Madoera bestonden blijkens genoemd staatsblad in 1897 als zoodanig nog:

1e. de pacht der slachtbelasting;
2e. de pacht der overvaarten;
3e. de pacht der chineesche dobbelspelen in de residenties Batavia, Semarang en Soerabaja.
4e de pacht tot het spelen van wajang in de residentie Batavia;
5e de pacht der Duizend eilanden;
6e de pacht van het recht op het heffen van belasting voor het schutten van vaartuigen en houtvlotten; door 's Lands sluizen te Melirip en Gedek (residentie Soerabaja);
7e. de pacht van het recht tot het heffen van schutgelden aan de sluis te Tangké beoosten Molenvliet ter hoofdplaats Batavia;
8e de pacht der vogelnestklippen in de residenties Bantam, Rembang, Soerabaja, Madoera, Probolinggo en Besoeki;
9e. de pacht der pandhuizen.

Van deze verpachtingen bestaat thans nog slechts die der vogelnestklippen, de overige kwamen in den loop der jaren te vervallen.

II. In de buitengewesten bestaan als zoodanig nog:

1e. de pacht van den verkoop van sterke dranken in het buiten het tolgebied gelegen gedeelte van het Gouvernement Oostkust van Sumatra en van de sidentie Riouw en Onderhoorigheden;
2e. de pacht *der belasting op peper* in Riouw;
3e. de pacht van *het recht om eene belasting te heffen van de sagoe, was, getah, koelit-tengar, koelit-bakau balam- en soenteivruchten,* zoomede van het uit die vruchten bereide vet en van de rotan, verzameld wordende op het eiland Bengkalis op de tot Siak behoorende eilanden, zoomede op den vasten wal van Siak van de grens met Bangka tot die van Pelalawan;
4e. de pacht van het recht tot het houden van pandhuizen;
5e. de pacht der belasting op het graven en wasschen van goud in de afdeeling Tanah-Laut (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo);
6e. de pacht van den verkoop van Saguweer ter hoofdplaats Amboina en Banda;
7e. *de pacht van den verkoop van laroe* ter hoofdplaats Koepang (residentie Timor);
8e. *de pacht van vogelnestgrotten* (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).

Opbrengst der belastingen sedert 1898 in duizendtallen guldens:

DIRECTE BELASTINGEN

Jaren	Bedrijfs= belasting	Inkomsten= belasting	Personeele belasting	Verpon= ding	Oorlogs= winstbel	Landerente (Landelijke inkomsten)	Hoofdgeld	Toelichtingen
1897-1901 1)	3.127	1.338	936	2.189	—	18.120	3.267	1) Gemiddelde van 5 jaren. 2) Bedrijfsbelasting vervallen seder 1 Juni 1920 door de invoering der geunificeerde in= komstenbelasting. 3) De oorlogswintsbe= lasting werd in Nederl.= Indië afgekondigd bij stbl. 1917 no. 592 het bedrag geeft weer het geïnde besrag per jaren. 4) Voorloopige cijfers. *) netto aanslag over dat jaar bijgewerk tot no. December 1922.
1902-1906	3.328	1.898	999	2.184	—	18.391	3 442	
1907-1911	5.223	6.159	1.297	2 484	—	19.476	4.410	
1912-1916 1)	10.524	12.331	1.691	3.135	—	21.381	6.133	
1917	12.946	15.411	2.062	3.123	—	22.411	9.418	
1918	12.985	19.413	2.221	2 868	4.803 3)	22.197	9.529	
1919	14.462	25 577	2.391	6.104	11.080 3)	23.725	9.500 4)	
1920	6.086 2)	128.621 *)	2.904 *)	5.996	27.388 3)	23.996 4)	9 650 4)	
1921	4.671 2)	149.081 *)	3.356 *)	6.313	53.489 3)	24.492 4)	9.723 4)	
1922	197 2)	43.095 4) *)	32.06 4) *)	6.975 4)	35.614 4)	25.888 4)	9.751 4)	

INDIRECTE BELASTINGEN

Jaren	In= en uitv oer= rechten	Accijnzen	Recht van successie Recht van overschr. zegel	Slachtbe= lasting				Toelichting
1897-1901	11.478	5.478	1.967	1.855				1) Voorloopige cijfers
1902 1906	12.275	6.298	2.139	2.110				
1907-1911	18.649	8 764	2 733	2.365				
1912-1916	26.413	11.642	3.692	2.522				
1917	26.274	12.461	4.960	3.330				
1918	27.637	12.088	6.138	3.071				
1919	38 824	13.337	7.128	3.519				
1920	67 803	15 570	10.067	2.811				
1921	77.235	20.898	11.519	2.658				
1922	70.836 1)	26.429 1)	14.111 1)	4.368 1)				

C. D. P.

DE DIENST DER UITVOERRECHTEN EN ACCIJNZEN.

IN de 25=jarige regeerperiode van H. M. de Konin= gin is ongetwijfeld in deze gewesten ook de dienst der in= en uitvoerrechten en accijnzen zeer in be= langrijkheid toegenomen.

Dit blijkt in de eerste plaats wel hieruit, dat het tol= gebied van Nederlandsch=Indië, waaronder te verstaan zijn de gezamenlijke gedeelten dier gewesten, waar van= wege het Nederlandsch=Indisch bestuur in= en uitvoer= rechten worden geheven, zich in die jaren geleidelijk meer en meer heeft uitgebreid.

In den aanvang toch van 1898 bestond dat tolgebied op grond van artikel 1 der toen geldende tariefwet uit: Java en Madoera, het gouvernement van Sumatra's Westkust, de residentiën Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang (met inbegrip van het z.g. rijk van Djambi), Banka en Onderhoorigheden, Zuider en Oos= terafdeeling van Borneo (voorzoover betreft de z.g. gou= vernement landen) en de assistent=residentie Billiton alsmede op grond van de met toepassing van artikel 6 der tariefwet tot stand gekomen ordonnantiën uit: de residentie Westerafdeeling van Borneo, het tot de re= sidentie Sumatra's Oostkust behoorende stroomgebied

der Siakrivier en de van die residentie deel uitmakende landschappen Pelalawan, Bangka, Tanah Poetih, Koeboe, Panei, Kota=Pinang, Bila, Koealoe met het daarbij behoorende stroomgebied van de rivier de Leidong, Asahan, Batoe Bara, Tandjong, Si Paré=Paré, Pagoerawan, Padang, Bedagei, Serdang, Danai, Pertjoet, Deli, Hamperan Perak, Langkat en Tamian, het landschap Indragiri in de residentie Riouw en Onderhoorigheden en de afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok.

Gedurende 1898 werd bij dat tolgebied gevoegd de Minahasa (residentie Menado) en de westelijk daarvan gelegen landschappen Bolang Mogondau, Bolang Oeki, Bintoeana, Bolang Itam, Kaidipan en Bwool zoomede het district Kwandang der afdeekling Gorontalo van dat gewest en de Sangi= en Talauer=eilanden, verder inplaats van alleen het landschap Indragiri de geheele afdeeling Indragiri der residentie Riouw en Onderhoorigheden.

Wat de volgende jaren betreft onderging het tolgebied nadere uitbreiding in:

1899 met Groot=Atjeh, behalve het eiland Wè, alsmede met de verdere gedeelten van de residentie Menado uitgezonderd nog de landschappen Paloe, Banawa, Tawaeli en Toli=Toli en met het landschap Banggaai der residentie Ternate en Onderhoorigheden;

1901 met de landschappen Kota=Waringin, Pegatan en Koesan, Tanah Boemboe, Pasir, Koetei, Goenoeng Taboes, Sambilioeng en Boeloengan der residentie Zuider= en Oosterafdeeling van Borneo;

1903 met al de verdere gedeelten van de residentie Ternate en Onderhoorigheden (dus ook met de daartoe toen nog behoorende afdeelingen Noord= en West=Nieuw=Guinea) en van de residenties Amboina en Timor en Onderhoorigheden, welke nog geen deel uitmaakten van het tolgebied;

1906 met het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden;

1908 met Bali en het overige gedeelte van de residentie Bali en Lombok, hetwelk nog niet bij het tolgebied was ingelijfd, alsmede met de landschappen Paloe, Banawa, Tawaeli en Toli=Toli der residentie Menado, waardoor deze residentie geheel tot het tolgebied kwam te behooren;

1910 met alle nog niet bij het tolgebied gebrachte gedeelten van het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, uitgezonderd nog steeds het eiland Wé; en

1923 met de afdeeling Zuid=Nieuw=Guinea der tegenwoordige residentie Nieuw=Guinea.

Op het oogenblik is dus bijna geheel Nederlandsch=Indië bij het tolgebied ingelijfd, aangezien nog slechts zijn uitgezonderd: het eiland Wè met dus de haven Sabang (gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden), de kust van het landschap Siak van af de grens van het landschap Bangka tot de Soengei Lakar, met inbegrip van de voor die kuststrook gelegen eilanden (gouvernement Oostkust van Sumatra) alsmede het niet tot het vasteland van Sumatra behoorende gedeelte der residentie Riouw en Onderhoorigheden, o.a. dus de haven Bengkalis en Tandjong=Pinang.

Daar de inkomsten aan in= en uitvoerrechten en ook aan accijnzen, alleen worden geheven in de tot het tolgebied behoorende gedeelten dezer gewesten, zijn deze uiteraard met die geleidelijke uitbreiding van dat tolgebied gestegen.

Zulks moge blijken uit het op pag. 526 voorkomende overzicht.

Evenals de inkomsten stegen vanzelfsprekend ook de uitgaven noodig voor eene goede uitoefening van den zich steeds uitbreidenden dienst.

Bezwaarlijk kan daarvan in dit kort bestek een behoorlijk overzicht worden gegeven. Voornamelijk zijn die uitgaven echter van personeelen aard.

Hieronder moge dan ook volgen een staatje der personeelsbezettingen gedurende die 25=jarige periode, waaruit de geleidelijke uitbreiding der uitgaven voldoende af te leiden is.

Eenige malen heeft de traktementsregeling van het personeel meer of minder belangrijke wijzigingen ondergaan, zoodat het voor een goed inzicht beter geoordeeld werd niet de cijfers der uitgaven voor ambtenaren, maar de sterkte van dat personeel volgens de begrootingen der betrekkelijke jaren te vermelden.

Slechts zijn van het lager Europeesche en het z.g. Inlandsch personeel de uitgaafposten in dat staatje opgenomen.

Personeelbezetting.

Jaar	Aantal ambtenaren	Uitgetrokken voor Europeesche beambten	Uitgetrokken voor Inlandsche beambten
1898	157	f 48.300.—	f 235.360.—
1903	188	„ 66.600.—	„ 315.010.—
1908	198	„ 81.300.—	„ 355.966.—
1913	305	„ 208.940.—	„ 466.980.—
1918	389	„ 291.180.—	„ 568.204.—
1923	402	„ 511.500.—	„ 826.000.—

De groei van den dienst der in= en uitvoerrechten en accijnzen, die uit het voorafgaande aan den dag moge zijn getreden, heeft uiteraard gelijken tred gehouden met de ontwikkeling dezer gewesten en de daarmee gepaard gaande toeneming van het intergewestelijk en wereldverkeer.

Het inlijven toch van een streek bij het tolgebied krijgt eerst reden van bestaan, wanneer aldaar van handel en verkeer in voldoende mate sprake is.

Het tot bloei komen van gebieden noodzaakt tot afvoer van producten, terwijl aan den anderen kant voor de ontginningen, ondernemingen of industrieën, die aldaar ontstaan, goederenaanvoer moet plaats vinden

en bij de tot welvaart gekomen inheemsche bevolking te voren ongekende behoeften geboren worden.

Daarnaast heeft het zich concentreeren van het toe= nemend wereldverkeer op bepaalde punten uitbreiding en wijziging in het systeem van beheer van verschil= lende grootere havens ten gevolge gehad, waaraan de zich o.a. door meer en beter onderlegd personeel en door een vaak geheel gewijzigde arbeidsverdeeling bij dat personeel heeft moeten aanpassen.

Hoe de economische beteekenis dezer gewesten is gestegen zal bij aandachtige beschouwing blijken uit het tweetal op de volgendes pagina voorkomende tatis= tische overzichten betreffende de handelsbewegingen dezer landen in de afgeloopen kwart=eeuw.

OVERZICHT van de ontvangsten aan In= en Uitvoerrechten en Accijnzen in de jaren 1898, 1903, 1908, 1913, 1918 en 1922 op JAVA en MADOERA [1])

	1898		1903		1903		1913		1918		1922	
Invoerrecht	7391813	21^{5}	6834053	–	10284137	27	17291773	06	17563355	74	41179483	94
„ Landsgoederen	–	–	–	–	–	–	–	–	160540	38	6 71 226	25
Uitvoerrecht	887613	95	519757	47	747572	13	808873	34	556117	–	21 905	68
„ Landsgoederen	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	112736	49
Accijns op gedistil= leerd	174156	59	169981	45	194710	01	270072	–	946963	27	1182680	58
„ „ table	8221	52	12809	22	12459	23	10826	32	8226	72	1103	04
„ „ petroleum	2922476	72	3072146	19	3819418	42^{5}	5477702	21	5385570	63	11539373	72
„ „ lucifers	1133955	47	1393335	01	2823448	79	3521778	16	3045885	49	7780111	17
Totaal	12518237	46^{5}	12002082	34	17881739	85^{5}	27391025	90	27666671	23	64662620	87

In de gewesten buiten JAVA in MADOERA

	1898		1903		1908		1913		1918		1922	
Invoerrecht	2257938	16^{5}	3129223	59^{5}	4604951	84	7894845	69	7985215	15	15583501	17
„ Landsgoederen	–	–	–	–	–	–	–	–	13269	86	1837244	04
Uitvoerrecht	362654	27^{5}	856868	37	1144928	36^{5}	1933210	10	1045468	26	9533980	52
„ Landsgoederen	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	129307	08
Accijns op tabak	24672	27	55482	01	69949	46	83629	74	76115	38	87600	50
„ „ petroleum	301815	81	1140949	56^{5}	1316823	73	1503421	36	1684110	95	3590390	12
„ „ lucifers	190278	54	374825	52^{5}	567419	18^{5}	919411	36^{5}	941037	60	2335533	51^{5}
Totaal	3137350	06	5557349	06^{5}	7704072	58^{5}	12335418	25^{5}	11745217	20	33098556	94^{5}

[1]) Bij de beoordeeling van de bovenvermelde cijfers dient echter met de reeds besproken uitbreiding van het tolgebied ook rekening te worden gehouden met de wijzigingen, die de tarieven van in= en uitvoerrechten en Accijnzen sind het jaar 1898 hebben ondergaan.

Waarde van den invoer van Nederlandsch-Indië in millioenen guldens.

	1898	1903	1908	1913	1918	1921
Manufacturen en garens	49.77	50.82	74.78	120.01	128.85	269.51
Rijst, gepelde	11.72	15.93	26.58	55.67	82.93	114.10
Eetwaren en dranken	27.83	26.19	31.87	46 94	41.83	110.26
Toestellen, machines en werktuigen	6 33	5.54	17.10	34 61	19.60	108.52
IJzer- en staalwaren	7.81	7.84	14.76	36 21	35.38	102.70
Sigaren, sigaretten en tabak	2.93	2.04	2.60	6 08	37.87	37.11
Automobielen	–	0.03	1.40	5.06	5.99	30.99
Mest	3.35	5.03	6.88	11.87	23.87	21.23
Steenkolen en cokes	1.81	4.40	4 99	4.36	7.69	18.68
Blik en blikwerk	0.37	1.42	2.42	5.62	17.82	17.84
Kleederen en modewaren	3.46	3.55	4 24	8.90	9 95	17.56
Glas- en aardewerk	2.97	2.67	4.42	8.60	6.03	16.63
Petroleum (kerosine)	4.07	2.36	2 57	4.50	5.34	16.–
Papier, papierwerk, schrijf- en teekenbehoeften	2.10	2.51	3.57	5.56	10.22	14.71
Auto-, rijwiel- en rijtuigbanden	–	–	–	2.02	4.82	11.48
Rollend spoorwegmateriaal	1.98	1.15	1.82	4.01	1.39	11.03
Chemicaliën en geneesmiddelen	4.55	4 63	5.36	5.51	10 82	10.52
Kramerij	4 88	3 08	4.–	6.23	5.28	10.47
Verfwaren, kleurstoffen en looistoffen	0.83	1.02	1.69	4.08	2 91	10.01
Lucifers, houten	3.13	2 24	3.18	3.66	6.82	6.–
Alle kleine invoeren tezamen	19.61	20.92	35.03	57.18	63.55	122.50
Totaal	159.50	163.37	249.26	436.68	528.96	1.077.85

Waarde van de uitvoer van Nederlandsch-Indië in millioenen guldens.

	1898	1903	1908	1913	1918	1921
Kristalsuiker	68.95	69.23	177.05	152.79	183 80	414 88
Kerosine, benzine, ruwe petroleum en residu	12.89	15.04	33 60	104.10	163.46	236.19
Tabak	45.66	41.84	63.95	92.15	28.50	91.79
Copra	3.71	11.10	34.42	55 05	15.77	87.24
Rubber en getah's	5.68	6.45	13.85	29.77	75.91	70 09
Tin en tinerts	4.28	5.54	4.34	6.03	49.55	39.22
Koffie	15.01	22.70	14.01	20.36	3.15	26.77
Kinabast en kinine	1.25	5.83	6.35	5.84	15.30	25.84
Thee	2.43	5 81	9 45	21.54	17.85	23.02
Kapok	0.79	1.53	2.28	6.59	4.70	15.55
Peper en cubeben	2.55	6.06	12.34	10.40	13.96	15.36
Paraffine	—	—	—	4 40	11.78	14.57
Klapperolie	0 47	0.63	0.39	0.67	15.12	12.13
Tapioca- (ketella) en sagoproduct	0.93	2.50	5.79	9 85	5 70	11.51
Sisalhennep	—	—	—	3.15	7.73	7 60
Gambir, pinang en cutch	2.24	3.45	5.49	7.21	8.15	7.52
Huiden	3.27	3.74	4.17	9.23	4.10	5.43
Smeerolie (aardolieproduct)	—	—	—	3.14	9.57	5.10
Copal en damar	4.82	4.38	5.52	4.57	2.64	2 78
Suiker-residu	—	—	—	3.82	1.43	2.76
Alle kleinere uitvoeren tezamen	26.75	34.64	53.12	63.54	34.26	73.35
Totaal	201.68	240 47	446.12	614 20	672.43	1188.70

A. J. S.

HET VERKOOPBUREAU VAN HET DEPARTEMENT VAN GOUVERNEMENTSBEDRIJVEN.

AANVANKELIJK waren de werkzaamheden die thans worden verricht door dit Verkoop=Bureau ondergebracht bij de Afdeeling voor Algemeene Zaken van het Departement van Gouvernementsbedrijven. Gaf dit aanvankelijk geen bezwaren, omdat de omvang van deze commercieele werkzaamheden nog beperkt was, reeds spoedig veranderde dit en werd het duidelijk, dat, indien men de verkoop op voor het Land gunstige wijze wilde doen plaats vinden het noodzakelijk was om een apart handelkantoor te vormen, in staat om den verkoop en de daaruit voortvloeiende bezigheden op de in den handel gebruikelijke wijze te verrichten.

Deze omstandigheid gevoegd bij het feit , dat het tevens wenschelijk bleek om eene eventueele handelsafdeeling op Weltevreden te vestigen, alwaar dagelijks met den Bataviaschen handel de zoo noodzakelijke voeling kon worden gehouden, hebben ertoe geleid om, toen ultimo December 1920 het Departement van Gouvernementsbedrijven naar Bandoeng werd overgebracht, de commercieele afdeeling van dat Departement een zelfstandig bestaan te schenken. Dit geschiedde op 1 Januari 1921 onder den naam van het „Bureau voor Verkoop van het Departement van Gouvernements=bedrijven".

Is hiermede in korte trekken het ontstaan van het Bureau geschetst, hieronder moge een korte bespreking van zijn werkzaamheden volgen.

In de eerste plaats verdient dan vermelding de verkoop van het *tin*, afkomstig van de Staatsmijnen op het eiland Banka. Vroeger, d.w.z. voor den oorlog, werd het tin aan de Nederlandsche Handel Maatschappij geconsigneerd, die het metaal op veilingen in Amsterdam verkocht. Toen deze werkwijze door het uitbreken van den oorlog niet meer gevolgd kon worden, is men er toe overgegaan het Bankatin in Indië te verkoopen en werd de zorg daarvoor aan het Departement van Gouvernementsbedrijven opgedragen.

Licht was deze taak niet, indien men bedenkt, dat in dit opzicht niet de minste ervaring bestond en de markt van meet af aan moest worden opgebouwd.

Met de hulp van Bataviasche exporteurs van wie aanstonds krachtigen steun in deze werd ondervonden, werd het werk aangevangen en mocht het binnen niet al te langen tijd gelukken den afzet van het product te verzekeren en tal van nieuwe handelsrelaties en afzetgebieden voor Bankatin te verkrijgen.

Een ander mijnbouwproduct, dat in belangrijke hoeveelheden door de Landsbedrijven op de Indische markt wordt gebracht en voortdurend veel zorg van het Bureau vordert, zijn de *kolen*.

Was aanvankelijk, toen het Gouvernement nog slechts één kolenmijn — n.l. de Ombilinmijn — bezat, de verkoop van het product hoofdzakelijk in handen van den Bedrijfsleider te Padang gelaten, toen daarnaast nog andere mijnen, n.l. die op Poeloe=Laoet en in Palembang in exploitatie kwamen, deed zich de noodzakelijkheid gevoelen om den verkoop der gouvernementskolen te centraliseeren. De verkoop werd toen overgebracht naar het Departement en van daaruit werden de onderhandelingen met de verschillende groote afnemers gevoerd.

Gezegd kan worden, dat ook van dit product het Bureau voor Verkoop, niettegenstaande op de kolenmarkt in Indië sterk geconcurreerd moet worden tegen buitenlandsche kolen van betere qualiteit, volkomen in staat is gebleken op bevredigende wijze de beschikbare voorraden van de hand te zetten.

De verkoop bepaalt zich niet alleen tot afzet in Indië zelf. Er wordt naar gestreefd de kolen op buitenlandsche markten te introduceeren. De practijk wijst uit, dat deze pogingen vruchten dragen.

Naast den verkoop der kolen aan particuliere afnemers regelt het Bureau ook de distributie van de Gouvernementskolen bestemd voor de verschillende Gouvernementsdiensten. Deze kolen worden met K. P. M. stoomers door den Archipel vervoerd, volgens contracten, welke mede door het Bureau worden voorbereid en verzorgd.

Buiten den verkoop van tin en kolen heeft het bureau zich nog te bemoeien met den verkoop van *bullion*, (baar goud) afkomstig uit de Gouvernements goud= en zilvermijnen in Benkoelen.

Is hierboven met een enkel woord besproken de taak van het Bureau als verkooper, het heeft ook nog andere werkzaamheden te verrichten.

Genoemd kunnen in dit verband worden het aankoopen van ruw opium bestemd voor de opiumfabriek hier te lande, en van *rijst* bestemd voor onze mijnwerkers, terwijl ten slotte nog melding moge worden gemaakt van het feit, dat ook de voorziening van de Landsmijnen van Javaansche arbeidskrachten, tot de taak van het Bureau behoort.

L. A. B.

INDISCH MUNTSTELSEL EN CIRCULATIEBANK.

DEGENE, die zich ten doel stelt, een overzicht te leveren van de ontwikkeling van het Nederlandsch-Indische muntstelsel en in verband daarmede van de werking van de circulatiebank hier te lande gedurende het jongste vijf en twintigjarig tijdperk, kan de hem opgedragen werkzaamheden niet anders dan met zeer gemengde gevoelens ten einde brengen. Zoo gaarne zoude men bij een Regeeringsjubileum van H. M. de Koningin juist op dit punt in alle opzichten loven. Zoo gaarne zoude men willen vooropstellen, dat in deze aan een van de hoofdvoorwaarden voor een gezond en krachtig economisch leven in alle opzichten is voldaan, welke moeilijkheden dat leven ook te doorworstelen heeft gehad. Des te meer gevoelt men zoodanige behoefte bij de geschiedenisbeschrijving van een koloniaal volk, dat door zijn weinige kennis en eenvoudige opvattingen, meer dan andere volkeren lijden moet onder de gevolgen van een niet voldoende geordend en niet verzekerd geldstelsel. Helaas, kan aan dit verlangen niet worden voldaan.

Terwijl toch in 1898 de geheele ontwikkelingsgang wees in de richting van een in alle opzichten juist gefundeerd geldstelsel, dat langzamerhand was onttrokken aan de nawerking van een vroegere periode, moet daarentegen op het einde van dit Regeeringsjubileum worden geconstateerd, dat op den goeden weg een aanmerkelijke afstand terug is gegaan.

Tendenzen zijn in deze te onderkennen, welke sinds eeuwen èn door de wetenschap èn door de practijk als ondeugdelijk zijn veroordeeld. Onder den drang van omstandigheden is toch op den duur geen voldoende weerstand geboden aan de verleiding om door middel van ongedekt papieren geld te financieren. Deze financieringsmethode, gepaard gaande aan een uitvoerverbod van goud en zilver, bestendigd ook nadat het gedurende de oorlogsjaren tijdelijk onderbroken vrije goudverkeer door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika weder in eere was hersteld, hebben het Nederlandsch-Indische papieren geld in het internationale verkeer, ook tegenover het Nederlandsche, tijdelijk minderwaardig gemaakt.

Deze toestand, zorgwekkend voor hem, die niet blind is voor de groote gevaren daaraan verbonden, dateert gelukkig eerst van de laatste jaren, terwijl gewezen kan worden op het lichtpunt, dat het kwaad nog niet zoo diep heeft ingevreten, of meer wenschelijke verhoudingen zouden met betrekkelijk weinig moeite wederom kunnen worden hersteld.

Alvorens op die vraagstukken echter nader in te gaan, moge eerst een overzicht worden gegeven van de meer gelukkige jaren, welke het afgeloopen tijdperk in deze evenzeer en in hoofdzaak heeft gekend, en welke in zoo menig opzicht reden tot groote tevredenheid hebben gegeven. Daarbij zal het eigenlijke muntstelsel steeds in beschouwing worden gehouden in onverbreekbaar verband met de werking van de circulatiebank, welke hier te lande het monopolie heeft van de uitgifte van bankbiljetten. Beide geldsoorten vullen elkander te zeer aan en zijn in hun onderlinge wisselwerking te nauw met elkander verbonden, dan dat zij in beschouwingen als de onderwerpelijke, onafhankelijk van elkander bespreking zouden kunnen vinden, zonder aan den eisch van voldoende overzichtelijkheid te kort te doen.

In 1898 werd het Indisch geldstelsel voor zooverre het metalen geld betreft, beheerscht door de wet van 1854, terwijl in die jaren de circulatiebank werkte onder vigeur van het Koninklijk besluit van 6 Januari 1891 No. 6 (Indisch Staatsblad No. 49). Het Indische muntstelsel is in hoofdzaken identiek aan het Nederlandsche en heeft dezelfde standaardmunten. Het berust op een hinkenden standaard, welke grondslag slechts historisch te verklaren is.

Nadat toch in vroegere jaren het Nederlandsche en ook het Nederlandsch-Indische muntstelsel op den zilveren standaard had gerust, maakte de prijsdaling van het zilver tegenover het goud, en de aanname van het goud als standaardmetaal in de meeste cultuurlanden, een overgang naar den gouden standaard noodig om het internationale handelsverkeer op een vaste basis te stellen. Deze overgang heeft zich in den loop der jaren geleidelijk voltrokken, waarbij, mede in verband met de in Nederland geïnaugureerde en aldaar met kracht doorgevoerde bankpolitiek, het goud het eenige verrekeningsmiddel met het buitenland is geworden, zoodat feitelijk de zilveren munt van standaardmetaal tot teekenmunt is teruggedrongen. Daarbij is echter een principieel juiste regeling van deze materie nog steeds achterwege gebleven, zoodat in de wettelijke bepalingen aan het zilver nog steeds een grooter rol is toebedacht dan wenschelijk kan heeten. In de muntwet zijn de rijksdaalder, de gulden en de halve gulden nog steeds tot „standpenningen" gestempeld, d.w.z. dat zij als wettig metaalmiddel tot ieder bedrag moeten worden aanvaard. Verder is zilver nog steeds toegelaten als dekking van de obligo's van de circulatiebanken. Het door den overgang naar den hinkenden standaard overvloedig geworden zilver, dat destijds in groote hoeveelheden naar de kassen van de Nederlandsche Bank was teruggevloeid, is langzamerhand weder in het geldverkeer opgenomen, terwijl zelfs in latere jaren tot nieuwe aanmunting is moeten

worden overgegaan, om aan de eischen van het geld=verkeer te kunnen blijven voldoen.

Ook het Indische bankoctrooi was geheel naar Nederlandsche leest geschoeid, een toestand welke steeds bestendigd is gebleven. Het geeft aan de circulatie=bank, „ de Javasche Bank", een monopolie voor de uitgifte van bankbiljetten, met absolute vrijheid terzake van omvang van de bankbiljetten=circulatie, mits de dadelijk opvorderbare obligo's van de bank voor 40 pCt door metaal zijn gedekt. Daarbij is het land bij de bankpolitiek financieel geïnteresseerd door een winst=aandeel, dat in den loop der jaren steeds is toegenomen.

Deze grondslagen van het geldstelsel zijn tot aan de oorlogsjaren principieel ongewijzigd behouden en gedurende de periode 1898=1914 ziet men daarin slechts enkele wijzigingen en verbeteringen aangebracht. Zoo is wat het muntstelsel aangaat, bij de muntwet van 1912 het aantal muntsoorten uitgebreid met het gouden vijf=guldenstuk en met den nikkelen stuiver, waartegenover echter de zilveren stuiver tot intrekking is gekomen. Verder dient gewezen te worden op de vorming van het zoogenaamde „Muntfonds" in hetzelfde jaar. Toen toch langzamerhand de behoefte aan zilvergeld voor de circulatie steeds meer toenam, waarbij slechts de Staat tot aanmunting van zilver kon overgaan, werd ten rechte het gevaar niet denkbeeldig geacht, dat de zilveraanmunting dienstbaar zou worden gemaakt aan de financieele behoefte van de Regeering. Men heeft dit gevaar van den aanvang af willen ondervangen en heeft daarom een regeling getroffen, waarbij het verschil tusschen de kosten van zilveraankoop en aanmunting eenerzijds, en de waarde van het daarvoor verkregen zilveren geld anderzijds, een aparte belegging zou vinden, waaruit in latere jaren eventueele kosten van ontmunting of intrekking zouden moeten worden bestreden.

Er is verder, wat meer speciaal het muntwezen betreft, nog op te wijzen, dat in den loop der jaren in verschillende streken van den Indischen Archipel tot muntzuivering is overgegaan, waarbij wel de muntzuivering ter Sumatra's Oostkust als de voornaamste dient te worden genoemd.

Wat de circulatiebankwetgeving betreft, kan op meerdere ingrijpende wijzigingen worden gewezen. Men ziet toch in deze periode over geheel Europa een krachtige concentratie van goud bij de circulatiebanken, welke dit goud slechts afgeven wanneer de stand der wisselkoersen daartoe aanleiding geeft. Dit brengt voor die banken de wenschelijkheid mede om goud buitenslands te houden, teneinde wanneer de behoefte zich mocht doen gevoelen, dit goud niet meer te behoeven te versturen, doch zonder meer te kunnen afgeven. Werd vroeger aan de circulatiebank de eisch gesteld haar metaal binnenslands te houden, in verband met het vorenstaande werd haar de bevoegdheid verleend een gedeelte van haar metaal buitenslands aan te houden. Een tweede belangrijke stap tot vereenvoudiging van de pariteits=handhaving werd de kwestie van de buitenlandsche wisselportefeuille, voor het eerst met succes in het groot toegepast door de vroegere Oostenrijksch=Hongaarsche circulatiebank, welke de beteugeling van de wisselkoersen niet zoekt in goudafgifte of goudverkoop, doch door middel van manipulatiën van een uitgebreide buitenlandsche wisselportefeuille. Het daar verkregen succes lokte in meerdere landen tot navolging en bracht voor de circulatiebank in Nederland en in Indië de bevoegdheid om een deel der beschikbare middelen in buitenlandsche wissels te beleggen, daarbij uiteraard uitgaande van de veronderstelling, dat een wisselportefeuille geenszins te beschouwen is als een lucratieve geldbelegging, doch werkelijk ook dienstbaar zal worden gemaakt aan het doel, waarvoor zij van Regeeringswege werd aanvaard. Regelingen in bovenstaanden zin zijn ook voor Nederlandsch=Indië tot stand gekomen.

Het vorenstaande overzicht van de ontwikkeling van het geldstelsel hier te lande zou ook in zijn beknoptheid niet volledig wezen, wanneer niet met een enkel woord de aandacht werd gevestigd op een poging in 1903 bij de behandeling van de Nederlandsche bankwet gedaan, om ook volgens de wettelijke bepalingen het Nederlandsche geldstelsel op den gouden standaard te stellen, door in het bankoctrooi een bepaling op te nemen, waarbij aan de circulatiebank de verplichting zou worden opgelegd, goud af te staan tegen geldpariteit, zoodra de wisselkoersen het onderste goudpunt overschrijden. Deze poging is echter mislukt, men zou willen zeggen overbodig gemaakt, door een verklaring van de Nederlandsche bank, dat zij bereid was om zoodra de wisselkoersen daartoe aanleiding gaven, goud af te staan, tegen een prijs waardoor die wisselkoersen het onderste goudpunt niet zouden kunnen overschrijden. Een soortgelijke verklaring werd door de Javasche Bank ook tegenover de Nederlandsch=Indische Regeering afgelegd, waarmede echter de gouden standaard in het internationale verkeer slechts in zooverre definitief is gevestigd, zoolang aan de betreffende verklaring de hand wordt gehouden.

Onder dit geldstelsel waarvan de hoofdpunten hiervoren in het kort zijn weergegeven, heeft het land zich vooral na 1904 gelijkmatig en gunstig kunnen ontwikkelen, welke ontwikkeling mede spreekt uit den omvang van werkzaamheden van de circulatiebank, zooals die in de ondervolgende cijfers zijn weergegeven (in guldens).

	Bankbiljetten in omloop	Bankassignatiën	Saldi in Rekening=Courant	Totaal der dadelijk vorderbare obligo's
31 Maart 1899	52 221 717	649 772	2 509 505	55 380 994
„ „ 1904	52 570 535	237 386	1 871 587	54 679 508
„ „ 1909	70 397 490	559 534	11 476 591	82 433 615
„ „ 1914	111 963 920	1 379 040	9 704 154	123 047 114

Deze constante en krachtige vermeerdering van de werkzaamheden van de circulatiebank is des te verblijdender, wanneer men haar beschouwt in verband met het gebruik van clearing, welke door de Javasche Bank werd ingevoerd en waarmede in het boekjaar 1913/1914 nagenoeg 868 millioen werd verrekend.

De vermeerdering van dadelijk opvorderbare obligo's van de circulatiebank bleven steeds zonder bezwaar gedekt, terwijl verder die dekking ook in intrensieke waarde een sterken vooruitgang vertoonde. Beschouwt men toch alleen de gouddekking, welke in deze primeert, al is volgens de octrooi=bepalingen ook zilver nog voor dekking aan te wenden, dan krijgt men de navolgende cijfers:

	Gouddekking in guldens	In procenten der dadelijk opvordb. obligo's
1899	72 00 900	13
1904	8 159 850	15
19 9	11 775 839	14
1914	24 943 094	20

	Bankbiljetten in omloop.	Bankassignatien.	Saldi in Rekening Courant.	Totaal der dadelijk vorderbare obligo's.
31 Maart 1914	111 963 920	1 379 040	9 704 154	123 047 114
31 Maart 1915	118 084 725	1 927 389	19 234 669	139 256 783
31 Maart 1916	144 882 260	4 469 829	27 102 167	176 454 256
31 Maart 1917	157 946 205	3 086 096	32 071 382	193 103 683
31 Maart 1918	180 754 970	5 180 902	56 054 764	241 990 636
31 Maart 1919	214 305 695	4 833 747	123 167 513	342 306 955
31 Maart 1920	320 812 220	9 656 570	97 862 689	428 331 479
31 Maart 1921	328 812 140	3 392 214	148 293 203	480 497 557
31 Maart 1922	267 470 555	3 428 277	86 880 615	357 779 447
31 Maart 1923	269.410.185	3.335.484	104.569.608	377.315.277

Die gouddekking steeg dus van 1899 tot 1914 van ruim f 7 millioen tot nagenoeg f 25 millioen, of van 13 tot 20 % der dadelijk opvorderbare obligo's, niet= tegenstaande het totaal van die obligo's in die jaren toenam van f 55 tot f 123 millioen.

Heeft, zooals uit de vorenstaande cijfers overtuigend blijkt, de ontwikkeling van het geldstelsel in alle opzichten gelijken tred gehouden met de ontwikkeling van het land, waarbij dan nog kan worden vermeld, dat gedurende die periode ook de wisselkoers zich kenmerkt door een zeer gelijkmatig verloop, gedurende de oorlogsjaren vertoont die ontwikkeling een gansch ander beeld. In hoofdzaak dient daarbij gewezen te worden op talrijke, snel opeenvolgende maatregelen, welke, hoe goed ook bedoeld en in den aanvang ook gunstig werkend, op den langen duur het geldstelsel op een precairen grondslag hebben gesteld, waarbij vooral in de na=oorlogsjaren de gevaren van de ge= troffen regelingen duidelijk aan den dag zijn getreden.

In die jaren komen wel een tweetal punten het sterkst naar voren. In de eerste plaats is te wijzen op een overwegenden invloed van de circulatiebank op het geldelijk verkeer, terwijl verder genoemd wordt de gedeeltelijke financiering van het Land door middel van ongedekt papieren geld. Aan een en ander is ge= durende de laatste jaren een depreciatie van den Nederlandsch=Indischen gulden ook tegenover den Nederlandschen gepaard gegaan.

Ten einde deze aangelegenheden juist te kunnen overzien, moge in de allereerste plaats weer een over= zicht gegeven worden van het verloop der dadelijk opvorderbare obligo's (in guldens) van de circulatie= bank gedurende de oorlogsjaren en de daarop volgende jaren, ten einde zoodoende een inzicht te verkrijgen in de eischen welke het geldverkeer gedurende die jaren heeft gesteld. (zie vorige bldz.)

Tegenover vorenstaand verloop der obligo's staat het nevenstaand verloop der dekking, waarbij weder= om slechts de gouddekking in aanmerking is genomen, welke cijfers nader toelichting zullen vinden.

Het uitbreken van den wereldoorlog in Augustus 1914 deed ook hier te lande een groote ontreddering van het geldwezen vreezen, mede in verband met een te verwachten bovenmatige appreciatie van metaal door belligerenten. Een der eerste maatregelen, welke dan ook door de Regeering tot bescherming van het geld= stelsel werden getroffen, was een verbod tot uitvoer van goud en zilver, hetzij gemunt of ongemunt, welk verbod den zevenden Augustus 1914 tot stand kwam.

Tevens dient er op gewezen te worden, dat den 5den tevoren de door de Javasche Bank uitgegeven bankbiljetten waren verheven tot wettig betaalmiddel tot elk bedrag, welke maatregel op zich zelf echter van minder vèrstrekkende beteekenis is dan zij schijnt, doordat de bank zelf nog steeds aan inwisselbaarheid bleef gebonden, zulks wijl de bedoeling van den ge= troffen maatregel geen andere was dan om belem= mering van het geldverkeer door betaling in specie te eischen, onmogelijk te maken. Verder werd de ver= plichte metaaldekking van de bank ten opzichte van haar obligo's teruggebracht van 40% tot 20%, met de onuitgesproken bedoeling, dat zoo eenigszins mogelijk, het oorspronkelijk dekkingspercentage van 40 behouden zou blijven.

	Gouddekking in guldens	In procenten der dadelijk opvorderbare obligo's
1914	24 943 094	20
1915	30 889 639	22
1916	46 774 846	27
1917	72 098 795	37
1918	92 166 792	38
1919	128 356 809	37
1920	184 957 791	43
1921	225 600 803	47
1922	154 658 263	43
1923	161 265 331	43

Deze maatregelen hebben gedurende de oorlogs= jaren in alle opzichten gunstig gewerkt en het ver= loop der Indische wisselkoersen tegenover het buiten= land is in die moeilijke jaren nimmer anders dan bevredigend geweest.

In verband met de algemeene prijsstijging vertoont de werkzaamheid van de circulatiebank een buiten= gewone uitbreiding, waardoor — zooals uit voren= staande cijfers blijkt — de bankbiljetten=emissie stijgt van nagenoeg f 112 millioen op 31 Maart 1914 tot ruim f 214 millioen op 31 Maart 1919 of met ruim 90%. Het bedrag in clearing verrekend stijgt zelfs van f 868 millioen in het boekjaar 1913/1914 tot nagenoeg f 3 milliard in het boekjaar 1918/1919. Tegenover die uitbreiding werd echter steeds de noo=

dige dekking verkregen, zoodat in die periode de goud=dekking zelf steeg van 20% op 37% van de dadelijk opvorderbare obligo's. Opmerkelijk is in die periode verder, hoeveel geld binnenslands renteloos blijft, het=geen spreekt uit de saldi rekening=courant=te=goed van anderen bij de circulatiebank, van welke saldi het totaal stijgt van f 10 millioen op f 123 millioen, wel=ke vermeerdering slechts ten deele is toe te schrijven aan het achterhouden van geld ter voldoening van de oorlogswinstbelasting.

Aan de stijging van de gouddekking gaat echter een daling van het dekkingspercentage aan zilver ge=paard, welke daling verband houdt met de steeds stij=gende behoefte aan circulatiemiddelen, welke door de stijging van het prijsniveau wordt veroorzaakt. Terwijl toch op 31 Maart 1914 in de kassen van de Bank nog tot f 28.6 millioen aan zilveren geldstukken in voorraad is, daalt die waarde tot f 9.2 millioen op 31 Maart 1919, om op denzelfden datum van het vol=gende jaar zelfs een minimum van f 1.8 millioen te bereiken.

Het is dit wegvloeien van zilver uit de kassen van de bank, zich het sterkst accentueerende na 1919 met de geweldige stijging van het prijsniveau welke die aren vertoonen, hetwelk tot verschillende verdere noodmaatregelen voert, van welke maatregelen de uit=gifte van muntpapier van Staatswege in 1919 in cou=pures van f 2.50 en f 1, in begin 1920 gevolgd door uitgifte van coupures van f 0.50, wel in de eerste plaats moet worden genoemd. Opgemerkt moge verder wor=den dat dit papieren geld werd gestempeld tot wettig betaalmiddel tot elk bedrag.

Door dezen maatregel, gevolgd op vorengenoemd verbod van metaaluitvoer, verloor het geldstelsel allen waarborg, dat het zou blijven berusten op het goud, doordat het natuurlijke steunpunt van inwisselbaarheid van het bankbiljet tegen metaal en zoo noodig uitvoer van metaal onmogelijk waren gemaakt, waarmede dus het geldstelsel aan de belangen van de circulatiebank was vastgekoppeld.

Evenals in een vorige periode het zilver, tot stand=penning gestempeld, voor de circulatiebanken een wal vormde om het goud, dat zoodoende bewaard kon blij=ven voor internationale verrekening, zoo vormden thans de muntbiljetten een eerste onneembaar reduit om den metaalvoorraad van de circulatiebank. Tegenover deze maatregelen zouden echter nòch in theorie, nòch in practijk bezwaren bestaan zoo lang de bank door haar geld= en goudpolitiek zorg draagt voor een zoodanig verloop van de wisselkoersen, als met de handels= en betalingsbalans in overeenstemming kan wezen.

Met de verschillende noodmaatregelen, waarvan hiervoren de meest voorname zijn aangegeven, waren echter de moeilijkheden, welke met het Indische geldstelsel zijn doorgemaakt, nog niet bedwongen. Een zeer krachtige vraag naar zilver in landen, welke nog op den zilveren standaard leven, waarschijnlijk gepaard gaande aan het oppotten van zilver, waartoe de algemeene ontreddering van het geldwezen over de geheele wereld alle aanleiding gaf, deden den zilverprijs zoodanig stijgen, dat gevreesd moest worden voor een toestand, waarbij het Nederlandsche en het Nederlandsch=Indische zilvergeld opgeld zou gaan doen, hetgeen zou voeren tot versmelting op groote schaal. Bij de wet werd daarom het gehalte van het zilvergeld voor Nederlandsch=Indië verlaagd en werd besloten tot ommunting tot munt van lager gehalte. Voordat hiertoe echter behoefde te worden overge=gaan, toonde de zilverprijs alweer een krachtige daling, ten deele parallel loopende aan de algemeene daling van het prijsniveau, waarmede de urgentie van de ommunting was verdwenen.

Met een geldstelsel als hiervoren aangegeven, brak een z.g. economische crisis uit, welke tot meer normale verhoudingen zou voeren, en het is juist in die periode gebleken, dat de gedurende de laatste jaren getroffen maatregelen zonder groote gevaren op den duur niet bestendigd zullen kunnen worden. Onmiskenbaar is zulks naar voren gekomen, niet=tegenstaande de economische crisis, welke de wereld heeft geteisterd, zich hier te lande veel minder scherp heeft doen gevoelen dan nagenoeg overal elders en zij veelal slechts een kwestie was van min=der overvloedige winst. Deze z.g. economische crisis met den daaraan gepaard gaanden val van het prijs=niveau, bracht onder ander mede, dat de bankbiljet=tenemissie van de circulatiebank van bijna 329 millioen op 31 Maart 1921 daalde tot ruim 267 milli=oen op 31 Maart 1922, om daarna wederom een onbeduidende stijging te vertoonen tot 269 millioen op 31 Maart 1923. De verrekening in clearing bij de Javasche Bank, welke van nagenoeg f 3 milliard in het boekjaar 18/19 waren opgeloopen tot ruim f 9 milliard in het boekjaar 20/21, viel voor het boekjaar 21/22 terug tot ± f 6.5 milliard, om voor het jaar 22/23 een nog verderen terugval te vertoonen tot f 5.25 milliard.

Aan het mindere gebruik van bankbilletten ging tevens een minder gebruik van muntbilletten en vooral van zilver gepaard.

Terwijl de gemiddelde muntbilletten=circulatie terug=liep van nagenoeg f 51 millioen op ultimo Maart 1921 tot nagenoeg f 47 millioen op ultimo Maart 1922 en tot ruim 40 millioen op ultimo Maart 1923, begon het zilver in groote hoeveelheden naar de kassen van de bank terug te vloeien. Terwijl die kassen op 31 Maart 1920 een voorraad uitwezen van niet meer dan f 1.8 millioen, steeg die voorraad wederom tot f 10.6 millioen op 31 Maart 1921, welke stijging echter ten deele ook aan nieuwe aanmunting moet worden toegeschreven, en verder tot f 38.9 millioen op ultimo

Maart 1922, om op ultimo Maart 1923 een bedrag van nagenoeg f 60 millioen te bereiken. Zilver was dus weer overvloedig voorradig, waartegenover de muntbiljettencirculatie echter in hoofdzaak gehandhaafd bleef en slechts tot intrekking van het halve gulden biljet werd besloten. Zoodoende heeft het muntbiljet zijn oorspronkelijke bestemming verloren en is het zuiver geworden tot een onderdeel van de Staatsfinanciering.

Op de beginselen, welke hierover in het kort zijn aangegeven, en welke steunen op maatregelen, die op het oogenblik, dat zij genomen werden, welhaast onvermijdelijk schenen, vertoont het geldstelsel gedurende de laatste jaren onmiskenbare teekenen van mindere deugdelijkheid, ware het reeds alleen in verband met de niet onaanmerkelijke depreciatie van den Nederlandsch-Indischen tegenover den Nederlandschen gulden, welke gedurende de laatste jaren nagenoeg bij voortduring in meer of mindere mate aan den dag treedt. Deze depreciatie is toch — hoe men overigens ook tegenover dit vraagstuk staat — slechts uit de ondeugdelijkheid van het geldstelsel zelf te verklaren, daar het verloop van handels- en betalingsbalans geenszins in die richting wijst.

De wal, door het muntbiljet om den metaalvoorraad van de circulatiebank gevormd, gepaard gaande aan het uitvoerverbod van goud en zilver, heeft het mogelijk gemaakt, dat in vorige jaren — in tijden van sterke opleving — als internationaal volwaardig uitgegeven bankbiljetten slechts als minderwaardig konden worden ingewisseld, toen het gebruik ervan voor de circulatie overbodig werd. Deze toestand heeft de moeilijkheid geschapen, dat terzake een strijd is ontbrand tusschen de Regeering eenerzijds en de circulatiebank anderzijds.

Door deze laatste is toch een deel van het voor dekking noodige goud verkocht, toen de obligo's terugliepen, waarbij zij het door den verkoop verkregen avans als winst wenschte te beschouwen, daarbij liefst de depreciatie van het Indische geld, zonder welke dit koersavans nimmer op die wijze had kunnen zijn verkregen, geheel buiten beschouwing latende.

Aan de desbetreffende balans heeft de Regeering Haar goedkeuring onthouden en het vraagstuk is aan een arbitrale beslissing onderworpen. Maatregelen om herhalingen te voorkomen, zijn echter nog niet genomen, al is een krachtig ingrijpen in de naaste toekomst natuurlijk niet buitengesloten.

Wanneer men ziet, hoe sommige cultuurlanden zich geen offers hebben ontzien om na den wereldoorlog in de eerste plaats hun geldstelsel wederom op een gezonde basis te stellen — men denke hierbij voornamelijk aan de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en aan Engeland — dan moge de hoop worden uitgesproken, dat de Indische Regeering spoedig denzelfden weg zal inslaan, voordat de kanker van een ongeordend geldstelsel zoo diep in het economisch leven zal hebben ingevreten, dat herstel welhaast onmogelijk wordt.

Ten slotte moge nog een enkel woord worden gewijd aan de kwestie van absolute scheiding van het geldstelsel van Nederland en Nederlandsch-Indië, welke scheiding de laatste jaren hoogst wenschelijk werd geacht. Een Staatscommissie is benoemd om terzake van advies te dienen in den tijd, dat zoodanige scheiding voor beide landen meer of minder urgent scheen.

Van een Indisch standpunt beschouwd, kan men slechts hopen, dat deze scheiding voorshands niet wordt voltrokken. Hoezeer ook theoretische overwegingen daarvoor pleiten, men heeft ook in deze alle rekening te houden met de practijk, welke gedurende de laatste jaren heeft geleerd, dat in Indië zelf op dit punt niet voldoende waarborgen kunnen worden verkregen, om van de goede werking van een geheel onafhankelijk geldstelsel verzekerd te wezen. De werking van een juist geldstelsel is mede te zeer afhankelijk van een krachtige en onafhankelijke intellectueele publieke opinie, dan dat het zonder zeer ingrijpende wijzigingen op velerlei gebied, aanbeveling zou kunnen verdienen zich in deze richting aan experimenten te wagen, welke de meest onwenschelijke gevolgen zouden kunnen hebben.

E. P. W.

DE INTERNATIONALE POSITIE VAN NED.-INDIË.

DE INTERNATIONALE POLITIEKE VERHOUDINGEN.

De koloniale politiek is een dochter van de buitenlandsche en de verwantschapstrek blijft altijd duidelijk zichtbaar. Iedere kolonie is een kristallisatie van actie buitenslands; iedere koloniale verhouding schept bijzondere betrekkingen met andere volken. Vandaar dat het oppergezag over koloniën verplicht is tot een nauwlettend volgen van den internationalen barometer, ook in de vele gevallen, waarin deze voor het eigen lot van het moederland van minder beteekenis zou zijn geweest. Internationale gebeurtenissen en voorbeelden hebben dikwijls juist op het koloniale terrein een buitengewoon sterken invloed.

Zoo werkte de van Europa uitgaande levendige koloniale expansie in de tweede helft der negentiende eeuw ook krachtig in op den gang der Indische gebeurtenissen. De 19de eeuw heeft zich gekenmerkt door een vrijwel met succes bekroond streven om de Nederlandsche invloedssfeer in den Archipel duidelijker tegenover de Britsche af te bakenen. Alleen de plicht om onze „tractaten" met Inlandsche „staten" en „regeeringen" aan de Britsche Regeering mede te deelen, een verdragsbepaling tegen te sterke differentiatie ten nadeele van den Britschen handel en een beperking van de vrijheid om bepaalde gedeelten van Nederlandsch-Indië af te staan (art. 3, 2 en 15 van het Verdrag van 1824, Indisch Stbl. 1825 No. 19) herinneren thans nog aan de eenigszins beklemde positie, waarin Nederland na de teruggave der Oost-Indische bezittingen in 1814 aanvankelijk ten opzichte van Engeland verkeerde. Maar bij het streven naar afbakening van invloedssferen deed gaandeweg de overal wroetende expansie-drang bij de Nederlandsche staatslieden het inzicht geboren worden, dat het bezit van een min of meer begrensde invloedssfeer nog niet voldoende waarborg was voor de toekomst. Men begon de beteekenis in te zien van den bekenden versregel uit Faust:

„Was du ererbt von deinen Vätern hast,
Erwirb es um es zu besitzen".

Hoezeer gaandeweg de internationale situatie in den loop der 19de eeuw alom in en aan den Stillen Oceaan veranderde, leert een kort overzicht.

Engeland vestigde zich in 1840 op Nieuw-Zeeland; in 1841 nam het Hongkong; in 1842 volgde de eerste opensluiting van China. In 1842 spreidde Frankrijk de vleugels uit over Oceanië; in 1846 werd de Engelsche vlag geheschen te Laboean op Borneo; in 1853 werd Nieuw-Caledonië Fransch. In datzelfde jaar knoopte Amerika betrekkingen aan met de Sandwich-eilanden en de Samoa-groep, in 1854 bewerkte een Amerikaansch eskader Japan's openstelling voor het internationale verkeer, ten gunste waarvan ook Nederland zijn invloed aanwendde. Na de beëindiging in 1860 van den tweeden oorlog, door Engeland ditmaal tezamen met Frankrijk tegen China gevoerd, begon al spoedig (1862) de vestiging van het Fransche gezag in Indo-China.

Bij deze algemeene roerigheid meende ook Nederland zijn gezagsaanspraken te moeten verzekeren, met name op Sumatra. Het Sumatra-verdrag, in 1871 met Engeland gesloten, waarbij de Britsche regeering verder afzag van alle vertoogen tegen de uitbreiding van ons gezag op genoemd eiland, baande hiertoe den weg.

Zoo werd in 1873 aangestuurd op feitelijke onderwerping van Atjeh, mede onder de inwerking van ongerustheid over de mogelijkheid van buitenlandsche inmenging.

Kielstra zegt het zoo positief mogelijk: „De oorlog werd verklaard, niet omdat wij Atjeh wilden veroveren, maar uitsluitend omdat voorkomen moest worden dat een andere mogendheid zich daar vestigde" (Indisch Nederland, 190). En toen later Van Heutsz opstond om het Atjeh-werk te voltooien en daarna ook elders het onafhankelijk gebleven deel der Nederlandsche invloedssfeer tot werkelijk Nederlandsch-Indisch gebied te maken was wederom beduchtheid voor buitenlandsche bemoeienis in de zoo noodige groote schoonmaak een krachtig motief voor zijn actie.

Op Sumatra, Celebes, Bali, overal werd de erkenning van het Nederlandsche oppergezag geëischt en waar noodig met de wapenen afgedwongen.

Welke pen zal de beteekenis van dit effect der buitenlandsche verhoudingen ten volle beschrijven?

De bewindsperiode van Gouverneur-Generaal Van Heutsz (1904—1909) werd door de snelle krachtige afronding en éénmaking van het tegenwoordige Nederlandsch-Indië tot een phase, die een nieuwe aera voor deze gewesten heeft ingezet.

Inmiddels waren daarbuiten ook ingrijpende veranderingen voorgevallen.

Japan had na verbreking van zijn isolement uit den internationalen omgang voordeel weten te trekken door

zich met gretigheid vele factoren van moderne economische en militaire kracht eigen te maken en zijn nieuw kunnen geopenbaard in den oorlog tegen China, waarbij het in 1895 de zege behaalde. Voorloopig was dit feit voor de expansiezuchtige Europeesche mogendheden slechts het sein om zich van nieuwe voordeelen te verzekeren. Terwijl door een vereenigd optreden van Rusland, Frankrijk en Duitschland de afstand van het Liaotong=schiereiland aan Japan werd verhinderd, verwierf Rusland zich het recht op feitelijke bezetting van Noord=Mandsjoerije. In 1897 vond Duitschland een voorwendsel om den afstand van Kiautsjau als pachtgebied af te dwingen. Rusland verwierf nu op denzelfden voet Liaotong en Engeland Wei=Hai=Wei, terwijl het zich een invloedssfeer in de Yangtzevallei verzekerde. Frankrijk bedong voor zich een dergelijke sfeer in Zuid=China. Japan, in 1902 versterkt door een verbond met Engeland, begon nu echter op te komen tegen de pogingen van Rusland om zijn macht ook over Korea uit te strekken, hetgeen in 1904 leidde tot den Russisch=Japanschen oorlog, in 1905 beëindigd door den vrede te Portsmouth. Japan verwierf door dezen gelukkig gevoerden strijd de voorrechten, tevoren aan Rusland in Zuid=Mandsjoerije toegekend, benevens Liaotong en Zuidelijk Sachalin. Spoedig vond ook zijn oppergezag over Korea erkenning.

Belangrijker nog was het moreele effect. Japan werd voortaan als groote mogendheid erkend. In geheel Oost=Azië verspreidde zich de overtuiging dat de Aziatische volken in staat zijn, zich de voordeelen der Westersche beschaving eigen te maken en in krachtsontplooiing zich met de Europeanen te meten.

Het aanzien, dat Japan zich door zijn moderne ontwikkeling had weten te verwerven, leidde in Nederlandsch=Indië tot een herziening van de oude wettelijke indeeling der bevolkingsgroepen. Door het z.g. Japannerwetje van 1899 (Ind. Stbl. No. 202) werden de Japanners er met Europeanen op één lijn gesteld, — een inderdaad wel opvallende hulde aan de resultaten van Aziatische zelfwerkzaamheid. Het door Japan's voorbeeld overal in Oost=Azië gewekte zelfvertrouwen is ongetwijfeld mede oorzaak geweest dat ook in Nederlandsch=Indië bij het meer ontwikkelde en progressieve deel der Inlandsche wereld de wensch ontwaakte om uit de bron der Westersche kennis te drinken, ten einde een grooter aandeel in den maatschappelijken vooruitgang te kunnen verwerven; anderzijds hielp deze algemeene beweging de koloniale politiek voortstuwen in de bekende „ethische" bedding.

Een belangrijk feit, dat deze strooming nog hielp versterken, was de overneming van de Filippijnen door Amerika in 1899. Bij het uitbreken van den oorlog tegen Spanje was dit resultaat in Amerika niet voorzien of begeerd. Het werd door sommigen ten slotte verwelkomd, omdat het de Unie met een maritiem station verrijkte. Maar in politiek opzicht zat men er mee verlegen: "not only the constitution and frame of government, but the political habits of the American people are not well fitted for ruling over distant subjects of another race", schrijft BRYCE. Velen hebben in Amerika altijd de onafhankelijkverklaring van de eilanden voorgestaan. Hiertoe is het niet gekomen, doch wel werd aangestuurd op spoedige toekenning van een ruime mate van zelfstandigheid. Van meet af werd hier door het Amerikaansche bewind de toekenning van autonomie in uitzicht gesteld en deze belofte werd spoedig ingelost. Het hier gegeven voorbeeld werd voor andere koloniale mogendheden van groote beteekenis.

In Britsch=Indië, waar reeds sedert 1861 het zaad van representatieve instellingen was uitgezaaid en in 1892 de Indian Councils Act het beginsel verder had doorgevoerd, werden door de Morly=Minto Act van 1909 verkiezingen en andere vooruitstrevende hervormingen tot stand gebracht.

Op internationale congressen traden de voorstanders eener vooruitstrevende koloniale politiek met elkander in overleg, ten einde gegevens betreffende de koloniale instellingen en maatregelen in de verschillende landen uit te wisselen en vergelijkingen te maken.

Met ijver inderdaad werd getracht, de zwaarden om te smeden in sikkels en het imperialisme dienstbaar te maken aan verlichting en beschaving. Ook in Ned.=Indië drong de nieuwe strooming door.

Steeds duidelijker werd hier, hoe zeer de enorme uitbreiding van het internationale verkeer en de daardoor verhoogde gevoeligheid voor internationale verhoudingen haar invloed moest doen gelden op de regeeringspolitiek.

In zijn voorwoord tot het in 1913 verschenen verzamelwerk "Neerlands Indië" schreef VAN HEUTSZ:

"Door de kolossale verbetering en uitbreiding, welke het verkeerswezen over de geheele wereld onderging, is het algemeene verkeer en de handelsomzet tusschen alle volken met groote snelheid zoozeer toegenomen dat thans op allerlei gebied als 't ware *alles* internationaal is geworden. Ook de koloniale staatkunde heeft daardoor een beslist internationaal karakter gekregen; er kan thans geen sprake meer zijn van een zich afzonderen, van werken alleen in eigen kring . . .

Het is daarom, dat door de Regeering in het moederland het koloniaal beheer niet slechts met toewijding en kalm beleid, maar tevens met grooten durf, met energie en voortvarendheid in vooruitstrevenden zin moet worden gevoerd".

De grondslagen werden hier te lande gelegd voor een Indisch volksonderwijs, voor tal van maatregelen in het belang der bevolking. „Associatie" en „unificatie" stonden bij de Regeering in hooge gunst.

In niet geringe mate werd de gestadige klimming

van den nieuwen scheppingsdrang gevoed door de overweging dat voor verbetering van de organisatie der Indische landsverdediging intense samenwerking met en steun van de Inlandsche bevolking een dringende vereischte zou zijn. Voor sommigen was dit de kern van het koloniale beleid. Met bezorgdheid werden de expansie=beweging en de Aziatische opleving gadegeslagen.

Onder de van buiten inwerkende invloeden, die sommiger ongerustheid wekten, verdient vermelding de Pan=Islamietische actie, die vooral onder het bewind van Abdoel Hamid in Turkije werd gepropageerd en zich door de jaarlijksche Mekkabedevaarten gemakkelijk in den Archipel kon verspreiden.

Een andere, uit het buitenland zich voortplantende actie was die der Chineezen.

De door Japan's successen oplevende begeerte van China om zich naar buiten krachtiger te doen gelden, vond weerklank in een Chineesch=nationalistische beweging hier te lande. Tal van grieven over achterstelling in rechtsbedeeling, onderwijsverzorging, enz. werden door de Chineesche kolonisten naar voren gebracht en de Chineesche regeering toonde hiervoor groote belangstelling. In 1907 bracht de Vice=President van het Departement van Landbouw te Peking met de Chineesche oorlogsschepen Hai Ch'i en Hai Yung een bezoek aan Nederlandsch=Indië; in 1908 bereisde de secretaris der Chineesche legatie te 's Gravenhage Wang Kong Ky den Archipel; in 1909 verscheen hier de secretaris van het Chineesche landbouwdepartement met genoemde oorlogsschepen ter bestudeering van handelsaangelegenheden.

Het feit dat de nationaliteit der Chineesche ingezetenen nog niet behoorlijk geregeld was, verhaastte in deze omstandigheden de totstandkoming van de wet van 10 Februari 1910 op het Nederlandsch onderdaanschap (Indisch Staatsblad No. 296). Het doel was o.m. het Nederlandsch onderdaanschap der talrijke in Indië geboren Chineezen buiten twijfel te stellen.

De nationale aspiraties der Chineezen werden intusschen door psychisch contact met de drijvende krachten der revolutie van 1911 in het Hemelsche Rijk sterk geprikkeld.

Zij bleven krachtig ageeren voor verbetering van hun positie, hetgeen gaandeweg geleid heeft tot belangrijke hervormingen vooral op het gebied van rechtspleging en onderwijs.

Niet alleen de Chineezen echter deden zich gelden.

Politieke roerigheid werd in den vroeger zoo rustigen Archipel ook onder andere bevolkingsgroepen steeds duidelijker merkbaar en de invoering van medezeggenschap der bevolking in het bestel van de zaken des Lands werd als een eisch des tijds erkend. In 1918 werd de eerste zitting van den Volksraad geopend.

De door den wereldoorlog opgewekte beweging voor zelfbeschikking bleef hierop ook niet zonder invloed. De toekenning van autonomie aan de Filippijnen door de wetten van 1902 en 1916 en de beperkte toekenning van verantwoordelijk bestuur aan Britsch=Indië in 1919 vooral, bracht ten slotte aan velen in Nederland en hier te lande de overtuiging, dat ook Nederlandsch=Indië de nieuwe strooming had te volgen. De in 1922 afgekondigde grondwetsherziening vertoonde van dezen gedachtengang de resultaten door de schrapping van den ouden naam van „kolonie", en de toekenning van een zekere mate van autonomie aan de Nederlandsch=Indische gemeenschap.

De wereldoorlog bracht voor Nederland en Nederlandsch=Indië overigens rechtstreeks geen andere politieke consequenties dan den plicht tot handhaving van de neutraliteit. De internationale betrekkingen bleven ook in dat spannende tijdperk bevredigend.

Sedert 1898 was inmiddels Amerika steeds beslister als wereldmacht op het tooneel van den Stillen Oceaan verschenen. Het had in dat jaar de Hawai=eilanden ingelijfd; in 1899 verkreeg het behalve de Filippijnen het eiland Guam benevens Tutuila van de Samoa=groep. Duitschland verwierf toen de Marianen, de Carolinen, de Marshall= en de Palau=eilanden. Amerika, dat in den loop der 19e eeuw door een samenloop van gunstige omstandigheden een belangrijke economische en politieke macht was geworden, begon behoefte te krijgen aan verruiming van afzetgebied voor zijn producten. Consequent wendde het zijn invloed aan om ten aanzien van China het beginsel der open deur te doen erkennen.

Niet in allen deele hadden deze pogingen succes. Zoo stuitte een voorstel, in 1910 van Amerikaansche zijde gedaan om de spoorwegen in Mandsjoerije te internationaliseeren, op het besliste verzet van Japan. Dit land was niet van zins, de reeds verworven voorrechten prijs te geven en duidde Amerika's inmenging zeer euvel. Toch is Amerika er tot op zekere hoogte in geslaagd, het open=deur=beginsel voor China weer ingang te doen vinden en de invloedssferen=politiek op den achtergrond te dringen.

Eenige wrijving tusschen Amerika en Japan bleef ook in andere opzichten niet achterwege. De Japansche immigratie in de Vereenigde Staten deed daar vrees ontstaan voor concurrentie van arbeidskrachten met lager levensstandaard, en leidde in 1907 tot een wet, tegen deze immigratie gericht. Ondanks de later met Japan gesloten „gentlemen's agreement" werden in de Amerikaansche kuststaten nog andere tegen Japanners gerichte maatregelen genomen, welke in Japan telkens groote gevoeligheid wekten.

Een soortgelijke houding namen trouwens ook Canada en Australië, ondanks het Engelsch=Japansche bondgenootschap, tegenover de Japansche immigratie aan.

Waar in Japan zoowel aan emigratie in 't algemeen, als aan expansie in China uit economische overwegingen groote waarde werd gehecht, werd de ondervon=

den tegenwerking daar telkens weer als een ernstige grief gevoeld. Vooral sedert in 1911 het Engelsch=Japansche verbond in dien zin was gewijzigd dat Engeland bij een oorlog tegen Amerika niet als bond=genoot zou behoeven op te treden, ontstond in Japan een strooming om liever steun te zoeken bij Rusland en eventueel bij Duitschland. Voorloopig echter kwam hiervan niets.

Door den wereldoorlog ondergingen de verhoudingen aan den Stillen Oceaan weer sterke veranderingen. Duitschland's bezittingen gingen aan anderen over. Kiautsjau werd Japansch. De destijds van Spanje over=genomen eilanden — waaronder vooral Yap bekend is geworden, — kwamen voorts als mandaat aan Japan; Duitsch Nieuw=Guinea werd Australië toegewezen. Rusland hield tijdelijk op als oeverstaat mede te tellen. Japan nestelde zich in Siberië.

Gedurende den wereldoorlog deed Japan zich in heel Oost=Azië en met name ook tegenover China sterk gelden.

In 1915 moest China de bekende 21 Japansche eischen aanvaarden, waardoor de republiek feitelijk onder Japansche voogdij werd gebracht. Dit wekte in China groote verbittering, en door Amerika en de Europeesche mogendheden werd onder den druk van den oorlog slechts tijdelijk berusting getoond.

Bij niet weinigen was vrees voor een verstoring van het politiek evenwicht op en rondom den Stillen Oceaan opgewekt; en na het sluiten van den vrede van Versailles werd dan ook de behoefte gevoeld, de verschillende vraagstukken, op dit gebied betrekking hebbende, afzonderlijk onder de oogen te zien. Tevens bleek het, toen Amerika zich uit den Volkenbond terugtrok, wenschelijk, speciale regelingen buiten dezen bond om te treffen ter bezwering van het oorlogsgevaar op den Stillen Oceaan en ter beperking van den vlootbouw der groote zeemogendheden. De in 1921 te Washington belegde Conferentie voor vraagstukken betreffende het Pacificgebied en de maritieme bewapening slaagde er inderdaad in, de gerustheid eenigermate te herstellen. De machtsverhoudingen der groote zeemogendheden werden door de besluiten der conferentie althans tot zekere hoogte gestabiliseerd en de uitbreiding van de bestaande vlootsteunpunten werd beperkt. Het bestaande Engelsch=Japansche bondgenootschap werd tevens vervangen door een verbond, waartoe bovendien Amerika en Frankrijk toetraden. Japan trok zich uit China en Siberië terug. De integriteit van Nederlandsch=Indië werd door het Washingtonsche Concert vastgelegd door de verklaring der Amerikaansche, Britsche, Japansche en Fransche regeeringen: „vastbesloten te zijn, de rechten van Nederland met betrekking tot zijn insulair bezit in het gebied van den Stillen Oceaan te eerbiedigen". Den 9en Februari 1922 zette Minister van Karnebeek in de Tweede Kamer uiteen, dat een "staat van vertrouwen" in de groote politiek van den Stillen Oceaan was gebracht.

Natuurlijk kan niet gezegd worden dat alle geschillen tusschen oeverstaten van dezen Oceaan voorgoed onmogelijk zijn gemaakt. Daarvoor wortelen de economische gronden dier geschillen te diep. Echter is de na den oorlog vrijgekomen macht van de Europeesche mogendheden en Amerika voor Japan een sterk motief geworden om zich in te toomen, vooral waar het althans in den eersten tijd niet meer als vroeger op waardevolle hulp van Rusland mag hopen en waar de opening van het Panama=kanaal in 1919 een snelle verplaatsing van de Amerikaansche vloot mogelijk maakte. Ook is door studies als die van Bywater, „Sea=power in the Pacific", wel algemeen duidelijk geworden, dat een oorlog b.v. tusschen Amerika en Japan beide partijen in groote moeilijkheden zou brengen en aan groote risico's zou bloot stellen; dat zulk een oorlog zou zijn „a terrible and protracted struggle, so full of novel elements and uncertainties, that those who have studied the matter most carefully are the least disposed to predict the ultimate issue". Ten slotte heeft de wereldoorlog overal een intense behoefte aan rust en herstel doen ontstaan.

Een periode van meerdere stabiliteit schijnt dus *voorloopig* in de internationale verhoudingen van den Pacific te zijn ontstaan.

Naar sommiger meening is hierdoor de urgentie van de voor Indië al jaren hangende kwestie van nieuwen vloot=bouw zeer verminderd, al kan b.v. uit het rapport der vlootwet=commissie en uit het jongste geschrift van Mr. A. A. H. Struycken: „De hoofdtrekken van Nederlands buitenlandsch beleid", duidelijk blijken dat deze in zeer invloedrijke kringen nog altijd wenschelijk wordt geoordeeld. Intusschen bestaat geen verschil van meening over het feit, geïllustreerd o. a. door de voorgenomen stichting van een sterk Britsch vlootstation te Singapore, dat de Stille Oceaan geworden is tot één der belangrijkste centra, waarmede de wereldpolitiek zich bezig houdt. En dit feit doet wel met scherpte uitkomen hoezeer de gewichten der politieke balans in de afgeloopen 25 jaren zijn verplaatst.

In 1898 was de ontwaking van Oost=Azië nog nauwelijks begonnen; Japan moest zich laten welgevallen, door de Europeesche groote Mogendheden te worden bevoogd. Rusland werd nog beschouwd als de sterkste macht van Azië, als het grootste gevaar voor den wereldvrede, door Engeland en Japan gelijkelijk gevreesd. De ontwikkeling van het internationale handelsverkeer op den Stillen Oceaan was nog nauwelijks haar jongste intensiefste phase ingetreden. Amerika was nog nauwelijks begonnen als oeverstaat een rol te spelen. Duitschland was eveneens nog pas aan het begin van zijn optreden in deze

streken. Het Panama=kanaal was nog niet geopend, de Filippijnen waren nog in Spaansche handen. In China scheen de eeuwenheugende Drakentroon der Mandsjoe=keizers nog stevig gevestigd en verzette nog altijd een machtige conservatieve groep zich tegen hervormingen naar Europeesch voorbeeld. Voor het Europeesche besef was „the Far East" nog maar van geringe directe beteekenis.

Hoe is dit alles in 25 jaren tijds veranderd!

En wat Nederlandsch=Indië betreft, ook hier hetzelf=de verschijnsel. De afronding van de gewesten tot een samenhangend gebied onder Nederlandsch oppergezag was in 1898 nog zoo weinig voltooid, dat een deel van dat gebied feitelijk behandeld werd als buitenland.

Dat in 1824 vele der tegenwoordige zelfbestuurs=gebieden tot het buitenland werden gerekend, kan dui=delijk worden uit het Britsch=Nederlandsch verdrag van dat jaar (Stbl. 1825 No. 19), waar in art. 3 sprake was van „tractaten", met Inlandsche „Staten" in de Oostersche zeeën te sluiten. Blijkbaar is hier aan inter=nationale betrekkingen gedacht. In 1898 was de ver=houding uiterlijk nog weinig veranderd. Sindsdien echter heeft een opvallende ommekeer zich snel voltrokken. KLEINTJES merkt terecht op dat tegenwoor=dig de met de zelfbestuurders gesloten „politieke con=tracten" eigenlijk geen „tractaten" meer kunnen worden genoemd (Staatsinstellingen van Ned.=Indië, I 41). Van den internationalen status der landschappen is thans — vooral sedert de periode Van Heutsz — weinig meer over. Toch zal, wanneer acht wordt geslagen op de gradaties, die zich in de internationale rechtsverhou=dingen vertoonen, een zeker rudiment eener interna=tionale verhouding tusschen het Nederlandsch=Indische gezag en dat der zelfbesturen niet kunnen worden miskend. Van de locale ressorten, scheppingen der decentralisatie=wetgeving, onderscheiden zij zich nog door een oorspronkelijk, zij het dan ter uitoefening „gelaten" gezag, terwijl dat der locale ressorten van het centrale gezag eenvoudig is afgeleid.

In hoever op den duur deze rudimentaire vormen zullen standhouden bij de feitelijke erkenning van een algemeen geldend oppermachtig staatsverband, moet de toekomst leeren; van Regeeringswege is herhaaldelijk verklaard dat het behoud daarvan in de bedoeling ligt.

Afgescheiden van dit Indische „buitenland" kende men in 1898 hier te lande nog pas een begin van modern internationaal leven. In menig opzicht kon het schijnen alsof de gebeurtenissen der wereld voor=bijgingen aan den Archipel, die rustig lag te droomen in een vergeten hoekje aan den zonnigen evenaar.

Dit is sindsdien geheel anders geworden. Het ver=keer en de internationale machtsverhoudingen hebben den Archipel geplaatst in een centrum van interna=tionale belangstelling en bedrijvigheid.

Een proces van aanpassing is in den Archipel alom gaande.

Economische veranderingen.

Niet enkel intellectueel en politiek werkte in de laatste 25 jaren het buitenland op Nederlandsch=Indië in. Ook economisch was de internationale invloed duidelijk merkbaar.

De geweldige vlucht, die de verkeerstechniek in de 19e eeuw nam, deed den handelsomzet tusschen de verschillende deelen van den aardbol tot fabelachtigen omvang groeien. Zij schiep de mogelijkheid tot een steeds verder gaande internationale arbeidsverdeeling, die het complement der integratie vond in een wijd=vertakte internationale samenwerking.

Geleidelijk is dit internationaal werkende stelsel van productie en distributie steeds meer het economische leven van den Archipel gaan absorbeeren. De oude ge=sloten producten=huishouding, waarbij de circulatie der goederen tusschen producent en consument slechts een zeer enge baan beschrijft, is voortdurend tot kleiner ge=bied teruggedrongen. Al sinds vele eeuwen werd trou=wens de economische geslotenheid der dorpen aangetast door de werking van politieke machtsfactoren. De vor=sten en regenten verwierven zich een recht op de producten der bevolking en de Compagnie zorgde er voor dat het recht niet slap werd uitgeoefend. Later vond de dwang tot voortbrenging van stapelproducten voortzetting in het cultuurstelsel. Eindelijk kwamen de meer moderne vormen van belastingheffing in geld. Inmiddels had de verplichte afgifte van goederen den voor den handel beschikbaren voorraad verruimd en grootelijks het handelsverkeer helpen stimuleeren. Later maakten de verbeterde verkeerstechniek en de grootere veiligheid en vrijheid van het verkeer pro=ductie voor de markt steeds gemakkelijker en aantrek=kelijker. Als gevolg van de door handel en verkeer verhoogde buitenlandsche vraag vestigden zich op Java en elders in den Archipel groote bedrijven, ingericht op den export. Uit de petroleumindustrie der „Koninklijke" groeide een internationaal bedrijf. Sommiger grief is dat de taak van leiding en orga=nisatie bij deze nieuwe economische ontplooiing al te zeer aan Europeesche ondernemers toeviel, terwijl de economische ontwikkeling en vorming der Inland=sche bevolking werd verwaarloosd. Intusschen werden de bestaansgrenzen voor deze laatste, met name op Java, door de verhooging van de bodemproductiviteit aanmerkelijk uitgezet; de bevolkingsdichtheid steeg er per K.M². van 149 in 1880 tot 266 in 1920. Is zoo=doende het exportbedrijf voor een niet onaanzienlijk deel der bevolking de grondslag van het bestaan geworden, de aanwijzingen zijn talrijk dat niet enkel absoluut doch ook in relatieven zin de oude gesl ten productenhuishouding in beteekenis is achteruitgegaan.

De rol van Ned.=Indië in den internationalen handel nam voortdurend in gewicht toe.

Deze gewesten werden steeds meer door stoom=

vaartverbindingen onder vreemde en Nederlandsche vlag in het internationale verkeer betrokken. In 1903 kwam de Java-China-Japan lijn tot stand, in 1908 de Java-Australië lijn, in 1909 de Java-Bengalen lijn, in in 1915 de Java-Pacific lijn. De verbindingen, door post en telegrafie met het buitenland onderhouden, werden steeds inniger.

De waarde van den totalen invoer steeg van f 254.888.000 in 1906 tot f 1.310.825.000 in 1920, die van den totalen uitvoer in denzelfden tijd van f 330.930.000 tot f 2.267.860.000. Dat ook een groot gedeelte der ingevoerde goederen tot de desa doordringt, kan men opmaken uit de waarde van sommige van deze artikelen, die onder de Inlandsche bevolking veel aftrek vinden:

	1911		1920	
Katoenen goederen	58.5	millioen	243.5	millioen
Aardewerk	2.4	„	6.2	„
Kramerijen	3.4	„	7.3	„
Lucifers	3.4	„	6.5	„

Omgekeerd is een niet onbelangrijk deel der uitvoerartikelen door enkel Inlandschen landbouw voortgebracht.

Naarmate het terrein der gesloten plaatselijke huishouding slinkt en dus de Inlandsche bevolking meer opgenomen wordt in de internationale huishouding, ondergaat zij ook meer internationale invloeden als prijsschommelingen op de wereldmarkt, schaarschte of overvloed in verafgelegen landen, inflatie en deflatie van circulatie-middelen elders. De hierdoor voor een groot deel der Inlandsche wereld ontstane behoefte aan meerdere economische ontwikkeling, verzorging en weerbaarmaking, heeft weer geleid tot grootere activiteit o.a. op het gebied van onderwijs en tot politieke actie.

De belemmering van het verkeer met Europa tijdens den wereldoorlog was niet zonder invloed op de economische banden tusschen Europa en Indië. Zij had voor Nederland een daling van zijn relatief aandeel in den Indischen uit- en invoerhandel ten gevolge; het aandeel in den invoer daalde van 30.5 pct. in 1911 tot tot 23.6 pct. in 1920; dat in den uitvoer van 27.6 pct. tot 15.7 pct. Daarentegen steeg de uitvoer naar Japan van 2.5 pct. tot 6.2 pct., naar Amerika van 3.6 pct. tot 13.2 pct., de invoer van Amerika van 1.5 pct. tot 14.6 pct.

Vooral deed zich sedert den oorlog de toegenomen economische beteekenis van Amerika gevoelen. Deze kwam ook tot uiting in het aangaan van Indische leeningen op de geldmarkt van New-York.

Zeer sterk heeft ook in ander opzicht de invloed van den wereldoorlog zich van 1914-1918 in Nederlandsch-Indië doen gevoelen. Verkeersmoeilijkheden en abnormale prijsbewegingen gaven aan de Indische huishouding abnormale schokken, al is Indië dan ook bewaard gebleven voor de in Europa geleden schade en verliezen. Nog altijd is de normale toestand niet weergekeerd en bestaat alle reden om het verloop der politieke en economische gebeurtenissen in Europa met de grootste belangstelling te volgen. De beteekenis van de Europeesche markt is voor Indië nog altijd zeer groot, al is dan de Europeesche koopkracht achteruitgegaan, vergeleken bij die van Japan en Amerika.

Inmiddels staat de Indische gemeenschap voor financieele moeilijkheden, voor een groot deel geboren uit hevige prijsschommelingen, welke als oorzaak den internationalen storm verraden.

Dat onder deze openbaring van de schaduwzijden en gevaren der internationale geld- en credietthuishouding sterk de aandacht gevestigd werd op de „algemeene waar", het geld, is waarlijk niet te verwonderen. En de aangroeiing in kracht van de sociale tegenstellingen en conflicten in de Indische samenleving, die vroeger eigenlijk slechts de ras-antithese kende, hangt met de eigenaardigheden der tegenwoordige situatie nauw samen.

In dit opzicht viel in 't verloop der jaren 1898-1923 een belangrijke verandering te constateeren.

Verdragen. Vertegenwoordiging in het buitenland.

Door een geheele reeks van verdragen, gedeeltelijk in het Indische Staatsblad terug te vinden, werd voor Ned. Indië gedurende de jaren, sedert 1898 verloopen, de vreedzame regeling van het toenemende verkeer met het buitenland bezegeld. Voorbereid op 't Nederlandsche Departement van Buitenlandsche Zaken, gewoonlijk zonder rechtstreeksche bemoeienis der Indische Regeering, vervolgens door den Nederlandschen wetgever goedgekeurd, en ten slotte door de Kroon geratificeerd en afgekondigd, zijn verscheidene dier verdragen voor Nederlandsch-Indië van groote beteekenis gebleken. Een nauwere samenwerking tusschen het Departement van Buitenlandsche Zaken en de Indische Regeering is dan ook reeds herhaaldelijk bepleit. Bij de stijgende beteekenis van het Nederlandsch-Indische gebied voor het internationale verkeer is dit meer dan ooit wenschelijk geworden en de gewijzigde positie van Nederlandsch-Indië binnen 't Nederlandsche Staatsverband sinds de jongste grondwetsherziening accentueert dezen eisch. Reeds werd trouwens aan de behartiging van Indische belangen in het buitenland meer aandacht geschonken.

Het sterkst kwam dit wel uit door de deelneming van den benoemden Landvoogd van Ned. Indië, Mr. D. Fock, aan de vergadering van den Volkenbond in 1920 als lid der Nederlandsche delegatie. Wel gememoreerd verdient ook te worden, dat de toegenomen internationale beteekenis van Nederlandsch-Indië in 1921 tot uiting kwam door de tegenwoordigheid van den benoemden Vice-president van den Raad van

Nederlandsch-Indië Dr. E. Moresco in de Nederlandsche delegatie bij de conferentie, in 1921 te Washington gehouden ter behandeling van vraagstukken betreffende de Stille Zuidzee en maritieme bewapening. Voorts blijkt de erkenning van den nieuwen toestand uit de bezetting van diplomatieke posten te Tokio, Peking, Washington en Caïro met personen, op de hoogte van Indische toestanden; de belangen van Nederlandsch-Indië worden behartigd bij het Landbouw Instituut te Rome; Indische vertegenwoordigers namen deel aan post- en opium-conferenties. Ook was Indië door een Nederlandsch consulair ambtenaar vertegenwoordigd op het laatste handelscongres der Pan-Pacific-Union te Honoloeloe. Geregeld neemt Indië deel aan de internationale Medische Congressen van het verre Oosten, voor het eerst in 1908 te Manila bijeengekomen. In 1922 zond de interparlementaire groep van den Volksraad voor het eerst gedelegeerden naar een Interparlementaire Conferentie.

Een Nederl. Indisch handelsagent bereisde in 1921 de Skandinavische landen; ook zijn reeds stappen gedaan om den band tusschen de Nederlandsche consulaire ambtenaren en de Ned. Indische zakenwereld te vernauwen.

Hiertoe werd Nederlandsch-Indië o.m. door sommigen dier ambtenaren bezocht. Intusschen is wel gebleken, hoe moeilijk het is, tijdens een kort bezoek voldoende gegevens betreffende een zoo belangrijk economisch arbeidsveld te verzamelen. Onder de uitingen van consulaire activiteit verdient vermelding de in 1921 op voorstel van den Gouverneur-Generaal onder leiding van den Nederlandschen Consul te Sydney in Australië en Nieuw-Zeeland gehouden, reeks tentoonstellingen van Nederlandsch-Indische producten, welke gunstige resultaten opleverden.

In dezen geest zou nog meer ondernomen kunnen worden om aan de bedoelde producten een ruimer afzetgebied te verschaffen.

Van de belangstelling van het buitenland voor Nederlandsch-Indië bleek o.a. door de aanstelling van verscheidene consulaire ambtenaren van vreemde mogendheden hier te lande. De Vereenigde Staten van Amerika en Australië zonden hierheen bovendien handelscommissarissen.

Een overzicht van de reeks der gesloten verdragen is interessant. Sommige der hier bekend gemaakte verdragen herinneren aan geheel veranderde toestanden, zooals het verdrag van vriendschap en handel tusschen Nederland en den Oranje-Vrijstaat (Staatsblad 1900 No. 62); andere zijn nog volkomen actueel gebleven of moeten — zooals die betreffende den Volkenbond — nog in de toekomst hunne waarde toonen. In de jaren 1918 en 1919 kwam de desorganisatie der internationale samenleving tot uiting door het algeheel ontbreken van eenige bekendmaking van verdragen.

Vruchtbaar is de periode 1898 — 1923 geweest op het gebied van handelsverdragen, waardoor blijkens het Indische Staatsblad banden werden aangeknoopt, herzien of vernieuwd met Mexico, Roemenië, Spanje, Frankrijk, Zweden, Rusland, Noorwegen, Japan en Duitschland. Hierbij sluiten zich aan de verdragen, gesloten tot regeling van de positie van consulaire ambtenaren: met Japan, Peru, China, Panama, Guatemala en Cuba.

Van economische beteekenis waren ook de internationale verdragen betreffende den industrieelen eigendom; de Suikerconventie, die inderdaad veel heeft bijgedragen tot stabiliseering van den suikerhandel; het verdrag met Duitschland betreffende het tot stand brengen van kabelverbindingen; een kabelverdrag met Frankrijk; de internationale conventie tot bescherming van letterkundige kunstwerken; de internationale regeling van 1905 tot instelling van een Internationaal Landbouwinstituut te Rome; het verdrag betreffende de instelling van een internationale handelsstatistiek; het verdrag van Parijs van 1909 betreffende het internationale verkeer met automobielen en het verdrag van Parijs tot instelling van een internationaal Instituut voor Koeltechniek.

Tot deze groep kunnen ook nog worden gerekend de postverdragen en het internationale radiotelegraaftractaat.

In hoever deze verdragen zullen standhouden, nu na den oorlog de economische betrekkingen tusschen de verschillende staten op groote schaal zijn of worden herzien, dient afgewacht. Vooral in de thans ingetreden belangrijke periode springt in het oog hoe wenschelijk het zijn zou, dat de Nederlandsche wetgever, in verband met het nieuwe art. 61 der Grondwet (juncto art. 58), alvorens verdragen, Indië betreffende, goed te keuren, voortaan eerst de uitspraak van de Volksraad afwachtte.

Dat in zaken als deze nog te weinig met Nederlandsch-Indië rekening wordt gehouden, blijkt wel uit het feit dat in de Commissie van advies, welke in 1921 voor de nieuwe handelsverdragen werd ingesteld, naast de vertegenwoordigers van verschillende Nederlandsche Departementen en van andere Nederlandsche lichamen niet ook afzonderlijke vertegenwoordigers van verschillende Nederlandsch-Indische belangen zijn aangewezen. De aanwijzing van

een vertegenwoordiger van het Departement van Koloniën kon in deze leemte uiteraard niet geheel voorzien.

In het algemeen zal het zaak zijn, de meest competente organen van een zoo belangrijk gebied als Nederlandsch-Indië niet langer buiten internationale overeenkomsten te houden, die groote economische consequenties kunnen hebben.

Tot de verdragen met sociale strekking moeten worden gerekend: de internationale regeling van 1904 tot bestrijding van den zg. handel in vrouwen en meisjes, het verdrag van 1910 dienaangaande, het internationaal opiumverdrag van 1912, de regeling tot beteugeling van de verspreiding van ontuchtige uitgaven.

Verder verdienen aandacht de verdragen tot behartiging van de internationale gezondheid: de internationale sanitaire conventie van 1897, die van 1903, het verdrag van 1906 nopens het verbod tot gebruik van phosphor voor lucifers, het verdrag van 1907 tot oprichting van een Internationaal Gezondheidsbureau te Parijs.

Regelingen voor de oorlogvoering, arbitrage, prijzenhof, enz. bevatten de verschillende in 1899 te 's-Gravenhage gesloten tractaten, de hospitalen-conventie de in 1907 te 's-Gravenhage gesloten verdragen, het verdrag van 1906 betreffende gewonden en zieken bij legers te velde.

Over de toetreding van Nederland tot het Volkenbondsverdrag handelt Stbl. 1920 No. 554, over het statuut van het permanente Hof van Internationale Justitie Stbl. 1921 No. 728. Sommiger wensch dat Nederlandsch-Indië in den Volkenbond vertegenwoordigd moge worden werd aanvankelijk onvervulbaar geacht, omdat tijdens de toetreding van Nederland niet gezegd kon worden dat Nederlandsch-Indië in het genot was van „vol zelfbestuur". Na de inwerkingtreding van de laatste grondwetsherziening zou wellicht op grond van art. 61 der Grondwet dit bezwaar vervallen geacht kunnen worden; de internationale opvatting zou dit bij de interpretatie moeten uitwijzen.

In allen gevalle zou het overweging verdienen, geregeld vertegenwoordigers van Nederlandsch-Indië in de Nederlandsche delegaties op te nemen en ook nimmer te verzuimen, na te gaan, in hoeverre deelneming van Nederlandsch-Indië aan bepaalde instellingen van den Volkenbond wenschelijk zou zijn. Het moet b.v. een gemis worden geacht dat Nederlandsch-Indië geen eigen plaats kan innemen bij de Arbeidsconferenties.

Justitieel van groot nut bleken de uitleveringsverdragen, vooral dat met Groot-Brittannië. Verder kwamen nog zulke verdragen tot stand met Zwitserland, Amerika en Mexico.

Van belang waren ook de grensverdragen: dat van 1904 tot regeling van de grenzen van het wederzijdsch gebied op Timor, dat van 1915 inzake uitzetting van de grens tusschen het Nederlandsch gebied op Borneo en Britsch-Noord-Borneo.

De grensregeling op Timor beeindigde een verschil van meening, dat niet in alle phasen een even aangenamen vorm had aangenomen.

Een bijzonderheid van het verdrag betreffende Timor is nog, dat krachtens art. 13 beide contracteerende mogendheden elkander voor het geval van geheelen of gedeeltelijken afstand van hun grondgebied of van hun souvereiniteitsrechten in den Archipel van Timor of Solor wederkeerig het recht van voorkeur hebben toegekend op voorwaarden, die gelijk of gelijkwaardig zijn aan de voorwaarden, die mochten zijn aangeboden. Reeds was bij notawisseling in 1897 bepaald dat aan geen derde mogendheid zou worden vergund om in den Timor-archipel kolen- of marinestations op te richten.

De steeds dichter ineenstrengeling van Nederlandsch-Indische belangen met die van het buitenland, hebben reeds herhaaldelijk den wensch doen uiten om in de behartiging daarvan op betere wijze dan tot dusver te voorzien.

Steeds meer is het duidelijk geworden, dat Ned. Indië zich heeft ontwikkeld tot een belangrijk economisch en politiek geheel, dat, hoe nauw ook met Nederland verbonden, toch eigen onderscheiden behoeften heeft, die niet in de Nederlandsche opgaan en waaraan meer dan tot nu toe afzonderlijk aandacht zal moeten worden geschonken.

Mr. A. B. C. S.

DE NEUTRALITEITS-HANDHAVING.

DE VLOOT.

UIT den aard der zaak valt in een land als de Indi=sche Archipel de praktijk der handhaving onzer onzijdigheid bij eenig gewapend conflict in hoofdzaak aan de Zeemacht toe. Onze land=grenzen op Borneo, N.=Guinea en Timor, die goeddeels door weinig bewoond terrein voeren, buiten beschou=wing gelaten, kon tot kort geleden slechts van over zee ons gebied worden bereikt, ons recht worden ge=schonden. De luchtvaart verkeerde tijdens de conflicten, die zich voordeden, in Oost=Azië nog niet in een zoodanig stadium, dat gevaar van beteekenis daarvan te duchten viel. Het is dus onvermijdelijk, dat een over=zicht van wat hier met betrekking tot neutraliteits=hand=having voorviel, een overwegend maritiem karakter draagt.

Tevens ligt het voor de hand, dat waar de praktijk der zaak tot zoo groote hoogte aan de Zeemacht moest worden toevertrouwd, de Commandant ook in begin=selkwesties, dit onderwerp rakende, bij voorkeur werd gehoord, dat aan zijn meening daarin bij uitstek waarde werd gehecht. In de moeilijkste periode, die wij hier met betrekking tot de handhaving onzer onzijdigheid hadden door te maken, — dat waren de eerste maanden van den wereld=oorlog, — is dan ook de toenmalige commandant der Zeemacht en Chef van het depar=tement der Marine in Nederlandsch=Indië, wijlen de Vice=Admiraal F. PINKE, meer dan iemand anders de Indische Regeering tot steun geweest bij de zwa=re taak, waarvoor Zij gesteld werd. Dit hier te ge=denken, is een plicht der erkentelijkheid.

Van de oorlogen, die in de laatstverloopen 25 jaar zijn uitgebroken, hadden alleen de Russisch=Japan=sche oorlog van 1904/1905 en de Wereld=oorlog van 1914/1918 voor onze onzijdigheid in deze gewesten rechtstreeksche beteekenis; alleen toch in die oorlogen werd de onzijdigheid werkelijk bedreigd.

In eerstgenoemd conflict hebben zich geen inciden=ten voorgedaan, die tot bijzondere moeilijkheden aan=leiding gaven. Slechts een tweetal oorlogsschepen der belligerenten bezochten onze wateren, en wel de Rus=sische hulpkruisers „Rion" en „Terek", waarvan de laatste te Tandjong Priok bleef en werd ontwapend. Overigens kon worden volstaan met het treffen van bewakingsmaatregelen voor de strategisch belangrijk=ste punten der kust en met het onderhouden van een toestand van verhoogde gevechtsgereedheid voor het Nederlandsch eskader, waarvan de sterkte werd opge=voerd tot 8 schepen (3 pantserschepen en 5 kruisers), terwijl ook een te Sabang gestationneerd flottielje=vaartuig met 3 torpedobooten onder de bevelen van den eskadercommandant werd gesteld. Naar gelang der omstandigheden hield deze scheepsmacht zich af=wisselend op in de omgeving van Sabang of van Straat Soenda. Zeker ook dank zij haar aanwezigheid, bleef neutraliteitsschending uit.

Anders zou het zijn in den wereldoorlog. Al da=delijk werd hier de toestand toen veel onrustbarender door het groot aantal mogendheden in het conflict betrokken, dat in den omtrek van Nederlandsch=Indië territoriale bezittingen had of eskaders van meer of minder beteekenis onderhield, en door de groote on=zekerheid, waarin men hier aanvankelijk verkeerde omtrent hetgeen er eigenlijk gaande was. De wildste geruchten betreffende sensationeele oorlogsgebeurte=nissen, waarin Nederland betrokken zou zijn, deden hier telkens de ronde, en bij gebrek aan betrouwbare inlich=tingen kon de onjuistheid daarvan ook van officieele zijde slechts bij uitzondering worden vastgesteld. Tel=kens en telkens weer deed het gemis van een onafhan=kelijke telegrafische verbinding met het Moederland zich bitter gevoelen.

Onder die omstandigheden zag het Marinebestuur in deze gewesten zich voor een lastig vraagstuk gesteld.

Werd Nederland in den oorlog betrokken, en moest men dus in de eerste plaats op *verdediging* bedacht zijn, dan was het zaak onze bescheiden maritieme krachten, die echter in Oost=Azië wel degelijk beteekenis hadden, zooveel mogelijk bijeen te houden. Bleef Nederland echter onzijdig, en stond dus *neutraliteitshandhaving* op den voorgrond, dan bracht de groote uitgestrektheid van het te bewaken gebied vanzelf verspreiding der beschikbare middelen met zich. Het is tusschen deze beide polen, dat de Marineleiding zich hier aanvan=kelijk bewegen moest. Eerst gaandeweg werd het dui=delijk, dat in den laatst aangegeven koers meer blijvend kon worden gestuurd.

De kern onzer maritieme middelen vormde ook nu weer het Nederlandsch eskader, dat in die dagen uit 4 pantserschepen en 6 torpedobootjagers bestond. Daarnaast beschikten wij nog over eenige torpedo=booten, mijnenleggers, opnemings= en flottieljevaar=tuigen, van welke laatste echter juist in de eerste Augustus=dagen van 1914 een tweetal ter beschik=king moest worden gesteld van den Resident der Wester=Afdeeling van Borneo in verband met onge=regeldheden, die zich in zijn gewest hadden voorgedaan. Van de opnemings= en flottielje=vaartuigen moest daarenboven, zooals in het mobilisatieplan voorzien was, een zoodanig aantal te Soerabaja worden aange=houden, dat met de bemanningen daarvan de kust=batterijen nabij die plaats zoo noodig konden worden bezet, wat ook inderdaad is geschied. Practisch kwam de taak der neutraliteitshandhaving te water dus voor rekening van het Nederlandsch eskader; slechts af en toe kon daaraan ook door één of meer der flottielje=vaartuigen worden deel genomen.

Nadat den 28en Juli 1914 hier van het Opperbestuur bericht was ontvangen, dat op verstoring van den Europeeschen vrede groote kans bestond, werd door de Commandanten van Land= en Zeemacht in onder=ling overleg beraamd, welke bijzondere maatregelen reeds konden worden getroffen, zoowel ter handhaving der onzijdigheid als voor het geval, dat Nederland in het hangende conflict mocht worden betrokken. Vastge=steld werd, dat voor eigenlijke mobilisatie voorloopig geen aanleiding bestond; ook verder kon dit standpunt worden gehandhaafd. Een algemeene toestand van uiterste bewapening, zooals Nederland dien heeft ge=kend, en zooals die in de samenleving daar zoo diep ingreep, is Indië bespaard gebleven.

Niettemin was na enkele dagen het Nederlandsch eskader gevechtsklaar in zee, waren alle voorbereidin=gen getroffen voor het leggen van mijnversperringen, het bezetten der kustbatterijen en het instellen der oorlogsbetonning in de strategisch voornaamste vaar=waters, en waren ook van de zijde van het Legerbe=bestuur de bewakingsmaatregelen genomen, waartoe besloten was. Ten dienste van het eskader werden de noodige voorraadschepen ingehuurd.

Nadat het Europeesche conflict was uitgebroken, en vooral nadat onze naaste buurman hier, het Britsche Rijk, daarin partij was geworden, moesten voorzienin=gen van meer algemeenen aard worden getroffen. Be=velen werden uitgevaardigd met betrekking tot het gebruik binnen ons rechtsgebied van radio=toestellen aan boord van koopvaardijschepen der oorlogvoeren=den, een censuur op buitenlandsche telegrammen werd ingesteld, en een ordonnantie ter beperking van den uitvoer van steenkool en van verduurzaamde levens=middelen werd afgekondigd. Andere maatregelen van overeenkomstige strekking sloten zich hier later nog bij aan.

Op brandstofgebied was de toestand overigens niet ongunstig. Voor de behoeften der samenleving was geen reden tot onmiddellijke bezorgdheid, en voor de oorlogsvloot, die hoofdzakelijk op Cardiff=kolen was aangewezen, waren aanzienlijke voorraden van dat artikel op Java aanwezig. Wat in de Buitengewesten, vooral op Sabang daarvan was opgeslagen, en zich nog in particuliere handen bevond, werd grootendeels door het Gouvernement aangekocht en naar Java over=gebracht. Voor sommige punten, die uit een oogpunt van brandstof=voorziening ook voor de oorlogvoeren=den bijzonder belang hadden, werden speciale maat=regelen getroffen. De verdere gang van zaken kon nu worden afgewacht.

De eerste opmerkelijke gebeurtenis, die zich voor=deed, was het verdwijnen van Duitsche vrachtschepen uit verschillende havens van Nederlandsch=Indië. Zij vertrokken, veelal naar een plaats in den Archipel, maar bereikten die bestemming niet. Zij waren zoek.

Het was niet alleen uit bezorgdheid voor het lot der opvarenden, dat het Indische Gouvernement in deze zaak belang stelde. Naast menschelijke drongen ook andere redenen tot een nader onderzoek, dat — zooals spoedig bleek — niet ten onrechte werd ingesteld. Want op de reis, door H.M. „Tromp" vergezeld van twee torpedobootjagers daartoe in den Oostelijken Archipel ondernomen, kwamen verrassende dingen aan het licht. Al dadelijk werden nabij Djampea, een weinig bezochte eilandengroep in de Floreszee, enkele der verdoolde schapen aangetroffen. Zij waren gevlucht voor rook=wolken aan de kim, die naar zij meenden van vijande=lijke oorlogsvaartuigen afkomstig waren. Op zich zelf was daar niets tegen, maar het geval kwam toch merk=waardig genoeg voor, om den verderen loop van zaken hier eens te blijven aanzien. Die belangstelling werd spoedig beloond, want enkele dagen later, den 27en Augustus 1914, arriveerde te Djampea de Duitsche kruiser „Emden", vergezeld van zijn trouwen volge=ling het kolenschip „Markomannia". Het is hier voor het eerst, dat de later zoo beroemd geworden handels=vernieler op het oorlogsterrein verschijnt.

De door ons betoonde waakzaamheid viel blijkbaar weinig in den smaak van den Duitschen kruisercom=mandant, die gedwongen werd onmiddellijk te ver=trekken. Wij zullen hem spoedig elders terugvinden.

Nadat de noodige maatregelen waren getroffen om de Djampea=groep onder observatie te houden, kon de „Tromp" haar onderzoekingstocht voortzetten. Op dien tocht werd een tweede verzamelplaats van Duitsche schepen ontdekt in de Sawai=baai ter Noordkust van Ceram. Onder de schepen, die daar werden aange=troffen, en die op verschillende gronden geacht kon=den worden, ter beschikking der Duitsche oorlogslei=ding te staan, bevond zich ook de vrachtboot „Lin=den", waaraan reeds eerder om die reden ons rechts=gebied was ontzegd, en waarop thans dus beslag werd gelegd, althans voorzoover het de zich aan boord bevin=dende lading steenkool betrof. Het schip werd on=der geleide van H. M. „Tromp" naar Ambon over=gebracht.

Hierbij viel rekening te houden met een bijzondere omstandigheid, die zich bij een eilandenrijk als het onze voordoet. Ons rechtsgebied vormt geen samenhangend geheel. Buiten het land strekt het zich niet verder dan tot een afstand van 3 zeemijl van de kustlijn uit; daarbuiten ligt de open zee, waar volgens het geldend volkenrecht alleen aan oorlogvoerenden bepaalde rechten zijn toegekend ten aanzien van koop=vaardijschepen, varende onder een andere vlag dan de hunne. De onzijdige mogendheid mist daar echter in dat opzicht elke bevoegdheid. Het overbrengen naar een andere plaats van schepen, waarop wij om redenen van neutraliteitshandhaving beslag hadden ge=legd, was dus alleen mogelijk, wanneer de overtocht binnen ons rechtsgebied kon plaats hebben, wat door den verbrokkelden aard van dat gebied niet altijd het

geval was. Eene verzwaring onzer bewakings=plichten was daarvan somtijds het gevolg.

Inmiddels waren „Emden" en „Markomannia" op=nieuw opgedoken, ditmaal in de Telok Dalam ter Oost=kust van Simaloer, Westelijk van Noord=Sumatra. Ook hier echter bleven de schepen niet onopgemerkt. Zij werden er op 5 September aangetroffen door het Hoofd van het plaatselijk civiel bestuur, die kon vaststellen, dat de „Emden" hier den vorigen dag kolen uit de „Maskomannia" geladen had. Hoewel dit niet rechtstreeks in strijd was met ons toenmalig standpunt inzake de verstrekking van brandstof aan oorlogssche=pen van belligerenten, verbeurde het schip hiermede toch het recht, binnen de eerstvolgende 3 maanden opnieuw binnen ons rechtsgebied van kolen te worden voorzien. De toeleg, zich door ontduiking van ons toezicht dit recht voor te behouden, was ten tweeden male mislukt.

De voorgaande gebeurtenissen zijn hier wat meer in bijzonderheden vermeld, omdat zij gezamenlijk en in onderling verband de waarneembare uiting vormden eener systematisch voorbereide poging — de eenige, waarvan hier in dezen oorlog gebleken is — tot het op ongeoorloofde wijze dienstbaar maken van ons onzijdig rechtsgebied aan de doeleinden van een der belligerenten. Alleen aan onze waakzaamheid was het te danken, dat die opzet van den aanvang af tot een mislukking werd, en wij voor uiterst gevaarlijke ver=wikkelingen gespaard bleven.

Nog herhaaldelijk deden zich in de nabijheid van ons gebied verschijnselen voor, die wezen op po=gingen tot steun der Duitsche oorlogsactie, in het bijzonder van die der „Emden". Nu echter eenmaal de aandacht op dit punt was gevestigd, viel het lich=ter die pogingen tijdig te onderkennen, zoodat onze rechten en plichten daarbij onaangetast bleven. Zoo werden in den omtrek van Simaloer nog meermalen schepen aangetroffen, die zich blijkbaar ter beschik=king van de „Emden" hielden, en op 12 October boorde de Britsche kruiser „Yarmouth" in die omge=ving de „Markomannia" in den grond en bracht een ander schip op. Bij dit eenige wapenfeit, dat zich ge=durende den oorlog in den Archipel afspeelde, was een gedeelte van het Nederlandsch eskader aanwezig om zorg te dragen en vast te stellen, dat het buiten ons rechtsgebied plaats greep. Latere Duitsche beweringen van het tegendeel, die officieel werden voorgebracht, konden dan ook op grond van onomstootelijke bewij=zen volstrekt worden afgewezen. Wederom had de tijdige aanwezigheid onzer zeemacht ons voor groote moeilijkheden gevrijwaard.

Nadat op 9 Novenber 1914 de „Emden" nabij de Kokoseilanden was in den grond geboord, klaarde voor ons de situatie hier aanmerkelijk op. De georganiseerde Duitsche pogingen, om dat schip doorloopend van het noodige te voorzien, vonden van zelf haar einde. Slechts enkele meer op zichzelf staande gebeurtenissen vroegen van die zijde verder nog onze aandacht.

Zoo viel den 27en November de schoener „Ayesha" met het overschot van de bemanning der „Emden" te Emmahaven binnen. De commandant, gewezen Eerste Officier der „Emden", maakte er aanspraak op, dat het vaartuig als Duitsch oorlogsschip zou worden er=kend. Onzerzijds echter kon dat niet worden toegege=ven; onder stipte toepassing der betrekkelijke voor=schriften werd het schip als Duitsche prijs beschouwd en behandeld.

Verder vallen van Duitsche zijde nog slechts enkele pogingen te vermelden, vanuit deze gewesten daadwer=kelijken steun te verleenen aan revolutionnaire elemen=ten binnen naburig Britsch gebied. De veel besproken vaartuigen „Maverick" en „Henry S" waren daarbij betrokken. Gebrekkig voorbereid als die pogingen waren, boden zij van den aanvang af slechts geringe kans van welslagen. Daar wij bovendien vooraf waren ingelicht, leden zij reeds bij het begin der uitvoering, voorzoover die binnen ons rechtsgebied viel, op onze tegenmaatregelen schipbreuk.

Eindelijk viel den 14en Mei 1916 het Duitsche stoomschip „Marie" te Tandjong Priok binnen. Het was ernstig beschadigd door geschutvuur; volgens verklaring van den gezagvoerder was het nabij de Oost=kust van Afrika door een Britschen kruiser beschoten.

Uit ons onderzoek bleek al spoedig, dat er iets met de herkomst van dit schip niet in den haak was. Althans een deel der vertoonde scheepspapieren was vervalscht om de eigenlijke herkomst, die Britsch was, te bemantelen. Het is niet mogelijk hier in de verwikkelde vraagstukken te treden, waartoe het bezoek van dezen ongewonen gast aanleiding gaf. Het slot was, dat het schip te Tandjong Priok bleef liggen, en dat de bemanning aan den wal werd ondergebracht.

Inmiddels waren ook van de zijde der tegenpartij de gedragingen tegenover ons volstrekt niet altijd onberispelijk geweest en hadden, in strijd met onze neutraliteitsbepalingen, herhaaldelijk Britsche oorlogs=schepen zich binnen ons rechtsgebied begeven zonder dat een der redenen aanwezig was, waardoor dat vergund ware geweest. Intusschen mag hierbij niet geheel voorbij worden gezien, dat wij ons in dit opzicht op een gestrenger standpunt stelden dan in de ter zake gesloten verdragen wordt voorgeschreven. Wie dus van onze neutraliteitsproclamatie niet goed op de hoogte was, en eenvoudig die verdragen tot richtsnoer nam, kon tegenover ons allicht zondigen zonder zich daarvan bewust te zijn. En al is onkunde geen verontschuldiging, zij geeft aan de zaak toch een andere tint.

Bijvoorbeeld deed het bedoelde geval zich vrij zeker voor bij de Australische torpedobootjagers, die her=haaldelijk onze geboden overtraden, en waarvan de commandanten, terwijl hun bemanningen een verfris=

schend zeebad namen, op één onzer afgelegen posten door de verzamelde schooljeugd aan den wal werden toegezongen, en als blijk van waardeering daarvoor hun namen inschreven in het journaal van den lichtwachter. De geheele idylle was volkomen in strijd met onze neutraliteitsbepalingen.

Niet altijd echter was de zaak zoo onschuldig, en het is wel zeker, dat in verschillende gevallen oorlogsschepen der Entente, of sloepen daarvan, binnen ons rechtsgebied kwamen met bedoelingen, die met den vereischten eerbied voor onze onzijdigheid kwalijk overeen waren te brengen. Waar het echter in geen dier gevallen tot bepaalde dadelijkheden kwam, bleven zij ten slotte betrekkelijk onbeduidend, al werd natuurlijk onzerzijds niet nagelaten te protesteeren.

Bedenkelijker was, dat alle geruchten — en daaronder soms zeer dwaze — die hier met betrekking tot onze neutraliteits-handhaving de ronde deden, door het Britsche Consulaat Generaal te Batavia onveranderlijk en zonder eenige kritiek naar Singapore werden doorgegeven. Dit benadeelde ons ernstig in het buitenland, en deed in de nabijgelegen Britsche en Fransche koloniën de meening post vatten, dat het ons in dit opzicht aan de noodige activiteit en onpartijdigheid ontbrak.

Toen vertoogen in dit opzicht bij het betrokken consulaat zonder zichtbaar resultaat bleven, opende met voorkennis der Indische Regeering de Commandant der Zeemacht dienaangaande een rechtstreeksche briefwisseling met den Britschen Vlootvoogd te Singapore, onder wiens bevelen de gezamenlijke maritieme strijdkrachten der Entente in deze wateren waren gesteld. Deze maatregel, die van den aanvang af gunstige resultaten afwierp, heeft er veel toe bijgedragen, dat een billijker beoordeeling onzer handelingen zich in de naburige landen baan brak, en dat nieuwe moeilijkheden werden voorkomen. Het slot was, dat bij zijn vertrek naar een andere standplaats de Britsche Admiraal in een afscheidsbrief zijn warme waardeering uitsprak voor de wijze, waarop onze scheepsmacht de neutraliteit in den archipel had weten te handhaven. Dit onverdacht getuigenis mag wel eens in het openbaar worden aangehaald.

Overigens zocht de Entente hier meer haar kracht in commercieele maatregelen, bedreigingen met plaatsing op de „Black List" en dergelijke. Waar dit een en ander echter, hoe grievend het ook zijn mocht, tegen particuliere lichamen gericht was en onze neutraliteits-handhaving als zoodanig daar buiten stond, is er hier geen aanleiding, er nader op in te gaan. Ook de latere beslaglegging op onze schepen, die zich in de havens der Entente bevonden, welk beslag terecht zooveel verontwaardiging wekte, zij hier slechts terloops vermeld, daar het geen specifiek Indische aangelegenheid was.

Zooals reeds werd opgemerkt, was met den ondergang der „Emden" de periode van spannende gebeurtenissen hier feitelijk afgeloopen. Wat zich verder nog voordeed, zoowel van Duitsche als van tegenovergestelde zijde, waren losse incidenten, die uit volkenrechtelijk oogpunt somtijds wel hun belangwekkende zijde hadden, maar waarvan mocht worden verwacht, dat zij niet rechtstreeks gevaarlijk zouden worden.

Zoo werd nog in 1918 veel omslag veroorzaakt door het aan den grond loopen binnen ons rechtsgebied, n.l. bij Straat Banka, van den Japanschen kruiser „Kasuga", die eerst 4 maanden later met een ernstig lek weer vlot kwam, nadat door verschillende schepen en vaartuigen, ook onder belligerente vlag, assistentie was verleend. Doorloopend toezicht en herhaald ingrijpen onzerzijds was noodig om de overschrijding van de letter onzer neutraliteitsvoorschriften, die hier reeds uit een oogpunt van menschelijkheid niet geheel te vermijden was, binnen redelijke perken te houden.

Dat wij de waarlijk gevaarvolle eerste maanden van den wereldoorlog met de zeer bescheiden middelen, die ten dienste stonden, zonder schade voor onze veiligheid en onzen goeden naam zijn doorgekomen, is vooral te danken aan de onverdeelde toewijding van allen, die met de zorg voor onze onzijdigheid bemoeienis hadden. Hoog of laag, tot welken tak van dienst ook behoorend, hebben zij de Zaak van den Lande naar beste vermogen voorgestaan.

L. C. S.

HET LEGER.

Dat de handhaving van de neutraliteit in een eilandenrijk als de O. I. Archipel hoofdzakelijk de taak der Marine was en voor de landmacht een meer secundaire rol was weggelegd, ligt voor de hand. De kans op overtreding der neutraliteitsvoorschriften bestond voornamelijk in de havens, doch de geringe sterkte van onze Marine eischte, dat de schepen, met de bewaking van de voornaamste strategische punten belast, hare bewegingsvrijheid behielden en dat dus de landmacht tijdens hare afwezigheid in staat zou zijn ons gezag te handhaven.

Daartoe werd op het eiland Poeloe Wé een krachtige militaire bezetting gelegd met eenige artillerie en tegelijkertijd de arbeid aan de reeds te Sabang in aanbouw zijnde kustversterkingen met kracht voortgezet.

De bij Soerabaja en Batavia bestaande werken werden in verdedigbaren staat gebracht en ook op andere kustplaatsen, waarvan Emmahaven en Tjilatjap wel de voornaamste waren, werden bijzondere voorbereidingen getroffen; zoo kreeg Tjilatjap weder eene militaire bezetting, welke daar sedert is gebleven.

De uitzending in Augustus van het IIde Russische eskader onder vice-admiraal Rodjestvensky uit de Europeesche wateren naar het oorlogstooneel maakte het gewenscht om, ter bewaking van onze territoriale wateren om Java, een kustwacht in te stellen, terwijl op

de Mentawei=eilanden militairen werden gelegerd om te voorkomen, dat belligerenten deze eilanden zouden beschouwen als niet onder ons gezag te staan. In November werden voorts zoodanige maatregelen getroffen, dat de verdedigingswerken onverwijld bezet zouden kunnen worden en nog vóór het einde van het jaar meende men inderdaad daartoe te moeten overgaan. De Marine kreeg daardoor gelegenheid hare schepen te vereenigen en afwisselend ter hoogte van Sabang en straat Soenda te kruisen.

Veiligheidshalve werden te Tandjong Priok voor de onmiddellijke beheersching van de haven nog een paar batterijen bijgebouwd en het aantal veldtroepen te Meester=Cornelis niet onbelangrijk vermeerderd.

Nadat de Russische vloot de voor ons gevaarlijke zône was gepasseerd, werden in de eerste dagen van Juni 1906 alle bijzondere maatregelen voor neutraliteitshandhaving opgeheven.

Wel verschenen achtereenvolgens na den zeeslag bij Tsjoesjima voor Tandjong Priok nog de reeds vermelde Russische hulpkruisers: de „Rion" en de „Terek".

Eerstgenoemd schip werd onder toezicht van een detachement infanterie van levensmiddelen en steenkolen voorzien en vertrok daarna naar Europa onder achterlating van een deel van de bemanning, welke te Weltevreden werd geïnterneerd.

De „Terek" werd op verzoek van den Commandant ontwapend, waarna het schip onder militaire bewaking werd geplaatst tot het den 17den September na het sluiten van den vrede met de geheele tot dat tijdstip geïnterneerde bemanning weder werd vrijgegeven.

In 1914 waren de omstandigheden heel wat moeilijker door het gemis aan een onafhankelijke telegrafische verbinding met het moederland ter opheldering van den internationalen toestand. Dit maakte het noodig zich steeds op het ergste, den oorlog, voorbereid te houden. Immers bestond er alle kans, dat een plotselinge aanval op onze koloniën de eerste kennisgeving zou zijn, dat ons land zich in den oorlogstoestand bevond. Uiterste waakzaamheid was dus vereischt.

Als eerste maatregel werd dan ook overgegaan tot het weder in verdedigbaren staat brengen van de werken ter bescherming van de havenplaatsen.

Tal van maatregelen werden voorts getroffen ter voorziening in personeelstekorten, alsmede tot verhooging der weerbaarheid en ter verzekering van de bewegingsvrijheid van het leger, terwijl een daartoe strekkende ordonnantie aan de pers het zwijgen oplegde t.a.v. deze en andere maatregelen.

Eindelijk nog maakte de aanwezigheid van een groot aantal vreemdelingen, behoorende tot bijna alle nationaliteiten van de oorlogvoerende partijen, bijzonder toezicht noodig, terwijl van militaire zijde maatregelen werden voorbereid om zoo noodig tot een interneering „en masse" te kunnen overgaan.

D. Q. C. F. d. J. v. d. H.

HET LEGER.

De internationale positie, welke Nederlandsch=Indië, als koloniaal rijk, inneemt en de verplichtingen daaruit voortvloeiende, maken het leger tot een onmisbaar onderdeel der Nederlandsch=Indische staatshuishouding.

Tot die verplichtingen moeten worden gerekend:

1. Het handhaven van orde en rust en de bescherming van den internationalen handel.
2. Het brengen van meerdere ontwikkeling en beschaving aan de, aan ons gezag onderworpen, volkeren.
3. Het handhaven van onze neutraliteit, in geval van oorlog tusschen andere mogendheden.
4. Het verdedigen van het Nederlandsch=Indisch grondgebied tegen aanranding van buiten.

Naast de Koninklijke en Gouvernementsmarine, welke in dit uitgestrekte eilandenrijk een bijzondere beteekenis erlangen, en naast de niet rechtstreeks tot het leger behoorende gewapende korpsen, zoomede de gewapende afdeelingen door inlandsche vorsten en hoofden meermalen tot onze beschikking gesteld, is het leger steeds geweest het voornaamste *materieele* element tot vestiging, uitbreiding en bevestiging van ons gezag, op welks erkenning grootendeels berust de mogelijkheid tot het nakomen van de, hierboven onder 1, aangegeven verplichting.

Dat het echter een onmogelijk te vervullen eisch zoude zijn, het door ons bestuurde gebied in Nederlandsch=Indië *uitsluitend* door wapengeweld te beheerschen, is duidelijk wanneer men vergelijkt de uitgestrektheid daarvan en het numeriek der daarop wonende bevolking met die van het kleine Nederland. Dat thans kan worden gezegd, dat orde en rust in geheel Nederlandsch=Indië heerschen is dan ook, naast de materieele hulp van het leger, grootendeels te danken aan ons zedelijk overwicht op de inheemsche bevolking. Dit moreele element, vertegenwoordigd in het korps ambtenaren, belast met het bestuur dezer gewesten in naam en onder het oppertoezicht van den Gouverneur=Generaal, moet dan ook den grondslag vormen voor onze positie tegenover de inheemsche bevolking, en de leiding, door het bestuur gegeven, moet bij die bevolking de overtuiging vestigen, dat dit bestuur, al mogen

daaraan dan ook gebreken kleven, te verkiezen is boven het ongecontroleerd gezag van eigen hoofden en haar tot de erkenning brengen dat de Nederlandsche leiding haar, over het algemeen, ten voordeele is geweest en nog is. De erkenning van Nederlands moreele over=macht kan echter alleen dan het gezag ten goede komen, wanneer bij de volken van den archipel de overtuiging is gevestigd van een materieele onmacht, en waar deze niet werd erkend, moest die overtuiging door kracht van wapenen worden gevestigd. Vandaar dat, van af Nederlands vestiging in den Oost=Indischen Archipel tot nog voor een tiental jaren, de hulp van het leger zoo herhaaldelijk moest worden ingeroepen, en waar=door het leger zulk een hoogst belangrijke rol heeft gespeeld bij de ontwikkeling dezer gewesten en in zoo hooge mate heeft bijgedragen tot de vestiging van den tegenwoordigen staat van zaken.

Bij terugzicht op het tijdvak, waarover dit gedenkboek zich uitstrekt in verband met de boven aangegeven taak van het leger, valt het belangrijke van deze periode — voornamelijk van het eerste vijftiental jaren — bijzonder in het oog. In Noord= en Midden=Sumatra, Celebes, Borneo, de kleine Soenda eilanden, de Molukken, over welke uitgestrekte gebieden ons gezag voor een goed deel zich slechts in naam uitstrekte, werd dat gezag, onder opvordering van groote krachtsinspanning van het leger, op deugdelijke grondslagen gevestigd; namen van mannen als van Heutsz, van Daalen, Graafland, Colijn, Swart, Christoffel, Scheepens, Velt=man, Darlang, Vastenou en van zoo vele anderen, dringen zich daarbij aan onze herinnering op.

Dit tijdvak vooral is van zulk een groote betee=kenis in onze koloniale geschiedenis, niet alleen om=dat, door het daarin met behulp van het leger bereikte, de taak van dat leger thans aanmerkelijk is verlicht, maar vooral omdat de algemeene erkenning van ons gezag, zoowel in materieelen als in moreelen zin in dat tijdvak verkregen, thans meer dan vroe=ger het bestuur de gelegenheid geeft aan de geleide=lijke en vreedzame ontwikkeling der bevolking en van deze gewesten, de hand te slaan en de verplichting, hierboven onder 2 genoemd, welke Nederland als koloniale mogendheid is opgelegd, na te komen.

Toch blijft ook thans nog het leger, niet alleen als preventief doch ook als repressief gezagmiddel, on=misbaar; want, al moge men niet onderschrijven de meermalen geuite meening, dat het aan twijfel onder=hevig is of de zich langzaam ontwikkelende Ooster=sche volken wel ooit tot dien trap van ontwikkeling zijn te brengen, welke hen, aan zich zelf overgelaten, zou behoeden voor terugzinken — het groote verschil in nationaliteit, taal, zeden, gewoonten, godsdienst, trap van ontwikkeling en beschaving van de verschil=lende bevolkingsgroepen is oorzaak, dat de taak van Nederland als koloniale mogendheid in deze, over de geheele uitgestrektheid van Nederlandsch=Indië, nog niet binnen afzienbaren tijd zal zijn geëindigd en daarmede ook niet de taak van het leger als gezag=middel in dezen Archipel.

Naast de boven omschreven, belangrijkste taak staat die, welke op het leger rust bij eventueele handhaving van onze neutraliteit of bij aanranding van buiten.

De daadwerkelijke handhaving der neutraliteit valt uit den aard der zaak in de eerste plaats ten deel aan de marine, doch ook het leger moet zich voorbe=reiden op de mogelijkheid, dat die onzijdigheid ook te land moet worden gehandhaafd en dat moet wor=den opgetreden tegen schending van grondgebied. De in 1904 uitgebroken Russisch=Japansche oorlog en de jongste groote oorlog 1914 — 1918 hebben getoond, hoe zwaar in dit opzicht de taak der marine is, waar het geldt in dezen uitgestrekten archipel aan onze inter=nationale verplichtingen te voldoen, en hoewel het leger niet is geroepen geworden om tegen daadwerkelijke schending van grondgebied op te treden, heeft de krachtdadige voorbereiding daartoe buitengewone werkzaamheden geëischt.

Het vraagstuk der verdediging van Nederlandsch=Indië en in het bijzonder van Java tegen aanranding van buiten, heeft in den loop van de vorige en van deze eeuw reeds heel wat gemoederen in beweging gebracht en zoowel in woord als in schrift zijn tal=rijke meeningen daaromtrent verkondigd. Het is hier echter niet de plaats om daarover uit te weiden. Al=leen zij hieromtrent opgemerkt dat, hoewel door de, in den loop der tijden gewijzigde staathuishoudkun=dige verhoudingen — w.o. onze meer vrijzinnige handelspolitiek — de naijver van andere mogendheden voor een goed deel is verdwenen en het bezit dezer, weinig voor kolonisatie geschikte, cultuurgewesten niet meer in die mate als vroeger wordt begeerd, de staatkundige en strategische verhoudingen in Oost=Azië van dien aard zijn dat het onze plicht is, binnen de grenzen van financieele mogelijkheid, niet alleen om het leger steeds paraat te doen zijn om, bij de handhaving onzer neutraliteit, tegen schending van grondgebied op te treden, maar ook om dat leger zoo=danig uit= en toe te rusten, dat daardoor het gevaar voor, uit die verhoudingen voortvloeiende, onderne=mingen tot verovering wordt verminderd en de moge=lijkheid bestaat, om, met kans op succes en hopelijk niet op ons zelf aangewezen, aan daadwerkelijke on=dernemingen het hoofd te bieden.

Waar thans in de volgende regelen, een overzicht zal worden gegeven van de ontwikkeling van het leger en van de krijgsverrichtingen tusschen de jaren 1898 en 1923, daar is de beschikbare ruimte oorzaak dat daaraan niet die uitbreiding kan worden gegeven welke, wegens de belangrijkheid van het onderwerp, zoude zijn gewettigd. Vooral de beschrijving van de wijze waarop het leger, in dat tijdvak, heeft bijgedragen tot vestiging, uitbreiding en handhaving van het gezag en

tot uitbreiding van onzen invloedssfeer, de vermelding van de daarbij ontwikkelde inspanning en van den daar=bij aan den dag gelegden moed, de geestkracht en vol=harding, zouden boekdeelen kunnen vullen waar thans, in een zeer kort bestek, een overzicht zal worden gegeven van zijn voornaamste verrichtingen. Die nood=zakelijke beperking is oorzaak dat, hoewel tal van andere onderwerpen op het leger betrekking hebbende de volle aandacht zouden verdienen slechts de voornaamste, voor zoover zij in het onderwerpelijke tijdvak op den voorgrond zijn getreden, in zeer korte trekken kunnen worden behandeld.

De tweeledige taak, welke op het leger rust als ma=terieel middel tot het doen erkennen van ons gezag binnen het Nederlandsch=Indische grondgebied en als middel om dit gebied tegen daadwerkelijke aanranding van buiten te beschermen, het verschil in eischen daardoor aan dat leger gesteld in verband met het verschil in gevechtswaarde van den eventueelen tegen=stander, de financieele draagkracht, de mogelijkheid om van uit het moederland en door werving onder de inheemsche bevolking, de levende strijdkrachten aan te vullen, het verschil in gevechtswaarde der tot aan=vulling van het leger dienende landaarden, het aange=nomen stelsel van verdediging tegen aanranding van buiten en de meerdere of mindere krachtsinspanning, welke van het leger moet worden gevorderd tot het doen erkennen van het gezag, zijn de voornaamste factoren, welke de samenstelling, formatie, sterkte, legering enz. der in deze gewesten aanwezige troepen=macht beïnvloeden.

Samenstelling. Buiten de verdeeling in de vier, elk voor haar eigenaardige taak bestemde, verschillende wapensoorten, welke, in de juiste verhoudingen samen=gevoegd, krachtige gevechtseenheden moeten vormen, zijn de hier aanwezige levende strijdkrachten te onder=scheiden in veldtroepen, garnizoenstroepen en depôt=troepen.

In gewone omstandigheden is het veldleger — buiten zijne werking als gezagsmiddel binnen de grenzen van het terrein zijner legering — bestemd voor de verdedi=ging van het grondgebied tegen aanranding van buiten; de garnizoenstroepen hebben tot taak om, binnen het rayon, aan de verschillende onderdeelen aangewezen, het gezag te handhaven wanneer de krachten van de daartoe bestemde politieafdeelingen, te kort schieten en om, hetzij ter bescherming der neutraliteit, hetzij in oorlogstijd, het aangewezen rayon te verdedigen tegen "coups de main".

In buitengewone omstandigheden — en deze hebben zich in het onderwerpelijke tijdvak herhaaldelijk voor=gedaan waar het gold ons gezag te vestigen, uit te breiden en te bevestigen — zijn afdeelingen van het veldleger mede bestemd om ook buiten het terrein harer legering tot het doen erkennen van ons gezag mede te werken of tegen daadwerkelijke schending van ons grondgebied op te treden.

Het in 1907 ingevoerde brigadeverband werd in 1922 vervangen door een indeeling in divisiën en regimenten.

De depottroepen zijn bestemd om daaruit de veld= en garnizoenstroepen aan te vullen.

Infanterie. In 1898 was dit wapen, behalve uit de noodzakelijke depotafdeelingen, samengesteld uit 18 veldbataljons (5 van 2 Europeesche= en 3 Amboinee=sche, 5 van 2 Europeesche en 2 Inlandsche en 8 van 1 Europeesche en 3 Inlandsche compagnieën), 2 re=servebataljons, een korps marechaussee te voet voor Atjeh, en 15 garnizoensbataljons of= compagnieën; in 1901 werden 2 nieuwe veldbataljons (2 Europeesche en 2 Inlandsche compagnieën) aan het veldleger toege=voegd tegen opheffing der beide reservebataljons.

In 1904 werd, bij wijze van proef, bepaald dat 3 bataljons zouden bestaan uit gemengde compagnieën (2 sectiën Europeanen en 2 sectiën Inlanders of 1 sectie Europeanen en 3 sectiën Inlanders) terwijl in 1905 de samenstelling der veldbataljons zoodanig werd gewijzigd dat daarvan 4 bataljons zouden bestaan uit 4 Amboineesche, 10 uit 2 Europeesche en 2 Inland=sche en 6 uit 1 Europeesche en 3 Inlandsche com=pagnieën.

In 1908 werd bepaald dat van de 10 bataljons bestaande uit 2 Europeesche en 2 Inlandsche compag=nieën tijdelijk 4 bataljons zouden kunnen zijn samen=gesteld uit 1 Europeesche, 1 Amboineesche en 2 Inlandsche compagnieën, terwijl in 1911 bij de 4 bataljons van 4 Amboineesche compagnieën, één dier compagnieën werd vervangen door een Europeesche.

In 1912 werd het 21ste veldbataljon opgericht en in 1917 volgden 2 divisiën marechaussee voor Java.

In 1918 werd bij 4 veldbataljons, 1 compagnie om=gezet in een dienstplichtcompagnie, terwijl in 1919 bij de veldbataljons de gemengde compagnieën werden op=geheven en werd teruggekeerd tot het vroegere stelsel der gescheiden landaarden, met dien verstande, dat de splitsing der landaarden thans zooveel mogelijk werd doorgevoerd, zoodat in verband met de aanwezige sterkte konden worden geformeerd 7 Europeesche, 11 Amboineesche, 11 Menadoneesche, 4 Timoreesche, 5 Soendaneesche, 35 Javaansche, 1 Madoereesche, 1 Bataksche en 1 Atjehsche en Maleische compagnieën.

In 1922 werd een veldbataljon omgezet in een garnizoensbataljon, zoodat thans wordt beschikt over 20 bataljons veldinfanterie. Bij elk bataljon zijn 3 land=aardsgewijze gevormde compagnieën, terwijl bij de 4e compagnie, waarvoor een deel van het kader aan=wezig is, in oorlogstijd de militie wordt ingedeeld; bij 4 bataljons is bovendien nog een 5e compagnie, waarbij de opleiding der militie geschiedt.

Tot verhooging der gevechtskracht van de veldinfanterie, werden tusschen 1898 en 1923 daaraan toegevoegd afdeelingen ordonnans= en strijders=wielrijders, compagnieën mitrailleurs, en afdeelingen geweermitrailleurs.

Wat de garnizoensinfanterie betreft, welke in 1898 bestond uit 10 garnizoensbataljons en 5 garnizoenscompagnieën van verschillende samenstelling, ook hierin kwam in het onderwerpelijk tijdvak herhaaldelijk wijziging. Terwijl in pas onderworpen streken de oprichting, hetzij van vaste, hetzij van tijdelijke garnizoensafdeelingen noodzakelijk was, konden in andere, waar een toestand van orde en rust was geschapen, de taak der garnizoensinfanterie worden overgedragen aan de gewapende politie. Terwijl de Europeanen sedert 1904 geleidelijk werden vervangen door Amboineezen, is thans de garnizoensinfanterie saamgesteld uit 10 bataljons en 1 compagnie.

Cavalerie. In 1898 bestond dit wapen uit 4 veldeskadrons (van 4 pelotons) en één detachement, voor de helft uit Europeesche, voor de andere helft uit inheemsche manschappen saamgesteld, zoomede uit een depot=eskadron. In 1909 werden de detachementen lijfwachtcavalerie in de Vorstenlanden van Java, tot één veldeskadron vereenigd, aan het veldleger toegevoegd; na verschillende wijzigingen was de samenstelling in 1922: 2 veldeskadrons van 4, en 2 veldeskadrons van 3 pelotons, één peloton ordonnansen en 1 depoteskadron.

Tot verhooging der gevechtskracht werden aan de veldeskadrons toegevoegd afdeelingen geweermitrailleurs, terwijl, voor berichtoverbrenging, bij het wapen telefoonafdeelingen en een postduivendienst werden opgericht.

Artillerie. In 1898 bestond de artillerie uit 4 veld= en 4 bergbatterijen, 7 compagnieën vestingartillerie voor Java en 4 compagnieën artillerie der buitengewesten. Door geleidelijke intrekking der artilleriebewapening in de versterkingen tegen den Inlandschen vijand was, met uitzondering van een enkele afdeeling, in 1905 de geheele artillerie der buitenbezittingen opgeheven, terwijl voor de bediening van het geschut in de verdedigingswerken op Java, 10 compagnieën vestingartillerie aanwezig waren.

Ten einde te voorzien in het tekort aan artilllerie bij het veldleger, werden in 1916 enkele compagnieën vestingartillerie gereorganiseerd in mobiele batterijen, terwijl daarna als gevolg van de, met de verdediging verband houdende, gewijzigde beginselen, een algeheele wijziging in de samenstelling der artillerie plaats vond, zoodat deze thans bestaat uit een mobiel gedeelte, gedeeltelijk met paarden=, gedeeltelijk met autotractie, voor het veldleger en uit kust= en stelling=artillerie voor de bediening van het geschut in de verdedigingswerken.

Ter voorziening in de noodzakelijkheid om reeds in vredestijd te beschikken over een kern voor een in oorlogstijd op te richten transporttrein, werd in 1902 tot de oprichting daarvan besloten, zoodat thans 2 compagnieën, in 1922 gereorgaiseerd, bij het leger zijn ingedeeld.

Genietroepen. In 1898 behoorden tot het leger 3 compagnieën genietroepen. In 1902 werd daaraan toegevoegd een spoorweg= en telegraafcompagnie, in 1914 een depotcompagnie en in 1918 een automobielcompagnie. Daarna werd de samenstelling der genietroepen zoodanig gewijzigd, dat deze thans bestaan uit 2 veldcompagnieën (waarbij de vroegere spoorwegafdeeling is ondergebracht), één depotcompagnie en één technische compagnie (waarbij zoeklichten, telegrafie en telefonie), terwijl verder tot het wapen der genie behoort een automobielcompagnie.

Luchtvaartafdeeling. Door de oprichting, in 1914, van een proefvliegafdeeling, deed dit belangrijke vijfde wapen zijn intrede in het leger; in 1922 werd zij in de formatie van het leger opgenomen. In een desbetreffend hoofdstuk worden hieromtrent uitvoeriger mededeelingen gedaan.

Legering. In verband met zijn boven aangegeven taak en met het aangenomen verdedigingsstelsel, is het veldleger in gewone omstandigheden gelegerd daar, waar de hoofdverdediging van het Nederlandsch=Indische gebied tegen aanranding van buiten zal worden gevoerd ; herhaaldelijk zijn echter in het onderwerpelijk tijdvak afdeelingen van het veldleger bestemd geworden om buiten dat terrein van legering op te treden, hetzij tot het doen van expeditiën tegen Inlandsche vorsten, hetzij om in veroverde of bezette landstreken mede te werken aan de uitbreiding van onzen invloedssfeer.

In het algemeen kan worden gezegd dat, naarmate de gemeenschapsmiddelen te land en te water verbeterden en een toestand van orde en rust in de verschillende onderworpen gewesten werd geschapen, in het onderwerpelijk tijdvak het veldleger geleidelijk binnen het in oorlogstijd aangewezen operatieterrein, en de garnizoensinfanterie zoo geconcentreerd mogelijk werden gelegerd. In 1899 was de artillerie, in 1910 de cavalerie en in 1916 waren de genietroepen in hun geheel gelegerd op het hoofdoperatietooneel van het veldleger in oorlogstijd, terwijl de veldinfanterie thans in haar geheel op Java is gelegerd; het aantal door de garnizoensinfanterie bezette posten onderging in de reeds bezette gebieden geleidelijk vermindering.

Formatie en sterkte. Aangezien de samenstelling der troepenmacht in tijdvak herhaaldelijk wijziging moest ondergaan in verband met de groote uitbreiding van het aan ons gezag onderworpen gebied, zoomede met de aan het leger te stellen hoogere eischen ook op militair=technisch gebied, teneinde het binnen

de grenzen der financieele draagkracht, zooveel mogelijk gelijkwaardig te maken aan dat van een eventueelen buitenlandschen tegenstander, kwam ook in de normale formatie van het leger herhaaldelijk wijziging. Bovendien waren de buitengewone omstandigheden, waarin het leger verkeerde en de groote krachtsinspanning daarvan gevorderd tot vestiging en uitbreiding van ons gezag binnen den archipel, oorzaak, dat de samenstelling der troepenmacht volgens de normale formatie, bijna voortdurend onvoldoende was om aan de daaraan gestelde eischen te voldoen, zoodat naast de normale, een tijdelijk geldende formatie welke belangrijk van de eerste afweek, werd ingesteld.

Om eenig denkbeeld te geven van de sterkte van het leger, mogen de volgende getallen dienen, op ultimo 1898, in een tijdperk van buitengewone krachstinspanning en op ultimo 1917 toen, in verband met den grooten oorlog, een buitengewone werving van manschappen plaats vond.

Op	Sterkte van het leger. (Officieren en minderen; buiten de burgerpers.)					
	Normale formatie.	Tijdelijke formatie.	Effectieve sterkte.	Infanterie.	Veldinfanterie.	in Atjeh.
Ult. 1898	35075	38284	43665	34400 (w.o. ± 1/3 Eur.)	16800	8027
Ult. 1917	35564	38600	41543	30500 (w.o. ± 1/7 Eur.)	16900	4819

Bewapening. De vooruitgang op technisch gebied, zoowel van de draagbare wapenen als van het geschut, moest zich noodwendig in dit tijdvak ook in het Indisch leger doen gevoelen, hoofdzakelijk om zooveel mogelijk gelijkwaardig te blijven aan een eventueelen buitenlandschen tegenstander.

Niet alleen, dat de overgang van achterlaadgeweer en -karabijn tot repeteergeweer en -karabijn en van het voor- en achterlaadgeschut tot het snelvuurgeschut zoowel voor de artillerie van het veldleger als voor de bewapening der verdedigingswerken, daarin tot stand kwam, maar ook moderne houwitsers, mitrailleurs, geweermitrailleurs, automatische pistolen, geweergranaten en veldhandgranaten volgens de nieuwste systemen werden in beproeving genomen en ingevoerd en daarmede de gevechtskracht van het leger in belangrijke mate verhoogd.

Vooral de bewapening der infanterie met een repeteerwapen, hetgeen in 1899 geheel haar beslag kreeg, heeft een belangrijken invloed gehad op de wijze van optreden tegen den Inlandschen vijand en een groot deel van het succes onzer wapenen na 1898, is aan die uitmuntende bewapening te danken. Hoewel een deugdelijke artilleristische bewapening tegenover een buitenlandschen vijand nog veel te wenschen overblijft, heeft ook deze een belangrijke schrede voorwaarts gedaan.

Op grond van de gebleken wenschelijkheid om ten behoeve van de infanterie van inheemschen landaard, te beschikken over een lichter geweer dan het ingevoerde M. 95, werden — zonder de gewenschte resultaten te bereiken — van af 1901 proeven genomen om, zonder aanzienlijke vermindering der schootsverheid, het geweer te verkorten en te verlichten. Men besloot toen zoowel marechaussee als garnizoens- en gedeeltelijk de veldinfanterie te voorzien van een karabijn, als bij de marechaussee in Atjeh met goed gevolg ingevoerd.

Ook het personeel bij de artillerie, de genietroepen, de militaire wielrijders, den trein en de mitrailleurcompagnieën werd, naarmate dit in verband met zijn bestemming daarvoor in aanmerking kwam, voorzien van karabijnen dan wel pistolen, eventueel ter vervanging van andere, minder doelmatige bewapening.

Naast het vuurwapen, werd eveneens aan een deugdelijk blank wapen de noodige aandacht gewijd in hoofdzaak voor het handgemeen en geleidelijk werd het daarvoor in aanmerking komend personeel voorzien van de marechausseesabel, welke in Atjeh haar deugdelijkheid had bewezen; de cavaleriekarabijn werd voorzien van een bajonet en de cavaleriesabel werd door een beter wapen vervangen.

Het vraagstuk van de munitievoorziening voor infanterie en artillerie, hetwelk, door de invoering van repeteerwapenen en snelvuurgeschut, in hooge mate in belangrijkheid had gewonnen, werd na 1898 ernstig onder de oogen gezien en het resultaat van veelvuldige proeven en aanschaffing van moderne werktuigen is geweest, dat de munitievoorziening van het leger thans, grootendeels onafhankelijk van het moederland, is verzekerd.

Uitrusting. Tengevolge van de invoering van repeteerwapenen door den man mede te voeren grootere hoeveelheid patronen, de hoogere eischen gesteld aan bewegelijkheid en zelfstandigheid van den soldaat ten opzichte van dekking en vuuruitwerking, de noodzakelijkheid om den troep onder bepaalde omstandigheden zooveel mogelijk onafhankelijk te maken ten opzichte van verpleging en voeding, hadden tengevolge, dat in het onderwerpelijk tijdvak werd gestreefd naar een, aan die eischen voldoende, zoo licht mogelijke bepakking en uitrusting van den soldaat. De deswege genomen uitgebreide proeven, hadden geleidelijk tot resultaat dat, bij een doelmatiger draagwijze werden ingevoerd lichte en handige graafwerktuigen en ander draagbaar pioniergereedschap, een nieuw model veldzak ter vervanging van waterdichte stof, nood-

rations, alluminum eetketels, geschikt om daarin spijzen te bereiden, alluminium veldflesschen, springmiddelen tot het doen van vluchtige vernielingen (bij de cava= lerie), terwijl voor grootere afdeelingen werden inge= voerd mobiele kookinrichtingen, rijdende veldbakovens en filterwagens.

Een mobilisatie=uitrusting voor officieren werd vastgesteld, veldkijkers en zakkompassen werden aan het kader op ruime schaal in bruikleen verstrekt.

Ook de invoering van een doelmatiger veldkleeding, waarbij met een zoo groot mogelijke onzichtbaarheid in de Indische terreinen werd rekening gehouden, had de aandacht. Nadat de te velde onbruikbare sergen attila en pantalon waren vervangen door een een= voudiger blauw sergen jas en blauw katoenen pantalon werden uitgebreide proeven genomen met lichtere stoffen van verschillende kleuren, welke leidden tot de invoering van een praktische, katoenen veldkleeding van grijsgroene kleur; de zware en ondoelmatige helm= hoed werd vervangen door een lichten bamboehoed, grijsgroene puttees ter vervanging van slobkousen voor beenbekleeding (de bereden wapens rijkappen), werden ingevoerd, zoomede een doelmatiger voetbe= kleeding, terwijl ook de Inlandsche soldaat, aan wien nog tot 1903 slechts bij uitzondering schoenen konden worden verstrekt, van schoeisel werd voorzien.

Krijgsverrichtingen.

Het optreden van het leger tegen den Inlandschen vijand bij de krijgsverrichtingen tot vestiging, uit= breiding, bevestiging en handhaving van ons gezag, vertoont in het onderwerpelijk tijdvak een, in vele opzichten afwijkend, beeld van dat in de vooraf= gaande jaren.

De voor 1896 in Atjeh gevolgde politiek van afwachting had het leger langzamerhand het vertrouwen in eigen kracht doen verliezen, waarmede tevens grootendeels verloren ging het besef van het in dat leger voorhanden krachtige middel om ons gezag, ook elders in den archipel, te doen erkennen, met het gevolg, dat ook elders tegenover Inlandsche vorsten en hoofden een politiek van lankmoedigheid werd gevolgd, welke meermalen der waardigheid van en het ontzag voor het Nederlandsch bestuur moest schaden.

Naast de invoering van een deugdelijk repeteerwa= pen, waardoor de gevechtskracht der infanterie zeer belangrijk was verhoogd, was het voornamelijk door den verbeterden geest, welke zich na 1896, met het gewijzigd optreden onzer troepenmacht, geleidelijk deed gevoelen, dat de in dat leger sluimerende offen= sieve kracht weder tot uiting kwam.

Die offensieve geest ontplooide zich echter in Atjeh eerst in zijn volle kracht met het optreden in 1898 van den kolonel J. B. VAN HEUTSZ, als civiel= en mili= tair Gouverneur aldaar. Deze aanvoerder bij uitne= mendheid was het die, door de onder zijne persoon= lijke leiding gevoerde operatiën, toonde dat het leger nog over dezelfde en zelfs over grootere kracht beschikte dan vroeger, en dat geen Inlandsche vijand, hoe dapper en energiek ook en waar hij zich ook een opstelling of schuilplaats heeft gekozen, tegen onze troepen bestand of onbereikbaar is.

Het is dan ook verder niet te verwonderen, dat VAN HEUTSZ, in 1904 opgetreden als Opperbestuurder de= zer gewesten en in het volle vertrouwen op het leger en op de onder zijne leiding en naar zijne begin= selen gevormde aanvoerders, overal elders in den Ar= chipel het Nederlandsch gezag zocht te vestigen en te herstellen, waar de waardigheid van het Gou= vernement en politieke overwegingen dit noodzakelijk maakten.

Gerangschikt naar de eilanden en eilandengroepen en de daarin gelegen gewesten en eilanden, alwaar krijgsverrichtingen hebben plaats gehad, zullen deze thans kortelijk worden beschreven.

Sumatra en omliggende eilanden.

Atjeh en onderhoorigheden. De politiek van afwach= ting binnen de geconcentreerde linie van Groot=Atjeh had, sedert 1896, na den afval van TOEKOE OEMAR plaats gemaakt voor een politiek van agressie, zoodat dan ook reeds in de eerste helft van 1898 het verzet in Groot=Atjeh was gebroken. De voort= zetting dezer politiek, ook in de onderhoorigheden, viel te beurt aan den kolonel (later generaal=majoor, luitenant=generaal en Gouverneur Generaal) J. B. VAN HEUTSZ die in Maart 1898 tot civiel en militair Gou= verneur van Atjeh werd benoemd, en die, zijn denk= beelden ten uitvoer leggende, een einde maakte aan een oorlog, in 1873 begonnen tegen een energieken, dapperen en vrijheidlievenden vijand, die allerminst overtuigd van onze materieele overmacht, alle pogingen tot toenadering en onderwerping steeds van de hand had gewezen.

Pidië. Pidië, het broeinest van verzet en het toe= vluchtsoord van den pretendent=sultan, PANGLIMA PO= LIM, TOEKOE OEMAR e. a. belangrijke verzetshoofden, werd het eerst onder handen genomen en reeds den 14den Juni 1898 werd Keumala, de zetel van het ge= vluchte onverzoenlijke sultansgeslacht bereikt. Het breken van het verzet was toen slechts een kwestie van tijd en volharding.

Tangsé. Door uit verschillende vaste punten gedane tochten in de vlakte, wordt het verblijf aldaar voor den vijand zoo gevaarlijk, dat onze voornaamste tegen= standers met hun benden een toevlucht zoeken in het gebergte en zich nestelen in de vallei van Tangse. Doch ook hier zijn zij voor onze troepen niet veilig: na een mislukte poging om Tangse te bereiken, gelukt het

aan een colonne onder VAN HEUTSZ, door een schit= terende omtrekking van 's vijands sterke positie en na een buitengewone krachtsinspanning van de troe= pen, 25 Augustus 1898 Tangse te bereiken.

Deze tocht heeft heilzame gevolgen. Niet alleen dat TOEKOE OEMAR en zijn benden daardoor de wijk moeten nemen naar de onherbergzame Westkust en dat de vijand heeft geleerd dat hij nergens meer veilig is voor onze troepen, doch ook de kenteekenen van een gunstiger stemming beginnen zich daarna te openbaren door den terugkeer der gevluchte bevolking, onderwer= ping en meerdere medewerking van hoofden.

Idi. Waarschijnlijk in overleg met de in het nauw gebrachte verzetshoofden in Pidië, had kort na den aanvang der Pidië=expeditie, een zekere TEUNGKOE TAPA de hoogst fanatieke bevolking der Oostkust tot een godsdienstigen oorlog weten op te zweepen. Een aan= val op onze kustversterking Idi wordt, wel is waar, krachtig afgeslagen, doch zelfs met een in allerijl van Kota Radja gezonden versterking kunnen de steeds aangroeiende vijandelijke benden slechts met moeite op een behoorlijken afstand van onzen post worden ge= houden. Den 7den Juli te Idi aangekomen, kort daarna gevolgd door een gedeelte der troepen van de Pidië= expeditie, neemt VAN HEUTSZ de leiding der operatiën in handen, weet den vijand, door stoute en snelle be= wegingen, den 11den Juli terug te werpen en reeds einde Juli kan deze opstand, welke in zulk een korten tijd, een grooten omvang had aangenomen, als onderdrukt worden beschouwd en kan VAN HEUTSZ naar Pidië terugkeeren.

Het doel om door deze beweging, de operatiën in Pidië tot stilstand te brengen, was mislukt en de ge= heele aanhang van TEUNGKOE TAPA verliep; zijn macht was voor goed gebroken.

Peusangan. Gebruik makende van de aanwezigheid der expeditionnaire troepen, welke in Pidië niet meer in hun geheel noodig zijn, van den goeden geest van die troepen en van het gedaalde moreel van den Atjeh= schen vijand, besluit VAN HEUTSZ ook verder ons gezag ter Noordkust te vestigen en in de eerste plaats op te treden tegen TOEKOE TJI, het ons sinds lang vijan= dige hoofd van Peusangan, alsmede tegen de Pasé=streek, een centrum van verzet en fanatisme.

Peusangan en Pasé=streek. Het gelukt hem het verzet te bedwingen en TOEKOE TJI naar het gebergte te jagen; daarna wordt de troep gewend tegen Geudong en Keureutoi en brengt hij den vijand hier belangrijke verliezen toe.

Terwijl voor de in Pidië achtergebleven troepen een tijdperk aanbreekt van onafgebroken achtervolging der verzetshoofden en hun benden, gepaard met aanleg van goede verbindingswegen, slaat VAN HEUTSZ reeds dade= lijk na terugkeer van de Noordkust het oog op de Westkust van Atjeh, alwaar TOEKOE OEMAR zich had genesteld in Wojla en Teunom.

Wojla en Teunom. De Radja van Teunom, slechts in naam aan ons gezag onderworpen en door TOEKOE OEMAR uit zijn rijk verjaagd, komt te Kota Radja om onze hulp smeeken. Deze wordt verleend en 19 Januari 1899 vertrekken onze troepen naar de West= kust onder de persoonlijke leiding van VAN HEUTSZ, die zich op onze, met slechts 80 man bezette post te Meulaboh vestigt; twee colonnes van uit Meulaboh en Kroeëng Sabé, in de uitgestrekte en zwaar begroeide moerassen en al strijdende, kunnen zich slechts lang= zaam voortbewegen in de richting van Pasi Atjeh waar OEMAR's grootste macht is vereenigd.

Plotseling komt, 9 Februari, te Meulaboh het bericht dat TOEKOE OEMAR met zijn verzamelde benden, instede van onzen aanval af te wachten, op het zwak bezette Meulaboh aanrukt, doch ook hier laat de offensieve geest, welke den bevelhebber bezielt, hem den aanruk= kenden vijand tegemoettrekken: in een met de helft der bezetting van Meulaboh uitgezette hinderlaag op eenige K. M. ten Noorden van Meulaboh, waar wordt verondersteld dat de vijand moet voorbijtrekken, wordt deze afgewacht en bij zijn komst met een hevig snelvuur ontvangen. TOEKOE OEMAR, onze sedert jaren meest felle en meest te duchten tegenstander, vindt den dood.

Tangsé. De omgeving van Meulaboh is daarna spoedig van vijanden gezuiverd, de inmiddels uit de binnen= landen teruggekeerde troepen worden 26 Februari, opnieuw in beweging gesteld naar boven=Meulaboh, alwaar OEMAR's weduwe en zijn getrouwen zich hebben genesteld en VAN HEUTSZ scheept zich in naar Sigli, vanwaar berichten waren ontvangen, dat de toegang tot de Tangsé=vallei wederom door den pretendent=sultan zwaar was versterkt en bezet. Terwijl een colonne van uit Seulimeum (Groot=Atjeh) langs den bovenloop der Atjehrivier tegen Tangsé oprukt, volgt VAN HEUTSZ met zijn troepen den vroeger gevolgden weg van Sigli over Keumala en Beunga alwaar hij, 12 Maart, aankomt. Na een omtrekking van 's vijands versterkingen, worden deze, 14 Maart, door hem verlaten gevonden en worden onze troepen voor een maand in de vallei gelegerd om vandaar in alle richtingen het terrein te doorkruisen ter verdere achtervolging van den vijand.

Noord= en Oostkust. Een groote tocht langs de ge= heele Noord= en Oostkust tot Medan staat daarna op het programma, met als hoofddoel het in 1898 slechts vluchtig bezochte Peusangan en de Pasé=streek, doch tevens Meureudoe en boven=Samalanga, waar PANG= LIMA POLIM en zijn benden zich ophouden, terwijl Pidië, nog steeds de verblijfplaats van talrijke benden, mede zal worden bezocht.

Peusangan. 7 Juni 1899 zijn de van Kota Radja langs het strand en van elders langs verschillende wegen, opgerukte colonnes vereenigd te Meureudoe (aan de Noordkust ten Oosten van Pidië), waar de bevelhebber VAN HEUTSZ bericht ontvangt van het opwerpen van zware versterkingen in de Pasé=streek. Ongestoord

wordt Samalanga doorgetrokken en 12 Juni te Gloem=pang Pajong in Peusangan het bivak betrokken, 13 Juni komt de weerspannige TOEKOE TJI PEUSANGAN zijn onderwerping aanbieden, doch niet wenschende te voldoen aan hem gegeven bevelen, neemt hij reeds den volgenden nacht de vlucht naar het versterkte Tjot=pi, dat door onmiddellijk derwaarts opgerukte troepen wordt genomen. Na achterlating van een troepenafdeeling in Peusangan, ter rustelooze achtervolging van het weerspannige hoofd, rukken de overige troepen onder den Opperbevelhebber verder in Oostelijke richting. 21 Juni te Lho Seumawé aangekomen, worden de operatiën tegen Geudong en Keureutoi (Pasé) onmiddellijk begonnen. Na de vermeestering van de sterke en uitgestrekte stelling achter de Pasé=rivier, wordt ook het complex bentengs achter de moerassen bij Lho Triëng genomen en verder opgerukt naar Aloë Keudjroeën, Matang Koeli, Seuleuma en Paja Bakong. Nergens is de vijand bestand tegen den opmarsch onzer troepen, overal wordt hij geslagen en binnen een maand is ook hier het krachtige verzet gebroken, en kan VAN HEUTSZ, na achterlating van een sterke bezetting, zijn voorgenomen tocht naar Sumatra's Oostkust voortzetten.

Samalanga, Gajo=, Alas= en Bataklanden. Met uitzondering van de expeditie naar Samalanga in 1901 en den tocht naar de Gajo=, Alas= en Bataklanden in 1904, de eerste ondernomen om een einde te maken aan de, den verzetshoofden voortdurend in Samalanga geboden gelegenheid om zich tijdelijk aan de vervolging onzer troepen te onttrekken, de tweede ten einde ook deze uitgestrekte gebieden, welke een wijkplaats waren geworden voor verzetshoofden en hun benden, waren na 1899 in Atjeh geen operatiën op groote schaal meer noodzakelijk. Verspreid over het geheele kustland, moest daarna door onze patrouilles de boven kortelijk omschreven toestand worden bestendigd en verbeterd. Voor hen brak thans een tijdperk aan van groote vermoeienissen, ontberingen, volharding en teleurstellingen, bij het rusteloos vervolgen van de verzetshoofden en van de grootere en kleinere benden die, overal waar zij zich de sterkere wisten, hen trachtten te overvallen.

Doch toen luitenant=generaal VAN HEUTSZ, tengevolge van zijne benoeming tot Gouverneur=Generaal in 1904, Atjeh verliet, wist hij dat de verdere bevrediging van dat gebied nog slechts een kwestie was van geduld en van tijd, dat de door hem en onder zijne leiding met zulke schitterende resultaten begonnen taak door onze troepen in zijn geest en naar zijne beginselen zou worden voortgezet en dat de in Atjeh doorloopen school, welke haren invloed had uitgeoefend op het geheele leger in Indië, ook voor de toekomst goede resultaten zou afwerpen in andere deelen van den Archipel, waar hij zich, als Opperbestuurder dezer gewesten, tot taak had gesteld, onze materieele en moreele overmacht te doen erkennen.

En deze verwachtingen, zijn niet beschaamd. Successievelijk legden de pretendent=sultan, de onverzoenlijke PANGLIMA SAGI der XXII Moekims, PANGLIMA POLIM e.a. meer of minder belangrijke hoofden en aanvoerders van benden, het hopelooze van verder verzet inziende en nergens meer een veilige schuilplaats vindende, het hoofd in den schoot en, hoewel eerst korten tijd geleden de laatsten der meest onverzoenlijke tegenstanders zich onderwierpen of werden opgevat, kon reeds sedert jaren krachtig de hand worden geslagen aan de ontwikkeling der gewesten in Noord=Sumatra.

Tapanoeli en Boven=Singkel. Dit uitgestrekte gewest, grensde in 1898 aan de Noordzijde grootendeels aan de zich rondom het Tobameer uitstrekkende Pakpak= en Bataklanden, welke wederom grensden aan de Alaslanden en met deze onder Atjehschen invloed stonden. Het gevolg van deze nabuurschap was, dat aldaar voor 1898 het Nederlandsch gezag niet erkend werd.

Meermalen maakten Atjehsche benden ons grondgebied onveilig; geschillen tusschen de bevolking der onafhankelijke en der Gouvernementslanden uitten zich meermalen in vijandelijkheden, welke militair optreden noodzakelijk maakten. Zoo moesten in 1898 afdeelingen van Lagoeboti en van Padang naar de Noordelijke grenzen worden gezonden om de rust, welke door rondzwervende Atjehsche benden werd verstoord, te herstellen; in 1902 moest een sterke afdeeling van Taroetoeng een goed bewapende bende van den niet onder ons gezag staanden radja van Parmonangan van ons grondgebied verdrijven, doch toen onze troepen zich gereed maakten naar het gebied van genoemden radja op te rukken, verzocht deze met de hoofden, die hem hadden gesteund, onder ons direct gezag te worden geplaatst. Ook de hoofden van bijna alle landschappen in Boven=Singkel verzochten onder ons rechtstreeksch bestuur te komen, met uitzondering van den radja van Batoe=Batoe, die een krachtig verzet wist te organiseeren, in Juli 1904 zelfs een aanval deed op Singkel, welke krachtig werd afgeslagen en tegen wien, in de daarop volgende maanden, door onze troepen een krachtige actie werd gevoerd, met het gevolg dat Batoe=Batoe, na hevig verzet, in October genomen werd, zonder dat echter het hoofd in onderwerping kwam.

Pakpak= en Bataklanden. Ook de Pakpak= en Bataklanden werden in 1904 bezocht door de colonne, welke na de schitterende actie in de Gajoe= en Alaslanden (zie onder Atjeh), haren terugtocht door deze vrijwel nog onbezochte streken nam. Hoewel de houding der bevolking meermalen zeer dreigend was en ondanks onbeteekenende vijandelijkheden, bereikte deze colonne in Juli 1904 onzen post te Taroetoeng.

Met den radja van Batoe=batoe, was het voornamelijk het priesterhoofd Singamangaradja, dat zich de „bestuurder van het eiland Sumatra" noemde en door de

bevolking als een soort nationale held werd vereerd, en dat in die streken aan het hoofd van het verzet stond.

Om daaraan een einde te maken en Boven=Singkel, de Pakpak= en Bataklanden, definitief te pacificeeren, werd van af October 1904 tot eind 1909 in deze streken een voortdurende actie gevoerd waarbij, behalve het onderdrukken van het telkens weer oplaaiend verzet, het onschadelijk maken van den radja van Batoe=batoe en van Singamangaradja het hoofddoel was. Dit doel werd bereikt. Singamangaradja sneuvelde in Juli 1907 en de radja van Batoe=batoe onderwierp zich in Maart 1909 definitief.

De taak onzer troepen was daarmede echter nog niet geëindigd, daar bij het verder pacificeeren dier uitgestrekte gewesten en het op deugdelijke grondslagen vestigen van ons gezag nog meermalen militaire hulp noodig was. Hoofdzakelijk in 1909, 1912, 1915, en 1916 moest deze worden ingeroepen hetzij tot het onderdrukken van plaatselijke verstoringen van orde en rust door geestdrijvers, hetzij tot het doen nakomen van door het bestuur gegeven bevelen ten opzichte van wegenaanleg, belasting=betaling, registratie en ontwapening der bevolking.

Sumatra's Oostkust. Onvermijdelijk was het, dat ook in het Noordelijke en Westelijke deel van dit aan Atjeh's Oostkust, de Pakpak= en Bataklanden grenzende gewest, de na 1897 gevoerde krijgsverrichtingen in Atjeh (zie aldaar) en de actie in de bovengenoemde onafhankelijke landen (zie onder Tapanoeli) hunnen invloed deden gelden.

Tamiang en Langkat. Zoo dreigde, in 1898, de rust in de Tamiangsche landschappen ernstig verstoord te worden door een inval van een sterke Atjehsche bende, onder aanvoering van Teungkoe Tapa, die, na zijn verdrijving uit Idi (zie onder Atjeh), in de Alaslanden een toevlucht had gezocht; door een onmiddellijk van Kwala Simpang derwaarts gezonden sterke troepen=macht, werden de door de bende aangelegde verster=kingen genomen en Teungkoe Tapa verjaagd, terwijl verder, door onafgebroken patrouilleeren in de afdee=lingen Tamiang en Langkat, nog tot 1912 de bevolking moest worden beschermd tegen rooftochten van kleine Atjehsche benden, die, door de actie in de onder=hoorigheden van Atjeh uit hun woonplaatsen verjaagd en zich niet aan ons gezag willende onderwerpen, door brandschatten van de bevolking binnen ons gebied, in hun onderhoud trachtten te voorzien.

Onafhankelijke landschappen. De actie onzer troepen in de onafhankelijke landschappen maakte het meer=malen noodzakelijk, dat ook troepen van uit Sumatra's Oostkust hun bijstand verleenden, terwijl in de streken ten Oosten van het Tobameer voortdurende waak=zaamheid en werkzaamheid noodzakelijk was van de te Seriboe Dolok gelegerde bezetting, zoowel tegen Alas=sche benden en benden van den Singamangaradja als om de invoering van bestuursmaatregelen kracht bij te zetten; eerst in 1910 konden orde, rust en gezag in die landschappen als gevestigd worden beschouwd.

Sumatra's Westkust. Bij het streven om ons gezag over den geheelen archipel op vaste grondslagen te vestigen, moest het, ten Noordoosten van de resi=dentie Padangsche bovenlanden (L Koto) gelegen, onafhankelijk gebied der V Koto, noodzakelijk onder direct bestuur worden gebracht, niet alleen omdat meermalen door die bevolking vijandelijkheden tegen Gouvernements onderdanen werden gepleegd, maar ook omdat de hoofden van dat gebied herhaaldelijk weinig ontzag voor ons bestuur toonden.

V Koto. De moord op een, in de L Koto geves=tigden, mijningenieur van een particuliere exploratie=maatschappij, gepaard met een rooftocht door een bende uit de V Koto, zoomede geruchten betreffende aanstalten, welke aldaar zouden worden gemaakt voor vijandelijkheden, maakten in April 1899 het zenden van een afdeeling militairen naar het op ons gebied gelegen Koto Baroe noodzakelijk. Toen bovendien bleek, dat bedoelde rooftocht was geschied met medeweten en instemming van de hoofden der V Koto, de be=volking aan de grens versterkingen opwierp, de wegen versperde en de hoofden van ons gebied tot verzet aanspoorde, werd krachtig optreden noodzakelijk geacht. In Juli 1899 werd daartoe een sterke afdeeling troepen nabij de grens te Poelau Gadang gevestigd, terwijl een troepenversterking van Java werd gezonden, niet alleen om, voor een expeditie tegen de V Koto, de bezetting van Poelau Gadang te versterken, maar ook om, van uit Sumatra's Oostkust, afdeelingen aan de Kampar= en Siakrivieren te doen post vatten.

Einde Augustus waren de voor de expeditie aange=wezen troepen te Poelau Gadang vereenigd, doch, onder den indruk van ons groote machtsvertoon, had de expeditie een vredelievend verloop. De hoofden der V Koto kwamen opvolgend hun onderwerping aanbie=den, het terrein werd in alle richtingen door militaire afdeelingen doorkruist en de V Koto, met Kamper en Tambang, binnen den kring onzer rechtstreeksche gezagsuitoefening gebracht.

Kerintji. Bij ons voortdringen in de bovenlanden van Djambi (zie aldaar) was gebleken, dat in het onafhankelijke Kerintji (tegen den zuidoostelijken grens van het Gouvernement Sumatra's Westkust), ons vijandige elementen een schuilplaats vonden en dat vandaar het verzet in Djambi werd gesteund.

Inlandsche zendelingen met brieven, in Mei 1902 naar Kerintji gezonden, om met de hoofden in aan=raking te komen, werden vermoord en beroofd.

Derhalve werd, in October 1902, besloten een mi=litaire macht naar Kerintji te zenden tot het stellen van de noodige eischen, terwijl inmiddels de wegen derwaarts door militaire detachementen zouden wor=den afgesloten, bewaakt en verkend.

Als gevolg van laatstbedoelden maatregel, boden de hoofden van het Noordelijk deel van Kerintji, in December 1902, hun onderwerping aan, doch dat zulks niet was gemeend, bleek reeds in Januari 1903, toen een militair verkenningsdetachement in dat landschap werd beschoten en berichten inkwamen, dat de meeste kampongs waren versterkt; toch zochten die hoofden daarna weder toenadering. De hoofden van het Zuidelijk deel van Kerintji gaven daarvan geenerlei blijk.

In April 1903 werd derhalve besloten, om met een sterke militaire afdeeling van de Westkust op te trekken tegen Noord=Kerintji, terwijl van uit Djambi tegen Zuid=Kerintji zou worden opgetreden. In de eerste helft van Juni werd, in Noord=Kerintji, Rawang door de Westelijke colonne bezet en Hiang stormenderhand genomen, hetgeen reeds de onderwerping van meerdere hoofden en den terugkeer van een deel der bevolking tengevolge had; 17 Juni werd een tocht ondernomen langs de oostzijde van het Kerintjimeer naar Zuid=Kerintji, te Sanggaranagoeng een bivak betrokken en van hieruit de vijand opvolgend verdreven uit Djoedjoen, Tandjong Batoe, Lolo en Limpoer.

Tot het verkrijgen van aanraking met de Djambi=colonne, rukte de westelijke colonne, met achterlating van afdeelingen te Rawang en Sanggaranagoeng, 3 Juli op in zuid=oostelijke richting, nam de zwaar versterkte kampong Pengasi en ontmoette de voorste afdeeling der Djambicolonne, 6 Juli, te Poelau Sangkar; deze colonne, bestaande uit van Java gezonden troepen, had met groote terreinmoeilijkheden te kampen gehad, zoodat zij eerst 12 Juli geheel te Poelau Sangkar was vereenigd.

Nadat Poelau Sangkar en Pegasi door de Westelijke colonne waren bezet en de rest naar Sanggaranagoeng was teruggekeerd, afdeelingen van de in Djambi ageerende troepen hadden post gevat te Tandjoeng Keresi ten einde het uitwijken van vijanden uit Zuid=Kerintji te beletten, werd besloten om, 19 Juli, over te gaan tot een gezamelijken aanval op het kampongcomplex van Poelau Tengah, waar het verzet zich had geconcentreerd in een meer dan 2 K.M. lange sterke linie met Doesoen Baharoe als bolwerk.

Door eene omtrekking werd de vijand uit de linie gemanoeuvreerd en het vuur vereenigd op Doesoen Baharoe, welk bolwerk, na verwoeden strijd, werd genomen.

Den volgenden dag boden alle hoofden hunne onderwerping aan, tot begin September werd Zuid=Kerintji in alle richtingen door onze troepen, zonder tegenstand, doorkruist, waarna de expeditie kon worden ontbonden en een militaire bezetting achtergelaten. Reeds zeer spoedig was een toestand van rust en veiligheid ingetreden en in 1908 kon de geleidelijk verminderde militaire bezetting geheel worden opgeheven.

Padangsche Bovenlanden. Hoewel sedert den van 1821—1836 ter Sumatra's Westkust gevoerden zoogenaamden Padrieoorlog, waardoor ons gezag in dit gewest op deugdelijke grondslagen was gevestigd, orde en rust slechts zelden op ernstige wijze waren verstoord, gaf het besluit der Regeering om met 1 Maart 1908 verschillende belastingen in te voeren, onder de fiere en vrijheidlievende bevolking aanleiding tot vrij ernstige rustverstoringen vooral in de Padangsche Bovenlanden, welke aanleiding werden tot militair optreden. Sterke troepenversterking uit Java moest plaats hebben. Deze grootere machtsontwikkeling maakte een sterken indruk op de bevolking en, door op de verschillende bestuursplaatsen detachementen militairen te vestigen, kwam geleidelijk aan het verzet een einde. In 1909 werden geen moeilijkheden meer bij de belastinginning ondervonden. Alleen moest, in Mei van dat jaar, nog gewapenderhand worden opgetreden tegen een kleine bende geestdrijvers in Priaman, welke bij de bevolking geen bijval vond, terwijl, in December 1915, een voorgenomen aanval op het militaire kampement te Padang=Pandjang moest worden verijdeld door het uitrukken der bezetting en het opvatten van de kleine bende, welke dien aanval had beraamd.

Overigens werden, in het geheele gewest, orde en rust niet verstoord, zelfs niet toen, na de in het aangrenzende Djambi uitgebroken ernstige onlusten (zie aldaar), in September en October 1916 een krachtige patrouilledienst nabij de Djambische grenzen noodzakelijk was.

Riouw en onderhoorigheden. Kwantandistricten. Het streven om, overal binnen den Archipel, ons gezag te doen erkennen en geregelde toestanden te scheppen, maakte in 1905 een militaire excursie noodig tegen de onafhankelijke Kwantandistricten (tusschen de Padangsche Bovenlanden, Djambi en Indragiri), welker hoofden, ondanks herhaald aandringen, onwillig of onmachtig bleven om de naar hun gebied uitgeweken kwaadwillige Djambiërs en de van het steenkolendistrict Sawah Loentoe (Padangsche bovenlanden) gedroste dwangarbeiders uit te leveren ; bovendien trachtten die hoofden de aangrenzende landschappen, welke zich onder ons gezag hadden gesteld, over te halen onze zijde weer te verlaten.

Detachementen militairen van Sumatra's Westkust en van Riouw werden bestemd om aan die onhoudbare toestanden een einde te maken. Het detachement van Riouw bereikte zonder tegenstand Baserah op Kwantansch gebied, waarvan de onderwerping van eenige hoofden reeds het gevolg was, het detachement van Sumatra's Westkust ontmoette echter reeds dadelijk, bij het overschrijden der grenzen, tegenstand bij Loeboek Ambatjang, dat stormenderhand moest worden genomen, terwijl, bij den verderen opmarsch, de

gevluchte vijand bij Taloek andermaal moest worden verjaagd.

Hiermede was het verzet gebroken en alle nog niet onderworpen hoofden, legden de zoogenaamde „Korte verklaring" af. Het militaire detachement te Taloek bleef aldaar nog tot 1911, waarna het tijdelijk naar Rengat werd teruggetrokken.

Indragiri. De in Djambi uitgebroken onlusten (zie aldaar) deden in 1906 ook in het daaraan grenzende gedeelte van Indragiri, hun invloed gevoelen. Herhaaldelijk moest, in dat jaar, door militaire patrouilles worden opgetreden tegen uit Djambi afkomstige kwaadwilligen, die de bevolking grootendeels naar de bosschen hadden doen vluchten en waarbij bleek dat een Indragirisch hoofd met de Djambiërs heulde. Nadat dit hoofd was gevangen genomen en ook in Djambi zelf de voornaamste verzetshoofden waren onschadelijk gemaakt, kon in Juli 1907 het, nabij de grens te Soengai Akar, gelegerde militaire detachement worden ingetrokken, hoewel nog tot in 1917 in de afdeeling Indragiri moest worden gepatrouilleerd voor machtsverstoon en om te beletten, dat de uit Djambi gevluchte kwaadwilligen hier een aanhang zouden verwerven, nadeelig voor rust en veiligheid.

Penjengat. Toen, wegens beleediging van het Nederlandsch Gouvernement, de sultan van Lingga-Riouw moest worden afgezet, werden, ten einde aan mogelijke oppositie het hoofd te kunnen bieden, twee oorlogsschepen met een compagnie infanterie gezonden naar het eiland Penjengat, den zetel van het sultansbestuur. De zaak had daardoor een vreedzaam verloop.

Djambi. Na de afzetting, door het Nederlandsch Gouvernement in 1858, van Taha als sultan van Djambi, bleef deze zijn invloed als sultan in de bovenlanden van dat rijk behouden, terwijl de nieuwe sultan slechts een beperkten invloed in de benedenlanden wist te verwerven. Daardoor bepaalde dan ook onze invloed zich slechts tot laatstbedoelde streken, te meer daar van een militaire vestiging in de bovenlanden steeds was afgezien en slechts de hoofdplaats Djambi door een militair detachement was bezet. Het gevolg van deze omstandigheden was, dat in de bovenlanden door ex-sultan Taha en zijn hoofden voortdurend onrechtmatige heffingen werden gedaan, en herhaaldelijk vijandelijkheden werden gepleegd, zoowel binnen ons gebied in de benedenlanden als in ons aan Djambi grenzend Palembangsch gebied, terwijl de invloed van Taha, door zwak bestuur van den Gouvernementssultan, zich in de benedenlanden van Djambi meer en meer uitbreidde. Dat door een en ander hoogst ongewenschte toestanden geboren werden, s duidelijk; gaandeweg werden in de benedenlanden de bevelen van het Gouvernement niet meer opgevolgd. Herhaalde pogingen om de zaken met Taha in der minne te schikken, mislukten en toen in 1899 de Gouvernementssultan op verzoek werd ontslagen, gaf de keuze van een nieuwen sultan, bij de bestaande vrees der hoofden voor Taha, aanleiding tot zulk een toestand van verwarring en regeeringloosheid, dat de resident, einde van dat jaar, voorstellen deed, om door militaire maatregelen daaraan een einde te maken, Taha en zijn geheelen aanhang onschadelijk te maken en de bovenlanden definitief te bezetten.

In afwachting, dat aan dit voorstel werd gevolg gegeven, werd getracht een nieuwen sultan te kiezen en daarbij ook de medewerking in te roepen van Taha, die, met alle andere hoofden van Djambi, werd uitgenoodigd in Februari een groote hoofdenvergadering bij te wonen. Op die vergadering verschenen echter noch Taha, noch zelfs een der andere opgeroepen hoofden. De onwil van de voornaamste Djambische grooten om zich te schikken naar het verlangen van het Gouvernement, daardoor gebleken zijnde, werd onmiddellijk overgegaan tot de bezetting van Moeara Tambesi (samenvloeiïng der Batang Hari en Tambesi), hetgeen reeds tengevolge had, dat de hoofden aldaar, o. w. ook de Pangeran Ratoe (troonsopvolger), aan gedane oproepingen gevolg gaven. In boven-Djambi, werwaarts Taha en zijn aanhang zich hadden teruggetrokken, aan de grenzen van Palembang en Sumatra's Westkust, bleek echter een geest van verzet te bestaan; onze vaartuigen op de boven-Tambesi werden in Mei 1901 meermalen beschoten, en onze post te Moeara Tambesi van tijd tot tijd verontrust, terwijl een aanval, gedaan op onzen post te Soeroelangoen (Palembang, Rawas), aanleiding gaf om de bezetting van dien post aanzienlijk te versterken.

In Augustus 1901 kwam de, daartoe bestemde, troepenmacht van Java in Djambi aan.

Het verzet in Djambi werd gevoerd, niet alleen door Taha en zijn broeder Dipanegara, maar onder hun invloed mede door tal van afstammelingen en familieleden (anak radja) van de opvolgende Djambische sultansgeslachten, die, door de vestiging van een geregeld en ordelijk bestuur in hun belangen geschaad, zich met alle macht tegen een invoering daarvan trachtten te verzetten. De eigenlijke bevolking, uitgebuit door die talrijke „anak radja" en deswege grootendeels slechts verlangende naar rust en veiligheid, was, zoolang zij niet afdoende door onze troepen kon worden beschermd, uit vrees en door dwang wel genoodzaakt aan dat verzet deel te nemen.

Door onafgebroken patrouillegang, waarbij groote moeilijkheden werden ondervonden door het bijna geheel ontbreken van verkeerswegen en de doorgestane vermoeienissen en ontberingen te grooter waren doordat de vijand in talrijke kleine benden verdeeld was, werd geleidelijk het vertrouwen der bevolking gewonnen, werden de talrijke benden verjaagd of onschadelijk gemaakt, de verzetshoofden, wier aanhang geleidelijk verminderde, neergelegd of opgevat (Taha sneuvelde in 1904), zoodat in 1908 onze troepenmacht zeer be-

langrijk kon worden ingekrompen, de verdere taak gedeeltelijk door gewapende politie kon worden overgenomen, en rust en orde als hersteld konden worden beschouwd.

Die orde en rust werden echter, in Augustus 1916, geheel onverwachts verbroken door een opstand, welke als een uiting van godsdienstig fanatisme, en begunstigd door de heerschende verbittering over genomen bestuursmaatregelen en daardoor onstane vervreemding van de bevolking, het bestuur ten eenenmale verraste. Die opstand brak uit te Moeara Tambesi met het verjagen van het detachement gewapende politie, plundering en verbranden van het etablissement aldaar. Onmiddellijk werd, van de hoofdplaats, een detachement militairen derwaarts gezonden en militaire versterking gevraagd van Palembang, welker aankomst door eerstbedoeld detachement, met het oog op onderweg ondervonden vijandelijkheden, moest worden afgewacht, alvorens naar Moeara Tambesi op te rukken, waarna gezamenlijk deze plaats, na kort doch hevig gevecht, werd genomen. Ook te Moeara Tebo (stroomopwaarts van Moera Tambesi) waren intusschen reeds verdedigingsmaatregelen genomen, en een aanval op die plaats, door het detachement gewapende politie begin September afgeslagen, terwijl na aankomst van een kleine versterking gewapende politie van Moeara Boengo, kort daarna een tweede aanval moest worden afgeslagen; van Sumatra's Westkust gezonden militaire versterkingen, gaven gelegenheid hier agressief tegen de muiters op te treden, zoodat in December het grootste deel dier troepen kon terugkeeren.

Ook de bestuursposten te Sarolangoen en Bangko werden aangevallen.

De eerste post werd begin September afgeloopen. politiebezetting en personeel omgebracht. Een in allerijl van Java gezonden troepenmacht kwam aldaar 14 September aan, door wier actie de bevolking reeds in October begon terug te keeren; de verzetsleiders werden opgevat en in December konden orde en rust als hersteld worden beschouwd.

De aanval op Bangko werd 11 September door de gewapende politie krachtig afgeslagen en door de kort daarna aangekomen militaire versterking werden orde en rust ook hier volkomen hersteld.

De afdeeling Moeara Boengo bleef voor den opstand gespaard door de spoedige verschijning van militairen aldaar.

Door de krachtige wijze, waarop door de in allerijl van Palembang, Sumatra's Westkust en Java gezonden troepenafdeelingen werd opgetreden, was na October reeds van geen daadwerkelijk verzet meer sprake, terwijl in Januari 1917 ons gezag volkomen was hersteld.

Rawas (*Palembang*). Bijna gelijktijdig met de in Djambi uitgebroken onlusten (zie aldaar) viel in 1916 onder de bevolking der streken, grenzende aan Djambi, onrust waar te nemen, voornamelijk in het Rawasgebied na het afloopen van Sarolangoen (Djambi), weshalve derwaarts een militair detachement werd gezonden voor bewaking en patrouilleering. Een aanval op Soeroelangoen (Palembang), in October ondernomen door ± 2000 man verzetslieden, werd met groote verliezen voor den vijand afgeslagen, waarna de bevolking der in verzet gekomen kampongs terugkeerde; de verzetsleiders werden uitgeleverd of melden zich aan.

Beneden-Palembang. In 1918 kwam de bevolking eener doesoen, opgezweept door enkele op winstbejag beluste geestdrijvers in verzet. Een derwaarts gezonden militaire afdeeling moest van hare wapens gebruik maken, toen de verzetslieden tegen haar in stormden.

Banka. Op dit voor de tinproductie zoo belangrijke eiland moest meermalen de rust onder de talrijke Chineesche mijnbevolking door militaire afdeelingen worden hersteld. In 1898 in de mijndistricten Koba, Toboali en Pangkalpinang, waarbij het zelfs noodig was een militaire afdeeling van Batavia ter versterking te zenden; in 1899 in het mijndistrict Jeboes en in het Pangkalpinangsche, waarbij wederom versterking van Java noodig was; in 1912 wederom in het Pangkalpinangsche. Bovendien was tusschen 1907 en 1912, bij de registratie der bevolking, zoomede voor passencontrole, mijn-, tuin- en kampongbezoek, herhaaldelijk militaire hulp noodig.

Billiton. In 1911 hadden ongeregeldheden plaats tusschen Chineesche mijnwerkers, welke zich zoo ernstig lieten aanzien, dat de zending van een militaire macht van Java noodig was; feitelijkheden werden voorkomen en de rust werd spoedig hersteld.

Benkoelen. Onmiddellijk na het uitbreken der onlusten in Djambi, in Augustus 1916, werden de derwaarts voerende wegen bewaakt door afdeelingen gewapende politie en van Padang gezonden militairen.

Hoewel, onder de bevolking der grensstreken, een zenuwachtige toestand heerschte, gelukte het daardoor de wanordelijkheden buiten dit gewest te houden.

Mentawei-eilanden. De aanrakingen met de bewoners dezer eilandengroep waren tot 1918 van weinig beteekenis geweest, en waar die aanrakingen plaats hadden, waren zij meermalen niet van vriendschappelijken aard. Dit gaf aanleiding dat op de eilanden Noord- en Zuid-Pagai, Sipoera en Siberoet, meermalen botsingen ontstonden met de zeer onbeschaafde bevolking en dat aanvankelijk die eilanden meermalen door militaire detachementen moesten worden bezocht. Van af 1917, toen het noodzakelijk was om tot het doen uitvoeren van gegeven bevelen en tot het scheppen van meer geregelde toestanden, detachementen militairen op die eilanden te legeren, was het dan ook onvermijdelijk, dat meermalen min of meer ernstige botsingen met de weinig aan gezag gewende bevolking plaats hadden. Door beleid-

vol optreden van bestuur en militairen kwam hierin echter geleidelijk verbetering, zoodat in 1918 de militairen konden worden vervangen door gewapende politie.

Nias. Naar Nias werden begin 1908 troepen gezonden voor het scheppen van geregelde toestanden op dat eiland, en geleidelijk werd daar ons gezag gevestigd en werden de bestuursmaatregelen doorgevoerd, echter niet zonder dat het voornamelijk bij den aanleg van wegen, door de weinig aan geregelden arbeid gewende bevolking, maar ook bij registratie, ontwapening en invoer van belasting, het tot min of meer tloedige botsingen kwam tusschen bevolking en milibairen, wier steun nog langdurig werd vereischt.

2. Borneo en omliggende eilanden.

Westerafdeeling van Borneo. Hoewel de hulp der militaire macht in het onderwerpelijk tijdvak meermalen moest worden ingeroepen tot handhaving van het gezag, zoowel in de onder ons rechtstreeksch bestuur staande als in de zelfbesturende landschappen, waren, met uitzondering van den in Juli 1914 in Mampawa uitgebroken opstand, de rustverstoringen niet van groote beteekenis.

Matan. Godsdienstijver en ontevredenheid over heerendiensten en belastingen waren oorzaak dat, in Mei en Juni 1914, in Matan gewapenderhand moest worden opgetreden en, door het nemen van eenige door de ontevredenen opgeworpen versterkingen en het hun toebrengen van zware verliezen, aan het verzet een einde moest worden gemaakt.

Mampawa. Einde Juli 1914 brak in Mampawa een opstand uit onder de Chineezen, die ook de Dajaks tot verzet overhaalden, met het doel dit gewest te brengen onder de groote Chineesche republiek.

Deze opstand, welke begon met het verbranden van het etablissement te Mampawa, breidde zich snel uit tot Singkawang; brand en roof waren het gevolg. In Lara, Loemar en Sambas heerschte gisting, vele Chineezen vluchtten naar Singapore, de bevolking van Landak en Sanggau scheen onbetrouwbaar en zelfs te Pontianak heerschte ongerustheid. Met het oog op den ernst van den toestand, werd onmiddellijk een aanzienlijke troepenversterking van Java gevraagd, welke reeds begin Augustus aankwam. Door het zenden van militaire afdeelingen naar de meest bedreigde punten, het toebrengen van zware verliezen aan de opstandelingen en het krachtig afpatrouilleeren der onrustige streken, kon reeds in October, een deel der troepen naar Java terugkeeren, waarna de toestand volkomen werd beheerscht.

Militair optreden was eindelijk nog noodig: in 1916 en 1917 in Sekadau, in 1918 in Simpang en in 1919 aan de grenzen van Serawak, in Mampawa en Singkawang; van groote beteekenis was dit optreden niet, hetwelk in hoofdzaak betrof plaatselijke rustverstoring.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Na den van 1859—'63 gevoerden Bandjermasinschen krijg, waarbij aan het sultansbestuur een einde was gemaakt, bleef een aanzienlijke sultanspartij (pegoestian) haren invloed uitoefenen, aan het hoofd waarvan stond de pretendent-sultan, Goesti Mohamad Seman. Die invloed, in hoofdzaak in de Doesonlanden, was oorzaak dat deze streken, van 1899— ± 1905, in een toestand van onrust werden gehouden, welke een voortdurend optreden der militaire macht noodig maakte en waarbij onze troepen, door de groote moeilijkheden van het terrein en de wijze van optreden van den vijand, zeer inspannenden arbeid moesten verrichten.

In Augustus 1899 brak, onder den invloed der sultanspartij, een opstand uit tegen het gezag in de afdeeling Kendangan welke, begonnen met het vermoorden van den Europeeschen bestuursambtenaar aldaar, zich in 1899 en 1900 uitbreidde over Barabai, Amoentai en Tandjong; doch, door wel genomen militaire maatregelen kon dit verzet gemakkelijk de kop worden ingedrukt, zoodat in Juni 1900 de toestand in die afdeelingen weer normaal was geworden.

Intusschen werd de toeneming van onzen invloed in de boven-Doeson gevoeld door de pegoestian, welke niet naliet wantrouwen onder de bevolking te zaaien tegen ons bestuur, aanvankelijk echter zonder succes, zoodat zelfs het voornemen om ons te vestigen te Poeroek tjahoe' in het centrum der boven-Doeson en op korten afstand van de schuilplaats aan de Menawing van den prentendent-sultan en zijn aanhang, ongestoord in Maart 1912 kon worden ten uitvoer gebracht.

Dat echter verzet tegen die vestiging, waartoe in een, in Januari 1902, te Bras Koening gehouden vergadering der sultanspartij was besloten, niet kon uitblijven, bleek reeds in de maanden April en Mei bij verschillende tochten, w.o. een naar Bras Koening waarbij onze troepen herhaaldelijk werden beschoten en zij een enkele maal met den vijand slaags raakten.

Daar de noodzakelijkheid was gebleken, om nogmaals Bras Koening te bezoeken, rukte daartoe in Mei nogmaals een colonne uit, welke haar doel niet bereikte en waarvan het gevolg was een driester optreden van den vijand tot nabij Poeroek tjahoe en het verbreken van de verbinding met Moeara Tewe. Door den slechten gezondheidstoestand der bezetting kon daartegen tijdelijk weinig actief worden opgetreden en hoewel door de bekruising van de Barito, door een gewapend stoomjacht, wel eenige verademing werd gebracht, bleef de agressie des vijands toenemen.

Eerst in December kon weder meer actief door de troepen worden opgetreden, doch bij ons eerste optreden in de Menawing werden onze troepen zoodanig door den vijand geharceleerd, dat zij op Poeroek tjahoe moesten terugtrekken, hetgeen niet weinig

bijdroeg tot versterking van den aanhang van de pegoestian, welke in 1903 voortdurend onze patrouilles en vaartuigen bestookte.

Voorstellen tot onderwerping door den pretendent, in Augustus 1903, gedaan, hadden ten gevolge, dat hem tot Januari 1904 bedenktijd werd gegeven om onze voorwaarden aan te nemen; doch zonder dat onderwerping volgde.

Integendeel, van af Maart 1904 toonde de sultanspartij steeds grootere activiteit, waarbij zij trachtte den strijd uit te breiden tot de boven-Kapoeas en een inval deed in de Noordelijke Dajaklanden.

In Augustus en September 1904 steeg de activiteit van den vijand tot haar hoogtepunt. Aanvallen op ons blokhuis te Montallat, beschieting van onze transporten en patrouilles tot onmiddellijk bij Moeara Tewe, zonder dat het onzen troepen gelukte daarin verbetering te brengen en tevens om den pretendent in handen te krijgen, deden het besluit nemen, tot het zenden naar Borneo van afdeelingen marechaussee onder aanvoering van een uit den Atjehoorlog, zeer bekenden officier. Aangekomen 1 Januari 1905, begon thans een rustelooze vervolging van den pretendent en reeds 24 Januari gelukte het zijn schuilplaats in de Menawing te overvallen en hem neer te leggen.

Hiermede kwam aan dezen opstand een einde. Door voortdurende achtervolging van de overige leden der pegoestian, waren deze reeds in Juli onschadelijk gemaakt en kon worden overgegaan tot registratie en ontwapening der bevolking, waarbij nog tot 1908 militaire hulp noodig was, ook om den verkregen toestand te bevestigen.

Pasir. In de bovenstreken barstten in 1915, als gevolg van de verbanning van één der landsgrooten, ernstige ongeregeldheden uit, gevolgd door daadwerkelijk verzet. Nadat uit Kandangan gezonden troepen den toestand niet meester konden worden, de beweging zich uitbreidde, en van Bandjermasin gezonden troepen mede het verzet niet konden onderdrukken en uitbreiding ervan tegengaan, moest ook van Java troepenversterking worden gezonden.

Door krachtige actie dezer vereenigde troepen, kon eerst in Juli 1916 het verzet als gebroken worden beschouwd, hoewel ook nog in 1917 moest worden gepratrouilleerd om de nog rondzwervende bendehoofden op te sporen en op te vatten en de gevluchte bevolking naar haar kampongs te doen terugkeeren.

Zelfbesturende landschappen. Behalve door de bovenomschreven krijgsverrichtingen, heeft het leger, onder opvordering van groote krachtsinspanning, in belangrijke mate bijgedragen tot het vestigen, uitbreiden en bevestigen van ons gezag in de zelfsbesturende landschappen op de Oostkust, tot het uitbreiden van onzen invloedssfeer in de binnenlanden van Borneo, tot uitbreiding van onze terrein- en ethnografische kennis en tot het tegengaan van het koppensnellen.

3. *Celebes en omliggende eilanden.*

Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden. De verhouding, waarin de landschappen, welke thans dit Gouvernement uitmaken, vóór 1905 stonden tot het bestuur, was een geheel andere dan thans.

Buiten de onder ons rechtstreeksch gezag staande Noorder- en Zuider-districten, welke op het Zuidelijk schiereiland slechts een klein gebied vormden nabij de hoofdplaats Makasser, erkenden de verschillende vorsten en hoofden — van wie op het Zuidelijk schiereiland de voornaamste waren die van Bone, Wadjo, Sopeng, Loewoe, de Adja Tapparang, de Masenrempoeloe en Mandhar — wel grootendeels ons oppergezag, doch, met het ontzag voor het Nederlandsch-Indische Gouvernement liet het nakomen der gesloten contracten zeer veel te wenschen over, terwijl de tusschen de verschillende vorsten gevoerde oorlogen aan de ontwikkeling dier gewesten in den weg stonden. Voornamelijk was het de vorst van Bone, die steeds had gestreefd naar de hegemonie, en tegen wien, in de vorige eeuw, reeds herhaalde expeditiën waren afgezonden, die, in de jaren vóór 1905, redenen had gegeven tot groote ontevredenheid, terwijl men zich van de zijde van den vorst van Goa, in de onmiddellijke nabijheid van Makassar voortdurend handelingen moest laten welgevallen, welke weinig strookten met de waardigheid van het Gouvernement.

De groote krachtsinspanning, welke na 1896 in Atjeh van het leger moest worden gevorderd en de omstandigheden, waarop in de inleiding tot het hoofdstuk „Krijgsverrichtingen" werd gewezen, waren oorzaak dat niet vóór 1905 werd overgegaan, om op Celebes ons gezag te herstellen en uit te breiden, ook over die landschappen, waar dit gezag nog niet werd erkend.

Sidenreng en Bone. Nadat, om verschillende militaire, commercieele en politieke redenen, in April 1905 was overgegaan tot de militaire bezetting van Parepare in Sindenreng (Masenrempoeloe), welke bezetting kort daarna werd versterkt om agressief te kunnen optreden tegen den vijand, die zich krachtig tegen die bezetting verzette, en nadat onze zendelingen naar den vorst van Bone gezonden tot het stellen van de noodige eischen, aldaar op beleedigende wijze waren ontvangen, vereenigde zich medio Juli een aanzienlijke land- en zeemacht op de reede van Badjoë (Bone, alwaar uitgebreide versterkingen waren aangelegd. Na een door terreinmoeilijkheden mislukte poging om die versterkingen door een landing ten zuiden te omtrekken, werd tot een aanval in front overgegaan en werden deze, na hevig verzet en met groote verliezen voor den vijand, genomen. Hiermede was het verzet in Bone vrijwel gebroken. Achtereenvolgens werden de hoofdpaats Watampone (het machtige), Pasempa (het sterke) en Pompanoea (het rijke) bezet, terwijl bij de verdere tochten op Bonisch gebied geen

vijandelijkheden werden ondervonden; de vorst bleef voortvluchtig.

Wadjo. Nog in Augustus bezocht een deel der expeditionnaire troepen dit landschap, dat zich onderwierp en welk voorbeeld in September werd gevolgd door Sopeng, zoodat nog in deze maand kon worden opgetreden tegen Loewoe.

Loewoe. Paloppo, de hoofdplaats, werd na vrij hevigen tegenstand genomen en daarmee was ook hier het georganiseerd verzet gebroken.

Lamoeroe. Het aan Bone onderhoorige Lamoeroe onderwierp zich einde September.

Gouvernementslanden. Ook hier was intusschen optreden onzer troepen noodzakelijk geweest. Te Pangkadjene moest in Juli worden opgetreden tegen een bende uit Labakkang, in Sindjai en in de Noorderdistricten tegen aanvallen van Bonieren, terwijl medio Augustus de bezettingen van Tjamba (aan Westelijke grens Bone) en Sindjai (aan Zuidelijke grens Bone), zonder veel tegenstand Bone binnenrukten.

Adja Tapparang en Masenrempoeloe. De bezetting van Paréparé, eveneens agressief optredende, ontmoette een vrij ernstigen tegenstand, doch na dezen te hebben overwonnen, kreeg zij eind Augustus aanraking met de Bone=troepen, bezocht in September de geheele Adja Tapparang en de Masenrempoeloesche staatjes, terwijl het aan die troepen, in vereeniging met een afdeeling uit Rappang (Noordoostelijk van Paréparé), na langdurige achtervolging, medio November, gelukte den vorst van Bone gevangen te nemen.

Goa. Na het breken van het eigenlijke verzet in Bone, Wadjo, Loewoe en Soppeng door de expeditionnaire troepen, kon door een deel daarvan in October worden opgetreden tegen Goa. Na twee ontmoetingen met den vijand, nam de vorst de vlucht buiten zijn rijk (hij sneuvelde in 1916 in Sidenreng bij een ontmoeting met onze troepen) en boden de voornaamste hoofden hun onderwerping aan, waardoor orde en rust hier spoedig terugkeerden.

Door het doorloopend succes onzer wapenen en de erkenning van ons gezag in de bezochte landstreken, kon, met achterlating van de noodige troepen tot verdere pacificatie der bezochte landschappen, in December de expeditie worden ontbonden.

Een zware taak wachtte echter nog den achtergebleven troepen. Niet alleen, dat in verschillende landschappen verzetspartijen en rooverbenden zich vormden, die zich niet bij den nieuwen staat van zaken wenschten neer te leggen en waartegen met kracht van wapenen moest worden opgetreden, maar ook in de nog niet bezochte streken in Centraal=Celebes, op het onbekende Zuidoostelijke schiereiland, de eilanden Boeton, Moena en Saleijer, moest ons gezag worden gevestigd. Groot waren de moeilijkheden, welke door onze troepen daarbij moesten worden overwonnen, groot de volharding en geestkracht daarbij ontwikkeld, hevig dikwijls het verzet van de benden welke, onder hoofden als La Sinrang, Daeng Pabarang, Hadji Hassan e.a., meermalen uit haast onbeklimbare en onneembare rotsstellingen moesten worden verdreven (Bontobatoe, Baroepoe, e.a.). Dank zij het doorzettingsvermogen onzer troepen, werden allerwege geregelde toestanden geschapen, zoodat geleidelijk ook de troepenmacht kon worden verminderd, en in 1918 de verdere taak kon worden overgelaten aan de voor de vaste bezetting van dit gewest bestemde, troepenmacht.

Menado. Buiten de met behulp der militaire macht in 1898 onderdrukte ongeregeldheden te Soemelata (Gorontalo) onder het werkvolk eener mijnbouwmaatschappij ; in het landschap Maoeton (Poso) in 1901 ; het dwingen, in 1902, van de Kajelische vorsten van Paloe en Sigi tot het ongehinderd toelaten van een wetenschappelijke reis van de gebroeders SARASIN door Centraal=Celebes, zoomede het eischen van genoegdoening over een tegen Gouvernements=onderdanen in de landstreek Tambarana (Tominibocht), door onder Sigi staande Alfoeren ondernomen roof= en moordtocht, werd de hulp van het leger, in het onderwerpelijk tijdvak, in hoofdzaak vereischt om, in aansluiting met de actie der troepen in het Gouvernement van Celebes, ook in de binnenlanden van Centraal=Celebes, in de landschappen Paloe, Sigi, Boengkoe, Mori, Todjo, Banggaai en in den Banggaai=archipel, een meer geregeld bestuur en daardoor geregelder toestanden te scheppen. Ook hier legden hoofden en bevolking zich geleidelijk neer bij den nieuwen stand van zaken.

In de onderafdeeling Toli=toli moest in 1919 de hulp der militaire macht worden ingeroepen, om een einde te maken aan het verzet dat, op aanstoken van den leider der Sarikat Islam, tegen gegeven bestuursbevelen was ontstaan en waarbij o.m. de Europeesche bestuursambtenaar werd vermoord.

4. *Kleine Soenda=eilanden.*

Bali: Badoeng. Naar aanleiding van met de vorsten der rijkjes Badoeng en Tabanan ontstane verwikkelingen werd, tot handhaving van het Nederlandsch gezag en tot regeling der zaken op Bali, in 1906 een sterke troepenmacht van Java aangewezen. Deze troepenmacht was 11 September vereenigd op de reede van Sanoer (Badoeng) en na de ontvangst van een weigerend antwoord op een nader gesteld ultimatum, had de ontscheping der troepen zonder tegenstand plaats.

Na herhaalde ontmoetingen met den vijand en na bombardement van de hoofdplaats Den Pasar, werd

deze, na hardnekkigen tegenstand, waarbij de vijand zware verliezen leed en de vorst sneuvelde, genomen. Onderwerping van alle hoofden was hiervan het gevolg, en bij de doorkruising van het rijk door militaire afdeelingen, gaf de bevolking allerwege blijken van goedgezindheid.

Tabanan. Nog in September werd, na achterlating eener bezetting in Badoeng, opgerukt naar Tabanan, welks vorst, na de les aan Badoeng gegeven, zijne onvoorwaardelijke onderwerping aanbood, terwijl de ontvangst der troepen in het geheele rijk uiterst vriendschappelijk was.

Bangli. Daar de houding der vorsten van deze beide rijkjes bij de bovenbedoelde verwikkelingen veel te wenschen had overgelaten, werd thans daarentegen opgerukt, doch ook door deze beiden werd aan onze eischen ten volle voldaan.

Reeds in October konden de expeditionnaire troepen grootendeels naar Java terugkeeren en kon verdere bevrediging en de invoering van nieuwe bestuursmaatregelen, gesteund door een kleine troepenmacht, aan het civiel bestuur worden overgelaten.

Door de achtergebleven troepen werden in 1907 Badoeng en Tabanan in alle richtingen door patrouilles doorkruist en een militaire marsch gemaakt in Gianjar, Kloenkoeng, Karangasem en Bangli, waarbij geen moeilijkheden werden ondervonden.

Kloenkoeng. In Kloenkoeng, waar een groote verzetspartij tegen het Gouvernement was ontstaan, kwam het in 1908 tot een eerste uitbarsting. Door onze, uit verschillende standplaatsen, bijeengebrachte troepen werd tegen het centrum van verzet opgerukt, den vijand een gevoelige les toegediend en daarna tegen de hoofdplaats opgetrokken.

De voorafgegane beschieting door de oorlogsschepen was echter reeds voldoende geweest om het verzet te breken, zoodat bij den opmarsch naar die hoofdplaats bijna nergens tegenstand werd ondervonden, terwijl de vorst met familie en getrouwen, onzen troepen gewapend tegemoet getrokken, meerendeels sneuvelden.

Hiermede was het pleit beslecht en volledige onderwerping volgde.

Karangasem. Betreffende den toestand in Karangasem kwamen in 1908 eveneens ongunstige berichten naar aanleiding van een onder eenige grooten en hoofden heerschende ontevredenheid over den gang van zaken.

Onder den indruk van een versterking (van Java) der troepenmacht aldaar, kwam het hoofd der verzetspartij echter in onderwerping en kwam het verzet niet tot uitbarsting.

Bangli. Ook in Bangli, dat voornemens was de partij van Karangasem te kiezen, was een bezoek onzer troepenmacht voldoende, om volledige onderwerping te doen volgen.

Behoudens enkele onbeduidende rustverstoringen in 1910 en 1911 in Badoeng, Karangasem en Bangli, bleef verder de politieke toestand in geheel Bali zeer gunstig.

Soembawa, Flores, enz. Vóór den aanvang van het tijdvak, waarin de luitenant-generaal VAN HEUTSZ optrad als Gouverneur-Generaal, bepaalde de uitoefening van het Nederlandsch gezag over al deze eilanden en eilandengroepen, zich in hoofdzaak slechts tot enkele punten aan de kusten der meest belangrijke eilanden, alwaar bestuursposten, al of niet met militaire dekking, waren gevestigd. Met de inwendige aangelegenheden der door tal van vorstjes en hoofden bestuurde landschappen in de binnenlanden, bemoeide men zich slechts, wanneer de veiligheid onzer bestuursposten, onze internationale verplichtingen of niet toe te laten beleediging of minachting van het Nederlandsch Gouvernement, dit noodzakelijk maakten. De voor dat tijdvak op verschillende dezer eilanden gedane expeditiën of excursiën waren dan ook in hoofdzaak te beschouwen als strafexpeditiën; uitbreiding en definitieve vestiging van ons gezag hadden zij in den regel niet tengevolge.

Waar nu op het leger de taak werd gelegd om ons gezag over de geheele uitgestrektheid dier eilanden te doen erkennen en het bestuur te steunen bij de invoering van maatregelen tot het scheppen van geregelde toestanden, orde en veiligheid, daar was het materieel overwicht onzer troepen op de veelal primitief bewapende bevolking en de weinige organisatie bij het verzet oorzaak, dat slechts bij uitzondering groote machtsontwikkeling noodig was, echter wel een voortdurende en krachtige patrouilledienst, niet alleen tot achtervolging van verzetshoofden en benden, die zich bij den nieuwen staat van zaken niet wenschten neer te leggen, maar ook om de bestuursbevelen door de veelal weinig aan gezag en geregelden arbeid gewende en veelal zeer onbeschaafde bevolking, te doen uitvoeren.

De uitgestrekte en onbekende binnenlanden van de groote eilanden Soembawa, Flores, Soemba en Timor zijn daarbij dan ook het tooneel geweest van talrijke krijgsbedrijven op kleine schaal, van groote krachtsinspanning, groote vermoeienissen en ontberingen der talrijke afdeelingen die, meerdere jaren achtereen, die binnenlanden doorkruisten en daarbij belangrijke resultaten wisten te bereiken.

Timor. De eigenaardige positie, waarin het bestuur op dit eiland, dat ten deele onder het gezag staat van Portugal, verkeert, was oorzaak dat de op dat eiland aanwezige troepen herhaaldelijk moesten optreden bij het beslechten van grenskwesties en vooral, om een einde te maken aan de roofpartijen, welke door de bevolking van het Portugeesch gebied, voortdurend op ons gebied plaats hadden.

De herhaalde grenskwesties, waarbij door de Portugeezen niet aan onze billijke eischen werd voldaan, maakten het zelfs tot handhaving onzer rechten noodzakelijk in 1910 een sterke troepenmacht van Java derwaarts te zenden. Onder den indruk van dezen maatregel gelukte het, zonder dat het tot dadelijkheden kwam, met den Portugeeschen commandant een regeling te treffen, waardoor de hangende kwestie verder langs diplomatieken weg kon worden afgedaan.

5. *Molukken.*

Met uitzondering van Amboina, Haroekoe, Saparoea, Noesalaut, Ternate, Tidore en de Banda-eilanden, waar ons gezag reeds sedert lang op goede grondslagen was gevestigd, verkeerden de vele eilanden en eilandengroepen in de Molukken in eenzelfde verhouding tot ons bestuur als hierboven ten opzichte van de meeste der kleine Soenda-eilanden werd beschreven. Direct gezag over de bevolking werd meerendeels niet uitgeoefend, zoodat vooral in de binnenlanden der groote eilanden als Ceram (Seran), Halmaheira, Boeroe e.a. toestanden heerschten, welke herhaaldelijk optreden onzer troepen noodzakelijk maakten.

Tidore, Ternate en Haroekoe. Op de direct door ons bestuurde eilanden was slechts enkele malen hulp der militaire macht noodig. In Tidore moest in 1906, door een bedreiging der militaire macht, een einde worden gemaakt aan het verzet van eenige hoofden, bij het aanbrengen van verbeteringen in de bestuursregeling; op Ternate moest in 1917 een militair detachement optreden, waar zich eenigermate een geest van lijdelijk verzet onder de bevolking openbaarde; op Haroekoe was, in 1919 en 1920, voor machtsvertoon militair optreden noodzakelijk, in verband met ongeregeldheden tengevolge van de door de Nationaal-Indische Partij aldaar gevoerde propaganda; terwijl in 1920 een militair detachement op Amboina de orde moest handhaven bij het verzet der bevolking eener negorij tegen de door het bestuur in een grenskwestie gedane uitspraak.

Halmaheira enz. Tot het vestigen van een geregeld bestuur, orde, rust en veiligheid was optreden der militaire macht noodig op Halmaheira tusschen 1906 en 1915; op het eiland Babar (Babar-eilanden) in 1907; op het eiland Wetar (Zuidwester-eilanden) in 1910 en 1911; op Jamdena (Tanimbar-eilanden) in 1912 en 1913; op de Kei-eilanden en op Boeroe in 1913.

Ceram (Seran). De meest belangrijke krijgsverrichtingen hadden echter plaats op het eiland Seran.

In de afdeeling Amahei (Zuidkust van West-Ceram) maakten de vijandelijkheden tusschen negorijen in 1903 militair machtsvertoon noodzakelijk.

Het daartoe van Amboina gezonden detachement ondervond, bij de beslechting der geschillen, eenige vijandelijkheden van de zijde der bevolking doch, nadat den schuldigen een boete was opgelegd, kon het detachement naar Amboina terugkeeren en werd, ter vermijding van herhalingen en om aan den toestand van anarchie in de binnenlanden een einde te maken, begin 1904 te Piroe (Zuidwest-Ceram) een militair detachement gelegerd.

Aangezien bleek, dat, bij de in 1903 plaats gehad hebbende vijandelijkheden, de hoofden van het binnenslands gelegen Roemasoal de meest schuldigen waren en deze de hun deswege opgelegde boete weigerden te betalen, vertrok in September 1904, een colonne bestaande uit het Piroëdetachement, een detachement van Amboina en de landingsdivisie van H. M. „Ceram" derwaarts.

Wegens terreinmoeilijkheden, voortdurende beschieting door de bevolking en verplegingsbezwaren, was de colonne genoodzaakt met een groot aantal gewonden terug te keeren, zonder het doel te hebben bereikt.

Krachtig militair optreden was dus noodig en wel in de eerste plaats tegen den radja van Hoenitetoe, den hoofdleider van het verzet.

Met de van Ambon versterkte bezetting van Ceram werd, na verschillende verkenningsexcursiën op het eiland, in September opgerukt naar Hoenitetoe, welke plaats na hevigen tegenstand in onze handen viel. Hoewel de radja zich kort daarna onderwierp, bleek bij de doorkruising van het omliggend gebied door patrouilles, dat de bevolking overal was gevlucht en ruim een maand later kwam de radja wederom in verzet.

Eerst na aankomst van troepenversterking van Java, en na vele excursiën en ontmoetingen met den vijand, werd de toestand in West-Ceram eenigszins gunstiger, hoewel het verzet bleef smeulen. Door geleidelijke registratie en ontwapening der bevolking werd in 1906, de toestand verder geconsolideerd en nadat men zich door militaire excursiën in Midden- en Oost-Ceram van de gezindheid der bevolking had overtuigd, werd ook daar een begin gemaakt met de ontwapening der bevolking.

November 1906 kon de troepenversterking van Java terugkeeren, doch ook in 1907 en 1908 moesten de achtergebleven troepen herhaaldelijk optreden om aan verzet tegen de invoering van bestuursmaatregelen, een einde te maken.

Ook in West-Ceram, alwaar minder was gepatrouilleerd, stak in 1908 en 1909, het verzet het hoofd weder op en breidde zich zelfs uit.

Het optreden van groote troepenafdeelingen was tegen de gevoerde guerilla van weinig succes, daar de kwaadwilligen zich daaraan steeds onttrokken; slechts door onafgebroken patrouillegang moesten zij worden

gedwongen uit te wijken, met het gevolg dat eind 1909, de voornaamste leiders met hun aanhang zich hadden onderworpen of waren opgevat.

Hoewel daarna de politieke toestand op Ceram als gunstig kon worden aangemerkt, moest nog herhaaldelijk in 1911, 1912 en 1913 van de militaire macht worden gebruik gemaakt om aan plaatselijke pogingen tot verzet en aan rustverstoringen, een eind te maken.

In 1914 ontstonden in West=Ceram wederom ernstige ongeregeldheden door het verspreide gerucht, dat het Gouvernement de bevolking met geweld wilde kerstenen en dat, wegens den grooten Europeeschen oorlog, geen troepen beschikbaar waren. Tegen die ongeregeldheden moest met kracht worden opgetreden en met het oog op de uitbreiding van het verzet, moest zelfs, in 1915, de militaire macht op Ceram worden versterkt. Einde Mei was een groot gedeelte der Berg=alfoeren in opstand en bij een naar de binnenlanden ondernomen tocht, bleek dat de bevolking haar kampongs had verlaten. Slechts door talrijke, hoogst vermoeiende en bezwarende patrouilletochten in 1915 kwam in den toestand geleidelijk verbetering; in Januari 1916 kon het verzet als gebroken worden beschouwd en de bezetting van Ceram worden verminderd.

Daarna was nog slechts eind 1917, en in 1919 op Ceram hulp der militaire macht noodig om aan plaatselijke ongeregeldheden een einde te maken.

6. *Nieuw=Guinea en omliggende eilanden.*

Na de opheffing in 1836 van onze nederzetting aan de Tritonbaai (Zuidkust), alwaar, uit staatkundige overwegingen en om daadwerkelijk bezitsrecht over Nieuw=Guinea uit te oefenen, sedert 1828 een militaire post was gevestigd, werd eerst in 1899 wederom besloten ons in Nieuw=Guinea te vestigen, hoofdzakelijk naar aanleiding van herhaalde klachten van het bestuur van Britsch=Nieuw=Guinea over roof= en moordtochten op Britsch gebied, door op ons gebied wonende stammen. In dat jaar werden twee bestuursvestigingen opgericht te Fak=Fak (West=Nieuw=Guinea) en te Manoekwari (Noord=Nieuw=Guinea) terwijl, aangezien de klachten van het Engelsch bestuur bleven voortduren en in 1899 een moord plaats had o. m. op scheepsofficieren van een Nederlandsch handelsvaartuig, in 1900 eerst een expeditie werd gezonden tot bestraffing der moordenaars en in 1902 een bestuurspost, met sterke militaire dekking, werd opgericht aan de Zuidkust te Merauke.

Hoewel aanvankelijk de bevolking om Merauke zich goedgezind toonde, werd zij, reeds na enkele dagen, steeds opdringender en driester, stal alles wat zij machtig kon worden, vermoordde en beroofde een ieder, die zich buiten den bewakingskring van den post waagde en deed zelfs een aanval op onze wachtposten, welke echter met voor haar groote verliezen werd afgeslagen.

Wel toonde de omwonende bevolking, na de kennismaking met onze vuurwapenen, zich rustiger, doch met het oog op de veiligheid van den post, was het noodzakelijk, ook de bevolking der meer verwijderde kampongs meerder ontzag in te boezemen en haar tevens te doen beseffen, dat diefstal of moord op zich buiten onzen post begevende personen en koppensnellen ernstige misdrijven daarstellen. Bij de daartoe gedane, zich steeds verder uitstrekkende patrouilletochten, werden herhaaldelijk vijandelijkheden ondervonden en meermalen moesten kampongs door onze troepen worden getuchtigd, doch gaandeweg werden de aanrakingen met de verschillende volksstammen vriendschappelijker en gaandeweg kon de inmenging van het bestuur in de inwendige aangelegenheden zich uitbreiden, zoodat in 1905 de militaire bezetting kon worden vervangen door gewapende politie.

Met de opheffing der militaire bezetting te Merauke was echter de taak van het leger op Nieuw=Guinea niet geëindigd. Alvorens te kunnen beslissen over de wenschelijkheid om ons gezag, hetwelk zich tot 1905 slechts bepaalde tot onze drie kustposten en hunne omgeving, ook tot de binnenlanden van dit uitgestrekte eiland uit te breiden, werd een stelselmatige exploratie daarvan noodzakelijk geacht.

Met die exploratie werd in 1907 een aanvang gemaakt en daarvoor verschillende militaire detachementen aangewezen, welke, zoowel in Noord=, als in Zuid= en West=Nieuw=Guinea, belangrijken en inspannenden arbeid verrichtten, een arbeid welke met de resultaten, elders onder het hoofd „Exploratie", wordt beschreven.

Buiten de exploratie van het eiland was meermalen de hulp van troepen noodig om aan de kust en op de daarbij gelegen eilanden op te treden tegen roof= en sneltochten en om orde en rust te herstellen; zoowel afdeelingen der exploratiedetachementen als troepen van Amboina en Ternate verleenden daartoe hun bijstand: zoo in 1906 en 1907 te Fak=Fak; in 1908 op de Schouten=eilanden en op Japan; in 1910 in Noord= en in West=Nieuw=Guinea; in 1911 op het eiland Noemfoor; in 1911 en 1912 op de Schouten=eilanden; in 1914 in West=Nieuw=Guinea; in 1915 op de Schouten=eilanden; in 1918, '19 en '20 in Noord=Nieuw=Guinea.

Door de militaire exploratie van Nieuw=Guinea konden in het onderwerpelijk tijdvak ook meerdere wetenschappelijke expedities naar Nieuw=Guinea worden gezonden, welke — elders beschreven — met bijstand van militaire afdeelingen, mede onze kennis van land en volk belangrijk vermeerderden.

En hoewel de economische vooruitzichten voor Nieuw=Guinea voorloopig nog niet rooskleurig worden voorgesteld, heeft door de militaire verrichtingen, onze invloedssfeer op dit eiland zich sedert 1902 aanzienlijk uitgebreid.

7. *Java.*

Slechts enkele malen moest, in het onderwerpelijk tijdvak, de hulp der militaire macht worden ingeroepen tot handhaving van het gezag, terwijl in die gevallen het verzet van weinig beteekenis en van geheel plaatselijken aard was.

Soerabaia. Met het doel den „prang sabil" uit te roepen had in 1904 een godsdienstleeraar, opgezweept door Mohamedaansch fanatisme, nabij de desa Gedangan een grooten gewapenden aanhang verzameld, welke twee Inlandsche bestuursambtenaren gevangen nam en een oppasser vermoordde. Een detachement infanterie van Soerabaia, gezonden om aan deze beweging een einde te maken, bracht bij een ontmoeting met de bende, welke na herhaalde sommatie een uitdagende houding aannam, haar aanzienlijke verliezen toe terwijl de overigen uiteen stoven. Toen ook de hoofdaanlegger nog dienzelfden dag werd gedood, werden orde en rust verder niet verstoord.

Kediri. Door den invloed, welke een bewoner van de desa Baron zich in 1907 had weten te verwerven op de bevolking, waarbij het aan de politie niet was gelukt hem en zijn gewapend gevolg op te vatten, moest een van Soerabaia gezonden militair detachement bijstand verleenen. Na het afgeven van een paar salvo's, waarbij de leider en eenige volgelingen sneuvelden, kwam aan de zaak een einde.

Batavia. Soerabaia. Rembang. Ernstige ongeregeldheden in 1912 onder de Chineezen te Batavia, Soerabaia en Toeban, maakten de hulp van militairen noodzakelijk.

Door krachtig gezamenlijk optreden van militairen en politie, kwam daaraan spoedig een einde.

Soerabaja. Semarang. Cheribon. Bij de in 1912 en 1913 herhaaldelijk voorgekomen botsingen tusschen Chineezen, Arabieren en Inlanders te Bangil, Soerabaia, Semarang en Cheribon, moesten eenige malen militaire afdeelingen de politie steunen om aan ongeregeldheden een einde te maken.

Preanger Regentschappen. In 1919 moest de militaire macht de politie steunen bij de arrestatie van eenige gewapende kampongbewoners, die onder leiding van een hadji zich verzetten tegen bestuursbevelen. Na herhaalde sommatie moest van de vuurwapenen worden gebruik gemaakt. De leider en eenige volgelingen sneuvelden en de overigen werden gearresteerd.

Rust en orde werden daarna niet verstoord.

Buiten de hierboven kortelijk behandelde onderwerpen ten aanzien der levende strijdkrachten, zijn tal van andere, niet minder belangrijke, buiten beschouwing moeten worden gelaten. Hieronder moeten in de eerste plaats worden genoemd de aanvoering en oefening, zoomede de verpleging te velde en in het garnizoen, welke de volle aandacht hadden, terwijl de genomen maatregelen tot verhooging der weerkracht van het leger tegen een buitenlandschen vijand, zoomede de uitgebreide kaarteeringswerkzaamheden van den Topografischen dienst, hier mede niet onvermeld mogen blijven.

Uit het gegeven overzicht der krijgsverrichtingen, moge echter zijn gebleken dat, in het onderwerpelijk tijdvak, het leger als gezagsmiddel binnen het Nederlandsch-Indisch grondgebied, volkomen voor zijn taak berekend was, ondanks de groote krachtsinspanning, welke daarvan is moeten worden gevorderd. (1)

Dat het bereiken van die resultaten mogelijk was, moet naast de goede aanvoering, en de oefening, mede worden toegeschreven aan de goede krijgstucht en den goeden geest, welke, zelfs onder de moeilijkste omstandigheden, in het leger heerschten. Vele onderscheidingen, door Hare Majesteit de Koningin verleend tot belooning van daden van moed, beleid, trouw en opoffering of van andere verdiensten ter zake of ter gelegenheid van gedane krijgsverrichting (2), leggen getuigenis af, niet alleen van dien goeden geest, maar ook van het loffelijk streven in het leger om zich boven anderen te onderscheiden.

Dat, met het verminderen van het actief optreden van het leger, zich factoren doen gelden en stroomingen daarin ontstaan, welke niet altijd in het belang zijn van goeden geest en van krijgstucht, zijn bezwaren welke zich in vredestijd in elk vrijwilligersleger doen gevoelen.

Doch wanneer de financieele crisis, welke Indië thans doormaakt, en waardoor aan vele wenschen en behoeften van het leger niet kan worden voldaan, zal zijn te boven gekomen, dan zal ongetwijfeld bij het gouden regeeringsjubileum van Hare Majesteit de Koningin kunnen worden getuigd, dat het leger, als middel tet handhaving van het gezag zijne roemrijke traditiën was getrouw gebleven en dat onze strijdkrachten voor de hun opgelegde tweeledige taak krachtig waren uit- en toegerust, gedachtig aan de bekende uitspraak, dat wie den vrede wil zich tot een oorlog moet voorbereiden.

B. H.

---

(1) Gedurende het tijdvak 1898 tot en met 1910 bedroegen, bij een gemiddelde jaarlijksche sterkte der troepen in Atjeh van 6620, de verliezen aan gesneuvelden en gewonden, in totaal 4116 officieren en minderen; bij de krijgsverrichtingen buiten Atjeh, tusschen 1902 en 1915, 1820.

Bij het geheele leger, bedroegen de verliezen door overlijden, bij een gemiddelde jaarlijksche sterkte van 35572, tusschen 1898 en 1915, jaarlijks gemiddeld 460.

(2) Buiten de gedane buitengewone bevorderingen, werden tusschen 1898 en 1923, de volgende decoratieve onderscheidingen verleend aan militairen: Orde van den Nederlandschen Leeuw 38; Oranje Nassau Orde 243; Militaire Willemsorde 666; Medaille voor Moed en Trouw 223; Eeresabel 30; Eervolle vermelding 1020; terwijl aan alle deelnemers aan de meest belangrijke krijgsverrichtingen in Atjeh, Korintji, Djambi, Gajo- en Alaslanden, Midden-Sumatra, Zuid-Celebes, Flores en de Kleine Soenda-eilanden, werd uitgereikt het eereteeken voor belangrijke krijgsbedrijven.

DE VLOOT.

TOT kort vóór de troonsbestijging van Hare Majesteit vertoonde de Zeemacht in Ned.=Indië nog bijna geheel het beeld, dat voor de laatst verloopen halve eeuw kenmerkend was geweest, en bestond in hoofdzaak uit schepen, die zoo=wel door stoom= als door zeilvermogen konden worden voortbewogen. Wel had de werktuigelijke voortstuwing daarbij doorloopend aan beteekenis gewonnen, maar ge=heel tot de geschiedenis behoorde het zeiltuig nog lang niet — althans niet bij de Nederlandsche Zeemacht en bij het gedeelte daarvan, dat zich in de Indische wateren ophield.

Juist echter in de negentiger jaren der vorige eeuw begon hier in dit opzicht de beslissende kentering zich baan te breken. Verschillende schepen werden binnen dat tijdvak aan onze Marine toegevoegd — de „Konin=gin Wilhelmina der Nederlanden", de pantserschepen type A, de pantserdekschepen type „Holland" — waar=in de militaire eischen des tijds, zij het ook binnen be=scheiden afmetingen, in hoofdzaak hun uitdrukking vonden. De zeiltijd, men gevoelde het, had voor goed afgedaan.

Dat een wijziging ook in de geestelijke gesteldheid, in de denkwijze der Zeemacht daarmede gepaard ging, was niet alleen aan die materieele ontwikkeling te dan=ken. Zoowel binnen= als buitenlandsche omstandig=heden van meer algemeenen aard droegen het hare daartoe bij. Tot dusverre toch hielden de bezigheden der Marine in deze gewesten haast uitsluitend verband met de eischen van ons koloniaal bestuur. Aan mili=taire expeditiën moest worden deel genomen, zeeroo=verijen moesten worden beteugeld, in afgelegen gebieds=deelen moest ons gezag worden bevestigd. Naarmate echter onze normale bestuursbemoeienis zich uitbreidde en aan rustige kracht won, kwam aan gewelddadig ingrij=pen minder behoefte te bestaan, en kon de belangstelling der weermacht ook beter naar buiten worden gericht.

Meer dan iets anders is voor de Marine in dit opzicht de wijziging te onzen gunste van den toestand aan Su=matra's Noordpunt van beteekenis geweest. Ook hier trad in de laatste jaren der voorgaande eeuw de beslis=sende wending in, waardoor de vloot verlost kon worden van den looden last der Atjeh=blokkade, die al te lang op haar bestaan had gedrukt. Wel bleef zij voorloopig nog krachtig deelnemen aan het krijgsbedrijf in dit gewest — krachtiger dan ooit zelfs — maar die deel=name kreeg een geheel ander, een veel actiever karak=ter. Het nieuwe militaire régime, dat ten slotte tot het lang gewenschte doel zou voeren, begon zijn invloed te doen gelden. Het einde kwam in zicht.

Naast deze invloeden van internen aard deden zich ook uitwendige oorzaken gelden bij het ontwikkelings=proces, dat in deze jaren de Zeemacht hier doormaakte. Meer en meer werd de Stille Oceaan, en werd daarmede ook de Indische Archipel, in het wereldverkeer opge=nomen, meer en meer traden vraagstukken van inter=nationale beteekenis ook in deze streken op den voor=grond. Op maritiem gebied waren vooral twee gebeur=tenissen van beteekenis: de opkomst der Japansche zeemacht en de overgang der Phillippijnen in handen eener eerste=rangs mogendheid. De strategische toe=stand in het verre Oosten kreeg daarmede een geheel ander aanzien.

Om al deze redenen ligt op het tijdstip van de troons=bestijging van Koningin WILHELMINA een duidelijk keer=punt in den ontwikkelingsgang der Zeemacht in deze gewesten. Niet alleen, dat haar materiaal zich ver=nieuwde en van de technische vorderingen des tijds den ingrijpenden invloed onderging, maar ook haar doel wijzigde zich. Van overwegend koloniaal werd dit meer internationaal van karakter.

De nieuwe opvattingen vonden haar eerste duidelijke uitdrukking door de vorming — in Maart=April 1899 — van de Java=divisie, waarbij de meer moderne ge=vechtseenheden, in deze wateren aanwezig, in een tac=tisch verband werden samengebracht. Het was een nog wat zonderling gezelschap, dat zich onder den standaard van den Divisiecommandant vereenigd zag. De pantser=schepen „Holland" en „Friesland", het pantserschip „Piet Hein", de pantserdekkorvet „Sumatra", het flot=tieljevaartuig „Borneo" en de eenige torpedoboot „Cer=berus" beantwoordden „in onderling verband en samen=hang beschouwd", nog maar in zeer geringe mate aan logische eischen voor de samenstelling eener krijgs=macht te water. Maar hoe dan ook, het was een begin. Voor het eerst na vele jaren was een zeegaande Neder=landsche scheepsmacht gevormd met de uitgesproken bedoeling, zich op den strijd met een gelijksoortigen tegenstander voor te bereiden. Een sinds lang verlaten, bijkans vergeten koers werd opnieuw gestuurd. Het is aan de verdere vorming dezer scheepsmacht, die se=dert 1905 den naam droeg van „Nederlandsch Eska=der in Oost=Indië", dat gedurende het overgroote deel der laatst verloopen 25 jaren de beste krachten der Ma=rine in deze gewesten zijn besteed. Veel moest worden geleerd, veel ondervonden en veel verbeterd, eer het eskader was geworden tot een goed bruikbaar werktuig in de hand van zijn aanvoerder. Maar ten slotte werd dat doel toch bereikt. Vooral nadat — sedert 1911 — ook torpedobootjagers daarvan deel uitmaakten, vormde het een macht, die in het Oosten ongetwijfeld van be=teekenis was, en die — ware Nederland in eenig inter=nationaal conflict betrokken geworden — zich met nadruk zou hebben doen gelden.

Het eskader is ontbonden — in Juli 1920 — zonder dat zulk een conflict zich heeft voorgedaan, maar de zorgen en kosten, aan zijn in stand houding en ontwik=keling besteed, zijn niet verloren gegaan. In twee groo=

te oorlogen — den Russisch=Japanschen en den wereld= oorlog — waarbij onschendbaarheid van ons onzijdig rechtsgebied onmiddellijk werd bedreigd, is reeds het aanwezig zijn dier scheepsmacht zonder twijfel een voor= name oorzaak geweest, dat in het algemeen de oorlog= voerenden hun verplichtingen tegenover ons zijn na= gekomen en onze rechten hebben geëerbiedigd. En voor zoover dat, in het bijzonder in den laatsten oorlog, niet is geschied, zijn het vooral de schepen en vaartui= gen van het Nederlandsch eskader geweest, die de over= treders hebben verrast, het voorbereide misbruik van ons rechtsgebied niet verder dan tot een begin van uit= voering hebben doen komen, en latere pogingen tot neutraliteitsschending onmiddellijk hebben afgewezen. Dit ware, over de enorme uitgestrektheid van den Ar= chipel en met de geringe middelen, die ter beschikking stonden, niet in die mate mogelijk geweest zonder de goede geoefendheid van het personeel, zonder den toestand van volkomen gereedheid, waarin het materi= eel zich bevond. Allen, die in den loop der jaren onder vaak bezwaarlijke omstandigheden daaraan hun zorgen wijdden, hebben het hunne bijgedragen ter bereiking van dit resultaat.

Intusschen waren de bemoeienissen van internen aard niet tot stilstand gekomen. Opgemerkt werd reeds hoe nog tot in de eerste jaren dezer eeuw aan het krijgs= bedrijf op Atjeh door de Marine werd medegewerkt. Zoo namen — de gewone transport= en bewakings= diensten nu buiten beschouwing gelaten — in 1898 Marine=landingsdivisiën deel aan militaire expeditiën in het Pedirsche, het Edische en ter Westkust van Atjeh, in 1899 ter West= en Noordkust. In 1901 werd aan de expeditie tegen Samalanga niet alleen deelgenomen door een Marine=landingsdivisie, maar werd tot het onder vuur nemen der vijandelijke versterkingen ook scheepsgeschut aan den wal opgesteld. In samenwerking met het vuur der schepen zelf voerde dit tot een zeer goed resultaat.

Hiermede was op Atjeh voor de Zeemacht het tijd= perk van deelname aan ondernemingen van grooter om= vang afgesloten. Naarmate de militaire actie zich naar het binnenland verplaatste, werd de rechtstreeksche maritieme medewerking daaraan van minder beteekenis. In Januari 1902 werd de Atjeh=divisie ontbonden; slechts enkele flottielje=vaartuigen bleven daar verder nog voor hulpdiensten werkzaam.

Des te belangrijker was het aandeel der Zeemacht in de beide laatste militaire expeditiën op groote schaal, welke zich elders in Indië voordeden, die naar Zuid= Celebes in 1905 en die naar Bali in 1906. De verschil= lende omvangrijke landingen, die daarbij — soms on= der het vuur van den vijand—moesten worden verricht, hadden geheel onder Marine=leiding en waar noodig met steun van het vuur der schepen plaats.

Aan de verdere operatiën werd zeer krachtig door Marine=landingsdivisiën deelgenomen, en alles wat transport te water en seingemeenschap betreft, kwam voor rekening der Zeemacht. Voor het eerst bewees daarbij de draadlooze telegrafie ons goede oorlogs= diensten. Behalve kustversterkingen werden ook meer binnenwaarts gelegen punten herhaaldelijk door de sche= pen met goed gevolg onder vuur genomen.

Buiten de beide genoemde expeditiën werd voor ver= schillende doeleinden van Marinezijde nog gewapende bijstand verleend: op Flores in 1904, op Halmaheira in 1906, op Babber in 1907, op Soembawa en ten tweede male op Bali in 1908, in de Wester=Afdeeling van Bor= neo in 1914. Daarnaast werd schier doorloopend aan het exploratiewerk op Nieuw=Guinea deel genomen, zoo= wel gewapenderhand als door het verleenen van transport=,communicatie= en plaatsbepalingsdiensten. Bij de grensregeling, zoowel in dit gewest als in Borneo, bood de Marine haar bijstand. Het tegen= gaan van zeerooverij bleef doorloopend waakzaamheid vereischen, zoowel in de onmiddellijke omgeving van Java, waar vooral de torpedodienst in dit opzicht werk= zaam was, als op tal van andere punten in den Archipel. Ter N.O. kust van Borneo werd tot dit doel meermalen samengewerkt met Britsche en Amerikaansche detache= menten.

Reizen voor oefening en vlagvertoon in de omgeving van Nederlandsch=Indië werden veelvuldig onderno= men, enkele malen ook door meerdere schepen in es= kaderverband; zoo in 1909 en in 1920 naar Oost=Azië, in 1910 naar Australië. In 1913 werd door een landings= divisie van H. M. „Holland" assistentie verleend ter bescherming der internationale nederzetting te Shang= hai. De gezantschapswacht te Peking bleef door een detachement van het Korps Mariniers doorloopend betrokken.

Inmiddels had als gevolg van het ontwikkelingspro= ces, in den aanvang geschetst, de samenstelling der Zeemacht in deze gewesten zich meer en meer gewij= zigd. De „Cerberus", langen tijd de eenige torpedo= boot in de Indische wateren, zag gaandeweg een 8=tal nieuwere soortgenooten zich aan haar zijde scharen; evenals in Nederland kon een afzonderlijke torpedo= dienst, te Soerabaja gevestigd, hier toen geregeld func= tioneeren. Moderne verspermijnen deden hier in 1909 haar intrede; in 1910 werd het daartoe verbouwde flot= tieljevaartuig „Siboga" als eerste Indische mijnenleg= ger in dienst gesteld. Door het alhier verschijnen der pantserschepen type „Koningin Regentes", later van H. M. „De Zeven Provinciën", won de kern van het Nederlandsch Eskader aan artilleristisch vermogen. Meer en meer vormden de schietoefeningen met ge= schut den hoofdschotel op het exercitieprogram. De verschijning der eerste torpedobootjagers in 1911, een scheepstype, dat hier al te lang had ontbroken, werd reeds in herinnering gebracht.

Door den bouw, omstreeks 1904, van enkele kust= batterijen nabij Soerabaja werd in de nijpende behoefte

tot rechtstreeksche beveiliging onzer eenige vlootbasis althans eenigermate voorzien. Zij zijn bestemd, bij mobilisatie door marinepersoneel te worden bezet, wat in 1914 en volgende jaren dan ook is geschied.

Haar laatste gedaanteverwisseling voltrok de Zeemacht eerst na den wereldoorlog door het optreden, naast de andere maritieme middelen, van den onderzeedienst en den vliegdienst, die snel in beteekenis zouden toenemen en bezig zijn uit te groeien tot de meest beteekenisvolle onderdeelen onzer martieme weermacht in deze gewesten. Waar beide nog in een vroeg ontwikkelingsstadium verkeeren, zou het geen zin hebben, daaromtrent hier in nadere bijzonderheden te treden. De aankomst der eerste duikbooten, die met eigen middelen de lange reis van Nederland naar hier volbrachten, ligt nog evenzeer in aller herinnering als het bericht der eerste practische resultaten, door den Marinevliegdienst bij het tegengaan van zeerooverij en ten bate der hydrografische opname behaald. De volle ontplooiïng te schetsen van de Zeemacht, die zich niet alleen aan de wateroppervlakte maar ook daaronder en daarboven beweegt, zal eerst het voorrecht zijn van den kroniekschrijver bij Harer Majesteits vijftigjarig Regeerings-jubileum.

De schier onafgebroken wijziging, die gedurende de laatst verloopen 25 jaren het marinematerieel onderging, kon niet plaats hebben, zonder ook op de samenstelling van het personeel van ingrijpenden invloed te zijn. Een stijgende behoefte aan specialiseering deed zich daarbij gevoelen, en daarmede ook de moeilijkheden, die voor een goede personeelsvoorziening der vloot in deze gewesten zich altijd in meerdere of mindere mate hadden voorgedaan. Het werd duidelijk, dat zonder op veel ruimer schaal dan tot dusverre geschied was, gebruik te maken van inheemsche krachten, ook voor de zuiver technische functiën, waartoe tot nog toe uitsluitend Europeesch personeel was opgeleid, de vloot onmogelijk naar den eisch bemand kon blijven. Nadat door een voorafgaande systematische beproeving was gebleken, dat bevredigende resultaten in dit opzicht mochten worden verwacht, besloot men tot de oprichting eener Kweekschool voor Inlandsche Schepelingen, die in de gevoelde behoefte zou moeten voorzien. Deze school, in 1916 te Makasser geopend, en waarmede een in 1918 aan het Marine-Etablissement te Soerabaja aangevangen opleiding in het machinevak verband houdt, belooft meer en meer aan hare bestemming te zullen beantwoorden, daarmede niet alleen voor de Zeemacht nieuwe mogelijkheden openend, maar ook den inheemschen jongeling een gewenschte gelegenheid biedend voor geestelijke ontwikkeling en het zich eigen maken van praktische bedrevenheid.

In ander opzicht werd aan een goede verzorging van het personeel verhoogde aandacht geschonken door de opening, in 1908, van het Marinekampement te Malang, waar de bemanningen van te Soerabaja in timmering liggende schepen ter ontspanning en algemeene verfrissching periodiek verblijf houden.

Behalve de personeelsvoorziening moest ook de verpleging van het materieel zich aan de steeds wijzigende eischen der techniek aanpassen. Het ligt voor de hand, dat zulks niet kon geschieden, zonder dat de inrichting die voor de Zeemacht in deze gewesten daarmede in het bijzonder belast is, het Marine-Etablissement te Soerabaja, een doorloopende moderniseering onderging. Dat is dan ook geschied, en het Etablissement heeft daarmede de zeer voorname plaats, die het onder de inrichtingen van zijn soort in Oost-Azië inneemt, glansrijk weten te handhaven. Als in het oog springende punten uit zijn ontwikkelingsgang mogen hier genoemd worden het geheel nieuw uitrusten der bankwerkerij en draaierij in 1904, het graven, omstreeks 1911, van een afzonderlijke torpedoboothaven, den bouw van een mijnenmagazijn, een munitiemagazijn en een pyrotechnische werkplaats omstreeks 1913, de algeheele electrificatie van het licht- en krachtbedrijf in 1914, de bouw van een eerste voorloopig laadstation voor onderzeebooten, dat in 1915 gereed kwam, en het in gebruik nemen, eveneens in laatst genoemd jaar, van een voor rekening van den Lande gebouwd 14.000-tons dok, dat later in particuliere exploitatie overging. Met deze laatste aanwinst werd de oorlogsvloot in deze gewesten voor de dokking van haar schepen van buitenlandsche werven geheel onafhankelijk.

De geschetste ontwikkelingsgang werd voortgezet door verbreeding van den toegang en vergrooting der ruimte van het bassin, den bouw van verschillende kazernes en het onder handen nemen van verdere uitbreidingswerken, waarvan de uitvoering nog in gang is. Door een en ander kon in meerdere mate dan tot dusverre gebruikelijk was, naast onderhouds- en herstellingswerk aan nieuwen aanbouw aandacht worden besteed. Zoowel voor de militaire als voor de gouvernements-Marine werden de laatste jaren verschillende vaartuigen van beduidende afmetingen aan het Etablissement te water gelaten en voltooid.

Ook de meer vreedzame takken van dienst, aan het Indische Marine-bestuur toevertrouwd, vonden geregelde ontwikkeling. Bijzondere vermelding verdienen daarbij de hydrografie en de kustverlichting. Aan de schier onafzienbare taak, de vaarwaters van den Archipel zoodanig in kaart te brengen, dat een veilige navigatie gewaarborgd is, werd rusteloos voortgewerkt; het aantal kustlichten werd gestadig, en men mag wel zeggen op voorbeeldige wijze, uitgebreid. Als gevolg van een en ander kan gezegd worden, dat in dit opzicht nu aan redelijke, voor de belangrijke scheepvaart-routes zelfs aan hooge eischen wordt voldaan. De tijd, dat aan het bevaren van den Archipel bijzonder risico verbonden was, begint meer en meer tot het verleden te behooren.

Door vernieuwing en moderniseering van het materi=aal, dat tot hare beschikking staat, werd de Gouverne=ments=Marine in staat gesteld, de zeer nuttige functie, die zij in het Indische bestuursbestel vervult, steeds beter tot haar recht te doen komen.

Met het bovenstaande is de ontwikkelingsgang der Zeemacht in Indië gedurende de laatst verloopen 25 jaren, zij het ook zeer vluchtig, in hoofdzaak geschetst. Moge over nogmaals 25 jaren kunnen worden gewaagd van nieuwen groei langs nieuwe banen, en moge men daarbij kunnen getuigen, dat de Marine beschikt over de middelen om hare veelzijdige taak hier naar behoo=ren te vervullen. In het thans beschouwde tijdvak is dat afwisselend in meerdere of mindere mate, nimmer echter ten volle, het geval geweest.

SLOTWOORD.

HET is der Commissie van Redactie, die na beëindiging harer werkzaamheden kan terug=zien op een groote schaar van welwillende medewerkers, een aangename verplichting om in dit laatste hoofdstuk al degenen te herdenken, die in meerdere of mindere mate hebben bijgedragen om deze uitgave te doen slagen.

Want, naar omstandigheden, is zij ten volle geslaagd.

Nadat het initiatief der Commissie steun had ge=vonden bij het Hoofd=Comité voor het Jubileum, wer=den alle te berde gebrachte bezwaren, welke voor een goed deel niet denkbeeldig waren, tijdens de enkele maanden waarin het plan tot uitvoering moest zijn ge=bracht, volledig overwonnen. Zelfs de groote vrees, dat de uiterst billijk geprijsde uitgave niet zou kunnen worden bestreden door het aantal inteekenaren, is zóó ongegrond gebleken, dat de oplage, vastgesteld op 3000 met Hollandschen en 2000 met Maleischen tekst, be=nevens 100 luxe=exemplaren, in Juli moest worden ver=hoogd tot respetievelijk 6000, 6000 en 250 exemplaren. Met uitzondering van 200 voor Nederland gereserveerde exemplaren was de oplage half Juli reeds geheel uitver=kocht.

Daar een werk in Indië nimmer een eerste oplaag heeft gekend, zóó groot als die van dit gedenkboek, mogen we daaruit het heugelijke feit constateeren, dat het 25=jarig jubileum van Harer Majesteits regeering aller harten vervult. Het was gelijk een wedstrijd, zooals de aanvragen van Europeanen en Inlanders ge=lijken tred hielden en het kan gelden als een bewijs voor de voortschrijdende ontwikkeling van deze ge=westen, dat een aantal van 6000 exemplaren versprei=ding vindt onder de Inheemsche bevolking.

Dat de gelegenheid om tegen billijken prijs in het bezit te geraken van een boekwerk, bevattend den=zelfden tekst en gelijke illustraties als dat, hetwelk Harer Majesteit wordt aangeboden, zoo algemeen wordt aangegrepen, spruit niet alleen voort uit behoefte aan lectuur en platen, doch manifesteert hoe de ontwikkelde Europeanen en Inlanders met Hare Majesteit en Haar Huis meeleven, hoe groot het verlangen is om de feestweek niet uitsluitend te wijden aan uiterlijk feest=vertoon, doch om in gedachten te zijn bij Haar, te wier eere dit boekwerk het licht ziet.

Is de lijst van medewerkers, welke op de eerste bladzijden vermeld staat, reeds aanzienlijk, vrij wat grooter is het aantal hunner, die zoo licht over het hoofd worden gezien, die gearbeid hebben aan de details. Voor een tijdige voltooiing hebben tientallen van personen zich tot 's avonds laat ingespannen en ook hen willen we gedenken; daarom wordt een kort overzicht van den gang der werkzaamheden niet over=bodig geacht.

Nadat het plan medio Februari door het Hoofd=Comité was goedgekeurd, werd aangevangen met de medewerking van de *Pers* in te roepen om aan het voor=nemen algemeene bekendheid te geven. De wijze, waarop zij zonder uitzondering haar belangrijken steun verleende en het plan toejuichte, pleit voor de groote eensgezindheid in nationale gevoelens en van liefde voor de Hoogste Gebiedster. Doch ook nadien stond de Pers gereed om bekend te maken hoe het aantal in=teekenaren de 4, de 5, en tenslotte de 12 duizend na=derde, had zij plaats om te vermelden, dat het boekwerk 20, 30 en tenslotte 37 vel tekst, de illustraties 8 vel druks zouden beslaan, vond zij aanleiding om, na be=zichtiging van drukproeven en band, haar goedkeuring daarover uit te spreken en zelfs een woord van lof te wijden aan de redactie, op wie een zware taak rustte.

Ondertusschen werd de medewerking van autoritei=ten ingeroepen om inteekenlijsten te doen circuleeren en tevens de gelegenheid opengesteld tot inteekening ten kantore van het Bureau voor de Volkslectuur, dat zich tevens met de distributie zou belasten. De werk=zaamheden, verbonden aan de administratie en finan=ciering van een boekwerk, dat over den geheelen Archipel verspreiding vindt, en dat alles bòven de dage=lijksche bezigheden en beslommeringen, welke tenge=volge van bezuinigingsmaatregelen in hooge mate zijn toegenomen, mogen niet worden onderschat. Het woord „moe", dat in andere gevallen zoo spoedig over de lippen komt, werd niet gehoord, ook al werd tot 's avonds laat doorgewerkt, want begin Augustus *moest* alles klaar zijn en van hoog tot laag stelde een ieder er groote eer in om in werkelijkheid tijdig gereed te zijn, opdat het huldeblijk Harer Majesteit op 31 Augustus a.s. zal kunnen bereiken.

Nadat de Commissie van Redactie tot overeenstem=ming was gekomen omtrent de onderwerpen, aan wel=ke een artikel zou worden gewijd, werden de personen, van wie verwacht mocht worden, dat zij één of meer=dere onderwerpen ten volle zouden beheerschen, schriftelijk dan wel mondeling uitgenoodigd tot het vóór 15 Mei leveren van een bijdrage, beperkt tot een vooraf bepaald aantal bladzijden. Uit den aard der zaak moesten sommige genoodigden daarvan afzien

wegens gebrek aan tijd of aan gegevens, dan wel wegens ongesteldheid; in andere gevallen was de groote afstand en ongunstige postverbinding oorzaak van vertraging. Zoo ook werd tevergeefs uitgezien naar enkele artikelen, welke de Commissie gaarne had opgenomen, en waarvoor op het laatste oogenblik nieuwe bewerkers moesten worden gezocht, hetgeen niet in alle gevallen mogelijk was. Een woord van eerbiedigen dank aan Z. E. den Gouverneur Generaal Mr. D. FOCK, die zich bereid verklaarde het eerste artikel te schrijven, is hier op zijn plaats.

Uit den aard der zaak zijn de medewerkers verantwoordelijk voor den inhoud hunner bijdragen, doch het zal geen verwondering wekken, als de Commissie hier verklapt, dat bij vele schrijvers op eenige beperking moest worden aangedrongen, andere een aanmoediging behoefden om de gestelde verhoudingen niet te veel uit het oog te verliezen. Redactie en correctie, teere punten bij de uitvoering van den arbeid, rustten geheel op de Commissie, omdat het tijdsverloop tusschen zetten en drukken als regel niet toeliet om den medewerkers vooraf een drukproef ter goedkeuring aan te bieden. Hoewel zich bewust in dit opzicht niet te hebben voldaan aan alle eischen, welke in geval van langdurige voorbereiding gesteld zouden mogen worden, vleit zij zich toch met de hoop, dat het aantal drukfeilen tot een minimum is beperkt.

Illustraties vormen een aantrekkelijkheid voor elk boekwerk. Daarom werd aan ieder medewerker verzocht foto's of zoo mogelijk cliché's beschikbaar te stellen, welke in aanmerking zouden kunnen komen om te worden opgenomen. Voor zoover de medewerkers niet aan het verzoek konden voldoen, zou de Commissie zelve uit de te Weltevreden en Buitenzorg aanwezige collecties een keuze doen.

Deze taak, benevens de verzorging van de geheele reproductie der illustraties, viel te beurt aan den Topografischen dienst, die zich met bekwamen spoed van de opdracht heeft gekweten. Voor het grootste deel moest deze arbeid in overwerk geschieden, zoodat weken aaneen de vrije uren tot 8 uur 's avonds en de zondagen vrijwillig werden opgeofferd door het personeel der photografische en lithografische werkplaats en der drukkerij. De werkelijkheid toch bleek niet in overeenstemming te zijn met de verwachting, dat een ruim gebruik gemaakt zou kunnen worden van beschikbare cliché's. Het bleek dat van de honderden cliché's, voornamelijk door de departementen beschikbaar gesteld, verreweg het grootste deel onbruikbaar was, als gevolg van oxydatie. Zoo waren voorde 273 illustraties enplaten slechts 76 bestaande cliché's beschikbaar en moesten er 197 nieuw aangemaakt worden naar foto's, van welke er spoedshalve een 30 tal door den Topografischen dienst zelven moesten worden genomen. Voorts moesten de op de laatste bladzijde voorkomende portretten van de laatste zesGouverneurs-Generaal, bij ontbreken van portretten, naar schilderijen worden vervaardigd.

Dat de Topografische dienst bij het dagelijksche werk de ruim 3.340.000 illustratieve afdrukken in dien korten tijd heeft kunnen vervaardigen, is een arbeidsprestatie, welke te danken is aan den goeden geest en de uitstekende samenwerking in het bedrijf.

Hare Majesteit stelde op ons verzoek Haar portret beschikbaar, dat op de eerste bladzijde is afgedrukt en als zoodanig de waarde van het boekwerk verhoogt.

De Commissie had zich voorgesteld voor de banden van alle boekwerken met Nederlandschen tekst Ponorogo(boombast)papier te bezigen, doch wegens uitputting van den grondstofvoorraad moest voor 1/5 der banden een andere overeenkomstige papiersoort worden gezocht. De exemplaren met Maleischen tekst zijn gebonden in zwartlinnen band, voorzien van een titel in gouden letters. De band der luxe-exemplaren en van het aan H. M. de Koningin aangeboden exemplaar is ontworpen door den heer D. Rühl te Bandoeng, die eveneens de fraaie opdracht van het werk aan Hare Majesteit heeft geteekend.

Het exemplaar voor H. M. de Koningin wordt aangeboden in een gedreven zilveren doos, welke onder leiding van den controleur B. B. Heyting en I. Goesti Poetoe Djelantik, lid van den Raad van Kerta's, vervaardigd is door den Balineeschen zilversmid J. Kaler.

De firma G. Kolff & Co., welke op de meest billijke voorwaarden de geheele typografische verzorging van den tekst op zich had genomen, komt een woord van grooten dank toe voor de betoonde medewerking en van lof voor de uitvoering.

Ten slotte moge worden vermeld, dat niet alleen de samenstelling en uitvoering in Indië heeft plaats gehad, doch dat ook het papier voor den tekst is geleverd door de papierfabriek te Padalarang.

In het prospectus werd door de Commissie van Redactie de verwachting uitgesproken, dat dit Gedenkboek niet enkel zou worden een gelegenheidsuitgave, doch ook en vooral een sprekend blijk zou zijn van Indië's grooten vooruitgang, dat het daardoor een gedenkboek zou worden van en voor allen, die den besten tijd van hun leven aan Indië geven, meer in het bizonder voor hen, die tijdens de laatste 25 jaar hun krachten aan de ontwikkeling van deze gewesten hebben geschonken. Naar het oordeel der Commissie is ook dit doel van het werk ten volle bereikt.

Mogen de vele wenschen, door de verschillende medewerkers in hun bijdragen tot uiting gebracht, in een volgend 25-jarig regeeringstijdperk tot vervullingkomen!

De Commissie van Redactie,
L. F. v. G.
W. A. P.
Dr. D. A. R.

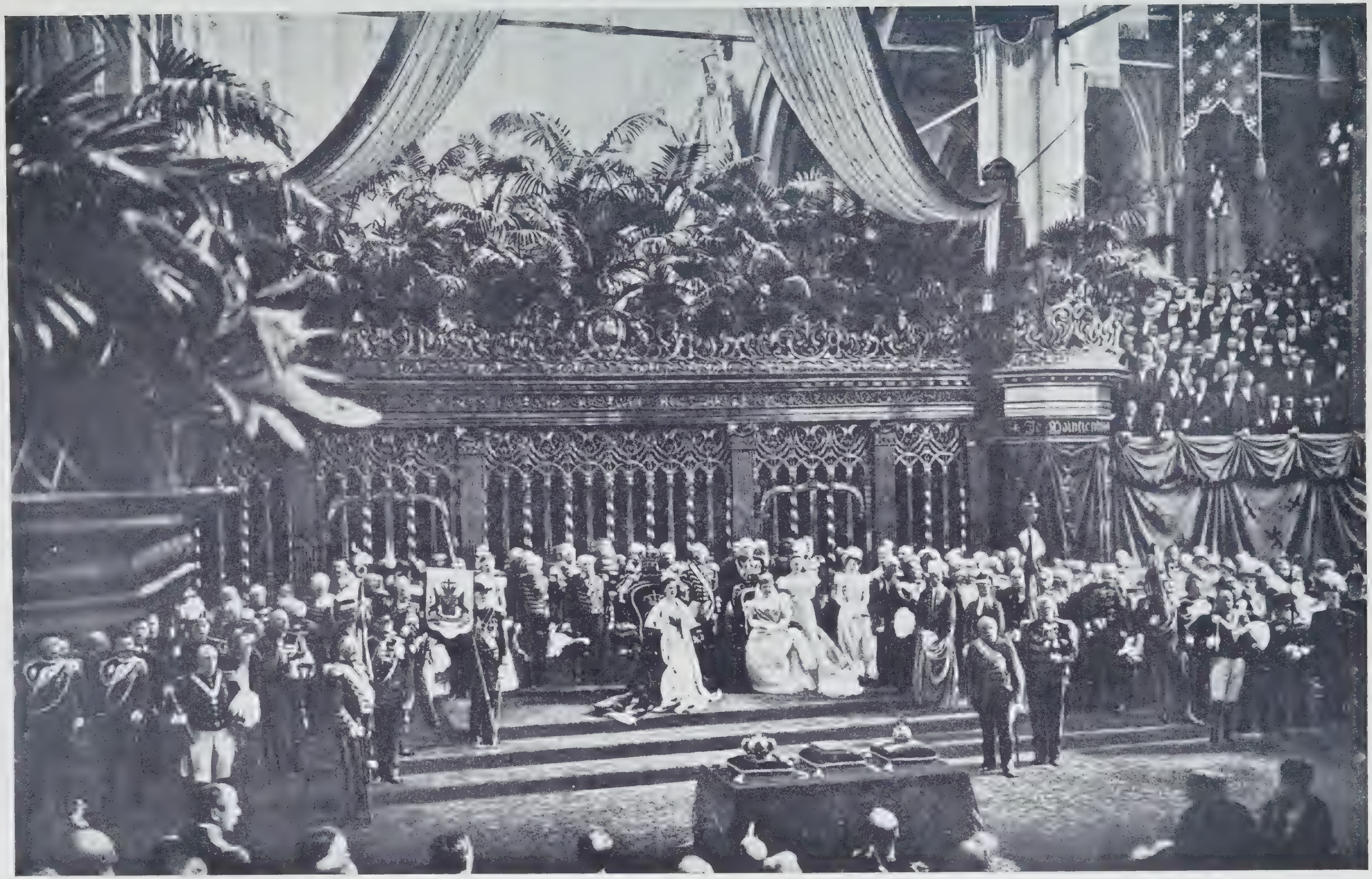

1. Inhuldiging van H. M. Koningin Wilhelmina in de Nieuwe Kerk te Amsterdam op den 6den September 1898.

2. Zonsopgang in de Preanger.

3. Aan de Wijnkoopsbaai.

4. Het Keloedgebergte.

5. Het voorbijtrekken van een stroomversnelling in de Boven-Kajan rivier op Borneo.

6. Exploratietransport op de Rouffaer rivier (N. Guiné).

7. Bivak aan de Otakwarivier in N. Guiné.

8. Dwergstammen in het hartje N. Guiné.

13. Regent in ambtskleeding.

14. Deftige Javaan in dagelijksche kleedij.

15. Javaansche vrouw.

16. Moeder en kind.

17. Dorpsgezicht in de Padangsche Bovenlanden (Solok).

21. Offerfeesten bij de Toradja's op Celebes.

22. Toradja's in adatfeestkleedij.

23. Gewapende Dajakker (Borneo).

24. Op de Schouten eilanden.

25. Mannen van Hoemitetoe (Seran).

26. Viering van Koninginnedag te Ambon.

27. Timoreesche dansfeesten.

28. Dochter van den Poenggawa van Boeleleng.

29. Offers brengende vrouwen voor een tempelpoort (Bali).

30. Bergkampong op Flores.

31. Strandkampong op N. Guiné.

32. Man uit Merauke (N. Guine).

33. Man uit Koembe (N. Guine).

34. Een Chinees in staatsiekleed.

35. Een Japansche vrouw.

36. Een Bengalees.

37. Een Arabier van naam.

38. Aanvang eener boschontginning.

39. Een reuzenboom in het oerbosch.

40. De Soenan op weg naar den Sitinggil.

41. De vrouwen uit des Soenans gevolg.

42. De benedenstad van Soerabaja in vogelvlucht.

43. Weltevreden met Waterlooplein in vogelvlucht.

47. Een modern woonhuis te Weltevreden.

44. Een woonhuis uit de 17de eeuw te Batavia.

45. Een woonhuis uit de 18de eeuw te Benkoelen.

46. Een woonhuis uit de 19de eeuw te Weltevreden.

48. Een Chineesche handelswijk te Batavia.

49. Een achterbuurt te Batavia.

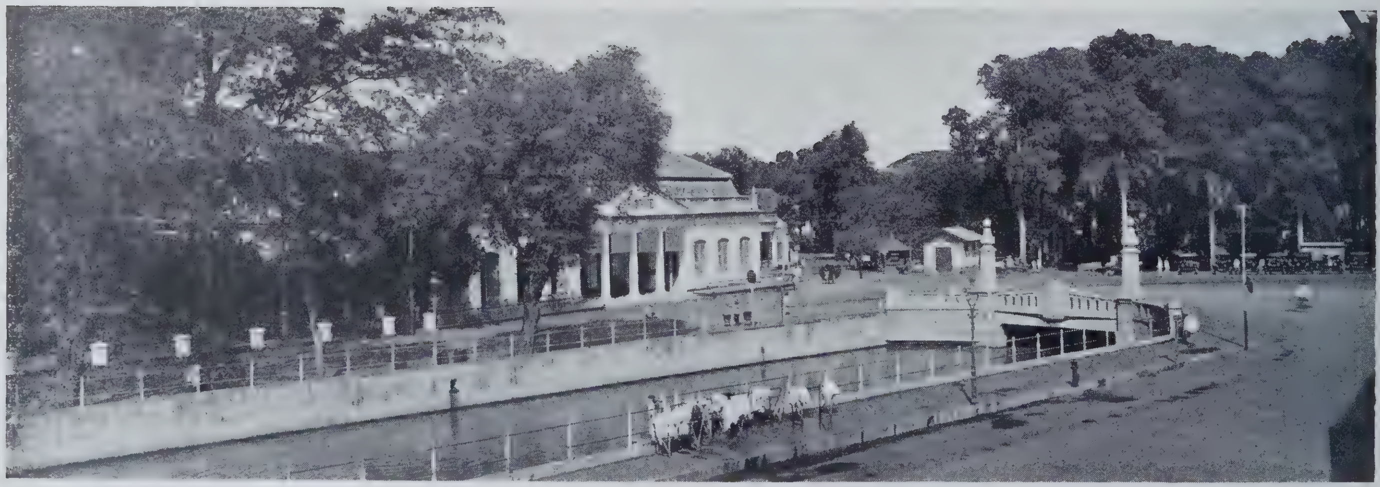

50. Het centrum van Weltevreden.

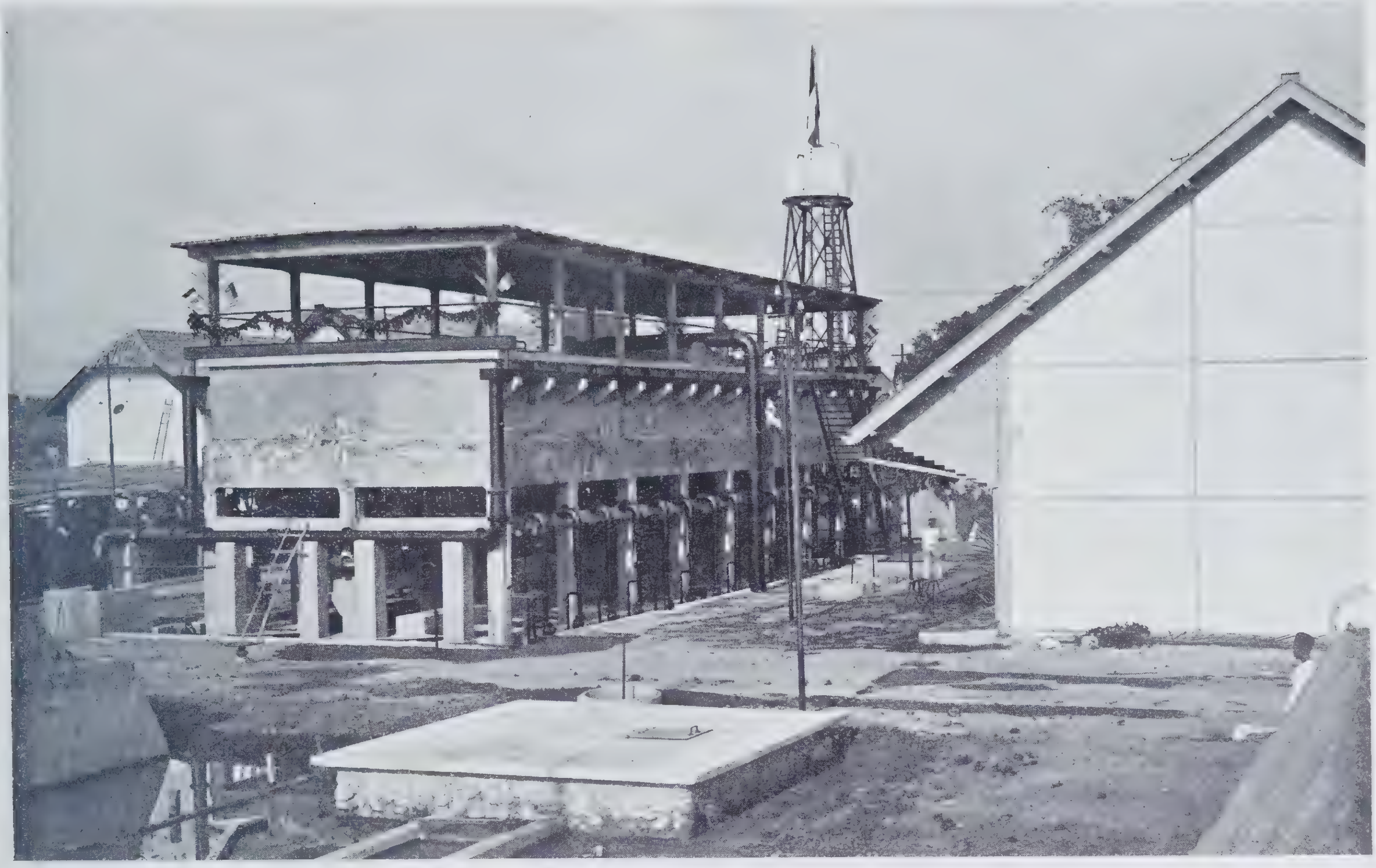

51. Het waterzuiveringsreservoir te Soerabaja.

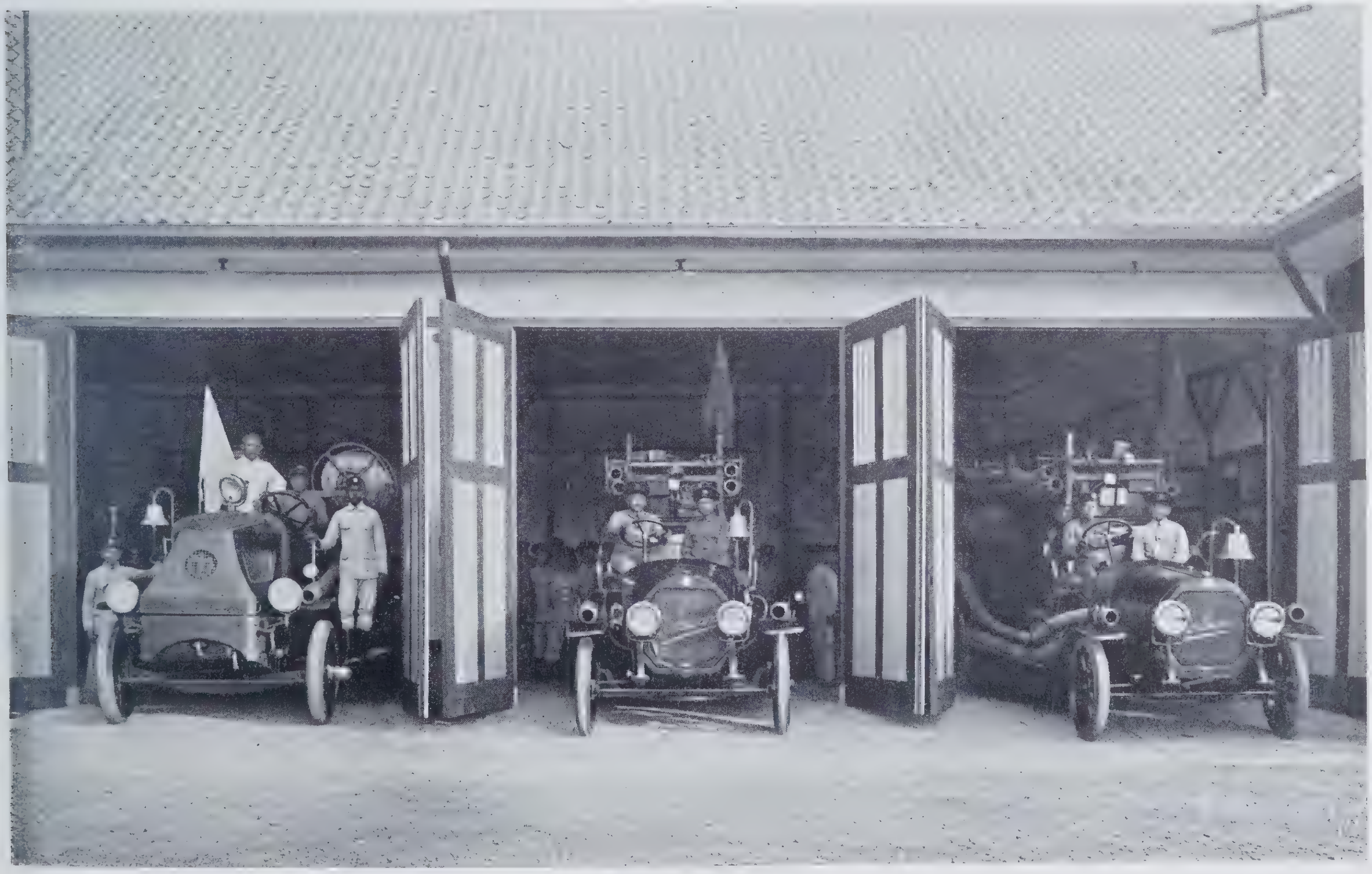

52. Brandweer te Weltevreden.

53. Houtbewerking in 's Lands Gevangenis te Soerabaja.

54. Kleermakerij in het dwangarbeiderskwartier te Semarang.

55. Leerlingen der politieschool op motorfietsen.

56. Een detachement veldpolitie te Rembang.

57. Sportoefeningen (touwtrekken) van de veldpolitie.

58. Een groep verpleegden uit 's Lands opvoedingsgesticht nabij Semarang.

59. Een Atjehsche volksschool.

60. Herdenking van Koninginnedag op een Inlandsche school.

61. Een meisjesschool in Midden Java.

62. Een huisvlijtschool in de Preanger.

63. Een Inl. school 2de. kl. te Batoer.

64. Een Gouvernements lagere school tevens kerk (Menado).

65. Een M. U. L. O. school te Weltevreden.

66. Kweekschool voor onderwijzeressen te Meester Cornelis.

67. Bandoengsch Internaat.

68. H. B. S. te Bandoeng.

69. Technische Hoogeschool te Bandoeng.

70. Reclame van Volkslectuur op de jaarbeurs te Bandoeng.

71. Proeven van illustraties in boekwerken van de commissie voor de Volkslectuur.

72. Sportfeesten bij de inwijding van een H. I. S. school te Garoet.

73. Padvinders voor het Volksraadgebouw te Weltevreden.

74. Krater van den Tangkoeban Prahoe.

75. Op het Idjenplateau.

76. Visscherijstation te Batavia.

77. Koraalvormen aan Java's kust.

78. School tot Opleiding van Inlandsche Artsen te Batavia,

79. Voor en na de behandeling van Frambosiaziekten.

80. Veeartsenijkundig laboratorium te Buitenzorg.

81. Gifonderzoek bij slangen.

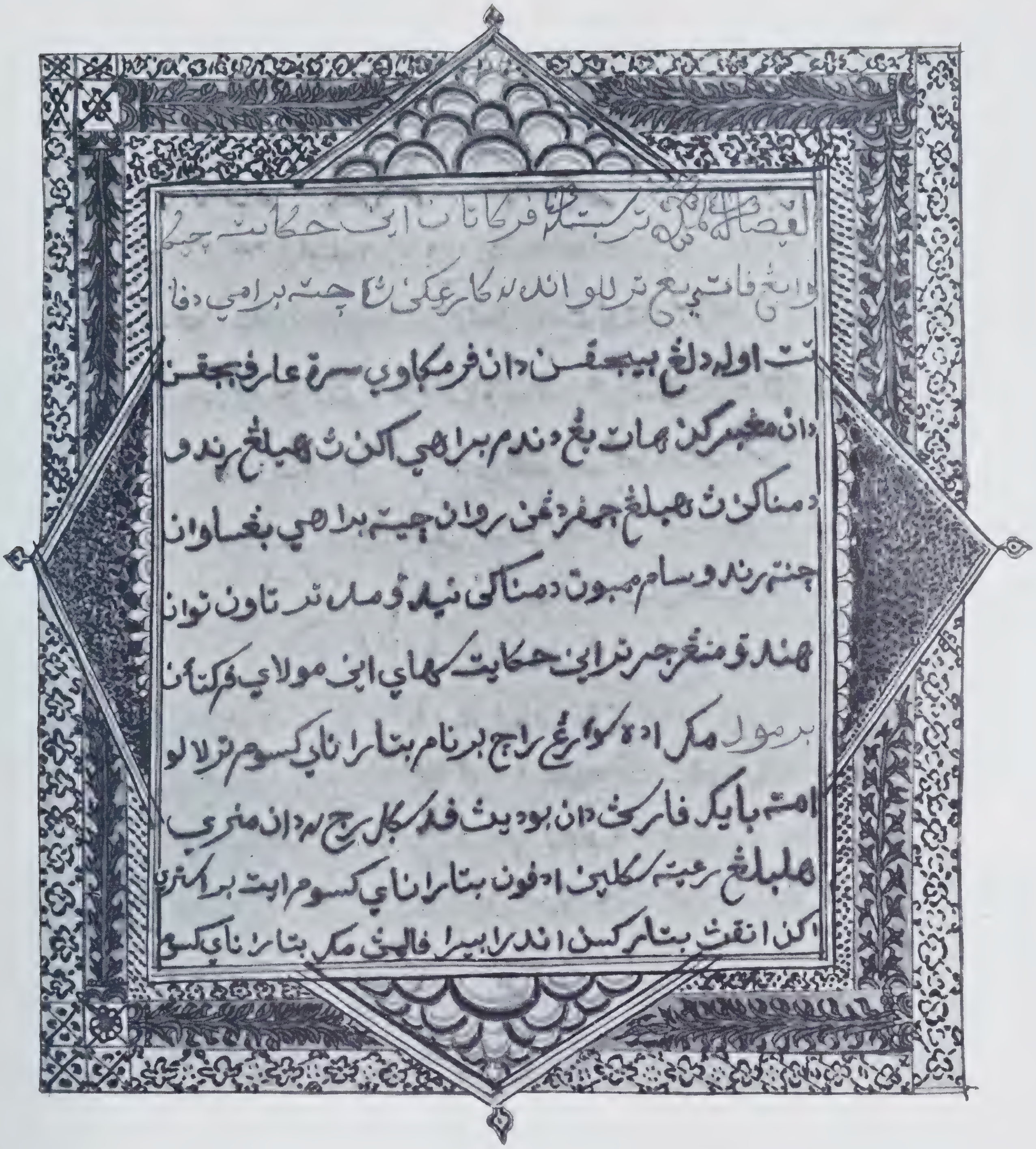

82. Maleisch geillustreerd handschrift.

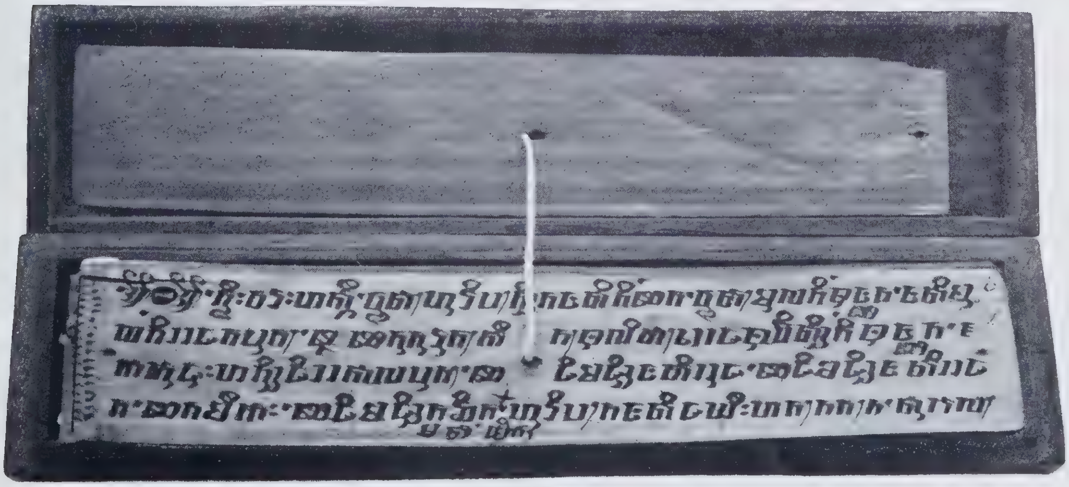

83. Balineesch handschrift op lontarblad.

84. Javaansch geillustreerd handschrift.

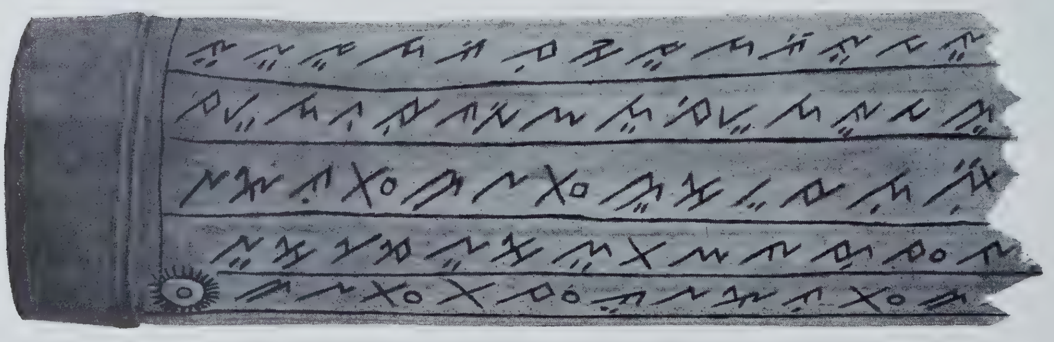

85. Bataksch handschrift op een bamboe.

86. Kon. magnetisch en meteorologisch Observatorium.

87. Astrofotografische refractor met geopend dak van de Bosscha sterrenwacht te Lembang.

88. In 's Lands plantentuin te Buitenzorg.

89. Vijver in 's Lands plantentuin.

90. 's Lands plantentuin te Tjibodas, tegen de helling van den G. Gede.

91. Het reproductiebedrijf van den Topografischen dienst.

92. Een opnemer op marsch, koelies inwachtend in het bosch.

93. Een opnemer aan den kraterrand van den G. Raoeng.

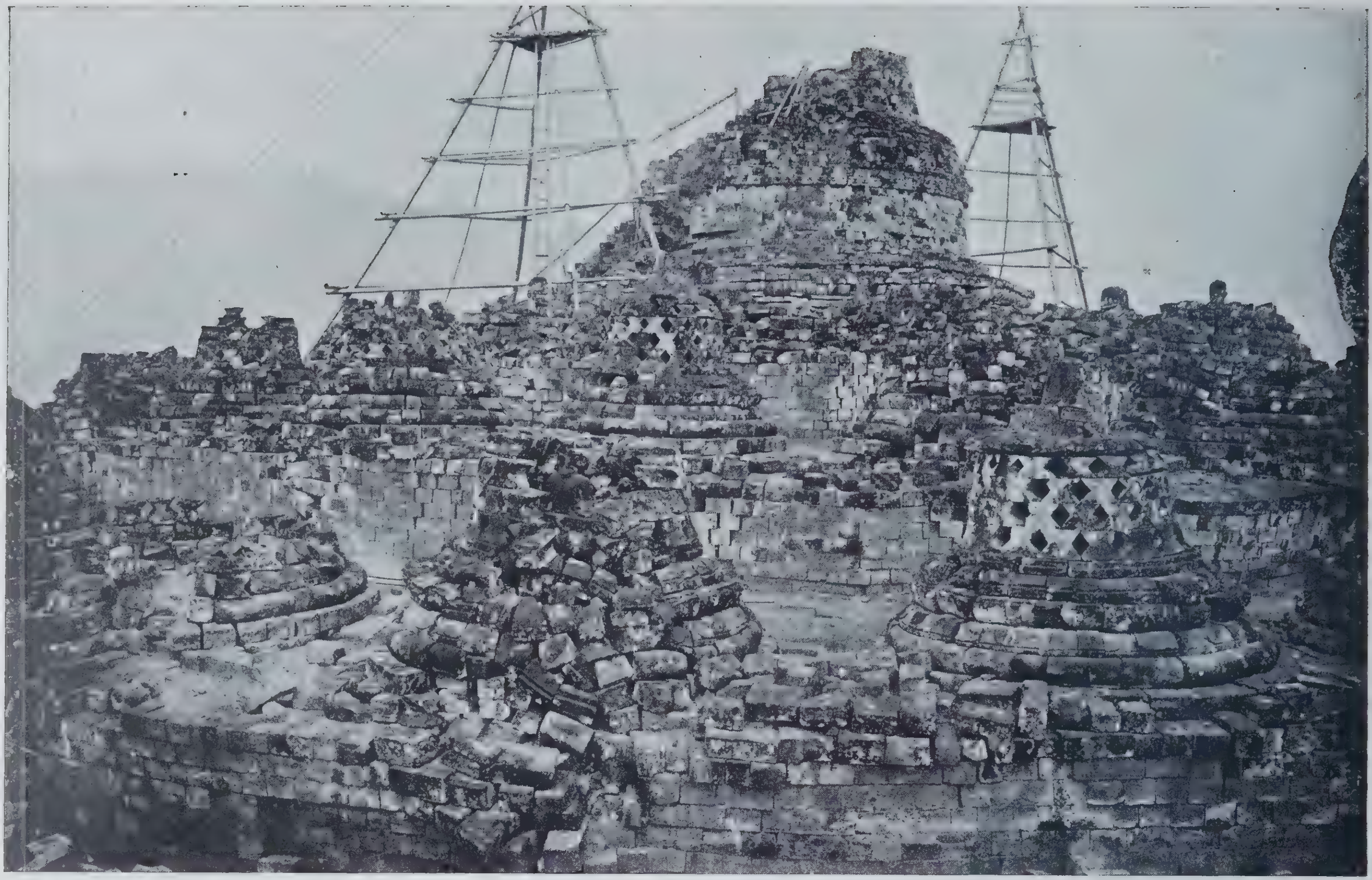

94. De Boroboedoer vóór de herstelling.

95. De Boroboedoer na de herstelling.

96. De Tjandi Mendoet na herstelling.

97. Ruïnen van fort Speelwijk te Bantam.

98. Fort Nieuw Victoria te Ambon.

99. Het Museum van het Bataviaasch Oudheidkundig Genootschap.

100. De leeszaal van het Museum te Weltevreden.

101. Openbare leeszaal en bibliotheek te Weltevreden.

102. Het inwendige van de openbare leeszaal en bibliotheek te Weltevreden.

103. Openbare leeszaal en bibliotheek te Malang.

104. Balineesch orkest.

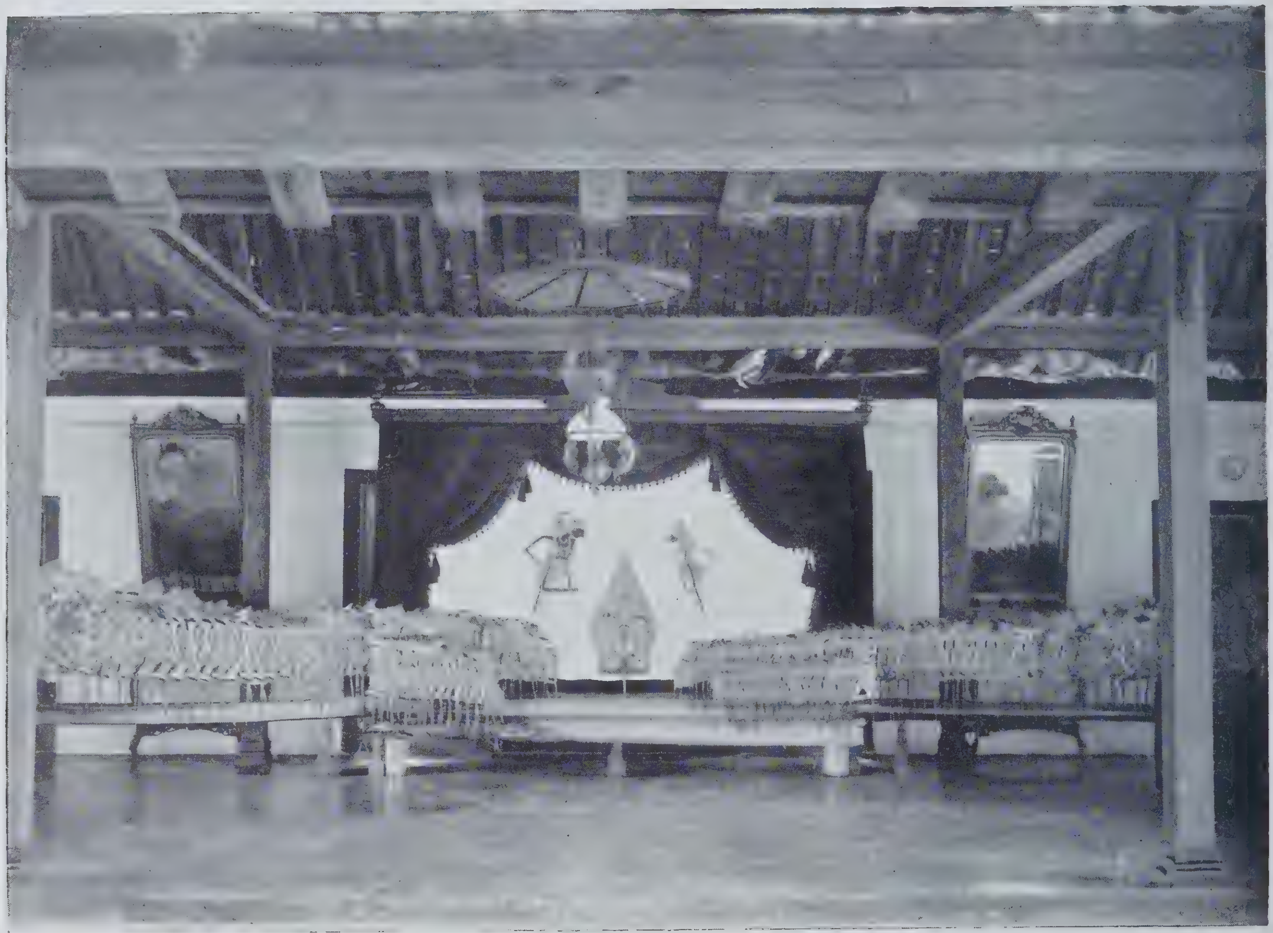

105. Het Javaansche schaduwspel.

106. Javaansche gamelanspelers.

107. De heilige gamelan van Bandjermasin.

108. Javaansche dansen aan het Hof te Solo.

109. Javaansch tooneel.

110. Palembangsche meisjes, gereed voor den dans.

111. Chineesch tooneel.

112. Sangireesch vrouwenkoor.

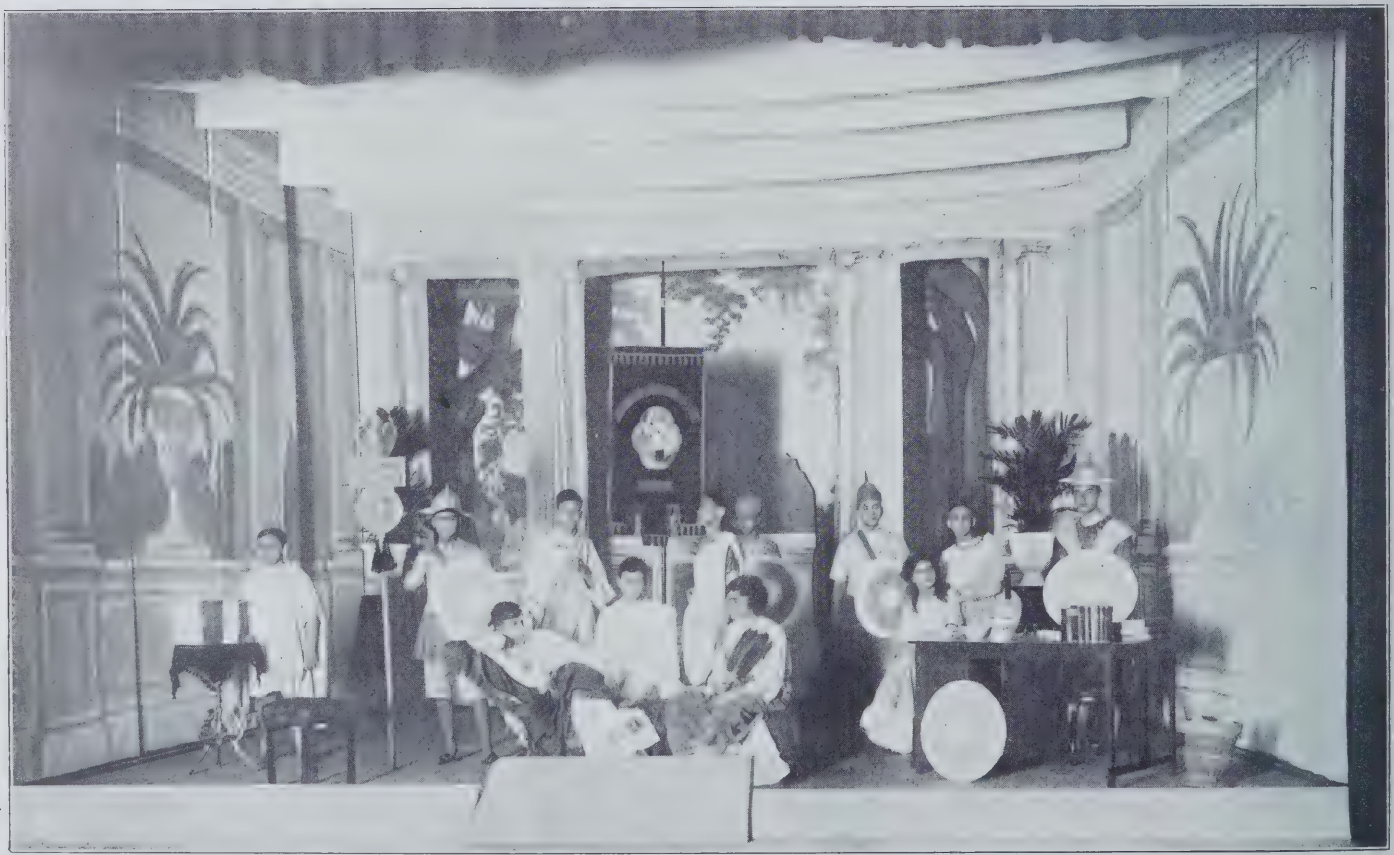

113. Opvoering van het psendo drama Julius Cesar door den Kath. Jongelingenbond te Weltevreden.

114. Kunstsnijwerk in Bataksche woningen.

115. Batiksters op Java.

116. Hoeden vlechten te Tangerang.

117. Kunstnijverheid.

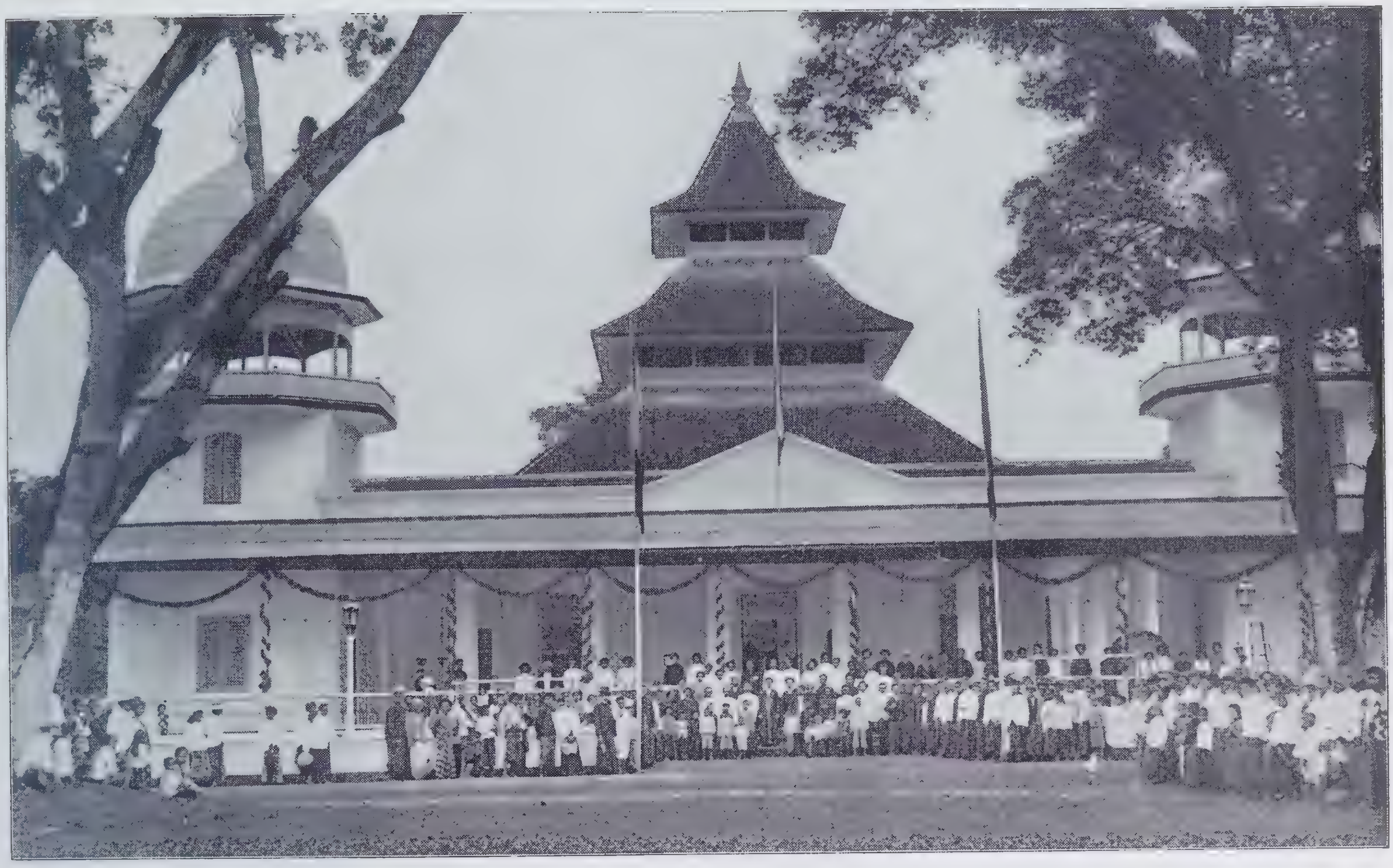

118. Missigit te Tasikmalaja.

120. Teruggekeerde Mekkagangers in quarantaine.

119. Desinfectie van terugkeerende Mekkagangers.

121. Mekkagangers gereed om naar Priok te worden overgebracht.

122. Een priester (pedanda) op Bali.

123. Tempel met vleermuizengrot bij Koesambe (Bali).

124. De Willemskerk te Weltevreden.

125. Inwendige van de oude Portugeesche kerk te Batavia.

126. Kerkje en school te Haroekoe.

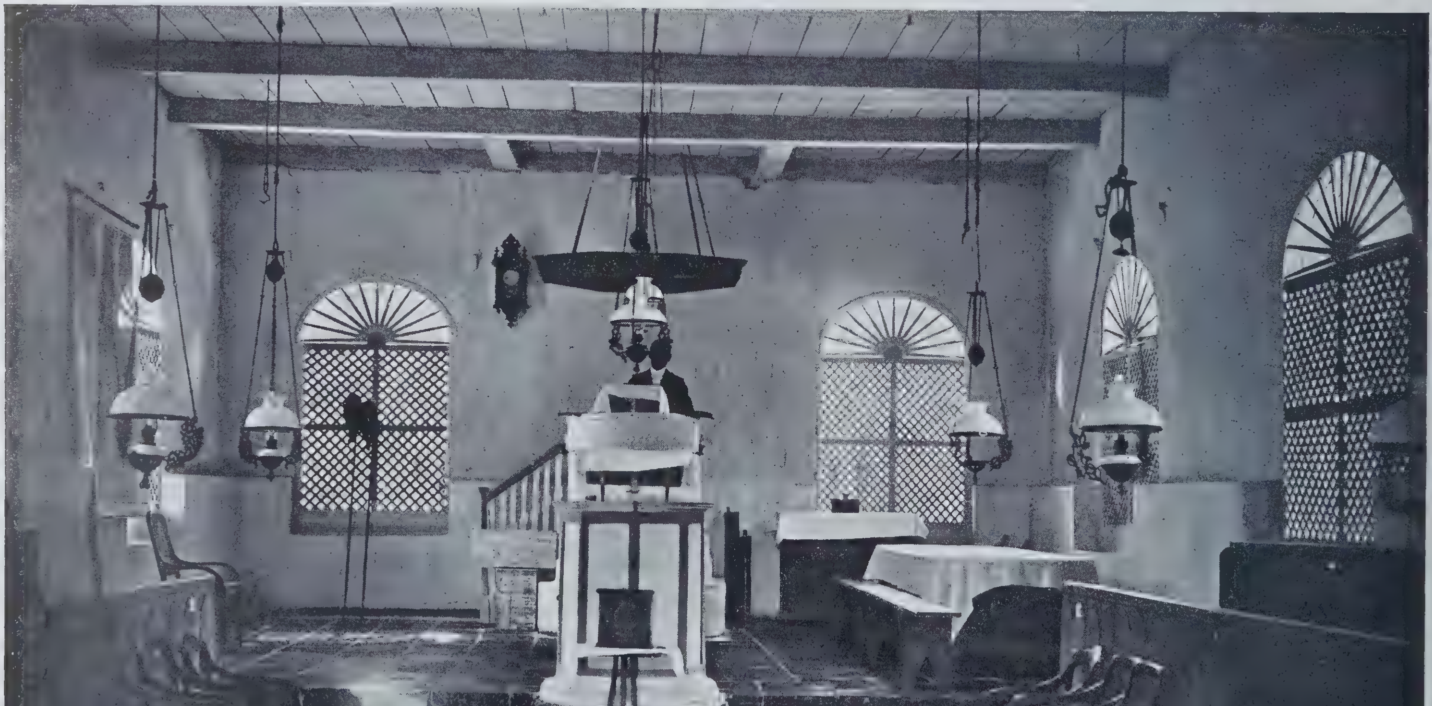

127. Kerkje te Nila (Molukken).

129. Kathedraal te Weltevreden.

128. Katholieke kerk te Bandoeng.

130. Katholiek kerkje te Wolohan (Menado).

131. Katholieke kweekschool te Moentilan.

132. Tehuis voor meisjes van het Leger des Heils te Weltevreden.

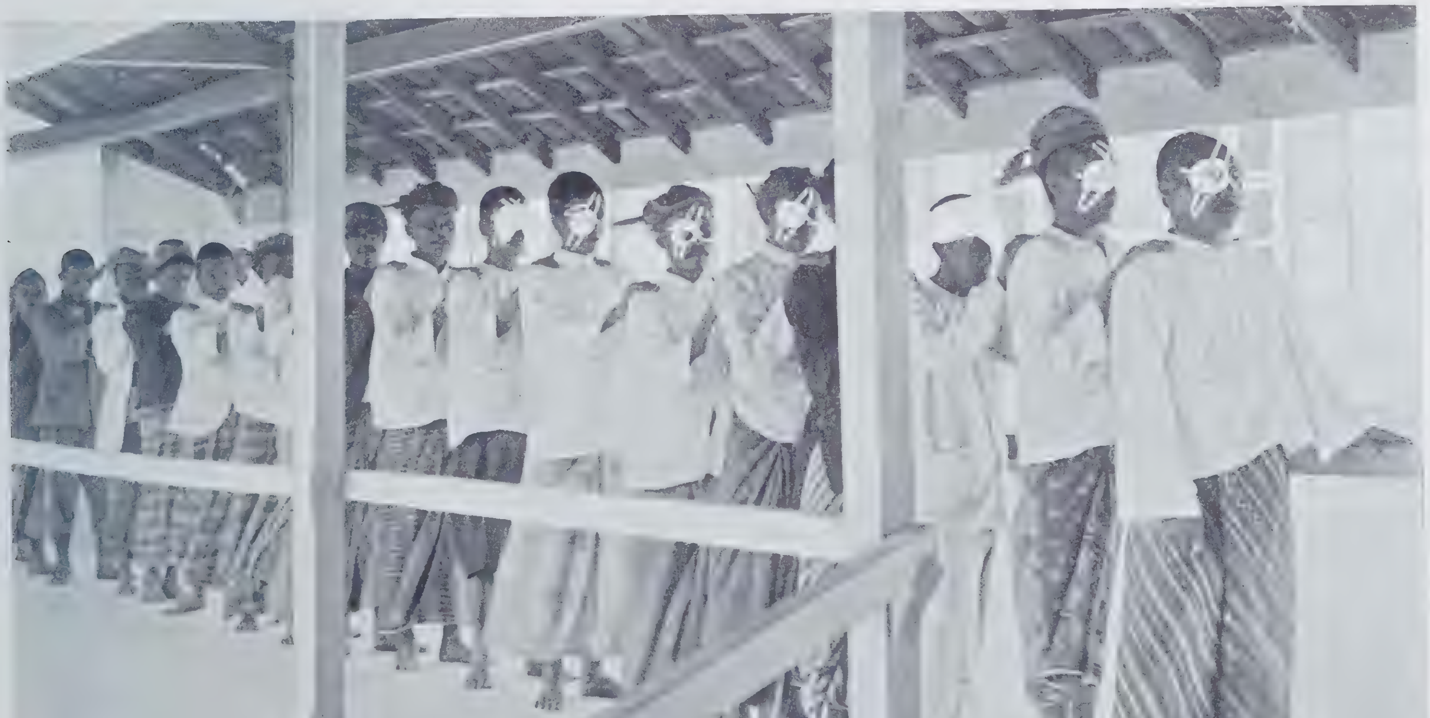

133. Wachtende patiënten voor het ooglijdershospitaal van het Leger des Heils te Semarang.

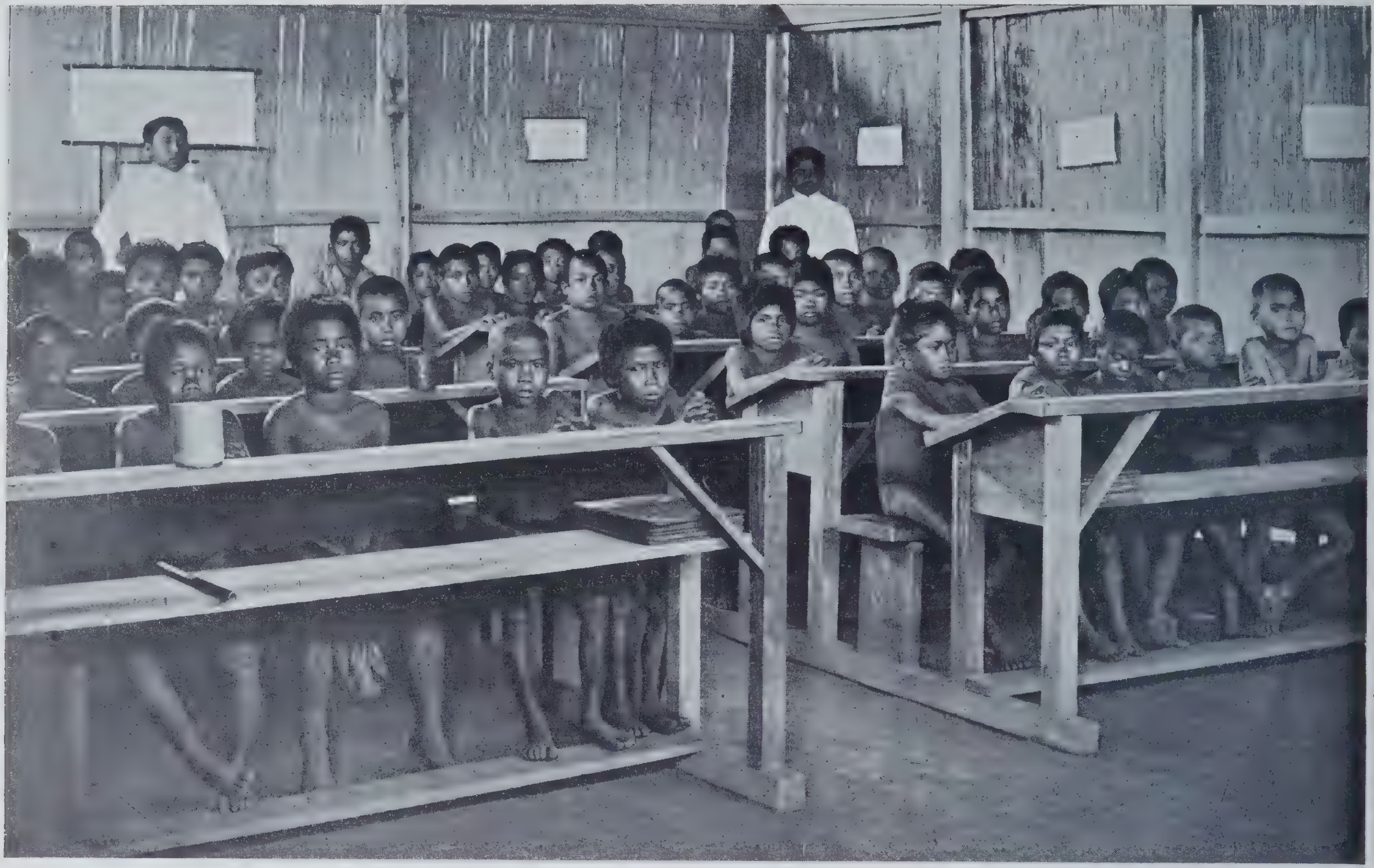

134. School van het Leger des Heils te Gimpoe (Celebes).

135. Leprozenschool van het Leger des Heils te Semarang.

136. Front van het Vrijmetselaars Logegebouw te Weltevreden.

137. Het Theosophisch hoofdkwartier te Weltevreden.

138. Het jongensweeshuis te Soerabaja.

139. Het St. Vincentius gesticht te Weltevreden.

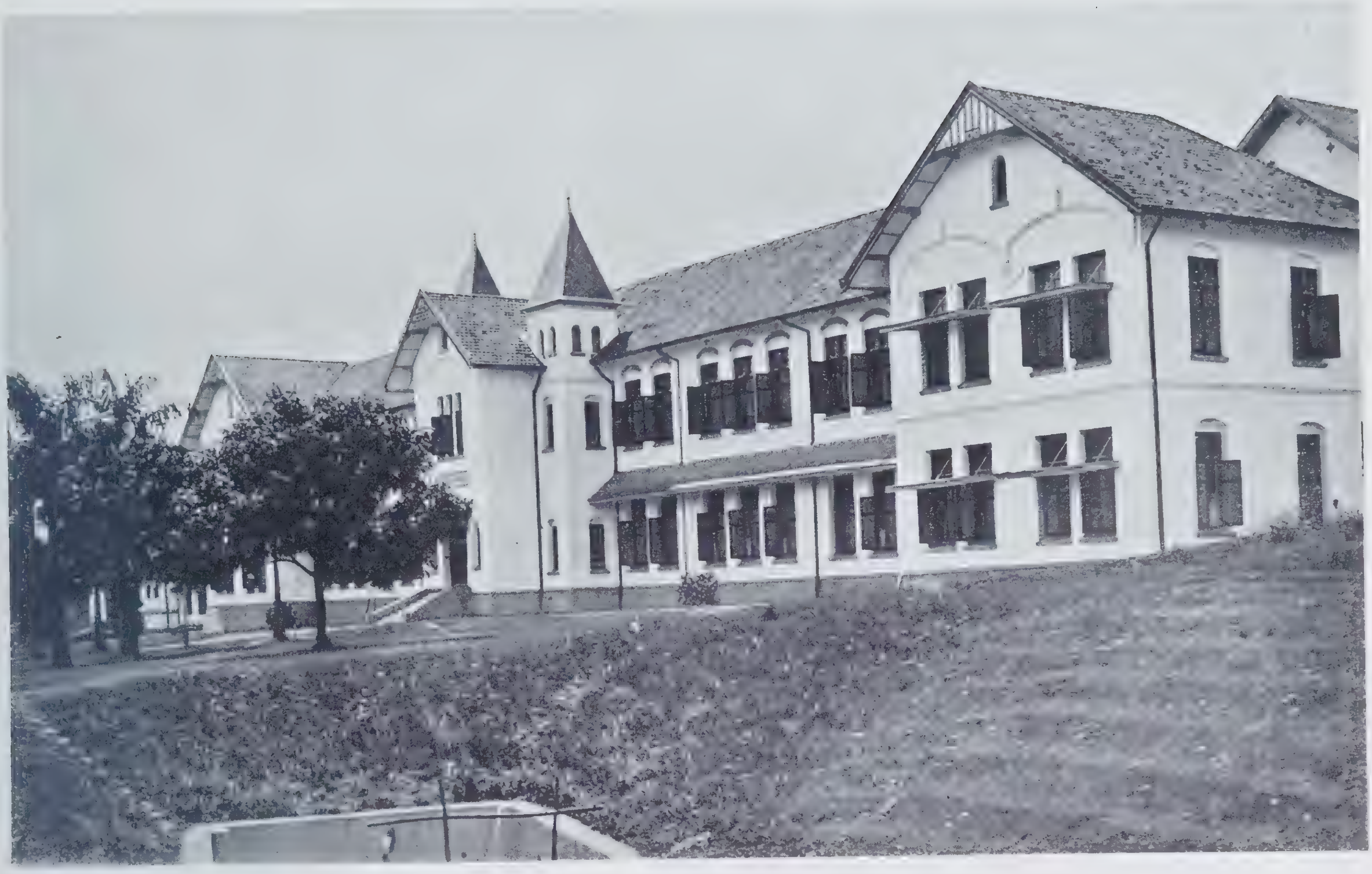

140. Het Katholieke weeshuis te Samarang.

141. Het Parapattan weeshuis te Weltevreden.

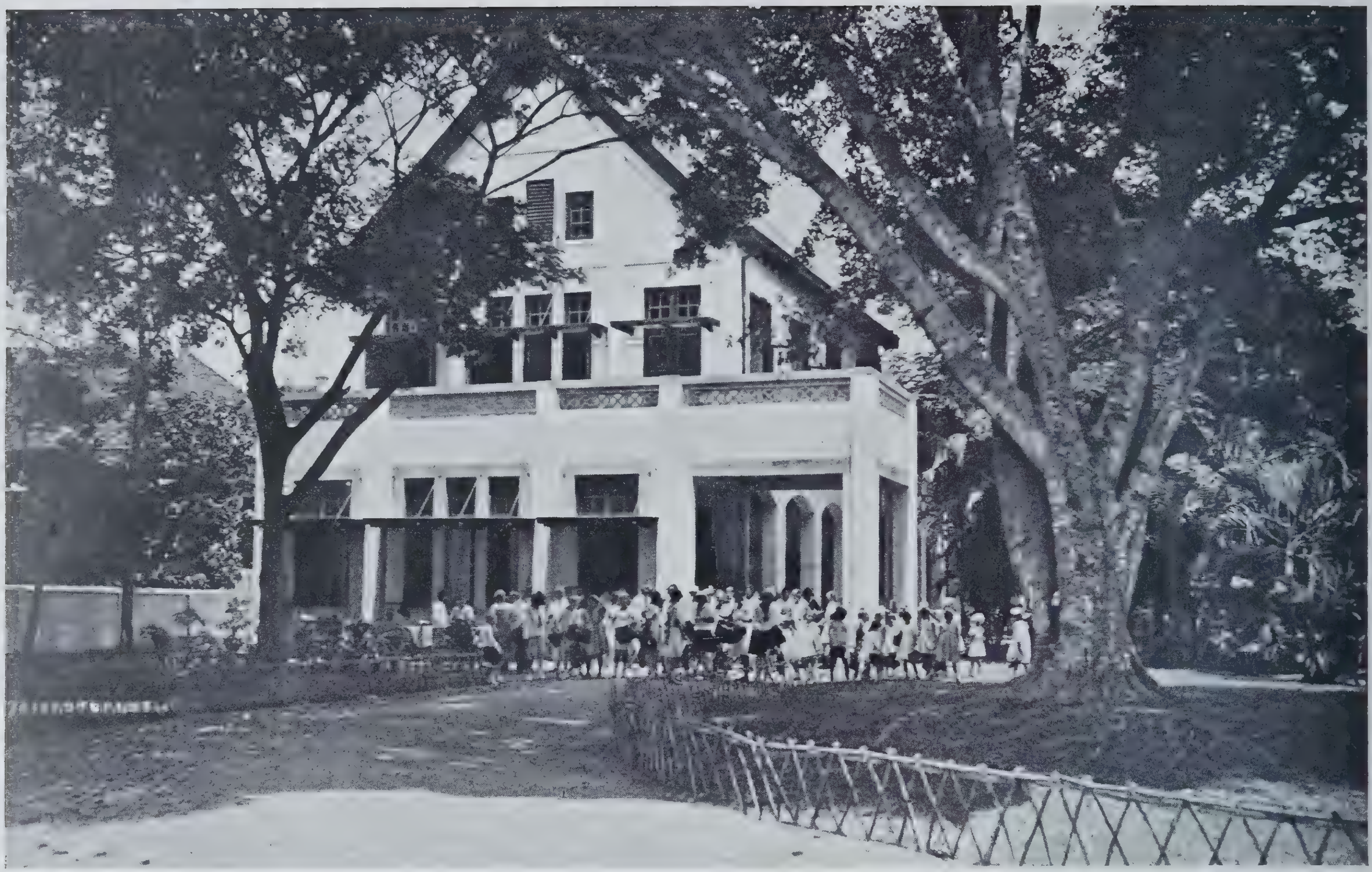

142. Vleugel van het schoolgebouw van de Carpentier Alting stichting te Weltevreden.

143. De R. K. Juliana H. B. S. te Weltevreden.

144. Christelijke school te Buitenzorg.

145. R. K. kweekschool te Djocja.

146. Een bizondere Inlandsche school te Djocja.

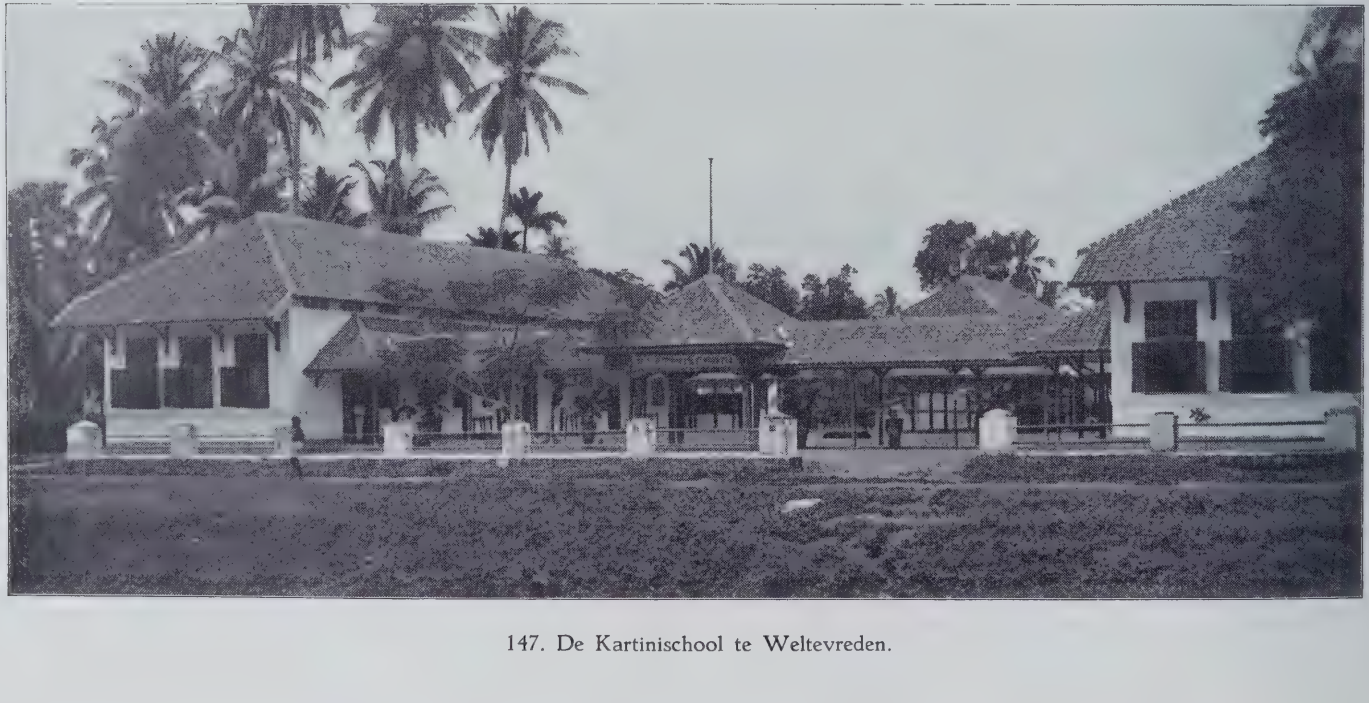

147. De Kartinischool te Weltevreden.

148. Rusthuis van de Roemer Visscher Vereeniging te Meester Cornelis.

149. Het muziekkorps van de Oranje-Nassau stichting te Magelang.

150. Pa van der Steur te midden zijner catechisanten.

151. De Heer van Emmerik en de Wittekruiskolonie nabij Salatiga.

152. Bewerking van het rijstveld.

153. Het binnenhalen van den rijstoogst.

154. Balineesche ossen, gereed voor den hardloopwedstrijd.

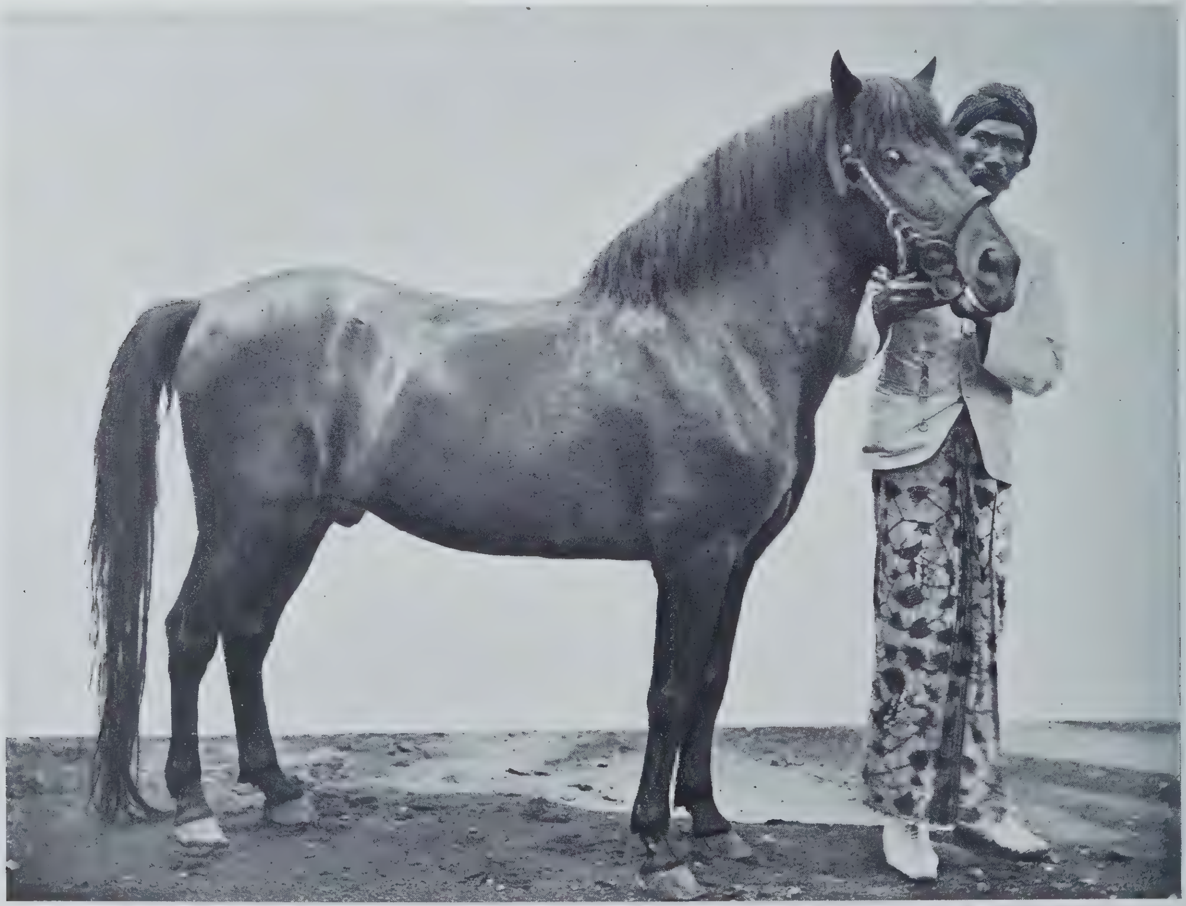

155. Een Batakhengst.

156. Op Java geboren volbloed Hollandsche stier.

157. Vischvangst op de Djambirivier.

158. Een pottenbakkerij.

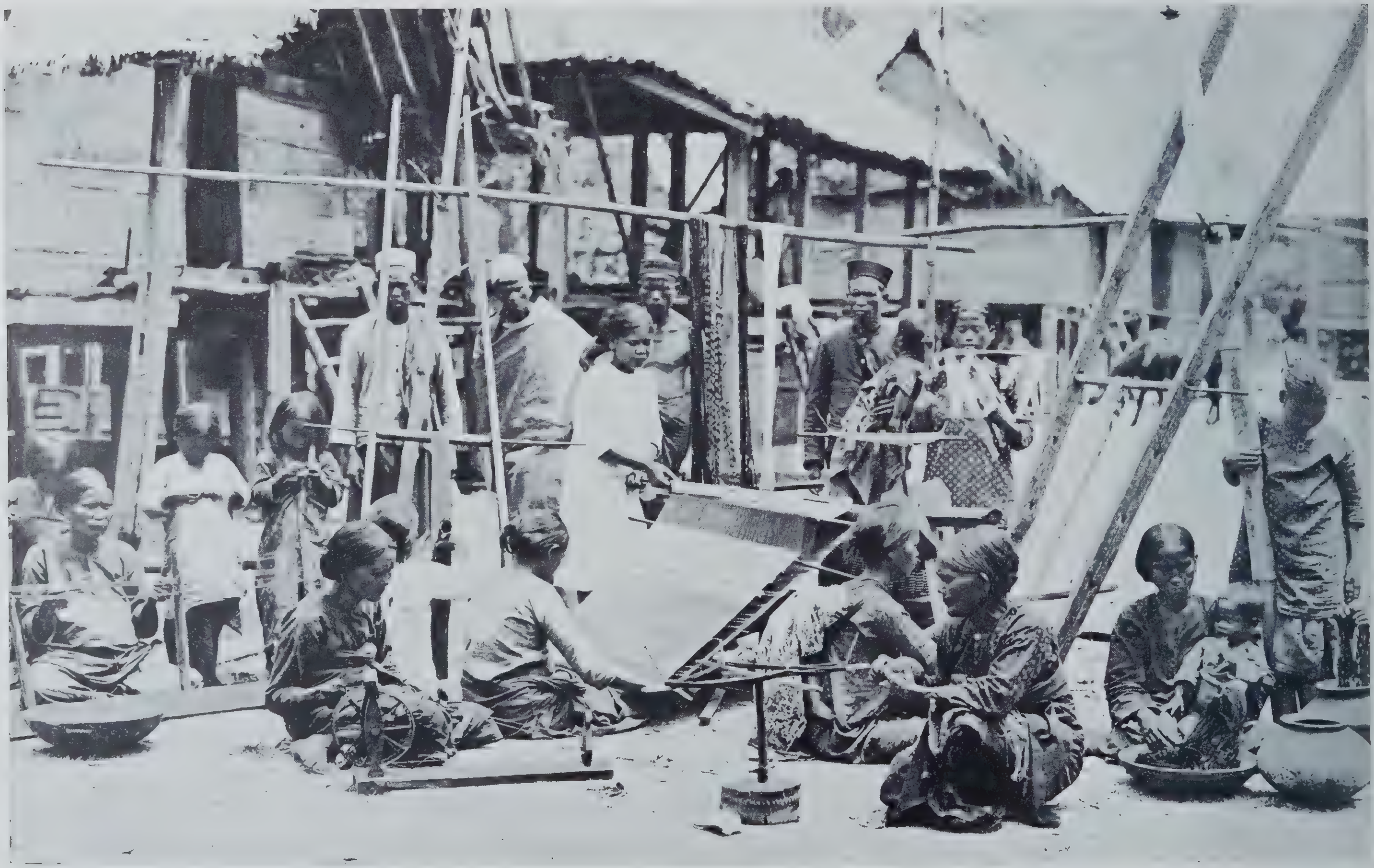

159. Een weverij.

160. Een Chineesch verkooper.

161. Een Inlandsch verkooper.

162. Marktdag te Parapat aan het Tobameer.

163. Een Atjehsche pasar.

164. In het kantoor der postspaarbank.

165. Tunnelingang bij Bandjar.

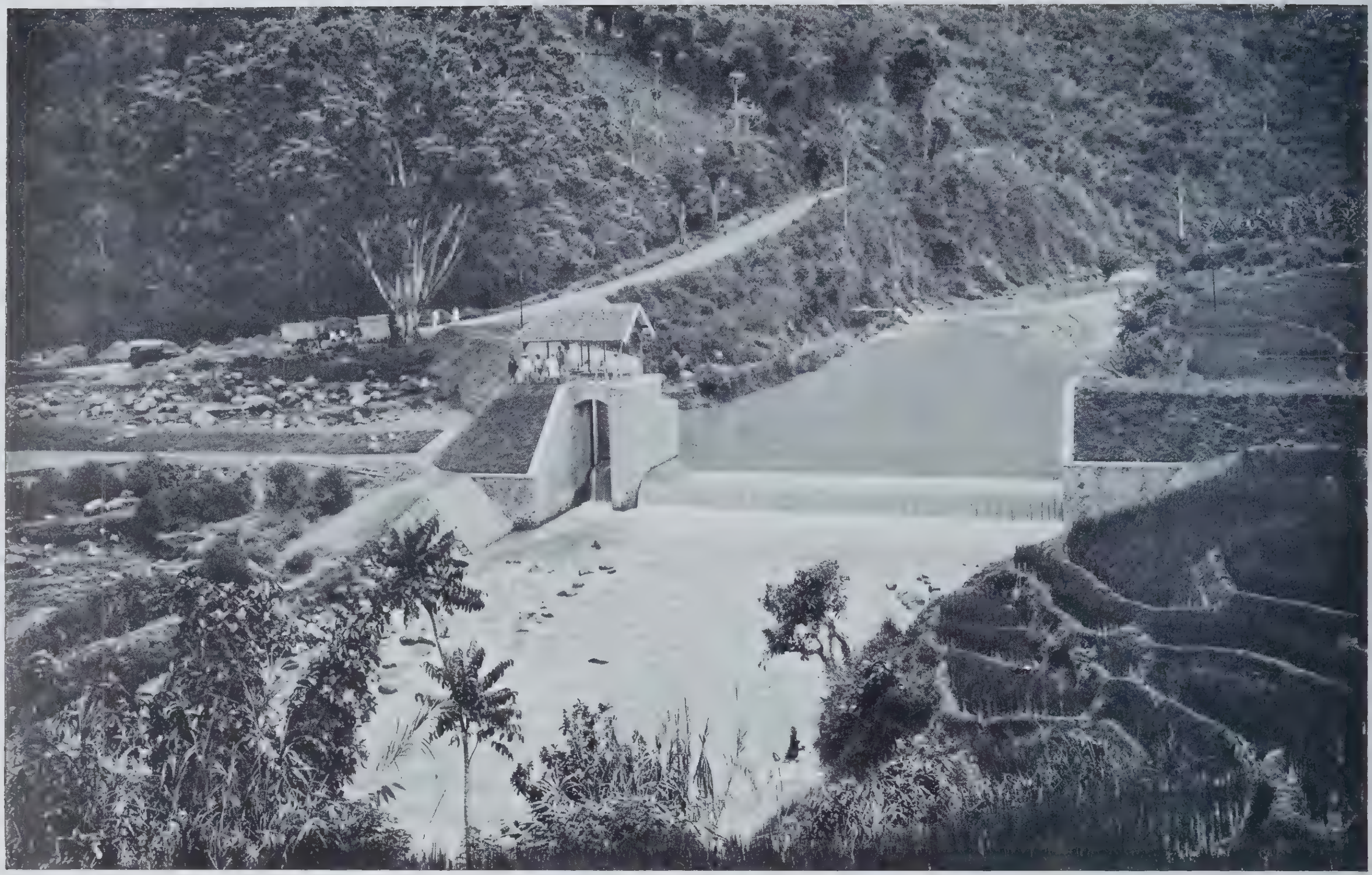

166. Watervang in de Tjiwidej.

167. Bandjirsluis bij Wonokromo.

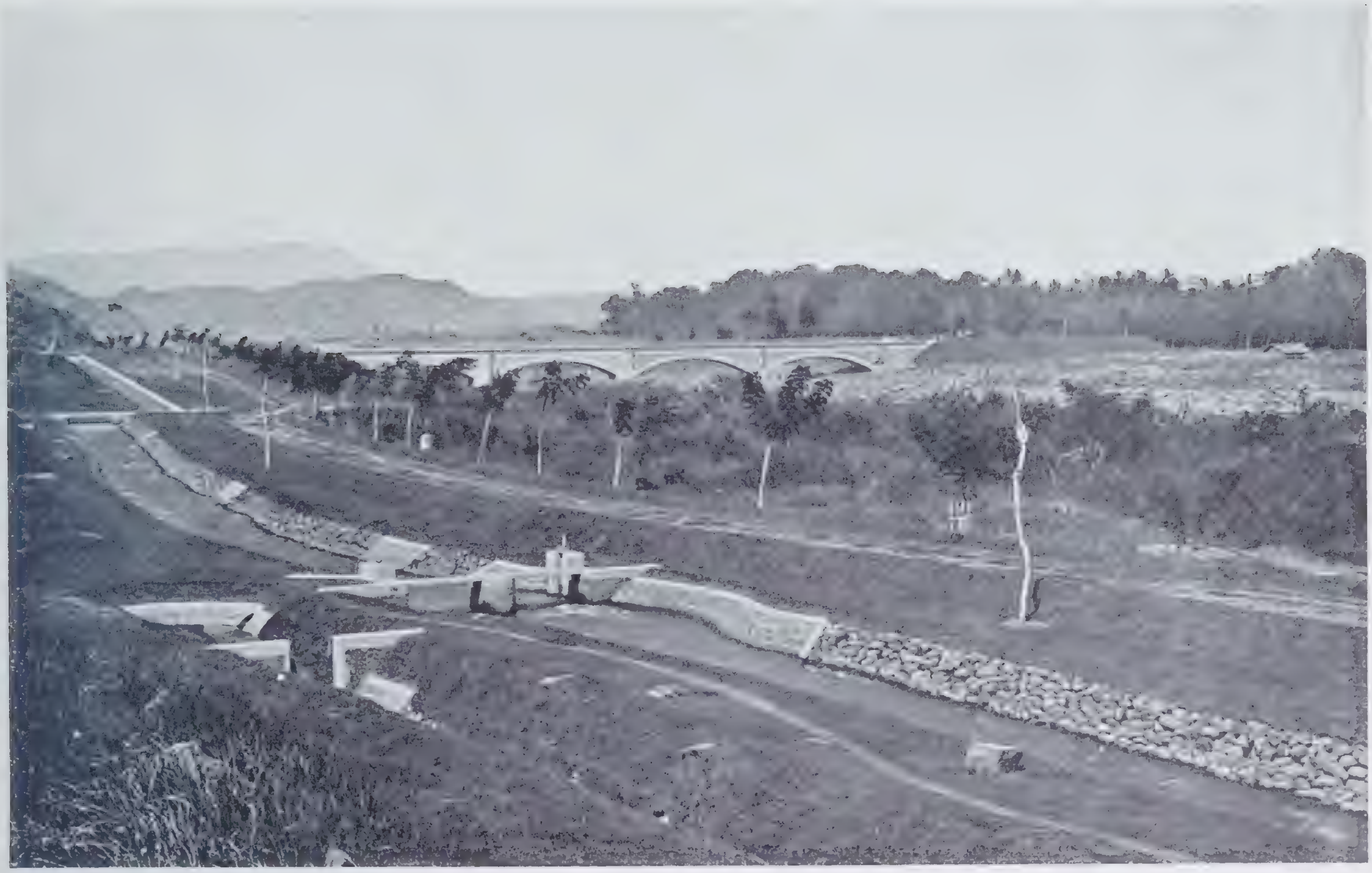

168. Aquaduct in de Goengleiding.

169. Aquaduct te Leuwikoeja.

170. Het graven van plantgeulen voor de suiker.

171. Het suikerriet, rijp om te worden gesneden.

172. Riettransport naar de fabriek.

173. Een suikerfabriek op Java.

174. De 2 oudste heveaboomen in Ned. Indië.

175. Jonge veredelde hevea aanplant, bestaande uit oculaties.

176. Tabaksplanten in bloei.

177. Een sorteerloods voor tabak.

178. Het uitzoeken van kinazaad.

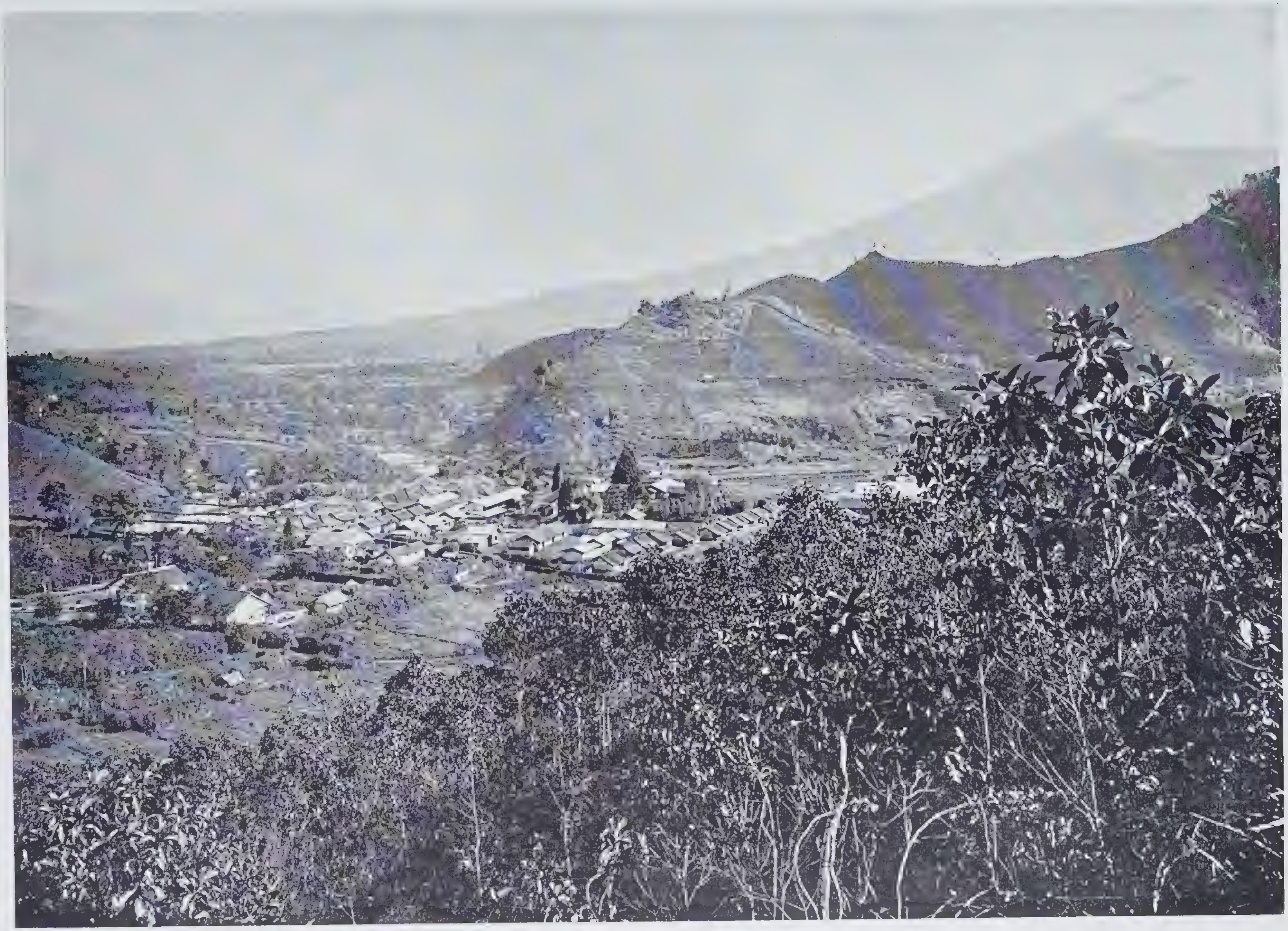

179. Een thee-en kina onderneming in de Preanger.

180. Theefabriek op de Afd. Tanara van de Asamthee onderneming Malabar.

181. Sorteerlokaal voor thee.

182. Klapperbibit.

183. De klappervrucht tot copra verwerkt.

184. Een gemengde robustakoffie en hevea aanplant.

Invoer Coffea arabica 1698.

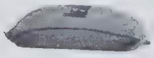

Productie 1798-77547 picols.

Productie 1898-853000 picols.

185. Vergelijkende koffieopbrengst van 1698 — 1898.

186. Een casave aanplant.

187. Een vruchtdragende kapokboom.

188. Het persen van kapok ter verzending.

189. De pluk van peper.

190. Bereiding van witte peper.

191. Houtstapelplaats van den dienst van het Boschwezen.

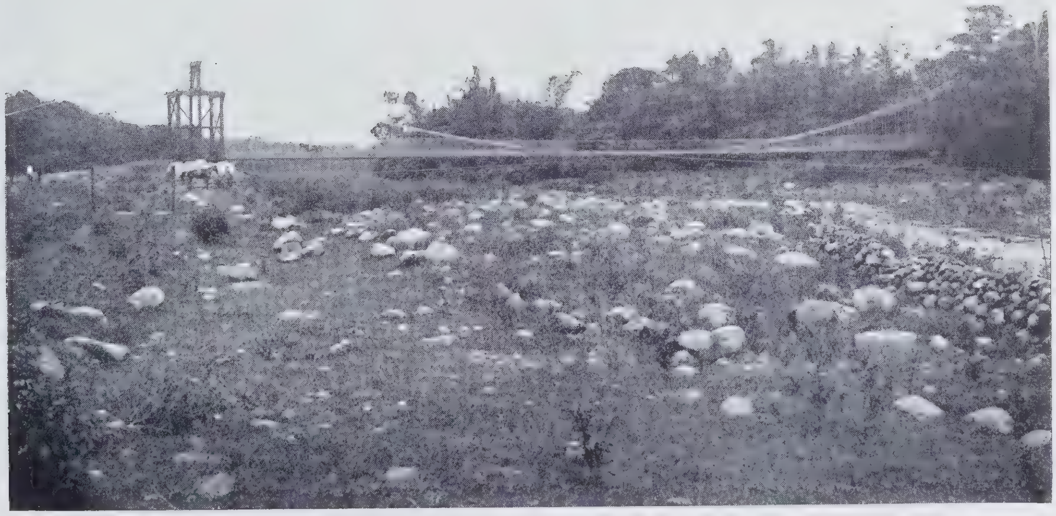

192. Een 95 M. lange kabelbrug door den dienst van het Boschwezen gebouwd.

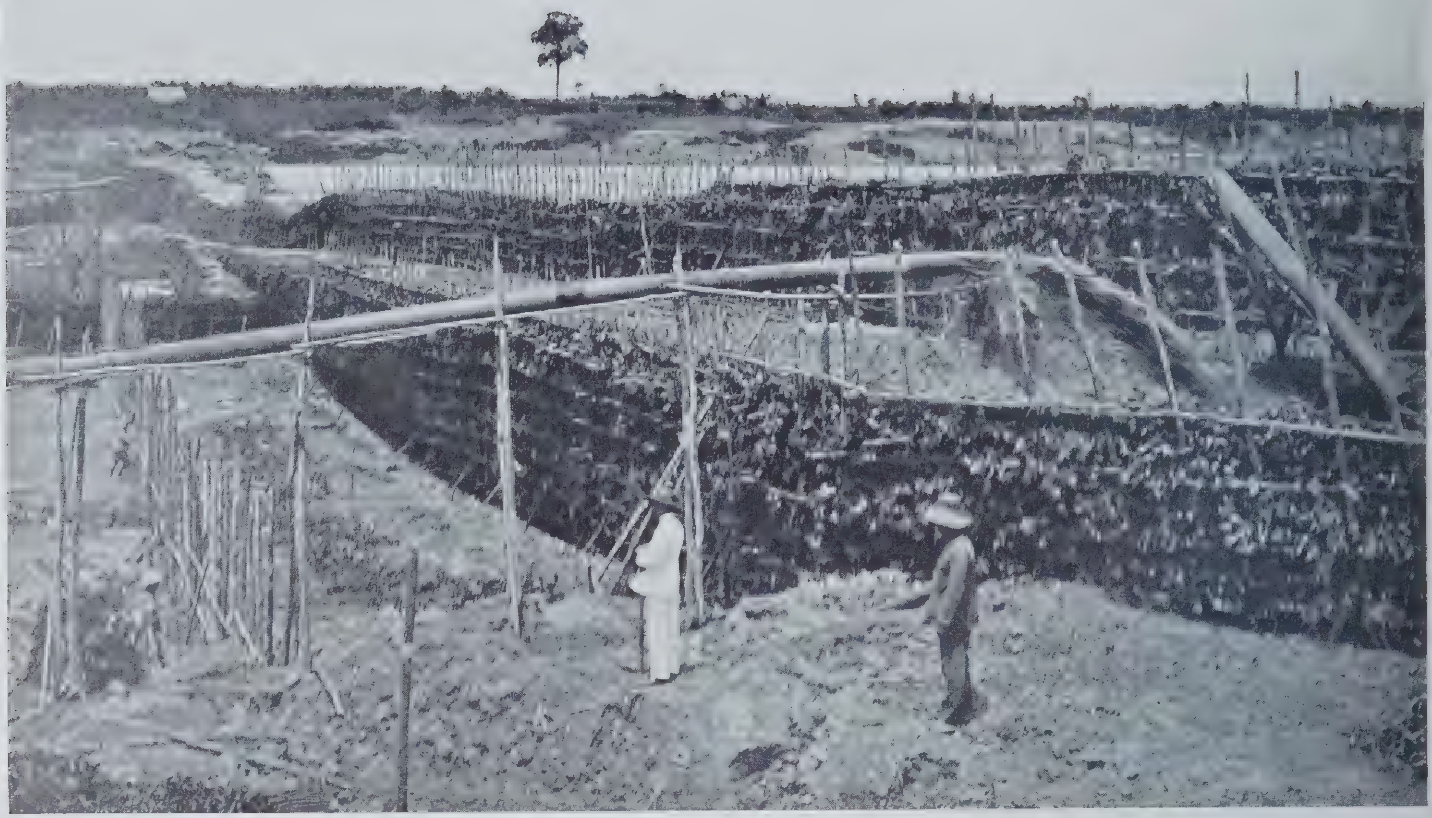

193. Het opspoelen van een dam met behulp van grondpompen bij de Bankatin - winning.

194. Het afspoelen van deklagen bij de Boekit - Asam steenkolenmijnen.

195. Waterkrachtwerk Oebroeg in de Tji Tjatih (Preanger).

196. Waterkrachtwerk Plengan in de Tji Saroewa (Preanger).

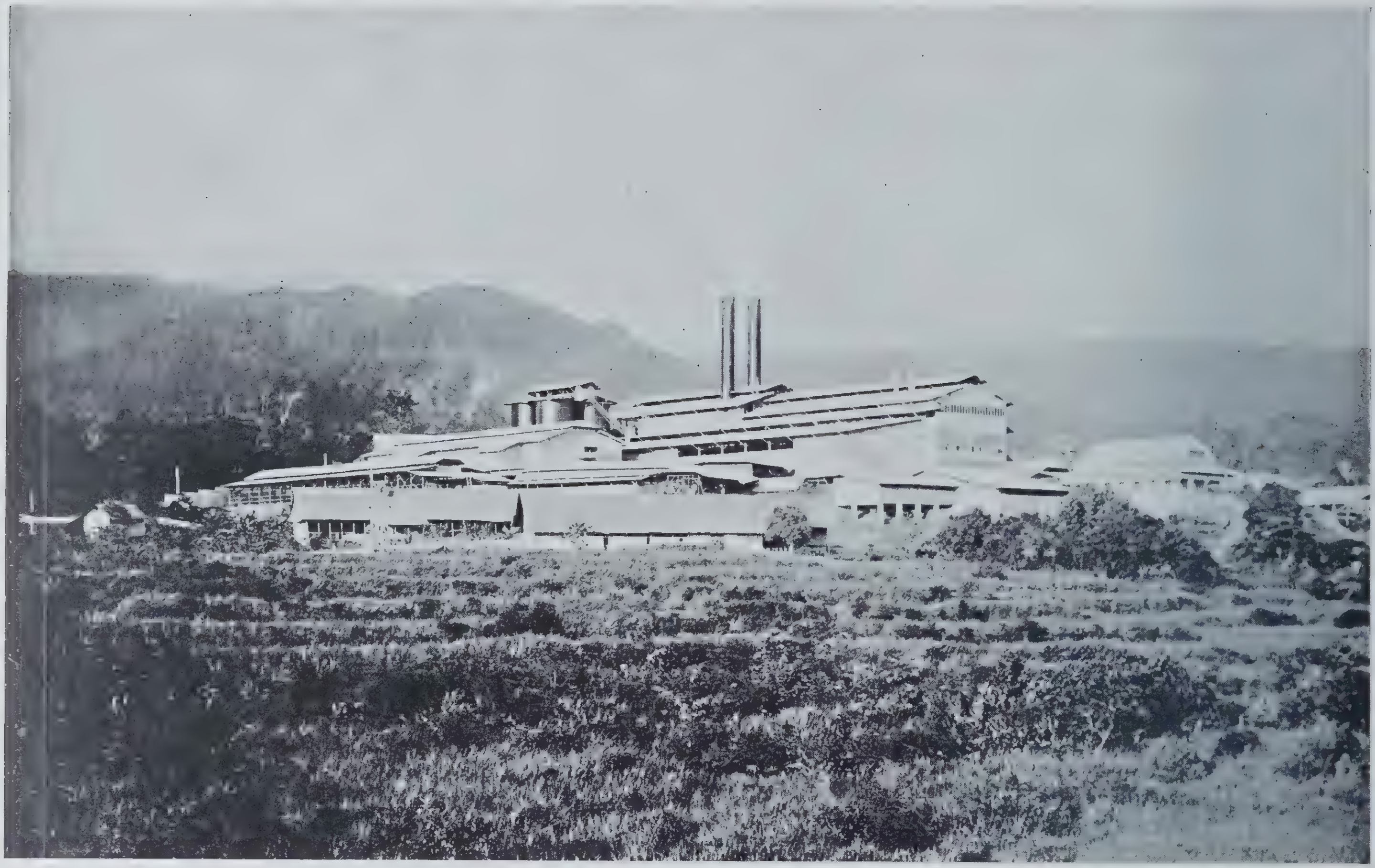

197. Cementfabriek Indaroeng ter Sumatra's Westkust.

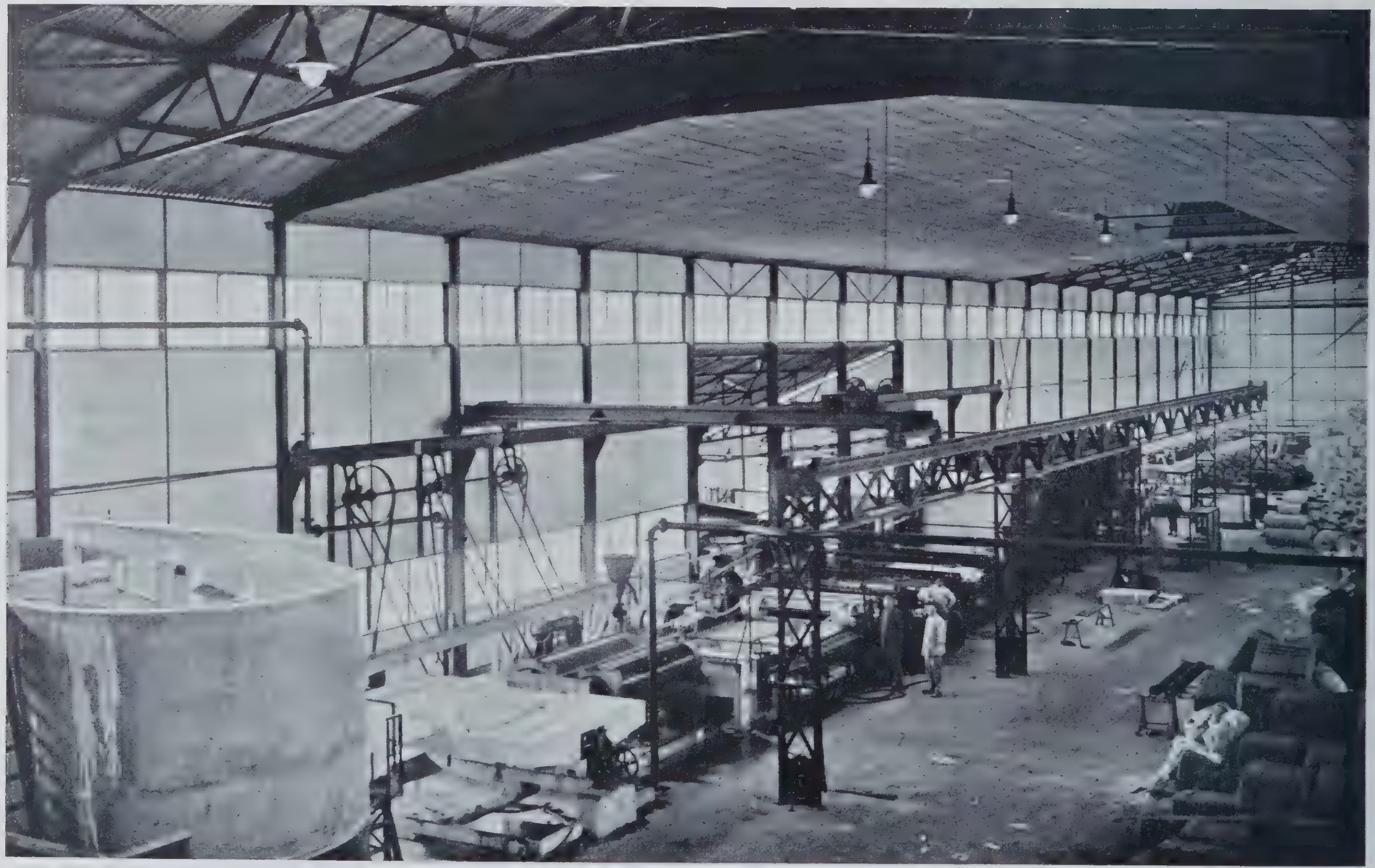

198. Het inwendige van de papierfabriek te Padalarang.

199. Het inwendige van de droogdokmaatschappij te Tandjong - Priok.

200. Drukkerij van de firma Albrecht te Batavia.

201. Zoutschrapen op de pannen (Madoera).

202 Het vervoer van zout naar de pakhuizen (Madoera).

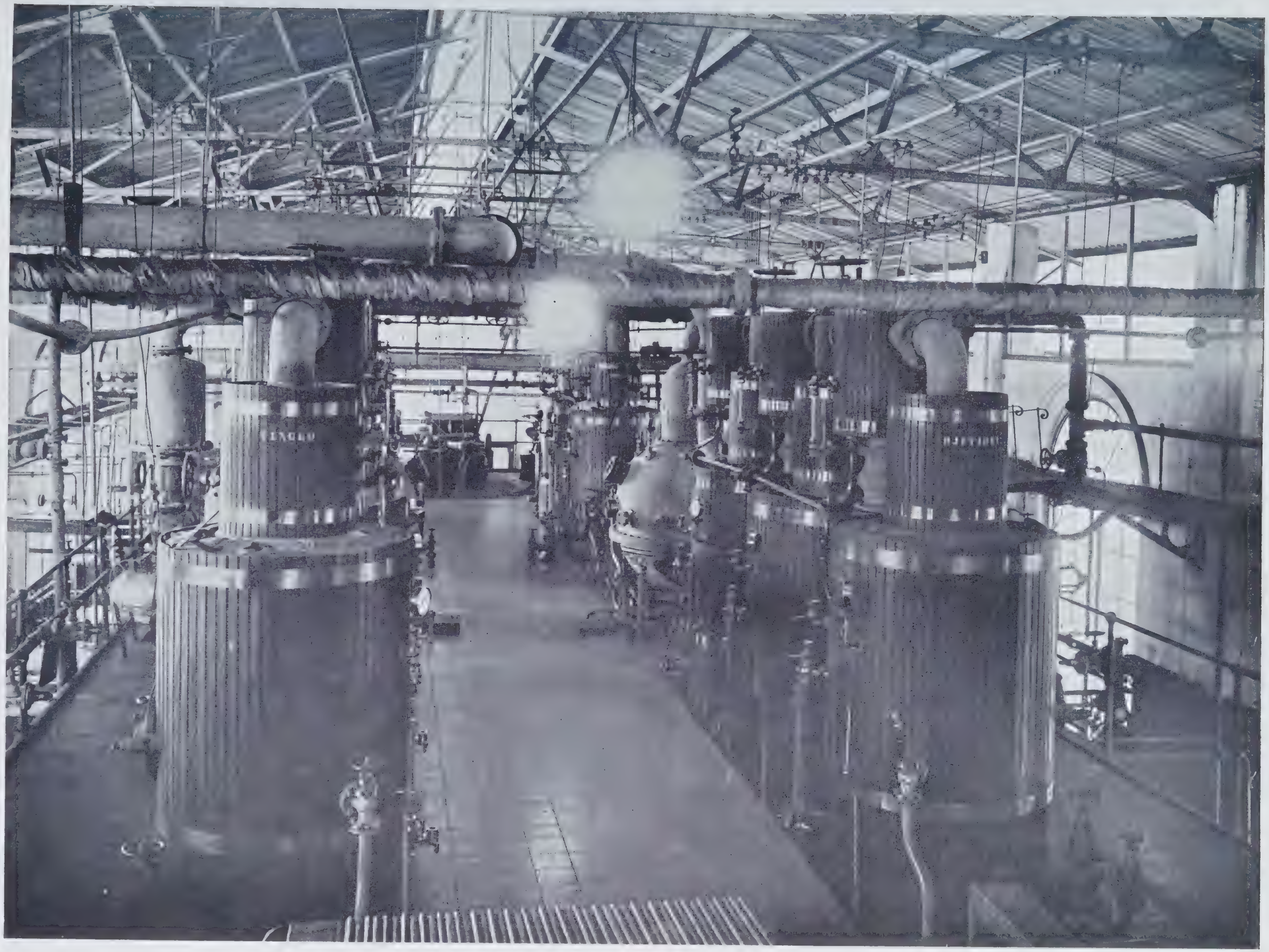

203. In de opiumfabriek te Weltevreden.

204. De zetterij van 's Lands drukkerij.

205. De drukkerij van 's Lands drukkerij.

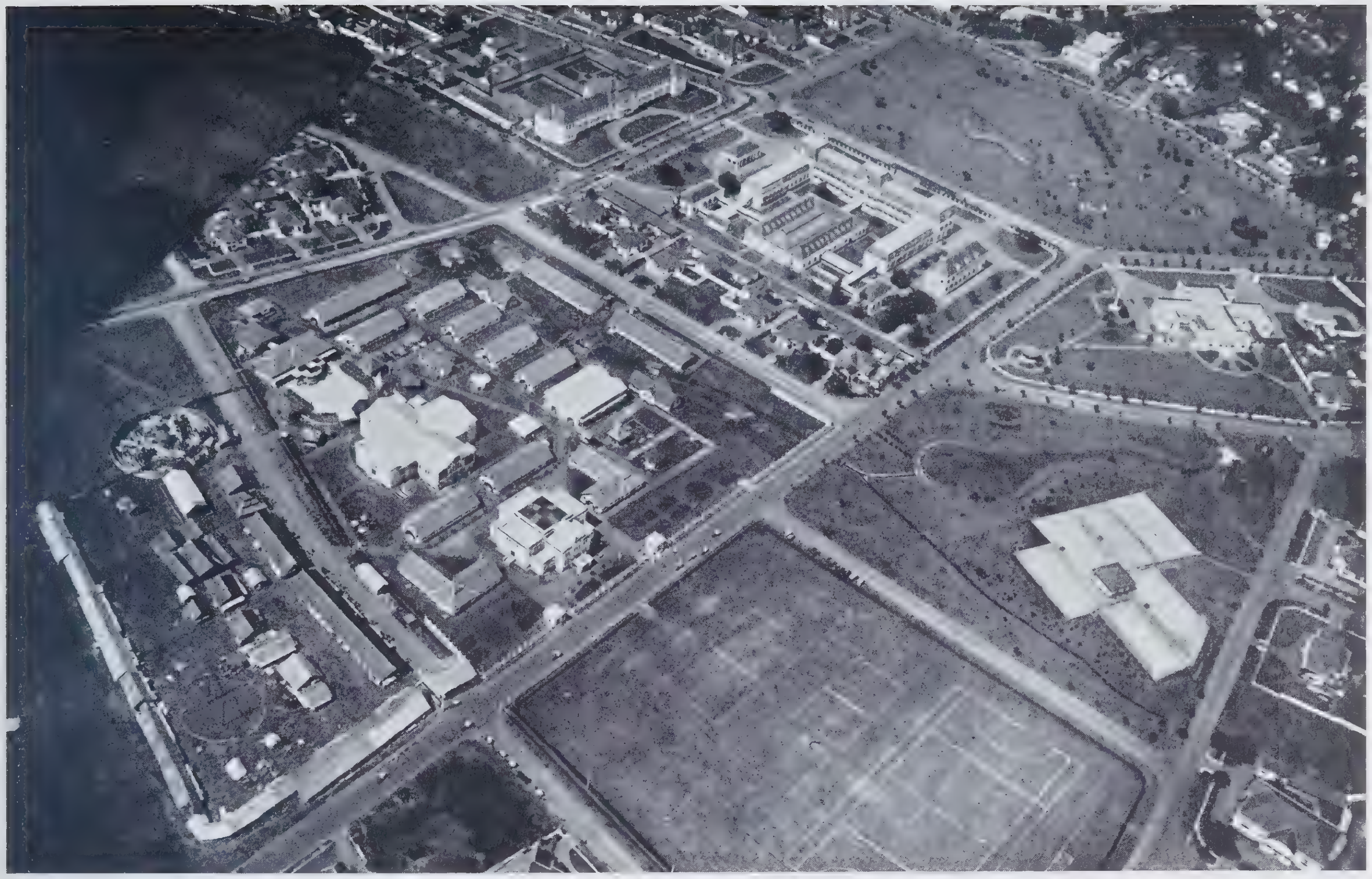

206. Bandoengsche jaarbeursgebouwen in vogelvlucht.

207. De Javasche bank te Batavia.

208. Kantoren van de Levensverzekering My Arnhem te Weltevreden.

209. Gebouw van de West-Java-Handel-Maatschappij te Batavia.

210. Aanleg van een weg op Sumatra.

211. De Kerintjiweg (Sumatra).

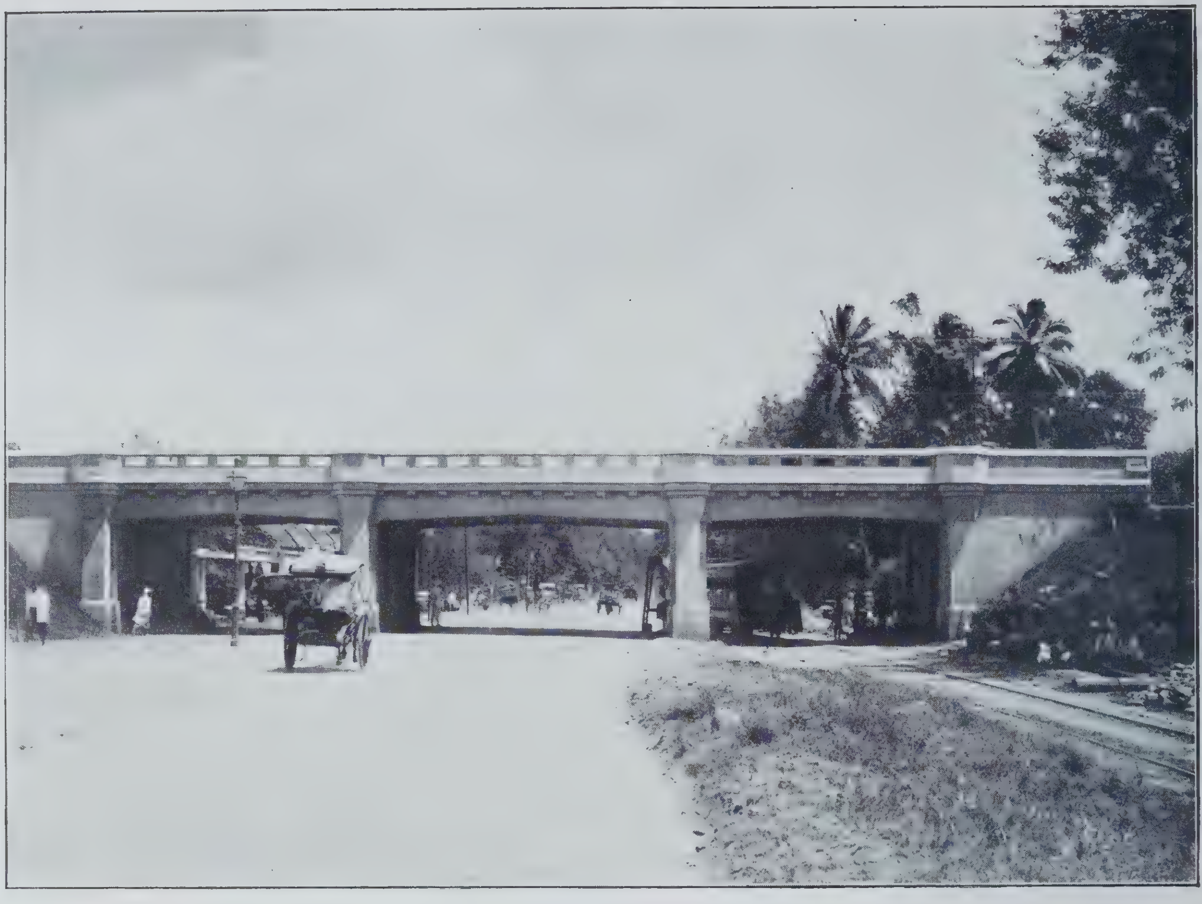

212. Wegviaduct te Meester Cornelis.

213. Steenen boogbrug over de Lok Oeloe (weg Maos — Djocja).

214. Aanleg van een spoorbaan.

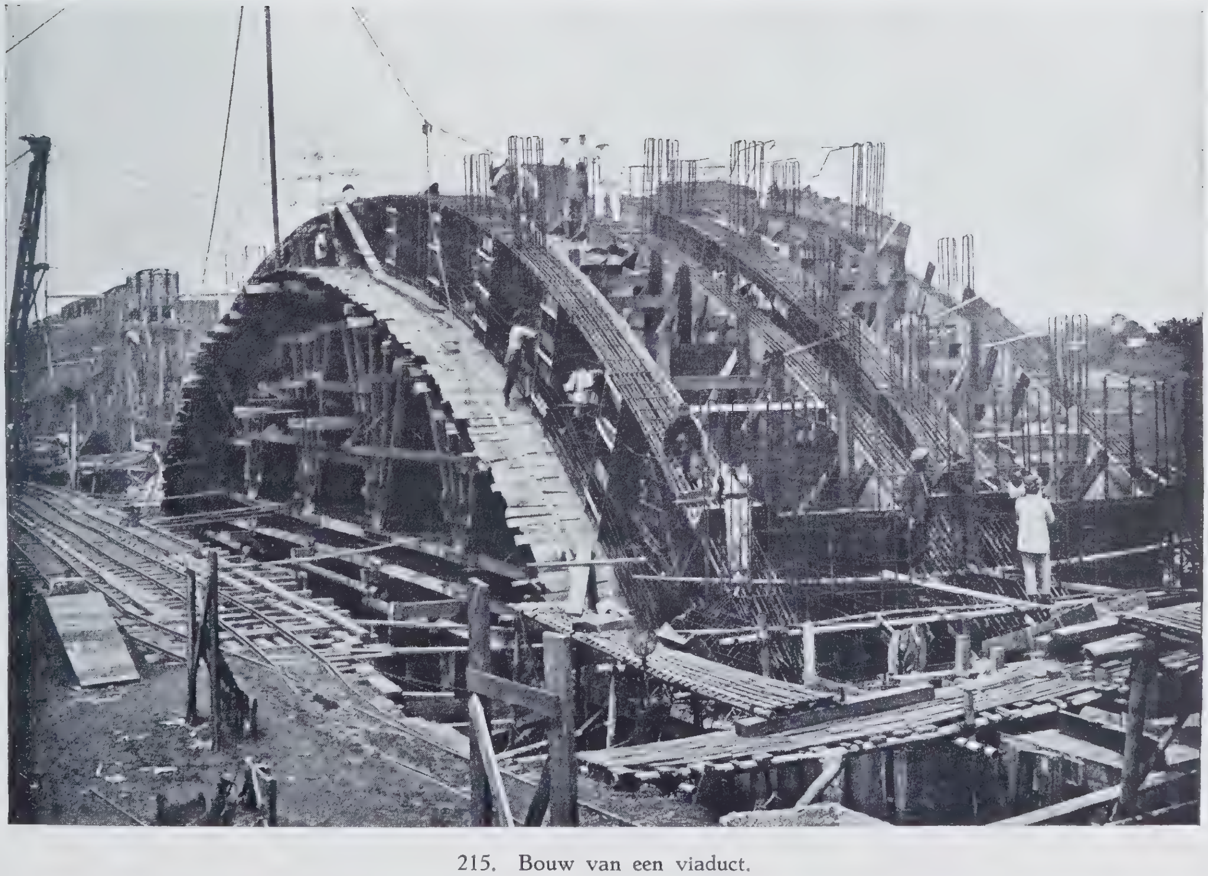

215. Bouw van een viaduct.

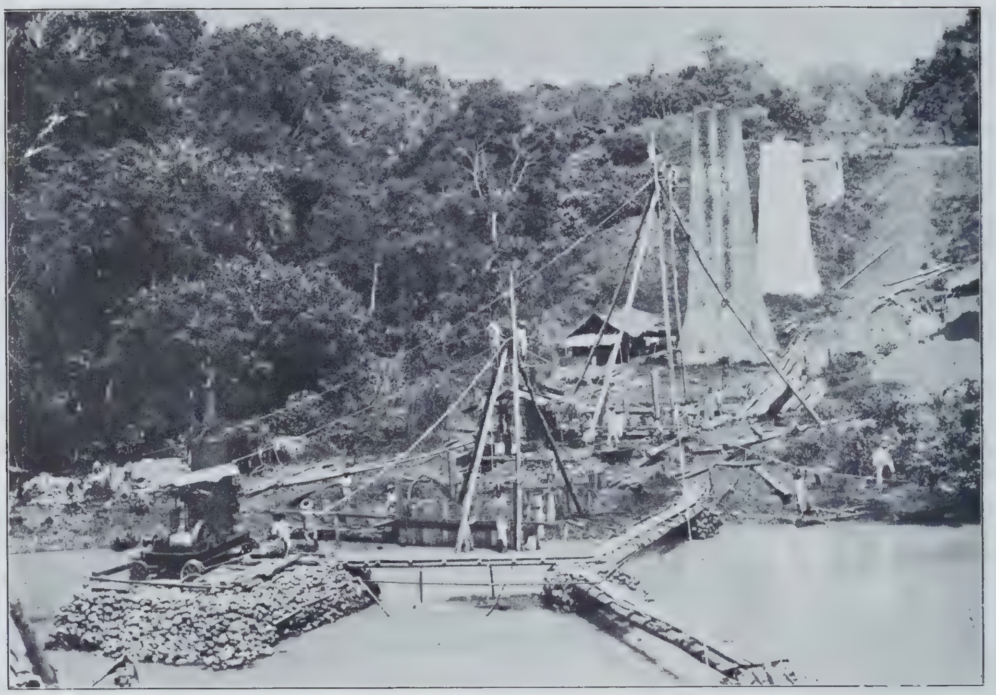

216. Spoorbrug in aanleg.

217. Spoorbrug voltooid.

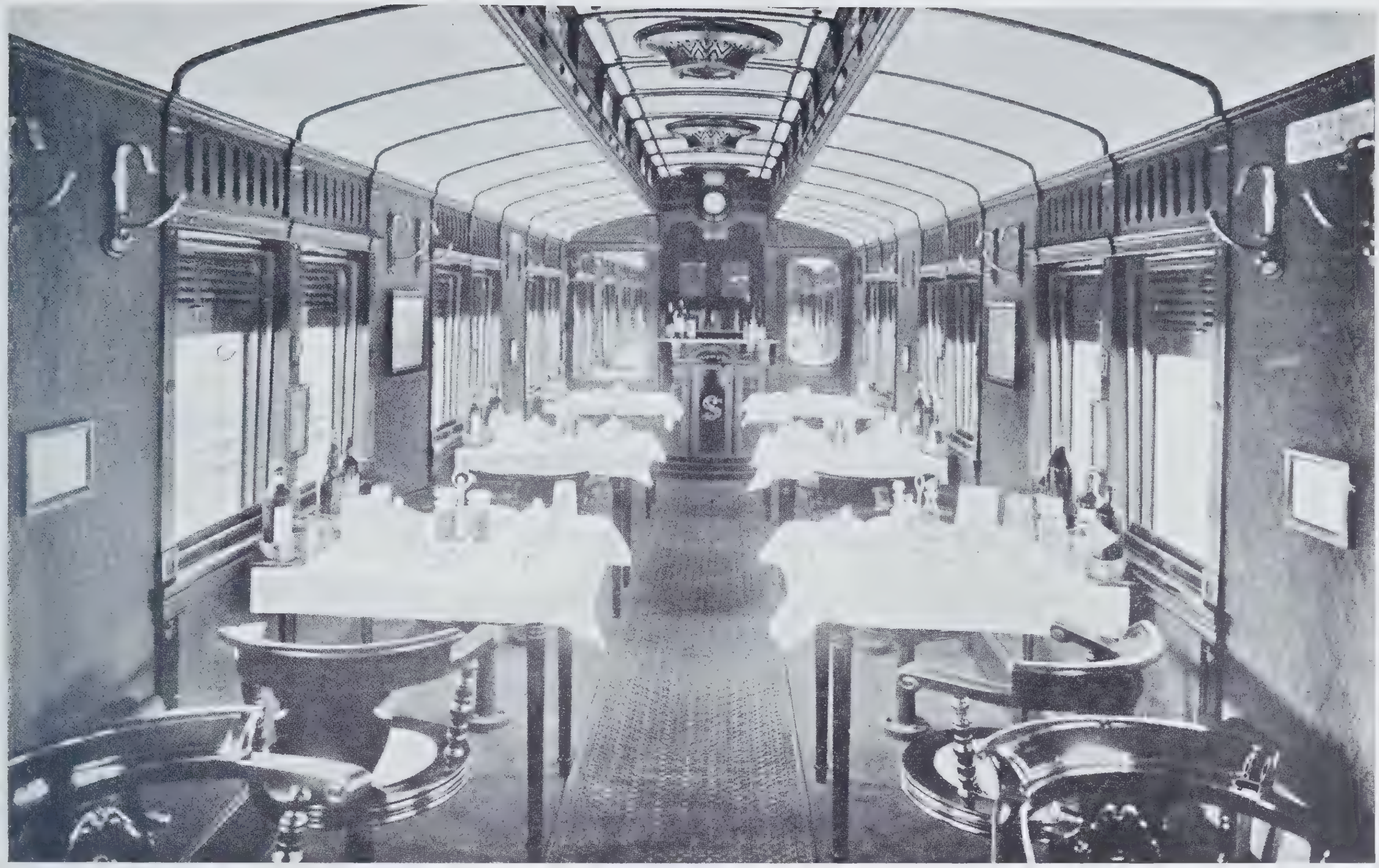

218. Inwendige van een restauratierijtuig der S.S.

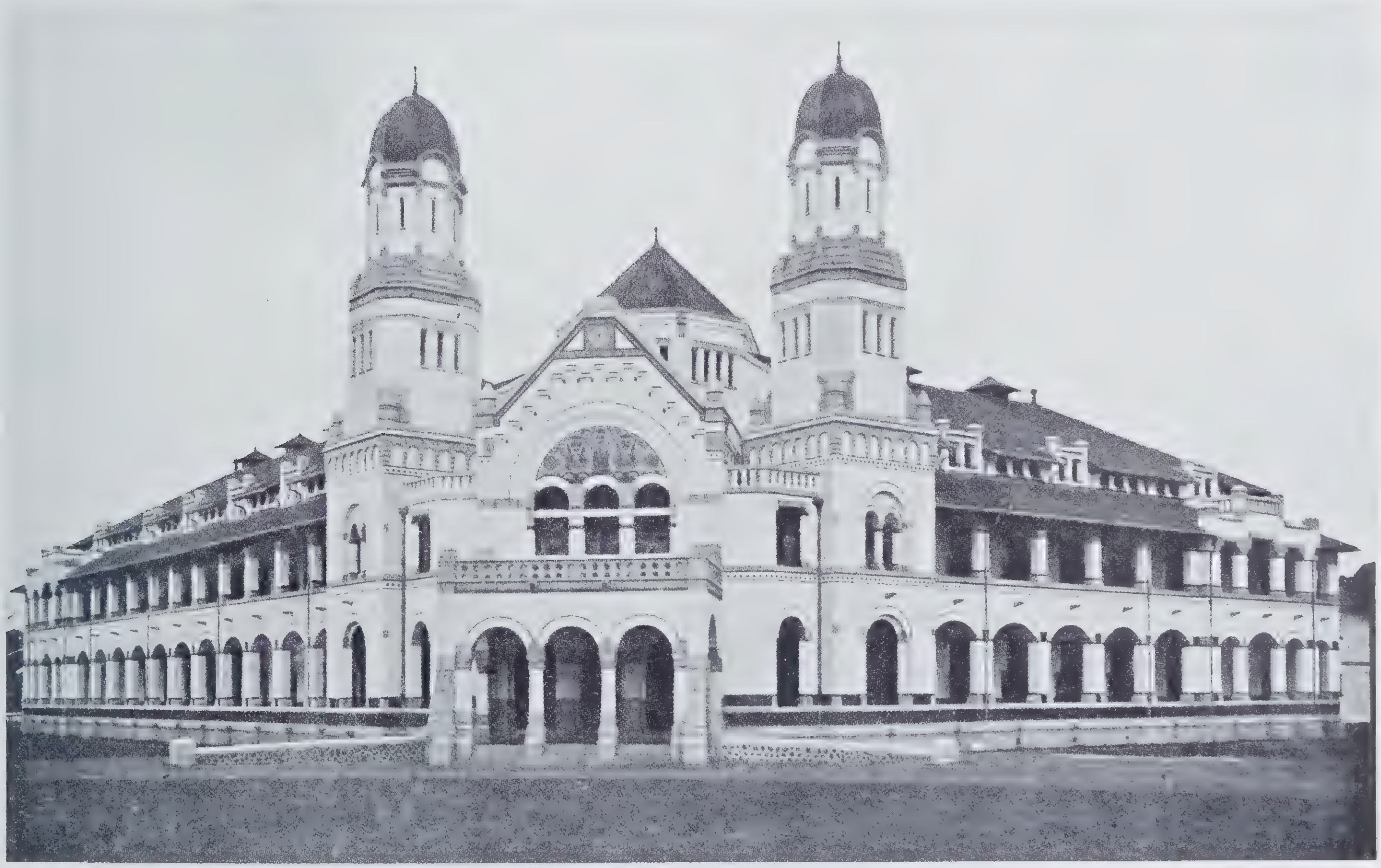

219. Hoofdkantoor van de Ned. Ind. Spoorweg Mij te Semarang.

220. Chineesche wangkang.

221. Zeilende Inlandsche zeeprauw.

222. Gouvernementsstoomer „Aldabaran" in de baai van Tapanoeli.

223. Kustlicht op Java's eerste punt.

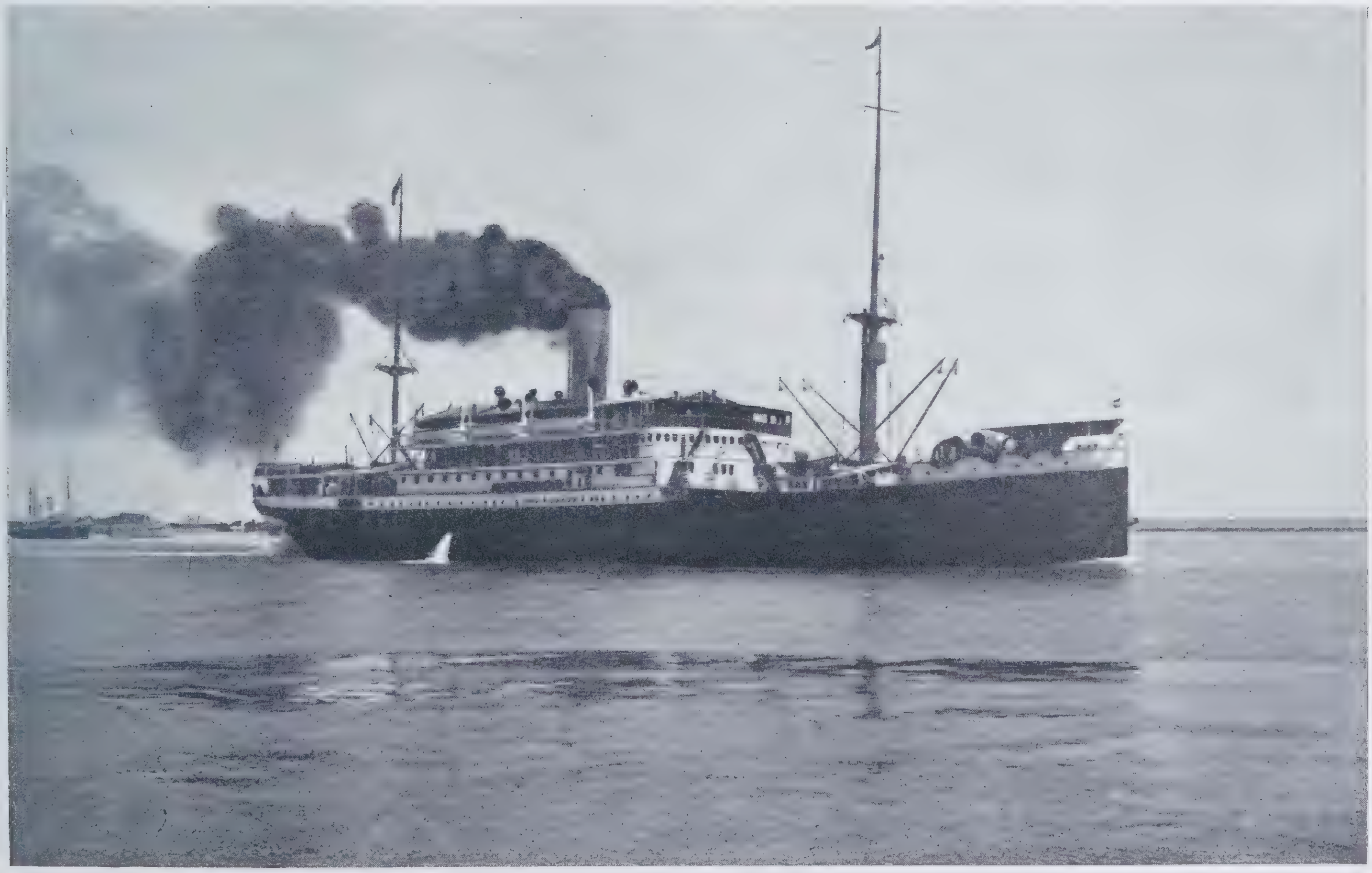

224. De Tasman der Koninklijke Paketvaart Mij. Tandjoeng-Priok verlatend.

225. Haven te Tandjoeng-Priok in vogelvlucht.

226. Haven te Soerabaja in vogelvlucht.

227. De Kade te Makasser met schepen der K. P. M.

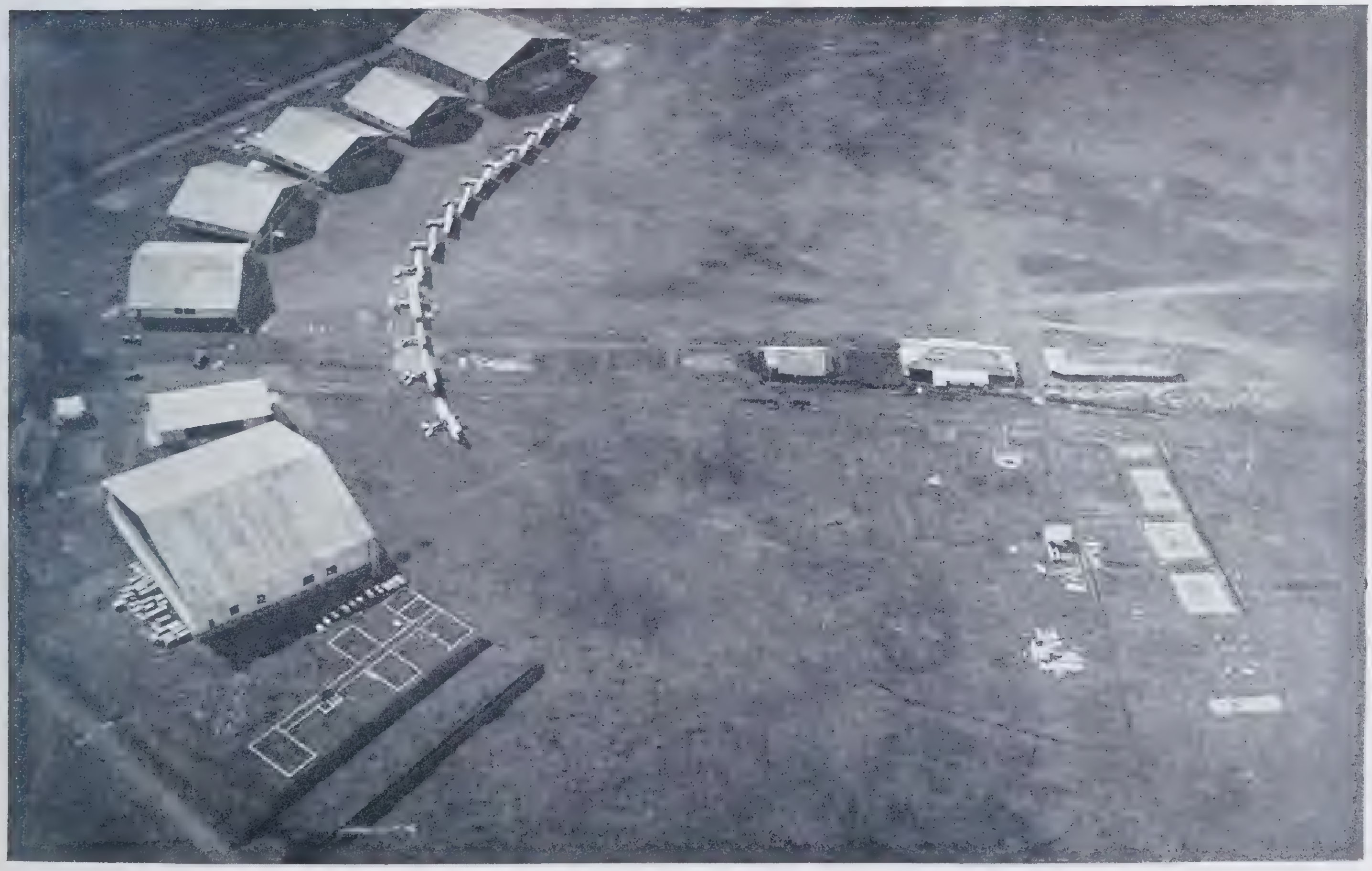

228. Vliegveld nabij Bandoeng.

229. Een amphibie-vliegtuig te water.

230. Het kabelschip „Telegraaf".

231. Post- en telegraafkantoor te Medan.

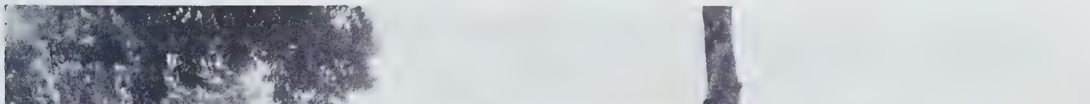

232. Telefoonkantoor te Buitenzorg.

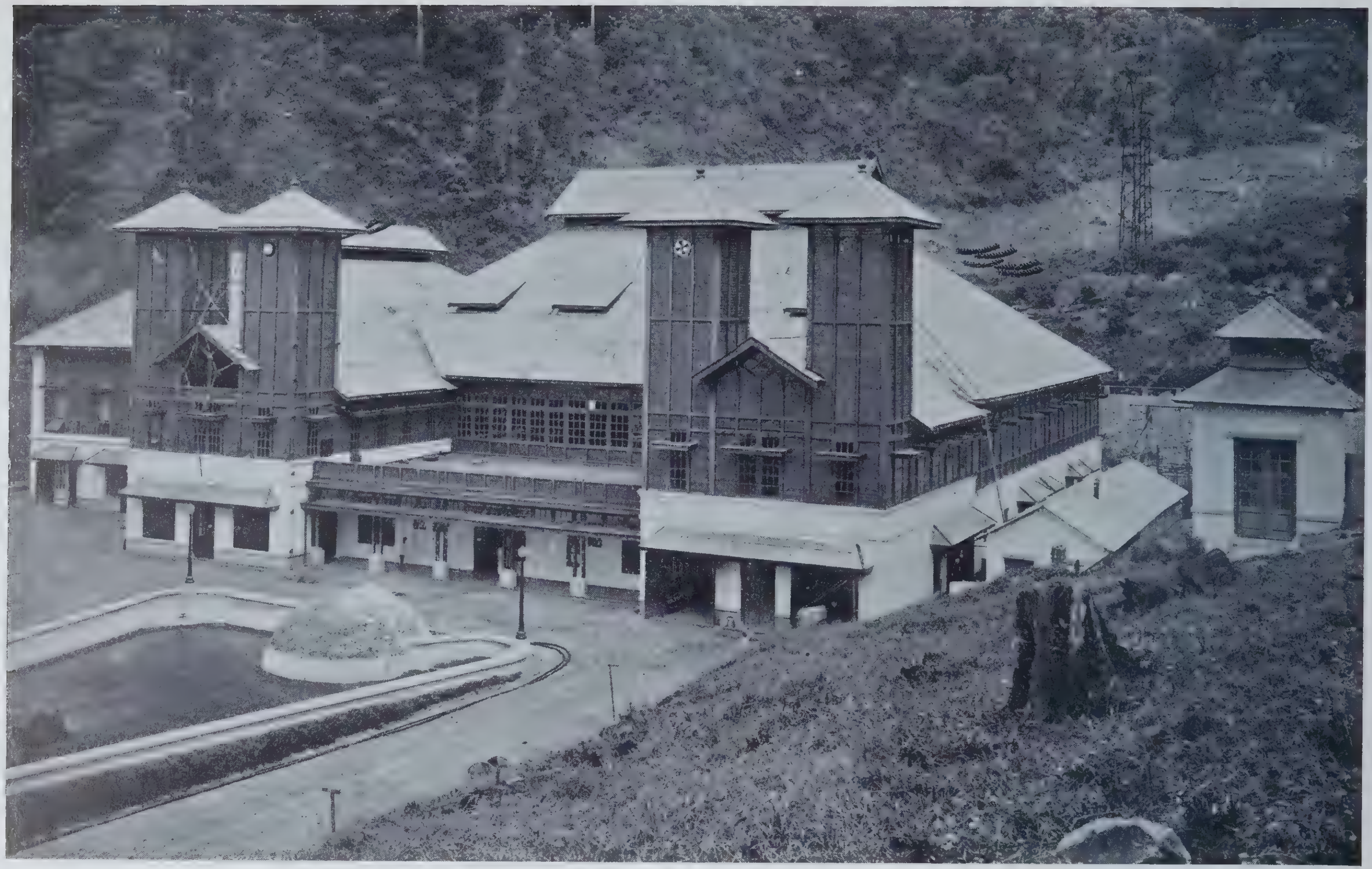

233. Draadloos station te Malabar.

234. Een vleugel van het Hotel des Indes te Weltevreden.

235. Bivak Padangtidji (Pedië) in Augustus 1898.

236. Generaal van Heutsz en zijn staf (Kol. v. d. Dussen, maj. Doorman, kapt. Spruyt, luit. Schutstal van Woudenberg, Controleur Fryling) bij Samalanga in 1901.

237. Uitreiking van het Commandeurskruis der Militaire Willemsorde door Gouverneur Generaal van Heutsz aan kolonel van Daalen.

238. Het Departement van Oorlog en het paleis van den Legercommandant te Bandoeng.

239. Vliegmachines tijdens een parade boven Bandoeng.

240. Bergbatterij, gereed voor den marsch.

241. Een patrouille op Borneo.

242. Wielrijders, een rivier overstekend.

243. Wielrijders, een rivier overstekend.

244. Legerstransport met olifanten op Sumatra.

245. De militaire school te Mr. Cornelis.

246. Legioen van Mangkoenegara.

247. Lijfwacht van den Sultan van Djocja.

248. Jagers in de vaart (Bulhond, Lynx en Vos).

249. Onderzeebooten in de vaart (K5 en K6).

250. Marinevliegtuig te water.

251. Marinevliegtuig in de lucht.

252. De Duizendeilanden, gefotografeerd uit een Marinevliegtuig.

253. De Marinewerf met H. M. Zeven Provinciën.

254. Ingangspoort van het kerkhof Peutjoet (Atjèh).

255. Het Celebes-monument te Makasser.

256. Z. E. Jhr. C. H. A. van der Wyck.

257. Z. E. W. Rooseboom.

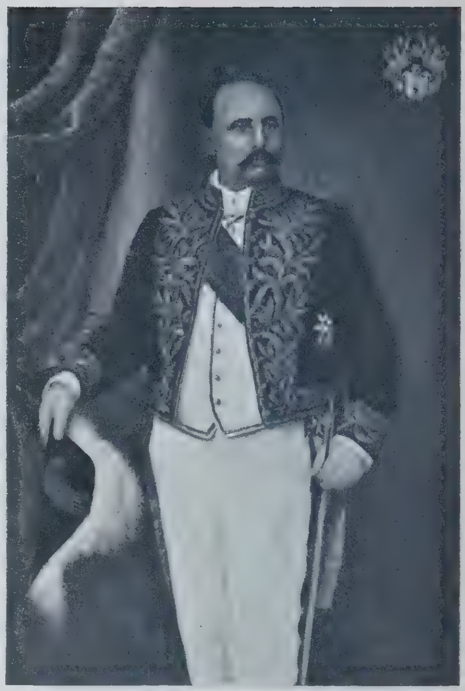

258. Z. E. J. B. van Heutsz.

259. Z. E. A. W. F. Idenburg.

261. Z. E. Mr. D. Fock.

260. Z. E. W. J. P. Graaf van Limburg Stirum.

De Gouverneurs-Generaal tusschen 1898 — 1923 (naar schilderijen).

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 108473650